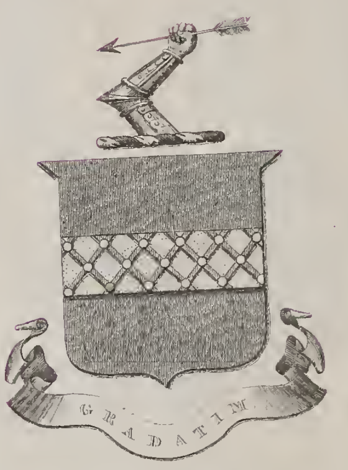

William Proudfoot.

JACOBI
CUJACII
IC. TOLOSATIS
OPERA

AD PARISIENSEM FABROTIANAM EDITIONEM

DILIGENTISSIME EXACTA

IN TOMOS XIIII. DISTRIBUTA

AUCTIORA ATQUE EMENDATIORA

Continuatio Partis Tertiae

TOMUS OCTAVUS

PRATI

EX OFFICINA FRATR. GIACHETTI

M. DCCC. XXXIX.

JACOBI CUJACII

JURISCONSULTI

RECITATIONES SOLEMNES

AD TIT. DE LEGAT. III.

Ex Biblioteca Jacobi Aug. Chevanæi Jurisconsulti Divionensis.

LEX I.

Sumpta est hæc lex ex lib. 1. Ulpiani fideicommissorum, in quo palam fit, qui fideicommissum relinquere possint, et quibus. Duas autem præmisit regulas: per omnia exæquata legata fideicommissis. Alterum principium est in *l.* 2. *et l. seq.* Eos videlicet fideicommissum posse relinquere, qui et testandi jus haberent. Eadem definitio est codicillorum in *l. Divus*, §. *ult. l. conficiuntur*, §. 1. *de jure codicill.* Cujus quidem regulæ planior est explicatio in *l.* 8. cum ostendit status sui incertum captivum, dubitantem an in manus hostium, latronumve devenerit, testari non posse: nam sciens se captum a latronibus, testari potest, *l. qui a latronibus, sup. qui testam. fac. poss.* servus nequaquam, *l. filiusfam. eod.* factum tamen ante ejus captivitatem, postquam reversus est, jure post liminii valet: si vero captus et detentus ab hostibus decesserit, fictione legis Corneliæ valet, *l. lege*, *eod.* Solebant tamen plerique servi testamentum condere ut servus publicus pop. R. ex dimidia parte peculii, Ulpian. *l. regular. tit. de testamentis*, et servus principis in solidum, ex Nov. Leonis 38. Plin. lib. 6. Epistol. Legatus quoque missus ad hostes, qui nihil se a captivo differre putat, non testatur, *d. l. qui a latronibus*, *et l. apud hostes*, *l. postlimin. de captiv. et postlimin. revers.* Ratio cur testari non possint est, quia vix est, ut is velit, cujus dubitatione voluntas impeditur, et multo minus vult, qui se servum putat. Ignoranti non prosunt dies petendæ possessionis, *l.* 2. *Quis ordo in bonor. possess. serv.* quique solvit indebitum sciens, non repetit; ignorans repetere potest, dubitans quoque, quia erranti comparatur, *l. ult. C. de cond. indeb.* similiter qui feudum negat, idem amittit, nesciens, non item quia proprie non inficiatur. Idem de dubitante, qui ad ignorantem negantem accedit, inscientique est similis, *l. si debitor*, *de pet. hæred.* Postremo videndum est, cur qui testamentum facere non possunt, mortis causa donari possint: fideicommittere, vel codicillos relinquere non possunt: quia codicilli, et fideicommissa ob solas utilitates introducta sunt, ut si is, qui propter peregrinationem, aut alias res testari non possit, forte quia desunt septem testes Romani cives, possit de voluntate sua disponere codicillis, vel fideicommissis, tit. inst. *de fideicom. hær. et tit. de codicil. l.* 2. *ff. de constit. princ.* quæ referenda est ad illam antiquam originem fideicommissorum, et codicillorum, quia sumpta est ex lib. 4. Ulpiani: fideicommissorum eadem ratio est in *l.* 3. *et l. conficiuntur*, *de jur. codic.* At mortis causa donationes, aut testamento, sive codicillis relinquuntur, et hæc exæquantur legatis, seu fideicommissis: et

de his intelligenda est constitutio Justiniani in *l. ult. C. de mort. caus. don.* Aliæ mortis causa donationes, quæ extra testamentum fiunt, contractibus, non legatis comparantur, *l. si filius, de legat. præstandis.*

Ad §. Sed si filiusfam.

Filiusfamil. et servus testari non possunt, et per consequens nec fideicommittere possunt, quia lex 12. tab. id patribus famil. tantum concessit, *l. verbis, de verb. signif.* Paterfamil. est homo liber sui juris, *l. pronuntiatio, in fi. ff. de verb. sign.* quia exigitur in testamentis, ut sit civis Romanus: peregrinus enim suæ civitatis tantum legib. testatur, *l. 1. ad leg. Falcid.* Item et servatur jure Gallico: bona enim peregrini in ærarium rediguntur. Ad hæc exigitur in testamento integritas status cujusque, quod tribus constat, libertate, civitate, familia. De libertate initio hujus legis agitur. De familia in §. *sed si filiusfamil.* De civitate in §. *hi quibus.* Quod dictum est de libertate initio hujus legis, idem de familia dicendum est. Nesciens enim, aut dubitans an sit paterfam. necne, veluti patre peregre mortuo, testamentum, et codicillos facere nequit, nisi miles sit, aut veteranus, *l. ex militari, de testam. milit. l. Aristo, de jur. cod.* et hoc §. ubi facti species hæc est: filiusfamilias, aut servus fideicommissum reliquit, qui postea paterfamilias, et emancipatus factus perseveravit in ea voluntate, sive expresse, sive tacite, id est eadem non mutata: quæritur an fideicommissum valeat? Dubitationem movet regula Catoniana, quæ vult legatum non valere, aut fideicommissum, quod non valeret si statim decessisset, qui legatum, aut fideicommissum dedit; fideicommissum autem, de quo loquimur, est ejusmodi. Dico tamen valere, quod in ea voluntate perseveravit, quasi nova voluntate datum. Nec offenditur regula, quia non dicimus fideicommissum valere, quasi valeret cum datum sit: sed valere quasi tunc datum cum mortuus sit: quippe paterfamil. et emancipatus factus in eadem perseveravit voluntate. In fideicommissis autem sufficit nova voluntas sine literis et verbis: nam et nutu relinqui possunt, *l. nutu, hoc tit.* Et hoc ita procedit: si fideicommissum relictum sit ab intestato: nam si relictum sit in testamento filii, non valebit; quamvis postea paterfamilias sit factus, quia testamentum in quo datur, non valet, *l. qui ex liberis, §. ult. de bonor. poss. secund. tab.* Et pro parte valere, et non valere non potest. Fideicommissum testamento relictum non constituitur nuda voluntate, quia ex illo testamento debetur: nec nova voluntas resuscitatur: testamentum autem illud non valet, *l. si filiusfam. qui testam. fac. poss.* etiam patre ei testari permittente, *l. qui in potest. eod.* Hac eadem distinctione utemur in superiori §. dicemusque, si incertus sui status ab intestato fideicommissum reliquerit, et postea de suo statu certus factus decesserit, non mutata voluntate, fideicommissum valere, non item si in testamento relictus fuerit.

Ad §. Hi quibus.

Nunc de civitate et media capitis diminutione tractatur. Cui aqua et igni interdictum est, testamentum facere non potest, quia civis non est, sed peregrinus: interdicebantur quoque testamento: nam lege Julia de vi privata tenetur, qui recepit tecto deportatum, sive interdictum aqua et igni. Cicero pro Cluentio, Appian. lib. 1. de bello civili, Plutarch. in Cicerone. Deportatus tamen et interdictus differunt, §. *minor, de cap. dimin. l. 8. qui test. fac. poss.* verum quidem est, deportationem in locum interdictionis successisse, et nos non uti hodie interdictione, sicut olim utebantur deportatione, sed nos uti tantum deportatione: quod manat ex leg. Augusti. Dionys. lib. 56. deportati circumscripti dicuntur, quia inclusi sunt in insula, cum interdictis libera esset vagandi potestas: in eaque insula tantum deportatis licebat degere, et insulæ ejusdem incolis cautum erat eos tecto recipere, qui ἀπόλιδες, id est, sine civitate, *l. quidam, de pœnis.* Relegatorum melior est conditio, et facere possunt testamentum, quia capite non minuuntur, omniaque jura sua retinent, et filios in potestate, nec proprie exules sunt, *l. 2. de publ. jud.* Ovid. *Quippe relegatus non exul dicor*; quia non sunt ἀπόλιδες.

Ad §. Sciendum.

Quærit Ulpianus, a quo fideicommissum relinqui possit, id est, cujus fideicommitti possit? Et eorum fideicommitti posse dicit ad quos perventurum est aliquid morte committentis, vel dum eis datur, vel dum eis non adimitur. Dum eis datur, ut hæredi instituto, legatario, fideicommissario datur; datur quoque manumissis libertas. Sed ab eis relinqui posse fideicommissum negaverim, *l. plane, in fin. de legat. 1.* Id ergo propositioni nostræ obstare videtur; at vero si, ut ita est, is demum rem, vel pecuniam præstare cogitur per fideicommissum, qui aliquid ejusdem generis, vel simile nactus est, *d. l. plane, §. ult.* nequaquam obstare videbitur. Triplex autem esse fideicommissum scire convenit, pecuniarium, hæreditarium, et libertatis: atque fideicommissum hæreditatis et

pecuniæ ab eo relictum, qui ejusdem generis vel aliud simile adeptus est, valet: quinimo libertatis: nam si is cui data est res aut pecunia, rogatus sit servum manumittere, id quidem faciens, de re sua quid amittere videtur, ac si rogatus esset servum emere et manumittere: atqui libertatem capit, nec rem nec pecuniam accipit, sed pretium sui: *vel dum eis non adimitur*: exemplum hujus membri vide in *l. si pecunia, de leg.* 1. ubi a te decem, quæ mihi debes, fideicommittere possum, eaque non videor auferre. Quæ quidem decem si hæres repetere velit, exceptione doli mali summovebitur, vel dum eis non adimitur, vel intercipitur, quod adimi, quodque intercipi potuit. Cujus rei exemplum habes in *l. quidam testamento*, §. *ult. de leg.* 1. ubi si hæredem manumittere servum meum jussero, si Titio det decem, ea decem a Titio fideicommittere possum nec ea videor Titio intercipere. Recte igitur ab eo relinquitur fideicommissum, qui causa implendæ conditionis capit, id est, qui mortis causa capit, et est mortis causa capio. Ex quo apparet, eum qui implendæ conditionis causa capit, non esse legatarium, nec mortis causa donatarium, sed mortis causa captorem, *l. si quis sub condit. si quis omis. cau. testam. l. Mævius, de condit. et demonstr.* Et ea ratione is non patitur Falcidiam, *l.* 1. §. *item si ita, l. acceptis, ad leg. Falc.* nam Falcidia, detrahitur ex legatis, ex lege Falcidia, ex fideicommissis, ex senatusconsulto Pegasiano, si relinquatur testamento, ex fideicommisso ab intestato detrahitur ex constitutione divi Pii, *l. filius fam. ad leg. Falcid.* ex mortis causa donationibus, ex constitutione Severi, si quis decedat testatus. An autem possit Falcidia detrahi ex mortis causa donationibus, si quis decedat intestatus, quæri potest: sed id quidem minus, quia senatus id efficit in fideicommissis testamento relictis, sed non ab intestato relictis, nisi ex constitutione divi Pii. At in mortis causa donatione relicta in testamento habemus constitutionem Severi; non autem habemus ullam aliam, quæ permittat hæredi legitimo detrahere Falcidiam ex mortis causa donatione relicta ab intestato. Ergo mortis causa donatio ab intestato legatis non comparatur, *l. si filius; de leg. præst.* An Falcidia detrahitur ex mortis causa capione? nequaquam: non enim habemus constitutionem quæ id pertrahat ad mortis causa capiones. Qua ratione diximus, posse fideicommissum ab eo relinqui, qui mortis causa capit et in cujus personam confertur conditio dandi: ut do lego servo libertatem si Titio det centum, ea centum a Titio possum fideicommittere. Eadem ratione recte fideicommissum relinquitur a proximo cognato, vel cognato in quem testamento non facto hæreditatem, et bona mea transire sino, sinere enim dare est, sino enim quod non adimo, testamentoque adimere possum, *l.* 3. *l. conficiuntur*, §. 1. *de jure codic.* nec tantum possum fideicommissum a proximo relinquere, sed ab inferiori, id est secundo gradu proximo, quia fieri potest, ut omittente primo devolvatur hæreditas in sequentis gradus cognatum ex successorio edicto. Et hoc dicitur in hoc §. *nec tantum*: non dixit hæredi in *d.* §. quia in legitimis hæredibus, et in suis non est successio, §. *placebat, de success. cognat. l.* 1. §. *sciendum, de suis et legit.* non etiam solum superstiti fideicommittere possum, qui nobis successurus sit ab intestato, sed etiam posthumo alieno agnato, ut posthumo fratris, qui mihi non esse potest hæres legitimus, sed bonorum possessor: posthumo quoque cognato, ut sororis posthumo, qui mihi ab intestato potest esse bonorum possessor, relinqui potest fideicommissum.

Ad §. *Illud certe.*

In hoc §. quæritur, an si fideicommissum relictum sit ab intestato ab eo, qui primo gradu succedere potuit, et eo repudiante hæreditas devolvatur ad secundum gradum, a quo fideicommissum non est relictum an is præstare debeat, qui repudiante patre venit ad successionem. Idem est si patrono relictum sit fideicommissum eo instituto, et eodem repudiante, ejus filius per bonorum possessionem patroni, patronæve veniat: minime præstari debere dicitur in hoc §. quod suo jure succedant, nam oneratur solum fideicommisso, qui venit ad hæreditatem judicio defuncti expresso, cum hæres instituitur tacite, cum codicilli scripti sunt, aut succedunt ab intestato. Nec obstat *l.* 3. *de jure Cod.* ut hic notat Accursius, quia in ea l. non tantum a primo gradu, sed etiam ab omnibus gradibus relictum est fideicommissum his verbis: quisquis mihi hæres. Obstare magis videtur *l. si Titio*, §. *Julianus, de leg.* 2. cui male respondet Accursius: nam ait lex portionem deficientem cohæredis, eo repudiante, accrescere cohæredi cum suo onere. Eadem est ratio substituti: nam si repudiaverit hæreditatem, ea devolvitur cum onere fideicommissi ad substitutum. Respondetur, jure quidem substitutionis hæreditatem transire in substitutum cum suo onere, ex constitutione Severi et Antonini. Ea constitutio porrecta est, et ad jus accrescendi, quia is cui accrescit quasi substitutus videtur, cum uterque hæres et cohæres institutus veniat judicio defuncti. Præterea extensa est ad jus caduci ab iisdem Imperatoribus, *l. quidam*, §. *quoties, de leg.* 1. *l. in facto*, §. *ult. de cond. et demonstr*, ut, hæredem scripsi, cum nullus

extaret, qui mihi succederet ab intestato: is repudiat hæreditatem, aut mortuus est me vivo, bona cadunt in fiscum ex legibus caducariis, lege Julia et Papia: et cum suo onere, licet non veniat judicio defuncti, hocque constitutum est odio caduci, quod restringitur quantum fieri potest, *l. ult. de his quib. ut indign. l. intercidit, de cond. et demonstr. l.* 6. *de jure codicill.* At hic §. non loquitur de jure substitutionis, aut de jure accrescendi vel de caducis: sed de successorio edicto. Et merito, quia ex secundo gradu cognatus non venit judicio, defuncti, sed suo jure.

Ad L. II.

Quatuor ab Accursio hujus legis interpretationes adducuntur, quarum tres priores vanæ sunt, quod filii matri, emancipati quoque, et nepotes quilibet parentis sui hæredes esse non possunt, §. 1. *Inst. de hær. qual. et differ.* cum etiam nepos per bonorum possessionem sumat hæreditatem, si modo filius præteritus acquiescat testamento patris, quod eo modo valet, *l. filio præterit. de inj. rupt.* Quarta autem interpretatio verissima est, hæc sit facti species: filiofam. præterito, Titius institutus est, quæritur an a filiofam. eod. fideicommissum relinqui possit? minime; licet ab intestato possit suus hæres esse, quia tunc jure suo, ut qui dicat testamentum nullum, non autem judicio patris hæres erit: nam cum ei adimat exhæredatione vel præteritione hæreditatem, etiam si filiusfam. ipse succedat ab intestato, ab eo fideicommissum relinquere non poterit. Quod si nullo instituto hærede, vel intestatus adjecit clausulam condicillarem: quisquis mihi erit, sive ex testamento is s t quem instituo, sive alius ab intestato, Titio decem dato, an alio hærede instituto a filio præterito, qui succedit jure suo ab intestato relictum per patrem valet fideicommissum? id quidem sane ex l. 9. hujus tit. nam non omnino venit ad hæreditatem contra judicium defuncti.

Ad L. III. Si mulier.

Fideicommissum ab eo relinqui potest, ad quem nostra morte quid pervenit, §. *sciendum*, *l.* 1. *hujus tit.* Ratum est autem, maritum lucrari dotem adventitiam, mortua in matrimonio muliere, *l. sed si alia, de bon. dam. l.* 25. *de evict. l. Celsus, de relig. et supt. funer. et l.* 15. *de fund. dot. l.* 1. *C. si advers. dot.* vide Cornutum Grammaticum in Persium, *l. mulier, de cond. inst.* Contra præmortuo marito, restituitur dos adventitia mulieri, et profectitia redit eo quo profecta est: an ergo uxor a marito fideicommissum relinquere potest ratione dotis adventitiæ? minime; cum dotem eam jure suo, et invita uxore lucretur, argumento *l.* 1. §. *illud certe indubitate, sup. h. t.* nam quod alio modo marito acquiritur, auferre nequit uxor, nec fideicommissi titulo; nisi forte ab initio matrimonii eam dotem sibi reddi stipulata sit; tres tamen hac in lege constituuntur casus, quibus uxor a marito fideicommissum relinquere potest: l. mulier ab initio matrimonii stipulata est dotem adventitiam, quoquomodo dissoluto matrimonio, sibi, suisque reddi hæredibus: constante autem matrimonio, morbo detenta dotem eam acceptam fecit marito mortis causa: id est hac mente, ut si e vivis excederet, dos cederet marito, secus vero si convalesceret, tuncque temporis quo morbo gravaretur, a marito fideicommissum reliquit: quæritur nunc an illud valeat: et id quidem valet, quia morte mulieris dos adventitia ad eum recidit, quam mulier poterat non acceptam ferre.

Quæstionis insuper est, an si mulier inter vivos dotem adventitiam acceptam tulit marito, ab eoque reliquerit fideicommissum, valeatne? Et sane a donatario inter vivos nequit fideicommissum relinqui, *l. cum hic status*, §. 1. *sup. de donat. inter vir. et uxor.* Et donatio inter virum et uxorem jure veteri nulla est, unde fit, nullum esse fideicommissum. Novo tamen jure donatio inter vivos facta morte confirmatur, id est, si in ea voluntate donans ad extremum vitæ spiritum permanserit: tuncque hujusmodi donatio æquipollet, et æquiparatur mortis causa donationi, et fideicommisso, *l. sequens, sup. lib.* 2. *l. cum hic status*, §. 1. *de donat. int. vir. et uxor. l.* 12. *C. ad leg. Falc.* Quodque subjicitur Falcidiæ, id quoque fideicommisso, sed non contra: mortis enim causa capio subjicitur fideicommisso, sed non Falcidiæ.

Secundus casus est, dotem ante, postque nuptias dari posse, postque easdem augeri, nec videb tur donatio, *l. si inter, D. de pact. dot. l. si constante matrimonio, C. de donat. ante nupt.* Ejusdemque juris censetur augmentum, cujus et ipsa dos: non igitur pro ratione augmenti a marito fid eicommissum relinquere potest, nisi mortis causa auxerit, id est, hac mente, ut si moreretur, augmentum cederet lucro mariti: secus si convalesceret: eo sane pacto a marito, qui morte mulieris dotis augmentum consequitur, pro ratione augmenti relinquere potest mulier fideicommissum, cum eo augmento patiatur beneficio mulieris.

Tertius casus: divortio facto, rediit mulier cum marito, nondum reddita dote, redintegrato conjugio et dos redintegratur, *l. Divus, l. post divortium, de jure dotium, l. si mulier, sol. matrim. l. ult. de act. rer. amot.* Rediit autem in matrimonium mulier, mortis causa, id est, eo pacto ut

si moreretur in matrimonio, maritus eandem dotem adventitiam consequeretur; secus si ad prosperam rediret valetudinem. Eo quoque modo cum maritus consequatur mortua conjuge dotem, ab eo potest relinquere fideicommissum pro modo dotis, quam sola mulieris morte, et contemplatione consequitur. Juris est ambigui an mulier possit dotem dare mortis causa, post nuptias; maxime item controversum est, an recte dotem mortis causa promittere possit.

Atque imprimis mulieri licet contracto jam matrimonio dotem ultro mortis causa dare; quia eadem est ratio dandæ, quæ et augendæ dotis, eoque modo moriens mulier a marito fideicommissum relinquere potest.

Quæstionis alterius est decisio hæc, mulierem non posse dotem mortis causa promittere, id est, hac mente ut debeat dotem marito si moriatur, cum obligatio non sit præsens, et in diem incertum differatur: contra stipulatio causa mortis valeat, cum obligatio sit præsens, et exactio tantum differatur.

Præterea dos est, quæ servit oneribus matrimonii, dosque consequitur matrimonium, *l.* 3. *de jure dot.* Dos est, quod uxor ad virum secum adfert matrimonii causa, vel ut Varro lib. 4. de lingua latina, pecunia nuptiarum causa data marito pro oneribus matrimonii: vel, dos est jus pecuniæ constitutæ marito, vel melius, pensitatio onerum matrimonii. Quare promissio dotis collata in tempus, quo nullum est matrimonium, nulla est: itaque promissio dotis mortis causa, inanis est. Pater tamen mulieris promittere dotem potest, vel extraneus mortis suæ causa, vel cum ipse morietur, quia contingere potest ut ipse moriatur constante matrimonio, *l. si pater mulieris, de ju. dot.* quæ idem adjicit non esse observandum in persona mulieris; et si postquam mortis causa dotem filiæ promisit pater, convaluerit, ei ut corporis, vel pecuniæ donatæ mortis causa, ita et obligationis competet condictio, si convaluerit.

Ad §. Julianus.

Nonnunquam a legatario fideicommissum relinqui non potest, ut si legatum servum manumittere pure (ut inquit Ulpian.) rogatus sit quis, *l. plane* 2. §. *ult. de leg.* 1. quia ex hujusmodi legato nullum legatario accidit commodum: si vero rogatus sit in diem manumittere, ut post quinquennium, ab eo fideicommitti potest pro modo fructus eo tempore percepti. Objici tamen posse videtur: licet legatum servum pure manumittere rogatus sit, tamen legatarius fructum percipere ex eo, quod jus patronatus, et liberti nanciscatur, et sic ab eo fideicommitti posse. Sed respondendum est, licet verum sit, libertum manumissione acquiri: nihil tamen pecuniæ, vel rei meæ accrescere, et eum rem et pecuniam ex fideicommisso præstare cogi, qui ejusdem generis simile consequitur, *d. l. plane*, §. *ult. de leg.* 1. Præterea libertum esse liberum hominem, et non esse in bonis, *l. nemo prædo*, §. 1. *de regul. juris*, *l.* 2. *quib. ad libert. proclam. lic.* Qua ratione facile est, ut donatio manumissionis causa facta inter virum et uxorem valeat, veluti si maritus donet uxori servum manumittendum; quia nec patronatus, nec libertas sunt in bonis, et sunt inæstimabilia, quia pecunia non æstimantur, ideoque nec in pecunia computantur, *l. naturalis*, §. *ult. de præscript. ver.* ubi si convenit, ut tu servum tuum manumitteres, et ego meum, et postquam manumiserim, nolis tuum manumittere, agam præscriptis verbis in quantum interest me non manumisisse, nec quod mea interest minuitur, quod habeam libertum, quia est inæstimabile; ergo qui patronatum, vel libertum nanciscitur, non oneratur fideicommisso. Item ab eo, cui assignatur libertus, non possumus fideicommissum relinquere, quia qui assignat libertum, non erogat unquam de suis bonis: quare ab eo cui assignatur, non recte fideicommissum relinquitur: unde qui sibi adscribit libertum non tenetur pœna falsi, *l. impuberes*, §. *qui liberti*, *ad l. Cornel. de fals.* tamen teneri statutum est. Assignatio autem liberti valet sine testibus, ut in *l. adsignare*, *de adsign. libertis:* secus legatum et fideicommissum. Et quod dicitur, nutu relinqui fideicommissum, hoc intelligendum est, adhibitis testibus: porro is in cujus positum est voluntate, ut cui vellet ex liberis suis relinqueret bona, electum, cui dedit eadem bona, gravare nullatenus potest fideicommisso, quod ei de suo nihil tribuat: ut si te rogavero ut bona mea restituas, desque uni tuorum liberorum: nam eum quem elegeris, cuique bona mea largitus fueris, non potes gravare fideicommisso, *l. unum ex famil.* §. *sed et si fundum*, *de leg.* 2. *l. si servus tibi legatus*, *l. cum quo*, §. *is qui*, *ad l. Falcid.*

Ad §. Si rem quis debeat.

Denique non semper verum est, affectum commodo posse gravari fideicommisso: nam a legatario non possum interdum fideicommissum relinquere, licet aliqua utilitate sit affectus: nam legatum utile est ex quo sentiat quis commodum, aut inutile ex quo nullum. Et quamvis sit utile legatum, nunquam tamen a legatario fideicommitti, ut a debitore fideicommitti non potest, cui legatum est. Interdum potest: finge debitorem creditori debitum

legare, cum exceptione perpetua adversus eum debitor tutus esset. Item si ab eodem debitore creditori legato relicto remittatur dies, conditio, locus, modus (qui habetur pro conditione, ut do ut eas Romam, id est, si iveris) quæ inerant debito, et pure legarit creditori, quod debebatur in diem; nec certum erat debitum iri: certe hoc modo fideicommittere potest a creditore ob commoda repræsentationis, et remissæ exceptionis: nam statutum erat certo loco, et die, et modo solutum iri debitum, et beneficio legati ad legatarium pervenit emolumentum, arg. *leg. in quantitate*, §. *in diem*, *ad leg. Fal.* cum igitur legatum illud repræsentationis, et remissæ exceptionis sit omnino utile, oneratur fideicommisso, et Falcidia, *l.* 1. §. *non solum, ad l. Falcid. l.* 7. §. *ult. hujus tit.* ubi debitor a creditore non fideicommittit, licet ei legarit debitum, nisi commodum sentiat aliquod. Atque ita considerandum est, quale sit genus commodi: nam non semper secundum naturam est, ut commodum sequatur onus, ut in *l. secundam naturam, de regul. jur.* nam finge debitorem creditori legare debitum: ex eo nihil consequitur, quam civilem actionem loco prætoriæ, ut cum habeat actionem ex stipulatu, nunc habeat civilem ex legato, vel rei vindicationem, cum in personam actionem haberet: in eo quidem legato aliquid emolumenti invenire licet, quia ejus potius et antiquius est jus, qui jure civili, quam qui prætorio nititur; vel quod civilis, directa est, prætoria, actio utilis, et quem novit jus civile, et prætor novit, non contra, *l.* 1. *de Public. in rem act.* ubi qui habet civilem, frustra optat prætoriam. Qua ratione actio receptitia erat utilior constitutoria, quæ est prætoria: sed Justinianus confudit receptitiam, et constitutoriam. Si quis ergo leget mihi fundum, quem debebat ex stipulatu, utile est legatum, quia dominus fundi statim censeor, et legatum est civilis acquirendi modus, *d. l.* 1. *de Public. in rem act. l. quoties*, §. *ult. de pecul.* Atque ex hoc legato ratione commodi fideicommitti nequit, nec detrahi Falcidia, *l. si creditori, in fi. lib.* 1. quia istud commodum sine diminutione bonorum debitoris accedit, id est extrinsecus. Atque legatum idem non omnino utile est, in quibus alia pro alia actione substituitur, *l. verbis, ad leg. Falcid.* ubi si quod necesse est civitati te dare, id eidem leges, inutile est legatum: et si debiti modum in legando excesseris, supplementum Falcidiam patietur. Falsum autem est, quod in hunc locum adducit Accursius, creditorem cui debitor debitum legat actione ex testamento, sumptum quem fecisset, repetere si actione ex stipulatu egisset cum eo sumptu exonerare eum debitor voluerit, quem fecisset si egisset actione ex stipulatu.

Ad §. Sed si habenti.

Fructuarius si legat usumfructum mortis causa, an ab eo cui cessit, et legat eum usumfructum, fideicommissum relinquere possit? Et non posse certum est ex hoc §. nisi forte mortis causa usumfructum proprietario cesserit, ad quem pervenit fructuarii ejusdem morte: nam personalia quæque hærent personæ, et cum ea extinguntur. Atque eo modo proprietario nihil dedisse videtur, cum morte ejusdem fructuarii consolidetur ususfructus. Quinimo cum dedit usumfructum mortis causa, ut eo fruatur si decedat, secus si in prosperam redierit valetudinem, fructus medii temporis intelligitur dedisse, ut statim facto mortis causa legato, usufructu fruatur proprietarius, et non tantum post mortem. Si autem convaluerit fructuarius, ei competit fructus medio tempore perceptus mortis causa: hoc quoque modo ab eo cui legatus est ususfructus, fideicommissum relinquere potest, et consequenter ex eo detrahetur Falcidia.

Ad §. si autem.

Liberatur pignus nudo consensu, id est, pacto nudo, ex *l. si tibi*, *de pact.* redditione inter vivos, et mortis causa. Primum ab eo cujus liberatur pignus inter vivos, non potest relinqui fideicommissum, quia nihil percipit morte liberantis. Dein videndum est an ab eo cui liberatur pignus mortis causa, fideicommittatur, id est, ea lege, ut convalescente creditore convalescat pignus, et contra? Et constat, creditorem a debitore fideicommissum relinquere non posse, quia qui mortis causa pignus legat, nihil de suo erogare intelligitur, liberatioque pignoris non est datio, nisi concurrat liberatio debitoris, *l. si pignus, qu. in fraud. cred. l.* 1. §. 1. *qu bus mod. pig. vel hypot. sol.* Ergo liberatio pignoris inter virum et uxorem non est donatio. Ab eo igitur cui reddidi pignus, non possum fideicommittere; quod nihil de suo patrimonio largiatur, et maneat creditor, non ut ante dictum, hypothecarius, sed chirographarius. Ab eo autem cui reddidi pignus, et cautionem, id est sortem, vel chirographum, possum fideicommittere, quia obligatio de meo decedit, *l.* 2. *et* 3. *de pact.* Qua de causa Falcidia detrahetur, *l. quærebatur*, *ad l. Falcid.*

Ad L. IV.

Supra dictum est, fideicommissum relinqui posse ab intestato a legitimis heredibus, vel bonorum possessoribus, a marito mortis causa, tribus casibus, a donatario mortis causa: nam cessio ususfructus,

mortis causa donatio est. Sed et a filiofam. et servo instituto patre, vel domino. In quo notandum est, quæ dicuntur de legatis, non dici de fideicommissis, ut quæ dicta sunt de fideicommissis nequeant dici de legatis: nam quamvis a patre, et domino fideicommissum relinqui possit, qui ex persona filii. vel servi hæredes fiunt non tamen legatum relinqui potest, quia legatum dari poss t ab eo, qui hæres sit per se, non secus: ut cum fideicommissum relinqui potest ab intestato hæredibus, et bonorum possessoribus, legatum tamen solum testamento relinquitur: *l. legatum*, *lib.* 2. codicillis dari nequit, non secus. Item ut cum a marito tribus casibus mortis causa fideicommissum relinqui possit, non potest legari; nam legatum est delibatio hæreditatis: delibare enim est legare usque ad drodrantem: nam hæres quadrantem consequatur necesse est, *l. si filia*, §. *Papinianus*, *fam l. ercisc.* Eadem quoque ratione a donatario mortis causa legari non potest, cum ab eodem fideicommitti possit, cum hæres non sit. A legatario quoque pari ratione fideicommissum, non legatum relinqui potest, *tit. de sing. reb. per fideic. relict. in Instit.* Cur autem id fiat ratio est, quod fideicommissa sunt juris prætorii, quod jus lene, atque moderatum est: legata juris civilis et solemnis. Qua de causa voluntas in fideicommisso fideicommittentis; non autem in legatis legatarii spectatur tantum, sed regularum juris observatio: unde fit, ut cum ex jure civili legatum sit delibatio hæreditatis, vel donatio testamento ab hærede relicta, vel præstanda: donatio inquam quædam, id est, proprii nominis, quia legatum nec est donatio inter vivos, nec mortis causa, ut in *l. donatio*, *de præscript. verb.* Eoque modo obligatio est quædam proprii nominis in *l.* 2. *de verbor. oblig.* Ab hærede, inquam, suo nomine, non alieno hærede, per se, non per alium. Hæres autem est, et venit ab alieno nomine, qui hæres hæredis est: ut patrem institui, quo mortuo, filius hæres est per alium, ut pater, et dominus, qui succedunt per servum, et filium, qui instituti sunt: succeduntque defuncto non suo nomine, sed per alium, cum filiusfam. et servus scripti essent hæredes. Hæc legati definitio est in *l. legatum*, *de legat.* 2. sed hæ interpretationes per ora majorum ad nos manarunt: unde fit cum legatum sit juris civilis, et definiatur quædam donatio testamento ab hærede suo nomine, et per se relicta præstandave, ut legatum non possit ab iis relinqui, a quibus fideicommitti posse dictum est. Atque ea ratione fit, ut fideicommissum relinqui possit a filiofam. et servo, a patre, et domino, non legatum, cum ab eo, qui per se hæres sit, relinquatur, *l. cum filiofam. lib.* 1. fideicommittitur autem, quod pater, et dominus veniat ex judicio defuncti tacito, imo etiam quodam modo expresso, cum habeant hæreditatem acquisitam cum onere suo.

Verum enimvero legati supradicta definitio juris est veteris, quo ex lege 12. tabul. etiam exhaurire ne dum onerare licebat hæreditatem: at definitio, qua dictum est, legatum esse delibationem hæreditatis, est juris novi; et post legem Falcidiam, ut quæ a Justiniano tradita, in Institution. a quo cum legata fideicommissis exæquata sint, a superioribus, id est, a filiofamil. servo, patre, domino fideicommittere et legare possumus. Sed quid si servum hæredem scriptum, vel filium manumiserit, vel emanciparit pater et dominus, antequam adirent jussu eorum, an a patre et domino relictum fideicommissum præstabitur? minime: quod nihil a defuncto habeant: an a servo? minime, quia id facere non est rogatus. Ex æquo tamen, et bono fideicommissario actione utili succurritur adversus hæredem scriptum, quod per eos debeant acquirere hæreditatem cum suo onere, *l. si alienus lib.* 2. veruntamen a domino servi hæredis instituti fideicommissum interdum non relinquitur, ut puta Stichum servum Titii hæredem scripsi, et a Sejo fideicommissum relinqui, sub hac conditione si forte fieret servus ejus. Ante aditam hæreditatem contigit, ut Sticus esset Seji: an ab eo debeatur præstari fideicommissum? minime, quia id non reliquit a domino hæredis legitimo, sed incerto, quem fortuna contigerit esse dominum, potest igitur onerari fideicommisso is, cui datur recte tacite, vel expresse hæreditas.

Ad L. V.

Cum ambigeretur an civitatibus et municipiis legatum relinqui posset, nec ne, cum corpora sint incerta, hac lege definitum est posse: municipia autem sunt civitates Imperio Romano subditæ, et civitate, id est jure Romano donatæ, *l. in orbe*, *de stat. hom.* municipes, qui Romanis funguntur muneribus, *l.* 1. *ad municip.* Ex quo certi juris est, peregrinis civitatibus legari non posse. Ergo cum legatum relinquatur municipiis, ab iis etiam poterit fideicommissum relinqui, si ab actore, vel exactore ejusdem municipii fideicommittatur, id est, ab eo, qui administrationi rerum ejusdem civitatis præest. Eoque modo illius habetur ratio, ac ejus, qui rebus Ecclesiæ gerendis præest in acquirendo feudo: nam si velit Ecclesia res feudales acquirere, eligat oportet rerum suarum administratorem, cujus vitæ necisque habebitur ratio, ut sit sartum tectum jus eorum, qui feuda possident: igitur ab actore fideicommissum relinqui potest, sicut a tutore legatarii, *l. etiam*, *C. de fideicom.* qui quidem tutor est loco domini, *l. tutor*, *l.* 4. *de*

admin. tutor. l. qui fundum, ad leg. Falcid. l. penult. qui satisd. cog. et contra quem servus non torquetur, *l. 2. C. de Quæst.* Ergo apparet bonum esse argumentum a tutore ad exactorem, et contra, *l. qui solidum, §. etiam, lib. 2.* ubi, ut respublica post moram fideicommissi usuras debet et propter temeritatem exactoris ad impensas ejus contra quem ei actio est, ita si tutor.

Notandum insuper, qua ratione potest fideicommissum a tutore, vel exactore relinqui, etiam eadem ratione relinqui, ut supra dictum est, a patre, domnove hæredis, vel legatarii, *l. cum filiofam. de legat.* 1. ita ut verum sit, a servo filioque deberi fideicommissum, si legatum manumissione, aut emancipatione ad eos devenerit, *l. si alienus lib.* 2. A legatario jure veteri legatum relinqui non potest. Ergo multo minus ab hærede legatarii: quia in eo minus juris testator habet, arg. legis, *qui fundum, §. pen. ad leg. Falcid.* Ita ab hærede hæredis et legatarii relinquitur, quod cum ab iis fideicommittitur, veniant judicio defuncti ad hæreditatem: sin vero non relinquatur fideicommissum, non veniat, et non debeatur fideicommissum, *l. qui liberis, §. ult. de vulg. substit.* hocque dicitur in hoc §. Nec obest regula juris, qua actio, quæ non datur contra hæredem, nec in successorem ejus datur, *l. ult. C. de divers. rescript.* nam sublata est per l. Cod. *ut action. ab hæred. et contra hæredes incipiant.* Præterea hæc regula juris civilis est, fideicommissa Prætorii: nec eidem locus est regulæ in legatis quod et sublata sit, et jure novo legata fideicommissis exæquentur. Casus tamen unus ab Accursio adducitur, quo ab hærede legatarii fideicommissum relinqui non potest: ut impuberi filio exhæredato legat pater, datque substitutum pupillarem, ab eoque substituto Titio idem pater fideicommissum relinquit: hoc fideicommissum inutile est, nulliusque momenti, licet a filio exhæredato, et legatario fideicommissum relinqui possit, *l. cohæredi, §. cum fil. in fi. de vulg. substit.* A substituto ejus veteri jure non potest legari, *l. miles ita, §. si miles, de milit. testam.* At id jure recentiori in controversiam venit. Justinianus tamen in *l. cum quidam, C. de legat.* nec ab eo legari, et fideicommitti posse censuit. Quæ autem sit ratio, ut ab alio hærede legatarii fideicommittatur, ab hærede impuberis exhæredati, et legatarii, nequaquam, hæc meo quidem judicio reliquis verior est; quod ab hærede hæredis, vel ab hærede legatarii fideicommittatur, non nominatim, cum incertus sit hæres futurus, *l. sciendum, de verbor. signific.* relinquiturque his verbis, cum mortuus erit legatarius, vel cum mortuus erit hæres, pridie quam moriatur legatarius, vel hæres, peto Titio centum dari. Idem enim est relinquere ab hærede hæredis, et post mortem hæredis: vel cum relinquitur secundum formam lege sequenti traditam, qua testator declarat velle fideicommissum præstari ab hærede hæredis sui: ab hærede autem filii impuberis exhæredati, et legatarii relinquitur nominatim, cum substitutus ejus certus sit. Atque ideo non valere fideicommissum censuit Imperator, cum multa, quæ tacite prolata sunt, ferantur; quæ testamento expresse edita nequaquam locum habent, *l. si quis Sempronium, de hæred. inst.* ubi institutio collata in alterius voluntatem expressam non valet, ut si Titius velit, hæres esto; secus si collata sit in tacitam, ut si ascenderit Capitolium.

Ad §. 1. L. VI.

Ad extremum si quis fideicommissum a Titio reliquerit, cui nihil dederit, licet Titius sit hæres hæredis, vel legatarii, non tamen valere potest, non ea ratione, ut Rogerius putat, ne actio, quæ non competit contra defunctum, incipiat contra hæredem: hoc enim axioma sublatum est, ut jam dictum est. Præterea hæc regula juris est civilis, fideicommissa prætorii. Quare non admittetur in fideicommissis, ut ex jure veteri in legatis, nec in eis, quæ sunt juris prætorii, ut in iis, quæ sunt civilis; cum in his voluntas testatoris, et rigor juris, in illis voluntas tantum ejus spectetur. Atque hoc est, quod passim in ll. dicitur fideicommissum nuda voluntate relinqui, ut in *l. pen. de legat.* 1.

Ad L. VII.

Hæc lex, ut 1. 2. 3. 5. sumpta est ex lib. 1 Ulpiani fideicommissorum. Ad cujus interpretationem præfandum est, tres circa fideicommissa versari quæstiones: id est, qui fideicommissum relinquere possint: quod dictum est in *l.* 1. a quo relinqui possit: id quoque in *d. l. 1. et sequentibus dictum est*; et dicetur in *§. ult. huj. legis:* tertio, cui fideicommissum relinquatur. Quod explicatur in *h. l.* Et primum quæritur, an deportato fideicommissum relinqui possit: et Ulp. heic ait, non posse, ut nec legatum, quia cum peregrino testamenti factio non est, deportatus autem loco peregrini habetur *l. 1. §. his quibus, hoc tit.* ut nec a damnato ad metallum fideicommissum relinqui potest, qui deterioris est conditionis, quam deportatus, quia servus pœnæ, uterque igitur incapax est fideicommissi, et legati, *l. 3. de his quæ pro non script. l. is cui, de alim. legat.* Dedititius quoque incapax est fideicommissi, quia, ut ceteri, est peregrinus: et peregrinus nec legatum, nec hæreditatem, nec fideicommissum capere potest, *l. 1. C. de hæred. instit.* et in Gallia consuetudo hæc est, *un Aubain ne peut prendre hæritage en France,*

s' il n' est naturalizè. Præterea deportatus non habet testamenti factionem, *l.* 1. §. *si cognatus, de reb. dub.* Humanitatis tamen ergo alimenta posse deportato fideicommitti constat, in tantum ut dominus recte relinquat proprio servo sine libertate alimenta, *l. servos*, *de alim. leg.* ubi legata servo constituto ad custodiam Ecclesiæ debentur etiam ante constructam Ecclesiam. Dicta autem regula locum habet in paganis: nam miles potest fideicommissum relinquere deportato, *l. ex testamento, C. de testam. mil.* quia pro arbitrio militibus testari permissum est: et in militum testamentis jus gentium tantummodo observatur, non jus civile: at deportati sunt capaces juris gentium, *l. quidam, de pœnis.*

Objiciet forte quispiam, quod scriptum est in Instit. *tit. de fideicomm. hæreditat.* videlicet, quibus non poterant hæreditatem relinquere, fideicommissa relinquebant. Sed hoc tum fiebat, cum fideicommissa pendebant ex solo pudore hæredis, non vinculo juris: sed postquam beneficio Augusti, fideicommissis accessit juris vinculum, ei tantum fideicommitti potuit, cui et legari. At statim fraus introducta est, ut quibus palam fideicommittere non possemus, tacite fideicommitteremus: hinc tacita fideicommissa, *l. in tacitis, sup. lib.* 1. Quæ fraus legibus cohibetur: nam quod tacite relictum est, fisco applicatur, nec ex eo hæres detrahit Falcidiam, *l.* 4. *ad leg. Falcid. l. beneficio*, *eod. tit. inf.* Cum igitur constitutum esset ne quid legaretur collegio Clericorum, et Ecclesiis, *l.* 2. *C. de Sac. Eccl.*, eadem fraus adhibita est, de qua D. Hieronymus in epist. ad Nepotianum: prævaluit tamen Constantini constitutio in *d. l.* 1. ut relinqui possit clericis et collegio. At magis vim contrarii obtinet, quod prima parte hujus legis a servo deportati fideicommitti possit, nam servus non est capax hæreditatis et legati, et fideicommissi, si non sit dominus capax testamenti, factionem capit a domino, *l. non minus, de hæred. instit. l.* 12. *de leg.* 1. verum primam hujus legis partem accipi posse de fideicommisso testamento militis servo deportati relicto ausim dicere, ut ex sequentibus legis verbis videre est: attamen de testamento pagani eam partem intelligendam fatebor. hujusque hæc erit facti species; servo acquisito ante deportationem, et ante eam fideicommissum relictum est: vivo testatore dominus deportatus est, antequam dies legati cederet; dein post deportationem cessit, quo tempore bona publicata sunt, et servus fisci potestatem devenit, valet fideicommissum, et nova acquiritur domino, nempe fisco. Et sic utroque tempore servus fuit capax ut exigitur, et mortis tempore propter regulam Catonianam, et testamenti. Alioquin frustra differrentur in tempus capiendi, *l. in tempus*, *de hæred. instit.* vel post deportationem servi deportati fideicommissum relinquitur, et sic acquiritur fisco: vel vivo testatore deportatus dominus servum alienat, cui post deportationem veteris domini legati dies cedit: sane utile est legatum, et acquiritur novo domino: vel servo fideicommissum relictum est ante deportationem domini, et vivo testatore deportatus est dominus, et postmodum restitutus, et post restitutionem dies fideicommissi cessit: acquiritur fideicommissum restituto, si modo indulgentia principis civitatis, et bonis fuerit, restitutus, id est, plenissimam consecutus fuerit restitutionem.

Ad L. VIII.

Non tenetur fideicommissario legatarius, nisi pro ratione legati percepti: nam ultra legatam partem non obligatur: ut si ex legatis sibi centum aureis, quinquaginta tantum sit adeptus, ultra eadem quinquaginta fideicommissario non sit oneratus: sin vero nihil, fideicommissum præstari non debeat, considerandum autem est, cur non potuerit percipere legatum: aut enim omisit, aut amisit legatum: si omisit, id est, si abstinuit a legato, nullum præstare cogitur fideicommissum, sed cedere debet fideicommissario adversus scriptum hæredem actionem legatorum, vel ei cui voluerit fideicommissarius, *l. Imperator*, *lib.* 2. *l. si filius*, §. *ult. de fideic. libert.* hocque delegatio dicitur, quæ est *cessio actionis*, *l. quod debetur*, *de pecul.* si amisit legatum, ut puta, quod in eo petendo superatus, sit: si modo nec culpa amiserit, non obligatur, eoque modo cum actione ceciderit, nec actiones fideicommissario cedere potest: nam si dolo periit legatum, ut quia lusorie illud petens, eo cecidit, vel curavit ne scriptus hæres adiret hæreditatem, obligatur, *l.* 4. §. *pen. sup. si quis omis. cau. testam.* Si culpa quoque periit legatum, videlicet quia imprudens plus petiit, in hoc distinctione utendum est, quæ traditur in *l. si servus*, §. *cum quid tibi*, *lib.* 1. nam aut legatarius nihil ex testamento consequitur, videlicet quod omne sibi legatum cogatur restituere et hic duplum tantum præstat; aut quod præterea ex testamento adipiscitur, ut centum sibi legatis quinquaginta restituere rogatus est, et tunc tenetur de culpa. Id quod Africanus confirmat exemplo contractuum bonæ fidei, quibus legata et fideicommissa comparantur, in quibus tantum dolus præstatur, ut in deposito: et ut usuræ in illis contractibus ex mora debentur officio judicis, sic in legatis, *l. Titia*, *lib.* 2. contra in vendito, locato, pignore, dote, *l. si ut certo*, §. *nunc videndum*, *commod.* et aliis contractibus stricti juris. Servo hæredis, et filiofamilias non recte fideicom-

missum pure relinquitur sine fideicommissaria libertate, quia idem a seipso petere legatum, et fideicommissum nequit. reique et actoris jura in unam eandemque personam simul non concurrunt; nec alieno servo directa libertas datur, nec data habetur pro fideicommissaria, *l. cogi*, §. *sed si servo*, *ad Trebell.*

Adducet quis forsan in modum contrarii, libertates et maxime fideicommissarias cedere ab adita hæreditate; legata vero a morte testatoris. Igitur legatum relictum servo hæredis cedere inutiliter, cum nondum cedat dies libertatis, sed ex *l. si quis servo*, *lib.* 2. *et l.* 8. *quan. dies legat. ced.* dices, legati diem servo cum die libertatis cedere. Quando autem hæres servum manumittere rogatus est, eique hæreditatem restituere, servus ipsum hæredem non poterit cogere hæreditatem adire; sed posteaquam adierit, eum cogere poterit ei restituere, detracto sui pretio, *l. ita tamen*, §. *ult. ad Trebell. l. cogi*, §. *si servo*, *eod.*

Hic. §. *ult.* pertinere potius videtur ad tit. ad Trebell. qui agit, ut hic §. de fideicommissaria hæreditate, nisi addas, hoc posse trahi ad pecuniarium fideicommissum, et hæc recte subnecti superioribus. Relinquitur ergo servo non tantum nominatim hoc modo: cum manumissus erit, ut filio, cum sui juris erit, sed etiam tacite, ut restituas filiæ tuæ, et eo amplius habeat, quod amplius habitura esset, *l. ubi pure*, *l. epistola*, §. 1. *ad Trebell.* vel si dicat: relinquo uni ex liberis, *l. unum ex familia* §. *sed si lib.* 2. Sed ambigitur, an filius cui legatum sit, cum morietur, servus possit fideicommissum petere, vel legatum, si ante mortem legantis emancipatus sit, vel aliter sui juris factus sit. Et id quidem, cum casus mortis trahatur ad casum emancipationis, *l. si ita*, *quando d. legat. ced. l. mulier in princ. ad Trebell.* Quod videtur contrarium *legi* 11. §. *si cui*, *hoc tit.* Sed his verbis (non videtur conditio defecisse, infer, sed extitisse.

Ad L. IX.

Ejus fideicommitti potest, qui nondum natus est, si modo successurus sit ex testamento, vel ab intestato, *l.* 1. §. *pen. hujus tit.* Qui nondum autem natus est, dicitur posthumus, quia natus est post mortem patris, vel testamentum. Posthumorum alii sunt sui, et succedunt ab intestato jure civili, *l. pen. de leg.* 1. alii alieni, et succedunt jure prætorio. Quatuor autem sunt gradus posthumorum, ut eorum, qui succedunt ab intestato, *l. un. si tab. testam.* primus, suorum, secundus, agnatorum; tertius, cognatorum; quartus viri et uxoris: a quocumque igitur sive extet, sive nondum natus sit, fideicommittere possumus ex quacumque parte edicti successorii succedant. Si ergo ab intestato pater ejus, quem adoptavit, quique mihi frater est, *l. qui in adoptionibus*, *C. de adopt.* legarit codicillis, codicilli valent, nec rumpuntur agnatione sui posthumi; vel si legat cognatis iisdem codicillis, legatum tam ad eos, qui nati sunt, quam, nascituros pertinebit, et eos, qui desierunt esse cognati, ut deportati et restituti cœperunt esse cognati, *l.* 1. §. *filio*, *ad Senatuscons. Tertyll.* Hi autem cognati non sunt, qui post mortem concepti nati sunt, et non succedunt. His ergo quibus hoc modo legatum est, pro modo legati fideicommitti potest. Nec obest regula Catoniana, quæ loquitur de fideicommisso, vel legato, quod esset inutile, si statim testator decessisset: quia hoc utile est.

Ad L. X.

Summa hujus legis non bene huic legi accommodata videtur, quæ vult, si legatum pluribus sub conditione relictum sit, nihilominus uno non adeunte partem legati adeunti deberi, *l. pen. C. de cond. insert. l. pen. de cond. et demonstr.* nam legatum in hac lege est purum, quod relinquitur ei, qui ex liberis veniret ad funus. Nam certa est demonstratio incerti legatarii, §. *sub certa*, *Inst. de leg. l. si fuerit*, *de rebus dub.* et certa demonstratio loco est personæ, sed finge: nullus ex liberis adiit, an tu consequeris legatum integrum per jus accrescendi a Justiniano introductum? Hoc certum est, secundum jus vetus consequeris, per vindicationem, quia qui non admittitur ad partem, id est, qui ex legatariis deficit, non facit partem: non annumeratur inter personas in legato annumeratas, *l. conjunctim*, *hoc tit. l.* 12. §. *ult. lib.* 1. *l. si servo sub cond. ff. de statulib.* cum autem olim duobus legatum erat per damnationem, uno non adeunte, alter non admittebatur, *l.* 7. *lib.* 2. *l.* 16. *in prin. l. hujusmodi*, §. *si Titio*, *l. plane*, §. *si conjunctim*, *lib.* 1. ubi qui non admittitur, facit partem.

Ad L. XI.

Fideicommissum quibuscumque verbis relinquitur, non legatum: testamentum non fit quibuscumque verbis, nec acceptilatio, fidejussio, stipulatio, unde dubitatur in *l. qui testamento*, §. *veteres*, *qui test. fac. poss.* an testes ignari latini sermonis possint testes esse in testamento. Hincque collige, institutiones, substitutiones, et quæcumque fiunt directis verbis, id est, imperativis, vel, si mavis, civilibus, scribi debere latino sermone: fideicommissa, precariis verbis, *l. quoniam. C. de test.* Et verbis civilibus non fit substitutio impuberi in casu

aditæ hæreditatis, *l. verbis civilib. de vulg. subst.* Ratio cur fideicommissum fiat verbis quibuscunque est, quod in his, ut dictum sæpe est, voluntas spectetur. Ex his colligere est, stipulationem esse juris civilis, et testamenta, cum deportatus non habeat testamenti factionem, *l. quoties in fin. de novat.* quod incapax sit eorum, quæ sunt juris civilis, *l. sunt quidam, de pœnis*: capax vero sit eorum, quæ sunt jurisgentium, *l.* 15. *de interdict. et relegat.* Theodosius tamen primus constituit græca lingua testamentum fieri posse, *l. hac consultissima, in fi. C. de testam.* et tutelas relinqui, *l. ult. eod. de testam.* ut directas libertates, *l.* 11. *testam. manum*, et legata in Novella Theodosii *de testament.* et cum dixerit hæc fieri posse græcis verbis, etiam aliis fieri posse colligo ex *l.* 1. §. *ult. de verb. oblig.* et stipulationem, et fidejussionem græce, et aliis verbis. fieri posse, *l. blanditus, C. de fidejuss. l. græce, eod.* Acceptilationem quoque, quæ eo modo fit, ut si quid deberetur, beneficio Aquilianæ, stipulationis tollatur, *l. an inutilis,* §. *ult. de acceptil.* judicis ferre posse sententiam quibuscunque verbis, pro ratione loci constitutum est, cum ex *l. decreta, de re jud.* sententiam nullis aliis verbis quam latinis, et edicta prætorum fieri possent: quod hodie in Gallia observatur: nam sententia debet Gallicis ferri verbis; alioquin nulla est. Et exemplo testamenti, neque legati, neque fideicommissi petitionem esse hac dicam lege: quod etiam videre est in *l.* 1. §. *sed et si unum, de bonor. posses. secund. tab.* quia ea scriptura neque habetur pro testamento neque pro codicillis, *l. ex verbo, de fideic. libert. l. quoties, fam. ercisc. Paulus lib.* 3. *sentent.* quod ex verbo, ut commendo, aut alio hujusmodi, nec ex appellatione liberti colligitur voluntas testatoris, *l.* 7. *de testam. mili. l. hæredit. sup. de hær. inst. l. Thais,* §. *Lucius Titius, de fideicom. libertat. l. Titia,* §. *ult. lib.* 2. Ex quia ex *l. servum filii,* §. *eum qui, de leg.* 1. ducatur argumentum ab ultimis voluntatibus ad contractus ex exemplo contractuum (quod Gallis, *la minute*) non nascitur obligatio, *l.* 2. *de fid. instrum.* et sic commendatio inter vivos nulla, *l. si vero non remunerandi*, §. *cum quidam, mand. l. ult. C. quod cum eo*, etc.

Ad §. *Cum esset quis rogatus.*

Legatarius partiarius, sive hæres rogatus portionem suam hæreditatis cohæredi restituere accepta certa quantitate, potest petere eam quantitatem a cohærede, offerens dictam partem hæreditatis, et hæc verba, accepta certa quantitate dispositionem inducunt, id est vim fideicommissi habent, et jus conditionis potestativæ: vel si hoc modo dicat: te rogo accipias ab hærede centum, et restituas meæ hæreditatis tuam portionem cohæredi. Duo tamen opponuntur: primum *lex in ratione* 30. *tametsi, ad leg. Falcid.* ubi hæc species facti proponitur: hæres rogatus est vendere Titio hæreditatem, acceptis centum: an a Titio hæc summa extorqueri possit? minime, quia non est verisimile testatorem voluisse cogere ut Titius emeret: nam id factum est causa Titii, idque non esse loco fideicommissi. At in hoc §. legatarius rogatus est cohæredi restituere suam portionem, accepta simili qua eum oneravit, quod jam esset hæres, et sic honoratus commodo, nempe hæreditate, oneratur fideicommisso. Obstat secundo lex *facta,* § *rescripto, ad Trebellian.* ubi eadem facti species ponitur: hæres rogatus est suam partem hæreditatis Titio restituere, accepta ab eodem certa pecunia, an ea pecunia extorqueri, et peti possit a Titio, et si Titius dederit eandem tardius, aut fructum hæreditatis perceperit ante datam pecuniam, an usuras præstabit? Etenim cogi non debet, ut eam pecuniam det: et ait lex, nec ob tardius datam pecuniam, et non datam ante ejusdem portionis perceptum fructum usuras præstabit, sed fructus tantum medii temporis: nec habent hæc verba fideicommissi vim, sed vim adimplendæ conditionis: ex mortis autem causa capione non deducitur Falcidia, ut si dicam: hæres esto si Titio decem det: si hæres decem det, mortis est causa capio, non legatum, et ex mortis causa capione non deducetur Falcidia, *l. si quis sub conditione, si quis omissa causa testam.* uno tamen casu Falcidia detrahitur ex mortis causa capione, *l. pen. C. ad leg. Falc.* cum mortis causa capio Falcidiæ modum excedit, unde falsum est, quod plerique dicunt, in Falcidiam ea tantum imputari, quæ jure hæreditario capiuntur. In Falcidiam Trebellianicam, Pegasianam sive hæreditatis imputantur, et quæ jure hæreditario, et quæ mortis causa capiuntur, cum legata et fideicommissa pro omnia exæquata sint in lege videlicet Falcidia, *l.* 1. *lib.* 1. sed non computantur in Falcidiam Trebellianicam quæ adimplendæ conditionis causa capiuntur, *l. filium quem, C. famil. ercisc.* Atque ideo additum est in *l. in quartam, ad leg. Falcid. Et quod implendæ conditionis causa fideicommissum hæredi datur in eadem causa, etc.* Et hoc non legitur in Pandectis Florentinis nullaque est differentia inter Falcidiam, quæ ex legatis deducitur, et quæ ex fideicommisso hæreditatis, quicquid in eo contendant interpretes.

In §. *rescripto*, ut ad propositum revertamur, quæ accipit hæres, ut suam hæreditatis partem restituat, adimplendæ conditionis causa capit: in hoc §. jure fideicommissi, ut in *l. acceptis ad l. Fal-*

cid. Quid si rogatus sit alteri hæreditatem restituere pecuniâ certa accepta, non demonstrata persona dantis: an istam pecuniam jure hæreditario capiet, perinde ac si rogatus esset restituere hæreditatem, datis centum? Sane id quidem ei imputabitur in Falcidiam. At si ab alio extero jubeatur eam pecuniam accipere, ea non imputabitur in Falcidiam, quia mortis causa eam capit, nisi testator voluerit eam pecuniam hæreditatis, vel Falcidiæ loco capi: ut si testator jusserit hæreditatem vendi, acceptis centum, quæ centum sunt loco hæreditatis, et sic in Falcidiam imputantur: ita in §. *tametsi*, præsumitur id quoque voluisse testatorem, si ea pecunia, quam jussit hæredem accipere a fideicommissario contineat Falcidiam, *l. si hæres*, *l. acceptis*, *ad leg. Falcid.* Postremo, ut lagatarius partiarius rogatus restituere partem hæreditatis potest cogere hæredem dare pecuniam, oblata parte eadem, ita legatarius idem potest cogi ut restituat hæreditatem, oblata pecunia, et est mutuum fideicomissum.

Ad §. Si quis ita scripserit.

Fideicommissi verba sunt precaria, quæ diriguntur ad eum a quo fideicommissum relinquitur: nonnunquam tamen diriguntur ad eum cui fideicommissum relinquitur: ut peto contentus sis hoc fundo, vel tibi sufficiat hic fundus: hocque fideicommissum utile est, quale est in *l. peto*, *l. miles*, *in princ. lib. 2. l. cum quis*, §. *nuptura*, *in fine*, *hoc lib.* ubi nuptura duobus filiis, quos ex priore marito habebat, mandat ut 20. quæ doti dabat stipularentur a viro: uno ex filiis mortuo, ab alio uxor per epistolam petit, ut dimidiam duntaxat dotis partem exigeret, et ea contentus esset.

Ad §. Sic fideicommissum relictum.

Fideicommissum confertur in voluntatem, aut extranei, aut legatarii, aut hæredis: si conferatur in voluntatem legatarii, conditionale est et utile; ut Titio, si voluerit, decem dato, *l. si ita legatum sit* §. 1. *lib.* 1. *l. si ita expressum, de cond. et demonst.* si conferatur in voluntatem extranei omnino, id est, hac mente, ut totus ponatur in voluntate ejus, non valet, ut si voluerit primus, secundo volo dari centum, *l. nonnunquam*, *de condit. et demonst.* Sed si ea mens sit, ut velit dari centum Secundo, si Primus velit præsumitur injicere conditionem voluisse legato, et utile erit *l.* 1. *lib.* 2. nam conditiones sermoque conditionalis non efficiunt fideicommissum conditionale, sed voluntas *l.* 2. *de his quæ pœnæ nom.* legatum ergo in aliena voluntate poni potest, quia dum confertur in voluntatem extranei, pro conditione accipitur; at si conferatur in voluntatem hæredis pure, inutile est; quia non habetur pro condictionali, ut hæres si volueris, Titio decem dato, *l. senatus* §. *legatum*, *lib.* 1. *l. utrum*, §. *cum quidam*, *de reb. dub. l.* 7. *de contrah. empt.* Nec verba hæc, si volueris, important conditionem; sed voluntas tantum efficit conditionem, ut dictum est *d. l.* 2. *de his quæ pœnæ etc. l. in conditionib. de cond. et demonstr.* In libertate tamen hoc singulare est, ut si appareat testatorem voluisse libertatis fideicommissum omnino in voluntate hæredis ponere valeat si voluerit hæres, *l.* 46. *in princ. de fideicommis. libert. l. senatus* 45. §. *ult. de leg.* 1. ubi ab hostibus redempto legari potest, et ei proficeret legatum ad liberationem vinculi pignoris, quod in eo habuit, qui redemit.

Tres ponuntur casus, quibus in hæredis voluntatem confertur fideicommissum, quorum primus est, si hoc modo fideicommissum testator relinquat; Titio decem dari volo, nisi hæres meus voluerit, vel nisi noluerit, id est, si noluerit: nam tunc conditionale legatum est, et nisi, conditionem facit, *l.* 2. *de in diem addict. l. obligationum*, §. *conditio, de oblig. et act.* Et tenetur fideicommissarius hæres, si ante decesserit, quam velle, aut nolle se dixerit, sufficitque eum semel noluisse: non potest enim mutare voluntatem. Secundus casus est, quo testator decem dari voluit, cum voluerit hæres meus: nam (cum) conditionem facit, *l. qui promisit, de cond. indeb. l. quodcumque*, §. *ult. de verb. oblig.* Et usque ad extremum vitæ spiritum potest variare: quæcumque enim datio habet tractum temporis, in ea ultima observatur voluntas, *l. filii, ad senatusc. Terti'.* Atque ideo si dum deliberat, moriatur hæres, deficit conditio, nec legatum debetur, *l. centesim.* §. *ult. de verb. oblig.* Quemadmodum etiam si ante hæredem fideicommissarius moriatur: nam fideicommissa, vel conditionalia legata non transferuntur ad hæredem, si pendente conditione, fideicommissarius decedat. Tertius casus est, quo fideicommissum in hæredis voluntate positum est, ut sit voluntatem meam probaveris, si dignum putaveris, si æstimaveris, si utile tibi visum fuerit, si te meruerit, decem dato, quia in boni viri arbitrio positum est legatum, *l.* 46. *dei fideicom. libert. l. si sic legatum*, *lib.* 1. Quotiescumque autem de meritis quæritur, bene meritus censetur, qui non est male meritus, *l. servos*, *de manum. testam. l. cum pater*, §. *rogo*, *lib.* 2. Et legata hoc modo relicta sunt conditionalia, *l.* 7. *de contrah. empt.* ubi arbitrium boni viri pro conditione accipitur; hocque apparet ex consequentia verborum hujus legis. Quod si hæres pendente conditione decesserit, hæres hæredis fideicommissario

tenetur; secus si ante fideicommissarius decesserit, non enim ad hæredem fideicommissum transmittit. Sed si in hæredis voluntatem, ut in boni viri arbitrium collatum sit, eo prius mortuo idem non erit, et fideicommissum omnino debebitur. Huic §. duo obstant; primum *lex.* 1. *lib.* 2. hoc enim modo relictum, pure censetur relictum, sed aut substantia, aut qualitas legati confertur in arbitrium boni viri. Substantia legati hoc modo: si arbitratus fueris, conditionale est, si quantitas, purum. Et in *d. lege* 1. *lib.* 2. legavi pupillo alimenta, vel pupillæ dotem, nec quantitatem dixit, quæ collata in arbitrium boni viri æstimabitur ex dignitate, ex facultatibus, et ex numero liberorum testatoris, *l. si filiæ, hoc lib. l.* 10. §. *ult. de aliment. leg.* Contra in *l. quod sæpe*, §. 1. *de contr. empt.* hæc verba: emptus sit fundus Titio, quanti voluerit, videntur inutiliter in ejus arbitrium conferri, quia venditoris est facere pretium, non emptoris? et non definiente Titio pretium, erit imperfecta emptio: si in arbitrio ejus tanquam boni viri posita sit, etiam eo non definiente, valebit emptio, *l. ult. C. de contrah. empt.* Quod si pretium in extranei voluntatem conferatur, valet emptio.

Ad §. *Hæc verba.*

In hoc §. fideicommissum ita relinqui posse dicit: Rogo, ut prædia, quæ ad te pervenerint, pro tua diligentia diligas, et eorum curam habeas, ut possint ad nepotes pervenire: licet consilium magis videatur, quam necessitas relinquendi. Ex quo consilio non oritur obligatio, *generaliter*, §. *si petitum, de fideicommiss. libertat. l. cum pater*, §. *mando, de legat.* 2. *l. Julianus* §. 1. *hoc tit.* quod etiam obtinet in obligationibus, quæ ex contractu nascuntur: nam ex consilio non nascitur obligatio, *l.* 2. §. *pen. mand. l. consilii*, *de regul. jur.* Secus in his obligationibus, quæ nascuntur ex maleficio, quæ possunt nasci ex consilio, ut actio servi corrupti, noxalis actio, *l. ult. ff. de noxal. action. l. idemque*, §. *si quis*, *mand.* ut ergo de sua pecunia tutelave testator legassit, ita jus esto, id est, obligatio non quod consilii causa scripsit: tamen in hoc §. licet verba consilii videantur, inducitur fideicommissum ex interpretatione, *l. Pamphilo*, *in princ. h. tit. l. unum ex familia*, §. *ult. lib.* 2. nam hoc modo videtur relictum sub conditione, cum sui juris erunt, cum filiofam. et servo hæredis possit sub conditione legari, §. *an servo*, *Inst. de leg.* dies autem incertus pro conditione est, *l. dies*, *de condit. et dem.* Et dies ille non ante cedit, quam sit sui juris, ideoque in *l. in ratione* 2. §. *pen. ad leg. Falcid.* dicitur in ratione legis Falcidiæ non computari legata hæredi et servo hæredis pure relicta. Dein subjungit: alia causa est eorum, quæ relinquuntur in diem certum. Quod manifeste est falsum, et legendum: *in diem incertum*: quia eorum dies cedunt inutiliter, et obstaret regula Catoniana, ut subjecta ratio declarat; valet igitur fideicommissum in quo habere, pervenire, relinquere, sunt verba, quibus post mortem quid ad alium devolvi significatur. Quod si contingat, nepotes emancipatione fieri sui juris, legatum debetur, *l. si ita esset, quan. d. leg. l. mulier, in princ. ad Trebell.* ubi verba pervenire, habere spectant ad futurum tempus, de quo *l. nomen, de verb. signif.* quæ lex pertinet ad legatum: nam legatum posthumis videtur et filiabus relictum, *l. qui filiabus*, *de legat.* 1.

Ad §. *Si rem suam.*

An si qui rem legavit, vel fideicommisit, eandem alienavit, adimatur legatum: legatum enim nuda voluntate adimitur, *l.* 3. §. *ult. de adim. leg.* vetus distinctio, quæ est in *l. rem legatam, de adim. leg. l. scribit*, §. *pen. et ult. de auro et arg. leg.* adhibenda est: aut enim testator rem suam alienavit necessitate ductus, aut mera voluntate: si necessitate, non videtur ademisse, et hæredis probare est contrariam sententiam testatoris, *l. cum qui*, 22. *de probat. l. Lucius, lib.* 2. si mera voluntate, adimitur, *l. cum servus*, *de adim. leg.* et tunc contrarium probare est legatarii. Ubi enim ex una parte facit præsumptio, ex alia incumbit probatio, *l. generalis*, §. *si petitum, de fideicomm. libert. l. ult. in princ. quod met. caus.* Quid si legatum postea sit donatum? non debetur legatum, licet donatio sit inutilis, *l. legatum sub conditione*, §. *ult. de adim. leg.* Quid si nomen legarit, idque postea exegerit, an distinctione supradicta utendum sit videamus: nomen autem qui legat, legat jus *l. servum.* §. *eum qui*, *l. si sic legatum*, §. 1. *l. leg. ita erat. lib.* 1. Et non videtur admittenda eadem distinctio: nam exactio pecuniæ perimit nomen, venditio rei non perimit rem. Si tamen pecunia exacta extet tempore mortis, quia eam habuit in deposito, cum mortuus est, id est, in seposito (non enim hoc verbum deposito accipitur pro contractu depositi, ut in *l. Lucius*, §. 1. *ad Trebell.*) veluti si quis legato nomine sibi solvi non petit, sed ultro debitor obtinuit pecuniam, legati petitionem superesse dicimus. Quid ergo si ex pecunia exacta fundum comparavit? Et hæic quoque petitionem superesse admittemus.

Ad §. *Si quis illicite.*

Ex Senatusconsulto quodam, cujus sæpe fit men-

tio in legibus, legari et fideicommitti non possunt quæ ædibus et ædificiis ita juncta sunt, ut non possint ex iis avelli quin ædes destruantur, *l. cetera, l. Senatus*, *l. filiusfam.* § *ædes*, *lib.* 1. nec sunt in commercio : at ruta cæsa (Gallice, *tout ce qui tient a fer, et a clou*) legari possunt, *l. nutu*, §. *ult. hujus ti*'. Ostia enim cancelli possunt legari ; si ergo illicite domus sit ædificata, id est, si in ea causa sit, ut dirui debeat, partes ejus legari possunt: nam illicite ædificatæ diruuntur, *l. ult. ne quid in loco publ. l.* 9. *et* 10. *de ædific. privat. C.* Et traditur constitutio Trajani apud Sextum Aurelium Victorem, ne altitudo ædium superet sexaginta pedum altitudinem.

Ad §. *Si hæres.*

Rogavi hæredem ut pecuniam tibi crederet, qua indigebas, sub levioribus usuris, valet fideicommissum : nam pacto et stipulatione potest cogi hæres ut credat pecuniam, nec semper mutuum est voluntarium, *l. si pœnam*, *de verb. oblig. l. si pecuniam*, *sup. de reb. cred.* Et hoc fideicommissum utile est totum, ut ait *l. si servus* 108. §. *ult. lib.* 1. et in Falcidiam totum computatur, *l.* 5. *ad l. Falcid.* et de interusurio, id est, commodo totius summæ detrahitur Falcidia. Nec potest hæres exigere idoneam ab eo cui vult credere, sed nudam cautionem, id est, repromissionem, quia in testamentis plene interpretanda est testatoris voluntas, *l. in testamentis, de reg juris*, *l. pen.* §. *ult. hujus tit. l. plenum*, §. *sed etsi pecoris*, *de usu et habit.* Et falluntur quidam, qui dicunt, intestamentis plenius nos interpretari defunctorum voluntatem, quam in contractibus, cum contrahæntis nonnunquam plena intelligatur voluntas, *l.* 111. *de verb. oblig.* Servus est incapax militiæ, *l. ab omni*, *de re milit.* militia alia est armata, cujus tria genera sunt, sacramentum, evocatio, conjuratio, alia Palatina: militia est tessera qua constituuntur panes certo numero, et potest dici præbenda. Item primipilares, Gallice, *vivandiers pour la guerre.* Item adjutores Quæsturæ, id est, cancellarii: militia autem potest vendi, pignorari, et legari, *l. ult. C. de pignor. l. omnimodo*, §. *ult. C. de inoff. testam. l* 5. *C. qui milit. poss. vel non. Novella* 97. *c.* 5. *l. mortuo*, §. 1. *lib.* 2. *l. pen.* §. *pen. et ult. hujus tit.* Quæritur an legata militia servo valeat, dominoque acquiratur? si filiofam. non acquiritur patri, quia cohæret personæ, *l.* 3. §. *si quod minori*, *de minor.* Si servo, aut legavit sciens eum servum, et debetur ejus æstimatio, et acquiretur domino, *d. l. mortuo* : sin ignorans eum servum nullum est ; quemadmodum si quis rem alienam ignorans legaverit. Eadem definitio est in *l. filiusfam.* §. *si quid*, *lib.* 1. nam cum per fideicommissum aliquid relinquitur, et præstari non potest, ne dicat, æstimationem esse præstandam : fallit tamen hæc regula, si quid legetur incapaci, *l. mortuo*, §. *Labeo*, *lib.* 2. sed si quis dicat juncta ædibus legata non valere, nec æstimationem præstari : dicendum est, Senatusconsultum præstari noluisse ex *l. nutu*, *de leg.* 3. *l. cetera*. §. *si duobus*, *l. Senatus*, *in princ. lib.* 1. Sed in legato si sciens legat, magis videtur legata quantitas, quam corpus, et sic legatum nan fuit incapaci : fallit si legentur quæ sunt extra commercium : nam eorum non debetur æstimatio, *l. cum servus alias*, *idem Julianus*, §. *ult. lib.* 1. ubi si res sacræ, publicæ, aut Imperatoris legentur, legatum non valet, nec debetur æstimatio, *l. liber homo, de verb. oblig.*

Ad §. *S quis decem.*

Hujus §. species hæc est. Quidam Titio decem legavit, et mox adjecit : si eadem decem Titius perderet, tantundem rursus ei præstari velle, fideicommissum valet, ut tantumdem debeatur : sed accipiendo prius fideicommissum ab hærede, fideicommissarius an cavere debet, se non perditurum? Et definitur : non debere cavere de priori fideicommisso non perdendo. Et quæritur postea, an si sæpius perdiderit, debeat tantumdem præstare sæpius? In quo animadvertendum est rursus esse ambiguum, ut et iterum pro πάλιν in *l.* 7. §. *ul.* supra de edendo : nam homonymum est et ambiguum, quod pluribus modi capi potest, *l.* 29. *de sol.* et iterum, ut hic rursus aliquando pro δεύτερον capi, *l. ult.* §. *ult. de reb. auct. jud. sup.* In ambiguo autem semper pro hærede interpretatio fit : et sic testator non præsumitur hæredem onerare voluisse infinitate fideicommissorum, *l. plane*, §. *sed si non corpus*, *lib.* 1. Ubi si idem corpus, eademque quantitas sæpius legetur, debetur tantum semel, nisi evidenter aliam testatoris voluntatem probet legatarius. Et sic in hoc §. semel ait fideicommissum amissum præstari debere. Quæ constitutio est Divi Pii in *l.* 1. §. *si cui*, *inf. ut leg. nom. cau.* qui locus cum hoc §. est conjungendus.

Opponitur huic §. *lex* 3. *in princ. quib. mod. ususfr. amitt. et l. si ita stipulatus a Sejo*, *de fidejuss. inf.* Ubi quidam legavit hoc modo : lego Titio usumfructum, et quotiescumque ei auferetur, eumdem ei præstari volo, sed generalia sunt ista vocabula, *quotiescumque*, *vel*, *quotiensque*, *quoties*, *quandocumque*; ideoque sæpius amissus

ususfructus debetur, *l. in singulos, de ann. et menst. legat.*

Ad hæc quæritur, an ab hærede cautio sit præstanda in casum amissi prioris fideicommissi, quia secundum est sub conditione: nam cautio, ut dicitur, vulgaris in *l. filiusfam.* §. *idem lib.* 1. præstanda est ab hæredibus, cum legatum quid est in diem, vel sub conditione. In diem, cum quid pure legatum est, ut si de eo litigare velit, videtur ergo de hoc secundo fideicommisso hæredem cavere oportere. Et respondetur in edicto §. *si cui l.* 1. *ut leg. nom. cau.* non præstandam esse cautionem, et neutrum alteri cavere. Ex quo videre est, cautionem legatorum, et fideicommissorum ab hærede exigi, si conditio sit causalis; non autem si fuerit potestativa, id est si fuerit in potestate legatarii, vel fideicommissarii; quia frustra quis ad cautionem cogit eum, quem statim cogere potest ad legati præstationem, vel fideicommissi, impleta a seipso conditione.

Ad §. Item si quis certam.

Hujus §. sententia hæc est: Titio decem legat quis, deinde adjicit eadem decem compensari cum eo, quod Titius debet, quia hæres est Caji, qui decem debebat. Sane priorem scripturam correxit, ut corrigere non prohibetur, *l. nihil prohibet, de adim. legat. l.* 21. *de manum. testam. inf. l.* 47. *sup. de hæred. instit.* Itaque si compensationi non sit locus, ut puta, quia hæreditatem Titius repudiavit, legatum non debetur: cum hoc modo solam debiti liberationem legarit. Et petens Titius decem legata, exceptione doli mali repellitur, *l. apud,* §. *præterea, de doli mali except. inf.* nam testator tantum debitum remitti voluit, quod si nullum sit, nihil etiam sit in fideicommisso. Atque ideo legatum non valet, non secus ac si legem hoc modo: Titio decem, quæ mihi debeat, do lego: nam si nihil debeat, nullum est legatum, et sic activa obligatio tibi legata, hoc est, qua agere poteram contra te, si mihi debuisses, nulla est, si nihil sit in ea: secus tamen si legetur passiva obligatio hoc est, qua quis in me agere potest, hoc modo: decem quæ tibi debeo, do lego: licet enim eadem decem non tibi debeam, sane tibi non videor debitum legasse, cum nullum sit, sed decem, cum etiam falsa demonstratio legatum, et fideicommissum non vitiet, §. *huic proxima et, Instit. de legat.*

Ad §. Plerumque evenit.

Cui honor defertur legati, ejusdem eidem petitio competit: sed fit interdum, ut ejusdem commodum plures spectet, licet uni tantum sit legatum: ut si plures sint rei debendi, quorum conditio est, ut singuli in solidum debeant, et exactione unius, et acceptilatione solvitur obligatio, *l.* 2. *et l.* 3. *de duobus reis, inf.* sed si plures sint rei debendi, et uni debitum legatum sit, cui solum honorem testator haberi voluit, multum interest si socii sint rei debendi, vel non si socii sint, per acceptilationem, sicut et ceteri: sin minus, pacto liberandus est, et ceteri non liberantur, *l.* 3. §. *nunc de effectu, de liber. leg. l. idem, sup. de pact. l. eandem,* §. 2. *de duob. reis.* Et omnibus correis non competit petitio legati, nisi factum sit contemplatione ejus, *l.* 3. §. *consequenter, de lib. leg.* verum legatum multiplex videtur: si plures sint res legatæ, et plura videntur legata, *l. quod dicitur, de verb. oblig. l.* 2. *lib.* 1.

Hujus §. melior potest esse hic sensus: plerumque evenit, ut multorum intersit, quod relinquitur uni, et ei tantum petitio competit: et interdum multorum interest, quod uni tantum competit, et ei tantum petitio non competit, sed omnibus, si modo iis testator prospectum voluit; et sic legendum: quamvis uni legatum sit, ut ei solveret uni: ut decem homines stipulati sunt a Titio extraneo certam summam dari: Titius singulis debet in solidum, et ante quam solverit, eo modo liberatur, si modo testator hæredem rogavit, ut debitum solveret Titii, et ita prospiceret omnibus; et sic omnibus dabitur petitio legati, quia eorum intersit, *l. non solum,* §. *sed si duobus, de lib. legat. l. si cui* §. *ult. l. servo legato,* §. *si testator, lib.* 1. Et interest cujusque in solidum et in solidum petet; sed non solidum ferent, *l. si unus ex argentariis, de pact.*

Ad §. Interdum

Legati petitio ejus est cujus interest: nam si jussi legatarium solvere debitum creditori, nullum est legatum, respectu creditoris: sed mei hæredis quidem cujus erit petitio, *l. si cui,* §. *ult. de legat.* 1. *l. si fidejussor, eod.* Quod si fidejussor rogat legatarium solvere debitum, idem est, et competit actio principali debitori *l. servo legato,* §. *si testator, de leg.* 1. sicque publicani contemplatione, qui invisi sunt, *l. quantæ, de public.* legatum factum est, et non competit ei legatum, *l.* 4. *de liber. leg.* Et Accurs. in hoc §. legatarium non esse publicanum, sed nudum ministrum, *arg. leg si quis Titio decem, de leg.* 2. *contra leg. Titio centum* 1. §. *Titio genero, de cond. et demonst. l. tali, de jure dot.* cui adversatur §. *si testator l. servo, de leg.* 1. sed distinguendum est: nam si filii gratia dotem non debitam promisit, aut hære-

dem dare jussit defunctus, aut testator, dos utriusque est, et utrique actio competit in *l. Titio, et l. tali*: sin vero quam debuit, promisit, filiæ est, et eidem actio competit, licet genero prommissa sit.

Ad §. Penult.

Legatorum alia sunt dividua, alia individua: legata dividua ab omnibus hæredibus relicta debentur pro parte, et portione hæreditaria, *l.* 1. §. *qui minorem, ut legator. nomi. cau.* nonnunquam pro æquali et virili parte, *l. si hæredes nominatim, lib.* 1. hocque ita verum est si legata divisionem recipiant, ut si centum dare hæredes jussero. Alias legatum magis debetur pro parte hæreditaria, vel æquali, si sit individuum, *l. si is qui quadraginta*, §. *pen. ad leg. Falcid.* nam si hæredes jussero civitati balneum, theatrum, aut quid simile in honorem ejusdem facere, unusquisque hæredum tenetur in solidum: idem si jussi sunt statuam facere, vel viam, aut iter præstare, *l. ult. de servit. leg.* Item si legavero partem usus rei, ut navis, *l. usus pars, de usu et habitat. sup.* verum hæres ille, qui solidam præstiterit, judicio familiæ erciscundæ sumptum pro parte cohæredis consequetur. Item si pro via legata unus hæredum legatario præstiterit volenti æstimationem in solidum, *l. hæredes*, §. *an ea stipulatio*, *fam. ercisc. sup.* Item si testator rem individuam dare stipuletur, singuli hæredes promissoris tenentur in solidum, *l.* 2. §. *ex his, de verb. oblig.* hæres autem sumptum facturus experiri debet actione familiæ erciscundæ, ut caveant ei cohæredes de sumptu eorum nomine faciendo. Obstat *l. mortuo*, §. *ult. lib.* 11. ubi si testator opus fieri, aut munus, sive venationem dari jusserit, quilibet hæredum tenetur pro portione hæreditaria: sed hoc ita intelligendum, ut familiæ erciscundæ judicio, vel actione ex testamento, uni legatariorum volenti æstimationem præstet in solidum, vel si opus fecit, repetet a cohæredibus expensas pro eorum parte factas. In fine hujus legis quæri solet, an jussus opus facere, præcise cogatur ad faciendum vel dandum, et an liberetur data æstimatione? Et Bart. et multi eum liberari data æstimatione, dicunt, moti *l.* 1. *de act. empti*, *l. stipulationes non dividuntur, de verb. obligat. l.* 4. *C. de action. empt.* Sed volenti quidem, non autem invito pro re datur æstimatio: moventur et *l. si quis ab alio*, §. *ult. de re judic.* ubi quis promisit prohibere se ne stipulator damnum aliquod patiatur, et damnum passus est: certe stipulator aget in id quod interest, ut in omnibus faciendi obligationibus, sed intellige de his, quæ sunt exemplo proposito similibus: nam cum res in facto consistit, et adhuc in integro est, stricte cogi potest, ut res tradatur, alias non, ut *d. l.* 4. *de act. emp.* veluti si venditam ancillam mihi non traditam manumisit, quia res non est in integro, certe agam in id quod interest, vel cum certo die rem tradere promisit, nec tradidit, *l.* 10. *et* 11. *C. de act. emp. d. l. si quis ab alio.* Alia lectio est in pandectis Florentin. sed vulgaris melior, quam confirmant Basilica. Verum Martini contra existimantis vera opinio est, ut cogi stricte possit ad rem præstandam: nam eodem jure utar in te, quo tu in me. At civitas ex *l. Imperatores, in princip. de pollicit.* non potest cogere hæredem ut tradat æstimationem rei legatæ: ergo non potes cogere civitatem ut pro re capiat æstimationem. Quæ sententia confirmatur hoc §. cui Bart. respondet, electam esse personam a testatore per quam quid fieri voluit. Sed hoc commentitium est, et opinio Martini vera est in venditionibus, ut venditor rem præcise dare cogatur, §. 1. *de donat, in instit.* Paulus Sententiarum libro 1. *tit.* 13. *l. si domus*, §. *qui confitetur*, *de leg. lib.* 1. Idem in investituris: nam si dominus fecit investituram, et nondum tradidit feudum, cogitur præcise eum tradere, *lib.* 4. *Feudor. tit.* 15. *lib.* 2. *feu. tit.* 7. In stipulationibus quoque præcise cogitur dare, vel facere, ita ut interdum quis rem, et ex mora æstimationem dare cogatur, *l. si sterilis*, *l. eum per venditorem*, *de act. empt.* Et stultitia est eum damnare in æstimationem, qui rem dare potest, *l. ult. C. de fideic. libertat.*

Ad L. XII.

Quæ per fideicommissum relinqui non possunt, ea per damnationem legari possunt: quod legatum optimum est, quod quæ aliis legati generibus relinqui nequeunt, hoc relinqui possunt, hoc modo, damnas hæres esto ut emat fundum Titii: vel, rogo eum ut certo pretio ei vendat, domum reficiat, ære alieno eum liberet, §. *sed et tale, de leg. Instit.* Eoque modo damnari potest, vel rogari, ut quem artificium doceat quo se tueri possit, nec propter incertum rei, scilicet artificii, vitiatur, cum incertæ rei legatum vitietur; Paulus 3. Sentent. *tit. de legat. l. cum post* §. *gener*, *de jure dot.* Nulla quoque est incertæ rei stipulatio. Quod utique verum, est, si nullum fundum habuerit testator. Quod si sint ei fundi, legatum valet, licet nullus sit demonstratus, *l. si domus*, *lib.* 1. *l. Seja*, *de auro et arg. leg. l. ubi autem non apparet*, *l. ita stipulatus*, *de verb. oblig.* In homine non eadem distinctione utimur; nam etiamsi nullus sit homo in testatoris bonis, valet legatum, quia hominis certus est finis: atqui omne legatum, omnisque stipulatio, quæ ad villissimum quid reduci potest, inutilis est. At in hoc legato hæc verba: unde se tue-

ri possit, certum artificium demonstrant: et arbiter sive prætor fideicommissarius designabit artificium; nam dabantur arbitri ad cognoscendum de restituendis, id est, dandis fideicommissis, *l. pen. de confess. inf. l. si quando*, §. *ult. lib.* 1. multum autem interest an operis, aut sumptibus suis servus id debeat facere, *l. un.* §. *sin autem*, *Cod. de cad. toll.* Designat autem id artificium prætor ex ætate, conditione, persona, statu fideicommissarii, *ut l.* 5. §. 1. *de his quæ ut indign.* Ex ingenio, quod est vis, virtusque naturæ, *l. inter artifices*, *de solut.* Pegasus tamen putabat propter incertitudinem legatum inutile esse, *l. pen. de aliment. leg.* legata alimenta simpliciter, et non adjecta quantitate valent, tamen et præstantur quandoque ex consuetudine, ut si vivus testator centum dare solitus esset; deinde spectatur quid ceteris ejusdem ordinis hominibus reliquerit, et ex eo certus modus constituetur, vel ex qualitate, et dignitate fideicommissarii, *l. si cui*, *de annuis legat.* et ex facultatibus defuncti, *d. l. penult.* cum *d.* tamen *l. pen.* pugnare videtur *l. cum unus*, §. *ult. eod. tit. de alim. leg.* Finge: Pater filiæ exhæredatæ ea ratione forte, quod dotem solam nubenti ei dari voluit, ut in *l. qui volebat*, *de hæred. instit.* adjecit, ut alimenta præstarentur non adjecta quantitate, sed arbitrio boni viri. Et Papinianus ea pro modo dotis legatæ deberi ait, et pro incremento ætatis, ut in *l. alimenta*, §. *Basilicæ*, *eod. tit.* nec alimenta præstantur pro modo patrimonii, quæ res est consideranda: nam dotem solam legavit, et interim dum virgo esset, alimenta. Atque ideo videtur ex usuris dotis alimenta præstari voluisse; at relinquendo hoc modo alimenta, et artificium, non favore alimentorum, ut ait Accurs. sed natura rei valet legatum, quæ rem certam demonstrat. Eadem ratio est in *l. quidam*, *lib.* 2. ubi legavit quis ut hæres tantum præstaret, quantum opus esset ad viam reficiendam, vel ut verbis legis utar, in tutelam viæ restaurandæ. Eadem ratio dotis a patre promissæ simpliciter, *l. cum post*, §. *gener*, *de jure dot.* nam dotis modus pro facultate patrimonii, et dignitate mariti, a judice constituetur. Adversari tamen videtur *lex* 1. *C. de dot. promiss.* Inter solutiones, quæ adferuntur, solutio Accursii verior est, ut *l. cum post*, pater promiserit dotem filiæ nomine: officium autem patris est dotare filiam: ejus officii modus certus est ex ipsius facultatibus, et adjunctis reliquis; non autem ita constat si extraneus aut mulier ita promisit, scilicet simpliciter, cum non sit eorum dotare filiam. Atque ideo soluti erunt, si minimum terræ dotis promissæ nomine dederunt, quod ridiculum est. Hanc sententiam Græci Interpretes sequuntur, et recentiores, inter quos Joannes Bosqueus et Duarenus, ni fallor.

Ad L. XIII.

Si Sejo ita legatum sit: hoc amplius decem dato: hoc legatum erit per damnationem; et ab initio faciunt partes Titius et Sejus, sicut cum duobus conjunctim legatur: cum quid vero relinquitur per vindicationem, totum consequitur ab initio, sed concursu partes faciunt. Obstat *l. si servus legatus*, §. *si ita scriptum, lib.* 1. cujus facti species hæc est: *Titio fundum dato*, *amplius quam Titio legavi*, *Sejo decem dato*; fundus integer est Titii; et Sejo nihil debetur ultra decem: sed non videtur adversari, quod videatur in hac lege Titii persona repetita. At subjicit in d. §. idem esse si sic legetur: *Lucio Titio tot*, *et hoc amplius*, *uxori et liberis ejus tot*: et hoc modo legatarios negat esse conjunctos; et sic posteriori legato non adglutinatur ut in hac lege; in qua dictio *Amplius* homonymiam in se continere videtur; et ita fit ut cum utrumque legatum sit per damnationem, et scriptura conveniant, convenire oportere propositiones dicendum sit. Hoc discrimen si adduceretur, quod (*Amplius*) in *sup. l.* inter nomen legatarii secundo, et secundum legatum inseritur in *d.* §. *in princip.* quod designat varia esse legata et distincta: facile subverteretur per *l. si pure*, *hoc tit.* in qua lege, *Lucius Titius quina millia plebi dedit*, *hoc amplius visceratiónem*, *et Titius accepit quinque*, *Sejus* hoc amplius fundum: et idem tribuitur secundo, quod primo. Solutio igitur hujus legis hæc esse videtur, spectandam esse legatariorum qualitatem, et conjunctam scripturam: nam videtur testator separatim adscripsisse partes, et separatim ut omes in priori legato videantur conjuncti: in extraneo secus.

Ad L. XIV.

Conditiones adscriptæ in testamentis nonnunquam auctoritate judicis remittuntur, ut conditiones turpes, et contra bonos mores, *l. non dubitamus*, *de condit. et demonstr. l.* 9. *de condit. instit.* conditio quoque impossibilis remittitur, *l. facta*, §. *si sub conditione*, *ff. ad Trebell.* conditiones item derisoriæ, contraque edicta Imperatorum, *l. conditiones* 14. *de condit. instit. l. Sejus*, *ad leg. Falcid.* in qua Sejus et Agerius si intra diem trigesimum mortis meæ, reip. nostræ caverit contentos se futuros tot aureis legis Falcidiæ beneficio omisso, hæredes scripti sunt, secus exhæredes facti. Perinde igitur est ac si conditio, quæ in fraudem legis Falcidiæ adscripta est, adscripta non esset: item conditiones, quæ sunt utilitati publicæ contrariæ, *l. Imperatores* 13. *ff. de pollicitat.* in qua conditiones in donationibus factis reip. ratæ

non sunt nisi utilitatis publicæ intersit. Conditio jurisjurandi remittitur, ut hæres esto, si juraveris te facturum, aut daturum aliquid, *l.* 8. §. 1. *de condit. instit.* Opponitur *l.* 12. *de man. test.* in qua relicta libertas sub conditione jurisjurandi, non remittitur. Ratio legis hæc est, quia si remiseris conditionem hanc, impedies libertatem, quam consequi non potest sine ea. At hæreditatem, et legatum, et fideicommissum recte consequeris sine juramento, utili prætoria actione, *l. facta*, §. *si dandæ, ad Trebel*. libertatem autem hoc modo non possum consequi: atque ob id in *d. l. non dubitamus, ait plerumque*: contra, non remittitur jusjurandum, *l. municipib.* 97. *de condit. et demonstr. l. Antistius, de acquir. hæred.* sed simplex et nuda conditio jurisjurandi non remittitur, ut si ita dixit: si juraveris te iturum Romam, hæres esto: nam quia potes satisfacere voluntati hæredis eundo Romam, teneris jurare, *l. hæc scriptura, de cond. et demonstr. l.* 8. §. *quoties, de cond. instit.* ut do tibi lego, si juraveris: hæc est simplex conditio, et idem est ac si dicerem: si tibi cordi est legatum, do lego, alioquin recederet a voluntate testantis si remisso jurejurando hujusmodi, hæres esset, conditio divortii remittitur, *l.* 5. *C. de instit. et substitut. l.* 8. *de usu et habit.* ubi instituta hæres a matre sub conditione, si diverterit a viro, nihilominus remissa conditione hæres erit. Conditio viduitatis remittitur lege Julia, ut lego uxori, si non nupserit; nam remittitur si nupserit intra annum ex Constitutione Justiniani, *l.* 2. *et* 3. *C. de ind. viduit. toll.* si nupserit post annum, ex *Novella de nuptiis*, numquam remittitur. De hac constitutione Justiniani est lex ista: nam fideicommissum, si nubat non valet, *l. quoties, de condit. et demonstr.* At sub eadem conditione relictum, sub qua et legatum, ut in hac lege, valet, nam frustra lege Julia remitteretur conditio viduitatis, si contractis nuptiis amitteret legatum, et cogeretur præstare fideicommissum. Ergo si legavi sub conditione viduitatis, et rogavi eam pure, ut alteri restitueret, vel sub conditione eadem, vel alia, quæritur, an debeat si nupserit; quoniam ex *l.* 6. *hujus tit.* is oneratur, qui venit ex judicio defuncti: is autem venire ex judicio defuncti non videtur, sed ex edicto prætoris; tamen lex ait, eam præstare oportere fideicommissa in *d. l. quoties*, sub contraria conditione legatum est, et sic fideicommissum non valet, quia cum contra voluntatem testatoris nuptias contrahat, legatum amittit; quæ autem legatum amittit, non potest onerari fideicommisso. Et licet consequatur legatum, nihilominus non debetur fideicommissum, quod relictum est. Eo quoque modo, qui sub conditione jurisjurandi institutus est, non capit hæreditatem ex judicio defuncti, sed prætoris edicto, remisso jurejurando. Et sic videtur eum Falcidiam non debere detrahere, cum qui venit ex judicio defuncti, utatur Falcidia, *l.* 1. §. *ad eos, ad l. Falcid.* Sed hæres magis est honorarius, quam testamentarius, l. 24. *famil. erc̃isc. l.* 2. §. *si defunctus, pro empt. l. duo hæredes, si quis. omis. caus. testam.* Nihilo tamen minus obligatur omnibus legatis, et fideicommissis, licet ex judicio defuncti non veniat, ut mulier: et fallitur Accurs. qui ait: si quis sub conditione dandorum decem hæres institutus sit, et dederit, esse legatum, cum sit mortis causa capio, *l. si quis sub conditione, si quis amis. caus. test. l. Mævius, de condit. et demonstr.* In qua Mevio legatus est fundus, si Callimacho incapaci ducenta dedisset: et ait parere debere conditioni, licet nummos non faciat accipientis, cum quo non habeat testamenti factionem, nihilque interesse hoc an aliquo alio loco ponatur, vel dejiciatur in mare, neque id ad talem persona venire testamenti nomine, sed mortis causa capione.

Ad §. Sed si.

Hic §. eadem continet, quæ et §. *si servo l. fideicommissa* 11. *hujus tit.* Idem autem in hærede intelligendum est, ut si rem alienam jussus sit præstare, emat, aut præstet æstimationem, *l.* 30. *alias* 29. §. *ult. infr. hoc tit.* Qui autem rem alienam præstari jubet, legatque, et tacens enim jussisse videtur, *l. alienus, ad leg. Falcid.* ibi, *quod ex voluntate defuncti pluris emerit fundum.* Contra, qui redimi jubet, non legare videtur, *l. etsi æquo pretio, lib.* 1. Quare ejus rei petitio tibi non competit adversus hæredes, sed domino rei, qui potest cogere hæredem, ut rem suam legatam emat jure legati, vel fideicommissi, ideoque hoc loco *alienam rem redimat, vel præstet*; alioquin non esset legatum.

Notandum præterea hæredem, vel legatarium a quo legatum rei alienæ relictum est, justa et vera data æstimatione liberari si nolit dominus eam vendere, aut saltem pluris justo velit vendere, nisi specialiter damnatus sit certa pecunia rem emere, quæ veram excedat æstimationem: quo casu duo sunt legatarii, dominus rei, et alter, *l. sed si alienare, inf. de fideicommiss. libert.* Secus si hæres damnatus sit rem alienam redimere, non dicto pretio: nam ei soli competit legati petitio, cui legatum relictum est, non domino rei, sicut si rem hæres damnatus sit alteri vendere, intelligitur jussus justo pretio vendere, *l. si cui*, §. *ult. lib.* 1. Quid si hæres rem alienam redemerit immodico pretio, quod compelli facere non potuit? id imputare sibi debet, nec habebit indebiti condi-

ctionem adversus legatarium, ut id quo amplius emit rem alienam consequatur, nec ipsum imputabit in ratione legis Falcidiæ, sed tantum verum pretium, *d. l. alienus*: in cujus fine ait, *confitendo*, quia inficiando præstaret duplum: nam actio legati per damnationem ex inficiatione duplatur, §. *ult. de oblig. quæ quasi ex contr.* Quæri posset, quæ sit justa æstimatio in hac lege, et *l.* 2. *C. de rescind. vend.* Sed ea est, quam judex, consultis rerum peritis adhibitis æstimabit, *l.* 50. §. *ult. inf. hoc tit.* et dicitur justa, vera, et mera, ut *l. Titia, de jur. dot.* Dictæ autem l. 50. verba hæc in fi. notanda sunt, *idem juris esse etsi potuisses emere*, non emere, id est, si in arbitrio tuo fuit emere, et non emere: nam liberaberis pretium dando, dummodo volenti: aliter, non, *l. si domus*, §. *qui confitetur*, *lib.* 1. *l. Titiæ*, §. 1. *de auro et arg. leg.*

Ad L. XV. et L. XVII.

Hæ duæ leges sumptæ sunt ex libris Marciani fideicommissorum, et sic legatorum per damnationem tantum, quarum prima varie legitur, et hoc modo in Florentinis: *Hæ res testatoris legatæ, quæ in profundo esse dicuntur, quandoque apparuerint, præstentur*, non autem: *hæres etc.* quæ non pingitur per diphthongum: in qua lege notandum, non tantum in mari, sed puteo, et in imum demersa, ut non appareant, legari posse, et nomen profundum esse homonymum; nam fundus vel profundus aliquando pro imo, aliquando vero pro funda et profunda, et neutrum, pro eo quod quandoque in jure ventrale dicitur: glossæ vett. *ventrale*, κοιλιοδεσμός, φοῦνδα, *une bourse.* Præponendum ergo, quod sæpe dictum est: *Quæcumque possunt per damnationem legari, posse et per fideicommissum relinqui.* Res autem quæ sunt demersæ, et quæ futuræ sunt, legari possunt per damnationem, non per vindicationem; ergo per fideicommissum relinqui, *l.* 24. *l.* 1.

Ad §. ult. L. XVII.

Non video quomodo subsistat hic §. nam servus nihil habere potest, nisi in peculio; sed non habere simpliciter dicitur, quod verbum importat dominium. Accurs. voluit id intelligi de prædio peculiari; quod non placet, nisi servo in testamento manumisso legetur peculium, vel manumisso inter vivos peculium non auferatur sive adimatur, §. *peculium*, *de legat. Inst.* nam si peculium manserit domini, inutiliter servitus legatur, *l.* 5. *de servit. leg.* nam libero non potest servitus legari ad prædium alienum: ergo nec servo, quia servitus est prædii, non personæ; et dictio, *quoque*, designat similia esse sequentia præteritis, quæ faciunt, ut potius legendum censeam; servitus quoque non habenti prædium recte legatur. Idque confirmatur *l. si servitus*, §. *ult. de servit. urb. præd. l. Labeo*, *de servit. rustic. præd.* Et ita recte conglutinatur superioribus: nec locus erit regulæ Catonianæ, quia hoc legatum in tempus futurum, quo valere poterit, differtur. Lex 16. facilis est.

Ad L. XVIII.

In confirmandis seu constituendis fideicommissis nuda voluntas tacita, et illiterata vel nutus sufficit: quod ita procedit, si fideicommissa sola relinquantur epistola fideicommissaria, et codicillis: nam si relinquantur testamento, ejusdem sunt juris, quo testamentum; in quo opus est voluntate justa et solemni, *l. qui ex libertis*, §. *ult. de bonor. possess. secund. tab.* nec nuda voluntate confirmatur, *l.* 1. §. 1. *hoc tit.* ergo nec fideicommissum in eo relictum. Idem si fideicommissum relinquatur codicillis testamento confirmatis, quia sunt pars testamenti, *l. sicut*, *sup. quemadmod. testam. aperiant.* Quæ sententia pertinet ad legem Juliam et Papiam: ex qua lege dies legatorum cedit ex apertis tabulis, non autem, ut antea, a morte testatoris. Atque summa hujus legis hæc esse potest: non videntur apertæ tabulæ, nisi etiam aperti sint codicilli, vel tabulæ pupillares, quæ partes sunt testamenti. Sed hoc ita verum est si in testamento non solemni non adjecta sit clausula codicillaris. Atque non eodem jure esse apparet legata, et fideicommissa in iis constituendis, sed eodem in iis infirmandis: nam voluntate nuda adimi possunt, *l.* 3. §. *ult. de adim. leg. l. militis*, §. *veteranus*, *de testam. milit.* legata do, fideicommissa non do proprie, sed rogo hæredem ut det. Notandum præterea quanquam testamentum non infirmetur, id est hæredis institutio, non continuo quicquid in eo relictum est valere, *l. hæredit. C. de his quib. ut indign.* Et cum testamentum infirmatur, id est hæredis institutio, cetera corruunt. Finge: priore testamento tibi adscripsi fideicommissum: posteriore nihil, vel aliud tibi adscripsi, quam quod priore relictum sit: prius perfectum est, posterius imperfectum: atque ita prius non infirmatur; si quid in posteriore tibi adscripsi, nullum est. Idem si hæredes iidem sint instituti, qui et priore, quia non fuit apposita clausula codicillaris, *l.* 1. *de jure codicill. sup. l. ex ea scriptura*, *qui testam. fac. poss. l. ex imperfecto*, *C. de fideicomm.* Nec testamentum illud valebit, ut codicillus, quia noluit testator codicillos facere, cum non apposuit clausulam codicillarem. Ita quo-

que inutiles nuptiæ non valent ut sponsalia, *l. quæsitum, de spons.* Inutilis fidejussio non valet, ut jussio: ut puta dominus fidejussit pro servo inutiliter, an videtur jussisse servo ut contraheret? minime. *l. 1. §. sed et si servi, sup. quod jussu*, *l. 1. §. cum qui, sup. de constit. pec.* Quæstionis est igitur an fideicommissum, quod priore perfecto, et posteriore imperfecto relictum est, valeat, quia fideicommissa nuda voluntate infirmantur, nedum solemni: ideo qui posterius testamentum facere voluit, videtur noluisse rata esse, quæ priore testamento relicta sunt, ut et prius testamentum: nec debetur ex posteriore, quia imperfectum. Sed non probat hanc opinionem Jurisconsultus, et ait, deberi, quod ita demum recedi a priore testatorem voluisse dicit, si posterius valuisset, vide §. *ult. Inst. quib. mod. testam. infirm.*

Ad L. XIX.

Ex lib. 5. fideicommissorum Valentis sumpta est hæc lex, in qua, ut opinor, quærebat Valens, an modus collatus in personam Titii pareret Titio legati, vel fideicommissi sub eodem modo relicti petitionem. Finge, lego tibi fundum ita ut des Titio quinque, an Titius jure legati poterit consequi dicta quinque? et Valens putabat Titium non habere petitionem legati, et modum legati non facere legatum, vel fideicommissum ut *l. cum hi, §. sed et si sit certa, de transact. sup.* Recte separatur modus a legato, et fideicommisso: nam de alimentis transigi potest, sub modo relictis videlicet, quia propterea non minuuntur. Idemque est si a Titio legatario Sejo fideicommissum alimentorum relictum sit. Quod si alimenta sub modo relicta dicerentur legata vel fideicommissa, non posset super his transigi nisi super præteritis, non autem super futuris, *l. de alimentis, C. de transact.* Eadem ratio est conditionalis legati, ut, tibi do lego, si Titio centum dederis: hæc verba nec legatum, nec fideicommissum important: et si Titio dentur centum, is mortis causa capiet, *l. si quis sub conditione, sup. si quis omis. caus. testam. l. Mævius, D. de condit. et demonstrat.* sicque in hac re nulla est differentia inter modum et conditionem: nec enim conditio, nec modus facit legatum aut fideicommissum. In aliis autem hæc differentia est, quod conditio suspendit, modus contrahit. Ad conditionale legatum non perveniam ante adimpletam conditionem, *l. legata 41. eod.* ad legatum modale, vel sub modo relictum perveniam statim ut cessit dies, et antequam modum implevero, sed cavere debeo, me impleturum modum, vel quod injunget testator sub modo: alioquin si nolens cavere, petam, repellar exceptione doli mali, *l. Mævia, de man. testam. l. eas causas, eod.* ubi nomen causa generaliter capitur, secus in titulo eod. ibi, *et causis, et modis*: ubi causæ quæ habent tantum moram cum sumptu non repellunt agentem statim: veluti lego tibi fundum ut monumentum facias, atque de eo implendo modo dabit cautionem, si consequi velit, quod sub eo modo relictum sit. Atque ea ratione in *l. 1. C. de his quæ sub modo leg.* Conditio et modus confunduntur ratione exitus utriusque, quoniam omni modo præstari debent. Inde quæritur in hac lege si legatum tibi relictum sit, ut aliquid faceres, et hæredis non intersit modum impleri, an hæredi debes cavere de eo implendo? nemo enim oneratur supervacua cautione, *l. 14. ut leg. cau. inf.* finge: legavi liberto meo, fundum, ut a monumento meo non recedat, ut ibi habitet: nihil interest hæredis, quod monumentum eum non sequatur, *l. his consequenter, §. sed et cum monumentum, famil. ercisc.* nihilo tamen minus debet cavere, *l. Titio centum, §. Titio centum relicta, de condit. et demonstrat.* quia officio boni hæredis incumbit voluntatem hæredis tueri. Ei igitur in cujus personam collatus est modus, non est legati petitio, nec fideicommissi. Sed ex constitutione Gordiani in *l. 2. Cod. de his, quæ sub modo*, est legati petitio, et fideicommissi sed non, ut vulgo dicitur, ex conditionali relicto: nam si hoc modo dicam: lego tibi fundum, si dederis quinque, conditio est potestativa: et quia est in potestate tua, prius impleri a te debet, quam legatum petas: et hoc est quod ait *d. l. 2. in conditionibus post exitum earum*; sin autem hoc modo dicam: lego tibi ut quinque des Titio, omnimodo videtur testator velle ut Titius quinque consequatur. Sed duæ sunt exceptiones, quibus ei ex conditione, quæ in personam ejusdem confertur, legati, vel fideicommissi petitio est; ut si conditio concepta sit verbis modalibus: nam hoc ostendit, testatorem hoc enixe voluisse, ut puta si his verbis usus sit: *Titio decem millia*, vel insulam relinquo, ita ut quinque millia ex his vel eandem insulam Mævio restituet: *sive enim*, ut inquit lex, verba *ad conditionem, sive ad modum respiciant*, id est, sive conditionem illis verbis facere voluit, vel modum, legati petitio est. At cum dicit *in conditionibus post exitum earum* de aliis conditionibus loquitur, non conceptis verbis modalibus quæ prius impleri debent, quam quid petatur. Secunda conditio jurisjurandi facit legatum, ut, lego tibi fundum, si juraveris te Titio decem daturum, remittitur quidem conditio jurisjurandi: sed omnimodo præstabitur fundus, quem petet alter jure legati, vel fideicommissi, quia enixa videtur fuisse testatoris voluntas, ut alter fundum consequeretur.

Ad L. XX.

Multum interest duobus separatim an disjunctim legetur per damnationem vel per vindicationem; nam si duobus separatim per damnationem legatum sit, ut, hæres fundum Sejanum Titio dare damnas esto, eundem dare Mævio damnas esto jure antiquo unicuique in solidum debebatur, uni corpus, alteri æstimatio. Paulus in Sententiis, Cajus in Institut. Ulpianus in fragment. *l.* 1. *sin autem disjunctim, C. de cad. tollend.* Et ibi male Accursius, ait, in legato vindicationis, si conjunctim per damnationem eadem res legetur, ab initio faciunt partes, et inter eos non est jus accrescendi. Eodem jure est fideicommissum, quo legatum per damnationem, et pene conveniunt verbis *l. quidam testamento, lib.* 1. *et l. cum pater*, §. *cum pater, lib.* 2. *l. fideicommissa* 11. §. *sic fideicommissum, et* §. *ergo etsi nomen, hoc tit.* et ut in legatis per damnationem hæredis est electio, ita et in fideicommissis: nec est in legatis sive conjunctim, sive disjunctim per damnationem legetur, aut in fideicommissis jus accrescendi. At in legatis per vindicationem est jus accrescendi, et si eadem res duobus conjunctim legata sit, ab initio habent solidum concurrentes, id est, si uterque legatum amplectatur, partes faciunt: si disjunctim partes faciunt ab initio, si concurrant, sin minus, solidum alter consequetur. Si igitur separatim duobus legavi, vel fideicommissum relinqui per damnationem, cuique solidum debetur: etsi duobus disjunctim, vel conjunctim legavi per damnationem, vel etiam fideicommissum relictum sit, non est jus accrescendi jure antiquo, sive Digestorum jure: quod jus fuit ante legem de caducis tollendis nam in §. *sin autem l.* 1. *C. de cad. toll.* sublata est differentia legatorum, et fideicommissorum per damnationem, et per vindicationem: hodie jus accrescendi manet, et legatum duobus disjunctim, vel conjunctim, pro partibus intelligitur legatum, non in solidum, nisi perspicue appareat testatorem voluisse solidum cuique præstari. Et non est inter eos jus accrescendi: alioquin si concurrerent in legato, partes facerent, et tunc esset locus juri accrescendi. Atque ideo Tribonianus addidit in *l. si pluribus, lib.* 1. *nisi testator manifestissimus est, ut l. cum de indebito, de probat.* non est ejus, cui adscripta est. Quid si homo duobus separatim legatus sit, et mortuus sit sine culpa hæredis, certe citra damnum hæredis moritur, quia eo mortuo, nec uni homo debetur, nec alteri æstimatio, veluti si alienus servus legatus sit: nam aliena per damnationem tantum, vel per fideicommissum relinqui possunt, ut et nomen, id est, jus obligationis. Atque in pluribus legibus adjecit Tribonianus in solidum, ut *l.* 15. §. *si is qui, lib.* 2. adjecit *solidum* in *l. duos, de usufr. leg.* et in hac l. Tribonianus addidit *in solidum.*

Ad L. XXI.

Fideicommissum relinquitur nutu, adhibitis testibus quinque, *l. et in epistola, C. de fideicomm.* ut in codicillis, qui sine testamento fiunt, *l. ult. Cod. de codicill.* ut si quis petat an decem dare velit, et alter annuat, *l. Pamphilo*, §. *pen. hoc tit.* Atque ob id, *l. obligamur, in fine de oblig. et act.* nutu pleraque, ait consistere, ut potest quis nutu assignare libertum, *l.* 1. §. *assignare de assign. libert.* Debitorem alteri possum delegare scriptura et nutu, *l.* 17. *inf. de novat.* Potest fideicommissarius, cui hæres rogatus est hæreditatem restituere, nutu significare se velle hæreditatem adire *l. servo*, §. *si pupill. ad Trebell.* Puto quoque contractus, qui solo consensu constant, nutu fieri posse, ut pacta, *l.* 2. *de pact.* Quæ vero negotia scripturam, solemnitatemque desiderant, non fiunt nutu, ut stipulatio, *l.* 1. §. *si quis ita, de verb. obligat.* Cum autem fideicommissum nutu relinqui dicitur, id intelligitur extra testamentum. Sed et necesse est, ut qui annuendo relinquit fideicommissum, habeat testamenti factionem, alioquin non valeret *l.* 2. *lib.* 1. *l.* 1. *hujus tit.* unde fit ut cum jure antiquo mutus non posset facere testamentum *l.* 1. §. 6. *qui testam. fac. poss.* mutus tantum et surdus ita natus, vel factus, vel mutus et surdus ita natus vel factus, nec posset fideicommittere: verum hodie ex constitutione Justiniani, mutus tantum, vel surdus tantum potest facere testamentum sive factus, sive natus: mutus et surdus simul, si ita factus sit per adversam valetudinem, non natus, modo tamen litteras sciat, id est, pingere sciat, *l. discretis*, *C. qui test. fac.* et propter hanc Constitutionem adjectum est in hac lege, *nisi superveniens morbus impedimento sit.*

Ad §. 1. *d. L. XXI.*

Lucrum est, quod obvenit sine onere et diminutione rei meæ, et sic dos non est lucrum: ex quo patet, quæ sit res lucrativa, ut donatio, legatum, si modo nullum adjectum sit onus. Duæ causæ lucrativæ in eamdem rem, et eundem hominem concurrere non possunt. Idem homo rem unam bis non potest acquirere: ut rem quam habet ex donato, non potest petere ex fideicommisso, quia bis eadem res dari non potest nam, res cum mea facta est, dari mihi non potest, *l. si servus* 108. §. *Stichum, lib.* 1. nec potest

ejusdem rei æstimationem petere, quia duæ lucrativæ causæ, etc. Quod in *d.* §. *Stichum* declaratur his verbis : *quia nec absit quicquam*, nisi defunctus ejus quoque æstimationem præstari voluit.

Ad L. XXII.

In legatis et fideicommissis posteriore scriptura potior est prior. Prior autem duobus modis dicitur, scriptura, et intellectu. Atque ita fit, ut quæ voluntas sit prior scriptura, intellectu quandoque sit posterior, et quæ sit prior intellectu, sit posterior scriptura, ut in *l.* 12. §. *ult. lib.* 1. testator ita scripsit: *Quod Titio infra legavero, id neque do, neque lego* ; postea legat Titio, non valet legatum, quia licet ademptio legati sit prior scriptura, tamen intellectu est posterior : atque ideo potior. Item in *l.* 14. *lib. eod. cui bis legavero, semel deberi volo*, et præstari : postea eidem bis et sæpius legavit, unum tantum legatum valet, et debetur, alia adempta intelliguntur, quia etiamsi inspecto ordine scripturæ ademptio sit prior ; tamen posterior intellectu dicitur.

Ad hæc quæritur, si non apparet quale legatum ademptum sit, quod legatum valeat? hæredi parcendum est : nam in obscuris hæredi parcimus, *l. Sempronius, lib.* 2. Et hoc est quod vulgo dicitur in *d. l.* 14. In obscuris, quod minimum est sequimur : verum longe aliter definitur in illa *l.* 14. quam hic, quia ibi Ulpianus ait : si sæpius eidem legatum sit, unum esse legatum, hic autem dicitur, esse plura legata, quia possum recedere a priori scriptura, *l. quod autem,* §. *pen. de donat. inter vir. et uxor.* Sed non repugnat hæc lex dum ait, hoc ita procedere, si pœnituit prioris voluntatis, quæ vulgo appellatur clausula derogatoria, quæ cum non fuerit in *d. l* 14. apposita, prior scriptura legati valet. Hanc eandem clausulam interpretes volunt subaudiendam in *l. Divi*, §. *licet, de jure codicill.* In qua quidam testator codicillos quos facturus esset, confirmavit, si modo sua manu essent scripti et obsignati : postea vero fecit codicillos non sua manu scriptos et obsignatos et tamen valent. Idem quoque volunt subaudiendum in *l. ult. in princ. lib.* 2. Quidam filium et uxorem suam hæredes instituit, et cavit, ut si quas a se literas obsignatas filius recepisset, vice codicillorum essent. Postea per epistolam non obsignatam ab ipso, filio dedit peculium ; adjecitque se præcipua hæc cum, suique juris, et post mortem suam habere velle, et ait hæc deberi. Sed hoc verum non est, inquiunt interpretes, nisi specialis clausula derogatoria prioris voluntatis adjecta sit : verum hæc subauditio non placet, et ideo dicendum est, si modo alias constet testatorem a priori voluntate recessisse. Hæc autem clausula addita fuit a Justiniano, sive Triboniano, qui etiam noluit videri factam novationem, nisi adjectum sit, factam esse animo novandi, *l. ult. C. de novat.* Duos quoque reos non vult teneri in solidum, nisi id expressis verbis adjectum sit, *Novell.* 99. Ita in quæstione proposita, non videri testatorem a priori voluntate recessisse aliter quam si id expresserit. Quæ verba sunt Triboniani, qui de suo multa sub aliorum nomine in Digestis, ut Gratianus in Decreto addidit. Atque ea clausula supervacua videtur, cum hæc lex ex lib. 4. Epitomarum Hermogeniani sumpta sit ; ex cujus libris nonaginta sex leges leguntur in Digestis. Hi autem libri continebant sententias, quæ non habent conditionem. Atque hæc ideo ex ejus libris sumpta non est, cum etiam non cohæreat superioribus, cum dixerit superius si legaverit pluribus se eus valere legatum. Cum igitur scientia contentus fuit, quid opus fuit hac clausula? In re simili idem admisit *l.* 4. §. *quæsitum*, *sup. si quis caution.* Quidam promisit se judicio sisti certo die alioquin decem datum iri ab eo, et nulla se usurum exceptione, an valeat pactum, videlicet cum uti possit exceptione : Atilicinus dicebat, non valere conditionem, quæ liberum hominem nimis astringit. At Ulp. ait : ego puto valere, *si specialiter causæ exceptionum expressæ sint, quibus sponte renunciatum est.* Quæ verba sunt Triboniani, cum alias Ulpianus in sententiam alterius relaberetur. Solutio igitur hæc esse potest: aut enim quis ita scripsit : cui bis legavero, semel legatum volo. Postea vero imprudenter et invitus legabit sæpius, et tunc semel tantum debetur, et prior scriptura valet, quæ fuit præposita, forte diffidens memoriæ, et ne suasionibus amicorum plura legata relinqueret: aut sciens prudensque : et sic ex scientia, contra Accursium, voluntas præsumitur; et ita in §. *licet*, *l. Divi*, *de ju. codicill.* quia imprudenti exciderunt. Hæc verborum congeries id ostendit (*sui juris*, *post mortem suam*) in *d. l. ult. lib.* Eadem distinctione utendum in rescriptis principum *l. ult. C. si contra jus etc.* Aut ex certa scientia princeps novam fert constitutionem animo abrogandi, vel derogandi veteri: et tunc valet: aut non ex certa scientia, et tunc prior valet. Et contra interpret. est quod ait Valentinianus in *Nov.* 30. *ann. præscript.* non esse minutatim et sigillatim jura abroganda, eos reprehendens, qui desiderant specialia specialibus verbis tolli. Et illud est quod antiquitus legibus in fine apponebatur, ne huic legi per satyram abrogato, vel derogato, id est, ne commixtis multis rebus legi abroga, vel deroga. Quondam hæc lex usui fuit : in hac facti specie. Quidam testamento legavit fundum, quem voluit revocatum, nisi invocato et prænominato nomine

D. Marci; postea alio testamento, non prænominato eo nomine fundum legavit alteri, adjecto eo, quod nollet donationem factam sub hac conditione in priori testamento valere. Dicebant alii, hoc legatum non valere ex hac lege: alii ex *d. l. Divus*, §. *licet*, valere legatum, etiamsi non sit nomen prænominatum: dixi hæc verba, *ut nomen*, *etc.* magis donandi causam denotare, *l. ubi ita, de mortis causa donat.* Et quia ex certa scientia legatum advenit, supremam voluntatem valere: et hoc est quod in hac lege ait, sciens.

Ad §. *Miles.*

Delicta alia sunt communia, alia militaria; communia sunt tam paganorum, quam militum, ut furtum, adulterium, stuprum: militaria propria militum, ut si miles deseruerit militiam, si transfugiat ad hostes, si stationem relinquat, *l.* 2. *et* 3. *de re milit.* Polybius vocat ἐφεδρίαν, si in bello arma amiserit, quæ non amittuntur sine flagitio. Arma postliminio non redduntur, quia turpiter amissa, *l.* 2. *de capt. et postlim. rev.* Ejus sunt arma, qui recuperavit, *d. l.* 3. §. *miles*, *de re milit.* Alienationis verbo pignoratio, venditio comprehenditur: si miles alienaverit arma, id est, si pignoravit, quæ arma pignorata, ὅπλα ἐνεχυρασθέντα vocat Suidas, si arma pignoravit, ἀδίκημα, si transfugerit, ἔγκλημα vocat. Ex communi delicto si damnetur miles, habet testamenti factionem; contra, si damnetur ex militari delicto, ex Adriani constitutione ei permittitur testamenti factio de bonis castrensibus, *l. cum hic status*, §. *si miles*, *supra*, *de donat. inter vir. et uxor. l.* 1. *de veteran. l. ex militari*, *de milit. testam.* De bonis paganis numquam ei licet testari, *l. ejus militis*, *de testament. milit. C.*

Ad §. *Mortis damnum.*

Mortuo servo legato, damnum respicit fideicommissarium, ut servus alienus legatus mortuus ante moram, sine culpa hæredis, non debetur ab ipso hærede, nec ejus æstimatio, *l. filiusfam.* §. *ult. lib.* 1. Idem est, si homo duobus legatus mortuus sit ante moram sine culpa hæredis, cujus quidem si mortuus non esset, deberetur uni æstimatio, et ipsemet alteri in solidum, si modo legatus esset per damnationem.

Ad L. XXIII.

Imperfectum testamentum est proprie, quod neque signatum est a testibus, neque subscriptum, *l.* 6. *ff. ad. l. Cornel. de falsis*, *l. hac consultissima*, §. *non subscriptum*, *et* §. *imperfecto*, *de testam. C.* ex imperfecto testamento facto a parente, liberi capiunt hæreditatem: quod non capiendum est latissime: finge: proferunt liberi testamentum parentis, sive scripturam testibus vacuam: an eam sequi oporteat? Et sane ex ea liberi non capient hæreditatem: quia ea scriptura, nec est testamentum, nec codicillus, argum. *l.* 11. *in principio, hujus tit.* An idem concedatur principi, ut capiat ex testamento imperfecto? minime, cum legibus obnoxius sit, *l.* 3. *C. de testam.* §. *ult. quibus modis testam. infirm.* ubi dicitur, Principem nihil capere nisi ex scriptura lege firmata, *l.* 1. *C. de legibus*. Atqui lex quæ lata est de imperio Augusti, ut scribit Dio lib. 56. principem solvit legibus, sed hoc intelligitur de legibus caducariis, *l.* 1. §. *ult. C. de cad. toll. Novel.* 95. Et aliquando principis major est auctoritas, quam populi, *l. Barbarius, sup. de offic. præt.* nihilo tamen minus princeps non capit hæreditatem, si per jactantiam institutus sit, *l. ult. sup. qui test. fac.* Et institutus patitur querelam, *l. Papinianus*, §. *si Imperator, ff. de inoff. testam.* patitur Falcidiam, *l.* 4. *ad l. Falcid.* Atque adeo Dion refert, Imperatorem rogasse senatum, ut solveretur lege Voconia, et amplius, quam ea lege contineretur, legare ei liceret: nec tantum legibus, ut privati, subjici voluere, quinimo minus sibi arrogarunt, quam privati: ita ut non capiunt ex codicillis factis ab intestato et epistola fideicommissaria, *l.* 2. *C. Theod. de testament.* §. *ult. Quibus modis testam. infirm.* Postea tamen factum est, ut id reliqui Imperatores non approbarent, et voluere, ut capere possent ex codicillis, *l.* 7. *C. qui testam. fac. poss.* Item noluerunt prius testamentum jure perfectum in quo instituti essent ex scripto, rumpi posteriore non scripto, *l. nolumus, C. de testam.* Item noluerunt parere legibus caducariis: nam lex Julia et Papia statuebat legatum, legatario moriente vivo adhuc testatore, vel ante apertas tabulas, fieri caducum, et in fiscum transire, non autem in hæredem legatarii, voluerunt autem Imperatores, si principi legatum sit, idemque mortuus sit vivo adhuc testatore, aut ante apertas tabulas, ut legatum non transiret in fiscum, sed in hæredem, aut bonorum possessorem Imperatoris: et in id lata est lex *princeps*, *sup. de legibus*, ut mortuo Augusto edicto frueretur eodem modo quo vivus usus esset. Quidam male id accipiunt de omnibus legibus, aut de legibus pœnariis, ut Græci: nam de iisdem legibus, scilicet Julia et Papia *d. lex princeps* intelligenda est. Idem non datur Augustæ, quod Augusto: et ideo si Augusta vivo testatore decedat,

legatum est in causa caduci: si ante apertas tabulas, caducum est legatum. Augusta enim legibus soluta non est. Privilegia quidem eadem tribuuntur Augustæ, quæ Augusto: nam Augusto et Augusta tacitam habent hypothecam ex suis contractibus. Item Augustus et Augusta privilegium habent exactionis, *l.* 6. §. *ult. de jure fisci*: si quid donavit filiofam. id ei est jure peculii. Inter eos valet donatio, licet inter virum et uxorem non valeat. Donatio ab iis facta non indiget insinuatione: si quid alienum vendiderit, aut donaverit, emptor et donator eorum dominium habet, *l. cum multa, C. de bonis quæ liber. l. sancimus*, §. 1. *C. de donat. l. illud, C. de sacrosanct. Eccles. l. ult. C. de quadr. præscript.* Princeps manumittit absque solemnitate, cum alias opus sit vindicta, *l. apud eum, inf. de manumis.* Sic ergo quantum ad privilegia, Augusta et Augustus idem habent privilegium: circa leges caducarias, non item *l. si Augustæ, sup. de leg.* 2. *et d. l. princeps.*

Ad L. XXIV.

Creditori hoc modo legatum, ne indebitum repetat, valet, ut si sit quidpiam per errorem facti indebitum solutum, non possit ab hærede repeti; vel si debitum, quod per exceptionem tolli possit, solutum sit; quod ne solveret invitus cogi non potuit; nam condictionem, quæ ex soluto indebito competit, remittit hoc modo: sicque valet legatum, non secus ac si quis damnet hæredem, ut aliquid solvat, cum tutius esset exceptione jus, *l. si creditor, de lib. leg.* nam hoc genere legati videtur legari liberatio. Et debitum recte legatur debitoribus, *l.* 1. *in princ. eodem*: licet rem meam, ut quæ tibi commodata sit, tibi legavero, *l.* 8. §. *ult. eodem.*

Ad L. XXV.

Non idem nec ejusdem juris legatum est, si quis ita leget: illud aut illud lego: ille aut ille centum dato: nam si ita dixerit: illud aut illud lego, dummodo legatum sit per damnationem, hæredis est electio, secus si per vindicationem: et unum tantum intelligitur legatum, *l. si ita relictum*, §. *ult. sup lib.* 2. *l.* 8. §. *ult. lib.* 1. *l. si illud, lib.* 2. si vero testator dixerit: ille autem centum dato, electio est legatarii, et fideicommissarii: et duo sunt in solidum rei debendi, et legati debitores, *d. l.* 8. §. 1. Et solutio unius liberat alium: male autem Accursius hic conjunctionem disjunctivam pro copulativa interpretatur: nam hoc sensu non essent duo rei debendi, et singuli non tenerentur in solidum, sed pro partib. hæreditariis, *l. si hæredes, lib.* 1. Quod contrarium est huic legi, in qua si nominatim hæredes jussi sint aliquid dare, viriles portiones debentur; sin vero non sint nominati, hæreditariæ tantum partes.

Obstat *l. eandem, inf. de duobus reis*, quæ docet duos reos constitui in contractu, et testamento; in testamento, ut si testator dicat: *Titius et Mævius hæredes Sempronio centum danto*: sunt hoc modo duo rei debendi: sed mendum subest; et omnino legi debet: *Titius vel Mævius centum dato*. Quod apparet ex diversa ejusdem legis lectione, nam alii legunt, *dato*. Item obstat *lex penult. C. de verb. signif.* ubi si testator dicat: ille aut ille tutor, liber, legatarius esto; uterque erit liber, tutor, aut legatarius, ubi disjunctio, *aut*, παραδιάζευξις est, idest falsa disjunctio, cum sumatur pro copulativa, sicut interdum falsa conjunctio reperitur, quæ dicitur παρασύναψις: sed nihil ad propositum hæc lex, nec contraria est huic legi, cum ibi loquatur de personis, quibus relinquitur hæreditas, libertas, tutela, legatum, vel fideicommissum: quo casu disjunctio capitur pro copulatione, cum etiam ibi loquatur de rebus, quæ relinquuntur, hic vero de personis a quibus relinquitur. *Ad* §. 1. Voluntas testatoris non est quærenda, si manifesta sunt verba, nec æquitatis quæstio, qua quæritur quid sit justius, *l. si servum*, §. *sequitur, de verb. oblig.* nam in his judex suo captu facit æquitatis et voluntatis conjecturam. Sed quantum a jure scripto et verbis testamenti recedimus, tantum ab æquitate et voluntate, quæ non magis declarari potest, quam jure scripto, *l.* 13. *de jure codicil.* licet ex *l. Sempronius, de usufr. leg.* juris subtilitate voluntas sit prior scriptura: Et contra ex *l. si alii, eod.* qui legat fundum, proprietatem, et usumfructum legat: ut finge: voluit testator legare uni proprietatem, alteri usumfructum, et ita dixit: fundum Sejanum lego Titio, et ejus fundi usumfructum Mævio. Certe ususfructus erit communis duobus legatariis: et sic interdum valet plus scriptura, quam quod actum est, id est, voluntas. At in *l.* 3. *de lib. præt. vel exhær. C.* ita dixit: *filius meus alienus meæ substantiæ esto*: quæritur an videatur exheredatus filius, cum non usus fuerit propria exhæredationis formula (*exhæres esto*) sed hoc, ait lex, frustra solemnitatem verborum, et interpretationem requiri, ubi notissimus est testatoris sensus. In hanc rem adducitur lex *non aliter, infra hoc titul.* quæ videtur a contrario sumpta, huic legi contraria. Verum ea lex loquitur de verbis ambiguis, quæ varie accipi possunt: Paulus vero in hac lege loquitur de verbis non ambiguis. Itaque cum manifesta sunt verba, obscura voluntas, frustra disceptatur de voluntate; cumque manifesta est volun-

tas, verba ambigua, frustra de verbis fit controversia. Id quo ostendit exemplum dicti legis *non aliter*, §. 1. in quo legati sunt omnes servi juvenes Mævio: ibi enim cum voluntatis sit quæstio, sane in æstimatione judicis posita est, *l. mora, de usufr. ff. l. voluntatis 7. C. de fideic. l. pen. sup. de pecul.* Qui quidem judex dispiciet, qui dicantur juvenes: nam plerique volunt juvenem eum dici, qui excessit vigesimum quintum annum, et hæc ætas legitima dicitur, idque ex lege Lætoria. Ex lege vero regia, qui decimum septimum annum excessit, usque ad quadragesimum quintum, vel ut Varro, qui trigesimum annum attigit, usque ad quadragesimum quintum. Seniores possunt dici, ab anno 45. ad sexagesimum, et hi dicuntur ὠμογέροντες, id est, ut ait Poeta, *cruda Deo viridisque senectus*: senes ab anno sexagesimo, ad extremum usque vitæ diem, et natu grandis hominis est, *l. non tantum, ff. de decurion.* et sic testatores interdum non propriis verbis sed impropriis loquuntur, *l. fidejussor*, §. *fidejussor, inf. de fidejussor.*

Ad L. XXVI.

Ex mora fideicommissi præstantur usuræ, fructus, et commoda omnia, quæ fuisset habiturus fideicommissarius, *l. cum servus*, §. *servus*, *l. quæsitum*, §. *ult. lib.* 1. *l. si quis servo, lib.* 2. mora fit si interpellanti fideicommissario hæres fideicommissum non præstiterit: interpellanti, inquam, congruo loco et tempore: vel, mora est culpa non respondentis ad opportunam conventionem creditoris: atque ita ex mora non præstiti fideicommissi: quod non obtinet in ceteris judiciis stricti juris, ut in actione ex stipulatu, *l. videamus* 38. §. *si actionem*, *de usur.* Ratio dubitandi hæc est, quod cum actiones legatorum, et fideicommissorum, sint strictæ, non videantur usuræ præstari debere ex eorum præstandorum mora. Sed in multis bonæ fidei judicis assimilatur *l. si servus legatus*, §. *cum quid*, *lib.* 1. *l.* 3. *C. in quibus causis in integr. restit. l. in omnibus*, *sup. de judic.* juncto titulo *ut leg. nom. cav.* Ex mora igitur omne damnum patitur hæres, ante moram vero fideicommissarius, *l.* 22. §. *ult. hoc tit.* et æstimationem rei peremptæ præstat hæres, *l. si servus legatus*, §. *si servus*, *lib.* 1. Quod non obtinere in stricti juris judiciis sup. dictum est, ut in stipulationibus, *l. si ex legati causa*, *de verb. oblig.* Sed in hoc vera est Martini distinctio, si rem legatam mature acceptam legatarius, vel fideicommissarius vendere potuerit, *l. cum res*, §. *ult. lib.* 1. nam mortis damnum patitur hæres, si res non erat peritura apud legatarium: multum autem est discriminis an loquamur de proprietate, an de usufructu: nam servo legato mortuoque post moram, debetur æstimatio fructus usque in diem præstitæ æstimationis. Stichi usufructu legato, ejusdemque morte finito post moram debetur tantum æstimatio in diem mortis ex mora. Idem in stipulationibus, *l. qui usumfructum*, §. *ult. cum seq. l. quod si hæres*, *de usufr. l.* 6. *de usufr. leg.* Atque ideo mora præstandæ rei perpetuat obligationem, mora præstandi ususfructus non perpetuat actionem. Pro coronide hujus legis notandum est, quod ait Accurs. non haberi rationem ejus quod interest extrinsecus, extra rem; sed ejus, quod rem comitatur: ut si tritico tibi legato, nec præstito, forte servi tui fame post moram perierint: hæres enim non cogetur servorum tuorum æstimationem præstare: sed si triticum post moram pluris vendatur, cum ante moram minoris pretii esset, et tunc temporis deberetur, nihilominus hæres propter moram præstabit æstimationem tritici, ut præsens fert tempus.

Ad L. XXVII.

Ex lib. 2. Decretorum Pauli sumpta est hæc lex: nam Paulus 6. libris decreta Severi et Antonini collegit: decreta autem sunt sententiæ prolatæ a principe sedente pro tribunali in causarum cognitionibus, assidentibus Papiniano, Paulo, Triphonino, et aliis. Quæ decreta vocantur pronunciata, et generaliter placita, *l.* 1. *de Constit. princ. sup. l. ult. de jure fisci.* Primum decretum hujus legis est: Paula Callinicum ex parte hæredem instituit, ejus filiæ Jubentianæ (filiæ, inquam, familias: nam eo nomine simpliciter posito, nec addito emancipati nomine, intelligitur de filio, vel filiafamilias) decem eodem testamento legavit, sub conditione hac: nam sub conditione servo, filiofam. et filiæfam. recte legatur, alias non, §. *an servo*, *Instit. de leg.* modo cum dies cedit non sit in patris dominive potestate, *l.* 15. *de condit. institut. l. si dies apposita*, *quando di. leg. ced.* cum in familia nupsisset, id est, cum alicui ex agnatis testatoris nupsisset: nam patricii parvipendebant conjugia plebejorum: deinde codicillis postea factis centum legavit; qui codicilli si facti fuissent ante testamentum, non ante valuissent, quam si sequenti testamento vallati fuissent et confirmati: cum vero postea facti sint, non egent confirmatione, §. *non tantum*, *instit. de codicill. l.* 22. §. *qui codicillos*, *ad l. Corn. de fals. inf.* legavit, inquam, postea codicillis centum Callinico, non adjecto, hoc amplius, ut in *l. Avia de condit. et demonstr. l. legata inutiliter*, *lib.* 1. nam ex *l.* 12. *inf. de verb. oblig.* videtur testator posteriore scriptura in

codicillis voluntatem correxisse, et sic una summa deberi, cum pater et filiusfam. pro una habeantur persona, *l.* 18. *de alim. leg.* videtur quoque utraque summa deberi, quod testator videatur duas fecisse personas, duoque legata. Quæ sententia vera est. Nec obstat *d. l.* 18. quia eidem personæ bis legavit; et aliud testamento, dein aliud codicillis: hic diversis. Et hoc est, quod ait Bart. legatum filiæ in testamento factum non revocari per legatum patri factum in codicillis. Sed valde obstat *l.* 12. *sup. de probat.* sed in hunc modum dissolvenda: aut enim quis diversis, legavit, aut eidem personæ: si diversis, nihil refert, eadem, aut diversis scripturis, ut testamento, et codicillis, eandem, aut diversam quantitatem legarit: et tunc utraque summa debetur: hacque in re diversa est filii et patris persona: si eidem personæ bis legavit aut eadem scriptura eandem quantitatem, aut diversam legavit: si eandem, semel debetur, *l. plane*, §. *sed si non corpus*, *lib.* 1. si eadem scriptura eidem personæ, sed diversam quantitatem, non adjecto hoc amplius, posterior summa debetur, vel si non apparet ordo scripturæ, minor summa debebitur, *l. Sempronius*, *lib.* 2. si eidem personæ diversis scripturis legetur eadem quantitas, utraque summa debetur, *d. l.* 12. si diversa variis scripturis, ut testamento, et codicillis, sequemur *d. l.* 18.

Ad §. *Pompejus.*

Quidam filium ex dodrante, filiam ex quadrante hæredes instituit, et prædia certa singulis prælegavit. Præterea si sine liberis filius moreretur, aliam possessionem filiæ dari jussit: post testamentum factis codicillis filiæ certa prædia dedit, quibus contentam esse voluit pro omni hæreditate, et iis, quæ in testamento reliquerat: morte patris filius ex delicto aliquo capitali pœna damnatus est, bonaque ejus ad fiscum pervenerunt, et publicata sunt: consequitur autem hæreditatem fiscus cum suis oneribus, *l.* 3. §. *ult. ad Senatusc. Trebell. l. in facto*, §. *ult. de cond. et dem. l. deinde*, *infra*, *de jure fisci*: unde filia, mortuo fratre sine liberis, petebat a fisco fratris successore possessionem illam, quam post mortem fratris sine liberis filiæ reliquerat: negabat fiscus se possessionem restituere debere, quod pater codicillis ademisset hæreditatem, et omne quod testamento reliquerat, quadrantem igitur, et prælegatum pure relictum, et fideicommissum, si sine liberis decederet jussisseque pro his omnibus, certis prædiis esse contentam. Hæreditas autem codicillis neque dari, neque adimi potest, verbis directis scilicet, ut *l.* 2. *C. de codicill.* sed per fideicommissum tantum, ut *d. l.* 2 *et l. peto, sup. lib.* 2. *cum l. cum quis* §. *Sejam*, *hoc tit.* Contradicebat filia his verbis: adempta tantum, quæ pure relicta erant, quæ vivente fratre acceptura erat, fideicommissum vero conditionale non videri ademptum, quia in eo, quod est consecutura post mortem fratris sine liberis mortui, propter naturalem pietatem erga filiam præsumitur patrem voluisse filiam præferri fisco: et cum filia fratris gratia intelligatur rogata, nulla esse potest fratris gratia, in eo quod non est acceptura nisi morte ejus. Lis agitata est coram Imperatore, assidente Paulo, cum aliis Jurisconsultis, qui quidem Paulus etiam a fideicommisso patrem recessisse, nedum ab hæreditate, et prælegato ex ipsis verbis videri sibi existimabat. Verum ut in aliis quam plurimis locis, maxime in *l. ult. ff. quod cum eo*, *l. Clodius*, *de acq. hæred. l. ult. de jure fisci*, *Imperator* non semper opinioni Pauli assentit. Ita missa ejus sententia contra fiscum pronuntiavit humana interpretatione invitatus M. Imp. qui in causis compendii pro fisco non pronuntiavit, quem tamen ubique fisco favere appa- ret ex *d. l. ult.* in qua fisco suo evidenter favit. Præterea præsumptio propter naturalem patris in liberos charitatem facit, ut plenius legati dationem accipiamus, *l. Aurelius*, §. *Sejum patrem*, *de liber. leg.* Atque ideo in filiæ favorem Imperator pronuntiavit. Res judicata dicitur, quæ finem controversiæ pronuntiatione judicis accipit: quod vel condemnatione, vel absolutione contingit: et ideo factam transactionem de re judicata non valere certum est: si vero de re statuta tantum, et nondum pronuntiata, an ad hunc casum porrigemus? non in *l.* 9. *C. de pact.* Et sic de re judicata, non solum statuta, sed etiam pronuntiata. Huic autem quod supra dictum est, scilicet ea tantum, quæ vivente fratre, filia erat acceptura, non etiam, quæ post mortem ejus reliquerat, obstat lex *qui Romæ*, §. *ult. de verb. oblig.* Pater duos filios hæredes instituerat, et rogaverat, ut qui eorum sine liberis decesserit, alteri restitueret portionem suam: morte patris divisa est hæreditas, transigendi causa, ut divisio transigendi animo plerumque fit, *l. tres fratres, de pact. l. cum putarem, in fi. famil. ercisc.* et caverunt invicem nihil se contra eam divisionem facturos: et si contra quis fecisset, alteri alteri certam pecuniam promisit. Deinde mortuo uno sine liberis, qui supervixit ab hæredibus ejus, forte qui condiderat testamentum, hæreditatem petebat ex causa fideicommissi, et adversus eum pronuntiatum est, quod de eo transegisse videretur in hæreditate dividenda, et in pœnam incidit. Cur idem in hac specie non dicemus? ut videatur pater ademisse, quod soror non tantum erat acceptura vivente fratre, sed etiam post excessum ejus: verum

in *d. l. qui Romæ* simpliciter scribit JC. ita pronuntiatum esse : an autem bene, non notat : ut etiam sentit Bart. Sed si ita, demus, ut bene pronuntiatum sit, tamen magna est differentia : nam *d. l. qui Romæ*, fratrum unusquisque , non sibi tantum , sed etiam hæredibus suis cavit, *l. si probatum, C. Com. divid.* Pater autem hac in specie testando de sua pecunia, filiæ potius cavisse intelligitur quam successori extraneo filii : ut enim filio caverat, ut plus ferret quam filia , ita et mortuo filio , cujus gratia omnia prælegata filiæ ademerat, filiæ potius prospicere voluit, quam fisco. Inter stipulationes, et legata hoc interest , quod stipulatio conditionalis statim vires accipiat , etiamsi pendente conditione moriatur stipulator : legatum vero conditionale vires non statim accipit, et ideo moriente legatario ante conditionem , legatum caducum est : nec obstat *l. qui usumfructum, de usufr.* nam in stipulatione videndum est quid actum sit.

Ad §. Julius Severus.

Julius Severus hæredibus quibusdam institutis , alumno suo ita per fideicommissum reliquit : illi alumno meo 50. dari volo, eaque a Julio Mauro colono suo ex pensionibus fundi ab eo debitis, præstari voluit, eidemque colono Mauro quædam legaverat. Post mortem ejus fiscus vindicat hæreditatem, forte ut indignis hæredibus scriptis, quod necem testatoris inultam reliquerint, *l. 1. C. de iis quib. ut indign.* Lis agitur coram procuratore Cæsaris judice, inter fiscum, et privatos, qui nonnunquam rationalis dicebatur, Gall. *Procurateur general, l. ex consen u, infra de appellat. l. 1. de Jurisd. omn. judic. l. 5. C. ubi cau. fisc. agant. et in tit. C. si advers. fisc. et de offic. Proc. Cæsar.* Itaque procurator Cæsaris jussit Maurum colonum debitorem pensiones debitas fisco solvere : quod iniquum esse videbatur ; nam post controversiam de hæreditate motam et contestatam, si petitor, vel possessor adversus hæreditarios debitores agat , potest repelli exceptione præjudiciali , cujus hæc est formula : *quod præjudicium hæreditati non fiat,* quia nondum lis finita est, vel quia nondum apparet quis hæres exliturus sit ; verum ex causa interdum denegatur hæc præjudicialis exceptio : ut puta si periculum sit, ne inter vivos, id est , dum disceptatur de hæreditate, actiones hæreditariæ pereant, ut quæ sunt temporariæ , vel si possessor negligat agere , quod nihil se juris habere sciat, *l. si bonæ fidei , de petit. hæred.* Et ita ex causa aliqua procurator pecuniam debitam fisco solvi jussit, qua soluta, postea hæredes scripti causam obtinuerunt adversus fiscum , coactusque fuit hæredibus pecuniam restituere. Interea dum hæc aguntur , Maurus colonus , et alumnus fideicommissarius decesserunt, et hæres alumni ab hærede Mauri petit fideicommissum , dicens , hoc fideicommissum relictum fuisse a Mauro colono. Et recte , cum quid ei esset legatum, vel quia debitor erat testatoris, et D. Marci constitutione fideicommissum a debitore relinqui potest *l. cum quis. §. pater, hoc tit. l. si pecunia, lib. 1.* Contra, illis verbis : *a Julio Mauro colono ex pensionibus* fundi debitis ab eo : hæres Mauri contendebat, ab hæredibus, non a Mauro esse relictum, et testatorem demonstrasse unde hæredes summam contrahere possent ; ut aperte docet *l. quidam, sup. lib. 1.* Hac de re lis contestata est coram Imperatore, et pronuntiavit secundum hæredem Mauri : verum hinc lis aliqua oriri posset inter hæredes testatoris, et alumni, cujus hæres repulsus ab hærede Mauri, non regreditur et transit ad hæredes Severi; et petit fideicommissum : hæredes se tuentur, quod jam exacta sit ea pecunia a Mauro jussu procuratoris Cesaris a quo Mauri hærede pecuniam accipiendam esse testator demonstrarat. Sed demonstratio illa non facit conditionem : et ideo Mauri hærede pecuniam non solvente, hæredes eam reficere debent. Poterant etiam alia ratione se tueri, quod alumno nomen tantum Mauri legarit, utpote pensiones, quas ex locato debebat. Quod si verum est coguntur tantum hæredes ei cedere actiones suas, non præstare summas : quia qui legat nomen, obligationem tantum legat, non summam. Dicet autem hæres alumni : nullam mihi actionem cedere potestis, liberato per solutionem fisco factam a Mauro : quin imo solvere mihi summam debetis, cum eam a fisco damnato exegeritis. Accursius contra hanc legem affert, *l. Lucius, §. civibus, de legat. 2.* verum alia est ratio in ejus species, et huic dissimilis : hic enim hæres exegit pecunias a fisco et fiscus a debitore : unde cum ad hæredem pervenerit pecunia, restituit eam de suo et facit *l. cum certus, de vin. tritic. et oleo leg. et l. servum filii, §. eum qui, de leg. 1.*

Ad L. XXVIII.

Sciendum quosdam esse, qui non habent solidi capacitatem, id est, qui id omne, quod relinquitur, capere non possunt, sed partem tantum : hujusmodi erant ex lege Papia mariti orbi, non habentes liberos : nam si quid supra, quod capere possunt, eis relinqueretur mulctabantur semisse, qui apud hæredem remanebat : verum huic legi derogatum est titulo *C. de infir. pœn. cœlib.* Id autem ita locum habebat si maritus excessisset annum 25. Hæc enim ætas d. lege Papia erat præscripta ducendæ uxoris, et suscipiendorum liberorum, ut ait Sozomenus: fingamus igitur. Quidam legavit orbo

centum, eumque rogavit, ut eam summam Titio restitueret, qui non est orbus, an hoc casu solidum capiet? sic sane, qui enim suo jure capere non potest, nisi partem, propter fideicommissarium solidum capere poterit, *l. cogi*, §. *hi qui solidum, ad Trebell.* quia nihil honoris retinet, *l. 45. lib.* 2. Potest et addi exemplum ex *Novella. de samarit.* qui non absimiles fuere Montanistis, quibus exprobrantur sabbata. His testamento vel quovis modo si quid relictum sit, sextantem tantum capiunt. Hic quoque exceptio est: nam si ex bonis, quæ eis relinquantur, legata relinquantur Christianis, totum capere poterent. Omnes autem hi loci adducti loquuntur de eo, qui est incapax pro parte tantum. Quæro quid sit statuendum si quis sit omnimodo incapax, ut peregrinus, et rogetur restituere capaci, et videtur eum capere posse per leg. *eam quam, C. de fideic.* qua movetur Accurs. l. 1. §. *sed si legatum, si quis aliq. test. prohib. l. legatarius, de excus. tutor. sup.* Nos vero contra arbitramur et statuimus, nonnullos esse ex parte solum incapacas, qui propter fideicommissarium non repelluntur: alios in totum incapaces, qui nec propter fideicommissarium admittuntur. Et ideo hæ leges non loquuntur de incapaci in solidum, sed de indigno, inter quos maximum est discrimen: indignus enim is est, qui erat quidem capax legati in totum accipiendi, sed illud aliqua ex causa ei eripitur, et in fiscum cum suo onere transit qui detracto quadrante fideicommissario hæreditatem relictam restituere cogi potest, et propter fideicommissarium capere potest. Quod secus est in incapaci in solidum: quicquid enim ei relinquitur pro non scripto est, et apud hæredem remanet sine onere fideicommissi, quia et fideicommissum pro non scripto habetur, nec ullum quartæ sentit commodum: fideicommissarius autem legatariusve quartam non detrahit. Postremo cum hæc lex sumpta sit ex Pauli libro sing. ad Senatusconsult. Tertyll. videamus an Senatuscons. Tertylliano convenire possit, quo mulier filio succedit ab intestato, et præfertur agnatis etiamsi sit tantum cognata. Quibus addita est exceptio constitutione Divi Severi in *l. 2. ff. qui pet. tutor.* si filio pupillo tutorem non petierit: ad hæc uxor jure veteri non poterat ex testamento viri solidum capere, quod tamen correctum est novo jure, *tit. C. de infirm. pœn. cœlibat.* Finge ergo: quidam filium impuberem exhæredavit, quod timeret ne filii bona committerentur lubrico tutelæ, ut fieri solet, ut *l. multi, ff. de lib. et posthum.* et uxorem suam hæredem ex asse instituit, ejusque fidei commisit, ut hæreditatem filio post pubertatem restitueret, eique remisit cautionem præstari solitam in legatis conditionalibus, *l. 1. ut leg. et fid. nom. cau.* Quæ testamento Divi Marci constitutione remitti potest, *l. 2. C. ut in possess. leg.* an mater, quæ hæres instituta est, maxime propter fideicommissum, succedet filio, cum ei tutorem non petierit, ex Senatusconsulto Tertyll. maxime quia patris secuta sit voluntatem, et nihil habenti filio non fuerit opus tutores petere, *l. 2. §. et si forte quis, ad Senatuscons. Tertyll.* Atque ita hæc lex aptari potest ad tractatum Senatusconsulti Tertylliani.

Ad L. Qui concubinam.

Hæc lex sumpta est ex lib. 2. posteriorum Labeonis. Qui dicti sunt posteriores, quod post mortem ejus editi sint, quos Jabolenus in Epitomem redegit: unde etiam posthumi liberi posteriores dicuntur in *l. 3. ff. de inj. rupt.* uxori, aut concubinæ, aut filiæfam. liberto, aut libertæ legari solebant, quæ eorum causa parata erant, vel quædam ex eis, veluti vestes, ornamenta; et hæc dicebatur vulgaris clausula: quare autem illud iis legaretur, ratio est, quia donatio uxori facta inter vivos non valet, sicut nec filio a patre, et servo a domino fieri potest: donatio autem inter vivos non revocatur pœnitentia; donatio causa mortis revocatur. Itaque si quid eis detur, id non est donare proprie, sed adsignare, et utendum dare, et quæ usibus uxoris adsignabant morientes, solebant eis legari. Concubinæ autem facta donatio inter vivos valet, *l. Donationes, de Donat.* verum ei nonnunquam non donabatur, sed adsignabatur quasi uxori, usibus ejus, et legabatur, concubina imitatur legitimam uxorem, nec est scortum, nec meretrix. Julianus in Nov. 18. in antiquis inscription. viceconjux appellabatur: et licebat unam tantum concubinam habere, quemadmodum uxorem unam, nec a viro temere discedebat, sicut nec uxor. Et quemadmodum matrimonii nomen legitimum est; ita et concubinatus, *l. in concubinatu, de concub.* neque cum ea stuprum committitur; ideoque ex ea nati non sunt spurii; sicut qui ex scorto, sed naturales dicuntur, sicut et legitimi quos adoptamus, et justi, ex legitimis nuptiis dicuntur: et Vascones Pyrenei hodie habent concubinas sine probro, quæ dimissæ alteri etiam sine probro nubent: ceteri Galli concubinas non habent; ideo ex iis nati sunt injusti et spurii. Nunc finge. Quidam uxori posteriori legavi vestem, quæ ejus causa empta parata est: quæritur, an debeatur vestis prioris uxoris, quam posteriori dedit utendam, sic videtur: nam vestis quidem empta est prioris uxoris causa: sed etsi parata fuerit prioris causa: hodie tamen parata est posteriori, cum sit in usum posterioris proprie designata, *l. si quid earum, hoc tit.* An

idem statuendum, si quis ita concubinæ legaverit? Gascellius et Trebatius negant ei deberi, et strictius accipiunt legatum concubinæ, nec in ea id admittunt quod in uxore: reprehenduntur tamen a Labeone, et merito: in hac enim causa jus uxorium non inspicitur, sed verborum interpretatio facienda est. Eadem ratione utitur in *l. item legato*, §. 1. *hoc tit.* Sane enim nisi indignitate nihil interest inter uxorem, et concubinam, quia uxoris dignitas et honestas major est: et hæc nomina, uxor, materfamilias, nomina sunt plenioris honoris, ut in *l. cum tabulis*, §. 1. *de his quibus ut indign. hanc pleniore honore dilexerat*, quasi uxorem, *l. probrum*, *de ritu nupt. l. donationes*, *de donation.* Labeo aliam adfert rationem, idem esse in concubina, quod in legato uxoris, non enim, ait sequimur exemplum uxoris, sed verba. Id solum concubinæ damus, quod verba ferunt, non proprio quodam suo jure et privilegio, sed verbis tantum. Idem enim dabimus filiæ, et cuilibet vilissimæ personæ.

Ad §. Cum ita legatum esset, ut T.

Species hujus §. hæc est Quidam hæredes scripsit ex partibus inæqualibus; deinde ita legatum est, ut Titius tantamdem partem quantulam unus hæres haberet: hic legatarius est partiarius, et hæreditatis partem feret, ideoque inter eum, et hæredes interponenda erit stipulatio partis et pro parte, ut ferat onera hæreditatis pro parte hæreditaria. Tota hujusce legis dubietas consistit in hoc verbo, *quantulam*, sicut Florentiæ scriptum est: si enim verbum hoc diminutionem significat, minima pars erit præstanda: sin autem, ut verius esse arbitror, verba hæc quantulam, sive quantulamcumque, sive quantam, aut quantamcumque, ut nihil intersit, an dixerit quantam, aut quantulam, possunt intelligi tam de magna, quam de minima parte: huic sermoni magis satisfacit, qui maximam præstat, quam qui minimam, quia præstando maximam, et minimam præstat sed non contra: et in majori minor est, ut Quintus Mucius et Gallus putant. In arbitrio autem est hæredis eam partem dare, quam voluerit, dabit igitur minimam. Ratio hæc est, quia proponitur legatum per fideicommissum, aut per damnationem, ut, fac ut habeat, et hoc casu electio est hæredis, *l. si ita relictum*, *in princ. lib.* 2. quæ est Pomponii ad Q. Mutium. Quod secus esset si per vindicationem proponeretur; ut si dixero uxori meæ do lego tantam partem quantam habet hæres meus. quia electio est legatarii hoc casu; et quod volet jure licito sibi vindicabit: verum si dixero, damnas esto dare illud aut illud, minimum est legatum: sed si dixero, illud aut illud do lego, maximum, quia electio est legatarii, *d. l. si ita relictum*, §. *ultim.*

Ad §. Cum ita legatum esset: quanta.

Vendita hæreditate, emptor sic stipulatur a venditore: quanta pecunia ex hæreditate ad venditorem pervenerit, tantam præstari: et vicissim venditor restipulatur de emptore, quantam de hæreditate dedero, solvero, tantam mihi ab emptore dari, *l.* 5. *de verb. oblig. l.* 2. *l. si ex pluribus*, *de hæred. vend.* sic inter hæredem, et legatarium partiarium interponuntur similes stipulationes, legatarius ita stipulatur de hærede: quanta pecunia ex hæreditate ad hæredem pervenerit, ejus partem illam dari. Et retro ita hæres de legatario; quantam nomine hæreditario dedero, solvero, ejus pro rata partem inferre a legatario, in §. *ergo si quidem*, *Institut. de fideicommiss. hæred.* Ita si testator dixerit: quanta pecunia ad me ex hæreditate Titii pervenerit, tantam hæres meus illi dato: illud tantum præstare hæres debet, quod ex rationibus accepti et expensi testatoris apparet eum accepisse. Nihil præterea: vel etiam si cautio ab hærede desideretur, quia forte legatum diem habet, aut conditionem, cavebit de eo præstando, quod ex rationibus defuncti apparebit. Sed quæritur, an vicissim legatarius debeat cavere hæredi de eo præstando, quod hæres ejus hæreditatis nomine dederit, solverit creditoribus hæreditariis? utique: quia testator videtur huic legasse hæreditatis commoda et incommoda, et actiones tam passivas, quam activas: non videtur autem id ad hæredem, aut defunctum pervenisse, quod hæreditario nomine solvere cogatur: verbum enim pervenire accipitur cum effectu, *l.* 2. §. *illud*, *de hæred. vend.*

Ad §. Si hæres tibi.

Hujus paragraphi quæstio est, an hæres a quo servus legatus est, servo tradito, et postea evicto, teneatur de evictione? Et breviter ita respondendum, et distinguendum: aut homo certus est legatus, aut incertus: si certus, talis dari debet, qualis est: nec ejus servi nomine legatario tenetur de evictione; et omnino lucrativæ rei possessor de evictione actionem non habet, veluti donatarius, legatarius, fideicommissarius, *l. Aristo*, §. *ultim. de donat. l. Julianus*, *inf. de verbor. obligat.* si autem legatus sit homo incertus et generaliter, veluti: Titio hominem do lego, et sic per vindicationem, eliget legatarius, et sibi imputabit si bene non elegerit: sed si homo non sit legatus generaliter per vindicationem, sed per damnationem, aut fideicommissum, et is, quem hæres legatario tradi-

dit, evictus sit, hæres tenetur actione ex testamento, quasi nec præstito homine, qui evictus est, vel tenetur actione ex stipulatu si in tradendo homine caverit de evictione. Ergo homine generaliter legato, hæres tenetur de evictione. Cur ita? quia hæc videtur esse voluntas legantis per damnationem, aut fideicommissum relinquentis, et electionem permittentis hæredi, ut eum eligat et præstet, quem legatario habere liceat, cuique non evincatur, *l. si domus*, §. 1. *l. si a substituto*, §. 1. *lib.* 1. *l. hæres sup. de evict.* Tenetur hæres, ut dixi, de evictione, vel actione ex stipulatu si in tradendo homine caverit de evictione, vel si non caverit, tenetur ex testamento. Et hac ratione hæres compellitur præstare legatario alium hominem, vel litis æstimationem, et cavere similiter de evictione: et hic alius homo rursus si evincatur, agetur æque ex stipulatu, vel ex testamento: iterari potest actio evictionis nomine: ut agatur ex empto, ut tradas mihi rem venditam, quæ postquam tradita fuerit si evincatur, iterum agam ex empto, evictionis nomine: et regulariter actio in personam non iteratur nisi evictionis nomine, quia judicato novatur actio, id est, pro actione qua actum est, rei judicatæ actio competit, non eadem actio; alioquin nullus esset litium finis, sed competit actio judicati, cujus cognitio est summaria: agenti eadem actione, obstat exceptio rei judicatæ: sic igitur actio in personam non iteratur, nisi evictionis nomine: actio in rem iterari potest, si non satisfiat judicato, *l.* 9. §. *pen. de except. rei judic. l. si fundus*, §. *creditor*, *de pign.* quia in actionibus in rem res judicata non est actio judicati, actio in rem judicato non novatur, actio in personam judicato novatur; quia condemnatur reus: actio in rem non novatur judicato, quia non condemnatur reus, sed pronuntiatur rem actori pignoratam esse, si agetur actione hypothecaria, quæ est etiam in rem. Ergo si homo legetur generaliter, et is, quem hæres præstitit, evincatur, legatarius habet regressum adversus hæredem, eadem actione evictionis nomine. Et hoc est, quod proponitur in superiori parte hujus §. Huic definitioni opponitur primum Accursius *l. cum pater*, §. *evictis*, *supra libr.* 2. Pater uni ex filiis prædia quædam legavit, quæ sua esse existimabat, cum essent aliena, verus dominus ea filio evicit jure judicioque: fratres, iidemque cohæredes non tenentur filio de evictione. Ergo hæres non tenetur evictionis nomine: verum facile dissolvitur hoc dubium: quia ibi de legato rei certæ agitur: hic de legato rei incerte. Quod ut intelligatur, omnino sententia hujus §. *evictis*, explicanda est ex eo quod subjicit: pater inter filios fecit divisionem bonorum, singulis relictis prælegatis: hoc casu, arbiter familiæ erciscundæ secutus divisionem defuncti, cuique prælegata præstari curabit; et ita invicem fratres sibi restituere prælegata jubebit, et vice mutua evictionem præstare parati sunt alii aliis, ut omnibus prælegata sua optimo jure habere liceat, ita ut avelli ea non possint, et singulis evictionem præstent, et vicissim præstent eis, ut in *l. si paterfamil. ercisc.* et hoc modo re gesta inter fratres, facient inter se quodammodo permutationem rerum paternarum lege certa, *l. si filia*, §. *si paterfamil. eod. d. l. cum pater*, §. *hæreditatem.* Ex permutatione autem nascetur obligatio de evictione, quia est similis emptioni et venditioni. Opponunt præterea *l. Sticho*, *de usufr. leg.* ad quam eodem modo est respondendum, ut loquatur de rei certæ legato, ex cujus legati causa hæres non tenetur de evictione: verbi causa si quis ignorans rem esse alienam, vel alii debitam, vel obligatam, eam legaverit, existimans esse suam, nullive obligatam, etiamsi eam legaverit conjunctis personis, veluti liberis, aut uxori, aut alumno, et præstitam eam rem dominus, vel creditor evicerit, legatarius regressum adversus hæredem non habebit, quia ab eo ignorans rem esse alienam, rem certam legaverat, quam talem præstat qualem a defuncto accepit: sed si sciens rem esse alienam, quam possidebat legaverit, aut eum obligatam, vel alii debitam eam hæres præstiterit, evictaque a domino fuerit, hoc casu ex conjectura voluntatis hæres tenetur de evictione. scientia enim testatoris præbet argumentum voluntatis, ut interpretemur eum voluisse hæredem onerare nomine evictionis. Ergo sive servus generaliter sit legatus, sive certus, hæres tenetur de evictione, si modo ejusdem voluntatis aliqua conjectura subsit, an aliter. At quæri potest, an cessante omni conjectura, quo casu non tenetur de evictione, teneatur tamen si ultro promiserit nomine evictionis, cum tamen non cogeretur. De donatore hoc est proditum in sententiis Pauli, eum non teneri, licet promiserit. Paulus *lib.* 5. *Senten'. de donat.* ait, donatorem invitum non compelli de evictione rei donatæ: sed si promiserit, an tenetur? minime: quia possessio rei lucrativæ ipsa juris ratione repellitur ab actione evictionis. Idem in legatario *l. si legati servi*, *lib.* 1. Servus legatus est: legatarius stipulatus est ab hærede servum fugitivum non esse: hæres promisit fugitivum non esse, nihil in stipulationem veniet, inquit, hæres enim tenetur ex stipulatu; quia qualis est servus, talis præstari debet ex testamento: nec ullum in legato damnum facere legatarius intelligitur: nec cogitur promittere servum fugitivum non esse, nec etiam si servus fugitivus sit, tenetur ædilitia actione, quia nihil habet, quod reddat: actio ædilitia, aut redhibitoria est, ut puta vendidisti servum fugitivum, ago redhibitoria, ut restituas. Finge: hæres dedit mihi ser-

vum fugitivum: an ago redhibitoria? minime, quia nihil a me habet. Igitur hæres non cogitur promittere fugitivum non esse: finge: ultro promisi fugitivum non esse, an aliquid venit in stipulationem? minime. Accurs. quia hoc illi videbatur iniquum, vult hæredem promisisse per errorem, quod ferre non possum. Promisit igitur sciens servum fugitivum non esse. at textus ait, eum non teneri ex stipulatu. Dices: non loquitur ea lex de stipulatione evictionis, sed de ædilitia stipulatione: sed utriusque stipulationis hac in re eadem est ratio; quia etsi qui cogitur de evictione cavere, non continuo cogatur etiam cavere ædilitia stipulatione, *l. si a substituto*, §. 1. *lib.* 1. tamen qui non cogitur cavere de evictione, non cogetur etiam cavere de ædilitia actione, id est, ea quam ædiles in rebus venalibus repromitti jubent, *l. ad res*, *de ædil. edic.* Donator non cogitur cavere de evictione, vel de his, quæ continentur edicto ædilium curulium: non tenetur, quia actio non datur, nisi ei cujus interest, *l.* 8. §. *mandati*, *sup. mand. l. qui fundum*, *sup. loc.* Donatarii autem vel legatarii nihil interest, etiamsi res evincatur, vel si non sit servus, aut servus sit fugitivus, et erro. Hoc probandum est: vel interest ratione damni facti, vel ratione lucri non facti: non interest ratione damni, quia in re lucrativa damnum facere non intelligitur, et quod ad alteram attinet, in re lucrativa lucrum non facere non venit in ejus æstimationem, quod interest, ne lucro lucrum ita aggeratur et accumuletur. In re igitur lucrativa lucrum non facere, ejus ratio probe non habetur, ut etiam in plerisque aliis causis habetur ratio damni, non lucri. Concludamus igitur ex illis: donatorem, vel hæredem, qui ultro stipulanti de evictione cavit, vel de his, quæ edicto ædilium continentur, non obligari. At hoc omne videtur sublatum in *l.* 2. *C. de evict.* quæ eam stipulationem id donationibus admittit, ut donator teneatur de evictione si ita stipulanti promiserit. Aliud enim est quid jure esse, aliud quid ex constitutionibus: jure stipulatio non admittitur, constitutionibus admittitur, ita ut ejus habeatur ratio, qua donator in re lucrativa lucrum non facit, et res aufertur, aut evincitur: vel dum se ipsamet res aufert donatario, ut cum servus donatus se in fugam recipit. Ergo et nos hodie idem in legato admittemus.

Superiori loco ostendimus, hæredem a quo generaliter legatum est, teneri de evictione: huicque definitioni ita demum esse locum, si legatarius, priusquam judicium acciperetur, id est lis moveretur ab eo de servo tradito ab hærede, denunciaverit hæredi, ut liti subsistat, et defensionem suscipiat, id est, si laudaverit auctorem, *s'il a sommé son garant.* Nam illaudatus auctor non tenetur de evictione, vel agentem de evictione, exceptione doli mali repellit, dicendo, dolo facis, qui me appellas de evictione, qui non laudavisti de ea re, quam intendebat in te alter: videtur autem in hoc §. desiderari, ut denuntiatio fiat hæredi ante litem contestatam, cum tamen constet in causa venditionis denuntiationem fieri posse post litem contestatam ante condemnationem, *l. si rem* §. *ult. de evict.* (*sommation de garant perpetuelle*) dummodo non fiat post condemnationem: in omnibus litibus est quædam quæ appellatur ultima cognitio, id est, qua litigatores allegationibus, et probationibus finem imposuerunt, *l. ult. de præscript.* 30. *ann. et Julian. in Nov.* 60. ante ultimam cognitionem, debes nuntiare auctori, ut adsit quando res est adhuc integra: sed post ultimam cognitionem, sera est denuntiatio: attamen constat, in causa venditionis denuntiationem recte fieri post litem contestatam, et consequenter etiam in causa permutationis, et causa dationis in solutum, ex causa adjudicationis, et ex articulo do, ut facias, et ex investitura feudi. In omnibus his causis ex quibus præstatur evictio, satis est, denuntiare et laudare auctorem post litem contestatam, quæ a veteribus in auctorem præsentem actio dicebatur, auctore Tullio pro Cæcinna: quia ea denuntiatio præsenti auctori fit, et in jure, vel judici. *l. si ideo*, § *ult. de evict.* Et hoc modo fiebat: *quando te in jure conspicio, postulo ut auctor fias.* In jure: ergo non tantum ante litem; sed etiam post litem fiebat denuntiatio. Et qui ita fuerat laudatus, non poterat defugere auctoritatem: id est, non poterat non suscipere defensionem, et re evicta, non poterat non teneri de evictione. Victorinus in Ciceronem eleganter docuit quid sit defugere auctoritatem, affirmans esse verba juris, non defugere auctoritatem Senatus, id est paratus sum defendere, quod in consulatu meo gessi. Et verissime dixit verba esse civilia, *l. minor*, *de evict. l. in executione* 85. §. *in solidum*, *et l. cum ex causa, de verb. oblig.* Cur etiam non est satis denuntiari hæredi post litem contestatam? Accurs. modo ait, aliud esse in legatis, aliud in contractibus, quod rationem non habet: nam fatetur legatarium posse denuntiare hæredi post litem contestatam, idque verissimum est, id est, ante rem judicatam, ante condemnationem: nam judicium est sententia, ut inquit, quod est falsum: nam judicium pro sententia non accipitur sed post litem contestatam: judicem autem accipere, et judicium differunt: judicium accipit reus, cum quo litem contestatur actor: judicem accipit adversus reum, *l.* 1. §. *quem igitur*, *de tut. rat. distrah. l.* 2. *Cod. de jud. l.* 1. *Cod. de in lit. jur.* Quamvis autem denuntiatio fiat ante litem contestatam, non tamen ideo sequitur, quin fiat recte post litem contestatam, si modo res sit in integro, id est, si

integrum adhuc sit hæredi defensionem suscipere, ut quod res non sit adhuc perducta ad ultimam cognitionem: fiet quidem denuntiatio opportune ante litem contestatam, sed non fiet etiam importune post litem contestatam. Denique vitiosa est hæc collectio: debet ante litem contestatam: ergo non debet post litem contestatam. Et ita in *l. Lucius* 46. §. *quæsitum, de administr. tut. in diem accepti judicii*, id est, in diem litis contestatæ, quod tantum produci potest ad diem sententiæ, si in lite tutor perseveravit, ut probat *l.* 1. §. *ult. de usur.* præstabit usuras in diem litis contestatæ, quia plerumque tutor bonam fidem agnoscit, sed si perseveraverit in lite, præstabit etiam usuras in diem sententiæ. Eodem errore Accurs. judicium accipit pro sententia in *l.* 3. §. *idem scribit, de pecul.* judicio quasi contrahitur sententia, ut inquit, quia nascitur actio judicati, male: sed judicio lis contestari dicitur, quia hoc facto partes consentiunt in judicem, *l. non videtur, de judic.* Ergo judicio, quasi contrahitur, id est, lite contestata, quoniam litis contestatio est conventio quædam partium, et consensus in judicem, quæ conventio fit etiam testibus præsentibus: sed ex hoc quasi contractu non nascitur obligatio ante rem judicatam. Judicato autem fit novatio actionis, id est actio, qua actum et peractum est, transformatur in actionem judicati: judicio nondum fit novatio, quia gradus est ad novationem.

Ad §. Si Stichus.

Quærendum est, cur Labeo putet neutrum liberum futurum. Is qui manumissus est, liber erit, sed non ex testamento, sed vindicta, vel alia manumissione inter vivos facta: qui manumissus non est, liber non est, et consequenter legatum non capiet: servo enim proprio inutiliter sine libertate legatur, §. 1. *qui testam. tutor. dari possunt.* Alienatus autem servus, ex testamento liber non est: tamen utrumque liberum futurum Labeo putat, secutus testatoris verba, quia uterque in potestate morientis non fuit, unde quasi deficiente conditione libertatis, et legati, neuter pervenit ad legatum, aut libertatem: verum humanius est, et congruentius voluntati testatoris, ut sermo ille, *si Stichus et Dama in mea potestate erunt cum moriar*, dividatur in singulas personas, perinde atque si ita dixisset: si Stichus in mea potestate erit, cum moriar, liber esto, et legatum sibi habeto: et si dixerit idem de Dama, ut scilicet si in ejus potestate manserit, liber sit, et legatum habeat, *l.* 2. §. 1. *de conditionib. instit.* Quo genere si deficiat conditio in uno, non deficit in alio, idque maxime suadet enumeratio personarum in *l. si hæredes nominatim* 124. *lib.* 1. Labeo verba tantum, Tubero voluntatem defuncti est secutus. Idem erit dicendum si servi legati sint sub eadem conditione: ut, Stichum et Damam lego si mei erunt cum moriar; uno enim alienato, alter qui fuit in mea potestate mortis tempore, legatario debebitur, *l. falsa*, §. *ult. de cond. et demonstr.* nam hunc sermonem, licet pluralis sit, perinde oportet accipi, atque si separatim dixisset: Stichum si meus erit cum moriar. Idem est si pluribus hæredibus, vel legatariis conjunctim adscripta sit conditio, sive dandi, sive faciendi, etiamsi de postrema dubitetur, ut Titius et Cajus hæredes sunto, si monumentum fecerint, vel decem dederint: uno autem conditionem non implente, an alter, qui eam impleverit, excludetur? minime, *l. si quis legata*, §. *ult. l. cui fundus, et l. pen. de condit. et demonstr.* Quod a Justin. sublatum est in *l. pen. C. de cond. insert. tam in leg.* qua statuit, eum tantummodo legatum accipere, qui conditionem implevisset, et unicuique eam implendi necessitatem imponit: nec factum unius alteri proderit; cujus etiam meminit Ulpian. in *l.* 13. *de man. testam. et l. hoc articulo, de hæred. instit.* verum Labeo hic, ut plerisque in locis formulam verborum nimis sequitur, *l. quisquis, de verbor. sign.* neque adeo ita verbis standum, quin sit locus voluntati, a qua verba prorsus non abhorreant. Finge: Testator ita dixit: si Stichus et Dama servi mei, id est, in mea potestate erunt, cum moriar liberi sunto, et fundum sibi habento. Is qui remansit in potestate, perveniet et ad libertatem, et ad legatum: alter qui non remansit, et alienatus fuit, an perveniet ad legatum, et acquiret domino suo, vel si manumissus sit facto testamento: qua in re subtilis distinctio *l. talem, de hæred. instit.* observanda est: aut alienavit unum ex his servis, quo casu legatum non debebitur, unum aut unum manumisit, quo casu legatum etiam debebitur; nec ut Celsus ait, hunc casum voluisse excludere testatorem palam est, quia cum voluerit eum liberum fieri morte sua, si in ejus esset potestate, maxime voluisse videtur, cum perseveraverit, ei libertatem dari. Prætmatura enim libertatis datio non facit inutile legatum: neque verba omnino repugnant, quia dixerat: si meus erit cum moriar, vel, si in potestate mea erit, nec inter has loquendi formulas aliqua constituenda est differentia, ut voluit Accurs. Præterea adeo etiam verba non repugnant voluntati testatoris, cum etsi manumissus servus non sit, tamen ejus est libertus. Meum est, quod jure aliquo mihi vindico, etiamsi jure dominii rei vindicatio detur domino, *l.* 1. §. *per hanc, ff. de rei vind.* Datur et patri, qui

dominus est. Idem in liberto dicere possumus, qui quodammodo est in potestate patroni, *l.* 2. §. *juris sui*, *de interd.* Qui agit de liberto exhibendo, velut proprietatis causam agit, id est, quasi dominii, quia proprietas est dominium. Opponit Accursius *l. quamvis, C. de impub. et aliis substit.* quod conditio descripta uni dividatur in singulas personas: substitutio duplex est, vulgaris, et pupillaris: substitutio vulgaris fit hoc modo: si hæres non erit, ille hæres esto, et cuilibet fit, liberis, et extraneis; substitutio pupillaris ita fit; si hæres erit, et impubes decesserit, quæ filiofam. impuberi tantum fit: non extraneo impuberi, vel puberi. Denique si filiofam. impuberi fiet vulgaris, si hæres non erit, huic substitutionis inest pupillaris, id est, intelligitur alter casus, si hæres erit. Et vicissim inest etiam in pupillari facta filiofam. impuberi vulgaris, si hæres non erit. In summa, qualis qualis substitutio facta sit filiofamil. impuberi, inest ei duplex, *l. jam hoc jure*, *de vulg. substit. l.* 2. *C. de imp. et al. substit.* Excipitur tamen unus casus, si substitutio vulgaris facta sit conjunctim filiofam. impuberi et extraneo, quoniam in hac vulgari substitut. non inest pupillaris. Finge: hæredem scripsi filium meum et uxorem, si filius meus et uxor hæredes non erunt, tunc ille hæres esto; filius hæres extitit, sed impubes decessit, an veniet substitutus ex tacita pupillari? minime, quod secus esset, si separatim dixisset: si filius meus hæres non erit, ille hæres esto; si uxor mea hæres non erit, ille hæres esto: nam eo casu substitutus ex tacita pupillari hæres existet: quod contra est, si conjunctim, quia conjunctio extranei, cui non potest fieri pupillaris substitutio, indicat testatorem eam tantum substitutionem facere voluisse, quæ utrique congrueret. Quare sicut in hac l. non dividimus conditionem substitutionis: substitutio vulgaris factà inæqualibus personis non continet pupillares, ut filio et extraneo; nunc quæro, retento eodem casu, filius hæres extitit, uxor hæreditatem repudiavit, an repudiatio hæreditatis excludet substitutum vulgarem? an dices substitutum non admitti in partem uxoris, quod conditio substitutionis non sit impleta in utroque? an divides? maxime, et admittes substitutum in partem deficientis, quia separatim videtur singulis substitutus hoc casu, qui similis est casui hujus §. nec attingit casum legis, quamvis in hac oratione, *si filius et uxor hæredes non erunt*, conjunctio ad conjungendam unum idemque genus substitutionis pertinet, nempe vulgaris, non ad conjungendam simul in utroque substitutionis conditionem. Divisio enim fiet in conditione in singulas personas, non diviso genere substitutionis. Opponitur etiam *l. penult. C. de impub. et al. substitut.* Testator duos filios impuberes scripsit, et ita scripsit: *si uterque impubes decesserit*, *ille hæres esto*: quia dixit conjunctim et confusim, nisi impuberes simul moriantur, substitutus non admittetur: unde si uno pubere facto, alter impubes decesserit, an admittetur substitutus? minime. Ergo non videtur separatim substitutus singulis. Hoc fit propria quadam ratione, et conjectura voluntatis, vide *l. Paula*, §. 1. *hoc tit.* quia pater præsumitur præferre voluisse fratrem superstitem substituto extraneo, ut si unus impubes decederet: alter ab intestato succederet, et ita repellitur substitutus, quia et contra verba, et contra mentem testatoris venit, quæ in fideicommissis potissimum spectanda est, *l. cum virum, C. de fideicom. l. pen. ff. de leg.* 1. *l. hæredes*, §. *cum ita*, *ad Senatusc. Trebell.* quæ *d. l. pen. de impub. et al. subst.* opponitur; cujus species simillima est his, quæ supra diximus, nec substitutus fideicommissarius repellitur: verum venit quidem hoc fideicommiss. substitutus contra verba, sed non contra mentem.

Ad L. XXX.

Hic §. *Qui quatuor*, est principium, secundum Pandect. Florent. l. 30. cujus facti species facilis est. Quidam legavit pocula oleaginea paria duo, quæritur quot debeantur? duo, an quatuor? Et respondet, deberi tantum unum, id est, unum par poculorum quia testator dicendo, paria, parilia dicere voluit. Aliud est si dixerit: pocula oleaginea bina paria, quia bina paria, id est bis una paria, et tunc quatuor debentur, et ita paria non similitudine, sed numero designantur; et ita accubitalium Cypriorum paria duo Trebellius Pollio in Claudio dixit.

Ad §. Qui hortos.

Locationes et conductiones prædiorum urbanorum, et privatorum fieri solebant in lustrum, id est quinquennium, *l.* 4. §. 1. *ff. de reb. cred. l.* 3. §. *cum quinquennium*, *ff. de jure fisci.* Qui autem conduxerat prædia publica, vel privata, poterat ea rursus alii locare usque ad lustrum, *l.* 6. *C. de loc.* Finge: quidam a rep. conduxit hortos publicos: hic conductor potest hæredem suum damnare, ut eos locet Titio in id tempus, quo ipse conduxit, eadem mercede, sicut et damnari potest hæres, ut vendat, vel emat quid certo pretio: locatio autem et conductio similis est emptioni et venditioni, iisdem fere regulis consistit: sed hæres conductoris damnari potest, ut præstet fructus conductionis in quinquennium usque, idque gratuito, et legatum valet, hæresque, non legatarius tenetur reipub. de mercede agrorum conductorum a testatore, neque

etiam hæres legatarii: et sive hæres rogetur Titio locare, sive fructus gratuito præstare, utroque casu hæres tenetur reip. mercedis nomine, actione ex locato: sed priore casu legatarius ex secunda locatione heredi debet mercedem: posteriore nihil prorsus debet. Et rursus, priore casu invecta et illata a Titio in hortos publicos, si adnumerentur in urbanis prædiis, sunt reipubl. obligata tacito jure pro mercede. Quod procedit non tantum in invectis a priore, sed etiam a secundo conductore, *l. solutum*, §. *solutam*, *de pignor. act.* Posteriore autem, invecta a legatario pignori non tenentur. Et ita in hac specie legatarius non est conductor, licet capiat fructus conductionis, sicut si a fructuario extraneo detur ususfruct. quamvis enim fructus percipiat, non tamen est fructuarius: ususfructus enim est jus personale, adeo ut in alium transferri non possit. Quod autem dicitur in *l.* 1. *de us. et hab.* usumfructum vendi, hanc habet significationem, ut fructus vendi possint, non jus fruendi: ususfructus enim nisi proprietario cedi non potest: sed perceptio fructuum extraneo facta prodest, *l. si ususfructus*, *de ju. dot.*

Ad §. *Cum in testamento.*

Regula juris est: servo proprio inutiliter sine libertate legari, sicut mihi ipsi a me, *l.* 4. *C. de leg.* Finge: legavi servo meo pure, et libertatem ei dedi sub conditione, si biennium hæredi meo serviret, an valet legatum? videtur non valere, quia inutiliter dies cederet, libertatis die non cedente: verum ne inutile sit legatum, humana interpretatione conditionem libertatis trahimus ad legatum, ut non prius cedat dies legati, quam libertatis: et ita fingimus legatum esse conditionale; quæ est sententia hujus paragraphi. Quod facilius locum haberet, si præcederet libertas sub conditione, et sequeretur legatum sine conditione: in eo enim facilius intelligeretur repetita conditio libertatis, *l. cum servus*, *de condit. et demonst.* Idem etiam difficilius, si legatum conditionale præcedat, et libertas pure relicta sequatur, *l.* 5. §. 1. *de hæred. instit.* Verum huic definitioni obstat *l.* 8. *quand. dies leg. ced. et l. quæsitum*, §. 1. *lib.* 1. In his legibus præcedit legatum purum, et subsequitur conditionalis libertas, et tamen contra hanc legem definitur legatum inutile esse, maxime si tempore aditæ hæreditatis pendere conditio libertatis inveniatur, quia legatorum dies cedit a morte testatoris, libertatis ab adita hæreditate, legatorum quoque servis relictorum dies, sicut et libertatis ab adita hæreditate cedit. Tempore autem aditæ hæreditatis libertatis conditio non extitit: ergo relictum pure legatum erit inutile: solvendum sic: aut conjuncta scriptura libertas pure legatur, aut sub conditione: sub conditione, ut in hoc loco in verbo, et, ille enim articulus legati statuit conditionem libertatis, et hoc casu libertatis conditio trahitur ad legatum, *l. ult. de rebus dub. l. non ad ea*, *de condit. et demonstr.* sed si separata scriptura primum pure legarit servo proprio; dein libertatem sub conditione, inutile erit legatum; maxime si adeatur hæreditas pendente adhuc conditione libertatis; nec conditio libertatis ad legatum trahitur hoc casu.

Ad §. *Qui fundum.*

Qui fundum legat, plenam proprietatem legat, nulla detracta portione, *l. si alii*, *de usufr. leg.* non ergo detrahetur fructus. Finge: testator jussit fundum Titio vendi certo pretio, an nullam detrahet sibi portionem? nullam. Atqui minoris damnatus est vendere, quam quanti est fundus: an non licebit etiam veluti pro superfluo pretio excipere portionem fructus? minime: nisi interveniat Falcidia, *l. Falcidia*, *l. in ratione*, §. *vendere*, *ad leg. Falcid.* et multo magis, nulla rei portione detracta, id est, nudæ proprietatis. Quod verum est non tantum si rem propriam legarit, sed etiam si sciens eam alienam esse: hæres enim rem integram præstare debet, aut justam æstimationem: non tamen idem erit, si rem communem legarit: hoc enim casu partem tantum videtur legasse: partem, inquam, pro indiviso, vel pro diviso, si fundum testator finibus diviserit, non abnuente socio. Et hæc est species hujus §. quia verisimile non est testatorem voluisse, ut hæres ejus, socio defuncti testatoris teneretur actione mandati pro parte ejus. Denique testator bis erravit, cum suum fundum appellavit, quem habet communem cum altero. Deinde, quod volens legare partem suam tantum, fundum dixerit, *l.* 5. §. *ult. lib.* 1. non est mihi soli illud proprium, quod et alteri commune est, *l. illud*, *de ritu nupt. l. dominus*, §. *ult. de pecul. leg.* Idem si fructus legarit, *l. is qui fund. de usufr. leg.* valde probo quod ait Accurs. in *d. l.* 5. §. *ult.* non ita esse statuendum, si testator dixerit, illi fundum Cornelianum do lego: nam etsi communis sit, partem tamen alienam videtur legare.

Ad §. *Uxori meæ.*

Species hujus §. facilis est. Quæritur, an cum testator uxori suæ ducenta legarit, dum cum filio suo Capuæ erit, filio a matre migrante, uxori legatum debeatur; et an singulis annis legatum debeatur ei semel, ut in *l. legatum ita*, *de ann. leg.* hæc

autem verba (*si*, *et dum*) faciunt legatum conditionale; quorum hic est sensus: dum cum filio meo habitaverit Capuæ, etiamsi non in eadem domo, ut satis aperte vocabulum Capuæ docet, *l.* 8. *de cond. et demonst.* ducenta ei dari volo. Ambo migrarunt Capua Neapolim, neque a filio discessit mater: an consequetur legatum? minime. Debebitur tantum uxori integrum legatum illius anni, quo Capuæ ambo habitaverunt, et quo Capua migrarunt, quantolibet tempore, etiamsi mense unico illius anni Capuæ habitarint: et sequentium annorum legatum non debebitur, quasi defecta conditione: uterque non migravit Capua; sed filius tantum: mater autem Capuæ remansit, an debebitur legatum? maxime quia per eam non stat, *l.* 3. *de cond. et demonst. l.* 1. *C. de inst. et substit.* mortuo autem filio, uxori superstiti, et conditioni parenti in perpetuum legatum debebitur: nisi propter utilitatem filii conditio adjecta appareat, *l. illis libertis, de cond. et demonst. l. Gajo*, §. *Imperator*, *et l. Stichus*, §. *ult. ff. de aliment. legat. l.* 1. *C. de leg.* Idem si mater ad aliquod tempus migret Capua, animo revertendi, *l.* 8. *de cond. et demonstr.* notandum ex hoc §. matri deberi integrum legatum ejus anni, quo migravit Capua, vel sola, vel una cum filio, licet minus anno Capuæ cum filio fuerit, *l. a vobis*, *et l. filiæ*, *de ann. leg.* Quod hodie observatur in stipendiis, ut ejus anni, quo moritur salariarius debeatur hæredibus suis salarium, *l. ult. de domestic. et protector. l.* 1. *C. de princip. l.* 11. *C. de prox. sacror. scrinior. l.* 3. *C. de agent. in reb. l.* 13. *C. de adv. div. jud.* Plinius scribit, hæredem a fisco superatum qui petebat integri anni salarium, quod defuncto scribæ debebatur: verum illud est statutum, ut hæredi unius anni integrum salarium debeatur.

Ad L. Si cui ædes XXXI.

Inter ædes et ædificia differentia est, quod ædes urbana tantum prædia dicantur, ædificia, urbana vel rustica, *l. fundi*, *de verb. signific.* ædes ex solo et superficie constant, *l. qui*, *de usucap.* Ædificium vero est superficies. Ædes sunt totum ædificium: pro legatis ædibus non semper debetur omne ædificium, quod est supra solum eorum: regulariter tamen debetur. Paulus notat, uno casu non deberi, si dominus duarum ædium conclave, quod erat supra concamerationem ædium legatarum, ex eis ædibus convertit in alterum usum, nec conclave illud habebit legatarius; quamvis non sit supra alteras ædes: quod confirmatur *l. pen. de damn. inf* quæ de conclavi posito supra contignationem loquitur. Hæc de eo, quod est supra concamerationem.

Ad L. Sextiam filiam.

Hujus legis casus est apertus. Quidam filiam hæredem scripsit ex quadrante, ex reliquis partibus Sejum et Marcium sororis filios hæredes scripsit, quibus erat avunculus, et qui filiæ erant amitini: et filiam Marcio invicem substituit, si hæres non esset. Et preterea Marcio prælegata dedit: deinde Marcius hæreditatem omisit, et bona ejus, eo mortuo intestato, ad fratrem ejus quasi legitimum hæredem pervenerunt: quæritur, an filia jure substitutionis a legitimo hærede simul ac fratre Marcii possit non tantum portionem hæreditatis sibi vindicare, sed etiam prælegatum: et ait, eam tantum vindicare posse partem hæreditatis jure substitutionis: prælegatum enim non omiserat, pertinetque ad legitimum hæredem: fuerat enim tantum in hæreditate substituta. Hinc regulam constituemus: ab eo qui omisit hæreditatem, vel hærede ejus totum prelegatum vindicari posse, *l. qui filiabus*, §. *ult. et l. seq. l. quæsitum*, §. *duobus*, *et l. filio cum seq. lib.* 1. *l. cum responso*, *C. de leg.* Idem si hæredi scripto ex parte, cui etiam prælegatum relictum est, fiscus quasi indigno eripiat hæreditatem, non enim capiet prælegatum: non potest quidem esse indignus hæreditate, ut pote si tacite fidem dederit testatori, se eam incapaci restituturum: tunc enim eam ab eo ut indigno fiscus vindicat, sed non prælegatum, quod sibi retinet, *l. eum qui*, §. *ult. D. de his quib. ut indign.* Potest quis contra hanc regulam sic argumentari. Hæres scriptus ex parte, cui prælegatum relictum est, diverso jure capit: partem enim a coredibus sibi vindicat jure legati; partem alteram a semetipso non jure legati, quia a se ipso legatum relictum non valet, *l. legatum*, §. 1. *de leg.* 1. sed jure hæreditario. In Falcidiam autem ea quæ jure hæreditario capiuntur, imputantur, *l. in quartam*, *ad leg. Falcid.* at hic hæres jus hæreditarium omne amisit: ergo eam partem prælegati omisit, quam a semetipso jure hæreditario capiebat. Ex quo efficitur contra d. regulam, eum non habiturum totum legatum. Hoc autem ita solvendum est. Retenta quidem hæreditate, prælegatum diverso jure capit, omissa vero vel erepta a fisco tunc prelegatum totum non capit diverso jure; sed uno eodemque jure, nempe legati, quia cessat ratio, quæ varietatem juris inducebat; et ita factum prælegatum non a semetipso, sed a cohæredibus accipit; et voluntati testatoris nihil tunc est impedimento qui voluit totum prælegatum capi jure legati. Opponitur *l. miles*, §. *pro parte*, *lib.* 2. Quidam plures hæredes ex parte scripsit: uni prælegavit aliquid: idem decessit post diem legati cedentem ante aditam hæreditatem: legatum enim

transmittitur in hæredem, si legatarius moriatur ante hæreditatem aditam, et non agnoverit legatum; hæreditas autem non adita in hæredem non transmittitur, *l. uni*; §. *in novissimo*, *C. de cad. toll.* Ergo pars hæreditatis ad substitutum pertinebit; prælegatum vero non ad substitutum, sed ad hæredem defuncti jure transmissionis pertinebit; non tamen totum, sed pro ea parte, qua constitit ex persona cohæredum: partem vero prælegati hæreditariam substitus sibi vindicabit: verum breviter dicendum est in *d.* §. *pro parte*, non agi de eo, qui omisit hæreditatem, sed de eo, qui deliberans de adeunda, vel omittenda hæreditate decessit: regula autem loquitur de eo tantum, qui omisit hæreditatem, sed quare hæres, qui dum deliberat, decessit, non transmittit in hæredem suum totum prælegatum? quia nondum retinuerat legatum, spreta hæreditate, ideoque non transmittit in hæredem, nisi eam prælegati partem, quæ consistit ex persona cohæredum. Pars autem quam hæreditario nomine erat accepturus, si hæreditatem adiisset, ad substitutum pertinebit. Notandum igitur ad regulam superiorem, non idem esse si quis deliberans vita decesserit, aut spreta hæreditate, prælegatum retinuerit, et si quis amittat hæreditatem, quod ei indigno eam fiscus eripiat. Primo casu partem tantum eam prælegati quam capit jure legati; transmittit ad hæredem: secundo, omne prælegatum capit, et ad hæredem transmittit. Cui hæc exceptio addenda est: nisi evidenter contraria voluntas testatoris probetur, noluisse scilicet eum habere prælegatum, nisi etiam hæreditatem retinuisset. Quod quidem apparet, si conditio adscripta institutioni hæredis, eadem repetita sit in prælegato, *l. ult.* §. *ult. de dol. except.* vel etiam si forte pater inter filios verbis legatorum hæreditatem diviserit, relinquendo eis mutua legata, quæ genere confundant legati et hæreditatis nomen; verbis enim divisa hæreditate, si quis omiserit hæreditatem, et legatum omisisse videbitur, neque illud ulla ex parte in hæredem transmittet, sed ad substitutum pertinebit, *l. sed si non alias*, *l. si quid*, *l. si ita*, *lib.* 1. nisi is qui omisit hæreditatem ex testamento, cui etiam erat prælegatum ceperit, possidere ab intestato: quo casu ex edicto Prætoris conservantur legatariis legata. An et illi ipsi qui hæreditatem ab intestato possident? minime, *l. quidam*, *l. si non solus*, §. 1. *si quis om. cau. testam. l. bonorum*, *de leg. præst.* Has duas exceptiones si removeas, remanebit nostra regula, quæ in eo, qui deliberans obiit, locum non habet. Quod si hæreditatem adierit, an vindicabit totum prælegatum? Interpretes magnam constituunt differentiam inter substitutionem directam, id est, vulgarem, et fideicommissariam: nam in directo hærede ex parte instituto, cui aliquid prælegatum et directo substitutum est hæreditatem omittente, totum prælegatum capit, et in hæredem transmittit, quod idem non est, ut ajunt Interpretes in fideicommissaria substitutione: verum hæc differentia non satis proprio constitui potest, nec similis species in fideicommissaria constitui potest nisi ponas eum hæreditatem adiisse; quod est huic legi nostræ dissimile. Finge: hæres scriptus est ex parte, eidemque prælegatum relictum est: idem rogatus est restituere illam portionem hæreditatis, quod utique facere non poterit, nisi adeat hæreditatem, vel sponte, vel coactus: quo casu quartam perdit: sed non suo periculo, imo fideicommissarii adit: an restituit etiam cum hæreditate prælegatum? In casu legis nostræ qui omisit hæreditatem, totum prælegatum consequitur: sed hoc casu totum prælegatum ad substitutum non pertinebit nisi pro parte hæreditaria, id est, quam a seipso jure hæreditario capit, aliam quam a cohæredibus capit, sibi vindicat, et in hæredem suum transmittit *l. in fideicommissaria*, §. *ult. ad Trebell.* Appellatione enim hæreditatis neque legatum, neque fideicommissa continentur, *l. si Titius*, *hoc tit.* vel etiam nihil venit in fideicommissi restitutionem, vel si totum fideicommissum a cohærede capiat jure fideicommissi videlicet, si sit rogatus restituere hæreditatem, aut hæreditatis partem. Huic definitioni opponitur, quod dicitur partem prælegati, quam hæres capit a semetipso, jure hæreditario imputari in Falcidiam. Ergo non venit in fideicommissariam restitutionem: utrumque verum est. Cessante autem Falcidia utpote si coactus adierit hæreditatem, vel si sit testamentum militis, quæ jure hæreditario capit, veniunt in fideicommissi restitutionem: si vero locum habet Falcidia, non veniunt in fideicommissi restitutionem, quæ jure hæreditario capit. Rursus obstat *l.* 3. §. *quidam*, *ad Trebell.* Quidam liberos suos ex disparibus partibus hæredes instituit, eisque multa prælegata reliquit: ita ut maximam partem patrimonii inter liberos divisisset, rogavit eum, qui sine liberis decederet, restituere portionem suam fratribus superstitibus: an continetur etiam prælegatum? maxime quia testator portionem hæreditariam non commemoravit, sed simpliciter portionem: in portione autem et preceptiones videri cecidisse. Postremo obstat *l. cum virum*, *C. de fideic.* in qua rogatus restituere quicquid ad eum ex hæreditate pervenerit, non solum hæreditatis partem, verum etiam et prælegata restituere debet, ut Papin. respondit. Ratio autem ex verbis testatoris sumenda est, quia hæres rogatus restituere quicquid ex hæreditate ad eum pervenerit, non solum hæreditatis partem, verum etiam et prælegata restituere debet, ut Papinianus

respondit, id est, compendium prælegati etiam restitui voluisse videtur: legatum autem non in hæreditate, sed ex hæreditate, est. Aliud enim est in *tit. vi bon. rap. Instit.* esse in bonis, aliud ex bonis: verum cum res paulo adhuc obscurior, esset, responsum est ab Imper. non improbata tamen Papiniani sententia, ita demum huic Constitutioni locum fieri, si fideicommissarius aliquas pro rei veritate afferret probationes ad commendandam hanc testatoris voluntatem.

Ad L. Uxori XXXIII.

Quidam legavit uxori partem domus in qua manere consuevit. Tota autem domo uti consueverat: nec enim alii utendam certa mercede, vel gratuito dederat. Respondet, eam partem intelligi in qua habitare consueverat cum familia. Quidam dicunt, partis appellatione totam domum intelligi: quod verum non est: morari est habitare: habitare vero est habere frequenter, et versari frequenter. Eam partem domus habitamus in qua dormire solemus: imo eam partem, in qua morari cum familia sua consueverat, legasse videtur: cetera membra domus pertinebant ad heredes. Inutilis est domus, cui familiæ recipiendæ locus non est

Ad §. Uxori.

Vulgari modo liberis et uxori legari solebant usibus eorum comparata, id est, eorum gratia parata: quoniam inter vivos inutiliter eis donabatur: Est vulgaris modus in his personis, *l. si quando* 109. *de legat.* 1. *l. uxori, de auro et arg. leg. l. pen. hoc tit. l. sæpe, de verb. sign.* ubi donare et dare idem. Dare tamen latius patet. Datur mutuum, dos non donatur, quod enim donatur, non repetitur, verba legati præteriti temporis significationem continent, non futuri, *l. scribit, de auro, et arg. leg.* nisi testator aliud senserit, *l. Julianus inf. hoc tit. l. Aurelius, §. Titius Sejo, inf. de lib. leg.* verba legati conferuntur in prætertium tempus. Obstat *l. cum pater, §. fidei tuæ, lib.* 2. ubi uxor rogata est restituere filiæ, quoquo nomine accepit a testatore; sed dic, verbum pervenire, non verbum donare, non tantum præteritum tempus significare, sed et futurum: quicquid ad te pervenerit, id est sive habeas modo, sive postea cœperis. Obstat *l. Mela, §. sed si alimenta, inf. de alim. legat.* lex ait, præstanda alimenta, quæ præstabantur mortis tempore, non tempore testamenti. Respondeo, hoc ita fieri, quia dixit, vivus: hoc verbum, *vivus*, rem trahit in tempus mortis, id est, in tempus futurum. Obstat *l. talis, §. ult. et l. seq. lib.* 1. hæc clausula legatorum erat in usu: quas pecunias legavi quibus dies appositus non est, hæres meus annua, bima, trima die data, id est, tribus pensionibus (*en trois payements*) Respondeo, eam clausulam esse vulgarem clausulam testamentorum: ergo generalem, quæ pertineat tam ad præcedentia, quam sequentia, tam ad præteritum, quam ad futurum, *l. generali capite, de usuf. leg. l. Titia,* 1. *§. pen. lib.* 2. Sunt generales clausulæ, et generalia capita, *dictis legibus, et l. post emancipationem, hoc tit. l.* 4. *de dot. præleg.* in legib. generale caput dicitur, id est vulgare, et ita Rhetores Galeatum caput, et prologum, Galeata principia, D. Hieronymus; nihil refert in quod tempus conferatur clausula vulgaris et generalis: *Qui pourvoit à touts les legs.* Obstat *l. si mancipia, inf. de instrum. leg.* Lego fundum cum instrumento et mancipiis, quæ in eo sunt: post testamentum induxit in fundum mancipia quænam debentur? Sed dic appellatione instrumenti contineri mancipia, et sic inducta debentur. Obstat *l. ult. de opt. leg.* ubi legatarius eligit lances eas, quæ erant mortis tempore: sermo hic aperte confertur in futurum tempus, in tempus mortis, electio non fit tempestive ante mortem testatoris. Alia ratio est *l. seq. §. filio*, quæ videtur pugnare cum *d. l. ult.* Quidam legavit filio nomina 20. quæ elegerit filio sibi ex calendario, in quo paterfam. scribit nomina debitorum maxime fœneratitiorum: ait autem electurum filium, quæ fuerunt testamenti tempore, non quæ mortis tempore; sed hoc ideo, quoniam ipse filius fraudulenter et dolo sibi adjunxit legata: Hic filius omnem substantiam redegit in 20. nomina, quæ sciebat sibi esse prælegata, *l. nomen, §. filio, hoc tit.* verba legatorum: *damnas sunto sine dolo malo* Frontinus in lib. de aquæductibus. Ergo sine dolo malo in legato comprehensum est in *d. §. filio*; licet dubitet Accurs. *l. omnia, §. cum ita, lib.* 2. quæ est similis huic §. ubi legatarius ampliandi legati causa, multa intulit in horrea.

Ad §. Cum Sejus.

Maritus solvit debitori uxoris, quod uxor debebat, et ornamentum pignori positum luit. Postea testamento facto uxori suæ ita legavit: quicquid ad eum, inve stipulatum ejus concessi, id est quicquid in stipulationem ejus qua obligata tenebatur, concessit. Quidam legebant ad eam, quidam, ob eam, sed lege, quicquid ad eam, uxorem subaudi: concedere est verbum ambiguum: est enim alias utendum dare; alias est donare, *l. donari, de donat.* non concedit quicquid donavit, sed quod in stipulatum concessit. Aliud est concedere, aliud donare, aliud dare: verba sunt fideicommissi, *dari*

volo, *concedi volo*. An legavit quod donavit, aut quod dedit? sed dic, quod donavit; quia uxori legari solet vulgari modo. Dubitatur an dederit 100. aureos, quos pro ea solvit donandi animo, quia si solvit donandi causa creditori, continetur legato, et præsumitur donasse, et solvisse donandi animo, nisi aliud probent hæredes mariti, qui si eos actione negotiorum gestorum, quia eos solvit debitori testatoris, repetat, vicissim repetet eos 100. aureos actione ex legato, aut petentes actione negotiorum gestorum repellet exceptione doli mali, quia faciunt contra voluntatem defuncti: in §. *penultim. et hoc ultim.* quia maritus legat uxori, quod donavit, videtur legatum superfluum: donatio inter virum et uxorem confirmatur silentio ex oratione D. Antonini, *l. cum hic status*, *de donat. inter vir. et uxor.* Ante orationem Antonini, non confirmabant silentio, sed legato, *l. si quando*, quæ est africani, *lib.* 1. lex ista est Scævolæ, qui ante Antoninum fuit. Et petebatur ut legatum, non ut donatio. Donatio, quæ confirmatur silentio retrotrahitur ad tempus factæ donationis, id est, ad tempus medii temporis, legatum non retrotrahitur, *l. donationes*, *C. de donat. inter vir. et ux.* hodie quia donatio confirmatur silentio, et proinde quia superfluum est legatum, non capiet ut legatum, sed ut donationem, *l. ex verbis*, *C. de donat. inter vir. et uxor.* nisi sit inutilis donatio. Orationes Imperatorum sequebantur Senatusconsulta, ut colligitur ex *d. l. cum hic status*, *de donat. inter vir. et uxor.* Supremum judicium spectamus in donationibus, sicut in legatis et fideicommissis, *d. l. cum hic status*, ubi ambulatoria est voluntas usque ad supremum vitæ exitum.

Ad L. Nomen XXXIV.

Quidam legavit decem aureos: his verbis videtur nomen legasse, non quantitatem, quia adjecit, quos mihi hæredes Caji et Seji debent: nomen significat jus crediti, actionem, obligationem: legavit igitur actionem, quam voluit cedi Titio ab hæredibus. Quæritur, utrum in sortem tantum, an vero et in usuras cedenda sit actio? respondet Scævola, universam ejus nominis obligationem legatam: quia videtur omnis causa liberationis legata; *l. ult.* §. *ult. de lib. leg.* Accessio sequitur principale: usura est accessio, et veluti ususfructus pecuniæ, *l.* 3. *de usufr. ear. rer.* Et cedenda actio hypothecaria sed pignoratitia: nam et pignus accessio est sortis, id est, principalis obligationis: cedenda est actio adversus fidejussores, *l. emptori*, *l. venditor actionis*, *de hæred. vend.* Denique universa nominis obligatio videtur legata, ut hæc, et sortis, et usurarum et pignoris, intercessionum, id est, fidejussionum, *d. l. venditor.* Finge: actor rerum testatoris, id est, qui præerat calendario, usuras nominis ejus converterat in sortem, ignorante testatore facto ἀνατοκισμῷ, id est stipulatione usurarum translusa in aliam stipulationem quasi sortis; et aliis incrementis in sortem redactis per stipulationem. At usuræ usurarum nunquam debentur jure civili, sed tamen licebat usuras redigere in sortem, novatione quasi facta, quod hodie non licet, *l. ult. C. de usur.* quæ est constitutio Justiniani, ante quam licebat usuras redigere in sortem novatione facta, incrementis in stipulationem deductis, *l. ult.* §. *ult. de lib. leg.* finge factam novationem, et ampliatam summam, id est, factum ἀνατοκισμόν, et factam renovationem: incrementum videtur remissum *l. Aurelio*, *de lib. leg.* In specie hujus leg. non est ampliata sors post testamentum, sed tempore testamenti renovatio facta erat per ἀνατοκισμόν, conversis usuris in sortem, facta novatione summa est hæc, sortis obligationem, etiamsi ampliata sit sors ignorante testatore, esse legatam.

§. 1. Explicatus est in lege superiore.

Ad §. Uni ex hæredibus.

Uni prælegavit, quæ supererant ex bonis mariti, ut restitueret pronepoti, cum esset annorum sedecim: cur confert fideicommissum in annum 16. nam testatores sani et sobrii nihil faciunt frustra, nec est ulla ratio conferendi fideicommissum in decimum sextum annum? legendum igitur est, *cum erit annorum* 14. sic scribebatur olim, unde error conflatus: ratio est summa conferendi fideicommissum in XIV. cum fideicommissarius erit suæ tutelæ et potestatis, *l. Aurelius*, *in princ. de lib. leg. l. si cui legetur*, *sup. lib.* 1. *l. si Titio*, *quando dies leg. ced. l. ult. de fideic. libert. l. non putabam*, *de cond. et dem.* ubi pro 16. lege 14. Et in *l. Publius*, *de cond. et dem. l. Sejus*, *ad Trebell. l. Thais*, *inf. de fideic. libert.* Rogatur heic, ut restitueret, cum esset pubes, et liberatus esset tutela, et rogatur, ut omne æs alienum, quod supererat ex bonis mariti ex reditibus bonorum solveret, redderet, satisque faceret: solvo in eodem genere, ut vinum pro vino, reddo in eadem specie: solvo meum, reddo tuum, ut in commodato, deposito: satisfacio, cum do fidejussorem, vel expromissorem, *qui du tout s'oblige pour moy*: si do pignora, qua ex causa tenetur solvere creditoribus: an ex causa prælegati? legatarios non sequitur æs alienum, et vulgo dicitur, legatum non esse detrimentosum, *l. si hæreditatem*, *mand.* addenda est hæc exceptio, nisi in legando hæreditatem nominaverit, ut si partem legaverit, quæ

dicitur partitio, *l. cum filius*, §. 1. *lib.* 2. hoc casu tenetur legatarius solvere æs alienum. Eadem est significatio patrimonii, et bonorum: bona intelliguntur deducto ære alieno. Itaque si cui lego bonorum meorum partem, nolo eum suscipere æs alienum. Patrimonium etiam dicitur deducto ære alieno: et hæc non sunt verba juris: significant enim substantiam puram (*sans aucune charge*) hæreditas autem est nomen juris. Jus accipitur tam active, quam passive: id est, jus, quod habeo in alium, vel alius habet in me. Hæreditas significat utrumque, commodum et incommodum, et æs meum, et æs suum. Obligatur ex causa hæreditaria pro parte sua, quia hæres est; ex causa autem fideicommissaria obligatur pro parte cohæredum: certe creditoribus non obligatur ex causa fideicommissi, sed obligatur cohæredibus, quorum gratia testator videtur æs alienum solvendum transtulisse; sicque agent, ut solidum solvant creditoribus, *l. servo legato*, §. *si testator*, *lib.* 1. *et in* §. *ult. hujus leg. l. non solum*, §. 1. *in fi. de lib. leg.* Reditus, quos percepit ad pubertatem usque non sufficiunt liberandis, sive dimittend's in omnibus creditoribus: hoc casu solvent, quod dederunt cohæredes: nam jussit eum solvere de reditibus, non de proprio; imo hic verba, *de reditibus*, non sunt accipienda, ut significent demonstrationem: sunt autem accipienda pro conditione tantum id est, quantum ferent, et patientur reditus. Quod igitur dederunt cohæredes, solvent pro suis portionibus; et ea verba, ex reditibus, non videntur accipienda pro demonstratione, sed pro conditione.

Ad §. *ult.*

Calendaria, id est, nomina certa, certas cautiones, vel pecunias nominibus destinatas, *certaines debtes.* Qui igitur calendarium legat, nomen et pecuniam nominibus destinatam, et fœnori contrahendo legat: idemque ita cavit: *a te fili peto, id est fidei tuæ committo, et quæcumque legavi præstari volo: et si quid evenerit æris alieni, si quod in tempus promutuo acceperam, et debuero, a te solvi volo: ut quod sorori tuæ reliqui, integrum ad eam pertineat.* Hoc casu filia καθαρὰν οὐσίαν, puram substantiam, integram substantiam retinere debet, filioque videtur fideicommissum relictum, ut eximeretur ære alieno; si quid evenerit æris alieni, subjicit, ex quacumque causa debuit pater a filio præstandum: promutuo dare non est contrahere. Mutuum aliud est, aliud promutuum. Promutuum dare, est dare in antecessum ut Scævola, et vernaculi loquuntur, *donner en advance*, διδόναι εἰς προχρεῖαν, Latini prorogare dicunt, *l. ex conducto*, §. *cum quidam, loc. l. Sticho*, §. *servus, de statulib.* Cæsar: *Publicani im*peraut *sequentis anni vectigal promutuum*: *d'avance il a este payè*: quod accipitur mutuo, semper debetur: quod accipitur promutuo, non semper debetur: ut si dem vecturam nautæ promutuo. Pater verbis legatorum divisionem fecit. Prælegare nihil est aliud, quam per divisionem adsignare filiis, *l. cum pater*, §. *evictis*, *lib.* 2. *l.* 3. §. *quidam ad Trebell.* Ideo in *d.* §. *evictis* vult pater filium alii filio teneri de evictione, quia prælegatio nihil aliud est, quam divisio.

Ad L. XXXV.

Patronus jubet emi liberto tribum statim post mortem suam, vel post aditam hæreditatem. Erant Romæ tribus triginta quinque, in quas distributi cives Romani censebantur, et tribum emebant, vel prece, vel pretio: erant enim venales. Et qui in aliam tribum conscribi volebat, poterat, ut patet ex orat. pro Cornelio Balbo. Qui erant tribules, ferebant de publico annonas, id est, panes civiles, tesseras frumentarias, in quibus adscriptum erat quantum sumerent frumenti ex horreis publicis: ferebant liberalitates principum, quas largiebantur in singulas tribus: quod si non fuissent ex tribu, nihil tulissent ex liberalitate principis; si tribus legabatur, tale legatum videbatur cedere in commodis annonorum, quæ præbentur a principe, vel a republ. Eadem est ratio militiæ, et tesseræ frumentariæ, *l. mortuo*, §. 1. *l. Titia Sejo*, *lib.* 2. Ita legata sunt ambigua, utrum sint corporum, an quantitatis. Si sunt quantitatis, ex mora debentur usuræ si sunt corporis, debentur fructus et commoda: servi non habent tribum: nam hoc proprium est hominis liberi. Quintil. lib. 7. *Propria liberi, quæ nemo habet nisi liber, prænomen, nomen, cognomen, et tribum*: et declamat. 311. *Servus hic habet nomen, est in censu, aut in tribu*: *quorum nihil in servo deprehendi potest.* Sed cives Romani habebant tribum. Cornelius Balbus donatus civitate Romana, statim habuit tribum: liberti non statim habebant tribum. Alii enim in manumittendo tribu honorantur, vel etiam tribu fiunt liberi, ut si dominus emat eis tribum, sicut censu fiunt liberi: vide Theoph. et Cajum in Instit. Tertull. lib. *de resurrectione carnis*, *Patroni nomine*, *ac tribu*, *mensaque honoratum.* Alii in manumittendo non honorabantur tribu, ut in hac l. Ideo patronus jubet ei emi tribum post aditam hæreditatem, hærede relicto viro clarissimo, id est, Senatore, et ita clarissimus semper accipitur pro senatore. Nemo donatus tribu potest esse tribulis in eadem civitate: itaque quia senator suam habet tribum, alia ei dari nequit: at æstimatio præstabitur, *l.* 9. *C. de dign. lib.* 12. Cicero 2. in Verr. *Civem Rom.*

cujuscumque ordinis tribum obtinere est necesse. Cum igitur non possit petere tribum, cum suam habeat, quam et retinet, alterius senatori æstimatio dabitur, *l.* 11. §. *si servo*, *hoc titul.* Quæritur an ex mora præstandæ sint usuræ æstimationis ejus, et videtur quidem ex tempore moræ: sed an ex mora præstanda sunt omnia commoda, quæ libertus consecuturus fuisset, si ei tribus empta fuisset? Et præstanda esse probat *l. cum servus*, §. *fructus*, *l. quæsitum*, §. *ult. lib.* 1. Commoda vocat annonas, panes civiles, qui debentur de publico singulis tribubus. Quæ commoda Trajanus locorum adjectione amplificavit, id est, ut ait Dion in Trajano, circum amplificavit in quo populus habebat spectaculum, ludos; ita ut sufficeret circus capiendæ plebi Rom. Herba autem parietaria dictus est Trajanus, quod aliorum nomina deleret, et suum ascribi juberet per locorum adjectiones: loca circi, liberalitates Principis interpretor, et locorum adjectiones, vel congiaria, quæ sunt ἐπίδοσεις ἐπὶ τῶν νόμων, δωρεά, liberalitas in populum collata, et qui dividebat far tesseræ frumentariæ, dicitur divisor. Budeus et hic Accurs. fallitur, dum hæc capi ait abusive.

Ad §. Sempronio.

Falsa demonstratio non officit legato: ait, *in confinio prædiorum*, id est, in consepto, et compossessione, quæ σύκτησις, μετοχὴ καὶ περιβολή: videtur errasse testator in finibus designandis, et in §. *seq.* ostendit, nihil officere si erraverit in finibus designandis: nam patresf. dividunt in sua prædia; error in designanda regione nihil nocet ubi constat de mente testatoris.

Ad §. Codicillis.

Testator jussit præberi balneum gratis, vel furnum, quid debent præstare hæredes? debent præbere ligna carbones: an debent reficere, purgare? et certe debent. Ad tutelam ergo debent reficere tuerique sartum tectum balneum, solitas cessationum vices, *quand il n'y a moyen pour se baigner*: servitutum natura hæc est, ut qui debet servire, patiatur, vel non patiatur, non faciat, *l.* 15. *de servit.* Excipitur servitus oneris ferendi: hoc casu debet reficere parietem, qui debet servitutem, *l. eum debere*, *de serv. urb. præd. l. et si ser. ff. si serv. vindic.* §. *etiam*: nam in omnibus servitutibus refectio ad eum pertinet, qui sibi servitutem asserit, non ad eum, cujus res servit.

Ad L. XXXVI.

Proponitur nota quædam Claudii ad Scævolam, et proponitur similis in *l. Titio*, *de inoffic. test.* Pater filium exhæredavit immerito: valet testamentum, quia etiam eum occidere poterat, *l. in suis*, *de lib. et post.* sed si quæratur filius, rescindetur testamentum, proposita actione inofficiosi testamenti, quæ non tantum rescindit institutionem, sed et omnia, quæ in eo scripta sunt: quæres, an debeantur fideicommissa in hoc testamento data, forte quia voluit testator, et declaravit velle se ea præstari etiam ab intestato, si testamentum inofficiosum pronunciatum sit, ut cum jure testamenti fideicommissa non deberentur, jure codicillorum deberentur: et ait, nec fideicommissa ab intestato data deberi, quasi furiosus fuerit is qui testamento filium immerito exhæredavit, *l.* 2. 4. *et* 5. *l. mater*, *l. qui repudiatis*, §. *ult. de inoff. test.* Creditur ergo non habuisse factionem testamenti. Porro qui eam non habet, nec potest fideicommissa relinquere ab intestato, nec codicillis, *l.* 1. *hoc tit.* Ex quo efficitur, si testamentum quasi inofficiosum pronunciatum sit, non deberi fideicommissa ab intestato relicta: nam et codicilli judicantur inofficiosi, et omne quicquid ad supremum ejus judicium pertinet. Et hoc ita in *l. Titia*, *de inoff. test.* Quærela inofficiosi testamenti datur exhæredatis, vel nominatim, vel silentio: nam quorumdam silentium pro exhæredatione est: institutis vero non datur querela, nec remedium: et ideo est mendum in *d. l. Titia*, et legendum: Titia filium hæredem instituit: filiæ legatum dedit: filia igitur exhæredata egit centumvirali judicio, et obtinuit: quæro, an filia debeat fideicommissa ab intestato relicta, quæ facit patrem pro parte tantum intestatum? minime, quia videntur a demente data. Summa est hujus §. Quærela inofficiosi testamenti rescindit omnia suprema judicia defuncti, et fideicommissa etiam ab intestato relicta: verum hoc correctum est Novella Justiani, quæ rescindit talem institutionem, non legata, nec fideicommissa: ex causa præteritionis, vel exhæredationis institutio infirmatur, cetera firma manent, et in locum instituti venit exhæredatus; et ita ille color juris sublatus est, quasi non fuerit sanæ mentis, vel furiosus, qui filium exhæredavit. Quæ diximus de inofficioso testamento pertinent ad jus vetus: nam longe aliud est in testamento imperfecto, id est, non signato, aut subscripto a testibus, injusto; in quo filiusfamil. sit præteritus, rupto agnatione posthumi, vel mutatione, destituto sive deserto, ex quo non sit adita hæreditas: nam etiamsi non valeat testamentum, debentur tamen fideicommissa ab intestato relicta:

et ideo cujus testamentum est imperfectum, non continuo rupti codicilli, aut rupta codicillaris clausula, aut ea, quæ apposuit fideicommissa a quocumque præstari, *l. 3. de milit. testam. l. Lucius*, §. *ult. inf. l. ult. lib. 2. l. 3. C. de codic. l. cohæredi*, §. *cum filiæ*, *de vulg. l. eam quam, C. de fideic.* Quoniam etiamsi testamentum sit imperfectum, tamen is qui fecit, habebat testamenti factionem. Ergo et fideicommissa relinquere, aut facere codicillos poterat: nec recte quis dixerit, imperfectum esse testamentum: ergo et codicilli imperfecti: potest enim non valere ut testamentum, et valere ut codicillus: explicemus speciem *d. l. eam quam.* Quidam puellam impuberem adoptavit quasi filiam: moriens eamdem hæredem instituit, et si impubes decederet simpliciter verbis precariis ei substitutos dedit, non exprimens a quo fideicommissum relinqueret, sed generaliter et in infinitum: et ideo ab omnibus suis successoribus, etiam jure intestati reliquisse fideicommissum videtur, ut si dixerit, volo hæreditatem meam pervenire ad Titium: et hæc verba simpliciter prolata habent vim clausulæ codicillaris: quæritur an filia decedente impubere, fideicommissum debeatur, aut a quo? Aut igitur jure adoptata est, aut non: si jure, fuit in potestate testatoris: sin minus, fuit extranea: finge: non fuit jure adoptata: ergo et fuit extranea illi: si fuisset sua hæres, statim morte patris hæres patri extitisset sine aditione, quia hæres extitit statim, nec necesse est, ut adeatur; et ita transmisisset in suos hæredes: sed quia fuit extranea, non potuit sine aditione acquirere hæreditatem ex testamento, et non adita non transmittitur in hæredes: si adivit hæreditatem, transmisit eam in hæredes, et obligatur fideicommisso: sed non adivit: is obligatur fideicommisso, qui ab intestato hæres testatori extiterit. Ergo non adita hæreditate ab instituto, debetur fideicommissum ab eis, qui ab intestato veniunt, quia simpliciter relictum est, et non designata certa persona qua fideicommissum relinqueret. Huic dubitationi lex opponit hanc regulam juris: ea quæ in testamento relinquuntur, si ex testamento non adeatur hæreditas, non valent. Regula hæc sic est accipienda, cum verbis directis relicta adiri potuit hæreditas, cum facta est substitutio pupillaris verbis directis, ita ut ab eo potuerit adiri, existente casu substitutionis: debet pupillus cui verbis directis substitutus est, adire hæreditatem: quo non adeunte, nec adiri potuit a substituto: non cum illa ipsa sic data est, ut esset ab intestato successoribus postulanda. Et hæc sunt opposita, adire hæreditatem, et postulare ab alio: nam si institutus non adeat, perit substitutio pupillaris: a substituto autem verbis precariis postulatur hæreditas a successoribus ab intestato. Et hæc de filia non jure adoptata. Aut puella fuit jure adoptata. Ergo suus hæres: si suus hæres, ergo statim hæres extitit ipso jure sine aditione, *l. in suis, de lib. et post.* statim, id est, ante apertas tabulas, *l. 3. C. de jure delib.* si statim hæres extitit, moriens transmisit in suos hæredes hæreditatem: ergo non est quærendum in hoc casu a quo debeatur fideicommissum, quia intestata mori non potuit: et ut huic casui aptetur, hoc vult constitutio, destituto testamento non deberi fideicommissum ab intestato relictum, nisi hoc nominatim sit expressum, ut etiam ab intestato debeatur. Eo enim casu debebitur fideicommissum ab intestato relictum: quod non ita est in testamento inofficioso, quia is furiosus judicatur: ergo nec poterit fideicommissum relinquere cum destituitur hæreditas.

Ad l. Cum quis decedens XXXVII.

Res mea mihi inutiliter legatur, §. *sed si legatarii*, *Instit. de leg.* Et si res mea mihi legata sit, ea res a me alteri per fideicommissum relinqui non potest, nisi si quid præterea de rebus tuis utiliter legaveris. Finge: filius moriens legavit matri fundum, qui erat proprius matris, et rogavit ut eum suæ uxori restitueret: post mortem filii apud magistratum mater professa est, se nihil adversus filii voluntatem facturam, et se paratam esse statim fundum tradere uxori filii, si modo præstarentur annua bina, redituum nomine, neque tamen eum fundum tradidit, nec accepit ab uxore annua bina. Quæritur, an possit jure fundum alii vendere, quem jam alteri rogatus erit restituere? Respondet Scævola, si quæratur de jure legati, aut fideicommissi, utrumque non valere, et per consequens jure fundum alteri vendi posse, nihil autem de professione matris respondet, quæ profitendo videbatur promisisse, *arg. legis ex sententia, de test. tut.* verum stipulanti non promisit. Promittit non tantum, qui stipulanti promittit, sed et qui paciscitur. Est ergo nuda promissio, sicut et si per epistolam illud promisisset, *l. qui negotia*, *mand. l. 15. de fun. dot.* nam non accepit annua bina, quæ si accepisset, obligaretur: et ideo nuda est cautio ex qua obligatio non nascitur; unde respondendo, neque fideicommissum valere, satis docet, etiam nullam esse cautionem: dabo si dederis, est nudum pactum, sed si dixerit; do equum, et dabis scyphum, est contractus: heic legendum est, *annua bina*, secundum Pandect Flor. si secundum voluntatem testatoris promisero me præstaturum legatum aut fideicommissum, inutili extante voluntate teneor si ea promissio stipulatione, vel traditione sumpsit effectum: simile est, quod in §. *proximo* sequitur, quod ita summabitur: nec si secundum voluntatem

testatoris promisero me præstiturum legata, mutata voluntate testatoris, præstare teneor. Et ita emendandum est summarium Bart. Promissio facta alumnis certi emolumenti contemplatione, mutata voluntate, non tenetur: posita specie in hoc textu, quæritur an fideicommissum debeatur ex causa fideicommissi, an ex epistola, quæ pro nuda cautione est. Respondet, nec ex causa fideicommissi cum Mævio agi posse; nec respondit, an ex epistola sit actio. Respondendo autem non esse actionem fideicommissi ex testamento, satis inanem esse epistolam demonstrat.

Ad §. Sejam et Mævium.

Bart. male rem perstringit: verba enim sunt precaria, et verbum *volo* est precarium, ut *l. verbum volo*, *C. de fideicomm.* Non refert ad quem fiant codicilli, satis est intelligi quid voluerit is, qui fecit: sciendum est verba fideicommissorum esse preces directas ad eum a quo fideicommissum relinquitur: sed valet, etiamsi non cum eo, a quo relinquit, sed cui relinquitur, loquatur: valet, etiamsi quis cum eo a quo reliquit, neque cum eo cui vult præstari, sed cum extraneo loquatur, in *l. cum pater*, §. *donationis, lib.* 2. Pater scripsit epistolam filio verbis directis: ut dono tibi prædia illa, quod verbum dono est directum; sed eam filius non accepit, sed pater eam in æde sacra commendavit, id est, apud æditunm deposuit ignorante filio: postea ad æditunm talem epistolam scripsit: instrumentum, quod apud te deposui, præstari filio volo post mortem meam: verba donationis, quæ continentur secunda epistola, accipiuntur pro fideicommisso. Nec quicquam refert, quod verba illa sunt directa ad æditunm: nam satis est si constet de eo in quam testator voluntatem suam contulit: et ut ait *d.* §. *donationis*, non oportet quæri cum quo de supremis loquatur quis, sed in quem voluntatem dirigat. Et ita in *l* 5. *C. de testam. mil. et l.* 5. *C. de his quibus ut indign.* Ergo filius ab hæredibus matris petet fideicommissum, non ab æditno. Eadem ratio est omnino in §. *Sejam*, in quo codicilli quibus testator fideicommissum reliquit, non sunt scripti, nec ad eum a quo, vel cui fideicommissum reliquit. Finge: quidam Sejam et Mævium libertos suos hæredes scripsit ex æquis partibus: Mævio substituit Sempronium pupillum suum, quem paulo post vocat dominum suum, cujus tutelam gerebat, alias pupillum suum dicit pater in *l.* 4. *de necess. ser. hæred.* deinde codicillos confirmavit, tum codicillis prohibuit accipere Mævium eam partem hæreditatis ex qua hæres erat ex testamento scriptus, et cavit se velle in partem Mævii Sempronium pupillum venire: Mævio autem cui ademit hæreditatem, vini vetusti lagenas centum, vel *laginos* ut est in Pan. Flor. et ut ait in hoc §. Eos centum laginos vini vetusti cum elogio, ut est in textu, id est, cum vituperatione: et in *l. si posthumus*, §. *ult. de lib. et posthum.* eodem vocabulo usus est, quia vituperatio est indicium mutatæ voluntatis. Ceterum in partem hæreditatis Mævii vocavit pupillum suum: at eodicilli non sunt scripti nec ad Mævium, nec ad pupillum, et tamen utile est fideicommissum.

Ad §. Pater emancipato.

Sciendum est, a donatario fideicommissum relinqui posse causa mortis, a donatario inter vivos non potest. Finge: Pater donavit filio emancipato fere bona sua inter vivos, sed stipulatus est ea sibi reddi, cum vellet, aut eum moreretur filius Donationibus autem inter vivos quamvis illæ absolutæ dicantur, potest tamen lex imponi, ut in hoc §. deinde moriens pater ab hoc eodem filio reliquit fideicommissum certæ pecuniæ, et Libertatem Lucrioni: hic neque hæres extitit patri, neque bonorum possessor: legata, donationes causa mortis, fideicommissa capiuntur ex hæreditate, *l. cum virum*, *C. de fideicom.* Donatio inter vivos non est ex hæreditate: unde quæritur, an filius teneatur restituere fideicommissa. Et respondetur, eum ex stipulato teneri. Ergo debitor extitit filius, a quo ex rescripto Divi Pii fideicommissum relinqui potest. Et hoc in depositario primum locum habuit. Postea porrectum est ad ceteros casus. Ante Constitutionem Divi Pii, si fideicommissum fuerat a debitore cui nihil præterea relictum erat, actio contra eum fideicommissario non competebat, sed in hæredes, ut ederent actionem contra debitorem. *l. si servus legatus*, §. *qui margarita*, *de legat.* 1. et hodie utrumque obtinet. Regula juris est: nos alteri pacisci inutiliter: quæ locum non habet in *l. quoties*, *C. de donat. quæ sub mo.* Nam principes benigne constituerunt Cajo, cui lex dicta est, competere actionem utilem, id est, præscriptis verbis, quæ ex pacto, et ex lege donationis datur. Et hoc ita intelligendum, si utrique donator donatum voluit non aliter, *l. cum res*, *C. de donat*, nam pactio adjecta donationi factæ alteri cui etiam donatum voluit, parit actionem præscriptis verbis. Eademque ratione si esset stipulatus a priore donatario post tempus reddi Cajo, cui etiam donatum voluit, dicerem competere actionem ex stipulatu, sed in hac lege non est pactus alii nominatim, neque stipulatus.

Ad §. Nuptura.

A debitore fideicommissum relinqui potest. Finge mulier quæ se dabat secundo marito, filiis suis mandavit ut dotem, quam ipsa dabat secundo marito sibi dari stipularentur in omnem casum soluti matrimonii ut etiam alterutri ex his tota dos solveretur, id est, ut essent duo rei stipulandi, quorum conditio est, ut alterutri solidum solvi possit, et solutione uni facta, debitor ab utroque liberetur, filii hoc casu ex causa mandati obligantur matri, vel ejus hæredibus, in hoc ut exigant dotem, et reddant, vel cedant actionem ex stipulatu matri, aut hæredibus, quia illis mater mandavit nolens quicquam illis dare, sed eorum utens ministerio. Filii igitur debitores constituti sunt matri vel hæredibus ejus ex causa mandati: uno ex filiis mortuo constante matrimonio, mater ab altero filio, qui superstes manserat, per epistolam petiit, ut soluto matrimonio partem duntaxat dotis exigeret, et ea contentus esset: altera autem apud vitricum remaneret: hæc posterior epistola est fideicommissaria, id est, vicem habet codicillorum, et videtur duobus fideicommissum reliquisse, filio ex causa mandati præstanda parte dotis ut eam sibi haberet, nec restitueret dein, marito pro reliqua dimidia parte dotis, a filio debitore scilicet, ne eam partem a marito filius exigeret: et ideo marito est actio fideicommissi contra filium, ut liberetur accepto pro parte, in *l. non solum: de liberat. leg.* vel si filius agat actione ex stipulatu dotis nomine, maritus habet exceptionem doli mali in filium, vel actionem ex testamento: et similiter si hæredes matris repetant a filio reliquam dotis partem, et auferant, tenentur filio ex causa fideicommissi, vel repellentur exceptione doli mali, *l. uxorem, §. ult. sup. hoc tit.*

Ad §. Codicillis.

Pecunia fuit deposita ea lege ut redderetur altera tanta, et ut ex ea usuræ deberentur: quæ lex excedit modum depositi: verum recepta est hæc lex; et dicitur depositum, quod in se mutui legem habet in *l. Lucius et Publia, §. ult. depos.* Adjecta est etiam hæc lex, ut ea pecunia redderetur filio fratris cum esset annorum 14. alteri inutiliter paciscimur. Hic casus est excipiendus; ideoque filio fratris ex hac lege depositi competet actio in *l. Publia, in princ. depos.* nisi qui paciscitur alteri, habuerit animum donandi ambobus: uni ad tempus alteri post tempus in *l. quoties, C. de donat. quæ sub mo.* et nisi parentes liberis paciscantur; et hoc datur parentum summis affectionibus, *l. Cajus, sol. matrim. l. quodcumque, §. si quis ita, de verbor. obligat. l. pater, et l. pactum, Cod. de pact. con.* Hic etiam filius patris pactus est utiliter, qui loco patris est in *l. creditor, §. Lucius, mand.* Ex qua l. competit actio depositi. Ceterum depositi ita contracti nulla est probatio, nisi scilicet ea quæ colligitur ex verbis codicillorum a depositario facto-rum: *Quæ infra scripta sunt omnia rata esse volo. Maximo domino meo quindecim millia denariorum, quæ a Julio Maximo patruo ejus recepi, id est, ex causa depositi, ut ea redderem, cum esset 14. annorum, quæ cum usuris sunt triginta millia.* Secundum hæc verba usuræ sortem æquaverant, et ideo usuræ supra duplum non debentur, *l. si non sortem. §. 1. de cond. indeb. l. 4. §. pro operis, de naut. fœn.* Nunc quæritur an hæc verba sufficiant ad dandam filio fratris utilem depositi actionem, veluti ex lege depositi dicta filio fratris. Denique an pecunia debeatur actione depositi: si non debeatur ex causa depositi, utile est fideicommissum: sic falsa demonstratio depositi non vitiat legatum *l. si sic, §. 1. lib. 1. l. 21. et l. Lucius, §. quoniam si quis lib. 2.* si debetur ex causa depositi, inutile est fideicommissum, quia debitor inutiliter legat, id quod debet et actionem depositi tantum habet. Quæstio igitur hujus §. hæc est, an sit credendum scripturæ, ut deposita fuerit pecunia, et ideo actio tantum depositi competat: an vero mentionem illam depositi falsam dices, et ideo ex fideicommisso tantum esse actionem. Sane alias in dubio diceremus, testatorem quæsiisse prætextum fideicommissi, et ideo tantum fideicommissi actio competeret: verum quia hoc casu testator juravit videtur narrasse veritatem: et ideo competet actio utilis depositi. Alia est ratio §. *Titia,* qui sequitur.

Ad §. Titia.

In hoc §. Titia quæ per fideicommissum, dedit, quod se debere dicebat, ex causa locati et conducti, videtur prætextum quæsiisse fideicommissi: at cum dixit se jurasse, jurisjurandi dati mentio rem ita fuisse gestam denotabit: deinde in §. *codicillis* capaci, in hoc §. incapaci reliquit: et ideo nulla competere poterat actio incapaci: quod re vera debeo, recte non relinquo non tam quod sit incapax, quam quod debitor creditori inutiliter leget: sed est actio debiti cum, re vera debeo. In dubio autem nulla erit actio incapaci, quia videtur fraus fieri legibus Et ideo neque ex fideicommisso, neque ex locato, vel conducto quid debebitur. Et est similis species in *l. Qui testamentum, de probat.*

Ad §. ult.

Tabulis cum manumittuntur servi, testamenti

tabulis manumissi intelliguntur: quosdam autem non manumiserat tabulis testamenti; sed vindicta: quæritur an iis videatur etiam fideicommissum reliquisse, quos vivus manumisit: maxime quia dixit: *omnibus quos, quasve manumisi.* Et similis est quæstio in *l. Patronus,* § *ult. sup.*

Ad L. Pater filium XXXVIII.

Hæc lex fere est de alienatione prohibita a testatore, species hæc est. Pater filium hæredem instituit, et vetuit ne alienaret prædia, aut pignori obligaret, et voluit ut ea conservarentur liberis ex justis et legitimis nuptiis conceptis: quæ clausula efficit, ut nudum non sit præceptum, ex quo nulla paratur actio, *l. filiusfam.* §. *Divi. lib.* 1. et in §. *Julius,* in hac lege, quia nudum præceptum est, et consilium, si non appareat, cujus gratia præcipiat, et alienationem prohibeat. Quod si appareat, cujus gratia præcipiat, fideicommissum non nudum præceptum est, ut hoc in loco: ex quo competit persecutio fideicommissi liberis et cognatis, non tantum in hæredem, sed et in emptorem, *l. si quando,* §. *ult. lib.* 1. *l. qui solidum,* §. *ult. libro* 2. quia persecutio fideicommissi habet effectum vindicationis, datur extra ordinem in quemlibet: sed etiamsi dixisset tantum testator prædia conservari liberis, sufficeret: qui jubet conservari, satis jubet non alienari, *l.* 2. *pro empt.* Sequitur alia quæstio. Post mortem testatoris hæres prædia, quæ testator pignori obligaverat, dimisso priore creditore, transtulit in secundum creditorem. Quæritur an recte contrahatur pignus ejusdem rei, et an liberi possint prædia persequi ex causa: et ait, nihil videri factum contra voluntatem defuncti, et consequenter, nullum esse locum fideicommisso: nam non videtur esse pignus novum, quod contractum est luendi pignoris causa, quod testator contraxerat, quoniam idem est pignus, quod fecerat testator: mutatus tantum creditor sub eodem pignore: et id quidam appellant versuram: si quis ut æs alienum solvat, novum contrahat: sed hoc est falsum: versura est prohibita lege Gabinia. Dimittere creditorem novo creditore non fuit vetitum: versura est si usuræ uni debitæ solvantur, pecunia usuraria sumpta ab alio. Quo genere usuræ additur usura, et obruuntur usuris debitores, et ob id vetita est usura lege Gabinia. Primum constat jus non dici de usuris usurarum promissis uni eidemque debitori, *l. si non sortem,* §. 1. *supra de condict. indeb.* Etsi solvantur usuræ usurarum, erit repetitio: sed etiam lege Gabinia jus non dicitur de pecuniis sumptis sub usuris ab uno, ut eis pecuniis solverentur usuræ alii debitæ: nam hac ratione id agitur, ut usurarum uni solutarum usuræ alteri debeantur. Quod si permittatur, nulla non familia everteletur Quapropter creditor debet esse diligens, et quærere quam in rem rogetur pecunia mutua sub usuris, ut in *l.* 3. §. *sed si sic accepit, de in rem ver. l. ult. de exercit. act. l. vir uxori, ad Vellejan.* Non licet credere per usuram: qua ratione etiam sublatus est ἀνατοκισμός, non est usura usuræ sed occulta quædam ratio usuris adsuendi usuras, quod fit per novationem usurarum, id est, si stipulatio usurarum transferatur in stipulationem sortis, ac porro, ut hujus novæ sortis debeas usuras, ut de usuris inductis in condemnationem, *l.* 3. *de usur. rei judic.* Quo genere fit etiam novatio, qualiter et judicato fit novatio: qua de causa videbantur deberi usuræ non tantum sortis in condemnationem deductæ, sed etiam usurarum. Et id obtinuit ante *l.* 3. *de usur. rei judic. l. ult. C. de usur.* Et hodie hic anatocismus fuit sublatus, et ex usuris usuræ non debentur: atque ut intelligas quam provide id caverint leges, id est, quam sint usuræ usurarum inhibendæ, id parebit, quod si hodie mihi nummus, cras duo numerentur, die tricesimo tantum pecuniarum habiturus sum, quantum vix sit in mundo. Ad speciem propositam adjicit aliam quæstionem: an hæres possit vendere prædium, ut dimittat creditorem hæreditarium. Distinguendum est ita: si hæres prohibitus prædia alienare, potuit aliunde solvere creditoribus hæreditariis, non videtur recte prædium vendidisse, ut puta ex rebus mobilibus, et possunt persequi prædia ab emptoribus, id est, liberi, et cognati, sive sciverunt voluntatem defuncti, sive ignorarunt: si vero aliunde non potuerit solvere, non est locus fideicommisso, cui locus erit deducto ære alieno, *l. si universæ, C. de leg. l.* 1. §. *pen. ad Trebell. l.* 1. *C. de bon. auct. jud. poss.* Et hoc est quod ait in *l. filusf.* §. *Div. Severus, lib.* 1. Quod si sciernnt, ait Accurs. idem esse: idque est certissimum, nam hæc scientia non est mala fides: itaque putat desiderari negationem, et scribendum, *an creditores, qui non ignorant;* quod confirmatur *l. qui solidum,* §. *ult. lib.* 2.

Ad §. *Duobus.*

Duos ex libertis suis hæredes instituit, et adjecit: fundum Cornelianum de nomine meorum exire veto, ut Florentiæ scriptum: non dixit, de nomine meo, quia fideicommisso continerentur omnes, qui sunt de familia defuncti; et mens horum verborum hæc est; nolo alienari extra familiam: si alienetur, volo persecutionem esse familiæ meæ, verum dixit de nomine meorum: et quia libertos hæredes scripserat, intelligit de nomine libertorum tantum: et

ita prospexit tantum suis libertis in *l. cum pater*, §. *libertis*, *lib.* 2. idque ex eo apparet, quod quærit, an parte ejus fundi legata a liberto libertæ suæ, possint colliberti petere fideicommissum a liberta colliberti. Jam definitum fideicommisso non contineri, quod est obscurum, id est, non contineri fideicommisso libertam colliberti, et fideicommissi petitionem dari collibertis, quia illis verbis, *de nomine meorum*, libertis tantum prospexit, et quasi eos in eo fundo invicem substituit. Et ita Accurs. recte accipit responsum Scævolæ, non autem Alciat. libertorum appellatione non continentur liberti libertorum, *l. Modestinus*, *de verb. signif. l. alimenta*, §. *ult. de alim. et cib. leg.* filius mei filii est meus filius. Et filii appellatione continetur nepos sæpissime, justa interpretatione Hæres etiam hæredis mei est meus hæres: at libertus liberti mei, non est libertus meus. Affinis mei affinis, non est meus affinis: socius socii mei, non est meus socius, an amicus mei amici sit meus amicus: Suidas admittit; quæ sunt eadem eidem, ea invicem sunt eadem: idque in judicibus recensandis obtineret. Non obstat *l. cum pater*, §. *libertis*, *lib.* 2. qui §. debet intelligi de fideicommisso relicto libertis, aut familiæ libertorum: et ideo collibertos non excludere colliberti liberos, quia patronus præsumitur hac mente fuisse, ut portiones suas conservaret liberis suis, et post eos collibertis, quam voluntatis explicationem induxit Papin. in omnibus fideicommissis illis, *l. cum acutissimi*, *C. de fideicomm.*

Ad §. *Filiam suam.*

Proponitur, patrem, filia hærede instituta, ita cavisse testamento: *veto ædificium de nomine meo exire*, et legavit ædificium illud per fideicommissum vernis libertis, ut in *l. species*, *de auro et arg. leg.* ut servi alii sunt vernæ, ali domi nati, alii de lapide empti, ære comparati: ita sunt liberti vernæ, qui scilicet fuerunt servi vernæ: et postea manumissi sunt: his verbis voluit post mortem filiæ suæ hæredis institutæ fundum illum pervenire ad vernas libertos suos manumissos, qui sunt etiam de nomine patroni. Filiæ supervixit unus tantum libertus verna: quæritur an ad eum pertineat totum adificium? Et respondet, virilem tantum pertinere, non totum ædificium. Obstat *l. unum ex familia*, §. *rogo*, *lib.* 2. cujus hæc est species. Rogavit testator hæredem suum, ut daret fundum uni ex libertis, cui vellet: unus hæres neminem ex libertis elegit, et supersunt plures: omnes admittentur pro virilibus partibus si unus vero tantum supersit, habebit totum fideicommissum. Quod est contra hanc legem. Accurs. ponit, non unum libertum supervixisse filiæ, sed omnes: et hoc quærit in hac lege, an omnes capiant fideicommissum, an vero pertineat ad libertum unum, qui non erat verna. Et hoc ut efficiat, mire verba interpretatur, et tentat mutare verba, et legere pro, *legatariis vernis*, *ad vernas legatarios*, an ad unum libertum, qui non erat verna? Primum hæc actio nullum certum habet defensorem, nec ejus interpretatio locum habitura est apud quemquam. Præterea fit hac ratione, ut quæratur in hoc §. an ad legatarios vernas, an ad legatarium, qui non esset verna. Quod falsum est. Alio modo interpretatur virilem, id est, totam, et supervixisse filiæ vernam unum tantum, ita ut confundat virilem cum toto. Alciatus in *l. virilis*, *de verb. signif.* hunc §. est interpretatus hoc modo, et ponit omnes libertos supervixisse filiæ, idque observato ordine horum verborum: *defuncta hærede etc.* et in omnium persona cecidisse diem fideicommissi: mox defunctos omnes libertos vernas, uno excepto, relictis extraneis hæredibus: et quærit an fideicommissum perveniret ad extraneos, vel ad superstitem collibertum, et respondere Scævolam, eos habitaturos partem, et collibertum suam tantum virilem partem, quæ obtigerat. Ergo in hoc §. reliquit testator fundum uni ex libertis, nemine electo; ita ut si unus superstes sit, solus sit habiturus quod relictum est: verum et adjecit: *quos hoc testamento nominavi*, scilicet dando libertatem, quæ non nisi nominatim lege Caninia dari poterat, *l. nominatim*, *de man. testam.* retulit se ad nomina libertorum testamento expressa, et ita eos nominasse videtur in dando fideicommisso. Quod si videtur nominasse videtur ab initio fecisse æquales et viriles portiones, *l. si fundus*, *de cond. et dem. l. si hæredes nominatim*, *de legat.* 1. unde sequitur, inter eos non esse jus accrescendi. Qui autem ab initio totum habent, et concursu faciunt partes, inter eos est jus accrescendi: ideoque moriente filia, uno tantum liberto superstite, is virilem tantum partem habebit: et filia ceterorum partes transmittere poterit in hæredem extraneum. Deinde testator libertorum tantum gratia vetuerat fundum de nomine suo exire.

Ad §. *fundum.*

Primum vetuit ne filius quandiu viveret, fundum alienaret; et adjecit: si vendiderit, volo fundum ad fiscum pervenire, et inflixit pœnam, *l. 1. C. de b. vend. pig. imp. non posse.* Quod si pœna est, non valet fideicommissum, quia legatum pœnæ nomine relictum non valet: sed datio est potius, et translatio fundi a filio ad fiscum, non pœna, quia volebat præferri fiscum omnibus empto-

ribus, creditoribus, vel donatariis, *l. 1. de his quæ pœn. nom. relinq.* quod videtur esse pœna, nunquam est translatio; sed adjicit: *ita enim fiet, ut fundus de nomine vestro nunquam exeat:* filius paret voluntati testatoris, et eum fundum vivus retinuit: ceterum moriens scripsit hæredes extraneos; qui non dicuntur esse in familia, nec utuntur eisdem nominibus et imaginibus. Quæritur, an filius fundum in hæredem extraneum transmiserit, vel an qui sunt de familia, excludant extraneum. Dubitationem faciunt, quia priore loco dixit: *quoad vixerit*, et posteriore dixit, *de nomine vestro nunquam exeat*: unde videtur dirigere ad familiam universam, et ita consuluisse familiæ universæ: ac per hoc hi qui sunt ex familia hæredem extraneum excludent. Hæc posteriora verba, *nunquam exeat*, trahi oportet ad superiora, *quandiu vixerit*; et illa, *de nomine vestro*, sunt accipienda de nomine tuo: Testatores etiam plerumque abusive loquuntur, ut in *l. non aliter, de leg.* 3. Et inde orta est quæstio, an consulere voluerit universæ familiæ, an soli filio? Sed hæc verba diriguntur ad filium, non ad familiam: *nunquam*, id est, quamdiu vixerit, ut in *l. 1. pro socio.* Quod hoc sit nudum præceptum, §. sequenti declarabitur.

Ad §. Julis Agrippa.

Reliquias, id est, monumentum, ossuarium, in *l. 2. de sepulc. viol.* At cum monumentum alienari non possit, quare prohibet alienationem ejus? Potest alienari monumentum cum solo, ut in *l. in modicis de contrah. empt.* In antiqua urbis Romæ inscriptione legitur: *monumentum cum ædificio nec mutabitur, nec veniet, nec donabitur, nec pignori dabitur, nec ullo modo alienabitur de nomine familiæ meæ*, quæ clausula efficit ut hoc præceptum non sit nudum, quæ heic est omissa: et ideo nudum est præceptum. Filia moriens hæredem scripsit filiam suam, neptem testatoris, quæ non est de familia testatoris: si tamen adjecisset causam, ne de nomine familiæ, putarem ex præsumptione voluntatis filiam recte transmissuram prædium in neptem, argumento legis *cum pater*, §. *cum inter*, *lib.* 2. quia intelligitur semper, *ne de nomine familiæ*, si habeat filios neptis: hæc reliquit extraneos hæredes, et ita alienavit. Exurgit mulier quædam, cui testator patruus magnus erat, et sic de nomine testatoris: et ideo dicit, se esse potiorem jure agnationis extraneis hæredibus a nepte institutis. Respondet Scævola, ad extraneum perventura prædia, quia nudum præceptum est sine adjectione fideicommissi: et ideo consilium existimatur, *l. generaliter*, §. *sed etsi ita, de fideicomm. libert. d. l. cum pater*, §. *mando.* Qui autem consilium dat, de re sua non testatur: neminem igitur obligat, quia lege 12. tabul. permittitur tantum testatori de re sua testari. Ita nihil videtur facere contra voluntatem, qui ea prædia transmittit in extraneos hæredes. Nudum autem præceptum non est mera volun'as, sed consilium. In ll. quas opponit Accursius, non fuit nudum præceptum. *Quæ habuit patruum majorem*, id est, fratrem avi paterni: proprie patruus major est proavi paterni, qui est in quinto gradu, et frater avi est in 4. gradu. Placet mihi ejus interpretatio. Et sic est accipienda *l. 1. ff. de conjung. cum emancip. liber. ejus.*

Ad §. Quindecim libertis.

Patronus legavit prædium quindecim libertis, quos nominaverat. Nominum nuncupatio partes viriles facit ab initio: deinde adjecit legem, ne quis eorum partem suam alii venderet, qui non esset ex eodem corpore et numero libertorum, et si quid adversus ea factum esset, transtulit fideicommissum in rempublicam Tusculanorum: quæ verba habemus in solemnibus, et denotant possessionem civilem. Quidam ex libertis partes suas vendiderunt collibertis, qua in re pervertunt voluntatem defuncti: deinde emptores vita decesserunt, relictis hæredibus extraneis, in quos transierunt partes emptæ a collibertis: quæritur an eæ partes perveniant ad hæredes extraneos, an ad collibertos, an ad rempublicam? respondeo pertinere ad extraneos hæredes: conditio semel defecta non resumitur, *l. pater*, §. *ultim. de cond. et demonst.* Ceterum reipub. erit fideicommissi petitio pro parte defunctorum, non pro ea quam emerat a collibertis, ut Rogerius recte in hunc locum adnotat.

Ad §. Tusculanus, alias, in Flor. incipit ab his verbis: Fidei comm. sit.

Quidam legavit Petronio certam summam, et rogavit, ut eam restitueret collegio cujusdam templi: collegium illud postea dissolutum est, quæritur utrum summa fideicommisso comprehensa remanere debeat apud hæredem, an apud legatarium? Et ait, apud legatarium remanere debere. Hoc magni intererat scire, propter interventum fisci: aut legata ab initio non valent, et hæc apud hæredem remanent: aut deficiunt post testamentum, vivo testatore, et hæc dicuntur esse in causa caduci, et remanent apud fiscum, aut post mortem testatoris, et sunt etiam caduca, et ideo manent apud fiscum: huic simile est quod dicitur in hoc §. quia aut post testamentum, vivo testatore, aut post ejus mortem fideicommissum deficit: et

ideo caducum esse videbatur. Definit tamen legatum ad Petronium pertinere, quod confirmatur, *l. Julianus, lib.* 2. Ergo non cedit etiam fisco, quia ex jure novo ea tantum fiscus vindicat, quæ apud hæredem erant remansura, et jus caduci, vel quasi caduci irrogatur soli hæredi scripto, non legatario: quæ deficiunt post testamentum, vel post mortem testatoris fisco vindicantur, si erant remansura apud hæredem, si vero apud alium, fiscus non vindicat. Huic tamen definitioni adhibenda est exceptio una, quæ sumitur ex *l. si quis Titio* 17. *sup. de legat.* 2. nisi testator tanquam ministrum eum elegerit: totum enim remanebit apud hæredem, si habeat jus antiquum: alioquin remanebit apud fiscum: veluti si hæres, aut legatarius moram fecerit in præstando fideicommisso: tunc enim non esset æquum legatum apud eum remanere: fit autem mora, die fideicommissi cedente: non enim cedet lucro legatarii fideicommissum, quod jam cæpit deberi. Pernitiosa est eorum opinio, qui collegio dissoluto, existimant bona ejus collegii perventura esse ad hæredes eorum, ad quos bona erant perventura: quod verum non est, cum ea collegio dando majores se omni jure exuerint: observandum est hic agi de fideicommissis, quæ deficiunt post testamentum, vel post mortem testatoris, quæ ab initio valebant. Itaque quæstio hujus §. non est commiscenda fideicommissis, quæ ab initio sunt inutilia: possis quærere de fideicommissis, quæ ab initio inutilia deficiunt, quid sit statuendum. Finge: quidam legavit Titio aliquid, et rogavit, ut id restitueret ancillæ meæ: hoc casu nec legatum, nec fideicommissum est, quia id noluit remanere apud legatarium: deinde quod servo proprio sine libertate legatur inutiliter. Itaque remanebit apud hæredem, et petitionem non habebit legatarius; retentionem tamen habebit, ut sæpe alias accidit in *l. pen. alias l. codicillis*, §. *Scævola*, *l.* 2. *l. si quis eum, de cond. et dem. l. filiusfam.* §. *hæres lib.* 1.

Ad §. *Mater.*

Ait hic nudum esse præceptum, non fideicommissum, etiamsi addiderint, *ut conservent successioni suæ*: et adjecit, ut de ea re invicem sibi caveant: consultus an ex his verbis prædia viderentur per fideicommissum relicta, respondet, non videri, ut ajunt interpretes: hæc verba non esse fideicommissi verba. Sed si spectetur sententia testatoris, puto fideicommissum omnino esse dicendum ex his verbis: prædia videri per fideicommissum relicta; quia eos sibi invicem cavere jussit: ex cautione igitur, non ex fideicommisso voluit teneri: Moveor *l. Ballista, ad Trebell.* Qui rogatus est restituere quod ad eum perveniet ex hæreditate, non tenetur restituere fructus, *l. quod his, hoc tit.* contra tamen statuit in *d. l. Ballista*, quæ ait, fructus esse reddendos: verum cautio recipit incrementum fructuum, *l. pecuniæ*, §. *ult. de verb. signific.* fideicommissum non recipit incrementum fructuum.

Ad §. *ult.*

In hoc §. est etiam labor aliquis. Quæro si quis ita rogavit hæredem suum: rogo te, ut Titium hæredem facias, an sit fideicommissum? videntur esse preces inciviles, id est: rogo te ut directo jure Titius sit tibi hæres, quod non est ferendum, sed interpretatione fideicommissi ea verba defenduntur; ut si dixisset: rogo te restituas, *l. ex facto, in princ. ad Trebell. l. filiusfam.* §. *ut quis, lib.* 1. Finge igitur, quidam hæredem scripsit ex parte, et ei fundum prælegavit, et adjecit: rogo te, ut in fundo cohæredem recipias Lucium Titium: non est hæredis mei sibi adjungere cohæredem; dixit tamen cohæredem pro ea parte, quam jure hæreditario hæres capit; et defenduntur hæc verba fideicommissi interpretatione, ut si dixisset: rogo te restituas ei partem fundi: et hoc repetitur in *l. Lucius* 93. §. *ult. hoc. tit.* Multa quæ sunt in libris ff. repetuntur in libris Responsorum: unde quid intersit inter libros ff. et responsorum videndum est. Et sane Digesta sunt edicta suis titulis apte distincta. Responsa vero, quæ circumferebantur in foro et subselliis.

Ad L. Pamphilo XXXIX.

Quæritur an hæc verba: *scio omnia, quæ tibi relinquo ad filios meos perventura*, faciant fideicommissum, quia non videntur satis exprimere fideicommissum, necessitatem enim non imponunt dandi filiis ea, quæ relicta sunt: verum magis est, ut accipiantur pro fideicommisso, ne decipiatur patronus a liberto, qui melius de liberto præsumpsit: et fideicommissum debetur post mortem liberti: sic plerumque interpretamur hæc verba, pertinere, et pervenire in *l. prox. sup.* §. *filiam.* Et probat illud a simili Scævola, idque ex constit. D. Marci in *l. unum ex familia*, §. *ult. lib.* 2. quæ habet æquitatem et rationem summam, quia æquum est ab uxore sententiam mariti non decipi. In *l. et eo modo* 118. *lib.* 1. dicitur fideicommissum ita recte relinqui: *scio te restituturum hæreditatem meam Titio.* Quod verbum fideicommissum importat: maxime si conferatur fideicommissum in propinquos, utpote in libertos.

Ad §. Propositum est.

Quidam in vitæ discrimine constitutus accersivit amicos suos, et coram eis dixit, se velle Cajo Sejo prædia relinquere, quæ nominasset, eaque nominata Cajus Sejus in testationem redegit, et interrogavit testatorem, an ea dixisset: et respondit, μάλιστα. Quæsitum est, an debeantur ex causa fideicommissi, quod potius destinata videantur fideicommissa, quam relicta: his verbis, *volo tibi, etc.* destinatur fideicommissum, non relinquitur, et ex jactatione nuda nulla competit actio, vel persecutio, *l. ult. qui test. fac. poss.* Imo nec princeps ipse agere potest ex nuda pollicitatione, *Paulus lib. 5. Sentent. tit. 12. §. ex nuda*: verum in hac specie multa efficiunt, ut statuere debeamus, esse fideicommissum, non destinationem, quia testator erat in extremo vitæ discrimine constitutus, et quasi ad supremam voluntatem accersiverat amicos, quasi non destinatos, sed de re sua destinaturus, et adhibuit amicos, ut essent testes. Et quia etiam ea prædia nominavit, et ea omnia fideicommissarius testatione complexus est. Testatio est memoria rei gestæ redacta in tabellas, et obsignata testium signis, et interrogatus etiam id de quo agitur an ea dixisset, quæ testatione comprehensa essent asseveravit se dixisse, hisque argumentis probatur esse fideicommissum relictum.

Ad §. ult.

Duas filias scripsit hæredes ex æquis partibus, et uni postea prælegavit fundum; sed mox petiit ab ea, ut sorori suæ daret 20. quod post adjecit, ut eas semper exæquaret: deinde ab eadem petiit rursus, ut daret sorori ejusdem fundi partem dimidiam: et ita ei per fideicommissum ademit prælegatum, quod jure legati consistit in parte dimidia. Quæsitum est, an cum parte fundi debeantur 20. et ait, non deberi, et posteriore fideicommisso videri recessum a priori pecuniario, nihil prohibet posteriore scriptura priorem corrigi, *l. nihil prohibet, de adim. leg.* nisi fideicommissarius probaret, noluisse revocare prius fideicommissum, cujus onus injecerat prælegato, quod ademit postea, *l. sicut adimi, de adim. leg.*

Ad L. Post emancipationem. XL.

Agitur de filia procreata post emancipationem patris. Emancipatione patris solvitur adgnatio. Ergo non potuit habere æquales filia. Illa tamen errabat in jure putans se habere æquales et patruum sibi legitimum hæredem jure adgnationis: atque ita præferri avunculo: et cum in eo errore esset, factis codicillis ab intestato, patruum rogavit, ut restitueret partem hæreditatis avunculo, et agros duos: quæritur, an valeat fideicommissum relictum avunculo? moritur enim filia relictis codicillis: quo casu uterque petet ab intestato bonorum possessionem unde cognati: fideicommissum hæreditatis non consistit, quia partem hæreditatis suo jure avunculus habiturus est: fideicommissum enim non consistit in eo quod jure suo habiturus sit: consistit tamen pro parte agrorum duorum, quæ pervenit ad patruum per filiam emancipatam, et nullos potuit habere agnatos: nunc ab eodem patruo, eodem errore ducta, aliis quibusdam plura fideicommissa reliquerat, cum existimaret se solum patruum hæredem habituram. Quæritur cum etiam avunculum hæredem habeat, an avunculus debeat præstare fideicommissum pro parte hæreditatis, quam cum patruo accepit: et respondet, non debere, sed patruum in solidum præstare debere. Huic definitioni obstat *l. cum pater*, §. *tum existimaret, lib. 2.* in qua eodem errore ducta mulier plura fideicommissa reliquit a consobrina: quæritur, an pro parte dimidia sit relevanda fideicommissis? Et ait Papin. æquissimum esse, ut relevetur parte dimidia fideicommissorum. Cur eadem æquitas etiam hic non valet, ut relevetur patruus parte dimidia fideicommissorum ab avunculo; et ita extraneo hærede a liberto instituto et patrono præterito, et etiam filio suo a patre instituto, et filio emancipato, plerumque in his speciebus relevabitur dimidia parte fideicommissorum hæres scriptus, et infirmantur cetera fideicommissa pro parte, *l. Plautius, de cond. et demonstr. l. 20. §. si libertus, de bon. libert. l. et si contra, de vulg. et pupil. l. 5. §. 1. de leg. præst.* Et ita cum querela inofficiosi testamenti aufertur hæreditas scripto hæredi, pro parte exoneratur, *l. cum duob. pro socio.* Res, quod notat Ulp. ad Marcell. in *l. pen. de jur. cod.* Imo duntaxat partem debet. Idem possumus adnotare ad Scævolam, qui jus spectavit potius, quam æquitatem.

Ad §. Ult.

Quidam scripsit Sejam ex dodrante, et Mævium ex quadrante: rogavit autem Sejam restituere quicquid ad eam perveniret ex hæreditate, exceptis hortis: et adjecit generale caput, ut in *l. Titia 34. §. 1. Lucius, lib. 2.* quisquis sibi hæres esset, præstaret quod cuique legasset, præstari, fierique jussisset. Quæritur, an Seja hortos possit retinere in dodrantem tantum, ex quo hæres scripta est, an etiam in assem id est, in solidum. Qui retinet quod retinere jussus est, id imputat in Falcidiam, quia id a seipso retinet non ex parte cohæredum:

at generale caput innuit etiam pro parte cohæredis hortos retineri. Ergo ex asse: alias si non demonstretur, aut intelligatur persona dantis, quod jubetur quis retinere, id retinet a seipso, jure hæreditario, id est, pro sua parte tantum, *l. in quartam*, *ad leg. Falcid.* aut jubetur quis retinere, vel accipere, non demonstrato eo a quo acciperet, et hoc sensu retinet a seipso, id est, ex parte sua, et pro parte sua, nisi adjectum sit generale caput, quia demonstratur persona dantis, quasi demonstretur, vel intelligatur: aut quod retinere, vel accipere jubetur, accipit jure fideicommissi, vel mortis causa capionis, ut secundum quæstionem in *l.* 11. §. *cum esset*, *hoc tit.* hæc verba, *retentis hortis*, id est, ablativi casus aliquando faciunt fideicommissum; alias faciunt conditionem: ut rogo te restituere hæredem, acceptis ab illo 100. id est, si dederit 100. quo casu non capientur jure fideicommissi: sed conditionis implendæ causa, *l. facta*, §. *rescripto*, *ad Trebell. l. a testatore* 100. *de cond. et demonstr. l. acceptis*, *ad leg. Falcid.* in *d. l. a testatore*. Species ita fingi potest. Quidam institutis Cajo et Titio hæredibus, Titium rogavit, ut acceptis centum a Cajo: restitueret hæreditatem, non est fideicommissum, sed mortis causa capio. Postea adita hæreditate uterque decessit, alius antequam centum dedisset, quæsitum est, an hæredes Caji centum offerendo, ex fideicommisso partem hæreditatis consequi possint? Et responsum est, hæredem conditioni parere non posse. cui subjicit Claudius: magno ingenio hominem de jure respondisse, quod quidem in Scævolæ ludibrium Claudius addere voluit, ut in *l. Domitius*, *de testam.* verum subsequentia verba sane declarant in laudem Scævolæ hoc fuisse a Claudio additum, *cum posset dubitari, an in proposito conditio esset*, an fideicommissum: fideicommissum autem conditionale in hæredem non transfertur.

Ad L. Uxorem XLI.

Emi fundum Titianum mea pecunia, sed communi nomine, meo et uxoris, et eundem fundum communi nomine, et quasi communi pecunia comparatum uxori communicavi per donationem, vel contractum, et beneficio pietatis et affectionis: hunc colorem quæsivi donationi, *l. vir uxori*, *de donat. inter vir. et uxor.* id est, in fraudem legum, quæ vetant donationem inter virum et uxorem: ubi quod ait, *beneficio*, *etc.* sic accipiendum est, ac si diceret: quod finxi me emisse fundum communi pecunia, quem mea emeram, id beneficio pietatis feci: ita in *l. inter*, *de furt. beneficio juris*, et id *l. ex damni*, §. 1. *de dam. infec.* et *l. si debitor*, *sup. de pact.* Et Plinius 7. Epist. *Beneficio fastidii teipsum laudabo*. Deinde testamento uxorem et filium hæredes ex æquis partibus scripsi; et rogavi uxorem ne in eo fundo quasi communi partem sibi vindicaret: solent conjuges invicem se appellare dominus et dominas, ut in *Novell.* 74. Divus Hieronymus adversus Jovinianum, Ovid. 3. Trist. *eleg.* 3. *ad uxorem*.

Nec Dominæ lacrimis in nostra cadentibus ora.

Quæritur, an videatur testator voluisse eum fundum filii esse in solidum? Et hoc negat Scævola; sed voluisse, ut fundus habeatur pro hæreditario, non pro communi inter eum et uxorem: si haberetur pro communi, uxor haberet in eo dodrantem, id est, semissem, quasi socia, et quadrantem, ut hæres: nunc quoniam pro hæreditario habetur, uxor habebit solum semissem, et filius semissem.

Ad §. *In testamento.*

Testator primum legavit per fideicommissum libertis domum cum horto, deinde Fortunio legavit ex eadem domo diætam, id est, cœnaculum, et cellarium. Quæritur, an hæres debeat præstare domum universam, et Fortunio æstimationem diætæ et cellarii; vel an Fortunio diætam ipsam, et cellarium, libertis vero æstimationem ejus, et reliquam domum? Et respondet, maxime, quod legatum proponatur per fideicommissum. quod comparatur emptioni: hæredem non debere onerari duplici præstatione: quid debet præstare singulis? utrum soli Fortunio diætam et cellarium dabit, quasi præcipuo jure: deinde eidem Fortunio et ceteris libertis reliquam domum, an vero Fortunio diætam et cellarium, et ceteris libertis reliquam domum? Hortum vero omnibus dabit, a quo nihil detractum est: verius tamen est, ut Azo putat, in ea domo nihil habiturum Fortunium præter diætam, et cellarium, nisi probet quasi præcipuo titulo testatorem ei voluisse dari cellarium, et diætam, hortum vero omnibus; sed male confunditur ab interpretibus. In hac specie res tota pluribus legatur, uni autem ex eis legatur pars ex toto, quo casu posset is cui legata est pars, partem illam vindicare, et partem quoque facere ceteris in domo reliqua: nisi testator voluerit eam partem eum habere jure præcipuo. In specie legis *cum quæstio*, *C. de legat.* res ita legatur uni, et soli; alteri pars: quo casu priori legatario semper intelligitur detracta ea pars. Male etiam confunditur *lex si pluribus*, §. 1. *lib.* 2. in qua eadem quantitas eidem bis legatur, quo casu si eadem quantitas eidem eadem scriptura ab eodem hærede legetur, semel tantum debetur. In *l.* 27. *sup.* Si eadem quantitas per eandem scripturam eidem aut di-

versis hæredibus sæpius debetur, ut in *d. l. si pluribus*, §. 1. *lib.* 2. cum hac lege confunditur, in qua nomen vel res, id est, species certa uni legatur, alii eadem res vel idem nomen separatim per fideicommissum, vel per damnationem: quo casu utrique legati petitio competit. Est in unaquaque specie proprium jus, quod cum specie hujus legis confundi non debet: cellarius servus est custos penus. Quanquam in *l. quæsitum*, §. *cellarium, de instrum. leg.* dicitur custos rationum, qualia sunt Archia vel Archiva, quod latini penum, Græci κελλαρικὸν dicunt inde annonis recte junguntur cellaria: non est etiam omittendum, quod in hoc §. cum proposita essent duo legata, prius legatum appellat prælegatum; quod possis definire esse, quod priore capite testamenti legatum est. Prælegatum alias dicitur quoties res mea quodammodo mihi relegatur, ut cum dos uxori legatur, vel cum dos filiæ legatur, *l. cum pater*, §. *fidei tuæ, lib.* 2. *l.* 2. *de dot. prœleg.* vel cum servo aut filio familias peculium legatur, *l.* 10. *de pec. leg. l.* 1. *de except. rei judic. l.* 3. *de statu lib.* vel etiam obligatio legatur creditori, ut in *l. non solum*, §. *penult. de lib. leg. l. pen.* §. *ult. de alim. leg.*

Ad §. *Codicillis.*

Quidam legavit in codicillis libertis omnibus contubernales suas, quas non manumiserat, et filios filiasque suas quos manumissi naturales suscepissent in servitute, retento adhuc in eadem patre, vel liberto, vel servo, sicut ex concubinaria sunt patres naturales tantum, et filii naturales tantum: filii vero ex justis nuptiis quæsiti, naturales et legitimi: adjecit exceptionem, *nisi si quos nominatim legavero uxori meæ.* Deinde per epistolam legavit uxori certos fundos cum servis, qui ibi essent, rusticis, vel urbanis, vel etiam actoribus, id est, dispensatoribus, veluti procuratoribus domini, qui dicuntur actum genere rerum domini, quorum amissio plerumque aversio familiæ dicitur, in *l. ult. de off. præsid.* sed nominatim non legavit quemdam uxori: in eis fundis erant filii cujusdam liberti: utrum epistola est potior codicillis? Epistola est imitatio codicilli, *l.* 1. §. *sancimus*, *Cod. de lat. libert. tollend.* vel est supplementum codicilli, sicut codicillus est supplementum testamenti. Ideo in *l. et in epistola*, *Cod. de fideicomm.* ait, fideicommissum posse relinqui et epistola et codicillis, et in brevi libello: sicut brevitas non vitiat donationem, ita nec fideicommissum, etiamsi sine scriptura relictum sit, id est, per nuncupationem, et nutu: respondet Scævola, filios illos pertinere ad patrem ex codicillis, non ad uxorem ex verbis epistolæ, pietatis intuitu, ut potius conjungantur liberi parentibus, quam disjungantur. Tu dic hanc rationem esse coloratam et supposititiam, et insertam quasi necessariam a compilatore. Omnia de jure solet respondere Scævola, non de æquitate: verum alia ratio est, quia nominatim filios non legavit uxori, sicut prius dixerat: et similiter in *l. si extraneo, de usufr.* hæc verba, pietatis respectu inutilia et supposita sunt. Finge: quidam extraneum scripsit hæredem, et ab eo matri fundum legavit detracto usufructu: filium autem emancipatum præteriit, qui bonorum possessionem contra tabulas petiit, quæ rescindit testamentum, et ea quæ sunt in eo relicta. Quæritur, an fundus matri sit, præstandus a filio, detracto usufructu, an vero plena proprietas, et ait, plenam proprietatem esse præstandam pietatis respectu: imo alia ratio quærenda est, quia testator voluit usumfructum ab hærede scripto præstari: nam si fundus legatus sit a quolibet hærede detracto usufructu, et hæres decesserit, antequam fundum præstaret, an hæres hæredis detraheret usumfructum? minime, in *l. qui usumfructum* §. *stipulatus, de usufr.* Idem in *l. Mela*, *de alim. leg.* legata sunt alimenta usque ad pubertatem. Alia est pubertas scilicet ad annum 12. in fœminis, et ad 14. in masculis. Et est alia plena pubertas ad annum 18. quæritur ad quam pubertatem debeantur: respondet Juriscons. pietatis intuitu ad 18. usque annum: imo non pietatis intuitu: nam idem erit si extero usque ad pubertatem, cui nulla pietas debeatur, alimenta relinquantur, quia favore alimentorum eatenus alimenta porriguntur.

Ad §. *Felicissimo.*

Quæritur, an speciale legatum minuat generale? de quo in *l. servis urbanis* 99. *inf. hoc tit.* multum interest an præcedat speciale, an sequatur: speciale legatum sequens derogat generali; si alteri legentur vestimenta, alteri vestis muliebris; ut si legetur alteri mundus muliebris, alteri argentum omne, et in mundo muliebri sit argentum, hoc argentum posteriori legatario debebitur. Idem si uni legetur instructum prædium hortis, alteri argentum omne, et in prædio sit argentum, quod habuerit testator, ut esset instructior. Idem si legatum sit peculium servo manumisso, et in peculio sit servus, qui dicatur vicarius; deinde servus vicarius liber esse jussus sit, *l.* 1. *inf. de auro et arg. leg. l. quæsitum*, §. *ult. inf. de instr. vel instr. leg. l.* 19. *de man. testam. inf.* Idem si legentur servi vernæ, alii cursores, *l. servis urbanis*, §. *ultim. inf. hoc tit.* Idem si alteri penus, alii vinum legetur, *l.* 2. *in princ. de trit. vin. et ol. leg.* Quæro, si eidem adscriba-

tur primum genus deinde species, quid juris sit? non utique semper speciale derogat generi: nisi per imperitiam, vel ex abundanti adscribatur species quædam, non tamen nominatim post genera: nam si nominatim, species derogat generi, ut in *d. l. quæsitum*, §. *pen. l. legata, de suppell. leg.* quidam legavit supellectilem, dein enumeravit species quasdam, quas enumeravit per imperitiam, vel ex abundanti, ut fundum instructum do lego cum supellectili et alia re. Sed cur in *d. l. quæsitum*, §. *penul.* si nominatim non exprimantur? quia si nominatim exprimatur per imperitiam, species derogat generi, *l. cum de lanionis*, §. *cui fundum, de instr. vel instrum. leg.* ut si legat fundum instructum, dein Titiam et Pamphilam, an ceteri servi debentur? minime: sicut si dixisset: lego fundum instructum cum servis. Atque hoc ait *d.* §. *cui fundum, et d. l. legata:* cum per imperitiam ex abundanti enumerantur species, non derogare speciem, veluti si non adscribantur species propriis nominibus, ut, in *d.* §. *cui fundum:* verum si post generale legatum demonstretur species certi numeri, data opera videtur in eis speciebus modum dedisse generi; et hoc ait *lex legata* juncta *d. l. cum lanionis*, §. *pen.* Ea legato cedunt, quæ nominatim expressa sunt, in *l. Sejæ, de instrum. leg.* In testamento legavit Sejæ fundos instructos: deinde in codicillis ita scripsit: *postea venit mihi in mentem*, ita ut fundi instructi sunt, rustico scilicet instrumento, supellectili, *pecore, villicis, et reliquis colonorum, et apotheca:* hæc non debebuntur legatario, et derogatur generali legato per legatum codicillorum, et sic si legentur genera, deinde species eidem, non semper species derogat generi; sed tunc species non derogat generi, si post generale legatum enumerentur species per imperitiam ex abundanti, non adscriptis propriis nominibus: sed si post generale legatum, testator demonstret certi numeri species, id est, eam numerationem affectavit, certe species, generi derogavit, speciale legatum præcedens non transfertur in sequens generale, vel non transfertur cum generali, ut si alii legetur servus actor rerum urbanarum, alii omnis familia urbana, an actor videtur ademptus, cum sit ex familia urbana, vel an sit servus communis? minime, *l. 1. de aur. et arg. leg.* vel ut in specie hujus §. in quo si uni fundus generaliter, alii quæcumque maritus reliquit, legavit, et in eo ipso legato contineatur fundus Gargilianus. Quid si eidem legetur primum species, dein de genus, augetur legatum, nec aliud alio minuitur; vel si eidem servus, deinde omnes servi legentur, interdum minuitur generale legatum per speciale: ut si Titio leget statuas duas marmoreas: deinde eidem omne marmor, et sint plures statuæ marmoreæ, an omnes debebuntur statuæ? et præter duas statuas marmoreas nulla alia debebitur, quia testator non videtur in marmore posuisse omnes statuas: nam per marmor intelligimus rudem materiam et informatam, et statua marmorea non est marmor, *l. hæres* 100. §. 1. *hoc tit. l.* 1. *inf. de auro et arg. leg. l.* 2. *in prin. de tr. vi. et ol. leg.* quæ est ex *cod. lib. l.* 36. *sup. lib.* 1. quæ videtur pugnare cum *d. l.* 1. *de auro et arg.* ibi: *Idem de servis urbanis, l. Titiæ textores, sup. lib.* 1. ut, lego tibi textores servos, alteri vernas, id est, servos dominatos, ex quibus servi sunt vernæ, et vernarum legatum videtur generale, et lex ait: textores vernas esse communicandos; atque ita lex *Titiæ textores*, videtur pugnare cum *l. servis urbanis*, §. *ult. hoc tit.* cujusmodi pugna ita dirimenda est. Aut certæ species demonstrantur nomine, ut Stichus dispensator, aut fundus Gargilianus, ut in hoc § vel numero, ut duæ statuæ marmoreæ; et tunc his exceptis, generale legatum præstabitur, aut certæ species non designantur, ut in *d. l.* 36. ut si legentur uni textores, alii vernæ: nam nomine vel numero non designantur, quia testator unicuique genus reliquisse videtur. Idem si uni cursores, alii vernas: nam vernæ cursores erant communes. Idem si uni legetur peculium in quo sunt servi, alii familia servorum: nam servi peculiares connumerabuntur: nec obstat *lex* 10. *de pecul. leg.* quoniam in ea lege adjecit suos: suorum appellatione non continentur peculiares, *l. servos*, §. *ult. hujus tit.* Atque ita non pugnat *d. lex* 36. *cum d. l. servis urbanis.* Multum interest, an speciale legatum præcedat: nam tunc videtur genus legasse: ut si uni textores, alii vernas leget quis: nam si vernæ sint textores, communes erunt, non si uni leget vernas: alii textores: nam hoc modo videtur genus prius legasse, deinde species; et tunc priori debebuntur vernæ, textores posteriori legatario. Et hoc aperte declarat *d. l. servis urbanis* §. *ult.* qui est valde obscurus ibi, *si in specie*, ut si alii sint pistores, alii lecticarii servi, et quidam servi pistores et lecticarii, communicabuntur, quia utrique connumerantur sub specie, *aut in genere*, ut si primum uni cursores, deinde alii vernæ, quo modo videtur utrique genus legari: si sint vernæ cursores, hi utrique in genere suo communicabuntur; nam genus non minuit genus.

Ad §. *Testamento pueros.*

Intra annos 7. pueros, infantes ex servis legavit quinque: post annos plures, cum jam ætate crevissent servi, obiit: quæritur cujus ætatis servi præstari debeant? et ait, ejus, in qua tempore testamenti relicti sunt, quod verbum, meis denotat:

l. si ita esset legatum, de aur. et arg. leg. ut præsens tempus intelligatur, nisi aliud demonstratum sit Obstat *l. ult. quæ res pgn. obl. poss.* ubi obligans omnia bona sua, tam futura quam præsentia, intelligitur obligasse: verum adverte in pignoribus quibuslibet solum adjici, quæ habeo, quæque habiturus sum, *l. ult. de remiss. pign.* et erat hæc clausula in jure frequens, quæ omissa pro expressa est ut et in obligatione omnium bonorum suorum, adjici solitum erat, tam præsentium quam futurorum: ut etiam qui olim conducebat fundum, pro certa mercede, pro pensione, fundum et ibi nata obligabat, *l. si servus* 61. §. *locavi, inf. de furt.* ut hodie fundus, et in fundo nata pro pensione censentur obligata.

Ad §. *Concubinæ.*

Legans fundum cum filiis, et nepotes intelligitur legasse. Eadem species facti est in *l. liberorum, de verb. signific. et in l. filii, eod. tit.* quæ sumpta est ex lib. 2. ad Vitellium, qui totus fuit de legatis. Obstat *l.* 6. *de test. tut. et Institut. qui tut. dar. poss.* ubi tutor datus filiis, non censetur nepotibus datus: sed non idem in legatis statuendum est, cum ex præsumptione voluntatis testatoris nepotes filiorum nomine contineantur, ne filiorum a patribus fiat separatio, quæ dura est. *l. quæsitum*, §. *sed an instrumenti, de inst. vel instrum. leg. inf.* Et quod nepotes filiorum nomine appellentur, ait *l.* 1. *C. de natur. liber. l.* 34. *C. de inoffic. testam. d. l. liberorum*, et Constitutione Neapolitana, *lib.* 5. *tit.* 15. Et non in testamento tantum filii appellatione continetur nepos, sed interpretatione *l. justa, de verb. sign.* ubi justa interpretatione idem ac juris, et ex sententia legum, et in *l. pen. ad Macedon.* filii appellatione intelligitur nepos. Idem intellige in *l. Senatusconsulto* 59. *de ritu nupt.* ubi prohibetur tutor pupillam filio elocare. Avos solemus patres vocare. *l.* 2. §. *si quis ex liberis, ad Senatusconsultum Tertull.*

Ad §. *Legaverat.*

Legatum hoc: quicquid Valentiæ habeo, lego, etiam de suburbanis possessionibus adjacentibus Valentiæ intelligitur; cum Valentia, ut et Roma, non mœnibus, sed continentibus finiatur. Ergo quæ sunt extra illam urbem, censentur legata; secus si in hac urbe quicquid habeo, legem, cum urbs et civitas mœnibus finiantur, *l.* 2. *de verb. signific.* Quærit item, an hoc eodem legato contineatur Kalendarium quod exercuit Valentiæ, puta cautiones, nomina, instrumenta debitorum credita, obligationes, quod Gallice dicitur, *mes papiers, et depts.* Et ait, non contineri: sed de mobilibus et immobilibus intelligi legatum, non de juribus, quæ legato non continentur, *l. si fundus, l. si mihi Mævia, l. quæsitum*, §. 1. *hoc. tit.* Tertia quæstio est, an eodem legato contineantur pecuniæ, quas Valentiæ in arca habet exactas ex nominibus? Et ait non contineri, cum Kalendarii appellatione contineantur pecuniæ exactæ ex diversis nominibus, imo etiam pecuniæ destinatæ nominibus faciendis, veluti ex donatione aliqua, vel legati, licet nondum fœnori applicatæ, *l. nomen* 34. §. *ult. l. qui filium, inf. hoc tit.* et redactæ in Kalendarium. Igitur legatis his, quæ sunt certo loco, non videntur legatæ cautiones debitorum, pecuniæ legatæ quas ad tempus ibi habuit testator, ut eas crederet, non repositas in perpetuum: cautiones autem in corporales ibi non censentur, *l. si mihi Mævia, inf. h. tit.* Obstat *l. prædia*, §. *liberto, de instruc. et instr. leg. inf.* ubi fundum testator prælegavit liberto cum instrumento, et omnibus, et familia, quæ ibi morabatur. Finge: testator ante testamentum factum vinum omne vendiderat, et nondum tradiderat emptori. Quæritur, an vinum hoc, quod adhuc in eo fundo est cum moritur, debeatur ex causa prælegati? Et ait, deberi. At huic loco repugnant loci quamplurimi: nam legans omnia, quæ ibi sunt, non videor legare venalia *l. rem legatam, inf. de adim. leg. l. quæsitum*, §. *Celsus, de instr. et inst. leg. l. generali*, §. *uxori, de usufr. leg.* Interpretes omnes dicunt, ut Rogerius et Bart. si spectes rigorem verborum, et tenorem, contineri omnia, sin voluntatem, non contineri vina vendita: sed adverte, plura menda in responsis Scævolæ exstare, et deesse negationes multas, et lege hic, *non contineri*, nisi forte contrariam voluntatem approbet libertus ex *l. quæsitum* 78. §. 1. *inf. h. t.* ubi quæritur, an contineantur nomina debitorum, et nummi: et ait, non contineri, nisi manifeste contraria voluntas approbetur.

Ad §. *Testamento, quo filium.*

Quærit hic Bart. quam vim habeant hæc verba, et distinguit inter extraneum et parentem: male autem avum maternum numerat inter parentes: si extraneus stipuletur dotem sibi reddi, aut mulieri, ei soli acquiritur obligatio, et actio ex stipulatu: potest etiam mulieri, quanquam mulieri non detur actio, nec intelligatur facta stipulatio, sed collata tantum, *l. cum quis, ff. de verb. obl.* Et mulier solutionis gratia non obligationis adjecta censetur, *l. eum qui, eod.* In parente cujuscumque lineæ et sexus aliud statuitur: nam si parens dotem datam stipuletur sibi reddi et filiæ, idem est, ac si dicat, sibi et filiæ stipulanti, et sunt duo rei stipulandi:

unde liberis nostris utiliter stipulamur, et competit actio, *l. Cajus*, *sol. matr. l. Pater*, *C. de pact. conven. sup. de* Obstat *l. Pater*, *sup. de pact. dotal.* ubi pater videtur sibi separatim stipulari; duo igitur ibi sunt rei debendi.

Ad §. *ejus hæres.*

Valet hæreditatis et legati ademptio, si non adoptaverit, quia pro conditione adoptio videtur adscripta. Et constat eodem testamento hæreditatem, et legatum adimi posse, *l.* 1. §. *pen. de his quæ in test. del. l. Pater filio*, *de hæred. instit.* Et formula cretionis, *cernitoque in diebus centum proximis*, *etc. apud Ulpian. tit.* 22. §. *hæredes*, *l. si ita scriptum*, §. *regula*, *de lib. et post. l. si quis in testamento*, *de condit. instit.* Adverte tamen invitum non compelli adoptare, ne invito suus hæres agnoscatur: et non est rata adoptio, nisi et filiusf. consentiat, *l.* 6. *de adopt.* cum libero homini leges dicere sit durum. In hac specie, rogo te, ut eum hæredem instituas, ea interpretatio recepta est ex Senatusc. *l. ex facto*, *ff. ad Senat. Treb.* Item in emancipationibus, eadem interpretatio recepta ex constitutione Severi, *l si cui legatum*, *ff. de condition. et demonstrat.* nisi enim esset emancipatus, hæreditas restitui non posset. Hæc species: rogo te, ut illum adoptes, nulla constitutione firmatur, et in quibus nihil constituunt JC. adeundus est princeps, *l. ad Trebell. l. itaque*, *de fidei-comm. libert.* Et cogitur igitur restituere hæreditatem, non adoptare.

Ad §. *Agri.*

Jussit vendi agrum Publio et Cajo, ita ut caveant hunc non perventurum ad hæredem, vel posteros Sejæ, sub pœna centum. Finge: Cajus petit fundum oblato pretio justo, Publius repudiat, quæsitum est, an desinente altero collega, Cajus totum possit petere? Et respondet, partem duntaxat petiturum. Ratio petenda est ex jure veteri, quia ut in legato per damnationem, ita si eadem res duobus relicta sit, singuli habent partes ab initio. Non est jus accrescendi inter fideicommissarios, quibus conjunctim eadem res relicta est, ut nec inter eos, quibus disjunctim, sicut nec inter legatarios per damnationem. Hodie tamen jus est accrescendi inter fideicommissarios ex constitutione Justiniani. Legendum heic, *relictis hæredibus*, non *reliquis hæredibus.* Item quæsitum est, pro qua parte cautio, quæ ex judicio defuncti interponenda est, præstari debeat? Respondet JC. pro ea parte præstandam esse, quæ ex fideicommisso præstatur.

Ad §. *Sorori.*

Filios instituit hæredes, sorori autem mancipia legavit, eamque rogavit, ut cum moreretur ea restitueret filiis suis hæredibus institutis: conditionale est legatum, *l. hæres meus*, §. 1. *de condit. et demonstr.* Ante mortem sororis ex iis mancipiis adgnata sunt alia. Quæritur, an postea mortua filia, adgnata mancipia restituenda sint filiis, an spectent ad hæredes sororis? Ultimum verum est: partus editi, et fructus ante diem fideicommissi cedentem, id est, ante moram, non contineri fideicommisso, et retentionem eorum habere eum, qui rogatus est, vel hæredes ejus, sive specialiter per fideicomm. relinquantur ancillæ, sive per fideicommissum hæreditatis: et sic partus est in fructu, *l. pen. de opt. leg.* congruit huic §. ubi fructus, et usus servorum non est restituendus, et *l. si aliena*, §. *ult. de usucap. l. pen. de usur.* Restat, Cerbidium Scævolam, mulieris partum posuisse in fructu: qua in re reprehenditur a Marcello. Pugnat cum Scævola *l. mulier*, §. *sed enim*, *et l. deducta*, §. *hæreditatem*, *ad Trebell*. frequentior sententia, quæ obtinuit, est eorum, qui putant venire in restitutionem fideicommissi partus, et fructus, *l. cum servus*, §. *item partus*, *lib.* 1.

Ad §. *Pater naturalis.*

Pater naturalis est, qui filium aut filiam ex contubernio habet, ut §. *codicillis*, *sup.* contra pater justus et legitimus. A patre justo filio in potestate relinqui non potest, nisi in eum casum, quo sui juris erit: a patre naturali hærede instituto filio relinqui potest, quoniam is in potestate non est. Pater naturalis filiæ debet fideicommissum, quod institutus a genero rogatus fuit dare uxori sub conditione, cum nuberet alii, id est, secundo marito; et legatum est in dotis causam: quo casu locus est veteri edicto de alterutro, cujus mentio in *l. unica*, §. *sciendum*, *C. de rei uxor. act.* quo cautum est, ut uxor recipiat dotem datam, vel exigat fideicommissum, et alterutro contenta sit: filiæ nubenti alii, pater ultro, et sine mandato filiæ dotem dedit, stipulatus eam sibi reddi si sine liberis filia decessisset: deinde filia ex eo conjugio suscepit filiam supervíventem matri; atque ita non repetetur dos: quæro cum dederit dotem hoc modo, an etiam pater debeat præstare fideicommissum? et ait, dotis dationem spontaneam patrem non liberare fideicommisso: sed exigitur, ut filia dotem ratam non habuerit: alioquin ratihabitio retrotrahitur, et mandato comparatur, *l. si opera*, *inf. de doli except.* in qua si debitor creditori creditoris sui solvat pecuniam, et eam debitam pe-

tet creditor, repelletur doli mali exceptione, si non ratam habeat solutionem. Sed in hac specie debitor creditori creditoris solvit animo gerendi negotii sui creditoris, et ita animo reputandi: hic non animo negotii gerendi; sed pietatis officio. Finge: ex secundo marito filia neque filium, neque filiam suscepit, verum accepto tulit stipulationem secundo marito atque ita non repetet. Summa hujus paragraphi; dos quam pater ultro dedit, etiamsi non sit ad eum reditura, non liberat patrem fideicommisso, quod filiæ relictum est.

Ad §. Sejum.

Hæredi scripto substituit directo, et per fideicommissum: directo, si hæres non esset: per fideicommissum, si hæres esset: quo casu solo substitui potest: præterquam pupillo, furioso, filiofam. vel si prior decessisset Appia ut, hæres scriptus restitueret Valeriano: postea hæres scriptus non expectata morte sua voluit Appiæ restituere fideicommissum: tum mortua est Appia, vivo hærede dein mortuus est hæres. Quæritur, an Valeriano sit fideicommissi petitio adversus hæredem hæredis. In *l. post mortem, C. de fideicomm.* qui post mortem rogatus est restituere, id potest vivus restituere: sed ea repræsentatio nemini potest esse fraudi, ut hic fraus est in tempore, *l. ait Prætor*, §. *si cum in diem*, *l. omnes*, §. *ult. inf. quæ in fraud. credit.* Et male *l. Patrem, eod.* opponitur, qua pater restituit fideicommissa omissa quartæ deductione non expectata morte: et tamen lex ait patrem non fraudasse creditores, verum pater non repræsentavit fideicommissum, sed debitum solvit: pater rogatus est post mortem suam hæreditatem filio restituere, et ei emancipato fas est id petere: casus mortis trahitur ad casum emancipationis, *l. si ita esset, quando dies leg. ced. l.* 11. §. *si cui, h. tit.* Et quod pater Falcidiam omisit; non fraudavit creditores, sed ut ait, pater plenam fidem testatoris secutus est, l. Falcidia est contra voluntatem testatoris, *l. Titia* 86. *inf. ad leg. Falc.*

Ad §. Scævola.

Si decesserit priusquam constituerit se velle, id est deliberans, quæritur ad debeatur fideicommissum debetur ex hoc §. sed hoc obtinet tantum in fideicommissis, aut fideicommissi causa; nam aliud est in legatis: si enim hæres moriatur, antequam dixerit se velle, an debetur fideicommissum relictum cum volet? non: nam post mortem inutiliter relinquebatur legatum ante Justinianum, fideicommissum poterat, *l.* 5. *sup.* stipulatione post mortem promissoris, vel stipulatoris factæ nullæ sunt, §. *post mortem, Inst. de inutil. stipulat. l. centesimis*, §. *ult. de verb. oblig.* ita accipienda *l.* 11. §. *sic fideicommissum, sup. hoc tit.* Et videtur hoc modo relictum fideicommissum, relinqui ab hærede hæredis, non legatum, nisi ex constitutione Justiniani: nam post mortem recte legatur, stipulatur, et fideicommittitur, et sic abrogatus est §. *ult. de leg.*

Ad §. ult.

Hæredem scriptum rogavit, ut restitueret hæreditatem Sejæ, et Sejam, ut Mæviæ non adjecta die, nec conditione, et vetuit nec Mævia a Seja exigeret cautionem præstandi fideicommissi, adjecta causa ea cum sciam, eam non interversuram fideicommissum. Quæritur, an fideicommissum Mæviæ relictum purum sit: satisdatio dubium facit id, sed relictum Sejæ et Mæviæ, purum est, *l.* 2. *et pen. C. ut in poss. leg. l. avia, de cond. et demonstr.* et in puro legato exigitur cautio et satisdatio, *l. etiam* 9. *D. ut in poss. leg.* quæ huic §. convenit.

Ad L. XLII.

Quidam uxorem Sejam hæredem instituit ex uncia, Mæviam ex deunce, et soli uxori injunxit sepulturam corporis sui. Curator sepulturæ recte constituitur testamento, *l. Lucius* 88. §. 1. *lib.* 2. *l. si sepulchrum*, §. *funus*, *de relig. et sumptib.* Curator testamenti, qui et executor dicitur, et divisio legatorum mandari potest, *l. pecuniæ*, *et l. seq. D. de alim. et cibar. legat.* quæritur an cura ædificandi monumenti recte detur uxori soli? minime: sed funeris, quia uncia ei data ad id non sufficit.

Ad L. XLIII.

Pater jussit filiæ dotem dari arbitratu tutoris: duplex est arbitratum, vel arbitratus: liber, quod scilicet cuique libet, et alter boni viri. Quæritur, an hic arbitratus sit boni viri? Et est quidem: cæterum si arbitrium sit liberum, poterit quis minus dare. Et omne legatum, quod ad minimum quid redigi potest, nullum est. Quæritur, quantam dotem constitui oporteat viri boni arbitratu: id autem æstimabitur ex utriusque dignitate, *l. cum post*, §. *gener*, *de jure dot. l. quæro*, *eod.* Dignitas spectatur ex natalibus, *d. l. cum post*, §. *nuptiis*, ita alimenta solvenda, *l. si cui* 14. *infr. de ann. leg.* Et præceptoribus merces, *l. cum plures*, §. *cum tutor*, *de adm. tut.* sic faciendo sepulchrum, *l. si quis sepulchrum, sup. de reli-*

gios. Idem dicendum si extraneus legarit, ut pro modo facultatum suarum dari dotem voluerit, *l.* 11. §. *si fidei commissum*, *sup. l.* 1. *lib.* 2. *l.* 3. *C. de dot. promiss.* similiter in bonæ fidei contractibus collatum in arbitrium alterius, accipi pro viri boni arbitrio, *l.* 22. §. 1. *de reg. jur.* In promissionibus dotis, et stipulationibus dotis, ut *d. l.* 3. ita ut dolus vitiet contractum bonæ fidei, *l. si mulier*, §. *si dos*, *sup. quod met. cau.* Dos autem petitur, *l. ult.* §. *præterea*, *C. de jur. dot.* In fideicommissis, quæ æquiparantur judiciis bonæ fidei, idem statuendum, *d. l.* 1. *lib.* 2. Donationibus olim datus modus lege Cincia, legatis lege Furia, Voconia, et Falcidia: ita dotibus lex forte Julia: ex Novella Justiniani dos non excedit centum libras auri: ex lege forte Julia, decies centena millia sestertium, *l. cum de in rem verso*, *sup. de usur.* huic legi junge *leg. si coita sit*, *sup. pro socio*, in qua arbitrium pro viri boni arbitrio non capitur, et Titio non arbitrante dissolvitur societas: solutio: ibi actum est, ut Titius arbitraretur non alius, et eo arbitrante, sed prave, corrigetur per judicium bonæ fidei, *l. unde si Nervæ*, *eod. tit.* quia Titio non est permissum liberum arbitrium, sed quasi viro bono: nam actio pro socio bonæ fidei est, *l. in proposita* 78. *eod. tit.*

Ad L. XLV.

Quæ uxoris causa empta, parata sunt uxori, uti adsolet, legantur, ut est in *l.* 2. *de auro et arg. leg.* et in hac l. in usu, ut ita legetur uxori frequentissime versatur, vel quæ uxoris causa comparavi, vel etiam quicquid vivus dedi, donavi usibusque ejus concessi, *l. uxori* 13. *ff. de au. et arg. leg.* ita legatur nurui, et liberis, et servis cum libertate, ut *l.* 29. *in princ. et l.* 47. 49. §. *ult. h. t.* Inutiliter donatur uxori, et nurui jure civili, liberis nostris, servis nostris nisi manumittantur; tamen designantur recte usibus illorum, *d. l.* 49. §. *ult.* Quod inter vivos donatur, confirmatur morte, et olim confirmatione opus erat, hodie silentio hæ donationes confirmantur: idem de donatione, quæ confertur in nurum, vel filiosfamil. Collata tamen in servos silentio non confirmatur, licet manumittantur: nam manumissum testamento peculium non sequitur, nisi nominatim relictum sit: manumissum tamen inter vivos peculium sequitur tacite, §. *si peculium*, *Instit. de legat.* Concubinæ donari potest, uxori legitimæ non item: cum ergo ita legatur uxori, ut dictum est, generale legatum est: idemque dicendum est de ceteris personis: nam eo continentur vasa, vestimenta, ornamenta, quæ parata sunt uxoris gratia, in proprium ejus usum, *l. legatis* 33. *lib.* 2. *l.* 11. *de auro et arg. leg.* Huic definitioni qua dicitur, ea quæ proprii usus causa parata sunt, legato contineri, obstat *l. cum quæreretur* 60. §. *lana*, *hoc tit.* ex lana, quæ promiscui usus est, uxor partem capit: nam maritus legat uxori lanam, linum uxoris causa paratum, et purpuram: moriens autem multam lanam reliquit, cum ex eo nihil destinasset in usum uxoris sed commiscuisset omne. Quæritur an omnis lana debeatur commixta? Et ait, omnem non deberi, sed quod ad annuum usum sufficeret; quia scilicet id sola uxoris gratia videtur paratum. Solutio: his duobus modis videtur quid in promiscuo usu esse: primo, si utamur promiscue in specie eadem, veluti communi tunica, *l. vestis*, §. *pen. de auro et arg. leg.* et ea vestis non continetur legato. Altero, si utamur promiscue in genere, ut si utamur eodem congestu lanæ, non parte. Et quo quisque utitur ex eo congestu; eo utitur solus, et legato continetur, quod sibi mulier ex eo congestu annuatim in suum usum vertit voluntate mariti, ut in *d.* §. *lana*, *de penu.* In penu sunt usuaria: in penu sunt usus sui causa habita, non promercalia, non ea, quæ habuit mercis causa, penus sunt esculenta et poculenta; et esculenta, et promercalia non separavit, et legavit penum: quid continetur legato, tantum quantum ad annuum usum testatori sufficeret, familiæque ejus, *l. nam quod*, §. *item si quis*, *inf. de penu leg.* Eadem distinctio est in vino doliari, gall. *vin entonné*: nam hoc continetur legato, legata penu, *arg. l.* 3. §. *ult. inf. de pen. leg.* Ergo legato cedunt, quæ in alium usum cessere, et versa sunt in usum uxoris: item quæ uxori proprii usus causa. Initio legis legatum dicitur esse generale imo est adjectio, quæ apponitur legato speciali, ut verba ostendunt: *ut in legatis uxoris adjiciatur*. Potest non esse adjectio, ut si generaliter legentur uxoris causa parata: dein potest adjectio esse generalis: uxori vestimenta, ornamenta, aut quæ ejus causa parata, *l. si quis ita legaverit*, *inf. de auro et arg. leg.* Et conjunctio, et disjunctio ampliat legatum. In *l.* 46. vestimenta, ornamenta, et quæ uxoris causa parata, illa adjectio auget legatum: *ornamenta*, *et vestmenta*, *quæ uxoris*, *etc.* diminuit legatum, ita illam vestem uxoris causa paratam do, lego, valet, etiamsi falsa sit demonstratio: superioribus casibus adjectio non est demonstratio, *l.* 11. *infr. de auro et arg. leg.*

Ad L. XLVI.

Huic legi 46. conjungendus est §. *pen. l. quæsitum* 78. *infr.* uxor dedit pro dote res æstimatas, emptio est. Quæritur, si uxoris causa parata lega-

ta sint, an veniant res æstimatæ in dotem? Minime, quia videntur uxoris causa empta, quæ ab uxore ipsa empta sunt, et uxoris causa non emit maritus ab uxore. Paulus ait, maritum eas retinuisse, ut reservaret eas uxori: verum idem Paulus postea consultis libris Valentis id non evaluit, nisi evidenter probetur. Species *d.* §. *pen.* hæc est: Mulier marito dedit res æstimatas in dotem, quæ æstimatio venditio est, *l. plerumque. de jure dot.* Ideoque soluto matrimonio redditur pretium, non res. Quæritur ergo si maritus uxori legarit ejus causa parata, an data in dotem legatis cedant, quæ ponendum est dedisse maritum uxori in usum: quia absurdum erat, ut intelligeretur mulieri paratum ejus causa, quod ab eadem esset paratum, et legato igitur contineri Valens dixit: ideo Paulus ait, Prætorem male judicasse.

Ad L. XLVII.

Hoc genere legati non tantum, quæ ab initio uxoris gratia parata sunt, sed et quæ in alterius usum, ut quæ prioris uxoris, quæque filiæ neptis, vel nurus fuerunt, si modo postea ea sint conversa in usum posterioris uxoris, et tradita, quæ ab initio uxori parantur sola animi destinatione. Quæ ab initio alii parantur uxori videntur parata, si ei traduntur, *l.* 29. *hujus tit.* adempta non cedunt legato, *l. seq.* Huic legi conjungenda est *l.* 58. *hoc tit.* In qua responsum idem est, quod in *l.* 5. *de auro et arg. leg.* Igitur quæ prioris uxoris causa emit, etiamsi non tradidit, tamen legato ea cedunt. Quæ quis paravit prioris uxoris causa, ea non sunt parata posterioris causa, etsi ei tradita sint: ut dominus et pater, quæ vult conferri in peculium, traditione opus est, *l. non statim, de peculio.* Paratum uni non aliter paratur alteri, quam traditione, nuda tamen voluntate res desinit esse in parato *l.* 48. *hujus tit.* Et in peculio, *d. l. non statim.* Ex dote a marito uxori prælegata non deducitur Falcidia quia res sua est. Idem in rebus uxoris causa emptis paratis, quanquam hoc modo recipiat rem mariti. Ratio est in *l. sed ususfructus* 81. *ad leg. Falcid.* quia nominatim id exceptum.

Ad L. L. et LI.

Legatum filiofam. relictum cum sui juris erit, valet, et a patre hærede filiofam. si ita relictum sit, cum in suam tutelam venerit, valet quidem legatum, sed videtur circumscribenda esse conditio: nam impossibilis conditio vitiat stipulationem, non legatum, et fideicommissum; sed circumscribitur, atque ita relictum, cum in suam tutelam, videtur impossibilis: nam in suam tutelam venire, est abire aliena tutela et venire in suam: filius quidem fam. est in potestate patris, non tutela, *l.* 8. §. *veteranus, de excus. tut.* Idque ex definitione tutelæ, et pupilli, *l. pupillus, in princ. de verb. sign. l. quoties,* §. 1. *de admin. tutor.* Puberes non egent tutore, *l.* 5. §. *Divus, de Carbon. Edict. l.* 5. *de confirm. tut.* ibi, *tutelæ tempore,* quo tempore suæ tutelæ facti sunt. Ex his conditio videtur impossibilis, sed non est, et hæc verba accipiuntur pro his: cum pubes erit. In filiafam. dubitabatur, sed lex sequens ostendit quemadmodum, id accipiendum sit: nam mulier, etiamsi viri potens fiat, non venit suam tutelam: materf. p libertate non venit in suam tutelam, cum jure antiquo perpetua tutela contineretur, ut in *l.* 5. §. *ait Prætor, quibus ex caus. in poss. ea.* non dicitur si pupillus pupillave in suam tutelam venerit. Ait autem hæc lex *plerumque:* nam definitio hæc Sabini non est perpetua: mater, quæ timet ne relicta filio maritus dilapidet, sive quæ suspectam habet mariti vitam ut ait, ita legat filio cum sui juris erit, *l. quidam, de hær. inst. l.* 5. §. *etsi hæres, de minor. l. Divi, de jure codicill. l. filiis, Cod. de inoffic. testam. l. ult. de cond. et demonstr.* si antequam administraveris bona, morieris, reddas et moriatur ante 20. an fideicommissum debetur. In *l.* 3. 4. *de postul. l.* 4. 5. 6. *de privileg. creditor.* datur tutor et curator his, qui nequeunt administrare res suas: voluntatis quæstio est, id est facti non juris, *l. ex verbis, C. de donat. inter. vir. et uxor.* multa cadunt in factum, vel variant factum, *l. Mævia,* §. *pen. de ann. leg. l. mora, de usur.* Quæstiones facti sunt judiciales, ut in *l. Lucius, mand. l. voluntatis, C. de fideicomm.* In *l.* 3. *C. de test. tut. l. ex duobus, inf. de negot. gest.* suæ ætatis dicitur pubes: ex l. Lætoria 25. annorum ætas dicitur legitima, *l.* 2. *C. si mater indemnit. promis. l. quod Servius, ff. de condit. cau. da.*

Ad L. LII.

Vitruvius singulos suos libros appellat volumen, cum volumen sit generalius: phillyræ, et tiliæ sunt cortices arborum: codices appellat pugillares, πτυκτά Græcis, cerati, id est lignei pugillares sunt codices confecti, ex membranis, et lignea materia, in quibus possit scriptum deleri; et ideo commodatum consistit in pugillaribus, *l. in commodato* 17. §. *sicut, d. commod. et lex chartæ, ff. de bon. poss. sec. tab.* ait chartæ nomine contineri chartam novam, et deletitiam, id est sive testamentum scriptum sit in nova charta, sive deletitia,

Paulus 4. Sentent. tit. 6. libris legatis ait contineri chartas, volumina, membranas, et philuras.

Ad §. Si Homeri corpus.

Legato corpore, quale est; debetur, ita in *l. si servus*, §. *qui quinque*, *lib.* 1. legavi decem, quæ sunt in arca, et non sunt nisi quinque; quod ibi est, tantum debetur.

Ad §. Libris autem, et L. LIII.

Ita penu legata non debentur thecæ, granaria, dolia, sportæ: debentur tamen vasa, sine quibus oleum et vinum esse non potest, *l.* 3. §. *ult. l.* 4. *de penu leg. l.* 3. *de trit. vino et oleo leg.* Annulis legatis non debentur dactyliothecæ; argento legato non debetur arcula, *l.* 53. *hujus tit.* loculi sunt, Gallice *bougettes.* Interdum libri sequuntur bibliothecam ex mente testantis: ut si quis leget bibliothecam, §. *pen. hujus leg. membrum in* §. 7. est cubiculum, ut in *l. si ita* 13. §. 1. *ff. de manum. testam.*

Ad L. LIV.

In *l. cum servus*, *de cond. instit. et l. avia* 77. *de condit. et demonstr.* mulier filiumfam. instituit si emanciparetur: et postea in codicillis scripsit: hoc amplius ei do lego: lex ait, repetitam videri conditionem etiam in legato. In *l. libertis* 108. *de cond. et demonstr.* legavit ita, ne de nomine exeat, deinde subjecit, et eo amplius hæc do lego. In conditione de nomine exeat, in legato repetita censentur. In *l. codicillis* 34. *in prin. sup. de usufr. legat.* quidam libertis legat fundum, ut si quis prior vita decesserit, portio ejus reliquis accresceret, et post novissimum ad remp. Arelatensium pertineret, et hoc amplius habitationes libertis legavit: et in his repetita est conditio. Item repetitur conditio legati, *l.* 63. *inf.* conditio posita in repetitione legati, legatum prius et purum facit conditionale: non tantum hæc locum habent in legato eidem personæ, sed et diversis, ut *l.* 13. *sup.*

Ad L. LV. LVI. LVII. et LVIII.

Huic adjungenda *l.* 56. *et l.* 57. ideo pali, pedamenta, et perticæ non sunt ligna, *l.* 16. *villæ*, §. 1. *de instr. leg. l.* 1. *de ligno juncto.* Dietæ, hypocaustæ, vel hypocaustum, Gallice *poile*, in *l.* 16. *ff. mand.* Arbores gremiales, vel cremiales, ut alii legunt in *l. fructus* 7. §. *si fundum*, *ff. sol. matrim.* quod facile crementur gremia, Gallice *burrees*, *quæ alio nomine non appellantur.* In *l.* 31. *de mort. caus. donat.* mortis causa capionis nomine non continentur species capiendi, quæ proprium nomen habent, ut hæreditas, legatum, fideicommissum, quamvis mortis causa capiantur, sed quæ nullum nomen habent: *carbones, l. carbonum* 167. *de verbor. signific. Juris partiti.* In *l.* 2. *de origine juris.* Sexti Ælii liber exstat, qui inscribitur Tripertita, quod proponeret legem 12. tabul. dein interpretationem, dein formulas, Gallice *la pratique.* Ita et Ofilius. Ulpianus ligni nomine ait contineri sarmenta, gremia, vitium stirpes, et radices, et superamenta materiarum, Gallice *coupeaux strobili*, *c' est une pomme de pign.* Arundines sunt ligna, ut in Ægypto arundine pro ligno utuntur. Item legatis alimentis in Ægypto aqua continetur, quæ venalis est, §. *lignorum*, *h. l.* 1. *et l. Mela* 14. §. 2. *inf. de alim. legat. editu boum*, T. Liv. *lib.* 39. *c.* 18. *Fimo bibulo pro lignis utuntur. Titiones.* Titionem extractum foco torrem appellat Lactantius lib. 4. Instit. *Ne fum. fac.* Ligna sole cocta, et amurca conspersa fumum non faciunt, Varro lib. 7. de re rust.

Ad L. LIX.

Legato chirographo tabulas et actiones legatas videri, et ideo hæredem cedere debere actionem, argumentum venditionis chirographi, quo vendito, venditum videtur nomen et actio, et legato nomine, legata videtur actio, igitur hæres cedere debet actionem legatario, *l. nomen* 34. *hoc tit. l. servum* 44. §. *eum qui*, *lib.* 1. *l. Lucius* 88. §. *civibus*, *lib.* 2. Et id verum si uni etiam ex hæredibus prælegarit, *l.* 4. *in princ. famil. ercisc.* non idem si rationes prælegatæ sint uni ex hæredibus: nam ex præceptis expensis nulla est actio; atque videtur testator voluisse, ut apud eum rationes manerent, cui prælegatæ sunt, *l. Pomponius*, *sup. eod.*

Ad L. LX.

Anniculi rediguntur in numerum ovium: ovibus legatis, non debentur agni, nisi annuales sint, Paulus 3 *Sentent.* nisi alia sit regionis consuetudo, qua agni sunt, qui non sunt adhuc tonsi, *l. legatis* 65. §. *ult. inf.* multum interest an grex ovium, an oves legentur: nam ovibus legatis, arietes non continentur, ut et agni, ovium grege legato continentur et arietes et agni, qui statim compelluntur in gregem, *l. servis legatis* 81. §. *ult. hoc tit.*

Ad §. Servis et ancillis.

Servi veterani sunt, quos circum se usus et cul-

tus sui causa habuit. Obstat huic §. *l. servis* 99. §. *muliones*, *inf.* sed lex nostra est de mulionibus, et agazonibus, qui habebantur propter opus rusticum, quod ait §. *muliones*, mortis tempore, aut testamenti, quia servi urbani non separantur loco, sed genere ubicumque habitent, *l. quemadmodum*, *de supell. leg. ubique habitet*, *in l. urbana familia* 166. *de verb. signif. ubique*, pro ubicunque: sed videndum est quo quemque loco testator habuerit, ut rusticorum habeantur numero, quo et habuerit testator, *l. prædiis* 91. §. *Titio*, §. *balneas*, *et* §. *ult. hoc tit.* singulis servis dabatur demensum, diarium cibarium. In *d. l. urbana* scriptum est, *Vicariis*: itaque legendum, *cibariis*: verum quid opus est quærere de servis, cum titulus hujus legis sit de instrumento? sed homines etiam sunt in instrumento, non res inanimæ tantum, *l. quæsitum*, §. *Alfenus*, *et* §. *idem respondit*, *de instrum. leg.*

Ad §. *Prædiis legatis.*

Alfenus nihil animalis instrumenti esse opinabatur: id est, instrumento fundi legato, dicebat bruta non contineri, nec homines, *d. l. quæsitum*, §. *Alfenus.* Varro ait, instrumentum aliud esse vocale, ut servum: aliud semivocale, ut hominem: aliud mutum, ut plaustrum. Si legata sint, quæ colendorum prædiorum causa parata sunt, neque topiarius, neque saltuarius legatus videtur. Topiarius non habetur nisi ad hortum: is autem est, qui arbores aliaque opere topiario exprimit, facitque species varias. Vitruvius lib. 7. *Ambulationis propter spatia longitudinis*, *varietatibus topiorum ornans.* Saltuarius, qui tuendi fundi gratia habetur, et est custos agri. Opilio magister pecoris. Asinus machinarius dicitur in *l. cum de lanionis*, *de instrum. leg.* Asinus machinarius, vel asina machinaria non continentur instructo: cum hac pugnat *l. dolia*, *et l. quæsitum*, §. *cellarium*: et aliæ sunt Asinariæ molæ, sive jumentariæ, quæ clausis jumentorum oculis aguntur, aliæ trusatiles, et manuariæ: molæ sunt in instrumento legato, si serviunt operariis fundi rustici, ut ait *l. cum de lanionis*, §. *cum de villico*, si vero deserviant prædio, non erunt in instrumento legato. Asinus machinarius cedit prædiis, si mola serviat operariis.

Ad L. LXI.

Idem si ex officio sit traductus in aliud, *l. si cui balnei*, *quibus mod. ususfruct. amitt.* Idem si ex officio transierit ad artificium, si ex ostiario textor fiat. Artificium artificio, officium artificio, mutatur; sed non idem contra: nam artificium officio non mutatur, *l. legatis* 65. §. 1. *inf.* ubi lecticarius videtur esse in artificio, et cocus in officio: imo uterque est in officio, aut artificio: sed ponuntur in artificio. In §. 1. ponitur cocus in ministerio; in §. 2. in artificio; sed cocus alias fuit in ministerio, alias in artificio: itaque varie in jure ponitur. Sic Livius ait, *coci opus quod ministerium erat*, *ars haberi*, *cœpta est.* Vide Obs. lib. 9. cap. 17.

Ad L. LXII.

Ait, plerumque: nam aliud est si alia sit voluntas testatoris, ut in *l. Lucius* 93. §. *quæsitum inf.* In jure masculina habent intellectum muliebrium, et sunt promiscua, muliebria non idem, *l. servis* 81. *hoc tit.* hæc lex sumpta est ex Juliani libro de ambiguitatibus.

Ad L. LXIII.

Quidam filium et nepotes instituit, et nepoti prædia certa prælegavit, quæ sua essent mortis tempore, excepto calendario: quæ exceptio, etiamsi adjecta non fuisset, intelligeretur, *l. uxorem*, §. *legaverat, hoc tit.* sed quid exceptum intelligitur? constat instrumenta, et cautiones debitorum exceptas esse: sed an etiam pecunia numerata, maxime ea, quæ in arca inventa est? Et quidam Calendarii nomine pecuniam numeratam excipi volebant, quos refellit Africanus: nam legato calendario instrumenta, et cautiones, et pecuniæ redactæ ex nominibus, et rursus aliis collocatæ et destinatæ: nam permutatio nominum non mutat conditionem rei, et etiam pecuniæ redactæ non ex nominibus, sed alia ratione, destinatæ tamen nominibus faciendis. Quare excepto calendario, eæ etiam pecuniæ excipientur: nam quod de legato calendario dicitur, idem et excepto calendario, exceptum videbitur.

Ad L. Legatis servis LXV.

Quæritur exceptis negotiatoribus, qui videantur excepti? item in legatis negotiatoribus servis, qui legati videantur; negotiatores autem sunt, qui negotii alicujus exercendi causa præpositi sunt: negotium autem, sive negotiationem esse, veluti emptionem venditionem, qui contractus est similis emptioni, locationi, conductioni, permutationi: negotiatores denique mercatores sunt: et hoc sensu in *l.* 5. *pro socio*, scriptum est, societatem contrahi posse negotiationis. An autem obsonatores sint negotiatores? Obsonator est, qui emit obsonia domino, minusque non emit ut vendat. Et ut absol-

vatur definito; negotiatores seu mercatores sunt, qui emunt ut vendant, et inde quæstum faciant, *l. servos*, §. *ult. hoc tit.* Idemque de cubiculario censendum, per quem solitus erat dominus emere, quæ cubiculo instruendo erat necessaria, et de eo, qui piscatoribus est præpositus, qui scilicet piscatur domino, non ut vendat aliis.

Ad §. Si unus servus.

Quidam legavit tantum lecticarios servos. Est quidam lecticarius et cocus, an accedit legato? etiam. Et hoc si lecticarii tantum legati sunt: sed diversum si alii lecticarii, alii coci legati sint, et quidam lecticarius sit et cocus; nam hic legato artificio cedit, in quo plerumque versabitur: quod si non appareat, communicabitur, *l.* 99. §. *ult. inf. de quo sup. est l. uxorem*, §. *felicissimo, hoc tit.*

Ad §. ult.

Pecorum appellatione non continentur, quæ gregatim eunt, ut grues, sed quæ gregatim pascuntur, ut oves: canes non continentur; arietum appellatione oves non continentur, et boves, et jumenta sunt tantum quæ dorso domantur, ut equi, muli, canes, capræ, sues, proprium genus faciunt, *l. boves* 89. *D. de verb. signific. l. Ædiles* 38. §. *Jumentorum, de ædil. ed c.*

Ad L. Avibus. LXVI.

Avibus legatis, anseres, phasiani, et gallinæ debentur. et aviaria. Paulus Sent. *lib.* 3. *tit.* 6. §. *avibus*, quia commode sine aviariis haberi non possunt. Et sicut avibus legatis, non debentur opiliones, ita phasianis, phasianarii.

Ad L. Testatorem. LXVIII.

Quidam habebat prædium communem cum Titio; sed ejus pars jure pignoris erat obligata, et legavit testamento prædium commune, videtur etiam legasse jus pignoris, salvo jure debitoris, ut possit pignus luere, soluta pecunia; sicut emphyteuticarius, qui legat fundum emphyteuticum, non legat proprietatem, sed jus emphyteuticum, *l. si domus*, §. *ul. lib* 1. Et legato fundo Sejano, licet non dixerit, meum: legasse videtur, quod in eo prædio habet, *l.* 30. §. *qui fundum, hoc tit.* Prædium Sejanum commune est Titio cum testatore, et nullum jus habet in parte Titii, an debebitur omne? sic sane: rei enim alienæ legatum valet; et hoc, ubi adjecerit, meum, *l. Mævius*, §. *fundo*, *lib.* 2. adjectio enim, meum, suam partem legasse ostendit, *l.* 5. §. 2. *lib.* 1. Et hoc si certum prædium legarit. Quid si prædia sua omnia legarit, vel servos suos omnes an continebuntur communes? *l.* 71. ait, contineri communes: sed hoc ita procedit, si modo hoc senserit testator, ut tantum deberentur, qui sui essent in solidum. Postremo quidam legavit prædia cum rebus, quæ in his essent, an continentur servi? sic sane, *l. omnia* 32. §. *cum ita*, *lib.* 2. Idem si legarim prædia cum enthecis, *l.* 2. *de inst. leg.* Enthecæ sunt dotes prædiorum, *l.* 2. *infr. de instr. et instrum. leg.* id est, instrumenta agri causa reposita; homines autem insunt instrumento, et legatis prædiis cum enthecis, debentur homines, qui erant testamenti tempore, sed et quæ postea accesserunt, si illud testator expresserit.

Ad L. Si cui lana. LXX.

Lex Pediculis, §. *Labeo de auro et arg. leg.* Lana tincta, et versicoloria, non tincta, coloria, facta lana est carminata, pectinata, *l. sed si vir*, *de don. int. vir. et uxor.* lanifica est, quæ pectit lanam. Lanipendia, quæ præbet lanam. Sabinus accipit stamen pro filo laneo non contexto in tela, quod continetur lanæ appellatione. Paulus pro filo contexto in tela, sed in hac re pugnat; sed Sabinus sequendus. Pugnat cum *d. l. pediculis*, §. *lana*: quidam legavit vestem, ornamenta, lanam, linum, et versicoloria: est multiplicatio verborum non necessaria. Sabinus putat versicolorii nomine contineri purpuram: contra Ulpianus, quem sequor: in lege Oppia interdictæ sunt vestes versicolores purpureæ: versicoloria sunt tincta. Tomentum est derasum panno vellus: male qui putant esse pilos, qui separantur a lana in *l. in peculium*, *de usur.*

Ad L. Cum suæ LXXI. et trib. seq.

Vino legato continetur, quod vini nomine testator habuit, *l.* 1. *de trit. vino, et ol. leg.* servis quoque legatis idem dicendum, *l. servis urbanis* 99. *hoc tit.* puta si hæredes instituantur sui servi, *l.* 2. *de cond. inst.* idem si legentur, ut hic: suorum appellatione continentur, quorum proprietas integra pertinet ad testantem, *l.* 73. *in princ. hoc tit.* meum non est proprie, quod est meum ratione ususfructus, qui non est pars dominii, sed servitus. Interdum servi alieni, sed bona fide possessi, mei dicuntur: suorum nomine continentur servi oppignorati, quia pignore non mutatur dominium, *l. cum et sortis*, §. *ult. de pign. act.* At contra servi, qui mihi sunt pignorati, non sunt mei: opponitur *l. legata*, §. *ult. de suppell. leg.* Quidam legavit

supellectilem omnem suam, quæritur an argentum pignori acceptum supellectili contineatur. Papinianus ait, non contineri, nisi pignus fuerit in usu creditoris voluntate debitoris quasi suum, et proprietatis jure intellige: et refer id ad jus antiquum, quo pignus dabatur mancipio creditori, idque genus pignoris dicebatur fiducia. Et regulariter creditor non habet pignus in usu; alioquin facit furtum, quia domini illud est: et sic quod habuit in usu pro prietatis jure, idque ex *l. qui habebat*, *hoc tit.* mitti servi in mercedem dicuntur, quorum operæ locantur. Hoc loquendi genus est in *l. quæsitum*, §. *si aliqua*, *de inst. leg.* locatio autem dominium non immutat, ut est in *l. non solet*, *loc.* nisi duobus casibus, unus est *l. in navem*, *eod.* alter est in *l. ult. de contrah. empt.* suorum nomine non continentur servi venales, id est, quos emimus, ut vendamus illico: homo non est in merce, et tamen est loco mercis, venalitiarius, sive mango, est loco mercatoris: merx est, quod emitur, ut statim vendatur, mercator, qui vendit aversione, id est, in aggere, ut in Novel. Valentiniani *de relevat. possess.* Gallice *en bloc.* venalitia mancipia, id est, servi venales, suorum nomine non continentur: peculiares servi, id est, qui sunt in peculio servorum nostrorum, id est, servi servorum nostrorum, id est vicarii servorum nostrorum, servi nostri ordinarii, *l. si servus meus*, *de pecul.* *l. servo manumisso*, *de pecul. leg.* servi communes legati, censentur tantum legati pro parte nostra, *l.* 5. *et* 6. *lib.* 1. *l.* 30. §. *qui fundum*, *sup. hoc tit.* Plena proprietas est, cum noster est ususfructus, nuda dicitur, cum ususfructus alienus est. Plena proprietas mea est, licet abscedat ususfructus, quod ea integra mea sit, *l. recte*, *de verb. signific.* *l.* 17. *in fine rei vindic.* usucapione acquiritur proprietas, non ususfructus, *l. locum*, §. *proprietarius*, *de usufr.* Porro nihil refert an testator dixerit suos, an intellexerit. Itaque hæc non tantum verbis, sed menti aptantur testatoris, ut constat ex *l.* 73. §. 1. cum ait: *nisi contraria voluntas testatoris appareat.* In *l. nuper* 85. *hoc tit.* si certum corpus legatum sit ut Stichum meum, licet ejus non sit, tamen debetur, quia falsa demonstratio non vitiat legatum: si leget incertum, ut vinum meum, adjectio illa meum, accipietur pro conditione, et non debebitur, nisi sit ejus, *l. nom natim*, *de cond. et demonstr.* Demonstratio rem præsentem vel præteritam, conditio futuram designat.

Ad L. Nummis. LXXV.

Non loquitur de nummis, qui sunt in arca, vel certis nummis: nam hoc modo distincte legantur nummi, et hoc casu quilibet alii debentur, non exiguiores tantum; non loquitur de nummis simpliciter legatis, nullo alio adjecto: nam legatum incertæ rei non valet, *l. cum post*, §. *gener*, *de jur. dot.* sed loquitur de certo nummorum numero indistincte, id, est, non expressa nummorum specie et qualitate. Et ita in *l. si servus* 50. §. *ult. lib.* 1. ubi conjectio fit ex dignitate legatarii, caritate, et necessitudine. Eadem quæstio est in *l. qui non militabat*, §. 1. *de hæred b. instit.* *l. hæredes palam*, §. 1. *qui test. fac.* atque ita est facienda conjectio ex variis conjecturis, *l. librorum*, §. *quid ergo*, *sup. hoc tit.* Chartarum appellatione non continentur perscriptæ. In stipulationibas quoque in re dubia hæredi parcendum, *l. Sempronius* 47. *lib.* 2. *l. ult. de his quæ in testam. delent.* utrumque exemplar idemque authenticum sequimur, cum non apparet utrum sit authenticum: scripserat quis testamentum duobus authenticis, in quibus congruerent omnia, nisi quod uno onerabatur hæres fideicommisso hæreditatis restituendæ, in altero non apparebat quod prius esset. Dixi, non deberi fideicommissum in favorem hæredis cui parcitur: item in ejus favorem disjunctio accipitur pro conjuctione, *l. generaliter*, *in princ. C. de inst. et substit.* *l. cum acutissimi*, *C. de fideicommiss.* purum fideicommissum capitur pro conditionali: sed in hac lege dandi sut nummi, qui non absint ab exiguioribus, ut sestertii a quadrantibus: sestertius valet quadrantes quatuor. At qui lex *fidejussorem* 52. *sup. mand.* ait, pessimo vino liberari posse: sed tamen non liberabitur acido, sed dando quod erit pessimo propinquius: ita in homine legato, *l. legato* 57. *lib.* 1. objicit Accurs. legem, *qui lancem*, *de auro et arg. leg.* lex loquitur de obscuro sermone, *l. qui lancem* non loquitur de ambiguo, cum laux media legata sit. Objicit item Accurs. *l. cum certum*, *de trit. vino, vel ol. leg.* ubi dicitur non esse observandam consuetudinem, et cujuscumque generis oleum volet, hæredem præstare: sed idem de hac lege dicam: nam non est spectandum, quo genere testator utebatur.

Ad L. Cum in substitutione. LXXVII.

Quæ ab hærede instituto legavi, ea et substitutis dare damnas esto: sed ut sit, repetitio intelligitur, *l. in generali*, *de verb. signific.* libertates legato continentur. Item continentur, quæ verbis precariis relinquuntur, *l. et fideicommissum* 87. *inf.* nedum libertates, et cetera, quæ directis verbis relinquuntur: item adsignatio liberti, quæ nec verbis directis nec obliquis relinquuntur *l.* 6. *inf. de adsign. libert.* Objicit *l. Imperatores*, *de*

transact. in qua separantur manumissiones et legata ergo legati nomine non continentur libertates . . . . .

Ad L. Quæsitum est. LXXVIII.

Conjungendum principium hujus legis cum *l. cum de lanionis* 18. §. *Sabinus, de instruc. vel instrum. leg.* ubi si cui fundus, quæque ibi sunt, legata sint, continentur omnia quæ in eo fundo morari solita sunt. Et eo legato continentur ea tantum, quæ ibi sunt, quasi perpetua sede: non continentur autem ea, quæ ibi sunt ad tempus, et quæ sunt casu quodam. Et retro, quod casu abest non minus legatum est, *l.* 86. *inf. l.* 84. *inf. l.* 1. *Cod. de verb. signific.* esse, est esse solere, *l. si uxori*, §. *ult. inf. de auro et arg. leg.* Ex *l. ejus qui*, §. *Celsus, ad municipal.* destinatio animi domicilium facit: hinc qui abest Valentiæ civis, Valentiæ esse dicitur, *l. fundi*, §. *quidam, de inst. vel instrum. leg.* Et legato hoc continentur homines, ut et hoc, cum his, quæ fundi causa parata sunt. Item *l. omnia* 32. *l. Cajus* 86. *sup. lib.* 2. si fundum instructum legarit quis, *l.* 12. *de instr. et instrum. leg.* continebuntur homines, qui ibi morantur, non ad tempus, *l. prædia* §. 1. *l. Sejæ*, §. *idem quæsiit, eodem tit.* servi fugitivi et legato continentur, et partus ancillæ fugitivæ, *l. hujusmodi* 84. §. *legatum, lib.* 1. *l. servus* 82. *inf. facit l. Titius, de servis export.* Hujus autem legis initium est in *d. l. Sejæ*, §. *Pamphilæ.* Denique qui abest studendi causa, legato continetur, Paulus Sent. lib. 3. *tit. de leg.*

Ad §. 1.

Quæritur an hoc legato debeantur nomina, et pecuniæ; et non continentur destinatæ nominibus faciendis. Eadem ratio est calendarii, *l.* 41. §. *legaverat, sup. l. si chorus*, §. 1. *l. si mihi Mævia, inf.* In qua lege excipiuntur pecuniæ, ut in hoc §. 1. Ita servi negotiationi destinati non cedunt legato. Et venalia non continentur legato, *l. nam quod*, §. *pen. de pen. leg.* si cui penus legata sit præter vinum, omnis penus legata censetur excepto vino: non obstat *l. quæsitum* §. *pen. de instr. vel instr. leg.* in §. 1. hujus legis: legavit fundum instructum cum supellectili, vasis, et veste, et mancipiis. Ista enumeratio est supervacua: sed quæritur, adjiciendo eas species, an videatur coangustasse legatum? et ait, non videri. Quod aliter fit in hoc §. sed alias species adjecit ex abundanti. Non mutat rei legatæ substantiam non necessaria rerum expressio, sed in hoc legato nihil est abundans. Non obstat *l. a filio*, §. *ult. de alim. leg.* sed non dixit quibus præstabam, sed *quæ*, et ita inferior scriptura non derogat superiori.

Ad §. Peto.

Hic §. sumptus est ex *l. Qui habebat* 101. §. *ult. inf.* adscribere est vendere. Coloni, Gallice, *rentiers.* His verbis, *ita uti est*, significatur instructum, et instrumentum, *l. Prædia*, §. *ult. de inst. et instrum.* Instructo autem non continentur reliqua colonorum, *d. l. prædia*, §. 1. et ratio est, quia instructo fundo legato non continentur pecuniæ numeratæ, neque debitæ, neque cautiones, et reliqua colonorum, cum sint pecuniæ debitæ, nec continebuntur. In *l. Sejæ* 20. §. *ult. eod.* ait, *uti possedi.*

Ad §. Illud fortasse.

Argento legato debetur tam factum quam infectum. Argentum factum quid sit ostendit *l. cum aurum* 19. §. *argento, inf. de auro et arg. leg.* Nummi neque facto, neque infecto argento computantur; argenti nomine continentur ea, quæ nomen aliud proprii generis non habent, lex *hæres* 100. §. 1. *infr.* obstat huic §. ait, *nominatim* ut *l.* 18. §. *cui fundum, de instr. et instr. leg.* Error testatoris jus facit, si appareat eum voluisse, *l.* 3. *de supell. leg.* ubi videtur testator instrumenti nomine alia mancipia contineri voluisse, *l. ornamentorum, inf. de auro et arg. leg.* ubi error hæredis jus non facit si leget omne marmor, et statuas nominatim, hæc adjectio, statuas abundat: atque ita error testatoris non facit jus, si non appareat eum voluisse. Ratio autem cur diversum sit in marmore, quæ est et *legis lana, infr.* hæc est, *quia quæ materiæ potentia etc.* vim nomenque retinent materiæ. Eadem verba sunt in *l. hæres*, §. 1. *inf.* ubi idem potest videri de eo, qui tantum legat marmor: nam potest videri statuas marmoreas non legasse. Eadem ratio est lanæ: nam lana legata, non debetur vestis, *d. l. lana.* Nec obstat *l. servum*, §. *si pocula*, *lib.* 1. ubi lana legata, debetur vestimentum ex ea factum, sed addit, si legatarius probarit durasse voluntatem. Paulus in Sentent. lib. 3. tit. 6. contrarium ait: nam ait, argento legato, massam tantum deberi, non vasa; sed utrumque potest esse verum, quia est quæstio voluntatis, ut in *l. Sejæ* §. *ult.* cum ait: *ita uti possedi*, statua facta ex auro meo, mea est: secus de veste ex mea lana, *l. sed si meis, de acquirend. domin.*

Ad §. Coccum.

Coccum, et purpura versicoloria non sunt, sed quæ tincta sunt, et versicolorum nomine Paulus in *l. pediculis* . §. *Labeo, de auro et arg. leg.* non contineri purpuram, et coccum: Sabinus contra: vide ad Paulum, *lib.* 3. *Sent. tit.* 6. §. *lana legata.*

Ad L. Si chorus LXXIX.

Chorus est cœtus comœdorum, qui post actum concinunt. familiam faciunt tres: si cui optio servorum data sit, tres potest eligere *l.* 1. *de opt. leg. inf.* tres quoque faciunt collegium. Effectus hujus §. hic est, ut omnibus mortuis præter unum, valeat lagatum, sed si desit unus choro, jam non est amplius chorus: sicut quadriga legata, et equo mortuo, non extinguitur legatum, nisi mortuus sit equus, qui demonstrabat quadrigam, ut est in *l. Peculium*, §. 1. *lib.* 2. id est, omnium præstantissimus. Et sic mortuo præeunte cantore extinguitur legatum: at grege legato et mortuo præter ovem, et armento præter bovem, non extinguitur legatum, *l.* 22 *lib.* 1. Choro legato, aut familia, possum vindicare singulos homines, ut hereditatem vindicare possum per res singulas: et sic quod una vindicatione possum in universum, possum etiam per partes, sed non e contra, ut peculii partes singulas vindicare possum, peculium vero nequaquam, *l. vindicatio* 56. *sup. de rei vindic.* quia peculium non est nomen corporis, ut grex, armentum. Neque tamen chori legatarius potest unum eligere, alterum repudiare, quia unum est legatum: *l.* 4. 5. 6. *lib.* 2. quod nunquam permitteretur, si singuli legati essent, non sub nomine chori, quia plura legata sunt. Idem in venditione, *l. cum ejusdem, de ædil. edict.* Nam ob vitium unius redhibetur alii, quia una venditio est, et separari non posset absque detrimento: quod non ita est in familia, quæ vendita ob vitium unius, non redhibebitur tota, quia separari possunt absque detrimento. Eadem ratio evictionis: evicto uno choro, actio de evictione spectatur in solidum: in familia secus; nam evictio dabitur in singulos *l. cum plures* 72. *de evict. sup. l. Ædiles* 38. §. *ult. de ædil edict.* Accurs. citat *l. si domus* 71. §. 1. *lib.* 1. *et l. servi venditor*, *sup. de evict.*

Ad §. Area legata.

Obstat *l.* 39. *lib.* 2. *et l. servum filii* 44. §. *si areæ*, *lib.* 1. impositione ædificii non videtur perire legatum. Dissentit Celsus a ceteris; sed utrumque defendi, potest, et ædificium ad legatarium pertinere, et non pertinere, quia voluntatis est quæstio: verior tamen posset esse Celsi Sententia, *l. repeti*, §. *ult. Quibus mod. ususfruct. amitt.* legato usufructu areæ, impositum est ædificium: sane mutatur ususfructus, quia quod libet mutatio mutat usumfructum. At nonnunquam debetur tantum æstimatio areæ, *l. qui res* 98. §. *aream*, *de solut.* si deducta sit in stipulationem, et ædificium fuerit factum.

Ad §. Servus quoque.

Pugnat *l. qui res*, §. *aream*, *de solut.* Et Paulus idem scripsit, quod in §. *aream*, in *l. si servus legatus* 27. §. 1. *de adim. leg.* sed dicendum dissentire Celsum a ceteris, cujus sententia manifeste refellitur in *d.* §. *aream.*

Ad L. Quod his verbis. LXXXIII.

Prima pars hujus legis est de fideicommisso hereditatis: et quicquid scriptum est de fideicommisso hereditatis, idem dicendum est de fideicommisso rerum singularum, an fructus debeant reddi, et quæ vice fructuum sunt, ut pensiones prædiorum, usuræ nominum, operæ servorum, vecturæ navium, vel jumentorum, *l. mercedes* 29. *ff. de pet l. hæred. l. cum servus* 39. §. 1. *sup. lib.* 1. *l. usuræ* 34. *et l. prædiorum* 36. *sup. de usur.* Modestinus respondet, fideicommisso hoc fructus non contineri. Nam hoc legato videtur rogatus restituere, quod fuit hæreditatis, *l. in fideicommissaria* 18. *ad Trebell.* fructus autem inventi in hæreditate venient in restitutionem fideicommissi, *l. ita tamen* 27. §. 1. *ad Trebell. l. Centurio* 15. *de vulg. substitut.* verum fructus percepti imputantur in Falcidiam hæredibus exceptis liberis, *l. Jubemus*, *C. ad Trebell.* Cur autem imputentur in Falcidiam ratio est, quia omnia, quæ sunt ex judicio defuncti percipiuntur jure hæreditario, *l. quod autem* 74. *ad leg. Falcid.* fructus autem medio tempore percepti sunt ex certo judicio defuncti: *l. mulier* 22. §. *si hæres ad Trebell. inf.* Et contraria ratione; si pure relinquatur fideicommissum, et fructus percipiantur ab hærede negligentia petentis, fructus hi non imputantur in Falcidiam. Finge: rogatus pure restituere hæreditatem, paratus est restituere: at fideicommissarius frustratur, et moratur accipere: negligentia hæc ei oberit, et rogatus fructus non imputabit in Falcidiam, quia non percepit ex judicio defuncti. Obstat huic §. *l. Ballista ad Trebell.* ubi ait, fructus esse restituendos, ac si specialiter hoc testator expressisset, nec captandum suffugium, quod dixerit pecuniam: nam in lege 12. tabul. pecunia

sumitur etiam pro hæreditate, *l. nam quod*, §. *ult. eod.* nec verbo, *omnem*: nam *l. hæredes*, *eodem*, ait, *omnem*, et ait fructus non restituendos, et hoc verbum subintelligendum, *l. Lucius*, §. *tres, eodem.* Sed considerandum, non rogari hæredem: quicquid provenerit ex hæreditate restituere: sed institui filium sub hac conditione: si caverit Reip. quantacumque pecunia ad se pervenerit, eam omnem ad coloniam Philippensium perventuram. Et postremo debetur hæreditas ex cautione conventionali, quæ recipit incrementum fructuum, *l. pecuniæ, de verbor. signif.* non autem ex fideicommisso. De fideicommisso interponitur cautio prætoria, non conventionalis: sed hæc non recipit incrementum fructuum, *l.* 1. §. *bellissime, ut legat. nom. cav.* simile est in *l.* 38. §. *pen. sup.* quod opponitur in *l. Ballista*: prohibitio alienationis est fideicommissum, si peto simpliciter ne alienes fundum, inutile est fideicommissum, sed si dico conserves familiæ, valet. Et tamen in l. 38. ait, non esse fideicommissum, sed voluit eos teneri ex cautione, non ex fideicommisso. Obstat *l.* 3. §. *nonnumquam, de usur.* sed lex ait, fieri hoc jure voluntatis, et diversum est, si quis dicat, *quicquid ex hæreditate pervenerit*, vel dicat, *quod ex hæreditate superfuerit*; sed obstat *l. deducta*, §. *pen. ad Trebell.* sed delenda negatio, cum idem ipse scripsit in *d.* §. *nonnumquam*, et plenius dictum in recitat. ad Papinianum. Obstat *l.* 2. §. *ult. i f. de dote præleg.* Sed Accurs. optime respondet, eum legasse pro dote et modo dotis, et sic residuum reddet. Eadem ratio est in *l.* 3. §. *cum Polidius*, *de usur.* qui sequitur §. *nonnunquam.*

Ad §. Idem testatores.

Posterorum appellatione continentur liberi in infinitum, etiam ultra trinepotes, *l.* 4. *ff. de jure immunitat.* ut hæredum appellatione contineantur liberi, non hæredes in infinitum, *l. ex facto*, §. *penul. ad Trebell.* si sine hæredibus, id est, liberis. In feudis hæredis nomen significat liberos, et masculos præcipue, quia fœminæ sunt incapaces feudorum. liberos ejusdem nominis et familiæ; sicut cum datur immunitas posteris, intelligitur ejusdem nominis et familiæ, *l. vocatio* 13. *de muneribus*, *et honor. l.* 1. *et* 4. *de jur. immunitat.*

Ad L. Re conjuncti LXXXIX.

Pendet ex *l. triplici de verb. significat.* conjunctio aut re tantum fit, aut verbis, aut re et verbis: hac autem lege declaratur, qui sint re tantum et verbis conjuncti. Quod restabat in *d. l.* *triplici.* Et uter præferatur in jure accrescendi, deficiente uno ex conjunctis. Lex Julia et Papia erat de hæredibus, et legatis inutilibus, et quæ pro non scriptis habebantur. Fuit et de incapacibus, quibus quicquid relinquitur, pro non scripto est. Et ea lex facit incapaces cœlibes, orbos, conjuges invicem. Eadem est de caducis, et his, quæ sunt in causa caduci. Quæ erant pro non scriptis, non cadebant in fiscum, sed remanebant penes hæredem, *l. si Titio* 55. §. *ult. sup. de legat.* 2. *l. un.* §. *in primo*, *C. de caduc. toll.* Lex 87. *sup.* et lex *Senatus* 35. *inf. de mort. cau. donat.* definit, legati appellatione contineri fideicommissum, et mortis causa donationem, quia lex Papia prohibet legatum capere, et fideicommissum, donationem mortis causa, id est, ut qui ex l. Papia incapaces sunt legatorum, iidem sint incapaces fideicommissorum, et donationum causa mortis: varia igitur facta fuere Senatusconsulta, inter quæ id, cujus meminit *d. l. Senatus.* Idem dici potest de lege Falcidia, quæ est odiosa, quia contra testatoris voluntatem inducitur. *l. Titia* 86. *ad leg. Falcid.* lex Falcidia locum habet in fideicommissis ex Senatusconsulto Pegasiano, et constitutione Severi in donatione mortis causa, *l.* 5. *C. ad leg. Falcid.* tametsi odiosa non sint producenda ad benignora, adeo ut vincat sententia, quæ pro voluntate facit, *l. si pars de inoffic. testam. sup.* Nunc finge, remittitur militi lex Falcidia, *l.* 7. *C. ad leg. Falc.* ergo remittitur Senatusconsultum Pegasianum, et constitutio Severi, quæ Falcidiam vult detrahi ex donatione mortis causa: lex Furia, quæ nominatim prohibet capere legatum, et donationem causa mortis ultra mille asses, ut scribit Ulpian. in Fragmentis *tit.* 1. *et l. Marcellus, de donat. causa mortis*, quoniam quæ benigne introducta sunt, ea possumus ampliare. Senatusconsultum Vellejanum est benignum, Macedonianum est odiosum, odio creditorum, et fœneratorum introductum et in *l. sed si paterfamil.* §. *penult. et l.* 40. *ff. ad Maced.* In *l.* 9. §. *hoc Senatusconsultum, eodem*, vocatur severitas: per errorem solutum a muliere, quæ tuta erat Senatusconsulto Vellejano, repetitur, secus in Macedoniano, *l. qui exceptionem, de condict. indeb.* Quæ autem ratio *l.* 87. eadem est *legis hæreditatis* 138. *de verb. sign.* ubi ait, quos lex Papia prohibet hæreditatem capere, eos etiam prohibet bonorum possessionem capere, idque est ex Senatusconsulto. Item lex legata, quæ cadunt in fiscum, esse caduca, vel in causa caduci, si legatarius decesserit vivo testatore, vel mortuo testatore ante apertas tabulas, sed ita demum, si valebat legatum ab initio, die legati cedente deberetur, si viveret legatarius, *l. ult. de his quæ ut indig.* Et hac ratione *d. l.* pertinet *ad leg. Papiam.* Item hac

lege tractatur de conjuncto, qui excludit fiscum, ut puta legatarius, qui habebat collegatarium, mortuus est vivo testatore: mortui pars conjuncto accrescit, et præfertur fisco, et hæredi scripto: hac ratione in tit. de caduc. toll. tractatur de conjunctis, et jure accrescendi. Et jurisconsulti de substitutionibus tractabant in libris ad legem Papiam, quia substitutus præfertur fisco; et ait Justinianus, substitutiones introductas. ut tollerentur caduca; id est, substitutiones reciprocas vel omnium hæredum factas uni tantum, vel unius hæredis factas ceteris omnibus excludere fiscum, ut remedio substitutionis valeret in testamento jus conjunctionis: leges caducariæ conservabant parentibus usque ad tertium gradum jus antiquum, id est, jus accrescendi, ceteris hæredibus scriptis præferebant fiscum. Huc pertinet *l.* 5. *ff. de vulg. substit.* ut substitutio fiscum excludat, *l.* 90. *hoc tit.* pertinet ad eandem legem: nam si deficiat pars ejus, a quo nominatim legatum relictum est, accrescit conjuncto hæredi habenti jus antiquum sine onere: pars autem ejus, a quo non nominatim relictum est, accrescit cum onere, *l.* 29. §. *ult. lib.* 2. Triplici autem modo conjunctos intelligimus: vel enim conjuncti sunt re et verbis, vel re tantum, vel verbis tantum, *d. l.* 142. *Conjuncti* sunt re et verbis, quibus eadem scriptura eadem res legatur; ut Primo et Secundo do lego fundum Sejanum vel ex semisse hæredes instituo; vel Primus Secundusque, et Primus cum Secundo, qua de conceptione dubitari poterat an uterque veniret, vel neuter: sed conjuncti sunt, *l. si quis Attio, de usufr. accresc. l. si quis inquilinos* 112. §. *si ita, et l. si quis legaverit*, 121. *lib.* 1. *l.* 1. §. *quæ depositis, depos.* si quis deposuerit, equum cum capistro, unum est depositum, ut servo legato cum peculio, unum legatum, ita fundo cum instrumento legato, *l.* 1. *de instruc. vel instrum. leg.* In qua lege duæ sunt partes, quæ pugnant, nisi observes primam partem constare verbis Sabini: cui legi conjunge *legem* 5. *de pecul. leg.* Ait *d. lex. triplici*, oratio soluta habetur pro conjuncta, ut Primus Secundus ex parte dimidia hæredes sunto, Tertius ex parte dimidia hæres esto: sane Primus et Secundus sunt conjuncti re et verbis: si Tertius adjectus non fuisset, Primus et Secundus non essent conjuncti, quia uterque ferret dimidiam partem, et non in unam eandemque concurrerent. Aliud exemplum conjunctorum re et verbis. Primus ex parte dimidia hæres esto, Secundus ex eadem parte, qua Primum institui, hæres esto. Tertius ex parte dimidia hæres esto: adjectio Tertii facit, ut Primus et Secundus videantur in unum semissem coacti, et conjuncti re et verbis: quod in *d. l.* 142. traditur ex Juliano repetitur in *l. Julianus* 15. *ff. de hæredib. instituendis*. Re conjuncti tantum sunt, quibus eadem res separatim legatur: ut Primo fundum Sejanum, Secundo eundem fundum do lego: verbis, quibus conjuncta scriptura ejusdem rei partes legantur, ut Primo et Secundo fundum Sejanum do lego ex æquis partibus: verbis tantum conjuncti partes habent, non concursu, id est, cum uterque legatum vult, sed ab initio. Re conjuncti tantum, vel re et verbis partes habent ab initio in solidum, partes vero tantum habent concursu, id est, utroque legatum agnoscente: verbis conjuncti, ait lex, semper habent partes, id est, etiam ab initio, ceteri partes habent concursu, ab initio solidum: verum cur in verbis conjunctis id aperte definit, cum in ceteris nihil definite prescribat? quia inter conjunctos re et verbis: et conjunctos re tantum, est aliqua differentia inter jus novum, et jus antiquum, et inter legatum per vindicationem, et legatum per damnationem: nam si disjunctim per vindicationem legetur, singuli ab initio solidum habent, concursu autem partes faciunt. Sed si eadem res per damnationem legetur, hoc modo singulis solidum debetur, id est, uni res integra, alteri rei integræ æstimatio: quæ tamen differentia sublata est a Justiniano. Ex his patet qui concilianda sit hæc lex cum *l. plane*, 34. §. *si conjunctim lib.* 1. utraque lex loquitur de his quibus conjunctim res legatur, id est, qui sunt conjuncti re, et verbis. His autem disjunctim seu separatim dicitur legari, qui re tantum sunt conjuncti, §. *si eadem res*, *Instit. de legat.* Conjunctio verborum per se nullius momenti est, nisi quatenus ex voluntate defuncti habetur pro conjunctione duplici, id est, tam re, quam verbis, *d. l. plane*, §. *si conjunctim:* et hæc lex est de his, qui sunt conjuncti re verbis, et tamen ait hæc lex concursu partes fieri, idem *l.* 1. §. 1. *de usufr. acc.* non ex æquis partibus, id est, non per concursum ait: at *d.* §. *si conjunctim*, ait, partes ab initio fieri: potest dici, utramque sententiam esse veram; sed sententiam hujus legis veram esse in legato vindicationis ex jure antiquo, sententiam *d.* §. *si conjunctim* in legato per damnationem, vel legato per vindicationem jure novo, id est, lege Julia et Papia, auctoribus Ulpiano, Paulo, Cajo in Fragmentis: nam cum ait, *data*, loquitur de legato vindicationis: *do lego*, sunt verba legati per vindicationem: in legato autem per damnationem, ut *Primo et Secundo fundum illum damnas hæres esto dare,* partes habent ab initio. Quæ dicuntur de legato vindicationis, eadem sunt in legato præceptionis, quando eorum eadem fere sunt verba. Quæ de legato damnationis, eadem de legato sinendi modo eadem ratione. Eadem et de fideicommissis: verba, et jura eorum plerumque eadem sunt, *l.* 20. *sup.* Nec moveat, quod differentiæ horum dicantur sublatæ in *l.* 1. *C. de cad.*

toll. nam in Pandectis legitur, per vindicationem rem alienam relinqui non posse, *l. Stichus* 39. *de man. testam. l. propemodum, alias, l. tantum, de verb. sign.* lex *re conjuncti* loquitur de jure antiquo; quod fuit ante leges caducarias: nam Celsus tractavit, ut demonstrat titulus de regula Catoniana, quod pertinet ad jus vetus, non leges novas, id est caducarias, *l. ult. de Reg. Caton. d. l. plane, de jure novo:* in *l.* 3. *de usufr. accresc. in fi.* Toties inter legatarios est jus accrescendi, quoties singuli ab initio solidum habent, concursu partes; jus accrescendi definiamus sic, ut sit jus retinendæ, vel nanciscendæ partis ejus, qui non concurrit, vel concurrere desii; quod locum habet tam in usufructu, quam in proprietate. Et proprie jus accrescendi est inter conjunctos re et verbis, non proprie inter conjunctos re: sed proprie est jus non decrescendi, *l. un.* §. *sin vero nemo, C. de cad. toll.* sed quodammodo accrescit, cum concurrente altero decresceret, nunc vero concurrente altero, non decrescit: ut intestato moriens videtur hæredem quodammodo dare agnato proximo, quam testamento poterat ei adimere, et ideo recte oneratur fideicommisso. *Jus nanciscendæ, etc.* quod proprie in usufructu tantum locum habet, non in proprietate: unde duplex differentia est inter proprietatem, et usumfructum, quæ in jure accrescendi contingit: una, ut pars proprietatis acquisita, et postea amissa non accrescat, pars ususfructus accrescat, id est, non nanciscor partem proprietatis ejus, qui semel mihi concurrit, sed postea concurrere desiit, amissa parte sua, vel omissa, nansciscor in partem ususfructus, jure accrescendi: et aliud est omittere, aliud amittere: omissa proprietas, et ususfructus accrescit: omittimus delata, amittimus quæsita; omissus non accrescit, amissus accrescit. Ratio discriminis est in *l.* 1. §. *pen. de usufr. accresc.* quia proprietas semel uno momento constituitur, id est, eo solo tempore, quo vindicatur legatum ab initio. Finge: Primo et Secundo eundem fundum do lego: eo solo tempore, quo Primus vindicat legatum, inspicimus an concurrat. Secundus, si non concurrat, partem non facit Primo: Primus igitur vindicat totum legatum; sed si concurrat Secundus Primo partem facit. Quicumque partem fert, vel aufert, et facit multo magis, licet non contra: quicunque facit partem, et facit: hoc non est verum: nam potest aliquid connumerari in partibus faciendis, nec partem ferre: sed sive feras, sive facias partem socio, obstat jure accrescendi: si nihil feras, neque facias, nihil obstat, qui semel fecit partem, et semper faciet; licet amissa parte sua concurrere desierit: et hoc in proprietate: in usufructu longe aliter se res habet: nam: ususfructus legatur non semel, sed quotidie; et in momenta singula cuilibet legatario accrescit, quia ex perceptione temporaria consistit, *l.* 1. *quando dies ususf. leg cedat*, et sic diversa videntur legata. Et sic non eo tempore, quo vindicatur ususfructus, inspicitur an concurrat Secundus, sed quotidie. Et qui hodie mihi concurrit, si non concurrat cras amissa parte per capitis diminutionem, ejus pars mea est. Altera differentia est, quia proprietas, sive pars proprietatis, quæ deficit, non habenti partem suam non accrescit, ususfructus accrescit, et sic non habenti partem suam, quia ususfructus est jus personale, personæ accrescit non parti: accrescit igitur personæ non habenti partem suam, modo habuerit quondam. Pars autem proprietatis accrescit parti, vel personæ ratione partis quam habet, *l. interdum, de usufr. accresc. l. et an eadem*, §. *qui cum, de except. rei jud. l. si Titio* 33. §. *ult. de usufr.* ubi alluvio est jus accrescendi juris gentium; sed non de eo agimus. Aliud est jus accrescendi juris civilis. §. *ult. de donat. Inst.* sed non est illud, de quo disserimus, nam hoc sublatum est: hoc de quo agimus confirmatur in *tit. de cad. tollend.* Nulla differentia est jure antiquo, nisi quod inter re et verbis conjunctos est proprie jus accrescendi, inter re conjunctos potius jus non decrescendi: sed id videtur accrescere, quod non decrescit: sed nec jure novo, id est, lege Papia; quæ jus restituit antiquum, quia tam re et verbis, quam re tantum conjuncti videntur ab initio solidum habere, concursu partes facere, et est inter eos jus accrescendi, inter re tantum conjunctos, improprie, jure novo si re conjuncti sunt, non concurrentis pars alteri accrescit, si re et verbis, non concurrentis pars non accrescit, et fit caduca. Re tantum conjunctis solidum legatur: verbi causa: Primo hanc rem do lego, Secundo eandem rem do lego. Re et verbis conjuncto tacite totum legatur: quæ ratio facit, ut re tantum conjuncto invito accrescat, re et verbis conjuncto non accrescat invito, *l. un.* §. *sin vero non omnes, et* §. *ubi autem, C. de caduc. tollend.* si sumus re conjuncti tantum, duo sunt legata concursu: non concurrente altero, unum est legatum in solidum. Porro unum legatum scindi nequit, nec pro parte repudiari, *l.* 4. *et* 6. *libr.* 2. hac ratione deficiente altero, invitus alter totum acquirit, ut fit in hæredibus. Et non est alia ratio hæredum, alia legatariorum, si quis spissius, et non subtilius intueatur: nam hæredi invito semper accrescit, et conjuncto, et disjuncto, non cuilibet legatario, quia juris potestate, et fictione hæredes singuli in assem vocantur, et solo concursu partes faciunt, licet sint disjuncti: quæ fictio non admittitur in legatariis, in utrisque eadem est ratio: sed in hæredibus fictitia: in legatariis, vera. Quid ita?

quia et hæredes finguntur unius personæ vicem sustinere: unam autem persona scindi nequit: verum si sumus re et verbis conjuncti, non tantum concurrente altero: sed etiam non concurrente, duo videntur esse legata. Et ideo si deficiat portio unius, mihi invito non accrescit, quia non est unum legatum invitus, nec totum vindico, quia nec mihi totum palam relictum est, sed si hoc malim, potero partem meam retinere, et partem collegatarii repudiare. Eadem ratio facit, ut inter re tantum conjunctos sit potius jus non decrescendi, quia solidum propalam relictum sit: inter re et verbis conjunctos jure antiquo, et novissimo sit jus accrescendi proprie: non jure novo, quo pars non capientis caduca fit. Et de jure novo est *d. l. plane*, cum sit de incapaci.

Dictum est supra quid sit jus accrescendi, et in quo distet ususfructus a proprietate, et in quo conjuncti re tantum a re et verbis conjunctis. Re conjuncti semper habere possunt partes concursu prima facie solidum jure novo et antiquo, et inter eos esse jus accrescendi: si legatum sit per vindicationem re et verbis semper jure antiquo, et novissimo concursu partes habere: jure novo, non concursu, sed ab initio et inter eos proprie non est jus accrescendi re conjunctis propalam singulis solidum legari, re et verbis conjunctis non item. Re conjuncto accrescit invito, et jus est non decrescendi proprie: re et verbis conjuncto, non invito, jus est proprie accrescendi: et sic re conjunctus excludit fiscum: re et verbis conjunctus non item. De jure novo est *d. l. plane*, §. *si conjunctim*, *de leg.* 1. cujus species hæc est: legavi Titio, et servo proprio sine libertate etiam per vindicationem hoc modo: Titio et Sticho servo meo fundum illum do lege: in persona Stichi non consistit legatum servo datum sine libertate: sunt re et verbis conjuncti, et fiunt partes ab initio; sed jure novo, id est, lege Papia, et ideo pars Stichi non accrescit Titio. Et tamen Stichus facit partem, et ejus pars remanet apud hæredem, id est, in hæreditate remanet; et sic inutile fuit ejus legatum, sive pro non scripto. Quod ab initio inutile est, pro non scripto est et in hæreditate remanet. Quod utile est ab initio, sed deficit vivo testatore, vel ante apertas tabulas, intercidit, id est, caducum fit *l. intercidit. de cond. et demon.* vel cadit in casum: sic ergo Stichi pars non accrescit collegatario. Sequitur deinde in eodem §. de his quibus disjunctim legatur. Finge: Primo legatur testamento principali, ut paterno. Secundo testamento pupillari, hi sunt re conjuncti, quia idem diversa scriptura ipsis legatur; *concursu*, inquit, *partes habent*: ut et in *l. cohæredi* 41. §. *cohæres, de vulg. substit.* unde *interim is habebit partem, cui legatum est in suo testamento*, id est, paterno. *Interim*, id est, antequam locus sit testamento pupillari, et locus sit conditioni legati relicti in pupillari testamento, quod vitiosum est: nam si non fiant partes concursu, interim, qui Primus venit, habebit solidum. Itaque legendum est, *Interim igitur totum*: nec Azo et Hugolinus dissimularunt hoc mendum, et dicunt interim, non tantum partem, sed solidum, vel utramque partem: vel loquitur de legato per vindicationem secundum jus novum. In *l. qui bona fide*, §. 2. *de acq. rer. dom.* pro *in solidum*, est legendum, *partem*, ut in Fragmentis Ulpian. *titul. de legat.* Si duobus disjunctim res legetur, solidum debetur, ubi legendum, *partes*, et totum alter consequetur, die legati pupillari testamento relicti cedente, et altero non concurrente. Si duobus eadem res disjunctim legetur, non fiunt partes ab initio, et est inter eos jus accrescendi. Conjuncti re et verbis, et re conjuncti tantum, concursu partes habent, ab initio solidum, et inter eos est jus accrescendi, si per vindicationem legatum sit, id est, qui ex his non fert partem, non facit partem socio, id est collegatario. At inter conjunctos, vel separatos re et verbis per vindicationem, non adscriptis partibus, jure novissimo, et antiquo est jus accrescendi. Et hanc definitionem confirmat *l.* 16. §. 1. *libr.* 1. *l. si servo sub conditione, de statulib. infra*, *l. legatum* 116. §. 1. *libr.* 1. a seipso legari nequit a cohærede. De conjunctis re tantum est *l.* 1. §. 1. *de usufruct. accresc.* ubi per vindicationem legatum est. Quid juris si per damnationem conjunctum, vel disjunctim legatum sit? si disjunctim per damnationem legatum sit, jure antiquo, et novo, singulis solidum debetur semper, uni res, alteri æstimatio: ut hæres damnas esto dare Primo illum fundum. Secundo item, jure novissimo singulis partes tantum debentur, si concurrant, ut ostendit *l. unica*, §. *sin autem disjunctim*, *de cad. toll.* nisi appareat testatorem singulis dari voluisse solidum, quæ clausula est Triboniani in *l.* 20. *hoc tit. l. si pluribus*, *l. filiusf.* §. 1. *libr.* 1. *l.* 15. §. *ult. lib.* 2. *l. duos*, *inf. de usufr. leg.* si vero conjunctim per damnationem, jure antiquo singulis partes debentur ab initio, non concursu, et non capientis pars non accrescit alteri, sed in hæreditate remanet. Atque ita qui non capit partem, facit tamen partem socio. Jure autem novo non remanet apud hæredem, sed caduca fit, ut ait Ulpian. *tit. de leg.* videlicet si defecerit post testamentum, vel post mortem testatoris ante apertas tabulas, non quæ deficit statim ab initio: nam omnia, quæ statim deficiunt ab initio remanent in hæreditate jure antiquo: jure novissimo pars non capientis accrescit alteri, ac si partes concursu habeant, non ab initio, et inter eos sic est jus accrescendi jure novissimo, quo jure inter

conjunctos, vel separatos per damnationem jus est accrescendi: perinde atque inter conjunctos, et disjunctos per vindicationem: jure antiquo non videntur re conjuncti: quibus res legatur per damnationem: sunt re conjuncti, quibus res eadem scriptura per vindicationem legatur, disjuncti, quibus eadem res per vindicationem legatur jure antiquo: jure novissimo non necesse est addi per vindicationem: jure novo, hi quibus quoquo modo eadem res legatur, non sunt conjuncti re. Et de jure antiquo accipienda est *l.* 16. *in pr. lib.* 1. quasi sublata, *tit. de caduc. tollend.* ubi pars legata ei, qui in rerum natura non est, jure antiquo et novo apud hæredem remanet: nec est caduca, in causam caduci non cadit, sed pro non scripta est, pars autem, quæ habetur pro non scripta non accrescit conjuncto: ubi est jus accrescendi, qui non fert partem, non facit partem, ubi non est jus accrescendi, qui non fert partem facit partem.

De Jure antiquo.

Sunt varia genera legatorum: jure veteri si per vindicationem disjunctim, vel conjunctim eadem res duobus legetur, concursu partes habent, et non concurrentis pars accrescit alteri: si per damnationem, partes fiunt ab initio, et non concurrentis pars apud hæredem remanet si conjunctim: si disjunctim, singulis solidum debetur.

De Jure novo.

Si per vindicationem, vel damnationem conjunctim eadem res duobus legetur, partes habent ab initio, et non capientis pars caduca fit, si deficiat post testamentum ante diem legati cedentem. nisi collegatarius sit hæres ex liberis, aut parentibus, usque ad 3. gradum, ut illi accrescat: si per vindicationem legatum sit, remanet apud hæredem: si per damnationem, si disjunctim, idem est jure novo quod antiquo.

Si per damnationem, vel vindicationem conjunctim eadem res duobus legetur, concursu partes habent, et non concurrentis pars accrescit alteri. Atque ita jure novissimo correctæ sunt *l.* 7. *et l. ult.* §. *Sejo*, *lib.* 1. *et l.* 16. *in prin. l. hujusmodi*, §. *si Titio*: *lib.* 1. et si quæ similes sunt, quæ dicunt non esse jus accrescendi inter eos, quibus conjunctim, vel disjunctim legatum est. Ex eo patet *l. si pluribus*, *l. filiusf.* §. *ult. lib.* 1. *l.* 13. §. *ult. lib.* 2. *l.* 20. *h. tit. l. duos*, *de usufr. leg.* conflatas esse ex jure novissimo.

Nunc de sententia *l. mulieri* 74. *de cond. et demon.* Quoquo jure, vel casu est inter collegatarios jus accrescendi, semper ab eo, quod constitueris est excipiendus casus *l. mulieri*, *de cond. et dem.* in quo casu, qui non fert partem, facit partem, et obstat juri accrescendi. Species d. leg. hæc est. Quidam mulieri et Titio conjunctim legavit usumfructum per vindicationem, sub conditione viduitatis, quæ conditio lege Julia mulieri remittitur propter utilitatem publicam: et ideo mulier ad legatum admittetur quamvis nupserit. Titio non videtur remitti, si Titio sub ea conditione legatum sit, si mulier non nupserit, non remittetur, *l.* 1. *C. de ind. vind. toll.* si mulier nupserit, remittetur conditio, sed an Titio? Ratio dubitandi, quia Titius conditione defectus est, quæ in persona ejus non remittitur, et eo excluso mulier in legatum usumfructum admittetur: sed contra Papinianus definit partem ususfructus habituram: quia lege Julia mulieri tantum habere concessum est, quantum haberet si conditioni paruisset: sed si paruisset, solam partem habuisset, ut et Titius: ergo in solam partem admittenda: et propter mulierem Titius in alteram. Ita sæpe evenit, ut quod quis non habet per se et ex sua persona, habeat propter alteram, *l. cum hæreditate*, *de acquir. hæred. l. si communem*, *quemadmod. servit. amitt.*

Quæro quid juris sit si Titius moriatur, capiteve minuatur, aut repudiaverit legatum? Et ait, non accrescere, ne mulier plus habeat sua parte, quæ venit ad legatum contra voluntatem defuncti, quæque venit jure singulari, ut ait Bart. id est, lege Julia: igitur tria colliguntur ex *d. l. mulieri*, ut is, cui non remittitur conditio, si deficiatur conditione, admittatur ad legatum: ut is, qui conditione deficitur, id recte repudiet, licet non delatum sit, quia scilicet propter mulierem utrique defertur, id est, intelligitur legatum: tertium: ut non sit jus accrescendi inter conjunctos re et verbis, quia non veniunt ex judicio defuncti, cum non sit impleta conditio, et quæ admittuntur contra judicium defuncti, non sunt producenda latius.

De Verbis tantum conjunctis.

Inter verbis tantum conjunctos jus accrescendi Celsus non esse demonstrat, quia partes ab initio habent semper, non concursu, *l. pen. et ult. de usufr. accresc.* in qua leg. testator duos hæredes instituit ex æquis partibus, Primum et Secundum, et duobus legavit ejusdem rei usumfructum, Tertio et Quarto separatim: id est, a singulis hæredibus usumfructum legavit etiam per vindicationem. ut ostendit *l. ult.* id est, uno omittente, vel amittente partem, an accrescet? minime, ut inter

eos quibus conjunctim eadem res, vel ejusdem ususfructus legatur æquis portionibus, qui dicuntur verbis conjuncti, id est, sicut inter verbis conjunctos non est jus accrescendi: nam priore casu videtur legari æquis portionibus eis quibus a singulis hæredibus legavit: quas enim partes fecit inter hæredes, easdem legatarios habere voluit: atque ita non est jus accrescendi inter conjunctos, vel separatos, ascriptis partibus; vel si intelligantur ascriptæ: nam ut in *l.* 10. *lib.* 1. nihil refert viriles partes dari voluerit, an id expresserit. Eademque ratio *l.* 11. §. 1. *de usufr. accresc.* Finge: duos instituit ex æquis partibus, et ab eis ambobus legavit fundum Titio, deducto usufructu: hæredes fundum præstiterunt, et detraxerunt sibi usumfructum, pars unius defecit: hæc non accrescet alteri, sed recurret potius ad fundi proprietarium: nam ususfructus non videtur divisus concursu, sed a testatore ab initio, ut scilicet haberent portiones hæreditarias. Et non esse jus accrescendi inter verbis tantum conjunctos, argumento est §. *si eadem*, *Instit. de leg.* ubi de verbis tantum conjunctis nihil dicit. Ergo habuit eos pro alienis: sed addenda hæc exceptio, nisi aliud testator senserit, id est, nisi eam conjunctionem nominum affectarit, et partes commemoravit quas facerent concursu, quo casu habentur pro re et verbis conjunctis: et consequenter est jus accrescendi inter eos. Et hujus voluntatis defuncti argumentum est *d. l.* 16. *in fin.* Finge: quidam legavit mihi et posthumis: posthumo non nato, totum vindicabo; et tamen fuerunt tantum verbis conjuncti: sed hoc ideo quia testator non ascripsit partes viriles, ut nos separaret, noluit partem legati separari, sed voluit ut omnes haberent partes viriles, si plures posthumi nascerentur. Itaque non nati posthumi non facient partem, sed quasi solido ab initio relicto, solidum ad me pertinebit, quasi non ascriptæ essent partes, *l.* 7. *et* 8. *de rebus dub.* In hac lege non videtur testator eos velle conjungere: nam id potius brevitati studens dixit, et celeriter, *l. si ita quis*, *de hæred. Instit.* sed melius dicendum, testatorem conjunctionem induxisse, nisi aliud probetur. In posteriore parte hujus legis quærit quis sit potior: inter re tantum conjunctos, et re et verbis est jus accrescendi. Finge nunc: Primo et Secundo fundum Sejanum do lego, Titio eundem do lego: deficiente primo, soli accrescit Secundo, non Tertio, quia conjunctus re et verbis præfertur re tantum conjuncto: imo ceteris omnibus, *l.* 1. §. *idem ait*, *de usuf. accresc. l. l. Sempronius*, §. *ult. de usufr. leg.* Nunc rursus finge: Primo et Secundo fundum Sejanum do lego, Tertio eundem lego, Quarto eundem lego, Quinto et Sexto æquis partibus eundem do lego: fient tantum quatuor partes, quia Primus et Secundus habentur pro uno, Quintus et Sextus pro uno, *l. un.* §. *hoc ita*, *de cad. tol. Cod. l. plane in prin. lib.* 1. Nunc deficit Primus, accrescit soli Secundo, deficiente Tertio, an accrescet soli Quarto? minime; sed omnibus, quia et omnes sunt conjuncti re aliqua ex parte. Ergo re et verbis conjunctus præfertur ceteris, et re tantum conjunctus, non præfertur ceteris, sed veniunt omnes in portionem vacantem. Sed de verbis tantum conjunctis dubitatur propter ambiguum voluntatis, quia incertum est, an celeriter dixerit, an data opera eos conjungere voluerit. Deficiente Quinto, cui accrescat dubitatur in d. specie: sed verius est accrescere soli Sexto, quasi videatur testator eos non frustra conjunxisse, et non verbis tantum, sed re etiam conjuncti videntur; atque ita qui re et verbis conjunctus est, et qui intelligitur vel verbis tantum conjunctus, præfertur ceteris, nisi ceteri probent defunctum celeritati studuisse.

Obstat *l. Mœvio*, *lib.* 2. *et l.* 66. *de hæred. instit.* quæ ut exponantur prius, quatuor intellectus glossæ exponam, qui referuntur ab Accursio ad illa verba: *quod si re tantum*, et corrupti sunt, et ad verbum *habent* in fine hujus glossæ pro *contineri*, legendum continuari. In glossa legendum: Secundus est, an conjunctus re tantum præferatur verbis tantum, et non re et verbis: dein fac parenthesim (Tertius) usque ad hæc verba secundum Azonem. Primus intellectus est Joannis, quem sequitur Azo, et Bart. conjunctum re tantum non præferri re tantum et verbis conjuncto, quod verissimum est. At ex sequentibus verbis testus, *si vero verbis*. colligit, re et verbis conjunctim verbis tantum præferri quæstionem esse quod falsum est, cum dixerit id omnino verum esse. Secundus est Rogerii, illis verbis: *quod si re tantum*, hoc tantum demonstrari, conjunctum re non præferri conjuncto re et verbis: quod quidem verum est, sed falsum, hoc tantum illis verbis demonstrari: quin imo re tantum conjunctum non præferri ceteris generaliter definitur: nam ut dixit, re et verbis conjunctum præferri ceteris: ita recte re tantum conjunctum non præferri ceteris dicit: sequentibus verbis, *si autem re*, Rog. ait conjunctum re tantum præferri conjuncto verbis, tantum: quod repugnat ei quod supra dictum est itaque rejiciendum. Tertius est Hugolini, quem sequitur Alciat. ex verbis, *quod si re* conjunctum re tantum non præferri conjuncto verbis tantum, vel re et verbis, quod verum est: nam deficiens pars omnibus accrescit, et non tantum re conjunto. Ex ultima parte colligit conjunctum verbis tantum præferri re conjuncto tantum: qui sensus verus est, si etiam dicas, verbis tantum conjunctum præferri ceteris: erit fal-

sissimum si dicas hoc tantum contineri, conjunctum verbis tantum præferri conjuncto re tantum, cum Paulus velit conjunctum verbis præferri ceteris: nam conjunctio verborum eadem est conjunctio duorum, aut nulla. Quartus est Accursii conflatus ex Joanne et Rogerio. Ex Rogerio in illo versu (*quod si re*) conjunctum re tantum præferri verbis tantum conjuncto: ex Joanne in ultima parte legis conjunctum re et verbis præferri conjuncto tantum. Qui sensus refut ati sunt quasi alieni a mente Pauli; sed voluit quærere, an verbis conjunctus præferatur ceteris, et eandem habet prærogativam atque re et verbis. Adjicit Accursius non fieri mentionem in hac lege de hac quæstione, num, re tantum conjunctus præferatur verbis tantum conjuncto, vel contra: et ait neutrum neutri præferri, sed ambo simul vocari in portionem vacantem, quod est manifeste contra Paulum, qui ait, verbis conjunctum præferri ceteris: qui verbis tantum conjunctus est, aut non est admittendus in portionem, aut si admittatur, præferendus ceteris, quasi re et verbis conjunctus: et movetur *l. si ita quis* 66. *ff. de hæredib. instit. et l. Mævio* 41. *lib.* 2. Species legis 66. hæc est. Primus hæres esto, Secundus et Tertius ex æquis partibus hæredes sunto: quoniam Tertius et Secundus habent partes viriles, sunt verbis conjuncti, et facit conjunctionem: veruntamen si deficiat portio Secundi, omnibus accrescit, et lex supponit testatorem non tam conjungere voluisse, quam celeriter dixisse. Ergo Primus et Secundus non sunt conjuncti verbis tantum, secundum mentem testatoris, quia perinde est ac si non conjunxisset. Species *l. Mævio*: Primo partem dimidiam, Secundo partem dimidiam lego, ut videantur verbis conjuncti: dein, Tertio eundem fundum lego; deficit portio Secundi, an accrescit soli Primo, quasi verbis conjuncto? minime: sed etiam Tertio: videtur Accursio, Primum, qui erat conjunctus verbis, non præferri: sed dicendum Primum et Secundum non fuisse conjunctos verbis: nam verborum conjunctio, est nominum conjunctio; in qua oratione nomina Primi et Secundi non conjunguntur; sed potius separantur, quia, ut ait lex, separatim et partes fundi datæ fuerunt, id est, separatis verbis et oratione. In ea oratione, Primo partem dimidiam, subauditur, lego per Zeugma a posterioribus. Zeugma est repetitio nominis superioris, vel verbi posterioris. In *l. Titius, d. serv. export.* est Zeugma a superioribus: priorem ait vendidisse ancillam, ut prostituta libera esset: posteriorem vendidisse ancillam, ut manum injiceret; est subaudiendum si prostitueretur per Zeugma a superioribus. Zeugma est a posterioribus in *l.* 4. §. *cum igitur, ff. de in diem addict.* In prima parte, *cum tunc recedatur ab emptione, etc.* est subaudiendum, cum melior est conditio. In specie *d. leg. Mævio*, cum dixit, Primo partem dimidiam; perinde est, ac si dixisset: Partem dimidiam Primo lego. Sunt ergo omnes re conjuncti, et deficiens portio Secundi pro rata cuique accrescit, et duæ partes Tertio, cui totus fundus legatus est. Primo una pars cum dimidia. Et sic sunt re conjuncti, vel in totum, vel in partem, *l.* 3. §. *non solum, de usufr. accresc.* Primus et Secundus videntur re conjuncti in eundem semissem propter Tertium, qui non essent, Tertio non adjecto, ut in *d. l. triplici.* Primum exemplum est: Primus et Secundus hæredes sunto, Tertius ex semisse: Primus et Secundus videntur verbis et re conjuncti. Et si non adjecisset Tertium, non essent re conjuncti: nam unus ferret unum semissem, alter alterum semissem. Primus hæres esto ex semisse, ex qua parte Primum et Secundum instituo, Tertius ex semisse. Primus et Secundus sunt conjuncti re: si Tertius non fuisset adjectus. Primus et Secundus vocarentur in semissem, et sic re non essent conjuncti: et sic in hoc proposito, cum ait: Primo dimidiam, Secundo partem dimidiam lego. Tertio eundem fundum do lego: propter Tertium Primus et Secundus videntur conjuncti re: et si non esset adjectus, non venirent in eandem partem: et secus est si totum Primo legarit Tertio non adjecto: ut Primo fundum Sejanum, Secundo fundum eumdem lego: nam erunt re conjuncti, ut ait Accurs. ad verbum *separatim*, quia hic est Zeugma a posterioribus.

Nunc expendamus ea, quæ Bartolus in hanc leg. adnotavit.

Bartolus duo facit: Primo ponit oppositiones, dein quæstiones quamplures: si duobus eadem res legetur separatim, re conjuncti sunt, et inter eos est jus accrescendi. Bart. objicit *l. penul. de usufruct. accresc.* In ea lege duobus separatim eadem res legatur, et tamen non sunt re conjuncti: sed hoc ideo fit, ut et Bart. animadvertit, quia ibi singulis legavit ab hæredibus singulis, qua in re ab initio partes testatorem dare voluisse conjectamur. Finge: duo sunt hæredes, et duobus legavit eandem rem ab hæredibus singulis: si hæredes sint semissarii, erunt quoque legatarii semissarii. Et similiter tribus hæredibus institutis ex æquis partibus, tribus legat eandem rem: videtur testator æquas partes fecisse. Et quod dicitur conjunctos esse re, quibus eadem res separatim legatur, hoc ita verum est, si legetur ab eodem hærede, vel generaliter ab omnibus hæredibus, et uni legetur a pupillo in primis tabulis, vel alteri in secundis tabulis, *l. cohæredi*, §. *cohæres, de vulg. substit. l. plane.* §. *si conjunctim*, *lib.* 1. secus si singu-

lis legarit ab hæredibus singulis; atque ita fit, ut ex voluntate testatoris verbis conjuncti intelligantur: qui scriptura re tantum conjuncti apparent. Secundo affert *l. sicut*, *de adim. leg.* ex qua l. efficit, duobus eadem re separatim legata priori legatario ademptam videri, non utrique datam videri; ut si ita dixerit: primo fundum lego, fundum quem Primo legavi, Secundo lego: nam in persona Primi tacita ademptio videtur, id est, videtur ademisse legatum Primo, et dedisse Secundo. Dicendum ergo ea verba, fundum quem Primo legavi, eum Secundo lego, posse accipi bifariam, ut Primus et Secundus sint re conjuncti, vel ut a Primo transferatur legatum in Secundum, *l. si pluribus*, *lib.* 1. Et Alciatus ait, Primo ademptum legatum, quod probo. Re autem conjuncti videntur, si dixerit: quod Primo legavi, idem Secundo lego: vel si ita: ex qua Parte primum hæredem institui, ex eadem Secundus hæres esto, *l. Julianus*, *de hæred. instit.* Tertio objicit adversus definitionem re conjunctorum: oratio soluta habetur pro conjuncta: soluta est hæc: Primo fundum Sejanum lego, Secundo fundum Sejanum lego; quod est exemplum re conjunctorum. Ergo re soluti habentur pro conjunctis. In ea tamen specie non tantum re, sed et verbis conjuncti sunt, idque ex mente testatoris, *l. sæpe*, *de verb. signific.* Et propositio vera est ex conjectura voluntatis testatoris. Deinde in hac specie, non est soluta oratio: soluta est omnino in qua desideratur conjunctio, Atqui in hac specie non desideratur conjunctio. Quarto objicit, quod separati re dicantur disjuncti in *l. un. C. de caduc. toll.* sed hoc ideo fit, quia cum dicimus conjunctos, vel disjunctos, respicimus ad scripturam. Quinto in eam partem hujus legis, qua tale exemplum datur verbis tantum conjunctorum. Titio et Sejo fundum ex æquis partibus lego: hi sunt verbis tantum conjuncti: sic argumentatur: expressio eorum, quæ tacite insunt, nihil operatur: hoc tacite inest, ut partes fiant, *l. legata*, §. 1. *lib.* 1. *l. expressa*, *de regul. juris*: Expressa pupillaris excludit matrem: tacita pupillaris non excludit, *l. precibus*, *C. de impub. et al.* potest adduci exemplum ex *l.* 3. *Quibus mod. ususfruct. amitt.* ususfructus finitur morte fructuarii, et capitis diminutione, si non sit repetitus hoc modo: lego tibi usumfructum, etiamsi capite minutus fueris: si legetur ususfructus, tacite videtur inesse usque ad mortem: sed si expressim dixerit, se legare usumfructum, quandiu vivat, intelligitur repetitus ususfructus. Si expresserit, illi, si volet, lego, conditionale est legatum, et non trasmittitur in hæredem legatarii, *l. si ita expressum*, *de condit. et demonst.* quia conditio videtur injecta. Atque ita expressa hæc verba *si volet*, faciunt conditionem, quæ intellecta non faciunt; atque ita expressionem eorum, quæ tacite insunt, nihil operari dicere possumus. Fateor expressionem ejus tantum, quod inest, nihil operari, id est, si sermone tuo explanes, quod inest, *l.* 3. *lib.* 1. ubi hæc verba: si hæres adire voluerit, sumuntur ex rei natura, et sic testator demonstrare voluit, quod tacite inerat. Sed plerumque exprimendo ea, quæ tacite insunt, aliud agit; et in summa, espréssio eorum, quæ tacite insunt, nihil operatur, si nihil aliud agimus quam quæ verbis insunt: sed si aliud agimus, non est tantum expressio eorum, sed amplius quiddam: assumptio vera non est. In legato duobus relicto hoc inest, ut partes fiant. Fateor: sed non ita ac si exprimeretur: nam exprimuntur æque partes ut fiant ab initio. Fateor, quod expresserit testator æquis partibus; non sunt ideo re conjuncti, quia et demptis his, essent verbis conjuncti: nego, quod expresserit, æquis partibus, ideo esse verbis tantum conjunctos, quia demptis his, non essent tantum verbis conjuncti, sed re et verbis, et expressio partium facit, ut sint tantum verbis conjuncti. Sexto respicit intellectum quem Joannes dedit, et Bart. sequitur, re tantum conjunctum verbis tantum conjuncto præferri, re tantum conjunctum non præferri re et verbis conjuncto. Itaque Bart. hæc, *quod si re*, interpretatur. Septimo pertinet ad id quod dicitur inter conjunctos esse jus accrescendi, et objicit *l. et Proculo* 20. *lib.* 2. species hæc est: quidam legavit servo communi: repudiante uno ex dominis, an accrescet alteri? Ait, non accrescere: quia non sunt conjuncti: itaque tantum abest ut obstet, quin imo ait, jus non esse accrescendi, quod non sint conjuncti, sed Bart. ait, non sunt conjuncti a testatore, sed a lege: et tamen non est inter eos jus accrescendi; sed ait legem, *re conjuncti* esse de conjunctione testamentaria, illam vero legem esse de legitima: sed hoc falsum est, nam quos legatarios non conjungit testator, lex etiam non conjungit: verum alia ratio est hæredum: nam quos testatore hæredes non conjunxit, fictio juris conjungit. Obstat lex *et Proculo*: sed Celsus ejus auctor est in *l.* 1. §. 1. *de usufr. accresc.* Julianus, qui fuit diversæ sectæ, reprehendit Celsum, eo quod nominatim respondet rationi Celsi: nam ait, non inspiciendam esse personam dominorum, sed servi legatarii: ut servus unus est, ita domini ejus servi pro uno habentur: porro unus non potest scindere legatum; sed si partem agnoscat, invitum eum sequetur altera pars, *l. si cui res* 58. *lib.* 2. in *d. l.* 1. §. *interdum*, notatur idem sensisse Julianum, quod Celsus. An sint re conjuncti, si quis ita leget: Titio decem, lego, Secundo decem lego. Prima quæstio, an sint re conjuncti, quibus ita legatur: Primo decem le-

go, Secundo decem lego: si dixerit, Secundo eadem decem lego, sunt re conjuncti: si dixerit, Secundo decem lego, dubitatur, an sint re conjuncti: nam ducto argumento a stipulationibus, probabitur non esse conjunctos ex *l. stipulatio ista* 38. §. *eum qui, de verb. oblig.* si ita stipuler, mihi decem et Titio decem, eadem decem dixisse videbor. Ergo debentur tantum quinque, Titio nihil debetur, quia alteri stipulamur inutiliter, et pars Titii mihi non accrescet: et ideo dicerem non esse jus accrescendi in contractibus, ut patet ex *l. si mihi et Titio*, 110. *eod. tit.* Ergo dicam Primum et Secundum conjungi in eandem summam, ducto argumento a stipulationibus ad legata, quod frequens est in jure, ex *l. eum qui ita stipulatur, eod. tit.* At si stipuler mihi et Titio decem, una decem videor communiter stipulari, non alia: atque ideo mihi debebuntur quinque, sicut ex priori, Titio nihil debebitur, nec pars inutilis mihi accrescet. At in summa si stipuler mihi et Titio decem, una tantum decem communiter stipulor: sicut, inquit, is qui legat Primo et Secundo decem, non aliud intelligitur quam una decem duobus communiter legare. Conveniunt stipulatio et legata in hoc: si stipuleris mihi et Titio decem, una decem stipularis: si etiam leges Primo et Secundo decem, una decem communiter legasti: nam priori casu valet stipulatio in persona tua, non in altera, in unaque persona debetur legatum: cur in hoc non fit comparatio, ut una decem videantur legata, et debeantur, in stipulatione secus? In priori specie *d. legis eum qui*, facit comparationem legatorum, et stipulationum, in posteriore non facit. Denique si quis stipuletur sibi et Titio decem, una decem stipulatur. Et in posteriore specie est summa differentia inter legata, et stipulationes: nam ambigua est hæc oratio, mihi decem, Titio decem, quod non ita est si leget mihi decem, et Titio decem, *l.* 1. *lib.* 2. In priore ergo specie est ambiguitas, in posteriore non, et in ambiguis facimus interpretationem contra stipulatorem, *d. l. stipulatio ista*, §. *in stipulationibus*, *l. cum quæritur* 26. *de reb. dub.* In legatis voluntas testatoris consideratur, et secundum quod credibile est testatorem cogitasse. Quo loco re conjunctis legetur, nihil interest; nam etiam sunt re conjuncti, quibus eadem res legatur longo intervallo, ut puta si uni testamento legetur, alteri codicillis, uni in prima parte, alteri in una parte testamenti: contra, quibus longo intervallo legatur si non sunt re conjuncti, nec si statim eis legetur, erunt conjuncti. Exempla sunt hi, quibus singulis a singulis hæredibus legatur, *l. pen. de usufr. accresc.* sed differentia quoque est in hac specie, mihi et Titio decem: Primo et Secundo decem: nam fateor quidem utrobique una decem intelligi: sed si stipuler mihi et Titio decem, Titio ergo inutiliter, pars inutilis mihi non accrescit, *d. l. si mihi et Titio, de verbor. obligat.* Dubitatum tamen fuit, an mihi accresceret in §. *quod si quis, Instit. de inutil. stipulat.* sed in dubio est pronuntiandum pro promissore: maxime cum pœna est in stipulationem deducta, quæ dividitur numero, non corpore, quia est corporalis res, id est, qualitas: secus erit si promiserit mihi et Titio servitutem: nam præstabit mihi integram servitutem, veluti jure accrescendi, *l.* 5. *comm. præd. l. fundus* 64. *de contrah. empt.* Idem in stipulatione: nam si stipuler mihi fundum et Titio, mihi integer fundus præstabitur: secus in pecunia, quæ ab initio intelligitur dividi. Et sic in ceteris rebus conveniunt stipulationes, et legata, præterquam in pecunia: si legentur mihi et Titio decem, Titio tamen inutiliter, quia incapaci: mihi accrescit, quia in legato fit latior interpretatio. Secunda quæstio an sint re conjuncti, quibus eadem res legatur, ut solidum quisque capiat; sed nihil facilius: *lex* 20. *sup. hoc tit.* hoc modo ait, non communicandi animo legari, et re uni soluta, alterum nullum jus in rem ipsam habere: non sunt ergo re conjuncti: deinde si sunt conjuncti, est inter eos jus accrescendi: falsum autem extremum: falsum ergo primum. Finge: Primus et Secundus hæredes sunto. Tertius ex semisse hæres esto. Primus et Secundus instituti sine parte sunt conjuncti re et verbis: vel Tertius ex semisse hæres esto: Primus et Secundus hæredes sunto, quod idem est in legatis: verum non habent jus accrescendi, id est: deficente Primo, non accrescet soli Secundo, *l. item quod* 17. §. 1. *de hæred. instit.* ubi tractat de his, qui sine parte instituuntur: sed satis sunt conjuncti: non tamen quantum ad jus accrescendi, sed intellige præcipuum, quia etiamsi intelligantur Primus et Secundus conjuncti in eundem semissem, non tamen in eum sunt conjuncti palam: et hæc reticentia testatoris facit, ut non habeant jus accrescendi præcipuum.

Obstat *l. hæredes* 63. *eod. tit.* si hæredes instituantur, inquit, sine partibus, interest: nam si separatim, uno deficente accrescit omnibus: sed si conjunctim; uno ex conjunctis deficient, non accrescit omnibus, sed reliquis. Quod pugnare videtur cum *d. l. item quod*, sed vera est *l. hæredes*, si omnes hæredes scribantur sine partibus, hoc modo: Tertius hæres esto. Primus et Secundus hæredes sunto: nam hoc casu deficiente Primo, servabo jus præcipuum Secundo, *l. liber* 59. §. *Titius*, *eodem tit.*

Sunt qui respondeant ad *d. l. hæredes*, aliud esse restituere hæredes sine parte, aliud sine par-

tibus, et §. 1. *l. item quod*, ait, sine parte, et *l. hæredes sine partibus*, ut aliud est ex parte hæredes instituere, aliud ex partibus. Et sine parte instituo, si dicam: Primus et Secundus hæredes sunto, ut deficiente Primo, non accrescat soli Secundo, sed omnibus sine partibus, non tamen sine parte, id est, ex parte, sine partibus: ut Primus et Secundus ex semisse hæredes sunto, ut deficiente Primo, soli Secundo accrescat, non ceteris: quod verum est, ut in *l. hæredes*: sed hæc lex comprehendit etiam eos, qui instituuntur sine parte. Deinde *lex hæredes* loquitur de his, qui instituuntur sine partibus ergo de his, qui sine parte instituuntur, sed non contra: ex parte autem, Primus et Secundus ex semisse æquis partibus hæredes sunto: et hoc casu deficiente Primo, dicunt non accrescere soli Secundo, quod est falsissimum: nam si ex parte instituti habent jus accrescendi præcipuum, cur non habebunt hi, qui ex partibus instituuntur? Ex partibus sine parte: Primus et Secundus hæredes sunto æquis partibus: quo casu, deficiente uno, alteri soli accrescit.

Tertia Quæstio. Quærit Bart. an sint re conjuncti cohæredes sic instituti: Primus hæres esto ex semisse: qua ex parte Primum institui, ex ea parte Secundus hæres esto: sic videtur ex *l. Julianus*, *de hæred. instit.* quia coguntur in unum semissem si modo Tertius adjiciatur: nam Tertio non adjecto, non sunt conjuncti re, nisi fictione juris, qua hæredes semper sunt conjuncti re. Item, Primus hæres esto ex semisse, ex parte, qua institui Primum, hæres esto Secundus, *l. triplici*, *de verbor. signif.* ut Primus et Secundus sint re conjuncti, adjecto Tertio, videlicet quia in institutione Secundi intelligitur primi institutio; itaque non solum re, sed etiam verbis conjuncti sunt. Ratio dubitandi hæc est. Ex qua parte vel eadem parte duobus modis intelligi potest, ex eadem parte simili, sed non eadem, vel simili et eadem. Et *l. Julianus* ait, in eandem partem, non similem alteram vocari. Deinde quærit, si Primo legetur totum, Secundo pars, an ambo sint re conjuncti, id est, in totum, vel in eam partem, et hoc nihil apertius ex *l. Mævio* 41. *sup. de leg.* 2. Eum, cui totus fundus legatus est, conjungi cum eo, cui partem lego. Et ex *l.* 3. §. *non solum*, *de usufr. accresc. l. qui usumfructum*, *inf. de verbor. obligat.* sed ita accipienda est, ut deficiente Secundo, Primo accrescat pars, et habeat totum: deficiente autem Primo ut non accrescat Secundo, sed dices: jus ergo accrescendi non est reciprocum? Imo, sed in eo, in quo sunt re conjuncti; sunt autem illi conjuncti tantum in dimidia. Ergo cum Secundus habeat dimidiam, habet id, in quo conjunctus est. Accrescere autem dicitur, quod decresceret concurrente altero; et quod non decresceret, concurrente altero, non dicitur accrescere. Ex his principiis dici potest, si legetur Primo dimidia, dein Secundo dimidia, deficiente Primo, non accrescit Secundo: sed si legaverit Primo dimidiam, Secundo dimidiam, Tertio dimidiam, deficiente Primo, accrescit ceteris, ne minus habeant dimidia; aliter sive duobus, sive tribus leget tertias, deficiente uno, non accrescit ceteris, ne plus habeant tertia. Et hoc totum pendet ex voluntate testatoris: unde ratio juris accrescendi manat: et stultum est, originem juris ejus referre ad leg. Papiam, quæ eo spectabat, ut aboleret jus accrescendi, et caducum fieret: et ex *l.* 5. *de vulg.* volunt id confirmari per legem, inquiunt, id est, legem Papiam: sed inde male inferunt, jus accrescendi esse ex lege Papia. Per legem fit non quod fit auctoritate legis, sed quod fit, non impediente lege, cum lex Papia jus accrescendi ægre parentibus conservaret. Si legarit Primo totum, Secundo dimidiam, sunt conjuncti re, et primo accrescet pars deficientis Secundi, non contra. Nec obstat *lex cum quæstio*, *C. de legat.* quia cum loquitur de partibus faciendis inter legatarios, et definit, duos semisses, posteriori legato videtur detraxisse semissem. Duplex est quæstio: una de partibus faciendis, altera de jure accrescendi; si etiam quæratur de partibus faciendis, nihil interest, an legetur Primo pars an totum, sed in hoc tantum interest, quod si sequatur legatum partis, dicimus id detrahi, vel eximi priori legato: si præcedat legatum partis, dicimus legatum partis non transferri in sequens legatum, et cum eo commisceri: effectus tamen idem est, ut legatum speciale si sequatur, deroget generali, si præcedat, non transferatur in sequens, *l.* 1. *de auro et arg. leg.* Et in hac quæstione totum generaliter capitur; in hocque proposito genus a toto non separamus: nam si Primo legentur servi, Secundo Stichus, ambo conjuncti sunt in eum Stichum et deficiente Secundo, Stichus Primo accrescet, vel repudiante Secundo, in *l. ult.* §. *ult. de auro et arg. leg.* mulier quædam ornamenta sua legaverat: deinde quædam jussit in sepulchrum inferri, quod perinde est ac si non jussisset. Ergo ea specialia vestimenta non inferentur in sarchophagum, et erunt legatarii, non hæredis: nec obstat quod dicitur, generi per speciem derogari, *l.* 80. *D. reg. jur.* nam huic regulæ locus est in solvendis legatis, et concurrentibus omnibus legatariis, non in jure accrescendi. Prima quæstio juris, an sint verbis conjuncti quibus ita legatum est: Primo fundum lego, Secundo eundem fundum lego æquis partibus, et sunt verbis conjuncti, quasi repetito legato Primi in legato Secundi: repetitio vim conjunctionis habet, ut in hac specie: Primus ex semisse hæres esto.

Secundus qua ex parte Primum institui, hæres esto: nec obstat *l.* 3. §. 1. *quibus mod. ususfr. amitt.* sed ejus longe alia est species, quam sit proposita in hac quæstione: species est: lego Primo et Secundo usumfructum, et si Secundus capite minutus erit, eidem usumfructum lego. Ita repetitur ususfructus. Secundus capite minutus est: post capitis diminutionem habet usumfructum: quæritur, Secundo habente usumfructum, ex repetitione, an salvum sit jus accrescendi, quod erat ante? Et lex ait: esse salvum perinde atque, si non repetiisset legatum, et in locum Secundi substituisset Tertium, hoc modo: Primo et Secundo fundum lego; et si Secundus capite minutus erit, Tertio lego: an erit jus accrescendi inter Primum et Tertium? utique: quia re conjuncti sunt, licet verbis non sint conjuncti. Quod dicat, verbis non esse conjunctos, ducunt argumentum ineptum ad hanc quæstionem: quia non adjicit æquis partibus. Secunda quæstio est, an sint verbis conjuncti? cuilibet ex libertis meis fundum lego æquis partibus, et conjuncti sunt verbis et re, ac si dixisset: Primo et Secundo lego ex æquo fundum, et detractis his verbis (æquis partibus) sunt conjuncti re et verbis, vel re tantum; consequens est igitur ut his verbis adjectis sint conjuncti re et verbis. Tertia quæstio est, an sit verbis conjuncti: Primo fundum, Secundo autem eundem fundum lego æquis partibus? maxime, quia repeti videtur legatum Primi, et quia demptis his verbis essent re conjuncti, vel verius re et verbis. Nec obstat *l. Lucius* 78. §. *quæ habebat, ad Trebel.* species hæc est: uxor maritum hæredem scripsit, eum rogans ut restituat hæreditatem filio, ita tamen ut filius decem uncias habeat, nepos ex eo duas: nepos decessit vivo avo et patre, quæritur an filio, qui supervixit patri suo debeatur universa hæreditas ex causa fideicommissi: item post mortem nepotis mortuus est pater, quæritur an verba hæc: *ita tamen, ut filius decem uncias, duas autem nepos habeat*, vim hanc habeant, si nepos et filius fuerunt in rerum natura die fideicommisssi cedente? Et ait, filio deberi tantum decem uncias: sed non ita proponitur species, ut quæstio se habet, sed an sint verbis conjuncti nepos et filius: quanquam vix censentur verbis conjuncti, nisi quibus æquales partes legantur: cur non est jus accrescendi inter eos? Duarenus ait, ibi agi de partibus faciendis, cum alter sit mortuus. Sed dicendum ideo inter eos non esse jus accrescendi, quia non fuit jus accrescendi inter fideicommissarios jure antiquo et novo. Altera ratio est, ne plus habeat filius, quam testator voluerit; decem autem dari tantum voluit.

Quarta quæstio, an sint verbis conjuncti quibus ita legatur: Primo aut Secundo fundum lego æquis partibus: et detractis his verbis, sunt conjuncti re et verbis, *l. pen. C. de verb. sign.* adjectis ergo, sunt re et verbis conjuncti: si legetur res illa, aut illa, disjunctio non capitur pro conjunctione, ut si ab illo hærede, aut illo legetur: sed si hoc modo tutor detur, disjunctio capietur pro conjunctione, et falsa est disjunctio, παραδιάζευξις.

Nunc de re et verbis conjunctis, Bartolus nunc exemplum dat re et verbis conjunctorum: suppeditat vero multa lex *triplici de verb. sign.* unum §. *si eadem, de legat. Instit.* Primo et Secundo fundum lego, sunt conjuncti re et verbis. Petrus contra, re et verbis conjunctos esse quibus solidum singulis legatur, at partes his legantur, quod est falsum: nam singulis ab initio solidum legatur; concursu habent partes: nec hac in re distant re conjuncti a re et verbis conjunctis: nam utrique ab initio habent solidum, concursu partes: hoc tamen discrimen est, quod re tantum conjunctis palam singulis solidum adscribitur: re et verbis conjunctis non ita manifeste, quæ differentia facit, ut re tantum conjunctis accrescat invitis, et non possint scindere, quod ab eis palam legatum est; re autem et verbis conjunctis non item. Eademque faciebat, ut lege Papia re tantum conjunctis accresceret solidum: re et verbis, non item. Deinde Bart. quærit, quibus modis contingit conjunctio legitima: nam quæ hactenus diximus, sunt de conjunctione testamentaria: legitima est, quæ fit juris potestate, non judicio testatoris. Conjunctio legitima in hæreditatibus locum habet, id est, hæredes quos testator non conjunxit, lex conjungit: ut, Primo instituto ex semisse, Secundo ex altero semisse, hi neque re, neque verbis conjuncti sunt: Primo tamen deficiente pars ejus accrescet alteri juris potestate, *l. interdum*, §. 2. *de hæred. instit.* tacito jure, ut ait *l. qui ex duabus*, §. 1. *et l. servus communis, de acquir. hæred.* singuli hæredes vocantur in assem, quamvis a testatore separentur: quæ fictio cessat in legatariis: nam hæredes unius personæ vice funguntur, non legatarii; ideoque si Primo legetur fundus ex semisse, Secundo, ex altero semisse: alterutro deficiente, non accrescet alteri: in legatis, quos non conjunxit testator non conjungit lex; nisi in eo, quod excedit duodecim uncias: qua ratione si legetur Primo dimidia, Secundo dimidia, Tertio dimidia, deficiente uno ex his, accrescet ceteris, deficientibus duobus, nihil accrescet Tertio. In specie *leg. et Proculo, lib.* 2. *l.* 1. §. 1. *de usufr. accresc.* quæ pugnant invicem, duo non sunt conjuncti conjunctione legitima, sed inspecta persona servi; qui ex dominis legatum capit, totum capit, quia servus scindere nequit: sicut ipse servus pro parte non potest scindere legatum, sic unus dominus, qui solus capit legatum. Hactenus

de legitima conjunctione. An inter re conjunctos tantum, seu disjunctos, aut verbis tantum, aut re et verbis conjunctos, sit jus accrescendi, supra ostensum est. Nunc videamus an jus accrescendi transeat in successorem omnem nam alius est successor juris, ut hæres bonorum possessor, alius rei, ut emptor, vel ex contractu ut ait Scævola in *l. de accessionibus, de divers. tempor. præsc.* si moriatur legatarius die legati cedente, jus legati transit in hæredem. Ergo jus accrescendi, quod jus legati est integrum uti a testatore ab initio adscriptum est, *l. hæc scriptura* 26. §. 1. *de cond. et dem.* Finge: uni pure, alteri sub conditione legatum est, vel hæreditas relicta: deficiente conditione portio accrescit ejus hæredi, cui pure hæreditas relicta est, modo ea adita sit. Re conjuncti sunt, quibus eadem res legatur, vel hæreditas uni pure relinquitur, alii sub conditione, *l. si separatim* 30. *D. de condit. et demonstrat. et l. idem* §. 1. *de usufr. accresc. d. l. hæc scriptura*, §. *ult.* Jus accrescendi inter eos non est utroque adeunte, sed ei qui adiit, portio non adeuntis accrescit, *l. un. C. quand. non pet. part. peten'. acer.* quæ loquitur de liberis, qui vocantur ex cap. unde liberi; si lege veniant jus est accrescendi. Idem si non lege veniant; ei qui bonorum possessionem agnovit, accrescit portio ejus, qui non agnovit. Omittere est proprie excludi tempore, et non petere intra tempus: *l. 1.* §. *ult. ut in poss. leg.* Omissam, vel repudiatam hæreditatem aut omissam intra centum dies, nullo agnoscente, vel omnibus agnoscentibus, non est jus accrescendi, sed uno petente, altero non. Item ex *d. l. hæc scriptura*, intelligimus deliberante hærede, hæredi ejus, qui agnovit legatum accrescere: denique jus accrescendi transmitti in hæredem modo pro sua parte defunctus adierit. Repudiante quoque altero, jus accrescendi est, *l. si ex pluribus* 9. *de suis et legit. hær.* cujus prima pars est de jure accrescendi et facilis, posterior est de jure substitutionis, quæ difficillima: in parte legis priore, ex pluribus legitimis hæredibus quidam non adierunt, reliquis, qui adierint, accrescet illorum portio, et si decesserint, qui adierant, antequam accresceret, hæredibus eorum accrescet. In posteriore ait, aliam esse causam hæredis instituti: et cohæredis substituti. Finge: duos hæredes feci, Primum et Secundum. Primum substituo Secundo. Primus est cohæres, et substitutus cohæredis. Primus adit ex institutione, deinde decessit, an jus substitutionis sequitur hæredem ejus? Ita distinguit: si vivo Primo delata est hæreditas ex substitutione, quamvis non sit adita, transmittitur in hæredem Primi: sed si decesserit, antequam ei deferretur hæreditas ex substitutione deliberante Secundo, substitutio hæredem non sequitur. Jus substitutionis nondum delatum non transmittitur, quia jure substitutionis portio cohæredis defertur, quasi alia quædam hæreditas. Hæreditas autem non adita non transmittitur, quæ est regula juris antiqui et novi, civilis et Prætorii, *l. 6. et 7. D. de inoff. testam. l. un.* § 5. *et* §. *cum autem in superiore*, *C. de cad. toll.* Jure accrescendi portio cohæredis accrescit quasi mihi relicta et quasi mea, quia ab initio mihi as intelligitur relictus potestate juris. Aut igitur capio partem hæreditatis cohæredis ut aliam hæreditatem: et hanc non transmitto, nisi eam adiero, vel nisi mihi fuerit vivo delata: aut capio eam quasi meam, et tunc eam etiam mihi non delatam transmitto. Ad *d. l. si ex pluribus* addamus, hæredem hæredis instituti, ejusdemque substituti, non venire jure substitutionis, sed hodie habeo integrum jus accrescendi, quia lex Papia jus accrescendi sustulit, non jus substitutionis, quo modo obviam itum est caducis, et sic leges novæ ut Papiæ abrogant jus accrescendi, non jus substitutionis. Secunda differentia. Jus accrescendi porrigitur ad omnes hæredes, nisi jus conjunctionis factæ a testatore quibusdam tribuat jus præcipuum: et porrigitur in omnes collegatarios conjunctos re, nisi supervivat aliquis conjunctus etiam verbis, et hic habet jus præcipuum, jus accrescendi transit in hæredem hæredis, vel legatarii, etiamsi decesserit antequam deferretur portio: jus autem substitutionis est jus singulare, quod non porrigitur in hæredes hæredis, nisi decesserit posteaquam adierit, et ei delata sit hæreditas. Tertia differentia. Ei qui amisit partem suam, non accrescit altera, excepto usufructu, *l. si totam, de acquir. hæred.* Ei qui aufert partem suam, jus substitutionis, quæ contigit postea, salvum manet, *l. ex facto*, §. *ult. de vulg. et pupill.* Hæreditas ergo non adita non transmittitur, ita tamen ut si nulla ex parte hæreditatem adierim ex institutione, vel substitutione, nihil in hæredem meum transmitto. Sed quid si adivi ex parte aliqua? ut institutus sum ex parte aliqua, et cohæredi substitutus in primum casum, id est, vulgari substitutione: adivi ex institutione, et mortuus sum delata mihi hæreditate ex substitutione, sed non adita, an transmittam jus substitutionis? maxime. Atque ita non adita hæreditas transmittitur: nam qui adivit ex institutione, adiisse videtur ex substitutione: et semel tantum adeundum, *l. si solus*, §. *ult. de acq. hæred.* nam aditio est actus legitimus: omnes autem actus legitimi semel tantum fiunt, *l. sed cum patrono, de bon. poss. l. servi electione, lib.* 1. quia quæ delata est, et adita videtur, et satis est, quod semel adii, et substitutio est appendix institutionis, *l. toties, D. de acquir. hæ-*

redit. quæ ait toties videri quem adiisse etiam ex causa substitutionis, id est, non tantum ex causa institutionis, sed substitutionis, quoties delata sit substitutio: nam si decesserit, non delata hæreditatis parte ex substitutione, non acquirit eam, nec transmittit, at transmittitur jus accrescendi etiam sibi non delata parte hæreditatis: Ergo jus accrescendi, et substitutionis similia sunt, quod non est opus nova aditione ut quid obveniat jure substitutionis, vel accrescendi: dissimilia in eo, quod jus substitutionis nondum delatum non transmittitur: jus decrescendi transmittitur. Altera species: institutus ex parte una pure, ex altera sub conditione, adii pure, et mortuus sum, delata mihi ex conditione institutionis hæreditate, sed nondum adita, quæro an transmittam? Et id quidem diversum erit si decessero ante conditionem; nam non transmittam jure institutionis, sed transmittam jure accrescendi, et sic duobus istis casibus non delata, et nondum adita hæreditas transmittitur ad hæredem jure accrescendi, quia adivi ex aliqua parte. Diximus supra de omni successore: varii enim sunt successores in rem: varii quoque in jus universum. In successorem hæredis jus accrescendi transire etiam nondum delatum defuncto, et hac in re distare a jure substitutionis, et explicuimus legem *si ex pluribus*, quæ explicanda est secundum jus novum, id est, legem Juliam et Papiam, quæ abrogabat jus accrescendi, non jus substitutionis *l. un. C. de caduc. toll.* et hæredibus scriptis, non autem legitimis derogabat jus accrescendi. Quare in *d. l. si ex pluribus*, legitimus hæres mortuus ante sibi delatam hæreditatis portionem confert cum hærede scripto et substituto, qui decessit post aditam hæreditatem: eadem ratione hæres scriptus, qui decessit post aditam hæreditatem, antequam ei deferretur portio non adeuntis, non confert: deinde hoc tantum agit, ut intelligatur aliam esse causam hæredis legitimi, aliam hæredis scripti: hæredi hæredis legitimi, qui adiit, accrescit portio non adeuntis, quæ non accrevit defuncto: hæredi hæredis scripti, et cohæredi substituti, qui adiit ex sua institutione, jure substitutionis, non obvenit portio non adeuntis, quæ non fuit delata defuncto: sed hæredi hæredis legitimi accrescit portio non adeuntis, quæ non accrevit defuncto, ut et hæredi hæredis instituti jure accrescendi, quæ non fuit delata; sed jure substitutionis adiri non potest hæreditas non adita, *l. toties, de acquir. hæred.* ubi, *toties acquirere*, id est, quoties repudiatur, vel cessione hæredis substitutione eis delata est hæreditas. Cui legi ex jure novissimo et antiquo addi potest, hæredem hæredis instituti, et cohæredi substituit, qui adiit ex sua substitutione, mortuo instituto, eodemque substituto ante delatam hæreditatem ex causa substitutionis, capere jure accrescendi; quod etiam in substituto pupillari locum habet, *l. qui patri, eod.* et similis est ei cui substituitur sub conditione, *l. 1. §. id quod ex substitutione, D. ad leg. Falcid.* ubi jure accrescendi accrescit portio, si extiterit conditio post mortem ejus, quam nequit acquirere jure institutionis: et ita accipienda est *l. qui ex duabus* 55. *D. de acquir. hæred. et* §. 1. legis præcedentis.

An jus accrescendi transeat in fideicommissarium, cui ex Senatusconsulto Trebell. restituitur hæreditas.

Fideicommissarius successor est juris, *l. non enim ad Trebell.* jus accrescendi in hæredem successorem juris transit, an ergo in fideicommissarium? minime: in eum enim, qui directo jure succedit in universum jus, transit jus accrescendi. Finge: hæres institutus ex semisse rogatus est Titio restituere semissem: restituit: post restitutionem ei accrevit aut delata est portio hæredis deliberantis: an ea portio accrescit fideicommissario: et debetur ex causa fideicommissi? minime. Si hæres sponte adierit, et restituerit hæreditatem, uti plus habeat, quam testator ei dari voluit, cur in *l. Lucius* 78. §. *quæ habebat, ad Trebell.* filio cui voluit dari decem uncias, non accrescunt duæ datæ nepoti? ne videlicet plus habeant, quam testator dari voluerit. Jus autem accrescendi est jus retinendæ partis ejus, qui non concurrit, vel jus hæreditatis, vel legati integrum, nec deminutum per socii concursum: et ita plerumque accrescit, id est, non minuitur. Ergo quod accrescit hæredi scripto, non potest dari fideicommissario, quin faciat contra voluntatem testatoris: in hac igitur specie accrescet portio hæredis, etiam post restitutionem, hæredi scripto, quasi ab initio ei a se relicto, non fideicommissario: verum obstat *lex Papinianus* 45. *ad Trebell.* loquitur ea lex de eo, qui coactus adiit: is enim non retinet portionem hæredis, non de eo, qui sponte adiit; at qui suspectam adiit hæreditatem, et coactus ei reddidit, indignus est ut ex voluntate defuncti, vel occasione ejus quicquam quasi hæres consequatur: quare id omne prædit, quod heberet si hæreditatem sponte adisset. Falcidiam igitur perdit, et præceptiones: substitutionem pupillarem factam sub conditione hac, si patri hæres erit, hoc modo: quisquis mihi hæres erit, impuberi filio hæres esto, mortis causa capionem, si cui legatum sit, si hæredi dederit, *l. is cui* 34. *de cond. in deb.* Cui obstat *l. qui hæredi* 44. §. *cum hæreditas, D. de cond. et demonstr.* Sed benignius est, ut ei non auferatur mortis causa capio, quam jure ipso perdit, et per-

dit jus accrescendi, *l. ita tamen* 27. §. *qui suspectam*, *et* §. *si præceptis*, *et l. si patroni* 55. §. *adeo*, *ad Trebell.* Contra non perdit ea, quæ veniunt jure institutionis, ut substitutionem pure factam. At qui sponte addit, nihil omnino perdit; retinet enim Falcidiam, et cetera, et quod accrevit post restitutionem, nec restituit hoc fideicommissario. Hoc ita esse confirmat *d. l. Papinianus*, cum loquitur de eo, qui compulsus adiit: species legis hæc est: quidam institutus ex semisse, et rogatus restituere hæreditatem Titio ex qua hæres scriptus est, suspectam dixit hæreditatem: compulsus tamen adiit, et restituit: deinde accrevit ei alia portio cohæredis, et hoc ignoravit fideicommissarius. Ulpianus ait, Papinianum tractare an opus sit fideicommissario alia actione, et an debeat hæredem scriptum iterum cogere ad adeundam portionem, quæ accrevit: et ait, securum eum esse, id est, deberi ei portionem, quæ accrevit, etiamsi non adierit hæres scriptus. Eo in loco duo videntur inesse menda. Primum, quia ponit fideicommissarium ignorasse portionem accrevisse hæredi scripto: itaque legendum, *Deinde fideicommissarius gnarus sit*, id est, cognoverit accrevisse: vel ut antiquitus loquebantur, gnarurit accrevisse: dein mendum est in his verbis, an opus sit ei alia actione: nam ad compellendum hæredem scriptum non est opus actione ulla; sed extra ordinem postulatur a Prætor decretum, ut cogatur adire, *l. recusare*, *l. si postulante*, *ad Trebell.* Et postulatio differt ab actione: itaque legendum *an opus sit ei alia aditione:* nam semel adeundum est tantum, etiamsi non adieris ex omni parte: nam portio vacans adjicitur, *l.* 6. *de bon. poss. l.* 35. *in princ. de acquir. hæred.* Qui semel adiit ex una parte tantum, omni videtur adiisse ex causa: quæ accedit jure accrescendi, vel substitutionis. Adjicit, *de illo solo quærendum etc.* Dubitari inquit, potius poterat, an opus esset nova restitutione potius, quam aditione: sed verius est, ut, tacito jure fideicommissarium ea sequantur, quæ hæres perdit coactus adire.

An Jus accrescendi in emptorem transeat.

Hæres institutus ex parte vendidit partem, vel legatum deliberante cohærede: vel ea legatario postea accrevit: cui accrescit, an emptori? Et Bart. et omnes definiunt, jus accrescendi transire in emptorem: non desunt magnæ rationes quibus contrarium asseramus. Jus accrescendi non tribuit plus quam testator dari voluit. Ergo ut non tribuat legatum alii, quam cui dari testator voluit. Alia est, quia vendita hæreditate id plerumque agitur, ut ait *l.* 2. §. 1. *de hæred. vend.* ut veneat, quod ad venditorem pervenit tempore venditionis: non igitur, quod post venditionem accrevit: nam et hæc non sequuntur fideicommissarium, si hæres sponte adierit. In contrarium tamen objicitur *l. si Titio* 53. §. 1. *de usufr.* portionem portioni accrescere, veluti alluvione in proprietate, secus in usufructu. Emptori igitur accrescit, cui portio est vendita in *l. si totam* 83. *de acq. hæred.* vulgo ita legitur, *si totam hæreditatem*, *aut partem*, sed male, quia tractat an accrescat. Florentiæ rectius: *si totam an partem*, id est, si totam eam partem: nam qui totam habet hæreditatem, ei nihil accrescit: d. lex est de incapaci, cui quia re non habet, non accrescit pars altera: ergo non accrescit venditori. Ad id quod dicitur, portionem portioni accrescere, respondendum est, comparationem alluvionis non omni ex parte respondere: sed hoc dicitur, ut intelligas portionem suam habenti alienam accrescere, non ei qui amisit. At qui vendidit suam partem, videtur possidere, *l.* 4. §. *ult. si quis omis. causa testam.* Ergo nec jus accrescendi transit. Contra is cui, ut indigno aufertur hæreditas, quia tacite fidem accommodavit, rem amisit, *l.* 5. §. *amittere*, *de his quæ ut indign.* ergo et jus accrescendi: nam et perdit Falcidiam, *l. beneficio*, *ad leg. Falcid.* perdit etiam caducum, Ulp. *tit. de cad. et omne emolumentum*, *l. cum quidam* 17. §. *in tacito*, *D. de usur.* non tamen substitutionem vulgarem, vel pupillarem etiam factam sub hac conditione, si patri hæres extiterit, *l. ex facto*, §. *ult. de vulg. subst.* Qua in re deterior est conditio ejus, qui compulsus adiit, quam qui tacitam fidem accomodavit nam is indignior est, qui quantum in se fuit, evertit totum testamentum patris, et secundas tabulas. Ad hanc quæstionem utrum jus accrescendi transeat in successorem, dubium movet Bart. posita specie hujusmodi. Quidam hæredes sibi in testamento instituit, vel legavit in hunc modum: Titius et filii fratris mei hæredes sunto: deficit portio unius ex filiis: an portio accrescat Titio, an ceteris filiis tantum? putat ceteros filios præferri Titio in portionem vacantem: nam licet Titius et filii sint re et verbis conjuncti, et deficientibus filiis omnibus, accrescat Titio: uno tamen ex filiis deficiente, accrescit ceteris filiis, non Titio. Quod verum est; quia filii pro una persona habentur, et si unus partem legati agnoverit, et repudiarit, eidem potius portio accrescit, quam collegatario, quia unum legatum non potest scindi, id est, nec res legata, nec actio: et ideo si ex una parte dixerit, se velle legatum, ex reliqua parte, nolle; tamen in totum legatum venit, *l. si cui res* 58. *lib.* 2.

Altera ratio, quia etiamsi Titius non sit re et verbis conjunctus filio, sed filiis, filius filio est magis conjunctus re et verbis, et filii Titio magis, quam filius Titio. Ad eam rationem confirmandam adducunt *l. interdum* 15. *in princip. de hæred. instit. l. si quis Attio* 7. *de usufr. accr.* quæ tamen non loquitur de jure accrescendi, sed de partibus faciendis. Quidam hæredes instituit Titium, et filios fratris. Duo semisses fient, unus dabitur Titio. In *d. l. si quis*, legatum hæredibus a semetipsis videtur, quia vice mutua obligati videntur, *l. ab omnibus* 104. §. *si Attio*, *l. quid ergo* 90. *lib.* 1. Huic definitioni obstat *l. pen.* §. *Lucius Titius testamento*, *sup. lib.* 2. ubi legato relicto Sejæ et libertis, et his, quos testamento manumisisset, adjecit: ita ne de nomine familiæ meæ exeat, donec ad unum ex illis proprietas perveniat: quæritur, an Sejæ debeatur dimidia, et alia manumissis. Et ait *perspicuam esse voluntatem testantis omnes ad viriles partes vocantis*: ut autem id colligatur quidam ponit in *d.* §. *Lucius*, eum legasse libertis tantum: quo casu fiunt viriles. Et quod adjecit, Sejæ, et manumissis, hoc adjecisse declarationis causæ, et Sejam fuisse libertam quod connumeretur numero eorum, qui sunt ex nomine familiæ, ex qua non posset esse nisi liberta: sed in hac solutione inest fraus, quod dicunt verba adjecta declarationis causa, quando legavit ante libertis suis: testamento autem manumissi non sunt liberti sui, sed orcini, Charoniani, liberti nullius, *l. si necem*, *de bonis libert.* et solebant legare sic, ut in *l.* 4. *de alim. leg.* Vaticinantur autem dum dicunt, Sejam libertam fuisse, cum alumni plerunque erant ex nomine educatorum: et quod jus est in liberis, idem est in alumnis, *l. in testamento*, *ff. de fideic. libert.* ubi capiunt alumni ex imperfecto testamento ut liberi, et tutores dati testamento alicujus perinde atque si liberis dati essent, confirmantur, *l. Nesennius*, §. 1. *de excusat. tut.* Et dubitabatur an succederent ut liberi, *l. nutritoribus* 10. *C. communia, de success.* an cum alumna esset connubium, *l. si quis* 26. *C. de nupt.* Alii ut se expediant, dicunt, viriles partes fieri, quia legaverat per damnationem: quandoquidem (dari volo) sunt damnationis verba, et inter legatarios per damnationem non est jus accrescendi: sed male, cum ibi agatur de partibus faciendis: ac preterea si sint legatarii per damnationem, est inter illos jus accrescendi ex voluntate testatoris ex his verbis, *donec ad unum ex illis proprietas perveniat*, ut mortui pars veniat ad superstitem, *l. codicillis* 34. *in princip. de usuf. leg.* itaque falluntur cum dicuntur id fieri, quia non sit inter eos jus accrescendi: quod falsum est. Deinde vitiosa est collectio hæc: non est jus accrescendi inter eos: ergo fient partes viriles: sed in obscura voluntate fient duo semisses: et partes viriles, ut constat ex textu, et apparet testatorem non tam habuisse rationem personarum, quam familiæ, quia legato subjecit causam: et perinde est, ac si legasset familiæ: quo casu fiunt viriles, *l. unum ex familia*, §. *si duos*, *et l. cum pater* 77. §. *hæreditatem*, *lib.* 2. Alterum est ex *l. utrum* 7. *de rebus dub.* legavit quidem Titio posthumo, vel posthumis: uno nato, fient duo semisses duobus natis, fient tres partes et viriles: si legarit Titio et filiis, quamvis plures sint, fient tantum duo semisses: sed aliud est legare Titio et filiis: nam fient duo semisses, quia quando dixit, filiis, singulos potuisset nominare si voluisset, quia autem hoc non fecit, videtur eos in unam partem coegisse; qui dixit, Posthumis, idem dixit necessario, nec eos nominare potuisset; et ideo videtur omnes, qui nascentur, in unum corpus coegisse, et sic fient viriles partes. Restat, si quis leget Titio et libertis, et hæredibus, fieri duos semisses. Hoc confirmat *l. si pater* 9. *de vulg.* Quidam filio impuberi eosdem, quos sibi et Titium hæredes instituit, et ait, Titium ferre semissem, hæredes paternos inter se dividere alterum semissem pro his partibus, pro quibus adierint: verum opponitur dictæ *l.* 9. *l. ult. C. de impub. et al.* filius cum suis filiis et Sempronius hæredes sunto: duo fient semisses, quia Titius et filii ejus sunt una persona. Et hæc species non pertinet ad propositum. Altera. Quidam substituit impuberi duobus hæredibus institutis hoc modo: quisquis mihi hæres erit, et Titius impuberi hæredes sunto: si decesserit intra pubertatem, ait fieri debere tres partes, id est, viriles, cum *d. l.* 9. dicat, fieri duos semisses, idem illi ut solvant, dicunt, *d. l. ult.* ait: quisquis mihi hæres erit, et Titius impuberi hæredes sunto. Quisquis est articulus διαιρετικός distributivus, et perinde ac si dixisset, ille aut ille: in *d. l.* 9. non dixit, quisquis, sed hæredes mei, præterea et Titius hæredes sunto; quæ ratio est collectiva, quasi videantur hæredes collecti in unum corpus. Sed nego ita factam substitutionem in *d. l.* 9. lex hoc ait: *si pater impuberi eos quos sibi, et te unum præterea hæredem instituit*: hic sermo est ambiguus, et potest aptari magis ad posteriorem formulam, et *l. seq.* et præcedens de hac formula accipi: *Quisquis mihi hæres erit*, *et Titius*, *etc.* Atque ita pugnat cum *d. l. ult.* sed *l. ult.* est ex 50. decisionibus. Et sic corrigit *d. l.* nam *d. l. ult.* ait, de hac re quæsitum apud Ulpianum, et l. 8. est Ulpiani ad quam spectat *d. l.* 9. quasi §. ult.

Ex Conjunctis uter utri præferatur.

De hac quæstione dictum est supra.

An Substitutus præferatur conjuncto, vel hæredi.

De ordine servando inter conjunctos, et quis cui præferendus dictum est. Movet nunc Bartolus quæstionem, an substitutus præferatur conjuncto. Et ejusdem generis est, cujus ceteræ, et substitutus præfertur conjuncto, *l.* 2. §. *si duo*, *de bonorum possess. secund. tabulas*, Finge: Primum et Secundum hæredes instituit, et Secundo substituit Tertium: omittente Secundo, succedit Tertius. Et plerisque ratio hæc videtur, quod substitutus voluntate defuncti utatur, conjunctus lege, et potior est expressa voluntas: vellem dixissent, substitutum uti voluntate expressa, conjunctum tacita. Et quod ait *l.* 5. *de vulg. per legem Juliam* cohæredi cohæredis portionem accrescere, non hoc significat, lege Julia jus accrescendi introductum esse inter cohæredes, sed eam legem non impedire quin quandoque servetur jus accrescendi, ut puta liberis: non probo, quod adjiciunt huic regulæ locum esse etiamsi quibusdam conjecturis testatorem substituisse aliquem voluisse appareat: nos loquimur de substitutione directa, in qua non admittimus conjecturas voluntatis etiam apertæ; cum nulla sit tacita institutio, ut et substitutio directa nulla est, nisi exprimatur. Substitutionis duo sunt casus; unus non aditæ hæreditatis, et est vulgaris, alter aditæ et mortis, et est pupillaris.

Longe alia est substitutio fideicommissaria: nam in fideicommissis præcipue spectatur voluntas, *l. quisquis* 95. *hoc tit.* Igitur non possumus dicere substitutum præferri conjuncto, etiamsi tacitus, cum nullus sit tacitus: fateor quidem nominatim substitutum præferri in alium casum, *l. jam hoc jure, de vulg. et pupill. substit.* obstat *l. quidam*, 50. *eod.* dicimus substitutum præferri conjuncto, si locus sit substitutioni, alias non. In *d. l. quidam* locus non est substitutioni, ideoque cohæres vocatur: species: quidam hæredem scripsit Proculum primo gradu ex quadrante, et Quietum ex dodrante. Secundo gradu Proculo substituit Sosiam, Quieto Florum. Tertio gradu, si neque Quietus, neque Proculus hæredes essent, substituit eis ex quadrante complures alios, non in quadrantem, sed in plures uncias, quam faciat quadrans: nunc finge: Proculus primo gradu institutus ex quadrante, et Sosia, qui et erat substitutus secundo gradu, decesserat vivo testatore: post ejus mortem adiit Quietus. Quæritur an quadrans Proculi accrescat Quieto, vel an pertineat ad substitutos tertio gradu: et ait, accrescere Quieto, quod videatur ea fuisse voluntas testatoris, ut ita demum institueret substitutos, si tota hæreditas vacasset, id est, adiissent Quietus et Proculus; quia dixit: si neque Quietus, neque Proculus hæredes erunt. Et quod testator distribuit hæreditatem in plures, quam duodecim uncias: hæc distributio probat, voluisse testatorem disponere de toto asse: et ex ea specie intelligis quemadmodum sit respondendum quærentibus, an si substitutus repudiet, quem diximus præferri, vel alio modo excludatur, tum veniat cohæres: nam proculdubio veniet, si locus non sit substitutioni: si locus sit, sed repudiet substitutus, cohæres ad aliam partem admittetur, *l.* 2. §. *si duo*, *ff. de bonor. poss. secund. tab.* Et idem dicendum, substituto repudiante, excluso, vel alio modo non admisso, cohæredem uti jure accrescendi: obstat *l. pen. de inju. rup.* Portio deficiens cohæredis cohæredi accrescit, excluso altero, quia cohæres non adiit, et neutro admisso, vel uno admisso, excludetur substitutus. Finge: primus et secundus hæredes sunto, ut in *l.* 14. *de lib. et post.* et ab iis posthumus est exhæredatus, valet institutio; dein in singulorum locum facta est substitutio vulgaris, et a substitutis fuit præteritus posthumus; agnatione posthumi præteriti rumpetur substitutio. Primus repudiavit; vocatur statim substitutus, sed frustra, quia rupta est substitutio præteritione posthumi; et posthumus excludit substitutum Primi repudiantis, sed et cohæredem, licet velit adire: nec enim poterit adire, quia posthumus succedit ab intestato: nec una pars potest cadere in causam intestati, quin et altera cadat. Ergo hic jus accrescendi non certat cum jure substitutionis: nam utrumque silet. Et hoc si in singulorum locum facta sit substitutio, sed Primo et Secundo institutis, ab hisque posthumo exhæredato, et iis sic invicem substitutis, uno ex iis repudiante, alter habet assem, quia potius videtur ei obveuire portio altera jure substitutionis, quam jure accrescendi. Hæc est sententia hujus leg. si ego et posthumus instituti simus, et substituti nobis alii, posthumo ab institutione sola exhæredato, et uno institutionem repudiante, totum rumpitur testamentum: at vero invicem substituti sumus, et ideo uno mortuo, aut repudiante, alius in solidum hæres erit.

An conjunctus præferatur ei a quo legatum relictum est.

Si legatum sit per vindicationem, pars non concurrentis accrescet conjuncto, si per damnationem, non item.

Quibus casibus non sit locus juri accrescendi.

Non est in his casibus, in quibus is, qui non

fert partem, facit partem: facere partem est connumerari in partibus faciendis, vel impedire jus accrescendi, *l. si duobus* 16. *in princ. l. hujusmodi* 84. §. *si Titio*, *lib.* 1. ubi casus sunt, in quibus qui ferant partem ostenditur: sed jure novo, id est, lege Julia non esse jus accrescendi inter collegatarios, et cohæredes, ut et jure etiam antiquo inter eos, si per damnationem legatum sit. Atque ideo in *l. plane* 34. §. *si conjunctim*, *sup. lib.* 1. tractatur de jure novo, vel ex jure antiquo legatum esse per damnationem, atque adeo possumus nos expedire a *l. dominus*, *de usufr.* ubi testator legavit alimenta certorum prædiorum libertis, cujusmodi legatum finitur morte: moriuntur quidam liberti: utrum emolumentum partium illorum accrescet ceteris collibertis? minime: sed ad proprietatem recurrit. Inde in legato alimentorum non servatur jus accrescendi, quod præsumatur noluisse testator inter alimentarios esse jus accrescendi, quoniam adjecit, *ob alimenta*: non idem si prædium legetur, ut in *l. ult.* §. *Sejo*, *lib.* 2. quia per fideicommissum legatum est. Eadem ratione interpretanda *lex* 3. §. *sed etsi conjunctim*, *de legat. præst. cont. tab. bonor. poss. pet.* Finge: legatum conjunctim filio et extraneo, petita est bonorum possessio contra tabulas: filio, non extraneo conservatur sua tantum portio, et cessat jus accrescendi, quia ibi legatarii ab initio partes habuerunt: in legato autem per damnationem non est locus juri accrescendi, nisi fiant partes concursu; secus si fiant, vel fieri intelligantur ab initio: male autem in *l. filium*, §. *si legata*, *de leg. præst.* cessare ait Bartolus jus accrescendi: nam hoc non pertinet ad jus accrescendi. Petita bonorum possessione contra tabulas legata præstantur tantum liberis, non extraneis: si non peteretur bonorum possessio contra tabulas, vel omnibus conservarentur legata, intervenit forte lex Falcidia, et rescindit legata, nunc quia omnibus non servantur legata, sed liberis tantum, exonerata est hæreditas, et legatum, quod non servatur extraneis, non accrescit, sed prodest liberis, ne patiantur Falcidiam: nam hoc facit, ut solidum legatum capiat filius; quod ostendit lex *ex asse* 52. *ad l. Falcid.* §. *ult. d. l. filium*: cum quo pugnat §. *si legata*, *d. l. filium*, cum eadem pene sit sententia: sed corrupte legitur in *d.* §. *si legata*: non tamen, quod non extraneis præstatur, prodest liberis, sed Florentinæ Pandectæ rectius legunt, *tamen nunc*: non est jus accrescendi inter eos, qui non eodem jure invitantur ad successionem, *l. sed cum patrono* 6. *de bon. poss. l. sive* 21. §. *ex duobus*, *de jure patron.* Finge: hæres scriptus est in testamento, in quo præteritus est patronus testatoris, patronus petit bonorum possessionem contra tabulas, quæ rescindit partem testamenti, id est, dimidiam partem bonorum liberti: bonorum possessio, quæ datur filio, in totum rescindit testamentum, atque ita scriptus hæres dimidiam consequitur, et patronus dimidiam, scriptus omittit bonorum possessionem secundum tabulas: patronus contra tabulas agnovit: an portio hæredis scripti patrono accrescet, si dicas accrescere, id erit tacito jure, *l.* 2 §. *si duo*, *de bonor. poss. sec. tab.* quod etiam fit in substitutione, ut accrescat sine aditione: sed non accrescit pars altera patrono; sed eam petit per bonorum possessionem contra tab. Atque ita in solidum habet, non ex jure accrescendi. Non est jus accrescendi in casu *l. mulieri et Titio* 47. *de cond. et dem.* quia mulier, remissa conditione viduitatis, admittitur ad legatum beneficio legis Juliæ: et quæ inducuntur contra judicium testatoris, non sunt producenda latius: non esse jus accrescendi post acquisitionem, id est, portionem acquisitam, et post amissam non accrescere recte demonstrat Bart. *l. aquam.* §. *ult. quemadm. servit. amitt. et l.* 1. §. *ult. de usufr. accres.*

Excipitur ususfructus, quia acquisitus, et post amissus accrescit, sed hoc ideo, quia quotidie defertur, et acquiritur, et qui hodie est acquisitus, si eo hodie nolis uti frui, accrescit: sed acquisitus heri accrescit, et non acquisitus hodie, non accrescit hodie. Male excipitur assignatio libertorum ex *l. utrum* 9. *de assign. libert.* Duobus assignavit libertum unus desiit esse in civitate; quia peregrinus factus est, non potest uti jure patronatus: vel unus ex his delatam sibi hæreditatem liberti repudiavit: alteri competit jus patronatus: acquirit igitur post cessionem: non sequitur, quia hic nondum acquisierat libertum: nihil enim egerat quo ostendi posset acquisisse libertum: male excipitur casus *l.* 1. *C. si liberalit. imperial. soc. sine hærede decesserit.* Duobus Imper. donavit prædium; unus ex his mortuus est nullo hærede relicto: portio ejus obveniet consorti: sed hoc non jure accrescendi, sed successionis: nam qui alium non habet successorem, habebit consortem. Male etiam excipitur casus *l. si minor* 61. *de acquiren. hæred.* Duo hæredes instituti sunt, quorum unus mox adiit, et deinde abstinuit restitutus, quæritur an restituti portio cohæredi accrescat? sic sane, si velit cohæres, si nolit, non cogetur: sed accrescit pars illa acquisita, et omissa non jure accrescendi, quia obveniret invito, si veniret jure accrescendi. Eaque ratio est Novellæ 1. in qua pars cohæredis, qui non paret defuncti voluntati, accrescit alteri sed volenti: male etiam excipitur casus *l. qui patri* 59. *de acquir. hæred.* Pater hæredem sibi scripsit, atque impuberi filio exhæredato, aut instituto substitutionem fecit: si exhæredato, et ei substitutus

sit hæres patris, et ante decessit, quam locus esset pupillari substitutioni, et sic moriatur filius, hæreditas accrescit hæredi hæredis, et substituti: sed si instituto, et pupillus adiit, et sic uterque acquisivit, dein mortuus est filius antequam locus esset substitutioni pupillari, hæreditas accrescet hæredi hæredis, ejusdemque substituti: sed dicendum est, ibi non tam spectari bona paterna, quam pupilli, ut scilicet jure accrescendi ea accedant bonis parentis, quæ non possunt accrescere jure substitutionis.

An portio deficiens accrescat invitis.

Separandi sunt re conjuncti ab aliis, quod re conjunctis invitis accrescit, quia singulis palam ab initio solidum relinquitur: ut Titio fundum Sejanum lego: Mævio fundum Sejanum lego: et concursu partes fiunt; unum autem legatum non potest scindi, et qui partem capit, totum capit, pars agnita trahit ad se partem repudiatam: at re et verbis conjunctis invitis non accrescit, quia non ita palam solidum relinquitur singulis, ut ostenditur in constitutione de caducis toll. Exemplum hoc sit. Primo et Secundo fundum Sejanum do lego, et duo videntur esse legata et alterum capienti licebit alterum repudiare. Idemque de verbis tantum conjunctis magis dicendum est, quia his ab initio partes leguntur, et adscriptio hæc partium facit duo legata. Et hæc omnia intelliguntur de collegatariis: nam cohæredibus semper accrescit invitis, ut ait §. *his ita*, *C. de caduc. toll.* quia absurdum est, ejusdem hæreditatis partem agnoscere alteram non, ut *l. 7. ff. de bon. libert.* aut ut in *l. si patronus* 12. §. *ex testamento eod.* absurdum est, testamentum pro parte valere, pro parte non. Hoc idem potest dici de legatis, sive de legatariis re conjunctis: nam ut ait Paul. *lib.* 3. *Sentent. tit. de legat.* §. *ejus rei*, ab hærede ad legatarium pervenit exemplum, id est, ut non scindere possit legatum, scilicet unum idemque. Porro juris fictione hæredes sive conjuncti, sive disjuncti, sive inspecta figura verborum, re tantum, aut verbis tantum conjuncti juris fictione habentur pro re conjunctis, id est, singulis videtur datus as, quantumvis a testatore separati sint. Hinc alia differentia inter jus substitutionis, et jus accrescendi: nam jus substitutionis obvenit volenti, jus accrescendi invito: lex Julia et Papia non tollit jus substitutionis, sed jus accrescendi. Porrigitur jus accrescendi in hæredem hæredis legatarii: jus substitutionis est singulare, quod non transfertur in hæredem hæredis, qui decessit ante ei delatam hæreditatem. Qui compulsus adiit hæreditatem, jus substitutionis non amittit, sed jus accrescendi amittit. Duo sunt cohæredes, et alteri alter substitutus: ei qui adiit substituti repudiantis portio accrescit invito: sed quia ei hoc obvenire potius videtur jure accrescendi, ex *l. pen. de inj. rupto testam.* sine nova aditione, *l. si quis hæres* 35. *de acquir. hæred. l. testamento*, *C. de impuber. et aliis.* Et propter l. Papiam hoc fit jure substitutionis, quia tollebat jus accrescendi; alioqnin si esset locus juri accrescendi, non opus esset jure substitutionis. Addamus quædam his, quæ diximus sup. Opponitur *l. si minor* 61. *de acquir. hæred. et Novel.* 1. verum non est proprie jus accrescendi si acquisitæ portioni acquisita accrescat, sed si acquisitæ non acquisita; at in *d. l. minor*, *et d. Novella* acquisitæ portioni acquisita accrescit, et ea non accrescit invito beneficio constitutionis, et in *l.* 1. *si liberalit. Imperial. soc. sine hær. dec.* consortis portio alteri accrescit volenti tantum: ut Princeps donavit quibusdam fundum, vel villam: unus eorum decessit, nulla relicto penitus successore, ipso jure caduca sunt ejus bona, et cetera bona vindicabit fiscus, sed non fundi portionem. Consors excludit fiscum.

Objiciunt quidam, sed male *l. si solus* 80. §. *ult. de acquir. hæred.* servus meus ex parte institutus est pure ex parte sub conditione, dato cohærede: servus jussu meo adiit: deinde manumissus est: post manumissionem extitit conditio, an altera portio acquiretur mihi? Et mihi quidem pura portio acquiritur, conditionalis servi est: et si non sit manumissus, opus erit jussu domini. Et quod dicitur, semel adeundum, hoc verum est in una persona, id est, si non acquiratur alicui per alium, ut servo per dominum, portio conditionalis invito non accedit domino, sed servo. Et ille §. pugnat cum *l. si quis hæres* 35. *eod.* in *l.* 35. paria permansisse omnia dicunt, et eodem tempore delatam hæreditatem. Finge: Primus et Secundus instituti sunt. Primus est substitutus alteri, qui adiit ex sua institutione. Postea repudiat. Secundus videtur adiisse ex sua aditione, sed si mens inspiciatur, jure accrescendi: si verba, jure substitutionis. Idem est, si servus jussu domini adierit, deinde manumissus adeat ex causa substitutionis: *erunt namque hæredes*, ut est in *d. l.* 35. intellige patrem, et dominum, non filium emancipatum, aut servum. Ratio est, *quia sunt appendices præcedentis institutionis*, *d. l.* 35. id est, sunt accessiones magis, quam substitutiones, et remedia introducendi juris accrescendi contra leg. Papiam, et tamen, *l. si solus*, §. *ult.* ait, portionem delatam ex institutione conditionali comitari manumissum, non dominum, quia illa institutio non fuit appendix institutionis puræ, quoniam fuerat datus cohæres, qui nisi conditio extitisset, jure accrescendi tulisset

eam partem, ideoque opus est nova aditione, vel manumisso, vel non.

An accrescat cum onere, cui accrescit?

Differentia est inter re conjunctos, et alios: nam re tantum conjunctis accrescit sine onere, ut in *l. un. C. de cad. toll.* quia singulis palam solidum legatum est et ideo videtur suum capere, suo autem legato non est adscriptum onus. Re et verbis conjunctis, et verbis tantum conjunctis accrescet cum onere, quia videntur capere alienum legatum; et hæc plerumque dicuntur de onere fideicommissarii pecuniarii, aut fideicommissariæ hæreditatis; et servantur eadem in conditione, ut re conjuncto accrescat sine onere implendæ conditionis, quæ adscripta fuerat legatario, et loquitur *lex si separatim, de cond. et dem.* de re conjuncto: lex *si quis legata* 54. §. 1. *eod.* de conjuncto re et verbis. Idem in cohæredibus, ut scilicet eis accrescat sine onere legati, aut fideicommissi, quia semper censentur re conjuncti, ut ostendit *lex pater* 29. §. *ult. lib.* 2. Nam ut cohæredi quasi substituto accrescat cum onere legatorum, et fideicommissorum portio cohæredis deficientis quacunque ex causa, id est, ex constitutione Severi, onera instituti substitutum sequuntur, *l. licet* 74. *lib.* 1. onera cohæredis, cohæredem quasi cohæredem sequuntur, non conditiones, *l. mortuo* 49. §. *ult. l. si Titio* 61. §. 1. *sup. lib.* 2. Caducum, vel quasi caducum fisco vindicatur cum onere ex l. Julia et Papia, *l. quidam* 95. §. *quoties*, *lib.* 1. *l. in facto* 60. §. 1. *de cond. et dem.* quæ indignis auferuntur, quæ dicuntur ereptitia, cadunt in fiscum cum onere. Atque ita correctus est §. *ult. d. l.* 29. in quo dicitur cohæredis portionem alteri accrescere sine onere.

An Legata remaneant apud hæredem cum onere.

Caduca sunt, quæ deficiunt variis ex causis: nam sunt caduca vel in causa caduci. In causa caduci sunt, quæ deficiunt vivo testatore post testamentum. Caduca post mortem testatoris, antequam dies legati cedat: hæc remanent apud hæredem si sit ex parentibus per legem Papiam, hodie apud quemcunque: et hæc accrescunt cum onere, *l.* 29. *in princ. lib.* 1. et in *Constit. de cad. toll.* Alia sunt legata inutilia, quæ habentur pro non scriptis: et hæc remanserunt apud hæredem semper, et sine onere quia onus est etiam pro non scripto, exceptis duobus casibus in *l. cum vero* 26. §. *si pro non scripto*, *de fideic. libert. l. ult. de his quæ pro non scriptis, infra.* Deficiunt etiam quæ repudiantur: quæ deficiunt post diem legati cedentem, ipso jure remanent apud hæredem: nam fere ex cessione ubi est directa actio, vel eam possum mihi parare omissa cessione, est utilis, Bartol. in *l.* 8. *certam, sup. lib.* 2. Quædam legata sunt, quæ finem accipiunt, ut ususfructus, alimenta, et finito usufructu, finitur onus *l. Titia* 19. *de ann. leg.* et sunt legata, quæ adimuntur ab ipso testatore, et remanent apud hæredem sine onere, nisi aliud probetur.

Pro qua parte accrescat cohæredibus, vel collegatariis.

Omnibus accrescit pro rata partium, ex quibus hæredes sunt tam legitimi, quam testamentarii, et quolibet alio jure, ut et legatariis, *l. Mevio. lib.* 2. *l. si ita* 66. *de hæred. inst.* nec obstat quod ait *l. un. de cad. toll.* collegatariis accrescere pro virili portione: nam virilis portio potest esse rata portio. si viriles partes habeant in legato, §. *ult. de inoff. test. Instit. pro rata*, inquit, id est, *pro virili portione*, *et l.* 1. *C. unde liberi*; *pro rata*, id est, pro virili: sive ex æquo. Rata portio est, quod obtingit ex ratione sive pro portione; ἀναλόγως: si legatarii habeant partes viriles, id est, æquales, omnes accrescent per partes viriles; si partes inæquales, eis accrescet etiam pro virili, sed ad rationem legati cujusque pro ratione: τὸ ἐπιβάλλον μέρος, portio contingens, *l. domino* 16. *ad SC. Syl.* Posset quæri non jam de parte quæ accrescit, sed de legatis, quæ remanent apud eos a quibus relicta sunt, pro qua parte remanent; scilicet pro ea parte pro qua eis præstandis obligati erant, remanent: pro qua parte obligentur alieni est operis.

Qua actione petitur id quod accrescit.

Actione videlicet eadem, qua hæreditas: vel legatum petitur: nam jus accrescendi est jus hæreditatis, vel legati integrum, nec diminutum per concursum. Quidam id probant, sed male, ex *l. si mihi* 12. *lib.* 1. ex qua sumunt hæc verba: *si voluero eam rem ex meo legato ad me pertinere, ut tota mea sit*, quæ scilicet erat mihi et tibi legata. Ergo jure mei legati tota mea fit, non jure alieni. Species hujus legis hæc est: mihi et Titio eadem res conjunctim legata est: post diem legati cedentem decessisti me hærede relicto; atque ita possum ex legato agere, vel ex causa hæreditaria, ait *l. si Titio* 55. *de hæred. inst.* et mihi præterea ex mea propria causa agnoscere legatum, et repudiare ex hæreditaria causa, et contra: atque si repudiem ex alterutra: pars deficiens manet apud hæredem. Hoc pugnat cum *d. l.* 12. sed utraque idem expri-

mit, una de repudiatione, altera de agnatione; et si mihi soli una res legetur, non possum scindere legatum, *l. si cui res* 58. *lib.* 2. si tamen plures hæredes reliquero, et legatum in plures transmiserim, legati petitio scindetur, *l. legatarius* 38. *lib.* 1. si mihi et tibi eadem res sit legata, et tu repudies partem tuam, non possum quoque scindere: verum si non repudies sed eam transmittas in me, quia me hæredem reliquisti, post diem legati cedentem possum scindere, quia concurrisse videtur, qui legatum transmisit: concursus autem scindit legatum, ut et alii hæredi tuo licebit, et mihi partem meam ex mea causa repudiare, et tuam ex hæreditaria petere; et si velim totum habere agnoscam legatum ex utraque causa; et sic si velim totam rem ex meo legato, possum ex hæreditaria causa petere: et si voluero eam rem ex legato meo ad me pertinere, ut tota mea sit, reliquam partem ex hæreditario legato petere; et sic male colligunt quicquid accrescit, accrescere jure legati, licet verum sit: id autem male probant ex *l. pen. ut leg. nom. cav.* ubi promissori accrevit, id est, ei, qui satisdedit legatorum nomine: si portio cohæredis accreverit cum onere præstandi legati, et loquitur lex de portione cohæredis, quæ alteri accrevit cum onere, et sic non possis inde colligere partem cohæredis cohæredi jure hæreditario accrescere. Idem male colligitur ex *l. si Titio* 55. §. 1. *de usufr.* Duobus res legata est, unus amisit suam partem: is ipse nunc vindicat portionem, quæ vacat, repellitur exceptione rei judicatæ, quia eadem actione agit, qua repulsus est; ideo eadem actione petitur quod accrescit; sed ratio est, quia rem suam non habet, quia judicatum de jure legati integro.

An jus accrescendi trahatur ad bona impuberis cohæredis.

Pater instituit impuberem filium ex parte, extraneo cohærede instituto ex altera: moritur filius, vel repellitur ab hæreditate patris: extraneo accrescet portio filii, ex qua is institutus fuit; sed an accrescent cetera pupilli bona, ut quæ ex fratre et matre habuit? minime: quia ei non relicta sunt: jus accrescendi enim non efficit, ut aliud quam testator voluit habeas. Quid si extraneus sit substitutus pupillaris, et filius decessit impubes? post aditam hæreditatem extraneus jure substitutionis bona alia pupilli consequetur, quia testamentum non possum facere de parte bonorum sive mihi, sive impuberi testamentum fecero: an et jure accrescendi? sic videtur. Ratio est, quia cohæres impuberis adiit ex sua institutione, et existente casu substitutionis, non potest omittere partem hæreditatis patris acquisitam pupillo, *l. quidam* 20. *C. de jure delib.* quia ei magis accrescere videtur; ideo non potest repudiare. Quæ autem jure substitutionis accrescunt repudiari possunt: nec obest, quod acquisita pars fuit pupillo, et acquisita non accrescit acquisitæ: verum jus illud accrescendi titulo, et substitutionis remedio conceptum in casum acquisitæ hæreditatis: qua de causa trahitur ad omnia bona pupilli: jus accrescendi non trahitur ad aliam hæreditatem; sed jus substitutionis; imo et jus accrescendi, quod competit remedio substitutionis; et eodem jure est hæres substituti, quo substitutus: nam hæredem substituti sequentur bona filii impuberis, *l. qui patri* 59. *de acquir. hæred.* ex qua ut quem sibi facit pater necessarium hæredem, eum facit etiam filio, ita is, qui se obligat hæreditati paternæ adeundo pro sua parte, consequenter etiam obligatur pupillo invitus, et hæres fit necessarius; obligatio autem passiva omnis transmittitur, licet moriar pendente conditione, *l. legato* 65. *de cond. et dem.* Quoties ex institutione, vel aditione mea obligor hæreditati paternæ invitus, etiam obligor hæreditati pupillari: ergo et hæres meus.

An sit jus accrescendi inter dominos, si servo communi legatum sit uno repudiante.

Obstat *lex et Proculo*, *de leg.* 2. ex sentent. Jul. *l.* 1. § 1. *de usufr. acc.* sed verior est sententia Juliani.

Quemadmodum inter cohæredes, vel collegatarios testamentarios unus alteri præfertur, an ita sit in hæredibus ab intestato, vel legitimis.

Patri hæredes sunt duo filii ab intestato, et duo nepotes ex filio jam mortuo: quo casu fiunt tres partes: uno ex nepotibus moriente, accrescit tantum nepoti fratris: non patruis *l. si duobus* 12. *in princ. de bon. poss. contr. tabul.* patri hæredes sunt duo filii ex uxore una, et duo filii ex altera: omnes sunt consanguinei, quia ex eodem patre, et sunt fratres agnati, nam uterini sunt cognati, si unus deficiat, alteri accrescit, licet in Nov. 84. in successione præferatur utroque parente conjunctus: sed hic quia de successione paterna agitur.

An sine nova aditione accrescat legitimis hæredibus.

Lege 6. *de bonor. possess. l.* 3. §. *si duos de contr. tabul. verum est.*

An accrescat cum onere.

Lege si Titio 55. §. *ult. lib.* 2. hoc verum est in omnibus hæredibus.

An in omnibus negotiis inter vivos, inter conjunctos, vel consortes sit jus accrescendi? et modo est, modo non in legatis et hæreditatibus.

Jus accrescendi ducitur ex voluntate verosimili, quæ non minus valere debet in actibus viventium, quam defunctorum. Itaque ut in his, ita in illis est admittendum jus accrescendi, ut in contractibus, et in aliis negotiis inter vivos. Finge: stipulatus sum mihi et Titio decem inutiliter: Titius mihi utiliter: an id, quod stipulatus sum Titio, mihi accrescat? minime, §. *quod si quis*, *de inutilibus stipulat.* et in dubio melius est pronunciare pro promissore: nec tamen dicendum idem sequendum esse in legatis relictis duobus, uni utiliter, alteri inutiliter ab initio: *et lex hujusmodi* 84. §. *si Titio*, *et l. plane*, *lib.* 1. sunt de legato damnationis. Et sic differentia est inter stipulationes, et legata. Finge: Quidam ex causa donationis mihi et Titio utrique utiliter usumfructum concessit: an amittente Titio, mihi accrescet? minime: quia volunt ab initio partes facere. Et quod dicitur in *l.* 1. §. *ult. de usufr. accresc.* usumfructum quotidie constitui et legari, non est accipiendum de cessione quæ fit inter vivos, sed de legato tantum ubi *constituitur*, intellige, jure legati. Finge: rem donavit mihi et Titio, non usumfructum, Titio amittente, vel omittente, non accrescet pars deficiens: nam et donationes in jure sunt angustæ, ideoque non recipiuntur, si non scriptis mandatæ. Item donatio omnium bonorum non valebat, nisi res singulas donasset; et *l.* 1. *C. si liberalit. Imperial. soc.* non est de jure accrescendi, sed de jure successionis: princeps duobus concessit fundum: unus ex his, nullo successore relicto, decessit: ideo bona ejus sunt fisci. In partem fundi succedet consors beneficio constitutionis. Finge: ego in vendendo fundo, excepi servitutem mihi et vicino meo: sed inutiliter: tota servitus ad me pertinebit, atque ita mihi accrescet; sed hoc quia servitus est individua, excepto usufructu, *l. proprium* 5. *ff. commun. præd.* Ego emi fundum mihi et Titio, vel usumfructum rogavi, ut mihi venderet, multum interest quin contrahat, *l. cum ab eo* 41. *de contrah. empt. l. servi* 16. *de per. et com. rei vend.* Titio inutiliter: totus fundus ad me pertinet, *l. fundus* 64. *de contrah. empt.* quia id agi verisimile est, ut mihi totus fundus tradatur, *arg. l.* 1. *C. de vend. rer. fiscal. cum privat. com. l.* 2. *C. de commun. rer. alienat.* ut facilius fiscus inveniat emptorem. Facilius totum emimus quam partem, servus meus emit: et accepit mihi et Titio extraneo an acquirit mihi totum? nihil agit in parte, *l. per servum* 37. §. *si cum mihi, de acquir. rerum domin.* Et tamen si ego emero mihi et Titio, totum consequar, quia me emente mihi, est verosimilius me emere totum mihi voluisse: ita non est verisimile in servo cum mihi adjunxerit extraneum: male admisere, si servus communis stipuletur, aut contrahat inter duos dominos esse jus accrescendi, quia duo domini non videntur conjuncti, nisi inspecta persona servi *l.* 1. §. 1. *de usufr. accresc.* male etiam adfertur in eam rem *l. sive patronus* 21. *ff. de jure patronat.* quia ea lex pertinet ad successiones ab intestato, id est, bonorum possessiones, quæ indicant successionem ab intestato. Species legis: duo sunt patroni, unus libertus, qui eis non reliquit debitam portionem, eosque præteriit, et sic eis competit bonorum possessio contra tabulas: unus obiit, vel amisit jus patronatus, an alteri competit contra tab. utriusque partis? Et hoc est certum: in successionibus ab intestato est jus accrescendi, *l. communi* 24. *infra, de bon. libert.* Quid si libertus de uno juravit, eum non esse patronum, ut in *l. si duo* 13. *de jurej.* cum ageretur de præjudicio an esset libertinus? jurejurando desiit esse patronus, *l. eum qui* 30. §. *si libertus*, *eod.* An igitur alter habebit utriusque partis jus integrum? et *d. l.* 13. ait, si is de quo jura it vere patronus fuit, partem faciet patrono; atque ita alter non habet jus utriusque integrum: nam jusjurandum ei tantum prodest, qui juravit, non alii, jusjurandum prodest liberto, et ejus hæredibus, sed non prodest compatrono: ut jusjurandum non prodest partui, *l.* 9. §. *unde Marcellus*, *de jurejur.* si non sit patronus, partem non faciet, eadem loquendi forma est in *l.* 1. §. *adversus*, *ff. si quid in fraud. patr.* Ceterum quod ait *d. l.* 13. si patronus paratus sit probare eum de quo juravit libertus patronum non esse, disceptabitur apud judicem de hoc. Interim jusjurandum est judicium et argumentum, eum non esse patronum. Et ex eo colligitur, probationem incumbere patrono, ut probet se patronum esse, et libertum pejerasse, quia si ab una parte esset præsumptio, probatio transferretur in alteram; male in hac quæstione adfertur *lex uxorem* 41. §. *agri plagam*, *hoc tit.* ponit tantum testatorem jussisse vendi fundum Titio et Mævio, quod est fideicommissum, non contractus, et inter eos non est jus accrescendi, quia sunt fideicommissarii.

An inter eos quibus eadem res donata est mortis causa, sit jus accrescendi.

Ex *l.* 1. *de cad. toll.* jus accrescendi est, quia ad exemplum legatorum rediguntur mortis causa donationes, *l.* 2. *de publ. act.* quia sicut legata per vindicationem ipso jure ex 12. tabul. sine traditione hæredis, apprehensione possessionis, acquiruntur, ita mortis causa donationes. Eadem est ratio

adsignationis liberti: nam si duobus sit adsignatus libertus, inter eos est jus accrescendi, *l.* 5. *de adsign. libert.* nam adsignare libertum est quodammodo legare, quia libertum non possumus legare, *l.* 6. *eodem.* Eadem ratio est mortis causa capionum: legavi tibi si decem hæredibus dares, unus hæredem repudiat, an debes alteri dare integra decem? Et hoc verum est, *l. qui duobus* 23. *de cond. et demonst. l. Thais* 41. §. *Stichus servus, de fideic. libert.* Et longe alia sententia est *l. pen. de cond. et demonst.* quæ opponitur; nam ubi dixit, lego tibi id, si Titio et Mævio centum dederis, enumeratio personarum scindit conditionem, atque ita legatum, et mortuo Titio dabis tantum partem, quia non dixit collectivo nomine hæredibus, sicut fit in legato damnationis, et fideicommisso, utpote si jusserim Titio et Mævio dari: et sic affirmandum in legato damnationis, et fideicommisso jure antiquo interdum admitti jus accrescendi exemplo mortis causa capionum, ut si jusserit dari collectivo nomine filiis vel hæredibus, non singulari nomine, ut Titio et Mævio.

Ad L. Prædiis 91. *et l. Osidius* 97.

Coloni sunt conductores fundorum (Gall. *fermiers* et illi erant tam liberi quam servi proprii: servorum propriorum aut colonorum alii colunt fide dominica, hique habentur pro instrumento, et eo continentur: alii colunt mercede illata a domino, et fructus vendunt suo arbitratu, ut extranei coloni, et non continentur instrumento, *l. Sejæ* 20. §. 1. *de instr. vel instr. leg.* Et in eam rem citatur *l. cum de lanionis*, §. *cum de villico, eod.* Reliqua colonorum sunt mercedes, quæ debentur ex ratione locationis et conductionis, Gallice, *les arrerages, que doivent les fermiers*. Actores sunt villici præfecti rei rusticæ, et rationibus fundorum, et calendario, quod exercent, et rationes dispensant tanquam domini, *l. pen. in princ. de adim. leg.* ubi eundem facit actorem, et villicum. Reliqua actorum sunt, quæ ex administratione debentur domino, quæ dicuntur reliqua villicorum in *l. Sejæ* 20. §. *prædia, de instruc. et instrum. leg.* Præceptio est, quod præter hæreditariam partem hæredi relinquitur, et sumitur ex media hæreditate, *l. Lucius*, 88. §. *quisquis, sup. lib.* 2. Et hoc est quod dicitur e medio sumito, Gallice, *par preciput*, et ea ratione capitur id jure hæreditario: nam pro sua parte capitur jure hæreditario: ex parte hæredum jure legati, et capitur jure hæreditario, si adierit partem hæreditariam; si omiserit, capit jure legati, *l. in quartam* 91. *D. ad leg. Falcid.* Reditus est proprie, et semper in jure qui redigitur ex locatione fundorum, *des fermes*, a conductoribus, vel a colonis servis, vel ab actoribus et villicis, in *l. pen.* §. *insulam*, *lib.* 2. *l. fundi* 38. *de usu et usufr. leg.* et in *l. liberto* 21. *in princ. de ann. leg.* ubi *emptoribus fructus*, id est, conductoribus: nam conductores olim appellabantur emptores vel redemptores. Reditus a redigendo, et redactus dicitur: et eo fit ut reditum pecuniæ dicamus fœnus ex ea redactum, *l. Titius* 24. *de præscr. verb.* quia redigitur ex locationibus quasi pecuniæ et ob id usura dicitur merces. Horatius.

Omnia conductis coemens obsonia nummis.

Et non male dicimus usuram reditum pecuniæ: species hujus legis hæc est: Pater filiæ hæredi institutæ ex parte legavit certa prædia cum reliquis colonorum, et actorum; id est, cum reditu reliquo omni. Post testamentum vivus testator exegit reliqua a colonis, et ea vertit in rationem Kalendari, vel in Kalendarium, et occupavit fœnori. Quæritur an ea pecunia filiæ debeatur? et ait, non deberi, quia desiit esse in reliquis colonorum, et actorum, licet modo videatur pertinere ad rationem actorum, qui sunt in eadem regione, et actoribus convenit onus exigendæ pecuniæ: verum pecunia quidem pertinet ad rationem actorum; sed non est in reliquis actorum nec colonorum. Ergo non est in legato filiæ, et licet legati sint actores, non propterea filiæ legatæ videntur pecuniæ, quæ pertinent ad eorum rationem. Et ita in specie *d. l. Sejæ*, §. *prædia*, *de inst. leg.* ubi legat prædia certa cum reliquis colonorum, et actorum, et ait non contineri reliqua, si finita conductione coloni, interposita cautione, is de colonia discesserit. Finge: finito tempore conductionis, novatione facta, pecuniam quam reliquati erant actores, dominus trasfundit in stipulationem; atque ita non potest peti ex locato sed ex stipulatione; et hæc novatio facit ut non contineantur reliquis: nam reliqua debentur tantum ex locato. Ergo non sunt amplius reliqua, facta stipulatione, *l. ult.* §. *ult. infr. de lib. leg.* colonia in jure sæpe vocatur fundus conductus, et idem pene ac villa. Et ita in *l. ejus*, §. 1. *ad municip.* colonia accipienda est, non ut Budæus voluit.

Ad L. XCVII.

Osidius. Tert. de præscriptione contra hæreticos, ait, quemdam Osidium Medeam tragœdiam ex Virgilio exsuxisse. Ait, *reliqua relegaverat.* Relegare, aut relegari dicitur, quod repetitur, ut usumfructum lego: et si fueris captivus eundem tib lego,

l. 3. §. *ult. Quibus modis usufr. amitt.* Et relegari dicitur, si cui res sua quodammodo legetur, id est, reddi potius, quam dari, et ob id dos relegatur uxori, *l. cum pater* 77. §. *fidei tuæ, lib.* 2. *l.* 2. §. *mulier*, *de dot. præl.* Dos eadem ratione dicitur prælegari; qua ratione servo dicitur peculium prælegari; et debitori et creditori obligatio, id est, suum jus. Et ob id in hac lege, respectu peculii, et reliquorum dominus actori dicitur relegare. Prælegari dicitur si cui res quodammodo sua legetur, alias prælegare est præcipui jure relinquere heredi ultra hereditariam partem, alias, quod est legatum prima parte testamenti, *l. Titia* 87. §. *Seja, lib.* 2. *l. uxorem* 41. §. 1. *hoc lib.* Prælegare item dicitur per damnationem legare *l. legata sub conditione*, 41. *de cond. et dem.* ubi legitur Flor. *delegari non potuerunt*: id est non potuerunt legari por vindicationem: nam res aliena non poterat legari per vindicationem, nec debita. Idem est de legato sinendi modo relicto, id est, vindicationis modo. Id demonstratur in *l. tantum quisque* 88. *de verb. signif.* ubi non dicor tantum habere quantum possum ex meis nummis habere, cum rem alienam viderer habere, nam fundi alieni legatum per vindicationem nullum est, *l. alienus* 61. *D. ad l. Falcid.* Alienus fundus lagatus est: hæres eum non potest emere justo pretio cogitur pretium dare; *confitendo*, inquit, *hæres poterat veram æstimationem præstare*, id est, actio legati crescit inficiatione in duplum: sed legati per damnationem tantum: ideoque ait, *confitendo.* Ergo illa lex est de damnationis legato. Rursus *d. lex legata sub cond.* ait, *Interim delegari non potuerunt*, id est, pendente conditione non potuerunt legari per vindicationem.

Sciendum est, post redditas domino rationes ab actoribus, vel procuratoribus duo fieri genera scripturarum, pariationes, vel reliquationes quibus scriptum est, plenissime satisfecit domino, Gall. *fin du compte*, et in *l. ult.* §. 5. *de condict. indeb. In pariationibus*, id est, *à la fin du compte*, inseri et hoc contractu nullam amplius controversiam esse, id est, nihil restare. Pariationibus opponuntur reliquationes, *l. Julius*, 81. *de cond. et dem.* pariare, parem calculum et rationem facere, paria facere, in *l. ult.* §. *ult. de doli except.* et *l.* 4. §. *proinde*, *de manumiss. l. pen.* §. *conductores*, *de jure immunit:* paria facere, id est, adimplere conductorem, id est, persolvere creditori integrum debitum, *l. Sticho*, §. *ult. de statulib.* paria facere, id est, non esse reliquatorem, in qua lege in fi. est emendandum, dum ait servos, qui jussi essent paria facere, ita demum liberos fore, si aut ei pariant, aut per hæredem, etc. sed legendum, *parient*. Aliud genus scripturarum est reliquatio: nam subducti's rationibus dominus scribit sibi deberi reliqua. In *l.* 97. *in eadem scriptura*, id est, in reliquatione, scilicet legenda filia dicit condita non deberi, quia reliqua non sunt: condita sunt, quæ sunt soluta; reliqua, contra, ut ostendit §. *pater l. prædiis* 91. Imperator ait in l. 97. si centies centena millia aureorum reliquisset in condito, qua usus est summa, ea quæ exegit a colonis et actoribus: et habet in condito, id est, in arca, licet eorum plena ratio sit reddita, non contineri reliquis legatis: et exacta post mortem debentur, quia reliqua fuere tempore mortis.

Ad §. 1. *et* 2.

Expositi sunt in *l.* 84.

Ad §. *Titio legis prædiis.*

In hoc §. proponuntur variæ voluntatis quæstiones, ad quas Scævola nunquam respondet. Papiniano vero placet, ad quas multæ conjecturæ requiruntur, ut probetur voluntas testatoris ex *l. librorum*, §. *quod tamen*, *hoc tit.* ubi ait, chartarum nomine contineri libros, quod tantum habuerit libros, qui universas chartas legavit, quod studiosus studioso. Finge: quidam uno pretio emerat fundum Gabinianum, et Sejanum: postea legavit fundum Sejanum: an debetur Gabinianum? forte dicet aliquis, deberi, quia emptus simul cum altero: sed argumentum emptionis non sufficit, nisi inveneris in rationibus, defuncti eum reditus, sive mercedes fundi Gabiniani acceptas tulisse fundo Sejano: vel nisi in eisdem testator Sejanum Gabiniani nomine comprehenderit: si igitur confusas mercedes, et reditus accepto tulerit, debebitur Gabinianus. Ex rationibus defuncti conjectura recte sumitur, *l. servis urbanis*, *inf. hoc t. l.* 1. *de reb. dub. l. Sejæ* 20. §. *Tyrannæ*, *de inst. leg.* in eo legitur Tyrannæ: in inscription. *l.* 7. *C. collation.* Tyrannicæ in lege Tyrannæ, ut in *l.* 5. *C. de his quib. ut indign. Tyranno.* Finge: quidam legavit uxori Tyrannæ fundum Græcianum cum stabulo, et instrumento omni, an legato cedant pascua, sive prata, quæ simul ad eum pervenerant, quæque in usibus hujus fundi semper habuerat? Ait, deberi, si ita conjunxisset fundo Græciano, ut haberet ea uno nomine fundi, id est, si liqueat hoc ex rationibus defuncti. Simile item quod est in §. *balneas* in hac lege. Balneum est pars domus, ideo domo legata debetur balneum. Balneum dicitur, quod est privatum: imo cum dicis privatum, intelligis balneum in *l.* 2. *Cod. Theod. de metall. ne quis privatum ab hospite*: pro privato in *l.* 6. *C.*

eod. Tribonianus posuit balneum. Balneæ, quæ publicæ præbentur: legavit domum cui junctæ sunt balneæ, quas testator præbebat populo; an legato cedent? Papinianus ait cedere, quod balneæ per domum legatam intrinsecus adeantur, quod in usu testatoris, et uxoris fuerint quod mercedes earum inter ceteras meritoriorum ejus domus, testator rationibus accepto ferre solitus est: meritoria sunt, quæ vocantur stabula, cœnatoria, diversoria, crgasteria. In domo ejus multa erant meritoria, et officinæ. Illæ adscribebat non tantum mercedes harum rerum sed balnearum, quod essent comparatæ uno pretio cum domo, vel quod balneæ sunt legato communi conjunctæ, id est, communi contextu, ut in *l. si finita* 15. §. *ex hoc edicto*, *de damno infecto*, unita contextu ædificiorum. Insula est pars, vel accessio domus. Dicet quis: si insula sit injuncta domui, non est insula, utpote, quæ non sit separata, sed injuncta, est proxima, ut in *l. qui domum* 57. *loc.* et ita in *d. l. si finita*, §. *item quid dicemus*, si quis habeat insulam adjacentem domui; id est, non valde distantem.

Ad §. *Colleg'o legis* 93.

Leges 92. *et* 93. explicatæ sunt: restat §. *collegio*, *d. l.* 93. In summis urbibus instituebatur collegium fabrorum ad ignes compescendos, in epistola Plinii ad Trajanum: collegiis licitis legatis, *l. cum Senatus* 20. *de reb. dub.* et legavit uti quisque optimus maximusque esset: quæritur, an quæ in die mortis in eo fuerunt cedant legato? Finge, pabulum paleaque fuere tibi tempore mortis, an præstabuntur, quia dixit uti maximus esset, videtur intelligi instrumentum: machina scilicet frumentaria, vel olivaria, id est piscina, moletrina, machinale pondus: Scævola respondet ad quæstionem juris, non voluntatis: videntur autem contineri legato, his verbis, quibus fundum esse liberum dicis, maximum et optimum, id est, esse liberæ conditionis, immunem, in *l. qui uti optimæ*, *de verb. signific.* videntur fundamenta etiam fundi contineri, *l. fundo* 22. *de inst. leg.* ubi ait, retia apraria, id est quibus apri capiuntur, contineri legato, nec moveri debemus *l. ult. de supellect. leg. l.* 1. §. 1. *l. cum fundus* 21. *de instrum. leg.* in quibus fundo legato non debentur instrumenta, quæ fundo non sunt infixa inædificataque, sed sunt mobilia. Hic legavit fundum simpliciter, ibi cum adjectione, uti optimus, maximusque esset: de vasis vinariis, et granariis, et doliis, et cuppis non ambigitur quia sunt infixa: olim granaria erant vasa ex tabulis ad fructus conservandos confecta, ut patet ex *l. granaria* 18. *de act. empt.* Cameræ erant inopum vimineæ, aut fictiles ad comparandos fructus, quæ dicuntur capsellæ in *l. quæsitum* 12. §. 2. *de inst. leg.* Et Scævola non negat eas res legatas, ut nec affirmat; nam de voluntatis quæstione non respondet, quæ est quæstio facti.

Ad L. Is qui complures XCIX.

Quidam legavit tribus libertis fundum conjunctim, et petiit per fideicommissum, ne de nomine suo exiret, id est, libertorum, omnes agnoverunt legatum, et concursu fecere partes. Quæritur, qui primus ex his morietur, an possit partem suam legare aliis collibertis, quibus idem fundus non est legatus: sic videtur; neminem elegit, mortuus est, quibus debebitur? an collegatariis collibertis, an collibertis aliis non conjunctis accrescet? Et sic videtur, quia fideicommissum non exit de nomine suo, *l. unum ex familia* 67. *lib.* 2. et ejus accrescendi inter collegatarios post acquisitionem esse non potest.

Ad L. Quisquis XCV.

Non tantum legavit, sed fideicommisit ab hæredibus, quæ erat daturus, et legaturus. Et erat frequens quid relinquere per legatum, et fideicommissum, ut si id non valeret jure legati, valeret jure fideicommissi: sic erat frequens quid dari directis verbis, et precariis, ut si id non valeret jure testamenti, valeret jure codicillorum, *l. Publius* 36. *l. non ad ea* 88. *de cond. et dem. l. Aurelius*, §. *Titius*, *de lib. leg. l. si quis servo* 56. *de man. testam.* In hac ergo specie, directis et precariis verbis relegavit. *Summæ*, id est, pecuniæ separantur a rebus corporalibus, et quæ constant pondere, numero et mensura; ista valent magis quantitate et spectantur, quam corpore, et animo magis intelliguntur, *l.* 1. §. *non solum, ad leg. Falcid.* Et respondet, nihilominus deberi res corporales ex stipulatione emptæ et venditæ hæreditatis, cum emptor a venditore ita stipulatur, quanta pecunia ex ea hæreditate ad te pervenerit, tantam mihi præstare; tamen licet pecuniam dixerit venditor tenetur de rebus corporalibus, *l. cum stipulamur* 97. *et l. pecuniæ* 178. *de verb. signific.* ut in edicto de constituta pecunia, id est, quantitate, vel qualibet re corporali, in edicto receptis, quo pecunia compromissa, ut *l. litigatores* 11. §. 2. *de recept. qui arbitr.* quæ verba sic cape: si pecunia fuerit promissa, et alia res promissa fuerit pecuniæ nomine. Et in l. 12. tabul. *Qui coronam parit ipse*, *pecuniæve ejus*, id est, sive ipse, sive servi ejus, equive: pecunia significat etiam equos. Et lex est de eo,

qui in certamine publico coronam parit. Addit exemplum dotis relegatæ. Dos ita olim relegabatur. Quanta pecunia dotis nomine ad me pervenit, tantam uxoris hæres dato, *l. cum scriptum* 6. *et l. ult. de dot. præl.* quibus verbis si res corporales ad eum pervenerint, eas restituet; deinde adjicit voluntatem verbis consentire, quia legarat non tantum jure legati, sed jure fideicommissi: dein non legasset res corporales, si eas noluisset præstari.

Ad L. Si Titius XCVI.

Huic legi obstat *l. cum virum*, *C. de fideic.* species hujus legis hæc est. Titius scriptus est ex parte, et rogatus est restituere hæreditatem, id est, hæreditatis partem, ut in *l.* 1. *ad Trebel.* cohæres autem rogatus est restituere Titio cohæredi partem suam. Quæritur an Titius partem quam accepit jure fideicommissi a cohærede, restituere debeat, quia restituere est rogatus hæreditatem, non fideicommissum: species *l. cum virum*: hæres rogatus est restituere quicquid ex hæreditate ad eum perveniret: an restituet prælegatum, quod capit partim jure hæreditario, partim legati? Et ait, prælegatum contineri fideicommisso, certam partem hæreditario jure et legati: sed in illa lege rogatus est quicquid ex hæreditate ad se veniret; legata autem et prælegata sunt ex hæreditate, *l. cum quis*, §. *pater*, *hoc tit. l.* 2. §. *ult. de dot. prælег.* non quidem est in hæreditate, et sic continetur fideicommisso: in hac autem lege est fideicommissum, in quo præcipue spectatur voluntas. Et sic semper spectandum an congruat voluntas verbis testatoris: et sic in fideicommissis non sufficit argumentum, quod ex verbis solum colligitur, in legatis solum verborum argumentum.

Ad L. Si plures XCVIII.

Si plures sint gradus hæredum, id est, si sint instituti et substituti, ut Acc. male: imo si plures sint gradus institutorum, ut in *l. cum in testamento* 37. *de hæred. instit.* Primus hæres esto: si Primus, me vivo morietur, Secundus hæres esto: si Secundus morietur, Tertius hæres esto: omnes sunt instituti: institutio enim est datio hæreditatis nulli alii ante delatæ: substitutio, datio hæreditatis delatæ vel acquisitæ alteri, ut vulgaris substitutio, et pupillaris, quæ etiam est acquisita. Et ea ratione omnes sunt instituti: et ideo in formula Galli, et filius et nepos sunt instituti. Filius hæres esto, et si is me vivo morietur, nepos post mortem meam natus hæres esto: sunt instituti, sed non sunt cohæredes, quia non concurrunt; et cohæredes sunt, quibus uno gradu defertur hæreditas. Et hanc formulam Gallus instituit, ne rumpatur testamentum. Rursus quære cur non dedit consilium ut consuleret in vulgari substitutione, filius hæres esto, et si hæres non erit, posthumus hæres esto: quia in casum vulgaris substitutionis, quo priori casu defertur hæreditas filio, non est spes rumpendi testamenti, quia tempore mortis filius præcessit nepotem. Cur sit substitutus, et dicatur in hac specie? Titius hæres esto, et si hæres non erit, Mævius hæres esto. Titius moritur vivo testatore: Mævius jure substitutionis, imo institutionis jure, vocabitur, si spectes successionem; sed dicetur substitutus, ut in *l. quidam* 30. *l. cum ex filio* 39. §. *ult. de vulg.* quoniam utrique deferretur hæreditas, si Titius supervixisset testatori: sic inspecta mente testatoris substitutus est: sed in formula Galli utrique, id est, filio et nepoti non potuit deferri hæreditas: si ergo velit unum onerare plurium institutorum debebat eum nominare. Lex 99. et *l.* 101. expositæ sunt.

Ad L. Hæres meus 100.

In initio legis dubitatum, quia quod meum proprie est, non redditur alteri. Sed et reddere est dare heic, *l. cum quidam* 21. *lib.* 2. *l. qui uxori* 18. *in princip. de auro et arg. leg.* Eademque ratio est verbi relegare: nam relegare proprie est reddere rem alienam, vel quasi alienam cum emolumento aliquo, ut relegare dotem, est reddere dotem cum commodo repræsentationis, id est, reddere certo die, quod dare non erat coactus, nisi bima, trima die: tamen simpliciter sumitur relegare pro dare in *l. si domus* 18. *de usu et habit.* ubi dicitur relegari usus, reddere est de suo dare, *l.* 1. §. *eleganter*, *depositi.*

§. 1. Supra est expositus.

Ad §. Uxori.

Huic §. obstat lex *Plautius* 8. *de auro et arg. leg.* mulier quædam legavit, alteri vestem, et mundum, et ornamenta muliebria, non debebuntur nisi ornamenta muliebria: sed an debebitur vestis tam muliebris, quam virilis? Et definit deberi etiam vestem virilem legatariæ: de mundo nihil scribit: quia nullus est mundus virilis, et deberi ait, quia verisimile est testatricem ornamentorum tantum universitati derogare voluisse, cui muliebrium nomen adjecit, quia muliebris nomen neque vestis nomini applicari potest: nam servanda est ratio recti sermonis: sic dicam his verbis, *quod*

ejus causa factam paratumque, non recte dici vestem legatam et mundum: sed probat hic Javolenus sententiam Proculi, existimantis verba hæc referri ad omnia: et idem probat, quod scriptum est in *l. Plautius*, sed hic servatur ratio recti sermonis: nam ita latine loquuntur, et ita quod relativum refertur ad superiora, non ad mundum muliebrem.

Ad §. Cui Corinthia.

Electrina vasa fiunt ex auro et argento commixto, sed si his addideris æs, fiunt Corinthia, Plinius lib. 9. cap. 40. ait Javolenus, legato Corinthiorum vasorum, contineri bases, nisi testator bases numero vasorum habuerit, id est, nisi bases habuerit accessionis loco, et ea quæ accessionis locum obtinent, rem legatam sequantur, *l. librorum* 52. §. *ult. sup.*

Ad §. Cui Testudinea.

Testas testudinis solebant scindere per laminas, et cooperire lectos, et supellectilem.

Ad leg. His verbis 102.

Lateralia sunt bulgæ coriaceæ, quas viatores ferunt ad latus, vel in quibus ferunt pecunias, et rationes. Eundem usum præbent ventralia, id est, zonæ pecuniariæ, quæ circuire solent ventrem, *l. Divus* 6. *de bon. damn.* Eadem ratione dixit viatoria, ut in *l. ult. de auro et arg. leg.* et viatoria instrumenta in *l.* 5. *de supell. leg. Quæ membranulis*: plerumque quod sibi debetur in membrana scribere et transferre in codicem rationum solebant: legatis membranulis leguntur nomina. Ille exegit nomina, ita ut sint vanæ membranæ, et pecuniam exactam consumsit. Reversus in patriam, condidit aliam pecuniam in illis laterariis, et emptiones prædiorum. Quæritur an hæc debentur uxori? negat deberi: quæ mortis tempore in his lateralibus essent, et membranis continerentur. Et Rogerius ait, hoc falsum; et falsam literam: nam primum dicit, *secundum ea quæ proponerentur*: proponitur autem exacta fuisse alia nomina, et pecuniam quam profecturus in lateralibus condiderat: ergo consequens est ut ea non contineantur: continentur autem membranis emptiones: ergo debentur: et quæ sequuntur ostendunt deberi, an prædia quoque debeantur? Et videntur deberi: nam qui mihi donat instrumentum prædii, donat mihi prædium: qui mihi obligat auctoritatem prædiorum, obligat prædia, *l.* 1. *C. de donat. l.* 2. *C. quæ res pign. oblig.* si prædia debentur, et multo magis emptiones.

Ad §. Paterfamilias.

Lances leves sunt, quæ non sunt aspere signis (*gravees*) sigillariorum significatio est multiplex: sed verum est hic demonstrari vicum Romanum in quo sigilla, et cælata vasa venibant. Paterfamilias igitur emerat de vico illo lances duas cælatas, non leves; et tamen hic error non vitiat legatum, licet eum errorem potuerit corrigere, nec correxerit, cum fecerit testamentum triduo antequam moreretur: ita falsa demonstratio non vitiat legatum, sed vera fuit demonstratio: sed error fuit in appellatione, alias sigillaria sunt feriæ Romanorum, quibus amici mittebant sibi invicem munera, quæ et sigillaria dicuntur. Et sigillarii dicuntur, qui ea vendunt, et qui nervis quibusdam incidunt imagunculas, ita ut videantur pugnare, saltare, de quibus Horatius:

Ut nervis alienis mobile lignum.

Ad §. Ult.

Legis fideicommissa 11. §. *si servo, sup.* ut §. hic est de legata militia: militia est officium, sive administratio civilis, aut palatina, quam qui gerit, fert annonas de publico, ut functio primipili, *commissaire de vivres*, ut quæstores, quæ transmittuntur in hæredes. Hujus generis militiam, si testator habebat, et legaverat, valet: qui non habet, videtur legare æstimationem: et militia magis est in quantitate, quam corpore, *l. Lucius Titius* 22. *l. mortuo* 49. §. 1. *lib.* 2. *d.* §. *si servo*: cum ait hic §. *omnia integra præstari volo*, videtur prohibere Falcidiam: sed cum testator prohibuerat Falcidiam, legatarios partem offerebat Imperatori, ut hæres non uteretur Falcidia: quod demonstrat, ni fallor *l. si legatus*, §. *ult. ad SC. Trebell. Id quod pro introitu*: mos erat cum quis acquisiisset militiam, ut introitu offerret sportulas *l.* 7. *C. de prox. sacr. scrin.* et ait, omnia deberi, quia plenius voluntas testatoris est interpretanda, et quæ pro introitu sit præstaturus.

Ad L. Ult.

Duæ sunt quæstiones hujus leg. Sciendum est patrem non tantum impubere instituto, sed etiam exhæredato testamentum facere posse, id est, substitutionem pupillarem. Ceterum ab exhæredato legatum, aut fideicommissum relinqui non posse, quia nihil ei dedit: nam exhæredatio est ademptio hæreditatis debitæ, vel datæ. Quid si filius per

querelam inofficiosi testam. hæreditatem evicerit, an præstabit legata? minime: quia contra voluntatem patris habet, vel si habet per contra tabulas, *l. quidam*, *C. de fideicommiss.* Idem si ad filium exhæredatum alio quovis modo hæreditas pervenerit, ut si institutus sit ab hærede patris, quia principali nomine, vel suo non pervenit, ut *l. qui fundum* 87. §. *qui filios*, *ad l. Falcid.* Ab exhæredato igitur legatum inutiliter relinquitur, etiamsi ad eum hæreditas aliquo casu pervenerit. Eadem ratio est ejus, qui substitutus est filio exhæredato: nam ab eo legatum inutiliter relinquitur, licet ei dederit hæreditatem impuberis, quia quem non possum onerare, et hæredem ejus multo minus, *d. l. qui fundum*, §. *qui liberos*. Species hujus legis hæc est. Pater filium exhæredavit, extraneum instituit, eundemque substituit impuberi filio exhæredato, et ab eo extraneo in secundis tabulis, id est, substitutione pupillari, legata reliquit: extraneus decessit, relicto hærede: tum filius exhæredatus intra pubertatem: an substitutus pupilli debeat legata a se relicta? Est inepta quæstio, quia pupillus supervixit, et locus non est substitutioni, nisi dicas, ut Accurs. duos fuisse substitutos, et unum supervixisse pupillo, alterum non; sed lex unius tantum mentionem facit: sic ergo species ponenda est, et legendum in initio legis *instituit*, pro *substituit*. Pater impuberem filium exhæredavit, extraneum instituit: impuberi exhæredato substituit Titium: extraneus moriens filium instituit, qui hæreditatem adiit, atque ita nactus est bona patris, non judicio patris, sed beneficio extranei. Is decessit intra pubertatem, atque ita Titio delata est hæreditas. Quæritur an Titius debeat legata ex substitutione pupillari? Et ait non debere quid, nec exhæredatus ea deberet, si ab eo relicta essent, et plus juris pater non habent in substitutuio exhæredati, quam in exhæredatum, *d. l. qui fundum*, §. *qui filios:* nec obstat, quod ad filium bona patris pervenerint: quia non principaliter, et suo jure: sed per successionem pervenere, id est, ex testamento, et successione extranei. Hæres factus extranei, aditione scilicet: ergo ab hærede hæredis legatum relinquitur inutiliter. Regula est, hæres hæredis hæres est, *l. ult. C. de hæred. instit.* testatoris, per successionem scilicet. In d. §. qui filios legendum esse, *instituit*, confirmat quod sequitur; nam idem ponit in fratre, quod in exhæredato: species: duo sunt fratres, unus pubes, alter impubes, quem pater exhæredavit, pubere instituto. Impuberi substituit Titium, et ab eo legavit: deinde pubes hæredem instituit impuberem, vel ei ab intestato successit: et ita quæsivit bona patris: tum mortuus est impubes intra pubertatem, eique Titius hæres extitit ex pupillari substitutione: quæritur an legata Titius debeat? magis dubitabatur in fratre, quia quæ per mediatorem personam fratris, qui est in potestate, bona patris obveniunt fratri, ea quodammodo magis a patre pervenire videntur, quam ab extraneo: sed idem statuendum. Idem heic est principaliter, et directo, ut in §. *ult. Instit. quod cum eo*, et directa, et principalis actio opponitur contrariæ, *l. in commodato*, §. 1. *commod.*

Ad §. Si filius.

Petita bonorum possessione contra tabul. a filio præterito rescinduntur primæ tabulæ. Querela inofficiosi rescindit omnia, et primas, et secundas, id est, substitutionem pupillarem, quia querela datur exhæredato, *l. ex duobus*, §. *ult. et l. seq. de vulg. substit.* beneficio prætoris ex edicto de legatis præstandis, conservantur legata relicta in primis tabulis, debentur, et præstantur quibusdam, qui enumerantur in *l. 1. de leg. præst.* Institutio primarum tabularum non conservatur, etiamsi alius filius institutus sit: unus præteritus est, alter institutus; præteritus aperit viam edicto de bonor. possess. contra tabulas: atque ita institutionem rescindit: sed æquum est, ut frater institutus perinde admittatur ad bonorum possess. contra tabul. atque præteritus, cum institutio locum non habeat, ut veluti ab intestato dividat hæreditatem, cum præterito fratre, *l. non putavit* 8. *de bon. possess. contra tabul.* His cognitis, species hujus §. secundum communem scripturam hæc est: duo sunt filii, unus impubes, alter pubes: impuberem hæredem instituit ex uncia, et ei substituit Titium in secundum casum: a substituto nihil legavit; a filio instituto ex uncia legavit, alium præterivit filium: ei competit bonorum possessio contra tabulas, et cum eo petet eandem bonorum possessionem institutus ex uncia, et sic uterque ab intestato veluti divident ex æquo patris hæreditatem, beneficio fratris præteriti, qui commisit edictum: filius impubes institutus accepit semissem, dein decessit intra pubertatem, an legata a filio instituto relicta substitutus debeat præstare ex uncia, an ex semisse? lex ait, ex semisse, sed diverso jure: nam ex uncia debet onus, id est, ex quinque unciis, exceptis personis tantum in *tit. de leg. prest.* Hoc quidem verum est, imo ex semisse debentur, exceptis tantum, quia institutus deberet ea præstare ex semisse exceptis tantum, quia cum habet totum jure possessionis bonorum contra tab. quia institutio rescissa est, *l. 5. de leg. præst.* Ergo et substitutus ejus: sed quærebatur tantum, an exceptis præstarentur ex uncia, an ex semisse: et verba sunt transposita, quia priore casu, quem posuimus secundum illam

transpositionem verborum, definitur, substitutum non in plus obligari, quam institutum: institutum obligatum fuisse ad præstanda legata ex semisse exceptis tantum, ergo et substitutum: sed posteriore casu secundum restitutionem verborum dubitatio major est, an scilicet legata sint relicta a substituto ex uncia? Substitutum obligari in id, in quod non est obligatus institutus, et in id quod non obligaretur institutus, si ab eo relicta essent legata: nam institutus præstare tantum ex semisse, exceptis tantum, substitutus onus ex semisse, quia bonor. possessio contra tabul. non infregit substitutionem pupillarem: ergo in ea relicta legata valent. Deinde initio hujus legis egit de legatis relictis a substituto exhæredatis, hæic instituti hunc ordinem servat, *l. ab exhæredatis* 126. *libr.* 1. *l.* 5. *de leg. præst.* Legata relicta a substituto filii unciarii, qui accepit semissem, commisso edicto per fratrem præteritum deberi ab eodem substituto semisse omnibus. Et eadem ratio sequitur in §. seq. filius institutus est ex dodrante et substitutus est Titius, et ab eo legavit. Alius filius est præteritus, qui petit contra tabul. et sic ea institutio redigetur ad semissem, ut sit æqua successio inter eos, qui veniunt eodem jure, ac proinde substitutus legata a se relicta præstabit ex semisse, ut quæ ratio est in augmento, eadem sit in decremento.

JACOBI CUJACII J. C.

AD TITULUM I. LIB. XXXIX. DIG.

DE OPERIS NOVI NUNTIATIONE

EX EJUSDEM CHEVANNÆI BIBLIOTHECA.

Conjunctionis hujus tituli cum superiore ratio intelligi non potest, nisi quæ supra dicta sunt, repetantur. Initio Digestorum proposuit varias partes juris, leges, mores, Senatusconsulta; deinde hominum jure, sive statu aliquid tradidit, deque differentia et qualitate rerum. Et his expositis, quia homines disceptant apud magistratus et judices, exposuit varia officia magistratuum, quando et quandiu apud eos disceptaretur, et quo ordine apud eos ageretur. Deinde transit ad judices compromissarios, et judices ordinarios, id est, qui ex ordine dantur a magistratibus. Deinde contractus proponit, et quasi cetera quæ restant, sunt de actionibus, adeo ut possis dicere totas pene. Pandectas pertinere ad actiones, et ea, quæ actionum sunt loco, ut interdicta, exceptiones, stipulationes prætoriæ, et aliqua remedia, ut damnum infectum, quod vice est actionis. Vulgo dicitur tres esse partes juris, personarum, rerum, actionum; sed parvulæ admodum sunt partes de personis et rebus præ parte actionum. Postquam egit de Judicibus datis, proponit vindicationes, condictiones, actiones in personam, quæ nascuntur ex variis contractibus, et quasi contractibus; et nonnunquam e re nata miscentur materiæ, ut quasi contractus negotiorum gestorum contractibus præponit; miscet tutelas, aditionem cum similibus, pro hærede gestionem, bonorum possessionem secundum tab. aditio vel necessaria est, vel voluntaria: necessaria qua servus obligatur necessario, *l. obligamur* 52. §. *necessitate, de obligat. et action.* Idem in societate necessaria, quæ est communio, quæ intercessit cum hærede, vel legatario, et est quasi contractus, voluntaria contractus. Itaque de actionibus, quæ ex contractibus, vel quasi contractibus usque ad hunc t. Nunc de remediis jure honorario, vel lege proditis: et primum de novi operis nondum facti, quod quis molitur, nuntiatione, atque adeo de damno ex opere nondum facto, infectoque, de cautione damni infecti, tum actio datur legitima damni infecti, aquæ pluviæ arcendæ: et ut actiones promittuntur a Prætore, ita remedia et interdicta tria proponuntur, edictum de novi operis nuntiatione, quo remedium illud proponitur, interdictum de novi operis nuntiatione et stipulatio de novi operis nuntiatione. Edictum est de opere novo nondum facto; interdictum et stipulatio est de opere facto. Ulpian. hæc tractaverat separatim: Edictum proposuit a lib. 52. quod exponit *l.* 1. 3. *et* 5. Interdictum, lib. 71. ad Edict. *l.* 20. stipulationem lib. 80. ad Edict. quæ exponitur in *l.* 21. et ex eo apparet falsum esse, quod putat Ac-

curs. edictum et interdictum esse idem, ut falsum est edictum, et actionem idem esse, cum edicto actio proponatur: edicto datur remedium his qui non habent actionem de damno infecto, nec videntur posse petere absque pudore, cum damnum nondum cœperit: ut si vereantur ne ex opere futuro damnum sentiat, ne opus quod vicinus facturus est, luminibus officiat, denuntians hoc modo denuntio tibi ne quid novi operis me invito facias, quæ prohibitio, vel inhibitio est, et vulgo nuntiatio, in Pand. Flor. Denuntiatio, *l.* 5. §. *si plurium*, *et* §. *meminisse*, *hoc tit.* Imo renuntiatio dicitur, *d. l.* 5. §. *si is cui renunciatum, et l. si opus* 16. *hoc tit.* et post denuntiationem, litigatores se commit tunt Prætoriæ Jurisdictioni, ut scilicet Prætor remittat, si non sit jus nuntiandi, ut in *l.* 1. §. *et post. hoc tit.* Et debet abstinere ab opere, et ab eo confestim discedere, cum primum vicinus nuntiavit, donec remissio nuntiationis facta sit a Prætore. Est sic in *tit. de remission.* Remissio est operis novi nuntiationis abolitio, vel donec caverit de opere restituendo, *l. non solum* 8. §. *sciendum, inf.* Et hæc cautio est vice remissionis, *l.* 1. *de remission.* Quod si is; cui nuntiatum est, non desistat ab opere, tenebitur interdicto, quod adversus edictum opus factum sit, scilicet operis novi nuntiationis, quod videtur offendisse, cum ei non paruerit. Et interdum est restitutorium quo agitur, ut opus destruatur, quia restituendi operis novi facti post nuntiationem causa interponitur. Et formula demonstratur in *l.* 5. §. *si quis forte, l.* 16 *l.* 18. *l. penult. l. ult. hujus tit.* Interdictum, quod nuntiatori datur, significatur his verbis: quod contra edictum prætoris factum sit, ut appareat in *l.* 20 non esse legendum, *contra interdictum*, sed, *edictum*: et sic emendati erunt loci, quis his mendis scatent, ut in *l.* 1. §. 1. *ff. ne vis fiat ei qui in poss.* in *l.* 1. §. *annus, de vi et v. arm. l.* 2. *C. quor. bonor.* ubi similis error erat. Triplex est edictum. Primum datur nuntiatori, quod est restitutorium: alia duo dantur nuntiatio. Et sunt prohibitoria interdicta: unum datur post cautionem datam nuntiato, ne vis ait fiat, sed cum interdictum est, quo minus ædificet, *d. l.* 20. §. *deinde.* Post quod secundum interdictum Ulpianus proposuerat tertium; sed translatum est in titulum *de remissionibus*, quod tertium datur nuntiato post remissionem factam a prætore, ne vis ei ædificati fiat. Stipulatio de novi operis nuntiatione proponitur in *l.* 21. quæ est cautio præstita ab eo, cui nuntiatur opus novum de opere non faciendo, si nuntiator jus habuerit nuntiandi, quæ stipulatio remissio est. Et formula hujus stipulationis est in *l.* 21. *hoc tit.* Edictum est de opere non facto, interdictum, quod datur nuntiatori, et cautio stipulationis, est de opere facto: et sic titulus est de opere infecto. Quicquid Accurs. scripsit in glos. magna, omne delendum est, cujus conficiendæ causa est, quod existimaret initium hujus legis pugnare cum *l.* 1. *de remiss.* quod falsum est, idque quod inciderit in depravatos codices. Prætor hoc edicto remedium promittit, seu beneficium triplex, id est, interdictum triplex; remedium unum nuntiatori duo nuntiato. Primum remedium est, ut sive jure, sive injuria opus fieret, interim per testationem, et denuntiationem inhiberetur: dicitur beneficium in *l.* 13. *in fin. hoc tit.* quoad remissionem fecerit Prætor, vel nuntiatus satisdederit, *l. non solum* 8. §. *sciendum, hoc tit.* Et quicquid constructum est, si non paruerit, destruetur *d. l.* 20. exceptis quibusdam casibus, *l.* 5. §. *si quis rivos*; et non indiget Prætoris aditione. Alterum remedium est, remissio nuntiationis, quæ indiget Prætoris aditione, ut cognoscat jus habuerit nec ne nuntiator, ut remittat si nuntians jus habuerit nuntiandi, sin minus, non remittat: verba hæc, *hactenus, quatenus prohibendi jus is, qui nuntiasset, non haberet*, id est, id remissio nuntiationis remittit tantum in quo nuntiatio locum non habet, et non tenuit: in eo vero non tenuit nuntiatio, ut jus haberet nuntiandi, ergo id remittit: ubi dubitavit Accursius an esset tollenda negatio, et eam sustulit: sed ea opus est, quia remissio fit eatenus, si jus nuntiandi nuntians non habuit, ut Græca lectio id confirmat. Et alter interdicto potest nuntiatus agere ne vim faciat. Quod si satisdederit, ei quoque liberum est interdicto agere, ne vis ei fiat. Idque congruit cum *l.* 1. *de remission.* in quo tit. proponitur interdictum prohibitorium, ne vis fiat post remissionem nuntiationis nuntiato, quo minus ædificet, ubi si præcedat satisdatio, et inde remissio secuta sit, non est necessaria remissio, ut et contra. Tertium illud remedium est satisdatio de opere restituendo. Et hoc remedium non habet necessariam Prætoris aditionem, quia adhibetur inter volentes: et ita stipulatio dicitur Prætoria, quia eandem vim habet: ut *l.* 1. *de Prætor. stipul.* Ex *l.* 5. §. *si is cui*, inter satisdationem, et remissionem differentia prima est, quod hæc indiget Prætoris aditione, illa non item. Secunda differentia: remissio ita demum fit, id est, tribuit facultatem ædificandi, si nuntiator jus non habuerit. Satisdatio vero tribuit illud idem etiam jus non habuerit is ipse. Hinc quæritur an oblata satisdatione a nuntiato invitus nuntiator accipiat minus: quia nemo cogitur stipulari; an eo non accipiente satisdationem, liceat nuntiato ædificare, si satisdederit etiam apud officium, et apud acta, si desit adversarius, non quia nemo cogitur stipulari, *l. un. C. de satisd. l. cum pro quo, de in jus voc.*

l. si fidejussor, §. *ult. qui satisd. coga.* sed finge: nuntiator mavult statim judicium fieri: an jus nuntiandi habeat, cum nolit satisdationem etiam eam, quam velit nuntiatus etiam apud acta facere, et nuntiatori hac in re morem potius gerendum esse constat: et interim prohibebitur opus. Et ita in causa legatorum, si legatarius petat satisdari legati nomine, aut fideicommissi, et hæres desideret de fideicommisso judicium statim fieri, vel legato, audiendus erit potius hæres, quia citius cognoscetur de fideicomisso, quam de satisdatione, *l. 3. in princ. ut in poss. legat.* Et ita de jure nuntiationis potest constare citius, quam de satisdatione, maxime hodie, cum ex constitutione Justiniani, et jure Pontificio lis de operis novi nuntiatione finienda sit intra tres menses, *l. ultima, C. de ædific. privat. alias l. ultima, C. de novi op. nuntiat.* Post tres menses, si non sit finita, licet impune ædificare, præstita satisdatione apud officium, vel apud acta de opere restituendo suis sumptibus, si secundum nuntiationem judicatum erit, *d. l. ult.* et quod dicitur, satisdationem offerendo si velit alter accipere, et impediatur ædificare, congruit cum *cap. pen. et ult. ext. de nov. oper. nuntiat.* et congruit cum *l. ult. de ædific. priv.* quid si nuntiator velit accipere satisdationem, neque judicium statim fieri? Et certum est remittendam esse nuntiationem a Pretore, *l. 20. §. si quis paratus, infra* Peccata Accursii. Primum contemni jubet nuntiationem, si nuntiator causam nuntiationis nullam attulerit. Sed non aliam invenio causam exprimendam, quam quæ edicto comprehensa est. Et specialiter genus actionis edicendum, qua utens, et non exprimendo satis causam dicit. Et ita qui dicit novum opus, satis causam adfert, et non renunciare dici nequit, qui simpliciter dicat; nuntio ne quid facias, sed recte. Denuntio ne quid novi invito me in eo loco. Et *l. 5. §. qui nuntiat, hoc tit.* loquitur de loco demonstrando, non alia causa, et §. *totiens* non loquitur de causa nuntiationis, sed de allegatione ejus, cui nuntiatum novum opus, dicentis moram periculum allaturam, ut si velit reficere cloacam pestilentem, quo casu Judex a Pretore datur, qui cognoscat an tale fit opus ut nuntiatio valeat, sed hi §§. non loquuntur de causis, quæ inpellant nuntiatorem. Idem Accursius ut probet libello conventionis, quem confert cum operis novi nuntiatione, inserendam esse causam, id colligit male ex *l. cum hi 8. §. in causa, de transact.* qui paragraphus non loquitur de libello conventionis, sed de transatione alimentorum, ut non fit sine causa, et auctoritate Pretoris, cum regulariter sine eo transigere liceat; id autem transferre ad libellum conventionis absurdum est: nam nulla causa exprimenda libello conventionis, quam quæ denotatur speciali nomine actionis. Illud item male colligit Accurs. ex *l. ult. C. de edicto divi Adr. toll.* in qua agitur de hærede misso in possessionem, cui si existat adversarius in ipso tempore, quo mittitur in possessionem, ait examinandas esse causas missionis apud judicem; quoniam ubi existit contradictor, ibi existit lis. Judex est disceptator litis, qua quisque agit: non igitur agit de allegationibus et causis inserendis libello: et multos alius locos adfert Accurs. ut doceat, libello conventionis inserendam causam: et affert, ut probet contrarium, scilicet libello conventionis causam non inserendam, *l. quia poterat, ad Trebellian.* etiam male, quæ loquitur de hærede restituere rogato hæreditatem: qui si recuset adire, potest cogi periculo fideicommissarii adire ex Senatusconsulto Pegasiano olim, hodie ex Trebelliano, et ait, satis esse, quod dicat se recusare hæreditatem, nec cogitur causam afferre, qua recuset. Ergo qui agit non debet dicere causam cur agat, sed male colligit hoc Accurs. ut ex uno ad alterum possit duci argumentum, cum actionem intendere, et recusare diversa sint. Et major est actio causæ inquirendæ ab eo qui agit, quam a recusante. Eodem loco in *d. l. quia poterat*, male infert, et argumentum ducit a recusatione hæreditatis, ad recusationem judicis; atque ita recusari judicem non causa dicta infert, quod falsum est ex *l. ult. C. de jud. l. si pariter, inf. de liber. caus.* Et olim videtur recusari potuisse judex, nulla adducta causa suspicionis. Recusabatur ante litis contestationem, nulla allata causa et interposita, non post, ut hodie obtinet: quia is qui litem contestatus est, si quas causas habuit recusandi judicem, eis contestando litem renunciare potest, sed ex jure Pontificio, si qua nova causa suspicionis oriatur post litem contestatam, potest recusari judex. Rursus Accursius male remissionem nuntiationis ait fieri ex edicto proposito in *l. 20. inf.* cum illo loco non remissio permittatur, sed interdictum restitutorium. Et iterum male remissionem fieri ex *d. l. 20. §. Deinde*, cum ibi de nuntiatione novi operis agatur, ut sit interdictum prohibitorium, quod datur nuntiato. Et male putat, initio hujus legis 1. de remissione, quæ fit per satisdationem, agi, quod omnibus interpretibus placet: sed semper hæc duo distinguenda remedia, satisdatio, et remissio, quæ fateor coalescere posse, post satisdationem, a Prætore remissionem fieri posse; sed non necessario, *l. 1. de remission.* Et remissio utilis est sine satisdatione, et vicissim satisdatio. Et hic locus legis est de remissione tantum; de satisdatione in *l. 5. §. si is cui renuntiatum*: male Accurs. remissionem fieri ex edicto, quod non habemus:

immo quod habemus. Et tit. de remiss. non tam pertinent ad remissionem, quam interdictum, quod datur post remissionem, ne vis ei fiat: male Accurs. remissionem fieri ipso jure, sine Prætore, videlicet si opus sit jure factum, cum ex *d. l.* 5. §. *si is cui renuntiatum*, remissio non fiat lege, ipso jure, sed a Prætore, qui de eo cognoscit. Et quod ait *l.* 1. *de remiss.* nuntiationem missam facio, pollicitatio est remissionis: nam etiamsi sit iniqua nuntiatio, necessaria est cognitio Prætoris, *d. l.* 20. §. *si quis paratus*, *arg. l.* 3. §. 1. *ut in poss. legat. sup.* ubi de constitutione D. Severi loquitur, cui loco *l.* 1. §. *pen. eod. tit. l.* 14. §. *ult. ut legat. nom. cav.* annectendæ sunt. Male Accurs. hanc leg. 1. opponit *l.* 1. *de remiss.* quasi lex velit, remissionem ibi fieri, ubi nuntiatio tenet, et ubi nuntiatur jus prohibendi habet; cum tamen lex hæc dicat in id tantum fieri, in quo nuntiator jus non habuit: sed non habuit codicem emendatum, idque ut comprobet ita fere argumentatur: satisdatio dat licentiam ædificandi in totum, non in partem tantum; licet nuntiator jus prohibendi habuerit; satisdatio est remissio. Ergo remissio habet locum in totum, etiamsi jus prohibendi habuerit; sed satisdatio non est remissio, sed vice remissionis, *d. l.* 20. §. 1. *et* §. *ait Prætor*: et initio hujus leg. 1. de remissione agitur, quæ potest in partem fieri. Satisdatio dat in totum ædificandi licentiam; etiamsi jus prohibendi habuerit nuntiator: male Accursius: *hactenus quatenus*, id est, ideo quia, vel usque ad tempus, quo Prætor cognoverit de ea re, modo in totum. Qui omnes errores ex eo manaverunt, quod edictum et interdictum confundat, remissionem et satisdationem: ut confundunt nostri indignum et incapacem eo modo, cum id quod relinquitur incapaci, est pro non scripto, et apud heredem remanet sine onere: quod indigno, valet ab initio: immo omni tempore, et jure acquiritur ei, sed eripitur, et ad fiscum transit cum onere. Eodem modo confundunt cessionem et delationem: cedere diem legati, et deferre legatum, cum cessionis dies est mors testatoris, hodie delationis dies est aditio hæreditatis, effectus cessionis, ut transmitti possit legatum, delationis ut peti, vel acquiri, aut repudiari possit.

Ad §. *Hoc autem edictum.*

Hoc remedium dicitur beneficium Prætoris in *l.* 15. *hujus tit.* et pertinet ad ædificia futura: nam ad facta pertinet interdictum de opere facto restitutorium, ut destruatur opus factum ante satisdationem, et remissionem, aut quod in loco sacro, de quo est tit. *ne quid in loco sacro fiat*, quamquam in hoc tit. agatur de prohibitorio tantum. Duplex tamen fuit propositum interdictum, prohibitorium, et restitutorium, ut hic locus indicat, et *l.* 2. de interdictis, ne quid in loco sancto, ut sunt muri, *d. l.* 2. *ne quid in loco sacro.* Interdictum ne quid in flumine publico, de quo in *l.* 1. *de fluminibus, ne quid in flumin. publ.* utroque tit. proponitur prohibitorium, ne quid fiat in flumine publico ripave ejus: dein restitutorium, ut destruatur factum, quo aliter aqua fluit quam prius. Interdictum ne quid in loco publico vel itinere, de quo in *l.* 2. §. *Prætor ait*, *ne quid in loco publico*: qua de re duplex proponitur interdictum: prohibitorium, ne quid fiat, quo iter et via deterior fiat, et restitutorium, ut factum destruatur. Hæc autem interdicta pertinent ad locum publicum, sacrum, sanctum et religiosum: sed de privato loco est interdictum quod vi aut clam, et huic interdicto locus est, sive præcesserit nuntiatio, sive non. Itaque concurrit cum interdicto de novi operis nuntiatione: nam si nuntiatio præcesserit, utrumque competet, sive etiam non præcesserit, quia ut facere videtur qui facit contra testationem, sive denuntiationem, ut ait *l.* 1. §. *sed etsi contra testationem*, *ff. quod vi aut clam*, quæ fiebat adhibitis testibus. Idem confirmat *l.* 5. §. *si quis cum non denuntiasset*, *l.* 7. §. *ait Julianus*, *l. vi facit*, *eod.* Et erit lectio nuntiatoris utro velit uti ex his duobus, nisi quod in parentes non possit uti interdicto quod vi aut clam, quando notatur patronus aut parens vix, et infamiæ. Et hoc debemus parentum reverentiæ, *l. licet* 7. *supr. de obseq. patr. et parent. præst.* Ergo interdictum quod vi aut clam est restitutorium: at contra interdictum quod vi aut clam videtur prohibitorium in *l. et si forte* 6. §. 1. *sup. si servit. vindic.* vindicatio servitutis, id est, actio confessoria, vel negatoria datur possidenti, et vindicatio corporalis rei datur ei, qui non possidet: vindicatio servitutis tam possessori quam non possessori. Finge: debes mihi servitutem altius ædes non tollendi: non habes altius sublatas adhuc, et sum possessor; et si velis altius tollere, possum te prohibere civili actione, id est, vindicatione servitutis, et interdicto quod vi aut clam. Ergo est de opere futuro, et prohibitorium: et idem est, inquit, et si per jactum lapilli impediero, id est, possum te prohibere ne altius ædifices jactu lapilli. Sed quod dicit posse prohibere interdicto vi aut clam, id dicitur ex consequentia tantum, vel notatur rei consequentia, ut scilicet primum prohibeam te civili actione: dein si tollere perseveres, ut utar interdicto quod vi aut clam; id quod ostenditur in *l.* 5. §. *meminisse*, *hoc tit.* ubi ait, posse me prohibere per Prætorem, vel per manum, id est, lapilli jactum, et si facere perseveret, posse me uti interdicto quod vi aut

clam. Et multum interest utrum prohibeat quis nuntiatum per nuntiationem novi operis, vel per lapilli jactum: nam si prohibet per nuntiationem novi operis, hoc ipso possessor vicinus efficitur, id est, fateor eum esse in possessione ejus juris, ut ædificet: sed me denuntiare, ne id faciat, *l.* 7. §. *ait Julianus*, *quod vi aut clam*, §. *in operis*, *h. l.* 1. Græci sic reddunt: παραλλέλλων γίνεσται ἐνάγων: qui nuntiat, fit actor, et ob id nuntiator, actor, reus et defensor dicitur, *l.* 5. §. *pen. l.* 20. §. *si paratus*, *inf.* Aliud si prohibuerit per lapilli jactum, vel per Prætorem, id est, adito Prætore, vel ex decreto Prætoris. Idem si per interdictum prohibitorium ne quid in loco sacro, et his quæ sunt hic. Idem si per actionem civilem, sive confessoriam de servitute: nam prohibens possessor remanet. Ratio est: is qui verbo tantum dicit se prohibere ne quid novi operis fiat, quasi timidus nihil audens supra, quodammodo videtur contendere adversarium esse possessorem: qui autem quandam vim adhibet prohibendi causa, vel qui supra licti utitur, is magis videtur tueri sibi, et asserere possessionem: idemque erit si vim armatam adhibuerit, aut etiam demoliendo, quod facere cœperat adversarius; facit enim se possessorem, non licet tamen passim demoliri, et vim armatam opponere. Si quis ædificet in meo, jure meo, opponam manum armatam, vel si quid clam fecerit in meo, licet mihi demoliri, *l. quemadmodum* 20. §. 1. *ad l. Aquil.* sed si vicinus faciat opus in suo non in meo, quamvis in meum immittat, vel mœniana, vel suggrunda, non licet uti manu armata; sed licet per jactum lapilli eum prohibere. Si autem protendatur ex tuo solo in meum, licet quidem intercidere, sed non quod imminet. Et hic omnino videndus est §. *meminisse*, *l.* 5. qui §. pendet ex §. *sed et si in ædes*, quo ostenditur, nuntiari novum opus ei, qui in nostro solo ædificat, vel quid in nostras ædes immittit, ubi legendum, vel per lapilli jactum, ex *l.* 1. §. 2. *quod vi aut clam*, idem esse per manum lapillum jactare, quod diversum est ex *l. vi facit* 20. §. 1. *eod.* manum opponere est armatos homines opponere: manus est imago vis: manus duo significat, manum armatam, et vim civilem, id est, jactum lapilli: et hæc vis est prohibitio civilis. Hujusmodi est et pene consimilis in ordinando judicio vindicationis, quoniam constare debet de possessore, et de eo dubitari poterat: ut liqueret quis possessor esset, vis quædam civilis fiebat fracto surculo ex arbore ejus fundi, quo de agebatur, fracta festuca. Inde nascebatur occasio agendi de possessione, eaque vis dicitur a Cicerone, vis quotidiana, id est, civilis et morib. et quæ fit ex conventu partium, et a Gellio vis festucaria vindicta: nam vindicta nihil aliud est, quam ramus, surculus. Alia vis armata est incivilis, hæc quod dicitur, ædificantem in suo, sola nuntiatione novi operis prohiberi ex *d.* §. *meminiss.* obstat *d. l. et si forte*, §. 1. *si servit. vind.* ubi ait, eum qui in solo suo ædificat, prohiberi posse per lapilli jactum, si possessor faciat in suo, ut si is, qui ædes sublatas habet, reficiat, et ædificium demoliatur, et novum facere velit, is non potest prohiberi, nisi denuntiatione novi operis, sed si sim possessor, id est, si vicinus ædes non habeat sublatas, et velit tollere, licet faciat in suo, tamen a me potest prohiberi per jactum lapilli, retinendæ meæ possessionis causa, quam amitterem per nuntiationem. Et ex his, quæ dicta sunt, constat remedium hujus legis 1. non esse subsidiarium, quia prohibetur nuntiatus etiam per Prætorem. Porro cum prohibetur per lapilli jactum, verbis opus est, ut admoneatur quare prohibeatur, διὰ τοῦ λίθου βολῆς, ut Græci vertunt, *par jactum lapilli.* Subsidiarium autem esse remedium nuntiationem falsum est, quia cui liberum est prohibere per jactum lapilli, et per civilem actionem, per nuntiationem remedium datum est, *d. l. et si forte*, §. 1. *et l. inter* 15. *de servit. urban. præd.* si officias luminibus meis possum te prohibere servitutis vindicatione, et operis novi nuntiatione, et datur interdictum prohibitorium, ubi est nuntiatio, hac *l.* 1. §. *nuntiatio fit*: atque ita remedium non est subsidiarium. Sed hoc tamen interest inter nuntiationem, et alia remedia, quod nuntiatio confestim inhibet opus, *l.* 5. §. *si quis forte*, *hoc tit.* civilis actio non confestim, sed cum jus prohibetur, *l. si eo loco* 9. *in princ. si servit. vind.* ubi ait, *si probavero, inhibebo opus tuum*: nuntiatio novi operis non competit possessori, vel si sit possessor nuntians; transfert partes possessoris: civilis actio et possessori, et non possessori, *d. l. et si forte*, §. 1. *l. pen.* §. *ult. si ususfr. pet.* §. *æque*, *de act.* Cetera autem remedia data prohibendi causa possessori dantur, veluti per Prætorem, vel per lapilli jactum, interdictum prohibitorium: sed non omnia sunt eodem pariique jure. Qui nuntiationem existimant subsidiarium esse remedium, moventur *l.* 5. §. *plane*, *et* §. *seq. h. tit.* quod sit aliud remedium. Domus est communis inter te et me, tu facis in ea quid novi me invito: an tibi possum nuntiare novum opus? Et ait, non posse; sed potero eum prohibere per Prætorem extra ordinem: nam quod fit per nuntiationem, fit secundum ordinem, per Prætorem extra, vel communi dividundo. Domus est communis inter te et me, tu in ea me invito novi quid facis: ego propriam habeo domum vicinam communi, cui nunc nocetur, aut nocebitur, si pergas facere novum opus: an possum nuntiare ratione

meæ domus? Sed sicut non possum nuntiare novum opus, si quid facias in locatione, ita licet habeam vicinam domum communi, non possum nuntiare novum opus. Denique socius socio in communi re non potest nuntiare, vel prohibere novum opus, quia potest alia ratione prohiberi: sed hoc non vult Jurisconsult. sed alia est ratio prohibendi. Duæ sunt causæ nuntiationis novi operis, dominium, et servitus, id est, jus nuntiandi tantum est domini ejus loci in quo fit novum opus, vel cui locus ille debet servitutem. Socius rei communis non est dominus solus, imo nec proprie dominus, cum alter sit condominus, *l. illud 46. de ritu nupt.* Potest quidem dominus nuntiare novum opus non domino, non autem domino: non potest etiam nuntiare ex causa servitutis, quia res mea pro parte nulli potest servire: si servierit alteri, jam evanescit, *l. in re communi 26. de serv. urban.* sic deficiunt causæ nuntiationis, quibus socius socio possit prohibere per nuntiationem, sed per aliud remedium potest, ut per actionem communi dividundo, *d. l. in re communi.* Quod autem ait, quia possum alia eum ratione prohibere, hoc perinde est accipiendum, ac si dixisset: sed possum alia ratione prohibere, ut sup. Denique his verbis non continetur ratio socio denegandæ nuntiationis, sed ratio qua demonstrat socium non destitui alio remedio: nuntiatio fit sine Prætoris aditione, quia semel edicto in perpetuum permissa et promissa est nuntiatio novi operis: sed adeundus est Prætor, qui terminabit rem inter litigantes, *l. ult. C. de ædif. privat.* Nec obstat ei quod dictum est, nuntiationi non opus esse Prætoris aditione, *l. 5. §. qui opus novum nuntiat, hoc tit.* his, verbis, sed qui vult docere apud Prætorem se jus habuisse prohibendi, jurabit nuntiator, antequam exequatur nuntiationem apud Prætorem de calumnia, id est, se calumniæ causa non nuntiasse: et ita si nuntiatus desideret, Prætore decernente, jurabit nuntiator: ex eo fit ut nuntians non juret, licet regula juris sit eum, qui defert jusjurandum debere prius jurare de calumnia, *l. delata 9. C. de reb. cred. l. ult. C. de fideicomm. l. jusjurandum 34. §. 5. et l. si non fuerit 37. ff. de jurejur.* ut sit jusjurandum reciprocum. Ratio autem cur nuntians non juret hæc est, quia jusjurandum defertur decreto prætoris. Ergo qui defert jusjurandum debet prius jurare de calumnia sed non is, quo postulante, defert Prætor jusjurandum: nuntiatio omnibus diebus fieri potest, etiam feriatis, ut etiam emancipatio, et manumissio, ut et quocumque loco: sed nuntiatio non fit quocumque loco.

Ad § Et adversus absentes.

Nuntiatio fit adversus furiosos. Ex quibus causis ignorantibus acquiritur, ex iisdem furiosis, et infantibus. Ignorantibus acquiritur actio Pauliana, legatorum, furti, legis Aquiliæ, certi condictio de bene depensis, liberatio: e contrario, quæ invitum et ignorantem tenent, ea tenent furiosum et infantem etiam sine tutorum, aut curatorum auctoritate: hæreditas obligat æri alieno servum, et necessarium hæredem: ergo et furiosum, *l. 8. et l. furiosus. de acqu r. hæred.* nuntiatio novi operis tenet ignorantem et infantem: ergo et furiosum, quia nuntiatio fit in rem, id est, opus quod paratur, non in personam, et dicitur nuntiatio fieri in re præsenti, non personæ præsenti, *l. 10. et 11. inf.* Ex eo fit, ut ex causa nuntiationis teneatur quilibet possessor illius loci in quo nuntiatum est novum opus. Finge: nuntiavi novum opus: paruisti et eum locum vendidisti. Emptor fecit novum opus; an tenetur emptor interdicto restitutorio? tenetur ex *l. ult. hoc tit.* ibi, *quia nuntiatio operi, non personæ fit*: sic legendum esse Basilica demonstrant: an destruet emptor suis sumptibus, qui ignorans nuntiationem, fecit novum opus? Ideoque merito opponitur *l. vi facit, §. idem si prohibiti, quod vi aut clam, l. 3. §. opus, de al. jud. mut. causa fac.* Finge igitur nuntiatum novum opus, et hæredem nuntiati, vel emptorem fecisse ignorantem: non teneri ait *d. l. vi facit, §. item si prohibiti, d. §. opus, l. 3. de al. jud. mut. caus. fac.* quo edictum et titulus continetur, de his qui in futurum parant difficiliorem adversario adversarium. Species: poteras me convenire actione in rem scripta, vel interdicto, et priusquam convenires me, eam alienavi potentiori, ut adversarium tibi difficiliorem opponerem: tenebor actione in factum restitutoria, in quantum tua interest non habere difficiliorem adversarium: nunc finge. Ego tibi nuntiavi novum opus: ab opere destitisti, sed vendidisti locum, quo de agebatur, data opera ut mihi opponeres alium adversarium. Emptor sive sciens, sive ignorans fecit, durior est causa mea, quia jam te non possum convenire interdicto restitutorio de novi operis nuntiatione, quia nihil fecisti; nec emptorem, quia ei non est nuntiatum: verior Accurs. solutio est ex §. qui præcedit §. *opus, d. l. 3.* Finge: tenebaris actione aquæ pluviæ arcendæ: vel quod volunt, clam vendidisti illum locum in quo opus feceram: durior est causa mea; quia si tecum agerem, quod vi aut clam, deberes restituere opus tuis impensis, et adversus emptorem non possum agere, ut tollat suis impensis, quia qui ab alio factum possidet, in hoc tantum tenetur, ut patiatur tolli opus, non ut im-

pensam præstet ; ita emptor tenetur interdicto restitutorio de novi operis nuntiatione, ut tantum patientiam tollendi opus præstet in *d. l. ult.* et modo præstat emptor impensam, ut in *d. l.* ut facit, *d. l. 3. §. opus* : nuntiator est actor, nuntiatus possessor ; et hoc quanquam sit verum, tamen si ædificarit nuntiatus ante remissionem nuntiationis, non licebit ei agere actione confessoria, nisi jus sibi esse ita ædificandi probet, quamvis alias hæ actiones dentur possessori, *l.* 20. §. 1. *inf. cap.* 2. *ext. de operis nov. nuntiat.*

Ad §. Potest autem.

Ignorans quale opus fit, recte nuntiat novum opus etiam adversus ignorantem adversarium.

Ad §. Inde quæritur.

An privatorum conventio sine Prætore, eam rem dirimere possit, id est, ut ædificet, nec ne, eo quod dixit eos se prætoriæ jurisdictioni committere ? Et an si pactum sit, alter se tueri possit exceptione pacti ? Et si dicas, privatorum conventionem valere, et parere consequenter actionem, vel ope exceptionis quid remitti, videbitur hæc conventio præferri jussui prætoris, quia videtur jussum Prætoris prævenisse, cui se commiserat. Ergo prætoris debuerat expectari judicium, et ut dicitur in *l. jurisgentium*, §. *si paciscar*, *de pact.* versabatur in ea re judicium Prætoris : sed ait, conventionem valere, et prætor pacta servare debet. De hoc §. plenius dicetur infra.

Ad §. Opus novum.

Proposuit edictum : deinde quis esset actor, aut reus, deinde judicio : nunc quid sit opus novum, quod est molitio, sive demolitio, quæ pristinam faciem operis mutat : qua de causa utuntur Jurisconsulti verbo restituendi, quod latius est, quam destruendi. Restituere, est ædificatum destruere, et destructum reponere in integrum, *l.* 2. §. *restituas, ne quid in loco publ.* Addendum huic definitioni : et quæ in solo fit : nam non pertinet ad ea opera, quæ fiunt in superficie, ut et edictum quod vi aut clam, *l.* 1. §. *hoc interdictum*, *l.* 7. §. *notavimus, quod vi aut clam.* Quid si quis vindemiam faciat alienam vites, vel arbores putet, vel succidat, an ea facta hoc interdicto exercentur ? minime, quia hoc interdictum pertinet ad facta in solo, ea vero facta potius dicuntur fieri in superficie : nam seges est superficies soli, *l. certo generi* 13. *de servit. rustic. præd.* messis vitis, et arboris. Genera autem prædiorum distinguntur ex superficie, id est, ex rebus, quæ in his nascuntur. Vinearum nomine intelligimus vites, aut solum, in quo sunt consitæ, ut qui imponit vineis servitutem, debeat imponere servitutem solo, et ita Cajus 2. *Instit.* si quis in agro alieno vites, arbores plantas ponat, superficies cedet solo. Quidam argumentantur contra id, quod ex *d.* §. *notavimus*, diximus, interdictum quod vi aut clam pertinere ad opera facta in solo, ut si quis arborem succidat tenetur eo interdicto: sed interdictum quod vi aut clam latius patet nostro hoc interdicto, et latius accipitur : nam quodam modo manum infert terræ, et solo corrumpendo, qui arbores succidit : ideo interdictum quod vi aut clam, latius patet : nam si surculum unum defringat tollatve quis ex arbore, tenetur eo interdicto, *l. nam et si ramos*, *eod. tit.* Ita quoque interdictum unde vi, quod dicitur pertinere ad res soli, locum habet, vel si quis surculum defringat ex arbore, eodem colore quo interdictum quod vi aut clam.

Ad §. Sive autem.

Tria sunt edicta, quæ hoc lib. 39. proponuntur: unum est ex hoc edicto, alterum ex *l. seq.* tertium ex *l.* 3. Primo remedio utimur, sive opus fiat in agro, sive in urbe, in loco publico, privatove. Idem dici potest de secundo remedio *l.* 19. §. *ult. inf. tit seq.* Eadem ratio non est tertii remedii : nam ea actione utimur tantum in agris, ut avertatur aqua quæ ex uno agro in alium non naturaliter, sed opere manufacto fluat : nam in urbe, si aqua fluat aliena opera in nostrum fundum agitur actione confessoria de stillicidio. Et hoc tantum interdictum, si aqua fluat in privato loco, *l.* 3. §. *pen. et l. si in publico, de aqu. et aqu. pluv. arc.*

Ad §. Nuntiamus.

Ex hoc §. tres sunt causæ nuntiationis, *l.* 5. §. *Et belle Sextus inf.* una naturalis, altera imposititia, altera publica. Et sane utrobique causas easdem proponit, sed diversis verbis. Primum, publica causa, videlicet si opus novum fiat in loco publico : vel flumine, ripave publicis adversus facientem cuilibet est jus nuntiandi, quia civis est. Item si quid fiat in loco sacro, et religoso, quibus ex causis sunt interdicta proposita cuique tuendi juris publici causa, et hæc finalis est causa, et quia civis est qui nuntiat, hæc causa est efficiens. Idem si quid fiat contra leges, Senatusconsulta, edicta Principum, quæ modum ædificiis faciendis præscribunt : nam quædam prohibebant ne Meniana projicerentur in publicum ; sed licet hodie intermisso de-

cem pedum spatio, *l. Mæniana, C. de ædif. privat.* Item si quis ædificet juxta ædes publicas, et idem spatium non intermittat, *l. si cui loci* 9. *C. eod.* Item si non sit intermissum spatium statutum balneis, furnis: nam illicite ædificat, *l.* 1. *hoc tit. l. fideicommissa* 11. §. *si quis illicite, de leg.* 3. Item si contra constitutionem Trajani, de qua Aurelius Victor, supra modum altius ædes tollat, qua cavebatur, ne ædes superarent altitudinem sexaginta pedum, ob ruinas, et sumptus exitiosos, ex 12. tab. si quis ædificet insulam, debet ab alia ambitum intermittere, vel spatium duorum pedum, et semipedis, id est, sestertium pedum, ob circumeundi facultatem. De quo *l. Imperatores* 14. *de serv. urb. præd.* intelligenda est. Secunda causa est naturalis: si quid facias in meo, aut quid in meum projicias quia dominus sum, recte nuntio. Tertia causa est, si quis contra servitutem debitam prædio meo faciat. Finge: debet mihi quis servitutem altius ædes non tollendi: contra parat, nuntiabo ei novum opus ex causa debitæ servitutis. Et in hanc rem omnino notanda est *l.* 1. §. *jus, inf. remission.* ubi jus est ei novum opus nuntiandi, qui dominium, vel servitutem habet. Sed hoc ita quoties nuntiatio solum est de re familiari, non autem de publico: ratio est, quia cives sunt. Ex imposita causa nuntiatur novum opus jure servitutis. Hinc servitus est conditio, qua unius prædii jus minuitur, alterius augetur: jus quod quis in alieno agro prædii sui nomine impositum habet, vel jus, quo prædia alia aliis subjiciuntur.

In hoc ergo §. proponuntur causæ finales nuntiantis novum opus, ut ne quid fiat contra jus nostrum, vel publicum. Altera causa, ut caveatur nobis damni infecti. De hac causa non est hic tit. sed seq. sic duæ sunt nuntiationes, quæ veniunt ea ædificio faciendo a vicino in nostro solo, quarum differentia maxima est: nam nuntiatio ex hoc edicto fit in rem præsentem, non in personam; nuntiatio ex tit. seq. magis est in personam: nam non est necesse, ut fiat in ædes ruinosas; sed ad vicinum cujus hæ sunt ædes curiosæ. Quid si opus velit facere in mari, vel ejus littore, an nuntiatio fiet? ut et si quis velit ædificare in ripa fluminis publici, vel flumine publico? minime: quia quilibet in mari ædificare potest, vel in littore maris jure gentium: sed potest prohiberi, et nuntiari novum opus ex edicto damni infecti. Et sunt duæ causæ finales. Ratio est quia usus maris, et littoris est publicus jure gentium, proprietas est communis, id est, vacat omnibus et occupanti conceditur: usus fluminum, portuum, riparum est publicus jure gentium, proprietas est publica jure civili, id est, propria civitatis cujusque, ad quam spectat: proprietas riparum est privatorum, et eorum, qui prope ripam ædificium habent, *l. fluminum* 24. *tit. seq. l. ergo* 30. §. *ult. de acq. rer. dom.* Atque adeo in ripa sine consensu eorumdem ædificare non licet: in aliis sine consensu Imperatoris.

Ad §. *Inde quæritur.*

Ut conventio nuntiationis ex hoc edicto potest fieri ita potest conventio super nuntiatione tituli quod vi aut clam, *l.* 3. §. *sed si permiserit, quod vi aut clam.* Ita tamen si nuntiatio fiat de re familiari, et privata; secus si de re publica, *l. jurisgentium,* §. *si paciscar, de pact.* Atque ita pactum de vi non valet, si vis in publico fuerit facta, *l. si unus* 27. §. *pacta, eod.*

Diximus ex quibus causis fiat nuntiatio, §. *nuntiamus*, quæ sic breviter comprehendi possunt: aut nuntiatio fit de re familiari, puta si in privato opus fiat, aut de re publica, ut si in publico. Et primum si fiat de re familiari, aut nuntiamus novum opus juris nostri conservandi causa, ut confestim discedatur ab opere, ut puta si fiat opus in nostro, vel quid immittat quis, vel opus faciat in suo, qui tamen nobis servitutem debet: his enim casibus, quia domini sumus, nuntiamus, ut discedatur ab opere statim, vel ut nobis detur cautio depellendi damni, ut puta si quis opus in suo, qui nobis servitutem debet faciat aliquid. Si nuntiatio fiat de re publica, aut fit juris tuendi publici causa, ut si quis faciat opus in itinere, via publica, ut statim ab opere discedat: aut damni depellendi causa, ut si opus faciat in mari, aut in ejus littore: nam ei non nuntiamus, sed agimus, ut præstet cautionem damni infecti. Diximus quomodo nuntiatio fiat damni depellendi causa, sive opus fiat in publico, sive in privato loco, ut §. *ult. l.* 5. ostenditur.

Ad §. *Juris nostri.*

Nuntiat ex his causis is ad quem res pertinet: multum interest, an nuntiet juris conservandi causa: nam cui posterius licet non licet primum. Ex priore causa nuntiat, qui habet dominium, vel servitutem, *l.* 1. §. *jus, infr. de remiss.* Is etiam qui habet utilem vindicationem rei; loci, vel servitutis loco debitæ. Ex posteriori causa nuntiat is, qui neque dominium, neque servitutem habet, ut emptor prædii ante ejusdem traditionem, nonnunquam potest nuntiare novum opus, ut caveatur sibi damni infecti, ut si venditor permiserit ei uti re vendita precario ante traditionem, *l. damni* 18. §. *emptor, et l. emptor* 38. *tit. seq.* nam qui custodit ædes alienas, curare debet sibi caveri damni infecti a vicino. Regulariter venditori ante traditionem cavetur damni

infecti: sed si ei precario eam rem ante traditionem emptor dederit, poterit nuntiare, et petere, ut sibi caveatur damni infecti. Et ita ex posteriore causa cavetur: inquilinis, inquilinorum uxoribus, et his qui cum inquilinis morantur: fructuarius etiam denuntiat novum opus, ut sibi caveat damni infecti, *l. qui bona* 13. §. *qui damni*, *et* §. *superficiarium*, *tit. seq.* cum non possint nuntiare ex priori causa. Dubitatum est de fructuario tam ex posteriore: sed hoc constat posse, quam ex priore causa, de qua sane non constat an ex ea nuntiare possit. Et videtur non posse, quia neque damnum habet, neque servitutem: debetur quidem ei servitus ususfructus, quæ personalis est, sed non debetur ei servitus prædialis, id est, non potest agere de servitute debita prædio proprietarii: ergo non potest nuntiare novum opus ex priore causa, idque ex §. *ult. hujus leg. suo nomine*: nomine quidem proprietarii potest, modo det cautionem de rato. An igitur incidit in damnum? id est, an vicinus impune infert damnum fructuario? minime: nam ei consuletur per vindicationem servitutis, et ususfructus: et sic eum prohibebit civili actione, qua tantumdem consequetur, quantum nuntiatione.

Ad L. II.

Subjicitur l. 2. quæ pugnat cum *d.* §. *ult. legis* 1. nam etsi dicat fructuarium non posse nuntiare fructuario, tamen significat aperte, posse adversus extraneum, quia non potest vindicare servitutem a proprietario: non enim habet vindicationem servitutis adversus proprietarium: sed potest eum prohibere per vindicationem usus-fructus, id est, actionem confessoriam. Et in hac lege ait posse agere de servitute debita prædio fructuario, quod in §. *ultim.* negavit: nam sequitur, ut si agere possit de servitute eadem eidem prædio debita, possit et nuntiare, quia hæc causa impositiția. Et ita sensisse Julianum ex *l.* 1. §. *Item Juliano*, *de remiss.* patet. Nunc de hac lege videamus, quæ explicata est usque ad §. *Jus habet.* In quo §. agitur de nuntiatione. Et nuntiat, qui habet dominium, servitutem, et vindicationem utilem. Ulp. in *d. l.* 1. §. *ult. de remiss.* refert sententiam Juliani; sed non probat, ut passim in ff. certissima est regula: si nuntiatio tenet remissio non valet, et est inutilis, et contra: vel si nuntiatio est utilis, remissio est inutilis, et contra. Itaque dicendum permutata esse vocabula in *hoc* §. *Jus habet* (utilis, et inutilis) nam ubi legitur *utilis*, legendum, *inutilis*, et ubi, *inutilis*, leg. *utilis*: nec probandi sunt, qui ad id dicunt; si nuntiatio tenet, remissio quidem non est necessaria; sed est utilis: sed nequit esse utilis, cum non valet: contra, inquiunt: si nuntiatio non valet, remissio est inutilis scilicet, sed necessaria tamen: imo ne necessaria quidem: sed quod necessarium est, est utile. Alii falsam nuntiationem, si non valeat, tamen remissionem valere, dicentes nuntiationem, quia tenet, remitti posse, contemni tamen posse: sed certissimum est ubi nuntiatio tenet, non valere remissionem; ubi non tenet, utilem remissionem. Et sunt verba hæc interposita: nam ait in *hac l.* 2. si domino nuntiaverit remissionem inutilem esse, et sic remissio erit simul utilis, et inutilis, quod locum non habet, sicque Juliani sententia non probatur ab Ulp. Marcello, Labeone, et Nerva, et in hoc reprehenditur in *l.* 1. *in princ. si ususfr. pet.* a Marcello, qui scripsit, fructuarium non habere jus vindicandarum servitutum, nec adversus dominum, nec non vicinum extraneum.

Sed multo difficilior est lex, *qui viam*, *hoc tit.* ad quam solvendam communis opinio est, ut qui habet rusticam servitutem, non possit nuntiare, si quid fiat contra eam, qui urbanam, possit: sed hæc lex ita locum habet, si nuntiet domino ædificanti in via, quia potest contra dominum agere, jus sibi esse ire, agere: sed non potest ita contra dominum agere, jus ei non esse ædificare: id est, qui ædificantem non potest prohibere ædificare, non potest nuntiare novum opus. Finge: tu mihi debes servitutem stillicidii immittendi, tu altius ædificas, ut non possim immittere stillicidium: non possum agere tibi jus non esse ita ædificandi, sed jus immittendi stillicidii, *l. si eo loco*, *si serv. vind.* contra is, cui cessa est servitus altius non tollendi, vel operis ferendi, si ædifices altius, ut non feras onera ædium mearum, recte agam, jus tibi non esse ita ædificandi, *l. et si forte*, §. *ult. si servit. vind. l. inter*, *de serv. urb. præd.* ex sententia Juliani, qua ratione conceditur, nempe vindicatione, nuntiatio fructuario, eadem ratione emphyteuticario: cui datur vindicatio servitutis, datur nuntiatio. Item superficiario, *l.* 3. §. *pen. hoc tit.* Ex sententia Juliani: item creditori hypothecario: possis addere, feudatario.

Ad L. III.

Persequitur hanc quæstionem, quæ personæ nuntient. Et quæstio hujus legis est, an provinciales possint nuntiare novum opus: et id quidem conceditur: nam Itali tantum prædiorum, quæ possidebant, erant domini, eaque jure Quiritium vindicare poterant, ut et servitutes. Et sic poterant nuntiare, at provinciales prædiorum, quæ possidebant, non erant veri domini, sed populus Rom. vel Princeps, cui pendebant vectigalia: et prædia ea dicebantur nec mancipi, quia eorum dominium non poterant

acquirere per mancipationem, ut nec usucapiebantur. Potuerunt tamen provinciales acquirere longa possessione dominium, et sic veri domini existere, non jure Quiritium, quo videbatur eis non dari vindicatio: sic nuntiare non poterant: id tamen constitutum, ut vindicarent, *l. cum sponsus*, §. *in vectigalibus*, *de Public. in rem act.* Et quod ait, *in provinciali etiam*, id est, non tantum in Italico.

Ad §. *Si in loco.*

An unus ex sociis potest nuntiare adversus vicinum? Et id concedit, sed non adversus socium.

Ad §. *Si ego.*

Superficarius potest nuntiare novum opus. Ratio dubitandi est, quod videatur esse inquilinus, id est, conductor prædii urbani, sive ædium, et pendit solarium, id est, mercedem pro solo, qui et interdum incola. Inquilinus non nuntiat ex priore causa: ex posteriore nuntiat, quia nec dominium, nec servitutem habet. Ergo superficarius est, qui ædificat in alieno solo, quod a domino conduxit, ut ea lege ædificaret, vel haberet ædificium in perpetuum, aut certe tempus longum, sub pensione annua certa, sub solario annuo: locatio non fit in perpetuum, cum fieret in quinquennium: conductor nullum habet jus in re: at superficiarius habet jus, et est quasi dominus superficiei: nam dat ei Prætor interdictum de superficiebus simile interdicto uti possidetis, *l.* 1. *de superficiebus*, *inf.* et utilem rei vindicationem. Qui autem habet rei, aut servitutis vindicationem, nuntiat. Ergo hypothecarius creditor, emphyteuticarius, feudatarius, superficiarius, qui omnes habent jus in re, possunt nuntiare, et hos Prætor tuetur tanquam dominos: non autem fructuarium tuetur tanquam dominum, et jus, quod habet in re fructuarius, non facit eum haberi pro domino. At jus emphyteuticum, jus superficiarii, et aliorum jus eos facit haberi dominos apud Prætorem. Hactenus de nuntiatione, quæ fit de re familiari, seu privata, a quibus fiat. Nunc in §. *ult.* quæ personæ nuntient novum opus ex re publica. Et ait, omnes cives nuntiare. Et ad hanc nuntiationem, atque quæstionem pertinet *l.* 4. *et* 5. usque ad §. *nuntiationem.*

Ad L. V.

Pupillis non est danda executio nuntiationis novi operis, quia executio est ea persecutio, quæ post nuntiationem fit apud Prætorem, quæ executio nuntiationem sequitur: si nuntiarit pupillus ex causa publica, erit inanis nuntiatio, quia eam non sequitur executio, et ne auctore quidem tutore, quia nec ei datur actio popularis. Popularis actio est, quæ jus suum populo tuetur, *l. mul eri*, *de popul. act.* quæ idem denegat mulieri, ut inde constet, mulierem non posse nuntiare, quia ei non datur popularis actio: sicut privatus non potest tueri jus suum civili actione, ita nec nuntiare: civiliter tamen admittitur ad nuntiationem, si res ad servum communem spectat, auctore tutore, quia etiam non potest agere nulla actione sine tutore, *l.* 1. §. 1. *de adm. tut.* In principio hujus leg. 5. dubitant Interpretes, et Accurs. quæ sit differentia inter lumen, et prospectum: sed lumen ingreditur, prospectus egreditur: qua de causa in constitutione Græca Zenonis, quæ desideratur in *tit. de ædif. priv.* differentia ponitur inter fenestras, quibus prospicimus, et fenestras quibus lumina recipimus: non omnes igitur cives habent nunciandi jus de republica, ut pupillus, ut nec servus, quia non est civis, licet servo nuntiatio fiat, etiam fœminæ, quia et servus nullam actionem exercere potest: ideo nec de re domini, nec de re pub. nuntiare novum opus potest; si tamen fecerit quis contra nuntiationem servi qui prohibuit domini nomine, tenebitur interdicto quod vi aut clam, *l.* 5. *quod vi aut clam*, non interdicto tenebitur novi operis nuntiationis.

Ad §. *Nuntiationem.*

Nunc quibus nuntietur, et in quibus locis nuntietur, post, quam ex quibus causis, et a quibus fiat nuntiatio dictum est: nuntiatio fit in rem, vel locum ubi opus fit, vel in opus ipsum magis quam personam, adeo ut frustra quæri videatur, cui personæ fiat: et nuntiari potest cuilibet. *l. cuilibet* 11. *hoc tit.* id est, qui in rem præsentem fuerit: nuntiatio ergo fit in rem, et cuilibet in re præsenti: nuntiatio sequitur naturam, et jus actionis: loquimur autem de nuntiatione ex privata causa, id est, familiari: hujus causa est vindicatio, rei, vel servitutis, nuntiatio fit in re præsenti: nam vindicatio etiam olim fiebat in re, et loco præsenti; actio directa, et principalis est vindicatio: ut sæpe in tit. ad exhib. Actio ad exhibendum est præparatoria, interdictum de lib. exhibendis est præparatorium, *l.* 3. *de lib. hom. exhib.* Cum de re immobili agebatur, Prætor ibat olim in fundum, de quo agebatur, et ibi primum lis inchoabatur per vindicationem. Item vindicatio non tam rei vindicatio, quam vindicatio in fundo, postea cum prætor non posset proficisci in fundum cum litigatoribus, glebam litigatores capiebant, et adducebant ad Prætorem, et dicebant, totum, ut Gell. 20. cap. 1. fundum ad se pertinere; et tum lis in-

choabatur: nuntiatio fit dum non sit perfectum opus: inchoasse autem videtur ædificare is, qui vel unum cæmentum posuit, vel fodere cœpit: etiamsi nondum operi manum adhibuerit, quod non probat Accurs. ex *l. stipulatio*, §. *opus*, *infra*, *hoc tit.* qui loquitur de opere facto non inchoato: et sic aberrat, et ibi male opus factum interpretatur, inchoatum: nam §. loquitur de stipulatione operis facti, quæ locum non habet, nisi opere facto. Huic quæstioni, quod nuntiatio debeat fieri in re præsenti. Ulpianus aliam adjungit, fieri nuntiationem non tantum domino soli, sed operis, vel possessoris, et ei, qui fuerit in re præsenti domini operis, dominive nomine. Domini, ut ejus negotia gereret, operis, ut opus faceret, nec interest cujus conditionis, sexus, et ætatis sit. Et quæ ita fit nuntiatio: dominum tenet, et obligat in hoc, ut cogatur sua impensa destruere constructum post nuntiationem: fit ergo in re præsenti, vel cuilibet in re præsenti intelligenti, ut domino possit renuntiari, licet non fuerit renuntiatum. Potest nuntiari possessori, *l. ædibus* 18. *h. tit. inf.* In summa, non est maxime requirendum, quibus personis fiat nuntiatio: nam in rem fit non in personam, *l.* 10. 11. *et l. ult. inf.* Hic quærit Accurs. quid sit si nemo sit in re præsenti, cui denuntietur: ex seq. tit Jurisconsulti, quærit, quid fiat si nemo sit, *l.* 4. §. *toties*: nos tractamus de ea, quæ fit ex hoc tit. nam quærere de ea, quæ ex sequ. tit. nihil prodest: verum vix est, ut fiat opus si nullus sit, vel si intermissum sit opus: jam nihil interest vicini, cum facientem opus pœnituerit. Quid si putet intermissum ad finem operis perductum iri, et neminem invenerit? sane tunc licebit ex hoc tit. secus ex tit. seq. denuntiare libello ad locum ipsum affixo; ut eo inspecto, quilibet intelligere possit factam nuntiationem, *l.* 2. *C. de ann. except. l.* 1. *C. Theod. si certum petat. de chirogr.* qua cavebatur ne ex ullo chirographo esset actio, nec valeret nisi in singulos 12. annos denuntiatum debitori renovaretur. Et erat similis constitutio de testamento, ut testamentum non valeret, nisi confirmaretur in quosque 10. annos. Quod si forte debitor abesset, satis erat denuntiationem affigere postibus debitoris, *l. vim* 39. §. *nupta*, *ad l. Juliam*, *de adult. l. ult.* §. 1. *quod vi aut clam*, *l.* 1. §. 1. *de lib. agnosc. l.* 13. *de excus. tut.* Et 12. tab. ad portum obvagulatum ito, id est, ad domum denuntiatum ito: ita per feciales denuntiabatur bellum, nec intereat an per eum an per alium denuntiaretur. Denuntiatio nulla est, quæ non fit testato: alioqnin de ea non constaret: nova valde est opinio Accurs: ut scilicet nuntiatio, quæ fit in re præsenti non statim valeat, sed ex eo tempore, quo domini scient nuntiationem factam, quod falsum est: nam fit absenti ex l. 10. nuntiatio tenet furiosum, et infantem. Ergo ignorantem, et quidem statim, nec moram patitur, quasi quilibet actus legitimus, idque demonstratur in §. *seq.*

Ad §. Si quis forte.

Nuntiatio quæ fit in foro, nulla est, sed quæ fit in re præsenti: nam si admittas, recte in foro fieri, quodcumque fiet dum properat dominus ad opus, ut dimittat fabros, destruetur: et sic non facit contra edictum Prætoris, id est, locus est interdicto restitutorio.

Ad §. Si plurium res sit.

Quæritur an si plures sint domini ejus loci, in quo opus fit, nuntiatio recte fiat uni ex sociis: et ait, recte fieri, sicut nuntiatio facta puero, servo: si nuntiatio a domino non domino. Ceterum interdicto restitutorio tenebitur is, qui contra nuntiationem fecerit, et factum unius alteri non nocebit. Et longe alia ratio est dominorum ejus loci, cui novum opus nuntiatum est: nam unus quidem ex his non potest nuntiare alteri, l. 5. sed nuntiatio unius non proficiet alteri: et quot sunt domini, tot nuntiationes esse debent ex parte nuntiatorum: ergo uno denunciante ex sociis, pro ceteris non videtur denuntiatum, uno denuntiato videtur.

Ad §. Si plurium dominorum.

Sic in *l. Labeo, de statulib. nocet*, id est, nocere poterit, et sic in tit. *de acq. pluv.* semper nocet ita accipiendum, si modo res ferat. Ad hoc, qui jus habent prohibendi, si uni nuntiet, satis, est, vid. *l.* 18. *infra.* quæ loquitur de dominis ejus loci, in quo opus fit, et ostendit denuntiato uno, ceteris denuntiationem esse factam, rem unius non nocere alii, imo locus sic accipiendus, ut uni facta sit nuntiatio, post quam ejus voluntate opus factum sit, at omnes obligatio tenet, id est, obligantur interdicto restitutorio: male Accurs. qui fecerint; tenebuntur præstare patientiam, et impensam: qui non fecerint, patientiam tantum: imo utrumque, quia voluntate eorum alii fecerunt: nam nihil interest quis fecerit, an alter fecerit ejus voluntate, *l* 20. §. *hoc interdictum*, sed finge: quidam fecerunt opus ceteris insciis: hi non tenentur.

Ad §. Si quis ipsi Prætori.

Sunt quoque varii intellectus Accursii ad hunc

§. Habes vicinum Prætorem: vult opus facere, an potes ei nuntiare? minime, quia nec cum eo agi potest, quamdiu est in magistratu, *l. pars 48. de judic. l. 2. de in jus voc.* municipalem quidem magistratum, sed non prætorem vocare in jus licet, et contra eum agere. Consulitur tamen ei, cujus interest opus non fieri, alio remedio: ut adhibitis testibus dicat se nuntiare non posse novum opus, et hoc redigat in scriptis: finito autem magistratu nuntiabit, et ædificatum ante cogetur demoliri, nuntiatio facta post magistratum retrotrahitur ad tempus testationis, habebitque ex nunc ut ex tunc, repetito die. Et Guido Pap. de his verbis in quadam decisione disputat. Et placet remedium, quo possumus uti in similibus rebus.

Ad §. Sed etsi quis, et seq.

Videtur pertinere ad quæstionem, quibus personis nuntiatio fit: nam his dicit recte nuntiari, qui inferunt in nostrum aliquid, vel projiciunt, vel in nostro ædificio, nedum in suo: idque probat rebus, et ratione causarum. Publica causa, si quis faciat in publico, vel contra leges, quæ modum ædificiorum præscripserunt: nuntio novum opus jure domini, ut si quis faciat in meo, civitatis, in publico, servitutis si in vicino prædio, quod mihi servitutem debet. Cui §. adjunge §. *meminisse,* ne amittas commodum possessionis, melius est prohibere per Prætorem, per lapilli jactum: nam si prohibeas per nuntiationem novi operis, exuis possessionem: igitur nuntiatio novi operis actionem imitatur, et nuntians suscipit partes actoris, et nuntiatio comparata est proprie in gratiam ejus qui non possidet, quanquam nuntiet qui possidet. Itaque cum quis facit in suo, tum necessaria est nuntiatio ex hoc tit. et tunc nuntiat non possessor possessori. Quod si possessor nuntiet ex hoc tit. non possessori, transfert dominium, et melius est eum uti adversus vicinum alio remedio: si facere perseveret in fundo post nuntiationem, tenetur interdicto uti possidetis, interdicto restitutorio, quod vi aut clam, modo non nuntiarim novum opus ex hoc tit. nam tenetur et interdicto restitutorio: si in suo, tenetur interdicto restitutorio ex hoc tit. cur non si in meo, non tenetur interdicto hujus tit. quia non nuntiavi novum opus: interdictum ergo hujus tituli non possessori datur: interdictum quod vi aut clam et possessori, et non possessori.

Ad §. Si quis rivos.

Nuntiatio non fit ei, qui rivum reficit, aut purgat, et cloacam vel publicam, vel privatam. Et si fiat, contemni potest; quia hoc pertinet ad publicam utilitatem, propter cœlum pestilens, *l. 1. de cloacis*; et si reficienti, vel purganti non licet nuntiare ex hoc tit. tamen potest fieri nuntiatio ex tit. seq. Actione civili eum etiam prohibere possum, si intendam jus ei non esse rivum ita habere, et cloacam facere, et sic est actio confessoria, vel negatoria: vera est propositio: qui nequit agere civili actione, *l. sciendum est 19. inf. hoc tit.* ubi denegata executione novi operis, legitimæ actiones domino non denegantur, et si quis nuntiarit alieno nomine. Item si cautionem ratihabitionis det. Item in hoc §. ubi prohibetur, scilicet edicto Prætoris, ut patebit ex sequentibus, et in §. *toties*, hæc pars, scilicet edicti. Ideoque in *l. 1. §. si quis, de cloac.* ubi ait: si quis nuntiet novum opus reficienti, vel purganti cloacam, rectissime dicitur contempta nuntiatione posse me reficere, videtur legendum, *edicitur.* Et hoc confirmat: sed et damni infecti cautionem prætor, si quid operis vitio factum erit: quamvis velit nuntiari ex edicto hujus tit. tamen permittit ex tit. seq. dein subjicit rationem, ubi lege, *edicendum,* loco *dicendum.* Eodemque modo in *l. 3. §. pen. de rivis*: si quis reficienti rivum nuntiet novum opus, belle dictum est, contemni nuntiationem posse: sed legendum, *edictum*, loco *dictum*, quia hoc est ex edicto Prætoris, et ita liber Cascellii Benedictorum in *l. 2. de origine juris*, videtur esse legendum: *bene edictorum*: dein subdit rationem, quam vide ibidem. Ad hæc quærit Accurs. Quid si velit facere novam cloacam, an nuntiatio ei facta contemni potest? Et refert, Hugolinum existimare hanc contemni posse, quod verum arbitror: nec offendor, quod hic agatur tantum de reficiente cloacam: nam si idem est in faciente, debuit id multo magis exprimi: sed de hoc tantum agit, ideo quod hoc edicto reficientis et purgantis fecerat tantum mentionem. Id tamen placuit Jurisconsultis ut trahatur ad eum, qui facit: nam interdictum de cloacis porrigitur ad eum, qui novam facit cloacam, *l. 2. de cloac.* quia eadem est ratio; nempe publica utilitas; idque de rivo dici potest. Et ita argumentatur in *l. 5. §. constitutio, ut in poss. leg. inf.* ubi constitutio loquebatur de hæredibus, et ait locum habere in legatariis et fideicommissariis: et adjicit aliud argumentum, quod Prætor interdixit, ne vis fieret quo minus in publico cloaca fieret, ac similiter in privato; sed de ea, quæ fit in publico Labeo putat ita edicendum esse, ut per interdictum liceat purgare, novam facere non licet sine jussu eorum quibus cura publicarum viarum erat, et viocuri dicebantur. Et lib. 4. de lingua latina Varronis legitur, *falso viciniis curis*, ubi legendum, *viocuris*: ceterum sive reficiat, sive faciat, non est prohibendus per nuntiationem novi operis. Et vera est opinio Hugolini ex *d. l. 2. de cloac.* si

Prætor interdicat, ne vis fiat reficienti cloacam: ergo nec facienti, *l.* 1. §. *pen. de rivis.* Accurs. contra ex *l. stipulatio* 21. §. *opus*, *inf.* qui loquitur de opere facto. Ratio qua utitur Hugolinus, quæ est in hoc §. *si quis rivos*: videtur aliquid speciale constitui in rivis, et cloacis, nihil vero in eisdem erit speciale, nisi et facienti cloacam facta nuntiatio contemni potest, nemini reficienti potest nuntiari: hoc generale est, id est speciale, cujus contrarium est commune, *l.* 1. *inf. ad munic.* Et contra, id non est speciale, cujus contrarium non est jus commune. Hic ponitur speciale de rivum reficiente, quod non est speciale: nam omni reficienti nuntiatio fit, idque ait Hugolinus, sed falsum: nam reficere aliquid molienti nuntiatur, *l.* 1. §. *si quis ædificium*, *sup.* loquitur de fulciente, non de reficiente: itaque jus commune est reficienti, et facienti nuntiare novum opus, et speciale, reficienti, vel facienti cloacam non nuntiare. Idem ait nuntiari non posse rem reficienti ex *l. seq.* quod falsum: nam pugnat nominatim cum edicto de cloacis.

Ad §. Præterea generaliter.

Sive sint allatura incommodum publico, sive multis, sive nuntianti solum: et de ea re cum tale sit opus, dabitur judex specialis, qui de eo cognoscet: in §. seq. legendum, *rivo reficiendis.*

Ad §. Qui opus novum.

Effectus nuntiationis proponitur, qui est, ut jus nostrum integrum servetur, quoad judicatum sit: et ut confestim discedatur ab opere, vel ut præstet impensam, et patientiam destruendi opus factum post nuntiationem. Executio est jurare de calumnia, in *l. qui bona*, §. *qui damni*, *tit. seq.* similia sunt verba. Demum agere jus sibi esse prohibendi, et alterum non habere jus ædificandi. Et in hoc §. proponitur executio, et edicti pars proponitur, ut in §. *totiens.*

Ad §. Qui nuntiat.

Particulatim demonstrandus locus, in quo prohibeat non autem confuse, et an in totum nuntiatio fiat, an in partem: et sic notandus locus. Et hoc fit exemplo vindicationis: nam vindicans debet demonstrare, an totam rem vindicet, an partem, *l. si in rem*, *sup. de rei vind.*

Ad §. Si in pluribus locis.

Quæ sequuntur valde perturbata sunt in MS. Quia fit nuntiatio in re præsenti, plures nuntiationes necessariæ sunt, et sic plures remissiones. Partes edicti de remissione, satisdatione, et contemnenda nuntiatione ex certis causis, de demonstrando loco. Satisdatio autem vel repromissio de opere restituendo interposita obtinet vicem remissionis: de his qui non possint, aut debeant satisdare, aut repromittere de opere restituendo, *in l.* 8. *inf.* nuntiatio fit per procuratorem ex *l.* 1. §. *item nuntiationem*, *l.* 17. *inf.* et per nuntiationem procurator domino acquirit interdictum quod vi aut clam, aut de operis novi nuntiatione: nam moveri non debemus propter regulam juris, qua per liberam personam actio nobis non acquiritur; nam hoc casu facto potius delinquentis, id est, ejus qui non paret nuntiationi, quam facto procuratoris interdictum acquiritur, vel potius conservatur jus pristinum, *l. per procuratorem*, *de procur. sup. l.* 3. *in princ. quod vi aut clam.* Ita etiam per tutorem et curatorem lib. 7. *in fi. inf.* an etiam per Prætorem? dubium erat: nam est actus legitimus, et fit testato, id est, testibus adhibitis: nec præterea fit in re præsenti et confestim effectum habet: actus legitimi non explentur per procuratorem, sed nuntiatio non est actus legitimus. Et propterea recte illi nuntiant novum opus. Tutor autem et curator, si nuntient, non cavent de rato, nisi dubitetur, an sit tutor, vel an duret tutor, vel an sit ei cessa administratio, *l. vulg. de admin. tut.* contra verba edicti: nam aliud vult edictum, aliud usus *tit. de satisd. instit.* Procurator semper cavet de rato; sive agat, sive nuntiet, nam nuntiatio probatur actione quæ sequitur. In actione, qui agit alieno nomine, debet cavere de rato. Ergo in nuntiatione: etiamsi verus procurator sit, debet cavere, cum non constet, an ei specialiter mandatum ut nuntiet, alias supervacua esset cautio, *l.* 1. *de procur. l.* 3. §. *si procurator*, *ut in poss. leg. inf. l. si quis ex argentariis*, §. *procuratori*, *de edendo.* Et merito reprehenduntur a Bulgaro et Placent. Azo et Hugolinus: non est ergo necesse, *l. qui ita*, §. 1. *ad Trebel.* Procurator fideicommissarii absentis potest desiderare restitui hereditatem ex Trebell. et debet cavere, si non evidens absentis voluntas sit: et paulo post, si incertum sit, an mandaverit, nullo excepto casu: dicendum supervacuam cautionem de rato, si constet de mandato, sed forte dices: non est satis specialiter mandatum habere, cum etiam fieri possit, ut revocetur mandatum re integra, inscio procuratore, vel revocari potuisse; sed dicam tantum non constare de mandato: sed tunc demum constabit, si dominus apud acta profiteatur illum creare procuratorem, *l. ne satisdatio, rem ratam haberi*, si id teste-

tur libello scripto judici, *l. 1. C. de satisd.* per literas scriptas adversario, *l. si procurator, de procur.*

Ad §. Qui remissionem.

Procurator actoris cavet de rato. Ergo procurator nuntiatoris, nisi constet de mandato. Procurator ejus cui nuntiatum est, non cavet de rato, sed judicatum solvi etiamsi maxime constet de mandato: nam dominus ipse, si ageret, caveret judicatum solvi in actionibus in rem, ad quas pertinet nuntiatio: et de rato tantum cavent, qui sustinent partes petitoris. De stipulatione, quæ de novi operis nuntiatione interponitur in *l. ex operis, inf.* et in *l. stipulatio.* Eadem formula satisdationis, nuntiationis novi operis, et judicatum solvi. Defensor non solet cavere de rato. Sunt tamen casus in quibus cavet de rato, *l. non solum*, *§. est et casus, l. seq. §. sed et is qui, de procur. sup.* Finge: minor petit restitutionem in integrum adversus venditorem: existit defensor pro venditore: nam cognitio de in integrum restitutione datur cognita causa præsentibus adversariis. Is, ut defensor debet cavere judicatum solvi, id est, se soluturum quodcumque propter restitutionem impetratam minori aberit. Ac propterea cavet de rato habendo judicato, ne reversus venditor petat pretium, aut ex aliqua causa empti venditi agat. Item finge: Tutor aliquis postulatur suspecti: est ejus defensor, hic debet cavere de rato, ne reversus tutor retractet ea, quæ gesta sunt, is qui convenitur quasi defensor debet satisdare de rato; nam exitus potest esse ejus judicii, ut possit esse necessaria cautio de rato. Finge: agit quis in rem cum vero procuratore, vel domino, vel possessore: pronunciatur videri rem esse actoris: si possessor agat vindicatione adversus, eum, qui vicit, repelletur exceptione rei judicatæ. At finge: egit quis in rem non cum vero procuratore, et pronuntiatum est ejus rem esse: si non sit cautum de rato, versabitur in damno; nam dominus non prohibebitur eandem rem vindicare ab eo secundum quem judicatum est. Ergo defensor debet cavere de rato. Cur ergo in hoc §. etiam defensor non cavet de rato? quia dominus non retractabit remissionem; aut si volet, non audietur. At alter non dominus contra: sunt et alii casus in quibus defensor cavet de rato, *l. sed et hæ personæ, §. ult. et l. seq. l. vel in operis, ff. de procur.* Ex edicto Prætoris procurator actoris debet defendere eum, cujus nomine agit: alioquin non aget. Pœna non defendentis est, ut non agat. Inde quæritur, quis videatur defendere. Finge: Procurator agit ex stipulatu: is, cum quo agit, vicissim desiderat damni infecti cautionem, quæ instar est actionis, vel cautionem legatorum. Procurator interest judicio, quod accipit, sed non satisdat: atque ita patitur adversariam mitti in possessionem, non data cautione: an videtur defendere: sic sane. Item si ex causa noxali servum patiatur duci, de quo agitur, vel in operis novi nuntiatione, et nihil præterea: quid sibi velit, omnes in eo laborant: species hæc esto *d. leg. vel in operis.* Ex causa nuntiationis novi operis mittitur in possessionem. Finge: Procurator alieno nomine egit ex stipulatu: is cum quo egit, nuntiavit novum opus, quod faciebat is, cujus nomine procurator agebat, aut parabat. Ille rem non defendit, accepta nuntiatione, quia non satisdedit de opere restituendo, nec desideravit remissionem nuntiationis, ut domino ædificare liceret: quo genere nuntiator ex actore fit possessor juris sui: atque ita non videtur defendere omissis his remediis, satisdando, vel remissione petita, ut dominus posset ædificare: ac per hoc licet hic procurator ita se gesserit, defendisse videtur: sed adjicit in his quatuor casibus eum debere cavere de rato, quia domino postea posset dari defensio, quam omisit procurator in integrum restitutus, atque ita adversarius deciperetur. Itaque illis quatuor casibus debet cavere de rato, ne dominus rem redintegret, et in damno versetur is qui vicissim egit cum procuratore; sed in *d. l. vel in operis* agit de defensore, qui non desideravit remissionem, sive de defensore ejus cui nuntiatum erat novum opus, nomine domini, qui remissionem nuntiationis non postulavit, et rem non defendit: sed in hoc §. agitur de defensore ejus, qui desideravit remissionem: quo casu frustra exigitur satisdatio de rato: sed si quis nomine ejus cui nuntiatum est novum opus desiderat remissionem, et retro ex parte nuntiatoris interveniat procurator, debet hic cavere de rato. Finge: Titius nuntiavit novum opus Cajo. Cajus per procuratorem petit remissionem ex parte Titii. Procurator defensor Caji debet cavere judicatum solvi, Procurator Titii de rato. Et hoc significatur in *l. 15. §. ult. inf.* ubi *beneficium Prætoris*, id est, nuntiationis.

Supra dictum est, per procuratorem, tutorem, et Prætorem recte fieri nuntiationem: ita tamen ut procurator satisdet de rato, alias non. Item per actorem, *l. ult. inf. quod cujusque univers.* et is actor non cavet de rato, *l. item*, *§. actor*, *eod. tit.* Dictum etiam defensorem ejus cui nuntiatum est, si desideret fieri remissionem, debere satisdare judicatum solvi, non de rato; et exceptos esse casus, quibus cavet de rato. Dictum item, procuratorem ejus, qui nuntiavit per se novum opus, si intervenat. In remissione, vel remissionis petitione, debere

satisdare de rato, ne decipiatur is qui petit remissionem postea domino improbante, quod actum est, *l.* 13. §. *ult. inf.* Finge: nuntiavi Titio novum opus. Titius desiderat remissionem, oblata forte satisdatione, vel quia contendit nuntiationem non tenere: intervenit meo nomine aliquis judicio, et Titio remissio datur, alio interveniente, Prætor id agere debet, ait *d.* §. *ult.* id est, debet Prætor domino jus integrum conservare, ne remissio data adversario, alio interveniente quasi procuratore, ei noceat, *argum. legis* 2. *in fi. si ex nox. caus. ag. sup.* atque domino debet servare interdictum restitutorium, eo non habente ratam remissionem datam Titio, atque ita remissio data præsente nuntiatore, vel ejus vero procuratore, extinguit nuntiationem: at eadem data interveniente voluntario, vel falso procuratore, ex parte nuntiatoris non extinguit nuntiationem, et quod post eam nuntiatus ædificat, ut omne destruatur consequetur: unde is, cui nuntiatum est recte desiderabit remissionem sibi dari, nisi procurator nuntiantis de rato caveat: legis 13. vulgo faciunt tres partes: sed tantum duæ sunt; et conjungendus §. *si dominus* cum initio legis. Prior pars hujus l. 13. est difficilis, teste Accursio, sed species ita fingatur. Procurator nuntiavit novum opus, et ubi oportet satisdedit de rato, ac vicissim satis accepit de opere restituendo, si non judicaretur intra diem illum domino jus prohibendi fuisse, ne domino invito fieret opus, post eam satisdationem facta est remissio satisdationis: nam sequebatur satisdationem remissio, *l.* 7. §. *ait Julianus*, *quod vi aut clam*, licet non necessario, *l.* 1. *de remiss.* Et post satisdationem facta remissio collata est in personam domini. Placet: nam sicut procurator satisdedit rem ratam dominum habiturum: et sicut restipulatus opus restitui, si non secundum dominum judicaretur intra illum diem; ita etiam remissio facta est ex persona domini, ac si dominus ipse nuntiasset novum opus: his consequenter, sicut si ipse dominus nuntiasset novum opus post satisdationem de opere restituendo, non possum iterum nuntiare intra diem stipulationis, id est, quamdiu teneret stipulatio de opere restituendo: ita si procurator nuntiaverit, et durante stipulatione interposita de opere restituendo, dominus nuntiaverit iterum, procurator tenebitur ex stipulatione de rato in id quod interest, quia dominus ratam non habuit nuntiationem procuratoris, et quicquid exinde consecutum est: sed extincta stipulatione, et finito die indito eidem, procurator non tenetur ex stipulatione de rato, quia et ipse procurator posset iterum nuntiare: et idem est finis stipulationis de rato, et restipulationis de operis novi nuntiatione. In *d. l.* 13. *intra diem*: nam stipulationi nuntiationis ut et stipulationi damni infecti inscribatur dies cujus formula hæc est: *Quod ædium tuarum, arborum, loci, operisve vitio intra illum diem damnum mihi contigerit, sive quid ibi ruet, sive scindetur, fodietur, ædificabitur, ejus rei nomine mihi hæredive meo, successorive, eive ad quem ea res, qua de agitur, pertinebit, quanta ea res erit, tanti dare spondes? spondeo*: ex l. 13. §. ultim. l. damni 18. l. damni 30. l. damni 43. l. fluminum 24. §. adjicitur, tit. seq. l. si procurator rem ratam haberi. Stipulationis nuntiationis formula est sicut conceptio. *Quod acturus sum jus mihi esse prohibendi te opus novum facere, invito me, cujus rei Lucius Titius judex sumptus est, eam rem recte defendi: aut si ea res intra illum diem adversus te, hæredemve tuum judicata erit, quod opus factum erit, id opus boni viri arbitratu restitui, dolumque malum abfuturum esse, aut quanti ea res erit, tanti dare spondes? spondeo.* Addebantur fidejussores his stipulationibus. *Committitur stipulatio*, de rato, id est, procurator tenetur de rato.

Ad §. *ult. hujus leg.* 5. *et l.* 6. *et* 7. *quæ sunt de eadem re.*

Species: procurator verus vicini mei nuntiavit mihi novum opus. Ego ei satisdedi de opere restituendo, si non intra diem illum secundum me adversus dominum judicaretur, atque ita ædificare possum, et procurator post satisdationem perseverat in nuntiatione: ego utar interdicto prohibitorio, ne vis mihi fiat. In hac causa interdicti procurator nuntiatoris debet cavere judicatum solvi, non de rato, quia defensoris partes sustinet, cujus regulariter est non satisdare de rato; est quidem actor in nuntiatione, et satisdat de rato, sed in interdicto prohibitorio quo utitur, nuntiatus est defensor, et satisdat judicatum solvi, non de rato: nam satisdatio de rato non est necessaria; quia non potest dominus non ratum habere judicium illud, quod ex causa interdicti prohibitorii intercessit cum procuratore suo post satisdationem: nam vero existente procuratore non potest dominus non observare ordinem, quem observavit procurator, si satis acceperit de opere restituendo, et in causa interdicti prohibitorii, ne vis mihi fiat: et sic eum oportet cavere judicatum solvi interdicto novi operis nuntiationis, quia est defensor, ut ait *l.* 5. §. *ult.* Et ideo hoc etiam quasi ei mandatum non sit ut dominum defendat ex interdicto prohibitorio, quia ei hoc mandatum non fuerat, sed ut nuntiaret tantum: sed procurator qui agit, si agatur cum eo vicissim, debet partes defensoris sustinere; alioquin non aget: et cuicumque mandata est actio, intelligitur et defensio ex edicto Prætoris: et ideo nec exceptiones procuratoriæ ei opponi debent *l.* 6.

Exceptiones procuratoriæ sunt hæ: si dicatur is, qui agit, mandatum non habere, non licere ei esse procuratori: nam omnis non potest esse procurator si dicatur non licuisse adversario dare procuratorem. Et de exceptione procuratoria agitur in *l. inter quos* 39. §. *penult. tit. seq.* ubi dicitur; stipulationi damni infecti inseri exceptionem procuratoriam, id est, si quis desiderat agere alieno nomine, vel caveri damni infecti, debet satisdare de rato; atque etiam stipulationi damni infecti inseritur exceptio procuratoria, id est, qui stipulanti promittit damni infecti, promittit sub exceptione altera, si eidem mandatum sit, *l. Prætor* 7. §. 1. *l. si proprietarius* 22. *l. qui vias* 31. *eod. tit.* quia dominus ædium vitiosarum suo nomine repromittit damni infecti, id est, sine fidejussore, non dominus alieno nomine satisdat: sed si fidejussores dubitent dominus sit an non, promittunt sub exceptione, si dominus non sit: nam si sit dominus, fidejussio non debuit desiderari, sed repromissio. Et ita fidejussores promittunt damni infecti procuratori sub procuratoria exceptione, si verus procurator sit, *l. si quis 7. de condit. instit. lex contractu, de re judic.* In actione etiam olim interserebatur exceptio: privatis actionibus adduntur, Prætoriæ exceptiones inseruntur: stipulatio damni infecti instar est actionis, vel quælibet alia: nunc ad rem: procuratori, qui nuntiaverat, et satisdederat ex interdicto prohibitorio, non opponitur exceptio procuratoria, imo subjicit in *l.* 7. et si non satisdederit judicatum solvi, ei denegabitur executio nuntiationis, id est, ei denegabitur actio, quam intendit nomine domini: jus scilicet non esse vicino ædificandi: nam pœna procuratoris non defendentis hæc est, ut ei denegetur actio. Et hoc dicitur in *d. l.* 7. nemo alienæ litis est idoneus defensor, si non satisdet judicatum solvi, *l. qui proprio*, §. *qui alium, de procurat. l.* 18. §. *ult. de cast. pec. si satisdationem non dabit in d. l.* 7. intellige, judicatum solvi ex supradictis.

Obstat *l. non cogendum* 43. §. *ult. de procur.* Diximus, eum quo cum agitur prohibitorio interdicto, sustinere partes defensoris. At in d. §. ult. *legis non cogendum*, ait palam, eum qui interdicto utitur prohibitorio esse, defensorem, et non cavere de rato, defensor enim non cavet de rato, sed actor, ut in nuntiatione est defensor, ita in prohibitorio interdicto actor: et ideo non debet cavere de rato. Non potest non aliquod mendum his locis inesse: quia si in §. *ult. d. l.* 5. procurator nuntiationis conventus interdicto prohibitorio ex actore fit defensor: e contrario igitur procurator nuntiati, qui utitur interdicto prohibitorio, ex defensore fit actor: si actor est: ergo non est defensor: nam nemo in eadem re est actor et defensor, exceptis tribus judiciis. Procurator nuntiatoris est defensor, procurator nuntiati est quoque defensor in interdicto prohibitorio, in *d. l. non cogendum.* Ergo utraque pars est defensor, et neuter cavebit de rato, sed judicatum solvi. Negat *d. l. non cogendum*, committi stipulationem de rato in illa specie, si Procurator cui nuntiatum est novum opus, deinde utatur interdicto prohibitorio, et caveat forte de rato: non proderit cautio: ergo supervacua. Imo ex parte procuratoris nuntiati, qui agit interdicto prohibitorio, maxime est ratihabitio necessaria, ne dominus eodem interdicto iterum utatur. Itaque videtur legendum, juxta veterem formulam, quam retinent Pandectæ Florentinæ, *si procuratore opus novum nunciatum sit*, non, procuratori, ut legitur in *l. pen. de auro leg. si uxori viro tradita sit*, id est, a viro, et in *l.* 1. §. *pen. ad. Trebell. si legatarius centum fideicommissario petat*, id est, a fideicommissario, *l.* 11. *ad Trebell. damnum fideicommissario sarciatur*, id est, a fideicomissario: itaque *si procuratore*, id est, a procuratore, is qui interdicto utatur, cui scilicet nuntiatum est opus novum, *defensoris partes eum*, id est, procuratorem, *sustinere*; nec cogendum Julianus ait *l.* 6. *hoc tit.* quod demonstrat in *d.* §. *ultim. l. non cogendum*, eandem posuisse speciem, quam in h. l.

Ad L. Non solum VIII.

Non tantum proximo vicino, sed etiam superiori vicino nuntiamur: superiori vicino non nuntio jure dominii, quia ædes ejus meæ non sunt; sed nuntio jure servitutis. Ergo superiores, sive ulteriores ædes possunt mihi debere servitutem, licet mediæ liberæ sint, id est, meis non serviant, ut puta ædes superiores possunt mihi debere servitutem altius non tollendi. Sed si tu medius tuas ædes altius ædificaveris, inutilis est mihi illa servitus: sed si deposueris, renascitur vindicatio servitutis, *l.* 5. *et* 6. *si servit. vindic.*

A. §. 1.

Nuntiatio fit initio operis faciendi, non tantum puta dum comparatur materia, sed etiam parte aliqua operis jam facta, opere jam non perfecto, *l.* 5. §. *nuntiationtionem, sup.* Sed si jam parte facta nuntiaris debes intestationem redigere ut quid operis factum sit tempore nuntiationis, quid destruendum sit, nec ne appareat. Et si forte nuntiare non possit, ut quia ædificans sit in magistratu, in testationem redigetur, non potuisse nuntia-

ri, ut *d. l.* 5. §. *si quis ipsi Prætori*. Testationes sunt rei gestæ testimonia consignata a testibus qui in eam rem vocati fuere: et si forte nuntians non redigat in testationem, quod operis factum sit, Prætor ei succurret: nonnunquam enim decernet Pretor, ut possit probari, quid operis post nuntiationem factum sit, ut moduli sumantur ejus, quod factum est ante nuntiationem, et ut redigantur in literas, ut hi moduli ita redacti in literas conferantur cum opere post nuntiationem facto. Ad hæc recte addit in *l. pen.* §. *pen. quod vi aut clam*, in opere novo faciendo, tam cœli quam soli mensuram faciendam: nam quædam fiunt in solo alieno. Finge: quædam in solo tantum alieno, ut si quid immittatur in ædes, vel aream vicini, et faciendi moduli tam ejus, quo fit in cælo, quam solo. De modulo videndus Vitruvius.

Ad §. *Si cum possem.*

Cum possem te prohibere, jure scilicet meo: quo casu sufficit repromissio, et satisdatio de opere demoliendo: repromissio est nuda cautio sine fidejussoribus, satisdatio cautio per fidejussores. Cum opus fit in privato, si meo jure nuntiavero novum opus, puta qua dominium, vel servitutem habeo, mihi est satisdandum de opere restituendo ab eo cui nuntiatum est, vel ejus procuratori: sed si alieno jure, id est, publico jure, quia fiebat opus in loco publico, satis est si mihi repromittatur de opere restituendo. Hæc verba hujus §. non sunt producenda ad procuratorem: procurator nuntiat novum opus alieno nomine: de alieno jure igitur: ergo tantum debet promitere: falsa conclusio: quia et de jure suo veluti contendit, et loco domini est, vel dominus videtur nuntiare: si nuntiet procurator jure publico, mihi repromittendum est, quia tunc plane contendit de jure alieno: sed intelligendum est satis esse repromitti nuntianti jure publico, si is, qui facit opus, faciat suo nomine: sed si alieno nomine, satisdare, *l.* 1. §. *stipulatio, inf. de Procur. stipulat.* His quæ dicta sunt, obstat *l. Prætor*, §. *pen. hujus tit.* ubi dicitur, ei qui ædificat in aliquo loco publico, etiamsi promiserit, non esse permittendum ædificare, antequam constet quo jure ædificet, atque ideo ex repromissione sola ei non dari interdictum prohibitorium, ne vis ei fiat. Solutio. Repromissio sequi solet remissionem, sed non sequitur remissionem quando opus fit in loco publico, antequam appareat, quo jure ædificet. Post satisdationem non est necessaria remissio, sed utilis post repromissionem. Ei qui satisdedit, datur edictum prohibitorium, non ei, qui repromisit, nisi remissionem impetrarit: ideo in §. *deinde d. legis Prætor*, fit mentio satisdationis, non repromissionis, quia post remissionem non datur interdictum prohibitorium, sed ex tit. de remissionibus, nuntiatio fit, aut ex hoc titulo, ut ædificans abstineat, aut ex tit. seq. ut non abstineat, sed caveat damni infecti, si ex hoc tit. ædificanti in publico sufficit promissio, in privato satisdatio: at si nuntiatio fiat ex tit. seq. ædificanti in publico necessaria satisdatio, in privato repromissio necessaria est. Ratio ex Paulo Castrensi: nuntio ex hoc tit. hac ratione, quod contra jus novum opus facias in meo, vel in tuo contra servitutem mihi debitam: quasi igitur de re mea debes satisdare. Ergo cum quid tuo nomine fit, vel si quid contra jus publicum facias, nuntiatio fit ex hoc tit. quo casu quasi de re aliena satis est repromittere. Denuntiatio ex tit. seq. fit, quod jure tuo facias in meo, quia scilicet in prædio meo impositam habes servitutem, vel jure facias in tuo loco, qui nullam mihi servitutem debes: his casibus non possum nuntiare ex hoc tit. sed ex tit. seq. Quasi igitur de re tua, non de mea satis est repromittere, vel is, qui tuo nomine opus facit, *d. l. Prætor, l. si finita* 15. §. *deinde, et seq. l. damni* 30. *tit. seq.* vel nuntiatio fit ex tit. seq. quod ædifices in publico, et hoc casu de re tua satis est si repromittas, quia jure facis, ut si in mari, *l.* 1. §. *pen.* hoc tit. sed si facies opus in alio loco publico, puta fluvio, ripa, et via publica, quasi de re aliena mihi satisdabis damni infecti, *l.* 1. §. *quod si quis*, *hoc tit. d. l.* 15. §. *de ceteris*, *tit. seq.*

Ad §. *Sciendum.*

Effectus nuntiationis hic est, ut nuntiatus statim discedat ab opere, donec caveat. Quod verbum generale est: nam cautio côntinet repromissionem, et satisdationem: post satisdationem, aut post remissionem renuntiationis recte ædificabit cum exceptione illa, si habet jus ædificandi: si jus non habet, recte non ædificabit sine exceptione illa.

Ad §. *Morte*, *et* §. *seq.*

Constituit differentiam inter nuntiatorem, et nuntiatum: si moriatur nuntians, vel alienet prædium, nuntiatio finitur, et nuntiatus ædificare poterit, cum moritur nuntiator, vel alienat. Ratio cur cesset nuntiatio, hæc est, quia jus prohibendi extinguitur, et novo rei successori necessaria est nova nuntiatio: nuntiatio enim non porrigitur ad hæredem nuntiatoris, vel eum, cui nuntiator vendidit, nuntiatio redigitur ad exemplum vindicationis dominii, vel servitutis: vindicatio autem finitur alienatione, et novo emptori opus est nuntiatione nova. Posset hoc modo quis retorquere:

vindicatio a defuncto transit in hæredem; ergo et nuntiatio: hoc verum est, sed hoc ita intelligendum: vindicatio transmittitur in hæredem: sed ei necesse est agere vindicatione, ut in eum transeat; sic etiam nuntiatio transit a defuncto in hæredem; sed necesse est hæredem nuntiare, quia jus nuntiandi transit in hæredem, non nuntiatio illa quam fecit defunctus. Obstat huic §. *l. Prætor* 20. §. *hoc interdictum, inf.* ubi hæredi nuntiatoris datur interdictum de opere restituendo. Ergo nuntiatio non est extincta morte nuntiatoris. Negandum est consequens: nam hoc ita capiendum, ut non detur interdictum hæredi nuntiatoris, si nuntiatus fecit post mortem nuntiatoris ante novam nuntiationem hæredis: sed ut hæredi nuntiatoris detur interdictum, si nuntiatus fecerit vivo testatore: quia interdictum cœpit eo casu a defuncto. Idem de stipulatione ex operis novi nuntiatione, ut hæredi nuntiatoris non competat ex ea stipulatione actio, si post mortem nuntiatoris judicatum erit, vicino non esse jus ædificandi, sed ut competat si adversus nuntiatum judicatum sit vivo testatore, id est, si actio ex stipulatu cœperit a defuncto. Posterior pars est de nuntiato, ut morte ejus, vel alienatione prædii non extinguatur nuntiatio, quia personæ facta non fuerat, sed rei. Itaque qualemcumque rei possessorem nuntiatio sequitur: ideo in formula stipulationis mentio fit hæredis nuntiati, non nuntiatoris. Hæres nuntiati tenetur edicto prohibitorio, si fecerit: hoc ita procedit si sciens fecerit, id est: non ignarus nuntiationis: nam præstat impensam et patientiam. Quod si defunctus fecerit contra nuntiationem, indistincte hæres ejus præstat patientiam tantum tollendi operis: nam in pœnam non succedit hæres, nisi lite contestata ex pœnali judicio, *l.* 20. §. *tamdiu, quod vi aut clam, l. pen. hoc tit.* Interdictum ergo est pœnale ex parte ejus, qui eo tenetur, nempe in eo, quod patitur demolitionem, et impensam refundit. Quod dictum est in hærede nuntiati, idem in emptore dicendum est, ut si sciens fecerit, præstet impensam; secus si ignorans, *l. ult. hoc t.* Et quod ait *l.* 3. §. *opus, de alien. judic. mut. cau.* sic est accipiendum, ut in §. præcedenti, ut emptor non teneatur interdicto restitutorio ad præstandam impensam, quia vendendo duriorem fecit conditionem nuntiatoris: ideo venditor nuntiato tenetur actione in factum in id, quod interest ex eo tit. *de alien. jud. mut.* Et hoc si emptor fecerit, sive etiam venditor, *l. is cum quo, l. emptor, de aqua* et *aqu. pluv. arc.* venditor autem tenetur interdicto quod vi aut clam, ut præstet impensam, *l. competit.* 16. §. *ult. quod vi aut clam.*

Opponuntur tria adversus id, quod dicitur hæredem nuntiati præstare patientiam, *l. si tertius* 6. §. *ult. de aq. et aqua pluv. arc.* qui quidem §. est de alia actione; sed ratio est eadem. Finge: defunctus opus fecit in suo ex quo aqua pluvia vicino nocere potest: mortuus est: hæres ejus tenetur actione aquæ pluv. arcendæ, perinde ac si ipse hæres fecisset. Ergo, ut impensam quoque præstet: vulgo sic respondent, et bene in hoc §. litem fuisse contestatam cum defuncto actione aquæ pluv. arc. et hæredem teneri ad impensam: et comprobant id ex præcedentibus, et sequentibus verbis: Judicis officium est, ut reus damnum sarciat, quod post litem contestatam contigit, ubi *ex rei veritate*, id est, damnum quod apparuerit ex eo opere post litem contestatam tantum.

Dictum est, hæredem nuntiati præstare tantum patientiam, nec succedere in pœnam: obstat *l.* 2. *C. de fructib. et lit. expens.* ubi agitur de possessore malæ fidei, cum, quo actum est rei vindicatione. Is tenetur ad fructus restituendos ex tempore litis contestatæ quos percepit, vel percipere potuit: dein subjicit, hæredis quoque succedentis in vitium parem esse fortunam: id est, hæres succedens malæ fidei possessori, tenetur in eosdem fructus, ergo in pœnam: falsa conclusio. Rursus, restituere non est pœna, sed hæres succedit in malam fidem, in vitium possessoris: mala fides defuncti nocet hæredi etiam bonæ fidei possessori, *l. vitia* 11. *C. de acqu. poss.* ut usucapere non possit, et fructuum nomine teneatur, nec tamen pœnæ nomine. Item obstat *l. Prætor* 20. §. *hoc interdictum*: supra dictum est, in hæredem, qui fecit dari interdictum restitutorium, ut patientiam præstet. Hoc ostenditur in eo §. in hæredem nuntiati, qui opus fecit, dari in factum actionem; sed in id tantum, quod ad eum pervenit, vel dolo malo factum est, quo minus perveniret: in factum scilicet contra hæredem perpetuo, id est, post annum. Hodie nulla sunt interdicta; sed vice interdictorum sunt actiones in factum, *Inst. de interd.* Et ita quidam hunc locum interpretantur, cum in nullo loco Digestorum actionum mentio fiat, quæ pro interdictis dantur, nisi in *titul. cod. de interdict.* sed hic est ellipsis quædam potius quam interdictum: vulgo interpretantur hæc verba, *in id quod ad eum pervenit*, id est, ut præstet patientiam tollendi operis, quod ad eum pervenit: sed non congruit cum seq. nam ait, et in id, quod dolo malo, etc. quæ verba secundum dictum sensum sic interpretanda: si dolo malo desierit possidere opus: quo casu ridiculum esset agere tantum cum hærede de patientia præstanda: sed interdicto restitutorio non in hoc tantum agitur, ut is, qui fecit, restituat opus suis sumptibus; sed et id quod ad eum pervenit ex eo opere: nam verbum restituas habet plenam significationem, ut etiam fructus restituantur in interdicto, *l. videamus* 38. §. *in interdi-*

cto, *sup. de usur.* In interdicto fraudatorio, quod concurrit cum actione Pauliana, si quid debitor gesserit in fraudem creditorum, quæ proponitur in l. 1. et interdictum fraudatorium in *l. ait Prætor*, *ff. quæ in fraud. creditor. l. cum Prætor* 81. *de verb. signif.* ubi cum prætor dicat, id est, interdicat, scilicet interdicto quod vi aut clam, vel operis novi nuntiatione, fructus ergo restituet, sed non ut sumptus faciat. Itaque non propie interdicto restitutorio tenetur, sed in id quod pervenit, ut si perceperit mercedes ædium factarum post nuntiationem, vel dolo factum sit quo minus perveniret, et sit potius conveniendus actione in factum, quam interdicto, *l.* 1. §. *ult. infra*, *unde vi.*

Ad L. Si priusquam. XV.

Alciatus 3. Parerg. de hac lege scripsit nuntiatio novi operis ab actione civili distat, quod nuntiatio non promittitur antequam vicinus ædificet, vel antequam inchoet, *l.* 5. §. *nuntiationem*, *hoc titul.* Et quod ea ædificare permittitur non possessori, ut *l.* 1. §. *in operis.* civilis actio competit non tantum postquam dominus ædificavit, quo casu non sum possessor: sed antequam ædificet, quo casu possessor suo. Et si quidem ædificavit, possessor est; si nondum ædificavit, non est possessor, id est, sum possessor. De jure altius ædificandi civiles actiones dantur, non tantum possessori, sed non possessori, *l. et si forte*, §. 2. *si servit. vind. l. pen.* § *ult. l. ult. si ususfr. pet.* §. *æque*, *de actionibus.* De servitute non de corpore possessor agit, *d.* §. *æque:* ideo in controversiis servitutum reus non ex possessione reus existimatur, sed ex ratione conveniendi. Et multum differt an quis sustineat partes rei, an actoris: nam actori incumbit onus probandi, et reus est favorabilior, quam actor: his ita cognitis, finge: tu nondum ædificaras: ego igitur eram possessor: et non possum nuntiare novum opus, cum sim possessor, sed possum agere, ita jus tibi non esse altius ædificandi: ego licet sim possessor, actor sum, tu es reus, sed rem non defendis, non compares, quid fiet? nam hæc lex loquitur non de latitante, sed de non defendente, vel absente: quid fiet? Et certe pœna non defendentis est, ut ex reo fias actor, id est, ut non possis ædificare ante certum diem præfinitum, quam ultro egeris, et probaveris jus tibi esse invito me ædificare: eaque de re debes cavere non prius ædificaturum te quam id probaveris. *Ait*, Julianus scilicet: nam Africanus collegit dicta Juliani: ideo cum reperies in legib. Africani, *ait*, *dicit*, *inquit*, scilicet Julianus, cujus fuit discipulus Africanus: In *l.* 6. *de pecul. leg.* ultro dicitur agere confessoria, qui agit, sive negatoria, vel negatoria, sive confessoria: sic commodati ultro agere dicitur is qui eam movet per se solus, cum non est actum directa, ut *l. si pignori*, *famil. ercisc. l. servus meus*, *mand. l. sed an ultro*, *de neg. gest.* ita negativa actione quæ dicitur contraria *l. sicuti*, *l. servit. vindic.* unde ultro agit sine confessoria: species: priusquam ædificarem, atque ita cum non possiderem, egi jus esse mihi altius ædificandi invito vicino: vicinus rem negligit: pœna non defendentis est, ut non possit mihi facere vim ædificanti, vel mihi nuntiare novum opus antequam ultro egerit et probarit jus mihi non esse, eo invito altius ædificare, eaque de re officio judicis debet cavere se vim ædificanti mihi non facturum. Ac præterea ex possessore fit non possessor, *l.* 1. §. *in operis h. t.* Is cui nuntiatum est novum opus, si non rem defendat, ex possessore fit non possessor. Idem in *l. ædificatum* 45. *tit. seq.* Verba hæc, *altius tollere*, scilicet priusquam tolleret, nec vim ædificanti facturum, scilicet quoad intra certum tempus egerit, et probarit jus alteri non esse altius tollendi. In fine: *petitoris partes sustinere*: id est, de jure suo probare, ferre onus probandi · omnino congruit *d. l. ædificatum:* diversa species est ab ea, quæ heic proponitur: est enim de eo, qui ædificatum habebat: §. *hic*, de eo qui non ædificarat. Finge: ædificatum habe: possides: ago jus tibi non esse ædificatum habere; ego sum actor et non possessor, tu es reus et possessor, rem tamen non defendis: hæc pœna erit ut ex reo fias actor, ex possessore non possessor, in me transfertur possessio operis ante ædificati, idque demoliri potero nisi intra certum tempus egeris et probaris ultro jus tibi esse ædificatum habere: deleta sunt verba, *a quo fundus*, *etc. in d. l. ædificatum*, quæ superflua sunt: nam sequebatur, ut opinor, si nolit rem defendere: verum quod dixi in servitutibus, an idem in corporibus, ut fundo, qui petitur, altero non defendente? et puto idem in eo observandum, ut ab eo possessio fundi in me actorem transferatur quoad egerit et probarit, eum fundum suum esse. Dubitari poterat, an si absit reus, actor possit mitti in possessionem bonorum, et post eam bona vendi ex edicto Prætoris: nam hoc fit in odium ejus, qui convenitur actione in personam, et rem non defendit: an is qui convenitur actione in rem sive de corpore, sive de servitute, si non defendet, mittetur actor in possessionem bonorum? minime; sed ejusdem tantum fundi: et hoc si absit, non latitet. Igitur sive agatur in rem, sive in personam de corpore, vel servitute, et latitet reus, actor mittitur in possessionem omnium bonorum, et ea venduntur, *l.* 7. §. *Item videamus*, *quibus ex causis in possess. eat. l. is cujus* 18. *si serv. vind.* sed si agatur actione in rem, sive de corpo-

re, sive de servitute, et reus absit, non autem latitet, et res non defendatur, actor non mittitur in possessionem bonorum sed ejus fundi quo de agitur, *d. l.* 7. §. *Celsus.* Hæ autem leges ambæ loquuntur de non defendente, veluti absente, qui non defendit, nec defenditur: male autem ex his, ut apparet, quidam in fine legis nostræ, eum qui possidet, agere negatoria, cum scilicet is cum quo agebatur confessoria rem non defendit: quo casu is, qui rem non defendit, non potest vim facere ædificanti, aut nuntiare antequam egerit jus esse ædificandi, sic fit etc. quæ vide in glossa: quod falsum est, cum ex reo fiat actor: male quidam dicunt, ei qui agit negatoria, non incumbere onus probandi, ut si agat jus non esse vicino ædificandi, antequam ædificetur; quod falsum est: nam in hac l. dicitur, eum sustinere partes petitoris: nam de eo jure probare debet, *l. loci*, §. *ult. si ser. vind.* Et negatoria actio est reipsa confessoria, ut Theophilus ait in §. *æque, de actionibus.* Et negatoria proprie est, si dicam jus tibi non esse eundi per fundum meum: sic quoque confessoria est, si intendam, jus mihi esse altius ædificandi, quia ago mihi jus esse altius tollendi, quando assero mihi servitutem: altius tollo ædes duplici jure, id est, jure meo, quod est commune omnibus: vel jure servitutis. Finge: concessi tibi jus mihi non esse altius ædes tollere, dein tu mihi cessisti jus mihi esse altius tollere: hoc casu ædes meas tollo jure servitutis, *l. egi tecum*, *de except. rei judic. l. si domus*, *de serv. urb. præd.* Atque ita confessoria est actio, si intendam jus altius tollendi jure imposititio. Sed si intendam hoc jure naturali, est actio confessoria figura verborum, vi ipsa negatoria: quia mihi assero libertatem, non servitutem: male quidam afferunt *l. harum, si serv. vind.* nam hæc lex est de eo, qui rem defendit, nostra hæc de non defendente: male item *l. si de via, de aqua quot. et æst.* quia est de præsente, et de alio genere cautionis: hic vero agitur de eo, qui rem non defendit: sed et hæc lex est de defendente, et non est explicanda secundum titulum, nisi quod titulus est de servitute aquæ, et hæc l. de eadem servitute aquæ, sed non de æstiva. Et d. lex est de eo, qui agit confessoria vel negatoria de jure suo in cujus possessione est, ut officio judicis ei caveat interim se eum non impediturum, quo minus utatur jure suo in cujus possessione est, quoad res judicata sit: cui legi congruit *l. cujuscumque*, §. *ult. de usufr. sup.*

Ad L. Si opus XVI.

Hæc lex et vigesima est de interdicto restitutorio ex novi operis nuntiatione, non autem de prohibitione, quæ fit per Prætorem extra ordinem, ipso prohibente ne opus fiat. Et errat Accurs. dum putat idem esse prohibere, et nuntiare novum opus; sed hæc lex loquitur de nuntiatione novi operis, quæ non habet necessariam Prætoris aditionem: sed nihil vetat quin fiat adito Prætore, et jussu Prætoris, ut fit hodie in Gallia: et si forte Prætor jusserit nuntiari novum opus, dein vetuerit, ex priore nuntiatione, sive renuntiatione agi interdicto restitutorio non potest cum eo qui post nuntiationem fecit opus, quando sublata est prior nuntiatio: quod videtur firmari *l. quod jussit, de re judic.* non idem in sententiis: nam jussa aut vetita potest mutare, sententias vel decreta, non; sed decreti gratiam facere, Gallice, *dispenser*, *l.* 1. §. *pen. et ult. inf. de quæstionib.* Decretum est sententia, vel cognitio Prætoris, vel rei, litisve definitio ad differentiam opinionis, jussi et interlocutionis: sumpta est hæc lex ex lib. 3. Ulpiani, ad edictum, quo libro tractavit de receptis, qui arbitrium receperunt, in quo tractatu Jurisconsulti eandem quæstionem tractant, an possit arbiter vel judex mutare sententiam? et aiunt non licere, *l. diem proferre*, §. *stati*, *de receptis*: et separant sententiam, quæ rem definit per condemnationem, vel absolutionem: nam sententiam, quæ præparat, vel interlocutoriam potest arbiter mutare, alteram minime.

Ad hanc leg. adferunt *l. ult. inf. ne quid in loc. publ.* Quæritur si quis ædificarit in area urbis publica, an id cogatur demoliri si nemine prohibente ædificarit in publico? non cogitur destruere. Et ratio, quam ibi affert est etiam in *l.* 2. §. *si quis nemine*, *eod. ne ruinis urbs deformetur.* Sed hoc ita intellige, si ædificatum in publico non obstet usui publico: nam curatores operum publicorum dabunt operam, ut deponatur, alias non destruetur, sed ædificio imponet solarium, id est, pensionem annuam pro ædificio, quæ solet præstari a superficiario, qui ædificavit in alieno. Deinde additur in *d. l. ult. si ædificaverit adversus edictum Prætoris etc.* veluti si fecerit post nuntiationem novi operis. Et puto inde esse errorem in inscriptione *d. leg. ult.* et legendum *lib.* 49. *ff.* quo libro tractavit de nuntiatione novi operis: ut ostendit *l.* 2. *et* 14. *hujus tit. l.* 16. *de servit. et d. l. ult.* proprie pertinet ad hunc titul.

Ad L. Prætor ait. XX.

Proponitur formula interdicti restitutorii, quod datur in id, quod interest adversus eum, qui opus fecit post nuntiationem, ante remissionem, vel satisdationem. *Quem in locum*: quia nuntiatio fit in rem, sive locum. *Aut in ea causa esset*, id est, antequam satisdaretur de opere restituendo, vel

antequam per nunt'atorem staretur, quo minus satisdatum sit : nam tunc sequi solet remissio nuntiationis : secus si ædificarit ante satisdationem, et remissionem : male Accurs. interpretatur *restituas*, destruas: nam æd ficatum destruere, et destructum ædificare, est in pristinum locum reponere, ut in omnibus interdictis restitutoriis : nam complectitur omne quicquid interest.

Ad §. *Interdictum et seq.*

Separatur interdictum ab edicto, cujus causa est ne quid fiat post nuntiationem novi operis : interdictum prohibitorium sequi solet restitutorium in lib. de interdictis, tit. 4. 6. 28. ut præcedit interdictum prohibitorium, ne quid in loco sacro, dein restitutorium sequitur, ut quod factum est restituatur : sed hoc edictum sequitur interdictum restitutorium, *d. l. ult. ne quid in loco publico*, ubi legitur, *edictum*, quia nullum est interdictum prohibitorium, ne quid in meo, vel tuo facias, quod mihi nocere possit : satisdatio hic est loco remissionis: hoc interdictum est de opere destruendo, de loco vacuo ædificio reponendo in pristinum statum. Et quia hoc interdictum datur in id quod interest, et non est annuum, ei locus est etiamsi post nuntiationem loco ædificato non duraverit ædificium, quia qui ædificavit, semel commisit in edictum, et ideo tenetur in perpetuum.

Ad §. *Ait Prætor.*

Et ob id tenetur, ut sumptus restituat, sive jure fec.t, quia edicto Prætoris non paruit, sive non jure fecit, salva actione legitima, id est, actione in rem confessoria, vel negatoria, *l. sciendum* 19. *sup.* et salva existimatione : nullum enim interdictum famosum est, *l. neque* 13. *de vi et vi arm.* sed actiones quædam famosæ sunt.

Ad §. *Deinde, et* §. *hoc interdictum prohibitorium.*

Nullum interdictum prohibitorium nuntiatori datur, sed nuntiatio nuda sufficit sine aditione Prætoris : sed nuntiatio duplex datur ; unum post remiss'onem, ne vis ædificanti fiat, de quo in *l.* 1. *de remission.* alterum post satisdationem, vel postquam per nuntiatorem stetit, quo minus satis acciperet, ne vis fiat ædificanti, *l. non cogendum*, §. *ult. de procurat.* Et observandum est, in hoc edicto mentionem fieri ejus qui satisdedit, quia interdictum prohibitorium datur post satisdationem, vel post remission·m : nam ante probare debet sibi jus esse

ædificare in publico : ædificare scilicet præstita satisdatione : et si satisdatum sit, cautum tamen non perseveret, ut puta, quia fidejussores facti sunt non solvendo, interdictum cessabit.

Ad L. Stipulatio. XXI.

Stipulatio de operis novi nuntiatione interponitur post nuntiationem, datis plerumque fidejussoribus ut sit vice remissionis : et interponitur ante litem contestatam, ut stipulatio judicatum solvi, cui hæc similis est, si modo nuntiator dicat, jus sibi esse prohibere vicinum opus novum invito se facere, etiamsi litem non contestetur ex ea causa: sic, ut ait hæc lex, interponi solet quando solemnis est, et prætoria, id est cujus interponendæ auctor est Prætor in edicto suo : quod magni momenti est, cum prætoriæ stipulationes multa habeant præcipua. Finge : dixit vicinus jus sibi esse prohibere opus novum invito se facere : sed nuntiavit tantum novum opus, et litem non est contestatus, an statim nuntiato licebit ædificare? non utique, sed debet ultro satisdationem de opere restituendo offerre, ut nuntiator sit in mora, *l.* 20. §. *si quis paratus*, *h. t.* quia si velit exequi nuntiationem, vel postquam stipulatus est de opere restituendo, vel ea omissa stipulatione ; hodie debet intra 3. menses peragere nuntiationem, post quos licebit nuntiato ædificare, satisdatione præstita apud acta, *l. ult. C. de ædific. priv.* Et hoc si nuntiator non probet, jus sibi esse prohibendi intra 3. illos menses : *D cit jus s.bi esse* : nam si desinat hoc dicere, sane nec stipulabitur, et licebit impune ædificare : formula stipulationis: quod acturus sum jus mihi esse prohibendi te opus novum invito me facere, cujus rei L. Tit. judex sumptus est, eam rem recte defendi; aut si ea res intra illum diem etc. quæ jam supra proposita est: nomen judicis apponitur stipulationi judicatum solvi, *l.* 3. *in princ. et l. pen. judicat. solvi* : una clausula est de re defendenda, altera de judicato faciendo, altera de dolo malo, id est, si non restituerit rem omne bona fide. Tot sunt clausulæ in stipulatione judicatum solvi. In §. 2. hujus leg. *habet autem* ista stipulatio conditionem, ut ita demum committatur, si judicatum fuerit, sive ante rem judicatam veniat causa aliqua ob quam res non defendatur, ut in *l.* 10. *et* 12. *Judic. sol.* si nuntiatus s.t in magistratu, vel opus est collapsum : quod licet ita sit, nondum lis periit, quia superest quæstio de eo quod interest.

Ad §. *S ve.*

Stipulat.o committitur in id, quod judicatum

erit, *l. ex operis* 12. *sup.* ut scilicet si judicatum sit nuntiatum jus non habuisse ædificandi, vel præstet quanti res ea erit si voluerit actor: et hoc præcipuum habet, ut opus confestim restituatur, si nuntiator non sit contentus æstimatione.

Ad §. *Quæsitum.*

Hujus §. interpretatio verissima usui esse potest in materia dividuorum et individuorum. Species ejus hæc est. Plures ædificant: pluribus nuntiatum ne quid novi operis faciant: debent satisdare de opere restituendo: an omnes satisdabunt? Et ait Labeo, unum cavere debere: vulgo unumquemque, id est, omnes. Sed in Pand. Flor. et Basilicis, *unus*, legitur: et quidem in solidum satisdabit, quando restitutio operis est individua: nam non potest opus destrui pro parte, id est, non videtur destructum opus, quod est destructum pro parte, *l.* 4. §. *ult. de verb. oblig. l.* 2. *de Prætor. stipul.* Possunt etiam omnes promittere; sed commodius est, unum promittere, ne actio plures teneat. Inutiliter alienum factum promittitur: imo utiliter, si subjiciatur clausula quanti ea res sit, ut hic, *l. stipulatio ista*, §. 1. *de verb. oblig.* si promitto Titium facturum, est inutilis promissio: sed si addatur hæc clausula, utilis est. Ergo unus cavere debet in solidum, quia non possunt omnes pro partibus, sed possunt singuli quidem in solidum, sed pro parte, alias non possunt: opponitur *l. in stipulationibus* 54. §. *operarum, de verb. oblig.* in quo §. obligatio dividitur: nam eadem ratio in opere et operis, si libertus promiserit, aut juraverit se præstiturum operas. Operarum obligatio non corpore dividitur, sed numero: si promiserit sex operas duobus dominis, libertus tres cuique præstabit, si unam, non dividetur, et diurna opera imperfecta nulla est, sed justa æstimatio fiet, quæ dividetur inter eos pro partibus quas patroni in liberto habent. Item si patroni consentiant, ut communiter eis edatur opera: aliter si dividas, corrumpes operam.

Plures nuntiant an omnes debent stipulari de opere restituendo? minime, eadem ratione, vel quia pro partibus stipulari non possunt, vel quia omnes; si velint singuli omnes in solidum stipulari, commodius fit unum stipulari in solidum, ne pluribus actionibus nuntiatus detineatur, et nuntiatores pluribus judiciis: et hoc ita si conveniat inter eos omnes de eligendo uno, qui stipuletur: sed si non conveniat, singuli stipulabuntur de opere restituendo in solidum, aut quanti sua interest pro parte: nam æstimatio dividitur, *d. l.* 4. §. *ult. de verb. obl. l.* 2. *de præt. stip.* nam unus electus est, qui stipularetur de opere restituendo in solidum, quia pars proderit omnibus, vel quanti uniuscujusque interest opus restitui, id est, quanti omnium interest si maluerint æstimationem, quam restitutionem: et prodest omnibus. Dices: hic alteri stipulatur inutiliter, cum stipuletur quanti interest; imo utiliter, quia nomine procuratorio: nam electus est ab omnibus, et est Prætoria stipulatio: in prætoriis autem stipulationibus, aut interpositis a procuratore datur domino utilis actio, *l. in omnibus* 5. *de Prætor. stipul.* Et ille unus potest stipulari pro parte sua quantum interest, et aliis stipulari de opere restituendo. Itaque curandum est, ut alii præscribant, an stipuletur de opere restituendo, vel de æstimatione præstanda. Quod si nihil expresserit palam de præstando quanti interest sua, vel omnium, et dixerit generaliter, quanti ea res est, verba sunt ambigua: et in dubio dicendum stipulationem collatam in personam omnium. *Quantitatem*, id est æstimationem totius operis facti, nec restituti: *lex pen. et ult.* expositæ sunt sup. hoc tit.

JACOBI CUJACII J. C.

AD TITULUM I. LIB. XLII. DIG.

DE RE JUDIC. COMMENT.

EX EJUSDEM CHEVANNÆI BIBLIOTHECA.

Cohæret hic titulus cum superiori tit. hoc modo: actum est supra de usucapione, quæ finis est litium, *l. ultima, tit. præcedenti*, res judicata quoque est finis litium. Quæro cur etiam titulus de transactionibus non sit adjunctus huic tit. et tit. de jurejurando, quod est instar rei judicatæ, ut et transactio, et jusjurandum majorem habent auctoritatem, quam res judicata, *l. 2. de jurejur.* verum supra tractatum est de usucapione, non tanquam de fine litium, sed tanquam de commodo possessionis: nam usucapio est acquisitio possessionis, *l. 1. et l. per procurat. 8. Cod. de acq. possess.* per procuratorem possessio acquiritur, et per hanc dominium, id est, per consequentias, veluti per traditionem, et usucapionem acquiritur dominium: et hi sunt modi summi acquirendi dominii, qui cohæreut omnibus aliis modis. Sed meo judicio cohæret libro 40. ff. quia tractatum est de libertatibus, et liberalibus causis, ut exponerentur actiones præjudiciales, quæ sunt quæstiones de statu (non enim respicio cohærentiam tituli cum proximo, sed etiam librorum) ab actionibus præjudicialibus vult transire ad interdicta, ut insistat eadem via, quæ hodie sunt extraordinariæ actiones. Porro interdicta sunt præcipue de possessione, vel quasi possessione: ideo tractat de possessione, et dominio, quia dominii, et possessionis frequens est collatio, et interdicto de possessione preparatur causa de dominio, id est, possessorio; præparatur petitorium, *l. 1. de aqu.* quia et possessoria actio dicitur prima, altera secunda, *l. ult. Cod. quor. bonor.* Tractat igitur quibus modis acquiratur possessio, et dominium per usucapionem, quæ quidem nihil aliud est, quam acquisitio dominii per justam vel prolixam possessionem: atque ita egit de titulis, id est, causis possessionis, veluti pro emptore, pro dote, etc. missio in possessionem a Quinto Mutio inter causas possessionis ponitur, *l. 3. §. ult. de acq. poss.* qui dicitur possessor sæpe: sed distat ab alia: nam ut aliud est servum esse, et aliud in servitute; ita aliud est possessorem esse, aliud in possessione: sed missio illa est affinis possessioni: itaque interdicta dantur tantum ei qui est possessor, et missus in possessionem, *l. 1. ne vis fiat ei, qui in poss. miss.* missio fit ventris nomine, damni infecti, legatorum, vel fideicommissorum nomine, de quibus supra. Aliæ sunt causæ missionis, ut quæ fit crediti servandi causa, et alia est missio in possessionem, quæ fit rei judicatæ servandæ causa: nam hæc una est causa, *l. 2. et 3. qui potior. in pig. hab.* de qua missione est hic tit. de re judicata, et effectu sententiarum, qui nihil

aliud est, quam emolumentum, et executio sententiarum Judicatis, idest, condemnatis humanitatis gratia dantur certa tempora ad implendam condemnationem, vel ex legibus, vel constitutionibus. Post ea tempora est actio judicati: sic ex alia actione oritur alia; sed hujus actionis executio est celeris: nam non quæritur de re, de qua erat controversia, sed an judicatum sit, *l.* 41. *de minor.* sicut et exceptio rei judicatæ, qua non quæritur de re, sed an judicatum sit, ut in *l.* 1. §. *pari*, *de lib. exhib.* Executio fit duobus modis, vel captis et distractis pignoribus judicati, id est, condemnati, *l. a D. Pio* 15. *infra*, vel si judicatus non defendatur, misso in possessionem actore rei judicatæ servandæ causa, *d. l.* 2. *et* 3. *qui potior. in pign.* Res judicata est lis, de qua judex sententiam dixit, vel lis finita sententia judicis: sententia est rei sive litis definitio, confirmatione principis non indigens. *Rei sive litis*, ad differentiam jussi, vel interlocutionis, quæ non definiunt litem; ut si Prætor jubeat novum opus nuntiari, satisdari, et adesse litigatores ad certum diem. Ob id separantur jussa Prætoris a sententiis ejusdem, *l. quod jussit* 14. *infra*, *hoc tit.* ad differentiam animadversionum censoriarum, id est, notarum: nota, est infamia quæcunque venit proprie ex censoria animadversione. Animadversio, quæ venit ex lege, vel constitutione: notato aliquo a censoribus res erat adhuc integra, itaque animadversio non erit rei definitio, ad differentiam opinionis, ex *l.* 6. *de interdict. et rel.* nam præses plerumque non dicebat sententiam, sed opinionem, quam mittebat ad Principem: tamen opinio, et interlocutio sæpe dicitur sententia. Interlocutio est sententia, quæ absolutionem, vel condemnationem non continet, vel est sententia de articulo causæ aliquo, non de summa re, vel quæstione, qua de agitur, et dicitur sæpe præjudicium, quod præcedat ultimam condemnationem Judicis. Tres sunt differentiæ præcipuæ inter sententiam, et interlocutionem: sententia rem definit, et mutari non potest, *l. judex* 55. *infra*, *hoc tit.* a sententia potest appellari, secus a jussu, sive interlocutione, sive præjudicio, et appellanti infligitur multa præjudicialis, *l. quod jussit* 14. *hoc tit.* exemplum sume ex *l. si opus* 16. *de oper. novi nunt.* et addatur aliud ex *l. pen. de prætor. stipul.* Prætor jussit caveri in triennium: dein longius tempus, lex ait, obligatis ex priori satisdatione dari exceptionem, quod a priori stipulatione discedi Prætor voluerit. Interlocutio dicitur articulus in *l.* 5. *C. quor. appell. non recip.* Res dicitur judicata, sententia dicta, etiamsi ab ea appellatum sit: sed sententia appellatione extinguitur, nec dicas, suspenditur, adeo ut si confirmetur, non retrotrahatur. Finge: aliquis damnatur furti, fit infamis, nisi appellarit. Appellatio conservat famam damnati illæsam; at is ad quem appellavit, confirmavit sententiam: sane non fit infamis retro ex prima sententia, *l. furti*, *in princ. de his qui not. infam.* Res judicata imponit finem controversiis: id secundum quosdam. Accurs. ait si modo dictum sit, damno, vel absolvo, et lege gloss. Acc. Rei judicatæ nomen est nomen 12. tabul. in quibus est, *æris confessi rebusque jure jud.* 30. *dies justi sunto*, id est, triginta diebus sit justitium: non est res judicata jure, si non sit solemnis, si non contineat condemnationem, *l. Præses*, *C. de sent. et interlocut. omn. jud.* Item si scripta non sit, *l. ult. C. de sentent. ex peric.* id est, ex tabella, ex libello. Æmilius Probus in Epaminonda. Atque ita sententia fit ex scripto. Quid si sententia nondum dicta sit, sed de tota re decretum sit? non proprie dicitur sententia, sed ex causa habetur pro judicato: de re judicata non licet transigere, *l.* 7. *et* 11. *ff. de transact.* Finge: ante sententiam dictam, post decretum, an valeat transactio? minime, *l.* 3. *C. de pact.*

Ad L. II.

Hæc lex est de tempore judicati solvendi: nam tempus præstituitur ad judicatum solvendum: id vero tempus est 30. dierum ex l. 12. tab. sive mensis, ut supra dictum est. Ergo intra id tempus non potest agi judicati, non potest magistratus sententiam exequi, non potest agi ex stipulatione judicatum solvi, *l.* 1. *judic. sol. inf.* nam duplex est actio, ex stipulatu, et judicati: nec enim stipulatio novat actionem judicati, sed interponitur stipulatio judicati, ut agatur ex stipulatu, et judicati, ut eo nomine accedant fidejussores: nam stipulatio hæc est satisdatio: actio judicati persequitur tantum in condemnationem deductum; actio ex stipulatu non solum id, sed quanti ea res est, si hoc maluerit actor: nam in prætoriis stipulationibus electio est stipulatoris, in conventionalibus promissoris. In conventionalibus fit interpretatio contra stipulatorem: in prætoriis non idem, sed ea fit quam Prætor faciet, qui dedit formam ipsi stipulationi, atque ita ex mente Prætoris, stipulationes Prætoriæ a Prætore formam accipiunt, cui nihil addi et diminui potest, quæque edicto Prætoris interponi jubentur. In stipulatione Prætoria actio per procuratorem acquiritur, non in aliis: sed nec ex illa vel illa stipulatione agitur judicati intra 30. dies humanitatis gratia, *l. si cum militi*, §. *ultim. de compens.* Datur idem tempus confessis debitoribus, ut apparet ex *l.* 6. §. *ult. de confess.* *l. si debitori*, *sup. de judic.* Post dati sunt 60. dies, sive menses duo ex *l. ult.* §.

ult. C. de usur. rei judic. l. 1. C. Theod. eod. tit. Idque Accurs. serabit multis in locis, quod ut comprobet affert *l. debitoribus* 31. *hoc tit.* qua tamen in hanc rem utendum esse non censeo: non enim illi sunt duo menses, quos lex vult constitui ad judicatum solvendum, sed si intra id tempus non solvatur, pignora capiuntur, et captis pignoribus, si non solvatur intra duos alios menses, pignora distrahuntur; itaque illa lege duo menses post capta pignora distrahendis pignoribus præstituuntur; in qua lege non solum agitur, ut præstituatur tempus postulanti ad solvendum, sed etiam ut iterum prorogetur, si non per contumaciam differt solutionem: nam si per contumaciam, semel tantum dabitur dilatio. In eam rem affert Callistratus in *d. l. debitoribus* constitutionem Divi Pii, qua declarat dari tempus pro facultatibus cujusque ad solvendum. Ita in *l.* 1. *C. Theod. de dist. pign. quæ cred.* duo menses distrahendis pignoribus constituuntur. Ex constitutione Justin. ad solvendum judicatum datur hodie tempus mensium, quatuor, nec possumus hodie uti ratione *l. si debitori* 21. *de judic.* quæ ait, modicum tempus dari, etc. id est, dies 30. Moribus Galliæ nulla sunt certa tempora judicati solvendi; sed arbitrio judicis dantur. In digestis quoties dies judicati solvendi simpliciter legimus, secundum mentem Jurisconsultorum intelligendum tempus 30. dierum; et id appellant legitimum tempus, id est, constitutum l. 12. tabularum, *l.* 4. *§. si quis, hoc tit. l. intra, eod. l.* 3. *de usur.* et id modicum tempus appellant, *l. si domus*, *§. in pecunia, de leg.* 1. *l. si debitori, de judic. l. ult. de libero hom. exhib.* Et in interdicto de itinere, actuque priv. ita interpretamur modicum tempus. Nunc ad nostram l. 2. hujus tit. *pro causæ qualitate*, ut si agatur interdicto de libero homine exhib. adversus eum, qui eundem liberum hominem detinet, non datur ei modicum tempus, *l. ult. §.* 1. *de libero hom. exhib.* In actionibus in rem vix dabatur illud tempus modicum, et ut in §. 1. *de officio judic. Inst.* qui alienum possidet, et damnatus rei restituendæ facultatem habet, statim reddere debet sine frustratione, quia forte agitur de re mobili, vel homine, cujus illico exhibendi facultatem habet: idem in actionibus in personam, quibus rei nostræ possessionem avocamus, ut depositi et commodati, ut si rem depositam et commodatam habeas, post condemnationem non datur tempus: et ex mente l. 12. tab. videtur tempus illud dari in actionibus in personam, quibus res petitur: nam difficile est solvere pecuniam. *pro causæ quantitate:* ut si minor sit summa, arctetur tempus, et contra, *personarum obsequio, vel contumacia*, ut si quis confiteatur ultro debitum. Contumaci coarctabit diem: perraro arctat nisi ex causa. Et addit duo exempla, ut si agatur de alimentis constituendis. Græci addunt recte, pupillis: hæc jubebit præstari pro modo facultatum etiam intra 30. dies. Idem si sit subveniendum minori 25. an. per restitutionem in integrum: *sententiæ exequentur*, id est, ad finem perducentur. Qui pro tribunali cognoscit, id est, magistratus judex pedaneus non habet tribunal: quod cognoscat pede plano, vel magistratus est, qui jurisdictioni præest, vel cui publice judicium vel jurisdictio data est, quæ non dantur pedaneo: sed cognitio tantum certæ causæ. Et pedanei judices sunt speciales judices. In fine hujus legis dat exempla, quæ competunt tantum tutori, ut constat ex tit. *ubi pup. educ. deb. et de aliment. ei præst.* cum etiam variæ sint causæ hujus cognitionis, et per actionem, et judicem datum idoneum exequuntur omnes: excepta una, quæ citra actionem a Prætore exequitur, videlicet si subveniendum sit minoribus 25. ann. *Qui pro tribunali cognoscit*, de re tota scilicet, non qui exequitur tantum, et male Accurs. in exequendo. Proinde quæres quid statuendum sit in dato judice sive pedaneo, an coarctat vel prorogat diem legitimum? Potest quidem favore reorum prorogare; non coarctare: magistratus autem potest utrumque. Pedaneus judex in sententia dicenda potest diem prorogare, ut si jubeat intra duos menses: post sententiam, neque arctat, neque prorogat, et ab eo executio transit in magistratum, qui eum dederat: nam judex datus non potest exequi sententiam suam. Et ita conciliandа hæc lex cum *l.* 4. *§. si quis condemnatus, hoc tit.* Quod §. ille loquitur de judice dato, non de magistratu, ut *l.* 2. Judex datus damnavit aliquem ut solveret intra certum tempus, veluti tempore legitimo: an tempus illud computabit ex die sententiæ dictæ; an vero ex eo die, ex quo sententia judicis statuti præteriit? ut jussit judex intra 20. dies solvere, hoc intervallo utitur reus, et præteritis 20. diebus, vult adjici dies 30. an audietur? minime: sed si judex datus minorem diem præstituerit ad solvendum, quam sit definitum lege, ut reo repleatur, quod sententiæ judicis deest, ut diebus 20. addantur decem, quia judex datus non potuit arctare tempus legitimum: sed si majus tempus præstituerit, hoc tempus totum indulgeatur reo. Dictum ex *l. cum militi* 16. *§.* 1. *de compensat.* hoc tempus dari humanitatis gratia. Inde ea, quæ humanitatis gratia legibus sunt indulta possumus dilatare, nec faciemus contra legem. Quod autem id tempus datum sit humanitatis gratia patet, quod illud tempus prorogatum immune sit ab usuris vel fructibus dependendis, qui percipi potuerunt. Finge: usuraria erat pecunia, et currunt usuræ ante litem, et pendente lite; nam lite con-

testata, currunt, usuræ, *l. lite, de usuris*. Post sententiam non current intra tempus judicati ; et est hæc plena humanitas, *l. 3. de usur.* sed post id tempus, si non solverit, infligentur graviores usuræ, quæ dicuntur usuræ rei judicatæ, et post tempus judicati duplex centesima penditur, id est, qui non solverat post tempus statutum pendebat duas centesimas, hodie unam centesimam tantum ex constitutione Justiniani, vel si reus non defendatur, fit missio in possessionem Judicati servandi causa.

Ad L. Intra dies VII.

Ad ea quæ dicta sunt de tempore judicati solvendi pertinet *l. 7. hujus tit.* intra dies 30. an possit agi judicati, vel ex stipulatione judicatum solvi. Inde quæritur an interim judicatus possit modis legitimis liberari : et ait, hac de re non dubitari, cum de hoc dubitatum sit, quia tempus illud indultum est pro judicato, non contra judicatum. Judicatus autem conferri debet cum alio debitore in diem : et cum ait *l. 7.* hodie non dubitari, ratio obscura est ; debitor ad diem an ante diem potest liberari ? nullis modis, ut ipso jure, vel exceptione, veluti pacti conventi : nam ipso jure pactum conventum neque obligat, neque liberat ; ipso jure liberatur solutione, novatione, acceptilatione, solutione, quæ fit re, acceptilatione, quæ fit imagine quandam ; confusione, vel compensatione : confusione, ut si debitor hæres existat creditoris : compensatio pro solutione habetur: novatione, expromissore dato, qui suscipiat in se obligationem novandi animo. Si dies non adjectus sit creditoris gratia, debitor ante diem solvendo liberari potest, *l. quod die certa, alias, quod in diem, l. qui res §. mihi dare, de solut.* Et hoc si solvat volenti : sed non cogitur creditor ante diem accipere, et non fit in mora, si non acceperit ante diem. Carthaginenses debebant in plures annos stipendium Romanis: idque præsens ferebant totum. Respondit populus Romanus, non accepturum se ante diem hoc beneficium. Livius lib. 36. cap. 4. novatione, dato expromissore volenti creditori, *l. 8. §. legata, de novat.* non liberabitur tamen acceptilatione statim, id est, antequam dies venerit, *l. quod in diem, de accept.* Et in hac re est differentia inter stipulationem, et acceptilationem, quæ non fit in diem, *l. 5. de accept.* novatio fit in diem, *l. 15. ff. de novation.* quas simul junge : non potest liberari compensatione : nam quod in diem debetur, non compensatur antequam dies venerit, *l. quod in diem 7. de compensat.* Cur debitor in diem certum ante diem non liberetur omnibus modis: num possum uti hac ratione hujus legis, et *l. eum qui, §. pen. de verb. obl.* sed observandum, quod si quis quid debeat in diem, obligatio est in diem : obligatio judicati est pura, non in diem. Dubitabatur tamen inter interpretes 12. tabul. an obligatio judicati intra 30. dies perimi posset modis legitimis, quia 12. tabulis 30. dies justi esse jubentur, ut intra 30. dies nec sit obligatio, nec actio, sitque justitium, ut sententia nondum judicatum teneat. Quod si verum est, nulla liberatio contingere potest, cum nulla sit obligatio. Et de hoc dubitabatur olim; sed hodie non dubitatur: sed jurisperiti existimant posse liberari multis modis, idest multo pluribus quam debitorem in diem : obligatio judicati non est in diem, sed pura, et actio judicati præsens est, ideoque interim poterit liberari judicatus etiam stipulatione, et pacto, *l. jurisgentium, §. si paciscar, de pact.* liberatur compensatione intra 30. dies lapsos, alias secus, *l. cum militi, §. ult. de compens.* Tu mihi damnatus es : ego ex alia causa tibi quoque damnatus sum, et ago intra diem 30. contra te, et ait Papin. compensationem admitti. Nec obstat quod dicitur, non compensari quod in diem debetur: nam judicatum non debetur in diem, sed tempus illud datur humanitatis gratia : et ita quod ait l. 7. hoc tempus per legem, scilicet 12. tabul. pro judicato constitutum, id est, humanitatis gratia exercendæ erga judicatum; quia non statim convenitur qui obligatur statim, non ita in stipulatore, vel debitore in diem. Hoc esse potest usui, et accidit mihi : si creditor humanus ei, qui pure debet, dat laxiorem diem, an potero tibi compensare quod mihi debes? sic videtur. Finge : tu mihi debes centum pure, et fateris ; ego vero rogatus differo actionem in biennium, et paciscor ne petam intra biennium: ex novo negotio ego cœpi tibi debere 30. quæ tu petis statim summa cum instantia, nec eadem uteris in me humanitate, qua ego in te, an possum ego tibi compensare quod vicissim mihi debes? an impetrata a me eo nomine a Principe compensatio fiet: nam in Gallia compensatio fit Principis beneficio : nam dieis biennium non venisse, et quod in diem debetur, non venire ante diem in compensationem. Sane aliud est diem non venisse, qui fuerit ab initio obligationis : aliud humanitatis gratia tempus ad solvendum indulgeri : ea obligatio fuit pura : et sane compensationem facere possum, *d. l. cum militi, §. ult.* nam nec proprie est in diem debitor, et ita judicatum non esse debitorem ad diem, et secundum me judicatum est.

Ad L. III.

Duo sunt exposita ; quid sit res judicata, et tempus judicati solvendi quale sit. Tertium hac l. subjicitur, qui faciant rem judicatam : quod

ostendit Paulus *lib. 5. tit. de re et effectu sent.* Rem judicatam facit magistratus, qui imperium et potestatem habet, municipalis usque ad summam eis præstitutam, *l. inter, ad municip.* Judices dati auctoritate magistratus, et a Principe extra ordinem dati: unde vides quis sit judex extraordinarius in *l. 2. Cod. de dilat.* Ex ordine enim Prætor, vel Præses dat judicem, non Princeps: atque ita a Principe datus, non est datus ex ordine, in ea causa, cujus cognitio ad eum spectat, vel cum in ea causa judicis datio ad alium magistratum pertinet. Gellius lib. 12. cap. 13. *a Consulibus jud. extra ordinem datus*: an arbiter compromissarius? non dat sententiam is, cujus ex sententia est actio judicati, et exceptio rei judicatæ. Quod non est datum arbitro, *l. 2. de recept.* et si ei non pareatur, est actio ex stipulatu pœnæ nomine. Atque ita sententia sic definienda, de re, sive lite definitio judicis comprobatione Principis non indigens: nam sententia arbitri non est sententia per omnia: non enim parit actionem judicati, *l. quid ergo 13. §. ex compromisso, de his qui not. infam.* videtur tamen quod sit sententia, ut patet ex *l. diem 27. in fin. de recept.* cum contineat condemnationem, vel absolutionem. Hæc lex 5. pertinet ad judices datos, et ut ostendat eos rem judicatam facere, ait: condemnare et absolvere possunt; quod tamen non est certum: nam fallit in arbitro, nisi dicas arbitrum non proprie damnare, cum sententia ejus effectu caret. Et respicit hoc ad formulam dandi judicis, quæ occurrit apud Theophilum: *si paret Titium Cajo dare, facere oportere, ex causa empti, condemna eum judex*: ubi non fit mentio liberationis, quam qui non habet, nec illud habet. Quo argumento utitur in *l. 6. §. 1. de off. procons.* In *l. nemo 37. de regul. juris.* Qui condemnare potest, et absolvere potest: vulgo: *nemo qui condemn. non potest*, absolvere non potest, id est, qui non potest damnare, nec potest absolvere, ita est in Pand. Flor. sic interpretatur Accur. hanc legem: nemo qui non potest damnare, et absolvere potest; sed male, licet verum sit, qui absolvere potest, et damnare potest: sed Acc. putat esse speciale in *l. 3. §. adeo, ubi senatores, vel clariss.* ex qua datum vult privilegium senatoribus, ut a magistratibus possint absolvi, non damnari: sed lex hæc vult, ut possit inconsulto Principe liberare: condemnare possit, sed non inconsulto Principe: male excipit casum Nov. 83. quasi clericus possit a magistratu civili absolvi, non damnari, quod falsum est: sed vult, ut de communi crimine (nam aliud commune, ut homicidium; aliud Ecclesiasticum, ut ambitus muneris Ecclesiastici: ut aliud commune delictum est, aliud militare) hoc, inquam, vult ut de communi crimine cognoscat Episcopus; et si non possit, cognoscat Præses, eumque absolvat, vel condemnet, sed ne de eo sumat supplicium, antequam regradatus sit ab Episcopo: quinimo *Novella* 123. de ea re tractans, ait clericum damnari posse. Ab ea regula, qui potest absolvere, et liberare, male excipit *l. solent, de off. proc.* nam non efficies eum, qui potest absolvere, non posse liberare, sed eum, qui non potest condemnare, non posse absolvere.

Ad L. IV.

Docet cui et in quem detur actio judicati. Finge: victus est procurator meus, an actio judicati dabitur in me, an in procuratorem? Et dabitur domino et in dominum, et hæredi et in hæredem. Paulus *Sent. lib. 1. tit. 2.* et nihil differt ab actione quæ descendit ex stipulatione judicatum solvi: nam actio judicatum solvi datur domino, etiamsi procurator stipulatus sit judicatum solvi, *l. si procurator meus, de procurat.* quia est stipulatio prætoria, et in his acquiritur domino actio per procuratorem, *l. in omnibus 5. de prætor. stipul.* actio judicati datur domino: tamen actio ex stipulatione judicatum solvi non datur in dominum, *d. l. si procurator*; quia evenit sæpe utilitatis causa, ut stipulando alter nobis acquirat actionem, nunquam ut promittendo nos obliget alter, atque ita deteriorem nostram conditionem faciat. Actio judicati non datur procuratori vel in procuratorem, ut actio ex stipulatione judicatum solvi, quam ipsemet interposuit, nisi ad actionem judicati interpositus sit, *d. l. si procurator.* Actio judicati datur domino, quia litis est dominus: nam peracta lite sumptus procurator repetit actione mandati, vel si dominus solvendo non sit, procurator potest desiderare, ut sibi satisfiat ex judicatione, *l. actoris 30. de procur.* Ergo æquum est dari actionem judicati domino, ut et in eundem, non in procuratorem. Actio judicati est executio sententiæ. Iniquum est damnosum esse cuique officium, ut ait *lex sed si quis 7. quemad. testam. aper. l. si servus communis 61. §. quod vero, de furt.* ac proinde executio sententiæ non debet fieri in bonis procuratoris. Per procuratorem dicitur dominus vincere, aut vinci, et procurator vinci: eaque ratione uterque appellare potest, et procurator per alium procuratorem, ut *l. 4. §. 1. et ult. de appellat. l. si procurator 9. de doli ma. et met. except.* Et duo sunt domini litis, unus principalis, qui constituit procuratorem. Alter est procurator, nempe quodammodo dominus litis post litem contestatam. Cujus sententiæ vis multiplex, ut non possit mutari temere, ut mortuo mandatore, sive domino, nihilominus litem peragere possit, et alium

procuratorem constituere; quod non potest ante litem contestatam, *l. procuratorib.* 22. *et seq. Cod. de procur.* ut condemnatus possit appellare; sed non ut in eum agi possit judicati, vel ipse agere. Itaque certum est, actionem judicati dari domino in dominum, non procuratori in procuratorem, exceptis duobus casibus: si procurator se liti obtulerit sine mandato, id est, si fuerit voluntarius procurator, qui ultro pro amico litem ceperit: nec interest si se obtulerit liti cum satisdatione, vel sine satisdatione: nam in eum judicati actio dabitur, quia non est verus procurator, et si verus dominus non approbet ab illo gestum, quod inconsulto domino se liti obtulerit, *l. Plautius* 61. *de procur. et d. l. si procurator*, in fin. quæ loquitur de defensore, et accipienda est de defensore, qui non habebat mandatum, quia rem suam fecit, litem suam, atque quodammodo subjecit se eventui judicati. Excipitur etiam procurator datus in rem suam, veluti emptor hæreditatis, cui mandatæ sunt hæreditariæ actiones, vel reus, quem fidejussor qui pro eo intervenerat, conventus eo nomine quo fidejusserat, facit procuratorem in eam rem: nam ipse reus tenetur mandati, *l. si quis in rem suam* 31. *l. licet* 42. §. *ea obligatio*, *de proc.* idque ex eo paret, quod condemnati in causa propria appellare debent secunda die, id est intra biduum: in aliena, tertia die. Et procurator in rem alienam appellat tertia die, in propriam, secunda, *l. qui suspectum* 20. §. 1. *de appellat. l.* 1. §. *in propria*, *quando appell. sit.* Excipe ergo procuratorem voluntarium, et procuratorem in rem suam: si egit ex mandato, fieri potest, ut quis in rem suam, partim in alienam rem datus sit procurator: quo casu consequens est, ut dividatur actio judicati, et detur in utrumque, ut in *d. l.* 1. §. *in propria*, si quis partim suo, partim alieno nomine litigarit, suo nomine intra biduum, alieno nomine intra triduum appellat, *l. pater* 7. *de dot. prœleg.* Species: pater dotem acceptam a nuru filio exhæredato legavit: hæres solvit dotem filio exhæredato marito, retenta Falcidia; et accepta cautione de indemnitate, si quando cum eo mulier ageret de dote soluto matrimonio, ne his dotem præstaret: divortio facto, mulier dotem repetit ab hærede soceri, quam jam solverat marito ejus, et ex mandato hæredis pro eo hærede maritus defensionem suscepit adversus mulierem, et condemnatus est: actio judicati dividetur, nam dabitur in maritum pro dodrante, quoniam pro eo in rem suam intervenerat, et in hæredem soceri dabitur pro quadrante, quia pro eo maritus rem alienam defendisse videtur; nam etsi mulier solutionem ratam habuerit, in hæredem soceri mulieri est actio pro modo retentæ Falcidiæ. Et hoc ita si maritus judicatum solvi non satisdedit: nam tunc in solidum convenietur judicati actione.

Quæ dicta sunt in Procuratore, eadem in tutore et curatore dicenda sunt, *l.* 2. *de administ. tutor.* si se liti non obtulerit, quia non potuit esse auctor pupillo ad judicium accipiendum, sed accepit ex necessitate officii. Posset se liti obtulisse videri, si ultro acciperet judicium, cum eo auctore pupillus possit accipere.

Idem in defensore reipubl. *l.* 6. §. *pen. quod cujusque univ. nom.* Dictum est in verum et principalem dominum dari actionem judicati, sive suo, vel procuratorio nomine egerit, et ei dari. Finge: condemnato non est pecunia in manu, sed est in expedito idoneus expromissor, qui paratus est novandi causa in se transferre alienam obligationem: quare expromissoris datio liberat debitorem: an is qui vicit, contentus esse debet expromissore? sed verba edicti servanda videntur, *l. prætoriæ* 7. *de prætor. stipul.* Finge, eum quem condemnat prætor, velle satisfacere datis pignoribus, an admittetur? non, ex obligatione, ex qua actum est, fiat obligatio judicati, et ex ea nova obligatio in expromissorem. Hæc quæstio eo spectat, an is, qui vicit, cogatur contentus esse expromissore, et ait non cogi, nisi quoties judicato difficilis est pecuniæ exsolutio. Conjunge cum §. *penult. h. leg. l. si in stipulatum* 17. *de donat.* si judicatum deductum sit in stipulationem, et ea accepta lata sit donationis causa, liberatio contingit. Ad hoc pertinet edictum *l. liberationis* 47. *ff. de verbor. signif.* id est, plus non significatur verbo solutionis, quam verbo liberationis in re judicata. Ad hoc pertinet *l. solutionis*, *de solut.* ut magis substantiam obligationis quam solutionem pecuniæ respiciat, solvitur debitor et creditor, solvitur res vel pecunia, obligatio, id est, substantia ejus *l.* 95. §. *ult. l.* 97. *de solut.* et hæc verba §. ait prætor, *ut pecuniam solvat*, id est condemnetur, ut obligationem solvat.

Ad §. *Si ex conventione.*

Judicatum in stipulationem deductum est: aut novandi animo inter convenientes recessum est ab actione judicati, aut non novandi animo, ut nectetur judicatus duplici vinculo: et hoc casu non perimitur ordo executionis, si eo victus uti malit. Item si judicatus dederit pignora in causam judicati, vel si dederit fidejussores, hæc accessio; quæ fit rei judicatæ, id est si accedat pignus conventionale, vel fidejussor, servandæ rei fit, scilicet judicatæ, non perdendæ. Itaque manet rei judicatæ executio: *si ex conventione*: nam aliter non admit-

titur alia satisfactio, nisi ex magna causa, ut et hic recedatur, a re judicata scilicet.

Ad §. *Idem observandum.*

In hac re nihil interest an per se condemnetur, an per procuratorem: quoniam ordo servatur executionis, licet nihil accesserit rei judicatæ.

Ad §. *Condemnatum.*

In edicto de re judicata, sive edicto judicati Prætor apposuit verba, ut condemnatus pecuniam solvat: nunc exponit quis dicatur condemnatus. Et si quis non sit rite condemnatus, cessat actio judicati: non exigitur ut recte, sed ut rite: nam etsi non sit recte condemnatus, est actio judicati: sed rite, id est, solemniter et juxta ordinem judiciorum: ut si quis absens condemnatus sit ex edicto peremptorio, non dato secundum ordinem legitimum, *l. ex consensu* 23. §. *ult. de appell.* ut puta si edictum illud non sit propositum publice, et si in notitiam non pervenerit absentis, quia sententia nulla est, *l.* 1. §. *pen. quæ sentent. sine appell. resc.* Idem erit si sententia non sit ex scripto recitata; nam hoc est ex solemnibus, si non sit recitata officio præsenti, id est, officialibus præsidis, *l.* 6. *C. de sent. et interloc.* et non pariunt judicati executionem, ac merito scriptum est in *l.* 12. tabul. *æris confessi rebusve jure judicatis:* nam si non jure judicatæ, id est, rite, nulla est actio judicati. Itaque respicit hic §. ad Prætoris edictum, et l. 12. tabul. Et quia in edicto Prætoris scriptum est, *solvat*, sciendum est quid sit solvere. Solvendi verbum est generaliter capiendum, et magis velle Prætorem ut solvatur actio judicati, quam ut solvantur nummi. Itaque judicatus se liberare poterit pecuniæ numeratione, novatione, acceptilatione, *l. si in stipulatum* 17. *de donat.* non cogitur invitus, qui vicit, aliam satisfactionem accipere, sed intendet edicto nummos numerari oportere, nisi ex magna et idonea causa. Ceterum inter volentes generaliter liberatio condemnatum solvit, mutatio causæ debendi, mutatio obligationis judicati in obligationem ex stipulatu.

Ad §. *ult.*

Si quis conventus noxali judicio, lite æstimata in decem, non numeravit ea decem, hoc casu eo invito, qui sententiam obtinuit, liberabit se noxæ deditione, quia id ei tribuitur ex l. 12. tab. *l.* 6. §. 1. *hoc tit.* Itaque non cogitur condemnatus noxaliter præstare pecuniam: verum hac ratione si velit liberari, opus est ut servi pleuum dominium tribuat accipienti; et sicut is qui ex stipulatu solvit rem, adhuc potest conveniri, si aliquid juris ei rei desit, et si plena res non præstetur, *l. etiam, inf. de solut.* Et sicut hæres, qui legatum præstitit, adhuc tenetur actione ex testamento, si debilitatum servum præstiterit, vel ædes legatas, quibus serviebant ædes suæ, non restituta servitute quam confusio extinxit: atque ita tenetur ex testamento, *l. hujusmodi*, §. *ædes*, *de leg.* 1. *l. debitor*, *ad Trebell.* Ita si servum dedat noxalem in quo alter tantum habeat usumfructum; dominus adhuc tenetur actione judicati: vel si servum obligatum pignori dedat, et forte interim ususfructus interiit, vel pignoris obligatio dissoluta sit, processuram liberationem Celsus scribit in *l. si hominem* 69. *de solut.* et eum noxæ dedere debet, antequam suscipiat judicium, post quod non dedet eum noxæ, *l.* 20. §. *idem recte*, *de petit. hæred.* nam post litem contestatam omnino cogitur solvere æstimationem litis, in quam condemnatus est noxali judicio. Obstat *l. locum*, §. *proprietarius*, *de usuf.* ex qua efficiunt eum, qui servum noxæ dedit, in quo ususfructus alienus erat, non teneri adhuc actione judicati. Quæritur in eo §. an proprietarius servum possit noxæ dedere, et posse ait, si id faciat sine dolo malo, non in fraudem fructuarii, sed quia expediat magis servum dedi, quam litis æstimationem præstari: nec ususfructuarius queri potest: nam noxæ deditio non perimit usumfructum, sed fructuario denegabitur ususfructus petitio adversus eum cui dedit, nisi offerat ei æstimationem noxæ pro rata ususfructus. Atque ita consequens videtur, eum non teneri actione judicati, qui servum dedit in noxam, cum is qui accepit adversus fructuarium retineat. Repellitur fructuarius non ipso jure, quia ususfructus non perimitur noxæ deditione; sed per exceptionem: sed et ei cui servus deditur noxæ, in quo alienus ususfructus est, consulitur duplici via, ut agat judicati in eum, qui dedit in noxam, in hoc videlicet, ut usumfructum faciat accipientis: hanc viam si eligat extra ordinem, id est, interventu Prætoris, proprietarius coget fructuarium, ut pro rata ususfructus conferat ad litis æstimationem, aut usumfructum si utrique commodior est, *l. si ex duobus*, §. *ult. de nox. act.* et hæc via commodior est. Altera via est, ut non agat judicati, si nolit in proprietarium agere, sed repellat fructuarium persequentem usumfructum, si non offerat æstimationem litis, vel si noxali judicio cum esset præsens, noluerit defensionem servi suscipere. Idem in pignorato servo dedito noxæ, ut eo nomine dominus teneatur actione judicati, vel creditorem persequentem pignus repellat, nisi creditor præstet æstimationem servi: non cogitur, sed si cum creditor præsens esset noxali

judicio noluerit ejus servi defensionem suscipere: nam tunc ei denegabitur pignoris persecutio, *l. si noxale* 27. *de nox. act.* Atque ita differt pignus ab usufructu. Pignus liberatur hoc casu ipso jure; eodem autem casu ususfructus non liberatur ipso jure, sed perimitur: quia pignus constituitur jure prætorio, atque ita pacto nudo, ipso jure ei denegata Serviana, ususfructus autem jure civili. Itaque non perimitur, nisi alio jure civili. Pignus exceptione ipso jure liberatur; nam quæ sunt juris Prætorii, ipso jure exceptione perimuntur, secus in usufructu.

Obstat *l. si quis adfirmavit* 9. §. *etsi servum, de dolo.* Quidam servum pignoratum dedit in noxam per judicem, id est, eo interveniente, tenetur actione de dolo, si sciens pignoratum, eum dedit: ergo non est alia actio: nam hæc actio est subsidiaria: sed vera sententia est, noxalem actionem etiam in noxali judicio esse arbitrariam, id est, si conventus pareat judici, absolvitur: nunc finge, te convento judex arbitratur, ut dedas servum ante sententiam; dein fert sententiam, et te absolvit: *per judicem*, inquit, id est, ante sententiam judici paruisti, teneris de dolo, quia sciens dedisti pignoratum, et merito, quia non est actio judicati: non ex sententia, sed ex arbitrio quod præcessit, fuisti condemnatus, atque ita non poterit esse actio judicati.

Ad L. Ait prætor. V.

Pertinet ad verbum, *condemnatum*: non rite condemnatus est, qui ab eo condemnatus, cujus ea de re non fuit cognitio, id est, ab eo, qui jurisdictionem habet, id est, a magistratu. Actio etiam datur ex sententia judicis dati, qui habet tantum notionem, cognitionem, non jurisdictionem. Jurisdictio tamen est notio jure magistratus competens: notio est cognoscendi de re aliqua potestas judici data a Præside, vel Prætore concessa, *l. a Divo Pio* 15. *infr.* male hic Accurs. judicem delegatum habere jurisdictionem, cum idem est judex datus, et putat eundem esse, ac is cui mandata est jurisdictio, cum is cui mandata est jurisdictio, habeat Jurisdictionem, non judex delegatus. Et differentia est, ut in *l. quis a quo appell.* Actio ergo judicati datur ex sententia judicum datorum. Atque ita melius notionem addit Ulpian. et reprehendit Prætorem, quod non sit usus generaliore verbo.

Ad ritum condemnationis pertinet, ut sententia quid certi contineat, *tit. Cod. de sent. quæ sine certa quant.* §. *curare, de action.* Cui junge *l.* 3. *in fin. C. de inutilibus stipulat.* Nunc finge: judex dixit: omnem quantitatem cum usuris solve: nulla est sententia, nisi actorum aliqua parte certa summa sit expressa, *l.* 3. *d. tit. de sentent. quæ sine c. q.* Item si cum ageretur de fideicommisso relicto a legatario, dixit, quod hic in fi. rata est condemnatio. *Pronuntiatum*, id est, si pronuntiatum judicis sententia, deberi fideicommissum, quod erat ex non scripto relictum, rata est ejus sententia, si modo probetur quantum, et quale illud sit fideicommissum.

Ad L. Miles. VI.

Illud quod est in principio hujus leg. frustra repetitur in *l. item miles* 18. ut miles solvat quatenus ejus facultates ferre possint; et si minus facere possit, non cogatur: nec vult Ulpianus hæc trahi ad militiam civilem, vel Palatinam, ad quod interpretes trahunt: alia est enim civilis militia, ut *l. ab omni, de re milit.* Quare legatum militiæ civilis videtur inutile, *l.* 11. §. *si servo, de leg.* 3. Privilegium enim istud est, et privilegia non solent extendi, ne cogantur signa relinquere. Id militi indultum: et Ulpianus ostendit, aliud in judicati actione esse; aliud in solutione. Et idem accidit in §. 1. *hujus legis*; cum esset conventus quidam noxali judicio: judex condemnavit cum in decem, aut ut noxæ dederet servum: nam ita pronunciandum est a judice *in princ. de off. judicis.* Titulus de judiciis est de titulo judicis dati: nam condemnat sub alternatione: sed actione judicati agitur tantum in decem. Et longe alia est ratio stipulationis: nam stipulatus decem dari, aut servum dari in noxam, ut concipitur stipulatio, ita concipienda est actio de stipulatu: alioqui plus causa petitur, quia aufert electionem debitori. Et alia in re differentia est inter judicatum, et stipulationem, quod singula possum stipulari, et mihi dari tantum, vel talem servum in noxam dari; atque ita singulatim stipulari sub alternatione, et consequenter agere de singulis secundum formam stipulationis: sed non liceret agere de noxæ deditione hoc modo: servum in noxam dari oportere, non licet ita agere, et ferre condemnationem de noxæ deditione tantum; sed agere hoc modo, aut noxam sarcire, id est, litis æstimationem præstare, aut noxam dedere, *l.* 1. §. *cum arietes, si quadrup. pauper. fec. dic.* Et principalis est actio de noxæ deditione: appendicula, noxam sarcire. Eadem ratio est judicati: nam de sola noxæ deditione judicatum fieri nequit hoc modo: te condemno servum in noxam dare: arbitrium potest esse de noxæ tantum deditione, non sententia, §. *præterea, Instit. de act. l. si quis adfirmavit,* §. *et si servum, de dolo.* In hac stipulatione utrumque est in obligatione; in judicato decem, aut servum in noxam dari: litis æstimatio in decem ponitur: in obligationem noxæ deditio. In solutione lex 12.

tab. ult ut in æstimationem condemnetur, qui convenitur noxali judicio, tamen liberetur noxæ deditione: præcedit condemnatio in noxæ deditionem, ut in decem, vel noxæ dedere: §. 1. *de offic. judic. Instit.*

Ad §. pen.

Exequenda sententia judicati post triginta dies, captis pignoribus, et distractis per magistratum.

Qui domum debitoris signat quasi obligatam, vel pignoratam is tenetur actione injuriarium, *l. si injuriæ* 20. *ff. de injur.* Qui etiam rem suam aufert, mulctatur, *l.* 5. §. *hac actione, vi bon. rap. l. extat, quod metus causa.*

Ad §. ult.

Actio judicati videtur Prætoria, ut patet ex edicto; ergo annalis: sed ideo perpetua, quia ejus origo est ex 12. tab. quamvis ordo ejus mutatus sit ex edicto Prætoris. Ordo Prætoris est levior, quo capiuntur pignora: ordo civilis 12. tab. ut vinciretur judicatus, quoad solvisset. Eadem est ratio actionis arborum furtim cæsarum, quæ hodie est in duplum, quia actio est ex 12. tabulis, et erat in 25. asses pro singula quaque arbore furtim cæsa, etiamsi non eo animo cæsa, ut furtum facias, *l.* 7. §. *ult. arb. furt. cæs.* quæ lex est ex libris ad edict. ut hæc *l.* 6. Ex quo apparet, legitimæ actioni aliquid derogasse Prætorem, atque ideo, quod descendat ex 12. tab. perpetua est. Eadem ratio actionis furti nec manifesti, quæ est civilis, et in duplum datur, et est perpetua: actio furti manifesti quoad pœnam quadrupli est Prætoria, scilicet ratione pœnæ. Actio furti manifesti jure civili fuit corporalis pœna: est autem perpetua licet Prætoria: quia Prætor absurdum existimat anno eam terminari, Prætor leviorem fecit pœnam furti manifesti, quam esset ex 12. tab. nam ut dixi corporalis erat pœna, et absurdum existimavit facere breviorem.

Ad L. Si Homo. VIII.

Petitus est homo actione ex stipulatu: is decessit sine dolo et culpa promissoris, videlicet facto suo post litem contestatam: factum promissor nec possessor præstat etiam post litem contestatam, si litigarit existimans justam habere causam litigandi: et videtur statim absolvendus; sed fructuum et partuum superest condemnatio, quorum nomine est condemnandus, *l. utique, de rei vind. l. si servus, judicatum solvi*: objicies: at fructus non veniunt in actionem ex stipulatu, sed non veniunt ante litem contestatam, sed post litem contestatam officio judicis, et omnis causa. Ergo partus *l. videamus* 38. §. *si actionem, de usur. sup.* mortuo homine, quo de agitur, sine culpa et dolo promissoris non solvitur omnino judicium, quia superest fructus et partus ratio.

Ad L. Furioso, IX.

A *Judice*, scilicet, in judiciis strictis: *ab arbitrio*, scilicet, in judiciis bonæ fidei, non ab arbitro compromissario, cujus nulla est sententia. Ita hanc legem, quidam dicunt, ab arbitrio, vel judice furioso etc. Sed mihi non placet. Hoc vult, ut in Basilicis: si furioso dicatur sententia, nulla est, quia pro absente est, *l. de unoquoque* 47. *in fin. l. ea quæ, C. quomodo, et quando judex.* Finge, post litem contestatam incidisse in furorem: non damnabitur sine tutore, vel curatore, quia nec in causis civilibus, nec criminalibus dicta sententia valet, nisi ex contumacia dicta sit ex edicto peremptorio in causa criminali, quæ non fit capitalis: nam si sit capitalis, ne in absentem quidem ex contumacia damnatur, sed obsignantur bona, quæ publicantur, si non venerit intra annum: nam reatus durat, *l. absentem* 5. *de pœnis, l.* 1. *de requirendis, vel absent. damn.* in causis ergo civilibus, et criminalibus, non capitalibus dicta sententia ex contumacia valet in *l.* 21. *C. de pœn.* Apparitores absentes damnantur *l.* 1. §. *quod de frumentaria, de administr. rerum ad civit. pertin.* Procurator emendi frumenti in usum reipub. pecuniam datam in eam rem, convertit in alium usum, debet pecuniam reddere cum usuris, et, si absens damnetur, inanis est querela.

Ad L. Qui cum. X.

Ad eos, qui condemnati solvant in quantum facere possunt pertinet, ex quorum numero fuit miles, *l.* 6. *sup.* et ex hac l. filius emancipatus, vel exhæredatus; sciendum est filiumfam. ex omnibus causis obligari in solidum; sed liberari emancipatione, quia capite minuitur. Capitis minutio solvit omnes obligationes. At rursus post emancipationem restituitur in solidum, ex edicto de capite minutis: sed ipso jure per status mutationem extinguitur obligatio. Ergo restituitur in solidum: nisi æquum videatur Prætori causa cognita in id restitui, quod facere potest. Finge: ejus rei nomine, quam contraxit filiusfam. convenitur statim post emancipationem: importuna est petitio novam constituenti familiam, nisi modus adhibeatur pro ejus facultatibus; quem modum adhibet Prætor causa cognita, forte quia pater ei dedit peculium am-

plissimum in emancipando, et convenietur in solidum: quod si nihil aut parum, tunc in id, quod facere potest statim post emancipationem: nam post multos annos in solidum convenietur, *l.* 4. §. *pen. quod cum eo*, *sup.* Ex delictis etiam confessis ante emancipationem indistincte convenietur in solidum: ex contractibus, non nisi causa cognita. Eadem æquitas est in eo, qui morte patris sui juris factus est; nam incipit novam condere familiam; sed hic non minuitur capite, si tamen exhæredatus sit, non tenetur statim nisi in id quod facere potest, ne vexetur in initiis familiæ constituendis, qui nihil tulit a patre, *l.* 3. *quod cum eo*, *qui in al. pot. l.* 8. *C. eod. l.* 3. §. *sed utrum, de minor. l. si dubitet*, §. *ult. de fidejuss.* Idem si morte patris hæres factus sit, sed se abstinuit; nam hic non est statim ex ante gesto contractu damnandus in solidum. Idem si a patre sit institutus in parte modica, *l.* 2. *supra*, *quod cum eo*, id est, ex portione legitima, sive quarta, quæ dicitur minima portio; nam si sint tres tantum, satisfaciet uni filio si ei relinquat unciam: nam quarta non est quarta bonorum, sed quarta pars partis ejus, quam filius ex bonis paternis haberet ab intestato: cum autem sint tres filii, ipse haberet trientem. Si ergo ei relinquat quartam trientis, recte ei satisfacit, id est si ei relinquat unciam; et hodie si tertiam partem trientis ei relinquat, id est, unciam, et binas sexcuncias, id est, tertiam partem unciæ. Hoc autem intelligendum de contractibus factis a filiofam. ante mortem patris, et emancipationem filii. Hæc autem lex ait, hoc privilegium dari filiofam. facto sui juris, si eo tempore quo contraxit, simulabat se esse patremfam. vel mentitus sit: nam propter mendacium amittit auxilium senatusconsulti Macedoniani, et auxilium Prætoris. Ergo non tantum amittit hoc privilegium, ne supra vires conveniatur, sed etiam auxilium Senatusconsulti Macedoniani. Et in hanc rem citatur *lex* 4. *et l. eum qui*, *ff. quod cum eo*, *et l. et exhæredatum* 49. *inf.* Addamus, qui ultra quam facere possint non conveniuntur. Præterea socii tenentur in id, quod facere possunt maritus ab uxore, patronus a liberto, parens a liberis, donator a donatore, si conveniantur: et deducto ne egeant, id est, ne desit victus, vestitusve, tenentur in id, quod fac. possunt *l.* 6. *de cess. bon.* et pro modo ejus, quod superest fit condemnatio. Inopes sunt, qui non sunt solvendo creditoribus, sed non egent. Pauperes, vel inopes sunt etiam quibus victus suppetit, si non possint solvere creditoribus. Egeni quibus nihil est, quod vitæ sufficiat. Sed differentia est inter hos, quod in donatore præter alimenta deducitur æs alienum, et pro modo ejus, quod superest donatario, condemnatur. Et sic habetur ratio potius creditoris, quam donatarii. Alii tenentur in id quod facere possunt, non deducto ære alieno: quoniam melior est conditio creditoris qui festinat agere; hic prius sumet, quod sibi debetur, non habita ratione aliorum creditorum. Et ita si filius post mortem patris condemnetur ex ante gesto, deducentur alimenta; sed non æs alienum, ut fit in ceteris, uno excepto donatore. Nec obstat *l.* 3. *quod cum eo*, *sup.* nam sciendum hoc privilegium dari filio, ut teneatur in id quod possit, non deducto tamen ære alieno, ut non deducat, quod debet aliis creditoribus quibus cum contraxit ante mortem patris; sed solvat occupanti agere pro modo facultatum, nisi forte aliquis sit creditor privilegiarius: nam æs alienum privilegiatum deducitur. Item potest deducere filius, quod debet his quibuscum contraxit post mortem patris, et emancipationem, *l.* 3. *ad Macedonian. d. l.* 3. *quod cum eo:* sic excipe hos duos casus in l. 49. et sic non obstabit *d. l.* 3.

Ad L. Si Calendis. XI.

Pertinet ad faciendam condemationem, vel modum condemnationis, ut intelligatur quatenus, quem judex condemnare debeat, et qui dicti sunt habere privilegium superiore lege, etiam condemnati in solidum idem habent privilegium in actione judicati, quod habuerunt in pristina actione. Finge: quidam promisit se facturum calendis: ex qua stipulatione agi solet in id quod interest fieri calendis. Pone agi post calendas: in id quanti interest actoris factum esse calendis, quod in stipulatione deductum est. Quæritur an æstimatio ejus, quod interest referatur ad tempus quo agitur, an ad tempus quo fieri debuit? et ait lex ad tempus, quo fieri debuit, scilicet calendarum: nam post calendas potest nihil interesse: sed ex eo tempore, quo novissime solvi potuit, id est, quo non potuit ulterius differri solutio, *l.* 59. *et seq. de verb. oblig. l. vinum si cert. pet. l. ult. de cond. tritic. l. qui autem*, §. 1. *si quis caut.* quæ loquitur de obligatione faciendi, utpote quæ loquatur de stipulatione judicio sisti. Hæc lex est de obligatione, quæ habet diem, in qua redigitur æstimatio ad diem, quo solvi debuit. Opponunt huic legi *l. cum quis*, *de oblig. et act.* ex qua colligunt, non spectari diem, quo solvi debuit: lex ponit debitorem fuisse mercis in diem, et hunc dedisse fidejussorem: et ait, spectari debere æstimationem eo tempore quo fidejussit: spectatur ergo, inquiunt, tempus contractus, non solutionis. Sed ponendum debitorem in diem, dedisse fidejussorem post diem, non ita multo post diem, ut fit plerum-

que ab his, qui non habent ad diem pecuniam in manu, ut satisfaciant creditori, interim dato fidejussore, ne urgeantur: cum igitur stipulator vellet agere cum illo ex stipulatu, post diem dedit fidejussorem, qua die si egisset, testatio facta fuisset eo tempore quo debebat dari: non mirum ergo si dicat spectari diem fidejussoris: nam idem est dies, quo fidejussit, et quo debitor dare debuit. Itaque non obstat: imo illud idem dicit. Non est probandum, quod ait Accurs. ad hanc leg. sive ejus speciem, æstimationem fieri, quanti interest post calendas: in hoc casum æstimabitur, ut ait, quod nunc interest post calendas creverit id quod interest, id est, agentis pluris intersit post calendas, quod falsum est: et *l.* 3. §. *si per venditorem, de action. emp. et l. pen. de condict. tritic.* loquuntur de obligatione, quæ diem non habuit, in qua æstimatio spectatur post moram.

Ad L. In depositi. XII.

Finge: depositarius, aut commodatarius cum quo agitur judicio depositi, vel commodati, non habet rei restituendæ facultatem, quia dolo ejus ea res abest, non dicit possidet. Et quoties rei restituendæ facultas non est, æstimari litem oportet, et non tantum æstimatio fit quanti re vera est, sed aliquando pluris: nam tanti æstimabitur quanti actor in litem jurabit. Atque ita condemnato depositario, vel commodatario, solet succurri officio judicis addicti judicio bonæ fidei, ut dominus ei cedat cui damnatus est, actionibus suis, puta rei vindicationem: nam hæc litis æstimatio est similis emptioni, *l.* 3. *pro empt.* Et quamvis dominus vendat invitus, tamen venditio est: et cum actor prætium suæ rei tulit, quod ipse fecit, opus est ut ceda, condemnato actionibus suis, ad eam rem persequendam, vel etiam ut caveat, se ei præstiturum actiones suas ejus rei nomine, cum erit commodum, ut eum res apparebit: videbatur plectendus condemnatus propter dolum non solum ad æstimationem litis, quæ petitur; sed hoc quoque nomine ne cederentur ei actiones *l. is qui dolo* 69. *de rei vindic.* in qua possessor rei alienæ, qui dolo malo desiit eam possidere, ita punitur, ut condemnetur quanti actor juraverit in litem; dein ut non cogatur ei cedere actiones: in *d. l. is qui dolo* agitur de rei vindicatione. In hac l. de actione depositi, vel commodati, cui adjungi potest pignoratitia directa: quæ tres sunt actiones in personam, quibus rem persequimur, et petimus rem nostram restitui nobis. De his agitur in hac lege, non in *d. l. is qui dolo.* Hæ tres actiones sunt bonæ fidei: actio in rem est arbitraria: in actione bonæ fidei, ut in §. *bonæ fidei, de actionib.* est libera potestas judici æstimandi quemadmodum actori satisfieri debeat ex æquo et bono, et ut alter alteri damnari oporteat, et in hac causa solet subveniri damnato ex bono et æquo; quamvis non cogatur judex, ad id. In actione in rem non ita libera est potestas judici æstimandi. In arbitrariis actionibus potest tantum arbitrari, ut possit se medium interponere ad litem componendam, sine condemnatione: ut puta judex arbitratur jubetque rem restitui actori: cui arbitrio si pareat reus absolvitur: si vero non pareat, quanti in litem actor juraverit, condemnatur. Et ita si quid metus causa gestum sit, arbitratur jubetque rem metu extortam restitui: cui si non pareatur, damnatur in quadruplum. Ita in noxali judicio arbitratur, cui si non pareat, noxam sarcire oportet. Itaque in arbitraria actione non est amplior judicis potestas, quam in strictis judiciis, nisi quod potest arbitrari: male Accurs. opponit *l.* 13. *in princ. commod.* quæ loquitur de commodato, et ponit rem commodatam abesse, et commodatarium præstitisse æstimationem litis, quo casu dominus cavet de re præstanda, si in suam potestatem pervenerit: nam hæc cautio est de alia re, non de cautionibus, in quibus cedendis inter actiones tres dictas, et ceteras differentia est: in hac cautione de re præstanda nulla est differentia, *l. ejus rei* 46. *et seq. de rei vindicat.*

Ad L. Si quis ab alio. XIII.

Ego a te stipulatus sum decem mihi dari, a Titio, satisdari tuo nomine, id est, fidejussorem dari ejus pecuniæ nomine, quam non sum a Titio stipulatus. Itaque non est fidejussor, nec reus promittendi, quia rem non promisit; sed est adjectus obligationi satisdationis causa: quid venit in hanc stipulationem? Et venire ait id quod interest, quasi id actum videatur: et in *l. si quis* 112. §. *ult. de verb. oblig.* hæc definitio dicitur esse Proculi: qua in stipulatione satisdationis venit id quod interest, *l.* 113. §. *ult. eod.* Et a Proculo Celsus hoc accepit. Itaqua ex hac stipulatione non agam ut præcise satisdes, sed ut prestes id quod interest: cum ita stipulatus sim, satisdari, potest mea interesse tantumdem, quantum scilicet est in sorte, id est, in decem, si promissor non sit penitus solvendo. Potest minus interesse, si promissor ad aliquid sit solvendo ut in quinque: non agam in Titium, nisi in quinque potest nihil mea interesse, ut si sis locuples. Itaque non erit actio ex hac stipulatione: si debitor principalis sit locuples possum convenire prius fidejussorem, sed non contra stipulatorem fidejussoris: vani timoris æstimatio nulla est, id est, quod timeat stipulator ne tu desinas esse solvendo: non ideo potest fingere sua interesse satisdari sibi;

et non ideo desiderabit satisdari, cum sis locuples: nam istius vani timoris, id est, irrationabilis non est habenda ratio. Et generaliter in æstimando id quod interest, non sunt computandi adventitii casus, *l.* 6. *qui et a quibus man.* id est, ea quæ extrinsecus evenire possunt. Itaque ex hac stipulatione non agetur, nisi debitor principalis factus sit non solvendo in totum sive in partem, non agetur si sit locuples ob vanum timorem: ob id in *l. un. C. de sent. quæ pro eo, quod inter. profer.* in definiendo id quod interest ait non esse animum attendendum frivolis partium allegationibus, sed judicium spectare oportere quid absit, lucrative potuerit: veluti non habetur ratio compendii negotiationis, ut si causetur, si mihi solutum fuisset, me tantum utilitatis consecutum fuisse, *l. si sterilis*, §. *cum per venditorem*, *de action. emp. l. ult. de peric. et comm. rei vend. l.* 2. *rem rat. hab. l. Imper.* §. *si centum*, *de leg.* 2. *l.* 26. *de leg.* 3. ubi prudenter Accurs. ait: in actione ex testamento præstari damnum, puta si res pereat post moram tantum hæredis, vel si deterior facta sit, non si ob rem non præstitam damnum acciderit bonis legatarii, quasi remotum. Et emendanda est *l. vani timoris*, *de regul. juris*. Illa est ex lib. 7. hæc ex lib. 6. ff. Sed rectius ex *lib.* 6. vani timoris justa æstimatio non est, ait lex: veteres non ita: sed iidem omnes explicant eam ex *l.* 13. *quod metus causa*, ut quis vano metu perculsus non possit agere de restituendo eo quod datum est metu vano, sed hoc modo legenda est lex, ut hic, ex irrationabili timore non potest sumi æstimatio, vel causatio ejus quod interest.

Ad §. *Ult.*

Ex hoc §. vulgo sic statuunt: in omni stipulatione venit id quod interest; nedum in stipulatione satisdationis: sed falsum est, in omni stipulatione id venire, nisi sit ejusmodi stipulatio satisdationis. In *pecuniam numeratam*, id est, æstimationem. Sed finge: damnum passus est stipulator, et res non est in integro. Jam non potest facere quod promisit; sed si res sit in integro, id est, si adhuc facere possit, in actionem ex stipulatu veniet hoc tantum, fieri oportere, ut si promiserit opus se facturum. Hoc certum est in donationibus, §. 1. *de donat.* Idem in emptionibus; venditionibus. Et Martini vera sententia a Paulo *Sentent. lib.* 1. *tit.* 13. confirmata, cum donatio æquipararetur emptioni: idem in investituris, quas qui faciunt præcise coguntur tradere feudum, ut in legatis, *l. si domus* 71. §. *qui confitetur*, *et seq. de leg.* 1. *l.* 11. §. *ult. de leg.* 3. Idem in honoribus, et muneribus, *l. æstimationem* 16. *D. de muner. et honor. et l. ult. de fideicommiss. liberat.* stultitia est, ut rem non compellatur tradere, qui ejus præstandæ facultatem habet: venit igitur in stipulationibus factum, si ejus facti integra sit potestas. Illi autem nituntur ea ratione, quia inutile est, quem facere, paratum subire æstimationem litis, quæ ratio fallax est. Adferunt *legem nec emere* 16. *C. de jure deliber.* sed ibi non cogitur quis emere, et nulla faciendi obligatio est: a *l.* 11. usque in hunc locum proponuntur quatuor casus, quibus in stipulationibus faciendis venit id quod interest, non factum, quorum prior, si quis fieri certo die stipulatus sit. Ita in emptione, *l.* 10. *C. de action. emp.* Secundus in *l.* 12. *si res absit*, dolo, vel culpa adversarii Tertius in stipulatione satisdationis ex definitione Proculi. Quartus in §. *ult. hujus l. si quis* promiserit prohibere se ne quod damnum ex ea re stipulatur patiatur, et non prohibeat; vel si quid quis fieri stipuletur, in quo semel deficiente promissore, jam non sit postea ei integrum facere, et sarcire damnum; quibus omnibus quatuor casibus necessario fit æstimatio in id quod interest.

In §. *ultimo* duæ sunt diversæ lectiones. Librarius Pandect. Flor. duas lectiones apposuit, unam post aliam quarum posterior melior est, et non prior, quod dicat librarius, *ita habeatur*, id est, ita legatur, lege: tibi quis ita promiserit, *ne quod ex ea re.*

Ad L. Quod jussit. XIV.

Jussum Prætoris potest revocari, non sententia quia jussum non obtinet auctoritatem rei judicatæ, *l. post sententiam* 9. *C. de sentent. et interl. omn. judic.* In qua ostenditur tribus exemplis, non omnem vocem judicis obtinere vim rei judicatæ: primum est si de re jam judicata sententiam dicat, nunc aliam dicat, super eadem re: nam prior sententia non potuit repeti, tolli, mutari: secundum, si de possessione pronuntiarit, de beneficio momenti: nam hæc sententia de possessione non facit præjudicium controversiæ proprietatis. Tertium exemplum, si quid interloquatur judex, cum interlocutio possit mutari. De jusso est lex *l. si opus*, *de oper. nov. nunt.* Alter in *l. pen. de Prætor stipul.* De sententia *l.* 1. §. *ult. de quæstion.* ubi Præses non potest corrigere sententiam, sed oportet eum scribere Principi, *l. acta* 45. §. 1. *hoc tit.* Principi hoc licet, *l. Divi fratres*, *de pœnis*, *l. Divus* 33. *hoc tit.* Quidam condemnatus est, circumvento magistratu, testibus corruptis dolo adversarii: is libellum Principi obtulit, se falsis testimoniis damnatum. Tunc quoties Princeps vult causam retractari, non debet apud eundem, sed

apud alium, *l.* 1. *C. de sent. Præf. Prætor.* a sententia præfecti Prætorio non appellatur, sed retractatur: nam retractatio impetratur a Principe, non apud eundem Præfectum Prætorio, sed apud ejus successorem, quia periculum est ne permaneat in sua sententia. Ita a senatu retractatio fit sententiæ latæ ab alio. Plinius lib. 6. Epist. in Epistola scripta Urso de Bithyniis conqueritur ea de re: in oratione pro Quintio jussum separatur a sententia, ut et præceptum, *l. ult. D. quæ sent. sine appellat.* Præceptum autem est interlocutio. In Prætore dubitabatur, qui post dictam sententiam non desinit esse Prætor: sic et multo magis illud erit in judice, etiam dato, et compromissorio. Ratio ex *l. post rem* 56. *inf.* quæ est de judice pedaneo: semel enim male, seu bene judicavit, et unus dies pro momento computatur, adeo ut si uno die, duobus sit pronuntiatum, neuter videatur prior. Huc pertinet *l.* 62. *h. t.* Potest tamen quæ veniunt ex consequentia supplere, ut *l.* 42. *hoc tit.* condemnavit aliquem, et nihil dixit de sumptibus, poterit eo die eundem in sumptus damnare.

Ad L. a Divo Pio. XV.

Qui possunt exequi sententiam in principio hujus leg. §. 1. declarat: cetera pertinent ad ordinem exequendæ sententiæ non legitimum 12. tabul. qui exolevit, sed Prætorium, qui dicitur extraordinarius, *l. si pignora* 50. *de evict.* quia non est secundum legem 12. tabul. hic rescriptum est ad magistratus.

Judices dati dicunt sententiam, cujus executionem non habent, quia est jurisdictionis, et mixti imperii: nam quæcumque sunt jurisdictionis sunt mixti imperii et contra, *l. cum Prætor, de judic.* Quærit Acc. an judex specialis datus a Principe habeat executionem, et falso ait, eum non posse exequi: nam hoc præcipuum habet, ut possit alium judicem dare, quod datus a judice non habet, *l.* 4. 5. 6. *de judic.* Is habet assessores suos ut magistratus, *Nov.* 60. habet propriam apparitionem in *l. pen. Cod. de fructibus, et lit. exp.* Est constitutio Græca Zenonis de fructibus cujus mentio fit in *Nov.* 82. Executio judicis fit per apparitores *l.* 2. *C. si in caus. judic. pignus captum sit;* quid apparitio judici dato a Principe, si executionem non habet? a judice quem dedit ipse, appellatur, *l. un. qui pro sua jurisd. judic. dare possunt*: consequens igitur, ut habeat jurisdictionem, non notionem tantum. Quæritur an magistratus possit mandatam sibi jurisdicitonem mandare; sed magistratus partem suæ jurisdictionis mandat, *l. solet, et seq. de jurisdict.* At executio est pars jurisdictionis. Et regula est. Quæ sunt legis, non possunt mandari, id est, quæ non habet jure magistratus, ut jus gladii. Tutorem dat privatis, sed ex lege. Quæ sunt jurisdictionis, id est, quæ suo jure habet, id est, sine speciali attributione a lege, mandari possunt: executio, et missio in possessionem, quæ est executionis species, quia suo jure habet, mandari potest, *l. pen.* §. *ult. de offic. ejus cui mand. est jurisd.* Ergo executio sententiæ mandari potest: magistratus exequuntur sententias judicum a se datorum, vel arbitrorum, *l. furioso* 9. *sup. l.* 7. *D. ad l. Jul. repet.* In 12. tabul. actiones dividuntur in actiones bonæ fidei, et strictas, ex eadem l. 12. tabul. proficiscitur divisio judicum in judices, et arbitros: arbitri adduntur actionibus bonæ fidei, judices strictis: magistratus eorum sententiam exequitur. Quidam dicunt, jussionem Principis ad hoc adesse oportere: quia Prætor non habet potestatem in Præsidem, magistratus urbanus in provincialem · sed jubere est verbum precarium, ut in *l. Aurelius* 28. §. *ult. de liber. leg. l.* 2. *C. comm. de leg.* ait directum esse verbum. Plinius in Panegyrico: *jussit. Imperii hoc verbum, non adulationis esse obsequio tuo credas*, ubi videtur innuere, verbum esse adulationis, mandare est rogare, et hoc fit hodie: *vide* ad hunc §. *l. argentarium* 45. §. 1. *de judic.*

Ad §. In venditione.

Nunc quo ordine sententia exequenda: ordo quidam est extraordinarius, non legitimus, ut scilicet judicati pignora capiantur, et distrahantur per apparitores: longe alius fuit ordo l. 12. tab. In *l. si pignora* 50. *de evict.* dicuntur extra ordinem Prætores exequi rem judicatam: ordo 12. tab. ut is secundum quem sententia dicta est, ducat judicatum domum, et vinciat nervo et compedibus: et si ita vinctus velit, de suo vivat, si non possit de suo vivere, eum alat is, qui eum habet vinctum: et ad extremum judicatus ei addicatur, ut in eum vitæ et necis jus habeat. Ad id respexit *l. si pro aliquo* 21. §. 1. *ad Senatusc. Vellejan.* ubi dicitur, mulierem non posse tueri sc Vellejano; veluti si quid liberaliter fecerit, ne judicatus vexaretur, quia liberaliter fecit, et donationis causa: ne vexaretur, ait lex, id est, raperetur, duceretur, vinciretur. Ad id etiam respicit *lex quos nos hostes* 234. §. *ult. de verb. signific.* explicat quid sit vivere, respicens ad verb. 12. tabul. ni suo vivit, scilicet, qui ductus est, libras panis in diem dato: ubi ait verbum vivere referri ad vestimenta, et stramenta. Ad hoc etiam respicit *l. verbo victus* 43. *et l. in stratum* 45. *eod. tit.* utraque lex est

ex lib. 58. ad edictum, in quo tractavit de exceptione rei judicatæ et exposuit edicta Prætoris ad eam rem pertinentia : quæ non tam fuerunt de ordine exequendi extra ordinem , id est , jure Prætorio ; sed fuit etiam edicti pars quædam de ordine legitimo: nam ordo l. 12. tab. nunquam fuit sublatus : non ergo ideo minus licet eo uti . Et hodie licet omnes actiones sint extraordinariæ , licet etiam uti ordinariis, quæ sublatæ non sunt, ut possit quis criminaliter agere , *l. ult. ff. de furt.* sed etiam agere furti in duplum , vel in quadruplum . Et in eum, qui addicto victum non præberet , prodita actio pœnalis a Prætore , vel in eum , qui prohiberet ducto domum stramenta et victum inferri . Et ideo in dd. ll. ostenditur quid verbo victus et strati contineatur : eo spectat *l.* 34. *inf.* ubi judicato, et nexu vincto datur utilis , id est, in factum actio : nam omnis utilis actio est actio in factum , et omnis actio in factum utilis , vel injuriarum . Item datur actio si quis ex domo in jus rapiat , *l. qui in domum , de injuriis* , extra domum quidem potest . Item si quis satisdantem in jus vocaverit , *l.* 5. *qui satisd. cog.* Item si intestato ducat, id est, si non testato eum ducat: pro his ordo legitimus non est abrogatus , sed frequentior est extraordinarius , quo judicati res mobiles , vel animales pignori capiuntur in causa judicati , et distrahuntur: in jure promiscue mobilia et moventia sunt eadem , *l.* 2. *de supel. leg. l.* 3. §. *Nerva, de acq. poss.* jubetur autem hoc fieri per apparitorem , vel officialem , *l.* 2. *Cod. si in causa judic. pign. l. si pignora , de evict.* in qua lege apparitor , qui extra ordinem distrahit pignora , non tenetur emptori de evictione , quia rem suam non vendit, nec sua sponte: tenetur tamen de dolo domino rei , si forte rem viliori pretio addixerit : quid igitur fiet hoc casu? Actio est emptori adversus judicatum , qui pretio liberatus est , ac si ipse vendidisset , tenetur emptori non quanti interest , sed de pretio tantum ejus rei , et usuris , *l. si plus , eod. tit. l. si ob causam* 13. *C. de evict.* distrahuntur autem post duos menses , *l. debitoribus* 31. *inf. hoc tit.* sicut ex ordine 12. tab. judicatus non statim addicebatur, sed post 60. dies, id est post duos menses: deinde in hac lege ait , si res mobiles sufficiant judicato , bene rem esse ; sin vero minime, pignori capiuntur res soli, id est, immobiles , nec ab his distat lex , quam opponit Acc. id est, *l. ult. Cod. de his qui ad Eccles. confug.* quæ licet prius loquatur de rebus immobilibus , quam de mobilibus, non ideo sequitur ab immobilibus incipiendum: lex ea non est de judicato, sed contumaci: ac præterea de prætorio pignore, quod jure ordinario constituitur , non de pignore, quod capitur extra ordinem in causam judicati; quod pignus nunquam appellatur Prætorium , licet Prætoris jussu capiatur ; sed prætorium dicitur, quod Prætor ipse ex edicto constituit permissionem in possessionem : et sic missio in possessionem est pignus plenum, et missus occupat pignus plenum; sed is cui quis damnatus est, non occupat pignus, quod apparitor capit. Prætorium pignus proficit omnibus creditoribus, ut missio, etiamsi unus mitti tantum petierit. Et sic missio est universalis : pignoris capio, quæ fit extra ordinem proficit tantum ei, qui sententiam obtinuit. Huic præterea pignori distrahendo præstituuntur duo menses : distrahendis bonis ; in quæ missus est creditor non est constitutum certum tempus, et est arbitrarium, *l. pen. et ult.* §. *sin autem , C. de bon. auctor. jud. poss.* Jure vocat nomina, actiones, et obligationes : nam ad hæc ultimo pervenitur, quia proprie nostrum non est , quod nobis debetur. *Interloqui* in hoc §. est, jubere, ut in *l. quod jussit* 14. *hoc tit.*

Ad §. Si pignora.

Capta pignora apparitor proscripsit : nullus extitit emptor : addicenda sunt pignora ei , cui quis damnatus est, jure possessionis non dominii : nam Prætor non facit dominum, sed possessorem : eum tamen tuetur, ut dominum, vel ei addicenda a principe jure dominii usque ad modum judicati, *l.* 3. *Cod. de execut. rei judic. l.* 2. *et* 3. *si in causa judic. pign. captum sit.* Finge : minus debetur , quam sit pignus : hoc casu non totum addicetur , sed quod amplius est refundetur : si plus est in debito, quam in pignore, superest ei superflui persecutio , nisi contentus sit pignoribus : nam hoc modo transegisse videtur. Igitur antequam capiat pignora, protestari debet superflui sibi esse petitionem, vel ea recusare.

Ad §. Si rerum.

Si debitor rerum, quæ capiuntur, controversiam patiatur, ut si quis dicat pignora sua esse, non judicati, quid faciet apparitor ? Prætor de proprietate earum summatim cognoscet, quod si aliquatenus justam esse controversiam compererit, pronuntiare debet, res ei esse relinquendas, qui facit controversiam. Et ea pronuntiatio appellatur sententia , et res judicata : sed rei judicatæ vim non habet , ut *l. post. sententiam, C. de sentent. et interloc.* quia debitori licebit jure ordinario experiri, quia scilicet de proprietate jure extraordinario victus est. Itaque sententia lata extra ordinem non facit præjudicium coguitioni ordinariæ. In textu : *sic evenit, ut omnibus integris tantum capioni :* recte legitur, *capioni : res judicata,* summatim cognita,

ut summaria cognitio præstat, ut res capiantur pignori, vel non: ceterum omnia sunt integra, id est, jura integra utriusque partis: male Accurs. *usucapioni*. In judicato si fiat controversia rerum, vel nominum, quæ pignori capiuntur, ut *l.* 2. *C. quando fisc. vel privat.* fit summaria cognitio, vel dimittuntur et relinquuntur, si supersint alia, ut in compensationem non veniunt ea, quæ veniunt in controversiam *l. ult. C. de compens.* Ita in rem judicatam. Ita cognitio, quæ fit ex Carboniano edicto, non præjudicat statui.

Prætor, et ceteri magistratus judicum a se datorum sententias exequuntur: ordo autem est, ut in causam judicati bona capiantur, primum mobilia, dein immobilia, et his non exstantibus pervenitur ad jura, id est, incorporalia; atque ita auctione, vel hasta distrahuntur, et addicuntur ei, quem pluris licuisse constiterit, vel non invento emptore, creditori, pro modo debiti, nisi forte contentus sit pignora possidere. Finge: minoris sunt pignora, quam sit judicato comprehensum; et creditor tamen, qui causam obtinuit, his pignoribus contentus est: an superflui repetitio est? minime: quia transegisse videtur de credito. Ex quo elici possit, transactionem post rem judicatam valere: atqui res judicata est de certa re, transactio de incerta: nisi dixeris, pactionem esse potius, quæ tacite interposita videtur donationis causa ab eo, qui pignoribus pretii minoris contentus fuit, quod verius est, imo nec pactio proprie est, quia nec pactio nec transactio perimit rem ante judicatam ipso jure, sed per exceptionem: et hoc §. perimitur, sed satisfactio potius est, quæ pro solutione est, *l. satisfactio, de solution.*

Ad §. Si rerum, repetita prælectio.

Quid si rerum captarum sit controversia, ut si quis dicat sua esse, quæ capiuntur in causa judicati? et ait prætorem statim cognoscere debere de proprietate, et si cognoverit rem esse debitoris, perget exequi; sin minus, secus sed hæc summaria cognitio non per omnia habet vim rei judicatæ: nam si Prætor re cognita existimarit rem captam pignoris loco esse vindicantis, ea res nihil præjudicat debitori, ut cui integra est ejus rei vindicatio, nec repelletur exceptione rei judicatæ, nec statim habebit eam rem is, cui restituta est, si jure ordinario res ab eo petetur: judicati exceptio nullas patitur moras, et cui competit actio judicati, is statim per sententiam rem aufert, ceteris est actio, *l. minor. ann. viginti quinque* 40. *de minoribus*, et statim res petitur, *l.* 1. §. *pari, de liber. exhibend.*

Si magistratus putarit rem pignori capiendam, nec audierit controversiam, præsto est integra rei vindicatio. Ergo summaria cognitio fit, *et tantum*, ait lex, *capioni res judicata proficit*, id est, pignoris capioni: nec obest cognitioni proprietatis. Jure ordinario cœperat peti, id est, vindicari, ad differentiam executionis, quæ fit extra ordinem, *l. si pignora de evict.* cum condemnatio sit ordinaria.

In *Novella* 53. est casus de Prætorio pignore, quod constituitur jure ordinario; hic de pignore in rem, in qua Novella παχυμερῶς, id est, summatim judicatur: quod est extraordinarium propter executionem: si non inveniatur, qui sisti promisit, summatim cognoscit judex, nisi certo die veniet, et mittet in possessionem bonorum latitantis, et illa missio in possessionem non finit litem, atque ideo per omnia non habet vim rei judicatæ, cum reverso debitori licebit de jure suo disputare. Sicut in compensationem non sunt deducenda, nisi, quæ sunt extra controversiam, *l. si debeas* 22. *de compensat. l.* 3. *de tutel. et rat. distrah. l. ult. C. de compens.* Ita pignora capienda non sunt, nisi quæ extra controversiam sunt: ideoque summaria cognitione nihil opus erit, quæ quamlibet vim rei judicatæ habeat. Itaque controversiæ incidenti non fiet præjudicium. Qui citati non adsunt, mulctantur mulcta, aut pignoribus captis: ideo si filius petat alimenta, et negetur esse filius, statim cognoscet Prætor, et si videatur, decernet alimenta, vel dabit bonorum possessionem contra tab. quæ res judicio status non præjudicabit, *l.* 3. §. *si vel parens, et seq. et* §. *solent, de liberis agnosc. et l.* 3. §. *causæ, de Carbon. ed. l.* 1. §. *si ea quæ, de ventre in possess. mitt.* de quibus rebus judices summatim cognoscunt. Acc. in *l. judices, C. de judiciis*, de plano. In *l.* 3. §. *sciendum, ad exhibend.* summatim non est de plano, id est, passim, *l. magis* 5. §. *non passim. ff. de reb. cor. qui sub tut.* qui summatim cognoscit, cognoscit pro tribunali, *l.* 105. *de reg. jur.* at qui de plano non summatim, *capioni.* Si res capta sit pignori in causam judicati, et addicta sit, ut usucapi possit ab eo, cui addicta est, modo omnia concurrant, quæ in usucapione desiderantur, puta possessio longi temporis, et bona fides: idque denotant illa, *integris omnibus*, id est, omnium jure salvo, ut dicunt; sed supplent, rem addictam, de suo. Et quamvis sententia dicta sit rem pignori capiendo, ea sententia non proficit ad usucapiendum, sed addictio, quæ proficit, ut creditor pro emptore usucapiat, *l.* 4. *C. de evict. l. eleganter, in princ. de pign. act.* Et addictio hac specie adeo proficit usucapioni, ut creditor possit uti accessione temporis, quo debitor usus est, *l. Pomponius* 13. §. *si jussu, de acquir. possess.* ex quo erui id potest, si eundem §. *si jussu*, conjungas

cum §. *ex facto*, qui præcessit, quique finitur his verbis, *prædone possidente:* a quibus verbis incœpere §. et subsequantur cetera, *si jussu*; atque ita in Basilicis. Species hæc est: manumissus est inter vivos, puta vindicta, quem non sequitur peculium: secus in testamento: manumissus ergo inter vivos possedit rem peculiarem, et dominus distraxit eandem rem peculiarem: an possit conjungere tempus domini? Et ait non conjungendum, quia manumissus clam possedit: non accedit vitium vitio, §. *ult. d. l. Pomponius*; non congruunt verba, *prædone possidente*, cum dixerit clam possidentem, quem non vocat prædonem, qui palam et vi possidet. Itaque cum dixerit de eo, qui possidet clam, dicit de prædonæ: prædonis enim vitiosa possessio non accedit non vitiosæ, nisi uno casu in *d.* §. *Prædone*, quia judex, qui restitui jubet possessionem, plenissime restitui jubet, sicut et fructus perceptos, et quos percipere potuit. Et Bart. hanc ipsam sententiam adducit ad eum §. *Prædone*. Itaque a prædone possidente re mihi restituta judicis officio, accedit mihi temporis accessio: Græci vertunt *d.* §. *prædone*. Quod possidebas mala fide, mihi restituisti jussu judicis. Accedit mihi tempus, quo possedisti: dicunt ergo usucapioni, scilicet interrumpendæ; ut sit sensus, usucapio, cœpta a debitore condemnato interrumpitur, si magistratus eam rem pignori capi jusserit, quod falsum est, ut et Bart. sensit, quia pignore capto, ejus rei possessio, quoad possessionem non interrumpitur; nam sicut usucapio non mutat pignoris causam, *l. justo*, §. *non mutat*, *de usucap.* ita pignus, sive detur ex conventione, sive officio judicis, non mutat usucapionis causam: nam etsi debitor transtulerit eam ad creditorem, possidet quoad possessionem, *l.* 1. §. *per servum corpor. de acq. poss.* Altera ratio hæc est, quod inter pignus prætorium, et judicatum sit discrimen. De Prætorio pignore est tit. *si in causa judicati pignus capt. sit:* pignus Prætorium constituit possessorem. At qui causam obtinuit, non mittitur in possessionem pignoris judicati: nam obsignatur, vel sequestro deponitur, *l.* 2. *C. si in causa judic.*

Prætorium pignus prodest omnibus creditoribus, *l. cum unus*, *de rebus auct. jud. poss.* Pignus, quod capitur ex causa judicati in personam constituitur, id est, respectu personæ ejus secundum quem judicatum est, *l. si et jure*, *ff. qui potior. in pign. hab.* Prætorium pignus, vel missio in possessionem non impedit usucapionem, *l. missio, pro emptore*, *l.* 2. *in princ. pro hærede*; si misso creditore in possessionem non interrumpitur usucapio pignoris, nec eo non misso, puta capto pignore in causam judicati per officiales, vel apparitores; ergo falsum, usucapionem interrumpi pignore capto in causam judicati.

Ad §. Quod si res.

Certum est rem alienam non posse pignori capi in causam judicati, sicut nec dari jure ex conventione: an tamen res pignorata alii possit pignori capi in causam judicati, quæritur: id quidem potest, si una res sufficit aliis creditoribus: sed in causa pignoris potior erit creditor: quare si exempli gratia, Titio res pignorata capta sit pignori in causam judicati, videtur ex ea causa non posse res distrahi sine voluntate Titii prioris creditoris, quia non potest compelli, ut vendat eam rem: nam sicut nemo cogitur rem suam vendere, ita nec rem pignoratam vendere; sed hic in executione judicati ait ita servari, ut distrahatur res capta pignori, quamvis alii pignorata: ita tamen ut ex pretio primum satisfaciat priori creditori, superfluum convertatur in rem judicati: superfluum vocat, quod in *l. quærebatur* 20. *qui pot. in pign. hab. hyperocham*, videtur prævalentia dici, ut in *l. in rem* 23. §. *in omnibus*, *sup. de rei vind.* Quibusdam casibus res mea non trahit alienam per prævalentiam, ut pictura mea non trahit ad se tabulam, purpura insita alienum vestimentum, *l. vestis* 23. §. 1. *de auro et arg. leg.* ubi institæ legendum. Et quamvis sit interdictus usus purpuræ, instita uti licet, *c'est un bord*, quod in Novella Leonis 80. definitur. Igitur nec prior, nec posterior creditor distrahit pignus, sed apparitor, qui prius satisfacit priori creditori, qui jus pignoris ante non dimittit, quam ei fuerit satisdatum, ut est in fine §. satisdatum, pro satisfactum, ut in *l.* 2. *pro hærede*, *l. promissor* 21. §. *ult. de const. pec.* cui congruit species *l. quamvis* 6. *de pign. act.* et *Nov.* 110. non cogitur creditor pignus vendere, nisi ex causa, ut si hodie pluris vendi possit, quam postea.

Ad §. Si post addictum.

Ex hoc §. intellige, post addictionem pignoris capti in causam judicati, sive addictum extraneo, sive creditori, finitum esse officium judicis, et executoris, id est, magistratus exequentis rem judicatam, cujus officium scilicet consistit in pignoris capione, distractione, et addictione: quibus expletis, perfunctus officio est: ideo si post addictionem ei, cui pignus addictum est, controversia mota sit, hujus rei cognitio non pertinet ad magistratum, qui cognitionem habuit: si ejusmodi rei cognitio esset, esset executoris, sed quia fit post addictionem, non est ejus, sed jure extraordinario judex

dabitur, qui de ea re cognoscat: et hoc constituitur hac ratione, quia pignore addicto ei, qui pluris licitatus est, statim perfecta est emptio, et finitum pignus, et periculum commodumque rei pertinet ad emptorem. Denique finitum est ejus officium. Perficitur autem emptio solo consensu, etiam sine rei traditione: ergo sola addictione: nam addictio non est traditio rei, aut inductio in possessionem vacuam, sed destinatio venditoris consentientis tantum in unum emptorem post licitationem plurium, quæ fit his verbis: Ista res sit tibi empta, *l.* 1. *de in diem addict.* quo genere perficitur emptio, etiamsi non inducatur in possessionem: et ante traditionem, sive post, res perit emptori: omne, inquam, periculum rei, non pretii: nam re perempta ante traditionem rei emptæ, pretium non amittit, et si solverit, repetit: amittit tamen pretium post traditionem, *l. si fundus*, *loc. l. Lucius*, *de evict.* At in periculo rei emptæ, nihil interest, an ante traditionem, vel post perierit, non agitur hic de periculo evictionis, quo pertinet ad emptorem, non ad eum, cui debitor damnatus est, nec ad executorem, sed ad debitorem condemnatum, *l. si plus* 74. §. *si jussu*, *ff. de evict. l. si ob causam*, *C. eod.* ut ergo periculum rei post, sive ante traditionem perfecta emptione pertinet ad emptorem: ita et post traditionem addicti pignoris: et cessant partes judicium, qui sententiam executi sunt, quod his verbis significat, *certe etc.* Ergo ante traditionem, quia traditio nihil profecit ad perficiendam emptionem.

Ad §. Sed si emptor.

Quid si post addictionem extraneo factam emptor non solvat pretium, an ab eodem executore poterit compelli ad solvendum pretium rei addictæ, quia perfecta est venditio: nam perficitur solo consensu, sine traditione rei, numeratione pretii, datione fidejussoris, sine scriptura et præsentia rei: sed nequaquam vim suæ cognitionis contra emptorem transfert. Nam si addictio pignore te executore permiseris super hac re cognitionem, res nimis longe abibit: condemnandus est ergo emptor, et in eum erit exequenda sententia ablatis pignoribus: sed quo agente ex vendito condemnabitur emptor? non apparitore, qui vendidit, quia non potest esse actio ex vendito ei, qui non tenetur ex empto, *l. si pignora*, *de evict.* non poterit autem semper emptor haberi pro damnato, nisi confessus sit: sed si dicat non emisse, vel solvisse, non habebitur statim pro damnato; melius autem est, ut executor se non permisceat huic rei, sed ut ab initio vendat pignus præsenti pecunia; cum sub auctione fiebat, *l. 3. C. de execut. rei judic.* et non tantum cum fit auctio ex hac causa, sed ex quacumque alia, non fit addictio nisi præsenti pecunia, et facta, ἐπὶ ἀναβολῇ, id est, dilata in aliud tempus emptio nulla est. Emptiones quidem fiunt sine pecunia interdum, *l. quod vendidi*, *de contrah. empt. l.* 5. §. *ult. de tribut. act.* sed sub auctione emptione facta, opus est præsenti pecunia. Finge: convenit, ut venderetur præsentaria pecunia, nec habita est fides de pretio ab executore, quod fieri nequit in auctione: qua ratione cogetur emptor solvere? In hoc casu oportet, ut executor interponat suam operam hoc colore, quasi per addictionem nondum soluto pignore, addictio jus pignoris solvit, quo soluto nullæ sunt partes executoris: sed interponit se executor, quasi non addictum pignus distrahat alii: ut ergo non soluto pretio non mutatur dominium: ita jus pignoris non solvitur, licet addictio intervenerit: vulgo idem existimant in procuratore fisci, minoris, Ecclesiæ, ut non possit fidem habere de pretio: quæ opinio mihi vera non videtur: procurator privati minoris, cui licet vendere, vendet et tradet modo fides habita sit de pretio, nisi mandatum sit, ne traderet absque pretio, *l.* 1. §. *si quis rem* 2. *de except. rei vend.* cur idem non statuendum est in adultorum procuratoribus? moventur *l. si procurator*, *de jure fisci*: ex quo inquiunt, dominium non transfertur, nisi pretio soluto, vel alias, ut supplent satisfacto: non supplent, nec supplere volunt, fide habita de pretio, quod cur non suppleant nulla auctoritate moventur.

Ad §. Sic quoque, et §. seq.

Nunc de nominibus, quæ in causam judicati capiuntur. Et non tantum corpora, sed et nomina capi ait, *l.* 2. *C. quando fiscus, vel priv.* hoc confirmat *lex* 5. *Cod. de execut. rei judic.* Idem in Prætorio pignore statuendum est, *l.* 1. *Cod. de præt. pign.* Idem in pignore conventionali, *l. si convenerit* 2. *de pignor. action. l. nomen. C. quæ res pign. oblig. poss.* hacque ratione fit, ut conveniatur debitor debitoris, quem convenire non possunt actione in personam, sed actione hypothecaria, veluti si debitor meus sua nomina mihi obligarit generaliter, vel specialiter, vel tacite. Eadem vis est hypothecæ tacitæ, et manifestariæ, nisi aliquod discrimen sit ex *l. pen. ff. in quib. pign. tac. contr.* neque hoc est proprium in fisco, ut quidam volunt: fiscus debitorem debitoris convenit, *l.* 3. *et* 4. *C. quando fiscus*, *vel priv. l.* 3. §. *multa*, *de jure fisci*, hac ratione, quia fiscus habet semper tacitam et generalem hypothecam: in generali autem continentur nomina: sed quid si pignori capto aliquo nomine, *ayant saisi quelques debtes* debitor debitoris faciat controversiam, et dicat se nihil debere,

vel solvisse? An cognoscet summatim de ea controversia, sicut dictum est in §. *si rerum,* in corporibus pignori captis? Et ait, non esse statim perveniendum ad summariam cognitionem; si tamen confessum nomine capiatur in causam judicati. Itaque non debet executor statim cognoscere, nec ultra procedere; sed manum injicere debet ad alia bona debitoris. Etiam in corporibus. Idem propemodum (*peu s'en faut*) definit §. *si rerum,* dum dixit consultius esse, ut omissa cognitione summaria, judex qui exequitur sententiam, transeat ad aliud, de quo non est controversia: hæc est differentia tamen, ut possit statim de corporibus cognoscere, non de nominibus, ut refert ex Imperatore Antonino. Notat Accurs. confiteri verbum in patiendi significatione, et probe. Quærit item captis nominibus pignori, an executor ea distrahere debeat, an vero exiget? Et hoc relinquit in arbitrio judicis, sive executoris. Ait item, pecuniam debitoris condemnati, quæ est apud argentarios (Gal. *en banque*) capi pignori: item pecuniam apud alium extantem destinatam debitori damnato, quod usui est in beneficiis Ecclesiasticis quæ cum capi pignori non possint, reditus tamen Ecclesiæ capiuntur, sive sunt in corpore, sive in pecunia, vel nomine, *l.* 40. *commodis*, *inf. hoc tit.* ita præmia, quæ athletis dabantur, pignori capiebantur, ut coronæ, annonæ certæ, obsonia certa (Gall. *prebende* dici potest) obsonia *du pain,* commodo primipilatus, id est, annonæ, ut quæ debentur Ecclesiasticis.

Obstat *l. spem*, *C. quæ res pign. oblig.* quæ sunt pensitanda pro coronis athletis, quod verbum denotat, pensitanda annuatim, vulgo dicitur non posse capi, nisi cum nihil aliud subest, quod est falsum, nec emeritis hic victus athletis adimi potest: sed differentia est inter pignus conventionale, et quod capitur in causam judicati. Prædium pupilli non potest pignori dari sine decreto; potest tamen pignori capi jussu magistratus: nam tutores tantum prohibentur alienare res pupilli, non magistratus; et ita præmia athletarum non possunt pignori dari privata potestate, ut ait *l. spem,* possunt tamen capi pignori jussu magistratus: idem de salariis: nam §. noster ait, pecuniam destinatam: nec ab hac dimoveor sententia per leg. *stipendia*, *C. de execut. rei judic.* non enim loquitur de stipendiis quibuslibet, sed de his tantum, quæ debentur militibus, quæ pignori capi non possunt causam judicati.

Ad §. penult. et ult.

Pecunia deposita potest capi pignori, quam non inficiatur depositarius, et quæ in arca reclusa est, ita ut executioni sententiæ nihil sit reclusum: idemque in pecunia pupillari, quæ in arca reposita est ad prædiorum comparationem: et quidem sine permissu Prætoris, id est, decreto. Ex oratione Severi, et Senatusconsulto prædia pupilli non possunt alienari, vel pignorari sine permissu, id est, decreto Prætoris: nomina non prohibentur pignorari, vel distrahi, imo prohibebantur eo senatusconsulto alienari prædia rustica, non urbana: sed Constantinus produxit ad urbana, nullus produxit ad nomina pupilli, vel pecuniam, ut scilicet non possit alienari sine decreto: an id dicam si ea pecunia sit destinata ad prædiorum comparationem? sane tum eam pecuniam comparabo prædiis. In plerisque enim Galliæ partibus quæritur, an pecunia numeranda sit inter immobilia propter communionem viri et uxoris: ita dixerim eam pecuniam destinatam prædiorum comparationi pignori capi non posse privata pactione, sed jussu magistratus, *l.* 3. §. 1. *de rebus eorum qui sub tutela*, *l.* 1. *de præd. minor. l. si ex causa*, *in princ. de minorib.*

Notavimus differentias duas inter corporalia, et nomina, nempe quod si de corpore capto in causam judicati controversia fiat, judex summatim cognoscit: secus de nominibus: nam ab eo discedit, atque ita nomen tantum confessum pignori capi in causam judicati: et quod capionem pignoris corporalis sequatur distractio, nominis minime: cum ejus nominis pecuniam exiget. Ratio differentiæ prior est, quod de corpore, quod extat facilior sit præsumptio cavisse, atque adeo facilis ea de re cognitio nominis: ratio abstrusior. Posterior est, quia ex corpore capto pignori non potest confici pecunia, qua judicatum fiat, nisi distrahatur nomen ipsum.

Ad L. sunt qui. XVI.

Personæ numerantur, quæ in id tantum, quod facere possunt, damnantur, id est, quatenus eorum facultates patiuntur, quod quantum sit rei judicatæ tempore spectatur, *l. rei*, *sol. matrim. l. verum*, §. *tempus*, *pro socio:* et præterea in id, quod facere possunt, quodve dolo malo desierunt facere posse: id enim intelliguntur facere posse, quod dolo malo desierunt facere posse: et nunc, qui dolo desiit esse solvendo, solvendo esse videtur, et perinde videtur ac si locuples esset, *l. etiam*, §. 1. *solut. matr. l. un.* §. *cum autem*, *C. de rei uxor. act. l.* 22. §. *ult. inf.* et quod quisque facere potest, ita intelligere debes, ut tum dicatur id esse in bonis: quod deducto ære alieno superest. At est hic æstimamus id, quod facere potest, ut non inspiciamus quantum aliis debeat. Qua de causa si plures sint creditores, melior est conditio accipientis: nam si cum quantitate debitorum concurrant facultates non deducto ære alieno, in solidum damnatur. Et hic tractavit Ulpianus de

privilegiis debitorum: magnum autem hoc est privilegium, quoniam carcere vexarentur debitores, nec praeterea solido liberantur: nam cavent, id est, repromittunt de eo, quod facere possunt, id puta se soluturos, quod postea lacunam replere possit, ut *d. l. verum*, §. *id quod*, *pro socio*, *d. l. un.* §. *cum autem.* Et hæ fere sunt causæ, quibus in possessionem mittitur: recte fere, quia sunt multæ, ut et hic fere, socius in quantum facere potest, et quod dolo malo desiit facere posse, damnatur. Desinere facere posse, id est, ad egestatem provectus est, qui erogavit bona sua in favorem futuræ actionis. Is autem, qui noluit uti acquirendi occasionem, an desiit dolo facere posse? et non desiit dolo facere posse: quod et observatur in actione Fabiana, Pauliana, Calvisiana. Desinere interdum significatio augetur, *l.* 3. §. 1. *usufr. quem cau.* ubi desinit, qui non cœpit; ita jurisconsulti pro ratione verborum significationem augent. In edicto autem erat, ut damnetur socius causa cognita in quantum facere potest, quia societas fraternitatis loco est, *l. verum*, *in princ. pro socio.* Itaque eadem ratio observanda in fratre, ut frater fratri damnetur tantum in id quod facere potest; quod non animadvertit Accurs. Hoc beneficium datur ex edicto Prætoris causa cognita: nam fatenti socio tantum datur, non inficianti se non esse socium, cui non datur hoc privilegium, *l. si unus ex sociis* §. *ult. pro soc.* Ac similiter fidejussor non habet beneficium divisionis, qui negavit se fidejussisse *l.* 10. §. *ita demum*, *de fidejuss.* Ita qui negavit se feudatarium esse, privatur feudo: socius ex doli clausula in solidum damnatur, *l.* 22. §. *ult. inf.* clausula autem doli est, dolum malum abesse, abfuturumque esse; quæ etiam non expressa inest semper judicio bonæ fidei ac si expressa esset. Ex hac clausula si dolo desiit facere posse, et non tantum hoc modo, sed aliis plerisque, ut si dolo malo ejus res perierit, *l. etiam*, §. 1. *sol. matrim. accipiendum est*, ut in *l. in bello* 12. §. *facti*, *de captivis*, *sententiam sequendum* et in *l. At quin*, §. 1. *de neg. gest. rationem reddendum socium omnium bonorum*: obstat huic legi *d. l. verum*, § 1. *pro socio*, quæ apertissime ait in id quod facere possunt, socios unius rei, et omnium bonorum damnari: vulgo dicitur, hoc loco subaudiendum, maxime. Alii docent hæc verba interrogative sumenda. Alii unius rei, id est, omnium bonorum, vel unius negotiationis, quæ nulla habeat species et individua, quod nemo dixerit: sed solutio est: sicut in edicto de procuratoribus. Procurator est proprie omnium bonorum, trahitur tamen ad procuratorem unius rei in *l.* 1. *de procur.* ita in hoc edicto, socius omnium bonorum proprie dicitur: trahitur tamen edictum auctoritate. Sabini ad socium unius rei. Et hic locus conjungendus est cum *d. l. verum*. hoc modo: socium omnium bonorum accipiendum est, attamen verum est, quod Sabino videtur etc. Parentes illud idem habent privilegium ex reverentia. Eadem ratio patroni in *l.* 17. liberorumque, et parentum. Et quod est in *d. l.* 17. repetitum est, ut ostendit inscriptio ex *l.* 5. *cum l.* 7. *sup. de obseq. parent. præst.* addit etiam eadem ratione maritum conventum de dote soluto matrimonio in quantum facere possit condemnari. Item militem in *l.* 18. de quo supra dictum in *l.* 6. propter reverentiam mariti, *l. alia* 14. §. 1. *sol. matrim. d. l. un.* §. *cum autem*, *C. d. rei uxor. act.* et non tantum habet hoc privilegium si conveniatur de dote, sed ex aliis etiam causis, ut *l.* 20. *inf.* maritus ex jure antiquo civili convenitur in quantum facere potest: nam hoc inerat rei uxoriæ actioni: sed ex constitutione D. Pii idem est si conveniatur ex aliis contractibus. Ad quam constitutionem respicit *l. si rerum* 52. *inf.* ubi uxor agit actione rerum amotarum: an maritus in quantum facere potest damnatur? minime: nam constitutio D. Pii intelligitur de contractibus legitimis: at amotio pœnæ furtum est. Restat ut videamus, an idem beneficium detur uxori, ut non conveniatur ex promissione dotis, vel alio contractu nisi in quantum facere potest: nam quæ ratio est prima, scilicet reverentia, cessat in uxore, secunda ratio est societas vitæ, quæ est in uxore, et æquitas idem suadere videtur in uxore, *d. l.* 20. *in fi.* ubi adverte verba illa esse Codicis, id est, adsuta esse a Triboniano. Jure civili antiquo mulier si cum ea agat maritus, etiam ex promissione dotis damnatur in solidum, id est, actione rei uxoriæ, *l. ex diverso* 17. *sup. sol. matrim.* maritus non damnatur in solidum, *d. l. un.* §. *cum autem*, *C. de rei uxor. act.* Sabino tamen et Proculo placet mulieri dandam esse exceptionem, ut ait *d. lex. ex diverso.* Sabini autem ratio est celebrata, quia uxor est socia vitæ divinæ et humanæ: socii autem hoc beneficium habent. Itaque quasi socia uxor damnatur in quantum facere potest, *d. l. ex diverso.* Et inde fortiter defendi potest, hoc beneficium communicari uxori, si conveniatur ex promissione dotis, non si ex alia causa, quia causa dotis pendet ex societate vitæ; sociis autem non datur hoc privilegium nisi conventis pro socio, *l.* 16. *hoc tit.* ideoque si conveniatur ex alia causa, quæ non pendeat ex causa dotis, damnabitur in solidum, ut si ex aliis contractibus: secus in marito, quia ubique valet reverentiæ ratio. Ex mente d. leg. 20. nulla est differentia sed verba d. leg. 20. non agnoscunt Basilica: vide Basil. lib. 9. tit. 3. An idem privilegium datur socero cum quo agit nurus? et idem honor ei debetur, *l. rei judicatæ* 15. §. *ult. sol. matr.*

§. *affinitatis*, *de nupt. Instit. l.* 21. *in princ. hoc tit.* An idem in genero, ut ex promissione dotis cum socero, et patre uxoris non agat nisi in id quod facere potest: quod æquum videtur, quia parentis loco est, §. *socerum*, *Inst. de nupt.* Hinc dictum Phalerei: qui invenit generum probum, et filium: qui malum, perdidit filiam, nedum invenit, sed tamen ait *lex* 22. nos alio jure uti. Et sane magis est socer nurui parentis loco, quam genero: sed gener cum socero, soluto matrimonio agit de dote in solidum, non soluto, in quantum facere potest: nurus omni tempore non agit contra socerum in solidum, *l. pen. de jure dotium*, *d. l. ex diverso*, §. *ult. sol. matrim.* An illud ipsum beneficium detur procuratori, vel defensori viri quæsitum est: et definitur in *l.* 23. *hoc tit.* Procurator est ad agendum, eique incumbit etiam defensio ejus nomine cujus agit: alioquin denegatur actio. Itaque procurator si mutuæ sint petitiones, defensor est: defensor vero est, qui ad reum defendendum constituitur, et non sustinet actoris partes ut procurator: et mariti quidem procuratori non datur hoc privilegium, nisi vivo marito. Defensor damnatur mortuo marito in solidum, quia egreditur fines defensionis, quia mandatum, vel quasi mandatum finitur morte rei: fidejussor mariti damnatur in solidum, ut et hæredes mariti, *l.* 24. *et* 25. *h. t. l.* 12. *et* 13. *sup. sol. matr.* cum tamen dicatur, hæredem et testatorem esse eandem personam. Cur non et procurator mariti? sed ex *l. minor*, §. 1. *de procurat.* defendere est rei vicem subire: et ideo defensor mariti non damnatur nisi in id quod facere potest: fidejussoris potest durior esse conditio; quia suo nomine tenetur: hæredis quoque interdum durior est conditio *l. si per imprudentiam* 51. §. *pen. de evict.* quia hæres postquam adivit, suo nomine tenetur, non alieno. Et hoc privilegium est personale, *d. l.* 13. Itaque beneficium personale sequitur vicarium, non accessorem, et successorem: fidejussor dotis numquam a marito uxori datur, vel si detur, nulla est obligatio: nam si dotis fidejussor a marito daretur initio matrimonii, perfidiæ daretur locus, et cum dicitur, *ne fidejuss. dot. dent.* sic accipimus, a marito scilicet, vel socero mariti, sed post solutum matrimonium recte datur a marito uxori fidejussor dotis nomine, *l.* 7. *de except. l. si constante*, §. *quoties*, *sol. matrim.* et recte tamen datur fidejussor actionis. Atque ita fidejussor rei, vel suæ, id est, dotis, non datur a marito uxori: fidejussor aliquando datur, scilicet post solutum matrimonium regulariter: et ubi datus est fidejussor, tamen non utitur eodem privilegio. Quia diximus, mulieri conventæ ex dotis promissione dari idem privilegium, si is, qui donare volebat mulieri, quæ nuptum ibat, marito ejus dotem promiserit delegatus a muliere an conveniatur a marito in assem, in integrum: qua in re pugnat vehementer *l. Nesennius* 41. *hoc tit.* cum *l. si extraneus*, *de jure dot.* et est celebris antinomia: an hoc beneficium detur si mulier non promiserit dotem, sed delegaverit quem, qui pro ea dotem promitteret, an maritus poterit eum damnare in solidum? Finge: quidam donaturus erat mulieri certam pecuniam, et paratus erat donare; sed delegatus est ab uxore, ut eam daret marito dotis nomine: *d. l.* 41. ait hunc posse exigi in solidum; etiamsi non sit solvendo, quod marito sit extraneus, et quod marito nihil donet: nam mulieri tantum donare voluit, et maritus stipulando sibi dari, suum negotium gessit: eam te mihi donare, vel promittere donationis causa, velles certam pecuniam, ego te delegavi creditori, vel Titio cui donatum volebam, ut eam solveres, si tecum agerem, non te convenirem in solidum: nam parentes, patroni, liberique eorum, maritus, uxor, donatores ex constitut. D. Pii non damnantur ultra facultates, sed is cui te delegavi aget recte in te in solidum, et damnaberis: et in summa tibi donatori datur hæc exceptio, sive beneficium adversus donatarium, non fidejussori, hæredique tuo, nec tibi adversus eum cui delegatus es, cum ei donare non dicaris, *l. qui id quod*, §. *ult. de donat. l. pen. inf. de novat.* nec interest utrum te, qui mihi donare volebas delegavero creditori, vel alii cui donare volebam. Eadem ratio est mariti, cui is, qui donare volebat mulieri, ex delegatione dotem postea promisit marito, mandatu mulieris: nam convenietur a marito in solidum: maxime constante matrimonio: quia eo tempore dos potissimum debetur: nam soluto matrimonio, si maritus petat, repelletur cum in ea causa sit ut debeat solvere uxori adversus quam habet privilegium, *l. si donaturus*, *in fi. de condict. causa dat.*

Obstat *l. si extraneus*, *de jure dot.* mulier dotem non promisit marito, sed quidam alius: dein eversus est facultatibus antequam solveret: an imputabitur marito, non quod exegerit, antequam solvendo non esset. Et distinguendum: nam si mulier promiserit, hoc non imputatur marito: et quod promisit dotis nomine, periculo mariti non est: et quod pater mulieri promisit dotis nomine, non imputatur genero, quod non urserit eum, cum solvendo esset. Si extraneus promisit, aut debitor mulieris est, aut mulieri donaturus erat: si debitor delegatus promisit marito, dein lapsus sit facultatibus, mulier viro imputabit, quod non exegerit. Itaque quod debitor mulieris promisit dotis nomine, est periculo viri eo facto non solvendo: aut non debitor mulieris promisit dare, et ejus maritus no-

luit eum urgere ad solutionem, ac deinde lapsus est facultatibus: hoc casu imputabitur marito. Quod si is qui donaturus erat, promisit marito dotis nomine: non est periculo mariti, sed ejus cui acquiritur, scilicet mulieri. Alii dicunt in *d. l. Nesennius*, cum qui donaturum delegavit esse factum debitorem mulieris ex causa donationis; quod commentitium est: nam nunquam fuit debitor mulieris. Alii causantur in *d. l. si extraneus*, maritum agere in eum, qui promisit donaturum soluto matrimonio, id quoque fictitium est, cum loquatur de marito, qui exigere debuit constante matrimonio: sed verum mihi aliud videtur. Finge: donaturus quis mulieri promisit ea, delegante marito mulieris, et aliquando fuit solvendo: nec tamen interea exegit maritus: postea casu quodam eversæ sunt facultates, an imputatur marito, quod non exegerit? ait non imputari, quia utrumque parcendum est marito, qui non præcipitavit ad solutionem eum, qui donaverat: donaverat, inquam, mulieri, id est, qui donare voluerat, et effectu mulieri donarat, queinque in quod facere posset, si convenisset, scilicet uxor, damnaretur: ita enim intelligendum: nam maritus damnaret eum in solidum, *d. l. Nesennius*. Præterea opponitur *d. l. Nesennius l. si prior*, *sol. matrim.* sed ad hanc respondent omnes et Accurs. recte. Finge: mulier divortio facto priorem maritum debitorem dotis delegavit secundo, an posterior maritus conveniet primum in solidum? sic videretur dicendum ex *d. l. Nesennius*, sed secus obtinet ex *d. l. si prior*: nam prior maritus promisit, quod debebat dotis nomine cujus nomine debebat ultra facultates. Ergo non plus secundo debet: donator a donatario convenitur in quantum facere potest ex D. Pii constitutione: imo præcipua habet donator ultra omnes, ut hanc exceptionem, ne damnetur ultra facultates, possit opponere post sententiam. Regulariter exceptio peremptoria opponenda est ante sententiam, *l. præscriptionem* 8. *C. de except. l.* 2. *C. sentent. resc. non posse*: hæc autem exceptio ne quis damnetur, nisi in id quod potest, est peremptoria, et donatori hoc datur præcipuum ut ea utatur post condemnationem sive sententiam, *d. l. Nesennius*, §. *ult*. Exceptio senatusconsulti Vellejani, et Macedoniani opponitur post sententiam, *l. tamen* 11. *D. de senat. Maced.* ut et militibus post sententiam datur ex sententia senatusconsultorum peremptoriam opponere ex rescripto Antonini, *l.* 1. *C. de juris et fact. ignor.* sic donatori id datur ex Divi Pii rescripto, *l. qui ex donatione* 12. *sup. de donat.* Idem aliis dari volunt ex *l. ex diverso* 17. §. *ult. sol. matrim.* maritus damnatus est in solidum ex causa dotis, judice juris ignorantia lapso, cum opposuisset maritus: et ait lex sententiæ, et rei judicatæ opponi doli mali exceptionem. Idem ergo datur beneficium post sententiam aliis: sed non agitur in eo §. de exceptione ista, quæ dicitur inopiæ: sed de exceptione doli quæ est subsidiaria, quæque obiicitur eo casu specialiter, ut ejus sententia retractetur doli mali exceptione, cum ab eo appellare non possimus, quod remedium est singulare, ut cum a judice non possis appellare, sententia doli mali exceptione retractetur, *l. non distinguemus*, §. *cum quidam*, *de receptis*: a sententia arbitri compromissarii non appellatur, sed ei statim omnino parendum ob pœnam compromissi: moribus tamen Galliæ licet appellare: nunc enim arbiter uni manifeste inimicus apparuisset post compromissum, et testationes ne sententiam diceret, et nihilominus sententiam dixisset, appellari quidem non potest, sed si conveniatur ex stipulatu, utitur exceptione doli mali.

Ad L. inter eos XIX.

Alia quæstio est in *l.* 19. Sunt multi debitores, qui in quantum facere possunt damnantur, ut dictum est, veluti donator: sed hic duo præcipua habet, ut dictum est: de primo dictum est sup. Aliud ut deducto ære alieno, *l. maritus* 54. *sol. matrim. l. et exhæredatum* 49. *inf.* ne enim sua liberalitas ad inopiam eogat, *l.* 50. quod datum est domino feudi: nam datio feudi donatio est, et quædam liberalitas. Alii illud non habent privilegium: verum hanc differentiam evertere videtur hæc lex 19. hujus tit. ubi inter eos, donatarios scilicet, occupantis melior est causa. Ergo qui occupat agere, non deducit, quod aliis debetur donatariis: et hunc locum de donationibus intelligendum ostendit *l.* 12. *de donat. sup.* nam si causa sit eadem numero, ut si tribus debeatur ex eadem societate, occupantis non est melior conditio, *l. verum*, 63. §. *id quod et* §. *seq. pro socio*. Idem si causa sit eadem genere: verum est differentia inter donatorem et alios. In condemnatione in quantum facere potest, non fit detractio alterius debiti, sed occupantis est melior causa: occupasse autem intelligitur, qui prior ad sententiam pervenit, ut in actione de peculio, *l. si vero* 10. *de peculio*: nam actio de peculio non datur in solidum in patrem, sed peculio tenus. Et similiter actio de qua agitur in *l.* 19. non datur in solidum, sed in id quod facere patrimonium debitoris potest. In actione de peculio cum quæritur quantum sit in peculio, non fit detractio ejus, quod debetur aliis creditoribus, sed occupantis melior est causa, nisi patris, quod occupasse prius intelligitur, *l.* 9. *de pecul.* occupasse autem intelligitur, qui ad sententiam pervenit, *d. l. si vero*. In bonis donantis ejus fit melior conditio, cui prius reus damnatus est.

Obstat *l. in judicati* 61. *inf. hoc tit.* at Basilica non agnoscunt negationem in *d. l.* sed potius existimo deesse negationem in Basilicis quam in latinis codicibus: ita dicamus: ejus qui occupavit, id est, cui primus damnatus est reus, in hoc esse meliorem conditionem, quod in executione judicati non habeatur ratio alterius debiti, sed is suum debitum ferat: ceterum nihil vetat prius ad executionem præferri posteriorem sententiam, cessante eo, cui prius reus damnatus est: et si judices posteriorem sententiam exequentur, cessante Primo et capiantur pignora, posterioris erit melior causa cum sit prior executione, licet alter primus sit, *l. si et jure* 10. *qui potior. in pign.* et jus vigilantibus scriptum est, *l. summa* 21. §. 1. *de pecul.* Et ita intelligenda *d. l. lex in judicati.* Ordo autem sententiarum prælationem nullam facit, ut nec contractuum, nisi in hypotheca sed in actione personali prior non præfertur posteriori: itaque posterior præfertur, si maturaverit exequi posteriorem sententiam. Ergo ceteri, qui habent privilegium, ut in quantum facere possint conveniantur, non deducitur æs alienum, licet sit privilegiarium, ut in actione de peculio vel de dote. Finge: aliquis agit cum patre ex negotiationis causa, nomine filii actione de peculio. Idem filius est ei et uxori suæ obligatus dotis nomine. Dos est privilegiaria: ideoque in actione de peculio deducitur dos debita uxori filiifam. vel interponetur cautio si priores agant non privilegiati, *l. ex facto* 52. §. 1. *et ult. de pecul. l.* 3. *quod cum eo.* Item si pro socio agatur cum socio, et is debeat dotem uxori, dotis prior habebitur ratio. Quid si duo peivilegia concurrant, ut si duo ex eadem causa, dotis nomine, debeant? et regulariter quoties privilegia sunt ejusdem tituli, ut duæ tutelæ, concurrunt in exactione, non habita ratione temporis prioris, vel actionis in personam, *l. privilegia* 32. *de bon. auct. jud. poss.* Aliter in duabus dotibus: nam in hoc casu præter actionem personalem est hypotheca, cujus ratione, scilicet hypothecæ, prioris dotis habetur ratio, *l. ult. in fi. C. qui potior. in pign. hab. Nov.* 91. Deducitur quoque æs alienum, quod debent alterius conditionis creditoribus, puta his quibus debent in solidum, *l.* 3. *quod cum eo*, et hic l. 19. subindicat.

Inter eos, qui conveniuntur in quantum facere possunt, est filius emancipatus. Idem si fiat sui juris morte patris. Idem si exhæredatus sit, vel paterna hæreditate se abstinuerit. Hic autem filius si conveniatur in quantum facere potest, non deducit æs alienum quod contraxit postquam fuit emancipatus, quodque debet in solidum, *l. ergo. sup. ad Macedon.* Filius emancipatus comparatur ceteris, qui conveniuntur in id quod facere possunt in *l. et exhæredatum* 49. *inf. hoc tit.* Itaque conveniuntur in quantum facere possunt non deducto ære alieno. Primum non deducitur æs, quod non est privilegiarum, et quod debetur ex eadem, id est, simili causa, ut si quis sit pluribus obligatus ex societatis causa vel ejusdem, vel diversæ, non detrahitur, quod ex eadem societate debetur, quoniam sociorum par et æqua conditio esse debet, *l. verum*, §. *id quod. pro socio.* Item non deducitur æs alienum non privilegiarium, quod ex simili causa debetur ejusdem plane conditionis hominibus, id est, qui exactionem non habent ultra facultates debitoris: et ita si agatur cum patre, et patrono, non deducitur, quod pater debet aliis liberis, vel quod patronus debet aliis libertis. Et hoc de patre, et patrono scribitur in hac *l.* 19. quibus videbatur succurrendum ut donatori. Atque ita distat donator a ceteris: æs enim alienum non est, quod debetur a donatore: ut *l.* 49. *inf.* Differunt quod donator deducit, quod ex dissimili causa ejusdem conditionis hominibus debet, puta sociis, liberis, libertis, quibus tenetur in quantum facere potest: ceteri non deducunt, quod ejusdem conditionis hominibus ex dissimili causa debent, nisi sint privilegiarii. In principio hujus legis 19. loquitur de ceteris, sub finem versus, *et inter eos*, de donatariis.

Ex l. 19. fuit differentia inter donatorem, et ceteros, quod ceteri, etiam parentes, et patroni, non deducant æs alienum, quod ex simili causa debetur in computatione ejus, quod facere possunt: et quod ex dissimili causa debetur, si modo debeatur ejusdem conditionis hominibus, id est, qui in solidum exactionem non habent, nisi sit persona privilegiaria. Item nisi æs omne alienum sit, quod diversæ conditionis hominibus debetur, id est, quibus debetur in solidum: et in hac lege, 19. *maxime*, id est, demum. Et ita in explicatione *leg. Nesennius*, *maxime*, abundat. Donator id solum non deducit, quod ex simili causa debet, puta aliis donatariis, reliquum deducit etiam, quod ex dissimili causa aliis ejusdem conditionis hominibus debet, ut libertis. Donator non deducit æs alienum, nisi debeatur ex simili causa, id est, donationis. Quod si constituas, ut vulgo, donatorem *omnes* æs alienum deducere, ceteros nullum, in *l. omnes, de except.* si urgeas esse regulam universalem, falsa erit propositio, *l.* 7. *eod. tit.* Omnes igitur exceptiones, quæ causæ scilicet, vel rei cohærent, non quæ personæ cohærent; et ita vera erit regula *d. l. omnes*, ita quoque distinguendum æs aliud ab alio: versic. *imo* hujus leg. 19. pertinere putant ad omnes: sed duas partes facio hujus leg. Prima est de reliquis omnibus, altera, qua incipit *vers. Is quoque, etc.* ad donatorem, ne ege-

at, id est, deducit alimenta: ceteri deducunt etiam alimenta, *l. in condemnatione*, *de regul. jur.* Item porrigitur ad eum, qui cessit bonis, ne egeat, *l. 6. de cess. bon.* Item ad eum, qui sui juris factus est: ad socios denique omnes quibus hoc datur privilegium, ne teneantur ultra facultates, habent rationem vitæ, victus vestitusque, ne eo indigeant, vel ne egeant. Pauper, inops est, qui non est solvendo, etiamsi victus suppetat; egenus est cui victus desit. Seneca 4. et 7. Epistol. De donatore hoc proponitur in *l. 30. inf.* non datur in solidum actio, si dubitetur an donatio exhauriat donatoris patrimonium, ne egeat, et maxime inter liberos et parentes. Inter parentes et liberos hoc præcipuum erat, quod obligabantur invicem, non tantum si donare promisissent, sed etiam alia ex causa, *l. 4. et 5. C. Theod. de donat. Paulus 4. Sent.* Et inter alios nudo consensu: donatio non perficiebatur, sed mancipatione, aut traditione, et obligatio tantum constituebatur ex stipulatione: ex Justiniani constitutione, donatio nudo consensu perficitur. Judex etiamsi dederit, vel protulerit condemnationem, in solidum non sequetur executio, sed actione judicati non tenebitur in solidum, ex constitutione Divi Pii, *l. Nesennius*, §. *ult. inf. l. qui id quod. de donat.* In condemnando donatore, ex mora usuræ non veniunt. Finge: quis donavit, sed rem donatam non mancipavit, nec tradidit interpellatus: non præstat usuras, quia liberalis amare exigendus non est, *l. eum qui*, *de donat.* donatio non computatur inter contractus bonæ fidei, in quibus ex mora tantum usuræ veniunt, stipulatio contractus est juris civilis; ex quo non veniunt usuræ nisi lite contestata, *l. liberalitatis*, *de usuris*: major dubitatio est in donatione collata in rempublicam, quam in privatum: liberalitas in rempubl. est pollicitatio, quæ nos obligat ex causa, puta ob honorem sibi delatum a repub. id potius est debitum. At donatio collata in privatum, non est debitum, nec debito proximum, *l. et exhæredatum, infra.* Item ex causa donationis non veniunt fructus, ut partus, sed ex æquitate, secundum Sabinianos: si quis stipulanti promiserit donandi causa, venient fructus, non quidem ex mora, sed lite contestata, *l. videamus* 38. §. *si actionem, de usur.* Et in hanc rem non pertinet, ut vult Accursius, *l. cum de modo* 11. *et l. in ædibus* 9. §. *ex rebus*, *de donat.* Acc. legit, *cum de donatione*, sed recte *cum de modo*, id est, an donatio excedat modum legis Cinciæ, quæ muneralis dicitur, quia donatoribus, et muneribus modum præscripsit, ne liceret in immensum donare. Et hoc esse ex lege Cincia ostendit *tit. Cod. Theod. de donationib. l. 4.* et hæc significatur in *l. 21. et 24. de don.* Eo respexit *lex Modestinus, de donat.* cum ait creditorem futuri temporis posse usuras remittere, quod est donare: et subjicit, *nec in ea donatione*, id est, etiamsi ea remissio usurarum excedat modum lege Cincia præscriptum; tamen admittemus hanc donationem odio usurarum. Egimus de donatore convento actione ex stipulatu in personam: aliud observatur si donator conveniatur actione in rem: nam tum damnabitur in solidum, quia non convenitur tantum ut donator, sed ut quilibet possessor, sicut fur convenitur actione in rem, nec tenetur ut fur, *l. 12. C. de furt.* Item tenetur condictione furtiva, ut fur. Finge: donatio perfecta est traditione: postea rei donatæ et traditæ possessionem, quam nactus erat bona fide, casu aliquo amisit: agit cum eo donatarius in rem. Judex eum non damnabit in quantum facere potest, cum desierit eam rem possidere; sed in solidum, *l. Nesennius*, §. *fundum, hoc tit.* Actionem in rem parit possessio, *l. 1. C. de alien. judicii mut. caus. fac.* Itaque damnatur ut quivis possessor extraneus, cum non conveniatur ex causa donationis, sed possessionis: in solidum, inquam, condemnabitur, *l. qui restituere* 68. *de rei vindic.* si possit restituere, nec restituat, damnabitur in quantum adversarius in litem jurabit, *l. ejus rei* 46. *de rei vindic. l. 2. de in litem jur. l. 5.* §. *Julianus, ad exhib.* nisi judex fundum malit auferri manu militari: si non possit restituere, nec dolo id fecit, condemnabitur quanti adversarii interest in solidum, id est, revera: si dolo desiit possidere, in quantum adversarius juraverit. Et hoc est quod ait hæc lex in fine cum ait; *tanti sequetur condemnatio*, id est, in solidum: sed si restituat fundum, et pareat arbitrio judicis: nam actio in rem est arbitraria, cum judex prius arbitretur rem restitui; et huic arbitrio si pareat, adhuc fit condemnatio fructuum nomine in solidum, fructuum scilicet perceptorum post litem contestatam, et extantium; quod ostendunt verba ultima hujus legis. Quid si sunt consumpti? non damnabitur consumptorum nomine. Et hoc ait hæc lex, quod est contra *l. certum*, *Cod. de rei vind.* quæ vult bonæ fidei possessorem restituere fructus universos extantes, et perceptos consumptos post litem contestatam: nam ante litem fructuum nomine non damnatur, nisi extent: nam utendum est hoc suffragio, donatorem hac in re ab aliis separari, cum non sit amplius donator. Donator, fur, et qui convenitur actione in rem, damnatur ut quilibet possessor. Denuntiatio, et controversia imitatur litis contestationem. Hoc vult hic §. donatorem, qui restituit fundum, damnari postea fructuum extantium nomine. Obstat *l. 2. C. de fructibus, et litium expensis.* Solutio. Extantes fructus veniunt in actione in rem, quoquo tempore percepti sint, *d. l. certum, et d. l. 2.* consumpti non

omnino: nam consumpti fructus ante litem contestatam non veniunt: consumptos facit suos, §. 1. *de off. Judicis*: consumpti post litem contestatam, omnino veniunt: nec abs re Azo conjiciebat hoc loco, *maxime*, id est, maxime si extent. Donator igitur conventus in rem damnabitur rei nomine, et fructuum in solidum, quia ut quilibet damnatur. Item socius idem beneficium habet, si ut socius conveniatur, *l.* 16. *hoc tit.* Ita maritus eodem beneficio utitur, si conveniatur ut maritus, *l.* 20. *hoc tit.* maritus si post divortium negotia uxoris gesserit, actione negotiorum gestorum dotis nomine damnatur in solidum licet si ex causa dotis conveniretur, damnaretur tantum in quantum facere potest, *l. divortio* 35. *ff. de negot. gest.* non obstat *l.* 3. *de constitut. pecun.* Finge: maritus debitor dotis post divortium constituit se soluturum, an damnabitur in solidum de constituta pecunia? lex ait, in quantum facere potest condemnari. Solutio, actio constitutæ pecuniæ est accessoria: actio negotiorum gestorum non accedit obligationi de dote. In *l. qui id quod* 33. *de donat.* donator in quantum facere potest, damnatur: sed solutio petenda est ex lege ipsa, ubi damnatur maritus ex constituti causa, ut ex donationis causa. An exceptio, ut quis non damnetur ultra facultas, sit delatoria, quærit Accur. in hac *l.* 19. *et l.* 3. *de except.* et in §. *appellantur*, *Institut. de except.* verum exceptiones peremptoriæ opponi debent ante condemnationem, *l.* 2. *C. sentent. resc. non pos.* dilatoriæ initio, ut exceptio fori procuratoria, vel pacti temporalis, quæ etiam post litem contestatam opponi potest, *l. pen. et ult. C. de except. l. nemo, C. de jurisd. omn. Judic. l. sed et si, l. in princ. ff. de judic.* peremptoria post sententiam sera opponitur: obstat §. *ult. l. Nesennius*, *hoc tit.* Itaque ab hac regula, quod perentoria opponi debet ante sententiam, excipe exceptionem senatusconsulti. Macedon. et senatusconsul. Vellejani, *l. tamen* 11. *ad Macedon.* Item exceptiones peremptorias, quæ competunt militibus, *l.* 1. *C. de juris et fact. ignor.* Patet autem, an hæc sit peremptoria exceptio ex definitione exceptionis, *l.* 2. §. *ult. de except.* vulgo existimant eam dilatoriam esse quia de cetero conveniri potest, ut in solidum conveniatur: sed et de eo debet cavere, quod facere non potest postea soluturum, *l. nec maritus* 8. *C. solut. matrim. l. un.* §. *cum autem*, *C. de rei uxor, act.* §. *ult. de act.* et auctis postea facultatibus, renascitur lis, quæ ante perempta non fuerat, sed dilata in tempus illud incertum. Quidam etiam dicunt hanc exceptionem dilatoriam esse, quia scilicet, qui hanc habuit exceptionem, si solverit solidum, non habet condictionem indebiti, *l.* 9, *de cond. indeb.* Ergo non est peremptoria, quia si esset peremptoria, repeteret solutum: sed hoc falsum est: nam exceptio judicati, et Senatusconsulti Macedoniani, est peremptoriæ, et tamen non repetit, *l. judex* 28. *l. Julianus* 60. *l. qui exceptionem* 40. *de condict. indeb.* Et qui tutus est exceptione, quod quisque juris in alium statuerit, *l.* 3. §. *ul. quod quisque juris.* Ratio autem est, quia non tollunt naturalem obligationem, ut exceptione quis teneatur ultra facultates, exceptio judicati Macedoniani, vel exceptio, quæ datur in eum, qui iniquum jus impetravit, *l. quia naturalis* 10. *ff. ad Macedon.* de quibus jam dictum.

Ad L. Si convenerit. XXVI.

Sciendum est, ex voluntate litigatorum a Prætore, vel Præside judicem eum dari quem volunt, *l. ex consensu* 23. *infra*, *de appell.* non quem pars una petit, *l. observandum* 47. *de judic.* Dabitur itaque judex quem utraque pars petet. Eam ob rem dubitabatur, an posset appellari a judice dato ex voluntate utriusque. Et *d. lex* 23. ait appellari *citra compromissum*, id est, si judex non sit compromissarius a quo appellare non licet. Judicabit autem judex etiam die feriato, *l. si feriatis* 6. *sup. de feriis*, quæ lex cum hac l. 20. ex inscriptione conjungenda est cum *l. si feriatis* 36. *de recep.* In *l. si feriatis*, *de feriis*, ostenditur, ne die feriato judicium sit, lege cautum esse, id est lege Julia judiciorum, et non esse actionem judicati ex sententia dicta die feriato. Et quod subjicitur in *l. si feriatis*, *de recept.* est obscurum; nec Prætor si dixisset sententiam die feriato, valeret, *l.* 1. §. 1. *de feriis*, *sup.* ubi intellige prætore cogente, ex causa judicem cogi die feriato sententiam dicere, nisi ex consensu partium: dein subjicit: *nisi alia lege etc.* quod intelligendum est de jussu populi; non ut plerique dicunt, de lege, id est, conventione partium, cum pactio non dicitur lex, nisi quæ contractui adjicitur. Hoc dicitur si arbiter sententiam dixerit die feriato, cogente Prætore, ex consensu partium, quod producitur ad judicem, *arg. leg. Pomponius* 13. *de recept.* ubi comparat arbitrum judici: utrumque cogit Prætor, *l. Prætor*, *de vac. munerum*, nisi ex causa non dicit sententiam die feriato, ut nisi dies compromissi exitura sit: adjicitur, inquam, *nisi alia lege*, *etc.* puto autem Ulpianum scripsisse *nisi Julia lege*, judiciaria scilicet, cujus mentio fit in *l.* 9. §. *pen. l.* 41. *eod. tit. de recept. l. pen. de judic. l. un. ad leg. Jul. de amb.* Eandem leg. intelligit in *d. l. si feriatis*, *ff. de recept.* de qua lege etiam *l. sicuti in provincia* 38. §. 1. *Ex quibus caus. maj.* ut videre est apud Dionem l. 53. Et ita

intellige hanc leg. si nominatim lege Julia exceptum sit: ne die feriato diceretur sententia, lex prævalebit jusso Prætoris: dies autem festi, feriative, qui excepti erant lege Julia non observabantur: ideo Tribonianus dixit, *alia lege*; et ita ad usum nostrum adaptanda, ut si Prætore cogente ex causa arbiter, vel judex sententiam dixerit messium, vel vindemiarum tempore, non valeat sententia, sed et si Prætore cogente sententiam dixerit die natalis Domini, quem constitutiones exceperunt, prævalebit lex jusso Prætoris. Dies natalitius vocabatur sol novus. Ex voluntate partium pronuntiat, qui, et quo die datus judicat etiam feriato, nisi lex eum diem nominatim exceperit: differentia autem, quam constituit Acc. et interpretes inter judicem, et arbitrum nulla est; utque constituerent hanc differentiam sunt moti *l. qualem*, *in princ. de recept.* quæ opponitur *h. l.* 26. Ait autem *d. l. qualem*, Prætorem cogere arbitrum ad sententiam ferendam, non ad certam sententiam: dicit enim, quod sibi videtur. Et si in arbitrum sit compromissum, ut certam dicat sententiam, nullum est arbitrium; sed verissima ratio est, quæ est tertio loco posita ab Acc. ut dicamus litigatores ab initio judicii, vel arbitro, quem elegerunt, non posse præscribere, ut ferant certam sententiam: nam alioquin non est arbiter, et judex, *l. Item si unus* 17. §. *Item si plures, eod. tit.* sed posteaquam partes ei fecerunt potestatem liberam judicandi: si transegerint inter se de re, et optent similem transactioni sententiam judicem ferre, poterit judex eis morem gerere; nam non cogitur ad id, ut in criminalibus, *l. ul. C. de abol.* Ad id placet Acc. exemplum; ut si convenerit eum, qui tenetur in solidum damnari in id quod facere potest, eum ea conventio sit honesta, ut si ante judicium habeatur hæc conventio, *l. si quis crediderit. de pact.* possum tibi pecuniam credere, ut eam non exigam ultra facultates tuas, aut non possit haberi post judicium: et contra quærit Accurs. si convenerit, ut qui tenetur in quantum facere potest, teneatur in solidum; an valeat: distinguit recte Accurs. qui personæ, an propter reverentiam marito, et tunc non valet; si socio: vel militi secus.

Ad L. Præses. XXVII.

Usuræ usurarum non debentur ex jure veteri, et ut arbitror, l. 12. tabul. Finge: Judex damnavit aliquem in usuras usurarum, expressa certa quantitate, puta aureos trecentos; alioquin nulla est sententia, §. *curare, de act.* non nominatim expressit usuras usurarum præstari, nec certam quantitatem pro usuris usurarum, quia tunc nulla est sententia: valet sententia si condemnaverit in certam quantitatem, etiamsi ea mente ut solveret usuras usurarum. At cum expressim jussit præstari usuras pro usuris, vel quid pro usuris usurarum, *l.* 1. §. *Item cum contra*, *quæ sent. sine appel. resciud. l.* 2. *Quando provoc. non est nec.* rescinditur ipso jure, id est, lege, *l.* 5. §. 1. *qui et a quibus man. lib. non fiant*, non tantum per exceptionem, sicut et rumpi dicitur ipso jure, vel exceptione. Sententia ergo, quæ dicitur nominatim contra leges, et constitutiones, ipso jure nulla est: contra leges autem, qui expressim et palam contra illas pronuntiat, ut si pronuntiet pupillum testamentum facere posse, vel tres liberos non excusare a tutela. At non pronuntiat contra leges, qui condemnat reum in certam quantitatem, licet in ea accumulaverit usuras usurarum: non pronuntiat contra leges, qui constitutionum rationem non habet in dicenda sententia; cum leges, quæ proferuntur in *l. ult. ad leg. Cornel. de fals.* describebant enim olim patroni integrum responsum. Nunc finge: Protulit quis constitutionem, qua causam suam uti putabat. Judex contra eam pronuntiavit, puta quod ad rem non pertinere putaret: ideo non dicitur contra leges pronuntiasse. Itaque qui dixit contra leges, scilicet dolo malo, intellige in *l. ult. ad l. Cornel. de falsis.* Hæc est sententia l. 32. sententia παράνομος ipso jure nulla est, et rescinditur, neque parit act. judicati, et illa rescissione potest uti intra 30. annos: post 30. annos omne jus perimitur. Sententia ἄδικος rescinditur per appellationem intra biduum in causa propria, intra triduum in aliena: ex Novella 23. intra 10. dies: et nisi intra id tempus appellarit, non poterit appellare: ut si quis damnetur in usuras usurarum, intra 10. dies appellandum, et nisi appelletur, stabitur sententiæ. Ita differt Judex ab arbitro, in *l. diem*, §. *stari*, *de recept.* In fi. hujus legis, si Titius intra legem non appellasset, intellige Juliam, quæ constituit biduum, aut triduum retractandæ per appellationem sententiæ.

Ad L. Duo judices. XXVIII.

Competens judex est magistratus, qui dedit judices: nam dati non sunt competentes, quia jurisdictionem non habent, sed notionem. Et ita si duo dati sunt judices, qui non consentiant in dicenda sententia, cum unus reum censet absolvendum, alter damnandum, utraque sententia erit in suspenso; sed ea valebit, quam competens judex confirmabit: ut enim consensionem confirmat, ita dissensionem, diversasque sententias, vel contrarias judicum datorum dirimit judex competens, qui dedit, id est, magistratus. Obstat *lex* 38. *inf.* quæ dicit, inter pares numero sententias eam prævalere, quæ

facit pro reo. Ergo non est opus confirmatione: sed explicanda prius lex, antequam respondeatur. In causis liberalibus quibus quæritur de statu hominum, prævalet sententia, quæ facit pro libertate; quod parum est, nisi adjeceris, etiamsi is, qui litigat pro libertate sit actor: nam alias prævalet sententia pro reo; sed et pro actore, ut si asserat sibi libertatem, id est, ex constitutione Divi Pii, quod etiam est ex lege Junia Petronia, *l. lege* 24. *de manumis.* Obstat *l. duobus* 30. *de liber. causa*, quæ facit potiorem sententiam, quæ est contra libertatem: si aut unum est judicium et plures judices, aut plura judicia, et sunt semper plures judices: si unum sit judicium et plures judices, non prævalet eorum sententia, qui judicant pro libertate. In una eademque causa si plura sint judicia, ut si Titius cum primo agat de libertate sua apud Cajum, idemque cum Secundo apud Sejum, et evenerit ut uno judicio pronuntietur liber, alio non, danda est opera ut hæc judicia duo diversa consentiant: quod si hoc fieri nequit, ducetur quasi servus ab eo, cujus servus pronuntiatus est, nec prævalebit causa libertatis. Itaque videtur prævalere causa servitutis. Sed tamen adjicitur, quod videtur esse a Triboniano, commodius esse ut sit liber, et pretium victori præstet. Igitur in causis liberalibus ut indistincte pronuntietur pro libertate, si dispares sint judicum sententiæ, in aliis causis pro reo judicandum. Nec alia est ratio *leg. si pars de inoff. testam.* quæ ait, ejus partis sententiam sequendam, quæ secundum testamentum pronuntiavit. Quidam dicunt, id obtinere favore testamenti: sed vera ratio est, quia pars, quæ judicat pro testamento, pro reo judicat, cum quo filius egerat querela inofficiosi: et hoc protrahi debet ad testes ex *d. leg.* 24. *de manum.* si testes dixerint pari numero pro libertate, pro libertate esse judicandum. Ergo si pari numero dicant testes pro reo et actore, pro reo judicandum. Quod autem dicimus, prævalere sententiam, quæ pro reo facit, si pares sint judices, id quidam existimarunt locum habere in causis criminalibus, in civilibus non item. Hæc refelluntur per legem 38. ibi: *quod et in judiciis publicis*: unde concludendum: reos cujuscunque generis paribus sententiis absolvendos. Quintilianus declamat 254. *lex jubet eos absolvi, qui pares sententias tulerint*: et hoc misericordiæ causa: *d. l. si pars. Humanius est*, inquit, etc. Rei autem vel una sententia damnantur, vel paribus absolvuntur. Quod et Areopagitæ secuti sunt. D. Augustin. de civitate Dei lib. 18. cap. 10. Prævalet item sententia, quæ exonerat reum: ideoque si diversis summis condemnetur, spectanda minima. Idem dicam si diversis pœnis condemnetur *l. factum* 155. §. *ult. de reg. jur.* Et hoc verum est si duæ sunt sententiæ, vel pœnæ: sed quid si tres sunt summæ? Finge: tres sunt judices, qui in tres summas damnant, et hoc casu minima spectanda. Quid ergo si tres sunt pœnæ? Finge: tres sunt judices: alius punit capite, alius exilio, alius pecunia: quid fiet? non potes dicere omnes consentire in minimam pœnam, ut et in summa minima. Et dividendæ sunt hæ tres sententiæ; ita ut numerentur tres, et prima sententia et secunda non sunt conjungendæ cum tertia, ut eam opprimant; ut nec conjungere debes secundam tertiæ adversus primam, ut duorum sententiæ alteram vincant, neque separandæ, quia diversæ et contrariæ: nam quæ inter se sunt diversæ, et contrariæ sunt, sed prævalet mitior sententia; quia non sunt plures, qui infligant pœnam capitis, quam pœnam pecuniariam: nam unus est, qui infligit pœnam capitis, alter qui pecuniæ multam; non sunt quoque plures, qui infligant exilium. Idem si ex judicibus duo infligant exilium, duo capitis pœnam, duo pœnam pecuniariam: nam tertia prævalebit, non media, quod tamen voluit Alciat. Excluditur enim prima sententia gravissima, secunda comparatur cum tertia, et succumbet mitiori; media sententia tanquam gravior. Idem multo magis dicendum si ex septem judicibus duo pronuntient exilium, duo pœnam capitis, tres mulctam pecuniariam, quia hoc casu plures sunt, qui infligunt mulctam pecuniariam. Quid si e contrario ex septem duo infligant exilium, duo mulctam pecuniariam, tres capitis pœnam? Et omnino dicendum, sententiam capitalem prævalere, quia potior numero. Idem erit, ac si ex septem judicibus alius pronuntiasset relegationem, alius deportationem, alius fustium castigationem, quartus pœnam pecuniariam, et reliqui tres capitalem pœnam; nam trium sententia prævalebit. Ergo etiamsi deportandum duo, si exilium duo pronuntiarint, tres mortem, mortis sententia prævalebit; nec media sequenda: nam si tribus sententiis non vis quatuor cedere, cur vis duabus tres alias cedere? Itaque in hac specie prævalebit gravior sententia; sed tamen hodie in tribus his casibus alio jure utimur: nam ex tribus sententiis fiunt duæ, quia ii, qui auctores sunt gravioris sententiæ, compelluntur omittere graviorem sententiam, et accedere alterutri sententiæ. Et ita fit, ut media sententia vincat: nam si ex septem duo in exilium, duo in capitalem pœnam; tres in pecuniam damnarint, qui capitalem pœnam dixerunt, accedent potius mediæ sententiæ, quæ exilio multat, quam minori; in senatuque id observatur; Plinius 8. Epist. At quod dicitur; inter pares sententias eam sequendam, quæ pro libertate et reo facit, verum est cum exceptione, nisi aperte appareat judicem inique pro reo, vel pro libertate pronuntiasse, *l. si*

pars, *de inoffic. testam.* cujus exceptionis exemplum in Plinii 6 Epist.

Et ut intelligatur, quid respondendum sit ad hanc leg. dicendum est, quod et veteres interpretes scripserunt, quod est in l. 38. obtinere in judiciis public s et judiciis triumviralibus: de quibus est *d. lex si pars*, cum qua conjungenda l. 38. hujus tit. In nostro enim jure centumvirale judicium est petitio hæreditatis, vel querela inofficiosi. Item vera est sententia *d. l.* 38. in extraordinariis judiciis, in quibus non dantur judices speciales, sed ipsi magistratus cognoscunt, et tunc non expectatur confirmatio, si pares sint sententiæ privatorum. At ut in *l.* 28. in judiciis privatis ordinariis expectatur confirmatio ejus, qui judices dedit; et a judic is quibuslibet sunt separanda arbitria: nam si duorum arbitrorum sententiæ pares sint, vel diversæ, ut si unus damnet, alter absolvat, nullum est arbitrium, et nulla datur pœnæ persecutio: non prævalet sententia arbitri, quæ pro reo est, nec expectatur confirmatio, cum non sint dati a magistratu, sed recepti: at non potuerunt ipsi arbitri tertium adsciscere, litis dirimendæ causa, nisi duobus casibus. Primo si in eos compromissum sit ea lege, ut Sempronium assumerent: etenim nominandus tertius: alioquin ea lex nulla est, *l.* 17. §. *si in duos*, *de receptis*; altero si compellantur a Prætore tertiam personam adsciscere, ut Titium, *d. l.* 17. §. *pen.* Ad id autem spectat *l. diem* 27. §. *si plures*, *eod. tit.* quod diximus minimam sententiam judicis sequendam.

Ad L. Duo. XXXIX.

Diximus de diversis, et paribus sententiis judicum, quæ sequendæ, et quæ confirmatione indigeant: nunc de imparibus sententiis. Et vetus in hac re jus, translatitiumque est. Quod omnium judicum pars major judicarit, ratum est, *l. sicuti* 18. *de recept.* major pars est, quæ plures habet consentientes, non ut Accurs. ait ex gravitate, vel dignitate, vel ratione: nam fieri alias nequit ut numerentur sententiæ: at numerandæ, non ponderandæ sententiæ. Ita in constitutione de responsi prudentum, quoties quæritur, quam sententiam prudentes sequi debeant, eaque dicitur sequenda quæ plures habet voces, nisi quam sententiam ferat Papinianus, cujus vox duabus æquipollet. Ita in testibus: nam si paria sint testimonia, jubet ut sequamur eandem normam, quam in judiciis, si pares sint sententiæ judicum, *lege* 24. *de manum.* Ita enim si paria sint testimonia, quæ dicant pro libertate, pro libertate judicandum, etsi imparia sint testimonia: sed in testimoniorum causa plurimum potes, judicis prudentia, quæ non respicit tam ad numerum, quam dignitatem, *l. ob carmen* 21. §. *ult. de testib.* Itaque interdum non ponderat judex multitudinem, sed pondus testium: sed non ita est in judiciis: nam semper vincit, quod judicum pars major judicarit, 8. Epist. Cœlii ad Cicer. sicut in *d. l.* 18. *de recept.* omnes autem adesse debent: nam alioquin si major pars judicum judicarit, absentibus aliis, non rata erit sententia: nam et omnes judicare jubentur, et absentia unius irritum facit judicatum, *l.* 39. *in fin.* quæ sumpta est ex Celsi lib. 5. ff. Sed putem legendum ex secundo, idque ex *l.* 17. §. *ult. de recept.* cujus sententia eadem est; idque vero verius apparet ex *l.* 21. §. *pen. et ult. eod. tit. et l.* 23. *eo tem.* Qui loci omnes sunt ex lib. 2. Celsi ff. His adjungenda est *l.* 37. *inf. hoc tit.* quæ conjungenda est cum *l. si pars*, *de inoffic. testam.* quæ vult sequendam partem eam, quæ facit pro testamento. Et hoc quoties pares sunt sententiæ: nam si centumvirorum sint impares sententiæ, et omnes judicarint, statur majori parti; secus si omnes non judicarunt: videntur omnes judicasse, si præsentes sunt; quod videtur hoc loco designari: ut in senatusconsulto, cujus formula, *de ea re universi ita consuluerunt*, *l.* 2. *ad Vellejan.* atque ex eo colligere est, si faciendum erat senatuscosultum, omnes adesse, et convenire debuisse loco et sententia. An id in omnibus decretis decurionum locum habet, ut omnes adesse debeant? In judiciis omnibus semper oportet; in curia non: nam quod major pars decurionum decrevit absentibus aliis, id valet, *l. quod major* 19. *ad municip.* satis enim est, e tribus partibus decurionum duas adesse, *l.* 4. *quod cujusque univers.* Et ibi Acc. *l.* 3. *de decret. ab ord. fac. l. ubi*, *de tut. et cur. dat. ab his*, *l. nominationum* 45. *Cod. de decurionibus*: major autem pars constat duabus: an desideratur major pars? vix desiderabit quisquam, ut in Curia, quia Curiæ est exiguus numerus, et coactus; sunt enim quidam, qui defugiunt decurionatum: senatorum autem est ingens numerus. Finge esse supra mille senatores ut Augusti temporibus: an in senatusconsulto desiderabis duas partes? minime: certus tamen numerum senatorum requiritur senatusconsulti faciendi causa, idque ex eo patet, quod ex Livii lib. 38. 39. senatusconsulta furtim facta fuerunt propter infrequentiem. Item ex eo, quod scribit Lampridius, Imperatorem Severum nullas constitutiones sancivisse sine viginti jurisperitis, et non minus quinquaginta prudentibus viris, ut non minus in concilio essent sententiæ, quam senatusconsultum conficerent. Tot adhibuit Consiliarios in constutione facienda, quot sunt necessarii in senatusconsulto faciendo. Id etiam patet ex eo quod Festus scribit quod quoties senator aliquis volebat impedire sena-

tusconsultum, diceret consuli, qui coegerat senatum: numera senatum. Quis autem fuerit ille numerus non potest definiri absolute: nam quot opus esset senatoribus, varie praescribi solebat pro negotio quoque: nec enim idem numerus in omni negotio exigebatur. Itaque si quot oportet, in senatusconsulto senatores adfuerint, quod major pars judicarit aliis absentibus, valet. Alia igitur ratio Curiae, alia judiciorum, nam judices omnes adesse et judicare debent, non decuriones, nisi scilicet jurent quidam sibi non liquere, ut *l.* 13. §. *ult. de recept.* tunc enim senatores judicare non coguntur, Finge: Ex tribus judicibus unus juravit sibi non liquere: non cogetur judicare, nihilque pronuntiabit: et quod alii duo judicarint, ratum erit, sive tertius consentiat, sive dissentiat, *l.* 36. *h. tit.* Ita Actor, qui actione aliqua petit quid, non cogitur destinare rem, et colorem rei petitae, si juret sibi non liquere, *l.* 1. §. *si quis argentum, depos. l. in actione* 19. *de furt.* Nunc circa speciem *leg.* 36. quid si contra duo dicant jurentque sibi non liquere ex tribus judicibus, an erit ratum quod unus judicarit? sic sane, idque ex Quintiliano. Itaque valet unius sententia, vel alii expectandi, quoad eis liquebit ex *d. l. Pomponius*, §. *ult. de recept.* sed cur vis expectari illos duos, cum si unus hoc juraverit, non vis eum expectari quoad licuerit? sed in hac quaestione considerandum quibus verbis concipiatur juramentum: nam si unus, vel duo arbitri, vel judices juraverint sibi non liquere, desinunt esse judices *d. l.* 36. Gellius 14. cap. 2. sed si juraverit non sibi liquere, non solvitur judicatum, *d.* §. *ult.* sed nascitur inde tamen ampliatio, id est, dilatio judicii. Idem est, si dicam, amplius deliberandum.

Ad L. Tempus XXIX.

Non est necesse dicere, quod tempus sit praestitutum ad executionem judicati, quia dictum est, scilicet tempus illud, quod praestitutum est executioni judicati: non tantum datur judicato, sed haeredibus, et omnibus successoribus juris, adrogatoribus scilicet, et his quibus bona addicta sunt libertatum conservandarum gratia, scriptis haeredibus, honorum possessoribus. Itaque datur illud ipsum tempus, quia etiamsi tempus illud dicitur indulgeri humanitatis gratia, *l. cum militi* 16. *de compens.* tamen ex l. 12. tabul. 30. dies, veluti justitium indicitur: illud autem praestituitur causae, non personae. Et hoc dico ad differentiam privilegii, quod diximus in id quod facere possunt, dari quibusdam, quia est personale beneficium temporis. Justitium videlicet beneficium est reale, non personale, haeredi autem ait, procedet residuum illius temporis. Et male Acc. ait tempus hic prorogari, allata *l. ult. C. si pendente appel'at. mors interven.* quae loquitur de tempore exercendae appellationis: intra tempora praestituta exercendae appellationis decessit: haeredi procedet residuum tempus defuncti, sed haeredi prorogabuntur quatuor menses, qui non numerabuntur ex morte defuncti: unde quaeri potest, cur in hac lege non prorogetur tempus? In illa specie dantur tempora exercendae appellationis ad instruendam causam appellationis, quod novus dominus sit ignarus rerum defuncti: heres pecuniam debitam defuncto ex causa judicati scire potest.

Lex 30. explicata in l. 2. et 15. supra.

Ad L. XXXIII. Cui adjungetur lex 35.

Hae leges sunt de causis in integrum restituendis, et hoc est quod dicitur Gallice *des revisions de procés.* In integrum causam restitui ait, et agi, si falsis testimoniis circumventa sit religio judicantis conspiratione adversarii, testibus pecunia corruptis: nam judices jurant in leges, ut patet ex *l. rem non novam, C. de jud c.* et ex Novellis. Et ex causa lis poterit in integrum agi, vel apud eumdem judicem, vel successorem ejus; sed opus est rescripto Principis. Finge: Actor produxit testes falsos, quos largitione sua corruperat: atque ita elicuit, quam voluit sententiam, et damnatus est reus, cum judex putaret incorruptos esse testes: et finge: Praefectum esse Praetorio a quo appellari nequit, vel exiisse tempora appellationis per ignorantiam rei, libellus est Principi porrigendus. Gallice, *il faut revenir par requeste.* Et ex Principis subscriptione causa retractabitur. Hoc rescriptum est subscriptio libelli. Hic restitutio alio modo sumitur, ut infra dicemus.

Duo continentur in hoc rescripto: primum est, ut ille ad quem hoc rescribit, puniat testes falsos, et adversarium, qui illos corrupit, quia tenentur omnes lege Cornelia de falsis, et prius falsum probari oportet, *l.* 2. 3. 4. *C. si ex fals. instrum. l.* 11. *inf. de except.* Alterum est, ut comperto falso, denuo de hac re cognoscat. Prior autem sententia an proferri poterit ad executionem? minime: nam non parit actionem judicati, ut nec exactionem, et soluti judicati erit condictio. Atque ita ipso jure videtur nulla prior sententia; sed tamen opus est omnino rescripto, antequam judex possit denuo cognoscere, ita ut prior sententia nulla sit ex rescripto. Praeterea ponit falsa testimonia, et testes corruptos ab adversario: quae duo requiruntur, ut adversarius puniatur, non ut retractetur lis: et sufficit falsa esse instrumenta et testimonia, ut re-

tractetur causa. Potest ex integro causa agi, si reus aliquis de se mentitus sit in quæstione, ut accidit deploratis, comperto mendacio ante supplicium, æquum est restitui condemnatum: sed Præses, qui condemnavit, non potest restituere; sed Principi scribere potest, ut rescribat Princeps, ut restituatur, *l.* 1. *in fi de quæst.* Alius casus est, quo lis retractatur, et restituitur judicatus, si forte non haberet probationum instrumenta, quæ repererit postea: et ex rescripto Principis potest, ex *l. Divi, de pœnis*, ex integro restitui, cum repererit instrumenta, quæ non habebat, cum judicatus est, quod negant omnes, sed advertendum hoc tantum Principes conced re in gratiam damnati, qui forte pœna affectus est gravi, si dicat se reperiisse instrumenta, quibus destituebatur, cum damnatus est. Quæro quid si reus sit absolutus? et actore pastulante, lis retractabitur ob reperta nova instrumenta, quibus destitutus erat. Imperatores in *l.* 35. *hoc t.t.* dicunt, se id quidem permittere in publico negotio, id est, fiscali, vel reip. ex causa, ut si prævaricatio advocati arguatur, in privato negotio non conceditur; sed tamen Principis rescriptum est generale, 7. Epist. Plin. epistola ad Macrinum, quo in privato negotio jubet causam retractari ob probationes novas; sed Principes in leges non jurabant, Gall ce *de garder les loix*; sed judices, nisi cum Princeps facit alios jurare in leges, Plinius in panegyr. sed malum Plinii exemplum *l.* 4. *C. de re judic.* cum reo absoluto, non debeat causa retractari ob repertas novas probationes nec obstat *l. admonendi*, *de jurejur.* facit discrimen inter jusjurandum, quod judex ultro defert in causa dubia, et jusjurandum, quod pars parti defert. Finge: Judex cum detulisset jusjurandum, tulit sententiam secundum eum, qui juravit: postea adversarius dicit existere instrumenta, quibus solis usurus est: causa agetur ex integro. Solutio: aut lites sunt finitæ prudentia sola judicis, et non retractantur lites ob reperta instrumenta nova: aut sunt finitæ inopia probationum exacto jurejurando, et hoc casu lites retractabuntur emergentibus postea probationibus: si pars parti defert jusjurandum, eo casu non retractatur, quia transegisse videtur, *l.* 2. *l. tutor*, §. 1. *de jurejur. l. quod si deferente, sup. de dolo* Alius casus est, quo lites retractantur, cessante appellatione, ut si una pars queratur de iniquitate sententiæ judicis, a quo non potest appellare, auctoritate Principis ex integro causa agetur, Gall ce, *par une requeste civile.* Idque ex rescr pto Princip s. Notandum in hoc proposito aliter accipi restitutionem in integrum, quam in tit. de in integr. rest. contra Accurs. magistratus restituunt in integrum sine rescripto Principis, jure ordinario ex edicto Prætoris, datis actionibus restitutoriis, rescissoriis, opem ferentes lapsis ex his causis, metu, dolo adversarii, ætatis lubrico, vel absentia justa, errore justo, capitis diminutione. Ex aliis causis non restituunt sine rescripto Principis. Item ex certis illis causis ex edicto restituunt adversus rem judicatam; si ex aliis causis restituant, dicuntur restituere litem, ut retractetur: restitutio autem est rei vel juris: item petendæ restitutioni in integrum jure ordinario sunt præstituta certa tempora, non retractationi, quæ pendet ex indulgentia Principis. Item petita restitutione a principe nihil novatur, *tit. C. de in integr. rest. post. ne quid novi fiat*, id est, ut res conservetur integra. At petita retractatio contra, jure ordinario restituunt adversus sententiam suam, *l. in causæ* 16. §. *ult. et l. seq. de minor.* Item cum retractatur a Principe, non retractatur apud eumdem judicem, si de ejus iniquitate queratur, sed ejus successorem: sed ex causis aliis apud eundem judicem retractabitur, *l.* 1. *de sent. Præf. Præt.* Quod si non sit successor, ut si senatus judicarit, puto apud alium causam retractari. Plinius 6. Epistol. ad Ursum scribens. Explicatæ sunt ll. sequentes usque ad *l.* 42. in *l.* 41. §. *ult.* ponit fructus consumptos non esse, quia fructus tantum exstantes restituit: at cur non tenetur fructuum etiam nomine, ut *l. certum, C. de rei vindic.* cum post litem contestatam omnes possessores pares sint? Dicemus non teneri de consumptis etiam post litem contestatam: et hoc singulare esse in donatore, quoniam non est amare exigendus.

Ad L. XLII.

Initio hujus tituli; et in *l.* 2. *et l. quod jussit* 14. dictum est, judicem sententiam non revocare: præceptum, jussum, et interlocutionem; quæ tria idem sunt, posse: verum est, non potest sententiam revocare; potest tamen quæ ad consequentiam pertinent, supplere eodem die, in hac l. ut si omiserit, condemnationem sumptuum, vel remissionem, non potest post eum diem de sumptibus statuere, nec eo nomine Item de novo agere, etiam ex rescripto Principis, *l.* 3. *C. de fruct. et lit. exp.* Ex constitutione Justiniani judex, qui sumptuum rationem non habuit, eo nomine tenetur victori, id est, victori debent refundi a judice fructus, *l. properandum*, §. *sive autem alterutra*, *l. sancimus*, *C. d. judic. Nov.* 82. Regula est certa, victum victori damnandum sumptuum nomine: etiam ante victoriam fit condemnatio sumptuum contumaciæ nomine in ingressu judicii, ut si adversarius ad diem non venerit, et postea venerit, non prius audietur, quam sumptus refuderit, si subsit ratio damnandi: *d. l. sancimus*, *quo jure hodie utimur*;

fiscus nunquam damnatur in sumptus, ut notat Juliani vetus interpres ad Nov. 21. ex constit. Græca, quæ desideratur in *tit. de sportulis.* Victor non provocat propter omissam sumptuum condemnationem, *l. ult. C. quando provoc. non est necesse:* nota si victus appellarit, victorem non posse appellare, etiamsi sit omissa ratio sumptuum, videlicet si non neget æquam esse sententiam, quam obtinuit, *d. l. ult.* Hi vero qui cognoscunt de appellatione, etiam sine appellatione victoris justam sumptuum quantitatem præfinire possunt, et rationem sumptuum habere, quam non habuit prior judex, *d. l. ult.* Porro prius judicium non constituitur nisi utraque parte præsente: judicium appellationis etiam μονομερῶς, et una parte præsente, *l. ult.* §. *ult. de temp. appellat. ex l. 3. C. de fructib. et litium expensis.* Regulariter agendæ sunt causæ utraque parte præsente, *l. ult. quando provoc. non est necesse*, sed causa appellationis potest agi una tantum parte præsente, *d. l. ult.* nunc si sumptuum fiat condemnatio, non expressa certa quantitate, etiam post sententiam ab eodem judice sumptuum æstimatio fieri potest, quia hoc in sententia sibi reservavit. Quod si in sententia sumptuum non fuisset habita ratio, perfunctus esset officio suo, nec potest amplius habere rationem fructuum, nisi eodem die: nam quod eodem die fit, eodem modo fieri dicitur, Accurs. in *l. 3. C. de fructib. et lit. exp.* Et quoties jubet judex expensas reddi litis, id fit vel expressa certa quantitate, vel dilata æstimatione post sententiam, vel etiam dicit super sumptibus actori querelam competere, quibus casibus reservat integram judicati potestatem.

Sciendum etiam est post sententiam judicem actorum verba posse emendare, ut ait *l. 46. hujus tit.* sententia autem ipsa ne eo die quo lata est, emendari potest, *l. judex* 55 *l. cum quærebatur* 62. *inf.* Acta quoque alia non possunt aboleri post sententiam, quia confecta res est, et desiit esse judex: ante sententiam potest acta abolere ex *l.* 45. *hoc tit.* ex consensu partium; et si judex hoc permiserit, *l.* 26. quia publice interest restare memoriam rerum judicatarum.

Ad L. XLIII.

Si plures rei una sententia damnati sint, ut plures tutores, singuli ex causa judicati teneantur tantum pro virilibus portionibus: hoc ita verum est si sint damnati generaliter, et sententia non sit comprehensum, ut quod ab altero servari non poterit, servetur ab alterutro. Finge: nihil tale in sententia judicantis dictum est; quamvis damnati sint in solidum, tamen pro parte virili actione judicati conveniuntur, *l.* 1. *et* 2. *si plures una sent. condemnati sint*, *l. si qui separatim*, §. *quoties*, *de appellat. l. si mandato*, §. *Paulus*, *mand.* nec potest agi actione pristina, quia novatur judicati actione, *l. ult. Cod. de usur. rei judic.* Adverte ex his, quæ supra dicta sunt, Judicem jussum, vel interlocutionem mutare posse, non autem sententiam: quam licet non possit revocare, per consequentiam tamen, quæ desunt, eo die adjicere potest: ut si condemnet eodem die reum in expensas; deinde si omiserit sumptuum condemnationem ex constitutione Justiniani de suo refundet; cum certa sit regula juris, victum victori in expensas damnandum, quæ in fisco fallit. Itaque post sententiam debet judex condemnare victum in expensas, aut eas compensari jubebit, Gallice *aux depens, ou depens compensez*. Neque in sententia omnimodo debet fieri mentio expensarum, quæ potest fieri, non expressa certa quantitate, vel dilata post sententiam æstimatione, vel etiam si dixerit eandem actori super sumptibus querelam competere; tum enim sibi reservavit integram de sumptibus cognitionem: quod si non ista observarit, futurum est, ut de suo expensas refundat, nisi nominatim exprimat cur non condemnet. Ex jure veteri victor non poterat appellare ea sola ratione, quod non facta fuisset condemnatio fructuum: quod tamen videbatur, *l. ult. Cod. quando provoc. non est nec.* ubi tria dicuntur. Primo, victorem non posse appellare sumptuum nomine, si non queratur de iniquitate sententiæ, idque ex jure veteri: sed si victus appellarit, judicem, ad quem appellatum est, sumptuum condemnationem facere posse, etiamsi utraque parte præsente causa agi deberet, *leg. 3. Cod. de fruct. et lit. expens.* si tamen victus deserat causam appellationis, ea potest, una tantum parte præsente agi, *l. ult.* §. *illud etiam*, *de tempor app.* et μονομερῶς, *l. ult. ad Trebell.* Atque ita hi qui de appellatione cognoscunt rei non actoris facere possunt condemnationem sumptuum, quorum nullam habuit rationem prior Judex. Et causa appellationis, una tantum parte præsente agitur: nam Justinianus in 2. parte *d. l. ult. quando provoc. non est necesse*, loquitur de consultatione, quæ fit convocato senatu, cum est provocatum ad Principem, *Nov.* 62. Tertia parte *d. l. ult.* dicitur, victorem impetrare; ut cessante parte contraria, et deserente provocationem, fiat condemnatio sumptuum. Atque hoc est secundum jus vetus, cum judex, ut supra dictum est, debeat damnare reum in sumptus, aut de suo refundere, *l. sancimus*, *C. de judic.* Adverte autem, licet dixerimus sumptuum fieri condemnationem post sententiam, interdum in ingressu litis fieri contumaciæ puniendæ causa, *l. properandum*, §. *sive autem alterutra*,

d. l. sancimus, in princ. Dictum est de actis emendandis ex l. 46. et addidimus ex l. 45. si judex permiserit, et ex consensu partium. Diximus ex l. 43. si plures damnati sint, an conveniantur in solidum; quæ materia est *tit. si plures una sententia C.* nunc transeamus ad *l.* 44.

Ad L. Ex contractu XLIV.

Pupilla hæres patri fuit, et conventa a creditore paterno judicium suscepit, defendente tutore, et condemnata est: deinde abstinuit hæreditate paterna, atque ita hæreditas pervenit ad ei a patre substitutum; quæritur an actio judicati detur in pupillam, an substitutum? et an in substitutum, qui non est damnatus? ex hac lege non datur actio judicati in condemnatum, nec in hæredem, contra *l.* 6. §. *ult. sup.* Pupilla hæres extitit patri, et miscuit se bonis paternis, cum susceperit judicium nomine patris, ita extraneus: nam qua ex causa extraneus pro hærede videtur gerere, ex eadem causa suus videtur se miscere, *l. eum bonis 87. sup. de acquir. hæred.* Et quod se bonis postea abstinuit, non ideo desiit esse hæres: at fuit hæres sine re, ut dicitur in *l. filiis* 23. *C. de inoff. test.* et Ulp. in Fragment. tit. 23. et 28. hæres vivo testatore est qui est scriptus, sed sine re: mortuo testatore cum re. Ergo nec in tutorem pupillæ actio judicati datur, sed in hæredem cum re, non datur in hæredem sine re, *l.* 2. *de admin. tut. sup. l. ult. sup. si quis cau.* sed datur in substitutum pupillæ, vel cohæredem. Cur autem actio judicati in pupillam, quæ judicata est non datur? quia hæc actio in bona rei principalis exercetur hodie, et consequenter in possessorem eorum bonorum, *l.* 1. *C. quando ex facto tut.* Cum igitur bona ad substitutum pupillæ transierint, sequitur, ut non conveniatur pupilla: nam pupilla quæ se abstinuit, prætori non est hæredis loco, *l. si filius* 12. *de interrog. in jure fac.* ex cujus Prætoris edicto executio judicati fit. Addit exceptionem, nisi culpa tutorum pupilla condemnata est: quia eo casu actio judicati exercetur in bona tutoris: nam fuit tutor defensor: utque judex imperitia facit litem suam, ita tutor vitio suo, itaque substitutus si conveniatur, excipiet, *si non culpa tutorum condemnata est*: obstat quod dicitur, pupillam, quæ se miscuit patri hæredem fuisse, licet abstinuerit se: et quod dicitur, vacantem portionem accrescere heredi, non acquisitam, *l. aquam, quemadmodum servit. amitt. l.* 1. §. *interdum. D. de usufr. accres.* Deinde post aditam hæreditatem expirat substitutio, *l. post. aditam C. de impub. et aliis sub.* Quod ait *post aditam hæreditatem*, addendum, vel acquisitam: nihil enim refert, acquisiveris gestione pro hærede, aut alio modo: ait *directæ*: nam fideicommissariæ post aditam hæreditatem habent effectum: ait, *non impuberibus factæ*: id est, vulgares expirare solent: nam pupillares expirant non aditione, sed pubertate: ergo post acquisitionem hæreditatis extinguitur jus accrescendi, et substitutionis vulgaris. In hac lege pupilla acquisiit hæreditatem, quæ sua est: nam qui est suus hæres, ipso jure etiamsi non adiit, transmittit, *l. ventre, de acq. hæred. l. si filius hæres, de l b. et post.* at pupilla acquisivit existentia et mistione: atque ita falsum videtur, bona pervenire ad substitutum: verior tamen est sententia Scævolæ in hac l. ut non sit jus accrescendi, vel substitutionis quando pupilla hæres non perseverat in mistione, sed abstinet se, ut suus hæres cum se miscuerit. et abstinuerit, non transmittit *l.* 2. §. *sed si sint sui, ad Tertyl.* Ita abstentio extinguit potius existentiam, vel mistionem: quod si extinguit, non extinguit jus accrescendi et substitutionis. Itaque perinde est ac si non fuisset hæres: sed facienda est differentia personarum, quibus fit vulgaris substitutio: aut enim vulgaris substitutio fit suis, vel extraneis: formula hujus est: si hæres non erit, ille esto. In suis intellige, si hæres non erit eo mortuo vivo patre, vel extiterit, sed se abstinuerit. In extraneis, si hæres non erit, id est, si non acquisierit sibi hæreditatem, vel ei in cujus est, vel in cujus esse postea cœperit, potestate, §. *ult. Instit. de vulg. subst.*

Obstat *l. ait Prætor*, §. *sed quod Papinian. de minor.* Pupillus extraneus institutus est, et ei substitutus est vulgariter servus necessarius: pupillus adiit, atque ita excludit substitutum: verum abstinuit se per in integrum restitutionem, et ait, neque servum hæredem, neque liberum fore: sic igitur post aditionem hæreditatis extinguitur substitutio vulgaris: sed hic §. *sed quod Papin.* loquitur de pupillo extraneo, qui adivit: in hac lege nostra agitur de pupillo suo. Duæ enim inter eos differentiæ sunt. Prima, substitutioni vulgari factæ pupillo suo inest pupillaris, *l. jam hoc jure, de vulg* substitutioni vulgari factæ extraneo pupillo, non inest pupillaris: sed an dicemus, facta vulgari substitutione pupillo suo, post abstentionem pupilli, ideo admitti substitutum, quod substitutus intelligatur etiam in secundum casum? non: quia substitutioni pupillari non est locus vivo pupillo, nec venit ex vulgari: sed si locus esset substitutioni pupillari, caperet substitutus tantum pupilli bona, non patris. Itaque quærenda alia ratio. Alia differentia est, quod pupillus tuus, puta filiusfamilias, qui miscuit se, ipso jure, id est, ex edicto Prætoris, potest se abstinere, etiam non petita restitutione in integrum, *l. impuberibus*, *l.*

necessariis, de acquir. hæred. sup. Atque ita pupilli sui abstentione, non statim extinguitur jus accrescendi, et substitutionis, quia ei liberum est intra constituta tempora pœnitere. Extraneus autem pubes vel impubes non potest abstinere, nisi restitutus in integrum. Pubes etiam suus qui miscuit se, non potest non esse hæres, et non potest abstinere sine restitutione in integrum, *d. l. necessariis.* Aditio extranei, vel mistio puberis sui extinguit vulgarem substitutionem, vel jus accrescendi, quia qui adivit, vel miscuit se, non potest non adiisse atque ita extinxit substitutionem, vel jus accrescendi: mixtio pupilli sui vel existentia non extinguit substitutionem vulgarem, vel jus accrescendi, quia ei est integrum mutare suam voluntatem, nec videtur plene hæreditatem acquisisse, qui potest eam spernere ipso jure, sine auxilio Prætoris.

Male Accurs. ait, pupillam fuisse in integrum restitutam, quia id non est necessarium, cum ipso jure restituatur: male, non videri substitutionem vulgarem extinctam aditione hæreditatis, si per in integrum restituta, abstinuat: hoc enim falsum est, et male comprobat ex *d.* § *quod Papinianus:* Qui §. diversum dicit, a quo excipitur unus casus. Exceptio est, nisi substitutus sit servus necessarius, et non sit solvendo hæreditas. Finge quemdam adiisse hæreditatem; atque ita substitutus, et legitimus excluduntur præter fiscum: nam bona vacantia fiscus ipso jure petit, quæ repudiat si non sunt solvendo, *l.* 1. §. *an bona, de jure fisci, l. servus, ff. qui testam. fac.* Infames autem erant defuncti, quorum nomine bona venibant, quæ solvendo non erant. Et ideo servus non admittitur ex jure substitutionis, sed rescripto Divi Pii, *d.* §. *sed quod Papinianus, l.* 3. *C. Theod. de inoffic. testam.* Illa exceptio habet rationem: sed male hinc colligitur, per in integrum restitutionem fieri, ut non adita videatur hæreditas: male item, fiscum vocari, si pupilla non habeat substitutum, nec cohæredem ex *l. ult. de success. edict.* Cur non perveniunt ad legitimos hæredes, quia exclusi sunt; sed hoc falsum est: nam si mixtio illa pupilli non extinguat substitutum, vel cohæredem, cur excludat legitimum hæredem? Et *d. l. ult.* loquitur de eo, qui accepit bonorum possessionem, et abstinuit se per in integrum restit. nos loquimur de eo, qui suo jure abstinuit sine in integrum restitutione.

Ad L. Acta XLV.

Tres sunt sententiæ. Prima, judicem acta apud se habita eadem die circumducere posse partibus consentientibus: post definitivam sententiam acta non possunt circumduci, quia judex videretur sententiam mutare. Et eo pertinet secunda Pauli sententia, quæ vult, judicem pedaneum sententiam non posse remittere sine auctoritate Principis, de qua dictum est in *l.* 42. Tertia superest, cui adjunge *leg.* 54. Indefensi pupilli, quos neque tutor, vel curator legitime constitutus neque actor, qui datur a tutore, quia non potest interesse liti, defendit, non possunt damnari. Primum pro eo indefenso lata sententia valet contra eum non item, *l. non eo Cod. de procur.* contra eum non, *l.* 3. *Cod. si adversus rem judic. l.* 2. *C. qui leg. person. in judic. hab.* Ideo non est necessaria appellatio, restitutio in integrum, actio judicati, quia sententia ipso jure nulla est. Differentia est inter actionem judicati, et executionem: actio judicati datur si dubitetur, an judicatum sit, et ei actioni addicitur judex delegatus, qui cognoscat, an sit judicatum, *l. si Prætor, in princ. sup. de judic.* Executio judicati datur si nemo neget judicatum, et huic executioni non addicitur specialis judex; sed fit per Prætorem ipsum, qui judicavit, *d. l. si Prætor, in fi.* Et quod in minore dictum est, idem in Repub. locum habet: nam contra Rempub. indefensam sententia nulla est proferenda, *l.* 1. *C. de jure reipub. l.* 2. *l. Res pub. quib. ex caus. maj. et l.* 3. *C. de jure Reip.* Recte, nulla, nam nec interlocutoria valet, et indefenso minore non sunt acta circumducenda, nec istantia, *l. si Præses, C. quomodo et quando Judex.* Interlocutoria non perimit instantiam, *l. et post, sup. de judiciis:* causæ bonæ nonnunquam est mala istantia, Gallice, *quand on ne poursuit pas bien son droit*, in *d. l. et post:* qui instat provocat adversarium, et ea ratione celerius pervenit ad jus suum. Instantia est acceleratio, nec est sententia proferenda ex edicto peremptorio, id est, propter causam contumaciæ contra minorem, *l. contra pupillum* 54. et adjungit minoribus absentem Reipub. causa: minores tamen defensi legitime, et damnati possunt restitui; absentes Reipub. causa defensi non possunt restitui, nisi in hoc, ut appellent etiam post præfinitum tempus, si sit judex a quo appellari possit, *l. ult. de in integr. restit.* hæc *lex* 54. potest trahi ad alios; ut si quis muneri publico adesse non potuerit, et parere edicto peremptorio in *d. l. si Prætor,* §. *ult.* si dicta sententia in absentem Reipub. causa indefensum ex edicto peremptorio, non valet: multo minus valet sententia dicta in eundem, non proposito ullo edicto peremptorio: quia in quemlibet absentem, quacumque ex causa dicta sententia absque edicto peremptorio non valet, sed obstat *l.* 1. *C. quib. ex caus. maj.* ubi major absens Reip. causa damnatus restituitur: ergo valet sententia: sed placet Accurs. in *d. l.* 1. qui dicit præsente eo litem fuisse contestatam, dein absentem fuisse. Et hoc probatur ex *l. ult. quomodo et quando judex:*

in hanc rem de absentibus Reip. causa vulgo citatur *l. 4. C. de procur.* quod non permitto, cum non sit de Reipub. causa absente, et falso conjungitur cum *d. l. 1. quomodo et quando.* Deinde non est de Rei pub. causa indefenso, sed de absente quolibet, ut si mulier eum defendat, *l. alienam*, *C. eod.* Ideo indiget restitutione in integrum, quia utcumque defensus est: satis dictum est, contra quos absentes dicta sententia non valeat, nunc videamus qualiter contra indefensos valeat: contra absentem indefensum damnatum ex edicto peremptorio, vel indefensum absentem contumaciter si edictum peremptorium ei notum fuerit, lata sententia valet, et ab ea appellari nequit, *l. 1. C. quorum appellat. non recip. dict. l. et post*, §. *ult. de judic.* Et ait *l. 53.* damnari damno litis, quia non appellat. Et hoc in causis civilibus et criminalibus: nam si capitale sit crimen, absens nullo modo damnari potest, idque ex *l. absentem*, *de pœn.* sed adnotatur inter reos quasi requirendus, dein edicto peremptorio ad esse jubetur, bonis ejus obsignatis, quæ fisco vindicantur, *titul. de requirend. vel de absent. damn.* Altera propositio: contra indefensum, et absentem non contumacem, id est, non ex edicto peremptorio evocatum, dicta sententia ipso jure nulla est, *l. 1.* §. *Item cum ex edicto*, *ff. quæ sentent. si appell. l. ea quæ*, *C. quomodo et quando judex*, *l. 47. hujus titul.* ait, *præsentibus omnibus quos causa contingit*, in *l. etiam cæcus 9. de adopt.* adhibitis his, qui læderentur adoptione. Et ita in restituendis natalibus si filii legitimi fiant, necesse est adesse agnatos. Item in petenda restitutione quorum interest, *l. in causæ 16. de minor.* Quod adjicitur in *d. l. 47.* est exceptio superioris. Breviter ait, nisi sit damnatus ex contumacia: contra absentem licet indefensum propositum edictum peremptorium valet. Ergo ex eo edicto sententia. Addendæ aliæ exceptiones, quarum una est in *l. ne diu 21. C. de pœn.* quæ loquitur de apparitorum prava perfidia, quam licet judici punire, eo apparitore absente, odio apparitoris, cujus gratia introductum est, ut a sententia proprii judicis in criminali causa non possit appellare: in ci ili quidem potest, *l. 3. C. quorum appell. non recip.* de Cæsarianorum, id est, apparitorum fraudibus in *l. 7. Cod. de jure fisci* malum dixit necessarium Alexander apparitores rationalium, et rationales apud Lampridium in *Alex. Sev.* Hinc Gallice *Sergens*, quasi Cæsariani. Et dicuntur Catholiciani, quia Catholicus Cæsar dicitur. Alia exceptio est in *l. 2.* §. *quod de frumentaria*, *de adm nist. rer. ad civit. pert.* Finge: Sitona, id est, administrator frumenti debet frumentum reddere, et si pronuntietur in eum absentem, valet sententia propter urgentem rei frumentariæ necessitatem.

Deinde causæ appellationis possunt agi μονομερῶς, id est, una parte tantum præsente, ut *l. ult. ad Trebell. l. ult.* §. *Illud*, *de temp. appellat.* Priori causæ *utraque pars adesse debet*: ac præterea quod dictum est in absentem, et indefensum datam sententiam non valere, hoc ita procedit si et absente eo, et contumace judicium inchoatum, et pronuntiatum sit: nam si utraque parte præsente lis contestatata sit, quod alio modo contestatio fieri nequit, scilicet nonnisi parte præsente utraque, finem accipiet recte, altera parte absente licet non sit contumax, *l. ult. Cod. quomodo et quando judex.* Itaque appellatione opus est, idque ostendit *l. et post*, *in fine*, *de judic.* ex cujus fine appellationi locus est: ergo valet sententia. Itaque sequitur utramque partem litem contestatam. Superiore casu si absente parte, judicium sit inchoatum, et terminatum sententia judicis, non est opus appellatione, *l. 1.* §. *item cum ex edicto, quæ sententia sine appell. rescind.* Huc pertinet *l. 3. C. quomodo et quando judex*, quæ loquitur de sententia lata in absentem, quæ non habet firmitatem: id est, ipso jure nulla est, si non sit accomodatus consensus. Ergo debet instituere querelam, non autem provocare. Quod obtinuit in testamento ipso jure nullo: nam oportet filium queri, alias taciturnitate valeret, *l. filio præterito*, *de inj. rupto testam.* Aliud querela, aliud appellatio est *in l. si nominatus*, *Cod. Theod. de appell.* querela inest appellationi, non contra. Cum sententia dicta est per contumaciam in absentem, tunc nec querelæ, nec appellationi locus est, ut non possit agi causa de integro per restitutionem in integrum *in l. 53. hoc tit.* an quod dicat eum damnari litis damno, semper damnatur? non, si bonam causam habet; sed dicit si condemnetur, ut contumax, eum appellare non posse, sed omnino litem perire, *l. ex consensu*, §. *ult. de appell. l. et post*, §. *ult. de judic. l. propter Cod. eod. Nov. 82.* et inde pendet ratio quæ vulgo non intelligitur, *l. liberto*, §. *litem*, *de negot. gestis*, *sup.* Quidam ex litigatoribus litem in judicium deductam deseruit, quem lex vocat frustratorem, id est, tergiversatorem, cunctatorem; qua ratione contrahitur eremodicium, id est, desertio litis inchoatæ ἐρήμη deserta, δίκη causa. Itaque agitur μονομερῶς non cognitionaliter, id est, partibus cominus constitutis, seu utraque parte præsente: frustrationis amicius non rogatus causam egit, causas absentia allegans, et condemnatus est absens ex eremodicio: ille frustratoris amicius non appellavit, an hoc ei imputabitur? et ait, culpam non contraxisse, atque hoc sibi verum videri, quia frustrator condemnatus est, scilicet ex sua contumacia; itaque culpam non contraxit

ejus amicus, qui, cum non posset appellare, non appellavit, cum absens non posset. Quæritur ab interpret. an dicta sententia pro absente valeat? quod idem de furioso quæritur, *in l. furioso, sup.* et constat pro absente contumace dictam sententiam valere, *d. l. properandum, et d. l. et post, l. 1. C. quomodo et quando judex*, quæ est de absente contumace. Et dubium hujus leg. 1. est, rescriptum quo Imperator dicebat absentes damnari solere, absentes scilicet per contumaciam, non tamen semper damnandos, quia possunt absolvi. Nunc si pro absente contumace dicta sententia valet, qui litem inchoatam deseruit; et pro absente non contumace multo magis, videlicet si litem contestatus sit: nam si litem contestatus non sit, non poterit quis damnari absens, *l. certum, §. si quis, infra, de confessis.* Et quamvis dicatur, pro minore indefenso valere dictam sententiam, hoc ita accipiendum est, si minor egerit causam per se, vel per alium, non interveniente tutore, vel curatore, non tamen est defensus, *l. non eo minus, C. de procur.* Sed quid si minor nunquam judicio interfuerit, nec quisquam ejus nomine, an valebit super eo sententia? non. Contumax est, qui contemnit, Græce καταφρονητὴς: quæro, an si opus tribus edictis, an peremptorio? Hoc in arbitrio judicis, ut ait *l. nonnunquam, de judic.* Evocatur tribus edictis absens, intermisso inter quodque edictum ex jure veteri 10. dierum spatio, mensis ex *Nov.* 112. interdum post tertium proponitur quartum, quod dicitur peremptorium, quod non patiatur adversarium tergiversari. Tria tantum interdum proponuntur, *l. 2. l. consentaneum, l. tres, quomodo et quando judex.* Interdum unum, quod est vice omnium, quod est peremptorium, quia post hoc non sequitur aliud alias judex evocat tribus denuntiationibus, vel literis. Edicta publice affiguntur: denuntiationes fiunt per officia, id est, apparitores: literæ mittuntur ad reum, vel magistratum ad requirendum reum, *l. 1. et 4. ff. de requ. vel absent.* Paul. 5. *Sent. et l. absentem, de pœnis.* Heic male legitur, detracta *vel* particula, itaque lege, *vel literis*: excusatur interdum: finge: morbo sontico non posse adesse, an incidet in pœnam? non, *l. si prætor, in fin. de judic.* Itaque licebit ei de integro causam agere, vel si præfinitum tempus litis lapsum sit per restitutionem in integrum. Idem si ad majus auditorium evocatus sit, cum eodem die tribus quoque edictis ad minus evocatus esset; vel finge eum, qui evocatur tribus edictis nondum re perfecta mori, et mortuum condemnari, an valet sententia? non. Adverte tamen lite contestata, mortuum recte damnari; sed qui mortuus est, non quasi contumax condemnabitur. Et hoc est, quod dicitur, morte solvi peremptorium. Itaque dicta sententia non valet, *l. in sententiis* 59. *§. ult. hujus tit.* Et ab hærede lis retractabitur: qui §. continet rescriptum: nam Pandectæ sunt refertissimæ rescriptis sive constitutionibus, ut *l. si uxor, §. judex, ad l. Jul. de adult.* Augustinus ad Pollentium ait esse Antonini constitutionem in Cod. Gregoriano. Contumax non est, qui non paret judici incompetenti, id est, judici quem constat non esse competentem. Finge enim vocari ad eum, quem ambigitur, an sit competens, si non paret, pro contumace damnabitur, *l. 2. §. sed si dubitetur, et l. 5. de judic.* Ergo multo magis si sit competens, et non pareat. *In l. 48. hoc tit.* Decreta sunt sententiæ causa cognita prolatæ. Objiciunt *l. Judices, C. de sentent. et interloc. omn. jud.* verum lex *decreta* pertinet ad urbem: nam de prætorum decretis loquitur. *Lex judices* ad Provincias: scripta enim est Juliano Proconsuli Asiæ.

Ad L. Si quis dolo LI.

Non loquitur de eo, qui bonis cessit: nam etsi postquam bonis cessit, bona veneant, non sit dolus, nam cessionem sequitur venditio, *l. debitores 11. C. ex quib. caus. infam. l. 3. et 5. de cess. bon. inf. l. 2. et 4. C. qui bon. ced.* tamen non recte dixeris eum dolo fecisse, qui cessit bonis, ut venderentur ejus bona; quia cessio bonorum est permissa lege Julia, cujus duplex est beneficium: ut debitor liberetur carcere, nexu, et liberetur infamia: nam venditio, quæ sequitur cessionem, non irrogat infamiam si ultro cessit: nam si eo invito venderentur ejus bona, venditio esset infamis; non autem, qui sponte cessit, et suo jure utitur, *l. nullus, de reg. juris.* Non est intelligenda hæc lex de marito, muliere, socio, qui non teneantur ultra facultates et tamen si dolo desierunt facere posse, tenentur, *l. verum, in principio, pro socio, l. 22. §. ult. hoc tit. l. etiam, §. ult. sol. matr. l. un. §. cum autem, C. de rei uxor. act.* Et videtur hæc lex posse de his intelligi; sed non loquitur de debitore, qui vendidit bona sua; sed de debitore cujus creditores bona vendiderunt. Non loquitur ergo hæc lex de marito, patrono, et similibus, sed simpliciter de eo cujus bona creditores vendiderunt, *l. ult. C. de revoc. his, quæ in fraud. credit.* Itaque sciendum ex edicto Prætoris, si debitor alienarit bona sua in fraudem creditorum, dari actionem in eum; in quem alienavit, rescissoriam, quia revocantur alienata, et possidentur. Quæ actio dicitur Pauliana, et datur in eum,

qui alienavit, vel fraudatorem, *l.* 2. *quæ in fraud. cred.* et utraque actio est annalis, et annus ille numeratur ex die factæ venditionis, *l.* 6. §. *ult. quæ in fraud. credit. l. pen. de revoc. his quæ in fraud. credit.* Hæ autem actiones dantur post alienationem. Ad hæc pertinet *l. ult. Cod. de revoc. his, quæ in fraud. credit.* quæ est difficilis. Species hæc est: creditoris fraudandi causa debitor quidam debitorem suum liberavit donandi animo. Lex ait eum fraudatorem ex edicto perpetuo intra annum utilem teneri in quod facere potest, vel dolo malo fecit quo minus possit. Loquitur hæc lex de eo, qui cessit bonis, non loquitur de debitore, qui debuit ex causa donationis: et ideo qui non tenebatur, nisi in id quod facere potest. Dico, vaticinari eos, qui dicunt eam loqui de debitore donationis causa liberato; sed de quocumque debitore: non est accipiendus debitor acceptilatione liberatus tantum; sed is debitor tenetur in solidum si scivit fraudem; sin minus in quantum facere potest, *l.* 6. §. *in his quæ in fraud. credit.* Et de eo loquitur, qui tenetur ex edicto, quæ in fraudem creditorum, in quantum facere potest, vel in quod desiit dolo malo possidere: nam qui dolo malo desiit idoneus esse, pro idoneo est, et amittit privilegium ne damnetur ultra facultates. Atque ita dabitur ex eodem edicto actio non tantum in eos cum quibus debitor fraudavit: sed in debitorem, postquam executus est omnibus bonis. Est igitur actio inanis, cum detur in egenum. Fateor; sed datur pœnæ causa, *l. ult.* §. *ult. quæ in fraud. cred.* ut coerceatur carcere, et vinculis jure civili. Hodie non aliter, quam si se huic pœnæ obligaverit, *l.* 1. *et ult. C. qui bonis cedere poss.* Hinc beneficium cessionis bonorum, ne vexentur carcere. Aliud in debitoribus tributorum, qui debent fisco, *l.* 2. *C. de exact. tribut.* Et sic aliorum creditorum deterior est conditio, quam provincialium, qui tributa pendunt. Nam si debitor passus sit bonorum venditionem cum infamia, in eum datur actio pœnæ causa: id est si quid acquisivit post venditionem datur in eum actio pro modo ejus, quod acquisivit: vel si rem dissiparit dolo malo, ut non possit revocari actione Pauliana, datur in eum actio in solidum: et hoc ait in *princ. hujus legis*, cum ait tenetur in solidum, ut carcere fatigetur, pœnæ causa, ut ait *l. ult. quæ in fraud. credit.* in eum, qui passus est venditionem, et quod acquisivit datur actio in quantum facere potest. Similiter is qui non ultro cessit bonis, sed necessario passus est venditionem, tenetur in quantum facere potest, nisi dolo malo fecerit, quo minus facere posset: et qui non invitus passus est venditionem, infamis est; et plectitur carcere et vinculis.

Ad §. 1.

Obscurus est hic §. ob verba: *si venditor præstiterit.* Sunt qui legant: *si vetitor.* Finge: creditor missus est in possessionem bonorum, sed extraneus non admisit, quo nomine tenetur actione pœnali quantum ejus interest ex *l.* 1. *ne vis fiat ei, qui in possess. missus est.* An debitor erit liberatus? sic videtur, quia creditoris nihil interest, cum sit consecutus omne suum ab extraneo, et dicta lex ait, debitorem liberari; sed vox illa *vetitor*, latina non est: sed et falsum est, debitorem esse liberatum, quia si creditor a debitore petat, idem non petet, quod ab extraneo habuit, quia pœnam consecutus est. Itaque petet recte a debitore, ut fit in edicto de tabulis exhibendis, ubi ponitur actio eadem pœnalis, *l.* 3. §. *condemnatio*, *ff. de tabulis exhibend.* Acc. in *l.* 1. §. *hanc actionem, ne vis fiat ei, qui in poss. miss.* existimat ita distinguendum: aut debitor prohibuit creditorem in possessionem mitti: et si consecutus sit, quod sua interest, debitor liberatur: aut extraneus, et si consecutus sit, quod sua interest, debitor non liberatur, quia tulit pœnam, *d.* §. *condemnatio.* Ergo falsa lectio. Basilica legunt: *si emptor.* Species est: extraneus prohibuit creditorem in possessionem ingredi: deinde vendidit, et emptor creditori præstitit id quod interest; eo casu debitor liberatur, quod falsum est; et emptor posset quidem ultro solvere vice venditoris, qui prohibuit; sed non posset ad id compelli actione pœnali. Alii male: venditor, id est emptor nominis, sed non abutuntur hoc nomine nostri auctores. Alii interpretantur: venditor, id est, emptor simpliciter. Species: debitor vendidit bona creditorum; emptor tenetur actione Pauliana, sed latitat; creditor mittitur in possessionem bonorum; sed non admittitur ab emptore, qui præstat, quod ejus interest, et debitor liberatur: idem si alius creditor, vel extraneus idem præstiterit; quod falsum est, ut jam dictum. Itaque legendum in hoc §. *si debitor*, et ponendum, debitorem prohibuisse creditorem ingredi in possessionem, et præstitisse quod ejus intererat. Itaque lege: *si debitor*: deinde *quæsitum an debito liberetur.* Itaque si debitor præstiterit pœnam ex edicto, ne vis ei fiat, qui in possessionem missus est, liberatur, quia non tam pœnam, quam debitum præstitit, quod non ita est in extraneo. Vide Obser. lib. XII. c. 23.

Ad L. Post rem judicatam LVI.

Oratio Divi Marci pertinet ad confessionem, ut ea obtineat vicem rei judicatæ, ut et jusjurandum: nam confessio, et jusjurandum obtinent vicem rei judicatæ, *l.* 1. *ff. quar. rerum actio non detur*,

quia adversarius deferendo jusjurandum, adversarium de causa sua judicem facit. Confessus in jure pro judicato habetur ex 12. tab. maxime si de credito sit confessus. Hodie ex oratione D. Marci, ex omnibus causis, in jure confessus pro judicato est, l. 6. tit. seq. et tempora judicati dantur confessis, ut judicandis, *l.* 21. *de judic.* Post rem jurejurando decisam, et confessionem, et rem judicatam nihil quæritur; sed tamen jusjurandum in aliquo habet majorem vim, quam res judicata, *l.* 2. *de jurejur.* ut et confessio: nam post rem judicatam appellari potest, post confessionem in jure factam, nequaquam, *l. donari*, §. *quidam*, *sup. de donat.* Post datum jusjurandum quoque non appellatur, nec ex integro causa agitur nisi prætextu novorum instrumentorum: necessarium jusjurandum, quod refertur: judiciale, quod defertur a judice, voluntarium, quod a parte defertur in judicio, vel extra judicium, et ne ex hac causa potest retractari, *l. admonendi*, *sup. de jurejur.* Præterea major est vis jurisjurandi, quam rei judicatæ: quia si mulier juraverit se esse prægnantem, nec sit prægnans, et ita sit missa in possessionem ventris nomine, jusjurandum excusat eam a calumnia, *l.* 3. §. *pen. de jurejur. sup.* Sed si decreto Prætoris missa sit in possessionem, non excusabitur, sed tenebitur actione pœnali in factum ex *l.* 1. §. 3. *si mul. ventris nom. in poss. l. notatur*, *et seq. his qui not. infam.* Post rem judicatam appellari potest; post confessionem et jusjurandum nequaquam. Cur id? quia quodammodo sua sententia damnatur, qui confitetur, *l.* 1. *tit. seq. l. furti*, §. *sed etsi jurejurando*, *de his qui not. infam.* Nunc, cur non is contra, quem juratum est appellat, *l. pen.* §. *sive autem*, *l. de rebus credit.* an quia judicem adversarium fecit, ut est in *l.* 1. *quarum rer. act non detur*: non: nam si in judicem consensi, possum ab eo appellare, *l. ex consensu* 23. *in principio*, *de appellat.* Sed quia ea mente defertur jusjurandum, ut postea nihil amplius quæratur, nisi sit jusjurandum necessarium, et judiciale ob reperta nova instrumenta. Ceterum semper rei judicatæ recte comparantur jusjurandum, et confessio. Necessarium et judiciale jusjurandum non defertur extra judicium: voluntarium, aliquando in judicio, sæpe extra judicium. Confessio extra judicium facta, nisi quoque testes sint rogati, nec fidem facit, nec obligationem parit. Itaque exigit *Novel.* 90. ut fiat confessio in judicio: atque ita *in jure confessus*, *l.* 1. §. *proinde*, *si quid in fraud. patr. l.* 4. §. *pen. ad l. Jul. maj. l.* 4. *C. de repud. hæred.* Confessus est, qui voce, vel scriptura, vel quoquo alio modo in jure confessus est. Itaque de confessione intelligendum apud magistratum, vel judicem. Facta confessio interdum sumitur pro cautione, *l. cum de indebito*, *de probat.* Et parit obligationem extra judicium facta. Sed hic intelligimus confessionem pro dicto, vel promisso. Nemo absenti damnari solet, ut ait *l. certum*, §. *si quis*, *tit. seq.* absenti, id est, qui non adfuit judicio, non obligatur, qui juravit absenti se daturum operas. Ex jurejurando an nascitur obligatio? non, ut nec ex pacto nudo, nisi uno casu, cum libertus patrono juraverit se operas præstiturum; sed ita demum si præsenti, non absenti juraverit. Et sicut esse certa debet sententia, §. *curare*, *de action.* Ita confessio, *d. l. certum.*

Ad L. Quidam LVII.

Quæritur an minor 25. annis judex esse possit: et prima fronte significare videtur hæc lex, sententiam ab eo dictam obtinere vim rei judicatæ. Sed contrarium verum est, et certa Harmenopuli sententia in 1. Epitomarum, quia imperfectæ est ætatis et non idoneus administrator rei suæ, non est idoneus tutor, *l. ult. C. de legit. tut.* minores non admittuntur in curiam, ut nec suscipiunt munera publica, et personalia officia, *l. non tantum*, *de decurion. l. ad remp. de muner. et honor. l.* 2. §. 1. *de vacat. mun.* nisi sit penuria civium, *l.* 2. *C. qui ætate se excus.* nisi beneficio liberorum, *l.* 2. *de minor.* vel beneficio Principis. Qui contra sentiunt, scilicet minorem judicem esse posse, afferunt *l. cum lege*, *de recept.* quæ videtur significare minorem 25. annis, dum sit major 20. annis, judicem esse posse. Certum est, arbitrum cogi judicare postquam recepit. Excipitur lege judiciaria minor 25. annis; ille enim si receperit arbitrium, non cogitur judicare. Non dicit lex minorem 25. annis judicem esse posse, vel arbitrum; sed si electus sit ex consensu partium, eum judicaturum. Non potest quidem esse judex, sed potest judicare, non tamen cogitur judicare: imo majori 20. annis succurritur per restitutionem in integrum ne judicet, si receperit minor 20. annis, ipso jure excusatur: major 20. annis excusatur per restitutionem in integrum: male colligitur ex *l. cum Prætor*, *de judic.* minorem 25. annis judicem esse posse. Dicunt: enumerantur in ea lege qui judices esse non possunt: minor 25. annis eo in numero non est. Ergo potest esse judex. Impubes non facit testamentum, quia ultimum est judicium, *l. major*, *de inoff. testam.* Sed in *l. cum prætor*, impubes omnino prohibetur esse judex: minor potest esse judex ex consensu partium, quod non est in impubere, et impubes omnino prohibetur esse testis, *l.* 3. §. *lege de testib.* minor autem tantum excusatur in *l. in testimonium*, *cod. tit.* Sed hæc *l.* 57. videtur probare sententiam a minore dictam, si attigerit pu-

bertatem plenam, id est annum 18. Sed hoc absolute hæc lex non dicit, minorem scilicet 25. annis judicem esse posse; sed ait, tuendam esse ejus sententiam, dum non fuerit minor 18. ann. Sed an omnibus casibus? minime: hoc enim tantum procedit in casibus enumeratis in hac lege, videlicet si datus sit ex consensu partium, qui non ignorabant ætatem. Item si minor 25. ann. datus sit magistratus a Principe. Præsides magistratus judicabant, vel judices dabant, *l. 2. C. de pedan. judic.* Hodie dat tantum Princeps, *l. un. de arbitr.* judicat Princeps, et judices dat, *l. 1. de suspect. tutor.* totum officium juris dicundi mandat. Facilius minoribus 25. annis dabatur magistratus, quam datur judex. Minor 25. annis fit consul, *l. 1. de off. consul.* Itaque majores nostri detulerunt magistratus etiam ignaris juris et legum. Exigitur in judice dato peritia legum, *Nov. de judicibus*: in magistratu non: quia erant interdum militares: ideo in *l. 2. quod quisque juris*, ex illo edicto punitur, qui jus iniquum dixit, si modo dolo malo: nam finge magistratum jus dixisse ex imprudentia et imperitia legum, an præstabit? non: quia habebit assessores, ut videre est in oratione pro Plancio apud Ciceron. ita Tribuni militum fiebant minores impuberes, ut est in *l. ult. C. de milit. testam.* impubes, qui est tribunus, facit testamentum. Itaque ait hæc l. 57. tuendam esse sententiam æquissimum esse, si sit major 18. ann. nam si minor sit Prætor, consul, minor, inquam, 18. annis, vel sit datus ex consensu partium, ejus sententia tuenda non est. Itaque minoris tuenda est sententia dati a prætore, vel ex consensu partium.

Ad L. Si cum nulla LVIII.

Si nulla sententia præcessisset, intellige, vel confessio facta in jure, vel jusjurandum; ex *l. 1. Cod. de except. rei judic.* Itaque nimis propere cœpit ab executione.

Ad L. In Sententiis LIX.

Hæc lex complectitur *tit. C. de sentent. quæ sine certa quant. prof.* certa debet esse sententia judicis id est, certæ rei vel quantitatis, qua de actum est: imo et si de incerta quantitate actum sit, nihilominus debet esse certa sententia, *§. curare, de act.* quod explicat *l. 3. in fi. C. de inutil. stipul.* ait, *ob incertæ actionis effectum*, quia actum erat in id quod interest, *concludat condemnationem taxatæ quantitatis*: alioquin sententia non valet, et citra appellationem infirmatur. Sententia est definitio litis, quæ esse non potest nisi certa. Certa est sententia si judex jubeat solvi certam summam, ut aureos centum, vel præstari, vel quo alio verbo hoc significetur. Satis est si sententia sit certa id est expressa certa summa, et quo verbo id significarit judex, non admodum curamus, ut si jusserit actorem accipere a reo: nam sententia non fit certa formula: aliquando sententia jubet, aliquando sententia vetat, *l. qualem 19. §. ult. l. quid tamen 21. §. pen. l. si duo 34. de recept. qui arbit. l. 1. quæ sent. sine appell. resc.* aliquando verbo placet, *l. Metrodorum 40. de pœn.* Et in actione finium regundorum, requiri placere terminos quos majores fixerunt, hisque parere; aliquando verbo, *videri*, ut animadvertit Budæus, *l. 1. §. quæri, ad SC. Turpill. Titium temere accusasse videri*, ut testes olim, arbitrari se, non scire, *in d. l. quid tamen*, *§. si arbiter*, *Titium nihil debere videri*, *servum illius non videri*, *l. Divi 27. §. 1. de liber. caus l. ob hæc, 20. de his qui not. infam. l. proxime, de his quæ in testam. del.* Et frequenter in actione inofficiosi testamenti, videri patrem justas causas irascendi filio non habuisse; quæ sententia rescindit testamentum: ideoque sententiarum verba non erant semper directa, imperativa, sed quodammodo inflexa, et frequentius in condemnationibus, parum Titium sibi cavisse videri: et ideo non fuit sententiarum certa formula, nec interest quo verbo utatur judex. Videtur tamen secundum communem opinionem vitandam esse brevitatem in sententia, *l. ult. C. comminat. epist. programm. auctoritat. rei judic. non hab. quod magno conflictu sententia decerni solet, id paucis literis temere descriptis definiri fas non est*: sed hoc non sequitur, vitandam in sententia brevitatem: nam brevitas sententiæ non nocet, *l. si aliquid, C. de don.* brevitas chartulæ donationi non derogat: quin imo donationes et ceteri contractus solebant describi paucissimis verbis, sicut brevibus literis descripta sententia valet, nec nefas est brevem proferre sententiam, et alius est sensus, *d. l. ult.* quæ est Imperatoris Constantini, qui juris formulas sustulit, quæ maxima ex parte constabant notis. Unde quæsitum an testamentum notis conscriptum valeat, *l. ult. C. fam. ercisc.* quibus et scribebantur Senatusconsulta. Certa est judicis sententia, si jubeat petitum solvi, quia videtur nominasse quantitatem, quæ libello conventionis comprehensa est: si certa fuerit actio: nam si incerta fuerit actio, nulla est sententia, sicut in *l. 5. §. 1. sup.* si ita pronuntiet judex: quod habes ex testamento Titii, id restituas, valet sententia, quia videtur expressisse summam testamento, vel codicillis comprehensam: sicut in appellationibus si dixerit judex, juste appellasse, vel inique, valet sententia, quia videtur sum-

mam priori sententia comprehensam sua sententia expressisse. Est similis casus *l.* 1. *C. de sent. quæ sine certa quant.* Judex addictus actioni judicati pronuntiavit judicatum esse: nam de eo tantum quærebatur. Et adjecit, usuras rei judicatæ deberi, quæ cucurrerant post tempora judicati solvendi, scilicet, nec expressit certam quantitatem usurarum, quæ exprimenda videtur, et certa facienda condemnatio valet, tamen quia videtur nominasse eam quantitatem usurarum definitam legibus in *l. ult. C. de usur. rei judic.* usurarum, quæ debentur ex contractu non est certa definitio: et ideo in quæstione usurarum, quæ debentur ex contractu, certa quantitas sententia exprimenda est. Difficilis est *l.* 2. *C. de senten. quæ sine certa quantit. prof.* finge, curatorem reip. condemnasse debitorem reipub. non expressa certa summa, puta indemnitatem reipub. præstari placere, et tamen valere sententiam; sed necessario ponendum est in ea pene fuisse certam actionem, et remp. petiisse certam summam, aut se damno affectam ad summam centum aureorum: certa fuit actio ex certa actione, dicta sententia valet, quia videtur damnare eum in id quod respub. petiit.

Ad L. Quæsitum LX.

Non valet edictum Prætorium contra eum propositum, qui morbo sontico laborat, *l. si Prætor, in fi. de judic.* sicut nec sententia, quæ inde sequitur, Morbus sonticus pro epilepsia accipitur a Plinio, nos pro quolibet morbo, qui cuilibet rei agendæ est impedimento, ut febris in *l. Judex, de judic.* et dicitur sonticus; quasi nocivus in *l.* 4. §. *ult. de ædilit edic.* Et sonticus morbus est sive sit perpetuus, sive temporarius.

Obstat *l.* 1. §. *pen. de ædil. edic.* quæ ostendit sonticum morbum eum videri, qui est perpetuus. Sed morbus sonticus dicitur dupliciter, respectu rei qua de agitur, qui rei peragendæ est impedimento: et hoc respectu morbus sonticus est, sive temporarius, sive perpetuus. Alias dicitur morbus sonticus respectu corporis male affecti, nec intelligitur eo respectu sonticus morbus, nisi sit perpetuus, ut tabes, cæcitas, quæ in *tit. de ædil. edict.* est morbus sonticus. Et tamen non est morbus sonticus in l. 12. tabul. *l.* 1. §. *quamvis, de postul.* Ex l. 12. tabul. morbus sonticus judicis judicium diffindit, *l. judex, de judic.* quæ ait, morbum sonticum remittere judici judicandi necessitatem, et diffindere, ut ait *l.* 2. §. *si quis*, id est, differre non solvere; et ita morbus sonticus litigatoris diffindit judicium ipso jure, invito judice, quia plus potest l. 12. tabul. quæ jubet diem esse diffisum ob morbum sonticum, quam voluntas judicis, *l. si ferialis, de recept. arbitr.* l. 12. tab. ait, diem diffindi, hæc l. ait, *differri*; non tamen idem omnino est. Ex diffisione quidem sequitur dilatio: et ideo nihil interest dixeris diem diffindi, *l.* 2. §. *si quis judicio, si quis caut. jud. sist. c.* Diffindere, id est, dividere, interrumpere judicium, et infringere tempus illud quo judex, vel litigator morbo sontico laborat, demere numero dierum, quibus judicium fieri, judiciove sisti oportet, et ita Varro de re rustica. Ergo morbus sonticus judicis, vel litigatoris diem judicii diffindit: et ideo non recte proponitur edictum peremptorium in eum qui sontico morbo laborat: ergo nec in febricitantem, quia febris est morbus sonticus. Febris est motus corporis contra naturam, vel calor cordis, et arteriarum contra naturam: febriculæ, vel celeres quartanæ non sunt morbus sonticus, quia cuique rei agendæ non obsunt.

Ad L. Sæpe LXIII.

Proponit initio regulam his verbis: *Sæpe constitutum est*, etc. in *l. ult. C. quibus res judic. non noc. l.* 1. *C. inter alios acta aliis non nocere*, qua significatur, res inter alios judicatas aliis non præjudicare, sicut in *l. nuda, C. de contrah. stipul.* Ex nudo pacto actionem non oriri dicitur sæpe fuisse constitutum, *l. juris gentium*, §. *ut puta, de pact.* Ex crebris autem Constitutionibus fiunt regulæ juris. Loquitur hæc regula de rebus judicatis, sed porrigitur ad res inter alios quocumque modo actas, veluti ad jusjurandum, *l.* 9. §. *ult. et l.* 10. *de jurejur.* Si quis juraverit rem suam esse, poterit experiri adversus eum, qui jusjurandum detulit, non etiam adversus alium; quia non debet alii nocere quod inter alios actum est. Porrigitur etiam ad solutionem a duobus factam, *l.* 1. *C. res inter alios acta, vel jud.* Solutio unius hæredis nihil nocet ceteris, *l.* 2. *eod. tit.* Idem demonstratur esse in transactione, et in pactione, *l.* 3. *eod.* Posset quæri quid distet tit. Res inter alios jud. a tit. Res inter alios acta: sed dicendum est. Specialem esse tit. de re jud. ut res judicata non noceat his, qui judicio non interfuerunt, etiamsi eorum nomine judicium acceptum, vel dictatum sit, si modo non mandaverit, vel ratum non habuerit. Titulus, res inter alios acta, generalis est: nam et solutionem, et pactionem, et transactionem aliis non nocere docet. Et de re judicata eleganter in *l. is qui fundum, de usufruct. leg.* non debere arbitrum inter alios judicando, jus alterius immutare: rem inter alios judicatam aliis non præjudicare. Præjudicare est parere exceptionem, vel actionem judicati. Ex re judicata inter alios in alium non nascitur exceptio rei judicatæ, vel actio. Et adjiciamus

etiam, alii non dari exceptionem, vel actionem rei judicatæ: et generaliter res inter alios judicatas aliis neque prodesse, neque obesse, *l.* 2. *Cod. quib. res. jud. non noc. l. Claudius*, *qui pot. in pign. hab.* Quibus autem casibus perdit officium suum, et quas patiatur exceptiones videamus. Hæc lex proponit unam tantum, nos aliam proponemus sumptam ex *l. ex contractu* 44. *hoc tit.* Ex qua colligitur rem judicatam inter creditorem hæreditarium, et filium hæredem debitoris nocere substituto, vel cohæredi, qui judicio non adfuerit. Ergo falsum est, rem inter alios judicatam aliis non nocere. Sed respondendum est, *l. ex contractu* non hoc demonstrat, rem judicatam inter alios nocere substituto, vel cohæredi simpliciter, sed cohæredi cui accrevit, vel substituto cui obvenit portio hæreditatis, qua se abstinuit filia post condemnationem: quo genere coh res, vel substitutus subiit personam filiæ condemnatæ. Et ideo in eum, et bona testatoris executio fieri debet; et ita si res judicata sit inter Primum et Secundum, et Secundus sit condemnatus nocebit res judicata Secundo, si eodem jure experiatur de integro: sed si novo jure experiatur, vel hæreditario jure, puta quasi hæres absentis, cui res judicata non nocet, nihil etiam ei nocebit, *l. Modestinus*, *inf. de except. l. si servus*, *de liber. caus.* Et ita fit ut res judicata non noceat condemnato; sed noceat non condemnato, id est, substituto, vel cohæredi. Et ratio est hujusmodi: condemnato non nocet res judicata, vel quia deposuit personam condemnati per abstentionem vel quia assumpsit personam non condemnati, vel quia hæres extitit non condemnato, et agit ex ejus persona jure hæreditario, non pristino: non condemnato autem nocet res judicata, quia sustinet personam condemnati, id est, hæredis instituti, quia condemnatus ex contractu defuncti se abstinet. Alia distinctio proponitur in hac l. Primum magis placet scriptura Noricarum Pandectarum, ut legatur negative, hoc modo: *Scientibus non obest.* Aliter erit incongruus sensus: alioquin non tantum ignorantibus obest, sed multo magis scientibus, quod falsum est: nam non potest etiam tolerari alius sensus ut dicat: sententiam inter alios dictam aliis quibusdam etiam scientibus obesse, id est, non tantum his inter quos res judicata est, sed etiam aliis scientibus nocere, et tamen separandi sunt ab aliis, qui judicio non interfuerint; et quæritur an noceat his res inter alios acta. In secunda parte distinctionis est alius labor propter errorem verborum. Summa hæc est: quibusdam condemnatis non nocere rem judicatam: quod aliquando evenire supra diximus in *l. ex contractu* 44. Nam condemnatio non nocet condemnato, qui postea se abstinuit bonis, quando obligatio descendebat ex contractu defuncti: vel etiam si quis susciperet personam non condemnati: sed nihil tale demonstratur in hac lege: nullum est verbum in sequentibus, ex quo possis colligere, condemnato quibusdam casibus condemnationem non nocere. Deinde inepta est distinctio, nisi una pars alteri adversetur. Prima distinctionis pars hæc sit: res inter alios judicata aliis quibusdam scientibus etiam obest: ergo altera debet esse hujusmodi: res inter alios judicata aliis quibusdam scientibus non obest: aliquando res inter alios judicata aliis etiam scientibus non obest: aliquando is scientibus obest contra quos nihil judicatum est.

Videamus quibus casibus res inter alios judicata etiam scientibus non noceat: duo sunt cohæredes debitoris: cum uno ex hæredibus actum est pro portione hæreditatis, et condemnatus est, an tenebitur alter cohæres pro condemnato, quod sciente eo, cohæres suus judicium acceperit ex contractu defuncti? non: nam si sciente cohærede, alter cohæres condemnatus sit, etiamsi scierit, integra est ei defensio adversus victorem cohæredis: nam ei, qui judicio non interfuit, licet scierit agi cum cohærede, integra est defensio in eum, qui vicit cohæredem: nec obstat ei, quod sciverit condemnatum cohæredem, quo etiam casu scienti non nocet res inter alios judicata. Idem erit si duo petitores sint: finge apud diversos judices duos egisse; unus victus est, nec appellavit: an hoc nocet alteri, qui ei judicio non interfuit, vel qui egit alio loco? minime: si duo fuerint actores, et unus victus sit, nec appellarit, hoc nihil præjudicat alteri, etiamsi scierit condemnatum alterum. Atque hoc casu res inter alios judicata, aliis etiam scientibus nihil obest. Hoc posteriore casu ponendum est eos fuisse cohæredes, ut docet Accurs. in *vers. Cur autem*: si duo rei credendi fuerint, quibus singulis debeatur in solidum, unius petitione tota solvitur obligatio, *l.* 2. *de duobus reis*; vel si duo fuerint rei debendi, qui singuli debeant solidum, et unus sit conventus, tota res deducta intelligitur in judicium, si cum uno actum sit: cohæredes non sunt rei debendi, vel credendi, quia ipso jure obligationes inter eos tam activæ, quam passivæ sunt divisæ pro portionibus hæreditariis ex 12. tabul. Acquiescere in jure est non appellare, *l.* 4. *C. de procur.* Aliquando res inter alios judicata obest scientibus, aliis quibusdam ignorantibus nunquam obest. Hoc ita proponit, veluti si creditor experiri passus sit debitorem de proprietate pignoris. Restat ut doceat, rem inter alios judicatam, aliis quibusdam scientibus obesse, quamvis non sit contra eos judicatum. Accurs. legit, *veluti si debitor creditorem passus sit*, sed Florentiæ legitur: *veluti si creditor, de-*

bitorem. Et annotat Accurs. in verbo *creditor* secundum Pisanam, id est, Florentinam, legendum, *creditor*, et *debitorem*; sed potius esse, *debitor*, et *creditorem*: et secundum eam est gloss. verum probanda scriptura Florentina, quam probant Basilica, in quibus ita est: si creditor experiri passus sit debitorem de proprietate pignoris. Si creditore interveniente, debitor egerit de dominio rei pignori datæ, et victus fuerit, ea res nocet creditori: scienti tantum creditori nocet, re judicata inter alium et debitorem. Confirmatur *l.* 4. §. *alio*, *de appell.* quod paulo post ait in hac lege, eum qui causam egit, vel defendit, dominum fuisse *l. cum et sortis*, §. *ult. de pignor. act.* qualis creditor non est: debitor is est, qui egit de proprietate pignoris sciente creditore; et hoc casu si contrariam sententiam debitor acceperit, eam rem creditori nocere: ei dicitur de ea re actio competere qui superat omnes. Debitor a creditore superatur in persecutione pignoris, *l.* 2. *C. si unus ex pluribus hæredib. cred.* actio hypothecaria est in rem, *l. pignoris persecutio*, *de pign.* nec personam obligat, *l.* 2. *C. de pign.* Et prior et potior est actio de pignore. Creditor superat debitorem in persecutione rei pignoratæ, quoad sibi omnis pecunia persoluta sit. Ita merito de re dotali competit actio, deinde uxori, et similiter de re empta et accepta, primum actio emptori competit, non venditori, quia in ea re persequenda superior est emptor venditore. Si ergo creditor debitorem passus sit experiri de dominio rei, quam pignori dedit, id est, agere, vel defendere: nam experiri in jure est verbum commune actoris et rei. Victo debitore res judicata etiam nocet creditori, quia eo sciente, lis acta et judicata est. Atque ita propter scientiam obest persecutio rei judicatæ. Et ea ratione poterit creditor ab ea sententia appellare, *l.* 4. §. *alio*, *de appell.* non tantum appellat, qui condemnatus est, sed et is cujus interest. Scire dicitur is, qui videt et patitur, etiamsi taceat; imo etiamsi vellet: hæc enim scientia index est voluntatis. Duo sunt videre et pati, per quæ scientes et experientes rerum sumus. Si absente et ignorante creditore, debitor egit de dominio rei, quam creditori pignori dedit, et succubuerit, tum ei res judicata nihil nocet in *l.* 3. *sup. de pign.* Debitor, qui rem pignori datam suam esse dicebat, superatus est absente creditore: creditori salva est actio Serviana, si modo probarit eo tempore, quo pignus contrahebatur, eam rem in bonis debitoris fuisse, *l. si mater*, §. *ult. de except. rei judic.* Si debitor petierit a possessore rem quam dederat pignori creditori suo, nec causam obtinuerit, ait, salvam esse creditori actionem. Pigneratitia actio est repetitio pignoris, quæ competit debitori soluta pecunia; aliquando est actio hypothecaria. Distinguendum est ex *l. si mater*, §. *ult. l. judicatæ*, *de except. rei judic.* adjuncta *l.* 3. §. *ult. de pign.* Aut debitor rem pignori obligavit ante sententiam, aut post sententiam. Si pignus præcesserit sententiam, qua pronuntiatum est rem debitoris non esse, creditori ignoranti salvum est pignus, salva est hypothecaria. Sed quid si sententia præcesserit pignus? Finge: quidam egit de proprietate certa rei, et victus est, forte per injuriam judicis, deinde eam rem pignori obligavit, quæritur an creditori agenti hypothecaria obsit exceptio rei judicatæ: et hoc casu obest, ne plus habeat creditor, quam habebat debitor, qui pignus dedit. Dices: debitor est condemnatus per injuriam judicis, et possessor, idemque victor nullum jus, nullam propriam actionem habet, quia vicit per injuriam judicis. Ac præterea iniqua sententia possessori, eidemque victori non præbet ullam actionem, sed retentionem tantum: an igitur, quia is, qui vicit, nullam actionem habet, creditori licebit auferre jus pignoris? minime: quia non considerandum est quid juris in re victor: sed quid debitor habuerit, et quemadmodum ex ea dem causa agens debitor repelletur exceptione rei judicatæ, ita creditor, qui postea ab eo causam habuit. Inde interpretes efficiunt, res judicatas eos tenere, qui postea a victis causam habere cœperunt, non protinus, qui a victis causam habuere ante rem judicatam. Sciendum vero illud est, si socer, vel uxor egerit de dominio rei quam dedit, an dotem, sciente marito, cui priori quasi superiori in causa dotis de ea re actio, vel defensio competebat, qui cum agere nollet, socerum agere passus est: vel uxorem: Si res judicata est, nocebit etiam marito. Tertium, si venditor egerit de proprietata rei venditæ et traditæ, sciente emptore, cujus in ea re causa erat prior; sed noluit ipse prius experiri, et passus est experiri venditorem, res judicata nocebit scienti emptori, quæ non noceret ignoranti. Quare si libertus de statu suo causam egerit cum extraneo, qui contendebat eum esse servum, aut suum libertum, sciente suo patrono, qui potuisset eam causam agendam suscipere: patronus enim fuisset prælatus liberto: propter scientiam rei judicatæ, scientia nocebit patrono. Quæritur cur his quatuor casibus res judicata noceat scientibus, et duobus casibus non noceat scientibus: qui supra propositi sunt. Ratio differentiæ hæc est, quia his quatuor casibus sequentem agere patitur, cui ipse potuisset præferri in agendo: prohibere enim ab agendo potuit, et ipse causam agere, quod cum non fecerit, et sequentem agere passus sit, videtur voluntate ejus de jure etiam, quod ipse habuit ex persona judicantis, judicatum, veluti de jure empti, jure

patronatus, pignoratitiæ dotis. Superioribus autem duobus casibus quibus res non nocet scientibus, cohæres cohæredem prohibere non potuit ab agendo: fuit enim utriusque cohæredis par causa, nec potior est alter altero. Scientia mihi nocet cum agentes prohibere potui: non nocet si prohibere non potui. Idemque quod in cohæredibus dixit, obtinet in duobus fundi petitoribus, quorum unusquisque pro se suo jure nititur. Finge: tu possides fundum, eum a te vindicat Titius: ego etiam vindico meo jure, quod habeo aliunde, quam ex persona Titii. Res judicatur contra Titium: non mihi nocet, quia non potui Titium prohibere. In hac lege tres ponuntur casus, quibus etiam scienti non nocet sententia inter alios dicta, et quatuor quibus nocet. Quidam possunt addi casus, quibus sententia inter alios dicta etiam ignorantibus præjudicat, ut in *l. a sententia*, *l. si perlusorio, de appell. l.* 15. §. *ult. et l. seq. l. si suspecta*, *de inoffic. test.* Alias sententia inter alios dicta ignorantibus, vel scientibus non nocet: alias sententia inter alios dicta scientibus et ingnorantibus nocet, *l. qui repudiantis*, §. *ult. et l. seq. et l. si suspecta*, *de inoff. test. l. si servus plurium*, §. 1. *et* §. *pen. de l. g.* 1. *l. a sententia*, *d. l. perlusorio.* Et pertinet huc *l.* 3. *de pign.* Finge: de hæreditate lis acta est inter hæredem scriptum et legitimum. Ab hærede scripto erant relicta legata. Res judicata est contra hæredem scriptum, vel quod diceretur ruptum testamentum, vel irritum, vel injustum, vel inofficiosum. Nesciebant legatarii certum de jure testamenti, et tamen res judicata contra hæredem scriptum præjudicabit legatariis, et libertatibus, *d. l.* 3. in qua constituitur differentia inter creditores pignoratitios, et legatarios: Finge: hæres scriptus rem inventam in hæreditate pignori dedit: deinde victus est a possessore hæreditatis: an sententia contra debitorem dicta nocebit ignoranti creditori? minime: et ita sententia dicta contra hæredem scriptum non nocet creditori pignoratitio ignoranti, legatario nocet ignoranti. Ubi non est hæres scriptus, ibi non valent legata: nam aliter legata non valent, quam si testamentum ratum esse constet: pignus valet si ab initio recte sit acceptum: dante pignus hærede scripto, qui jure erat hæres; etiamsi testamentum sit rescissum sententia judicis, quia ex testamento pignus non pendet: et fieri potest, ut recte contractum fuerit, id est, ut fuerit hæres scriptus victus per injuriam judicis, vel litem ab initio male instituerit: nam causæ bonæ nonnunquam est mala instantia, et ex mala instantia bonæ causæ sequitur sæpe, ut res amittatur. Itaque injuria facta hæredi scripto non nocet creditori hypothecario ignoranti, legatario nocet, servo manumisso nocet: nam legata sunt appendices institutionis. Pignus non est appendix testamenti: et ita sententia dicta inter alios nocet ignorantibus. Excipiuntur tantum duo casus, scilicet si hæres scriptus colluserit cum hærede legitimo, et ita se vinci passus sit: nam hoc casu sententia dicta contra scriptum hæredem non nocet legatariis. Item si hæres scriptus victus sit non causa cognita, sed ex edicto peremptorio, non respondente hærede scripto: nam hoc etiam casu res judicata contra hæredem scriptum nocet legatariis; et prior est ex constitutione Divi Pii. Posterior est ex const. Divorum Fratrum. Opus fuit constitutionibus, quia summo jure si testamentum corruat, corruent et legata. Inter eos casus tamen est aliqua differentia: nam priore casu si collusit, legatarii a sententia dicta contra hæredem scriptum possunt appellare quia eorum maxime interest non pronuntiari secundum legitimum hæredem; et si suspicantur hæredem scriptum, causam non ex fide agere, possunt liti adesse, et allegationibus uti, et testes producere, *d. l. si suspecta*. Et omnino verum est, omnem cujus interest non ita pronuntiari, posse appellare, etiamsi non egerit: omnem etiam cujus interest, liti alienæ adesse posse. Et hæc est ratio *Novellæ de litigiosis.* Si res litigiosa legetur, valet legatum, et potest legatarius liti adesse, quamvis institutæ inter alias personas. Posteriore casu si hæres scriptus, ex eremodicio condemnatus sit, legatariis non licet appellare, liceret adesse liti, quia appellationi locus non est, quando sententia dicitur ex edicto peremptorio, *l.* 1. *Cod. quor. appell. non recip. l. et post*, §. *ult. de jud.* Unde possumus ita constituere: quoties non potest appellare, qui victus est, nec posse etiam eos quorum interest: et generaliter verum est litem extingui, nec posse reviviscere dicta sententia ex edicto peremptorio, vel remedio appellationis, vel restitutionis in integrum. Præterea priore casu, id est, si collusum sit cum legatariis, datur actio in hæredem scriptum, qui perinde tenetur, ac si vicisset. Posteriore casu actio datur in hæredem legitimum, ut in *l. si perlusorio*, *in fin. de appellat.* nam hæres scriptus caret dolo: abfuit quidem judicio, et contumax fuit: sed hoc non egit in fraudem legatariorum, itaque non tenetur legatorum nomine; sed is ad quem pervenit hæreditas, non tam jure, quam propter contumaciam adversarii: at utroque casu sententia dicta inter hæredem legitimum et scriptum jus non facit: priore casu quia collusio est, non justum certamen: et ideo non nocet omnibus; sed ei tantum qui egit: posterior sententia non facit jus, quia judex, qui dicit sententiam secundum legitimum hæredem, non respondente scripto, non videtur pronuntiasse de jure testamenti: cujus rei argumentum est in *l. si*

ideo, *de evict.* Emptor victus est ex contumacia: an committitur stipulatio de evictione? minime: quia victus videtur magis, quod abfuerit, quam quod malam causam habuerit. Sic etiam si hæres victus est propter suam contumaciam, non ideo sequitur eum malam causam habuisse. Et merito hoc casu sententia jus non facit: nam si jus faceret, noceret omnibus causam habentibus ex testamento. Sententia facit jus non tantum quantum attinet ad personas litigatorum, sed quantum ad personas aliorum, quibus receptum est rem inter alios judicatam posse nocere. Sententia pro veritate accipitur, et jus facit: ingenuus est quem pronuntiatum est ingenuum esse, sicut et patronus, *l. si juravero*, *de jure patron. l.* 3. *de lib. agnosc.* Ab hac regula duo casus sunt excipiendi, si collusum sit, et judicatum propter contumaciam. Notandum his etiam duobus casibus, nec scientibus etiam sententiam nocere legatariis: si creditor debitorem agere passus sit de proprietate pignoris, et ideo sciret: nocet quidem res judicata regulariter propter scientiam, sed excipiendi sunt hi duo casus, scilicet si collusum fit, vel si debitor superatus sit ex edicto peremptorio, *l. Præses*, *C. de pign.* quæ intelligenda est de creditore sciente: nam si ignoravit creditor debitorem agere, res judicata ei non nocet ullo casu, ne dum his duobus tantum casibus. Ergo res judicata inter hæredem scriptum et legitimum, exceptis his duobus casibus, nocet etiam legatariis ignorantibus, vel manumissis; etiamsi hæres scriptus victus sit per injuriam judicis, *d. l.* 3. Injuria facta hæredi scripto nocet legatariis et manumissis: nam duo tantum illi casus excipiuntur, quibus non nocet ex constitutionibus, non hic tertius casus. Ergo si per injuriam hæres scriptus victus sit, perimuntur legata et libertates. Obstat *l. si servus plurium* 50. §. 1. *de legat.* 1. In quo §. proponuntur illi duo casus, quibus res judicata contra hæredem scriptum, non nocet legatariis, vel quia collusorie egit hæres scriptus: vel si ex contumacia damnatus sit. Quærit, quid si per injuriam judicis victus sit hæres scriptus, an victoria legitimi hæredis nocebit legatariis? Et subjicit, *injuria facta hæredi scripto non nocebit legatariis*, *ut et Sabinus significat.* Subest vitium illo loco, et abundat negatio, quia excipiendi hoc modo essent tres casus. Duo priores casus excipiuntur constitutionibus; tertius non est exceptus ulla constitutione, nec sufficit ad eum excipiendum auctoritas Sabini; quinimo hoc tertio casu est magis necessaria constitutio, quæ eum excipiat, quam superiores duos casus. Dicendum est igitur: injuria facta hæredi scripto nocet legatariis, si tamen res judicata sit inter hæredem scriptum; quibus verbis opponit exceptionem ad id quod Sabinus scripserat quando lis acta est inter hæredem scriptum et legitimum: nam subjicit, idem non esse dicendum si lis acta sit inter hæredem scriptum et substitutum: quia legata ab instituto relicta, a substituto repetita videntur. Itaque res contra institutum judicata inter eum et substitutum per injuriam judicis, non nocet legatariis: sed judicata inter eum et legitimum hæredem etiam per injuriam judicis, nocet legatariis.

Obstat *l.* 1. *de except. rei judic.* Proponit hanc regulam: rem inter alios judicatam aliis præjudicium non facere: et colligit, ex testamento, ubi data est libertas vel legatum, agi posse, licet ruptum, vel irritum, vel injustum dicatur testamentum, et sententiam dictam contra hæredem scriptum non nocere manumisso. Si testamentum dicatur ruptum, potest agi de libertate, vel legato. Et ideo sententia lata contra hæredem scriptum non nocet legatariis: sed negandum est, ut animadvertit Accurs. in *l. Papinianus*, §. *ult. de inoff. testam.* fuisse certatum de hæreditate. Sed species hoc modo ponenda est, legatarium egisse de legato, non hæredem scriptum de hæreditate, et victum fuisse, quod diceretur testamentum ruptum, vel irritum, vel injustum: an sententia dicta contra legatarium nocet manumissis? minime, quia testamentum salvum manet: nec ideo quod unus legatarius ceciderit legato, ut in *l.* 8. § *ult. de cond. instit.* Item jure aliquo si victus esset hæres scriptus, quod diceretur inofficiosum testamentum, legata et libertates relictæ cum testamento corruebant: hodie institutio tantum hæredis corruit, legata salva manent legatariis: victo hærede scripto ex causa rupti, irriti, vel injusti testamenti, cetera infirmantur, victo hærede. Ex causa inofficiosi testamenti institutio tantum corruit, cetera firma manent.

Obstat *l. statuliberi* 29. §. *Quintus Mucius*, *de statulib.* Relicta est libertas, si hæredi 20. dederit: est statuliber: deinde post mortem testatoris lis acta est de hæreditate inter hæredem scriptum et legitimum, et vicit legitimus: an sententia dicta contra hæredem scriptum nocet statulibertati? minime: quia dando 20. hæredi legitimo, qui vicit, perveniet ad libertatem: in ea specie, id est, in eo genere conditionis, hoc receptum est ex l. 12. tab. conditionem illam, si hæredi 20. dederit, posse impleri in personam emptoris, ut docet Ulpian. in Fragm. tit. 2. cur ergo non implebitur conditio in personam hæredis legitimi? et generaliter hæc conditio potest impleri in omnem personam, modo ad eos pervenerit dominium servi, *l. si statulibera*, §. *statuliber*, *de statulib.*

Ad L. ult.

Hæc lex est de usuris rei judicatæ, et est sumpta

ex libris Scævolæ, qui quæ in Digestis scripsit, solet in responsis iisdem verbis scribere, ut constat ex *l. negotiorum, de appell.* negotiorum gestor conventus est actione negotiorum gestorum, vel curator utili actione negotiorum gestorum, vel tutor tutelæ actione, et condemnatus est. Post condemnationem appellavit bona fide non morandi, aut protrahendi negotii causa; sed quod existimarit se inique condemnatum: deinde apud judicem, qui de appellatione cognoscebat, negotium diu tractum est quæritur, appellatione injusta dicta, an medii temporis pecuniæ principaliter in sententiam deductæ usuræ debeantur, quo tardius judicatum sit. Et Scævola rescripsit, usuras utili actione peti posse in hoc casu: nec enim ultra speciem hanc hoc responsum porrigi debet. Colligi videtur, appellatione interposita, et injusta dicta, usuras rei judicatæ retro non post tempora secundæ pronuntiatis deberi.

Obstat *l. 4. C. depos. et l. in bonæ fidei, de usur.* quæ ostendunt, usuras non deberi, quæ in condemnationem non deductæ sunt. Obstat *l. 2. C. de usur. rei judic.* quæ dit, appellatione injusta pronunciata non deberi usuras retrorsum, sed post tempora judicati secundi, quo pronuntiatum est injustam esse appellationem. Et ea tempora quatuor mensium connumerari, non retro a priori sententia, sed a posteriori sententia, qua prior confirmata est. Quod negat Scævola hoc loco. Primum est constituendum, per appellationem extingui judicatum, non suspendi, adeo ut condemnatus, qui appellavit, non videatur condemnatus, *l. 1. §. ult. ad Turpill.* qua ratione fit, ut si prior sententia justa pronuntiata sit, appellatio injusta, hodie videatur reus condemnari, non retro, *l. furti, §. 1. de his qui not. infam.* famosus est furti judicio condemnatus: quod si postquam appellarit, non exequatur appellationem, et labantur tempora appellationis exercendæ, hoc casu retro famosus intelligitur. Quod tamen si exequatur causam appellationis, et injusta judicetur appellatio, non intelligitur retro infamis, sed hodie; quia prior sententia confirmata fuit, et consequenter usuræ rei judicatæ ab eo retro non debentur, sed post tempora secundi judicati: nam si retro non intelligitur judicatum, nec retro possunt esse usuræ judicati *d. l. 2. C. de usur. rei judic.* Sed hoc ita procedit si bona fide appellarit, et egerit causam: hoc enim casu retrorsum non præstabuntur usuræ rei judicatæ, sed post quatuor menses connumerandos a secundo judicato. Finge: bona quidem fide appellavit intio, non frustandi causa, sed postea per eum factum est, quo tardius judicaretur, dum tergiversatur, et protrahit moras: an hoc casu propterea quod traxit ipse negotium, fecitque ut tardius judicaretur, debeat usuras medii temporis? Et Scævola respondet deberi usuras ex eo tempore, quo tergiversari cœpit, et trahere negotium, licet usuræ non sint in condemnationem deductæ, et eas usuras peti posse non directa actione ex causa judicati prioris; sed utili actione judicati retro medii temporis, quod fuit ante posteriorem sententiam, quia equum est, ut ei sua tergiversatio noceat, et ne lucrum faciat ex cunctatione sua: et ideo præstabit interusurium medii temporis, ex quo cœpit mala fide versari: et ait, quo tardius judicatum sit, ut demonstret ex eo tempore deberi usuras, quo is qui appellavit, moram judici attulit. Et ita in *l. lecta, ff. de reb. credit. quo tardius pecunia data sit.* Ex quo apparet, dolo ejus, qui appellavit judicii tarditatem contigisse: alioquin non debet usuras medii temporis, id est, se bona fide causam egisse, *d. l. 2. C. de usur. rei judic.* Possumus enim bona fide appellasse, et postea traxisse negotium. Quod si ab initio mala fide appellavit, consequens est ut usuræ retro debeantur post tempora primi judicati, convictus scilicet et confessus, quia moratoria appellatio non videtur extinguere primum judicatum, nec recipi debuit. Et ideo post tempora rei judicatæ currunt usuræ primi judicati, ut demonstrat *l. tutor, §. 1. de usur.* Tutor condemnatus est, et appellavit mala fide: si judex, qui de appellatione cognoscit, animadverterit eum morandi causa appellasse, de usuris medii temporis eum condemnabit. Potest judex enim de usuris medii temporis damnare, sed etsi eum non condemnaverit, citra condemnationem debebuntur usuræ medii temporis post tempora prioris judicati. Nec obstat quod dicitur, in bonæ fidei judiciis usuras non venire nisi in condemnationem deductæ sint, *l. in bonæ fidei, C. de usur. l. 4. C. depos.* nam ibi agitur de usuris, quæ veniunt ex mora in contractibus bonæ fidei: hæ veniunt officio judicis, non ipso jure: et ideo si judex in condemnatione earum non habuerit rationem, non debentur, *l. centum Capuæ, sup. de eo: quod certo loco.* At usuræ rei judicatæ debentur ipso jure, et ex natura judicati, *l. ult. C. de usur. rei judicatæ*: et ideo non est necessaria condemnatio in usuras post tempora judicati, vel si de his fiat condemnatio ex abundanti, non est necesse certam exprimere quantitatem; quamquam alias certa exprimi debeat quantitas, ut in usuris bonæ fidei contractus, *l. de sentent. quæ sine certa quantitate.* Usuræ rei judicatæ ipso jure veniunt post tempora secundi judicati, si is, qui appellavit bona fide litem peregit. Sed si mala fide appellarit; vel dolo malo protraxerit litem appellatione bona fide interposita, debebuntur retro usuræ post tempora primi judicati, ex quo constiterit reum tergiversari cœpisse. Is qui vicit contestari debet moram tarditatis, quam is, qui appel-

lavit adfert judicio, *l.* 1. *C. Theod. de usur. rei judic.* Et ex illa contestatione retro current usuræ ante secundum judicatum. Fuere olim usuræ rei judicatæ duæ centesimæ in litibus privatorum, in fiscalibus centesimæ tantum, *l.* 1. *C. de usur. rei judic.* quæ est accipienda de fisco, et legendum est, procuratoribus hæreditatis fisci, in inscriptione. Erant procuratores universales, ut procurator hæreditatum, et vicesimæ hæreditatum, et procurator stationis hæreditatum. Hodie in omnibus causis sunt centesimæ tantum post tempora judicati, quæ sunt immunia ab usuris rei judicatæ.

JACOBI CUJACII J. C.

COMMENTARIUS.

Ad Tit. Digestorum de usuris, et fruct. etc.

Titulus quem explicaturus sum multis partibus constare videtur, cum sit inscriptus, de usuris, et fructibus, et causis, et omnibus accessionibus, et mora. Sed brevior est in Indice titulorum præposito Pand. Flor. nempe de usuris, et omnibus accessionibus, et mora: et hæc brevitas nescio quo modo demonstrat apertius duas tantum esse hujus tituli partes summas: unam esse de accessionibus, alteram de mora. De accessionibus autem in judicium veniunt quædam. Superiores libri sunt de rebus, quæ principaliter veniunt in judicium in rem, vel in personam. Post igitur tractatum de rebus, quæ principaliter in judicium veniunt, apte datur titulus de rebus, quæ accessionis vice in judicium veniunt. Et licet plerumque harum accessionum ratio habeatur ex mora, adnectitur etiam altera pars de mora. Accessionis verum latissime patet: complectitur enim ejus rei, quæ in judicium venit, cujusve nomine actio, petitio, persecutio est, appendices, sequelas, consequentias omnes, ut usuras, quæ quantitatum accessiones sunt, et fructus, atque prædiorum rusticorum, et pecorum accessiones. Sunt et mercedes, sive pensiones, quæ prædiorum urbanorum, jumentorum, navium, et similium accessiones sunt. Complectitur etiam accessionis nomen res, quæ sunt vel in rebus ipsis, ut qualitates prædiorum, vel hominum, veluti bonitas, salubritas, libertas, immunitas, statulibertas, et hoc est quod dicitur, statuliberum alienari cum sua causa, salva statulibertate, salva spe libertatis, *l.* 2. *de Statulib.* Fundum alienari cum sua causa, id est, salvo jure pignoris, *l. alienatio, infra de contrah. empt.* et usucapi cum sua causa, quia usucapio, etsi dominium mutat, non tamen mutat causam, quæ rei, sive dominio hæret, ut puta hypothecam non mutat, *l.* 1. §. *cum prædium, supra de pignor.* vel etiam causæ manant a rebus ipsis, ut partus ab ancilla; vel manant causæ ab aliis rerum accessionibus, ut fœtus primus est fructus pecoris. Qui autem est ex fœtu primo fœtus secundus, causa est, non fructus: si causa, et accessio: sed accessio rei principalis, cujus nomine principaliter agitur vel actio competit, aut petitio, aut persecutio, quia accessio accessioni non est accessio, nisi scilicet uno tantum respectu, quia utraque eidem rei accedit. Potest idem fœtus primus accipi pro re principali quidem, et tunc fœtus secundus ejus sane fuerit accessio. Sed si fœtus primus accipiatur pro accessione, non est et fœtus secundus accessio, nisi quia uterque eidem accedit pecori, et ita usuram si renovaveris, id est, si in sortem usuram redegeris, quod fit stipulatione usurarum, quæ jam debentur, et cesserunt transfusæ in aliam quasi sortis stipulationem, tunc quidem fuerit usura, sed primæ quæ in sortem est redacta, accessio: sed si usuram non renovaveris, si in sortem usuram non redegeris, id est, si eam non acceperis pro re principali, non erit usura; sed primæ usuræ, usura, primæ usuræ accessio, nisi illo tantum respectu; quia utraque eidem accedit quantitati, et fœtum aptius quodammodo appellamus fetum secundum, *l. equis* 8. *hic.* ita usuram usuræ Lucianus, usuram secundam in eo dialogo, qui inscribitur ἡ βίων πρᾶσις vitarum auctio. Ubi etiam facere Lucianus non dedecere Philosophum ait pecuniam fœnori occupare, quinimo decorum videri, cum sit ejusdem λογίζεσθαι, quod ait esse fœneratorem, et συλλογίζεσθαι, quod est Philosophorum; cum et inde Philosophi hoc uti soleant Syllogismo: si usuram primam acceperit, et secundam acceperit: at qui accepit usuram primam, accipiet igitur et secundam. Sequitur ex alio vi ipsa. Sed hodie non est usura secunda, nec si in sortem sit redacta usura prima, quia hoc leges vetant, nec ullo modo usuræ usura debeatur, vel exigatur, *l. ult. C. de usur. l. si non sortem* 26. §. *supra duplum, supra de condit. indeb.* fœtum secundum esse satis apparet. Sed pergamus ad reliqua. At accessionibus etiam adnumerantur alluviones fluminum, si quid puta, fundo petito annis alluat, consolidationes, ut si ususfructus redierit ad proprietatem, et fructuum acquisitiones: ut si servus, de quo agitur, hæreditatem, vel legatum, vel quid aliud acquisierit: hæ sunt species accessionum, quarum præcipuæ designantur hoc tit. pleniori, his verbis: *De usuris, et fructibus, et causis, et omnibus accessionibus.* Est hic titulus de usuris nauticis, et ita nominatim Justinianus in constitutione græca de veteri jure enucleando, ait, hunc titulum esse περὶ τόκων ἐγγείων, id

est, de usuris mediterraneis. Quo sensu etiam in lege Rhodia, cap. 16. et 18. quæ extat: et lege Nautica ei adjuncta, cap. 15. dicuntur ἔγγεια; sed ita scribendum est, ut dixi, non ut vulgo circumfertur, per v. ἔγγουα χρήματα, pecuniæ mediterraneæ, non nauticæ: additur, esse ἀκίνδυνα, recte, et ait creditorem, mediterraneæ pecuniæ periculum non suscipere: quæ igitur sunt mediterraneæ, sunt periculo debitoris: nauticæ sunt periculo creditoris: et ita etiam Julio Polluci 8. creditum aliud dicitur ἔγγειον, et ita scribendum id est, mediterraneum: aliud nauticum. Sed quid sit usura definiendum. An est usura fœnus sortis, ut est in *l. pecuniæ* 9. §. 1. *hoc titul.* minime, usura enim latius patet, quam fœnus. Fœnus exercetur propter lucrum, et ducitur, curritque statim a prima numeratione pecuniæ. Usura non currit ut fœnus statim, sed a mora demum, vel tardiori solutione. Non ut sit in lucro, sed ut creditor non sit in damno propter moram, vel tardius illatam pecuniam, *l. cum quidam* 17. §. *si pupillo, et* §. *ex locato, h. t.* Item fœnus est ad sortem tantum creditam additamentum ex conventione; usura est ad sortem, quæ debetur, cujusve positio est quacumque ex causa, accessio ex conventione, vel officio judicis. Fœnus est tantum se obligatione, usura est, vel ex obligatione, vel ex officio judicis, *l. deducta* 58. *infr. ad Trebell.* et dicitur etiam usura a latinis impendium, ut Varro docuit: et ea significatione Cicero in Bruto: *Seremus aliquid tanquam in inculto et derelicto solo, quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus, etc.* Impendiis augetur sors, id est, usuris. Ex usu usura dicta, ut idem Varro ait: inde in *d. l.* §. *ante diem usuræ propter usum medii temporis deducta.* Sed quia in eo usus bifariam accipitur, quod fallit multos, explicandus est ille §. Finge: hæres rogatus est restituere hæreditatem post mortem suam, an cogitur distrahere res quasdam hæreditarias. an interim dum potitur hæreditate, cogitur ut hæres meliorem faciat rem fideicommissarii, distrahere res hæreditarias, et pecuniam ex venditione redactam fœnori occupare? non. Ideoque etiam post mortem hæredis fideicommissarius non potest petere pretium, quia ex pretio rerum redigi potuerunt usuræ propter usum medii temporis, id est: non imputabit hæredi, vel hæredi hæredis, quod non hæreditatem auxerit rebus, quæ distrahendæ videbantur: distracta etiam pecunia fœnori occupata exigitur propter usum medii temporis sortium, quæ ex venditione redigi poterant, usuræ non exigentur, quia non cogebatur hæres distrahere; caret igitur culpa. Item periculum mancipiorum, vel prædiorum non pertinet etiam ad hæredem rogatum restituere hæreditatem, si interim servi decesserint, vel si res quædam hæreditariæ perierint, hæres ejus rei rationem non reddet fideicommissario, non reddet quod periit suo fato; sed ait nihilominus usum, et casum rerum hæreditariarum minuere quadrantem quem deducit hæres semper in restituenda hæreditate. Ubi usus longe aliter accipitur, quam supra; et omnino ibi usus est casus, id est, quod in senatusconsulto de petitione hæreditatis deperditum et diminutum: deperditum est, quod periit suo fato, quod in rerum natura esse desiit, diminutum, quod usucaptum, *l. deperditum, sup. de petit. hæred.* Et ita illo loco casus est interitus rei; sed deperditio rei usus est, et diminutio rei, id est, usucapio. Et ita etiam accipitur usus in *l. nec utilem* 20. *sup. ex quib. caus. major.* Igitur ait lex si quid interim abscesserit bonis, vel usucapione, vel morte servorum, aut damno fatali, minui etiam pro rata quadrantem hæredis, minui denique fructus, et quadrantem hæredis, quia mortuo testatore amplior fuerit hæreditas. Hæc sententia ejus §. sortis autem nomen, quo usi sumus in definitione usuræ, si parum obscura sit licet reponere quantitatem. Sors est quantitas principalis, seu caput. Quantitas autem est quicquid pondere, numero, vel mensura constat, ut pecunia numerata, frumentum, vinum, oleum, argentum. A quantitatibus in jure nostro separari debent corpora: ad corpora non accedit usura, *l.* 3. §. *ult. sup.* Sed ad quantitatem corpora habent alias accessiones, ut prædia rustica fructus, et heic definiendum esset quid sint fructus: sed promisi ante explicare, quos ex obligatione sit fœnori. Dixit fœnus esse obligatione: quæro ex qua obligatione? videtur esse ex obligatione locati conducti, quia creditor pecuniam dat fœnori, ut debitor ea utatur: imo et locare pecuniam, qui dat, qui vero accepit conducere videtur, omnia conductis coemit obsonia nummis, ut ait Horat. conductis nummis, id est, fœnori sumptis Idem paulo post usuras vocat, mercedes. *Quinas hic capiti mercedes exsecat.* Capiti, id est sorti, quinas, id est, centesimas, nec contentus est singulis centesimis. Et ita Pomponius Pistoribus apud Nonium: *Quæ tuleram mecum millia decem victoriatum græca mercede illico curavi, ut occuparem,* id est, græca usura; et ita in libris nostris sumitur reditus. Reditus proprie est, qui redigitur ex prædii locatione, *l. fundi, de usufr. leg. l. liberto, in princ. de ann. legat. l. pen.* §. *insulam, de leg.* 2. ita reditus pecuniæ est, quem fœnus quasi locatio adfert, *l. Titius, de præscript. verb.* Verum enimvero fœnus non est locatio conductio: earum tantum rerum contrahitur locatio, quarum est usus pecuniæ: est abusus non usus, et ceterarum rerum, quæ pondere, numero, vel mensura constant, con-

tracta locatione redditur res eadem, fœnore contracto non item.

Quid igitur, an fœnus est mutuum? non: nam mutuum sui natura mercedem non recipit, nec commodatum, verius est duplicem contractum intervenire, mutui, et fœnoris, et mutuum datione pecuniæ, fœnus stipulatione contrahi: nec enim aliter creditæ pecuniæ usura debetur, quam si deducta sit in stipulationem, *d. l. Titius*: mora debetur officio judicis, ex pacto, non debetur nisi certis casibus, ut pecuniæ nauticæ, pecuniæ publicæ, pecuniæ mensæ argentariæ: fœnus contrahitur etiam pacto, scilicet earum rerum quæ mensura constant, vini, olei, frumenti, *l. 12. C. de usur.* Alioqui fœnus non contrahitur citra stipulationem. Est igitur fœnus ex obligatione verborum. Fructus autem definitio: quam quæsivi ante, hæc est: fructus sunt fruges, ut quæcunque nascuntur e terra, vite, arboreque. Separo fruges a terra natas, vite, arboreque: nam fruges sunt, quæ manu serantur quotannis, id est, frumenta, legumina, poma; uvæ, herbæ non sunt fruges, sed fructus; manu sata, sunt fructus, qui ab interpretibus dicuntur industriales, terra nata; sic vocantur in Leg. Licinia, sunt fructus naturales. Itaque ea definitio fructus complectitur duo fructuum genera, *l. fructus hic.* Sed addi iis convenit etiam tertium genus fructuum, et quicquid pecora ferunt, perfecta definitio, *l. in pecudum, inf. hic*: veluti lac, pilus, lana, fœtus primus. Sed et causam definiamus: causa est ejus rei, quæ petitur, qualitas et utilitas omnis, quæ circa eam est. Exempli gratia, si integra, res sit judicii accepti tempore, et deterior reddatur; non redditur cum sua causa, id est, cum causa in qua fuit judicii accipiendi tempore: ideo necesse eam rem tradi, et ante litem estimari, *l. si post acceptum, de rei vindic. l. Julianus, §. quantum autem, sup. ad exhib.* Causis etiam adnumeratur partus, *l. 8.* Partus enim non est fructus: potest quidem homo homini esse accessio, ut vicarius servus ordinario servo est accessio quia est peculiaris, peculium autem est accessio servi, *l. justissime, de ædilit. edict.* sed homo hominis fructus esse non potest, quia ut est in *d. l. in pecudum* (quæ ratio sumpta a Stoicis, ut ibi demonstrabo) absurdum, hominem esse in fructu, cujus causa omnes fructus comparati. Adnumeratur etiam causis fœtus secundus, quia fœtus primus est fructus fructus autem fructus non est, *l. videamus 38. inf. hoc tit.* Et ideo fœtus secundus est causa, non fructus, fructus sunt comparati, ut consumantur, non ut ex se alios fructus gignant, qua ratione etiam usura non est fructus, *l. usura, inf. de verbor. significat.* Ita pecunia non comparatur, ut gignat pecuniam, nec potest. Et multo minus est usura usuræ.

Et generaliter accessionis accessio non est, nisi quatenus utraque eidem accedit substantiæ: causis etiam annumeramus acquisitiones servorum, *l. propterea, sup. de re jud.* et generaliter omnia quæcunque habiturus, vel sequuturus erat actor, si ei res in tempore fuisset reddita. Et recte Accurs. in *l. qui restituere, de rei vindicat.* omnem causam interpretatur, omnem utilitatem, quod confirmant *l. 1. §. non solum, inf. de vi et vi arm.* Quinimo et fructus, qui percipiuntur post litem contestatam . . . . . . *Deest folium.* Quanti ea res non pœnalis, nec usurariæ; nam hæc etiam non committitur ante interpellationem, commissa extinguitur et perimitur oblatione postea facta, *l. cum quærebatur, §. proinde, et l. 15. judicat. solvi.* Hic igitur dies facit quidem, ut committatur stipulatio pœnalis, vel usuraria; sed dies non facit, ut videatur quis esse in mora. Dies non interpellat pro homine; si interpellat, et moram facit; atqui moram non facit: ergo nec interpellat pro homine. tarditas ergo sola non respondentis ad diem non est mora; sed tarditas non respondentis ad interpellationem est mora: et præterea ea definitio complectitur tantum moram debitoris, sed est etiam quædam mora creditoris. Sicut moram facit debitor in dando, si interpellatus nolit dare: ita moram facit creditor in accipiendo, si oblatam pecuniam nolit accipere. Et mora moram eludit, ut si prius debitor moratus sit in dando, deinde offerat, et moretur creditor in accipiendo, corrigitur prior mora et in mora retinetur solus creditor: moram igitur nos sic definiamus. Mora est injusta tarditas ejus, qui opportune interpellatus de re, aut pecunia, cujus nomine in eum actio est, non satisfacit, vel quicquid etiam opportune offertur, non accipit. Hæc definitio complectitur et debitoris et creditoris moram injustam, actionemque: et dixi injusta, injusta tarditas, quo verbo significatur mala fides: nam si rem solvere distulerit bona fide, non est mora. Et videnda est hic *l. 21.* quæ explicabitur cum aliquot sequentibus, simul cum *l. mora, inf.* ostendit *l. 21.* non esse moram nisi sit justa dilatio, procrastinatio. Potest quis ex justa causa differre solutionem, ut si adhibendos amicos requirat debitor interpellatus, vel *expediendi debiti.* Sic Flor. legitur, recte Græci. πρὸς εὐλύτωσιν τοῦ χρέους, *vel fidejussoribus rogandis*: id est, si debitor interpellatus amicos adhibendos requirat, ut pro se expediant nomen, pro se solvant, vel ut rogati a debitore fidejubeant, quoties scilicet postulatur satisdatio damni infecti, vel lega-

torum, vel rem pupilli salvam fore; quæ si confestim non exhibeatur, interpellanti creditori, mora contrahitur, sed cum optima ratione respirationem sibi aliquam debitor interpellatus dari postulat, ut per amicos quos adhibiturus est expediat nomen, vel satisdationem, non est mora, cum sit justa dilationis causa, idemque erit, si exceptio quædam allegetur adversus creditorem, si modo debitor hic agat bona mente, ut in l. quæ sequitur, si non simulet hoc fraudandi causa, id est, si bona fide rem differat, vel ratione exceptionis, vel alia ratione. Idem erit si debitor interpellatus subito in vinculis positus sit, vel captus sit ab hostibus, vel jussus sit Reipublicæ causa peregre proficisci, ut non potuerit defensionem suis amicis mandare, *l.* 23. id est, ut pro se explicaretur nomen, pro se solverent. Et ita Cicero 16. ad Atticum epist. 2. *non modo versura, Attice, verum etiam venditione, si ita res coget, nos vindicabis*, id est, nos defendes, extricabis nomine: hoc igitur casu etiam interpellatio non inducit moram, quia justa causa intercessit, et fuit impedimento: quoniam debitor non potuit parere interpellationi: idem est, ut demonstratur in *l.* 24. *in princ.* si debitor ad judicium provocet bona fide, cum interpellatur, dumque putat se habere justam causam litigandi; ut si interpellatus dicat: hodie constat de credito, hodie agamus: ego illum judicem fero. Hæc etiam dicitur actio non injusta. Ergo non est mora, *l.* 63. *infr. de regul. jur.* idem etiam est, si postulet arbitrum bona fide, qui excutiat rationes, et subducat ad verum, cum ignorat quantum debeat solvere, *l. si residuum* 5. *C. de distract. pignor.* ut ergo sit mora, omnino exigimus ut injusta dilatio sit, ut mala fide differat debitor rem solvere creditori interpellanti et admonenti. Exigit omnino definitio interpellationem, vel dilationem, quod demonstrat *l. mora inf.* Hic mora proprie est, quæ fit ex persona, sive in personam, id est, per interpellationem: at interdum mora etiam fit in re, non in persona, ut si non fit, qui interpelletur, qui conveniatur, admoneaturve, ut solvat, ut si quis sine hærede decesserit, si nondum ejus hæreditas: sit adita, si personæ nullæ sint, quæ interpellentur: in reipsa dicemus moram fieri, *l.* 23. §. *aliquando, et in re mora decerni solet*, sic legendum decerni a judice, qui optimus hujus rei arbiter, ut in *l. mora* 32. in re, id est, sine interpellatione, si non extet, qui conveniatur, id est interpelletur, sed hoc casu suadet *lex* 2. *tit. seq.* ut id ipsum creditor complectatur testatione, id est, ut palam testetur, aut testatione in scriptis comprehendat, se neminem invenire, quem possit interpellare. Hæc contestatio habetur pro interpellatione. Atque ita huic moræ, quæ fit in re, tacite inest interpellatio quædam: nam contestatio illa, licet non fiat in persona debitoris, cum fiat publice, pro interpellatione est. Igitur in definitione intelligendum intervenire interpellationem, vel quasi interpellationem. Fit etiam mora in re, si quis rem alienam rapuerit, vel subripuerit, vel si pecus alienum abegerit, non enim necesse est interpellare, res ipsa moratorem facit, et plusquam moratorem, ut ait *l. pen. inf. de vi et vi arm.* quia si mala ratione rem nanciscitur, odio hoc dignus est, quia mala ratione rem alienam, et mala fide nanciscitur; et inter plusquam frustrator, seu morator esse dicitur: morari est trahere diem ex die, eludere, ludificari creditorem. Hic non tantum moratur; sed et rem alienam quam malo more abstulit, retinet: ideo merito in hoc statuendum rem ipsam satis per se eum quotidie, et in singula momenta flagitare, interpellare, admonere, *l. ult. sup. de cond. furt.* fit etiam mora in re generaliter minoribus 25. annis, si quid eis debeatur, quacumque ex causa: fit, inquam, minoribus mora in re sine interpellatione, sed hoc est introductum ex constitut. Severi favore minorum, ut videlicet superiore casu, ita favet hoc casu: facit quodammodo ut desciscamus a definitione moræ, *l. cum vero* 26. §. *apparet*, *inf. de fideicom. libertatib. l.* 3. *C. in quibus causis in integ. rest. non est necess. l. curabit*, 5. *C. de act. empt.* Et præterea hæc mora, quæ fit minoribus in re citra interpellationem, non est proprie mora, idque demonstrat *l. Titia* 34. §. 1. *de legat.* 2. legatorum usuræ debentur ex mora, et usuræ, quæ deberi cœperunt ex vera mora, id est ex interpellatione, perpetuo debentur, ducuntur, currunt; at usuræ, quæ debentur minoribus 25. annis ex re ipsa, sine interpellatione, non debentur perpetuo, quia post vigesimum quintum annum eis deberi desinunt, cum jam non sunt minores: et rursus non subducuntur, nisi interpelletur hæres, et qui legatum præstare debet. Igitur non est vera mora, quia quod inducit, non est perpetuum. Exigo etiam in definitione moræ, ut sit opportuna interpellatio, tempestiva, non est opportuna, si plus petatur tempore, ut si quod debetur ad diem petatur ante diem, *l. cum filiusfam.* §. *ult. de verb. oblig.* Eadem ratione non est opportuna si plus petatur loco, ut si quod Romæ quis promisit se daturum, petatur Ephesi: eadem ratione non est opportuna, si plus petatur quantitate, vel causa, et qualitate. At opportuna nec ne fuerit interpellatio, definiet judex et restituet. Et similiter an injustam fuerit dilatio pecuniæ Judex definiet, *l. mora, inf. l. quod te* 5. *sup. de rebus cred.* Et in summa, an sit mora facta Judex definiet: nam

nos non possumus hoc absolute certa regula comprehendere: hoc enim consistit in facto potius, quam in jure: jus potest certa regula comprehendi, factum non potest, ac subinde variat mutaturque: et si quid statueret ab solute de his, quæ in facto consistunt, id statim subrueret aliquid, quod orietur, aut incideret: multa in his, quæ sunt facti, oriuntur et incidunt, quæ regulam stare non sinant. Igitur melius est hujusmodi varietatis disceptationem relinquere arbitrio judicis, ut ipse dispiciat utrum opportuna, an importuna fuerit interpellatio, utrum justa, an injusta dilatio. Hujus igitur rei disquisitio ad officium judicis pertinet, nos certa regula id definire non possumus: et hoc est quod ait in *d. l. mora*, hujus rei difficilem esse definitionem, id est non posse constitui hac de re regulam certam: est enim ea lex sumpta ex libris regularum, et mox cum ea lege demonstratur ex rescripto Divi Pii, non quamlibet interpellationem sufficere, ut si interpelletur servus debitoris præsentis, vel procurator debitoris præsentis, est forstan hæc interpellatio idonea, cum ei mox hic servus vel procurator renunciaturus sit: sed si interpelletur servus, vel procurator absentis, hæc interpellatio non est idonea, quia hoc nescit debitor: ideo non ante videtur mora ex ea interpellatione conflata, quam is hoc resciverit, et didicerit a servo, vel procuratore instare creditorem, admonere, interpellare, et interdum si interpellatio fiat in persona debitoris, mora est idonea, ut si interpellatus debitor mox faciat bonam copiam sui, et tum non perseveret creditor in exigendo debito, vel, ut ait *l. mora*, si omittat creditor repetendi debiti instantiam, interpellatur primum debitor, debitor facit bonam sui copiam, tum creditor remittit instantiam illam seu ἐπιμονὴν repetendi debiti, et hæc interpellatio non idonea, quia in ea non perseverat creditor, ita sicut solutio debitoris creditorem non constituit in mora, nisi in ea perseveret, *l. qui Romæ*, §. *Seja*, *de verb. oblig. l.* 5. §. *ult. de act. emp.* ita interpellatio creditoris non constituit debitorem in mora, nisi in ea perseveret: nam et non videtur esse interpellatio, quæ non est constans et perpetua, et nihil egisse videtur creditor: non igitur quælibet interpellatio sufficit, quæ sufficiat, vel non in disquisitione judicis ponenda. Hoc cum docuisset Jurisconsultus in *l. mora*, proponit alteram regulam in §. *in bonæ fidei*, quæ pertinet ad *l.* 1. *hujus tit.* in bonæ fidei judiciis deberi usuras ex mora. Est, ut dixi, lex *mora* est ex libris regularum. Ponuntur in ea duæ regulæ: Prima est, moram fieri non ex re, sed ex persona, id est, moram fieri intelligitur interpellatione tantum, non tacite. Secunda regula ponitur in §. *in bonæ fidei.* In bonæ fidei judiciis debentur usuræ ex mora. Et in hac regula secunda occurrit primum hæc quæstio, quales usuræ debeantur ex mora in bonæ fidei judiciis, et definitur in *l.* 1. deberi usuras eas, quæ in ea provincia, vel in ea regione frequentantur, ubi contractum est. In aliis locis pecuniæ inveniuntur levioribus usuris, in aliis gravioribus, *l.* 3. *de eo quod certo loco.* Igitur spectandus mos provinciæ, mos regionis in usuris æstimandis et statuendis. Et ita in *l. et in contraria inf. hoc tit.* ostenditur in actione negotiorum gestorum contraria, quæ est bonæ fidei, puta si ego, ut te liberarem magno incommodo, exsolverim pro te pecuniam tuo creditori: ex mora debes mihi usuras creditæ pecuniæ, quæ frequentantur in ea regione: nam negotia tua gessi, vel, ut adjicit, quod semper subintelligendum est, debentur usuræ, quas pro te debendi tuo creditori; ita etiam in actione tutelæ, quæ bonæ fidei est, debentur usuræ, vel quincunces, vel semisses, vel besses pro more regionis, in qua gesta est tutela, *l. tutor* 7. §. *ex ceteris, inf. de administ. tut.* Idem quoque observatur in legatis, et fideicommissis, licet certa judicia sint, et certæ usuræ debeantur ex mora, quod est ex constitutionibus, ut demonstrat *l. uxori* 24. *de usufr. leg.* ubi verbum *placuit*, significat id descendere ex constit. principum: unde hic etiam in quantitate usurarum sequendus erit mos provinciæ, id est. officio judicis venient usuræ, quibus creditores solent in ea provincia fœnerari, *l. cum servus* 39. §. *in usurarum*, *de legat.* 1. Igitur consuetudo valet plurimum in usuris. Et inde etiam Asconius Pedianus, in fœneratorem esse ait actionem quadrupli (quod est ex 12. tabul. pecuniæ majoribus usuris fœneratæ, quam pro consuetudine: sed animadvertendum ne hæc consuetudo egrediatur modum legis: est enim quidam modus, et finis usurarum lege definitus. Legem non potest vincere consuetudo, in ipso conflictu, et concursu, cum est, vigetque hinc lex, illinc diversa consuetudo, vincet lex consuetudinem, non consuetudo legem. Sed potest tamen fieri, ut senescat lex, et contemnatur, et desuescant ea uti cives, et ita per desuetudinem abrogari potest, tacito illiteratoque consensu, cum viget adhuc valetque, in ipso concursu, superat lex semper, et ideo in *l.* 1. additur, *ita tamen, ut legi non offendat:* ait, in usurarum quantitate sequendum esse morem regionis; ita tamen, ut hic mos legi non offendat, si mos incurrat in legem. Basilica habent: ὥστε μέντοι μὴ οὐτερκῆναι τό νόμιμον. Est igitur lege definitus modus usurarum, quem egredi non licet. Quæritur, quis sit is modus legitimus usurarum, et quis verum modum fecerit: ex 12. tabulis modus usuræ est uncia annua in centenos 12. tabulis permissa: nam usuræ unciariæ postea diminutæ sunt, et permissæ tantum semiunciariæ: deinde

etiam omnino fuit alias Romæ prohibita usura, ne quis ullo modo fœneraretur, quod est δανείζειν: ut scribit Appianus lib. 1. de bello civili, ubi ait legem latam esse Romæ ne fœnerari liceret. Sed nunquam potuit diu cohiberi avaritia fœneratorum; tantum enim abest, ut fuerint legibus diminuta fœnora, ut creverint in ea republ. quotidie, et necesse fuerit ad extremum ei modum aliquem ampliorem eo, qui erat in 12. tabul. præscribi, et ita ad extremum constitere usuræ usque ad centesimam: unde modus legitimus usurarum, est centesima, id est singuli aurei quot mensibus, ut retineas duodecim quotaonis in centenos. Hic modus legitimus usurarum, *l.* 8. *C. si cert. petat.* initio appellatur centesima, postea dicitur legitima, *l.* 1. *et* 2. *Cod. Theod. de usur. l.* 4. *tit. seq.* nam ita debet intelligi *d. l.* 4. post diem periculi, quod susceperat creditor de pecunia nautica, post diem periculi finiti; et ita cum desiit esse fœnus nauticum, pæcuniæ nauticæ usuras non deberi supra centesimam: nam hic erat modus usuræ mediterraneæ. Usura nautica erat infinita ante constitutionem Justiniani, id est, *l. eos qui*, *de usuris*; et ita in Sententiis Pauli aperte, usuras solutas supra centesimam repeti, vel imputari in sortem. Est igitur usura centesima ultimus finis, et legitimus modus usurarum, qui semper observandus et sequendus pro modo regionis: intra hunc modum, ut ait *l.* 1. *et l. idemque*, §. *sed et si petitio, sup. mand.* sed quæ lex abstulit hunc modum? sunt qui scribant, esse legem Gabiniam, vel Senatusconsultum nescio quod. De eo Cicero quinto ad Atticum. Hoc falsum: lex Gabinia non interdixit centesimam, sed vetuit tantum lex Gabinia, ut intelligitur ex Cicerone, versuram facere: quid sit versuram facere etiam male explicant. Adfinia vocabula sunt usura et versura. Æquum igitur est intelligere, quid sit versuram facere: an quod ajunt, est contrahere æs alienum? non: hoc est mutuum, non versura; aliud est mutuum, aliud versura, an est creditorem mutare, quia usura est mutatio, significat mutationem? ne hoc quidem: quia delegatio mutat creditorem, nec tamen est usura. An versuram facere est, ut alii sentiunt, pecuniam mutuam sumere magno fœnore? nam hoc etiam est mutuum fœneratitium, non versura, et cur hoc vetaret lex, pecuniam sumere magno fœnore, modo intra modum legitimum? An versuram facere, est rem emere pluris, quam quanti est pretio ad diem solvendo? Et hoc stultissimum, ne quid acerbius dicam. An est pecuniam mutuam sumere, qua me liberem ab obligatione? Lex tamen Gabinia vetat districte versuram facere, et jus dici de pecunia sumpta per versuram: inest igitur versuræ iniquitas, et impietas. Ajunt quidam, versuram facere, esse pecuniam mutuam accipere sub usuris, qua solvantur usuræ debitæ alteri creditori, et cur hoc vetitum fuit Gabinia? quia inest huic facto improbitas: cur? quia non est accessio accessionis, non debet esse usura usuræ, nec directe, nec per obliquum; et ita sumpta pecunia sub usuris, qua usuræ alii debitæ solvantur, videtur usura usuræ accedere per obliquum: quam fraudem voluit tollere lex Gabinia: nunquam fuit permissa usura usuræ, ut puta si singulis mensibus (nam usuræ debebantur in menses) usuris debitis aliæ accedant subinde semper, et accrescant, et sic porro aliæ, et sic deinceps in infinitum. Ferunt lepores, ut Ambrosius ait de Tobia, quod sumpsit ex Basilio, et generare simul, educare, et continuo parturire. Sic et fœneratoribus (hos Basilius in Psalmo 14. τοκογλύφους vocat) eodem tempore et datur ad usuram, et gignunt, et superfœtant. Et ita Palladas apud Stobæum: ἀνὴρ δανειστὴς τῶν τόκων γλύφων τόκοις, quod est de his, qui usuris addunt usuras, et rem ita multiplicant in infinitum: quod sanguinarium et inhumanum est. Sed usuram usuræ imitatur anatocismus anniversarius, et versura: his duobus generibus non accedit re ipsa; quia tamen palam non accedit, ideo fuit permissus nonnunquam anatocismus anniversarius, et versura permissa. Anatocismus anniversarius est, ut si usuræ quæ toto anno concurrerunt, ad finem anni in sortem redigantur per stipulationem, et ejus sortis usuræ pendantur. Quod fuit permissum sæpe Romæ, sublatum merito a Justiniano, *l. ult. Cod. de usuris*: hoc enim erat legem imponere verbis non rebus: nam revera anatocismus erat usura usuræ, et renovatio illa sortis verba mutabat, non rem ipsam. Est præterea versura; cum scilicet uni eidemque creditori usuram pro usura non pendis, pendis tamen alteri: nam cum mutuaris pecuniam ab altero sub usuris, et ea pecunia usuram alii debitam solvas, ei pecuniæ, id est, usuræ solutæ accedit alia usura, atque ita reipsa usuræ usura accedit, usuræ huic debitæ accedit usura debita alteri, id est, pecuniæ, quam sumpsisti pro solvenda hac, accedit altera. Hæc fraus est versura, quæ tollitur lege Gabinia: non inficior per translationem usuram alio modo accipi, quam superioribus duobus, ut si quis pecuniam sumptam minori fænore, accipiat majori. Quod etiam videtur non fuisse permissum; nam id esse versuram Donatus scribit in Phormione. Id tamen non fuisse permissum constat ex Svetonio in Augusto; qui scribit Augustum notasse infamia eos, qui levioribus usuris mutuati pecunias gravioribus locassent. Est igitur hoc improbum *fœnus*, *l. improbum*, *Cod. ex quibus causis infam. irrog.* Qui improbum fœnus exercent, ut qui hanc versuram, vel illam exercent contra legem

Gabiniam. Non ineleganter etiam alio modo versura dicitur per translationem, cum ita loquimur, si non vis fidem habere Aristoteli, versura facienda a Platone, cui tu maxime credis, qui hoc idem dixit, quod Aristoteles. Ita Seneca ad Epicureum quendam, cum vellet ei aliquid comprobare auctoritate Mœcenatis, qui erat Stoicus, ait se posse auctoritate Mœcenatis parem rem facere, id est, solvere quod debetur; sed moveb s mihi controversiam, et noles, quod debeo accipere in aspero: in aspero, id est, recenti moneta, et proba, non subærata, in qua non sit lacuna, noles admittere auctoritatem Mœcenatis. Itaque erit ab Epicuro versura facienda, cui maxime credis. Idem ille scribit quicquid Mœcenati. Igitur per translationem dicitur versura, cum pro nummis repudiatis alii numerantur. Sed nunc est etiam modus usuris definitus illo Senatusconsulto, de quo eo loci refertur a Cicerone factum Senatusconsultum in creditorum causa, ut centesimæ perpetuo fœnore ducerentur, id est, sine anatocismo, et sine renovatione. Ergo inquiunt, eo Senatusconsulto introductæ centesimæ: nego: nam hoc Senatusconsultum fuit temporarium, ut leges quæ remittebant justum debitum, fuerunt temporariæ semper ad quærendam gratiam, et inopiam sublevandam: lex etiam Cæsaris, qui debitoribus diem dedit latiorem, fuit temporaria, sicut lex quæ refertur a Paterculo libr. 2. ut debitores solverent quadrantem tantum, fuit temporaria, non certa definito debiti et crediti, vel fœnoris: et ut lex unciaria dicitur a Festo, ut debitores solverent decimam partem tantum, quæ decima pars sortis est uncia, et quinta pars unciæ, et alia etiam apud Livium, ut deducto de capite quod pro usuris numeratum esset, id est, usuris acceptis in sortem imputatis, id quod superesset ex sorte debitores solverent annua, bima, trima die. Similis a Svetonio refertur de Cæsare, ubi eadem verba *deducere* interpretor de usuris imputatis in sortem: et ita debito reddito non cum usuris. Et hæ omnes leges fuerunt temporariæ, nec constat plane, quæ lex centesimam definierit, nisi quod Tacitus libr. 5. scribit, Julium Cæsarem ad extremum tulisse legem de modo credendi. At constat legitimum modum esse centesimam usuram: et ideo servandus modus hic omnino, et quod dicitur, in bonæ fidei judiciis, venire usuras ex mora, quæ in ea regione frequentantur, ubi contractum est, ita debet intelligi secundum legem 1. si non excedat contesimam. Qui tenet ea, quæ dixi, non erit difficile adsequi, etiamsi suboscura videantur cetera, quæ sunt in *l.* 1. Regula est: in contractibus, vel quasi contractibus bonæ fidei usuras venire ex mora, arbitrio judicis, quæ proponitur in *l. mora*, §. *in bonæ fidei*, *infra*, ex libris regularum, atque etiam initio leg. 1. in qua præterea declaratur, eas usuras venire, quæ in ea regione frequentantur, in qua contractum est; ita tamen ut non excedant modum legitimum, id est, rationem usuræ centesimæ. Hujus regulæ duæ sunt exceptiones: una proponitur in *d. l.* 1. §. *socius*: altera in §. *Papinianus circa*. Prima exceptio in judicio societatis, quod est bonæ fidei, si socius communem pecuniam invaserit, vel in usus suos converterit: nam hoc casu usuræ venient officio judicis addicti pro socio actioni, etiam si nulla mora intervenerit: id est, etiamsi socius interpellatus non fuerit de ea pecunia reddenda, vel in commune conferenda. Hoc igitur casu etiam citra moram usuræ veniunt in judicio societatis, id est, citra interpellationem. Cur ita est: quia in re mora est. Non est mora proprie, quia non est interpellatio, sed in reipsa est quasi mora, *l. ult. C. de cond. ob turp. caus.* furtum enim fit etiam rei communis, pecuniæ communis, *l. rei communis*, *inf. pro soc.* Et furtum est, si socius pecuniam communem invaserit, ut ait: quo verbo significatur prædat o similis furto, et si pecuniam communem clam, et licenter, latenterque in suos usus converterit: est simile furto, quia hoc facit clam, et latenter; non est tamen furtum, quia quasi suo nomine pecunia communi utitur, non ut numquam redditurus, vel repræsentaturus eam pecuniam, quam vertit in usus proprios; ideo æquum est, propterea quod hoc prope furtum est, ut moram æstimemus fieri ex reipsa, licet non fiat ex persona: quamobrem sive socius invaserit pecuniam communem, intervertendi animo, sive eam converterit in suos usus, judex ex eo tempore, quo invasit, vel in usus suos eam vertit, eum condemnat in usuras, et si nulla interpellatio intervenerit, sed post condemnationem cessant usuræ intra tempus judicati faciendi: incipiunt ab eo tempore quo invasit, aut vertit, et currunt in diem condemnationis, et post condemnationem consistunt: usuræ etiam cessant intra tempus judicati solvendi, quod est ex 12. tab. 30. dierum, ex constitutionibus 60. dierum, et ex novissima constitutione Justiniani 4. mensium. Datur hoc temporis spatium judicatis humanitatis gratia, ut est in *l. si militi*, *inf. de compensat.* Et ideo id temporis spatium immune est ab omnibus oneribus tam ab usuris dependendis, quam a fructibus, non quidem perceptis, sed qui percipi potuerunt, *l. ult.* §. *pen. C. de usur. rei judic.* *l.* 3. §. 1. *hoc tit.* Et inde dicuntur justi dies in 12. tabulis, quod sit interim veluti interstitium quoddam eorum omnium, quæ ad eam litem pertinent; post tempus judicati faciendi incipiunt currere rursus, et quidem graviores usuræ rei judicatæ, *l. eos qui*, *de usuris rei judic.* medium illud tempus judicati solvendi est immune ab usuris.

Idem etiam tempus datur confessis, quod judicatis, si postulent sibi tempus aliquod ad solvendum dari, idem dabitur, quod judicatis, et idem in utrisque juris erit, *l. si debitori, de judic. l.* 6. §. *ult. de confess.* Sed inde quæritur, an judex, qui sententia sua eum, qui pecunias invasit, vel in usus suos convertit, in usuras præteritas condemnavit, possit etiam eum cogere, ut caveat de futuris usuris rei judicatæ dependendis, quæ incipient currere post sententiam judicati solvendi. Papinianus ait: judicem posse quidem eum condemnare in usuras præteritas in diem sententiæ, et si mora non intervenerit, sed non posse cogere socium, ut etiam caveat de usuris rei judicatæ futuris. Utitur hac ratione, quia satis consultum est actori actione judicati, qui aget post tempora judicati, et exiget summam in condemnationem deductam. et ex condemnatione usuras rei judicatæ, id est, duas centesimas: non igitur desiderat sibi caveri actione ex stipulatu. Paulo, qui scripsit notas in Papinianum, videtur hæc ratio non fuisse idonea, licet hoc palam hic non exprimatur, sed ideo videtur Paulo non idonea, ut puto, quia vetitum est cavere fidejussoribus etiam iis, qui habent judicati actionem: qua de causa interponitur stipulatio judicatum solvi, ut cui est actio judicati, sit etiam actio ex stipulatu, neque hæc illam novat, *l. stipulatio*, §. *habet*, *de novi operis nuntiat. l. si Stichum*, §. *Idem Celsus*, *inf. de novation.* Ideo in notis Paulus aliam rationem adjecit. Quia ad officium judicis, quo perfunctus est sententia dicta, nihil pertinet tractatus futuri temporis post condemnationem, de futuro tempore non idem est sollicitus, neque vero de eo quicquam statuere potest: non potest igitur cogere judicatum, ut etiam caveat de usuris rei judicatæ futuris post tempora judicati faciendi: itaque victor contentus esse debet actione judicati: etiam si ei non caveatur, non ideo minus actio dabitur in condemnatum, §. *socius*, cujus præcipuum caput hoc est: in judicio societatis, præterquam si socius communem pecuniam invaserit, aut in usus suos converterit, non venire usuras officio judicis nisi ex mora, secundum regulam juris: illo casu, quo pecuniam communem invasit, vel in suos usus convertit, venire etiam sine mora: colligitur ex illo §. generalis illa sententia, ad officium judicis pertinere præterita et præsentia: differre per hoc legem a judice, quod lex constituat de futuris, judex de præteritis, aut præsentibus. Ad judicem igitur tractatum futuri temporis post condemnationem nihil pertinere.

Objiciuntur multa, quæ omnia in duo rediguntur: una objectio sumitur ex *l.* 2. *Cod. de sentent. quæ sine certa quant.* ad quam adhibentur multæ interpretationes. Lex ait, illam sententiam non esse contra jus, seu contra juris formam, qua judex legem dicit de usuris dependendis, quoad pecunia condemnationis soluta sit: statuit ergo judex etiam de futuris usuris, quoad judicato satisfiat. Labor est in ponenda specie, quæ optime congruat ei rescripto. Species est de actione judicati, cui actioni fuit judex addictus. Sententia judicis debet esse certa, certa condemnatio usurarum, *l.* 3. *et* 4. *Cod. de sentent. quæ sine certa quantit.* Finge: judex addictus actioni judicati pronuntiavit de usuris dependendis, id est, jussit usuras dependi, non expressa certa quantitate, quoad pecunia condemnationis factæ, scilicet priore judicio, solvatur, quæritur an valeat sententia? Respondetur, valere, quamvis in ea non sit expressa certa quantitas, nam satis erat certa per hoc summa condemnationis jam factæ. Deinde certæ usuræ rei judicatæ, quia legibus definitæ, et constitutionibus in titulo da usuris rei judicatæ. Igitur certa hæc sententia, et valet, et ita posita specie judex non de futuris usuris statuit, sed de iis, quæ ducuntur jam post tempora judicati. Et præterea nihil etiam ea lex de cautione, vel exigenda, vel non exigenda de qua hic agitur. Secundo loco opponitur *l. socius socio ff. pro socio*, *l. omnem*, *de judiciis:* et similiter complures, quibus ostenditur, sæpe judicem jubere cautionem interponi de re futura, de futuro, de lite, ut si debeatur ad diem, ante diem postulante creditore, jubebit debitorem cavere de futuro debito in judiciis bonæ fidei, si vereatur ne debitor labatur interea facultatibus aliis omnibus, atque ita de futuro tempore judex jubet interponi cautiones. Sed hoc ita fit: agitur ad cautionem interponendam veluti fit quotidie; cum agitur ad interponendam cautionem damni infecti, id est, damni futuri judex jubet interponi cautionem; sed causa agitur de re, aut pecunia, et usuris: judex tantum pronuntiat de ea pecunia, et usuris, usque in diem sententiæ. Et de usuris futuris, quæ in judicium non venerunt, quæ petitæ non sunt, quarumque nomine postulata cautio non est. Igitur de futuro damno, lucro, vel debito decernit judex, postulante actore, ante tempus maxime, et si sit judicium bonæ fidei: sed si alia de re egerit actor, non erit judici curæ, non pertinebit ad officium judicis tempus futurum post condemnationem, ejusque temporis tractatus. Altera exceptio est, quæ proponitur in §. *circa*, est in actione tutelæ, circa tutelæ restitutionem latior interpretatio facta pro favore pupillorum, id est, circa actionem tutelæ; nam quid intenditur actione tutelæ, ut tutela restituatur, reddatur, id est, parem rationem faciat tutor, *qu' il rende*

compte, nihil præterea. Reddere rationes tutelæ est restituere tutelam. Tutor restituit, pupillus accipit tutelam: igitur actione tutelæ.

Alia interpretatio, quam in actione pro socio, et ceteris judicis bonæ fidei: quia in actione tutelæ semper leviantur usuræ, et si mora non intercesserit, id est, et si non interveuerit interpellatio ulla. Et hoc sive tutor pecuniam pupillarem converterit in suos usus sive non, indistincte veniunt usuræ semper in actione tutelæ, etiam mora non interveniente. Sed usque ad quod tempus? vel, inquit, judex accipitur, id est, vel tutelæ agitur, vel non: judex accipitur, ut cogat restituere tutelam, vel non accipitur judex: si accipitur judex, si agitur tutelæ, usuræ veniunt in diem sententiæ, an tempora judicati sunt immunia? Post tempora judicati veniunt usuræ rei judicatæ legitimæ. Si judex non accipiatur, si non agatur tutelæ, usuræ veniunt in eum diem, quo tutela restituitur, redditur, *l. tutor*, *qui repertorium* 7. §. *ult. inf. de admin. tut.* etiam post finitam tutelam, id est, post pubertatem, usuræ ejus pecuniæ ipso jure currunt sine interpellatione, usque in diem quo tutela reddatur. Quod etiam demonstratur *l. Lucius Titius* 46. §. *quæsitum est*, *de administr. tut.* sed ait in eo §. venire usuras etiam post finitam tutelam in diem judicii accepti, ubi addendum ex hoc loco; imo et in diem sententiæ; ne dum judicii accepti, id est, contestationis: sed ideo ait, in diem judicii accepti, quod plerumque eo die soleant bonam fidem agnoscere, et tutelam restituere, paremque pupillo rationem facere, et ita licet §. *quæsitum* dicatur in diem judicii accepti: hoc tamen possumus porrigere etiam usque ad diem sententiæ, sicut in *l.* 29. §. *si hæres*, *de legat.* 3. licet dicat, ante judicium acceptum, ut alias dixi, id possumus porrigere usque ad sententiam: ut legatario, cui res evincitur, satis sit si laudet auctorem, si denuntiet, ut liti adsistat, ante sententiam, igitur in actione tutelæ, etiam mora non interveniente, id est, sine interpellatione, usuræ semper debentur, et veniunt officio judicis, judice accepto in diem sententiæ: judice non accepto in diem restitutæ tutelæ, reddendarumque rationum. Addit Papinianus, hac de re neminem ambigere hodie. Quid est hodie? id est, post constitutionem Divi Severi, qui generaliter definivit pupillis, id est, minoribus in re ipsa moram fieri, *l. cum vero* 26. §. *apparet*, *de fideicommiss. libert.* Summa igitur illius legis est, regulam esse, ex mora etiam usuras venire, ubi mora accipitur proprie, quam fecit interpellatio. Duas autem esse exceptiones quibus mora fit in re ipsa, et usuræ currunt etiam non interveniente vera mora et legitima, quod infert secundum hanc definitionem. Si post finitam tutelam, id est, post pubertatem, et ab eo tantum tempore incipit actio tutelæ, non ante pubertatem, pubes nolit agere tutelæ, allectus forsitan dulcitudine usurarum, vel loci, *l. ait Prætor* 10. §. *si quid in fraudem, inf. quæ in fraud. cred.* Cur festinaret pubes agere tutelæ, cum currant semper usuræ pupillares usque ad diem tutelæ restitutæ, aut dictæ sententiæ, et ita cessatio puberis multiplicat usuras in immensum. Hoc igitur ne fiat, tutor potest eum, qui moratur agere, tutelæ convenire. Unde apparet verbum convenire esse commune creditoris et debitoris: convenit debitorem creditor, et contra debitor creditorem, dum offert pecuniam debitam, ille dum appellat debitorem, et sibi solvi petit: unde cum conventionis verbum sit commune, brevius licebit cuilibet moram ita definire: mora est injusta tarditas non respondentis ad conventionem opportunam creditoris, aut debitoris. Rationem tradidi supra: sed quæ eadem continet. Potest ergo tutor a quo non reposcitur tutela, cum tamen currant semper usuræ: puberem tutelæ convenire, et ei offerre restitutionem tutelæ, vel reliquam pecuniam, si quæ sit, et non satis offerre, sed debet obsignare in fano, vel tabulario civitatis, vel alio tuto loco, vel in æde sacra deponere obsignatum, id est, sacculo, in quo est pecunia signato signatorum signis: ita tutor si obtulerit, et obsignatam pecuniam deposuerit tuto loco, ex eo tempore non præstabit usuras. Hæc est vis oblationis et depositionis: nam utrumque exigitur, ut consistat, inhibeaturque usura, *l. tutor pro pupillo* 28. §. 1. *de administr. tut. l.* 7. *hoc tit.* Nec sine ratione, quia hæc oblatio et depositio veluti solutio quædam est, *l.* 9. *C. de sol.* Et ita Cicero 6. ad Atticum, *Consistere*, inquit, *debet usuræ, quæ erat in electo meo*: addit, quia rationem deponere volebam: quia scilicet depositio facit, ut inhibeantur usuræ; et id est, quod extremo loco docuit Papinianus, hac *l.* 1. unde intelligitur, in actione tutelæ, nisi tamen his usuris se liberaverit tutor, id est, per oblationem et depositionem, latiorem interpretationem fieri, quia tutor, sive sit usus pecunia, sive non, usuris obstringitur semper, quasi in re ipsa faciat moram, licet proprie non faciat moram, si non interpelletur. At socius quicquid tractet ex societate, non obstringitur usuris, nisi ex mora id est, ex interpellatione, vel nisi pecuniam communem invaserit, aut in usus suos converterit: quo solo casu in re fit mora pupillo, vel minori, cui quid debetur, in eo sit ei mora semper in re ipsa; sed addendum, alia etiam in re, quod hic prætermisit Papinianus, latiorem interpretationem fieri in actione tutelæ, cum scilicet

tutor pecuniam pupillarem in usus suos convertit: nam hic tutor obstringetur usuris centesimis, id est, gravissimis: majores lex non permisit, nisi quibusdam casibus: semper obstringitur usuris tutor, sed humanissimis, id est, centesimis, cum pecuniam pupillarem in usus suos convertit, *l. tutor, qui repertorium*, §. *pecuniæ, et* §. *quæ autem, de administr. tut. l.* 1. *C. de usur. pupillar.* quod et singulariter observatur in omnibus his, qui gerunt negotia aliena, ut curatoribus, procuratoribus, gestoribus, et magistratibus municipalibus, qui pecuniam publicam administrant. Hi omnes pecuniam alienam, quam susceperunt, si contra bonam fidem vertant in suos usus, obligantur usuris centesimis ex constitutione *legis qui sine, sup. de negot. gest.* cui mirum in modum obstat *lex idemque* 10. §. *si procurator, sup. mand.* quæ loquitur de procuratore, et dicit, eum, si pecuniam verterit in suos usus, damnari debere in usuras, quæ in ea regione frequentantur: non ergo in centesimas, non in usuras maximas, sed in quincunces, vel semisses, si in ea regione frequentantur: verior solutio prima Accursii, quia confirmatur conjucta *l. non existimo, de administ. tut.* et aliis quæ sunt ex eodem auctore et libro: nam ait: *palam*: procurator, tutor, vel gestor unum, et idem jus in his habent: aut palam pecuniam ejus cujus negotia gerit, vertit in suos usus: ait, *palam et aperte*: ut si accitis amicis ejus cujus negotia gerit, ipse pecuniam mutuam sumat, et eam scribat mutuam se sumpsisse. Potest procurator, si quid dominus sibi debeat, id sibi solvere, et si quid sumatur mutuo ex ejus pecunia, id sibi perscribere, *l. quoties*, §. *non tantum, de administr. tut.* Et ita si hoc faciat palam, quasi extraneus, quasi quilibet, non erit ei fraudi, ut obligetur gravissimis usuris; obligabitur tantum eis usuris, quæ in ea regione frequentantur, quibus exerceri fœnus in ea regione solet, nec centesimis utique. Sed si licentia illa, quam habet in rebus alienis quas gerit, abutatur, et eam pecuniam, quam in suos usus verti putat dominus, vertat gestor in proprios: hoc vero casu damnabitur in centesimas: et ita explicat *l. idemque*, §. *si procurator.* Hi igitur omnes, qui gerunt negotia aliena, cum eam pecuniam alienam convertunt in proprios usus, debent centesimas, quia hoc est proprie furtum: ideo fit quasi mora in eo. Sed et tutor, etsi non convertat pecuniam in suos usus, facit semper moram in re pupilli, et ex constitutione Severi quicquid hodie cœperit debere tutor pupillo ex administratione ejus pecuniæ, si eam non solvat, mox pupillo usuras debet ipso jure, quasi mora facta in re ipsa. In strictis judiciis ex mora non veniunt usuræ, etiamsi fiat mora in re ipsa, vel si fiat in persona: fur moram facit semper in reipsa: sed non tenetur actione bonæ fidei, tenetur tamen actione stricta, puta condictione furtiva ad rem, et ad pœnam. Ad duplum, vel ad quadruplum tenetur actione furti, ut conditione furtiva si persequimur rem, vel pecuniam furto ablatam . . . . . . *Cetera desunt.*

AD LEGEM NONAM

D. DE JURISDICTIONE

REPETITA PRÆLECTIO.

Certum hanc l. pertinere ad edictum de albo corrupto. Illo edicto non tantum liber homo continetur, qui corrupit album prætoris, sed etiam servus, et familia, qui quæve id fecit: familia, id est, grex servorum, qui sub unius domini potestate sunt. Verum eo nomine pro servis noxalis actio albi corrupti in dominum non competit, sed si a domino non defendantur, in ipsos servos datur actio extra ordinem inflicta pœna corporali: nam pecuniaria non cadit in servos, *l. 7. hoc tit.* Cur vero ex hac causa non est in dominum noxalis actio? an quod Accurs. (qui profecto hujus rei rationem non prævidit) tentat in *l. 3. §. pen. de sepulc. viol.* quia de albo corrupto popularis actio est, quod est verum, non actio privata: et in privatis tantum actionibus, quæ oriuntur tantum ex privatis delictis, videtur adjici clausula noxalis, ut scilicet dominus, quo cum agitur, vel subeat litis æstimationem pro servis, aut eos in noxam dedat. An quia hæc est ratio propter quam ex causa albi corrupti non est in dominum ejus, qui corrupit, noxalis actio? minime: nam actio ex edicto de dejectis et effusis, quæ proculdubio est popularis, *si servus insciente domino fecisse dicatur, noxæ dedi jubebo*, noxalis est: ergo popularis actio, noxalis est nedum privata, *l. 1. §. 1. l. 5. §. prætor, de his qui dejec. vel eff.* si, inquam (ut hoc explicem sollicitus) servus ex cœnaculo in quo dominus habitabat dejecerit vel effuderit aliquid, quod transeunti nocuerit, vel etiamsi quid servus ibi posuerit, vel suspensum habuerit, cujus casus perniciosus sit, in dominum est actio noxalis: non si seorsim a domino servus habitaverit, et ex cœnaculo in quo servus habitabat seorsim quadam alia parte ut his alius dejecerit, vel effuderit aliquid, non ipse servus, eo scilicet nomine non est in dominum noxalis actio, quia cum servi nulla sit noxia in ea re, id est, nullum factum non potest de eo in dominum actio dari, sed quia tamen in ea re vertitur culpa servi, quod eos scilicet in habitationem suam receperit, qui id fecerint, servus culpæ nomine, quod parum sibi caverit extra ordinem officio judicis coercetur, *l. 1. §. cum servus, de his qui dejec. vel effud.* Et hæc quidem ita se habent in actione populari ex edicto de effusis. At alia est actio popularis de sepulchro violato, quæ tamen si servus in sepulchro alieno habitaverit, vel ædificaverit habitandi causa juxta vel supra sepulchrum, in dominum non est noxalis, sed in ipsum servum datur actio quasi ex majore delicto, actio violati sepulchri, *l. 3. §. ult. de sepulc. viol.* ut scilicet in corpus torqueatur ob eam rem: datur, inquam, in servum eo nomine actio extraordinaria, ut scilicet in corpore luat pœnam: ordinaria actio cum servo nulla est, *l. quoties, si quis caut. l. 41. de judic. l. cum servo nulla, de reg. jur.*

Extraordinaria potest esse non tam in servum, quam in corpus servile, quo sensu etiam actiones quædam, quæ sunt ex privatis delictis, et privatæ, non populares dicuntur in servum dari, in servi corpus extra ordinem, veluti de damno in turba dato, *l.* 3. §. *pen. de vi bonor. rapt. et* damno dato ex incendio, ruina, naufragio rate, nave expugnata *l.* 1. §. 5. *de incend.* Ex iis causis dicuntur dari actiones extraordinariæ in servum scilicet, et in familiam. Quo tamen casu actio sepulchri violati est novalis quasi ex minore noxia, non in ipsum servum, qui casus proponitur in *d. l.* 3. §. *ult. de sepulc. viol.* puta si in sepulchro servus neque habitat, neque ædificavit, sed domunculam ibi habeat, neque inhabitet tamen. Aliud est ædificium, aliud domuncula: ædificium est ἀποτέλεσμα, domuncula ἔργον: ædificium effectus, domuncula actus fere, non effectus. Et si domunculam, inquit, ibi habeat (*si modo habere posse videtur*) placet valde exceptio illa, *si modo habere e'c.* quia jure ipso nihil proprium servus habere potest, sed habere tamen videtur, veluti somno conniventibus oculis domini, ut ait *l.* 4. *de manum.* cum et permittente domino quasi testamentum faciat apud Plinium 6. epist. Porro ex ea *l.* 3. §. *penult.* intelligimus actionem sepulchri violati, quæ est popularis regulariter, non esse noxalem, et uno illo casu esse noxalem. Videndum illud nobis restat cur actiones populares, aliæ sunt noxales ut de dejectis et effusis, et illo casu de sepulchro violato: aliæ sunt noxales in dominum scilicet, sed in ipsa corpora servorum tantum in terga exercentur, ut de albo corrupto, et regulariter de sepulchro violato. Cur item et privatis actionibus, quæ ex delictis privatis nascuntur, et plerumque solent esse noxales, quædam non sunt noxales: sed æque in corpora servorum exerceantur, veluti de turba, et incendio, ruina, naufragio. Ratio varietatis pendet ex edictis, quibus actiones proditæ sunt, pro qualitate admissi, sive noxæ prætoribus visum est alias facere noxales, alias non item: nec alia varietatis ratio quærenda est, nec alia est actio noxalis, nisi quam edicto nominatim prætor noxalem fore edixerit: non arbitratu fiunt actiones, sed tota hæc res pendet ex edicto. Igitur si servus album corruperit, nec dominus eum defendat, corpus servi torquendum est: sin autem dominus eum defendat, pro eo inferre debet pœnam edicto comprehensam 500. aureorum, *l.* 7. *hoc t.* At quid si plures ejusdem domini, id est, familia album corruperit, et dominus familiam defendere velit, videamus quatenus teneatur? an satis est dominum semel 500. aureos inferre, perinde atque si unus servus tantum deliquisset non plures: quod posset tentari hac ratione, quia familia cum sub unius potestate sit, unius personæ vice fungitur tanquam eodem vinculo potestatis vinciente omnes et faciente unum corpus, et quasi unum hominem e multis: qua ratione et pater una cum filiis pluribus, qui in ejus potestate sunt, unus homo esse censetur, unum corpus, una persona. At vero si familia album corruperit, et dominus eam defendere paratus sit, an dominus pro singulis servis debet inferre aureos 500. veluti pro tribus mille et quingentos? et Paulus ostendit in hac l. 9. quot sunt servi, qui proterve album prætoris corrumpetunt, tot dominum, qui eos defendit pro numero eorum ex edicto debere pendere pœnas, quia severitate opus est in vindicanda majestate prætoris, et quia revera plurium plura facta sunt, plures pœnas exigunt, id est, pœnæ sunt remedia delictorum: nam et ita si familia injuriam privato homini fecerit, quot sunt personæ injuriam facientium, tot sunt injuriæ, et tot sufferre dominus debet litis æstimationem, *l. si plures* 34. *de injur.* si eos noxæ dedere nolit: nam actio injuriarum est noxalis. Verum obstat quod habetur in edicto si familia furtum fecisse dicatur: si familia furtum fecerit, satis est a domino præstari pœnam semel dupli, vel quadrupli, quæ præstanda foret si unus tantum furtum fecisset: cur non idem servatur cum familia corrupit album prætoris, vel cum privato homini injuriam fecerit? dico (quod verum est) illo edicto si familia furtum fecisse dicatur, prætorem specialiter (ideo datur specialis titulus) dominis prospexisse, ne servi quibus hoc ingenitum est ut furaces sint, unde et servile probrum pro furto apud Cornel. Tacit. 1. Hist. *servili*, inquit, *probro respersus est, tanquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus.* Ne, inquam, servi dominos evertant omnibus fortunis suis, vel unum tantum furtum faciendo, unius rei scilicet, ob id dominus, vel omnes dedere noxæ cogatur, qui forte tantum servos in patrimonio habet, vel pro singulis eandem litis æstimationem offerre. Plura quidem sunt facta si familia furtum fecerit: quamvis una tantum sit res, quæ subripitur, quia plures sunt personæ, quæ furtum fecere, sed beneficio edicti Prætoris habita ratione dominorum, unum furtum esse intelligitur, ut unam tantum pœnam domini pro servis exolvant. At rursus turbat, quod est receptum, si familia damnum injuria dederit, aliis satis esse id a domino præstari quod præstandum foret, si unus tantum damnum dedisset, *l.* 1. §. *penult. si famil. furt. l. illud, ad leg. Aquil.* Sed ut respondeam, quæ ratio est edicti, si familia furtum fecisse dicatur, in actione furti, eadem vertitur in actione damni injuria ex lege Aquilia, ne ob damnum, quod uni rei illatum est, dominus sua familia, totove suo patrimonio careat. Quid ergo est,

quod hic ait Paulus, si familia damnum dederit plura esse facta, sicut si familia injuriam fecerit, vel si album Prætoris corruperit, non unum factum, sicut si furtum fecerit, admittit Paulus quidem in illo edicto unum factum esse intelligi, si familia furtum fecerit: at non idem admittit si familia damnum dederit: sed hoc casu plura vult esse facta. Plura sunt facta si familia album Prætoris corruperit, vel si convitium privato homini fecerit: quod ita explicandum censeo. Respicit Paulus hoc loco ad id quod in re est, in veritate, quia revera si familia damnum dederit plura sunt facta, nec ulla est lex, ullumve edictum, quod specialiter caveat sicut in furto, ut pro uno facto habeatur: si familia furtum fecerit, id pro uno facto habetur, quia edicto cavit: si familia damnum dederit id non habetur pro uno facto, quia id nulla lege nullove edicto cautum est: benigna tamen interpretatione receptum est, ut in hac causa unum familia damnum dederit, et domino subveniatur, quia, ut dixi, eadem ratio intervenit in damno dato, et in furto facto: et quia ut ait *d. l. illud, ad l. Aquil.* pleruinque hoc delictum quod ex lege Aquilia venit levi in re vertitur, atque consistit, non ex dolo, sed ex culpa facientis proficiscitur: et ideo æquum est ut damnum a familia datum sicut furtum pro uno facto habeatur, licet nullo edicto id specialiter expressum sit. Eandemque benignitatem Octavenus extendebat ad causam albi corrupti, sed refellitur. Octaveni sententia, et prævalet durior sententia vindicandæ et ulciscendæ Prætoris majestatis causa, ut scilicet quia plura sunt facta, et plura esse intelligantur, et plectantur ut plura: nam et vindicandæ injuriæ privato factæ causa, si familia injuriam fecerit, plura facta non tantum sunt, sed et esse intelliguntur, *d. l. Si plures, de injur.* Unde sic statuamus: familia injuriam faciente privato, vel Prætori albo corrupto, et plura facta esse, et intelligi; familia autem furtum faciente, vel damnum injuria dante plura quidam facta esse in veritate, sed ex æquo et bono propter utilitatem domini non intelligi plura, sed unum domini allevandi gratia. Et differentiæ rationem hanc esse, quia gravior est causa, et atrocior imminutæ et contemptæ majestatis Prætoriæ, minuti honoris alieni, quod fit illata injuria, imminutæ libertatis alienæ: et certe tanto gravior est injuria, quanto a pluribus admittitur, ut ait *d. l. si plures.* Gravior est injuria, quæ tibi fit a pluribus, si plures te pulsaverint, quam si unus te pulsaverit. Non adeo gravis causa imminuti patrimonii furto facto, vel damno dato a pluribus: neque enim numerus delinquentium, ut ratio damni crescat non re mea nisi mihi subrepta, vel deteriore facta a pluribus, plus damni fero, quam si id fecisset unus: at longe gravius læditur honor meus si plures quam si unus tantum mihi convitium dicat vel quid aliud faciat, quod pertineat ad injuriam meam. Idemque est in contumelia Prætori facta multo magis, et ideo facile patimur furtum vel damnum, quod familia fecit, vel dedit pro uno facto haberi, non item contumeliam Prætoris, aut privati: et uno tantum casu in causa albi corrupti Paul. hic adjicit sententiam Octaveni esse probandam si familia non corruperit album Præt. sed curaverit ab alio corrumpi, quia tunc verum est familiæ unum esse consilium, eundemque motum animi, non plures: cum autem ipsa familia album corrupit, plura sunt facta, quidem audaciora, plures manus, plures offensæ, et ideo hoc casu non est probanda Octaveni sententia, quia et putabat plura facta benigne esse habenda pro uno. Consule observat. 8. cap. 20.

AD TITULUM

DE ACTIONIBUS EMPTI ET VENDITI.

Digest. lib. 19.

Ad L. I. Repetita Prælectio.

Una est quæstio de eo, quod interest: ad quam quæstionem multæ leges hujus tituli pertinent. Et primum si res vendita non tradatur emptori, aget actione ex empto in id quod interest. Hic statim quæritur, an si venditor rei tradendæ facultatem habeat, nec tradat, omnimodo cogatur tradere, nec liberetur præstando id quod interest. Hæc quæstio certa lege definita non est: argumentis definienda est. Joannes et Bulgarus dicunt, venditorem liberari præstando id quod interest, neque posse cogi ut rem tradat, quam habet. Martinus autem putat, venditorem non liberari. Denique putat, venditorem si rem habeat omnimodo cogi posse, ut rem tradat, nec liberari, si paratus sit præstare id quod interest. Sententiam Martini omnes Doctores fere probant. Ego sic statuo: si venditor rem habeat nec tradat, emptor potest agere in id quod interest, et hinc sequetur etiam condemnatio in id quod interest, quoniam id ei placet, *l. si traditio*, 4. *C. de action. empti.* Species hujus legis hæc est. Si rei venditæ traditio non fiat procacia, et pertinacia venditoris, quid fiet? Lex ait, damnandum esse venditorem in id quanti emptoris interest venditionem compleri. Hoc ita verum est, quia egit emptor in id quod interest, vel quia hoc emptori placet. Nihil enim vetat quo minus agat emptor in hoc ut omnimodo res tradatur, et si ita egerit emptor, venditor non liberatur offerendo pecuniam. Quid enim si minoris, aut non pluris intersit, quam

res sit? Emptor de re tradenda destricte agere poterit.

In summa: emptor prout elegerit, vel in hoc agit ut res omnimodo tradatur, vel agit in hoc ut præstetur id quod interest, et actionis similis condemnatio sequitur. Hujus rei argumentum præbet *l. stipulatio* §. *sive*, *ff. de novi operis nunciat.* Eodem pertinet *l. ult. C. de fideicommis. libert.* Legavi tibi servum, ut manumitteres. Hæres non vult præstare servum, sed quantitatem, an audiendus est hæres? minime, si hoc malit legatarius. Nec dicendum est hoc fieri favore libertatis: nam hoc fit in quolibet legato *l. si domus*, §. *qui confitetur, de leg.* 1. Præterea adducitur *l. sed et hæ personæ*, §. *pen. sup. de procurat.* Quidam procurator promisit judicatum solvi, atque ita promisit rem a se defensum iri non cogitur defendere dominum, an omnimodo cogitur subire judicium? l. ait, cogi, nec sufficit committi pœnam comprehensam in stipulatione. Huic §. *pen.* opponitur lex *non cogendum*, *eod. tit.* Respondendum est in *l. non cogendum,* procuratorem promisisse judicatum solvi, al as non cogebatur defendere: l 2. ait ob rem non defensam sufficere committi stipulationem. Ceterum §.*penult.* loquitur de eo, qui cogitur defendere, aut qui debet, ut præcedentia indicant: venditor potest cogi ut rem tradat, si emptor id malit; an eodem modo emptor teneatur videndum est, pretium scilicet solvere? Hac de re merito Accursius reprehenditur a Bartolo: nam hoc in emptore magis dicendum est, quoniam emptor cogitur dare. Venditor non cogitur dare, sed tradere possessionem vacuam, *l.* 1. *de rer. permut.* in obligationibus autem dandi hoc facilius est admissum, ut qui dare omnimodo cogatur dare, *l. ubi autem* §. *ult. de verb. obligat.*

Nunc hic locus exigit ut definiamus id quod interest: an id quod interest est res vendita? constat non esse: qui petit id quod interest: rem non petit: potest tamen id quod interest appellari res; nam in rerum natura est, quod interest nostrum. Hæc verba *quanti ea res est*, interdum referuntur ad id quod interest. l. 4. §. *in eum, de damno infecto*, *l. ult. de prætor. stipulat. l. quoties quis in alium* §. *ult. t.t. de verb. oblig.* hæc verba *quanti ea res est*, varia significant: interdum significant verum rei pretium: interdum significant æstimationem litis definitam ab actore jurejurando in litem, *l. pen.* §. 1. *sup. ne quis eum qui in jus voc. vi exim.* postremo interdum significant in quod interest; ponuntur hæc verba in edictis, et in stipulationibus: at id quod interest non est res: an id quod interest sit rei pretium videamus: atque ita quidam definierunt, esse pretium rei. Dico ego id quod interest non esse rei pretium: nam id quod interest interdum excedit rei pretium, si pluris intersit, quam valeat res: ideoque si venditor rem non tradat vacuam, emptor aget non tantum ut pretium restituatur, sed etiam si quid sua intersit, *l. si fundus*, *Locati*, et hoc est, quod dicitur in *l.* 1. *hujus tit.* Videamus quomodo hæc verba accipienda sint: *Quam res valet*, *vel empta est*: tanti res valet, quanti vendi potest communiter, *l. si servus, de cond et. furt. sup. l. precia, ad l. Falcidiam*, *ff.* Quam res valet, id est, quam communiter æstimatur venditionis tempore: sequitur, *vel empta est*, illud adjecit: quoniam potest empta esse, aut pluris, aut minoris, quam communiter æstimata esset.

Interdum id quod interest non excedit pretium rei venditæ, *l. si quis ab alio*, *in princ. ff. de re judic.* Exemplum est in *l. si vendidero*, §. 1. *de furtis.* An igitur id quod interest, est damnum datum, vel lucrum interceptum? minime, nam id quod interest, sive τὸ διαφέρον significat utilitatem; mea interest, id est, mihi est utile *toto tit. de eo, quod certo loco*, *ff.* et in hoc tit. sæpe *l. si sterilis*, §. *cum per venditorem, hoc tit.* id quod interest appellatur utilitas, *l. eum qui* §. *ult. de furtis*, utilitati autem contrarium est damnum: illa igitur definitio conjungit ea quæ non conveniunt inter se. Illud semper fateor, in eo quod interest, haberi rationem damni dati, et lucri intercepti, *l. unica C. de senteut. quæ pro eo quod interest, etc.* quoties nostra interest ratione damni dati, addimus negationem, ut cum dicimus mea interest non subripi: mea interest non manumitti, *l. si sterilis*, §. *quamvis*, *inf. hoc t.* In lucris autem interceptis loquimur affirmate, ut cum dicimus, mea interest Ephesi solvi, *l. centum*, *ff. de eo quod certo loco l. si in emptionem*, *sup. de minoribus*: nostra interest lucrum non facere justa ex causa. Hic opponitur *l. si commissa*, *ff. rem ratam hab.* ex ea efficiunt id quod interest esse damnum, quod datum est. Ego respondeo, in illa l. non definiri id quod interest, sed in ea declarari quomodo, et quamobrem interest in ea specie. Species l. hæc est: procurator promisit rem ratam haberi. Commissa est stipulatio, id est, dominus ratum non habuit: agetur ex stipulatione in procuratorem in tantum quantum interest. Sed quomodo interest stipulationem commissam esse, aut non esse? sane non interest stipulationem commissam esse: nam id ut le erat domino, et stipulatori damnosum: verum interest stipulationem commissam non esse, id est, dominum ratum habuisse: sic loquitur *l.* 2. *rem rat. hab.* aget stipulator in id quanti interest sua, stipulationem commissam non esse: nam si commissa non esset stipulatio, ipse non damnum, sed lucrum fecisset. Igitur stipulatione commissa

Art. 24, 34, D.6.1.6 ...

agitur ex stipulatu, quod damnum fecerit stipulator, id est, quod cogitur rursus litigare, et advocare, et consumere, *l. procurator*, §. *ult. et l. si procurator*, *rem rat. hab.* In quantum intersit, id est, in quantum mea intersit me damnum id non fecisse, et lucrum potius fecisse. Postremo an ad id quod interest, sit æstimatio damni dati, vel lucri intercepti videamus: minime; nam id quod æstimationem recipit, non potest esse æstimatio, *l. si ita fidejussorem*, *ff. de fidejussor.* id quod interest recipit æstimationem: ergo id quod interest non est estimatio. Id quod interest est utilitas, cujus persecutio nobis competit ex justa et legitima causa. Addo, ex justa et legitima causa, quoniam jura non noverunt id quod interest ex alia causa, *l. pen. ff. ad exhibend. l. is cujus inf. de furt.* hæc utilitas petitur nominatim, et tacite: nominatim, ut in hac l. 1. et in quæstione *l. unicæ, C. de sentent. quæ pro eo quod inter. profer.* eo quod tacite petitur: et hoc modo omnes actiones sunt in id quod interest, *l. stipulatio ista* §. *alteri*, *inf. de verb. obligat.* Actiones inventæ sunt utilitas causa. Ille, qui petit decem, petit id quod interest, non nominatim: quinimo non datur actio nisi ei cujus interest, *l. qui fundum*, *ff. loc.* de divisione ejus quod interest, dicam in *l.* 3. *huj. tit.*

Ad §. *Venditor.*

Sciendum est venditorem semper præstare, dolum malum a se abesse, etiamsi id dictum non sit, *l. si eum fundum*, §. 1. *ff. de contrah. empt.* Hoc inest bonæ fidei judicio. Dolus autem non tantum est in eo qui loquitur obscure, ambigue fallendi causa, sed etiam in eo qui simulat aliquid, *l. ea quæ*, §. *ult. sup. de contrah. empt.* et *l. quæro* hujus tit. ideo est quædam pœna dissimulationis. Unicum exemplum ponitur ex *l. quæro, inf hoc tit.* species hujus l. hæc est. Quidam vendidit fundum et generaliter ita dixit dolose, *vendo tibi quicquid intra illos fines possideo, et quantumcumque intra illos terminos possideo*: sciebat autem aliquam partem certam se non possidere, neque de ea parte certiorem fecit emptorem, l. ait, eum teneri actione ex empto in id quod interest: nam illa generalis adjectio non pertinet ad ea, quæ ipse ignorabat: nam si id scisset emptor, forte minoris emisset: subjicit l. idem esse si ita dixerit: *vendo illum fundum: si quæ debebuntur servitutes, debebuntur*: sciebat tamen deberi: an eum excusat hæc generalis clausula? minime quoniam pertinet ad ea, quæ novit specialiter: ad bonam fidem pertinet ut cognoscat ea emptor, quæ novit venditor. Aliud exemplum est in *l. tenetur* 6. §. *ult. hujus tit.* Quidam vendidit fundum sciens fundum esse obligatum: deinde adjecit, ne teneatur eo nomine, quod adjecit dolo malo. Hæc adjectio eum non excusat, quin imo tenebitur. Hæ generales adjectiones captiosæ sunt. Exemplum est aliud, quod colligitur ex *l. Julianus*, §. *idem Julianus, hoc t.* Quidam vendidit fundum, qui debebat vectigalia pluribus municipiis; pluribus civitatibus: olim fundi municipiorum erant fere omnes vectigales, *l.* 1. *sup. si ager vectigalis*: quod etiam constat ex *l. si finita*, §. *si de vectigalibus*, *de damno infecto*: finge. Quidam in tabula scripsit: fundum debere vectigal uni municipio: non etiam pluribus: qui res venales habebant, earum commoda et incommoda denunciabant, et id erat proscribere. Gellius lib 4. cap. 2. Qui venales servos habebat, iis titulos imponebat: id nonnunquam fiebat per præconem. Deinde in lege venditionis generaliter adjecit, si quid fundus debeat vectigalis nomine, aut indictionis extraordinariæ, vel nomine tributi, ut id emptor præstat non venditor: quid est, quod ait, ad viæ collationem? viæ sunt reficiendæ collatione possessorum. item onus muniendæ viæ, et sternendæ: et hoc est munus patrimoniale, *l.* 2. §. *viarum*, *ff. ne quid in loco publico*, *l. honor.* §. *viarum*, *ff. de muneribus, et honoribus*: nunc ait Jurisconsultus, venditorem teneri ex empto ob dolum malum: et tenetur in id quod interest sciens: ignorans tenetur quantum id minoris emisset emptor: an non legendum est fundum pluribus municipiis legata debere? fundus non debet legata: possunt quidem legata relinqui ex illo fundo, *l.* 7. §. *quoniam*, *sup. de usufructu*, *l. Gajus, de ann. legatis* at fundus non debet legata, quia lex loquitur de municipiis: nomen municipiorum innuit legendum esse *legata*: postremo si legamus *legata*, non videtur scite conficta esse hujusmodi species, cum in generali adjectione nihil dixerit de onere legatorum venditor. Deinde quæritur, quid juris sit si tutor ita vendiderit rem pupilli dolo malo, circumscripto emptore? l. ita distinguit: aut tutor vendidit suo nomine, aut pupillus vendidit tutore auctore: si tutor ipse vendiderit suo nomine, eo nomine ipse tutor convenietur ob dolum: quid si pupillus vendiderit tutore auctore, an tutoris dolus nocent pupillo? l. ait pupillum teneri ex dolo tutoris in quantum est factus pupillus locupletior. In reliquum autem convenitur tutor: sed qua actione convenietur? non tenetur actione ex empto, quia non vendidit: imo tenebitur actione tutelæ, quam pupillus cedit emptori contra tutorem, *l. ult. ff. de administrat. tutorum*: perpetuo condemnatur, id est, etiam post pubertatem, postremum exemplum est in §. *venditor*: venditor fundi

sciebat fundum servitutem debere: id reliquit; vel etiam negavit servitutem deberi, vel usus est captiosa oratione in hunc modum: *nulla servitus debetur: si tamen aliqua servitus emergat non tenebit.* et ideo tenetur emptori actione ex empto, si id emptor ignorabat: nam si emptor id sciebat, non videtur deceptus, quoniam improbato more in re vendenda versatus est, *l. 1. §. si cui cautum, ff. de extraord. cognitionibus, l. atquin natura, sup. de negotiis gestis.* (*)

Ad L. II. Si in emptione.

In emptione fundi venditor dixit modum fundi, ut dixit fundum esse decem jugerum: si is modus non præstetur, qui dictus est, convenietur actione ex empto: hac actione etiam si ignoraverit tenetur: tenebitur ignorans quanto minoris: et nihil interest quomodo capiatur, an si capiatur ignorantia, et fallacia venditoris, *l. 6 in principio, inf. hoc t.* Addamus venditorem etiam teneri si in qualitate agri mentitus sit, non in modo: finge, quidam vendidit agrum in quo erat vinea et pratum, et dixit agri centum jugera: idque sic exposuit: nam dixit vineæ esse quinquaginta, et prati simul etiam quinquaginta jugera: postea minus invenitur in vinea, plus invenitur in prato: in vinea inveniuntur quadraginta jugera, in prato sexaginta: atque ita mentitus est non in modo dicto, sed in qualitate agri, an eo nomine tenebitur? placet etiam teneri: videnda est *l. 22. Si in qualitate, inf. hoc t.* Videnda est etiam *l. 34. Si fundo vendito, inf. hoc t.* notandum tamen est alia in re multum interesse, utrum venditor mentitus sit in qualitate, an in modo: nam si mentitus sit in modo, tenetur pro numero jugerum, quæ desunt: si mentitus sit in qualitate, tenebitur pro bonitate loci: hæc differentia ponitur in *l. 4. §. si modus, hoc t.* verum interdum sciendum est lucrum compensari cum damno, ut si plus sit in vinea; minus in prato: videnda hic est *l. si duorum 42. hoc t.* in qua eleganter Paulus de hac re disputat: primum sic fingatur species: quidam vendidit duos fundos uno pretio, id est, sylvam et vineam, separatim autem dixit eorum modum, nam dixit prati esse centum jugera vineæ autem dixit esse ducenta jugera: postea minus invenitur in prato: nam desunt decem jugera: attamen in vinea inveniuntur ducenta et decem jugera: an hoc casu tenebitur venditor? et tenetur ipso jure, quoniam verum est eum dixisse minorem modum prati. Ergo venditor hoc casu tenetur ipso jure: sed quæritur an possit se defendere per exceptionem doli mali, quod scilicet plus sit in vinea? hoc quærit deinde lex: utilior est possessio vinearum, quam pratorum, cum vulgus id contra existimet. Columella in lib. 3. cap. 3. Quid hæc verba significant: *an non facit dolo, qui jure perpetuo utitur*, id est, qui jure directo utitur, jus directum appellatur perpetuum jus in *l. 2. de jure fisci, in C. Theodosiano*: æquitas autem est flexibilis: rigor dicitur a rectitudine. Videtur non esse repellendum exceptione: nam venditor dixit minorem modum prati, et hoc verum est: cur ergo non teneatur? nec obstat si dicas plus esse in vinea: hæc est ratio, quæ facit pro emptore his verbis, *nec enim etc.* sequitur alia ratio pro venditore: sane non videtur esse justa querela emptoris, nam universus modus invenitur, unus tantum fundus venditus videtur: nam cum venduntur duo fundi uno pretio, universaliter vendi videtur: huc usque disputavit tantum: antequam respondeat proponit eandem speciem. Finge: ego vendidi duos statuliberos, quibus erat relicta libertas sub conditione hac, *si darent certam pecuniam domini hæredi*: dixi duos esse statuliberos, et unum jussum dare decem, alterum totidem, unus tamen jussus est dare quindecim, alter quinque, hac in re venditor mentitus est: universus quidem numerus constat, an tenebitur ideo, quod unus det minus. Ipso jure tenetur ex empto, quia mentitus est. Respondet nunc, æquius esse, ut lucrum compensetur cum damno; et si exsuperet damnum, ut id resarciatur.

Ad §. Vacua.

Sciendum est, venditorem non cogi dare, id est, rem facere accipientis, sed cogi tradere vacuam possessionem, quod est facti: dare est juris: et in hoc tenetur ex empto, *l. ex empto, §. idem Neratius, inf. hoc t.* vacua possessio est, quæ occupata non est, quæ libera est, cujus adipiscendæ liber patet aditus: vacua non est res, si creditor sit in ejus rei possessione. Idem est si legatarii sint in possessione legatorum servandorum causa. Idem est si venter sit in possessione, id est, qui nondum est natus, vice bonorum possessionis *in l. de ventre in possessionem mittendo*: de hac re agitur: notandum etiam est vacuam possessionem non esse, nisi obtineatur sine interpellatione, et ideo tenetur emptor in id quod interest. (*)

(*) *Vide Tit. 1. de act. emp. l. 19. Digest. Tom. 7. col.* 1176.

(*) *Vide Tit. 1. de act. empt. lib. 19. Digest. Tom. 7. col.* 1180.

Ad L. III. §. 1.

In *l. 5. in principio hujus tit.* legendum est in initio hujus legis, *traditio possessionis*, non *ratio possessionis*: hic ponatur alia species. Finge: emptor stipulatus est sibi vacuam possessionem tradi, fortasse novandi animo, ut transfunderet actionem ex empto in actionem ex stipulatu, quæritur an actione ex stipulatu possit petere fructus perceptos post venditionem? actione quidem ex empto potest: nam post venditionem fructus pertinent ad emptorem, *l. Julianus*, §. *si fructibus inf. hoc tit.* idem quæritur si stipulatus sit sibi rem dari, vel tradi (hoc idem significat) et neutro casu petet fructus actione ex stipulatu: nam actio ex stipulatu est stricta: non veniunt in stipulationem nisi ea, quæ comprehensa sunt, *l. si filiusfamilias*, §. *ultimo inf. de verb. obligationibus*: cui l. opponitur *l. si fundum*, *eodem tit. l. si fundum* ait post moram in actione ex stipulatu venire id quod interest. si quis stipulatus sit rem sibi præstari, interest habere fructus. Sic est respondendum: venit id quod interest ratione rei: nam in obligationibus faciendi succedit obligatio in id quod interest: quod quidem plerumque non excedit pretium rerum, *l. si quis ab alio*, §. *ultimo*, *ff. de re judicata*: veniunt tamen fructus in actione ex stipulatu post litem contestatam, *l. videamus*, §. *si actionem*, *inf. de usuris*: huic §. 1. 2. 3. opponitur *l. si stipulatus*, *inf. de usuris*, l. ait, si emptor stipulatus sit rem dari, vacuamque possessionem tradi: fructus veniunt, inquit lex: prima solutio Accursii verissima est. Sic distinguamus: aut stipulatus est emptor rem dari, tunc non veniunt fructus, aut stipulatus est vacuam possessionem tradi, et tunc etiam non veniunt fructus: utraque formula idem significatur, utrumque ponitur in hoc §. Tertio dicamus: aut igitur hæc duo conjunxit rem dari, vacuamque possessionem tradi: tunc veniunt fructus: tunc stipulatio est plenior et uberior, ut idem bis dixisse frustra videatur: et sunt species similes complures, ut hic annotat Accursius: Quid fiet in servitutibus, quid fiet si vendiderit servitutem? quia servitus non potest tradi: tunc cautio erit loco traditionis: nam venditor debet cavere emptori per se non fieri, quo minus emptor recte utatur servitute: atque ita si teneat satis est, *l. quoties*, *sup. de servitutibus*: hoc ostendit etiam §. *si iter*, *hujus l. 3.*

Ad §. Si per venditorem.

Species hujus §. hæc est, quidam vendidit vinum, in mora est tradendi vini: quid fiet? agetur ex empto in id quod interest: qui petit in l. 1. hoc tit. id quod interest, petit utilitatem suam. Porro utilitas æstimanda est. Hinc quæritur an omnis utilitas emptoris æstimetur, vel quæ utilitas in æstimationem veniat? Eadem est quæstio §. *cum per venditorem*, *leg. si sterilis, inf. hoc tit.* non omne, quod utile est venit in æstimationem: nam ea utilitas tantum venit, quæ circa rem consistit, id est, quæ proxima est, aut conjuncta, aut propinqua rei. Utilitas autem, quæ longe abest a re in æstimationem non venit: id æstimatur, quanti res plurimi fuerit. Sed hac in re duo consideranda sunt, locus et tempus, id est, quo loco pluris fuerit res, et quo tempore: nam hæc duo sunt, quæ pretii varietatem adferunt, *l. pretia*, §. *ult. ff. ad l. Falcidiam*: primum de tempore dicamus. Venditor, qui moram facit in re tradenda, condemnari debet utro tempore res pluris fuerit, vel quo venit, vel quo res judicatur, et in condemnationem deducitur. Ratio est: nam æquum est, ut emptor habeat id quod haberet, si venditor moram non fecisset. Igitur quo tempore res pluris fuerit, tanti damnabitur. Et genaraliter in actionibus bonæ fidei tempus rei judicandæ spectatur, *l. 3.* §. *in hac*, *sup. commodati.* Tempus rei judicandæ est tempus, quo res judicatur. Et hac in re notandum est differentiam esse inter actiones bonæ fidei, et actiones strictas: nam in actionibus strictis observatur litis contestatæ tempus, *l. vinum*, *sup. de rebus creditis.* Loquitur *l. vinum* de actione stricti juris: is proprie petit, qui judicium dictat: actor judicium dictat, reus suscipit, *l. amplius*, *inf. rem ratam haberi*, *l. ult. sup. de condictione triticaria*, sic dicta est a tritico: hac condictione omnes res petuntur, præter pecuniam numeratam: si ab auctore nomen baberet, appellaretur Triticiana: idque etiam ita definitur *l. 4. l. 5.* §. *in hac*, *ff. commodati.* Hæc de tempore. Nunc de loco: si venditor rem non tradat, tanti damnatur quanti res plurimi fuerit, id est, venditor damnatur utro loco res pluris fuerit, vel quo venit, vel quo lis contestatur, quia in loco multa est differentia inter judicia stricta, et judicia bonæ fidei. Non est spectandus locus, quo res judicatur: alio loco non judicatur res, quam quo est contestata, *l. ubi judicium*, *sup. de judiciis*: hoc ostenditur in principio hujus §. hæc autem omnia locum habent, si venditor in mora fuerit. Diversum enim est si emptor in mora fuerit accipiendi, id est, si parato venditore tradere, accipere noluerit: hoc casu cujus temporis, vel cujus loci habenda est æstimatio, videlicet si rei tradendæ non sit facultas? si velit emptor agere ex empto, fiet æstimatio ejus temporis, quo lis contestatur, ut in actionibus strictis, neque locus extendetur: fiet autem æstimatio ejus loci, quo minoris fuerit,

vel quo venit ; vel quo lis contestatur ; atque ita mora commissa per emptorem minui æstimationem tam in tempore, quam in loco (*Mora videtur esse*) per emptorem scilicet : non autem per venditorem, ut aliqui intelligunt. Deinde in extremo lex ait, semper spectari locum, quo res tradi debuit : si de loco nihil convenerit, spectatur locus litis contestatæ, aut locus contractus. Si de loco convenerit, is locus tantum spectandus est : quod etiam observatur in judiciis strictis, et hoc est quod traditur in fine hujus §. Sciendum est eo loco agi, quo contractus habitus est : nam ratione contractus quis sortitur forum, *l. hæres*, §. *proinde, sup. de judiciis* : nunc ait l. vinum veniit a Brundusio, id est, vinum; quod est Brundusii, ut Brundusio tradatur. Venditio autem aliter facta est. Igitur eo in loco agi potest. Lex ait vinum tamen tradendum esse Brundusii : atque ita significat Brundusii rationem habendam. Nunc optime intelligetur §. *cum per venditorem, l. si sterilis, eod.* Amovenda est imprimis divisio interpretum duplex est id quod interest, extrinsecum, et intrinsecum : extrinsecum est, quod extra rem : idque eliciunt ex hoc §. *cum per venditorem*, nec ab alio loco possunt colligere. Affirmo omne id quod interest extra rem esse, quia neque res est, neque rei pretium, sed aliud quiddam, quod extra rem spectatur. Verum, aut est propinquum rei, aut est sejunctum longe a re; nunc ita dicamus : in actione ex empto venit æstimatio utilitatis, quæ consistit circa rem, quæ proximior est rei; non omne lucrum venit in actione ex empto. Pone, potuit emptor negotiari si res ei tradita fuisset, et lucrum facere; an ejus lucri ratio habetur? minime : quia longius abest. Idem observatur in emptore in *l. ult. sup. de periculo et commodo rei venditæ*. Species hujus l. hæc est : emptor non solvit pretium, moram facit ni solvat usuras, de quibus convenerit, vel quæ frequentantur in illa regione : an aliquid præterea veniet? finge : venditor si pretium habuisset, negotiatus fuisset, et plus lucri sibi acquisisset ex pecunia, quam ex mercibus : an ejus lucri ratio habebitur? minime : id est non omne lucrum venit in æstimationem. Rursus etiam dicamus : non omne damnum venire in æstimationem, quod datum est. Finge : venditor vendidit triticum : quia moram fecit in tradendo tritico, familia servorum emptoris fame periit : an servi peremptí æstimabuntur? minime, et hujus damni ratio non habebitur, quoniam longe disjunctum est a re, neque aliud commune est cum re. Denique non omnis lucri ratio habetur. Quid igitur æstimatur? id æstimatur quanti res plurimi fuerit : nam hæc utilitas circa rem consistit : pretium tritici scilicet quanto major fuerit : tutor debet usuras pupillo in actione tutelæ, et usuræ pupillares sunt semisses : finge : pupillus agit tardius actione tutelæ : an tutor præstabit longiores usuras? minime, *l. ult. C. de usuris pupillaribus* : sic etiam non crescit actio ex empto, si citius non egit emptor. Igitur et utilitas tantum exigitur, quæ circa rem est. Doctores etiam dividunt id quod interest in commune, in singulare, et in conventum. Glossa tradit l. 1. sup. merito autem reprehenditur a multis : quod vocant commune id quod interest, est pretium : quod vocant conventum, est pœna : non autem id quod interest, §. *ult. de verb. obligat. in Institut. in l. ult. tit. de prætoriis stipulat.* Hæc postrema divisio a novissimis Jurisconsultis confutata est.

Ad L. IV. Si servum mihi.

Species l. hæc est. Quidam sciens vendidit servum furem, vel noxium, cujus nomine agi potest noxali actione adversus dominum : idem venditor stipulanti emptori promisit duplum propter evictionem : hinc quæritur quando agatur ex hac stipulatione? et ait tunc agi ex hac stipulatione, cum emptori aliquid abest, vel corpus, vel pecunia : ut puta si emptor litis æstimationem subjerit, vel servum noxæ dederit, aget ex stipulatu ad duplam. Duobus modis committitur stipulatio duplæ : primo, si emptor petitori rem restituat : altero si damnetur in æstimationem litis, id est, si vel res ei absit, vel pecunia, *l. evicta*, §. 1. *inf. de evictionibus*. Quid fiet si nihil emptori absit? hoc casu non agetur ex stipulatu ad duplam, sed agetur actione in id quod interest se servum noxium scisse, teneretur hac stipulatione actione ex empto, quia vendidit sciens : si vendidisset ignorans non teneretur ante evictionem, *l. 1. De rerum permut. l. servus*, §. *ult. inf. hoc tit.* hoc est quod proponitur in *l. hac, antequam mihi aliquid abesset per judicium*. In committenda stipulatione ob evictionem necessaria est sententia, *l. ut que, sup. de rei vindicat* nam et evincere nihil aliud est, nisi per sententiam auferre, *l. non tamen, inf. de evictionibus*. Huic sententiæ opponitur *l. si emptori inf. de evictiobus* : species l. hæc est : venditor promisit emptori servum esse extra culpam, et ei non esse obligatum furti. Deinde emptori hæres extitit is, cui ille servus furtum fecerat; hoc casu noxalis actio intercidit, quia is, cui noxa commissa est, servi cœpit esse dominus, §. *si servis, de noxalibus actionibus*. Ait tamen l. competere actionem ex stipulatu adversus venditorem, perinde atque si hæres alii præstitisset ex causa noxali. Hæc ut intelligantur, sciendum est, duplicem stipulationem intervenire in emptione servi : quod Varro exposuit in lib. 2. de re

rustica, in cap. de servis pastoribus vendendis: una est, ex qua promittit venditor servum non esse noxium, furem: altera est, ex qua promittit duplam. Ex priori stipulatione agitur si appareat servum esse noxium, etiamsi nondum mihi absit servus; non autem agam ad duplam, *l. non tamen*, *inf. de evictionibus*, *l.* illa est accipienda de stipulatione duplæ. Ex posteriore stipulatione non agetur, nempe ad duplam nisi secuta sit sententia: sic etiam explicanda est *l. ex empto*, *§. idem*, *lib. 2. inf. eod.* alias est *l. emptorem*: venditor præstare debet servum noxis solutum esse, etiamsi ignoraverit servum noxium esse: idque ante illum §. propositum fuit in §. *si venditorem*, *hujus l.* Finge: emptor servi præstitit æstimationem litis, et condemnatus est actione noxali: aget ex empto in venditorem ignorantem: at quanti aget? et aget ex empto in id quanta minima æstimatione litis fungi potuit: ait deinde l. idem venire in actione ex stipulatu si agat ex illa stipulatione priori, qua præstiterat servum furti, noxisque solutum esse. Deinde ait, easdem actiones competere emptori, si emptor servum noxali judicio non defendat, id est, si eum deserat, et committat fortunæ, neque ejus causam suscipiat defendendam: servus, qui non defenditur, ducitur, *l. quod ait prætor*, *§. ult. sup. de noxalibus actionibus*: at aget emptor eisdem actionibus, quamquam non sit evictus servus, competet actio ex stipulatu non ad duplam.

Ad L. V.

Species l. hæc est: hæres damnatus est in testamento aliquid vendere Titio: vendidit hæres ex voluntate testatoris: posteaquam vendidit, in eum duæ competunt actiones, ex empto, et ex testamento: eliget emptor quæ malit uti: aget his actionibus in ea omnia, quæ consequuntur emptionem, ut res sibi tradatur, ut redhibeatur. Nunc finge: hæres falso existimabat se damnatum vendere, atque ideo per errorem vendidit ex necessitate, non sua sponte, et tradidit: vel etiam vendidit et non tradidit: convenietur actione ex empto, verum poterit se defendere exceptione doli mali. Idemque est si aliquis per errorem promiserit aliquid: hoc amplius, dabitur ei condictio incerti ut liberetur: nam tenetur ex empto ipso jure, et ex stipulatu: sed condicet liberationem, omnis liberatio condicitur condictione incerti, *l. 5. §. 1. sup. de usufructu earum rerum*, *quæ usu consumuntur*, *et l. 2. §. aliud*, *inf. de donationibus*. Addatur etiam et competere condictionem certi, si jam tradiderit promissum, nam tradita vel data certi condicuntur: condictio certi indebiti semper datur ei, qui erat tutus exceptione doli mali, *l. qui exceptionem*, *sup. de condictione indebiti*: condictio certi est condictio solutionis, condictio incerti est condictio obligationis.

Ad L. VI. §. 1.

Species hujus §. hæc est: ego vendidi tibi insulam certa pecunia, et ea lege ut tu aliam mihi reficias tuis sumptibus: et sane vilius vendidi, ut tu mihi aliam insulam reficeres. Quæritur, qua actione agam ut mihi aliam insulam reficias? ait l. esse actionem ex vendito: nam actione ex vendito agimus ad pretium: hoc est loco pretii, quod ea lege vendidi ut tu mihi aliam insulam reficeres, *l. fundi*, *sup. de contrah. empt.* præterea ex legibus, id est, ex pactis agitur actione ex ipso contractu: finge aliam speciem: ego vendidi tibi insulam ut aliam mihi reficeres; neque pretium dixi: hoc casu usus sum vendendi verbo; ceterum non est venditio, quia venditio non est sine pretio, *l. 2. sup. de contrah. emptio.* Et eadem ratione non est locatio, ergo contractus vacat nomine, quoties ego tibi do, vel vendo, ut mihi aliam domum reficias. Igitur quasi ex do ut facias agetur actione præscriptis verbis: hujus sententiæ fuisse Neratium hic §. ostendit, sententia Neratii est in *l. insulam*, *ff. de præscriptis verbis.* Deinde tractat de area vendita. Finge: ego vendidi aream, et tradidi ea lege, ut tu in ea area ædifices insulam, et ut tu postea mihi partem insulæ traderes: hoc casu venditor aget ex vendito, ut tu ædifices, et ut tu mihi tradas partem insulæ ædificatæ, et ideo quamdiu erit portiuncula areæ, competet actio ex empto. Notandum est eandem actionem competere, si convenerit ut tota res vendita retradatur oblato pretio: nam agetur etiam ex vendito, ut retradatur, *in l. 2. C. de pactis inter venditorem et emptorem.*

Ad §. Si locum.

Notandum est imprimis, juxta monumentum non licere ædificare, vel juxta sepulchrum, *l. monumentum*, *sup. de Religiosis.* Sepulchrum est ubi jam corpus illatum est, quod etiam vocant bustum. Græci τύμβον, non licet etiam juxta ædificium alienum monumentum ædificare, vel sepulchrum, *l. qui bona*, *§. si quis juxta*, *inf. de damno infecto. Rem illicitam*, id est, rem contra legem 12. tabularum, *l. si propius*, *ff. de mortuo inferendo.* Quod ita verum est, nisi intermittatur legitimum spacium, ut qui ædificare vult monumentum juxta ædificium alienum, non potest facere nisi intermisso legitimo spacio. At quæstionis est, quantum spacii intermitti oporteat, et debent intermitti 60. pedes ex l. 12. tabularum, ut explicat

Marcus Tull. in lib. de leg. Dubitari potest quomodo accipiantur *invito domino* in illa lege verba, id explicat *d. l. si proprius*: is dicitur invitus, qui tacet, vel qui prohibet. Solebant uri corpora; et illud merito fuit prohibitum. Illa *l. si propius* omnino conjungenda est huic §. nam utraque l. est Pomponii *ex lib. 9. ad Sabinum:* ponamus speciem §. nostri. Quidam vendidit locum sepulchri, id est, ædificando sepulchro: deinde priusquam religio eum locum occuparet, vendidit locum sepulchri purum: deinde propius eum locum ædificavit: lex ait, in eum agi ex empto, quod non intermittat legitimum spacium, emitur ille locus sepulturæ causa: itaque dolo malo facit emptor, qui ædificat propius eum locum. Nunc dicamus de sepulcro ædificato in confinio, hinc quantum spacii interesse oportet. Hoc etiam explicatum fuit in 12. tabulis: tantum oportet interesse spacii, quantum profunda erit fovea, *l. ult. sup. Fin. regund.* Plutarchus in Solone.

Ad §. Si vas.

Loquitur de vase vendito: quidam vendidit vas; dixit vas esse capax tot metretorum: vel dixit vas esse certi ponderis: si minus præstet, tenetur ex empto. Quid dicemus si vendiderit vas fractum, cassum, vas contaminatum? lex sic distinguit: aut dixit vas esse integrum, aut non: si dixerit, proculdubio tenetur ex empto: tenebitur tunc etiam ex empto ejus rei nomine, quam emptor ideo perdidit. Finge: infusum est oleum in vase ab emptore, et quia vas est cassum, effusum est oleum statim: tunc habetur ratio olei amissi: igitur habetur ratio ejus quod interest, quamvis sit disjunctum a re, et sane re tradita agitur in id quod interest, etiamsi non sit proximum rei, ut dicemus in *l. Julian. inf. eod. tit.* At ante traditionem ea tantum utilitas venit, quæ circa rem consistit, §. *cum per venditorem*, *l. si sterilis*, *hoc tit.* aut non dixit vas esse integrum. Hoc casu an tenebitur ex empto, an de dolo malo. Alii dicunt omnimodo agi ex empto, quoniam id semper habetur pro cauto, ut tradatur integrum, hoc est ut vas necessarium. Hæc sententia probatur in hoc §. citatur in hac re Minicius Natalis, ut constat ex indice Jurisconsultorum, fuit autem Minicius Natalis Trajani temporibus ex *l. pen. sup. de feriis.*

Ad §. Si tibi iter.

Quid dicems in hoc casu? Finge: ego vendidi tibi iter ad fundum tuum: tu habebas fundum, alioqui non potest acquiri iter, quoniam iter debetur fundo, *l. 1. sup. comm. præd.* Evincitur iter, agetur, inquit, ex empto, quod habere iter non liceat: l. ait, auctor laudabitur, et emptor poterit laudare auctorem, ut auctor cogatur rem defendere. Laudare auctorem est queri de evictione, regredi ad auctorem, *l. Herennius*, §. 1. *tit. de evictionib.* Macrobius lib. 6. Saturnaliorum, c. 7. quod etiam Dominus Budæus annotavit. Allodium prædium est, prædium cujus nemo laudatur auctor, prædium quod in nullius est fide. In feudis *tit. de allodiis:* allodio opponitur feudum; nam feudum recognoscit dominum. Allodium vox est Longobardica, in *lib. 2. legum Germanicarum.* Sequitur in l. nostra eum non laudare auctorem, qui iter emit, cum fundum non haberet, sed hac in re lapsus est, et erravit ipse emptor: filiusfamilias ex omnibus contractibus tenetur.

Ad L. VII. Fundum mihi.

Quæstio hujus l. est talis: quidam vendidit fundum detracto usufructu: quod si non fecisset, videretur tradidisse plenam proprietatem: nam fundi appellatione continetur plena proprietas: denique dixit usumfructum Titii esse, nempe dixit in hunc modum: *detraho usumfructum, quia est Titii*: ususfructus erat Sempronii, non Titii. Deinde Sempronius vindicat usumfructum ab emptore: quæstio est, an emptor poterit agere de evictione? l. ait, non esse actionem ex empto, quandiu consistit ususfructus in persona Titii, quia nihil interest emptoris: at finito usufructu, id est, mortuo Titio, vel Titio capite minuto, erit actio ex empto, si Sempronius petat usumfructum, l. ait idem esse, si venditor dixit usumfructum esse Titii, cum ipse esset retenturus: in summa emptori debet præstari ea causa, quam haberet si Titii ususfructus fuisset. Itaque mortuo Titio æquum est ei competere actionem ex empto. Huic l. opponitur *l. minor*, §. *ult. inf. de evictionibus.* Quidam vendidit fundum, vel servum, dixit tamen usumfructum ejus esse Titii: est vero Sempronii, et vindicat Sempronius ab emptore: l. ait emptorem statim agere ex empto vindicante Sempronio. Ita distinguendum est.

Aut detraxit nominatim usumfructum, aut non: si detraxit usumfructum; emptor non aget, nisi post mortem Titii, vel post capitis diminutionem Titii. At in *l. minor*, non deduxit usumfructum, sed tantum dixit usumfructum, esse Titii: quod perinde est, atque si dixisset adversus Titium non defendam usumfructum ad eum non pertinere. Ergo debet eum defendere adversus alium, quia non est generaliter deductus ususfructus.

Ad L. VIII. Si tibi liberum.

Quidam vendidit fundum ea lege ut serviret sibi, deinde fundum tradidit liberum, id est, non imposita servitute, idque fecit per errorem. Hoc casu est actio ex vendito in emptorem, ut patiatur servitutem imponi, præterea l. ait, esse condictionem incerti: est etiam condictio indebiti: nam agit in id quod plus debito præstitit. Est autem hæc condictio incerti, quia condicitur jus. Hæc tria incerti condicuntur: jus, id est, servitus, possessio, obligatio sive liberatio. Certum dicitur a cernendo: certi condicitur pecunia, aut res certa. Ex hoc loco apparet actionem bonæ fidei concurrere cum condictione indebiti: nam hoc casu utraque actio competit. Id etiam indicat *l. si binarum, sup. de serv. urbanorum prædiorum.* Quid dicemus si ego tibi tradidi prædium imposita servitute, in tradendo imposui servitutem, in vendendo dixeram fundum liberum fore? hoc casu emptor aget ex empto, ut servitus remittatur.

Ad L. X. Non est novum.

Proponitur in hac l. hæc generalis sententia, non esse novum, ut unus sustineat duas obligationes ejusdem rei, id est, ut unus habeat duas actiones ejusdem rei nomine. Actiones, inquam, vel ejusdem generis, vel diversi: ejusdem generis, id est, duas ex vendito: diversi, id est, unam ex stipulatu, alteram ex testamento. Quidam vendidit duobus separatim eandem rem. Finge: vendidit Primo et Secundo separatim, sejunctimque ementibus eandem rem. Deinde cum nondum cui quam rem tradidisset, Primus successit Secundo: hoc casu successor superstes habet duas actiones ex empto, unam propriam, alteram hæreditariam: nec altera alteram perimit potest igitur ambas movere. Quod ita fiet commodissime: ante aditam hereditatem aget propria actione ex empto, post aditam hæreditatem aget hæreditaria: ita utraque aget. Quæritur nunc post aditam hæreditatem an possit ambabus experiri? Debet, inquit, agere una tantum actione; ne scilicet venditor fatigetur tot judiciis, ne toties cogatur ire in jus: sed in ea actione veniet utriusque contractus commodum, et ita fit similiter ne cogatur conjungere plures actiones injuriarum, et uno judicio experiri, *l. prætor*, §. *si mihi*, *inf. De injuriis.* Notandum est autem hanc l. esse omnino conjungendam cum *l. generaliter*, *inf. de fidejussorib.* quæ est etiam Ulpiani ex *lib.* 40. *ad Sabinum*: *potest* in hac l. accipitur pro *debet*. Deinde ponit aliam speciem: Finge: quidam emit eandem rem a duobus separatim, ut sibi tutius consuleret: uterque ei tenetur de evictione, quoniam ab utroque emit: nunc finge: venditor, venditori successit, venditor superstes præstat duas evictiones, actione ex empto, ex uno judicio duas evictiones, id est, propriam et hæreditariam, atque ita fit ut duæ obligationes, vel actiones ejusdem generis de eadem re in eandem personam concurrant. Videnda hic est *l. si is qui Stichum*, *inf. de obligat. et action.* Sciendum est causam rei acquirendæ, vel esse lucrativam, vel non lucrativam. Lucrativa est, cum nihil abest, causa non est lucrativa, cum aliquid nobis abest, ut puta si res empta sit, vel si data sit res in dotem.

Nunc finge: quidam rem mihi legavit in suo testamento: eandem rem legavit Titio: cessit dies legati: ego successi Titio priusquam legatum acciperet. Quæro, an petam eandem rem duplici actione, ex sestamento, nempe propria, et testamentaria? minime: nam altera actio alteram consumet: igitur si propria actione rem legatam in solidum consecutus fuero, non competet actio hæreditaria, *l. si mihi et tibi*, *de legatis* 1. Ratio est, quia duæ lucrativæ causæ in eandem personam, et in eandem rem non possunt concurrere, §. *si res aliena*, *de legatis*, *in Institution.* non favent leges lucrum captantibus, sed damnum vitantibus. In specie *l. non est novum*, causæ non sunt lucrativæ: nam causa est venditio: nunc alia species: finge: ego sum stipulatus Stichum, deinde hæres extiti ei, cui fuerat legatus Stichus quæritur an competat mihi duplex actio, ex stipulatu, et ex testamento ejusdem rei? minime l. ait competere: itaque dicendum est in illa l. me stipulatum esse ex causa non lucrativa: stipulamur nonnunquam ex causa non lucrativa, ut in *l. si servus legatus*, §. *Stichum*, *D. de legatis* 1. *l. omnes*, *D. de obligat. et actionib.* Diversum est si reus successerit fidejussori. Quæ diximus vera sunt, cum reus reo ejusdem rei successit: diversum est si reus fidejussori, vel fidejussor reo successit: tunc utraque obligatio non consistit, *l. generaliter*, *l. cum reus*, *inf. de fidejussoribus*, *l. si reus*, *de duobus reis.* Finge: reus successit fidejussori, cur non sustinet reus duas obligationes? Ratio est: nam hoc casu differentia est harum obligationum: una est plenior, et major, et principalior, nempe obligatio rei, *l. debitor*, *de separationibus*, *l. si debitor creditori*, *inf. de fidejussoribus*: fidejussoria vero est minor et ideo minor obligatio excellit: itaque illo casu fidejussor convenietur ut reus, quasi fidejussor liberatur, *d. l. generaliter*: nunc ait, diversum esse si reus reo successerit: nam tunc qui successit, sustinet duas obligationes, quia utraque obligatio est ejusdem potestatis: sed, inquit, altera alteram consumet: ratio est, quia sunt duo rei ejusdem obligationis: hoc

exigit natura obligationis. Diversum est, si non erant correi, ut in specie l. nostræ.

Ad L. Ex empto XI.

In hac *l. ex empto,* et in *l. Julianus* ex Ulpiano plenissime demonstratur, quid veniat in actione ex empto, et in actione ex vendito: prior inspectio est de actione ex empto: quid in ea actione ex empto veniat, quæritur: primum quidem id venit de quo conventum est: nam hæc actio est bonæ fidei nihil est tam congruum bonæ fidei, quam servare id, de quo conventum est, quid si nuda sit emptio nullis fulla pactionibus? hoc casu veniet in ea actione id quod ei inest secundum naturam contractus: id igitur veniet, ut res tradatur, non ut res nobis detur, et liberatur venditor tradendo: si tamen venditor sit dominus, traditione dominium transfertur in emptorem: si non sit dominus, tenetur de evictione: hæc vera sunt si pretium adnumaratum sit, vel si de pretio satisfactum sit, ut puta fidejussore dato, vel expromissore, vel pignore. Item si venditor sequatur fidem emptoris, in §. *venditæ*, *de rerum divisione*: ergo traditio non transfert dominium, nisi æs numeratum sit: emptor non aget de evictione actione ex empto, nisi pretium adnumeraverit: atque emptor non utiliter agit ad rem tradendam, nisi pretium solutum sit, *l. Julianus*, §. *offerri*, *inf. h. t. l. si id quod*, §. *ult. sup. de rescindenda venditione*. Hoc est verum etiamsi jus venditum sit, *l. hæreditatis*, *sup. de hæreditate*, *vel actione vendita*. Summa igitur hæc est: si emptor non obtulerit pretium, non agit de evictione actione ex empto: *præstare* significat etiam dare: multum hac in re distat emptor a venditore: venditor non cogitur rem facere emptoris: emptor autem tenetur facere pretium venditoris. Igitur venditor tradere, emptor dare debet: ratio differentiæ est: dissimilis est detentio pecuniæ, et rei, atque adeo dissimilis est dissolutio: qui rem debet, certum corpus debet, ut puta illum fundum: qui pretium vel nummos debet, non debet certum corpus, *l. qui hæredis*, *sup. de condictione indebiti*: res corporales separantur a nummis: cum pecuniam dicimus, dicimus summam vel quantitatem: summa autem est res incorporalis. Venditor certum corpus debet, certum est corpus quod emitur, et ideo venditor dando id corpus bona fide, et se obligando ob evictionem, æquum est, ut liberetur: at emptor certum corpus non debet, et ideo facere debet, ut suos nummos numeret, non alienos: merito igitur ab emptore exigimus ne det: satis autem est si venditor tradat.

Ad §. Redhibitionem.

In hoc §. ostenditur in actione ex empto etiam redhibitionem venire. Labeo et Sabinus sunt diversæ sectæ doctores. Sabinus est princeps sectæ Sabinianæ, hic Cassianæ: hac in re tamen consentiunt: sumatur exemplum unum ex *l. si convenit*, *sup. de rescind. vendit.* placuit, ut si res empta displiceret emptori redderetur: tunc si displiceat, qua actione aget, ut cogat venditorem eam rem recipere? l. ait competere actionem ex empto: igitur actione ex empto agitur ad redhibitionem: agitur ex empto ad dissolvendam venditionem, §. *si quis virginem, et* §. *is qui vinum, hac l.* venditor nonnumquam agit actione ex empto, ut res restituatur: actione ex empto agitur, ut res redhibeatur ob morbum vel vitium latens: ait Accursius, agi tantum in factum, id quod varie proponitur in *tit. de ædilitio edicto:* qua actione agitur etiam fundi nomine, ut puta si fundus sit pestilens, veluti si habeat herbam letiferam, *in l. penult. eod. l. etiam, inf. de ædilitio edicto*. Doctores hoc trahunt etiam ad domos infames. Verum an competit etiam actio ex empto ob morbum? sic videtur: id confirmat *l. cum mancipium inf. de ædilitio edicto*: ergo liberum ex experiri actione in factum, vel actione ex empto, *l. sciendum*, §. *secundum quod*, *inf. de ædilitio edicto*. In hac causa etiam venditori utraque actio datur, videlicet si emptor ob morbum redhibita desideret sibi pretium reddi: hoc accidit cum emptor redhibuit sine judice, *l. cum autem inf. De ædilitio edicto:* ait competere actionem ex empto, *l. quod si nolit*, §. *in factum*, *eod. tit.* ait competere actionem in factum: ubi competunt ædilitiæ actiones, competunt et civiles: ædilitiæ sunt strictæ: civiles sunt bonæ fidei.

Deinde ostenditur in actione ex empto id venire, ut emptor caveat cautione ædilitia. Est vetus stipulatio, cujus formula fuit proposita a Marco Manilio. Hic scripsit formulas animalium venditorum, is, qui vendit animalia debet cavere ea sana esse. Jumenta sunt ea, quæ dorso domantur: igitur oves, capræ, sues non sunt jumenta, boves collo domantur, non dorso verum quod hic traditur trahendum est etiam ad pecora, nempe ad capras. Varro lib. 2. De re rustica, cap. 3. *illas capras hodie recte esse, et bibere posse, habereque recte licere, hæc spondesne?* quid est præstare recte esse, id est, boni viri arbitratu, id est, et eas esse, et bibere ex arbitrio boni viri, *l. hæc verba in stipulatione posita, de verb. significat. l. 5.* §. *nunc videamus*, *l. ex clausula, inf. judicatum solvi*. Notandum est etiam eum promittere recte sana esse: hinc explicanda est *l. qui certiana*, *inf. de ædilitio edict.* Deinde in §. *venditorem* hujus l. ostenditur vendi-

torem hominis cavere debere hominem furtis, noxisque solutum esse: hoc cavetur specialiter in homine. De qua cautione satis multa dixi in *l. 4. hujus tit.* in aliis libris incipitur hic §. etiamsi ignorans: debet etiam præstare fugitivum non esse, nec erronem: postremo cavere id etiam debet, habere recte licere: idque in omnium rerum venditione adjicitur, quæ clausula explicatur in *l. stipulatio ista habere licere, ff. de verb. obligat.*

Ad §. Idem ait.

Quæ proponuntur in hoc §. ab Ulpiano sumpta sunt ex libris Neratii: igitur repetendum est paucis quid dicendum sit de Neratio, idque dictum est imprimis venditorem servum præstare, id est, vacuam possessionem servi: item præstare debet, aut cavere servum bonum esse, item servum fugitivum non esse, tum servum furtis noxisque solutum esse. Hinc statim quæritur quid fiat, si non tradat servum? condemnabitur in id quod interest, in *l. 1. hujus tit.* cum tamen omne id quod interest æstimabitur: ea tantum utilitas æstimatur, quæ proxima est et conjuncta rei: non autem ea, quæ longe abest a re, *l. si sterilis, §. cum per venditorem, inf.* sic est accipiendum quod dicitur in initio hujus §. quid tamen fiet si rem tradat, non tamen præstet cetera? ut si non caveat servum sanum esse, fugitivum non esse, furtis noxisque solutum esse: itèm si non caveat habere licere, hoc est generale in omnibus venditionibus: ita hæc species est proponenda, hoc casu condemnatio fiet quanti plurimum venditorem periclitari oportet, id est, quanto plurimo venditorem periculum, aut damnum subire oportet, ut scilicet habeatur ratio ejus utilitatis, quæ longius abest a re, ut si nolit venditor cavere de evictione, id quod plurimum est præstabit: nam hoc generale est, post traditionem venit etiam ea utilitas, quæ sejuncta est a re: ante traditionem petitur ea utilitas, quæ conjuncta est rei, ut est in *l. venditor hominis, inf. de evictionibus, l. Julianus, in principio, inf. hoc tit.* Igitur hoc casu emptor aget in duplum, *l. 2. inf. de evictionibus.* Ratio est; nam utilitas non egreditur duplum, *l. unica, C. de sententiis, quæ pro eo, quod interest proferuntur*, et ideo emptor nunquam stipulatur supra duplum: nam vel stipulatur duplam, vel simplam, nunquam triplam: supra duplum non stipulamur usuras, *l. si non sortem, §. supra duplum, sup. de condictione indebiti*: Igitur nec usura, nec id quod interest duplum egreditur: igitur propter hæc omnia, quæ exiguntur a venditore, id quod plurimum est præstatur: plurimum autem est duplum: ergo propter hæc omnia satis est duplum præstari: *satis tantem* hic sumitur pro *satisfacientem*, *l. 2. in principio, sup. de hæreditate vendita.* Illud quæritur nunc. Finge in hunc modum: quidam vendidit servum, vel fundum: et tradidit: hoc non est satis: nam debet multa alia præstare: postea emptor a venditore aliquid consecutus est propter fugam servi, vel propter morbum servi. Deinde totus servus evincitur, atque ita habere rem non licet, quæro an venditor damnabitur in id quod plurimum est, id est, in duplum ob evictionem? minime: nam deducetur prius id quod præstitum est propter morbum, antequam tota res evinceretur, et in reliquum fiet condemnatio: alioquin emptor amplius duplo consequeretur, quam emit, quod permittendum non est: ex eodem Neratio id dicitur in *l. cum fundus, inf. de evictionibus, sequentibus actionibus*, id est, postremo loco propositis: sic *in l. servitutes, §. si sublatum, de servit. urbanorum prædiorum*: lis æstimetur, id est, fiat condemnatio: finge. Quidam vendidit servum, et tradidit: item cavit servum habere licere, nec evincitur servus: at non cavit sanum esse, aut non præstat sanum esse, nec vult id præstare, non præstat innoxium esse: quæritur quatenus condemnabitur venditor? omnino condemnabitur in duplum, nullo deducto, perinde atque si nihil omnino præstitisset: nam perinde est atque si nihil præstitisset, cum omnia non præstat.

Ad §. Idem Neratius ait.

Sententia hujus §. hæc est: venditor debet præstare, ut emptor obtineat in lite proprietatis, id est, debet eum defendere in actionibus: non debet præstare proprietatem: an etiam debet eum defendere in interdictis, id est, in lite possessionis? sic videtur Neratio: idque proponitur in initio hujus §. Reprehenditur Neratius a Juliano, nec mirum: nam fuere diversæ scholæ, ait Julianus imo venditor tenetur ex empto, si emptor non sit futurus potior in possessione, et antequam evincatur possessio: ratio est: nam debet tradere vacuam possessionem, id est, non quæstione ulla implicitam, *l. 2. §. vacua sup.* non videtur talem tradidisse, si avocari potest: itaque etiam ante litem possessionis tenebitur ex empto, quasi non tradita possessione. Venditor non debet præstare proprietatem, et ideo ante litem et evictionem proprietatis non tenetur: debet tamen præstare possessionem vacuam, et ideo ante evictionem possessionis tenetur: hæc est sententia *l. 3. in principio, sup.* hæc est insignis differentia inter possessionem, et proprietatem: hinc potest quæri, quid fiat si præstiterit venditor duplum, finge: venditor præstitit duplam, quoniam tota res evicta fuit; debuit et multa alia præstare: an eorum nomine convenietur cur-

sus venditor? minime: quoniam exacta est dupla. *In* §. *Cassius* proximo, loquitur de stipulatione duplæ: quid si non intervenerit hæc stipulatio? additur ex Juliano competere actionem ex empto deficiente dupla, *l. quod si nolit*, §. *quia assidua, inf. de ædilitio edicto*: sic est accipiendus hic §. *Cassius*: hoc est confirmandum ex §. *sequenti*: id confirmatur hoc exemplo: finge: venditor ea lege servum vendidit, ut promitteret duplam intra mensem, post mensem ne promitteret: id est, cavit, *si intra mensem non stipulatus fuerit duplam*, *non tenebor*: finge: emptor intra mensem non est stipulatus duplam, non evincitur servus: quæro an præstabit duplam actione ex empto? l. ita distinguit, aut vendidit servum ignorans esse alienum, aut sciens: si vendidit ignorans, non præstat duplam, quoniam ita sibi prospexit: debet tantum hoc præstare per se, et per hæredem suum habere licere, non tamen præstare debet per omnes habere licere: quid si sciens? hoc casu tenebitur in duplum actione ex empto, neque ea pactio ei proderit, *l.* 1. *inf. de rerum permutatione*: id confirmatur exemplo §. *Denique hujus l.* sciendum est creditorem pignoratitium pignus vendere dupliciter: nam, aut vendit jure communi, aut jure creditoris: si jure communi, tenetur de evictione: si jure creditoris, id est, lege pignoris, non tenetur ob evictionem: nam id agitur, ut ne præstet *l.* 1. *et* 2. *Cod. creditorem evictionem pignoris non debere*, *l. et si is*, *inf. de distractione pignorum.* Excipitur unus casus, videlicet si jure creditoris vendat dolo malo, ut puta sciens rem sibi non esse obligatam, vel etiam sciens rem non esse debitoris, hoc casu præstabit evictionem, et tenebitur ex empto in duplum. Legendum est in hoc §. lib. 5. non decimo.

Ad §. *Si quis rem vendiderit.*

Dictum est supra, eum qui vendidit, et tradidit, dupli damnati, nisi cætera præstet, ut puta si emptori rem habere non liceat, id est, si res vindicetur: nam venditor præter traditionem, in hoc est obligatus, ut rem præstet rem emptori habere licere. At finge nunc: rei venditæ dixit venditor aliquid accessurum, ut puta fundo dolia, accessio evincitur, non res ipsa, quæro an venditor teneatur in duplum? l. ait duplam non præstari, sed simplam: igitur accessionis nomine non præstatur nisi simpla, *l. evicta re*, *inf. de evictionibus*: quoniam venditor id præstare etiam debet emptori habere licere, quod venditor accessurum dixit. Rei principalis nomine præstat duplum: hæc est una differentia inter accessionem, et rem principalem: ceterum nihil interest inter rem principalem, et accessionem: itaque venditor præstare debet servum, quem accessurum dixit, *l. quod si nolit*, *in fine cum duobus proximis*, *de ædilitio edicto*, *inf.*

Ad §. *Qui autem.*

Videndum est quid significetur his verbis, *habere licere*, dicebant etiam *habere recte licere*: hoc venditor promittit, hic distinguamus: aut promittit generaliter, sive simpliciter habere licere, aut promittit per se, hæredemque suum habere licere: hoc posteriore casu, si alius evincit rem venditam, non tenetur: et quidem non tenetur ex empto, neque ex stipulatu, si alius evincat. Quid fiet si generaliter promiserit per omnes habere licere, vel quid si simpliciter promiserit: tunc videtur id promisisse per omnes fore, *l. stipulatio ista habere licere*, *de verborum obligat.* in principio. At videtur hæc stipulatio esse inutilis, quatenus promittit per alium fore, ut habere liceat, quoniam alieni facti promissio nulla est, de se quisque promittere debet, non de alio. Igitur si quis promittat alium daturum, vel facturum, inutilis est stipulatio: notandum tamen est, diversum esse, si promittat se curaturum ut alius faciat, ut alius det, quoniam tunc de se promittit, non de alio, §. *si quis alium daturum*, *de inutilibus stipul.* Ideoque valet hujusmodi stipulatio, *decem dari curabis*, et promissor non cogitur dare decem ex hac stipulatione, quoniam liberatur offerendo reum locupletem, *l. ult.* §. *ult. sup. de rebus creditis*, qui §. citatur in *l. illa stipulatio*, §. 1. *inf. de verb. obligat.* Sic concludamus: inutilem esse illam stipulationem habere licere, si ita accipiatur per alium fore ut habere liceat, quia alieni facti promissio nulla est: factum autem hæredis recte promittitur, *d. l. stipulatio ista, habere licere.* Excipitur unus casus, si subdatur stipulatio pœnæ vel quanti ea res est, *d. l. stipulatio ista*, §. *si quis dolum.* Illa stipulatio habere licere, ut sit utilis sic accipienda est per se, aut hæredem suum fieri. Opponitur *l. inter stipulan.* §. 1. *inf. de verb. obligat. in principio*, l. hoc ostendit, alium pro alio inutiliter promittere eum facturum, vel daturum. Deinde l. explicat, quam vim habeant hæc verba, *dolum malum abesse*, *abfuturumque esse*, id est, qui ita promittit, hoc promittit nihil se, vel hæredem suum dolo malo facturum: an etiam promittit nihil alium quenquam dolo malo facturum: hoc non promittit, sed promittit, se curaturum ne quis dolo malo faciat, quæ stipulatio utilis est. Item hæredem suum curaturum; nam his verbis stipulationis semper hæredes continentur. Deinde l. ait eandem esse vim ejus stipulationis habere licere. Item neque per te, neque per hæredem tuum fieri, quo minus

habere liceat: hæc est tertia stipulatio, quæ similis est huic, habere licere. Ex his apparet his stipulationibus non hoc significari per alium fieri, ut habere liceat, sed id significatur promissorem curaturum, ut per omnes habere liceat. At rursus contra sententiam a me propositam opponitur noster §. nam ait multum interesse utrum dixerit per se, vel per hæredem habere licere, vel generaliter: hæc differentia ita est ponenda, qui promisit per se, vel per hæredem, etc. non debet curare ne alius evincat, at qui promisit generaliter habere licere, curare debet ne alius evincat. Ac de priori promissione dicamus, finge, promisit per se habere licere, vel per hæredem, postea alius evicit rem, et abstulit: an tenetur ex stipulatu, vel ex empto evictionis nomine? minime, an teneatur saltem ad pretium restituendum? fateor enim non teneri ad duplum, creditor, qui vendidit pignus jure creditoris non tenetur ad pretium re evicta: nam ea lege videtur vendidisse, §. proximo sup. sed tamen emptor habet regressum adversus debitorem: non est æquum, ut emptor et rem et pretium amittat; igitur habet regressum adversus venditorem. Deinde tentat an hoc quoque dici possit non agi ad pretium, puta si dixerit tantum, per se, vel per hæredem suum nihil fieri, quo minus rem venditam habere liceat: finge: quidam emit jactum retis, vel etiam quidam emit indaginem ferarum, et capturam, quæ futura erat, vel etiam quidam emit pantheram, id est, capturam omnium avium ab aucupe: hoc casu si nihil captum sit, an agetur ad pretium recipiendum, quod jam numeravit? minime, quoniam videtur spem emisse, emit incertum rei, *l. nec emptio, sup. de contrahenda empt.* an etiam dicemus in superioribus casibus emptorem non agere ad pretium? concludit l. in superioribus casibus id non esse permittendum, quia non sunt similes casus: postremo ponit unum casum, in quo agitur etiam in id quod interest, videlicet si promittat tantum per se non fieri, vel si caveat a se nihil præstitum iri evictionis nomine: tunc regulariter re evicta ab alio, non tenetur in id quod interest, nisi sciens dolo malo vendat.

Ad L. Julianus XIII.

In hac l. Ulpianus pergit tractare de his, quæ veniunt in actione ex empto, qua in re statim ait, multum interesse utrum quis sciens vendat, an ignorans: primum si quis vendat rem alienam, et quæratur quid veniat in hac actione: si sciens rem esse alienam vendiderit, quamvis nominatim dixerit se evictionem non præstaturum re ab alio evicta, venditor tenebitur ex stipulatu, vel ex empto in id quod interest: nam in sciente hæc stipulatio, neque per se, neque per hæredem fieri, eandem vim habet, quam illa, habere licere, quæ generalis est: itaque sciens in hoc tenetur semper ut det operam per omnes habere licere, *l. tenetur, §. ult. sup. hoc tit.* Ignorans autem si eo modo vendiderit, re ab alio evicta non tenetur, nisi ad pretium restituendum, §. *qui autem, l. ex empto. supr.* Notandum etiam est, eandem distinctionem adhiberi in creditore, qui vendit pignus jure suo: nam creditor sciens si vendiderit pignus non sibi obligatum, re evicta tenetur in id quod interest: ignorans non tenetur si jure suo vendat, sed ea res non erit damno emptori, *l. si plus, §. 1. inf. de evictionibus*, habet utilem actionem ex empto. Eadem distinctio adhibetur si quis vendiderit rem vitiosam et morbosam, finge: aliquis vendidit ligna vitiosa, quibus fulcirentur ædes, vel vendidit pecus morbosum, equum pulmonicum: vel etiam aliquis vendidit vestimenta interpolata pro novis: in vestimentis tradita est eadem distinctio in *l. Labeo, sup. de contr. emptione*, idem l. ostendit esse si quis vendat lignum vitiosum: ignorans tenetur quanto minoris emptor emisset, si id ita esse scisset: ita emptor aget ut minuatur pretium rei venditæ: hæc actio erit actio ex empto æstimatoria: hoc est, quod proponitur in initio hujus *l. Julianus*, hoc notandum est etiam in hac actione quanto minoris nonnunquam contineri redhibitionem, id est, hæc actio æstimatoria aliquando habet exitum redhibitorium, ut puta si res, de qua agitur nullius sit pretii: nam minoris videtur empturus fuisse, qui nullo pretio empturus erat, *l. bovem, §. aliquando, inf. de ædilitio edicto, l. si is qui hæres, §. 1. inf. de except. rei judicatæ*, his verbis idem significatur: agit quanto minoris emisset si id scisset, vel si dicas agit quanto pluris emisset, quod ita id esse ignorasset. Hinc existit quæstio, quid distet hæc actio ex empto quanto minoris ab actione quanto minoris ædilitia: est honoraria *l. ædiles 2. de ædilitio ædicto, inf.* non prætoria: honorariæ actiones sunt prætoriæ, at non omnes honorariæ sunt prætoriæ: hæ differentiæ vulgares sunt: una est civilis, altera est honoraria; præterea actio ex empto est perpetua, actio ædilitia æstimatoria est annalis. Actio ex empto æstimatoria datur quanto minoris emisset, actio æstimatoria ædilitia datur quanto minoris res valuisset, quæ differentia videtur probabilis: nam res plerumque pluris est, quam empta sit: itaque duplex statuunt pretium, nempe pretium, quo empta est res, et pretium quanti res est, sed hæc differentia rejicienda est: nam sine lege eam finxerunt: præterea invenio actionem ex empto quanto minoris uno in loco dici quanto minoris emisset, alio quanto minoris valuisset, *ex §. si venditor, inf. in hac l.*

Sic dicendum est, actio ex empto nonnunquam est redhibitoria, et concurrit nonnunquam cum actione ædilitia redhibitoria, *l. ex empto*, §. *redhibitionem*, *sup. hoc. tit.* nunc dico sic: actio ex empto nonnunquam est æstimatoria, et tantum in ea venit, quantum in ædilit a.

Ad §. *Si venditor.*

Species hujus §. est: venditor servi mentitus est de artificio, vel de peculio servi; l. ait, eum teneri actione ex empto quanto minoris emisset emptor servum ob id, id est, quanto minoris emisset si id scisset. Paulus in lib. 2. sententiarum tit. 8. tractans de eadem penitus specie ait, *quanto minoris valuisset*: non est igitur inter hæc aliqua constituenda differentia. Deinde ait, idem esse si venditor deceptus fuerit ab emptore, ut minimo venderet: finge: quidam decessit hærede relicto: alius subtraxit res quasdam hæreditarias, atque ita persuasit hæredi minimam esse hæreditatem: atque ita effecit, ut hæres venderet minoris, l. ait, emptorem venditori teneri ex vendito quanto pluris hæreditas valeret: pro *villicum* legendum est *vilicum*, et est nomen proprium, *l. cum duob.* §. *item ex facto*, *supra*, *pro socio*: itaque si quis ignorans vendat rem vitiosam tenetur quanto minoris res valuit, vel empta esset: huic sententiæ nunc opponitur *l. tenetur*, §. *sed si vas, supra*, *hoc tit.* cui similis *l. sed addes*, §. 1. *inf. locati*: illæ ll. ajunt, eum, qui vendidit ignorans vasa cassa, non integra, vel dolia cassa, teneri in id quod interest; ignorantiam non excusari, ideoque tenebitur ejus damni nomine, quod evenit: interpretes nostri ajunt hoc esse speciale in vasis, et doliis, quod necessario admittendum est: *l. sed addes* ait, non idem esse in aliis rebus, quia venditor vasorum semper videtur dicere ea esse integra: dicta autem præstanda sunt, aut quæ pro dictis habentur: quid in sciente dicemus? qui vendit sciens rem vitiosam, et tradit, vitio comperto quanti agetur? ex empto agetur in id quod interest, et veniet omnis utilitas in æstimationem, ut puta si vendiderit lignum vitiosum, et ædes corruerint ejus ligni vitio, tunc tenetur in id quod interest. Opponitur *l. si sterilis*, §. *cum per venditorem*, *inf. hoc tit.* ait §. hic, eam tantum utilitatem æstimari, quæ proxime est adscita rei: ego alias dixi ita distinguendum: aut non tradidit venditor, aut sciens, et mala fide tradidit: si non tradidit, habetur tantum ratio ejus utilitatis, quæ circa rem est: diversum est si sciens, et mala fide tradat: nam etiam ea utilitas venit, quæ longe abest a re: itaque major est culpa ejus, qui mala fide tradit, quam ejus, qui non tradit: nam moræ possunt esse justæ causæ: at doli mali nulla est excusatio. Quæro, an eadem distinctio adhibeatur, si quis vendat servum fugitivum, erronem, furem: primum de fugitivo: si quis vendat fugitivum; eadem distinctio adhibetur, id est, qui habet servum fugitivum, si ignorans, tenetur quanto minoris: si sciens, in id quanti interest: quod secum fugitivus servus abstulit, id quoque æstimabitur: non idem est prorsus in fure: nam si vendat sciens, proculdubio tenetur in id quod interest: si ignorans, nullo modo tenetur: nam fugitivum habere non licet: at furem licet habere: quid si dixerit servum furem, esse bonæ frugi? dubium non est eum teneri, quia quæ dicuntur, præstantur, nisi dicantur commendandi gratia, *l. ea quæ*, *sup. de contrahenda empt.* Reliquos §§. explicavimus usque ad §. *si fructibus*.

Ad §. *Offerri.*

Lex ait, non esse actionem ex empto, nisi emptor pretium offerat, obsignet, solvat: *offerre* accipiendum est cum effectu: necesse autem est omne pretium offerri: non est satis partem pretii offerre, alioquin venditor utitur retentione rei opposita exceptione doli mali, quasi pignoris jure, quoniam res non est pignus, *l. hæreditates, sup. de hæreditate vendita*, *l. quod si nolit*, §. *idem Marcellus*, *inf. de ædilitio edicto*, ait §. hic ut ipso jure, quare in venditionibus tale pactum adjicitur, ut soluto pretio res tradatur: frustra videtur id adjici, *l. fistulas*, §. *qui fundum*, *sup. de contrah. empt.* sciendum est pacta plerumque esse supervacua, *l. si cum fundum*, §. *fere*, *sup. de contrah. emptione*, *l. quæsitum*, §. *ultimo*, *inf. De distractione pignorum.* In dandis pignoribus tale pactum adjici solet, idem ostendit *l. ultima sup. De rescind. venditione*, conjuncta *l.* 2. §. *ult. De lege commissoria*: *in l. ultima*, *De rescind. venditione* datur species: igitur sic dicamus: venditor non tenetur ex empto, nisi emptor omne pretium offerat, quid si ultro rem tradat? tunc nulla superest retentio, superest tamen actio ex vendito ad pretium consequendum: nunc finge: venditor accepta parte pretii rem tradidit, de reliqua parte prætii fidem habuit emptori, postea tota res evicta est, emptori ob evictionem competit actio ex empto, quid consequetur ex hac actione? utrum integrum pretium, quod res empta est? æquum est ut non consequatur, nisi pretium quod numeravit, vel ejus duplum in id quod interest, ut ostenditur in hoc §. *offerre.* Notandum est, eamdem rationem esse *actionis ex vendito*, nam venditor non aget utiliter actione ex vendito, nisi offerat rem, *l. qui pendentem*, *inf. hoc tit.* Quid si emptor pretium representaverit ultro re non accepta, quam

actionem habiturus est? an vindicationem? minime, quia nondum est dominus; idque certissimum est, necessaria est adhuc traditio: igitur superest tantum actio ex empto, hæc est sententia, *l. Quintus Mutius* 40. *hoc tit.* Vocat arbores extantes, prædio hærentes ut fructus extantes, *l. si apes, de furtis, inf. l. fructus*, §. *interdum, inf. soluto matrimonio.* Hinc quæritur quid dicendum sit, si venditor post traditionem non patiatur emptorem rem tollere, finge: res vendita signata est, quod pro traditione habetur, *l. quod si neque, de periculo et commodo rei venditæ*, vel aliud signum conditionis evenit, at non dabitur vindicatio, sed dabitur ad exhibendum actio, erit etiam actio injuriarum, quoniam res est emptoris, *l. injuriarum*, §. *si quis me prohibeat, inf. de injuriis, l. qui pendentem* 25. *hoc tit.*

Ad §. *si fructuibus.*

Semper tractatur de actione ex empto, ait l. in hoc §. actione ex empto emptorem consequi fructus: nam fructus pertinent ad emptorem, etiam pendentes fructus: itaque post perfectam venditionem, etiam ante traditionem fructus omnes pertinent ad emptorem, *l. pen. ff. de actionibus empti:* quia fructus fiunt ex re ipsa: proinde æquum est ut emptori cedant: diversum est in pensionibus fundi locati, aut prædii: nam pensiones cedunt venditori: emptor enim non cogitur stare conductioni, nisi aliud actum sit, *l. emptorem*, *C. de locato*: nam non sunt ex re pensiones, sed sunt ex negotiatione venditoris, *l. venditor ex hæreditate, sup. de hæreditate vendita*: nisi aliud convenerit, hoc est intelligendum: cui exceptioni conjungendus est, §. *in his inf.* Exigit venditor et eas pensiones reddit emptori: at debet etiam venditor emptori præstare actiones, si post venditionem rei venditæ, damnum illatum vel nocitum sit. Itaque non tantum fructus, sed etiam actiones: igitur debet præstare actionem l. Aquiliæ, si damnum datum sit rei: præterea debet præstare interdictum quod vi aut clam, si in fundo vendito opus factum sit vi aut clam: debet etiam cedere actionem pluviæ arcendæ: hæc actio est ex 12. tabulis, *l. si ususfructus, in fin. inf. de aqua et aqua pluvia arcenda, l. Labeo, de statuliberis, inf.* Quid agitur hac actione? ut avertatur aqua, quæ nocere potest ex vicino fundo. *l.* 1. *in prin. de aqua et aqua pluvia arcenda, inf.* Si igitur post venditionem aqua pluvia noceat, competit actio aquæ pluviæ arcendæ: cedit etiam actionem damni infecti commissa videlicet stipulatione damni infecti. Denique omnes actiones cedam emptori: quæ rei venditæ nomine post venditionem mihi acquisitæ sunt. Deinde præstabo emptori, si quid ex operis servi venditi acquisiero, item quod ex vecturis jumentorum, aut navium: hoc ostenditur in hoc §. *sequitur*, et si quid peculio eorum accessit: hoc ideo, quoniam in venditione servi solet accedere peculium, videtur accedere, nisi excipiatur, §. *peculium, de legatis* non tamen, inquit, si quid ex re venditoris acquisierit. Huic sententiæ valde opponitur §. *si quid servo, inf.* ait restitui hæred. et legata interim, id est, ante traditionem, etiamsi relicta sint respectu venditoris: at quod relinquitur contemplatione venditoris, videtur ortum ex re venditoris, *l. sed si plures*, §. *in adrogato, inf. de vulgari substitutione*: at restituuntur tamen hæ res. Vera solutio hæc est, ut dicamus separanda esse, ea, quæ directe proficiscuntur ex re venditoris ab aliis: ea non restituuntur emptori: at quæ adventitio quasi jure obveniunt, respectu tamen venditoris, ea restituenda sunt: nam hæc, quæ contemplatione alterius fiunt, non numerantur inter profectitia, sed inter adventitia.

Ad §. *Si fundum.*

Ex empto actio competit ad pretium recipiendum. Paulus in libro 2. Sententiarum tit. 18. ponit similem speciem.

Ad §. *Si Titius*

Certi juris est, fructus rei venditæ ad emptorem pertinere post venditionem perfectam, ut operæ servorum, fœtus pecorum, partus ancillarum. Item actiones præstabuntur emptori si quid nocitum sit. Emptori etiam debetur id quod post venditionem perfectam alluvione fundo accedit, *l. id quod*, *et de periculo et commodo rei venditæ*. Huic sententiæ opponitur hic §. *Si Titius*, ex sententia quorundam dicendum est, in hoc §. venditum fuisse fundum ad mensuram, ut in *l. si in venditione* §. 1. *de periculo et comm. rei venditæ:* accessit autem fundo per alluvionem antequam mensuraretur; itaque merito dicitur in hoc §. id quod accessit cedit lucro venditoris: nam accessit ante venditionem.

Ad §. *Idem Celsus.*

In hoc §. tractatur de eo, qui vendidit partem fundi, quem communem habet cum alio, et demonstratur quid præstare oporteat actione ex empto, videlicet si egerit communi dividundo, vel non.

Ad §. Ex vendito.

Nunc incipit tractare auctor noster de actione ex vendito. Actione ex vendito primum l. ait agi ad pretium consequendum: addit l. actione ex vendito peti etiam usuras pretii post traditionem rei: nam post traditionem rei, nisi pretium statim solvat emptor, debet ex eo tempore usuras pretii, quia percipit fructus: hæc ratio fructuum exigit *l. curabit*, *l. fructus*, *C. de actionibus empti*. An debet statim etiamsi non interpelletur? placet deberi usuras statim, quoniam mora fit statim sine interpellatione, quia fructus capit, *l. ult. sup. de periculo et commod. rei venditæ*. id ostendit *l. curabit*, si conjungatur cum *l. 3. C. in quibus caus. restit. in integ. non est necess.* Hic illud addendum est, usuras pretii deberi non tantum post traditionem factam emptionis jure, sed post qualemcumque traditionem, ut puta si tradita sit res conductionis nomine, aut precarii, *l. 3. C. de pactis inter emptorem et venditorem*. cui sententiæ opponitur *l. servi*, *sup. de periculo et comm. rei vend.* Quoniam hic §. ait post eam traditionem emptorem fructus capere, et ideo præstare usuras: opponitur illa *l. servi*. Sed ego eam exposui: post traditionem ergo currunt usuræ pretii statim, quæro quid juris sit, si emptor pretium obtulerit, et obsignaverit? et placet hoc casu inhiberi cursum usurarum, etiamsi id venditor nondum acceperit, *l. acceptam*, *C. de usuris*. Quid fiet si obsignaverit apud Æditnum, vel apud Magistratum: non autem obtulerit? ita distinguendum est: aut copiam sui faciebat venditor, aut non: si venditor sit præsens, non satis est pretium obsignari, ut inhibeatur usurarum cursus. Diversum est si absens sit venditor, et non habeat procuratorem domi, vel si decesserit herede incerto: tunc satis est deponi pretium, ut impediatur cursus usurarum, *l. evictis §. ult. inf. de usuris*, *l. si creditrici*, *in fine*, *C. eod.* Necessaria est depositio hoc casu, quia usuræ cœperunt currere, alioqui depositio non esset necessaria: an usuræ pretii debentur ante traditionem? nam eadem ratione videntur deberi, quia debentur post traditionem rei quia emptor fructus capit post traditionem: ante traditionem etiam fructus sunt emptoris: ergo æquum est, ut solvat usuras, fructus ante traditionem sunt emptoris: hoc non est admittendum, nisi emptor pretium solverit, aut partem pretii. *Paulus in lib. 2. Sententiarum tit.* 17. pro parte pretii non soluta non debentur usuræ ante traditionem, quia et pro ea parte fructus non sunt ejus *l. ult. ff. de fundo dotali*. Ergo in actione ex vendito venit pretium et usura pretii; veniunt etiam sumptus facti in rem venditam. item veniunt sumptus facti in curationem servi, vel in disciplinam servi. Item veniunt sumptus facti in funus servi, si decesserit post venditionem, hoc ostenditur in §. *præterea, hujus l.* Venit etiam hoc in actione ex empto, ne emptor det ex promisso reum locupletem pretii nomine. Denique ex legibus, quæ adduntur venditioni, agitur ex vendito, ut in specie pacti, de quo agatur in §. *si inter*. Nunc ponatur quæstio hujusmodi, quæ est ex §. *si procurator*. Finge: mandavit procuratori ut rem venderet, is rem vendidit, et cavit emptori: quæritur, an ego, qui mandavi habeam actionem ex vendito, et an tenear actione ex empto? et illud vulgo traditur per procuratorem nobis non acquiri actionem: non videtur igitur mihi competere actio ex vendito, tamen l. ait mihi competere utilem actionem institoriam. Item ait l. in me dari utilem actionem institoriam ex empto; cur dicitur utilis institoria? actio institoria est formula prætoria, quæ accommodatur omnibus negotiis, *l. quicumque §. non tamen*, *ff. de instit. actione*. Cur dicitur utilis institoria? nam is, qui vendit non est proprie institor; nam institor est is, qui præponitur tabernæ, vel negotiationi, sive sit servus noster, sive homo liber. Is autem, cui mandatur speciatiter ut certam rem vendat, non est institor. Itaque ex ejus contractu non tenetur mandator directa institoria, sed tenetur utili, quod quodammodo institor sit: in hanc rem citatur Papinianus in hoc §. cujus sentent. extat in *l. in eum*, *sup. de instit. actio. l. liber*, *sup. de negotiis gest. l. idemque §. item Papin. sup. mandati l. si mutuam*, *C. de instit. actione*: in fine hujus §. *si procurat.* actio ex empto accipitur pro actione ex vendito, atque ita sumitur in *l. 1. C. si servus extero mandaverit*. E contrario plerumque actio ex vendito sumitur pro actione ex empto; *l. sed hoc nomine*, *l. si eum vend.tor*, §. *si secundus*, *C. de evictionibus*, *l. ex conventione*, *C. de pactis*, *l. veteres*, *inf. hoc tit.* Sic etiam actio ex locato pro ex conducto, et e contra. Huc pertinet *l. veteres*. Restat hæc quæstio, quæ pertinet ad §. *ibidem Papinianus*, finge: ego vendidi tibi rem centum, adjeci legem, ut nisi ad diem solveres, mihi duplum præstares: hæc cautio est fœneratitia. Quæritur, an valeat conventio? l. ostendit. fœneratitiam esse, et esse in fraudem legum. Itaque, quod in hac conventione excedit legitimam usuram non valet, legitima usura est centesima, aut fuit ante Justinianum, *l. si pro mutua*, *C. si certum petetur*. Hodie est bes usura. Finge nunc: res empta est centum placuit, ut nisi soluta esset pecunia intra mensem ut solveretur duplum: non debebitur: si pecunia non solvatur post mensem, unus nummus, quoniam usura centesima singulis mensibus reddit unum aureum, non centenos. At

finge nunc : placuit ut nisi centesimo mense solveret pretium, duplum præstaret : tunc legitima est conventio: nam centesimo mense usura ad duplum perducitur. Itaque duplum tunc recte exigetur, *l. si non sortem*, §. *duplum*, *sup. de condict. indeb.* Alia est ratio legis commissoriæ, ut puta si convenerit, si ad diem pecuniam solverit res inempta esto. Itaque hæc conventio licita est.

Ad l. Prædia XXVIII.

Recte Paulus Castrensis sensum hujus legis assecutus est. Species l. hæc est. Quidam mihi vendidit prædia, vendidit autem eo pacto, ut ipse aliquid facerem, puta ut domum ejus reficerem: extat exemplum hujus pacti in *l. tenetur*, *sup. h. t.* convenit pacto convento citra stipulationem: Accursius putat, convenisse interposita stipulatione, et ex eo pendet omnis disputatio doctorum, qui circa hanc legem scripserunt: sed rejicienda est Accursii sententia: nam in superiore lib. sic semper fere verbum *convenit* accipitur, ut convenerit pacto, non stipulatione. Deinde adjecta est stipulatio pœnalis, nisi facerem: nam ego promisi decem si non facerem, promittere est per stipulationem: accidit ut non facerem. Quæritur, an sint duæ actiones in emptorem, ex vendito, et ex stipulatu: nam videntur esse duæ actiones: ex vendito rei nomine competit in id quod interest, et est ex pacto convento, ex quo datur actio ex vendito: nam pacta ex continenti contractibus adjecta formant conventionem. Ex stipulatu est actio pœnæ nomine: una petitur id quod interest, altera petitur pœna, et hoc l. sentit, venditori competere duas actiones. Ex eo colligitur: stipulatio pœnalis non novat priorem obligationem: nam utraque actio competit. De hac sententia veteres Jurisconsulti dubitarunt, ut indicat *l. duo societatem*, *sup. pro socio.* Novi interpretes nihil hac in re certi constituunt: nam nihil præter distinctiones afferunt. Sed nihil clarius est, stipulatione pœnali non novari priorem, nisi aliud actum sit. Idque ostendit apertissime *l. duo societatem*, *ff. pro socio.* Item *l. qui Romæ*, §. *Flavius*, *ff. de verb. obligat.* Donavi ut manumitteres, stipulatus sum pœnam ni manumitteres: non manumittis, agam vel ut manumittas, vel ut pœnam sufferas. Ergo utraque actio manet, neque stipulatio pœnalis priorem obligationem sustulit. Hic §. sustulit quamdam differentiam Bartoli, qui ait, in causa lucrativa fieri novationem: in non lucrativa non fieri: hoc subvertit §. *Flavius*: hic est causa lucrativa, et non fit novatio. Ineptum est etiam quod dixit donationem non esse lucrativam, quoniam, inquit, donatio est oneri donanti, non lucro. Sed causæ lucrativæ dicuntur respectu accipientis, non dantis, alioqui nulla est causa lucrativa. Idque etiam confirmat *l. si quis a socio*, et *l. proxima*, *sup. pro socio.* Item *l. apud*, §. *Labeo ait*, *ff. de doli exceptione.* Ego vindicavi fundum et obtinui. Item jussu judicis possessor mihi cavit se traditurum rem, aut fundum intra certum tempus; postea etiam stipulatus sum pœnam, nisi traderet: non tradidit, tunc agam vel ad pœnam, vel actione ex causa judicati. Itaque pœnæ adjectione prior obligatio non expungitur. Huic sententiæ opponitur *l. obligat. fere*, §. *ult. de obl. et action.* ejus opinionis arx est is §. Respondendum est ante omnia non esse distinguendum inter obligationes dandi, et obligationes faciendi in hac re, in *l. duo societatem*, *ff. pro socio.* Generaliter tamen ait non novari actionem. Species §. ult. est: stipulatio aut incipit a conditione aut a dispositione. A conditione in hunc modum, *si non dederis Stichum, dabis decem*: Vel, *si non feceris insulam, dabis decem*: Hoc casu decem sunt in obligatione, Stichus non est in obligatione, sed in solutione. Aut stipulatio incipit ab obligatione in hunc modum: *dabis Stichum; si non dederis, dabis decem.* Hoc casu utrumque videtur esse in obligatione. Sciendum est, utroque casu agi posse ad pœnam, sed quo tempore? Ad pœnam statim agetur atque potuit dare promissor Stichum nec dedit: non expectamus ut desinat Stichum dare posse, et hæc est sententia *l. ita stipulatus*, *inf. de verb. oblig.* ut puto. Sed an ad rem præcise agetur? Priore casu non agetur ad rem, quoniam res non est in obligatione. Quæstio est an posteriore casu possit præcise agi ad rem? id est, an duæ sint stipulationes pura, et conditionalis. An facta sit novatio, an sit translata prior stipulatio in posteriorem: si translata est in posteriorem, non potest præcise agi ut res detur: et l. ait esse translatam. Hac in re interest quid actum sit, idque semper spectandum: solum enim facit voluntas contrahentium. Stipulatio facta est uno contextu, hoc modo: *dabis Stichum, et si non dederis, dabis decem.* Hoc casu magis est, inquit, ut videatur ex sententia contrahentium prior transfusa in posteriorem stipulationem, ut non possit præcise agi ad rem, nempe ut detur Stichus, sed ex posteriori parte tenebitur promissor utriusque rei nomine, hoc modo: Stichum det, et si non dederit, det decem, hoc est transferre in posteriorem, cum utraque venit in ea: hoc indicat *d. l. duo societatem.* Nunc ajo, diversum esse, si separata fuerint negotia, et separatæ actiones. Finge, contractus bonæ fidei est: est et stipulatio conditionalis, quæ in una parte conventionum fieri solet. Hoc casu obligationem bonæ fidei obligatio stricta non novat. Itaque agetur omissa pœna,

actione bonæ fidei. Ergo merito dictum est in specie *l. prædia* utramque actionem esse ex vendito, et ex stipulatu. Sed quæritur, an utraque actione agatur? minime, ex ordine licet mihi hac vel illa agere. Nam non agam una, deinde alia, quoniam iniquum est me et rem et pœnam ferre. Item quia pœna succedit loco ejus quod interest, §. *ult. de verb. oblig. in Inst.* Nunc finge: egit ex vendito, et consecutus est id quod interest, an aget deinde ex stipulatione pœnæ? minime: aget quidem, sed repelletur exceptione doli. Quid dicemus e contrario? Finge; egit primum ex stipulatu, et consecutus est pœnam, deinde vult agere ex vendito, an est actio ex vendito? minime, ipso jure cessat actio ex vendito, quoniam in actionibus bonæ fidei inest exceptio doli. Quare hic non est opus exceptione doli, *l. sed et si ideo, inf. sol. matrim. l. hujusmodi*, §. *qui servum, inf. de legat.* 1. *l. si is cui, inf. de furt.* sequitur, *nisi in id etc.* duplex est actio, si una actum sit, cessat altera, nisi ea, qua actum est, aliquid sit amplius, ut si pluris intersit, quam egerit nomine. Idem est si pluris sit pœna, quam id quod interest. Hic notanda *l. qui servum, in fine, de obl. et actio.* Species hujus l. est: commodatarius rem deteriorem fecit tenetur duabus actionibus, commodati: item tenetur ex l. Aquilia. Si una actum sit, an extinguitur altera? sane si actum sit Aquilia, quæ actio est plenior, cessat commodati: ne bis idem videatur consequi, si actum sit commod. non agetur ex l. Aquil. nisi ex eo quod in ea amplius est, *l. in duob.* §. 1. *ff. de duob. re. l. inde quæritur, comm.* et hoc est quod ait *l. qui servum* actionem Aq. remanere: delenda est altera negatio in *l. qui servum ibi et simplo subducto l. cum non habet*. Sed hæc neg. est tollenda. Eodem pertinet *l.* 41. *de obl. et act.* ubi legitur, *id consequatur*, sed leg. est, *nihil consequatur*.

AD TITULUM VI.

SI TABULÆ TESTAMENTI NULLÆ EXTABUNT, UNDE LIBERI.

LIBRO XXXVIII. TIT. VI.

Repetita prælectio.

Hic tit. est generalis: nam hæc verba: *si tabulæ testamenti nullæ extabunt*, sunt prima verba edicti: olim prima verba hæc erant, si tabulæ testamenti proferentur. Sequitur unde liberi, hic tit. est specialis. Ab intestato prima bon. possessio est unde liberi, §. *certe in l.* 1. *hujus tit.* Item in *l.* 1. §. *sed videndum, de successorio edi. inf.* Secundus gradus ex edicto est legitimorum, id est, agnatorum. Tertius gradus est cognatorum. Quartus gradus est viri et uxoris. Si quæratur de successione ingenuorum ab intestato, hi sunt duo gradus, §. *sunt autem, de bon. poss.* Hic autem ordo graduum aliqua ex parte sublatus est a Justiniano in Novella 118. *de hæredibus ab intestato venientibus*. Hic observandum est, Prætorem prius deferre bon. possess. ex testamento: quæ duæ sunt, contra tab. et secundum tab. Deinde defert bon. poss. ab intestato. Hic ordo est ex duodecim tabulis, et hoc est ordinarium, id est, legitimum. Ex eo ordine elicitur regula ea, *Quamdiu competit bonor. possess. ex testamento, cessare ab intestato*, *l. quamdiu, infra de diversis regul. juris*, *l. ante, C. communia de manumissionibus*. Interdum autem etiam si sit testamentum, præfertur legitima successio, et legitimus hæres scripto præfertur. Finge: testator ita dixit: *si legitimus nolit vindicare hæreditatem meam, Titius hæres esto.* Hoc casu testamentario hæredi præfertur legitimus, et sic legitimus hæres non venit ex testamento, sed venit ab intestato. Proponitur hæc species in *l. si quis ita hæres, de hæred. instituend. sup.* Alias concludendum est, tunc competere bonor. possess. ab intestato, cum non extent tabulæ. Item si extent, si modo nec competat contra tab. nec secundum tab. in *l.* 1. §. *ita autem*, *h. t.* Sumatur exemplum ex *l.* 2. *hujus titul.* Emancipatus præteritus est, extraneus scriptus est: emancipato præterito defertur contra tab. hanc amittit vel repudiatione, vel amittit tempore: tunc admittitur scriptus, sed poteritne emancipatus petere unde liberi? minime, quia jam vocatus est scriptus, et ideo cessat bon. poss. ab intestato. Idem est si patronus præteritus omiserit contr. tab. ex testamento bon. poss. non competit, si tempora præterierint. Item ex testamento non competit bon. poss. etiam si tempora non præterierint, videlicet si repudiaverit. Item non competit bon. poss. secundum tab. si testamentum signatum non sit septem testium signis: tunc competit bonor. possess. ab intestato, *l.* 3. *hujus tit.* Præterea non competit bonor. poss. ex testamento, si tabulæ incisæ sint, vel delatæ a testatore, vel si alias mutatæ sint tabulæ, *l. ult. de his quæ in testamento delentur*, in *l.* 1. §. *si hæres, hujus tit.* Illud in primis statuendum est, nuda voluntate testamentum justum et solemne non infirmari, *l. militis*, §. *veteranus*, *sup. et l. si certarum*, §. *si eodem, de militari test.* Aut testator dixit hæredem scriptum esse indignum et immerentem, an ideo infirmatur testamentum? minime. Verum hæreditas aufertur scripto, et vindicatur fisco, veluti caduca, *l. hæreditas*, *de his quibus ut indi-*

guis, sup. Aut testator delevit omnem scripturam testamenti: hoc casu infirmatur testamentum, et hæreditas defertur legitimis ab intestato. Quid dicemus, si testator non deleat totum testamentum? Finge: testator delevit nomen unius hæredis, vel delevit nomina omnium hæredum: cetera non delevit: hoc casu in dubio non dicemus omne testamentum infirmari, sed aufertur hæreditas ad hæredibus quasi indignis, et fisco vindicabitur, in *l. proxime, sup. de his quæ in testam. delentur*, *l. cum quidam*, *et l. cum tabulis*, §. *ult. ff. de his quibus ut indignis*, fiscus præstabit cetera, quæ deleta non sunt. Illud dicendum est, si probetur a legitimis hæredibus, ideo testatorem fecisse ut intestatus decederet. Hoc probato corruit testamentum. Quid dicemus si testator cœperit facere secundum testamentum, nec perfecerit, an dicemus prius testamentum infirmatum esse? minime. Sed an dicemus fiscum admitti? hoc casu non admittetur fiscus ex testamento: quid juris sit, si testator secundum testamentum fecerit, sed in eo scripsit incapacem: hoc casu quis est hæres futurus? priores hæredes non admittuntur, an legitimi admittuntur? minime, quia extat testamentum: Senatusconsulto statutum est fiscum venire, *l. cum quidam*, *de his quibus ut indignis*, *sup.* bon. poss. ab intestato defertur, si neque contra tab. neque secundum tab. bon. possess. competat: huic sententiæ opponitur *l. filium*, *sup. de bon. poss. contra tab.* Species est: duo sunt fratres, unus emancipatus, alter suus: emancipatus est præteritus, suus est exhæredatus, repudiat scriptus: hoc casu emancipatus petet contra tab. exhæredatus veniet ab intestato: ergo cum unus petiit contra tab. alter veniet ab intestato. Sed dicendum est; in ea specie id spectandum imprimis esse, fuisse repudiatum secundum tabulas: nunc admittuntur fratres propterea quod pari sunt gradu. Is, qui petiit contra tab. repellit sequentem, qui venit ab intestato. Et qui petiit contra tab non repellit eum, qui est pari gradu, qui venit ab intestato si petiit contra tab. sed hoc casu l. ait admitti suum ab intestato: eum autem, qui petiit contra tab. tuendum esse in partem dimidiam. Quæritur de Carboniana an impediat bonorum possessionem ab intestato? traditur in hac l. 1. Carbonianam non impedire bonor. possess. ab intestato edictalem, *l.* 1. §. 1. *hujus tit.* Si quis petierit Carbonianam vice unde liberi, vel unde legitimi, recte petet edictalem ab intestato. Sic etiam si impubes petierit tantum Carbonianam, licebit legitimo petere ab intestato edictalem. *l. si impubes*, §. *ult. et l. scriptus, sup. de Carbon. edicto.* Deinde explicatur in hac l. 1. quibus liberis detur bon. possess. unde liberi in *l.* 1. § *liberos, hujus tit.* Hæc bon. possess. unde liberi datur liberis naturalibus et adoptivis, mortua matre ab intestato filiis non datur bonor. possess. unde liberi, sed unde legitimi habent bon. poss. Ergo eis liberis tantum datur bon. possess. unde liberi, qui sui erant, vel sui futuri erant. Datur naturalibus sive suis, sive emancipatis: et in hoc distat a bonor. possess. unde legitimi, et bon. possess. unde liberi datur adoptivis, qui sunt in potestate, non autem emancipatis: at naturales liberi non desinunt esse liberi, in *l.* 4. *hujus tit.* bon. poss. unde liberi non datur liberis naturalibus, qui sunt in adoptiva familia, §. *at hi qui emancipati*, *Instit. de hæredit. quæ ab intestato deferuntur.*

Ad §. ultimum L. I.

Fingamus: duo sunt liberi emancipati, unus est præteritus, alter exhæredatus: præterito datur contra tab. exhæredato necessaria est querela, *l. si post mortem*, §. *exhæredati*, *de bon. poss. contra tab.* Quid si unus sit emancipatus, alter suus, et emancipatus præteritus sit, suus exhæredatus, adeunte scripto necessaria est querela exhæredato, *l. filium*, §. *sed quemadmodum*, *sup. de bon. possess. contra tab.* Quid dicemus e contrario? hoc casu testamentum ipso jure nullum est, quis venit ab intestato, suus, qui est præteritus: hoc casu emancipatus tuendus est in partem dimidiam, *l. ult. inf. de injusto rupto, etc.*

Ad L. V. Si quis ex his.

Certum est in bon. possess. contra tab. locum esse edicto novo, hoc edicto emancipato junguntur liberi ejus retenti in familia parentis, *l.* 1. *sup. de conjung. cum emancip. liberis.* Huic edicto etiam locus est in bon. poss. unde liberi: hæc verba, quæ hic proponuntur in initio, comprehendunt etiam bon. poss. contra tab. nam in hoc edicto ostenditur nepotes exhæredatos non conjungi cum emancipatis, exhæredati liberi non conjunguntur in bonor. poss. petenda, *l. si nepos*, *sup. de conjung. cum emancip. liber.* At sic dicamus, quo jure, quoque ordine liberi vocantur ad bon. poss. contra tab. eodem ordine defertur eis bon. poss. unde liberi. Quando non sit locus edicto novo videamus. Sciendum est huic edicto novo non esse locum in bon. poss. liberti paterni: nam in bon. poss. liberti paterni filius emancipatus præfertur nepoti ex se nato, retento etiam in familia avi, *l.* 1. §. *ult. l. libertinus*, §. *ult. de bonis libertorum*, *sup.* Si sit filius unius patroni, et nepos alterius patroni, filius præfertur, quod non servatur in successione ingenuorum. Præterea si sint filii ex

duobus patronis, hi filii succedunt liberto paterno in capita, id est, viriles partes habent, in successione ingenuorum filii succedunt in stirpes, in *l. si libertus præterito, in fine, de bonis libert. sup.* Ad successionem liberti paterni vocantur filii patroni sui, vel emancipati, *l. patroni filia, de bonis libertorum.* Et ideo si post mortem patris liberi dent se adrogandos ante petitam bon. possess. patris, eam amittunt, *l. ult. hujus tit. l. 3. §. si emancipatus, sup. de bon. poss. contra tab.* Nunc ut cetera edicti novi persequamur, sciendum est emancipatum, cui liberi conjunguntur, eis solis conferre bona propria, non reliquis, ut puta fratribus, *l. 1. §. emancipatus, sup. de conjung. cum emancip. liberis.* Ita etiam eis solis accrescit si omittat bon. poss. emancipatus filius, quemadmodum hi soli liberi ei juncti sunt. Porro notandum nunc est ex §. 1. *hujus l.* 5. Emancipato filio conjungi tantum nepotem ex edicto novo retentum in potestate parentis; nam diversum est, si nepos etiam sit emancipatus, *l. 1. §. si pater, sup. de conjung. cum emancip. liberis.* Ergo hoc casu emancipatio obest nepoti occurrente patre: at non obesset emancipatio non occurrente patre, quoniam prætor rescindit capitis diminutionem, *l. sed cum patron. sup. de bon. possess.* Præterea notandum est, bonor. possess. contra tab. dari etiam eis liberis, qui nunquam fuerunt in potestate nostra. Hoc ostenditur in *l. 3. in principio, l. si emancipatus, §. 1. l. si retentus, l. ult. de bon. poss. cont. tab. sup.* Idem ostenditur in bon. poss. unde liberi. Hoc ostenditur in versiculo *qui n etiam*, et in *l. 6. hujus tituli.* Mortuo avo ei succedunt nepotes concepti post emancipationem filii. Aliud exemplum est; mortuo patre emancipato, liberi ejus, qui sunt retenti in potestate avi, ei succedere per bon. poss. unde liberi. Hoc in posteriori exemplo id exigimus, ut si hic pater habeat quosdam liberos in sua potestate, eis conferre debet is, qui nunquam fuit in potestste patris, vel avus potius debet conferre, qui acquirit bon. poss. unde liberi. Hoc ita nisi paratus sit nepotem emancipare, et hoc casu cessabit collatio in *l. proxima, et l. si quis filium, ff. de collat. bon.*

Ad L. VII. Scripto.

Hæc l. non pertinet ad bon. possess. proprie, sed ad hæreditatem, et ad jus civile. Ex hac l. intelligemus qui sunt sui hæredes. Vulgo sui hæredes dicuntur esse liberi, qui sunt in potestate, et qui proximum gradum obtinent: hoc non est satis, ut sint sui: nam necesse est etiam ut sint proximiores in hæreditate, quæ defertur; et hoc maxime necessarium est; quod declarabitur ex §. *cum autem, de hæredit. quæ ab intestato deferuntur, et ex l. 1. §. sciendum, inf. de suis et legit. hæredibus, l. ult. de conditionibus instit. supra.* Hoc modo fit, ut pater mortis avi tempore me præcedat gradu, non tamen me præcedat in hæreditate avi, et tunc ego sum suus hæres avo. Species hæc est, finge: est filius in potestate, est etiam nepos ex eo in potestate, filius est exhæredatus, nepos præteritus, extraneus est scriptus. Deliberante extraneo decessit filius, deinde scriptus repudiavit post longam deliberationem, hoc casu nepos erit hæres suus avo, quoniam eo tempore, quo destituitur testamento pater eum non præcedit, licet eum pater precesserit gradu mortis tempore: dicet aliquis, hic nepos erit quidem hæres avo, non autem suus, nam dicet pater eum præcessisset mortis tempore, ergo non est suus, quia mortis tempore non fuit suus, ait Jurisconsultus hanc collectionem esse vitiosam. Si non est suus, quo jure erit hæres avo, inquit lex, certe non potest ei esse hæres agnatus; nam qui suus esse hæres non potest, non potest esse agnatus *l. de bonis, §. 1. de Carboniano edicto, sub.* Deinde l. ait aliud dicendum esse in specie proposita, si hæres scriptus adierit: nunc finge, hæres scriptus adiit post mortem filii, hic nepos repellitur, et hic nepos non rumpit testamentum; atque ita hic nepos non admittetur ex persona filii, cum fuerit exhæredatus filius, *l. 1. §. post suos, inf. de suis et leg. hæredibus.* Non amittetur etiam hic nepos ex sua persona, quia pater eum præcessit, atque ita pater ei obstat jure testati, id est, valente testamento, et adeunte hærede, ut pater ei non obstat jure intestati. Deinde in extremo legis ostenditur hæreditatem deberi liberis, quam parentibus, hæreditas debetur parentibus ratione miserationis, ne scilicet parentes amittant et liberos, et bona eorum, in *l. jure succursum, inf. de jure dotium* est similis ratio: liberis autem debetur hæreditas majori ratione, nempe ex voto parentum, *l. nam etsi parentibus, de inoff. testamento*, hæreditas etiam filiis defertur natura, in *l. Julianus, si quis omissa causa testam. sup.* ex eo efficitur, ut si quis habeat liberos, et parentes, liberi excludant parentes, si decedat intestatus.

Ad L. pen. Filiusfam.

Hæc l. penult. non pertinet ad bon. possess. unde liberi, proprie pertinet ad tit. si quis omissa causa testamenti. Sententia hujus edicti, si quis omissa, est. Si quis sit institutus hæres, qui sit proximior ab intestato, et omiserit testamentum, et successerit ab intestato, præstabit etiam legata. Species est hujusmodi; quidam cognatum suum hæredem instituit, (cognatos qui erat in potestate

patris) sub hac conditione, si emanciparetur a patre, pater non cogitur emancipare filium, *l. non potest, sup. de adoptionibus*, *l. 4. C. de emancipat. liberorum*; excipiuntur duo casus, vel tres. Sic etiam filius invitus non emancipatur in *Novella quibus modis naturales efficiantur legitimi*, §. *et generaliter*. Hæc etiam conditio non est in arbitrio filii; hic filius omittit testamentum, quia non impletur conditio; consentiente autem patre agnoscit bon. poss. ab intestato. Quæritur an incidat in edictum si quis omissa causa testamenti? l. ait non incidere, quia per eum non stat, quo minus sit hæres ex testamento; ergo cessat potius causa testamenti, quam omittatur; ergo erit hæres ab intestato, et non præstabit legata: itaque hoc casu dandus erat substitutus filio, ut pater reppelleretur.

AD TITULUM VII.

UNDE LEGITIMI.

Dictum est de primo gradu bon. poss. ab intestato: is est liberorum: tunc tractatur de secundo gradu, qui est legitimorum. Eis datur bon. poss. unde legitim. Ideo quamdiu potest competere bon. poss. unde liberi, tandiu cessat unde legitimi, in *l. pen.* §. 1. *hoc tit.* ut si mulier sit prægnans, *l. cum quidam*, §. 1. *de acquir. hæreditate*, *sup. l. 3. sup. si pars hæredit. petatur*. Legitimi sunt qui ex lege duodecim tabul. ad hæreditatem vocantur. Primum vocantur liberi sui: si liberi sui sunt, legitimi et agnati, filius patri est agnatus, *l. filius*, *ff. de suis et legitim. hæredibus*, *l. jurisconsult.* §. 1. *inf. de gradib. et affinibus*. Proximiores agnati dicuntur sui. Contra qui sui non sunt, nec agnati sunt. Emancipatio solvit et jus sui, et jus legitimum, *l. de bonis*, §. *huic autem*, *de Carbon. sup.* Ex eo colligamus, liberis suis non tantum dari bon. poss. unde liberi sed etiam unde legitimi. Sciendum est prius deferri bon. poss. unde liberi, sed hanc si repudiaverint, adhuc obstant sequentibus legitimis, quoniam tunc possunt venire ex ea parte unde legitimi: atque ita ipsi sibi succedunt: quod indicat *l. 2. in principio hujus tit.* Item *l. 1.* § *sed videndum*, *inf. de successorio edicto*. Non est novum ut quis sibi ipsi succedat, ut in ea specie: si suus institutus sit, et omittat bon. poss. contra tab. *l. in plurium*, *sup. de acquirenda hæreditate*. Sic accipienda est *l. quoties duplici*, *ff. de regulis juris*. Sed huic sententiæ Accursius opponit *l. illud*, *sup. de acquirenda hæreditate*. Ex ea lege hoc colligit, eum, qui repudiat testamentum, utramque videri repudiasse, sed male id colligitur. Sententia legis hæc est, repudiato testamento non repudiari legitimam. Diversum est si repudiata sit legitima. Ratio est, quia non defertur legitima hæreditas, quamdiu competit testamentaria: cum legitimam repudiet quasi sibi delatam, consequens est, eum videri repudiasse testamentariam, *l. nec is*, §. *hæres*, *de acquir. hæredit. sup. in l. illud*, *per eam*, id est, legitimam. Quæritur an emancipatis datur unde legitimi? minime. Unde liberi datur omnibus liberis, etiam iis, qui destituti sunt jure legitimo: at unde legitimi non datur, nisi iis, qui habent jus legitimum, *l. legitimis*, *inf. unde cognati*. Ergo unde liberi datur propter leges, unde legitimi datur legum tuendarum causa, *l. sed cum patrono*, *de bon. poss.* Emancipati ex successorio edicto habent unde cognati, et hoc si nulli sint legitimi, vel si omiserint legitimi. Legitimi sunt etiam consanguinei, id est, fratres, sororesque ex eodem patre. Uterini fratres non sunt consanguinei: hi consanguinei legitimi sunt. Datur autem consanguineis unde legitimi, etiam fœminis, sed ultra gradum consanguineorum fœminæ non succedunt per bon. possess. unde legitimi, sed hoc sublatum est a Justiniano in §. *ceterum*, *de legitima agnat. succ.* omnes agnati cujuscumque sexus legitimi sunt, hic notanda est *l. 2.* §. 1. *ff. de suis et legitimis hæredibus*: hic dicitur post consanguineos vocari agnatos. Hodie legitimi sunt omnes agnati cujuscumque sexus. Legitimi sunt quidam, qui agnati non sunt, nec cognati. Agnati sunt legitimi, sed non omnes, legitimi sunt agnati, ut patroni sunt legitimi, et ideo eis dabitur unde legitimi, *l. 2.* §. 1. *hoc tit.* Præterea legitimi sunt parentes manumissores exemplo patronorum. Et nunc sciendum est dari hanc bon. possess. unde legitimi his, qui non sunt legitimi, id est, qui non vocantur ex lege 12. tab. hujusmodi sunt qui ad hæreditatem ex novis legibus, vel constitutionibus novis, vel senatusconsultis inter legitimos vocantur: ut filio datur mortua matre unde legitimi ex Senatusconsulto Orphitiano, *l. 2.* §. *ult. hoc tit.* Sic etiam ex constitutionibus fratres emancipati vocantur ad hæreditatem fratris ex constitutione Anastasii, non tamen sunt legitimi: ergo ei etiam dabitur unde legitimi, §. 1. *de successio. cognator. in Instit.* Sic definiamus ex *l. 3. hujus tit.* hanc bon. poss. dari his omnibus, quibus ex lege, vel constitutione defertur hæreditas unde legitimi. Est quædam bon. poss. unde ex legibus, hæc bon. poss. est extraordinaria, §. 7. *de bon. poss. in Instit.* Quoties lex defert hæreditatem, vel senatusconsultum, competit unde legitimi. Aliud est si lex etiam deferat bonorum poss. Hoc casu competit etiam unde legitimi, sed competit etiam unde ex legibus, *l. 1. inf. ut ex legib. senatusve consultis.* Nunc

notandum est, iis, quibus competit unde legitimi, non esse necessariam hanc bon. poss. utilis quidem est, quoniam omisso auxilio bon. poss. poterunt ab intestato adire, vel pro hærede gerere, *l. 3. C. ad senatusconsultum Orphitianum.* Aliud est in his, qui jure tantum prætorio vocantur, ut in cognatis: nam hi non possunt succedere sine bon. poss. *l. 2. C. unde legitimi.* Natus ex consobrina mea est mihi cognatus, non agnatus. Sed hic adhuc notandum est legitimis proximioribus deferri hanc bon. poss. unde legitimi. Hic quæritur, quo tempore quærendum sit quis sit proximus legitimus, eodem tempore quærendum est quis sit suus. Eo tempore quæritur quis sit suus, quo defertur hæreditas. Aut decessit quis intestatus, aut testatus: si intestatus, mortis tempore quærendum est quis sit suus, nam statim defertur hæreditas: quod si testatus decesserit, tunc eo tempore quærendum est quis sit suus, quo certum est eum esse intestatum, quod certum est repudiato testamento, §. *cum autem, de hæredit. quæ ab intestato deferunt, in Inst.* Idem servatur in legitimis. Huc pertinet *l. 1. et l. 4. hujus tit.* Item *l. 5. inf. de suis et legitim. hæredibus, et l. 1. inf. prox. tit.* Hoc non est satis spectari tempus quo defertur hæreditas: spectari etiam debet tempus quo petitur bon. poss. *l. ult. sup. prox. tit. et in l. 1. hujus tit.* Ex his restat, eum, qui non est proximus mortis tempore, fieri proximum. Rursus ita fit, ut qui est proximus mortis tempore, vel tempore delatæ hæreditatis, desinat esse proximus: videtur his propositionibus obstare edictum: nos diximus non semper spectari mortis tempus. Verba edicti ponuntur in *l. 1. hujus tit. tunc quem hæredem, et cet.* hæc verba habentur etiam in *l. 4. inf.* et in *l. 1. inf. ut ex legib. senatusve consult.* In tertia actione in Verrem apud Ciceronem huic objectioni respondet Jurisconsultus in *l. 1. hujus tit.* Nam Jurisconsultus inquit hæc verba esse accipienda παρατατικῶς, id est, extensive, ut in *l. filii, inf. ad Tertyllianum*, id est, hæc verba habent tractum, et accipiuntur cum aliquo spatio temporis, et referuntur ad tempus delatæ hæreditatis, et petendæ bon. possess. in *l. 2. quibus ex causis in poss. eatur.*

Ad §. Si quis decesserit, L. 11.

Ex hoc §. id colligitur, non dari bon. possess. nisi patrisfamilias: quod de omni possessione dicitur, quia filiusfamilias neque testamentarium, neque legitimum successorem habere potest. Quid dicemus si incertum sit utrum is, de cujus bonis quæritur sit filiusfamilias, an paterfamilias? quod accidit si pater adhuc vivat apud hostes, nam tunc in pendenti est status filii. Quid si interim moriatur filius, an dabitur ejus bon. possess. vivente adhuc patre? minime. Quoniam ejus status non est certus, et si pater redeat, certe nullo modo dabitur. At si pater postea ibi moriatur, statim post mortem patris bon. poss. filii datur; tunc enim videtur decessisse paterfamilias. Ex eo colligitur solos patresfamilias intestatos esse posse, et hoc verum est, sive possint testari, sive non, *l. 1. §. 1. inf. de suis et legitimis hæredibus.* Impubes testatus esse non potest, intestatus esse potest: sic etiam furiosus testatus esse non potest, nisi sit testatus ante furorem: at potest esse intestatus. In filiofamilias hoc singulare est, ut nec testatus, nec intestatus esse possit.

Ad L. ultimam.

Loquitur hæc lex de jure consanguinitatis, id est, fraternitatis. Sciendum est imprimis, eos, qui mihi non sunt sui, non esse mihi agnatos, *l. scripto, sup. unde liberi.* At quæritur, qui patri non sunt sui, an sint aliis consanguinei, vel agnati? qui patri non sunt sui, ut emancipati, non sunt alii consanguinei, quia capite diminuti sunt. Sed ex constitutione Anastasii vocantur inter agnatos. Sunt quidam, qui patri hæredes sui non existunt: jura tamen consanguinitatis habent. Hujusmodi sunt filii exhæredati: hujusmodi etiam sunt filii deportati patris, qui nati erant eo tempore, quo pater deportabatur. Deportatus hæredem habere non potest, ejusdem generis sunt nati post deportationem patris, hoc ostenditur in *l. 1. §. pen. l. 4. de suis et legit. hæred. inf.* Sunt quidam alii, qui patri hæredes sui sunt, etsi in ejus potestate nunquam fuerint, hujusmodi sunt posthumi: hujusmodi etiam sunt nati post patris captivitatem, et hi procul dubio habent jura consanguinitatis, et agnationis, §. 1. *de legitima agnatorum tutela.* Postremo sunt quidam alii, qui patri sunt sui, et qui in ejus potestate fuerint: mortis tamen tempore in ejus potestate non sunt, hujus generis sunt, qui nati erant eo tempore, quo pater capiebatur ab hostibus, et ibi decessit, et hi etiam multo magis habent jura consanguinitatis, et agnationis: Hæc omnia, quæ diximus, complexa est *l. ult. hujus tit.*

AD TITULUM VIII.

UNDE COGNATI

Hic est tertius gradus bon. poss. unde cognati. Cognatorum nomen accipiendum est stricte hoc in loco, alioquin cognatorum nomen est generale. Ex cognatis, quidam sunt cognati, quidam agnati.

Agnati sunt, qui cognati sunt per mares, ut patruus. Item amita est agnata. Agnatorum nomen est civile, id est, ex duodecim tabulis, *l. pronuntiatio*, §. 1. *inf. de verb. signifícat.* His agnatis datur unde legitimi: agnati habent idem nomen. Cognati autem sunt, qui sunt conjuncti per fœminas, ut avunculus; item matertera. Cognatorum nomen est naturale, *l. jurisconsultus*, §. 1. *de gradibus et affinibus*, *inf.* Item §. 1. *de legit. agnatorum tutela, in Instit.* Et ideo emancipatione non tollitur cognatio. Agnatio tollitur emancipatione. Qui tamen sunt agnati, sunt etiam cognati. Ergo cognati restricte non sunt legitimi, id est, lege non vocantur ad hæreditatem, et ideo non habent nomen civile. Ex sola prætoris indulgentia vocantur ad successionem cognati stricte in *l.* 1. *hujus tit.* Ergo cognatorum successio est prætoria, *l. 2. C. unde legit.* Cognati dicuntur, quasi una, vel communiter nati in *l.* 1. *hujus tit.* id est, quod habeant communem stirpem in *l. non facile*, §. 1. *de grad. et affinib.* Deinde ostenditur in hac lege 1. hoc edictum non pertinere ad serviles cognationes, *l. jurisconsult.* §. *non parcimus*, *de gradibus et affinib.* ait, *non facile.* Ideo ait, non facile, quia in matrimoniis spectamus servilem cognationem, et ideo servus manumissus simul manumissam non potest uxorem ducere, *l. adoptivus*, §. *serviles*, *ff. de ritu nuptiarum.* Notandum est ex constitutione Justiniani etiam in successionibus spectari servilem cognationem in quibusdam personis. Ex constitutione Justiniani vocantur inter legitimos libertinorum filii simul manumissi: item parentes simul manumissi, et hi habent bonorum possessionem unde legitimi. §. *illud, de servili cognatione.* Postremo notandum est ex hac *lege* 1. §. *hæc autem*, latiorem esse successionem agnatorum, quam cognatorum. Cognati a solo prætore vocantur: agnati vocantur in infinitum, *l.* 2. §. *agnati*, *inf. de suis et legitimis hæredibus.* Cognati autem vocantur tantum usque ad sextum gradum et ex septimo gradu vocantur duæ personæ tantum, sobrino nati, et sobrina natæ, §. *ult. de successione cognatorum*, *in Institut.* Quodam in loco traditur septem esse gradus in *l. non facile, in principio, inf. de grad. et affinib.* Hoc ideo dixit, quod ex septimo vocantur duæ personæ: huc pertinet *l. octavi*, *hoc l.* loquitur de agnato octavi gradus: quæritur quomodo admittatur hic agnatus? habet bon. possess. unde legitimi, etiamsi lege hæres non extiterit, id est, etiamsi pro hærede se non gesserit, vel si velit venire ut cognatus, non habet bon. possess. unde cognati, etiamsi hæres extiterit lege, quia ultra sextum gradum non datur bon. possess. unde legitimi, etiam agnatis ipsis quasi cognatis, quia dixit ex septimo gradu vocari natos sobrino sobrinave, consobrini sunt fratrum filii, vel sororum filii, hi sunt quarto gradu, sunt alii, qui dicuntur propiores sobrino, hi sunt quinto gradu, sobrini dicuntur consobrinorum filii, et hi sunt sexto gradu, a Theophilo dicuntur μείζονες κονσοβρῖνοι, in septimo gradu est mihi sobrino natus, vel sobrina. Ergo ego illi sum patris sobrinus: nam ultra sextum gradum non sunt propria nomina cognationis. Alii sunt sobrinorum filii, qui sunt inter se octavo gradu: hi dicuntur τρισεξάδελφοι *in novella*, *de hæredib. ab intestato venientibus.*

Ad §. *Cognationem facit.*

Sciendum est agnatis non solum dari bon. poss. unde legitimi, sed etiam unde cognati, si illam repudiaverint, hanc habent, si proximiores sint, quia agnati et cognati sunt, sic etiam liberis suis non tantum datur unde liberi, sed etiam unde legitimi, si excludantur, si rursus excludantur, unde cognati, *l.* 1. §. *sed videndum, proximo tit. inf.* Per adoptionem contrahitur agnatio, et consanguinitas. Cognatio non acquiritur per adoptionem, naturalis scilicet, *leg. qui in adoptionem*, *sup. de adoptionibus.* Item *l. si qua, in fine*, *de ritu nuptiarum.* Ideoque per adoptionem acquiritur patruus, acquiritur amita, item frater, at per adoptionem non fit avunculus, aut matertera, item non fit avia, ut si ego filium adoptavero, ipse et filius meus naturalis sunt inter se fratres: filia et is, quem adoptavi sunt inter se consanguinei etiam. Quibus ego sum agnatus, eisdem etiam, qui a me est adoptatus est cognatus. Ita fit ut is, qui adoptatus est, acquirat in familia adoptiva agnationem, non cognationem. Retinet in naturali familia omnium cognationem: huc pertinet *l.* 4. §. *pen. et l.* 5. *de grad. et aff.*

Ad §. *Proximus.*

Duplex est jus cognationis, jus agnationis est, et jus cognationis, quod est naturale. Utriusque juris variæ sunt appellationes: jus agnationis appellatur jus stirpis, jus familiæ. Idem est jus gentis fere, nisi quod latius est jus gentis; nam agnati nos attingunt proprius, quam ceteri gentiles: sic recte ait Sextus Pompejus: gens est, quæ ex multis familiis constat, una est gens Valesiorum, plures autem sunt familiæ, sic gentis nomen est accipiendum in *l.* 1. *sup. de probationib.* Jus autem cognationis appellatur etiam jus sanguinis in *l. qui in adoptionem*, *sup. de adopt.* Sic in *l.* 2. *huj. tit.* Traditur cognatos vocari ratione sanguinis: hæc

ratio est naturalis: agnati non hac tantum ratione vocantur, sed quia sunt ejusdem nominis, et quod habeant easdem imagines, dicitur etiam jus proximitatis: est jus cognationis naturale; quoniam in hac successione cognatorum sola proximitas spectatur: in aliorum successione non spectatur proximitas, sed quis sit ex liberis, quis sit agnatus: nam sæpe fit, ut qui sunt ex liberis, qui sunt ex agnatis proximiores excludant: in gradu liberorum proximior non excludit ulteriorem, nam filius nepotem ex alio filio non excludit, sed simul succedunt. In agnatorum autem gradu spectamus quidem, qui sunt proximi agnati, sed ulterior agnatus proximiorem cognatum repellit. Ergo agnatus non omnimodo admittitur jure proximitatis: soli cognati naturales jure proximitatis vocantur, Prætor ait proximo dari, sed si sint duo, vel plures ejusdem gradus, simul eis dabitur: proximus etiam est, qui solus est in *l.* 2. §. *legitima, de suis et legit. hæredib. l. in vulgari, de verb. signific. l. qui duos, sup. de reb. dubiis.* At quo tempore quærendum est, quis sit proximior ex cognatis; eodem quoque tempore quæritur, quis sit suus. Ergo spectatur tempus delatæ bon. posses. non tantum illud tempus spectatur, sed etiam tempus petitæ bon. poss. finge: habeo fratrem adoptivum, me mortuo ei defertur bon. possess. quia proximior tempore delatæ successionis, antequam peteret bon. possess. capite minutus est: hoc casu non habet bon. possess. unde cognati, *l.* 3. *hoc t.* Quoniam per adoptionem est quæsita ea cognatio, quæ proprio vocabulo dicitur agnatio: hæc autem tollitur capitis diminutione. Ergo jam defuncto non est cognatus adoptivus, et desiuit esse legitimus.

Ad §. *Si quis proximior.*

Hic traditur hæc regula, quæ obtinet etiam locum in superiorum gradibus. Quamdiu speratur proximior cognatus, non admittuntur sequentes: hoc accidit si proximior cognatus sit captus ab hostibus, si ibi moriatur, tunc sequentes vocantur, §. *ult. hu us l.* 1. Alter est casus. Si proximior cognatus sit in utero, ait hic §. hoc esse verum, si is, qui in utero est, sit conceptus vivo eo, de cujus bonis quæritur: diversum est si sit conceptus post mortem ejus, de cujus bonis quæritur, quia tunc proprie non est cognatus, sed dicitur tamen cognatus per abusionem, *l. item prætor, inf. de suis et legit. hæredibus.* Non est cognatus, quia nondum fuit animal vivente eo, de cujus bonis quærebatur: hinc potest colligi id, quod in utero est non esse animal: quæ fuit sententia Stoicorum, *l.* 9. *ad l. Falcid. sup.* ex hoc loco autem id non colligitur, quoniam hic agitur de eo, qui nondum erat conceptus. Hæc autem sententia, quæ hic ponitur, videtur attribui Juliano in *l. Titius, inf. de suis et legit. hæredibus.* Nam in eam rem citatur ea lex in *l. Paulus*, §. *Paulus, ff. de bonis. libertor.* Concepti post mortem nostram jura liberorum, jura agnatorum non habent: tamen habent jura libertorum avitorum. His est addendum, eum, qui extractus est cæso utero matris etiam esse cognatum: quod ostendit §. *si qua prægnans.* Hic succedet matri ex hac parte: habet etiam is bon. poss. unde legitimi, habet etiam unde cognati: hoc casu tantum mater habet posthumum, *l.* 1. §. *sed si matris, inf. ad Tertullianum.* Huic præterito a matre datur querela, quoniam pro exhæredato habetur, in *l. posthumus, de inofficioso testamento.* Si sit præteritus a patre rumpit testamentum. Ergo hic omnia jura habet, *l. quod dicitur, de liber. et posthumis.* Nunc de vulgo quæsitis, qui sunt spurii. Hi sunt ex scorto, et adulterio. Item dicuntur ex contubernio. Item ex injustis nuptiis. Item ex patre, et matre captis ab hostibus. Vulgo quæsiti dicuntur generaliter, qui legitime non sunt quæsiti, vulgo quæsiti habent cognatos: consanguineos, vel agnatos non habent, *l.* 4. *hoc tit. et in l.* 2. Mater et liberi ejus spurii sunt inter se cognati tantum, sed habent inter se bon. poss. unde legitimi, nam ex senatusconsulto Orphitiano vocantur vulgo quæsiti, § *novissime, de senatusc Orphitiano.* Sic etiam fratres vulgo quæsiti inter se sunt cognati, et succedunt tantum ex hac parte. Sic etiam liberi vulgo quæsiti aviæ maternæ succedunt ex hac parte. Sic apparet spurios cognationis jus habere, cetera non habere. Excipitur mater illustris: nam spurii matri illustri non succedunt, si extent justi liberi: mater tamen eis succedit, *l. si qua, C. de senatusc. Orphit.* Spurii hæc etiam jura habent. Primum spurii alendi sunt, et extra ordinem cogunt matrem: ita etiam alunt matrem, *l. si quis a liberis,* §. *idem in liberis, sup. de agnosc. vel alend. liberis.* Præterea adversus testament. matris habent querelam, *l. si suspecta,* §. 1. *sup. de inoff. testa.* Item habent jura libertorum maternorum, *l. patr. quidem. supra de bonis libertorum.* Item non possunt in jus vocare matrem sine venia *l.* 4. *in fine, sup. de in ju. vocando.* Obstat *l.* 4. §. *sciendum inf. de gradibus et affinibus,* ubi dicitur spurios nec cognationem habere, nec successionem, sed cognatio hic accipitur pro agnatione. Postremo cognatis dari hanc bon. possess. etiamsi cognatos accusaverint capitis per calumniam, *l.* 6. *hujus tit.* Et in hoc distant a patronorum filiis, nam filii patronorum hoc casu amittunt jura paternorum libertorum.

Ad L. Is qui aliqua VII.

Triplex est capitis diminutio. Maxima affert servitutem, media affert peregrinitatem, minima affert novam familiam. Igitur minima capitis diminutio solvit agnationem, sive jus agnationis. Ergo in priori familia agnationem amittit: veluti emancipatione. Cognatio vero non solvitur minima capitis diminutione: nam jus cognationis naturale est, in §. *ult. de legit. agnat. tutela*, *l. jura*, *de diver. reg. juris.* aliud dicendum est in media, et maxima capitis diminutione: nam his modis omnis cognatio solvitur, ut puta peregrinitate, deportatione, §. *ult. de capitis diminutione.* Ergo jus sanguinis aliquo jure dirimitur, quoniam hæ capitis diminutiones similes sunt morti: mors omnia dirimit. Et ideo non effecto servo, mater mea mihi desinit esse mater. Item pater, et frater. Item me deportato mater mihi esse desinit, *l.* 2. §. 1. *ad Tertyllianum inf.* Eadem ratione fit, ut filio deportato non detur contra tab. *l.* 1. §. *ult. de bon. poss. cont. tab. sup.* Eadem quoque ratione filio deportato non conservantur legata, *l.* 1. §. 1. *de leg. præst. sup.* Regula juris hæc est: *jura sanguinis nullo jure dirimi possunt*, quæ non refertur ad has duas causas, quæ morti assimilantur. Nunc quæritur manumissus an recipiat cognationem, quam servitutis casu amisit? minime, hoc est, quod ait hæc lex 7. Ergo mater filii libertini, et manumissi ex servitute non potest ei succedere ex senatusconsulto Tertulliano, *l.* 2. §. 1. *inf. ad Tertull.* Sed aliud dicendum est in restitutione principis: nam restitutus recipit cognationem, *l.* 1. §. *filio*, *ad Tertyllian. inf.* Sic etiam deportatus si restituatur, cognationem recipit, *l.* 1. §. *ult. de bon. poss. contra tab.* Nam verbum *restituendi* latius patet, quam manumittendi. Ergo restitutio est plenior, quam manumissio. Manumissio non facit ingenuum, at restitutio facit ingenuum: his quæ diximus, opponunt interpretes *l. si cognatis*, *de rebus dubiis*, *sup.* Loquitur lex de legato relicto cognatis: cognati fiunt duobus modis, natura et adoptione, *l.* 1. §. *cognationem*, *h. t.* Qui legat cognatis, his omnibus legat. Sed quærit lex, quid dicendum sit si cognati sint tempore facti testamenti: tempore autem mortis testatoris non sint cognati? finge: desierunt esse medio tempore cognati, et manserunt in civitate: quomodo fieri possit hoc quæritur? hoc fit in cognatis per adoptionem: hi desinunt esse cognati emancipatione, quia per adoptionem eam tantum cognationem acquisierunt. Hi igitur venient ad legatum cum fuerint cognati tempore testamenti facti. Quid si fuerint cognati tempore mortis, non autem tempore testamenti, an hi ad legatum venient? et dicitur eos venire facilius ad legatum. Ergo hoc concludamus: sufficer cognatum fuisse alterutro tempore. Rursus creditore obstare his, quæ dicuntur in ea l. regula Catoniana, quæ est, quod inutile foret legatum, si testator statim decesserit: nunc sic ajunt: si testator statim decessisset, ii qui tum non erant cognati, non fuissent admissi ad legatum: ergo non facilius admittendi sunt ad legatum: sed dicendum est, regulam Catonis non habere locum hic: nam regula Catoniana loquitur de legato inutili, ut si quis legaverit rem tuam: hoc autem legatum relictum cognatis, si testator statim decessisset, non diceretur inutile, sed diceremus non datum intelligi, *l.* 1. *sup. de reg. Caton.*. His, quæ diximus in principio opponitur §. *illud*, *de gradibus cognationis*, *in Institution.* ex eo §. colligunt manumissum recipere cognationem. Sed Justinianus hoc non dicit, sed tantum dat successionem patris libertini ejus filiis quasi legitimis, quamvis non sint cognati: non dat tamen id reliquis, quia non sunt cognati.

Ad §. Fratris l. penult.

Sciendum est, hoc jure surdum non facere posse testamentum, nisi a principe impetraverit, *l. qui in potest.* §. 1. *et l.* quæ sequitur, *ff. de testamentis.* Excipiendus est miles, *l. jure militari*, *de militari testam.* Cur non potest facere? quia verba ejus, qui emit familiam per æs et libram, exaudire non potest, sed hæc ratio hodie cessat. Alia ratio est, quia non potest exaudire testes in testamento suo testimonium perhibentes sibi: nam et testatores eos ita invocabant: vos, Quirites, mihi testimonium perhibetote: ex constitutione Just. surdus potest testari, in *l. discretis*, *C. qui testam. facere possunt.* Species est: patruus scripsit fratris filium hæredem ex parte aliqua: fratris filius contendit eum esse surdum, et ideo non habere testamenti factionem. Quæritur ex quo die computentur centum dies, qui sunt præstituti petendæ bon. poss. an ex quo die profitetur se intellexisse surdum fuisse patruum? minime: sed computantur tempora ex die mortis, et ei tunc cedunt tempora, *l. si filium*, *C. de liber. cau.*

Ad L. ultimam.

Sciendum est, matrem succedere ex senatusconsulto Tertylliano. Sed frater consanguineus excludit matrem: at soror consanguinea simul admittitur. consanguinei sunt ex eodem patre: fratre uterinus non excludit matrem. Item soror uterina. Nunc

fingamus: filia decessit ab intestato relicta sorore uterina, relicta etiam matre prægnante ex alio viro. Mater succedet filiæ: nam qui objiciuntur sunt uterini. Sed finge, matrem repudiare. Hoc casu vocatur non tantum soror, quæ nata erat, sed etiam ea, quæ erat in utero matris, quia erat concepta viva filia, *l.* 1. §. *si quis proximior*, *sup.*

AD TITULUM

UNDE VIR ET UXOR.

Quartus gradus est unde vir et uxor in successione ingenuorum. Hoc explicabitur *l. unica*, *inf. unde vir et uxor.* Si quis moriatur sine liberis, sine agnatis et cognatis, tunc succedet uxor, *l.* 1. *C. eod. tit. l. ult. C. quorum bonorum.* Deficiente autem viro et uxore, tunc fiscus admittitur ex l. Julia caducaria, *l. quidam*, §. *quoties*, *de leg.* 1. *sup.* ut detur bon. poss. unde vir et uxor, tria exigimus; ut sit justum matrimonium, *l.* 2. §. 1. *sup. de his quibus ut indignis.* Item exigimus, ut uxor sit mortis tempore. Tertio exigitur, ut legitimo modo factum sit divortium, quoniam si divortium non sit factum jure, non succedunt invicem. Divortium non fit jure si liberta, quæ nupta est patrono, eo invito divertat. Hoc est ex l. Julia de maritandis ordinibus, *l. in eo jure*, *sup. de ritu nuptiarum.* Item divortium non fit jure, si non fiat solemniter l. Julia de adulteriis, *l. nullum*, *sup. de divortiis.* Ideoque si ita factum sit divortium, matrimonium adhuc durat. Quamobrem si post divortium tale fiat donatio, non valet, *l. si non secundum, et l. vir. uxori*, *sup. de donat. inter virum et uxorem.* Sciendum est tamen hoc casu non committi adulterium cum ea, quæ diverterit, *l. pen. inf. ad l. Juliam, de adulter.* loquitur l. de divortio facto ex lege. Hæc l. intelligenda est de l. duodecim tabularum: nam fiebant divortia ex l. 12. tab. M. cicero in 5. Philippica. Quæ non retinet animum uxoris, jura uxoris retinere non potest. Uxores indotatæ succedunt aliqua ex parte etiam extantibus liberis ex constitutione Justiniani, in *Novella*, *de exhibendis reis*, in *l.* 1. *C. unde vir. et uxor.* Dubitatur, quid sit ex jure antiquo. Eo in loco Thalelæus interpretatur, jus antiquum dici respectu legis Papiæ decimariæ; sed hoc aperte falsum est: nam hæc l. Papia decimaria pertinet tantum ad causam testamenti. At illa l. pertinet ad causam intestati: itaque eo in loco jus antiquum dicitur respectu cujusdam constitutionis novæ eorumdem Imperatorum: cujus sententia extat in *l. ult. de legitimis hæredibus in C. Theodosiano.* Sententia hæc erat. Liberis extantibus omnimodo excludi uxores, vel conjuges. Parentibus autem extantibus, et aliis propinquis, admittentur ad certam partem, deinde addebatur, nullis extantibus servari jus antiquum.

AD TITULUM

DE SUCCESSORIO EDICTO.

Necessario repetenda est regula juris antiqui, qua cavetur, in suis hæredibus non esse successionem, neque in legitimis, *l.* 1. §. *sciendum*, *de suis et legit. hæredibus*, *inf.* finge: mortuus est avus relicto filio, et nepote ex eo: filio abstinente se, cui defertur primum hæreditas jure sui hæredis? nepos non est avo suus hæres: nam pater eum præcessit, et tempore mortis avi, et tempore delatæ hæreditatis: hoc est, quod dicitur, in suis non esse successionem. Et hoc etiam casu filius licet se abstinuerit, tamen hæres manet, *l.* 6. §. *si filius*, *sup. de bonis libertorum.* Quomodo igitur succedet nepos? nepoti hoc casu dabitur bon. possessio unde legitimi: at potest defendi, nepoti etiam dari bon. poss. unde liberi: nam in ea bon. poss. prætor non spectat jus civile, sed naturam tantum spectat, §. *emancipati*, *et* §. *minus*, *de hæredit. quæ ab intestato deferuntur*, *in Instit.* nepos igitur non erit hæres jure civili quasi suus: sed ut nepos, non civili jure, sed jure honorario. Aliud exemplum sumitur ex *l. qui se patris. C. unde lib.* Species hæc est, non adeo difficilis: mortuus est avus relicto filio, et nepote ex eo filio: hoc casu filio defertur hæreditas patris sui avi. Sed finge: mortuus est filius antequam se immisceret, et acquireret hæreditatem: quæritur an nepos sit hæres suus avo? hoc casu si filius se immiscuisset, hoc non quæreretur: hic distinguendum est ita. Quæritur autem de jure civili: aut hic nepos suscipit hæreditatem patris sui, id est, filii, aut non. Si suscipit hæreditatem filii, suscipit etiam hæreditatem avi, sed hoc fit jure transmissionis, quoniam transmittunt parentum hæreditates ad hæredes, *l. apud hostes*, *C. de suis et legitim. liberis*, *l.* 2. §. *si quis ex liberis*, *ad Tertyll. sup.* Quid dicemus si nepos hic nolit esse hæres patris sui? hoc casu cessat transmissio, aut si avo sit hæres, licuit non esse hæredem, nec ullo modo hæres est avo jure civili, etiamsi fuerit in potestate avi. Multo minus hæres est si fuerit emancipatus: sed tamen Prætor hoc casu nepoti dabit bon. poss. unde liberi, et hæc bonor. poss. omnimodo est necessaria, quia jure civili non vocatur: sicut necessaria est emancipatis bon. poss. ab intestato, sic necessaria est cognatis, *l.* 2. *l. ult. C. unde legit.* His addendum est etiam in legitimis non esse suc-

cessionem, ut scribit Ulpianus *in fragmentis*, *tit. de legit. hæredibus.* Mortuus est frater, fratri superstiti defertur bon. poss. ab intestato: at hic frater moritur dum deliberat de adeunda hæreditate fraterna. Quæritur, an filius fratris admittatur quasi legitimus? minime, quoniam in legitimis non est successio. Nam successio legitima defertur proximiori: tempore delatæ hæreditatis frater fuit proximus, non filius fratris. Ergo filio fratris non defertur jure legitimo. Atque hic filius fratris non utitur jure transmissionis, *l. unica*, §. *in novissimo*, *C. de caducis tollendis*; *Paulus lib.* 4. *Sententiarum tit.* 8. quia hæreditas legitima proximioribus defertur. Prætor tamen dabit ei bon. possess. unde cognati, §. *placebat, de legit. agnat. successione.* Prætor non dabit ei unde legitimi, quia non est legitimus, idem obtinet in hac specie, finge: idem frater superstes delata hæreditate, necdum agnita, est capite diminutus, adrogatus est forte, frater non admittitur hoc casu, quoniam fuit proximior agnatus tempore delatæ hæreditatis, sed necesse est etiam, ut sit proximior agnatus tempore aditæ hæreditatis, *l.* 5. *unde cognati.* Non admittitur etiam fratris filius, quasi agnatus, quoniam in legitimis non est successio, sed admittitur unde cognati a prætore. Videamus de cognatis: an est in cognatis successio? cognatorum successio manat ex solo beneficio prætoris, in his cognatis est etiam successio finge: non petente bon. poss. avi magni admittitur propior sobrinus, qui est defuncto quinto gradu. Hi sunt cognati, *l.* 2. *C. de success. edict.* Sciendum est, hodie ex constitutione Justiniani etiam in legitimis esse successionem. Ergo hodie moriente fratre dum deliberat fratris filius, succedet ex illa parte unde legitimi vocantur. Duas habet rationes constitutio Justiniani. Prima est, quia absurdum est dare successionem inter cognatos, et non dare inter agnatos, sed hæc ratio levis est: sequens ratio melior esse videtur: ait Justinianus in tutelis legitimis est locus successioni, id est, proximiori agnato non admisso ad tutelam, is qui sequitur succedit in tutelæ administratione, *l.* 5. §. *pen. sup. de legitimis tutoribus.* Quod obtinet in onere, obtinet etiam in lucro: bonum argumentum est, quod sumitur a tutelis legitimis ad hæreditates legitimas: nunc videndum est de qua successione agatur in hoc edicto. Hic agitur de successione duplici, una est; ut deficientibus liberis succedant legitimi, deficientibus legitimis, succedant cognati, deficientibus primis agnatis, quibus delata est bon. poss. unde legitimi, ait, deficientibus illis agnatis sequentibus agnatis detur unde cognati. Hac successione ordini succedit ordo. Altera successio est, ut deficientibus, vel exclusis primis liberis, quibus primum delata est bon. poss. unde liberi, sequentibus liberis detur hæc eadem, sic etiam ut deficientibus primis cognatis, sequentibus hæc eadem bon. poss. unde cognati detur: hac successione gradus gradui succedit, huic edicto etiam est locus in bon. possess. contra tab. *l.* 2. *sup. de bonis libertorum.* Species est: libertus testamentum fecit, hoc casu lex non vocat patronum, prætor tamen vocat ad dimidiam partem per contra tab. Finge: filius omittit: tunc succedit filius alius patroni. Ex eo apparet cur dicatur edictum successorium, et dicitur, quod det successionem inter bon. possessores, ut ait *l.* 1. *hujus tit.* Dicitur etiam hoc edictum successoria pars. Dicitur etiam caput successorium, *l.* 1. §. *pen. sup. de juris et facti ignorantia.* Item in §. *sed videndum, et l. ult. h. t.* Item *in l. ult. C. h. t.* Prætor proposuit partem unde liberi, partem unde legitimi, partem unde cognati: deinde proposuit hanc partem successoriam. Hoc edictum successorium nihil pertinet ad virum et uxorem: ideoque hic titulus præcedit titul. *unde vir et uxor.* Postremo sciendum est, edicto successorio aliud etiam comprehendi: nempe, præstituta sunt tempora petendæ bonor. possess. successorio edicto, *l. si quis instituatur*, §. 1. *de hæredibus instituen.* Cur præstituta sunt hæc tempora? hoc ostenditur in initio hujus legis, id est, præstituta sunt ne fiat mora longior creditoribus, ne diutius bona jaceant, ut cito aliquis succedat, quod etiam ostenditur in §. *cum igitur, de bon. poss. in Instit.* Additur etiam, ut sciant creditores cum quo agere debeant, et ut sciant, an bona fisco delata sint. Denique ut sciant an sibi bona sint concedenda: nam submotis his omnibus, deficiente etiam fisco, bona tunc ceduntur creditoribus, *l. ejus*, §. 1. *sup. de testamentis* Ita fit, ut quis plerumque sine successore moriatur, *l. habere*, *sup. de evictionibus.* Liberis et parentibus datur annus ad petendam bon. poss. ceteris omnibus dantur centum dies, cur liberis detur largius tempus, ostenditur in §. *largius, hujus l.* 1. Datur eis annus quoque jure veniant ad bon. poss. id est, etiamsi non veniant quasi liberi; vel parentes. Hoc ostenditur in §. *ult. hujus l.* 1. et hoc est ex Juliano: sententia Juliani est in *l. pen.* §. *ult. inf. quis ordo in bon. poss. servetur.* Datur etiam annus si per servum institutum acquisierint bon. poss. secundum tab. in §. *penul. hujus l.* 1. non spectamus quis sit institutus, sed quis petat bon. possess. Nunc notandum est, interdum intra annum urgentibus creditoribus liberos, vel parentes interrogari posse, an velint esse hæredes, et bon. poss. admittere in §. *nonnunquam hujus l.* 1. Idem fit in specie *l.* 1. *inf. de curatore bonis dando.* Sic etiam in ea specie fit, et hoc casu si repudiaverit dum tempora suf-

fecerunt, vocabuntur sequentes, vel fiscus vocabitur, vel bona cedentur creditoribus, *l.* 1. §. *plane si temp. si tabul. testamen. nullæ extabunt, inf.* idem dicitur in §. *qui semel, hujus l.* 1. At quid si dicant se adhuc deliberare? lex ait, non esse præcipitandos. Interest viventium ne præcipitentur dum juste deliberant: interest morientium habere successores, *l. et quia, sup. de interrogat. in jure faciendis.* Quorsum disputatur de deliberatione; nam soli extranei hæredes deliberant: liberi sui non deliberant, sed existunt hæredes statim etiam inviti, et ignorantes, §. *extraneis, de hæredum qualitate, et differ.* In specie proposita parentes filiis sunt hæredes extranei: fateor tamen in liberis suis huic sententiæ locum non esse, quoniam statim hæredes sunt necessarii. Iis tantum præfiniuntur tempora, qui deliberare possunt.

Ad §. *Si quis autem*

Duæ traduntur interpretationes ad hunc §. prima est: quidam habebat duos filios, unum puberem, et alterum impuberem, impuberi filio substituit fratrem in secundo casu. Hoc casu fratri substituto utrum dabitur annus, an centum dies: ait fratris substituto dari centum dies, quia succedit ut frater, non ut pupillus. Altera interpretatio est hæc, avus instituit nepotem impuberem, et ei substituit filium, id est, fratrem ejus nepotis, ex hoc §. colligunt, in hac specie patri substituto annum non dari, quod falsum est: nam substitutus, qui petit secundum tab. est pater, igitur necesse ei datur annus. Hæc igitur verba non possunt adaptari ad hanc speciem. Verum duo obstant priori interpretationi. Primum obstat *l.* 1. *de suis et legit. liberis*, l. ait fratrem fratri legitimum hæredem esse, et non repelli lapsu centum dierum. Hoc sic explicandum est, in ea l. agi de jure civili, et de aditione hæreditatis: item agitur de hæreditate ab intestato, ab hac hæreditate frater lapsu centum dierum non repellitur: at hic agitur de jure prætorio, et de hæreditate ex testamento. In qua successione capienda præfiniti sunt dies centum, etiamsi quis velit adire eam hæreditatem, quoniam in formula cretionis erat, ut quis adiret in diebus centum proximis, quibus sciret, possetque, *l. Pannonius, sup. de acquirenda hæredit. l. si quis instituatur*, §. 1. *ff. de hæred. instit.* Fortius obstat huic §. regula juris, qua cavetur eum, qui est patri hæres necessarius, eum esse etiam hæredem necessarium pupillo, si sit ei substitutus necessarius, ut puta servus est necessarius hæres testatoris, sed necesse est, ut sit hæres patris necessarius, hoc ostenditur in *l.* 2. §. *prius, l. si plures, de vulgari substit. l. si pupil. de acquirenda hæreditate.* Hoc casu frater fratri impuberi est necessarius hæres si est necessarius, ergo non dantur ei tempora. Dicendum est fingendum esse necessario sic substitutum fratri impuberi non fuisse hæredem patris, vel etiam fingamus, fuisse hæredem patris, sed non necessario, et ideo merito ei dantur centum dies, quoniam non est invitus hæres: dubitari poterat hoc casu an ei dandus esset annus, quoniam pater ei hanc hæreditatem defert: nam revera unum est testamentum sed tamen duæ sunt hæreditates, paterna et fraterna, §. *igitur, de pupill. substit.*

Ad §. *Unusquisque.*

Ab hoc §. incipit tractare de repudianda bonorum possess. quæ quæstio maxime pertinet ad hoc edictum, ut sciatur quando sequentes admittantur ex successoria parte: unusquisque potest repudiare suam bon. possess. alienam vero non potest: hoc generaliter verum est, sed hic statim quæritur de procuratore? quia vice domini est? minime, nisi specialiter hoc ei mandatum sit, quod ostendit §. *proinde*: hic quæritur an possit procurator admittere bonorum possess. item hic quæritur de hæreditate: hoc exposui in *l.* 3. §. *acquirere, sup. de bon. possess.* Sed deinde quæritur, an dominus possit repudiare bonorum possess. delatam servo instituto? l. ait posse, quod sequitur in §. *per servum*, quod obtinet etiam in legato, *l.* 7. *supra de leg.* 1. sed opponitur *l. Titia* §. *Lucia, de legat.* 2. ubi ostenditur dominum non repudiare fideicommissum servo delatum in eo §. loquitur de legato acquisito: delatum potest repudiare; at acquisitum legatum per servum sero repudiat, sed amittit si velit. De patre nunc quæri potest? pater non potest repudiare bonorum possess. filio delatam, *l.* 2. *C. de repudianda bon. possess. l. servus, sup. de bon. possess.* Rursus quæritur quid juris sit in tutore an, etiam tutor potest repudiare bon. possess. delatam pupillo? minime, sed pupillus repudiat tutore auctore. Idem dicendum in curatore adolescentis, sed ipse adolescens repudiabit curatore auctore. Quid dicemus in curatore furiosi? hic etiam repudiare non potest nec furiosus ipse, quia non est delata bonor. poss. Ea tantum repudiantur, quæ delata sunt in §. *decretalis, inf. et in l. is qui hæres, in principio, l. nec is, in fine, sup. de acquir. hæreditate.* Idem est in acquisitione, *l. delata, de verb. signific.* Item *l. si post mortem*, §. 1. *de bon. possess. contra. tab.* Hoc casu datur furioso decretalis, *l. ult. C. de curatore furiosi, in* §. *furiosi hujus l.* 1.

Ad §. *Decretalis.*

In hoc §. ostenditur, decretalem bonor. possess. non repudiari. Sola edictalis repudiatur, quoniam non ante defertur, quam decernatur: cum jam est decreta, etiam non repudiatur, quia acquisita est, quod aequisitum est non repudiatur: ait tamen hoc in §. decretalem amitti tempore, id est, finitur tempore: ut Carboniana finitur pubertate, *l.* 3. §. *puberi, sup. de Carb. edicto.* Item decretalis, quæ furioso interim datur, sanitate recepta finitur, *l.* 2. §. *igitur et si furioso, inf. ad Tertyllian.*

Ad §. *Si intra.*

Videntur hæc verba esse edicti: nam deinde hæc verba interpretatur Jurisconsultus: petenda est bonor. poss. intra diem centesimum exceptis liberis et parentibus: his verbis etiam comprehenditur dies centesimus, quod observatur etiam in stipulationibus. Huc pertinet *l. eum qui*, §. *qui ita stipulatur, de verbor. obligat. inf.* ait hic §. idem significari his verbis in diebus centum, *quibus ex edicto.* Hæc etiam verba sunt edicti, successorii.

Ad §. *Sed videndum.*

Ex hoc §. ostendi, quomodo sit accipienda illa regula juris, quæ extat in *l. quoties duplici*, *ff. de regulis juris*, ut dixi in *tit. unde legitimi.* Finge: hæreditatem deferri jure novo et veteri. Finge: matri defertur hæreditas filii per unde cognati, hoc est jus vetus: succedit etiam mater filio jure novo quasi legitima: hoc est ex senatusconsulto Tertylliano, *l.* 2. §. *ult. sup. unde legitimi*: hoc autem Tertyllian. senatusconsult. dicitur novum, *l. tutelas* §. *licet*, *sup. de capite minutis.* Nunc hoc jus novum defertur matri, priusquam unde cognati. Sed repudiata bon. poss. unde legitimi, superest jus vetus.

Ad L. 11. *Inferioris.*

Illud certum est, sequentem admitti ex hoc edicto si prior omiserit, vel etiam si prior exclusus sit tempore, vel morte, vel capitis diminutione: at si prior agnoverit, hoc edictum cessat. Nunc quæritur quid juris sit si prior agnoverit bonor. possess. et abstinuerit se per restitutionem in integrum: an sequenti sit locus, et an admittatur ex successorio edicto? l. ait sequentem non admitti, quia jus cognationis semel finitum est unius agnitione, sed admittitur fiscus: quia bona vacant, vel etiam bona conceduntur creditoribus, si non sint lucrosa, *l. ejus*, §. 1. *sup. qui testamenta facere possunt.* Notandum hic est, verbum abstinendi non tantum usurpare suos, sed etiam extraneos, qui adierunt, vel qui agnoverunt bonor. possess. Eodemque modo exhæredationis verbum cadit in extraneos, si sint hæredes scripti, *l. paterfamilias*, *sup. de hæredibus instituendis*: huic legi multa opponuntur, primum *l.* 1. §. *si quis adita*, *ad Tertyllianum*, *inf.* Sententia l. est, filius succedit matri ex senatusconsulto Orphiciano, et excludit agnatos matris, et consanguineos. Quid tamen si filius repudiaverit hæreditatem matris? Hoc casu consanguinei admittuntur. Quid dicemus si filius adiit, deinde est restitutus? l. ait hoc casu consanguineos admitti. Item obstat *l.* 2. §. *si bon. ad Tertyllianum.* Mater succedit filio ex Senatusconsulto Tertylliano, sed matri præfertur filius defuncti. Sed si hic repudiaverit, mater admittetur. Idem est si filius defuncti petierit bon. poss. ac deinde restitutus sit abstinendi causa: hæreditas devolvetur ad matrem. Præterea obstat *l.* 6. §. *si filius*, *sup. de bonis libertorum*, filius liberti testati decessit facto testamento, excludit patronum etiam præteritus: quid dicemus si filius repudiaverit? tunc admittetur patronus: idem est si filius liberti immiscuerit se, deinde restitutus sit. Postremo obstat *l. si minor*, *sup. de acquirenda hæreditate.* Duo hæredes erant, qui adierunt, unus abstinet se beneficio restitutionis, ejus portio ad quem pertinebit? l. ait, ejus portionem pertinere ad cohæredem, si velit onera hæreditaria subire, et tamen non accrescet invito. Pars cohæredis non acquisita invito, accrescit cohæredi. Illud considerandum est, hanc l. loqui de cognatis tantum tertii ordinis, post cognatos vocatur fiscus deficiente uxore: omnes autem cognati vocantur eodem jure, id est, jure cognationis: proximiore autem cognato accipiente bonorum possess. ceteri non possunt venire eodem jure, quoniam semel eis reclusum est jus cognationis. Alii tamen, qui veniunt alio jure admittuntur, ut puta fiscus ex l. Julia. Sic etiam in specie *l.* 1. §. *si quis adita*, filio se abstinente, qui acquisierat hæreditatem ex jure novo, admittuntur agnati mulieris ex jure antiquo: sic etiam in *l.* 2. §. *si bono*, *ad Tertyllianum*, abstinente se filio defuncti, qui acquisierat hæreditatem ex jure antiquo, deinde admittitur mater ex jure novo. Eadem est ratio §. *si filius*, *l.* 6. *de bonis libertorum sup.* Eadem est ratio *d. l. si minor*; l. cohærede se abstinente, qui hæres extiterat jure institutionis, cohæres admittitur jure accrescendi. Nunc ad hæc quæ diximus valde pertinet explicatio §. *sed quod Papinianus*, *l. et si sine*, *sup. de minorib.* Vulgaris substitutio finitur aditione, *l. post aditam*; *C. de impuber.* Et hoc verum est, si vul-

garis substitutio non sit facta impuberibus. Nunc finge: hæres institutus, cui datus est substitutus vulgaris, hæreditatem adivit, deinde beneficio ætatis restitutus est, ut se abstineret: priori aditione extincta est secunda aditio: an convalescit restitutio vulgaris? minime, quoniam substitutus vocatur eodem jure, nempe ex testamento. Igitur eo casu locus erit agnatis, qui alio jure veniunt. Rursus sententiæ hujus §. *sed quod Papinianus* opponitur *l. ex contractu ff. de re judicata.* Species est: actum est cum pupilla ex contractu patris, et condemnata est, postea se abstinuit hæreditate patris, et bona, inquit, pervenerunt ad substitutum, et quæritur, an substitutus tenebitur actione judicati? ait teneri. Ergo in ea specie et si pupilla abstinuerit, videtur convalescere substitutio: dicendum est ibi pupillam se non immiscuisse: et hoc etiam lex non ait, si se miscuisset, finita esset vulgaris substitutio. Item nihil de restitutione. Cur ergo actum est cum ea pupilla, cum non se immiscuerit? substitutio vulgaris, quæ fit pupillo non finitur, quod hæres sit; sed quod se immiscuerit: at deinde in *dicto §. sed quod Papinianus* excipitur unus casus, in quo locus est substituto vulgari, idque fit ex rescripto divi Pii. Hic est casus, si servus necessarius hæres institutus sit, hæreditas non sit solvendo. Sic etiam in novella Justiniani de hæredibus et Falcidia substitutus vulgaris admittitur post aditam hæreditatem. At quæri potest in ea exceptione divi Pii, si præsens non detulisset hæreditatem servo substituto, an saltem obtineret libertatem ex testamento? et sane non semper obtinuisset, nisi institutus esset hoc modo: *Si Titius hæres non erit, Stichus servus meus hæres esto. Deinde adjecit Stichus liber esto separatim.* Tunc sine hæreditate poterit capere libertatem, *l. 2. de manumissis testamento.* Aliud est si dixerit, *si filius hæres non erit, Stichus liber hæresque esto.* Postremo tractatur in eo §. contraria species. Finge: aliquis est hæres institutus, ei est substitutus servus testatoris vulgariter: hæres repudiavit: ergo servus hæres et liber extitit ex substitutione. Quid fiet si institutus restituatur adeundi causa? Papinianus dicebat, servum manere liberum, imo manet etiam hæres, quoniam qui hæres extitit, non desinit esse hæres: effectu tamen non est hæres, et ideo utiles actiones dantur ei et in eum, qui est restitutus in integrum.

Ad l. Fratres 33. de pœnis, quæ Pap. est ex lib. 2. Quæst. Repetita prælectio.

Fratres Imperatores rescripserunt, servos in temporaria vincula damnatos, libertatem, et hæreditatem, sive legatum, postquam tempus expleverint, consequi: quia temporaria coercitio, quæ descendit ex sententia, pœnæ est abolitio. Si autem beneficio libertatis in vinculis veniat, ratio juris, et verba constitutionis libertati refragantur. Plane si testamento libertas data sit, et eo tempore, quo aditur hæreditas, tempus vinculorum solutum sit, recte manumissus intelligitur: non secus ac si pignori datum servum debitor manumisisset, ejusque post liberatum pignus adita fuisset hæred.

Certum est servos sententia judicis ex crimine aliquo damnatos in vincula perpetua, non fieri servos pœnæ, ut damnatos in metallum, *l. aut damnum, §. ult. hoc tit.*, et ideo non discedunt a dominio prioris domini: nam et a judicibus plerumque dominis reddi jubentur, sub pœna perpetuorum vinculorum, *l. servus, C. eod.* Verum ejus conditionis sunt, qui damnati sunt in perpetua vincula, ut nunquam a dominis ad libertatem perduci possint ex testamento, vel inter vivos: atque adeo ut ex dominorum testamento nihil capere possint, vel jure legati, vel fideicommissi, quia hæc non obtingunt servis propriis sine libertate, *l. servis, C. de legat.* Et alia est conditio servorum, quos non judex publicus, sed ipse dominus vinxit pœnæ causa, qui dedititiam libertatem consequi poterant, illi nullam. Loquor ergo de damnatis a judice, et in vincula perpetua: nam damnati in vincula temporaria, expleto tempore pœnæ, a domino manumitti, et hæreditatem ex testamento domini cum libertate, aut legatum capere possunt. Quod hoc loco Papin. ait, divos fratres rescripsisse, id est, Antoninum et Verum, exstatque illud responsum, si emendetur inscriptio et subscriptio, ut Paratitla docent in *l. 1. C. qui non poss. ad libert. perv.* et rescripti rationem hanc reddit Papin. hoc loco, quia temporaria coercitio vinculorum, id est pœna tempore determinata, ut ait *l. Imperator, §. ult. de postulat.* quæ descendit ex sententia judicis, pœnæ abolitio est post finem temporis, ante finem temporis cum adhuc servi sunt in vinculis, et pœna sua funguntur, frustra manumittuntur: sed ut subjicit eleganter, si cum adhuc essent in vinculis testamento manumissi sunt, et tempore aditæ hæreditatis, a quo libertatum diem cedere constat, expletum sit tempus pœnæ: hoc casu ex testamento liberi erunt, quia utiliter cessit dies libertatis, *l. si privatus, §. ult. qui et a quib. man. lib. non fiant*: quod confirmat a simili: nam et quamvis servum specialiter pignori datum debitor manumittere non possint invito creditore, *l. 3. sup. de manumiss. l. 1. C. de serv. pig. dat. man.* tamen si eum manumiserit testamento, et eo tempore, quo aditur hæreditas pignus solutum sit, creditori satisfactum sit libertas ex testamento competit, quia

dies ejus cedit utiliter, *l. pignori, sup. de hær inst.* Male Græci hoc loco desiderant, ut etiam testamenti, et mortis tempore vinculorum tempus, aut vinculum pignoris solutum sit, ex *l. si aliena, e' l. seq. de hæred. inst.* Quibus locis in hærede instituto, tribus temporibus capacitas exig tur, testamenti, et mortis, et adit.e hæreditatis: nam ut respondeam etiam servum in vincula temporaria conjectum, vel in pignus datum retro capacem fuisse iis omnibus temporibus dicimus, si modo aditæ hæreditatis tempore soluta sit pœna, vel obligatio, quia non fuit addictus servus servituti perpetuæ, aut nexui perpetuo.

AD TITULUM

DE APPELLATIONIBUS, ET RELATIONIBUS.

Lib. 49. Digestorum commentarius editus a Dion. Gothofredo, operariorum culpa non suo loco editus.

Appellare nihil aliud est, quam in consilium advocare magistratum, aut principem, quod et provocare dicimus. Dicimus appellationem facere ad principem, *l. Imperatores, h. t.* Hic titul. est necessarius, non est enim via alia, qua posssis judicis sent. iniquas extinguere, quam hæc. Neque obici debet, quod eo modo justæ damnentur sent. nam, id est, vitiorum.

Videamus a quibus rebus appelletur: et quidem appellatur a sententiis, non ab exsecutionibus sentent. a sent. definitivis appellatur, non a præjudiciis, id est, sent. interlocutoriis. Quod si quis appellaverit a præjudiciis, infligitur ei mulcta 50. librarum, *l. addictos* 6. *C. de Episcop. aud.* Et hæc multa vocatur præjudicialis quia irrogatur ei, qui de præjudicio questus. Appellatio igitur est definitionis appellatio. Sententias cum dicimus, controversiarum sententias, sive definitiones dicimus.

Ceterum illud notandum est, non tantum a sententiis appellari, sed etiam si sent. non proferatur, ut in specie *l. si*, §. *alia causa*, *et* §. *solent.* 3. §. *quod in sent.* 6. *inf. quando appell. sit et l. Imperator* 25. *hoc tit. l. si adscribatum* 4. *l. hi qui ad civi.* 7. *l. cives* 11. *C. hoc tit.* Duumviratus magistratus est municipalis. Scribatus est munus scribarum, qui magistratibus dant operam, aut qui census accipiunt. Personalia munera sunt defensio civitatis, legatio, ut si quis ad sacrarium principis mittatur, ut in *l. fin.* §. *legati, ff. de muneribus et hon.* Scribatus numeratur inter personalia munera de quo *l. fin.* §. *mastigophori, de mun. et hon.* Ex his apparet appellari non tantum a sententiis, sed etiam a nominationibus, quibus nulla profertur sententia, ut ait Constant. *in l. si nominatus in C. Theod.* Omnis appellatio est querela, *l. præfecti, sup. de min.* non tamen omnes querelæ appellationis voce legibus continentur.

Duplicia sunt tempora appellationum, unum intra quod interponenda est appellatio. Alterum, intra quod interposita appellatio exercenda est. Ut prius intelligatur, sciendum est, voce fieri, et libello fieri appellationem, si eodem ipso die, quo lata est sententia inter acta, dixerit quis appello, *l. litigatoribus* 14. *C. hoc tit.* Ergo fit per libellum, in propria causa fieri d bet intra biduum, si in aliena causa, debet fieri intra triduum, *l.* 1. §. *biduum, ff. quando appell. sit.* Sed Justin. mutavit hæc tempora, et vult, sive per se quis causam agat, sive alienam, decem ei dies dari.

Nunc dicamus de temporibus, intra quæ est exercenda appellatio. Hæc tempora appellantur fatalia, quod mortem et interitum causæ afferant: duo sunt, quæ mortem causæ afferunt: Eremodicium, id est, causæ jam inceptæ desertio, *l. properandum* 13. §. *hujusmodi, C. de judic. et l.* 2. *sup. judicatum solvi, l. cum quærebatur* 13. *D jud.c. sol.*

Quæ sit definitio horum temporum videamus, idquæ exponit Theod. in *l.* 2. *de tempor. et repar.* Et constituit quatuor tempora fatalia 16. mensium, alterum triginta et unius diei. Tertium et quartum totidem dierum. Exemplum hujusmodi, si intra sex menses appellator non appellaverit, post quartum lapsum quid fit; postulanda est a principe reparatio appellationis, et est petenda intra tres menses, et impetrata reparatio non est denuntianda adversario. Deinde id addit Theodosius, ut si quis intra quatuor temporum lapsus reparationem impetraverit, nihilominus a quarto lapsu tres menses habeat ad exercendum appellationem. Et ita se habent, si quis a clarissimis, et spectabilib. judicib. appellaverit ad illustres, quales pr fectus prætorio, magister militum, magister officiorum: clarissimi sunt præsides, correctores, consulares; spectabiles sunt proconsules, præfectus augustalis, Comes orientalis, Comes sacrarum domorum, *l.* 1. *C. ut. omnes jud. tam civiles, quam militares,* et horum, quam aliorum minor est dignitas. Qu d si appellatum sit ab eo judice, quem princeps delegavit? post quartum lapsum reparationi locus non est.

Quid si quis appellaverit ab eo judice, qui datus est ab illustrissimo, vel clarissimo, vel spectabili, lapsus non erit sex, sed duorum mensium: reliqui erunt triginta et unius diei, et reparationi locus non est. Quid si temp ra fatalia incidant in dies præteritos? placet, ut illi dies, qui feriatos præcedunt, pro temporalibus habeantur. Justinianus

emendat, et probat constitutionem Theodosii, si appellationes fiant ex Ægypto ad præfectum prætorio, vel principem. Item si ex Libia, et orientali tractu, quem definit usque ad utrasque Syrias. Idem ex Armeniis, id est, ex Armenia 1. et 2. et inferiori, *l. ult. de offic. magist. milit.* Et ita de 4. provincia Armeniæ. Item si appellatio fiat ex gentibus. Quæ sint gentes, ostendit Imperator in *l. ult. C. de offic. magist. milit.* Sic in illa l. ultima legendum, *gentes.* Anztenam videlicet, Ingilenam, Astianenam, Sophenam, Sophanenam, in qua est Martyropolis, Balabitenam, quæ erant Barbaræ gentes, sed hanc regionem gentium voluit esse quartam Armeniam Justinianus.

Quibus in casibus constitutionem Theodosii non probat Justinianus, videamus quid juris sit: si causa provocatione suspendatur ex aliis orbis Romani partibus, Justinianus constituit, ut primus lapsus sit trium mensium, reliqui autem lapsus sint nonaginta trium dierum.

Deinde addit Justinianus, ne uniuscujusque lapsus dies extremus fatalis sit, et vult, ut decennium Fatale sit, et ut eo die cogatur appellator ad causam instituendam, et ideo, sive ante diem quartum fatalis diei, sive post quintum diem appellator veniat, et causam agat, legi satisfecisse videtur.

Et hoc observandum est, sive præfectus prætorio appellatus sit a clarissimis, sive magistratus appellentur a pedaneis judicibus.

Hæc est fatalis diei definitio prodita a Theodosio, et partim a Justiniano. Dices, si ego, qui appellavi extremo fatali die exordiar litem appellationis, cur deinde non licebit mihi desitere a lite, et ita longam moram facere? Et huic malo prospexit Justinianus in *l. ult.* §. *illud etiam merito, C. de tempor. et repar. app.* et Nov. 26. et Nov. *de his qui ingrediuntur ad appellandum.*

Datur itaque biennium inchoata causa appellationis ejus causæ instituendæ causa. Verum ne quid amplius temporis detur, suadet Justinianus in *Nov. de his qui ingred. ad appellat. etc.* ut prope finem diei adeat judicem appellationis victor.

Illud notandum est, unum casum proditum a Justiniano in *Nov.* 95. in quo hæc præscriptio beneficii cessat, videlicet si mota lite appellationis litigatores compromittant in arbitrum, et interea biennium decurrat. Si denuo causa agatur apud judicem appellationis omisso arbitro, non currit præscriptio. Nam si anno cessaverit, ait priorem sententiam abire in rem judicatam si justa sit excusatio. Hæc de eo, qui inchoavit litem appellationis. Illa, quæ superius dicta sunt ex Justin. et Theod. habent locum in eo, qui litem appellationis non inchoavit. Hæc de temporibus, quibus interponuntur appellationes, et interpositæ exercentur.

Quod ad primum genus temporum attinet, nil distat appellatio sententiæ a querela nominationis. Nam utriusque querela proponenda est intra biduum, vel triduum, aut ex constitutione Justiniani intra decem dies. Quod ad postremum genus temporum, magna est differentia inter appellationem, et querelam nominationis. Nam in querela nominationis non indulgetur reparatio, sed dantur tres menses, et id dicit, *l. 1. C. de tempor. et reparat. appell.* Apparet igitur non tantum a sententiis, sed a nominationibus appellari. Ceterum nominationes proprie dicuntur querelæ. Et ita expositum est a quibus appelletur.

Nunc de consultatione, et relatione videamus. Consultatio, et relatio idem est: magistratus, qui refert ad principem, eum consulit. Sed consultationis duo sunt genera. Quædam fiunt nondum lata sententia: quædam, quæ postea. Fiunt consultationes a magistratibus, et mittuntur ad principem, qua de re consulunt principem: et quidem de jure non de facto, ut non possum consulere principem, an res mihi sit donata, legata. Sed eum bene consulo, an donatio facta mihi ab uxore, valeat. Quædam fiunt non lata sententia, et cum de jure dubitatur, et de his tractatur in Codice de relationibus, et hoc titulo. Quædam fiunt post sententiam, sive appellatum sit, sive non, et tunc hæc consultatio vicem appellationis habet. Et de his tractatur sub tit. de appellationibus, et consultationibus Codice.

Videamus quid inter hæc duo sit commune. Hoc est commune, ut magistratus, qui consulit principem, debeat ad principem mittere suam opinionem, et ut magist. suæ opinionis exemplum edat litigatoribus, et litigatores annectant refutationem opinionis magistratus, sive refutatorias preces, et debet magistratus acta mittere ad principem, et ut hæc omnia confirmentur, vide *l. 1. 2. et 3. C. de relat. l. 3. l. eos*, §. *super iis*, *l. quoniam*, *l. a proconsul. C. de appell. l. inter*, *D. de interdict. et releg.* Videamus in quo hæc distent. Et in eo differunt, quod si magistratus sententiam non dicat, sed consulturum se principem interloquatur, provocare ab eo litigator non potest, sed tantum post rescriptum provocare poterit. Et ita videtur a scripto principis appellari, *l. 2. C. de appellation.* et hoc in §. 1. *l. 1. hoc tit.* ostenditur.

Huic sententiæ obstat *l. ult. quando appellandum infra.* Sed ibi litigatori ostensa fuerunt acta. Hic est unus casus, in quo appellatur a præjudicio. Secundus casus in *l. 2. de appella. recip.* Tertius casus si judex non admiserit præscriptiones peremptorias, *l. cum de præscript. de appell. in C. Theodos.*

Quartus casus, si magistratus denegaverit locum ad agendum, dilationem instrumentorum, *l. nullum, quor. appell. non recip. C. Teod.* Duæ sunt notæ, quibus discernuntur interlocutiones a sententiis. Una ex re ipsa, ut si rem definiat pronunciatio judicis, est sententia; si non, præjudicium. Altera, ex formula ferendæ sententiæ: sententia recitatur ex libello, *tit. de sent. ex periculo recitan.* Lex prima dicit, ex libello, in l. 2. est ex scripto. Interlocutiones vero fiunt inter agendam causam. Quicquid Judex loquitur, hoc est præjudicium. Hodie ex constitutione omnino edenda est litigatori opinio seu consultatio, et acta, et refutatoriæ preces sunt cum opinione ejus, qui consulit, ad principem mittendæ, *l. quoniam, et l. a proconsulib. C. h. t.* Addenda sunt et supplementa partium, *l. in offerend. l. ult. §. in refutatoriis, C. eod.* Sed quid fiet, si magistratus nolit edere? Et quidem hoc casu litigator supplicare principi potest, *l. 2. C. ut lite pendente nulli liceat Imper. supplic.*

Videamus intra quæ tempora edi debeat opinio, et offerri refutatoriæ preces? in *l. 1. C. de relationibus* statuit Imperator, ut illico edatur opinio, et offerantur refutatoriæ preces. Sed intra quæ tempora ad principem mitti debeant? Imperator Constantinus statuit, ut intra triginta dies mittantur, et publicis monumentis edantur, ne fraus ulla fiat. Quod tempus Justinianus ratum esse voluit, *l. judicib. et l. quoniam* 18. *C. h. t.* Idque exemplo Apostolorum.

Apostoli enim sunt literæ dimissoriæ, *l. dimissoriæ, ff. de verbor. signific.* quibus dimittitur causa ad eum, qui appellatus est. Reddendis Apostolis præscriptum est certum tempus, *l. præses, C. h. t.* Est autem quinque dierum *ex Paulo tit. de dimiss. litt.* Sed const. Justiniani et Nov. 126. statuti sunt 30. dies, *l. judicibus, C. h. t. in l. 1. inf. de libell. dimis.* fit mentio de Apostolis. Olim exigi solebant ab appellatoribus, *ut Paul. ait lib. 5. sentent. tit.* 34. sed hoc a Justiniano sublatum est, *l. eos qui* 6. *C. hoc tit.*

De differentiis consultationum, et relationum videamus. Dupliciter accipi potest consultationis nomen, ut sit ejus, qui alium consulit, aut qui alii consulit. Et de hac existimo agi *in C. h. t.* ut constat ex *l. in offerend. l. amphorem, C. eod.* Quoties princeps appellatur, solet vocatis proceribus consultationem habere. In ea certa quædam ratio observatur, solemnique more causa vocata ad principem disseritur, *l. 2. C. ut lite pen.* Rescriptum fit ad relationem: consultatio ad appellationem, *Novel. de consul.* A rescripto appellari potest, a consultatione non item, *toto tit. de appellationibus, et consultationibus, et tit. de temp. et reparat. appellat. seu consultat.* et non nisi necessario relationes fiant ad principem. Præstita post longa litium certamina male facit judex si intelligit se consulturum, sed litem terminare debet, *Novel.* 123. *l. quoties C. ubi senator vel clarissi. l. ult. ff. Quando appella. sit.* Consultatio est, et non deliberatio, quæ fit a principe.

Dicamus de relationibus. Et tria dicenda sunt. Unum, ut utrumque de omni re ad principem magistratus referat. Illud notandum est semel interposita appellatione nihil esse caussæ cur possit magistratus permittere relationem, *l. 1. C. de relation.* Interest enim litigatoris potius appellationem admitti, quam relationem permitti, *l. si quisquam, hoc t. C. Theodos.* Postremo relationibus locum esse, cum appellationes non recipiuntur, *l. sciendum, inf. de appel. recip.* Quæ ut intelligantur, sciendum est: Interposita appellatione, sive recepta sit, nihil novari posse, *l. 3. C. hoc tit. et l. 1. inf. Appellat. interposi. nihil innovar. §. illas vero, Novell. ut nulli judic.* Interdum tamen res mobiles sequestro deponuntur interposita appellatione, præsertim si possessor condemnatus appellaverit, *l. 21. inf. hoc tit. l. 5. C. quor. appellat. non recip.* Quod si petitor appellaverit, non est necesse fructus medii temporis apud sequestrum deponi, *dict. l. ab exsecutione*, quæ lex citatur a Symmacho in epistolis ad Imperatorem Theodosium. Illud addendum, interposita appellatione, quæ non recipitur, magistratum omnino cogi opinionis suæ litigatoribus exemplum edere. Hoc autem casu, si appellator vicerit, judex punitur, qui non receperit appellationem: et punitur in triginta quinque libras, *d. l. in proconsulibus.* Quod si appellatio non fuerit recipienda, tunc non punitur judex, *l. quoniam, C. hoc tit.* Et hic videatur *l. sciendum, inf. de appellat. recip. et l. 5. eod. tit.* Illud etiam notandum est, quod in illa lege dicitur, supplicari posse principi lite pendente, cum sit contra legem supplicare, *C. ut lite pendente.* Qui appellat a minori ad minorem, hic error ei nocet: sed si minorem adeat, quem non debebat, ei error non nocet.

Ad L. 1. de Appel. et relat.

Appellandi usus quam sit frequens, quamque necessarius, nemo est qui nesciat: quippe cum iniquitatem judicantium, vel imperitiam re corrigat: licet nonnunquam bene latas sententias in pejus reformet. Neque enim utique melius pronunciat, qui novissimus sententiam laturus est.

1. *Quæsitum est, an adversus rescriptum principis provocari possit? forte si præses provinciæ, vel quis alius consuluerit, et ad consulta-*

tionem ejus fuerit rescriptum. Est enim quæsitum; an appellandi jus supersit? quid enim si consulendo mentitus est, de qua re extat rescriptum Divi Pii, Πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Θρακῶν, *id est, ad commune Tracum, quo ostenditur provocari oportere: Verba rescripti ita se habent*: Ἐὰν ἐπιςείλῃ τις ἡμῖν ἃ διὰ καὶ ἀντιγραφομεν ἐμεἰς ὁτιοῦν: ὑπαρξει τοῖς βουλομένοις ἐπικαλεῖσθαι πρὸς τὴν ἀπόφασιν: εἰ γάρ διδάξαιεν ψευδῶς ἢ οὐχ οὕτως ἔχειν τὰ ἐπεςαλμένα: οὐδεν ὑφ' ἡμῶν εἶναι δοξη προδιεγνωσμένον τῶν ὡς ἑτέρως ἔχουσιν τοῖς γραφεισιν ἀντεπεσταλκότεσιν, *id est, si scripserit quisquam ad nos, et illi aliquid rescripserimus, volenti ad sententiam nostram provocare, permissum erit: si enim docuerint, vel falso, vel non ita se habere, quæ scripta sunt, nihil a nobis videbitur judicatum: priusquam contra scriptum fuerit, quemadmodum aliter se res habeat, quam nobis insinuatum sit.*

Huic consequenter videtur rescriptum, a consultatione judicis non esse appellandum, si quis forte interlocutus fuit principem se consultaturum, cum possit post rescriptum provocare.

Nunc ut explicentur omnia, quæ ad relationes pertinent, hic videnda est lex 1. *ff. quando appel.* in qua duo sunt notanda. Primum reos condemnatos in causis criminalib. post appellationem in carcerem recipi, idque ex *l. eos*, *l. minime*, *C. hoc tit.*

Alterum, Præsides provinciarum jus relegandi (in eas insulas scilicet, quas sub se habent: quod si non habeant renunciare debent principi, ut dicitur in *l. relegatorum*, *sup. de interdictis, et relegat.*) et non deportandi habere. Qui deportatur capite minuitur; leges jus gladii et damnandi præsidibus dederunt, non autem deportandi. Sed si quem constat deportandum esse, id renunciare judex debet principi. *l.* 1. §. *hi quibus*, *ff. de legat.* 3. Præsides provinciarum, de Decurionibus, idest, curiarum municipalium senatoribus, et eorum liberis supplicium sumere non possunt. sed tantum si reus criminis decurio sit delatus ad præsidem, ipse debet id ad principem mittere, *l. Divi*, §. *de decur. ff. de pœnis.* Præfectus urbi insulam assignare potest, etsi non habeat: at præses provinciæ assignare potest eam tantum insulam, quam sub se habet. Omnis gladii animadversio est meri imperii.

Ad §. *Si quis* 3. *Legis* 1.

Si quis in appellatione erraverit: ut puta cum alium appellare deberet, alium appellaverit: videndum, an error ei nihil officit: et si quidem, cum majorem judicem appellare deberet, ita erravit, ut minorem appellet: error ei nocebit. Si vero majorem judicem provocavit, error ei nihil oberit. Et ita multis constitutionibus continetur. Denique cum quidam judicem ex rescripto principis a consulibus accepisset, et præfectum urbi appellasset, errori ejus solvendum est rescripto Divorum fratrum, cujus verba hæc sunt. Cum per errorem factum dicis, uti a judice, quem ex rescripto nostro ab amplissimis consulibus acceperas, ad Junium Rusticum amicum nostrum præfectum urbi appellares: consules amplissimi perinde cognoscant, atque si ad ipsos facta esset provocatio. Si quis ergo vel parem, vel majorem judicem appellaverit, alium tamen pro alio: in ea causa est, ut error ei non noceat: sed si minorem, nocebit.

Hæc est hujus §. sententia. A minori appellatur ad majorem judicem, non autem a pari ad parem. Quod si quis minorem pro majore appellaverit, lex dicit nocere ei errorem. Sed non nocet, si majorem pro minore appellaverit. Similis est sententia *l.* 5. *hoc t.* Sed si quis non recepta sententia a pari ad parem, aut a majore pro minore appellaverit, et ille error nocet, *l.* 3. *de appellat. recip.* Huic sententiæ conjungenda est *l. Imperatores*, in qua aliud Divorum fratrum rescriptum ad hanc rem pertinens est.

Restat duo colligenda ex *d.* §. *si quis*. Unum est: Consules habere jus dandi judices sine rescripto: præsides provinciarum jus dandi judices habent: idque a lege habent, *l. cum prætor*, *sup. de judic.* Sed an legati proconsulum judices dandi jus habeant? Et ita constat ex *d. l. cum præt.* Hæc autem, ut melius intelligantur, hic videatur *l. Imper. sup. de jurisd.* Merum imperium dicitur, quia legis est, et non jurisdictionis, et ideo dicitur quia solum est.

At mixtum dicitur jurisdictio. Mixtum versatur in bonorum possessionibus, et judicibus dandis. Videamus de procuratore Cæsaris, et videatur lex *ex consensu*, *hoc t.* Procurator Cæsaris dictus est procurator fisci, et rationalis, actor dominicus, et procurator rei privatæ. Ille autem jurisditionem habet inter fiscum et privatos, non inter privatos. Duo sunt casus, in quibus procurator Cæsaris de omnibus causis inter privatos cognocit. Unus est ex rescripto principis: *l.* 18. *C. Dheod. hoc tit.* Alter: si procurator Cæsaris vice præsidis fungatur, et quod procurator Cæsaris vice fungatur, et quod procurator Cæsaris vice fungatur ostendit *l.* 1. *C. de pedan. judic. l. non valet.* 4. *C. ad l. Fab. de plag. l.* 2. *C. de pœn.* Videamus, an judex datus alium judicem dare possit? et quidem non potest. Dantur judices a magistratibus, judices dati non possunt alium judicem dare, nisi sint da-

ti ex rescripto principis, *l. a judice*, *C. de judic.* et *l.* 1. *C. qui pro sua jurisdict.* Alterum, quod colligitur ex *dicto* §. *si quis*, hoc est, a judice dato appellatur is, qui dedit: ab eo, cui mandata est jurisdictio, mandator appellari non potest, sed major eo appellatur, quia is, cui mandata est jurisdictio fungitur vice mandatoris. Et ideo a mandatore non appellatur, ne a se appellari videatur. Sequitur ergo a legatis proconsulis appellari. Ei tamen obstat *l.* 2. *inf. quis et a quo appellatur*. Sed sciendum est a dictione mulctæ appellari, *l. certa*, *C. quando provoc. non est necesse*, *l. et in mulctis*, *C. hoc t.* Et hæc pœna a mulcta distat: nam a pœna, quia certa est, appellari non potest, at a mulcta, quia est arbitraria, appellatur. Pœna est omnium delictorum correctio: mulcta est specialis delicti. Pœnæ nomine mulcta comprehenditur. Pœna non est tantum pecuniæ, sed etiam existimationis; at mulcta est pecuniaria, *l. aliud*, §. *inter mulctam*, *ff. de verbor. signific.* Pœnam imponere potest is, cui delicti punitio data est. At ordinarius judex mulctam tantum dicere potest, ut magistratus, Ædiles, Præsides provinciarum, Proconsules. Comes orientis, *l. ult. C. de modo mulctar.* Curator Reipublicæ mulctam dicere non potest, *l.* 3. *de modo mulctar.* Nec Procurator Cæsaris. At defensores civitatum mulctam dicere non possunt. Legatus proconsulis mulctam dicere potest. Is appellandus a litigatore, qui et consulendus est a judice. Judex datus de jure dubitans, debet eum, qui se dedit consulere, *l. eum quem* 79. §. 1. *sup. de judic.* Atqui legatus de jure dubitans, proconsulem consulere debet. Ergo proconsul est appellandus. Itaque dicemus a legato proconsulis appellari. Sed obstat *l.* 2. Sed legatos proconsul non eligit, sed eum, quem sors dedit. Ceteri magistratus suam jurisdictionem, quibuscumque volunt, mandant. Ab eo, cui mandata est, is qui mandavit suam jurisdictionem non appellatur. Qua in re magna est differentia inter eum, cui mandata est jurisdictio, et judicem.

Ad §. Libelli ult.

Libelli, qui dicuntur appellatorii, ita sunt concipiendi ut habeant scriptum, et a quo dati sint, hoc est, qui appellat, et adversus quem, et a qua sententia.

Libelli appellatorii dantur judici, a quo appellatur, intra biduum vel triduum, vel ex Novella de Appellation. intra decem dies. In libello appellatorio debet inseri ejus, qui appellat nomen, ejus etiam adversus quem appellatur. Sed tamen etsi nomen adversarii non sit scriptum, appellatori id non nocebit, et ei præscriptio objici poterit: videatur *l. Appellanti*, *inf. h. t. et l.* 3. §. *quid ergo*, *eod.* Qui unam causam appellationis dixit, ea dicta alteram dicere potest.

Hic etiam videatur *l.* 2. *eod.* Acta dicuntur, quæ geruntur apud magistratum, et quæ ab actuario in scriptis rediguntur. In libris autem Florentinis desunt hæc verba *viva voce*. Et videntur descripta a *l. a sent.* §. *finali*, *hoc t.* Hæc est igitur summa: appellatio fit voce, aut libello. Voce fit statim; libello, intra biduum aut triduum, vel ex constitutione Justiniani intra decem dies.

Ad L. Scio quæsitum 3. princip.

Scio quæsitum, si quis non addiderit in libellis, contra quem adversarium appellet, an præscriptioni subjiciatur: et puto nihil oportere præscribi.

§. 1. *Sed illud cecidit in quæstionem, si plures habeat adversarios, et quorumdam nomina libelli sint plexa, quorumdam non, an æque præscribi ei possit ab his, quorum nomina comprehensa non sunt, quasi adversus ipsos acquieverit sententiæ: et cum una causa sit, arbitror non esse præscribendum. Certe si plures sunt, adversus quos pronunciatur: et quorumdam nomina in libellis sint comprehensa: quorumdam non, hi soli appellasse videbuntur, quorum nomina libellis sunt comprehensa.*

§. 3. *Quid ergo si causam appellandi certam dixerit, an liceat ei discedere ab hac, et aliam causam allegare, an vero quasi forma quadam obstrictus sit? puto tamen, cum semel provocaverit esse ei facilitatem in agendo etiam aliam causam provocationis reddere, persequique provocationem suam.*

Quoties unus adversus plures appellat, quia omnium una causa, et cum plures una sententia condemnantur, etiam adversus eos omnes appellare videtur, etsi eorum nomina non sint conscripta in libello.

Ad L. Si qui X.

L. 10. *Si qui separatim fuerint condemnati, quamvis ex eadem causa, pluribus appellationibus opus est.*

Quoties plures condemnantur una sententia, una appellatio sufficit. Quod si separatim, id est, divisim, his opus est duplici appellatione: hoc traditur in *l. cum in una causa*, *hoc t.* Sic in *l. si qui separatim*, id est, divisis sententiis. Initio illius legis non est conjungendus ille versiculus. *Si quis cum una*, sed versiculus *statim adversus.*

Nam versiculus *Si quis cum una actione*, ad hanc rem nihil pertinet. Ut tamen intelligatur, sic explicandum est jus de coacervatione summarum. Est autem sic statuendum. Si una sit actio summarum coacervatio fit: si plures, non fit: quoties quæritur de quantitate pertinente ad jurisdictionem, *l. si idem*, *in prin. ff. de jurisdict. omn. jud.*

Sunt quidam magistratus, qui non poterant ultra certam summam jus dicere. Veluti magistratus municipalis: at inter consentientes poterant ultra certam summam jus dicere, *l. inter conven.* 28. *ff. ad munic.* Defensores civitatum non poterant ultra 300. aureos jus dicere.

Finge: mutuæ erant actiones inter Primum et Secundum: Primus minorem quantitatem conveniendo petiit. Secundus majorem reconveniendo. Primus, qui cœpit agere, non dicit majorem quantitatem, ad eum judicem non pertinere disceptationem, propterea vult apud alium agi, ad cujus jurisdictionem pertinet tanta summa: quæritur an possit? Dicit lex, quod tenetur is, qui minorem quantitatem petiit conveniendo apud eundem judicem litigare.

Quædam sunt actiones duplices. Hujusmodi sunt finium regundorum, communi dividundo, familiæ erciscundæ, et in his quisque pro sua parte agit, et totam rem respicit judex, non partem.

Ad §. Si quis L. Si quis X.

Si quis cum una actione ageretur, quæ plures species in se habeat, pluribus summis sit condemnatus, quarum singulæ notionem principis non faciunt, omnes autem conjunctæ faciunt: poterit ad principem appellare.

Sed cum adversus plures probatæ essent rationes, quæ eis nocerent; sufficit eis una appellatio, quia uno titulo comprobatarum rationum omnes conveniebantur.

Justinianus constituit in *l. in offerendis, C. hoc tit.* principem non appellari, nisi summa excedat viginti libras auri, sed uni privato causa delegatur. Si igitur summa viginti libras auri excedat, causa apud proceres et principem disceptatur, *l. ult. §. ult. C. hoc t.* Si una sit actio, cujus singulæ summæ non faciant cognitionem principis, sed conjunctæ faciant, ad principem appellatur. His, quæ dicta sunt de libellis dimissoriis, addenda est *l. cum quidam, hoc t. l. 2. C. de his qui per met. judi. l. illud sciendum est, hoc tit.* quæ ostendit, appellantem debere a conviciis abstinere, alioquin enim plecti oportebit ex arbitrio principis: Paulus *lib. 5. Sentent. de redd. causis appell.* et infamia notabitur, *l. judici, supra, de injuriis.* Sic e contrario cavere debet judex, ne custodiæ militari tradat, quod appellaverit ab eo, *l. minime, et l. si quis provocatione, C. de appell.* quod si faciat judex ad judicem defertur, *l. αὐτοκράτωρ* 25. *ff. hoc t. l. fin. §. illud 4. C. de temp. et repar.* sed redeamus ad *l. si qui separatim, §. quotiens.*

Ad §. Quotiens III.

Quotiens autem plures unam summam condemnantur, utrum una sententia est: et quasi plures in unam summam rei sint promittendi ut unusquisque eorum in solidum teneatur, an vero scinditur in personas sententia, quæritur. Et Papinianus respondit, scindi sententiam in personas: atque ideo eos, qui condemnati sint, viriles partes debere.

4. *Quod est rescriptum in communi causa, quoties alter appellat, alter non, alterius victoriam ei proficere, qui non provocavit. Hoc ita demum probandum est, si una eademque causa fuit defensionis. Ceterum si diversæ, alia causa est, ut in duobus tutoribus procedit, si alter tutelam gesserat, alter non attigerat, et is qui non gesserat, provocavit: iniquum est enim, qui idcirco agnoverat sententiam, quam gessisset se scit, propter appellationem ejus, qui non gesserat, obtinere.*

Dixi unam appellationem, unum libellum sufficere. Si plures ex eadem unaque causa conventi et condemnati fuerint: nam si diversis sententiis condemnati fuerint, duplex appellatio requiritur, et priore casu unusquisque eorum in solidum tenetur.

Ad L. Ab exsecutore. IV.

Ab exsecutore sententiæ appellare non licet.

Duo sunt casus, in quibus appellare non possumus. Unus a præjudicio, id est, interlocutione, id indicat titulus Codic. *de sententiis, et interlocutionibus judicum.* Alter ab exsecutione sententiæ, et ab exsecutione rei judicatæ. Exsecutores sententiæ, sunt magistratus, qui judicem dederunt, *l. a Divo Pio, sup. de re judicata.* Quod si ipsi magistratus suam sententiam pronuntiaverint, ipsi suam exsequi possunt. Judex datus, cognitionem causæ habet, non jurisdictionem.

Exsecutio ipsa nil aliud est, quam exactio judicati. Diximus ab exsecutoribus sententiarum non appellari, *l. quoniam, C. hoc t.* Fuit autem constituta mulcta olim, ut supra dictum est. Hodie est sexaginta librarum auri, *l. quoniam judices* 21. *Cod hoc t.* Sed tunc ab exsecutore sententiæ appellatur, si

male sententiam interpretetur, aut ignoret, *l. ab exsecutione, C. quorum appell. non recip.*

Ad §. Sed ab eo 1. L. ab exsecutore IV.

Sed ab eo, qui sententiam male interpretari dicitur, appellare licet: si tamen is interpretandi potestatem habuit, velut præses provinciæ aut procurator Cæsaris, ita tamen, ut in causis appellationis reddendis hoc solum quæratur, an jure interpretatum sit: idque etiam. D. Antoninus rescripsit.

Ut hic paragr. intelligatur, est explicanda illa quæstio, an res inter alios judicata noceat, quæ fuse et aperte explicatur in *l. sæpe constitutum. 63. sup. de re judicata.*

Est constitutum ab Imperatore, cujus proprie sunt constitutiones, *l. 1. C. res inter alios Acta.* Fuit constitutum, non tantum de judicatis, sed de actis: et de judicatis agitur titulo. *Quibus res judicata non nocet.*

De actis agitur in titulo *inter alios acta.* Sub quo titulo tres sunt leges. Et prima de solutionibus factis ab aliis. Secunda lex de transactionibus factis inter alios. Tertia de pactionibus. Hic dicemus de judicatis. Præjudicare, est parare exceptionem, vel actionem contrariam. Res igitur inter alios judicata mihi non præjudicat. Verum illud constat, rem judicatam non tantum non obesse, sed non prodesse. Ait lex, *Quod tamen aliquam distinctionem habet.* Ergo illa regula non est usquequaque vera: Ait lex, *etiam scientibus*, hæc verba interpretantur omnes, etiam litigantes: sed hoc verum mihi non videtur. Quos itaque verbis illis complexus fuerit, dubitatur. Legendum itaque videtur (*aliis quibusdam etiam scientibus non obest*) Idque ex sententia Haloandri.

Ad §. si procurator, L. ab executore.

Si procurator, qui judicio interfuit, victus sit, an ipse quoque per procuratorem appellare possit, videamus: quia constat procuratorem alium procuratorem facere non posse: sed meminisse oportet, quod procurator lite contestata dominus litis efficitur. Et ideo et per procuratorem appellare potest.

An procurator alium procuratorem constituere possit, aut ad agendum, aut ad administrandum, qui est procurator datus. Posteriore casu, quemcunque procuratorem quocunque tempore constituere potest, *l. si procuratorem, §. si quis mandaverit.* Priore vero casu, vel in rem suam est, ut emptor hæreditatis, cui ceduntur omnes actiones, et ille quocunque tempore quemcunque procuratorem facere potest, *l. illam, C. de donat.* Aut in rem mandantis est procurator, et tunc non ante litis contestationem alium procuratorem facere potest, *l. neque nulla, l. quod quis 8. C. de procurat. et d. §. si quis mandaverit.* Colligitur ex hoc §. causam appellationis per procuratorem agitari posse: Sed hoc est verum in causis pecuniariis, non autem in causis criminalibus, *l. penult. ff. de publ. judic.* Procuratore igitur ad agendum, et administrandum, non autem ad accusandum. Idem servatur in causis status, si de libertate quæratur. dicta lex penultima loquitur de publicis judiciis. Quid de privatis? Et quædam sunt, quæ per procuratorem agitari non possunt, *l. quoties. C. ubi Senator.* Publica sunt legitima, privata non sunt legitima. Quod diximus crimen non posse agitari per procuratorem, hoc verum est reo præsente. Quid si sit absens, id est, qui eo tempore, quo reus fit criminis abest? Et quidem per procuratorem defendi potest, *l. 3. C. de accusat.* Quinimo ejusmodi causa non est criminalis, quia nemo absens accusatur, sed est civilis, quia in absentem quasi civiliter agitur, ut docet *l. absentem, ff. de pœnis.* Hicque videnda est lex 1. et 2. *inf. an per alium causæ.* Et videnda est *l. servi, nostro titulo, de appellat.* et *l. Lucius, et l. non tantum ei*: d. legis. 2. *an per alium*, verba hæc sunt.

Si procurator absentis appellaverit, deinde rationes reddiderit, nihilominus ipse respondere debet. Sed an eo cessante dominus litis respondere possit, exemplo adolescentis, videamus. Magis tamen observatur, ut audiri debeat in causis appellationis reddendis is, cujus absentis procurarator appellavit.

Species hæc est. Procurator omnium negotiorum appellavit: post appellationem reddidit rationes administrationis, et ita finitum est mandatum: quæritur, an ipse causas appellationis cogatur persequi, et an vero judicium transferatur in dominum verum? Et lex ait transferri judicium, idemque in tutoribus, et curatoribus servatur. Ait lex, debet, verumtamen non cogitur, *l. penult. hoc titulo, de Appell.* quæ hic videnda est cum *l. ultima, §. ult. eod.* Addendumque est id effectum esse ex rescripto Divorum Severi et Antonini, *l. ult. infra, si pendente appellat.* hic etiam videatur, *l. negotiorum, hoc nostro tit. de appell.*

Ad L. illud sciendum est IX.

Illud sciendum est, neque pupillum, neque rempublicam, cum pro libertate judicatur, in in-

tegrum restitui posse, sed appellationem esse necessariam. Itaque ita rescriptum est.

Respublica, ut pupilla in integrum restituitur, *l. rempublicam 3. C. de jure Reipubl.* Hoc libertatibus datum est, ut semel eis dictæ sententiæ non revocentur, sed appellatio necessaria est, et ita restitutio in integrum. Datur etiam actio restitutoria.

Ad L. cum ex causa XI.

Cum ex causa judicati soluta esset pecunia, ex necessitate judicis, ab eo, qui appellatione interposita, meruerit meliorem sententiam, recipere eum pecuniam, quam solvit, oportet.

Si quis condemnatus ex causa judicati sua sponte solvat, non appellat: at si quis condemnatus imminente judicio solverit, poterit appellare, e si meliorem sententiam habuerit, quod solverit, repetet.

Ad L. si constet XII.

Si constet nullo actu ex lege habito duumvirum creatum, sed tantum vocibus popularium postulatum, eisque tunc proconsulem, quod facere non debuit, consensisse: appellatio in re aperta supervacua fuit.

Dictum est appellationem fieri, non solum a sententiis, sed etiam a nominationibus. Id autem verum est, si nominatio rite facta sit: sed si non rite nominatio sit facta, appellatio supervacua est.

Ad L. 1. §. solent 3. ff. quando appellandum.

Solent plerunque præsides remittere ad ordinem nominatum, ut Gajum Sejum creent magistratum: vel alius quis honor, vel munus in eum conferatur. Utrum igitur tunc appellandum est, cum ordo decretum interposuerit, an vero a remissione, quam præses fecerit appellatio sit interponenda: et magis est, ut tunc sit appellandum, cum ordo decreverit: magis enim consilium dedisse præses videtur, quis sit creandus, quam ipse constituisse. Denique ipse erit appellandus, non ab eo provocandum.

Decuriones quendam nominaverunt, et ad præsidem miserunt: præses provinciæ remisit ad decuriones, ut decretum interponant, quæritur, a quo appellandum sit? Et ait lex, a decreto ad præsidem. Sed redeamus ad *l. si constet.*

Colligitur ex hac lege, appellationem esse supervacuam. Videamus alios similes casus, et quidem unus est in *l. si expressim 19. nostro titulo, de appell.* Si absens ex edicto peremptorio condemnatus fuerit: sed videamus de edicto peremptorio, de quo traditur in *l. properandum, C. de judiciis.*

Justinianus illa lege constituit, ut causæ civiles triennio finiantur: postea tractat de actore contumace, in quo hæc distinctio est adhibenda: aut post litem contestatam contumaciam incidere, aut ante, aut reum incidere in contumaciam, aut actorem.

De primo videamus: si post litem contestatam actor abesse cœperit, et jam triennium accedat, Justinianus constituit, ut ille actor per tres vices ab apparitore vocetur in jus. Addenda denique est illa distinctio, aut illa contumacia, post litem contestatam incidit prope finem triennii, aut citeriori die. Debet actor contumax reo præstare viatica, et sumptus litis, *l. eum quem 79. ff. de judic.* Et in *l. 3. C. qui accusare non poss.* Actor igitur debet vocari. Secundo evenire potest, ut absens actor vincat. Verum enim vero omnes litis sumptus ab actore reo sunt præstandi. Unde si vincat absens, duplicem contumaciæ suæ pœnam patitur. Nam solvit litis impensas reo: deinde si a se judicatum, et inde ea sententia sibi satisfaciat, de ea conveniri non potest. Quid fiet si reus præsens liberatur? et hoc casu placet actorem causa cadere, neque appellare a sententia posse. Hæc de actore.

In reo idem Justinianus constituit, quod supra dictum est. et hæc omnia observantur prope finem triennii. In contumaciam incidit hodie is, qui ter vocatus non venit. Eremodicium est litis contestatæ desertio, nec contrahitur eremodicium, si ante litem contestatam contumax esse cœperit. In eremodicium incidunt non solum actores, sed etiam rei, si litem contestatam deserant, et id confirmatur *l. cum quærebatur 13. ff. judicatum solvi*, ob rem non defensam, ob rem judicatam, ob dolum malum. Addamus *Novellam, ut omnes obediant judicibus provinciarum*, in qua Justinianus ait, absentem, qui quasi litem contestatus est κατὰ τὸ καλούμενον τῶν ερημοδικίων σχῆμα damnari, et *l. etsi fine, de minorib.* in *§. ultimo* illius observandum est, quod dicitur. Et quod dicitur in lege sequente eodem titulo. Nam si diversa sunt, ex eremodico damnantur, qui prope finem triennii.

Si indefensus sit minor, et damnatur ex eremodicio, sententia nulla est; si defensus sit, et damnatur, restitutione opus est. Illud summe notandum est: aliud esse damnari ex eremodicio, et ex contumacia. Nam et ex eremodicio a lapso triennio damnamur, aut prope finem triennii: ex contumacia etiam non lapso triennio. Nunc explicemus *Novellam, de litigiosis.* Tractat Justinianus de iis, qui post annum, aut duos a lite

contestata vocantur, non instante triennio. Actor igitur trib. edictis vocatur, quod si non veniat, datur ei annus, ut veniat, et causam suam prosequatur, modo reo litis impensas præstiterit, et hæc de actore.

Non idem in reo a Justiniano probatur, ut constat ex *Novella, de exhibendis reis.* Nam si reus vocetur in jus, nec veniat, si non obtemperaverit, judex mittit in possessionem absentis rei bonorum actorem: qui si veniat, actor ei bona reddit, dummodo litis impensas reddat, et caveat actori datis fidejussoribus, et hæc de reo, qui est contumax ante litem contestatam. Quid de reo post litem contestatam? Et placet idem hoc casu in reo servari quod in actore.

Nunc expositis constitutionibus Justiniani, ad ea, quæ a Jureconsultis dicuntur veniamus. Et hic videnda est *l. ad peremptorium*, *l. in peremptorio*, *l. nonnunquam*, *de judiciis*, cum multis aliis. Quæ autem dicuntur in illis legibus sunt intelligenda de contumacia post litem contestatam propositis edictis tribus. Peremptorium ultimo datur edictum. In illo edicto solet comminari magistratus se cogniturum, etiamsi non adfuerit ille, qui vocatus est: interdum statim peremptorium datur. Edicta proponuntur; et vocantur auctoritates, *l. finali*, *C. de fabriceus. lib.* XI. Propositorum edictorum causari ignorantiam nemo potest cum publico loco affigantur, aut denuntientur edicta per apparitorem: denuntiantur etiam voce præconis, *Novel. ut omnes obed. Judici.* Sed quid fit post editum peremptorium cum dies cognitionis venerit? absens a præcone citari debet: ut si scit, appareat, sive autem sciens non respondeat, pronuntianda est sententia non secundum eum, qui est præsens, si absens vincere possit. Citari est acciri præconis voce. Videamus *l. divi fratres*, §. 1. *ff. de liberali causa.* Contumax igitur est, qui tribus edictis vocatus non venit, et qui post litem contestatam cessavit. Sic statuamus: si in absentem contumacem sententia dicta fuerit, ab ea non appellatur, *l. et post edictum* 73. §. *ult. ff. de judiciis*, *l.* 1. *C. quorum appellat. non recip. l. ex consensu*, §. *ult. hoc nostro tit.* Et hoc est, quod dicitur in *l. contumacia* 53. *sup. de re judicata.* Quædam sunt edicta, quæ proponuntur perpetuæ jurisdictionis causa, et temporariæ causa.

Ceterum contumax lite omnino cadit. Hæc vera sunt in contumace. Diversum est, si quis jussus exhibere instrumenta, et quia non exhibeat, condemnetur: nam de ea sententia appellatur, *l. ult.* §. 1. *ff. hoc tit.* Apparet unum casum esse, in quo sententia in absentem dicta valet, et appellatione rescindi non potest, *l. contra pupillum*, §. *is qui ad majus. D. de re judicata.* Et alium, in quo in absentem dicta sententia non valet, et sine appellatione rescinditur, et videnda est *l.* 1. §. *item cum ex ed. inf. quæ sent. sine appell.* Et alium, in quo in absentem dicta sententia valet, et nec sine appellatione rescinditur. Sententia in absentem dicitur duab. de causis, una si ex edicto peremptorio damnatus sit: altera, si ter admonitus adesse noluerit, *l.* 2. *C. quomodo et quando judic.*

Hactenus exposita sunt omnia, quæ ad peremptoria edicta pertinent. Nunc sunt explicandæ reliquæ leges tit. *Quæ sententiæ sine appellat.* Peremptorium edictum per mortem finitur, *l.* 59. §. *ult. ff. de re judicat.*

Ad L. Constitutiones XVI. de Appellationibus.

Constitutiones, quæ de recipiendis, nec non appellationibus loquuntur, ut nihil novi fiat, locum non habent in eorum persona, quos damnatos statim puniri publice interest, ut sunt insignes latrones, vel seditionum concitatores, vel duces factionum.

Hæc lex, ut intelligatur explicandus est titulus, *Nihil innovari interposit. appellat.*

Talis igitur regula constituenda est a nobis, jure et constitutionibus caveri, ut interposita appellatione nihil novari possit: hocque verum est, sive recepta sit appellatio, sive non. Et hæc est sententia *l.* 1. *C. nil novari poss. appell. interp.* Ait lex *Annotatus*, videlicet ab eo, qui jus deportandi non habet, qui ut præses provinciæ, *l. inter pœnas*, §. 1. *C. de interd. et releg.* Ait lex, *Nec vincula patietur.* Quis sit idoneus horum verborum sensus, non video. Itaque melius in quibusdam Codicibus desunt verba. *Quam patitur.* Ceterum acquiescere sententiæ, et a sententia appellare, diversa sunt.

Explicandus est titulus, *de appellatio. recip. vel non*, igitur sic statuamus. Si quis ob crimen condemnatus, sententiæ acquieverit, potest appellare alius: nemo potest appellare, nisi cujus interest, *l. nulli*. *C. quorum appellat. non recip.* officialis appellare non potest a sententia judicis, qua condemnatus est, quod in suo officio deliquerit, absens damnari potest, *l. ne diu*. *C. de pœnis.* Tertio, qui appellare non potest, si quis bis provocaverit, tertio provocare non potest. A præfecto prætorio non appellari constat. Hic videatur *l.* 1. *C. si de moment. poss. appell. et l.* 1. *C. unde vi.* Nunc videamus a quibus appellare non licet, et hic videndus est titulus a *quibus appellare non licet.* Ab Episcopo appellari non potest, *l. episcopale*, *C. de episcop. audient.* Hic videnda est *l. ex consensu*, *hoc nost. tit. de appellat.* et

lex *quinquaginta*, *C. de excusat. tut* et Justinianus *eod. t t. Instit. et l.* 1. §. *si quis tutor*, *inf. quando appelland.*

Ad §. *Tutor l. cum in una XVII.*

Tutor pupillo datus, si provocet, interim pupillo curator dabitur. Sed si tutoris auctoritas fuerit necessaria, veluti ad adeundam hæreditatem, tutor ei necessario dabitur, quoniam curatoris auctoritas ad hoc ei inutilis est.

Ait §. *Datus*: adde et retentus: si provocet ob excusationem, quæ non recipitur. Sunt autem casus, in quibus tutorem habenti, tutor specialis dari potest, *l. curatorem* 19. *ff. de auctor. tut. l. ult. C. de in litem dand. l. impuberi* 9. *ff. de curat. et tut. dat. ab his.* Sic ad nuptias contrahendas tutorem habenti tutor dari potest, et in *l. qui semel*, *ff. de tut. et l.* 1. *l.* 3. *et l.* 5. *C. de in litem dand. tut.* Et hi casus, aut legibus, aut moribus, aut Senatusconsultis introducti sunt. Nunc videamus de illis, qui a delatis muneribus civilibus et honoribus appellant, an alius eorum loco creetur? Et placet creari, *l. Imperatores*, §. *si magistratus, hoc nostro tit.* in *l.* 2. *si tutor. vel curator magistr. appel. inf.* retentus tutor dicitur, cujus excusatio repulsa est, ut in *l. quamquam*, *C. d. excusat. tutor.* Videatur hic lex *qui suspectum, hoc t.* Quæ ut intelligatur sciendum est, lata sententia libellos appellatorios dandos, nunc ex constitutione Justiniani intra decem dies. Et hic videnda est *l.* 1. §. *biduum*, *ff. quando appell.* hic videatur *l. ad principem.* 22. *ff. de appell.*

Ad L. Negotiorum XXIV.

Negotiorum gestor, vel tutor, vel curator bona fide condemnati appellaverunt: et diu negotium tractatum est. Quæsitum est, appellatione eorum injusta pronuntiata, an quia tardius judicatum sit, usuræ principalis pecuniæ medii temporis debeantur? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, dandam utilem actionem, etc.

Illud notandum est, in actionibus bonæ fidei usuras non ipso jure, sed ex officio judicis ex mora deberi. Idemque servatur in judiciis arbitrariis, *l. in bonæ fidei*, *C. de usur. et l. si deposita*, *C. depositi.* Deinde illud etiam sciendum est, eum qui condemnatus est judicio bonæ fidei, sententiam protraxit, in usuras teneri, siquidem judex animadvertit frustratoriam esse appellationem, *l. tutor* 41. *supra de usuris.* Ait lex: utilem, id est, restitutoriam, et nota *l. tutelæ. ff. de tut. et rat.*

AD TITULUM XI.

EUM QUI APPELLAVERIT IN PROVINCIA DEFENDI.

RECITATIONES SOLEMNES.

In provinciis appellationes interpositæ plerumque deferuntur in urbem Romam, *l. cum appell. C. de appell.* Qui Reipublicæ causa absunt, in sua provincia defendere se non coguntur. Attamen iis, qui causa Reipublicæ non absunt, subveniendum est aliquando, ut docet *l. sed etsi prætorem*, §. *ult. ff. quibus ex caus. major.*

AD TITULUM XII.

APUD EUM A QUO APPELLATUR, ALIAM CAUSAM AGERE COMPELLENDUM.

RECITATIONES SOLEMNES.

Quidam a suo judice appellavit: quæritur, an aliam causam apud eundem judicem agere cogatur. Et lex ait cogi, nec quicquam causari potest, nam denuo provocare potest.

AD TITULUM XIII.

SI PENDENTE APPELLATIONE MORS INTERVENERIT.

RECITATIONES SOLEMNES

Quæstionis est, an mortuo appellatore hæredes cogantur peragere causas appellationis, et ejus merita præstare? Et quidem si alterius intersit, coguntur, *l.* 2. *sup. si tutor vel curat. magist. creat. appell.* Si reo criminis pars bonorum adempta sit, et is appellaverit, et pendente appellatione mortuus fuerit, quid juris est? Et quidem hæredes coguntur causas appellationis persequi, in qua re ejusmodi distinctio adhibenda est. Aut pœna capitalis irrogata est, et nihil de bonis ademptum est, aut etiam specialiter reo bona adempta sunt. Priore casu mortuo reo, et criminis, et bonorum quæstio solvitur, in hoc casu hæredes non coguntur reddere causas appellationis. Excepto casu uno, si reus scelere bona acquisiverit, ut in specie *l. Lucius Titius*, *ff. de jure fisci.* Nam tunc etsi crimen solvitur, attamen quæstio bonorum scelere acquisitorum non solvitur.

Secundo casu, Fisci, interest, ut ademptionis bonorum quæstio solvatur, et hoc casu coguntur hæredes merita et causas appellationis præstare, *l. 5. C. si pend. appell. mors interv.* Hic nunc quæri potest, an noventur tempora hæredibus mortuo appellatore; id est, an intra reliquos merita appellationis persequi cogantur? Et placet ita novari, ut quatuor tantum menses ei adjiciantur, *l. ult. C. si pend. appellat.* Rursus quæri potest; si pendente appellatione moriatur servus de quo agitur, quid juris sit? Aut jam mora facta est, aut non. Primo casu, causa appellationis est peragenda. Secundo casu, morte rei finitur lis, præterquam si quædam accessiones sint, ut si servus peculium habuerit, *l. pen. C. si penden. appell. mors interven.*

AD TITULUM XLIX.

SEXTI LIBRI CODICIS

Ad Legem Falcidiam.

Post Senatusconsultum Trebellianum datur lex Falcidia, quæ tamen in Digestis præponitur Senatusconsulto Trebelliano: sane rectius, quia vetustior est lex Falcidia Senatusconsulto Trebelliano et Pegasiano. Fuit enim lata lex Falcidia rogante Cajo Falcidio Tribuno plebis (nam est plebiscitum) ut lex Attilia, Augusti temporibus, ut Dio, Eusebius, et Suidas scribunt. Senatusconsultum autem Trebellianum factum fuit Neronis temporibus, et deinde Pegasianum Vespasiani temporibus, ut est in Institutionibus.

Legis autem Falcidiæ duo capita proponuntur, *l. 1. eod. tit.* Primum caput dat liberam facultatem legandi, et quod additur in *d. l. 1.* usque ad dodrantem παρέλκει, sive abundant: nam finis dodrantis finitur secundo capite legis Falcidiæ, non primo, sed primo abscise datur libera facultas legandi. Et ita restitui debet primum caput. *Qui cives Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam, testamentum facere volunt, his sam pecuniam, sasque res quibusque dare legare volent; jus potestasque esto.* Et ait, *sam pecuniam, sasque res*, non *eam*, vel *eas*: non *quam*, vel, *quas*, ἀρχαικῶς, prisco more loquendi; prisco sermone legum, ut Ennius, *postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit.* Et necesse est omnino ut illo capite dixerit lex Falcidia suam pecuniam, suas res more ceterarum legum, quæ de testamentis scriptæ sunt, ut in *l. testandi, sup. de testamentis.* Legibus dari facultatem testandi de pecunia sua, *l. cum pater, §. mando, de legat. 2.* et in *l. 12. tab. Super pecunia tutelave sua* (aut *sœ*) Et hæc libera potestas legandi datur primo capite legis Falcidiæ, sane propter legem Furiam, quæ de pecunia sua erogare testatorem in singulos non permittebat ultra mille æris, ut docet Ulpian. *lib. Regul. tit 1.* et addit etiam *quibusque*, propter legem Voconiam, quæ fœminis hæreditates, legataque relicta mirum in modum coercebat: ne ditescerent nimis, et ex opulentia superbirent nimis. Sed lex Falcidia non distinguit mares a fœminis, quæ dat liberam potestatem quibusque, id est, maribus, vel fœminis legandi suam pecuniam suasque res. Et ait eodem capite: *his sam pecuniam, sasque res, quibus dare legare volet.* At *dare legare*, ut in secundo capite *detur legetur*: non *datur legatur*: et infra, *datam legatum erit*, non *legatumve.* Et ait eodem capite: *Jus potestasque esto;* quod in aliis antiquis legibus: *Juus* (duplicata vocali) *lexque esto.* Et quod additur in eo primo capite, ut hac lege sequenti, etiam *licebit* παρέλκει: Secundo autem capite legis Falcidiæ constituitur modus legatorum, quem civilem modum vocat Cornelius Tacitus *lib. 1. Annal.* scribens, Augusti testamento data legata non ultra civilem modum constitutum scilicet lege Falcidia vivo Augusto. Et hic modus est ut quantam quisque pecuniam cuique jure publico dare legare volet, jus ei potestasque sit: cum tamen apud hæredem totius patrimonii quadrans remaneat integer, intactus, illibatus. Et quod ait, *jure publico*, quod male interpretantur, id est, quod eis per leges licebit: quia non cuilibet quantam pecuniam volo ei dare legare possum, non omnes habent solidi capacitatem. Et ad intelligentiam illorum verborum: *jure publico*, proprie pertinet *l. quoties, ff. eod.* Si cui legatum sit amplius, quam capere possit, non dico per legem Falcidiam, sed per legem Juliam et Papiam: ad quam inscriptio legis docet illam legem pertinere: si, inquam, cui legatum sit amplius, quam capere possit per legem Juliam et Papiam, quod sit tantum capax trientis, exempli gratia, et semis ei legatus sit, si locum habeat Falcidia, primum ex eo quod illi legatum est, subducitur id quod lex Falcidia expedit, primum deducitur Falcidia: deinde ex residuo deducitur quod lex Julia et Papia cum capere non permittit. Itaque non est jus potestasque dandi legandi, nisi salvo jure publico, veluti legibus Julia et Papia, quas lex Falcidia non tollit: et ob id ait, *ut quantam quisque pecuniam, cuique jure publico dare legare volet jus ei, potestasque sit:* dum tamen quadrans hæreditatis remaneat apud hæredem. Nam ex lege Falcidia legata non possunt exhaurire hæreditatem, non absumere, non onerare supra dodrantem: dodrantem tamen delibare possunt ex hæreditate, et ideo illa definitio legati, quæ proponitur in *l. legatum, de legat. 1.* Legatum esse

delibationem hæreditatis, est secundum legem Falcidiam: quia delibari tantum possunt legata ex hæreditate, usque ad dodrantem nimirum, non etiam exhaurire hæreditatem, exantlare hæreditatem, ut est in Novellis: quod tamen possunt ex duodecim tabulis, id est, legata ex duodecim tabulis possunt absumere totam hæreditatem: imo et ex lege Furia et Voconia: nam hæ leges tantum præfiniebant, quantum singuli capere possent, non quantum universi: ideoque in plures poterant erogare totum patrimonium, dummodo singulis non plus daretur, legaretur, quam statuissent leges. At lex Falcidia pertinet ad universos legatarios: ut quotquot sint legatarii non ferant ultra dodrantem, non attingant quadrantem, qui superest, quem conservari hæredi instituto oportet, usque ad dodrantem, ut legata capiant sine fraude sua, ut ait lex Falcidia in secundo capite, id est, impune: quod forte dicitur propter legem Furiam, quæ pœnam quadrupli statuebat in eum, qui ex testamento legati nomine plus quam mille asses cepisset, ut ostendit Ulpianus supradicto loco: namque hodie et supra mille asses capere licet, dummodo non excedat dodrantem hæreditatis, sine fraude sua, id est, impune, quæ sunt verba translatitia et vulgaria legum fere omnium, ut in *l. capite, ff. ad leg. Jul. de adult.* Et ad legem Furiam omnino respexisse arbitror. Varronem 8. *de lingua Latina*, dum scribit, antiquos Æs dixisse pro *assibus*, utitur hoc exemplo: *Mille æris legasse*, quod procul-dubio prompsit ex lege Falcidia. De hoc secundo cap. legis Falcidiæ Eusebius in Chronicis, interprete Hieronymo (nam Eusebii Græca perierunt) ita scribit: *Cajus Falcidius Trib. Pleb. legem tulit, ne quis plus testamento legaret, quam ut quarta pars hæredi superesset*: Quæ vulgo post illa verba leguntur (*Si quatuor, aut minus esset, etc.*) sat multa, quæ sequuntur omnino non sunt in manu exaratis libris, quæ σαφῶς νοθεύονται, quæ manifesto sunt spuria, et falsa, et imperite detorta ex *Novel.* 18. Sunt falsi in eo scripto spurio, ut dixi certissima argumenta tria. Primum, quod ponat, si quatuor hæredes sint, aut minus: eis quartam reservari, cum constet ex Novella, servandam esse tertiam, id est, trientem. Deinde etiam, quod ponat patrem posse liberis interdicere deductionem Falcidiæ, hoc etiam falsum et vitiosum est: neque enim pater, nisi ex certis causis fraudare potest liberos legitima: extraneis hæredibus potest interdicere Falcidiam ex *Nov.* 1. non liberis, quibus Falcidia legitima est, maxime jure nostro: quo non unius tantum Falcidiæ deductione liberi uti possunt: qua de re suo loco tractabimus: puta quemadmodum hodie, et quamobrem liberi utuntur duplici deductione Falcidiæ ex jure Canonico. Ac prætcrea in illo scripto etiam manifestissimum illud vitium inest, quod ait, Falcidiam dividi æqualiter, vel ut ait inepte, æquanimiter inter eos, qui fruuntur legatis, et eos, qui carent legatis: quod quis audivit unquam? De eodem capite legis Falcidiæ Dio sic scribit libro 48. ut manifesto exprimat sententiam secundi capitis, quod et præcipuum caput est legis Falcidiæ. Et nescio an quod non perciperet, an quod nollet percipere Dominus Alciatus finxerit hoc scribere Dionem: hæredem posse partem hæreditatis repudiare, partem agnoscere: quod nunquam obtinuit: neque enim hæreditas scindi potest: neque vero Dio hoc scripsit, sed ad verbum hanc ait esse sententiam legis Falcidiæ, *ut hæres quartam partem bonorum sibi relictorum, vel* (ut ait) *substantiæ sibi relictæ, id est hæreditatis, si gravetur* (legatis scilicet) *accipiat, et cetera relinquat*, τὸ λοιπὸν ἀφεῖναι, legatariis scilicet. Etiam non aberravit Suidas in relatione hujus capitis, qui scripsit in hanc sententiam: *Falcidia lex lata est a Cæsare, et Cajo, et Octavio, quæ nunc plurimum virium habet in hæreditatibus: adinventa est autem a Falcidio tribuno plebis.* Et hæc de duobus capitibus legis Falcidiæ. Sed fuere etiam alia capita, quæ miror non adnotari, et confingi potius unum a Ranconcto, et Sigonio de retentione Falcidiæ, cum in hanc rem sufficiat secundum caput. Est aliud, quod proponitur in *l. sed ususfructus, ff. eod. tit.* ut dos prælegata uxori, quia rem suam recipit, sit extra rationem legis Falcidiæ, id est, ut ex eo legato non deducatur Falcidia; quod nominatim ait fuisse cautum lege Falcidia, idemque fuisse cautum, quæ uxoris causa empta parata essent, ut ea quoque essent extra rationem legis Falcidiæ. Est aliud caput ex *l. successores, hujus tit.* ut in ponenda ratione legis Falcidiæ imprimis deducatur æs alienum hæreditatis: et constat, etiam deducenda esse pretia servorum, qui in testamento libertatem meruere. Nam ait *lex* 1. §. *hæc verba, et* §. *seq. ff. si cui plus quam per leg. Falcid.* Et hoc obtinet etiam in testamento militis, ut deductio fiat æris alieni, eaque minuat aut exhauriat legata, *l.* 1. §. *denique, ff. ad Senatuscons. Trebell.* ut si cui velis serio exhibere argutias, possis affirmare, in testamentis militum locum habere legem Falcidiam, quia scilicet ex uno capite legis Falcidiæ æs alienum absumit, vel minuit legata relicta testamento militis, *l. 7. h. t. l.* 12. *sup. de testam. milit.* Quadrans tamen ea non absumit, sed cogitur hæres solida legata præstare, quæ relicta sunt a milite, non detracto quadrante. Quia igitur primum caput legis Falcidiæ pertinet etiam ad testamentum militis, secundum non item (quod est præcipuum) non male potest dici, nec falso, in testamentis militum,

legem Falcidiam locum habere. Et in hoc distant legata relicta testamento militis a legatis relictis testamento pagani: quod relicta testamento pagani exhauriat æs alienum,non quadrans, qui apud hæredem remanere debet; exempli gratia, si is, qui tantum habet centum in bonis, debuerit centum, nihil est in legatis: æs alienum consumit legata, absorbet legata; vel si is, qui habet centum in bonis, debuerit 60. ita ut restent tantum 40. in legatis sunt triginta tantum, in quadrante 10. Ad hæc notandum est, legem Falcidiam fuisse tantum de legatis testamento relictis: quia nondum fideicommissa in usu erant, nondum fuerat exauditum fideicommissi nomen, ut docent nostræ Institutiones: sed paulo post legem Falcidiam, ejusdem tamen Augusti temporibus. Sed postea admissis fideicommissis, et jure Codicillorum lex Falcidia, inquam, Senatusconsulto Pegasiano porrecta est etiam ad fideicommissa tam universitatis, quam specialia in §. *sed quia hæredes*, *Inst. de fideicomm. hæred.* Deinde eadem lex porrecta etiam est ad donationes causa mortis, ut eis etiam detrahatur quadrans ex constitutione Severi? *l.* 5. *h. t. l.* 2. *inf. de donat. causa mort.* Et consequenter lex Falcidia pertinet etiam ad donationes factas inter maritos: quia instar habent fideicommissi, vel donationis causa mortis, et morte sola confirmantur, *l.* 2. *h. t.* Non pertinet lex Falcidia ad donationes inter vivos, *l. Seja*, §. *ult. ff. de donat. causa mort.* Non pertinet etiam ad mortis causa capiones, id est, si hæres sit institutus sub conditione: si dederit Cajo 100. non potest adire hæreditatem nisi dederit Cajo 100. quæ Cajus non capit legati jure, aut fideicommissi, sed morti causa capionis: nec enim hæc capio habet aliud nomen; quam generale et commune legatis, et fideicommissis, et omnibus, quæ relinquuntur in testamento, vel codicillis. Ex mortis causa capionibus non subducitur Falcidia, *l.* 1. *item si legatum*, *l. acceptis* 93. *ff. eod.* excepto tantum casu *l. pen. h. t.* quoties is, qui quadringenta habet in bonis, hæredem instituit sub conditione si dederit Cajo 350. id est, pene hæreditatem totam? quod manifestum est, eum adscripsisse studio fraudandæ legis Falcidiæ, ne hæres haberet quadrantem integrum, quod studium improbatur, id est, removentur omnia, quæ scribuntur in fraudem legis Falcidiæ *l. Sejus*, *ff. eod.* maxime hoc jure, id est, ante Novellam Justiniani: nam ante eam non poterat testator efficere, ne lex Falcidia in suo testamento locum haberet, *l. nemo potest*, *ff. de leg.* 1. Et ad extremum addamus etiam hoc ex constitutione D. Pii Falcidiam locum habere non tantum in testamento, sed ab intestato etiam, ut si specialia fideicommissa sunt relicta a legitimis hæredibus, *l. filiusfam. eod tit.* Atque ita Senatusconsultis, vel constitutionibus variis, lex Falcidia porrecta est ad varias causas, et species capiendi ex judicio defunctorum.

Ad Legem I.

Quæstio legis primæ hujus tit. est: an hæres qui solvit integra, plena legata, ommissa ratione legis Falcidiæ, habeat quasi indebiti conditionem, veluti quod plus debito solverit, id est, an habeat soluti conditionem. Et ita distinguendum est: aut sciens solvit, aut errans: si sciens solvit, cum mavult, præstandæ fidei pleniore officio fungi non habet conditionem indebiti. Et hæc est sententia *l.* 1. *h. t.* Et ratio, quia, ut ait Paulus *quarto Sent. tit.* 3. non videtur indebitum solvisse, qui plenam fidem defuncto præstare maluit. Verum si hæres quædam legata solverit integra, sine detractione Falcidiæ, non ideo cogitur et cetera omnia legata præstare integra, id est, qui erga quosdam fuit liberalis, non cogitur et liberalis esse erga ceteros, *l.* 15. §. *non idcirco*, *et l.* 16. *ff. eod. tit.* Et hoc est quod ait lex 6. *in fin. h. t. Nec si quid ultro* (sic legendum, non *ultra*) *solidum legatum hæres præstiterit, aut fecerit, legitimæ computationi præjudicatur.* Ergo quod solidum uni præstiterit hæres ultro, id est, sciens, explendæ fidei gratia ea in parte id non præjudicat computationi legis Falcidiæ, siquidem eam inducere velit in ceteris legatis, quæ nondum solvit: nam ex illis poterit retinere Falcidiam. Hoc tamen mutavit Justinianus in *Novella* 1. constituens, si hæres incipiat solvere legata solida quædam, cogatur et cetera solvere in solidum, quasi prima illa solutione videatur approbasse judicium defuncti, et obligasse fidem suam exequendo pleniore officio pietatis. Itaque in ea Novella a Justiniano valde rescissa est potestas legis Falcidiæ: et quatuor fere modis. Uno, ut qui quædam cœpit solvere in solidum, non possit ex ceteris detrahere Falcidiam. Item ut hæres, qui intra annum post admonitionem judicis non exequitur legitimam voluntatem defuncti, etiam amittat Falcidiam legatorum aut fideicommissorum. Item ut ea non utatur, si inventarium bonorum non fecerit. Item, ut ea etiam non utatur, si prohibitus fuerit a testatore: ergo recte dices quod est in extremo *l.* 6. *h. t.* abrogari *Novella* 1. *de hæred. et Falcidia.* Quod autem proposuit de hærede, qui solvit solida legata, ut ea non possit repetere, cum sciens solvit fidei explendæ gratia, idem dicendum est, si hæres caverit, se solida legata soluturum. Neque enim condictionem habet cautionis, sive obligationis, *l. ult. h. t.* quia par ratio est in solutione, et in cautione: ut sicut non repetit quod solvit, non repetat etiam quod spopondit. Denique ut non ha-

beat condictionem certi, nec condictionem incerti. Solutum, condictione certi repetitur: cautum sive promissum, condictione incerti, quia, ut ait in *l. ult.* æquitatis ratio similia jura suadet. Marcus Tullius: *Æquitatem paribus in causis paria jura desiderare.* Verum ante legem ultimam, de ea re dubitabatur inter juris auctores: et ad *leg. ult.* facit *l. 46. ff. eod. et l. fideicom. ff. de cond. indebiti.* Sed tamen dubitatum ea de re fuisse inter prudentes, aperte ait *l. si patronus 20. ff. de donat.* maxime ducto argumento ex patrono, qui si sit hæres institutus ex parte debita, *de sa legitime*, et oneratus fideicommisso, quo non potuit onerari in ea parte debita, et solverit tamen fideicommissum, non habet soluti repetitionem, *l. patronus, ff. ad Senatuscons. Trebell.* Et tamen si caverit, se fideicommissum illud soluturum, non cogitur solvere, et cautio est inefficax, ne minuatur portio debita verecundiæ patroni. Et hoc exemplo moti, quod fatebantur hæredem solventem integra legata non habere repetitionem, quod omnes fatebantur uno consensu, et suffragiis concordibus; tantum dubitabant, an hæres, qui poterat retinere Falcidiam, si spopondisset se integra legata soluturum, stipulantibus legatariis, secuturus voluntatem defuncti, et plenum obsequium ei se velle exhibere declarans, dubitabant, an haberet cautionis repetitionem, et an exemplo patroni irrita esset ea cautio, addubitabant. Quod Justinianus definit in *l. ult.* constituens, ut neque soluti, neque cauti repetitio sit, si hæres sciens solverit, vel caverit. Et ad *d. l. si patronus*, sententiam legis ultimæ appinxisse Tribonianum, manifestissimum est ex verbis, dum ubi proposuit dubitationem, an valeat cautio hæredis caventis se non usurum beneficio legis Falcidiæ, subjicit definitionem, non posse eum obviare confessioni suæ, nam confessionem dicit, ut solet Justinianus Græco modo ὁμολογίαν, pro cautione, non posse eum suæ confessioni, id est cautioni obviare, et cetera omnia, ut vel inspectione prima sint appicta a Triboniano ex lege *ult. hoc tit.* Et hæc quidem de hærede, qui sciens solvit solida legata, vel cavit, se solida soluturum. De errante loquamur. Quid si hæres solverit legata solida errans? aut est error juris, id est ignorantia legis Falcidiæ, et non repetit legata; aut est error facti, id est, ignorantia virium totius patrimonii, aut ponderis æris alieni? et hoc casu soluti repetitio est pro modo quadrantis, quem omiserat per inscientiam facti, et hæc distinctio proponitur in *l. 9.* Et hæc sufficiant dixisse de lege prima.

Ad Legem II.

Ex *l. 2. h. t.* notandum est, ex lege Falcidia hæredem detrahere quartam partem ex legatis, aut fideicommissis, quæ absumunt assem, vel quæ onerant assem, id est, quæ excedunt dodrantem: et quidem ex omnibus pro rata, aut si ex quibusdam noluit detrahere Falcidiam: hoc non onerat ceteros, a quibus vult detrahere, ut plus rata portione solvatur. Ergo ait lex 2. Falcidiæ rationem locum habere adversus omnes pro modo legatorum, et fideicommissorum, πρὸς ἀναλογίαν, id est, pro rata, aut pro ratione, servata proportione æquabili et justa: quod etiam proponitur in *l. 6. h. t.* Omnia ergo legata, omnia fideicommissa patiuntur Falcidiam pro rata, exceptis quibusdam: et Falcidiam etiam patiuntur, quæ patri relinquuntur, in *l. 25. ff. eod. tit.* Et quæ filio relinquuntur, in eo, quod excedit legitimam portionem debitam filio, non in legitima portione, ex qua decerpere nihil hæres potest, neque abradere, *l. scimus, sup. de inoffic. testam.* Et Falcidiam etiam patiuntur, quæ principi relinquuntur, *l. 4. h. t.* Item quæ Reipublicæ, aut municipiis, ut si hæres jubeatur opus publicum facere municipibus, vel civitati: vel si jubeatur statuas in foro ponere; quod quidem legatum divisionem non recipit, facta sunt individua, quia non videtur fecisse, qui non perfecit, et consumavit opus, non videtur statuas posuisse, nisi posuerit ex integro. Ergo facta illa non possunt præstari pro parte, non possunt pati Falcidiam: quia ea tantum Falcidiam patiuntur, quæ divisionem recipiunt: Falcidia enim divisionem inducit, pro quadrante et dodrante, sed pretium operis, vel statuarum patitur Falcidiam, *l. lucium 26. in fin. et l. si is qui quadringenta 80. §. pen. et ult. ff. ad leg. Falcid.* Item si pecunia legetur ad opus publicum faciendum, vel ad statuam in foro ponendam, qua ornetur forum, ex illa etiam pecunia detrahitur, *l. pen. §. si quis, ff. de juris et facti ignorantia.* Et *lex 6. h. t.* ait, hæc quoque legata, quæ dantur in publicis operibus conficiendis, vel statuis ponendis pro rata suæ cujusque quantitatis revocari ad contributionem dodrantis: videretur legendum, ad contributionem quadrantis, hoc sensu: ut omnes legatarii in quadrantem hæredi conferant et contribuant pro rata, quod utique etiam faciunt: sed et residuum dodrantem inter se distribuunt pro rata, *l. quærebatur 82. ff. eod. tit.* Atque ita ad contributionem dodrantis, id est, communem distributionem dodrantis revocandum pro rata suæ cujusque quantitatis, ut cui minus legatum est, minus etiam ex dodrante totius patrimonii ferat, et tantum quantum ratio ejus, quod ei relictum est, patitur, aut postulat. Et ita est accipiendum illud verbum. Etiam invenio ea legata pati Falcidiam, quæ quis reliquit ad monumentum faciendum, id est, ut sibi monumentum haberet;

vel alii, licet in ea re prætor aliud postulare videatur: tamen et hoc legatum subjicitur legi Falcidiæ, *l. 1. in fin. ff. ad leg. Falc.* Et quod mirum est, etiam legata relicta in alimenta puerorum patiuntur Falcidiam, *l. Divi Severus* 89. *ff. eod. t. t.* imo non mirum, cum et *l. 1. §. ad municip. ff. eod. tit.* dicat ea, quæ Deo relinquuntur, pati Falcidiam; qui tamen locus mihi semper suspectus fuit, propterea quod idem auctor, qui est Paulus *lib 3. Sentent. tit. 3.* ait nominatim, legem Falcidiam velle, quod etiam hæri dixi, esse unum caput legis Falcidiæ, ut deducatur omne æs alienum: et addit præterea, ut deducantur dona Deorum, quæ scilicet eis offeruntur, sive sint ἀναθέματα. Et ita quasi quodammodo dona Deorum comparat æri alieno; quod videantur ea Diis deberi; ut Justinianus æque *l. si quis ad declinandum, sup. de Episc. et cler.* quæ pietatis ergo relinquuntur, vel pauperibus, vel captivis comparat æri alieno, eaque vult esse extra rationem legis Falcidiæ priusquam legis Falcidiæ ratio habeatur, tanquam æs alienum deduci, quasi simus omnes obstricti pietatis officiis, quo jure etiam utimur. Non omittam quod est in *l. a cohæredibus, h. t.* ea quoque legata pati Falcidiam, quæ hæredi relinquuntur, instituto ex parte (alioquin nihil posset relinqui instituto ex asse jure legati, id est, prælegata pro ea scilicet parte, quam a cohærede is, cui prælegatum est, capit jure legati) Nam ex ea parte, quam hæres capit jure legati, cohæres si sit oneratus supra dodrantem, deducit Falcidiam, nisi scilicet, ut prudenter adjicit Accursius, idem cohæres vicissim aliquid ab eo accipiat jure legati non imputat quidem in Falcidiam, quam detrahere desiderat ex eo quod ipse præstat illi etiam jure legati: quoniam ea tantum, quæ jure hæreditario capiuntur, imputantur in Falcidiam non quæ jure legati, *l. in quartam* 91. *ff. eod. titul.* Sed tamen quod vicissim ab eo capit jure legati non imputat, ut dixi, sed compensat cum Falcidia, quam deducere desiderat ex eo, quod a se illi vicissim jure legati relictum est, quæ est sententia *l. filium, sup. familiæ ercisc.* Et hoc qui tenet, facile tenere poterit totam legem *filium*, quæ omnium judicio est difficillima. Est etiam sententia *l. qui non militabat* 78. *ff. de hæredib. instit. et l. Nesennius* 22. *et l. filio* 94. *ad leg. Falcid.* Et postremo notandum, etiam hæredem uti deductione Falcidiæ ex legatis, vel fidecommissis testamento relictis, id est, palam, licet ab eo tacitum relictum sit fideicommissum, id est, non in testamento, non palam, quo genere relinquuntur fideicommissa incapacibus in fraudem legum, quæ eos incapaces faciunt. Hujus taciti fideicommissi quartam non retinet hæres: quia totum fideicommissum vindicatur fisco, ulciscendæ fraudis gratia, taciteque fidei, quam interposuit hæres in legum fraudem, *l. beneficio* 59. *ff. eod. l. pen. ff. de jure fisci.* Denique ex tacito quidem fideicommisso nihil detrahit; imo solidum fideicommissum fisco vindicatur. Verum ex ceteris legatis, aut fideicommissis testamento relictis non ideo minus idem hæres detrahet Falcidiam pro rata eorum legatorum, id est, perinde ac si detraxisset eam tacito jure. Et hæc est sententia legis 3. *h. t.* Verum, ne quid omittam, de eo dispiciamus, quod quærit Accursius in *l. 2. h. t.* quæ vexat omnes. Hæres quibus ex rebus detrahat Falcidiam, an ex universo, an ex singulis corporibus, vel rebus? An una res cedat loco Falcidiæ? Quod facile explicabitur, si distinguamus, qua in re consistant legata. Nam si consistant in quantitate, res explicatu facilis est, ut si is, qui quadringenta habet in bonis, leget quadringenta uni vel pluribus: Hæres præstabit 300. retinebit 100. Sin autem legata consistant in jure individuo, puta in servitute prædii, ut si legata sit via, si iter, si actus: quæ jura divisionem non patiuntur, tum pretium servitutis patitur Falcidiam, id est, æstimatur quanti sit servitus: ejus æstimationis quarta pars desideratur a legatario, ut in *l. in quartam, ff. eod.* Eandemque rationem servabimus, si legata consistant in faciendo, ut (quemadmodum antea dicebam) si hæres rogatus, vel jussus sit, vel damnatus opus aliquod Reip. facere, vel statuas ponere in foro, quod non potest pro parte adimplere. Nam hoc quoque casu pretium operis, vel mutuarum patietur Falcidiam, *d. l. si is qui quadringenta.* Sin autem legata consistant in jure aliquo, quod divisionem patiatur, ut si legetur ususfructus, quem constat esse dividuum: hæres est habiturus quartam partem fructum omnium: atque ita facile Falcidia deduci poterit inter eum et legatarium. Unus enim erit fructuarius dodrantis, alius quadrantis: quia fructus possunt dividi: ideo ususfructus censetur esse jus dividuum, quod per fructus perceptionem facile dividuitatem percipiat, ut ait *d. l. si is qui quadringenta.* Quid si legata consistant in corporibus, ut fundo, ædibus, vel aliis rebus? et regulariter verum est, Falcidiam minuere singula corpora pro rata, non poni æstimationem quanti sint corpora, ut æstimatio patiatur Falcidiam, sed ex ipsis singulis corporibus detrahi Falcidiam, exemplo peculii legati. Peculium servi minuit quod servus domino debet, vel liberis domini, vel conservis, quod ita accipiendum est, ut minuat singula corpora peculii, non universitatem peculii, *l. 6. D. de pecul. legat.* Et utimur recte in hac causa comparatione peculii, cum et ea utatur Juriscons. in *l. 1. D. communi dividundo*, dum ait: si quæratur de Falcidia, nec l quido adhuc

constet, sit ea locum habitura, necne, ut liqueat, et res dirimatur a judice reddi judicium communi dividundo inter hæredem et legatarium: nam Falcidiæ ratio inducit communionem in singulis corporibus legatis inter hæredem, et legatarios, *l. Plautius*, *D. eod. tit.* ut plane possit inter eos reddi judicium communi dividundo, sicut inter hæredem, et fideicommissarium Trebellianum redditur utile judicium familiæ erciscundæ, *l. sed et ejus rei*, §. 1. *l. si ex asse*, *D. famil. erci*sc. et statim *d. l.* 8. post legem Falcidiam ponit exemplum peculii, ut scilicet inter dominum, cui debuit aliquid servus, et eum cui legatum est peculium servi, reddatur judicium familiæ erciscundæ, si non liqueat quatenus minuatur peculium, ob id quod domino debetur: ergo diminutionem peculii quæ fit ipso jure ob ea quæ domino debentur, recte comparant diminutionem legis Falcidiæ, quæ etiam fit ipso jure: et ut illam dicimus fieri in singulis corporibus peculiaribus: ita et diminutionem Falcidiæ fieri in singulis rebus legatis. Quod ostendit aperte *d. l. Plaut.* dum ait: servo legato, et idem servo legato fundo, separatim detrahi Falcidiam ex servo, et postea ex legato. Regulariter ergo lex Falcidia, si legata in corporibus consistant, diminuit singula corpora pro rata. Sed notandum aliquando pro necessitate, non ex singulis corporibus, aut rebus legatis detrahi Falcidiam, sed unam rem cedere in solidum vice Falcidiæ, ut in specie *l. plane* 35. *et l. seq.* §. *si solus*, *D. eod. tit. et l.* 5. *D. de leg.* 2. Finge: servus legatus est, et servo relicta est fideicommissaria libertas: eidem legatario, vel servo est legatus fundus: ex fundo deducitur tam fundi, quam servi Falcidia, non ex servo ne impediatur libertas. Idem evenit in specie *l. Plautius* 49. §. *ult. et l. si fundus mihi legetur* 23. *D. eod. tit.* Quidam mihi legavit fundum, et viam in eum fundum per alium fundum suum: necesse est extingui legatum viæ, si vis detrahere Falcidiam ex fundo. Nam si detrahas Falcidiam ex fundo, pars fundi remanet in hæreditate, nec totus fundus erogatur legatario: quo fit, ut eidem legatario non possit cedi via, quia viæ jus est individuum, quod non potest acquiri pro parte: fundo enim debetur integro, non parti. Ergo in hac specie fundus solidus præstabitur, et via cedet Falcidiæ vice, hæredi. Sed hoc non ita simpliciter tradidit lex, *si fundus mihi legetur*, quæ obscurissima est, nisi constituas tria membra hoc modo. Si sit fundus legatus, et via ad eum fundum, aut plus est in Falcidia utriusque legati, quam in pretio viæ, et hoc casu viæ legatum intercidit, et residuum quod deest Falcidiæ detrahitur ex fundo. Aut tantum est in Falcidia, quantum in viæ pretio, ita ut sit æqualis utriusque quantitas, et tunc etiam necessario via intercidit, quam retinebit hæres loco Falcidiæ, et solidum fundum præstabit. Aut minus est in Falcidia, quam in viæ pretio, et tunc neque intercidit legatum viæ, neque legatum fundi: sed utrumque solidum præstatur. Et legatarius cogitur hoc casu, per hæredem proposita exceptione doli mali, hæredi de suo sarcire Falcidiam utriusque legati, id est, Falcidiam viæ, et Falcidiam fundi. Et ita si animadvertatis diligenter, nullo verbo mutato optime explicabitur *d. l. si fundus mihi legetur.*

Ad Legem VI. In ponenda.

Notandum est ad legem 6. *h. t.* vel potius ad ejus primam partem (ceteræ enim nobis heri explicatæ sunt) in ponenda ratione legis Falcidiæ, quod et lege Falcidia nominatim fuit comprehensum, deduci bonis pretia servorum testamento manumissorum vel directe, vel per fideicommissum. ergo et servorum propriorum testatoris, et servorum hæredis, et servorum alienorum, quos hæres a testatore rogatus sit redimere et manumittere, *l.* 11. §. *si servus*, *D. eod. l.* 1. §. *si servus*, *D. eod. l.* 1. §. *in quibusdam*, *D. si cui plus quam per legem Falcid. et l.* 13. *h. tit.* Cujus sententia quæ vulgo perperam explicatur, perspicue et breviter hac est: ut legatarius, ut hæres, cujus servo testator reliquit libertatem fideicommissariam, atque etiam fideicommissum pecuniarium, agnito legato, vel hæreditate, cogatur eum manumittere: et deducto pretio ejus servi, si quid supersit in legato, vel in hæreditate, ut cogatur ex eo quod superest, salva Falcidia, eidem servo fideicommissum peculiare præstare. Hæc est brevis et perspicua sententia *l.* 13. cui omnino verba congruunt. Et id in *l.* 13. observandum est, Imperatores rescribere ad patrem naturalem ejus servi. Et nunc addamus ex initio legis 6. in ponenda ratione legis Falcidiæ etiam deduci bonis omne æs alienum testatoris. Omne, id est, non tantum quod aliis, sed etiam quod ipsi hæredi instituto mortis tempore a testatore debitum fuerit. Et bene, mortis tempore; quoniam, ut recte notat Thaleleus; satis est deberi mortis tempore licet postea dies actionis exierit, puta, quod fuerit actio temporalis, et hoc ita, si hæres bonorum inventarium fecerit. Nam hic solus sui crediti deductionem habet, *l. ult.* §. *in computatione*, *sup. de jure deliberandi.* Item si nominatim non caverit testator, ut hæres pecuniam quam ei testator debet compenset cum Falcidia, *l.* 12. *D. eod.* Si igitur hæres inventarium fecit, etsi non sit jussus creditum suum pensare cum Falcidia, in ponenda ratione legatorum, crediti sui deductionem habet. Nam etsi aditione hæreditatis confusum sit id quod debetur hæredi, nimirum jure creditoris, et debi-

toris concurrente in personam hæredis: confusio tamen hæc solam actionem perimit, ne sit petitio debiti, non etiam perimit deductionem, et retentionem. Eo igitur deducto, quod dixi ante omnia deducendum bonis, tum demum ex reliquis bonis detrahitur Falcidia, *l. si universæ, sup. de legat. l. unic.* §. *igitur, sup. de rei uxor. action.* Et hoc, ut posui, si creditor debitori hæres existat. Contra si debitor creditori hæres existat, licet et debitum confundatur aditione hæreditatis, tamen quod hæres debet defuncto, non deco, bonis deducitur, sed bonis contribuitur, numeratur in bonis testatoris, *l.* 1. §. *si deb. D. eod.* Denique si creditor debitori hæres existat, minor hæreditas ad eum pervenire intelligitur: quia ex ea deduci oportet in primis quod hæredi debetur. Contra, si creditori debitor hæres existat, major hæreditas ad eum pervenire intelligitur, *l. si ei cui vendendi* 31. §. *ult. D. de eviction.* cui est conjungenda lex *cum emptor* 48. *D. ad leg. Falcid.* Ad hanc quæstionem etiam de deducendo eo ære quod hæredi debetur, pertinet *l.* 14. *h. t.* cujus species hæc est: pater, idemque tutor filiæ emancipatæ, cum debitor esset filiæ ex administratione tutelæ, eam hæredem scripsit ex triente, et adjecit cohæredes ex aliis partibus: actio tutelæ pro triente confunditur, pro besse competit adversus cohæredes: quia non confunditur ultra portionem ex qua hæres scripta fuit, ut *l. pen. sup. de hæred. action. l. si ab eo, C. de negot. gestis, l. ult. sup. de contr. jud. tut. l.* 2. *inf. de evict.* Verum in ponenda ratione legis Falcidiæ, si filia sit onerata legatis, id est, triens adscriptus filiæ sit gravatus, oneratus legatis, ipsa etiam pro triente debitum deducit, et ex residuo salva Falcidia legata a se relicta præstat. Hæc est species legis 14. Ei similis est species *l.* 8. *h. t.* quæ talis est: pater duos filios Primum et Secundum hæredes scripsit ex partibus: et primum rogavit, si sine liberis diem suum obiret, partem suam restituere Secundo Primus moriens sine liberis hæredem instituit Secundum fratrem suum, et oneravit legatis supra dodrantem. Secundus dicit, inutile esse testamentum fratris: quia, inquit, in eis me bonis frater hæredem instituit, quæ mihi debuit ex causa fideicommissi. At sane non debuit ea omnia bona ex causa fideicommissi, sed dodrantem tantum: igitur rata est institutio, ratum testamentum: nam id, quod testator beneficio legis Falcidiæ retinere potuit ex institutione, pertinebit ad fratrem. Et lege Falcidia interveniente primum deducet dodrantem bonorum quem sibi debuit ex causa fideicommissi, tum ex residuo quadrante deducet Falcidiam, *d. l.* 8. et ita in *l.* 10. si pater filium rogavit, si sine liberis moreretur, partem suam restituere alteri filio, illo mortuo intestato sine liberis, fratri superstiti ab intestato obveniet quadrans, quem defunctus frater beneficio legis Falcidiæ retinere potuit. Et illud notandum ex utraque specie *l.* 8. *et* 10. scilicet filium hæredem institutum, et rogatum restituere hæreditatem, aut hæredem ejus testamentarium, vel legitimum, detrahere tantum unam quartam, non duas. Hic certissimum est, Jus civile non pati, ut duas quartas, sive duas portiones detrahat filius hæres institutus, et rogatus restituere hæreditatem, quod perspicue ostendi, observation. 8. *c.* 3. et satis copiose, et bis tædet repetere, quod ibi sit expositum perspicue admodum, non posse quemquam ex Jure civili probare, vel admittere deductionem duarum quartarum: sed tamen receptum est usu ex *c. Rainaldus, extra, de testament.* in ea specie filium deducere unam portionem, ut filium, alteram ut extraneum, quam scilicet extraneus quilibet hæres institutus detraheret. Et ut exemplis res fiat manifesta, simul et appareat quemadmodum hæ portiones faciendæ sint, si unicus filius sit hæres institutus ex asse, et rogatus sit restituere hæreditatem, hodie deducit tertiam partem totius patrimonii, ut filius, et residui patrimonii quartam partem, ut extraneus quilibet hæres institutus: quia scilicet Justinianus in *Novell.* 18. vult, ut si sit unus filius, vel si sint duo, tres aut quatuor, ut eis satisfiat, relinqui eis tertiam partem legitimæ portionis, id est, tertiam partem ejus, quod ferrent ab intestato, non partem quam ferrent ab intestato, sed tertiam tantum partem ejus partis, id est, ejus quod ferrent ab intestato. Sin vero sint quinque filii, vel plures, ut eis non aliter satisfiat, quam relicta, non tertia, sed dimidia parte legitimæ portionis, id est, dimidia parte ejus, quod haberent ab intestato. Unicus filius ab intestato haberet assem: ut filio igitur ei debetur tertia pars assis, et ut extraneo hæredi scripto residui quarta pars. Quod si duo sint filii, et instituantur ex æquis partibus, et unus rogetur partem suam restituere, is deducet tertiam legitimæ portionis. Fac 600. esse in bonis, deducet tertiam legitimæ portionis, ut filius, id est, centum (*car il eust eu trois cens* ab intestato) et residui, ut extraneus deducet quartam ducentorum, id est 50. atque ita habebit jure duarum deductionum 150. Secundum jus quo utimur, dixi. Nam jure civili populi Romani longe aliter se res habet: jure civili unicus filius institutus hæres ex asse, et rogatus restituere hæreditatem, deducit tantum ex lege Falcidia unam quartam, quam et quilibet alius hæres deduceret: nec plus habet, quam alius hæres: nisi quod in filio unico hodie ea quarta mutata est ex *N. v.* 18. in tertiam totius patrimonii. Sin vero duo sint filii in-

stituti ex æquis partibus, is, qui rogatus est partem suam restituere, ex lege Falcidia tantummodo retinebit quartam, id est 75. si fuerint 600. in bonis, et ut posui, hodie tertiam, id est 100. Quia ab intestato tulisset 300. et trecentorum igitur tertia pars ab eo deducenda est, id est, centum, quia Justinianus in *d. Nov.* 18. non tantum exhæredatorum, vel præteritorum filiorum, sed etiam institutorum portionem adauxisse intelligitur. Alia vero quarta non deducitur jure civili: quia (et hæc est ratio) quarta, quæ legibus datur hæredi instituto, vel filio, vel extraneo, in hoc datur ne omittat hæreditatem, et testatorem intestatum faciat, ut ostenditur in *Instit. in princ. tit. de leg. Falcid.* Et una quarta, vel tertia multo magis satis invitat ad amplectendam hæreditatem. Ac præterea cum ægre detur detractio quartæ Falcidiæ, quoniam datur contra voluntatem testatoris, qui proculdubio sensit, ut restitueretur totum sine diminutione, *l. Titia, D. eod.* Et multo magis facit contra voluntatem, qui duplici deductione utitur, quam qui admittunt: ergo magis faciunt contra voluntatem testatoris. Sed adnotandum est, et summe notandum, quod nescio an vulgo animadvertatur, Justinianum in *d. Nov.* 18. videri etiam auxisse portionem filiorum institutorum ad tertiam partem, si essent unus, duo, tres, vel quatuor, vel ad dimidiam si essent quinque, vel plures. Videri, inquam, auxisse, non minuisse, et si filiis dando illam tertiam, vel illam dimidiam, tu auges quartam, quam dat Falcidius, recte quidem, sed si minuas quartam Falcidii perperam, ut in hoc exemplo quod velim vos maxime notare. Finge: sex sunt filii, et 1200. in bonis, unus institutus est ex semisse, unde habiturus est 600. et rogatus restituere semissem, ex lege Falcidia detrahet 125. quia hæc est quarta 600. qui, si sequeremur Novellam 18. detraheret tantum 100. id est, dimidiam ejus, quod haberet ab intestato. Nam cum sint sex filii, ab intestato tantum ferret 200. Atque ita in hac specie non sequeremur potius legem Falcidiam, ne minuatur portio filii, quam Novellam Justiniani. Sed cum augetur portio filii, facile recedimus a lege Falcid. Denique jure civili, unam tantum quartam ei filio damus, sive tertiam, sive dimidiam, modo amplior fuerit altera, duas portiones non damus. Et vero ut etiam Fulgosius scribit, *cap. Rainaldus*, ortum est ex errore commentariorum.

Ad Legem XV.

Paucis adnotabo, quod prætermisi nudius tertius ad legem 15. quod vulgo male accipiatur, in ea agi de dote adventitia, quæ jure remanet apud virum, mortua scilicet muliere in matrimonio: nam hoc est jure ratum et firmum, adventitiam dotem mortua in matrimonio muliere semper manere penes virum, *l. mulier, D. de cond. instit. l. 25. D. de evict. l. 5. D. de bonis damnat.* Et ita in specie *d. l.* 15. prædia dotis adventitiæ mortua uxore jure remanserunt penes virum: et proponitur, uxorem ei legasse instrumenta eorum prædiorum, id est, *sex tiltres*, instrumenta originis, ut in *l. instrumenta, sup. de fideicomm.* instrumenta auctoritatis, sive acquisitiones prædiorum dotalium: quod legatum lex ait non pati Falcidiam: et ratio hæc est: quia cum prædia apud eum jure remaneant, legatis instrumentis eorum prædiorum quodammodo rem suam recipere videtur: quamquam sane non pertinent ad eum ea instrumenta, nisi legata fuissent, *d. l. instrumenta.* Sed usu ei exhiberentur: et ubi quis jure legati quodammodo rem suam recipit, aut recipere videtur, id legatum est extra modum legis Falcidiæ, ut cum dos legatur uxori, *l. usufructu, ff. eod.* vel cum debitor legat creditori, quod ei debet: quæ nobis debentur, non patiuntur Falcidiam: *Il les faut payer tout entierement l. creditorem, in fin. de legat.* 2. Et ita fuit explicanda lex 15.

JACOBI CUJACII J. C.

PARATITLA

IN LIBROS NOVEM

CODICIS JUSTINIANI

REPETITÆ PRÆLECTIONIS.

TITULI LIBRORUM XII.

CODICIS JUSTINIANEI.

LIBER I.

LIBER II.

LIBER III.

LIBER IV.

LIBER VI.

LIBER VII.

LIBER VIII.

LIBER IX.

Nobilissimo Viro, longeque omnium Jurisperitorum Præstantissimo

D. PAULO DEFOIX,

CONSILIARIO SANCTIORIS INTIMIQUE

CONSESSUS CRISTIANISSIMI REGIS.

JACOBUS CUJACIUS S.

Sperabam paucis diebus, ut in Digesta, et in Codicem me Paratitla absolvere posse: idque perfectis Digestorum libenter susceperam, ut me putabam debere præstare. Verum ubi ad rem aggredi et me accingere cœpi, sensi operosiorem esse, hominisque diligentioris quam ipse sim, planeque cœpto destitissem, nisi me tua auctoritas deterruisset, qui non cessasti ab eo die, quo quid in Digesta præstitissem, cognovisti, urgere et efflagitare, ut idem auderem in Codicem: quod et feci vix tandem magna ex parte, ut vires meæ tulerunt, an etiam ut exigebat officii mei ratio, non alium quam te judicem fero. Quicquid id est, certe spisso admodum lentoque et fastidioso satis studio, ac labore perfeci, nec ullum unquam mihi contigit onus sustinere gravius: cetera quæ ante pertuli non pauca, qui a pueritia otiosum diem nullum vixi, cum isto collata, curæ mihi laborive nullo fuisse videntur. Causa in me, si forte non in re ipsa, vel id quod languescat sensim vis illa animi, et ingenii solertis, ac capitalis, quæ viguit in me dudum, vel id quod jam ingravescens ætas atque causaria sibi placet magis in respondendo, adsidendo, docendo, quam in scribendo; sed ex his utrumcumque sit in me, quod causam difficultati et moræ dederit, res ipsa tamen profecto multum, vel dicam plus mihi negotii et molestiarum exhibuit. Quid, inquies, nunquid non et in Digesta tantundem? Imo vero longe minus. Juris enim quam Constitutionum facilior cognitio et tractatio est: illo continentur leges, edicta,

S. C. certa, et Jurisprudentum interpretationes atque responsa maxime inter se congruentia, aut repugnantia, si qua sunt, ita disposita, ut quæ prævaleant non sit obscurum. Constitutionum vero quasi incertum jus est, variam atque multiplex, et perdifficile igitur; et si perdifficile, pene captu impossibile, ut nostrorum verbo utar, nisi scilicet (recensebo laborem improbissimum) quis perdidicerit, ut subinde libidine principum id mutatum et perturbatum fuerit, quid illis placuerit primum, quid deinde, quid postremo, quidve in Republica ante illos obtinuerit, quid quaque ratione post illos, modo inductum, modo intermissum, mox reductum, rursusque intermissum, aut abolitum fuerit: et quid Justinianus postremus omnium quorum quidem placita hic liber habet, (nam et alii post secuti sunt, quibus Justiniano quod placuit magna ex parte displicuit, cujus etiam varietatis et inconstantiæ rerum ἀναθεώρησις *perquam necessaria est) quid, inquam, Justinianus tandem effecerit Constitutionibus multis, quibus hunc librum sparsit, quid his quæ hunc librum consecutæ sunt, sane omnibus omni juris scientia refertissimis, adeo ut qui earum teneat vim, originem, atque processum, hunc ego facile sim habiturus pro doctissimo Jurisconsulto, ac pene pari Triboniano ipsi: quo ego tandem cognito pondere earum Constitutionum, quas suo Imperatori eum persuasisse certo certius est, mihi gaudeo, quod cognoverim eam ætatem non tulisse excellentiorem in jure civili, quod utique et sine illius ope curaque prorsus intercidisset. Denique ita censeo, Codicis majus esse opus, majusque negotium, vel quia eo quem Digesta requirunt orbe, eo instructo, eaque, ut ita dicam, supellectile rerum ac disciplinarum omnium quantumvis licet magna, exigat longe majorem: frustra enim Codici datur opera, nisi et Digestorum, et alia pleraque adminicula suppetant, cum tamen Digesta Codicis adminiculo nequaquam indigeant: ex quo palam est, quam mihi fuerit negotiosa ista provincia: quod etiam abunde coarguit opus, vel ne quis succenseat opusculum tribus postremis libris imperfectum, in quos, præter quæ edidi jamdudum, superest aliquid quod desideres, et desiderem etiam ipse, quod ad titulorum rationem attinet, sed malui quasi interjungere veluti jam longo labore defessus, quam te diutius expectatione suspensum detinere, id quod residet, ubi paulisper acquievissem, sperans me daturum, et vero daturus, si jusseris, altera editione. Idem quoque magis coarguunt uberiora Paratitla isthæc, quæ feci, quam priora, non alia quam rei subjectæ pondere et gravitate compulsus: quodque si hæc attente legeris, senties me quorum beneficio opus texeretur splendidius, multa scrinia resignasse, pervolutasse, pertentasse, perquisisse multa, excogitasse, adinvenisse, et nescio unde ex abdito eruisse plurima, jus civile ornatius illustriusque fecisse non minorem in modum, brevi quidem, sed puro aptoque libello, quippe cum nec in eum ex lamis lustrisve quicquam intulerim, sed ex liquidis tantummodo fontibus juris, et decoris optimarum artium studiis, non* ἐκ τῶν συγκλύδων, καὶ τῶν συρφάκων *scriptis, quibus plerumque aliud agitur, quam quod ipsi agunt legum auctores, non ex cathedrariis recitationibus, quibus etsi fateor studiose audiendis multis multum adolescentem me sumpsisse temporis; quod et adolescentibus suadere soleo pariter ut faciant, illud subinde Theonis iterans,* τὴν ἀκρόασιν τίς οὐκ ἂν ἀσμενίσειε, τὰ μετὰ πόνων τοῖς ἄλλοις εἰργασμένα ἑτοίμως λαμβάνων, *tamen modo nescio quo mihi contigit, ut parum illis, aut nihil proficerem. Unum e multis quos audivi Ferrerium excipio summum et admirabilem Jurisconsultum, quo nemo publice docuit, vel docebit unquam, ornatius, subtilius, facilius, fideve et diligentia majore, nemo qui audiverit, di-*

cet secus: hujus ego acroamata, et recitationes aliquot de servitutibus, de lege Falcidia, de legatis, de eo quod interest, ut L. Crassi orationes de lege Servilia sibi M. Tullius ait, sic mihi semper prædicabo fuisse magistras, nec si essent in manu, alio hodie in meis studiis rectore uterer libentius, amisisse me eas improvidum, ut ne linea quidem apud me supersit, pudet, pigetque, et dolet sæpenumero mediis vigiliis hanc mihi non allucere facem, nec alluxisse etiam, scripta mea quod produnt nimis. Cum vero in hoc opere, qua dixi ratione versatus sim, si tuo judicio, vel ingenii, vel curæ saltem testimonio aliquo egi me non indignum, judiciis aliorum non valde pendeo: tibi uni satisfacere, tibi uni placere, et nobilium adolescentum, quibus adsum, commodis utilitatique servire, vel potius tibi singulo placere satis habeo, tibi enim numquam placuero nequicquam, illorum utilitati quo minus serviam, ut cupio, ut conor, parentum quorum in imperio sunt, præpropera festinatio et cæca ambitio facit, qui eos antequam sui judicii sint, et his literis instructi, sine quibus jus civile percipi non potest, ad nos ea lege atque ratione transmittunt, ut mox vixdum sentientes gustum disciplinæ nostræ, ad se revocent, et rudes atque impolitos, ne dicam imperitos, in forum vel curiam impellant, quo genere, ut imiter Diodorum idem de sapientiæ studiosis quibusdam conquerentem: ὁ πολὶς ἀπαράσκευος προσιὼν, πρωὶ πάνυ τῆς νομικῆς ἅπτεται, καὶ μέχρι τινὸς φιλοπονήσας ἀπῆλθε, πέρισπασθεὶς ὑπὸ βιωτικῆς χρείας. Cur vero tibi potissimum placere cupiam, multæ sunt et magnæ causæ: placuero omnium non modo qui sunt, sed eorum etiam a jure condito auctoritate Justiniani qui fuerunt, in eo jure facile principi, et omnium juris studiosorum patrono, et amico magno, placuero homini, ut generosiss. sic sanguine edito omnium Calliæ procerum nobiliss. et pro sua integritate ac sapientia, quam cum illustri nobilitate convenienter sociavit, atque conjunxit, a regibus nostris jure, et merito omnibus rebus ampliss. atque honorificentissimis ornatissimo: et hoc si mihi Deus dederit, nihil est cur morer me, si qui mortales felices sunt, felicibus inserere: et ut non dederit, tamen, quem omnes quotquot juris studiosi sumus colere, et venerari debemus, tamquam principem, et patronum parentemque communem, quod complures alios non ignoro in sua causa sensisse, in mea mirifice sum expertus, æquum est ei nos omnes omnia nostra studia, omnia summa devovere atque deferre: quid cessamus? quid cessavimus tamdiu? quis nos ante tenuit torpor? equidem incipiam te auspice, tametsi sero, si non injucunde acceperis, si non improbaveris, non tamen infeliciter: tua approbatio pensabit omnem culpam: tui autem nominis, cui hoc consecro, amplitudo et gloria, ut spero, ceteris commendabit donum. Gentile nomen dico, cujus memoriam conservant literæ, et monumenta vetustatis, concelebrat etiam hodie sermo hominum quasi recentem, non multo secus, nempe ut saltum Pyrenæum, ut totam fere Novempopulonam Narbonensemque provinciam Semones illi strenuissimi, unde profectus es, patres tui atque majores, virtute imperioque suo summo rexerint diu summa cum laude, ut immortalem sibi posterisque suis gloriam debellandis, et subigendis hostibus comparaverint, ut aula eorum quandoque frequentior fuerit, quam ea ætate cujusquam regis aut principis. Gentili etiam proprium adjungo, clarissimum ingenio acerrimo, quod contulisti ad summam juris civilis, et perfectam cum sanctæ et privatæ, tum etiam publicæ et domesticæ disciplinæ, et antiquitatis alienæ nostræque, et terrarum descriptionis, et omnium bonarum artium scientiam, illustrissimum animi virtute, vitaque incorruptissima, illustrissimum multis legationibus, veluti Romana, Anglica, Scotica, Veneta pro

rege regnoque sæpius iteratis, multis honoribus, ministeriisque publicis maxime tuendæ pacis, cujus semper auctor fuisti constantissimus in tumore motuque vesano multorum magnorumque medius, et in ea quoque re hodie totus es. Spero et certe confido huic operi, quod conspiciatur omnium oculis, fœneraturum luminis stricturam aliquam tantum tanti nominis splendorem, cui adjunctis interim in vicem fidemque trium postremorum tribus semper currentium Observationum libris XVIII XIX. XX. id omne summisse suspendo, obsecrans pro tua bonitate, ut boni consulas bonum animum, nec fallas opinionem quam semper habui de te, nihil a me posse proficisci, quod per tibi gratum non sit. Vale Avarici Biturigum Id. Mar. M. D. LXXIX.

PARATITLA

IN LIBROS NOVEM

CODICIS JUSTINIANI

REPETITÆ PRÆLECTIONIS.

OPUS JACOBI CUJACII

Codicis nomine proprie significantur chartæ, quibus quod inaratur facile deleri potest, ut reponatur aliud : non chartæ simplices, quæ a papyro nomen retinent [1], licet non ex papyro fiant, sed ex panniculis [2], quibus semel tantum fungi possumus. Qua de causa commodatum quidem consistit in codicibus, et pugillaribus ; *l. in commodato*, §. *sicut*, *comm.* quæ negantur esse in supellectili, *l.* 6. *ff. de supell. leg.* sed non in eo chartæ genere, cujus abusus est, non usus. Et parsimoniæ species est [3] in Codice scribere : nam et ejus scriptura [4] quoque brevior, ut Cassiodorus [5] Fortunatianum artigraphum [6] se profitetur in pugillarem Codicem in gratiam eorum, qui brevitatem amant, redegisse. Chartæ igitur, ut et membranæ nomen ambiguum est : Nam vel chartæ aut membranæ simplices eo significantur, vel pugillares chartacei [7] aut membranei [8], quam multiplicem pellem Martialis vocat in disticho inscripto Homero in pugillaribus membraneis : et ita in *l. chartæ*, *de bon. pos. sec. tab.* nova charta est pugillar purum [9], in quo nondum quicquam scriptum est, deletitia, vetus, quod scripturam variam [10] recepit frequenti deletione, et ut legitur in veteribus glossis [11], deletitia, παλίμψηστον [12]. In his stilus [13] scribit, ut Hieronymus ait ad Principiam virginem, in illis calamus. Est vero majestas, et diuturnitas major scripto, si quid exares in his, hoc est in Codicibus, quam si in chartis aut membranis simplicibus, sicut membranis quoque major [14] quam chartis, adeo ut pleraque hodie non valeant nisi in membranis scripta, velut codicilli dignitatum [15], et S. C. [16]. Verum ut populi leges, ita generales constitutiones Imperatorum, ne dicam rescripta, *l. pen. inf. de div. res.* moris erat pugillaribus scribi cujuscunque materiæ, chartaceis, ligneis, æneis [17], vel eburneis [18], atque ita servari singulas, vel universas in unum corpus collectas in scriniis memoriæ et dispositionum, ut Impp. *l. omnium*, *de testam.* scribunt, jus in suis scriniis [19] esse constitutum, et ad Trajanum Plinius [20] : edicta Imperatorum vera et emendata in scriniis esse Trajani : et Theodosius in confirmatione sui Codicis, eum Codicem haberi in sacris scriniis. Zonaras [21] de XII. tab. ὅσα φυλακῆς ἐκρίθησαν ἄξια, ἐν σανιδίοις ἐθησαυρίζοντο. Responsa autem sua vel interpretationes et commentaria solebant prudentes chartis aut membranis [22] perscribere, quorum etiam quidam libris suis [23] membranarum titulum adhibuit. Et hac ratione factum opinor, ut liber potius Constitutionum Codicis nomen obtineret. Corpus autem collectum ex libris Jurisconsultorum veterum, etsi potuerit improprie Codex appellari, et vero ita appelletur, *l.* 1. *et* 2. *de vet. jur. enucl.* maluit tamen Justinianus Digestorum seu Pandectarum [24] insignire nomine, quo etiam plerique juris auctores suos nuncupavere libros. Et obtinuit quidem illud Codicis nomen primum liber, quo continebantur Constitutiones Imperatorum ab

Adriano ad Valerianum et Gallienum, dictusque est Codex Gregorianus a nomine juris studiosi, qui huic collectioni dedit operam. Subsequutus est Codex Hermogenianus ab Hermogeniano similiter ejus editionis auctore, quo continebantur Claudii, Aureliani, Probi, Cari, Carini, et innumeræ Diocletiani et Maximiani Constitutiones, ut perperam Codici Grægoriano adscribantur quædam Diocletiani et Maximiani, cum fuerint omnes in Codice Hermogeniano. Exiit postea tertius Codex jam non a Jurisconsulto ullo, sed ab Imperatore ipso Theodosio, cujus auctoritate conditus est, denominatus Codex Theodosianus, qui constitutiones complectitur a divo Constantino Imperatorum omnium usque ad ipsum Theodosium. Et ut ex Gregoriano nihil sumpsit Hermogenianus, ita nec ex hoc vel illo Theodosianus quicquam; sed omissas in Gregoriano sequentium Imperatorum Constitutiones Hermogenianus habet usque ad Constantinum, omissas in Hermogeniano Theodosianus. Longe alia ratio fuit Justiniano componendi Codicis hujus, quem de suo quidem nomine appellari voluit Justinianum, ut suum Theodosius Theodosianum, sed non eas tantum constitutiones in ordinem et compendium digessit, quas post Theodosianum sequentes Imperatores ediderant; sed etiam ex tribus superioribus Codicibus Gregoriano, Hermogeniano, Theodosiano, et ex Novellis etiam post Theodosianum Codicem, vel ab ipso Theodosio, vel ab insequentibus Imperatoribus editis, omnes quæ ad usum sui temporis facere videbantur. Rursus cum similes essent, contrariæque invicem Constitutiones permistim relatæ in illos tres Codices, Justinianus quantum potuit e suo accuravit tolli contraria [25], similia, supervacua, inutilia omnia [26]. Et hunc quidem suum Codicem edidit bis. Prior editio abolita est, quæ exierat ante Digesta et Institutiones, de qua sunt constitutiones huic Codici prælatæ *de nov. Cod. fac. et de Just. Cod. conf.* Posterior de qua est constitutio illis subdita de emen. Cod. Justin. divisa in XII. lib. quasi XII. tab. ut Harmenopulus [27] ait, ea est qua utimur, et cujus titulos suscepimus explicandos, post editionem Digestorum et Institutionum confirmata atque confecta. Et hac quidem posteriori editione multas, quæ erant in priori, liinavit, detraxit, mutavit, multas addidit et suas, et alienas constitutiones. Suas, inquam, et decisiones juris controversi numero quinquaginta, et alias complures constitutiones novas. Denique hoc genere priorem suum Codicem emendavit et expurgavit, atque ob eam rem hunc Justinianum Codicem repetitæ prælectionis [28] appellavit eleganter scribens: quod repetita prælectio probavit satis esse validum satisque formosum, et quod maxime notandum est, secundas editiones [29] a veteribus ait repetitas prælectiones appellatas fuisse, et Ulpianum retractatis libris suis ad Sabinum, satis innuit secundæ edi. tioni hunc titulum adscripsisse Prælectiones scilicet vocabant [30] lectiones quibus præceptores discipulis præeunt, præmonstrantque vias discendi ac intelligendi aut voce viva, aut ex scripto. Nam et quæ ex scripto veniunt quasi e voce magistra manare videntur, ut Justin. in constit. *de confirm. C. Just.* et in alia, *de concep. Digest. Juventuti* ait *legum eruditionem a voce sua ab ore suo procedere.* Porro quod Alciatus et alii quidam adfirmarunt decisiones tantum quinquaginta emendare jus vetus relatum in Digestis, et dignosci eas ex Coss. Lampadio scilicet, et Oreste, vel post eorum consulatum semel et iterum, vel Justiniano III. vel Justiniano IV. et Paulino, id equidem negare malim, et adfirmare contra constitutionibus plerisque eum emendasse jus vetus quod erat certum, decisionibus certum fecisse quod erat controversum. Nam hæc una ad constitutionem Justiniani *de emend. Cod. Justin.* constitui differentia potest inter decisiones et constitutiones. Et quod ad Coss. attinet ea nota communis est constitutionibus et decisionibus, non decisionum propria. Sed et Decio Consule, quo anno exierat prior Codex, mense Aprili, possit esse aliqua vel decisio, vel constitutio. Quod vero Matthæus Monachus quidam scripsit etiam Digestorum corpus bis editum fuisse: primum brevius, deinde auctius redditum paratitlis, et paratitla esse ἀναπληρώσεις [31], ut loquitur, sive repletiones eorum, quæ cuique titulo Digestorum deerant in priori editione, et scholia ipsa fides veri refellit satis: quæ fidem facit unam tantum Digest. editionem fuisse, et paratitla Justin. *l. 1. et 2. de vet. jur. enucl.* nihil aliud esse ostendit quam breves et subtiles [32] titulorum interpretationes et quasi monitoria sive claves eorum, quæ singulis titulis continentur. Et titulus ipse clavis est scripturæ, ut Hieronymus dixit in præfatione Psalmorum, et ut Justiniani barbarismo utar, paratitulus igitur.

Enarratio.

1 Quæ a papyro nomen ret.) Frutice Nilotico. Dioscorides libro 1. capite CXV. πάπυρος, ἀφ' ἧς ὁ χάρτης κατασκευάζεται: *papyrus, ex qua charta præparatur.* Divus Hieronymus in illud Esaiæ c. XIX. v. 6. ἐν παντὶ ἕλει καλάμου καὶ παπύρου: *pro junco papyrum* LXX *transtulerunt, de qua charta fit.* Sic etiam βιβλίον antiquum nomen retinet: ἐγίνετο γὰρ ποτε τὰ τῶν χαρταρίων σώματα ἐκ φυτοῦ ὁ βύβλος ἐλέγετο: *Chartarum enim corpora fiebant ex planta, quæ byblos dicebatur*, ut ait Eustathius ad Iliad. III.

2 Ex panniculis) Contusis.

3 Et parsimoniæ species est) Marcus Tullius epistolarum ad famil. vii. 18. *Nam quod in palimpsesto, laudo equidem parsimoniam, etc.*

4 Nam et ejus script.) Nam quod inaratur facile deleri potest, et præterea scriptura ejus brevior.

5 Ut Cassiodorus) In libello de Rhetorica.

6 Fortunat. artigraphum) τεχνογράφον: utitur Servius in i. et ii. Æneidos.

7 Vel pugillares chartacei) Chartæ appellatione etiam codices seu pugillares chartacei significantur. Hesychius et Suidas: τόμος, χάρτης. Pugillares plures tabellas continent in seriem sitas. Asinius in Valerium libro 1. apud Sosipatrum Grammaticæ libro 1. ut et antiqui plures tabulas conjunctas codices dicebant. Seneca de brevitate vitæ capite xiii. *Plurium tabularum contextus caudex apud antiquos vocabatur: unde publicæ tabulæ codices dicuntur.* Anastasius bibliothecarius interpres vitæ sancti Joannis Eleemosynarii in præfat. *Licet membranas inciderim, schedulas præparaverim, non tamen hunc in Codicem conficere ausus sum.*

8 Aut membranei) Membranæ pro membraneis pugillaribus apud Martialem epigr. xiv. 184. 186. 188. 190. 192. Homerus, Virgilius, Cicero, Livius, Ovidii Metamorph. in membranis, id est, pugillaribus membraneis: vetus inscriptio: Pugillares membranacios. Glossæ Græcolat. σωμάτιον, *membrana*. Potes et corpusculum reddere. Marius Victorinus artis Grammaticæ libro 1. *In duobus corpusculis Iliados et Odysseæ*: id est, σωματίοις Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας. Hesychius, Ἰλιὰς, τὸ Ὁμήρου σωμάτιον. *Ilias, Homeri corpus*. ut in l. librorum 52. §. 2. D. de legat. 3. Celius Aurelianus præfat. in v. libros Chron. *Dehinc Soranus plenissime cunctarum diligentiam tradidit, atque speciale corpus scripturæ formavit*: et eodem exemplo corpus juris in l. un. C. de rei uxor. act. Livius 3. *Absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Le cors du Droict.* Josephus ἀλ. α. σῶμα τῆς ἱστορίας, *corpus historiæ*.

9 Nova charta est pug. pur.) Ut membranæ puræ, et charta pura in d. l. librorum §. 4. quæ et charta virgo Marcello Empirico capite 8.

10 Quod scripturam variam) Martialis 14. 7.

Esse putas ceras, licet hæc membrana vocetur.
Delebis quoties scripta novare voles.

11 In veteribus glossis) Græcolatinis.

12 παλίμψηστον) Plutarcho περὶ ἀδολεσχίας *de garrulitate*, βιβλίον παλίμψηστον, et apud Ciceron. et Catull. *palimpsestus*.

13 Stilus) Ferreus. In pugillaribus cereis scribit stilus, sive acumen ferreum, Prudentio.

14 Sicut membr. quoque major) Constitutiones Siculæ libro 1. tit. 78. *Volumus etiam et sancimus, ut prædicta instrumenta publica, et aliæ similes cautiones nonnisi in pergameni in posterum conscribantur. Cum enim eorum fides multis futuris temporibus duratura speretur, justum esse decernimus; ut ex vetustate forsitan destructionis periculo non succumbant. Ex instrumentis et chartis papyri, vel alio modo, quam ut dictum est scriptis, nisi sint apochæ, vel antapochæ, in judiciis vel ultra judicia nulla omnino probatio assumatur, scripturis tantum præteritis in suo robore duraturis.*

15 Codicilli dignitatum) πινάκιδες βασιλικαί.

16 Et Senatuscons.) Ea marmoreis incidi tabulis jubet Athalaricus apud Cassiodorum var. 9. 16.

17 Ligneis, æneis) Ut leges 12. in tabulis roboreis, Dionysius ii. deinde in æneis, Idem X. Horatius de arte P. . . . *Leges incidere Ligno.*

18 Eburneis) l. 2. §. exactis, D. de orig. jur. quidam tamen ibi legunt, *quas in tabulas æreas perscriptas, etc.* Nil mutandum. Scholiastes Theophili ad titulum de legit. adgnat. tut. ἦσαν γὰρ ἐν δέκα δέλτοις ἐλεφαντίνοις γραφέντες: *scriptæ erant in tabulis eboreis.* Vide Cujac. ad d. §. exactis. Josephus Scaliger legebat, *roboreas*, et in *d. l.* librorum *roboreis*, pro *eboreis*. Sed Theophili auctoritate confirmatur, ἢ ἐν ἐλεφαντίνοις πτυχίοις, §. 12. *Instit. de testam.* id est, in pugillaribus, vel codicibus eboreis. Ebur autem non fuisse ineptissimam scribendo materiam, ut putabat Scaliger, colligi potest ex his quæ notavit Sirmondus ὁ πάνυ ad Sidonii librum 8. epistolarum 6.

19 In suis scriniis) Julianus Imperator in epistola 25. ad commune Judæorum: ἐν τοῖς ἐμοῖς σκρινίοις; in suis archivis, regestis, Prudentio.

20 Plinius) libro x. epist. 71.

21 Zonaras) Tomo ii.

22 Aut membranis) Ut plerique in membranis scribere solebant. Horatius de arte P.

Membranis intus positis delere licebit
Quod non edideris.

Adde Satiram 3. libri 11.

23 Quidam libris suis) Neratius.

24 Digestorum seu Pandect.) *Quod omnes disputationes et decisiones in se habeant legitimas: nam quod undique fuit collectum, hoc in sinus suos receperunt, in centum quinquaginta pene millia versuum totum opus consummantes*, ut est in *l. 2. Cod. de veter. jur. enucl.* Itaque Digesta vocantur ἔκ τε τοῦ τῶν νόμων ἔχειν διαιρέσεις τε καὶ διατυπώσεις, ut est in *l. 3. eodem*. Putabam huc pertinere hanc veterem glossam, διάλογος, *hoc digestum, disputatio.* Sed ipse Justinianus in *d. l. 3.* disputationes interpretari videtur, διατυπώσεις,

ut δικτυπουν νόμους Lucianus dixit. Præterea ex hoc ipso loco constat, solitos veteres notare versus librorum. Vide Josephum Antiq. *lib.* 20. *in fin.* Galenus lib. 1. in Hippocrat. de nat. homin. Theodorus apud Facundum Hermian. *lib.* 10. *Codicem conscripimus usque ad* 15. *millia versuum pertingentem.*

25 Quantum potuit e suo accuravit tolli cont.) Vide Cujacium tract. 8. ad African. ad *leg.* 34. *ff. mand.* et Observationum librum v. 38.

26 Supervacua, inutilia omnia) In constitutione *de concept. Digest.* §. 8. 9. *et* 10. Idemque propositum Basilio Macedoni Basilicῶn auctori, ut præter alios scribit Constantinus Porphyrogenneta in libro de vita, et gestis Basilii Maced. capite 25. in fine. Εὑρὼν δέ, inquit καὶ τοὺς πολιτικοὺς νόμους πολλὴν ἀσάφειαν καὶ σύγχυσιν ἔχοντας διὰ τὴν ἀγαθῶν ὥσπερ καὶ πονηρῶν συγκατάστρωσιν, λέγω δὴ τὴν τῶν ἀνῃρημένων ἀχρηστίαν περιελὼν, καὶ τῶν κυρίων ἀνακαθάρας τὸ πλῆθος, καὶ ὥσπερ ἐν συνόψει κεφαλαίοις, διὰ τὸ εὐμνημόνευτον τὴν προτέραν ἀπειρίαν περιλαβών. *Cum autem leges civiles comperisset plurimum ob curas, et confusas propter bonarum malarumque commistionem, eas, quæ desuetudine inumbratæ fuerant, amputans, et earum, quæ in ipsis rerum argumentis obtinebant, multitudinem expurgans, veluti quodam compendio capitibus, ut facilius memoria teneri possent, priorem infinitatem conclusit.*

27 Ut Harmenopolus ait) Libro 1. *tit.* 1. §. 7.

28 Codicem repet. prælect.) In constit. *de emendat. Cod.* §. 3. Sedulius Presbyter Codicis Hermog. trinam editionem laudat in præf. Pasch. oper.

29 Secundas edit.) Posteriori editione multa quæ erant in priore auctores detrahunt, mutant, refingunt, ut de Eunapio scribit Photius in Bibliotheca.

30 Prælectiones scilicet vocabant, etc.) In colloquio Scholastico: *Invenio magistrum prælegentem*: Εὑρίσκω καθηγητὴν ἐπαναγινώσκοντα. Vide Quintilianum Institutionis II. *cap.* 5. A. Gellius 18. 5. *Si magistrum prælectoremque habuisset alicujus æris.* Macrobius Saturn. 1. 2. 4. *Qualiter eos* (Virgilii versus) *pueri magistris prælegentibus canebamus.* Sveton. de illustr. Gramm. in Quinto Cæcilio: *Primus dicitur Virgilium et alios poetas novos prælegere cœpisse.*

31 Paratitla esse ἀναπληρώσεις) Matthæus Blastares ait, Paratitla esse ἀναπληρώσεις, id est, accessiones et supplementa ex aliis titulis desumpta, ita dicto vocabulo ἑλληνικοβαρβάρῳ, quasi extra titulum, quod confirmant Græci libro 60. Basilicῶn titulo 16. cap. 11. ut parapherna dicuntur, quæ extra dotem ad virum deferuntur. Dicemus plenius ad Theodori Balsamonis collectionem Constitutionum Ecclesiasticarum.

32 Leves et subtiles) Justinianus in *constitut. de concept. ff. Sufficiat per indices tantummodo, et titulorum subtilitatem, quæ* παράτιτλα *nuncupantur, quædam admonitoria ejus facere*: et *de confirmat. ff. Si qui forsitan per titulorum subtilitatem adnotare maluerint, et ea quæ* παράτιτλα *nuncupantur, componere.* Ait autem Justinianus, per titulorum subtilitatem, id est: λεπτότητα. Commentarios scilicet fieri vetat, probatque tantum interpretationes compendio factas. Beatus Cyprianus testimoniorum adversus Judæos libri 1. præfat. *Sed et legentibus brevitas ejusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis, et sensum liber longior spargit, sed subtiliore compendio id quod legitur, tenax memoria custodit.* Petrus Cellensis in epist. 1. lib. 4. *Quid utilius divinarum, et humanarum rerum subtili et compendiosa descriptione?*

CODICIS JUSTINIANI

LIBER PRIMUS.

Tit. I. De Summa Trinitate et Fide Catholica, et ut nemo de ea publice contendere audeat.

Jus sacrum sive de religione Christiana quod Theodosius contulerat in ultimum sui Codicis librum, Justinianus in hoc suo Codice honoris causa, vel ut loquuntur *διὰ τὸ τίμιον* maluit ponere primo, et exordiri statim a præcipua ejus parte, de sancta Trinitate [1] et fide Catholica [2], deque ea ita definire: Unum esse Deum [3] in tribus personis [4] Patre, Filio, Spiritu santo, per omnia æqualibus [5] divinitate, æternitate [6], majestate [7], virtute [8], claritate [9], gloria [10], substantia [11]. Christum esse singularem [12] et unigenam filium Dei, summæ Trinitatis personam unam [13], Deum de Deo [14], lumen [15] de lumine, ut ait *l.* 2. *hujus tit.* et inhumanatum [16] utero [17] virginis [18] Mariæ [19], Deum et hominem [20], Deum patri *ὁμοούσιον* [21] i. substantia parem, et similiter hominem *ὁμοούσιον* per omnia nobis, certissimam salutem [22] redemptionemque [23] humani generis, ac proinde sacratissimam virginem Mariam non Christi, quasi hominis tantum, sed etiam Dei matrem [24] nominari vere [25]; et hanc esse fidem Catholicam. quam et ipse latius profitetur et laudat: *l.* 5. 6. 7. 8. populo in testimonium advocato, et utriusque Romæ Archiepiscopis [26]. Sunt et alia fidei Catholicæ capita. Sed cum in aliis congruerent illo tempore Christiani satis, in his mirum in modum inter se discrepabant. Et qui a Catholicis sive Orthodoxis seorsum sentiebant Arriani, sive Porphyriani [27] sunt et Nestoriani, sive Simoniani et Eutychiani, sive Apollinariani, ut *l.* 6. *et* 8. *inf. de hæret.* Christiani heretici, aut ne Christiani quidem [28], maxime Arriani [29], et Nestoriani, *l. damnato, eod.* De Spiritu sancto [30] quod Impp. ajunt in l. 2. eum se ex summo rerum parente et sperare [31] et accipere, Accursius male notavit: Nam et veteres omnes [32] ita loquuti sunt, licet non negarent [33] eum etiam prodire ex Filio, nec ea de re ullum erat, illorum Imperatorum ætate, in Ecclesia discrimen.

1. Enarratio.

1 De sancta Trinitate) Trinitatis appellatio vetustior est quam creditum viris eruditis, qui putant eam primum receptam in 1. Synodo Alexandrina, id est, anno Christi cccxv. Ego moveor Justini marthyris scriptoris longe antiquioris auctoritate in libro de expositione fidei, cujus verba hæc sunt: *μονὰς γὰρ ἐν τριάδι νοεῖται καὶ τριὰς ἐν μονάδι γνωρίζεται*: *unitas in Trinitate intelligitur, et Trinitas in unitate noscitur.* Verum de libri hujus auctore dubitari audio. Apertius, inquiunt, et distinctius disserit de Trinitate quam scriptoribus ejus ævi solemne est. Atqui Lucianus, qui eodem fere tempore vixit, non minus aperte et distincte significat, quæ tunc fides esset Christianorum, cum in dialogo qui inscribitur *φιλόπατρις, ἢ διδασκόμενος*, more suo religionem illorum irridet his omnino verbis: Κρι. Καὶ *τίνα ἐπομόσωμαί γε. Τρι. ὑψιμέδοντα θεὸν, μέγαν, ἄμβροτον, οὐρανίωνα υἱὸν πατρὸς, πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον, ἓν ἐκ τριῶν, καὶ ἐξ ἑνὸς τρία*: *Quemnam igitur tibi jurabo? Deum alte regnantem, magnum, immortalem, cælestem, filium Patris. Spiritum ex Patre procedentem, unum ex tribus, et ex uno tria*: Nollem interpretem Clementis Alexandrini Stromatum 4. abusum Trinitatis verbo in his vertendis: *ἧς θεμέλιος ἡ ἁγία τριάς*,

πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη. et ita mallem reddere: *Cujus fundamentum est sancta triga, Fides, Spes, Charitas.*

2 Et fide Catholica) Vincentius Lirinensis in Comm. *In ipsa Catholica Ecclesia magnopere curandum est, ut id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est: hoc est enim vere proprieque Catholicum (quod ipsa vis nominis ratioque declarat) quæ omnia vere universaliter comprehendit.* Sicut Ecclesia Catholica dicitur, *quod sit ubique diffusa*, ut ait Optatus Milevitan. II. de schism. Donatist. καθ' ὅλους τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη: *per universum orbem usque ad fines terræ seminata*, ut Irenæus lib. 1. adversus hæres. capit. 11. et iisdem fere verbis Cyrillus Hierosol. *Cathec.* 18. *Propterea quod ejus cultus per omnes pene mundi terminos emanavit, Catholica vel Universalis vocatur.* Boetius Severinus de San. Trinitate libro 1. vide San. August. de vera religione capite 6. et ejusdem epistolam 170.

3 Unum esse Deum in tribus pers.) S. Joannes in epistola 1. cap. 5. vers. 7. ὅτι τρεῖς εἰσιν, οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι: *Quoniam tres sunt, qui testimonium dant in cœlo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt.* Non clam me est, versum hunc deesse in plerisque codicibus, qua Græcis, qua Latinis: Sed neque versio Syriaca, et Arabica illum agnoscunt. Receptius tamen est genuinum esse, maxime quod neque veterum codd. auctoritate careat. Testimonia de filii deitate, et de Trinitate, quia Deus est, et de Spiritu sancto, quia Deus est, collegit Fulgentius adversus Pintam libro 3. cap. 7. 8. et 9. Epigramma Græcum Antholog. lib. 4. cap. 28. in fine: Πιςεύων καθαρῶς ὡς Θεός ἐςι Λόγος; *Credens sincere quod Verbum Deus est.* Lucifer Galaritanus 1. pro sancto Athanasio: *Quid aliud confitetur fides Catholicæ Ecclesiæ, nisi quia et Trinitas sit perfecta, et una sit Dealitas Patris, et Filii, et Spiritus sancti.* Dealitas, ut in conflictu Arnobii, et Serapionis de Deo trino et uno: et in exemplo fidei Sirmio ab Orientalibus contra Photinum conscriptæ: quæ apud sanctum Irenæum de Synod. adversus Arrianos: *Si quis unicum filium Dei crucifixum audiens, dealitatem ejus, etc.* D. Augustinus libro 1. de Doctrina Christiana cap. 5. *Non facile nomen quod tantæ excellentiæ conveniat potest inveniri, nisi quod melius ita dicitur: Trinitas hæc unus Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Ita Pater, et Filius, et Spiritus Sanctus, et singulus quisque horum Deus, et simul omnes unus Deus, et singulus quisque horum plena substantia, et simul omnes una substantia. Pater, nec Filius est, nec Spiritus sanctus: Filius, nec Pater est, nec Spiritus sanctus: Spiritus sanctus, nec Pater est, nec Filius: sed Pater tantum Pater, et Filius tantum Filius, et Spiritus sanctus tantum Spiritus sanctus.*

4 In tribus personis) D. Augustinus de Fide ad Petrum cap. 1. *Trinitas vera non esset, si una eademque persona diceretur Pater, et Filius, et Spiritus sanctus. Si enim sicut est Patris, et Filii, et Spiritus sancti una substantia, sic esset una persona, nihil omnino esset in quo veraciter Trinitas diceretur.* Quæ verba exscripsit Fulgentius Ruspensis Episc. in libro de Fide cap. 1. Idem Augustinus in serm. 191. de Tempore. *Ut confutantes Arrium, unam eandemque dicimus Trinitatis substantiam esse, et unum in tribus personis fatemur Deum, etc.* et sermone 14. Supplementi operum parte altera: *una est in Trinitate substantia deitatis, una virtus, una potestas, una majestas, unum nomen divinitatis.* Μία γὰρ ἐςιν ἡ Θεότης, τρεῖς δὲ αἱ ὑποςάσεις, *una enim est Deitas, tres autem hypostases.* Isidorus Pelusiotes libro I. epist. 247. v. Isidor. lib. de ordine creat. cap. 1. Photius Patriarcha CP. in epistola ad Joannem Spatharium: κατὰ τοὺς ἐκκλησιαςικοὺς ὅρους τε καὶ θεσμοὺς, μίαν οὐσίαν καὶ θεότητα ἐν ὑποςάσεσι καὶ προσώποις τρισὶ λατρεύων etc. *Secundum Ecclesiasticas definitiones et leges, unicam substantiam et Deitatem in tribus subsistentiis et personis colens. etc.* Flaccus Alcuinus Confessionis fidei parte 1. num. 22. *Gignens, genitus, et procedens, tres quidem personæ, sed una substantia, sicut ignis, candor, calor, tria nomina, sed res una. Sicut memoria, intellectus, voluntas, quæ separabiliter demonstrantur, et inseparabiliter operantur.*

5 Per omnia æqualibus) Testimonia de æqualitate Patris et Filii collegit Fulgentius *d. lib.* 3. *cap.* 6. Salvianus de Provid. D. v. de Arrianis: *Nos eos injuriam divinæ generationi facere certi sumus, quod minorem Patre Filium dicant. Illi nos injuriosos Patri existimant, quia æquales esse credamus.* D. Hieronymus in Ezechiel. *cap.* 28. *Aliud est similitudo, aliud æqualitas. Unde sævissima hæresis est, quæ in Christo tantum Patris similitudinem confitetur, aufert naturam. Nos autem in Filio non solum similitudinem dicimus, sed æqualitatem. Ubi autem æqualitas est, ibi eadem natura, unaque substantia.* D. Augustinus de Trinitate *lib.* 1. *cap.* 4. *Qui ante me scripserunt de Trinitate, quæ est Deus, divinorum librorum veterum et novorum Catholici tractatores, hoc intenderunt secundum scripturas docere, quod Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unius ejusdemque substantiæ, inseparabili æqualitate divinam insinuent unitatem.* Dictum autem Evangelicum,

Pater major me est, Joannis 14. 28. sic interpretatur Ammonius apud auctorem Catenæ in Joan. οὐ τὸ μείζονα εἶναι τὸν Πατέρα, ποιεῖ αὐτὸν ἑτέρας οὐσίας, ὡς οἱ αἱρετικοί φασιν· ὅτε ἦν ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος, μείζονα εἶπε τὸν Πατέρα, τοῦτο διὰ τὸ φαινόμενον σῶμα λέγει. ἐπεὶ καθὸ ἐστι Θεὸς, οὔτε ἥττων ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὔτε εἰς οὐρανοὺς ἀνάγεται ὁ τὰ πάντα πληρῶν. καὶ ἀχώριστος ὢν τοῦ Πατρός: *Quod Pater major sit, non facit ut ipse alterius substantiæ sit, ut hæretici dicunt. Cum in terra degebat, in quantum homo dicebat: Patrem majorem esse propter corpus quod videbatur. In quantum tamen Deus est, neque minor est Patre, neque in cælum ascendit, qui omnia implet, et immensus est ut Pater*: Leo I. ser. 7 in solemnitate nativitatis D. Jesu Christi: *Cum unigenitus Dei minorem se Patre confitetur, cui se dicit æqualem, veritatem ipse formæ utriusque demonstrat, ut et humanam probet imparilitas, et divinam declaret æqualitas*: et sermone 5. *Filius impar est Patri, non in eo quod ex Patre, sed in eo quod est factus ex homine*, ὁ μὲν γὰρ λόγος αἰώνιος πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ πατρὸς γεννηθεὶς: τὴν δὲ σάρκα προσφάτως ἀνέλαβε δι' ἡμᾶς, Cyrillus Hierosolymitanus Catechesi 12. *Verbum enim æternum ante omnia sæcula a Patre genitum: corpus autem recens propter nos assumpsit*. Fulgentius in libro singulari ad Donatum *cap.* 6. *Æqualis est Filius Patri, et minor est Filius Patre: æqualis vera divinitate, minor vera humanitate*. Ejus loci varias interpretationes vide apud sanctum Basilium epist. 141. Photium epistola 176. et Nicetam Mannelis Comneni libro 7.

6 Æternitate) D. Augustinus l. de Doctrina Christiana capite 5. *Eadem tribus æternitas, et c. ut cum Patre sit intemporalis et Filius*. Sanctus Hilarius de Synodis adversus Arrianos. D. Augustinus d. serm. 191. *Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem æqualem per omnia Patri, et Filio, natura, voluntate, potestate, æternitate, substantia*, et de Trinit. *lib.* 15. *cap.* 26. *Quapropter qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem Spiritus sancti de utroque*. V. eundem *lib.* 1. de Symbolo ad Catechum. Maximus Taurinensis homilia 1. de jejun. Quadrages. *Dei enim Filius cui cum sempiterno Patre intemporalis constat æternitas*. Vide S. Ambros. de fide. *lib.* 1. *cap.* 5. S. Chrysostom. homil. 3. in Joan. Cyrillum Hierosolim. Catech. 8. Denique Filium agnoscimus συναΐδιόν τε καὶ συνάναρχον τῷ Πατρὶ, *coæternum Patri, una cum Patre principio carentem*, ut est in actis Concilii Nicæni parte II. S. Fulgentius in Excerp. ex *lib.* 6. de uno æterno. *Non est immutabilis Ecclesiæ Catholicæ fides, quia coæternum Patri Filium et credit et prædicat, sciens recentem esse omnem Deum, in quo existendi quodlibet invenitur initium: compérpetuum*, ut Prudentii verbo utar. Achmez ὀνειρ. *cap.* 11. ἁγίας ἀνάρχου καὶ ἀχωρίστου τριάδος. *Sanctæ intemporalis et individuæ Trinitatis*. V. S. Joan. Damasc. 1. de Fide cap. 8. et cap. 11. et lib. 3. cap. 1. Isidor. Pelus. lib. 1. 525. et 419. S. Athanas. orat. de Annunciatione. S. Amphiloch. in Excerptis.

7 Majestate) Pari majestate, *l.* 1. D. Augustinus d. c. 5.

8 Virtute) Justinianus in *l.* 5. *hoc tit.* προσκυνοῦμεν μίαν θεότητα, μίαν δύναμιν: *adoramus unam divinitatem, unam potestatem*. D. Augustinus d. cap. 5. *Eadem tribus majestas, eadem potestas*.

Hilarius de Synodis adversus Arrianos: *Conclusi hæretici scripturarum auctoritatibus, hoc solum tribuere solent Filio, ut Patri tantum virtute similis sit, adimant autem ei similitudinem naturæ, etc.* Lactantius 4. 6. *Patrem scilicet virtute ac majestate pollentem*. S. Amphilochius in vita S. Basil. μία θεότης τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τῆς αὐτῆς ὑποστάσεως: *una Deitas ejusdem essentiæ, ejusdem virtutis, ejusdem substantiæ ac naturæ*.

9 Claritate) D. Hilarius dicto libro de Synodis, *Tum porro in eo quod honore, claritate, dignitate, majestate Pater major diceretur, etc.*

10 Gloria) D. Augustinus in d. serm. 129. οὐ γὰρ ἄλλην δόξαν πατὴρ, καὶ ἄλλην υἱὸς ἔχει ἀλλὰ μίαν, καὶ τὴν αὐτὴν τῷ ἁγίῳ πνεύματι: *Non enim aliam gloriam Pater, aliam Filius habet, sed unam eandemque cum sancto Spiritu*. Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 6. Carolus M. libro tertio de imaginibus (si modo ejus libri auctor est) cap. 3. *Ex Patre enim et Filio Spiritum sanctum, non ex Patre per Filium procedere, recte creditur, et usitate confitetur: quia non per Filium utpote creatura, quæ per ipsum facta sit, neque quasi posterior tempore, aut minor potestate, aut alterius substantiæ procedit, sed ex Patre et Filio, ut coæternus, ut consubstantialis, ut coæqualis, ut unius gloriæ, potestatis atque divinitatis cum eis existens procedere creditur*. S. Methodius de Simeone et Anna: καὶ μετὰ σὲ οὐκ ἔσται ἄλλος υἱὸς τῷ πατρὶ ὁμοούσιος καὶ ὁμότιμος: *nec post te futurus est alius Filius Patri consubstantialis, et ejusdem cum ipso gloriæ*.

11 Substantia) D. Augustinus d. serm. 191. Arriani Filium Patri, tum substantia, tum voluntate dissimilem esse dicebant, sive, ut ait Hermias,

lib. 4. cap. 28. κατὰ πάντα οὐσίαν τε, καὶ βούλησιν ἀνόμοιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. S. Amphilochius in Excerptis, ὅταν δὲ τὸ ὁμοούσιον λέγω, οὐκ ἑνὸς προσώπου ὁμοουσιότητα, ἀλλὰ τριῶν φημί. Πατρὸς, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. ἓν γὰρ πρόσωπον ὁμοούσιον ἑαυτῷ οὐ λέγεται: ἀλλὰ Πατὴρ. Υἱὸς, καὶ Πνεῦμα. *Cum autem dico consubstantiale, non unius personæ, sed trium dico consubstantialitatem, Patris nimirum, Filii, et Spiritus: una enim persona non dicitur sibi consubstantialis, sed Pater, Filius, et Spiritus.*

12 Christum esse singularem etc.) τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ υἱὸν, *d. l.* 5. Glossæ: μονογενὴς, *unicus, singularis; ut Cicero:* In Timæo scilicet: *Ut hic mundus*, inquit, *esset animanti absoluto simillimus hoc ipso, quod solus atque unus esset: idcirco singularem Deus hunc mundum atque unigenam procreavit.*

13 Summæ Trinitatis personam unam) ἕνα τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου τριάδος, *l. 7. h. t.* Unum pro nobis crucifixum, unam de Trinitate personam: nam utrumque recte dicitur: vide Facundum Hermianensem libro 1. et Notas Sirmondi.

14 Deum de Deo, lumen, etc.) Sanctus Hilarius 6. de Trinit. *Sed quia veræ fidei professio est, ita Deum ex Deo natum, ut lumen ex lumine, quod sine detrimento sui naturam suam præstat ex sese, ut det quod habet, et quod dederit, habeat, nascaturque quod sit, cum non aliud quam quod est natum sit, et nativitas acceperit quod erat, non ademerit quod accepit, sit utrumque unum, dum ex eo quod est nascitur, et quod nascitur, neque aliunde, neque aliud est*, Adde S. Ambrosium lib. 1. in Lucam.

15 Lumen) De Patre lumine. Prudentius peri Steph. hymno ult. v. 318. *Lux ipse vera, veri et auctor luminis: Cum lumen esset, lumen effudit suum, Ex luce fulgor natus hic est Filius.*

16 Inhumanatum) ἐνανθρωπίσαντα, Facundus Hermian. libro 9. *De incarnatione, aut ut proprie hoc exprimam, minus quidem Latino, sed necessario verbo, sicut a Græcis dicitur, de inhumanatione Filii Dei:* id est περὶ ἐνανθρωπήσεως: ut apud sanctum Basilium et alios ἐνανθρώπησιν κυρίου. Inhumanationis quoque verbo utitur Anastasius bibliothecarius in historia Ecclesiastica.

17 Utero) Ratramnus Corbejensis de Nativit. Chr. cap. 3. *Dicis turpe fuisse Dei Filio per vulvam processisse. Turpe hoc aut de natura, aut de peccato. Sed per naturam nihil turpe; testatur enim Geneseos lectio, quod omnis creatura bona. Quod bonum, et honestum est, quodque honestum est, non turpe. Igitur omnis creatura secundum quod creata est, nequaquam turpis. Igitur et mulieris vulva non turpis, sed honesta: siquidem portes omnes creatura honestæ. Non ergo nascituro Christo semita vulvæ declinanda, velut turpe aliquod: imo suscipienda tanquam nat vitalis ministra. Quomodo namque matricem, qua conceptus formaretur, non contempsit: ita nec vulvam qua formatus exciperetur, repudiavit.*

18 Utero virginis Mariæ) παρθενομήτορος. Psellus in Cant. Canticor. *Novo nascendi privilegio*, ut ait Servatus Lupus in libro de tribus quæstionibus: inexcogitabili, *et secreto quodam incomprehensoque conceptu*, ut Maximus Taurinensis homilia 1. in Natali Domini: ἀπορρήτως καὶ ἀνερμηνεύτως, *arcana et inexplicabili ratione*: Andreas Cretensis in Annunciationem S. Mariæ. Nicetas Serrarum Episcopus Catena in Matt. cap. 1. πῶς ὁ ἅπαντα συνέχων κυοφορεῖται ὑπὸ γυναικὸς, πῶς τίκτει παρθένος, οὐκέτι δῆλα: *quomodo omnia complectens concipiatur a muliere, quomodo virgo pariat, vir quoque permaneat, ignorabilia sunt.* Denique partus est mirus et contra opinionem. τόκος παράδοξος: ὑπὲρ γὰρ τρόπον τοῦ Θεοῦ ὁ τόκος *Dei partus omnem modum superat.* Hieronymus Græcus Theologus in dialogo de Trinitate: καινὸν τὸ θέαμα καὶ ἀνερμήνευτον, *novum miraculum et inexplicabile.* Amphilochius orat. 4. λόγος γὰρ ἑρμηνεῦσαι τὸ θαῦμα οὐ δύναται. Proclus Archiepiscopus CP. in oratione 1. *Sermo enim miraculum explicare non potest.* D. Augustinus serm. 58 de verbis Domini. *Adveniens enim divinitas in uterum virginis Mariæ, auctoritate illa qua in paradiso Adam de limo formavit, carnem sibi ex substantia ipsius Mariæ fabricavit, quam pro salute nostra suscipiens, et sibi coadunans natus est Deus et homo.*

19 Virginis. M.) Semper V. Idem Ratramnus cap. ult. *Virgo parit, non corrumpitur. Virgini matri nascens Deus operuit vulvam, nec violavit pudoris sigillum.* V. Alcuinum Confess. fid. parte 3. num. 8.

20 Deum et hominem) Vincentius in Commonitorio. *Unus idemque Christus Deus et homo.* Theophylactus in Lucam cap. 1. ἐμφράττεται δὲ καὶ ἐντεῦθεν τὸ στόμα τοῦ Νεστορίου. ἐκεῖνος γὰρ εἶπεν, ὅτι οὐχ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς παρθένου οἰκήσας ἐσαρκώθη, ἀλλ' ἄνθρωπος ψιλὸς ἐκ τῆς Μαρίας γεννηθεὶς, ὕστερον ἔσχε τὸν Θεὸν παρεπόμενον αὐτῷ: *Confunditur autem et hoc loco Nestorius: ille enim dixit, quod non fuerit Filius Dei in utero virginis quiescens incarnatus: sed nudus homo e virgine fuerit natus, posteaque habuerit Deum factum sibi comitem.* Vide D. August. serm. de divers. 52.

21 Deum Patri ὁμοούσιον) Glossarium inedi-

tum : ὁμοούσιον. τὸ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἴσον ἀπαραλλάκτως ὑπάρχον. ὥσπερ ἄνθρωπος ἀνθρώπου, καὶ ἄγγελος ἀγγέλου, καὶ ζῶον ζώου, καὶ φλὸξ φλογός : D. Aug. tract. 97. in Joan. *Adversus imperitatem quoque Arrianorum hæreticorum novum nomen Patris homousion condiderunt sed non rem novam tali nomine signaverunt: hoc enim vocatur homousion, quod est, ego et Pater unum sumus, unius videlicet ejusdemque substantiæ.* Alcuinus loco cit. *Omousius,* id est, *coessentialis in divinitate Patri Filius : omousius Patri et Filio Spiritus S. omousius Deo et homini Filius.* Lucifer Calaritanus libro 11. pro sancto Athanasio : *Unius substantiæ cum Patre, quod Græci dicunt* ὁμοούσιον : et in libro de non parcendo in Deum delinq. *Eum non esse illum verum Dei Filium dicitis. Cum denique* ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, *quod dicunt Græci, nos vero Romani dicimus, unius substantiæ cum Patre illum esse, etc.* Eusebius Cæsariensis apud Socratem 1. 5. ἐπεὶ καὶ τῶν πατέρων τινὰς λογίους, καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους, καὶ συγγραφέας γνωμεν ἐπὶ τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ θεολογίας τῷ τοῦ ὁμουσίου συγχρησαμένους ὀνόματι. Epiphanius: οὐ δύναται γὰρ εἶναι ἑτερούσιος τῷ γεγεννηκότι, οὐδὲ ταυτούσιος, ἀλλ' ὁμοούσιος. S. Cyrillus Alexandrinus in Joan. c. 2. ὁμοούσιος μὲν ὁ υἱὸς τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ τῷ υἱῷ. *Consubstantialis quidem est Filius Patri, et Pater Filio.* Joannes Philoponus de mund. creatione lib. 1. cap. 11. inter cetera, quæ præter ea, quæ scripta sunt, celebrantur, hoc ponit: τὸ ὁμοούσιον εἶναι τὴν ἁγίαν τριάδα: *Sanctam Trinitatem ejusdem esse substantiæ.* Consubstantialem Patri secundum divinitatem, et consubstantialem nobis secundum humanitatem, *l. ult. h. t.* Itaque Arriani Christianos Catholicos *homousianos* appellabant, Fulgentius contra sermonem Fastidiosi Arriani, vel *Unisubstantianos.* Idem Fulgentius in libro pro fide Catholica adversus Pintam Episcopum Arrianum.

22 Certissimam salutem) τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, l. 5. hoc tit.

23 Redemptionemque) D. Paulus in epist. 1. ad Timoth. v. 6. ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον πάντων: *qui dedit semetipsum redemptionem pro omnibus.* V. Matt. 20. 28. S. Cyrillus Alexand. in Oseam : λελύτρωται ἡμᾶς ἐκ χειρὸς ᾅδου, τουτέστιν, ἐκ τῆς τοῦ θανάτου καταδυναστείας, καὶ ὁ τῆς λυτρώσεως τρόπος ὁ Χριστοῦ νοεῖται θάνατος. *Redemit nos de manu inferni, hoc est, de tyrannide mortis, et modus redemptionis Christi mors intelligitur.*

24 Dei Matrem) Μαρίαν Θεοτόκον εἰπεῖν κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν, l. 6. id est, Facundo Hermianensi interprete, libro 1. cap. 11. *B. Mariam recte vocari, et vere et proprie Matrem Dei.* Vide ibid. cap. 4. Sic Photius in epistola 1. τὴν παναγίαν παρθένον, τὴν κυρίως καὶ ἀληθῶς τὸν Θεὸν λόγον σεσαρκωμένον τεκοῦσαν: *Sanctissimam Virginem, quæ vere et proprie Deum Verbum incarnatum pepererat. Nestorius scripsit, Mariam non esse* θεοτόκον, *id est, non Deum peperisse, sed hominem. Hunc Synodus apud Ephesum damnavit.* Vetus auctor in libro de hæresibus num. 89. Christiani Catholici et θεοτόκον, et χριστοτόκον confitentur. Vide Arnobium in conflictu, quem habuit cum Serapione de Deo trino, et uno lib. 11. Aviti Viennensis epistolam 11. Ephræmium Photii codice 228. Evagrium 1. 2.

Dei Matrem) θεοτόκον, θεομήτορα, θεογεννήτορα, Græci Patres. S. Grægorius Naz. in epist. 1. ad Cledonium. S. Basil. hom. 25. de humana Christi generat. Alcuinus Confess. fid. parte III. num. 8. *Beatam Virginem* Θεοτόκον, *id est, Dei genitricem confitemur.* Justinianus in Nov. 3. cap. 1.

25 Nominari vere) Cedrenus 1. ὁμολογοῦμεν καὶ τὴν ἁγίαν παρθένον ἀληθῶς θεοτόκον: *Fatemur etiam S. Virginem vere fuisse Deiparam.*

26 Utriusque Romæ Archiep.) Veteris et novæ Romæ Patriarchis.

27 Arriani sive Porphyriani) Ex Balsamonis collectione Constitutionum Ecclesiasticarum tit. 5. cap. 6. Photio Nomocanonis tit. 12. cap. 2. et libris veteribus, sic emendanda lex 6. infr. de hæretic. *Damnato portentuosæ superstitionis auctore Nestorio, nota congrui nominis ejus inuratur gregalibus, ne Christianorum appellatione abutantur: Sed quemadmodum Arriani lege divæ memoriæ Constantini ob similitudinem impietatis Porphyriani a Porphyrio nuncupantur, sic ubique participes nefariæ sectæ Nestorii, Simoniani vocentur.* Julius Pollux in Chronico inedito : Καὶ Ἀρ- ρείον καὶ τοὺς ὁμοίους ἀποκηρύττων καὶ προςάττων, Πορφυριανοὺς αὐτοὺς ὀνομάζεσθαι. Adde Theophan. Chron.

28 Aut nec Chr. quidem) D. Hieronymus in Apol. 3. advers. Rufin. *Quid loquar de hæreticis, qui licet foris sint, tamen se nominant Christianos ?* D. Augustin. serm. 1. ad eorum quos Sirmond. edidit. *Sunt quidam eorum qui Christiani vocantur, et non sunt : quos partim digessit* (an dejecit) *Ecclesia tanquam stercora, ut sunt omnes hæreses.* Auctor libelli de lapsis ad Novatianum: *Qui enim aliquando Christiani, nunc. Novatiani, jam non Christiani.* Vide ad Theodori Balsamonis Collectionem constitutionum Ecclesiasticarum, et ibi dicta nobis.

29 Maxime Arriani) Sanctus Hilarius in libro ad Constantium A. sub initium : *Christianus sum, non Arrianus*, Lucifer Calaritanus in libro 1. pro Sancto Athanasio de Arrianis : *Dicat denique se*

non esse Christianum, fateatur se Arrianum. Et paulo post: O lis Athanasium, quod Chri tianus sit, quod esse noluerit Arrii, ut tu dicis, discipulus. Sanctus Athanasius in orat. 11. contra Arrianos: οἱ τούτους καλοῦντες Χριστιανοὺς, πολὺ καὶ λίαν πλανῶνται. Qui hos (Arrianos (Christianos appellant, largiter errant; aut certe Χριστιανοί ψευδῶς λεγόμενοι, falso Christiano dicti Cyrilli Hier. cap. 6.

30 De spiritu sancto) Vera fides hoc oraculi versu continetur.

Πρῶτα Θεὸς, μετέπειτα Λόγος, καὶ Πνεῦμα σὺν αὐτοῖς: apud Cedrenum.

31 Sperare) Sperare, est credere. Cujac. Observ. 12. 26. Terent. Eunuchi v. Sc. 3. Spero me habere: Donatus: Spero, pro Credo.

32 Nam et veteres omnes) D. Gregorius Nazianzenus in Orat. 23. Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι μὴ γεγονέναι: καὶ ἡ θεότης μὲν, υἱῷ δὲ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρός: Commune quidem Patri et Filio, et Spiritui sancto: quod facti non sint: Communis et Deitas, Filio autem et Spiritui sancto, quod a Patre: et in Oratione 39. Πνεῦμα ἅγιον ἀληθῶς τὸ πνεῦμα, προϊὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχ υἱικῶς δέ; οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς Spiritus sanctus vere Spiritus est, procedens quidem ex Patre, non tamen filiationis modo, ut nec generationis, sed processionis; Sanctus Basilius in Psal. 32. ὡς οὖν ὁ δημιουργὸς ἐστερέωσε τὸν οὐρανὸν, οὕτω τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται τουτέστιν, ὁ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα μὴ τῶν ἔξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρίνῃς, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ ἔχον τὴν ὑπόστασιν δοξάζῃς: Sicut igitur verbum opifex cœlum firmavit, sic et Spiritus sanctus ex Deo, qui ex Patre procedit, hoc est; qui ex ore ipsius est, ne externum aliquid, et creaturam esse ipsum judices, sed tanquam ex Deo subsistentem glorifices. Eunomius Spiritum Sanctum creaturam esse dicebat, ut scribit idem Basilius 11. adversus Eunomium. Idem vir S. in eundem Psalm εὑρήσομεν δὲ ἀλλαχοῦ καὶ λόγον στόματος αὐτοῦ εἰρημένον: ἵνα νοηθῇ ὁ σωτὴρ, καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρός: ἐπεὶ οὖν λόγος κατὰ κυρίου ὁ σωτὴρ, καὶ πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Inveniemus autem alibi verbum quoque oris ejus dictum, ut intelligatur Salvator noster, et Spiritus sanctus ejus ex Patre. Quoniam igitur verbum domini ipse quidem Salvator, et Spiritus oris ejus Spiritus sanctus est, etc. Nec probare possum interpretationem viri docti, qui verba illa sanctissimi Patris Basilii, τουτέστιν ὁ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ de Filio putat accipienda. Idem de Spiritu sancto c. 18. Πατρὶ δὲ καὶ υἱῷ κατὰ τοσοῦτον ἥνωται, καθόσον ἔχει μονὰς πρὸς μονάδα τὴν οἰκειότητα: καὶ οὐκ ἐντεῦθεν μόνον τῆς κατὰ τὴν φύσιν κοινωνίας ἡ ἀπόδειξις, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι λέγεται οὐχ ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ προελθόν: οὐδὲ γεννητῶς ὡς ὁ υἱός, ἀλλ' ὡς πνεῦμα στόματος αὐτοῦ. Patri vero et Filio in tantum unitus est, quantum consortii habet unitas cum unitate. Sed nec hinc solum probatur naturæ communio: verum illinc quoque quod ex Deo esse dicitur, non sic ex Deo veniens, quemadmodum ex Deo sunt omnia, sed tanquam ex Deo procedens: neque per generationem, quemadmodum Filius, sed tanquam Spiritus oris ejus. Anastasius Sinaita in serm. de recte. dogm. Concilii Florentini Sess. 7. Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ, δηλονότι τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται. Spiritus oris ejus, Dei scilicet Spiritus sanctus dicitur. D. Augustinus in d. sermone 191. Credimus et in Spiritum sanctum, Deum verum ex Patre procedentem. Arnobius Altercationis paulo ante citatæ, libro 1. ARN. Spiritus sanctus procedens ex Patre. Serapion paulo post: Tres per ouas memoror te dixisse, Patrem genitorem Filii, Filium genitum Patris, Spiritum sanctum procedentem ex Patre. Lucianus in loco jam allato initio tituli: πνεῦμα ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον: spiritum ex Patre procedentem. Certum autem est, hominem, qui sectam Dei, sectam Christianam, ceu loquitur Tertullianus suo more deridet, verba eorum usurpare.

33 Licet non negarent) S. Augustinus Meditat. cap. 33. sect. 7. Spiritum sanctum de utroque procedentem: et epistola 66. Ad Maximum Medicum: Spiritus sanctus est Patris et Filii spiritus, et libro 15. de Trinitate cap. 26. Et multis aliis divinorum eloquiorum testimoniis comprobatur, Patris et Filii esse Spiritum, et ibidem. Qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem Spiritus sancti. Arnobius in d. altercatione cum Serapione libro 11. Spiritu sancto procedente ex Patre et Filio. Didymus de Spiritu sancto, interprete D. Hieronymo. Patrem vere Filii esse Patrem, et Filium vere Patris Filium: et Spiritum sanctum vere Patris et Dei esse Spiritum, insuper sapientiæ, et veritatis, id est Filii Dei Leo 1. in serm. 11. de Pentecoste: Sempiternum est Patri consempiterni sibi Filii sui esse genitorem Sempiternum est Filio, intemporaliter esse a Patre progenitum. Sempiternum quoque est Spiritui sancto, Spiritum esse Patris et Filii Prosper in epigr.

Una trium deitas, una est essentia cunctis.
Idem est et verbi Spiritus atque Patris.

Et de vita contemplativa libro 1. 18. De Spiritu sancto quomodo ex Patre ac Filio procedens. Isi-

dorus O igenum lib. 7. c. 3. *Spiritus sanctus ideo prædicatur Deus, quia ex Patre Filioque procedit.* Boetius in Confessione fidei: *S. vero Spiritum neque Patrem esse, neque Filium: atque ideo nulla natura neque genitum, neque generantem, sed a Patre quoque procedentem et Filio.* Gregorius Turonensis histor. l. 1. c. 1. *Credo S. Spiritum a Patre et Filio processisse.* Carolus M. (si modo germanus auctor est) de non ad imag. l. 3. c. 1. *Credimus et in Spiritum S. Deum verum ex Patre et Filio procedentem.* Theodulphus Aurelianensis Episcopus veterum Patrum sententias collegit, quod Spiritus sanctus a Patre Filioque procedat. Et hoc in elle it Fulgosius heic. *Licet,* inquit, *imp. dicat, Spiritum santum a solo Patre procedere, non tamen negare, quin et a Filio procedat* Carolus M de non ador. imag. lib. 3. cap. 3. *Tarasius Spiritum sanctum non ex patre tantum, sicut quidam, qui quamquam eum ex Filio procedere quodammodo tacuerunt, tamen ex Patre et Filio procedentem omnino crediderunt: neque ex Patre et Filio, sicut omnis universaliter confitetur et credit Ecclesia, eum procedere, sed ex Patre per Filium in suæ fidei professione procedere confessus est.* Ratramnus Corbejensis contra Græcorum opposita libro 1. cap. 1. *Etenim cum dicunt Spiritum sanctum procedere a Patre, non negant et a Filio procedere*: et cap. 3. *Cum dicit, qui a Patre procedit, non negat a se procedere*: et cap. ultim. ejusdem libri. *Videritis quo tendat vestra (Imperatores præclari) professio, qui dicitis Spiritum sanctum a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc nec in litteris divinis, nec in Doctoribus Ecclesiasticis aliquando legistis. Dixit quidem sancta Synodus Constantinopolitana, vesaniam Arrii confutans, atque condemnans, Filium consubstantialem esse Patris, Spiritum quoque sanctum procedentem a Patre: numquid negavit eum a Filio procedere? vel consequens est ut si procedit a Patre, non procedat a Filio? Potius ergo cognoscite, si Filii vultis esse Ecclesiæ et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo sanctum Concilium Constantinopoli collectum, Spiritum sanctum procedentem a Patre, quod eum et a Filio procedere non negavit etc.* Quinimo Græci ita excusantur in Concilio Florentino, οἱ μὲν Γραικοὶ διϊσχυρίσαντο, ὅτι τοῦθ' ὅπερ λέγουσι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, οὐ ταύτῃ τῇ διανοίᾳ προφέρουσι, ὥστε αὐτοὺς τὸν υἱὸν ἀποκλείειν, etc. *Græci quidem asseruerunt, quod id quod dicunt Spiritum sanctum ex Patre procedere, non hac mente proferunt, ut excludant Filium, etc.* Et ita excusandus Theophanes, Cerameus cum ait in homilia 56. τὴν ἐκπόρευσιν μὲν ἔχει ἐκ του πατρὸς, *Processionem habet a Patre,* et Zacharias Scholasticus in disputat. de mundi opif. πνεῦμα θεῖον, προελθὸν ἀνάρχως ἐκ πατρός. *Divinus Spiritus procedens intemporaliter ex Patre.* Græci tamen præfracte asserunt ex Patre tantum procedere, et a Latinis dissentiunt, contenduntque perperam Concilio Constantinopolitano 1. addita verba illa, *filioque*, ut præter alios disseruit Photius in Epistola 11. Contra Græcos abunde scripsit Græcus auctor Manuel Calecca, Ratramnus Corbejensis Monachus contra Græcorum opposita, et alii.

Tit II. *De sacrosanctis Ecclesiis, et de rebus et privilegiis earum.*

Ecclesias vocat ædes Deo consecratas [1], sive Dominica [2], in quæ conveniunt Christiani, mysteriorum, vel ut loquitur *l.* 5. cœlestium secretorum, orationum, concionum gratia, Pythagoræ ὁμακοεῖα [3], et collegia clericorum [4], vel, ut Hieronymus [5] et Joannes Romanus Episcopus loquuntur sacerdotum senatus, qui in eis sunt: et ab Ecclesiis martyria separat [6] *l.* 13. 16. 17. quasi Ecclesiæ scilicet cultui dedicatæ sint Dei omnipotentis, matyria honori [7], memoriæ et sedi Martyrum [8], et Confessorum [9], *l. ult. C. Th. de sep. viol.* quæ et memoriæ D. Augustino [10]. Et de Ecclesiarum et martyriorum bonis hoc titulo potissimum agitur et de salariis sive annonis [11] quæ debentur Ecclesiis, etiam annua [12] quæ eis relicta sunt ut integra [13] et perpetua [14] conserventur. Et de Ecclesiarum officiis quibusdam, veluti decanis seu collegiatis [15] ad obsequia Ecclesiæ Constantinopoleos, maxime ad justa funebria [16], Cedrenus ῥαβδούχους interpretatur, deputatis, et de œconomis [17], id est, administratoribus rerum Ecclesiæ et dispensatoribus pauperum [18], et de Arcariis [19], quibus œconomi rationem reddunt, et reliqua, quæ in arcam communem conferant, et de Cartulariis [20], qui Ecclesiæ rationes actusque conficiunt. Adduntur etiam privilegia Ecclesiarum, personarum, et rerum ecclesiasticarum generalia, ut immunes sint a sordidis [21], extraordinariis, vel superindictitiis [22] muneribus, et nominatim Decani a muneribus argentariorum, vel nummulariorum, quæ in civitatibus etiam invitis nonnunquam injunguntur *l.* 9. et a lucrativorum descriptione [23] si curialibus forte ex causa lucrativa successerint, ut donationes in eas collatæ valeant etiam factæ μονομερῶς [24] et sine insinuatione seu intimatione [25], i. sine confectione actorum, si modo non excedat D. aureos [26], ut Ecclesiasticæ actiones non tollantur [27] nisi præscriptione C. annorum, quæ duo postrema privilegia etiam civitatibus dantur [28], et illud de D. aureis alniit in jus commune [29]. Id vero quod est de C. annis

mutatum est in XL. 30. Et hæc quidem sunt generalia privilegia. Sunt et specialia in hoc titulo quædam, veluti Ecclesiæ Tessalonicæ *l.* 8. ut relevetur onere propriæ capitationis 31, non etiam agrorum censu 32: Et Constantinopolitanæ *l.* 14. 17. ut prædia ejus coloni, servi, rustici, annonæ, vasa sacra 33 sive anathemata 34 nullo modo alienentur, aut pignorentur 35, ac ne dentur quidem jure παροικικῷ 36, quod vulgo dicitur libellaria 37: sed et locari vel in emphyteusim aut precariam 38 dari, ut non possint nisi certa lege, modoque 39, quod et hodie datum est 40 omnibus ecclesiis, abrogata etiam constitutione Anastasii 41 sub hoc titulo, quæ aliarum ecclesiarum res alienari, et pignorari permittebat, adhibito decreto et actorum monumentis confectis apud magistrum census, vel magistratus aut defensores civitatum. Item ut eadem sit prærogativa in Episcoporum creatione, Archiepiscopi Constantinopolitani 42, quæ Romani, et in adsidendo, vel procedendo ut is uni tantum cedat Romano 43, ut *l.* 6. *hoc tit. et l. ult. tit.* 1. *et Nov.* 151. quod privilegium Patriarchicum dicitur *l.* 16. et separatur a privilegio Metropolitano recte. Inferiores enim sunt Metropolitani 44 Patriarchis, sive Archiepiscopis, et superiores Episcopis.

II. Enarratio.

1 Ecclesias vocat ædes D. cons.) Sic in 1. Pauli ad Corinthios cap. 11. 18. συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: *Convenientibus nobis in Ecclesia*: adde vers. 22. huic interpretationi firmandæ. Zosimus libro 5. ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν: *Ecclesia Cristianorum*. Germanus Archiep. CP. in historia Ecclesiastica: ἐκκλησία ἐστὶ ναὸς Θεοῦ, τέμενος ἅγιον, οἶκος προσευχῆς: *Ecclesia est ædes, Dei, templum sanctum, domus orationis.* Matthæi capite 21. 12. et 13 ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται: *Templum Dei, domus mea, domus orationis vocabitur.* Sanctus Basilius in libro Regular. Fusius disputat cap. 40. ὡς τῆς ἐμπορίας τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς μεταποιούσης εἰς σπήλαιον λῃστῶν: *quasi nundinatio illa domum orationis in speluncam latronum converteret*, et epistola 371. οἶκον εὐκτήριον μεγαλοπρεπὲς κατεσκευασμένον ἀναστῆσαι τῷ Θεῷ ἡμᾶς. *Orationis domum magnificam extruere Deo nostro.* D. Augustinus in Epistola 64. *Saltem de locis sacramentorum, de domibus orationum tantum dedecus arceatur.* Zeno Veronensis in sermone de Psalmo 126. aut potius Hilarius Pictaviensis in Psalmo 126. *Conventus quidem Ecclesiarum sive templi, quos ad secretam sacramentorum religionem ædificiorum septa concludunt, consuetudo nostra vel domum Dei solita est nuncupare.*

2 Sive Dominica) San. Hilarius in libro ad Constantium A. *E Dominico ad Palatium transeunt.* Idatius Episcopus in fastis Consular. *His consulibus dedicatum est Constantinopoli Dominicum.* Græcis κυριακὰ Eusebius de laudibus Constantini, τῆς τοῦ δεσπότου, προσηγορίας ἠξίωνται τὰ καθιερωμένα οὐκ ἐξ ἀνθρώπων τυχόντα τῆς ἐπικλήσεως, ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὅλων κυρίου παρὸ καὶ κυριακῶν ἠξίωνται τῶν ἐπωνυμιῶν: *Appellatione a Domino tracta loca consecrata honorantur, non ab hominibus nuncupationem sortita, sed ab ipso omnium Domino; Ea re Dominicorum denominatione honorantur.* In Canone 13. Synodi Neocæs. cum legatur, ἐν τῷ κυριακῷ τῆς πόλεως, Dionysius Exiguus vertit *in templo*, pro, *in Dominico.* Matthæus Blastares: ἅπας τόπος τῷ Θεῷ ἀνατεθειμένος κυριακὸς λέγεται. *Omnis locus Deo consecratus Dominicum dicitur.* Vide quæ olim diximus ad *l.* 3. *C. Th. de paganis.*

3 Pythagor. ὁμακοεῖα) Clemens Alexandrinus in Strom. 1. καὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν νῦν οὕτου καλουμένην τὸ παρ' αὐτῷ ὁμακοεῖον αἰνίττεται: *Eam quæ nunc vocatur Ecclesiam, significat id quod apud ipsum* (Pythag.) *est* ὁμακοεῖον. Hierocles in aurea Pythagoræ: ὅλου δὲ τοῦ ἱεροῦ συλλόγου, καὶ ὡς αὐτοὶ εἴποιεν, τοῦ ὁμακοείου: *Totius sacri conventus, et ut ipsi dixerint*, ὁμακοείου. Olympiodorus in Alcibiadem Platonis: ἐξέβαλον ἐκ τοῦ ὁμακοείου. Malchus sive Porphyrius de vita Pythagoræ. ὁμακοεῖόντι παμμεγεθὲς ἱδρυσαμένους.

4 Collegia clericorum) Generaliter Sanctus Isidorus Pelus. 11. epist. 246. scribit Ecclesiam esse, τὸ ἄθροισμα τῶν ἁγίων τὸ ἐξ ὀρθῆς πίστεως καὶ πολιτείας ἀρίστης συγκεκροτημένον ἐκκλησία ἐστί. *Sanctorum conventus ex recta fide, atque optima vivendi ratione collectus, Ecclesia est.*

5 Ut Hieronymus) In Commentario ad caput III. Esajæ. *Et nos habemus in Ecclesia Senatum nostrum, cœtum Presbyterorum.* Et refertur in can. Ecclesia 16. q. 1. Pius PP. in epistola ad Justum Viennensem Episcopum; *Salutat te Senatus pauper Christi apud Romam constitutus.* S. Basilius Seleuciensis libro 2. de miracul. San. Theclæ cap. 27. δὲ τῆς ἱερατικῆς δέ μοι καταξιωθέντι γερουσίας, καὶ τοῦ καταλόγου τῶν διδασκάλων καὶ ἱερέων: *Mihi in senatum sacerdotalem, numerumque concionatorum ac Pontificum jam adscripto etc.*

6 Martyria separat) Rufinus libro II hist. Ecclesiasticæ capite 27. *In Serapis sepulcro profanis ædibus complanatis, ex uno latere martyrium, ex altero consurgit Ecclesia.*

7 Martyria honori) D. Chrysostom. in hom. 39. in Acta Apost. τότε ἐγὼ εἰς μαρτύριον ἀπιέναι βουλόμενος. S. Amphilochius (si modo is verus auctor est) in vita S. Basilii: παραγίνεται ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Μερκουρίου. *Venit ad S. martyris Mercurii martyrium.* Eusebius de vita Constantini libro II. capite 40. μαρτύριον τόπος τοῖς σώμασι τῶν μαρτύρων τετιμημένος, καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῆς ἐνδόξου ὑπόμνημα: *Locus Martyrum corporibus honoratus, et gloriosi excessus monumentum.* Walafridus Strabo de rebus Eccles. cap. 6. *Martyria vocabantur Ecclesiæ, quæ in honorem aliquorum Martyrum fiebant.* Sanctus Basilius in lib. Regular. Fusius disput. cap 40. οὐδὲ τὰς ἐν τοῖς μαρτυρίοις γινομένας ἀγορασίας, etc. *Nundinationes illæ, quæ in Martyriis fieri solent.* Theophanes: πάντων τῶν Ἐπισκόπων: συνελθόντων ἐν τῷ μαρτυρίῳ τῆς ἁγίας Εὐφημίας: Anastasius bibliothecarius sic expressit: *Omnibus Episcopis in Martyrio S. Euphemiæ convenientibus*: μαρτύριον τῆς ἁγίας Θέκλας: Novel. 159. *Martyrium S. Theclæ*: τεμένη καὶ ναοὶ μαρτύρων: *fana et templa Martyrum*, Andreas Cretensis in S. Nicolaum.

8 Sedi Martyrum) Ut in *l.* 2. *h. tit.* Martyres dicuntur ὅτι κελευόμενοι ἐξωμόσασθαι, πάντα ὑπομένουσιν ἵνα τὴν ἀλήθειαν εἴποσι. D. Chrys. in Acta Apostolorum hom. 48.

De Martyribus, vide Eunapium in Ædesio in fine. Ammian. Marcellinum libro 22. et 27.

9 Et confessorum) Tertullianus de Corona capite 1. *Omnes ita observant, a Cathecumenis ad Confessores, et Martyres, vel negatores.* D. Cyprianus epist. 8. Videtur tamen nonnihil interesse, ut Confessores sint Christi assertores. Prudentio, Martyres qui post confessionem suppliciis non cesserunt. Et confessores igitur non continuo Martyres. Martyres autem utique et Confessores.

10 Quæ et memoriæ D. August.) D. Augustinus de Civitate Dei libro 8. capite 26. *Sed hoc videtur dolere, quod memoriæ Martyrum nostrorum templis eorum delubrisque succederent.* Et capite 27. *Honoramus sane memorias eorum* (Martyrum) *tanquam sanctorum hominum Dei*, et libro 22. capite 10. *Nos Martyribus non templa sicut Diis, sed memorias fabricamus.* Adde ejusdem epistolam 137. et serm. 31. de divers. in exemplo libelli dati a Paulo S. Augustino.

11 De salariis sive annonis) l. privilegia 12. Glossæ ἀννῶνα, *salarium.*

12 Etiam annua) *l.* 46. § εἰ δέ τινα 9. et *l.* 57. *inf. de Episcop. et cler.*

13 Integra) δίχα τῆς οἱασοῦν ἐλαττώσεως: *sine omni diminutione*, *d. l.* 57.

14 Perpetua) οὐδεμιᾶς χρόνου παραγραφῆς ἀντιτειμένης: *nulla præscriptione temporis opponenda*, d. §. 9.

15 Decanis seu collegiatis) *l.* 4. *et l.* 9. Quæ notavi in Glossario ad Cedrenum magis pertinent ad tit. Cod. de decan. Qui et κοπιάται dicuntur: *Nov.* LIX. *capite* II. Glossæ: *Vispelliones*, κοπιάται. Vide Epiphanium in fine Panarii, et sancti Ignatii epistolam ad Antiochenos, et lecticarii, *d. Nov.* 59. *cap.* 1. quia mortuorum corpora in lectis Ecclesiæ efferebant. Theodoretus epistola 110. ἃ δὲ ἀνέγνων κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ λεκτικάριος ἀφίκετο γράμματα: *litteræ autem quas eo ipso die legi, quo lecticarius advenit*, etc. De Ecclesiæ lectis præter d. Novel. Cedrenus: διὰ τὸ, inquit, μὴ ἐξαρκεῖν τοὺς κραββάτους τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ τῶν εὐαγῶν οἴκων πρὸς τὸ ἐκφέρειν τοὺς τελευτῶντας: *quod non sufficerent lecti Ecclesiarum, et ædium sacrarum ad efferenda corpora mortuorum.* Denique fossarii dicti. D. Hieronymus in epistola 13. ad Rusticum: *Primus in clericis fossariorum Ordo est: qui sepelire mortuos admonentur.* Item: *Ipse* (Episcopus) *ordinat sacerdotes, ipse Levitas, ipse Subdiaconos, ipse Lectores, ipse Ostiarios, ipse fossarios.* Meminere eorum Acta proconsularia de Episcopis tradit. apud Baronium ad ann. 303. Glossæ Isidori: *Vispelliones, fossarii, qui mortuos sepeliunt.* De his vide Cujacium ad tit. *de colleg. lib.* 11. *Cod.* et ad *Novell.* 43.

16 Ad justa funebria) Justa sunt supremæ exequiæ, inferiæ. Julius Cæsar 6. de B. C. *Justis funeribus confestis.* Livius I. *Justa quoque funebria*, *etc.* Dixere et justa simpliciter. Sallustius in Jugurth. *Illi more regio justa magnifice fecerunt.* Tertullianus de anima cap. 56. *Creditum est, insepultos non ante ad inferos redigi, quam justa perceperint*: et mox: *Ut anima corporis justa sustineat.* Hinc justa facere, ferre, dare. Græci ἔθιμα dicunt, ut Latini solemnia mortis. Sosipater Charisius instit. gramm. libro 1. justa ἔθιμα.

17 De œconomis) *L. jubemus* 14. Concilium Toletanum capite 43. *Eos quos œconomos Græci appellant hoc est qui vice Episcoporum res Ecclesiasticas tractant*, *etc.* Vide Cujacium ad Novell. 111. in fine de magno œconomo, Codinum de offic. cap. 1.

18 Et dispensatoribus pauperum) *L. omnes* 33. §. 4. *inf. de Episc. et cler.* Isidorus Pelusiotes epistolarum lib. 1. 269. ad Maronem Presbyt. οἰκονόμος γὰρ ἔρηται παρὰ τὰ οἰκεῖα αὐτῶν νέμειν τοῖς πένησιν: οἰκεῖα δὲ αὐτῶν εἰκότως τὰ ἐκκλησιαστικά. *Oeconomus enim ex eo dictus est, quod pauperibus, quæ eorum sunt distribuat. Propria autem eorum sunt bona Ecclesiæ.* D. Chrysostomus homilia 19. in Matth. Καὶ γὰρ καὶ σὺ οἰκονόμος εἶ

σαυτοῦ χρημάτων οὐχ ἧττον ἢ ὁ τὰ τῆς ἐκκλησίας οἰκονομῶν; ὥσπερ οὖν ἐκεῖνος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν τὰ διδόμενα παρ' ἡμῶν εἰς πένητας ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε σκορπίσαι, ἐπειδὴ εἰς πενήτων ἐδόθη διατροφὴν, οὕτως οὐδὲ σὺ τὰ σα: *Etenim et tu dispensator es bonorum tuorum, perinde ac is qui res ecclesiasticas administrat. Sicut igitur ea quæ a nobis donantur ut erogentur pauperibus, simpliciter et quacunque ex causa, dissipare lo profundere is non potest, quoniam in alimenta pauperum donata sunt, ita nec tu ea quæ tua sunt.* S. Basilius apud Nicetam in Catena in Matth. cap. 5. vers. 42. παρὰ τοῖς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν πτωχῶν ἐμπιστευομένοις: et paulo post: τῷ τὰ τῶν πτωχῶν οἰκονομεῖν πεπιστευμένῳ: *Quibus pauperum cura credita erat: Cui pauperum cura demandata est.* Hinc οἰκονομεῖον; Auctor incertus in vita Basilii Imp. locus in quo reponebantur res pauperibus erogandæ.

19 Et de arcariis) Theodorus Balsamo Nomocanonis tit. 9. cap. 1. δεῖ τοὺς οἰκονόμους Κωνσταντινουπόλεως κατὰ μῆνα, ἢ τὸ μήκιστον ὑπὲρ δύο λογοποιεῖν πρὸς τοὺς ἀρκαρίους, ex *l.* 25. §. *ultim.* quibus adsimiles φροντισταὶ de quibus in Synodica constitutione Alexi Patriarchæ libro 11. Sententiar. Synodal. in jure Orient.

20 De Chartulariis) De quibus in *d. l.* 25. et *Nov.* 120. *cap.* 5.

21 A sordidis, etc.) *L.* 5.

22 Superindictitiis) Superindictum est augmentum indictionis: Vide Cujac. ad tit. *C. de superind. libro* 10.

23 Et a lucrativor. descript.) *L. sancimus* 22. *h. tit.* Vide Cujac. ad *leg. un. C. de impon. lucrat. descrip.*

24 Factæ μονομερῶς) ut hoc casu donationes valeant etiam sine acceptione, *l.* 15. *h. t.*

25 Intimatione) Intimare est apud magistratum publicare, et actis seu gestis allegare; sic enim legendum est in *l.* 31. *infr. de donat.* vide ad tit. de donation. Institut.

26 Si modo non excedant D. aur.) *l. illud* 19. *hoc titulo.*

27 Ut Ecclesiast. act. etc.) *L. ut inter* 23. *h. tit.* de hac præscriptione Innocentius III. in epistola ad Nicolaum Tusculanensem Episc. *Non enim videmus quo jure se valeant tueri, cum nec concessionem possint ostendere a sede Apostolica sibi factam, nec centenariam contra Romanam Ecclesiam præscriptionem probare.*

28 Etiam civitatibus dantur) *dd. ll.* 19. *et* 23.

29 In jus commune) *L. pen.* §. *ult. inf. de donation.*

30 Mutatum est in 40. *Nov.* 111. *cap.* 1. *et Novell.* 131. *cap.* 6. Hincmarus Remensis Opusculo 44. cap. 32. *Anni XXX. secundum leges publicas et juxta constitutionem Ecclesiasticam, ut demonstrat Gelasius PP. humanas adimunt quæstiones et Justiniana lege ac decreto B. Gregorii ex eadem lege promulgato, negotia inter venerabiles Ecclesias, ac monasteria, locaque religiosa anni 40. determinant.*

31 Propriæ capitationis) Theodorus Balsamo; τῆς ἰδίας κεφαλιτιώνος, *Novell.* 8. *l.* 1. *C. de annon. et trib.* Ecclesiæ igitur Thessalonicensi remittitur capitatio *l. id ab unoquoq.* 12. *d. t. de annon. et trib.* Capitatio est census capitis, ὁ φόρος του σώματος, φόρος κεφαλικός. Glossæ: *tributum capitale*, ἐπικεφάλιον. Tertullianus Apolog. c. 13. *Hominum capita stipendio censa*, et ad Nationes lib. 1. v. Senecam de Benefic. 7. 8. Hero περὶ σταθμῶν. ἐστὶ δὲ ὁ στατὴρ ὑμῖν δὲ δίδραχμα ἃ καλεῖται ἐπικεφάλαια, κατὰ δὲ ῥωμαϊκὴν διάλεκτον καπίτιον. κάπουτ γὰρ τὴν κεφαλὴν καλοῦσι. Sic legebatur in manuscripto codice Peiresciano: ἴσως legend. καπιτατίων. Anastasius bibliothecarius in historia Ecclesiastica: *In tributum capitis Imperatoris.* Theophanes: κεφαλιτιῶν αὐτου του βασιλέως. Interdum capitatio dicitur de prædio: v. Cujac. ad *l.* 6. *ff. de action. emp. et ad leg. ult. d. tit. de ann.*

32 Non etiam agrorum censu) Sanctus Ambrosius contra Auxentium: *Agri Ecclesiæ solvant tributum.*

Tributa possessionibus indicuntur *L. sine hærede* 32. §. *Lucius, ff. de admin. tut.* Demosthenes adversus Androtionem: εἴ τις ἔροιτο αὐτὸν, τὰς εἰσφορὰς πότερον τὰ κτήματα ἢ τὰ σώματα ὀφείλει; τὰ κτήματα φήσειεν ἂν εἴπερ ἀληθῆ λέγειν βούλοιτο: ἀπὸ γὰρ τούτων εἰσφέρομεν. *Si quis eum roget, tributa corpora ne debeant, an prædia? prædia respondebit, si verum fateri volet: de his enim tributa pendimus.*

33 Vasa sacra) κειμήλια Theoph. in §. 8. *de rer. divis.*

34 Sive anathemata) Glossæ: *donum* ἀνάθημα. vide quæ diximus ad tit. de rer. divis. Institut.

35 Alienentur aut pign.) *L.* 23. *h. t.* Cyrillus Alexandrinus in epistola ad Domnum: κειμήλια καὶ κτήσεις ἀκινήτους ἀνεκποιήτους ταῖς ἐκκλησίαις φυλάττεσθαι χρή. *Vasa sacra, et possessiones immobiles non alienatas servari Ecclesiis oportet.*

36 Jure παροικικῷ) *L.* 24. §. 1. *h. t.*

37 Quod vulgo dicitur libell.) Libellarius contractus est venditio quæ fit scriptura interveniente certo pretio, et hoc amplius certa pensione constituta in annos singulos, et hanc plerumque lege, ut stato condictoque tempore contractus renovetur, rursus numerato pretio certo, vel arbitrario. Cujacius *libro* 1. *de feudis tit.* 11.

38 Precariam) Precaria fit cum qui prædia sua Ecclesiæ cessit, deinde rogat, ut sibi, quoad vixerit, uti eis et frui liceat. Vide Cujacium Observat 4. 7.

39 Nisi certa lege modoque) *d. l.* 14. §. 5. *et dicta l.* 17. §. 1.

40 Quod et hodie dat. est) *Authent hoc jus porrectum, h. tit.*

41 Constit. Anastasii) *d. l.* 17. §. 2.

42 Archiepisc. Constantinop.) Quem totius Orientis Patriarcham vocat Avitus Viennensis epistola 111. Idemque Romanum Antistitem, et Constantinopolitanum, velut geminos Apostolorum Principes appellat.

43 Uni tantum cedat Rom.) Idem Avitus in epistola 27. Symmachum Papam urbis universalis Ecclesiæ præsulem vocat. Theodoretus Cyrensis epist. 116. de sede Romana: ἔχει γὰρ ὁ πανάγιος θρόνος ἐκεῖνος τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐκκλησιῶν τὴν ἡγεμονίαν διὰ πολλὰ, etc. *Habet enim sanctissima illa sedes Ecclesiarum quæ in toto orbe sunt principatum et apicem primatus a Solis ortu usque ad occasum*, ut est in epistola Pelagii 1. ad Sapaudum, Adde *Novellam* 131. *cap.* 11. Ratramnus Corbejensis Monachus contra Græcorum opposita lib. 3. cap. 2. *Nec enim convincere potestis majorem Constantinopolitanæ civitatis auctoritatem, quam civitatis Romanæ, quæ caput est omnium Christi Ecclesiarum, quod majorum tam vestrorum, quam nostrorum testimonio comprobatur* Fulgentius Ruspensis in libro de Incarnat. et gratia Jesu Christi cap. 11. Ecclesiam Romanam *Mundi cacumen* vocat: et quod dicitur in *l.* 24. *h. tit.* Constantinopolitanam Ecclesiam omnium aliarum esse caput, sic accipiendum est, ut Patriarcha Constantinopolitanus totius Orientis sit caput, ut ex Avito jam dictum est, *salvo tamen per omnia privilegio sanctæ et Apostolicæ primæ in toto orbe terrarum Romanæ sedis* ut loquitur Hincmarus Remensis de divort. Loth. et Tetb. respons. ultima. Sic in *cap.* 2. *ext. de summ. Trinitat.* Romana Ecclesia dicitur mater et magistra omnium Ecclesiarum.

44 Inferiores enim sunt Metrop.) Episcoporum gradus hic est: Episcopi, Metropolitæ, Patriarchæ, sive Archiepiscopi, *Nov.* 6. *cap.* 3.

TIT. III. *De Episcopis et Clericis, et orphanotrophiis et brephotrophiis et ptochiis, et xenodochiis, et a ceteriis, et monachis, et privilegiis eorum, et castrensi peculio, et de redimendis captivis, et de nuptiis clericorum vetitis seu permissis.*

Sane magis probarim de Episcopis et clericis, et orphanotrophis [1], et brephotrophis, et ptochotrophis, et xenodochis, et ascetriis. Nam de orphanotrophiis et aliis omnibus venerabilibus locis simul ac de ecclesiis et martyriis dictum est tit. Superiore *l.* 15. 17. 19. 21. 22. 23 et de personis hic titulus est, ille de locis religioni et pietati dedicatis, quæ tamen duæ tractationes ita sunt adfines et conjunctæ, ut vix possit de personis tractare qui non tractet etiam de locis, et contra. De personis igitur potissimum hic titulus est, Episcopis scilicet et clericis, et orphanotrophis, etc. Episcopi sunt antistites [2] qui clero [3] et populo præsunt [4], veluti pastores [5], patres [6], et vicarii Christi [7], vel ut in *l.* 6. *tit. sequ.* qui populum Christianæ religionis doctrinæ insinuatione moderantur, Optato Milevitano [8], apices et principes omnium; vetustioribus, Primicerii presbyterorum [9], sive nomen habeant Episcopi, sive Archiepiscopi, sive Metropolitani. Clerici sunt [10], ut invenio in hoc tit. ministri divini muneris [11], Catholicæ Ecclesiæ, Christianæ legis, orthodoxæ fidei, qui divino cultui ministeria religionis impendunt, *l.* 2. *C. Th. eodem tit.* Presbyteri scilicet, qui superiorem inter Clericos [12] locum obtinent, *l.* 8. Nam et apostolorum vice [13] sunt, ut legimus ἐν διαταγαῖς [14] eorundem [15], eisque non minus, quam Episcopis incumbit cura nuntiandi verbi Dei [16], σύμβουλοι τοῦ ἐπισκόπου [17], καὶ τῆς ἐκκλησίας στέφανος, et D. Paulo [18], κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ, Episcopis proximi [19], *l.* 3. *C. Th. de hæret.* Et qui hos sequuntur Diaconi utriusque sexus [20], et hypodiaconi, ministri sacræ mensæ [21] et totius ornatus ecclesiastici, ut est in *l. ultim. tit. sequ.* lectores, cantores, exorcistæ [22], ostiarii. Sacerdotum nomen solet proprie tribui episcopis [23], sed communicatur etiam clericis, ut Græce ἱερέων *l.* 16. 19. 44. *hoc tit. l.* 8. *infr. de hæret.* Imo Christianis omnibus [24]. Eucherius: *Sacerdos*, inquit, *ab eo nomen accepit, quod sacrum præbere ducatum minoribus debeat, quo nomine utique censentur omnes, qui altitudine rectæ conversationis ac doctrinæ salutaris eminent, nec sibimetipsis tantummodo, sed pluribus prosunt.* Omnes sumus membra summi sacerdotis Domini Jesu Christi. Tertullianus [25]: *Christus sacerdotes nos Deo et Patri fecit*, quod idem et de clericorum nomine scribunt [26]. Orphanotrophi [27] ita definiuntur *l.* 31. qui parentibus atque substantiis destitutos minores sustentant et educant velut affectione paterna, aut quasi tutores pupillorum et curatores adolescentium, ac similiter brephotrophi [28] dicuntur alumni infantium, et ptochotrophi [29] pauperum et mendicorum. Xenodochi [30] autem qui advenas, ægrotos, inopes [31], debiles [32], invalidos, necessarium victum sibi parare nequeuntes hospitio excipiunt, *l.* 45. 48. Ascetæ, vel ascetriæ [33] sunt devotæ virgines [34], aut qui ita vitam instituerunt, ut toti sacris sint dediti me-

ditationibus: quod institutum philosophiam vocat Majorianus in *Nov. de sanctim. et vid.* Gregorius Nazianzenus sæpe, et in Hermiæ historia [55] duobus aut tribus locis vulgo corrupte, μοναχικὴ πολιτεία [56] pro μοναχικὴ φιλοσοφία, qui separantur a monachis, ut asceterium a monasterio *l.* 53. monachis, inquam, i. qui quæve latebras captant et vastas solitudines, *l. quidam infr. de decur.* quorum præfecti archimandritæ dicuntur [57], quasi latebrarum præsules. Ac præter eas personas, quæ in hac rubrica enumerantur, fit sub ea mentio etiam νοσοκόμων [58] et γεροντοκόμων [59]; quibus curæ sunt valetudinarii et senes, et parabolanorum [40] medicorum, qui fuere in Alexandria, et ejus qui dicitur ὁ ἐπὶ τῆς πτωχίας [41], quasi generalis mendicorum curator, diversus a ptochotropho, et œconomorum [42], de quibus etiam multa tit. superiore, et defensorum Ecclesiæ [43], et ἀρχόντων [44] sive ἐξάρχων, qui sunt chorepiscopi [45], ut Zonaras ait, χωρεπίσκοποι οἱ νῦν λεγωμένοι ἔξαρχοι, ruris aut suburbii [46] episcopi sub dispositione episcopi aut metropolitani: iidem qui et archidiaconi, vel archipresbyteri fere, ut Leo ait [47], et ut est in synodo Neocæsariana [48], ὡς συλλειτουργοὶ εἰς τύπον τῶν [49] ο'. Sigebertus [50], *archidiaconi, qui dicuntur chorepiscopi*, qualem in antiquis monumentis appellatum fuisse Lugdunensi supercilio et monti sacro, ut loquuntur, divorum Irenæi et Justi præfectum legi, qui hodie Abbas appellatur. Fit et mentio eorum, qui περιοδευταὶ [51] dicuntur [52] ἐκ τοῦ περιέρχεσθαι καὶ καταρτίζειν τοὺς πιστοὺς, ut Zonaras ait [53], visitatores, *c. non debere* 80. *Dist.* qui, et in locum episcoporum ad tempus remotorum [54] substitui solent. Joannes in epist. ad episcopos Galliæ de Contumelioso episcopo: Ne ejus ecclesia destituta videatur, in ejus locum visitatorem dari decernimus, qui a se noverit omnia exhibenda, ut nihil de ordinibus clericorum, nihil de ecclesiastica facultate præsumat, sed ea, quæ ad sacrosancta mysteria pertinent, exequatur. Et ad clerum Ecclesiæ in qua fuit Contumeliosus episcopus, in ejus Ecclesia visitatorem dari nostra decrevit auctoritas, ut Ecclesia privata præsule summi nequeat Pontificis solatiis indigere, cui vos in omnibus parere decernimus ad ea tantummodo, quæ sacris sunt gerenda mysteriis. Fit quoque mentio aliorum, qui paramonarii dicuntur [55] e genere eorum, qui res ecclesiasticas administrant, id est villici sive actores possessionum, quamvis alias sic videantur appellati satellites, adseculæ, buccellarii [56] certe Nicetæ [57] παραμονὴ est πελεκυφόρος βάρβαρος. Additur in hoc tit. Et privilegiis eorum, episcoporum scilicet et clericorum, et ceterarum personarum, veluti, ut invitis episcopis [58] testimonium non denuncietur, ut presbyteri citra injuriam quæstionis [59] testimonium dicant, ut clerici, et monachi [60], et xenodochi, et ptochotrophi similesque personæ excusentur a sordidis [61] et extraordinariis muneribus, a parangariis [62], a metatis [63], a lustralis auri collatione [64] sive functione auraria, a tutelis [65] et personalibus muneribus [66], ut injuriarum sit publicum crimen [67], si facta sit injuria Episcopo vel Clerico, ut sit popularis actio [68] ex testamento, si quid relictum sit venerabilibus locis, condictio ex lege quæ inficiatione crescat in duplum, et ex cujus causa si indebitum solutum sit, non competat condictio indebiti, ut §. *ultim. instit. de obl. quæ qua. ex con. et l.* 46. *hoc titul.* ut irrita fiat substitutio [69] precaria facta sub conditione si sine liberis hæres institutus decesserit, hærede transeunte in clerum, aut monasterium, ac similiter remittatur eidem conditio liberorum suscipiendorum. Et de castrensi peculio clericorum [70], quod etiam inter privilegia connumerari potest, de quo est *l.* 34. *et* 50. Et de redimendis captivis [71], deque relictis redemptioni captivorum *l.* 28. 45. 49. Item de nuptiis clericorum vetitis seu permissis, permissis scilicet cantoribus et lectoribus [72], vetitis ceteris [73], et permissis primis; vetitis secundis, ac rursus permissis ceteris si coitæ sint ante clericatum: vetitis post clericatum, et liberis post clericatum susceptis numero spuriorum, nefariorum, et incestorum adscriptis non naturalium, *l.* 19. *et* 44.

III. Enarratio.

1 Orphanotrophis) Nec aliter legitur in antiquis Ægidii Meuagii et Juliani Brodæi.

2 Sunt antistites) Ut in *l. 7. h. tit.* sacræ legis antistites, Theodoro Balsamoni ibidem ἐπίσκοποι. Justin. in §. 5. Instit. de Attil. tut. *religiosissimo antistite*: Theoph. ibi. εὐλαβεστάτῳ ἐπισκόπῳ: utitur Tertullian. in ea significatione in libro de fuga, et alibi. Hinc antistitium pro Episcopatu. Wibertus Archidiaconus in vita Leonis PP. *Qui postea ad antistitium Mediomatricæ urbis voto cleri et plebis magis quam suo assumptus.*

3 Qui clero) Suidas, et auctor Etymologici; κλῆρος, σύστημα τῶν διακόνων καὶ πρεσβυτέρων: clerus, *Collegium Diaconorum, et Presbyterorum*, Oecumenius in I. epistolam catholicam D. Petri cap. 7. κλῆρον δὲ τὸ ἱερὸν σύστημα καλεῖ, ὥσπερ καὶ νῦν ἡμεῖς. *Clerum sacrorum collegium vocat, sicut et nos hoc tempore.* S. Basilius in epistola 4. γράμματα πρὸς ἡμᾶς ἀφίκετο τοῦ κλήρου: *Cleri litteræ ad nos venerunt.*

4 Et populo præsunt) Clerum a populo dis iu-

guit idem Basilius in epistola 192. ad Nicopolitanos presbyteros in fine: πάντα τὸν κλῆρον, τόντε κατὰ τὴν πόλιν, καὶ τὸν ἐπὶ τῆς παροικίας, κατὰ παντὸς τοῦ λαοῦ φοβουμένου τὸν κύριον, ἀσπαζόμεθα δ' ὑμῶν: *Clerum universum, cum qui in civitate, tum qui in parœcia est cum omni populo timente Dominum, per vos salutamus.*

5 Veluti Pastores) Glossæ: *Pastor*, ἐπίσκοπος.

6 Patres) Divus Augustinus in Psalm. XLIV. *Hodie enim Episcopi, qui sunt per totum mundum, unde nati sunt? Ipsa Ecclesia patres illos appellat, ipsa illos genuit, et ipsa illos constituit in sedibus patrum.* Petrus Antiochenus in epist. qua rescribit Dominico Gradensi: ἤκουσεν πῶς ἐπισκόπους καὶ ἀρχιερεῖς, πατέρας ὁ πιστὸς ὅδε λόγος καλεῖν, Andreas Cretensis in Apostolum Titum: ταῦτά σοι παρ' ὑμῶν, ὦ πάτερ ὦ δέσποτα τῶν σῶν ικετῶν. καὶ διαδόχων μὲν, ἀναξίων δέ, ταῦτα ὁ μικρὸς ἐν ποιμέσιν ἐγὼ, etc. *Hæc a nobis o pater, o Domine, tuis clientulis, et supplicibus atque successoribus tuis, quanquam indignis. Hæc exiguus ego inter pastores.* Vide sancti Gregorii Nazianzeni homiliam, cum Episcopus Sasimoensis ordinatus est, Divum Chrysostomum in oratione cum Presbyter est designatus.

7 Vicarii Christi) Sanctus Cyprianus in epistola LV. ad Cornelium: *Nec unus in Ecclesia ad tempus sacerdos, et ad tempus judex vice Christi cogitatur.* Eusebius PP. in epistola ad Episcopos, et diaconos Thusciæ et Campaniæ: *Caput enim Ecclesiæ Christus est. Christi autem vicarii sacerdotes sunt.* Vicarii Dei. Theophylactus in epistolam ad Titum capite L. τὸν τόπον ἐπέχει τοῦ Θεοῦ. *vicem et locum Dei substinet.* S. Ignatius in epistola ad Magnes. προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον Θεοῦ. *Episcopo præsidente Dei loco*, ut prophetæ dicti vicarii Dei. Tertull. advers. Marcion. IV. 35.

Vicarii Christi) Innocentius III. hoc tribuit summo Pontifici in *cap.* 2. *ext. de translat. episc. Auctoritate Romani Pontificis, quem constat esse Vicarium Jesu Christi.* Alii dicunt, sacerdotem B. Petri Apostoli vicarium esse. Ennod. in Apologetico.

8 Optato Milevitano) Libro 1. de schism. Donatistarum: Anastasius bibliothecarius in epistola ad Martinum Narniensis Ecclesiæ præsulem: *Quia cum Episcopatus apice, etc.* Ennodius in orat. in Natal. Laurentii Episc. Med olanens. *Ad Pontificalem apicem gravitas, pudor, pudicitia, venustas adduxit.*

9 Primicerii presbyterorum) Nescio an huc referri possit quod scribit Auctor Quæstionum in utrumque testamentum, quæ D. Augustino tribuuntur, quæstione CI. *Quid enim*, inquit, *est Episcopus, nisi primus presbyter, hoc est, summus sacerdos? Denique non aliter quam compresbyteros hic vocat, et consacerdotes suos. Nunquid et ministros condiaconos suos dicet Episcopus? Non utique, quia multo inferiores sunt. Et turpe est judicem dicere primicerium.* Qua forma idem D. Stephanum *primicerium martyrum vocat* in sermone XXI. et post eum Ivo Carnot. in serm. 9. de reb. eccles. et Baldricus D. Petrum *primicerium Apostolorum. Cujac. XI. C. t. 7.*

10 Clerici sunt) *Omnes qui in Ecclesiastici ministerii gradibus ordinati sunt, Clerici generaliter nominantur.* Crodegangus Metensis Episcopus in regula Canonicorum cap. LXIII. in hoc autem titulo sep.

11 Ministri divini muneris, etc.) *L. si quis* 10. *l. quisquis* 27. *et l. omnes* 33. *hoc tit.*

12 Qui superiorem inter clericos) Separantur ab Episcopis, ut apud sanctum Basilium in epistola LXXV. ad Neocæsarienses: ἀλλ' εἰσὶν ἐπίσκοποι: κληθῶσιν εἰς ἀκρόασιν. ἐστι κλῆρος κατὰ πᾶσαν τοῦ Θεοῦ παροικίαν, συναχθήτωσαν οἱ δοκιμώτατοι etc. *At qui sunt Episcopi vocentur illi, ut audiant quæ objiciuntur: est clerus in unaquaque Dei parœcia: congregentur probatiores.*

13 Apostolorum vice) Ignatius in epistola ad Magnesianos: τῶν πρεσβυτέρων εἰς τόπον συνεδρίου τῶν ἀποστόλων: *Presbyterorum loco consessus Apostolici.* S. Hieronymus de sept. ordinib. eccl. *In presbyteris Apostolos, qui et ipsi sunt, recognoscas.* Alii dicunt Episcopos esse vice Apostolorum, Presbyteros vice LXX. discipulorum. Carolus II. Imp. in epistola ad Joannem VIII. Papam, apud Hincmarum Remensem opusculo XLVII. *Episcoporum, qui locum in Ecclesia tenent Apostolorum, et Presbyterorum, qui subrogantur loco* LXX. *discipulorum*, etc. Ivo Carnot. de reb. eccl. serm. 2. *Presbyteri quippe successores, et vicarii sunt* LXX. *discipulorum. Episcopi vero successores sunt Apostolorum.*

14 Ἐν διαταγαῖς) Libro II. capite XXVI et XXVIII.

15 Eorundem) An sit liber γνήσιος quæri nemo nescit: satis tamen antiquus est, et nonnulla eis intermixta.

16 Cura nuntiandi verbi Dei) Verbum Dei soli olim Episcopi in Ecclesia prædicabant. Procedente tempore, presbyteris id permissum. Vide notas Jacobi Sirmondi ad sermonem D. Augustini de versu Ps. L. *Cor. mundum crea in me Deus*, Supplementi Operum, D. August. Tomo 1.

17 Σύμβουλοι του ἐπισκόπου etc.) d. cap. XXVIII. Sanctus Ignatius in epistola ad Trallianos: σύμβουλοι καὶ συνεδρευταὶ ἐπισκόπου: Consiliarii, et adsessores Episcopi: σύμπονοι δοθέντες τῷ ἐπισκόπῳ. Zonaras in canonem LVIII. Apostolorum, adjutores Episcoporum, Ivo Carnot. loco citato.

18 Et D. Paulo) 1. ad Timoth. V. 17.

19 Episcopis proximi) D. Hieronymus iv. in Hieremiam cap. 22. *Intelligant Episcopi, sociique eorum presbyteri atque diaconi, et omnis ordo ecclesiasticus, etc.* Episcopi sunt sacerdotes summi. D. Hieronymus adversus Luciferianos cap. iv. *Ecclesiæ salus in summi sacerdotis dignitate pendet.* D. Augustinus in d. quæstione ci. Tertullianus de baptismo capite xvii. *Summus sacerdos, qui est Episcopus.* Primi sacerdotes. S. Ambrosius, sive Hilarius in epistolam ad Ephesios capite vi. et in 1. ad Timoth. cap. 3. *Episcopus est, qui inter presbyteros primus est.* Episcopi, inquam, sunt primi ordinis sacerdotes, presbyteri secundi. D. Hieronymus in Hieremiam libro 3. capite 13. *Sacerdotes quoque ipsi secundus in ecclesiastico honore gradus*: ὁμοίως γὰρ καὶ αὐτοὶ ἱερεῖς τέ εἰσι, καὶ διδασκαλίαν εἰσί πεπιςευμένοι: *nam et ipsi similiter sunt sacerdotes, et docendi munus sibi concreditum habent*, Oecumeni. in 1. ad Tim. cap. 3. v. 8. Facundus Hermianensis lib. xii. capite 3. *Quia sacrificare præsumpsit, quod licitum est singulo cuique, etiam secundi ordinis sacerdoti.* Leo 1. in serm. x. de laude Charitatis: *Non enim summos tantum antistites, aut secundi ordinis sacerdotes, etc.* Hincmarus Remensis Opusc. xv. capite iv. *Hos* lxxii. *figuram presbyterorum, id est secundi ordinis sacerdotum gessisse se cundum est*: et Opusculo xlviii. cap. xx. *De presbyteris, videlicet secundi ordinis viris non dimittenda sunt.* Secundi sacerdotes, in constitutione Theodos. et Valentiniani, Appendicis Codicis Theodos. num. xx.

20 Diaconi utriusque sexus) De officio Diaconi Joannes Cinnamus historiar. lib. 4. ἦν τις λευΐτων, οὓς διακόνους καλοῦμεν, ὄνομα τούτῳ Βασίλειος οὗτος ἀναπτύσσειν τοῖς πολλοῖς τὰς θείας ἐν ταῖς ὁπουδήποτε τελεταῖς πεπιςευμένος φωνάς. *Erat quidam levitarum quos nos diaconos vocamus, nomine Basilius. Hic ad explicandum in omnibus ubicumque cœtibus verbum divinum constitutus, etc.* In diaconissa ætas lx. annorum exigitur, *l.* 9. *hoc tit.* in qua legendum, *sexaginta annis.* Theophanes: Θεοδόσιος ὁ βασιλεὺς νόμον ἔγραψε, γυναῖκα εἰς διακονίσσαν μὴ προβαίνειν, εἰ μὴ ὑπερβῇ τὰ ξ'. ἔτη κατὰ τὸν ἀπόςολον: id est, interprete Anastasio Bibliothecario in historia Ecclesiastica: *Theodosius legem scripsit, mulierem in diaconissam non promovendam, nisi sexaginta transcenderit annos secundum Apostolum*, in prima ad Timoth. Ex *Novell.* CXXIII. *cap.* 13. exigitur ætas annorum 40. ut Concilii Chalcedon. can. 15.

21 Ministri sacræ mensæ) Diaconum ministrare Episcopo, et presbyteris, hoc est diaconatum exercere: aut si Græca malis: διάκονον ἐξυπηρετεῖσθαι τῷ Ἐπισκόπῳ, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, τοῦτ' ἔστι διακονεῖν. Diaconi ministri sacerdotum, S. Ambrosius in 1. ad Timot. c. 3. Auctor constitutionum Apostol. lib. 3. cap. ultimo. S. Augustinus in sermone 37. de diversis: *Diaconi gerebat officium, ibi sacrum Christi sanguinem ministravit*, S. Cyprianus de lapsis, *ubi vero solemnibus adimpletis calicem Diaconus offerre præsentibus cœpit.*

22 Exorcistæ) De exorcistis Julius Firmicus Mathes. lib. 3. cap. 5. *Erunt omnibus dæmonibus terribiles, quorum adventum pravi dæmonum spiritus fugiant, et qui sic laborantes homines non vi verborum, sed sola sui ostentione liberent: et quamvis sit violentus dæmon, qui corpus hominum, animumque quatiat, sive ille aereus sit, sive terrenus, aut infernus, istius hominis jussione fugiet, quia præceptis ejus cum quadam veneratione tenebitur. Hi sunt qui a vulgo exorcistæ dicuntur*, et cap. 9. *Faciet exorcistas, et qui laborantes dæmonum incursione homines aptis remediis liberent: unde ex his artibus maxima illis substantia conferatur.* Hi sunt, qui, ut ait Ulpianus, vulgari verbo impostorum, exorcizare dicuntur. *l.* 1. *de extraordin. cognit.* Quid si Christianos Ulpianus intelligat, qui exorcismis dæmones fugant, depellant, traducunt? Infensissimum enim Christianis Ulpianum fuisse constat ex Lactantio lib. 5. Instit. cap. XI. Exorcistæ igitur in *l.* 6. *h. tit.* sunt qui adjuratione dæmonas effugant, de quibus Paulinus Nolanus in Natali 4. Felicis.

. . . . primis lector servivit in annis.
Inde gradum cœpit, cui munus voce fideli
Adjurare malos, et sacris pellere verbis.

Origenes homilia 24. in Jos. *Si inimica virtus dæmonis obsideat alicujus corpus, adhibeantur autem multæ exorcistarum invocationes, etc.* Adde Cyrillum Hierosolymitanum in præfatione Catecheses. De his omnibus vide Cujac. ad Nov. 3.

23 Sacerdotum nomen sol. pr. tr. Episcop.) In *l.* 3. *h. t. omnes sacerdotes*: in collectione Theodori Balsamonis, ἐπίσκοποι. Venantius Fortunatus libro 9. epigramm. 9. *Jura sacerdotum* (hoc est Episcoporum) *sacro moderamine servans.* Sanctus Cyprianus in epistola 33. *Preces nostras vestris precibus adjuvate, ut Domini misericordia favens nobis, cito plebi suæ, et sacerdotem reddat incolumem, et martyrem cum sacerdote lectorem.* D. Hieronymus 1. adversus Rufinum: *Neque ambimus sacerdotium, qui latemus in cellulis.* Ennodius de vita Epiphanii Ticinensis Episcopi: *Interea propositum sibi callem vitæ cursu præpeti sacerdos venerabilis incedebat*: et apud Cyprianum epistola 65. ad Rogat. Sacerdotalis locus, et sacerdotalis potestas, pro Episcopali.

24 Imo Christianis omnibus) D. Augustinus quæstionum Evangelicarum libro 2. Q. 40. *Sacerdotium Judæorum nemo fere fidelium dubitat figuram fuisse futuri sacerdotii regalis, quod est in Ecclesia, quo consecrantur omnes pertinentes ad corpus Christi, summi et vere principis sacerdotum: nam nunc et omnes unguntur, quod tunc Regibus tantum, et sacerdotibus fiebat*. S. Ambrosius in Lucam cap. 6. *omnes filii Ecclesiæ sacerdotes sunt: ungimur enim in sacerdotium sanctum, offerentes nosmetipsos Deo hostias spiritales*. Agobardus de privilegio et jure sacerdotis. *Præmittendum sane videtur brevissime, quod omnes fideles vere membra summi sacerdotis, Dei videlicet, ac Domini nostri Jesu Christi mediatoris Dei, et hominum facti sunt ab eo, Patris regnum et sacerdotes, et sunt sub capite summo unus sacerdos*. Petrus Damian. epistolarum lib. 8. 1. *Constat ergo quemlibet Christianum esse per gratiam Christi sacerdotem*: vide quæ diximus ad *tit. Decretal. de vita et hon. cler.*

25 Tertullianus) Vide de exhortationibus castitatis c. 7.

26 Quod idem et de cler. nom.) Ut 1. Cath. D. Petri c. 7. ult. ver. 3. vide Cujac. ad *Novel*. 3.

27 Orphanotrophi) τῶν ὀρφανῶν οἱ τροφεῖς Andreas Cæsariensis in magno Canone: διάκονος καὶ ὀρφανοτρόφος καθίσταται. *Diaconus et pupillorum curator constituitur*. Codinus de Offic. Constant. cap. 5. 76. in edit. Reg. ὀρφανοτρόφος τὴν μὲν φροντίζων καὶ ἐπιμελλούμενος πάλαι τῶν ὀρφανῶν: *orphanotrophus olim curam habebat pupillorum*. Auctor anonymus in Romano Imp. μοναχὸν αὐτὸν ἀποκείρας ἅμα Θεοφάνη Τειχιώτη καὶ Παύλῳ ὀρφανοτρόφῳ ἀνθρώποις αὐτοῦ. Hinc ὀρφανοτροφεῖον, Balsamon ad can. 7. Synodi Chalcedon.

28 Brephotrophi alumni infantium) Caper de verbis dubiis: *Alumnus dicitur ab alendo, et qui nutrit, et qui nutritur*.

29 Ptochotrophi) Chronic. Alexandrinum, πτωχοτρόφος φρουὸς λιμένος. *Ptochotrophus custos portus*. Anastasius in historia Ecclesiastica. *Daphemius Presbyter et ptochotrophus Neapoleos*: πτωχοτρόφος Νεαπόλεως, Theophanes. Hinc πτωχοτροφεῖον, et πτωχεῖον. Theophanes: πολλὰ ἐχαρίσατο ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ πτωχίοις. Amphilochius in vita S. Basil i: τοὺς εὐαγεῖς οἴκους, καὶ τὰ πτωχεῖα, *ædes sacras, et hospitia pauperum*. Idem πενητοτρόφοι et πενητοτροφεῖα, apud Constantinum Manassem.

30 Xenodochi) Nicephorus in Chronico. Μηνᾶς πρεσβύτερος καὶ ξενοδόχος τῶν Σαμψοῦ. *Menas presbyter et Sampsonis præfectus hospitio*. D. Augustinus in Joannem tract. 97. *Xenodochia et monasteria postea sunt appellata novis nominibus, res tamen ipsæ et ante nomina sua erant, et religionis veritate firmantur*. Hinc ξενοδοχεῖα, id est, οἱ πρὸς κοινὴν ὑποδοχὴν τῶν ξένων κατεσκευασμένοι οἶκοι. Joannes Cantacuzenus historiæ libro 4. cap. 30. in fine. Theophanes in Chronographia: τοῖς μὲν εὐαγῶν οἴκων παροίκους, τούτε ὀρφανοτροφείου, καὶ τῶν ξενώνων, καὶ γηροκομείων τε καὶ ἐκκλησιῶν, καὶ μοναστηρίων βασιλικῶν τὰ καπνικὰ ἀπαιτεῖσθαι ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς αὐτοῦ τυραννίδος: *Adeo devotarum ædium, orphanorum dico, peregrinorum enim receptaculis, ecclesiis et monasteriis Imperatorum liberalitate positis fumaria tributa, a primo tyrannidis, suæ colligi, etc.* De his Sanctus Basilius in epistola 371. ad Heliam: τίνα δὲ ἀδικοῦμεν, καταγώγια τοῖς ξένοις οἰκοδομοῦντες τοῖς κατὰ πάροδον ἐπιφοιτῶσι; *Quid peccamus diversoria peregrinis extruentes, qui huc forte advenerit?* Ea Julianus extrui jubet, ut ibi inopes sine discrimine excipiantur, in epistola 49. ad Arsacium. De quo Theophanes in Chronographia: τὰς δὲ Χριστιανῶν εὐποιΐας ὁ ἄγριος καὶ παραβάτης μιμούμενος ξένοις τε καὶ πτωχοῖς τὰ πρὸς τὴν χρείαν χορηγεῖσθαι ἐκέλευσεν, ἀπατῶν τοὺς ἁπλουστέρους. *Christianam et beneficentiam imitatus ille nefarius et prævaricator, peregrinis et egenis res necessarias edixit suppeditari*. Xenodochia sunt domus Dei in *cap. dilectis* 55. *ext. de appellat. l'Hostel-Dieu.*

31 Qui advenas, ægrotos, inop. etc.) Sanctus Epiphanius hæresi 75. τοιαυτα γάρ τινα κατασκευάζουσι κατὰ φιλοξενίαν, καὶ τοὺς λελωβουμένους, καὶ ἀδυνάτουν ἐκεῖσε ποιουντες καταμένειν, ἐπιχορηγουσι κατὰ δύναμιν οἱ τῶν ἐκκλησιῶν προςάται.

32 Debiles) Debiles ex morbo, quo levati sunt, ut in *l. debimusque* 19. §. 1. *ff. de rebus auct. jud. possid.*

33 Ascetæ vel ascetriæ) Glossarium MS. ἀσκητὴς ὁ ἐν τῷ κατὰ διανόιαν κόσμῳ εὐσεβῶς καὶ δικαίως ἀναςρεφόμενος. Cyrillus Hierosolymitanus Catech. 10. Ἄννα προφῆτις, ἐγκρατὴς, εὐλαβεςάτη καὶ ἀσκήτρια μαρτυρει περὶ αὐτοῦ. *Anna prophetissa continens, religiosissima, et sanctimonialis testatur de ipso*. Theodoretus serm. 10. Græcar. affect. ὀρέων τὰς κορυφὰς τοῦ ἡμετέρου μύσους ἀπηλλαγμένας, καὶ ταῖς ἀσκητῶν καταγωγαῖς κοσμουμένας; *Num videtis excelsos montium vertices dæmonum vestrorum abominatione depulsa, monachorum cœnobiis exornatos?* Hinc ἀσκητήριον, *asceterium*. Vide Gloss. ad Cedrenum.

34 Devotæ virgines) Vide Josephum Scaligerum Ausonianarum lection. libro 1. capite 8. Virgines

cultui divino sacratæ, ut Amm. Marcellin. libro 18. in fine.

35 Herminæ hist.) Histor. Eccl. v. 12.

36 Μοναχικὴ πολιτ.) Nihil mutandum puto. D. Gregorius Nyssenus de peregrinatione Hierosolymitana: Ἐγὼ τοὺς ἅπαξ ἀνατεθεικότας ἑαυτοὺς τῇ ὑψηλῇ πολιτείᾳ, καλῶς ἔχειν φημὶ πρὸς τοῦ εὐαγγελίου διὰ παντὸς ἀποβλέπειν φωνάς. *Equidem eos qui semel sanctiori vivendi rationi se dediderunt, recte agere existimo, si perpetuo ad Evangelii voces respiciant.* Vide ejusdem epistolam ad Eustath. Ambros. et Basil. Isidorus Pelusiotes libro 1. epistolar. 101. καλῶς πρὸς ὑψηλὴν πολιτείαν ὑξέςης Cedrenus: παιδευθείς τῆς μοναχικῆς πολιτείας: Joannes Scylitzes: τὴν μοναχικὴν πολιτείαν ἀσπάσασθαι. Joannes Cantacuzenus hist. lib. 1. cap. 14. τῆς μοναχικῆς πολιτείας εἰς ἄκρον ἐληλακώς: *Qui ad culmen virtutis ascenderat, et omnes vitæ monasticæ numeros indeptus erat*: πολιτεία quidem generaliter accipitur pro sanctiore vivendi ratione, quæ πολιτεία ὀρθή, Clementi Alexandrino Strom. III. Monachi tamen maxime videri possunt πολιτεύεσθαι θεῷ. Quanquam monachi dicuntur etiam philosophicam vitam agere. Nov. 5. cap. 3. Dionysius apud Suidam in μοναχός. ἐκεῖσε δὴ φροντιςήριον τὴν ἀνδρῶν φιλοσόφων τὸν βίον. μοναχοὶ δὲ οὗτοι κατονομάζονται. Sanctus Basilius in constitutionibus monast. cap. 5. εἰ δέ τι δέοι διὰ τὴν ἀναγκαίαν χρείαν, καὶ ὑπαίθρον ἔργον ἐπιτελεῖν, οὐδὲ τοῦτο τὴν φιλοσοφίαν κωλύσει: Luitprandus historiæ 5. cap. 9. *Ad vicinam insulam, in qua cœnobitarum multitudo philosophabatur, tonso ei, ut moris est, capite ad philosophandum transmittunt* et capite 10. *Ad vicinam insulam, in quam patrem suum ablegarant, philosophatum mittunt*. Guillelmus monachus in vita Sugerii Abbatis S. Dionysii lib. 2. cap. ult. *Abbas Cluniacensis cum ad cellulam respexisset brevissimam, quam sibi ad manendum vir summe philosophus extruxerat etc.* Adde D. Chrysost. de differ. Regis, et mon. D. Gregor. Nazianz. in orat. 9. et 21. Vide quæ dixi ad tit. de justit. et jur. Instit. lib. 1.

37 Archimandritæ dicuntur) Avitus Viennensis in epistola 11. *Eutyches ergo perniciei, cujus mentio est, funestus incentor, Costantinopolitanæ Ecclesiæ minister, sed copiosæ monachorum multitudinis præpositus fuit: cujus officii personas Episcopi Orientales Archimandritas appellant.*

38 Νοσοκόμων) In *l.* 42. Adde Sancti Basilii dict. epistolam 371. D. Hieronymus in Epitaphio Fabiolæ: *In pecuniam congregatam usibus pauperum præparavit: et prima omnium* νοσοκομεῖον *instituit, in quo ægrotantes colligeret de plateis et consumpta languoribus atque inedia miserorum membra foveret.* Hinc νοσοκομεῖον, Dorotheus doctrina 4. Nicetas Choniat. in Isaacio Angelo: μετέβαλε δὲ εἰς νοσοκομεῖον, καὶ τοὺς βασιλικοὺς δόμους. *Regias ædes in Nosocomium mutavit.* Joannes Cinamus historiar. libro 4. ἃ καὶ ἔξεςι τῷγε βουλομένῳ ἐκ τῶν κοινῶν ἀναλέγεσθαι νοσοκομείων, ἃ ξενῶνας καλεῖσθαι ἔθος ἐςίν: *et qui voluerit, ea legere poterit in Nosocomiis, quæ vulgo xenonas vocant.* De *Xenone* vide Glossarium ad Nicetam. Adde Theodoretum histor. Eccles. lib. 5. cap. 18.

39 Γεροντοκόμων) In *l.* 46. §. 1. Hinc γηροκομεῖον. Balsamon ad Canon. 8 Synodi Calcedon. et γηροτροφεῖον Nicephorus Gregoras histor. 2.

40 Parabolanorum) *L.* 18. Parabolani sic dicti, quasi temerarii, quod qui ægrotis adsunt, in periculis sæpe non parvis versentur, frequenti ægrotorum contactu. Eadem nimirum forma rationeque, qua bestiarii Julio Firmico parabolarii sunt, et Socrati παράβολοι 7. histor. Eccles. qui paraboli auctori historiæ Tripertitæ, lib. II. cap. 15. Cujac. ad *Nov.* III. Eustathius ad Od. primam, ὁ παράβολος ἄνθρωπος, ὁ κινδύνοις ἑαυτὸν παραβάλλων, ὁ ἐςι παρατιθείς. *Parabolus, qui seipsum periculis exponit.* Concilium Calcedonense actione 1. εἰσέτρεχον γὰρ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ςρατιῶται κατὰ ὅπλων καὶ εἰσήκεισαν, οἱ μονάζοντες κατὰ Βαρσουμᾶ, καὶ οἱ παραβολανεῖς, καὶ πλῆθος ἄλλο πολύ, Vetus interpres: *Irruebant enim in Ecclesiam milites cum armis: instabant monachi, qui cum Barsuma, et parabolani, et multitudo alia grandis.* Videamus an legendum sit, παραβολάνοί, et *parabolani*. Sed fortasse ego heic, παράβολοι. Itaque nihil temere adfirmo. De parabolanis vide Josephi Scaligeri epistolam 60. ad Isaacum Casaubonum.

41 Οἱ ἐπὶ τῆς πτωχείας) In *l.* 42. §. 9. *hoc tit.*

42 Et œconom.) Vide sup. tit. prox.

43 Defensorum Ecclesiæ) ἐκκλησιεκδίκων, d. §. 9. vel simpliciter, ἐκδίκων apud Theophanem, et alios, de quibus in Glossario ad Cedr.

44 Ἀρχόντων, sive ἐξ.) *d. l.* 40. §. 10.

45 Qui sunt chorepiscopi ut Zonaras ait) In Can. IX. Synodi Antioch. et Scoliastes Harmenopuli tit. 9. Epitomes Cann. Sed reprehenduntur a viris doctis. De Exarchi dignitate Joannes Cameniata in narratione de excidio Tessalonicensi cap. 30. Ἐπίσκοπος μὲν, inquit, οὐκ ἔςιν οὗτος, κατ' οὐδὲν δὲ διαφέροντα βαθμὸν ἐκείνοις (ἐπισκόποις) κεκλήρωται. ἔξαρχον γὰρ αὐτὸν ἴσμεν τῆς ἑλλάδος ἁπάσης, οὐδὲν τῆς τιμῆς ἐκείνων καθυςερίζοντα; *Episcopus quidem hic non est, haud tamen disparem gradum sortitus est: Scimus enim eum totius Elladis exarchum esse, dignitate Episcopis*

nihilo inferiorem. Vide Codin. de offic. Constantinop. cap. 1. et notas num. 53.

46 Ruris aut suburbii) Dionysius Exiguus in interpretatione d. can. X. Synod. Antioch. *Qui in vicis, vel possessionibus Chorepiscopi nominantur*, et in interpretatione can. 5. Synod. Ancyranæ: *Presbyteri ruris offerre non possunt in templo civitatis, præsente Episcopo, vel presbyteris urbis.* Episcopi Villani, in epistola Damasi PP. quam subdititiam esse merito quidam existimant; Capitul. Caroli M. lib. 7. capite 187. aut Vicani. Hincmarus Remensis Opusculo 33. cap. 16. in fine: *Vicanus fieri consentiens Episcopus, qui Græce vocatur Chorepiscopus*. Et Opusculo 35. *Pene Vicarium Episcopum, quem Græci Chorepiscopum vocant*. Hunc locum profert Flodoardus libro 3. histor. Remensis. Et Chorepiscopi igitur Vicarii Episcoporum. Fulgentius Ferrandus in Breviatione Can. cap. 79. *Chorepiscopi*, id est, *Vicarii Episcoporum*. Idem legitur in Capitulari Aquisgranensi capite 9.

47 Archipresbyteri fere, ut Leo ait) Vide Leonis 1. epistolam 88.

48 In Synodo Neocæsar.) Canone 13.

49 Ως συλλειτουργοὶ) Qui ad exemplum et formam septuaginta discipulorum esse nascuntur. Leo 1. epistola 88. Vide epist. 127. D. Hieronymi ad Fabiolam de 42. mansionibus 6.

50 Sigebertus) In Chronico. Sigebertum exscripsit Robertus Monachus cœnobii sancti Mariani apud Altissiodorum Ordinis Præmonstratensis, auctor Chronici Altissiodorensis: *Damasus*, inquit, *Papa decrevit, ne quid contra Episcopos præsumant Archidiaconi, qui dicuntur etiam Chorepiscopi, id est, regionum vel villarum Episcopi.* Sigebertum tamen deceptum tradunt eruditissimi viri, quod Archidiaconos, id est, πρώτους τῶν διακόνων, cum Chorepiscopis confundat.

51 Qui περιοδευταὶ dicuntur) Nicephorus Callistus libro 9. cap. 45. Καὶ τινα περιοδευτὴν πολλῶν φόνων γενόμενον ἄρτιον τῆς ἐκκλησίας οὐ διέσχισε. *quod Periodeutem quendam: qui multis necis causam præstiterat, Ecclesia non ejecisset*: Theodorus Balsamon ad Canon. 57. Synodi Laodicenæ: περιοδευταὶ δέ εἰσιν οἱ σήμερον προβαλλόμενοι παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἔξαρχοι. οὗτοι γὰρ περιοδεύουσι καὶ ἐπιτηροῦσι τὰ ψυχικὰ σφάλματα, καὶ καταρτίζουσι τοὺς πιστούς. *Periodeutæ sunt, qui hodie ab Episcopis promoventur exarchi: hi enim circumcursant, et delicta animæ observant, et fideles instruunt.* Codinus de offic. au. Constant. c. 1. edit. Reg. ὁ περιοδευτής, περιπατῶν καὶ παιδευόμενος τοὺς θέλοντας βαπτισθῆναι τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει. *Circitor, qui circumambulat, et in orthodoxa fide baptizari cupientes instruit*: Claudius Salmasius falsus est cum de primatu Papæ capite 1. scribit, Just. in *l.* 42. §. 9. Chorepiscopum interpretari periodeutem vel visitatorem. Imo manifeste distinguit: μήτε ἐπίσκοπον, inquit, μήτε χωρεπίσκοπον, μήτε περιοδευτὴν: *neque Episcopum, neque Chorepiscopum, neque periodeutem*, et in fine *d.* §. ἢ χωρεπίσκοπος, ἢ περιοδευτής. *aut Chorepiscopus, aut periodeutes.* Sic etiam Gennadius in Encyclio (eum profert Meursius in Glossario Græcobarbaro) ἢ χωρεπίσκοπον ἢ περιοδευτὴν, ἢ πρεσβύτερον etc. Videamus etiam an falsus sit in ejusdem libri cap. 11. cum ait periodeutas non sic appellari, quod de loco in locum transirent, et omnem regionem perambularent; sed unius vici præpositos cui et erant affixi, haud minus quam Episcopus urbi cui præsidebat, ita appellatos esse. Cujacius vero existimat, Chorepiscopum datum certo vico, vel pago ab Episcopo urbis, sub qua vicus est. περιοδευτὴν autem certo loco deputatum non esse, sed hac illac circumire, et ubique implere absentis Episcopi vicem Zonaras ad d. can. 57. Synodi Laodicenæ: περιοδευταὶ δὲ λέγονται; διὰ τὸ περιέχεσθαι καὶ καταρτίζειν τοὺς πιστούς, μὴ ἔχοντες καθέδραν οἰκείαν. *Periodeutæ dicuntur, quia circumdant, et perambulant, instruuntque fideles, non habentes propriam cathedram.* Et ita vetus auctor in libro de hæresibus num. 22. *Hos*, inquit, *Origenes ita perfecte separavit, ut eorum causa periodeutes fieret, ac per singulas quasque urbes per Orientem eundo prædicaret.* Certe si quis dixerit, periodeutas videri vico alicui adfixos fuisse: Theodoretus religiosæ historiæ capite 26. πείθει τὸν θαυμάσιον Βάσσον, ὃς τηνικαῦτα πολλὰς περιώδευσε κώμας τοῖς κατὰ κώμην ἱερεῦσιν ἐπιστατῶν, etc. et paulo post: ὑπεραγαθεὶς τοίνυν ὁ μέγας ἐκεῖνος Βάσσος, τὴν οἰκείαν ἀγέλην κατέλαβε, τὸ μέγα τοῦτο διηγούμενος θαῦμα. πλείοσι γὰρ ἢ διακοσίοις θιασώταις ἐχρῆτο, etc. *Suadet itaque admirando Basso, qui tunc multos vicos circumibat vicanis præpositus sacerdotibus*, etc. *Obstupefactus magnus Bassus ad gregem suum rediit, magnum hoc narrans miraculum: Thiasotas enim sive sodales habebat supra ducentos.* Si quis, inquam, ex hoc Theodoreti loco dicat, periodeutas videri alicui vico adfixos fuisse, dicam ego ex eod. loco, non ita vico, pagove addictos fuisse, quin ceteras vicanas Ecclesias visitarent.

52 Ut Zonaras) d. can. 56.

53 Visitatores) Sic Dionysius Exiguus περιοδευτὰς interpretatur in d. can. 56. Alii circitores, lustratores: Glossæ: περιοδευτής, *circitor*, *lustrator*.

54 Ad tempus remot.) Vel defunctorum: vide

can. obitum 16. *cap. catinensis* 17. *et cap. ult. dist.* 61. et Gregorii 1. epist. 79. lib. 1. et 29. lib. 2.

55 Qui paramonarii dicuntur) In *l.* 46 §. 3. *h. t.* Anastasius biblioth. in hist. Eccles. *Mansionarium sancti Joannis.* Theophanes dixerat, παραμονάριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Sic etiam vertit Dionysius Exiguus, in *can.* 2. *Concilii Chalced.* Sed et mansionarius dicebatur is, cujus erat postremo in templo permanere, oleumque lampadibus infundere, ac lampades extinguere, ut ait Vossius lib. 3. de vitiis sermonis, idque probat auctoritate Gregorii lib. 1. Dialog. cap. 5. Auctor Anonymus in vita Damasi PP. *Quidam vir Mansionarius ipsius Ecclesiæ, etc.*

56 Adseculæ, buccellarii) Glossæ Isidori: *assecla, buccellarius.* Item, *scurra, parasitus, buccellarius.*

57 Nicetæ) In codice Græcobarbaro: vide ibid. Glossarium nostrum.

58 Ut invitis Episcopis) *l.* 7. *h. t.* Theodorus Balsamo Collectionis tit. 3. totam legem sic in compendium retulit: ἐπίσκοπος οὐ μαρτυρεῖ: *Episcopus testimonium non perhibet.* Harmenopulus lib. 1. tit. 6. §. 16. *Episcopi nec volentes, nec inviti ad testimonium dicendum in jus vocari possunt, sed ad eos domum mittitur*: ex *Novella* 123. *cap.* 6. Psellus ad titulum 16. Synopseos Attaliottæ: ἀρχιερεὺς οὐ μαρτυρεῖ οὔθ᾽ ἑκὼν πώς. *Pontifex neque volens, neque invitus testimonium perhibet.* Hincmarus Remensis Opusc. 48. cap. 13. *Et sacri Africæ provinciæ canones: et lex Justiniana decernunt: Clerici de judicii sui cognitione non cogantur in publico dicere testimonium, non autem in Ecclesiastico judicio testimonium dicere prohibentur. Sicut etiam de Episcopis in Chalcedonensi Concilio legimus: unde in Synodis Romanis ab Eugenio et Leone IV. celebratis decretum est: Quamquam sacerdotum testimonium credibile habeatur, tamen ipsi in sæcularibus negotiis pro testimonio, aut conficiendis instrumentis non rogentur, quia eos in talibus rebus esse non convenit. Si autem eventu aliquo causæ interfuerint, et aliquid viderint aut audierint, ubi nullæ ad illud idoneæ sæcularium inveniantur personæ, ne veritas occultetur, et malus ut bonus existimetur, in providentia prop ii sit Episcopi, ut aut coram se et competentibus judicibus, aut aliter veritatem honorifice testificentur. Et huic sententiæ Justiniana lex consonat.*

59 Ut Præsbyteri citra injuriam quæst.) *l.* 8. χωρὶς βασάνων, non torquentur.

60 Ut clerici et monachi) Sanctus Basilius in epistola 279. et 304. postulat a censitore, ut Monachi secundum constitutionem in eorum gratiam editam tributorum solutione liberentur.

61 A sordidis) ut puta ne fiant capsarii, vel pistores: quo exemplo utuntur Græci lib. 54. in hunc locum *l.* 1. *C. de excusat. mun.* et *l.* 9. Et tractantes de immun. Ecclesiarum, lib. 5. Cujac. ad d. l. 1. De capsariis. vide Cujac. observ. v. 8. et adde Basilica ad *l.* 51. *collactaneus* 13. *ff. de manum. vind.* et hunc locum D. Augustini in Psalm. 56. *Librarii denique nostri facti sunt, quomodo solent servi post dominos codices ferre.*

62 A parangariis) Et angariis, *l.* 59. §. 1. De angariis et parangariis: vide Cujac. ad *tit. C. de cur. publ. libro* 12.

63 A metatis) Hospites non suscipiunt, *l.* 1. Basilica: μήτε μίτατα διδόσθωσαν. Balsamon οὐκ ὑπόκειντα μιτάτοις. vide tit. *C. de metat. et epidemet. lib.* 12.

64 A lustralis auri collatione) Lustrale aurum quarto quoque anno pendi solitum, id est, singulo lustro, et χρυσάργυρον dicebatur, de quo dixi ad historiam Ecclesiasticam Anastasii. Appellatur etiam functio auraria in *l. singuli, C. de lustr. ad collat.* vide Cujac. ad *l.* 1. *C. eod.* et *lib.* 4. *t.* 63.

65 A tutelis) *l. generaliter* 52. *h. tit.*

66 Et personalibus muner.) *l* 6. *h. t.*

67 Ut injuriarum sit publ. cr.) *L. si quis* 10. quæ extat in Registro Gregorii libro 11. et Capitul. Caroli M. 6. 113. Joannes Saresberiensis lib. 5. cap. 5. et in Appendice C. Th. num. 14. si quis conferre velit.

68 Ut sit popularis actio ex test.) *L.* θεσπίζομεν 46. §. 6. *et* 7. *h. tit.*

69 Ut irrita fiat substit.) *L.* θεσπίζομεν 53. §. 2. *h. t.* vide Cujac. ad *Nov.* 123. *in fin.*

70 Et de castr. pecul. cleric.) Clericis peculium quasi castrense habere permissum est, *l cum, l.* 10. *h. t.* nam clerici omnes militant in Palatio Christi, ut est in constit. 20. in Appendice Cod. Theod. D. Ambros. in serm. 66 *Etiamsi non militare videamur sæculo, tamen Deo et Domino militamus, sicut ait Apostolus: Nemo militans Deo, obligat se negotiis sæcularibus,* et mox. *Milites igitur Christi sumus, et stipendium ab ipso donativumque percipimus.*

71 Et de redimend. captiv.) Etiam res sacræ vendi possunt, ut ex pretio captivi redimantur, *l.* 11. *sup. de sac. eccl.* Possidius in vita B. Augustini cap. 24. vide dicta nobis ad Thæodori Balsamonis collectionem constitut. Eccles. et ad Justiniani Instit. tit. de rerum divis.

72 Cantorib. et lectorib.) *L.* τῶν ἱερῶν κανόνων, h. t. Nov. 5. cap. 8. Nov. 22. cap. 42. can. 25 apostol. can. 6. Synodi in Trullo coactæ.

73 Vetitis ceteris (Cujacius ad Nov. 22. Nono loco ostenditur, secundas nuptias officere iis qui

aspirant ad clerum, primas non officere: nam qui justam uxorem duxit et habet, diaconus, hypodiaconus, presbyter fieri potest, id est, ante clericatum matrimonium legitimum contrahere potest primum, non secundum, ducta etiam ea quæ nunquam experta sit virum, non vidua. Post clericatum non potest matrimonium contrahære, ut Leonis Nov. 3. ne ex permissu quidem Episcopi, Nov. 123. quæ hac in re derogat Ancyranæ Synodi cap. 10. Nec queri de eo possunt, cleric. Cur enim antequam offerrent se clero, sibi non adjunxerunt uxorem, vel ejus diei pridie quo clerici facti sunt? Quod si post clericatum matrimonium contraxerint, pœna hæc est, ut clero amoveantur, Nov. 6. et 123. vel ex Leonis Nov. 79. ordine clericali eo quem tenebant ante nuptias, veluti diaconatu, aut presbyteratu et liberi sunt spurii ex *l. 44. C. de episcop. et cleric.*

Tit. IV. De episcopali audientia et de diversis capitulis quæ ad jus curamque et reverentiam pontificalem pertinent.

Episcopi jurisdictionem non habent [1], quia nec forum legibus habent, ut ait Valentinianus in *Nov. de epis. jud.* nec apparitionem [2], nec executionem, sed eorum, ut judicum delegatorum [3], qui etiam notionem non jurisdictionem habent, sententias magistratus exequuntur, *l.* 8 Sozomenus 1. [4] *εἰς ἔργον τὰ κρινόμενα παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἄγειν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τοὺς διακονουμένους αὐτοῖς στρατιώτας* [5] Et videtur *Novella* 120. *δικαιοδοσίαν* accipere pro notione. Itaque non de episcopali jurisdictione, sed de episcopali audientia merito titulus inscriptus est. Et ut Halonder diœcesim, ita audientiam male Accursius [6] jurisdictionem, et ita *l.* 25. *sub tit. prox.* Cum clericis in judicium vocatis pateat episcopalis audientia. Et in supradicta Novell. Valentiniani [7]: Clericus sequatur forum rei, si adversarius ad episcopi vel presbyteri audientiam non præstat adsensum: ex qua etiam apparet, presbyteros qui secundum locum [8] ab episcopis obtinent, non eandem, ut Æriani [9] dicebant, habuisse cognitionem judicium, audientiam. Et hanc quidem habuere tantum episcopi [10] vel presbyteri in clericos et monachos in causa religionis, vel negotio ecclesiastico [11], non in alios, vel in aliis causis, nisi inter consentientes [12], ut hoc tit. demonstratur: qui et alia continet diversa capitula pertinentia ad jus curamque et reverentiam episcopalem. Ad jus, veluti ut his in consilium adhibitis defensores civitatum [13], et sitonæ [14], et tutores, vel curatores minorum [15], aut furiosorum instituantur, ut querela non numeratæ pecuniæ [16] vel dotis absente magistratu, et quælibet alia præscriptionum interruptio [17], vel contestatio [18] apud eos instituatur, *l.* 21. 31. 32. Ad curam, veluti disciplina Ecclesiæ, disciplina clericorum et monachorum, et illud inter cetera, ne aleæ et spectaculis [19] dediti sint, et ne per vim vel usurpationem aliquam eripiant judicatos [20] addictosque supplicio: quod forte usurpabant exemplo pontificum Paganorum, quorum occursus [21] sæpe servabat ductos ad supplicium. Pertinent etiam ad curam eorumdem pauperes, captivi [22], infantes expositi [23], custodiæ [24], meritoriæ puellæ [25] lenonum injuria captæ et oppressæ, et inspectio operum publicorum [26] rationumque civilium, et pleraque alia officia pia et sancta, ne alii quam Christiani advocati recipiantur [27], *l.* 15. ne alii milites [28], *l.* 20. quæ reducit quod ante Honorius constituerat [29], et, ut Zosimus refert [30], mox mutaverat propter Generichum copiarum Dalmaticarum ducem, ne defensores plebis, *l.* 19. ne in Alexandria archigerontes et diœcetæ, qui et ipsi defensores fuerunt Alexandrinæ plebis, *l.* 4. et de quibus nisi vetus error insideret, et Theodosiano et Justiniano Codici, legeremus, ut ex Christianorum numero [31] deligantur. Et generaliter his additur *l.* 2. et 18. *tit. seq.* ne alii quam Christiani orthodoxi ad Reipub. curam vel administrationem [32], vel juvenum institutionem [33] admittantur, datis, ut Cedrenus addit, hæreticis et paganis induciis trium mensium ad resipiscendum: nec alia ratione Gelimeri negavit Justinianus Patriciatus dignitatem, quam quod Arrianus esset, auctore Procopio [34] Ad reverentiam autem episcoporum hoc maxime pertinet, ne ab eorum sententia possit appellari [35], *l.* 8 si qui forte eos [36] ultro judices optaverint, cum tamen alias a judice dato ex consensu utriusque partis sine vinculo compromissi liceat appellare [37], *l. ex consensu, ff. de appell.*

IV. Enarratio

1 Episc. jurisd. non hab.) Imperatores jus distringendorum negotiorum Episcopis juxta diversa constituta permiserunt, ut est in epistol. Episcoporum Leonis, Victurii, et Eustochii ad Episcopos Provinciæ tertiæ, tom. 1. Concil. Galliæ.

2 Nec apparitionem) D. Ambros. ep. 34. *Præfectus Lætus efficitur, et missa apparitione.*

3 Ut judicum delegatorum) *L. a Divo Pio* 15. *ff. de re judic.*

4 Sozomen. 1.) Capite 9. hist. Eccl.

5 *Στρατιώτας*) *Præsides et apparitores eorum res judicatas ab Episcopis ad effectum perducere.*

De Episcop. aud Sulpitius Severus sacræ historiæ

libro 11. *Aut sententiam in refragantem ferre debuerant, aut si ipsi suspecti habebantur, aliis Episcopis audientiam reservare* Thæodosius et Valentin. in *l.* 47. C. Th. de episc. et refertur in Append. Cod. Th. *Episcopali audientiæ reservamus.*

6 Male Accursius) Et Raphael Fulgosius. Audientia pro foro Ecclesiastico accipi videtur in epistola 49. Aviti Viennensis: *Ad Romanæ forsitan Ecclesiæ audientiam vocet*, et in epist. 41. *Non solum ad clericorum, verum etiam ad laicorum audientiam destinarem.*

7 Novel. Valentiniani) Hincmarus Remensis Opusculo 55. *Sicut tibi non licet de accusatione, sive criminalis causæ, sive civilis, relicto Ecclesiastico, publico purgari judicio, ita etiam non licet tibi postposito, vel contempto Ecclesiastico judicio, ad secularia judicia convolare, vel quemcumque, nec etiam laicam personam pertrahere, neque ad forum suum sequi, si ipsa laica persona consenserit, Ecclesiasticum subire judicium, sicut lex Valentiniani, quam probat Ecclesia, demonstrat.*

8 Qui secundum locum) Possid. de vita Augustini c. 4. *Quia locus presbyterii, licet ipse majore dignus esset, appropinquaret tamen Episcopatui.* Ipse Augustinus epistola 19. ad Hieronymum: *Quanquam secundum honorum vocabula, quæ jam Ecclesiæ usus obtinuit, Episcopatus Presbyterio major sit, tamen in multis rebus Augustinus Hieronymo minor est.* Augustinus Episcopus Hieronymo presbytero, Vide ad tit. 3. sup.

9 Ut Æriani) Vetus auctor in libro de Hæresibus, numero 53. ubi de Ærianis: *Presbyterum ab Episcopo nulla differentia debere discerni.* v. Epiphanii hær. 75. adversus Ærianos.

10 Habuere tantum Ep.) Sulpitius Severus hist. sacræ libro 11. *Novum esse et inauditum nefas, ut causam Ecclesiæ judex seculi judicaret.* Goffridus Vindocinensis epistol. 24. libri 11. *Omnino enim injustum est, et sacris canonibus, sicut ipsi melius nostis, penitus obviare videtur, ut Ecclesiastica causa seculari, et peregrino judicio terminetur*, id est, civili, et publico. Sanctus Hilarius ad Constantium A. *Provideat et decernat clementia tua, ut omnes ubique judices, quibus provinciarum administrationes creditæ sunt, ad quos sola cura et solicitudo publicorum negotiorum pertinere debet, a religiosa se observatione abstineant, neque posthac præsumant, atque usurpent, et putent se causas cognoscere clericorum.*

11 Negotio eccles.) *l.* 7. 8. 13. *et* 29. §. *pen. h. t.*

12 Nisi inter consent.) *L.* 7. *et* 13. *h. tit.*

13 Defensores civitatum) *L. jubemus* 19. *h. t.*

14 Sitone) *L.* 17. *h. t. l.* 3. *C. ut nem. in coempt specier.* et ibi Cujac.

15 Et tutor. vel curat.) *L.* 30. *h. t. et* §. *nos autem Instit. de Atil. tut.*

16 Ut querela non num. pec.) *L.* 21. *h. t.*

17 Præscript. inter) *L.* 31.

18 Vel contestatio) *L.* 12.

19 Ne aleæ, et spectac.) *L.* 34. *h. tit.*

20 Eripiant judicatos) *L.* 6.

21 Quorum occursus) Id forte usurpabant clerici exemplo Flaminis Dialis, de quo Gellius x. 15. et Vestalium, de quibus Plutarchus in Numa.

22 Paup. cap. *L.* 2. *et* 11.

23 Infantes expositi) *L. nemini* 24. *h. t.*

24 Custodiæ) Qui custodiuntur, *l.* 9. *et* 22.

25 Meritoriæ puellæ) *L. si lenones* 12. *et l.* 14. Svetonius Claud i cap. 15. *Cum scorta meritoria citari*, etc. Tertullianus ad Nation. cap. x. *Scortum hoc meritorium fuit.* Arnobius v. advers. Gent. *Divendere meritorii corporis formam*, Hinc meritorium pro lupanari, Julius Firmicus Mathes. 6. 25.

26 Inspectio publicorum operum) *L.* 25.

27 Advocati recipiantur) *L.* 64. *C. Th. de hæret.* quam profert Rabanus Maurus in lib. contra Judæos c. 47.

28 Ne alii milites) Lege Constantini. et cautum, χριστιανοὺς μόνους στρατεύεσθαι ut scribit Theophanes et Cedrenus. Julius Pollux in Chronico: Χριστιανοὺς μόνους ὀρθοδόξους στρατεύεσθαι, ut in *l.* 20. Pagani igitur arcentur a militia, Christiani non Orthodoxi, et Judæi. Divus Hieronymus in Esaiam cap. 3. *Nec mirum si apud Judæos perierit dignitas bellatorum, cum militandi sub gladio et arma portandi non habeant potestatem.*

29 Quod ante Honorius constituerat) *l.* 21. *C. Th. de pagan.* Zosimus v. νόμους εἰσήχθη τοῖς οὐκ οὖσι Χριστιανοῖς ζώνην ἐν τοῖς βασιλείοις ἔχειν ἀπαγορεύων.

30 Ut Zosimus refert) d. libro 5.

31 Ut ex Christianorum numero de lig.) Cujac. tamen Observ. lib. 23 cap. 3. Ergasiotanos interpretatur artifices et operarios civitatis Alexandrinæ. Theodorus Balsamon ἐργαστιῶτας vertit.

32 Ad Reip. curam vel administr.) μὴ πολιτεύεσθαι. Cedrenus pag. 369. edit. Regiæ. Theophanes: ἐθέσπισεν ὁ βασιλεὺς ὥστε μὴ πολιτεύεσθαι τοῖς ἑλληνίζοντας μήτε τοὺς αἱρετικοὺς, εἰ μὴ μόνους τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς, δοὺς αὐτοῖς καὶ προθεσμίαν ἕως μηνῶν, τριῶν πρὸς ἐπιστροφὴν, quæ Anast. bibliothecarius ita reddit: *Justinianus Imper. promulgavit legem ne militarent pagani, nec heretici, nisi soli orthodoxi Christiani: dans illis et inducias usque ad menses tres, ad con-*

versionem; quasi legerit, στρατεύεσθαι, pro πολιτεύεσθαι Constantinus Christianos tantum provinciis præfecit, Theodoretus hist. eccl. lib. 1. c. 1.

33 Vel juvenum institutionem) Sic Julianus edicto præceperat, ne quis Christianus docendorum liberalium studiorum professor esset, ut scribit Orosius libro 7. vide quæ annotavi ad *l.* 7. *Cod. Theodos. de pagan.* ex Divo Augustino et aliis. Adde Ambrosium v. Epistol. 30.

34 Auctore Procopio) Libro 11. Vandal. de eod. Theophanes in Chronographia p. 170. edit. Reg.

35 Ne ab eorum sent. possit appel.) Ad reverentiam pertinet lex Constantini in Appendice Cod. Thæod. nu. 1. qua cavetur ut omnes causæ Episcoporum sententiis terminatæ, perpetuo stabilitatis jure firmentur, ne liceat ulterius retractare negotium, quod Episcoporum sententia deciderit.

36 Si qui forte eos) Testatur D. Augustinus causas seculares a fidelibus sæpe ad se delatas in psalm. 118. conc. 14. et Nicephorus Gregoras ad civilia judicia exercenda unum ex Episcopis electum.

37 Liceat appellare) Vide ad tit. 55. libri 11. et Consultat. 12.

Tit. V. De hæreticis et Manichæis et Samaritis.

Ne quis existimaret privilegia superioribus titulis data Ecclesiis et Episcopis, et clericis vel monachis, ad alios quam Christianos Catholicos pertinere, statim initio hujus tit. constituitur, ut alieni 1 ab hujusmodi privilegiis sint hæretici. Nam et eorum episcopos 2 aut clericos 3 hæc sibi nomina falso vindicare, et eorum conventus 4 et conciliabula 5 non esse Ecclesias 6, sed quasi Ecclesias, *l.* 5. non συνάξεις, sed παρασυνάξεις 7, non baptismata, sed parabaptismata *l.* 8. *l.* 14. *Novel.* 132. existimari esse, sed non esse 8. Et hæreticis *l.* 1. *Cod. Theod. eodem tit.* adjungit schismaticos, recte: Nam etsi hæretici continuo non sint 9 qui divertunt a communionis unitate, nec schisma, qui et ἀρνησμὸς dicitur, hæresis sit, plerumque tamen desinit in hæresim 10, ut de schismate Donatistarum ait *l.* 4. *Cod. Theod. ne sac. bapt. iter. Quæ ne hæresis vocaretur, appellationem schismatis præferebat.* Sic legendum 11. Et paulo post. *Ex geminatione baptismi contigisse ut hæresis ex schismate nasceretur.* Et de iisdem D. Augustinus 12: *In hæresim schisma verterunt.* Definiuntur autem hæretici 13 in *l.* 2. *hujus tit.* qui vel levi argumento deerrant a judicio 14 et tramite Catholicæ religionis, et nomen habent 15 a pertinaci spiritu 16 et opinione singulari, duræ frontis obstinato piaculo, ut Theodosius loquitur *Novel. de Judæ. Sam. et hær.* Frons enim hæreticorum, frons non est. Additur specialiter in hoc tit. *de Manichæis*, quasi insignioribus hæreticis 17, quos ad imam usque scelerum nequitiam pervenisse ait *l.* 5. et incesta perversitate religionis nomina lupanaribus quoque ignota 18 vel pudenda committere, *Novel. Valentiniani de Manichæis*, quæ ex D. Aug. libris licet agnoscere, et Agathiæ hist. lib. 2. et Cyrilli Hierosolimitani Cathec. 6. Et Diocletianus et Maximianus in Cod. Gregor. velut nova inopinataque prodigia in hunc mundum de Persica gente 19 prodiisse Manichæos. Additur, et *de Samaritis* propter speciales quasdam 20 constitutiones Græcas, quæ de eis sunt in hoc titulo, sicut inter Novel. sunt duæ de Samaritis. Horum secta mista est ex Judaismo et Paganismo. Manichæi sunt ex Christianismo secundum divisionem Epiphanii. Verum licet variis hi omnes pœnis adficiantur, tamen eis solemnia sepulturæ non negantur, *l.* 9. Et subjecti tantum Romano Imperio his pœnis subjiciuntur, non fœderati, velut Gothi 23 nominatim excepti *l.* 12. quorum plerique Arriani 24 erant: nec enim leges Civiles exteros tenent 25.

V. Enarratio.

1 Ut alieni) *L.* 1.

2 Nam et eorum Episcopos) *L.* 2.

3 Aut clericos) Ceteros præter Episcopos, vide sup. *tit.* 3.

4 Et eorum conventus) *L.* 8. §. 3. conventicula, *l.* 6. Donatistarum conventicula in sententia Marcellini post collationem Carthag. cum Donat. D. Cyprian. de unit. Eccles. *Et cum hæreses et schismata postmodum nata sint, dum conventicula sibi diversa constituunt* etc. S. Ambros. de dignit. Sacerd. cap. 4. *Hæreticis et schismaticis, qui extra sanctam Ecclesiam Catholicam conventicula sibi profana præficiunt:* D. Augustinus in epistola 56. *Circuli atque conventicula Donatistarum, vel Maximianensium:* Circul. ut in *l.* 8. §. 5. *h. tit.* τὰ συστήματα τῶν αἱρετικῶν, μιαρὰ συστήματα, Cyrillus Hierosolym. Catech. 8. Epiphanius Panarii libro II. τὰς αὐτῶν ἐκκλησίας ἤτοι φωλεοὺς, καὶ σπήλαια οὕτω γὰρ εἴποιμι τὰς τῶν αἱρετικῶν συνελεύσεις. Theophanes de Theodosio. Εὐνόμιον μὲν ἐξώρισε παρασυναγωγὰς ποιοῦντα καὶ λαοὺς ἀπατῶντα.

5 Conciliabula) Vetus Onomastic. *conciliabulum*, συνέδριον· συνέδρια τῶν παρανόμων αἱρετικῶν. Cyrillus Hierosol. Cat. 4.

6 Non esse Ecclesias) Sanctus Cyprianus in epistola 70. *Sanctificare autem non potuit olei crea-*

turam, qui nec altare habuit, nec Ecclesiam. Sanctus Augustinus libro 3. de baptismo contra Donatistas cap. 23. *Ecclesiam sicut habent Catholici, non habent hæretici.* Tertull. de præscript. Hæreticorum cap. 42. *Plerique nec Ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, sine lare vagantur.*

7 Παρασυνάξεις) *d. §. 3. et l. 14. h. tit.* παρασυναγωγὰ Theopanes loco supracitato, ut παραδιδάσκειν, *hæreticos falsa docere* ait sanctus Irenæus in præfatione lib. 1. et ut παραβαπτισαὶ dicuntur Arriano dissertat. Epict. 11. capite 9.

8 Existimari esse, sed non esse) Optatus Milevitanus libro 1. *Interea dixisti, apud hæreticos dotes Ecclesiæ esse non posse, et recte dixisti: Scimus enim hæreticorum Ecclesias singulorum prostitutas, nullis legalibus sacramentis, et sine jure honesti matrimonii esse, quas non necessarias recusat Christus, qui est sponsus unius Ecclesiæ, sicut in Canticis Canticorum ipse testatur: qui cum unam laudat, ceteras damnat: quia præter unam, quæ est vera Catholica, ceteræ apud hæreticos putantur esse: sed non sunt.*

9 Nam etsi hæretici continuo non sint) Quid inter hæresim et schisma sit, docet S. Basilius in epist. Can. ad Amphilochium Can. 1. Optatus Milevitanus l. 1. Cresconius Grammaticus apud D. Augustinum contra Crescon. lib. 11. cap. 111. *Inter nos*, inquit, *quibus idem Christus natus, mortuus et resurgens, una religio, eadem sacramenta, nihil in Christiana observatione diversum schisma factum, non hæresis dicitur: si quidem hæresis est diversa sequentium secta: schisma vero eadem sequentium separatio.* V. ibid. cap. 7. Idem tamen Augustinus in libro de fide et symbolo cap. 10. scribit, nec hæreticum, nec schismaticum ad Ecclesiam pertinere. *Nam et hæretici*, inquit, *et schismatici congregationes suas Ecclesias vocant, sed hæretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant. Schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna charitate dissiliunt, quamvis ea credunt quæ credimus.*

10 Desinit in hæresim) Hincmarus Remensis Opusculo 14. *Sacra monstrat auctoritas, cognata sunt schisma et hæresis.* Rabanus Moguntinus in epistola 1. ad Hincmarum Remensem, *Nullum schisma non sibi aliquam confingit hæresim, ut recte ab Ecclesia recessisse videatur.*

11 Sic legendum) Sic etiam edi curavit Jacobus Sirmondus in Appendice C. Theodosiani.

12 Divus Augustinus) In libro de hæresibus ad *Quodvult-Deum* 69.

13 Definiuntur autem hæretici) αἱρετικός ἐστι πᾶς μὴ ὀρθόδοξος *l. 12. h. tit.* Sanctus Augustinus in libro de utilitate credendi, in princip. *Hæreticus est qui alicujus temporalis commodi, et maxime gloriæ principatusque gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur.*

14 Deerrant a judicio) *Rebelles sacræ fidei.* Vigilius Episcopus Tridentinus in disput. inter Sabell. Fotin. Arr. et Athanas. *Perfidi.* Lactantius v. 9. *Si qui autem doloris, vel mortis metu, vel suapte perfidia, cœleste sacramentum deseruerint, etc.* Hinc perfidia pro hæresi. Idem Vigilius: *Optime Athanasius errorem perfidiæ in adiectis, et nuper inventis rerum novitatibus consistere profitetur.* Phæbiadus contra Arrianos: *Incipientes igitur ab ipso capite perfidiæ, etc.* Facundus Hermianensis libro 11. *Nullus ignotus processit hæreticus, nulla nostris est temporibus nata perfidia etc. v. l. 1.*

15 Et nomen habent) Tertullianus de præscriptione hæreticorum: *Hæreses dictæ Græca voce ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instituendas, sive ad suscipiendas eas utitur.* D. Hieronymus in epistolam ad Tit. cap. 3. *Hæresis Græce ab electione dicitur, quod scilicet unusquisque id sibi eligat quod melius ei esse videatur.*

16 A pertinaci spiritu) Facundus Hermianensis lib. 10. *Verum neque illud modestus quisquam, sicut arbitror, definire præsumat, quod hæretici habendi non sint omnes, qui non pertinaces, sed ut imperfecti, et ad discendum parati minus aliquid in Christiana fide cognoverint. Hæreticum facit pertinax offensionis defensio*, idem libro eodem. *Obstinatio* libro 11. in fin. *obstinata defensio falsitatis*, libro 12. Idem contra Mocianum: *Hæreticum non humanæ infirmitatis ignorantia, sed pervicacia facit*: animus obstinatior, *l. 2. sup. de sum. Trinit.* Anastasius Bibliothecarius in epistola ad Joannem diaconum: *Cum hæreticus non ex erroris tantum deceptione, quantum ex electione non recta et contentiosa pertinacia generetur.* Flaccus Alcuinus Confessionis fidei parte 4. cap. 9. *Nemo est hæreticus nisi contentione fiat hæreticus. Ast qui reprehendi non erubescit, neque corrigi dedignatur, nequaquam dici potest hæreticus.*

17 Quasi insignioribus hæret.) Sanctus Basilius homil. 11. in Hexame. βδελυκτὴ τῶν Μανιχαίων αἵρεσις. Gregorio Syncello, πανόλεθρος ἀπώλεια: *exitialis perditio* Anastasio biblioth. in hist. Eccles. Leo 1. serm. 6. de jejunio decimi mensis. *Arcem sibi in Manichæorum struxit insania, et latissimam in eis aulam, in qua se exultantius jactaret, invenit: ubi non unius pravitatis speciem, sed omnium simul errorum impietatumque mixturam generaliter possideret. Quod enim in paganis prophanum, quod in Judæis carnalibus cæcum, quod in secretis magicæ artis illicitum, quod denique in omnibus hæresibus sacrilegum, atque blasphe-*

mum est, hoc in istos, quasi in sentinam quamdam cum omnium sordium concretione confluxit, etc.

18 Nomina lupanaribus quoque ignota) Sanctus Augustinus libro 1. contra Julianum Pelagianum: *Manichæum lupanar necdum reliquisti.* Leo dicto serm. 6. et serm. 11. de Pentecost. *Manichæus ergo magister falsitatis diabolicæ, et conditor superstitionis obscœnæ, eo tempore damnandus innotuit.* Itaque Petrus Siculus Manichæorum hæresim αἰσχουργὸν *spurcissimam* vocat in historia hæres. Manichæorum cap. 15.

19 De Persica gente) Vide Agathiam d. lib. 11.

20 Propter speciales quasdam) *l.* 12. 17. *et* 18.

21 Paganismo) Epiphanius Samaritas inter Gentiles recenset.

22 Pœnis adficiantur) De quibus lex 4. 5. et aliæ. Vide Augustinum adversus epistolam Parmeniani libro 1. cap. 12. et libro 3. contra Cresconium cap. 47. epistolam 50. et Possidium in vita Augustini cap. 12. Leonis Epist. 11. Manichæi extra Romanum solum pulsi Constitutione Valentiniani et Marciani, quæ extat in Concilii Chalced. parte 3. De his vide Theophan pag. 146. et 415. Nusquam in Romanum locum conveniendi habent facultatem, *d. l.* 5. Menologium de hæreticis, 23. Novel. τότε συνεὶς ὁ βασιλεὺς νόμους ἔγραψε τοὺς τῶν αἱρετικῶν συλλόγους κωλύοντας: *Tunc Imperator* (Theodosius) *rem intelligens scripsit, quibus hæreticorum conventus vetaret.* Hæreticorum bona fisci viribus addicta V. eund Theoph. p. 153. Cedrenum pag. 106. et 107.

23 Non fœderati velut Gotthi) De Gotthis fœderatis Malchus in Excerptis de legationibus πρέσβεις ἦλθον ἐκ Θρᾴκης τῶν ὑποσπόνδων γότθων, οὓς δὴ καὶ φοιδεράτους οἱ Ῥωμαῖοι καλοῦσι. Jornandes de rebus Geticis cap. 28. *et ipsi dicti sunt fœderati.*

24 Quorum plerique Arr. erant) Procopius libro I. Vand. τῆς γὰρ Ἀρείου δόξης εἰσιν ἅπαντες. Theophanes de Gotthis, Hypogotthis, Gipedibus, et Vandalis: πάντες δὲ τῆς Ἀρείου ὑπάρχουσι κακοπιστείας. Vide D vi August. epistolam quinquagesimam in pr. ubi de Gotthis. Jornandes libro citato cap. 25. *Sic quoque Vesegothæ a Valente Imp. Ariani potius, quam Christiani effecti.* Paulus Oros. lib. 7. 33. in fine.

25 Nec enim leges civiles exteros tenent) *L.* 5. *hoc tit.* D. Chrys. in Psalm. 44. τὰ μὲν τῶν βασιλέων νόμιμα εἴσω τῶν οἰκείων ὅρων ἔχει τὴν ἰσχὺν, ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς οὐκ ἂν δύναιτο νομοθετεῖν Πέρσαις, οὐδ' ὁ Περσῶν Ῥωμαίοις. *Intra fines suos Regum jura vim habent. Nec enim Princeps Romanus Persis leges ponet, aut Persarum Rex Romanis.*

Tit. VI. *Ne sanctum baptisma iteretur.*

Hic titulus pars quædam est tituli superioris: nam iteratio ipsa baptismi sive Anabaptismus per se hæresis est [1], et hæreticorum quorundam hi mores erant, veluti Donatistarum [2], Novatianorum, [3], Eunomianorum [4], ut a Catholicis baptizatos rebaptizarent id auferentes quod geminabant, ut eleganter ait *l.* 5. *Cod. Theod. de hære.* cum tamen Catholici hæreticos ad se conversos, qui modo ab hæreticis baptizati essent in Trinitate [5], non rebaptizarent. Quod enim in constitutionibus et canonibus Apostolorum [6] longe aliter cautum videtur, id de his acceperunt, qui non essent baptizati [7] in Trinitate [8]. Nec probarunt Tertulliani [9], Cypriani [10], et Africanorum quorundam [11] opinionem de rebaptizandis his quos hæretici baptizassent. Divus Augustinus de hæresibus [12]: *Ecclesiæ Catholicæ placuit nec in ipsis hæreticis baptisma commune rescindere.* Optatus de Donatistis [13]: *A Donatistis baptizatos simpliciter excipimus: absit enim ut jam lotum revocemus ad fontem; absit ut iteremus quod semel est, aut duplicemus quod unum est.* Et Impp. Honorius et Theod. *l.* 58. *Cod. Theod. de hæret. In modum semel nati hominis baptisma semel a Deo concedi* [14]. Denique hic titulus est de Anabaptistis genere hæreticorum vel ob hoc solum quod iterent baptisma [15], initiationem [16], tinctionem [17], quæ fit columbo sacro [18].

VI. Enarratio.

1 Anabaptismus per se hæres, est) Species hæresis est, Odofredus heic.

2 Veluti Donatist.) D. Augustinus lib. de hæresibus ad Quod-vult-Deum 69.

3 Novatianorum) Sanctus Ambrosius in 1. ad Corinth. cap. 1. *Sic enim errant sicut nunc Novatiani, et Donatiani, qui baptismum sibi vindicant, a nostris baptizatos reprobantes.* Sanct. Hieronymus in libello de hæresibus. *Novatianus Novatianorum dogma instituit, nolens Apostatas suscipere, et baptizans baptizatos.* Vide D. Augustinum de baptismo contra Donatistas libro 111. cap. 10.

4 Eunomianorum) Epiphanius hæresi 76. Εὐνόμιος ἀναβαπτίζει τοὺς ἤδη βαπτισθέντας οὐ μόνον τοὺς ἀπὸ ὀρθοδόξων πρὸς αὐτὸν ἐρχομένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀπ' αὐτῶν Ἀῤῥειανῶν. Anastasius biblioth. in historia Ecclesiastica. *Impius Eunomius præsumpsit in una mersione baptisma celebrare, non in Trinitate, sed in morte Christi oportere baptizare dicens, et eos, qui in Trinitate baptizati erant, rebaptizabat.* Adde, et Marci oni-

tarum, idem Epiphanius adversus Marcionitas, hæresi 42. et Arrianorum. D. Augustinus de hæres. ad Quod-vult-Deum 49. Hi omnes *baptisma confrequentabant*, ut loquitur Avitus Viennensis.

5 In Trinitate) Divus Ambrosius de fide lib. 1. cap. 2. *Unum baptisma in nomine Trinitatis*, etc. Et libro de initiandis cap. 4. *Tu autem in gratia baptizatus es in nomine Trinitatis.* Adde eundem de Spiritu Sancto l. 1. c. 3. et can. *a quodam* 24. *de consec. distin.* 4. Sanctus Hilarius Pictav. in Matth. cap. 33. in fine: *Ut qui crediderint, qui in Trinitate fuerint baptizati, omnia faciant quæ præcepta sunt.* Optatus Milevitanus lib. 5. *Nemo tinctus fuerat in Trinitate*, id est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Ο' βαπτιζόμενος εἰς τριάδα βαπτίζεται εἰς πατέρα, καὶ υἱὸν, καὶ ἅγιον πνεῦμα. *Qui baptizatur in Trinitatem, baptizatur in Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum*, ut ait Sanctus Basilius homilia 17. in Sanctum baptisma, et de Fide: οὕτως βαπτίζομεν εἰς τριάδα ὁμοούσιον κατὰ τὴν ἐντολὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου ὑμῶν Iησοῦ Χριςοῦ εἰπόντος. πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα του πατρὸς, καὶ του υἱου, καὶ του ἁγίου πνεύματος. *Sic baptizamus in Trinitatem consubstantialem, idque ex præcepto Domini nostri Jesu Christi, qui dixit: Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti.* Sic Gregorius Nazianzenus illud Christi: *baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti*, sic expressit: βαπτίζοντες εἰς τὄνομα τῆς ἁγίας τριάδος. *baptizantes in nomen Sanctæ Trinitatis.* Omnino tamen præstat, ut tres personæ exprimantur: a qua formula tanquam recepta recedere non licet: Nam ut ait D. Augustinus 6. de baptism. cap. 25. *Quis nesciat non esse baptismum Christi; si verba Evangelica, quibus symbolum constat, illic defuerint?* Sunt enim certa, usitata, et legitima illa Evangelica verba *sine quibus non potest baptismus consecrari*, ut ibidem ait vir sanctus. Illud tractatur, an baptizari quis possit in nomine Christi, non facta mentione Patris, aut Spiritus Sancti: deque eo itum est in varias sententias: Qua de re vide canonem *a quodam* 24. *de Consecr. distinct.* 4. *et Can. in Synodo* 83. *dist.* 4. et alios qui citantur ab his, qui de baptismo scripserunt: quibus adde Excerpta ex libro 10. Sancti Fulgentii contra Fabianum, pag. 266. et sequ. nuper edita, et tractatum Anonymi scriptoris cujus hic est titulus: *Non debere denuo baptizari, qui semel in nomine Domini nostri Jesu Christi sint tincti*, quem edidit Rigaltius in Observationibus ad Cyprianum.

6 Et canonibus Apostolorum) Can. 45. Episcopus, aut Presbyter, qui hæreticorum baptisma recipit degradatur.

7 Qui non essent bapt. in Trinitate) Walafridus Strabo de divinis officiis cap. 26. *celebratur ipsum baptisma: verum non nisi in nomine summæ Trinitatis, quod et Dominus ipse ostendit, et Canones Apostolorum docent. Unde quicunque vel ab hæreticis in Trinitate baptizantibus, vel ab alio quolibet homine, sub appellatione legitima ejusdem Sanctæ Trinitatis, fuerit baptizatus, rebaptizari non debet.* Itaque baptismus hæreticorum absolute non improbatur, nec qui ab hæreticis baptizati sunt, continuo rebaptizari debent, sed ii tantum, qui baptizati non sunt in Trinitate: hic enim baptismus canone Apostolico 48. probatur. Theodorus Studita in epistola 4. ad Naucrationem: *illud cogita, quod Apostolicus canon illos dicit hæreticos, qui in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti baptizati non sunt, nec baptizant.* Hi merito rebaptizantur: Qui enim baptizati non sunt in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, ne baptizati quidem esse videntur, ut scribit Zonaras in epist. canon. S. Basilii. Et minus recte, ut videtur, Constantinus Harmenopulus in Epitome Canonum in compendium retulit Canon. Apostolicum 46. (al. 47.) ait enim generaliter, eum qui rebaptizat baptizatum, deponendum esse, cum dictus canon loquatur de Episcopo vel Presbytero, qui rebaptizat: τον κατ᾽ ἀλήθειαν ἔχοντα βάπτισμα, *qui verum baptisma habet.* Cujusmodi non est qui in Trinitate baptizatus non est. De baptizatis ab hæreticis Concilium Tridentinum ita decrevit *Sess.* 7. *de bapt. cap* 4. *Si quis dixerit, baptismum, qui etiam datur ab hæreticis in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, cum intentione faciendi quod facit Ecclesia, non esse verum baptismum, anathema sit.*

8 In Trinitate) Qui baptismus Trinitatis dicitur Div. August. serm. in die Pentecostes 11.

9 Tertulliani) Libro de baptismo cap. 15.

10 Cypriani) Epistola 70. 71. et seqq. Facundus lib. 11 *Cum B. Cyprianus omnes hæreticos crederet baptizandos.* Vide eundem contra Marcianum Scholasticum ad finem. Vide tamen D. Augustini epistolam 48. contra Donat. et Rogat.

11 Et Africanorum quorumdam) Episcoporum 87. de quibus in Concilio Carthaginen. apud Cyprianum. Concilium Romanum in epistola ad Gratianum et Valentinianum Impp. *Per Africam rursum sacrilegos rebaptizatores nutu Dei præcepistis expelli.*

12 De hæresibus) ad Quod-vult-deum 69.

13 Optatus Milevitanus) lib. 5. *Inde est, quo simpliciter a vobis venientes excipimus*, etc.

14 Semel a Deo concedi) Adde. Divus Augusti-

nus epistola 203. *Rebaptizare hæreticum hominem, qui hæc sanctitatis signa perceperit, quæ Christiana tradidit disciplina, omnino peccatum est: rebaptizare autem Catholicum, immaniss'mum scelus est.* Avitus Viennensis in fragment. ex libris contra Arrianos: *Unum baptisma non iteramus. Cui honorem suum etiam in Bonosiacorum, aliorumque receptione servantes, si se in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizatos esse respondeant, quod bene confessi sunt, servando recipimus: quod perperam crediderant, benedicendo sanamus.* Ferrandus diaconus in Parænetico ad Reginum; *Patienter fereas propter scandalum, quod pati formidat, etiam reos lavacro secundi baptismatis pollui.* Hincmarus Remensis Opusculo 12. *Sicut sive hæreticus, sive schismaticus, sive facinorosus quisque in confessione S. Trinitatis baptizet, non valet ille, qui ita baptizatus est, a bonis Catholicis rebaptizari, ne confessio, et invocatio tanti nominis videatur annullari; quia ipse est, ut scriptum est qui baptizat, qui discipulis suis jussit, dicens: Ite, docete, omnes gentes bapt.* Hugo a S. Victore 2. de Sacramentis partis 15. cap. 15. *Ut qui semel sacramentum batismi percepisse cognoscitur, nulla ratione illud iterato accipiat, sive in ecclesia, sive extra ecclesiam, hoc est, sive ab hæretico, fuerit baptizatus.* Vetus auctor libro primo de hæresibus num. 44. *Omnibus notum est, nos hæreticos venientes non rebapt zare, sed manum reconciliatianis accedere, et ita divino populo tradere. De Paulianis autem sancta Synodus Nicæna hoc constituit, ut prorsus bapt zentur, et ita demum Catholico populo socientur.* Vide ibid. cap. 61. Auctor incertus in Breviario fidei adversus Arrianos: *Dicere eam solent de baptismo, quod in eo melius sit illorum baptismum quam nostrum, quia qui de ill s ad nos convertuntur, non eos rebaptizamus, sed per manus impositionem reconciliamus. Illi vero si quos de nostris seducere possunt, inconsideranter rebaptizant.* Hincmarus Remens's de divortio Loth. et Tetb. interrogatione, et respons. 9. *Non sanat baptismus perfidorum; non mundat, sed polluit. Unde et secundum decreta canonum, et sancti Innocentii, atque aliorum Pontificum Rom. in nomine S. Trinitatis ab hæreticis baptizati per manus impositionem gratiam Spiritus sancti accipiunt: non autem in sanctæ Trinitatis nomine baptizati baptizari jubentur.* Vide Leonis M. epistolam 77. in fine, et epist. 90. et can. 44. de consecrat. d stinct. 4. Qui igitur apud hæresim in Trinitatis nomine baptizantur, cum ad sanctam Ecclesiam redeunt, aut unctione chrismatis, aut impositione manus, aut sola professione fidei ad sinum matris Ecclesiæ revocantur, ut est in *d. can.* 44. idem scribit Justinus in responsionibus ad orthodoxos. Zonaras in epistolam canonicam S. Basilii εἰ καὶ τὸ τοῦτο μέρος δοκεῖ του θείου βαπτίσματος. *Licet hoc quoque sacri baptismatis pars esse videatur*, ut ait Scholiastes Harmenopuli Epitom. Can. tit. 5 ad can. 47. Apost.

15 Quod iterent baptisma) Tertullianus de pudicitia, cap. 16. *D nuo ablui non licet.* Et de bapt. cap. 15. *Semel lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet.*

16 Initiationem) Constitutiones Apostolicæ libro 111. 16. et 18. τελείωσιν, Vide D. Gregor. Nazianzenum orat. εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα. Christo enim initiamur. Hinc οἱ τελούμενοι apud Theodoretum in Cantica Cantic. capite 1. vers. 11.

17 Tinctionem) Tinctio, intinctio Tertulliano, tinctio Cypriano, pro baptismo, et tingui apud Tertullianum, pro baptizari. Isidorus Originum 6. 19. *Baptismum Græce, Latine tinctio interpretatur, quæ idcirco tinctio dicitur, quia ibi homo spiritu gratiæ in melius immutatur, et longe aliud quam erat efficitur; prius enim deformitate peccatorum fœdi eramus: in ipsa tinctione reddimur pulchri dealbatione virtutum.* Optatus Milevitanus libro 5. *Eum qui a nobis vel a vobis non nomine nostro, vel vestro sed in nomine Christi tinctus est, paganum vocat?* Adde Gregor. Turonens. Miracul. lib. 1. cap. 19. et cap. 24.

18 Columbo sacro) Colymbo, Ælius Lampridius in Antonino Hæliogab. *Marinæ aquæ colymbos exhibuit:* κόλυμβος est piscina, quæ et κολυμβήθρα in novo fœdere, et aliis auctoribus. ἀπὸ του κολυμβᾶν. Hinc κολυμβήθρα apud Divum Crysostomum, ἀντὶ βαπτιστηρίου hom. 7. in cap. 2. ep. ad Colos. et Socrat. lib. 7. Histor. cap. 17. et alios. Glossæ Isidori: *colymbus, locus ubi vestes mundantur.* Sacer igitur colymbus sacrum baptisterium, in quo mundantur intincti. Columbus autem πῶ υ. in u mutato, ut Latini solent, auctore Theodoro Gaza in libello de origine Turcarum.

Tit. VII. *De Apostatis.*

Ut ex schismate hæresim nasci dixi tit. 5. ita possum dicere ex hæresi plerumque nasci apostasim, ut Tertullianus 1, hæreses Apostatas facere. Hi sunt quos posteriores dixere Magaritas 2, qui penitus desciscunt a religione 3 Christiana, ex Christianis facti Judæi, vel Pagani, vel Samaritani, vel Sarraceni: constitutiones ad peregrinitatem redigunt 4, et jubent exemplo reorum majestatis, et Manichæorum, et Donatistarum, *l.* 4 *sup. de hær.* damnari etiam post mortem 5 intra quinquennium instituta accusatione, *l.* 2. in vivos perpetua et publica accusatio est, *l.* 4. Et hoc quoque in Apostatis proprium est ut eorum crimen pœnitentia non

aboleatur 6, *l.* 5. cum tamen hæreticorum aboleri sæpius constitutum sit, *d. l.* 4. *l.* 41. *C. Th. eodem tit.* et eleganter *d. l.* 5. lapsis et errantibus subveniri, hi sunt hæretici; non perditis, hi sunt apostatæ: et animadvertendum eidem legi hæc verba esse perperam inserta, quæ confundunt hæreticos cum Apostatis, hæretica superstitione. Cujus rei satis res ipsa et Codex Th. et inferiora legis verba fidem faciunt. Item animadvertendum est, *l. ult. hujus tit.* esse fugitivariam, de hæreticis nimirum, non de apostatis et partem *l.* 8. *sup. de hær.* ut constat ex actis Chalcedonensis synodi.

VII. Enarratio.

1 Ut Tertullianus) de præscriptione hæreticorum cap. 4.

2 Magaritas) μαγαρίζειν dicitur, qui a fide Christiana descivit. Leo Grammaticus: καὶ μαθὼν ὡς διὰ λούλου τοῦ Σαμῶνα ταῦτα αὐτῷ γέγονεν: ἀναγκασθεὶς ἐμαγάρισαν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ. Vide Glossarium nostrum ad Cedrenum, et notas ad histor. Eccles. Anastasii, et ibidem Indicem Glossarum.

3 Desciscunt a religione) Exheredes fidei, Cypriano in epistola 51. a fide devii: *refugæ legis suæ*, Rabanus Maurus contra Ind. cap. 10. *Refugæ fidei*: Anastasio in historia Ecclesiastica: ἀποστάντες τῆς πίστεως: Thephani: *Christi defugæ*, Prudentio περὶ στεφ.

4 Ad peregrinitatem redig.) *L. ult. hoc tit.*

5 Damnari etiam post mortem) Facundus Hermianensis libro 10. *Dicunt probare se posse nescio quos hæreticos post mortem fuisse damnatos.* Rigordus de gestis Philippi Augusti: *Etiam post mortem fuit excommunicatus, et damnatus* (Amalricus) *et a cœmeterio sacro dejectus, et ossa et cinis ejus per sterquilinia sunt dispersa.* Adde auctorem Chronici Altissiodorensis pag. 105. vers. Barlaamum, et Acyndinum monachos post mortem excommunicatos scribit Joannes Cantacuzenus hist. libro 4. cap. 25.

6 Pœnitentia non aboleatur) Africani patres in Codice Canonum Ecclesiæ Afric. can. 93.

Sed hæc posterior pars legis 5. *h. t.* non est in Basilicis, ut observat Balsamon ad Photii Nomocan. tit. 9. cap. 25. inhumanum enim visum est, hoc etiam crimen pœnitentia non aboleri. Samaritis pœnitentibus venia datur, *Nov.* 129. *c.* 3. *Sicut et ceteris hæreticis*, *l.* 4. §. *sed nec filios h. t.* In *d. l.* 5. hæc verba notanda sunt: quos etiam præcepissemus procul abjici, ac longius amandari, nisi pœnæ visum fuisset esse majoris, versari inter homines, et hominum carere suffragiis. D. August. libro 11. contra litteras Petiliani Donat. cap. 87. de Donatistis: *Nulla tamen lex regia vos jussit occidi: fortasse propterea, ut quicunque vestrum in pertinaci sacrilegi furoris aura persistunt, cum parricidæ supplicio, et vita carnifice crucientur.*

Tit. VIII. *Nemini licere signum Salvatoris Cristi humi vel in silice, vel marmore sculpere, aut pingere.*

Ut hæretici et Apostatæ, ita qui in pavimento 1 sculpunt vel pingunt signum Salvatoris Christi erga religionem Christianam contumeliosi esse videntur: et recte Tiberius Constantinus apud Paulum Diac. 2 *Crucem Domini, qua frontem nostram et pectora munire debemus, eam sub pedibus conculcamus?* Idcirco inhibetur hæc res cum hoc tit. tum synodi habitæ Constantinopoli in Trullo 3 can. 73. Et signum Salvatoris 4 Christi vocat, ut veteres Theologi crucem, quæ veris Christianis 5 semper fuit sancta et venerabilis, *l. decernimus, sup. de episc. et cler. l.* 11. *tit. seq.* προσκυνητὸν καὶ τίμιον 6 dixit *Nov.* 5. non quidem propter se 7, sed propter Christi memoriam qui pro nobis cruci suffixus est, ut Sibylla dixit ὦ ξύλον μακάριστον 8 ἐν ᾧ θεὸς ἐξετανύσθη. et Cyrillus 6. contra Julianum, aliter quam Manichæi, qui id rejiciebant ὡς κεκατηραμένων ὄργανον. Adeo vero fuit signum Cristi sanctum, ut instrumentis pro fide 9 et subscriptione cederet, *l. ult. inf. de ju. delib.* et Leonis *Nov.* 72. et collocatione ejus profana loca expiari et Deo consecrari solerent, *l. ult. Cod. Th. de pag. sac. Nov.* 5. *et* 67. et præferri quoque in Litaniis publicis, *Nov.* 123. Et Christiani etiam omnes, ut Tertullianus 10, Hieronymus 11, Augustinus 12, Chrysostomus 13 scribunt, ad omnem actum, et omnem incessum eo signo frontem terere et se præmunire. Et signum dici idem Chrysostomus 14 quia interpretatione ὅτι πάσας τοῦ θεοῦ τὰς παρακαταθήκας, ὅσας ἂν λάβωμεν, τούτω, καθάπερ τινὶ σημάντρω βασιλικῷ καὶ δακτυλίω σφραγίζομεν.

VIII. Enarratio.

1 In pavimento) Humi vel in silice, Balsamon in Collectione constitutionum ecclesiasticarum: ἐπ' ἐδάφους, ἢ λίθου χαμαὶ κειμένου· *in solo, vel in lapide humi sito.*

2 Apud Paul. Diaconum) de gestis Langob. lib. 3. cap. 12. Gregorius Turonensis historiæ libro 5. cap. 19. de Tiberio Imp. *Deambulans per palatium vidit in pavimento domus tabulam marmoream, in qua crux dominica erat sculpta, et ait: Cruce tua Domine frontem nostram munimus et pectora, et ecce crucem sub pedibus conculcamus! et dicto citius jussit eam auferri,* etc.

Aimoinus de gestis Francorum libro 3. cap. 9. In Keneti regis Scotorum legibus religiosis hæc legitur: *Sepulchrum omne sacrum habeto, idque crucis signo adornato, quod ne pede aliquando conculces caveto.*

3 In Trullo can. 73.) ὡς ἂν μὴ καταπατῆται παρὰ τῶν βαδιζόντων τὸ κατὰ τοῦ διαβόλου τρόπαιον ἡμῶν, ut ait ibidem Balsamo. Alexius Aristænus ad eundem canonem: πᾶσαν σπουδὴν χρὴ τιθέναι ἡμᾶς, τὴν ἀξίαν ἀποδιδόναι τιμὴν τῷ ζωοποιῷ σταυρῷ, δι' οὗ τοῦ πάλαι σεσώσμεθα πτώματος.

4 Et signum Salvatoris, etc.) In *l. un. h. t.* Basilica: τὸν ἅγιον σταυρὸν, *sanctam crucem*, ut in *l. 18. C. Th. de Judæis*, et *l. 11. C. Just. eod.* Divus Augustinus in Joan. tract. 118. *Quid est quod omnes noverunt, signum Christi, nisi Crux Christi.* Cyrillus Hierosol. catech. 13. σημεῖον δὲ ἀληθὲς ἰδικὸν τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ ὁ σταυρός. *Signum autem verum et proprium Christi, est Crux.* Amphilochius in oratione in Domini occursum, referens illud Lucæ 11. v. 29. et Matth. cap. 12. v. 40. *Signum quærit, et signum non dabitur ei*: ὁρᾷς πῶς τὸ σταυρικὸν πάθος, σημεῖον προσηγορεύθη. *Vides ut Crucis supplicium dictum fuerit signum?* Sanctus Ambrosius in serm. post Domin. 1. Quadrag. fer. 2. *Tunc apparebit signum filii hominis in cœlo, quod erit crux Christi Domini nostri.* Divus Chrysostomus ὁ σταυρὸς, φησι, τὸ σημεῖον. *signum, id est, Crux*, in cap. 24. Matth. v. 30. Item: τότε ὁ σταυρὸς τοῦ ἡλίου φαιδρότερος φανήσεται. *Tunc crux apparebit sole splendidior.* Alcimus Avitus l 5. Poemat. *Sic nos Christe tuum salvet super omnia signum frontibus impositum Signum Dominicum*, Maximus Taurinensis homil. 11. de cruce et sep. D. Andreas Cretensis in oratione 1. in exaltationem S. Crucis: οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ Χριστοῦ σταυρὸς, τὸ δεσποτικὸν σημεῖον. *Hæc Christi Crux est, Dominicum signum.*

5 Quæ veris Christianis) Christianis Catholicis, ut in *l. 1. sup. de summa Trin.* Qui crucis religiosi dicti Tertulliano Apologetico cap. 16. et *crucicolæ*, Anselmo de Virginitate.

6 Καὶ τίμιον) Sanctus Hippolytus in libro de Antichristo: καὶ δείξει αὐτοῖς τὸν τίμιον σταυρόν. *Ostendet ipsis* (Judæis) *venerabilem crucem.*

7 Non quidem propter se, etc.) Sanctus Ambrosius in oratione funebri de obitu Theodosii Imperatoris: *Habet Helena quæ legat: unde crucem Domini recognoscat. Invenit ergo titulum,* REGEM ADORAVIT NON LIGNUM *utique, quia hic gentilis est error, et vanitas impiorum: sed* ADORAVIT ILLUM QUI PEPENDIT IN LIGNO. Divus Augustinus in serm. de Sancto Laurentio: *Non signum ligni te delectat, sed signum pendentis.* Photius Patriarcha CP. epistola 1. sectione 20. τούτων τοιγαροῦν ἕκαστον, τήν τε Χριστοῦ εἰκόνα φημὶ καὶ αὐτὸν τὸν σταυρὸν, καὶ δὴ καὶ τοῦ σταυροῦ τὸν τύπον, παραπλησίως τῇ σεβασμιότητι καὶ προσκυνήσει ἐξοσιοῦντες, οὐκ ἐν αὐτοῖς περιγράφομεν καὶ περιορίζομεν τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας, ἀλλ' εἰς τὸν δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπίσαντα πλούτῳ φιλανθρωπίας ἀφάτῳ, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἐπονείδιστον θάνατον ἑκουσίως ὑπενέγκοντα ταύτην ἀναφέρομεν καὶ ἀνιεροῦμεν. *Singula igitur ista, hoc est, Christi imaginem, et ipsammet Crucem, et figuram Crucis, pari modo, reverentia et adoratione consecrantes, non tamen ita cultum circumscribimus, et ad eadem terminamus, sed ad illum referimus, et in illo sacrate statuimus, qui per et propter humani generis amorem abundantissimum et inexplicabilem incarnatus fuit; et sponte sua et voluntate maledictam illam mortem nostra causa subiit.* Carolus Magn. de non ador. imagin. cap. 3. *Nos per Crucem Christum adoramus.* Vide Joannem Damascenum libro quarto orthodox. fidei cap. 12.

8 Ω ξύλον μακάριστον) Citat Hermias historiæ Ecclesiast. libro 11. cap. 1. Auctor Tripartitæ lib. 2. cap. 18. *O ter beatum lignum in quo Deus extensus est.*

9 Ut in instrum. pro fide.) Isaac Catholicus invect. I. in Armen. Ἐν ταῖς ἀσφαλαῖς τῶν χαρτίων πρὸς πίστωσιν τῶν γεγραμμένων ἐκτυποῦντες τὸν σταυρὸν διὰ μέλανος, τοὺς τοιοῦτον παραβαίνοντας καὶ ἀρνουμένους, ὡς ἀρνητὰς τοῦ Χριστοῦ κατακρίνομεν. *In chartarum ac istrumentorum sigillis, ad certam scriptorum fidem, atramento crucem experimentes, eos qui ea transgrediuntur, ac negant, tanquam qui Christum negent, condemnamus.* In Synodo apud Colichyth. sub Vulfrido Archiepiscopo Cantuariæ cavetur, ut quæ signantur vexillo crucis, firma sint. Episcopus chartam signat cum cruce, et incausto apud Matthæum Paris. in Henrico tertio. Et apud eundem in Auctario additamentorum: *Hæc sunt nomina testium, qui hanc donationem meam consentientes, signo Crucis Christi confirmarunt.* Instrumentum est donationis. Auctor incertus qui cum Theophane editus: ὅπερ διεψεύσθη δείλαιος, ἀνομίσας διακενῆς, καὶ ἐπιλαθόμενος τὸ ἰδιόχειρον, καὶ ἐποίησεν καὶ τὸν σταυρὸν, ὃν ἔπηξεν κατὰ τῶν σὺν αὐτῷ. *In quo misellus mentitus est, hoc scelere frustra admisso, ut syngrapham propriam, cui Crucem cum comitibus affixit, despiceret et proculcaret.* Alludit ad hunc morem exarandæ Crucis in instrumentis.

10 Ut Tertullianus.) De corona cap. 111. *Ad omnem aditum et exitum, ad vestitum, ad calciatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacumque nos conversatio*

exercet, frontem crucis signaculo terimus. Cyrillus Hierosolym. cathec. 4. ποίει τοῦτο τὸ σημεῖον ἐσθίων καὶ πίνων, καθήμενος, κοιταζόμενος ἐξανιστάμενος, λαλῶν, περιπατῶν, ἁπαξαπλῶς: ἐν παντὶ πράγματι. *Signo isto utere tum edens, ac bibens, tum sedens ac cubans, de lecto surgens, loquens, ambulans: et ut semel dicam, in omni re, omnique negotio:* vide ejusdem cathec. 13.

11 Hieronymus) In Ezechielem cap. 9. *Antiquis Hebræorum, quibus usque hodie utuntur Samaritani, extrema Thau littera crucis habet similitudinem, quæ in Christianorum frontibus pingitur, et frequenti manus inscriptione signatur.*

12 Augustinus) Serm. 151. de temp. *Crucem illam in qua ille crucifixus est in corpore, nos gestamus in fronte.* Idem sermone 20. ex his qui editi sunt in Supplemento operum: *Propterea et nos signum ipsum crucis in fronte portamus.* Et in sermone 18. in Matth. *Quia ipse honoraturus erat fideles suos in fine sæculi, prius honoravit Crucem in hoc sæculo, ut terrarum principes credentes in eum prohiberent aliquem nocentium crucifigi: et quod cum magna insultatione persecutores Judæi domino procurarunt, magna fiducia servi ejus, etiam Reges in fronte nunc portant.* Vide Auctorem Anonymum in tractatu de rectitudine Catholicæ conversat. inter opera D. August. tomo 9.

13 Chrysostomus) Homilia 21. ad populum Antiochenum, et alibi passim. Andreas Cretensis oratione 2. in esaltationem S. Crucis: οὕτω τὸν πιστὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ τιμᾶν τὸν σταυρὸν, καὶ σεβάσεσθαι δὶ ὅλου προτρέπομεν etc. *Sic populum fidelium perpetuo ad ortamur colere et venerari crucem* etc.

14 Idem Chrysostomus) In homilia de adoratione pretiosæ crucis, tomo 6. operum edit. Paris. S. Ambros. in Lucam cap. 20. *Quod Crucis in fronte prætextat indicium.*

Tit. IX. De Judæis et cælicolis.

Posteaquam dixit de Apostatis, qui scilicet prodita religione [1] Christiana defecerunt ad Judæos vel Paganos, inde dicere instituit de Judæis [2], postea de Paganis. Et Judæis jungit cœlicolas. Judæorum sectam non prohibet [3]. Nam et circumcisio [4] eis permittitur, *l. circumcidere, ff. ad l. Corn. de sicar.* et in ordinem Decurionum allegi possunt, *l. 3. §. ultim. ff. de Decur.* non etiam judicandi potestate [5] fungi, *leg. ultim. hoc tit.* Sed et necessitates, ut ait *d. l. 3.* id est, munera civilia obire coguntur *l. 15. De exc. tut. l. 2. l. jussio, hoc tit.* Cœlicolarum secta [6] prohibetur, *l. 12.* quorum nomen inauditum esse ait, et novum superstitionis crimen, et nescio cujus dogmatis novi habuisse conventus, *l. 43. Cod. Th. de hær.* Judæorum sectam esse verum est, qui ut Juvenalis ait [7], *Nil præter Nubes et cæli numen adorant* [8]: et in Catalectis Petronius: *Judæus licet et porcinum numen adoret, Et cæli summas advocet auriculas* [9]. Et Sophonias propheta inter eos quosdam adorare militiam cœli; sed miscuisse se quoque eam Christianismo ad aliquid, quandoquidem hanc sectam hæreticis et dogmaticis adnumerat, et ut ad Christianam religionem revertantur, quodammodo cohortatur *d. l. 12.* et invenio in epistola 10 Augustini 163. Majorem Cœlicolarum novi apud Donatistas baptismi auctorem instituisse: et multos illo sacrilegio seduxisse: qui locus etiam probat exemplo Judæorum non male vulgo in *l. 3. hujus t t.* Cœlicolis dari Majores, licet vox Cœlicolis absit a Cod. Th. et a quibusdam manuscriptis.

IX. Enarratio.

1 Prodita relig.) Apostatæ dicuntur prodere sanctam fidem, et sanctum baptisma profanare, *l. 3. supr. t. 7.*

2 Dicere inst. de Judæis) vel supra dixit de hæreticis *qui fratres sunt Judæorum*, ut ait sanctus Ambrosius in Luc. c. 16. Rabanus Maurus contra Judæos: Legat lib. B. Augustini contra quinque hæreses prætitulatum, i. Paganorum, Judæorum, Manichæorum, Sabellianorum, Arrianorum, merito subjicitur tit. de Jud.

3 Judæorum sectam non proh.) Judæorum collegia ab Augusto permissa, Philo. v. Cujac. Observ. 7. 30. C. Cæsarem Augustum, et Claudium in gentem Judæam clementem fuisse scribit Hieronymus in Zachariam lib. 11. cap. ultim. Idem lib. 3. in epist. ad Galat. cap. 6. Cajus Cæsar, et Octavianus Augustus, et Tiberius successor Augusti leges promulgaverant, ut Judæi qui erant in toto Romani Imperii orbe dispersi proprio ritu viverent, et patriis ceremoniis deservirent. Vide Josephum Antiq. libro 16. cap. 10. Severum et Antoninum Judæos plurimum dilexisse idem Hieronymus scribit in Danielem libro 11. cap. 11. Alexandrum Severum Judæis privilegia reservasse: Lampridius. Denique legibus suis vivere passi sunt. Divus Augustinus in Psalm. 58. *Per omnes gentes manent certe, et Judæi sunt, et destiterunt esse quod erant: id est, gens ista non ita cessit in jura Romanorum, ut amiserint formam Judæorum, sed ita subdita Romanis est, ut etiam leges suas teneat, quæ leges sunt Dei.* Julianus refuga fidei in odium Christi templum Hierosolymis eis reparare permisit, Rabanus Maurus in lib. contra Jud. capite 19.

4 Nam et circumcisio) Judæis circumcidere, περιτέμνειν, ut loquitur Spartianus in Adriano, *mutilare genita ia* permissum est: unde οἱ ἐκ περιτομῆς pro Judæis circumsectis: de quorum circumcisione Michael Ephesius in libro 11. de partibus animalium: ἔστι δὲ ἀκροποσθία τὸ περιέχον δέρμα τὸ βάλανον τοῦ αἰδοίου, ὃ καὶ τέμνουσιν οἱ Ἰουδαῖοι. καὶ Αἰγύπτιοι, καὶ λέγουσι τὴν τοιαύτην τομὴν, περιτομὴν ἀκροποσθίας dicit, quæ in veteri et novo fœdere ἀκροβυστία dicitur. Glossæ: ἀκροβυστία. *præputium*. Juvenalis Satyr. 14. *mox et præputia ponunt*. Petron. *Circumcide nos ut Judæi videamur*. Et in Catalectis:

Ni tamen et ferro succiderit inguinis oram.

Tacitus Histor. 5. cap. 5. *Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur*: eandemque rationem circumcisionis adfert Maimonides More Nevochim parte 3. cap. 49. Vide Tertullianum advers. Jud. cap. 3. Theodoret. Quæst. in Genes. qu. 68.

5 Non etiam judicandi pot.) Auctor dialogi de altercatione Ecclesiæ et Synagogæ inter opera D. Augustini: *Tributum mihi solvis, ad imperium non accedis, habere non potes præfecturam. Judæum esse comitem non licet, Senatum tibi introire prohibetur: præfecturam nescis, ad militiam non admitteris*: vide sub tit. 4. ubi de Judæis.

6 Cælicolarum secta) Cælicolæ erant Judæi Semichristiani, ad quos non pertinent versus Juvenalis, nec qui in Catalectis; sed ad Judæos veteres Cœlicolarum autem secta Novella dicta videtur, quod cœlum ipsum colerent, id est, adorarent. Glossæ Græcolat. ὁ σέβων τὸν οὐρανὸν, *cælicola*. Aliter quam Judæi antiquiores, qui cœli nomine Deum intelligebant, ut Machabæorum libro priore capite 3. vers. 19. ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἰσχύς. *e cœlo fortitudo*: et cap. 4. v. 10. βοήσωμεν εἰς τὸν οὐρανόν. *Clamamus ad cœlum*, sive Deum cœli, ut d. cap. 7. 18. ἐναντίον τοῦ θεοῦ του οὐρανοῦ. *coram Deo cœli*: sic enim habent 70. Et Job. cap. 2. πῦρ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ: ubi Chrysostomus ait: *ignis decidit de cœlo. Aquila autem et Theodosion, ignis Dei dixerunt*: Ἀκύλας δὲ καὶ Θεοδοτίων, πῦρ, εἶπον, τοῦ Θεοῦ. et alibi sæpe, etiam in novo fœdere. V. Jos. Scal. in Elencho Tri. cap. 31.

7 Ut Juvenalis ait) Sat. 14. v. 97.

8 Et cœli numen ad.) Auratus, Josephus Scaliger, Ganterus, Donza, Vossius, et Salmasius. legunt *lumen*, id est, cœlum περιφραστικῶς.

9 Et cœli summi. adv. aur.) Franc. Pithoeus legebat: *et cilli summas*: κίλλος, ὄνος. Somniarunt, inquit, nationes caput asininum Deum fuisse Judæorum, quod refutant Josephus et Tertullianus: ille 11. contra Appionem Grammaticum, hic Apolog. c. 16. vide Petrum Cunæum de Republica Hebræorum, libro 11. 24. et l. 3. 6. Danielem Heinsium in laude asini.

10 Epist. August. 63.) Ad finem.

11 Et a quibusdam manuscript.) Non est in vett. Ægidii Menagii, et Juliani Brod.

Tit. X. Ne Christianum mancipium hæreticus vel Judæus, vel Paganus habeat, vel possideat, vel circumcidat.

Pars origine sua tit. hic fuit tituli superioris, id est, de Judæis tantum 1: sed ex Græca constitutione 2 Justiniani, et *l. Deo nobis, sup. de epis. et cleric.* Idem Paganis interdicitur 3 et hæreticis, ne Christiana mancipia habeant jure Dominii 4, vel possideant 5 quo alio jure veluti fideicommissi, aut bonorum possessionis, nefas esse religiosissima mancipia impiissimorum inquinari dominio, *l. ult. C. Th. eod. tit.* et similiter Eusebius 4. de vita Constantini 6, ἀθέμιτον εἶναι προφητοφόνταις καὶ κυριοκτόνοις τοὺς ὑπὸ τοῦ σωτῆρος ἐλευθερουμένους ζυγῷ δουλείας ὑπάγεσθαι. Sed additur generaliter 7 ne etiam alterius quam suæ sectæ, vel nationis hominem possideant. Et capitale esse si eum hominem circumciderint, si non circumciderint, multæ subjici 30. librarum auri, *l. 2.* Servum autem, si rem detulerit, liberum fieri, alioquin fisco vindicari, ut *l. 2. Cod. Theod. eod.* et Cedrenus 8 et Sozomenus 9 probant. Nec ad Christianos tantum homines eæ leges pertinent, qui scilicet baptizati sunt in Trinitate, sed etiam ad Cathecumenos, id est, auditores baptismo designatos 10, ne impune circumcidantur, ut *l. 2. et Nov. 37. 11.*

X. Enarratio.

1 De Judæis tantum) *l. 1. h. t.*

2 Sed ex Græc. constit.) *l. 2. hoc. t.*

3 Paganis interdictur) Synodus Parisiensis apud Flodoardum libro 11. cap. 5. *Ut Christiani Judæis, vel Gentilibus non vendantur, et si quis Christianorum necessitate cogente, mancipia sua Christiana elegerit venundanda, non aliis nisi tantum Christianis expendat: Nam si Paganis aut Judæis vendiderit, communione privetur, et empt o careat firmitate. Judæi vero si Christiana mancipia ad Judaismum vocare præsumpserint, aut gravibus tormentis afflixerint ipsa mancipia fisci ditionibus revocentur.* Robertus Monachus in Chronologia: *Commune Concilium Romæ sub Alexandro Papa anno præterito celebratum statuerat, nullum deinceps Christianum mancipium fieri Judæorum.* Vide quæ diximus ad collectionem Theodori Balsam.

4 Habeant jure dom.) Quæ sit differentia inter habere et possidere docet *lex*, *stipulatio ista* 38. *ff. de verb. obligat.*

5 Vel possideant) Rabanus Maurus contra Judæos cap. 41. *Et cum eis servos Christianos habere non liceat* etc. et cap. 50. ex S. Gregorii lib. 7. Reg epist. 115. *Mirati sumus*, *quod in regno vestro Judæos Christiana mancipia possidere permittitis: Quid enim sunt Christiani omnes nisi membra Christi?* vide eundem cap. 57.

6 Quarto de vita C.) Capite 27.

7 Sed additur gener.) in *d. l.* 1.

8 Et Cedrenus) Cujus hæc verba sunt: Κωνστάντιος δὲ καὶ Κώνστας ἐνομοθέτησαν, Ἰουδαῖον μὴ ὠνεῖσθαι δοῦλον: ἐπεὶ ἀφαιρεῖσθαι αὐτὸν εἰς τὸν δημόσιον λόγον. εἰ δὲ καὶ περιτεμεῖν τολμήσοι δοῦλον, ξίφει τιμωρεῖσθαι. καὶ τὴν τούτου δημεύεσθαι οὐσίαν. *Constantius et Constans legem tulerunt, ne quis Judæus servum emeret, emptum publicari jusserunt. Si quis circumcidere servum ausus esset, gladio feriri, et bona ejus publicari*: Id eisdem omnino verbis scribit Theophanes.

9 Sozomenus) lib. 3. 17.

10 Auditores bapt. design.) Catechumeni auditores et audientes dicti. Tertullianus de pœnitentia cap. 6. *Quia inter auditorum tirocinia deputatur.* et mox *Prima audientis intinctio est.* Cyprianus epist. XII. ad presbyteros et diac. etc. *Audientibus etiam si qui fuerint periculo præventi etc.* vide Theopylactum in Joan. cap. 1. Sunt enim *candidati Dei*, ut loquitur Tertullianus II. ad uxor, *candidati fidei*, ut Hieronymus in epistola ad Rusticum, candidati baptismi.

11 Nov. 37.) §. 1.

Tit XI. De paganis, sacrificiis, et templis.

Sequitur tit. de tollendis sacrificiis 1 Paganorum, et de claudendis fanis 2, delubris, templis eorum 3, non etiam diruendis. Nam et si velint Impp. aras et sensu carentia 4 simulacra avelli; nolunt tamen etiam ædificia templorum et publicorum operum ornamenta destrui, *l.* 3. et recte ornamenta 5: Nam templa quæ in agris et locis abditis constituta nulla ornamenta habent, Patres in concilio Africano 6 destrui postulant. Est et de tollendis annonis templorum *l. ult.* quas transfert ad milites, *l.* 19. *C. Th. eod. tit.* Longe igitur est deterior Paganorum conditio, quam Judæorum: quorum secta legibus prohibita non est: longe deterior quam hæreticorum, quibus omnibus non est propositum capitale supplicium, sicut Paganis qui exercent sacra sacrilega 7, *l.* 1. 2. 7. *et ult.* et Augustini epist. 48. ubi addit quod etiam ad hunc tit. proprie pertinent, tam Catholicos, quam hæreticos, omnes laudare leges ab Imperatoribus datas adversus sacrificia Paganorum. Et sunt Pagani cultores simulacrorum 8 et Dæmonum 9, qui et gentiles 10, *l.* 21. *Cod. Theod. eod. l.* 46. *Cod. Theod. de hær. et Th. Nov. de Jud.* Gentiles a Judæis. quibus non Judæi gentes sunt et barbari. Pagani autem vulgari sermone, ut Orosius ait, 11 quasi ex agrestium locorum compitis et pagis alieni civitate Dei.

XI. Enarratio

1 De tollend. sacrif.) Execrandis Dæmonum sacrificiis, *l.* 23. *C. Th. eod.* nefandis sacrificiis. D. August. de Civit. D. 11. 2.

2 De claudendis fanis) Principes Christiani Paganorum templa claudi jusserunt, vel dirui. De Theodosio et Honorio vide Prosperum de promiss. et præd. Dei, parte 3. prom. 38. et quæ diximus ad *l.* 3. *C. Th. de pagan.* vel in sacros usus commutarunt. Claudius Salmasius in epistola ad v. cl. Ægid. Menagium scripserat, *primæ antiquitatis Christianos templa idolorum pleraque a Gentibus consecrata convertisse in templa veri Dei.* Hoc ostendit S. ut ipse scribit in epistola ad Salmasium: Primum enim Gregorium M. de consecrandis Gentilium templis decretum condidisse. Imo ante Gregorium Constantinum M. templa Gentilium Christo addixisse scribit Cedrenus his verbis: γράφει δὲ τὸν πρῶτον νόμον, τοὺς τῶν εἰδώλων ναοὺς ἀποδίδοσθαι τοῖς τῷ Χριστῷ ἀφιερωμένοις ναοῖς. idem scribit Theophanes, ex quo Anastasius in historia ecclesiastica. *Iste*, inquit, *primam legem scripsit: idolorum templa his tradi, quæ Christo sunt deputata.* Hæreticorum etiam quasi ecclesias, vel in usus sacros verterunt, vel non receperunt. Avitus Viennensis epist. 6. Justinianum etiam eas Christianis addixisse scribunt Thæophanes et Cedr.

3 Fanis, delubr. templis) Hæc tria conjunguntur in *l. ult. C. Thæod. eod.* vide quæ diximus in præfat. ejusdem tituli.

4 Sensu carentia) *l. nullus* 12 *C. Th. eod* Lactanctius de Orig. error. c. 11. *Omni enim sensu carent, etc.* et lib. 6. 13. *si Deorum cultores simulacra insensibilia excolunt.* Dixi ad *d. l.* 12.

5 Ornamenta) Vide dicta a nobis ad *l.* 15. *C. eod*

6 In Concilio Africano) Can. 58. Cod. Eccles. Africanæ.

7 Sacra sacrilega) Optatus 6. *Quis vidit sacra sacrilega?* D. Augustinus de Civ. Dei 1. cap. ult. *Eos a sacris sacrilegis prohiberet.* Hinc sacrilegium pro idolatria apud Sulpitium Severum I. ut ibi observat Drusius. Optatus II. *In Ecclesia nulla fuerant schismata, nec Paganis licebat exercere sacrilegia.*

8 Cultores simul) Pagani colere simulacra dicuntur in *l.* 6. *Cod. Theo. eod.* Divus Augustinus Retract. libro 13. cap. 43. *Deorum falsorum multorumque cultores, quos usitato nomine paganos vocamus.*

9 Et dæmonum) *Colunt dæmonum simulacra*, Sulpitius 11.

10 Qui et Gentiles) *L.* 46. *Cod. Theod. de hæretic.* Tertullianus in libro de Patientia cap. 7. *Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam adhibere:* vel Gentes et nationes. Idem Tertullianus Apologeticum scripsit adversus Gentes et adversus Nationes. Idem in d. lib. de patient. cap. 3. Minutius in Octavio: *Nos Gentes Nationesque distinguimus.* D. Hieronymus in epist. ad Galat. cap. 3. *Quidam e Gentibus*: de Virgilio.

Ἔθνη) Matthæi 10. 5. Hinc ἐθνικῶς πολιτεύσθαι, *Gentiliter vivere*, Clem. Alexandr. Strom. 7.

Græci) ἕλληνες S. Proculus in oratione 15. καὶ ἐστι μεγάλη ἡ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ κατὰ ἑλλήνων βροντή. *Et ingens est adversus Græcos Evangelistæ tonitru.* S. Isidorus Pelusiot libro 11. Epistolar. 146. ad Casium Scolasticum: οὐκουν ἐπειδὴ ἑλληνάτε ὄντα, καὶ τὰ ἑλλήνων πρεσβεύοντα, *Quoniam igitur te, ut Græcum seu Gentilem ac Gentilium dogmata profitentem*, et Glossæ ἕλλην τὴν θρησκείαν, *Paganus*. ἐθνικοὶ, Matth. 18. 17. γεντίλιοι, Gentes, Nationes, ἔθνη, Græci, res ead. Hinc Gentilitas apud Sulpitium Severum de vita sancti Martini sect. 4. et 16. Cœlius Lactantius de Origine erroris cap. 13. *Priorem esse gentilitatem, quam Dei religionem.* Iidem et Pagani. Anna Comnena Alexiados libro 13. Εἴτε του Χριστιανικοῦ γένους ἐστὶν, εἴτε καὶ ἀλλότριος τῆς ἡμετέρας, αὐλῆς,οὓς παγάνους ἡμεῖς ὀνομάζομεν. Hinc paganitas in *l. ult. C. Theod. de spectac.* et Græcitas apud interpretem Irenæi libro 11. cap. 40.

11 Ut Orosius ait) Libro 1. historiæ.

Tit. XII. De his qui ad Ecclesiam confugiunt vel ibi exclamant.

Posteaquam dixit satis de iis qui alieni sunt ab Ecclesiarum Catholicarum privilegiis, hæreticis puta et Apostatis et Judæis et Paganis, quanquam Judæis maneant adhuc sua privilegia quædam 1, redit ad earundem Ecclesiarum privilegia, et exponit unum hoc tit. de Confugis 2 (sic appellantur et in *l. si qua per calumniam*, *sup. de episc. et cleric.* ut præsidium et securitatem 3 Ecclesiæ tribuant his, qui ad eas confugerint 4 vexationis evitandæ causa 5, sive ob reatum, sive ob debita publica vel privata 6, ita ut inde temere abduci nequeant, sed loci reverentia et intercessione defendantur, ut *cap. eos qui*, 87. *dist.* Et quod adjicit aliud pertinet etiam ad Ecclesiarum venerationem, de his qui ibi exclamant ex *l.* 5. *et ult.* ut nullus in eis tumultus moveatur: nulla seditio, nulli clamores concitentur suæ vel alienæ rei causa.

XII. Enarratio.

1 Privilegia quædam) De quibus ad tit. de Judæis supra.

2 De confugis) Confugæ ut confugium. Auctor incertus in vita Leudevvicii Pii: *Ad Imperatorem Ludovicum confugium fecit.* Glaber Rodulphus in vita sancti Guillelmi cap. 1. *In quoddam castrum fecisse confugium*, et in libro 1. domni Karoli et Hludovici Augustorum: *Si quis ad Ecclesiam confugium fecerit.* Profert Hincmarus Remensis de divortio Loth, et Tetb. respons. ad interrog. 12.

3 Ut præsidium et securit.) Zosimus 4. τὸ παρὰ χριστιανῶν τιμώμενον οἰκοδόμημα, ἄσυλον νομίζεται.

4 Qui ad eas conf.) ut ad Ecclesiam magnam, sive templum S. Sophiæ, quod tutissimum asylum, Joannes Cantacuzenus hist. lib. 3. cap. 2. ἐμοὶ δοκεῖ, ἔφη Σίσμανον πρὸς τὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας νεὼν καταφυγεῖν ἀσυλίᾳ δὲ αὐτοῦ τετιμημένου ὑπὸ πάντων ὅσοι Ῥωμαίων ἐβασίλευσαν, ἐξεῖναι καὶ ἡμῖν εὐπρόσωπον ἀπολογίαν πρὸς τοὺ Ἀλεξάνδρου θέσθαι πρεσβευτὰς, ὡς οὐκ ἐξὸν ἀποσπάσαντας τὸν ἱκέτην του Θεου παραδιδόναι πρὸς σφαγήν. μάλιστα πάντων τουτο ἄγος ἐναγέστατον καὶ παρὰ τῶν πάλαι καὶ τῶν νυν Ῥωμαίων νομιζόμενον. *Mea opinione*, *inquit*, *Sismiano in ædem Sophiæ transfugiendum et: quam cum ab omnibus Imperatoribus asyli jure honoratam constet, licebit et nobis honestum Alexandri legatis responsum reddere nefas: fuisse nobis Dei supplicem abstrahere, et aliis interficiendum transdere, quando id in scelere omnium impurissimo a Romanis semper numeratum sit.* Sic Pagani ad templa confugiebant, *ut ab omni noxa liberi essent*, ut loquitur Augustinus lib. 1. de civ. Dei 34. Ut pagani ad templa confugiebant. Ovidius 11. de Ponto 2.

Confugit interdum templi violator ad aram,
Nec petere offensi numinis horret opem.

Achilles Tatius Clitoph. et Leucip. 8. καὶ τοῖς μὲν πονηροῖς αἱ τῶν ἱερῶν ἀσφάλειαν διδόασι καταφυγήν. *Et Deorum quidem ædes sontibus, qui ad eas confugiunt, præsidio sunt.* Et ibidem de Dianæ templo: αὐτῇ μόνῃ τοὺς ἐπ' αὐτῇ καταφεύγοντας ἔξεστι σώζειν, καὶ ταυτα πρὸ δικαστηρίου

γνώσεως. δεδεμένον δὲ οὐδένα λέλυκεν ἡ θεὰ οὐδὲ θανάτῳ παραδοθέντα ἠλευθέρωσεν τῆς τιμωρίας, τῶν δυστυχούντων εἰσὶν, οὐ τῶν ἀδικούντων δὴ οἱ βωμοι. *Ea enim sola est ad quam confugientes ad se, illos scilicet quorum causa nondum a judicibus cognita est, servare pertinet. Ac quamvis neminem illa unquam in custodiam datum solverit, neminem unquam morti addictum, e lictorum manibus eripuerit: infelicibus enim, non impiis Deorum aræ præsidio sunt.*

Polyænus 8. κατέφυγεν ἱκέτης εἰς τὸ ἱερὸν Ἀθηνᾶς τῆς χαλκιδίκου; ὅθεν ἀποσπᾶσαι ἱκέτην οὐκ ἦν θέμις, *Supplex confugit ad fanum Minervæ Chalcidicæ, unde fas non est supplicem extrahere.* De eodem Minervæ Chalcidicæ fano Polybius.

5 Vexationis evitandæ cau.) Ne forte vexetur a potentiore. Isidorus Pelusiotes libro 1. epist. 174. ad Cyrenium Ducem: *Qui ne a potente adversario opprimatur, quod judicem non habeat, qui suas injurias ulciscatur, ad inexplicabile temp'um confugit:* ὃς ἵνα μὴ ἔργον δυνατοῦ γένηται, ἀπορῶν δικαστοῦ τοῦ ἀμύνοντος, πρὸς τὸν ἀχείρωτον ἔδραμε σηκόν.

6 Sive ob reatum, sive ob deb. publ. vel priv.) *L. 1. et l. præsenti 6. §. 3. h. t.* Auctor homiliæ de dedicatione Ecclesiæ cum Eusebio Gallicano edita: *Si ergo reverentiam tanti parentis agnoscimus, sciendum est, nullo modo cujuslibet criminis reum a sacris liminibus abstrahendum: quamdiu enim vel regionis injuria ac divinitatis offensa est, qualemcumque Ecclesiæ filium confugientem ad domum Domini, velut, de sinu et complexu matris avellere, et arcem communis expugnare confugii, ac sacram humano generi indulgentiæ legem absque ulla sui consideratione calcare: qui enim homini Ecclesiæ januam clausit, crudelem in semeptisum sententiam dedit: Quis in hujus mundi et fluctibus constitutus portu misericordiæ non indigeat? vitæ quis dum remedia alienis necessitatibus abnegat, præjudicium sui faciat inter gentes? Nemo contingit, ad profanam arborem, vel ad delubrum abominabile confugientem, et in loco perditionis locus est impunitatis. Hæc res quæ mortem generat, dat salutem. Sed forte aliquis dicat. Locus sanctus est, criminoso patere non debet. Non ita est. Hæc animi intractabilis argumenta non recipit ille, qui pro impiis mortuus est, confugienti reo claudi aditum misericordiæ non permittit, qui latroni sub hora sententiæ confitenti paradisi claustra patefecit.*

TIT. XIII. *De his qui in Ecclesiis manumittuntur.*

Et sequitur aliud privilegium Ecclesiarum et Clericorum, cum esset difficile ad Civitatem Romanam pervenire, nec manumissione quacunque eam servi adipisci possent, ut Hermias ait, 1. cap. 9. πολλῆς δυσχερείας οὔσης περὶ τὴν κτῆσιν τῆς ἀμείνονος ἐλευθερίας ἣν πολιτείαν Ρωμαίων καλοῦσι: ut qualiscumque manumissio sufficiat servis cujuscumque ætatis sint, ut *lege 2. infra comm. de manumiss.* ad obtinendam plenam et justam libertatem, quæ modo fiat in Ecclesia 1, teste populo et signatore Episcopo. Imo et clericorum servos manumissos quibuscumque verbis, quacumque scriptura, quocumque loco etiam absente Episcopo ad Civitatem Romanam 2 perduci placet.

XIII. Enarratio.

1 In Eccles'a) Divus Augustinus sermone 5. ex editis a Sirmondo: *Servum tuum manumittendum manu ducis ad Ecclesiam. Fit silentium. Libellus tuus recitatur, aut desiderii tui persecutio.*

2 Ad civitatem Rom.) *L. 1. et 2.* Quod scribit Cajus de manumissis in Ecclesia; *Instit. lib. 1. tit. 1. §. 1.* subdititium est.

TIT. XIV. *De legibus et constitutionibus Principum et edictis.*

Satis dictum est supra de jure sacro parte juris publici 1. Consequens est dicere de reliquo jure publico, quod scilicet consistit in populi, Senatus, Principis, Magistratuum Imperio, ex quo proficiscuntur leges, et constitutiones, et aliæ partes juris civilis. Ac primum quidem in hoc titulo agitur de legibus publicis et generalibus, quæ antiqua sunt jussa populi vel plebis 2: quales nullæ feruntur hodie 3 populi potestate translata in principem, et consequenter nullæ leges positæ sunt de ambitu, quia ad curam principum pertinet magistratuum creatio, non ad populi favorem, *l. 1. ff. ad Leg. Jul. de amb. l. quidam, de re jud. l. 2. de alb. scrib.* Quamobrem Constitutiones principum hodie leges constat esse, rescripta dico 4, subscriptiones 5, adnotationes, pragmaticas 6, decreta 7, mandata 8, interlocutiones 9, orationes 10, edicta 11. Et decreta quidem, rescriptaque et interlocutiones leges sunt, si ut Leo ait *Novella* 92. animus principi fuerit 12, τὸ κριθὲν ποιεῖν νομοθέτημα, Si, ut ait *l. 3.* princeps censuerit ea, quæ in certis negotiis statuit, similium quoque causarum fata componere 13: alioqui ut Judicum, ita Principum res judicata aliis non noceret, vel prodesset. Item si de his Princeps orationem ad Senatum misert, ut quod sibi placeret SC. firmaretur 14, et firmatum sit, cujus generis orationes multæ referuntur in libris nostris, et secundum *l. 8.* hujus tituli si

observaretur, leges omnes generales principum Orationes appellari possent: Vel si legem edicti nomine nuncupaverit princeps, cujus omnis vis hæc est, ut per omnes populos programmate judicum in celeberrimis locis veluti in foro [15], vel in theopropia [16], ut in scriptoribus sacris legimus, in suggestu illo scilicet et ambone [17] unde Christianis recitatur verbum Dei, divulgetur [18] *d. l.* 3. quod est anteferri *l. rescriptum*, *C. Th. de hæres.* Hæ leges principum generales sunt, et omnes populos tenent, paganos et milites, *l.* 3. §. *Divus*, *ff. de sep. viol. l. ultim. ff. de accus.* et homines domus Augustæ. *l.* 10. *hoc. tit.* et Augustum ipsum [19] atque Augustam, *l.* 4. ut olim populus quoque suis legibus tenebatur [20]. Omnes autem, quæ in corpus juris referuntur, fere generales sunt, paucæ speciales, sive personales, quæ pertineant ad personas, vel corpora, aut collegia certa, scrinia [21], officia, civitates, curias, provincias, scholas, quæ etsi non relatæ in corpus juris, nihilominus vim suam et robur obtinent, ut est in Constit. Justiniani *de Just. Cod. conf.* tamen omnes non tenent. [22], *l.* 2. *hoc tit.* et hæc differentia legum ut observaretur, ideo sæpe monent nos auctores juris quæ sint edictales leges, generales leges, generalia rescripta, *l.* 1. §. *ultim. ff. de leg. tut. l. quotiens*, §. *sed si non in corpore*, *de hæred. instit. l. Divi* §. *ultim. ad l. Falc.*

XIV. Enarratio.

1 Parte juris pub.) *l.* 1. §. 1. *ff. de just. et jur.*

2 Jussa populi vel pl.) Ateius Capito apud A. Gellium lib. 10. 20. *Lex*, inquit, *et generale jussum populi aut plebis, rogante magistratu.*

3 Nullæ feruntur hodie) Soli Principi leges condere concessum est, *l. ultim.* §. 1. *hoc tit.*

4 Rescripta dico) Princeps adeuntium precibus rescribebat, v. tit. 19. et tit. 24. infra, quæ etiam responsa dicuntur.

5 Subscriptiones) Id est annotationes, *l.* 1. §. 1. *ff. de const. Princip. et l.* 1. *inf. de prec. Imper. offer.* quæ fiunt ad libellos vel manu divina, sive Principis, vel Quæstoris, *leg.* 2. *de bon. pet. subl.* illæ majoris ponderis sunt.

6 Pragmaticas) Vide infr. tit. 23.

7 Decreta) Decreta sunt sententiæ in cognitionibus a principibus prolatæ.

8 Mandata) Mandata sunt præcepta, quibus administrandi modus præscribitur. V. tit. seq.

9 Interlocutiones) Interlocutiones interponebantur, cum de plano Principes judicarent.

10 Orationes) Orationes vel ipsi Principes, aut Quæstores recitabant in Senatu, vel ad Senatum mittebant, *l. cum hi* 8. *ff. de transact. l. cum hic status* 32. *ff. de donat. int. vir. et uxor.*

11 Edicta) Edicta sunt quæ Princeps spontaneo motu emittit. Theoph. ad §. 6. *de ju. nat.*

12 Animus princ. fuerit) Ipse Cujacius ad §. *sed et quod principi*, *Instit. de jure natur. Nec quod cognoscens decrevit, aliter trahitur ad exemplum, quam si animus ei fuerit* τὸ κριθὲν etc.

13 Fata comp.) V. Cuj. Observ. 16. 9.

14 Senatuscons. firmaretur) Marcus Imp. apud Justinum Apolog. 11. ταῦτα δὲ καὶ τῆς συγκλήτου δόγματι κυρωθῆναι βούλομαι, καὶ καλεύω τοῦτό μου διάταγμα ἐν τῷ φόρῳ τοῦ Τραϊανοῦ προτεθῆναι πρὸς τὸ δύναθαι ἀναγινώσκεσθαι. Sic ante translatam populi potestatem in Principem prius jubebat populus: postea confirmabat Senatus, ut scribit Servius in 9. Æneid. vers. 192.

15 Veluti in foro) Ut in loco Marci Imp. supra citato.

16 Vel in theopropia) Divus Augustinus in epistola 158. ad Marcellinum: *Quod autem scripsit eximietas tua, dubitare te; utrum in theopropia debeas eadem gesta jubere proponi, fiat, si potest illuc frequens confluere multitudo.*

17 Et ambone) His quæ dixi in Glossario ad Cedrenum, adde. Ducas historiæ Byzantinæ capite 40. ἀνέβη ὁ κληθεὶς ἐπ' ἄμβωνος καὶ ἐδιελάλησε τὴν μιαρὰν αὐτου προσευχήν. *Vocatus ambonem ascendit, et diras preces suas recitavit.* Joannes Cantacuzenus historiæ libro 4. cap. 3. ἐπὶ του ἄμβωνος ἀναβὰς, ἵνα μᾶλλον διὰ πάντων δϊκνοῖτο ἡ φωνή. *in ambonem ascendens, quo clarius ab omnibus exaudiretur.* Glossarium ineditum: ὀκρίβας, ὁ ἄμβον. *Pulpitum ambo* Synodus in Trullo habita can. 33. τὰ θεῖα λόγια ἐπ' ἄμβωνος μὴ ἀναγινωσκέτω. *Oracula divina in ambone non legat.* S. Basilius Seleuciens. de mirac. S. Theclæ lib. 2. cap. 27. ὤφθην ἐπὶ του δεικτηρίου. λέγεται δὲ ουτως ὁ τόπος ἐν ᾧ ἐπιδείκνυνται οἱ λέγοντες, τουτό ἐςιν ὁ ἄμβων, ἤτοι τὸ ἀκροατήριον. *In Decterio comparui, hoc est, in loco unde verba facturi cernendos se exhibent, sive ambonem, sive suggestum, sive auditorium appelles.*

18 Divulgetur) *Differentiam sensus inter divulgata et provulgata, sive promulgata, enucleatores verborum hanc voluerunt esse, ut divulgata simpliciter tantum dicantur ad notitiam omnium propalata*, etc. Hincmarus Remensis Opuscolo 33. cap. 10.

19 Et Augustum ipsum) D. Ambrosius in epistola 13. ad Valentinian. Imp. *Quod cum præscripsisti aliis, præscripsisti et tibi. Leges enim Imperator fert, quas primus ipse custodiat.* Vide Cujac. Observ. 15. 30.

20 Suis legib. tenebatur) Legibus teneri, est νόμοις κρατύνεσθαι. Legibus adstringi, Æschylo.

21 Scrinia) De scriniis vide Cujacium ad *tit. C. de palat. sacr. largit.*

22 Omnes non teneut) Personales sunt et speciales.

Tit. XV. *De mandatis Principum.*

Ex Constitutionibus specialibus principum sunt privilegia 1, et decreta interposita in negotio aliquo, ita ut in exemplum non trahantur, *l.* 2. *sup. t t. prox.* sunt et mandata i. præcepta sive monita 2, quæ certis personis dantur a principe, veluti præsidibus aut procuratoribus, quæ Dio 53. intellexit his verbis: ἐντολάς τέ τινας καὶ τοῖς ἐπιτρόποις, καὶ τοῖς ἀνθυπάτοις, τοῖς τε ἀντιστρατήγοις δίδωσιν, ὅπως ἐπὶ ῥητοῖς ἐξίωσι, aut jussiones quæ dantur Comitibus Consistorianis vel tribunis, et notariis executoribus imperialium jussionum, vel referendariis palatii perferendæ ad præsides provinciarum, quæ nisi constent ex scripto, nullius momenti sunt, *l.* 1. præterquam uno casu, qui proponitur in *l.* 2. quam restitui et exposui Observ. 12. cap. 31. et stultus est, qui pro ea reposuit in hoc titulo 3 Justiniani *Nov.* 17. quæ fuit emissa post editionem Codicis, Belisario Consule.

XV. Enarratio.

1 Sunt privilegia) Privilegia sunt, quæ de una tantum persona concipiuntur in omnia tempora. Duodecim autem tabulæ leges privatis, sive singulis hominibus irrogari vetant, sive, ut ait Ulpianus in *l.* 8. *de legib.* jura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur, Cujacius Observat. 15. 8. Demosthenes adversus Aristocrat. μηδὲ νόμον ἐπ' ἀνδρὶ ἐξεῖναι θεῖναι ἐὰν μὴ τὸν αὐτὸν ἐφ' ἅπασιν Ἀθηναίοις. *Neque fas est Legem de uno ferre, nisi eadem ad omnes Athenienses perveniat.* Adde eundem in orat. advers. Stephanum, et Æneam Gazæum in Theophrasto. Heraclitus in epistola ad Hermodorum: οὐδεὶς γὰρ νόμος ἐφ' ἑνὸς ἀλλὰ κρίσις. Proculus in Parmenidem Platonis: οὐ γὰρ ἑνὸς, ἀλλὰ πολλῶν ὁ νομοθέτης ἡγεῖται. et recte Divus Hieronymus in Jonam cap. 1. Privilegia singulorum communem legem facere non posse.

2 Præcepta sive mon.) Ea Græci vocant παραγγέλματα, et ὑποθήκας. Nov. 26. cap. 2. Nov. 31. cap. 2. Cujacius ad Novell. 17. vide Julianum Antecessorem constit. 21. Tertullianus Apolog. cap. 2. *Negat* (Trajanus Imp.) *inquirendos ut innocentes, et mandat puniendos ut nocentes.* Et ad Scapulam cap. 4. *Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare?* Et mox: *Sine accusatore negans se auditurum hominem, secundum mandatum.*

3 In hoc titulo) In editione Ludovici Charondæ.

Tit. XVI. *De Senatusconsultis.*

Sequitur alia pars juris civilis, Senatusconsulta, id est jura quæ Senatus facit, sive decreta amplissimi ordinis, quæ tamen in posterum fieri vetat Leonis *Nov.* 78. tum forte Senatus etiam 1 potestate translata in principem. Antiqua tamen Senatusconsulta manent, sicut antiquæ leges, et, ut hic ostenditur, contra ea elicita rescripta, veluti contra SC. Tertyllianum, aut contra SC. Vellejanum, nullius momenti sunt. Imo si observaretur *l.* 8. *sup. de legibus*, nulla lex principis generalis 2 valeret sine SC. quod et Probum constituisse Vopiscus refert.

XVI. Enarratio.

1 Tum forte Senatus etiam) Scribit Procopius in Arcana, Senatus auctoritatem Justiniani ævo pene obliteratam: ἡ μὲν γὰρ βουλὴ ὥσπερ ἐν εἰκόνι ἐκάθητο. οὐδὲ τῆς ψήφου, οὐδὲ του καλου κυρία οὖσα, etc.

2 Nulla lex Principis gener. etc.) Ex Symmachi ep. 21. lib. 10. constat Senatusconsulta constitutione Principis confirmari. *Superest*, inquit, *ut ea quæ serenitas vestra deliberanda legavit, cognito Senatusconsulto lex Augusta confirmet*, etc.

3 Vopiscus refert) in Probo.

Tit. XVII. *De veteri jure enucleando, et de auctoritate Jurisprudentum, qui in Digestis referuntur.*

Sequitur alia pars juris civilis, responsa et interpretationes Jurisconsultorum veterum, qui ab Imperatoribus 1 condendi juris 2, respondendi, scribendi, cavendi, interpretandi potestatem acceperunt: aliorum enim, qui eandem potestatem non acceperunt, nulla auctoritas est, nec eorum scriptis judices alligantur 3, cum tamen a supradictorum scriptis recedere non possint 4, quæ sunt pro parte juris civilis 5: et eleganter Justinianus dum sibi vindicat Jurisconsultis auctoritatem parem in *l. ult. sup. de legibus*, nihil tamen se eis derogare ait, quibus hanc facultatem olim dederit majestas imperialis. Jubet autem priori Constitutione tituli hujus in Digestorum 50. libros Tribonianum, et antecessores et togatos amplissimæ præfecturæ, quos ille sibi in eo opere conficiendo adjutores delegerit, neces-

saria et usu recepta quæque conferre ex veterum Jurisconsultorum scriptis; atque ita jus vetus, ut ipse loquitur, purgare 6, et certum, finitum constituere, atque incontroversum, quod enucleare dicit, ut Modestinus 7 enucleatos casus, definitos jam et certos. Jus ergo vetus 8 antiquam Prudentiam Jurisconsultorum vocat. De Institutionibus etiam componendis aliquid aspergit. Posterior Constitutio utraque lingua conscripta enarrat, quid quaque parte Digestorum contineatur, et utrique operi parem atque Codici Constitutionum vim tribuit: nec enim jam dicimus responsa Prudentum, aut SC. vim legis obtinere, perlatæ scilicet ad populum, sed Imperatore sustinente vicem populi, et sibi soli vindicante auctoritatem condendi et interpretandi juris 9, *l.* 19. *penult. et ult. sup. de legibus;* dicimus responsa Prudentum et SC. Constitutionum vigorem obtinere 10. Et quod in hoc titulo additur de auctoritate Jurisprudentum, qui in Digestis referuntur, eo pertinet, quod præcipue priori Constitutione definitur, ut omnium Jurisprudentum sit eadem auctoritas, nec alter altero potior habeatur, ne Papiniano, puta, Ulpianus, vel Paulus, vel Martianus cedat, abrogata *l.* 1. *Cod. Theodos. de resp. prud.*

XVII. Enarratio.

1 Qui ab Imperator.) Justin. in constit. de concept. Digest. §. 4. *Quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque legum sacratissimi principes præbuerunt.*

2 Condendi juris) Unde juris conditores appellantur, *l. nulla* 23. *C. de procurat. l. si furiosi* 25. *C. de nupt. l.* 1. *C. de comm. ser. manum.* §. *responsa, Inst. de jur. nat. gent. et civ. et in Const. de conc. D.* §. 20.

3 Judices allig.) Judices pedanei.

4 Recedere non poss.) *d.* §. *responsa.*

5 Quæ sunt pro parte jur. civ.) *l. jus autem* 7. *ff. de just. et ju.* §. 3. *Instit. de ju. nat.*

6 Purgare) Nonius Marcellus: *Enucleate dicitur purgatæ exquisite.* Vetus Glossarium M. S. *Elimare, purgare, eruderare, enucleare.*

7 Ut Modestinus) Modest. scripserat de enucleatis casibus. In Indice.

8 Jus ergo vetus) Ut jus antiquum in *tit. de div. reg. jur. aut.*

9 Et interpretandi juris) In constit. *de confirm. ff. sub fin. Cui soli concessum est leges et condere et interpretari.* Goffridus Vindocinensis epistola 30. libri 2. *Legumlatores jure debent esse legum expositores.* Solus etiam princeps legum duritiam temperare, et acrimoniam severi juris inflectere, Symmachus epist. 10. 47. in fin. et 63. potest; τὸ ἀπηνὲς αὐτῶν καὶ ἀμείλικτον Themistius oratione 5.

10 Vig. obt.) Constitutionum vicem habere, *d. const.* §. 8. *in fin.*

Tit. XVIII. *De juris et facti ignorantia.*

Enarratis partibus juris civilis, subjicit generalem titulum de Juris et facti ignorantia. Juris enim nomen et leges complectitur et Constitutiones et SC. et edicta prætorum, vel ædilium, et responsa prudentum, adeo ut et in *Cod. Th. l. pen. hujus tit.* ponatur sub titulo *de constitutionib. prin. et edictis:* ac forsitan in hoc possit etiam jus accipi specialiter ex *d. l. pen.* pro Constitutionibus, vel si quid Constitutionum vim et fidem obtinet. Et juris quidem ignorantia non excusat 1, ut si nescieris liberis petendam esse bon. possessionem intra annum 2, si nescieris ex eo testamento legata non deberi quod capitis diminutio 3 testatoris irritum fecit, nisi forte militem 4, aut minorem xxv. 5 aut rusticum 6 juxta illud Homeri 7, ἄγριον οὔτε δίκας εὖ εἰδότα, οὔτε θέμιστας, aut mulierem in damnis 8 amittendæ rei suæ et recte *l. pen. infr. de in integr. rest. min.* minoribus addideris mulieres ex *Cod. Th. et l. ult. hujus tit.* et est etiam utrisque communis hæc vox juris et legum, Deceptis, non decipientibus subveniri, *l.* 2. §. *pen. ff. ad Vell. l.* 1. *C. Greg. Si major fuerit prob.* Facti, id est, rei gestæ 9 error 10 excusat. Jura certa sunt 11, facta incerta 12.

XVIII. Enarratio.

1 Et juris quidem ignor. non exc.) Huic errato nulla venia: Hincmarus Remensis Opusculo 14. cap. 8. *Legibus sacris decretum est, ut leges nescire nulli liceat, aut quæ sunt statuta contemnere. Cum enim dicitur, nulli liceat leges nescire, vel quæ sunt statuta contemnere, nulla persona in quocumque ordine mundano excipitur, quæ hac sententia non constringatur.* Vide et Opusc. 47. capite 14. ubi verba legis adfert, et Aniani interpretationem, uti tunc moris erat. Quid ergo peritiam juris habere omnes debent? Hoc agunt prudentes quique homines ut justi et injusti imperiti non sint. Jonas Aurelianensis Episcopus libro 1. de institutione laicali cap. 20. *Si mundanarum legum jura ob impiorum forensium negotia dirimenda, a mortalibus edita: homines avidissime discere et intelligere acutissime satagunt, ut his bene notis quid verum, quid falsum, quid justum, quidve injustum sit in hac terra morientium liquido discernere queant* etc. Itaque si quis jus ignoret, quod per se potuit non ignorare, vel adhibito Ju-

r'sconsulto scire, juris ignorantia non proderit, *l. ult.* §. *sed juris*, *ff. eod.* Non excusatur qui vitio suo quid ignorat.

2 Intra annum) *L.* 3. *hoc tit.* Hodie vero bonorum possessio ascendentium et descendentium extenditur usque ad tricennium, ut scribit Græcus interpres ad *l.* 1. *ff. de bonor. possess.* Confundit jus prætorium cum jure civili vide tit. 30. libri 6.

3 Quod cap. diminut.) Intestatus enim decedit is, cujus testamentum irritum factum est. *Instit. de hæredit. quæ ab int. defer. in princ.*

4 Nisi forte militem) *L.* 1. *hoc tit. et l. regula* 9. §. 1. *ff. eod.* cui per constitutiones principales jus ignorare permissum est, *l. ultim. ff. eodem* Milites et rustici rerum forensium expertes sunt, *l. cum indebito* 25 §. 1. *ff. de probat.* Nov. 74. cap. 4. ad fin. de agricolis Virg. 2. Georg. vers. 501. *Nec ferrea jura,*

Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.

5 Aut minorem) *L.* 11. vide ad titulum 32. libro 11.

6 Aut Rusticum) Rusticus parasitus apud Quintilianum declamatione 298. *Non ignoro, judices, quamquam non a forensi contentione solum, sed ab universa conversatione longe remotus.* Minutius Felix in Octavio: *Agrestibus non est datum intelligere civilia.* Rusticanum igitur juris ignorantia excusat.

7 Juxta illud Hom.) Odyss. 9.

8 In damnis) *l.* 11. *et l. ultim. hoc tit. l.* 8. *ff. eodem.* Vide *Cujac. lib.* 5. *obs. c.* 39. *et lib.* 14. *cap.* 38.

9 Facti, id est, rei gestæ) Const. Harmenop. Epitom. lib. 1. tit. 1. §. 51.

10 Error) l. error 7. hoc t. sed et juris ignorantia error dicitur, *l.* 1. 2. *et* 8. *D. eod.*

11 Jura certa sunt) Et finita, *l.* 2. *ff. eod. tit* et in oratione ad Antecessores §. 5. *vers. quibus* Æschines in orat. cont Ctesiph. οὐ γὰρ ἀόριςον ἐςὶ τὸ δίκαιον, ἀλλ' ὡρισμένον τοῖς νόμοις τοῖς ἡμετέροις. *Non enim jus infinitum, sed finitum legibus nostris.* Plutarchus in lib. de Fato: οὔτε γὰρ νόμος, οὔτε λόγος, οὔτε τι θεῖον ἄπειρον ἂν εἴη. *Nam neque lex, neque oratio, neque divinum quicquam infinitum esse potest.*

12 Facta incerta) Et prudentissimos etiam fallunt, *d. l.* 2.

Tit. XIX. *De precibus Imperatori offerendis, et de quibus rebus supplicare liceat.*

Persequitur eam partem juris civilis, qua præcipue hic liber constat, quæ conficitur ex Constitutionibus Principum, quarum species sunt edicta, rescripta, mandata, *l.* 3. *sup. de legibus:* nam de edictis quidem et mandatis habuimus proprios titulos supra; sed non de rescriptis, de quibus ab hoc titulo tractare incipit: nam preces sunt desideria supplicantium comprehensa libello Principi data, et rescripta sunt responsa Principis ad preces. Preces ergo præcedunt, sequuntur rescripta, subscriptiones, adnotationes, et ideo de precibus primum agit. Sed quicquid constituitur de precibus, idem obtinet etiam in rescriptis: nam quod precibus oblatis postulari non debet, nec impetrari rescripto, aut certe impetratum non valet. Idem e contrario si quid postulari possit. Ut ecce, non potest creditor postulare, ne debitor utatur exceptione peremptoria, *l.* 2. 1 et condemnatus aliquis non potest iterum supplicare adversus sententiam præfecti prætorio, *l.* 5 2 Semel supplicari potest, semel ex rescripto principis iterari et retractari judicium 3, *l.* 1. *inf. de sent. præf. præt. l.* 1. *C. Th. de off. præf. præt.* et judicium sane criminale iterari frequens erat, ut historia sacra 4 Severi docet, et *l.* 2. *inf. de cust. reor.* Item non possunt postulari, quæ sunt damnosa fisco, aut juri contraria in damnum alterius 5, *l.* 3. ergo et rescripta ad hæc impetrata non valent. At contra postulare et impetrare licet, ne debitor utatur exceptione dilatoria, *d. l.* 2. *l.* 3. §. *si is pro quo*, *ff. quod quisque jur.* et oblata satisdatione ut prorogetur tempus solvendæ pecuniæ, *l.* 4. et rescripta igitur hujusmodi valent. Etiam illud hoc titulo ostenditur, offerri preces recte per servum alieno nomine 6, vel etiam suo nomine 7 ex justa causa, *l.* 1. *et* 6. et non tam esse necessarium precibus inseri exempla instrumentorum, de quibus agitur, ut *l. ut responsum*, *inf. de trans.* quam vim et mentem, et verba ipsa proprie de quibus ambigitur 8, *l. ultim. hoc tit. l. verbum inf. de causis ex quibus inf. am.*

XIX. Enarratio.

1 L. 2.) In qua legendum, *remittitur*, ex vett. et Basilic. μόνην τὴν τεμποραλίαν ἀναιρεῖσθαι πραγραφὴν et veteres interpretes hanc lectionem sequuntur, Odofredus, Fulgosius, et alii.

2 L. 5.) In qua legendum, *denuo*, ut in veteri Menagii, et in Basilicis, πάλιν.

3 Retractari judic.) Vide ad titulum 42. libri 7.

4 Ut historia sacra Sev.) Libro 11.

5 In damnum alterius) Valent si alterum non lædant, et alteri prosint, *l.* 7.

6 Alieno nomine) *l.* 6. quam recte Basilica sic acceperunt, ut cuique liceat per servum preces offerre.

7 Suo nomine) δι' ἑαυτοῦ *per se*: in Basilicis.

8 De quibus ambigitur) καὶ βασιλικῆς ἑρμηνείας

δεόμενα. quæque indigent principis interpretatione, ut est in Basilicis.

Tit. XX. *Quando libellus principi datus litis contestationem facit.*

Hic etiam titulus est de precibus ad quas rescripsit princeps, ergo et de rescriptis: et hoc vult libellum precum principi datum pro litis contestatione haberi, si modo ad eum rescripserit princeps: inanis enim est libellus sine rescripto. Rescripto concedi jus contestationis, *l. illam*, *inf. de donat.* Non habetur pro vocatione in jus in edicto de in jus vocando 1, nec pro accusatione 2 in SC. Turpilliano, et tamen in causa præscriptionum habetur pro litis contestatione 3, in hoc scilicet ut datione libelli, et rescriptione 4 5, perinde atque litis contestatione actiones tempore perituræ in tutum redigantur, ut loquitur *l. ordinata*, *ff. de lib. cau.* et perpetuentur, atque adeo dentur hæredi, et in hæredem; quod non ita obtinet libello dato præf. prætorio, *l.* 1. *inf. de off. præf. præt. Or.* et multo minus libello porrecto aliis magistratibus, vel judicibus: ac rursus de dato principi quod diximus, id Justinianus vult tantum pertinere ad actiones prætorias annales, non ad eas, quæ longiori tempore perimuntur, *l.* 2. *hoc titulo*, *l.* 3. *inf. de præscripti.* 30. *ann.* Quando igitur libellus principi datus litis contestationem faciat, si quæras, dicam: quando actio est prætoria annalis, non quando est civilis: nec offendar *l.* 2. *inf. de ann. except.* quæ non de libello precum loquitur oblato principi, sed de libello tantum querelæ et protestationis, qui tunc offertur præsidi, cum nemo est, qui conveniri et interpellari possit, et pro litis contestatione cedit, *l.* 2. *ff. de nau. fœn. l.* 2. *inf. de an. except.*

XX. Enarratio.

1 In edicto de in jus voc.) Si libertus non impetrata venia libellum precum principi obtulerit contra patronum suum, non incidit in pœnam edicti de in jus vocando: patronum enim in jus non videtur vocare, *l. Libertus* 13. *ff. de in jus voc.*

2 Nec pro accusatione) Accusator qui libellum principi dedit, si ab accusatione destiterit, ex SC. Turpilliano teneri non videtur: nam sine fraude sua desistit, *l. quæsitum est*, *ff. ad SC. Turpil.*

3 Habetur pro lit. contestat.) *l.* 1. *hoc tit.*

4 Et rescriptione) *l.* 2. *hoc tit.* in qua non recte Basilica prætermiserunt quod de prætoriis actionibus annalibus ibi dicitur: nam quædam ex his perpetuo dantur, ut est in *Inst. de perpet. et temp. action. in princ.* Nisi dixeris eos omisisse vocem *annales*, quia prætoriæ actiones plerumque sunt annales: nam et ipsius prætoris annuum erat imperium, ut ait ibidem Justin.

5 Et rescriptione) L. 2. in qua non recte Basilica prætermiserunt, quod de rescriptione principis ibi dicitur.

Tit. XXI. *Ut lite pendente, vel post provocationem aut definitivam sententiam nulli liceat Imperatori supplicare.*

Satis fuisset dicere, ut lite pendente, vel post definitivam sententiam nulli liceat Imperatori supplicare: nam post interpositam provocationem satis prohibetur, qui lite pendente supplicare prohibetur 1, ac similiter post omissam provocationem, qui post definitivam sententiam: ut brevior summa hæc sit, ne lite pendente de re, qua de agitur, quicquam supplicare liceat, ut *Nov.* 82. 2 *et* 115. 3 sed expectetur sententia judicis, apud quem litigatur: et ut definitiva sententia 4, quæ non est appellatione rescissa 5, rescripto non rescindatur, aut retractetur, etiamsi preces oblatæ principi fuerint ante definitivam sententiam: nam etsi quando appellare non possum, supplicare possim, veluti contra sententiam 6 præf. præt. non tamen ubi appellare possum, nec appello intra tempora constituta 7, postea licet mihi supplicare 8, aut quod supplicavi ante 9, de eo rescriptum impetrare: quia sententiæ semel acquievi. Docuit tit. 19. quæ non liceat supplicare, hoc vero docet, quo tempore non liceat.

XXI. Enarratio.

1 Supplicare proh.) Supplicare non licet, *l.* 2. *hoc tit.*

2 Nov. 82.) *cap. pen.*

3 Et 115.) *cap.* 1.

4 Et ut defin. sent.) *l.* 1. *hoc tit.* nam sententia lis terminata est, *l.* 1. *ff. de re judic.*

5 Appellatione rescissa) Appellatione sententia extinguitur, *l.* 1. §. *ultim. ff. ad SC. Turpill.*

6 Veluti contra sent. p.) vide *lib.* 7. *tit.* 42.

7 Nec appello intra temp. const.) vide *lib.* 7. *tit.* 63.

8 Licet mihi supplicare) *L.* 2. in qua libri vet. habent, *per sup. tentet auxilium*: quam lectionem sequuntur veteres interpretes.

9 Aut quod supplicavi ante) *d. l.* 2. ibi *terminatam rescripto, vel consultatione quæstionem exquisito suffragio refricare conabitur*: quæ Basilica sic interpretantur: τὴν ἐξ ἀντιγραφῆς, οὐ τὴν παρὰ συγκλήσεως ἀρχόντων τμηθεῖσαν δίκην δι' ἑτέρας ἀντιγραφῆς ἀνατρέψαι. Item rescripto terminatam, vel consultatione magistratuum alio rescripto ever-

tere. De consultatione v. ad t. de appell. Et ita Fulgosius heic, suffragio scilicet rescripti alterius. Notandum prætera est, in *d. l.* vocem, *communium*, abesse a libris vet. quam nec Græci agnoscunt, qui et pronuntiationem interpretantur διαλαλιὰν, *interlocutionem*.

Tit. XXII. *Si contra jus, vel utilitatem publicam, vel per mendacium fuerit aliquid postulatum, vel impetratum.*

Repetitur in hoc tit. *l. ultim.* quod satis, ut arbitror, fuerat expositum *tit.* 19. non valere preces, aut rescripta contraria juri 1, vel utilitati publicæ, 2 quia haud dubie subreptionem arguunt impetrantis, ut *l.* 10. *sup. de sacr. Eccles. l.* 1. *sup. de SC. l.* 47. *C. Th. de hær.* et *Nov. Valentiniani*: In damnum publicum non valere rescripta. Sed adjicitur, ne etiam preces mendaces, 3 aut per eas elicita rescripta recipiantur: quod quidem mendacii crimen est falso proximum, *l. si quis obrepserit, ff. ad l. Corn. de fals.* et recte Augustinus in Joannem 4: *Juris esse forensis, ut qui in precibus mentitus fuerit non illi prosit quod impetravit.* Judex tamen rescripto datus, judex manet 5, etiamsi preces ad quas rescribens Imperator judicem dedit, subreptitiæ et mendaces sint. Judicis datio valet, impetratio non valet, non est ergo rescriptum omni ex parte inutile atque vitiosum. Sed de hac re aliter distinguitur in *C. super literis, de rescr.*

XXII. Enarratio.

1 Rescripta contraria juri) *l.* 3. *et penult. tit.* 19. Facundus Hermianensis lib. 11. cap 1. *Nam si legibus vestris bene atque utiliter censuistis, ut quæcunque vestra rescripta contra ipsas, quas promulgastis leges in quibus vobis deservitur, et quas vobis infringere licet, per subreptionem fuerint elicita, vacuentur, nec dicantur a vobis data, quia generalibus constitutionibus vestris inveniuntur adversa etc.* Fulbertus Carnotensis epistola lxi. *De violentia hujusmodi Constantinus A. talem contra se, et contra alios principes sententiam dedit. Quæcunque,* inquit, *contra leges fuerint a principibus obtenta, non valeant.* Vide Fulberti epistolam cxxxi. Cod ll. Visigot. 11. 18.

2 Vel utilit. pub.) *l. ult. hoc tit.*

3 Ne etiam prec. mend.) *l. penult. hoc t.* Pelagius PP. apud Ivonem Carnotensem Decreti parte quarta c. 191. *Ea quæ subreptione, vel falsis precibus forsitan impetrantur, nullum supplicantibus ferre remedium*: et ut est in *cap.* 3. *de cleric. conjug.* in quinta collectione: *mendas precator carere debet impetratis.*

4 In Joannem) Tractatu 7.

5 Judex manet) *L.* 2. Placentinus existimabat datum judicem cognoscere de veritate precum, non de causa principali. Joannes et Azo contra, ut refert Joannes Faber heic. Fulgosius etiam Placentini sententiam non probat, et judicem de negotio principali sententiam laturum arbitratur.

Tit. XXIII. *De diversis rescriptis et pragmaticis sanctionibus.*

De precibus supplicantium egit principaliter superioribus titulis quatuor: nunc agit de rescriptis principum, veluti de his quæ duobus supplicantibus in causa communi diriguntur ad unum tantum, ut prosint utrique *l.* 1. de his quæ ad jus pertinent, ut sint perpetua, nec anno finiantur *l.* 2. *et l. ultim. C. Th eodem.* Jure veteri annalia fuisse videntur, quod nos sequimur ex *c. plerumque, de resc.* Item de ipsis authenticis 1 rescriptis judicibus insinuandis, non exemplis 2, *l.* 3. et de his quæ sunt sine die et Consule *l.* 4. ut non valeant, si sint beneficia personalia 3, idemque de ordinationibus Episcoporum cautum est in Concilio Milevitano 4. Nam generalia rescripta, quæ modo relata sunt in corpus juris, valent, etiamsi diem vel Consulem adscriptum non habeant, ut constat ex Constitutionibus Justiniani *de novo Cod. fac. et de Justinian. Cod. conf.* Divus Augustinus in collatione tertii diei cum Donatistis: *Evidentissimis legibus definitum esse, Imperialia constituta, etiamsi Coss. non legerentur, in dubium non vocari.* Item de iisdem beneficiis principum *l.* 5. precibus extortis, veluti tribunatu militari, centurionatu, præpositura, præfectura, primatu numeri: quæ et Cicero 5 et Svetonius 6 et Lampridius 7 beneficia vocant ad ærarium delata, et ut Hygenus 8 ait, adscripta in librum beneficiorum, ut hæc scilicet beneficia et promotiones a judicibus non rejiciantur, aut contemnantur 9. Item *l.* 6. de rescriptis quæ non sunt subscripta encauto sacro 10 et manu principis 11, ut non valeant. Encauto scribo 12, non encausto, quia sic omnibus locis scriptum inveni, atque etiam in glossis encautum, ἐγκεκαυμένον. Et ait, Diversis: nam ex his alia jus faciunt, alia non faciunt: alia sunt personalia alia generalia; alia perpetua, alia temporalia: alia valent, alia non valent: alia adnotationes et subscriptiones ad libellum breves, *l.* 1. *supr. de prec. Impp. off.* alia epistolæ, *l.* 12. *Cod. Theod. de Episc.* et *cler.* alia pragmaticæ jussiones 13, sive sanctiones, quibus scilicet tractatu et consilio adhibito princeps diligentius diffusiusque respondet ad preces, relationem vel suggestionem judicum, vel aliorum: et aliis quidem

rescriptis preces inseruntur, non pragmaticis. Augustinus in collatione supradicta: *In pragmatico rescripto preces inseri non solere.* De omnibus autem rescriptis etiam illud generaliter constituitur in *l. ultima* ut non aliter valeant: quod tamen jus pontificium 14 non probat, quam si hæc sit eis injecta clausula, si qui rescriptum impetravit, docuerit esse vera omnia et quæ contulit in preces, quæ et aliis verbis varie solet inseri; Si ita res habet, ut a præsentibus supplicatur: Si preces veritate nitantur: Si desideria petitorum veritate subsistunt: Si veram cognoscis esse querimoniam supplicantis: Si vera est fides suggerentis: Denique ut judici cui rescriptum insinuatur, prima hæc sit cura de veritate et fide precum. Et specialiter de pragmaticis jussionibus, ne fiant ad preces singulorum in privatis causis: sed in publicis ad preces civitatum, vel provinciarum, vel scriniorum, vel officiorum, vel cujuscunque corporis, aut universitatis. Fiunt tamen sæpe ad relationem, vel suggestionem judicum.

XXIII. Enarratio.

1 De ipsis authent.) Ut Græcum authenticum apud Tertull. de Monog. cap. 11. Paul. v. Sentent. tit. de jur. fisci, §. quicunque: *Non ex indice vel exemplo alicujus scripturæ, sed authentico conveniendus est, l. 2. ff. de fide instrum.* Originale.

2 Non exempl.) Ut d. loco P. et. d. *l.* 2. ἀντιγράφοις. Lex 3. ita legitur in vett. codd. *et ex nostra manu subscript.* quam lectionem sequuntur Basilica. In codice autem, qui Cujacii fuisse dicitur, annotatum erat, in vet. cod. legi, *vel ex nostra:* ut eadem auctoritate conseantur rescripta, quæ manu Principis subscripta sunt, quæ *una tincta subscriptionis*, ut loquitur Lucifer Caralitanus in libello moriendum esse pro Dei Filio; id est, una subscriptione munita sunt, qua authæntica. Atqui authæntica ipsa non valent, nisi sint subscripta manu principis *l.* 6. Itaque nihil temere mutandum in *d. l.* 3.

3 Si sint ben. pers.) Quia non valent nisi intra annum, *l.* 2. *et ult. C. Th. eod.*

4 In Concilio Milevit.) Canone 56.

5 Quæ et Cicero) Libro 5. epist. ad famil. 20. ad Messin. Rufum, et in ea pro Archia.

6 Svetonius) Tiberii capite 12.

7 Lampridius) in Alexandro Severo.

8 Hygenus) de limitibus constituendis.

9 Aut contemnantur) *Sacrilegii instar est, divinis sup. quibus ad. vel dig. prom. obu. b.* Sic legitur in vet. Menagii et Brodæi. Vegetius in Prologo libri 11. *Tanti Imperatoris non obedire mandatis, plenum sacrilegii videbatur atque periculi.*

10 Encauto sacro) Excerpta ex vett. glossis quæ habeo, *sepia incaustum.* Persius: *vanescat sepia lympha.* In libro etiam Notarum *incaustum* legitur, et apud Stephanum Tornac. ep. 83.

11 Et manu princ.) *l.* 3. *hoc tit.* manu divina.

12 Encauto scribo) In libro Ægidii Menagii et Juliani Brodæi, Encausto legitur. In Basilicis calamo exaratis scriptum potius videtur, ἐγκαυστῆς quam ἐγκυτῆς *qui est le cachet de cire.* Cujac. in recit.

13 Pragmat. Juss.) Ivo Carnot. in epist 193. ad Gaufridum Belvacens. Episc. *Regia quoque majestas pragmatica sanctione firmavit.*

14 Jus Pontificium) In *capit.* 11. *ext. de rescript.*

Tit. XXIV. De statuis, et imaginibus.

Inter beneficia principalia, quæ rescriptis Principum ad postulationem civitatum vel aliorum corporum certis personis dantur de rep. vel de suo corpore sive collegio bene meritis, sunt statuæ et imagines 1, ἀνδριάντων ἀναστοιχειώσεις, *l.* 1. *et ult. hujus tit.* Sed et de ipsorum principum statuis vel imaginibus in civitate statuendis in ornamentum civitatis 2 necesse erat a principibus concedi beneficium, *l.* 26. *sup. de episc. aud.* quod proprium esse Romanorum ut adfectarent Nazianz. scribit στηλιτ. α. τῶν λίαν σπουδαζομένων εἰκόσι δημοσίαις τιμᾶσθαι τοὺς βασιλεύοντας. Sed ab his rectissime *l.* 2. aufert omne fastigium adorationis 3, quod solerent olim, ut Ambrosius ait 6. Hex. *Sola ære fusa principum capita et ducti vultus de ære vel marmore adorari.* Et recte Tiberius, auctore Svetonio 4, qui eas inter ornamenta domorum, non inter simulacra Deorum poni voluit.

XXIV. Enarratio.

1 Statuæ et imagines) Imagines separantur a statuis. Svetonius Tiberii cap. 26. *Etiam statuas atque imagines, nisi permittente se poni.* Minutius Felix in Octavio: *Sub statuis et imaginibus consecratis delitescunt.* Statuæ æreæ vel marmoreæ, imagines ceræ. Sallustius in Jugurthino, Plinius lib. 35. cap. 11. Vide *ad leg. 1. inf. publ. læt. vel cons. etc.*

2 In ornament. civit.) *L. 2. ff. de loco publ. fr.* εἴπερ καὶ τούτοις κοσμεῖται πόλις, *Siquidem his quoque civitas ornatur*, ut ait Athenagoras, in legat.

3 Omne fastigium adorationis) Cyrillus Hierosolymit. catechs. 12. εἰκὼν ξύλινη ἐπίγειον βασιλέως

τιμᾶται: *imago lignea terreni regis honoratur:* Adorari enim solebant. Joannes Philoponus de mundi creatione libro 6. cap. 9. ὡς γὰρ εἴ τις βασιλεὺς, φησι, πόλιν μεγίστην οἰκοδομήσας, εἰκόνα ἑαυτοῦ κατασκευάσας, ἐν μέσῳ τῆς πόλεως στήσειεν, ὡς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀντὶ τοῦ βασιλέως τιμᾶσθαι ταύτην, προσκυνεῖσθαι δὲ μᾶλλον, etc. *Quemadmodum enim*, inquit, *si quis Rex civitatem magnam ædificans, imaginem suam erectam in media civitate collocet, ut hic a civibus pro Rege honoretur: vel potius adoretur*, etc. Severianus Gabalorum Episcopus in S. Crucem: βασιλέως ἀπόντος· εἰκὼν βασιλέως πληροῖ χώραν βασιλέως, καὶ προσκυνοῦσιν ἄρχοντες, καὶ ἱεραὶ νεομηνίαι ἐπιτελοῦνται. καὶ ἄρχοντες ὑπαντῶσι καὶ δῆμοι προσκυνοῦσιν, οὐ πρὸς τὸν σανίδα βλέποντες, ἀλλὰ πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ βασιλέως, οὐκ ἐν τῇ φύσει θεωρούμενον, ἀλλὰ ἐν τῇ γραφῇ παραδιδόμενον. *Absente Rege imago regia Regis locum implet; adorantque proceres, ac neomeniæ sacræ peraguntur: proceduntque obviam principes, ac populi adorant, non in asserem inspicientes, sed ad Regis figuram, non quæ in natura inspiciatur, sed quæ picta exhibeatur.* Et qui ei maledixerit, condemnatur, quasi in ipsum Principem impie egerit, ὡς εἰς αὐτὸν ἀσεβήσας τὸν βασιλέα καὶ κύριον, ut ait S. Methodius apud Damascenum in orat. 3. de imag. ut de imaginibus sacris S. Basilius de Spiritu Sancto, capite 18. ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. *Imaginis honor ad exemplar primum transit.* Lex igitur aufert omne fastigium adorationis: ἰσοθέους γὰρ ἡγοῦντο τούτους. οὕτω γοῦν αὐτοὺς καὶ ἐκάλουν διὰ δὴ τοῦτο καὶ ναοῖς αὐτοὺς ἐθεράπευον καὶ βωμοῖς, καὶ θυσίαις, ut ait Chrysostomus, homilia 11. in epistolam Divi Pauli ad Rom. *Romani enim Imperatores suos diis pares opinabantur, quos etiam eo nomine vocabant, ideoque templis et aris, et sacrificiis eos colebant.* Æneas Gazæus in Theophrasto: Ἰταλοὶ θεοῖς συναριθμοῦσι βασιλέας ἅπαντας. *Itali enim Reges omnes inter Deos connumerabant.*

4 Auctore Suetonio) d. 26.

Tit. XXV. *De his qui ad statuas confugiunt.*

Hic etiam titulus est de statuis principum quæ perinde atque Ecclesiæ suam confugis securitatem præbent 1, *l. capitalium*, §. *ad statuas*, *ff. de pen. l. quis sit*, §. *apud*, *ff. de ædil. ed.* et eleganter Theodosius et Valentinianus Impp. βωμὸν σωτηρίας, καὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις ἀφιδρύμασιν ἡ ἀρχαιότης ἀνέθηκε, de Ecclesiis dixere βωμὸν ἐλέου, *l. ult. sup. de his qui ad eccl. conf.* et Latine (fuit enim utraque lingua conscripta) aram salutis, quia nihil interest aram salutis dixeris, an aram misericordiæ. Eæ igitur sunt nobis duæ aræ misericordiæ sive salutis: de ea quæ fuit Atheuis 2 Theophilus in §. *jus civile*, *De ju. nat.* et alii plerique auctores.

XXV. Enarratio.

1 Confugis securitatem præbent) Dio Chrysostomus orat. 31. ὅποι μηδὲ τοὺς κακὸν δράσαντας, ἐάν περ καταφύγωσιν, ἔθος ἐστὶν ἀδικεῖν. *ubi nec eos, qui scelus aliquod admiserint, si eo confugiant, lædere moris est.* Sanctus Chrysostomus serm. 46. οὐχ ὁρᾷς πόσοι τῶν ἐπηρεαζομένων εἰς ἀνδριάντων κατέφυγον πόδας. *Nonne vides quam multi eorum, qui injuriis affecti sunt, ad statuarum pedes confugiant?* Procopius Gazeus in Exodum: *Quemadmodum Imperatoriæ statuæ, quamvis sint inanimatæ, eos, qui ad ipsas confugiunt, servare solent.*

2 Quæ fuit Athenis) Sextus Empyricus adversus Mathemat. παρὰ Ἀθηναίοις γοῦν ἐλέου βωμοί τινές εἰσιν. Eumenius in orat. pro restaur. scholis: *Inde est, quod Atheniensis humanitas aram Misericordiæ instituerit:* τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς, simpliciter appellat Heraclides Ponticus. Vide ad Theophilum.

Tit. XXVI. *De Officio præfectorum prætorio Orientis et Illyrici.*

Vide tit. 11. lib. ff.

Cum ex partibus juris civilis residerent adhuc magistratuum edicta, formæ 1, dispositiones, quæ non minorem obtinent juris auctoritatem quam leges, SC., responsa prudentum, Constitutiones, edicta, mandata rescripta principum, ideo et hujus partis explicandæ causa de magistratibus dicere institui. Ex his sunt præfecti prætorio 2, qui summam obtinent 3 et omnem judiciorum potestatem, omnium honorum apicem, ut Amm. Marcellinus 4 ait, cum et patres dicerentur imperii, et patres provinciarum, auctore 5 Cassiodoro 6. et 8. et 11. et plenissimum imperium etiam in Senatores, licet ipsi ante Alexandri Constitutionem non fuerint senatores, sed equites Romani 6, ut Lampridius scribit in Alexandro, et in commodo, et Capitolinus in Pertinace; et Svetonius in Tito 7, ipso solo Tito excepto 8, quem pater præfectum prætorio fecit, unde huic honori 9 decus primum. Primæ igitur et summæ potestati 10, quæ et ἀρχὴ δευτέρα κατὰ τὰ σκῆπτρα a Zosimo 11 dicitur, me-

rito, datur titulus primus. Fuere autem sub imperio Justiniani duo in urbe prefecti prætorio Orientis 12, *l. raptores, sup. de episc. et cl.* et sub eorum cura dioceses quinque, Oriens Ægyptus, Asiana, Pontica, Thracia, et cujusque diœceseos provinciæ variæ. Sub dispositione præsidum singulorum erant provinciæ singulæ. Sub dispositione 13 præf. præt. diœceses, id est universitas quædam provinciarum. Fuit et alius præf. prætorio Illyrici, et sub ejus dispositione diœceses 14 duæ Macedonia et Dacia. Joannes, ad quem mittuntur responsa non tantum ad Orientalem, sed etiam ad Illyricianam advocationem, videtur Orientis et Illyrici 15 præf. prætorio 16 fuisse: et ad hos quidem prafectos respiciunt Constitutiones hujus tituli, ut formæ et edicta eorum generalia vim legis obtineant, *l. 2. hoc tit. l. 27. inf. de fidejuss.* et ut sub cura et jurisdictione eorum sint præsides provinciarum, ut *l. ne quis, inf. de decur.* adeo ut promovere eos possint, *l. 9. inf. de adv. div. jud. l. ult. inf. ad leg. Jul. rep.* et removere atque in locum eorum alios substituere, et de criminibus eorum cognoscere *l. 3. hoc tit.* Cassiodorus de præf. prætorio 17: *Delicta provinciarum judicum punit.* Et vero si diœceses sub cura sunt præfectorum prætorio, et provinciæ diœcesum singulæ igitur, sicut sub cura præsidis provinciæ sunt singulæ civitates ejus provinciæ, *l. penult. ff. ad munic. l. cum unus, §. pen. ff. de reb. auct. jud. poss. l. 7. ff. de interd. et rel.* Mamertinus in Panegyrico Juliani: *Cum me prætoriis præfecisti, provincias dete egregie meritas meæ fidei tutelæque mandasti.* Alia præf. præt. privilegia sunt in *l. 1. inf. de sent. præf. præt. et l. 2. infr. de sent. ex per. recit.*

XXVI. Enarratio.

1 Formæ) Formæ, eparchica præfectorum prætorio: vide Cujacium Observat. 6. 10.

2 Præfecti prætorio) τῆς αὐλῆς ὕπαρχοι, Procopius: ἔπαρχοι τῆς βασιλικῆς αὐλῆς Eunapius in Ædesio, Maximo Proæresio, et Libanio.

3 Qui summam obtinent) Symmachus in epistola ad Ausonium PP. *Potiris merito summa judicii.* Imperator Constantinus Ablavio PP. *Qui judiciorum summam tenetis.* Constitutio exstat in Appendice Codice 15. Theod. numero 1. v. Cujacium ad l. 40. Cod. de decur.

4 Ut Ammian. Marcell.) libro 21.

5 Auctor. Cassiod.) Libro 6. tertio, lib. 8. 20. libro 11. 8.

6 Equites Rom.) Dio lib. 52. Plin. in præfat. Historiæ: *Et quod his nobilius fecisti, dum illud patri pariter, et equestri ordini præstas præfectus prætorio ejus.*

7 In Tito) Capite 6.

8 Ipso solo Tito) Ante Titum Arretinus Clemens, quamquam Senatorii ordinis, Prætorianis præpositus, ut scribit Tacitus Hist. 4. cap. 68.

9 Unde huic honori) Aurelius Victor in Tito: *Victorem præfectura prætorio extulerat: unde etiam honoris, ingens a principio, tumidior, atque alter ab Augusto Imperio fuit.*

10 Primæ igitur et summæ potest.) Quæ κορυφαία ἀρχή, Evagrio lib. 5. cap. 42.

11 A Zosimo.) Libro 5. Socrates hist. 2. δευτέρῳ δὲ κατὰ βασιλέα χρηματίζοντι. Alter a principe. Liban. περὶ ἀπληστίας. *de insat abilitate,* ὕπαρχος ἥττων, ἢ μόνου τοῦ τὸ σκῆπτρον ἔχοντος. *Præfectus ab eo tantum, qui sceptrum tenet, secundus.* Eunapius in Proæresio: προϊὼν καὶ εἰς τὸν ἔπαρχον τῆς αὐλῆς ἤλασεν. ἡ δὲ ἀρχὴ βασιλεία ἐστὶν ἀπόρφυρος. τὸ γὰρ καλούμενον Ἰλλυρικὸν ἐπετέτραπτο. *Ad præfecti prætorio munus tandem provectus est. Est autem regnum sine purpura: si quidem Illyrici præfectura illi fuit commissa.* Prudentius in Proœm. Cathem. *Tandem militiæ gradu evectum pietas Principis extulit, Assumptum propius stare jubens ordine proximo.*

12 Præfecti prætorio Orientis.) Theodoretus in religiosa hist. cap. 2. Καί τις ἀνήρ, μεγίστην ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένος, καὶ τῆς ἕω τὰ πηδάλια κατέχειν πεπιστευμένος. *Vir quidam summo præditus magistratu, qui præfecturam gerebat Orientis.*

13 Sub dispositione præf. præt.) Huic convenit, quod idem Theodoretus scribit: τὸν τῶν μειζόνων ἀρχόντων καταλαβὼν ἄρχοντα, τῶν πλειόνων ἐθνῶν προστατεύοντα. D. Hieronymus in epistolam ad Ephes. C. 1. *Quod præfectus* (prætorio) *in parte civili, judices, provincias, et ordinem suum habeat.*

14 Diœceses.) Theodorus Balsamo διοίκησιν interpretatur τὴν πολλὰς ἐπαρχίας ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ, *l. 1. inf. ut omnes judic. l. 3. C. Th. de equor. collat. et tit. prox. inf.*

15 Illyrici) Ἰλλυρικόν ἐστι τὰ ἔσχατα τῆς νῦν ὀνομαζομένης Βουλγαρίας. Oecumenius in epist. P. ad Rom.

16 Præfectus præt. Illyrici.) Leo 1. in epist. 84. C. 1. ad Anastas. Tessalonicensem Epis. *Illyrici præfecturam, et sublimissimam inter mundanos apices potestatem.* Vide Eunapii locum supr.

17 Cassiodorus) 6. 3.

Tit. XXVII. *De officio præfecti prætorio Africæ, et omni ejusdem diœceseos statu.*

Fuit etiam ætate Justiniani alius præfect. prætorio-

rio Africæ, quem ipse constituit [1] post multos annos Africa Vandalis liberata et restituta Romano imperio. Et sub ejus dispositione provinciæ septem Zeugitana, Tripolis, Numidia, Mauritania, et quæ proprie dicitur Africa sive Proconsularis provincia Carthago [2], Sardinia insula, et Byzacium, quæ corrupte Sex. Rufo Hieratinm, putant plerique et corrupte appellari Byzantium, quos refellit Eustathius in Dionysium. Septem provincias facit Justinianus, alii sex tantum confusa Zeugitana, et Carthaginensi. Singulis autem provinciis septem idem Justinianus suos constituit rectores i. consulares vel præsides, Consulares Zeugitanæ, Carthagini, Tripoli, Byzacio, et ad Consularem Byzacii scripta est *l.* 1. *inf. de offic. Com. rer. pr.* Præsides autem ceteris. Constituit et duces [3] militares provinciis quinque Tripoli, Byzacio, Numidiæ, Mauritaniæ, Sardiniæ, simul ac definit quid hi omnes pro codicillis dignitatis suæ inferre debeant scriniis sacri laterculi sive palatii, aut pro insinuatione codicillorum scriniis et officiis præfecti præt. præsides provinciarum, vel scriniis magistri militum duces militares, et quæ commoda vel stipendia de publico ferant ipsi vel præfect. prætorio, vel homines eorum, scriniarii, cohortales. Sed et hominum numerum statuit, et suam præfecto prætorio, ac cuique duci sedem, et alia pleraque de constituendis militibus limitaneis, et de disciplina militari: denique de omni statu ejus diœceseos divisæ, sicut dixi, in provincias septem. Fuit et seculo Justiniani quodam tempore præfectus prætorio Italiæ, de quo *Nov.* 69. *et* 70.

XXVII. Enarratio

1 Quem ipse constituit) *l.* 1. §. 1. *hoc. tit.*
2 Proconsularis provinc. Carthagin.) Rutilius itiner. 1.

Rex erat aute puer populos proconsule Pœnos. Salvianus 7. de Gubern. D. de Carthagine: *Illic honor proconsularis, illic quotidianus judex et rector, quantum ad nomen quidem proconsul, sed quantum ad potentiam, consul.*
3 Const. et Duces) *L.* 2.

Tit. XXVIII. *De officio præfecti urbi.*

Vide tit. 12. *lib.* 1. *ff.*

Sequuntur tituli de officio præfect. urbi [1], et de officio magistri militum, quia potestates sunt præfect. prætorianæ pares, *l.* 1. *inf. de præf. præt. sive urb.* germanæ potestates, *l. advocatos, inf. de advoc. div. jud.* licet in Senatus consessu præfectus urbi [2] ceteris omnibus præferatur [3], quasi prætorio cedente urbi, ut amplius quoque et speciosius urbis est nomen, *l.* 3. *hoc tit. Novell.* 62. Sicut princeps Senatus olim fuit in Senatu dignitate, non potestate major. Hic est ad quem custodia et cura urbis [4] regiæ totius spectat, et quicquid intra centesimum lapidem admittitur [5], ultra centesimum præfect. prætorio cognitio est. Hic ad quem spectat cura annonæ [6], cura excubiarum [7], cura corporatorum [8], veluti pistorum [9], suariorum [10], boariorum [11], pecuariorum [12], qui in certum corpus coacti, et ei corpori quasi servitute quadam obstricti sunt in perpetuum, et cura thermarum [13], cura venalium, rerum [14], cura spectaculorum [15] ac popularium sive factionum, Venetæ, prasinæ, Albatæ, Russatæ, qua de causa Capitolinus in Pertinace dixit, præf. urbi cum omnibus participasse sermonem. Idem quoque præf. urbi dicitur vice sacra [16] judicare, sicut præfect. prætorio [17], *l.* 11. 16. 18. 61. *Cod. Theod. de appell. l.* 2. *Cod. Theod. de pac.* Et hunc magistratum instituisse Augustum Svetonius auctor est [18], et Victor Aurelius [19].

XXVIII. Enarratio.

1 De officio præf. urbi) Vetus lapis: Secundo Urbi Præfecto. Cledonius tamen in Arte, *Præfectus urbis*, inquit, *rationabilius dicitur, quam præfectus urbi, quia nomen est dignitatis, non participium: hoc enim est præfectus, quem Græci ὑπάρχον dicunt, ut videatur præire omnes: non ex eo quod præfertus sit civitati.* Sosipater Charis. 1. Institut. Gramm. *Præfecti alæ et alarum dicuntur, urbis et urbium.* Vide inf. titul. 45.

2 Præfectus urbi.) ὁ τὴν πόλιν ἐπιτετραμμένος. Lucianus de morte Peregrini. Nicetæ ἔπαρχος τῆς βασιλίδος πόλεως: ἔπαρχος τῆς πόλεως, Nicephoro Callisto IX. 9. Gal. 1. ἄντυπα ἐγ'. ἐπάρχου τῆς Ρ'ωμαίων πόλεως ἀνδρὸς τὰ πάντα πρωτεύοντος, quem Theophanes ὕπαρχον vocat, et alii: unde constat, quanti faciendum sit discrimen inter ἔπαρχον et ὕπαρχον, quod adfert Matthæus Blastares: ὕπαρχοι, λέγονται οἱ τῶν ὑπαρχιῶν ἐξάρχοντες. ἔπαρχος δὲ ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. de quo etiam alibi dixi. Urbs per eminentiam Roma vel Constantinopolis. Glossæ: urbs, πόλις, μόνη Ρ'ώμη.

3 Ceteris omnibus præf.) Symmachus 10. 36. *Quis dubitaret eam præfecturam, quæ Romæ superior est ceteris*, etc. Julianus in epit. *Novellæ* 62. *urbicaria præfectura omnibus aliis præsideat dignitatibus i. antesedeat.* Considet igitur ante omnes. Vide Cujacium ad l. 1. *inf. de dignitat.* et Sirmondum ad Sidonium lib. 1. epist. 9.

4 Hic est ad quem custodia et cura urbis) Cujus fidei urbs commissa est, *l.* 1. §. *initio*, *ff. eod.* Seneca ep. 83. *L. Piso urbis custos :* et mox *officium tamen suum, quo tutela urbis continebatur*, *diligentissime administravit*. Juvenalis Sat. 13. *Quæ custos Gallicus urbis*, etc. vetus Scholiastes: *Nomen præfecti Vigilum*. Imo præfectus urbis, ut puto. Statius Papinius Soteris pro Rutilio Gallico lib. 1. Sylvar.

Quem penes intrepidæ milis custodia Romæ.

5 Et quicquid intra centes. lap. admitt.) *L.* 1. §. 1. *ff. eod.* Dio lib. 52. μέχρι πεντήκοντα καὶ ἑξακοσίων σταδίων. Cassiodorus 6. 4. *Ditioni tuæ non solum Roma commissa est (quamvis in illa contineantur universa) verum etiam intra centesimum milliarium potestatem te protendere, antiqua jura voluerunt.* Vide Cypriani epist. 82. Symmachi epist. 125. libro 9. Sed et idem scribit ad præfecturam urbanam civilium rerum summam pertinere, epist. 50. libri 9.

6 Hic ad quem spectat cura annonæ) *L.* 1. *hoc t.* sub dispositone præf. urbi erat præfectus annonæ, ut est in Notitia dignitatum. Vide Zonar. in Theoph.

7 Cura excubiarum) Urbanæ cohortes, quibus urbis custodia commissa erat, excubias agebant: eis præerat præfectus urbi, sub cujus dispositione erat præfectus vigilum, in d. Notitia. Urbanicianos milites Græci ἀστικοὺς appellant. Basilius Seleuciæ 1. de vita S. Theclæ: στρατιώτης δὲ οὗτος ἦν ἀστικός.

8 Cura corporatorum) *L. pen. hoc tit.* De corporatis, Vide Cujacium ad *tit. de navicul. l.* 6. *et ad titul. de privileg. corporat. urb. Rom.* lib. 11.

9 Veluti pistorum) De his vide inf. tit. 16. lib. 11.

10 Suariorum) Suarii sunt χοιρέμποροι in Basilic. Porcinari in *l.* 1. *inf. de suar.* Forum suarium, *d. l.* 1. §. 5. sub dispositione præfecti urbi tribunus fori suarii, in Notitia.

11 Boariorum) Negotiatores boarii, in veteri inscriptione.

12 Pecuariorum) Qui pecuariam negotiationem exercebant. Junius Columella 8. de re R. cap. 1.

13 Thermarum) Cassiodorus 6. 4. in form. præfecturæ urb. *Habes copiose unde tibi gratiam tantæ civitatis acquiras: si merces diversæ sub nulla venalitate vendantur: si exhibitio salubriter accensa thermarum, rapinarum ardoribus non tepescat.*

14 Cura venalium rerum) Cura carnis omnis, ut justo pretio præbeatur, *d.* §. 5. Censores a Cæsare creatos qui statuerent pretia rerum venalium scribit Appianus. Julianus in Misopog. scribit se rei cuique modicum pretium statuisse.

15 Cura spectacul. et pop.) *d. l.* 1. §. *quies* quoque Cujacius populares ibi accipit pro factionibus agitatorum, ut et in *l.* 2. *et* 4. *hoc tit.* Vide Observ. libro 8. 29. et ad hos populares pertinere videtur Tertulliani locus in libro de Spectaculis capite 3. *Nam apud spectacula et in via statur. Vias enim vocant, et cardines balteorum per ambitum, et discrimina popularium per proclivum :* vide Cassiodorum lib. 1. 32. Casaubonus autem apud Capitolinum in Marco Antonino, et in *d.* §. 6. populares accipit pro turba populi. Inquiramus amplius. Ulpianus ait. *Quies quoque popularium*, etc. De stationariis Tacitus Ann. 13. 24. Milites scilicet stationarii ludis assidebant, ut theatralem licentiam et inconditam populi turbam coliberent. Nescio an et ipsi milites dicti populares. In Glossario Latinogræco populares exponuntur στρατιῶται. Vetus Juvenalis Scoliastes ad vers. 11. Sat. 7. *Popularibus, armatis militibus.*

16 Dicitur vice sacra judic.) Vetus inscriptio :

Castalius Inno
Centius audax v. c.
Præfectus urbis
Vice sacra judicans, etc.

Alia : Cæcina Decius Aleinus. v. c. præfectus urbi. vice sacra judicans. Vide Cujac. ad *l. in causæ* 16. *ff. de minor.*

17 Sicut præf. præt.) Cassiodorus 6. 3. *Potestate igitur nulla dignitas est æqualis: vice sacra ubique judicat.*

Vide Cujacium Observ. lib. 16. 2.

18 Svetonius auctor. est) Augusti cap. 37.

19 Et Victor Aurelius) Ineditus, opinor, qui penes Cujacium fuit, cujusque auctoritate interdum ipse utitur.

Tit. XXIX. *De officio magistri militum.*

Quæ potestas est præf. præt. in privatos et in præsides provinciarum, eadem est magistri militum 1 sive equitum, sive peditum 2, sive utriusque militiæ 3 in milites 4, et in duces vel comites militares 5 singular. provinciarum, et inter privatum actorem et reum militarem *l. pen. inf. de jud. l. pen. inf. de jurisd.* ut e contrario præf. prætorio vel alterius civilis magistratus inter militarem actorem et privatum reum, ut olim prætoris urbani 6 inter peregrinum actorem et civem reum, prætoris peregrini inter civem actorem et peregrinum reum, quia actor sequitur forum rei. Et auctore Zosimo 7: primus Constantinus magistros militum fecit a præf. prætorio 8 in eos translata disciplina militari, quæ scilicet olim ad præf. prætorio pertinebat: perinde atque annonarum 9 erogatio. Sic præf. prætorio auctoritatem etiam imminuit aucto eorum numero,

et fictis patriciis, qui ante nulli fuerant, qui præf. prætorio antecederent [10].

XXIX. *Enarratio.*

1 Eadem est magistri militum) Qui *ϛρατηλάτης* a Græcis dicitur. S. Basil. Epis. 370. Metaphrastres Sept. in Eustathio : *ἄρχων τῶν ϛρατιωτικῶν ἐγνωρίζετο καταλόγων* . et mox : *ϛρατηλάτην τοῦτον ἡ Ῥωμαίων οἶδε γλῶττα καλεῖν*, Andreas Cretensis in S. Georgium : *ὡς Ἀνατόλιον καὶ Πρωτολέοντα τοὺς ϛρατηλάτας* : *ut Anatolium et Protoleonem magistros militum.* Joannes Thetzes Chil. 3. hist. 88. *οὗτος Βελισάριος ὁ ϛρατηγὸς ὁ μέγας Γουϛινιανείοις ὢν ἐν χρόνοις ϛρατηλάτης.* *Hic Belisarius dux magnus Justiniani temporibus magister militum.* Glossæ Græcol. *ϛρατηλάτης* , *magister militum.* V. Gloss. ad Cedrenum.

2 Sive peditum, sive equitum) Zosimus libro 11. *ϛρατηλάτας καταϛήσας τὸν μὲν τῆς ἵππου , τὸν δὲ τῶν πεζῶν.* Pæanius Eutropii metaphr. *μάγιϛρος τῶν ἱππέων.* Excerpta ex vett. Lex *magister equitum ἵππαρχος.*

3 Sive utriusque militiæ) Vetus inscriptio.

Magistro utriusque militiæ. *Ἑκατέρας δυνάμεως ϛρατηγός.* Zosimus 5. Sidon. Carm. 2. *utrique magister militiæ.* Penes magistros militum totius militiæ magisterium erat.

4 In milit.) *L. 1. hoc tot.*

5 In Duc. vel Com.) v. infra tit. 45.

6 Ut olim prætoris urb.) Vide Theophilum nostrum libro 1. tit. 2. §. 7.

7 Et auctore Zosimo) Libro 22.

8 A præf. præt.) Quem et exercitus duxisse significat Julius Capitolinus in M. Antonino, ubi de Furio Victorino præf. prætorio.

9 Perinde atque annonarum) D. Hieronymus in cap. 23. Exech. *Qui principes equitum peditumque erant, et tributorum, quos nos magistros utriusque militiæ, et præfectos annonarii tituli nominamus* Cassiod. 6. 3. in form. PP. *Palatium sua provisione sustentat : servientibus nobis procurat annonas.*

10 Qui præf. præt. anteced.) Zos. d. libro 11.

Tit. XXX. *De officio quæstoris.*

Vide tit. 13. lib. 1. ff.

Magisteriæ potestatis partem sibi quæstura vindicat : nam quæ beneficia olim permittebantur arbitrio magistri militum, veluti tribunatus, præfecturæ, præpositituræ numerorum aut castrorum, ea modo sub cura [1] sunt et sollicitudine quæstoris et scrinio memoriæ, atque etiam reliquæ omnes dignitates, officia, conditiones, curæ minoris laterculi civiles aut militares adjuncta subscriptione principis. Laterculum minus est liber sive abacus [2] et notitia dignitatum administrationumque minorum, ducto nomine a quadrata figura, quasi *πλινθὶς*, Gallico interpreti, *le petit roule*: Laterculum [3] majus est notitia majorum, quod fuit sub cura et dispositione viri spectabilis primicerii notariorum, idque depictum videmus sub primicerio notariorum in ea notitia laterculoque veteri dignitatum, quam Andreas Alciatus, et pleniorem B. Rhenanus luci restituerunt. Per quæstorem igitur princeps largitur honores minoris laterculi, per primicerium tribunorum et notariorum honores majoris: et in formulis Cassiodori [4] idem fit Comes sacrarum largitionum simul, et primicerius notariorum, ut per eundem princeps largiatur et pecunias suas et honores. Verum non illud præcipuum tamen quæstoris munus fuit, sed leges dictare [5], precibus respondere, consilia dare principi [6], qua ex re a Symmacho [7] dicitur precum arbiter, legum conditor, et a Cassiodoro quæstura dignitas literarum [8], quod ea scilicet literatis tantum deferatur jurisque peritis [9] lib. 1. Var. et alibi, quæstor sive os principis [10], imago principis [11], vox legum [12], custos legum, et in *Nov. Valentiniani de hom. ca. fac.* justitiæ et legum custos [13], thesaurus famæ publicæ, armarium legum [14]. Idem postea *μέγας λογοθέτης* [15] appellatus est, et novissime Cancellarius [16], ut Nicetas scribit 7. Annal. Cur vero huic dignitati aut quomodo quæstoris nomen inditum sit, quod ad eos proprie pertinet qui ærario præsunt [17], si quæras, dicam assumptos primum ex plebe ut Præfectos prætorio, ita homines literatos fuisse qui orationes, epistolas, libellos principis in Senatu recitarent, initio Candidatos Cæsaris dictos [18] *l. 1. ff. eod.* sed cum non esset eis ingressus in Senatum, utpote plebeiis, licet pecuniam publicam non curarent, donati sunt honore et titulo Quæstorum, ut hoc honore freti ingrederentur in Senatum: erat enim quæstura, ut Asconius ait [19], primus gradus in Senatum [20] : ac post crescente eorum auctoritate, jamque non recitantibus tantum, sed et componentibus eis Orationes [21], rescripta, leges vice principis, idem Quæstorum nomen retinuerunt [22].

XXX. *Enarratio.*

1 Ea modo sub cura) *L. 1. 2. et 3. hoc tit.* Minoris laterculi) Hujus meminit Notitia Imperii.

2 Liber sive Abacus) D. Hieronymus in Ezech. c. 4. *Pro latere qui Græce dicitur genere femi-*

neo ἡ πλίνθος, Symmachus manifestius interpretatus est πλινθίον, quem nos laterculum et abacum appellare possumus.

3 Laterculum) Aldhelmus de laudibus virginitatis: *Nec laterculo dinumerari, nec calculo computari ullatenus valet.* Vide Cujacium ad *l.* 13. *C. de proxim. sacr. scrin.* et ad *Novell.* 8. Dixi ad Cedrenum.

4 Cassiodori) Libro 6. 7.

5 Leges dictare, precibus resp.) *Sub Quæstoris dispositione leges dictandæ preces.* Notitia Imperii sectione 41. Zosimus 5. Σάλουϊος ὁ τὰ βασιλεῖ δοκοῦντα τεταγμένος ὑπαγορεύειν, ὃν Κοιαίςορα καλεῖν οἱ ἀπὸ Κωνςαντίνου δεδώκασι χρόνοι. Quem Sozomenus histor. Ecclesiast. lib. 6. 13. τὸν ἐπὶ τοῖς γραμματεῦσι τῶν θεσμοὺς τεταγμένων, vocat, eum Cassiodorus *Quæstorem* interpretatur hist. Trip. libro 9. An Quæstorem intelligit Eunapius in Chrysantio his verbis: ὅς γε νομοθετικὴν εἶχε δύναμιν παρὰ τῶν τότε βασιλευόντων ἐπιτετραμμένος. Claudianus de consul. Manl. Theodori paneg.

---- *terris edicta daturus*
Supplicibus responsa venis, oracula Regis
Eloquio crevere tuo, nec dignius unquam
Majestas meminit sese Romana locutam.

Corippus 1. in laudem Justini.

---- *leges et jura gubernans,*
Justitiæ vindex. et:
Quæstor Anastasius sancti pars magna Senatus,
Compositor morum, juris legumque sacerdos:

Procopius in arcana: ὥστε πρὸς αὐτοῦ βούλοιτοῦ οὐ τῷ τὴν κοιαίςωρος ἔχοντι τιμὴν ἧπερ εἰώθει ἐπέςελλεν οἴεσθαι, ἀλλὰ etc. V. Julianum Ant. N. 47.

6 Consilia dare Principi) Cassiodorus v. Var. 4. Græci ad *l.* 30. *ff. de excusat. tut.* Verba hæc, *Jurisperiti in consilium Principis adsumpti* sic interpretatur, οἱ νόμων ἔμπειροι εἰ γένωνται σύμβουλοι βασιλέως, τουτέςι κοιαίςωρες. *Jurisperiti si fiant consiliarii Principis, id est Quæstores.* Questor adsidebat Principi. Cass. 1. 13. *Quæstor lateri Cæsaris adhærens.*

7 A Symm.) Libro I. 17. Idem lib. 4. 50. *Quid quod te magis Quæsturæ bonos et condendarum sanctionum usus excoluit?*

8 Et a Cassiod. dign. liter.) Libro 1. 12. et lib. v. 4.

9 Jurisq. perit.) Cassiod. 9. 24.

10 Os principis) ςόμα βασιλῆος in epigr. Poetæ incerti Antol. 4. 19. Rutilius Itin. 1.

Primævus meruit Principis ore loqui.

Cassiod. 6. 5. *Quæsturam toto corde recipimus, quam nostræ linguæ vocem esse censemus,*

Sidonius Apollinaris in Panegyrico Majoriani: *Cujus dignatus ab ore Cæsar in orbe loqui, licet et Quæstore diserto polleat.* et libro 8. epistolar. 3. *Sepone pauxillulum conclamatissimas declamationes, quas oris regii vice conficis.*

11 Imago Principis) Idem Cassiodorus d. form. 5. *Talem denique oportet esse Quæstorem, qualem portare Principis decet imaginem.*

12 Vox legum) Idem Cassiodorus lib. 8. 13. *Vox legum diceris, dum nos jura condimus.* Ita legit Fornerius: vetus epigramma in collectione Pithœana:

Cujus in orbe fui vox legum.

Sic legit Juretus: vide Theopylacti Simocattæ hist. libro 1. cap. 1.

13 Custos legum) Cass. 8. 14.

14 Armarium legum) Cassiodorus. 6. 5.

15 Μέγας λογοθέτ. Vide Cujacium ad *l.* 2. *C. de petit. bon. sup.* et *l. ult. C. de discussor.* Joannes Cinnamus histor. libro 4. Κομισαί τε ἄλλοις, καὶ δὴ καὶ τῷ Γιλιέρμου καντζιλερίῳ συγγεγονὼς, ὃν λογοθέτην ἄν τις εἴποι ἑλληνίζων ἀνήρ, etc. *Tum et aliis se comitibus conjungens, et Gulielmi Cancellario, quem Logothetam Græce dixeris.*

16 Et novissime Cancellarius) Fulgentius serm. 53. *Gabriel illustris palatii cœlestis Cancellarius adstipulatur.* Cujus hodie in Gallia suprema dignitas est, et fuit olim in Angla. Petrus Cellensis lib. 1. epist. ultim. ad Thomam Cancellarium: *Secundum post Regem in quatuor regnis quis te ignorat?* Ut apud Græcos τριςάται. D. Hieronymus in Ezechielem cap. 23. *Tristatæ nomen est apud Græcos secundi gradus post regiam dignitatem:* vide Cedrenum p. 104. edit. Regiæ.

17 Qui ærario præsunt) Dicti ab eo quod inquirendæ et conservandæ pecuniæ causa creati erant, *l.* 2. §. *deinde, ff. de orig. jur.* sive a genere quærendi, ut est in *l. un. ff. hoc tit.* Ascon. Ped. in Ver. de præt. urb. *Quæstores urbani ærarium curabant, ejusque pecunias espensas et acceptas in tabulas publicas referre consueverunt.* Glossæ: *Quæstor*, ταμίας.

18 Candidatos dictos) Ælius Lampridius in Alexandro: vide Ludov. Carrionem emend. lib. 2. cap. 6.

19 Ut Asconius ait) In divinat.

20 Primus gradus in Senatum) Julius Capitolinus in Vero: *In Senatu ante Quæsturam non sedit.*

21 Orat.) Sveton. Tacit. Spartianus.

22 Quæst. nomen retin.) Quæstores sacri palatii dicuntur in *Novel.* 50. et in prœmio Inst. ex quæstore sacri palatii, quæstura functus.

Tit. XXXI. *De officio magistri officiorum.*

Et hic quoque videtur ex militari magisterio partem adeptus non inferior quæstore 1; Nam et uter-

que illustris [2], et ex quæstore plerumque magister officiorum fit, ut Cassiodori formulæ docent [3], vel etiam unus idemque simul [4] utroque honore fungitur: et officium magistri officiorum honor est jurisconsulti, sicut quæstoris officium et philosophi. Nam et quæstori aderat, ut idem Cassiodorus ait [5], et disciplina morum ad eum in palatio pertinebat, quasi judicem et magistrum officiorum aulicorum, quale sunt cubicularii, *l.* 3. *inf. de præp. sac. cub.* castrensiani et ministeriani, *l.* 3. *et* 4. *inf. de cast. et min.* silentiarii, *lege* 4. *inf. de silent. decani*, *l.* 2. *inf. de decan.* qui omnes obsequio et ministerio principis dedicati erant: denique magister officiorum, est magister [6] τῶν ἐν τῇ αὐλῇ τάξεων (sic lego in Theodosio Suidæ) vel ut Theodoritus ait [7] ἡγούμενος τῶν βασιλέων. Sed et Senatores in consistorium inducit, gloriosus, ut idem Cassiodorus ait [8], donator aulici consistorii, quasi alter Lucifer. Nam sicut ille venturum diem promittit, sic iste desiderantibus vultus regiæ serenitatis attribuit. Et curam gerit cursus publici, *l.* 9. *inf. de cur. pub.* Curiosos cursus [9] publici curagendariosque [10] constituit ex schola agentium in rebus [11], ex qua etiam sibi officiales assumit: qua de causa magisterianos ubi legis, agentes in rebus semper interpretere licet, sive officiales magistri officiorum [12]. Hoc autem ex militari jurisdictione habet quod sub cura et jurisdictione ejus sint fabricæ armorum [13] et fabricenses [14], et limites ac limitanei milites [15], et scholares omnes, qui milites supernumerarii sunt taxati in XI. scholis, ut ait *l. ultim. inf. de loc.* videlicet si his adnumeres fabricenses, et agentes in rebus.

XXXI. *Enarratio.*

1 Non inferior Quæst.) Ejus adeo crevit auctoritas, ut ipsi quoque Imperatorum filii hoc titulo ornarentur. Constantinus Porphyrog. de vita et gestis Basilii Macedonis Imp. cap. 16. υἱοποιεῖται τοῦτον ὁ βασιλεύς. ἐτύγχανε γὰρ καθάπαξ οἰκείας γονῆς ἀμοιρῶν καὶ τοῖς τῶν μαγίστρων ὑπερλάμπρου τιμῆς ἀξιοῖ. *Eundem Imperator pro filio, quod nullos ipse liberos haberet, adoptat, et Magistrorum præfulgente dignitate condecorat.*

2 Uterque illustris) Quæstor est illustris, *l.* 2. *hoc tit.* et magister officiorum. Notitia Imperii: *Officium viri illustris magistri officiorum.*

3 Ut Cassiodori form. doc.) Lib. VI. 6.

4 Vel etiam unus idemque simul) Corippus in Panegyrico Anastasii Quæstoris et magistri:

Quæstor Anastasi, quem Christi munere fidum
Cognovit Princeps, geminoque ornavit honore.

5 Idem Cassiod. ait) d. libro VI. 6.

6 Est magister τῶν ἐν τῇ αὐλῇ.) Zosimus libro 2. et 3. Zonaras in Constantio. Priscus de Legationibus: πασῶν τοῦ βασιλέως βουλῶν ὁ μάγιστρος, κοινωνὸς διὰ δὴ τῶν τε ἀγγελιαφόρων καὶ ἑρμηνείων καὶ στρατιωτῶν ἀμφὶ τὴν βασιλείαν φυλακὴν ἐπ' αὐτὸν ταττομένων. *Omnium Imperatoris consiliorum magister est particeps. Sub cujus cura sunt tabellarii, interpretes, et qui Palatii custodiæ deputati sunt.*

7 Vel ut Theodor.) Libro 5. capite 19. Procopius libro 11. τῶν ἐν παλατίῳ ταγμάτων ἀρχηγὸς Κέλερ. μάγιστρον Ῥωμαῖοι τὴν ἀρχὴν καλεῖν νενομίκασιν. et κατ' ἐξοχὴν igitur μάγιστρος, ut Basilii ep. 416. Vide quæ diximus in Gloss. ad Cedrenum: et Constant. Manass. et in Institut. in princ. Vide Glossar. in Cedrenum in v. μάγιστρος, et Glossar. in Theophylact. Simocat. in v. μαγιστερία ἀρχή. Raro autem magisteria simpliciter, ut in *l. jubemus* 16. *C. de erogat. militat. ann.* Notitia, d. sectione 9. cui adde *leg.* 2. *C. de fabricens.*

8 Ut idem Cassiod. ait) dicta epistola 6.

9 Curiosos cursus) Notitia Imperii R. sect. 9. *l.* 1. *hoc tit.* vide Cujacium ad tit. de curios. S. Athanasius in Apologia 2. ἐπιδεδώκαμεν καὶ Παλλαδίῳ, καὶ κουριώσῳ τοῦ Αὐγούστου. male editur, κουριώδῳ. et ibid. extat epistolæ inscriptio ejusmodi: Φλαβίῳ Φιλαγρίῳ καὶ Φλαβίῳ Παλλαδίῳ δουκηναρίῳ παλατίνῳ κουριώσῳ. vide Suidam et Firmicum pag. 76. Curiosus Imperatoris tomo 1. Concil. p. 397. et Not. ad tom. 4. Chrysost p. 58.

10 Curagendariosque (Vide Cujacium ad *tit. de princip. ag. in reb. l.* 5. *et ad d. tit. de curios. l.* 1. Curiosi dicuntur etiam curagendarii, *l.* 1. *C. Theod. de Curios.* Curagendarios videtur intelligere S. Athanas. in epist. ad Luciferum Caralitanum: *Quid enim non faciunt Arriani? itinera observant, curas agunt de proficiscentibus et exeuntibus de civitate.*

11 Agen. in reb. (Glossæ *agens in rebus*, μαγιστριανός. In *l.* 1. *tit.* 25. *lib.* 3. qui dicuntur agentes in rebus, μαγιστριανοὶ sunt in Bas. libro 7. tit. 5. cap. 93. Adde Michaelem Glycam pag. 274. edit. Regiæ; et quæ diximus in Gloss. ad Cedrenum.

12 Sive off. mag. off.) Hos intelligit Sanctus Hilarius in fragm. ex opere historico: *Palatium servet, Episcopi circumcursant, officiales magistri volitant.*

13 Fabricæ armorum) vide Cujacium ad Novellam 85. de armis.

14 Fabricenses) Vide Gloss. in Cedren. in. V. φαβρικήνσιοι.

15 Limitanei milites) Magister militum quotannis significare debet Principi quemadmodum castro-

rum et clusurarum cura procedat, *l.* 4. *hoc tit. Sic.* ubi legendum Clusuræ sunt angustiores aditus in finibus Imperii, quibus arcentur hostes. Theophan. in Heraclio, Anna Comn. Alexiad. lib. 5. et lib. 10. Ducas hist. Byzant. cap. 18. Clusuris præfectus, κλεισουριάρχης. Continuator Theophan. in Romano Constant. F. V. Gloss. ad Cedr. Nicetam, et in vet. inscriptione.

Tit. XXXII. *De officio comitis sacrarum largitionum.*

Sequuntur alii magistratus sive dignitates illustres [1]. Comes sacrarum largitionum [2] est is cui gubernandi committuntur thesauri majestatis Imperatoris [3], quos largitiones dicimus [4] et remunerationes [5] plausibili vocabulo, et dignitatem ipsam Comitis munerariam dignitatem Cassiodorus [6], quasi muneribus potissimum et liberalitatibus exercendis thesauri imperii destinati sint, quamvis et in alias plerasque res insumantur: et omnino talis est Comes sacrarum largitionum, qualis præfectus ærario [7] olim, vel etiam dispensator [8], qui a Papinio [9] demonstratur his verbis: *Jam creditur uni sanctarum digestus opum, partæque per omnes divitiæ populos* etc. et a Numatiano [10] illo loco: *Opum curam, quamvis sit magna, sacrarum.* Præfecti nomen mutatum est in Comitis nomen, quod et omnibus magistratibus datum est, qui sacrum comitatum [11] observarent, vel qui ex eo prodirent, et inde nomen postea porrectum est ad omnes, qui cui negotio præpositi essent, veluti ad navarchum apud Eustathium in Homerum [12], et Sudæ quoque generaliter definitur Comes, ὁ λαοῦ ἄρχων, *populi judex* quilibet [13]. Porro in thesauris sive opibus imperii numeramus etiam vestiarium [14] et ornamenta imperialia; qua de causa non tantum speciales quidam Comites largitionum diffusi per diœceses [15], et comites metallorum [16], et rationales summarum, præpositi thesaurorum, procuratores monetarum, quandoquidem et Comiti sacrarum largitionum curæ est, ut idem Papinius ait [17], *quæ divum in vultus igni formanda liquescat Massa, quid Ausoniæ scriptum crepet igne monetæ*: non, inquam, hi tantum erant sub dispositione [18] viri illustris Comitis sacrarum largitionum, sed etiam procuratores gynecæorum .i. textrinorum sacrorum [19], et procuratores baphiorum [20] .i. tincturarum pretiosi muricis [21], et procuratores linificiorum [22], et præpositi barbaricariorum [23] .i. phrygionum [24], et præpositi bastagarum [25], qui scilicet curant sacris largitionibus, sive ærario sacro perferri canones collationesque solennes.

XXXII. *Enarratio.*

1 Dignitates Illustres) Notitia Imperii R. sect. 10. *Sub dispositione viri illustris Comitis sacrarum largitionum.* Ennodius 3. epist. 21. *Ab illustri viro sacrarum comite.*

2 Comes sacr. larg.) Zosimus 5. Πετρώνιος ὁ τῶν θησαυρῶν προεστός. Julianus Imp. in Misopogone: οἱ ἐπιτροπεύσαντες τοὺς θησαυροὺς ἐμούς: κόμης τῶν θησαυρῶν, *comes thesaurorum.* S. Basilius in epistol. 84. ad Sophronium: et simpliciter *Comes sacrarum et magister*, auctor incertus in Excerptis de Constantino M. *Comes sacrarum*, auctor vitæ sancti Clementis Episcopi. Ennodius supr. Notitia sect. 34. κόμης σακρῶν, in sacra Imp. ad Synod. Extat autem in actis conciliabuli quod inseritur Concilio Ephesino.

3 Thesauri majest. Imp.) Julius Firmicus Matt. 3. c. 8. *Facit etiam magnis rationibus præpositos, talesque qui facultates regias prompta dispositione sustentent, et qui omnes redditus regios, thesaurosque suæ habeant fidei dispositionique commissos.*

4 Quos largitiones dic.) Vide infr. tit. 33.

5 Et remunerationes) *L. Palatinos* 10. *Cod. de Palatin. sacr. larg. libro* 12. *Cod. l. C. c. de commeatu, lib. eod.* vet. inscript.

6 Munerariam dignit. Cassiod.) Libro VI. 7.

7 Qualis præf. ær.) Qui olim præfectus ærario, posteriorum Impp. ævo comes sacrarum largitionum vocatus.

8 Vel etiam dispensator) De dispensatore rationis privatæ vetus inscriptio apud Gruter.

9 A Papinio) Libro 3. Sylv. in lachr. Etrusci.

10 Et a Numat.) Rutilio Num. Itin. libro 1. et a Claudiano in Paneg. de Manlii Theodori cons.

Hinc sacræ mandantur opes orbisque tributa

Possessi. Vide Cujacium ad *l.* 9. *de ju. fisc.* et dicta a nobis tit. seq.

11 Qui sacrum comit.) Fortunatus 3. de vita S. Martini: *Tum pia causa sacrum ad comitatum compulit ire.* Comitatum Principis.

12 Apud Eustathium in Hom.) Il. α. ναύαρχον τὸν τοιοῦτον φασίν. ἤδη δ' ἂν τοιοῦτος, ὁ καὶ κόμης παρὰ τοῖς ὕστερον.

13 Populi judex quilibet) Manuel Moschop. περὶ σχέδ. κόμης, ἀξίωμα. Hesychius: κόμης, ἄρχων, ἡγεμών.

14 Vestiarium) Vide Cujacium ad *l. ultim. C. de discuss.* Hinc comes vestiarii. Notitia Imp. sect. 42. Notavi alibi vestes a Græcis recentioribus βέστια dici, ex Moscopulo ἐν τῇ τῶν Αττικῶν ὀνομάτων συλλογῇ. et βεστιάριον accipi pro loco in

quo reponuntur vestes: hic autem vestiarum accipit pro ipsis vestibus, ut in *l. 4. ff. de alim. legat.*

15 Diffusi per diœces.) Notitia Imp. R. sect. 10. *Sub dispositione Com. sacr. larg. Comites largitionum per omnes diœceses.*

16 Comites metallorum) Notitia in d. sect. 10. Hinc Comites largitionum Italicarum. Notitia sect. 42. *sub disp. Com. sacr. larg. Præfecti thesaurorum, Comes metallor. per Illyricum, Comes et Rationalis summarum Ægypti, procuratores gynecæorum, procuratores baphiorum, procuratores monetarum, præpositi bastagarum, procuratores linificiorum.*

Vide sup. in Comites met.

17 Ut idem Papinius ait) Loco supra cit.

18 Sub disposit.) V. Not. sect. 10. et 42.

19 Textrinorum sacrorum) Firmicus Matheseos 3. c. 7. *Regiis textrinis faciet præpositos esse, vel præfectos.*

20 Procuratores baph.) De procuratoribus gynecæorum et baphiorum Cujac. ad titulum *de murileg. et gynec. l. 2.* V. Hermiam V. 14.

21 Pretiosi muricis) Purpuræ Imperatorum propriæ. ἐπίτροποι κατὰ Τύρον ἁλουργοῦ βαφῆς. Citat. Cujac. ad *d. l. 2.* procuratores textrini Tyrii.

22 Procuratores linificiorum) τῶν λινουφείων, linyphiorum. V. in Comites metall.

23 Præpositi barbaricariorum) Vide Cujacium ad titulum de excusat. artific. Locus Donati, quem citat, hodie legitur hoc modo: *Barbaricarii dicuntur, qui auro et variis filis hominum, et aliarum rerum figuras exprimunt acu pingentes.*

24 Id est phrygionum) Servius in illud 11. Æneidos, *Pictus acu tunicas*, etc. *Pictus tunicas, pictus crurum barbara tegmina, id est, habebas vestem Phrigionis arte perfectam.* Vide Salmasium in Vopisci Carum, Car. etc.

25 Præpositi bastagarum) Bastagarii serviunt vecturæ rerum ad sacrum ærarium pertinentium. Cujacius ad *l. 4. dicto titulo de murileg.* et βαστάγια sunt χρεμαστῆρες Eustathio ad Il. λ. p. 828. edit. Rom. sect. 43.

Tit. XXXIII. *De officio comitis rerum privatarum.*

Uterque Comes ab Imperatore significatur his verbis in *l. 3. infr. ubi Sen. vel. cl.* Cui nostra serenitas sacros nostri numinis thesauros, aut res privatas nostræ pietatis gubernandas injunxit. Ille qui thesauros gubernat opesque fiscales 1, Comes est sacrarum largitionum 2, qui a Græcis Comes σαφιλείων 3, ἤτοι παροχῶν. Ille qui propriam substantiam sive patrimonium principis 4, sive dominicam et divinam domum. Comes rerum privatarum 5, quæ honestantur etiam largitionum nomine 6, *l. properandum, §. sin autem utraque, inf. de jud. l. ult. inf. de adses.* Paulinus in Eucharistico: *Nomine privatæ Comitivam largitionis dans mihi, quam sciret nullo subsistere censu.* Bona igitur principis, aut fiscalia sunt, aut patrimonialia, et utraque propria aut quasi propria et privata principis. Nam ita est scriptum in *l. 1. ff. ne quid in loc. pub.* res fiscales, quasi proprias et privatas principis esse: et quod vulgo dicitur, omnia esse principis, id interpretatur recte *l. 3. inf. de quadr. præs.* ut omnia .i. tam fiscalia 7 quam patrimonialia principis esse intelligantur. Quæ privati possident, sunt in Imperio principis. Propria bona, quæ princeps possidet, in patrimonio et dominio principis, Fiscalia quasi in patrimonio, proprie in patrimonio principis non sunt: hæc enim in hæredem principis non transeunt, patrimonialia transeunt in hæredem vel in bon. possessorem, etiamsi non successerit in Imperio, *l. 56. ff. de l. 2.* fiscalium rerum est commercium, *l. pacta §. ult. ff. de contr. empt.* Patrimonialium non item, *l. 39. §. ult. ff. de leg. 1.* Denique ex hac bonorum diversitate facti sunt duo Comites, unus qui præesset fiscali substantiæ, alter qui propriæ: hic Comes rerum privatarum dicitur frequentius, ille Comes sacrarum largitionum: facti etiam inde sunt alii palatini largitionales 8, alii privatiani, qui huic vel illi Comiti obsequuntur 9. Tres tantum sunt sub hoc titulo Constitutiones Latinæ, nulla Græca desideratur, et quæ a me adnotata est, *l. 7. inf. de delat.* secundum locum occupat *inf. tit. de off. div. jud.*

XXXIII. Enarratio.

1 Opesque fiscales) Julis Firmicus Mathes. libro 3. cap. 6. *Fisco præpositos, aut fisci patronos.*

2 Comes est sacrarum largit.) κόμης τῶν θείων λαργιτιόνων, Cyrillus in epistola ad Theopemptum, quæ exstat in Concilio Ephesino.

3 Comes σαφι. ἤτοι παρ.) Vide Scholiast. Basil. quem adducimus tit. seq. Menander Protector in Excerptis de legationibus libro 11. τηνικαῦτα τῶν βασιλεῖ ἀνειμένων προεστήκει θησαυρῶν. οἱ γε ἀπὸ τῆς σαφιλείας τῇ Ῥωμαίων προσαγορεύονται φωνῇ λάργοις: (lege λάργουν) γὰρ οἱ Λατῖνοι τὸ σαφιλεῖ ὀνομάζουσιν.

4 Patrimonium princ.) Vetus epigramma in collectione Petri Pithoei:

Aulica quippe Comes rexit patrimonia clarus.

5 Comes rerum privat.) Corippus de Laudib. Justini min. *Nos quæ tua sunt privata vocamus:* et Comitem igitur privatorum. Zosimus libro 4. τῇ τῶν βασιλικῶν ἐφεςῶν ταμιείων φροντίδι. et libro 5. ὁ τῶν ἰδίᾳ τῷ βασιλεῖ ἀνηκόντων ταμιείων προβεβλημένος. Procopius in Arcana: ἐπίτροπης τῆς βασιλέως οὐσίας ἰδίας. *Procurator privatæ principis substantiæ.* Ut in Veteri inscriptione, ἐπιτρώπῳ πριουάτης· scilicet οὐσίας. *Procuratori rei privatæ*: κόμης τῶν θείων πριουάτων, in actione 1. Concilii Chalcedonensis, κόμης πριουάτων, Sanctus Basilius in epist. 415. et 425. Adde locum Theodoreti, quem adfert Cujacius ad *l.* 9. *inf. de ju. fisc.* Qui posteriorum Imperatorum ævo λογοθέτης οἰκειακῶν. Glossæ Nomicæ: κόμης τῶν πριουάτων, ὁ νῦν λογοθέτης τῶν οἰκειακῶν. Georgius Pachimerius in hist. του μεγάλου λογοθέτου τῶν οἰκειακῶν. Codinus de offic. cap. 11.

6 Quæ honestantur etiam largit. nom.) Glossæ Nomicæ: λαργιτιῶνες εἰσὶ δύο, τὰ σάκρα, καὶ τὰ πριουάτα.

7 Id est, tam fiscalia) Vide Observ. 15. 30. Vide quæ diximus ad Theophilum, et adde hoc Agapeti: κύριος μὲν πάντων ἐςὶν ὁ βασιλεύς. *Imperator omnium quidem dominus est.* Quod quemadmodum intelligendum sit, docent Notæ nostræ in Theophilum.

8 Palatini largitionales, etc.) Apparitores Comitum, de quibus Cujac. ad tit. *Cod. de palat. sacr. largit.* et ad *tit. de privileg. eor. qui in sacr. pal. milit. lib.* 12.

9 Obsequuntur (Ut in *l.* 7. *C. Theod. privatis largitionibus obsecundant.*

Tit. XXXIV. *De officio comitis sacri patrimonii.*

At rursus duplex est patrimonium, privatum de quo superior, et sacrum, de quo hic titulus: atque ita separatum legitur unum ab altero in edicto Justiniani 4. *et* 8. et in formulis Cassiodori 1. Quod attente observandum est: alioquin prima specie idem videretur esse Comes rerum privatarum, et Comes sacri patrimonii 2. Sed duo plane sunt diversi Comites. Et Comes rerum privatarum, ut dixi, gubernat privatam principis substantiam, per rationales 3, scilicet præpositos, procuratores, atque etiam Comites quosdam speciales. Comes patrimonii sacri est veluti procurator penus, qui regias, ut Cassiodorus ait 4 VI. epulas sollicita ordinatione disponit, judex aulici apparatus et epularum, cui ut idem significat 5 lib. 12. commissæ sunt apothecæ, vel enthecæ aulicæ 6, et putem cellario principis dicatorum prædiorum in Cappadocia proventus quoque ad eum rediisse. Tres igitur erant principis περιουσίαι, quod et Græci interpretes notant 7, largitiones, privatæ, patrimoniales. Et hic quidem titulus nullam habuit Latinam, Græcam habuit Constitutionem quæ desideratur.

XXXIV. Enarratio.

1 In formulis Cassiodor.) Lib. 6. 7. 8. et 9.

2 Comes patrimonii sacri.) Comes patrimonii in Concilio Hispan. tit. de fisco Barcinonensi. Inscriptio vetus: *Moderanti inlustrem sacri patrimonii comitivam.*

3 Per rationales) Notitia Imp. R. *sub dispositione Comitis rerum privatarum, Rationales rerum privatarum.* Lampridius in Alexandros Severo: *Ubi aliquos voluisset, vel rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel procuratores, id est, rationales, ordinare.* Hi suberant Comiti rei privatæ, et rem privatam principis in singulis provinciis procurabant.

4 Ut Cassiodorus ait.) d. epistola 8.

5 Ut idem sign. lib. 12.) Epistola 9.

6 Apothecæ, vel enth. aulicæ) *Sacræ annonæ præpositum* appellare videtur Firmicus Mathes. 6. 3. De apotheca, et entheca vide Isidorum Originum 15. 5.

7 Græci interp. not.) τρεῖς ἦσαν τὸ παλαιὸν αἱ τοῦ βασιλέως περιουσίαι. λαργιτιόνες, πριβάταν, καὶ πατριμονιάλαι ad titulum 1. libri 7. Basilic.

Tit. XXXV. *De officio proconsulis et legati.*

Vide tit. 16. *lib.* 1. *ff.*

Post illustres dantur spectabiles, ex quibus primi sunt proconsules 1, qui in provincias 2 certas, veluti Asiam 3, Achajam 4, Africam 5 sortito mittuntur 6 cum imperio consulari, ut tam bella quam civilia regant ex ordinatione Augusti, ut Svetonius et Strabo scribunt, separatas ab his quas ipse sibi recepit 7, adjuncto etiam legato uno si quis mittitur prætorius vir sit, vel legatis tribus, si Consularis, ut Dio scribit 53. datis a Senatu, ut in Gordianis Capitolini, et Probo Vopisci, vel probatis a principe, quibus suam jurisdictionem 8 mandent, atque etiam criminum cognitionem extra ordinem, *l. solet, ff. eod.* De proconsule eleganter Salvianus 7. *Quotidianus judex et rector, quantum ad nomen quidem proconsul, sed quantum ad potentiam consul.* Male autem inter primam et secundam legem hujus tituli quidam posuere titulum novum de officio Comitis sacri palatii.

XXXV. Enarratio.

1 Ex quibus sunt Proconsules) *l. un. supr. ut omnes judic. l. præcipimus* 32. *inf. de apochis publ. Nov.* 7. *in fi. Nov.* 30. *cap.* 2. Notitia sect. 44. Collat. Carthag. cum Donatist. ipso princ. D. Augustinus in epist. 159. *Ad virum clarissimum atque spectabilem Proconsulem.*

2 Qui in provincias) Qui in provincias populi Rom. mittebantur, hi Proconsules dicti. Qui in Provincias Cæsaris, Præsides aut procuratores. Plutarchus in Reip. gerendæ præceptis: ἀρχόμενος ἄρχεις ὑποτεταγμένης πόλεως ἀνθυπάτοις, ἢ ἐπιτρόποις Καίσαρος; *Imperas subditus urbi præfectus, quæ Proconsulibus, aut procuratoribus Cæsaris est subjecta.* Strabo libro 17. in fine: Καὶ εἰς μὲν τὰς Καίσαρος ἡγεμονίας καὶ διοικητὰς Καῖσαρ πέμπει. Quid si legamus ἡγεμόνας, ut Casaubono suboluit, id est, *præsides et procuratores.*

3 Veluti Asiam) Vetus inscriptio.

4 Achajam) Proconsul Achajæ.

5 Africam) Notitia sect. 34. et 44.

6 Sortito mittuntur) Proconsules provincias sortiebantur antiquo more qui in Reipubl. obtinebat, Sveton. Augusti cap. 47. Tacitus Ann. 15. cap. 19. Symmach. 1. epist. ult. Strabo lib. 4.

7 Quas ipse sibi recepit) Quas ipse regendas suscepit.

8 Quibus suam jurisdictionem.) Theodorus Hermopolites: πλὴν ἐπὶ μὲν τῶν χρηματικῶν ἐπιτρέπει αὐτοῖς καὶ ἀποφάσεις ἐκφέρειν. ἐπὶ δὲ τῶν ἐγκληματικῶν, τὰ μὲν ἄλλα πάντα ἐξετάζειν, ἀπόφασιν δὲ μὴ διδόναι, ἀλλὰ ἀναφέρειν τὰ κεκριμμένα τῷ ἀνθυπάτῳ. *In civilibus quidem causis permittit eis etiam sententiam ferre. In criminalibus autem, cetera quidem examinare eis permittitur, sententiam autem ferre non possunt, sed rem ad Proconsulem remittere debent.*

Tit. XXXVI. De officio comitis Orientis.

Sequitur Comes Orientis [1], qui etiam est spectabilium numero [2], et latissimam jurisdictionem habet, namque Oriens ei totus regendus committitur, qui conficitur ex xv. provinciis [3], Palæstinis tribus, Syriis duabus (Optatus tamen Milevitanus [4] facit Syrias tres) Ciliciis duabus, Phœnicis duabus, Cypro, Euphratensi, Osroena, Mesopotamia, Isauria, Arabia.

XXXVI. Enarratio.

1 Comes Orientis) De Cujus officio Zosimus lib. 5. ὁ δὲ κόμητα τῆς ἑῴας πεποίηκεν. αὐτῷ δὲ ἡ ἀρχὴ βούλεται τὸν προβεβλημένον αὐτῆς ἐφεστάναι πάσαις ταῖς τὰς Ἑῴας ἐπαρχίας ἰθύνουσαι καὶ ἐπὶ τοῖς οὐ κατὰ τὸ δέον πραττομένοις εὐθύνειν.

2 Qui etiam est spectab. num.) *l. unic. hoc tit. l. un. inf. ut omn. jud. Nov.* 7. *in fin.* Notitia imp. R. sect. 13. *Sub dispositione viri spectabilis.*

3 Ex xv. provinciis.) Notitia Imp. Sect. 13.

4 Optatus tamen Milevit.) Libro 5.

Tit. XXXVII. De officio præfecti Augustalis.

Vide tit. 17. *lib.* 1. *ff.*

Præfectus Augustalis [1] est etiam spectabilis [2] sic dictus, quod Ægypto in provinciam redacta [3] ei regendæ primum sit ab Augusto constitutus ex equitibus, non ex Senatoribus, ut Tacitus scribit 12. et Dio 52. et Arrianus 2. de exped. Alex. ne sub potentiori præfecto, ut sunt leves et mobiles Ægyptii, facile ad res novas impellerentur [4], quos et eadem ratione in alienam civitatem cives allegi noluerunt Romani Impp. ut Josephus scribit 2. contra Appionem. Idem vero dicitur etiam præfectus Ægypti [5], *l.* 35. *ff. ex quib. cau. maj.* [6] *l.* 1. *inf. de postul.* Et præfectus, non proconsul, aut consularis: quod vetustius esse videtur constitutione Augusti, cum ex oratione Ciceronis in Gabinium Trebellius Pollio referat fasces consulares Alexandriam ingredi non licere, quæ fuit sedes præfecti Augustalis. Sub cura autem ejus provinciæ vi. [7] Libyæ duæ, Thebais, Ægyptus, Arcadia, Augustamnica, et præsides earum, *l.* 2. *hoc tit.* Et non ex Consulibus tantum Romanis, sed etiam ex suo Augustali Alexandrinos annum numerasse, Chronica Alexandrina quæ habet Cl. Puteanus V. C. et erudissimus manifesto comprobant. Invenio eodem tit. præfecti Augustalis etiam præsidem Daciæ, quo plus auctoritatis haberet, Hadrianum Imp. ornasse apud Spartianum [8].

XXXVII. Enarratio.

1 Præf. August.) *L.* 1. *ff. eod.* ejus mentio in vet. inscriptione, vide Cujac. ad *leg.* 3. *C. de cau. largitional. titul.*

2 Est etiam spectab.) *L. quinque* 17. *ff. de Decurionibus, l. raptores* 54. *sup. de Episcop. et cler. l. un. inf. ut omnes judic.* etc. *Nov.* 7. *in fine.*

3 In Provinciam redacta.) Dio lib. 51. Svetonius Aug. cap. 18. Priscianus lib. 18. *Augusto Imperante Alexandria provincia facta est.*

4 Facile ad res novas impell.) Q. Curtius 14. *Ægiptii vana gens, et novandis quam gerendis*

aptior rebus. Flavius Vopiscus in Saturnino: *Sunt enim Ægyptii novarum rerum cupientes.*

Adrianus Imp. in epistola ad Servianum Cos. apud Vopiscum: *Ægyptum totam didici levem, pendulam:* et mox: *Genus hominum seditiosissimum:* et Alexandrini maxime in seditionem proclives, Philo in Flaccum, S. Albinus in laudat. in S. Steph. Evagrius hist. eccl. lib. 2. cap. 8. Socrates lib. 7. cap. 13. Dio etiam lib. 52. notat in eis τὸ κοῦφον τῶν τρόπων.

5 Præfectus Ægypti) Trajanus in epistola ad Plinium lib. 10. vetus inscriptio Gruteri pag 414. 8. ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου. Phlegon Trallianus de rebus mirab. cap. penult. S. Athanasius in epistola ad Orthodoxos: τῆς Αἰγύπτου ἄρχων, Dionis Epitome in Augusto: Αἰγυπτίων ἄρχων, Synesio in epist. 94. ut præfectura Ægypti, Αἰγυπτίων ἀρχὴ, in epist. C. Αἰγύπτου ἀρχὴ Athenæo 3. ἐπίτροπος Ἀλεξανδρίας, Philo in Flaccum, ἡγεμὼν Αἰγύπτου, Georgius Syncellus in Chronographia, ut in veteri inscriptione, præses provinciæ Ægypti.

6 L. 35. D. ex quibus causis mai. Græci bidem: ὁ Αὐγουστάλιος Ἀλεξανδρείας. Socrates historiæ Eccl. 7. 12. meminit ὑπάρχου Ἀλεξανδρείας: vita S. Eugeniæ: *Commodus Imperator direxit illustrissimum virum Philippum ad Ægyptum, ut præfecturam ageret Alexandriæ, et omnes potestates, quæ per totam Ægyptum administrabantur, ejus arbitrio deservirent.*

7 Provinciæ VI.) Notitia sect. 14.

8 Apud Spartianum) In Adriano.

Tit. XXXVIII. *De officio vicarii.*

Vicarius quoque spectabilis est [1], quæ media est dignitas inter illustres et clarissimos, ut ait Justinianus *Nov. 7. in fine*. Nam inferiores his quidem sunt equestres, perfectissimæ, egregiæ dignitates [2], non Senatoriæ. Senatoriarum tripertita dumtaxat divisio est [3], et qui superillustres [4] esse dicuntur, hi illustres sunt et Patricii: et illustres igitur, et adjectione tantum patricii superillustres. Nec tamen omnes Senatores illustres sunt, aut spectabiles, aut clarissimi: quidam sunt expertes harum dignitatum omnium, *l. 52. 54. C. Th. de hæret.* Vicarius autem pro præfecto prætorio [5] mittitur in tractum, vel diœcesim [6] aliquam aliquot in se provincias continentem, veluti Thraciarum [7] quæ provincias continet 6. [8] vel Ponticam [9], quæ 11. vel 12. si ex constitutione Valentis, cujus meminit interpres [10] Nazianzeni, feceris Cappadocias tres, primam cujus Metropolis Cæsarea, secundam cujus Metropolis Tyana, tertiam cujus metropolis Musycissus; vel Asianam [11], quæ xi. ut Theodoritus scribit [12] lib. 5. Sed octo tantum ponit sub dispositione vicarii notitia vetus [13] dignitatum Orientis. Fuit etiam in Illyrico vicarius Macedoniæ [14], *l. ult. inf. de d v. off. et app.* et aliquando in Occidente vicarius urbis Romæ [15], et jurisdictio ejus intra 40. lapidem [16]. Vicarius Italiæ, et sub eo provinciæ x. Vicarius Africæ [17], et sub eo provinciæ quinque [18], sicut sub vicario Britanniarum [19]. Vicarius VII. provinciarum [20] in Gallia, Germaniæ, Belgicæ, Aquitanicæ, Narbonensis, Lugdunensis, Maximæ Sequanorum, Novempopuloniæ: e quibus Narbonensis, et Germania, et Belgica, et Aquitanica rursum dividuntur in primam et secundam, Lugdunensis in primam, secundam, tertiam, Senoniam, Alpes in maritimas, Pœninas et Grajas, et in Narbonensi secunda facile comprehenderim Viennensem, ut sint summatim provinciæ septem, quarum etiam mentio fit in constitutione Constantini [21] ad Agricolam præfectum Galliarum relata a Nicolao Cusano 3. de conc. cath. Fuit et vicarius Hispaniarum [22], et sub eo provinciæ VII. quæ olim regebantur a proconsule, ut scribens de Vicario Hispaniarum recte subjiciat Sulpitius Severus [23] in historia sacra; nam jam proconsulem habere desierant. Hi sunt vicarii præfecturæ prætorianæ [24] pari potestate præditi, et in legibus sæpe dicuntur vices agere præfectorum prætorio [25], aut agere vicariam præfecturam, et in *l. 1. ff. de leg. 3.* vice præfecti ex mandatis principis cognoscere, et in *l. 6. infra de mo. mul.* scripta ad præfectum prætorio, his verbis demonstrantur, qui vice vestra [26] (sic legendum) administrationis gubernacula susceperint. Verum non ut alii, qui funguntur vice prætorum aut præsidum nihil proprium habent, ita possim idem statuere de vicariis præfecto prætorio. Nam etsi dicuntur vicarii, propriam jurisdictionem habent datam a principe, et ut ait Cassiodorus [27], cum præfectis portionem aliquam, quod sumpsisse videtur ex *l. 1. hujus tit.* quæ vicarios præfecturæ prætorianæ trahere portionem ait, moxque subjicit, eosdem disceptationis principalis repræsentare reverentiam, quod Cassiodoro est [28] vice sacra judicare tanquam præf. prætorio, et habitu militari.

XXXVIII. *Enarratio.*

1 Vicarius quoque spectabilis est) *L. un. inf. ut omn. judic.* Collatio Carthag. cum Donatistis, ipso princ. *Spectabilis Vicarii.*

2 Perfectissimæ, egregiæ dign.) V. Lactantius v. 14. in fin. vet. inscriptio. Perfectissimos Græci διασημοτάτους vocant. vetus inscriptio: *Valerius*

Honoratus vir perfectissimus. Glossæ Gr. Lat. διασημότατος, *perfectissimus.*

3 Tripertita dumtaxat divisio) Vel enim sunt illustres, vel spectabiles, vel clarissimi. Isidorus Origin. libro 9. 4. Cledonius in arte : *Vicarius dicitur is, qui ordine codicillorum vices agit amplissimæ præfecturæ.* Auctor vitæ sancti Apollinaris martyris : *Scripsit ad vicarium præfecturæ.* Julius Firmicus Mathes. libro 3. cap. 5. *Faciet præsides riparum, duces, vicarios, præfectos prætorio.* Legendum opinor, *vicarios præfectorum prætorio.*

4 Qui superillustres) Vide Cujacium ad tit. 1. libri 12.

5 Vicarius autem pro præfecto prætorio) Vicarii sunt præfecti prætorio, vicarii viri spectabiles, qui ex mandato Principis in diœcesem aliquam, sive tractum mittuntur multas habentem provincias. Cujac. ad *l. omnes 4. C. de annon. et tribut.*

6 In tractum vel diœcesim) Tractus est diœcesis, *l. unic. inf. ut omnes judic. tam civil. quam milit.*

7 Veluti Thraciarum) Sanctus Basilius in epist. 264. διὰ τοῦ βικαρίου τῆς Θράκης ἐπέστειλα τῇ θεοσεβείᾳ σου. Mentio ejus in veteri inscriptione.

8 Quæ provinc. cont. 6.) De quib. Notitia sect. 17. Theodoret. in hist. eccles.

9 Vel ponticam) Quæ 11. Notitia sect. 16. vicarius diœceseos Ponticæ. Ποντικῆς διοικήσεως ὕπαρχος, Gregorius Naz. de Laud. Basilii. Meminit vetus inscriptio. De vicario ponticæ vide edictum Justiniani 8.

10 Valentis, cujus meminit int. Nazianz.) In orat. patris funeb. δευτέρας, inquit, Καππαδοκίας μητρόπολις Τύανα καὶ τρίτης ὁ Μουσικήσσος· τὴν γὰρ Καππαδοκίαν μίαν οὖσαν εἰς δύο ἔτεμον εἶτα πάλιν εἰς τρεῖς· ταῦτα δὲ πρὸς λύπτη τοῦ ἁγίου Βασιλείου ἐποίει ὁ βασιλεὺς Οὐάλης.

11 Vel Asianam) *Vicarius Asiæ, vel Asianæ diœceseos* vett. inscriptiones. De Vicario Asiæ Eunapius Sardian. In Maximo sub finem, ubi de Clearcho.

12 Ut Theodoritus scribit libro 5.) Capite 28.

13 Notitia vetus) d. sectione 16.

14 Vicarius Macedoniæ) Notitia sect. 1. vetus inscript.

15 Vicarius urbis R.) Not. sect. 45. S. Ambrosius in epistola 34. *Aspasius urbis Romæ Vicarius,* de quo Cassiod. 4. 41. et 6. 15. et Ammian. Marcell. 28.

16 Jurisdictio ejus intra 40. lapid.) d. form. 15.

17 Vicarius Africæ) D. Augustinus de C. D. libro 22. 8. *Apud Chartaginem quis novit, præter admodum paucissimos, salutem quæ facta est Innocentio exadvocato vicari e præfecturæ?* Et homilia 49. de verbis Apostoli, cum essemus in carne. *Interpella contra illos Ecclesiam, non dico judices publicos, non Proconsulem* (Africæ) *non Vicarium, non comitem, non Imperatorem, sed Deum Patrem, et Christum, et Spiritum sanctum.*

18 Et sub eo provinciæ quinque) De quinque provinciis, vide Philastrium in libro de hæresibus.

19 Sub Vicario Britann.) Mentio in inscriptione legis *Sicut* 15. *C. Theod. de pagan.* Socrates hist. eccles. lib. 7. c. 12. Βικάριος τῶν Βρεττανικῶν νήσων. *Vicarius Britanicarum insularum.* Ammian. *Ex vicario Britanniarum.* Et lib. 23. *Negotiumque maturandum Alypio dederat Antiochensi, qui olim Britannias curaverat pro præfectis* : id est, Vicarius fuerat Britanniarum. Et libro 27. *Civilem nomine recturum Britannias pro præfectis.* Et lib. 14. *Martinus regens illas.* Hinc rector provinciæ, tit. seq. In Regio tamen codice, et in tetrocditionibus legitur, *agens illas provincias.*

20 Vicarius 7. prov. in Gal.) De quo Cassiod. 3 16. et 17. vetus inscriptio.

21 In Constitut. Const.) Honorii A. Jacobus Sirmondus in Apollin. Sidonium, quem vide.

22 Fuit et Vicarius Hispaniarum) Vetus inscr. Vicarius præfecturæ per Hispanias. Ammianus 23. *Venusto Vicariam commisit Hispaniæ.*

23 Vicarii præfecturæ pr.) βικάριοι τῶν ἐπάρχων. Euseb. hist. eccles. lib. 10. cap. 6.

24 Sulp. Sever. in hist. sac.) Libro 11.

25 Vices agere præf. præt. etc.) Cledonius sup. Hinc Vicaria præfectura, in gestis purgationis Cæciliani et Felicis.

26 Qui vice vestra) Sic legitur in veteri Juliani Brodei.

27 Et ut ait Cassiod.) Libro 6. 15.

28 Quod Cass. est) d. form. 16. *vice sacra sententiam dicis.*

Tit. XXXIX. *De officio prætoris.*

Vide tit. 14. lib. 1. ff.

Adjungitur spectabilibus prætor 1 quibusdam locis, sed plerumque clarissimis 2, quare fecerim libentius ab hoc titulo clarissimorum .i. tertii ordinis initium. Quæ autem magna olim fuit vis imperii jurisdictionisque prætoriæ, ea cœpit onus esse Senatorum 3 in edendis populo scenicis et circensibus voluptatibus 4, quod substinuere etiam prætores olim 5, *l. si ut certo*, §. *interdum*, *ff. Comm.* et in fabricis operibusque publicis, *l. 13. Cod. Theod. de præt. et quæst.* idque oneris fere tan-

tum prætura retinuit, adeo ut vocarentur ad eam inviti, ut Zosimus exposuit lib. 2. atque etiam præsentibus deficientibus absentes Senatores, qui in provinciis, non in urbe domicilium haberent, et minores, 25. annis, *l.* 1. *et* 2. *C. Th. eod.* ubi sicut prætores et consules, ita quæstores accipere oportet pro inani nomine, et onere populo edendi muneris, ut illo Lampridii loco in Severo (Quæstores candidatos ex sua pecunia jussit munera populo dare) non pro amplissima illa dignitate, de qua actum est tit. 30. cui etiam non sufficeret minor ætas nec ad alios honores, *l ad Remp. ff. de mun. et hon.* qui etiam non patent feminis, et hanc tamen præturam onerariam subeunt quodammodo in specie *l.* 27. *Cod. Theod. eod. titul.* paucissima autem retinuit prætura ex jurisdictione et Imperio prisco, et fere ea tantum quæ referantur in *l.* 1. *hujus tit. l. ult. inf. de præd. min.* et tandem functione ejus etiam liberati sunt Senatores absentes *Novell. Vallentin. et Martiani*, et generaliter omnes qui prætores designati essent sumptibus et erogationibus faciendis in urbis fabricas, aut populi voluptatibus, *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. *inf. de prætor.* nisi quid vellent expendere sua sponte. Etiam illud additur eadem Novell. ut hi tantum designentur S. C. legitimo legitime celebrato. Fuere primis [6] temporibus XVIII. in antiqua Roma, post in nova [7] modo tres, modò quatuor, modo quinque, modo octo, et tandem ex ea Novell. tres, et designati ut dixi SC. ut *l.* 12. 13. 15. *Cod. Theod. eodem tit.* ubi additur legitimo vel legitime celebrato .i. loco et numero competenti, et locus quidem definitur *Novell.* 62. numerus quinquaginta scilicet Senatorum, *l.* 9. *Cod. Theod.* Hoc enim numero præscribi SC. solet. Lampridius in Severo: *Nullam Constitutionem sacram t sine* 20. *Jurisperitis, et doctissimis ac sapientibus viris, iisdemque disertissimis non minus* 50. *ut non minus in consilio essent sententiæ, quam cum SC. fieret* [8]. Et SC. vero dum prætores designari constituitur, nominatio et designatio censualibus quæ fuit aliquando concessa, abrogatur *l.* 13. 26. 27. *Cod. Theod. eod.* Quidam codices habent, *De officio prætorum*, ut in Digestis, sed ut Proconsulis [9] et Vicarii [10], ita prætoris [11] appellatione omnes continentur.

XXXIX. Enarratio.

1 Spectabilis prætor) Julianus Antecessor in Nov. 24. 25. 26. et 104.

2 Clarissimis) *L.* 4. *Cod. Th. de Prætorib.*

3 Onus esse Senatorum) Cuj. ad *l.* 1. *Cod de prætor lib.* 12. Prætura onus fuit Senatorium etc.

4 Circensibus voluptatibus) Vopiscus in Aureliano: Sequentibus diebus datæ sunt populo voluptates ludorum scenicorum, ludorum Circensium, venationum, gladiatorum, naumachiæ: v. *l.* 1. *Cod. de spectacul. lib.* 11. *l.* 3. *Cod. Theod. de pagan.*

5 Prætores olim) Symmachus ep. lib. 7. 105. et lib. 9. 18. *leg.* 29. *et* 32. *Cod. Theod. de prætor.*

6 Fuere prim. temp. 18.) *l.* 2. §. *deinde, ff. de orig. jur.*

7 Post in nova) *Leg.* 5. 13. 20. *et* 25. *Cod. Theod. de Prætor.*

8 Quam cum SC. fier.) Hodie legitur: *Quam Senatusconsultum conficerent.* Cas. legit: *ut non minus in consilio essent, quam quot sc. conf.* Salmasius. *Ut non minus in eo esset sententiarum quam Senatusconsultum cum fieret* Probabilior est emendatio Cujacii, vel Casauboni.

9 Ut Proconsulis) ut Proconsulis Asiæ, Achajæ, Africæ tit. 35. sup.

10 Et Vicarii) Nam Vicarius est urbis Romæ, Vicarius Africæ, etc. *sup. tit.* 38.

11 Ita Prætoris) Sunt enim plures. Hinc tit. de offic. prætorum, in quibusdam libris.

Tit. XL. *De officio rectoris Provinciæ* [1].

Vide tit. 28. *lib.* 1. *ff.*

Proconsul, Comes Orientis, præfectus Augustalis, de quibus actum est supra, sunt rectores provinciarum, sed spectabiles. Hi de quibus hoc tit. agitur, clarissimi [2], veluti præsides [3], correctores, consulares, et unius tantum provinciæ: illi fere plurium, sunt et hi quoque sub cura illorum, et hi rursus, qui in his libris sæpissime ordinarii judices appellantur [4], Græce ἐμβαθμοὺς [5] interpretatur *Novella* 20. *et* 112. qui non tantum exactionibus tributorum [6], civilibusque negotiis, sed etiam militaribus occupabantur, *l.* 1. §. *in bonorum, ff. quis or. in bon. poss.* Et publici judices, *l.* 7. *sup. de pag. sacr.* atque ideo *l.* 2. §. *ult. ff. de jud.* his esse jus multæ dicendæ quibus publice judicium est .i. qui publici et ordinarii judices sunt. Hi fratres a principe appellabantur in Constitutionum ad eos directarum subscriptionibus, ut Cassiodorus ait [7], ut nobilitate pretiosi nominis affecti, vilitate criminum abstinerent, et simili modo magister officiorum frater carissimus Augustorum in *Nov. Th. de princip.b. ag. in reb.* et Novell. *de lampad.* et Novell. *de meta.* Et Comes rerum privatarum in eisdem Novellis, *l.* 3. *De tironib. et Novell. Majoriani de bo. cad.* et Comes sacrarum largitionum in eisdem Novellis Theodosii, *l.* 3. *de palat.* Addit idem Cassiodorus [8], rectorem provinciæ in præfecti prætorio militem,

cum ipsius tamen conscientia judicare, quod confirmat *l. 4. hujus ti.*

XL. Exarratio.

1 De off. rect. prov.) Vet. inscriptio.

2 Clarissimi) In *l. raptores sup. de Episc. et cler. Clarissimi rectores provinciarum.*

3 Veluti præsides) Præsides sunt clarissimi. Cujacius ad *l. 4. de annon. et tribut. lib. 10. C.* Præsides, inquit, sunt clarissimi, et sub eorum cura una tantum provincia est: et proprie ii sunt qui ordinarii et ἐμβαθμοὶ dicuntur, *l. ult. sup. de modo mult. l. omnes sup. de Episc. et cler. l. 2. inf. de proxim. sacr. scrin.* Nov. 20. 31. 112. quasi infimi ordinis, ut ordinarii milites, hoc est, gregales et manipulares. Et ad *l. 7. Cod. de cohortalib. lib. 12. Cod.* Ordinarii judices in libris nostris sunt præsides viri clarissimi, non viri spectabiles, vel illustres etc.

4 Ordinarii jud. appellantur) *d. l. omnes, et d. l. 2.* ordinariam gerunt dignitatem, sive minorem potestatem, id est, clarissimatum, *l. qui ordinariam 7. h. tit.* Ordinario jure provinciam moderantur, *l. ult. inf. de modo mult.*

5 Ε᾽μβαθμοὺς) Synesius Latinam vocem usurpat in epist. 145. Joannes Episcopus Tessalonicensis de Christi resurrectione, τί γὰρ ἀπεκρίθησαν Πιλάτῳ οἱ Ἰουδαῖοι: εἶπον, ὅτι ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα· δῆλον οὖν ὅτι πρὸς τῶν Ῥωμαίων νόμοι ἀπεκρίθησαν, μὴ ἐξεῖναι αὐτοῖς ἀποκτεῖναι· οὐδὲ γὰρ εἶχον ξίφους ἐξουσίαν μὴ ὄντες ἄρχοντες ὀδινάριοι· *non enim habebant gladii potestatem, cum non essent ordinarii magistratus.*

6 Non tantum exactionibus tributorum) Cujacius *l. 11. Cod. de ann. et tribut.* Præsides, quorum munus est tributorum exactioni incumbere, *l. in fisc. inf. de exactorib. trib. Novell.* 116. Cassiodorus in formula rect. prov. *Tibi fiscalium tributorum credita monstratur exactio. L.* 10. ad quam Theodorus Hermopolites scribit, Palatinos instare debere præsidibus, ut tributa exigant: imo vero, et ipsis præsidum officialibus in tributis exigendis opem ferre; ὀχλεῖν καὶ κατεπείγειν τοὺς ἄρχοντας εἰς ἀπαίτησιν τῶν δημοσίων· μᾶλλον δὲ καὶ συμπονεῖν τοῖς τούτων ταξεώταις εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν τελῶν.

7 Ut Cassiodorus ait) 6. Var. 21.

8 Addit idem Cassiod.) Loco citato.

Tit. XLI. *Ut nulli patriæ suæ administratio sine speciali permissu principis permittatur.*

Pars hic titulus est superioris, nimirum de rectore provinciæ, ut nemo ejus provinciæ 1 fiat rector, aut præses, ex qua originem ducit, vel in qua domicilium habet. Anastasii Constitutio Græca, cui similis *l. ult. inf. de cr. sacr.* et vetustior Antonini apud Xiphilinum 2, μηδένα ἐν τῷ ἔθνει ὅθεν τὸ ἀρχαιόθεν ἐστὶν ἄρχειν, nisi scilicet hic honos ab ipso principe ultro ei concedatur, ut Cassiodorum legimus patriæ suæ Lucaniæ, et Brutiorum correctorem fuisse libro 1. Var. 3 ac similiter nemo potest in patria sua officium fiscale administrare, vel præsidi adsidere ultra menses quatuor, *l. 10. inf. de adsess. l. 1. Cod. Theod. eod.* nisi cui id princeps speciali beneficio permiserit, *l. 38. ff. ex quibus ca. maj. l. 3. ff. de off. adses.* Et rationem reddit Paulus 5. Sentent. 4. *ne aut gratiosus* 5, *aut calumniosus* 6 *apud suos esse videatur,* et attigit Cassiodorus supradicto loco scribens, gloriosum esse in patria sua præsidatu fungi præclare, ubi necesse est, ut aut gratiam parentela provocet, aut odium longæ contentiones exasperent. At contra prætores in urbe non fiunt, nisi qui in ea domicilium habent, *l. 2. sup. tit.* 39. quia prætorum tum erat jurisdictio parva, et prætura onus potius quam honos, adeo ut plerique eam detrectarent, eademque ratio magistratuum municipalium vel generaliter in urbe, ubi est sedes imperii, et magistratuum ingens copia, et observatores actus cujusque multi, civibus et incolis magistratum capessere licet, in provinciis præsidatu fungi non licet, quoniam longe majus est præsidis imperium, quam cujusque magistratus in urbe, *l. 7. §. ult. et l. 8. de off. proc.*

XLI. Exarratio.

1 Ut nemo ejus provinciæ) Synesius epistola 73. ad Troilum: οὐ σὺ καταπεμφθῆναι τὸν νόμον γέγονας αἴτιος ἐπὶ τοῖς πάλαι πρόσφατον, ὃς ἀνατείνεται πολλὰ καὶ χαλεπὰ τοῖς μνηστεύουσι τὴν τῆς ἐνεγκούσης ἀρχήν. *Num tu novæ supra veterem mittendæ legis auctor extitisti, quæ lex multa et acerba minitatur iis, qui patriæ suæ imperium ambiant?* Vide epistolam integram, et epist. præcedentem in fine.

2 Apud Xiphilinum) In M. Antonino, et ex eo Zonar.

3 Libro 1. variar.) Epistola 3.

4 Paulus 5. Sentent.) *Tit. 12. §. in ea provincia.*

5 Aut gratiosus) Ne quid per gratiam et faventiam videatur egisse. *Fit enim sæpe ut judicis severitatem frangat affectio,* ut ait Symmachus in epist. 78. ad Hesperium lib. 1.

6 Calumniosus) συκοφαντικός.

Tit. XLII. *De officio præfecti Annonæ.*

Clarissimis adnumeratur præfectus annonæ 1, et sequenti tit. præfect. vigilum. Senatoriæ igitur dignitatis sunt. Et sub Alexandro Ulpianum legimus præfectum præt. et præfect. annonæ fuisse, *l.* 4. *inf. loc. l.* 4. *inf. de contr. stip.* Porro superiores legitimi magistratus sunt, hi duo præfect. annonæ et præfect. vigilum extraordinarii pro tempore et necessitate exigente constituti, *l.* 2. §. *capta, ff. de orig. jur.* et hi sunt qui extra ordinem jus dicere dicuntur, *l. si in aliquam, in fi. ff. de off. proc.* et tamen excusantur a tutelis et curationibus, *l. administrantes*, §. 1. *ff. de excus.* perinde atque hi qui ordinariam potestatem gerunt, §. *ei qui potestatem, Inst. eod.* Ceterum præfectus annonæ cognoscit etiam criminaliter de his quæ ad utilitatem annonæ publicæ pertinent, et ad accusandum admittit etiam mulieres, si qui dicantur annonam flagellasse 2, *l. ult.* §. *ult. ff. ad l. Jul. de ann. l. mulierem, ff. de accus.* et canonem frumentarium urbis per officia sua exigit, *l.* 2. *infr. de appar. præf. an l.* 1. *infr. de can. frum. urb. Rom.* per centuriones et milites suos, *l. ult. ff. de pign. act.* et dat ex contractu magistri et negotiatione convehend e annonæ exercitori actionem extra ordinem in eos qui cum magistro contraxerunt, *l.* 1. §. *est autem, ff. de exerc. act.* nam et naviculariós, qui annonæ urbis serviunt, constat fuisse sub ejus cura, qui etiam petentes veniam ætatis apud eum de suis moribus probationes implent, *l.* 1. *Cod. Theod. de his qui ven. æt. imp.* et negotiatores ut opinor, qui annonam urbis adjuvant, et in privilegiis naviculariis junguntur, *l. semper* §. *negotiatores, ff. de jur. imm.* nam et de pecunia debita ex negotiatione annonæ cognoscit, *l. ult. ff. quod cum eo,* etc. Fuerunt etiam sub cura ejusdem mensores frumentarii, *l. mensores. ff. de excus.* et pistores, et fundi dotales pistorum emolumentis adscripti, *l.* 12. *et* 17. *Cod. Theod. de pistor.* et, ut Cassiodorus ait 3, *per officinas pistorum præfect. annonæ discurrit, pensumque et munditiam panis* 4 *exigit. Solicitius auro pensari panem quo Quirites aluntur.* Et quamvis jurisdictio præfect. annonæ videatur esse pars jurisdictionis præfect. urbi, et ille sit sub dispositione præfecti urbi, tamen præfect. urbi nihil potest disponere de annonariis necessitatibus sine præfect. annonæ 5, *l.* 1. *sup. de off. præfect. urb. l.* 1. *C. Th. de cond. inpub. hor.* et ab eo appellatur princeps non præfectus urbi, *l. ult. ff. quod cum eo,* etc. Loco autem hujus tituli alii ponunt male titulum de quadrimenstruis brevibus, vel ut in quibusdam libris scriptum legi de quadrimenstruis tam civilibus quam militaribus: est enim de his *l. ult. sup.* 31. *et l.* 1. *sup.* 32. non specialis ullus tit.

XLII. Enarratio.

1 Præfectus annonæ) Mentio ejus in veterum inscriptionum corpore p. 32. 6. 313. 6. 326. 5. 1086. 6. Epictetus Arriani libro 1. cap. 6. ἐπὶ τοῦ σίτου ὤν. Quæ præfectura tandem eviluit. Boetius de consolat. lib. 3. prosa 4. *Si quis quondam populi curasset annonam, magnus habebatur. Nunc ea præfectura quid abjectius?*

2 Flagellasse) Vide Observ. x. 19.

3 Cassiodorus) Libro 8. 18.

4 Mundit. pan.) Mundus panis opponitur sordido, et furfuraceo. Vide Casaub. ad historiæ Aug. script.

5 Sine præf. annonæ) Vide Sirmond. ad Sidon. 1. ep. 10.

Tit. XLIII. *De officio præfecti Vigilum.*

Vide tit. 15. *lib.* 1. *ff.*

Præfectus vigilum 1 spectabilis appellatur in *l.* 3. *ff. eod.* Sed qui in hoc libro instituitur ordo, eum ponit inter clarissimos: neque est novum ut idem modo spectabilis censeatur, modo clarissimus: exemplo sunt prætores, silentiarii, tribuni, notarii, et alii plerique. Porro custos hic est 2 nocturnus urbis judex obscurus arbiter silentiosus, incendiariorum et furum indagator 3, et eleganter Cassiodorus 4 præf. vigilum, furta in furibus facis, dum illos noctu circumvenis. Constantinopoli prætor plebis 5 appellatus *Nov.* 13. Vigiles milites sunt 6 qui eis obsequuntur: nam et jure militari testari possunt, *l. un. ff. de bon. poss. ex test. mil.* et habentur pro absentibus reip. causa, licet præsentes sint, *l. si maritus,* §. *legis, ff. ad l. Jul. de adulter.* ut si quid damni pertulerint, dum eam militiam exercent, merito ex edicto restitui possint in integrum, meritoque dixerit Cassiodorus 7, eis tempora momenti esse prolata. Erant ex Libertinis, ut Strabo 8 et Svetonius 9 et Dio 10 scribunt, et Latini, si sex annis militassent, lege Visellia perducebantur ad civitatem Romanam, auctore *Ulp. tit. de Latinis.* Ceterum de criminibus, quæ graviorem animadversionem desiderant, præf. vigilum cognoscit quidem, sed non pronunciat reos, si liberi homines fuerint, remittit ad præf. urbi *l.* 3. §. 1. *l. ult. ff. eod. l.* 1. *hoc tit.* Cassiodorus in formula præf. vigilum 11. *Si tibi leges fures punire minime præcipiunt tamen eos indagandi licentiam contulerunt.* Et ita legatus proconsulis reos puniendos

remittit ad proconsulem, *l.* 1. *sup. de off. proc.* Et similiter præfectus annonæ cognoscit quidem de crimine fraudatæ annonæ publicæ, sed non etiam pronunciat, verum remittit reos, ut opinor, ad præf. urbi, uti eos vel condemnet vel absolvat, nisi specialiter pref. annonæ datum sit jus gladii 12; est enim uterque præf. sub dispositione præf. urbi. Equites Romani petentes veniam ætatis, mores suos probant præfecto vigilum, *l.* 1. *C. Th. de his, qui ven. ætat.* quia et ipse præf. vigilum creabatur ex equestri ordine, auctore Dione 13, ex Senatorio ordine secundum *Nov.* 13. ut non male Tribonianus hoc tit. cum adjunxerit senatoriis dignitatibus, postremum tamen, et prælato præf. annonæ.

XLIII. Enarratio.

1 Præfectus vigilum) Vetus inscriptio. Cledonius in arte, *Præfectus vigilibus bene dicitur, quia hic participium est præfectus, non nomen: præponitur enim disciplinæ nocturnæ.* Divus Augustinus in libro de Grammatica: *Sane sunt nomina sub duplici enunciatione, ut tribunus militum, præfectus urbis, præfectus fundis, præfectus annonæ, præfectus vigilibus.*

2 Porro custos hic est noct.) Cassiodor. VII. 7. *Custos Romanæ civitatis diceris.* Et mox. *Erit securitas soporantium, munimen domorum, tutela claustrorum, discussor obscurus, arbiter silentiosus.* Apulejus metam. 3. *Sum namque nocturnæ custodiæ præfectus*

3 Incendiar. et fur. indag.) *L.* 3. §. 1. *ff. eod.*

4 Et eleganter Cassiod.) In d. formula 7.

5 Prætor plebis) πρραίτωρ τῶν δήμων Thæophylactus Simocatta hist. M. lib. 6. 10. Meminit Joannes Cantacuz. lib. 4.

6 Vigiles milites sunt) ἡ ςρατεία τῶν νυκτοφυλάκων, Appian. 5. de bell. civ.

7 Meritoque dix. Cass.) Libro 7. 8.

8 Ut Strabo) Lib. 5.

9 Et Svetonius) Augusti cap. 25.

10 Et Dio) Libro 55.

11 Cassiodor. in form. pr. vig.) d. form. 7.

12 Nisi spec. pref. ann. dat. sit jus glad.) Vetus inscr. PRÆFECTUS ANNONÆ URBIS SACRÆ CUM JURE GLADII.

13 Auctore Dione) d. libro 55.

Tit. XLIV. *De officio civilium Judicum.*

Post speciales titulos singulorum magistratuum dantur generales, et quia magistratuum, sive Judicum una divisio hæc est, alios esse civiles, alios militares, quid sit proprium civilium hoc titulo declaratur, quid proprium militarium titulo sequenti, quid commune omnium tit. 48. Civiles sunt, quibus inter privatos, vel inter militem actorem et privatum reum jurisdictio est, veluti præf. urbi, prætor, et ceteri, de quibus hoc tantum in hoc titulo constitutum invenitur, ut benigne audiant allegationes eorum, qui se adserunt esse immunes a publicis functionibus, allegationem immunitatis suspendere exactionem tributorum, *l.* 2. Ut honorati, principales nimirum civitatum, qui perfuncti sunt omnibus muneribus 1 civilibus, et ceteri omnes, qui honorariam adepti sunt dignitatem civilem, vel militarem, *l.* 1. *infra de hon. v. h.* vel qui consulatum, aut aliam dignitatem administraverunt, ut in Nov. Valentiniani *de hono. et qui in gr. præf.* quibus jus est considendi in secretariis judicum, *l. ult. infr. de off. div. jud.* cum judice non sedeant 2 interim dum eorum lis agitur, contestatur, et disceptatur. *l.* 1. *hoc titulo* 3.

XLIV. Enarratio

1 Qui perfuncti sunt omnibus hon.) Passim legimus in veteribus inscript. Honores omnes adeptus, omnibus honoribus in Republica sua functus, omnibus perfunctus honoribus. Illi dicuntur honorati, vel qui honorem gerunt. Vide Sirmondum ad Sidon, et Salmas. ad hist. Aug. scriptores.

2 Cum Judice non sedeant) Theodorus Hermopolites: τοῦτο δὲ πρὸς τιμὴν τῶν ἀρχόντων ἐπενόησε, καὶ πρὸς τὸ ἔχειν φόβον τοὺς δικαζομένους, καὶ μὴ καταφρονεῖν τῶν ἀρχόντων δικαςῶν: *Hoc autem ad honorem magistratuum inventum est, ut hi quorum lis agitur, timeant, et magistratus, qui judicaturi sunt, non contemnant.*

3 L. 1. h. t.) In qua libri quidam habent, *vel fata paudantur.* Alii, *facta paudantur*, ut liber Juliani Brodæi.

Tit. XLV. *De Officio militarium Judicum.*

Militares judices sunt, quibus non inter privatos, aut inter militem et privatum reum, *l.* 2. *hoc titulo*, sed inter milites, aut inter privatum actorem, et militem reum jurisdictio est, veluti Comites 1, et magistri equitum; et peditum viri illustres, *l. pen. inf. de jurisd. omn. jud.* et viri spectabiles 2 duces 3, aut comites rei militaris 4. Civiles judices 5 habent etiam suos milites, suam militarem manum 6 .i. lictores et apparitores 7, sed horum officio in causis privatorum milites judicum militarium fungi non possunt, nec se eorum actibus immiscere.

XLV. Enarratio.

1 Veluti Comites) Hi sunt Comites majores et superiores.

2 Viri spectabiles Duces) *l.* 3. *tit. seq.*

3 Duces) Theodorus Hermopolites lib. 9. tit. 1. τὸ παλαιὸν εἰς ἕκαστον θέμα ἀπεστέλλοντο δύο ἄρχοντες, εἷς στρατιώτης ἤτοι ὁ δοὺξ· καὶ ἕτερος κριτής· καὶ ὁ μὲν δοὺξ ἦν ἄρχων τῶν στρατιωτῶν καὶ κρίνων αὐτοὺς περὶ στρατιωτικῶν πραγμάτων, ἤτοι τῶν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων.

4 Comites rei militaris) Comites militares: non enim differunt. Notitia Imp. Rom. Sect. 18. et 19. Synesius in epistola 193. περὶ τοῦ Κόμητος ἐγέγραφες δι Οὐρσικίνου· λέγω δὲ τοῦ τυχόντος ἀρχῆς τῶν ἐν τῇ πατρίδι στρατιωτῶν. *De Comite per Ursicinum scripseras: eum autem intelligo, qui militum in patria præfecturam est sortitus.* Hi sunt comites majores et superiores.

5 Civiles judices) Hi opponuntur militaribus.

6 Suam militarem manum) *L.* 68. *ff. de rei vindic.* διὰ στρατιωτῶν, Græci ibid.

7 Lictores et apparit.) Executores, viatores, ἐκβιβαστάς.

Tit. XLVI. *De officio tribuni, et comitis rei militaris.*

Ex militaribus judicibus inferioribus, et minoris laterculi sunt Tribuni 1, et Comites 2 rei militaris viri clarissimi, *l.* 1. *sup. de off. quæst.* tribuni scilicet minores cohortium 3, seu numerorum, et præfecti 4, et præpositi castrorum 5 honorati comitiva dignitate 6, de quorum officio desideratur Græca Constitutio in hoc titulo. Superiores, magistri scilicet 7, et duces sunt illustres, vel spectabiles, et emittuntur ex majori laterculo 8.

XLVI. Enarratio.

1 Tribuni) Tribuni militares. Tribuni cohortium dicebantur minores: Tribuni legionum, majores. Vide Vegetium lib. 7. cap. 7.

2 Et Comites) Menologium in. Majo, v. 24. ὧν οἱ μὲν ἦσαν κόμητες, οἱ δὲ τριβοῦνοι, ὁ δὲ πρίγκιπες.

3 Cohortium) Juvenalis Sat. 1.

. . . *Curam sperare cohortis.*

Vetus Scholiastes: *militum tribunatum.*

4 Præfecti) Præfectus castr. castris præerat, Vegetius libr. 2. cap. 10.

5 Præpositi castr.) *L. Duces, hoc tit.*

6 Honor. comit. dign.) Comitiva dignitas accedebat omnibus fere dignitatibus honoris causa.

7 Magistri scilicet) Magistri sunt illustres, Duces spectabiles, *leg.* 3. *hoc tit.* ut dictum supra titulo proximo.

8 Ex majori laterc.) De majori et minori laterculo vide sup. tit. 30.

Tit. XLVII. *Ne comitibus rei militaris, vel tribunis lavacra præstentur.*

Etiam illud additur de tribunis et Comitibus rei militaris inferioribus .i. clarissimis (legendum enim est in *l.* 1. *hujus tituli,* aliorumve minorum comitum 1, in *l.* 2. *Cod. Theod. eodem*, inferiorum) ne a provincialibus, qui eos hospitio excipiunt, exigant etiam privata 2 balnea 3: hoc enim licere illustribus solis comitibus et magistris utriusque militiæ *l.* 6. *inf. de metatis.*

XLVII. Enarratio

1 Aliorumve minorum com.) In vet. Cod. Juliani Brodæi, legitur ut vulgo.

2 Privata balnea) Tollitur infausta hospitalitatis præbitio, ut si ab hospitibus petantur scorta vel ut Græci interpretantur, si id petatur, ut hospites strigillent equos, vel portent σάβανα. Cujac. ad *l.* 6. *C. de metatis.* Adde Hierocles artis veterinariæ libro 2. cap. 98. λοῦσον τὸν ἵππον, καὶ ἀπόμαξον σαβάνοις. Theomnestus ibidem: τῇ δὲ ἕκτῃ ἐξαγαγὼν τῆς φάτνης λοῦσον καὶ ἀπόμαξον σαβάνοις. *absterge sabanis.* Vegetius artis Veterin. libro 3. cap. 47. Post sabanis validioribus abstergetur.

3 Privata balnea) Tollitur et balnei petitio. In C. Theodos. ita erat scriptum: *Nec privatum quisquam a Domino ædium postulet.* Privatum Tribonianus interpretatus est balneum: quæ vox non dubito quin aliis in auctoribus eodem sensu reperiri possit. Cujac. ad *d. l.* 6. Adde. Parochorus de rebus gestis S. Joannis Evangelistæ: ὃν δὲ πριβάτον ἀνὰ μέσον τῆς ὁδοῦ· καὶ εἷς ἐκ τῶν ἱερέων εἰσελθὼν ἐν τῷ πριβάτῳ λουσασθαι ἀπεπνίγη. Profert hunc locum Joannes Meursius in Glossario Græcobarbaro.

Tit. XLVIII. *De officio diversorum Judicum.*

Hic titulus est communis omnium judicum civilium et militarium, ne ob publica tributa ullius judicis auctoritate matresfamil. domo extrahantur in forum, et quod de viduis additur in *l.* 2. *Cod. Theod. eod.* ne e patria sua trahantur in sacrum comitatum relatum a Triboniano proprio titulo, *Quan. imp. int. vid. etc. et l.* 3. *C. Theod. eod. tit.* ut provinciales prætorium judicibus 1 non com-

ponant, ornent, instruant: sed ut ipsi sibi judices id componant, si velint, et ut contenti sint annonis et cellariis 2, quæ accipiunt ex horreis publicis, nec quicquam præterea exigant a provincialibus, ut *l.* 32. *C. Theod. de erog. mil. ann.* Communia hæc sunt præcepta omnium judicum, necnon etiam quod habet *l.* 2. *hujus tituli* 3. Constitutio Græca, quæ specialiter de Comite rei privatæ loquitur, et generaliter de omnibus judicibus urbanis et provincialibus, a me restituta in *l.* 2. *de delat.* Et quod *l.* 3. ne judices confundant invicem dignitatum gradus, puta ne minor judex majorem in relationum suarum subscriptionibus 4 quasi parem, fratrem audeat nominare 5, et *l. ult.* ut honoratis non negetur consessus in secretariis judicum 6.

XLVIII. Enarratio.

1 Prætorium jud.(Prætorium sive auditorium judicum. D. Chrysostomus in Joannem Homilia 83. in illud cap. 18. 28. καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν· *Et ipsi non introierunt in prætorium, ut non contaminarentur*, καί τοι ποῖος μολυσμὸς, εἰπέ μοι ἐπιβῆναι δικαστηρίῳ, ἔνθα δίκην οἱ ἀδικοῦντες διδόασιν: *Et quænam quæso contaminatio, ingredi auditorium judicum, ubi iniqui pœnas darent?* Iisdem verbis utitur Ammonius in d. cap. 18. apud Auctorem catenæ in S. Joannem.

2 Et cellariis) Glossæ: κελλάριον, *penum*, in *l.* 15. *ff. de usu et habitat.* verba illa, *ex penu*, Basilica sic vertunt, ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀγρῷ γινομένων κελλαρικῶν· *ex rebus penuariis sive cellariis.*

3 Lex 2. hujus tituli) Qua cavetur ne quemquam » admittant deferentem alium quendam thesaurum » invenisse: ut tamen eum admittant, qui rem vel » hereditatem ad fiscum pertinentem ab alio de- » tineri nuntiet, dato fidejussore ad summam quin- » que librarum auri, quo caveat se reum executu- » rum; et probaturum, Cujacius ad *l.* 7. *inf. de delator.* quæ sumpta sunt ex his Theodori Hermopolitæ: εἰ δὲ πολλάκις πρόσεισι τὶς λέγων, ὁ δεῖνα κατέχει πρᾶγμα διαφέρον τῷ δημοσίῳ, ἢ κληρονομίαν διαφέρουσαν αὐτῷ, τοῦτον καὶ δέχεσθαι ἀπαιτεῖσθαι ἄχρι πέντε λιτρῶν ἐγγυωμένους αὐτὸν ὡς ἐπεξέλθοι τῷ πράγματι, καὶ ἀποδείξει τὴν προσαγγελίαν ἀληθῆ.

4 Subscriptionibus) Sic legitur in Codice Brodæi.

5 Fratrem audeat nominare) Basilica: καὶ μηδέποτε τούτοις ἀναφέροντες τολμήσωσαν ἀδελφοὺς αὐτοὺς ἀποκαλεῖν· *nec in suis ad eos relationibus fratres eos audeant nominare.*

6 In Secretariis judicum) Vide inf. tit. 51.

Tit. XLIX. *Ut omnes judices tam civiles, quam militares post administrationem depos tam 50. dies in civitatibus, vel certis locis permaneant.*

Est etiam hoc commune omnium judicum provincialium ex Constitutione Zenonis, ut perfuncti administratione, postquam successorem acceperunt, clarissimi in Metropoli provinciæ quam administraverunt, spectabiles in majoribus, potioribusque civitatibus administratæ diœceseos (de illustribus nihil exprimitur, quia aulicæ sunt potestates) dies 50. permaneant, et in publico faciant sui copiam, ut volenti cuilibet 1 sit cum eis civiliter aut criminaliter experiundi potestas de furtis aut criminibus: de furtis lege Julia repetundarum: de aliis criminibus veluti peculatibus aut manubiis, id est, de prædationibus 2 et concussionibus aliis legibus, vel SC. ut *l. ult. inf. de mo. mul.* quam rem Zeno vult definiri intra 20. dies: et interim reum juratoriæ cautioni committi; qua adfirmet se in judicio permansurum usque ad terminum litis. Confirmatur hæc præscriptio 50. dierum Justiniani *Nov.* 8. 95. 128. 161. et ex *Nov. quidem* 8. intelligitur in hac Constitutione Zenonis proculdubio esse legendum 3, nec ullam ante præfinitum tempus de provincia discedendi excusationem ei tribuat, vel divina revocatoria, vel codicilli, etc. Quod autem quidam scribunt, idem fuisse cautum lege Julia repetundarum, prolata Ciceronis auctoritate, falsum est. Nam quod Cicero scribit 2. et 5. epist. lege Julia cautum, ne rectores provinciarum ex provincia decederent, antequam rationes pecuniæ publicæ in provincia confectas et consolidatas deposuissent, non est de excipiendis actionibus omnium, qui eos de furto, vel aliis criminibus compellare, voluerint, et magis pertinent ad l. Juliam residuorum, ut *l. sacrilegi,* § *ult. ff. ad l. Jul. pecul.* quam ad l. Juliam repetundarum. Porro Constitutio Zenonis locum habet, non tantum in judicibus, sed etiam in adsessoribus, domesticis et cancellariis judicum, *l.* 3. *l.* 8. *inf. de adsess.* et vel in manipulariis, qui infimus est militiæ gradus, militarium judicum et ministris, *l.* 1. *inf. ad L. Jul. rep.* Ex *Nov. Theodosii et Valentiniani de trib. fisc.* erant præscripti tres menses, quos ante non liceret judicibus provincia decedere, et forsitan in *l. ult. C. Theod. de adsess.* legendum est, per continuos tres menses, non per continuum triennium, et in eadem *Nov.* eleganter hæc quoque harum Constitutionum redditur causa, ut coram positi bene actæ rei fruantur laudibus, aut certe si direptionis alicujus conscii docebuntur, discessus celeritate se non subtrahant.

XLIX. Enarratio.

1 Ut volenti cuilibet) Ex militaribus sunt Co-

mites: ergo huic constitutioni convenienter Cassiodorus in formula Comitivæ provinciæ, quæ 1. est lib. 7. *Nec quicquam præsumas facere, nisi quod privatis possit legibus vindicare, etc.* Pet. Faber.

2 Id est, depredationibus) Vide A. Gellium 13. 23. ad finem.

3 Proculdubio esse leg.) In vetusto Brodæi legitur ut vulgo.

Tit. L. *De officio ejus, qui vicem alicujus judicis obtinet.*

Et hic quoque titulus de quocumque judice accipiendus est, sive de eo, qui cujuscumque judicis vicem obtinet: Is vero non est vicarius [1], non legatus non is cui preses [2] mandat jurisdictionem suam, sed is qui, ut est scriptum *l. 1. ff. de tut. et cur. dat.* moderamen provinciæ temporis causa obtinet, præside scilicet defuncto, vel quia ei provincia ad tempus regenda commissa est: atque ita nonnunquam procurator Cæsaris vice præsidis fungebatur, *l. 1. inf. de ped. jud. l. 2. inf. de pœn. l. 3. inf. ubi cau. fisc.* ut Pontius Pilatus procurator Cæsaris [3] erat in Syria vice præsidis, vel etiam quæstor ille olim [4], qui cum proconsule, aut proprætore [5] in provinciam mittebatur pecuniæ publicæ causa. Porro ei qui vicem alicujus judicis obtinet permissa sunt eadem quæ judici cujus locum tuetur, leges specialiter dederunt [6], et est apud eum legis actio, perinde atque esset apud judicem ipsum, *l. 2. hoc. tit.* quæ tamen omnia legatum proconsulis, vel eum cui præses mandavit jurisdictionem, constat non habere [7].

L. Enarratio.

1 Is vero non est vicarius) Vide ad tit. 38. sup.

2 Non legatus, non is cui præses, etc.) Hi vicariam operam præstant.

3 Ut Pontius Pilatus procur. Cæs.) Cornelius Tacit. Annal. 15. *Auctor nominis ejus Christus, qui Tiberio imperante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat.* Sanctus Cyprianus de idolorum vanit. *Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat.* Justinus in dialogo ad Tryphonem. Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τοῦ γενομένη ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας ὑποτάσσεται. Gallicus interpres non recte vertit, *Procureur pour lors et President en Judée.* Josephus belli Jud. 11. 14. πεμφθεὶς δὲ εἰς Ἰουδαίαν ἐπίτροπος ἀπὸ Τιβερίου Πιλάτος. Rufinus vertit: *Missus a Tiberio in Judæam Pilatus, cum curandam accepis et regionem* [7] ut apud Tacitum *Achajam curabat.* Annal. v. et Ann. VI. *Aliam curaverat.* Nescio an Rufinus scripserit, *procurandam:* ἐπίτροπος enim est procurator. Gloss. ἐπίτροπος, *procurator.* Nihil temere mutandum: vide sup. ad tit. 38. Atqui Divus Hieronymus comment. in Matthæum capite 27. Pilatum præsidem vocat. Juvencus presbyter hist. Evangel. libro 4. *Consulit Præses populum.* Sanctus etiam Hilarius Præsidem vocat, enarrat. in Psalm. 11. et Leo 1. in serm. 111. de pass. D. et serm. VI. et alibi Maximus Taurinensis homilia I. de accusato et jud. D. apud Pilatum præsidem, quia Lucæ 3. legitur ἡγεμονεύοντος. Ubi tamen vetus interpres vertit (*procuratore*): Hinc ἡγεμονία Ποντίου Πιλάτου. S. Ignatius in epistola ad Magnes. *Præsidatus Pontii Pilati:* Sic enim rectius verteris, quam cum veteri interprete, Ducatus P. P. et Pilatus ipse τῆς Ἰουδαίας ἡγεμὼν dicitur a Georgio Syncello in Chronographia *præses Judeæ* Anastasio bibliothec. et Theophani et Theophylacto in Matth. cap. Respondet Cujacius Observat. 19. 13. et in Notis Mercatoris 1. 27. Præsidis nomen generale esse, quo continentur omnes provincias regentes. Ergo et procuratores Cæsaris, qui vice præsidis funguntur.

4 Quæstor ille olim) Asconius Pedianus in divinationem: *Hæc erat prima Senatoris administratio, Quæstorem fieri, et in Provincia curam gerere pecuniæ publicæ in usus diversos erogandæ.*

5 Proprætore) Sallustius in Catilinario: Piso in citeriorem Hispaniam Quæstor proprætore missus est. Fulvius Ursinus ibi adfert veterem hanc inscriptionem. Gn. Calpurnius cn. f. piso quæstor. Pro pr. ex. Sc. Provinciam Hispaniam citeriorem obtinuit.

6 Leges specialiter ded.) Vide Cujacium ad Novel. 8. ad finem.

7 Constat non hab.) Hoc ita nisi cum legato mandata est jurisdictio, ut scripsit pluribus ad ipsum Cujacium cap. 19. lib. 15. Observat. P. Faber.

Tit. LI. *De adsessoribus domesticis, et Cancellariis judicum.*

Vide tit. 20. lib. 1. ff.

Et hic quoque titulus est de adsessoribus quorumcumque judicum [1]. Adsessores sunt Jurisprudentes [2], qui consilia juvant judicum [3], vel qui consiliis suis judices adjuvant, *l. 7. hoc tit. l. 1. C. Th. de Com. qui ill. ag. ads.* Macarius Homilia 15. ὅταν γένηται ἄρχων, λαμβάνει ἑαυτῷ βοηθὸν τὸν συγκάθεδρον· non sunt judices: nam nec libellis subscribere possunt, *l. 2. hoc titulo*, nec causas audire [4] et judicare, absente magistratu, *l. 13. et l. pen. hoc tit.* quarum una est Zenonis, altera Justiniani, utraque ejusdem sententiæ, et

his paucissimis verbis perstricta in Basilicis: μηδέποτε χωρὶς τῶν ἀρχόντων οἱ σύμπονοι δικαζέτωσαν, τὰ ἐκείνων τιθέντες ὀνόματα. Habentur in judicum partem, ut Cassiodorus ait 5 XI. et Impp. *l. omnis, Cod. Theod. de his, quæ adm. trad. sunt: quædam uniuscujusque judicis portio videtur adsessor.* Et chartis judicum signa sua imponunt, *l. ultim. hoc t tulo*, qua ex re et Comites 6 dicuntur, et participes, Comites scilicet sedendi 7, ut Cicero loquitur 8, et participes consiliorum 9, aut participes consiliarii 10, et quasi pars Judicum, vel simpliciter consiliarii 11 et cons liatores 12, ut βουληφόρον ἄνδρα. Fulgentius 13 interpretatur, consiliatorem virum, et inde adsessum pro consilio, illo versu Propertii 14, *Turpior adsessu non erit illa meo*, et adsessorium 15 in Pandectis liber, quo quæ ad ea consilia, judiciaque pertinent, explicantur. Dixi Jurisprudentes, *ut l. 1. hoc titulo, l. 1. ff. eodem*: nam ab eis Jurisprudentia exigitur, quæ non exigitur in magistratu 16, cui adsident. Cicero pro Plancio: *P. Rom. magistratuum virtute et innocentia contentus est: quotus enim quisque disertus, quotus quisque juris peritus est?* Denique imprudentia imputatur adsessori non magistratui *l. 2. ff. quod quisque jur.* Cancellarii autem sunt, qui judicibus sunt a secretis, ut lites electi ad secreta judicum periculo primatum officii ex eodem officio, *l. 8. hoc titulo*, ut in Basil. 17 ἀπὸ τῆς τάξεως ὀφείλουσιν εἶναι, ne quis ea verba, ex eodem officio, temere, etiamsi non habeantur in C. Th. tollenda putet, sic dicti, quod scribendis et expediendis, epistolis, jussionibus, edictis, relationibus, responsis, sententiis judicum operam darent loco quodam proximo consistorio, vel secretario judicum 18, clauso reticulis sive cancellis 19, ut fit hodie etiam in curiis: quod ex Cassiodoro 20 compertissimum est: et per hos etiam ad judices admissionem fieri Agathias scribit 1. histor. hoc addito de eorum appellatione, τούτους ἔθος Ῥωμαίοις ἐκ τῶν κιγκλίδων ἐπονομάζειν καὶ τῆς ἐν τούτοις ἐπιμελείας. Qui sunt a secretis principum, tribuni et notarii 21 dicuntur. Qui a secretis judicum, Cancellarii. Domesticos judicum 22, de quibus et *l. 1. inf. ad leg. Jul. rep.* quoniam lego arceri a publicis actibus necessitatibusque *l. 4. h. tit.* puto nomen commune habere cum domesticis protectoribus principum, eandemque sustinere militiam, et creari ex officio judicum periculo primatum, *d. l. 8.* et annonas de publico ferre, ut Cassiodorus docet 9. Var. 23 sicut adsessores et Cancellarios, ut tit. sequenti.

LI. Enarratio.

1 De adsessoribus quor. jud.) Tertullianus ad Scapulam: *Ante professus inter advocatos et adsessores.*

2 Adsessores sunt Jurispr.) Divus Augustinus Confess. 8. 6. *Alipius otiosus ab opere Jurisperitorum post adsessionem tertiam, etc.* Adsessores ea quæ juris sunt: τὰ ἐκ τῶν νόμων, magistratibus explicabant, *Novel. 82. in princ.*

3 Qui cons. juvant jud.) δικαζομένοις σύμμαχοι, Libanius de vita sua. Gregorius Thaumaturgus in orat. Panegyr. in Origenem: ὁ τότε ἄρχων τῶν Παλαιστίνων τοῦτον παραλαβὼν ἐξέφνης ἄκοντα μόνον κεχωρισμένον τῆς ὁμοκοίτου, ἤγαγεν ἐνταῦθα, συνεπιβοηθήσοντα καὶ κοινωνήσαντα τῶν τοῦ ἔθνους ἄρχοντος πόνων νομικὸς γάρ τις ἦν, καὶ ἔστιν ἴσως ἔτι. Iidem dicti σύμπονοι. Glossæ: *assessor.* σύνεδρος, σύμπονος· et σύνεδροι τε καὶ σύμβουλοι. Heliodorus Æthiop. X. quæ duo sæpissime conjunguntur, ut apud *Zosimum* V. et quem Sybilla σύμβουλον vocat, Lactantius *consiliatorem* interpretatur, libro IV. cap. VI. et XI. πάρεδροι Dio libro 53. Nov. 60. cap. 11. Glossæ: πάρεδρος, *adsessor.* Ulpianus in Midianam: πάρεδροι γὰρ ἐδίδοντο τοῖς νεωτέροις, οἱ νῦν καλούμενοι συγκάθεδροι. l. οὐ μόνον, D. de excusat. vide Harmenop. IV. tit. 11. §. 11. Glossæ: συγκάθεδρος, *adsessor*, consessor Anastasio in histor. Ecclesiast. vide quæ ibi diximus: et Cujacium ad Novell. 119.

4 Nec causas audire) Nec judices sine adsessoribus, Achilles Tatius Clitoph. et Leuc. 8. σὺ μὲν γὰρ συμβούλους ἔχεις, καὶ οὐδὲν ἄνευ τούτων ἔξεστί σοι. *Tu adsessores habes, sine quibus nihil tibi decernere licet.*

5 Ut Cassiodorus ait) Libro XI. 4.

6 Comites) vide Cuj. obs. 7. 21. et 12. 2.

7 Comites sedendi) Ut apud Homerum Il. IV. οἱ δὲ θεοὶ πὰρ Ζηνὶ καθήμενοι ἠγορόωντο· *Dii autem apud Jovem consedentes tractabant.* Sic Latinus interpres Irenæi de hæresibus lib. 11. c. 11. Libanius in Lucianum: ταὐτοῦ μετέχοντες θρόνου· *ejusdem sedis participes.*

8 Ut Cicero loquitur) Epist. ad Attic. v. 11. edit. Aldi anni 1544. videsis editionem Sebastiani Corradi, quæ prodit an. 1549. et Sim. Bosium, Sigon. et Victorium.

9 Participes consiliorum) *l. hoc tit.* σύνεδροι καὶ κοινωνοὶ τῆς ἐν δικαστηρίῳ γνώμης, Philostratus in Apolonio v. 13. *Consiliorum socii*, Pacuvius apud Ciceronem in Orat.

10 Aut participes consiliarii) *l. un. inf. si rect. prov.* v. S. Gregorii Nazianz. epist. 48. ad Asterium, et 175. ad Olympium.

11 Vel simpliciter consiliarii) *L.* 5. 10. 11. *pen.*

et ult. h. t. l. penult. ff. de offic. adsess. Ammianus 23. *Phosphoro amisso consiliario.*

12 Consiliatores) Plin. 4. ep. 17. *Consiliator et rector.* Apulejus 1. Metam. *Bonus consiliator Aristomenes.* Facundus Hermian. libro. 4. *Consiliatoribus igitur vobis in his quæ incurrunt utor.* Utitur Auson. in Consul. Glossæ : φνωμοδότης, *consiliarius, consiliator, suasor.* Lactantius lib. 11. 8. *Eo consiliatore usus est.*

13 Fulgent.) Mythologiæ 3. cap. 1.

14 Properti) Elegia 12. libri 4.

15 Adsessorium) *L.* 12. *ff. de pact. l.* 5. §. *hac lege ff. de injur.*

16 Quæ non exigitur in magist.) Vide lib. 13. Obs. cap. ult. Josephus 2. contra Appion. οἵτε τὰς μεγίστας καὶ κυριωτάτας ἀρχὰς διοικοῦντες ὁμολογοῦσι τὴν ἄγνοιαν· ἐπιστάτας γὰρ παρακαθίστανται τῆς τῶν πραγμάτων οἰκονομίας, τοὺς ἐμπειρίαν ἔχειν τῶν νόμων ὑπισχνουμένους. *Sed etiam viri in maximis dignitatibus constituti profitentur inscitiam suam : iis enim qui se legum peritiam habere pollicentur, adsessoribus utuntur in rebus gerendis.*

17 Ut in Basilic.) Eusebius hist. eccl. 7. 30. σήκρητον δὲ ὥσπερ οἱ τοῦ κόσμου ἄρχοντες, ἔχων τὲ καὶ ὀνομάζων. Libro 6. tit. 1. cap. 17.

18 Secretario judicum) σηκρήτῳ τῶν δικαστηρίων, in Cod. Can. Ecclesiæ Africanæ cap. 97. D. Augustinus Soliloq. cap. 26. *In libro tuo scripta de me in secreto consistorii tui.* Vide Glossarium nostrum ad Cedr.

19 Sive cancellis) M. Tullius pro Sextio : *Tantus in fori cancellis plausus excitatus.* Græci κιγκλίδας vocabant. Sanctus Basilius Seleuciæ de vita S. Teclæ lib. 1. εἴσω δὲ τῆς δικαστικῆς κιγκλίδος παρελθὼν, καὶ στὰς ἐπὶ τοῦ βήματος, τοιῶν δὲ κατήρξατο λόγων. Etymologicum: δρύφακτοι, αἱ τῶν δικαστηρίων θύραι : ἤγουν τὰ κάγκελλα.

20 Quod ex Cassiodoro) Libro xi. 6.

21 Tribuni et notarii) Hi acta in Consistorio Principis excipiebant. Sidonius in Carmine 23. *Et jam te aula tulit, priusque Princeps inter conspicuos statim locavit, Consistoria quos habent Tribunos.* Vide observata ad Ammianum.

22 Domesticos judicum) De his vide ad Ammianum Notata.

23 Docet 9 Variar.) 13.

Tit. LII. *De annonis et capitu administrantium, vel adsessorum, aliorumve publicas sollicitudines gerentium, vel eorum qui aliquam consecuti sunt dignitatem.*

His omnibus judicibus de quibus actum est titulis superioribus, et adsessoribus, domesticis, Cancellariis eorum, et aliis omnibus quibus curatio officium, ministeriumve publicum, aliquod injungitur, ut Comiti Commerciorum 1, cui curæ est ne Commercia illicita exerceantur, cuique soli a barbaris 2 comparandi serici in usum principis jus potestasque est et sine quo cum barbaris ultra fines constitutos negotiari non licet, et magistro lineæ vestis, magistro æris, Comiti auri 3 et rationali utriusque ærarii 4, ac similibus omnibus de publico præbentur salaria .i. annonæ, et capita, et adsessoribus ea Alexandrum instituisse, Lampridius scribit 5, et confirmat *l.* 4. *ff. de off. adsess.* Annonæ sunt veluti panis, vinum, oleum, liquamen 6, laridum, etc. quibus vitam toleramus. Capita sunt pabula equorum, mulorum, camelorum, quibus vehimus nos, aut sarcinas impedimentaque nostra 7. Ammianus Marcellinus 22. *pabula jumentorum, quæ vulgo dici tant capita.* Hesychius καπητὸν, παράβλημα ἀλόγων 8. Igitur in *l.* 2. *inf. de cur. pub. et l.* 9. *inf. de ju. fisc.* alimenta pecorum vel pabula sunt capita, sumptus familiæ, annonæ. Dicitur singulari numero capitum, ut *l.* 2. *sup. de off. præf. præt. Afr. et Nov. Theod. de trib. fisc.* et Cassiodori 7. *ad equos capitum definitum*, et patrio casu, capitu, inflexione Græca. Porro solebant hæc præberi in speciebus ipsis. Verum hac Constitutione rediguntur ad pretia definita in delegationibus, quæ eo nomine singulis officiis dantur. Delegationes 9 quæ et delegatoriæ 10, sunt notitiæ quæ singulis administratoribus et officiis delegantur, quibus annonæ eis debitæ taxantur, et capita, aut pretia eorum quæ sumant ex tributis illius, vel illius provinciæ vel ex publicis horreis.

LII. Enarratio.

1 Comiti commerciorum) Notitia sect. 10.

2 Cuique soli a barb.) *L.* 4. *et l. ult. inf. de commerc. et mercat.*

3 Comiti auri) Notitia sectione 42.

4 Rationali utr. ær.) Sacrarum largitionum, et rerum privatarum.

5 Lampridius scribit) In Alexandro.

6 Liquamen) Vide tit. 41. lib. 4.

7 Impedimentaque nostra) Necessaria iter agentibus, saracinæ. Glossæ *Saracinæ* σκεύη ὁδοιπορικά.

8 Ἀλόγων) Item, καπητὰ, κτηνῶν τροφή. Ἀλόγων Magnum Etymologic. σημαίνει δὲ τὸ σχοινίον τοῦ ἀλόγου τὸ περιστόμιον, τὸ καπίστριον· vide Glossar. ad Cedr.

9 Delegationes) *Delegatio* apud Suidam exponitur, annonæ transvectio, et in veteri Glossario MS. δηλεγατίων, κατὰ Ῥωμαίους ἡ ἔκταξις τοῦ σιτοπομπείου, καὶ ἡ ἀννώνων μετακομιδή. Sed hæ

Glossæ magis pertinent ad annonam militarem, et delegatores, qui expeditionis tempore provident copiis militaribus: et ideo cessante bello, nullæ erant delegatorum partes. Julius Pollus in Cronico, ἀλλὰ κατὰ πόλεμον κινούμενον δηληγάτωρ ἐκάθητο ἐν τῇ πόλει, καὶ ὅτε ἐπαύετο ὁ πόλεμος, ἐκουφίζετο καὶ ὁ δηληγάτωρ. Vide *Novellam* 130. *capite* 1.

10 Quæ et delegatoriæ) *L. missi 7. infr. de exaction. tributorum.*

Tit. LIII. *De contractibus judicum, vel eorum qui sunt circa eos, et inhibendis donationibus in eos faciendis, et ne administrationis tempore proprias ædes ædificent sine sanctione pragmatica.*

Ut superior, ita hic titulus communis est judicum omnium, et adsessorum, vel domesticorum, quo Justiniani Constitutione 1 judices urbani separantur a provincialibus, ita ut urbani ex pragmatico principis emere, et proprias ædes ædificare possint, non etiam donationem accipere; quæ tamen si facta fuerit, post depositam administrationem confirmari potest, vel ratihabitione donatoris, vel silentio quinquennii. Provinciales autem ne ex rescripto 2 quidem principis emere per se, vel per aliam personam quicquam possunt, præter ea, quæ victus cottidiani sunt, nec domum ædificare, aut navem, ut *l. aufertur*, §. *quod a præside, ff. de jur. fisc.* nec ducere uxorem, ut *l. qui in provincia, l. præfect. ff. de rit. nupt.* ac multo minus donatum suscipere: quo verbo etiam hæreditatem significari testamento extranei relictam conveniens est his, quæ de hac constitutione ex Theophane retulit Anastasius bibliothecarius 3: et quæ in eos forte collata fuerit donatio inter vivos, aut venditio, nec ratihabitione, nec silentio quinquennii confirmatur, nimirum abrogata *l. 5. et 6. Cod. Theod. de his quæ adm. vel off. pub. ger.* quæ admittit præscriptionem quinquennii, et abrogata etiam *Novel. Valent. de conf. his quæ adm. vel pub. off. ger. dist. vel don.* qua nos tamen in Gallia utimur magis. Et ratio differentiæ inter urbanos et provinciales, quia major est in provinciis præsidibus grassandi copia, si sua potestate abuti velint; ideirco durioribus legum vinculis coercentur, ac similiter, ut diximus tit. 14. mittuntur in provincias exteri et incogniti provincialibus in urbe fere cives aut incolæ magistratus capessunt. Qui sunt circa eos dixit ut *l. 33. ff. de rebus. cred.* pro adsessoribus, vel domesticis, et aliis officiis: et rursus secundum hanc constitutionem Justiniani quod excipitur in *l. non licet ff. de contr. empt.* nisi specialiter quibusdam hoc concessum sit, habet locum in urbe tantum: et addenda ab a exceptio ex *l. qui officii ff. eod.* nisi paterna a fisco detrahantur, ut *l. milites, ff. de re mil. et l. princeps, Cod. Theod. de his quæ administr. vel offic. publ. ger.* Videnda hac de re *Novel. Leonis* 84.

LIII. Exarratio.

1 Constit.) *l. un. h. t.*

2 Ne ex rescr.) Licet sacri apices aliquid eorum permiserint, *d. l. un. l. excellentia 9. infr. de erogat. militar. ann.* Glossæ: συλλαβαί, *apices.*

3 Anastasius bibliothecarius) In historia Ecclesiastica, *Faciens, inquit, singularem codicem, et vocans eum Novellas constitutiones, in quibus non permittit Principem in locis quibus præest. emere possessionem, aut ædificare domum, aut hæreditare axtraneam personam, nisi quis sibi cognatus exista.* v. Theophanem edit. Reg. p. 151. a.

Tit. LIV. *De modo multarum quæ a judicibus infliguntur.*

Pertinet etiam hic titulus ad judices omnes de quibus actum est supra (*). Omnes enim qui judicationem habent, id est qui publice judicium exercent, multæ dictionem et pignoris capionem habent qua suam tueantur jurisdictionem et coerceant inobedientes, *l. 2. §. ult. ff. de re jud. l. aliud §. ult. ff. de ver. sign.* et excepti tantum inveniuntur procurator Cæsaris 1, et curator Reip. 2 *l. 2. et 3. hoc tit.* et defensor plebis *l. 5. tit. seq.* Sed nec ad infinitum cuilibet judici multam dicere licet, *l. 5. infr. quan. prov. non est nec.* Modus quem sequi unusquisque debet in multa dicenda h. tit. definitur. Præf. prætorio supremæ multæ irrogandæ jus est, *l. 4. hoc tit.* Cassiodorus 3 *Magna*, inquit, *quantitate multat errantes*, et plerumque omnis multa accedit fisco, nisi specialiter deputetur publicis operibus, vel cursui publico, vel aliis necessariis causis, *l. 5. hoc tit.* vel pauperibus, *l. 2. supr. de episc. aud.* quod fit in omnibus causis Ecclesiasticis, *l. 20. Cod. Theod. quor. ap. non rec.* et Cassiodorus 8. Var. 4 Multa autem est pecuniaria coercitio 5: non est satis: nam et pœna quædam est pecuniaria coercitio. Pecuniaria igitur coercitio, quæ arbitrio judicis irrogatur. Nam et si certum modum 6 judex non possit excedere, intra eum modum tamen sui arbitrii res est: quin etiam posteaquam multam irrogavit, ex causa moderari eam et remittere, verbi gratia, propter inopiam rei .i. necessitatem solutionis, *l. ult. in fine. hoc tit. l. 6. §. penult. et ultim. ff. de off. præf.* reprehensa, ut ait, exactorum avaritia. Bene reprehensa, et comprehensa, *l. 16.*

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 1. cap. 44.*

Cod. de dona'. int. vir. non punita. Minus enim est reprehendere, *l.* 7. §. *ad tempus, ff. de interd. et rel.* Cicero pro Flacco: *non modo reprehendendum, sed etiam condemnandum putas.* Et omnino abrogari contrario judicio, moderari vel remitti 7 multæ dictio, sicut nec quælibet alia sententia ab eodem judice potest, a superiore potest. Plinius 4. Epist. 8 *Prætor Senatori multam dixit, egit ille in Senatu causam suam sic ut deprecaretur: remissa est multa.*

LIV. Enarratio.

1 Procurator Cæsaris) Id est Rationalis. In vetusto Menagii sic legitur: id est rationales. Sic etiam Brodæi membranæ. Excepta ex vett. lexic. titulo de magistratibus: *Rationalis,* λογικός.

2 Et curator Reip.) Qui græco vocabulo logista nuncupatur, *d. l.* 3. *h. tit.* eadem Excerpta: *Curator,* λογιστής.

3 Cassiodorus) Libro 6. 3.

4 Et Cassiod. 8. Var.) 24.

5 Multa est pecun. coerc.) *l. aliud* 131. §. 1. *et l. propen. in fin. ff. de verb. sig. multari,* ζημιωθῆναι τὴν οὐσίαν.

6 Certum modum) Definitum modum, ultra certum modum condemnare non licet.

7 Remitti) *Nec putent factum facile esse, ut aut præcipiti persuasione condemnent, quem culpa non ingravat, aut erubescenda varietate judicii pro arbitrio proprio immutandum esse, quod lex jusserit, l. ultim. in fin.* Sic legitur ille locus in veteri Brodæi.

8 Plinius 4. epistolarum) epistola 29.

Tit. LV. *De defensoribus civitatum.*

Magistratus, de quibus actum est supra, vel in urbe Roma veteri, aut nova Rempublicam administrant, vel in aula principis, vel in provinciis, et ex his aliis diœceses regendæ commissæ sunt, aliis provinciæ singulæ. Hi de quibus sunt hi postremi tres tituli, non urbis, non provinciæ, non diœceseos, non aulæ, sed civitatum singularum potestates sunt 1. Et defensores civitatum in primis, similes tribunis plebis, qui olim in urbe fuerunt: Nam et defensores plebis dicuntur, defensores locorum, patroni, parentes rusticorum et suburbanorum, *l.* 3. *et* 4. *hoc titulo,* l. 1. *tit. ult. hujus libri, l. ult. inf. de prin. ag. in rebus,* et prehensionem habent sicuti Tribuni plebis, *l.* 22. *sup. de ep. aud. Nov.* 15. in qua plenius scripsimus de officio, et jurisdictione eorum. Sed invenio etiam ad eorum curam pertinere 2 persecutionem servorum fugitivorum Reip. ex *l. mancipia, inf. de ser. fug t.*

LV. Enarratio.

1 Civitatum singul. potestat. sunt) Oecumenius in Acta Apostolorum capite 28. defensores civitatum comparat ἀγοραίοις, qui minores erant judices in Asia: εἶδος ἦν δικαστῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ εὐτελῶν οἱ ἀγοραῖοι, οἵ τινες ἐδίκαζον τοῖς πένησι, καὶ ἀγοραίοις ἀνθρώποις· διὸ καὶ ἀγοραῖοι ἐκαλοῦντο, ὥσπερ εἰσὶν ἔκδικοι κατὰ πόλεις τινάς· οἱ δὲ ἀνθύπατοι ταῖς τῶν πλουσίων, ἢ ταῖς τῶν ἐγκλημάτων δίκαις ὑπήκουον· quæ totidem verbis exstant apud Theophylactum in Acta cap. 19.

2 Ad eorum curam pert.) Commerciorum dispositionem ad hos pertinuisse colligas e Cassiodori lib. 7. variar. form. 12. de defensoribus cuj. civitat. P. Faber.

Tit. LVI. *De magistratibus municipalibus.*

In quibusdam civitatibus erant defensores tantum, *l. in hac, infra de donat.* in quibusdam defensores plebis, atque etiam magistratus municipales 1, plurimum Duumviri, similes duobus Consulibus populi Romani. Et sumebantur quidem Duumviri ex ordine decurionum, defensores ex plebe, *l.* 2. *supr. tit. prox.* utrique decreto clericorum, honoratorum, possessorum, decurionum, *l.* 8. *eodem, l.* 1., *ff. ad l. Jul. de amb. Novell. Leonis* 46. *et* 47. ex quibus tamen hodie etiam creatio eorum pertinet ad principem. Utrique habent jus conficiendorum actorum, *l. penult. supr. tit. prox. l.* 2. *hoc titulo,* præsentibus scilicet tribus curialibus, et exceptore publico, ut *l.* 151. *Cod. Theod. de decur. et Novell. Theod. de tribus fis.* Utrique habent jus dandi tutoris *l.* 3. *ff. de tut.* Ceterum quam invenio legis actionem aliquando esse apud magistratus municipales *l. ult. inf. de man. vindic. l.* 4. *ff. de adopt. et Pauli* 11. *Sent. tit.* 25. nusquam invenio esse apud defensores plebis: et rursus quam invenio multæ dictionem non esse apud defensores, *l.* 5. *supr. tit. prox.* suspicor fuisse apud magistratus municipales, licet pœnali judicio jurisdictionem suam tueri non potuerint, eo scilicet de quo agitur in *l.* 1. *ff. Si quis jus dic. non obt.* nam et pignoris capionem habent, *l. quemadmodum,* §. *Magistratus, ff. ad l. Aquil. l.* 4. §. 1. *de dam. inf. l.* 3. §. 1. *ff. de reb. eor.* etc. et modicam coercitionem in servos, *l.* 12. *ff. de jurisdict. l. si priva'us, ff. qui et a quib. man. l.* 15. §. *adjicitur ff. de injur. Major igitur est Magistratuum, quam defensorum potestas.*

LVI. Enarratio.

1 Magistratus municipales) Hos Græci στρατηγοὺς

vocant. Glossæ: στρατηγὸς, *magistratus, duumvir*, et: *magistratus*, στρατηγός.

Tit. LVII. *De officio Juridici Alexandriæ.*

Vide tit. 20. *lib.* 1. *ff.*

Constitutio hujus tituli docet etiam Juridico Alexandriæ jus esse actorum conficiendorum 1. Fuit et jus dandi tutoris, et legis actio 2, *l.* 1. *et* 2. *ff. eod.* §. *nos autem, Inst. de Att. tut.* 3 et jurisdictio in Alexandrina civitate, et inde Juridici nomen proprium, quod poterat esse commune 4: δικαιοδότης 5 Straboni 6, æquidicus 7 antiquis inscriptionibus sub præf. Augustali 8, et ipse Augustalis. Ordo autem sive curia Alexandriæ initio nulla fuit, sed neque ullus Alexandrinus in Senatum urbis cooptari potuit ex lege Augusti post Severus Alexandrinis jus curiæ dedit 9, Antoninus jus in Senatum coeundi, auctore Dione lib. 51.

LVII. Enarratio.

1 Actorum conficiendorum) Et donationes igitur in Alexandrina civitate apud Juridicum actis intervenientibus ins nuari debent, *l. un. h. t.* Item Juridicus satisdationes exigere solet tutorum vel curatorum. Scoliastes Theophili ad §. *ult. de satisd. tutor.*

2 Legis actio) Et ideo apud eum fiunt emancipationes et manumissiones, Thalelæus ad *leg.* 2. *inf. comm. de manumiss.*

3 Instit. de Attil. tut.) Et *l.* 30. *sup. de epis. aud.*

4 Quod poterat esse commune) Ut in *l. Thais* 41. §. *Lucia, ff. de fideicommiss. libertat.* Græci Juridicum ibi δικαιοδότην interpretantur. Julius Capitolinus in Marco Antonino: *Datis*, inquit, *Juridicis Italiæ* Apulejus Metan. libro 1. *Liberis tuis tutores Juridici provincialis decreto dati.*

5 Δικαιοδότης) Glossæ: *Juridicus*, δικαιοδότης. Excerpta ex vett. Glossis, tit. de Magistratibus: *Juridicus*: σιμᾶς vox corrupta: forte legend. δικαιοδότης. Juridicus Ægypti, vetus inscriptio Gruteri p. 373. 1.

6 Straboni Libro 17.

7 Æquidicus) Vetus inscriptio pag. 904. 9.

8 Sub præf. Aug.) Strabo d. lib. 17.

9 Alexandrinis jus curiæ ded.) Spartianus in Severo: *Alexandrinis*, inquit, *jus buleutarum dedit, qui sine publico consilio, ita ut sub Regibus, ante vivebant uno judice* (Juridico) *contenti quem Cæsar dedisset.* Vide Cujacium ad l. 56. *Cod. de decurionibus.*

CODICIS JUSTINIANI

LIBER SECUNDUS.

Tit. I. *De Edendo.*

Vide tit. 13. *lib.* 2. *ff.*

Expositis officiis diversorum judicum, ordinem tractandum suscipit quo de jure suo quisque apud judices experitur, et initium facit ab editione actionis, ut Ulpianus quoque, et Paulus libris ad edictum [1], ut inde fiat verisimile, etiam ab editione cœpisse edictum perpetuum [2], cujus ordo utique magis observatur in Codice, quam in Pandectis. Et vero Pandectæ initium faciunt a vocatione in jus, non ab editione actionis, et defendi possunt hac ratione, quod eodem fere tempore, et reus vocaretur in jus [3], et ei ederetur actio; quæ res efficit ut omnium actionum instituendarum principium dicatur proficisci a titulo de in jus vocando in §. *ult. Inst. de pœ. tem. lit.* ut æque contra possim dicere, omnium actionum instituendarum principium proficisci a titulo de edendo: Nam facile constitui non potest, editio vocatione, an vocatio editione tempore prior fuerit, conjunctæ potius et adfines videntur, atque contiguæ. Est autem edere actionem, demonstrare specialiter genus [4] futuræ litis, *l.* 3. *hoc tit.* vel exprimere speciem et nomen actionis, *l. ult. inf. de interd.* Editio, præparatio, et initium litis. Contestatio, initium litis atque judicii [5], et de editione actionis est tantum in hoc titulo *l.* 3. Aliæ leges pertinent ad quæstiones adfines, an reus edat actori [6] rationes suas [7], an actor reo [8], an acta publica [9] edantur cuilibet postulanti, proprie ad edicta de edendo non pertinent, quæ sunt tantum de edendis actionibus, et instrumentis litis, et de edendis rationibus argentariorum [10]. Invenio, et reis accusatores edere crimina v. Sentent. Pauli [11].

I. Enarratio.

1 Libris ad edictum.) *L.* 1. 2. 7. *et* 9. *ff. eod.*

2 Edictum perpetuum.) Quod Adrianum vocat Pæanius Eutropii metaphrastes 8. quoniam auctoritate Adriani Imperatoris a Salvio Juliano JC. compositum est, et Senatusconsulto confirmatum.

3 Vocaretur in jus.) Placet quibusdam, actionem editam ante vocationem in jus, et utuntur auctore Terentio in Adelph. act. 2. Sc. 1. Æschinus enim Sannionem lenonem in jus vocaturus actionem ei edit his verbis;

--- nam ego liberali illam adsero causa manu.
Nunc vide: utrum vis argentum accipere, an
causam meditari tuam.
Delibera hoc, dum ego redeo: leno.

Et in ea sententia est Cujac. Observ. libro 10. cap. 10. Per contrarium vocationem in jus præcessisse argumento est Plaut. in Aulularia act. 4. Sc. 10.

Jam quidem ad prætorem, hercle, te rapiam,
et ibi scribam dicam.

4 Specialiter genus) Ut edere actionis genus in Novella Valentiniani de Episcop. jud. specialiter genus litis edere, *l.* 2. *C. Hermogen. de calumniat.* Ammianus Marcellinus lib. 30. *Ut nondum*

se patroni post speciem litis triennium editam causentur instructos.

5 Contestatio initium litis atque jud.) *L.* 1. *inf. de lit. contest. et l.* 3. *hoc tulo*, ex quarum legum conjunctione constat, quæ sit differentia inter editionem actionis, et litis contestationem. Editio est litis præparatio: per hanc enim reus actionis speciem cognoscit, *d. l.* 1. quæ omnino instituenda est, ut judicium procedat. Collatio Carthaginensis cum Donatistis 3. *Cum iste cardo sit causæ, ut is, qui alterum in judicium vocat, instituere actionem debeat, et provocare ad responsionem, advertat prudentia tua, eos prosequi debere, utrum nobis, vel quam instituant actionem, ut respondere possimus.* Litis vero contestatio est initium judicii, *l. amplius* 15. *ff rat. rem hab.* In *l.* 3. *infr. de litis contestat.* verba illa, *ante inchoatam litem*, sic interpretantur Basilica: πρὸ τῆς προκατάρξεως, *ante litem contestatam*: et mox, verba illa, *sin autem, et liti præbuit exordium*, sic etiam auctores Basilicῶν exponunt, εἰ δὲ καὶ προκατήρξατο· *sed etsi litem contestatus sit.*

6 Edat actori) Edere et exhibere rationes promiscue dicimus, *l.* 1. *et* 2. *h. tit.* ut edere nomina creditorum. Seneca de benefic. 2. cap. 7.

7 Rationes suas) Codicem rationum, *l. argentarius* 10. §. 1. *ff. eod.* Rationes suas *L.* 1. *hoc t.*

8 Actor rer.) *l.* 3. *hoc tit.*

9 Acta publica.) *L.* 2.

10 Rationibus argentar.) *L.* 1. §. 2. *et* 3. *l.* 4. *ff. eodem.*

11 Sentent. Pauli.) *tit.* 16. §. *ult.*

Tit. II. *De in jus vocando.*

Vide t.t. 4. *lib.* 2. *ff.*

In jus vocare 1 non est libellum dare judici, *l.* 5. *ff. eod. l. quæsitum, ff. ad Turpill.* non interpellare judicem defensionis suæ audiendæ gratia. *l.* 11. *ff. eodem*, sed ducere vel trahere invitum ad judicem 2 agendi gratia 3, quo genere hi quibus reverentiam 4 debemus honeste 5 non vocantur, nisi præmissa venia 6. Venia conservat reverentiam illæsam.

II. Enarratio.

1 In jus vocare est ad Prætorem, vel alios, qui jurisdictioni præsunt, vocare juris experiundi causa, *l.* 1. *ff. de in jus voc. l.* 2. *ff. si quis in jus vocatus non ier.* εἰς δικαστήριον καλεῖν. Theophilus §. 3. *Instit. de pœna tem. litig.* id est, in jus, vel in judicium vocare, ut in *l.* 2. §. *prætor, ff. qui satisd. cog.* vocationis formulæ erant hæ: In jus te voco, in jus eamus, in jus veni, in jus ambula, quæ notissimæ sunt ex Plauto, Terentio et aliis. Unde constat vocationem in jus fieri solitam sine jussu magistratus. Poterat quisque per se adversarium in jus vocare. Is autem qui in jus vocatus est, protinus sequi debet. Auctor ad Herennium libro 2. *Lege jus est, id quod populi jussu sancitum est, quod genus, in jus ut eas cumvoceris*, aut manu, seu vi duci, rapi, et trahi potest, nisi satisdet judicio sisti, *l. si vero* 5. §. *ultim. eod. l. sed etsi* 21. *ff. de in jus voc.* Auctores nostri videntur uti verbo duci tanquam leniore, quasi vim omnem abesse vellent, argumento inscriptionis *l.* 48. *ff. de verb. sign.* qui neque sequantur, neque ducantur. Titus Livius lib. 11. *Cum in jus duci debitorem vidissent.* Alii vero rapi dicunt. Plautus in Rud. act. 3. Scen. 6. *Rapi te obtorto collo mavis*, et mox: *In jus rapiam exulem*. Horatius 1. Sat. 9. aut trahi. Plautus in Pœn. act 3. Scen. 5. *obtorto collo ad Prætorem trahor.* Valerius M. libro 5. cap. 3. *Patriam suam in jus ad aliam civitatem pertraherent.* Rufinus Invectiva 1. in D. Hieronymum: *Post centum et quinquaginta annos mortis suæ in jus eum trahis.* D. Hieronymus in Apologia 1. adversus Rufinum: *ut adstipulatorem in jus Ecclesiæ traheret.* Si in jus vocatus non sequatur, rapitur, trahitur. Rapitur trahiturve quis invitus, etiam sine præcepto judicis. Plautus in Milite Actu 5. *Ducite istum. Si non sequitur, rapite.* Seneca ex Cleanthe: *Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.* In epistola Jacobi cap. 2. καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια. Lucianus δικαστηρίοις· ἕπου μικρὲ πρὸς τὸ δικαστήριον. A. μὴ ἄγε μέ.

2 Ad judicem.) Ad Prætorem, *l.* 1. §. 1. *ff. de fer.* Nam et Prætor ipse judex olim appellabatur, auctore Livio 3. Cujac. Observ. X. 10. et ita accipitur in *l.* 41. *ff. de minor.* Cujac. ibidem, vel alios qui jurisdictioni præsunt, *l.* 2. §. *si quis in jus vocat.* non ad pedaneum judicem, *l.* 3. §. 1. *ff. ne qui eum qui in jus voc.*

3 Agendi gratia.) Apud Prætorem prius quam judex detur specialis, quodammodo agendi potestas datur, ut M. Tullius ait 2. de inventione, Cujac. d. cap. 10.

4 Reverentiam.) *L. parentes* 6. *l. patronum* 10. §. 2. *l. generaliter* 3. *eod. l.* 1. 2. *et* 3. *hoc. tit.* honorem, *d. l.* 10. §. 3. *l.* 2. *h. tit.* Hodie quia non ducuntur qui in jus vocantur, consequenter ut ejusmodi personas in jus vocemus, nihil indigemus petitione veniæ, Cujac. d. C. X.

5 Honeste) *l.* 4. §. 2. *ff. eod.*

6 Præmissa venia.) Permissu Prætoris, jussu, præcepto, venia edicti petita, *d. l.* 4. *l.* 8. *l.* 10. §. 3. *d. l.* 13. συγγνώμη, Theoph. §. 3. *Instit. de*

pœn. tem. litig. Gratiam facit Prætor edicti, quo vetabat ejusmodi personas in jus vocari, dum permittit vocari, *l. 2. h. tit.* In eum qui sine permissu Prætoris in jus vocat, pœna quinquaginta aureorum constituta est, *l. pen. ff. eod.*

Tit. III. *De pactis.*

Vide tit. 14. lib. 2. ff.

Frustra adversarium in jus vocasti et ab eodem frustra stipulatus es judicio sisti, si tecum postea de re transegerit 1 ante, vel post diem in quem sisti promisit. Nam et si contemnat promissionem judicio sistendi causa factam, vel stipulatio non committitur, vel eliditur exceptione pacti 2 aut transactionis: ideoque in hoc judiciorum instituendorum exordio quo plerumque litium transactiones 3 fiunt inter partes, quæ pactorum species sunt 4, titulos dedit de pactis et de transactionibus. Pactum est conventio, cujus nullum neque nomen proprium 5 subest, neque causa 6. Vel, res de qua convenit, quæ nomen non habet aliud quam pacti, quæque nondum ulla ex parte paciscentium sumpsit effectum 7. Denique pactum nudum 8, solum, simplex, quod κατ' ἐξαίρετον nudum dicatur, non πρὸς διαστολήν 9. Græci ita definiunt 10, si neque datione aut facto ullo præcedente convenerit tantummodo de dando, vel faciendo, quæ definitio etiam in stipulationem cadit. Sed hæc proprium et speciale nomen habet quod lex dedit, ut appareret non inanem, non inefficacem conventionem esse: non inane nomen. Sed et si definieris, conventionem esse quæ placiti fine stetit, ut *l. si tibi infr. de loc. l. si divisionem, infr. fam. erc.* ut Quintiliani declamatione quadam 11, *intra verba primumque promissum stetit*: idem conveniet emptioni venditioni, quæ tamen contractus est, non pactum, quia ei jure gentium 12 proprium nomen inditum est.

III. Enarratio.

1 Si de re transegerit) Qui in jus vocatus est, dimittitur, si de re transactum fuerit, *l. neque 22. ff. de in jus voc.*

2 Eliditur exceptione pacti aut trans.) *L. 2. ff. si quis caution. jud. sist. cau. fact.*

3 Quo plerumque litium transact.) Consultius utique est rem transactione dirimere, quam in ambiguam litem descendere, ut sunt judiciorum incerta, ut ait Calp. Flaccus in declamat. 22. vere D. Chrysostomus in hom. 16. in epistolam Divi Pauli ad Corin. καὶ γὰρ αὐτοὶ οἱ τῶν ἔξωθεν δικαστηρίων συνήγοροι, μυριάκις ταῦτα λέγουσιν· ὅτι βέλτιον ἔξωθεν διαλύεσθαι· *nam ipsi quoque patroni judiciorum exteriorum millies hæc dicunt, melius esse rem extra judicium transactione dirimere.*

4 Quæ pactorum species sunt) Pactum est genus, transactio species, *l. 2. ff de transact.*

5 Neque nomen proprium) *L. 7. ff. eod.*

6 Neque causa) Causa est datio vel factum. Nam si causa subsit contractus est incertus, sive innominatus, ut loquuntur, ex quo nascitur actio præscriptis verbis. Vide Cujac. ad *d. l. 7.*

7 Sumpsit effectum) De dando tantum, vel faciendo convenit: veluti, dabo tibi Stichum, tu mihi Pamphilum; vel dabo tibi Stichum, tu mihi domum ædificabis.

8 Pactum nudum, solum) Ut sola proprietas, id est, nuda in *l. qui usumfructum 36. §. 1. D. de usufr.* ut apud Græcos γυμνὸν est μόνον, ut observat Clar. vir. Daniel Heinsius in librum 1. Silii Italici.

9 Non πρὸς διαστολήν.) Non quod aliud sit vestitum cohærentia contractus, ut loquuntur interpretes: nam et hæc nuda sunt, *l. jurisgentium 7. §. quin imo, ff. eod.* in qua sententia est Græcus interpres in Dictato de pactis. Et si pactum adjiciatur bonæ fidei contractui in continenti, ἐν ἀρχῇ, *in initio*, in exordio contractus, ut ait Harmenopulus Epitomarum lib. 1. tit. 9. §. 11. id est, ἡνίκα συγχρονόν ἐστι τὸ πάκτον τὸ συναλλάγματι. *Cum pactum idem habet initium temporis cum ipso contractu* ut ait Græcus interpres in eodem Dictato: inest tam ex parte actoris quam ex parte rei, id est, prodest tam ad agendum quam ad excipiendum, formatque ipsam actionem, ex contractu scilicet descendentem, μετατυποῖ, *transformat*, μετατυποῦσι τὰς ἀγωγὰς τὰς ἐξ ἐκείνων τῶν συναλλαγμάτων ἀποτικτομένας, καὶ μετασκευάζουσι· *reformant actiones, quæ ex illis contractibus nascuntur, easque formant aliter.* Si vero pactum adjectum sit ex intervallo, non inest, *d. §. quin imo.* Sed adhibenda est distinctio legis *pacta conventa 72. ff. de contrah. empt.* id est, si pactum fiat de adminiculis contractus, sive de his, quæ sunt extra naturam contractus, puta ut cautio duplæ præstetur in eum casum quo res evincatur; non inest, neque ex parte actoris, neque ex parte rei. Prodest tamen ad excipiendum. Si vero pactum detrahat aliquid ex his quæ substantia attingunt contractus, puta si auctum vel diminutum sit pretium, pactum inerit ex utraque parte, id est, proderit etiam ad agendum: novus enim contractus videtur, *d. l. 72.* Quod si pactum strictis judiciis adjiciatur, verius est inesse contractui ex parte rei, non ex parte actoris, id est, pro-

desse ad excipiendum, non ad agendum, *l. lecta* 40. *D. de reb. credit.* Quare utiliter subjicitur stipulatio.

10 Græci ita definiunt) Harmenop. lib. 9. 2. ψιλὸν σύμφωνόν ἐστι ἐνίκα μὴ προηγήσηται δόσις, ἀλλὰ μόνον συστῇ ἐπὶ δόσει. *Cum non præcessit datio, sed de dando tantum conveni*. Ergo si nomen et causam habeat, est certus contractus ex quo nascitur civilis obligatio, quæ actionem parit Ceterum pactum regulariter actionem non parit, excepto constituto *l.* 1. *ff. de const. pec.* pignore, *l. si tibi* 17. §. 1. *ff. eod.* ex pacto donationis, *l. si quis* 35. *C. de donat.* et dotis pollicitatione, toto tit. *Cod. de dot. promiss. et nuda pollicitat.*

11 Declamatione quadam) Declamat. 267.

12 Quia ei jure gentium) Contractuum nomina propria jure civili prodita sunt, *l.* 3. *D. de præscript. verb.*

Tit. IV. *De transactionibus.*

Vide tit. 15. *lib.* 2. *ff.*

Transactio est pactio 1, qua lis vel controversia, et res aliqua dubia perinde ac judicato 2 dirimitur. Nec enim minus ex transacto 3 quam ex judicato eventus litis pendet, *l. ult. D. mand.* Vel decisio litis 4 aut controversia facta consensu partium 5. Controversia est litis causa 6. Lis est controversia, quæ jam contestata est 7 tabellis obsignatis 8, vel res in judicium deducta 9. Pacti nomen latius patet quam transactionis. Nam pactum fit etiam de re certa, et indubitata donationis causa 10, veluti pactum de non petendo 11 debito. Transactio est pactum 12, quod fit tantum de lite incerta 13, neque judicata, aut de re dubia, *l.* 1. *ff. eod.* veluti de conditionis incerto 14, *l.* 1. *sup. de pact.* atque ita nunquam fit gratuito, nunquam donationis causa, sed aliquo dato, vel retento, vel promisso 15, *l.* 38. *hoc tit.* 16 et a donatione separatur, *l. ex conducto* §. *Papin. D. loc. l. quidam, D. de donat. l. tutores*, §. *ab eo*, *ff. de adm. tut.* Denique transactio refertur ad litem vel negotium aliquod ambiguum: et ut quidam ait, est εἰρηνικὴ συναλλαγή 17.

IV. Enarratio.

1 Transactio est pactio) Pactum pro transactione in *l.* 3. *inf. de in lit. jur.* ut Patricius annotavit.

2 Perinde ac judicato) *l.* 20. *hoc tit.*

3 Ex transacto) Transactum pro transactione, ut in *l. ult. inf. si advers. transact.*

4 Decisio litis.) Glossæ: διάλυσις, *transactio, decisio, l. transactionis* 7. *hoc tit.*

5 Consensu partium.) Libero arbitrio et voluntate, *l.* 43. *hoc tit.*

6 Controversia est litis causa.) Varro 6. de L. L. *Quibus res erat in controversia, ea vocatur lis.*

7 Quæ jam contestata est) Nec enim proprie lis est antequam contestetur, sed controversia. Cujacius observ. IX. 21.

8 Tabellis obsignatis) Litis contestatio fiebat testibus præsentibus, ut notissimum est ex Festi loco in *v. contestari*, eaque tabulis præscribebatur quas testes obsignabant. Macrobius 3. Sat. cap. 16. hæc profert ex oratione C. Titii quam legem Fanniam suasit: *Jubens dicere. Quorum negotium est, narrant; Judex testes poscit. Ipsus it mictum. Ubi redit, ait, se omnia audivisse. Tabulas poscit. Literas inspicit.* Locum Macrobi Cujacius adfert ad tit. de lit. contestat. 2. Decretal. sed pleniorem interpretationem desiderabat, v. inf. t. 9. l. 3.

9 Vel res in judicium deducta) *L.* 1. *inf. de litis contestat.*

10 Donationis causa) *L.* 1. *ff. eod.*

11 Pactum de non pet.) Ex quo pacto nascitur exceptio pacti conventi, §. *præterea*, *Instit. de except.*

12 Transactio est pactum) Hinc pactum, transactionis, l. 31. hoc tit. transactionis placitum, l. 17. eod.

13 De lite incerta) Transactio fit de lite dubia, incerta, neque finita, terminatave, *l. præses* 12. *hoc tit.*

14 De conditionis incerto) ut *opinionis incertum* apud Claudianum Mamertum de statu animæ lib. 3. cap. 2.

15 Vel promisso) Promittitur stipulanti. Itaque si pacto non stetur, datur actio ex stipulatu. Si stipulatio interposita non sit, actio præscriptis verbis: est enim contractus incertus, *l. si fundo* 33. *h. t.* aut si pœna stipulationi adjecta sit, peti poterit, *l.* 37. *h. t.*

16 L. 38. h. t.) Et *l.* 21. *eod.* alioquin si neque aliquid detur, vel retineatur, vel promittatur, ex solo pacto transactionis actio non datur, sed exceptio tantum, *l. sive apud* 28. *h. t.*

17 Εἰρηνικὴ συναλ.) Ut Crysostomus de polit. mor. φιλικὴ. διάλυσις, quia finitur τὸ τῆς δίκης ἄδηλον τέλος. In Nov. 117. in fine, φιλικὴ σύμβασις.

Tit. V. *De errore calculi.*

Post titulum de transactionibus datur hic titulus, quasi pars illius, ut intelligatur corrigi transactionem, si erratum sit in computatione, nisi spe-

cialiter etiam de errore computationis transactum [1], vel judicatum sit, quod idem et de dolo [2] et de falso [3] superiore titulo proditum est. Valde autem pertinet ad constitutionem hujus tituli hæc sententia Pauli [4]. Ratio calculi sæpius se patitur supputari, atque ideo potest quocunque tempore retractari, si non longo tempore evanescat.

V. Enarratio.

1 Nisi specialiter etiam de err. comp. trans.) Sive ut ajunt Græci, *κατὰ πλάνην γενόμενος ψηφισμὸς ἀνατρέπεται, εἰ μὴ ψῆφος, ἢ διάλυσις γέγονε περὶ αὐτοῦ*, *Computatio per errorem facta retractatur: nisi de errore computationis transactum, aut judicatum sit.*

2 De dolo) L. Actione 4.

3 De falso) L. si ex falsis 42.

4 Hæc sententia Pauli) Libro V. Sent. tit. V. in editione, quæ ex Cujacii recensione auctior prodiit.

Tit. VI. *De postulando.*

Vide t.t. 1. lib. 3. ff.

Recte sequitur pacta et transactiones titulus de postulando. Nam si rem pacto non decidant inter se partes, quid aliud superest, quam ut desideria sua exponant apud judicem [1] per se vel per advocatum? et fuit eodem quoque ordine in 12. tab. ita præscriptum: *Rem ita ni pagunt* [2], *in comitio, aut in foro ante meridiem causam conicito* .i. agito. Postulat qui causam agit et tuetur suam vel alienam, quod fit non litis contestatione tantum partibus præsentibus [3], sed et qualitercunque, etiam adversario absente, aut nullo adversario existente. Postulationis enim nomen latissime patet. Fuit autem sub hoc tit. propositum edictum prohibitorium de his, qui apud judices postulare non possunt [4], quibus constitutiones addunt etiam alios, puta non Christianos [5], *l. ultim.* et eos qui depecti sunt [6] partem litis, quam tuendam susceperunt [7], *l. 5.* et qui sunt ex numero judicum [8], quos tamen olim non fuisse prohibitos constat ex 3. Epist. Plinii [9], et qui dati a judice non invenienti patronum [10], pro eo postulare detrectant sine causa *l. pen.*

VI Enarratio.

1 Exponant apud judicem) Id enim est postulare, *l. 1. §. 1. ff. eod.*

2 Rem ita ni pagunt) Sic legitur apud Quintilianum libro 1. cap. 6. et Priscianum X. Alii malunt, *pacunt*, Terentius Scaurus de orthogr. *Item 12. tabulæ, ubi est: ni pagunt, per hanc formam, quod male quidam per c. enuntiant: est enim præpositum ejus, pepigi a pago.* Vide Cujacium ad *l. 6. ff. de pact.* et A. Gellium 17. 2.

3 Partibus præsentibus) Vide supra ad titulum 4.

4 Qui apud jud. postulare non poss.) Ne sine delectu passim apud Prætorem postularetur, ut est in *l. 1. ff. eodem.* Lactantius de div. pr. cap. 7. *Incursantque passim sine delectu omnia.*

5 Non Christianos) Imperatores Theodosius et Valentinianus apud Rabanum Maurum in libro contra Judæos cap 47. *Judæis quoque, vel Paganis, causas agendi, vel militandi licentiam denegamus.*

6 Qui depecti sunt) Depectores litium. Apulejo.

7 Quam tuend. suscep. *l. 5.*) In qua legendum videtur, *scævitate.* Isidorus in Glossis, *scævitas, iniquitas.* Nescio an D. Ambrosius simili emendatione egeat in cap. 20. in Evangel. Lucæ ibi: *Arianæ proximæ scævitatis*, ubi legitur *sævitatis.*

8 Ex numero judicum) *L. 6.*

9 Ex 3. epist. Plinii) Epistola IX. ad Minutianum.

10 Non invenienti patronum) *Ei qui deficiebatur patronis*, ut loquitur Valerius Max. lib. 8. cap. 3. sect. 2.

Tit. VII. *De advocatis diversorum judiciorum.*

Sequitur titulus de his quibus postulare pro aliis licet, quique postulant in foro diversorum judicum, præf. præt. puta, aut præf. urbi, aut præsidum. Horum variæ sunt appellationes: Nam et patroni dicuntur, et advocati, et causidici [1]: quod cur quæque facta sint expediant, ut Apulejus ait 1. Apol. et oratores [2], rhetores [3], scholastici [4], togati [5]. Fuit quidem olim differentia [6] inter patronos et advocatos. Illi agebant causas [7], hi advocabantur in consilium [8]. Cicero pro Cluentio: *Quis enim unquam non modo in patroni, sed in laudatoris, aut advocati loco viderat*: et Asconius Pedianus [9]: *Qui defendit alterum in judicio, aut patronus dicitur, si orator est, aut advocatus, si aut jus suggerit, aut præsentiam suam commodat amico.* Sed hodie his nominibus abutimur, et advocamus patronum [10], ut agat litem nostram, invocamus judicem [11], vocamus adversarium [12], evocamus testem [13], ita scilicet hæc in jure verba distinguenda sunt. Porro certus fuit in unoquoque foro advocatorum numerus [14] ingenuorum, vel libertinorum [15]; certa matricula [16], *l. ultim. supra de adsess.* certum corpus [17], consortium [18], collegium [19] sub primiceriis [20], qui priores [21] et primates dicuntur

hoc tit. et qui intra hunc numerum, statuti dicebantur [22], qui ultra, supernumerarii [23]. Statuti, privilegiarii: Nam et fori privilegium habent et immunitatem [24], et si filiifam. sint; quod ex ea professione acquirunt, id omne sibi habent et possident tanquam castrense peculium [25], et filii eorum quotiens in locum Statutorum demortuorum supernumerarii sufficiendi sunt, præferuntur ceteris supernumerariis etiam in advocationis officio exercendo antiquioribus, nihilque impendunt pro introitu. Habent et pleraque alia constit. concessa privilegia reverentia studiorum, ut ait *l.* 5. reverentia literarum, contemplatione literatæ militiæ [26], ut *Nov. Valent. de postul.* supernumerarii non sunt privilegiarii, ac propterea statuti suo foro nunquam excedunt: supernumerarii oberrant [27] circum fora omnia, et publica quoque solatia [28] sive annonas et præbendas illi habent, hi non item: et hac distinctione habita apud Photium [29] diaconus quidam contendit, clericis quidem non licere advocatis esse statutis, sed supernumerariis esse licere, aut certe talibus, quales sunt hodie omnes nulli addicti certo, foro, nulli ordini, vel matriculæ, vel salario publico.

VII. Exarratio.

1 Nam et patr. dic. et advoc. et causidici) Cornelius Tacitus, aut ut quibusdam placet, Fabius Quintilianus in lib. de orat. in princ. *Horum*, inquit, *temporum diserti, causidici et advocati, et patroni, et quidvis potius quam oratores vocantur.* Glossæ: δικολόγος, *causidicus*, *patronus*, *advocatus.* Plinius epist. 4. lib. 3. *Legati provinciæ Bæticæ questuri de proconsulatu Cæcilii Classici, advocatum me a Senatu petierunt. Factum est Senatusconsultum perquam honorificum, ut darer provincialibus patronus*, etc. Denique promiscue hodie patronus, vel advocatus dicitur, qui causis agendis operatur, *l.* 1. §. 4. *D. de extraord. cognit.* Gl. *patronus causæ*, συνήγορος. Hinc advocatio apud Svetonium de illustribus Grammaticis 22. *In advocatione quadam: nam interdum et causas agebat etc.*

2 Oratores) *L. omnes* 33. §. 1. *supra de Episc. et cleric.* Glossæ: ῥήτωρ: *orator.* Tacitus Ann. 1. *Orator publicæ causæ.* In veteri inscriptione, *Orator causarum.* Servius in XI. Æneid. *Actores causarum, oratores appellamus.* Petronius Arbiter: *Qui causas orare solent.*

3 Rhetores) Demosthenes rhetor, Apud Gellium 1. 8.

4 Scholastici) Marcellini et Faustini libellus precum: *Perorans hoc ipsum per gentiles scholasticos, faventibus sibi judicibus* D. Augustinus tract. 7. in Joannem: *qui habent causam, et volunt supplicare Imperatori, quærunt aliquem scholasticum jurisperitum, a quo sibi preces componantur.* Scholasticus de foro, *can. Osius, Distinct.* 61. Quod ait Augustinus de precibus componendis, confirmat Petrus Chrysologus sermon. 70. *Ad amoris judicium Rex ipse officio funtus est advocati, ut preces, quibus responsurus erat, ipse dictaret.*

5 Togati) *L.* 3. *hoc tit. l.* 5. *C. de Metal.* D. Ambrosius in epistola 49. ad Marcellum: *Monebat hoc utriusque partis togatos*: in epistola 13. libri 12. *Marcellinus togatus.* Glossæ: συνήγορος, *advocatus*, *rogatus*, *patronus.* ἴς. *togatus.*

6 Fuit quidem olim differentia) Colloquium scholasticum: *Demus causidico honorarium, et advocatis, et jurisperitis, ut studiosius defendant nos*: δῶμεν δικολόγῳ τίμιον καὶ τοῖς συνηγόροις, καὶ τοῖς νομικοῖς, ἵνα σπουδαιότερον ἐκδικήσωσιν ἡμᾶς. Ovidius artis amat. lib. 3. *Facundus causam sæpe clientis agat.*

7 Agebant causas) Lucretius 4. *Causidici causas agere, et componere leges.* Varro 5. de LL. *Orator. dicitur agere causam.*

8 Advocabantur in consilium) Advocatum et patronum intelligit Ovidius Amorum libro 1. eleg. 13.

Nec tu consulto, nec tu jucunda diserto.

9 Asconius Pedianus) In divinationem.

10 Advocamus patronum) Agroetius de ortographia: *Advocatur, daturus patrocinium.* In *l. si procurator* 18. *ff. rat. rem hab. ibi*: *quod advocat*, Basilica vertunt: συνηγορήθη, *patronum advocavit.*

11 Invocamus judicem) Ut jus publicum, *l. ult. D. de eo, quod met. cau.*

12 Vocamus adversarium) In jus, vel in judicium.

13 Evocamus testem) *l.* 3. §. *testes, D. de testib.* Plinius libro VI. epistol. 5. *Scripseram tenuisse Varenum ut sibi evocare testes liceret.*

14 Advocatorum numerus) *l. cum advocatio* 8. *h. t.*

15 Vel libertinorum) *l.* 2. *sup. de postul.*

16 Certa matricula) *l. petitionem* 13. *l. suggestionem* 20. *h. t. l. ult. sup. de off. præf. urbi* ματρίκιον, ἀναγραφή, catalogus, index, regestum, in quo advocatorum nomina inscripta. Glossæ: *matrix*, σημεῖον ὀνομάτων.

17 Certum corpus) *l.* 3. *hoc tit.* Antea non erat certum, et quemlibet advocare patronum licebat, *l. per hanc legem* 26. *h. t.*

18 Consortium) *d. l. cum advocatio*, *l. nemini* 11. *l. sancimus* 12. *et l. jubemus* 22. *hoc tit. l. ult. sup. de postul.*

19 Collegium) *d. l. per hanc legem.*

20 Sub Primiceriis) Primicerius, primus cujusque corporis. Macarius in homilia 15. ὅταν γένηται σχολαστικὸς, ὅλων τῶν δικολόγων ἀρχάριος καὶ ἔσχατός ἐστι· πάλιν ὅταν ἐκειγένηται πρῶτος, τότε γίνεται ἡγεμὼν· *Scholasticus effectus, omnium causidicorum novitius, et extremus est. Ceterum cum ibi fuerit primus* (primicerius) *Magistratus evadit.* Vide Glossarium ad Cedren.

21 Qui priores et primates) *l.* 10. 22. *et l.* 26. *h. t. ut* πριόρες τοῦ ἀριθμοῦ, priores numeri, *Nov.* 117. *c.* 11.

22 Statuti dicebantur) *d. l. nemini, et d. l. petitionem.* V. Photium Nomocan. tit. 8. c. 13.

23 Supernumerarii) *d. l. nemini*, §. 1.

24 Et immunitatem) *d. l.* 3. *l. sancimus* 6. *et l. seq. l. advocatos* 21. *hoc tit.*

25 Tanquam castr. pecul.) *Novel. Theod. de postul. l.* 4. *et* 8. *hoc tit.*

26 Litteratæ militiæ) Cui opponitur castrensis militia.

27 Oberrant) *d. l. nemini*, §. *ult.*

28 Solatia) Ut *l.* 15 *et passim hoc tit.*

29 Apud Photium) Nomocan. tit. 8.

Tit. VIII. *De advocatis fisci.*

Recte jungitur hic tit. superiori non quasi ille sit de his, qui privatorum, hic de his, qui fisci causas agunt, sed etiam quia ex corpore illorum deliguntur advocati fisci 1 secundum ordinem quo recepti sunt in numerum advocatorum, id est, ex formula forensi, ut Spartianus loquitur in Antonino Geta, qui causis fiscalibus interveniant, et delatorum intentiones exequantur, ut *l.* 5. §. *advocatum, ff. de his, quæ ut ind. l.* 5. *infra de delat.* et quos deficiente alio accusatore, ut fit hodie, et fecisse Maximum Imperatorem Galliarum Sulpitius refert in hist. sac. 2 princeps opponat accusatores reis. Hi quoque multa habent privilegia atque etiam liberi eorum, et hi potissimum, qui in foro præfectorum prætorio fisci causas agunt, communia in eodem foro cum advocatis 64. prioribus, et in foro præfecti urbi cum 15. *l.* 15. *et* 16. *sup. tit. prox.* et inde *Nov. Theod. de postul.* Curiales, inquit, qui post 64. priores advocatos in amplissimo foro postulant, per substitutum munia suæ civitatis agnoscere: et hæc privilegia omnia præponuntur titulo superiore. Hic titulus est de officio advocatorum fisci, veluti ne absentibus his, procurator Cæsaris disceptet causas rei privatæ, vel ærarii sacri, *l. ult.* ne alii cuiquam adsint contra fiscum, quandiu sunt advocati fisci, etiamsi de publico nondum salarium acceperint, *l.* 1. ac ne deposito quidem officio in ea causa, quam cum erant advocati fisci egerunt pro fisco *l.* 2. nisi forte suo, aut liberorum, aut parentum, aut pupillorum suorum nomine, *l. pen. et ult. ff. de postul.* Nam et adversus quem advocatus quis fuit, ejus filii pupilli tutor relictus, in eadem causa pupillo adesse potest, ut ex Massurio Sabino Gellius refert V. c. 13. et principis rescripto confirmatur, *d. l. ult.* Ac præterea ne advocati fisci supprimant jura fiscalia, ne sub nomine fisci falsas accusationes instituant, *l.* 3. et eleganter Philostratus in Cyrino 3, advocationem, sive patronatum fisci, patronatum ærarii, *l. pen. inf. tit. prox.* vocat τὴν τοῦ ταμείου γλῶτταν, et Basilius in epist. 4 συνήγορον τοῦ ταμείου, qui interveniat pro fisco in aula apud Comitem thesaurorum .i. sacrarum largitionum. In provinciis scilicet apud procuratorem Cæsaris, in urbe apud præfectum ærarii.

VIII. Enarratio.

1 Advocati fisci) Quos Græci φισκοσυνηγόρους vocant. Glossæ. φίσκος ὁ συνήγορος, *fisci advocatus*, puto legendum, φισκοσυνήγορος. Hesychius. φισκοσυνήγορος, ὁ ταμμείων συνήγορος Zosimus in inscriptione lib. Ζωσίμου ἀποφισκοσυνηγόρου. advocatus fisci, summa fisci patrocinia tractabat, ceu loquitur Eumenius in Panegyrico Constantino dicto.

2 In historia sacra) Libro 11. ad finem.

3 Philostratus in Cyrino) Libro 11. de vit. Sophist.

4 Basilius in epistolis) Epistola LXXXIV. ad Sophronium magistrum.

Tit. IX. *De errore advocatorum, vel libellos seu preces concipientium.*

De advocatis hoc quoque proprio tit. adnotandam censuit, errorem advocatorum 1 non nocere litigatoribus absentibus, nocere præsentibus nec contradicentibus intra triduum 2, et addit errorem quoque libellionum nihil nocere litigatoribus, *l.* 2. separantur libelliones ab advocatis. Hi agunt, illi scribunt, et ita *l. moris ff. de pœn.* alias interdicitur advocatione, alias libellorum conceptione: libelli, qui et epigrammata Aristoteli in Rhetoricis 3, sunt preces vel inscriptiones in crimen, vel conventiones, vel acta 4, vel literæ dimissoriæ: latius igitur libellorum, quam precum nomen.

IX. Enarratio.

1 Errorem advocatorum) Error advocatorum corrigi potest usque ad sententiam. Græci et Odofre-

dus ad *l. ult. hoc tit.* καὶ τοῦτο ἐν τοῖς δικαστηρίοις παρεδέχθη καὶ πολιτεύεται · *et hoc in judiciis receptum est, et observatur*, ut heic ait Hermopolites.

2 Intra triduum) In *d. l. ult. in continenti, id est, triduo proximo.* Sic in *l. quoties* 29. *ff. sol. matrim.* incontinenti Græci interpretantur, ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν συνάπτων, *intra dies tres continuos*, ut illico in *l. ult. inf. de judic.*

3 Aristoteli in Rhetoricis) Libro 1. cap. 15.

4 Vel acta) Græcis, ὑπομνηστικόν.

Tit. X. *Ut quæ desunt advocatis partium judex suppleat.*

Hoc quoque dignum erat de advocatis proprio titulo indicari, posse judicem supplere 1 ea, quæ desunt partibus, vel advocatis, dicere puta, et quærere ea quæ dicto quæsitoque 2 opus sunt, etiamsi is cujus res est, ea neque dicat, neque postulet: qua de re dubitabatur, propterea quod, ut est apud Gellium 1. c. 11. patrocinari hoc videtur esse, non judicare. Sed ut negotio possit judex congruam imponere sententiam et certam, sane nonnunquam cogitur vicem supplere advocatorum, aut partium: et similiter recte, *l. ult. inf. de appell.* judicem absentis litigatoris partes adimplere, atque ea re hunc titulum malim ita concipere, ut quæ desunt advocatis, vel partibus 3 judex suppleat.

X. *Enarratio.*

1 Posse judicem supplere) πληροῦσθαι τὰ ἐλλείμματα ut ait Libanius in declamatione 58. sive in Abdicati Apologia.

2 Ea quæ dicto quæsitoque) Græci ad leg. ult. ff. de petit. hæreditat. σημείωσαι ὅτι ὁ δικαστὴς τῶν λιτιγατόρων δικαιολογίας ἀναπληροῖ, κἂν πρὸς φάκτον ὁ ῥῶσιν · ἐν γὰρ τῷ τιτ. ι. τοῦ β. βιβλ. τοῦ Κώδικός φησιν · ὅτι ὁ δικαστὴς ἀναπληροῖ τὰ πρὸς νόμον ἐλλειπῶς λεχθέντα τῷ λιτιγάτορι, ἢ τῷ συνηγόρῳ. *Nota judicem defensiones litigatorum supplere, licet factum respiciant: nam tit.* 10. *lib.* 2. *Cod. dicitur, judicem jus quod litigator aut advocatus omiserit, supplere posse.* Quo ex loco etiam constat, recte in veteribus heic legi, *vel partibus.* Græci igitur constitutionem hujus tituli sic acceperunt, ut judex ea supplere possit, quæ partes omiserunt: nempe si ea, quæ juris sunt, omiserint, non etiam ea quæ in facto consistunt. Sic etiam Hermopolites νόμους γὰρ, inquit, γινώσκειν, οὐ φάκτα ὁ δικαστὴς ἀναγκάζεται · *leges enim scire, non facta judex cogitur*; ut idem ait: et ita quoque Odofredus heic. Vide Basilic. lib. 8. 1. in fi. et Constantinum Harmenopulum 1. 4. 18.

3 Ut quæ des. advocat. vel part.) Sic legitur in vet. Juliani Brodæi, et Julii Pacii.

Tit. XI. *De causis ex quibus infamia alicui non inrogatur.*

Vide tit. 2. *lib.* 3. *ff.*

Quia infames advocati esse non possunt, nisi pro exceptis personis quibusdam, *l.* 1. §. *ait prætor ff. de postul.* nec si hoc facile velint, et ferant adversarii, ut Paulus ait 1. *Sent. tit.* 11. *et l. quos ff. eod.* quia ea res pertinet ad dignitatem judicis, ne apud eum temere infames audiantur, ideo hoc titulo, ut perseveret dicere de his, qui pro aliis postulare possunt, exponit causas, de quibus tamen ambigi poterat, ex quibus infamia non inrogatur 1, ne quis temere advocato objiciat infamiam, quæ etiam procuratori objici potest tam ex sua, quam ex mandatoris persona, quia honor est per procuratorem litigare posse, quo indignus est infamis, quanquam in procuratore hæc hodie exceptio subtilius non spectetur, relicto principali negotio, §. *ult. Inst. de except.* Advocatorum major est dignitas, qui tacentibus procuratoribus verba faciunt apud judicem, aut certe advocatorum corpus seminarium dignitatum, ut Valentinianus ait in *Nov. de postul.* ex quo scilicet sumuntur et patroni fisci, et, quæ amplissima dignitas est, quæstores sacri palatii, ut in formulis Cassiodori 2. Et sane indecorum esset, si infamis famæ forsitan alterius tuendæ adsisteret, qui suam nescierit conservare. Sic autem ut proposui, concipiendus est titulus: Nam causæ in eo illæ potius recensentur, quibus infamia non inrogatur, et præter vet. lib. etiam in Basilicis 3 ita concipitur: περὶ αἰτιῶν δι' ὧν ἀτιμία τινὶ οὐ προσγίνεται. Illæ non recensentur 4 quibus infamia inrogatur, sed intelliguntur per consequentiam, ut cum dicitur eum, qui abstinet bonis paternis 5, vel qui suis bonis cessit 6, non esse infamem, hoc dicitur ad differentiam ejus, cujus bona ex edicto 7 possessa et distracta sunt: et quod dicitur non notari infamia eum, qui nomine Reipublicæ suæ 8 causam aliquam egit, nec obtinuit, hoc dicitur ad differentiam delatorum: est autem infamia læsæ dignitatis 9 status, vel macula existimationis 10, vel damnum famæ 11, quæ et diffamia dicitur. Augustinus in quæst. vet. test. 12 *Senatoribus fænus diffamia est*: qua de re Lampridius in Alexandro, et *l.* 2. *et* 3. *Cod. Theod. de usur.* Infamis, qui honestioris nobi-

lisque personæ decore et jure privatur, *l.* 2. *inf. de sec. nupt.*

XI. Enarratio.

1 Ex quibus inf. non inrog.) Exempli causa, inter infames non habetur, *qui cum plus debiti nomine tributorum exegisset*, in duplum condemnatus est *l.* 2. *hoc tit.* Sic legitur in vett. Ægidii Menagii, et Juliani Brodæi, quæ lectio confirmatur auctoritate Basilic. lib. 21. tit. 3. Sed et ita legerunt veteres interpretes. Ait, *plus debiti*, ut Papinianus in *l. in ratione* 11. §. *quod vulgo dicitur*, *ad leg. Falcid. plus quartæ*, et Scevolæ, *amplius sui debiti*, in *l. tutores* 61. *de condict. indeb.* Claudius Salmasius contra veterum librorum fidem sic legendum putabat: *qui cum plus debiti nomine debitorem exegisset*, ut lex de tributis non loquatur, sed de privatis debitis: de Trapezit. fœn. libro 21. in fine. Res est, ut dixi.

2 Ut in formulis Cassiod.) 8. 19.

3 Etiam in Basilicis) d. tit. 3.

4 Illæ non recensentur quibus inf. inrog.) Sed recensentur etiam quibus irrogitur, ut damnati injuriarum, *l.* 5. *et* 10. Quintilianus declam. 230. *Injuriarum damnatum ignominiosum esse voluit*.

5 Qui abstinet bonis paternis) *L.* 7. *et* 11. ad quam V. Bas. d. t. 3. cap. 10.

6 Vel bonis cessit suis) *L. debitores* 11. *h. t.* Qui tamen boni cessit, apud viros integræ frontis, integræ existimationis nonnulla *infamia adspergitur*, conloquitur Tertullianus. Nam et turpe etc. creditoribus suis decoquere: sive ut est in concione quinta earum, quæ Simeo magister et logotheta colligit ex operibus sancti Basilii: αἰσχρὸν τὸ δανεισάμενον ἀποστερεῖν· de Bœotiis vide Collectanea Antonii et Maximi 144.

7 Cujus bona ex edicto) Quod erat ignominiosum, Vide Cujacium *Instit. qui et quibus ex caus. man. non poss.* §. 1.

8 Reipublicæ suæ) L. 9. Nam ei tantum irrogatur infamia, qui calumniæ causa bona ad populum pertinere nuntiavit, Basil. d. tit. 111. cap. 8. vide ibid. schol.

9 Est autem infamia læsæ etc.) Infamis est læsæ dignitatis status legibus ac moribus improbatus, et in aliquo diminutus, Odofredus et Fulgosius ex *l. cognitionum* 5. §. 1. *ff. de var. et ext. cog.*

10 Vel macula existimat) *l. verbum* 17. *hoc tit.*

11 Vel damnum famæ) *L.* 41. *C. Theod. de Episc. et cleric. l. si fuerit* 8. *hoc tit.* ut damnum delibatæ honestatis Gellius Commentariorum lib. 3. et Macrob. damnum verecundiæ: quæ duo observavit Cujac. lib. 27. cap. 5. *l.* 2. *inf. ut int. cert. temp.* Ovidius Amorum 11. 2.

. . . . *famæ damna puella tulit*.

Detrimentum existimationis, *l.* 3. *inf. de calumniat. detrimentum pudoris*, Ammianus Marcell. labes pudoris *l. decreto* 15. *hoc tit.*

12 In quæstion. vet. test.) Quæstione CII.

Tit. XII. *De procuratoribus*.

Vide tit. 3. *lib.* 3. *ff.*

Non solum advocati, sed etiam procuratores alium defendunt in judicio 1, patrocinantur 2, adsunt 3, adsistunt 4, supersunt 5, postulant pro alio: idcirco advocatis proxime procuratores recte conjunguntur. Advocati sunt oratores, vel jurisperiti, qui causis alienis agendis adsunt. Procuratores, qui vice, mandato 6, nomine alieno litem persequendam 7 suscipiunt, et vel in rem suam 8 ac proprium lucrum, si, verbi gratia, donandi animo mandata eis sit actio, vel in rem alienam 9, si mandata sit non donandi animo: sed hac mente, ut ex causa judicati emolumentum ad mandatorem rediret, quales jure antiquo constitui non poterant, exceptis quibusdam causis, ut *Inst. tit. de his per quos ag. poss.* Advocati personam suscipiunt, Procuratores negotium 10: et inde advocato meo sum susceptus 11, vel cliens 12: procuratori, mandator 13, vel dominus 14: nec enim cum advocato contraho mandatum, sed applico me in fidem ejus 15 et clientelam 16 quasi patroni 17.

XII. Enarratio.

1 Procuratores alium def. in judicio) Procurator postulat pro actore, defensor pro reo. Cuj. in Par. D. procurator tamen et ad defendendum dari dicitur, *l. filiusfamilias* 8. *ff. eod.*

2 Patrocinantur) Patrocinium præstant, tit. seq.

3 Adsunt) *l. puto* 6. *in fi. et l. ultim. ff. de postul.* Ovid. 3. artis amat. *Munera det dives: jus qui profitebitur, adsit*. Seneca 5. de Benef. c. 8. *Quomodo nemo, quamvis pro se dixerit*, (nam pro se quis postulare potest, *l.* 1. §. 1. *ff. de post.*) *affuisse sibi dicitur*. Tacitus Ann. 3. *Patronos petenti M. Lepidus et L. Piso, et Livinejus Regulus adfuere*. In *l. hoc jure* 19. §. 1. *ff. de donat. Si tibi adfuero*: Basilica: συνηγόρησά σοι· adde Suet. Claud. 38.

4 Adsistunt) *l. inter* 54. *ff. de rei vindic.* In *l. un. supra tit.* 10. *Negotiis adsistunt*: Basilica: τῶν συνηγόρων. Plinius 10. Epistol. 85. *Eumolpus adsistens Flavio Archippo, dixit.* S. Ambrosius in

Psal. 28. *ipse quidem* (Christus) *nobis apud patrem advocatus adsistit*.

5 Supersunt) Sveton. Augusti cap. 56. *Ne si superesset eriperet legibus reum*. V. Gellium 1. 22. In *l.* 9. *ff. eod. suis negotiis superesse*. Basilica: ὑπὲρ οἰκείων δικάζων πραγμάτων.

6 Vice, mandato) *l.* 1. *ff. eodem*. Collatio Carthag. 3. *Puto importunum esse alienam causam velle defendere, et in id medium negotium mittere, quod præter ruborem non potest unusquisque sine mandato in judicio ventiliare*.

7 Litem persequendam) Procurator vel ad lites, vel ad negotia datur, Paul. *Senten. libro* 1. *tit.* 3. *l. qui proprio* 46. §. *procurator*, *ff. eod.*

8 Vel in rem suam) Veluti si cui nomen vel actio vendita donata in solutumve data sit: et si quidem cessa sit actio in debitorem, ut scilicet sibi habeat emptor quod judicio fuerit consecutus, directa ei actio eo nomine competit. Si vero actio mandata cessave ei non sit, utilis, *l.* 1. *infra de obligat. et action. l.* 1. §. *et si forte*, *ff. de tut. et ration. distrah.*

9 Vel in rem alienam) Id est, in rem mandatoris, et hic procurator si moriatur ante litem contestatam, non transmittit actionem ad hæredem suum: post litem cont. transmittit, *l. nulla* 23. *hoc tit.* quia procurator litis contestatione dominus efficitur.

10 Procuratores negotium) Asconius Pedianus in Divinationem: *Procurator dicitur si negotium suscipit*.

11 Advocato meo sum susceptus) Quintilianus 2. 12. *Cum periculo suscepti litigatoris*. Simmacus V. Epist. 39. *vir Clarissimus Epictetus causidicorum more prolapsus, dum vult impensius placere, suscepto etc.* Divus Augustinus quæst. CII. in mixtis: *Nunquid si malæ vitæ sit advocatus, contra susceptum ejus pronuntiabitur? Hoc est officium advocati, ut secundum juris ordinem suscepti sui causam peroret, etc.* et serm. 4. de divers. *ut non sint suscepti nostri, sed advocati*. Adde ejusdem epistolam 59. et lib. de cura pro mortuis capite 4.

12 Vel cliens) M. Tullius 1. de Officiis: *Patrocinio se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant*.

13 Procuratori, mandator) Hinc mandati actio ultro citroque nascitur, *l. licet*, §. *ea obligatio*, *ff. eod.*

14 Vel dominus) *d.* §. *ea oblig. l.* 1. *et passim eod.*

15 Applico me in fidem ejus) M. Tullius 4. in Verrem: *Sicilia se ad amicitiam fidemque pop. Rom. applicavit*. Plinius epistola 4. libri 3. *Legati rursus inducti, iterum me jam præsentem advocatum postulaverunt, implorantes fidem meam, quam essent contra Massam Babium experti, allegantes patrocinii fœdus*. Denique advocatus fidem suscipere dicitur in *l.* 1. §. 4. *ff. de extraor. cogn.* litigatorem in propriam fidem recipere, *l. quisquis* 6. §. 2. *supra de postul.*

16 Et clientelam) Cicero 4. in Verrem: *Quam in te tantam virtutem esse, aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam hanc tam illustrem, tam splendide provinciæ traducere ad te? auferre a certissimis antiquissimisque patronis?*

17 Quasi patroni) Clientes per initia dicti tenujores, qui se in potentiorum fidem, patrociniumque debebant, ut scribit Dionysius Halicarn. lib. 2. et Plutarchus in Romulo. Patroni autem, qui eos in fidem suam clientelamque recipiebant adversus potentiores Civitates quoque et provinciæ patronos sibi cooptabant. Ærea tabula quam vir Clar. Nicolaus Fabricius Pereschius Senator Aquisextiensis olim exhibuit mihi.

FELICITER.

DD. NN. CRISPO ET CONSTANTINO NOBB.

CÆS. ET COSS. X. KAL. MAI.

QUOD Q. ARADIUM VAL. PROCULUM V. C. PRÆSIDEM PROV. VALEYZAG. FAUSTIANENSES PATRONUM COOPTARINT, CUM LIBERIS POSTERISQUE EJUS SIBI LIBERIS, POSTERISQUE SUIS TESSERAM HOSPITALEM CUM EO FECERUNT, UTI SE IN FIDEM ATQUE CLIENTELAM, VEL SUAM, VEL POSTERORUM SUORUM RECIPERET. ATQUE ITA IN HAC RE SPLENDIDISSIMUS ORDO EJUSDEM CIVITATIS FAUSTIANENSIS LEGATIONEM PROSECUTUS EST. Verum cum ejusmodi Patronorum cooptandorum, et clientium recipiendorum mos exolevisset, hoc tamen cum ipso nomine remansit, ut patroni dicantur, qui causas alienas agunt, et pro quolibet orant, ut stante Republica patroni clientium causas defendendas suscipiebant.

TIT. XIII. *Ne liceat potentioribus patrocinium litigantibus præstare, vel actiones in se transferre.*

Pars est tituli superioris: nam vetat potentiores [1], id est, eos qui gratia et opibus pollent, ad agendum procuratores fieri. Puto potentiores causam orare pro quolibet et adversus quemlibet posse, *l. quisquis*, §. *pen. supr. de postul.* Sed non possunt etiam agere procuratorio nomine adversus mediocres, qui, ut ait Gajus in *l.* 3. *ff. de al. jud. mut. ca. fa.* potentioribus pares esse non possunt [2]: quod dictum proverbii speciem habet: nam et Pindarus [3]: χαλεπὰ δ' ἔρις ἀνθρώποισιν ὁμιλεῖν κρεισσόνων· et Hesiodus [4]: ἄφρων δ' ὃς καὶ ἐθέλοι πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν. Et patrocinii nomine in hoc titulo significatur procuratio [5], non advocatio: nec enim minus, imo magis patrocinium

litiganti præstat procurator, qui quasi rem suam agit, urget, instat [6], imminet rei semper, quam advocatus. Et quod adjicitur, vel actiones in se transferre, eo pertinet ut intelligatur, neque potentiori recte mandari actionem, ut eam intendat procuratorio nomine sicut diximus, neque ut eam intendat suo nomine omni jure et emolumento [7] litis in se translato, quam operam a potentioribus eliciunt facile creditores, vel prece, vel pretio [8], aut pactione certa, et longe alia est causa Constitutionis Anast. in *l. pen. inf. mand.* ea enim est de redemptoribus actionum alienarum. Constitutio autem Claudii, de qua agitur in hoc titulo, est de his, qui actionum suarum alios redimunt exactores [9], deque redemptis actoribus, et rursus hoc distat hic titulus a titulo, sive edicto [10] de alienatione judicii mutandi causa facta, quod hic titulus est de lite, sive actione, edictum de re translata in potentiorem ab eo qui ejus rei nomine verebatur ipse judicium accipere. Punitur autem hoc titulo, tam potentior, qui suscepit, quam creditor, qui ei cessit actionem: hic enim jus crediti amittit [11], ille vero extra ordinem prout præsidi provinciæ visum fuerit: Nam ex Constitutione Claudii hujus rei coercitio pertinet ad præsidem, etiamsi Senator [12] aut clarissimus sit is, qui alienam actionem susceperit exequendam, cum tamen alias de Senatorum delictis jure veteri cognitio sit principis vel præf. prætorio, vel præf. urbi, non præsidis provinciæ, ut dicemus *lib. 3. tit 24.* Potentiores sunt qui opibus et gratia valent, et convento sunt difficiles.

XIII. Enarratio.

1 Nam vetat potentiores) Lex Wisigothor. *lib. 2. tit. 3. cap. 9. Nulli liceat potentiori, quam ipse est, qui commit it, causam suam ulla ratione committere, ut non æqualis sibi ejus possit potentia opprimi, vel terreri:* τῶν δυνατοτέρων τοὺς ἀσθενεστέρους καταπινόντων · *cum potentiores infirmiores devorent*, ut ait S. Chrys. in hom. 23. in epist. D. Pauli ad Rom. cap. 13.

2 Pares esse non possunt) Phædrus libri 2. fab. 6.

Contra potentes nemo est munitus satis.

Dio Chrysostomus oratione 36. ἀνδράσι δὲ προτέροισιν ἐριζέμεν οὐκ ἐθελήσω, οὔτε Πλάτωνι, οὔτε Ὁμήρῳ· οὐ γάρ τοι οὐδὲ τῷ Εὐρύτῳ φησὶ συνενεγκεῖν ὁ ποιητὴς, ὅτι ἤριζε πρὸς τοὺς κρείττονας. *Cum primis virtute viris contendere nolim: neque cum Platone, neque cum Homero: neque enim Euryto bene cessisse Poeta ait, quod contenderit cum fortioribus*, S. Ignatius in epistola ad Magnesios interpolata: οὐδεὶς ἔμεινεν ἀτιμώρητος ἐπαρθεὶς κατὰ τῶν κρειττόνων. *Nemo impunitus remansit, qui se contra potiores extulit.* Valerianus Cemeliensis Homilia 14. *Difficile autem sine periculo vitæ suæ transigit, cui adversus sublimiorem potestatem causa dimicationis incumbit.*

3 Nam et Pindarus) Nemeor. Od. 10.

4 Hesiodus) ἔργ. α.

5 Significatur procuratio) Et ita Azo in Summa: *Occasione licitæ procurationis etiam de illicita tractat.*

6 Urget, instat) D. Augustinus in Psalm. 80. *Premunt Ægyptii, urgent, instant.*

7 Omni jure, et emol.) Potentiori mandat actionem qui dubiæ litis eventum improsperum timet. Symmachus in epistola 45. lib. 10. *Difficile est, ut bona causa sit, cujus actio in jus alterius desperatione transfertur.*

8 Vel prece, vel pretio) Prece emaci, ut Persius loquitur.

9 Alios redimunt exactores) Joannes Hierosolymitanus Homilia 52. in Matth. *Sicut solent homines facere malam causam habentes, confugiunt ad potentes viros, ut si per justitiam non possunt, vincant per personam.*

10 A titulo sive ed.) V. Observat 8. 31.

11 Hic enim jus crediti amittit) l. 2. in qua vulgo legitur, *actiones*: nec aliter in veteri Menagii. Alii habent *cautiones*, ut in Cod. Theod. et in libris Basilic. εἰς ὄνομα δυνατοῦ προσώπου παρασκευάζει γενέσθαι τὸ γραμματεῖον; *Potentioris personæ nomen inseri cautioni curat.*

12 Etiamsi Senator) Idem scribit hoc loco Theodorus Hermopolites.

Tit. XIV. *De his, qui potentiorum nomine titulos prædiis adfigunt, vel eorum nomina in lite prætendunt.*

Additur de potentioribus, ne rei qui conveniuntur suo nomine contradictoriis libellis falsa nomina Senatorum, vel aliorum potentum inserant, ne falsos titulos prædiis quorum nomine conveniuntur, imponant, qui prædia scilicet adserant potentioribus; quod plerumque faciunt possessores vel diffidentia causæ suæ, vel adversarii perterrefaciendi, aut submovendi gratia, dum ita scilicet quodammodo negant suum esse prædium, et adserunt ejus esse quem titulus commendat: qua de re D. August. in hunc fere modum Psalm. 21. Ne domum ipsius petat aliquis ponit ibi titulos potentis, titulos mendaces, ipse vult esse possessor, et frontem domus suæ de alieno titulo muniri, ut cum titulus lectus fuerit, conterritus quis potentia nominis

abstineat a petitione 1. Porro non licet etiam sine titulo in litibus potentioris nomen ementiri et prætendere, quod est, ἐπιφημίζειν 2. Et potens qui hæc fieri scit, et patitur, ipso jure notatur infamia quasi redemptor calumniæ, et αὐτομάτος, ut Græci notant ex his verbis legis, adficiendi sunt publicæ sententiæ nota, etiamsi nulla condemnatio intervenerit. Is autem, qui potentum nomine abutitur, causa cadit 3, vel si injustam causam habuerit, plumbatis cæsus 4 damnantur in metallum.

XIV. Enarratio.

1 Abstineat a petitione) idem tract. 7. in epistolam 1. Joannis: *In possessionibus vestris, ubi dominari vultis, titulos potentis ausi estis infigere. Cognoscit ille titulos suos, vindicat sibi possessionem suam. Non delet titulos, sed intrat et possidet.* Vide Cujacium ad *leg.* 3. *C. de bon. vacant. libro* 10.

2 Ἐπιφημίζειν) Basilica: potentiorum nomina objicientes actores perterrent, et potentiorum illorum nomine titulos præsidiis, quorum causa conveniuntur, adfigunt, vel prætendunt, seu famam spargunt, rem ad hunc, vel illum potentem pertinere: ἐπιφημίζουσι.

3 Causa cadit) Si justa sit lis. Theodorus Hermopolites: οὐ λέγει ἵνα ἀπόφασις ἐκφέρεται κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ἵνα ὡς ἀπὸ κοινῆς, καὶ δημοσίας ἀποφάσεως ἀτιμοῦται· αὐτομάτως γὰρ βούλεται τοῖς τοιούτοις προσώποις ἀτιμίαν ἐμπήγνυσθαι. Item: ἐν μὲν ταῖς ἀδίκαις ὑποθέσιν, ἐπειδὴ οὐδὲν ζημιοῦται, ἐὰν μόνον εἴπωμεν αὐτὸν τῆς δίκης ἐκπίπτειν, τότε χώρα κατ' αὐτοῦ τῇ διηνεκεῖ εἰς τὸ μέ παλλον τιμωρίᾳ· ἐὰν δέ τις δικαίαν ἀγονιζόμενος τοιοῦτό τι πράξει ἀργεῖ μὲν ἡ τοῦ μετάλλου καταδίκη, ζημιοῦται δὲ ὁ τοῦτο ποιήσας τῃ ἐκπτώσει τῆς δίκης. Lex Wisigotorum *lib.* 2. *tit.* 2. *n.* 8. *Quicumque habens causam ad majorem personam se propterea retulerit, ut in judicio per illius patrocinium adversarium suum possit opprimere: ipsam causam de qua agitur, etsi justa fuerit, quasi victus perdat.*

4 Plumbatis cæsus) Basilica d. t. 10. μολίβδῳ πανταχόθεν περιτφιγγόμενος, κλειοφορῶν τουτέστι, ἢ πλουματιζόμενος (pro πλουμβατιζόμενος) etc. de plumbatis vide Anastasium in Cornelio, et Cujac. ad tit. 19. libri 10.

Tit. XV. *Ut nemo privatus titulos prædiis suis vel alienis imponat, vel vela regia suspendat.*

De titulis etiam hic agitur non jam potentiorum ut titulo superiore, sed principis nomine, aut sacrarum necessitudinum principis, ut additur in *Novell. Theod. de trib. fisc.* ne quis eos sine auctoritate judicis imponat prædiis suis, vel alienis, etiamsi sit injustus possessor aut prædo is qui ea tenet, vel etiamsi in ea causa sint prædia, ut fisco vindicari debeant. Eum qui suo prædio imposuerit titulum principis 1, prædium amittere, et titulo non deposito, prædium vindicari fisco, et ut ait Augustinus 2 in serm. principem titulum non deponere, et possidere prædium, quia invenit ibi titulum suum: Eum vero, qui alieno prædio titulum principis imposuerit, si plebejus sit, quasi ex causa criminis extremi, adfici extremo supplicio, si honestior, plecti maxima capitis diminutione. Tabulas titulosve impune disjici, et frangi a quolibet, quantumvis licet nomine principis inscriptos. Prædium non publicari cui inscio domino, vel possessore, alius titulos regios imposuerit. Denique judicum esse titulos adfigere prædiis nomine principum redactis aut redigendis in fiscum, ut *l.* 3. *inf. de bon. vac. l.* 2. *inf. de aquæduc. l. ult. ff. de req. nec abs. damn. l.* 11. *et* 20. *Cod. Th. de bo. pros.* non privatorum, non procuratorum, actorum conductorumve prædiorum principalium, ut est in *Nov. Tiberii de divinis domib.* 3. Idemque constituitur de velis purpureis principis seu de imaginibus et characteribus, ut est in ead. Nov. Tiberii, ne quis scilicet vela regia suspendat 4 ædibus suis vel alienis. Solebant foribus ædium prætendi vela 5, ut recte Æschylus in Choephoris dixerit, βῆλον ἑρμειον πυλῶν (est enim vox veli Græca 6) et Stephanus: βῆλον τὸν οὐδὸν τῆς θύρας. et inde levato velo 7, id est aperta fore, *l. pen. inf. de nauf.* patente velo, Lampridius in Alexandr. Severo.

XV. Enarratio.

1 Imposuerit titulum Principis) τὴν προσηγορίαν βασιλικὴν, Græci. Theodorus Hermopolites: οἷον ἵνα τυχὸν θήσει ἐν τῷ εἰσόδῳ τοῦ ἀγροῦ πινακίδιον, ἢ σκουτάριον, ἢ ἄλλό τι τοιοῦτον, καὶ γράψῃ ἐν ἐκείνῳ, ὅτι ὁ παρὼν ἀγρὸς τοῦ σεβαστοκράτορός ἐστιν, τοῦ μεγάλου δομεστίκου· ἢ κρεμάσῃ βῆλον βασιλικὸν ἐν τῷ ἀγρῷ, ὥστε νομίζεσθαι αὐτὸν εἶναι βασιλικόν· In alio Codice legitur σκουτάριν. Titulus prædium adserit Principi. Huc alludere videtur Cæsarius, vel Eusebius Emisseuus in homil. 3. de Pascha: *Hæc est illa crux, quam in postibus regiis signatam, in fronte gestamus, quam justissime in possessione receptam dominus Cardinalis, et Imperator legitimus impressit, ut nos vere dici domus divina possimus.*

2 Et, ut ait Augustinus) Sermone 62. in Evang.

secundum Joan. *Plane in ipsis deprædationibus suis titulum illius posuerunt, ut prædæ ipsorum quasi defenderentur per titulum potentis. Quid facit Christus quando tales convertuntur, qui foris ab Ecclesia titulum ejus baptismatis acceperunt? Ejicit prædatorem, titulum non deponit, et possidet domum, quia invenit ibi titulum suum.*

3 Nov. Tiberii de div. dom.) cap. 1. εἰκόνας ἢ χαρακτῆρας βασιλικούς.

4 Ne quis vela regia suspendat) *l.* 2. *h. t.* vela purpurea ῥάκη ὑποπόρφυρα, Agathias libro 5. Huc respicit Fulgentius serm. 42. *Intrat cælestis Imperator, mortis extinctor, humani generis liberator non per vela purpurea, non cortinis transitur auratis, sed ipse præcedentibus in Spiritu Angelicis legionibus, ingreditur perpetuus Imperator. Nullus levat velum: nemo aperit ostium.* Cortinas regias vocat Ambros. in epist. 14.

5 Solebant foribus æd. præt. vela) Sveton. Claudii cap. 10. *Interque prætenta foribus vela se abdidit.* Martialis 11. 46. S. Athanasius in Apologia ad Constantium: αὐτὸς γὰρ εἱστήκει πρὸ τοῦ βήλου. *Hic enim* (magister officiorum) *ante velum stabat.* Corippus de laudibus Justini libro 3. *vela tegunt postes*: et paulo post:

Ut contracto patuerunt intima velo.
Contentus non es foribus, veloque seraque.

Divus Augustinus sermone 63. *Honora in eo quod nondum intelligis et tanto magis honora, quanto plura vela cernis. Quanto enim quisque honoratior est tanto plura vela pendent in domo ejus. Vela faciunt honorem secreti: sed honorantibus levantur vela: irridentes autem vela, et a velorum vicinitate pelluntur*: et a foribus scholarum. Divus Augustinus sermone 19. de verbis Apostoli, cum essemus in carne: *Tam pauper ut proscholus esset Grammatici, sed plane Christianus, quamvis ille esset paganus Grammaticus: melior ad velum, quum ad cathedram: debebat scilicet potius in proscolio stare, quam docere.* Vide eundem Confession. lib. 1. cap. 13. Cujacium ad *l.* 5. *C. de naufrag. lib.* 10.

6 Est enim vox vel Græca) Auctor ἱεροκοσοφίου· βῆλον, ἤγουν παραπέτασμα, sive ut Plutarchus ait in Alexandro, τὸ πρὸ τῆς θύρας παρακάλυμμα.

7 Levato velo) Auctor Constitutionum Apostolicarum lib. 11. c. 52. ποιοῦνται τὴν ἐξέτασιν κατὰ συμβουλίου πολλοῦ καὶ παραπετάσματος μέσου. *Per plures dies quæstiones exercent cum multo consilio, et velo oppanso.* In *l.* 1. *C. Th. de offic. rect. prov. Non sit venale judicis velum, non ingressus redempti.* Acta Eupli diaconi: *Calvisianus intra velum interius ingrediens sententiam dictavit, et foras egressus tabellam legit*, etc.

Tit. XVI. *Ut nemini liceat sine judicis auctoritate signa imponere rebus quas alius tenet.*

Tit. 14. fuit de titulis potentiorum, 15. de titulis regiis, hic vero 16. est de titulis propriis, ne quis rei mobili vel immobili, quam alius detinet, ipse suam forte aut sibi debitam vel obligatam esse contendit, ante sententiam sigillum suum imprimat vel titulos sui nominis adfigat, nisi velit suis omnibus rebus quasi publicatis titulos fiscales apponi, quæ est pœna *Nov.* 17. imo et extremum supplicium *Nov.* 164. Post sententiam si vicerit, licet cuique rei suæ suum titulum vel signum imponere Titulus præfert nomen 1 domini. Signum 2, characterem, sive, aposphragisma 3, annuli signatorii.

XVI. Enarratio.

1 Titulus præfert nomen) Siculus Flaccus de limitibus agrorum: *Unicuique possessori per singulos agros certa spatia, quæ suis impensis tueantur, etiam titulos finitis spatiis positis habent, qui indicent, cujus agri, quod spatium, quis dominus tueatur.* Petrus Ravennas sermone 154. in sanctum Stephanum: *Sicut dominum prædiorum limitibus adfixi tituli proloquuntur: ita nomina ipsa sæpe sanctorum merita indicant, testantur insignia.*

2 Signum) Theodorus Hermopolites: ἐκτυπῶσαι μέν ἐστι τὸ διὰ τοῦ δακτυλιδίου, ἢ τοῦ βουλλωτηρίου αὐτοῦ σφραγίσαι ἐν τῷ κηρῷ.

3 Sive aposphragisma) Plinius 10. epist. 16.

Tit. XVII. *Ne fiscus vel resp. procurationem alicui patrocinii causa in lite præstet.*

Quod de potentioribus tit. 13. idem isto cavetur de fisco et Rep. ne procurationem litis alienæ in perniciem privatorum suscipiat, nec hoc prætextu, quod is cujus lis est, debitor sit fisci vel Reip. 1 nec quod partem litis donaverit fisco vel Reip. quæ donatio non recipitur 2, *l.* 2. *hoc tit. l. res* §. *lites, ff. de ju. fisc.* et illud quoque mandatum nullum, si debitor fisci mandet fisco actionem adversus debitorem suum, *l.* 3.

XVII. Enarratio.

1 Debitor sit fisci vel Reipublicæ) Idemque alterius creditor, vel debitor.

2 Quæ donatio non recipitur) *Paul. Sententiis*

bro 3. *tit.* 12. §. *item, l. quicunque* 3. *inf. de litig.* hoc enim invidiosum est *l.* 2. *et* 3. *h. tit.* invidiam fisco facit. Quintilianus declamat. 279. *Non vociferatione saltem invidiam facere apud populum conatus est.* Tertullianus de fuga in persecut. *Malo invidiam ei facere,* etc. Zeno Veronensis in serm. de Job: *Non ut Deo invidiam faceret*: quod est *invidiosis vocibus Deo concinnare invidiam*, eidem Zenoni in sermone de resurrectione, et quasi odium, ut apud Tertullianum adversus Hermog. cap. 13. *invidia malorum.*

Tit XVIII. *de negotiis gestis.*

Vide tit. 5. *lib.* 3. *ff.*

Sequitur titulus de procuratoribus voluntariis, qui sine mandato [1] dominorum sua sponte [2] litibus se vel negotiis alienis immiscent [3]. Hi sunt qui gestores appellantur. Procuratores, qui ex mandato dominorum constituuntur de quibus actum est supra, necessarii sunt, non voluntarii: nam etsi beneficii et nudæ voluntatis sit mandatum suscipere, necessitatis tamen est consummare id quod susceperis semel, *l. in commodato* §. *sicut*, *ff. comm.* §. *mandatum*, *Inst tit. de mand.* etiam si nondum quicquam [4] gerere cœperis, *l. si remunerandi* §. 1. *ff. mand.* Qui autem sine mandato accedit ad negotium alienum, non ante obligatur, quam id gerere cœperit: verum ubi cœperit, deserere quod inchoavit non potest, *d.* §. *sicut.* At aliis quoque ejusdem amici negotiis gerendis non obstringitur: propria enim voluntas finem ei administrationis facit, ut *ait l. tutori*, *hoc tit.* id est ut Græci interpretantur [5], ὅτε βούλεται, ἀφίσταται, quia satis, abundeque sufficit, si cui vel in uno negotio amici labore consulatur, quæ verba *l. tutori*, sumpta sunt ex Papiniano in *l. tutores* §. *qui se*, *ff. de adm. tut.* Ergo negotiorum gestorum actio datur tantum voluntario procuratori [6], actio contraria [7] scilicet, nisi donandi animo sumptus fecerit, puta affectione paterna, maritali, domestica vel obsequio libertino, *l.* 1. 3. 11. 12. 13. 15. *hoc titulo*, et nisi post denuntiationem [8] et prohibitionem domini, *l. ultim. hoc titulo.* Directa datur domino negotiorum [9] in gestorem doli, vel culpæ nomine [10]. Et rursus contraria directo tantum datur gestori voluntario, utiliter datur etiam ei, qui vel ex necessitate officii quod invitus suscepit, vel quasi ex necessitate servili errans in statu conditionis suæ negotia aliena gessit, veluti curatori adolescentis, aut furiosi, vel ei qui falso servum se opinabatur ejus esse cujus negotia gessit, cum liber esset et vicissim in eundem adolescenti, aut furioso, sive ad quem res pertinet, *l. ob negotium*, *hoc titulo*, *l.* 3. §. *penult.* *l.* 6. §. *si quis quasi servus ff. eod.* nam ut ex mandato est mutua actio [11] directa et contraria, ita ex negotiis gestis directa in gestorem, contraria in dominum etiam invitum et ignorantem [12], *l.* 2. *l. solvendo* [13], *ff. eodem* licet actio mandati non detur in invitum, vel ignorantem, *l. qui fide*, *ff. mand.* Oriuntur quidem ex gestione negotiorum alienorum etiam mandati, et tutelæ, et protutelæ, et funeraria [14], et de in rem verso, et actio in factum ex edicto [15] de rebus auctoritate judicis possidendis, sed quæ hoc titulo proponitur negotiorum gestorum sola sibi vindicavit nomen, vel negotiorum simpliciter, ut *l.* 6. *Cod. Theod. de denunc. rescr.* Dicuntur et aliæ omnes actiones, quæ sunt ex contractu vel quasi ex contractu, esse ex negotio gesto [16]: nam contractus omnis, negotii contractus [17] est, et contractus dicitur per defectionem: nam plena oratio est negotii contractus. Sed non sunt ex alieno negotio gesto [18], illa tantum πλειὰς actionum [19] est ex alieno negotio gesto.

XVIII Enarratio.

1 Qui sine mandato) *l. mandasti* 46. *ff. eod.* puta absentibus et ignorantibus dominis.

2 Sua sponte) *l. tut.* 20. *h. t.* et quod dicitur in *l.* 16. *Negotium sororis tuæ gerens*, Græci sic interpretantur ἀφ' ἑαυτοῦ, quod est, *sponte.*

3 Immiscent) Immiscere se dicitur qui non præcedente mandato, negotium alienum gerit.

4 Etiamsi nondum quicquam) Mandatum necessario implendum est, etiamsi nondum quicquam gesseris.

5 Ut Græci interpretantur) Libro 16. Basilic. tit. 11. cap. 20.

6 Voluntario procuratori) Sic Cicero negotiorum gestorem vocat in Bruto.

7 Actio contraria) Si utiliter gessit, *l.* 2. *ff. eod.*

8 Post denunciationem) Eorum nomine quæ utiliter gessit ante denunciationem actio est, *d. l. ult.*

9 Domino negotiorum) Ut in §. 1. *Institut. de obligat. quasi ex contr.* dominum habet obligatum negotiorum gestorum.

10 Doli vel culpæ nomine) Negotiorum gestor dolum, et omnem culpam præstat, *Paul. Sentent. libro* 1. *tit.* 4. *d. l.* 20. §. 1. *Instit. de oblig. quæ ex cont.* Interdum dolum tantum præstat, *l.* 3. §. 3. *ff. eod.* Interdum etiam casum, *l. si negotia* 2. *eod.*

11 Ut ex mandato est mut. a.) Ita et mutua negotiorum gestorum, *l. si pupilli* 6. §. *idem ait ff. eod.*

12 Etiam invitum et ignor.) Naturali et civili ratione suadente, ut etiam inviti et ignorantis condi-

tionem meliorem quis facere possit, *d. l. solvendo.*

13 L. solvendo) Et *l. pen.*

14 Et funeraria) Funeraria imitatur actionem negotiorum gestorum, si quis aliquem suis sumptibus funeraverit: nisi quasi hæredis negotium gerens hoc egerit, quo casu est actio negotiorum gestorum. Alias similis tantum negotiorum gestorum actioni funeratitia, quia negotium quod quis pro defuncto gessit, funerando eum suis sumptibus, ejus non fuit, cum is moreretur. Cujacius in Par. *ff. de relig. et sumpt. fun.*

15 Actio in factum ex edicto) Actio negotiorum est de gestis negotiis alienis, non propriis, aut communibus. At creditor missus in possessionem bonorum debitoris absentis et indefensi non alienum negotium gessit, sed commune sibi cum aliis creditoribus ut suum negotium: quandoquidem sibi et ceteris creditoribus possideat, *l. 5. §. si plures, ff. ut in poss. leg. l. 9. §. generaliter, et §. præstat, ff. de reb. auctor judic. possid.* Agi igitur cum creditore non potest actione negotiorum gestorum, sed agitur actione in factum de gesto communiter. Cujacius ad *leg. 14. ff. de rebus auctor. jud. possid.*

16 Esse ex negotio gesto) Contractus nihil aliud est quam negotium: dicimus contractum et contrahere per defectionem: nam plena sententia est, contrahere negotium. Cujac. ad *leg. 2. C. de pact.*

17 Negotii contractus) In *l. 2. et l. si in area 33. ff. de condict. indeb. l. in omnibus 57. ff. de oblig. l. in negotiis 5. ff. de reg. jur.*

18 Sed non sunt ex alieno neg. g.) Ut actio negotiorum gestorum, in *l. 3. §. hæc autem, ff. eod.* ex negotio gesto oriri dicitur.

19 Illa tantum πλειάς actionum) Mandat. tutelæ etc. de quibus supra.

Tit. XIX. *De his quæ vi metusve causa gesta sunt.*

Vide tit. 2. lib. 4. ff.

Negotia gesta videntur traxisse juris conditores ad gesta vi metusve causa: illa prætor tuetur datis ultro citroque actionibus 1 negotiorum gestorum, hæc vero rescindit. Et negotiis gestis in rem actio non est, sed in personam 2, *l. penult. supr. tit. prox.* atque ideo perpetua 3, *l. 8. eodem.* Per vim aut metum re aliqua gesta non tantum est actio quod metus causa in rem scripta, vi ipsa in personam 4, quæ vim aut metum intulit, sed etiam in rem actio 5, cum eo tamen ut una electa, altera consumatur, *l. 3. hoc tit. l. 9. §. volenti, §. licet, ff. eod.* Et actio quidem quod metus causa, quæ in hoc titulo proponitur, intra annum utilem 6 datur in quadruplum 7, si arbitrio judicis res non restituatur 8, post annum in simplum causa cognita .i. si alia actio non sit, *l. 4. hoc tit. l. item si cum, §. post annum, ff. eod.* est enim actio extraordinaria 9, nec datur habenti ordinariam: ac præterea superior titulus est de his qui rem alii gerunt honesta ratione; hic de his qui rem gerunt sibi mala ratione moreque malo 10 illata vi 11, illato terrore aliquo majore 12, extorquendo invitis forte alienationem 13, vel obligationem, vel transactionem, quas LXX. Interpretes vocant Esaiæ 58. 14 στραγγαλιᾶς βιαίων συναλλαγμάτων.

XIX. *Enarratio.*

1 Datis ultro citroque actionibus) Directa domino, contraria gestori.

2 Sed in persona) Est enim quasi ex contractu:

3 Atque ideo perpetua) Ut ceteræ actiones in personam.

4 In rem scripta vi ipsa in personam) *l. metum 9. §. ultim. ff. quod met. cau.* Actionum aliæ in rem, aliæ in personam, aliæ mixtæ sunt. Actionum in personam aliæ sunt omnimodo, id est, vi ipsa et scriptura in personam, aliæ vi ipsa in personam, scriptura in rem. Et ex hoc genere est actio quod metus causa: vi namque ipsa est in personam: scribitur tamen generaliter et in rem, exemplo edicti, ejus quo cum agitur, vel qui metum intulit, persona non notata: nam et vix potest is qui metum passus est, certam personam exprimere, *l. item si cum, §. in hac, ff. eod.* neque tamen si possit, et velit in personam actionem scribere, denegabitur, ut apud M. Tull. in 5. Verr. *Quod Apronius per vim aut metum abstulisset.* Sed non est necesse, ut ait lex; sed et ex dolo *§. ultim. infr. tit. proximo.* Denique in eum qui metum intulit omnimodo in personam agere potest; in eum qui metum non intulit, ex aliena tamen malitia, verbis potius in rem conceptis agendum est. Cuj. ad *l. 9 §. cum autem, ff. eod.*

5 Sed etiam in rem) Ei qui metu coactus rem tradidit, vel pristina in rem actio restituitur rescissa traditione, vel datur actio quod metus causa. Ei quoque qui metu coactus debitorem suum liberavit, vel pristina in personam actio restituitur, rescissa liberatione, vel datur actio quod metus causa. Ceterum una electa, altera consumitur. Cujac. ad *d. l. 9. §. volenti.*

6 Intra annum utilem) Glossa ad *l. item si 14. §. post annum, ff. eod.* Raphael Fulgosius ad *l. si per vim 4. h. t.* Antonius Goveanus Variar. 1. *c.* 10.

7 In quadruplum) Cui simplum inest, *d. l. item si §. si quis per vim, et §. seq.*

8 Res non restituatur) In actione quod met.

causa res omnimodo continetur, id est quod abest *l. si mulier* 21. §. 2. *ff. eod.* vel æstimatio ejus. Pœna vero ita demum si res non restituatur arbitrio judicis, si non pareatur monitioni judicis, contumaciæ pœnam patitur, qui judicis præcepto non paret. Est igitur actio arbitraria, §. *præterea*, *de actionibus.*

9 Est enim actio extraordinaria) *L. in causæ* 16. *ff. de minor.*

10 Moreque malo) Ut in *l. isti quidem* 8. *ff. eod.*

11 Illata vi) Quæ contraria est voluntati. Vis est tyrannis voluntatis, ut S. Gregorius Nazianzenus ἀκούσιον, τυραννίδα βουλήσεως definit.

12 Illato terrore aliquo majore) Timor patiendi ultima, ceu loquitur Seneca de benefic. lib. 2. cap. 18. pro justo est. Levis, vani et ignavi metus non habetur ratio: nec auditur cui objici potest Græcorum verbum: ἀδεὲς δέος δὲ δοικας: *timorem timoris expertem timuisti*: quod vulgo dicitur περὶ μάτην δεδιότων, *de his qui frustra timent*, ut ait Michael Apostolius Proverbiorum Centuria I. 39.

13 Alienationem etc.) *L.* 7. *et ult. hoc tit.*

14 Esajæ 58.) Vers. 6. *violentiorum contractuum obnexus*, Tertullianus adversus Marcion. 4. 37 D. Hieronymus in d. cap. 58. *Haud. dubium quin chirographa significet*, et paulo post: *Sive ut* LXX. *manifestius transtulerunt, obligationes violentarum cautionum, quas nostri verbi ambiguitate decepti, id est*, συναλλαγμάτων, *commutationem pro chirographis interpretati sunt. Significat autem chartarum fasciculos, in quibus fœneratorum calumniæ continentur, et opprimuntur pauperes ære alieno.* Itaque rescinditur extortum metu mortis, vel cruciatus corporis, vel capitalis accusationis, *l.* 4. *et* 7. *h. tit.* Basilic. lib. 10. tit. 1. cap. 30.

Tit. XX. *De dolo malo.*

Vide tit. 3. *lib.* 4. *ff.*

Sequuntur gesta dolo malo 1, quo verbo et gestavi aut metu comprehenduntur, *l. item si cum*, §. *eum qui*, *ff. quod met. cau.* Sed et innumera alia quæ etiam prætor rescindit, data in personam actione famosa 2 quanti ea res est, de dolo malo causa cognita: nec enim passim indulgetur, non certe si alia actio sit, *l.* 2. *hoc tit.* non adversus parentes vel patronos 3, sed in factum, quæ detracta infamia: eamdem vim habet quam actio de dolo malo, *l. si superstite*, *hoc tit.* Et rursus hæc actio, quæ olim dabatur intra annum utilem, hodie ex eo tempore, quo dolus admissus est, datur ex Constitutione Constantini 4 intra annum continuum, et ex die, quo impetrata vel contestata est, finiri debet intra biennium continuum 5, *l. ult. hoc tit.* Actio famosa breviori tempore constringitur. Diuturnior est actio Quod metus causa, quæ non est famosa, et in quadruplum durat quadriennio continuo 6, atque etiam post quadriennium in simplum. Ut autem quæ dicebatur olim de eo, Quod vi metusve causa, hodie dicitur de eo, Quod metus causa, quia metui inest vis: ita hæc quæ dicebatur e dolo malo et fraude, *l. 1. ff. de his, qui not. inf.* hodie dicitur simpliciter de dolo malo, quia dolo malo inest fraus. De vi et fraude loquimur, quæ est contra bonos mores: nam vis quæ moribus fit: et fraus quæ fide bona 7, in has actiones non cadit.

XX. Enarratio.

1 Dolo malo) δόλῳ κακῷ, Homerus IL. IV. τῷ μὴ δικαίῳ, Sophocles. Dolus malus definitur a Servio in *l.* 1. §. 2. *ff. eod. Machinatio quædam, alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur, et aliud agitur.* Machinatio, ut apud Euripidem in Danae sub initium: εἰς μηχανὴν τοιάνδ' ἐχώσητ' ὡς ἄπυρος χρυσὸς γεγὼς ποθεινὸν εἰδὼς τοῦτο κτῆμα τοῖς βροτοῖς, διὰ στέγους ῥεύσειεν ἐν χερσὶν κόρης· ἡδ' οὖν μὴ γνοῦσα τὸν κεκρυμμένον δόλον, etc. *Ad machinationem talem venit, ut in aurum igne non purgatum conversus, quod hanc possessionem mortalibus optabilem esse sciret, per tectum flueret in manus puellæ. Illa vero non cognito occulto dolo*, etc. Eaque definitio non videtur veteribus improbata. S. Augustinus sermone 44. de diversis: *Dolus ergo quid est? quando aliud agitur, et aliud simulatur, quando itaque aliud est in intentione, aliud in factis, dolus dicitur.* Sanctus Basilius homilia in psalm. 33. ἐστὶ δὲ ὁ δόλος, κακοποιΐα λαθραία ἐν προσποιήσει τῶν βελτιόνων τῷ πλησίον προσφερομένη· *Dolus est maleficium latens ad fallendum vicinum adhibitum sub simulatione rei melioris*, vel ut idem scribit in regulis brevioribus Interrog. 76. δόλος τὸ πρὸς ἐπιβουλὴν περίεργον, ὅταν τις, ἀγαθόν τι σχηματισάμενος καὶ τοῦτο ὥσπερ δέλεαρ τινὶ προθεὶς, δι αὐτοῦ τὰ τῆς ἐπιβουλῆς ἐργάσηται. *Dolus est ea, quæ ad insidiandum alteri adhibetur accurata solertia, cum quis scilicet per simulationem alicujus boni, eo alicui velut illecebra quadam proposito, quæ ad insidias pertinent, exequitur.* Et ideo qui alium circumscripsit, duplex dicitur, ut Ulysses Horatio lib. 1. Carmin. ode 5. id est, *callidus*, schol. Glossæ Isidori: *Artiplicem, duplicem, dolosum.* Jurisconsultis tamen magis probata Labeonis definitio, ut sit *omnis calliditas, fallacia, machinatio ad*

circumveniendum, *fallendum*, *decipiendum alterum adhibita*, *in d. l.* 1.

2 Famosa) *l.* 1. §. *ait Prætor*, *l. non debet* 11. *ff. eod.*

3 Adversus parentes, et patr.) *d. l.* 11. *et l. seq.*

4 Ex constit. Constantini) *l. ult. hoc tit.*

5 Intra biennium continuum) Actio de dolo intra biennium continuum inchoanda et finienda est.

6 Durat quadriennio continuo) Actio metus causa intra annum datur in quadruplum, post annum in simplum, *l. item si* 14. §. 1. *ff. quod met. cau.* annus utilis mutatus est in quadriennium continuum.

7 Et fraus quæ fide bona) Homerus Il. 4. κακοῖσι δόλοισι κεκοσμένη. Eustathius: πρὸς διαφορὰν κεῖται δόλων ἑτέρων ἀγαθῶν, οἷς ἐπαινετῶς ἄντις κοσμοῖτο· *ad differentiam aliorum dolorum bonorum*, *quibus quis cum laude ornaretur* : καλὴ καὶ ἐπαινετὴ πανουργία, Sophocli.

Tit. XX'. *De in integrum restitutione minorum.*

Sequuntur gesta cum minore [1] quam 25. annorum natu, quæ perinde ac gesta metus causa, vel dolo malo in consilio causa cognita [2] rescindit prætor intra annum utilem jure veteri, intra quadriennium continuum jure novo [3], postquam is 25. annum [4] implevit [5], videlicet si minor læsus et deceptus [6] probetur [7] in re, etiamsi dolus absit [8] adversarii, *l. minoribus*, *hoc tit.* et postulaverit [9] se in integrum restitui, hoc est in eum locum et in eam causam reponi, unde excidit. In integrum restitutio, est redintegratio [10] amissæ causæ, *l.* 2. *infra*, *tit.* 40. et dicitur proprie de circumscriptis adolescentibus ingenuis aut libertinis, quia auxilium hujus ætatis proprio nomine non censetur: nec enim actionis beneficio tribuitur, sed cognitione prætoria [11]. Quæ ex metus causa [12] aut doli aut absentiæ [13] aut capitis minutionis [14], vel ex aliis causis [15] restitutiones dantur, actionis restitutoriæ [16] vel rescissoriæ nomen habent. Et duxit quidem ordinem a negotiis gestis pro alio ad gesta metus causa, vel dolo malo, vel cum adolescente, sed confirmatur etiam hic ordo ex eo quod edicto superiore de postulando hæc inerant verba: qui ex omnibus his in integrum restitutus non erit, *l.* 1. §. *deinde*, *ff. de postul.* quæ de in integrum restitutionibus tractatum efflagitabant. Item quod sub titulo superiore de procuratoribus hæc quoque incidebat quæstio, an causa in integrum restitutionis agi per procuratorem posset, ut *infra tit.* 48. Item quod de potentioribus cum esset actum *supra tit.* 13. *et* 14. ad quos re vel lite translata constabat ei ad quem ea res pertinet, dari restitutionem in integrum ex edicto de alienatione judicii mutandi causa facta, inde probabilis sumeretur occasio tractandi de omnibus causis restitutionum, et ad extremum de ea quam præbet alienatio facta judicii mutandi causa *infra tit.* 54.

XXI. Enarratio.

1 Gesta cum minore, etc.) In edicto Prætoris: Quod cum minore quam cum viginti quinque annis natu, *l.* 1. §. 1. *ff. de minor.*

2 In consilio causa cognita) Integri restitutio causa cognita decernitur, *Paul. Sent. l.* 1. *tit.* 7. *l.* 3. *hoc tit.* ut Prætor scilicet justitiam restitutionis examinet, *l.* 3. *ff. eodem*, non enim passim minori succurritur, non incolorate, sed causa cognita, *l. verum* 11. §. *Sciendum est eodem.* Denique ea, quæ cum minore gesta sunt, non statim rescinduntur, sed ad bonum et æquum redigenda sunt, *l. quod si* 24. §. *eod.* et tribunal igitur, et adversarii præsentiam exigit, *l. un. inf. si adv. dot.* ubi enim causæ cognitio vertitur, ibi Prætor desideratur, *l. ubicunque* 105. *ff. de divers. regul. jur. ant.*

Edictum autem quo Prætor in integrum restitutionem pollicetur, naturali æquitate nititur, *d. l.* 1. id est, minorem læsum et deceptum *restitui in integrum æquum est et bonum*, ut verbis utar Terentii in Phormione.

3 Jure novo) *l. ult. infra de temp. in integr. restit. et l. ultim. infra de repud. hæredit.*

4 XXV. Annum) Hæc ætas status appellatur et ἀκμή, Cujac. ad *l.* 1. *ff. de min.* Philo tamen ἀκμὴν a plerisque appellari ait in eo, qui 21. implevit. Τρίτη πάλιν ἑπταετία πέρας ἐστὶν αὐξήσεως. ἄχρι γὰρ ἑνὸς καὶ εἴκοσιν ἐτῶν ἐπιδίδωσιν εἰς μέγεθος ἄνθρωπος, καὶ καλεῖται παρὰ πολλοῖς ὁ χρόνος οὗτος ἀκμή. *Tertium deinde septennium incrementi finis est: nam usque primum supra vigesimum annum augetur proceritas hominis: quod tempus a multis vocatur ætatis maturitas.*

5 Implevit) In hoc tractatu tempus a momento in momentum supputatur, *l.* 3. §. *minorem*, *ff. de minor.* id est, ab hora in horam, ut ibi Græci: ita ut minor possit hodie intra 29. annum restitutionem in integrum postulare.

6 Læsus et deceptus) Vel ab aliis circumventus, vel sua facilitate deceptus, *l. non omnia* 44. *eod.* denique captus propter ætatis infirmitatem, *Paul. d. tit.* 7. *l. minor* 18. *ff. eod.*

7 Probetur) Minor probat imperfectam ætatem, et se circumventum, *l. ait Prætor* 7. §. *non solum*, *et l. intra* 32. *cod. l.* 9. *infra. de probat. l.* 4. *hoc tit.*

8 Etiamsi dolus absit) *d. l.* 7. §. *etsi*, potest esse captio sine dolo, ut fraus, *l. jurisgentium* 7. §. *sed si fraudandi*, *ff. de pact.*

9 Et postulaverit) Restitutio minori postulanti præstatur, vel procuratori ejus cui specialiter id mandatum sit, *l. illud* 30. §. 1. *ff. de min.*

10 Redintegratio) Manuscripti omnes ibi legunt, *integratio.* Glossæ Lat. Gr. *integratio*, ἐπανάληψις. Terent. in And. Act. 3. Sc. 3.

Amantium iræ, amoris integratio est.

11 Cognitione prætoria) *l. quod si minor* 24. § *ultim. ff. de minoribus.*

12 Quæ ex metus causa) Succurrit Prætor iis qui metu; vel dolo, vel ætate, vel absentia, vel status permutatione, vel justo errore inciderunt in captionem, *Paul. d. tit.* 7. *l.* 1. *et* 2. *ff. eod. tit.* De his qui metu aut dolo capti sunt, dictum est *tit.* 19. et 20.

13 Aut absentiæ) *Paul. d. tit.* 7. vide ad *tit.* 53. *infra hoc libro.*

14 Aut capitis minut.) Per causam solius capitis minutionis, non is, qui capite minutus est, restituitur: sed creditori in debitorem capite diminutum actio restituitur, videlicet si minima fuerit capitis minutio, *l.* 2. *ff. eodem*, nec enim in eos, qui maximam, aut mediam capitis diminutionem passi sunt, actiones restitui possunt. Cujac. ad *d. tit.* 7.

15 Vel ex aliis causis) Ex justo errore, *Paul. d. tit.* 7. ob justum errorem datæ restitutionis exemplum exstat in §. *si quis agens*, *Instit. de action.*

16 Actionis restitutoriæ) Omnis actio restitutoria, et rescissoria, et utilis dicitur: restitutoria, quia per eam res in pristinum statum restituitur, rescissoria in *l. nullo* 23. *C. de rei vind.* quia id quod gestum est, rescinditur: utilis dicitur in *l. quamvis* 8. §. *si convenerit*, *ff. ad Senat. Vell.*

Tit. XXII. *De filiof. minore.*

Post generalem titulum de restitutione adolescentium, sequuntur speciales, quibus quæstiones multæ ad eum tractatum pertinentes explicantur: ac prima quidem hæc, an etiam filiof. minori 25. detur restitutio in integrum; si pater ejus sit major: nam si filiumf. minorem restituis in integrum, per consequentias videris restituere patrem, qui major est; quod est alienum a proposito prætoris 1. Sed hæc dubitatio removetur, quia restitutio filii soli filio prodest, non patri ex eadem causa suo nomine obligato, *l.* 3. §. *sed utrum ff. de min. l. ult. infra tit.* 42. Suo, inquam, nomine. Secus si filii nomine, si peculiari nomine 2, *l. patri*, *in pr. ff. eodem.* Itaque filiusf. minor 25. an. in integrum restitui potest, si sit obligatus suo nomine, ut in casu *l.* 1. (quæ in Basilicis est secunda) si fidejusserit pro extraneo, vel pro patre ipso ignorante: nam si non sit obligatus suo nomine, ut si ei pro quo fidejussit hæres extiterit, 3 quo genere perimitur obligatio fidejussoria, *d. l.* 1. vel si pecuniam mutuam acceperit contra SC. Macedonianum 4, non est necessaria restitutio, *l.* 2. *hoc tit.* Imo etsi obligatus sit, uno casu in integrum restitutio filiofam. denegatur, *d. l.* 2. *et d.* §. *sed utrum*, puta si jussu patris 5 mutuam pecuniam acceperit. Jussus efficit quo minus existimetur contra SC. mutuam pecuniam accepisse, et ut conventus filiusf. non restituatur in integrum.

XXII. Enarratio.

1 Alienum a proposito P.) Cui curæ est ætati improvidæ subvenire.

2 Si peculiari nomine.) Quia patris periculum agitur, qui de peculio tenetur. Vide Cujac. ad *l.* 3. §. *sed utrum* 4. *ff. de minor.*

3 Ut si ei pro quo fidej. hæres extit.) *l.* 5. *ff. de fidejuss. l.* 93. §. *quod vulgo*, *ff. de solution.*

4 Contra Senat. Macedon.) Ex Senatusconsulto actio non datur: ergo nec restitutio necessaria.

5 Puta si jussu patris.) Nam eatenus saltem visum est sublevandos esse creditores, qui alias Senatusconsulto Macedoniano satis opprimebantur, Cujacius ad *d.* §. 4.

Tit. XXIII. *De fidejussoribus minorum.*

Ut patri 1, ita fidejussori restitutio in integrum rei principalis lubrico juventæ lapsi 2 non prodest, *l. Stichum* §. *quod vulgo*, *ff. de solut.* nisi salva sit adversario 3 translatio judicii in alium, *l. minor ff. de proc. l. si pupillus se hæreditate*, *ff. de acq. hæred.* vel nisi fidejussor ignoraverit 4 minorem eum esse pro quo intercessit, *argumento l. si Titius*, *ff. de fidejuss.* Restitutio autem minoris circumscripti dolo adversarii 5, etiam fidejussori prodest, *l.* 7. *in fi. ff. de except. l.* 1. *et* 2. *hoc titulo.*

XXIII. Enarratio.

1 Ut patri) Sicut restitutio filii patri non prodest, ut dictum est *sup. tit. prox.* ita nec restitutio minoris ætatis lubrico lapsi prodest fidejussori ejus, *l. Stichum* 93. §. *quod vulgo*, *ff. de solution.* in qua fidejussor minoris non tenetur, ut fidejussor, sed ut hæres ejus, ut hæres rei principalis: et ideo quasi principalis auxilium restitutionis intra tempus legitimum impetrare poterit.

2 Lubrico juventæ lapsi) Tacitus Annal. 6. *Donec minor filius lubricum juventæ exiret.* in *l ultim. inf. tit.* 35. ætatis lubrico, et *l. verum* 11. §. *si locupleti, ff. de minoribus*, *l.* 4. *inf. de incest. nupt.* τῷ ψαθυρῷ τῆς ἡλικίας, Bas. ætatis fragilitate. Quintilianus declam. 336. *Circumscripsisti fratrem, nec difficile fuit, minorem.*

3 Nisi salva sit adversario) Minore lapso restituto, fidejussoribus ejus subvenitur, cum alium habet adversarius in quem transferre judicium possit: Cujacius ad *leg. in causæ* 11. *ff. de minorib.* In *l. minor* 51. *de procur.* subvenitur tam minori quam fidejussori ejus, quia integra est adversario translatio judicii in alium, id est, in eum cujus defensionem minor eo nomine dato fidejussore susceperat, In *l. si pupillus* 89. *de acquir. hæred.* ideo succurritur et fidejussoribus a minore datis, quia creditoribus hæreditariis nihil deperit, quibus etiam salva maneat actio adversus eum, qui hereditatem aditurus est. Creditores translatione judicii nihil amittunt: ut recte ibi Dionysius Gothofredus ex Cujaci sententia.

4 Vel nisi fidejussor ignor.) Restitutio rei principalis fidejussorem non liberat, videlicet, si sciens reum minorem esse, hoc consilio fidejusserit, ut quandoque restituto reo, et ipse liberaretur, *l. in causa* 1. *ff. de minorib. l.* 7. §. *ultim. ff. de except on.* Aliud dicendum est, si ignorans eum minorem esse fidejusserit, *arg. l. si Titius et Seja, ff. de fidejuss.* Cujac. ad Paul. lib. 1. *Sent. tit.* 9. §. *qui sciens.*

5 Circumscripti dolo adversarii) Restitutio, quæ circumscripto datur, fidejussori prodest, quæ lapso, non item. Cujac. ad *l.* 3. §. *sed utrum*, et ad *d. leg. in causæ.* Verum igitur est quod notat auctor Enantiophanōn ad *d. l. minor.* non omnibus minorum fidejussoribus subveniri, ut *lib.* 4. *tit.* 4. *dig.* 13. *et lib.* 10. *tit.* 6. *cap.* 1. *lib.* 8. *Basilic. tit.* 2.

Tit. XXIV. *Si tutor vel curator intervenerit.*

Non prodest restitutio patri ejus, qui beneficio ætatis restitutus est, ut tit. 22. non prodest fidejussori, ut tit. 23. Hic vero tit. 24. ostendit eam quoque non prodesse tutori vel curatori, nec ideo minus rescindi gesta cum minore 25. ann. si captus probetur quod gesta sint auctore tutore vel curatore 1, vel nomine ejus per tutorem ipsum 2 vel curatorem, qui utique semper 3 est major 25. ann. scilicet quod possit 4 adolescens suum servare a tutore vel curatore: nam non ut ex prima et secunda 5 edicti causa restitutio cessat, si alia actio sit 6, aliave ratio servandæ rei jurisque sui, ita ex ætatis causa, *l. in causæ* 2. §. *Pomp. ff. de minor.* quinimo favore ætatis et ordinarium 7 minori et extraordinarium auxilium suppetit, et electo uno non consumitur aliud, veluti electa actione tutelæ 8, vel neg. gestorum 9 non consumitur jus petendæ restitutionis in integrum, *l. ultim. hoc tit.* Cessat quidem restitutio si minor ipso jure munitus sit, si contractus ipso jure non valeat, *d. l. in causæ l. sive generalis, ff. de ju. dot. l* 4. *inf. tit.* 26. *l. pen. infra tit.* 30. sed non si ei alia actio competat, qua ad jus suum pervenire possit.

XXIV. Enarratio.

1 Auctore tut. vel cur.) *l. etiamsi* 29. *ff. de minor. l. cum et minores* 4. *infra, si advers. rem judic.* Quod si præsens esset tutor vel curator, sed tamen plene non norat quæ agerentur, minoribus in integrum restitutio necessaria non est, ut heic notat Hermopolites. Inconsultæ ætati omnimodo succurrendum est.

2 Per tutorem ipsum) *l.* 3. *hoc tit.*

3 Qui utique semper est maj.) *l. ult. inf. de elegit. tut.*

4 Scilicet quod poss. ad.) *d. l.* 3.

5 Nam non ut ex prima et secunda ed.) Ex prima et secunda specie restitutionis, id est, si metu, vel dolo quis inciderit in captionem.

6 Si alia actio sit) *l. item* 14. §. *in hac actione, ff. quod met. caus. l.* 1. §. *ait Prætor, ff. de do. ma. l.* 2. *supra eodem.*

7 Favore ætatis et ordinar.) Vulgo jactatur, cessare auxilium extraordinarium, ubi ordinarium suppetit, ut in *l. in causæ* 16. *ff. de minor.* sed ætas imperfecta effecit ut utrumque competeret, et ut electo uno, alterum non denegaretur.

8 Veluti electa actione tutelæ) Si curatores elegerint, et solidum quod eis abest consecuti non fuerint, postulare poterunt, ut rebus propriis restituantur. Per contrarium, si restitutionem elegerint, nec per eam satis eis consultum sit, adversus curatores redire possunt, nec ullum ex electione damnum passuri sunt. Basil. lib. 10. tit. 7. C. ultim.

9 Vel negot. gest.) Adversus curatorem.

Tit. XXV. *Si in communi eademque causa in integrum restitutio postuletur.*

Non prodest etiam restitutio minoris fratri consorti 1, et quamvis communis res sit inter fratres, non est commune auxilium restitutionis in integrum *l.* 2. *inf. Si unus ex plur. appellav.*

XXV. Enarratio.

1 Fratri consorti) Fratres consortes dicuntur, qui pro indiviso commune patrimonium habent. D. August. in serm. L. de divers. *Expectabatur in illo etiam legitimæ ætatis accessus, ut quod faceret, firmissime faceret. Nondum autem fecit, quia ipsos agellos habet cum suo fratre communes, et sub indiviso eos possident.* Restitutio autem minoris non prodest fratri majori 25. annis. Edicti beneficium majori non communicatur; Prætor enim minoribus auxilium pollicetur, non per eos majoribus, *l.* 3. § *sed utrum, ff. de minor.* Theodorus Hermopolites ad illa verba legis VII. *vobis non mandantibus, nec ratam transactionem habentibus*, annotat, transactionem mandatu meo factam, et eam, quam postea ratam habui, ejusdem potestatis esse.

Tit. XXVI. *Si adversus rem judicatam.*

Ab hoc titulo incipit enumerare causas ex quibus solet minoribus dari restitutio in integrum. Prima hæc est, si contra eos litigantes tutorum vel curatorum auctoritate [1], vel contra tutores aut curatores, aut procuratores litigantes eorum nomine judicatum sit: nam si læsos esse se doceant, litem instaurari placet, quod est restitui rem adversus sententiam, vel adversus rem judicatam: quod hodie non fit, nisi allegetur error juris aut facti. Excipitur res judicata pro libertate, *l. ult. inf. tit.* 30. præponderat enim prævaletque libertatis favor.

XXVI. Enarratio.

1 Tutorum, vel curatorum auctor. etc.) In *d. l. pen.* verba illa: *in rem pupilli*, recte Fulgosius interpretatur, in re ipsorum minorum, sive in causa pupilli, vel adulti. Sed si absque tutorum vel curatorum auctoritate condemnati sint, sententia non valet, sive, ut ajunt Græci ad *d. l. pen.* οὐδὲ ἔρρωτε ἀπόφασις, οὐδὲ ἀποκαταστάσεως χρείαν ἔχετε· *neque valet sententia, neque vobis in integrum restitutio necessaria est*, satis enim ipso jure munitus est, nec tunc Prætor debet se interponere, *l. in causa* 16. §. *et generaliter, ff. de minor.*

Tit. XXVII. *Si adversus venditionem.*

Secunda hæc est, si quid rei suæ minores vendiderint [1], vel si quid tutores aut curatores eorum vendiderint figmento tituloque [2] venditionis potius quam venditione vera, ita ut ex ea lædi contingat minores injuratos, aut juratos ex scripto tantum: nam objurati [3] corporaliter [4], puta tactis sacrosanctis Evang. [5] vel manu sublata [6], ut apud Orpheum [7] ὅρκια δειμαίνοντες, ἐστήμναντο δὲ κερσὶν, vix rescindunt venditionem a se factam, quamvis læsi et reipsa decepti sint: et observanda est differentia inter duo genera dandi jurisjurandi ex *l.* 1. nam etsi instrumento juraverit minor se esse majorem, restitui potest, si instrumentis probaverit se minorem fuisse. Si corporaliter, nullo modo [8], *l.* 3. *inf. si min. se maj. dix.* Et episcopi, vel clerici corporaliter jurare vetantur, non ex scripto, si vera est distinctio Balsamonis tit. 19. Nomocanonis tit. 17. qua in concordiam adducit *l. cum cler. sup. de Episc. et cler. cum l.* 3. *et* 6. *sup. de his, qui ad Eccl. conf.* Titulus autem licet sit de venditione tantum, porrigitur etiam ad emptionem, si plus quam oportet emerint, *l. patri*, §. *præd.* [9] *ff. de min.*

XXVII. Enarratio.

1 Minores vendid.) *l. ait Prætor* 7. §. 1. *ff. de minor.*

2 Figmento, tituloque) *l.* 2. *hoc tit.*

3 Nam objurati) Festus: *Objurare, jurejurando obstringere, ut est in Pantasilea: formidabant objurare.*

4 Objurati corporaliter) Arnulphus Lexoviensis in epistola ad Alexandrum PP. *Juramento corporaliter interveniente*, et in epistola 94. *Tactis sacrosanctis Evangeliis, juramentum corporaliter præstitimus.*

5 Puta tactis sacrosanctis Evangeliis) Theophanes Tauromenitanus homilia 12. ὁπηνίκα τὶς ἀντίδικος ὢν ἐνορκῶσαί σε βούλεται, καί σοι τίθησιν ἔμπροσθεν τὴν σεβασμίαν τῶν Εὐαγγελίων πυκτίδα· *Cum adversarius tuus objurare te compellit, et ponit ante te venerandum Evangeliorum librum, etc.* Joannes Cantacuzenus historiæ libro 1. capite 15. εἰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ἱεροῖς τὸν ὅρκον εὐαγγελίοις, καὶ ταῖς σεβασμίαις εἰκόσι κελεύεις πιστὸν ποιεῖν, etc. *Si me per sacra Evangelia, et venerandas sanctorum imagines fideliter jurare jubes, etc.*

6 Vel manu sublata) Danielis 12. 7. ὕψωσε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀριστερὰν αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τὸν αἰῶνα· *Sustulit dexteram suam, et sinistram suam in cœlum: et juravit per viventem in sæcula*, Adde Deuteron. xxxii. 40.

7 Ut apud Orpheum) In Argonauticis ver. 352. Pindarus Ode 7. Olymp. θεῶν δ' ὅρκον μέγαν μὴ παρφάμεν. Scholiastes: ἐκ τοῦ εἰπεῖν, θεῶν ὅρκον μὴ π. δεικνύουσιν, ὡς οὐ μόνον τὰς χεῖρας ἀνέτεινεν

ἡ λάχεσις, ἀλλὰ καὶ ὤμοσε τὸ τῆς ςυγὸς ὕδωρ· *Deorumque jusjurandum non fallere.* Sch. *ex eo, quod dicit, Deorum jusjurandum non fallere, ostendit, Lachesin non solum manus sustulisse, sed et jurasse per aquam Stygis.*

8 Si corporaliter, nullo modo) Theodorus Hermopolites putat dici posse, minoribus etiam objuratis corporaliter subveniendum, idque ex verbis legis 1. quasi diceret Imperator: *Restitui quidem potes, quamvis corporaliter juraveris, sed nolo te hortari, ut restitui postules, ne videar auctor esse perjurii.* Verba ejus hæc sunt: σὺ δὲ γίνωσκε ὅτι καὶ σωματικῶς ὀμνύων ὁ ἀφῆλιξ, καὶ τὴν ἰδίαν πρᾶσιν βεβαιῶν, ἀποκαθίςασθαι δύνασαι, καὶ ἀνατρέπειν αὐτήν· ὁ γὰρ βασιλεὺς ἐνταυθα τοῦτο πρὸς τὸν ἀφήλικα λέγειν δοκεῖ, ὅτι σὺ μὲν κατα τῆς ὁμολογίας σου καὶ κατὰ τοῦ ὅρκου ἀποκαθίςασθαι δύνασαι· ἐγὼ δὲ προτρέπειν σε εἰς τοῦτο οὐ βούλομαι; ἵνα μὴ γένωμαι ἐπιορκίας καὶ ἀπιςίας σοι πρόξενος. Sed verba *d. l.* 1. aliud suadent, Hoc igitur vult constitutio, desiderio minoris obstare jusjurandum, quod corporaliter dedit. Ceterum Basilica ponunt, minorem simpliciter jurasse, non corporaliter, quasi quoquo modo jurati vix rescindant venditionem a se factam, secundum novam Friderici constitutionem, quam Irnerius inseruit huic tit. ex constit. ejusdem Friderici de pace componenda, lib. v. de Feudis.

9 L. Patri, §. pr.) *l. ait Prætor* 7. §. 1. *ff. eod.*

Tit. XXVIII. *Si adversus venditionem pignorum.*

Tertia causa hæc est, si creditores pignora sibi obligata ex contractu minorum, vel capta ex causa judicati, ut *l.* 1. *hoc tit. l.* 1. *infr. de præd. min.* non item ex contractu hæreditario 1, ut *l.* 2. *hoc tit.* jure suo distraxerint 2, et ex ea re minores magno detrimento adficiantur 3.

XXVIII. Enarratio.

1 Non item ex contr. hæreditario) Minor non restituitur adversus distractionem pignoris a defuncto constituti: in qua sententia fuit Azo, heic in summa ad finem. Nisi creditor non uti oportet, distraxerit, Paulus libro 1. Sententiarum *t. t.* 9. §. *ult.* id est, non observatis quæ in pignoribus distrahendis observari solent. Cujac. ibidem.

2 Jure suo distraxerint.) Creditor jure suo pignus distrahit, *l. pen. ff. de distr. pign.*

3 Magno detrimento adficiantur) Puta si minores fraudati sint supra dimidiam justi pretii. Fingendum autem pignus solemniter, et legitime distractum, vel ex pacto convento: ceterum venditio nulla est, et rei dominium apud minorem remansit, ut heic scribit Theodorus Hermopolites: μεγάλην δὲ νόησον ζημίαν, ὅταν εἰς ἐλάχιςον πάνυ τίμημα διαπωλυθῇ, ὥςε μηδὲ εἰς τὸ ἥμισυ τοῦ δικάιου τιμήματος αὐτὸ ἐξαρκεῖν· ὑπόθου δὲ ὅτι καθὼς ὁ νόμος γίνεσθαι τὰς διαπράσεις τῶν ἐνεχύρων ὁρίζεται, καὶ τὸ του νέου διεπράθη ἐνέχυρον, ἢ ὅτι συμπεφονημένον εἶχε τουτο διαπιπράσκειν ὁ δανειςὴς· ἐὰν γὰρ μὴ κατὰ τύτους τοὺς τρόπους αὐτὸ διεπώλησεν, ἀνίσχυρος ἡ πρᾶσις ἐγένετο, καὶ ἡ δεσποτεία παρὰ τῷ νέῳ διέμεινε.

Tit. XXIX. *Si adversus donationem.*

Est et hæc causa probabilis dandæ restitutionis in integrum, improbabilis donationis enormitas, ut ait *l.* 4 *inf. de inoff. don.* Si minor 25. an. immodicam et stultam rerum mobilium donationem 1 fecerit, auctore curatore, non etiam si servato modo patrimonii sui eam sponsæ fecerit ante nuptias 2. quando, ut ait *l.* 1. *Cod. Greg. si adver. don. sp. fac.* cujusmodi causam communis voti complendi ratio provocat. Dixi: rerum mobilium: Nam prædiorum donatio ipso jure non valet ulla ex causa *l. prædia, inf. de præd. min.* quæ conjungenda est cum *l.* 1. *hujus tit.* Item datur ei restitutio adversus donationem, si patri donanti alteri res mobiles jampridem sibi emancipato 3 donatas, inconsulta ætatis facilitate consensum accommodaverit, *l.* 1. *hoc tit.*

XXIX. Enarratio.

1 Rerum mobilium donationem) Cujusmodi sunt, ζῶα περισσὰ, καὶ ἐσθὴς τετριμμένη, καὶ τούτοις παρόμοια· *Animalia superflua, vestis attrita, fructus, et his similia.* Theodorus Hermopolites. *Sed etsi*, inquit, *ponas res esse immobiles, addes etiam cum decreto factam donationem.* Alioquin, inquit, restitutio necessaria non est, quia ipso jure satis munitus est: εἰ δὲ καὶ θεματίσεις ταῦτα ἀκίνητα, πρόσθεις καὶ κατὰ δεκρέτου γενέσθαι τὴν δωρεάν.

2 Fecerit ante nuptias) Etiam curatore præsente, *l.* 1. Curator præsens debet auctor fieri ut de tutore dicitur in §. 2. *Instit. de auctor. tutor.*

3 Jampridem sibi emancipato) Nam filio in potestate constituto pater frustra donat.

Tit. XXX. *Si adversus libertatem.*

Et alia, si servum manumiserit. Nam etsi a prætore 1 non possit adversus libertatem restitui in in-

tegrum, a principe potest magna ex causa, ut si rem parere actorem bonorum suorum [2] et Columellam [3] manumiserit, cujus damnum ad totius domus eversionem pertineat, *l.* 10. *ff. de min.* [4].

XXX. Enarratio.

1 Nam etsi a Prætore etc.) *l. si ex causa* 9. §. *ult. et l. seq. ff. de minor.*

2 Actorem bonor. suor. etc.) Isidorus lib. 2. de officiis ecclesiasticis: *Actor prudens, et bonus scit quis sit domini sui census, et omnis substantiæ modus, et redigit apud se totius possessionis instrumenta originalia.* Hoc igitur casu restituitur si servum manumiserit cui rerum administratio totiusque patrimonii dominici cura demandata erat, servum in primis ei utilem, quemque non sine damno rei suæ minor manumisit, sive ut ait Theodorus Hermop. τυχὸν γὰρ τὸν ἐλευθερωθέντα δοῦλον προικτητὴν, καὶ διοικητὴν εἶχε τῶν πραγμάτων αὐτοῦ καὶ πᾶσαν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐπὶ χεῖρας ἔχοντα, καὶ πραγματευόμενον καὶ ὠφελοῦντα τοῦτον κατὰ πολύ. Et merito igitur tutor servum pupillæ suæ manumittere volens prohibetur a matre pupillæ εἶναι γὰρ αὐτὸν πραγματευτὴν αὐτῆς, καὶ δὶ αὐτὸν τὰ πράγματα τῆς ὀρφανῆς διοικεῖσθαι· *esse enim eum actorem ejus, et per eum res omnes pupillæ administrari*: in Adriani Sententiis apud Dositheum 3. Grammaticæ.

3 Et Columellam) Donatus in Phorm. act. 11. Sc. 1. *Columellæ apud veteres dicti servi majores domus*, et ibi adfert Lucilii versum. Vide et Martial. lib. 11. ep. 91.

4 L. 10. D. de minor) Vide Cujacii Observat. lib. 19. 1.

Tit. XXXI. *Si adversus transactionem, vel divisionem minor restitui velit.*

Placet etiam restitui minorem [1] in integrum causa cognita [2], si forte cum adversario suo inconsulto [3] transegerit tutore [4], vel curatore auctore, vel si cum coherede, aut socio divisionem fecerit [5] *l. pen. infra com. divid.* Transactioni divisio subjicitur, quasi species generi, quia divisio plerumque fit transigendi causa, et transactionem Græci hoc loco ἀπαρτισμὸν [6] vocant, quasi finem [7] et consummationem [8] negotii.

XXXI. Enarratio.

1 Minor si læsus sit restituitur adversus transactionem, ut est in *l.* 2. *hoc tit.* transactus pro transactione, ut obligatus pro obligatione, dissolutus pro dissolutione: et alia quæ notavi ad tit. *de verbor. obligat. Instit.*

2 Causa cognita) *l.* 3. *ff. de in integr. restit.*

3 Inconsulto) Damnose.

4 Tutore auctore) κατὰ αὐθεντίας τοῦ ἐπιτρόπου, *cum auctoritate tutoris*, Basilica.

5 Divisionem fecerit) Vide locum Augustini in enarrat. tituli 25.

6 Ἀπαρτισμὸν vocant) Basilic. 10. tit. 14.

7 Quasi finem) Glossæ: *transactio*, τελεσμὸς, πέρας, περαίωσις.

8 Et consummationem) Est enim ἀπαρτίζω, perficio, consummo, et ἀπαρτισμὸς consummatio.

Tit. XXXII. *Si adversus solutionem a debitore, vel a se factam.*

Restituitur etiam minor si per errorem juris solverit indebitum legatum, ut *l.* 2. *hoc tit.* puta existimans jure factum testamentum, quod ipso jure nullum erat, ut *l.* 11. *infra de test. man.* quæ conjungenda est cum *d. l.* 2. Et recte *l. pen. sup. tit.* 21. minoribus consuli in his, quæ ignoraverunt .i. ignorantibus jus, ut *l.* 5. *ff. de l. Cor. de fal. l.* 6. *inf. de his, quæ ut ind.* Restitutus autem minor adversus solutionem a se factam condicit id quod solvit [1]. Item restituitur si ei pecunia a debitore recte soluta sit, et hanc perdiderit, ut *l.* 1. et restitutus agit cum debitore pristina actione, perinde ac si debitor non solvisset: necessaria est restitutio, quia debitor liberatur, etiamsi curator non intervenerit: et si intervenerit, vix minor restituitur, *l. ait prætor, ff. de min.* maxime si per judicem facta sit, ut *l.* 25. *inf. de adm. tut.* Igitur de solutione a minore facta est *l.* 2. de solutione a debitore facta minori, vel curatori ejus *l.* 1. nec in vet. lib. aut in Basilicis ita conceptus est titulus, ut vulgo, *Si adversus solutionem a tutore*, sed generalius, *Si adversus solutionem a debitore vel a se factam* [2], ἐὰν κατὰ τὴν διάλυσιν τὴν παρὰ τοῦ χρεώστου ἢ παρ' ἑαυτοῦ γεγενημένην· et observandum in eadem *l.* 1. 3. minorem restitui adversus solutionem curatori factam, posse aliquem statuere facillime, nisi cohibeatur *d. l. ait prætor*, simulque animadvertat, non præcise legem restitutionem polliceri, sed an sit tribuenda per causæ cognitionem æstimari posse, hoc tantum edicere.

XXXII. Enarratio.

1 Condicit id quod solvit) *L. illud* 25. *ff. de minor.*

2 Si adversus solutionem a debitore etc.) Sic in veteribus Ægydii Menagii, et Juliani Brodæi.

3 In eadem l. 1.) in qua recte libri veteres, *pro-*

missum beneficium, ut in Basilicis, ἐπαγγελθεῖσαν βοήθειαν, promissum auxilium restitutionis scilicet. Vide hac de re tota quæ diximus ad Cujac. Not. Iustit. 2. tit. 3.

Tit. XXXIII. *Si adversus dotem.*

Item datur minori restitutio adversus dotem, ut puta, si ultra vires bonorum suorum dotem dederit, *l. si ex causa*, §. *in dotis, ff. de min.* vel si omnia bona, quod fit quidem jure, *l. 4. inf. de jur. dot.* (quæ cum *l. unica* hujus tit. conjungenda est) quoad ratio patitur, ut ait *l. quæro, ff. eo l.* et modus, scilicet legis Papiæ 1 aut *Nov.* 22. librarum auri C. Sed læditur ex ea re quandoque mulier hæresque ejus 2 potest dolo fallaciisque 3 mariti effundens in dotem omnia bona sua, vel minoris æstimans res dotales: qua ex causa etiam majori subvenitur, *l. jure*, §. *ult. l. si res*, §. 1. *ff. eodem.* Sed majori judicio dotis concepto in bonum et æquum 4, minori etiam per restitutionem in integrum. Restituitur etiam adversus dotem, si duriorem aliquam pactionem dotis fecerit, quam nunquam faceret major, *l. minor se*, §. *ult. ff. de minor.* vel si ex intervallo 5 patri stipulanti soluto matrimonio dotem sibi reddi consensum adhibuerit, *l. 3.* §. *sed utrum, in fi. ff. eod.*

XXXIII. Enarratio.

1 Et modus, scilicet legis Papiæ) Qua modus dotibus erat impositus, *l. 2. Cod. Th. de inoffic. dot.*

2 Hæresque ejus) Hæres ex persona defuncti restitutionem petit, *l. 1. h. tit.*

3 Dolo, fallaciisque) κατὰ περιγραφὴν καὶ ἀπάτην τινὰ, ut in Basilicis.

4 Judicio dotis conc. in bon. et æqu.) Majori non succurritur per restitutionem, ut opinor, sed judicio dotis, ut puta, cum in æstimatione dotis alteruter circumventus est, *l. si res*, §. 1. *de min.* quod illa verba indicant, et quod bono et æquo non conveniat, respiciunt enim ad actionem dotis, quæ in bonum et æquum concipitur, *l. eas inf. tit. prox.* hoc modo: *quanto æquius melius.* Cujac. ad *l.* 9. § *ult. ff. de jure dot.*

5 Vel si ex intervallo) Quotiens pro filia pater dotem dat, si in se transferre vult actionem de dote, stipuletur ex continenti: nam ex intervallo si stipuletur sine filiæ voluntate, filiæ non aufert de dote actionem. Quod si filiafam. minor consenserit patri ex intervallo dotem stipulanti, adversus eum in integrum restituetur: quia ipsius interest habere actionem de dote, vel propriam, si emancipata restitui velit, vel communem cum patre, si in potestate remansit. Cujac. ad *l. 3.* §. *sed utrum, in fine, ff. de minor.*

Tit. XXXIV. *Si adversus delictum suum.*

Delicta alia contrahuntur opera consulta, alia per ignorantiam: in his minori subvenitur per restitutionem in integrum, ut pœna liberetur, quam commisit: ut si mater minor 25. an. per errorem juris liberis impuberibus tutorem non petierit, *l. 2. hoc tit.* vel si eodem errore matrimonio contracto 1 incestum jure civili commiserit, *l. si adulterium*, §. *stuprum, ff. ad l. Jul. de adult.* In illis, veluti furto, adulterio, homicidio 2, non item, quæ contra leges admittuntur 3 dolo malo, et quæ legibus antiquis 4 etiam nominatim in impuberibus vindicantur. Et ratio differentiæ, quod illa veniant ex animo hæc ex contractu, id est, ex re ipsa tantum: sic enim legendum est 5 in *l. 1.* Sed cum delictum non ex animo, sed ex contractu venit, ut in Basil. 6 ἀλλ᾽ ὅτε τὸ ἁμάρτημα μὴ ἀπὸ ψυχῆς πονηρᾶς, ἀλλ᾽ ἀπὸ συναλλάγματος ἔρχεται. Et contractum igitur accipio pro facto ipso, sive delicto, ut *l. si rerum, ff. de re judic.* vel, ut loquitur Aristoteles 7, pro involuntario contractu 8.

XXXIV. Enarratio.

1 Matrimonio contr.) Quod si minor intra annum luctus secundo nupserit marito, an excusabitur ab infamia ceterisque pœnis, *l. 1. et 2. inf. de sec. nupt.* Sic videtur, *arg. l. minorib. inf. de iis quib. ut indig.* quamvis miles non excusetur, *l. decreto, sup. de caus. ex quib. infam.* P. Faber.

2 Homicidio) Furtum, adulterium, et homicidium natura turpia sunt, *l. 1. ff. de furt. l. probrum 42. ff. de verb. signif.* Oecumenius in epistolam P. ad Galat. cap. 5. τὰ ἀναγκαῖα τῷ νόμῳ, καὶ ἡ φύσις ἐδίδασκε, τουτέστι τὸ, οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις· *Quæ legibus cauta sunt, ea etiam natura edocuit, veluti non adulterium facies, non occides, non furtum facies.* Homicidium natura turpe: nam cum inter nos cognationem quandam natura constituerit, consequens est hominem homini (cognato scilicet) insidiari nefas esse, ut est in *l. 3. ff. de just. et jur.* Cœlius Lactantius libro 6. cap. 10. *Nam si ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certe consanguinei sumus: et ideo maximum scelus putandum est odisse hominem vel nocentem.*

3 Quæ contra leg. adm.) Quæ et naturali jure probra existimantur, *l. probrum, ff. de verb. signif.* P. Fab.

4 Quæ legibus antiquis) Plinius 18. 3. *Impubem prætoris arbitratu verberari.* A. Gellius lib. 11. cap. 18.

5 Sic enim legendum est in l. 1.) In veteri Brodæi sic legitur: *Si cum delictum non ex animo, sed ex contractu videlicet culpa in contra, sed*

extra venit, noxia non committitur : vitiosam scripturam proposui, ut si qui meliores codices nacti fuerint, partim ex antiquo Brod. partim ex suis emendent.

6 Ut in Basilicis) Libro 10. tit. 17.

7 Ut loquitur Aristoteles) Libro 5. Ethicorum Nicomach. cap. 11.

8 Pro involuntario contr.) Nam delictum et crimen contrahi dicitur, *l. 1. ff. de legib. l. 2. §. 2 ff. de condict. ob turp. caus.* vide quæ dixi ad tit. 1. lib. 4. Institut.

Tit. XXXV. *Si adversus usucapionem.*

Sed si quis rem minoris usuceperit, ei subvenitur, rescissa usucapione. Usucapio est acquisitio dominii 1 per possessionem justam justi temporis. Si adversus præscriptionem non datur titulus 2 propter *l. ult. inf. in quib. cau. in int. rest.* etc.

XXXV. Enarratio.

1 Acquisitio dominii) *l. un. hoc t.* acquisitio dominii per usum, *l. denique 19. et l. ait prætor 23. §. 1. ff. ex quib. caus. maj.* id est, per possessionem, usus enim est possessio : Glossæ Philoxeni : *usus*, χρῆτις, καὶ χρητάμενος · *ususfructus* νομὴ, χρῆτις καρπίας, *lege* : χ. καὶ χ. νομὴ. *ususfructus*, χρῆσις ἐπιχαρπίας · sine qua usucapio non procedit, *l. sine 25. ff. de usurpat. et usucapion. Justam*, ut in *§. pen. Instit. per qu. pers. nob. acq. Justi temporis* : temporis lege definiti, *l. 3. eod.* id est, anni vel biennii, Ulp. *tit. 19. §. usucapione* : aut secundum novi juris definitionem, decennii aut vicennii, prout res sunt mobiles aut immobiles. Isidorus Originum libro 5. cap. 25. *Usucapio est adeptio dominii per continuationem justæ possessionis.* Ait per continuationem, ut Ulp. in *d. §. usucapione*, et Modest. in *d. l. 3.* nam possessio debet esse continua, *l. nunquam 31. eod. et l. 2. inf. de præscr. longi temp.*

2 Non datur titulus propter leg. ult.) vide ibid.

Tit. XXXVI. *Si adversus fiscum.*

Hoc titulo ostenditur, non tantum adversus privatum, sed etiam adversus fiscum minores deceptos 1 restitui venditionis a se 2 vel a fisco factæ 3, vel alterius contractus rescindendi causa : et adversus privatum 4 notionem esse præsidis, adversus fiscum procuratoris Cæsaris adjuncto præside, et præsente advocato fisci 5.

XXXVI. Enarratio.

1 Minores deceptos) Ut in *l. 1.* circumventus a Rufino, et in *l. ult.* per collusionem sive fraudem.

2 A se) Ut in *l. 1.* minor cum posset pluris distrahære rem viliori pretio project, ceu loquitur Ulp. in *l. si pignora 50. ff. de evict.*

3 Vel a fisco factæ) Ut in *l. ult.*

4 Adversus privatum etc.) *l. 2.* Præsente advocato fisci *l. 2.* παρόντος τοῦ καθολικοῦ. *præsente Catholico*, in Basilicis.

Tit. XXXVII. *Si adversus creditorem.*

Creditor proprie is est 1 qui pecuniam credidit .i. mutuam dedit, et debitor qui accepit. Hic si minor sit 25. an. paterfam. adversus creditorem bonæ fidei restituitur rescissa cautione creditæ pecuniæ, si ea pecunia in rem ejus versa non sit. Dico paterfam. Nam filiusfam. qui mutuam pecuniam accepit, non est debitor 2. Dico creditorem bonæ fidei ex *l. Stichum, §. quod vulgo, ff. de solut.* Nam is qui sciens perdituro 3 credidit creditor non est, *l. si vero non remunerandi, §. si adolescens: ff. mand. l. quod si minor, §. pen. ff. de minor.* Similis est tit. lib. 7. 4 Sed qui ad præscriptionem longi temporis pertinet, non restitutionem minorum.

XXXVII. Enarratio.

1 Creditor proprie is est) Vide tit. 21. libri IV. In rem ejus versa non sit *L. 2.* vel ex ea locupletior factus non sit *l. 1.* imo pecuniam disperdit, *l. patri 27. §. 1. ff. de minor.* Nam si locupletior factus sit non restituitur : sicut et pupillus locupletior factus tenetur ex rescripto D. Pii.

2 Non est debitor) Debitor enim intelligitur is a quo invito exigi pecunia potest, *l. debitor 108 D. de verb. signific.* filius autem familias tutus est exceptione SC. Maced.

3 Perdituro) Male consumpturo, dissipaturo.

4 Libro VII.) Titulo 36.

Tit. XXXVIII. *Si ut se hæreditate abstineat.*

Restituitur etiam minor abstinendi causa 1, qui temere damnosæ hæreditati 2 permiscuit se 3, vel qui adivit, aut pro hærede gessit, aut bon. possessionem agnovit, quod etiam est pro hærede gessit, *l. 12. infr. de ju. delib.* qua iu re servanda est forma prodita Nov. Justin. 4 119. §. πρὸς τούτοις, l. *etiam*, §. *ult. ff. de min.* Et abstinendi verbo addamus, vel repudiandi, ut *l. 7. §. pen. ff. eod. l. 2. hoc tit.* quæ communis est huic titulo et sequenti.

XXXVIII. ENARRATIO.

1 Abstinendi causa) Titulus ita legitur in veteribus, *Si ut se hæreditate abstineat.*

2 Temere damnosæ hæred.) Ut in §. *extraneis, Instit. de hæred. qual. et diff.*

3 Permiscuit se etc.) Minori succurritur ut se abstineat hæreditate, sive se miscuerit, sive adierit, sive pro hærede gesserit, aut bonorum possessionem agnoverit, *l.* 1. *et* 2. *hoc tit. l. ait prætor* 7. §. *sed etsi hæreditatem, ff. de minor.* etiam si curator intervenerit, *l.* 1. *sup. si tut. vel cur. interv.* Denique minoribus aditam hæreditatem derelinquere permittitur, sicut in ceteris omnibus causis Prætor eis succurrit ætatis beneficio, *d.* §. *extraneis.*

4 Novella Justin.) CXIX.

TIT. XXXIX. *Si ut omissam hæreditatem, vel bonorum possessionem, vel quid aliud acquirat.*

Et ex diverso idem quoque restituitur acquirendi causa 1, si intra tempora constituta hæreditatem non adierit 2, vel bon. possessionem 3 non agnoverit: id enim est proprie 4 omittere hæreditatem, vel bon. possessionem: sed et si alio genere hæreditatem, vel bonorum possessionem sibi delatam amiserit. Adjicit, vel quid aliud, quamquam de eo nihil in constitutionibus sub tit. positis sit expressum, sed quod in eis de hæreditate et bon. possessione, facile trahitur ad legatum 5 et fidei commissum, vel quid aliud.

XXXIX. ENARRATIO.

1 Restituitur acquirendi causa) Quod minori favorabiliter præstatur. D. Augustinus in epistola CCXVI. *Ut etiam rebus, quibus renunciasti, te post renunciationem inserueris, quod nec apud humanas ipsas leges ullo modo defendi potest.*

2 Hæreditatem non adierit) *l.* 1.

3 Vel bon. possess.) *l.* 2.

4 Id enim est proprie) *l. quod si minor* 24. §. *Scævola, ff. de minor, l.* 1. §. *ult. ff. ut in poss. legat.* Heic autem videndum erit, an rebus distractis restitui desideret, vel non distractis. Qua de re vide ipsum Cuj. ad §. 5. *instit. de hæred. qual. et differ. et ad l.* 7. §. *restituta, ff. de minor.*

5 Ad legatum) *L. ait Prætor* 7. §. *et si sine dolo ff. de minor.*

TIT. XL. *In quibus causis in integrum restitutio necessaria non est.*

Variæ quidem jam ante variis locis sunt demonstratæ causæ, in quibus minori non est necessaria restitutio in integrum quasi ipso jure munito satis, ut si rem mobilem vendiderit sine curatoris auctoritate, *l.* 3. *tit.* 21. vel immobilem sine decreto, *l.* 2. *tit.* 29. vel si creditor curatoris fidem secutus cum eo principaliter contraxerit ignorans curatorem eum esse, et rem agere alterius, *l. pen. t. t.* 24. vel si res judicata sit contra minorem indefensum, *l. pen. tit.* 26. vel si minor 20. ann. servum manumiserit contra legem Æliam Sentiam, *l. pen. tit.* 30. Sed quia restant aliæ quædam, de his visum est proponi debere titulum specialem, in quo quæ præter eas continentur, eæ sunt, si cum non defenderetur ultus 1 non sit necem defuncti: nec enim ei ob eam rem hæreditas eripitur quasi indigno: quæ majori eriperetur 2 *l.* 1. *hoc tit.* Item si non interpellaverit 3 personam debitoris ex contractu bonæ fidei 4, vel ex legati aut fideicommissi causa, ut ex mora fructus et usuræ 5 cederent. Nam et sine interpellatione minori debentur ipso jure ex solo tempore tardæ solutionis, constitutione Severi usque ad legitimam ætatem *l. cum vero*, §. *apparet, ff. de fideicom. lib. l. Titia*, §. 1. *ff. de leg.* 2. *l.* 3. *hoc tit. conjuncta l.* 5. *inf. de act. empt.* Item si tutore dativo 6 litigante pupilli nomine, qui non satisdedit rem pupilli salvam fore, res contra eum judicata sit, *l. pen. hoc titulo conjuncta l.* 3. *infra de tut. vel cur. qui sat. non ded.* Item si in instituenda querela inofficiosi testamenti 7 minori objiciatur præscriptio quinquennii, *l.* 2. *hoc titulo*, vel in petenda bon. possessione 8: et generaliter ex *l. ult.* si qua alia objiciatur præscriptio temporis adversus quam potuerit restitui in integrum, præter præscriptionem 30. aut 40. ann. 9 quia aliæ præscriptiones ipso jure non currunt adversus minores 25. ann. et ob id opinor in hoc libro poni quidem tit. *Si adversus usucapionem*, sed non etiam, si adversus præscriptionem longi temporis, quæ tamen minori non restituto objici poterat, ut *l.* 3. *inf. quibus non ob lon. tem. præs.* minori scilicet, qui pupillus non esset 10.

XL. ENARRATIO.

1 Cum non defenderetur) Per tutores vel curatores, *l.* 1. *hoc tit.*

2 Quæ majori eriperetur) Inconsultæ ætati parcitur *d. l.* 1. *et* 5. *l. minoribus* 6. *inf. de his quibus ut indign.* majori qui necem defuncti judicio persequi neglexit, hæreditas tanquam ingrato et indigno a fisco eripitur, *l. Cajus* 22. *ff. de Senatusc. Silan. et l. sororem* 10. *inf. de his quib. ut indign.* Aimoinus de gestis Francorum lib. IV.

cap. 28. *Idcirco in publico Francorum conventu a quibusdam proceribus secundum leges Romanas, quæ sanciunt a paterna eos decidere hæreditate, qui noluerint interfecti necem vindicare, omnibus paternis expoliati sunt.*

3 Item si non interpellaverit) Regulariter enim interpellatio debitorem in mora constituit, *l. mora* 32. *ff. de usur.*

4 Ex contractu bonæ fidei) In bonæ fidei judiciis usuræ ex mora veniunt, *l.* 2. *inf. de usur.*

5 Fructus et usuræ) Actio legatorum usuras recipit ex mora *l. usuræ* 34. *de usur.* vide inf. de usur. legat.

6 Item si tutore dativo) Cuj. Græcos secutus speciem legis ponit in tutore dativo: nam testamentarius non satisdat, nec datus ex inquisitione.

7 Si in instituenda querela inoff.) Nam ipso jure querela inofficiosi integra ei servatur: et ob id in integrum restitutio necessaria ei non est. Basilica.

8 Vel in petenda bon. poss.) Intra dies centum bonorum possessio agnoscenda est: intra annum si deferatur liberis, aut parentibus, §. 4. *Instit. de bonor. poss.*

9 Preter præscript. 30. etc.) Præscriptio longi temporis adversus minores annis 25. non currit, *l.* 3. *inf. quibus non objicit. lon. temp. præsc.* et generali decisione Justin. in *l. ult. hoc tit.* nulla præscriptio currit adversus eos, et ideo frustra ex ea causa restitui desiderant. Sola 30. aut 40. ann. currit adversus minores 25. ann. Aliæ ipso jure non currunt: *melius est intacta eorum jura servari, quam post causam vulneratam remedium quærere*, ut est in *d. l. ult. hoc tit.* Aristoteles Politic. lib. V. cap. 1. βέλτιον ἐξ ἀρχῆς ὁρᾶν, ὅπως μὴ ἐνέσωνται τοσοῦτον ὑπερέχοντες, ἢ ἐάσαντας γενέσθαι, ἰᾶσθε ὕστερον· Suidas: ἀρχὴν ἰᾶσθαι λώϊον ἢ τελευτήν· In epist. Ceretii, Salonii et Veranii Episc. ad Leonem PP. *Scientes pene sera esse remedia, quæ adactis jam vulneribus apponuntur.* Ait autem post causam vulneratam, ut Symmachus epistolarum libro II. 30. negotium vulneratum. *Quo animo*, inquit, *acceperim Siciliense negotium vulneratum, facile conjectas.*

10 Qui pupillus non esset) *l.* 3. *inf. de præsc. trig. vel quad. an.*

Tit. XLI. *Qui et adversus quos in integrum restitui non possunt.*

Hactenus dixit de causis in quibus minoribus necessaria est restitutio in intergrum, vel non. Nunc tractare incipit, qui minores, et adversus quos in integrum restitui non possunt: ac primum, non temere in integrum restitui minores quos constat esse attentos 1 et diligentes 2 patresf. quosque verisimile non est ætatis infirmitate lapsos: nec quemlibet minorem utique semper in consilio prætoris, aut præsidis haberi pro minore, ac ne lapsos quidem, vel circumscriptos, re cum parentibus 3 aut patronis utriusque sexus gesta, restitui adversus eos, nisi adversus matres, quæ secundas nuptias contraxerunt ex *Nov.* CXV. 4 quod quacunque ex causa restitutio postuletur, videatur quodammodo suggillari pudor, et gravari opinio ejus adversus quem restitutio postulatur: et olim forsitan famosa fuit actio de circumscriptione adolescentium ex lege Lætoria 5, *uti ne propter te fidemve tuam captus fraudatusve siem*: quodque honestius et melius sit adolescentem æqui boni consulere 6 damnum quod fecit, quam retractare quod cum his personis gessit, in quas etiam fraudis suspicio 7 non cadit. Et in sequentibus titulis plerique alii demonstrantur esse minores, qui in integrum restitui non possunt.

XLI. Enarratio.

1 Attentos) Terentius in Adelp. Act. V. Scen. 111. *Attentiores sumus ad rem omnes.* Et Sc. 8. *Nimium ad rem in senecta attenti sumus.* Prætor igitur non succurrit iis, qui sobrie rem suam administrant, *l. verum* 11. §. *item, ff. de minor.* id est, τοῖς καλῶς διοικοῦσιν ut in Basilic. *bene rem suam gerentibus.*

2 Et diligentes) *l.* 1. *hoc tit.*

3 Cum parentibus) *l.* 2. *h. t.*

4 Ex Nov. CXV.) Adversus matres, quæ nuptias iterarunt, restitutio peti potest.

5 Ex lege Lætoria) Circumscripto dolo adversarii subvenitur lege Lætoria data præscriptione. Cicero de Offic. lib. 3. Quanti verba illa: UTI NE PROPTER TE etc. ut heic. vide Cujac. libro 19. observ. 33.

6 Æqui boni consulere) Æquo animo ferre.

7 Fraudis suspicio) *l. pen. inf. de adoption.*

Tit. XLII. *Si minor se majorem dixerit, vel probatus fuerit.*

Et hoc titulo quidem non posse in integrum restitui minores, qui jurarunt 1, vel forte ut sibi pecunia crederetur, dolo malo se majores esse dixerunt et persuaserunt, vel etiam dolo malo scientes se esse minores prætori aut præsidi imposuerunt 2, et falso probaverunt se esse majores, quia in his malitia supplet ætatem 3, ut ait *l.* 3. ideo non restituuntur adversus eos quos deceperunt: et idem dicitur de minoribus, quod de mulieribus, *l.* 2. §. *pen. ff. ad Vell.* deceptis non decipientibus subveniri, *l.* 1. *Cod. Greg. si ma. fu. prob. l.* 2. *hoc titulo*; nam si minorum dolus absit, ut si per

errorem, aut per fraudem adversarii majores probati fuerint, non immerito postulant auxilium, *l.* 1. 3. 4. *hoc titulo*. Probare autem majorem et perfectam ætatem Græcis hoc loco est 4 πράττειν τὴν λεγομένην τελειότητα et probationem sequi solet decretum prætoris vel præsidiis permittentis administrationem rerum suarum his qui majores probati fuerint. Et probatur ætas testibus vel instrumentis *l.* 2. *tit.* 44. veluti tabulis professionum, *l.* 2. *ff. de excus. l.* 1. *hoc titulo*, quæ ibi a Græcis vocantur, ἀπογραφαὶ τοῦ πατρὸς, quod plerunque conficiantur a patre natis filiis 5. Apulejus 2. *Apol. Pater natam sibi filiam more ceterorum professus est*, tabulæ ejus partim tabulario publico, partim domo adservantur. Sed fidem faciunt etiam confectæ a matre vel avo, *l. etiam, ff. de prob.* Probatur etiam ex aspectu *d. l.* 3. *d. l.* 1. *Cod. Greg. l. minor* 25. *ff. de minor.* et ex aspectu, ut opinor necessariæ partis 6, maxime si quæratur de pubertate marium 7. Aristoph. in Vespis: παίδων δοκιμαζομένων, αἰδοῖα παρέχει θεάσθαι. Plato legum XI. τὴν τοῦ τῶν γάμων χρόνου συμμετρίαν τε καὶ ἀμετρίαν ὁ δικαστὴς σκοπῶν κρινέτω, γυμνοὺς μὲν τοὺς ἄῤῥενας, γυμνὰς δὲ ὀμφαλοῦ μέχρι θεώμενος τὰς θηλείας. Quintilianus *decl.* 279. Postea nudari filium, atque in conspectu judicum constitui cogit. Idem in Instit. 8 quæstionem hanc centumviralem esse ait, Pubertas annis an habitu corporis æstimetur: quam definivit tandem Constitutio Justiniani 9, sedata controversia, quæ hac in re erat inter Cassianos et Proculianos, a qua nec abhorret *l.* 4. *inf. qui test. fac. poss.* et secundum eam impubes est, qui nondum pervenit ad annum XIV. etiamsi facies, vel alia pars corporis pubertatis computet ætatem, et contra pubes qui pervenit ad annum 14. etiamsi ex habitudine ejus ætatis non videatur esse.

XLII. Enarratio.

1 Minores qui jurarunt) Restituuntur jurati ex scripto, non si corporaliter juraverint, tit. 27. supr. ex *l.* 3. *hoc tit.*

2 Se esse minores prætori aut præs. impos.) Theodorus Hermopolites: ἀπὸ μόνης τῆς τοῦ ἰδίου σώματος ἐμφανείας τὸν δικαστὴν παρέπεισε· *ex solo corporis aspectu judici persuasit se esse majorem*: quæ quidem probatio satis lubrica et periculosa est. Æschines contra Timocratem: εἰσὶ φύσεις ἀνθρώπων πολὺ διαφέρουσαι αὗται ἀλλήλων τὸ περὶ τὴν ἡλικίαν· ἔνιοι μὲν γὰρ νέοι ὄντες, προφερεῖς καὶ πρεσβύτεροι φαίνονται· ἕτεροι δὲ πολὺν ἀριθμὸν χρόνου γεγονότες, παντάπασι νέοι δοκοῦντες εἶναι. *Hæc inter homines naturæ discrimina sunt: ut ex aspectu satis non possit ætas dignosci, quidam enim juvenes ætate provecti esse videntur. Alii seniores cum sint, omnino juvenes apparent.*

3 Malitia supplet ætatem) τῆς κακίας ἀναπληρωσάσης τὸ ὑστέρημα τῆς ἡλικίας. *malitia supplente quod ætati deest*, ut ait Hermopolites in *l.* 2. *infr. de reputat. quæ fi.* sive ut in Basilicis, ἡ κακία αὐτοῦ ἀναπληροῖ τὸ τῆς ἡλικίας ἀτελές· *Malitia ejus supplet quod ætati imperfectæ deest.*

4 Grecis hoc loco est) Libro 10. Basilic. tit. 25. cap. 1.

5 Natis filiis) Juvenalis sat. 9. *et libris actorum spargere gaudes Argumenta viri.* Vetus Scholiastes: *Apud ærarium patres nomina deferebant natorum filiorum.*

6 Necessariæ partis) Julius Firmicus libro 4. Mathes. cap. 12. *vitia facit circa naturalia et necessaria*, et ejusdem libri cap. 18. *At ex necessariis et muliebribus locis.* Æschyles in Sept. Th. b. οὔτ' ἐφηβήσαντά πω, οὔτ' ἐν γενείου συλλογὴ τριχώματος.

7 De pubert. marium) Cum quærebatur de pubertate feminarum, non indagabantur verecundiores partes corporis, ceu loquitur Tertullianus.

8 Idem in Institut.) Lib. 4. cap. 11.

9 Constitutio Justiniani) *L. ult. inf. quando tut. vel curat. esse desin.*

Tit. XLIII. *Si sepius in integrum restitutio postuletur.*

Hoc autem titulo ostenditur, non posse in integrum restitui 1 minores in ea causa, in qua jam ante petita restitutione in integrum, repulsam passi sunt, nisi novas proferant defensiones, ne res semel rite judicata temere retractetur, et hoc est quod Paulus ait 1. *Sent.* 3 integri restitutionem plusquam semel non esse decernendam.

XLIII. Enarratio.

1 Ostenditur, non posse in integ. rest.) Appellare possunt, appellandi autem jus eis restituitur si appellationem omiserint, *l.* 1. *h. tit.* Eandem interpretationem adfert ad *l. ait prætor* 7. §. *restitutus, ff. de minorib.*

2 Nisi novas proferant defensiones) *L.* 2. *et* 3. *hoc tit.* in *l.* 2. vox *judicem* non est in libris vett. nec in Basilicis, in *l.* 3. *iterum* legitur in Cod. Brodæi. Auctores Basilicôn legerunt, *iteratum*: vertunt enim ἐπιδευτερούμενον, ut in *l.* 1. *supr. si adv. rem judic.* iterato eandem actionem inferre.

3 Sententiarum 1.) Tit. 7. §. integri.

Tit. XLIV. *De his qui veniam ætatis impetraverunt.*

Et præterea hoc titulo non posse in integrum restitui minores, qui a principe extra ordinem, ut ait *l. 3. ff. de minor.* vel ex Novel. Leonis 28. a magistratu veniam ætatis impetraverunt [1], in his scilicet quæ gesserunt post impetratam veniam, *l. 3. infr. tit.* 52. ne qui cum eis contrahunt, principis auctoritate circumscripti videantur, *l. 1. h. tit.* Neque vero impetrant veniam ætatis, .i. jus legitimæ ætatis, et rerum suarum administrationem, nisi impleverint mares an. 20. [2] et feminæ 18. Celerior est cursus prudentiæ muliebris, quæ ætas proprio nomine a Constantino firmata appellatur, *l. 1. Cod. Theod. eod.* nec enim perfecta [3], justa [4], legitima [5] dici potest, *l. ult. hoc tit.* sed exigitur, ut et hujus ætatis se esse mares per se probent [6] insinuata venia [7] quam a principe impetraverunt, *l. ult. infr. de spons.* Si Senatores sint, apud præf. urbi; si plebei, apud prætorem, et omnes in provinciis apud præsidem [9] simul, ac testibus se eis moribus esse præditos, ut mereantur veniam ætatis. De maribus loquor. Nam feminæ propter pudorem et verecundiam non coguntur prodire in publicum, *ut. l. 1. sup. de off. div. jud. l. 2. §. sin autem, infr. de jur. prop. cal.* et satis est ab eis firmatam ætatem probari per procuratorem, *l. 2. hoc titulo.* Vis autem hujus beneficii principalis hæc est, ut minor 25. an. curatione liberetur, et rerum suarum administrationem recipiat, et in omnibus pro majori habeatur, *l. 10. infr. de appel. l. ultim. infr. si ma. fac. al. fa. sine dec.* præterquam si prædia velit alienare, aut obligare sine decreto, *l. penult. hoc titulo*, quod et in formula veniæ ætatis sic Cassiodorus [10] excipit, ita ut alienandis rusticis, vel urbanis prædiis constitutionum servetur auctoritas, ne cum opinioni præstare volumus, utilitatem publicam lædere videamur. Olim venditio [11] ei permissa erat, et pignoratio etiam sine decreto, donatio nullo modo, *l. ult. infr. si major fact. alien. rat. l. tutores §. ab eo, ff. de admin. tut.*

XLIV. Enarratio.

1 Veniam ætatis impetraverint) Etiamsi minus idonee administrare videantur, *l. 1.* id est, ἐπιβλαβῶς, in Basilicis.

2 Mares annum 20.) Nam, ut ait Procopius Gazæus in Leviticum, *annus vicesimus initium est ætatis ad res gerendas habilis, et sexagesimus finis.*

3 Nec enim perfecta) Perfecta ætas annorum 25. §. *ult. institut. de fiduc. tut. l. tutela* 16. *ff. de tutel. et l. ult. hoc tit.*

4 Justa) *L. 2. ff. de vac. mun.*

5 Legitima) *L. ult. hoc tit. l. si actor* 10. *Cod. de appellat.*

6 Per se probent) *d. l. 2.* tametsi hæc absint a Codice Theod. πρὸς διαςολὴν feminarum, quæ per procuratorem probant.

7 Insinuata venia) Thalelæus ad *leg. 5. infr. de sponsal.* ibi, *in competenti judicio comprobatam: didicisti*, inquit, *libro* 11. *Codicis tit.* 44. *constitut* 11. *post petitam veniam principale rescriptum insinuari etiam debere:* ὅτι δεῖ κατὰ τὴν αἴτησιν καὶ ἐμφανίσαι τὴν ἀντιγραφὴν, libro 18. Basil. tit. 11.

8 Apud præf. urbi) *L. 2. hoc titulo.* Nam ex vett. libris ejus inscriptio ita emendanda est, ad Verinum P. V.

9 Apud præsidem) *d. l. 2.*

10 Cassiodorus) Variarum 7. 41.

11 Olim venditio) ipse Cujac. Observ. 21. 35. olim permissa etiam fuit venditio prædiorum et pignoratio absque decreto. Post a Constantino vetita venditio, *l. 3. hoc tit.* et a Justiniano pignoratio, *l. 3. h. tit.*

Tit. XLV. *Si major factus ratum habuerit.*

Ultimus casus, quo non restituuntur in integrum minores, hic est, si quæ in minori ætate gesserunt, majores facti rata fecerint [1], quia per ratihabitionem in integrum restitutioni renunciare videntur et nihil interest facto [2], an silentio ratum habuerint, ut Paulus ait 1. Sent. [3] silentio anni utilis jure veteri, quadriennii continui [4] jure novo.

XLV. Enarratio.

1 Rata fecerint) Tunc autem maxime ratum habet, cum in adolescentia perfectum negotium major factus facto comprobat, ut Paulus scribit *libro 1. Sentent. l. 1. et 2. C. si maj. fact. rat. hab.* vel silentio quadriennii, aut si contractus ipso jure nullus, quinquennii re alienata, obligatave sine decreto, aut decennii, aut vicennii re donata, *l. ult. Cod. eod.* Cujac. ad *l. 3. ff. de min.*

2 Facto) Ratihabitione speciali, *l. 3. §. 1. ff. de minor.* Basilica: δεκτὰ ἀποδέξω, καὶ ἐβεβαίωσας, αὐτά. *rata habueris, eaque confirmaveris,* quasi a majore nunc primum gesta sint.

3 Ut Paulus ait 1. Sentent.) *Tit. 9. §. si major.*

4 Quadriennii continui) *l. ult. inf. tit.* 52. *l. r. tit. pen. libri* 5.

Tit. XLVI. *Ubi et apud quem cognitio restitutionis agitanda sit.*

Sequitur alia inspectio, ubi, id est, in quo foro, et apud quem cognitio in integrum restitutionis agitetur. Et placet agitari sive minor eam petat, sive major 1, in foro ejus adversus quem petitur restitutio 2, secundum regulam, quæ dictat, actorem sequi forum rei, et non tantum pro tribunali apud magistratum urbanum, vel provincialem, sed etiam apud judicem datum a principe 3, vel a magistratu ordinario 4 specialiter in hanc ipsam rem vel in aliam in qua incidat quæstio restitutionis, ex qua apparet eam in modum contradictionis 5 objici posse, vel apud eum cui a magistratu mandata sit jurisdictio omnis, vel hæc species: est enim cognitio hujusmodi jurisdictionis 6 et misti imperii 7: ideoque mandari cuilibet potest, mandatoque generali comprehenditur. Sed et quibusdam casibus non in foro rei hæc causa agitur, sed in consistorio principis, veluti adversus libertatem, *l.* 10. *ff. de minor.* vel adversus rem judicatam a procuratore Cæsaris 8, vel ab eo, qui vice sacra judicat, veluti vicario 9, aut præfect. urbi 10, vel a judice dato a principe, *l.* 1. *hoc titulo*, *l.* 3. *sup. si adversus rem judic. l. minor autem*, §. *pen. ff. de minor.* Verum enimvero apud magistratum municipalem hæc cognitio non agitatur: nec enim ei suo jure competit sine mandato præsidis, *l. ea quæ*, *ff. ad municip.* neque judici compromissario, neque arbitro electo communi, nudoque consensu partium, neque arbitro dato a judice pedaneo, habente scilicet notionem tantum, non jurisdictionem *l. ult.* 11, veluti arbitro 12 rationibus excutiendis, aut bonis æstimandis 13, aut fidejussoribus probandis 14.

XLVI. Enarratio.

1 Sive major) *l.* 3. *h. t.* quibus casibus scilicet majores in integrum restituuntur, ut inf. tit. 53.

2 In foro ejus adversus quem) Actor sequitur forum rei, *l. si in possessione* 3. *inf. ubi caus. stat.* id est, reus ibi conveniri debet ubi domicilium habet, *l.* 2. *inf. de jurisdict. omn. jud.* et *l.* 2. *h. t.*

3 Datum a principe) Hæc et quæ sequuntur, fere definiuntur in *l. ult.*

4 Vel a magistratu ordinario) Apud judicem datum sive pedaneum. Restitutio in integrum potest pedaneis judicibus mandari, ut et ipse Cuj. scribit ad *l.* 3. *ff. de integr. restit.* Qua in re dissentiunt quidam, sed ipsa constitutione refelluntur.

5 In modum contradictionis) Vide inf. tit. 53.

6 Cognitio hujusm. jurisdictionis) Integri restitutio jurisdictionis prætoriæ est, *l.* 1. §. *de qua*, *vers. an autem*, *ff. de postul.*

7 Et misti imperii) Nam quod jurisdictionis est et misti imperii est, quia jurisdictioni cohæret, et competit tantum jurisdictionem habenti.

8 A procurat. Cesaris) παρὰ τοῦ καθολικοῦ, *a Catholico.* Basilica.

9 Veluti vicario) *l.* 1. *sup. de offic. vic.*

10 Aut præf. urbi) *l.* 11. *C. Th. de appellat.*

11 L. ult.) In qua monet Cuj. legen. *audeat esse trahendum*, quod confirmatur lib. vett. et auctoritate Basilic. ἑλκύσαι τολμήσῃ.

12 Veluti arbitro) *l. si quis dicat* 5. §. 1. *ff. de manumiss.*

13 Aut bonis æstim.) *l.* 2. *infr. de usur. legat.*

14 Aut fidejussoribus probandis) *l. arbitro* 9. *ff. qui satisd. cog.*

Tit. XLVII. *De reputationibus, quæ fiunt in judicio in integrum restitutionis.*

Sequitur alia inspectio de reputationibus .i. de his quæ adolescenti petenti restitutionem in integrum imputantur, ut ea vel reddat, vel compenset: exempli gratia, si restitutus adversus venditionem 1, et traditionem fundi desideret etiam fructus sibi restitui, quos emptor percepit, cum fructibus compensare debet usuras, vel pretium reddere cum usuris 2, et sumptus meliorati fundi 3. Et similiter restitutus adversus emptionem 4, recipit pretium cum usuris, et fundum restituit cum fructibus. Et restitutus adversus transactionem 5, reddit quod accepit ex causa transactionis, et vicissim ei redditur quod dedit cum accessionibus et omni causa. Item restitutus abstinendi gratia, reddit id omne quod ex hæreditate percepit, aut dolo malo fecit, quo minus percipere posset 6. Et eadem ratione, ut fit in mulierum expromissionibus ex Senatusconsulto Vellejano 7, restituto minore adversus expromissionem, puta cum novandæ obligationis gratia 8 intercessit pro alio, creditori restituitur vetus actio in veterem debitorem. Omnis restitutio in integrum est reciproca, aut iniquissima, si ex uno tantum latere restituat rem. Semper excipio casum *l. pen. sup. tit.* 19.

XLVII. Enarratio.

1 Adversus venditionem) *l. un. h. t. l. quod si minor* 24. §. *pen. ff. de minor.*

2 Vel pretium reddere cum usuris) *d.* §. *pen.*

3 Et sumptus meliorati fundi) *l. si prædium* 16. *in fin. inf. de præd. minor. sine decr. non alien.*

4 Adversus emptionem) *d. l. un. l. patri* 27. §. 1. *vers. prædium quoque*, *ff. de minor.*

5 Adversus transactionem) *l.* 1. *et* 2. *sub tit.* 51.

6 Quo minus percipere posset) *d. l. unic. h. t.*

7 Ex Senatusconsulto Vellejano) *l.* 8. §. *Marcellus, ff. ad Vellejanum.*

8 Cum novandæ obligationis) *d. l. un.* Si minor intervenerit, et expromissione facta petat actionem restitui in veterem debitorem per expromissionem et debiti translationem liberatum, actio creditori restitui debet adversus quem minor desiderat. Basilica libro 10. tit. 30.

Tit. XLVIII. *Etiam per procuratorem causam in integrum restitutionis agi posse.*

Etiam hoc inspici in hoc tractatu quæque dignum erat, an per procuratorem agi posset causa restitutionis in integrum, propterea quod in hoc judicio ætatem probari convenit [1], quæ plerumque probatur ex aspectu, et quod mares per se insinuant veniam ætatis [2], ætatemque firmatam [3], ac morum probitatem probant. Sed utilitatis causa receptum est, ut etiam per procuratorem [4] agatur recte causa restitutionis in integrum, cui scilicet id ipsum nominatim mandatum sit [5]; puta et per cognatum, vel adfinem, cui id mandatum non sit, sicut alia actio quælibet, si nec ab ipso minore petere et agere prohibitus sit, *l. Pap.* §. *illud, l. patri, ff. de minor.*

XLVIII. E n a r r a t i o.

1 Probari convenit) sup. tit. 42.

2 Insinuant veniam ætatis) sup. tit. 44.

3 Ætatem firmatam) Ut Virgilii ecloga 4.

Hic ubi jam firmata virum te fecerit ætas.

4 Per procuratorem) *l. un. h. t. l.* 1. *sup. si tut. vel cur. interv.*

5 Nominatim mandatum sit) *l.* 25. §. 1. *D. de minoribus.* Quod si de speciali mandato non constet, cavebit dominum ratam rem habiturum, *l. sequ. ibid.* Minor igitur auctore curatore procuratori nominatim mandare potest, ut causam in integrum restitutionis agat. Sed et curator generalis minoris nomine eamdem causam agere potest, ut heic scribit Hermopolites: *ὁ τοῦ νέου γενικὸς κουράτωρ προσώπῳ, αὐτοῦ τοῦ νέου ζητεῖν ἀποκατάστασιν οὐ κωλύεται.* Est autem curator generalis, inquit, qui minori datus est, ut ejus negotia tueatur usque ad annum 25.

Tit. XLIX. *In integrum restitutione postulata, ne quid novi fiat.*

Quod appellatio [1] majoribus præstat, hoc minores consequuntur adversus sententias beneficio restitutionis, si nolint appellare, *l. præses, ff. de minor.* et adversus gesta alia quæcunque ad quæ majoribus nullum patet auxilium. At sive appellaverint majores aut minores, si e petierint minores restitutionem, medio tempore nihil deintegratur [2]; sed omnia manent in integro, quoad de appellationis, vel restitutionis causa pronunciatum sit: et hoc loco desinit tractatus de minoribus, qui cœpit a tit. 21. Sequuntur causæ ex quibus nonnunquam restituuntur etiam majores 25. ann.

XLIX. E n a r r a t i o

1 Quod appellatio) Itaque Basilicōn auctores heic appellationem et minorum restitutionem conjungunt.

2 Nihil deintegratur) *L. un. D. nihil innov. appellat. interpos. l. un. hoc tit.*

Tit. L. *De restitutionibus militum et eorum qui reip. causa absunt.*

Majores 25. [1] ann. et hæredes ex persona eorum [2] restituuntur in integrum, si cum essent in militia occupati [3], in castris [4], vel præsidiis [5], vel stativis [6], vel qua alia ratione abessent Reip. causa sine dolo malo [7], interim res eorum usucaptæ sint [8], aut venditæ a creditoribus [9], aut tempore amisse actiones [10] quæ eis competebant, vel etiam tempore amissa bonorum possessio [11] hæreditas e [12]: et restituuntur postquam desierunt abesse intra annum utilem [13], et hodie intra quadriennium continuum [14], rescissa usucapione [15], venditione bonorum [16], distractione pignorum [17], præscriptione temporis [18], restitutoque dominio [19] rerum, restituta bon. possessione [20], restitutis actionibus [21].

L. E n a r r a t i o.

1 Majores 25. ann.) Non solum minores in integrum restituuntur, sed et majores ex justa causa, puta si milites sint, vel alias Reip. causa absint. Milites Reip. causa abesse dicuntur, *l. si qua* 40. *et l. pen. ff. ex quib. caus. major. l.* 3. *hoc tit.*

2 Et hæredes ex persona eorum) *l.* 1. *hoc tit.*

3 In militia occupati) In expeditionibus occupati, *l. si intra* 3. *inf. de temporib. in integr. restit. et de milit. test. in prin. Instit.*

4 In castris) Quatenus militant, et in castris degunt, §. 3. *eod.*

5 Vel præsidiis Varro 4. de Ling. lat Præsidium est dictum quia extra castra præsidebant in loco aliquo, quo tutior regio esset. Cornelius Fronto:

Præsidium ad custodiam collocatur Glossæ : præsidia. φυλακαὶ φρούρια.

6 Vel stativis) ἐν τοῖς σεδέτοις *l.* 18. *supra de episc. audient.* in sedibus, non si essent in suis ædibus : nam in *l. ultim.* libri veteres habent, *ædibus*, et Basilica, οἴκοις. Vide consultationem 49. et notas ad Instit. tit. de milit. testam.

7 Reipublicæ causa sine dolo malo) *L.* 1. §. 1. *l.* 4. *ff. ex quib. caus. mai. l.* 4. *hoc tit.* Sed et milites, qui Romæ militant, Reipublicæ causa abesse intelliguntur, *l. milites* 7. *et l. qui mittuntur* 35. §. *in urbanicis, ff. ex quibus causis maj.* Theodorus Hermopolites : χάριν τυχὸν τῆς τοῦ βασιλέως φυλακῆς, οὓς σήμερον, ὡς οἶμαι, καλοῦσι παραμονάς. Stephanus in Aristotelis Rhetoricam : τυραννίδος δὲ τέλος φυλακὴ, ἤγουν λεγόμεναι παραμοναί. Codinus de officiis cap. 5. num. 46. edit. Reg. ἐν τῇ αὐλῇ του παλατίου στρατιῶται ὀνομαζόμενοι οὕτω παραμονοί. *In aula palatii milites dicti stationarii.* Onomastic. *stationarii milites* : φυλακαί.

8 Usucaptæ sint) *L.* 1. 2. 3. *et* 4. *hoc tit.* Si quid de bonis eorum, qui reip. caus. absunt, diminutum sit, restitutionis auxilio juvantur : diminutum, id est usucaptum *l. deperditum* 21. *ff. de petit. hæredit.* Idemque significat possessum in *l. quod tempora* 3. *hoc tit.* ut et Martinus interpretatur : et ad eam recte Græci annotant : *Neque usucapione, neque longi temporis præscriptione lædi jus militis, aut ejus qui reip. causa abfuit, si intra annum utilem, postquam abesse desierit agere cœperit.* v. Cujac. Obs. 24. 14. et 40.

Quid si usucapio aut præscriptio ante absentiam inchoata post reditum domini completa sit ? Restitutionis auxilium non denegabitur, si modo per temporis angustias possessorem convenire non potuerit, *l.* 15. *et l. seq. ex quib. caus. major.*

9 Aut venditæ a creditoribus) *l. ignorare,* 4. *et l. si cum militaribus* 6. *hoc tit.*

10 Amissæ actiones) *d. l.* 2.

11 Amissa bonorum possessio) *L.* 1. *hoc tit.*

12 Hæreditasve) *L. Julian.* 13. *ff. ex quib. caus. major.*

13 Intra annum utilem) *d. l.* 2. *et* 3.

14 Intra quadrienn. contin.) *L. ult. inf. tit.* 52.

15 Rescissa usucap.) *L. sed etsi* 16. §. *si feriæ, ff. ex quib. caus. maj.* §. *rursus, Instit. de action.*

16 Venditione bonorum) Etiamsi a fisco vendita sint, quibus non oberit quadriennii præscriptio, qua obesse solebat domino, de qua in §. *ultim. Instit. de usucapion. et lo. temp. poss.* Restituuntur et adversus venditionem bonorum, quæ cum absentes reip. causa non defenderentur, possideri tantum a creditoribus poterant : non interdicta possessio, sed venditio, quamdiu absunt, *d. l.* 4. *hoc tit.*

17 Distractione pignorum) *d. l.* 6.

18 Præscriptione temporis) *d. l.* 3. *Basilica* : Rescissa usucapione, si possessor rem militis usuceperit, vel amota longi temporis præscriptione eam vindicare poterit.

19 Restitutoque dominio) *d. l.* 2. *Basilica* : Restitutio ei competit, per quam rerum dominio, et actionibus quibus excidit, restituitur.

20 Restituta bon. possess.) *d. l.* 1.

21 Restitutis actionib.) *d. l.* 2.

Tit. LI. *De uxoribus militum et eorum qui reipub. causa absunt.*

Sed et uxores militum 1 et aliorum qui Reipub. causa absunt in integrum restituuntur, si sequutæ viros 2 interim per absentiam aliquid damni fecerint 3, vel aliquid lucri non fecerint 4, ut quibus officium publicum non debet esse damno 5, non sit etiam uxoribus eorum.

LI. Enarratio.

1 Sed et uxores militum) Militibus uxores habere non licebat. Tertullianus de exhortatione castitatis cap. 12. *Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt cælibum familiæ, res spadonum, fortunæ militum, aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim nos et milites sumus ? eo quidem majoris disciplinæ, quanto tanti imperatoris.* Et ideo in numeros relati et matriculis inserti uxores retinere non poterant, et matrimonium bona gratia dissolvebatur, *l. vel senectutem* 61. *et l. seq. ff. de donation. int. vir. et uxor.* Severus Imperator militibus uxores habere permisit, Hærodiano teste libro 3.

2 Secutæ viros) Quæ cum maritis peregrinatæ sunt, ut est in *l.* 1. *hoc tit.* Mulieres reipublicæ causa abesse non intelliguntur, sed virorum privilegio adjuvantur.

3 Aliquid damni fecerint) Ut si quis actione mulieri competente liberatus sit, *l.* 1. vel si quid de bonis earum diminutum sit, id est, si res earum interim usucaptæ sint, *l.* 2. vide ad tit. 50.

4 Vel aliquid lucri non fec.) Sicut minoribus etiam in lucro succurritur, id est, in iis, quæ non acquisierunt, *l. ait prætor* 7. §. *hodie, et l. non omnia* 44. *ff. de minor. l. cum quidam* 17. §. *si pupillo, ff. de usur.* ita et militibus et aliis, qui reip. causa abfuerunt, subvenitur. In *l.* 2. Basilica ponunt, mulierem dolo aliquid fecisse. Cur enim tanto tempore interjecto non misit, qui domum

suam repeteret. Itaque, inquit, licet mulier dominum absente ea venditam ad se pertinere monstraverit, non aliter eam recipiet quam refuso pretio, quod revera solutum est, non quod instrumento venditionis continetur. Pone igitur fundum venditum, absente uxore militis, refuso pretio, quod revera adnumeratum est, non quod instrumen. vend. continetur, uxor eum recipiet, *l. 2. hoc tit.* Solent enim quidam plerumque subdole, et contra veri fidem instrumentis adscribere se impenso pretio emisse, quod minimo emerint: sive, ut ait Hermopolites: *ου' μη'ν τὸ ἐν πρατηρίῳ χάρτῃ περιεχόμενον· πολλάκις γάρ τινες ὀλίγον διδόντες εἰς ἀγορασίαν διά τινα τέχνην καὶ ὑποψίαν πλείονα ἐγγράφορουσι τοῖς ὠνετικοῖς.* Verba autem illa legis 2. *sed quia hujusmodi diuturnæ absentiæ commenta callide adhibita, atque composita obesse omnino non debent*, sic idem Theodorus interpretatur: non debent obesse emptori. Finge, inquit, abesse mulierem sperantem post reditum quod distractum erit, restitutum iri non reddito pretio.

5 Non debet esse damno) *l. videlicet* 29. *ff. ex quib. caus. major.*

Tit. LII. *De temporibus in integrum restitutionis tam minorum et aliarum personarum quæ restitui possunt, quam hæredum eorum.*

Communis hic titulus est minoribus, et majoribus pertinentibus ad causam restitutionis in integrum: et erat olim quidem, ut de temporibus primum dicamus, omnibus jure prætorio constitutus annus [1] utilis ad petendam restitutionem in integrum: deinde lege Constantini [2] fuit restitutionibus, quæ minoribus dantur contestandis finiendisque in urbe, et intra centesimum miliarium urbis præstitutum quinquennium [3] post legitimam ætatem, in Italia quadriennium, in provinciis triennium continuum, ut non male in *Cod. Th. l. 5. hujus tit.* habeat, juge tempus, pro quo vulgo, jure, et Basil. *νομίμως*, forte quia sibi vindicat continui temporis definitionem Justinianus abrogata lege Constantini, constituens ut non observata differentia locorum vel ætatum intra quadriennium continuum agatur et peragatur causa restitutionis in integrum, *l. ult. hoc tit. l. ult. inf. de rep. hæred.* quod quidem minoribus [4] numeratur ex die primo anni 26. in diem extremum 29. vel ex die quo insinuaverunt veniam ætatis *l. 5. hoc. tit.* militibus ex die missionis, *l. 1. hoc tit.* et aliis absentibus Reip. causa ex die reditus [5]. Altera quæstio in hoc tit. est de hæredibus earum personarum, quatenus in integrum restitui possint, in qua ita distingui solet. Aut minor minori hæres extitit, aut minor majori, aut major minori, aut major majori. Si minor minori, hæredi ex edicto datur post suam legitimam ætatem ex defuncti persona, non spectata tamen aut computata ætate defuncti, totum quadriennium ad in integrum restitutionem, *l. interdum ff. de minor. et Paulus* 1. *Sen. tit. eodem*, *et l. 5. §. 1. hoc tit.* Si minor majori nondum completo quadriennio, hæredi post legitimam ætatem non datur totum quadriennium, sed ex persona defuncti id duntaxat tempus quod defuncto supererat, *d. l. interdum*, §. 1. *d. l. 5. §. quod si majoris*, *l. ult. in fi. inf. si ma. fac. al. fac. sine decr.* puta annus, si defunctus vixerit annis 28. Si major minori, hæredi statim ab adita hæreditate quadriennium datur ex persona defuncti, *l. 4. l. 5. §. ult. hoc tit. l. minor autem*, §. *ult. ff. de min. l. 4. ff. de in integ. rest.* Si major majori, recte Accursius [6], hæredi statim ab adita hæreditate id tempus dari quod defunctus habuit. Et secundum hanc distinctionem in specie *l. 2. hujus tituli* si minor minori hæres extitisti, et militiæ nomen dedisti, majorque rediisti, ex die reditus ad restitutionem in integrum habes quadriennium: itemque si minor rediisti, post legitimam ætatem completam. Quod si majori nondum exacto quadriennio, ipse minor, vel intra quadriennium constitutus hæres extitisti, et militiæ nomen dedisti, reverso tibi cedet tempus, quod defuncto supererat, statim, si major, vel post completam ætatem legitimam, si minor rediisti. Etiam illud valde notandum est ex *l. 1. hoc titulo*, minori circumscripto, qui in militia exegit annum 29. aut 30. tempora restitutionis in integrum non computari, nisi ex die missionis, ut *l. semper*, §. *si quis reip. ver. nam etsi ff. quod vi aut clam*, quia ipso jure continuatur beneficium restitutionis, *l. 3. .i.* *συναπτῶς καὶ ἀδιακόπως φυλάττεται*, ut Basilica interpretantur [7]. Et tamen si major, qui temporalem aliquam actionem habuit, militiæ nomen dederit, actionis tempus ei cedit: sed reverso causa cognita per restitutionem remittitur præscriptio temporis, *l. 1. sup. de restit. mil.* et ita accipienda est prima pars *d. §. si quis Reipublicæ*, exemplo scilicet et argumento ejus §. qui præcedit. Plus tribuitur minori danti militiæ nomen quam majori.

LII. Enarratio.

1 Jure prætorio constit. annus) *l. 1. §. 1. ff. ex quib. caus. maj.*

2 Lege Constantini) *l. 2. C. Theod. de in integr. restitut.*

3 Præstitutum quinquennium) Ex constitutionibus in urbe quidem quinquennium dabatur, in Italia quadriennium, in provinciis triennium. Basilica libro X. tit. 34. cap. 7.

4 Quod quidem minoribus) *l. ult. hoc tit. l. ult. inf. de repud. vel abstin. hæredit*
5 Ex die reditus) *d. l. ult.* §. 1.
6 Recte Accursius) Ad leg. 5.
7 Ut Basilica interpretantur) *d. tit.* 34. *cap.* 3.

Tit. LIII. *Quibus ex causis majores in integrum restituuntur.*

Vide tit. 6. *lib.* 4. *ff.*

Hoc titulo demonstratur, non tantum majoribus qui sine dolo malo 1 abfuerunt Reipublicæ causa subveniri per restitutionem in integrum, sed etiam legatis civitatum 2 ad principem missis, *l.* 1. et his qui sub custodia militari, vel in vinculis, vel in hostium potestate fuerunt, *l.* 2. *et ult.* et generaliter si qua alia justa causa 3 judici videbitur 4 maxime addictio actioni bonæ fidei, *l.* 3. *hoc titulo, l.* 3. *infr. com. utr. jud. l. jure* §. *ult. ff. de jur. dot.* nam in stricta 5, stricta et angusta est potestas judicis. In bonæ fidei, etiam judex delegatus cognoscit de causa restitutionis, quæ incidit in eam rem, cui principaliter judex addictus est, venitque in contradictionis modum. *l. ult. supr. ubi et apud quem restit.* Etiam illud additur hoc titulo, civitatibus lapsis 6 aut circumscriptis subveniri exemplo minorum, *l. penult. hoc titulo, l. penult. infr. de jur. Reip. l.* 1. *supr. de off. ejus qui vi al. jud. l. ergo in. fi. ff. ex quib. causis mai. l.* 9. *ff. de appell. l.* 6. *inf. Ne de sta. def.* Civitates minorum locum obtinere. Illud notandum est, et majoribus ex his causis, et minoribus hodie subveniri extra ordinem, non ex edicto cognitione prætoris, sed a principe vel a Senatu, ut *l.* 2. *ff. eod. tit.* et apud Cassiodorum in epist. ad actores Albini lib. IV. 7.

LIII. Enarratio.

1 Qui sine dolo malo) *l.* 4. *supr. tit.* 1.

2 Sed etiam legatis civitatum) *L. legatis* 8. *D. eod.* si legatio bona fide facta sit, *l.* 1. *h. tit.* Theodorus Hermopolites heic scribit, legatum Principis differe a legato civitatis: ille enim si procuratorem reliquerit, reversus non restituetur, quum potuerit is, cui rerum suarum curam mandaverat, ei prospicere, ne quid damni pateretur. Legatus autem civitatis licet procuratorem reliquerit, restitui potest: nam cum ex omnium civium electione, legatione functus sit, et pro communi utilitate, si quidem præsens adversus eum egerit, et eum condemnaverit, merito ei subvenitur: quum is etiam qui egit et obtinuit, misisse eum intelligatur. quod in Principe locum habere non potest. Licet enim pro utilitate Romani Imperii missus sit, tamen cum solus Princeps misit, non singuli cives.

3 Justa causa) *l.* 1. §. *vers. item, ff. eod.*

4 Judici videbitur) In bonæ fidei contractibus majori 25. non per restitutionem, sed officio judicis subvenitur. Basilica libro X. tit. 36. capite 3. Hermopolites: οὐ δὲ ἀποκαταστάσεως, ἀλλὰ διὰ τὸ πάνυ φιλάνθρωπόν τε καὶ δίκαιον· *non per restitutionem, sed humanitatis et æquitatis ratione.*

5 Nam in stricta) In bonæ fidei judiciis libera potestas permittitur judici ex bono et æquo æstimare quantum actori præstari oporteat, §. *in bonæ fidei, Instit. de action.* In strictis judex addictus formula concluditur.

6 Civitatibus lapsis) *L. penult. hoc tit.* Serva Reipublicæ nomine civitatem intelligi, et ita Græci Rempublicam πόλειν solent reddere.

7 Libro 4.) var. 35.

Tit. LIV. *De alienatione judicii mutandi causa facta.*

Vide tit. 7. *lib.* 4. *ff.*

Datur etiam majoribus in integrum restitutio ex hac causa, si possessor cum quo major 25. an. acturus erat in rem actione, dolo malo eam rem 1 alienaverit objiciendi durioris 2, difficilioris, molestioris 3 adversarii gratia, et ex hoc edicto 4 restituitur 5 intra annum 6 utilem data in eum qui rem alienavit actione in factum 7 quanti interest rem non amisisse, si petere eam non possit ab eo cui alienata est, ut *l.* 4. *in pr. ff. eod.* vel si petere possit, quanti interest alium adversarium non habere cum quo par certatio non sit 8, nisi reus ultro paratus sit suscipere utile judicium in rem quasi possessor, *l.* 3. §. *ultim. ff. eod.* quod alioqui in invitum locum non habet, nisi cum ita rem dolo malo desiit possidere ut nusquam sit, aut ubinam sit penitus ignoretur: nam si certus sit possessor, in rem actio solum possessorem tenet, *l.* 1. *infr. ubi in rem act. exer.* vel, ut est in Constitutione hujus tit. possessio in rem actionem parit adversario 9, ut *l.* 17. *ff. de pign.* Pignoris possessio 10 (sic videtur legendum) in rem actionem parit creditori, qua de causa in rem actio ex possessione esse dicitur, *l. nos alias* §. 1. *ff. de judic.* Mutato igitur possessore, mutatur judicium, .i. lis futura 11 transfertur in alium adversarium. Denique ut ait lex tit. hujus, vel in possessorem est in rem actio, vel in eum qui alienavit actio restitutoria ex hoc edicto, et electio exactioque possessoris liberat eum qui alienavit, non contra, *l. Sticum* §. *dolo, ff. de solut.* Alienatio est dominii 12, vel possessionis vel juris in alium translatio.

LIV. *Enarratio.*

1 Dolo malo eam rem) *l.* 4. § 3. *ff. eod.* data opera, in necem, in fraudem adversarii ut scilicet rem alienatam iterum recipiat, *l. ult. eod.*

2 Objiciendi durioris) ut objiceret ἕτερόν τινα κακὸν, καὶ φιλόνεικον καὶ πρὸς δικαστήριον ἐμπειρότατον, καὶ δυνάμενόν με συντρίβειν ἐπὶ πολὺ· *pravum hominem, contentiosum, et in judiciis exercitatissimum, quique me vexare possit*, *l.* 2. *ff. eod.* Hermopolites.

3 Molestioris) *l.* 4. §. 1. *eod.*

4 Et ex hoc edicto restituitur) Valet alienatio, sed restitutoria actio in eum datur, qui alienavit, in quantum interest duriorem adversarium non habuisse: cujus hæc formula: quod feceris ne tecum ageretur vindicatione, vel alia actione in rem scripta, aut mista, lex 24. §. *ultim. ff. comm. d vid.* ad actiones in personam non pertinet, quia nec debitor potest invito creditore alium vice sua debitorem substituere, *l.* 1. *Cod. de novation.* Cujac. Observ. libro 10. cap. 111.

5 Restituitur) Restitutio fit arbitrio judicis, et arbitraria igitur actio est, *d. l.* 4. §. *ultim. et l. ex hoc edicto* 8. *eod.*

6 Intra annum) *l.* 6. *eod.* utilem, Cujac. ad *l. item si cum* 14. *ff. quod. met. cau.*

7 Actione in factum) *l.* 1. *eod.*

8 Cum quo par certatio non sit) Si potentiorem adversarium suo loco substituerit, cui par esse non possit, *l.* 3. *eod.*

9 Possessio in rem actionem parit adversario) Basilica: ἡ περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ἀγωγὴ ἀντίδικον ἡμῶν οἶδε τὸν νεμόμενον. *In rem actio adversarium nostrum agnoscit eum qui possidet*. In veteri codice Juliani Brodæi sic legitur: *Cum in rem actioni possessio pariat adversarium.* In antiquo Menagii: *Cum in rem actionem possessio pariat adversario.*

10 Pignoris possessio) Basilica. ἡ περὶ τοῦ ἐνεχύρου ἁρμόζουσα τῷ δανειστῇ ἀγωγὴ αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἐκδίκησίς ἐστί. *Actio quæ de pignore creditori competit, ipsius rei vindicatio est.* Petrus Faber Semestrium lib. 11. c. ult. legebat, *pignoris obligatio*, vel *conventio.*

11 Lis futura) Alienatio fit futuri judicii mutandi causa, non ejus quod jam sit, *d. l.* 8. id est, edictum locum habet in futuris litibus, non in his quæ jam contestatæ sunt, ut ajunt Græci Basil. libro 10. tit. 37. denique ad eum pertinet qui alienat, ne secum agatur, *l. un. hoc tit.* ut res magis quam lis in alium translata intelligatur.

12 Alienatio est dominii, etc.) Hoc edictum ad dominii, vel possessionis translationem pertinet, et ad jura prædiorum, *d. l.* 4. §. 2. *et* 3. non etiam ad institutiones, vel legata, *d. l.* 8. §. 1.

Tit. LV. *De receptis arbitris.*

Vide tit. 8. lib. 4. ff.

Si repetimus paulo altius quæ diximus, huc usque nos perduxit ut alius ex alio nectitur sermo, institutus ille qui initio est post enarratas partes juris civilis de magistratibus et judicibus ordinariis, et de ordine quo apud eos agi solet. Nunc de judicibus alius instituitur, qui ordinarii non sunt, ac primum de Compromissariis: nam recepti arbitri 1 judices sunt compromissarii, quos constat non esse ordinarios 2, *l. pen. hoc tit. l. non distinguemus* 32. §. *item si quis, ff. eod.* Hi enim sunt recepti arbitri 3 seu compromissarii judices, qui ex partium compromisso 4 sive constipulatione 5 pœnali jure perfecta 6, sive pacto nudo 7, ut *l. litigatores*, §. *interdum, ff. eod.* adeuntur, compromisso addita hac clausula, dolum malum abesse abfuturumque esse, ut *l.* 3. *hoc tit.* Receptum autem est compromissum, *l. rem non novam*, §. 1. *inf. de jud.* et ex eo nascitur pœnæ petitio 8, vel exceptio pacti, *l. ult. inf. l.* 2. *ff. eod.* Alii sunt arbitri qui adeuntur ex jurejurando 9 sine compromisso, ex quorum sententia competit actio in rem utilis, vel actio in factum, vel conditio ex *l.* 4. *hoc tit.* quos tamen postea sustulit Justinianus *Nov.* 82. 10 Alii adeuntur ex communi nudoque consensu partium sine jurejurando, sine compromisso, *l. pen. hoc tit. l. ult. sup. tit.* 46. a quibus licet appellare, *l. ex consensu, ff. de appell.* cum tamen ab aliis non liceat propter pœnæ aut perjurii metum, *l.* 1. *hoc tit.* 11 Licet eorum sententiæ non acquiescere, sed si ei partes semel acquieverint, ex sententia est quasi taciti pacti exceptio, et actio in factum, vel conditio ex lege Justiniani. Et hi quoque videntur improbati, quandoquidem a Basil. abest tam *lex pen. quam l.* 4. *hujus tit.* Alii arbitri dantur a judicibus, veluti excutiendis rationibus 12, aut fidejussoribus probandis 13, qui dantur etiam a judicibus pedaneis, licet judicis dandi licentiam non habeant, *d. l. ult.* et significantur, *d. l. rem non novam*, his verbis, *vel qui arbitrium peragunt ex auctoritate sententiarum*, sic legendum 14: et electi nudo consensu partium in sequent. *Et partium consensu electi, et generaliter etc.*

LV. *Enarratio*

1 Nam recepti arbitri) Hos Græci διαιτητὰς vocant, Demosthenes adversus Boeotum, Dio Chry-

sostom. orat. XI. Gl. διαιτητὴς, *disceptator*, *arbiter*, *interventor*, διαιτῶ *intervenio*, *discepto*: et eorum sententiam, διαιτητόν. Gloss. διαιτητὸν, ἡ ἀπόφασις, *arbitratum*. Arbiter autem interventor dicitur, quia est μεσίτης, et mediator. Glossæ: μεσιτεύω, *intervenio*: μεσίτης, *arbitrator*, *mediator*. Auctores Basilicῶn arbitros, μεσιτεύοντας, καὶ αἱρετοὺς δικαστὰς vocant.

2 Quos constat non esse ordinarios) Compromissum judicio ordinario proximum est, *l.* 1. *ff. eodem*, conjuncta Basilicῶn interpretatione et Scholiis: judicium imitatur, *l. rem non novam*, *inf. de judic.* et quæ sententia dicitur, non per omnia sententia est, *l. quid ergo* 13. §. *ex compromisso*, *ff. de iis, qui notant. infam.* et ideo nec a sententia arbitri appellari potest, cum nec ex ea judicati actio sit, *l.* 1. *hoc tit.* nec judicati exceptio, *l.* 2. *ff. eod.* Paul. Sentent. *l.* 5. *t.* 5. *in princ.* quam differentiam notare videtur Græcus interpres, qui in *d. l.* 2. ait, notandam esse differentiam inter arbitrum et judicem ordinarium: ut scilicet ex sententia nascatur exceptio judicati, ex arbitrio non item.

3 Hi enim sunt recepti arb.) Recepisse arbitrium dicitur, qui judicis partes suscepit, finemque se sua sententia controversiis impositurum pollicetur, *l. Pomponius* 13. §. 2. *ff. eod.* Receptus autem arbiter officio quod ultro suscepit perfungi debet, *l.* 3. §. 1. *eod.* nisi si qua justa causa postea intercesserit, *l. sed si* 9. §. *sunt et alii*, *et l. licet* 15. *et seq.*

4 Ex partium compromisso) *l. societatem* 76. *ff. pro soc.* compromissum in Glossis Philoxeni exponitur ὁμόλογον, σύμφωνον.

5 Sive constipulatione pœnali) Nam si alter tantum promittat, arbiter sententiam dicere non cogitetur, *l. litigatores* 11. §. *item Julianus*, *ff. eod.* invicem igitur pœna promittitur, *l.* 1. *h. t.* Promittunt autem sententiæ stari, *l. diem proferre* 27. §. *ult. ff. eod.* Apollonius Rhodius Argon. libro 3. ἐκ δ' ἄρα τοῦ νεῖκος πέλεν ἀμφήριστον πατρί τε καὶ ξείνοις· αὐτῇ δ' ἐπέτρεπον ἄμφω τοὺς ἔμεν ὥς κεν ἔησι κατὰ φρεσὶν ἰθύσειεν. Scholiastes: ἀμφότεροι δὲ ἐπέτρεψαι τῇ κόρῃ τὴν δίκην, ὁμολογήσαντες ἐμμένειν οἷς ἂν δικάσῃ: *utrique controversiam dirimendam puellæ commiserunt promittentes ejus sententiæ stari*: quo argumento defendi potest, in feminam compromitti potuisse: vide Cujac. obs. 13. 23.

6 Jure perfecta) *l.* 1. *hoc tit.*

7 Sive pacto nudo) Græci: δίχα δόσεως καὶ ἐπερωτήσεως· *si neque datio neque stipulatio interposita sit*; ut puta si duo debitores pacti sint, ne petat quod sibi debetur, qui sententiæ arbitri non paruerit, *d. l.* 11. §. *interdum*.

8 Pœnæ petitio) Arbitri sententiæ obtemperandum est: nisi is qui non paret, malit pœnam exsolvere: ceterum actio est ex stipulatu.

9 Qui adeuntur ex jurejurando) ut apud Plutarchum in Laconicis δύο τινῶν διαιτητὴν αὐτὸν λαβόντων, ἀγαγὼν εἰς τὸ τῆς χαλκιοίκου τέμενος, ἐξώρκισεν ἐμμεῖναι τοῖς κριθεῖσιν αὐτούς. *Arbiter a duobus sumptus, adductos in Chalciœci [Minervæ fanum, sacramento devinxit, staturos eos ei quam tulisset ipse sententiæ.*

10) Sustulit Justinianus Nov. 82.) Capite 11. ubi ait, plerunque ex jurejurando adiri arbitros, οὓς οὐδ' ἄν τις οὐδ' ὁτιοῦν πιστεύσειεν: *quibus aliquis ne minimam quidem rem crediderit.* Similiter Phædrus de his qui imperito medico utuntur: *Quantæ putatis esse vos dementiæ, qui capita vestra non dubitatis credere, cui calceandos nemo commiserit pedes?*

11 L. 1. hoc tit.) *l.* 3. *ff. eod.* vide Consult. 12.

12 Veluti excutiendis rationibus) *l. si quis dicat* 5. §. 1. *ff. de manumiss.*

13 Aut fidejussoribus probandis) *l. arbitrio* 9. *ff. qui satisd. cog.*

14 Sic legendum) Libri veteres Ægidii Menagii et Juliani Brodæi nihil mutant.

Tit. LVI. *De satisdando.*

Post receptos arbitros dicturus de judicibus, quibus a magistratibus causarum cognitio delegatur, quæ antequam apud eos judicia inchoarentur fieri necesse erat, nec hodie admodum necesse est, ea exequitur tribus titulis sequentibus: ac primum satisdationes moris erat interponi 1 de rato 2, et de judicato solvendo 3, et de re defendenda 4, si neque quibus nec actor nec reus, quive eorum nomine rem agebat, vel defendebat, idoneus esse existimabatur. Hodie neque actor satisdat, neque reus. Sed neque procurator satisdat de rato, si mandatum aut voluntas domini apud acta insinuata fuerit 5, vel per libellum, *l. nec satisdatio*, *ff. rem ratam hab.* vel per literas ad adversarium scriptas, *l. si procuratorem*, *ff. de procur.* vel ut in casu, *l. ult. inf. de pac. con. super do.* Sed si is quo cum procurator egit, et agat invicem ipse, in causa mutuæ petitionis, procurator satisdat de re defendenda et judicato solvendo, licet apud acta vel aliis modis factus sit procurator, sicut si defensor tantum esset rei: nec enim est idoneus procurator actoris qui dominum non defendit, et rursus non est idoneus defensor 6 qui non satisdat, secundum veterem regulam juris 7: et hoc est quod ait Constitutio hujus tituli litem procuratori mandatam sine satisdatione de re defendenda ulterius non pos-

se procedere. Data enim accipio pro mandata 8, ut in Basil. ἐνταλθεῖσα, et actio data *l. cum pupillus, ff. de tutor. et ration. distrah.* Litem mandat actor, litem dat judex 9. Satisdare autem est fidejussorem dare 10 qui participet obligationem, quæ cœpit a nobis, quaque nos adhuc principaliter obligamur 11, quod et dare simpliciter 12 in *l. 43. §. is qui curatorem, ff. de procur. l. 6. ff. ut leg. no. cav.* et fidejussoribus satisdare, *l. necnon, ff. ex quibus causis major.*

LVI. Enarratio.

Moris erat interponi) Satisdationes ex usu processere tam veteres quam novæ, *Instit. de satisdat. in princ. et §. sed hodie.*

2 De rato) Qui agit procuratorio nomine, cavet de rato habendo, id est, ratam rem dominum habiturum.

3 Et de judicato solv.) Procurator qui aliquem defendit, satisdat de re judicata; sive de eo quod fuerit judicatum.

4 Et de re defendenda) Procurator, qui alicujus nomine experitur, ejusdem defensionem suscipere cogitur, si invicem conveniatur, *l. si servum 35. §. ait prætor, et §. seq. ff. de procur.*

5 Apud acta insinuata fuerit) Basilica libro 7. tit. 14. cap. 17. *Sin autem huic procuratori apud acta constituto agenti ab adversario opposita fuerit in ipso litis exordio defensionis allegatio tunc licet apud acta factus sit procurator, videri ipsum quasi absentis procuratorem esse, et compelli satisdare de re defendenda, id est, de lite reconventionis suscipienda. Si vero non satisdederit de re defendenda, lis quæ ei mandata est, ulterius non procedat.*

6 Non est idoneus defensor) §. 1. *Institut. de satisdat. l. 46. §. qui alium, ff. de procur.*

7 Secundum veterem reg. juris) §. 5. *Instit. de satisdat.*

8 Pro mandata) Libri veteres Menagii et Brodæi habent *mandata* : et ita legerunt Græci.

9 Litem dat judex) Lucanus 8.

Secundum Emathiam lis tanta datur?

10 Fidejussorem dare) *l. 1. ff. qui satisd. cog.*

11 Principaliter obligantur) Vide infra de fidejussorib.

12 Dare simpliciter) δίδωσι τὴν ἱκανοδοσίαν, *satisdat, fidejussorem dat.* Basilica ibid.

Tit. LVII. *De formulis et impetrationibus actionum sublatis.*

Sed et impetrari actionem, priusquam judex adiretur, necesse erat: hodie nihil est necesse, nisi forte sit decretalis 1, *l. 1. Cod. Theod. de dolo*: nam et bon. possessionem decretalem 2 impetrari necesse est. Ex legibus igitur et edictis nobis ipso jure actiones competunt, etiamsi non postulentur 3. Et quæ impetrabantur olim, earum erat certa solemnisque formula 4, qua qui deerrabat vel syllaba, lite cadebat: qua de causa horum errorum observatores Jurisconsulti a M. Tullio aucupes syllabarum vocantur, ac similiter *l. 1. hujus tituli* formulas aucupatione syllabarum 5 insidiari. Religio juris forsitan captiosa nimis, et scrupulosa, sed meo judicio tollerabilior quam actionum confusio, agendi temeritas et nullus ordo, omnibus actionibus conceptis in factum, nec conscriptis formula legeque certa. Cœperunt quidem ante Constitutiones hujus tituli judicia extraordinaria frequentari ubi conceptio formularum non observatur .i. non callide advertitur, *l. actio, ff. de neg. gest.* sed licebat adhuc solemniter et ordine, formalibusque verbis experiri, si quis mallet. His Constitutionibus videtur hic ordo tolli, videntur tolli formulæ juris in negotiis omnibus, tolli legis actiones: et ab iisdem Impp. quorum est *l. 2.* eadem lege fuere sublatæ formulæ in contrahenda obligatione dotis, *l. pen. infra de dot. prom.*

LVII. Enarratio.

1 Nisi forte sit decr.) Ut actio de dolo, quæ causa cognita datur, *l. si quis 9. §. ult. ff. de dolo.*

2 Possessionem decretalem) Bonorum possessio edictalis edicto defertur: decretalis non defertur, sed petenti datur, §. *ult. Institut. de bonor. posses.*

3 Etiamsi non postulentur) Hodie non opus est expressa postulatione et impetratione actionis, *l. 2. hoc tit.*

4 Certa solemnisque formula) Pompon. in *l. 2. §. 2. ff. de orig. jur. Quas actiones ne populus, prout vellet, institueret, certas solemnesque esse voluerunt.* Cujac. ibid. certas ad numerum refert, solemnes ad formulam et verba: an certas et nominatas, ut in *l. 1. et 2. ff. de præscript. verb.* ut certi contractus et incerti, qui proprium nomen habent, aut non habent, *l. certi condictio 9. ff. de rebus credit, l. 1. §. debitum, ff. de constit. pec. l. et uno 18. ff. de acceptilat.* Imo certas, quod ad certam et solemnem formulam redactæ essent, ne quis prout vellet, eas institueret conciperetque, ut heic Cujacius adsignificat.

5 Formulas aucup. Syll.) Joannes Saresberiensis de nugis curialium libro quinto cap. 16. *Sed et leges ipsæ et consuetudines, quibus nunc vivitur, insidiæ sunt, et laquei calumniantium. Ver-*

borum tendiculæ proponuntur, *et aucupatione syllabarum.*

Tit. LVIII. *De jurejurando propter calumniam dando.*

Item necessaria erat ex parte actoris cautio decimæ partis litis calumniæ nomine, §. *hæc autem* 1, *Instit. de pœna tem. litig. l.* 2. §. *antiqua*, *hoc titulo*, pro qua Justinianus *d. l.* 2. introducit jusjurandum calumniæ 2, quo adigatur utraque pars initio litis 3, et adscribit etiam Paulo, *l. inter* §. *qui familiæ*, *ff. fam. ercisc.* non se calumniandi animo 4 litem intendere, vel ad inficias ire, sed juris sui opinione et fiducia fretum, quod veteres Græci vocant ἀντωμοσίαν, ut Harpocratio 5 et Moschopulus 6 scribunt. Plato in Theæteto: καὶ ὑπογραφὴν παραναγινωσκομένων ..... ἣν ἀντωμοσίαν καλοῦσιν. At idem Justinianus *Nov.* 112. reducit cautionem decimæ litis, non abolito jurejurando calumniæ. Et quod in *l.* 1. de jurejurando præstando ab eo, qui fidem instrumentorum in dubium revocat, non se id facere morandi aut frustrandi causa, id quod ita mutat *Nov.* 49. ne id totiens præstetur, quotiens quis ab adversario probationes exegerit, sed satis sit hac de re jurari semel initio litis, Non se tota lite trahendi negotii et vexandi adversarii gratia frustra probationes ullas ab adversario petiturum. Non est etiam in usu vetus SC. quod refert Plinius Junior in epist. ad Ruffum 7 lib. 5. quo qui quid negotii habent, priusquam agant, jurare jubentur, nihil se ob advocationem cuiquam dedisse, promisisse, cavisse.

LVIII. Enarratio.

1 §. Hæc autem) Vide ibid. Theophilum.

2 Introducit jusjurandum calumniæ) Hoc etiam Athenienses servasse docet Cujac. Observ. 27. 21.

3 Initio litis) In primordio litis, *l.* 2. *hoc tit.* in limine inchoandi judicii.

4 Non se calumniandi animo) ὅτι οὐ συκοφαντικῇ ψυχῇ ἐνάγουσιν, οὔτε συκοφαντικῇ ψυχῇ ἀρνοῦνται, in Glossis Græcis ad *d.* §. *qui familiæ.* Se non calumniandi animo litem intendere, neque calumniandi animo inficiari.

5 Ut Harpocratio) In ἀντωμοσία v. Jul. Pollucem libro 8. cap. 6.

6 Moschopulus) περὶ σχεδῶν. Adde Eustathium in Odyss. 10. pag. 1660. edit. Rom. Anastasius Bibliothecarius in historia Ecclesiastica ἀντωμοσίαν apud Theophanem, reddit, *reciprocum juramentum.*

7 In epist. ad Ruf. lib. 5.) Epistola ult.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER TERTIUS.

Tit. I. De Judiciis.

Vide tit. 1. lib. 5. ff.

Expositis his quæ antequam judicium inchoetur, vel tunc cum inchoatur, fieri necesse erat, aut necesse est etiam hodie, dat titulum de judiciis; et de officio judicum, quod versatur non extra cognitionem causarum, de quo lib. 1. tit. 48. sed in sola disceptatione litium. Judicia disceptationes sunt, quæ fiunt ex parte actoris et rei apud judices litium finiendarum gratia [1]: etenim judiciorum finis, ut M. Tullius ait in Topicis, est jus, ex quo etiam nomen Judex est disceptator [2] juris, *l. rem*, *hoc titulo*, quibus verbis comprehendo, non tantum judicem datum, sed etiam receptum arbitrum [3], ut *l.* 3 §. 1. *ff. de recept.* et magistratum, ut in legibus M. Tullii [4], *Juris disceptator qui privata judicet judicarive jubeat*. Et vero licet titulus sit de judiciis et cognitionibus judicum datorum a magistratu vel a principe [5], tamen pleraque continet communia cum magistratibus, ut *l.* 12. *et* 13. *et* 15. atque etiam cum receptis arbitris, ut l. 14. *de jurejurando*, et religione, qua obstringuntur omnes judices, necnon advocati [6], ut plane dicere liceat, superiori titulo agi de jurejurando calumniæ, quod dat utraque pars in ipso limine [7] incohandi judicii, sive apud judices agatur ordinarios, sive compromissarios [8], *l.* 2. §. *sed quia vetemur eodem titulo*. Hoc autem titulo agi de jurejurando judicum omnium, etiam eorum, qui ex compromisso [9] cognoscunt, et de jurejurando advocatorum. Judices jurant in leges [10], veteri instituto: et inde religionis judicantium frequens mentio in jure. Advocati de causa perferenda [11] fide, castu [12], et integritate omni.

I. Enarratio.

1 Litium finiendarum gratia) Asconius Pedianus in Divinationem *Judicium dicitur res, quæ causam litemque determinat.*

2 Judex est disceptator) Lactantius de ira Dei cap. 19. *Deus est legis suæ disceptator et judex.* S. Ambrosius in oratione funebri de obitu fratris: *Constans æqui juris disceptator*, *l.* 3. *et* 5. *inf. de pedan. judic.*

3 Receptum arbitrum) Glossæ: διαιτητής, *disceptator*, *arbiter*.

4 Ut in legibus M. Tullii) Libro tertio de legib.

5 Datorum a mag. vel a principe) *l. a judice* 5. *hoc tit.*

6 Necnon advocati) *l. rem non novam* 14. §. *patroni*, *hoc tit.*

7 Quod dat utraque pars in ipso lim.) *l.* 2. *sup. de jurejur. propt. calum.*

8 Sive compromissarios) Judices compromissarii non sunt ordinarii: v. libri superioris tit. 55.

9 Qui ex compromisso) *d. l. rem non novam.*

10 Judices jurant in leges) Vide quæ diximus de officio judicis, Institutione IV.

11 Advocati de causa perferenda) Plinius junior lib. 5. epist. 14. *Mallius Nominatum fuisse facturum, si causam Vicentinorum eodem animo quo susceperat, pertulisset*. Quintilianus declamat. 248. *Qualem causam pertulerit*. Apulejus Metam libro 7. *Sic ille latronum fisci advocatus nostram causam pertulerat. l. dominus* 57. *ff. de*

usufruct. l. pater 6. *ff. de dot. collat. l.* 2. *supr. de jur. propt. calumn. dan.*

12 Castu) τῇ ἁγνείᾳ.

Tit. II. *De sportulis et sumptibus in diversis judiciis faciendis, et de executoribus litium.*

Sportularum nominis origo prima ex prandio vel cœna est, quæ in panariolos, vel sportellas conjecta 1 dabatur clientibus vice cœnæ rectæ 2: modo enim dabatur cœna recta, modo in sportula, et ad extremum C. quadrantes, quæ summa etiam sportula dicta est: ac deinde latius porrecta sportularum appellatio est ad salaria 3, congiaria 4, diaria 5, honoraria omnia 6, quæ vel sacerdotibus dantur, ut in epistolis Cypriani 7, vel a Coss. sparguntur 8 in vulgus, ut cuilibet sit accipiendi potestas in *Nov.* 105. ut non male Sudas 9 sportulas definierit, δῶρα ἐπὶ πάντων διδόμενα παρ' ῥησία. Nec male etiam Hesychius 10 sportulam usuram interpretatur. Nam et sub nomine sportularum nonnunquam exigebantur usuræ, *l. eos, infra de usur.* Constat etiam ea, quæ novi decuriones dant ordini pro introitu 11 in jure, sportulas appellari. Et δικαστικὰ quæ judicibus pedaneis 12 dantur *Nov.* 82. Hic tit. est de his, quas conventus reus 13 dat executoribus litium 14 .i. viatoribus, conventionis nomine. Horum enim proprium munus est reos convenire, et commonere 15, et reorum quoque onus hoc proprium, sportulas eis exsolvere, ut *Nov.* 53. Sed et de aliis, sive sportulis, sive sumptibus, quos in diversis judiciis utraque pars facit, et erogat in apparitores, notarios, exceptores, arbitros, advocatos, scriniarios, vel inducendarum, et exercendarum cognitionum causa, vel pro exceptione, et editione actorum, relationis, sententiæ, pro litis contestatione, pro recitatione sententiæ, vel instrumentorum, pro libello unde executoribus datur conveniendi potestas, pro insinuando rescripto, vel edicto principis, et ex multis aliis causis: et his quidem sportulis Justinianus certum modum imposuit in hoc titulo Constitutione Græca 16, cum qua videtur congruere Constitutio Athalarici regis apud Cassiodorum 17 lib. 9. ab onere earum præstandarum interim liberato fisco, quod et hodie observatur, et refertur ex ea Constitutione a Juliani antiquo interprete in *Nov.* 17. *et* 21. Fiscum semper litigare gratis. Idemque datur Episcopis, §. *sportularum, Novell.* 123. et tenuioribus personis, *Novell. de mand. pr.* et his, qui cum eis litigant, *l. ult. inf. de fr. et lit. expens.* Et est quidem ille tit. de sumptibus litium quos refundit victus victori: Hic de sumptibus litium quos facit utraque pars in persecutione juris sui, et præbitione sportularum.

II. Enarratio.

1 In sportellas conjecta) Vetus inscriptio ob dedicationem statuæ decurionibus, et severis, et juventuti sportulas, et populo epulum, et oleum eadem die dedit. Glossæ Basilic. *sportula* : τὰ ἐν σπυρίδι διδόμενα ξένια· V. Cedrenum in σπόρτα.

2 Vice rectæ cœnæ) De cœna recta vide Notas ad Svetonium Domitiani cap. 7. de centum quadrantibus Martialem Epigr. lib. 3. 7.

3 Ad salaria) Glossæ, *Salarium*, ὀψώνιον, παροχή, συνήθεια.

4 Congiaria) Glossæ, *congiarium*, ἐπίδοσις ἐπὶ τῶν νόμων, δωρεά.

5 Diaria) Glossæ Isidori : *Diaria, quotidiana salaria*. Item : *Diaria, cibus unius diei*.

6 Honoraria) Glossæ; τιμή, τὸ ἐπὶ συνηγορίᾳ διδόμενον *honorarium*, *l.* 1. §. 4. *ff. de extraordinar. cognition.*

7 Ut in epistolis Cypriani) Epistola 24. ad fin. *Hinc sportulantes fratres* epist. 64.

8 Vel a Coss. spargunt.) Symmachus libro 9. epist. ult. *Sportulam Consulatus mei, et amicitiæ nostræ, et honori tuo debeo. Hanc in solido uno ad te misi, orans ut benigno animo solemnia officii mei libamenta suscipias.*

9 Sudas) Σουίδας apud Eustathium ad Odyss. α. p. 1406. In codice Memmiano Σοῦδας dicitur.

10 Hesychius) Hesychius : σπόρτουλον, τόκον.

11 Pro introitu) Vetus hic mos est ut pro ingressu aliquid præstetur priorib. militiæ, scholæ officii collegii, curiæ, corporis, *l. pen.* §. *pen. et ult. ff. de legat.* 3. Cujac. ad *leg.* 7. *C. de prox. sacror. scrin.*

12 Quæ judicib. pedan.) Sportulæ dicuntur in *Nov.* 82. *c.* 7. *et Nov.* 112. *c.* 2. ubi Basilica συνηθείας interpretantur, *consuetudines* : vide locum Glossarii in v. salarium. Denique sportulæ dictæ quæ Græci πρυτανεῖα, id est, quæ deponebant actor et reus judicio disceptaturi, de quibus Scholiastes Aristophanis in Nub. et in Vesp. et Isaacus Casaubonus in Athenæum.

13 Quas conventus reus) Exigebantur interdum ab actoribus : vide quæ diximus ad tit. de actionib. §. 24.

14 Executoribus litium) Ut in §. *tripli*, *Institut. de action.* viatores id est, executores litium.

15 Reos convenire et commonere) *l.* 4. *hoc tit.* de qua vide Cujac. obs. 12. 22.

16 Constitutione Græca) Vide lib. 12. Observat. cap. XXXII.

17 Cassiodorum lib. 9.) Epistola 14.

Tit. III. *De pedaneis judicibus*

De sportulis pedaneorum judicum fuit sub hoc tit. Constitutio Zenonis Græca, cujus fit mentio in *Nov.* 81. Pedanei judices sunt speciales judices, quibus singulæ causæ cognoscendæ a magistratib. delegantur: Namque cognitionem tantum habent[1], non jurisdictionem, *l. ult. supra Ubi et apud quem cog. rest.* et cognitionem maxime causarum humiliorum[2], *l. ult. hoc tit. l. ult. inf. quan. prov. non est nec.*: quare et a Joseph. 2. de bell. Jud. dicuntur δικασταὶ τῶν εὐτελεστέρων διαφορῶν· sic dicti quasi agipedes[3], aut planipedes[4], quod non pro tribunali judicent, sed de plano stantes[5], aut sedentes; imo, collatitio, aut fortuito scamno, fortuito cespite, ut *Nov.* 71. *et* 82. At vero ne quis objiciat non fuisse cur de his daretur hic titulus quasi sufficiente primo, fuit titulus primus de judiciis potius, quam de judicibus, sive de officio judicum omnium, id est, eo quod in jure disceptando sequi et observare debent: Est autem hic titulus specialiter de pedaneis judicibus, ne dentur a procuratore Cæsaris inter privatos, *l.* 1. et in quo *l.* 2. extraordinaria fere omnia judicia facit, ne dentur a præsid. in causis, quæ eorum cognitioni legibus nominatim reservantur, ne in causis ingenuitatis, nec in ullis aliis causis, nisi vel multitudine cognitionum[6] obruantur, vel negotiis publicis destringantur[7], vel ea sit causæ vilitas, ut non admodum requirat notionem præsidum, ut secundum *d. l.* 2. plane jam possis statuere pedaneos judices humiliorum litium esse judices. Et additur *l.* 4. ut in demortui pedanei judicis locum, præses aut prætor subsortiatur alium[8]. Nec ad officium pedaneorum spectat lex ulla tituli hujus, nisi forte *l.* 3. quæ etiam invitum pedaneum judicem ad judicandum operam dare compellit[9], adempta facultate remittendæ litis ad præsidem qui eum dedit.

III. Enarratio.

1 Cognitionem tantum habent) ἀκρόασιν, *audientiam*, Basilica in interpretatione legis 4. vide ad tit. seq.

2 Causarum humiliorum) Et ideo minores judices dicuntur. Guntherus Ligur.--- *minor atque pedaneus*: ei opponitur *major judex*, ibid.

3 Quasi agipedes) Lucilius apud Festum in V. pedarium: *Ag pes vocem mittere cœpit.*

4 Aut planipedes) Diomedes libro 9. Grammatices. *Ideo Latine planipedes, quod olim non in suggestu, sed in plano orchestræ, positis instrumentis mimicis actitabant, etc.*

5 De plano stantes) Et ideo χαμαιδικασταὶ dicti in Basilicis, et Glossis veteribus, qui et planarii, et pedarii. Non judicant, sed ex *æquo loco*, ut loquitur Cicero in epistola 8. lib. 3. ad familiares, vide tit. 28. inf.

6 Nisi vel multitudine) Sic Moysen legimus consilio soceri usum, ne cognitionum multitudine premeretur, successores elegisse, qui minora negotia tractarent, cum ipse majora curaret: ἄριστα συνεβούλευεν ἑλέσθαι διαδόχους, ἵνα οἱ μὲν τὰ βραχύτερα κρίνωσιν, αὐτὸς δ' ἐφεδρεύῃ τοῖς μείζοσι καιροὺς εἰς ἀνάπαυλαν αὐτῷ διδούς· *Optime consuluit ut vicarios eligeret, qui minora tractent negotia, ipse vero majora curet interquiescens nonnihil.* ut scribit Philo de creatione principis.

7 Destringantur) Sic scribitur in *l.* 2. *ff. de exercit.* act. Glossæ: *destrictus*, ἀσχοληθείς.

8 Subsortiatur alium) Plinius in Paneg. *Sors et urna Judicem adsignat.*

9 Operam dare compellit) Judices dicuntur operam dare, *l. si longius* 18. *ff. de judic. et l. penult. ff. de vacat. muner.* Cicero 4. in Ver. *M. Petilium equitem R. quem habet in consilio, jubet operam dare, quod rei privatæ judex esset.*

Tit. IV. *Qui pro sua jurisdictione judices dare darive possunt.*

De judicibus pedaneis id additur hoc titulo, ut is tantum judicem pedaneum dare possit, cujus de ea re qua de agitur, et inter eas personas ad quas ea res pertinet jurisdictio est[1]. Judicem igitur pedaneum rite datum[2], alium judicem dare non posse, quia ejus rei in quam datus est, notionem non jurisdictionem habet[3], nisi sit datus a principe[4]. Hic enim alium judicem dare in eadem causa potest, *l. a judice, supr. de judic.* et ab eo quem dederit, appellatur ipse, non princeps[5]: ex quo efficitur, judicem delegatum a principe habere jurisdictionem[6]. Judicis enim dandi licentia pars est jurisdictionis urbanæ[7], ut in hoc titulo significatur his verbis, *pro sua jurisdictione*, id est, pro modo jurisdictionis suæ: ergo et executionem[8] sententiæ habet cum et adsessores habeat, ut Novel. 60. et apparitionem propriam, *l. penult. inf. de fruct. et lit. exp.* Quod adjicitur in tit. *Darive*, in id dicam ex constitutione hujus tituli judicem non jure dari eum quem dat is, qui jurisdictionem non habet, et ex tit. seq. non jure dari in re propria.

IV. Enarratio

1 Jurisdictio est) *l. un. hoc tit.*

2 Judicem igitur pedaneum rite datum) Datum a magistratu, παρὰ τοῦ ἄρχοντος. Basilica in inter-

pretatione *leg. a judice*: judex delegatus subdelegare non potest.

3 Non jurisdictionem habet) *l. ult. supr. ubi et apud qu. ca. restit.* Sive ut est in *l. a judice, quia ipse judiciario munere fungitur*: in qua Desiderius Heraldus legebat *fiduciario*, quia judex delegatus, non suo jure munus judicandi habet, sed mandatu alterius judicat: eamque emendationem sequuntur Hugo Grotius in Sparsione Florum, et Claudius Salmasius in Observationibus ad jus Atticum cap. 18. Sed merito Desiderius senten tiam mutavit in Animadversionibus ad jus Atticum libro 5. cap. 14. num. 28. Judex igitur delegatus judiciario tantum munere fungitur, nec ullam jurisdictionem habet, ac per hoc judicem dare non potest: hoc enim ad jus dicentis officium pertinet, *l. 1. ff. de jurisd.*

4 Nisi sit datus a princ.) Judex delegatus a principe subdelegare potest, *d. l. a judice*, *et l. un. hoc titulo*, in qua libri veteres Menagii et Brodaei legunt, *parientiam*, et in glossa interlineari exponitur obedientiam, Basilica: οὔτε ἐκεῖνος ᾧ παρεπέμφθη ἀνάγκην ἔχει πειθαρχεῖν τῇ παραπομπῇ· *parientiam accomodare, est judici jubenti parere, obtemperare.*

5 Appellatur ipse, non princ.) *l. un. hoc tit.*

6 Habere jurisdictionem) Nam pro magistratu habetur.

7 Pars est jurisdictionis urbanae) *l. 1. ff. de jurisdict.*

8 Ergo et executionem) Accursius ad *l. a D. Pio 15. ff. de re judic.*

Tit V. *Ne quis in sua causa judicet, vel jus dicat.*

Ergo judex dari nemo in re sua potest 1, imo nec fieri, *l. 17. ff. de jud.* ac multo minus jus dicere sibi, *l. 1. ff. quod leg. l. extat. ff. de eo quod met. cau. l. qui jurisdictioni, ff. de jurisd.* Judicat 2 judex vel arbiter 3 datus, receptusve, jus dicit magistratus, omnes in re aliena. Testimonium quoque 4 dicit quisque in re aliena non in re propria, quod etiam in constitutionibus hujus tituli fuisse additum constabit, si adhibeatur *l. 9. infr. de test.* Hodie receptum est, ut et in sua quis causa judicet, cum de sportulis judiciariis agitur, utque sit in ea re idem adversarius et judex, itemque si de jurisdictione ejus agatur, *l. 5. ff. de jud.*

V. Enarratio.

1 Judex dari nemo in re sua potest) nec enim quisquam se ipsum condemnabit. Artemidorus Daldianus ὀνειρ. libro 11. cap. 24. οὐ γὰρ ὁ δικαστὴς τὰ ἑαυτοῦ κατεδικάσει ἀλλὰ τὰ τῶν ἄλλων πάντων. *Fuere tamen quidam rerum suarum judices, et in libris observationum a Septimio editis, affuisse Ciceronem tali causae invenio: et ego pro regina Berenice apud eam ipsam dixi.* Quintil. 4. 1.

2 Judicat judex) Aliud est judicare, aliud jus dicere. Jus dicit magistratus *l. 1. ff. de juris.* judicant judices dati.

3 Judex vel arbiter) Judices vel arbitri dantur a magistratibus, *l. a D. Pio 15. ff. de re judic.* Illi adduntur actionibus strictis, hi actionibus bonae fidei. De receptis arbitris dictum tit. 55. lib. super.

4 Testimonium quoque) *l. nullus 10. ff. de testib.* Philo libro 2. legis allegor. ἕτερον γὰρ δεῖ εἶναι τὸν ποιούμενον τὴν μαρτυρίαν, καὶ τὸν ὑπὲρ οὗ γίνεται· *Alium enim oportet esse qui testis est, alium cui perhibetur testimonium.*

Tit. VI. *Qui legitimam personam in judiciis habeat, vel non.*

Quemadmodum non valet sententia quam dixit is qui non jure datus est judex, ita nec quae in pupillum 1 vel adolescentem dicta est, absente tutore vel curatore *l. 1. et 2. hoc titulo, l. 3. supr. si adv. rem jud. l. 11. inf. qui dare tut. l. acta §. ult. ff. de re jud.* quod hodie obtinet etiam in causis criminalibus, *l. 4. infr. de auct. praest.* Nam ut legitimum judicem, ita legitimum litigatorem esse oportet. Et legitimus litigator non est minor indefensus, *l. 1. Cod. Theod. de den. vel ed. res.* propter quam in *l. 4. eod.* additur, inter justas legitimasque personas: idemque dicitur de Republica indefensa, *l. 1. infr. de jure Reipublicae*, et generaliter legitimus litigator non est, qui non potest rem in judicium deducere, et consequenter nec filiusfamil. sine voluntate patris, *l. ultim. §. necessitate, infr. de bon. quae lib.* nec servi est ad litigandum idonea persona 2, quia nec personam 3 habere intelligitur, *l. 4. infr. de obs. pat. praest. l. servus et seq. supr. de judic. et Nov. Valentin. de compet. l.* et hoc est quod dicitur, cum servo non esse actionem 4. Invenio nec precis offerendae 5 capacem eum esse, *l. 1. supr. de prec. Imp. off.* et tamen admitti in criminali judicio, sicut olim minor 6 in eo admittebatur etiam sine tutore aut curatore. Excipitur etiam causa momenti 7, id est repetendae possessionis, *l. 1. infr. si per vim vel al. mo. l. 4. Cod. Theod. unde vi, l. ultim. hoc tit.* in qua etiam admitterem pupillum sine tutore 8, et adolescentem sine curatore, reservata tamen proprietatis actione sc-

cunda [9], quæ petitionis verbo [10] significatur *d. l. ult.* justis legitimisque personis [11], legitimisve procuratoribus.

VI. Enarratio.

1 Nec quæ in pupill.) Pupillus sine tutore suo agere aut conveniri non potest, *l. 2. hoc tit.* pupillus non potest αὐτομάτως id est, δι' ἑαυτοῦ δικάζεσθαι. Pupillus tutore auctore judicium suscipit, vel tutor ipse. Adolescens vel convenitur, vel curator ipse judicium suscipit, *l. 1. §. 1. et 2. ff. de administr. tutor.*

2 Nec servi est ad litigandum idonea persona) *Quomodo enim clerici extra Ecclesiam libertatem assequi possunt, qui a lege mundana extranei sunt: et quibus interdicitur, ne ad sæculare judicium procedant, quomodo a sæculari judicio a jugo servitutis absolventur?* ut est in *capite 1. de serv. non ordinand.* in antiqua decretali.

3 Quia nec personam) ἀπρόσωπός ἐστιν. Dixi ad Theophilum, tit. de stipulat. serv.

4 Cum servo non esse actionem) *l. cum servo 107. ff. de reg. jur.*

5 Nec precis offerendæ) Nisi ex justa causa, puta si cædem domini vindicare velit, *d. l. 1.* in qua Cuj. Observ. 18. 22. legebat: *indicanda*: pro vindicanda. Auctores tamen Basilic. legerunt, *vindicanda*: ἐκδικῆσαι τὸν φόνον τοῦ δεσπότου· *vindicare necem domini*.

6 Sicut olim minor) Vide Cujac. *inf. de auctoritate præst.*

7 Causa momenti) ut in *cap. 1. extra de causa possess. et propr.* In actione seu judicio momenti servus, qui domini absentis nomine possidebat, expulsus legitimus litigator est.

8 Admitterem pupillum sine tut.) Azo in Summa, Odofredus, Fulgosius, et Joannes Faber admittunt etiam pupillum et adolescentem.

9 Proprietatis actione secunda) ut in *l. 2. inf. quor. bonor.*

10 Quæ petitionis verbo) Sic etiam Odofredus, et Fulgosius.

11 Justis legitimisque personis) *l. 1. infr. si per vim, vel alio modo absenti poss. perturb. sit.*

Tit. VII. *Ut nemo invitus [1] agere, vel accusare cogatur.*

Abutitur hac regula actor in *Novell. 112.* [2] qui post litem contestatam [3] contendit, non debere se compelli ad litem persequendam. Abuteris eadem si dixeris: non posse actorem cogere eum cum quo agit, ut is agat cum alio [4] sua actione. Hoc enim pugnat cum *l. Julianus, §. pen. ff. de act. empt. l. cum in plures, §. messem. ff. loca. l. si tibi, in fi. ff. de opt. leg. l. si sic legatum, §. ult. ff. de leg 1. l. 2. ad l. Rhod.* Sententia enim regulæ hæc est, non posse me invitum compellere eum cui in me, vel in alium suo nomine actio est, ut ea actione experiatur, si mea non intersit cum alio agi, nec ulla mihi eo nomine actio sit, *l. 4. infr. de usurp. pup. l. 20. inf. de pign.* Cum invito quidem [5] agi, sed invitum non agere, aut non legitime agere. Nullos quoque, ut olim Athenis, publice constitui accusatores, nisi voluntarios in criminalibus causis.

VII. Enarratio.

1 Ut nemo invitus) Nemo civilem actionem, vel accusationem adversus aliquem instituere compellitur. Basil.

2 In Nov. 112.) Hanc regulam sic expressit Justinianus in d. Nov. 112. cap. 3. μηδένα τὰς οἰκείας ἐναγωγὰς ἀναγκάζεσθαι ἄκοντα ἐγγυμνάζειν. *Neminem invitum actiones suas exercere compelli.*

3 Post litem contestatam) Theodorus Hermopolites, ἐὰν ἔφθασε λίβελλον δοῦναι τῷ ἰδίῳ ἀντιδίκῳ ἢ λύσιν πορίσασθαι, καὶ ἀποστεῖλαι ταύτην διὰ τοῦ δικαστηρίου τῷ ἰδίῳ ἀντιδίκῳ. Cœptum igitur negotium actor peragere debet.

4 Ut is agat cum alio) Puta ago in Mævium, ut Mævius agat cum Titio sua actione.

5 Cum invito quidem) Judicium in invitum redditur, *l. inter stipulantem 83. §. 2. ff. de verb. obligat.*

Tit. VIII. *De ordine judiciorum [1].*

Quotiens in uno judicio plures oriuntur quæstiones, ita plerumque ordinatur judicium, ut disceptetur una prius quam altera, veluti criminalis [2] priusquam civilis, momenti prius [3] quam proprietatis. Item status prius quam hæreditatis, *l. 1. et 2. hoc titulo, l. 3. sup. de jud. l. liber. inf. de pet. hæred.* Sed in arbitrio judicis est, vel hunc ordinem sequi, vel utramque commiscere, et cumulare [4] quæstionem, veluti civilem et criminalem, *l. pen. hoc titulo*, et ut ex Symmachi epistolis [5] didicimus, possessionis et proprietatis causam, et in quibusdam causis etiam jubetur civilem anteponere criminali, *l. quoniam inf. ad l. Jul. de adult. l. 8. inf. ad l. Fab. l. 2. Cod. Th. ad l. Cor. de fals.*

VIII. Enarratio.

1 Hic titulus docet, quem ordinem judex servare

debeat in judicando, quodve judicium prius discuti, et dirimi debeat, si alterum incidat, vel concurrat.

2 Veluti criminalis) *l. ult. h. t.* in qua verba illa, *criminalis quæstio cessaverit*, Basilica sic interpretantur : *περαιωθῇ, finita fuerit.*

3 Momenti prius) Vide Observ. libro 11. cap. 15.

4 Cumulare) Jure Pontificio cumulari potest judicium petitorium, et possessorium litium minuendarum causa, *cap.* 3. 4. 5. *et* 6. *extra de causa possess. et propriet.* id est, conjunctim agi de possessione et proprietate potest.

5 Ex Symmachi epistolis) Epistola 41. libri 10.

Tit. IX. *De litis contestatione.*

Judicia intelleximus tit. 1. fieri per tres personas, judicem, actorem, reum, et ad ea nos vocari per executores, datis sportulis tit. 2. post hæc consequens erat dicere de ipso judiciorum initio. quæ litis contestatio est 1. Sed quia ante litem contestatam legitime constitui oportet personam actoris et rei et judicis, quam ob rem vulgo dici solet, ante litem contestatam opponi debere exceptionem procuratoriam, exceptionem fori, vel quam aliam exceptionem dilatoriam 2, quæ modo ad personarum qualitatem respiciat, quibus judicia constant, et recusari quoque 3 judicem quasi suspectum non posse, nisi ante litem contestatam, ideo antequam daret hunc titulum de litis contestatione, exposuit, qui sint legitimi judices, qui litigatores legitimi tit. 3. 4. 5. 6. 7. et quotiens concurrunt in rem unam quæstiones plures, a qua inchoandum sit tit. 8. Litis contestatio est 4 ejus rei de qua controversia est apud judicem ex utraque parte facta narratio in foro, vel testibus præsentibus 5. Quæ fit apud judicem narratio actoris, et contradictio 6 sive responsio rei, *l. rem*, §. *patroni, sup. de jud. l.* 2. §. 1. *et* §. *sin autem reus, sup. de jurejur. prop. cal.* Dixi ex utraque parte, quod alibi cognitionaliter 7 partibus comminus constitutis. Nam simplex postulatio 8, quæ fit μονομερῶς, et μονομερὴς αἴτησις dicitur a Græcis ad *l.* 3. *inf. de præs.* 30. *an.* litis contestatio non est. Simplicem postulationem dicit constitutio hujus tituli, et *l. ult. inf. de castr. et min.* eique merito conjungit appellationem. Nam et hæc introducitur μονομερῶς, *l. ult. ff. de cond. et dem.* Litis contestatio non fit μονομερῶς 9. Separatur etiam rectissime editio actionis 10 a litis contestatione in constitutione hujus tit. unde patet horum titulorum differentia de edendo, de postulando, de litis contestatione.

IX. Enarratio.

1 Quæ litis contestatio est) Litis contestatio est initium litis, *l. amplius* 15. *ff. rat. rem hab. ibi, judicium tamen cœptum non fuerit* : quæ verba sic interpretantur Basilica : *μή μέντοι ἡ δίκη προκαταρχθῇ lis tamen contestata non fuerit.*

2 Exceptionem dilatoriam) *L. exceptionem* 9. *inf. de probat. l. pen. inf. de exception. l. nemo* 4. *inf. de jurisdict. l. ita demum* 13. *sup. de procurat. l. etsi* 52. *ff. de judic.*

3 Et recusari quoque) *l. πάντες*, *l. apertissimi supr. de judic. l. ult. inf. de sentent. et interlocut.*

4 Litis contestatio est) Græcus interpres ad cap. 3. tit. 1. libri 7. Basilic. *προκάταρξίς ἐστιν τῆς ὑποθέσεως, οὐκ ἡ ἔκδοσις τῆς ἀγωγῆς, οὐδὲ ὑπόμνησις, οὐδὲ ἡ μονομερὴς ἐντυχία. Litis contestatio est narratio negotii : non editio actionis neque admonitio, seu conventio, neque ex una parte interpellatio.*

5 Vel testibus præsent. (Vide ad tit. 4. libri 11. et Cujac. lib. 9. Obs. cap. 21.

6 Narratio et contradictio) Glossæ Philoxeni: *lites contestatæ : αἱ ἀρχὴν λαβοῦσαι ἐν δικαστηρίῳ δίκαι ἐξ ἀντικαθεστώτων.*

7 Cognitionaliter, etc.) *κατὰ διάγνωσιν.* vide Cujac. Observ. lib. 4. cap. 32. et lib. 20. cap. 9. *l. ult.* §. *illud etiam inf. de tempor. et reparat. appellat. l.* 3. *inf. de fructib. et lit. expens.*

8 Nam simplex postulatio) *l. un. hoc tit.*

9 Litis contestatio non fit *μονομερῶς*) Est enim ex utraque parte facta narratio.

10 Editio actionis) Vide Observ. lib. 9. d. cap. 12.

Tit. X. *De plus petitionibus.*

Narratio actoris in litis contestatione, petitio est : eam vero omni ex parte veram esse oportet : alioquin plus petitio aut minus petitio est 1, de cujus periculo sunt in hoc titulo duæ constitutiones Græcæ a nobis proditæ 2 et explicatæ alibi. Et tertia Latina, ut jus vetus, quo receptum erat causa cadere eum, qui plus debito peteret, etiam hodie valeat uno casu, si quis a debitore suo dolo malo cautionem exegerit majoris quantitatis quam esset in debito, et ex ea cautione egerit, litemque contestatus fuerit. Nam et si post litem contestatam paratus sit minuere petitionem, et agnoscere bonam fidem, jus crediti amittit. Pœnitenti ante litem contestatam venia datur : itemque ei cui iterata cautione ultro debitor se in eandem summam obstrinxerit. Vis hæc est iteratæ cautionis 3, ut in Senatusconsulto Vellejano 4, ne subveniatur mulieri iteranti intercessionem post biennium, et in præscriptionibus temporum 5 ne prosint iteranti cautionem.

X. *Enarratio.*

1 Plus petitio, aut minus petitio est) Interpretes Græci ad leg. 9. ff. de in lit. jur. notant Jurisconsultum illis verbis, *eo pluribusve*, respicere ad veterem formulam ita concipi solitam : *si paret rem ducentorum solidorum esse, vel etiam paulo minoris : actor enim minus vera quantitate dicebat propter periculum plus petitionis.* De plus petitione aut minus petitione vide §. *si quis agens* 35. *et seq. Instit. de action. et l.* 2. *hoc titulo.*

2 A nobis proditæ) Observat. lib. 12. cap. 21.

3 Vis hæc est iteratæ cautionis) Quæ secunda confessio in *l* 3. *hoc tit.* *δευτέρα ὁμολογία*, in Basilicis.

4 In Senatusconsulto Vellejano) *l. si mulier* 22. *inf. ad Senat. Vellejan.* Si mulier, quæ pro alio intercessit, post biennium denuo se obligaverit, vel intercessorem præstiterit, beneficio Sc. Vellejani non juvatur : de iterato mulieris consensu, vide Nov. 61. cap. 1.

5 In præscription. tempor.) *l. cum notissimi* 7. §. *imo, vers. Sed et si quis, inf. de præscript. trig. annor.* Interrumpitur præscriptio si debitor medio tempore debitum agnoverit, emissa nova cautione.

Tit. XI. *De dilationibus.*

Post litem contestatam, aut etiam in lite ipsa contestanda sæpenumero petuntur a judice dilationes instrumentorum [1], aut personarum exhibendarum gratia instruendi judicis, instruendæ intentionis suæ gratia, ut ex provincia codices afferantur. *l. argentarium. ff. de ju.* et decernuntur causa cognita pro tribunali, quod judicis sedile legitimum est, *l.* 4. *hoc titulo* [2], et secundum modum præscriptum oratione D. Marci, si petantur ex provincia ubi lis agitur, breviores quam si ex continentibus provinciis ; et continentibus provinciis, breviores quam ultra-marinis, *l.* 1. *et ult. hoc tit. l.* 13. *Cod. Theod. de ju. fis. l.* 27. *Cod. Theod. de pet. et ultro dat. l.* 41. *et* 63. *Cod. Theod. de app.* Notandum in consistorio principis dilationes non dari, *l.* 5. *hoc titulo*, quia scilicet imparati [3] ad cognitionem principis, necdum instructi bene non admittuntur, *l.* 1. *inf. de relat.* et ita apud Julianum Imperatorem, ut Sudas refert, *ἀναβολαὶ, οὐκ ἦσαν, ἀλλὰ τὸ μέλλον καὶ διωρθούμενον εἰς τὸν χρόνον ὕποπτον ὖν.* Sed et actori eadem ratione dilatio danda non est ex *l.* 2. *hoc tit.* trahenti rem ad incongruum judicem [4] ex rescripto principis. Dilatio est prolatio diei.

XI. *Enarratio.*

1 Dilationes instrumentorum aut pers.) *l.* 1. *hoc titulo.*

2 *L.* 4. *hoc titulo*) In qua legendum, *non interpellatione planaria*, ut in vett. *ἡ τῆς αἰτίας διάγνωσις ἐν βήματι πράττεται· Causæ cognitio pro tribunali suscipitur*, Basilica libro 7. tit. 17. cap. 10.

3 Qua scilicet imparati) Michael Attaliotes in Regio codice : *βασιλέως ἀκροωμένου οὐκ ἔξεστιν αἰτεῖν προθεσμίαν· ἐμπαράσκευοι γὰρ ὀφείλουσιν εἶναι οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως διαγινωσκόμενοι. Cum enim princeps de causa cognoscit, dilationem petere non licet, quia parati ad cognitionem principis venire debent : ex d. lib.* 7. *Bas. titulo* 17. *c.* 15.

4 Ad incongruum judicem) In *l.* 2. ad extraordinarium judicem, alienum judicem, *εἰς ἄλλον φόρον*, in aliud forum.

Tit XII. *De feriis.*

Vide tit. 12. *lib.* 2. *ff.*

Ut intra tempora datæ dilationis cessant partes judicis, *l.* 2. *sup. tit. prox.* ita intra tempora feriarum. Nam et feriæ nihil aliud sunt quam dilationes judiciorum et litium omnium. Vel, dies quieti a litibus [1], induciæ, pax [2], ut Papinius de feriis ait [3]. *Et pacem piger annus habet.* Vel, tempus mutuum a judiciis : quod et in feriis imperandis, ut Cicero scribit 1. de divin. nominatim adjiciebatur, scilicet ut cives litibus et jurgiis abstinerent. Ex his aliæ sunt solemnes [4], ut dies cultui divino dedicati [5], ut messes et vindemiæ [6], quibus deputantur menses duo, *l.* 7. *hoc tit.* æstivis, ut ait, fervoribus [7] mitigandis, et autumni fœtibus decerpendis. Sic legendum, ut illo versu Asclepiadis : Mox autumnali redolet vindemia fœtu. Aliæ sunt repentinæ, veluti ob res prospere gestas, quæ a solo Imperatore indicuntur, et ob id appellantur imperiales, *l.* 3. *hoc tit.* mutato nomine veteri imperativarum, quæ a Coss. aut prætoribus imperabantur, *l. sed et si*, §. *si feriæ*, *ff. ex qui. cau. maj.* Videntur et quæ Senatui dantur ut fit hodie, esse imperiales. Sic enim Theodosius scribit ad Senatum *Nov. ne decur. ad sen. dig. asp.* Otio frui vos quodam tempore patimur, ne labore videamini fatigari continuo [8]. Dixi ferias dilationes esse [9], ut *d. l.* 7. feriis jura differri. Veteres res proferri dicebant [10], Lucanus ad Pisonem [11] : *Si quando judice fesso turbida prolatis tacuerunt jurgia rebus.* Porphirio in Horatium : *Solent principes civitatis negotiorum dijudicatis juribus, vel prolatis rebus otiosa mente urbem relinquere.* Horatius ipse dixit, *rebus omissis* [12]. Ceterum feriæ dila-

tiones sunt omnium litium. Dilationes superioris tituli, unius rei litisve: et vicinitatis igitur feriarum et dilationum evidens ratio, cum et in Digestis unus s't titulus de feriis et dilationibus, eo etiam adhibito quod habetur, *l.* 3. *sup. tit. prox.* ferias computari concessarum dilationum temporibus, ut appellationum temporibus in *l.* 1. *hoc tit.*

XII. Enarratio.

1 Dies quieti a litibus) M. Tullius 2. de *LL. Feriarum, festorumque dierum ratio quietem habet litium et jurgiorum.* D. Ambrosius in 1. Pauli ad Corint. c. 6. *Aut judicem publicum, cui dici solet: hodie dies sacrorum est, jus dici non potest. Quies feriata.* Cyprianus epistola 1. Scholiastes Horat. ad od. 14. lib. 3. *Pro festivitate dierum feriæ indicebantur, et abstinebant a litibus:* ἄδικος ἡμέρα, καθ' ἣν οὐ προτεῖται δίκη, Eustathius ad Odyss. 4.

2 Induciæ, pax) Sic Varro antiq. re. human. libro 19. *Induciæ sunt pax castrensis, induciæ belli feriæ.*

3 Ut Papinius) Libro 4. Syl. ad Marcell.

4 Solemnes) *l.* 3. *sup. tit. prox.*

5 Ut dies cultui divino dedic.) Ut dies Dominicus, dies Paschales, et alii qui recensentur in *l.* 6. *et ult. h. tit.* de quibus ad collectionem Balsamonis: vide Glycam p. 367. edit. reg.

6 Ut messes, et vindemiæ) Svetonius Julii cap. 12. Minutius Felix in Octavio: *Ad vindemiam feriæ judiciariam curam relaxaverant.* S. Cyprianus in epist. 1. ad Donatum. *Quum indulgente vindemia solutus animus in quietem solemnes ac sta'as anni fatigantis inducias sortitur.* Fulbertus epist. 18. *Messivæ feriæ etc.* et epist. 39. *Ipsi vero responderunt, se messivo tempore occupatos, lites ad præsens agitare non posse:* vide cod. LL. Wisig. lib. 2. cap. 11. sed et diebus vindemialibus feriæ erant a studiis: Divus Augustinus confession. libro 10. cap. 11.

7 Æstivis, ut ait, fervoribus) In codice Brodæi: *Æstivis fervoribus mitigandis, et autumno fœtibus decerpendis.* Sic etiam Menagii codex, et Stuvecchii, ut ipse testatur in Electis ad librum 1. Arnobii.

8 Ne labore videamini fatigari continuo) Seneca de tranquillit. animi cap. ult. ad finem: *Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice cogerentur, tanquam necessarium laboribus interponentes temperamentum.*

9 Dixi ferias dilationes esse) Cum lites feriis nimium differrentur, Manuel Comnenus Imperator edixerat, ut dies quidam toti festi essent, quidam vero in meridiem usque, et intercisi: et peracto sacro, judices juri dicundo operam darent, ut scribit Joannes Cinnamus historiarum libro 4. quod desumptum est ex Nov. ejusd. Comneni de dieb. totius anni, etc.

10 Veteres res proferri dicebant) Plautus in Captiv. Act. 1. Sc. 1. *Prolatis rebus parasiti venatici sumus, quando res redierunt, molossici.* Vide Cujacium libro 7. Observat. cap. 16.

11 Lucanus ad Pisonem) In Panegirico.

12 Horat. ipse reb. omissis) Epist. v. lib. 1. vide Svetonium Augusti cap. 32. Per contrarium res agi dicuntur: cessante justitia.

Tit. XIII. *De jurisdictione omnium judicum, et de foro competenti.*

Vide tit. 1. lib. 2. ff. et lib. 3. tit. 1.

Quia ante litem contestatam, vel tempore litis contestatæ opponenda est præscriptio fori, *l.* 4. *hoc tit. l. ult. inf. de except.* ideo titulo de litis contestatione non longe adjicit titulum de jurisdictione, et de foro competenti. De jurisdictione eadem fini qua de foro competenti, ut sciatur cujus sit jurisdictio, id est, quis sit judex competens, quod forum judiciumve competens, et longe alia fini, quam in Digestis, in quibus titulo de jurisdictione hæc præcipue tractantur, quæ sint jurisdictionis, quæque adeo possint mandata aut concessa jurisdictione, ad alium transire, et quemadmodum contempta jurisdictio magistratus vindicetur, et quod habuimus tit. v. ne quis sibi jus dicat, et de modo jurisdictionis, et aliquid de officio judicis *l.* 1. quod sane latius patet quam jurisditio. Nam ea etiam complectitur 1 in quibus nulla jurisdictio consistit, et quæ legis potius quam jurisdictionis sunt. De foro autem competenti est in Digestis secunda pars tituli de jud ciis. Porro jurisdictio 2 et forum est solius magistratus: judices enim dati nec forum, nec jurisdictionem 3 habent. Jurisdictio igitur est notio 4, quæ jure magistratus competit. Definitio est jurisdictionis ordinariæ: Nam extraordinariam etiam ii, qui non sunt magistratus, habent, veluti præf. annonæ, et præf. vigilum *l.* 2. §. *sane præfectus, ff. de orig. jur. l.* 7. *ff. de offic. proc.* Vel si vis omnem complecti, jurisdictio est notio, quæ jure magistratus, vel ex mandato magistratus 5, vel extra ordinem competit. Forum autem est locus publicus 6 in quo magistratus jus dicit, vel judicat, et ex constitutione *l.* 2. *sup. de ped. jud.* judicat magistratus, et forum 7 agit 8 de omnibus causis, nec nisi perraro Judices dat 9: neque vero improbes, ut quidam, quod Isidorus dixit Forus 10, non forum. Nam et Lucillius 11, et Pomponius Atellanar us 12, et Marius Victorinus 13 sic loquuntur.

Competens autem forum .i. proprium et congruum, ubi reus ab actore [14] conveniri debet quaecunque de re agatur, puta ubi domicilium reus habet, vel ubi tempore contractus habuit, *l.* 2. *hoc tit.* Cujus contrarium forum alienum [15], incompetens, incongruum: et judex similiter aut competens, aut incompetens, et incongruus, *l.* 1. *hoc tit. et Nov. Martiani nem. exh. de pro ad com.* Et notandum incompetentem litis contestatione competentem fieri [16], *l.* 4. *hoc tit. l.* 1. *tit.* 15. vel si partes se ejus jurisdictioni subjiciant et consentiant, *l.* 1. *hoc titulo l.* 14. *ff. eod. l.* 1. *ff. de jud. l. ille a quo* §. *pen. ff. ad Trebell. l. inter, ff. ad munic.* Dico jurisdictioni: Nam non habenti jurisdictionem privato homini qui se subjiciunt, nihil agunt, *l.* 3. *hoc titulo.* Item si quis incompetens extra ordinem rescripto principis judicare jubeatur inter aliquos [17], *l.* 2. *supra de dilat.* Nam, ut Paulus ait v. Sent. [18] *res judicatæ videntur etiam ab his, qui ab Imperatore extra ordinem petuntur.* Dixi ex rescripto: Nam sine rescripto [19] actor, qui reum invitum trahit ad judicem incompetentem, forsitan fretus executione militari, causa cadit reus pro damnato habetur, *l.* 5. *h. tit.*

XIII. Enarratio.

1 Nam ea etiam complectitur) Officium judicis ea complectitur, quæ jurisdictionis non sunt, sed legis veluti tutorem pupillis non habentibus constituere, *l. muto* 6. §. *pen. ff. de tutel.* dum ait, tutoris dationem neque imperii esse, neque jurisdictionis, sed ei soli competere, cui nominatim hoc dedit, vel lex, vel SC. vel Princeps.

2 Porro jurisdictio, et forum est sol magistr.) Princeps magistratus non est, sed celsior, et augustior est magistratu. Tiberius apud Tacit. annal. 3. *Non ædilis aut prætoris, aut consulis partes sustineo, majus aliquid, et excelsius a principe postulatur.* Nicephorus Blemmidas in proœmio Epitomes logicæ: ἡ βασιλεία τῶν ἀξιῶν ἀξία, καὶ ὑπεροχὴ τῶν ὑπεροχῶν· et ideo jurisdictionem non habet, sed cognitionem extraordinariam. Qui jurisdictionem habent, et mistum imperium habent: nam jurisdictioni cohæret *l.* 3. *ff. eod.* Qui merum imperium habet, non continuo jurisdictionem habet, nam et privato competit, si lex, aut Senatusconsultum ei nominatim concesserit. Imperium merum, est habere gladii potestatem, *d. l.* 3. ἐξουσίαν θανάτου vocat Joannes Archiepiscopus Thessalonicensis de Christi resurrectione. *Gladius*, inquit sanctus Hilarius in Commentario in Matthæum cap. 10. *telorum omnium acutissimum est, in quo sit jus potestatis, et judicii severitas, et animadversio peccatorum.*

3 Nec forum, nec jurisdictionem) *l. ultim. supra ubi et apud qu. cogn. restit.*

4 Jurisdictio igitur est notio) Hesy. γνῶναι interpretatur κρίνεσθαι. Notionis autem nomen generale est, *l. ait prætor, ff. de re judic. l. notionem* 99. *ff. de verbor. signif.* quod complectitur tam jurisdictionem quam magist. habent, quam cognitionem litis certæ, quam habent judices pedanei. Cetera separant jurisdictionem ab iis, quæ non jure magistratus competunt, sed jure legis, *l.* 1 *ff. de offic. ejus cui mand. est jurisdictio*: et a notione, quæ competit iis qui non sunt magistratus, veluti judicibus pedaneis.

5 Vel ex mandato magistratus) Et is cui mandata jurisdictio est, fungitur vice ejus qui mandavit, non sua, ut est in *l. solet* 16. *ff. de jurisdict.* id est alienam jurisdictionem exequitur, *l.* 3. *ff. de offic. ei. cui mand. est jurisdict.* et ideo ab eo cui mandata est jurisdictio, provocandus non erit is qui mandavit, sed qui provocaretur ab eo qui mandavit: a judice autem delegato provocatur ipse qui dedit, *l.* 1. §. *ultim. et l. ultim. ff. quis et a quo appellet.*

6 Forum est locus publicus, etc.) Nonius Marcellus: Fora neutro genere loca sunt quibus jus dicitur. Festus Pompejus in v. forum: *Forum in quo judicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent.* Scholiast. Horat. ad Epod. 2. *Forum proprie heic dicitur publicus conventus ubi lites aguntur et dijudicantur.*

7 Et forum agit) Festus in ead. voce: Forum, cum is qui provinciæ præest, forum agere dicitur, cum civitates vocat, et de controversiis eorum cognoscit. M. Tullius lib. 3. Epistolarum ad familiares 6. *Qui te forum Tarsi agere dicerent*: et lib. 5. ad Atticum 16. *In ultimam provinciam se conjecit Tarsum usque: ibi forum agit.* v. Casaubonum ad Theophrasti character. cap. περὶ ἀπονοίας.

8 For. agit de omn. c.) Cognoscit.

9 Nec nisi perraro jud. dat) *l.* 2. *sup. de pedan. judicib.*

10 Quod Isidorus dixit) Libro 18. Origin. ut concilii Suessionensis can. 6. Glossæ: ἀγορὰ, ὁ φόρος, *hic forus.*

11 Nam et Lucillus) Apud Sosipatrum Charisium Grammaticæ libro 1. et Nonium in *v. forum.*

12 Pomponius Atellanarius) A. Gellius 12. 10. Macrobius 1. Saturn. 1. cap. 10.

13 Marius Victorinus) Artis Grammat. lib. 1.

14 Ubi reus ab actore) *l.* 2. *hoc tit. l.* 3. *inf. ubi causa stat.*

15 Cujus contrarium forum alienum) Asconius Pedianus in Divinat. *Alii alienum non nomen proprium putant esse, sed alienum et alterius ju-*

d cit: et non ex auditorio Prætoris: et paulo post: *Hinc apparet, etiam supra, alienum, alieni judicii hominem significari, l. 2. supra de dilation.*

16 Competentem fieri) Nam ubi semel judicium cœptum est, ibi finem accipere debet, *l. ubi 30. ff. de judic.* Celerum extra territorium jus dicenti impune non paretur, *l. ult. ff. de jurisdict.*

17 Judicare jubeatur inter aliq.) Et hic judex fiet competens.

18 Nam ut Paulus ait v. Sentent.) Titulo v.

19 Nam sine rescripto) Sine cœlesti oraculo, *d. §. 5.* δίχα θείας ἀντιγραφῆς· *sine rescripto*, Basilica.

Tit. XIV. *Quando imperator inter pupillos vel viduas vel miserabiles personas cognoscat, et ne exhibeantur.*

Immo nec ex rescripto principis extra ordinem pupilli [1], viduæ [2], infirmi et qui perpetuo morbo laborant e foro competenti ad Comitatum principis [3] exhiberi possunt, ut cavetur constitutione tit. hujus, et adjiciunt Græci rationem [4] ἐπειδὴ τῶν ἀτοποτάτων ἐστὶ τὰ τοιαῦτα πρόσωπα σκύλλεσθαι ταῖς ὁδοῖς [5]. Contra tamen his personis licet adversarios suos impetrato rescripto evocare in aulam sive comitatum principis: et hujus rei exemplum est in epistolis Theodorici Regis apud Cassiodorum 4. Var. [6] Ipsæ igitur rescripto evocare, non evocari possunt. Ex superiori *Nov. Martiani* [6], nemo de suo foro exhibetur ad comitatum, quod observari sane æquissimum, et non observari iniquissimum est, si quæ ætas ferat ordinarios judices probos et religiosos juris. Ex hac constitutione certæ tantum personæ huic observationi causam præbent, aliis ex rescripto evocandi judicii jus potestasque est [7]. Miserabiles personas dicit non pupillos aut viduas [8], sed debiles [9] et valetudinarios, qui ope aliena indigent, et miserabiles non miseras [10]. Miser enim a Græco μυσαρὸς, et μυσερὸς semper dicitur in malo. Hieronymus adversus Jovinianum [11]: Miseræ potius quam miserabiles.

XIV. Enarratio.

1 Pupilli) Pupillus est, qui desiit in patris potestate esse morte aut emancipatione, *l. pupillus 239. ff. de verbor. sign.* Basilica: pupillus est impubes sui juris. Itaque heic pupillum interpretantur ἄνηβον, *impuberem.*

2 Viduæ) Viduas dicimus non solum quæ aliquando nuptæ fuerunt, sed et eas mulieres quæ virum non habuerunt, *l. malum 242. §. viduam, ff. de verb. sign.* et ita viduas Azo heic accipit.

Pupillus apud Græcos modo significat eum qui utrumque parentem amisit. Hesychius, ὀρφανὸς, ὁ γονέων ἐστερημένος. Magnum Etimologicum: ὀρφανὸς, ὁ μὴ γονεῖς ἔχων· modo eum, qui patrem duntaxat, ut in epitaphio Demosthenis: modo eum qui matrem tantum. Euripides Theseum ita loquentem inducit: ἔρημος οἶκος, καὶ τέκν' ὀρφανεύεται, *Domus est deserta, et liberi sunt orphani*: nam uxor ejus mortem sibi consciverat.

Ego puto pupillum heic esse eum qui patrem amisit, et viduam eam quæ virum, ut Esajæ cap. 1. vers. 17. κρίνατε ὀρφανῷ, καὶ δικαιώσατε χήραν· *judicate pupillo, et justificate viduam*: ad quem locum eleganter S. Basilius: διὰ τὸ εὐκαταφρόνητον τῆς ἡλικίας, οὔτε εἰς κρίσιν ἀγαγεῖν τοῖς ὀρφανοῖς τοὺς ἀδικοῦντας ῥᾴδιον· κρίνατε οὖν τοῖς ὀρφανοῖς τοῖς ἐστερημένοις τῶν συνηγόρων, παρ' ἑαυτῶν αὐτοῖς τὸ ἐκ τῆς ἡλικίας ἐνδέον ἀναπληρώσατε· *Nimirum quod tenera hæc ætas facile contemptui pateat, nec admodum proclive sit orphanis ad judicium provocare in se injurios. Judicium igitur pronuntiate secundum pupillos, qui tuendæ causæ patronis destituti sunt, quod ipsis desit per ætatem, vos ipsi supplere*: et paulo post, de viduis: καὶ τοῦτο δὲ ἀσθένειαν ἐν πολλοῖς τῶν κατὰ τὸν βίον ἐλαττουμένων ἐστὶ προσώπων· εὐεπίβατον γὰρ τοῖς βουλομένοις ἀδικεῖν ἡ χηρεία· ἧς παντοίως ἀντιλαμβάνεσθαι τὸ ὀφειλόμενον δίκαιον ἀποδιδόντες αὐτῇ, καὶ μάλιστα ἐὰν ὄντως ἡ χήρα ᾖ μεμονωμένη ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπικουρίας· *Hæc etiamnum persona in multis eorum, quæ ad vitam hanc exiguntur, propter sexus infirmitatem detrimenta accipit: Patet enim et exposita est cuivis illam volenti incessere injuriis: Quare opus omnino est, ut sint qui exporrecta auxiliari manu jubeant ei restitui jus debitum, idque maxime si prorsus vidua fuerit destituta omni humano patrocinio.* Quæ verba fere exscripsit Olympiodorus, ut refert Nicetas in Catena in Jobum, capite 16. Hoc igitur favorabiliter præstatur pupillis et viduis, ut rescripto principis in aulam evocari non possint, ipsi autem possint evocare.

3 Ad comitatum principis) Glossæ Nomicæ: κομιτάτον, ὁ τόπος ἔνθα ὁ βασιλεὺς διάγει ex Glossis Basilic. lib. 7. tit. 3. Synodus Carthagin. can. 109. οἱ ἐπὶ τὸ κομιτάτον πορευόμενοι· *qui in comitatum proficiscuntur.* Balsamon: εἰς τὸ κομιτάτον ἤγουν ἔνθα ἐστὶν ὁ κόμης ἤτοι ὁ βασιλεύς. *in comitatum, id est, ubi comes est, sive princeps.* S. Epiphanius contra Ebion. ἐπὶ τὸ κομιτάτων.

4 Et adjiciunt Græci rationem) Basilic. lib. 7. tit. 3. cap. 37.

5 Τοῖς ὁδοῖς. Quoniam iniquissimum est personas ejusmodi itineribus vexari.

6 Apud Cassiodorum 4. var.) Epist. 9.

6 Ex super. Nov. Martiani) *Neminem exhib. de pro. ad comit.*

7 Jus potestasque est) Maxime cum alicujus (provincialis) potentiam reformidant, ut est in *l. un. hoc titulo.*

8 Non pupillos aut viduas) Miserabilium personarum nomine pupillos etiam aut viduas contineri quidam putant decepti titulo ita concepto contra fidem veterum codicum, ut Brodæi et aliorum: *et alias miserabiles personas:* quem errorem secuti sunt alii. Guillelmus Episcopus Parisiensis Statutorum Synodalium cap. 4. *Prohibetur sacerdotibus ne officium advocationis exercere præsumant, nisi forte in causa Ecclesiæ suæ vel pro miserabilibus personis pupillis et viduis parochianis, quibus honeste deesse non possunt.*

9 Debiles) Basilica, ὅ τινα πάθει κατεχόμενον, ἢ ἄλλων ἀκρωτηριασμένον τὸ σῶμα· *morbo laborantem, aut alias corpore mutilum*, ut Matthæi cap. 18. 8. χωλὸν, ἢ κυλλόν· vetus interpres: *debilem vel claudum.*

10 Miserabiles non miseras) Quidam sunt miseri et miserabiles: vetus interpres Apocalyps. c. 3. v. 17. *Quia tu es miser et miserabilis.* Lactantius de vero cultu c. 10. *Miseros atque miserabiles qui stultitiam suam literis memoriæque mandaverunt.* Didymus de Spiritu sancto libro 3. ad finem ex interpretatione D. Hieronymi: *Miseri atque miserabiles, etc.* Quidam miseri non miserabiles. Sidonius 1. 7. *Miser nec miserabilis erat.* Joannes Saresberiensis de nugis Curialium lib. 1. cap. 5. *In miseram etsi non miserabilem incidunt egestatem.*

11 Adversus Jovinianum) lib. 2. cap. ult. et in Matthæum cap. 26. *Miser Judas, et tamen non miserabilis.* Quidam non miseri sed miserabiles, ut heic μυσαρὸς est scelestus, sceleratus.

Tit. XV. *Ubi de criminibus agi oportet.*

Sunt etiam sequentes tituli usque ad 27. omnes de foro competenti: Nam per singulas causas explicatur quod cujusque sit forum judiciumque competens, ac primum hoc tit. si causa criminalis sit ostenditur, ejus loci forum esse competens, ubi reus crimen admisit 1, ut nominatim etiam de militibus cautum est, *l.* 2. *tit.* 23. *l.* 3. *ff. de re mil.* et de clarissimis, *l.* 1. *tit.* 24. et de hominibus divinæ domus, et Cæsarianis, *l.* 8. 9. 10. *tit.* 26. vel ubi lis contestata est, quod significatur verbo, inchoatæ 2, in *l.* 1. Nam post litem contestatam non est jus revocandi forum 3. Vel ubi reus domicilium habuerit 4, aut deprehensus fuerit 5, ut *l.* 1. *tit.* 23.

XV. Enarratio.

1 Ubi reus crimen admisit) *l.* 1. *hoc tit. l. ult. ff. de noxal. act. l.* 7. §. *pen. et l. ult. ff. de accus. Nov.* 69. *c.* 1. Libanius declamatione 17. τὰς τιμωρίας δεῖ πράττεσθαι παρ' ἡμῖν, οὓς ἠδικήκασιν· *Pœnas exigi oportet apud nos quos læserunt.* Symmachus lib. 9. 123. *Facinus ubi admissum est, debet expiari.* Sanctus Cyprianus in epistola LV. *Nam cum statutum sit omnibus nobis, et æquum sit pariter ac justum ut uniuscujusque causa illic audiatur, ubi est crimen admissum.* Utuntur in hanc rem Aniani verbis ad tit. Cod. Theod. de acc. Sixtus III. epistola 3. et Carolus 11. Imp. apud Hincmarum Remensem Episcopum opusculo 47. num. 17. et Damasus PP. in epistola 8. nisi subditilia est, quod magis puto. Verba auctoris hypobolimæi hæc sunt: *Antiqua docet hoc patrum regula, in qua et Imperialia pariter statuta concinunt. Criminum, inquiunt, discussio ibi agenda est, ubi crimen admissum est: nam alibi criminum reus prohibetur audiri, etc.*

2 Verbo inchoatæ) ut in *l. ult. sup. tit.* 10. ante inchoatam litem, id est, πρὸ τῆς προκατάρξεως, ante litem contestatam, Basilica: et ita etiam Azo heic in Summa Basilica. ὅπου ἤρχθη ἡ περὶ αὐτῶν δίκη. *ubi judicium de his inceptum est*: ut judicio cœpto in *l.* 1. *sup. de judic.* conjuncta Basilicῶn interpretatione, et in *l.* apertissimi 16. eod. *antequam lis inchoetur, id est ante litem contestatam.*

3 Jus revocandi forum) *l. nemo* 4. *sup. de jurisd. om. jud. l. ult. inf. de exception. seu præscription.* nam qui litem contestatus est forum approbavit.

4 Vel ubi reus domicilium hab.) *l.* 2. vide ad tit. 3. lib. 9.

5 Aut deprehensus sit ὅπου συνελήφθησαν οἱ ταῦτα ἡμαρτηκότες, Basilica: *ubi deprehensi sunt qui hæc admiserunt.* Ubi reperiuntur. *l.* 1. licet ibi domicilium non habeant, ex sententia veterum interpretum: et ubicunque igitur reperiuntur. Nec vera est Glossæ et Odofredi interpretatio, reos ibi conveniendos ubi reperiuntur, si ibi domicilium habeant.

Tit. XVI. *Ubi de possessione agi oportet.*

Constitutio hujus tit. et de causa criminali est, et de causa possessionis sive momenti. Nam si per vim dejectus quis sit possessione prædii, et de vi quæri at criminaliter lege Julia 1 ubi vis facta est

2, et de possessione 3 momentaria 4 similiter per interdictum unde vi.

XVI. Enarratio.

1 Lege Julia) *l.* 1. §. 2. *ff. de vi et vi arm. l.* 4. *infra, unde vi*, §. *reciperandæ, Instit. de interd.*

2 Ubi vis facta est) Ubi igitur res sita est.

3 Et de possessione) In ea provincia agitur, ubi res sita est, aut ubi domicilium habet, qui de possessione convenitur, sive ut est in Basilic. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐπαρχίᾳ κινείτω καθ' ἣν τὸ πρᾶγμα διάκειται, καὶ διοικεῖται οὗτος ὁ περὶ τῆς νομῆς ἀγωνίζεται*. Puto legendum ἢ, δ. *aut ubi dom. h.* et fortasse mendum typographicum est. Sed tam de vi, quam interdicto unde vi ibi agi ubi vis facta est, Cujacius censet.

4 Momentaria) V. sup. *tit.* 6.

Tit. XVII. *Ubi fideicommissum peti oportet.*

Causa autem fideicommissi, sive res petatur, sive cautio 1, disceptatur ubi hæreditas 2, aut major pars hæreditatis est 3, vel ubi hæres, aut fideicommissarius Trebellianus 4 domicilium habet 5, etiamsi res ibi non sit cujus fiet restitutio, ut ostenditur *l.* 10. *et seqq ff. de rei vind.* vel ubi res est per fideicommissum relicta 6, quod idem et de legato dic potest 7, et de credito hæreditario: Nam hæres sequitur forum defuncti 8.

XVII. Enarratio

1 Sive cautio) Legatorum vel fideicommissorum causa, *l.* 5. §. *penult. ff. ut legator.*

2 Ubi hæreditas) *l. un. hoc tit.* id est, ubi res hæreditariæ existunt.

3 Aut major pars hæreditatis) *l. si fideicommissum* 50. *l. sed etsi* 52. §. *penult. ff. de re judic.*

4 Aut fideicommissarius Trebell.) Cui restituta est hæreditas ex SC. Trebell.

5 Domicilium hab.) *d. l.* 50. §. 2.

6 Vel ubi res est per fideic. relicta) *l. quod legatur* 38. *ff. de judic.*

7 Quod idem et de legato dici potest) Ut hæres legati nomine conveniatur ubi hæreditas est, vel major pars hæreditatis, vel ubi hæres domicilium habet. Sed postquam legata exæquata sunt fideicommissis, utique sine dubio idem obtinet in legatis quod in fideicommissis: et ideo lex unica hoc tit. sic Græce expressa est in Basilicis, *τὸ λεγάτον ἐκεῖ ἀπαιτεῖται, ἔνθα ἡ κληρονομία διάκειται· legatum ibi petitur ubi hæreditas est.*

8 Nam hæres seq. for. def.) *l. hæres* 19. *ff. de judic.*

Tit. XVIII. *Ubi conveniatur qui certo loco dare promisit.*

Quod certo loco dari oportet, non eo tantum loco petitur recte, sed etiam alio 1 citra periculum plus petitionis 2, dummodo mentio fiat ejus loci 3 quo dari debuit, quæ actio dicitur arbitraria 4, et a Græcis ἐξεταστική 5, quod in ea judicis arbitrio 6 æstimetur quanti actoris 7 intersit suo loco pecuniam solvi, id est loco condicto, conventoque, si per reum mora fuerit, quo minus suo loco solveret, *l. centum, l. ult. ff. de eo quod cer. lo.* vel quanti intersit rei si per reum mora, non fuerit, vel si per actorem mora fuerit quo minus loco convento oblatam pecuniam acciperet, *l.* 2. *in pr. et* §. *ult. ff. eod.*

XVIII. Enarratio.

1 Sed etiam alio) Quid enim si ad eum locum in quem daturum se promisisset nunquam accederet dolo malo, vel alio loco necessario destringeretur? *l.* 1. *ff. de eo quod cer. loco.*

2 Citra periculum plus petit.) Nam plus loco petitur: qui autem plus petit causa cadit, §. *plus autem, Instit. de action.*

3 Dummodo mentio fiat) Loci commemoratio actionem ex stipulatu, quæ stricta est, arbitrariam facit. Licet igitur qui certo loco dari promisit subtili jure conveniri non possit, si alio loco inveniatur, tamen arbitraria actione utiliter convenitur: Basilica *lib.* 7. *tit.* 5. *cap.* 81. Græca verba ita converte. *Qui certam pecuniæ quantitatem Ephesi se soluturum promisit, licet subtili jure actione ex stipulatu conveniri non possit, tamen actione arbitraria tenetur.*

Quid ergo an quocunque loco promissor conveniri poterit? Sic videtur Placentino, Sed magis placuit congruo loco conveniendum esse, puta, ubi reus domicilium habet: in qua sententia est Azo in Summa, Joannes Faber et alii.

Porro actio arbitraria in actionibus bonæ fidei locum non habet, *l.* 7. *ff. de eo qu. cer. lo.* quasi hoc insit bonæ fidei actioni, ut alio loco peti possit quod debetur.

4 Quæ actio dicitur arbitr.) In *l. un. hoc tit. l.* 2. *et l. centum* 8. *ff. de eo qu. cer. lo.* §. *præterea, Instit. de action.*

5 Et a Græcis ἐξεταστική) Basilic. lib. VII. tit. V. C. LXXXI.

6 Judicis arbitrio) Et hoc est quod ajunt Græci, *ἐν τῇ ἀρβιτραρίᾳ σκοπεῖσθαι τὸ διαφέρον· in actione arbitraria spectari id quod interest.*

7 Quanti actoris) Hæc actio tam actoris quam rei utilitatem continet, *d. l.* 2. id est, judex æstimat quantum actoris intersit, vel rei alio loco solvi.

Tit. XIX. *Ubi in rem actio exerceri debeat.*

Rei vindicatione agitur adversus possessorem 1 ubi domicilium habet, vel ubi res sita est 2, *l.* 10. *ff. de rei vind. l. ult. inf. de præs. lon. tem.* idemque forum sequitur auctor 3 et dominus possessionis 4, *l. venditor, ff. de judic. Novell.* 69. 5

XIX. *Enarratio.*

1 Adversus possessorem *l.* 1. *et ult. hoc tit.*

2 Ubi res sita est) *l. ultim. vers. Sed et in locis, hoc tit. l. quod legatur* 38. §. *ult. ff. de judic.*

3 Sequitur auctor) Auctor sive venditor sequitur forum emptoris, cui rei emptæ controversia fit quique venditori denuntiavit ut liti adesset. Glossæ: *πράτης auctor, venditor.*

4 Dominus possessionis) Possessor, cui ex causa venditionis res tradita est.

5 Novel. LXIX. capite 1.

Tit. XX. *Ubi de hæreditate agitur, et ubi hæredes scripti in possessionem mitti postulare debeant.*

Et simili modo petitione hæreditatis agitur adversus eum qui eam vel quid ex ea possidet 1 pro hærede vel pro possessore ubi is domicilium habet, *l. si suspecta* §. *ult. ff. de inof. testam.* vel ubi sunt res hæreditariæ, de quibus agitur, si ibi reperiatur possessor, ut indicat Constitutio hujus tit. et semper cum dicitur, ibi forum esse competens ubi res est, sic exaudiri debet, si et ibi reus inveniatur 2: alioqui iniquissimum esset ex domicilii loco extrahi eum ad locum quo sita res est, quia non sine magno detrimento 3 a rebus nostris revocamur. Hæres autem scriptus cui fit controversia hæreditatis, ibi postulat se mitti in possessionem rerum hæreditariarum ex edicto D. Adriani 4, vel hodie ex edicto Justiniani, ubi sunt res hæreditariæ interim salva petitione hæreditatis: nam et si de possessione agatur ex interdicto uti possidetis, ejus præsidis notio est, qui eam provinciam regit in qua sunt res hæreditariæ: et conjungenda est cum Constitutione hujus tit. *l.* 2. *infra de interd.*

XX. *Enarratio.*

1 Vel quid ex ea possidet) Qui vel rem hæreditariam possidet, *l. regulariter* 9. *ff. de petit. hæredit.* vide infra tit. 31.

2 Si et ibi reus inveniatur) Aliter Glossa, dissentiente Fulgosio, qui putat legem ultimam supra tit. prox. ex hac tanquam posteriore interpretandam esse, id est, non continuo conveniendus est reus ubi res sita est, nisi et inveniatur. Auctores Basilic. non videntur percepisse hanc legem, cum ita vertunt: *εἰ δὲ τὴν κληρονομίαν ἀπαιτοῦσαν ἀγωγὴν βούλεται κινῆσαι, ἢ ὅπου τὴν οἴκησιν ἔχει ὁ ἐναγόμενος, ἢ ὅπου ἡ κληρονομία διάκειται, κινείτω· Si vero hæreditatem petere velit, aut ubi reus domicilium habet, aut ubi hæreditas est, agatur:* quasi de hæreditate agatur ubi possessor domicilium habet vel ubi res hæreditariæ sitæ sunt, nec necesse sit eum ibi reperiri; videntur igitur hic legisse in *l.* 1. *hoc tit.* ubi domicilium habet qui convenitur, vel ubi res hæreditariæ sitæ sunt.

3 Non sine magno incommodo) *l.* 7. *D. quemad. testam. aper.*

4 Ex edicto D. Adriani) de quo lib. 6. 36.

Tit. XXI. *Ubi de ratiociniis tam publicis quam privatis agi oportet.*

Actione tutelæ, negotiorum gestorum, mandati, pro socio plerumque agitur ut reddatur ratio administrationis, de calculis, de ratiociniis. Ubi igitur de ratiociniis agi oportet .i. ubi tutelæ 1, vel negotiorum gestorum, vel mandati, vel pro socio, vel in factum 2 ex edicto de edendo agi oportet. Fabius 7. 3 Tutelæ, inquit, in quo judicio solet quæri, an alia de re quam de calculis cognosci oporteat. Et recte definitur, ibi reddendas esse rationes, ubi negotia gesta sunt, quod scilicet ibi suppetat totius rei instructio amplior 4; idemque esse si rationes militares 5 ab eo exigantur, qui fuerit tribunus numeri, vel ab alio deposita militia 6. Et recte Theodosius in *Nov.* 2. *de amo. mil. fo. præs.* veteres leges specialiter fori præscriptionibus et contractus 7, et negotia gesta 8, et delicta 9 subtrahere.

XXI. *Enarratio.*

1. Tutelæ, etc.) *l.* 1. *hoc tit. l. hæres* 19. §. 1. *ff. de judic.*

2 Vel in factum) In argentarium actio in factum proposita est de edendis et reddendis rationibus, *l. quædam* 9. *ff. de eden.*

3 Fabius 7.) Capite v.

4 Instructio amplior) *l.* 2 ibi rei veritas facilius probatur. Basilica.

5 Si rationes militares) Apud magistrum militum rationes reddet Basilica.

6 Deposita militia) Post depositum cingulum, *l.* 2. ζώνην ςρατιωτικὴν· ἀποθέμενος τὴν ἐνοπλον ςρατεῖον· *post depositam militiam armatam.* Basilica.

7 Et contractus) Forum sortimur ratione contractus, *l. hæres absens,* §. 1. *et sequ. ff. de judic. l.* 2. *supra de jurisdict.*

8 Negotia gesta) *d.* §. 1. *et l.* 1. *hoc tit.*

9 Et delicta) *l.* 1. *infra ubi senat.* vide supra tit. XV.

TIT. XXII. *Ubi causa status agi debeat.*

Status hominis est conditio libertatis aut servitutis 1, et conditio libertatis, quæ et status capitis dicitur, vel libertinitatis, vel ingenuitatis 2. Causæ autem status actiones præjudiciales sunt 3. quas secundum regulam generalem actor intendit in foro rei .i. ubi reus domicilium habet 4, vel ubi consistit 5. Et reus est in causis status 6, qui ex libertate in servitutem, vel in libertinitatem petitur, vel etiam adversus quem ex servitute in libertatem, vel ex libertinitate in ingenuitatem proclamatio fit. Neque vero alius est locus quo agi possit status causa, neque notio est aliorum quam præsidum in provinciis 7, vel procuratorum Cæsaris, si agatur inter fiscum et privatos causa libertatis et servitutis 8 (sic legendum l. pen.) non, si ingenuitatis, *l.* 2. *sup. de ped. jud. l. pen. infra ne de sta. def.* vel in urbe Consulum, *l. Divi, ff. de libr. cau. l.* 4. *si ing. esse dic.* vel prætorum liberalium 9, quibus privilegium fori nullum objici potest, *l. neque* §. *ult. ff. de lib. l.* 4. *ff. si ing. esse dic.* (*) Exigit causa status maximos judices, *l. ult. hoc tit.* majores judices, *l. non distinguemus* §. *de liberali. ff. de rec. cep.* adeo ut nec pedaneis 10 delegari possit, nec committi compromissariis 11 : quin et præsidum olim de statu cognitio non fuit, *l.* 1. *supra de ord. jud.* quod confirmat Plinii junioris epistola ad Trajanum 12 de adsertione ingenuorum nisi forte missi essent in provincias cum jure prætorio, vel jure proconsulari: nam proconsulum notio fuit de causis status, qui utique majores sunt quam præsides, nempe spectabiles 13, et præsides clarissimi 14.

XXII. ENARRATIO.

1 Est conditio libert. aut serv.) Homines enim aut liberi sunt, aut servi.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 1. *Tom. VIII.*

2 Vel libertinitatis vel ing.) Liberi enim homines vel sunt ingenui, vel libertini.

3 Præjudiciales sunt) Omnis causa status præjudicium appellatur. Vide librum VII. 16.

4 Id est, ubi reus domicilium habet) *l.* 2. *sup. de jurisdict.*

5 Vel ubi consistit) διάγει, *degit, l.* 3. *hoc tit.*

6 Et reus est in caus. stat.) *l.* 3. *et* 4. *hoc tit.*

7 Præsidum in provinciis) *l. cum status, inf. de ordine cognition.*

8 Causa libertatis et servitutis) In Codice Menagii et Brodæi, *libertinitatis.*

9 Prætorum liberalium) Quorum de liberali causa jurisdictio est, *l.* 1. *inf. si mancip. ita venier. ne prost. t.*

10 Ut nec pedaneis) *d. l.* 2.

11 Nec committi compromissariis) *d.* §. *de liberali.*

12 Epistola ad Trajanum) *Lib.* 10. *epist.* 77.

13 Nempe spectabiles) *Vide sup. de offic. procons.*

14 Et præsides clariss.) *l.* 1. *sup. de offic. jurid. Alex.*

TIT. XXIII. *Ubi quis curiali, vel cohortali, aliave conditione conveniatur.*

Sunt etiam quasi præjudiciales et quasi de statu actiones, quibus quæritur decurio quis sit necne, an curiæ muneribus obligatus, an agricola censitus, an ex cohorte præsidis, an ex corpore naviculariorum, pistorum, vel aliorum conditionalium, quæ ad notionem præsidis ejus provinciæ pertinent, in qua is qui curiæ aut cohorti, vel alii conditioni vindicatur, deprehensus fuerit, *l.* 1. *hoc tit. l.* 2. *supr. tit.* 13. nisi malit actor eum remitti in eum locum, unde quasi fugitivus recessit, *l.* 1. *sup. tit. prox.* Neque vero sub specie alterius militiæ quam armatæ, conditionario vel debitori publico ad alium judicem licet revocare litem, non sub specie apparitionis magistri militum supra numerum, non sub specie apparitionis magistri officiorum. Dixi, ex cohorte præsidis, significans cohortalem conditionem: Sunt enim cohortales 1 officia et apparitores præsidis, qui utique in provinciis erant perpetui, *l. præsidis, ff. de rebus cred.* huic ubi obnoxii ministerio, nec optati a præside, nec in provinciam perducti.

XXIII. ENARRATIO.

1 Sunt enim cohortales) ταξεῶται in Novell. 151. Macarius homil. 15. οἱ διάκονοι τοῦ ἄρχοντος, καὶ οἱ ταξεῶται. Vide Cujacium ad d. Novellam.

Tit. XXIV. *Ubi Senatores vel clarissimi civiliter vel criminaliter conveniantur.*

Clarissimorum appellatio 1 latissima est: nam et uxores 2 et liberos Senatorum cujuscunque ætatis vel sexus 3 complectitur, et Senatores celsiores clarissimis, puta illustres 4 vel spectabiles. Alii quidem sunt Senatores omnis dignitatis expertes, *l.* 52. *et* 54. *Cod. Theod. de hær.* et in hoc titulo igitur Senatores .i. Senatores sine dignitate, et clarissimi .i. Senatores cum dignitate, ut *l.* 1. *infra de tut. et cur. il. vel cla. per. et Nov.* 71. Conveniuntur autem Senatores, et clarissimi civiliter in urbe apud præf. prætorio, vel præf. urbi, vel magistrum officiorum adsentiente principe ex *l.* 2. et aliis Theodosii Constitutionibus, ut Symmachus 5 refert in epistolis, quæ Senatorum controversias transferri a foro præfecturæ urbanæ ad peregrina vetant. In provinciis conveniuntur jure communi apud præsidem ejus provinciæ, in qua domicilium habent, *l.* 3. *et ult. tit.* 22. Cassiodorus 6 in formula rectoris provinciæ: Tu etiam Senatorem ibidem residentem juberis audire. Criminaliter autem clarissimi apud præsidem ejus provinciæ 7 in qua deliquerunt, qui tamen olim erant remittendi ad præf. prætorio, vel præf. urbi 8 *l.* 3. *C. Theod. de accus.* excepto casu *l.* 1. *supra ne l c. pot.* Illustres qui recensentur *l.* 3. *hujus tit.* in consistorio principis, quod et aliis Senatoribus detulisse Imperatores quosdam Dio et Spartianus 9 scribunt.

XXIV. *Enarratio.*

1 Clarissimorum appellatio) Clarissimorum appellatione Senatores intelligimus, *l. deferri* 18. §. 1. *ff. de jur. fisc.* Sed latissime patet ea appellatio.

2 Nam et uxores) *l. feminæ* 8. *ff. de senator. l. curator* 5. *ff. de curat. fur.*

3 Vel sexus) *d. l. feminæ*, *et l. speciosas* 100. *ff. de verb. significat.*

4 Puta illustres) Justinianus in Nov. LXXI. Clarissimorum appellatione significare videtur Senatores omnes, etiam illustres et spectabiles, ut scribit Cujacius ad d. Novellam.

5 Ut Symmachus) Libro 11. epist. 75. et libro X. 72.

6 Cassiodorus) Libro VI. 21.

7 Apud præsidem ejus Prov.) *l.* 1. *hoc tit.*

8 Vel præfectum urbi) De Senatore cognoscebat præfectus urbi. Dio.

9 Et Spartianus) In Adriano: Equites, inquit, Romanos, nec sine se de Senatoribus, nec secum judicare permisit.

Tit. XXV. *In quibus causis militantes fori præscriptione uti non possunt.*

Militantes in hoc titul. dicuntur non armati milites et tribuni numerorum, qui privilegio sui fori semper uti possunt, et ab alio judice litem revocare ad magistrum militum, *l.* 2. *sup. tit.* 23. sed scholares, qui sunt sub magistro 1 officiorum 2, veluti agentes in rebus 3, qui et magisteriani dicuntur 4, aut domestici protectores 5, qui sui fori privilegio non utuntur, casibus sequentibus Si conveniantur ex causa debitorum aut munerum publicorum apud præsidem provinciæ, vel quod curiæ, aut cohorti, aut alii corpori obnoxii esse vel per superexactionem aut concussionem aliquid abstulisse dicantur, *l.* 1. *et* 2. *sup. tit.* 23. quæ et sub hoc tit. poni potuissent, ut *l.* 2. in *Novell. Theodosii* ponitur sub titulo huic simili, de amota militantibus fori præscriptione. Item si prædia aliena conduxerint, et aliqua ex causa conveniantur. Soli enim armati conductores esse prohibentur, *l.* 1. *inf. de re milit.* Item si negotiantur in provinciis; etiamsi a principe negotiandi licentiam acceperint: regulariter enim mercatores simul et milites esse non possunt, *l.* 1. *infr. neg. ne mil.* Item si in provincia res suas componant, et suis commodis studeant sine beneficio commeatus 6. His casibus scholares fori sui præscriptionem non habent. In contextu malo, et qui, per provincias negotiantur: nam tres casus notantur, si privatis actionibus atque compendiis occupantur, si negotiantur, si conductorum vocabulo defenduntur, et ita in Basil. 7. εἰς ἰδιωτικὰς φροντίδας ἀσχολούμενοι, ἢ ἐμπορευόμενοι, ἢ μισθούμενοι.

XXV. *Enarratio.*

1 Scholares qui sunt sub magistro) Cohortes militum ad custodiam palatii deputati. S. Nili epistolæ 109. inscriptio est Νείλῳ σχολαρίῳ. *Nilo scholario.* Concilium Chalcedonense act. 3. κωλύομαι ὑπὸ τῶν καθωσιωμένων μαγιστριανῶν καὶ σχολαρίων; *prohibeor a devotissimis magistrianis et sholaribus.* Auctor anonymus vitæ S. Nicolai Studitæ, νέος ὑπάρχων, ἐν τῇ τῶν σχολαρίων στρατείᾳ κατειλεγμένος ἐτύγχανον· *cum adhuc juvenis essem, Scholariorum militiæ adscriptus eram*, a Scholis militaribus ita dicti. Procopius 8. οἱ περὶ τῆς τοῦ παλατίου φυλακῆς λόχοι, οὕσπερ σχολὰς ὀνομάζουσι. *Turmæ militum ad palatii custodiam præpositi, quas scholas appellant*: vide Glossarium ad Cedrenum.

2 Sub magistro off.) De quo supr. *lib.* 1. *tit.* 31.

3 Veluti agentes in reb.) *L. un. hoc tit.* de his accurate Henricus Valesius V. CL. in Amm. Marcellin.

4 Qui et magisteriani dicuntur) Glossæ Philoxeni: *agens in rebus*, μαγιςριανὸς. Anastasius bibliothec. in historia ecclesiastica: *Julianum magistrianum cum sacra*: Γουλιανὸν μαγιςριανὸν κατὰ σάρκας, Theophanes. S. Nili epist. 84. inscripta est Σαβίνῳ μαγιςριανῷ. *Sabino magistriano*. Rapiamus occasionem corrigendi ejusdem epistolam 264. δῆλον ὡς σάρκα ὀνομάζεται. Sic legitur in Ms. lege, σάκρα.

5 Aut domestici protectores) Domestici in *d. l. un.* sunt domestici protectores: Hi latus principis protegunt. v. Glossarium ad Cedrenum, et Cujac. lib. 12. Cod. titul. 17.

6 Sine beneficio commeatus) Commeatus est abeundi licentia. Vide lib. XII. 42.

7 Et ita in Basilicis) Libro 7. tit. 5. cap. 93.

8 Εἰς ἰδιωτικὰς, etc.) *Privatis actionibus occupantur, aut negotiantur, aut aliena prædia conducunt.*

TIT. XXVI. *Ubi causæ fiscales vel divinæ domus hominumque ejus agantur.*

Causæ fiscales sunt in quibus agitur de bonis fisco delatis 1, vel de pœna pecuniaria 2 inferenda fisco, vel de eo, quod fisco debetur ex contractu. Videtur etiam quodammodo esse causa fiscalis in specie *l.* 4. qua is, qui emit a fisco mandatu Titii, cum Titio agit de pretio et de usuris quæ fisco solvendæ sunt. Hæ causæ disceptantur apud procuratorem Cæsaris 3, non causæ criminales 4, nisi fungatur vice præsidis, *l.* 3. *hoc tit. l. ult. ff. de off. proc. Cæs. l. ex consensu*, §. 1. *ff. de appell. l.* 1. *sup. de ped. jud. l.* 2. *inf. de pœn. l.* 4. *inf. ad l. Fab.* Sed de crimine et pœna agitur apud præsidem provinciæ, quia merum imperium habet 5, de bonis fisco vindicatis civiliter apud procuratorem Cæsaris: denique Rationalis est exactio 6 pœnæ irrogatæ a præside, non irrogatio. A fisco separatur divina domus, quæ ratio Cesaris dicitur, *l.* 6. §. *ult. ff. de jur. fisc.* Causæ divinæ domus sunt quæ pertinent ad prædia Tamiaca 7, quæ erant in Cappadocia sub dispositione et cura præpositi sacri cubiculi et Comitis domorum, ut recte legi, et aliis locis plerisque quondam, et nuper in vetere Notitia sub dispositione V. I. præpositi sacri cubiculi, domus divina per Cappadociam: et hæ quidem causæ vel hominum Tamiacorum aguntur omnes apud præpositum sacri cubiculi 8, et Comitem domorum, *l. ult. hoc tit.* Hominum autem fiscalium causæ veluti actorum, procuratorum, conductorum, colonorum, inquilinorum, servorum rei privatæ civiles aguntur apud Comitem rei privatæ 9, vel apud rationalem 10, criminales apud vicarium urbis 11, vel præsidem 12 ejus provinciæ in qua deliquerunt, adhibito rationali: et similiter officiales rationalis 13 conveniuntur civiliter apud rationalem ipsum, criminaliter apud præsidem.

XXVI. ENARRATIO.

1 De bonis fisco delat.) De caducis: puta si bona fisco delata sint, quod hæres prinsquam necem defuncti ulcisceretur, hæreditatem adierit, *l.* 1. *hoc tit.* vel si quis mortem sibi consciverit, pœnæ metu: nam bona ejus confiscantur, *l.* 2.

2 Vel de pœna pecuniaria) Ex SC. Turpilliano pœna desertæ accusationis est auri librarum quinque *l.* 3. §. *ult. ff. de prævaricat.*

3 Apud procurat. Cæsar.) Sive rationalem, *l.* 5. *hoc tit* qui et catholicus Glossæ, καθολικός, *rationalis*, et ita sæpissime appellatur in Basilicis, et a Græcis interpretibus, ut in *l. ult. de interrogat. in jur. fac. l.* 3. *sup. si advers. fisc. et l.* 2. 7. 8. 9. *et* 10. *hoc tit.* Theodorus Hermopolites *lib.* 9. *tit.* 1. vide Cujac. ad *tit. de jure fis. l.* 5. Idemque procurator summæ rei in inscriptione *legis* 7. *hoc tit.* vide Cujac. Observ. 8. 22.

4 Non causæ criminales) Vide Obs. lib. 19. cap. 13.

5 Quia merum imperium habet) *l. illicitas* 5. §. *qui universas, ff. de offic. præsid. Dio lib.* LIII.

6 Rationalis est exactio) Exactio pœnæ irrogatæ a præside pertinet ad Rationalem, sive procuratorem cæsaris, *d. l.* 3. in qua Brodæi codex non agnoscit negationem ibi, *desertæ accusationis non potest.*

7 Prædia Tamiaca) Vide librum XI. de præd. Tamiac. titul. de præposit. sacr. cubicul. et ad Novell. 30.

8 Apud præpositum sacri cubiculi, etc.) *lex. ult.* inscripta est præposito sacri cubiculi, quod et Basilicorum auctores observavere.

9 Apud Comitem rei priv.) *l. Si quis* 6. *hoc tit.*

10 vel apud rationalem) *l. dominicis* 7. *hoc tit.*

11 Apud Vicarium urbis) Sic legit Cujac. in inscriptione *legis* 9. *hoc tit.*

12 Vel præsidem) *l.* 8. *hoc tit.*

13 Officiales rat.) *l. pen.*

TIT. XXVII. *Quando liceat unicuique sine judice vindicare se vel publicam devotionem.*

Quod dixit tit. 5. neminem sibi jus dicere et titulis superioribus, adeundum esse judicem competentem, id aliquando non servari 1 hic tit. ostendit: nam et seipsum ulcisci licet non adito judice,

sibique jus dicere adversus obsessorem viarum 2, et adversus furem nocturnum 3 in agris, sive paganum sive militem, et eum occidere quoquo modo 4, quod ex 12. tab. obtinuit etiam in urbe, hodie ex *l. 1. hujus tit.* in agris duntaxat locum habet: licet etiam cuilibet adversus desertorem militiæ, vindici esse læsæ majestatis devotionisque publicæ desertore obsesso et prehenso 5, et si se telo defendat etiam occiso 6. Tertullianus Apol. 7 *In reos majestatis et publicos hostes, omnis homo miles est*: milites devotissimi 8 appellari solent: igitur qui ab ea devotione desciscunt, deserta militia devotionem publicam lædunt.

XXVII. Enarratio.

1 Id aliquando non serv.) Regulariter se ipsum ulcisci non licet: quintilianus in declamatione 13. *Nos ideo magistratus legesque a majoribus accepimus, ne sui quisque doloris vindex sit.*

2 Adversus obsessorem viarum) Et latrones publicos, *l. 1. et 2. hoc tit.* vide quæ diximus ad titulum *de lege Aquil.* §. 2. *In tit.* Divus Augustinus 1. de libero arbitrio cap. 5. *Non ergo lex justa est, quæ dat potestatem vel viatori ut latronem, ne ab eo ipse occidatur, occidat. Melius enim est occurrere in tempore, quam post exitum vindicare*, ut est in d. l. 1. Terentius in Eunucho act. 4. Sc. 6. *Malo ego nos prospicere, quam hunc ulcisci, accepta injuria.* Vide tamen Gellium VII. 3. ibi: *hominum autem vita non tam iniquis, neque tam indomitis necessitatibus circumscripta est, ut idcirco prior injuriam facere non debeas, quam nisi feceris, pati possis.*

3 Adversus furem nocturnum) Seneca in Excerptis Controvers. libro 10. ultim. A. Gellius libro 11. cap. ultim. Ulpianus in collatione juris Mos. et Romani titulo 7.

4 Quoquo modo) Sive se telo defenderet, sive non.

5 Et prehenso) *Opprimere* in *l. 2.* est prehendere manu injecta: de desertoribus vide ad titulum 45. libri 12.

6 Etiam occiso) Itaque *non continuo occisus homo ad crimen, et ad damnationem pertinet, cum hoc interim legibus facere liceat*, ut ait Quintilianus declamat. 248.

7 Tertull. Apolog.) Capite 11.

8 Milites devotissimi) καθωσιωμένοι, et devotio καθωσίωσις, In Glossis Græco latinis.

Tit. XXVIII. *De inofficioso testamento.*

Vide tit. 2. lib 5. ff.

Dixit supra de jure sacro, de partibus juris civilis, de magistratibus, de ordine quo agit quisque apud eos, de advocatis et procuratoribus litium alienarum, de restitutionibus litium. de pedariis judicibus 1, et deforo competenti. Nunc ab hoc tit. de inofficioso testamento, quæ sequuntur omnia sunt de diversis actionibus, qui tractatus jus omne fere complectitur: nec mirum igitur si in ea re et Codex et Digesta potissimum consumantur. Summa autem actionum divisio hæc est: alias esse in rem 2, alias in personam, vel quod idem est, alias vindicationes 3 sive petitiones 4 alias condictiones 5, has de obligatione, illas de proprietate 6, vel possessione 7. Et rursus vindicationum sive petitionum alias esse de universitate 8, alias de rebus singulis 9. Et orditur ab his quæ sunt de universitate, et ab ea præcipue quæ dicitur petitio hæreditatis de inofficioso testamento 10, vel querela inofficiosi testamenti 11 ex lege Glicia 12: nec enim querelam separo a petitione hæreditatis 13, ne imiter interpretes, qui aliud faciunt judicium rescindens 14, aliud rescissorium 15: uno enim eodemque judicio, una actione et rescinditur testamentum 16 quasi inofficiosum, et petitur hæreditas ab intestato 17: cujus tamen judicii ordinandi et præparandi gratia 18 præter suos hæredes 19 necesse est prius alios, qui queruntur et agunt de inofficioso testamento, veluti ab intestato delatam sibi hereditatem adire, vel bon. possessionem agnoscere Unde liberi, vel Unde legitimi, vel Unde cognati, qua freti illi qui non sunt sui, et sui ipso jure freti 20 atque muniti perveniant ad petitionem hæreditatis de inofficioso testamento: qua rursus nisi vicerint, et aditio et bon. possessio illa, et jus quoque illud sui hæredis sine re constituitur 21: et est quoque interim sine re, et color potius fictaque narratio, aut titulus quidam, sive prætextus petendæ hæreditatis, *l. 2. hoc tit.* Inofficiosum testamentum est in quo liberi vel parentes, 22, vel fratres germani 23 immerito exhæredati sunt 24, vel præteriti 25, vel instituti 26, ita ut pro exhæredatis habeantur. Et est in hoc judicio hæc plerumque dicendæ sententiæ formula, Justas causas offensæ 27, ut *l. 20. 22. 23. hoc tit.* vel ut in epistolis Plinii 28, justas irascendi causas patrem habuisse videri, aut non videri. Et datur non tantum ingenuorum, sed etiam libertinorum liberis ex *l. 4. infra de bon. lib.*

XXVIII. Enarratio.

1 De pedariis judicibus) Vide supra tit. 3. et Gellium 3. 18.

2 Alias esse in rem etc.) §. 1. *Instit. de action.*

3 Alias vindicationes) Actio in rem dicitur vindicatio, §. *appellamus, Instit. de action. l. actionum 25. ff. de obligat. et action.*

4 Sive petitiones) Petitio est actio in rem, *l. actio in personam* 28. *eod.*

5 Alias condictiones) Actiones in personam condictiones appellantur, *d. §. appellamus, et d. l.* 25.

6 De proprietate) sive dominio: nam qui in rem agit, suam rem esse petit, §. *sic itaque discretis, Instit. de action.*

7 Vel possessione) Si quis possessionem suam esse contendat, *l.* 3. §. *Pomponius, D. ad exhibend.* quod fit interdicto uti possidetis, si res sit immobilis, vel utrubi si sit mobilis, §. 4. *Instit. de interdict.*

8 Alias esse de universitate) *l.* 1. *D. de rei vindicat.*

9 Alias de rebus singulis) Rerum singularum petitiones, *d. l.* 1. et hæc actio dicitur specialis in *l. in speciali* 73. *eodem.*

10 Petitio hæreditatis de inoff.) *l. qui de inofficioso* 20. *ff. eodem, l. si quis filium* 34. *hoc tit. l. pen.* §. *sed quemadmodum, ff. de bonor. poss. cont. tab.* Quidam putant querelam causam esse, petitionem hæreditatis ejus causæ effectum: Græcus interpres libro 39. Basilic. tit. 1. in princip. scribit, querelam dici non actionem: nec enim actionem esse, sed causam actionis, vel hæreditatis petitionis.

11 Vel querela inoffic. test.) Querelam instituit is cui injuria facta est, *l. Papinianus* 8. *ff. eod.* quique indignatur se inique exhæredatum, aut inique præteritum, *l. filius* 22. *eodem.*

12 Ex lege Glcia) Idem sentit P. Faber in libr. Semestr. vide dicta nobis ad titulum Instit. de inoff. testam. et Cui. Observ. 2. cap. 21.

13 Nec enim querelam separo a petit. hæredit.) Nam hæc fuit veterum quorundam sententia, ut refert Glossa heic, et Azo in Summa num. 18. Vide Cujacium ad *leg.* 6. §. *ult. ff. eod.* et Græcos interpretes Basilic. libro 39. tit. 1. ubi plenius explicant, quæ heic strictim Cujacius.

14 Judicium rescindens) id est, querelam inofficiosi testamenti.

15 Aliud rescissorium) Id est, petitionem hæreditatis.

16 Rescinditur testamentum) *d. l. Papin.* §. *pen.* nam recte factum dicitur testamentum, *Instit. eod. in princ. l.* 2. *ff. hoc tit.* jure perfectum, *l. contra* 16. *hoc tit.* τῇ ἀκριβείᾳ τῶν νόμων, *jure subtili valet*, ut ajunt Græci, quod autem recte factum est, vix rescinditur. *Mihi non videtur, quod sit factum legibus, rescindi posse*, ut ait Terent. Phorm. A 2. S. 4.

17 Et petitur hæreditas ab int.) *d. l. quemadmodum* 7. *ff. hoc tit.*

18 Ordinandi et præpar. gr.) τέως ἕνεκα τοῦ τάξιν τινὰ τὴν δίκην λαβεῖν· *scilicet ut lis ordinem aliquem accipiat*: quoniam enim testamentum recte factum est, non potest qui quæritur continuo venire ab intestato: debet igitur petere bonorum possess. vel etiam adire, aut pro hærede gerere ἐσχηματισμένως. *fictitie*, ut ajunt Græci: ἵνα πῶς δόξῃ διαδοχῆς σχῆμα λαμβάνειν. *ut quodammodo videatur speciem successoris obtinere.*

19 Præter suos hæredes) *d. l. quemadmodum.*

20 Sui ipso jure freti) Habent enim jus ἀναφάνσεω, ut ajunt Græci, id est, ipso jure hæredes existunt.

21 Sine re constituitur) οὐκ ἐνδυνάμως ᾔτησεν. *non est cum re*: ἐπεὶ ἀποτέλεσμα ὅσον εἰς νόμην οὐκ ἔχει. *quoniam bonorum possessio illa effectum non habet.*

22 In quo liberi vel par.) §. 1. *Instit. eod. l. nam etsi* 15. *ff. eod.*

23 Fratres Germani) ἀμφιθαλεῖς, καὶ αὐτάδελφοι, ex eodem patre eademque matre nati: et consanguinei, qui et germani, non uterini. *l.* 27.

24 Immerito exhæredati sunt) Nam qui meruit exhæredari, caret hoc juris remedio, *l. quidam* 32. *ff. de verb. oblig.*

25 Vel præteriti) Qui pro exhæredatis habentur, §. *ult. Instit. de exhæredat. liberor. et tit. de inoff. testam. in pr.* Inique exhæredatis, et inique præteritis datur querela, τοῖς ὑβρισθεῖσι διὰ τῆς ἐξνερεδατίονος, ἢ πραετεριτίονος, injuria affectis per exhæredationem, vel præteritionem, ut ajunt Græci. Præteritos ignominia quædam sequitur: Vide Fest. Pomp. in v. præteriti, spreti enim a defuncto creduntur. Tertullian. de baptismo cap. 2. *Nam si Deus, et sapiens, et potens, quod etiam prætereuntes eum non negant*: et de Anima cap. ult. *Respice ad Zenonis* (animam) *cum illam Dionysii tormenta prætereunt.*

26 Vel instituti) Filio instituto ex minore parte, quam lege debetur, non datur querela, maxime si ei adjecti sint fratres cohæredes: sed ita actio datur, ut sibi portio debita a fratribus suppleatur: adjectis extraneis secus esse argumentum præbet *lex.* 3. *hoc tit.* Hodie ex constitutione Justiniani filio instituto ex minore parte, vel exhæredato, cui minus debito relictum est, omnimodo actio datur supplendæ portionis gratia, non querela, *l. omnimodo, l. scimus, hoc titulo*, Cujacius ad Paulum *Sentent. libro* 4. *tit. de inoff. quær.* Item hodie ex *Novell.* 115. *cap.* 3. *et* 4 Sola institutio querelam excludit: in qua sententia sunt etiam Græci interp. Denique hanc querelam non esse sublatam verius est. Vide quæ diximus in Institut. eod.

27 Justas caus. off.) Plerumque enim patet offensior liberos exhæredat.

28 In epistolis Plin.) Epistola 1. libri v.

Tit. XXIX. *De inofficiosis Donationibus.*

Exemplo querelæ inofficiosi testamenti comparata est querela 1 inofficiosæ donationis 2 factæ a parentibus inter vivos 3, in fraudem liberorum 4, rescripto Alexandri 5 ad Cl. Julianum 6 præfect. urbi, *l. Titia*, §. *Imp. ff. de leg.* 2. et data liberis, qui erant tempore donationis 7, sive in unum ex eis 8, sive in extraneum collata donatio fuerit. Sed hoc interest, quod querela inofficiosi testamenti, totum testamentum rescindit 9, sive extranei, sive alii liberi instituti sint: querela inofficiosæ donationis id tantum rescindit 10, et revocat 11, quo minuitur portio debita liberis .i. quadrans, vel hac die triens, aut semis legitimæ portionis, ut *Nov.* 92. quia quo liberaliores sunt morientes quam viventes, eo sunt etiam minus horum quam illorum judicia, et liberalitates coercendæ 12: argumentum hujus rei est lex Caninia. Igitur inofficiosa donatio est, quæ liberis portionem debitam aufert, aut minuit, ut donatio omnium bonorum 13, vel donatio dextantis, aut deuncis: nam donato dextante, vel deunce, quod residet non sufficit debitæ portioni: quo genere eluditur quidem querela inofficiosi testamenti, sed suppetit querela inofficiosæ donationis, quam adnotandum est etiam parentibus dari, si liberi immodicam donationem fecerint rerum suarum, *l.* 4. *hoc tit.* et ab intestato 14, *l.* 3. atque etiam forte fit intervertendæ inofficiosi testamenti querelæ donatori animus non fuerit, *l.* 5. nam consilium quidem absque eventu non sufficit, *l. pen.* eventus absque consilio sufficit 15, quod tamen non videtur Patricius probasse, qui dicit *l.* 5. κατὰ καινοτομίαν, hoc est strictius accipiendam esse quasi novam, ut suo tantum casu procedat, si liberi nati post donationem omnium bonorum factam aliis liberis eam revocent pro modo portionis sibi debitæ. Etiam illud adnotandum, non dari hanc actionem post quinquennium, *l. ult.* non dari his, qui parentis judicium agnoverunt, *l.* 6. *h. t. l.* 4. *inf. de cont. emp.* non dari his, quibus alio remedio consultum est, *l.* 2. *et* 4. quæ obtinent etiam in querela 16 inofficiosi testamenti, nec similiter dari querelam inofficiosæ venditionis 17.

XXIX. Enarratio.

1 Querela inofficiosæ donationis comparata est ad instar, ad exemplum, ad similitudinem inofficiosi testamenti. *l.* 4. 5. *et ult. hoc tit.*

2 Querela inoff. donationis) Querela dicitur in *l. pen. et ult. hoc tit.*

3 Inter vivos) *l.* 1. *et* 3. *hoc tit.*

4 In fraudem liberorum) Ad eludendam, excludendam, et submovendam inofficiosi testamenti querelam *l.* 5. 6. *et* 7. *hoc tit.* intervertendæ quæstionis inofficiosi causa, *l. Titia* 87. §. *Imperator, ff. de legat.* 2. Quo facto portio liberorum legitima minuitur vel exhauritur.

5 Rescripto Alexandri) Accusatio inofficiosi testamenti ex lege Glicia descendit, ut Cujacio placet. Dices cum is, qui contra sentiunt, non opus fuisse legis conditori colorem dementiæ adsciscere, ut testamentum rescinderetur. Sed testamentum jure factum temere convelli et infirmari non potuit. Nec vis et potestas legis infringitur colore et prætextu arcessito, quasi minus pie et inclementer testamentum fecerit, qui liberos suos inique exhæredavit, cum nulla juris constitutio sua ratione careat vera aut fictitia. Hac ergo querela vitium testatoris arguitur, non testamenti, cujus iniquitati beneficio legis proposita querela obviam itur. Hac fortasse ratione Cujacii sententia defendi potest. Quemadmodum ergo legis auctoritate testamentum inofficiosum arguitur et infirmatur, ita rescripto Alexandri donatio immodica et inofficiosa revocatur.

6 Ad Cl. Julianum) Vide Cujac. ad Nov. 92. et Observat. lib. V. 14.

7 Qui erant tempore donationis) Qui superstites erant tempore donationis: nam post donationem in extraneum collatam suscepti liberi eam revocant in solidum. Collatam autem in liberos, liberi postea suscepti non revocant in assem, sed pro modo Falcidiæ tantum, *l.* 5. *hoc tit.*

8 Sive in unum ex eis, etc.) *l.* 1. *hoc tit.*

9 Totum testamentum rescind.) *l. Papinianus* 8. §. *pen. ff. de inoffic. testam.*

10 Id tantum rescindit) Symmachus libro 10. epistolarum 52. *Tunc e diverso veniens ex Placidiani V. C. nomine, qui pater adultæ fuit, immodicarum donationum causa manasse respondit: supplementum unciarum ab hærede Placidiæ, cui soror Martiana successit, asseruit postulari.* Hæc enormis donatio efficit ut integra non sit portio legitima. Itaque tantum detrahitur ex rebus donatis quantum implendæ ejus portioni satis sit.

11 Et revocat) Hoc falsum puto: error translatitius, cujus Auctor Accursius in Authent, novissima, tit. super. P. Fab.

12 Et liberalitatis coercendæ) Vide quæ diximus ad caput 7. Institutionis primæ.

13 Omnium bonorum) ut in *l. si totas* 3. *hoc tit.* Græci colligunt, licere omnia bona sua simul donare, qua de re dicetur *inf. de donat.* et in *d. l.* 3. sic legendum est, *vacuefecisti*, *ut in* 1. Catilinaria, *domum vacuefecisses.* Utuntur Valerius 4 cap. 1. et alibi: Cornelius Nepos in Cimone, et alii.

14 Et ab intestato) Quamvis enim querela hæc

comparata sit adversus eum, qui testamento facto decesserit, tamen producta est ad causam intestati: sive ut ajunt auctores Basilic. καὶ εἰς τοὺς ἀδιαθέτως τελευτήσαντας ὁ αὐτὸς τῆς δικαιοσύνης λόγος ἐκτείνει.

15 Eventus absque consilio sufficit) Donatio in fraudem liberorum facta est re non consilio, ut heic Odofredus et Fulgosius: nec enim filius aut nepos in rebus humanis erat.

16 Quæ obtinent etiam in quer. inoff. test.) *l. si quis filium* 34. *in fine*, *l. parentibus* 8. *tit. prox. sup.* §. *tam autem*, *Instit. de inoffic. testam.* Post quinquennium tamen ex magna et justa causa licet agere, ut notat Eusthatius de temp. interv. cap. de quinquennio: in prin. Vide lib. 39. Basilic. tit. 1. pag. 264. in Scholio Theodori. Nam satis clementer cum exhæredatis actum est, ut intra quinquennium sanæ mentis hominis voluntatem vel ut insani accusare possint, cum actio injuriarum annua sit.

17 Querelam inoff. venditionis) Vide Joannem Fabrum ad *l.* 1. *nu.* 3. et Raphaelem Fulgosium *nu.* 8.

Tit. XXX. *De inofficiosis dotibus.*

Inter donationes etiam dotes connumerantur, *l. cum multæ, inf. de don. an. nupt.* et ideo quod de donationibus inofficiosis dictum est, merito trahitur ad dotes inofficiosas a matre marito primo vel secundo datas, quæ dodrantem excedunt, aut consumunt omnia bona materna, ita ut liberis salva Falcidia non sit, id est debita portio 1. Ceterum nolim hodie legem hujus tituli accipi de muliere, quæ iterum nubit habens liberos ex prioribus nuptiis, quia hosce liberos constat ipso jure munitos esse, nec jure plus eam secundo marito erogare posse dotis nomine, vel alio nomine quam uni ex liberis prioris matrimonii, *l. hac edictali*, *inf. de sec. nupt.* Sed accipi potest de ea, quæ nunc primum nupsit cum haberet liberos naturales, vel quæ iterum nupsit nullos habens liberos ex priore matrimonio, sed naturales tantum 2, quibus certum est bonorum maternorum deberi Falcidiam non minus quam justis, *l. si suspecta*, §. 1. *ff. de inoff. test.* Erant quidem lex tituli hujus etiam de liberis prioris matrimonii, sed in his ut dixi hodie supervacua est.

XXX. Enarratio.

1 Id est, debita portio) *l. Papinianus* 8. §. *unde ff. de inoff. testam.*

2 Sed naturales tantum) Hoc accepit a Græcis Basilic. libro 41. tit. 4. cap. ult. *hoc vero*, inquiunt, *hodie non procedit post constitutionem* 6. *tit.* 9. *lib.* 5. *Cod. de parentib. qui ad secundas nuptias migrant, qua mater compellitur liberis servare quantum in dotem dedit. Sed finge liberos non esse ex justis nuptiis procreatos: tunc enim mulier, quæ nubit cum filios naturales habere, ex illa constitutione non cogitur quicquam eis relinquere: nec enim hoc est secundo nubere: nam prior conjunctio nuptiarum appellatione non censebatur*: quod tamen et Bartolo venit in mentem ex *l. si suspec. ita*, ut hec etiam refert Fulgosius. Addunt Græci huic constitutioni non esse locum, si mater pro filia dotem dederit. Vide Glossam, et Joannem Fabrum hec.

Tit. XXXI. *De petitione hæreditatis.*

Vide tit. 3. *lib.* 5. *ff.*

Non caret ratione, quod priusquam proponeret generalem petitionem hæreditatis proposuit specialem de inofficioso testamento: nec enim idem jus est utriusque. Generalis datur 1 adversus possessorem juris 2, vel rei hæreditariæ 3, nec hæredem justum 4, sive sciat se non esse hæredem 5, sive falso existimet se hæredem esse 6. De inofficioso testamento datur adversus hæredem verum 7 et legitimum, qui ex testamento justo hæreditatem adiit 8, et adversus filium præteritum, qui accepit cum re 9 bonorum possessionem contra tabulas, *l. filium, ff. de bon. poss. con. tab.* et contra fideicommissarium Trebellianum 10, *l.* 1. *sup. de inoff. test.* Et ubi ex alia causa petitione hæreditatis teneri dicitur hæres scriptus, aut fideicommissarius Trebellianus, ut *l. et ans*, §. *idem erit dicendum*, *et seq. l. item veniunt*, §. *licet*, *ff. eod.* id tunc duntaxat locum habet 11 cum fideicommissum, aut hæreditas eis relicta est injusto aut inutili testamento: Et rursus, quod dicitur, emptorem hæreditatis teneri utili petitione hæreditatis, *d. l. etiam*, §. 1. qui scilicet emit ab eo qui hæreditatem pro hærede possidebat, hoc non habet locum nisi deficiente venditore cum quo agi possit, et eo deficiente in emptorem quasi in hæredem ejus datur 12 in subsidium petitio hæreditatis, ut *l. Neratius*, *l. etiam*, *in pr. et* §. *hæredem*, *ff. eod.* Sunt et aliæ differentiæ inter petitionem hæreditatis generalem, et illam specialem. Petitio hæreditatis de inofficioso testamento non tam rem persequitur, quam etiam vindictam injuriæ sive notæ exhæredationis, et agit causam doloris 13: quod nomen querelæ etiam demonstrat. Generalis est patrimonii, sive rei vindicatio: quapropter de inofficioso testamento filii nomi-

ne non agit pater, invito filio, cujus injuria et indignatio est, *l. Pap. in pr. ff. de inoff. test.* qui ex alia causa ageret, et peteret hæreditatem etiam invito filio. Et præterea querela inofficiosi testamenti tacita dissimilatione aboletur, sicut actio injuriarum 14, *l.* 1. *sup. de in int. rest. min.* et silentio quinquennii, *l. si quis filium in fi. sup. de inoff. test. l.* 2. *C. Theod. de apostat.* non etiam alia petitio hæreditatis, *l.* 7. *hoc titulo, l. pen. inf. in quibus cau. cess. lon. tem. præscrip.* quæ et in hæreditatem actio dicitur, *l. pater in fi. ff. de capt. et postl. rev.* ut sequens in rem actio. De his quæ veniunt in petitionem hæreditatis est SC. diligenter explicatum in D gestis, quod Græci vocant Adrianum SC. in *l. quod si possessor, et l. sed. et si lege*, §. *pen. ff. eod.* quia factum fuit ex auctoritate Adriani Imp. 15 *l.* 1. *hoc tit.*

XXXI. Enarratio.

1 Generalis datur) Petitio hæreditatis datur vel hæredi ex asse, vel ex parte, et dicitur partiaria hæreditatis petitio a Thalelæo, vel bonorum possessori, vel fideicommissario, de quibus *tit.* 4. 5. *et* 6. *libri* 5. *Digest.*

2 Adversus possessorem juris) *l. regulariter* 9. *l. nec ullam* 13. §. *ult. l. item videndum* 18. §. *ult. ff. eod. l. ult. in fi. ff. si pars. hæred. pet.* veluti adversus debitorem hæreditarium qui jus nostrum quasi possidet, *d. l.* 13. §. *ult.*

3 Vel rei hæreditariæ) *l.* 4. 9. *et* 10. *ff. eod.* si eam possideat pro hærede, vel pro possessore. Dices: is qui agit petitione hæreditatis, hæreditatem vindicat hoc modo: si paret hæreditatem meam esse. Quemadmodum igitur agetur adversus eum, qui rem unam tantum hæreditariam possidet? respondent Græci, in petitione hæreditatis intentionem formari ex persona sive jure petitoris, quæ est de universitate, condemnationem vero ex persona possessoris, sive habita ratione rerum, quæ apud eum sunt, quasque dolo desiit possidere: officio autem judicis incumbit, ut non secundum intentionem actoris rem condemnet, sed prout possidet.

4 Nec hæredem justum) Ut in *l. item* 20. §. *licet. ff. hoc tit.* adversus eum qui pro hærede, vel pro possessore possidet, *l.* 7. *hoc tit.*

5 Sive sciat se non esse hæredem) *l. pro hærede* 11. *ff. eod.* Qui scit se hæredem non esse, et se tamen quasi hæredem possidere profitetur mendaciter. Qui igitur scit se hæredem non esse, abutitur tamen nomine hæredis, meo judicio ut malæ fidei possessor condemnabitur, Cujac. ad *d. l.* 11. in qua sententia Græci etiam sunt ad *d. l.* 11. Qui scit se hæredem non esse, imponit tamen sibi nomen hæredis, quantum quidem attinet ad petitionem hæreditatis qua convenitur, pro hærede possidere videtur: inspecta autem veritate, ut quilibet malæ fidei possessor condemnatur, libro 42. Basilic. tit. 1.

6 Sive falso existimet se hæredem esse) Qui falso existimat se hæredem esse, vel alias justum successorem, vel sibi restitutam hæreditatem, *d. l.* 11. *et l. item veniunt* 20. §. *licet autem. eod.* bonæ fidei possessor est. Qui pro hærede possidet, titulum qualem qualem possessionis suæ præfert. Qui pro possessore, nullum: et prædonio igitur more possidet, *d. l.* 11. *et duabus seq.* §. *pro possessore, Instit. de interdict.*

Possessor autem cogitur dicere utrum pro hærede an pro possessore possideat, *l. cogi* 11. *hoc tit.* quoniam enim si nec pro hærede, vel pro possessore possideat, petitio hæreditatis non instituitur, sed specialis in rem actio, ideo cogitur dicere ex qua causa possideat, ut sciamus quænam actio intendenda sit, ut ibi Græci interpretes.

7 Adversus hæredem verum) Verus hæres est qui ex testamento hæres est, non qui putat se hæredem esse.

8 Hæreditatem adiit) Nam ante aditam hæreditatem querela non nascitur, *l. Papinianus* 8 §. *si conditioni, ff. de inoffic. test.* χρὴ πρόσωπον ὑπεῖναι καθ' ὃ κινεῖται ἡ δὲ ἰνοφικιόσῳ personam esse oportet, contra quam agatur, ut ajunt Græci ad *d.* §. Non datur contra lignum ut bonorum possessio, *l. quod vulgo* 19. *ff. de bonor. poss. contra tab.*

9 Qui accepit cum re) ἐνδυνάμως,

10 Et contra fideicommiss.) Is cui hæreditas restituta est, quasi hæres est, §. 7. *Instit. de fideicomm. hæredit.*

11 Id tunc duntaxat locum habet) Id accepit a Græcis Basil. *lib.* 42. *tit.* 1. *cap.* 13. §. 1.

12 Quasi in hæredem ejus datur) ὡς καθ' ὁμάδα δηλονότι νεμομένου. *quia scilicet universitatem possidet.*

13 Agit causam doloris) Ut ait Novella Valentiniani de *libert. et success. eor.*

14 Sicut actio injuriarum) *l. non solum* 11. §. 1. *ff. de injur.* Vide librum 17. Observat. cap. 17.

15 Ex auctoritate Adriani) Ut apud Ulpianum *tit.* 3. ex Senatusconsulto, quod auctore D. Adriano factum est, et in *l. libertas* 5. *inf. de excusat. l. pen. inf. de magistratib. conven.* Vetus inscriptio: Ex Senatusconsulto et ex auctoritate Cæsaris dd.

Tit. XXXII. *De rei vindicatione.*

Vide tit. 1. *lib.* 6. *ff.*

Res non est in hoc titulo hæreditas, sed species certa 1. Titulus ergo de petitione speciali 2, qua

quis speciem, corpusve certum [3] suum esse adserit [4] hoc fere modo. Fundus Tusculanus, qui est in agro, qui Sabinus vocatur, meus est: nam fundi nomen et quo loci sit, dicere oportet, *l. si in rem, in fi. ff. eod.* vel hoc modo: Hanc ego rem ex jure Quiritium [5] meam esse ajo. Lis est de dominio [6] certæ rei, sive lis dominii [7], petitio dominii [8]. Superior est de ea, qua quis se universi juris [9] defuncti successorem esse contendit. Est autem hoc solemne vindicationibus, ut vindicias dicat judex ab eo qui rem possidet [10], præstita satisdatione vel etiam non præstita, si petitor satisdare noluerit, ut patet ex libro 1. *Sen. Pauli tit.* XI. vel ex causa res sequestro deponatur, *l.* 7. §. *ult. ff. qui satisd. cog.* vindicias possessionem appello [11], ut T. Livius modo vindicias modo possessionem: et in antiquis legibus [12], Decernito; ut ei possessionem secundo eum hæredemve ejus det, cui fortito is ager datus adsignatusve fuerit. Et videtur nomen deductum a vi quadam civili ut Gellius explicat [13] 20. quæ verbo dicebatur correpta manu invicem vindicantis, et contra vindicantis, ex quo ita legendum videtur apud Festum [14]: Vindiciæ appellantur [15] res eæ de quibus controversia est, quod potius dicitur vis, quæ fit inter eos qui contendunt, et apud Gellium [16] quoque ita legendum: manum conserere est, de qua re disceptabatur in re præsenti, sive ager, sive quid aliud est, cum adversarium manu prenderit, in ea re civilibus verbis vindicare. Vindicia .i. correptio manus in re, atque in loco præsenti apud prætorem ex 12. tab. fiebat. Ergo ut ad rem redeam, initio litis possessio statim non transfertur in petitorem, exceptis duobus casibus, si possessor nolit satisdare [17], et petitor satisdare paratus sit: si reus a petitore eam rem, qua de agitur, vi possederit, quæ fuit olim etiam Zeleuci lex, ut Polybius scripsit 12. *δεῖν κρατεῖν τῶν ἀμφισβητουμένων ἕως τῆς κρίσεως παρ' οὗ τὴν ἀγωγὴν συμβαίνει γίγνεσθαι.* At in liberalib. causis ex 12. tab. semper vindiciæ dantur secundum libertatem, sive is homo de quo agitur, in libertate, sive in servitute fuerit sine dolo malo, *l. lite, inf. de lib. cau. l. si cui*, §. *licet*, *l. ordinata*, *ff. eod. l.* 2. §. *initium*, *de orig. jur. l. servum*, §. 1. *ff. de procur. l. is autem*, *ff. ex quibus cau. maj. l.* 1. *inf. qui da. tut.* et pendente liberali judicio pro libero habetur [18].

XXXII. Enarratio.

1 Sed species certa) *l. in rem* 6. *ff. eod.*

2 De petitione speciali) Specialis in rem actio dicitur, *l.* 1. *et l. sin autem* 27. *et l. in speciali* 73 *eod.*

3 Corpusve certum) Ut in *l. plane* 31. §. *sed hoc ita, ff. de legat.* 1.

4 Suum esse adserit) Ut in *l. etsi forte* 6. §. *etiam, ff. si servit. vindic. servitutem sibi adserere*, ἐκδικεῖν, rem suam esse intendit, *l. a possidentibus* 21. *hoc tit.* sive jure gentium, sive jure civili dominium acquisierit, *l. in rem* 23. *ff. eod.* et ideo probat rem suam esse, *l. officium* 9. *eod.* probat autem instrumentis, vel indiciis certis quæ jure non improbantur, *l. cum super* 10. *et l. indicia* 19. *hoc tit.*

5 Ex jure Quiritium) Sic liberi qui sunt in potestate vindicantur, id est, adjecta causa ex jure Quiritium, *l.* 1. §. 1. *ff. eod.* recte agitur, *διὰ τῆς προσθήκης*, *propter adjectionem*, ut ajunt Græci: nam liberi mei quasi mei sunt ex jure Quiritium, non ex jure gentium, sicut servi.

6 Lis est de dominio) Nam qui agit dominium vindicat, et possessionem avocat.

7 Lis dominii) *l. evictis* 18. *ff. de usur.* actio proprietatis, *l. et an eadem* 14. §. *ult ff. de except. rei judic.* actio de dominio, *l. ut tantum* 14. §. *ult. ff. de servo corr.*

8 Petitio dominii) Actio in rem proprie petitio est, *l. actio* 28 *ff. de obligat. et action.*

9 Qua quis se universi juris) Petitur hæreditas, quæ est successio in universum jus, *l. hæreditas* 62. *ff. de regul. jur.* §. 1. *Institut. de action.*

10 Ab eo, qui rem possidet) Possessor rei convenitur, *d. l. officium*, vel qui dolo desiit possidere, *l. petitoris* 36. *ff. eod.* aut qui se obtulit litis defensioni, *l. is qui se obtulit* 25. *et l. sin autem* 27. *ff. eod.* Idemque possessor satisdat de re conservanda et restituenda petitori si secundum eum judicatum erit: aut possessore non satisdante, in petitorem satisdantem transferenda est possessio. Neutro satisdante, penes possessorem possessio remanet: in pari enim causa melior est conditio possessoris. Cujacius ad Paulum.

11 Vindicias possessionem appello) Vide librum 7. titulo 1.

12 Et in antiquis legibus) In lege Agraria.

13 Ut Gellius explicat) Capite 10.

14 Apud Festum) In vindiciis.

15 Vindiciæ appellantur) Glossæ: *Vindiciæ*: *τὰ ἐναμφισβητήσει πράγματα.*

16 Et apud Gellium) d. cap. 10. Vide editionem Gronovianam.

17 Si possessor nolit satisdare) d. loco Pauli.

18 Pro libero habetur) Lite sive causa liberali ordinata, is quis de suo statu litigat, in possessione libertatis constituitur, et interim liberi loco est, nec possidetur ab eo, qui se dominum dicit, *l.* 14. *C. de lib. cau. l. ordinata, l. si cui*, §. *licet, ff.*

eod. l. 1. *C. qui dare tutor.* vide Cujac. Observ. libro 18. 25.

Tit. XXXIII. *De usufructu, et habitatione, et ministerio servorum.*

Vide tit. 4. *lib.* 2. *Instit. tit.* 1. *et seqq. libro* 7. *ff. titulo.* 1.

Post vindicationem rerum corporalium, datur vindicatio incorporalium 1, veluti servitutum 2: ex his aliæ personarum sunt, aliæ prædiorum, *l.* 1. *ff. de servit.* vel ut loquitur *l. Cajus, ff. de ann. leg.* aliæ in personam, aliæ in rem. De servitutibus prædiorum est titulus qui sequitur. Hic vero est de servitutibus personarum. Nam per usumfructum, et habitationem prædia, vel mancipia, vel aliæ res personis serviunt, *l. dominus, ff. eod.* non rebus: itemque per ministerium 3, quo nomine significantur operæ servorum alienorum. Et nihil quidem videntur habitatio, et ministerium ab usufructu distare, non aliud habitatio esse quam ususfructus ædium, non aliud ministerium quam ususfructus servi, *l.* 9. *hoc titulo, l.* 3. *et* 4. *ff. de oper. ser.* Sed propria tamen quædam vis inest in habitationis et ministerii verbo, quæ efficit, ne facile quis hæc jura si quæsierit, amittat, quæ si quæsisset nomine ususfructus, amitteret. Ususfr. amittitur fructuarii morte 4, et capitis minutione 5, et ἀχρησίᾳ .i. non utendo tanto tempore 6 quanto usucapio completur rei mobilis, aut immobilis. Ministerium autem servi quandiu is servus vivit 7, his modis non extinguitur. Habitatio quoque quamdiu ædes salvæ permanent 8, et is cui habitatio relicta 9, aut concessa 10 est vivit, non amittitur capitis diminutione, vel non utendo, quia et si aliquatenus videatur is, cui habitatio aut ministerium servi concessum est usumfructum habere, fructuarius tamen non est, *l.* 2. *ff. de usufr. leg.* et mors quidem ejus habitationem extinguit 11: quia jam habitari non potest ab eo, in cujus facto habitatio consistebat: capitis diminutio 12, vel habitandi incuria non extinguit, quia habitationis nomen non tam respicit ad personam, quæ habitat, quam ad rem ipsam, quæ inhabitatur, adeo ut habitatio sæpe accipiatur pro domo ipsa, *l. cum antiquitas, hoc tit.* et satis sit ut consistat integrum habitandi jus ei cui datum est, si domus habitari ab eo possit, licet non inhabitetur. Ministerium autem servi non extinguit negligentia 13, vel capitis diminutio, imo nec mors ejus cui ministerium debetur 14, quia in facto consistit 15, factumve ministerii nomen significat ejus servi qui hanc operam exhibet, et quamdiu servus vivit, tamdiu operæ debentur ei cui concessæ sunt hæredive ejus. Ususfructus in facto fructuarii consistit *l.* 1. *ff. quand. dies ususf.* et factum significat ejus personæ, cui jus utendi fruendi competit. Ideoque persona ea non utente tempore legitimo 16, vel etiam mortua, aut non manente in suo statu 17, ususfructus interit. Ergo omni capitis minutione, quod jure veteri obtinuit. Ex *l. pen. hujus tit.* non interit minima capitis diminutione: merito, quia sublatæ sunt legitimæ mancipationes 18.

XXXIII. Enarratio.

1 Vindicatio incorporalium) De qua in *tit. ff. si servit. vindic.* et in eam rem comparata est actio confessoria, §. *æque, Instit. de action.*

2 Veluti servitutum) Servitutes non sunt corporales sed in jure consistunt, §. 2. *et ult. Instit. de reb. corpor. et incorp.*

3 Per ministerium, etc.) Theophilus in §. 3. de usu et hab. interpretatur ὑπηρεσίαν, et Basilica in *l.* 9. hoc titulo Glossæ: ὑπηρεσία, *ministerium, officium, obsequium.* Operas et ministerium conjungit Justinianus in *d.* §. 3. heic de civili ministerio agitur: vide lib. 6. de obseq. patr. præst.

4 Fructuarii morte) Quia personæ cohæret, *l. si ususfructus* 4. *ff. de novat.*

5 Et capitis minutione) Olim omni capitis minutione, hodie maxima et minore tantum, *l. pen.* §. 2. *hoc tit.* quia morti comparantur, *l. verum* 63. §. *ult. ff. pro soc.*

6 Non utendo tempore) Ususfructus rei mobilis, triennio amittitur: rei immobilis, decennio inter præsentes, et vicennio inter absentes, *l. pen.* et non utendo per modum, qui in constituendo usufructu dictus est, §. 3. *Inst. de ususf.* conjuncta Theophili interpretat. ut ceteræ servitutes: veluti si convenerit ut aqua duceretur interdiu et noctu ducatur *l. si communem* 10. §. 2. *et l. si quis alia* 18. *ff. quemadmod. servit amitt.* tunc non uti quis dicetur. Itaque quod dicitur in *d.* §. 3. non utendo per modum et tempus usumfructum interire, sic accipi poterit, quasi duo modi sint, quibus ususfructus amittitur, modus alius quam de quo convenerit, et tempus ad amittendum usumfructum legibus statutum. Itaque Justinianus auget constitutionem suam, id est, *legem ult. inf. de usufr.* his verbis *per modum.*

7 Quamdiu is servus vivit) Vide inf.

8 Quamdiu ædes salvæ permanent) Ususfructus enim interit, si rei quæ usumfructum debet, substantia salva esse desinat.

9 Cui habitatio relicta) Testamento, puta si legata sit.

10 Aut concessa) Gratuito concessa.

11 Et mors quidem ejus habitation. ext.) *l. habitatio* 11. *hoc tit.*

12 Capitis diminutio) *l. legatum* 10. *ff. de cap. min. l. si habitatio* 10. *De usu et habit.*

13 Non extinguit negligentia) Inusus non extinguit, *l.* 2. *ff. de oper. serv. et l.* 2. *ff. de usu et usufr. leg.*

14 Imo nec mors ejus cui minist. deb.) Is cui operæ legatæ sunt, moriens legatum ad hæredem suum transmittit, *d. l.* 2. *ff. de usu et usuf. leg.*

15 Quia in facto consistit) In actu, *l.* 1. *ff. de oper serv.* *ἐν πράξει*, Basilica, *in facto*.

16 Non utente tempore legitimo) Tempore legibus definito.

17 Aut non manente in suo statu) Nam capitis minutio est mutatio status.

18 Legitimæ mancipat.) de quibus libro 8. tit. 48.

Tit. XXXIV. *De servitutibus et de aqua.*

Vide tit. 3. *lib.* 2. *Instit. tit.* 1. *et seqq. lib.* 8. *ff. tit.* 3. *lib.* 39. *tit.* 20. *lib.* 33.

Ususfructus, habitatio, ministerium jura sunt hominum [1], per quæ res liberis hominibus serviunt [2]. Servitutes jura prædiorum [3], per quæ prædia prædiis serviunt. Illa cohærent personis [4], hæc prædiis urbanis vel rusticis [5]. Vel ex attributo et subjecto secundum Celsum, sunt prædia qualiter se habentia, *l. quid aliud, ff. de verb. sign. l. qui fundum, ff. quemadmod. servit. amit.* ut Stoicis virtus est animus [6] quodammodo se habens, animus spiritus [7] quodammodo se habens. Virtus habitus animi, qui significatur illo articulo, quodammodo, vel qualiter. Servitus habitus prædii [8]. Quod subjicit, *et de aqua*, non de aqua est simpliciter, ut in tit. Digestorum de aqua, de qua competit ex 12. tab. [9] actio in personam aquæ pluviæ arcendæ [10], sed de servitute aquæductus [11], vel aquæ haustus [12], de qua est actio in rem confessoria et negatoria [13], sicut de ceteris servitutibus personarum, aut prædiorum, *l.* 2. *ff. si servit. vind.* Est autem in hoc tit. *προθύστερον*: Namque sic meo judicio intelligi debet, de aqua et de aliis servitutibus [14]: ut *l.* 3. aquæductus vel aliæ servitutes, et nos titulum Digestorum de rebus creditis, si certum petatur, alias docuimus [15] sic esse accipiendum si certum petetur de rebus creditis. Ideo autem de aqua veluti per eminentiam, quia nulla est servitus alia, de qua tot sint Constitutiones in hoc titulo, ut de impuberum et aliis substitutionibus, quod magna pars tituli sit de substitutione pupillari, et quod nulla ex omnibus rebus tantas habeat ad usum necessitates quantas aqua [16].

XXXIV. Enarratio.

1 Jura sunt hominum) *l. quotiens* 15. *ff. de servit.*

2 Per quæ res liberis homin. serv.) *l. dominus* 57. *ff. de usufr.*

3 Servitutes jura pr.) Ex Cujacii sententia, cum servitutes simpliciter dicimus, jura prædiorum intelligimus, ut in hoc titulo et in *Instit. de reb. corpor. et incorp.*

4 Illa cohærent personis) *l.* 3. *in fin. ff. quibus modis ususfr. amitt. et l. si ususfructus* 4. *ff. de novat.*

5 Hæc prædiis urb. vel rust.) Quibus debentur, §. 1. *Instit. de servitut.*

6 Virtus est animus) Seneca in epistola 113. *Virtus nihil aliud est quam animus quodammodo se habens.*

7 Animus spiritus) Seneca in epistola *L. Quid enim aliud est animus, quam quodammodo se habens spiritus?*

8 Servitus habitus prædii) Qualitas inhærens quasi habitus, servitus insita prædio.

9 Ex 12. tabulis) *l.* 21. *ff. de statulib. l.* 5. *ff. nequid in lo. publ.*

10 Aquæ pluviæ arcendæ) Quæ manufacto opere nocitura sit, *l.* 1. §. *hæc autem*, §. *idem ajunt*, §. *hinc etiam, et* §. *in summa*, *ff. de aqua et aq. pl. arc.*

11 Sed de servit. aq.) De aqua igitur, id est; de aquæ servitute, ut in *l. liberto* 31. §. *ult. ff. de negot. gest.* De servit. aquæductus) De qua in *l.* 2. 3. 4. *et* 12. *hoc tit.*

12 Aquæ haustus) De qua in *l.* 6. *et* 10.

13 In rem confess. et negat.) Confessoria datur ei qui servitutem, puta aquæ ducendæ sibi deberi contendit: negatoria ei qui servitutem se debere negat.

14 Et de aliis servitutibus) Vel primo ponitur genus, deinde species, de servitute aquæ, ut heic Odofredus.

15 Alias docuimus) In Paratitl. D. tit. de reb. credit.

16 Quantas aqua) Plutarchus in comparatione aquæ et ignis: *χωρὶς δὲ ὕδατος οὔτε καλόν τις ἐνόμισε ζῆν, οὔτε δυνατόν·* *absque aqua autem neque commodam, neque omnino tolerabilem quisquam putavit vitam.*

Tit. XXXV. *De lege Aquilia.*

Vide tit. 3. *lib.* 4. *Instit. tit.* 2. *lib.* 9. *ff.*

Potuit actio legis Aquiliæ lib. 9. jungi cum actione injuriarum, et de bonis raptis, sed hoc

loco posita est, quod competeret olim actio legis Aquiliæ ex secundo capite 1, si quis non imposita servitute ædibus vicini, et neglecta forma antiquorum ædificiorum, luminibus vicini officeret: quamobrem novo et extraordinario judicio quasi ex lege Aquilia damnatur apud Zonaram 2 a Theophilo Imperatore Petronas, ita ut virgis cæso adempte ædes addicantur mulieri, quæ agebat de damno injuria dato. Item quod competeret si contra servitutem jure constitutam extructo ædificio, aliquis vicino damnum injuria daret, vel si injuria derivaret 3 aquam alienam, vel si ædificio posito, inutilem vicini faceret aream: quos casus proposuit titulo superiore, *l.* 1. 4. 5. 6. 14. et illum de derivatione aquæ repetit, *l.* 2. *hoc tit.* et adjicit alium in *l. ultim.* si non imposita servitute pecoris pascendi immiserit pecus in agrum alienum: nec enim defecit 4 his casibus actio legis Aquiliæ: et communes igitur fuerunt tam actioni in rem de servitutibus quam actioni legis Aquiliæ. Nec abs re igitur superiori titulo subjectus est titulus de lege Aquilia .i. de actione damni injuria 5, quæ ex lege Aquilia competit, quam puto in plerisque congruere cum actione damni injuria ex 12. tab. de qua *l. quæcunque*, *ff. de obl. et act. l.* 1. *ff. ad. l. Aquil.* et verbum rupsit, quod Festus interpretatur 6 damnum dederit, et verbum sarcito, quod Festus interpretatur 7 damnum præstato, solvito, ut *l.* 2. *et* 3. *hoc tit.* Sed ut quodam loco Macrobius ait 8, *queritur sæpe novæ legis auctoritas, exolescente metu legis antiquioris, ut de ipsis*, inquit, 12. *tab. factum est, quarum ubi contemni auctoritas cœpit, eadem illa, quæ illis legibus cavebantur, in aliorum laterum nomina transierunt.*

XXXV. Enarratio.

1 Ex secundo capite) Quod exolevit. §. *caput*, *Instit. eod. l. si servus* 27. §. *hujus*, *ff. eod.* Vide Cujacium *Paratitl. ff. eod.*

2 Apud Zonaram) Et Leonem Grammaticum. Constantinus Manasses ait, Theophilum jussisse ut ædes quæ mulieris luminibus officiebant, funditus diruerentur.

3 Vel si injuria derivaret) Derivare aquam, est alio avertere. ἀποςρέφειν. Glossæ: *derivantibus*, ἀποτρέφουσιν.

4 Nec enim defecit) Quia suo corpore damnum non dat, utilis Aquilia datur.

5 De actione damni injuria) vide Cujacium ad *tit. de lege Aq. Instit.*

6 Quod Festus interpretatur) in v. rupsit. Cujacius heic sequitur emendationem Josephi Scaligeri. In libro autem 27. Observ. cap. 25. vulgatam sequitur, et rupitias interpretatur, damnum dederis. Macrobius ait, *eadem illa*, etc. quod est, *senio fessas, mutasque repetere leges*, ut ait Guntherus Ligurini libro 3. et ut idem ait, *senium passas leges revocare.*

7 Quod Festus interpr.) In v. sarcito

8 Macrobius) Saturnal. 11. 13.

Tit. XXXVI. *Familiæ erciscundæ* *Vide t t.* 2. *lib.* 10. *ff.*

Vindicatio rerum singularum corporalium vel incorporalium est in rem, non in personam .i. mera realis. Petitio hæreditatis mista in rem et in personam, *l.* 7. *supra de pet. hær. l. sed et si lege* §. *propeaud. ff. eod.* Sunt et tria judicia 1 divisionis ex 12. tab. quæ sequuntur, in rem et in personam, Familiæ erciscundæ, Communi dividundo, Finium regundorum. Familiæ erciscundæ actio redditur inter cohæredes 2, sumpto a magistratibus arbitro 3 de rebus hæreditariis dividundis. Familia enim res hæreditarias significat, *l. pronunciatio*, §. 1. *ff. de ver. sig.* non nomina, non hæreditatem. Nam et nomina ipso jure 4 divisa sunt inter cohæredes ex 12. tab. *l.* 6. *hoc tit.* et hæreditas dividi non potest 5, *l.* 8. *ff. de rei vind. l.* 4. *ff. Com. divid.* nisi hæreditas accipiatur pro rebus corporalibus 6 quæ in hæreditate continentur, *l.* 3. *hoc titulo* 7, *et* §. *quædam*, *Instit. de act. familiæ erciscundæ actionem esse de hæreditate dividenda: et can. nunquid* 28. *qu.* 1. *fratres habere erciscundæ hæred tatis consortium.* In glossis veterum, *Erciscundæ familiæ*. διαιρετέας οὐσίας. Ercitus 8, διαίρεσις ὑπαρχόντων, a quo inercta, indivisa apud Festum 9 lego. Verum non de rebus tantum hæreditariis dividendis hæc actio est; sed etiam de præstanda invicem indemnitate, quæ sunt actiones personales, ut si unus ex cohæredibus sumptus fecerit bona fide in rem hæreditariam, vel si rem hæreditariam absumpserit, deteriorem fecerit, vel si solus ex ea fructus perceperit, si eam sustulerit. *l.* 3. *et* 19. *hoc t.t. l. item Labeo*, §. *familiæ*, *ff. eodem.* Illæ de rebus hæreditariis dividundis, actiones reales sunt, quia uterque se hæredem esse adserit 10, uterque hæreditatem petit, alio tamen genere quam quo agitur petitione hæreditatis; qui enim agit petitione hæreditatis, se hæredem esse ait, adversarium hæredem esse negat: in judicio familiæ erciscundæ adversarium fatemur esse hæredem 11, *l.* 1. §. *et si possessor*, *ff. si pars hær. pet. l. fundus qui dotis*, §. *si ego*, *ff. eodem tit.* sicut in communi dividundo adversarium esse socium 12, in finium regundorum adversarium esse adfinem 13.

XXXVI. *Enarratio.*

1 Sunt et tria judicia) *l.* 2. *D. eodem.*

2 Inter cohæredes) Apulejus 9. Metam. *Nec erciscundæ familiæ, sed communi dividundo formula dimicabo.* Judicia autem familiæ erciscundæ, et communi dividundo ideo instituta scribit Theophilus *de action.* §. 20. quia communio discordias solet excitare. Petrus Ravennas sermone CLXII. *Hereditas mundana ante posteris infert jurgia, quam conferat censum, antequam dividat facultates, scindit hæredes, antequam debitas tradat singulis portiones, successores ipsos dissecat, et mittit in partes.*

3 Sumpto a magistratibus arbitro) In actione etiam finium regundorum tres arbitri sumuntur ex 12. tab. vide Cujacium Observat. libro 5. cap. 21. et infra tit. 39. Coheredes igitur vel ex conventione res hæreditarias dividunt: et tunc fratres consortes pietatis officio fungi dicuntur in *l. ultim. D. eodem.* S. Ambrosius in Lucæ cap. 12. *Cum inter fratres patrimonium non judex medius, sed pietas debeat sequestra dividere.* Qua in re notandum est, quod scribit Divus Augustinus in sermone de communi vita Clericorum: *Ad ipsum sane*, inquit, *quia major est, pertinet divisio, et ad fratrem ejus electio.* Qua de re vide Cujacium ad *l.* 2. *infra quando et quib. qu. pars debetur ex bon. decur.* vel arbitrum a magistratibus sumunt. Huc respicit auctor Queroli: *Quoniam institutus es hæres, da quod possit dividi*: et paulo post: *Exprome thesaurum, divisio celebratur, quoniam præsto est arbiter.*

4 Nomina ipso jure) *l. fundus qui dotis* §. *ultim.* Quintilianus declamatione 336. *Patri tuo credidi, cujus ex parte dimidia hæres es. An non possum a te petere semissem? petere utique possum*: Sic legendum videtur, nisi malis ita legere: *assem non possum*, ut paulo ante: *nunquid petere a te summam potest? min me, ut opinor.*

5 Hæreditas dividi non potest) Sive, ut ajunt Græci, ἡ κληρονομία, ἤγουν τὸ δίκαιον αὐτῆς οὐ διαιρεῖται. *hæreditas, id est, jus ejus non dividitur.*

6 Pro rebus corporalibus) D. Hieronymus in epistola 3. *Hic hæres uxoris, et hæreditatis alii possessores.*

7 Ut l. 3. hoc titulo) Et *l.* 2. *l.* 51. §. 1. *ff. eodem.*

8 Ercitus) Joseph Scaliger legit, *erctus citus*, quem vide.

9 Apud Festum) Festus: *Increta, indivisa.* Legit igitur, *inercta, indivisa.*

10 Se hæredem esse ait) Ut in *l. si hæres* 7. *ff. eodem* dixerit se hæredem esse, id est, solum hæredem esse, μόνον εἰπὼν εἶναι τὸν κληρονόμον, ut est in Basilicis: intendit hæreditatem suam esse totam, *l. licet* 10. §. 1. *ff. de petit. hæredit.* nam qui intendit hæreditatem suam esse totam, adversarium sibi cohæredem esse negat.

11 Adversarium fatemur esse hæredem) *l. qui familiæ* 37. *ff. eodem*, si Basilica sequamur: vide tamen Cujac. Observ. 9. 36.

12 Adversarium esse socium) *l.* 3. *et l.* 4. §. *sicut*, *ff. comm. divid.* qui provocat ad divisionem, utique rei socium agnoscit: hoc enim agitur, ut a communione discedamus, *l. non possumus* 7. *ff. si pars hæredit. petat.*

13 Adversarium esse adfinem) Ut in *l. pen. ff. fin. regund.* Festus: *Adfines, in agris vicini.* Glossæ Philoxeni, *Adfinis*, ἀγχιτέρμων.

Tit. XXXVII. *Communi dividundo.*

Vide tit. 3. *lib.* 10. *ff.*

Communi dividundo actio redditur inter alios socios 1. Imo et inter cohæredes 2, *l. inter, ff. fam. erc. l. quibus, ff. pro soc.* Sed plenior est actio fam. erciscundæ, quia in eam veniunt non tantum quæ erant in bonis, sed etiam quæ erant ex bonis, mortis tempore 3, veluti res commodatæ, aut depositæ 4, *d. l. inter, in pr.* et non est de una re 5, nec iterari potest, nisi ex magna causa: communi dividundo de una re agi potest, et subinde modo de hac, modo de illa, *l. si filia*, §. *familiæ*, *l. fundus mihi*, *ff. fam. erc. l.* 4. §. *hoc judicium*, *ff. eod. tit.* Habet autem utraque mistam causam 6: Nam et actioni Communi dividundo inest actio pro socio 7, et quælibet præstatio personalis, *d. l.* 4. §. *sicut.*

XXXVII. *Enarratio.*

1 Inter alios socios) Inter alios quam cohæredes: inter omnes cum quibus societate, vel citra societatem res communis est, *l.* 2. *ff. eodem.*

2 Imo et inter cohæredes) Si extra causam hæreditatis res communes habeant, ut ajunt Græci ad *d. l. inter.* Sed et inter eos quibus jure hæreditario res communis est, communi dividundo agi potest, *d. l. quibus.*

3 Ex bonis mort. t.) Ex bonis sunt res pignori datæ defuncto, vel commodatæ, vel depositæ, Theoph. l. 2. *Instit. de bon. vi rapt. l.* 2. §. *in hac actione*, *ff. vi bonor. rap.*

4 Aut depositæ) Nam hæ res veniunt in petitionem hæreditatis, *l. et non tantum* 19. *ff. de petit. hæredit.* et quæ veniunt in petitionem hæreditatis, veniunt et in judicium famil. erc. *l. sed etsi* 25 *eod. l. fundus* 51. *in fin. ff. famil. ercisc.*

5 Et non est de una re, etc.) Actio familiæ erciscundæ est de universitate, *l. si filia* 20. §. *familiæ*, *eod.* Paulus Sentent. libro 1. tit. 18.

6 Habet autem utraque mist. caus.) §. *quædam* 20. *Instit. de action.* id est, utraque est in rem et in personam, *l. item Labeo* 22. §. *familiæ erciscundæ*, *ff. fam. ercisc. l. per hoc* 4. §. *sive*, *ff. comm. div.* veniunt scilicet in utramque ea quæ invicem socii facere et præstare debent. Fac socium in res communes aliquid impendisse, vel solum fructus ex rebus communibus percepisse, vel dolo aut culpa aliquid in eis admisisse *l. pen. hoc tit.*

7 Inest actio pro socio) Quæ in personam actio est. Quid inter actionem pro socio et communi dividundo intersit, docet *lex* 1. *ff. com. divid. et l. ut sit* 31. *et l. si actum sit* 45. *ff. pro soc.*

Tit. XXXVIII. *Communia utriusque judicii tam familiæ erciscundæ quam communi dividundo.*

Item hoc habet utraque commune, ut bonæ fidei sit, *l.* 3. *hoc tit.* sicut petitio hæreditatis 1. Ut per arbitrum 2 aut ex conventu 3 divisione facta teneatur alter alteri evictionis nomine 4 præscriptis verbis quasi ex empto vendito, aut permutatione, quia divisio instar emptionis 5 et permutationis 6 obtinet, *l.* 1. *hoc tit.* etiamsi de evictione pactum 7 vel stipulatio non intervenerit, *l.* 14. *sup. fam. esc.* uno casu excepto, quo pactum vel stipulatio necessaria est, si sciens cohæres vel socius rem in ea causa esse, ut evinci possit, adjudicatam sibi eam rem acceperit et possederit, *l.* 7. *hoc tit.* Item illud commune est utriusque judicii, ut a non jure dato 8 arbitro facta divisio, ratihabitione, aut consensu sociorum confirmetur, *l.* 2. *hoc tit.* Ut res, quam cohæres vel socius emerit sibi ex communi pecunia 9, non fiat communis, *l.* 4. Ut instrumenta communia apud eum deponantur, quem, præses provinciæ elegerit, *l.* 5. velim addi, vel arbiter ipse divisionis *l.* 5. *ff. fam. erc.* secundum generalem definitionem, *l.* 2. *C. de ped. jud.* Nam et divisio bonorum hodie vel per arbitrum fit datum specialiter, vel per præsidem extra ordinem. Ut corpora quæ desierunt esse communia, forte conventione sociorum, aut destinatione defuncti, neutro in judicio veniant, *l.* 9. quanquam quæ nunquam fuerunt communia venire constet in judicium familiæ erciscundæ, ut dixi supra 10, veluti res depositæ, aut commodatæ defuncto. Sunt et communia utrique judicio alia pleraque quæ non recensentur in hoc titulo: Utramque esse duplicem 11, utramque perpetuam 12, legitimam, quasi ex contractu 13, et alia quædam.

XXXVIII *Enarratio.*

1 Sicut petitio hæreditatis) *l. ult. in fi. sup. de petit. hæredit.*

2 Ut per arbitrum) Datum ab eo qui jus dandi habet, *l.* 2. *hoc tit.*

3 Ex conventu) Ex conventione, et consensu mutuo, ut inf. *lib.* 4. *tit.* 54. *de conventu illicito.*

4 Evictionis nomine) *l. si fratres* 7. *hoc tit.*

5 Divisio instar emptionis) Divisio, δύναμιν, vim emptionis obtinet. Bas.

6 Et permutationis) Et est actio præscriptis verbis: videntur enim partes hæreditatis inter se commutare Græci ad *leg.* 14. *sup. famil. ercisc.*

7 Etiamsi de evictione pactum) Judex jubere debet, ut de evictione sibi invicem caveant. Si vero id omiserit, ipsi inter se super evictione convenire possunt. Græci ad *d. l.* 14. Sed etsi nihil convenerit, alter alteri evictionis nomine tenebitur.

8 A non jure dato) Veluti a catholico sive procuratore Cæsaris privatis dato. Basilic. heic ex *l.* 1. *sup. de pedan. judicib.*

9 Sibi ex communi pet.) Sibi negotium gerens, *l.* 4. *hoc tit.*

10 Ut dixi supra) Titulo 37.

11 Utramque esse duplicem) Unusquisque et rei et actoris partes sustinet: actor autem esse videtur, qui ad judicium provocat, *l.* 10. *ff. fin. regund. l.* 2. §. *in familiæ l.* 44. §. *qui familiæ. ff. famil. ercisc. l.* 2. §. 1. *ff. comm. divid. l.* 1. §. *ad hæc, inf. de ann. except.* Sed et alia ratione utraque duplex est, quia ex duobus constat, id est, rebus et præstationibus, *l.* 22. §. *pen. ff. famil. ercisc. l.* 4. §. *sicut*, *ff. comm. div.*

12 Utramque perpetuam) *l.* 5. *inf. de ann. except.*

13 Quasi ex contractu) §. 3. *et* 4. *Instit. de obligat. qu. ex contr.*

Tit. XXXIX. *Finium regundorum.*

Vide tit. 1. *lib.* 10. *ff.*

Inter judicia divisionis 1 pono etiam actionem de finibus, qui forte confusi, vel obscurati 2, vel occupati sunt dirigendis 3, dirimendis, disterminandis 4 inter adfines 5, quam veteres Galli intepretantur (*plait de bonnes*) actionem arbitrariam, ut rei vindicationem 6, non bonæ fidei, et dicere possim de finibus erciscundis, ut Apulejus in Metamorphosi, *viæ erciscundæ.* Nec ambigitur quin sit mista 7 actio in rem et in personam. Est igitur quadriga mistrarum actionum hæc; Petitio hæreditatis 8, Familiæ erciscundæ: Communi dividundo, Finium regundorum, quas tamen omnes existimandum est

plerunque magis esse in rem quam in personam *l. si quis cum* , *ff. Comm. divid. l. furiosus* , *ff. de obl. et act.* .i. principaliter esse in rem [9] : nec enim sunt ex contractu , et hæreditatem potissimum vindicant, vel id quod cuique competit in hæreditate , aut re communi , vel etiam fines , ut *Novell.* 69. Sed et rationem admittit actio finium regundorum ejus quod adfinem adfini dare facere oportet , §. *si finium* , *Inst. de offi. jud. l.* 4. §. 1. *ff. fin. reg.* quæ actio personalis est, et quia personales etiam eæ actiones sunt , ideo neque usucapio eis obstat , neque præscriptio longi temporis .i. 10. aut 12. annorum : quæ tamen alio respectu , qua reales magis sunt , videretur objiciemla , sed placuit exigi 30. annorum spatium [10]: Quia igitur actio finium regundorum datur si lis consistat intra pedes quinque [11] (hic enim est finis finium) actio in rem si amplioris terræ controversia sit ; hæc perimitur præscriptione longi temporis [12] , illa non item [13] : et quod ait *l. pen. hujus tituli* , quinque pedum præscriptionem esse summotam , hoc est de quinque pedum contraversia arbitros tres ex 12. [14] (sicut in vindicationibus ex lege , si vindiciam falsam tulit [15]) vel arbitros singulos ex lege Mamilia judicare non observata præscriptione longi temporis, *l. ult. Cod. Thæod. eod.* et ut additur in eod. Cod. hac sola præscriptione actorem repelli : *Si veteribus finem cum signis limes inclusus congruum erudita arte præstiterit* , in Concilio Spalensi 11. [16] *Si veteribus signis limes præfixus monstraverit reo jus esse retentionis.* Et signis , ut poeta ait [17] , signare campum : et Arcadius Augustus apud Gromaticos [18] : Cum signis et sigillis terminos constituimus. Ex lege 12. et lege Mamilia non erat usucapio intra quinque pedes, quoniam hanc latitudinem iter ad culturas accedentium occupat , vel circumactus aratri , ut Aggenus Urbicus ait , et iter quidem ad eundem ambulandum .i. servitus itineris cum prædio usucapi potest [19], iter ad culturas , vel ut loquitur Varro [20] , iter limitare usucapi non potest , sed neque longo tempore [21] acquiri *l. pen. et ult.*

XXXIX. Enarratio.

1 Inter judicia divisionis) τὰ ὁροθεσία διαχωρίζουσι τήνδε τὴν γῆν ὑπὸ τῆς πλησιοχώρου, ἤτοι ἀγυγείτονος: *Termini separant agros inter se confines*, ut ajunt interpretes Hærmogenis.

2 Obscurati) *l.* 2. §. 1. *ff. eod.*

3 Dirigendis) Tit. Livius libro 39. 27. in fine. *De jure etiam finium pauca adjecerunt : Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, dixerisse finem Philippo veterem viam regiam*, etc.

4 Disterminandis) ut in *l.* 4. §. *ult. ff. eod.*

5 Inter adfines) Hæc actio pertinet tantum ad prædia rustica, *l.* 2. *eod.* nam in urbanis vicini dicuntur non adfines , aut confines, *d. l.* 4. §. *ultim.* Quidam enim fines vicinorum pervadunt,ac sensim possessionibus suis eos exturbant, et fines suos usque et usque proterminant , ut loquitur Apulejus Metamorph. 9. vel æstuans alluvio fines confundit, *l. si irruptione* 8. *ff. eod.* Ad arbitrum qui aditur ex nudo partium consensu pertinet hic Terentii locus in Heautontimor. act. 3. sc. 1. *Vicini nostri hæic ambigunt de finibus* : *Me cepere arbitrum. Plait de bonnes.* Glaber Rodulphus histor. libro 2. cap. 10. *Multi ibi limites, quos alii bonnas nominant, suorum recognoverunt agrorum.* Hinc *boner.* Vetus Institutionum interpres Gallicus Justiniani verba illa : *si finium regundorum actum sit*, §. 6. *de offic. judic.* sic interpretatur : *si l'on plaide : pour bonner terres.* Homerus Illiade M.

Α'λλ' ὥς' ἀμφ' οὔροισι δύο ἀνέρε δηριάσθον
Μέτρα ἐν χερσὶν ἔχοντες ἐπιξήνῳ ἐν ἀγούρῃ
Sed sicut de finibus duo contendunt
Mensuras in manibus tenentes communi in arvo.

6 Ut rei vindicationem) *l. qui restituere* 68. *ff. de rei vindic.*

7 Quin sit mista) *l.* 1. *ff. fin. reg.* §. *quæ actiones, de Action.*

8 Petitio hæreditatis) *l. sed etsi* 25. §. *petitio, ff. de petit. hæred.*

9 Principaliter esse in rem) *l.* 1. *ff. eod.*

10 Trig. annor. spatium) *l.* 1. *inf. de ann. except.*

11 Si lis consistat intra pedes q.) Theodorus Hærmopolites hæic scribit, *finium regundorum actionem dari*, ἐντὸς πέντε ποδῶν οὔσης τῆς ζητήσεως· εἰ δὲ πλείονος γῆς, τὴν in rem. *Si lis consistat intra quinque pedes, si de ampliore terra controversia sit, actione in rem.* v. *l. si finalis, Cod. Theod. eod. tit.*

12 Hæc perim. præscr. l. t.) Decem aut viginti annorum.

13 Illa non item) Sed præscr. 30. ann.

14 Tres ex 12. etc.) M. Tullius in 1. de LL. *Quoniam usucapionem 12. tabulæ intra quinque pedes esse noluerunt, depasci veterem possessionem Academiæ ab hoc acuto homine non sinemus, nec Mamilia lege singuli, sed ex his tres arbitri fines regemus.* Vide Obs. lib. 5. cap. 21.

15 Si vindiciam falsam tulit) Festus in v. *vindiciæ* : Et in 12. *Si vindiciam falsam tulit*, ... *Si velit is arbitros, arbitros tres dato.*

16 In Concilio Spalensi 11.) C. 11.

17 Ut Poeta ait) Virgilius Georg. 1.

18 Apud Gromaticos) Varios auctores de limitibus. Aggenus Urbicus d. libro de limitibus.

19 Usucapi potest) *l. si aliena* 10. §. 1. *ff. de usurpat. et usucap.*

20 Vel ut loquitur Varro) Libro 4. de LL.

21 Longo tempore) Vide Cujacium ad *leg.* 4. *in fine ff. de usurpat. et usucap.*

Tit. XL. *De Consortibus ejusdem litis.*

In Basilicis 1, περὶ κοινωνίας τις αὐτῆς δίκης. Quia ut rei, ita litis ejusdem est societas quaedam, quoties ejusdem rei nomine plures agunt, aut conveniuntur, et consortes ejusdem litis, quorum communis est res in judicium deducta, qui Æschilo 2 σύνδικοι, cujus interpres: σύνδικοι λέγονται οἷς ἴσον μέτεςιν ἐν τῇ δίκῃ τῆς αἰτίας, alias Pindaro 3 σύνδικοι sunt testes illo loco, σύνδικος δ' αὐτῷ ἰολάου τύμβος. Nobis Syndici actores sunt, vel defensores civitatum, aliorumve corporum, *l. placet sup. de Episc. et cler.* qui procuratorum partibus funguntur, *l.* 6. §. *penult. ff. quod cujusq. univ.* Vel consortes ejusdem litis sunt socii inter quos communis est ea res, de qua litem simul omnes contestantur, vel unus eorum tantum. Sed si unus tantum litem contestetur suo nomine et pro parte sua, ex lege Constantini si agat repelli potest praescriptione hujusmodi, quod agat, non adjuncta persona consortium, vel si conveniatur, tueri se potest hac exceptione, Quod habeat consortes *l.* 1. *Cod. Theod. de dom. rei poss.* et inde Sidonius Apollinaris 4. Epist. 4 *Non est cur dicere incipias; habeo consortes, necdum celebrata divisio est, quod creditoribus malis dicitur bene.* Sed hoc ante Constantinum non obtinuit: Nam et cum quo consortium ei collibuisset actor praeteritis aliis, vel si haberet actor consortes, sine voluntate eorum pro parte sua experiri potuit. Et potest etiam hodie ex *l.* 1. *hujus tituli*, restituto jure antiquo, et sublata lege Constantini pro sua quisque parte et persona agere et respondere indistincte, sive unius fori sint consortes omnes, sive diversi, et sive litem jam omnes simul contestati sint: vel defunctus, cui haeredes extiterunt ut *l. si petitor*, et *l. non idcirco*, *ff. de jud. l. tutores* §. *penult. ff de admin. tut.* sive nunc primum judicium dictet, vel accipiat unus eorum pro parte, absentibus aliis, et male Accursius *l.* 1. addit haec verba, *post litem contestatam ab aliis.* Potest etiam communi nomine unus in solidum agere sine mandato consortium oblata satisdatione de rato, vel defendere oblata satisdatione judicatum solvi, *l.* 2. *hoc tit.* sive ceteri, qui modo absunt, litem contestati sint, sive solus ipse litem contestari velit: Nam haec verba *l.* 2. *Post litem legitime ordinatam*: non significant litis contestationem: aliud enim est litem ordinare, aliud contestari 5. Ordinare est praeparare et constituere personam actoris, et rei, et judicis, ac se praemunire, *l. Pap.* §. 1. *et* 2. *ff. de inoff. test.* et quod ordinabatur in *l.* 20. *ff. de prob.* id est, praeparabatur in *l. liberis* §. *ultim. ff. de lib. cau.* et Festus 6, ordinato judicio, partes litem contestari. Igitur sententia *l.* 2. haec est, consortem cavere de rato vel de judicato post litis ordinationem, et ante litis contestatinnem, ut *l. Pomponius* §. *penult. D. de procur.* Non inficior et post litis contestationem cavere eum, si forte post litem ab omnibus, vel adversus omnes contestatam, alii abesse caeperint, et unus communi nomine rem persequi velit, *arg. l. nihil, sup. de procurat.* Ergo personis, quibus sine mandato agere licet, *l. sed et eae personae, ff. eodem,* consors adjungi potest ex *d. l.* 2.

XL. Enarratio.

1 In Basilicis) Libro 12. tit. 111.

2 Æschylo) In Supplicibus: ἐγὼ δ' ἀρωγοὺς ξυνδίκους δὲ ἤψω λαβών.

3 Pindaro) Olympiade 9.

4 Epistolarum) Epistola 24.

5 Aliud enim est litem ordin. al. cont.) Vide Cujacium Observat. libro 18. cap. 23. et recitat. ad *l.* 20. *de probat.* libro 43. Digest. Salvii Juliani.

6 Et Festus) In v. contestari.

Tit. XLI. *De noxalibus actionibus.*

Vide titulum quartum lib. 9. *ff. et tit.* 8. *lib.* 4. *Institut.*

Noxales actiones sunt in personam, non in rem ex privatis delictis 1 servorum, quae commiserunt, inscio, aut sciente 2 et vetante domino, aut nequeunte vetare 3. Quibus non hoc agitur, ut dominus noxae dedat servum, sed ut damnetur damnum sarcire quod fecit servus, poenamque praestare, *l.* 5. *h. tit.* Nam et poenales; et pecuniariae actiones sunt, *l.* 10. §. *quotiens ff. de comp.* et eleganter *l.* 6. §. 1. *ff. de re judic.* solius noxae deditionis nullum judicium esse, sed pecuniariam condemnationem praecedere, noxae deditionem sequi 4. Denique ut ex edicto de his, qui effuderint, vel dejecerint, patet, alterius judicii a 'jectionem esse. Quod etiam exemplum sententiae monstrat in titulo *de off. jud.* 4. *Inst.* P. Mevium L. Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere 5. Denique in condemnatione est litis aestimatio, in solutione noxae deditio ex duodecim tab. 6 videlicet antequam actum sit judicati, *l. item veniunt,* §. *idem recte, ff. de pet. haer.* Nec tamen noxae deditio etiamsi dominum liberet condemnatione, eo

liberat quod ex delicto servi ad eum pervenit, *l. pen. hoc titulo.* Recte dixi, ex privatis delictis. Nam legibus judiciorum publicorum fere omnibus 7 servi rei fieri possunt, *l. hos accusare, §. omnibus, ff. de accus.* non legibus privatorum, quia cum servo nulla actio est: recte, inscio, aut vetante domino. Nam si sciente nec vetante 8 quod vetare potuit, vel jubente, vel opem et consilium dante domino, noxæ dedendæ facultatem non habet, et suo nomine tenetur in solidum, *l. ult.* Recte autem vindicationibus junguntur noxales actiones quia actio ad exhibendum, quæ sequenti titulo proponitur, tam noxali judicio acturo datur, quam vindicaturo, *l. 3. §. si quis noxali, ff. ad exhib.*

XLI. ENARRATIO.

1 Ex privat. delict.) Noxales actiones nascuntur ex noxa seu maleficio servorum, non ex contractu, *l. 1. ff. eod.*

2 Inscio, aut sciente, etc.) *l. 2. 3. et 4. ff. eod. l. 2. 3. et 4. hoc tit. l. 1. §. 1. ff. si famil. furt. fec. dic.*

3 Aut nequeunte vetare) Nam culpa caret qui scit, sed prohibere non potest, *l. 50. ff. de reg. jur.* Guntherus Ligurini libro 7.

Qui spoliare sacras aliquem conspexerit ædes
Si prohibere potest facinus, prohibere laboret.
Si prohibere nequit, maneat securus.

4 Noxæ deditionem sequi) Vide Cujac. Notas, Instit. eodem.

5 Aut noxam dedere) ut in §. 1. *Instit. de offic. jud.* id est, ipsum corpus quod deliquit: et noxa igitur pro reo, ut Græcis βάραθρος, βαράθρου. ἄξιος, Ammonius. Vide Cujac. ad §. 1. *Inst. eod.*

6 Ex 12. tabulis) *l. miles, §. 1. ff. de re judic. et §. sunt autem, Instit. de noxalib. action.*

7 Fere omnibus) Excepta lege Julia de vi privata, *d. l. hos accusare.*

8 Nam si sciente nec vetante) Dominus quasi auctor delicti tenetur in solidum. Salvianus de provident. D. libro 7. *In cujus enim manu est ut prohibeat, agi, si non prohibet admitti.* Tertullianus adversus Marcionem libro 1. *Nam in cujus manu est quid ne fiat, ejus jam deputatur cum jam fit.* Theodoretus Quæst. in 2. Reg. interrogatione 43. δῆλον τοίνυν, ὡς τὴν συγχώρησιν ἐκάλεσεν ἐντολὴν ἐπειδὴ κωλῦσαι δυνάμενος οὐκ ἐκώλυσε. *est ergo perspicuum quod permissionem vocavit mandatum, quandoquidem prohibere quum posset, non prohibuit.*

TIT. XLII. *Ad exhibendum.*

Vide tit. 4. lib. 10. ff.

Actio igitur ad exhibendum, quæ et exhibitoria dicitur, datur tam propter noxales actiones 1, quam propter vindicationes 2, et est veluti præparatoria vindicationis, aut noxalis actionis, ut interdictum de liberis exhibendis est præparatorium interdicti de liberis deducendis, *l. 3. §. 1. ff. de lib. exh.* si res mobilis sit 3, *l. quod legatur, ff. de jud. l. adversus, infra de cri. exp. hær.* Exhibitionem enim sequitur vindicatio 4, quæ directa et principalis actio est 5, *l. 3. §. ibidem l. si quis hominem, ff. eodem*, nisi arbitrio judicis rem adversarius restituerit 6. Nam exhibendi verbum etiam restituendi significationem recipit 7, *l. Julianus, §. quantum, ff. eod. et in l. pacto, sup. de pac.* exhibendis .i. restituendis. Vel exhibitionem sequitur noxalis actio, et noxæ deditio vindicationem parit quasi domino ei cui servus noxæ deditus est; noxæ enim deditio mutatio dominii est 8. Dicitur autem actio ad exhibendum incerti actio, *l. pen. ff. depos.* quia magis in id quod interest 9 quam in rem datur; et sane qui judici jubenti exhiberi non paret, quod jussum arbitrium dicitur passim, et præceptum, *l. 7. hoc titulo*, condemnatur in id quod interest, *l. Jul. §. ult. ff. eod.* Vindicatio certi actio est. Utraque arbitraria 10, atque etiam noxalis actio 11. Sic autem exhibitoria actio dicitur ad exhibendum, ut redhibitoria, ad redhibendum, *l. 28. D. de ædil. ed.*

XLII. ENARRATIO.

1 Propter noxales actiones) *l. 3. §. si quis, ff. eo l.* ut acturus noxinm servum agnoscat.

2 Propter vindicationes) *l. 1. eod. et d. l. 3. §. est autem.*

3 Si res mobilis sit) Nam res immobiles satis se exhibent: et ideo Græci res immobiles vocant, οὐσίαν φανερὰν, *substantiam manifestam*: res autem mobiles, ἀφανῆ οὐσίαν, *substantiam obscuram, et nec manifestam*, Lysias contra Diogitonem.

4 Exhibitionem enim sequitur vind.) Res exhibita vindicatur, *l. 1. l. 3. §. est autem, ff. eod. l. ad rem mobilem, ff. de Procurat.*

5 Et principalis actio est) Nam principalis eadem quæ directa, *l. in commodato 17. §. 1. ff commod.*

6 Rem adversarius restituerit) Rem exhibuerit, *§. præterea, Instit. de action b.* aut restituerit.

7 Nam exhibendi verbum etiam restit. etc.) Ita-

que auctores Basilic. actionem ad exhibendum restitutoriam vocant, ἀποκαταστικὴν ἀγωγὴν, ad *l. ultim. hoc titul.* Glossæ Philoxeni : *exhibet*, ἀποκαθιστήσιν, quod est restituit.

8 Noxæ enim deditio mutatio dom. est) Per noxæ deditionem servi dominium a veteri domino in perpetuum recedit, §. 3. *Instit. de noxal. act.*

9 Quia magis in id quod interest) Cujus incerta quantitas est.

10 Utraque arbitraria) Rei vindicatio arbitraria est, *l. qui restituere* 68. *ff. de rei vindic.* et exhibitoria, *l.* 3. §. *ibid. ff. ad exhibend.*

11 Atque etiam noxalis actio) *d.* §. *præterea.*

Tit. XLIII. *De aleæ lusu, et aleatoribus.*

Vide tit. 11. *lib.* 1. *ff.*

Sequitur titulus, de aleæ lusu et aleatoribus 1, secundum ordinem edicti perpetui, cujus rationem exposuimus in Digestis. Ceterum is quidem titulorum ordo hic observatur, sed non etiam rerum continuata series: nec enim res ulla præcedit cum qua conferri hic titulus possit. Aleæ nomen omnem fortunæ lusum complectitur, needum talorum aut tesserarum jactarum e pyxide .i. fritillo, vel phimo 2, quam pyxidem appellari opinor illo versu Juvenalis 3, Partos gladio, vel pyxide nummos : neque tamen omnis generis alea legibus prohibetur : excipit Justinianus prima Constitutione tituli hujus, ludos quinque quod virtutis causa suscipiantur, ut *l.* 2. *D. eodem. l. qua actione*, §. *si in colluctatione*, *D. ad l. Aquil.* μονοβόλον, id est singularis saltus, κοντομονόβολον 4, saltus conto suffultus, κυντηνός, κόνταξ χωρὶς τῆς πόρπης 5, jaculatio hastæ, pili vel conti, sine cuspide, quæ Quintani jaculatio dicitur ab inventore 6, hodieque Quintana vulgo : περιχυτή: colluctatio : ἱππική, Troja 7, sive Pyrricha 8, curriculum equorum, cui similes sunt κιντζοῦθρα 9, et τόρνε 10 ludi explicati a Nicephoro Gregora libro decimo. Ceteri interdicti sunt, non tantum si pecunia posita ludatur, sed etsi quod maxime notandum est, positis lapinis 11, argento Comico 12, in vicem pecuniæ veræ postea persolvendæ victori, *l.* 1. *hujus tituli l.* 25. *et l. ult. sup. de epis. aud.* et est non leve crimen, si quis vetita luserit alea, 13 cujus odio multa singulariter recepta sunt : ut condictio, quasi indebiti 14 competat ei, qui victus alea sciens ultro solvit 15 id quod in alea amisit, vel eo cessante, in urbe præf. urbi, in municipiis patri, aut defensori civitatis, aut præsidi provinciæ, ut erogetur in opera publica. Fuit olim ejus rei in urbe cura ædilium. Martialis 16 : *Ædilem rogat udus aleator* : et alio loco 17 : *Nec timet ædilem moto spectare fritillo* : et Seneca 18 : *loca ædilem metuentia*, popinas, ubi plerumque luditur alea, et prostibula : et fuit olim pœnalis actio in quadruplum 19, hodie in simplum, famosa, ut opinor : nam et aleatorum nomen infame 20, quamobrem tesserarios 21 se appellari malebant, ut latrones, ποριστὰς 22. Item receptum est, ut susceptori aleatorum 23, qui aleatoribus ipsis longe nequior est, impune fiat furtum 24, et injuria, damnumque detur impune, et ut qui cogit ad ludum 25 gravi multa coerceatur, vel ducatur in latomias 26, aut vincula publica. *l.* 1. *et* 2. *ff. eodem.* Ex ut condictioni ejus, quod alea lusum est, nulla præscriptio obstet, nisi 27 annorum L. quod et *l.* 1. hujus tituli fuisse cautum Eustathius auctor est lib. de temporibus. Et ut arcanæ popinæ in quibus alea luditur, publicentur, *l.* 2. *hoc titul.* quæ etiam nominatim interdicit equorum lignenrum lusu, quasi scilicet magis in aleæ speciem 28, quam virtutis cadat. Et ut victori nulla sit petitio ejus 29. quod alea vicit, ut *l. periculi. ff. de nau. fœn* et sane si retentionem non habet, et petitionem multo minus 30.

XLIII. Enarratio.

1 Et aleatoribus) Qui et aleones Julio Firmico Astro. VIII. 25. Glossæ: κοττιστής, *aleator*, *aleo*.

2 E Pyxide .i. fritillo, vel phimo) Vetus Juvenalis Scholiastes ad versum quintum Sat. 14. *Fritillus, pyxis cornea, quæ fimus dicitur Græce.* Magnum Etymologicum : φιμοὶ, κυβευτικὰ ὄργανα · φιμός ἐστιν ὁ καλούμενος, κημὸς εἰς ὃν ἐνέβαλλοντο.

3 Illo versu Juvenalis) Sat. 13. rectius tamen, ut videtur, idem Scholiastes : *Veneno*, inquit, *vel gladio.* Idem Juvenalis Sat. 6.

At nunc res agitur tenui pulmone rubetæ,
Sed tamen et ferro.

Lactantius 3. 15. *Quos non aliter intueri decet, quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena.*

4 Κοντομονόβολον) Aliud est κοντοπαίκτης, cujus meminit Balsamo ad canon. 2. Synodi 6. in Trullo, contiludium, contiludicrum : de quo Julianus Imperator in ænigmate, εἰς κοντοπαίκτην : quod quia nondum editum est, non gravabor hic adscribere.

Ἰουλιανοῦ δυσσεβοῦς αἴνιγμα εἰς τὸν κοντοπαίκτην,
Ἔστι τι δένδρον τῶν ἀνακτόρων μέσον,
Οὗ ῥίζα καὶ ζῇ καὶ λαλεῖ καρποῖς ἅμα.
Ὥρᾳ δὲ μιᾷ καὶ φυτεύεται ξένοις
Καὶ καρπὸν αὔξει, καὶ τρυγᾶται ῥιζόθεν.

Ejus interpretationem eruditis relinquo. Hinc κοντοπαικτική, cujus meminit Nicephorus Blemmidas in Epitome Logices capite tertio.

5 Κόνταξ χωρὶς τῆς τόρπης) Photius in Nomocanone cap. 29.

6 Ab inventore) ἀπὸ Κοίντου τινὸς οὕτω κληθείς. Balsamon in Scholiis.

7 Troja sive Pyrricha, etc.) videtur Trojam et Pyrricham pro uno eodemque ludo accipere, auctore Servio qui ita scribit in V. Æneidos: *Ut ait Svetonius Tranquillus, lusus ipse, quem vulgo Pyrrhicam appellant, Troja vocatur.* Atqui differunt: Plutarchus in Catone minore: τὴν παιδικὴν καὶ ἱερὰν ἱπποδρομίαν, ἣν καλοῦσι τροίαν. *Certamen sacrum equestre puerorum, quod Trojam appellant.* Troja igitur curriculum equorum: Pyrricha autem Saltatio armata et pedestris, quam saltabant *concinentibus fistulis, sonantibus modulis*, ceu loquitur Ammianus libro 16. et 18. Aristides Quintilianus in lib. 2. de Musica: τὴν μὲν κατὰ πυῤῥίχην τῶν τακτικῶν μελέτην ὡς διὰ μουσικῆς ποιεῖται, τί δεῖ λέγειν; *Qua ratione Tacticorum curam in Pyrriche suscipiat Musica, quid dicere attinet?*

8 Pyrricha) Scholiastes Hephæstionis. ἡ καλουμένη πυῤῥίχη, ἔνοπλος ὄρχησις οὖσα· Athenæus libro decimo quarto: πολεμικὴ δὲ δοκεῖ εἶναι ἡ πυῤῥίχη· ἐν ὅπλοις γὰρ αὐτὴν παῖδες ὀρχοῦνται. Eustathius ad Iliad. V. ἣν δὲ πολεμικὴ ὄρχησις καὶ ἡ πυῤῥίχη. Idem Hesychius. Vide Svetonium Julii c. 39. et Octav. c. 43. Cujac. Obs. 13. 10. Græce dicitur πρύλις, Callimachus in hymno in Jovem.

9 Κυντζοῦθρα) Cujacius depravatam lectionem secutus est, et interpres Joannis Cantacuzeni. Joannes Meursius in Glossario Græcobarbaro legit, καὶ τζοῦστρα. Cantacuzenus historiæ libro primo capite quadragesimo secundo, καὶ τὴν λεγομένην τζουστρίαν καὶ τὰ τερναμέντα· forte legendum, τζοῦστραν.

10 Et τόρνε) τορνεμέντα. Cantacuzenus loco citato. Aliis τορνεύματα. Auctor Græcobarbarus ineditus: καὶ ἀπάνω εἰς τὰ τραγχήλια τῶν εἰς τὰ τορνεύματα. torneamenta. Matthæus Paris. in Henrico III. *Milites ut exercitio militari peritiam suam et strenuitatem suam experirentur, constituerant unanimiter non ut in hastiludio illo, quod communiter et vulgariter torneamentum dicitur*, etc.

11 Positis lupinis) Lupinos non esse genus nummi etiam vilioris magis placet: positis igitur lupinis vice pecuniæ, θερμίοις, *l. 1. hoc tit.*

12 Argento comico) Aurum comicum, Plautus Pœn. Act. 3. S. 11.

13 Vetita luserit alea) Horatius Carminum libro tertio, Ode vigesima quarta: *seu malis vetita legibus alea.*

14 Ut condictio quasi indebiti) Si servus vel filiusfamilias victus sit, domino vel patri condictio competit. Si filiusfamilias vicerit aut servus, pater aut dominus tenetur de peculio, non noxali, quia ex negotio gesto agitur, ut est in *l. ult. §. 1. ff. eod.* id est, dominus tenetur noxali ex delictis servi: hic autem inter eum et alium quasi contractus habitus est: συνάλλαγμα ὡσανεὶ γέγονε μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἑτέρου, ut ibi Græci interpretes.

Quod si victus sui juris sit, an condicet? negabat Placentinus, quia turpitudo dantis repetitionem impedit. Azo contra putat in Summa num. 27 neque hic regulæ locum esse, secundum quam id quod datur ex turpi causa non repetitur: hic autem quasi contractum esse Græci etiam interpretes lusoribus etiam sui juris existentibus repetitionem dari putant, et cessare regulam qua dicitur, in pari causa eum qui accepit esse potiorem. Sic etiam Joannes Faber repetitionem admittit, nec movetur regula secundum quam melior est condicio possessoris: et hæc sententia comprobatur *l. 1.* quæ generaliter victori actionem denegat, victo autem repetitionem dat.

15 Sciens ultro solvit) Regulariter, qui sciens indebitum ultro solvit, non repetit, *l. indebitum 9. inf. de condit. indeb.* Hoc ergo singulariter receptum est, ut ultro solventi repetitio detur.

16 Martialis) Lib. 1. epigr. ult.

17 Et alio loco) Lib. 14. 1.

18 Seneca) De vita beata cap. 7.

19 In quadruplum) Asconius Pedianus in divinationem: *Quadruplatores*) ex quorumdam sententia) *eorum reorum accusatores qui convicti quadrupli damnari soleant, ut aleæ.*

20 Aleatorum nomen infame) Apud Græcos. Theophrastus περὶ ἀπονοίας· μηδεμίαν αἰσχρὰν ἐργασίαν ἀποδοκιμάσαι, ἀλλὰ κηρύττειν, μαγειρεύειν, κυβεύειν, etc. ait, hominem perditum a nullo turpi artificio se abstinere, præconem esse, coquum esse, aleatorem esse. Inter artes quæ a Romanis etiam improbantur Cicero ponit ludum talarium, libro primo de Officiis.

21 Quamobrem tesserarios) Ammianus Marcellinus libro vigesimo octavo. *Quidam ex iis, licet rari, aleatorum vocabulum declinantes, ideoque se cupientes appellari tesserarios.*

22 Ut latrones ποριστὰς) Aristoteles Rhetoricorum libro 3. cap. 117. καὶ οἱ μὲν λῃσταὶ αὐτοὺς ποριστὰς καλοῦσι νῦν.

23 Ut susceptori aleatorum) Susceptor dicitur a Græcis ταβλοδόχος, ad *l. 1. ff. eod.* nam Græci

recentiores dicunt τάβλην pro tabula in Anthologia Græcor. epigramm. lib. 1. cap. 61. et ταβλίζειν, *tabula ludere*, Tertulliano. *Tabulas alearias* vocat Ratherius Veronensis Episcopus de contemptu canonum parte 1. Scribit Azo in Summa num. 28. non idem juris esse, si forte non apud ταβλοδόχον, sed apud alium quemlibet, non in κυβευτηρίοις, ut vocat Eustathius in Odyss. α alea luserint, non impune igitur furtum fit.

24 Fiat furtum) Si furtum fecerint inter se collusores, furti actio est, *l.* 1. §. 1. *ff. eod.*

25 Qui cogit ad ludum) Sunt enim quidam, qui alios cogunt alea ludere, vel statim ab initio ludi, vel volentes, quod dicitur: interrumpere et surgere, manere cogunt, quod maxime victi faciunt, ut ajunt interpretes Græci in libro 60. tit. 8. cap. 1. De aleonibus S. Ambrosius in libro de Tobia c. 11. *Notatur, si credi potest, infamia, qui putaverit retinendum, et infamium sententia gravius quam censura judicialis inurit opprobrium quoniam, qui apud judicem damnantur, apud illos gloriosi sunt: qui apud illos damnantur, apud judicem criminosi sunt.*

26 Latomias) Ipse Cujac. Observ. libro 4. 7. probat Pandectas Florentinas, in quibus legitur, *lautumnias*. Probat et P. Faber Semestr. libro 2. cap. 7. Basilica verterunt: εἰς λιθοτομίας. Scholiastes autem ἐν λατομίῳ βάλη. Et idem igitur λιθοτομεῖον, et λατομίον. Glossæ λατομίον, *lapicidina.* Item: λιθοτομεῖον, *lapidicina.* Heic autem Cujacius *latomias* mavult dicere quam *lautumias*. Helladius Byzantin. in Excerptis Photii nis: τὰς λατομίας μᾶλλον ᾑρεῖτο φιλόξενος Glossæ, λατομία, *latomia.*

27 Nisi annorum L.) V. Cuj. in libro de temporibus cap. 32.

28 Magis in aleæ speciem) Nam ea quæ virtutis causa fiunt, permittuntur, *l.* 2. §. 1. *et l. se*. vide Photium Nomocan. cap. 13.

29 Nulla sit petitio ejus) *l.* 1. *hoc tit.*

30 Et petitionem multo minus) Nam frustra petitur quod si habeas retinere non possis.

TIT. XLIV. *De religiosis et sumptibus funerum.*

Vide tit. 7. lib. 11. ff.

Possit hic titulus referri ad vindicationes, de quibus agitur in hoc libro, ut in eis intelligamus non cadere res religiosas. Pro certo constabat sacras, aut sanctas 1 vindicari non posse quasi nostras. Non possunt etiam jure dominii quasi nostræ vindicari res, aut loca religiosa 2, veluti monumenta aut sepulchra, in quæ mortuus illatus est, *l.* 4. *hoc titulo*, aut ambitus horum 3, vel qui his lapides 4 adhærent, non usucapi 5, non permutari 6, non pignorari 7, non vendi specialiter 8, nec nisi modica sint loca venditioni prædii accedunt, *l.* 5. *ff. de sep. viol. l. in modicis, ff. de cont. emp.* nec enim Mausolea accedunt 9. De sumptibus funerum 10, qui eos fecit, si alia ei actio non sit 11, etsi ad eum non rediit res defuncti, datur ei actio funeraria similis actioni negotiorum gestorum 12, adversus heredem, aut bonorum possessorem 13, aut patrem 14 ad quem præmortuæ filiæ dos rediit: et datur ante privilegia, *l. pen. ff. eodem* 15: et agitur etiam extra ordinem eorum nomine, quæ quis pio functus officio 16 consumpsit in morbum defuncti, *l.* 3. *hoc tit.*

XLIV. ENARRATIO.

1 Sacras aut sanctas) *l. in rem actio* 23. §. 1. *ff. de rei vindic.*

2 Res aut loca religiosa.) *d.* §. 11 nostra enim esse desierunt, *l. quamquam* 4. *ff. de aq. et aq. plu. arc.*

3 Aut ambitus horum) Sepulchra certo ambitu concludebantur, ut notum est. Vide Cujac. ad *l. æde sacra* 73. *ff. de contrah. empt.* libro 3. Respons. Papin. et librum Observat. XIII. 36.

4 Vel qui his lapides adhærent) *l. quæ religiosis* 43. *ff. de rei vindic.*

5 Non usucapi) Res sanctæ et religiosæ usucapi non possunt, *l. usucapionem* 9. *ff. de usurpat. et usucap. l.* 4. *ff. de mort. infer.* §. 1. *Instit. de usucap. et lo. temp. præscrip.* Nam singulorum dominium effugiunt.

6 Non permutari) Permutatio enim vicina et proxima est emptioni, *l. ult. ff. de rer. permut.*

7 Non pignorari) *l.* 2. *hoc tit.*

8 Non vendi specialiter) *l. in modicis* 24. *ff. de contrah. emp.* Obstat *l. si per imprudentiam* 51. §. *si quis locum ff. de evict.* si Claudii Salm. interpretationem sequamur: nam locum ibi accipit pro monumento ad inscriptionem Herodis Attici. Omnino male: monumenta enim vendi non possunt. Species *d.* §. hæc est: Titius locum purum vendidit. Heres autem venditoris voluntate emptoris in eo sepultus est, actio de evictione intercidit, hoc enim casu emptor proprietatem amisit: quia religiosæ res in nullius dominio sunt. Nec est, cur queratur emptor, cum voluntate ejus venditor ibi sepultus sit.

9 Nec enim Mausolea acced.) Isidorus Originum decimo quarto cap. XI. *Mausolea sunt sepulchra, seu monumenta Regum a Mausoleo Rege Ægypti.* Georgius Syncellus: Κλεοπάτρα ἐν τῷ μαυσωλείῳ ... ἑαυτὴν διεχρήσατο, etc. Frontinus mausilea appellat. Et modica igitur loca religiosa accedunt

venditioni prædii, non Mausolæa magnifica et sumptuosa, nec enim Mausolæum meo quidem judicio sequeretur emptorem, Cujac. ad *l. si mercedem* 53. §. 1. *ff. de action. emp.*

10 De sumptibus funerum) De sumptibus factis εἰς ταφὴν, ut in Basilicis, et in Demosthenis oratione adversus Aristogitonem.

11 Si ei alia actio non sit) *l. et si quis* 14. §. *Labeo ait*, *ff. eodem.*

12 Similis actioni negot. gestor.) Nam qui sumptus facit, negotium gerit vel defuncti, vel hæredis ejus *d. l.* 14. §. *sed interdum*, §. *fortassis negotium*, §. *si quis*, §. *item Labeo*, *et* §. *pen.*

13 Adversus hæred. aut. bon. poss. *d. l.* 14. §. *ultim.*

14 Aut patrem) *l. in patrem* 21. *l. si filiusfam.* 31. *ff. hoc tit. Paulus Sentent. libro* 1. *tit. ult.* §. *ult.* vel maritum, si dotem lucretur, *d. l.* 14. §. *ult. l. in eum* 16. *l. Neratius* 20. §. *pen. et l. Celsus* 22. *ff. eodem titulo*. Apud Hebræos hæc inter appendices recensentur, ut medicorum cura uxori a marito præstetur, si ægrotaverit: ut ab eo redimatur, si capta sit ab hostibus: ut sepeliatur ab eo, si fuerit mortua, ut ex Maimonide refert Seldenus in libro de successionibus ad LL. Hebræorum.

15 L. pen. D. eod.) Paulus *d. tit. ult.* §. *pen.*

16 Quæ quis pio functus officio) Sumptus in cadaver communi humanitatis jure et pietatis gratia facti, non repetuntur: quia tamen sine pietatis intentione nemo alienum cadaver funerat, Onosander Strategici capite trigesimo sexto, ὁσία μὲν γὰρ καὶ ἡ πρὸς τοῖς ἀποιχομένοις εὐσέβεια judex dispiciet, an quis in hoc fuerit prius, ut mortuum sepeliret, ne insepultus jaceret, non etiam ut suo sumptu id faceret. Certe si testatus sit, quo animo faceret, nullam quæstionem patietur, *l. etsi quis* 12. §. *sed interdum*, *ff. eod. tit.*

CODICIS JUSTINIANI

LIBER QUARTUS.

Tit. I. *De rebus creditis, et de jurejurando.* 1.

Vide tit. 2. lib. 12. ff.

Prior pars hujus tituli est de actione, si certum petetur de rebus creditis: Posterior de actione, Si certum petetur de jurejurando: Posterior, inquam, si ordinem scripturæ spectas: nam religionis honore et sanctitate et proximitate tit. de religiosis, in quo desinit libro 3. certe est prior: est enim jusjurandum adfirmatio religiosa 2, qua scilicet pleraque firmantur inter homines 3, Deo immortali interposito tum judice, tum teste 4, et sic dicitur quasi jus sacratum, quod sit jurandum Deo teste et judice, ut apud Nævium 5.

Jus sacratum Jovis jurandum sagmine.
Et virgil. 6.
Fas mihi Grajorum sacrata resolvere jura.

Et vero de jurejurando quasi jure sacrato tractatur etiam prius, rejecta parte de rebus creditis, tametsi prior sit in ipsa tituli inscriptione, in titulum sequentem. Non est autem actio ex jurejurando 7, sicut nec ex pacto 8 jure civili 9, nisi lege Julia 10 et Papia libertus patrono præsenti 11 se donum, munus 12, operas daturum jurejuraverit, *l. 7. ff. de op. lib. l. servum, ff. de man. test l. 13. in pr. ff. de accept. l. 6. §. si quis absente, ff. de confes. l. ult. ff. de lib. causa* 13, sed sicut pacto convento formatur 14 et procuditur 15 actio ex ipso contractu 16, ita jurejurando 17, ut si quis juraverit se pecuniam credidisse, erit actio si certum petetur de jurejurando, si emisse, ex empto, si societatem fecisse, pro socio, *l. si duo, §. si quis juraverit, et §. Marcellus, ff. eod.* vel si jusjurandum subsequatur sententia judicis, erit utilis actio judicati, quasi novatione facta, *l. 8. hoc tit.* Frequens est comparatio pacti cum jurejurando, *l. 2. l. tutor, §. 1. l. sed et si servus, ff. eod.* utroque modo tollitur actio injuriarum 18, *l. non solum, §. 1. ff. de injuriis*; et naturalis obbligatio 19, *l. Stichum, §. nat. ff. de sol.* Ergo et nascitur eadem ex utroque 20, et fidejussor datus tenetur 21: nam in casu 22, *l. si quis pro eo, ff. de fidejuss.* non obligatus naturaliter servus qui per errorem quasi libertus jurat de operis. Item qua de re non servatur pactum, nec servatur jusjurandum, *l. jurisgentium, §. generaliter* 23, *ff. de pact. l. non dubium, supr. de leg.* Et observandum est relatis, et traditis lib. superiore actionibus in rem et mistis 24, quæ tamen magis sunt in rem quam in personam, atque etiam exhibitoria, 25, quæ in rem actionis præparatio est, ab hoc lib. 4. initium dari actionibus in personam.

I. Enarratio.

1 De jurejurando hic agitur, quod in societate civili frequens est, et in ipsis rerum documentis ac usu quotidiano fori versatur, ἐν ταῖς κατὰ τὸν βίον ἀναστροφαῖς, ut ait Hierocles ad aurea Pythagoræ, quodque idem paulo post, ἀνθρώπινον, sive humanum appellat, et est triplex, voluntarium, necessarium, et judiciale. In eis exponendis variavit Cujacius: ea verior sententia videtur, quam adfert ad *l. jusjurandum 17. ff. de jurejur.* in lib. 18. Pauli ad edict. ut jusjurandum voluntarium sit, quod ex conventione partium extra judicium citra jussum Prætoris, aut judicis datur, sive defertur. Dare est jusjurandum deferre, ut in *l. 3. hoc tit.* rectius enim ib. legitur, *dederit*, quam *detulerit*,

ut in Basilicis: ὅρκον τῷ ἐπιτρόπῳ δέδωκεν· et in membraneis Codd. Ægidii Menagii, et Juliani Brodæi: vetus versio Gallica: *se aucun orphelin done serement a son tuteor sor l' action qu' il avoit contre luy*. Sic etiam loquuntur Græci. Demosthen. adversus Bœotum: ἐπὶ τούτοις δίδωσι τὸν ὅρκον. Alias jusjurandum dare, est præstare, *l.* 5. §. 2. *ff. eod.* Plautus Mostell. act. 5. sc. 1. *Quin jusjurandum pollicitus est dare, si vellem, mihi: Neque se hasce ædes vendidisse, neque sibi esse argentum datum.* Adde Cornel. Nepot. in Annib. Sulpitius severus sacræ histor. lib. 1. *Contacto domini femine sacramentum dedit*: in eaque sententia est Theodorus Balsamon ad Nomocanon. Photii. Necessarium autem, quod a parte parti in judicio defertur, vel refertur: sunt enim perquam timidi quidam, qui metu divini numinis usque ad superstitionem jurare nolunt: οἱ εὐσεβεῖς, καὶ δεισιδαίμονες, καὶ μὴ τοῖς ὅρκοις ἐσθίοντες ὡ λάχανα, ut ait Stephanus in commentario ad Rhetoricam Aristotelis. Judiciale quod inopia probationum a judice defertur. Nolo huc Græcorum interpretationes transferre, quoniam alibi eas legere in facili est; adferam tantum ejusdem Stephani locum a supradicti commentarii lib. 1. quia nondum typis editus est. Ἀξιόν ἐστι πρὸ τοῦ ἐπεξιέναι τοῖς τοῦ Ἀριστοτέλους ῥητοῖς περὶ τῶν ἐνταῦθα χρησιμευόντων ὅρκων τεχνολογίαν διαλαβεῖν, ἤγουν τοῦ ἐπακτικοῦ, καὶ τοῦ ἀντεπακτικοῦ, καὶ τοῦ συκοφαντικοῦ νομιζομένου, καὶ λεγομένου, καὶ αὐτοῦ ὅρκου· ἐνήγαγεν ὁ Πέτρος κατὰ τοῦ Παύλου διὰ χρέος νομισμάτων ρ. ἠρνεῖτο ὁ Παῦλος ἀπελύετο ὁ Πέτρος εἰς ἀποδείξεις· ὁ λέγων γὰρ, οὐ μὴν ἀρνούμενος ἀποδεικνύσιν ἠπόρησε περὶ τὰς ἀποδείξεις ὁ ἐνάγων, τάδε λέγει πρὸς τὸν ἐναγόμενον ἐπάγω σοὶ ὅρκον τὸν νεκεσσάριον παρὰ ῥωμαίοις λεγόμενον, ἤτοι τὸν τέλειον ὃν πληροφορητικὸν καὶ ἀτμητικὸν, ἐπεὶ ἀπορῶ περὶ τὰς ἀποδείξεις, καὶ ὄμοσόν μοι ὅτι μὰ τοὺς θεοὺς οὐκ ὀφείλω τὰ ρ. νομίσματα τῷ Πέτρῳ· καὶ ἐγὼ εἰ βούλει· ὀμόσω σοὶ πρῶτος τὸν συκοφαντικόν· οὗτος δὲ οὐ κυρίως ὅρκος, ἀλλὰ περιεκτικὸς μόνον τῆς ὑπολήψεως τοῦ ἐνάγοντος, οὐ μὴν τέλει ὑπόθεσιν· οὐ γὰρ τὸ ὑποθέσεως ἐστὶν ὁ ὅρκος, ἀλλὰ τοῦ προσώπου, καὶ εἶπον μὰ τὴν θείαν χάριν οὐ συκοφαντικῇ γνώμῃ ἐνάγω σοι τὸν ὅρκον. Et mox: Πολλάκις εἰ βούλεται ὁ ἐναγόμενος στρέφεται πρὸς τὸν ἐνάγοντα, καὶ λέγει: οὔτε ἐγὼ ὀμόσω τὸν παρὰ σοῦ μοι τέλειον ἐπαγόμενον· οὔτε σὺ ἐ' αὐτῷ τὸν συκοφαντικὸν, ἀλλὰ ἀντεπάγω σοὶ ὅρκον τὸν καὶ ἀντεπακτικὸν λεγόμενον, ἐπεὶ τὸν συκοφαντικὸν ἠρετίσαι ὀμόσαι, ὅμως δὲ μέλλεις οὕτως εἰπεῖν, μὰ τὴν θείαν χάριν, οὐ συκοφαντικῇ σοι γνώμῃ ἐπάγω τὸν ὅρκον πεπληροφορῆσαι παντὸς ἐν τῇ ψυχῇ σου, ὅτι ἀληθῶς ἐδάνεισάς μοι τὰ ρ. νομίσματα, καὶ λοιπὸν μὴ τὸν συκοφαντικὸν, ἀλλὰ τὸν ἀντεπακτικὸν ὄμοσον, ὃς καὶ αὐτὸς νεκεσσάριος, ἤτοι τμητικὸς τῆς ὑποθέσεως ὅρκος ἐστί. καὶ εἰπὲ ὦ Πέτρε, μὰ τὴν θείαν χάριν ταυτὴν ἐδάνεισά σοι τῷ Παύλῳ ἃ λέγω ρ. νομίσματα, καὶ τότε ἀποδώσω σοὶ ταῦτα ἐὰν μὲν οὖν ὁ ἀντεπακτικὸς γένηται, προηγεῖται ὁ συκοφαντικὸς, διὰ τοῦτο γράφεται ἐν τῷ παρεκβολαίῳ παρὰ τοῦ δικαστοῦ, τὴν χώραν ἔχοντος καὶ τοῦ ἀντεπακτικοῦ. Et in fine libri, Νεκεσσάριος ὅρκος λέγεται τέλειος, ἤγουν ὁ ἐπακτικὸς καὶ ἀντεπακτικός· δεύτερος ὅρκος ὁ ἰουδικιάλιος ὃς ἀπὸ τοῦ δικαστοῦ δίδοται· τρίτος ὁ βολουντάριος ὁ θελήματι ἰδίῳ τῶν μερῶν ἀμφοῖν συνιστάμενος καὶ βουλήματι. Ait, jusjurandum necessarium esse, cum actor deficientibus probationibus, reo jusjurandum defert, quo lis deciditur, ac finitur: actorem autem de calumnia reo jurare. Et hoc postremum non esse proprie jusjurandum sed tantum complecti existimationem actoris: nec etiam litem finire. Plerumque autem reum neque jurare, nec actorem de calumnia, sed jusjurandum a reo referri: quod et ipsum necessarium est, et causam finit: judiciale, quod a judice in dubiis causis defertur: cum nulla alia veritatis eruendæ ratio superest: ὅτε οὐδεμία ἄλλη σωτηρία παρακρίνεται. εἰ μὴ διὰ μόνης ἐκ τοῦ ὅρκου ἀληθείας, quo uno casu jurandum censet Hierocles ad Aurea P. Denique jusjurandum voluntarium esse, quod ex utriusque partis consensu præstatur: Verbis autem conceptis jurandum innuit idem Stephanus .i. ex pactione verborum, sive ut delatum est jusjurandum, *l.* 5. §. *ult. ff. de jurejur.* Euripides in Medea: ἐξηγοῦ θεούς. Medea ὄμνυ πέδον γῆς, πατέρα θ' ἥλιον πατρὸς τοὐμοῦ, etc. et paulo post: ὄμνυμι γαῖαν, λαμπρὸν ἡλίου τε φῶς: Livius 7. *Nisi quæ ipse concepisset verba juraret.* Et mox: *Pavidus diis tribunus adjurat in quæ adactus est verba*, vide Plinii Paneg. cap. 64. Quod jus vetustissimum est: sic enim jurisjurandi formula præscribitur in Smyrnæorum, et Magnetum fœdere: Magnetes enim jurant in certa verba: ὀμνύω διὰ γῆν, ἥλιον, Ἄρη Ἀθηνᾶν Ἀρείαν καὶ τὸν Ταυροπόλον, καὶ τὴν μητέρα τὴν Σιπυλήνην, καὶ Ἀπόλλω τὸν ἐν Πάνδοις, καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς πάντας καὶ πάσας, καὶ τὴν τοῦ βασιλέως Σελεύκου τύχην: ἐμμενῶ ἐν ταῖς συνθήκαις αἷς συντέθειμαι πρὸς Σμυρναίους εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον. Smyrnæi quoque ibidem ex formula jurant, *dictataque jurant sacramenta Deis*: vide Plautum Rud. A. 1. Sc. 11. v. 48. *Præi verbis*, etc. sic Curtius 7. c. 1. *Tui omnes te præeunte juravimus.* Adde Plin. epist. X. 60.

2 Adfirmatio religiosa) M. Tullius 3. *de offic.* *Est enim jusjurandum adfirmatio religiosa.*

3 Firmantur) Plautus in Milite glor. act. 11. Sc. V. *Nisi das firmatam fidem.* Jurejurando scilicet. Philo in lib. 2. leg. alleger. ὁ ὅρκος πίστεως ἕνεκα παραλαμβάνεται· *Jusjurandum ad confirmandam fidem assumitur.* Paulus, vel Lucas, ut aliis placet (Amphilochius Paulo tribuit in Epi-

stola ad Seleucum) ad Hebr. cap. 6. v. 16. πάσης οὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος· *omnis controversiæ eorum finis, ad confirmationem est juramentum.* Theophylactus ibid. τουτέστιν, ἐκ τοῦ ὅρκου λύεται πάσης ἀντιλογίας ἀμφισβήτησις, καὶ γάρ λέγονται μὲν πολλὰ, καὶ ἀντιλέγονται ἐξ ἑκατέρου μέρους· ὁ δὲ ὅρκος τελευταῖοις ἐπεσιὼν καὶ βεβαιῶν τὰ ἀμφίβολα λύει πάντα, ex D. Chrysostomo, Oecumenius ibid. cap. 8. καὶ πέρας πάσης ἀντιλογίας, καὶ ἀμφισβητήσεως εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰ λεγόμενα παρ' αὐτοῦ ἐςὶν ὁ ὅρκος. Eusebius Pamphili in Cantica cantic. ὅρκος δὲ ἐςι λόγος πυςευόμενος δί ἑαυτοῦ τὴν ἀλήθειαν: quæ verbis eisdem extant in Gregorii Nysseni Homilia 4. in Cantic. cantic. Sanct. Athanasius de passione, et Cruce Domini: ὁ ὅρκος ἀληθείας ἐςὶ μάρτυς. Heracleotes in Comment. in Psal. 118. ὅρκῳ γὰρ βεβαιοῦνται τὰ πράγματα, adde Origenem ad eundem Psal. in Catena Patrum: vide ad tit. 21. in prin.

4 Judice tum teste) Qui jurat, Deos testatur, θεοὺς ἵςορας ποιεῖ, in jurejurando Hippocratis. Philo de Vita Mos. μαρτυρία γάρ ἐςι θεοῦ περὶ πραγμάτων ἀμφισβητουμένων, ὅρκος. Idem d. lib. 2. φασί γε μὴν ὅρκον εἶναι μαρτυρίαν θεοῦ περὶ πράγματος ἀμφισβητουμένου: *ajunt sane jusjurandum testimonium esse Dei de re de qua ambigitur.* Adde eund. de special. LL. Gregorium Nazianz. In Definit. Cicer. loco cit. Ovid. epist. ad Acontium. Simplicius in Epictetum cap. 44. ὁ γὰρ ὅρκος μάρτυρα τὸν θεὸν καλεῖ καὶ μεσίτην αὐτὸν, καὶ ἐγγυητὴν, ἐφ' εἷς λέγει προΐςχεται. Proclus nondum edito in Parmenidem Platonis commentario: ὅρκοι τὴν μαρτυρίαν ἐπαγόμενοι τῶν θεῶν. Ovid. Met. 6. fab. 7.

> ---- *Jurare volenti,*
> *Testarique Deos.*

Et alibi.

> *Quid tibi nunc prodest juranti formula juris,*
> *Linguaque præsentem testificata Deam?*

Cassiodorus in Psalm. 14. *Jurare est sub testatione divina aliquid polliceri*, quæ profert Hincmarus Remensis de divort. Lotarii, et Tetb. responsione 6. B. Augustinus in Psalm. 109. *Quando juras, quid facis? Deum testem adhibes.* Itaque perjurium dicitur abnegatio Dei: ἄρνησις θεοῦ, ut ait Joannes Cantacuzenus histor. lib. 3. cap. 74. Non solum autem Deus testis advocatur, sed et diræ adduntur. D. Paulus in 2. Epistol. ad Corinth. cap. 1. 23. ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. *Ego autem testem Deum invoco in animam meam.* Plutarchus Q. Roman. 44. *Omne jusjurandum*, inquit, *in execrationem perjurii desinit:* πᾶς ὅρκος εἰς κατάραν τελευτᾷ τῆς ἐπορκίας. Exempla passim extant apud Homerum, Euripidem, Demosthenem, Apollon i Scholiast. lib. 2. vide Marmora Arundeliana p. 28.

5 Apud Nævium) Festus in v. Sagmina. Jurandum, pro jusjurandum, ut apud Terentium legi ex veteribus membranis quidam testantur.

6 Virgil.) lib. 2. Æn.

7 Non est autem act. ex jur.) ut docet Cujac. Observat. XXII. 9. Solo enim æquitatis vinculo substinetur, *l. non solum* 11. §. 1. *ff. de injur. l. Stichum* 95. §. *naturalis*, *ff. de verb. oblig.*

8 Nec ex pacto) Ex nudo pacto, id est, solo: id enim nudum significat: ut, cum pignus dicitur nuda conventione contrahi in *l.* 1. *ff. de pign. act.* id est sola, *l. justo* 44. §. *non mutat*, *ff. de usurp. et usuc.* idem interdum apud Græcos γυμνὸν significat. Ex nudo inquam pacto jure civili actio non est, Paul. *Sent.* 2. *tit.* 14. §. 1. *l.* 7. §. *quin imo*, *ff. de pact.*

9 Jure civili) Hypotheca enim et constitutum, quæ pacto contrahuntur, juris prætorii obligationes sunt: et ex constitutionibus ex nuda pollicitatione dotis nascitur obligatio. v. lib. 5. tit. 11.

10 Nisi lege Julia) Hoc jusjurandum est legitimum, et libertus qui juravit, jurisjurandi sola religione tenetur: ad hoc jusjur. respicit Cic. 7. ad Att. 2.

11 Patrono præsenti) Nam libertus qui absente patrono jurat de operis, non obligatur, *l. certum* 6. §. *si quis absente*, *ff. de confess.*

12 Donum, munus) Quid inter hæc intersit v. ad *l.* 194. *ff. de verb. sign.* Cornel. Fronto: *Munus, quod amicus vel cliens, vel libertus officii causa mittunt, etc.*

13 L. ult. ff. de liber. cau.) adde. Gajus *l.* 2. *t.* 9. §. 4.

14 Formatur) Pactum actionem τυποῖ, Græci.

15 Proculditur) hoc verbo utitur Varro, et Lucret.

16 Ex ipso contractu) Pactum quod ex continenti adjicitur, id est, in ingressu contractus: ut dicitur in *d.* §. *quin imo*, *ab initio*, §. 1. *Instit. quib. alien. lic. l.* 24. *ff. de pos. l.* 23. *ff. de reg. jur. l.* 5 *C. de pact. int. empt. et v. comp.* συγχρόνως τῇ συςάσει τοῦ συναλλάγματος. *eodem tempore, quo contractus celebratur*, ut interpretatur Scholiast. Harmenop. lib. 6. de divers. reg. jur. §. 55. pactum, inquam, quod adiicitur statim atque negotium contrahitur, contractum, et contractuum actiones format, actionem, quæ ex contractu datur, format.

17 Ita jurejurando) Si deferente reo extra judicium, sive apud prætorem, cum postulatur actio, juratum sit, datur actio ex eo contractu ex quo juratum est. Si vero in judicio juratum sit deferente

parte, vel judice, erit utilis actio in factum adsimilitudinem judicati, *l. actori 8. hoc tit.*

18 Tollitur actio injuriar.) Actio injuriarum pacto tollitur ex *l.* 12. tab. *Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto.* Festus in v. talionis, tollitur et jurejurando, id est, cum reus jurat, se lædendi mentem non habuisse. Sen. de Benef. 3. cap. 27. vel injuriam se non fecisse *et purgat pectora culpa, l.* 5. §. *hac lege, l.* 11. §. 1. *ff. de injur. Martial. lib.* 12. *epig.* 78. *al* 80.

Nil in te scripsi, Bithynice: credere non vis,
Et jurare jubes: malo satisfacere.

Satisfacere est tantum facere, quantum sit irato ad vindictam. Ascon. Ped. in 3. Verr. Tacitus Ann. 13. *Jurgia, preces, exprobratio, satisfactio.* Cum scilicet actio injuriarum pecuniariter movetur, non si extra ordinem agatur, Græci ad *d. l.* 5. *lib.* 60. Basilic. tit. 22. lis enim criminalis jurejurando non deciditur.

19 Naturalis obligatio) Ipso jure, id est. æquitatis potestate citra exceptionem, naturalis obligatio justo pacto tollitur, quod etiam probatur *l.* 40. §. *ultim. coni. l.* 26. §. *libertus, ff. de cond. ind. et l. ultim. ff. de Jurej.*

20 Eadem ex utroque) Ex pacto nascitur obligatio naturalis, *l.* 5. §. 2. *ff. de solut.* Joannes Saresberiens. Policrat. libro 5. cap. 11. *Licet enim nuda promissio apud juris, ut dicitur, peritos, non pariat actionem, promissor omnis apud veritatem, ut dici solet, pollicem fixit, et jure civili cessante, fidei naturaliter obligatur.* Et ideo usuræ ex nudo pacto solutæ non condicuntur; *l.* 3. *Cod. de usur.* nam quod vel natura debetur non repetitur.

21 Fidejussor datus tenetur) Fidejussor etiam naturali obligationi accedere potest, *l.* 18. *ff. ad S. C. Maced. l.* 6. §. *ultim. et l. seq. ff. de fidejussor. et Institut. de fid. in pr.* qualis qualis obligatio sufficit, ut ei fidejussor accedat.

22 Nam in casu) Quasi diceret: ei quod supra dictum est, ex jurejur. nasci obligationem naturalem, non adversatur *l.* 56. *ff. de fideic.* ibi enim qui jurat, se operas præstaturum, et eo nomine satisdat, naturaliter non obligatur, ac per hoc fidejussor non tenetur, quia servus per errorem quasi libertus jurat de operis: solus autem libertus ex jurejurando obligatur, ut docet Cuj. hoc tit.

23 Et generaliter) v. Cujac. 1. Obs. 24.

24 Et mistis) Egit supr. libro de vindicatione rerum corporalium, et incorporalium, deque actionib. mistis, id est, familiæ ercisc. communi divid. et finium regund. quæ tamen magis sunt in rem, quam in personam, ut docet Cuj. sup. fin. regun.

25 Exhibitoria) Actio enim ad exhibendum propter vindicationes inducta est, viam parat vindicationi, *l.* 1. *et l.* 3. §. *est autem. ff. ad exhibend.*

Tit. II. *Si certum petetur.*

Vide tit. 1. *lib.* 12. *ff.*

Actio Si certum petetur 1 de rebus creditis proprie datur ex mutuo, vel ex stipulatione 2 quæ mutationem præcedit 3 aut sequitur: et h. titulus igitur de mutuo. Mutuum est alienatio 4 pecuniæ 5 quæ fit sub lege reddendæ 6 quantitatis ejusdem 7: consistit enim in his rebus quæ quantitate valent, non corpore 8. Fateor creditum dici κοινῶς obligationem omnem 9, et ἰδίως obligationem ex contractu, sed ἰδιωτάτως, obligationem ex mutuo: et creditorem eum 10 qui mutuam pecuniam dedit, ceteros haberi creditorum loco, *l.* 10. *et* 11. *de verb. s gn.* ac similiter, debitorem qui mutuam pecuniam accepit, *l.* 11. *hoc tit. l.* 4. §. *is quoque, ff. de obl. et act.* et ita actio in personam 11 quæ ei qui mutuam pecuniam dedit 12, in debitorem competit, proprie dicitur certi condictio, vel actio si certum petetur 13 de rebus creditis: et tamen sicut creditoris et crediti nomen accommodatur ad omnes causas ex quibus certum petitur, et ei adversa condictio incerti 14, etiam generalis actio est 15. Sic autem illa verba edicti sive tituli 16 hujus accipienda sunt: Si certum petetur dari 17. Contra in titulis: Si ususfructus petetur 18, Si ager vectigalis petetur 19, hoc modo, Si petetur restitui quasi suus 20, vel Si suus esse petetur, quia quæ in hoc tit. proponitur actio, condictio est 21, quæ in illis, vindicationes 22. Neque vero nostri, sed etiam alieni auctores plerunque rem creditam referunt ad solam mutui causam, ut cum Fabius rem certam creditam separat a locato et conducto lib. 4. 23, et Seneca 3. de benef. 24 *Pars optima beneficii perit, si actio sicut certæ pecuniæ, aut ex conducto et locato datur*, et alio loco 25: *Dies beneficio reddendo non dicitur, sicut creditæ pecuniæ*: et apud Festum 26 lex de pecunia credita fenebris.

II. Enarratio.

1 Si certum petetur) Pecunia enim certa petitur. Certa dicitur, cujus quantitas certa est, Pomponius apud Nonium in v. dicere: *Nummos certos dicas, dico quinquaginta millia.* V. Quintiliani locum ex libro 12. cap. 10. in fine hujus Tit. Per contrarium, *Incertum nec tempus, nec numerum recipit*, ut ait Cornelius Fronto.

2 Vel ex stipulatione) Verbis etiam credimus, *l.* 2. §. *ult. ff. de reb. cred.* creditor enim stipulatur hoc modo: quantam pecuniam intra illum diem tibi credidero, tantam dari spondes? Quintilian. *l.* 4. *cap.* 2. *Certam creditam pecuniam peto ex stipulatione.* Cornel. Nepos in vita Attici cap. 13.

Pecuniamque sine fœnore, sine stipulatione credidit. Itaque condictio ex stipulatione datur, sive numerationem præcedat, sive sequatur, *l. 3. §. ultim. et l. contra* 6. *ff. de S. C. Maced. l. si ita* 6. §. 1. *et l. seq. ff. de novat.*

3 Mutuationem præcedit) M. Tullius in orat. pro Flac. *Cum multis minutis mutuationibus fraudavisset.*

Quod ad mutui etymologiam, quam adfert Paulus in *l.* 2. non est cur sollicitius quæramus an vera sit. Nam Jurisconsulti nostri imbuti sunt ab Stoicis qui licentiores fuere in ducendis nominum originib. ut dudum observavit eximius interpres quemadmodum Dialecticos et Dialecticorum præcipuum haud satis felices fuisse circa nominum compositionem scribit auctor incertus in fragmento quodam inedito, quod mihi utendum dedit P. Nublæus togatus Parisiensis vir pereruditus. Verba ejus hæc sunt : *οἱ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλόμενοι, καὶ τὰς διαλεκτικὰς ἐκφέροντες τέχνας, οὕτως εἰσὶν ἄθλιοι περὶ τὴν σύνθεσιν τῶν ὀνομάτων, ὥστε αἰδεῖσθαι καὶ λέγειν· ἀπόχρη δὲ τεκμηρίῳ χρήσασθαι τοῦ λόγου Χρυσίππῳ τῷ στωϊκῷ· περαιτέρω γὰρ οὐκ ἂν προβαίην· τούτους γὰρ οὔτ' ἄμεινον οὐδεὶς τὰς διαλεκτικὰς τέχνας ἠκρίβωσεν οὔτε ἁρμονίᾳ χείρονι συνταχθέντας ἐξήνεγκε λόγους.* Dialecticorum appellatione Stoicos intelligit : Certe non male Cujacius a mutando mutuum dictum putat, quoniam ultro citroque datio intervenit. Hinc mutuum dicitur quodcunque *ἀμοιβαῖον* et reciprocum est. Catullus Carmin. 46

Mutuis animis amant et amantur.

Tibullus lib. 3. eleg. 1.

. . . . . . *Si nostri mutua cura est.*

mutua gaudia, Lucretio, et alia hujusmodi apud eundem, mutua ignorantia Tacito hist. 1. mutua convivia Virgilio Georg. 1. mutua dominia A. Gellio lib. 2. 24. Sic enim in sex scriptis codd. legitur, et alio mutua libro 20. 1. ut omittam mutuas actiones vel petitiones tam apud juris auctores, quam apud Fabium, et alia bene multa quæ occurrunt in libris juris.

Verum Paulus hoc agit tantum ut probet, ex mutuo alienationem sequi et de meo tuum fieri ; probat autem ex eo quia mutui datio inde appellata est, quod de meo tuum fiat : Et ideo, inquit, si non fiat tuum, non nascitur obligatio.

Hac de re dudum scripseram satis, ut videtur, diligenter, et ei finem quæstioni rebar impositum At ecce Salmasianæ, sententiæ novus adsertor exoritur, qui eos qui contra sentiunt non sapere scribit, nulla interim ratione vel lege subnixus, sed tantum ut impensius Salmasio suo placeat. Cui si vita non excessisset, nam iis parcendum est qui inter homines vivere desierunt, reponerem, non enim quidem desipere, sed valide stultum, esse id est juris imperitissimum. Denique non sanum sapiunt, qui veterem prudentiam jusque receptum ausu improbo et inefficaci conturbare tentant. Vide replicationem nostram de mutuo adversus Claudium Salmasium.

4 Alienatio) Mutuum est alienatio, *l. 3. ff. ad SC. Maced.* §. 2. *Instit. quib. alien. lic.* Dominus enim pecuniam facit accipientis, *l.* 2. §. 2. *ff. de reb. cred.* Basilica : *τὸ μὲν χρέος γένικόν ἐστι· τὸ δὲ δάνειον μετατίθησι δεσποτείαν·* Cyrillus *τὸ δάνειον οὐ συνίσταται, εἰ μὴ ἐκποιηθῇ νομίσματα· l. nam etsi* 15. *eod. l. qui negotia* 34. *ff. mand. Instit. quib. mod. re contr. oblig.* Boetius, qui fuit Juriscons. summus in Top. Cicer. lib. 2. *Quod mutuum datur ex meo fit accipientis : atque ideo non cogitur eandem ipsam pecuniam debitor restituere creditori sed aliam tantam.* Quod et ipsum condictionis nomen ostendit : nemo enim rem suam condicit. §. *si c itaque, Inst. de act.* sed vindicat.

5 Pecuniæ) Pecuniæ appellatione hic intelliguntur ea, quæ pondere, numero, et mensura constant ut in *l.* 2. §. 3. *ff. eod. l. talis scriptura* 30. *ff. de leg.* 1. *et l. creditorum* 11. *ff. de verb. sign. et tit.* de constituta pecunia in quibus mutuum consistit.

6 Sub lege reddendæ) mutuum damus recepturi tantumdem ex eodem genere, *l.* 2. *ff. eod.* qua die ? ea quæ adjecta contractui. Quid si sine die creditum sit ? Accursius ait. pecuniam statim repeti posse : quod refutavi in Replic. de Mutuo. S. Ambrosius in lib. de Tobia cap. 12. *Quid enim teterius eo qui hodie fœnerat, et cras exigit ? est odibilis, inquam, homo hujusmodi. Oblatio quidem blanda, sed immanis exactio* : Mutuum igitur fit sub lege redd. quantitatis ejusdem : alioquin mera donatio esset.

7 Quantitatis ejusd.) Non speciei : mutuum enim consistit in rebus quibus abutimur; *ἐν τοῖς ἐν χρείᾳ καθισταμένοις·* Alioquin inutile mutuum esset accipienti : sive; ut ajunt Græci, *δανειζομένοις ἀχρήσιμον τῶν ἀναγκάζεσθαι πάντως αὐτὰ τὰ δανεισθέντα καταβαλεῖν τῷ δεδωκότι·* adde Theop. ad tit. Quib. mod. re contr. oblig. in princ.

8 Non corpore) Mutui datio consistit in his reb. quæ pondere, numero, et mensura constant. Hesiod. 1 *ἐργ. καὶ ἡμέρ.*

Εὖ μὲν μετρεῖσθαι παρὰ γείτονος, εὖ δ' ἀποδοῦναι αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον ἄκε δύνηαι.

Quem plerique omnes Græci de mutuo capiunt, quod consistit in iis, quæ mensura continentur, quodque inter se, *ὡς εἰκὼς*, agricolæ contrahunt. M. Cato de re R. cap. 5. *Satui semen, cibaria, far. vinum, oleum mutuum dederis nemini.* Poterit tamen et de his accipi, quæ pondere constant, puta auro, argento non signato, et aliis ejusmodi. Vetus

Homeri Scholiastes ἰλ. ι. μηδέπω νομισμάτων ὑπαρχόντων σταθμῷ ἐδάνειζον οἱ ἀρχαῖοι χρυσίον, καὶ ἀργύριον καὶ τὰ παραπλήσια. Ea inquam, quæ pondere, numero et mensura constant, quantitate valent potius, quam corpore, *l.* 1. §. *non solum, ff. ad legem Falcid. l. si is cui nummos* 94. §. 1. *ff. de solut.* Sunt quidem illæ corpore præditæ sed nos eis ita fungimur, ut non tam corpus earum spectemus, quam quantitatem (Cujac. Observ. libro 11. cap. 37.) In his mutuum consistit, quæ in genere suo functionem recipiunt per solutionem, quam specie, *d. l.* 2. subintellige τὸ magis, quod additur in retro editionibus, solemni tam Græcis quam Latinis auctoribus loquendi adsuetudine. Genes. 49. 2. λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα· *et dentes ejus lacte candidiores.* Matthæi cap. 17. 8. καλόν σοί ἐστιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν, ἢ κυλλὸν, ἢ. *bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum* (potius) *quam*, etc. S. Ignatius in epistola ad Romanos, καλὸν ἐμοὶ ἀποθανεῖν ἢ βασιλεύειν. Vetus versio: *bonum mihi mori quam regnare.* Plutarchus in Alexandro: ἐγὼ δὲ βουλοίμην ἂν ταῖς περὶ τὰ ἄριστα ἐμπειρίαις, ἢ ταῖς δυνάμεσι διαφέρειν. Tit. Livius III. *C. Claudii qui patruus Appii Decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio similis.* Apulejus in apologia: *Susceptum officii gratia, quam lucri causa.* Tertullianus de oratione cap. 7. *Quia vult eam quam mortem peccatoris.* Paulus 4. Sentent. titulo 5. *Meritis enim liberos quam pactionibus astringi placuit.* Sic etiam in *l.* 35. §. *illud, C. de inoff. testament.* libri veteres non agnoscunt verbum magis. In *l.* 8. *Cod. Theod. Artis pretio, quam divinitate metienda.* In summa res quæ pondere, numero, et mensura constant, magis in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie, id est, cum res ejusdem generis solvitur, solutum rei creditæ vice facile fungitur, et aliud pro alio solvi non videtur. Auctor Queroli. *Quid tam simile quam solidus solido est?* Neque enim paritas specierum, sed identitas videtur, ut ita dixerim, a quibus longe differunt corpora, ut puta animalia, quæ permutationem promiscuam non recipiunt: constant enim quæque proprietatibus suis, quas omnes facile in aliis ejusdem generis reperire non possis, non magis fere, quam in alterius generis animalibus, quorum natura varia est et qualitatibus dispar: ἕκαστον μὲν γὰρ καὶ ἄλλως ὑπάρχειν δύναται· τὰ δὲ πάντα οὐδενί, ut ait Ammonius ad Porphirii Institutionem cap. 2. in fine, adeo ut vix duo aut animalia, aut plantæ, aliudve compositum quodvis ejusdem esse naturæ, aut qualitatis conspiciatur, τὰ ἐκ τῶν πρώτων τὸν τοῦ εἶναι εἰληχότα σύστασιν, παντελῶς κατεμερίσθη, οὔτε τῆς ἐξ ὧν ταῦτα συνέστη οὐσίας, οὔτε τῆς ἐξ αὐτῶν μιγνύντος δυοῖν ἐνεξῆς εἴδεσι ζώων, ἢ φυτῶν ἢ ὅτε ἕτερον σύνθετον τῆς αὐτῆς θεωρουμένης, ἀεὶ δὲ ἡ τῆς διαφόρου καὶ κράσεως καὶ συνθέσεως ἐξαλλαττούσης τὸ εἶδος, καὶ τῆς τῶν εἰδῶν διαφορᾶς ἑκάστοτε ἀντεφελκομένης τὴν ἀναλογοῦσαν κρᾶσιν τε καὶ σύνθεσιν· ut ait Actuarius Methodi med. lib. 1. cap. 2. Hunc autem locum e Regio codice exscripsi. In ceteris igitur rebus ideo mutuum non consistit, quia functionem non recipiunt, mutua vice non funguntur, sed utique necesse erat aliud pro alio solvi: ταυτότης οὐκ ἔστι τῶν τοσοῦτον διαφερόντων πραγμάτων, ut Proclus alicubi loquitur, *quæ inter se adeo differunt, non possunt videri eadem:* πᾶσα διαφορὰ προσγινομένη τινὶ ἑτεροῖον ποιεῖ, ait Porphyr. *Omnis differentia quæ rei alicui accedit, diversam ab alia constituit:* certum autem est, aliud pro alio invito creditori solvi non posse *d. l.* 2. §. 1.

9 Obligationem omnem) Etiam naturalem, ut puta, quæ ex nudo pacto quæritur obligatio, *l.* 5. §. 2. *ff. de solut.* Sed hæc per abusionem dicitur obligatio, cum ejus vinculum necessitate non adstringat, et cui natura tantum debetur, minus proprie creditor dicatur, et creditum igitur κοινῶς, dicitur obligatio omnis. Proprie autem dicitur obligatio, quæ ex contractu est, *l.* 1. *ff. de reb. cred. l.* 10. 11. *et* 12. *ff. de verb. sign.* sed maxime obligatio ex mutuo, *l.* 2. §. 2. *ff. de reb. cre.* quod et auctores Basilic. perceperunt: sic enim verterunt illa Pauli: in ceteris ideo in creditum ire non possumus, etc. ἐπὶ γὰρ τῶν λοιπῶν πραγμάτων δάνειον οὐ συνίσταται, *l.* 3. §. 2. etc. *ff. de SC. Macedon. l. si ventri* 24. §. 1. *ff. de bon. auctor. judic. poss. l. tutor* 19. §. *ultim. ff. ad SC. Vell. d. l.* 11. *l. omnem* 20. *ff. de judic. Nov.* 4. *cap. ultim. in fin.* Seneca 1. de Benef. cap. 2: *Alioquin in formam crediti transeunt.* Cornel. Fronto; *Committimus consilia, credimus pecuniam.*

10 Et creditorem eum) ut tit. *C. si advers. credit.* et apud Græcos δάνειον, et δανειστής. Glossæ Græco La. δάνειον, *mutuum*, δανείζω, *mutuo*, δανείζομαι, *mutuor.* Constantin. Hermenop. Epitom. lib. III. titulo 5. §. 62.

11 Actio in personam) Condictio dicitur omnis actio in personam, qua intendimus adversarium nobis dare, aut facere oportere, §. *appellamus, Inst. de act.* sed tamen actio mutui proprie dicitur certi condictio; *Inst. quibus mod. re contr. obl. in pr. et* §. *item is, de oblig. quæ ex contr.* et in juris glossario definitur, ἀπαιτητικὸς λόγος τοῦ οἰκείου δανείου, *Ratio, qua speciale creditum sive mutuum repetitur.* Verum accommodatur ad omnes causas ex quibus certum petitur, *l. certi* 9. *ff. de reb. cred.* sicut creditor dicitur, cui debetur ex omni causa, *d. l.* 11. Idem juris glossarium: κονδικτίκιος κέρτου, ἤγουν ἡ ἀπαίτησις φανεροῦ;

καὶ δ.λως ὁρισμένου πράγματος. *Certi conditio, id est, certæ et manifeste definitæ rei petitio.*

12 Mutuam pecuniam ded.) Falluntur Latini, qui putant in hanc actionem pecuniam tantum numeratam venire: per eam enim res quælibet certa petitur: decepti sunt *l.* 1. *ff. de cond. tritic.* sicut et Græci, qui ad *tit. ff hæc adnotant*: ἐγὼ δὲ οἶμαι, τὸ μὲν δῆλον εἰπεῖν ὡς ἡ παραγραφή φησι, διὰ τὰ νομίσματα· κέρτος γὰρ εἰσιν αὐτὰ, καὶ ἐπ' αὐτοῖς ὁ κέρτος κονδικτίκιος κινεῖται. *Certum dicitur propter numeratam pecuniam: ea enim demum certa est, ac per certi condictionem petitur.*

13 Vel actio si cert. pet.) Non statuit hic, et Notat. 2. c. 4. differentiam inter certi conditionem, et actionem si certum petetur, quæ datur ex mutuo, tametsi primo alia ei sententia sederit.

14 Condictio incerti) Condictio incerti generalis est, et competit ex omni causa, ex qua incertum petitur. Ejusmodi sunt Servitutes, *l. si tibi* 8. *ff. de action. emp. l. si binarum* 35. *ff. de serv. urb.* Obligationes *l.* 3. *sup. de postul. l.* 5. *infra de cond. ind. l. si quasi* 7. *infra de non num. pec.* Liberationes, *l.* 3. *ff. de condict. si. ca. l. si hæres, ff. de act. emp.* Possessiones, *l. et ideo* 12. §. *ultim. ff. de cond. furt. l. indebiti* 15. §. 1. *l. qui exceptionem* 40. §. *pen. ff. de cond. ind. l. hæres* 21. *ff. ad SC. Trebell. l.* 2. *ff. de cond. trit.* denique Facta, quia non sunt nisi cum fiunt, vel postea quam facta sunt: v. Cuj. ad *l.* 74. *ff. de verb. ob'.*

15 Etiam generalis actio est) Hoc ait. Actio quæ creditori competit adversus eum qui mutuam pecuniam accepit, proprie quidem dicitur certi condictio: et hæc est specialis certi condictio: et tamen sicut creditoris appellatio generalis est, et certi condictioni adversa, condictio incerti etiam generalis est. Denique condictio quæ ex causa mutui competit, specialis est: certi autem condictio, quæ ex omni causa competit, ex qua certum petitur, generalis. Condictio igitur tam certi quam incerti accommodatur ad omnes causas ex quibus certum petitur. v. Not. Mercat. lib. 2. cap. 1.

16 Verba edicti, sive tit.) Edicta Prætorum titulis distinguebantur, *l.* 1. *ff. de in integr. rest.* quo alludere videtur Tertullianus, de Pudicitia. *In primis titulis cælestis edicti.*

17 Si certum pet. dari) Est enim actio in personam, qua intendimus debitorem nobis dare oportere: quod est dominium transferre.

18 Si ususf. pet.) lib. 7. D. tit. 6.

19 Si ager vectig.) lib. 6. tit. 3.

20 Quasi suus) Emphyteusis enim quasi dominium tribuit, *l.* 1. §. 1. *ff. si ag. vectig.*

21 Condictio est) actio in personam.

22 Vindicationes) Petitiones: in his enim petere, est vindicare, ut in *l. non solum* 33. §. *si mihi, ff. de usurpat. et usuc.* et petitio, actio in rem, *l. actio* 28. *ff. de obligat. et act. l.* 1. *ff. ad SC. Maced. l.* 1. *ff. ad SC. Vell. l. pecuniæ* 178. §. 2. *ff. de verb. sig.* ut petitio hæreditatis, est vindicatio, *l.* 3. *ff. de petit. hæred.* petitur igitur ususfructus, id est, vindicatur, ut *titulo ff. si servit. vind.* actione confessoria: et fundus actione vectigali vindicatur a quovis possessore.

23 Lib. 4.) cap. 2. Ejus verba hæc sunt: *Nam quid in plerisque judiciis privatis de re certa credita, locato et conducto*: adde: Idem lib. 7. c. 2. *Nam depositi, furti, creditæ pecuniæ.* Et lib. 12. c. 10 *De interdictis, ac sponsionibus, et de certa re credita dicet.* Quintilianus declam. CCLXXIIX. *Decem millia a me petis: quo jure, qua causa? credidisti an deposuisti?*

24 Sen. 3. de Ben.) c. 7.

25 Alio loco) c. 10. adde eundem lib. de Benef. c. 4. Marcus Cato de re R. c. 5. *Injussu domini credat nemini. Quod dominus crediderit, exigat.*

26 Festum) In v. fœnus: adde: Julius Cæsar de B. G. 3. *His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur.* Martialis lib. 8. epigr. 37. conf. epig. pen. lib. 9.

Tit. III. *De suffragio.*

Est et alia Si certum petetur de chirographis 1 in *C. Th. de qua l. ultim. tit. superioris, et l.* 89. *ff. de sol.* et alia Si certum petetur de suffragiis 2 in eodem Cod. et quæ hoc tit. proponitur. Et tenetur quidem ea, qui honorem, vel quid aliud quod desiderabat impetravit 3 a principe, suffragante 4 et intercedente aliquo, ut rem 5 pecuniamve certam 6 quam ei pro isto officio, pro suffragio, faventia 7 intercessione fidepromisit, præstet: nec enim est illicita stipulatio 8: imo suffragium in aula unicuique eblandiri et pecunia elicere, et suffragium, modo non sit famosum 9, vendere licet: quod tamen post Tiberius vetuit *Nov.* 161. et videtur non obtinuisse 10 ante Constitutionem hujus tit. nam et soluti suffragii olim repetitio fuit 11, sicut aleæ solutæ 12: constitutione Juliani 13, nec fuit soluti repetitio, nec petitio non soluti 14.

III. Enarratio.

1 Si cert. pet. de chirogr.) Actio si certum

petetur de chirographis, nascitur ex chirographo, sive syngrapha, in qua debitor profitetur, se mutuam pecuniam accepisse.

2 Si cert. pet. de suffrag.) Actione si certum petetur de suffragio tenetur qui honorem, qui a principe defertur, vel quid aliud suffragante aliquo, qui apud principem gratia valet, impetravit (puta, officialium atque apparitorum gratiam favoremque mercatus, ut apud Salvian. III. contr. avarit.) ut quod suffragii nomine promisit, præstet. Suffragium accipitur pro intercessione apud Principem.

Dicitur etiam, quod suffragii nomine datur, aut promittitur, *l. ult. inf. de s leut.* Glossæ juris: *σουφράγιον, βοηθῆς, ὅθεν καὶ τὰ παρεχόμενα ἐπὶ τῷ βοηθῆναι τινὰ σουφράγια καλεῖται* lege *σουφφραγάτωρ. Suffragator, adjutor, unde quæ præstantur alicui ut favorem, et opem præbeat, suffragia dicuntur.* Gloss. lat. gr. *suffragium*, *δόσις* Agrætius: *suffragia, quæ donantur.*

3 Impetravit) Nec enim suffragatori datur actio antequam id quod desideramus, obtinuerimus.

4 Suffragante) Cujus gratia Princeps aliquid indulget, cuique magis dare creditur, quam ei pro quo quis intercedit. Joannes Hierosolymitanus in Matthæum capite 4. Homilia 4. *Si ab Imperatore quærat homo aliquod beneficium dignitatis, et ipse non habet tantam fiduciam petendi, neque amicitiam impetrandi, vadit ad fratrem Imperatoris, aut ad amicum charissimum, ut intercedat ad illum: sic dicit illi Imper. Ecce ego hoc beneficium non illi, do, sed tibi: id est propter te illi do: nam non illi donatur cui datur, sed illi propter quem datur.*

5 Ut rem) mobilem, vel immobilem.

6 Pecuniamve certam) quantitatem certam: certum enim petitur.

7 Faventia) Accius Oenomao: *Augustam adhibeant faventiam.*

9 Illicita stipulatio) Videtur inhoneste, prodige et nefarie promitti, quod honoris adipiscendi causa promittitur, *l. 1. C. Theod. eod.* honores enim judicio principis consequi gloriosum: pecunia redimere fœdissima nundinatio est. Sed aliud est intercessori aliquid rependere, aliud honores et magistratus coemere, ac malis artibus parare.

Hoc tantum prohibitum, ne quis alio suffragante præter merita dignitatem consequatur. Am. Marcellinus lib. 20. *Statuo ut neque civilis quisquam judex, nec militiæ Rector, alio quodam præter merita suffragante ad potiorem veniat gradum, non sine detrimento pudoris eo, qui pro quolibet petere tentaverit, discessuro.*

9 Fumosum) Suffragium fumosum dicitur, cum quis suffragium promittit, et intercessionem apud principem pollicetur; cum revera non suffragetur, et fumi venditor dicitur, qualis ille Vetronius Turinus, de quo Lamprid. in Alexand. Serv. D. Augustinus serm. 22. de verbis Apostoli, cum essemus in carne: *Non vobis fumos vendant, qui dicunt sancti sumus.*

10 Non obtinuisse) Videtur obtinuisse tempore Vespasiani. Sveton. Vespas. cap 23. *Exactaque pecunia, quantam is cum suffragatore suo pepigerat:* sed postea vetitæ pactiones ejusmodi, ut arguit, *ff. l. 1.* his verbis: *Quia leges Romanæ ejusmodi contractus penitus ignorant.*

11 Repetitio fuit) Id colligitur ex *d. l. 1.*

12 Sicut alias sol.) Ut dictum est sup. de aleæ lusu.

13 Constit. Juliani) *d l. 1.* cujus meminit Ammianus Marcellinus lib. 22. *Lex est promulgata, qua cavetur nullum interpellari suffragatorem super his quæ eum recte constiterit accepisse.*

14 Nec petitio non soluti) Hodie non modo soluti repetitio non est, sed promissi etiam petitio est, *l. 2. C. Theod. eod.* quod etiam probavit Justinianus ea constitutione in codicem suum relata. Idem tamen quicquam suffragii nomine dari postea prohibuit *Nov.* 8. id est, nullo dato vel promisso judices honores adipiscuntur, ut in *l. 22. C. de advocat. divers. judic.* sine quadam suffragii solutione. Basilica uno verbo, *προῖκα*, *gratis et sine ullo sumptu.* vide Cujac ibid.

TIT. IV. *De prohibita sequestratione pecuniæ.*

Actione si certum petetur de rebus creditis, pecunia, id est quantitas, petitur certa, et quamvis aliarum rerum 1 quæ in judicium deducuntur sequestratio fieri possit ex causa, etiam liberarum personarum 2; pecuniæ 3 tamen quæ petitur sequestratio hac lege prohibita est; quia res quæ certum corpus habent, facile interverti possunt 4, quantitatis nullum subest corpus, et videtur abrogari, *l. 1. Cod. Theod. si cert pet. de chir.* quæ uno casu admittit sequestrationem si de falso chirographo exoriatur quæstio inter debitorem et creditorem, quia generalis est prohibitio hujus legis. Sequestratio est translatio possessionis rei litigiosæ in tertiam personam facta consensu partium, vel autoritate judicis 5, ea conditione, ut qui vicerit, ei ea res reddatur restituatur. Et alio significatu, in certamine aliquo, in quo liceat sponsionem facere, ut *l. 3. ff. de aleator.* sequestratio est apud judicem sponsionis facta depositio pignoris utraque ex parte, qui judex sponsionis etiam Sequester dicitur, et veteribus Sculna, ut illo Macrobii 6 loco 3. cap. 17. *Sponsione contendit, digno Sculna Numatio Planco, qui tam honesti certaminis arbiter electus est:* et in hunc quidem

sequestrem est actio præscriptis verbis, quasi ex novo negotio 7, *l.* 18. §. *ult. ff. de præscr. verb.* in illum actio depositi, *l. ei apud* §. 1. *l. si in Asia* §. *eum sequestre, ff. dep.* et aliquo casu præscriptis verbis, *l. si quis adfirmavit*, §. *Labeo ff. de dolo*: nam etsi auctore judice sequestratio facta sit, sicut publica persona alteri stipulatur recte, utilemque actionem parat 8, ita judex in deponenda ea re de qua agitur paciscendo vel legem dicendo ei secundum quem litem dederit 9, cavere potest et parare actionem depositi sequestrariam 10.

IV. Enarratio.

1 Aliarum rerum) mobilium, si fides ejus suspecta sit penes quem res est, *l. si fidejussor* 7. §. *ult. ff. qui sat. cog.*

2 Liber. person.) *l.* 5 §. *ult. ff. de lib. exhib.*

3 Pecuniæ) Summæ quantitatis.

4 Interverti possunt) Res igitur immobiles non sequestrantur: nec enim interverti possunt; fructus tamen agri pendente lite recte sequestrantur, *l. ab executione* 5. *C. quor. appellat. non recip. l. Imperatores* 21. §. *ult. ff. de appell.*

5 Auctoritate judicis) *l. postquam* 5. §. 1. *ff. ut legat. nom. cau. d. l.* 7.

6 Macrobii) et A. Gell. lib. 20. cap. ult. Glossæ Latino Græcæ, *sculna*, συνθηκοφύλαξ.

7 Novo negotio) Quod proprium nomen non habet: nec enim proprie est depositum.

8 Parat) §. *Cum autem, Instit. de act. l.* 2. *C. eod.*

9 Litem dederit) Vide sup. de satisd.

10 Sequestrariam) sic appellatur in *l. si in Asia*, §. *cum sequestre, ff. depos. et l. si quis adfirmavit*, §. *Labeo, ff. de dol.*

Tit. V. *De condictione indebiti.*

Vide tit. 6. *lib.* 12. *ff.*

Eadem actio datur ex mutuo et ex promutuo, nempe condictio, *l.* 5. §. *is quoque, ff. ob oblig. et act* 1. Indebiti solutio promutuum est 2, maxime si ea solvantur, quæ pondere 3, numero vel mensura constant, quia id in solvendo actum videtur, ut si forte appareret indebita pecunia quæ soluta est, eam habeat is qui accepit quasi mutuam, quæ tacita obligatio dicitur, *l.* 15. *in fin. ff. Commod.* Sed et aliarum rerum 4 non debitarum solutionem indebiti condictio revocat quasi ex tacita obligatione, vel quasi ex contractu 5, puta rei datæ solutæve sub lege recipiendi, Condictio certi vel incerti 6: nec enim corporis tantum aut quantitatis indebitæ condictio est, sed etiam cujuslibet rei in certæ, veluti possessionis, aut cautionis, aut juris cujuscunque, quæ numerantur inter λόγῳ θεωρητὰ 7, et quæ aliter dicuntur κενὰ καὶ νοήσει μόνον λεπτά. At enim ei tantum hæc actio datur qui indebitum, .i. quod nec natura debuit 8, solvit per errorem facti 9. 10, non per errorem juris 11, vel qui dubitans 12 factique incertus solvit. Nam qui sciens 13 solvit; etiamsi dixerit, Solvo non Dono donat verius quam solvit: Et ei qui rem solvit non pœnam: nam pœnæ solutæ 14 condictio non est, etiamsi ad causam indebiti reciderit. Ergo nec ei 15 condictio datur qui ex ea causa solvit, quæ inficiatione crescit, *l.* 4. *hoc tit.* 16 Proinde si ex causa judicati solverit ignorans se non rite et ordine judicatum, vel falso credens se condemnatum esse, condictio cessat, *l.* 1. *hoc tit.* non quia civiliter obligatus fuerit, sed quia ex ea causa solvit quæ inficiatione crescit: constat enim actionem judicati ex inficiatione crevisse in duplum ex Paulo in Sentent. et eum qui ex his causis solvit, scientem videri indebitum solvisse propter metum periculi quod inficiatori imminet, non implenti intentionem suam, *arg. l. si non sortem*, §. *si non falso, ff. eodem*, qua de causa recte in *l. eleganter*, §. *ult. eodem.* Ab initio 17, quia secus est si ex inficiatione.

V. Enarratio

1 De oblig. et act.) §. *is quoque, instit. quib. mod. re cont. obligat.* et §. *item is cui, Instit. de oblig. qu. ex cont r.*

2 Promutuum) Quasi mutuum, mutuum tacitum. Promutum in *l. ex conducto* 15. §. *item cum quidam, ff. loc. et l. Sticho* 4. §. *servus, ff. de statulib.* accipitur pro eo, quod prorogatur, et in antecessum datur: προχρείαν Græci vertunt, ut Harmenop. Epitom. lib. 2. tit. 11. §. 21. Basilica lib. 48. tit. 5. καὶ πρὸς τούτοις, καὶ προχρείαν αὐτοῖς δέδωκεν. Scævola dixerat, *Et insuper etiam promutuum eis dederit, d.* §. *servus.* Eadem autem forma dictum videtur promutuum, qua procomodatum. Glossæ Græcolat. προχρῆσαι, *procommodare.* V. Observ. 8. pen.

3 Quæ pondere) Si ea Solvantur, quorum datione in creditum itur: tantumdem igitur condicitur quasi ex causa mutui.

4 Sed et aliarum rerum) Quibus in creditum non itur, quæ in mutui causam non veniunt: puta si corpora solvantur, ut supellex, non quantitates, sive ea, quæ pondere, numero, et mensura constant; indebiti condictio est. Nam qui accipit, non obligatur ex promutuo.

5 Quasi ex contr.) Quasi id actum sit inter dantem et accipientem, ut si postea appareret indebite solutum, condiceretur.

6 Cert. vel inc. Condictio duplex est, certi, et

incerti: vel enim corpora condicimus, aut quantitates, et condictio certi est: vel rem incertam, veluti possessionem, cautionem, servitutem, et incerti condictio est.

7 Λόγῳ θεωρητὰ) Cælius Aurelianus acut. morb. l. 2. c. 16. *Accepta per vias mente sensas, quas Logotheoretos appellat.*

8 Quod nec natura d.) Nam si natura debuit, condictio non datur, *l. sed si* 9. §. *ultim. et l. seq. ff. SC. Maced.* Atqui in specie legis *Naturaliter* 13. *ff. hoc tit.* pupillus locupletior factus, naturaliter et quasi civiliter obligatur ex constitutione D. Pii, et tamen si sine tutoris auctoritate, τὸ χρέος νόμῳ καὶ φύσει γινωσκόμενον; *Quod jure ac natura debetur*, nondum pubes factus solverit, nummos repetit, si extent: quod rationem habet: pupillus enim id quod solvit, non facit accipientis, quia sine tutoris auctoritate nullam rem alienare potest, ut docet Theop. *tit.* 8. *institutionis* 2. Naturalis autem obligatio condictionem impedit, si pubes factus solverit, quia eo tempore solvit, quo lex ei alienandi facultatem concedit: κατέβαλε ἐν καιρῷ καθ' ὃν, *alienatione* δίδωσιν αὐτῷ ὁ νόμος, ut ajunt Græci.

9 Per errorem facti) Veniam fere habet ignorantia facti: οὐδεὶς γὰρ ἀγνοίας ὑπέχει δίκην. *Nulli ignorantiæ dica scribitur.* Syrianus in Hermog. Qui igitur falso se debere credens solvit, repetit, *l. si per ignorantiam* 6 *et l. seq. hoc tit.* errans igitur in causa traditionis rei suæ dominium amittit. Theoph. ad §. 1. *Instit. quib. mod. re contr. oblig.* alioquin non condiceret, sed vindicaret. Actio in rem competit cum dominium non transfertur: certi condictio cum res facta est accipientis, *l. interdum* 29. *et l. si in area* 3. *ff. eod.*

10 Per errorem facti) Διὰ εὔλογον ἄγνοιαν, ἢ πλάνην, qui justus et probabilis error est: οὐ' μὴν δι' ἐκμελεῖ καὶ ματαίαν ἄγνοιαν, quæ supina et dissoluta ignorantia est, Theodor. Hermopol. ad *l.* 53. *D. de reg. jur.*

11 Non per error. jur.) *l. error* 9. *inf. ad leg. Falc. l. cum quis* 10. *sup. de jur. et fact. ignor.* nulli enim eorum, qui in orbe Romano sunt, jus ignorare conceditur. Minori tamen, mulieri militi, et rustico juris ignorantia non nocet. *V. sup. de jur. et facti ignor.*

12 Qui dubitans) Anxius animi, atque incertus. Dubitatio media est inter ignorantiam et scientiam Aristoteles ait, eos qui dubitant, et vacillant vinctis similes esse: ἡ γὰρ ἀπορεῖ, ταύτῃ παραπλήσιον πέπονθε τοῖς δεδεμένοις· ἀδύνατον γὰρ ἀμφοτέρως προελθεῖν εἰς τὸ ἔμπροσθεν, *Quatenus dubitat, eatenus simile quiddam vinctis patitur: utroque namque modo impossibile est ad ulteriora procedere.* Metaphys. lib. 2. c. 1. Placet tamen Justiniano, incertos animi, sive eos, qui mente titubante solvunt, ut ipse loquitur, magis ad ignorantes accedere, *l. ultim. hoc tit.* nam qui dubitat, nescire videtur, *l. ultim.* §. *sin autem*, *C. de furt. l.* 2. *ff. quis ordo in bonor. poss. serv. l.* 1. *ff. de leg.* 3. *in l.* 1. *ff. de interrogat. in jur. fac. Qui dubitat*, Basilica vertunt, ἀγνοῶν, *ignorans*, qui dubitat, errat. Glossæ Latignor. *Titubat.* σφάλλεται, σκάζει· ideoque solutum repetit, qui dubitans solvit.

13 Nam qui sciens) Qui sciens solvit, non repetit, *l.* 1. §. 1. *et l. si non sortem* 26. §. 2. *ff. eod. l. indebitum* 9. *hoc tit. l. eum qui* 22. §. 1. *ff. de inoff. test.* etiamsi dixerit solvo non dono, *l. quod quis sciens* 50. *ff. eodem*, magis enim donat, quam solvit, *l. cujus* 53. *ff. de reg. jur.* Græci ad *l.* 1. *D. hoc tit.* τοῦτο νόησον, εἰ μὴ ὑπὲρ τῶν φ. νν. ἐστὶν τὸ καταβληθέν· ὁ γὰρ ἐν εἰδήσει μὴ χρεωστούμενον καταβαλών, δοκεῖ δωρεῖσθαι· ὑπὲρ δὲ τῶν φ. νν. δόσις δίχα πράξεως ὑπομνημάτων οὐκ ἔρρωται. Volunt: solutionem, quæ instar donationis est, intra aureos quingentos cohibendam: majores enim actis intervenientibus insinuari debere. Ei tamen qui victus alea sciens ultro solvit, condictio quasi indebiti competit odio aleæ, *l.* 2. *sup. de aleator.*

14 Pœnæ solutæ) Quod pœnæ nomine solutum est, non recipitur, *l. pœnæ* 42. *ff. eodem. l. quod a quoquo* 46. *ff. de reg. jur.*

15 Ergo nec ei) Cujacii collectio est. Qui sciens solvit, non repetit. Ergo nec condicitur, quod ex ea causa solutum est, quæ inficiatione duplatur: videtur enim solvi a sciente, propter metum pœnæ dupli, ut ipse ait *inf. hoc tit.*

16 L. 4. h. t.) et §. *ult. Instit. de obligat. qu. ex contr.* veluti ex causa judicati, depositi, ex causa tumultus, ruinæ et naufragii, et aliis, de quib. *Paul. lib.* 1. *Sent. tit.* 19.

17 Ab initio) Ulp. ibi ait: si qua lex ab initio dupli statuat actionem, solutum ex falsa ejus causa repeti posse: nam si ex ea causa, quæ inficiatione crescit, solutum sit, non repetitur.

Tit. VI. *De condictione ob causam datorum.*

Vide tit. 4. ff. eod. lib.

Recte Stephanus 1, condictionem indebiti esse generalem eaque posse condici data ob causam honestam 2 causa non secuta, vel data ob causam inhonestam, sed et speciales eorum nomine proponi actiones hoc tit. et seq. Hujus igitur condictionis qua repetimus data ob causam honestam 3, ve-

luti ob matrimonium matrimonio non secuto 4, generale nomen est condictio indebiti, speciale condictio ob causam dati causa non secuta, et speciali potius utimur quam generali, quia specialiter edicimus, qua ex causa dederimus: generali autem ubi dati nulla causa est quæ sequi debeat, ut si indebitum solverimus, quod esse debitum arbitrabamur: qua de causa idem putat in Digestis, *tit. de cond. indeb. recte anteponi speciales de cond. cau. da. cau. non sec. et de cond. ob turp. vel injus. cau.* quemadmodum dicitur non esse novum, ut lex specialiter quibusdam enumeratis generale subjiciat verbum, quo specialia complectatur, *l. si servus* 5, §. *cum eo*, *ff. ad l. Aq.* Causam autem non pro principio agente accipimus sed pro fine, quæ res dicitur proprie 6, non pro causa præterita, sed pro futura; hæc si fefellerit, id est si finita 7 vel non secuta fuerit, condictio competit. Ob causam præteritam 8 dati condictio non competit, *l. damus*, *l. in summa*, §. *id quodque*, *ff. de cond. ind.* quod tamen ita accipiendum est, ut si dedi ob falsam debiti causam, quo me pridem jure civili obstrictum esse credebam, condictio indebiti mihi competat, non si dedi liberaliter remunerandi animo, vel alias naturalis obligationis solvendæ gratia: hoc enim casu condictio mihi non datur, quamvis erraverim, quia donare volui. Donat enim quis quod nullo jure cogente, id est nulla coactus solvendi necessitate solvit: idemque et solutio est simul et donatio, *l.* 10. §. *si domini*, *ff. de in rem ver.* Ergo sive vera sive falsa sit causa naturalis propter quam debitum solvitur, indebiti condictio cessat, *d. l. damus*, *et l. in summa*: ac proinde soluti condictio mihi non competit si refero gratiam, et solvo ei a quo beneficium accepi, quia natura debui referre gratiam 9, et quia donavi, si ei a quo falso credebam me beneficium accepisse, quid donavi.

VI. Enarratio.

1 Recte Stephanus) Cujus hæc sunt verba libro vigesimo quarto Basilic. tit. primo in princ. Ἀκόλουθον μὲν ἦν αὐτὸν τὸν κέρτον γενικὸν κονδικτίκιον καὶ τὴν ὡς ἐν παραθήκῃ τῶν ὅρκων ἀφήγησιν, νῦν περὶ τοῦ ἰνδεβίτου διαλαμβάνειν. ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ὁ ἰνδέβιτος κονδικτίκιος ὑπὸ τὴν ἰδικωτέραν αἰτίαν πιπτόντων κονδικτικίων ἐςὶ σημαντικὸς, οἷον τοῦ causa dati, causa non secuta, καὶ τοῦ ob turpem causam: τούτων γὰρ ἕκαςων τῶν κονδικτικίων εἰ μὲν τῷ γενικῷ τὶς ὀνόματι καλεῖν ἐθελήσει, καλῶς ἂν ἰνδέβιτον εἴποι κονδικτίκιον· εἰ δὲ ἰδικῷ· τότε causa data, causa non secuta: ἢ ob turpem causam λέγειν ὀφείλει· γενικὸς γὰρ εἶπον ὢν ὁ ἰνδέβιτος κονδεκτίκιος, ἔνθα μὲν ἰδικωτέραν εὕρῃ τῶν διδομένων αἰτίαν, τότε μεθίςησιν εἰς εἶδος ἑαυτον καὶ ἰδικωτέραν ἑαυτῷ περιτίθησι προσηγορίαν, οἷον δέδωκέ τις ἐπὶ αἰτίᾳ σεμνῇ νν. ρ. τῆς αἰτίας μὴ γενομένας, ἰνδεβίτως μὲν ἔχει τὰ νν. ὁ λαβὼν ἀλλ᾽ ἐπειδὴ ἐπὶ αἰτίᾳ ἐδόθη ταύτην ὁ γενικὸς, ἰνδέβιτος κονδικτίκιος τὴν αἰτίαν εὑρίσκων εἰς εἶδος μεθίςησιν ἑαυτὸν, καὶ γίνεται causa data, causa non secuta κονδικτίκιος τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τοῦ ob turpem causam, κονδικτικίου φαμέν· ἔνθα δέ τις μὴ χρεωςῶν· πλανηθεὶς δὲ καὶ νομίσας χρεωςεῖν κατέβαλεν, ἐπειδὴ μὴ δυνατόν ἐςιν ἰδικωτέραν αἰτίαν τῶν διδομένων εἰπεῖν, εἰκότως ἐπὶ τοῦ γενικοῦ μένει ἰνδεβίτου κονδικτικίου προσηγορίαν μὴ εὑρίσκων ἰδικωτέραν· ἐπειδὴ τοίνυν ὁ γενικὸς ἰνδέβιτος κονδικτίκιος πολλῶν ἐςι κονδικτικίων ὑποσημαντικὸς, εἰκότως ὁ νομοθέτης πρῶτον περὶ τοῦ κατ᾽ εἶδος ἰνδεβίτου κονδικτικίου διαλαμβάνει, οὕτω τε ἐπὶ αὐτὸν ἀνατρέχει τὸν ἰνδέβιτον κονδικτίκιον.

2 Posse condici data ob caus. hon.) Si verus debitor ei solvat, qui simulat se esse procuratorem creditoris et creditor ratum non habeat, debitor adversus falsum procuratorem habet specialem condictionem ob rem dati, *l. si procuratori* 14. *ff. eod.* habet et generalem condictionem indebiti, *l. creditoris* 8. *sup. de condict. indeb.*

3 Qua repet. data ob caus. hon.) *l.* 1. *ff. eod.*

4 Matrimon. non sec.) *l.* 1. *hoc tit.*

5 L. si servus) Vide Cuj. lib. 17. Observ. c. 25.

6 Res dicitur proprie) *l.* 1. *ff. de cond. ob turp. caus. l. damus* 52. *ff. de cond. ind.*

7 Si finita) Si fine suo non potiatur, qui dedit.

8 Ob causam præteritam) Quod datur ob rem, sive causam futuram, condicitur, si res et causa secuta non sit. Quod autem datur ob causam præteritam, non condicitur, etiamsi falsa causa sit. Sed hoc perpetuum non est, nam quod dedi animo remunerandi, vel alias naturalis obligationis solvendæ gratia, non repeto, quia donare volui: id vero quod dedi ob falsam debiti causam, quo me jure civili obstrictum putabam, repetere possum.

9 Referre gratiam) *l. sed etsi* 25. §. *consuluit*, *ff. de petit. hæred.* Xenophon. 4. απομν. τί δὲ τοὺς εὖ ποιοῦντας ἀντευεργετεῖν οὐ πανταχοῦ νόμιμόνεςιν; νόμιμον ἔφη. Heliodorus Prusæns ad quintum Ethicorum Nicomachiorum c. 14. φυσικὸς νόμος ἐςὶ τοὺς εὐεργέτας ἀντευποιεῖν. *Lex naturæ hæc est, ut beneficio beneficium rependamus.*

Tit. VII. *De condictione ob turpem causam.*

Vide tit. 5. *eod. lib.*

Ex superiore tit. didicimus, data ob causam honestam condici causa non secuta: ex hoc intelligimus, data ob causam turpem, id est bonis mori-

bus 1 adversam, non condici, si vel dantis solius turpis causa fuerit, ut si scorto mercedulam dederit 2, vel dantis et accipientis, ut si mercedula judicem corruperit 3, *l.* 2. aut condici etiam causa secuta 4, si turpis causa solius accipientis fuerit, ut si dederit ut rem depositam reciperet 5, vel rem furtivam *l.* 4. *et pen. hoc tit.*

VII. Enarratio.

1 Bonis moribus *l. mercalem* 3. *hoc tit.*

2 Mercedulam ded.) Videtur quidem utriusque turpitudo versari ex veterum prudentium sententia. *Hic pecuniam dedit ut corruptionem emeret: illa pudorem perdidit, ut pecuniam compararet.* Valerian. hom. 20. Sed Labeoni et Marcello magis placuit, solius dantis esse turpitudinem, *l.* 4. §. 3. *ff. eodem.* Cyrillus ibidem, ὁ δεδωκὼς πόρνῃ οὐ ῥεπετιτεύεται· τοῦ γὰρ δεδωκότος μόνου ἐστὶν αἰσχρὰ ἡ αἰτία; Meretrix enim καπηλεύσασα τὸ κάλλος καὶ προτιθεῖσα τοῦτο τοῖς βουλομένοις ὤνιον, ut loquitur Basilius Seleuciæ I. de vita S Theclæ, et Amphilochius in Oratione 6. τὴν φύσιν καπηλεύσασα, turpiter quidem facit, Sopater in Divisione Quæstionum: οὕτω βιοῦντες αἰσχροῖς, καὶ παρὰ τοὺς νόμους ἡμὲν ὡς ἑταίρα, ὁ δὲ ὡς μοιχός· sed non turpiter accipit cum sit meretrix, *d. l.* 3. vulgaris enim mulier prostat quæstus causa, quæstui vivit. Theopylactus in epist. 1. ad Timoth. cap. V. ἡ γὰρ πόρνη ἀργυρίου ἕνεκεν ἑαυτὴν προΐεται. Tertullianus de Patientia: *Pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiæ.* Hinc quæstuaria vel quæstuosa pro meretrice, *l.* 43. §. 7. *ff. de rit. in* Glossæ vet. *quæstuaria*, πρακτική, ποριστική Interpretes Irenæi adversus hær. 1. c. 20. Tertull. de cult. fem. Plaut. Mil. Glor. act. 3. sc. 1. Non condicitur ergo, quod datum est, αἰσχροῖς καὶ μισθαρνοῦσι γυναιξί, καὶ τὴν σοῦ σώματος ὥραν ὤνιον προτιθεῖσι τοῖς ἐργασίαις *iis quæ, corpore quæstum exercent*: ut verbis utar Cyrilli e sexto contra Julianum: quæ se omnibus pervulgant. Quid si perductori lucellum quoque datum sit, an condici poterit? non videtur: nam lenonum quoque natio ποριστικὴ omniaque lucri causa faciunt. Syrianus in Hermogenem: οἱ πορνοβοσκοὶ πρὸς ἀργύριον πάντα πράττουσι· et turpiter igitur facit leno, μαστρωπὸς καὶ προαγωγὸς, institor libidinis, sed non turpiter accipit cum sit leno.

Mercedulam, μισθωμάτιον, Alciphron in epistolis, assem, Petronius, pretium stupri: μίσθωματα, LXX. Interpretes: merces meretricis. Suidas: μίσθωμα ὁ μισθὸς ὁ ἑταιρικὸς, captura. Vide Philon. περὶ τοῦ μίσθωμα πόρνης. *De mercede Meretricis non accipienda in sacrarium.*

Quid si stipulatio, cautiove interposita sit, an quod mulieri quæstuariæ promissum, vel cautum est, peti potest? quidam ex veteribus mercedulæ promissæ meretrici actionem esse putabat. Sed verior est glossæ sententia ad *d.* §. 3. existimantis id quod tantum promissum est, peti non posse, et confirmari potest constitutione Juliani in *l.* 1. *C. Theod. si cert. pet. de suffrag.* quæ soluti quidem suffragii repetitionem non concedebat, sed non soluti petitionem denegabat: sed et audiri non debet: quæ improbe ac inverecunde pretium stupri petit, quia desiderium ejus καὶ τῇ κατὰ τὸν Χριστὸν πολιτείᾳ, et bonis moribus adversum est.

3 Judicem corruperit) Auctores nostri sic distinguere videntur: vel enim dedi judici, ut secundum me in bona causa pronuntiaret, et condictioni locus est: solius enim accipientis turpitudo versatur. Ille est ἡμίκακος, *semimalus*, sive ut loquitur Philo, ἐφ' ἡμισείᾳ πονηρευόμενος. Si autem pecunia detur, ut male judicetur, repetitio cessat, utrinsque enim turpitudo versatur: καὶ τοῦ χρήματα διδόντος, καὶ λαβόντος ἐπὶ διαφθορᾷ τοῦ δικαίου, *l.* 2. §. 2. *et l. seq. ff. eod.* quod est παμπονήρων ἀνθρώπων ἔργον, idem Philoni, *nequissimorum hominum factum.* In hanc sententiam auctores Basilicῶn dd. ll. ita in græcum convertunt: εἰ δὲ καλὴν δίκην ἔχων παράσχω τῷ δικαστῇ ἐπὶ τῷ ὑπὲρ ἐμοῦ ψηφίσασθαι, εἰ καὶ ἀναλαμβάνω, ὅμως ἔγκλημα πλημμελῶ, τὸν δικαστὴν ὑποφθείρων, καὶ ἐκπίπτω τῆς δίκης· εἰ δὲ αἰσχρότης ἐστὶ τοῦ διδόντος, καὶ τοῦ λαμβάνοντος, ἀργεῖ ἡ ἀνάληψις, ὡς ἔνθα δικαστὴς λάβῃ ἐπὶ τῷ κακῶς ψηφίσασθαι, Scholiastes, σημείωσαι ὅτι κἂν καλὴν τις ἔχῃ ὑπόθεσιν, χρήματα δὲ παράσχῃ τῷ δικαστῇ, ἵνα φυλάξῃ αὐτῷ τὸ δίκαιον, τὰ μὲν δοθέντα ῥεπετιτεύει διὰ τοῦ *ob turpem causam* κονδικτικίου. Ajunt primo casu condictionem dari, quia judex turpiter accepit, secundo casu non dari quia turpiter accepit, et is turpiter dedit. Hanc quoque interpretationem sequitur Martinus Cossias, ut refert glossa ad *d. l.* 2.

4 Causa secuta) *l.* 1. §. *ult. ff. eod.*

5 Deposit. recip.) *l.* 2. §. 1. *eod.* vel si quis dederit tyrocinii evitandi causa, *l.* 3. quam Græci sic interpretantur: ὁ μέλλων στρατεύεσθαι, καὶ χρήματα δεδωκὼς ἐπὶ τῷ μὴ στρατεύεσθαι, ὅπερ δέδωκεν ἀναλαμβάνει· *Qui militare debet, si pecuniam dederit, ne militet, eam repetit.* An recte, dubito, sed hoc alias excutiemus: hic enim Cujacium tantum κατὰ πόδας interpretamur.

Tit. VIII. *De condictione furtiva.*

Vide tit. 1. *lib.* 13. *ff.*

Lex ultima superioris tituli, quæ est tam de con-

dictione furtiva, quam de condictione ob turpem causam, forte præbuit ansam subjiciendi statim specialis tituli de condictione furtiva, quæ tamen longissime distat a superioribus condictionibus. Nam illis rem alienam [1] condicimus, condictione furtiva rem nostram contra regulas juris [2], et illæ ad rei recuperationem pertinent, hæc videtur etiam pertinere ad pœnam [3], quia odio furum comparata est, §. *sic itaque*, *Instit. de act.* Si odio furum et pœnæ causa igitur, *l. qui exceptionem* [4], *ff. de cond. ind. conjuncta l. sed et si pater*. §. *ult. ff. ad Maced.* et ut dicitur de actione in factum ex edicto *de alien. jud. mu. cau. fac. l. quia pertinet* [5], ita condictio furtiva licet ad rei persecutionem pertineat, videtur ex delicto dari, *l.* 10. §. *quotiens*, *ff. de comp. l. si cum mulier*, §. *hæc actio*, *ff. rer. amot.* atque ideo videtur ei etiam inesse vindicta, imo et infamia quædam [6], ut condictioni rerum amotarum [7], *l.* 2. *inf. rer. amot.* quamobrem nec in hæredem datur [8], *l.* 3. *tit. eod. l.* 9. §. *ult. et l.* 10. *de tut. et rat. dist.* nec in patrem, vel dominum de peculio, si nihil ad eum ex furto pervenerit, vel si ex eo locupletius peculium factum non fuerit, *l.* 4. *ff. eodem. l.* 3. §. *ult. de rer. am. l. servus*. *ff. de act. emp. l.* 3. *ff. de pecul.* Et pignore subrepto a debitore si egerit creditor furti, vel condictione furtiva, ut depensam pœnam debito non imputat, neque restituit debitori, ita nec quod ex causa condictionis furtivæ ab eo consecutus fuerit, et integra debiti petitio est, *l. si pignore* [9], *ff. de pig. act.* Et Præterea superioribus condictionibus utitur is qui dedit, tradidit, vel promisit [10]: condictione autem ex causa furtiva, is quo neque dante, neque volente res ablata est: nec continetur [11] ut superiores sub condictione indebiti. Domino autem, ut dixi, cui furtum factum est [12], datur ex hac causa condictio certi [13]: et eæ fere sunt actiones in personam, quæ solis dominis dantur, Condictio furtiva, Damni injuria [14], Aquæ pluviæ arcendæ [15], Arborum furtim cæsarum [16]. Ex causa furtiva incerti condictio [17] etiam non domino datur, *d. l. si pignore*, *et l. ideo*, §. *ult. ff. eod. tit. l.* 25. *ff. de furt. l.* 2. *ff. de cond. trit.*

VIII. *Enarratio.*

1 Rem alienam) Dominium enim pecuniæ perperam solutæ vel datæ ob causam honestam vel inhonestam, transit ad accipientem: alioquin vindicatio ejus esset, non condictio, *l.* 29. *ff. de cond. ind.*

2 Contra reg. jur.) Theoph. ad §. *sic itaque*, *de action.* Nec enim recte intendo, rem meam mihi dari oportere, præterquam adversus furem, *l.* 1. *ff. eod. d.* §. *sic itaque*, *l. ultim. ff. usufruct. quemad. cav. l.* 1. §. 1. *et l.* 2. *de condict. tritic.* dominium enim rei a me non abscessit, sed hujus actionis instituendæ gratia furem rei nostræ dominium adeptum fuisse comminiscimur.

3 Pertinere ad pœnam) vide 7. Obser. 37.

4 L. qui exceptionem) In *l. qui exceptionem* 40. exceptio Macedoniani dicitur dari in odium fœneratorum in *l. sed si paterfam.* 9. §. *ult.* ob pœnam.

5 L. quia pertinet) Actio in factum de qua sup. tit. 54. lib. 2. licet rei persecutionem contineat, videtur tamen ex delicto dari: ita condictio furtiva.

6 Infamia quædam) Stephanus ad *l.* 5. *ff. eod.* negat esse famosam actionem.

7 Rerum amotar.) Et actionem rerum amot. Interpres innominatus ad *l.* 25. *et* 26. *ff. de act. rer. amot.* v. ad tit. 20. libri 5.

8 Nec in hæredem datur) Id est, hæres condictione furtiva non tenetur, nisi in id quod ad eum pervenit, ut Cujacius interpretatur d. lib. 7. cap. 37. nec obloquitur *l.* 9. *ff. eod.* ex qua secundum plurium sententiam condictio furtiva in hæredem in solidum datur. Cujac. ait, se ad tempus subsistere, d. c. 37. Sed lib. 13. c. 37. et inf. tit. 17. ait, condictionem rerum furtivarum in solidum dari, si lis contestata fuerit cum defuncto, ut *d. l.* 9. *adhibita l.* 2. *in fi. ff. de prætor. stipulat. et l. si hominem* 7. §. 1. *ff. depos.* quo casu pœnales actiones contra hæredes transeunt, §. *ult. Inst. de perpet. et tempor. act.* Accursius tamen ad *l.* 10. *ff. de tut. et rat. dist.* scribit, condictionem morte non interire, quia rei persecutoria est, sed tantum actionem furti, et damni injuriæ. Secundo, hæres in solidum tenetur, si rem ipse contrectet, *l. si pro fure* 7. §. *ult. ff. eod.*

9 L. si pignore) Ulp. ibi ait, creditorem debito imputare quod consecutus fuerit actione furti, vel condictione furtiva. Si vero non extraneus, sed ipse debitor pignus subripuerit, pœnam furi non imputari: ποινὴ γὰρ καταβληθεῖσα οὐκ ἀναλαμβάνεται. *Pœna depensa non repetitur*, ut notant Græci. Quid si creditor egerit condictione furtiva adversus ipsum debitorem? nec imputari debito scribit Cujac. post Azonem: id est, creditor pœnam lucrifaciet, et rem, sive ejus æstimationem. Irnerius vero contra putat, ut refert Glossa ad *d. l. si pign.*

10 Vel promisit) *L. is qui* 30. *ff. de cond. in l. l.* 1. *sup. de cond. ob turp. caus*

11 Nec continetur) *Nam quod ignoranti solvitur, repetitur quidem, sed non condictione furtiva:* ἀντιστρέφει μὲν, οὐ μὴν διὰ τοῦ φουρτίβου κονδικτικίου, Græci ad *l.* 18. *ff. eod.*

12 Cui furtum factum est) *L. si pro fure* 7. §. 1. *l. sed nec* 11. *ff. eod.*

13 Certi) *L. certi* 9. §. 1. *ff. de reb. cred.*

condicuntur autem ipsa corpora, *l. in re* 9. *ff. eod.*

14 Damni) *L. item Mela* 11. §. *leg s*, *ff. ad leg. Aquil.*

15 Aquæ pluviæ arc.) *l. si tertius* 6. § *si quis*, *ff. de aq. et aq. pluv. arc.*

16 Arborum) *L.* 5. §. 2. *et ult. ff. arbor. furt. cæsar.*

17 Incerti condictio) Creditor pignus quod ei debitor tradidit, naturaliter possidet, cum debitor possessionem in eum transtulerit, *l. cum et sortis* 35. §. *ult. ff. de pignorat. act. l. per servum* 37. *ff. de acquir. rer. domin.* Itaque si pignus creditori subreptum sit, erit incerti condictio, quia possessio inter res incertas numeratur: est enim res incorporalis. Cujac. Observ. lib. 9. cap. 31. et cap. 33. Hoc etiam observant Græci ad *l.* 1. *ff. de cond. furt.* ad illa, *Soli domino competit.* ἤγουν, ὁ φούρτιβος κονδικτίκιος ὁ φανερός. ὁ γὰρ ἀφανὴς καὶ τῷ δανειστῇ, καὶ μὴ ὄντι δεσπότῃ ἁρμόζει. Et ad l. 12. eod. lib. 60. Basilic. *Certi condictio domino competit: incerti enim, creditori et non domino competit.*

Tit. IX. *De condictione ex lege et sine causa, vel injusta causa.*

V. tit. 7. *lib.* 12. *et tit.* 2. *lib.* 13. *ff.*

Actiones in personam aut civiles sunt, aut prætoriæ, aut ex legibus vel Constitutionibus *l.* 2. *inf. de quad præs.* Civiles ex XII. tab. [1] certæ et solemnes. Prætoriæ [2] vel honorariæ ex edictis magistratuum. Ex legibus novis [3] veluti damni injuria [4] ex lege Aquilia, quæ nomen usurpavit civilis actionis proditæ eadem de re XII. tab. Aliæ sunt ex legibus novis, quæ nomen ex antiquo jure translatitium [5] nullum habent, quæ condictiones ex lege [6], veluti condictio ex lege Julia [7], et condictio ex lege Cincia [8], et ex legibus talariis [9] condictio ejus quod in aleam lusum esset [10]. Ex Constitutionibus sunt innumeræ [11], ut ex Constitutione prima hujus tit. condicimus debitori nostro [12] ante diem, si non suppetat aliud unde fisco satisfaciamus, cui sumus obnoxii ex causa militaris annonæ [13], nec locus est exceptioni, Cujus pecuniæ dies fuisset [14]. Aliæ condictiones de quibus actum est supra, et quæ sequuntur Sine causa, et Ex injusta causa, inductæ sunt jure gentium [15] ex bono et æquo [16], exemplo tamen civilis condictionis quæ ex mutui datione nascitur. Condictio autem furtiva in odium furum [17] jure recepto singulari contra regulas juris. Sine causa est chirographum [18] meum apud te, si nihil mihi credideris, vel si quod credidisti, omne persolvero tibi, *l.* 2. *et* 4. Sine causa ad malæ fidei possessorem perveniunt fructus rei alienæ [19], *l.* 1. et his casibus proprie locus est [20] condictioni sine causa, et in casu *l.* 2. [21] *ff. eod. et l. servus* §. *secundum*, *ff. de act. emp.* Sed concurrit etiam cum superioribus condictionibus: nam sine causa id etiam apud te est quod indebitum [22], vel quod ob turpem causam [23] accepisti, vel quod ob honestam causam, causa non secuta [24], vel quod tu mihi furto abstulisti [25]. Condictio ex injusta causa est, si quis dederit ex pacto non justo, puta facto vi aut dolo malo, aut contra jura publica, vel ex stipulatione vi extorta, *l.* 7. *ff. de cond. ob. tur. cau.* Et de hac condictione nulla est sub hoc tit. constitutio, sed titulo ipso hoc tamen indicatur, promiscuum esse usum [26] condictionis sine causa, et condictionis ex injusta causa: nam et quod sine causa habes, ex non justa cau. habes, et contra quod ex non justa causa, sine causa.

IX. Enarratio.

1 Ex XII. tab.) Legibus XII. tabularum latis, eodem fere tempore actiones ex his compositæ sunt a prudentibus, quas ne populus, prout vellet institueret, certas solemnesque esse placuit, *l.* 2. §. *his legibus latis*, *ff. de orig. jur.* certas ad numerum carum refert Cujac. solemnes autem ad formulam, et verba typica seu formalia: quæ tandem formularum conceptio sublata est, ut dictum est *sup. tit. pen. lib.* 2.

2 Prætoriæ) Prætoriæ actiones sunt, quas prætor ex sua jurisdictione comparavit supplendi vel corrigendi juris civilis causa, §. *sed iste*, *Instit. de action.* et §. *furti*, *de perpet. et tempor. action.* quæ et honorariæ dicuntur, *l. actionum* 25. §. *ult. ff. de oblig. et act.* ut obligationes quas Prætor ex sua jurisdictione constituit, §. 1. *Instit. de obligat.* in prætoriis autem actionibus continentur ædilitiæ, de quib. *tit. ff. de ædil. ed.*

3 Ex legib. novis) Novæ leges dicuntur, quæ post leges XII. tabular. latæ sunt, *l. tutelæ* 7. *vers. ex novis*, *ff. de cap. min.*

4 Damni injuria) De damno injuria dato fuit actio domino ex XII. tabulis, *l. quæcumque* 96. *ff. de oblig. et act.* hodie est ex lege Aquilia *l.* 1. *ff. ad leg. Aquil.* quæ et ipsa civilis est, *l. si hæres* 70. §. 1. *ff. ad Senat. Trebell.*

5 Translatitium) Sicut lex Aquilia, quæ nomen usurpavit civilis actionis de eadem re proditæ lege antiqua: translatitia veteres dixerunt, non nova, nec nuper inventa, sed aliunde translata, ut scribit Ascon. in 3. contr. Verr.

6 Condictiones ex lege) Condictio ex lege competit, si lex nova, quæ obligationem introduxit, non caverit quo genere actionis experiundum sit,

l. un. ff. eod. et dicitur conditio ex lege, ἤγουν ἀπαίτησις ἐκ νόμου ὁριζομένη, *sive actio a lege constituta*, vel quæ datur ex auctoritate legis. Huic condictioni similem esse bonorum possessionem, ut ex legibus, scribit auctor, ἐναντιοφανῶν· Basilicῶn lib. 45. tit. 1. παραπλήσιόνἐςι τούτῳ τὸ εἰρημένον περὶ τῆς ex lege ιβ'. ιγ'. τιτ. β. ὅτι ὁσάκις νέος νόμος ἐνοχὴν εἰσάγων μὴ εἴπῃ τὴν ἀγωγὴν, ὁ ex lege ἁρμόζει.

7 Condictio ex lege Julia) Si maritus negotium gerens uxoris, vel etiam ea invita, servum dotalem manumiserit, ea maritus uxori præstat, quæ a liberto ad eum quasi ad patronum pervenerunt, et eo nomine datur condictio ex lege Julia, ut vel res ei, vel cautio præstetur, *l. hæc actio* 65. *ff. de solut.* Vide Cujac. 2. Observ. cap. 34.

8 Ex lege Cincia) Lege Cincia cavebatur ne quis ob advocationem pecuniam donumve acciperet, ut scribit Tacit. An. 11. Ejus meminit Arnobius 2. advers. Gent. et Festus in Muneralis. Si quis igitur pretio causas orasset, dati condictio erat ex lege Cincia, *l. ut mihi* 21. §. 1. *ff. de donat.* Cujac. Parat. ff. de cond. ex leg.

9 Legib. talariis) Leges talarias vocat cum Plaut. Milit. glor. act. 2. sc. 2.

10 Quod in aleam esset) De condictione hac dictum sup. *tit.* 43. *lib.* 3.

11 Sunt innumeræ) Vide §. *tripli* , *Instit. de action.*

12 Debitori nostro) Hæc condictio non datur fisco, ut Azoni, et Accursio placebat, et Scholiast. Synops. Basil. lib. 7. Sed debitori fisco obnoxio ex causa primipili, ex Fulgosii, et Cujacii sententia.

13 Ex causa milit. annonæ) Sic Basilica primipilum interpretantur hic , et Synops. lib. 7. et 9. V. Cujac. ad *l.* 3. *C. de cohortal.*

14 Cujus pecuniæ dies fuisset) Debitum ex tempore differtur , *l. sin autem* 29. *ff. de leg.* 1. et qui ante diem petit, plus petit. Sed id extorsit annonæ militaris necessitas , ἡ ἀνάγκη τῆς διατροφῆς τῶν ςρατιωτῶν ἐποίησε, καὶ πρὸ τῆς ἡμέρας τὴν ἀπαίτησιν, ut ait Scholiast. Synops. Basil. d. l. 7. Nec debitor se tueri poterit exceptione , quod pecunia petatur, cui solvendæ dies adjecta esset. Cicero 1. de Orat. *Homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur , vetus atque usitata exceptio daretur : cujus pecuniæ dies fuisset.*

15 Jure gentium) *L. rerum* 25. *ff. de act. rer. amot.*

16 Ex æquo et bono) *L. pen. ff. de cond. indeb.* Jurisconsulti æquitatis naturalis ratione introduxerunt condictiones indebiti , ob rem dati , sine causa et ex injusta causa, οὐ γὰρ ἡ φύσις τοῦ συναλλάγματος , ἀλλὰ τὸ καλὸν δαπάνημα εἰσάγει τὸν κονδικτίκιον , ut ajunt Græci : *Non enim natura contractus , sed bona fide facta consumptio condictionem parit.* Ad imitationem civilis condictionis ex mutuo : nam qui eis tenentur , perinde obligantur , atque ii , qui mutuum acceperunt. Sunt igitur velut ex promutuo, ergo civiles, non prætoriæ.

17 In odium furum) V. sup. tit. 8.

18 Sine causa est chir.) Chirographum incerti condictione condicitur διὰ τοῦ *sine causa* κονδικτικίου, καὶ ἰνκέρτου. Glossa interlin. ad *l.* 2. in Basil. c. v. gloss. ad *l.* 3. *ff. de cond. indeb.* creditor enim dominus fit chirographi.

19 Fructus rei al.) Fructus consumpti malæ fidei possessori condicuntur, quasi sine causa percepti, *l.* 3. *hoc tit.*

20 Proprie locus est) His casibus non concurrit condictio sine causa cum condictione indebiti.

21 In casu leg. 2.) vi. Cujac. ad *l.* 21. *ff. commod.*

22 Quod indebitum) *L. pen. ff. de cond. ind. l.* 1. *ff. de cond. si. cau.*

23 Vel quod ob turp. cau.) Quod ob turpem causam accepisti , etiam sine causa apud te est , *l. ult. ff. de cond. sine caus.* et ex injusta causa. Græci ad *l.* 6. *ff. de cond. ob turp. caus.* τὸ δὲ *ex injusta causa*, καὶ τὴν αἰσχρὰν περιέχει. *Condictio ex injusta causa condictionem etiam ob turpem causam in se continet.*

24 Causa non secuta) Condictio sine causa concurrit cum condictione causa data , causa non secuta, *l.* 1. §. 1. *et l. pen. tit. eod.*

25 Furto abstulisti) Sine causa enim apud te est, quod ex non justa causa ad te pervenit, *d. l.* 1. §. *ult.*

26 Promiscuum esse usum) Græci ad *d. l.* 3. οὓς δὲ ἐδαπάνησε μεθοδεύεται διὰ του κονδικτικίου , του *ex injusta causa* δηλονότι , et ibidem : κατέχεται καὶ φουρτίβω κονδικτικιῳ· κατέχεται καὶ τῷ sine causa , ὃν ἂν ἐπιλέγηται ὁ ἐνάγων. *De his quæ consumpsit tenetur condictione ex injusta causa tenetur et condictione furtiva , et sine causa , prout actor elegerit.* Præterea *tenetur* , inquiunt, *ad exhibendum actione : de quibus enim si extent, actio in rem est , de eisdem consumptis ad exhibendum actio est.*

Tit. X. *De obligationibus et actionibus.*

Vide tit. 14. *lib.* 3. *tit.* 6. *lib.* 4. *apud Justinian. tit.* 7. *lib.* 44. *ff.*

Post condictiones 1 transitum facit ad alias actiones in personam, quæ nascuntur ex contractibus et obligationibus civilibus. Ex earum numero primam posuit jam initio condictionem ex mutuo : actioni

enim ex mutuo proprie cohæret condictionis nomen, et ab illa perductus est ad alias condictiones quæ descendunt ex bono et æquo, et quasi ex tacitis obligationibus, vel quæ descendunt, ex obligationibus nova lege introductis non expresso nomine actionis, quæve dominis in fures dantur quasi pœnæ causa constituto jure. Nunc alias omnes executurus actiones in personam, quæ ex negotiis et obligationibus civilibus dantur, et suum habent legitimum nomen; longe alio ordine quam in D. ut supra præposuit generalem conditionem indebiti speciebus condictionum, Ob, rem dati re non secuta, Ob turpem causam, Ob injustam, sine causa: ita priusquam veniat ad species earum actionum, quæ ex contractu et obligatione civili nascuntur dat titulum generalem de obligationibus et actionibus. Ex contractu est obligatio, ex obligatione actio in personam. Obligatio est juris necessitas 2 Actio executio obligationis, vel, intentio ejus qui alium ad judicium provocat, vel, judicium quo actor consistit adversus reum. Contractus est conventio, quæ proprium et leigtimum nomen habet, vel quæ nomine vacat, datione tamen aut facto aliquo sumpsit effectum.

X. *Enarratio.*

1 Post conditiones) Anacephalæosis, et summa eorum, de quibus superiore tit. actum est: nec potest quisquam hic hærere, si quæ Cujac. scribit, et Notas ad eum nostras perlegerit.

2 Juris necessitas) Ex civili obligatione necessario obligamur, *l. obligamur* 52. §. 2. *ff. de obligat.* et nulla obligatio est quæ non adstringit necessitate, *l. in vendentis* 13. *infra de contr. empt.* Hæc est civilis obligationis definitio: naturalis enim obligatio non est juris, sed æquitatis vinculum, *l.* 95. §. *naturalis, ff. de solut. Æquitas est, quod naturalis ratio persuasit.* Boet. in Top. ex naturali obligatione nec debiti petitio est, nec soluti repetitio. Græci: ἐνοχὴ φυσική ἐςιν ἐξ ἧς ἀγωγὴ μὲν οὐχ ἁρμόζει, τὸ δὲ καταβαλλόμενον οὐ ῥεπετιτεύεται· *Naturalis obligatio est, ex qua actio non competit, solutum autem non repetitur,* v. *l.* 10. *ff. de obligat.*

Tit. XI. *Ut actiones ab hæredibus, et contra hæredes incipiant.*

Sequentes tituli usque ad XXI. partes sunt superioris, et omnibus id agitur ut generales definitiones ponantur de obligationibus et actionibus, et has quidem jam habuimus titulo superiore, Ex alterius contractu 1 neminem obligari, Non nasci efficacem obligatioem ex negotio contracto dolo malo, 2 Voluntatis esse contrahere 3, necessitatis implere cotractum 4, Procuratori in rem suam 5 ad agendum constituto, mandatis actionibus nomine domini directam actionem dari, etiam mortuo domino relictis hæredibus, et suo nomine semper utilem, Non mandatis actionibus 6, neque debitore delegato 7, mortuo domino procuratori in rem suam constituto ad accipiendam pecuniam a debitore domini, adversus eum debitorem nullam superesse actionem, Cui mandata est actio principalis, et Servianam 8 mandatam videri, In arbitrio esse creditoris utra prius 9 experiri malit, principali an Serviana, nec alia aliam consumi, Legibus et judiciis compellendos esse debitores, non armis 10, non servitio corporis 11. His additur al a hoc proprio et singulari titulo, quod sit nova regula, ut obligatio quæ non cœpit a defuncto vel contra defunctum, a persona hæredis, vel contra hæredem incipere possit: quæ contraria est veteri regulæ, de qua *l. dubium, C. Th. de div. res.* et Theophilus in §. *post mortem, de leg.* tollitque veterem differentiam verborum, Cum moriar 12, Cum mortuus fureo, Post mortem meam dari vel pridie quam moriar, ut *l.* 11. *inf. de cont. stip.* quam triennio post hæc constitutio sustulit, et regulam, quæ non erat sublata nominatim per illam, sed per consequentias tantum, quæ nihil valent in novo jure constituendo.

XI. *Enarratio.*

1 Ex alterius contr.) *L.* 3. *et l. eum qui* 13. *sup. tit. pr. l. pen. inf. ne ux. pro mar. Theoph. in* §. 3. *de acquisit. per adrog.*

2 Dolo malo) *l.* 4. *sup. tit. prox.* cujus ea sententia est malam fidem et dolum malum ab omnibus contractibus abesse debere. Videamus autem quatenus dolus obsit. Hoc igitur ita distinguendum est si dolus causam dederit contractui bonæ fidei, vitiatur contractus ipso jure, *l.* 7. *ff. de dol. mal.* Non idem juris est in contractu stricti juris: doli enim exceptio necessaria est *l. pen. C. de inutil. stipulat.* Thalelæus quoque ad *d. l.* 4. scribit, generalem regulam ibi proponi: hoc est, pertinere eam tam ad contractus bonæ fidei quam strictos: et in his si forte dolus intervenerit, remedio exceptionis ei subveniri, qui dolum passus est: σημείωσαι τὸν κανόνα τῆς διατάξεως γενικὸν ὄντα· τοῦτο γὰρ εἴρηται τῇ διατάξει οὐχ ἵνα *bona fide* γένονται πᾶσαι αἱ ἀγωγαὶ, ἀλλ' ὅτι τυχὸν εἰ γένηται δόλος, κἂν ἐπὶ ςρίκτας ἀγωγῆς ἀντίκειται ὡς ἐν παραγραφῇ.

3 Voluntatis esse contr.) *l. sicut sup. tit. prox.* Contractus voluntarii dicuntur, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν συναλλαγμάτων τούτων ἑκούσιος, Aristotel. Ethicor.

Nicomach. lib. 5. c. 5. *Quoniam inceptio eorum voluntaria est.*

4 Implere contractum) Complere, consummare, *l.* 5. nisi utriusque consensu discedatur a contractu: quo casu uterque ipso jure liberatur, si bonæ fidei contractus sit, vel si stricti juris sit, agenti pacti exceptio obstat, quod Græci his verbis exponunt ad *d. l.* 5. καὶ ἐπὶ μὲν τῶν στρίκτων ἀγωγῶν οὐδὲ ἐὰν ἑκάτεροι συναινέσωσι δύναται αὐτομάτως λύεσθαι ἡ ἀγωγὴ, ἀλλ' ἔτι μὲν σώζεται· ἀντίκειται δὲ λοιπὸν πάκτου παραγραφὴ ἐπὶ τῶν *bona fide*, τῇ ἑκατέρου συναινέσει λύεται τὸ συνάλλαγμα.

5 Procuratori in rem suam) Procuratorem in rem suam constituere, cedere, vel mandare actiones alicui idem significant. Valeria igitur cui rescribit. Imp. in *l.* 1. *eod.* creditori pro debitore pecuniam numeraverat quasi pretii loco: et creditor actionem ei suam mandaverat. Plane creditor re integra .i. lite non contestata decesserat. Quæritur ergo an mandatum morte domini finitum sit: et placet finitum non esse, si hæredes reliquerit quia fidem venditionis ab hærede impleri oportet, debetque hæres in eo mandato perseverare. Si vero hæredem non reliquerit, finitur mandatum: et ideo Valeriæ utilis actio proprio nomine competit, quæ vivo etiam domino, et non mandatis actionibus competeret: nam ubi mandatis actionibus actio directa competit, utilis actio datur sine cessione, *l.* 1. §. *et si forte, ff. de tut. et rat. distr.* et hoc est, quod hic ait Cuj. procuratori suo nomine semper utilem dari, et in exponenda *d. l.* 1. Græcos fere sequitur, quorum verba hæc sunt: ὁ ἐξ ἀγορασίας ἐκχωρηθεὶς τὴν κατά τινος ἀγωγὴν κἂν μὴ προκατάρξηται ἕως. τελευτῆς τοῦ αὐτοῦ ἐκχωρήσαντος, οὐ κωλύεται κατὰ ταῦτα κινεῖν οὐτιλίως αὐτόν. *Cui ex causa emptionis adversus aliquem mandata est actio, licet ante mortem mandatoris litem contestatus non sit, tamen utilem actionem intendere non prohibetur,*

6 Non mandatis) *l.* 8. *eod.* in Cujus specie dominus non cessit actiones suas cuiquam, sed mandavit tantum debitori suo, ut solveret Titio, quem negat habere actionem adversus debitorem, quia cessa ei fuisse non ponitur. Cuj in recitat. ad *tit. de donat. inf.*

7 Neque deb.) *d. l.* 8. *vers. quod si.*

8 Et Servianam) *l.* 6. *et* 7. *sup. tit. prox.*

9 Ultra prius) *l.* 10. *eod.* quod tamen abrogavit Nov. Justiniani 4.

10 Non armis) *l.* 9. Cassiodor. Var. lib. 4. 10. *Hinc est, quod legum reperta est sacra reverentia, ut nihil manu, nihil proprio ageretur impulsu: quid enim a bellica confusione pax tranquilla distabit, si per litigia terminentur?*

11 Non servit corp.) *l.* 12. cujus sententia hæc est, liberæ conditionis homines debitis alimoniis creditoribus servire non cogi: atque ita Græci verterunt: οὐκ ἀναγκάζονται οἱ ἄποροι χρεώσται δουλεύειν τοῖς ἰδίοις δανεισταῖ, *Debitores qui solvendo non sunt, creditoribus suis servire non compelluntur,* libro 24. Basilic tit. 3. Gregorius M. Epist. 43. lib. 3. *Lex habet, ut homo liber pro debito nullatenus teneatur, si res defuerint quæ possint debito addici.* Sed neque liberi debitorum ob æs alienum patris a creditoribus retineri possunt, aut servire coguntur, Nov. 134. *c.* 7. Cum enim anteriores principes legem illam abolescere forte passi essent, Justinianus coercendæ creditorum duritiæ reduxit, aut certe confirmavit: ut sæpe accidit leges priores posterioribus stabiliri. Idem Gregorius d. epist. *Quia filium ejus, quem tenere dicuntur, secundum leges tenere non possunt.* Adde epist. 56. l. 2. Jure etiam vetustissimo liberi quoque eorum qui nexi dicebantur, in servitutem abducebantur, Dionys. Halicarn. 6. ὅθεν διαλῦσαί μου τὸ χρέος οὐκ ἔχων ἀπήχθην δοῦλος ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ σὺν υἱοῖς. δυσίν. *Unde cum æs alienum exsolvere non possem, ductus sum a creditore in servitium, una cum duobus filiis.* Denique lege Longobardica, qui pœnam pecuniariam Ecclesiæ solvere non poterat, tradebat se in servitio Ecclesiæ usque dum totum debitum persolveret, legis Longobard. lib. 2. *tit.* 40. §. *pen.* apud Sinenses, etiam ut ferunt debitor, qui creditorem suum implere non potest, servire ei compellitur, vel eadem conditione liberos suos ei tradere.

12 Cum moriar) Post mortem suam dari sibi nemo recte stipulabatur, neque post mortem promissoris. Sed et inutilis erat stipulatio hoc modo concepta: pridie quam moriar, vel cum morieris. Utiliter autem concipiebatur stipulatio, cum moriar, vel cum morieris, §. *post mortem, et seq. Inst. de inut. stip.* Legatum quoque inutiliter relinquebatur post mortem hæredis, aut legatarii. Item pridie, quam hæres aut legatarius morietur, §. *post mortem, Instit. de legat.* Recte autem legatur, cum morietur hæres, Ulp. *tit. de leg.* §. *post mortem.* Sed vetus hæc verborum differentia sublata est: et consequenter videbatur quoque sublata vetus definitio. Sed quia nova jura strictius interpretamur, placuit eam nominatim constitutione postea edita abrogare.

Tit. XII. *Ne uxor pro marito, vel maritus pro uxore, vel mater pro filio conveniatur.*

Tantum abest ut alius pro alio conveniri possit, ut nec pro colono dominus, vel contra, *l.* 3. *et* 11. *sup. tit.* 10. nec pro debitore is ad quem pecunia pervenit, *l. pen. eod.* nec conjux pro conjuge,

nec mater pro filio [2], nec quisquam pro necessariis sibi personis, ut hoc tit. et seq. ut vix sit ullus excipiendus ab illa certissima regula, Ex alterius contractu neminem obligari, *l. pen. hoc tit.* id est ex suo quemque contractu obligari, non ex alieno. Nam et pater pro filiof. et dominus pro servo civiliter non obligatur [3], nec jure prætorio [4] in solidum sed in peculium duntaxat: et quia in peculium tamen, ideo matri in hoc tit. non junxit etiam patrem, nec tit. seq. filio emancipato filium familiæ.

XII. *Enarratio*.

1 Nec conjux) Tam in causa pecuniaria, quam criminali *l. 1. 2. et 3. hoc tit.* Cassiodorus Variar. 4. 10. *Uxor maritalibus debitis, nisi per successionis vincula, non tenetur.* Dotem teneri ob civile munus vel honorem mariti, non etiam parapherna putat Cuj. ex *l. 3. hoc tit.* Græco interpreti aliud judicium est, *μὴ νόμιζε δὲ ἐξ ἀντιδιαστολῆς ταύτης τῆς διατάξεως, ὅτι ἡ προῖξ τῆς γυναικὸς ὑπόκειται ταύταις ταῖς λειτουργίαις· ἐπειδὴ γὰρ σήμερον in rem δέδωκε τῇ γυναικὶ περὶ τῶν προικιμαίων πραγμάτων καὶ δύναται ἡ γυνὴ καὶ ἀλλότρια ὄντα πράγματα καὶ μηδὲ τῆς οὐσίας ὑπάρχοντα τοῦ ἀνδρὸς διὰ τῆς in rem σπεκιαλίας αὐτὰ ἐκδικῆσαι*· ait, ex eo quod parapherna non teneantur, continuo dicendum non esse argumento a contrario ducto dotem teneri: quæ sententia benignior est. Certe si debitor ex causa primipili solvendo non sit. dos uxoris fisco vindicatur, *l. 4. C. in quib. caus. pign. vel hipoth.*

2 Nec mater pro filio) Tametsi mater partem pro filio sponte solverit: nam si pro filio intercesserit, vel errans solverit, condicere potest *d. l. 3. et l. ult.* Solvit igitur donandi animo, ὡς δωρεξυμένη, Græci.

3 Civiliter non oblig.) *L. 8. §. Filiusfam. ff. de acceptilat. Theoph. ad §. actiones autem, de action.*

4 Nec jure præt.) Actione de peculio, quæ prætoria est, pater et dominus tenentur peculii finii, *d. §. filiusfa. et d. §. actiones, l. 1. inf. tit. prox. et l. pen. inf. quod cum eo.*

Tit. XIII. *Ne filius pro patre, vel pater pro filio emancipato, vel libertus pro patrono conveniantur.*

Ad superiorem regulam additur, nec filium pro patre [1], vel patrem pro filio [2] emancipato obligari aut conveniri posse, nec libertum [3] pro patrono, nec servum pro domino, quod in servo notissimum est, cum nec ex suo contractu ullo jure [4] conveniri possit, *l. tutelas, §. 1. ff. de cap. min. l. ultim. supra de nox. act.* et quamvis hoc obiter legatur scriptum *l. ultim hujus tit.* tamen in t t. ipso prænotatum non legitur in Basil. nec in vet. libris [5].

XIII. *Enarratio*.

1 Nec filium pro patre) *l. 2. et 4. hoc tit.* Senec. de Benefic. c. 19. *Dico me tibi obligatum pro filio, non quia sum, sed quia volo me offerre tibi debitorem voluntarium.* Cassiodor. Var. lib. 4. 10. *Filius obligationib. paternis, si non sit hæres, exuitur.* Sextus Empiricus Pyrrhon. hypot. lib. 1. c. 14. *παρὰ μὲν τοῖς Ῥωμαίοις ὁ τῆς πατρῴας ἀποστὰς οὐσίας, οὐκ ἀποδίδωσι τὰ τοῦ πατρὸς χρέα. Apud Romanos filius, qui nihil ex bonis paternis possidet, debita ejus non exolvit.* Excepta causa primipili, etiamsi patri hæres non extiterit, *l. si tutores 11. infra de compensat. l. ultim. de primip. lib. 12.* quod etiam Græci hic notant: *ἐνέχεται υἱὸς ὑπὲρ τοῦ πριμιπίλου του ἰδίου πατρὸς, κἂν μὴ κληρονομήσει αὐτόν. Filius ex causa primipili patris nomine tenetur, licet patri hæres non extiterit.*

2 Vel patrem pro fil.) *l. 1. et 3.*

3 Nec libertum) *l. 5.*

4 Ullo jure) Civili, aut prætorio.

5 Nec in vet. lib.) Cujac. auctorib. Basilic. lib. 24. tit. 4. et manuscriptis codd. delet illa verba tit. *vel servus pro domino*, quæ leguntur in libris editis. Certe desunt in V. C. Juliani Brodæi, et Ægidii Menagii. Quamvis lectio vulgata defendi possit *l. ultim. hoc tit.*

Tit. XIV. *An servus ex suo facto post manumissionem teneatur.*

Ac nec idem ipse quidem tenetur pro seipso, si renascatur et novus homo [1] fiat, quod manumissione contingit. Nam de eo quod quis contraxit vel gessit in servitute, post libertatem nulla ei vel in eum actio est, nisi connexum id sit cum eo quod post libertatem gessit. Hoc enim casu prius tempus trahitur ad posterius. *l. tutorem, ff. de adm. tut. l. 17. ff. de neg. gest.* alioquin nulla ex antegesto [2] in manumissum actio est, quia nec ulla fuit ab initio [3]. Nam obligatio naturalis quam servus suscipere videtur [4], nullam actionem parit. Quamobrem in tractatu de solutionibus, quo docemur id quod debitor ex pluribus causis indistincte solvit, in antiquiorem contractum cedere [5], recte dicitur, in manumisso non esse antiquiorem contractum eo quem statim post libertatem solet habere cum patrono de operis, *l. in liberto, ff. de solut.* quia scilicet contractus habiti in servitute pro

nullis habentur: et factum interpretor 6 contractum, vel quasi contractum: quia actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant 7, *l. tutelas*, §. *injuriarum*, *ff. de cap. min. l.* 4. *hoc tit.*

XIV Enarratio.

1 Novus homo) *L.* 27. §. 1. *ff. de adim. leg. l.* 98. §. *aream ff. de solut.* Tertullianus de Pœnitentia C. 6. *Quis servus posteaquam libertate mutatus est, etc.*

2 Nulla ex antegesto) *l.* 2. *hoc tit. Paul.* 2. *Sent. tit.* 13. §. *ult.* Quid si peculium servo legatum sit? Græcus interpres nihilomagis teneri scribit: σημείωσαι, inquit, ἐκ τῆς ἐπιτάσεως τοῦ μάλιστα, ὅτι κἂν ἐληγατεύθη αὐτῷ τὸ πεκούλιον, οὐ κατέχεται τοῖς πουπιλαρίοις δανεισταῖς lege, πεκουλιαρίοις. Si tamen res apud servum deposita sit: et manumissus rem teneat, cum eo depositi agi poterit: ex ceteris causis in manumissum actio non datur, *l. si apud* 21. *ff. depos.* id est ἐκ τῶν λοιπῶν συναλλαγμάτων. Græci ibidem: *ex ceteris contractibus*: v. Cujac. ad *l. frater a fratre ff. de cond. ind.*

3 Ab initio) Cum servo enim nulla actio est, *l.* 107. *ff. de regul. jur.* id est, nec civilis, nec prætoria, *l. tutelas*, §. *pen. ff. de cap. min.*

4 Suscipere videtur) Papin. in *l. eo tempore* 50. §. 2. *de pecul. Naturalis obligatio, quam servus suscipere videtur.* Thalelæus ad *l.* 1. *C. de noxal. act.* οὐκ ἐνέχεται νόμῳ, φύσει δὲ ἔνοχος μένει. *Servus manumissus jure non tenetur: natura autem obligatus manet.* Sed naturalis obligatio nullam actionem parit, *l. si pupillus* 127. *ff. de verb. obliga'.* actiones enim jure aut legib. proditæ sunt.

5 In antiq. contr. ced.) *l. in his* 5. *ff. de solut.*

6 Factum interpret.) ἀποτέλεσμα Græci interpretantur.

7 Cum cap. amb.) Noxa caput sequitur: id est, noxalis actio. Thalelæus ad *l.* 4. *hoc tit.* τὸ νόμιμον τῆς διατάξεως φανερὸν καὶ χρειῶδες, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς νοξαλίαις.

Tit. XV. *Quando fiscus vel privatus debitoris sui debitores exigere potest.*

Et hoc titulo ostenditur: creditorem quoque debitorem debitoris sui convenire non posse sine mandato debitoris sui actione in personam 1. Convenire tamen eum et exigere posse actione Serviana 2, jure taciti 3 vel manifestarii 4 pignoris: qua in re distat hoc tantum fiscus a privato, quod fiscus qui omnium bonorum, etiam nominum semper habet tacitam hypothecam 5, prius excutere debet 6 principalem debitorem quam nomen debitoris sui, *l. pen. hoc titulo*: privatus liberum habet arbitrium conveniendi quem voluerit, principalem debitorem, aut principalis debitoris debitorem, si expressim nomina debitoris pignori obligata sint. Distat etiam pignus conventionale ab eo quod capitur judicati exequendi gratia, quoniam jure conventionis nomen pignori obligatum persequitur privatus 7, etiamsi debitor solvendo sit 8, nec tamen capit nomen pignori ex causa judicati, si alia sint bona quæ pignori capi possint 9.

XV. Enarratio.

1 Actione in personam) *l. ult. h. t. l.* 3. *inf. tit. prox. l. pen. inf. de novat.*

2 Serviana) Quasi Serviana sive hypothecaria, quæ hic ἁπλῶς Serviana dicitur, ut in *l.* 3. *ff. de pignor.* et alibi.

3 Jure tac. vel man.) *l.* 4. *inf. quæ res pign. obl. l. si convenerit* 18. *ff. de pign. act. l. postquam* 7. *C. de hæred. vel. act. vend.*

4 Vel manifestarii) Manifestarium pignus dicit cum Paulo in *l. pen. ff. in quibus caus. pig. vel hypoth.* Sic Plautus. *Furem manifestarium*, Aulul. act. 3. sc. 4.

5 Semper habet tacitam) Ex privilegio fisci *l.* 2. *C. de serv. pign. dat. l.* 2. *C. de quib. caus. pign. vel hypoth. l.* 2. *et* 3. *C. de privil. fisc. l. aufertur* 46. §. 3. *ff. de jur. fisc.*

6 Prius excutere deb.) Fiscus qui semper tacitam habet hypothecam, debitorem debitoris sui convenire potest, *l.* 3. *hoc titulo.* Similiter uxor, quæ dotis nomine tacitam habet hypothecam, *l. assiduis* 5. *C. qui potior. in pign. hab.* aget tam adversus hæredes mariti, quam debitores ejus jure tacitæ hypothecæ, *l.* 3. *cod. Glossa inf. tit. prox.* Et fiscus quidem non utitur jure singulari in eo quod agit adversus debitorem debitoris sui: nam privatus quoque agere potest jure hypothecæ: In hoc igitur tantum fiscus a privato distat, quod fiscus necessario prius debitorem principalem excutit, quam nomen debitoris sui: fiscus non agit statim cum debitore debitoris sui, sed in subsidium, et si in rem suam aliter servare non possit, *l. pen. hoc tit.* privatus debitorem suum non excutit, sed quem voluerit convenit, si specialiter ei nomina debitoris pignori obligata sint, *l. ult. sup. de obligat.* nam post multas varietates eo perventum est, ut nomina debitorum pignori dentur, *d. l. postquam.*

7 Persequitur privatus) Privatus jure conventionis pignus persequitur; fiscus jure tacitæ hypothecæ: in eo quoque fiscus a privato differt.

8 Etiam si debitor solvendo sit) Actione enim quasi Serviana creditor pignora vel hypothecas tutius persequitur, quam personam, §. *item Serviana, Inst. de action. l. plus cautionis* 25. *ff. de reg. jur.* nam et creditor, qui rem alienam pignori accepit, potest contraria pignoratitia agere, licet debitor solvendo sit, *l. cum debitor* 32. *ff. de pignorat. act.* pignoris retentione securior fit creditor.

9 Capi possint) *l.* 15. §. *in venditione, et* §. *sic quoque, ff. de re jud. l.* 2. *hoc tit.* Basilica : ἐὰν ὁ καταδικασθεὶς μηδὲν ἔχει σωματικὸν ἐν περιουσίᾳ ὀφεῖλον ἀμάχως δοθῆναι, etc. *Si condemnatus nihil in corporibus habeat, quod citra controversiam pignoris loco capi possit*, etc. a reb. enim corporalibus ad jura sive actiones pervenitur. Sed ab hoc jure hodie recessum est: nam ex causa judicati nomina jure pignoris statim capi possunt.

Tit. XVI. *De actionibus hæreditariis.*

Quod hactenus varie demonstratum est, non teneri alium pro alio, sane in hærede locum non habet, qui cum sit successor juris universi, 1, necesse est ut pro defuncto teneatur actionibus hæreditariis, et ea sustineat onera atque incommoda quæ defunctus sustinuisset, et commodis quoque fruatur iisdem. Actiones hæreditariæ sunt quæ cœperunt ex persona 2 vel in personam defuncti, et transierunt in hæredem: Nam quæ cœperunt ab hærede vel in hæredem ut actiones legatorum, hæredis sunt, non hæreditariæ, vel hæreditariarum loco, non hæreditariæ, *l. hæreditariarum, ff. de obl. et act.* et præterea solas actiones in personam hæreditarias dicimus, non actiones in rem 3. Et solos hæredes debitores 4, et creditores hæreditarios ex XII. tab. 5 si plures sint divisis actionibus pro hæreditariis portionibus, non legatarios 6, non fideicommissarios 7, non debitores hæreditarios 8, id est, quorum nomina in hæreditate fuerunt. Debitor vel creditor hæreditarius, modo hæres est 9 debitoris vel creditoris, modo debitor vel creditor 10 defuncti, et post aditam hæreditatem hæredis.

XVI. Enarratio.

1 Successor juris un.) *L.* 9. §. *hæres, ff. de hæred. Inst. l.* 11. *ff. de divers. temp. præsc.* et ideo ea quæ in nominibus sunt, ad heredem transeunt, *l.* 37. *ff. de acquir. hæred.* et sustinet quoque onus æris alieni, *l.* 8. *eod. l.* 5. §. *ult. ff qu b. ex caus. in poss. eat.* Denique commodum et incommodum hæredem sequitur.

2 Quæ cœperunt ex persona) Græci ad *l. un sup. tit.* 11. αἱ γὰρ ἐρεδιτάριαι ἀγωγαὶ ἀπὸ τοῦ τεστάτωρος νοεῖται. *Actiones hæreditariæ ex persona testatoris accipiuntur.*

3 Non actiones in rem) Actiones in rem et hypothecariæ non sunt hæreditariæ, et ideo rei possessor, non hæres convenitur *l.* 2. *hoc tit. l.* 55. *ff. de rei vind.* possessio enim parit in rem actionem, *l. un. C. de alienat. jud. mut. cau. fac.*

4 Et solos hæredes) Soli hæredes conveniuntur actionibus hæreditariis, non legatarii, fideicommissarii, non debitores hæreditarii: soli etiam hæredes agunt: Nullus enim ad defuncti personam propius accedit, quam hæres.

5 Ex XII. tab.) Actiones hæreditariæ jure civili inter cohæredes pro portionibus hæreditariis dividuntur, *l.* 10. *C. de jur. delib.* id est, lege XII. tab. *l. ult. hoc tit. l.* 26. *C. de pact. l.* 6. *C. famil. ercisc. l.* 25. §. *idem juris est ff. eod.* quæ dicitur lex antiqua in *l.* 1. *C. de exc.* M. Tullius pro Roscio com. *Hæres pro sua parte petit, qua hæreditatem adiit, et pro sua parte dissolvit.* Quintilian. declamat. 336. *Cum essemus hæredes patris nostri, debuimus ambo. Id sic colligo. Finge esse aliquem ex creditoribus petitorem: nunquid petere a te totam summam potest? minime, ut opinor. Duos enim pater noster filios reliquit: et necesse est sicut bona, ita onera quoque esse communia. Partem ergo tu debuisti, partem ego: quo efficiebatur ut partem solveres.* Quamvis unus ex pluribus hæredibus totius debiti solutionem aliquo accepto in se receperit, *l.* 25. *sup. de pact.* Quintilianus in dicta declam. *Agrum fratri dedi, cum fratre meo convenit mihi, ut ille solveret. Num dubium est, quin dicturus fuit creditor, Partem tu debes mihi: patri tuo credidi. cujus ex parte dimidia hæres es.* Nisi obligatio sit individua: ut puta si testator opus Reip. fieri jusserit. *l. in executione* 85. *ff. de verb. oblig.* idemque juris est in servitutibus, excepto usufructu, *l. stipulationes* 72. *eod.* πῶς γὰρ ἂν μερίσαις τὸ ἀμερὲς, καὶ τὸ ἓν, ut ait Proculus Institutionis Theologicæ cap. 175. *Nam quod individuum unumque est, quomodo divides?*

6 Non legatarios) *d. l. ult.* sunt n. rei successores, non juris.

7 Non fideicommissarios) Quibus singulæ res per fideicommissum relictæ sunt, qui legatariis absimiles non sunt.

8 Non debit. hæreditarios) *l.* 3. Non enim personali actione convenitur, nisi qui defuncti personam exhibet. Nec donatarios rei certæ, *l.* 15. *C. de donat.*

9 Modo hæres est) Debitor hæreditarius hæres est, qui defuncto obstrictus erat, ut in specie legis 4. *hoc. tit.* quod et agnoscunt Basilica his verbis: ἐὰν ἄνηβος κληρονομήσει, *Si impubes hæres*

sit. Hæres autem creditor hæreditarius dicitur, vel quod ei a defuncto ante testamentum aliquid deberetur, vel quod ei ab extraneo debeatur.

10 Modo debitor, vel creditor) Debitor hæreditarius dicitur, cujus nomen in hæreditate fuit. Creditor autem hæreditarius, cui defunctus erat obnoxius, ante aditam hæreditatem debitor vel creditor defuncti dicitur: Post aditam hæreditatem, hæredis; nec enim ante aditionem hæres defuncti personam subit: ab aditione hæres succedit in jus defuncti, et actiones, quas habuit defunctus exercet. Ex diverso hæres subit, et suscipit æs alienum defuncti. Hæres enim præterquam pro defuncto tenetur actionibus hæreditariis: namque hæreditas obligat eum æri alieno, *l. more* 8. *ff. de acq. hær.* tenetur quasi ex contractu suo; adeundo enim contraxisse videtur, *l.* 3. *in fi. et l. seq. ff. quib. ex caus. in poss. eat. l. pen. hoc tit.*

Nunc de confusione strictim dicamus. Si debitor hæreditarius creditori suo hæres extiterit, confusione liberatur, pro ea parte scilicet, qua hæres extitit: nam pro parte cohæredis remanet obligatio: si vero ex asse hæres sit, confusio hæreditatis actionem perimit, *l.* 1. §. *si debitor, ff. ad leg. Falcid. l. sicut* 75. *ff. de solut.* Quod si creditor debitori hæres extiterit, confunditur obligatio pro ea parte, qua hæres extitit, si cohæres ei adjectus sit: residui autem integra ei petitio est: hoc est, hæres a cohæredibus suis pecuniam debitam pro parte competente petere potest. Finge hæredem scriptum ex semisse: adversus cohæredem semissarium pro semisse agere potest: recte Basilica: *δύναται τὸν συγκληρονόμον ἀπαιτεῖν πρὸς τὰ κληρονομαῖα μέρη τὸ χρέος.* Glossa interlinearis: *ὡς παθὼν κομφουσιόνα εἰς τὸ μέρος εἰς ὃ ἐγράφη. Pecuniam debitam pro portionibus hæreditariis a cohærede petere potest, quia pro qua parte hæres est, confusionem patitur.* Sic Græci interpretantur, *leg.* 1. *hoc tit.* vel si ex asse hæres sit, confusione perimitur obligatio, *l.* 5. *et* 6. *hoc tit. l. si ab eo* 7. *C. de negot. gest.*

Tit. XVII. *Ex delictis defunctorum in quantum hæredes conveniantur* [1].

Et rursus hæreditariæ actiones sunt, quæ ex contractibus, vel quasi ex contractibus defuncti nascuntur Nam ex delictis [2] in hæredes actiones non transmittuntur [3], nisi lis fuerit contestata, vel res judicata adversus defunctum, quo casu hæres ex asse tenetur [4] in solidum [5], hæres pro parte, pro ea tantum parte pro qua hæres est, *l.* 9. *ff. de cond. furt.* [6] *l.* 2. *in fi ff. de præt. stip.* Quod si neque condemnatus fuerit defunctus, neque lis contestata cum eo, non tenetur ex maleficiis defuncti hæres, nisi quatenus ex ea re locupletior ad eum hæreditas pervenit [7], dolove malo sejus factum est quo minus perveniret, et in id tenetur calculi potius [9] quam delicti ratione, ne ex alieno damno [10], alienoque scelere locupletior fiat, *l. in hæredem, l. Sabinus, ff. de dolo.* Delictorum appellatione non publica crimina intelligimus, quæ, exceptis quibusdam [11], in hæredem non transeunt etiamsi ex eis cum defuncto lis contestata sit, modo secuta etiam condemnatio non fuerit, *l. ex judiciorum, ff. de accus.* sed privata delicta ex quibus forenses [12] seu civiles actiones dantur, veluti furti [13], injuriarum, vi bonorum raptorum damni injuria, de dolo malo, quod metus causa, ad quam proprie pertinet constitutio hujus tituli [14], condictio furtiva [15], in factum ex edicto [16] de calumniatorib. vel ex edicto de alienatione [17] judicii mutandi causa facta, vel de edendo [18], servi corrupti [19], arborum furtim cæsarum [20], et de incendio, ruina [21], naufragio, et de eo qui sciens [22] pro libero venit, et alia quædam. Item quæ quasi ex delictis dantur, *l. Julianus, ff. de jud. l. ult.* §. *hæc judicia, ff. nau. caup. l.* 5. §. *hæc autem, ff. de his, qui dejec. vel eff.* et aliquando [23] quæ ex contractibus cum in eis delictum quoque versatur, §. *aliquando, Inst. de perp. et temp. act.*

XVII. Enarratio

1 Ex delictis def. in q. h. c.) Hoc eo non pertinet, ut pœna in hæredes transmittatur: nam defuncto reo et pœna extinguitur, *l.* 6. *ff. de public. jud*, quod autem dicitur, publice interesse admissa vindicari, ut deterreantur alii ab iisdem facinoribus *l. capitalium* 28. §. *pen. ff. de pæn.* Sallustius de Diis et mundo, cap. 12. *νόμοι τε καὶ πολιτεῖαι, δίκαιτε καὶ κολάσεις διὰ τὸ κωλύειν ψυχὰς ἁμαρτάνειν ἐγένοντο· Leges et Reipublicæ institutæ sunt, judicia et supplicia constituta ad cohibendos animos ne delinquant:* Id ad reos criminum pertinet priusquam fato functi sint. Ceterum per quam dure *καὶ ἀπανθρώπως* constitueretur, ut alium, quam nocentem pœna sequatur. Euripides Iphigenia in Aulide: *ἐγὼ δίκην δώσω κακῶν, ὅ μὴ σφαλεῖς; Ego insons crimen alienum luam?* Olympiodorus apud Auctorem Catenæ in Job. cap. 6. *ἕτερος ὑπὲρ ἑτέρους οὐκ ἂν κολάζοιτο. Alius pro alio plectendus non est.* Hæredes igitur civilibus actionibus tenentur, si lis contestata sit, ut infra dicetur.

2 Nam ex delictis) Contractus et *συναλλάγματος* verbum generale est, et delicta quoque continet. Hinc illa Apud Aristotelem 5. Ethic. Nicomachior. c. 2. contractuum divisio in voluntarios et in involuntarios. Voluntarii consensu perficiuntur, quales

sunt contractus juris gentium, involuntarios vocat, quorum causa et origo est delictum. Et involuntarios, quia citra consensum nostrum damnum quis nobis infert. Hic autem delicta separantur a contractibus, ut in fœdere Smyrnæorum et Magnetum. χρήσθωσαν καὶ οἱ πολιτογραφηθέντες καὶ ἐν Μαγνησίᾳ, τῶν συναλλαγμάτων καὶ ἐγκλημάτων τῶν πρὸς Σμυρναίους. *Utuntur autem postquam civium numero adscripti fuerint, etiam in Magnesia, in contractibus et delictis, quæ ad Smyrnæos spectant, legibus Smyrnæorum.*

3 Non transmittuntur) Pœnales actiones, quæ pœnæ nomine concipiuntur, *l.* 9. §. *ult. ff. de reb. auctor. judic. possid.* ἄκρατοι ποιναλίαι, καθαραὶ ποιναλίαι, τουτέστι ποινὴν μόνην ἀπαιτοῦσαι, *mere pœnales*, ut ajunt Græci, in hæredem rei non competunt, nisi lis contestata fuerit cum defuncto, *l.* 1. *ff. de privat. del. et l. sciendum* 58. *ff. de oblig. et act. l. nemo* 87. *et l. pœnalia* 164. *ff. de regul. jur.* §. *nan omnes*, *et* §. *pœnales, Inst. de perpet. et tempor. act.* ἀεὶ γὰρ ἡ προκάταρξις ἀμείβει τὴν φύσιν τῶν ἀγωγῶν. *Semper enim litis contestatio actionum naturam mutat.*

4 Hæres ex asse tenetur) Quasi ex contractu defuncti: in judicio enim quasi contrahitur, *l.* 3. §. *idem scribit*, *ff. de pecul.* et actiones ex contractu transeunt in hæredes, *l. ex constitutionibus* 46. *ff. de oblig. et act.*

5 In solidum) ὁλόκληρον δίδωσι.

6 L. 9. ff. de cond. fur.) Fingit igitur in *d. l.* 9. litem contestatam fuisse, v. sup. *ad tit. de condict. furt.*

7 Locupletior ad eum hæred. perv.) Si sint actiones mixtæ, vel rei persecutoriæ: τουτέστιν εἰς τὸ ἀποδοῦναι τὸ πρᾶγμα ἢ ὅλον, ἢ μέρος αὐτοῦ ὅσον περιῆλθεν; *Hoc est, rem restituere debet, vel totam, vel partem ejus, prout ad eum pervenit*, *l. sicuti* 38. *l. toties* 44. *ff. de reg. jur. l.* 4. *ff. de vi et vi arm. l. inde Neratius* 23. §. *hanc actionem*, *ff. ad leg. Aquil.*

8 Dolove malo) *L.* 1. *ff. de privat. del. l. dolove* 27. *ff. de dol. l.* 2. *ff. de vi et vi ar.*

9 Calculi potius) *L. Sabinus*, quam Cujacius adfert, ut scilicet subducatur ratio ejus quod turpiter, vel scelere quæsivit.

10 Ne ex alieno) *l. un. h. t. l. un. C. Hermog. eod.*

11 Exceptis quibusdam) Excepto peculatus, de residuis, repetundarum, et majestatis judicio, quæ etiam mortuis reis, lite quoque non contestata exerceri possunt, ut bona eorum fisco vindicentur, *l. ex judiciorum* 20. *ff. de accus. l. ult. ff. ad leg. majest.* Idem juris esse in Manichæis et Donatistis notant Græci lib. 60. Basilic. tit. 34. in fin. ex *l.* 4. *C. de hær. et l.* 4. *C. de Apost.*

12 Forenses) Sic appellantur civiles actiones in *l.* 1. §. 1. *ff. de incend. rui. et nauf.*

13 Veluti furti) Actio furti non datur in hæredem, *l.* 1. *ff. de privat. del.* nec injuriarum, *l. injuriarum* 13. *ff. de injur.* nec vi bonorum raptorum, *l.* 2. §. *ultim. ff. vi bonor. rapt.* nec damni injuria, *l. inde Neratius* 23. §. *hanc actionem*, *ff. ad leg. Aq.* nec de dolo malo, nec denique actio quod metus causa, *l. quod diximus* 16. §. *hæc cautio*, *ff. quod met. caus.*

14 Constitutio hujus tit.) Vis in *l. un. h. tit.* ex Cujacii sententia hic, et ad *d. l.* 16. est coactio, ut *tit. de his quæ vi, met. caus.* Sic etiam Glossa interlin. ad *d. l. un. hoc tit.* in Basilic. vim interpretatur, βίαν, et concussionem, διασεισμὸν non ereptio, seu rapina, ut glossa accipit: concussio vero est metus, terror, qui definitur a Cic. lib. 4. Tusculan. Qu. *metus concutiens*: vel calumniosa vexatio, *l.* 1. §. 2. *ff. de calumn.* sic accipitur in *l. illicitas*, §. *illicita ff. de offic. præs. et tit.* 13. *lib.* 47. *D.* S. Athanas. in Epist. ad Luciferum Caralitanum: *Domos perturbant, concutiunt fratres, singulis negotiis concinnant.* Videamus an legendum sit, *negotia concinnant*, id est, hoc agunt ut aliis negotium faciant. Tertullian. de Fuga cap. 12. *Miles me vel delator, vel inimicus concutit, et concussura*, ibid. cap. 13. pro concussione. Arnob. 4. advers. G. *Cujus vos nomen effari non sine metu decuit, et totius corporis concussione.*

15 Condictio furt.) Condictio, ut Cuj. placet, non datur in hæredem. *Vide supr. de condict. furt.*

16 In factum ex edicto) *l. in hæredem* 5. *ff. de calumn.* actione in factum de calumniatoribus intra annum in quadruplum tenetur qui ut per calumniam alteri negotium faceret, vel non faceret, pecuniam accepit,

17 Ex edicto de alien.) *l.* 4. §. *hæc actio*, *ff. de alienat. judic. mut. caus. f.* actione in factum tenetur in id quod interest qui judicii futuri mutandi causa rem alienavit, ut duriorem adversarium nobis objiceret.

18 De edendo) *l. ultim. ff. eod.* adversus argentarium, qui rationes mensæ argentariæ non ediderit, datur actio in factum in id, quod interest agentis rationes sibi editas esse.

19 Servi corrupti) *l. hæc actio* 13. *ff. de ser. cor.*

20 Arbor. furt. cæs) *l.* 7. §. *hæc actio*, *ff. arb. fur. cæs.*

21 De incend. ruin.) *l. Prædius* 4. §. *ultim. ff. de incend. ruin.*

22 De eo qui sciens) *l. utique* 21. *ff. de liber. caus.*

23 Et aliquando) Non solum actiones ex delictis, vel quasi delictis, contra hæredes non competunt, sed etiam interdum ex contractibus, §. *aliquando*, *Institut. de perpet. et tempor. act.* v. Cujac. ibid. et ad *l.* 121. *ff. de v. ob.* lib. 13. Obs. cap. pen. et lib. 21. c. 2. et tit. C. de in lit. jur.

Tit. XVIII. *De constituta pecunia*.

Vide tit. 5. *lib.* 13. *ff.*

A Titulo X. animus conditori Codicis hujus fuit generalia præcepta tradere de obligationibus et actionibus, et posteaquam egit specialiter de hæreditariis actionibus, quibus includitur omne genus actionum in personam [1], voluit de constituta pecunia specialem titulum ponere, tum quod eo continetur etiam omne genus debitarum pecuniarum [2], tum etiam quod dubitabatur an actio constitutæ pecuniæ quasi pœnalis [3] secundum superiorum titulum non esset danda in hæredem, nisi post litem contestatam [4], quod definitur *l.* 1. *et* 2. *hujus tit.* et *l.* 18. §. *e re*, *ff. eod.* Est autem constituta pecunia; pecunia debita [5] a se vel ab alio [6], quam certo die [7] ut solvatur curaturum se [8] qui se recipit [9] citra stipulationem [10], idque genus conventionis olim receptum dicebatur apud mensarios, et actio quæ ex ea re competebat actio receptitia, quoties ad mensam argentarii, contrahentibus, ut adfieri plerumque solebat [11], argentarius recipiebat [12] soluturum se [13] quod hic vel ille cavisset, et erat negotium civile et actio civilis [14]. Hodie constitutum appellatur [15], et est juris prætorii [16] obbligatio, quæ contrahitur etiam per epistolam, ut in *l. quidam*, *ff. eod.* hoc modo: Quæ L. Titius mutua accepit a te, ea penes me habeo [17]: vel, ut in epistola D. Pauli ad Philemonem: Qua re læsit te, Philemo, aut quod is tibi debet, mihi imputato [18], ego Paulus manu mea scripsi [19], ego reddam [20]. Denique fit nudo consensu [21], et secundum jus vetus earum tantum rerum nomine quæ in mutui causam veniunt [22], et actio erat annalis [23], qua de causa [24] dari ægre videbatur a Prætore, et magis coercendæ improbitatis ejus, qui ad diem condictum fefellisset quasi ex delicto ejus (omni enim constituto dies adjicitur, vel inesse intelligitur) quam quod nudus consensus videretur sufficere obligationi: ac proinde quasi pœnalis ex parte rei hæc actio videbatur non esse danda in hæredem rei, quod non obtinuit: et merito igitur proximis superioribus titulis xvi. et xvii. de hæreditariis actionibus adjunctus hic est, ut et hanc actionem sciremus hæreditariam esse [25]

XVIII. Enarratio.

1 Omne genus actionum in personam) Actiones enim in rem non sunt hæreditariæ. *Vide supr. tit.* 16.

2 Omne genus debitarum pecun.) Constitutum fit de pecunia debita ex quacumque causa, vel contractu, vel maleficio, licet natura tantum debeatur, vel jure prætorio, non civili, *l.* 1. §. *debitum*, *et duob. seqq. l.* 29. *ff. eod.* Denique qualecumque debitum in constitutum deducitur.

3 Quasi pœnalis) Prætor enim videbatur edicto suo pœnam comminari, *Si appareat eum, qui constituit, neque solvisse, neque fecisse*, *l. si duo* 16. §. *ait Prætor*, *eod.* his, inquam, verbis videbatur pœnam proponere adversus eum, qui fidem rei constitutæ fregisset, et pacta ac constituta die non solvisset, quod quidem grave est, *l.* 1. *et l. illud* 25. *eod.* ac per hoc non videbatur in hæredem constituentis danda: pœnales enim actiones in hæredem rei non competunt, §. 1. *Institut. de perpet. et temp. act.* sed magis placuit, rei persecutionem esse, *l.* 18. §. *e re*, *ff. eod.* Basilica: αὕτη ἡ ἀγωγὴ οὐκ ἔςι ποινάλιος, *Hæc actio pœnalis non est.* Et merito igitur in hæredem datur: actiones enim quæ rei persecutionem habent, adversus hæredes dantur, *l.* 3. §. 1. *ff. de vi et vi arm.*

4 Post litem contest. Ex delictis enim actiones post litem contestatam in hæredes transmittuntur, ut docet tit. superior.

5 Pecunia debita) Id enim tantum constituitur quod debitum est, *l.* 5. §. 2. *d. l.* 18. §. 1. *l.* 2. *h. tit.* et ideo constitui non potest id cujus petitio exceptione excludi potest, *l.* 3. §. 1. *ff. eod.* ἐγγυᾶται δὲ τὸ ἰνδέβιτον. *Ejus autem nomine quod indebitum est, fidejussor dari potest*: ut est in glossis Nomicis: hoc igitur constitutum a fidejussione distat.

6 A se vel ab alio) §. *de constituta*, *Institut. de action. d. l.* 5. §. 2. *Novel.* 115. *c. ultim.* et hæc est prima inter eum qui constituit et fidejussorem differentia, quam Græci adferunt: nemo enim pro se fidejubet, *l hæres* 21. § *servo ff. de fidejuss.* at quod quisque debet soluturum se recte constituit.

7 Quam certo die) Non modo rem ipsam quæ debetur quis soluturum se constituit, sed et aliud pro debito constitui potest, *d. l.* 1. §. 5. ἕτερον δ' ἀνθ' ἑτέρου οὐκ ἐγγυᾶται· *In aliam rem, quam quæ in obligatione est, fidejussor non interponitur*, ut ajunt Græci, secundam inter constitutum et fidejussionem differentiam adferentes: sive ut ait Jc. *In aliam rem, quam quæ credita est, fidejussor obligari non potest*, *l. si ita* 42. *ff. de fidejuss.*

Certo die. Constituto dies certus adjicitur, *l.* 19.

ff. eodem. Nam hæc hujus negotii natura est, ut conferatur in diem: hæc est vis et potestas verbi, *constituere.* Quid si constitutum fiat nulla præstituta die, id est, ἀπροθέσμως, non præfinito solutionis die, ut vertunt Basilica, valetne constitutum? Audiamus Paulum Jurisconsult. in *l.* 21, *eodem. Si sine die constituas*, inquit, *potest quidem dici, te non teneri*: quasi diceret: videtur quidem non valere constitutum quasi imperfectum sit: *alioquin et confestim agi tecum poterit, si statim, ut constituisti non solvas*, quod a natura hujusce negotii alienum est, quoniam in diem certum constitui solet. *Sed modicum tempus*, inquit, *statuendum est*, *non minus decem dierum, ut exactio celebretur.* Et valet igitur constitutum, etiamsi dies nominatim adpositus non sit. Sed quamvis sine die constitutum sit, non tamen confestim agi poterit, sicut ex pura stipulatione statim agitur, sed ei constituto ex prudentium interpretatione decendium inerit. Hæc est Pauli sententia: nec alia mente scripsi videri non valere constitutum: si sine die constituas, quam ut dubitandi rationem, qua Paulus movetur, tangerem. Idem tamen cum Paulo sentio: absit enim, ut vel Paulus cogitarit, vel etiam Paulum ego sic accipiendum putarim, quasi diem saltem integrum adjici constituto necesse sit, ut valeat: quamquam vix est, ut auctores nostri, qui in diem constitui scribunt, in tempus angustius constitui posse crediderint, quam ut laxamentum unius diei habeat, qui daturum, facturumve constituit: alioquin nec utilitatem haberet constitutum, nec a præsentaria solutione prope differret. Itaque et cum pure mutua pecunia datur, non adjecto die solutionis, confestim agi non potest; sed post triduum, ex Græcorum sententia ad *l.* 19. *ff. de reb. credit.* quorum verba hæc sunt: εἰ γὰρ ἁπλῶς δανείσω τινί, εὐθὺς ἤτοι κατὰ τρεῖς ἡμέρας δύναμαι ἀπαιτεῖν τὸ δάνειον. *Si cui simpliciter credidero, statim, id est, post tres dies creditum petere possum.* Vide locum Plauti e Mostellaria, quem observavit summus juris interpres in recitatione ad *l.* 4. *ff. eod.* Et falsus est Accursius, qui ad *l. si pœnam* 68. *ff. de verb. obligat.* significat, pecuniam statim peti posse. Sed et idem ad *d. l.* 21. eisdem fere verbis scripsit, quod ego ad Theophilum: ut deinde animadverti. In summa quum quæritur, an constitutum sine die factum, ἀντιφώνησιν ἀπρόθεσμον vocat Eustathius περὶ χρον. δισς· Cap. de decem diebus, jure valeat, hoc quæritur, an constitutum sine certo die factum, καὶ ἀπροθέσμως· valeat: sive an propter omissionem diei constitutum infirmetur: non autem quæritur, an longius, vel recisius et angustius tempus adjici constituto possit, ut vel in horam, aut semihorium utiliter constituatur. Hæc mea, hæc Pauli sententia est. Neque Salmasius hoc debuit notare in lib. de modo usurar. cap. 16. Hodie vero constitutum et pure fieri potest, *l. pen. hoc tit.*

Quod autem ad Petronium attinet, videamus an *venire ad constitutum*, sit, ad diem condictum venire, vel potius locum, ut de loco Salmasius Petronium capiendum putat. (Sic etiam loquitur Svetonius Oth. 6. *Proripuitque de postica parte palatii ad constitutum*). Quid si de die constituto intelligamus? Sic Petronius suadere videtur his verbis, que præcedunt. *Flagitabant uti apud se utraque deponeretur, ac postero die judex querelam inspiceret.* Et Paulo post; *invaserat pallium, exhibiturumque crastina die adfirmabat.* Certe non minus de die, quam de loco constitutum intelligi potest, Cicero pro Cecinna: *Homines inermes, qui ad constitutum experiundi juris gratia venissent.* Idem epist. 4. lib. 7. ad famil. *Quare si quid constitutum cum podagra habes, fac in alium diem differas.* Terent. in Hæc. act. 1. sc. 2. *Constitui cum quodam hospite.* Vellejus Paterculus lib. 2. *Ex constituto arma corripuit*, id est, *de compacto*, ut Plautus loquitur, vel *ex compacto*, ut Svetonius. Colloquium Scholasticum: *Judices enim diem nobis dederunt hodiernum. Sententia dicta, quare volo te præsente de causa cum advocatis tractare. Adhibuisti? adhibui: quosnam? tuos amicos: bene fecisti, constituisti? circa quam horam? in quo loco? in foro in porticu, juxta porticum Victoriæ. Paulo post illuc venio:* et mox: *Accipe ab eo nummos, et sequere, sicut constituimus.* Cornel. Tacitus de moribus Germanorum: *Nec dierum numerum ut nos, sed noctium computant, sic constituunt, sic condicunt.* Interdum plenius dies constitui dicitur. Cicero pro Cecinna *Placuit Cecinnæ, de amicorum sententia diem constituere* Paul. Oros. lib. 6. c. 2. *Nam tunc veluti ad constitutum diem festinarent*, εἰς ἡμέραν ῥητήν. Appian. in Lyb. Salmasius profert locum Varronis e 2. de R. R. *Quod tam sero venisset ad constitutum*, ac contendit Varronem de loco intellexisse. Idem tamen in Erratis, *an de tempore*? inquit. Quo uno verbo tota fere hujus controversiæ moles corruit. Denique sive solum, sive diem intelligas, utique constituendi verbum tractum, et intercapedinem temporis continet: καὶ ταῦτα ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπολλόγημαι.

Certo die. Ex die obligatus utiliter constituit, se eadem die soluturum, vel citeriore, et proximiore, vel alio loco, *l.* 3. §. *ult. et l. seq. et l.* 5. *eod.* Sed et quod in diem, ὑπὸ ἡμέραν ὡρισμένην *in diem certum*, vel sub conditione debetur, pure constitui potest, *l. id quod* 19. *ff. eodem*, *l.* 2. *hoc tit.* Reus igitur constitutæ pecuniæ in duriorem causam constitui potest: fidejussor autem in duriorem causam adhiberi non po-

test, *l. Græce*, §. *illud*, *ff. de fidejuss.* et hanc tertiam differentiam inter constitutum, et fidejussoriam obligationem, notant Græci his verbis: *τρίτη αὕτη ἀντιφωνεῖ τὶς ἐπὶ βαρυτέρᾳ αἰτίᾳ οἷον ἀπὸ αἱρέσεως ὄντως τοῦ χρέους ἀντιφωνεῖ χωρὶς· οὐκ ἀγγυᾶσαι δὲ ἐπὶ βαρυτέρᾳ αἰτίᾳ.* Sic suppleri debent Glossæ Nomicæ in V. *pecuniæ constitutæ*, ex manuscripto codice, quem olim mihi commodavit magni nominis et doctrinæ vir Jacobus Sirmondus. Salmasius lacunato usus est codice in his differentiis explicandis: et ideo Glossarii Nomici mentem assequi non potuit.

8 Curaturum se) Sed et plures constituere possunt, *l.* 16. *eodem*, sed habent beneficium divisionis, si omnes litis contestatæ tempore solvendo sint, *l. ult. hoc tit.* Si vero quis constituerit alium soluturum, non se pro alio, non tenebitur, *d. l.* 5. §. 4.

9 Recipit) Receptitia in constitutoriam transfusa, constitutor etiam *recipere* dicitur, *ἀναδέχεσθαι.*

10 Citra stipulationem) Constitutum fit nudo consensu sine stipulatione, *l.* 1. *in pr. et* §. *cum qui*, *eodem*, *d.* §. *de constituta.* Theophilus ad §. 8. *de action.* et ideo et præsentes et absentes constituimus, et quibuscumque verbis, *l.* 14. §. *ult. eo l.* stipulatio enim fiebat verbis solemnibus ante Leoninam constitutionem, §. 1. *vers. sed hæc, Institut. de inutil. stipulat.* et hæc est quarta inter constitutum, et fidejussionem differentia fidejussor enim stipulanti adpromittit, ut observant Græci loco sup. cit.

11 Ut adfieri plerumque solebat) Romani enim et Græci per mensarios, *διὰ τοὺς χρωμένους τῇ του τραπεζιτεύειν ἐργασίᾳ*, ut est in epistola 15. earum, quæ Themistoclis nomine circumferuntur, omnia negotia exercebant. Per eos plerique pecunias credebant, et fœnori occupabant. Colloq. Schol. *Eamus nos ad nummularium, capiamus ab eo denarios centum.*

12 Argentar. recip.) Ex recepto soli argentarii obligabantur: ex constituto vero omnes: quamquam et receptum argentariorum etiam constitutum dicitur, et utraque actio ex constituto nasci, *l.* 6. §. 3. *ff. de eden.* Theophil. ad *d.* §. 8.

13 Soluturum se) Novatione non facta: nec enim recepto, aut constituto novatur obligatio, *l.* 28. *ff. eodem*, non magis, quam fidejussione: erravit enim auctor glossarii, qui scripsit constitutorem esse qui se pro alio soluturum promittit, et alterius in se transfert obligationem. Et qui hac actione egit, sortis obligationem non consumit, id est, non litis contestatione, sed solutione utraque obligatio solvitur, *d. l.* 18. §. *ultim.*

14 Actio civilis) Verbis enim civilibus componebatur, *d. l.* 2.

15 Constitutum appellatur) Glossæ juris: *κονστιτουτίων δέ ἐστιν ἡ σύστασις, ἤτοι ἀντιφώνησις. διὰ γὰρ τῆς ἀντιφωνήσεως συνίσταται, ἢ βεβαιοῦται ἡ ἀπαίτησις τῶν παρά τινος ὀφειλομένων τινὶ πραγμάτων.* Constitutum Græci *ἀντιφώνησιν* vertunt, Basilic. lib. 26. tit. 7. Glossæ Græco-lat. *ἀντιφωνῶ constituo*: item: *ἀντιφώνησις*, *pecunia constituta*: et constitutor, *ἀντιφωνητής*. *Nov.* 4. *c.* 2. *Responsor. un. respondeant.* Cujac. in recitat. ad hunc tit. scribit, *ἀντιφωνήσεως* verbo nunquam significari fidejussionem, quod facile concedam, si de vetustioribus Græcis intellexit: Hesychius enim *ἐγγυάζειν*, *ἀντιφωνεῖν*, interpretatur.

16 Juris prætorii) Constitutum est nomen honorarium, *d.* §. 8. *et l.* 1. *et ult. eod.*

17 Penes me habeo) formula constituti, *l. quidam* 26. *eodem.*

18 Mihi imputato) *πρὸς ἐμὲ ἔχε τὴν ὀφειλὴν, ἐγὼ ἀποτίσω.* B. Chrysostom. in eandem Pauli epistol. hom. 3. *ἐμοὶ εἰς χρέος τοῦτο λόγισαι, ἐμὲ ἔχε ὀφειλέτην*, Theophylactus ibid.

19 Scripsi) *πρὸς ἀσφάλειαν πλείονα, ὅτι ἀποδώσω τὸ χρέος· λάβε ἰδιόχειρά μου τὰ γράμματα*, Theophylactus ibid. et Oecumenius totidem fere varbis cap. ult. Theodoret. *ἀντὶ γραμματίου τήνδε κάτεχε τὴν ἐπιστολήν· πᾶσαν αὐτὴν ἐγὼ γέγραφα.* D. Hieronymus ibid. *Quod Onesimus furto rapuit, ego me spondeo redditurum, cujus sponsionis epistola hæc et manus testis est propria, quam non solito more dictavi, sed mea manu ipse conscripsi*

20 Ego reddam) Idem Theod. *ἐγὼ καὶ ὀφείλειν καὶ ἀποδώσειν ὑπισχνοῦμαι τὸ χρέος·* *Ego et debere, et debitum redditurum promitto.*

21 Nudo consensu) *d. l.* 1.

22 Quæ in mutui caus. veni.) Quæ pondere, numero, et mensura constant: hodie vero rerum quoque immobilium nomine, ut olim receptum, Theophil. ad *d.* §. 8. *d. l.* 2.

23 Actio erat annalis) Certis casibus, hodie perpetua est, ut ceteræ in personam actiones *d. l.* 2.

24 Qua de causa) Non tam ex nudo consensu nascitur obligatio, quam ex perfidia, *d. l.* 1. *et d. l. illud.*

Prætor enim hanc actionem proposuit ut improbitatem ejus coerceret, qui pactum atque constitutum perfide rupisset, quique fidem fefellisset, supremum rerum humanarum vinculum: Quintilian. declamat. 344. *πίστιν ἐπὶ συναλλαγαῖς τὸ κράτιστον τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀγαθῶν καὶ πάσας φυλάττων ἐν ὁμονοίᾳ τὰς πόλεις*, ut scribit Dionys. Halicarnass. lib. 6. *ἱερὸν χρῆμα*, ut idem ait lib. eod. Cicero pro Rosc. Com. *Æque perfidiosum, et nefarium est, fidem frangere, quæ continet vitam*, qua *nixatur*

vita, ut Lucretii verbo utar. Simplicius in Epictetum: ὁμολογίας παραβαίνειν ἄτοπον, καὶ ἀσεβὲς δοκεῖ, ὡς τῆς ἀληθείας καὶ τῆς πίςεως, δι᾽ ὧν τὰ πάντα ἐπίςαται: καὶ μένει ὅσον ἐφ᾽ ὑμῖν ἀκερουμένων leg. ἀκυρουμένων cum Wolfio. Et quasi ex delicto igitur hæc actio datur, et coercendæ perfidiæ. Est autem gravius fidem fallere in pecunia debita, quam in pecunia non debita: constitutum enim non fit nisi in pecunia debita, ut jam supra dictum est. Cujacius alibi scribit, constitutum non esse pactum nudum, sed contractum, quia receptum imitatur, quod erat contractus, Parat. D. eod. et ad Nov. 4.

25 Hæreditariam esse) Actio constitutæ pecuniæ datur hæredibus, et in hæredes, *l.* 2. *hoc tit.*

Tit. XIX. *De probationibus.*

Vide tit. 3. *lib.* 22. *ff.*

Et hic quoque titulus pertinet ad generalia præcepta et communia omnium actionum. Nam inanes sunt actiones 1, nisi, ut dicitur, indubitata probationis fide 2 apud judicem competentem liqueat vera esse quæ in judicium adducuntur. Hoc vero quis præstare debeat, actor, an reus in singulis actionibus quæri et disceptari solet, et per singulas quoque actiones hoc titulo itur hujus rei explorandæ gratia, non per omnes quidem, esset enim res operosa et molesta nimis, sed certas quasdam in personam 3 et in rem 4. Probatio autem est intentionis suæ legitima fides 5 quam facit 6 judici actor 7, vel reus 8, vel uterque 9. Et duæ præcipuæ 10 sunt maximæque Probationum species, Instrumenta et Personæ 11, ut Heliodori X. Æthiop. et *l.* 11. *infra de fid. inst. l.* 1. *supra de dilat.* Addi Possunt argumenta 12 signa 13, indicia 14, *l.* 21. *hoc tit. l.* 10. *infra arb. tut.* et indicia certa, quæ jure non respuantur, *l. indicia*, *supra de rei vind. l.* 15. *infra de ju. dot.* indicia indubitata et omni luce clariora 15, *l. ult. hoc* tit. et plerunque probationes, quæ dicuntur, hoc adjuncto liquidis, vel manifestissimis, vel apertissimis, hæc indicia 16 rationesque dicuntur, ut *l. pen. infra de contr. stip. l.* 2. *infra de in lit. jur. l.* 3. §. *prætera*, *ff. de susp. tut. l. libertas*, §. *ultim. ff. de man. test. l. plane*, §. 1. *de lega.* 1. et hæc sunt genera legitimarum probationum. Illegitimæ sunt testationes 17, adnotationes 18, expensilationes privatæ 19. Nam et formas agrorum privatas non obligare siculus Flaccus 20 ait, et alio jure sunt antiqua monumenta finium ære 21 vel saxis insculpta, nempe quasi instrumenta publica, sicut census publicæ tabellæ 22 alio jure de quarum fide non ambigitur, et alio professiones censuales, vel etiam natales 23 ementitæ 24, vel affirmationes, aut nominationes nudæ. Etiam jusjurandum 25 per se solum nego esse legitimæ probationis genus: alioquin jurejurando actoris fieret reus inficiator 26 non minus quam instrumentis, vel testibus, *l. eum qui*, *ff. de jurejur.* non nego esse adminiculum infirmæ et illegitimæ probationis, ut edicto Justiniani VII. nec ei alios effectus suos detractos volo. Id in cæco testimonio 27 Rhetores ponunt, sicut tabellas, et personas absentes, et multitudinem, aut civitatem.

XIX. Enarratio.

1 Inanes sunt actiones) Inefficaces, inutiles sine re.

2 Indubitata prob. fi.) In dubiis probationibus, *l.* 11. *infra de fi. instr.*

3 In personam) Ut certi condictionem *l.* 1. cujus formula hæc est, si paret dare oportere.

4 In rem) Rei vindicationem, *l.* 2. 4. *et* 21. cujus formula hæc est: Si paret rem, qua de agitur, Mævii esse, Theoph. ad §. 2. *de action.* nec enim aliter condemnat judex, quam si ei appareat verum esse, quod in judicium deducitur: ἄνθρωποι γὰρ τῶν φανερῶν μόνον κάθηνται κριταί. *Rerum certarum judices sedent.* Theophylactus in epistolam Pauli ad Romanos cap. 2. Præjudiciales actiones in rem esse videntur, §. *præjudiciales, Inst. de Action. de quibus in l.* 10. 13. 14. 15. 17. 20. *et* 22. Petitio hæreditatis de qua in *l. si scriptum* 11. est mista, *l. sed etsi* 25. §. *petitio, ff. de petit. hæred.* restitutio in integrum, de qua in *l. cum te* 9. vel in rem datur, vel in personam, Paul. *recept. Sent. lib.* 1. *tit.* 6. §. *integri.* Vide Cujac. ibid. et ad *l.* 3. *in fin. ff. de minor.*

5 Legitima fides) Quæ fit per legitimas probationes ut vocantur in *l.* 25. *ff. eod.*

Fides, ut Græce πίςις. Quintilian. v. cap. x. *Hæc omnia generaliter πίςεις appellant; quod etsi propria interpretatione dicere fidem possumus, aptius tamen probationem interpretabimur.* Syrianus. et Sopater in Hermogen. αἱ γὰρ τῶν νομικῶν πίςεις, ἤτοι ἀποδείξεις *Jurisperitorum fides, sive probationes.*

6 Quam facit) *L. quingenta* 12. *in fi. ff. eod.*

7 Actor) Actor implere debet intentionem suam: est generalis regula, γενικὸς κανών, Græcis. Auctor probat se pecuniam numerasse, *l.* 6. *hoc tit.* quæ sic legenda est ex fide vett. codd. Ægidii Menagii et Jul. Brodæi: ut creditor qui pecuniam petit, numeratam implere cogitur etc. quam scripturam confirmant Basil. bis verb. ὥσπερ ὁ δανειςὴς ὁ τὰ χρήματα ἀπαιτῶν ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἠρίθμησεν. Interpres: ὁ δανειςὴς ἀπαιτεῖται ἀποδεῖξαι τὴν ἀρίθμησιν. Claudius Salmasius corruptos codices sequitur, et sententiam legis non assequitur, de modo usurarum, cap. xi. *l.* 4. *supra de eden.* §. 2. *Inst. de legat.*

si reus inficietur, *d. l.* 1. vel qui agit rei vindicatione, dominium probat *d. l.* 1. *et* 4. in actionibus pro judicialibus actoris partes sustinet, qui habet intentionem secundum id quod intendit, *l. generaliter* 12. *ff. de exception.* cujus explicationem vide apud Cuj. Obs. lib. 5. 37. Qui agit petitione hereditatis, probare debet vitia testamenti, *d. l.* 11. Qui petit restitutionem in integrum, ætatem probare debet, *d.* l. 9.

8 Reus) Reus etiam probare debet velut intentionem suam, *l.* 19. *ff. de probat.* Sic in *l.* 1. *infra de non num. pec. et l.* 1. *infra si pignor. convent. num. sec.* intentio accipitur pro exceptione, ut observat Cujac. et Glossa. Verbi causa, qui adfirmat se solvisse, solutionem probare debet, *l.* 1. *hoc tit. d. l. quinta*, *l. adseveratio* 10. *infra de non numer. pec. l. ultim. infra de solut.* Item si tutor conveniatur ex persona contutorum, utetur exceptione, si non omnes solvendo sint tempore finitæ tutelæ: probabit igitur omnes eo tempore solvendo fuisse, *l.* 3. *hoc tit.* reus enim in exceptione actor est, *l.* 1. *ff. de exception.* actoris partibus fungitur, *d. l. in exceptionibus*, ex generali regula, *l. cum de indebito* 25. §. 2. *eodem.* Denique sive dilatoria sit exceptio, sive peremptoria, probanda est postquam actor probavit intentionem suam, *l. si quidem* 9. *infra de exception. l. emptor* 9. *infra de præscript. long. temp. l. exceptionem* 19. *hoc tit.* Certe si actor profiteatur se probare non posse quod intendit reus contrarium probandi necessitate non astringitur, cum per rerum naturam factum negantis probatio nulla sit, ut est in *l.* 23. *hoc tit.*

9 Vel uterque) Titius fundum vindicat, et profert instrumenta auctoritatis, puta, emptionis tabulas: qui vero fundum possidet, allegat eum sibi a Titio donatum. Si possessor probet prolatis donationis tabellis, vincet: nisi contra Titius eas falsas docere sit paratus, *l. cum precibus* 18. *hoc titulo.* Item probatio exigitur ab eo qui profert instrumentum, ut doceat verum esse, et ab eo qui id arguit esse falsum. Probatio igitur ab utraque parte exigitur, *l. pen. hoc tit.* in qua monet Cujacius ex libris antiquis legendum esse, *promerint*, pro *prompserint*, et confirmatur veteri Juliani Brodæi, *l. ultim. infra ad leg. Cornel. de fals. l.* 2. *C. Theod. de Testam. l. quoties* 4. *C. Theod. de fid. test. et instrum. l. ultim. in fin. infra de abolition.* Fabius v. 7. *Aliquando utrinque sunt testes.* Denique si sit quæstio de genere seu gente, probatio ex utraque parte admittitur, *Nov.* 36. Simplicius Demosthenes probationem definit his verbis: ἔλεγχος δ᾽ ὅταν οἷς ἂν εἴπῃτις, καὶ τἀληθὲς ὁμοῦ δείξῃ· adversus Androtionem.

10 Duæ præcipue) μέγισται ἀποδείξεις, Heliodor. 10. *probationes solemnes.* Gell. lib. 14. 2.

11 Instrumenta et personæ) *L. emancipatione* 11. *et l. in exercendis* 15. *infra tit. prox.* vide Cujac. ad Paul. V. *Sentent. tit.* 5. tabulæ et testes, *d. cap.* 2. Isidorus Hispalensis Origin. 18. 15. *Probatio testibus et fide tabularum constat.*

12 Argumenta) Isocrates adversus Euthynum: ὥστε μήτ᾽ ἐκ βασάνων, μήτ᾽ ἐκ μαρτύρων οἷόν τ᾽ εἶναι γνῶναι περὶ αὐτῶν, ἀλλ᾽ ἀνάγκη ἐκ τεκμηρίων καὶ ἡμᾶς διδάσκειν, καὶ ὑμᾶς δικάζειν, ὁπότεροι ἀληθῆ λέγουσιν. *Quare nec quæstionibus, neque testibus res probari potest: sed necesse est, et nos argumentis docere, et vos eadem hac ratione judicare utri vera dicant.* Aristoteles libro 1. Rhetor. c. ul. μάρτυρας μὲν ἔχοντι, ὅτι ἐκ τῶν εἰκότων δεῖ κρίνειν· καὶ τοῦτ᾽ ἐστι τὸ γνώμῃ τῇ ἀρίστῃ· καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἐξαπατῆσαι τὰ εἰκότα ἐπὶ ἀργυρίῳ Demosthen. loco jam citato: ἔστι τοίνυν ἀνάγκη τοὺς ἐλέγχοντας ἢ τεκμήρια δεικνύναι, δι᾽ ὧν ἐμφανοῦσι τὸ πιστὸν, ἢ τὰ εἰκότα φράζειν, ἢ μάρτυρας παρέχεσθαι· Euripides Phœnice: τἀφανῆ τεκμηρίοισιν εἰκότως ἁλίσκεται. Æschylus Diris: ὑμεῖς δὲ μαρτύρια τε καὶ τεκμήρια καλεῖσθ᾽ ἀρωγὰ τῆς δίκης ὁρκώματα. Et interdum certior est fides indiciorum et argumentorum, quam testium. Quintilianus V. cap. 7. *Hinc testes a gratia, metu, pecunia, ira, odio, amicitia, ambitu fieri: argumenta ex natura duci. In his judicem sibi, in illis alii credere.* Maxime in testamentis. Isæus περὶ Νίκος κλήρου· δοκεῖ μοι προσήκειν, τεκμηρίοις μᾶλλον ἢ μάρτυσι πιστεύειν. Regulariter enim testium fides atque auctoritas potior est. Sopater in Hermogenem: κρεῖττον ἡ μαρτυρία καὶ τεκμηρίων, καὶ τῶν εἰκότων. Auctor ad Herenn. *Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspicione.* Quintil. lib. 5. 10. *Argumentum est ratio probationem præbens, qua colligitur aliquid per aliud, et quæ quod est dubium, per id quod dubium non est, confirmat.* Cœlius Lactantius libro 4. cap. 22. *Et quamquam apud bonos judices satis habeant firmitatis vel testimonia sine argumentis, vel argumenta sine testibus*, Isidorus d. cap. 15. *Argumentum numquam testibus, numquam tabulis dat probationem, sed sola investigatione invenit veritatem.*

13 Signa) Plautus in Amphitr. Act. V. S. 1. *De ea re signa atque argumenta paucis verbis eloquar.* σημεῖα τε καὶ εἰκότα· Themist. in orat. 14. τὰ δὲ σημεῖα ἐπὶ τῶν πραγμάτων λέγομεν, τὰ δὲ εἰκότα ἐπὶ τῶν προσώπων. Quintilianus dicto libro 4. cap. 9. *Signum vocant* σημεῖον· *quamquam id quidam indicium, quidam vestigium nom naverint, per quod res intelligitur.* S. Cyprianus

in epistola 41. ad Cornelium: *Ad instruendos nos manifesta indicia ac testimonia protulerunt.*

14 Indicia) *l.* 21. *hoc tit.* ἐλέγχοι in Basilicis. Glossæ: ἔλεγχος, *indicium*, *probatio*: quæ non minorem probationis fidem continent, quam instrumenta, *l.* 19. *sup. de rei vind.*

15 Luce clariora) Cicero pro Cœlio: *Argumentis agemus: signis omni luce clarioribus crimina refellemus.* Luce liquidiora.

16 Hæc indicia) Quæ dicuntur probationes liquidæ, σαφεῖς ἀποδείξεις. Æschyn. in Timarchum, manifestissimæ, apertissimæ, et evidentissimæ, alias argumenta liquida, apertissima, vel manifestissimæ rationes dicuntur, *l.* 5. *inf. de pign orat. act.* μεγάλα τεκμήρια, καὶ πίςεις ἱκαναί, Demosthen. in Onetor. priore, περιφανεῖ τεκμήρια· idem in Timoth. Sopater in Hermogenem: οἱ νόμοι οὕτω κελεύουσιν τὰς ἀποδείξεις ἐκ τῶν φανερῶν καὶ ἀναμφισβητήτων. Tunc intentio dicitur probari manifestis rebus. Ælius Lampridius in Alexandro Severo: *Ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus.*

17 Illegitimæ sunt, testationes) Sola testatio privata fidem non facit, *l.* 5. *hoc tit. l.* 4. *inf. de testib.* et privata est, quæ fit sine judice. Cujac. consultat. 49.

Postrema quoque defuncti testatio fidem non facit, puta si scripserit sibi deberi, *l.* 6.

18 Adnotationes) ὑποσημειώσεις, Bas. Quibus quis debitorem sibi constituit, *d. l.* 5. *et* 6. quod turpe est. Cicer. pro Rosc. Comœdo: *Quemadmodum turpe est scribere, quod non debeatur: sic improbum est, non referre quod debeas*: et exemplo perniciosum, *l.* 7. *hoc tit.*

19 Expensilationes) Expensilatio olim fuit probatio legitima, Cic. de Orat. Aul. Gell. libro 14. cap. 2. hodie expensi codex fidem non facit, *d. l.* 5. *et* 7. accepti autem fidem facit, *l. non est novum* 5. *sup. de eden.*

20 Siculus Flaccus) Verba ejus hæc sunt de conditionibus agrorum: *Quidam vero possessionem suarum privatim formas fecerunt, quæ nec ipsos vicinis, nec sibi vicinos obligant, quoniam res est voluntaria.*

21 Ære) Idem Siculus: *Quidam formas, quarum mentio habita est, in ære scalpserunt*, id est *in æreis tabulis scripserunt.*

22 Census publicæ tab.) Publicæ tabulæ territorii cujusque civitatis, et agrorum cujusque, *l.* 4. §. 1. *ff. de cens.* hæ probant, *l. census* 10. *ff. eod.*

24 Profess. cens. ement.) Professio censualis ἀπογραφὴ τῆς οὐσίας ementita, id est, si quis in censum rem alienam velut suam retulerit, domino nocere non solet, *l. censualis* 7. *C. de donation.*

l. quæ quisque 64. *ff. de acquir. rer. dom.* Vide Cujac. ad *l.* 11. *C. de agricol.*

23 Natales) Natalis quoque professio, ἀπογραφὴ γενεθλιακοῦ, Bas. ἔγγραφον γενεσείδιον. Theodoro Hærmopolitæ, natalis inquam professio ementita, id est si quis in professionibus natalium se filium alicujus professus sit: *Profiteri enim poterat semetipsum quivis*, ut ait Tertullianus l b. v. advers. Marcion. hæc inquam adfirmatio filium non faciet, nec si qui fratrem suum Mævium appellaverit, nominatione frater fiet, *Fratrem fecit qui non erat*, ut loquitur idem Tertullianus adversus Marcio. 4. 19. id est, fratrem appellavit qui non erat, *l. non epistolis* 13. *et l. seq. hoc tit. l. neque professio C. de testament.*

25 Etiam jusjurandum (Jusjurandum non esse omnino vice probationis scribit Azo in Summa Cod. tit. de jurejur.

26 Fieret reus inficiator) Idem scribit Azo loco citato ex *l. eum qui ff. de jurejur.* et actor jurando dupli persecutionem sibi acquireret, ut in actionibus quæ inficiando crescunt. Denique jusjurandum non esse liquidam probationem putant interpretes, arg. *legis si quando, C. unde vi*, et ibi tradit Salicetus. Huc pertinet hic Rufini locus ex Invectiva priore in D. Hieronymum: *Nunquid non hoc tibi tale videtur, quale si quis furti alium incusans, id ipsum unde alium arguit, in suo sinu contegat furtum: et posteaquam late peroraverit, et magnifice fuerit invectus in furem, posteaquam testes produxerit, juris quoque jurandi dederit sacramenta, post hæc omnia, furtum ipsum, pro quo alium jam se convicisse putaverat, de sinu ejus extrahatur?*

27 In cœco testimonio) Donatus in illud Terentii Andr. act. 5. sc. 4. *Multi alii in Andro tum audivere: Hoc inquit, testimonium cœcum dicitur: testimoniorum enim modus duplex est, manifestus, qui certos testes, et præsentes habet: cœcus in quo multitudinem, aut civitatem dicimus scire, ut Cicero: testis est tota Sicilia: quod tamen audientem concernat. Est etiam in cœco jusjurandum, tabulæ, absentesque personæ.*

Tit. XX. *De testibus.*

A generali titulo de probationibus transitum facit ad probationum species summas 1, ac primum agit de fide testium 2, deinde tit. seq. de fide instrumentorum: illa fides ex pluribus testibus 3 constat, ut lex caverit 4, vel si nihil caverit, ut lex 12. de vindiciis sumendis 5, et de furto concepto 6, saltem ex duobus 7: hæc vero etiam ex instrumento uno.

XX. *Enarratio.*

1 Species summas) Personæ et instrumenta præcipuæ sunt, maximæque species probationum, Cuj. sup. tit. 19.

2 De fide testium) Ut in Cod. Theodos. de fide testium et instrumentorum, βεβαιώσεις μαρτύρων vocat Heliodorus 10. Ex inopia probationum aliarum ad testes decurritur. Philo III. de vita Mos. ὅταν σπάνις ἀποδείξεων ἢ διὰ λόγων ἢ γραμμάτων ἐπὶ μάρτυρας καταφεύγουσι νοὶ τὰς ἀμφισβητήσεις ἔχοντες, ὧν τὰ ῥήματα κανόνες εἰσὶ δικασταῖς περὶ ὧν μέλλουσιν ἀποφαίνεσθαι. S. Basilius de Spiritu Sancto cap. 29. εἰ ὡς ἐν δικαστηρίῳ τῆς διὰ τῶν ἐγγράφων ἀποδείξεως, ἀποροῦντες, μαρτύρων ὑμῖν πλῆθος παρεσχησάμεθα, οὐκ ἂν τῆς ἀφειίσης παρ' ἡμῶν τύχοιμεν; ἐγὼ μὲν οὕτως οἴμαι

3 Pluribus testibus) Qui sint idonei, εὐυπόληπτοι, integræ opinionis, ἀπαράγραπτοι, ut eos vocat Psellus in Canticum canticor. testes omni exceptione majores: Demosthenes κρείττους τῆς ἀντιγραφῆς μάρτυρας. Joannes Gananus in Narratione de bello Constantinopolitano: τὰ μαρτύρια ἔχομεν παρὰ μαρτύρων ἀπαράγραπτων κατὰ τοὺς φιλευσεβεῖς νόμους· *testimonia habemus testium omni exceptione majorum secundum leges.* Quam vocem usurpavit Oecumenius in Apocal. cap. 18. Inter ἀπαραγράπτους non censentur inimici, *l.* 3. *ff. eod. l. si quis* 17. *hoc tit.* Auctor vitæ S. Athanasii: μάρτυρες δὲ οἱ περὶ Εὐσέβιον, οὓς πρῶτα μὲν Ἀθανάσιος ὡς ἐχθροὺς παρεγράφετο, καὶ νόμοι αὐτοῖς, καὶ ταῖς ἐκ τῶν νόμων ἀνάγκαις εἶργε τῆς κατ' αὐτοῦ μαρτυρίας· Joannes Hierosol. in Matt. c. 22. Homil. 42. *Inimicorum testimonium in judicio, etsi verum fuerit, quasi suspectum reprobatur.* D. tamen Chrysostomus in Psalm. 44. scribit testimonium quod ab inimicis fertur, suspicione carere, si non inimicitiæ causa fiat. Nicetas Episcopus Serrarum in Catena in Matth. cap. 2. v. 2. αἱ παρὰ τῶν ἐχθρῶν μαρτυρίαι ἀξιοπιστότεραί εἰσιν. *Inimicorum testimonia fide digniora sunt.*

Pluribus testibus. In idem consentientibus. Eusebius Demonstrat. Evangelicæ lib 3. εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων ἀμφιγουμένων πραγμάτων, ἔν τε τοῖς κατὰ νόμους δικαστηρίοις, καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς ἀμφισβήτησι τῶν μαρτύρων συμφωνία κυροῖ τὸ ἀμφιγιγνοούμενον, etc. vide tamen *legem* 3. §. 1. *ibi, et qui simpliciter, ff. eod.* Æmarus Ranconetus legebat, *et qui simpliciter*, id est dispiciet judex utrum qui similiter visi sunt dicere, unum eundemque meditatum sermonem attulerint: tunc enim ejusmodi testimonia reum non lædent, κἂν οἱ συνωμόται πολλοὶ μαρτυρεῖν, ut ait Synesius epist. L. *Licet plures conspirantes concordantesque testimonium dicant:* et si fraus igitur aberit, non improbatur eorum testimonium, qui unum, idemque dixerunt. Basilica tamen nihil mutant, in quibus simpliciter exponitur, ἀποικίλως καὶ μὴ ἀπὸ συμβουλῆς· *non callide nec e compacto.* Addamus, primæ notæ testes esse eos, qui se vidisse dicunt, oculatos: secundæ qui audisse, auritos. Seneca 4. Natur. Q. *l. si arbiter* 18. *ff. eod.* Joannes Cantacuzenus hist. lib. 1. cap. 34. καὶ ἀπόδειξιν ἐναργῆ παρείχετο τὴν ὄψιν· *oculos adhibebat, qua nulla certior probatio est. Quæ videmus sine dubio vera sunt,* ut ait Servius in 6. Æneidos. Ulpianus Demosthenis interpres in ea contra Leptin. ἐπειδὴ ἔφη ἀκοῦσαι, ἡ δ' ἀκοὴ οὐ πιστὴ, προσέθηκε τοὺς θεασαμένους, καὶ ἀπαγείλαντας· *quoniam dixit se audiisse, auditionis autem incertior fides est, adjecit eos qui vidissent, et retulissent.* Philo περὶ δικαστοῦ (*de judice*) μὲν εἰ δέ τις πιστὰ κρίνειν. ἃ δὲ ἤκουσε μὴ πάντως βέβαια· *Quæ quis vidit, certa judicanda sint: quæ vero audivit, non perinde firmæ fidei.*

4 Ut lex caverit) Ut puta lex Julia in divortiis septem testes exigit, *l. nullum* 9. *ff. de divor.*

5 De vindiciis sumendis) Fest. Pomp. *Superstites testes, præsentes significat: cujus rei testimonium est quod superstitibus præsentibus ii inter quos controversia est, vindicias sumere jubentur:* v. Cuj. Observ. 3. 21.

6 De furto concepto) §. *conceptum, Instit. de obligat. quæ ex del. nas.*

7 Ex duob.) Ulpian. in *l.* 12. *de testibus: Ubi numerus non adjicitur etiam duo sufficient: pluralis enim elocutio duorum numero contenta est:* Sive ut ajunt Græci ad *l. libertas* 17. *ff. de manum. test.* τὰ γὰρ πληθυντικὰ παρὰ Ῥωμαίοις, ἀπὸ τῶν δύο ἄρχεται. *Quod non unum est numerus est,* ut ait Tertull. de exhort castit. cap. 7.

Ex duobus) Pessimi enim exempli esset, unico testimonio fidem haberi: *uni testi nec Catoni creditum est.* D. Hieronym. lib. 2. Apol. advers. Rufin. c. 7. ex Plutarcho in Cat. Arnulph. Lexoviensis in epistola ad Adrianum Pontificem: *Probationis privilegium solitaria testimonia non merentur.* Vide Hincmari Remensis Opusculum 48. num. 3. et *can. admonere* 33. *q.* 2. *etiamsi testis præclaræ curiæ honore præfulgeat, l.* 9. *hoc tit.* id est, *licet Senator sit,* κἂν συγκλητικὸς εἴη, ut vertunt Basilica. Cedrenus: μηδὲ εἷς παραδεχέσθω μαρτυρῶν κατά τινος, κἂν λίαν ἢ ἀξιόπιστος· *neque unius etiam idonei testimonium adversus aliquem recipiatur.* Ad reverentiam Episcoporum pertinet quod cautum est Constantini constitutione, de confir-

mando etiam inter minores ætates judicio Episcoporum, in Appendice Cod. Theod. *Testimonium* inquit, *ab uno licet Episcopo perhibitum, omnes judices indubitanter accipiant: nec alius audiatur, cum testimonium Episcopi a quolibet parte fuerit repromissum. Illud est enim veritatis auctoritate firmatum, illud incorruptum, quod a Sacro sancto homine conscientia mentis inlibatæ protulerit.* Et hoc Julii Pollucis in præfat. libri III. ἐν ταῖς δίκαις εἷς ἀξιόχρεως πολλῶν ἀρκεῖ· *In judiciis unus idoneus pro multis testibus sufficit.* sic accipiendum est ut testis unus honestior, spectatæ, et optimæ opinionis et existimationis vir apud judicem bonum potior sit, quam plures humiliore loco positi, aut dubiæ fidei homines: πιστότεροι γὰρ οἱ γνωριμώτεροι, ut ait sanctus Basilius in Esajam λόγῳ β· Idemque jus Hebræorum. Jure tamen singulari Rex uno teste reum damnare poterat, ut scribit Maimonides. vide Schickardum de jure Regio Hebræorum cap. 4. Theoremate 14. Denique eodem jure utuntur Galli, ut constat ex forensi eorum verbo: *a face hardie une preuve ne nuit.*

Tit. XXI. *De fide instrumentorum et amissione eorum, et de antapochis faciendis, et de his quæ sine scriptura fieri possunt.*

Vide tit. 4. lib. 22. ff.

In exercendis litibus eandem vim habent tam fides instrumentorum [1] quam intercessiones [2] testium, *l.* 15. *hoc tit.* et fidem instrumentorum dico quæ eis data sit vel imposita per testes [3], vel per comparationem literarum [4] *l. judices l. cum quidem hoc tit.* et instrumentorum [5] vel publicorum vel privatorum. Et privata, quæ fidem faciunt instrumenta [6] dico chirographa [7], syngraphas [8], acceptilationes [9], apochas [10], antapochas [11], et testimonia suffulta testium voce [12]. Publica autem forensia [13], quæ conficiunt aliis tabelliones [14] vel mensarii [15], et census monumenta [16] et acta judiciaria [17], quorum tamen amissionem [18] vel corruptionem [19] multis locis in hoc tit. ostenditur nihil nocere dominis, vel possessoribus, vel creditoribus habentibus alias probationes. Nam et sine his [20] omnia negotia recte contrahuntur et perficiuntur nisi aliud convenerit, *l. contractus*, *hoc tit.* Est in hoc tit. una Constitutio [21] de antapochis faciendis, quo nomine significatur professio debitoris facta creditori vel domino [22], qua singulis annis fatetur de usuris quas solvit creditori, vel de pensionibus, aut reditibus quos domino solvit. Et apochæ vero [23] et antapochæ sunt professiones solutæ pecuniæ [24], sed apocha debitori datur a creditore, antapocha creditori a debitore, ut scilicet quandoque ea fretus creditor, cum erit commodum, ostendere possit solutione usurarum, vel redituum interruptam fuisse præscriptionem XXX. annorum, si forte eam debitor opponat creditori eludendæ actionis causa. Nam solutio usurarum vel pensionum quam utique creditor probaturus est per antapocham interrumpit præscriptionem XXX. annorum, *l. pen.* §. *ult. inf. de præs.* 30. *an* et recte Græci [25] ad *l. plures*, *hoc titulo*, διακόπτει τὴν τριακονταετηρίδα ἡ τοῦ τόκου καταβολή· Est etiam pro antapocha exemplum apochæ [26] subscriptum a debitore et creditori datum. Antapochæ formula hæc est: L. Titius fateor me C. Seio anno illo, die illa tot solvisse annui reditus nomine, quem ei debeo ob fundum vel possessionem illam, vel tot usurarum nomine, ob creditam mihi pecuniam.

XXI. Enarratio.

1 Fides instrumentorum) ἐγγράφους πίστεις. vocat Heliodorus 10. Cyrillus Alexandrinus Apologet: ad Theodosi. Imp. ἐγγράφως ἐπὶ πίστεως ὑπομνημάτων. ut fides jurisjurandi, Phedrus Æsop. fab. 3. 10. S. Athanasius in Psal. 118. ver. 106. ὁ ὅρκος πίστιν ἐστίν· Firmicus Mathes. lib. 2. cap. ult. *Jurisjurandi fidem nec promittas, nec exigas,* vide supra ad tit. 1. B. Gregorius Nyssenus homil. 4. in Cantic. Cantic. ὅρκος ἐστὶ λόγος πιστούμενος δι' ἑαυτοῦ τὴν ἀλήθειαν· τελευταία πίστις, Dionysius Halicarnass. libro 6. Est igitur fides instrumentorum, auctoritas scripturæ testibus, aut comparatione literarum obfirmata. Ut instrumenti fides certissima sit adhibenda sunt ea quæ recenset Ambrosius in Lucam cap. 2. *Preside*, inquit, *Cyrino facta est hæc prima professio. Ut quasi Consulem quendam signi gratia huic libro Evangelista adscripsisse videatur. Nam si Consules adscribuntur tabulis emptionis quanto magis redemptioni omnium debuit tempus adscribi? Habes ergo omnia quæ in contractibus esse consueverunt. Vocabulum summam illic potestatem gerentis, diem locum, causam. Testes enim adhiberi solent* etc.

2 Intercessiones) Depositiones. Certior est fides testium, quam testimoniorum sive depositionum: testes enim præsentes interrogantur: testimonia vero absentium recitantur, *l.* 3. §. 2. *et* 3. *ff. de testib.* Demosthenes de falsa legat. et ibi Scholiastes. Eadem differentia est inter μαρτυρίαν et ἐκμαρτυρίαν· ὅτι ἡ μὲν μαρτυρία τῶν παρόντων ἐστίν. ἡ δὲ ἐκμαρτυρία τῶν ἀπόντων. Harpocrat. Suid.

3 Per testes) Fides instrumentorum probatur testibus, aut comparatione litterarum, *l.* 16. *et pen. hoc tit.* fides dari dicitur instrumentis, *l. judices* 18. fides imponi, *d. l. pen.* quibus eandem inter-

pretationem adhibet Placentinus in Summa: *Instrumentis*, inquit, *fides imponitur*, *et per testes*, *et per litterarum comparationem*. Testes autem, si fides instrumentorum in dubium non vocetur, adversus ea non admittuntur, ut scribit Paulus v. *Sent. tit. de testib. l.* 1. *hoc tit.* et ita accipiendum quod scribit Chrysostomus, Homilia 36. contra Judæos: adversus instrumentum quod quis profert, adversarium testes producere solere, non enim qui instrumentum profert.

4 Comparationem) Collationem *l. ubi falsi* 22. *infra ad legem Cornel. de fals.* σύγκρισιν, *d. l.* 16. παράθεσιν, *Nov.* 73. *c.* 3.

5 Et instrumentorum) Instrumenta alia publica sunt, alia privata: publica dicuntur, quæ publice confecta sunt, γράμματα δημόσια, *l. comparationes* 20 *hoc tit.* privata, quæ non publice confecta sunt. Hæc dicuntur ἰδιόχειρα, *l. pen. infra qui potior. in pign. de quib.* Harmenop. 1. 8. 10. illa, Forensia, seu ἀγοραῖα, *Nov.* 116 c. 2. et alibi.

6 Instrumenta dico chirogr.) Glossæ Græco Lat. γραμματεῖον *Chirographum, cautio, instrumentum.* Excerpta ex glossis: *instrumentum*: γραμματεῖον. Colloquium vetus scolastic. *Hic habemus instrumenta*: ἔνθα δὲ ἔχομεν τὰ ἀσφαλίσματα. Glossæ Latino Græcæ: *Instrumenta*, γραμμάτια ἀσφαλίσματα id est, cautiones, securitates, chirographarium instrumentum in *l. ult. supra si cert. pet.* Instrumenta igitur proprie dicuntur conventiones scriptæ, vel aliæ scripturæ, *instrumenta literaturæ*, Tertulliano in Apologetico. Sed eo quoque nomine significantur personæ, et testes. Denique omnia, quibus causa instrui potest, *l.* 1. *ff. eodem.* Etiam argumenta, et signa, Quintilianus lib. 5. cap. 9. *Cruenta vestis*, *et clamor*, *et livor*, *et talia sunt instrumenta*, *qualia*, *tabulæ*, *rumores*, *testes.*

7 Chirographa) Chirographum est privata scriptura seu cautio manu ejus, qui conscripsit, vel alterius pro eo subnotata et subscripta. Hesychius: χειρόγραφον, συμβόλαιον, γραμματεῖον. Facundus Hermianensis libro 4. *Quod chirographum suum reciperet*: et mox: *si propriam manum Romano Episcopo non probante recipiat.*

8 Syngraphas) Asconius Pedianus in tertiam contra Verrem: *Inter syngraphas, et cæterea chirographa hoc interest*, *quod in ceteris tantum*, *quæ gesta sunt*, *scribi solent*: *In syngraphis etiam contra fidem veritatis pactio venit*, *et non numerata quoque pecunia*, *aut non integre numerata*, *pro temporaria hominum voluntate scribi solent*, *more institutoque Græcorum*, *et ceteræ tabulæ ab una parte servari solent*: *syngraphæ signatæ utriusque manu utrique parti servandæ traduntur.* Verum abutimur his nominibus, et promiscue syngrapham pro chirographo dicimus. Hesychius: συγγραφή, ἀσφάλεια, γραμματεῖον. Plautus autem modo syngraphum dicit, ut Asinar. act. 4. sc. 1. *Istum ostendo quem conscripsisti syngraphum*: alias, syngrapham: Marcus Tullius syngrapham semper, ut quinto ad Atticum epist. ultim. et libro 6. epist. 2. et alibi Seneca de Clement. lib. 7. cap. 10. Sveton. Julii cap. 23. imo in quibusdam codicibus syngraphum ibi legitur teste Lævino Torrentio, Glossæ Græc. Lat. συγγραφή, *syngraphum.*

9 Acceptilationes) Græci non solum professionem solutæ pecuniæ, sed etiam acceptilationem apocham vocant. Glossæ juris: *acceptilatio.* ἀποχή. Jurisconsulti tamen inter apocham, et acceptilationem differentiam statuunt in *l.* 19. §. 1. *ff. de acceptilat.*

10 Apochas) Glossæ Græco Lat. ἀποχή, *apocha*, est autem apocha professio solutæ pecuniæ, *l. pecuniæ* 14. *C. de solut.*

11 Antapochas) Constitutiones Neapolitanæ lib. 1. titulo 78. *Ex instrumentis in chartis papyri*, *vel alio modo*, *quam ut dictum est*, *scriptis*, *nisi sint apochæ*, *vel antapochæ*, *in judiciis*, *vel extra judicia nulla omnino probatio assumatur.*

12 Testium voce) Testibus enim, id est vivæ voci magis, quam testimoniis credimus, *d. l.* 3. §. *idem Divus*, *ff. de testib.*

13 Forensia) *d. l.* 20. *h. tit.* v. sup. hic.

14 Tabelliones) Tabelliones sunt publici contractuum scriptores, *l. contractus* 17. *hoc tit.* Procopius in arcana: ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καθήμενος, ὃς ἐπετέλει τὰ τῶν πολιτῶν γραμματεῖα, ἕκαστον οἰκείοις ἐπισφραγίζων αὐτὸς γράμμασιν, ὃν περ ταβελλίωνα καλοῦσι Ῥωμαῖοι· Procopium exscripsit Suidas et auctor Gloss. Nomici: vide Cujac. ad *l. universos* 13. *C de decurionib. et ad Novel.* 44.

15 Mensarii) Per mensarios plerique omnia negotia exercebant, ut dictum est supra de constitut. pecun. denique his omnibus rationes conficiebant, *l. prætor ait* 4. *ff. de edend.*

16 Census monumenta) *L.* 4. §. 1. *ff. de censib.*

17 Acta judic.) *L.* 4. §. 2. *ff. de fidejuss. tut.*

18 Amissionem) *L.* 1. 4. 6. 7. 8. 10. 11. 13.

19 Corruptionem) Puta, si vi ignis absumpta sint *l.* 5. *hoc tit.*

20 Nam et sine his) *L.* 9. 10. 12.

21 Una constitutio) *L. plures* 18.

22 Vel domino) Si coloni vindicent se in libertatem et dicant se esse honor. propriorum possessores, præscriptione longi temporis repellentur, si dominus probaverit reditus et pensiones eos diu quasi colonos exoluisse quod probabit antapochis Vide Cujac. ad *l. litibus* 20. *C. de agricol. et censit.*

23 Et apochæ vero) Apochæ formula hæc est: L.

Titius profiteor P. Mævium mihi solvisse decem, quæ debuit ex testamento G. Seij. Lutetiæ Parisiorum anno et die illo. Cujac. Obser. lib. 18. cap. 2.

24 Professiones solutæ pec.) v. sup. hic.

25 Et recte Græci) Basil. lib. 22. tit. 1.

26 Exemplum apochæ) *d. l.* plures.

Tit. XXII. *Plus valere quod agitur, quam quod simulate concipitur.*

Pars est tituli superioris, ut plus valeat veritas 1 rei gestæ quam instrumenta conficta et simulata qua magis atque magis comprobatur id, quod superior titulus jam satis comprobaverat, non minus valere 2 rem gestam quamcunque, quod instrumenta ea de re confecta nulla sint, et instrumenta non fieri ut res valeat, sed ut facilius probari possit, sitque eis fides 3 et memoria diuturnior: denique propter res esse literas, non propter literas res, et instrumenta nihil aliud esse quam testimonia factorum, *l.* 12. *inf. de pign.*

XXII. Enarratio.

1 Plus valeat veritas) Quod effectu, et re ipsa gestum est: non quod simulate scriptum est, inspicitur; veritas simulationi prævalet, *l.* 1. *hoc tit.* verbi gratia, si meo nomine rem comparavero tabulis emptionis alterius nomine inscripto, res mihi empta erit; vel si emptio simulata pignoris facta sit, pignus contractum intelligitur, non emptio, *l.* 2 *et* 3. vel donatio sub specie venditionis, *l.* 4. *C. de apost.* conjuncta Basil. int. lib. 60. tit. 54. cap. 25. Interdum tamen nihil agitur: verbi gratia, si mandavero tibi ut rem meam Titio locares, tu autem ei vendideris, egoque non relecto instrumento emptionis subscripserim, quasi revera locatio contracta esset: nec enim emptioni consensi, nec Titius conductioni, *l. ult.* in prioribus veritas prævalet, quia licet instrumentum confictum sit; tamen consensus efficit, ut id quod gestum est valeat, non quod scriptum est.

2 Non minus valere) Nam ejus quod simulate concipitur, instrumentum quidem est, sed rei gestæ nullum instrumentum esse intelligitur, et tamen non minus valet: nec enim negotiis celebrandis adhibentur instrumenta, sed probandis.

3 Sitque eis fides etc.) *l.* 4. *et* 5. *de fide instrum.*

Tit. XXIII. *De Commodato.*

Vide tit. 6. *lib.* 13. *ff.*

Expositis generalibus præceptis de obligationibus et actionibus, incipit modo de his tractare per species singulas: ac primum de actione commodati, quasi proxima actioni creditæ pecuniæ, quam proposuit initio hujus libri. Nam et sub titulo de reb. cred. legimus prætorem edixisse de commodato et de pignore *l.* 1. *ff. de reb. cred.* et mox de pignore etiam agitur tit. seq. Commodatum est mutuum 1 ad usum 2. Mutuum est commodatum ad abusum. Vel commodatum est contractus, quo quis rem suam 3 dat gratuito 4 utendam 5 alteri ad tempus 6 vel usus temporalis rei gratuito concessus. Dico, gratuito: Nam originem commodatum trahit ab amicitia 7, et omnis charitas 8 atque amicitia gratuita est. Expleto autem usu in quem res commodata est alteri, ex ea conventione domino competit actio commodati directa, ut si tradidero tibi servum meum pignori obligandum creditori tuo, soluta pecunia creditori 9, quia pignoris obligatio extincta est 10, finitusque usus 11 rei in quem eum hominem tibi commodaveram, statim mihi competit de eo homine recipiendo actio commodati 12 directa 13, et vicissim tibi contraria 14 de recipiendis impensis majoribus 15 in eum factis, forte ob morbum vel fugam ejus.

XXIII. Enarratio.

1 Commodatum est mutuum) Nam promiscua et communia hæc nomina sunt, commodatum et mutuum: et ut Græcis χρῆσαι utrumque contractum demonstrat: ita et latinis commodare, *l.* 1. *C. Theod. qu. juss.* quod tamen Tribonianus maluit mutare in proprium, mutuum dare, vel, quo vulgus utitur præstare. Cujac. parat. D. eodem, quæ ideo retulimus, ut exemplis confirmaremus Ait, ut Græcis χρῆσαι, Macarius referente Niceta in Matthæum cap. 5. ver. 19. ἐὰν δέτις ἢ πένης, καὶ βούληταί τινα ἑςιᾶσαι, πάντα κιχρᾶται καὶ σκεύη καὶ ἱμάτια, καὶ κατὰ τὸ δειπνῆσαι τοῖς κληθέντας; ὕςερον ἑνὶ ἑκάςῳ ἀποδίδωσιν ὅθενἐχρήσατο σκευος ἀργυρουν, ἢ ἱμάτιον, ἢ ἕτερον εἶδος· *Si quis vero pauper sit, aliosque voluerit convivio excipere, omnia commodato accipit, tam vasa, quam vestes: et cum rogati cœnaruut, unicuique post modum reddit, unde vasa argentea, aut vestimenta commodato acceperat, aut aliam quamlibet rem.* Plaut. Pers. act. 2. sc. 5. *Creditur: Commodabo. Sequere hac sis! argentum hic est, quod me dudum rogasti*: et in Asinaria act. 5. sc. 3. *Viginti argenti commodas minas.* Rud. Ac. 11. sc. 4. *Cur tu aquam gravare amabo, quam hostis hosti commodat.* Tertullianus de Pœnitentia: *Quis enim tibi asperginem unam cujuslibet aquæ commodabit?*

M. Tullius epistol. lib. 2. ad familia. res: *De drachmis millies centenis, nihil est quod in isto genere cuiquam possim commodare.* Ascon in Ver.

de præt. urb. *Quibus pecuniæ commodatæ sunt.* Vetus colloquium Scholastic. χρῆσόν μοι πέντε δηνάρια. *commoda mihi quinque denarios.* Glossæ verborum juris: *Commodatum* δανειακός. *Commodator,* δανειακός. Cornel Fronto: *Commodat. mutuam pecuniam.* Valerianus homil. 4. *Quicumque autem commodatam pecuniam ultro reddiderit, sibi reponit.* Zeno Veronensis in sermon. 1. de Avar. *ut summam quærat, non quam commodato dedit,* etc. Apollinaris Sidon. epistola 24 lib. 4. *commodata summa.* Interpres Paul. 2. Sent. 18. *Pecuniam commodaverit.* Sic legend. libro 7. Capitular Car. M. cap. 225. Paul. dixerat: *Pecuniam mutuam crediderit.* Denique patres etiam Africani, *commodare pecuniam.* dicunt in can. 16. Eccles. Afric. Sic Græcorum δανείζειν veteres exponunt, *commodare*: ut Psal. 36. ὅλην ἡμέραν ἐλεεῖ, καὶ δανείζει ὁ δίκαιος· vetus translatio: *tota die miseretur et commodat* Hieronymus *tota die donat et commodat*: ut Aquila δωρεῖται καὶ δανείζει: quibus verbis duplex beneficii genus notari videtur, donatio, et mutuum gratuitum, quod et quasi quodammodo donatio est propter usum gratuitum. Symmachus Psalm. 111. χαριστικὸς καὶ κιχρῶν, quo sensu apud Hesychium legitur, δανείζει. μεταδιδοῖ, τοῖς ἐνδεέσι κιχρᾷ ait *tota die*, id est, semper Apollinar. αἰὲν exponunt, et *mutuare*, Matth. v. 42. *valenti mutuare*: δανείσασθαι· Gl. Gr. Lat. δανείζω, *fœnero, mutuo.* Fœnerare hic non est, pecunias fœnore occupare, sed absque usuris credere: eodemque sensu S. Ambrosius in d. Psalm. 36. δανείζει, vertit, *fœnerat.* D. Augustinus in Psal. 38. *Tota die miseretur et fœnerat. Planius autem dicitur, si dicamus fœnerat.* Deuter. 15. 6. *Fœnerabis gentibus multis*, id est, mutuo dabis. Augustinus: *Fœnerationem scriptura dicit, mutuo datam pecuniam, etiamsi usuræ non accipiantur.* Et eædem Glossæ *fœnus*, seu fœnebrem pecuniam δάνειον ἔντοκον vertunt, a simplici fœnore, seu mutuo separantes. Quanquam fœnus κυρίως est creditum usurarium, *l. si vero* 12. §. *si mihi* 5. *ff. mand.* Glossæ Gr. Lat. τοκίζω, *fœnero*; et fœneratores τοκισταί· ut apud Florum lib. 1. cap. 25. *Prima discordia* (Lucius Ampelius, *prima successio*) *propter impotentiam fœneratorum.* Utuntur et Græci verbo κιχρᾶν. Glossæ Græco Lat. κιχρῶ, *commodo* Psal. 111. οἰκτείρων, Quod vulgatus interpres vertit. *miseretur et commodat*: vertas licet: *et mutuat.* Glossæ: *mutuatur*: κιχρᾶται, δανείζεται, *mutuat,* κιχρᾷ, δανείζει. Idem est χρᾶν. Gl. Gr. Lat. χρῆσον, *commoda.* Apollinarius Ps. 111. μείλιχος ὃς ἔχρησεν ἀνὴρ ἑτέροις ἐλεήμων.

Ceterum, non solum commodare accipitur pro mutuum dare, ut Cujacius observat, sed et mutare pro commodare. B. Hieron. in epist. ad Desiderium: *Si exemplaria libuerit mutuari*: et adversus Jovinian. libro 1. cap. 29. *Ollam mutuum postulet.*

Postremo præstare verbum commune est, ut Gallis *præster*. B. Hilarius epist. ad Abram filiam: *Si eam dignaretur præstare.* Optatus III. de schismate Donatistarum: *Et qui pro præstitis suis rogari meruerat.* Glossæ Dosithei magistri: *Commodat, præstat.* Hincmarus Opusculo 33. cap. 10. *Revolvo libros veterum, et illum nihilominus codicem quondammeum, a sobrino tuo receptum, et tibi a me præstitum*: vide ad Instit. libro 111.

2 Commodatum est mutuum ad usum) *l. item legato* 49. §. *proinde. ff. de legat.* 3. Non ad abusum. Itaque non potest commodari id quod usu consumitur nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat: puta nummos, *l.* 3. §. *ultim. et l. seq. ff. comm.* Græci ibidem: ἔσθ' ὅτε γὰρ καὶ νομίσματά τινες πομπῆς γενομένης προφέρουσι πρὸς ἐπίδειξιν, ὅπερ ἐν τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ ἁγίου Θωμᾶ ποιοῦσιν οἱ ζυγοστάται. *Quod facere solebant enceniis D. Thomæ libripendes, seu ponderibus præfecti.*

3 Rem suam) Mobilem, vel immobilem, *l.* 1. *ff. eod.* Sic Juvenal. *commodare ædes*, sat. 7. auctor libelli de Orat. *domum mutuatur.* Sed et alienam rem quaqua fide quis possideat, commodare potest et actio commodati ei competit *l.* 15. *et seq. ff. eodem, l. non ab judice* 64. *ff. de judic.* quia ejus interest, eo quod tenetur, *l.* 1. §. *si prædo, ff. depos.* Atqui ejus non interest ex honesta causa. Certe si prædo sua interesse dicat, quod actione furti teneatur, vel condictione furtiva, tum actio commodati ei non dabitur: sed si dicat sua interesse, quod teneatur actione in rem, vel ad exibendum, honesta causa est, quoniam his actionibus tenetur ut quilibet possessor, non ut prædo, *l.* 12. *C. de furt.* Cujac. ad *l.* 15. lib. 29. Pauli ad edict.

4 Gratuito) §. *item is cui, Instit. quib. mod. re contr. oblig.* §. *præterea, Instit. de loc.* commodatum enim beneficium est, *l. in commodato* 17. §. 3. *ff. eodem.* Plautus in Asin. act. 2. sc. 4. *Scyphos quos utendos dedi Philodamo.*

5 Utendam) *d.* §. *item is, l. qui rem suam* 15. *ff. depos.* M. Cato de re R. cap. 5. *Duas aut tres familias habeat unde utenda roget; et quibus det.* Ovidius 3. artis amatoriæ: *Multa rogant utenda dari*: et pecunia vel quæ alia res mutuatitia, utenda datur, *l.* 2. *ff. de calumniator.* Plaut. Pers. act. 1. sc. 3. *Ut nummos sexcentos mihi dares utendos mutuos.* Seneca ad Polybium cap. 29. *Si quis pecuniam creditam solvisse se moleste ferat, eam præsertim cujus usum gratuitum acceperit.* Cic. de Offic 1. *Si ea quæ utenda acceperit, maiore mensura, modo, possis, jubet reddere*

Hesiodus. Et quæ locatur; *l. si merces* 25. §. 1. *ff. loc.* et quod precario conceditur, *l.* 1. *ff. de precar.* Sed multum inter hæc interest. Creditor gratuito pecuniam utendam dat rem ejusdem naturæ et qualitatis recepturus: locator mercede rem utendam certo tempore dat. Qui precibus gratis rem utendam concedit, sic dat, ut eam recipiat, cum sibi libuerit, *d. l.* 1. Commodator gratis quoque rem utendam dat, ut temporalis et intempestiva repetitio non concedatur.

6 Ad tempus) *L.* 2. *hoc tit.* Agrætius: *Commodamus amico pro tempore equum, servum, vestem, hanc ipsam rem quam dedimus, recepturi.* Isidorus Origin. v. c. 25. *Commodatum est, cum id quod nostri juris est, ad alios temporaliter translatum est.* Id est ad tempus, ut in his Tertulliani *Lex temporaliter observata*, adversus Jud. cap. 2. Donatus in Andr. act. 5. sc. 5. *Perpetuæ, sempiternæ, quæ non sunt accommodatæ ad tempus, ac mutuæ.* ἴσως· *commodata*: quanquam et apud Plautum, ædes acommodare legere est, ἀντὶ τοῦ commodare.

7 Trahit ab amicitia) Vèrba Pauli J. C. in *l.* 1. §. *ult. mand.*

8 Omnis charitas) Cic. 1. de Nat. Deor. *Hominum charitas et amicitia gratuita est.* Idem 2. de Invent. *Impudens est, qui pro beneficio, non gratiam, verum mercedem postulat.* Seneca 4. de Benef. 25. *Pudeat ullum venale esse beneficium: gratuitos habemus Deos.*

9 Soluta pec. cred.) *L.* 3. *h. tit.*

10 Pignoris obligat. ext. est) Soluta pecunia creditori pignoris jus evanescit, perit, extinguitur, *l.* 4. *C. de remiss. pig. l. lex* 31. *ff. de pig. l. sicut* 8. *ff. quib. mod. pign. vel hypoth. solv. l. cum ex causa* 9 *Cod. de remiss. pign.*

11 Finitusque usus) Usus enim commodatæ rei intemporaliter (Cælii Aureliani verbum est) sive intempestive, prematurius, importune auferri non potest, *l. in commodato* 17. §. 3. *ff. eod.*

12 Actio commodati) Actiones commodati civiles sunt, *d. l.* 17. §. 3.

13 Directa) Rectum judicium, *l. in rebus* 18. §. *ult. ff. eodem*, id est, actio directa, quæ principalis dicitur, *d. l.* 17. §. 1. datur et certi condictio, si dolum malum admiserit, et commodatum inficietur: tenetur enim condictione quasi fur, *l. si quis* 13. *ff. depos.* Idemque dicendum est de pignore, id est, si creditor pignus inficietur, erit condictio, ex causa furtiva scilicet, *d. l.* 13. §. *ult. l.* 4. §. 1. *ff. de reb. cred.* Vide si lubet Replicationem adversus Claudium Salmasium p. 116. et seq.

14 Et vicissim tibi cont.) Contraria, ἀντεναγωγή, id est, quæ principalis non est, sed ex contrario in eum datur, cui principalis actio ἐναγωγή competit: geritur enim negotium invicem, et ideo invicem propositæ sunt actiones. Denique ultro citroque nasci dicitur obligatio propter mutuas præstationes, *d. l.* 17. §. 3. Sic Paul. 2. *Sent. tit.* 1. Actorem ait reo jusjurandum deferre; contrarium autem de calumnia jusjurandum reo competere, id est, ex contrario.

15 Impensis majoribus) Commodatarius majores impensas recipit: veluti quas propter invaletudinem, vel fugam servi commodati fecerit: modicæ autem pertinent ad commodatarium, sicut et cibariorum impensæ, *d. l. in rebus* §. 2. *et l. si servus* 22. *eod.* Modestin. apud Licin. Ruf. *tit.* 10.

Tit. XXIV. *De pignoraticia actione.*

Vide tit. 7. lib. 13. ff.

Sequitur alius contractus, quod pignus, vel pignori acceptum [1] dicitur, *l. contractus, ff. de reg. jur. l.* 1. §. *ult. ff. de pact.* id scilicet quod traditione constituitur [2]. Nam hypothæca, quæ nudo pacto consistit, non est contractus [3], et tamen jure prætorio [4] non minus de ea est, quam de pignore, non tantum actio hypothecaria, quæ in rem actio est [5], verum etiam in personam actio, sicut ex pignore [6], quæ pignoraticia dicitur [7], soluta omni pecunia, si forte hypothæca ad creditorem pervenerit [8]. Competit enim debitori qui pecuniam omnem [9] solvit actio pignoraticia directa de pignore vel hypothæca recipienda, vel ejus pretio, aut quanti interest, *l. fidejussor, ff. de neg. ges. l. pen. ff. eod.* pignoraticia judicium [10], *l. Lucius* §. *rogatus, ff. ad Trebell.* Creditori autem datur contraria [11], si quid in rem pignoratam impenderit [12], vel si res aliena [13] ei pignorata sit. Nam etsi rei alienæ pignus non valeat [14], tamen ex ea causa pignoraticiæ actiones non sunt inutiles [15]. Pignus autem est alterius contractus fides et accessio [16] et solvendæ rei vinculum, *l. legata*, §. *ult. ff. de supel. leg.* Vel conventio quæ rem debitoris creditori obligat in crediti vicem. Vel, est contractus, quo debitor rem suam deponit nectitque creditori [17], quo magis ei in tuto sit creditum suum [18].

XXIV. Enarratio.

1 Pignori acceptum) ἐνέχυρον Scholiast. Harmen. *ad. l.* 23. *lib.* 6. *tit.* 2. §. 55. et Hermopolites: pignus enim ad creditorem transit: ἐν τῇ χειρὶ δίδοται τῷ δανειστῇ· et ideo Græci magistri ἐνέχυρον dictum putant παρὰ τὸ ἔχειν, τὸ πρατεῖν, quod est tenere, possidere.

2 Traditione constit.) pignus enim vel traditione constituitur, vel nuda conventione, ψιλῷ συμφώνῳ,

nudo pacto, *l.* 1. *ff. eod. l. non solum* 32. §. *qui pignori*, *ff. de usurpat. et usucap.*

3 Non est contractus) Hypotheca est pactum pignoris, et alterius obligationis accessio, *l.* 4. *ff. de pignor. l. in omnibus* 43. *ff. de solut.*

4 Jure prætorio) Ex nudo pacto jure civili non nascitur actio, *Paul.* 2. *Sent. tit.* 14. §. 1. *l. si tibi* 27. *Cod. de loc. l. legem* 10. *C. de pact.* sed jure prætorio de pignore nascitur pacti actio, ὑποθηκαρία τίκτεται, *l. si tibi* 17. §. *de pignore, ff. de pact.* hoc pactum jurisdictio tuetur et confirmat, *l. major* 23. *C. de pignor.* id est, ex auctoritate prætoris pactum hoc efficax est ad agendum. Actio igitur hypothecaria prætoria est, §. *Item Serviana*, *Inst. de action.*

5 In rem actio est) Licet proprie actio in rem, quæ rei vindicatio dicitur, ad dominium vindicandum comparata sit, prætor tamen in hunc casum eam induxit, ut creditori, qui jus habet in re, non dominii vindicatio sed pignoris vindicatio competat, *l. si fundus* 16. §. *in vindicatione, de pign.* Est igitur actio in rem, *l. pignoris* 17. *eod.* quam recte Græci sic efferunt: ἡ περὶ τοῦ ἐνεχύρου ἁρμόζουσα τῷ δανειστῇ, ἀγωγὴ, αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἐκδίκησίς ἐστι. Bas. lib. 25. t. 2. *Quæ de pignore creditori actio competit*, *ipsius rei vindicatio est*, *l. pignoris* 18. *inf. de pignorib. et hypot.* sed qualiscumque actio in rem, *l.* 3. §. 1. *ff. ad exhibend.* et quasi vindicatio, quæ avocat possessionem pignoris, *l. si cum venditor* 66. *ff. de evict.* Vindicationem proprietatis Græci directam appellant: ceteræ sunt utiles, et quasi vindicationes. Vide Cujac. consult. 23.

6 Sicut ex pignore) Ex pignore quod re contrahitur in personam actio est: est enim contractus.

7 Pignoraticia dicitur) Pignoraticia duplex est, civilis et prætoria: prætor enim jus civile sequitur, et actionem debitori accommodat: atque ita ex nudo pacto jure prætorio nascuntur actiones, hypothecaria, vel pignoraticia in rem; et pignoraticia in personam, eo casu de quo mox agetur: pignus autem quod re contrahitur, civile negotium est, *l.* 1. §. *ult. ff. de pact.* et civilis igitur actio pignoraticia, quæ ex eo descendit, et in personam actio quia ex contractu est.

8 Si forte hypoth. ad credit. perv.) Qua ratione hypotheca ad creditorem pervenit? Actione quasi Serviana: qua creditor rei obligatæ possessionem avocavit. Hoc ergo casu pignoraticia in personam prætoria datur debitori soluta omni pecunia, ut pignus vel hypothecam reciperet, quam nullo jure creditor retinet.

9 Pecuniam omnem) Nec enim antea nascitur actio pignoraticia, quam omnis pecunia exsoluta sit, *l. si rem* 9. §. *omnis*, *ff. de pignor. act.* et hoc est, quod Papinian. ait in *l. rem hæ. editar.* 64. *de evict.* indivisam esse pignoris causam: solutio quidem per partes fieri potest: sed pignus antea non liberatur quam impleatur creditor.

10 Pignoraticia judicium) Nisi ibi legendum sit, pignoraticio judicio, ut in *l.* 24. §. 2. et *l.* 36. *ff. de pignor. act.*

11 Datur contraria) Sunt qui putant, actiones contrarias dici utiles: qui error vetustissimus est. Petrus Cellensis epist. 4. lib. 2. *Principalis profecto debitor et suus creditor ad invicem habent actiones*, *alius directam*, *alius utilem*. Vide Cujac. recitationem ad hunc tit.

12 Si quid in rem pignor. imp.) Si necessarias impensas fecerit, *l.* 8. *eod. l.* 7. *hoc tit.*

13 Vel si res aliena) *L. si rem* 9 *ff. eod.*

14 Rei alienæ pignus non val.) *L.* 30. *in fi. ff. de act. empt. l.* 25. §. *si tamen*, *ff. de pet. hæred. l.* 6. *inf. si alien. res pign. da. sit*, *l.* 6. *C. quæ res pign. oblig.*

15 Pignoraticiæ actiones non sunt inut.) Rei alienæ qualis est obligatio, *l. rescriptum* 12. §. 1. *ff. de dist. pignor.* quæ hactenus prodest, ut dentur pignoraticiæ actiones. Nam creditori ignoranti rem alienam esse, datur hypothecaria adversus debitorem, vel posteriorem creditorem, vel quemlibet possessorem, non dominum, *l. si adeo* 18. *ff. de pignor. l. si non dominus* 14. *ff. qui potior, in pign. hab.* Sed et creditori ignoranti datur contraria pignoraticia, sive sciens, sive ignorans debitor rem alienam pignori dederit, *l. tutor* 16. §. 1. *ff. de pignor. act.* debitori autem soluta omni pecunia datur pignoraticia directa, *d. l. si rem* §. *pen. l. si pignore* 22. §. *si prædo*, *eod.*

16 Et accessio) *d. l. in omnibus*.

17 Nectitque creditori) Nectere est pignori obligare, *l.* 3. *et l.* 10. *hoc tit.* hinc pignoris nexus in *l. si paterf.* 33. *ff. fam. ercisc.* Glossæ Lat. Gr. *nexum*, ὑποκείμενον.

18 In tuto sit creditum) Ex § 4. *Instit. quib. mod. re contr.* Sen. 7. de benef. *Rebus meis in securitatem creditoris oppositis*, Etymologicum M. ἐνέχυρον τὸ εἰς ἀσφάλειαν ἀντάλλαγμα.

Tit. XXV. *De institoria et exercitoria actione.*

Vide tit. 1. *et* 3. *lib.* 14. *ff.*

Post actionem commodati et pignoraticiam, quæ ex nostris contractibus nobis vel in nos dantur [1], proponuntur actiones quæ ex iisdem vel aliis contractibus aliorum hominum, veluti institorum [2] quos mercaturæ faciendæ [3], vel magistrorum [4] quos navi occupandæ præposuimus, etiamsi juris sui sint [5], similiter nobis, et in nos dantur, duæ scilicet, exercitoria ex contractibus magistrorum, et

institoria ex contractibus institorum. Nec enim unius negotii sunt actiones [6], sed negotiorum et contractuum omnium, ut quæ tit. seqq. De peculio [7], De in rem verso [8], Quod jussu, etiam pertinent ad contractus omnes. Istitor est qui alieno nomine instat mercaturam [9], qui et officinator [10] in glossis, et ἐργαστηριάρχης, vel actor [11] rerum ejus qui eum præposuit, et recte *l.* 1. *ff. eod.* ex actu institoris eum qui præposuit teneri in solidum actione institoria, tum quod ejus præcipue fidem sequatur [12] qui cum institore contrahit, tum etiam quod ad eum negotiationis quæstus omnis redeat, et si aliter rem suam servare non possit, vel si institor, qui est sui juris, non sit solvendo, quod in subsidium ei detur actio utilis in eos qui cum institore contraxerunt, *l.* 1. *et* 2. *ff. eod. l.* 5. *ff. de præt. stip.* contra regulam juris quæ vult per liberam personam [13] nobis non acquiri actiones: quod et in exercitore [14]. locum habet, *l.* 1. §. *sed e contrario, ff. de exerc. act.* Exercitor [15] autem est dominus vel possessor navis, qui eam per magistrum navi præpositum exercet, et percipit omnes reditus. et obventiones ejus. Magister institor est [16] navi præpositus: et similiter actio exercitoria, et institoria, cum et ad similitudinem institoriæ [17]. comparata dicatur, *l.* 4. *hoc tit.* et retro institoria exercitoria [18]: nam et is qui institorem præposuit, tabernam [19], officinam [20], mensam, negotiationem [21] exercere dicitur, *l. habebat,* §. *si duo, l. ult. ff. eod. l.* 8. *C. Th. de Inst. eod.* nec tamen in jure usquam confunduntur commutanturve hæc actionum nomina, vel magistri et institoris, etiam ab Horatio [22] quæ separata legimus isto loco:

. . . *Seu vocat institor,*
Seu navis Hispanæ magister.

Et separationis ratio in jure consistit, quod non iisdem regulis utraque actio consistat: nec enim est actio institoria ex contractu subinstitoris, et est tamen exercitoria ex contractu submagistri [23], etiamsi exercitor, qui magistrum navi præposuit, prohibuerit alium navi præponi: hoc extorsit utilitas et necessitas navigantium: eademque ratio facit, ut pater teneatur in solidum, cujus voluntate [24] filiusf. exercuit navem peculiarem [25], ex contractu filii vel magistri a filio navi impositi, qui, si merces peculiares filius exercuit, volente aut sciente se [26], non tenetur in solidum, sed in tributum venit [27] una cum ceteris creditoribus peculiaribus. Institoria actio nomen habet ab eo qui præpositus est negotiationi, Exercitoria ab eo qui præposuit, quia a præposito non potuit formari nomen elegans: magisterianæ enim actionis nomen inelegans est.

XXV. Enarratio.

1 Nobis vel in nos) Directæ nobis: contrariæ in nos dantur.

2 Institorum) Gl. gr. lat. ἐργαστηριάρχης *tabernarius*, *institor* vet. Onomast. *institor* ἔμπορος, *institorius*, ἐμπορικός.

3 Mercaturæ faciendæ) Ovidius Artis amatoriæ libro 3. *Institor ad dominam veniet discinctus emacem, Expediet merces teque sedente suas.* Mercaturam facere ex *l.* 5. §. *Labeo, ff. de Instit. act.* Alii dicunt, merces vel mercaturam exercere.

4 Magistrorum) Magister alias dicitur qui navem regit: Silius Italicus:

Confisus pelago celsa de puppe magister.
. . . *fertur vaga gurgite puppis.*
Ipsius in scopulos dextras impellente magistri.

5 Etiamsi sui juris) Si quis liberum hominem præposuerit, §. *eadem, vers. istas, Instit. quod cum eo, et l.* 7. §. 1. *eod. Paul. Sent.* 2. *tit.* 8. §. 2.

6 Nec enim unius negotii sunt act.) Hæ actiones referuntur ad omnes contractus: nam est institoria ex empto, vendito, mutuo, negotiis gestis. Denique omnibus contractibus accommodatur, *d. l.* 5. §. *proinde, et seq. l.* 1. §. *quid si mutuam, ff. de exercitor:* unde in *l. novissime* 13. *ff. de instit.* ubi de institoria, et in *l.* 4. §. *ult. ff. de exercit.* ubi de exercitoria Ulpianus ait, has actiones perpetuo dari. Institoriam inquam vocat actiones, ut et exercitoriam, quia pertinent ad contractus omnes, et actiones omnes complectuntur. Cujac. in recitat. ad hunc tit. in qua sententia est Azo ad *l. pen. hoc tit.* Et Joannes, ut refert Glossa in §. *ult. Instit. quod cum eo.*

7 De peculio) Nulla est etiam actio de peculio simpliciter, sed cum adjuncto, verbi gratia, actio mandati de peculio, *l.* 5. §. *cui congruit, ff. de pecul.* actio depositi de peculio *l. deposui* 38. *eod.* actio negotiorum gestorum de peculio, *l.* 14. *ff. de negot. gest.* actio de peculio ædilitia, *l.* 25. §. *si servus, ff. de ædil. ed.* Itaque Justin. §. *actiones autem, de action.* actiones de peculio vocat.

8 De in rem verso) *L. et in eo* 7. §. *idem ait, ff. de in rem vers.*

9 Instat mercaturam) Novius apud Non. *Instant mercaturam.*

10 Officinator) Excerpta ex vet. Gloss. *Officinatores.* ἐργαστηριάρχαι.

11 Ex actu) D. August. in Psalm. 70. *Negotiatio et in Græca lingua ab actu dicitur, et in Latina negotiatio sive actus, sive negotium discutiatur quid sit.*

12 Fidem sequatur) Qui institorem præposuit tenetur in solidum, tum quod fidem ejus sequatur qui cum institore contrahit, tum quod æquum sit, eum qui commodum sentit ex actu institoris, ἐκ τῆς πραγματείας ἐργαστηριάρχου incommodum quoque sentire, §. 2. *Instit. quod cum eo.* Paul. Sent. 2. tit. 8. id est, ex contractibus ejus conveniri. Denique, quod si is, qui præposuit, rem amissurus sit; vel si institor qui liber est solvendo non sit, ei detur utilis actio in eos, qui cum institore contraxerunt. Regulariter aliud jus est in exercitore, *l. 1. §. 8. ff. de exercit. act. exercenti navem*, ait Ulp. *adversus eos qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur*, id est non promittitur, ut apud Metellum Numidicum, *statuæ pollicantur*, id est, ἐπαγγέλωνται. Priscianus VIII.

13 Per lib. pers.) §. *ex his, Instit. per q. pers. nob. acq. l. et licet 15. ff. de pec. const.*

14 In exercitore) Exercitori enim datur utilis actio in eos qui cum magistro contraxerunt, si rem amissurus sit, si rem aliter servare non possit, forte propter inopiam magistri.

15 Exercitor autem est) *L. 1. §. exercitorem, ff. de exercit. act.* ratium exercitor in *l. 1. §. 3. ff. nau. cau.* et in veteri inscriptione.

16 Magister institor est) Magister enim instat navi locandæ ad merces, vel vectoribus conducendis vel mercib. emendis, aut vendendis, *l. 1. §. magistri, eodem.* Græce dicitur πιστικός Scholiastes Synops. ms. πιστικός ἐστιν ὁ πᾶσαν ἐπιμέλαν του πλοίου ἐπιστατείς. *Cui totius navis cura mandata est.* πρωτοναύκληροι, Græci ad *l. 14. ff. de pact.*

17 Ad similitudinem institut.) Et retro mulier institoria tenetur exemplo exercitoriæ, *l. sed etsi 7. §. 2. ff. de instit.*

18 Institoria exercitoria) Schol. Horat. *Institores propriе sunt, qui exercent ipsam mercaturam.*

19 Tabernam) Sveton. Aug. cap. 4. *Unguentoriam tabernam exercuisse.* Gl. Gr. Lat. ἐργαστήριον, *Taberna, officina, et* ἐργαστηριάρχης, *tabernarius, institor.*

20 Officinam) *L. 1. hoc tit.* in qua officium pro officina ponitur. Svet. de illustr. gram. cap. 23. *Officinas promercalium mercium exerceret.*

21 Negotiationem) *d. l. 1. l. 11. §. præscibere, ff. de instit.* ut apud Aurelium Victorem cap. 72. *Carbonarium negotium exercuit.*

22 Ab Horatio) Ode 6. lib. III. Carm. et epistola ad Canidiam: *Amata nautis multum et institoribus.*

23 Ex contr. submagistri) Idque ex utilitate publica receptum est, *l. 1. §. magistrum autem, ff. exerc.*

24 Cujus voluntate) *l. 1. §. si is qui navem, ff. hoc tit.*

25 Navem peculiarem) Si filiusfamil. voluntate patris navem exerceat; sive cum filio, sive cum eo, quem filius præposuit, contractum erit, pater in solidum tenetur. Aliud juris est, si filius voluntate patris merces peculiares exerceat: pater enim ex contractu filii, vel ejus quem filius præposuit, non tenetur in solidum, sed in tributum vocatur, una cum ceteris creditoribus peculiaribus, *d. l. 1. §. si is qui navem*, quod propter utilitatem navigantium receptum est.

26 Volente aut sci.) Velle non debet dominus, sed non nolle, *l. 1. §. 3. ff. de tributor.*

27 In tributum venit) Cum pater vel dominus hac actione convenitur, deductionis privilegium non habet, sed velut extraneus creditor in distributionem mercium peculiarium pro rata debiti sui vocatur, *d. l. 1. et l. 5. §. in tributum, eod.*

TIT. XXVI. *Quod cum eo qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur, vel de peculio, sive quod jussu, aut de in rem verso.*

Vide tit. 7. lib. 4. apud Justin. tit. 3. lib. 14. tit. 1. et seqq. lib. 15. ff.

Propositis actionibus exercitoria et institoria, quæ ex contractibus eorum qui sunt in nostra potestate, vel etiam sui juris 1, in nos dantur in solidum, transit ad alias actiones quæ ex contractibus eorum 2 qui sunt in nostra potestate 3, non etiam sui juris, in nos mitiores sunt, nec dantur in solidum: una quæ in peculium datur 4 filiifamil. 5 aut servi nostri 6, id est, pecuniam 7 vel rem cujus administrationem 8 ei concessimus, retenta 9 proprietate 10, vel etiam ei quodammodo concessa 11. Altera quæ in id quod versum est in rem et patrimonium nostrum 12, et altera in id duntaxat quod jussimus 13, neutra in solidum 14, nisi solidum quod debetur 15 in peculio sit, vel totum versum sit in rem, vel id omne 16 quod creditum est filio vel servo numerari jusserit pater dominusve. Versum, pars est peculii 17, quia quod in rem versum est patris, id pater filio debet: actioni igitur de peculio inest actio de in rem verso. Recte dixit, has actiones dari ex contractibus eorum qui sunt in nostra potestate: nam et his duntaxat peculium habere 18 concedimus quasi proprium patrimonium 19, et quod extraneo gerente 20 negotia nostra versum est in rem nostram, constat nos creditoribus non obligare, *l. eum qui, supr. si cer. pet. l. penult. sup. de obl. et act.* quod item credidit 21 quis extraneo jussu nostro, de eo in nos esse civilem actionem, Si certum petetur, non Quod jussu prætoriam 22, *l. ultim. ff. pro soc. l. 2. §.*

ultim. ff. quod jussu, ac ne ex contractu [23] quidem nostro esse actionem quad jussu, si jussu nostro filio aut servo pecunia quam mutuam rogavimus, pernumerata sit, *l. ultim. ff. eodem l. si filiofamil. ff. de don. cau. mor.* Est et alia actio sub *hoc tit.* quæ in ipsum filium datur ex antegesto [24] postquam sui juris effectus est, non in solidum, ne inops fieri periclitetur novus paterfamil. [25] qui nondum acquisivit idoneas facultates, sed in id duntaxat quod facere potest, excepta mutui causa [26], *l. 1. et 9. hoc tit.* quæ talis nulla est ex antegesto in servum manumissum, quia nec ulla fuit [27] ab initio: in filiumfam. statim atque contraxit, actio cœpit esse [28].

XXVI. Enarratio.

1 Etiam sui juris) Etiamsi magister liber homo sit, vel institor.

2 Ex cont. eor.) vel quasi: puta si filiusfam. tutelam gesserit, *l. 1. hoc tit.*

3 Sunt in nost. pot.) ut sunt filii fam. aut servi: sed et quod jussu tenemur, si pecunia jussu nostro credita sit condicionario, *l. ult. hoc tit.*

4 In pecul. datur) Hæc actio licet in patrem dirigatur, tamen in peculium actio dicitur, §. *sunt præterea, Instit. de action. l. in personam* 30. §. 1. *ff. de pact. l. pen. ff. de condict. furt.*

5 Fili familias) Filiæve famil. *l.* 1. §. 3. *l. ancillarum* 27. *ff. de pecul.*

6 Aut servi) Vel ancillæ, *d. l.* 27.

7 Id est pecuniam) Pusillam pecuniam, *l.* 5. *ff. de pecul.*

8 Administrationem) *L. qui peculii* 46. *et l. libera* 48. §. 1. *eod.*

9 Retenta proprietate) Et ideo servus non dicitur peculium civiliter possidere, sed tenere, seu naturaliter possidere, *l. quod servus* 24. *l. possessio* 49. *ff. de acquir. poss.* civilis enim possessio jure et animo domini constat. Vide inf. *de acq. et retin. poss.*

10 Proprietate) Dominio, peculium enim servi nostri peculium nostrum, *l. si ita* 16. § *ultim. ff. de usu et hab tat.* et peculium servi in bonis domini numeratur apud Justinian. *quibus non est permiss. fac. test. versic. ex hoc intell.*

11 Quodammodo concessa) Peculium enim quasi patrimonium servi est, §. *actiones autem, Institut. de act. l. hinc quæritur* 19. §. 1. *et l. si ex duob.* 32. *ff. de pecul* Gloss. Lat. Gr. *peculium*, κτῆσις τοῦ ἐν ἀλλοτρίᾳ ἐξουσίᾳ ὄντος. τοῦτ' ἔστιν υἱοῦ, ἢ δούλου. Isidorus Orig. v. c. 25. *Peculium est, quod pater, vel dominus filium suum, vel servum pro suo tractatore patitur.* Tertullianus de fuga: *De peculio ejus exigetur detrimenti dominici restitutio.*

12 Et patrimonium nostrum) *L. 2. ff. quod cum eo, qui in al. pot.* οὐσίαν. Theophil. §. 4. *Institut. eod.* Quod et latiore appellatione peculium dicitur, ut Ecclesiastæ cap. 2. ver. 8. in Symmachi versione: nam quæ 70. seniores περιουσιασμοὺς, Aquila οὐσίας, Symmachus πεκούλια vocat.

13 In id duntaxat quod jussimus) Finge dominum jussisse servo pecuniam usuris semissibus credi: hactenus tenetur, quatenus jussit, id est, ultra modum usurarum semissium non tenetur, *l. 1. ff. quod juss.*

14 Neutra in solidum) Actio de peculio non datur in solidum, *l. 1. ff. de pecul.* sed pater in peculium obligatur, *l.* 1. §. *licet, ff. de exercit.* id est, intra modum peculii, ad finem peculii, *l. pater* 17. *in princ. et* §. 1. *ff. de castr. pec.* Item actio de in rem verso eatenus datur, quatenus in rem versum est, *l. 1. ff. quod cum eo.* Denique actio quod jussu datur, quatenus pater, dominusve jussit.

15 Nisi solidum quod debetur) Si non minus in peculio sit, in solidum dominus paterve condemnatur, si vero minus, quatenus in peculio est, *d.* §. *sunt præterea.*

16 Vel id omne) Actio quod jussu datur in solidum, *l. 1. ff. quod juss.* si id omne creditum sit filio quod pater ei numerari jussit.

17 Versum pars est pec.) In Peculium conversum est, quod in rem patris, dominive versum est, *l.* 1. §. 2. *ff. de in rem vers.* Nam quod in rem patris versum est, id pater filio debet, *l. si pro patre* 10. §. 1. *l. si in rem* 13. *eod. l. quam Tuberonis* 7. §. *sed et id, ff. de pecul.* Actioni igitur de peculio inest actio de in rem verso, *l. filiusfam.* 19. *ff. de in rem vers.*

18 His duntaxat pecul. habere) *L. paterfamil.* 182. *ff. de verb. signif.* et ideo si filius sui juris efficiatur, peculium perimitur, *l. ultim.* §. *ultim. ff. de inoff. testam.*

19 Quasi propt. patrimon.) Vide supr. ad illa, quodammodo concessa.

20 Quod extraneo gerente) Docet nos teneri ex contractibus eorum qui sunt in potestate nostra, non etiam ex contractibus extraneorum: Nam si extraneus mutuam pecuniam acceperit, licet in rem meam versa sit, non obligor; sed is qui accepit, condictione tenetur, cujus contemplatione pecunia numerata est: si vero negotii mei contemplatione numeravit, actione negotiorum gestorum creditori teneor, procurator vero nulla, *l. si pupilli* 6. §. 1. *l. liberto* 31. *ff. de negot. gest.*

21 Quod item credidit) Pergit docere quod supra instituerat. Nam sicut actio de in rem verso non datur in superiore casu, licet versum sit: ita actio quod jussu non datur, etsi quis jussu nostro pecuniam extraneo crediderit; sed ipsemet, qui jus-

sit, tenetur actione directa, quasi ipse contraxisse videatur, quoniam actio quod jussu, datur tantum ex contractu eorum qui sunt in potestate nostra.

22 Prætoriam) Certi condictio est civilis: actio vero quod jussu est prætoria, *l. ultim. hoc tit. l. 25. ff. ad SC. Vellej.* Pater tamen aut dominus tenetur etiam civili condictione, *§. ult. Institut. quo l cum eo.*

23 Ac ne ex contractu) Proponit vitium regulæ superioris, quæ vult nos teneri actione quod jussu, si cum eis qui sunt in potestate nostra, contrahi jusserimus: Cessat enim actio quod jussu, si dominus paterve pecuniam mutuam accepturus jusserit eam servo, aut filio numerari, quia filius non contraxit; et patri igitur condici potest. Filius autem suo nomine non obligatur, *l. 4. hoc tit.*

24 Ex antegesto) Cum esset in potestate patris.

25 Novus paterfamilias) Filiusfamilias obligatur ex omnibus contractibus tam naturaliter, quam civiliter, tanquam paterfamilias, et ob id agi cum eo velut cum paterfamil. in solidum potest, *l. tam ex contractibus 57. ff. de judic. l. si iusfamilias 39. ff. de oblig. l. ult §. pupillus ff. de verb. oblig. l. si quis 44. ff. de pecul.* si tamen e potestate patris exierit, aut a patre exhæredatus sit, aut certe ex minima parte sit institutus, vel denique bonis paternis abstinuerit, et ex continenti conveniatur in solidum causa cognita, non condemnabitur in solidum, sed in id tantum quod facere potest, ne novus paterfamilias rebus omnibus suis exuatur, et statim atque liberam administrationem recepit, opprimatur: si vero novus paterfamilias non sit, et post multos annos conveniatur, in solidum condemnabitur: nec enim in necem creditorum debitori succurri debet, qui tanto tempore rem suam non auxit, ac nihil quæsivit, unde creditores suos posset absolvere, *l. 2. 4. 5. et 7. ff quod cum eo, l. 2. et 9. hoc tit. l. tutorem 37. ff. de administr. tutor.*

26 Excepta mutui causa) Nam ex mutui causa paterfamilias effectus, morte, vel alio modo ne quidem convenitur quatenus facere potest, *Paul. lib. 2. Senten. tit. 10. §. ult. Inst t. quod cum eo. l. 1. ff. de Senat. Macedon.* Svet. Vesp. *c.* 11.

27 Quia nec ulla fuit) Nulla ex antegesto in manumissum ex contractu actio est, quia nec ulla fuit ab initio. Vide supr. ad tit. 14.

28 Cœpit esse) Tanquam cum paterfamilias, ut supr. dictum est.

Tit. XXVII. *Per quas personas nobis acquiratur.*

Vide tit. 9. lib. 2. tit. 18. et 29. lib. 3. apud Justin.

Quemadmodum ex contractibus eorum qui sunt in nostra potestate tit. 25 et 26. intelleximus prætorem in nos varias actiones dare, ita par erat nos intelligere quod hic titulus præstat, et ex contractibus eorundem nobis obligationes acquiri et actiones. Vis hæc est potestatis, ut quicquid acquirit filius vel servus, id sive dominium sit 1, sive possessio, sive obligatio, confestim 2 acquirat patri vel domino, et obligationem non tantum civilem, se etiam naturalem 3 *l. frater ff. de cond. indeb.* Ceterum qui in nostra potestate non sunt, per eos veluti per procuratorem, aut gestorem, aut tutorem nulla nobis acquiritur actio 4 præterquam ex causa 5 creditæ pecuniæ 6, in qua et pleraque alia singularia præcepta sunt 7, si quidem ea credita sit nostro nomine 8, et aliquando ex aliis causis utilis in subsidium 9, ut dixi tit. 25. et per tutorem 10 certis ex causis, *l. 2. 4. 5. infr. quan. ex fac. tut.* At possessionem 11 receptum est 12 per procuratorem 13 suadente utilitatis ratione 14, quæ est etiam causa per eum acquirendæ actionis creditæ pecuniæ et pignoratitiæ 15, acquiri nobis posse viventibus 16 aut ratum habentibus, ac deinde per possessionem dominium 17, si res procuratori a domino nostro nomine tradita sit 18 Citra possessionem 19 autem per eum dominium non acquiri, id est proprietatem 20.

XXVII. Enarratio.

1 Sive dominium sit) Dominium, possessio justa, et obligatio per eos, quos habemus in potestate nobis acquiritur, *§. non solum, Instit. per quas person. nob. acquir. l. acquiritur. 10. §. non solum, ff. de acquir. rer. dom. l. quod. servus 24. ff. de acquir. poss. l. 1. hoc tit. Justin. Instit. per quas person. nob. oblig. acquir.*

2 Confestim) et in atomo, *l. placet 79. ff. de acquir. hæred.* Cujac. ad *l. frater, ff. de cond. ind. tract. 9. ad Afric.* ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, Epist. 1. ad Corint. Oecumen. ἐν ἀτόμῳ, ἤγουν ἐν στιγμῇ. Tertullianus de resurrect. carn. *In atomo, in momentaneo oculi ictu. D. Hieronymus in epistola ad Minerium et Alexandr. Atomus punctum temporis est, quod secari et dividi non potest Unde et Epicurus ex suis atomis mundum struit, et universa conformat, ictusque oculi sive motus, qui Græce dicitur ῥοπή, tanta velocitate transcurrit, ut pene sensum videntis effugiat.* In ictu puncti. B. Gregor. homil. 10. de divers. lection. Evangel.

3 Sed etiam naturalem) Qualiscumque obligatio acquiritur, v. Cujac. ad *d. l. frater.*

4 Nulla nobis acquiritur actio) Per liberam personam nec dominium, nec obligatio nobis acquiritur, *d. l. 1. l. solutum 11. §. per liberam, ff. de*

pignorat. act. l. et l cet 15. *ff. de constit. pecun. l. ult. inf. quando ex fac. tut.*

5 Ex causa creditæ pecuniæ) Per liberam personam actionem creditæ pecuniæ acquirimus, *l. certi* 9. §. *si nummos, ff. de reb. credit.* in qua pleraque alia singulari, παρὰ τὴν ἀκρίβειαν, παρὰ τοὺς κανόνας præcepta sunt, *l. singularia* 15. *eod.* Stephanus ad *d.* §. *si nummos*: σημείωσαί ποτε διὰ ἐλευθέρου προσώπου προσπορίζεται ἀγωγή · τοῦτο δὲ ἀπὸ τῆς re τῆς ἀπὸ του δανείου, καὶ μόνης νόησον ἐνοχῆς, ἐφ' ἧ φυσικοτέρως τὰς ἀπαριθμήσεις ποιοῦμεν. *Nota*, inquit, *quando per liberam personam acquiratur actio. Illud autem accipe tantum de obligatione quæ re contrahitur ex causa mutui, in qua magis ex naturali ratione numeratio fit.* Quod si is cujus nomine aliena pecunia credita est, nomen improbet, ei qui numeravit vel cedet condictionem, vel citra cessionem ei dabitur ut lis condictio ex numeratione: et ita contingit, ut qui per se actionem non habet, cuique ab eo qui habet cessa non est, utiliter agat: quod Græci notant his verbis: ποτὲ καὶ μὴ ἔχων ἀγωγὴν, μήτε ἐκχωρηθεῖσαν αὐτὸν, κινεῖ οὐτιλίως.

7 Singularia præcepta sunt) Nota obiter Cujacium hic videri magis probare vulgatam lectionem, *singularia præcepta*, quam Florentinam, contra quam fecerit ad *l.* 34. *ff. Mand.* a Florentina tamen stant Basilica lib. 23. tit. 1.

6 Creditæ pecuniæ) Vel quasi: Nam benigne etiam receptum est, ut per alium nobis acquiratur ex pro mutuo, veluti si quis per imprudentiam non debitum solverit nostro nomine, *l. si per ignorantiam* 6. *sup. de cond. indeb.* idque utilitatis causa receptum est propter crebrum et necessarium mutuæ, vel promutuæ pecuniæ usum.

8 Nostro nomine) *d.* §. *si nummos.*

9 Utilis in subsidium) Nam si is qui præposuit, rem servare non possit, vel institor solvendo non sit, in subsidium utilis actio ei dabitur adversus eos, qui cum institore contraxerunt: quod et in exercitore locum habet, vide ad tit. 25.

10 Et per tutorem) Utilis etiam ex his causis pupillo per tutorem acquiritur. Vide Cujac. *inf. quando ex fac. tut.*

11 At possessionem) Excepta possessionis causa per liberam personam nihil nobis acquiritur, *l.* 1. *hoc tit.* id est, excepta possessione, ut quidam e veteribus interpretatur, auctore Azone ad *d. l.* 1. et Cujacius.

Possessionem igitur per procuratorem nobis acquiri tam ratione utilitatis, quam jurisprudentia, id est, auctoritate jura constituentium receptum est, et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus sit, qui nostro nomine ei tradidit: vel usucapionis conditionem, si dominus non sit *l.* 1. *hoc. tit. l.* 1. *et per procuratorem* 8. *inf. de acq. poss. Paul. v. Sent. tit.* 2. §. 2.

12 Receptum est) Et constitutum ab Alexandro Severo, §. *ex his itaque, Instit. eod. d. l. solutum,* §. *per liberam*, de quo tamen per initia non conveniebat inter prudentes, ut significat Neratius in *l. si rem subreptam* 41. *ff. de usurp. et usucap.* et hoc est quod ait Ulpianus in *l. traditio* 20. §. *ult. de acquir. rer. dom.* placere per liberam personam omnium rerum possessionem quæri posse: id est, jam convenire, jam constare inter prudentes, placere inter omnes, et indubitati juris esse, *l.* 1. *hoc titulo*, nisi referre, malis ad constitutionem D. Severi: Nam eodem verbo prudentes uti solent, cum principali constitutione jus inductum est: utuntur quoque eodem verbo, placet, Dioclet. et Maxim. in *d. l.* 8.

13 Per procuratorem) Tutorem, curatoremve, *l.* 1. §. *per procuratorem, ff. de acquir, vel amitt. poss.*

14 Suadente utilitatis ratione) Utilitatis causa, *d. l. per procuratorem, et Paul. d.* §. 2. ratione Utilitatis, *l.* 1. *hoc tit.*

15 Et pignoratitiæ) Per procuratorem acquiritur crediti condictio, et ex eadem causa pignoris obligatio citra cessionem procuratoris, quam veteres auctores exigebant, *l.* 2 *hoc tit.*

16 Viventibus) Puto legendum, scientibus, aut volentibus: possessio enim scientibus et volentibus acquiritur, *l. ea quæ* 53. *ff. de acquir. possess.* id est, si mandatum intervenerit, licet ignorantibus nobis res tradita sit, *l. si procurator* 13. *ff. de acquir. rer. dom.* citra mandatum possessio, aut dominium prius non acquiritur, quam dominus ratum habuerit, *l. communis* 42. *ff. de acquir. possess.*

17 Per possessionem dominium) Si proprietas ab hac separari non possit, *d. l. per procuratorem.*

18 Nostro nomine tradita sit) *d. l. si procurator.*

19 Citra possessionem) Dominium nonnisi per consequentias possessionis acquiritur: citra possessionem nec dominium, nec obligatio nobis acquiritur, *d. l.* 1. *hoc tit.*

20 Id est, proprietatem) Proprietas dominium significat, *d. l. si procurator*: δεσποτείαν vertit Theophilus in *d.* §. *non solum.* Glossæ Græco Latinæ: δεσποτεία, *Dominatus, dominatio, eritudo, proprietas.*

Tit. XXVIII. *Ad SC. Macedonianum.*

Vide tit. 6. *lib.* 14. *ff.*

Intellcximus e *l. ult. tit.* 26. creditori nullam es-

se actionem 1 creditæ pecuniæ, si eam crediderit servo alieno, vel condicionario sine speciali jussu domini, quæ Constitutio est valde nova: nam hoc olim obtinuit tantum 2 in filiofam. 3 ex SC. Macedoniano 4, de quo est hic titulus, cuique nomen non a Consule, ut ceteris SC. 5 sed ut legi Scatiniæ 6, et SC. Papyriano 7 ab eo in cujus odium 8 lex facta est, vel qui legi causam dedit 9. Factum id fuisse auctore Vespasiano Svetonius scribit 10, Tacitus 11 auctore D. Claudio.

XXVIII. *Enarratio*

1 Creditori nullam esse actionem) Domini nullatenus obligantur, nisi si jussisse probentur, *l. ult. sup. quod cum eo.*

2 Obtinuit tantum) Ut Senatusconsultum Macedonianum porrigeretur ad servos periculi etiam ratio fecit, ne servi aliquid sequius in dominos molirentur. Ut parentibus igitur, ita et dominis consultum est.

3 In filiofamilias) Verbis quidem Senatusconsulti filiifamilias continentur: sed jus semel constitutum paulatim ad alios serpit: et Senatusconsultum igitur productum est ad filias, nepotes, et pronepotes, *l.* 9. §. 2. *l.* 14. *ff. eodem*, *l. si filius* 6. *hoc tit.* summa enim ratione consultum est iis quibus idem periculum imminere potest.

4 Ex SC. Macedon.) Si filiofamilias pecunia credita (quod de pecunia numerata accipiendum est, *l. item si* 7. §. *mutuum*, *et l. sed si* 9. §. *hoc Senatusconsultum*, *ff. eod.*) creditori actio (in personam scilicet) petitioque (actio in rem) non datur, etiam post mortem parentis, ut est in ipso SC. *l.* 1. *eod. Paul. Sentent. libro* 2. *tit.* 10. id est, neque vivo patre, neque mortuo, actio datur: adeo ut extantis quoque pecuniæ actio denegetur, *d.* §. *hoc Senatusconsultum.*

Verum si actio non detur, si actio denegetur creditori, quid opus fuit exceptione, qua data, actio summoveri solet? Constat igitur, ex hoc contractu naturalem et civilem obligationem nasci, *l. creditorem* 18. *eod* adeo ut filiusfamilias condemnari possit, *l. tamen* 11. *eod.* quod utique non fieret, si jam actio denegata esset, si data non esset: creditor enim nonnisi impetrata actione agere potuit.

Dicendum igitur est, ipso quidem jure actionem competere, sed exceptione posita elidi: nec enim ipso jure tollitur, impediturque actio, sed tantum per exceptionem, ut ait Bartolus: vide Cujac. inf. tit. 30. Datur igitur, sed sine re et effectu: quod perinde est ac si non daretur, aut denegaretur actio. Eadem ratione mulier non teneri dicitur ex intercessione, quia, Senatusconsulto inefficax obligatio redditur, *l.* 6. *et* 9. *infra ad SC. Vellej.* id est, opposita exceptione Senatuscons. Vellej.

5 Ut ceteris SC.) Ut SC. Trebellianum, quod Trebellio consule factum est, et Pegasianum, quod Pegaso consule.

6 Legi Scatiniæ) De C. Scatinio Valer. lib. 6. cap. 1. Tertullianus de Monogamia.

7 SC. Papiriano) Quo Senatus censuit, uti posthac pueri cum patribus in curia non introirent, præter unum Papirium. Rem narrat Macrobius Saturnalium lib. 1. cap. 6.

8 In cujus odium) Sc. Macedonianum in odium fœneratorum, *l. factum est*, 40. *ff. de cond. ind.* Theophilus scribit, ei Senatusconsulto nomen dedisse Macedonem filiumfamilias bene prodigum, et profusum, §. *ultim. Instit. quod cum eo.* Sed verius est, ansam ei consulto dedisse Macedonem fœneratorem, cui mos erat filiisfamilias, qui vitam luxu trahebant, credere, *tacito fœnore*, ceu loquitur Horatius epistola 1. libri 1. cum nescirent filiifamilias quibus usuris pecunia eis crederetur: quanquam idem juris est, licet mutua pecunia sine usuris data sit, *l. item si* §. *item si duos*, *ff. eodem*: nam licet mutuum sit ἄτοκον, tamen æris alieni ratio subest, cui solvendo filiusfamilias impar est: quia nihil suum habet.

9 Vel qui legi causam dedit) Lex Scatinia in odium Scatinii facta est, cui et ipse nomen dedit: sicut SC. Macedonianum in odium Macedonis, cui et ipse nomen dedit. Senatusconsulto Papiriano Papirius causam et nomen dedit.

10 Sveton. scribit) Vespasiani cap. xi.

11 Tacitus) Annal. xi. cap. 13.

Tit. XXIX. *Ad SC. Vellejanum.*

Vide tit. 1. *lib.* 16. *ff.*

Proximum est Macedoniano Vellejanum: nam utroque SC. tollitur exactio creditæ pecuniæ 1, SC. Macedoniano si credita sit filiof. quod Impp. 2 produxere etiam ad servum et conditionalem hominem. SC. Vellejano si credita sit mulieri, non in rem suam consumpturæ pecuniam, sed mox daturæ 3 alii pro quo ipsa etiam pecuniam mutuam rogavit: et generaliter intercessiones mulierum omnes 4 infirmantur 5 SC. Vellejano. Intercessiones quæ obligant, non consilia 6, non auctoritates, licet intercessiones dicantur. Et rursus intercessiones sua sponte susceptæ 7, non decreto prætoris, *l.* 2. *infra, si mat. ind. prom.*

XXIX. *Enarratio.*

1 Exactio cred. pec.) Ipso quidem jure actio est

in filium familias, sed posita exceptione eliditur, *l. tamen* 11. *C. de SC. Macedon.* inanis obligatio est, *l.* 8. §. *Marcellus. ff. eodem*, et actio inefficax, *l. pen. supra ad Maced.* Pecunia igitur filiofamilias credita debetur quidem, sed creditori ejus exigendi jus non est.

2 Quod Impp.) Honorius et Theodos. in *l. ultim. supra qu. cum eo.*

3 Mox daturæ) Hujus loci interpretem non alium quæremus, quam Ipsum Cujac. ad *l.* 19. *ff. eod.* tract. 4. ad Afric. Novam obligationem mulier recipit, ut si cum alius mutuam pecuniam accepturus esset, interposita sit mulier, quæ acciperet, et se ab initio ream constitueret, quo genere non recipit quidem obligationem, quæ constiterit in alio: sed recipit alienam obligationem, id est, quam alius erat subiturus, nisi ipsa intervenisset, *l.* 8. §. *si cum essem ff. eodem*, quod genus intercessionis notatur his verbis Senatusc. *et mutui dationes.* Vid. ibidem Cujac. ad *l. vir uxori, in fine.* Nota obiter non esse admittendam eorum emendationem qui malunt mutuationes, quam mutui dationes. Hoc igitur casu mulieri subvenitur, quia fuit interposita, vel submissa ab alio, ut vice locove ejus mutuam pecuniam acciperet cum creditor non ignoraret quid ageretur, quidve moliretur mulier, ut scribit idem Cujac. ad *l. bona fide* 27. *ff. ad SC. Vellej.* lib. 3. Respons. Papin. Certe si mulier pecuniam sibi sumpserit, non juvatur Vellejano, licet alii donatura, *l.* 4. *ff. eodem*, in qua verba illa, *accepit a me mutuam pecuniam*, videntur respicere ad verba Senatusconsulti, *mutui dationes*, ut scilicet hoc casu non juvetur mulier, sicut juvatur cum recipit alienam obligationem. Sed neque mulier juvatur Senatusconsulto, si pecunia in usum mariti cesserit, *l.* 13. *hoc tit.* Salmasius de modo usur. cap. 16. putabat delenda esse verba illa Senatusconsulti, *pro aliis*, aut certe transponenda, ut legatur, *in quibus pro aliis intercedunt feminæ.* Sed nihil mutandum: nam Senatusconsulto non aliter juvatur mulier quam si mutuam pecuniam acceperit, quam alius accepturus esset, si ipsa non intervenisset.

4 Intercessiones omnes) Intercedere est se, vel sua pro alio obligare, puta si mulier pro alio fidejubeat, *l.* 3. expromittat, *l.* 4. mandet, *l.* 15. *hoc tit.* constituat, §. 1. *ff. de pecun. con tit.* quæ quidem sic accipienda est, ut mulier pro se constituat utiliter, non etiam pro alio: hoc enim est intercedere, illud non item. Basilica γυναῖκες ἀντιφωνοῦσαι ἐνέχονται ἐν ᾧ μὴ ἐντερκεδεύουσιν. *Mulieres constituentes tenentur, si non intercesserint.* Glossa interlinearis: *Si enim pro se constituant, non intercedunt, quoniam alienum debitum non est*: ἐὰν γὰρ ἀντιφωνῶσι ὑπὲρ ἰδίου χρέους οὐκ ἐντερκεδεύουσιν, ἐπεὶ μὴ ἀλλότριον τὸ χρέος ἐςίν. Intercedit quoque mulier si res suas obliget, vel alii obliganti consentiat, sciente creditore, *l.* 5. *et* 7. *hoc tit. l. quamvis* 8. *ff. eodem.* Intercessionis igitur verbum generale est, et qualemcumque intercessionem continet; et ob id Senatusconsultum de intercessionibus dicitur in *l. qui exceptionem* 40. *ff. de cond. ind. l.* 2. *et* 9. *hoc tit.* ut apud Græcos ἀντιφωνήσεως verbum, quo utuntur auctores Basil cῶn *d. l.* 40.

5 Infirmantur) Mulieribus succurritur propter sexus infirmitatem, *l.* 2. §. 2. *et* 3. *ff. eodem, l. si sine* 5. *hoc tit.* ἔνθα καὶ ἡ φύσις πάντως καὶ ἡ ἡλικία πολλάκις ἔχει τὴν ἀσθένειαν, Theophylactus in priorem ad Timotheum. Oecumenius in eandem epistolam cap. 6. εὐαπάτητον γὰρ τὸ τῶν γυναικῶν γένος. *Facile decipitur mulierum genus* S. Chrysostomus in 1. ad Timoth. homil. 9. τὸ γὰρ γυναικῶν γένος ἀσθενὲς καὶ κοῦφον. *Mulierum genus infirmum et leve.* Quintilianus declamat. 338. *Per se imbecilla res est femina*: et facile decipiuntur. Sed ita demum eis subvenitur, si non callide sint versatæ: Nam deceptis, non decipientibus Senatusconsultum opitulatur *d.* §. 3. Imo decipientes jus coercet, non deceptos: sive, ut ajunt interpretes Hermogenis: οἱ νόμοι οὐ τοὺς φενακισθέντας ἀλλὰ τοὺς φενακίσαντας κολάζει. Intercessio igitur mulieris infirmatur, irrita fit, *l.* 7. *ff. eodem*, posita exceptione Senatusconsulti: et ut ait *lex* 8. *hoc tit.* mulier virili obligatione eximitur. In veterem autem debitorem actio directa efficax est, non in mulierem: vel si novata fuerit, quod mulier expromiserit, rescissa intercessione, restituitur utilis actio in veterem debitorem, quæ et restitutoria dicitur et rescissoria, *l.* 8. *et* 16. *hoc tit.* utilis actio dicitur *l. quamvis* 8. §. *si convenerit, ff. eodem*, vel nova utilis actio instituitur in eum cui bono fuit mulieris intercessio. Utilis dicitur, quia directa adversus mulierem competit, *d.* §. *si cum essem.*

6 Non consilia) *L.* 5. §. *Papinianus, ff. de administrat. tut.*

7 Intercessiones sua sponte) Senatusconsulto mulieribus succurritur, quæ se, suave pro aliis ultro obligant, non si decreto prætoris: Senatusconsultis enim non infirmantur decreta Prætorum.

Tit. XXX. *De non numerata pecunia.*

Vide tit. 22. *lib.* 3. *Inst.*

Diximus jus crediti infirmari SC. Vellejano, et SC. macedoniano: hoc vero fit non ipso jure, sed opposita exceptione 1 SC. hujus vel illius 2, quæ si forte omittatur, crediti exactio erit, *l. tamen, ff. ad Maced. l. Pap. ff. de Publ. in rem act. l.* 18. *ff. de evict.* In hoc titul. proponitur tertium genus

exceptionis, qua etiam jus crediti perimitur, id est, si sperans [3] mihi pecuniam mutuam datum iri, chirographo cavero me eam pecuniam accepisse, vel si mox eam, quæ deberetur, mihi solutum iri sperans, apocha cavero mihi eam pecuniam solutam fuisse, re vero ipsa pecuniam non accepero falsus animi, chirographum utrumque infirmabo, posita, vel contestata [4] exceptione non numeratæ pecuniæ, quæ non est perpetua, ut superiores [5]; sed temporaria, nempe biennalis [6] contra chirographum creditæ pecuniæ, et menstrua contra chirographum solutionis. Sic enim apocha appellatur in *l. creditor, ff. de act. emp.* Et producitur axemplum hujus exceptionis etiam ad alia negotia [7], ut ex eis si agatur, possit opponi exceptio non numeratæ, non solutæ, non debitæ rei pecuniæve.

XXX. *Enarratio.*

1 Opposita exceptione) Desiderantibus Senatus opitulatur: id est, in filiosfamilias actio est, sed opposita exceptione SC. Macedon. intercidit, ut dictum est supr. titul. 28. Item in mulierem actio est, quæ posita exceptione SC. Vellejani excluditur. Sed si omittatur exceptio filiusfamilias debitor, aut mulier intercedens condemnabitur. Mulier tamen adversus actionem judicati utitur exceptione Vellejani, et filiusfamilias exceptione Macedoniani: quod eis favorabiliter prestatur, exceptiones enim peremptoriæ post sententiam opponi non solent, *l. 8. inf. de except. l. 2. inf. sent. resc non posse.*

2 Vel illius) Exceptio intercessionis dicitur in *l. exceptiones 7. ff. de excep'.*

3 Si sperans) θαρῥήσας τῇ πίστει του δανειςου, Fidem creditoris secutus accepisse cavi, qui tamen spem meam delusit, nec postea numeravit, inanis cautio est.

4 Contestata) Agenti si certum petetur de chirographis opponitur exceptio non numeratæ pecuniæ. Sed etsi pecunia quasi credita non petetur, qui cautionem emisit, intra bienn. ex scripto, vel apud judicem, aut episcopum conqueri potest de non numerata pecunia, *l. in contractibus 14. §. pen. hoc tit. l. ult. C. de condict. ex lege*: exceptio vero contestata perpetuantur, *l. si intra 8.* tricenaria est.

Condictio quoque chirographi ultro, id est, etiam non agente creditore, ei qui cavit, competit, *l. si quasi 7. hoc tit.* condictio inquam sine causa, *l. ult. supr. de condict. ex l.* vel indebiti, *l. 3. sup. de cond. ind.* quibus id agitur, ut reddatur chirographum, quod apud te sine causa est, si nihil credideris: vel certe condicitur liberatio, *l. si indebitam 15. inf. de fidejuss.* quæ est incerti. Græci ad *d. l. 7.* δύναται καὶ μὴ ἐναχθεὶς κινῆσαι τὸν ἰνδέβιτον κονδικτίκιον κατὰ τοῦ δανείου ἐπὶ τῷ λῦσαι κατ' αὐτου ἐνοχήν. *Tametsi debitor non conveniatur, condictione consequetur, ut obligatione liberetur.* Glossa interlineariis ibidem: ἴνκερτον κονδικτίκιον ἔχει. *Condictionem incerti habet.*

Hanc quoque condictionem biennalem esse tradunt e veteribus Placentinus in Summa, Castrensis, et Raphael Fulgosius ad. *d. l. 7.* ita ut exceptio, et querela non numeratæ pecuniæ, et condictio biennio continuo concludantur. Cujacius contra sentit in recitatione ad hunc titulum. Ego in Cujacio interpretando ab eo discedere non soleo: prior tamen sententia rationem habere videtur: cui enim ultro intra quinquennium tantum licet conqueri de non numerata pecunia, eidem quoque ultra quinquennii metas condictio jure denegabitur. Ipsa condictio querelæ instar est. Sed et quia fidem cautionis non agnoscit, sed idem qui scripsit, eam convellit, tam dissoluta negligenti a in eo ferenda non est, qui tandiu siluit, ac jugi silentio obligationem comprobasse videtur: imo querelæ non numeratæ pecuniæ quinquennium præfinitum displicuit, et intra biennii spatium, quasi invidiæ plenam proponendam sanxit Justinianus.

Cum exceptione autem non numeratæ pecuniæ concurrit exceptio in factum, *l. 9.* et exceptio doli, *l. 3.* ad quam Thalelæus notat satis novum esse, ut quamvis doli exceptio a reo opponatur, probatio tamen actori incumbat: in exceptionibus enim reum partibus actoris fungi, *l. 19. ff. de probation.* recte autem in constitutione addi, doli exceptionem opponi posse; quoniam is qui aliam quamlibet exceptionem habet, doli quoque exceptionem habet: dolo enim facere eum qui id quod quaqua exceptione elidi potest, petit, *l. 2. §. 5. ff. de dol. except.* quod et Accursius notavit ad *d. l. 3.*

Hæc igitur in hac exceptione singularia sunt, quod reos non expectata actione queri possit, et quod posita exceptione non numeratæ pecuniæ, in actorem onus probandi transferatur, *l. 3. hoc tit. l. 1. supra de probat.* in qua si distinctionem ante verbum, *numeratam*, reponas, citra aliam mutationem sententia ejus constabit: Basilica: ὥσπερ ὁ δανειςὴς ὁ τὰ χρήματα ἀπαιτῶν ἀποδεικνύειν ὅτι ἠρίθμησεν, etc. id est: *Ut creditor qui pecuniam petit, probat se numerasse.*

5 Ut superiores) Exceptio SC. Macedoniani perpetua est, *l. 9. §. pen. ff. de SC. Maced.* et exceptio SC. Vellejani, *l. 3. ff. de except.*

6 Biennalis) Exceptio non numeratæ pecuniæ biennio extinguitur, *d. l. 14.* Olim quinquennio, *l. un. C. Hermogen. de cau. et non numer. pec.* Contra apocham vero intra diestriginta exceptio pecuniæ non solutæ proponi debet, *d. l. 14. §. super.* liberationi favetur.

7 Ad alia negotia) Quidam ex Latinis, ex Græcis autem Theodorus, putabant exceptionem non numeratæ pecuniæ in mutuo tantum locum habere ex *l.* 5. *hoc tit.* qui notatur a Thalelæo qui et *in dote, et debiti solutione, et aliis plerisque locum ei esse*, scribit: οὐ μόνον, inquit, ἐπὶ δανείου ἀλλὰ καὶ ἐπὶ προικὴ καὶ ἐπὶ χρέους καταβολῆς. καὶ ἄλλων πολλῶν δύναται ἀντιτίθεσθαι ἡ ἀναργυρία Quod verum est. Theodorum errore liberabimus, si dicemus, hanc exceptionem cœpisse a credita pecunia, et deinde ad alia negotia productam: quæ videtur esse Cujacii sententia. Denique exceptio non numeratæ pecuniæ locum habet in omnibus contractibus qui re contrahuntur, exceptis apochis, quibus depositarius profitetur se quid accepisse in causam depositi, *d. l.* 14. Et ita sentiunt Azo in summa, Joannes Faber, et Fulgosius ad *d. l.* 14.

Tit. XXXI. *De compensationibus.*

Vide tit. 2. *lib.* 16. *ff.*

Est et quartum genus exceptionis, quo jus crediti perimitur 1, nempe si pensata pecunia 2 dicatur, *l. in exceptionibus*, *ff. de prob.* Compensatio enim olim in strictis judiciis non fiebat ipso jure, sed per exceptionem doli mali, §. *in bonæ fidei*, *Inst. de actionn.* Compensatio est computatio vice mutua 3 debitæ quantitatis 4. Vel absumptio 5 aut delibatio ejus quæ petitur: quam tandem placuit 6, si modo liqueat de debito, fieri ipso jure, et generaliter Justiniano deductionem, reputationem, retentionemque quamlibet tam in actionibus in rem, quam in actionibus in personam, *l. ult. hoc tit.* quam ea in re sola 7 agnosco facere novum jus. (*)

XXXI. Enarratio.

1 Jus crediti perimitur) In bonæ fidei judiciis compensatio ipso jure fit, id est, obligatio ipso jure consumitur, *l.* 4. *et l.* 10. *ff. eod.* citra exceptionem doli mali, *leg.* 24. §. *qui servum, ff. de leg.* 1. *l.* 21. *ff. sol. matr.* Hoc enim efficit ut minus petatur, et qui totum petit, male petat. In strictis vero judiciis, nec ipso jure fiebat compensatio, nec opposita doli mali exceptione ante constitutionem D. Marci, §. *in bonæ fidei, de action.* Institutione quarta, *l. qui non militabat* 78. *ff. de hæred. instit. l. Nezennius* 22. *ff. ad leg. Falcid. l. si opera* 6. *ff. de dol. except.*

2 Pensata pecunia) Id est, compensata, ut in *l.* 7. §. 1. *et l.* 15. *ff. eod.* Glossæ Latino Græcæ: *pensat*, ἀντελλογεῖ. et pensatio in *l.* 18. §. *ult. ff. commod.* est ἀντέλλογος, compensatio.

3 Vice mutua) Compensatio inducitur eorum, quæ vice mutua debentur, *l. in rem suam* 18. *eod. d. l.* 78.

4 Vice mutua debitæ quant.) Mutuo debitæ quantitatis, *l.* 8. *hoc tit.*

5 Absumptio) Si tantumdem debeatur, absumitur quod petitur: si minus, delibatur, μειοῦται, *d.* §. *in bonæ fidei, et* §. *pen. eod.*

6 Tandem placuit) Compensationem fieri ipso jure etiam in strictis judiciis placuit prudentibus, *l. posteaquam* 21. *ff. eod.* et Alexandro Severo, *l.* 4. *et l. cum alter* 11. *eod.* et Justiniano, *l. ult. hoc tit.* Ipso quidem jure minuitur actio, sed exceptionem opponi necesse est, ne condemnatio in solidum sequatur, *l. tamen* 11. *ff. de Senat. Macedon.* quæ fuit sententia Glossæ, Joannis, et Doctorum, ut refert. Joan. Faber ad *l. si constat* 4. *hoc tit.*

7 Ea de re sola) Nec enim Justinianus induxit, ut non fieret compensatio nisi debiti liquidi, confessi, et præsentis: et ut non admitteretur in actione depositi: et commodati, *l. ult. supra, commod.* Græci enim quibus accedo, in eam quoque sententiam iverunt, ut commodato compensatio opponi possit: οὐ μόνον γὰρ ἡ περὶ παραθήκης ἀγωγὴ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἐν χρήσει διδομένων ἀπήλλακται του λόγου τῶν ἀντελλόγων. *Non modo enim actio depositi, sed et actio commodati compensationem non recipit.* Et alibi: ἡ περὶ παραθήκης ἀγωγὴ καὶ ἡ περὶ τῶν ἐν χρησει διδομένων ἀντελλόγῳ, οὐχ ὑπόκειται. *Actio depositi et commodati compensationi non subjicitur.* Qua de re primo quidem Cujacius addubitavit, sed tandem in Not. post. §. *in bonæ fidei* 29. *Inst. de act.* tam in commendato, quam in commodato compensationem non esse admittendam censuit, et a priore sua sententia discessit, quia putabat Tribonianum in mendosos codices incidisse, et *commodati pro commendati*, in *d. l. ul.* irrepsisse. Adde, et actioni ad exhibendum compensationem non opponi, Græci lib. 60. Basilic. tit. 29. ad *l.* 1. *C. de crim. expilat. hæreditat.* ἡ ad exhibendum οὐκ ἐπιδέχεται κομπενσατίονα. *Actio ad exhibendum compensationem non recipit.* Item non induxit Justinianus, ut non detur compensatio, vel deductio malæ fidei possessori: hæc enim omnia jam antea recepta fuerant, *l. si debeas* 22. *ff. eod. Paul.* 2. *recept. Sent. tit.* 12. §. *ult.* Vide Cujac. Observat. lib. 8. cap. 16. et lib. 15. cap. 12.

Hoc igitur tantum Justinianus constituit, ut Actioni in rem obstet compensatio, sicut actioni in personam, quod olim non obtinebat, *l. Stichum* 95. §. *si creditor*, *ff. de solut.* Item ex ejusdem

(*) *Vide Verill. variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 1.

Justiniani constitutione inter deductionem et compensationem nihil interest. Compensatio fiebat ipso jure, deductio ope exceptionis. Cujac. d. cap. 12.

Tit. XXXII. *De usuris*.

Vide tit. 1. lib. 22. D.

Hic liber quartus, qui est de contractibus, et de actionibus in personam, cœpit a contractu mutui, quasi omnium maxime necessario in hac societate civili; prælata religione jurisjurandi, honoris gratia, ex qua sæpe quasi de credita certa pecunia datur actio, si quis delato jurejurando, jurejuraverit se credidisse [1], et quia actio creditæ pecuniæ commune omnium actionum in personam [2], quod est condictionis nomen, fecit suum [3], hic idem liber librive conditor mutuo quasi capiti civilium negotiorum adjunxit alia negotia ex quibus æque datur actio, non alius nominis quam communis, id est, condictio quasi ex mutuo [4], vel ex promutuo, ut condictio indebiti, condictio ob rem dati, et similes, et propositis generalibus præceptis pertinentib. ad actionem creditæ pecuniæ, et ad exemplum ejus productis ad alias actiones, etiam huic negotio creditæ, sive mutuatitiæ pecuniæ [5] immista actione commodati, et pignoraticia, sicut sub *tit. de reb. cred.* etiam prætor edixerat [6] de commodato et pignore, quod commodato mutuum adeo proximum sit, ut et nomina sæpe permutent, et commodatum dicatur mutuum [7], retroque mutuum commodatum, et quod pignus accessio sit crediti, aut obligatio in vicem crediti, expositisque actionibus quibus patres, vel domini jure honorario quasi accessiones tenentur ex creditis, vel aliis contractibus filiorum, aut servorum, *l. si servum*, §. *an filiusfam. ff. de verb. obl.* et causis etiam redditis, quibus jus crediti perimitur, tandem extrema clausula est de usuris, quæ nihil etiam sunt aliud quam accessiones [8] creditæ pecuniæ [9]: post has, id est, post hunc tractatum de usuris suo ordine progredientur ceteri contractus omnes, nec ulla jam amplius ordinis interruptio erit, qualis posset videri fuisse superioribus titulis, re quam præmonstravi non animadversa. Usura [10] est reditus [11] pecuniæ creditæ, qui debetur a tempore contractus [12] vel a tempore moræ in diem, quo ea pecunia solvatur, vel quo is reditus pecuniam æquaverit. Reditus ut in *l. Titius*, *ff. de præsc. ver. l. alumnæ*, *ff. de adim. leg.* Et a tempore contractus, quod fœnus proprie dicitur [13]. Vel a tempore moræ in bonæ fidei judiciis [14] omnibus et strictis quibusdam [15], etiamsi revera nihil intersit actoris [16]. Et in diem [17] quo ea pecunia solvatur, ut *l. lecta*, *ff. de reb. cred.* vel is reditus sortem æquaverit: nam usura ubi æquavit sortem quod postea usuræ pernumeratur [18], deducitur de sorte, *l. si non sortem* §. 1. *ff. de cond. ind.*

XXXII. Enarratio.

1 Jurejuraverit se credidisse) Tit. Livius: *Prætores ambo in eadem verba jurejuraverunt.*

2 Commune omnium actionum in personam) §. *appellamus*, *Instit. de action.* Glosse græcolat. *παραγγελία, Denunciatio, condictio. Condicere est denuntiare prisce. Nunc vero condictionem omnem in personam actionem dicimus.*

3 Condictionis nomen fecit suum) *Instit. quib. mod. re cont. oblig. in pr. et* §. *Item is, de oblig. qu. ex cont.*

4 Condictio quasi ex mutuo) Vide sup. tit. IX. ad finem.

5 Mutuaticiæ pecuniæ) Vetus Onomasticum: *Mutuaticius, δανειστικός.* A. Gellius 20. *cap.* 1. *Maximeque in pecuniæ mutuaticiæ usu atque commercio.* Sic editiones quædam: libri autem manu exarati quinque, *mutuaticæ.*

6 Prætor edixerat) *L.* 1. *ff. de reb. cred.*

7 Commodatum dicatur mutuum) Vide sup. tit. 23.

8 Accessiones) Incrementum sortis, *l.* 24. *ff. depos. l. ult. hoc tit.* incrementum fœnoris. Isidorus Originum v. c. 25. τοῦ δανείου ἐντόκου pecuniæ augmentum. Julius Firmicus II. Mathes. cap. ult. Homer. Odyss. ζ. Χρεῖός μοι ὀφέλλεται. Eustathius: ἔστι δὲ νοῆσαι καὶ ἀντὶ τοῦ αὔξεται, ὅπερ ἐστὶ τοῦ τόκου ἀφορμή· πάντως γὰρ τὸ χρέος ὀφελλόμενον ἐγκυμονεῖ ὥσπερ τὸν ἐσύστερον τόκον.

9 Accessiones creditæ pecuniæ) Accessionum nomine continentur etiam usuræ, *tit. Digestorum de usur. fr. et cau. et omni access.* Usura igitur est accessio, *l.* 12. nam sic etiam legitur in vet. Menagii et Brodæi: Nec igitur audiendus Ludovicus Russardus, qui legendum putabat, *auctio*, quod in suis invenisset, *actio*, quæ quidem lectio orta est ex compendio scripturæ, *accio*, temone superposito. Nec erat cur eam lectionem probaret Salmasius de modo usurarum cap. VIII. accessio enim ibi exponitur τόκος. *Usura*, Basilic. lib. 23. tit. 3. c. 58. Harmenop. Epitomar. lib. 3. tit. 7. §. 24. vide Varr. IV. de LL. in fine.

10 Usura est reditus) *L. Titius* 24. *ff. de præscript. verb.* Basilica, ἵνα ἐκ τῶν τόκων, etc. *l. alumnæ* 30. *ff. de adim. leg. l. qui quadringenta* 88. §. *ult. ff. ad leg. Falc.* Basilica ibidem: ἐκ τῶν προσόδων, ἤτοι τόκων. *Ex reditibus, sive usuris.*

Vetus lapis: *ex reditu ejus summæ*. Poliænus. I. in Them. τὴν ἐκ τῶν ἀργυρίων πρόσοδον.

11 Reditus) Pecunia locari et collocari dicitur, sive fœnore collocari. Plautus Mostellaria. SC. *scelestiorem. Locare argenti nemini nummum queo.* Horat. Sat. 2. lib. 1.

Omnia conductis cœmens obsonia nummis.

Marcianus in *l. Divi* 89. *ad leg. Falcid. Ut idoneis nominibus collocatur pecunia.* Basilica: εὐπόροις ἐπὶ τόκῳ δανείζονται. *Idoneis et locupletibus sub usuris credunt.* Ulpian. in *l.* 33. *de usur. Si bene creditæ sint p. p.* et in *l. qui mandatum* 43. *Mand.* pecunias in diem collocaret. Basil. ἡ ενταλθεὶς, δανεῖσαι. At in *l. si Urbana* 55. *ff. de condict. ind.* rectius legitur, *non locatus*, ut in Basil. δῆλος μὴ μισθωθεὶς, *Servus non locatus*, quam *collocatus*, ut legendum putabat Salmasius de usur. cap. 7. et in disquisitione de Mutuo. Nec quod in Glossis vet. *colloco* exponitur ἐκμισθῶ, et ἐπιδίδωμι ἐπὶ μισθῷ, *conloco, loco*, ideo mutanda est sincera lectio in *d. l.* 55. Papinianus enim ibi loquitur de servo cujus operas malæ fidei possessor non locavit, sed servus ipse operas suas locasse dicitur: nec conductor igitur pecuniam faciet accipientis: non enim culpa caret qui mercedes alii, quam domino solvit. Fœnus, inquam, videtur esse locatio; nummi enim utendi dantur certa mercede: et ideo merces pro usura ponitur, Horat. d. sat. 2.

Quinas hic capiti mercedes exigit.

Et sat. 3.

Mercedem aut nummos unde unde extricat.

Sed et ut prædii reditus proprie dicitur, qui ex locatione: ita reditus pecuniæ, qui ex fœnore quasi ex locatione redigitur, Cujac. Observ. lib 9. c. 15. Cornel. Nepos in vita Attici cap. 21. *Omnisque ejus pecuniæ reditus constabat in Epitoticis et urbanis possessionibus.* Vel, usura est ususfructus nominum, *l.* 3. *ff. de usufr. ear. rer. quæ us. consum.* id est, quasi ususfructus, Cujac. ad *d. l.* 24. sic fructus pro usuris in *d. l.* 88. ut *Fructus fœnoris* Tertullano quarto advers. Marcionem.

12 A tempore contractus) Ex stipulatione, maxime in pecunia credita, Græci: τόκοι ἀνεπερώτητοι οὐκ ἀπαιτοῦνται, *Usuræ citra stipulationem non petuntur.* Colloquium Scholasticum. *Si habes, commoda mihi quinque denarios. Etsi non habuissem, undecumque explevissem. Pignus vis? absit. Cave mihi te accepisse: quibus usuris? quibus vis. cavi.* Usuræ namque ex nudo pacto non debentur, *Paul. lib.* 11. *Sent. tit.* 14. §. 1. *l.* 1. *hoc tit.* pactum enim in continenti factum in stricti judicii contractibus inest quidem ex parte rei, sed non ex parte actoris, hoc enim tantum receptum est in bonæ fidei contractibus. Cujacius ad *d. l. Titius*: in qua sententia etiam est Stephanus ad *l. rogasti*, §. 1. *ff. de reb. cred.* σημείωσαι, ὅτι ἐπὶ τῶν ςρίκτων τὰ *ex continenti pacta*, τῷ μὲν *reo* συμβάλλεται· τὸν δὲ ἄκτορα οὐκ ὠφελεῖ, οὐδὲ ἐκ πλευροῦ αὐτοῦ τίκτεται ἀγωγή· *Pacta strictis contractibus adjecta reo quidem prosunt, non etiam actori, neque ex parte actoris actionem pariunt.* Usuræ tamen ex nudo pacto solutæ non repetuntur, *l.* 3. *hoc tit.* propter naturalem æquitatem, qua pacta subnixa sunt: scitum est enim ea, quæ natura debentur ab eo qui solvit, repeti non posse.

Interdum tamen usuræ ex pacto peti possunt, ut puta si adjectum sit ex continenti bonæ fidei contractui, *l. initio* 5. *inf. de pact. int. emptor. et venditor. composit.* Item usuræ specierum, seu fructuum, εἰδῶν ἢ καρπῶν δανειζομένων, Græcis, debentur ex pacto, et quidem graviores propter incertum fructuum eventum, *l. frumenti*, *et l. oleo h. t.* διὰ τὸ ἄδηλον τῶν καρπῶν. Recte Græci in *d. l.* 23. Additamenta usurarum, προσθήκας τῶν τόκων interpretantur, πλείονα τόκον, majores usuras, usuras, supra legitimum modum, *d. l.* 23. Harmen. d. t. 7. §. 24.

Specierum seu frugum usuram Laodiceni, et Niceni Patres ἡμιολίαν appellant. Quæ sint autem usuræ hemioliæ non satis constat. Græci canonum interpretes Zonaras et Balsamo semisses interpretantur.

Matthæus Blastares nondum typis editus: ἡμιόλιοι δὲ εἰσὶν οἱ ἡμίσεις τοῦ ὅλου τόκου τῶν ιβ´ νομισμάτων, ἤτοι τὰ ἕξ·

Cujusmodi interpretatio merito displicuit Jacobo Gothofredo ad Cod. Theod. *tit. de usur.* et τόκον ἡμιόλιον, usuram sesquplicem interpretatur. Glossæ Græco-Latinæ, ἡμιόλιον, *sescuplum*, et profert hunc B. Hieronymi locum in cap. 18. Ezechielis: *Solent in agris frumenti et milii, vini et olei ceterarumque specierum usuræ exigi, sive, ut appellat sermo divinus, abundantiæ. Verbi gratia, ut hyemis tempore demus decem modios, et in messe recipiamus quindecim, hoc est, amplius partem mediam*: quæ quidem erat usura maxima: sorti enim dimidium ejus accedebat. Eandemque interpretationem adfert Salmasius de Modo usurar. cap. 8. et eundem Hieronymi locum citat. Sed et ἡμιολίας, sesqualteras, vel sesquialteras reddi posse scribunt Glossæ Lat. Gr. *Sesqualtera*, ἡμιολία. Vetus Onomast. *Sesquialtera*, ἡμιόλιος.

Sed quæri non immerito potest, cur patres Concilii sexti in Trullo, quæ ἡμιολίαι dicuntur in canone Laodiceno, et Nicæno, quibus clericis interdicitur, *Quodlibet superabundantiæ genus*, ut Ezechielis cap. 22. *Usuram et superabundantiam non accipietis.* Tertullianus in lib. 4. advers. Marcion. cap. 17. *Fœnoris redundantiam, quod est*

usura, πλεονασμὸν, LXX. ibid. vers. 12. et Levit. cap. 25. 37. sive omnis omnino usura, etiam frugum: cur, inquam, patres in Trullo coacti, ἑκατοςὰς dicere maluerint. Et hic viris etiam doctissimis aqua hæret: an quia τόκοι ἡμιόλιοι, *usuræ sescuplices*, quæ olim in frugibus receptæ erant, nova Justiniani constitutione, *l. eos qui*, *versic. in trajectitiis*, *hoc tit.* in centesimas mutatæ sunt? sic videtur. Prohibebantur usuræ hemioliæ veterum Patrum definitionibus: prohibentur et centesimæ, quæ in earum locum subrogatæ sunt. Vide hac de re Salmasium de modo usurarum d. cap. 8. p. 331. an satis intellexerit canonem Trullanum, tuum esto, lector, judicium.

Porro illud observandum est quod dicitur in *d. l.* 23 additamenta usurarum ejusdem materiæ admitti, puta olei ampliationem, καὶ τὸ ὁμοιογενές. Nam si oleo, vel quocumque fructu mutuo dato pecuniam reddi convenerit, servabitur legitimus usurarum modus. οὐ δύναμαι τὸ νόμιμον μέτρον ὑπερβαίνειν τῆς ἡμιεκατοςῆς, ut ajunt Græci: *Non possum legitimum modum usuræ semissis supergredi.*

Denique civitatibus usuræ ex solo pacto debentur, *l. etiam* 30. *ff. eod.* τοῦτο τὸ πάκτον ἀπὸ νόμου κυροῦται κἂν ψιλόν ἐςι, ut ajunt Græci interpretes: *Hoc pactum confirmatur a lege, legitimum est tametsi nudum sit*: et usuræ petuntur condictione ex lege, διὰ τοῦ ex lege κονδικτικίου, ut iidem scribunt ad *d. l.* 30. et ad *l.* 5. *de pact.* Libro XI. Basil. tit. 1. Debentur et argentariis, *Nov.* 136. *cap.* 4. *et* 5. et pecuniæ naut. *l.* 5. *et* 7. *ff. de naut. fœn.*

15 Fœnus dicitur) Usuræ quæ debentur ex die contractus proprie fœnus vocantur, *l. pecuniæ* 9. §. 1. *ff. eod.* et fœnus accipit pro usura simplici. Fœnus enim interdum accipitur pro pecunia usuraria. Nonius Marcellus: *Mutuum sine usuris, fœnus cum usuris sumitur*. Ex quibus constat, quid inter fœnus, et mutuum intersit: mutuum enim proprie gratuitum est, fœnus autem creditum usurarium, ut in *l.* 5. *inf. de privil. fis. non fœnus contractum.* Basil. οὔτε γὰρ δάνειον συνήλλαξε· *non enim fœnus contraxit*, id est, sub usuris pecuniam dedit, vel usura simplex. Sic mutua pecunia fœnore distinguitur in *l. principalibus* 33. *ff. si cert. pet.* ubi tria interdicuntur Præsidibus provinciarum, negotiari, mutuam pecuniam dare, et fœnus exercere. Basilica: πραγματεύεσθαι, δανείζειν, τοκίζειν; reddunt, lib. 23. tit. 1. Cyrillus quidem ita videtur accepisse, ut rectores provinciarum negotiari et fœnus exercere prohibeantur, non etiam mutuam pecuniam gratis dare ἄρχων μὴ ἐμπορευέσθω, ἢ ἐπὶ τόκοις δανειζέτω, μήτε οἱ περὶ αὐτούς· οἱ δὲ ταξεῶται οὐ κωλύονται τοῦτο ποιεῖν· *Præsidi provinciæ negotiari non liceat, neve fœnus exercere, neque iis, qui circa eos sunt: Officiales autem non prohibentur ea facere.* Eique interpretationi favere videtur *l.* 3. *si cert. pet.* ubi fœnus tantum agitare prohibetur, δανείζειν, quod heic est, sub usuris mutuam dare pecuniam, ut in *l.* 7. §. *item si*, *ff. de Senat. Macedon.* pro quo Ulpian. dixit, pecuniam agitare in *l.* 4. §. 2. *de fidejuss.* Sed Thalelæi interpretatio ad *d. l.* 3. verior est: scribit enim præsidem prohiberi quoque gratuitam pecuniam dare. Intelligite, inquit, *Pecuniam omnem, mutuam, et fœnebrem*, καὶ ἐνταῦθα πᾶσαν δάνειον νοήσον καὶ ἔντοκον, καὶ ἄτοκον. Eademque Glossæ sententia est *d. l.* 3. Præsides autem mutuam pecuniam dare prohibebantur, ne tacitum fœnus magis, quam mutuum contraheretur, neve hoc obtentu e provincialibus tacite quid emungerent, ac extorquerent, Græci ad *l. quisquis* 16. *sup. de reb. cred.* διὰ τοῦτο τὸν ἄρχοντα δανείζειν, ἐκώλυσεν, ἵνα μὴ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄγχειν ἔχῃ τῇ ἀφορμῇ τοῦ δανείσματος· *ideo lex vetat ne præses mutuam pecuniam det, fœnusve exerceat, ne occasione creditæ pecuniæ eos, qui ei subsunt, vexet.* Officiales vero pecuniam sub usuris credere non prohibentur, remissa stricta ratione: quod mutuum omnium maxime necessarium sit in hac societate civili: nam alterius generis obligationes contrahere eis non licet. Quod Græci tradunt his verbis: ἐπὶ τοῦ δανείου ὡς ἀναγκαίου ὄντος παρὰ τὴν ἀκρίβειαν εἰσηνέχθησαν παρεχώρησε τοῖς ταξεώταις δανείζειν· ἐπὶ γὰρ τῶν ἄλλων συναλλαγμάτων οὐδὲ τοῖς ταξεώταις δίδοται ἄδεια. Hoc autem in Præsidibus admissum non est, cum ratio potentatus utrumque mutuum prohibuerit. Hæc aliter interpretatur Salmasius, sed contra mentem Jurisconsultorum, de usur. cap. 5. At quæritur, an præses mutuam pecuniam possit sumere, et posse ait *l. præsidis* 34. §. 1. *ff. de reb. credit.* At ei objicitur *d. lex* 16. Cujacius ad *d. l.* 3. respondet, duos tantum casus proponi in *d. l.* 16. unus est, si pecunia credita præsidi, in provincia versetur is qui credidit quasi mercator legum et provinciæ, id est, πρόξενος: et quasi a præside quidvis obtineri possit, quem obœratum habet. Si ita versetur in provincia quasi quidvis possit in præsidem, ipse relegatur, non judex qui pecuniam sumpsit ut suæ inopiæ consuleret. At coercetur etiam judex, si collectarius (qui et nummularius) honorem ambienti pecuniam crediderit, qua honorem emeret: quo casu uterque relegatur, et qui sumsit et qui dedit. Igitur ea *l. quisquis* coercetur emptor honorum, et potestatum, et qui pretium honorum mutuum dat. Huc pertinet quod scribit Synesius in epistola 72. in fine, et ep. seq. contra leges mutuas pecunias accipi ad coe-

mendos honores, et potestates, ἐπ' ἀρχῇ δανείζεσθαι χρήματα παρὰ νόμους.

14 In bonæ fidei judiciis) Fœnus citra moram, quæ per interpellationem fit, debetur, *l. pecuniæ* 9. §. 1. *ff. eod.* dies enim satis debitorem interpellat, *l. trajectitiæ* 23. *ff. de verb. obl.* In bonæ fidei contractibus usuræ ex mora debentur, *l. mora* 32. §. 2. *eod. l. in bonæ fidei* 13. *hoc tit. l.* 2. *inf. depos.* officio judicis, *l. quæro* 54. *ff. loc.* nec enim sunt in obligatione, *l. qui per collusionem* 49. *ff. de action. emp.* Sed propter moram debitoris non solventis infliguntur, *l. cum quidam* 17. §. *si pupillo*, *ff. de usur.* ne frustratio sit impunita, *l.* 3. §. *ult. eod.*

Mora autem duob. modis fit, ex persona, aut ex re. Ex persona, cum debitor interpellatus opportuno loco non solvit, *d. l. mora*, quæ mora vulgo regularis dicitur. Quæ autem est in re, sive quæ re ipsa fit, irregularis: id est, quando alteruter contractum implevit: puta si venditor emptori rem tradiderit: usuræ enim æquitatis ratione venditori debentur, quia emptor fructus rei venditæ percepit. Item in minorum persona mora ex ipsa fit, *l. curabit* 5. *inf. de action. empt. et l.* 3. *sup. in quibus caus. in integr. rest. nec non est.*

In strictis autem judiciis usuræ debentur post litem contestatam ex æquitate, secundum Sabianorum sententiam, quæ obtinuit. Cuj. ad *l. quæsitum* 37. *ff. de usufr. tract.* 7. ad Afric. Græci: ὥσπερ ἐπὶ τῶν καλῇ πίστει ἀγωγῶν ὀφφικίῳ τοῦ δικαστοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν στρίκτων κατὰ προκάταρξιν. *Sicut in bonæ fidei judiciis officio Judicis, ita in strictis post litem contestatam usuræ debentur.* In bonæ fidei judiciis laxior est potestas judicis, et tantumdem potest officium judicis, quantum stipulatio, ut notat Thalel. ad *d. l.* 13. et verum est, *l. Lucius* 24. *ff. depos. l.* 7. *ff. de negot. gest.* In strictis judex formula eorum circumscribitur.

15 Strictis quibusdam) Ut in actione ex testamento, *l.* 3. §. *nonnunquam, ff. eod. l. ult.* §. 2. *inf. de jur. dot.* quæ est actio stricti judicii, *l. alias* 6. *ff. de in lit. jur.* quo nomine comparatur actioni bonæ fidei, *l. usuræ* 34. *ff. eod.* Item pollicitatio facta Reipubl. licet stricta sit, recipit usuras ex mora, *l.* 1. *ff. de pollicit.* et actio judicati, ut dicetur tit. 54. lib. 7.

16 Etiamsi rev. nihil intersit actoris) Vide *inf. de Sen'ent. quæ pro eo qu. inter. prof.*

17 In diem) Usuræ enim posteri et sequentis temporis ob sortem sua die non solutam ex conventione peti possunt, *l. lecta* 40. *ff. de reb. credit.* Hujusmodi usura pœna est, *d. l.* 40. ut cum placuit uti nisi stata die usuræ leviores exsolvantur, in majores usuras debitor, qui solutioni moram facit, teneatur, *l. Gajus* 11. *et l. seq. ff. eod.*

Atqui Papin. in *l.* 9. §. 1. *eod.* ait, esse fœnus uberius, non pœnam; Cujac. ait, in *d.* §. 1. pœnam accipiendam esse pro usuris usurarum: conventionem autem illicitam esse, si placuerit, ut usuræ usurarum præstentur: cui similis est conventio apud Theophrastum c. περὶ μικρολογίας· sive de sordida parsimonia. In specie autem *d.* §. debitorem non videri promisisse usuras usurarum sed sortis duntaxat majorem et legitimam usuram, sub conditione, si leviores usuræ præstituta die non pendantur: et in eam rem Græcos interpretes citat, quorum verba hæc sunt in Basilicis. οὔτε γὰρ τόκους τόκον δοκεῖ ἐπερωτᾶσθαι, ἀλλ' ὑπὸ αἵρεσιν πλείονα καὶ νόμιμον τόκον. *Non enim videtur promisisse usurarum usuras, sed sub condit. sortis majorem et legitimam usuram.*

18 Quod postea usuræ pernumeratur) *Nam si quid amplius creditori datum fuerit, de capite substrahitur*, ut loquitur vetus interpres Pauli ad *d. tit.* 14. Sic Livii 6. *De capite deducite, quod usuris pernumeratum est.* De capite, id est, de sorte, *l. un. Cod. Theod. de usur. rei. jud.* Glossæ, *sortes*, αἱ κεφαλαὶ δανεισμάτων. Item κεφάλαιον *sors, summa.* D. Chrysostomus in Psalm. cxi. τὸ μὲν γὰρ κεφάλαιον, χρήματα· ὁ δὲ τόκος, οὐρανοῦ βασιλεία. *Nam caput, pecuniæ: usura vero, Regnum Cælorum.* Horat. sat. 2. lib. 1. *Quinas hic capiti mercedes exsecat* D. Ambros. in libro de Tobia cap. 4. *Capitis solutione estis contenti.* Sic ex Novella Basilii Imp. qua tolluntur usuræ, si quis vel tantillum ceperit, id ex sorte decedit, seu sorti imputatur: quæ quidem Nov. extat apud Harmenop. lib. 3. tit. 7. §. 28. et Matth. Blastar. apud quem in scripto cod. sic legitur: ἵνα μὴ νόμον φυλάττειν οἰόμενοι, νόμον Θεοῦ παραβαίνομεν. *Nec cum legem servare credimus, legem Dei violemus.* Usuræ igitur supra duplum exigi non possunt, non Romanorum modo, sed Ægyptiorum quoque lege, ut observat Cujac. Observ. 5. 38. ex Diodori Siculi lib. 1. et Sirmondus ad Sidonium 4. epist. 24. quem vide. Usuræ tamen per partes solutæ non coacervantur ac computantur in duplum, et sortem excedere possunt, nisi tempore solutionis usuræ nondum solutæ sortem excedant, *l. usuræ* 10. quæ tamen abrogata est *Nov.* 121. *et nov.* 138. ex quibus, usuræ etiam per partes solutæ in duplum computantur, Basilius d. lib. 23. οἱ κατὰ μικρὸν, καὶ κατὰ χρόνον καταβαλλόμενοι τόκοι τῷ διπλῷ συμψηφίζονται. *Usuræ per partes et diversis temporibus solutæ duplo computantur.* Quæ aliis verbis extulit Michael Psellus Synops. LL. versu 1236.

Οἱ κατὰ μέρος τόκοι διδόμενοι τοῦ χρέους
Καλῶς οὐχ ὑπερβαίνουσι τοῦ διπλοῦ παραιτέρω.

Usuræ sortis per partes solutæ duplum super-

gredi non possunt. Falluntur qui putant deesse *hoc tit.* duas constitutiones, 29. et 30. ut et observat Cujac. lib. 10. 37. Sed deinde consultius retulerunt ad Justiniani Novellas Notator. lib. 11. Vellem Irnerius jus novum adscripsisset post *d. l.* 10.

Excipiuntur tamen quæ annui reditus magis, quam usuræ speciem habent, Cujac. ad *d. Nov.* 121.

Illud omittendum non est, novissima constitutione *hoc tit.* cautum, ut usuræ usurarum non exigantur usuræ enim in sortem redigebantur novatione facta et ejus sortis usuras in stipulationem deducebant, et ita usura usuram pariebat. Græci anatocismum vocant, de quo D. Hieronymus in Amos cap. 8. *Qui exspectatis Calendas ut negotiemini, et usuras augeatis de usuris.* Hoc est Dositheo in Sententiis Adriani, τὰ αὐτὰ χρήματα πάλιν δανείζειν. *eandem pecuniam rursus fœnerare.* Solebant enim stipulari in Calendas singulas: de quo vide Cujac. ad *l. pen. de reb. cred. lib.* 8. ad Africanum.

Tit. XXXIII. *De nautico* [1] *fœnore.*

Vide tit. 2. *lib.* 22. *ff.*

Nauticum sive maritimum [2] fœnus separatur a terreno, quia nautico modus finisve præscriptus nullus fuit olim [3], et hodie gravius est [4] quam terrenum, nempe ad finem [5] centesimæ, quæ in pecunia terrena raro locum habet [6]: nec tamen, ut opinor, supra finem dupli [7], nam usuræ quæ taxationem habent, et duplo finiuntur: quæ non habent ut olim nauticæ [8], nec duplo finiuntur: ac præterea in nautico fœnore pactum sine stipulatione [9] sufficit, non in terreno [10]. Ratio autem differentiæ consistit in causa periculi [11], quod nauticæ pecuniæ creditor suscipit; cum tamen alii generis [12] pecuniæ periculum respiciat debitorem [13]: vel si forte convenerit [14] ut non respiceret creditorem, tum sane idem jus erit maritimi et terreni fœnoris, *l. periculi, ff. eodem.*

XXXIII. Enarratio.

1 Foenus interdum accipitur pro mutuo gratuito, Deuteron. 15. 6. *Fœnerabis gentibus multis,* id est mutuum dabis, Plin. 11. 6 *Hic* (sol) *suum lumen ceteris quoque sideribus fœnerat.* et cap. 9. *Si quidem in toto mutuata ab eo luce fulgere* etc. fœnus tamen accipi pro pecuniæ reditu sine usura et in libris τῶν ἔξωθεν, et nostris plusquam manifestum est. Plaut. in Mostellaria, Act. III. sc. 1.

Qui mihi neque fœnus, neque sortem argenti dabunt. Et act. 4. sc. II.

Is tibi et fœnus, et sortem dabit.

L. 4. *ff. de naut. fœn. l. pecuniæ* 9. §. 1. *ff. de usur. l. uxori* 24. *ff. de usu et usufr. leg. l. deducta* 58. §. 2. *ff. ad SC. Trebell.* et fœnerare est mutuam pecuniam sub usuris dare in *l. quamvis* §. 1. *ff. de pignorat. act.* Pomponius ait: *Si creditor pluris fundum pigneratum vendiderit, si id fœneret.* Basilica: τοκίσῃ. Interpres: εἴτε τοκίσει τὸ περιττὸν τοῦ πιμήματος. Unde lectio eorum codicum sequenda videtur, in quibus habetur: *Si id quod plus est, fœneret.* et in *l. Granius* 71. §. *ultim. ff. de fidejuss.* ut Francisco Hotomanno, et Jacobo Cujac. placebat: quod tamen aliis displicet, censentque *dicti* §. hanc esse sententiam, ut mandati quoque teneatur qui Titio mandat, ut ei credat, cui etiam citra mandatum crediturus erat: quod et antea Dion. Gothofredo in mentem venerat in Glossis ad *d. l.* Auctores quoque Basil. in eam sententiam sic. Græce vertunt: εἰ καὶ μέλλοντί μοι δανείζειν ἐντείληταί τις δανεῖσαι ἐνέχεται. *Mandati tenetur, qui mihi alias credituro mandat ut credat.* Quæ quidem interpretatio mihi satis placet.

Fœnus quoque accipitur pro pecunia fœnebri ut dictum est *supra tit. prox.* Horat. epod. II. *Solutus omni fœnore.* Excerpta ex veterib. Glossis: *fœnus*, δάνειον, χρέος· aliæ: *fœnus* δάνος. Glossæ Græco Lat. δάνειον ἔντοκον *fœnus*, vet. Onomastic. *fœnus* δάνειον.

Quamquam autem exempla non desint huic interpretationi firmandæ, et ita quoque fœnus nauticum accipiendum constet in *l.* 3. *hoc tit.* ut apud Græcos ναυτικὸν δάνειον. Jul. Pollux lib. 8. cap. 12. Non tamen videntur auctores juris eo significatur fœnus nauticum dixisse: et longe probabilius est, fœnus eos accepisse pro usura pecuniæ trajectitiæ, quod et Cujacius sequitur, ut sit, περὶ τόκου ναυτικοῦ περὶ του διαποντίου δανείου in Theophrasti charact.

Nauticum igitur fœnus est usura pecuniæ nauticæ, sive trajectitiæ, id est, quæ trans mare vehitur, *l.* 1. *ff. eodem,* διαπόντια χρήματα, vertunt Basilica: transmarinas pecunias.

2 Sive maritimum) Ut Paulo jurisconsulto, usuræ maritimæ, *l. fœnerator* 6. *cod.* fœnus trajectitium.

3 Præscriptus nullus fuit olim) *Paul.* II. *Sent. t.* 14. trajectitia pecun. infinitas usuras recipere potest. Sic etiam terreno fœnori nullus præscriptus modus lege Solonia, cujus meminit Lysias in Orat. 1. adversus Theomnest. Jure autem Romano terrestris pecuniæ usura centesima *l.* 2. *C. Theod. de usur. l. si pro mutua* 8. *supra, si cert. pet. l. nihil* 4. §. 1. *ff. eodem,* Est autem usura centesima, quam Græci ἑκατοστὴν vocant. D. Chrysost. homilia 62. in novum Testam. Galenus ἑκατοστὸν τόκον, ut

ad Theop. primus observavi, cum centeni nummi duodenos quotannis pariunt. Plin. epist. lib. 10. 62. *Duodenis assibus, quanti a privatis mutuantur.* Matthæus Blastares: ἑκατοςιαῖος δὲ λέγεται τόκος, τὰ διδόμενα δώδεκα νομίσματα ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν ὑπὲρ ἑκάςου χρόνου· ἡ δὲ παρ' ἡμῖν νομιζομένη λίτρα κατὰ ἀναλογίαν, νομίσματα ἔχει ὀκτὼ δίμοιρα. *Usura centesima est, cum centum quotannis duodecim reddunt.*

4 Et hodie gravius est) Pecuniæ maritimæ semper usura gravior, quam terrenæ. Petronius: *Qui pelago credit, magno se fœnore tollit.* Maximus Tyrius dissert. 11. ὥσπερ γὰρ τῶν ἐπὶ χρηματισμῷ παραβαλλομένων ἐν θαλάττῃ, οἱ τόκοι μεγάλοι τῶν δανεισμάτων. *Nam ut illi qui lucri causa maris periculose committunt, magno fœnore se obstringunt*: est enim periculi pretium, *l.* 5. *ff. eod.* Vetus Scholiastes Persii in Satiram quintam *Cur navigas? An ut pecuniam, quæ tibi quincunces verecunde præstitit cum periculo deunces præstet?* Nam *multi casus opprimunt navigantes*, ut ait Hieronymus 15. in Esaiam: καὶ φθάνει τὰς εὐπραγίας τὰ κύματα· *et fluctus prosperitates antevertunt*, ut ait Libanius in declam. 37. Est etiam in mari periculum ab his qui piraticam exercent: nam plures fere piratarum vi facultatibus exuuntur, quam mare insanum haurit et absumit, et periculum ejusmodi creditorem respicit. Sed et præter incertum maris, *Nam mari fides infamis*, Tertullianus de pallio cap. 2. Nihil tam capax fortuitorum, quam mare: v. Tacit. annal. 14. lucrum ingens eorum qui mare trajiciunt, quos ἐμπεράμους vocat Callimachus hymno in Jovem, id est, ἐμπόρους, *mercatores*, ut ibidem interpretatur Scholiastes: quæstus inquam longe longeque major (Nam ut se maris periculis objiciant ingens pecuniarum cupiditas efficit, sive ut loquitur S. Proclus in oratione sexta, δεινὸς πόθος τῶν χρημάτων, quam terrestris) suasit ut de gravioribus usuris præstandis convenire liceret. Periculi quidem ratio præcipua est: Tertullian. de patientia cap. 7. *Cum lucri cupiditatibus quæstuo pericula mercimoniorum in mari exercent.* Sed et quæstus si periculo creditoris pecunia accepta sit, uberiori fœnori causam dedit. Et non injuria igitur trajectitiæ pecuniæ usuræ majores nunc et olim: est enim pecuniæ maritimæ centesima, terrenæ vero leviores, id est, semis, *l. eos qui* 26. *vers. in trajectitiis, sup. tit. prox.*

5 Ad finem) Sic loquitur Papinian. in *d. l.* 4. §. 1. Basil. μέχρι τῆς ἑκατοςῆς, *Usque ad centesimam.* Quæ est usura maxima, *l. qui sine* 38. *ff. de negot. gest.*

6 Raro locum habet) Fructuum usura olim quadruplex centesima, *l.* 1. *Cod. Theod. de usur.* hodie vero centesima est, *d. l.* 26. Fructuum quoque nomine ab agricolis centesima exigi potest. Nov. 38.

7 Supra finem dupli) In trajectitia pecunia sicut usuræ duplum excedere possunt: ita id quod interest, *l.* 2. §. *ult. ff. de eo qu. cer. lo.* usuræ modus est duplex centesima et duplum: neuter servatur in trajectitia pecunia, Cujac. ad *l. servus* 30. §. *si sciens, ff. de action. empt. tract.* 8. *ad Afric.* Hodie vero usura maritima supra duplum exigi non potest. Cuj. utitur hac ratione: Nam usuræ, quæ taxationem habent, etiam duplo finiuntur: Atqui usura nautica hodie taxationem habet: est enim centesima: et duplo igitur finitur.

8 Ut olim nauticæ) Usuræ nauticæ taxationem antea non habebant: licebat enim infinitas usuras accipere: et duplum igitur excedere poterant.

9 Pactum sine stipulatione) *L.* 5. §. 1. *et l.* 7. *ff. eod.*

10 Non in terreno) *L.* 1. *et* 3. *sup. de usur. l.* 24. *ff. de præscript. verb.*

11 In causa periculi) Pecuniæ nauticæ periculum respicit creditorem. Hoc est ναυτικῶς δανείζειν, sive διαποντίως, ἤτοι ἐπικινδύνως. Vide Cujac. ad *l. trajectitiæ, ff. de obligat. tract.* 7. *ad Afric.* nisi pecunia culpa debitoris perierit, vel quia locum navigii non servavit, vel quia merces illicitas comparavit, easque fiscus occupavit, Paul. *d. tit.* 14. *l.* 1. *et pen. hoc tit. l.* 4. *ff. eod.* Hoc ita si convenerit: alioquin periculum pertinet ad debitorem, *l. ult. vers sine*: et communes igitur usuras præstat. Nauticæ autem pecuniæ periculum creditor suscipit, vel in omne navigationis tempus, ut in *l. qui Romæ* 122. §. *Callimachus, ff. de verb. oblig. vel incertum portum.* Inde Græcis duo pecuniarum nauticar. genera, ἑτερόπλοια, et ἀμφοτερόπλοια. Cujac. ad *d.* §. *Callim.* ἑτερόπλοια dicuntur, cum creditor commeatus tantum periculum suscepit: ἀμφοτερόπλοια, cum commeatus et remeatus. Vide Harpocrat. et Suid. in v. ἀμφοτερόπλουν, Polluc. d. c. 12.

12 Alii gen.) Varro de re R. 1. cap. 2. *Ad Alii Dei aram.* Cic. de N. D. *ut alii generis bestiis vescerentur.* Sic veteres editiones, et ita legi testantur in Palatino cod. quod malo, quam, *alius*, ut reposuerunt in edit. Gruteriana. Sic in *l.* 156. *ff. de regul. jur. Cum. quis in alii locum successerit*, rectius in Pandect. Florent. legitur, quam alius, ut vulgo. Sic etiam loquitur Vitruvius lib. 11. cap. 9. et lib. 8. cap. 3.

13 Periculum respiciat debitorem) *L. incendium* 11. *sup. si cert. pet.* §. 1. *Instit. quibus mod. re contr. oblig. Debitorem enim quantitatis, sive generis omne periculum respicit*, sive ut ait Thale-

læus ad *d. l.* 11. *πᾶσι τοῖς τυχηροῖς τοῖς ἐπὶ τῇ δανεισθείσῃ ποσότητι ὁ δανειστάμενος ὑπόκειται.* Quia genus perire non potest. Ideoque in lege Rhodia pecuniæ terrenæ dicuntur *ἀκίνδυνα χρήματα. Extra omnem periculi aleam positæ.*

14 Vel si forte conv.) Si convenerit ut periculum non pertineret ad creditorem, communes usuræ præstantur.

Tit. XXXIV. *Depositi , vel contra.*

Vide tit. 3. lib. 16. ff.

Postquam egit de contractu creditæ pecuniæ , et de accessionibus ejus , et de his quæ is contractus cum aliis communia habet, singulis aliis contractibus incipit dare titulum vel tractatum specialem , et deposito in primis. Depositum est conventio qua id agitur , ut rem meam vel alienam [1] custodias [2] , et mihi possideas , non tibi, eandemque [3] mihi [4] quandoque [5] reposcenti [6] restituas. Vel conventio qua res nostri vel alieni juris [7] penitus [8] fidei [9] ejus servanda committitur, qui eam officii causa custodiendam recipit [10]. Dico, officii causa, quia ut mutuum [11], commodatum [12], mandatum [13], precarium, [14], et depositum [15] ex officio et amicitia originem ducit. Hi igitur contractus mercedem non recipiunt, honorem recipiunt [16] et remunerationem: et mutuum quoque modicum fœnus , quod non superet beneficium a creditore profectum, sed exsuperetur, quia beneficio adjuvari nos oportet , non opprimi, *l. in commodato*, §. *sicut, ff. Comm.* dederim enim et in fœnore libenter de xeniis [17] proverbio locum, *οὔτε πάντοτε , οὔτε παρὰ πάντων.* Quod autem dixi penitus rem depositam committi fidei depositarii , eo fit ut magis obligetur fides ejus. *Fides habita* , inquit Livius [18], *ipsam magis obligat fidem* : nam et plerunque deposita fiunt remotis arbitris [19], ut non male in definitionibus Plato dixerit, depositum esse : *δῶμα κατὰ πίστεως*, et alii auctores depositum sacrum [20] : quo fit , ut depositum reposcenti non possit obiici compensatio [21], vel exceptio non numeratæ [22] vel non datæ rei, pecuniæve, si depositi ex scripto agatur, *l. ult. sup. tit.* 31. *l. pen. sup. tit.* 30, vel denunciatio [23] ab altero facta depositario , ut *Nov.* 88. Ut depositi condemnatus infamis fiat [24] , ut ex 12. tab. [25] actio depositi sit in duplum , quod didicimus ex reliquiis Sent. Pauli. Hodie jure prætorio est in simplum , et uno tantum casu [26] in duplum. Et ut quod deposui videatur esse domi meæ, non etiam id quod commodavi , *l. pen.* §. 1. *ff. de aur. et arg. leg.* Et velim etiam excipi a Constitutione Caroli IX. quæ supra C. lib. contractus qui habentur sine scriptura , consistere non vult , quæ efficit ut hodie nulli contractus [27] nudo consensu [28] perficiantur contra jus gentium , velim, inquam , saltem excipi sacri [29] , arcanique depositi causam. Duplex autem est actio depositi, una [30] quæ directo competit depositori de deposito recipiendo , et vicissim altera [31] quæ depositario datur de recipiendis impensis.

XXXIV. Enarratio.

1 Rem meam , vel alienam) Adeo ut etsi fur , vel prædo deposuerit , depositum ei restituendum sit , *l.* 1. §. *si predo , ff. eod. l. non ab judice* 64. *ff. de judic.* Triphoninus tamen in *l.* 51. *ff. hoc tit.* scribit, in hac quæstione, si rem dominus petet, utique ei restitui debere : si vero non petet , ei qui deposuit. Basilica paucis rem totam ita complectuntur: *εἰ μὲν ἀπαιτεῖ ὁ δεσπότης , αὐτῷ ὀφείλεις ἀποκαταστῆσαι · εἰ δὲ μὴ ἀπαιτεῖ , δεῖ σε τῷ παραθεμένῳ ἀποδοῦναι . Si quidem rem dominus petat , ipsi eam debes restituere : si vero non petat , eam depositori debes restituere .*

2 Custodias) aliud est custodire , aliud possidere , *l.* 1. §. *quæsitum , ff. quod. legator.* depositarius rei depositæ custos est , *l.* 1. *et l. proprie* 6. *ff. eod. l. desiderium* 7. *hoc tit.* et in possessione est , non possidet , sed depositor per depositarium §. *possidere , Institut. de interdict. l. licet* 17. §. 1. *ff. eodem.* Neque mutat *lex communi* 7. §. *neque, ff. commun. divid.* ubi depositarius naturaliter possidere dicitur : impropria enim , et confusa locutio est , cum sit in possessione naturali potius, quam possideat. Cujac. Observat. lib. 9. 33. Si autem depositarius sibi possidere , neque reddere constituerit, confestim amitto possessionem , *l. si rem* 47. *ff. de adqu. vel am. poss.*

3 Eandemque) Depositarius restituit eandem rem , id est , idem corpus , *l.* 1. §. *is quoque ff. de obligat.* §. *præterea , Instit. de obligat. quæ re contrah. l.* 2. *ff. de reb. cred.* nisi nominatim convenerit , ut tantumdem redderetur , *l. Lucius* 24. *eodem.* Sed hæc res egreditur notissimos depositi terminos : naturam et modum depositi excedit. Id enim inter depositorem , et depositarium agi solet, ut eadem res quandoque restituatur, non quantitas eadem : esse tamen depositi actionem Papinianus subobscure significat , ut et Cujacio videtur ad *l.* 24. *ff. de præscr. verb.* quam quidem Auctores Basilicῶn percepisse non videntur , qui negant , depositi actionem esse : *εἰ δὲ μὴ τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ τοσαῦτα συνεφώνησα δῆναι, οὐκ ἐνάγομαι τῇ περὶ παραθήκης ἀγωγῇ. Si convenerit ut non eandem rem, sed tantumdem redderem , depositi actione non te-*

neor. Idem juris est, si tacite actum sit, ut tantumdem redderetur: puta si pecunia non obsignata deposita sit, *l.* 26. §. 1. *eod. l.* 31. *ff. loc.*

4 Mihi) Nisi dominus rem vindicet: est enim potior causa domini, quam depositoris, qui rem alienam custodiendam tradidit, ut supra dictum est.

Mihi) Vel hæredi meo, *l.* 1. §. *hæc actio*, *l. si plures* 14. *ff. eod. l. ult.* §. 1. *ff. ut legat. nom. cau. l. pen. C. ad exhib.* nam mihi reddi videtur: D. Augustinus libro 111. de libero arbitrio cap. 15. *Quod creditorum justis successoribus redditur, istis utique redditur, quibus isti jure succedunt.*

Mihi) Vel ei, cui ex lege depositionis restitui debet, *l. Publia* 26. *D. eod. d. l. pen.*

5 Quandoque) Depositum quandocumque repeti potest, καὶ ὅταν θέλει, λαμβάνει αὐτὸν ἀπ' ἐμοῦ, quando volet, a me repetet. Macarius hom. 15. etiam ex continenti, *d.* §. *præterea*, *et d.* §. *is quoque*, *d. l. Lucius*, *l.* 1. §. *est autem*, *eod.* Quint. decl. 245. *Deponitur aliquid, quod quandocumque repetitur, reddendum est.* Et sine cunctatione, si modo depositarius rei restituendæ facultatem habeat, vel conditio depositi extet, *d.* §. *est autem.*

6 Reposcenti) Depositor rem depositam reposcere dicitur in *d.* §. *est autem*, ut commodator commodatum in *l. si quis rem* 20. *ff. de acquir. poss.*

7 Nostri vel alieni juris) Paulus Licinii Rufini tit. 10. *Deponere. possumus apud alium id quod nostri juris est, vel alieni.*

8 Penitus) Depositum dicitur ex eo quod ponitur: præpositio enim de, auget depositum, sive ut loquitur Aulus Gellius Noct. Attic. 6. 15. *de præpositio ad augendum et cumulandum valet*, ut ostendat totum ejus fideicommissum, quod ad custodiam rei pertinet, *d. l.* 1. Donatus Adelp. act. 6. sc. 6. *de valde significat.* Idem in Hecyram act. v. sc. 11. *Dejerat, si producte, valde curat.* Vide Festum in decultarunt, dedita, defrui deperire, et despretus. Glossæ Latin. Græc. *de magis*, σφόδρως. Hincmarus Remensis apud Flodoar. histor. Rhem. lib. 3. c. 21. *Detractem, quod valde tractem non abs re accipi potest*: sic apud Guntherum *dequesti crudelia facta tyranni*: alias τὸ de minuendi vim habet, ut in depretiare, et delibare.

9 Penitus fidei) Pleraque hominum negotia fide constant, sive ut ait Cyrillus Hierosolymitanus cathec. v. κατὰ πίστιν συνέστηκε τὰ πλεῖστα τῶν ἀνθρώπων πράγματα. Sed in primis depositum, quod penitus fidei depositarii committitur. Itaque depositor fidem eligere dicitur, *l.* 1. §. 4. *ff. eodem.* Auctor problematum quæ vulgo Aristoteli tribuuntur, sect. 29. οὐδεὶς παρακαταστίθεται μὴ πιστεύων. *Nemo apud alium deponit, nisi qui fidem ejus sequitur.* Depositarius autem fidem suscipere dicitur, *l. si is* 18. *hoc tit.* et nisi depositum reposcenti continuo reddat: fidem frangere, *d.* §. 4. Vetus Scholiastes ad illud Juvenalis sat. 13.

Depositum retinere

Non reddere, inquit, *fideicommissum.*

10 Recipit) Dominus vel possessor rem custodiendam tradit, depositarius recipit, *d. l.* 1. §. *si te rogavero*, *et seq.*

11 Mutuum) Mutui enim usuræ non debentur, *l. Titius* 24. *ff. de præscript. verb.*

12 Commodatum) Commodatum gratuitum est, §. *item is*, *de obligat. quæ q. e. contr.* ideoque in commodato solius accipientis commodum versari dicitur, *l. si servus* 61. §. *circa*, *ff. de furt.* et commodator beneficium tribuere dicitur, *l. in commodato* 17. §. 3. *ff. commod.*

13 Mandatum) *L.* 1. §. *ult. l. ita ut* 56. §. 1. *ff. mand. et* §. *ult. Inst. eod.*

14 Precarium) Precarium est genus liberalitatis, *l.* 1. *ff. de prec.* et simile donato, *l. eum qui emit* 14. §. *is qui precario*, *ff. de furt.*

15 Depositum) Depositarius beneficium dare dicitur, *d. l. Lucius.* D. Chrysostomus homil. 11. ad Populum Antiochenum: ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνθρώπων οἱ δεξάμενοι, τὰς παρακαταθήκας χάριν ὑμῖν δεδωκέναι νομίζουσι φυλάττοντες ἅπερ ἔλαβον.

16 Honorem recipiunt) Commodatum mercenarium non est, sed gratuitum. Honorem tamen et salarium recipere potest, *l.* 6. 7. *et* 10. §. *idem Labeo*, *ff. mand.* honor dicitur, ut Græcis τιμή. Glossæ Græco-Lat. τιμή, τὸ ἐπὶ συνηγορίᾳ διδόμενον *Honorarium.* B. Hieronymus ad Geront. *Honor vel pro elemosina, vel pro munere accipitur*: v. Comment. nostrum in *Instit.* §. *ult. cap. de mand.*

Depositum quoque pretium depositionis recipere potest, *l.* 2. §. *Et generaliter*, *et seq. ff. vi bonor. raptor.* quod salarium per abusionem merces dicitur in *l. si ut certo* 5. §. 2. *ff. commod.*

17 De xeniis) Quod extat in *l. soleat* 6. *ff. de offic. procur.*

18 Livius) Lib. 22. Plutarchus in conjug. præcept. ποιεῖ γὰρ καὶ τὸ πιστεύειν δοκεῖν, πιστεύεσθαι, καὶ τὸ φιλεῖν, φιλεῖσθαι. *Fidem enim nobis paramus apud eos, quibus nos confidere ostendimus, et amorem apud eos, quos diligere credimur.* Seneca in epist. 3. *Fidelem si putaveris, facies.*

19 Remotis arbitris) Quintilian. in d. declam. 245. *Depositum hoc eo magis vindicandum, quod fere secreta sunt citra probationem*, et decl. 312. *Deposui apud te, scis ipse: quid aliud videtur advocare, quam Deos testes?* Dio Chry-

sostomus Orat. 75. οἱ δὲ παρακαταθήκας διδόασιν ἄνευ μαρτύρων, οὐ δεδιότες μὴ ἀφαιρεθῶσιν· *Quidam vero nullis testibus accitis res suas custodiendas tradunt non reveriti, ne depositum abnegent ii, quorum fideicommiserunt.* Vide Isocratem contra Euthinum. Denique fides syngrapham non requirit. Utamur verbis Ambrosii etiam in hac re: *Major*, inquit, *est contractus fidei, quam pecuniæ*, in Lucam cap. 20. ad fin. Itaque depositum συνάλλαγμα dicitur: depositor enim ἔλαβε τρόπον τινὰ ἀντὶ τῆς παρακαταθήκης τὴν τοῦ ἀνδρὸς χρηστότητα, ut ait Michael Ephesius ad quintum Ethicor. Nicomach. cap. 2. *Qui deposuit, vice rei, quam custodiendam dedit, viri probitatem recepit.*

20 Depositum sacrum) Juvenal. sat. 13.

. . . *sacrum tibi quod non reddat amicus*

Depositum. Philo, Quis res. divin. heres sit: πολλοὶ γὰρ ἐκ παρακαταθηκῶν ἱερῶν πονηροὶ ἐγένοντο, τοῖς ἀλλοτρίοις ὡς ἰδίοις ὑπ' ἀμέτρου τῆς πλεονεξίας καταχρησάμενοι. *Multi enim in sacris depositis improbe versati sunt, reb. alienis tamquam suis per summam avaritiam male usi.* Huc pertinet Platonis illud XI. de Legib. pupillum tutorum fidei permitti quasi depositum sacrum, παρακαταθήκην μεγίστην καὶ ἱερωτάτην.

21 Compensatio) Res deposita illico, quam celerrime quam ocyssime restituenda est, nec ei compensatio opponitur, *Paul. Sent. lib.* 11. *tit.* 15. §. *in bonæ fidei*, *Inst. de action. l. ult. sup. de compensat. l. pen. hoc tit.*

22 Exceptio non numeratæ) Non potest objici exceptio non accepti depositi adversus scriptam confessionem depositarii, *l. in contractibus* 14. §. 1. *sup. de non numer. pec.*

23 Vel denunciatio) Testatione, denunciatione alterius restitutione depositi mora adferri non potest: ut si creditor meus nunciet depositario, ne rem quam apud eum deposui, mihi restituat, antequam sibi satisfactum sit, quæ denunciatio efficax est, *l. ult. ff. de leg. commissor.* et sane si ita denunciatum sit depositario, rem quidem nihilominus statim reposcenti depositori restituere cogitur: sed non sine cautione: cavere enim dominus satisdato debebit depositarium defensum iri adversus denunciationem creditoris: ex Cujac. ad Novel. 88. Denunciatio *l. pen.* §. 1. *hoc tit.*

24 Infamis fiat) Qui abjurat depositum, ceu loquitur Ambrosius in de obitu frat. sui Sat. qui abnegat depositum, ut Seneca in libro 4. de Benef. c. 26. infamis efficitur. D. Ambrosius in lib. de Tobia, cap. 20. *Detrimento honestatis afficitur qui depositum violarit alienum. Si commendatum hominis nulla debemus fraude violare, quanto magis divinum et spirituale depositum bona fide servare nos congruit, ne existimationis gravia damna subeamus? L.* 1. *et l.* 6. §. 6. *ff. de his qui not. infam. l.* 10. *hoc tit. Modestin. Licin. dicto titulo* 10. quia non damnatur nisi ex doli causa: et perinde est, ac si damnaretur actione de dolo, quæ famosa est, *l.* 1. *ff. de his qui not. infam.* actio enim de dolo inest bonæ fidei judiciis. Cujac. ad tit. de dolo, in princ.

25 Ut ex 12. tabulis) *Paulus apud Licinium dicto tit.* 10. Ex causa depositi lege 12. tabularum in duplum actio datur, edicto Prætoris in simplum. Inter singularia recepta numeratur, quod actio daretur in duplum, tametsi non inficiaretur depositum, ut Cujacius sentire videtur: nisi forte quod hic deest, supplendum sit ex nota posteriore ad §. *sed furii quidem. Inst. de action.* Sicut, inquit, nec ex *l.* 12. in duplum depositi agebatur, quacunque ex causa depositum esset, nisi in inficiatorem.

26 Uno tantum casu) Si depositi agatur, eo nomine quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit, in illa trepidatione, ut est in *l.* 4. *ff. de incend. rui. naufr.* Quintilianus declamat. 259. *In illa omnium trepidatione, in qua pro sua quisque salute sollicitus, nihil de proximo cogitabat. Modestin. Licinii Rufini dicto tit.* 10. crescit enim perfidiæ crimen: et publica utilitas coercenda est vindicandæ Reipubl. causa: est enim inutile in causis ejusmodi fidem frangere, ut ait Ulp. in *l.* 1. §. 3. *ff. eod.* quem plures emendare conati sunt. Cujac. ad *l.* 2. *inf. de fide et ju. hastæ fisc.* et Notatorum libro 11. cap. 26. et alii.

Proponam Græcorum notam ex qua de auctoris sententia constare videtur: καὶ διὰ τὸ δημόσιον χρήσιμον χρὴ τιμωρεῖσθαι τὸν ἄπιστον, καὶ ἐπὶ συμφέροντι τῆς πολιτείας ἐκδικεῖσθαι ταῦτα· ἔστι γὰρ ἄτοπον ἐν ταῖς τοιουτοτρόποις αἰτίαις τὴν πίστιν παραβαίνεσθαι· *et propter publicam utilitatem coercendus est perfidus, et quia Reip. interest, hæc vindicanda sunt. Est enim absurdum in hujusmodi causis fidem violare.* Inutile apud Ulpianum videtur accipiendum pro damnoso, ut in *l. cum plures* 12. §. 1. *ff. de admin. tut* Cornelius Celsus libro 1. cap. 11. *Nunquam utilis est nimia satietas: sæpe quoque inutilis nimia abstinentia.* Ampelius in libro Memor. *Regulus qui tormenta Carthaginensium maluit pati, quam ut inutilis pax cum eis fieret.* Vel pro iniquo, ut Proverbiorum 22. 8. ὁ σπείρων φαῦλα· pro quo Theodotio, ὁ σπείρων ἀδικίαν, Symmachus, ἀνομίαν, Aquila, ἀνωφελές. *Qui seminat injustitiam, iniquitatem, inutilitatem:* et Oseæ 4. 15. Symmachus: οἶκον ἀδικίας Aquila

et Theodotio, οἶκον ἀνωφελής, domum iniquitatis, domum inutilem, referente Theodoreto et Hieronymo ad d. versic 15.

27 Nulli contractus) Si excedant centum libras.

28 Nudo consensu) In contractibus enim scriptura non desideratur, nisi aliter convenerit, *l. contractus* 17. *sup. de fi. instrument.*

29 Excipi sacri) Ergo secundum Cujacii sententiam depositum scripturam non desiderat, tametsi libras centum exsuperet.

30 Quæ directo competit) Actio directa competit depositori, quia depositarius de ea re quam recepit, restituenda tenetur: et dolum, et latam tantum culpam præstat, *l.* 1. §. *si vestimenta*, *ff. eod.* Nam quia nulla utilitas depositarii versatur, imo quia non sine onere res custodienda suscipitur: Ἐκεῖνος γὰρ οὐδὲν ὠφελεῖται, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον βαρύνεται φροντίδος ἀναδεξάμενος βάρος, τὴν φυλακὴν δηλαδὴ τοῦ ἀλλοτρίου πράγματος, ut ait Theodorus Hermopolites ad *l.* 23. *ff. de reg. jur. Nulla enim utilitas ejus vertitur, quin imo rei alienæ custodia, quam recipit, ei oneri est:* Quoniam, inquit, depositarii nulla utilitas est, merito dolus solus præstatur, *l. si ut certo* 5. §. *nunc videndum*, *ff. commod.* et lata culpa, quæ dolo comparatur, *l.* 1. §. 1. *ff. si mens. fals. mod. dix.* dolo proxima est, *l. ubi* 8. *ff. de eden.* Sic loquitur Arnobius lib. 7. advers. G. *Atqui ego contumeliæ proximum, quin imo esse plenam contumeliam judico.* Imo dolus est, *l. magna* 226. *ff. de verb. sign.* puta si minorem diligentiam rebus alienis custodiendis, quam suis adhibuerit: ille dolo facit, δόλον ποιεῖ, Basilica ad *l. quod Nerva* 32. *ff. eod.* si non aliud nominatim convenerit, *l.* 1. *hoc tit. Pactum enim ejusmodi auget naturam contractus* αὔξει τὴν φύσιν τοῦ συναλλάγματος, ut ait Hærmopolites ap *d. l.* 23.

31 Et vicissim) Actio directa dicitur, quia directe et principaliter competit, *l. ult. ff. de l.* 3. Contraria vero dicitur, quia ex diverso, et ex contrario datur, *l. ult ff. de negot. gest.* ἐκ τοῦ ἐναντίου, ut ajunt Græci. Puta si quid impenderit in re custodienda, *l. actione* 23. *ff. eod.* et famosa non est, sicut directa: in contrariis enim non de perfidia agitur, sed de calculo, *d. l. furti*, §. *ult.* id est, ut depositarius indemnis præstetur.

Tit. XXXV. *Mandati vel contra.*

Vide tit. 1. *lib.* 17. *ff.*

Depositum re contrahitur [1], sicut mutuum [2], commodatum, pignus: Mandatum autem contrahitur nudo consensu [3], uno rogante [4] et altero recipiente se id quod rogatur daturum facturumve. Mandatum igitur, est conventio, qua is qui quid rogatur procuratoris animo, id se recipit gratuito [5] daturum facturumve. Hæc duo verba Rogo [6] et Recipio, citra stipulationem perficiunt mandatum, *l.* 1. *ff. eod. l. quidam*, *ff. de hær. inst. l.* 1. §. *except. ff. quar. rer. act. non det. l. si negotium*, *l. si servi mei*, *ff. de neg. gest.* et recte Virgilius [7]:

Idem orans mandata dabat.

nam et mando [8] verbum est precarium. Mandamus libero homini, Imperamus villico aut servo. Cicer. 1. de Orat. *Si mandandum aliquid procuratori de agricultura, vel imperandum villico sit.* Addidi, procuratoris animo propter *l. idemque*, §. *si quis*, *ff. eodem*, *et l.* 2. *ff. de proxen.* Titulus autem satis indicat, et ex hoc negotio esse actionem ultro citroque [9]: quam invenio duobus casibus etiam finito mandato morte [10], vel capitis minutione [11] mandatoris re nondum secuta [12] competere, si procurator ignorans mortem [13] domini mandatum expleverit, *l. inter*, §. 1. *ff. eodem*, si hæredi ex parte mandaverim ut fundum hæreditarium emeret, et emerit sciens [14] post mortem meam, *l. qui negotia*, §. *cum hæres*, *ff. eodem*, ut non abs re dubitaretur olim an actio mandati daretur in hæredem, quæ non cœpisset in defunctum [15]: legimus enim Ciceronis 2. ad Herennium, M. Drusum prætorem reddidisse judicium, Quod cum hærede mandati ageretur, Sex. Julium non reddidisse.

XXXV. *Enarratio.*

Quadriga obligationum, quæ re contrahuntur, depositum, mutuum, commodatum, pignus. Obligatio autem re contrahi dicitur, cum res ipsa intercedit, *l. obligamur* 52. *ff. de obligat. et act.* sive rei traditio, Thæoph. ad *tit. quibus mod. re contrahi. obligat.*

1 Depositum re contrahitur) *L.* 1. §. *is quoque eod.*

2 Sicut mutuum) Mutuum nuda pactione non contrahitur: *l. qui negotia* 34. *ff. hoc tit.* sed re, *l.* 3. *infr. de contrah. et committ. stipulat.* id est ex numeratione *l.* 9. §. 3. *ff. de reb. credit. l.* 7. *ff. de novat. l.* 6. *ff. de SC. Maced.* et ideo mutuum esse non creditur nisi proficiscatur pecunia *l.* 2. §. 3. *ff. de reb. cred.* sive ut loquuntur auctores Basic. τὸ δάνειον ἔχει δόσιν. *Mutuum dationem continet.*

3 Nudo consensu) Unde inter absentes quoque hoc negotium contrahitur, veluti per epistolam, vel per nuntium, *l.* 1. *in princ. et* §. 1. *ff. eod. l.* 7. *hoc titul.*

4 Uno rogante) Mandatore rogante, et manda-

tario suscipiente, *l. rogatus* 33. *eod. d. l.* 1. §. 1.

5 Gratuito) Mandatum gratuitum est: vide supr. ad tit prox.

6 Rogo) Qui mandat, utitur his verbis, rogo. Græci ad *l.* 16. *C. de negot. gest. Nota ex his verbis: rogo te ut id facias, nasci mandati actionem adversus eum qui rogavit: nam libro 7. tit. 4. Dig. 1. pro mando tibi, posuit, rogo te*: vel volo, mando, vel alio quocumque: οὐ χρήζει ἢ κυριωτέρων γράμματος, ἢ ῥήματος, ut ajunt Græci *Mandatum non desiderat scripturæ aut verborum proprietatem.* Si modo verbum precarium sit, *d. l.* 1. §. 2. quale est, peto, *l. pen. ff. de fidejuss. tut.*

7 Virgil.) Æneid. 6.

8 Mando) Et ideo eo utimur in substitutione precaria, seu fideicommisso: §. *ult. Instit. de sing. reb. per fideicomm. rel.*

9 Ultro citroque) ἑκατέρωθεν, ex utroque latere, id est, directa et contraria: illa mandatori competit, hæc mandatario: de directa præter alias est *lex* 13. *hoc tit.* in qua dicitur, a procuratore dolum et omnem culpam præstari. Basilica videntur ionuere, actionem hanc culpam levissimam non vindicare: ἀπὸ του διοικητοῦ δόλον καὶ ῥαθυμίαν ἀπαιτοῦμεν. *Procurator dolum et negligentiam præstat.* Sed et glossatores antiqui Joannes, Bulgarus, et Azo mandatarium levissimam quoque culpam præstare tradunt: e Græcis Theodorus Hermopolites ad *l.* 23. *ff. de reg. jur.* et illa dictæ leg. *in his quidam*: ποῖα δὲ εἰσὶ συναλλάγματα ἐφ' οἷς ὁ συναλλάξας ἀπαιτεῖται, μήτε δόλον ποιῆσαι μήτε ῥαθυμῆσαι, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐπιμέλειαν ἐνδείξασθαι οἷαν ὁ ἐπιμελέστατος ἀνήρ. *Quinam vero hi contractus sunt in quibus præstatur dolus et culpa, quæ ad exactissimam diligentiam dirigenda est?* Et subjicit, a mandatario, commodatario, et tutore diligentiam præstari, id est, omnem culpam. Et hoc verius est: nam suam quidem prout quisque vult, rem tractat. Andocides in orat. 2. τὰ γὰρ ὑμέτερα αὐτῶν ἐφ' ὑμῖν δικαίως ἐςὶ καὶ εὖ καὶ κακῶς, ἐὰν βούλησθε, διαθέσθαι· *Æquum est enim, ut vos quæ vestra sunt, si volueritis, et bene et male administretis*: aliena autem negotia exacto officio geruntur, *l.* 21. *hoc tit.* ad quam recte Thalelæus notat, in actionem mandati venire dolum, culpam et diligentiam generalis procuratoris: δόλον, κούλπαν, καὶ ἐπιμέλειαν τοῦ γενικοῦ προκουράτωρος. Raphael Fulgosius contra putat ad *d. l.* 13. cum tamen, inquit, communis sententia est, ut procurator etiam de levissima teneatur, in judiciis sequenda est.

De contraria est *l.* 1. *et* 2. in qua auctoribus Græcis legendum est: in eam obligationem deducta: ἀλλὰ καὶ ἐνέχυρα εἰς ταύτην τὴν ἐνοχὴν κατενεχθέντα. et pro mendum est, fidejussorem a reo principali pignora accepisse, quod et Basilica fingunt: ἐγγυησάμενός τίς τινα ἔλαβεν ἐνέχυρα παρ' αὐτοῦ. Fidejussor igitur, qui pro alio solvit, duplicem habet actionem, contrariam mandati, vel hypothecariam, et hæc quoque est quarta Accursii interpretatio, quam Fulgosius sequitur.

10 Morte) Mandatum solvitur morte mandatoris *l. mandatum* 15. *h. t. l. inter causas* 26. *ff. eod.* vel mandatarii: et ob id hæres ejus licet explexerit mandatum, mandati actionem non habet, *l. si quis alicui* 27. §. 3. *eod.* sed negotiorum gestorum, Glossa ibidem, et Glossa interlinearis Græcorum, ibid. Hoc in mandato venditarum, aut in solutum datarum actionum non obtinet: nisi si dominus sine hærede decesserit. V. sup. ad tit. ut act ab hæred.

11 Vel capitis minutione) Mandatum resolvitur morte naturali, vel civili, *l. cum quis* 18. *ff. de solut. l. post litem* 17. *ff. de procurat.* maxima enim et media capitis diminutio morti comparantur, *l. verum* 63. §. *ult. ff. pro soc.*

12 Rem nondum secuta) Regulariter mandatum finitur morte dum res integra est, integro adhuc mandato, §. *recte, et* §. *seq. Institut. eodem,* integra adhuc causa, Paul. *Sent.* 11. *tit.* 15. πραγμάτων ἔτι μενόντων, ut est in Glossis Nomicis, et in Scholiis ad Theophil. id est, antequam mandatarius cœpisset mandatum exequi, *l. et quia* 6. *ff. de jurisdict.* verbi caussa, si mandavero pecuniam exigendam, et nondum exacta voluntatem mutavero: vel si mandavero, ut quis fundum emeret, et postea scripserim ne emat, *l. si vero* 12. §. *si mandavero, et l. si mandatum* 15. *eod.* vel si nondum lis contestata sit. ut in specie *l.* 3. *hoc tit.* sic enim ibi Gr. interpretantur.

13 Ignorans mortem) Idque utilitatis causa receptum est, *d. l.* 26. id est, benigne, διὰ τὸ φιλάγαθον, ut ait Theoph. ad §. *item si, Inst. eod.* nam jure subtili hæres qui mandatum explevit, non habet mandati actionem, *d.* §. *mortem.*

14 Et emerit sciens) Licet enim mandatarius post mortem mandatoris sciens mandatum expleverit, tamen durat actio mandati, quia habetur pro actione empti, id est, hæc actio mandati induit naturam actionis ex empto, ut tractat Cuj. ad *d.* §. *cum hæres* 8. ad Afric. *Vide leg. nullo, sup. de procurat.* observat. lib. 2. cap. 31. ubi locus Symmachi est ex libro X. 52. non ex libro 1.

15 Quæ non cœpiss. in def.) Quia mandatum morte alterutrius resolvitur.

Tit. XXXVI. *Si servus extero se emi mandaverit.*

In titul. superiore i mandati genus exponitur quo

malo more 2, ut ait *l.* 1. §. *si cui cautum*, *ff. de extra. cog.* actionem qui suscipit alienam sub lege participandi 3 emolumenti quodcunque eventus 4 litis attulerit. In hoc tit. additur aliud, quo etiam malo more malaque ratione, ut ait *l. cum servus*, *ff. Mand.* servi se dominis suis ignorantibus auferunt, dum extraneo se emi mandant et manumitti: et sane si nondum extraneus eum servum emerit, ut faciat quod recepit, neque ex persona servi, neque ex persona domini ulla actio est 5. Si cum emerit, erit ei in dominum empti actio ut servum tradat quem vendidit, et domino in emptorem venditi empti 6, ut pretium numeret de suis nummis, non de peculiaribus nummis servi qui venditoris sunt, non emptoris: erit etiam eidem domino actio mandati, quae non fuit ante redemptionem servi, quasi quaesita sibi per servum, ut manumittatur ab emptore si ejus intersit servum manumitti, vel ratione affectus 7 cognationisque naturalis, aut ut eum servum sibi reddat emptor: et erit utraque actio pretii ex vendito, et mandati de servo manumittendo; sed non erit etiam ex vendito si mandati malit agere de servo restituendo, quia contrariae actiones sunt, servum inemptum fieri, et servi pretium solvi: et hoc casu eveniet ut claudeat 8 actio mandati: nec enim contraria dabitur emptori de peculio ex eo contractu quo servus se malo more domino subduxit; nec de pretio recipiendo quod forte praenumeraverit, ut *l. eo tempore*, §. *ultimo*, *ff. de pecul.* Et est Constitutio hujus tituli veluti interpretatio *d. l. cum servus.*

XXXVI. ENARRATIO.

1 In tit sup.) *L. si contra* 20.

2 Malo more) Contra bonos mores lis redimitur, *l. salarium* 7. *ff. Mand. l. litem* 15. *sup. de procurat.*

3 Sub lege participandi) Id est, ut si vicerit, certam partem emolumenti ferat, *l.* 5. *sup. de postul.* est interdicta conventio, *d. l.* 20. conscelerata depectio, *l.* 1. *C. Theod. de postulat.* depraedatio, *d. l.* 5. egreditur enim salarii, aut honorarii terminos.

4 Quodcumque eventus) Qui alienam actionem ea lege suscipit, eventum litis redimere dicitur, *d. l.* 7. litis incertum, *d. l.* 20. *ἐργολαβεῖν τὴν ἀλλοτρίαν δίκην*, Basilica. De redemptorib. lit. vide Cujac. Observ. lib. 8. cap. 31.

5 Ulla actio est) Ex persona servi actio non est: nam nec liber homo hoc mandare potest: liber homo non potest se vendere, sed pati potest se venire ad pretium partiendum, *ἐπὶ τῷ μερίσασθαι τὸ τίμημα*. Sed neque ex persona domini actio est, quia qui mandat, ut a se res comparetur, frustra mandat, *l. un. hoc tit.*

6 Venditi empti) Quae *κατ' ἔκλειψιν* dicitur actio empti, in *d. l. un.* id est, venditi empti: Cujac. inf. de action. empt.

7 Vel ratione affectus) *L. cum servus* 54. *ff. mand.*

8 Claudeat) Symmach. ep. 27. lib. 1. *Ne forte in nos parentis claudeat affectio.* Sic v. c. videtur legendum, *claudeat*, pro claudicet ut vulgo legitur. Glossae Gr. Lat. *χωλεύω*, *claudico*, *claudio*: *ἰσ claudeo*: vet. Onomastic. *claudeo*, *χωλεύω*, utitur eodem verbo Cujac. ad *tit. de fiduc. tut. in Not. poster. num.* 2. Claudicat autem, quia contraria mandati de peculio non datur emptori ex eo contractu, quo servus se mala ratione domino abstulit, *d. l. cum servus.*

TIT. XXXVII. *Pro socio.*

Vide tit. 7. lib. 2. ff.

Post contractum mandati datur societatis, qui et solo consensu 1 perficitur, et quae ex eo competit actio pro socio 2, quae ex utraque parte directa est, non ex una directa, ex altera contraria, ut commodati, pignoraticia, depositi, mandati, tutelae, negotiorum gestorum, quia sociorum omnium par condicio est 3, nec alius alii antistat 4. In illis autem judiciis pensior est condicio domini 5. Societas est conventio, qua inter duos pluresve, re aut verbis 6 aut nudo consensu 7 constituitur legitima communio 8 omnium rerum 9, vel unius rei 10 ad tempus, quoad vixerint contrahentes 11, aut voluerint 12 in ea communione permanere. Societatem non dico esse communionem, sed per societatem induci communicationem justam lucri et damni 13, *l.* 1. §. *plane*, *ff. de tut. et rat. dist.* et jus quoddam fraternitatis 14, *l. verum*, *ff. pro soc.* quo nomine etiam communitas 15 significatur, ut in Panegyrico Flaviensium: *Fratrum nomine et communitas apparet, et aequalitas dignitatis* 16. Quintil. decl. 320. *Sacra res est unitas et quaedam fraternitas animorum.* Etiam dixi societatem contrahi nudo consensu, nec enim res necessaria est, neque traditio, nec mancipatio; sed quasi ea intervenerit, dominia rerum statim communicantur nudo consensu, *l.* 2. *ff. eod.* et longe alia ratio est mancipationis expressae, quae non fit sub condicione 17. Societas fit sub condicione, *l. pen. hoc tit.* qua de re tamen dubitabatur, propterea quod societati mancipatio inest, et in emptione similiter 18: quia emptio imaginaria 19, id est, mancipatio, non recipit condicionem; sed etiam in emptione hodie imaginaria venditio sublata est, *l. contractus*, *ff. de*

obl. et act. et consequenter placet etiam sub condicione contrahi venditionem posse, *l. sicut, ff. loc.* §. *emptio, Inst. de empt. et vend.* Non desiderat etiam societas scripturæ aut verborum proprietatem, id est, propriam solemnemque formulam, *l. 2. ff. de oblig. et act.* quanquam et rem verbaque intervenire nihil vetat, *l. 4. ff. eod. tit.*

XXXVII. Enarratio.

1 Solo consensu) Societas consensu contrahitur, nuda consentientium voluntate, *l. 2. ff. de oblig. et act. l. qui admittitur* 19. *ff. eod.*

2 Actio pro socio) Hæc actio dicitur pro socio, quia est de eo, quod pro socio, communiterve gestum est, *l. actione* 65. §. *si post, ff. eod.* directa, §. 2. *Inst. de pœn. tem. lit.*

3 Omnium par condicio est) Ipsum societatis nomen æqualitatem præ se fert.

4 Alii antistat.) A. Gellius 7. i. *Virtute cæteris antistabat.* Sic legitur in scriptis codicibus.

5 Pensior est condicio) Plaut. Stich. act. 1. sc. 2. *Utra sit conditio pensior, virginemne, an viduam habere.*

6 Aut verbis) Verbis, id est, verbis expresso consensu sine stipulatione, et verbis nudis, et quibuscunque, οἱ οισδήποτε ῥήμασι, non propriis, et solemnibus, ut in concipienda stipulatione verbis certis utimur.

7 Aut nudo consensu) Nudo a verbis consensu, id est, tacito consensu, etiamsi verbis expressum non sit, quod exprimi potuit, *l. obligamur* 52. §. *ult. ff. de obligat.*

8 Legitima communio) Societas enim flagitiosæ rei, vel Leonina nulla est, *l. si non fuerint* 29. §. 2. *et l. nec prætermittendum* 57. *ff. eod.*

9 Omnium rerum) Omnium bonorum, quæ continuo communicantur citra traditionem: traditio enim tacita creditur intervenire, *l. 2. ff. hoc t t.* ea vero quæ in nominibus sunt, nomina, τὰ χρέα citra cessionem non communicantur, *l. 3. eod.*

10 Vel unius rei) *L. verum* 63. *ff. eod.* his verbis intelligit societatem negotiationis alicujus, κοινωνίαν τῆς ἐμπορίας, vocat Harpocratio: veluti mancipiorum emendorum, vendendorumque, quæ venalitiaria negotiatio dicitur, *l. suos autem* 73. §. *pen. ff. de leg. 3.*

11 Quoad vixerint contrahentes) Societas iniri potest in perpetuum, id est, quandiu vivunt socii, *l. 1. ff. eod.* nulla enim societatis in æternum coitio est, *l. nulla* 70. *eod.* Sic etiam accipitur perpetuum in *l. 4. ff. de procur.* Glossæ juris: *perpetuum* καλεῖ καὶ τὸν τριακονταετίας χρόνον, καὶ τὸν ἄχρι τῆς ζωῆς του ἀνθρώπου χρόνον. *Perpetuum vocat tricennii tempus, et quamdiu vixerit quis.* Idem notat Eustath. περὶ χρον. διαςημ. c. ult. §. 15.

12 Aut voluerint) Societas coiri potest ad tempus, vel ex tempore, *d. l. 1.*

13 Lucri et damni) Socius lucri et damni comparticeps est. Utitur eo verbo novi testamenti vetus interpres in epistola ad Ephes. cap. 5. D. Hieronym. ibid. *Non memini*, inquit, *alibi me legisse, excepto præsenti loco, comparticipem.* Communicatur ergo compendium et dispendium. Nam si placuerit, ut alter lucrum tantum, alter damnum sentiret, nihil agitur: et societatem Leoninam appellabat Cassius in *l. si non fuerint* 29. *ff. eod.* τουτέςιν ἁρπακτικήν, διὰ τὴν τοῦ λέοντος φύσιν· πλεονέκτης γὰρ ὁ λέων τοῦ προσγεγονότος αὐτῷ θρέμματος ἕτερον μὴ ἀνασχόμενος θηρίον μετασχεῖν, ut ajunt Græci. *Est enim rapacissimus leo, nec in partem prædæ alia admittit animalia, sed vel ampliorem portionem, vel etiam totam sibi prædam vindicat.* Vide Phædri fabulam v. lib. 1. fabul. Æsopiarum.

14 Jus quoddam fraternitatis) οἱ γὰρ κοινωνοὶ τρόπον τινὰ ἀδελφοί εἰσι· Græci: *Socii quodam genere fratres sunt.* Homero non sat s est sororem dicere sed et sociam addit. *Il. 4.* Ἄρεος ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη, ἑτάρη τε. Eustathius: ἐπίτασις γοῦν ἀδελφικῆς φιλίας, καὶ ὁμονοίας τὸ ἑταῖρος.

Τάξιν ἐπέχουσιν ἀδελφῶν, Theodorus Hermopolites ad *leg.* 173. *ff. de reg. jur.* quæ ratio efficit ut socius damnetur tantum in id quod facere potest, *l. sunt qui* 16. §. 1. *ff. de re judic.* et consequenter dicam, fratrem fratri in id tantum damnari quod facere potest.

15 Communitas) Utitur ipse eodem verbo in Parat. *ff. eod.* M. Tullius epist. lib. 9. 24. *Nec id ad voluptatem refero, sed ad communitatem vitæ atque victus.* Lactant. lib. 6. 10. *Retentio societatis est communitas.*

16 Æqualitas dignitatis) Lactantius lib. 5. 15. *Nec alia causa est cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus.*

17 Quæ non fit sub conditione) Mancipatio proprie est species alienationis rerum mancipi, quæ fit per æs et libram solemniter et pure, cum sit actus legitimus qui non recipit conditionem, *Ulpian. Regul. tit.* 19. *l. actus* 77. *ff. de reg. jur.* Itaque cum societati mancipatio insit; dubitari poterat, an societas sub conditione fieri posset. Sed alia causa est mancipationis expressæ, alia ejus, quæ tacite inest: illa pure fit: hæc conditionem tacite recipit, expressa enim nocent, non expressa non nocent, *l. expressa* 195. *eod.*

18 Et in emptione similiter) Dubitabatur etiam an emptio sub conditione fieri posset, quia emptio imaginaria, id est, emancipatio non recipit conditionem, qua sublata, nihil est, cur venditio sub conditione fieri non possit.

19 Emptio imaginaria) Gajus apud Boetium in Topicis: *Est autem mancipatio imaginaria quædam venditio.*

Tit. XXXVIII. *De contrahenda emptione et venditione.*

Vide tit. 1. lib. 18. ff.

Emptio quoque et venditio nudo consensu perficitur [1], sicut societas, et ex utroque latere parit directam actionem [2]; quia nec potior est causa emptoris quam venditoris, vel contra. (*) Est autem emptio contractus, quo id agitur ut dato certo pretio sumat quis ab alio corpus vel jus [3] quod vindicet sibi. Vel, conventio habendæ rei [4] jurisve certo pretio. Vel, mutatio pretii [5] cum merce [6]. Usus sum sumendi verbo: nam et veteres emere dicebant pro sumere, ut Festus adnotavit, et contra sumere pro emere. M. Tullius [7]: *Quanti ego non æstimo, tanti sumpsisti*, et Horatius [8].

Quæ parvo sumi nequeunt opsonia captas.

Usus vindicandi verbo, quia venditio non est, si hoc agatur [9] ne emptor rem venditam et traditam vindicet sibi quasi suam. Magnus est hic locus atque adeo dispertitus in titulos plures, sicut ille initio, qui fuit de mutuo: nam et hæc duo negotia mutuum et emptio frequentiora in hac societate civili: et hoc quidem titulo proponuntur regulæ quibus præcipue consistit emptio venditio, puta emptionem venditionem perfici nudo consensu, id est: statim ut [10] convenit [11] de re certa [12] et pretium certo, Pretium certum [13] ut sit requiri. Est incertum [14] in specie, *l. 1. infra de rer. permutat.* sed et actio ex eo negotio utilis ex empto [15] vendito, non directa [16]. Imaginariam venditionem [17] aut simulatam non valere, ut venditionem scilicet, valere ut donationem si fraus legibus [18] quæsita non sit; vel ut transactionem, si hoc agebatur, *l. 5. hoc tit. l. cum ea, sup. de trans.* Rei suæ [19] emptionem non valere. At possessionis [20] rei suæ valere, *l. 34. §. rei, ff. eod.* Sicut rei suæ dicimus condictionem non esse [21], possessionis rei suæ condictionem esse. Invitum [22] neque emere neque vendere, ereptionem esse [23] non emptionem, cum venditor vendit invitus, nisi forte vendat pignoris causa, ut *l. 2. et 5. ff. de dist. pig.* et in casu, *l. Ita ut §. ult. ff. mand. l. 15. ff. de fid. libert.* Et eæ quidem regulæ communes etiam sunt aliis contractibus: et fere quæ ponuntur de uno contractu, quia summa sunt principia et naturalia, pertinent etiam ad alios.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. ab aliis obser. cap. 4.*

XXXVIII. Enarratio.

1 Nudo consensu perficitur) Emptio nudo, id est, solo consensu fit, perficitur, peragitur, constituitur, *l. 1. §. 1. ff. eod. l. 2. ff. de obligat. l. 1. §. 2. ff. de rer. permut.* Sic Aristoteles in recensendis iis quæ consensu fiunt, ὠνὴν καὶ πρᾶσιν, *emptionem et venditionem* refert, Ethicor. Nicomach. lib. 6. cap. 5. Itaque furiosus nec emere, nec vendere potest: nec enim furiosi ullus est consensus, *l. 2.* nam consentire non videtur, quia nec sentit, *l. 8. §. 3. ff. de opt. leg.* utique autem furiosus sensu caret: ἐστέρουνται τῷ διανοητικῷ καὶ τῷ λογικῷ. Mente caret, §. 1. *Inst. quib. mod. non est perm. fac. testam.* Nam male affecto corpore deintegratur quodammodo mens, aut certe præstandis operationibus suis minus apta est, tametsi ipsa nihil in se damni ac detrimenti acceperit, sive] ut ait Zonaras in epistola 13. Ὑγιῶς μὲν ἔχοντος τοῦ ὀργάνου κατὰ φύσιν, καὶ ὁ νοῦς ἐνεργεῖ παραφθαμέντος δὲ αὐτοῦ ὅπως δήποτε ταυκαῦτα καὶ ὁ νοῦς ταῖς αὐτοῦ ἐνεργείαις οὐκ ἔνθετος, εἰ καὶ καθ' ἑαυτὸν αὐτὸς μηδὲν παραβλάπτεται. Eadem ratione velle non creditur, aut nolle: velle enim aut nolle dicitur, qui ratione utitur. Theophylactus in epistolam Pauli ad Galat. cap. 5. τὸ γὰρ θέλειν, καὶ μὴ θέλειν, τῆς ψυχῆς ἐστι τῆς λογιζομένης.

Emptio, inquam, nuda consentientium voluntate perficitur: impletur autem pretii numeratione, et rei traditione, *l. si quis alienam 46. ff. de action. emp. l. 4. C. eod.* perfici in *l. 8. ff. de resc. vend.* est impleri, consummari.

2 Parit directam actionem) Civilem: est enim quædam ex empto actio prætoria; actio ex empto de peculio ex contractu servi, *l. 8. ff. de rescind. vendit.*

3 Vel jus) Vide tit. seq.

4 Conventio habendæ rei) Venditor enim hactenus tenetur, ut rem emptori habere liceat, non etiam ut ejus faciat, *l. 30. §. 1. ff. de act. empt.* Itaque venditor emptori cavet interposita stipulatione habere licere, *l. 11. §. venditorem, eod.*

5 Vel mutatio pretii) Plures definitiones adferre solet ejusdem rei verborum conceptione non substantia distantes, ut et plures fieri posse ipse probat epistola ad Lomellinum, et Observ. lib. XVIII. 38. Anastasius Sinaita ὁδηγοῦ (*dux vitæ*)

cap. 2. πολλοὶ μὲν οὖν εἰσὶ, καὶ ἀναρίθμητοι ὅροι περὶ παντὸς πράγματος. Quod quidam improbe negant.

Mutatio pretii) Plinius 9. 55. *Nam permutare quidem pretio noluit, aliave merce:* et libro XIX. 1. *Quaternis denariis scriptura ejus permutata.* Columella de re R. 7. cap. 9. *Porcus ære mutandus est.* Sic etiam loquitur lib. 8. 5. et lib. 12. 26. Apulejus in Apologia: *Panem pretio mutavi.* Ammianus Marcellinus libro 25. *Ut si usquam modius unus farinæ fuisset repertus, aureis decem mutaretur.* Græci promiscue dicunt, ἀλλάττειν, ἀντὶ τὸ ἀμοίβει, ἢ πρίασθαι, Timon apud Gellium 3. 17.

Πολλῶν δ' ἀργυρίων ὀλίγην ἤλλαξας βίβλον.

B. Chrysostomus illa Psal. 43. ἐν τοῖς ἀλλάγμασιν, sic interpretatur: ἐν τῇ ὠνῇ ἡμῶν διὸ καὶ ἕτερός φησιν, ἐν τῇ τιμήσει ἡμῶν, τουτέστιν, ἐν τῇ πράσει ἡμῶν· ἡ γὰρ τιμὴ, ἄλλαγμά ἐστι· δίκομεν γὰρ οἰκέτην πολλάκις, καὶ λαμβάνομεν ἀργύριον καὶ χρυσίον· D. Hieronymus in Amos cap. 5. ἄλλαγμα *juxta idioma scripturarum pretium dicitur: quod in Evangelio quoque legimus; aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?* ἀντάλλαγμα. Sic etiam Symmachus, ἀντάλλαγμα τιμὴν, seu pretium interpretatur apud Theodoretum ad Psalm. 63. 13. ἀπέδου τὸν λαόν σου οὐκ ὑπάρξεως, καὶ οὐ πολλὴν ἐποίησας τὴν τιμὴν αὐτῶν. Vel etiam distinctionis gratia, ἀλλάξασθαι πρὸς ἀργύριον, Julius Pollux lib. 3. cap. 25. ut Plaut. Pers. act. 4. sc. 5. *Cum argento permutes domum.*

6 Cum merce) *L. 1. ff. eodem l. 1. ff. de rer. permut.* Hinc mercis mutator pro mercatore apud Lucanum 8. ad finem.

7 M. Tullius) Epist. lib. 7. 23.

8 Horatius) Sat. lib. II. 7.

9 Si hoc agatur) Regulariter ex causa venditionis transfertur dominium, *l. nunquam 31. ff. de acquir. rer. dom.* Martialis: *Quod quis emit, possit dicere jure suum,* idque habere non possumus cujus pretium nobis persolutum est, et si id agatur ne dominium transeat in accipientem, emptio venditio non intelligitur, *l. pen. §. ult. ff. eodem.*

10 Statim ut) M. Tullius epist. lib. 1. 9. *Statim ut ille Prætor est factus.*

11 Statim ut convenit) *Instit. eod. in prin.*

12 De re certa) Nec emptio nec venditio sine re, quæ veneat, potest intelligi, *l. nec emptio 8. ff. eod. l. cum hæreditatem 7. ff. de hæred. vel act. vend.* et emptio perfecta est si appareat, quid, quale, quantumve sit, quod veniit, *l. necessario 8. ff. de peric. et comm. rei vend.* id enim demum certum esse dicitur, *l. certum 6. ff. de reb. cred.*

13 Pretium certum) Emptio venditio sine quantitate nulla est, id est, sine pretio, *l. 2. §. 1. ff. eod. l. 6. hoc tit.* emptionis enim substantia consistit ex pretio *l. pacta 72. ff. de contrah. emp.* pretium indicium emptionis venditionis. σύμβολον ὠνῆς καὶ πράσεως, Galenus II. de different. puls. et certum pretium esse debet, §. 1. *Inst. eodem.* Certum autem est, cujus taxata quantitas est, *l. 1. infra de rer. permut. et l. 1. de sentent. quæ pro eo quod inter. prefer.* ut puta si res empta sit decem. Sed et certum pretium intelligitur, si emptio ita contracta sit: quanti tu emisti: quantum pretii in arca habeo: vel quanti a testatore res empta est, *l. 7. §. 1. et l. 37. ff. eod.* Scholiastes Græcus Theophili ad *dict. §. 1.* nec probanda est Glos. sententia existimantis non esse certum pretium, si ita conventum sit, pro pretio quod in arca habeo: quamquam vix etiam supinus homo rem suam ita vendiderit, ut pro pretio rei sinæ habeat quod ignorat: sive ita venditio composita sit, quantum pretii in arca habeo, sive ita, pro pretio, etc.

14 Est incertum) Emptor enim pretii nomine non taxata quantitate seu pretio, alium fundum dederat.

15 Utilis ex empto) Datur enim ad exemplum ex empto actionis, ut est in *l. 1. infra, de rer. permut.* quibus verbis utilis actio demonstratur.

16 Non directa) Quæ competit ex contractu emptionis et venditionis.

17 Imaginariam venditionem) De qua in *l. 5. 6. et 7. hoc tit.* Imaginaria venditio est, cum quid pretii nomine numeratur, cum revera aliud agatur, quam quod simulate concipitur. Glossarium Nomicum: εἰκονικὴ πρᾶσις ἐστὶν ἡ ἐσχηματισμένη, καὶ οὐκ ἀληθῶν γενομένη. *Venditio figurata, nec re ipsa contracta.* Verum opponitur ei, quod imaginarium est. Tertullianus de Corona: *Omnia sunt imaginaria in hoc seculo: nihil veri.* Sed et imaginaria venditio dicitur, cum pretium non intervenit, *l. imaginaria 16. ff. de reg. jur.*

18 Si fraus legibus) Ut puta si sub specie venditionis donationem jure civili prohibitam maritus in uxorem contulerit, *l. 15. et l. 20. inf. de donat. int. vir. et uxor.*

19 Rei suæ) *l. 4. et 10. hoc tit.* Petronius: *Mihi plane placet emere, quamvis nostrum sit quod agnoscimus.* Guntherus Ligurini l. 5.

. . . . commercia certe
Non satis æqua mihi faciunt dum vendere nobis
Nostra volunt.

sive sciens, sive ignorans quis emerit, *l. suæ rei 16. ff. eod.* quoniam hoc agitur ut dominium in emptorem transeat, *l. pen. §. ultim. eodem.* Quod autem proprium est alicujus, amplius ejus fieri non potest, §. *sed si rem, Inst. de leg.*

20 At possessionis) Quam habuit, et forte vendi-

tor in judicio possessionis potior esset: nam hoc casu utilis emptio est, *l. si aliquam* 28. *ff. de acquir. possess.*

21 Condictionem non esse) Dominus rem suam non condicit nisi furi, *l.* 1. *ff. de condict. furt. l. ultim. ff usufructuar. quemad. cau.* propter condictionis formulam: si paret eum dare oportere, §. *sic itaque, Ins it. de action.* Nec enim domino dari potest: possessionem tamen rei suæ condicet, *l. indebiti* 15. § 1. *ff. de condict. indeb.*

22 Invitum) *L. invitum* 11. Terent. Adelp. act. 2. sc. 1. *quid si ego tibi illam nolo vendere, coges me?* B. Chrysostomus homilia 87. in Matthæum: οὐ γὰρ βιαζόμενον δεῖ ὠνεῖσθαι, ἀλλὰ πείθοντα. *Nec enim vi in passum emere oportet, sed volentem.* V. Novellam 122. c. 9. §. 1. lib 5. Basilic. tit. 11. cap. 19. M. Tull. I. contra Rullum: *Ab invito emere injuriosum e t.*

23 Ereptionem esse) Idem 6. in Verrem: *Putabant ereptionem esse, non emptionem, cum venditori suo arbitrio vendere non licebat.*

Tit. XXXIX. *De hæreditate, vel actione vendita.*

Vide D. lib. 18. *tit.* 4.

Quod dixi ante, non tantum corporis emptionem esse, sed juris, id patefacit hic titulus. Hæreditatis enim et actionis nomina juris sunt 1, hæreditas jus successionis universæ defuncti 2. Actio jus petendi 3 in judicio 4 quod suum est 5, et emptori quidem 6 juris etiam ante cessionem datur utilis actio in rem, si hæreditas vel in rem actio 7 vendita sit, *l. ult. hoc tit.* emptori vero corporis 8 ante traditionem nulla in rem actio est. Item venditor corporis se obligat ob evictionem, non venditor hæreditatis vel actionis. Satis enim est si præstet hæreditatem esse, vel actionem esse qualem qualem.

XXXIX. Enarratio.

1 Nomina juris sunt) Hæreditas juris nomen est, *l. hæreditatis* 119. *l. pecuniæ* 178. §. 1. *ff. de verb. sign.* id est, quo significatur jus non pecunia, cujus nomine corpora hæreditaria intelligimus, Cujac. 4. ad Afric. in fin. et 11. Obser. 30.

2 Hæreditas jus succ. un.) *L. bonorum* 228. *ff. de V. S. et l. hæreditas* 62. *ff. de regul. jur.*

3 Actio jus petendi) Petere est vindicare, *l. non solum* 33. §. *si mihi, ff. de usurpat. et usuc.* sed et deberi, et peti paria sunt, *l. ita stipulatus* 115. *ff. de verb. oblig.* hoc igitur verbo omnis actio comprehenditur, id est, tam actio in rem, quam in personam.

4 In judicio) Id est, apud judices datos, in jure actione non utimur: persecutiones enim in jure, id est, apud Prætorem, vel Præsidem instituuntur, *Ulp. Regul. tit.* 25. §. *fideicommissa.*

5 Quod suum est) Hæc duo suum esse, et in actione habere distinguit Pomponius in *l. scribit* 34. *de aur. arg. leg.* sed et suum recepisse dicitur, qui quod sibi debetur, recepit, *l. quod autem* 6. §. *apud Labeo. ff. quæ in fraud. creditor.* hoc igitur verbo tam quod nostrum est continetur, quam quod nobis debetur.

6 Et emptori quidem) Qui vendidit hæreditatem hæres permanet, *l. ait Prætor* 7. §. *sed quod Papinianus, ff. de minor.* §. *restituta, Institut. de fideicomm. hæred.* Itaque venditor debitores hæreditarios convenire poterit, et creditoribus hæreditariis, aut quasi creditoribus hæreditariis, sive legatariis et fideicommissariis etiam invitus respondebit, nisi fiscus hæreditatem vendiderit: fiscus enim non convenitur, sed emptor hæreditatis. Si quid tamen venditor solverit, id ab emptore recipiet, *l.* 1. *et* 2. *hoc tit. l.* 2. *inf. de legat.* actione scilicet ex vendito, vel ex stipulatu, *l. si ex pluribus* 18. *ff. eod.* Nam hæres stipulabatur quantam pecuniam hæreditario nomine dedisset, solvisset, præstitisset, tantam sibi restitutum iri, *d. l. si ex plurib.* Emptor vero, quanta pecunia ad venditorem ex hæreditate pervenisset, tantam præstari, *l. in illa* 50. §. 1. *ff. de verb. obligat.* hoc enim agitur, ut emolumentum, et damnum emptorem respiciat, *l.* 2. §. *sicuti ff. eod.* Vide Cujac. d. c. 50.

Emptor autem vicem hæredis obtinet, *d. l.* 2. §. *cum quis et l. si ei* 9. *ff. comm. præd.* nec tamen creditoribus hæreditariis respondebit nisi volens, *l.* 2. *hoc tit.* et citra cessionem etiam adversus debitores hæreditarios utiles actiones habet, tam in personam, quam in rem, *l.* 5. *et penult. hoc tit.* ex constitutione D. Pii, *l. si cum emptore* 16. *ff. de pact.* quibus emptor si experiri velit venditori cui directæ competunt præfertur, *l. procuratores* 55. *ff. de procur.* Cujac. ad *d. l.* 16. et directæ igitur penes hæredem sunt veluti sine re. Jus illud ex constitutione principis descendere nominatim dicitur, *l.* 8. *h. tit.* et innuit verbo *placet* in *d. l.* 5. ex mandato autem directæ emptori dantur, *d. l.* 5. Sed viceversa creditores utiles actiones in emptorem non habent, quia deficit constitutio: Cujac. ad *d. l.* 16. *in* §. *utiles*.

7 Vel in rem actio) Constitutio D. Pii producitur ad similes casus, ut si cui nomen venditum, donatum, legatum, in solutum datum sit, *l.* 1. §. *nunc tractemus, ff. de tut. et ration. distrah. l. ex legato* 17. *infr. de legat.* Cujac. loco cit. porrectum, inquam, est ad actionem venditam ex in-

te pretatione prudentum, ut colligitur ex verbo, responsum est in *d. l. 7.* Sicut igitur emptor hereditatis utiles actiones habet etiam ante cessionem, et directas ex mandato: ita emptor actiones utiles habet sine cessione, et directas ex cessione, *d. l. 7. et 8. hoc tit.*

8 Emptori vero corporis) Hoc interest inter emptorem juris et emptorem corporis, primo, quod emptor juris utilem in rem actionem habet, etiam ante cessionem; de quo tamen dubitari poterat: quoniam actio in rem ex dominio nascitur, quod penes venditorem ante mancipationem, traditionem, vel cessionem, quæ vice traditionis est, remanent: in tantum ut res hæreditarias vendere possit, et earum dominium transferre, vel aliter alienare, *l. si ancillam 11. infr. de act. empt. l. 6. hoc tit.* sed dubitationem sustulit lex ult. hoc tit. Emptori vero corporis ante traditionem nulla in rem actio est, id est ne quidem utilis: res enim nondum tradita in bonis venditoris remanet, *l. sicut 8 §. si debitor, ff. quib. mod. pign. vel hyp. solu. §. utique, Insti ut. de empt. vend.* Secundo, venditor corporis se obligat ob evictionem, *l. ex empto 11. §. 2. ff. de action. empt.* venditor autem hæreditatis, vel actionis, evictionis nomine non tenetur, si quid ex corporibus hæreditariis evincatur, quia jus vendidit, nisi aliter convenerit, *l. 2. ff. eod. l. 1. infr. de evict.* Satis igitur est si præstet hæreditatem esse: nam qui hæreditatem vendiderit ejus qui vivit, aut nullus est, nihil agit, *l. 1. ff. eod.* quanta autem hæreditas sit, nihil interest, *l. qui filiofamil. 14. §. 1. eod.* Similiter venditor hominis debitorem esse præstat, non etiam locupletem debitorem, nisi aliud convenerit, *l. 4. eodem*, bonum nomen, idoneum nomen non præstat, utique autem meminisse oportebit, si actio in judicium deducta venerit, emptorem repelli posse exceptione litigiosi, *l. 1. §. 1. ff. de litigios.* et nominis venditionem ignorante ac invito debitore contrahi posse, *l. 3.* delegationem autem voluntariam esse, quia fit per stipulationem, ut docet titulus 41. lib. 8.

Tit. XL. *Quæ res venire non possunt, et quæ vendere vel emere vetantur.*

Duæ sunt partes hujus tituli 1: prima, quæ res venire non possunt, id est, quæ emi possunt, non vendi, cujus generis purpura est, quam privati vendere non possunt, *l. 1.* emere possunt de publico. Secunda, quæ vendere vel emere vetantur, in quibus verbis articulus, vel 2, pro subdisjunctione accipiendus est, ut sit, quæ res vendi et emi prohibitæ sint, in quibus utique sunt annona militaris et frumentum publici canonis *l. 3. et 4.* his etiam sericum annumero 3. Nam ut lex communis ponitur Romanis et Barbaris, id est, Persis, ne ultra fines lege definitos inter se negotientur sine Comite commerciorum, *l. 4. et l. ultim. infr. de com. et mer.* ita commune hoc esse opinor, ut sicut Romani sericum a Barbaris 4 emere non possunt sine Comite commerciorum, nec intra eos fines, ut constituit *l. 2.* cum nondum ratio conficiendi serici ad Romanos pervenisset 5, et sericum auro 6 contra 7 venderetur, ut Vopiscus in Aureliano ait, libram auri libram serici fuisse, et lex Rhodia 8, ὁλοσηρικὰ ὅμοια τῷ χρυσίῳ, et *l. emptori §. 1. ff. de evict.* vestem sericam pretiosam esse rem, quod de his tantum dicitur pro quibus aurum dependitur ad saroma 10: ita vero nec Barbari possunt vendere alii quam Comiti commerciorum. Perperam antea legebatur: Qui vendere 11: de rebus enim titulus est, non de personis certis. Perperam, mercari pro emere. Mercari enim emere et vendere est.

XL. Enarratio

1 Hoc titulo quodammodo disceditur a jure gentium, ex quo jus vendendi emendique cuilibet concessum est. Privati igitur fucandæ et distrahendæ purpuræ facultatem non habent, venditoribus pœna publicationis bonorum et capitis imminente, *l. 1. h. tit.*

Fucandæ, ait *lex* 1. id est, tingendæ, ut recte Accursius, cujus Glossa in quibusdam editionibus in textum irrepsit, *l. 3. infr. de vestib. holo.* Josephus ἀρχαιολογ. *antiqu.* libro 3. capite 4. ἔριά τε τοῖς προειρημένοις ἄνθεσι μεμολυσμένα· Rufini Aquilejensis versio: *Lanasque prædictis fucatas coloribus.* Ovidius Trist. 11.

Composita est aliis fucandi cura coloris.

Glossæ: *fucatur* βάπτεται et βάπτω, *fuco.* Hinc fucus. Horatius Carmin. 3. od. 5. *neque amissos colores Lana refert medicata fuco.* Plinius 22. cap. 1. *Inficí vestes scimus admirabili fuco*: et fucatio. Eusebius Pamphili de incorporali et invisibili Deo, *Non tamen fucatio erat vestimentorum naturalis.*

Ait *d.* lex, *vel in serico.* Basilica: ἐν μετάξῃ. Anastasius bibliothecarius in historia ecclesiastica. *Sericum copiosum.* Theophanes dixerat, μετάξαν πολλήν. Metaxa rude est sericum, et αὐτοφυές, nondum neque tinctum, neque in filia diductum: et ideo separatur a nemate serico in *l. ult. ff. de publican.* Cujac. ad *l. 10. C. de murileg.* Alii metaxam esse nema, seu filum sericum existimant. Zonaras in Justiniano: τὰ τῶν σηρῶν νήματα ἢ μετάξα.

Michael Glycas annal. parte 4. τὰ τῶν σηρῶν νήματα, τοῦτ' ἔστιν ἡ μετάξα. Hinc μεταξωτὸν, sericum. Auctor Græcobarbarus: πολλοὶ φοροῦν μεταξωτὰ βελοῦδα τζαμηλότια.

Vel in serico, l. 4. inf. de vestib. holo. Ennodius in panegyrico Theodosio dicto: *Exhibete Seres indumenta pretioso murice fucata et non uno aheno bibentia nobilitatem tegminis prorogate.* Boetius de consolat. philosop. Met. 5. *Nec lucida vellera Serum Tyrio miscere veneno*: adde Cassiodorum 1. variar. 2.

Blatta: *d. l.* 1. Alcimus Avitus poemat. lib. 3. *Serica bis coctis mutabat tegmina blattis.* Lamprid. in Heliogab. *Paraverat funes blatta et serico et cocco intortos.* Anastasius bibliothecarius in Anastasio: *Vela serica alba ornata blatta.* Hinc blatteæ tunicæ. Vopiscus in Aureliano. Flodoardus historiæ Remensis 1. capite 15. *Et codicillos ab Anastasio Imperatore pro consulato sibi missos cum corona aurea, tunicaque blattea sumpsit.*

Oxyblatta in *d. l.* est purpura exquisitioris et splendidioris luminis.

Est denique purpura: quæ dicitur *hyacintina*: sic legitur in *d. l.* 1. S. Chrysostomus in Esaiam cap. 3. καὶ τὰ βύσσινα, καὶ τὰ ὑακίνθινα, καὶ τὰ κόκκινα, καὶ τὴν βύσσον σὺν χρυσῷ καὶ ὑακίνθῳ συγκαθυφασμένην. Hinc pelles hyacinthinæ, ansula hyacinthina, vitta et tunica hyacinthina, Exodi capite 25. et 28. Quanquam in Sixtinis bibliis emendatum hyanthina. Et hinc lectionum varietatem invexere sacrorum codicum interpretes varii: ut ecce Ezechielis cap. 16. verr. 10 Sic habent Septuaginta, ὑπέδυσάσε ὑάκινθον· id est, ὑακινθίνην ἐσθῆτα, ut ibi Theodoretus: ut Hieremiæ cap. 10. ὑάκινθον καὶ πορφύραν ἐνδύσουσιν αὐτά. Aquila autem et Symmachus ὑάνθινα, referente Hieronymo ibidem, Et ὑακινθινοβαφῶς Xenophonti 4. παιδ. Arriano de expedit. Alexandri 6. Itaque nihil mutandum in *d. l.* 1. auctoribus libris veteribus, nec apud Persium sat. 1. ubi legitur, *hyacinthina lana est.* Alia igitur est purpura hyacinthina, quæ colorem hyacinthi refert. Jesus Syrach filios, Sapientiæ capite 60. vers. 5. ἀπὸ φοροῦντος ὑάκινθον. Philo περὶ ἀποικίας (*de migratione Abra.*) τά τε γὰρ νήματα πάντα τῆς ὑακίνθου, καὶ πορφύρας, καὶ κοκκίνου, καὶ βύσσου, καὶ τῶν τριχῶν αἰγείων ἐπιτελοῦσι. Atheneus 12. εἰσὶ δὲ αἱ μὲν πορφυραῖ τούτων, αἱ δὲ ιοβαφεῖς, αἱ δὲ ὑάκινθοι. Alia janthina, *l. si cui lana*, §. *ult. ff. de legat.* 3. Martialis 11. 39.

Coccina famosæ donas et janthina mœchæ. Plinius libro 21. cap. 6. *Violæ purpuræ Græco nomine ἴα, et ex his janthina vestis*: id est, purpura violacei coloris, ἐκ τοῦ ἴα καὶ ἄνθος· est enim ἄνθος color. Hesychius: ἄνθη, χρώματα. Vide eundem Plinium dicti libri cap. 8. Liber notarum: *Janthinum, Jantineum*: Item: *jacintinum, et jacintum.* Hæc paulo fusius exposui, quia plerique in *d. l.* 1. malunt *janthina*, quam hyacinthina. Certe in libro Ægidii Menagii legitur janthina: in Juliani Brodæi hyacinthina.

2 Articulus, vel) Vide ad tit. 38. libri sexti.

3 His etiam sericum adnumero) Scholiastes Basilic. libro 23. tit. 3. cap. 73. ἐὰν γὰρ ἀθέμητον ἐμπορίαν μετέρχονται, τυχὸν πορφύρας, ἢ μετάξης, ἢ τινὸς τοσούτου, etc. Corrige igitur Synopsim Basilic. cap. eod. et pro μονίτας, lege μετάξης.

4 Sericum a barbaris) Romani a Barbaris sericum didicere. Dio lib. 43 ἵνα γὰρ μηδένα τῶν θεωμένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ· παραπετάσματα ὑπὲρ αὐτῶν σηρικὰ ὥς γε τινές φασιν, ὑπερεπέτασε· τοῦτο δὲ τὸ ὕφασμα χλιδῆς βαρβάρου ἐστὶν ἔργον, καὶ παρ' ἐκείνων καὶ πρὸς ἡμᾶς εἰς τρυφὴν τῶν πάνυ γυναικῶν ἐσπεφοίτηκεν.

5 Ad Rom. pervenisset) Ætate Justiniani serici conficiendi artificium in Europam invectum est, Procopius γοτθ. δ'. Goth. IV. Theophanes Byzantius apud Photium, Cod. 64. et Theophylact. Simocatta hist. Maurit. lib. 7 in Photii Synopsi, Nicephor. Callist. lib. 17. 32.

6 Sericum auro) Sericum ἰσόχρυσον erat ante Justinianum. Libra enim serici libra auri emebatur.

7 Auro contra) Plaut. Curcul. act. 1. sc. 3. *Auro contra cedo molestum amatorem: a me aurum accipe* Pa. *Cedo mihi contra aurichalcho.* et Epid. act. 5. sc. 3. *Non carum est auro contra*: ἰσοστάσιον ὂν πρὸς χρυσόν· dicebant et contra aurum. Varro 1. de re R. Plin. 15. 15. *Quas feminæ viris contra margaritas regerunt.*

8 Lex Rhodia) Cap. 60.

9 Ὁλοσηρικά) Holoserica vestis opponitur subsericæ. Holoserica est tota serica. Macarius homil. 17. γυνὴ ἔχουσα ὁλοσηρικά Doroth. doctr. 2. ὥσπερ γὰρ ἐνδεδυμένος ὁλοσηρικὸν, etc. Subserici stamen lineum, trama autem serica. Holoserica differt ab holovera: est enim holovera sacro murice tincta, et principali colore, quem holoverum vocabant. Procop. ἀνεκδ. (*arcana hist.*) βάμματος δὲ τοῦ βασιλικοῦ ὅπερ καλεῖν ὁλοίβηρον νενομίκασι· estque præstantissima; S. Basilius homilia 7. in Hexam. πόθεν αἱ κόχλοι τοῖς βασιλεῦσι τὰς ἁλουργίδας χαρίζονται; αἱ καὶ τὰ ἄνθη τῶν λειμώνων τῇ εὐχροίᾳ παρέδραμον· *unde cochleæ vestes regibus purpureas offerunt? quæ quidem et pratorum flores vivacitate coloris longo intervallo superant.*

10 Ad sacoma) Vitruvius lib. 9. 3. *Aurum ad sacoma appendit redemptori.* Glossæ, *sacoma*,

σήκωμα. Sacoma est æquipondium: *pretium auro rependere* dixit Vellejus l. 1. cap. 6.

11 Qui vendere) Agitur tamen de vendentibus et emen ib. *Ut si jus emendi auferretur damnato*, ut in Dec. Quintil. 250. ceterum ταυτολογία (*tautologia*) est.

Tit. XLI. *Quæ exportari non debeant.*

Est etiam hoc commune inter Romanos et Barbaros hostes Pop. Rom. veluti Persas, Indos, Æthiopas, Gothos, Vandalos, ne legationis forte aut induciarum tempore illi vendant, hi emant ferrum factum 1 vel infectum, et exportent, quod uti est in *l.* 2. *hujus tit.* capitale esse etiam Procopius refert 1. de bel. Pers. his verbis: οὔτε σίδηρον, οὔτε ἄλλο τι τῶν ἐνταῦθα ἐπιτηδείων, Ἰνδοὶ ἢ Αἰθίοπες ἔχουσιν, οὐ μὴν οὐδὲ πρὸ Ῥωμαίων ὠνεῖσθαι τούτων τι οἷοί τε εἰσὶν, νόμῳ ἅπασι διαῤῥήδην ἀπειρημένῳ· θάνατος γὰρ τῷ ἁλόντι ἡ ζημία ἐςί. Item ne vinum, ne oleum, ne garum 2 quod exportent, ac ne degustationis quidem causa hos liquores ad Barbaros posse transferri, ne proinde illecti eorum dulcedine promptius invadant fines Romanorum: hoc enim modo Longobardos legimus 3 a Narsete in Italiam fuisse pellectos. Exportare est transferre extra fines Romani Imperii, ut in orat. pro Flacco 4: *Exportari aurum non oportere Senatus judicavit*, quod confirmat *l.* 2. *inf. de com. et mer.* Quæ autem exportari prohibentur, et emi vendique satis prohibentur, aut merc s pretiive 5 loco cedere.

XLI. Enarratio.

Vinum, oleum, liquamen ad Barbaricum transferre non licet, *l.* 1. *hoc tit.* Barbaricum pro solo Barbarorum, ut in c. 52. *Cod. Can.* Ecclesiæ Afric. βαρβαρικὸν vertit interpres Græcus Basilicῶn. Eutropius lib. 9. *Uterque in Barbarico interfecti sunt.* Pæanius in paraphrasi, ἐν μέσοις τοῖς βαρβάροις ἀναιρεθέντες.

1 Ferrum factum) Arma transferre prohibitum, Libanius in declaman. 17. νόμον μὲν ἡμεῖς τεθείκατε ἄντις ὡς Φίλιππον ὅπλα ἄγων ἁλῷ ἢ σκεύη τριηραρχικὰ, θάνατον εἶναι τὴν ζημίαν· *Si quis ad Philippum arma transferre convincatur, aut vasa quæ ad triremes pertinent, morte plectatur*: puta loricas, scuta, arcus, sagittas, spathas, gladios, *l.* 2. quos παραμήρια vocat. *Novell.* 85. *cap.* 4. Theophanes: τῷ παραμηρίῳ, ᾧ ἦν διεζωσμένος, ἀπέτεμεν τὴν αὐτοῦ κάραν· *apprehensa ejus cervice, sica qua erat accinctus, caput ejus amputavit*: de quibus vide Glossarium Cedreni. Addit Justinian. in d. cap. 4. ζάβας ἤτοι λωρίκια κοντοὺς, μονοκοντία, et ζιβήνους ἤτοι μισιβίλια, zabas sive loricas, contos, monocontia, sibinnos, sive missilia. De zabis Glossarium ineditum: ζάβα τὸ λωρίκιον· ζαβαρεῖον, ἐν ᾧ αἱ ζάβαι· exstat in Chronico Alexandrino. Hesychius: κοντὸς δόρυ· de Sibinnis vide Glossarium Cedreni: idemque cautum lege Francica. Capitular. Car. M. addit. 4. cap. 92. *De brunis*, (.i. loricis) *ut nullus foras nostro regno vendere præsumat.* Græci ad *l.* 1. *ff. de his quæ ut ind gn.* ibi: *Illicitæ merc is*: τυχὸν ὡς ὅπλα πωλήσας τοῖς πολεμίοις, ἢ πίσσαν. Ait, picem exportare non licere, quod juri Attico convenit. Aristophanis Scholiastes in Equit. ἐνδεικνύναι ἔλεγον τὸ καταγγέλλειν τινὰ κακουργοῦντα τινὰ περὶ τὰ κοινὰ ζωμεύματα τὰ τῶν νεῶν χρειώδη· λέγεται δὲ καὶ ξύλα, καὶ κηρὸς καὶ πίσσα.

2 Garum) Liquamen, *d. l.* 1. Victor Uticensis persec. Afric. lib. 1. *Plerisque aquam marinam, aliis acetum, amurcam, liquamenque*. etc. *porrigebant.* Regula S. Pachominii cap. 23. *Si aliquis eorum, qui peregre mittuntur, habuerit desiderium comedendi liquamen de piscibus.* Græci in Basilic s liquamen interpretantur γάρον· recte Charisius 1. Garum, muria, liquamen. Vetus colloq. Scholast. *liquamen primum et secundum.* Lege igitur in Græcis: γάρον πρῶτον καὶ δεύτερον. et in alio: ὄρμινον μετὰ γάρου. *Cima cum liquamine.* Est autem garum condimentum ex sanie et intestinis piscium. Artemidor. Dald. *de insomn.* primo: ἐςὶ γὰρ οὐδὲν ἄλλο ὁ γάρος ἢ σηπεδών, quæ verba Suidas exscripsit in v. γάρον. Cælius Aurelianus tard. pass. 11. c. 1. *Garum quod appellamus liquamen ex pisce Siluro confectum.* Vide Plinium 31. 7. et Isidor. Origin. 10. cap. 3.

3 Langobardos legimus) Paulus Vvarnefridus de gest. Langobar. lib. 11. cap. 5. *Legatos ad Langobardorum gentem dirigit (Narses) mandans ut pauperrima Pannoniæ rura desererent, et ad Italiam cunctis refertam divitiis possidendam venirent simulque multimoda pomorum genera, aliarumque rerum species, quarum Italia ferax est, mittit, quatenus eorum ad veniendum animos posset illicere.* Eademque ratione Galli in Italiam transcenderunt. Livius 5. *Eam gentem traditur fama dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam Alpes transisse: agrosque ab Hetruscis ante cultos possedisse, et invenisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causa Aruntem Clusinum.* Plutarch. in Camillo. Paul. Vvarnefrid. d. lib. 11. cap. 22. *Caussa autem cur Galli in Italiam venirent, hæc fuisse describitur: dum*

enim vinum degustassent ab Italia delatum, aviditate vini illecti, ad Italiam transierunt

4 Ut in orat. pro Flacco) Et ibid. *Cæsus est virgis Cymæus ille Athænagoras, qui in fame frumentum exportare erat ausus.*

5 Aut mercis pretiive) Res enim pro pretio dari et accipi potest. Vide Cujac. infra de rer. perm.

Quemadmodum autem quædam res evehi, et exportari non debent, ita nec importari: verbi caussa vinum exoticum Massilienses non recipiunt. Vide Strabonem lib. 16. de Arabibus Nabatæis.

Tit. XLII. *De Eunuchis.*

Etiam hoc tit. ostenditur, Romanos eunuchos factos neque emi neque vendi posse, eadem pœna irrogata emptori et venditori, *l.* 2. ut est plerumque commune crimen emptoris et venditoris, si quid veneat contra leges, *l.* 1. *ff. ad l. Fab. l.* 1. *inf. de cupres. l.* 10. *inf. de cur. pub.* eadem tabellioni, eidem octavario 1 sive publicano. Barbarorum eunuchorum esse commercium, et eunuchorum, qui facti sunt in Barbarico orbe, in Romano eunuchum facere 2 capitale esse. 3

XLII. Enarratio.

1 Octavario) Qui vectigal octavæ exigebat: vide Cujac. inf. tit. 61.

2 Eunuchum facere) *Virilitatem excindere.* Quintilian. 5. 12. Martialis: *Virilitatis damno mœret ereptæ,* Eunuchi igitur hoc loco sunt præcisi castrati.

3 Capitale esse) Servus autem ex domini conniventia castratus fisco addicitur, *l.* 1. *hoc tit.* ex *Nov.* 142. liber fit. Zonar. ad can. Apostol. 24. Phot. Nomoc. tit. 1. cap. 14. vetus hæc est constitutio: Ne eunuchi fiant. Adde his quæ Cujac. ad *d. Nov.* 142. et viri docti ad Ammian. Marcellin. lib. xix. observant, Constantinum Manassem in Nerva, Cedrenum, Euseb. Chronicor. libro posteriore. Phocylides jam antea monuerat.

Μήδ' αὖ παιδογόνον ποτὲ τέμνειν ἄρσενα κοῦρον.
Ne castres unquam puerum marem prolificum

Tit. XLIII. *De patribus qui filios suos distraxerunt.*

Additur in hoc titulo, a patribus liberos non posse vendi 1 in servitutem, vel donari, vel pignori obligari, nec sub prætextu ignorantiæ accipientis, cujus tamen prætextu emptori evictionis nomine pater obligatur, *l. minor,* §. *pater, ff. de evict.* et vendi tamen, alienarique posse sanguinolentum 2, altellum 3, ἐξ ὠδίνων τῶν μητρῴων, ut Ælianus ait historiæ 11. cap. 7. victus pueri causa, si nec eum tueri 4 pater possit, nec velit alius quisquam 5: imo nec ex ea causa venditionem præjudicare libertati, cum unicuique quasi in libertatis publica causa liceat eum puerum vel adultum jam factum adserere in libertatem, vel patri ipsi, ut *l.* 1. *inf. de lib. cau.* vel etiam idem ipse possit se adserere oblato mancipio vicario, aut pretio non quanti emptus est, sed quanti adsertionis tempore æstimabitur, sine adjectione quintæ, de qua Nov Valentiniani eod tit.

XLIII. Enarratio.

1 Non posse vendi) Firmicus Matheseos libro 7. cap. 111. *Servos efficiet, et qui a parentibus suis alienentur.*

2 Sanguinolentum) Ut in tit. 52. lib. 8. *a matre sanguinolentum.* Donatus in Adrian. Terent. act. 3. sc. 2. *a matre rubentem,* Juvenal. sat. 7. Guillelmus Brito Armoric. Philipid. 7.

Contigit ut pareret ibi quædam femina, cujus
Fœtus adhuc a matre rubens, calidoque cruore.

Id est, recens utero matris editum: διὰ τὸ ἀφ' αἵματος τὸ βρέφος ἀποβεβλῆσθαι. ut loquitur Artemidorus, *quoniam adhuc sanguine perfunditur.* Eleganter Plutarchus de partu recens edito, in libello de amore prolis: ᾧ μόνῳ σχεδὸν οὐδὲ καθαρὰν ἔδωκεν εἰς φῶς ὁδὸς ἡ φύσις, ἀλλ' αἵματι πεφυρμένος καὶ λύθρου περίπλεως, καὶ φονευομένῳ μᾶλλον ἢ γενομένῳ ἐοικώς. *Cui soli fere ne exitum quidem in lucem mundum natura concessit, sed sanguine inquinatus, tabeque oppletus et occiso magis quam nato similis.*

Et ideo cruenta infantium corpora statim ut emittuntur ex utero lavari solita colligit Hieronymus ex Ezechielis capite 16. et Dardanenses Illyricos lavari consuevisse ἐξ ὠδίνων, post partum scribit Ælianus ποικ. 4. 1.

3 Altellum) Vide Festum et ibi Josephum Scaligerum.

4 Si nec eum tueri) Alere et exhibere, ut in *l. pen. et ult. ff. de in rem ver.* etc. Quasi pater illæsa pietate filium distrahat, quem alere non potest, et tutius sit vendi filium quam fame absumi. Videndus Jornandes in historia Gotthica cap. 26.

5 Nec velit alius quisquam) Nam si sit qui pietatis respectu eum velit alere, puer vendi non potest, Basilicῶn lib. 19. tit. 1. cap. 26.

Tit. XLIV. *De rescindenda venditione.*

Vide tit. 5. *lib.* 18. *D.*

Et hactenus quidem de rebus, quæ vendere vel emere vetantur. Nunc ostenditur distrahendæ [1], resolvendæ, revocandæ venditionis quæ causæ sint probabiles vel improbabiles [2]: et sunt improbabiles quidem multæ quæ in *hoc tit.* enumerantur, probabiles [3] paucæ: difficilis [4] enim rescisso est contractus habiti bona fide, et ut ait *l.* 6. *inf. de act. emp.* non facile venditi actio datur ad rescindendam venditionem. Nec male titulo superiore proposita causa una rescindendæ venditionis, adserendæ libertatis quam prodiderit egestas, subjicitur hic titulus quo aliæ exponuntur probabiles causæ, si curialis [5] furtim vitans munera civilia, bona sua vendiderit et patriam reliquerit, *l. penul. hoc tit.* si Palatini [6] æque furtim aliquid emerint ex rebus privatis principis quarum sunt sub Comite administratores, *l. ult. hoc tit.* Item si in pretio venditor rei immobilis, vel etiam mobilis [7] forte si admodum pretiosa sit, fraudatus sit supra dimidiam [8] justi pretii [9], *l.* 2. *et* 8. nec tamen omnino rescindi videtur venditio ex hac causa, cum optio detur emptori vel redhibendæ rei [10], vel supplendi justi pretii, ut *l.* 1. §. *si quis in fraud. ff. si quid in fr. pet.* et esse eo nomine actionem ex vendito [11] finitam [12] quadriennio [13], ut et omnes restitutorias actiones, declarat *Nov. Romani de resc. vend.* sed observandum est rescissionem ex hac causa dari venditori [14] non emptori [15]. Rescindendi verbum est duplex. Nam vel ipso jure [16] rescindi dicitur, ut *l. hoc modo*, *ff. de cond. et dem. l.* 5. *ff. qui et a quib. man. et in tit. Quæ sent. sine app. resc.* ut rumpi, *l. inter cetera*, *ff. de lib. et posthum.* et revocari, *l. si libertus*, *ff. de jur. patr. l.* 1. *inf. qui man. non poss.* vel beneficio actionis ex empto vendito, judicisque sententia [17].

XLIV. Enarratio.

1 Distrahendæ) Emptio distrahi dicitur, *l.* 11. §. *is qui vina*, *ff. de action. empt.* resolvi, *l.* 5. *hoc tit. l.* 1. *inf. tit. prox. l.* 1. *inf. tit.* 46. et rescindi passim, et revocari: vide Cujac. in fi. tit.

2 Improbabiles) Verbi gratia, venditio non rescinditur, licet venditor duplum pretii offerat emptori, *l.* 6. *hoc titulo.*

3 Probabiles) Probabilis causa in *l.* 5. *hoc tit.*

4 Difficilis) Non facile permittitur venditionem rescindere: id enim bona fides, quæ emptionis venditionis contractum tuetur, non patitur, *l.* 3. 7. *et* 8. Symmach. 11. ep. 87. *Vox juris ac legum est, bonæ fidei contractum rescindi non posse.*

5 Si curialis) Glossæ, *curialis*, βουλευτὴς, βουλευτικός. Item: βουλευτὴς, *decurio*, *curialis.* Curiales sive decuriones obligabantur munerib. civilib. ut puta susceptores publicorum tributorum ex decurionibus creabantur, *l.* 5. *inf. de exact. tribut. l.* 8. *inf. de susceptor. præpos. et arcar.* Itaque si curialis alicujus municipii ut se muneribus civilibus subtraheret, furtim, id est, sine decreto, sine auctione publica *l.* 1. *inf. de præd. cur.* bona sua vendiderit, et patriam reliquerit, venditio revocatur: pretium autem non redditur emptori fugæ non ignaro, sed cedit fisco. Idem tradit Azo in Summa num. 7. Sed si intra annum evocatus redierit, bona ei redduntur: post annum, addicuntur curiæ, *l. quamvis* 51. *inf. de decur.*

6 Si palatini) Comes privatarum judex erat, et gubernator privatæ substantiæ principis, de quo *sup. tit.* 33. *lib.* 1. ejus apparitores Palatini dicebantur. Glossæ juris. *Platini.* κοινῷ ὀνόματι πάντες ἐκαλοῦντο οἱ ἐν τοῖς κατὰ τὸ παλάτιον θησαυροῖς ὑπηρετοῦντες ταξεῶται. Si quid igitur palatini furtim emerint ex rebus privatis principis, quarum sunt sub Comite rerum privatarum administratores, venditio resolvitur, *l. ult. hoc tit.* ex autione fiscali licet emere, *l. ult. inf. de fid. et jur. hast. fisc.*

7 Vel etiam mobilis) Rei immobilis meminit *lex* 2. *et* 8. ideoque pertinere eam ad res soli, non ad res mobiles putabat Cujac. Observ. lib. 16. 18. in fine, hic autem sententiam mutat, si res admodum pretiosa sit: si margarita forte, *munera rubri Ponti* (Silius Ital. 14.) Plinius lib. 9. cap. 35 *Principium ergo culmenque omnium rerum pretii, margaritæ tenent*, aut lapides Indici, qui pretiosiores sunt. Cyrillus epist. ad Evoptium pro 12. capitibus adversus Theodoretum: αἱ πολυτελέσταται τῶν λίθων. ἃς καὶ Ἰνδικὰς εἶναί φασιν. vide Plinium lib. 32. 2. Aut ornamenta pretiosa, vestis pretiosa, ut in Philippica 2. *pretiosa vestis multa, et laudata supellex*, vel vestis serica venierit, *arg. leg.* 37. §. 1. *ff. de evict*, *et l.* 22. *inf. de administ. tut. l. sancimus* 21. *supra, de sacros. Eccles.* Cujac. Notat. ad lib. Anim. Joann. Rob. lib. 11. cap. 12.

8 Supra dimidiam) Puta si rem dignam solidis decem, 4. aut trib. vendidero. Sic in *l.* 2. *ff. depos.* si hæres rem apud defunctum depositam, ignorans depositam, minoris quam debuit, vendiderit, depositori actiones suas mandare debet, minoris dimidio scilicet, ut Græci interpretantur, et Cujac. *ad d. l.* 2. atque ita temperandum est quod scribit alicubi S. Chrysostomus, furto proximum esse, cum id agimus ut minus justo pretio vendamus, ἔλαττον τῆς ἀξίας· ut nimirum hodie fraus absit si venditor ultra dimidium justi pretii læsus non sit. Item quod dicitur, naturaliter licere contrahenti-

bus se circumvenire, *l. in causæ* 16. §. *pen. ff. de minorib.* sive ut est in *l. item si* 22. §. *ult. ff. loc.* in emendo et vendendo naturaliter concessum esse, quod pluris sit, minoris emere: quod minoris sit, pluris vendere, et ita invicem se circumscribere. Plautus in Persa act. 4. Sc. 4. *viu' bene emere? D. viu' tu pulchre vendere? Ego scio utrumque velle.* Hunc modum habet, ut fraudatus supra dimidiam justi pretii venditionem rescindi jure desideret. Intra fines veri et justi pretii læsus de se queri debeat, quod malæ venditioni ipse stultitia sua causam dederit. Si tamen emptionis tempore convenerit ut etiam supra dimidiam liceret se circumscribere, rata erit conventio, argumento *leg. pacisci* 51. *ff. de pact.* ut ibidem tradunt Græci.

9 Justi pretii) Justum pretium dicitur in *d. l.* 2. *et* 8. verum *d. l.* 2. quod idem est. Sic Basilica verum pretium in *l.* 20. §. *quod si post*, *ff. de pet. hered.* δίκαιον τίμημα vertunt, justum pretium lib. 42. Basil. tit. 1.

10 Vel redhibendæ rei) Rei venditori reddendæ. Quam rem Græci quod ad fructus et usuras attinet, sic definiunt. Si emptor a prædio discedere velit, partis prædii, quasi non distractæ propter iniquum pretium, fructus venditori restitui debere. Quod si emptor id quod deest justo pretio supplere malit, ejus quoque usuras venditori præstandas. Hæc ita Magistro et aliis judicibus placuisse scribit Harmenopulus Epitomarum libro 3. tit. 3. §. 82.

Quid si fundus perierit ante quadriennium, an venditori supplendum erit, quod deest justo pretio? sic quibusdam videtur: verum hoc rationem non habet, ne rei periculum præstet quæ sine culpa ejus periit.

11 Actionem ex vendito) Quæ glossæ sententia est, vulgo a DD. comprobata: non conflictio ex lege, ut sentit Pinellus cap. 3. n. 9. vide Cujac. recitat. ad hunc tit. et Observ. xxiii. 24.

12 Finitam quadriennio) Recte sentiunt Græci, venditionem rescindi officio Præsidis secundum *l.* 2. *hoc. tit.* si supra dimidiam veri pretii fraus intervenerit, intra quadriennium duntaxat: atque ita in foro servari referunt. Imo et decreto Romani Lacapeni, περὶ ὑπερθεματισμοῦ, ita definitum est. Cujac. de divers. temp. præsc. c. 23.

13 Quadriennio) Harmenop. Epitom. l. 3. tit. 3. §. 80. et 83. Eustathius de divers. temp. præsc. c. de quadrien. §. 6. Idem tradit Azo in Summa num. 2. adde Glossam ad *d. l.* 2.

14 Venditori) Majori annis 25. *l.* 15. *hoc tit.* Harmenop. d. t. 3. §. 82. Nam si minor rem suam *non suo pretio* vendiderit, ceu loquitur Plautus in d. sc. 4. sed viliore pretio vendiderit, succurritur ei, licet ea fraus non superet dimidiam justi pretii, *l.* 11. *inf. de præd. minor. fin. decr. non alien.* Cujac. ad *l. in causa* 16. §. *idem Pomponius*, *ff. de min. et d. c.* 18.

15 Non emptori) An beneficium legis 2. ad emptorem porrigendum sit, valde quæritur: Finge emptorem rem dignam decem, viginti uno emisse. Cujac. negat hic et *d. c.* 18. et Notator. ad lib. animadvers. Joann. Rob. lib. 2. cap. 13. et 14. quoniam enim venditor ultro non procedit ad venditionem, sed forte cum in summa difficultate esset nummaria, et necessitate rei familiaris coactus, vel alia causa, ut *l. ita ut* 38. *D. mand.* Philo de Septenario: ἐπειδὴ καιροὶ συμπίπτουσι πολλάκις ἀβούλητοι, δι' οὓς ἀναγκάζονταί τινες πιπράσκειν τὰ ἴδια. *Quia sæpe tempora præter animi expectationem coincidunt, per quæ nonnulli res suas vendere compellantur*: legis meretur auxilium ne re sua careat cum nimio damno: *emptor* vero *hians*, ut loquitur Horatius, captat fere venditoris momentarias necessitates, *l.* 2. *infra*, *sine cens.* ultro et nulla necessitate coactus emit: emptio voluntaria est, *l. si piga.* 29. *ff. fam. ercisc.* quam enim necessitatem prætendet, qui rem suam augere vult accessione rei emptæ, Denique *naturale est in possessionum emptione lætari, in venditione lugere*, ut ait D. Hieronymus in Ezechielem cap. 7. sicut ex forma præfecti prætorio lex locum habet in locatore, non in conductore. Harmenop. *lib.* 3. *tit.* 8. §. 44. Cujac. d. c. 18. in Regiis codd. notatur esse ἐπαρχικόν. v. Capitul. Caroli M. lib. 5. cap. 210.

16 Ipso jure) Vide Parat. Cujac. *ff. eod. et tit. seq. vers. et ita si in re int.*

17 Judicisque sententia) *L.* 1. 2. *et* 5. *hoc tit.*

TIT. XLV. *Quando liceat ab emptione discedere.*

Est et alia probabilis et legitima causa rescindendæ venditionis, quæ in hoc tit. proponitur, pactum 1 et mutuus consensus 2 contrahentium, secundum regulam, ut prout quisque contractus est 3, ita resolvatur, et hoc si res sit integra 4, id est, si nondum res tradita 5 aut pretium numeratum sit 6, licet venditori arra data sit, vel emptori datus fidejussor, ut solebat, de re tradenda, ut *l.* 3. *ff. de resc. vend. l. Stichum*, §. *ult. ff. de solut. l.* 12. *supra*, *de contr. empt.* hodie sufficit nuda cautio, *l. emptor*, *infra de act. empt.* Datio arræ vel datio fidejussoris non deintegrat rem 7, sed traditio rei, vel numeratio pretii totius vel partis, *l.* 2. *hoc tit.* Et ita si re integra priusquam aliquid ex alterutra parte solveretur 8, convenerit ut discedatur ab emptione, statim ipso jure uterque 9 liberatur, et arra repetitur ex empto judicio 10, *l. ex empto* §. *is qui vina. ff. de act. empt. l.* 3. *infra*

eodem, d. l. 2. atque ita evenit, ut pactum ipso jure 11 perimat obligationem, etiamsi fiat ex intervallo, et formet actionem ex empto ad distrahendam penitus emptionem 12 et dissolvenda argumenta emptionis 13 qualia præbet datio arrarum, *l. quod sæpe. ff. de cont. empt.* Sed si res non sit integra 14, pacto nec rescinditur venditio 15, nec mutatur dominium 16, nec formatur actio 17 ulla ex eo, nisi rescindantur 18 cetera venditionis 19 quæ secuta sunt: et sic quod dicitur ipso jure nullam esse venditionem 20, cui dolus dedit initium, originem, et causam, re integra verissimum est, si intra verba 21 primumque placitum steterit. Nam si res secuta sit, non aliter rescinditur venditio, quam si et cetera venditionis rescindantur quæ secuta sunt, *l.* 1. 5. 10. sup. tit. prox. *l.* 9. *inf. de præd. min.* Cetera venditionis dicimus traditionem, numerationem, cautiones 22, quibus venditio, quam nudus consensus perfecit, adimpletur: ut *l. magis §. si pupillus, ff. de reb. eor. qui sub tut. l. si duo §. si quis juraverit, ff. de jur.* reliqua quæ per consequentias emptionis propria sunt in *l.* 5. *ff. de act. empt.*

XLV. Enarratio.

1 Pactum et mutuus cons.) *Inter homines solet bonæ fidei contractus nulla ratione dissolvi*, ut ait Innocentius in Decretis cap. 20. nisi novo pacto a contractu discedatur. Itaque emptio venditio pacto et consensu resolvi potest, *l.* 58. *ff. de pact. l.* 3. *ff. de resc. vend. l.* 2. *hoc tit.*

2 Mutuus consensus) Alterutro enim invito a venditione non disceditur, *l.* 3. *sup. de resc. vend. l.* 1. *hoc tit.*

3 Prout quisque cont. est) *L.* 8. *ff. de solut. l.* 35. *de reg. jur.*

4 Si res sit int.) Re nondum secuta, *l.* 5. §. 1. *ff. de resc. vend. l.* 7. §. *adeo autem, ff. de pact.* §. *ultim. Instit. quib. mod. ob. tol.* dum res integra est, *l.* 2. *ff. de resc. vend. l.* 1. *et* 2. *hoc tit.* integris omnibus, *d. l.* 58. si nondum impleta sunt, quæ utrimque præstari debuerunt, *l.* 6. §. *ultim. ff. de contr. empt.* id est, si nondum pretium numeratum sit, neque res tradita *d.* §. *ultim.*

5 Si nondum res tradita sit) Nam si res tradita sit, alterutro invito ab emptione non disceditur. Isidorus Pelusiotes epistola 26. lib. 4. εἰ δὲ πραθὲν καὶ ὑπὸ νομὴν τοῦ ἀγοράσαντος ἦν οὐ δίκαιον τὸ ἀποσπασθῆναι. *Si emptori res tradita sit, jure ei auferri non potest.*

6 Aut pretium numeratum sit) Hebræorum tamen jure in foro recepto licet pretium numeratum sit, ante traditionem etiam alterutro invito, ab emptione discedi potest, ut vir doctus observat in Prolegomenis tractat. de successionum jure apud Hebræos.

7 Deintegrat rem) Arræ datio non efficit, quin res integra sit, *l.* 2 *hoc tit.* Cæcilius apud Non. Marcellum *Nomen virginis*, aut ut viro docto placebat: *novem virgines deintegravit.*

8 Solveretur) Pretium ejusve pars solveretur, aut res traderetur.

9 Ipso jure uterque) Pacto postea interposito disceditur in totum ab emptione, *d. l.* 8. ut ipso jure tollatur actio empti et venditi, *l.* 3. *ff. de rescind. vend.*

10. Ex empto judicio) Vel condictione sine causa, non vindicatur *l.* 3. *inf. de action. empt.*

11 Ut pactum ipso jure) Pactum et consensus emptionem, et obligationem, etiamsi fiat ex intervallo: pacta enim, quæ ex intervallo fiunt nonnunquam insunt, et actionem formant: ut si post emptionem de eo conveniat aliquid, quod attingat substantiam contractus. Sive igitur in parte abeatur emptione, sive tota emptione, ex parte agentis pactio locum habet, ut et ad actionem proficiat, *d.* §. *adeo autem*, et ibi Cujac.

12 Ad distrahendam penitus emptionem) Licet ipso jure pacto perempta sit obligatio, tamen actio ex empto, quæ pacto formatur, proderit ad revocandam penitus emptionem, *l. ex empto* 11. §. *is qui vina, ff. de action. empt.*

13 Argumenta emptionis) Arra est argumentum emptionis et venditionis contractæ, apud Justinian. de empt. et vend. ἔλεγχός ἐστι καὶ ἀπόδειξις πράσεως καὶ ἀγορασίας συστάσης. *Argumentum est, et probatio emptionis venditionis contractæ*, Theoph. *l. quod sæpe* 35. *ff. de contrah. emp.* B. Hieronymus in Epistolam Pauli ad Ephesios cap. 1. *Arrabo futuræ emptionis quasi quoddam testimonium, et obligamentum datur:* Totum enim negotium confirmat: ὁ ἀῤῥαβὼν, πιστοῦται τὸ ὅλον. Oecumenius in epistolam ad Ephes. cap. 1. quæ et pignus Plauto in Mostellar. Act. 4. sc. 2. *Is ædes emit hic proximas: quadraginta etiam dedit huic, quæ essent pignori.* Hesychius. ἀῤῥαβὼν, ἐνέχυρον, *arra, pignus.* Et vice versa arrabo pro pignore, Terentio in Heautontimor. Act. 3. sc. 3. *Ea relicta huic arraboni est pro illo argento.* Conjungit Oecumenius arram cum pignore, ἀῤῥαβὼν, inquit, καὶ ἐνέχυρον, in primam epistolam Petri cap. 7. Tertullianus de resurrect. carn. cap. 51. *Arrabo summæ totius, et pignus totius summæ.* Quid tamen inter utrumque intersit docet D. Augustinus in serm. 120. de divers. cap. 9. *Si charitatem modo Deus tanquam pignus dedit per spiritum sanctum suum, cum eam rem ipsam reddiderit, quia pro ipsa pignus dedit, auferendum est nobis pignus? absit. Sed quod dedit, hoc implebit. Ideo melius*

arra, quam pignus. Aliquando enim pretium: verbi gratia, præparas dare pro ea re, quam tenes bonæ fidei contractu: de ipso pretio das aliquid, et erit arra, non pignus, quod sit complendum non quod auferendum: et sermone 12. eorum qui nuper editi sunt in supplemento operum D. Augustini parte altera: *Melius enim dicitur arra quam pignus. Hæc enim duo similia videntur inter se, sed tamen habent aliquam differentiam non negligendam. Et pignus quando datur, et arra quando datur, ideo fit ut quod promittitur, impleatur. Sed quando datur pignus, reddit homo quod accepit re completa propter quam pignus accepit. Arra autem quando datur, non recipitur, sed superadditur ut impleatur.* D. Hieronymus in d. epistolam ad Ephes. c. 1. ad illa: *Quid est pignus, etc. pignus latinus interpres pro arrabone posuit. Non ipsum autem arrabo quod pignus sonat. Arrabo enim futuræ emptionis quasi quoddam testimonium, et obligamentum datur. Pignus vero, hoc est ἐνέχυρον, pro mutua pecunia opponitur: ut cum illa reddita fuerit, reddenti debitum pignus a creditore reddatur.*

14 Sed si res non sit integra) Venditionem implet traditio et numeratio, resque his secutis desinit esse integra.

15 Pacto nec rescinditur venditio) Quod nudo consensu contrahitur, nudo etiam consensu facile distrahitur: sed emptionis implementum efficit, ne nudus consensus sit.

16 Nec mutatur dominium) Nudis pactis, vel nudo consensu, nudave conventione dominium non mutatur: nam etsi consensu perfecta sit emptio, dominium tamen non mutatur nisi traditione et pretii solutione, Cujac. ad *l. 1. ff. de usurpat. et usucap.* Sic etiam pacto non mutatur dominium, quod in emptorem traditione translatum est: dominium enim nudo pacto non transfertur, *l. traditionibus* 20. *sup. de pact.*

17 Nec formatur actio) Nudum pactum non prodest ad rei repetitionem.

18 Nisi rescindantur) Nisi res venditori contra reddatur, contra præstetur, et omnia restituantur in pristinum statum.

19 Cetera venditionis) Ut in *l. ex empto* 11. §. *ult. ff. de action. empt.* Petr. Faber.

20 Nullam esse venditionem) Quia nihil est tam contrarium bonæ fidei, quam dolus, *l. et eleganter* 7. *ff. de dol. l. si dolo* 5. *sup. de resc. vend. l.* 3. § *ult. ff. pro soc.*

21 Si intra verba) Si conventio placiti fine stetit, ut *l.* 27. *de loc.* V. locum Quintil. sup. de pact.

22 Cautiones) Cavetur de evictione et de dolo.

Tit. XLVI. *Si propter publicas pensitationes venditio fuerit celebrata*

Et alia in hoc tit. si propter tributa publica 1 sub hasta 2 venierint bona debitoris per ambitionem et gratiam 3 minus justo pretio 4 in debitoris fraudem, venditio nequicquam coit, et rescinditur fisco oblata pensione debita 5: qui casus fuit etiam expressus sup. titulo generali 6 *l.* 16. *et inf. de jur. fisc. l.* 3.

XLVI. Enarratio.

1 Propter trib. pub.) Ob cessationem tributorum, collationum, vel ob reliqua tributorum, ob solemnes præstationes, *l.* 1. *et* 2. *hoc tit.*

2 Sub hasta) Solemniter, *d. l.* 2. sub hasta, *l. ult.* Festus: *Hastæ subjiciebantur ea, quæ publice venundabant, quia signum præcipuum est hasta*. Cuj. *inf. de fi. et ju. fisc.*

3 Per ambitionem et gratiam) Emptoris *l.* 3. *inf. de jur. fisc.* hinc gratiosa auctio, *l.* 16. *sup. de rescind. vend.*

4 Minus justo pretio) Nam si res justo pretio, et sincera fide, ut est in *d. l.* 2. distracta sit, venditio non rescinditur, *l.* 1. *d. l.* 2. *vers. sin. autem, et l.* 3. sincera fide, id est, bona fide. Vellejus 11. c. 23. *Quicquid sincera fide gereretur.*

5 Fisco ob. pension. deb.) Debitor fisco infert debitam quantitatem, *d. l.* 3. non pretium emptori: fiscus venditionem resolvit, et emptori pretium restituit, Cuj. ibid.

6 Tit. gener.) Tit. 44.

Tit. XLVII. *Sine censu vel reliquis fundum comparari non posse.*

Hoc titulo notatur etiam alia causa rescindendæ venditionis, si quis fundum debentem censum vel reliqua census 1 quædam fisco aut Reip. emat aut vendat ea lege ne onus census 2, vel reliquorum sequatur emptorem 3. Nam venditione rescissa emptor pretium, et venditor fundum amittit, utroque redacto in ærarium, ut *l.* 2. *C. Theod. de cont. emp.* Censum vocat 4 tributa, vectigalia, publicas pensitationes: quod onus est agrorum, non personarum, 5 *l. Impp. ff. de publican. l.* 3. *inf. de ann. et trib. et Nov. Theodosi, Neque do. div. neque eccl.* Cassiodorus 4. Var. 6: Inde et varia tributa, quia non est agrorum una fœcunditas: ibi potest census addi, ubi cultura profecerit, ut *l.* 2. *inf. de alluv.* Et onus omnium agrorum, qui sunt censui censendo 7, id est, qui jure civili emi et vendi possunt: et notatur hæc eadem causa rescindendæ venditionis in *l. ult. inf. de fun. rei pri.* quæ ut magis appareat ad hanc rem pertinere,

sumpta est ex *Nov. Theodosii de resc. vend. rei dom.* Et de rescindenda venditione hactenus.

XLVII. Enarratio.

1 Reliqua census) Reliqua, ut in *l. Moschis 47. ff. de jur. fisc.* λοιπὰ Glossæ Græco Lat. λοιπὰ *reliqua reliquarium: item*, λοιπαδάριον *reliquarium.*

2 Onus census) Collationis sarcinam, *l. ult. hoc t. t.* capitationis onus ac sarcinam, *l. 11. C. de Episcop. et cler.* Hinc agri tributo onusti Tertulliano Apologetici cap. 13. et ad Nationes libro 1.

3 Sequatur emptorem) Possessor rei censum agnoscit, et reliqua, illicita pactione rescissa, *l. 1. 2. et 3. hoc tit.* Non enim justum pactum et conventum est, ut alius possideat rem censui obnoxiam, et alius tributa solvat. Græci ad *l. 11. sup. de pact.* quia scilicet rei inhærent. Cassiodorus 4. 14. *Is solvat tributum, qui possessionis noscitur habere compendium.*

4 Censum vocat) Matth. Evang. cap. 17. 25. οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τινῶν λαμβάνουσι τα τέλη, ἢ κῆνσον. D. Chrysostomus apud auctorem Catenæ in Matth. κῆνσος δὲ καὶ τέλος εἰ καὶ ταῖς λέξεσι διαφέρουσιν, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἑρμηνεύοται κατὰ μὲν τοὺς ἕλληνας τέλος, κατὰ δὲ τοὺς ῥωμαίους κῆνσος· *Census, et tributum differunt, notione consonat. Quæ enim vox Græcis tributum sonat, apud Romanos census est*, Hesych. Suid.

5 Non personarum) Interdum census pro capitatione accipitur, sive censu capitis. Hesychius, κῆνσος, ἐπικεφάλαιον.

6 Cassiodorus 4. var.) Epist. 38.

7 Censui censendo) M. Tullius pro Flac. *Illud quæro, ista sintne prædia censui censendo, habeant jus civile: sint, necne sint mancipi: subsignari apud ærarium, apud censorem, possint.* Festus Pomp. *Censui censendo agri proprie appellantur, qui et emi, et vendi jure civili possunt.*

Tit. XLVIII. *De periculo et commodo rei venditæ.*

Vide tit. 6. lib. 18. ff.

Sequitur nova inspectio, Cujus sit periculum, et commodum rei venditæ, emptoris an venditoris. Periculi nomine significatur omne incommodum 1 quod rei venditæ contingit, homini mors, fuga, vulnus 2, depravatio, agro chasma 3, alluvio 4, vino acor, aut mucor 5. Id vero si non ex præterito tempore 6 originem ducat ignorante emptore 7, sed ex præsenti, post perfectam venditionem 8 et traditionem, proculdubio pertinet ad emptorem, adeo ut pretium quod solvit, amittat, et quod non solvit, exigi possit. Idem videtur si ante traditionem 9. Sed aliam sententiam essesequendam memini me docere in *l. si fundus, ff. loc.* idemque dici potest 10 de periculo evictionis, quod re illæsa contingit, licet 11 *l. 1. hujus tit.* alia pericula adscribat emptori, periculum evictionis ductæ ex præterito tempore, nec contingens injuria judicis 12, aut emptoris culpa, laudato denunciatoque 13 venditori.

XLVIII. Enarratio.

1 Omne incommodum) Justin. in §. *cum autem, de empt. et vend.* commodum, inquit, ejus esse debet, cujus periculum est, id est, incommodum.

2 Mors, fuga, vulnus) *d. §. cum autem, l. ult. hoc titulo.*

3 Agro chasma) *L. 10. §. 1. ff. eodem, l. cum res 47. §. ult. ff. de leg. 1.* id est, hiatus. Glossæ Lat. Græc. *Terræ hiatus*, χάσμα, et Græco Lat. χάσμα, *hiatus, vorago terræ fragor.* Sen. Natur. quæst. lib. 6. cap. 9. *Tunc chasmata, tunc hiatus vasti aperiuntur.* Labes, *l. ult. ff. loc.* ut *labes agri Privernatis.* Cic. 1. de Divinat.

4 Alluvio) *L. 7. ff. eod.* προσθήκη ποταμοῦ.

5 Vino acor, aut mucor) *L. 1. 4. et 6. eod.* hæc sunt proprie vini vitia. Plin. lib. 4. cap. 20. *Proprium autem inter reliquos humores vini, mucescere, aut in acetum verti.* Cato de re R. c. 148. *Vini in culleos singulos, quadragenæ, et singulæ urnæ dabuntur, quod neque aceat, neque muceat.* Arnob. 1. *In acoris perfidiam vinum repente mutari.* Mucor est lanugo, quæ ex diuturno situ contrahitur. Columella de re R. lib. 12. cap. 4. *Ne situ penora mucorem contrahant.*

6 Si non ex præterito tempore) *L. 1. et ult. hoc titul.* Ut puta si servus apud emptorem ex veteri vitio fugerit, venditor quasi evictionis nomine tenetur, *l. Julianus 13. §. 1. ff. de action. emp.* et non tantum pretium servi, sed etiam rerum ablatarum æstimationem restituet, *Paul. Sent. lib. 11. tit. 17. §. servus, l. quæro 58. ff. de ædilit. ed.* idque emptor probare debet, *l. 4. ff. de probat.* Si vero ex recenti vitio, periculum fugæ ad emptorem pertinet, *l. actioni 54. ff. de ædil. ed. l. 3. inf. eod.*

7 Ignor. emptor.) Sic ædilitium edictum ad eum, qui sciebat, non pertinet, v. *inf. tit. 58.*

8 Post perfectam venditionem) Post perfectam venditionem et traditionem periculum ad emptorem respicit, *l. lectos 12. ff. eod.* res enim perit domino suo, *l. 9. sup. de pignorat. act.*

9 Idem videtur si ante traditionem) *d.* §. *cum autem*. Sed Cujac. in alia sententia est tract. 8. ad Afric. ad *l. si fundus loc.* et ad *d.* §. *cum autem* . Ait enim id quod ibi dicitur , periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinere , tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit , ex jure summo esse , non ex æquitate : quia sane qui nondum rem emptori tradidit , adhuc ipse dominus est, §. 4. *Instit. de empt.* et convenienter ei perire debet.

Hanc viri magni sententiam notabat olim quidam e trivio Jurisconsultus, *καὶ ὁπωσοῦν ἐκ πάσης προφάσεως ἐλέγχων ἑκάστοις καὶ διακωμῳδῶν* , quod de Sallustio Philosopho scribit auctor incertus apud Suidam. Ejus linguam futilem , *καὶ σαθροὺς λόγους* (*et debiles sermones*) alii jam castigarunt. Notant et alii melioris notæ Jurisconsulti , quos equidem æquo animo ferrem si stilo atrociore abstinerent hic, et si usquam vir sine exemplo maximus humanitus erraverit : (*πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες*) *καὶ νοσεῖ τὸ εὐόλισθον ἡ ἀνθρώπου φύσις* , Cyrillus Alexandrinus in Apologetico ad Theodosium Imp. inclusa sumpta sunt ex epistola Jacobi Apost. cap. 3. Sane Cujacii sententia dubio non caret : sed nos Cujacium hic interpretamur , non maligne , ut plerique hodie solent , detrahendi libidine non ferenda, inclementer incessimus , aut vellicamus .

10 Idemque dici potest) Supra dictum est , periculum quod rei venditæ contingit post perfectam venditionem et traditionem , spectare ad emptorem: idemque dicendum videri , si ante traditionem : aliam tamen sententiam esse sequendam : id est periculum quoque ante rei traditionem ad emptorem pertinere , quibus subiicit idem dici posse de periculo evictionis , quod re illæsa contingit : puta si fundus publicatus sit : periculum enim de quo supra dictum est, non contingit sine rei læsione: publicatur autem fundus citra rei damnum et læsionem . Ait igitur , idem et hic dici posse : id est, sive res publicata sit post traditionem , sive ante traditionem : periculum ad emptorem respicere .

11 Licet lex 1.) Quasi diceret , se non moveri *d. l.* 1. in qua dicitur , alia quidem pericula emptorem respicere , periculum autem evictionis venditorem : rem enim aliter procedere , cum periculum evictionis re illæsa contingit.

12 Nec contingens injuria judicis) Emptor adversus venditorem regressum non habet , si per injuriam judicis victus , et condemnatus sit , *l. emptor* 8. *infr. de evictión.* emptor enim de se queri debet , quod non appellaverit : appellationis enim remedio subvenitur eis , qui de sententiæ iniquitate queruntur . Sicut neque venditor evictionis nomine tenetur , si culpa emptoris res evicta sit , ut puta si emptor absens per contumaciam ex eremodicio condemnatus sit : magis enim propter absentiam victus videtur , quam quod malam causam habuerit , *l.* 1. *hoc titul. l. si ideo . ff. de evction.* Vide Cujac. ad *l.* 34. *ff. de ædilit. ed. tract.* 6. *ad Afric.*

13 Laudato , denuntiatoque) Emptor venditori denuntiare debet , ut liti subsistat, *d. l.* 1. ceterum periculum evictionis non sustinet , *l.* 7. *et* 8. *inf. de evictíon.* non enim culpa caret qui passus est jure judicioque rem sibi evinci , non laudato venditore , penes quem sunt instrumenta auctoritatis , quique juris sui optimus adsertor est.

Tit. XLIX. *De actionibus empti et venditi.*

Vide tit. 1. *lib.* 19. *ff.*

Ex contractu emptionis et venditionis contrahentes invicem obligantur de eo quod alterum [1] alteri ex æquo et bono præstare oportet: emptor tenetur actione venditi , quæ actio pretii dicitur, *l.* 8. *et* 9. *sup. de cont. empt. l.* 7. *hoc tit*. venditor actione empti de re tradenda [2]. Utraque nomen habet ab eo cui competit , et præcise dicitur actio empti [3], vel actio venditi , plene autem et perfecte empti venditi [4] , vel ex empto vendito [5] , ut *l. etsi uno, ff. eod.* et venditi empti , vel ex vendito empto : et illa quidem præcisio non tantum fit a posteriori, sed etiam a priori, ut *l.* 1. *supr. si ser. ext. se emi mand.* actio empti, id est venditi empti [6], et *l. sed hoc nomine, l. si cum venditor*, §. *si secundus, ff. de evict.* actio ex vendito, id est, ex empto vendito [7].

XLIX. Enarratio .

1 De eo quod alterum) *l.* 2. §. *ult. ff. de obligat. et act.*

2 De re tradenda) *L.* 2. §. 2. *ff. eod.* venditor autem cogi potest , ut tradat, *Paul. Sen.* 1. *tit.* 13. §. *perficiuntur. Institut. de donat.* si modo rei tradendæ facultatem habeat : hoc ita , si emptor rem ipsam præcise malit. Ceterum agetur in quod interest emptionem compleri, *l.* 1. *ff. eod. l.* 4. *hoc tit.* Traditione autem rei venditæ dominium in emptorem transfertur , si venditor dominus fuit §. *per traditionem, Institut. de rer. divis.* Si non fuit dominus , evictionis tantum nomine tenetur , *l. ex empto* 11. *ff. eod.*

3 Dicitur actio empti) Vel actio ex empto : et quæ venditori competit , actio ex vendito , §. *pretium* , *Inst. de empt. l.* 11. *et l.* 12. §. *ex vendito, ff. eod.* Cicero 3. de Nat. Deor. *Reliqua, quæ ex empto, aut vendito , conducto , aut locato contra fidem fiunt* .

4 Empti venditi) *L. Imperator* 16. *ff. de in diem addict.*

5 Vel ex empto vend.) *L. mutuum* 19. *ff. de her. vel act. vend.* Varro 11. de re R. cap. 11. *Nec non emptor potest ex empto vendito illum damnare*. Ut ex conducto locato, *l. ult.* §. 1. *ff. ad leg. Rhod.*

6 Id est, venditi empti) Et in *l. Julianus* 13. §. *si procurator*, *ff. eod.* Græci autem ajunt, auctores juris promiscue uti emptionis et venditionis vocabulis, in Glossis Nomicis V. ex empto.

7 Actio ex vendito) Sic in *l.* 11. *C. de pact.* actio ex vendito, id est, empto Basil. c. 11. ἡ ὅπερ τὸν ἀγοραςῶν ἀγωγὴ, ex empto actio.

Tit L. *Si quis alteri vel sibi sub alterius nomine, vel aliena pecunia emerit.*

Pertinet etiam hic titulus ad actiones empti et venditi, ut indicat aperte *l.* 6. *et l. penult.* et sunt ejus partes tres: Si quis alteri emerit, si sibi emerit, sub alterius nomine, si sibi emerit pecunia aliena. Primo casu qui alteri emit nihil agit 1 cum nec sibi acquirat actionem empti, quia noluit 2, nec alteri, quia non potuit 3 alteri enim emimus inutiliter 4, qua de causa procurator cum mandatu nostro emit, non nobis, sed sibi emit, sibique acquirit empti actionem, *l.* 7. *hoc titulo*, et alia est ratio procuratoris, alia nuntii; Quod procurator mandatu meo emit, sibi emit non mihi: Quod nuntius, ego emo non nuntius 5. Fungitur enim nuntius epistolæ vice, ut recte Acc. ait in *l. et licet ff. de cons. pec. et l. cum mancipium*, *ff. de ædil. edict.* et non male idem in *l.* 1. *ff. de proc.* nuntium interpretatur nuntiationem, quia scilicet eo nomine res magis quam persona significatur, et ita fit ut per nuntium emamus recte, per procuratorem non item ementem nobis. Sed si ea sit mens procuratoris ementis sibi et venditoris, ut res ei tradita mandatori acquiratur, acquiretur: imo et sola voluntas sufficiet venditoris *l. ultim. hoc tit. l. qui mihi*, *ff. de donat.* cui constat voluntatem congruere mandatoris, cum mandatu ejus empta res sit. Secundo casu si emerit quis sibi sua pecunia sub nomine alterius tabulis inscripto, tam actionem empti acquirit sibi quam dominium proprietatis vel possessionis 6, non ei in cujus nomen, emit, *l.* 4. 5. 6. *hoc tit. l.* 1. *et* 2. *Cod. Greg. si sub. alt. nom. res emp. erit.* Tertio casu si emerit quis sibi pecunia aliena .i. pecuniam pro eo adnumerante altero, idem erit 7.

L. *Enarratio.*

1 Nihil agit) ἀνενέργητός ἐςιν ἡ πρᾶςις: *Inanis et inefficax est venditio*, *l. quæcunque* 11. *ff. de oblig.*

2 Quia noluit) *L.* 6. *in fine hoc tit.*

3 Quia non potuit) Quia per liberam personam nobis nihil acquiritur §. *ex his, Institut. per qu. pers. l. si unus* 27. §. 1. *ff. de pact.* Nisi quis ei emat, quem habet in potestate: quo casu si pater filio sui juris constituto tradiderit, ei acquiretur, *l.* 2. *hoc tit.* alioquin morte patris donatio confirmabitur, si in eadem voluntate perseveraverit, *l. donationes* 45. *infra*, *de donat. int. vir. et ux.* vel ex diverso si quis emerit ei in cujus potestate est *l.* 7. *h. tit.*

4 Alteri enim emimus inut.) *l.* 64. *ff. de contrah. emp.*

5 Ego emo, non nuntius) Emptio venditio nudo consensu perficitur: et ideo et inter absentes contrahi potest, veluti per nuncium, aut per epistolam, *l.* 1. §. *ultim. eod. l. ultim. h. tit.* nuncius enim non contrahit sed nuncius est negotii contrahendi: nuncius est vox mittentis, ut ait Placentinus in Summa, et ex eo Glossa ad *d. l.* 6.

Similiter alteri paciscimur inutiliter, *l. quo tutela* 73. §. *ultim. ff. de reg. jur.* In *d.* §. 1. legis 27. reus principalis, qui paciscitur, ne a fidejussore petatur, *de se ipso non paciscitur* περὶ ἑαυτοῦ μὴ συμφωνεῖ ut est in Basilic. Sed tamen fidejussori pacti exceptio prodest, quoniam ejusmodi pacto magis ei qui pactus est consulitur, quam fidejussori per liberam personam acquiritur. Et pactum igitur sustinetur, quia debitoris interest fidejussorem liberari. Utilitas debitoris efficit, ut pactum valeat, nuncius tamen pacti conventi esse pro alio qui non prohibetur *l.* 2. *ff. de pact.* nuncius minister est, ministerium exhibet absenti, operam suam accommodat.

6 Vel possessionis) De dominio possessionis vide Notata Mercatoris ad libros Animadver. Joann. Roberti lib. 111. cap. IX. et Parat. ff. de bonor. poss.

7 Idem erit) Ei qui sibi aliena pecunia emit, id est, altero pecuniam numerante, actio ex empto, et dominium traditione acquiritur, *l.* 1. 3. 6. *et ult. h. t. Paul. Sent.* 11. *tit.* XVII. *l. fundus.*

Tit. LI. *De rebus alienis non alienandis, et de prohibita rerum alienatione vel hypotheca.*

Aliud est vendere, aliud alienare. Vendere est consentire uti merx cum pecunia commutetur 1. Alienare est dominium transferre 2, quod fit traditione rei suæ 3, non traditione rei alienæ 4; et vendi tamen res aliena potest 5, et vendita si sit, utrinque obligatio contrahitur, sed satis illicita venditio est, ut ait *l.* 1. *tit. seq.* nec fit jure, *l.* 3. *sup. de rei vind.* jure firmo. Nam et emptori res a domino 6 per vindicationem, antequam usuceperit etiam pretio non oblato 7, et postquam usuce-

perit venditori pretium auferri potest, *l.* 1. *hoc tit. l.* 2. *infr. de in lit. dan. tut. l.* 6. *infr. de fur.* nec abnuerim, quin ita hic titulus accipi possit de rebus alienis non vendendis, vel alienandis secundum constitutiones sub eo positas, vel in solutum dandis *l.* 4. *hoc tit.* Nam et datio in solutum pro venditione est, *l.* 4. *infr. de evict.* ut in *l.* 1. *infr. de jur. emphyt.* alienationis verbo significatur venditio; denique prohiberi hoc tit. venditionem rei alienæ, quod secunda parte hujus tit. producitur etiam ad manumissionem, emphyteusim, servitutum 8 impositionem, ususfructus dationem, pignus, hypothecam *l. ult.*

LI. Enarratio.

1 Merx cum pec. comm.) est enim emptio mutatio pretii cum merce. Plin. lib. 9. cap. 60. *Nam permutare quidem pretio nolunt alienave merce. V. supra de cont. empt.*

2 Alienare est domin. transf.) *L.* 1. *infra, de fund. dot.* Boetius ad Top. Cicer. *Omnes vero res, quæ ab alienari possunt, id est, quæ a nostro ad alterius transire dominium possunt.*

3 Traditione rei suæ) §. *per traditionem, inst de rer. divis.*

4 Non tradit. rei al.) *L. traditio* 20. *ff. de acq. rer. dom.*

5 Vendi tamen res al. pot.) Rei alienæ emptio venditio valet, quia contenta est traditione vacuæ possessionis, *l. rem alienam* 28. *ff. de contrah. emp. l.* 1. *ff. de rer. permut. l.* 2. §. 1. *ff. de action. emp.* evictionis tantum nomine venditorem obligat *l. ex empto* 11. §. 2. *eodem.* Non omnis igitur venditio alienatio est, sed rei nostræ duntaxat, et minus quam perfecta est definitio allata a Seneca V. de Benefic. c. 10. *Venditio alienatio est, et rei suæ, jurisque sui in alium translatio.* Nisi dixeris Senecam respexisse id quod plerumque accidit. Quod et auctoribus nostris solenne est.

6 A domino) Cui nocere non potuit, qui distraxit, *l.* 6. *hoc tit.*

7 Pretio non oblato) *L.* 3. *supra, de rei vindicat.*

8 Servitutum) Sequitur scripturam Pandect. Florent. in *l.* 32. §. *ultim. ff. de servit. urban. præd. et l.* 1. *ff. de serv. præd. rust.*

Tit. LII. *De communium rerum alienatione.*

Hanc autem tertiam partem facio tituli superioris, ut quæ de tota re aliena non vendenda, vel alienanda dicta sunt, eadem et de parte 1 intelligantur si unius rei pars sit mea, pars aliena, quæ in fisco locum non habent. Namque securus statim est 2 is qui rem alienam emit a fisco, perinde atque si usucepisset, et domino est regressus adversus fiscum intra quadriennium 3 duntaxat: et idem igitur erit, si fiscus vendat rem quam habet cum privato communem, *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. *infra, de vend. rer. fisc. cum pr. com.*

LII. Enarratio.

1 Eadem et de parte) Id est si quis rei, quam cum alio communem habet, soliditatem vendiderit, ut est in *l.* 2. *hoc tit.* emptori res a domino per vindicationem priusquam usuceperit: post usucapionem autem venditori pretium auferri potest, *l.* 1. *hoc tit.* quæ eleganter usucapionem vocat receptum jus. Receptum autem, licet ex iniquo aliquid habere videatur, quod rem suam invito domino per eam auferri contingat. Sed utilitas publica legum conditoribus ante omnia proposita est, quæ in eo versatur, ut legitimo tempore securi fiant rerum possessores, id est certa cuique rerum suarum possessio sit.

2 Securus statim est) *Justin. de usucap. in fine: Ut ipsi quidem securi statim fiant.* Qui rem alienam emit a fisco οὐδὺς ἔχει τὸ ἀφρόντιςον, Græci apud Harmenopolum manu exaratum τὸ ἀμέριμνον, Theoph. sive agat, sive pulsetur emptor, quo plures alliciantur emptores rerum a fisco distrahendarum. Nec ob id tamen rem suam domino fiscus eripere creditur, cum intra quadriennium ei adversus fiscum regressus sit, et rei suæ recepto pretio nihil abesse videatur. Putavit nimirum Princeps, domino sufficere ad inquirendas res suas præfatum quadriennium.

Nec igitur opus est ea securitate, quam parit usucapio, vel longi temporis possessio *l.* 7. *de longi temporis præscrip.*

Et satis igitur novum est, ut qui dominus non est, dominium in alium citra juris beneficium transferat. Sed fisci jus præcipuum est.

3 Intra quadriennium) *L.* 2. *infra, de quadr. præscrip.*

Tit. LIII. *Rem alienam gerentibus non interdici rerum suarum alienationem.*

Constitutio hujus tituli docet rei suæ venditionem esse etiam administranti rem alienam, veluti tutori et curatori, in cujus bonis pupillus vel adolescens habet tacitam hypothecam 1, sive ex causa administrationis condemnatus sit, sive non: videlicet cum sua causa 2, id est, jure hypothecæ 3. Et quæ res venditionem 4 recipit, eam etiam recipere pignorationem, ut *l.* 9. *l.* 11. §. *ususfr. ff. de pign.* nec interest cui pignori detur, fisco an privato 5.

Nam fiscus cui specialiter res una obligatur, non habet tacitam hypotecam in ceteris bonis debitoris, *l. ultim. inf. de pac. conv.* [6] Et similiter donatione tutori non interdicitur, aut testamenti factione, *l.* 17. *inf. de adm. tut.*

LIII. Enarratio.

1 Habet tacitam hypoth.) *L. un.* §. 1. *infra de rei ux. act. l. pro officio* 20. *inf. de admin. tut.*

2 Cum sua causa) Cum suo onere, *l. un. hoc tit.*

3 Jure hypothecæ) *L. si debitor* 12. *inf. de distract. pign.*

4 Et quæ res venditionem) Argumentum ducitur a venditione ad pignorationem, *d. l. un.* ibi: *Potuit ergo etc.*

5 Fisco an privato) Itaque fiscus qui tacitam semper habet hypothecam, *l. aufertur* 46. §. 3. *ff. de jur. fisc. l.* 2. *infra in quib. caus. pign. vel. hyp. tac. contr.* non præfertur prioribus tacitam hypothecam habentibus, et longe minus expressam, *l. si pignus* 8. *ff. qui potior. l. res quæ* 22. §. 1. *ff. de jur. fisc. l.* 2. *infra, de privil. fisc.* nam fiscus cui specialiter res una obligatur, non habet tacitam hypothecam in ceteris bonis debitoris.

6 L. ultim. inf. de pact. conv.) Nam ubi cauta est hypotheca, tacita non concurrit. Unde vulgo jactatur, provisionem hominis tollere provisionem legis. Cujacius igitur argumentum ducit ex *d. l. ult.* et quod ibi dicitur de muliere, trahit ad fiscum.

Tit. LIV. *De pactis inter emptorem et venditorem compositis.*

Hic tit. est de pactis quæ adjiciuntur emptioni venditioni ex continenti [1] .i. tempore contractus, *l. pen. hoc tit.* initio contractus, *l.* 5. vel tempore traditionis, *l. in traditionibus, ff. de pact.* Omnis traditio quæ fit ex causa, contractus est, emptio venditio contractus principalis, cui tamen alii contractus accedunt, veluti arræ datio [2], et traditio rei venditæ, ex quibus non alia actio datur quam quæ nascitur ex principali contractu, empti scilicet et venditi, nec alia ex pactis quæ eis adjiciuntur, veluti ex pacto arrali [3], vel ex traditionis lege. Hæc vero pacta ut sunt varia, ita varias efficiunt ejusdem contractus formas. Nec si quæras [4] quæ sit venditionis vel locationis, vel depositi, vel alterius forma, possim dare certam atque perpetuam, quod ea pendeat omnis ex varietate et qualitate pactionum: contractum enim formant [5] et actionem ipsam ex contractu [6]. Denique contractus legem dant [7], atque ideo etiam leges dicuntur [8] et conditiones [9] passim in jure, leges emptionis et venditionis [10], imo emptiones et venditiones, ut *l.* 4. *hoc tit.* Commissoria venditio, id est, venditio facta lege commissoria, ut si intra diem [11] pretium vel pretii pars reliqua non solvatur, si ita venditor velit [12], res fiat inempta [13] et venditori committatur [14] arris non redditis [15], quæ tamen Imp. Antonino displicebat [16], et Cicero 12. ad Att. [17] ait sibi iniquam videri. Præter hanc et hæc in hoc tit. proponitur, ut emptor præstet usuras pretii ex tempore contractus [18], idem si ut venditor [19] præstet: puta qui vendiderit vinum, oleum, frumentum *l.* 15. *sup. de act. emp.* et ut in partem pretii [20] cedat si quid fiat vel non fiat ab emptore. Et ut venditori [21] quandoque [22], vel intra certum tempus [23] redimere liceat [24] rem venditam, quibus ex causis omnibus [25] est actio empti aut venditi in id quod interest [26], vel ut venditio rescindatur, nec necessaria est præscriptis verbis [27].

LIV. Enarratio.

1 Ex continenti) Ut in *l.* 7. §. *quin imo, ff. de pact. l.* 6. *ff. de novat.* incontinenti, *l.* 3. *inf. de ædil. ed.* Excerpta ex vett. lexic. *in continenti*, παραυτίκα, id est, continuo, confestim.

2 Arræ datio) Arræ datio contractus est, *l.* 17. *supr. de fid. instr.* ἀῤῥαβωνικὸν συμβόλαιον, *arrabonicus contractus.* Græcis.

3 Ex pacto arrali) *L.* 3. *sup. de action. empt.*

4 Nec si quæras) Contractuum certa forma non est, ut emptionis non est certa forma: variatur namque et mutatur pactionibus, quarum hæc est vis, ut contractum forment, reforment, transforment, et quasi deforment, *l. nec ex prætorio* 27. *ff. de reg. jur.* Cujac. ad *l.* 52. *ff. de verb. oblig.* quem vide ad *l.* 7. §. *quin imo, ff. de pact.*

5 Contractum enim formant) Pacta quæ adjiciuntur ex continenti non pariunt actionem, sed formant contractum, *l. cum dotem* 10. *inf. de jur. dot.* id est, formam, et legem dant contractui, formant, ipsam actionem, *d.* §. *quin imo*, id est, actionem ex ipso contractu. Cujac. Observ. 11. c. 15.

6 Actionem ipsam ex contr.) Id est, datur actio qualis pacto informata est, non qualis citra pactum daretur ex natura contractus.

7 Contractus leg. dant) *L. contractus* 23. *ff. de regul. jur.*

8 Leges dicuntur) Vitruvius lib. 1. cap. 1. *Ut legibus scribendis prudentia caveri possit et conductori. Namque si lex perite fuerit scripta, erit ut sine captione uterque ab utroque liberetur, l. veteribus* 39. *ff. de pact. l.* 1. §. *ult. ff. de aq. et pluv. et aq. in l.* 2. *inf. tit.* 56. pactum dicitur, et postea lex: et lex commissoria, quæ con-

ventio est, *l. ult. in fi. ff. de leg. commiss.* pactum legis commissoriæ dicitur *lib. 4. de feud. tit.* 66. Aristot. Rhetoric. 1. cap. ult. ἡ γὰρ συνθήκη, νόμος ἐστὶν ἴδιος, καὶ κατὰ μέρος. Interpres Anonym. Aphthonii: τῶν νόμων οἱ μένεισι κοινοί· ὡς οἱ καθόλου περὶ τῶν τῆς πόλεως· οἱ δὲ ἴδιοι οἱ περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους συμβολαίον.

9 Et conditiones) *L. sed Celsus* 6. §. *ult. ff. de contr. empt. l. 2. hoc titulo, l. ult. inf. si mancip. ita fuer. alien.* Pompon. Mela cap. 7. *Ad dirimendum condicione bellum:* et mox: *Pacti de integro.* Donat. in illud Andr. act. 1. sc. 1. *Accepit condicionem. Conditio est pactio certam legem in se continens.*

10 Leges empt. et vendit.) *L. hanc legem* 22. *et leg. pacta* 72. §. 1. *ff. de contrah. empt.*

11 Ut si intra diem) Ad diem, *l. 2. ff. de leg. commiss. l. ult. ff. de rescind. vend.* intra certum diem, *l. 4. ff. de leg. comm.* intra certum tempus, *l. 1. et 3. hoc tit.* in diem statutum, *d. l. 6.* §. 1. præstitutum legi commissoriæ, *l. 7. ff. de leg. comm.* ex die, *d. l. ult.* §. 1.

12 Si ita venditor velit) Nec enim venditor invitus legem commissoriam exercet, *l. 2. et 3. ff. de l. commiss. Nam de commodo proprio licet unicuique detrahere*, ut ait Ascon. Pedian. 3. in Verr. et eis renuntiare quæ pro se introducta sunt, *l. pen. sup. de pact.*

13 Res fiat inempta) Inempta, *l. 1. 4. 5.* et *ult.* Invendita, *d. l. ult.* §. 1. ἀναγόραστος. Bas.

14 Venditori committatur) Ut in *l. 2. seq. tit.* homo fisco commissus, qui fisco vindicatur. Lex sive pactio commissoria, quæ etiam fiducia dicitur, in venditione ita fit, ut si ad diem emptor pretium non solverit, venditio resolvatur, et ipso jure rei venditæ dominium ad venditorem recurrat: ex Cuj. ad tit. 29. lib. 1. de Feud.

15 Arris non redditis) *L. 6. et ult. ff. de leg. commiss.* imo nec pretii parte, quam numeravit, *l. 4.* §. 1. *eod.*

16 Imperatori Antonino disp.) Non improbabat quidem; ut apparet ex *d. l. 4.* sed displicebat, ideoque adversus eam facile integri restitutionem dabat, *l. Æmilius* 39. *ff. de minor.* et ibi Cujac.

17 Cicero 12. ad Attic.) Verba ejus hæc sunt: *Si Castricius pro mancipiis pecuniam accipere volet, eamque ei solvi, ut nunc solvitur, certe nihil est commodius: sin autem ita actum est, ut ipsa mancipia abduceret, non mihi videtur esse æquum*, Epist. 28. in edit. Grut. al. 27.

18 Ex tempore contractus) *L. 5.*

19 Idem si ut venditor) Id est, si conveniat, ut tardius traditi vini, olei, frumenti venditor usuras præstet ex tempore contractus, *l. ultra modum* 15. *sup. de act. empt.*

20 Et ut in partem pretii) Si rem vendiderit minorato pretio: ut loquitur Scævola in *l. ult. ff. de serv. export.* certæ rei contemplatione, id est, si quid fiat, puta ut emptor quid solvat venditoris nomine, id videtur cedere in partem pretii; vel si ea lex venditioni dicta sit, ne quid fiat, id est, ne fundus invito venditore alienetur ab emptore, *l. 6. et ult. hoc tit.*

21 Et ut venditori quandoque) Ut rem venditori revendat, *l. 2.*

22 Quandoque) Pro quandocumque, ut supra ᾧ δήποτε χρόνῳ.

23 Vel intra certum tempus) *d. l. 2. et l. 7. hoc tit.* Et hoc est alterum genus legis commissoriæ: utrumque extat in *l. statuliber* 38. §. 2. *ff. ad leg. Falc.* Græci ibidem: ὁ ὑπὸ ὡρισμένην ἡμέραν, καὶ ὑπὲρ θεματισμὸν πρηθεὶς, ἢ ὑπὸ ὅρον τοῦ ἀναλυθῆναι τὴν πρᾶσιν, εἰ θελήσει ὁ πράτης. *Servus in diem certum addictus sive ex lege venditus, nisi quis supra adjecerit. Item sub lege commissoria distractus, sive ea lege ut resolvatur venditio si venditori placuerit*, etc.

24 Redimere liceat) D. Hieronymus in epistolam ad Galatas cap. 3. *Qui emit, alienum emit: qui autem redimit, id emit proprie quod suum fuit, et suum esse desierit.*

25 Quibus ex omnibus causis) Si ad diem pecunia soluta non sit, emptor commisit in legem venditionis itaque venditor rem vindicabit, si precariam possessionem concesserit, *l. ult. ff. de leg. comm. l. 3. et 4. hoc titul.* vel aget ex vendito, ut rescindatur venditio: est quidem finita emptio: nam legis commissoriæ potestate resolvitur: sed omnem dubitandi materiam sustulere rescripta Antonini et Severi, ex quibus actio ex vendito competit, *l. 4. ff. de leg. commiss.* Sed etsi convenerit ut venditori rem venditam redimere liceret, actio ex vendito dabitur, nec erit necessaria actio præscriptis verbis, *d. l. 2.* Eliget igitur actor quam volet. Item usuræ a tempore contractus petentur actione ex vendito: *d. l. 5.* vel actione ex empto, *d. l. 15.*

26 In id quod interest.) Si non fiat id de quo convenit, agetur ex vendito, ut venditio rescindatur, *d. l. 6.* vel ut venditor consequatur id quod sua interest, *l. ea conditione* 14. *sup. de rescind. vendit.* Item si venditor eam legem dixerit, ne vicinus cui fundum vendidit, eum se invito alienet, et emptor rupta fide alienet, erit actio ex vendito, *l. ult. hoc tit. l. pen. ff. de pact.* Cujac. ad *l. 122.* §. *cohæredes, ff. de verb. oblig.*

27 Necessaria est præscriptis verbis) Agi potest ex vendito, *d. l. 4. l. si sterilis* 21. §. *si fundum,*

ff. de action. empt. Sed et præscriptis verbis agi poterit, *l. Labeo* 50. *ff. de contrah. empt. l. si convenerit.* 6. *ff. de rescind. vendit.*

Tit. LV. *Si servus exportandus veneat.*

Vide tit. 7. lib. 18. ff.

Sequuntur pactiones quæ proprie in mancipiorum venditionibus addi solent, una in hoc titulo, altera in sequenti, et duæ in 57. In hoc tit. ut servus qui venit, exportetur, quod est: ut aliquo ex ea urbe vel provincia amoveatur ubi venit; qua de re venditores cavere solent, vel quod ipsi eadem lege servos emerint, et stipulanti promiserint pœnam ni exportaretur, *l. 7. ff. de ser. exp.* vel odio servorum quorum conspectum ferre non possunt, ut citra venditionem etiam legimus a dominis pœnæ causa ex urbe in villam servos ablegari, *l. ex facto.* [1], *ff. de hær. inst.* Ea autem lege vendere Græcis est ἐπ' ἐξαγωγῇ, Demonsth. in Timocratem: ἐπ' ἐξαγωγῇ φυσι μὲν ἐκδοῦναι, πέπρακε δὲ τῷ ἔργῳ, Ubi Ulpianus: τὸ ἐπ' ἐξαγωγῇ τὸ πραθῦναι ἔξω τῆς πόλεως. Ælianus in Epistolis [2]: τὴν νύμφην ἀποδώσομαι ἐπ' ἐξαγωγῇ. Dio [3] 54. καὶ τῆς ἡλικίας τὸ πλεῖον ἐπ' ἐξαγωγῇ ἀπέδοτο. Et lex ea dicitur non tam emptori quam ipsi servo, sicut illa ne manumittatur tit. 57. dicitur apta et colligata esse personæ servi, *l. pen.* vel ut manumittatur, vel ut non prostituatur. Igitur neque ibi morari servus ille potest, neque manumitti: unde exportari jubetur, *l. 4. §. in illis, ff. de manumiss.* aut si ibi manumittatur, servus fiet fisci [4]: alibi potest manumitti: nec enim hac lege manumitti vetatur; sed rursus post manumissionem si redeat, unde exportatus est, quia nec in emptorem jam ulla est actio, nec in manumissum manus injectio, constitutum est [5] ut veniat in perpetuam servitutem fisci sub eadem lege, ne ibi moretur ubi venit, aut ut priori domino manus injectio sit, si ibi lege venditionis manus injectionem exceperit: aliquando pœnam [6] tantum stipulatur, et hoc casu si non pareatur legi venditionis, pœna committitur venditori, et servus fisco.

LV. Enarratio.

1 L. ex facto) §. 3.

2 In epist.) Ep. pen.

3 Dio) Adde: Josephus ἀρχαιολ. (*Antiquit.*) lib. 15. cap. 1. τοὺς τειχωρύχους ἀποδιδόμενος ἐπ' ἐξαγωγῇ τῆς βασιλείας. Quem locum non percepit Rufinus interpres Josephi. ἐπ' ἐξαγωγῇ τῆς βασιλείας vendi, est peregre venum ire, et sub ea lege, ne in patria moretur, exportandum venire. Dio Chrysostomus in Rhodiaca: καὶ οὐκ ἐπ' ἐξαγωγῇ καθάπερ οἶμαι τὰ σφόδρα πονηρὰ ἀνδράποδα. Liban. declamat. 17. ἐπ' ἐξαγωγῇ πωλουμένου. Zosimus lib. 3. διὰ τοῦ ϛρατοπέδου παρήγαμεν ἐπ' ἐξαγωγῇ. et lib. 4. οἷα δραπέτας οἰκέτας ἐπ' ἐξαγωγῇ δημοσίᾳ πωλεῖσθαι. Basilica libro 42. tit. 3. ἐὰν ὁ διαθέμενος εἴπῃ δοῦλον ἐπ' ἐξαγωγῇ πραθῦναι. Ulp. dixerat, *Ut exportandus veneat*, in *l.* 8 §. 2. *famil. ercisc.* Quod aliis verbis extulerunt in *l.* 5. *C. eod.* ὁ δὲ ἀλλ' ἔξω τῆς πόλεως πραθῇ. Imp. Alexand. ibid. *Alter exportandus venundaretur.*

4 Servus fiet fisci) *L. 3. hoc tit.*

5 Constitutum est) *L.* 1.

6 Aliquando pœnam) *L.* 2.

Tit. LVI. *Si mancipium ita venierit ne prostituatur.*

In hoc tit. ne ancilla quæ venit; habeatur in turpi quæstu [1], ut bene et pudice educetur [2] et prostituta [3] ut confestim libera fiat, vel ut venditori in eam sit manus injectio [4], quam tamen si forte remittat [5], ipso jure [6] libera fit [7] sine patrono [8], quæ venditorem patronum haberet [9], si non excepta [10] manus injectione hoc tantum cavisset, ut libera fieret, quæ pactio valet, etiamsi fiat ex intervallo, ut indicat *l. 2. hujus tit.* [11] et perducit ancillam in libertatem [12], quod pudicitiæ et libertatis favor extorsit [13]: huic contraria pactio ut prostituatur, est contra bonos mores, et ideo nec sequenda est.

LVI. Enarratio.

1 Turpi quæstu) Quæstus meretricius turpis dicitur in *l. 1. hoc tit.* et meretrix turpiter facere, quod sit meretrix, *l. 4. §. 3. ff. de condict. ob turp. caus.*

2 Ut bene et pudice educ.) Plaut. Curc. act. 4 sc. 2. *Eduxit hanc bene et pudice.*

3 Et prostituta) Prostituta meretricio more, ut in *l. si ea* 22. *inf. ad leg. Jul. de adulteriis.* Glossæ Gr. L. προΐϛαμαι ἐπὶ πόρνης· prosto.

4 Manus injectio) Manus injectio dicitur, quotiens nulla judicis auctoritate expectata rem nobis debitam vindicamus, ut scribit Servius in 10. Æneid. Manum autem injicere hic est, ancillam abducere, et manum ei porrigere, ne prostituatur vel ne prostituta in turpi lucro maneat, auxilii ferendi causa, ut in *l. causam* 20. §. 1. *ff. de manumiss.* διὰ τὸ βοηθῆσθαι τῷ πραθέντι ἀνδραπόδῳ συμφωνεῖται, ut ibi Græci lib. 48. Basilic. tit. 1. et hoc est quod dicitur in *l. Titius* 9. *ff. de serv. export.* Manus injectionem ancillam eximere ab injuria.

5 Si remittat) Id est, si venditor patiatur ut ancilla corpore quæstum faciat, ut loquitur *l. ult. hoc tit.* et Valer. M. lib. 6 cap. 1. §. 6. et possit ancilla prostitui. Sic legem remittere dicitur, qui ea lege vendiderat, ne aliquo loci moraretur, si patiatur ibi morari in *l. 1. ff. de serv. export.*

6 Ipso jure) αὐτομάτως.

7 Libera fit) *L. 1. hoc tit.* Licet antea venditor omnia bona obligaverit, quæ habet, habiturusve esset, *l. si quis 6. ff. si quis manumiss.* εἰ γὰρ καὶ ὑπόκειται ἅπαξ ἐστὶ, ὅμως ἐλευθεροῦται καὶ αὐτή, ut ibi Græci 48. Basil. tit. 6.

8 Sine patrono) Nec enim æquum est venditori honorem haberi, et patronum ejus esse quam prostitui passus est, *l. sed si hac lege 10. §. 1. ff. de in jus voc.*

9 Quæ venditor. patron. haberet) *d. §. 1.*

10 Si non excepta) Ut *l. 2. hoc tit.* id est, si dominus sibi non excepisset manus injectionem, et contra legem venditionis ancilla prostituta esset, libera fieret, et venditorem patronum haberet. Sed excepta manus injectione, χειρὸς ἐπιβολὴν Græci vocant, dominus manum injicit in ancillam suam et eam vindicat.

11 Ut indicat l. 2.) In illis verbis: *Et nisi tabulis venditionis inserta sit*, etc.

12 Perducit ancillam ad libertatem) Perducere ad libertatem est liberam efficere, ut in *l. Titius 43. ff. de actionib. emp. et l. ea quidem 5. inf. tit. prox.*

13 Favor extorsit) Ut scilicet pactum ex intervallo prosit ad libertatem: pacta quæ fiunt ex intervallo nec pariunt, nec formant actionem, *l. 7. §. quinimo, ff. de pact.* sed favor libertatis prævaluit. Favor libertatis et alias benigniores sententias exprimit, *l. 32. in fi. ff. ad leg. Falcid.*

Tit. LVII. *Si mancipium fuerit alienatum ut manumittatur, vel contra.*

In hoc titulo duæ 1: ut non manumittatur, quæ servum perpetuæ addicit servituti, adde vel ut manumittatur intra certum tempus 2, ut apud Svetonium in Aug. 3 et Dionem 53. 4 vel ut manumittatur, cujus potestate 5 cessante emptore ipso jure liber fit 6; et utrique pactioni supervacuum est addere stipulationem pœnalem 7: quia neque ille unquam pervenire 8, neque hic non pervenire 9 ad libertatem potest: et recte in tit. alienatum: nam pactionis utriusque potestas hodie tenet, non tantum venditum 10, sed etiam donatum vel alienatum alio quocunque genere.

LVII. Enarratio.

1 In hoc titulo duæ) Hoc tit. duæ proponuntur pactiones, 1. ut servus non manumittatur, 2. ut manumittatur *l. 2. et 5. hoc tit.*

2 Intra certum tempus) *L. 1. 3. et 4.*

3 In Augusto) Cap. 21. *Neque*, inquit, *aut crebrius, aut perfidiosius rebellantes graviore unquam multatus est pœna, quam ut captivos sub lege venundaret: ne in vicina regione servirent, neve intra trigesimum annum liberarentur.*

4 Et Dionem 53.) Verba Dionis hæc sunt: συνέλαβέ τε τοὺς ἐν τῇ ἡλικίᾳ, καὶ ἀπέδοτο, ἐφ' ᾧ μηδεὶς σφῶν ἐντὸς εἴκοσιν ἐτῶν ἐλευθερωθείη.

5 Cujus potestate) Ut legis commissoriæ potestas in *l. si fundus 4. §. ult. ff. de leg. commiss.*

6 Ipso jure liber fit) *d. l. 2. l. 3. et 4. hoc tit. l. 3. §. 2. ff. de legit. tut.* Salvo tamen jure patronatus emptori, licet eum non manumiserit, *l. 10. ff. de in jus voc.*

7 Addere stipulationem pœn. *d. l. 5. et l. 6.*

8 Unquam pervenire) Nec enim conditio quæ personæ mancipii cohæsit, immutari facto emptoris potest, *d. l. 5.*

9 Neque hic non pervenire) Conditionis enim potestate factum manumittentis repræsentatur *l. ult. hoc tit.* nisi venditor ante diem libertati statutum voluntatem mutaverit, *l. 1. et d. l. ult.* Nec mutat *l. 1. ff. qui sine manum. ad libert. perv.* id enim intelligendum est secundum *d. l.* initium, si post pœnitentiam emptor et venditor decesserint sine hærede: libertas ipso jure competit, quia nullius interest, ut ait Cujac. in recit. ad hunc tit. quæ Græcorum interpretum sententia lib. 48. Basilic. tit. 6. τοῦτο δὲ ἐπὶ μόνου τοῦ τελευτήσαντος ἀκληρονομήτου νόησον.

10 Non tantum vend.) Constitutio D. Marci et Commodi pertinebat ad servos venditos, non ad donatos sed postea porrecta fuit ad donatos, *l. pen. ff. qui si manum. l. 1. hoc tit.* vide Cujac. ad *l. 122. §. Flavius, ff. de verb. ob.* et ad *l. 7. ff. de pact.*

Tit. LVIII. *de ædilitiis actionibus.*

Vide tit. 1. lib. 21. ff.

Actiones empti et venditi, aut civiles sunt 1, de quibus ante dictum est aut ædilitiæ 2, de quibus hic tit. nam et eæ ex contractu emptionis 3, *l. 23. §. si servus, ff. eod.* et proximæ sunt empti actioni: et sunt duæ, redhibitoria, et æstimatoria. Redhibitoria agit emptor ad resolvendam venditionem 4 in integrum restitutis 5 omnibus 6 ob morbum vitiumve 7 latens 8 rei venditæ quod nesciebat 9, vel ob dictum promissumve 10 venditoris: quod si agat, offerre quidem, exhibere, et restituere 11 rem debet, *l. ult. hoc tit.* sed officio judicis contine-

tur, exempli gratia, si sine culpa emptoris servus quem emit sit in fuga, ut caveat de eo persequendo, requirendo, reducendo restituendo, vel ut actionibus suis venditori cedat, *l. redhibere*, §. *ult. ff. eod.* Alia est actio redhibitoria civilis, de qua initio *l. pen.* 12 hæc est perpetua 13, ædilitia temporalis 14, hæc rem persequitur, ædilitia videtur esse pœnalis 15, *l.* 23. §. *si servus*, *l.* 45. *ff. eod.* quo respiciens Horatius 16 pœnæ securum ait esse eum, qui in vendendo servo excepit fugam:

Des nummos excepta nihil te si fuga lædat.
Ille feret pretium pœnæ securus opinor
Prudens emisti vitiosum, dicta tibi est lex.

Æstimatoria 17 autem emptor agit in hoc, ut quanto pluris emisset ignorans rei qualitatem, aut quantitatem, id venditor, qui etiam ignoravit 18, damnetur sibi reddere, quæ actio etiam temporalis est 19, *l.* 2. *hoc tit.* et pertinet ad eam *l.* 9. *sup. de act. emp.*

LVIII. E N A R R A T I O.

1 Aut civiles sunt) Actiones empti et vend. civiles sunt, *l.* 8. *ff. de resc. vend. l. proinde* 33. *ff. ædil. ed.*

2 Aut ædilit.) Quæ descendunt ex edicto ædilitio, et honorariæ sunt actiones: jus enim ædilitium juris honorarii portio est, §. *prætorum Instit. de jur. nat.* quæ civilib. et legitimis opponuntur in *l.* 28. *de leg.* 1. *et l.* 32. *ff. ad leg. Fal.* ut edictum juri civili, *l.* 44. *ff. eod.*

3 Ex cont. emp.) Actiones quoque ædilitiæ ex contractu emptionis veniunt, et similes sunt empti actioni: quædam tamen inter has differentiæ sunt, quas exequitur Cujac. in Par. *ff. eod. tit.*

4 Ad resolv. vend.) Venditio resolvitur, *l.* 23. §. 1. *eod.* et res inempta fit, *l.* 38. *eod.* Hoc enim agitur ut venditor rursus habeat, quod habuerit: unde redhibitio quasi redditio, *l.* 21. *eod.* ἀνταπόδοσις Glossæ Lat. Gr. *redhibitio*, ἀνταπόδοσις. Glossæ Græco-Lat. ἀποκατάστασις, *restitutio, redhibitio.* Irenæus advers. hær. 5. cap. 14. *Quoniam carne Domini nostri redemptus es, et sanguine ejus redhibitus.* Valerianus homilia 4. *Redhibitionis increpare moram*, et ibidem: Non *tentanda redhibitio.* Festus in redhibitum, et redhibere est reddere. Plaut. Mostell. act. 3. sc. 2. 3. 113. *Nobis istas redhibere haud liceret.* S. Hilarius comment. in Matt. can. 23. *Quibus ait: Cæsari redhibenda esse quæ Cæsaris sunt, Deo autem reddenda esse quæ Dei sunt.* Et mox: *Cum Cæsari quæ ejus essent redhibenda decerent.* P. Ravennas Sermone 1. *Qui vicem nescit redhibere generanti.* Ennodius epist. 10. lib. 3. Glossæ Græco-Lat. ἀποδίδομι, *reddo, redhibeo.*

5 In integr. rest.) Venditor rem venditam recipit, *l.* 31. *eod.* cum accessionib. *d. l.* 31. §. 2. *et pen.* emptor vero pretium et accessionem, *l.* 45. *ff. eod.* uterque enim quodammodo restituitur, *d. l.* 23. §. *Julianus.*

6 Omnibus) Omnia in integrum restituuntur perinde ac si neque emptio, neque venditio intercessisset, *l.* 1. §. 1. *et l.* 90. *eod.*

7 Ob morb. vitiumve) Edictum ædilium curulium præcipue quidem pertinet ad mancipia, et animalia, *d.* §. 1. *et l.* 38. *in pr. et* §. *jumentorum, et seq. eod.* Hesychius · ἀναγωγή, ἡ τῶν πραθέντων ἀνδραπόδων ἀνάδοσις ἐχόντων αἰτίαν τινά. Sed pertinet quoque ad venditiones rerum mobilium et immobilium, *l.* 49. *eod. l.* 4. *vers. idem. hoc. tit.* An morbus et vitium distent in edicto ædilitio, vide *d. l.* 1. §. *sed sciendum est.* Aul. Gell. lib. 4. c. 11.

8 Latens) Non facile quisquam vendit nisi eum, qui sibi displiceat, et quem usui suo inhabilem putet, ut ait S. Ambrosius in Psal. 43. venditor tamen emptorem certiorem facere debet, quid morbi vitiive cuique sit, idque edicto propositum est. *d. l.* 1. §. 1. Gell. d. cap. 2. Vetus Sholiastes Horatii ad sat. 3. lib. 2. *Sumptum est hoc argumentum a dominis mancipia vendentibus, quorum omnia vitia sibi cognita tam animi, quam corporis debebant aperire emptori, nisi postea litigare vellent propter celatum vitium.* Marcus Tullius 3. de offic. In mancipiorum venditione fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis præstat edicto ædilium. Generaliter scribit Valerius Maximus lib. 8. cap. 1. §. 1. Bona fide venditorem nec commodorum spem augere, nec incommodorum cognitionem obscurare oportere. Adde Ambrosium de Offic. 11. cap. 10. et Lactantium instit. divinarum libro 5. cap. 16. Ergo qui mancipia vendunt, certiores facere debent emptores quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus, errove sit, *d. l.* 1. Erro paulo minus est quam fugitivus; qui ad modicum tempus fugit, minus quam erro. Sic D. Paulus in epist. ad Philemonem Onesimi fugam lenitate verbi mitigat: *Forsitan enim*, inquit, *ideo discessit ad horam a te.* Theophylactus ad d. epistolam: εὐφήμως δὲ ἐν πὺν φυγὺν χορισμὸν καλεῖ. Sic in *l. igitur* 12. §. 1. *ff. de liber. caus.* recessit, id est, fugit, in Basilicis. Per contrarium notant Servius et Donatus in 4. Æn. fugam dictam pro discessu et profectione. Nisi forte intelligatur vitium, morbusve mancipii, ut plerumque signis quibusdam solent demonstrare vitia: hoc enim tantum intuendum est, ne emptor decipiatur, *d. l.* 1. §. *si intelligatur.*

9 Quod nesciebat) Si emptor morbum vitiumve ignorabat: edictum enim ad eam qui sciebat non

pertinet, *l.* 48. §. *in ædilitiis*, *eod. l.* 1. *et* 4. *hoc tit.* Ei igitur qui scit, exceptio opponi potest si non scivisti. Horat. ep. 2. lib. 2. *Prudens emisti vitiosum: dicta tibi est lex.* Venditor tamen tenetur, licet ignoraverit ea quæ ædiles curules præstari jubent, quod rationem habet: venditor enim ea nota habere potuit: nec interest emptoris quemadmodum fallatur, ignorantia venditoris, an calliditate, *d. l.* 1. §. 2. Sed hoc interest inter scientem et ignorantem, quod qui dolo malo servum fugitivum vendidit, non modo pretium emptori restituere jubetur, sed et ea quæ servus per fugam abstulit, *Paul. Sent.* 11. *tit.* 17. §. *servus*, *l.* 1. *hoc tit.* nisi si pro his servum noxæ nomine velit relinquere, *l.* 58. *ff. eod.* ignorans vero tenetur quidem actione redhibitoria, *d.* §. 2. Sed pretium dumtaxat restituet: quæ distinctio servatur in actione empti, *l. Julianus* 13. *ff. de action. emp.*

10 Vel ob dictum promissumve) actio redhibitoria datur etiam ex dicto, promissove: ut si dixerit ab esse aliquid, quod non abest, vel adesse, quod non adest, ut puta si dixerit furem non esse, et fur sit, vel artificem esse, et non sit: qua ex causa dicitur esse actio adversus dictum, promissumve, *l. quod venditor* 37. *ff. de dol. l.* 47. *et l. pen.* §. 1. *ff. eod.* hic enim quia quod asseveravit non præstat, adversus dictum, promissumve facere videtur, *l.* 17. §. *ult. eod.* quemadmodum autem dictum discernatur a promisso, docet JC. in *l.* 19. §. 2. eod.

11 Exhibere et restit.) Cujacius Græcos interpretes sequitur, qui τό exhibere in *l. ult. hoc tit.* vertunt πραχθῆναι lib. 19. Basil. tit. 10. c. 56. quod est, *exhibere et restituere*, non probare, ut volt Glossa. Qui igitur agit redhibitoria rem debet venditori restituere: aut si non possit, officio judicis continetur, ut venditor caveat de servo persequendo, ut in *l.* 21. §. *ult. ff. de leg.* 1. requirendo, ut in *l.* 39. *eod.* reducendo, ut in *l.* 8. *de leg.* 2. restituendo, *d.* §. *ult.* vel ut actionibus suis venditori cedat, *l.* 21. *ff. de rei vind c.*

12 L. penult.) Si convenerit, ut si fundus displicuerit, inemptus sit, et displicuerit, agetur redhibitoria, *d. l. pen.* frequens est ejusmodi conventio, *l.* 6. *ff. de rescind. vendit. l.* 31. §. *si quid ita*, *ff. eod.* Plautus in Merc. act. 2. sc. 3.

Ch. *Quid si igitur reddatur illi unde empta est?*

De. *Minime gentium.*

Ch. *Dixit se redhibere si non placeat.*

13 Hæc est perpetua) Ut et actiones civiles ex empto vendito perpetuæ sunt, *l. si dictum* 56. *ff. de evict. l. empti* 21. *inf. eod.*

14 Ædilitia temporalis) Semestris, *l.* 19. §. *ult. l.* 38. *l* 48 §. 2. *ff. de æd. ed. l.* 2. *hoc. tit.* Excipiuntur casus expositi a Cujac. de *divers. temp. præsc. cap.* 13. quibus est bimestris.

15 Ædilitia vi letur esse pœn.) Quippe cum in duplum condemnatio fiat, nisi arbitrio judicis pareatur, *l.* 45. *ff. eod.* Cujac. Parat. ff. eod. sed neque venditoris reticentia delicto caret, *d. leg.* 1. §. *sed sciendum.*

16 Horat. 6.) Epist. 11. lib. 11.

17 Æstimatoria) Sicut redhibitoria duplex est, ædilitia, et civilis: ita etiam duplex est æstimatoria, civilis et ædilitia: illa de æstimato proponitur in *l.* 1. *ff. de æstimat.* et §. *actionum autem. Instit. de action.* id est de re, quæ æstimata vendenda data est: ædilitia vero hoc agitur, ut æstimetur quanto minoris empturus esset, si scisset, puta mancipii morbum, vitiumve: et ideo dicitur quanti minoris, *l.* 47. *ff. de ædilit. ed.* vel quanto minoris, *l.* 18. *et* 43. § *aliquando, eod. l. Julianus,* 13. *ff. de act. emp.* et convenienter emptor petit sibi reddi quanto pluris emit, ignorans rei qualitatem vel quantitatem, *d. l.* 13. §. *si venditor:* puta mancipium morbosum esse, vel minus peculiatum. In eo igitur redhibitoria differt ab æstimatoria, quia actio redhibitoria venditionem rescindit in totum reddita revendita, et pretio recepto, ceterisque omnibus restitutis in integrum. B. Chrysostomus serm. 28. tomo 5. οἰκέτην σκαιὸν φανέντα ἀποδοῦναι τῷ πεπρακότι πάλιν ἀφίεται. Æstimatoria vero rescindit in partem, ex pretio scilicet emptori reddito eo quo minoris res est. Cujac. Parat. *ff. eod.* ait, quo minoris res est, ex *l.* 28. *eod.*

18 Qui etiam ignoravit) Nam qui sciens reticuit, quanti interfuit idonee venisse præstat, *d. l.* 13. *in pr.*

19 Temporalis est) Actio æstimatoria quanto minoris, in *l.* 18. *et l.* 43. annalis est, *l.* 2. *hoc. tit.* Excepto uno casu. quo ex hac causa sex mensib. utilibus concluditur, quod ædilitiæ cautiones non præstentur, *l.* 28. Veluti fugitivum non esse, recte sanum esse, hodie esse, bibere recte, posse habere licere duplæ stipulatione, *l.* 28. *eod.* Cujac. Par *ff. eod. l. ex empto* 11. §. 3. *ff. de act. emp.* Varro de re R. 2. c. 2. 3. 4. et 10.

Tit. LIX. *De monopoliis et conventu negotiatorum illicito, vel artificium ergolaborumque, necnon balneatorum prohibitis illicitisque, pactionibus.*

Sic emendandus est titulus, et sunt ejus tres partes. Prima de monopoliis. Utitur verbo Græco, deficiente Latino; ut Svetonius 1 scribit Tiberium in Senatu abstinuisse sermone Græco, adeo ut monopolium nominaturus prius veniam postularet; quod sibi verbo peregrino utendum

esset. Et est monopolium vendendæ certæ mercis jus quod unus certive homines [2] sibi vindicant permisso principis sub onere vectigalis [3], ut Strabo 17. de Ægipti mercibus scribit, τῶν βαρυτιμῶν βαρέα καὶ τὰ τέλη καὶ γὰρ δὴ καὶ μονοπωλείας ἔχει. Id vero omnimodo improbat Constitutio [4] hujus tituli, ut nec si permissus principis interven at, cuiquam cujusque mercis monopolium exercere permittat, proposita in eum, qui exercuerit, pœna deportationis: et inter merces numerantur, quarum plerunque monopolium exerceri solebat, vestes [5], et pisces, et pectines [6], quibus scilicet comuntur, diducunturque capilli, et herinacei [7], quorum cute expoliuntur vestes, et in quibus fraus et monopolium, ut nominatim Plinius scribit lib. 8. [8] magnum lucrum invenit. Secunda pars est de conventu [9] negotiatorum [10] illicito id est de conventione illicita, qua inter se quasi conspiratione facta [11] negotiatores paciscuntur in populi perniciem, ne minoris ulli vendant merces suas eo, quod statuerint convenerintque invicem. Tertia est de aliis artificum [12], fabrorum [13], officinatorum [14], et ergolaborum [15], id est, redemptorum, qui opus conducunt faciendum, et balneatorum illicitis pactionibus, puta ut ne quis opus, quod alter inchoaverat, absolvat, de quibus etiam est *l.* 12. §. *ult. inf. de ædif. pr.* cujus fortasse ea pars [16], quæ ad hunc tit. pertinet huic titulo supposita fuit: nam in veteribus libris adnotatum lego hoc tit. deesse Constitutionem Græcam.

LIX. Enarratio.

1 Sveton.) Tiberii cap. 71.

2 Quod unus certive homines) Diodorus Sic. lib. 5. οὐδαμοῦ γὰρ τῆς οἰκουμένης τῆς στυπτηρίας γινομένης, καὶ πολλὴν χρείαν παρεχομένης εἰκότως μονοπώλιον ἔχοντες, καὶ τὰς τιμὰς ἀναβιβάζοντες, πλῆθος χρημάτων λαμβάνουσιν ἄπιστον. Procop. in ἀνεκδότοις (*anecdotis*): πάντα γὰρ εὐθὺς τὰ τῆς Ἀλεξανδρείας πωλητήρια ἐς τὸ καλούμενον μονοπώλιον καταστησάμενος, ἄλλων μὲν ἐμπόρων οὐδένα ταύτην δὴ τὴν ἐργασίαν ἐργάζεσθαι εἴωθε. Alemannus legit, εἴασε. Joannes Scylitzes in hystoriæ compendio: φούνδακα ἐν τῇ Ῥαιδεστῷ, καὶ μονοπολεῖον συνεστήσατο, κωλύσας, καὶ ἀπείρξας τοὺς πωλοῦντας ἅπαντας, τὸ βασιλικὸν δὲ μόνον πρατήριον ἐμηχανήσατος. *Officinam in Rhædesto et monopolium instituit, prohibens et coercens omnes vendentes, solumque Imperatoris forum venale machinatus est.* Quæ verba optime quid sit monopolium explicant. V. Aristot. Polit. 1. cap. 11.

3 Sub onere vectigalis) Quod monopolium, ut videtur appellatum. Cassiod. *l.* 11. var. 4. *Siliquatici, vel monopolii titulos exercentem.* Et Epist. 30. *Nec monopolii, nec siliquatici, nec Aurariæ aliquid pensionis impendat*, Cujac. ad *tit. C. de lustral. auri collat.* et lib. 16. Observ. cap. 23.

4 Improbat constitutio) Et veteribus quoque Senatusconsultis monopolia vetita, Plinius lib. 8. cap. 37. Sveton. Tiber. cap 30. Merces enim, quarum monopolium exercent, vastant, et in populi perniciem non justo pretio vendunt. Procop. ἀνεκδ. *anecd.* τὰ λεγόμενα καταστησάμενος μονοπώλια, πλέον ἢ τριπλάσια τιμήματα πάντας ἀνθρώπους ἐπράττετο Justinianus non sine scelere monopolia mercium exercere permittebat, αὐτὸς μὲν τίμημα τοῦ ἔργου τούτου ἀντιφορτισάμενος, ut ait Procopius libro eodem.

5 Vestes) Puta sericæ, Procopius ibid.

6 Pectines) Cujacius Græcos sequitur, qui vertunt, ἢ κτηνίου, *vel pectinis.* Liceat hic tantillum a Cujacio discedere: videtur enim legendum in *l. un. vel pisces, pectinum forte, aut echini*, ut duo piscium genera exempli loco ponat, de quibus Horatius sat. 4. lib. 11.

> . . . . *Miseno oriuntur echini,*
> *Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.*

Emendationem confirmat dictio, *forte.*

7 Herinacei) Echini, *l. un. hoc tit.* Glossæ: ἐχῖνος, *Erinaceus, echinus.* Cassiodorus 3.

8 Lib. 8.) C. 37. Vide Cujacium, *d. tit. de lustr. au. colla.*

9 De conventu negotiatorum) Ut apud Ciceronem epistola 3. lib. 6. ad Attic. *Ex pacto et conventu.*

10 Negotiatorum) Basilica: πραγματευτῶν atque ita Græce verbum negotiatores extulit Glossa interlinearis ad *l. pen. sup. de obligat.* Glossæ Græco-Latinæ: πραγματεία, *negotiatio, nundinatio.* Et: πραγματευτὴς *negotiator.* Sunt autem hic negotiatores, secundi, ut ita dicam, ordinis mercatores, quique mercantur a mercatoribus, quod statim vendant carius. Quanquam et omnes, qui merci monium exercent, hoc est, tam magnarii negotiatores, quam tenuiores, si conventiones illicitas inierint, hac constitutione comprehendi non immerito possunt.

11 Quasi conspiratione facta) Compacto facto, Glossæ Latino Græcæ, *compactum, facit* συνδοιάζει.

12 Artificium) Artifices differunt a negotiatoribus. Joannes Hierosolymitanus in Matth. cap. 21. hom. 36. *Ego ostendam qui non est negotiator, ut qui secundum regulam istam non fuerint, intelligas omnes negotiatores esse: id est, quicumque rem comparat, non ut ipsam rem integram, et immutatam vendat, sed ut opus faciat ex ea, ille non est negotiator: quia qui materiam ope-*

randi sibi comparat unde faciat opus, ille non rem ipsam, sed magis artificium suum: id est, qui rem vendit, cujus æstimatio non est in ea ipsa re, sed in artificio operis, illa non est mercatio, ut puta faber comparat ferrum, et facit ferramentum, sed ferramentum illud non tantum ferri quantum valet, sed secundum opus ferramenti appretiatur. Qui autem comparat rem, ut illam ipsam integram et immutatam dando lucretur, ille est mercator.

13 Fabrorum) §. *certe, Instit. de rer. divis.* ædificiorum artificum *l. un. hoc tit.* Plaut. Mostell. act. 1. sc. 2. *Specimen cernitur quo eveniat ædificatio. Nam ego ad illud frugi usque et probus fui, in fabrorum potestate dum fui.*

14 Officinatorum) ὁμώνυμοι λέξης. Vitruvius lib. 6. c. xi. *Officinatoris probabitur exactio.*

15 Ergolaborum) ἐργολάβων, Basil. *Ergolabi* sunt cujuscumque operis faciendi conductores. Glossæ Græc. Latin. ἐργολάβος, *redemptor* Latino Græce: *redemptor.* ἐργολάβος, ἐκλήπτωρ. Vitruvius lib. 9. cap. 13. *Immani pretio* (auream coronam) *locavit faciendam, et aurum ad sacoma appendit redemptori*: et ibidem: *Manifestum furtum redemptoris.* Julius Frontin. de Aquæd. *Tutelam autem singularum aquarum locari solitam invenio, positamque redemptoribus necessitatem certum numerum circa ductus extra urbem, et certum in urbe servorum opiscum habendi.*

16 Cujus fortasse ea pars) Circa fin. ibi: προνείτω.

Tit. LX. *De nundinis et mercatibus.*

Vide tit. 11. lib. 50. ff.

Sic Constitutio tituli ut legam facit: non mercationibus. Nundinæ sunt πανηγύρεις [1], et celebriores mercatus [2], qui habentur certis statisque temporibus [3] maximo conventu mercatorum [4] in his locis quibus jus eos habendi datum est longi consuetudine, aut beneficio Principis [5], vel Senatus [6] vel Consulum [7], vel ut est in Nov. Valent. et Mart. de siliquarum exactionibus, decreto ordinum, honoratorum et civium, præsente moderatore provinciæ. Quod autem scribit Festus [8], nundinarum diem olim fuisse feriatum, nec eo licuisse agere cum populo, ne interpellarentur nundinatores, id intermissum cum esset, et abrogatum lege Hortensia, ut Macrobius refert [9], Constitutio hujus tituli revocat [10], definiens ne qui ibi conveniunt, interpellentur privati debiti causa, ut *l. 3. § ultim. ff. de fer.* et ne quid etiam ex mercibus, aut venalibus servis [11] negotiatorum, et ex quæstu temporali locorum in quibus exponunt merces exigatur, intra nundinarum dies, quos fuisse plures indicat, *l. eum qui, ff. de verb. obl.* quam immunitatem solis veteranis dederat Constantinus, *l. 1. infra, de veter.* et ex supradicta *Nov. Valentin. et Mart.* nundinis etiam præbentur fisco siliquatica quædam [12]. Mercatus non ita sunt celebres ut nundinæ. Mercatus sunt parvæ nundinæ [13], in idiotismo, *assemblées.* Mercatus unius civitatis aut vici. Nundinæ unius provinciæ vel imperii.

LX. Enarratio.

1 Nundinæ sunt πανηγύρεις) Glossæ Lat. Gr. *nundinæ,* ἀγοραὶ, ἀτέλειαι, πανηγύρεις. Item: *nundinarum,* πανηγύρεων. Cic. 1. epist. ad Atticum 14. *Erat in ipso loco illo die nundinarum* πανήγυρις.

2 Et celebriores mercatus) Glossæ Gr. *nundinæ* ἀγορὰ Latino Gr. *commercium,* πανήγυρις.

3 Certis statisque tempor.) Olim nono quoque die, Dionys. Halicarn. lib. 2. et 7. Dio in Claudio, Plutarchus in Coriolano Nunc vero quo die jus illud a Principe conceditur.

4 Maximo conventu mercatorum) Hinc conventus pro nundinis Gloss. Lat. Gr. *conventus,* ἀγορὰ, ἡ τῶν ὠνίων *nundinæ.* Eusebius in Cantica Canticor. ἡ τῶν ἐπουρανίων πανήγυρις, ἣν ἀγορὰν ὀνομάζει. Psellus ibid. εἶπεν ἀγορὰν τὰς ἄνω πανηγύρεις D. Chrysostomus in homilia 31. de B. Philogonio: πανήγυριν οὐδὲν ἕτερον ποιεῖν εἴωθε, ἀλλ' ἡ πλῆθος τῶν συνειλεγμένων, καὶ ἡ δαψίλεια τῶν ὠνίων.

5 Beneficio Principis) *L. 1. ff. eod. et l. un. hoc tit.*

6 Vel Senatus) Plinius epist. 4. lib. 5.

7 Vel Consulum) Sveton. Claudii c. 19. *Jus nundinarum in privata prædia a Consulibus petiit.*

8 Festus) In v. Nundinas. *Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, ut rustici convenirent mercandi vendendique causa: cumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores.* Servius in primum Georgic. *Varro dicit, antiquos nundinas feriatis diebus agere instituisse, quo facilius commercii causa ad urbem rustici commearent.* Glossæ Lat. Gr. *nundinarum,* ἑορτῶν, πανηγύρεων. In sacris etiam litteris ἑορτὴ καὶ πανήγυρις pariter occurrunt, ut Amos cap. 5. vers. 19. et Ezechielis cap. 46. vers. 11.

9 Ut Macrobius refert) Lib. 1. Saturn. 16. his verbis: *Lege Hortensia effectum ut factæ essent: uti rustici, qui nundinandi causa in urbem veniebant, lites componerent: nefasto enim die Prætori fari non licebat.*

10 Constitutio hujus tit. revocat) Et nundinarum ergo dies feriati, quatenus privati debiti causa

nundinatores interpellare non licet. Nundinas Græci vertunt, ἀτέλειας, immunitates. Glossæ Lat. Gr. *nundinæ*, ἀτέλειαι. Excerpta ex vett. Gloss. tit. de dieb. festis, *nundinæ*, ἴνιαι, ἴσως ἀτέλειαι.

11 Aut venalibus ser.) Observa in *l. un. hoc tit.* separari *merces a venalibus.* Sic enim ibi habent libri vet. Plaut. Trinummo Act. 11. sc. 11. *Mercaturam, an venales habuit?* Quidam libri habent, *venalitiis*, ut in *l.* 5. §. 1. *ff. de jure deliber.* hinc venalitii, qui venalitia emunt, ut carius vendant, *l. mandatum* 57. *ff. mand.* vide ad *tit. seq.*

12 Siliquatica quædam) Siliquaticum in nundinis exigitur ob venditionem proponendam, quod Græci κερατισμὸν appellant, Cujac. ad *tit.* 1. *lib.* 11. *C.* et Observ. 15. 23. a Siliqua. Glossæ. *Siliqua*, κεράτιον. Isidorus Originum 16. 24. *Siliqua, vicesima quarta pars solidi est.*

13 Parvæ nundinæ) Glossæ: πανήγυρις, *mercatum, mercatus.* Promiscue tamen mercatum pro nundinis auctores dicunt. Glossæ: ἐμπορίς, *mercatus, nundinæ.* Vellejus lib. 1. *Is eos ludos, mercatumque instituit*: id est, πανήγυριν, Strabo 8. Glossæ: *Mercatus*, ἀτέλεια. πανήγυρις, Isidorus Originum 5. cap. 25. *Mercatus dicitur cœtus multorum hominum, qui res vendere et emere solent.* Sic Cic. mercatum vocat cœtum et conventum mercatorum, Tuscul. 5. Non pertinet ad conventus juridicos provinciarum quod scribit Sveton. Neron. cap. 28. *Hunc Sporum Augustarum ornamentis excultum, lecticaque vectum, et circa conventus mercatusque Græciæ comitatus est*: intelligit enim mercatorum conventus.

Tit. LXI. *de vectigalibus et commissis.*

Etiam hic titulus pertinet ad negotium emptionis et venditionis, de quo orsi sumus dicere a tit. 38. nam vectigalia sunt portoria [1], quæ debentur fisco [2] vel Reip. [3] ex mercibus [4] aut venalitiis [5], quæ huic oneri subjiciuntur. Onus est mercium, non mercatorum: nam et qui mercatores non sunt, quæ sunt in merce [6] si vehant, vectigal pro his, quæ vehunt, debent, etiam in transitu pontis [7], *l. cum in plures*, §. *pen. ff. loc.* Seneca 2. de tranq. vitæ [8]: *Cogitans et in pontibus quibusdam pro transitu dari.* In itinere [9], *l. si quis pro uxore, ff. de don. int. vir. et uxor.* Et rursus, onus est peregrinarum mercium, quæ importantur, ut *l. ultim.* §. *species, ff. de public.* quod Svetonius [10] Julium instituisse scribit: vel etiam, quæ exportantur [11] ad peregrinos. Et octava, *l.* 2. *supra, de eunuch. l.* 7. *infra, de loc. l.* 7. *et* 8. *hoc tit.* quæ ut *l.* 5. indicat, exigitur per stationarios [12] et urbanos milites, qui scilicet portitoribus [13] vel octavariis [14] adsident, feruntque suppetias, ut Dio declarat 54. de quibus est accipienda secunda pars *l. miles ff. ex quib. cau. maj.* Commissum [15] autem est mercium casus [16] in fiscum quæ ad publicanum [17] professæ non sunt. Vel, pœna omissæ professionis [18], publicatio [19] scilicet mercium aut venalium [20] improfessorum [21]: et nomen ex eo habet, quod in legem censoriam [22], quæ locatione vectigalium portitoribus indicitur committat is qui professionem omittit. Varro de re rust. [23] Ad publicanum profitentur ne in legem censoriam committant.

LXI. Enarratio.

1 Portoria quæ) *L.* 3. *hoc tit.*

2 Fisco) *L.* 6. *h. c tit. l.* 17. *ff. de verb. sign.*

3 Vel reip.) *L. fundus* 9. *ff. de rescind. vend. l.* 13. §. 1. *ff. de publican. l. ultim. hoc tit.* In Glossis Philoxeni *vectigalia*, exponuutur, πρόσοδοι δημόσιαι.

4 Ex mercibus) Hæc vectigalia Græci ἐπώνια vocant. Julius Pollux libro 7. cap. 2.

5 Venalitiis) Pro servis venalib. ut in *l.* 5. §. 1. *ff. de ju. deliber. et l. un. supra tit. prox.* hinc venalitii qui venalitia emunt ut carius vendant, *l. mercis* 207. *ff. de verbor. sign.* Svetonius de illustr. gramm. *Venalitii quum Brundusii gregem venalium e navi educerent*, etc. vide *supra tit. prox.* nisi magis placet ut ibi legatur, *in venalibus*, quæ veterum cod cum lectio est: utrumque rectum est. Horat. sat. 1. lib. 1. *venales inter.*

6 Quæ sunt in merce) Pro rebus promercalibus vectigal debetur, non etiam pro his, quæ quis usus sui causa vehit, *d. l.* 5. Cogimur tamen ea quoque, quæ vectigal non pendunt, profiteri. Vide Cujac. lib. 16. c. 4. Quintilianum declamat. 359.

7 In transitu pontis) Capitularia Caroli M. lib. 11. c. 12. *Placet nobis, ut antiqua et justa telonea a negotiatoribus exigantur, tam de pontibus, quamque de navigiis.* Pontaticum dicitur. Aimoinus lib. 5. c. 1.

8 Seneca 2. de tranquillit. vitæ) Cap. 14. Hodie inscribitur, de constantia sapientis, sive, quod in sapientem non cadit injuria.

9 In itinere) Scribit Hærodianus lib. 2. Pertinacem remisisse vectigalia, quæ exigebantur in portibus, ripis fluminum, et in itinere. Τέλητε πάντα πρότερον ἐπὶ τῆς τυραννίδος εἰς εὐπορίαν χρημάτων ἐπινοηθέντα, ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν, καὶ λιμέσι πόλεων ἔντε ὁδῶν πορείαις καταλύσας εἰς τὸ ἀρχαῖον, καὶ ἐλεύθερον ἀφῆκεν.

10 Svetonius) Julii cap. 43. Josephus Antiquit. lib. 14. cap. 18. ἐξαγωγίου κατ' ἐνιαυτὸν Σιδῶνι.

11 Vel etiam quæ exportantur) Aristoteli Oe-

conoin. 2. ἐξαγώγιμα vide Marmor Arundellianum apud Joannem Priceum Notis in Apologiam Apuleji.

12 Per stationarios) Vet. Onomast. *Stationarii milites*, φύλακες. v. lib. 60. Basilic. tit. 7.

13 Qui scilicet portitoribus) Portorium est vectigal portus, τέλος ἐν λιμένι, Glossis Græco-Lat. Lucilius: *Qui inscriptum ex portu portant clanculum, ne portorium dent*: inscriptum heic est ἄγραφον, improfessum. Cæsar de bello Gallico lib. 1. *Portoria reliquaque omnia Æduorum*, et ejus conductores, portitores: de his vide Cic. in Pisoniana, et Epist. 1. lib. 1. ad Q. fratrem. Sveton. de ill. gramm. cap. 1. Donatum ad Terent. Phorm. act. 1. sc. 2. in fin. Asconium in Divinat. Non. Marcell. in portitores, et portorium. Imo latius hæc appellatio serpit, et ad omnium vectigalium redemptores seu conductores producitur. Et portitorum igitur nomen interdum generale est, ut publicanorum. Glossæ Latino-Gr. *portorium*, τελωνεῖον: *portitor*, τελώνης Vellejus 11. cap. 6. *Nova constituebat portoria.* Symmachus epist. 63. lib. 4. *Quadragesimæ portorium, sive vectigal, et portorium ferrarum*, epist. 60. ibid.

14 Octavariis) Qui octavam partem mercium exigebant. Joannes Cantacuzenus hist. libro 4. 12. meminit legis veteris, qua cautum erat ut mercatores singuli ærario decumas solverent: vide Demosthænem adversus Leptin. Qui eas colligebant: δεκατευταὶ et δεκατηλόγοι dicti, decumani.

15 Commissum) Cicero in Verrem: *Qui illam hæreditatem Veneri Erycinæ commissam esse dicerent*: Pœna omissæ professionis apud alias gentes mors. Strabo libro 15. θάνατος δὲ τῷ κλέψαντι τὸ τέλος.

16 Mercium casus) In commissum cadere, *l. ult. ff. de publican.* in commissum venire, Quintilian. declamat. 349. Hinc commissi pœna, *l.* 7. §. 1. *eod.* κλεπτοτελώνημα Græci vocant, Basilic. lib. 56.

17 Publicani a publico nomen habent, *l.* 1. *ff. de publican.* Horatius epist. 1. libri 1. *Pars hominum gestit conducere publica.* Seneca in epistola 101. Julianus Antecessor Nov. 14. *Publicum debent, veluti tributa*: δημοσίοις φόροις, Justinianus Nov. 46. Censorinus de die nat. cap. 20. *Aut publici redemptor ex anni magnitudine in lucro damnove esset.* Fragmentum legis Thoriæ: *ei quicunque id publicum, fruendum, redemptum, conductumve habebit.* Gregorius Turonensis Miraculorum libro 1 14. *Recognoscit se amisisse publicum quod ferebat.* Publicum Græci exponunt. τέλος, Basil. lib. 56. tit. 1. Alias publicum vectigal appellatur in *d. l.* 1. §. 5. *l.* 9. §. *ultim. l.* 12. §. *ultim. eod. l.* 9. §. 2. *ff. de pœn.* Glossæ: τέλος, δημόσιον, *vectigal*, *tributum.* Tit. Livius 43. *Ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Posthumio Censoribus publica vectigalia, aut ultro tributa conduxissent.* Vitruv. 4. *Ad vectigalia publica recte erunt disposita*: ἀπὸ τοῦ δημοσίου, δημοσιώνας, ἀπὸ τοῦ τέλους, τελώνας, Græci nuncupant. Glossæ Latino. Gr. *publicanus*, δημοσιώνης, τελώνης, Zonaras ad can. 20. Apost. τελῶναι δ' εἰσὶν, οἱ τὰς ἀπαιτήσεις ὠνούμενοι τῶν δημοσίων συντελειῶν. Theophylactus ad cap. 5. Lucæ: οἱ τελῶναι οἱ τὰ δημόσια τέλη ὠνούμενοι. Id est, *Qui vectigalia conducunt*, Ulpianus in Timocrateam. Et Latini, telonatum fecerunt. Glossæ Græco-Lat. τελώνιον, *telonatum*, et teloneum. Glossæ Dosithei magistri. *Teloneum, quasi omnium littorum fiscalis conductio.* Sic legitur in scripto codice. Glossæ Isidori pro, *litorum, tittorum*, habent: an legendum, *omnium titulorum fiscalium cod.* Et telonarius: Gualterus in vita S. Caroli Comitis Flandriæ cap. 30. *In Domo Reingerii telonearii aliquandiu mansit*, Hincmarus Rem. op. 35. Helmingarium telonearium. Quanquam non displicet emendatio Francisci Pithœi, qui in *d. l.* 1. *publicari nomine* legit: nam minus abest a vulgata, *publicani nomine* Glossæ Græco Lat. δημόσιον τελώνιον, *publicarium.* Invenio et publicatorem pro publicano. Vetus Onomasticum: *publicator*, τελώνης.

18 Omissæ professionis) *d. l.* 3. pœna inscriptarum mercium: τῶν κλεπτοτελωνουμένων, Tzetzes Chiliad. 13. tit. ccccxcii.

19 Publicatio) *l.* 2. *et* 3. *hoc tit. l.* 14. *ff. de publican.* Quintilianus declamation. 341. *Quamvis pœna sit. Quamvis in commissum veniant ea, quæ quis professus non est.* Glossæ Lat. Gr. *commissum*. στερήσιμον· eripiuntur enim merces ei, qui professionem omisit, et fisci juribus vindicantur. Cujacius tamen legebat, σφετερισμὸς, id est interversio et defraudatio vectigalis, ad *leg.* 1. *ff. de ju. fis.* Quid si legas στέρησις τοῦ τέλους. Hic commissi pœna, in *l.* 7. §. 1. *ff. de publican.* κλεπτοτελώνημα Græci vocant, Basilic. 56.

20 Venalium) Id est, servorum venalium, *l. si negotia* 11. *ff. de negot. gest.* Seneca 4. de Benefic. *Mercator urbibus prodest, medicus ægrotis, mango venalibus.* Apul. in apol. *Morbum venalium experiatur.*

21 Improfessorum) Servus improfessus. Quintilian. d. declamat. 341. et *d. l. ult.* §. 1. venales improfessi, id est, quos venalitius, sive mango et σωματέμπορος, ad publicanum professus non est.

22 Quod in legem censoriam) Censores leges seu conditiones dicebant in locandis vectigalibus, quæ leges Censoriæ dicebantur, Cic. d. epistol. 1. et tertio de Nat. D. Plinius libro 33. cap. 4. *l.* 203. *ff. de verb. sign.*

23 Varro de re R.) Lib. 2. cap. 1.

Tit. LXII. *Vectigalia nova institui non posse.*

Pars est tituli superioris et relata quoque in Digestis sub eodem titulo, *l. vectigalia, De pub.* ut vectigalia nova sine precepto principis [1] non instituantur [2]. Nova sunt quæ abhorrent a prisca consuetudine, *l. ultim. hoc tit. l. 4. §. ult. l. locatio §. earum, ff. eod.* Et ex SC. [3] qui aliter nova vectigalia instituit, tenetur lege Julia [4] de ambitu, qui exigit, lege Julia de vi publica.

LXII. Enarratio.

1 Sine precepto Principis) Ut est in *l. vectigalia ff. de public.* inconsulto Principe, *l. 2. hoc tit.* sine auctoritate et consensu Regum, et Principum *cap. 10. ext. de censib.*

2 Instituantur) Sic etiam loquitur Modestinus in *l. un. §. 3. ff. ad leg. Jul. de amb.* et Curius Fortunatianus Jurisconsultus lib. 1. artis Rhet. Vectigalia institui et constitui promiscue dicuntur. Vellejus 11. *Non constituebat portoria.* Ut heredes quoque, et tutores institui, et constitui dicantur.

3 Et ex SC.) *d. §. 3.*

4 Lege Julia) *L. ult. ff. ad leg. Jul. de vi pub.*

Tit. LXIII. *De commerciis et mercatoribus.*

Commercium [1] est emendi vendendique invicem jus, quod et promercium [2] dicitur. Sed et commercium apud Cedrinum [3] duobus locis est onus quod mercatores sustinent pro facultate exercendi commercii, auraria scilicet functio [4] sive lustrale aurum [5] argentum [6], de quo *l. 1.* Onus mercatorum [7] non mercium. Portorium [8] onus mercium non mercatorum. Et mercatores sunt non nobiliores et potentiores [9], quos mercaturam facere non indecorum [10], cum sit contractus juris gentium [11]; sed illicitum est, quod plebi sit cum eis difficile commercium, *l. 3.* Sed alii perquam utiles Reipub. qui tabernam aut negotiationem exercent plerunque per institores amplam et copiosam, non ementes aut vendentes per cotulas [12], vel lagenas [13], vel amphoras, sed quasi aversione mercium magnam copiam: quod puto esse avertere illo Horatii versu [14]: *Nec satis est cara pisces avertere mensa*: nam et veteres Glossæ ibi interpretantur avertere, et emere, et ita *l. 3. §. item si quis solitus, ff. de pen. leg.* Mercatores separantur ab his qui cellam vini, aut olei vendunt, scilicet minutatim.

LXIII. Enarratio.

1 Commercium est) Ex *Ulp. Regul. titulo 19. §. commercium et l. 3. hoc tit.* hinc *commercium*, exponitur συνωνή, et *commerciarius*, συνωνήτης, in Cyrilli glossario: qui κομμερκιάριος Græcis sequioris ævi. Quo verbo utitur auctor Chronici Alexandrini, et Joannes Moschus Limonari cap. 186.

2 Promercium dicitur) *Paul. receptar. Sent. v. tit. 23. §. 33. qui hominem invitum.* Extat ea in libris auctorum nostrorum, καὶ τῶν ἔξωθεν· vetus Onomasticum: *promercalia*, ὤνια. Hinc promercale Svetonius Julii cap. 54. et de illustrib. gramm. cap. penult. cum et officinas promercalium vestium exerceret: vide lib. 8. tit. 10. Hæc in promercio haberi dicuntur in *l. 4. §. item si quis, ff. de penu. leg.*

3 Apud Cedrinum) τὰ κομμέρκια ἐκούφισε, et τελοῦντας καὶ τὰ συνήθη κομμέρκια. Theophanes in Constantino: τὸ κουμέρκιον (sic ms.) τοῦ πανηγυρίου ρ'. λιτρῶν χρυσίου ἐκούφισεν. Anna Com. Alex. lib. 6. ὥστε ἀνέτως ἐμπορεύεσθαι, καὶ κατὰ τὸ αὐτοῖς βουλητὸν, μήτε μὴν ὑπὲρ κουμερκίου, ἢ ἑτέρας τινὸς εἰσπράξεως τῷ δημοσίῳ εἰσκομιζομένης παρέχειν ἄχρι καὶ ὀβολοῦ ἑνὸς, utitur Ducas historiæ Byzantinæ, capite 27. et 34.

4 Auraria functio) Cassiodor. lib. 11. epist 30. *Nec aurariæ pensionis aliquid impendat.*

5 Lustrale aurum) Lustrale aurum χρυσάργυρον dicebatur: cujus oneris Zosimus lib. 11. Magnum Constantinum auctorem facit: Id Evagrius lib. 11. cap 39. et Zonaras in Anastasio (adde: Nicepho. Callist. libro 16. 40. Constantin. Manass. in Annal.) describunt eleganter, et quarto quoque anno pendi solitum narrant, id est, singulo lustro. Cujac. ad *l. 12. infr. de lustrale. aur. collat.*

6 Aurum argentum) χρυσάργυρον· hoc abolevit Anastasius, Theophanes pag. 123. edit. Regiæ.

7 Onus mercatorum) Et ob id aurum negotiatorium dicitur a Lampridio in Alexandro. Cujac. loco cit. S. Basilius in epistola 243. τὴν δυσκολίαν τῆς συγκομιδῆς τοῦ πραγματευτικοῦ χρυσίου, πάντων μάλιστα ἡ σὴ τιμιότης κατέμαθε. *Quam difficulter atque ægre aurum negotiatorium transmitti soleat et comportari, tuam dignitatem minime omnium latet.* Theodoretus in epist. ad Rom. φόρον interpretatur τὴν ὑπὲρ τῆς γῆς εἰς φορὰν, τέλος δὲ τὴν ὑπὲρ ἐμπορείας συντέλειαν· *tributum, quod pro agris penditur: vectigal, quod pro negotiatione*: ut τέλος ad hoc onus pertinere videatur.

8 Portorium) *L. 3. sup. tit. prox.* vide ib.

9 Nobiliores et potentiores) Negotiatores magnarii, Apul. Metamorp. 1.

10 Non indecorum) M. Tullius de Officiis primo: *Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant*: et mox: *Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna et copiosa, multa undique appor-*

tans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda.

11 Contract. jur. gent). *L.* 1. §. 1. *ff. de contrah. empt.*

12 Vendentes per cotulas) Hos Græci ἀγοραίους appellant. Glossæ Gr. Lat. ἀγοραῖος, *nundinator forensis.* Clemens Alexandr. Pedagogi lib. 3. cap. 11. ἀγοραῖοι, καὶ οἱ κάπηλοι· a foro ita dicti, et nundina. Glossæ: ἀγορὰ, ἡ τῶν ὠνίων, *nundina.* Tenuiores mercatores, qui in foro sedent emptores operientes. Cotula est cyathus. Glossæ Græco-Lat, κοτύλη μέτρον· *cotula, cyathus,* ὃ νῦν καλεῖται ἡμιξέστιον. Scholiast. Aristophanis in Pluto: κἀκεῖσθεν οἱ πωλοῦντες οἶνον, ἢ ἔλαιον, κοτυλισταὶ λέγονται, ut est in excerptis ex Epiphanio de Ponderibus Julian. Misopog. Sed et per abusionem vendere per cotulas est res quaslibet per partes, et minutatim vendere, quod est κοτυλίζειν Aristophani. Vide Pollucem lib. 7. 33.

13 Vel lagenas) Lagena vas vinarium. Scævola in *l.* 17. §. 2. *de leg.* 3. *Dari volo lagynos vini*: λαγύνους. Glossæ Græco-Lat. λάγυνος *lagena.*

14 Horatii versu) Satyra 4 lib. 11. Idem vertere. Asconius Pedianus in Verrem de præt. urb. *Vertunnus Deus vertendarum rerum est, id est, mercaturæ.*

Tit. LXIV. *De rerum permutatione et præscriptis verbis actione.*

Vide tit. 4. *et* 5. *lib.* 19. *ff.*

Absoluto tractatu de emptione venditione, dantur contractus qui emptioni venditioni proximi et similes sunt, Permutatio, Locatio, Emphyteusis, et Permutatio in primis, quæ ipsa originem dedit 1 emptioni venditioni, atque ideo dicitur vicem emptionis obtinere *l.* 2. et vicina emptioni 2 *l.* 2. *ff. eod.* et instar emptionis in *Nov. Valentin. de conf. his quæ adm.* Et sane multa habet communia 3 cum emptione, sed et differentia quædam, quæ persequitur Paulus in *l.* 1. *ff. eod.* Permutatio fit rebus 4, Emptio non fit rebus, *l. pen. hoc tit.* sed re ex una parte 5, et pretio interveniente ex altera (*). Permutatio est mutatio dominii: *l. scribit, ff. de auro et arg. leg.* emptio non semper 6 rei dominium mutat (**). Emptio est mutatio rei 7 cum pretio. Permutatio est negotium, do ut des 8, datio rei pro re 9, vel etiam pecuniæ pro re, ut *l. ult. ff. de cond. cau. da.* 10 nec enim omnis pecunia pro pretio accipitur, ut cum domino pecunia datur ut servum manumittat, alias datur pro pretio, et locus est Constitutioni D. Marci 11, *l. Paulus*, §. 1. *ff. de lib. cau.* Alias quasi res quælibet, et cessat 12 Constitutio *l.* 5. §. *at cum do. l.* 7. *ff. de præs. ver.* Et contra emptio quoque potest esse mutatio rei cum re: nec enim omnis res pro re accipitur, quia possit pro pretio res dari et accipi, *l. pretii, sup. de resc. vend. l.* 1. *hoc tit.* Additur in hoc titulo, Et præscriptis verbis actione. Hæc actio non tantum datur ex permutatione 13 similis et finitima actioni empti venditi, sed etiam ex omnibus aliis negotiis, quæ proxima sunt contractibus civilibus, habentibusque suum proprium nomen, veluti locationi 14, deposito 15, mandato, commodato 16. Sed in hoc titulo agitur tantum de ea quæ datur ex permutatione, quæ incerta dicitur 17 in *l.* 6. qu'a datur in id quod interest permutationem impleri 18 ex altera parte, quam jam actor implevit pro sua 19, cujus æstimatio incerta et arbitraria est 20. Et civilis 21 quia datur ex negotio quod civile refert .i. quod emptionem imitatur. Et (*) præscriptis verbis, quia datur ex conventione uti præscripta est 22, nec habet aliud nomen proprium: nam si negotii non est proprium nomen, nec possit esse actionis, quæ ex eo nascitur, nec aliter ea demonstrari quam dicendo, agi secundum verba conventione præscripta. Et permutationis nomen constat non esse proprium, sed commune, ut commercii. quod in hunc tit. Accursius 23 eleganter exposuit: idem enim est permutatio quod commercium 24 et συνάλλαγμα 25, quæ communia et generalia sunt nomina: nam et locatio 26, et emptio, et societas, et dos permutatio est.

LXIV. Enarratio.

1 Quæ ipsa originem dedit) *L.* 1. *ff. de contrah. empt.* Permutatio est contractus vetustior. Virgilius ecl. IV. *Nec nautica pinus mutabit merces.* Servius: *Quia antiqui res rebus mutabant.* Horat. sat. 4. lib. 1. *Hic mutas merces.* Persius sat. 5. *Mercibus hic Italis mutat sub sole recenti Rugosum piper, et pallentis grana cumini*, et sat. ead. *Tolle recens primus piper e sitiente camelo, verte aliquid.* Tacitus de moribus Germanorum. Interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. Justinus lib. 111. 2. *Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium jussit*: de Lycurgo. Exemplum permutationis antiquissimæ quidam petunt ex Geneseos cap. 33. vers. 19. *Emit-*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 28.

(**) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 29.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 29.

que partem agri centum agnis. LXX. ἑκατὸν ἀμνῶν τὴν μερίδα ὠνήσατο. Et agnos accipiunt pro pecoribus. Alii vero rectius agnos accipiunt pro nummis agno signatis; eaque interpretatio Hebraico textui convenit, et paraphrasi Caldaicæ Oncheli. Sed et emptionem contractam docet Lucas Act. Apostol. cap. 7. vers. 16. Nam de re eadem sic ait: *Quod emit pretio argenti*, nec ab eo sensu abit Syriaca versio. Cum igitur nummus non esset, permutationibus tantum utebantur. Sed procedente tempore, usu exigente ac humanis necessitatibus, id est, quo rerum mutua permutatio expeditius procederet, nummus percussus ac signatus est. Emptio enim quæ proprie dicitur, antea non cœpit, quam nummus inventus est, et ubi nummus non est, nulla venditio est. Nilus Narratione tertia: οὐ γὰρ πολιτεύεται παρ' αὐτοῖς Καίσαρος νόμισμα· ἐπὶ μηδὲ πρᾶσιν ἴσασιν, καὶ ἀγορασίαν.

Hanc pecuniæ numeratæ inducendæ rationem adfert etiam vetus Philosophus in Monitione ad Theodosium Augustum. *Ut vero*, inquit, *emendi et vendendi utilitas, et ut facultas Regiæ largitati suppeteret, in æris usum excultam politius terram, et igne solidatam, certis quoque expressionibus figuratam, auro argentoque reposito usui habuerunt. Sed posteriores fastidientes priscæ utilitatis inventum, formatos e coriis orbes auro modico signaverunt, quibus Regum munificentia, et commutationum necessitas intactis collatoribus utebatur.* Et Oresmius recentior auctor: *Cœperunt ergo homines mercari sine moneta; et dabat unus alteri ovem pro frumento, et alius de labore suo panem vel lanam, et sic de aliis rebus: quod adhuc longo tempore postea fuit institutum, ut narrat Justinus. Sed tamen in ejusmodi permutatione et transportatione rerum multæ difficultates acciderunt. Subtilizati homines usum monetæ invenere, quæ esset instrumentum permutandi ad invicem naturales divitias, quibus de per se subvenitur naturaliter humanæ necessitati.*

2 Vicina emptioni) Id est, similis, *l. ult. ff. quibus ex caus. in possess. eat.* Cælius Aurelianus acut. morb. lib. 1. cap. 5. *Similes sunt atque vicinæ phreneticæ passioni ex ipsa alienatione furor, quam vulgo insaniam vocant, melancholia.* Origenes homilia 2. in Cantica cantic. ex interpretatione D. Hieronymi: *In præsenti quoque libro pariter nominantur cervus et caprea: quodammodo enim cognata sibi sunt et vicina ista animalia.*

3 Multa habet communia) Permutatio est jurisgentium, sicut emptio, cui permutatio causam dedit, *l. 5. ff. de just. et jur. d. l. 1. §. ultim.* et sicut in emptione periculum rei, id est, casus fortuitus ad eum pertinet, qui pecuniam dedit, ut rem acciperet: ita in permutatione periculum est ejus qui rem tradidit ultro, ut rem acciperet, Cujac. ad *l. 7. ff. de pact.* adde *l. naturalis 5. §. 1. ff. de præsc. verb.* Beneficio legis 2. *supr. de resc. vend.* et in permutatione locus est, quatenus uterque venditori similis est, non quatenus uterque venditorem imitatur. Cujac. observation. libro XVI. cap. 18. et Notatorum lib. 11. cap. 14. Cetera vide apud Cujac. in recit. ad hunc tit. in fi. et Glossam ad l. 2.

4 Permutatio fit rebus) *L. 1. ff. de contrahen. emption.* et tamen cum res pro re datur, alii quam auctores nostri, emptionem appellant. Justinus lib. 5. *Emi singula non pecunia, sed compensatione mercium jussit.* Et ideo defendi potest, etiam ante nummum emptionem venditionem non fuisse incognitam: Sed tamen nummo invento, discretam emptionem a permutatione.

Illam proprie dici, quæ re et pretio interveniente fit: hanc quæ rebus. Quamquam fortasse verius dicetur, Justinum abusive dixisse, *emi*, ἀντὶ τοῦ parari, vel quo alio verbo mutuam permutationem designante.

5 Sed re ex una parte) Merce et pretio, *d. §. 1.*

6 Emptio non semper) Nam vendi quoque res aliena potest: vide sup. tit. 51.

7 Emptio est mutatio rei) V. sup. tit. 38.

8 Permutatio est negotium, do ut des) *d. §. 1.* Græci ibidem. ἀνταλλαγή ἔνθα δὲ δίδωμι πρᾶγμα διὰ τὸ λαβεῖν πρᾶγμα, ἀνταλλαγή ἐστι. *Cum rem do ut rem accipiam, permutatio est.* Nam stulti sunt qui faciunt differentiam inter permutationem, et do ut des. Cujac. in recitatione ad *d. l. 5.* lib. 5. Quæst. Pauli.

9 Datio rei pro re) Datio, quia permutatio est mutatio dominii, ut antea dixit: dare enim est dominium transferre, *l. ubi autem 75. §. ult. ff. de verbor. obligat.* Theoph. ad §. *sic itaque, de actionib.* et glossæ Nomicæ.

10 Ut *l. ult. ff. de condict. causa data*) Auctores Basilicῶn sequitur, qui negotium ita gestum: do tibi pecuniam, ut mihi Stichum des, putant esse permutationem, non emptionem venditionem: ἐὰν παράσχω σοι νομίσματα ἐπὶ τῷ δοῦναί μοι Πέτρον, οὐκ ἔστι πρᾶσις, ἀλλὰ ἐναλλαγή. *Si tibi dem pecuniam, ut mihi des Petrum, non est venditio sed permutatio.* Græcus tamen interpres ibidem, nullam aliam obligationem esse putat, quam ob rem dati, re non secuta: et inter contractum hunc, et emptionem venditionem hoc interesse, quod ad eum, qui dedit, non perinde, ut ad emptorem rei periculum pertineat. In fine autem legis, id est, cum Stichus ejus est, qui pecuniam accepit, permutationem contrahi, ut et in *l. 5. §. 1. ff. de præsc. verb.*

hac de re tamen Cujacius addubitaverat ad *l.* 7. *ff. de part.*

11 Constitutioni D. Marci) Id est , nisi manumittas , Stichus statim ipso jure liber fiet.

12 Cessat) Et nisi servus manumittetur , agetur præscriptis verbis : pecuniam enim dedi, quasi permutationis vice.

13 Datur ex permutatione) *L.* 4. 6. *et ult. hoc tit.*

14 Veluti locationi) Actio præscriptis verbis datur ex contractu, do ut des : id est, ex permutatione, quæ comparatur emptioni : et ex contractu do ut facias , qui similis est locationi : et ex contractu facio ut facias, qui similis est mandato , *d. l.* 5. §. 1. 2. *et* 4.

15 Deposito) Finge. Rem tibi dedi pretii explorandi causa. Basilica: *ἐὰν παράσχω σοι πρᾶγμα διατιμήσασθαι.* Si quidem mea causa tantum, dolum solum præstat , quia prope depositum hoc accedit : *σχεδὸν γὰρ παραθήκη ἐςίν.*

16 Commodato) Precarium ad aliquid commodato simile est: ex precario igitur datur actio præscriptis verbis similis commodati , *l. duo* 19. §. *ultim. ff. de precar.* Denique subventum est inopiæ verborum , data actione præscriptis verbis : natura enim rerum comparatum est , ut plura sint negotia , quam vocabula *l.* 4. *ff. de præscr. verb.* Eleganter Basilica: *ὑπέρ τὰ ὀνόματα ἐςὶ τὰ συναλλάγματα*, lib. 20. tit. 5. Nomina enim finita sunt : res autem infinitæ. Aristoteles *περὶ σοφις. ἐλέγχων* c. 1. *τὰ μὲν γὰρ ὀνόματα πεπέρασαι καὶ τὸ τῶν λόγων πλῆθος τὰ δὲ πράγματα τὸν ἀριθμον ἀπειρά ἐςιν.* Ea re ad metaphoras decurritur, ut idem ait quarto Meteor.

17 Quæ incerta dicitur) Et incerti actio , *l.* 7. §. 2. *ff. de pact.*

18 Quod interest permutationem impleri) *d. l.* 5. §. 1. *l.* 1. §. *ult. ff. de rer. permut.*

19 Implevit pro sua) Si autem non impleverit, ex placito permutationis, *ἀπὸ συμφώνου γυμνοῦ περμουτατίονος, ex nudo pacto permutationis*, actio non nascitur , *l.* 3. *hoc tit.*

20 Incerta et arbitraria est) Arbitrio judicis relinquitur , ut æstimet quantum intersit : nec enim incertæ , et infinitæ rei alia potuit quam infinita regula constitui , ut ait Cuj. inf. lib. 7. tit. 27.

21 Et civilis) Hæc actio dicitur civilis in *d. l.* 5. §. 1. *et l.* 6. *hoc tit.* non quod lege nominatim prodita sit , sed quia ad exemplum civilium actionum comparata est . Cujac. ad *d. l.* 7.

22 Uti præscripta est) Sive quod legibus proscriptum habuerint , sive quid verbis convenerit , *l.* 1. §. *in conducto, ff. depos.* vide Cujac. Not priores ad tit. de loc. Instit.

23 Accursius) In connexione hujus tituli cum super.

24 Quod commercium) Permutatio est commercium , *l.* 5. *ff. de just. et ju.* Cujac. ad Ulp. tit. 19.

25 Et *συνάλλαγμα*) *d. l.* 7. §. 2. Glossæ greco-lat. *συνάλλαγμα , commercium.*

26) Locatio) Locatio est permutatio pensionis cum habitatione , vel mercedis cum operis : emptio , mutatio rei cum pretio . Dos , permutatio quædam cum oneribus matrimonii. Societas, mutatio pecuniæ cum opera .

Tit. LXV. *De locato et conducto .*

Vide tit. 2. *lib.* 19. *ff.*

Locationis et conductionis contractus est etiam similis emptioni , et venditioni [1] , ut permutatio : quod variis exemplis demonstrari potest , quæ quia nota sunt , relinquo. Locatio est mutatio usus vel fructus , vel operæ cum pretio . Usus in domo , fructus in fundo , operæ in homine. Et rursus inter hæc duo genera locationis differentia est : nam qui dat aliquid utendum [2] vel fruendum , pretium accipit : qui dat aliquid faciendum , pretium dat ; et uterque tamen dicitur locator , qui dat utendum , fruendum , vel faciendum; conductor vero qui accipit. Et qui faciendum , plerumque etiam arram accipit [3] , qui utendum vel fruendum, arram neque accipit , neque dat, sed pretium aliquando pro mutuo [4] .

LXV. Enarratio.

1 Similis emptioni venditioni) *L.* 2. *ff. eod.* utraque jurisgentium est , *l.* 1. *eod.* utraque consensu fit , Aristotel. Moral. Nicom. VI. cap. V. id est emptio perficitur statim ut convenerit de pretio : locatio simulatque convenerit de mercede, quæ etiam pretium dicitur. M. Tullius 11. de Invent. *Zeuxim magno pretio conductum adhibuerint .* Vitruvius lib. 11. cap. VIII. *Cum ex tabulis inveniunt eorum locationis pretia.* Proprie tamen pretium dicitur ex causa venditionis. Varro IV. de L. L. *Pretium, quod æstimationis, emptionisve causa constituitur*, Glossæ lat. gr. *pretium , τίμημα, ἐπὶ τοῖς ὠνίοις καταβαλλόμενον.* Nonius Marcellus in V. pretium . Pretium dicitur quod pro re empta datur. Item pretium debet esse certum , *l.* 1. *sup. de rer. permutat.* merces quoque certa esse debet. Isidorus Origin. V. cap. XXV. Quod de pretio in alterius arbitrium collato constitutum est , et in locatione locum habere placuit, ut tradit Justin. Inst. eod. Vicinam quoque em-

ptioni locationem esse Græci putant, quod merces in pecunia numerata consistere debeat. *Theoph. Inst. eod.* Interpres Basilic. ad *l.* 1. *ff. eod.* δεῖ δὲ ἐν ἀργυρίοις ὁρισθῆναι τὸν μισθόν. Sed falsi sunt tam Græci, quam Latini, qui in ea sententia sunt, *l.* 21. *hoc tit.* in qua certum pondus olei pro pensione infertur.

2 Nam qui dat aliquid utendum) Locator est, qui dat aliquid utendum, faciendumve: Conductor vero, qui suscipit: ut ecce; qui dat suam domum utendam, aut domum faciendam, locator est; usum enim vel operas locat: qui vero utendum, vel faciendum recipit, conductor est, qui dat aliquid utendum; pretium accipit; qui faciendum, dat Et viceversa conductor mercedem dat, cum rem utendam suscipit: vel ei merces datur, cum faciendam suscipit. Itaque: in locatione et conductione, modo conductor pretium dat, modo locator. In summa locare nihil aliud est, quam utendum, vel faciendum aliquid dare: conducere autem accipere. Vitruvius lib. VII. cap. IX. *Itaque primo locavit inducendos alios colores*: et lib. X. cap. VI. *Locaverunt ex eisdem lapidicinis basim excidendam. Conduxit Pacuvius.* Vellejus Paterculus lib. 1. *Statuas in Italiam portandas locaret, juberet prædici conducentibus.* Locatio incipit a verbo do. Non idem homo semper init locationem et conductionem, sed semper idem verbum, do, scilicet. Cujac. ad *l.* 7. *ff. de pact.* In summa, qui ultro se utendum dat, locator est: qui suscipit, conductor. Marcellus Empiricus: *Soranus medicus quondam ducentis hominibus hoc morbo laborantibus curandis in Aquitania se locavit.* Observo tamen nunc et olim locatorem dictum eum qui quid utendum faciendumve dat. Locatarium autem eum, qui suscipit. Vetus Onomasticum: *locatarius* μισθιούμενος.

Item qui faciendum accipit, plerumque arram accipit: qui vero utendum fruendum, nec accipit, neque dat: arra enim non intervenit in locatione, sed pretium aliquando dat pro mutuo, et in antecessum, *l. ex conducto* 15. §. *item cum quidam ff. eod.* ἐν προχειρείᾳ Constantin. Harmenopul. lib. 2. cap. 11. §. ult. lege, προχρείᾳ, ex Regiis codicibus. Sic Basilica: ἐν προχρείᾳ δέδωκα, prorogavi, *l.* 19. §. *si quis*, *ff. hoc tit.*

4 Sed pretium aliquando) Pretium dicitur in *l. si quis ante* 10. §. *ult. ff. de acquir. possess. l. ult.* §. *ult. ff. de lege Rhod. l.* 28. §. 2. *ff. eod.* quæ quidem lex hactenus inemendata permansit: sic autem legendam suadent Basilic. *Quod si domus habitatione conductor æque usus fuisset, præstaturum etiam ejus domus mercedem, quæ vitium fecisset: putat*, §. 1. *Idem juris esse, si potestatem conducendi habebat, ut pretium conductionis præstaret.* Basilicῶν verba sunt: ἐάν τις μείνῃ κατοικῶν. δίδωσι καὶ τοῦ, σαθρωτέντος τὸ μισθωμα μέρους τὸ αὐτὸ ἐστιν εἰ ἄδειαν εἶχε μισθώσασθαι. Utroque casu conductor mercedem, sive pretium conductionis præstat, si vitiosis ædibus æque usus sit: et si locator conductori potestatem fecerit conducendæ domus, et eadem tamen usus sit, omissa conducendæ alterius domus facultate. Pretium igitur dicitur quod alias merces, pensio, reditus aut redactus. Vide Cujac. Not. prior. ad Inst. eod. tit. et lib. 11. Observat. 28. lib. 111. cap. 1. lib. IV. cap. 26. Notat. ad lib. Animadvers. Joann. Roberti lib. 1. cap. X. lib. IX. Observat. cap. 15. in qua Cujac. notat, veteres emendi et vendendi verbo promiscue usos in locatione et conductione. Svetonius, Vespasiani cap. XVIII. *Præstantes Poetas, nec non et artifices coemit*, id est, mercede conduxit.

Tit. LXVI. *De jure emphiteutico*.

Vide tit. 25. *lib.* 5. *apud Justin.*

Emphyteusis quoque licet proprium hunc contractum Zeno fecerit, id est separatum ab emptione 1 et a conductione, tamen similis est 2 vel emptioni, vel conductioni, §. *adeo, Inst. de loc.* nudoque consensu perficitur 3: et hac ratione 4 adscribi emphytensis juri gentium potest 5, non minus quam emptio et locatio. Græcum est nomen tritum pro latino nobis, ut hypotheca, arra, proxeneta, parapherna, et alia quædam, quo significatur insitio surculi 6 in arbore, non plantatio; hoc enim est Aristoteli vel ἀποφύτευσις, vel ἀποφυτεία 7: illud, ἐμφύτευσις, et insitionis tamen nomine latino hic contractus significatur *Nov. Valentin. de præd. post.* Et est contractus, quo dominus fundi sui deserti forte et squallidi 8 usum et fructum 9 plenissimum 10 et quasi dominium 11 alteri concedit, ea lege ut inserendo, plantando, arando, poliendo 12, colendo, meliorem 13 eum et fructuosiorem faciat, proque eo pendat pretium 14 seu vectigal 15 annuum 16.

LXVI. Enarratio.

1 Separatum ab emptione) Zeno quidem non effecit, ut contractus esset, nec ejus auctor est, sed separavit ab emptione, et conductione, *l.* 1. *hoc tit. inf.* ἰδιάζουσαν αὐτῇ φύσιν ἐπινοήσας, ut ait Theoph. et ut id contractus genus pro portione emptionis et venditionis, vel locationis et conductionis non esset: μήτε μισθώσεως, μήτε ἐκποιήσεως εἶδος, ἀλλ' ἰδικὰ νομικὰ ἔχειν, Basilica.

2 Tamen similis est) Emphyteusis emptioni si-

milis est, sive ut loquitur Justinianus in *Nov.* 7. *cap.* 1. οὐδὲ πόῤῥω κατέστηκεν ἐκποιήσεως, propter plenissimum usumfructum emphyteuticarii: vel conductioni vicina est propter annuum canonem, ut quodammodo duplex negotium sit, quod in alia specie Cassius admittebat, §. *item quæritur*, *Instit. de loc.* aut, ut ait Harmenop. Epitomar. lib. III. tit. IV. §. 1. ἐστιν ὥσπερ μία θῶσις ὁ μοῦ καὶ ἐκποίησις.

3 Nudo consensu perficitur) Nec igitur scripturam desiderat, neque amissio instrumenti emphyteutici nocet, *l. ult. hoc tit.* ergo nec omissio: ubi enim amissio instrumentorum, vel actorum nihil nocet, nec omissio eorum nocet, ut docet Cujac. sup. de fide instrum. in posthumis: et in eo emphyteusis differt a libellario contractu, qui fit scriptura interveniente, ut tradit idem Cujac. lib. 1. de Feud. tit. 11.

Nec mutat quod passim hoc tit. scripturæ mentio fiat: contractus enim scripto vel sine scripto conficiuntur, *argum. leg.* 1. *ff. de contr. emp.* et scripturam vix desiderem, nisi forte aliquid inter dominum et emphyteutam convenerit, quod naturam hujus contractus reformet: quamquam et has quoque pactiones citra scripturam fieri posse, nec ullo modo scripturam necessariam esse satis probant Græci, qui verba hæc legis primæ, *Scriptura interveniente*, in Basilicis omiserunt: εἰ μὴ ἰδικὰ ἐγένοντο περὶ τῆς ἐπὶ τῷ πράγματι βλάβης, et in l. 2. hæc omiserunt: *in emphyteuticis instrumentis*: et in l. 3. verba illa: *si quidem emphyteuticum instrumentum*, etc. simpliciter vertunt: εἰ μὲν συμπεφώνηταί τινα περὶ τῆς τούτου ἐκποιήσεως, κρατείτω τὰ σύμφωνα.

4 Et hac ratione) Imo non hac ratione, sed ipsa etiam origine non minus quam emptio et venditio, quamquam emptio prior esse videtur ex cap. XLVII. Genes. Petrus Faber.

5 Juri gentium potest) Quatenus emphyteusis nudo consensu perficitur, juris gentium est: nam ea, quæ sunt juris gentium; nudo contrahentium consensu perficiuntur, ut emptio et locatio, *l.* 1. §. 1. *ff. de contr. empt. et l.* 1. *ff. loc.* Sed et quod proximum est juri gentium, et ipsum jus gentium est, ut ait alicubi Cujacius.

6 Insitio surculi) ἐμφυτεύειν, vel ἐγκεντρίζειν est inserere. Glossæ latino græcæ, *insititium*, ἐγκεντρισθὲν ἐμφυτευθὲν Glossæ græco-lat. ἐγκεντρίζω δένδρον, *insero*. Cicero de Senectute: *Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones, quibus nihil invenit agricultura solertius* Horat. epode 11. *inutilesque falce ramos amputans, Feliciores inserit*: et, *Ut gaudet insitiva decerpens pyra*. Adde Virgilium Georg. 11. ver. XXX. et seqq.

Insere nunc Melibœe pyros, pone ordine vites P. Faber ex Virgilii ecl. 1.

7 Ἀποφυτεία) περὶ μακροβιότητος, καὶ βραχυβ. cap. ult.

8 Squallidi Ammianus lib. 11. *Residuæ omnes palantes per solitudines vastas, nec stivam aliquando, nec sementem expertas: sed squallentes et pruinosas*: ut *squallentes campi*, Silio Italico libro 11. Auctor de limitibus: *Squallidus ager, quasi excolidus, quod jam a cultura exierit, sicut exconsul, quod a consulatu discesserit*. Quæ Isidorus exscripsit Origin. XV. 13.

9 Usum et fructum) Nam qui agrum utendum fruendum dat, dominium retinet, *l.* 1. §. 1. *ff. si ager vectigal et* §. *adeo autem*, *Instit. de loc. l.* 3. *hoc tit.*

10 Plenissimum) Qui proprietatis imaginem refert. Itaque meliorationes suas emphyteuta, et jus suum in alium pretio transferre potest, si principali domino id testato denuntiaverit. Dominus autem jus habet προτιμήσεως, seu prælationis, refuso eodem pretio. Quod si dominus emere nolit, id per se invito quoque domino, tametsi domini intersit, novum emphyteutam suscipere, jure distrahet: his tamen personis, quæ non solent in emphyteuticis contractibus vetari ad ejusmodi venire emptionem, ut est in *l.* 3. *hoc tit.* quæ quidem auctores Basilicῶn sic interpretantur, ἐκείνοις μὲν τοι τοῖς προσώποις τοῖς ἐμφυτεύεσθαι δυναμένοις, οἵτινες μὴ ἰδικῶς ἐν τῷ ἐμφυτευτικῷ χάρτῃ ἐκωλύθησαν ἀγοράσαι τὰ ἐμπονήματα· ut nimirum emphyteuta distrahere non possit, quibus in instrumento emphyteuseos nominatim receptum est, ne liceret distrahære: pactum hoc justum est. Utique tamen emphyteuta fundum sine consensu domini, salvo canone emphyteutico, donare potest, *l.* 1. *infra, de fun. patrimon.* et ibi Cujac. Nec est cur donatio denuntietur domino, cum plusquam ridiculum sit, si dicat dominus sibi donatum malle, quam alteri. Sed nec erit audiendus, si rei donatæ pretium velit rependere: hoc enim non est velut in emptoris locum succedere, quod in venditione contingit; sed donatario novo quodam emptionis genere rem suam eripere. Denique liberalitas cujusque impeditur, si res ipsa ad donatarium non perveniet, cujus solius causa res donatur. Poterit et permutare, inconsulto domino, si modo fraus absit: quia non potest dominus eandem rem offerre, pro qua emphyteuta jus suum transfert. Potest autem dominus cum res distrahitur, idem pretium offerre si velit: et ideo jus suum emphyteuta, inconsulto domino, vendere, non potest, ne jure suo dominus defraudetur.

In summa, jus προτιμήσεως ad venditiones pertinet, non ad ceteras alienationis species.

Potest etiam emphyteuticarius rem obligare, *l. tutor* 16. §. *ult. ff. de pignorat ac'.* et servitutem, ac usumfructum imponere, *l.* 1. §. 1. *ff. quib. mod. ususfr. amit.*

11 Et quasi dominium) Qui fundum utendum conduxit quasi dominus est : qui dat principalis dominus est qui προτότοπος a Græcis dicitur. Constantin. Harmenop. lib. 111. tit. 111. §. 17. Michael Attaliotta tit. 13. Itaque emphyteuticario, qui proprietarium imitatur, Prætor accommodat in rem actionem; nam prætoria actio est ex Cujacii sententia in Paratitl. D. quæ actio vectigalis dicitur, *l. si finita* 15. §. *si de vectigalibus, ff. de dam. inf.* quia de prædio vectigali, id est emphyteuticario proposita est, *l. si cum venditor* 66. *ff. de eviction.* quæ actio utilis est, *l. ei qui* 16. *ff. de servit. d. l. tutor*, §. *ult.* unde conficta est dominii divisio in directum, et utile, juris auctoribus incognita.

12 Pol endo) Ulp. in *l. cum duob.* 52. §. 2. *ff. pro soc. Agrum politori damus.* M. Cato de re rustica. cap. v. *Politorem diutius eundem ne habeat.* Non. Marcell. *Politiones, agrorum cultus diligentes, ut polita omnia dicimus exculta, et ad nitorem deducta.*

13 Meliorem) Emphyteusi enim additur lex meliorationum : ἐμπονήματα Græci vocant, quæ vox restituenda est *d. leg.* 3. *in fi.* ibi : *ad alios suum jus, vel* ἐπονήματα· sic enim in Basilicis : τότε καὶ παρὰ γνώμην αὐτοῦ γινέσθω ἡ μεταφορὰ τῆς ἐμφυτεύσεως, καὶ ἡ τῶν ἐμπονημάτων πρᾶσις· nec aliter in MS. cod. Jul. Brodæi, et castigatioribus editionibus.

14 Pretium) Quatenus emphyteusis proxima est emptioni pretium dicitur. Merces Juliano Antecessori, *Nov.* 111. *c.* 4. μισθωτικὸς κανὼν, Justiniano Nov. 120. cap. 8. quatenus locationi.

15 Vectigal) Vectigal in *l. cum servus* 39. §. *hæres, ff. de leg.* 1. est emphyteuma in Basilicis, et *l.* 32. *C. de Episcop. aud.* ὁ τῆς ἐμφυτεύσεως κανὼν, in metaphrasi ejusdem legis in Basilico : canon emphyteuticus, l. 3. κανὼν ἐμφυτευτικὸς τέλος ἐτήσιον, Harmenopol. d. tit. 4. §. 3. Merces, Julianus Antecessor. d. cap. 4. pactio emphyteutica *d. Nov. cap.* 9. τὸ πάκτον, *d. Nov. Justin.* 120. *cap.* 11. pactum enim, vel pactio, id quoque significat, quod ex pacto debetur. Eademque ratione tributa, quæ ex pacto penduntur a devictis hostibus, pacta quoque dicuntur, ut apud Glycam IV. πάκτον τῆς Αἰγύπτου. Theophanes: ὑποσχόμενος καὶ ἐτήσια τῷ βασιλεῖ παρέχειν πάκτα Menologium Augusti die 17. τοῦδε βασιλέως Λέοντος προθεμένου δοῦναι αὐτοῖς πάντα, αὐτοὶ φύλακας τῇ πόλει ἐγκαταστῆσαι ἀπήτουν. Constantinus de administrando Imper. παρέχων καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ θείου αὐτοῦ τοῦ Ἀπολεσφούετ πάκτα· et mox : καὶ ἐδουλώθησαν καὶ ἐπακτώθησαν.

16 Pretium seu vectigal annuum) Imo et pensionem ut puta fructuum certam partem, puta quintam, ut Geneseos XLVII. cap. vide et Aristotelem de Bizantiis lib. 11. Oeconomic. ut scripsi ad rubricam Cod. hoc nostro tit. Petrus Faber.

Quod si emphyteuticarius paganicus triennio, Ecclesiasticus autem biennio cessaverit in solvendo vectigali, cadit jure emphyteuseos, eumque dominus a prædiis emphyteuticariis repellere, ἐκβάλλεσθαι poterit. An autem dominus sua auctoritate possit eum expellere, non convenit inter omnes. Cujacius ad *l.* 2. notat, judicis auctoritatem expectandam esse, quod utique consultius est. Cur enim dominum reluctante emphyteuticario, jus sibi dicere patiemur, spreto judice, qui intercessione sua poterit eos componere: videntur quidem verbo legis id concedere : sed usus forensis, qui plerumque legum optimus interpres est prævaluit, et vim omnem tanquam juri contrariam prohibuit : vide Cujac. ad leg. 5. tit. 40. lib. XII. Cod.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER QUINTUS.

Tit. I. *De sponsalibus, et Arris sponsalitiis et Proxeneticis.*

Vide tit. 1. *lib.* 23. *et tit.* 14. *lib.* 50. *ff.*

Scopus hic est hoc libro conditori Codicis, ut quos omisit contractus libro superiore persequatur, et actiones prodita ex eis, ac precipue matrimonii contractum, qui etiam nudo consensu perficitur, ut superiores aliquot, a quo tamen ipsius negotii natura facit ne exordiatur: nec enim ad matrimonium pervenitur statim, ut placuit primus sermo de matrimonio. Sunt multi contractus, qui vel eum præcedunt, vel ubi completus est, eum sequuntur, vel modo præcedunt, modo sequuntur, vel qui penitus dirimunt eam conventionem, veluti divortium. Sed qui ad eum constituendum et confirmandum spectant, ii sunt, Dotis datio, vel promissio, quæ præcedere et sequi 1 matrimonium potest; et si sola præcedat, nondum nuptiæ, aut sponsalia, imo nec dos proprie. Donatio ante nuptias, quæ olim præcedebat, hodie etiam sequi potest, et ob id mutato nomine dicitur donatio propter nuptias: Sponsalia quæ præcedunt, Arrarum quoque datio quæ præcedit. Sponsalia, de quibus est prima pars hujus tituli, hodie contrahuntur nudo consensu 2, sicut nuptiæ, per se, vel per epistolam, vel per interpositam personam, internuntium 3 procuratorem, pararium 4, quæ non fieret per alium, si per stipulationem, ut olim 5, fierent, et secundum jus novum accipio quod est in *l.* 1. *ff. eod.* Sponsalia esse mentionem et repromissionem futurarum nuptiarum. Non satis erat mentionem dixisse, quia mentio primus sermo est 6 et tractatus de nuptiis contrahendis, non contractus ullus: ideo additur, et repromissionem; quo nomine significatur plerumque nuda cautio sive promissio 7 stipulanti facta, non datis fidejussoribus, sed illo loco meo judicio, nudus consensus: patet enim latissime promittendi aut repromittendi verbum, minusque est promittere, quam spondere. Promittunt qui quamlibet conventionem ineunt: etiamsi ex ea non nascatur obligatio. Spondent qui promittunt stipulanti 8, quod est firmissimum 9 juris vinculum, et remedium quod promissionibus infirmis adhibetur. Secunda pars est de arris sponsalitiis: et arrarum datio, contractus *l. contractus, supr. de fid. inst.* qui adhibetur emptioni, vel locationi, vel sponsalibus 10, præit emptionem, vel locationem impletam, et matrimonium: dantur autem ab emptore venditori et a conductore locatori, vel a locatore conductori, vel ab sponso sponsæ, unde et quasi arrilatores 11 cociones 12 dicti sunt: et in omnibus idem jus est, ut impleta emptione, vel locatione reddantur 13, maximæ si corpus certum datum sit arræ nomine; vel imputentur in pretium, si in nummis consistant: et eodem exemplo secuti nuptiis ut arræ sponsalitiæ reddantur, vel imputentur in donationem propter nuptias. Et ut si culpa emptoris, vel locatoris, aut conductoris, vel sponsi non impleatur emptio, vel locatio, vel matrimonium, arras amittat, quod et pactis inseri solebat, *l. ult. ff. de lege com.* Si culpa venditoris, vel locatoris, aut conductoris, qui arras accepit, vel sponsæ culpa, in duplum teneatur 14: excipiuntur casus certi in *l. penul. hujus tit. et alius tit. seq.* Tertia pars tituli est de proxeneticis, quo nomine significantur præmia, quæ debentur intercessoribus 15 sive conciliatoribus sponsalium 16 aut nuptiarum. His modum imposuit *l. ult.* quam exposui Observ. XI 17 pro quantitate dotis et donationis propter nuptias, et hoc amplius cavit,

ne citra stipulationem ex hac causa proxeneticum peti posset, quod et philantropum dicitur *l. 2. ff. de proxen.* in qua philantropi 18 non dixit per synæresim 19, cum et Diodori 4. legamus ἐπαθλον φιλάνθρωπόν, et 2. Maccab. c. 4. φιλάνθρωπα βασιλικά.

I. Enarratio.

1 Quæ præcedere et sequi) *Paulus Sentent. libro 2. tit. 21. de dotibus, l. si pater 44. §. 1. in fin. ff. de ju. dot. l. ult. infra tit. 3.*

2 Nudo consensu) *l. 4. et 11. ff. eod.*

3 Internuntium) *l. ultim. ff. eodem.* Plautus in Milite glor. act. IV. 1.

Vah ego ne ut ad te ab Libertina esse auderem internuntius?

Asconius Pedianus de jurisdict. et præt. Sicil. *Conciliatores atque internuntii.* Apulejus Metam. 9. *Anus quædam stupri sequestra, et adulterorum internuntia.*

4 Pararium) Seneca de benefic. libro 11. cap. 23. *Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios*: et libro 3. cap. 15. *Ille per tabulas plurium nomina interpositis parariis facit.*

5 Si per stipulationem ut olim) *L. 2. et 3. ff. eodem.* Hinc speratæ, pactæ, et sponsæ in loco Arnobii ex IV. adversus Gent. quem citat in Par. D. Juvencus in historia Evangelica:

Accipe conjugium nullo cum crimine pactæ,
Spiritus implevit sanctus cui viscera fœtu.

6 Primus sermo est) Festus Pompejus: *Conventa conditio dicebatur, cum primus sermo de nuptiis, et earum conditione habebatur.*

7 Nuda cautio sive prom.) Ut §. 2. *Institut. de satisdat.*

8 Spondent qui prom. stip.) *L. sponsio, ff. de verb. sign.* Glossæ: *Sponsores*, ἐπαγγελλόμενοι, *sponsalia*, ἐπαγγελίαι,

9 Quod est firmissimum) *Paulus Sentent. lib. 5. tit. 7.*

10 Vel sponsalibus) Apulejus Metam. 5. *Arra atque nuptiis conjugabo.* Petrus Ravennas serm. 140. *Ad virginem Deus aligerum portitorem mittit. nam dat arram: dotem suscipit, qui fert gratiam: fidem refert, et tradit munera virtutis, qui mox virginei consensus resolvit sponsionem.* Licet autem stipulatio interposita sit, si tamen arræ datæ non sint, a sponsalibus impune disceditur, Græci ad *l. 1. ff. eod.*

11 Arrilatores) Glossæ: μετάβολος, *dardanarius, cociator, arrilator.* Isidorus in Glossis: *Arrilator. cocio*, ὁ μεταβολεύς.

12 Cociones) A. Gellius lib. 16. cap. 7. *Cocionem pervulgate dicit* (Laberius) *quem veteres arrilatorem dixerunt*: sic ibi legisse videtur Cujac. ex veteri codice quem citat in Notis prioribus ad *tit. de testam. Institut.*

13 Reddantur) Repetantur actione ex empto, vel condictione sine causa. Cujac. Observ. XI. 17.

14 In duplum teneatur) Condictione ex lege, Cuj. d. cap. 17.

15 Intercessoribus) Glossæ Philoxeni: *intercedit*, μεζάσει.

16 Conciliatoribus sponsalium) Quorum interventu sponsalia aut nuptiæ contractæ sunt. Festus: *Conciliatrix dicitur, quæ viris conciliat uxores, et uxoribus viros.* Cornelius Nepos in Attico: *Harum nuptiarum conciliator fuit.* Servius ad illud 4. Æneid. *Tuque harum interpres curarum et conscia Juno*: *Curarum*, inquit, *conjugalium interpres, hoc est, media et conciliatrix.* Interpres, ut in *l. 1. C. Theod. de nupt.* Gl. gr. lat. προξενητής, *conciliator, proxeneta*: vetus Onomast. *conciliatrix*. προξενήτρια, qui et πρόξενος, ut in epistola 320. S. Basilii: τῆς μὲν σωματικῆς φιλίας ὀφθαλμοὶ πρόξενοι γίνονται· *Oculi sunt proxenetæ amicitiæ corporalis*: et μεσίτης. D. Chrysostomus in epistolam D. Pauli ad Hebræos cap. 9. homilia 16. μεσίτης γάμου γίνεται, οὐχ ὁ γαμῶν ἀλλ' ὁ τῷ μέλλοντι ἄγεσθαι συμπράττων.

17 Observation. XI.) Capite 18.

18 Philantropi non dixit per synær.) Pro philantropii: vide d. cap. 18.

19 Non dixit per synær.) Dixit igitur per ἔλλειψιν, si substantivum subintelligitur. Sed malo equidem per syn. Petr. Faber.

Tit. II. *Si Rector provinciæ, vel ad eum pertinentes sponsalia dederint.*

Sponsalia in hoc titulo sunt arræ sponsalitiæ 1, ut Græce μνῆστρα 2, et pignora 3, ut *l. 6. C. Th. de spons. l. ultim. inf. de ing. man. l. 1. inf. si nut. ex resc. pet.* Hieronymus in virginitatis laude 4: *Humanorum sponsaliorum pignoribus subarratur.* Et sciendum est, rector provinciæ, vel alius qui officium in provincia administrat, si in ea puellam desponderit, et subarraverit 5, ut potuit, quia nuptiæ ei interdictæ sunt 6, non sponsalia 7, et post depositum officium ipsa ei nubere nolit, liberari eam reddendo arras in simplum, quia præsumitur non sponte sponsalia fecisse cum eo, sed coacta et territa officii potestate 8, *l. si quis officium, ff. de rit. nupt.* quæ secundum Constitutionem hujus tit. ita accipienda videtur (nisi mavis Cyrillum sequi 9, cujus sententiam adserere aliquando cona-

tus sum) ut non aliter eas reddat quam sua sponte, ultro si eas reddere velit, ut plerumque ex rebus ejus quem repudiant puellæ nihil retinere volunt: et vero honestius esset eas restituere, sed necessitatem restituendi hæc Constitutio remittit. Pertinentes in hoc tit. et tit. 7. ut Græce προσήκοντες, sunt liberi, cognati, adfines, domestici, adsessores [10], ad quos etiam pertinet hæc constitutio, si eis ea in re operam dederit is qui officium publicum in provincia gerit.

II. Enarratio.

1 Arræ sponsalitiæ) Musalon in Sancitis: ὡς οὐκ ἐπὶ μόνου τοῦ γαμικοῦ συναλλάγματος ἀῤῥαβῶνας νενόμισθαι δίδοσθαι.

2 Ut Græce μνῆστρα (Hesychius: μνηστεύεσθαι, ἀῤῥαβωνίζεσθαι μνήστωρ, ὁ δοὺς τοῦ γάμου ἀῤῥαβῶνα, μνῆστρον, ὁ τοῦ γάμου ἀῤῥαβών. Sosipater Charisius I. Gramm. et Glossæ: *Sponsalia*, μνῆστρα· vide locum Chrysostomi tit. 111. inf.

3 Et pignora) Ut in *l. un. hoc tit.* conjuncta Basilicorum interpretatione libro 28. tit. 1. in fine. Tertullianus Apologetici capite 6 *Cum aurum nulla norat præter unico digito quem sponsus oppignorasset pronubo annulo.*

4 Hieronym. in virgin. l.) In epistola ad Mauritii filiam.

5 Subarraverit) Subarrari est ἀῤῥαβωνίζεσθαι. S. Ambrosius in Epistola 34. *Discede a me, quia jam ab alio amatore præventa sum, qui mihi satis meliora te obtulit ornamenta, et annulo fidei suæ subarravit me*: utuntur sæpe hoc verbo summi Pontifices. Oppignoratur autem et subarratur puella annulo pronubo, Tertull. loco cit. et in Lege Longobardorum libro 2. tit. 37. *Annulo eam subarrat.* Heliodorus Æthiop. libro 4. δακτύλιόν τινα ἐπιζητεῖν, καὶ σεαυτῇ περιποιεῖν, ὃν πατὴρ ὁ σὸς ἐμοὶ παρὰ τὴν μνηστείαν ἐδωρήσατο. *Annulum quendam inquiras, et tibi vindices, quem pater tuus mihi, cum illi desponsarer, donavit.* Hic annulus dicitur ἁρμοστῆς παιδουργοῦ συμβιώσεως, in Excerptis Photii ex Isidori Philosophi vita.

6 Quia nuptiæ ei interdictæ sunt) Rector provinciæ nuptiis provincialibus abstinere debet, *l. si quis officium 38. ff. de rit. nupt.*

7 Non sponsalia) Imo hodie sponsalia quoque ex Novellis Leonis. P Faber.

8 Territa officii potestate) Itaque si præses quidem sit, sed qui ratione potentatus parentes puellæ terrere non valeat, sponsalia non prohibentur, ut notat Thalelæus ad constitutionem hujus tituli.

9 Nisi mavis Cyrillum sequi) Scribit Cyrillus constitutionem loqui de præside provinciæ, Paulum autem accipiendum esse de his, qui officium in provincia administrant, id est de officialibus, qui ut Præsidibus longe inferiores sunt, ita eorum quoque facta leviora judicantur: eamque sententiam adserere conatur Observat. 4. cap. 22. Heic autem aliam interpretationem adfert, ut sponsa arras non aliter reddat quam sua sponte. Raphael Fulgosius heic: *Quod dicit ibi in d. l. si quis, redditis arris, intellige, si pars mulieris velit.*

10 Adsessores) Participes, id est, consiliarios in *l. un. hoc tit.* Sic habent veteres Menagii et Brodæi. Ego suspicabar esse vetus glossema, quod absit a Codice Theodos. nisi participes consiliarios dixerit cum Plauto in Milite Act. 4. scien. 2. Certe particeps est consiliarius. Cornelius Tacitus Annal. 6. cap. 10. *Marino participe.* Basilica συγκαθέδρους interpretantur.

Tit. III. *De donationibus ante nuptias, vel propter nuptias, et sponsalitiis.*

Priores constitutiones hujus tituli sunt de sponsalitiis .i. muneribus sponsalitiis [1], quæ dat sponsus, aut socer vel socrus sponsæ vel socero, vel contra sponso sponsa, quæ et sponsalia dicuntur, *l. 3.* et multum distant ab arris: Nam eæ sponsæ soli dantur [2], et secutis nuptiis redduntur, ut dixi, munera sponsalitia remanent apud eum, qui accepit, nisi aliud convenerit; et rursus non secutis nuptiis culpa sponsæ, regulariter arræ redduntur in duplum [3], et ex conventione in quadruplum, munera redduntur in simplum, si per eum qui accepit, factum sit quo minus nuptiæ contraherentur, si per eum qui dedit, non redduntur, *l. 15. hoc tit.* Item mortua sponsa vel sponso ante nuptias contractas, arræ redduntur, *l. 3. tit. 1.* mortuo autem sponso munera non redduntur, si ea liberalitatis causa contulerit in sponsam .i. ut nullo casu ad se hæredesve suos reverterentur, *l. si tibi, hoc t t. l. 1. ff. de donat.* vel si contemplatione futuri matrimonii et titulo sponsalium prætermissa hæredum differentia, quam statuit *l. 2. Cod. Theod. eod.* hodie dicimus non interveniente osculo, ea donatori reddi; imo et interveniente osculo [4], si sponsa donaverit, non etiam si sponsus: nec enim integra ea hæredibus sponsi reddi oportet, sed semissem tantum ex *l.* 16. quasi jus osculi auxerit jus sponsalium [5], et qui osculum accepit quasi maritus sit, aut certe plus quam sponsus [6], nec tamen satis est, ut Fabius ait decl. 279. maritum tantum osculo putari. Posteriores autem quatuor constitutiones hujus tit. sunt de donatione ante nuptias quæ dicebatur olim, hodie quæ dicitur donatio propter nuptias: quia hoc singulare habet, ut et constante matrimonio [7] fieri et augeri possit, sicut dos, *l. penult. et ult.*

Martianus Capella 9. *Arcanus prisci juris adsertor consulitur, responditque, regulariter etiam matrimonio copulato, dotem dicere feminam viro nullis legibus prohiberi.* Nec enim ut ait *l. ult.* simplex ea et mera donatio est, sed contractus, qui fit propter dotem et propter nuptias, ut *Novell.* 58. *et* 119. et quasi ἀντειφέρνη sive ἀντισήκωσις dotis: denique donatio propter nuptias est contractus, quo quid dotem contra 8 vir uxori offert, vel amussis 9, examen 10, levamentum 11, sacoma dotis 12, quæ et sponsalitia largitas 13 dicitur, *l.* 4. *infra, de sec. nupt.* et sponsalia 14, *l.* 2. *eod. l. prædia infr. de præd. min. et Novel. Valentin. de episc. jud.* et in constitutionibus Græcis ἔδνα 15. Igitur sponsalium nomen commune est repromissioni futuri matrimonii, quam Alexius 16 vocat πρώτην τῶν συμβαλλόντων συναρμογὴν, et donationi propter nuptias seu sponsalitiæ largitati, id est, muneribus sponsalitiis, et arris.

III. Enarratio.

1 Muneribus sponsalitiis) Quæ nuptialia munera Livio 30. Origenes in homilia 1. in Cantica Canticorum, interprete D. Hieronymo: *Introducitur per historiæ speciem sponsa quædam, quæ suscepit quosdam sponsaliorum et dotis titulo dignissima munera a sponso nobilissimo*, et paulo post: *Omnia habeo, repleta sum muneribus, quæ sponsaliorum vel dotis titulo ante nuptias sumpsi.* Tertullianus l. ad uxorem cap. 4. *Orationes suas velut dotes domino adsignant, ab eodem dignationem velut munera dotalia quotiescunque desiderant, consequuntur.*

2 Nam eæ sponsæ soli dantur) Sponsus arras dat non sponsa. Gregorius Turonensis de vitis Patrum cap. 20. *Cum ad legitimam pervenisset ætatem, cogentibus juxta consuetudinem humanam parentibus, ut arram puellæ quasi uxorem accepturus daret, impellitur.* Vide Cujac. Observ. 4. 26.

3 Arræ redduntur in dupl.) Vide supra ad titul. primum.

4 Interveniente osculo) S. Ambrosius in Psalm. 118. *Ut osculum quasi sponsa acceperit.*

5 Quasi jus osculi auxerit jus spons.) S. Ambrosius in epistola 18. *Sola Ecclesia habet oscula quasi sponsa: osculum enim quasi pignus est nuptiarum, et prærogativa conjugii.* Gregorius Turonensis in d cto cap. 20. *Dato, sponsæ annulo, porrigit osculum, præbet calceamentum, celebrat sponsalium diem festum.*

6 Aut certe plus quam sponsus) Achilles Tatius de Clitoph. et Leucipp. amoribus 4. μέχρι μόνου τῶν φιλημάτων ἔσχεν μου γυνή. *Osculo tantum uxor mea est.*

7 Ut et constante matrimonio) Itaque rectius appellatur propter nuptias: nomina enim rebus consequentia esse debent.

8 Quo quid dotem contra) Heroicis temporibus in Græcia maritus quasi dotem uxori dabat, et munera sponsalitia: et tam dos, quam munera ἔδνων nomine continebantur, ut ex Homero et aliis observavi libro 2. Institutionum tit. 7. §. 3. Quem morem Poetæ Latini tangunt. Vetus epigramma lib. 4. collectionis Pithœanæ:

Dotalemque petens Romam Cleopatra Canopo.

Auctor historiæ Apollonii. *Non apto ait, tempore me interpellatis: filia mea studiis vacat, et ob amorem studiorum imbecillis jacet. Sed ne videar vos sæpius differre, scribite in codicillis nomina vestra, et dotis quantitatem, quam transmittam filiæ.*

9 Amussis) Vetus Onomasticon: *amussis* στάθμη. Varro apud Nonium: *Amussis, est æquamentum, levamentum*

10 Examen) Festus Pompejus: *examen, æquamentum* Glossæ Philoxeni, *examen.* σήκωμα.

11 Levamentum) Vide locum Varronis supra.

12 Sacoma dotis) Onomast. *æquipondium,* σήκωμα, utitur Vitruvius 9. 5. et ult.

13 Sponsalitia largitas) Ennodius Ticinensis in vita Epiphanii: *Sit filii sui sponsalitia largitas, absolutio captivorum. Offerrat pactæ suæ munus quod et Christus accipiat.* Nec debuit Accursius distinguere. Vide Cujac. ad *Novel.* 22. *cap. de secund. nupt.*

14 Et sponsalia) Saxo grammaticus historiæ Daniæ libro 14. *Igitur a Canuto totius patrimonii sui parte tertia sponsalium loco promissa puellam despondit.*

15 In constitutionibus Gr. ἔδνα) Et aliis auctoribus. Glossæ: sponsalia, ἔδνα. S. Epiphanius in oratione de fide Catholica: καὶ φερνὴν καὶ ἔδνα. Andreas Cretensis in Apostolum Titum: σὺ νυμφαγωγὸς τῆς ἐκκλησίας ἔδνα νυμφικὰ καὶ φερνὴν αὐτῇ προικοφορήσας, τὰ Κρήτης γεννήματα. *Tu Ecclesiæ pronubus, munera sponsalitia dotemque, Cretiæ attulisti proles.* S. Gregorius Nyss. de Virginitate: οἶδα δὲ καὶ τὰ ἔδνα τοῦ γάμου. Non absimile est quod posteriores dixere ὑπόβολον, id est, incrementum dotis, vel quod mortuo viro uxori superstiti redditur supra dotem. De quo D. Chrysostomus, in Psalm. 44. λάβε ἀῤῥαβῶνα, ἵνα μοὶ πιστεύσῃς περὶ τοῦ μέλλοντος· λάβε ὑπόβολον λάβε καὶ μνῆστρα. *Accipe arras, ut mihi fidem habeas, accipe hypobolum, accipe et sponsalia.* Meminit Eustathius ad Odyss. ά. vide Cujacium Observat. 5. 4.

16 Quam alexius vocat) Alexius Comnenus in Nov. de sponsalibus, *primam contrahentium conventionem.*

Tit. IV. *De nuptiis.*

Vide tit. 10. *lib.* 1. *Inst. et t.t.* 2. *l.* 23. *ff.*

Expositis contractibus his qui ante nuptias fieri solent, consequens est ut tractet de nuptiis sive matrimonio ipso [1]. Matrimonium nudo consensu perficitur [2]: Nam neque verba, neque scripturae [3] proprietatem desiderat, neque dotem [4], neque concubitum [5], neque pompam aut deductionem in domum mariti [6], *l. pen. ff. de don. inter vir. et uxor. l.* 13. *hoc tit.* quae sunt quidem per consequentias matrimonii propria, non principalia, quae rem negotiumque conficiant. Nuptiae igitur sive matrimonium est conventio, quae fit inter cives, marem et feminam, ad sobolem [7] quandoque justam [8] procreandam spectans, eo animo votoque, ut in una domo totam vitam [9] vivant socialiter [10]. Haec est nuptiarum definitio vera. In idiotismo eo nomine significatur commistio corporum [11], ut apud Petronium [12]. Illa nocte qua nuptias fecerunt: et in Æsopo Latino de vita Alexandri: Ille sceptro deposito, conscensoque lecto nuptias agit. Vel festivitas et celebritas nuptiarum [13], et ita nuptias in conditionibus accipi vult *l.* 2. 4. *h. t.* In hoc autem tit. permittuntur nuptiae quaedam, quae olim fuere prohibitae, veluti cum quinquagenaria [14], cum alumna [15], cum consobrina [16]: sed et prohibentur variis ex causis. Si filius aut filiaf. nuptias faciat [17] sine auctoritate patris [18] qui modo auctor esse possit [19]. Si puella sui juris [20] sine tutoris auctoritate, quia ad nuptias contrahendas, sicut ad haereditatem adeundam puellae curatoris auctoritas non sufficit. Si libertus patronam; aut patroni uxorem, filiam, neptem ducat. Si quis ex ea provincia [21] in qua officium administrat. Si susceptam ex baptismo [22], quam filiolam vocamus [23].

IV. Enarratio.

1 De nuptiis sive matr.) Nutiae pro matrimonio. Tertullianus de exhortatione castitatis cap. 2. *Si nuptias sublatas restauremus.* Nuptiae, sive matrimonium, ut in *Institut. de patr. pot.* § 1.

2 Nudo consensu perf.) Solo et nudo consensu, *l. pen. de donat. inter vir. et uxor.* sicut et sponsalia, *l.* 4. *et l.* 11. *ff. de sponsal.*

3 Nam neque verba, neq. scr. propr.) Ut de obligationibus quae consensu fiunt scribit Cajus in *l.* 2. §. 1. *ff. de obligat. et action.* sicut neque scriptura desideratur in sponsalibus, *l. in sponsalibus* 7. *ff. de sponsal.* et ideo vir absens uxorem ducere potest, *Paul. Sent. lib.* 2. *tit.* 19. §. *vir.* sicut absenti absens desponderi, *d. l.* 4. §. 1.

4 Neque dotem) *L. ult. sup. tit. prox. l. pen. inf. tit.* 17. quamquam mulier indotata nudum nomen uxoris adferre videatur. Dicam ad *l.* 30. *ff. de regul. jur.* vide Cujac. ad *cap.* 1. *ext. de sponsalibus.*

5 Neque concubitum) *d. l.* 30 *l. cum fuerit* 15. *ff. de cond. et demonstrat.* D. Augustinus de consensu Evangelistarum libro 2. capite 1. *Virgo peperit Christum: Hoc exemplo magnifice insinuatur fidelibus conjugatis, et am servata pari consensu continentia, posse permanere vocarique conjugium, non permisto corporis sexu sed custodito mentis affectu.*

6 In domum mar.) Imo in domum, non in cubiculum, *l. cum fuerit* 15. *ff. de condit. et demonstrat.* Sed jus illud antiquum hodie sublatum jure isto. P. Faber. Uxor domum vel in domum mariti duci vel deduci dicitur. Plautus in milite act. 3. sc. 1. *Egone eam ducam domum?* Terentius in Hecyra act. 1. sc. 2. *Seque ante, quam eam uxorem duxissem domum, sperasse.* Lapis antiquus: *Publ. Claud. Quaes. ae. Antoniam. Volumniam. Virginem. volent. auspi. e parent. suis. coemit. et iv. fac.* (quatuor facibus) *in do. duxit.* deducta autem in sponsale cubiculum, ut loquitur interpres Irenaei quasi nupta intelligitur. D. Ambrosius in dict. Psal. 118. *Ut osculum quasi sponsa acceperit: in cubiculum autem Christi sit introducta Ecclesia, non jam quasi tantummodo desponsata, sed etiam quasi nupta: nec solum quasi thalamum sit ingressa, sed etiam legitimae claves copulae consecuta sit.* Hebraeorum jure nuptiae perfectae non erant ante deductionem in cubiculum mariti: qua de re vide Seldenum uxoris Ebraicae libro 2. cap. 13.

7 Ad sobolem quandoque justam procr.) Servius in 4. Æneidos. *Quis enim ignorat matrimonia liberorum suscipiendorum gratia iniri?* Eustathius in illud Homeri Iliad. κ' οὐ παῖδες, οὐδὲ γυναῖκες· ἰςέον ὅτι ἐν τῷ, οὐ παῖδες, οὐδὲ γυναῖκες δόξοι ἂν τοὺς παῖδας οὐκ ἔξω λόγου προθεῖναι, ἀλλ' ὅτι τελικὸν αἴτιον αὐτοὶ τοῦ γάμου· ξ'· et Iliad. ξ. τῶν ἐρώτων οἱ ἀγαθοὶ διὰ γονὴν γίνονται παίδων, *Amorum illi optimi sunt qui liberorum procreandorum propositum habent.* D. Augustinus in sermone 51. de diversis: *Convincunt te tabulae quae scribuntur in matrimonio. Pactus es quemadmodum duceres: sonat tibi scriptura* pactionis *liberorum procreandorum causam.* Quintilianus in declamat. 338. *Fuit aliquando cupidus liberorum et propter hoc duxit uxorem:* vide Ocellum Lucanum de universi natura, Josephum 2. contra Apionem S. Basilium de vera virginitate.

8 Justam) Hinc justi liberi, qui ex justis nuptiis quaesiti sunt. Sic etiam Pomponius scribit,

dotatas esse feminas ad sobolem procreandam, replendamque liberis civitatem maxime esse necessarium, *l. 1. ff. sol. matr.*

9 Totam vitam) Apulejus Metam. 6. *Nec unquam digredietur a tuo nexu Cupido, sed istæ vobis erunt perpetuæ nuptiæ.* Hinc matrimonium, consortium omnis vitæ dicitur in *l. 1. ff. de rit. nupt.* Quintilianus in declamat. 376. *Uxor socia tori, vitæ consors, in omne sæculum mihi eligenda est.* Uxor socia. Ovid. Metam. lib. 1. fab. 10. *Sed leve si minus sociæ, generisque, torique Vacca negaretur. Prima societas in ipso conjugio est.* Cic. 1. de offic. *Prima est humani generis in ista mortalitate societas.* D. Augustinus de bono conjug. cap. 6.

10 Socialiter) Hinc κοινωνία γάμου, societas matrimonii. S. Basilius in homil. 7. in Hexam. conjugale consortium: Arnobius 2. adversus Gentes: *Conjugalia copulatis consortia.* Itaque sponsalia mutuo consensu dirimi exemplo societatis scribit summus Pont. in cap. 2. *ext. de sponsalibus.*

11 Commistio corporum) Apulejus Metam. 7. *Invitat ad nuptias*, id est, concubitum. D. Hieronymus adversus Luciferianos: *Die noctuque nuptias faciens obscœnas, et auditu quoque erubescendos coitus somniavit.*

12 Ut apud Petron.) Item: *Plaudentibus ergo universis, et postulantibus nuptias fecerunt*, ut apud Græcos γάμος commistionem etiam corporum significat. Eustathius in Odyss. ά. ὁ δὲ γάμος, δῆλον ὅτι ὁμίλου ἐςὶ συνέλευσις.

13 Celebritas nuptiarum) Quintilianus declam. 306. *Vis scire quid sint nuptiæ? Aspice illam virginem, quam pater tradidit, eunutem die celebri, comitante populo.* Solenne, vel solemnia nuptiarum, Sueton. Neron. cap. 28. Cornel. Tacit. Annal. 11. et 12. sponsalium et nuptialium solemnitas, Tertullianus de idololat. cap. 16. vide Sidon. Apollin. epist. lib. 1. 5. in fine. Libanii declamat. 35. pag. 770.

14 Cum quinquagenaria) Cum quinquagenaria olim nuptiæ prohibitæ. *An quia fœcunditas omnium (mulierum) conquiescit?* Solinus capite 4. Adde Plinium 7. 14. Dionys. Halicarn. 4. *Ut esse videretur quædam etiam nubendi impudicitia*, ut ait Fabius d. declamat. 306. Hodie permissæ sunt, *l. sancimus 27. hoc tit.*

15 Cum alumna) Quam libertate donavit, *l. si quis 27. hoc tit.* Manumissor enim libertam suam uxorem ducere non prohibetur, *l. uxorem 15. eodem.* Vetus epigramma.

Liberta et conjux Petronia cara patrono.

16 Cum consobrina) *L. celebrandis 19. hoc tit.*

17 Nuptias faciat) Plinius in epistola 117. libro 10. *Qui virilem togam sumunt, vel nuptias faciunt, etc.*

18 Sine auctoritate patris) *Paul. Sentent. libro 2. tit. 19. §. 1. l. 2. ff. de ri. nupt. l. si ut proponis 7. et l. nec filium 12. hoc tit.* Filius emancipatus non expectat consensum parentis, cujuscunque ætatis sit. Græci tamen interpretes in ea sententia sunt, ut filius emancipatus, si perfectæ sit ætatis, sine consensu patris uxorem possit ducere. Harmenopulus Epitom. libro 4. tit. 4. §. 13. Filia emancipata si minor erit annis 25. consensum parentis habere debet. Post plenam ætatem, sive post 25. annum, etiam citra consensum patris potest nubere, *Nov. 115. cap. 3. §. 2.* Sic videtur accipiendum quod scribit Photius Patriarcha CP. epistola 5. in Auctario his admodum verbis: εἰ δὲ ἄρα μακρῷ χρόνῳ, τῆς γάμου νομικῆς τῶν παίδων ἐπιτηδείας οὔσης, ὑπερτέθεντο οἱ γονεῖς, καὶ τὴν ἀνάγκην αὐτοὶ παρέσχον, καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν, ἐλθεῖν τοὺς παῖδας εἰς συνάφειαν, τηνικαῦτα καὶ τὸν τοιοῦτον γάμον ὁ νόμος οὐκ ἄκυρον τίθησι, καὶ ὁ ἱερεὺς παρὼν καὶ ἁγιάζων τὸν γάμον οὐδεμιᾶς αἰτίας ἐςὶν ἔνοχος. *Si parentes postquam liberi ad ætatem legibus definitam pervenerint, longo tempore morati sint in quærenda eis conditione, et necessitatem ipsi liberis præbuerint, etiam invitis parentibus uxoris ducendæ, vel nubendi, tunc leges ejusmodi nuptias non faciunt irritas, et sacerdos, qui interfuit, et eis benedixit, nullius criminis reus est.*

19 Qui auctor esse possit) *L. si furiosi 25. hoc tit.*

20 Si puella sui juris, etc.) Patre orbata, *l. 1. et l. 8. hoc tit. l. 20. ff. de ri. nupt. l. cum in una 17. §. 1. ff. de appellat. Ulp. titulo 11. §. item ex Senatusconsulto.*

21 Si quis ex ea provincia) *L. un. supra tit. 2. l. 38. ff. de ri. nupt.* concubinam tamen ex ea provincia habere potest, *l. 5. ff. de concub.*

22 Si susceptam) *L. 26. §. 1. hoc tit.*

23 Quam filiolam vocamus) Nithardus historiæ libro 2. *Sicut erga filiolum ex baptismate oportebat benivolum esse.* Imo nec cum matre ejus aut filia justæ nuptiæ sunt, Constantin. Harmenop. libro 4. tit. 6. §. 18. V. de Cedrenum in Nicephoro Phoca p. 649. edit. R. quod tamen non admittit S. Bonifacius Archiepiscopus Moguntinus epistola 11. *Affirmant, inquit, sacerdotes per totam Franciam et Gallias, nec non et Romani, maximi criminis reum esse hominem, qui in matrimonium acciperet illam viduam, cujus ante filium in baptismo adoptivum suscipiebat. Quod peccati genus, si verum est, hactenus ignorabam; et nec in antiquis canonibus, nec in decretis Pontificum Patres, nec*

in calculo peccatorum Apostolos usquam enumerasse cognovi. Vide ibidem Notas, et epistolam 15.

Tit. V. *De incestis et inutilibus Nuptiis.*

Adduntur in hoc titulo et aliæ causæ prohibendarum nuptiarum, et prænotate etiam quædam quæ fuere tit. superiore, in hoc tit. proprie explicantur, maxime de incestis nuptiis *l.* 17. *l.* 23. §. *penult.* quæ contrahuntur inter cognatos vel inter adfines: et vel sunt nefariæ, ut quæ sunt incestæ jure gentium [1] inter parentes et liberos in infinitum, et ex adfinibus inter vitricum et privignam [2], aut privignæ filiam, inter privignum et novercam [3], inter socerum et nurum, inter generum et socrum. Nam et socrus [4] aut noverca [5] non alio nomine dicenda est quam mater: nec alio privigna aut nurus quam filia. Et adeo quidem nefariæ sunt eæ conjunctiones, ut nec concubinam [6], vel sponsam patris, aut filii, aut soceri ducere liceat, vel sponsæ, aut concubinæ filiam. Non solent nefariæ dici quæ incestæ sunt jure civili [7], veluti cum sorore [8], sororis filia vel nepte, cum amita, vel matertera, cum amita magna, vel matertera magna, hodie et cum fratris filia vel nepte, et ex adfinibus cum uxore fratris, et cum sorore uxoris [9]: quanquam et has violare contra fas sit, *l.* 5. *ff. de quæst.* Namque olim justæ fuerunt nuptiæ cum fratris filia [10] vel nepte, et cum adfinibus omnibus præter privignam, novercam, nurum, socrum, *l.* 4. §. *hos itaque, ff. de gr. et adf.* Præterea quod ex titulo superiore colligi potest etiam sub hoc titulo repetitur, non esse senatori connubium [11] cum libertina, aut scenica, aut famosa muliere, injustas et impares nuptias esse [12]: sic dico ut legi *l.* 1. *Cod. Theod. de colleg.* justo conjugio opponi inæquale. Itemque si liberta invito patrono [13] alii transnubat, si qui uxorem habet [14], alteram ducat, si inter servos [15] coeant, vel cum servis, ut Plauti Casina [16]: *Quid istuc est serviles nuptiæ, etc.* Item si inter Latinos [17], quia nec nuptiæ justæ, nec dos est, nisi inter cives Romanos, §. *sed et si quis, infra, de lat. lib. tol.*

V. Enarratio.

1 Incestæ jure gentium) *L. ult. ff. de rit. nupt.*

2 Inter vitricum et priv.) *L. nemini* 17. *supra tit.* 4. §. 6. *et* 7. *Instit. de nupt.*

3 Et novercam) D. Ambrosius in 1. ad Cor. cap. 5. *Omnes enim crimen ejus* (Judæ) *sciebant, et non arguebant: publice enim novercam suam loco uxoris habebat.*

4 Nam et socrus etc.) Libanius epistola 315. ἡ πενθερὰ δέσοι τίμιον, ὥσπερ ἡ μήτηρ ἔςω· *Socrus cara tibi sit sicut mater.*

5 Aut noverca) Sic apud Lycophronem, δευτέραν τεκοῦσαν, *secundam matrem*, Isaacus Tzetzes μητριὰν, *novercam* interpretatur: vide Commentarium nostrum ad Institutiones, *d.* §. 6. *et* 7.

6 Ut nec concubinam) *L.* 4. *supra tit.* 4.

7 Incestæ sunt jure civili) Equidem dubito, cum divino jure, imo etiam gentium, exceptis Persis et Atticis prohibitæ sint sororis fratisque nuptiæ, utrum eas non incestas modo, sed etiam nefarias dici oporteat. Sane has tute incestas esse dicis jure gentium in comment. ad Nov. 12. hac ratione, quoniam nullo jure civili permissæ sint. P. Faber.

8 Veluti cum sorore, etc.) *d. l.* 17. Ivo Carnot. in epistolam 99. in fine. Jonas Aurelian. Episcopus de institutione laicali lib. 2. cap. 8. *Beatus quoque Papa Gregorius in Decretalibus suis inter cetera eos, qui de propria cognatione uxores ducunt, Apostolico anathemate percellit dicens: Si quis fratris uxorem duxerit in conjugio anathema sit. Et responderunt omnes ter, anathema sit.* Cum uxore fratris. Post excessum fratris *l. pen.* Nec dissoluto priore conjugio, *l.* 5. *hoc tit.* διαλυθήντος τοῦ πρὸς τὴν προτέραν γαμετήν μοι συνοικεσίου. Joan. Scholasticus ad collectionem canonum Theodoreti: vide canonem 51. Concilii Eliberini: quia constante matrimonio eadem duobus nupta esse non potest. De jure Hebræorum, vide Seldenum in uxore Hebraica lib. 1. cap. 4.

9 Et cum sorore uxoris) *d. l.* 5. S. Basilius epistola 197. ad Diodorum: ἐάν τις πάθει ἀκαθαρσίας ποτὲ κρατιθεὶς ἐκπέσῃ πρός δυοῖν, ἀδελφοῖν ἄθεσμον κοινονίαν, μήτε γάμον ἡγεῖσθαι τοῦτο, μήθ᾽ ὅλως εἰς, ἐκκλησιαςικὸν πλήρωμα παραδέχεσθαι, πρότερον ἢ διαλῦσαι ἀπ᾽ ἀλλήλων. *Si quis affectu obscœnitatis ita teneatur, ut in illicitum duarum sororum consortium inciderit, id neque conjugium esse existimandum est, neque talis ad ecclesiasticum cœtum admittetur, priusquam ab invicem separetur;* vide eund. ad Amphilochium can. 78.

10 Nuptiæ cum fratris filia) Ita vero; non tamen cum sororis filia vel nepte, ut scripsi ad *l. sororis, ff. de ritu nupt.* P. Faber.

11 Non esse Senatori conn.) *L. humilem* 7. *hoc tit.*

12 Injustas et impares) Apulejus Metam. 6. *Jam faxo nuptias non impares.* Nuptiæ inter inæquales probrosæ et solutæ apud Danos. Saxo grammaticus in historia Danica.

13 Si liberta, invito patr.) *L.* 1. *hoc tit.*

14 Si qui uxorem habet) *L.* 2. *hoc tit.* Sextus philosophus Pyrrhon. hyp. 3. 24. νόμος δὲ παρ᾽ ἡμῖν κελεύει μι ᾶ συνοικεῖν ἕκαςον· *Lege apud nos cautum est, ut quis non amplius quam unam*

uxorem habeat. Sic nec apud Græcos plures uxores ducere licuisse docet Commentarius noster in Institutiones. Quod autem ibi de Socrate refertur, confirmatur hoc Porphyrii loco qui apud Cyrillum 6. in Julianum : δύο δὲ σχεῖν γυναῖκας ἅμα, Ξανθίππην μὲν πολίτην καὶ κοινωτέραν πῶς, Μυρτὼ δὲ Ἀριστείδου θυγατριδῆν τοῦ Λυσιμάχου · de quo vide Plutarchum in Aristide in fine et Athenæum 12.

15 Si inter servos) *L. 3. Paulus Sentent. lib.* 11. *tit.* 19. §. *inter servos.*

16 Plauti Casina) In prologo Casinæ.

17 Item si inter Latinos) *Ulp. tit.* 5. §. 5.

Tit. VI. *De interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem, seu curatorem, liberosque eorum.*

In hoc titulo proponitur alia species inutilium prohibitarumque nuptiarum ex oratione Marci et Commodi 1, et SC. quo cavetur ne tutor vel curator 2, neve tutoris curatorisve filius ducat impune eam, quæ pupilla sua fuit, vel patris sui, antequam rationes redditæ fuerint, et præterierint tempora 3 restitutionis in integrum, intra quæ etiamsi redditæ essent rationes, retractari possent. Nam causa quæ Senatum movit, fuit suspicio fraudis. Plerumque enim tutores vel curatores hujusmodi nuptias appetunt, ut puella ducta in familiam suam fraudem administrationis suæ tegant 4: ut rationes intervertant, vel cohibeant prorsus illas, a verecundia dum tardat rationes a marito exigere vel socero, quæ ratio etiam efficit ne tutori permittatur adoptio 5 pupilli vel pupillæ aut mariti pupillæ. Hæc autem prohibitio consistit in tutoribus et curatoribus, et liberis eorum 6 : nec enim porrigitur ad eos qui pro tutore 7 vel procuratore negotia gerunt, non ad procuratorem, non ad gestorem, *l. ult. hoc tit.* alioquin paulatim et omnis qui rationibus reddendis obnoxius esset, prohiberetur sibi vel filio suo conjungere eam qui obligatus esset, *l. pen.* §. *pen. ff. de ritu nupt.* et observandum prohibitioni causam dedisse non tantum rationes ne cohiberentur, sed et vim et potestatem 8, quam tutor habet vel curator, qua freto est facile hujusmodi conciliare nuptias, venerationem et memoriam pristinæ aut præsentis potestatis, rationem potentatus, *l. præfectus : ff. eod.* quæ nulla est in protutore, procuratore, gestore voluntario 9.

VI. Enarratio.

1 Et Commodi) *L.* 20. *et l.* 60. *ff. de ri. nupt. l.* 1. *hoc tit.*

2 Ne tutor vel curator) *L.* 1. *et* 6. *hoc tit.* Cyrus περὶ διαφορᾶς ςάσεων · νόμος τὴν ὀρφανὴν μήτε τὸν ἐπίτροπον γαμεῖν, μήτε τὸν ἐπιτρόπου παῖδα· *Lex est ne tutor pupillam quondam suam ducat, neve tutoris filius.* Sirianus in Hermogenem : νόμος τὴν ἐπιτροπευομένην γυναῖκα, μήτε τὸν ἐπίτροπον μήτε τὸν παῖδα αὐτοῦ.

3 Et præterierint tempora) Quadriennium continuum, *l. ult. sup. de tempor. in integr. restit. l. ult. C. de repud. hered.*

4 Administrationis suæ tegant) *L. 7. hoc tit.*

5 Ne tutori permittatur adoptio) *l.* 17. *ff. de adopt. l. pen.* §. *sed etsi, ff. de ritu nupt.*

6 Et liberis eorum) Non dixit filiis : nepos enim etiam prohibetur, *l. Senatusconsulto* 59. *ff. de ritu nuptiar.* et ideo recte libri veteres habent, *liberosque eorum*, non ut vulgo, *filiosque.*

7 Qui pro tutore) οὐ γὰρ δοκεῖ τῇ ἀληθείᾳ κουράτωρ ἢ ἐπίτροπος γεγόνεναι, ut ajunt Græci : *Non videtur revera curator, aut tutor fuisse.*

8 Vim et pot.) Et quia ratio potestatis ejusmodi nuptias impendit, curator adulto suo filiam suam nuptum collocare non prohibetur, *l.* 5. *hoc tit.* quia, ut ait Thalelæus, οὐκ οὕτως εἴωθεν ὁ ἀνὴρ τὸν πενθερὸν ἐρυθριᾶν ὡς ἡ νύμφη. *Vir non ita solet revereri socerum, sicut nurus.*

9 Gestore voluntario) Procuratores necessarii sunt, negotiorum gestores, voluntarii procuratores.

Tit. VII. *Si quacunque præditus potestate vel ad eum pertinentes, ad suppositarum jurisdictioni suæ aspirare tentaverint nuptias.*

In specie hujus tituli eadem ratio, quæ in superiori prohibet nuptias, ratio potentatus, *d. l. præf.* et punitur etiam conatus, si is qui in provincia officium administrat, nuptias appetierit mulieris, aut virginis, invita ea, vel parentibus ejus, et ipsa, vel parentes 1, quos minis, aut promissis tentaverit, statim habita contestatione liberantur jurisdictione ejus, qua abutitur ad nuptias eliciendas : et hoc differt hic tit. a titulo 2. quod ille est de sponsalibus, hic de nuptiis, et a *l.* 6. *sup. de nupt.* quod illa sit de interdicto matrimonio, hic titulus de pœna tentantis interdictum matrimonium. Tentasse crimen est.

VII. Enarratio.

1 Et ipsa, vel parentes) Cum sua suorumque domo, ut est in *l. un. hoc tit.* Thalelæus ait, non solum cognatos, sed etiam omnes ad eam pertinentes ad jurisdictionem magistratus desinere pertinere.

Tit. VIII. *Si nuptiæ ex rescripto petantur.*

Et ultimo loco hic ostenditur, eas etiam nuptias inutiles 1 et illicitas esse 2, quæ ex rescripto 3, quod utique subrepticium præsumitur, petuntur absque consensu puellæ, si nuptiæ fratris aut sororis filiæ 4, vel etiam hodie consobrinæ 5. Olim consobrinæ permissæ sunt ex rescripto, *l.* 1. *Cod. Theod. eod.* et imparis honestate 6 fœminæ, *l.* 23. *sup. de nupt.* et utrinsque rescripti formula extat apud Cassiodorum 7. Var. 7, et pupillæ suæ, vel patris 8, *l. pen. sup. tit.* 6. et proculdubio ex rescripto petitur etiam desponsa recte 9, vel arrarum duplum, *l.* 1.

VIII. Enarratio.

1 Nuptias inutiles) Thalelæus ad illa legis 1. *tale sponsalium genus.* Punitur, inquit, cum non solum nuptias, sed etiam sponsalia ex rescripto quis petierit.

2 Et illicitas quæ ex resc.) Concilium Parisiense 1. can. 6. *Neque viduam, neque filiam alterius extra voluntatem parentum aut rapere præsumat, aut Regis beneficio æstimet postulandam.*

3 Quæ ex rescripto) Principis scilicet, cujus hoc jus fuit apud Spartanos, ex quorum moribus civile jus pop. Rom. conflatum fuisse constat, ut de virgine constitueret ad quam tota hæreditas pervenisset, quis illam in uxorem ducere deberet, si pater eam non despondisset. Testis Herodotus Erato: *δικάζειν δὲ μένους τοὺς βασιλῆας*, etc. P. Faber.

4 Si nuptiæ fratris aut sororis filiæ) *L.* 2. *hoc tit.* Hodie non magis fratris quam sororis filiam licet ducere, §. *fratris vero*, *Instit. de nupt.*

5 Vel etiam hodie consobrinæ) Inter consobrinos licitæ quidem nuptiæ sunt, *l.* 10. *sup. tit.* 4. sed si ex rescripto petantur, illicitæ hodie sunt et inutiles. Olim utiliter petebantur.

6 Imparis honestate) S. Ambrosius in lib. 1. de Abrah. cap. 2. *Qui suavitatem quærit conjugii, non tam superiorem censu ambiat, quam necessitates non terreant maritales: non monilibus ornatam, sed moribus. Offendit plerumque virum si uxor nobiliorem noverit. Hæc proxima superbiæ sunt. Sara non facultatibus ditior, non genere splendidior erat: ideo virum imparem non putabat* etc.

7 VII. Variarum) XLVI.

8 Et pupillæ suæ vel patris) Ejusmodi nuptiæ ex rescripto peti poterant, *l. pen. sup. tit.* 6. hodie si petantur, inutiles sunt.

Pœna peccatoris publicatio bonorum et deportatio, *l.* 1. *hoc tit.* Hincmarus Remensis Opusculo 16. cap. 18. *Adjiciunt istiusmodi homines malis suis etiam illam nimis audacem et puniendam præsumptionem, ut adulterinis et exercendis non conjugiis sed pollutionibus suis, postulando ac supplicando auctoritatem vel mediationem religiosorum Principum acquirant: quod absit a fidelibus et ministris regni Christi principibus, ut cujusquam improbitas eorum interdictis vel interventionibus adjuvetur, cum leges Romanæ, et Christianissimi illorum temporum Imperatores manifestissime et justissime censuerint, eos qui injustis et fraudulentis petitionibus et maxime in tali causa, principales aures inquietaverint, et indulto beneficio carere, et insuper exilio deportari, et filios qui ex hujusmodi ignominiosis et adulterinis conjunctionibus fuerint procreati, nequaquam legitimos deputandos, nec hæreditatis successione honestandos.* Vide *leg. un. C. Th. eod.*

9 Desponsa recte) Quam despondit pater, et rescripto petitur, ut nuptiæ impleantur, vel arrarum duplum præstetur.

Tit IX. *De secundis nuptiis.*

Non sine causa secundæ nuptiæ illicitarum vicinitatem sequuntur, quippe cum pœnis obnoxiæ sunt, licet ne quartæ quidem 1 aut quintæ illicitæ sint, *l.* 4. *inf. de bon. quæ lib. ad.* quia quasi quodammodo 2 illicitæ esse videntur. Et ex his quidem aliæ immaturitatis reprehensionem habent 3, ut quas femina facit intra annum luctus 4, *l.* 1. *et* 2. aliæ intemperantiæ 5, ut quas facit post annum luctus existentibus liberis ex nuptiis superioribus, *l.* 3. et ceteris legibus tit. hujus. Nam etsi quasi legitima sit ea immaturitas 6, intemperantiave, tamen legibus coercetur: et immaturitas quidem in femina 7 tantum, intemperantia in femina et in mare, ut prioris matrimonii liberis consulatur, a quibus plerunque ut eleganter Ambrosius ait 6. Hexame. *mutato concubitu parentes depravantur, prælatis filiis posterioris copulæ, neglectis autem his qui ex priore progeniti sunt:* et eleganter, *l.* 22. §. *lex*, *inf. de adm. tut.* novis maritis mulieres non solum res filiorum 8, sed etiam vitam adducere: et Homerus Odysseæ 15.

Οἶσθα γὰρ οἷος θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι γυναικός.
Κείνου βούλεται οἶκον ὀφέλλειν ὅς κεν ὀπυίοι,
Παίδων δὲ προτέρων καὶ κουριδίοιο φίλοιο
Οὐκέτι μέμνηται τεθνηότος, οὐδὲ μεταλλᾷ.

Et inde constitutiones in hoc titulo, de coercenda 10 liberalitate parentum erga secundum secundamve conjugem, ne plus ei dent, donent, relinquant, quam cui ex liberis prioris matrimonii minimum dederint, donaverint, reliquerint ex bonis

quæ aliunde quæsierunt quam a priore conjuge. Nam eorum quæ habuerunt a priore conjuge proprietatem servant liberis prioris matrimonii, eorumque servandorum causa cetera parentum bona liberis tacite obligata sunt. In patre proprium hoc est, ut sit eorum bonorum legitimus administrator 11. Itemque ut non adstringatur necessitate dandæ fidejussionis 12. Cetera sunt communia in parentibus utriusque sexus.

IX. Enarratio.

1 Licet ne quartæ quidem, etc.) Augustinus in *can. aperiant et can. ult.* 31. *qu.* 1. Pet. Faber.

Multinubentia, ut Tertulliani verbo utar, illicita non est. Secundas quidem nuptias contrahære prohibitum non est, et non est castrata licentia sæpius nerendi, ceu loquitur Tertullianus, de exhortat. castitat. non tamen carent probro. D. Chrysostomus in epistolam D. Pauli ad Titum: ἴστε γὰρ ἅπαντες, ἴστε ὅτι εἰ καὶ μὴ κεκώλυται παρὰ τῶν νόμων τὸ δευτέροις ὁμιλεῖν γάμοις, ἀλλ᾽ ὅμως πολλὰς ἔχει τὸ πρᾶγμα κατηγορίας· *Scitis enim omnes, scitis etsi secundæ nuptiæ legibus vetitæ non sint, rem tamen multis criminationibus obnoxiam esse.* Theophylactus in eandem epistolam cap. 1. ὁ δίγαμος οὐκ ἀνέγκλητον εἰ καὶ τοῖς ἔξω νόμοις ἄλλως δοκεῖ· *Digamus culpa non caret, tametsi legibus civilibus aliter videatur.* Idem Chrysost. in homil. 7. in Posteriorem ejusdem Pauli ad Timotheum: αἱ δευτέροις ὁμιλοῦσαι γάμοις, καὶ τὴν εὐνὴν διαφθείρουσαι τοῦ τετελευτηκότος. *Quæ ad secundas nuptias transeunt, ac viri qui excessit, torum maculant, etc.* Adeo autem quidam veterum secundas nuptias damnarunt, ut Athenagoras in apologia εὐπρεπῆ μοιχείαν, honestum adulterium vocarit. S. Basilius in epistola 1. ad Amphilochum can. 4. scribit, trigamiam a quibusdam conjugium non apellari, sed polygamiam, vel potius fornicationem coercendam, et epistola 3. can. 80. τὴν δὲ πολυγαμίαν οἱ πατέρες ἀπεσιώπησαν ὡς κτηνώδη, καὶ παντελῶς ἀλλοτρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. *Patres polygamiam silentio prætermisere, ut penitus ab hominum genere alienam.* Ecclesia tamen probavit, aut certe permisit. S. Ambrosius in epistolam I. ad Corinth. cap. 7. in fine: *Cum dixerit superius nubat, lege locutus est naturali: quamquam a Deo primæ nuptiæ sint, secundæ vero permissæ sunt. Denique primæ nuptiæ sub benedictione Dei celebrantur sublimiter: secundæ autem etiam in præsenti carent gloria Concessæ sunt autem propter incontinentiam.* D. Hieronymus in epistola 54. ad Marcellam: *Nos secundas nuptias non tam appetimus, quam concedimus.* Hæc autem inter se longe differunt. Idem in epistolam XI. ad Ageruchiam: *Aliud est quod vult Apostolus, aliud quod cogitur velle, ut concedat secunda matrimonia, meæ est incontinentiæ non illius voluntatis.* Idem lib. 4. in Hieremiam cap. 16. *unde superflua novi hæretici reprehensio quia docuimus digamiam et trigam. non ex lege descendere, sed ex indulgentia. Aliud est enim facere quod per se bonum sit, aliud ideo concedi ne peiora faciamus.* Joannes Hierosolymit. in Matth. c. 19. *Aliud est permittere, aliud est præcipere: quod enim præcipimus, semper placet: quod autem permittimus, nolentes permittimus, quia malam voluntatem hominum ad plenum prohibere non possumus.* D. Augustinus in libro de agone Christiano cap. 3. *Isti sunt qui viduas, si nupserint, tanquam adulteras damnant, et super doctrinam Apostolicam se prædicant esse mundiores*: et ibidem: *Non enim prudentiores habendi sunt, quam Paulus Apostolus qui ait, malo eas nubere quam uri.* Vide Tertullian. in lib. de exhortat. castit. cap. 8. et 9. Secundum igitur matrimonium fornicationis remedium censendum est, non impudicitiæ adminiculum, sive ut ait S. Basilius in epist. CXCVII. πορνείας παραμυθία ὁ δεύτερος γάμος, οὐχὶ ἐφόδιον εἰς ἀσέλγειαν. In summa permittuntur quidem secundæ nuptiæ; sed qui eas contrahit, non implet vitæ ejus, quæ secundum Evangelium est, summam perfectionem: οὐ κεκώλυται πρὸς τοῦ νόμου. οὐ πληροῖ δὲ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ᾽ ἐπίτασιν τελειότητα. ut ait Clemens Alexandrinus Stromate tertio. Certe apud Paganos etiam laudatæ feminæ univiræ. Propertius 4. Eleg. ult.

Jungor Paule tuo sic discessura cubili,
In lapide hoc uni nupta fuisse legar.

Et paulo post hoc filiæ mandat.

Filia tu speciem censuræ nacta paternæ.
Fac teneas unum nos imitata virum.

2 Quasi quodammodo) *Inter quodammodo et verum satis interest*, ut ait Tertullianus in libro de veland. virgin.

3 Immaturitatis reprehens.) Immaturum matrimonium, ἄωρον in Nov. 22 cap. 22. et 40. Plinius in epist. 2. libri 4. *Audies brevi nuptias lugentis, nuptias senis; quorum alterum, immaturum: alterum serum est.*

4 Intra annum luctus) D. Chrysostomus in epistolam D. Pauli ad Colossenses; εἰ γὰρ ταῦτα πενθεῖς, ἐχρῆν διαπαντὸς πενθεῖν τὸν ἀπελθόντα· εἰ δὲ ἐνιαυτοῦ παρελθόντος ἐπιλέλησαι, ὡς οὐδὲ γενομένου τινός, οὐ τὸν ἀπελθόντα θρηνεῖς· *Si enim hæc luges, opporteret eum qui excessit e vivis, lugere perpetuo. Si autem cum annus præterierit, oblivisceris perinde, ac si nihil accidisset, non eum qui*

excessit, luges, etc. Apulejus 8. Metam. *Boni ergo et optimi consules, si luctui legitimo miserrimæ feminæ necessarium concesseris tempus, quoad residuis mensibus spatium reliquum compleatur anni.*

5 Aliæ intemperantiæ) Quasi feminæ *nubendi abstinentiam memoriæ maritorum parentare debeant,* ut loquitur Tertullianus libro 1. ad uxor. c. 6. *Est quædam etiam nubendi impudicitia,* ut ait Quintilianus in declamat. 306.

6 Nam etsi quasi legitima sit ea immat.) Valerius M. libro 11. cap. 1. 3. *Multorum matrimoniorum experientiam quasi illegitimæ cujusdam intemperantiæ signum esse credentes.* Scripti codices ibi habent *quasi legitimæ.*

7 Et immaturitas quidem in fem.) Quæ festinato nupsit, infamis efficitur: nisi ei a Principe remissa sit ignominia, *l.* 4. *inf. ad SC. Tertull.* Principis enim est ignominiosis notas demere: Svetonius Vitellii cap. 8. Jure canonum infamia remittitur.

Uxor enim virum lugere debet, non solum propter turbationem sanguinis, sed et propter honorem maritis debitum: alioqui si uxor peperisset intra annum, impune posset nubere: vel etiam intra tempus, quo certum esse cœpit, uxorem non esse prægnantem: puta post trimestre tempus a mariti morte, ut Hebreorum jure, de quo Seldenus libro 11. cap. XI. uxoris Hebraicæ.

8 Liberis consulatur) Apulejus x. Metam. *Ad hoc uxoris dilectæ nimium mentitis lamentationibus, ad extremum sobolis impellebatur odium.* Marcellinus in Hermogenem: φύσει πόλεμος ἀεὶ ταῖς μητρυιαῖς πρὸς τοὺς προγόνους. et: διὰ τὴν φυσικὴν πρὸς τὸν πρόγονον δυσμένειαν. Vide quæ diximus ad tit. de inoffic. test. Institut. *In his nihil matris præter titulum est,* ut loquitur Quintil. decl. ult. ad finem. Stobæus serm. π'. πέφυκα γάρ πως πᾶσι πολέμιον γυνὴ τοῖς προσθεν. ἡ ζυγῶσα δευτέρῳ πόσει. P. Faber.

9 Non solum res filiorum) Tertullianus de corona cap. 7. *Novercam insultantem de exuviis privigni.*

10 De coercenda) *L. hac edictali, in princ. et* §. *omnib.*

11 Legitimus administr.) *L. ult.* §. *sin autem æs, in fine de bon. quæ liber.*

12 Dandæ fidejussionis) Vide inf. de bon. quæ lib. ad finem.

Tit. X. *Si secundo nupserit mulier cui maritus usumfructum reliquerit.*

Hic titulus est etiam de secundis nuptiis et veluti codicillus 1 ad titulum superiorem, quo suppletur quod illo deest. Nam hoc quidem constat ex illo, mulierem cui primus maritus rerum quarundam suarum plenam proprietatem dedit, vel donavit, vel reliquit, si post mortem ejus 2 alii nuptum ire coeperit, statim amittere earum rerum proprietatem nudam, et usumfructum solum retinere: sed ex illo etiam non constat quid sit dicendum, si prior maritus uxori quæ secundo nupsit, dederit vel reliquerit usumfructum rerum suarum, quem constitutio hujus tit. confestim restitui vult liberis prioris matrimonii. Hoc idem probaverunt Arcadius et Honorius 3, et alii porrexerunt ad maritum; cui uxor legasset usumfructum rerum suarum; sed abrogatur a Justiniano 4 Nov. 22.

X. Enarratio.

1 Veluti codicillus) Codicillus enim est supplementum testamenti.

2 Si post mortem ejus) *L.* 3. *sup. tit. prox.*

3 Arcadius et Honorius) In *l.* 1. *C. Th. eod.*

4 Novella 22.) *Capite* 32. ex qua ususfructus quem prior conjux legavit, non aliter aufertur conjugi etiamsi nuptias repetierit, quam si specialiter id defunctus caverit, *d. cap.* 32.

Tit. XI. *De dotis promissione, vel nuda pollicitatione.*

Matrimonium dixere Græci γαμικὸν συνάλλαγμα, et nos ante maluimus etiam id contractum 1, quam pactionem dicere. Hunc sequitur contractus alius qui et antecedere potest 2, nempe dotis datio, *l. contractus, ff. de reg. jur.* 3 vel stipulatio promissioque dotis, vel pollicitatio, quæ pro contractu habetur: quia et ex pacto, et ex pollicitatione 4, et oblatione nuda dotis nascitur obligatio, *l.* 4. *et pen. h. t. l.* 1. §. *pen. de dol. dot.* sublata dictione dotis, quæ olim fiebat solemnibus verbis, veluti: Mille doti tibi erunt, aut, Quod mihi debes 5, doti tibi erit. Dos est conventio, qua res aut pecunia certa propter justam uxorem 6 propterve onera matrimonii pervenit ad virum. Vel, qua pensantur onera matrimonii 7 data marito re aut pecunia certa. Varroni 8, ut vulgo, pecunia nuptiarum causa data, vel, quod nomine rei uxoriæ in conventionem venit, ut marito traderetur. Alias dotis nomine significatur jus repetendæ dotis, soluto matrimonio, *l.* 1. §. *Celsus, ff. de do. præl.*

XI. Enarratio.

1 Contractum) *sup. tit.* 1. *in princ.*

2 Qui et antecedere potest) *Paulus libro* 11. *Sent. tit.* 21. *de dotib.*

3 L. contractus) Et *l. exigere* 65. *ff. de jud c.*

4 Ex pollicitatione) Scilicet si dos definita sit: nam si indefinite promissa sit, nihil agitur, *l.* 1. *hoc tit.* et ideo Thalelæus notat, custodite in *l. pen.* dici, pollicitationem rerum dotalium intervenisse, ut significaret, in rebus certis promissionem factam. Sicut enim stipulatio, quæ ad rem vilissimam deduci potest, non valet: ita, nec dos, ut idem scribit. Notat etiam idem Thalelæus, constitutionem non meminisse mulieris. Sive ergo mulier, sive quis alius dotem pro ea polliceatur, utilis, inquit, pollicitatio est.

5 Aut quod mihi debes) *L. si pater* 44. §. 1. *ff. de jure dot.*

6 Propter justam uxorem) Uxor proprie est quæ justa est: et si justa non est, nec dos est, §. 12. *de nupt.* Sublata dictione dotis, *L. ad exactionem* 6. *hoc tit.* collata cum *l.* 3. *C. Th. de dotib.*

7 Propterve onera matrimonii) *L. dotis* 7. *ff. de ju. dot. l. pro oneribus* 20. *titulo sequent. l. dotem* 16. *ff. de cast. pec.*

8 Varroni) Libro 4. de Lingua Lat. ad finem, Scholiastes Horatii in od. 24. lib. 3. *Dos est donum puellarum nubentium.*

Tit. XII. *De jure dotium.*

Vide tit. 1. *lib.* 23. *ff.*

Docuit quibus modis contrahæretur dotis obligatio Nunc tractare incipit de jure dotium .i. de causa, condicione, natura dotium, vel de dotibus 1. Et recte in Digestis statim initio ejusdem tituli scribitur Dotis causam esse perpetuam, quod voto ejus qui dat, ita contrahatur, ut semper apud maritum sit: quibus verbis significatur, ex dotis causa dominium acquiri marito 2: Nec enim causæ contractuum temporariæ, veluti locationis, commodati, pignoris 3, dominium mutant, sed causæ perpetuæ, veluti emptionis, donationis, dotis 4. Et quod sequitur in *l.* 2. *ff. eod.* Reip. interesse, mulieres dotes suas salvas habere, propter quas nubere possint, et ut significat *lex interest*, *ff. de reb. auct. jud. poss.* quæ ex eodem libro sumpta est, non majores tantum 12. annis; sed etiam minores 5, ut ætate permittente nubere possint: et videtur in ea pro Solidum 6 Paulus scripsisse, Suam Dotem; errorem vero illum esse creatum ex his notis SDM. quæ utrumque significant: id vero eo pertinet ut intelligatur dotis causam esse privilegiariam, favorabilem atque præcipuam, favorem certe addidit ei omnium maximum Imp. Justinianus, favore, quod olim habuit inter creditores chirographarios, eodem quoque dato inter hypothecarios 7, primum in rebus ipsis dotalibus, deinde in ceteris etiam mariti rebus.

XII. Enarratio.

1 Vel de dotibus) Ut in codice Thæod. *Ulp. Reg. tit.* 6. *Pauli* 2. *Sent. tit.* 21.

2 Ex dotis causa dominium acq. m.) Maritus non est dominus simpliciter; sed dominus dotis causa, sicut fundo æstimato non emptor simpliciter, sed dotis causa, *l. quotiens*, *ff. de jure dot.* Cuj. in *not. posterior. Instit. lib.* 11. *tit.* 8. vide Obs. 10. 32.

3 Veluti loc. comm. pign.) *L. non solet* 39. *ff. loc. l.* 8. *et* 9. *ff. comm. l. cum et sortis* 35. §. 1. *ff. de pignor. act.*

4 Veluti empt. don. dot.) §. *per traditionem*, *in fi. et* §. *seq. Instit. de rer. div.*

5 Sed etiam minores) Quæ maturius in domum mariti, quasi uxores deductæ sunt, quæque post ætatem nubilem sponsum repudiarunt: nam eis quoque datur privilegium in quasi dote repetenda.

6 Porro solidum) Auctores Basilic. legerunt, *solidum*, vertunt enim ὁλόκληρον.

7 Inter hypothecarios) Sicut inter creditores chirographarios mulier præferebatur creditoribus anterioribus, ita et inter creditores hypothecarios etiam antiquiores mulier antefertur, primum in ipsis rebus dotalibus, deinde in ceteris etiam mariti rebus, *l. ubi* 29. *hoc tit. et l. ult. infra*, *qui potior. in pig. hab.* Martinus distinguendum non putabat, sive creditores tacitam haberent hypothecam, sive specialem et certam. Vide dicta nobis ad §. *fuerat antea*, *de action.* et ibid. Cujacii Notas. Sententiam Martini vulgo Doctores sequuntur. Bulgarus contra putat, et Odofredus ad *d. l. ult.*

Tit XIII. *De rei uxoriæ in ex stipulatu actionem transfusa, et de natura dotibus præstita.*

Hic titulus est etiam de jure dotium, aut verius de repetitione dotis singularis liber, quo auctore Justiniano cum dotis recuperandæ uxori, vel socero soli, aut adjuncta filia competerent duæ actiones olim, actio rei uxoriæ 1, et ex stipulatu, si stipulatio intervenisset, extraneo ex stipulatu tantum, omnes ii abolita actione rei uxoriæ dotem repetunt actione ex stipulatu: sed socer et uxor 2 ex stipulatione tacita, extraneus tantum ex stipulatione, vel pactione expressa facta initio dandæ vel promittendæ dotis: et socer ipse ex stipulatione expressa statim, non pactione si dotem sibi reddi voluerit non adjuncta persona filiæ, et

dotem non esse filiæ pro patrimonio. Eam retinuit actionem Justinianus quæ meliore jure erat. Nam et ex ea multo plura retinet, quam ex actione rei uxoriæ. Nec bonæ fidei eam facit quod utilior sit actori actio bonæ fidei quam stricta, sed ne haberet ex judicio bonæ fidei quicquam, quæ non sit etiam bonæ fidei. Atque ita eam bonæ fidei fecit, ut ne tamen juris stricti pro dotibus amitteret meliorem, quæ in judicio stricto causa erat. Denique mistam fecit actionem bonæ fidei et stricti juris, actionem ex stipulatu de dote repetenda, quæ confusio similis ab eodem inducta est SC. Trebelliani, et SC. Pegasiani. Quæ vero servat ex propria natura actionis ex stipulatu hæc fere sunt: ut non sit locus edicto de alterutro 3: ut post divortium mortua muliere 4 ante moram nec adventitia dos cedat lucro mariti: ut retentionibus dotis ex quinque causis 5 nullus sit locus: ut mortua muliere in matrimonio, si pater sit 6, dos profectitia non cedat lucro mariti. Ex natura actionis rei uxoriæ hæc, ut dotem a parente datam virilis sexus, et per virilem sexum cognatione juncti liberi retineant 7 titulo præcipui, sive ex parte scripti, sive emancipati, aut exhæredati sint 8, cohæredibus præstita cautione 9 stricta de indemnitate: et ut de dote profectitia vel adventitia divortio facto, aut mortuo marito, agat pater adjuncta filia 10, vel si pater non sit, aut desierit esse morte naturali vel civili ante vel post litem contestatam, sola filia morte civili, ut *l.* 2. *infra sol. mat.* Et ut maritus hactenus damnetur quatenus facultates patiuntur 11, non in solidum. Et ex his rursus quæ communia erant utriusque actionis hæc servat, ut prædia dotalia reddantur statim: ut dotis inæstimatæ fructus ne reddantur, nisi pro rata temporis 12 quo novissimo anno mulier nupta non fuit. Et hoc addit novi, ut dotes, quæ consistunt in rebus mobilibus, tam animalibus quam his quæ anima carent, et in rebus incorporalibus, reddat maritus hæresve ejus intra annum, explicandæ pecuniæ gratia, quia plerumque harum rerum pretia redduntur si constante matrimonio alienatæ, vel manumissæ fuerint. Et his subjicitur de fundo dotali non alienando vel obligando, ne consentiente quidem muliere aut remittente hypothecam, quam habet in rebus dotalibus, sublata differentia Italiæ, et provinciarum, constitutio nova.

XIII. Enarratio.

1 Actio rei ux.) Salmasius ait, reuxoriam actionem appellari in *l. un.* §. 1. *hoc tit.* ibi; re uxoria, aut ut ipse legit, reuxoria in posterum cessante, qui si scriptos codices consuluisset, non reuxoria, sed rei uxoriæ exaratum invenisset. Certe ita legitur in V. Cl. Menagii libro optimo, et Juliani Brodæi libro perantiquo. Non inficior quidem in *d. l. un.* legi, *rei uxoriæ jus*, et postea, in quibusdam codicibus, *re uxoria in posterum cessante*: et ibidem: natura rei uxoriæ. Denique in §. *fuerat Instit. de action. omne jus quod res uxoria ante habebat*: et apud Theoph. καὶ ἡ *res uxoria*: et fortasse non male pro, de rei uxoriæ in ex stipul. alias legitur; *de re uxoria in ex stip.* nolim tamen *reuxoriam* admittere. Nec moveri debemus Glossis Nomicis, in quibus legitur. ῥευξόρια· nam Latini sermonis imperitia huic errori causam dedit. Nec majoris auctoritatis apud me est Suidas, qui verbum hoc corrupte, ut et alia pleraque extulit, Actio igitur rei uxoriæ, id est, quæ dotis recuperandæ causa comparata est. Boetius in Topica Ciceronis libro 6. *Dos licet matrimonio costante in bonis viri sit, est tamen in uxoris jure: et post divortium velut res uxoria peti potest.*

2 Sed socer et uxor) Socer præsumitur stipulatus et uxor tacito intellectu. Extraneus recipit sibi dotem stipulando, vel paciscendo initio dotis dandæ, *l. cum dos 7. ff. de pact. dotal.* vel initio promittendæ, *l. ex morte* 9. *infr. tit. prox.* Pater dotem sibi recipit stipulatione non pactione facta initio dotis dandæ, *l. avia* 6. *sup. de. ju. dot.*

3 Ut non sit locus edicto de alt.) Hodie igitur mulier utrumque consequitur: nisi maritus nominatim aliud caverit: ἀπὸ γὰρ τῶν ἐναντίων εἰσήγαγε τὴν πρόληψιν ἡ διάταξις, ut ajunt Græci interpretes. Si maritus testamento caverit, se pro dote ea reliquisse, utrumque non consequetur. Ergo ex contrario si nihil caverit, utrumque consequetur.

4 Ut post divortium mortuam) Si mulier post divortium mortua esset, actio rei uxoriæ hæredi ejus non aliter dabatur, quam si maritus in dote mulieri reddenda moram fecisset, ut scribit Ulp. *tit. de dotib.* Sed si profectitia esset, ad patrem redibat: si adventitia, remanebat penes virum. Actio vero ex stipulatu ad hæredem transmittebatur, etiamsi maritus viva uxore moram non fecisset. Hodie manet actio ex stipulatu, et transmittitur ad hæredes mulieris, etiamsi maritus nullam moram fecerit.

5 Ex quinque causis) Propter liberos, propter mores, propter impensas, propter res donatas, et propter res amotas, de quib. *Ulp. tit. de dotib.*

6 Si pater sit) Si pater non sit, sed decesserit constante matrimonio, deinde filia, dos profectitia apud maritum remanet, *Ulp. d. t. de dot.* Si dos sit adventitia, et respicias ad jus ex stipulatu, dos apud virum non remanet post mortem uxoris: sed ad hæredes mulieris transmittitur, nisi aliud actum sit, §. *illo procul. dub.o.*

7 Liberi retineant) Filia, vel neptis, sive hæres ex parte scripta sit, sive emancipata, sive exhæredata, dotem pro ea datam a parente, qui eam hæredem scripsit, vel exhæredavit, vel emancipavit, retinet præcipuam, solaque actione ex stipulatu dotis repetitionem habet.

8 Aut exhæredati sint) §. *videamus*.

9 Cohæredibus præstita caut.) Cavendum est de indemnitate et defensione secundum naturam propriam actionis ex stipulatu, §. *cautione*.

10 Agat pater adjuncta filia) Non hæres patris, §. *et hoc ex rei*.

11 Quatenus facultates) Si non in fraudem uxoris bona sua diminuerit dolo malo, §. *cum autem*. Thalelæus notat: Non ergo non imputatur si dolo non acquisierit, sed si dolo possidere desierit, ut in sociis, *l. verum* 63. *ff. pro soc.*

12 Pro rata temporis) Vide Thalelæum heic §. *cumque ex stipul.*

13 In rebus incorporalibus) In actionibus seu nominibus debitorum.

Tit. XIV. *De pactis conventis tam super dote, quam super donatione ante nuptias, et paraphernis.*

Ut contractui emptionis venditionis libro quarto et actionibus quæ ex eo nascuntur, subjicitur titulus de pactis, quod hæc soleant legem dare emptioni venditioni, ita proposito contractu dotis hoc libro et actionibus quæ de repetenda dote competunt, datur titulus de pactis dotalibus, ex quibus est actio præscriptis verbis, *l.* 6. *supr. de ju. do*. et titul. prox. §. *accedit*, videlicet negotio ita gesto ab extraneo dante dotem pro muliere, Do ut reddas. Nec enim ei suppetit actio rei uxoriæ, cum mulier pro qua dedit dotem, contraxisse intelligatur, non ipse, *l.* 9. *in fi. hoc tit.* nec actio ex stipulatu, cum tacita ei data stipulatio non sit; sed quasi ex novo negotio utilis præscriptis verbis ad exemplum rei uxoriæ, vel efficax condocti certi 1 Et ex his quidem pactis alia utilia sunt, alia inutilia; quæ Constitutione satis aperte discernunt. De pactis conventis supra donatione ante nuptias est *l.* 9. *et pen.* 2 Retinet titulus veterem appellationem, quia nondum eam mutaverat Justinianus in propter nuptias. Recentior enim est *l. ultim. supr. de don. ant. nupt.* Constitutionibus tituli hujus. De conventis super paraphernis est *l.* 5. 8. *et ult.* Et *l.* 5. inutile esse pactum instrumento dotali interpositum vice testamenti, ut mortua muliere in matrimonio parapherna pertineant ad maritum. Utile est pactum, si idem de dote convenerit 3, non si de paraphernis, quia pactum neque testamenti, neque codicillorum vim ullam habet, et improbum etiam est pactis constringere libertatem testandi. Nihil etiam juris marito datur in paraphernis, nisi hactenus quatenus patitur mulier *l.* 6. ut si data ea marito non donandi animo maritus consumpserit, mulieri teneatur, etiamsi ex eis locupletior factus non sit, *l. de his, inf. de don. int. vir.* et in solidum, etiamsi facultates non habeat, modo si ea amoverit, *l. si rerum, ff. de re jud.* Et ad hæc notandum etiam pro paraphernis 4 mulieri dari tacitam hypotecam, *l. ult.* ut pro dote tit. superiore. Nam quam olim pacisci solebant tam pro dote quam pro paraphernis, ut *l. ubi, supr. de jur. dot.* æque consequens est, ut pro dote, hodie pactam haberi etiam pro paraphernis: possis addere, et pro donatione propter nuptias eadem ratione, solo privilegio uni doti reservato 5. Placet etiam ut in rebus dotalibus, ita in paraphernis maritum cujus potestati ea commisit mulier, præstare dolum et culpam 6. Et parapherna sunt cetera bona mulieris quæ doti non dedit, Gallico vocabulo 7 usurpato a Latinis, ut rhedæ 8, petoriti 9, covinni 10, peculium mulieris, *l. si ergo* §. *dotis, ff. de jur. dot. l. donationes* §. *species, de dona.*

XIV. Enarratio.

1 Vel efficax condictio certi) In *l.* 1. *utilis est condictio*. Basilica χρήσιμός ἐστιν ὁ κονδικτίτιος. Cujacius utilem interpretatur, efficacem. Thalelæus autem: utilis, inquit, condictio, quia potest agere præscriptis verbis, cum ob causam datum sit. Utilis condictio in *l.* 1. *ff. qui ex fac. tut. et l.* 2. *infr. eod.* non est ἐνδύναμος, ἰσχυρός, ut Græci interpretantur, sed opponitur directæ.

2 L. 9. et penult.) Ex *l.* 9. *et pen.* quod attinet ad partem lucri æqualis est casus dotis, et casus donationis propter nuptias. *Ex Novell.* 97. æqualis esse debet quantitas dotis et donationis propter nuptias.

3 Si idem de dote convenerit) *l. si convenit* 6. *hoc t.*

4 Etiam pro parapher.) *L. ult.* §. 1. *hoc t.*

5 Solo privilegio uni doti reserv. *L. ult.* §. 2. *infr. qui potior. in pign. hab.*

6 Præstare dolum et culpam) *L. ult.* §. 2. *hoc t.* ταύτην γὰρ ἐπιμέλειαν ἀπαιτεῖται καὶ περὶ τὰ προικιμαῖα πράγματα· *hanc enim diligentiam præstat circa res dotales*, ut ajunt Græci: et verum est, *l. etiam* 18. §. 1. *et l. in his rebus* 66. *ff. sol. matr.*

7 Gallico vocabulo) Salmasius de modo usurarum c. 4. Doctissimi Jurisconsulti, inquit, notant, Gallorum eam vocem esse antiquam, ut covinni, petoriti, alauda. Sed falluntur egregie. Pura puta vox Latina, quam Galli eo sensu usurparunt de rebus mulieris peculiaribus, quæ extra dotem es-

se, atque ad usum suum in domo mariti propria se habere vellent. Ego potius accedo Ægidio Menagio τῷ πάνυ, Gallos Cisalpinos, qui Latine loquebantur, ea, quæ extra dotem sunt, peculium appellare.

8 Ut rhedæ) Fabius libro 1. cap. 5. Fortunatus.

Curriculi genus est, memorat quod Gallia rhedam.

9 Petoriti) Quod Græci φορεῖον, Galli Transalpini petoritum appellant, auctore Gellio 15. 30. Quintil. d. c. 5. Festus in petoritum, vetus Horatii Schol. ad sat. 6. lib. 1.

10 Covinni) Pomponius Mela lib. 3. 6. *Dimicant non equitatu modo aut pedite verum et bigis et curribus Gallice armati, covinnos vocant.* D. Hieronymus in Esaiam libro 18. *Reducantur Sarraco Gallico covinnisque bellicis.*

Tit. XV. *De dote cauta et non numerata.*

Cautionem nudam sive tenorem inanium dotalium instrumentorum, ut ait *l.* 9. *inf. de bon. pros.* dotem non facere, ut *l.* 1. *sup. de don. an. nupt.* non factam donandi animo 1: rem desiderare dationem naturalem 2. Factam donandi animo 3, et legitime 4, et ex SC. confirmatam morte mariti, si fuerit facta forte manente matrimonio, pro dote haberi, *l.* 2. Cautioni falsæ obiici præscriptionem anni numerandi a soluto matrimonio, *l.* 3. quam Nov. 100. 5 valde immutavit.

XV. Enarratio.

1 Non factam donandi animo) Cautio nuda, id est, dotis non acceptæ, quæ non donandi animo facta est, pro dote non habetur.

2 Rem desid. datio. natu.) Ut dos de re ipsa data sit. l. 2. ἐν αὐτῇ τῇ ἀληθείᾳ, Basilica, ἐνέργῳ, Scholiastes.

3 Factam donandi animo) Puta, ut quod uxori donavit, in dotem accipiat, ut in *l. si quis uxori* 59. *ff. de donat. int. vir. et uxor.*

4 Et legitime) *d. l.* 2. Pone donationem D. solidos excedere, et legitime insinuatam, vel intra modum legitimum factam. Thalelæus ad *d. l.* 2. Basil. libro 29. titul. 5. cap. ult. Donatio ejusmodi ex Senatusconsulto morte mariti confirmatur, si in eadem voluntate manserit, *l. cum hic status* 32. *ff. de donat. int. vir. et uxor.*

5 Novella 100.) Exceptio non numeratæ dotis post solutum matrimonium anno finitur, si matrimonium biennio tantum duraverit: nam si diutius duraverit, non tamen amplius decennio, post solutum matrimonium tribus mensibus finitur. Si amplius decennio duraverit, mulieri dotem repetenti ex instrumento dotali, nulla opponi non numeratæ dotis exceptio potest. Cujac. ad d. Novellam 100.

Tit. XVI. *De donationibus inter virum et uxorem et a parentibus in liberos factis, et de ratihabitione.*

Quæstio de re uxoria multis partibus constat, inter quas una est de donationibus inter virum et uxorem, propter quas erat retentio dotis: et hanc partem hic tit. exequitur: jamque superioris tituli l. 2. prædicere occupavit, cautionem dotis non acceptæ factam uxori donandi animo, confirmari morte mariti: quod est ex SC. sive oratione Severi, et Antonini 1, quæ et Constitutio dicitur generali nomine, *l.* 3. *hoc tit.* quæ si interveniat Falcidia, ita accipienda est, ut confirmetur donatio pro dodrante tantum, *d. l.* 2. *et l.* 14. *hoc titul.* Donatio enim inter maritos comparatur donationi causa mortis 2 post SC. excepto uno casu, si donator in servitutem redigatur, quo donatio inter maritos confirmatur, donatio causa mortis inter alios infirmatur 3. Ab initio autem donationes inter virum et uxorem ipso jure non valent, ne mutuæ quidem, *l. cum hic status*, §. *si ambo*, *ff. eod.* et revocantur pœnitentia tacita 4 vel manifesta 5 per vindicationem, aut condictionem 6, non in solidum, sed in quantum locupletior ex ea re factus, factave est, qui quæve donatum accepit, *l. pen. C. Theod. de rev. don.* et hac etiam ratione quæ locupletiorem non faciunt 7 donatarium, permissæ sunt. Exemplum autem SC. sive Orationis Severi et Antonini fecit, ut idem Justinianus statueret in donationibus a parentibus collatis in filiosf. ut silentio, ut morte confirmarentur: et naturali igitur et civili morte exemplo donationis inter maritos, et donatore mortuo apud hostes, non jam ex SC. vel exemplo SC. sed ex lege Cornelia testamentaria, vel post mortem donatoris, donatario postliminio reverso, a Justiniano nove producta utraque fictione ad donationes inter virum et uxorem, *l. ultim. hoc tit.* Id vero de confirmatione donationis 8 inter patrem et filiumf. quod idem Justinianus statuit, ante non tenuerat, vetante regula, quæ ex post facto 9 non vult convalescere 10 quod ab initio non valuit: et hoc secus si quando fit 11, etiam fit ex lege certa vel incerta i. incognita nobis: vel utiliter, non directo. Inde vero cum dubitatio nasceretur, utrum donator si legaret quod donasset, id jure confirmationis caperetur, an jure legati, et constaret capi jure confirmationis post SC. *l.* 14. *hoc titul.* nec verbum igitur Lego semper facere legatum, uti nec verbum Dono donationem, *l. ex conducto*, §. *Pap. loc.*

Idem Justinianus ab hac definitione unum casum excepit; Si donatio insinuata non esset, et differentiam patefecit inter jus confirmationis et legati. Jus legati non retrotrahi. Jus confirmationis retrotrahi: et generaliter idem definit, omnem confirmationem vel ratihabitionem retrotrahi, sublata differentia veterum, inter ea quæ sunt juris et ea quæ sunt facti: nam ea quæ sunt juris retro trahebantur, non ea quæ sunt facti, *arg. l. 7. ff. de jure cod.* Et hoc tantum est quod de ratihabitione hic tit. habet, et de donatione parentum erga liberos suos una lege nova Justiniani comprehensum *l.* 25.

XVI. Enarratio.

1 Quod est ex SC. sive orat. Sev. et Ant.) *L. cum hic status* 32. *ff. de donat. int. vir. et uxor.*

2 Comparatur donationi causa mort.) Habetur pro donatione causa mortis, vel pro fideicommisso, *l. in donationib. inf. ad l. Falc.* fideicommissi partibus fungitur.

3 Inter alios infirmatur) *L. res uxoris* 24. *hoc tit. l. si quis* 7. *ff. de mort. cau. donat.*

4 Revocantur pœnit. tac.) Veluti si donator res donatas alii vendiderit, pignorive dederit, *d. l.* 32. §. *si maritus*, *et l.* 12. *hoc tit.*

5 Vel manifesta) *l.* 18. *hoc tit.*

6 Condictionem) Sine causa, vel ex injusta causa, quæ dicuntur utiles actiones in *l.* 7. ut Gl. interpretatur.

7 Quæ locupletiorem non faciunt) Veluti si servus donatus sit manumissionis causa, *l.* 22.

8 De confirmatione donationis) Ut patris donatio in filiamf. collata confirmatur morte, *l. donationes* 1. *hoc tit.* ita æquum est donationem filiæfamilias in patrem collatam confirmari morte filiæ. Cujac. in Consultat. 44.

9 Vetante regula quæ ex post facto) *L.* 29. *ff. de div. reg. jur.* et post facto, ἐ τῶν μετὰ ταῦτα συμβαινόντων, Theod. Balsamon ad can. 38. Greg. Thaumaturgi, *ex his quæ postea accidunt.*

10 Convalescere) βεβαιοῦσθαι, confirmari.

11 Et hoc secus si quando fit) Plautus Capt. act. 3. sc. 4. v. 92. *Hoc si secus reperies*, et v. 106. *nunquam hoc invenies secus.* Secus, est aliter hoc aliter si quando fit, lege confirmatur, vel Senatusconsulto, ut donationes inter virum et uxorem.

Tit. XVII. *De repudiis et judicio de moribus sublato.*

Pars alia quæstionis de re uxoria fuit de moribus [1] conjugum, qui divortio causam dedissent, quoniam propter mores erat retentio ex dote [2], atque etiam actio de moribus. Sed actio tollitur a Justiniano *l. ult.* quoniam sufficiunt pœnæ injusti repudii [3] comprehensæ *l. consensu*, et retentionem quoque postea sustulit sursum *tit.* 13. §. *taceat.* Sed quia non nisi facto divortio retentioni locus erat, vel actioni de moribus, etiamsi utraque sublata sit, residet tamen adhuc inspectio de divortiis, de quibus est hic tit. nam repudiorum nomen generale est, quo et divortia significantur [4], et repudia inter sponsos: et de his est *l.* 2. Ceteræ de divortiis. Divortium est repudium et separatio maritorum. Repudium est divortium, vel renunciatio sponsalium. Placet valde formula [5] repudiandæ uxoris impudicæ, quæ est in satyrico Petronii: Quia fidem scelere violasti, et communem amicitiam, res tuas ocyus tolle, et alium locum quem polluas quære. Licita autem fuere repudia [6] ante *Nov.* 117. ex *l.* 9. *hoc tit.* facta communi consensu [8], non invito altero, impune sine justa et legitima causa. Solius Flaminis matrimonium non nisi morte dirimi non poterat, auctoribus Festo [9] et Gellio [10]. Imo nec ullius alii jure veteri, et primum Domitianum repudia permisisse Plutarchus [11] scribit in ῥωμαϊκοῖς.

XVII. Enarratio.

1 De moribus) Josephus de vita sua, μὴ ἀρεσκόμενος αὐτῆς τοῖς ἤθεσιν ἀπεπεμψάμην, de uxore sua quam repudiavit ob mores.

2 Erat retentio ex dote) Ulpianus *tit. de dotibus*, *l.* 1. *C. Theod. vict. civilit. criminal. ag. non pos. et l.* 1. *eodem Cod. tit. de dot.* si culpa mulieris factum esset divortium. Seneca Medeæ act. 3.

Hac dote nupsi: redde fugienti sua.

Josephus Scaliger: lege Romana: quod culpa Jasonis divortium intervenerat, non Medeæ.

3 Pœnæ injusti repudii) Lex injusti repudii maxime necessaria ad continenda matrimonia, ut est in Fabii declamatione 262.

4 Quo et divortia signif. et rep.) Pro divortio accipitur in Justini Apologia 1. pro Christianis: τὸ λεγόμενον, inquit, παρ' ἡμῖν ῥεπούδιον δοῦσα ἐχωρίσθη. Glossæ: ἀπόλυσις γαμετῆς ἢ μνηστῆς· *repudium*: Item διάλυσις γάμου, *repudium.* Theodoretus in Esajam cap. 50. βιβλίον δὲ ἀποστασίου ὃ καλεῖν εἰώθασιν οἱ πολλοὶ ῥεπούδιον, ὀνομάζει. *Libellum divortii vocat quod vulgo repudium dicitur.* Svetonius Tiberii cap. 2. *Repudiumque ei suo nomine remissum.* Tertullianus Apolog. cap. 6.

Nulla repudium domus scripsit : et mox : *Repudium jam et votum est, quasi matrimonii fructus.* Adde de monog. cap. 9. ad finem.

5 Placet valde formula) Hæc exstat apud Plantum in Amph tr. Act. 3. Sc. 2. *Valeas, tibi habeas res tuas, reddas meas.* Quintilianus d. declamat. 262. *Tunc repudiatam tu credis uxorem, cum res suas sibi habere jussa est, cum egredi de domo.* Martialis 10. 41.

—— Proculeja maritum
Deseris, atque jubes res sibi habere suas.

Apulejus Metam, 5. *Confestim toro meo divorte, tibique res tuas habeto*: adde *l.* 2. *ff. de divort.* V. Cujac. Observ. 1.39. et ad Nov. 22. ubi locum Ciceronis e Philippica 2. profert, ut Victorius emendavit : *claves ademit . exegit*, et Muretus in variis probavit, 2. Var. cap. 2.

6 Licita autem fuere repudia) Ut quasi per ludibrium matrimonia contraherentur et dirimerentur. Svetonius in Julio cap. 43. *Diremit nuptias prætorii viri, qui digressam a marito post biduum statim duxerat.* Eleganter D. Hieronymus libro 1. adversus Jovinianum : *Quasdam repudiatas*, inquit, *altero nuptiarum die statim nupsisse legimus: uterque reprehendendus maritus, et cui tam cito displicuit et cui tam cito placuit.*

7 Ante Novel. 117.) Quam Justinus revocavit *Nov.* 160. inter Novellas Justiniani.

8 Communi cons.) *Amica separatione*, ut loquitur Tertull. de Monog. cap. 17. συναινοῦντος ἑκατέρου μέρους, *Nov.* 22. *cap.* 4. vel ex causa, puta, sterilitatis, ob quam primus Spurius Carvilius divortium fecisse dicitur. Fragmentum Varronis : *Quod parere non poterat, mulierem foras betere jussit*: de quo videndus Plutarch. in Sylla, A. Gellius, Dionysius Halicarn. Sed hoc non obtinuit in Republica Christiana. D. Augustinus in libro de nuptiis et concupisc. cap. 10. *Ut cum filiorum procreandorum causa vel nubant feminæ, vel ducantur uxores, nec sterilem conjugem fas sit relinquere, ut alia fœcunda ducatur. Quod si quisquam fecerit, non lege hujus seculi, ubi interveniente repudio sine crimine conceditur cum aliis alia copulare connubia, sed lege Evangelii reus est adulterii.* Nec igitur ob sterilitatem dirimitur matrimonium, sicut nec bona gratia ob imbecillitatem solvitur, id est, si quis res mariti agere non possit, *Novel.* 22. *cap.* 6. ob servitutem Jonas Aurelian. Episc. in lib. 2. de institutione Laicali cap. 12. *Sunt namque nonnulli, qui dum liberæ conditionis sortitos se putant esse uxores, si aliqua occasione postea servituti subactæ fuerint, illico eas a jure conjugii scindunt: Et hoc lege mundi faciunt non lege Christi.* De his causis et monachismo et captivitate, vide Cujac. ad d. Nov. 22.

9 Festo) In flammeo.

10 Et Gellio) Libro 10. 15.

11 Plutarchus) Seldenus de Flaminicæ divortio Plutarchum accipit, uxoris Hebraicæ lib. 3. cap. 27.

Tit. XVIII. *Soluto matrimonio quemadmodum dos petatur.*

Hic titulus est de ipsa repetitione et solutione dotis, sive de judicio reciperandæ dotis, quod soluto matrimonio competit aliquando directo, aliquando utiliter, ut *l.* 3. 1, et non in solidum 2 adversus maritum, sed quatenus facere potest, adversus hæredem ejus in solidum, *lege* 8. *et* 9. ac rursus in patrem si marito filiof. dos data sit, non in solidum, sed in peculium, si ipsi patri, in solidum *l. pen.* et aliquando non res ipsas dotales peti, sed pretium 3, aliquando etiam partus ancillarum venire, si non mariti, sed mulieris periculum 4 fuerit; non etiam fructus, nec solum patrem dotem sine filia, quæ superstes sit 5, repetere, nec in ejus arbitrio dotem esse filiæ ut peculium, *l.* 2. *et* 7. 6 et ad hunc fere modum finemque dotem repeti hic tit. docet; At eadem de re fuit tit. 13. An hic igitur superfluus? minime vero: alioquin erit etiam superfluus tit. 23. de fundo dotali, quoniam eodem tit. omne fere jus de fundo dotali expositum est. Verum observandum est in eo tit. 13. ea tantum exponi de repetitione dotis quæ nova Justinianus fecit, partim probato, partim improbato jure actionis rei uxoriæ, et ipsa etiam actione sublata, et retenta sola ex stipulatu, et mulieri socero que data tacita stipulatione, et mulieri etiam tacita hypotheca, et similiter ea tantum exponi de fundo dotali, quæ ipse fecit nova, sublata differentia locorum, quam induxerat lex Julia, et differentia alienationis et hypothecæ. Ceteraque de repetitione dotis vel fundo dotali Constitutionibus prodita sunt, confirmari nominatim in *d. tit.* 13. §. *penult.* et cetera de fundo dotali sunt in tit. 23. cetera de repetitione dotis in hoc titulo. Imperfectus esset hic liber sive tractatus de dotibus, si contineret ea tantum, quæ de jure dotium Justinianus fecit nova, non etiam vetera, quæ non mutavit.

XVIII. Enarratio.

1 Aliquando utiliter, ut l. 3.) Dominus ibi utili actione de dote tenetur, quia neque matrimonium fuit, neque dos, et convenitur non in solidum,

sed de peculio. Emendanda est Glossa Theodori ibi ἡ de peculio γυμναζομένη ἐπὶ τῆς προικὸς τὸ πᾶν ἀπαιτεῖ, ὡς δηλοῖ ἡ ι. διάταξις τοῦ παρόντος τίτλου. Legendum inquam, οὐκ ἀπαιτεῖ. *Actione de peculio dos in solidum non petitur, ut ostendit* 10. *constitutio hujus tituli.*

2 Non in solidum) *L. maritum* 12. *ff. eod.*

3 *Sed pretium*) *L.* 6. *in fine.*

4 Sed mulieris periculum) Fac convenisse ut ipsæ res æstimatæ soluto matrimonio redderentur, si exstent: partus ancillarum dotalium ad mulierem pertinent: Cum enim mulieris periculum sit, ejusdem commodum esse debet *l.* 1. *hoc tit.*

5 Quæ superstes sit) Nam si superstes non sit, pater dotem repetit, sive filiafamilias esset, ut in specie *legis* 4. sive emancipata, ut ibi ait Theodorus.

6 Ut peculium, l. 2. et 7.) In *d. l.* 7. Cujacius legit, peculium et Thalelæus ibid. ἀδεμπτεύειν τὸ πεκούλιον: *peculium adimere:* veteres tamen codices nihil mutant.

Tit. XIX. *Si dos constante matrimonio soluta fuerit.*

Commodissime junxit hunc titulum superiori: nam lex ultima superioris tituli, et lex istius tituli partes duæ sunt unius ejusdemque Constitutionis, ut constat ex *Cod. Theod. l. si constante, De dot.* Lex ultima superioris tituli est de marito mortuo, hæc vero de uxore mortua, et ut marito mortuo dos redit ad mulierem, nihilque ex ea hæredes mariti sibi vindicare possunt ex *d. l. ult.* ita ex hac lege uxore mortua contra generalem definitionem superioris tituli, ut dos soluto tantum matrimonio petatur, vel solvatur, exceptis certis causis 1: quia repræsentationem dotis perspicuum est instar donationis obtinere quæ inter maritos prohibita est, si maritus, constante matrimonio dotem mulieri solverit absque legitima causa quia ea solutio prematura pro donatione est, nihil ex ea dote hæredes mulieris sibi vindicare possunt, sed marito adversus eos est repetitio dotis cum fructibus omnibus quaqua fide 2 percepti sunt a die solutionis. Jure enim veteri mortua uxore dos adventitia, vel profectitia si non sit pater, lucro mariti cedit, liberis communibus servata proprietate quasi bonorum maternorum; adeo ut nec a liberis ea abalienare possit, maxime si eis novercam superduxerit. Jure novo, quo mortua uxore dos non cedit lucro mariti, et redditur hæredibus mulieris, §. *illo proculdubio tit.* 13. non potest esse locus Constitutioni hujus tituli, nisi ponas convenisse instrumento 3 dotali ut dos mortua uxore lucro mariti cederet: et ita hanc Constitutionem accipit Justinianus in *Novell.* 22. ea nimirum inflexa et accommodata ad jus quod ipse novum fecit de dotibus: quo argumento contendere fortiter possis quæcunque his vel Pandectarum libris cauta sunt, excipi debere secundum nova jura, quæ Justinianus introduxit. Sed id efficere tamen ubique, vincereque sane haud quaquam possis. Illud non omittam in specie hujus legis, non eosdem fuisse liberos et hæredes mulieris, extraneos scilicet hæredes fecerat mulier liberis satisfecerat, relicta portione legitimæ portionis 4.

XIX. Enarratio.

1 Exceptis certis causis) De quibus in *l. mutus* 73. §. 1. *ff. de ju. dot. et l. quamvis* 20. *ff. sol. matrim.*

2 Quaqua fide) Accursius utitur distinctione bonæ fidei, et malæ fidei.

3 Nisi ponas conven. instrum. dot.) Cum Azone heic in Summa et Odofredo. Basilica: Si maritus dotem, quam mortua muliere lucrari debet, etc. Liberis tamen servatur proprietas, et solus ususfructus patris est, *in Constit. hujus tit. in fin.* in qua pro, *competens*, alii codd. habent, *servetur*: et alii in neutrum hoc modo: *ita ut proprietas ejusdem liberis ex eadem susceptis alienari*, etc. Sic vetus Ægidii Menagii V. cl. et τὸ κατὰ πόδας.

4 Legitimæ portionis) Ut in §. *sed hæc, Institut. de inoffic.* et ibi Cujacius.

Tit. XX. *Ne fidejussores vel mandatores dotium dentur.*

Pertinet etiam hic titulus ad repetitionem et solutionem dotis, ut maritus, vel socer, vel prosocer qui dotem accepit, dotis servandæ et solvendæ soluto matrimonio mulieri non cogatur fidejussorem dare, vel mandatorem, cujus scilicet mandatu uxor dotem det viro, quo sit adversus fidejussorem, vel mandatorem mulieri regressus soluto matrimonio dotis reciperandæ gratia; et si ultro maritus dederit fidejussorem vel mandatorem, ut non obligetur 1, quia hanc obligationem Constitutiones improbant, *l.* 1. *Cod. Th. de fid. dot.* et ratio Constitutionum hæc est, quia cum mulier credat marito suum animum, et omnem vitam, vel socero cujus filiof. nupsit, et plerunque etiam parapherna: absurdum esset fidei ejus ea etiam si non committeret dotem, quæ et in bonis mariti est, vel ei jam commissa et concredita ea, si desideraret fidem alienam, si fidem haberet fidei alienæ magis quam amicitiæ, fideique communi. Ante nuptias fateor 2 posse dari fidejussorem dotis, vel

post nuptias, non manente matrimonio. Hac de re memini me scribere ad Africanum lib. IV. [3]

XX. *Enarratio.*

1 Ut non obligetur) Placentinus et Franciscus Duarenus existimabant, dandi quidem fidejussoris necessitatem remitti, sed datum obligari. Verius tamen est, non obligari, quæ fuit Azonis sententia heic in Summa, Odofredi, et Græcorum. Stephanus ad *l.* 52. *ff. de ju. dot.* εἰ δὲ καὶ δοθῇ οὐκ ἐνέχεται. *Sed neque si datus fuerit, tenetur.*

2 Ante nuptias fateor) Ante nuptias datus fidejussor tenetur, Constantinus Harmenop. Epitom. libro 4. tit. 8. §. 9. Azo contra putat, loco citato. Post solutum matrimonium fidejussor dotis reddendæ accipi potest, *l. si constante* 24. §. 2. *ff. sol. matr. et l. exceptiones* 7. *ff. de exception.*

3 Ad Africanum libro IV.) Ad leg. *vir uxori* 17. §. 1. *ad Senatuscons. Vellej.*

Tit. XXI. *Rerum amotarum.*

Pars alia quæstionis rei uxoriæ, est de rebus amotis, propter quas erat olim compensatio sive retentio [1] ex dote, et quæ etiam hodie manet actio rerum amotarum. De utraque est hic tit. De Compensatione sive retentione *l.* 1. ut a Græcis accepta est [2]. De actione *l.* 2. *et* 3. Et est actio rerum amotarum, condictio [3], quæ ex edicto prætoris [4] post divortium [5] datur statim [6], et in solidum [7] in uxorem, vel maritum [8], qui conjugi res abstulit divortii causa [9]. Oriri dicitur ex divortio *l. ultim.* §. *pen. ff. de divort.* quia post divortium datur, non manente matrimonio. Et oriri ex furto *l.* 21. §. *ult. ff. eod. l. si rerum, ff. de re jud.* atque adeo quasi pœnalis esse [10], et quasi famosa [11], nec in hæredem dari ultra id quod ad eum pervenit, *l.* 3. Et ut contractus appellatione continetur quasi contractus: sic in *l.* 2. famosæ vel pœnalis actionis, quasi famosa vel quasi pœnalis, qualis hæc actio est, quod in ea furti fiat mentio tacita. Nam etsi res amotas dicas, populus intelligit te res furtivas dicere, apud quem constat ratio nostræ famæ. Verbum amovendi elegit prætor in hoc edicto, ut parceret pudori ejus qui maritus, vel quæ uxor fuit ex furto in matrimonio commisso, longe alia ratione, quam in edicto, ut suus hæres beneficium abstinendi non habeat, qui quid ex hæreditate amovit [12], et in edicto Si quid testamento [13] manumissus ex hæreditate subripuit: in quibus quia hæreditati furtum non fit [14], non potuit furti meminisse. In hoc vero furtum, quæ res est natura turpis [15], verbis extenuat [16] in honorem prioris matrimonii [17], nec Latine loquitur [18] .i. furtum non appellat furtum; sed ut qui pulsavit se attigisse, qui vulneravit se læsisse dicit.

XXI. *Enarratio.*

1 Erat olim compensatio, sive retentio) *L. mulier* 75. *et l. un.* §. *taceat, sup. de rei ux. act.*

2 Ut a Græcis accepta est) Theodorus. Actione de dote conventus, compensationem objicit etiam rerum ab uxore subtractarum.

3 Condictio) *L. rerum* 26. *ff. eodem* ex injusta causa, *l. rerum* 25. *in fin. eodem*, et certi, *l. si concubina* 17. §. *pen. eodem*, quæ ex omni causa competit, *l. certi* 9. *ff. de reb. credit.*

4 Ex edicto Prætoris) Edicto Prætoris promittitur, *l.* 2. *hoc tit.* sic enim legit Cujac. Observ. XVII. 6.

5 Post divortium) Actio rerum amotarum datur adversus eam quæ uxor fuit, *l.* 1. *ff. eodem*, μετὰ διαζύγιον, ut ibi Græci. Constante matrimonio condictio competit, *d. l.* 25.

6 Datur statim) Paulus ait, rerum amotarum actionem damnum repræsentare, id est, ut Græci recte interpretantur, ἡ *rerum amotarum* παραχρῆμα τὴν ζημίαν ἀπαιτεῖ ἀπολαβεῖν τὸν ἀδικηθέντα εἰ καὶ μετὰ ταῦτα μέλλει ἁρμόζειν ἡ τῆς προικὸς ἀπαίτησις. *rerum amotarum actio instituitur, ut qui damnum passus est, statim indemnis fiat.*

7 Et in solidum) Quoniam ex malo contractu, et delicto oritur, ut est in *l. si rerum* 52. *ff. de re judic.* sive ut est in *l. si mulier* 21. §. *ult. ff. hoc tit.* rerum amotarum actio pendet ex furto.

8 Vel maritum) Etiam in maritum rerum amotarum actio est, Ulpian. *tit.* 7. §. 1. *l. contra* 6. §. *si post divortium, et l. seq. ff eod. l.* 2. *hoc tit.*

9 Divortii causa) Nisi enim spe repudii mulier ea subtraxerit, rerum amotarum actio non est, sed in rem et ad exhibendum, Thalelæus.

10 Quasi pœnalis esse) Auctor ἐναντιοφ. ad *leg.* 16. *ff eodem.* colligit ex d. l. actionem rerum amotarum non esse pœnalem. Notat tamen quosdam interpretes exponentes legem 2. *hoc tit.* scribere, eam non competere constante matrimonio, quod sit pœnalis libro 27. titul. 11.

11 Quasi famosa) Vide ad *tit. de condict. furt. supra lib.* 4. Non est proprie pœnalis, aut famosa, sed quasi pœnalis, et quasi famosa.

12 Qui quid ex hæred. amovit) *L. si servum* 71. §. 5. *ff. de acquir. hæred.*

13 Et in edicto, si quid testam.) *L. pen. et ultim. ff. si is qui testam. lib. esse juss. erit;* ibi amovere, est ὑποκορισμοῖς subripere.

14 Hæreditati furtum non fit) *L. in eo quod* 33. §. 1. *ff. de acquir. rer. dom.* quia rei hæreditariæ

nondum possessæ furtum non fit, *d. l.* 6. §. *ultim.*

15 Quæ res est natura turpis) *L. Probrum* 42. *ff. de verbor. signif.* vide quæ dixi tit. 1. Institutionis 4.

16 Verbis extenuat) Lenitate verbi tristitiam rei mitigat, Cujac. in Paratit. Dig. Divus Augustinus lib. 2. de Ordine cap. 4. *Solæcismos et barbarismos quos vocant, Poetæ adamaverunt, quæ schemata et metaplasmos mutatis appellare nominibus, quam manifesta vitia appellare maluerunt.* Ejusmodi ὑποκορισμοῖς utuntur alii auctores, ut dixi in Replicatione de Mutuo adversus Claudium Salmasium p. 114. Mariandynos, quos Heracleotæ in servitutem redegerant, ὀνόμαζων δωροφόρους, ἀφαιροῦντες τὸ πικρὸν τῆς ἀπὸ τῶν οἰκετῶν προσηγορίας, ut scribit Athenæus libro 6.

17 In honorem prioris matrim.) *L.* 2. *ff. eodem* propter reverentiam personarum, *l.* 3. §. 2. *eod.*

18 Nec Latine loquitur) Martial. 11. 21.

Tit. XXII. *Ne pro dote, mulieri bona mariti addicantur.*

Longe alia est ratio hujus tituli ac fuit superioris: nam vivi mariti pudori parcit mulier ex tit. superiore, si de rebus agat divortii causa a marito subreptis: quin et vivo marito parcit, si agat de dote dum eum non condemnat in solidum 1, sed quatenus facere potest. Mortuo autem marito, judicio dotis heredem ejus 2 condemnat in solidum, *l. maritum, ff. sol. matr.* et ex hoc tit. non parcit pudori mortui: quinimo si nullus marito hæres existat, ex illa parte edicti, Cui hæres non extabit 3, mittitur in possessionem bonorum omnium mariti, dotis servandæ causa, quo genere non transfertur possessio, sed jus prætorii pignoris constituitur: deinde transactis aliquot diebus, intra quos si res exigat, curator bonis constitui Potuit, bona proscribuntur, et ex consensu creditorum creato magistro bonis vendundis publice veneunt sub hasta lege dicta venditioni solvendæ ab emptor dotis integræ, aut partis, et bona addicuntur emptori, qui licitatione vicerit, isque emptor bonorum similis est bonorum possessori, et satisfacere cogitur mulieri pro rata dotis, et ceteris creditoribus: nam hic ordo omnibuscreditoribus proficit, *l. cum unus, ff. de reb. auct. jud. poss.* Hic est ordo edicti perpetui, quo utitur creditor quilibet, *l.* 6. *infra eodem.* et sugillat nomen mariti, vel alterius debitoris: nec enim hoc ordine neglecto, jure postulat quisquam sibi pro dote, vel alio debito addici bona debitoris. Denique hoc ordine servato, quem noster Theophilitzes rectissime exposuit in tit. *de succ. sub. quæ fieb. per bon. vend.* mulier indemnis damno servatur secundum jus quod obtinuit, antequam dedisset Justinianus tacitam hypothecam. Quatenus, inquit, successionis modus 4 patitur, *l.* 4. *infra, qui bon. ced. poss.* quatenus substantia patitur: et est πλοκή· nam priore loco successor est hæres, aut bonorum possessor, posteriore successio, bonorum emptio, ut in suprascripto *tit. de suc. sub.* et successor, bonorum emptor, qui similis est bonorum possessori: et bona igitur in hoc proposito dicimus non deducto ære alieno, ut in lege Falcidia 5, sed cum sua causa 6, ut in edicto de bonorum possessionibus ex testamento vel ab intestato. Addicere bona est ea collocare penes mulierem, vel alium creditorem, vel alium quemlibet ex alia causa, eumque eorum bonorum possessorem facere, quem utique prætor tuetur quasi dominum 7: est enim addicere prætorium 8.

XXII. Enarratio.

1 Non condemnat in solidum) *L. si filiofam.* 53. *ff. sol. matrim.*

2 Hæredem ejus) Quia tale beneficium personæ cohæret, *l.* 13. *ff. sol. matrim.*

3 Cui hæres non extabit) Vide quæ diximus ad Theoph. *tit. de success. subl. lib.* 3.

4 Quatenus, inquit, success. mod.) πρὸς τὸ μέτρον τῆς οὐσίας. pro modo facultatum, Græci.

5 Ut in lege Falcidia) Quum ratio legis Falcidiæ ponitur, deducitur æs alienum, §. *ultim. Instit. de lege Falcid. l.* 6. *C. eod.*

6 Cum sua causa) Cum suis commodis et incommodis, cum suis oneribus, *l.* 1. *et* 3. *ff. de bonor. possess.*

7 Quasi dominum) Prætor enim dominum facere non potest, *l.* 3. *in fine, ff. si ususf. pet.*

8 Addicere prætorium) Tria verba Prætoris, do, dico, addico.

Tit. XXIII. *De fundo dotali.*

Lex Julia scripta est de fundo dotali, sed pertinet etiam ad ædes, ut lex XII. tab. 1 quæ usucapionem fundi jubet esse biennium: ut contra interdictum Uti possidetis scriptum est de ædibus; sed pertinet etiam ad fundum, *l.* 1. §. *pen. ff. Uti poss.* non ad superficiem solam, *l.* 3. §. *sed si, sup. ff. eod.* et idcirco de superficie proprium interdictum proponitur quasi uti possidetis in tit. *de superf.* et ita lex Julia non pertinet ad superficiem 2, *l. si ex lapidicinis, ff. de jur. dot.* quæ vult maritum rei dotalis, quæ solo continetur, si ea res inæstimata sit 3, vel etiam æstimata 4 electione mulieri servata repetendæ rei, vel æstimationis, non habere alienationem: quo nomine significatur omnis translatio dominii, *l.* 1. ergo et

divisio 5, et actio communi dividundo per quam ad divisionem pervenitur, *l.* 2. *hoc titul. l. ex castrensi*, §. 1. *ff. de castr. pec.* et videndum hac in re quid novi juris Justinianus introduxerit sursum tit. 13. 6.

XXIII. Enarratio

1 Ut lex 12. tabul.) Cicero in Topicis: *Quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam ædium. At in lege ædes non appellantur,*

2 Lex Julia non pert. ad superficiem) Superficium res soli non est: τὸ σουπερφίκιον, δηλονότι τὸ ὑπερῷον ἀκίνητον ἐςὶν, ἀλλ' οὐκ ἐδαφικόν. *Superficies immobilis res est, sed res soli non est*: ut ait auctor Εναντιοφ᾽. ad *d. leg. si ex lapid.* libro 29. tit. 1.

3 Si ea res inæstimata sit) Fundus inæstimatus proprie dotalis dicitur, *l. un.* §. *et cum lex sup. de rei uxor. act.* et ideo Græci fundum dotalem interpretari solent, ἀγρὸν ἀδιατίμητον, *fundum inæstimatum.*

4 vel etiam æstimata) *L.* 1. *hoc tit.* Rerum æstimatarum maritus quasi emptor est, et velut pretii debitor, *d. l. un.* §. *cumque ex stipulatu, l. quotiens* 5. *sup. de jure dot.* Dixi plenius in Replicatione de Mutuo adversus Salmasium pag. 72.

5 Ergo et divisio) Maritus ad divisionem fundi communis provocare non potest: nam qui provocat, alienare videtur, τὸ communi dividundo δικαςήριον ἐκποίησιν ἔχει ἐν ἑαυτῷ. *Communi dividundo judicium alienationem in se habet.* Græci ad *l. cum in fundo* 78. §. *pen. ff. de ju. dot.* provocari autem potest, *l.* 2. *hoc tit.*

6 Titulo 13.) *L. un.* §. *Et cum lex Julia.*

Tit. XXIV. *Divortio facto apud quem liberi morari, vel educari debeant.*

Pars alia hujus tractatus fuit de liberis, quoniam propter liberos sextarum vel quintarum retentio erat ex dote, alendorum communium liberorum causa, ut tit. 13. §. *sileat*, et inde quærebatur divortio facto apud quem morari et educari debeant: et Constitutio hujus tituli hoc ponit in arbitrio judicis, ut *l.* 3. *tit. seq.* nec probat ut per sexum 1 liberorum divisio fiat inter parentes. Vel, subdisjunctio est 2.

XXIV. Enarratio.

1 Nec probat ut per sexum) Ut mares apud maritum, feminæ apud uxorem morentur et educentur, ut quibusdam placuisse significat *lex unic. hoc tit.* sed judex competens æstimabit apud quem educari debeant. Ex Novella 117. cap. 7. Liberi impuberes morte soluto matrimonio educantur apud matrem, si iterum non nupserit: divortio autem facto apud eum qui divortio causam non dedit.

2 Vel, subdisjunctio est) Disjunctio pro conjunctione, id est, apud quem liberi morari et educari dabeant.

Tit. XXV. *De alendis liberis ac parentibus*

Vide lib. 25. *Dig. tit.* 3.

Inde etiam quærebatur, a patre, an a matre, an communiter alendi essent, et definitur, depulsos a mamma 1 seu exuberes 2 esse alendos a patre 3 pro modo facultatum, etiam emancipatos 4, ut *l.* 5. *ff. de agn. lib.* et vice versa, ut eadem lex ait 5, quod est ἀντιπελαργεῖν 6, parentes utriusque sexus esse aleudos 7 a liberis, quia patri et matri pietas æqualis debetur, *l.* 4. *ff. de cur. fur.*

XXV. Enarratio.

1 Depulsos a mamma) Varro 2. de re rust. *Cum porci depulsi sunt a mamma.* Depulsos a lacte, Virgilius Ecl. 7. Glossæ: ἀπογαλακτίζω, *lacte depello.*

2 Exuberes) Ablactatos, sububeres ὑπομάςιοι infantes, qui adhuc sunt sub ubere, νήπια βυζάνοντα in Codice Græco barbaro Nicetæ, ἔτι ἐν γάλαξιν ὄντα, Alexii Comneni libro 2. Isidorus in Glossis, vide Observ. lib. 19. cap. ult.

3 Aleudos a patre) Aristoteles Politic. 1. capite 7. φύσεως γάρ ἐςιν ἔργον τροφὴν τῷ γεννηθέντι παρέχειν. D. Chrysostomus in homil. de Nativit. 7. Machab. οὐ γὰρ τὸ τεκεῖν μητρός· τοῦτο γὰρ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὸ θρέψαι μητρός. τοῦτο γὰρ προαιρέσεως.

4 Etiam emancipatos) Nam gradum liberorum retinent, §. *minus ergo*, *instit. de hæred. quæ ab int. def.*

5 Ut eadem lex ait) *d. l.* 5. §. 2.

6 Ἀντιπελαργεῖν) Glosse Isidori: *antipelargosin dicunt Græci talionem*: ἀντιπελάργησιν Aristophanes in Avibus: ἀλλ' ἔςιν ἡμῖν τοῖσιν ὄρνισι νόμος παλαιὸς ἐν τοῖς τῶν πελαργῶν κύρβεσιν. Eleganter S. Ambrosius Hexam. libro 5. cap. 16. quem vide.

7 Esse alendos) Parentes alere non ultimus pietatis gradus est: idque civilis et naturalis ratio suadet. Ennodius declamatione 14. *Exhibere victum Patribus jus decernit.* Libanius in declamatione 18. δέξασθε δή με τῷ νομῷ πειθόμενον καὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς φύσεως· νομοθετεῖ δὲ αὐτὴ ταῦτα καὶ τοῖς θηρίοις καὶ ὁρῶμεν δὴ τῆς Θεοῦ καὶ ἐν ἐκείνοις τοῖς γενέσει τὴν ἰσχύν. *Admittite igitur me obtemperantem legi ci-*

vitatis et naturæ, hæc vero eadem ipsa etiam belluis saucit, ac numinis vim in aliis quoque animantibus videmus. Demosthenes in oratione 1. in Aristogit. legem esse naturæ, ut parentes alamus, quæ bestiis et hominibus posita sit. Isæus in oratione contra Agoratum, ὅςις οὖν τόντε γόνω πατέρα τόν αὐτοῦ ἔτυπτε, καὶ οὐδὲν παρεῖχε τῶν ἐπιτηδείων διὰ τὸν τῆς κοκωσεως νόμον ἄξιόν ἐςι θανάτω ζημιωθῆναι. *Quisquis enim patrem naturalem percussit, aut necessaria ei non præstitit, propter legem male tractationis, morte dignus est.* Adde sententiam D. Adriani libro tertio Dosithei magistri n. 3. de lege Solonia, videndus Diogenes Laertius in Solone, et Libanius in dicta declamat. 18.

Tit. XXVI. *De concubinis.*

Explicito tractatu de dotibus, datur titulus de concubinis: nam etsi nec dotis in concubina quæstio locum habeat, nec divortii, nec rerum amotarum, *l. si concubina, ff. rerum amotarum*, nec rerum donatarum, *l. donationes, ff. de don.* nec ex quibus causis connubium interdicitur, ex his utique omnibus etiam concubinatus interdicatur *l.* 1. *et* 3. §. *ultim. ff eodem*, tamen concubina uxorem imitatur 1, ut Julianus ait, *Novel.* 18. et est concubinatus concubinaque ἡμίγαμος, ut Zonaras loquitur 2, et conjugium, sed inæquale 3, *l.* 3. *et seq.* nec per concubinatum stuprum cœlebs committit, *l.* 3. *ff. eod. l. stuprum, ff. ad legem Juliam de adult.* et ut lege Julia de adult. tenetur uxor, ita concubina *l. si uxor, ff. eodem*, et ut secunda uxor patris, ita concubina filio quasi noverca est, ut eam uxorem ducere non possit, *l.* 4. *supr. de nupt.* et ut uxori uxorem superducere non licet 4, *l.* 2. *supra. de inc. nupt.* ita nec concubinam 5 superduci bonis moribus conveniens est, *l. ex ea* §. 1. *de verb. obl. l.* 3. *infra, comm. de man.* Denique concubinatus legitima conjunctio est 6, et semi matrimonium, *l. si qua, infra, ad SC. Orf.* Constitutionibus tamen tituli sequentis permissa magis quam probata 7, quæ naturales liberos solidi incapaces faciunt: capaces quidem erant olim, concubinatu per omnia habito pro legitima conjunctione: ex Constitutionibus illis veluti legitima intemperantia est 8, ut secundæ nuptiæ 9, et veluti legitimum vitium, ac tandem damnata Leonis *Nov.* 91. in desuetudinem abiit.

XXVI. Enarratio.

1 Uxorem imitatur) Et ideo quasi conjugem vocat Salvianus 4. de Provid. D.

2 Ut Zonaras loquitur) In Michaele Paphlagone, et Constantino Monom. post Philostratum in Scopeliano.

3 Conjug. sed inæquale) *l.* 1. *l. Theod. de collegiat.* Sane enim nisi dignitate nihil interest, *l. item legato* 49. §. 1. *ff. de legat.* 3. et affectu conjugii D. Augustinus serm. 51. de divers. cap. 16. *Ubi vinxit uxor nisi affectu conjugii, affectu sincerioris castiorisque charitatis.* Uxoris et concubinæ discrimen adfert Epiphanius in oratione de fide Catholica et Apost. Ecclesia.

4 Et ut uxori uxor. superd.) D. Augustinus de bono conjugii cap. 7. *Non licet et nostris jam temporibus, aut more Romano nec superducere, ut amplius habeat quam unam vivam*: et libro 22. contra Faustum: *Homines aliter se habentibus tam moribus et legibus, non possunt delectari uxorum multitudine.* De Judæis dico in institutione prima tit. 10. D. Hieronymus in epistolam ad Titum cap. 6. *Judaicæ, inquiunt, consuetudinis fuit, vel binas uxores habere, vel plures.*

5 Ita nec concubinam) In Canonibus datis sub Edgaro Anglorum R. num. 19. *Si quis uxorem habeat et concubinam, nihil ei Christianorum jurium præbeat sacerdos aliquis, nisi pœnitens redeat ad emendationem.* D. Augustinus in epistola 70. *Ipsam quoque uxorem non tibi suffecisse, sed concubinarum nescio quarum commixtione pollutum loquuntur homines.* Sed neque duas concubinas habere licet, *Novell.* 18. *cap.* 5. D. Augustinus Conf. libro 4. cap. 2. *In illis annis unam habebam, non eo quod legitimum vocatur conjugio cognitam; sed quam indagaverat vagus ardor inops prudentiæ, sed unam tamen, ei quoque servans tori fidem.* Vide epist. 70.

6 Legitima conjunctio est) Ex hac lege licitam conjunctionem esse defendi potest, non legitimam, Græci ibidem: τουτέςι μὴ ἐξ ἀθεμιτογαμίας. non ex illicita conjunctione.

7 Permissa magis qu. proh.) Cælibi concubinam habere, licet, *can. is qui, can. Christiano, c. auditu* 34. *distinct.* Non probat D. Ambrosius, *c. nemo* 32. *qu.* 4. D. Augustinus in excerptionibus Egberti Archiepisc. Eboracensis: *Concubinas habere nunquam licuit, nunquam licebit*: ex serm. 243. de Tempore. Permissa autem sicut et apud Græcos νενόμιςο παλλακὰς ἔχειν. οὐδὲ ἡ παλλακὴ ἐφύβριςον ἦν ὄνομα, ut scribit Eustathius ad Iliad θ'. *Concubinas habere legibus permissum erat, et concubinæ nomen probrosum non erat.*

8 Legitima intemperanti est) *V. supra tit.* 9.

9 Ut secundæ nuptiæ) Vide dicta nobis supra tit. 9.

Tit. XXVII. *De naturalibus liberis, et matribus eorum, et ex quibus causis justi efficiantur.*

Matres sequuntur liberi 1. nam in hoc titulo naturales liberi dicuntur qui ex concubinis nascuntur: et recte liberis: nam et de nepotibus naturalibus est in hoc tit. *lex ult.* et rursus recte. Et de matribus eorum; quia liberi naturales et matres eorum in causa capiendi ex bonis patris naturalis simul in unam portionem 2 admittuntur tam inter vivos, quam mortis causa, et tam ab ultima voluntate quam ab intestato, *l.* 2. *et* 8. *hoc tit. et Novella* 18. *et* 89. Alias naturales comparati adoptivis 3, justi et civiles liberi sunt; alias comparati justis, ex concubinatu progeniti. Qui autem ex stupro nascuntur, vel ex contubernio, vel ex illicito matrimonio, neque legitimi, neque naturales sunt 4 ut *l.* 1. *hoc tit. l.* 44. *supra, de ep. et cler.* et patrem certum non habent 5; naturales patrem habent, nec tamen proprie patrem .i. non patrem civilem, et inde *l.* 5. *infra, qui manum. non. poss.* Quem patrem tuum appellas, quia talem scilicet leges patrem non appellant: nam pater proprie est quem justæ nuptiæ demonstrant *l.* 5. *ff. de in jus voc.* et observandum est *l.* 7. *hujus tit.* non simpliciter dicere patri naturali denegari nomen patris, sed jus et nomen, id est nomen justi patris: nam et filio naturali non succedit, *l.* 9. §. *quod et in his, hoc titulo*: ac præterea spurii nihil capere possunt ex bonis ejus quem patrem dicunt. Naturales certæ portionis capacitatem habent: Et spurii nullo modo justi efficiuntur. Naturales certis modis, veluti decurionatu 6, et concubina ducta in matrimonium 7, et rescripto principis 8.

XXVII. Enarratio.

1 Matres seq. liberi) Partus sequitur matrem, *Ulpianus tit.* 5. M. Tullius libro 3. de nat. D. *Ut enim in jure civili, qui est de matre liber, liber est: item jure naturæ qui de Dea matre est. Deus sit necesse est.*

2 In unam portionem) Vide Cujacium ad Novel. 18. in secunda parte.

3 Alias naturales comp. adopt.) Ut in *l.* 1. *ff. de adopt.* Sveton. Tiberii cap. 52. *Filiorum neque naturalem Drusum, neque adoptivum Germanicum cum patris charitate dilexit.*

4 Neque naturales sunt) Improprie naturales dicuntur. D. Augustinus in sermone 66. de diversis: *Nam et de feminis, quæ uxores non sunt, generant homines filios, et dicuntur filii naturales, et præponuntur eis filii conjugales*: Vide quæ diximus in Commentario ad Institutiones tit. de Nuptis.

5 Et patrem certum non hab.) Philo de Decalogo: *οὗτοι πάντας ὅσους ἑκαςὰς ἔσχεν ἡ μήτηρ, ἐπιγράφονται πατέρας, ἑνὸς ἀγνοίᾳ τοῦ φύσει.*

6 Decurionatu) Vide ad Institut. de Nupt.

7 Et concubina ducta in matr.) Tunc qui duo erant *εἰς ἀκρασίαν μίαν*, duo esse incipiunt *εἰς σάρκα μίαν*, ut loquitur Chrysost. in hom. de politia morali.

8 Et resc. Prin.) Vide ad Institut.

Tit. XXVIII. *De testamentaria tutela.*

Explicato contractu matrimonii et dotis 1, et ceteris, qui id genus conventionis præcedunt, vel sequuntur, incipit tractare de alio genere contractus, nempe tutela, quæ contractibus adnumeratur, *l. contractus, ff. de reg. jur. l. ex contractib. ff. de ob. et act.* quia etsi pupillus tractatu habito cum tutore non contrahat, *l. ult. ff. rem pup. sal. fo.* tamen tutor ex administratione sua tenetur quasi ex contractu, et per causam administrationis inter eum et pupillum nascitur actio ultro citroque, directa et contraria, §. *tutores, Instit. de obl. quæ quasi ex contr.* Tutelæ autem nomine cum dico tutelam esse contractum, tutelæ gestionem et administrationem intelligo, ut cum juris auctores dicunt, tutelam restituere 2 .i. administrationis tutelæ rationem reddere: nam tutela simpliciter non est contractus, sed vis et potestas 3, etc. notissima definitio. Est autem alia tutela legitima, alia dativa. Et dativa alia testamentaria, alia Attiliana; nam et dati testamento dativi dicuntur, ut Ulpianus scribit *lib. Reg. tit. de tut.* et dati a prætore, qui Attiliani appellantur 4 in tit. de Attil. tut. *l. dativa, ff. rem p. sal. fo. l. ult. inf. de leg. tut.* Ideo autem primus tit. est de testamentaria tutela, quia hæc prævalet, et ut in hæreditatibus 5, sic in tutelis prior est causa testamenti: *l. si quis sub conditione, ff. eod.*

XXVIII. Enarratio.

1 Expl. contr. matr. et dot.) Vide sup. tit. 11. et ad Novel. 38.

2 Tutelam restituere) Et curationem in *l. minor.* 32. *ff. de minor.*

3 Vis et potestas) *L.* 1. *ff. de tutel.*

4 Qui Attil. appell.) *Ulp. tit.* 11. §. *lex Attilia.*

5 Ut in hæreditatibus) *L. quandiu* 89. *ff. de regul. jur.*

Tit. XXIX. *de confirmando tutore.*

Hic titulus est etiam de tutore testamento dato, sed non jure dato, veluti a patre filio emancipato

1, aut matre, vel extraneo, quia eos tantum tutores confirmat lex 12. tab. 2 quos parens nominatim dedit his quos in suis hæredibus habuit: hos, inquam, solos lege obvenire 3 dixeris non improprie, ut hæredes testamentarios, quandoquidem confirmare 4 tutelam testamentariam, ut *l.* 20. *ff. de testam. tutor.* est facere tutorem: Et sola lex igitur tutorem 5 aut Senatus, aut princeps, ut hæredem, facit, non testator, non prætor. Verum qui non jure dati sunt a patre filio emancipato 6, confirmantur decreto prætoris sine inquisitione, etiamsi exhæredato dati sint 7; dati autem a matre vel extraneo 8 non aliter confirmantur quam ex inquisitione, et ita demum si hæredi instituto dati sint, nec enim mater, aut extraneus præsumitur dilexisse eum quem hæredem non instituit, *l.* 4. *ff. eodem*, ac proinde nec præsumitur ei bene pro sua tutela cavisse. Contra pater præsumitur semper bene cavisse 9, cujus affectio certior, certus si sit de sobole sua, non addubius: ut Menander dixit, *ἔςιν δὲ μή τηρ φιλότεκνος μᾶλλον πατρὸς, ἡ μὲν γὰρ αὑτῆς οἶδεν οἱὸν ὃ δ' οἴεται*, etiam filio exhæredato, quem possit exhæredasse bona mente 10. Confirmatur etiam tutor a patre datus filiofam. imperfecto testamento, vel per epistolam, aut fideicommissi verbis, *l.* 2. *hoc titul. l.* 1. *ff. eodem* et curator testamento datus a patre, quod etiam non fit jure: quia lex 12. tabul. 11 de tutela loquitur, non de cura, sed confirmari solet, *l.* 2. Confirmati, Attiliani potius sunt 12 quam testamentarii. Vel testamento destinati 13 aut nominati potius 14 quam dati.

XXIX. *Enarratio.*

1 Veluti a patre filii emancip. etc.) *L. Nezennius* 32. *ff. de excusat. tutor.*

2 Confirmat lex. 12. tab.) *Ulp. tit.* 11. §. *testamento*, *l. tutor* 20. *ff. de testam. tut.*

3 Solos lege obvenire) *L. lege obvenire* 130. *ff. de verbor. signific.*

4 Quandoquidem confirmare) V. Cujac. par. ff. de conf. tut.

5 Et sola lex igitur tutorem) §. *quos autem*, *Institut. de bonor. possess. l. muto* 6. §. *tutoris*, *Digestis de tutel.*

6 Qui non jure d. s. a p. f. em.) Tutela jure patriæ potestatis mandatur, *l. impuberi* 40. *ff. de administ. tut.* Tutor igitur non legitime datur filio emancipato, sed confirmatur a Prætore sine inquisitione, §. *ult. Instit. de tutel. l. naturali* 7. *de confirm. tut.*

7 Etiamsi exhæredato dati) *L. jure nostro* 26. §. *ult. et l. si pater* 31. *ff. de testam. tut.*

8 Dati autem a matre vel extr. etc.) *L.* 4. *hoc titulo*; in qua liber antiquus Brodæi, et Græci negationem non agnoscunt, *l. si patronus* 4. *ff. de confirm. tutor.* Horum datio institutionis ratione confirmatur.

9 Præsumitur semper bene cavisse) *L.* 3. §. 1. *ff. de administr. tut.*

10 Quem possit exhær. bona mente) Non notæ causa, *l. multi* 18. *ff. de liber. et posthum. et l. Paulus* 47. *ff. de bon. libert.*

11 Quia lex. 12. tab.) Lex 12. de tutore testamento dando loquitur, non de curatore, argum. *l. ventri*, *ff. de tut. et cur. dat.* verba legis refert Ulp. tit. 11. §. *testamento.*

12 Attiliani potius) Vide Commentarium nostrum ad titul. de tutel. Instit.

13 Vel testamento destinati) Ut in *d. l.* 3. §. 1.

14 Aut nominati pot.) *L.* 1. *inf. de patr. potest.*

Tit. XXX. *De legitima tutela.*

Vide tit. 15. 17. 18. 19. *lib.* 1. *Instit. et tit.* 4. *lib.* 26. *Digestis.*

Testamentariæ tutelæ succedit legitima. Hæc non datur *l.* 5. *ff. eodem*, sed lege defertur 1 ipso jure, et deficientibus tutoribus testamentariis 2, pupillo quasi existunt statim, vel fiunt ipso jure tutores non cognati (cognatos enim lex non novit) sed consanguinei fratres 3 vel alii agnati, qui proximi sunt ad hæreditatem 4 pupilli ab intestato i. si pupillo parens non fecerit substitutionem pupillarem. Testamentaria est dativa 5, legitima non est dativa 6. Legitima proprie est legitima. Testamentaria non improprie, ut hæreditas, *l. lege*, *ff. de verb. signif.* quæ duo sunt longe diversa, proprie scilicet et non improprie, *l.* 1. *ff. de suis et leg. hær.* legitima est absolute legitima. Testamentaria quodammodo 7, itemque Attiliana. Nam sola lex tutorem facit, vel Senatus, aut Princeps, aut populi mos, non prætor; sed prætor tutorem dat jubente lege 8, vel Senatu, vel principe, vel more permittente 9. Nec ullum extat prætoris edictum quo fiat tutor. Non est igitur edictum prætoris legi simile, SC. est legi simile. Constitutio principis est legi similis, §. *quos autem*, *Instit. de bon. poss.* Idem non dicimus de edicto prætoris; sed hoc tantum, non modicam obtinere juris auctoritatem, partem juris esse, non legis. Nec mirum si curator ventri detur ex edicto, non tutor, *l. ventri*, *ff. de tut. et cur. dat.* Nam et de tutore constituendo edicere non potuit prætor. Verum ut qui hæredem facere non potest, bonorum tamen possessorem 10 facit, quem in omnibus tuetur hæredis vice 11, ita qui tutorem facere non potest curatorem tamen

facit 12, quem habet tutoris loco. Et in summa, tutorum origo est ex lege vel alio jure, quod vigorem legis obtineat. Curatorum, qui puberibus dantur, et aliquando impuberibus 13, vel bonis 14, aut ventri 15, origo est ex jure prætorio, exceptis curatoribus furiosorum et prodigorum 16, qui soli legitimi sunt, non dativi. Et ut de legitima tantum tutela modo dicam; alia ex lege directo descendit 17, ut quæ agnatis defertur, alia per consequentias hæreditatum, ut quæ patrono defertur, vel parenti manumissori, *l. 3. ff. eod. l. 5. sup. de dol.* et quæ extraneo manumissori 18 .i. patri fiduciario, cui pater naturalis filium mancipavit ut liberaretur, quæ proprie tutela fiduciaria dicitur, quia hac lege fiduciaque cauta filium pater naturalis mancipat emptori, qui pater fiduciarius dicitur, ut eum manumittat: et sic fiduciaria quoque tutela dicebatur, cum pater naturalis in emancipatione manumissor extiterat, puta contracta fiducia, ut emptor filium mancipatum sibi remanciparet patri naturali manumittendum. Sed hodie fiducia rii tutoris nomen consistit non in patre manumissore, quia receptum est ut potius legitimus appelletur exemplo patroni, sublato jam patre fiduciario, sed in liberis ejus fratribus pupilli manumissi, *l. 4. ff. eod.* Et rursus legitima tutela alia est principalis, alia cessicia 19 .i. quam legitimus tutor feminæ puberis alteri cedit in jure, quæ extinguitur morte et capitis diminutione cessici tutoris, vel ejus qui cessit, ut mandatum quodlibet, *l. mandatum supr. mand. l. cum quis in pr. ff. de sol.* 1. *l. post. litem, ff. de proc.* itemque cessico tutore alii cedente tutelam, quia cessioni primæ renunciasse videtur, et secunda cessio non valet. Cessicus enim alium cessicum facere, ut procurator alium procuratorem facere non potest. Potuit autem tantum in jure cedi tutela legitima, non testamentaria, et tutela non masculorum, sed feminarum puberum, quæ erant olim in perpetua tutela quoad marito in manum convenissent. Nam conventione in manum 20 mulier fit in potestate viri: et generaliter neque masculus neque femina, quisquæve in manu, potestate, mancipio alterius est 21, et in tutoris potest esse potestate: et in definitione Servii 22, caput liberum est homo sui juris, ut liber homo *in l. recte, ff. ex quib. cau. major.* Sed quia lex Claudia sustulit 23 tutelas legitimas feminarum puberum, ne scilicet essent in perpetua tutela, et hodie quoque cessat cessicia tutela: et impuberibus tantum feminis ut maribus legitimi tutores sunt consanguinei, vel alii agnati, *l. 3. hoc tit. l. 2. Cod. Theod. de tut. et cur. cr.* Dico agnati: Nam cognatis neque hæreditas 24, neque cura vel tutela legitima defertur 25. Sed excipio fratrem emancipatum, qui ut ad legitimam hæreditatem vocatur ex Constitutione Anastasii, ita æquum est ut vocetur ad curam et tutelam legitimam, *l. 4. hoc tit. l. 5. infr. de cur. fur.* §. 1. *Inst. de succ. cogn.* secundum regulam, Quo hæreditas, eo et tutela redit 26, et contra 27, quæ tamen vitiatur, si femina hæres intercedat 28, vel minor. 25. ann. Nam et si ad feminam vel marem minorem 25. ann. 29 legitima pupilli hæreditas redeat, non tamen redit etiam tutela. Nam hi tantum sunt idonei tutores, vel curatores dativi, vel legitimi, qui majores sunt 25. ann. ex *l. ult. hujus tit.* ante quam erant ipso jure legitimi tutores et per alios administrata tutela omne periculum administrationis sustinebant, nec tamen eorum bona immobilia tacito jure erant obligata pupillo, vel adolescenti, quia obstabat SC. 30 cum regulariter pupillus, vel adolescens habeat tacitam hypothecam 31 in bonis rectoris sui.

XXX. Enarratio.

1 Lege defertur) *L. 1. et l. intestato 6. ff. de legit. tutor.*

2 Deficientibus tutor. testam.) Semper enim tutela legitima testamentariæ cedit, *l. si tutor* 9. §. 1. *ff. de tut. et ration. distrah.*

3 Sed consanguinei fratr.) *L. 1. ff. de legit. tutor.*

4 Qui proximi sunt ad hæreditatem) Proximus adgnatus tutelam nanciscitur *l. si plures 9. eodem.* Gajus 1. Instit. tit. 7. *Qui proximus fuerit ad tutelam, proximus est ad hæreditatem.*

5 Testamentaria est dativa) Testamento tutores dati dativi appellantur; Ulp. *tit.* XI. §. *testamento.*

6 Legitima non est dativa) Legitimos enim tutores nemo dat, sed lex facit, *l. 5. eod.*

7 Testamentaria quodammodo) Quia lex. 12. tab. permittit tutores testamento dare, *l. 1. ff. de testament. tut.* Attiliana etiam quasi legitima, et Juliotitiana, quia ex lege Attilia et ex lege Julia, et Titia datur.

8 Jubente lege etc.) *L. muto 6. §. tutoris, ff. de tutel.*

9 Vel more perm.) Ulp. *d. tit.* XI. §. *moribus.*

10 Bonorum tamen possess.) §. *quos autem, Instit. de bonor. poss.*

11 Tuetur hæredis vice) Vice hæredis habet, *l. 2. ff. de bonor. poss.*

12 Curatorem tamen facit) Ut cum ventri ex edicto curator datur.

13 Et aliquando impuberibus) §. *interdum, Instit. de cur.*

14 Vel bonis) De quo tit. de curat. bon. dan.

15 Aut ventri) De quo in tit. de ventre in poss. mitt.

16 Exceptis curatorib. furios. et prod.) Furiosi enim et prodigi ex lege xii. tab. in curatione sunt adgnatorum, Ulp. *tit.* 12.

17 Alia ex lege dir. descendit) Tutela legitima adgnatis defertur propalam, id est, specialiter et nominatim, patronis per consequentias hæreditatum, quia lex 12. tab. liberti hæreditatem patrono defert, Ulp. *tit. ultim. in princ. Multa ergo invenientur frequenter, quæ legum verbis non teneantur, sed ipsa vi et potestate teneantur*, ut ait Fabius declam. 331.

18 Et quæ extraneo man.) Ulp. *tit.* xi. §. *qui liberum caput.* Gajus *lib.* 1. *tit.* 6. §. *Item per emancipationem.*

19 Alia Cessitia etc.) Ulp. *d. t.* xi. §. *Is cui tutela* §. *quantum ad agnatos, et* §. *si cap te.*

20 Convent. in manum) De qua vide P. Pithœum ad Licinii Rufini collationem juris Mos. et Rom. et Cujacium Observ. libro 7. cap. xi.

21 Mancipio alterius est) *L. penult.* §. 1. *ff. qu. fal. tut. auct.*

22 In definit. Servii) In *l.* 1. *ff. de tutel.*

23 Sed quia lex Claudia sustulit) Sic legit Cujac. in d. §. *quantum ad agnatos.*

24 Nam cognatis neque hæreditas) In lege xii. tabul. *adgnatus proximus familiam habeto*, Ulp. *tit.* 26.

25 Neque cura vel tut. leg. def.) Adgnati sunt tutores legitimi, Ulp. *tit.* xi. §. 2. *l.* 1. *ff. de legit. tutor.* Item furiosus et prodigus sunt in curatione adgnatorum, ex lege xii. tab. Ulp. *tit.* xii. §. 1.

26 Quo hæreditas eo et tutela red.) Hæreditas redire dicitur in *l. peto* 69. *ff. de leg.* 2. et tutela, *l. si quis* 11. *ff. de testam. tut.*

27 Et contra) *L. quo tutela* 73. *ff. de reg. jur.*

28 Si femina hæres intercedat) Nam hæreditas quidem ad adgnatam pertinet, tutela autem ad adgnatum, *l.* 1. §. 1. *ff. de legit. tutor.*

29 Vel minor 25. annis) Cui enim ferendum est, eundem esse tutorem et sub tutela constitui, l. ult. hoc tit. id est, τὸν δέοντα φυλακῆς, μᾶλλον, ἢ φυλάττειν ἄλλους δυνατόν.

30 Quia obstabat Senatusconsultum) De rebus minorum non alienandis, de quo tit. 9. lib. 27.

31 Habeat tacitam hypothec.) *L. pro officio* 20. *Cod. de administrat. tutor.*

Tit. XXXI. *Qui petant tutores vel curatores.*

Vide tit. 6. *ff. eod. libro.*

Post tutores testamentarios et legitimos, dicturus de tutoribus vel curatoribus qui dantur a prætore urbis ex lege Attilia 1, vel ex SC. 2, vel moribus 3, aut a præsidibus provinciarum ex lege Julia et Titia 4, qui petuntur et dantur, non quasi existunt ipso jure 5 ut legitimi, nec dantur ut testamentarii, nemine petente, in primis docet qui tutores vel curatores petere possint aut debeant. Et debent quamprimum 6 tutores petere liberti 7 liberis patroni, et mater 8, avus, avia 9 liberis suis qui buscunque 10, non curatores impuberibus 11. Et si cessant tutores aut curatores impuberibus 12 petere, puniuntur liberti ob desertum obsequium 13, parentes ob desertam pietatem 14. Possunt petere vel amici 15, imo et adversarii in litem, *l. ult.* §. *ne autem infr. de adm. tut. l.* 1. 4. 7. *hoc tit.* Et petunt omnes editis nominibus plurim, qui προκριθέντες et πρόκριτοι appellari possunt, et ex eis unum eligit magistratus ut fit in Episcopo creando *Nov.* 123. et apud Cornel. Tacitum 16, patricios tres nominari, et ex eis unum eligi flaminem Dialem.

XXXI. Enarratio.

1 Ex lege Attilia) *Instit. lib.* 1. *tit.* 20.

2 Vel ex Senat.) *L. muto* 6. §. *tutori ff. de tut.*

3 Vel moribus) *Ulp. tit.* 11. §. *moribus.*

4 Ex lege Julia et Tit.) *Instit. d. t.* 20.

5 Existunt ipso jure) Vide sup. *tit.* 30.

6 Et debent quamprimum) Confestim, id est ubi primum poterunt, *l.* 2. §. *si mater, et* §. *confestim, D.* ad *SC. Tertull.* intra annum ex, *l. sciant.* 10. *de legitim. hæred.*

7 Tutores petere liberti) *L.* 2. *hoc tit.*

8 Et mater) *L.* 6. 8. 9. *h. t. d.* §. *si mater.*

9 Avus avia) *L.* 1. *C. Theod. qui tut. pet.*

10 Liberis suis quibuscumque) Etiam quæsitis ex concubinatu, *l. ult. hoc tit.*

11 Non curatores puberibus) Pupillis tutor idoneus necessarius est; D. Augustinus de civit. Dei 1. cap. 30. Puberes ipsi sibi curatores petunt, *l.* 6. *hoc tit.*

12 Aut curatores impuberibus) *d. l.* 2. §. *quid si curatores*, quo casu impuberi curator petendus est, *l.* 1. *ff. eod. tit.*

13 Puniuntur liberti ob des.) *L.* 2. *hoc t.* κολάζονται, *l.* 1. §. 1. *ff. eod.* Basilica: σφοδρὸς κολάζονται, *graviter puniuntur*, in corpus scilicet, sicut libertus si fraudulenter tutelam liberorum patroni gessisse probetur, ad præfectum urbi remittitur puniendus εἰς σῶμα, §. 11. *Inst. de suspect. tut.* conjuncto Theophilo.

14 Parentes ob desertam pietatem) *L.* 9. *hoc tit.* Quod si petere neglexerint ab eorum impuberum morientium successione repellentur, §. *pen.*

Instit. de senat. Cons. Tertull. l. 2. §. 1. *ff. hoc tit.*

15 Vel amici) *d. l.* 2. *in princ. et l. is qui* 44. *ff. de negot. gest.*

16 Apud Cornelium Tacitum) Annal. 4. cap. 16.

Tit. XXXII. *Ubi petantur tutores vel curatores.*

V. ff. eod. tit. et lib.

Qui vero petunt tutores aut curatores, eos petunt a magistratibus in patria pupilli, vel juvenis ex qua per patrem (nam a patre patria dicitur) originem ducit, vel ubi patrimonium habet, quod nomen etiam a patre deducitur. Et loquitur Constitutio hujus tit. de magistratibus municipalibus. Nam et hi tutorum vel curatorum dationem habuerunt 1, *l.* 3. *ff. de tut. et cur. dat.*

XXXII. Enarratio.

1 Dationem habuer.) Vide Cujac. ad §. *sed hoc jure*, *Inst. de Attil. tut.*

Tit. XXXIII. *De tutoribus et curatoribus illustrium vel clarissimarum personarum.*

Nunc incipit tractare qui dare, et qui dari tutores, aut curatores possint, et specialiter in hoc tit. qui dare, et qui dari illustribus vel clarissimis et in tit. seq. generaliter, qui ceteris. De illustribus est *l.* 2. ut ii tantum, qui curiæ civitatis suæ obstricti non sunt, tutores dentur illustribus Senatoribus .i. illustrium Senatorum liberis impuberibus sui juris. De clarissimis est *l.* 1. Nam initio ejus non est legendum, illustribus, sed illustris Præf. urbi, ut nonnulli Codices habent 1 ut Codex Th., ut *l.* 2. *inf. qu. mult. tut. off.* Ceterum fateor in ea lege Clarissimorum nomen accipi latissime, ut *Nov.* 71. *et sup. tit. ubi Sen. vel clar.* ut scilicet comprehendat tres gradus dignitatis. Senatoriæ, illustres, spectabiles, et clarissimos, et uxores liberosque eorum, non etiam Senatores sine dignitate 2. Est enim clarissimorum nomen generale et speciale. Et est sententia *l.* 1. elegantissima, quæ olim pertinebat etiam ad plebejos, sed additis multis Justinianus eam coangustavit tantum ad clarissimos, hoc est nobiles, *l. ult.* §. *sed si quidem nobilis*, *inf. de cur. fur.* Ut scilicet clarissimis puberibus vel impuberibus, si deficiant testamentarii, vel legitimi tutores aut curatores, vel excusati sint, in urbe tutores aut curatores constituantur ex quocunque ordine Senatorio vel equestri, ab illustri Præf. urbi 3, qui est Princeps Senatus 4, adhibitis in consilium X. Senatoribus, et prætore tutelari, hoc ordine ut prius nominentur plures, deinde unus idoneus pronuntietur sententia præfecti urbi, et ille postea solemniter detur, decernatur, prodatur, inauguretur, confirmetur auctore prætore tutelari. Sententia præcedit decretum, ut *l. ult. inf. de mag. con. l. tutores*, *ff. de conf. tut.* In provinciis autem ut clarissimis tutores vel procuratores dentur, aut nominentur, dandi a præsidibus decreto decurionum, periculo eorum qui presentes adfuerint, cum tamen in urbe, ut constat ex *tit. de magu. con.* magistratus vel adsessores eorum tutelæ administrationis periculum non agnoscant.

XXXIII. Enarratio.

1 Ut nonnulli codices habent) Sic vetus Ægidii Menagii.

2 Senatores sine dignitate) Vide sup. *lib.* 3. *tit. ubi Senatores vel clar.*

3 Ab illustri præf. urbi) Præfectus urbi illustrium et clarissimorum filiis tutores constituit, Prætor ceteris, Cujac. ad §. 4. *Inst. de Attil. tut.* vide Scholiast. Theophili.

4 Qui est princeps Senatus) Vide sup. *de off. præf. urbi.*

Tit. XXXIV. *Qui dare tutores vel curatores, et qui dari non possunt.*

Vide lib. 1. *Inst. tit.* 20. *et tit.* 5. *lib.* 26. *ff.*

Docuit tit. superiore specialiter qui dare et qui dari tutores vel curatores possint illustribus vel clarissimis personis. In hoc tit. docet generaliter qui dare et qui dari ceteris possint vel non possint, quæ duæ quæstiones et illam nectunt, Cui dari possint. Nec enim potis est quisquam dare, nisi sit cui dare possit: ac primum quidem tutorem habenti tutor dari non potest, *l.* 9. *et* 10. 1. qua de re proprio t. 36. Nec homini non subjecto jurisdictioni suæ; Nam et si tutoris datio non sit jurisdictionis 2, tamen quia jus dicentis officium consistit etiam in dando tutore, *l.* 1. *ff. de jurisdict.* et in tutore dando magistratum municipalem, aut provincialem servare oportet fines territorii et jurisdictionis suæ, *l.* 5. *hoc titulo*, *leg.* 3. *sup. qui pet. tut.* Et ad hanc quæstionem, Cui dari possint, etiam pertinent *l.* 1. 11. 12. 3 Nam et si titulus hic sit, Qui dare et qui dari, tamen ubi hoc quæritur, consequens est etiam id quæri cui dari possint, *leg. naturalis*, §. *ult. ff. de conf. tut.* Sunt cæ tres quæstiones jugatæ 4 inter se

atque connexæ. Et illa, qui dari possint vel non possint 5, facillima est.

XXXIV. Enarratio.

1 Lege 10.) Cujacius legit, *tutorem*, in *d. l.* 10. duo tamen antiqui Codices Menagii et Brodæi habent, *curatorem*.

2 Non s't jurisdictionis) *L. muto* 6. §. *tutoris, ff. de tutel.*

3 L. 1. 11. et 12.) Tutela est vis et potestas in capite libero, id est, iu patrefamil. aut matrefam. non in eo qui quæve sit in potestate, vel manu, vel mancipio. Cujac. ad *tit. de tutel.* §. 1. *Instit.* Si tamen impuberi, aut juveni fiat controversia status, recte tutor aut curator ei dabitur, quia interim pro libero habetur, *l.* 1. *h. t.* ut ita demum teneat datio, si l ber pronuntiatus sit, *l. ei qui* 17. *ff. de tut. et curat. dat.* In *l.* 11. *et* 12. datur specialis curator ad litem, deficiente generali: quia minor indefensus, legitimus litigator non est. Vide sup. qui legit. pers. in judic. hab.

4 Jugatæ) M. Tull. Tuscul. 3. *hoc quidem est commune virtutum, omnes enim inter se jugatæ sunt.* Profert Nonius in V. jugatum.

5 Qui dari poss. vel non) Maritus uxori curator dari non potest, *l.* 2. *hoc tit.* ne ratio tutelæ reddendæ cohibeatur, *l. non solum* 67. §. *sed videamus ff de ri. nupt.* Utroque lumine captus curator esse non potest, *l.* 3. in qua Josias Mercerus ad Nonium Marcellum legi mavult, *habere*, eo sensu, ut luminibus capto curator dari non debeat. Scripti codices variant. In l bro Ægidii Menagii sic legi videtur, *curatorem habere.* In libro Juliani Brodæi scriptum quidem est, *habere*, sed τὸ e mutatum in i: et hæc vera lectio est. Vide inf. tit. 67. Item miles curator esse non potest, *l.* 4. quia Reipublicæ operatur, cujus causa præcipua est. Ut nec volens admittatur, §. *idem et in milite, Instit. de excus. tut.* Nec servus, *l. in servili*, 7. nec enim servo committi debuit liberum caput. Denique Principis colonus, *l. ult.* Creditor autem debitori suo tutor dari potest, *l. creditorem*, 8. *hoc tit.* quæ abrogata est *Nov.* 77. *cap.* 1. et ideo d. lex non est in Basilicis.

Tit. XXXV. *Quando mulier tutelæ officio fungi potest.*

Et notissimum quoque feminam tutorem 1 aut curatorem dari non posse, quæ olim perpetua tutela 2, aut potestate viri continebatur 3. Sed lege 2. et 3. matrem dari liberis unde unde quæsitis 4 posse introduxerunt certis condicionibus, quarum et facilis cognitio est, simul ac juris novi et novissimi 5, quo huic tit. abrogatum vel derogatum est. Et quod in matre, idem in avia. Et hi vero qui tutores aut curatores dari non possunt, hujus condicionis sunt, ut necesse non habeant se excusare 6, et periculum cessationis ad eos non pertineat, et ne volentes quidem admittantur.

XXXV. Enarratio.

1 Feminam tutor) Tutela enim munus virile est, *l.* 1. *hoc tit.*

2 Quæ olim perp. tutela) Ante legem Claudiam, quæ tutelas legitimas feminarum puberum sustulit, Ulp. *tit.* xi. §. *quantum adgnatos*, et ibi Cujac.

3 Aut potestate viri contin.) Si in manum viri convenisset: vide sup. tit. 30.

4 Unde unde quæsitis) sive naturales sint, sive ex justis nuptiis quæsiti.

5 Juris novi et noviss.) *Vide authent. matri et aviæ h. tit.*

6 Ut necesse non hab. se excus.) *L.* 1. *sup. de confirm. tut. l.* 1. §. *ult. ff. de excusat. tut.* §. *item major, Instit. de excus. tut.*

Tit. XXXVI. *In quibus causis tutorem habenti tutor vel curator dari potest.*

Vide t.t. 5. *lib.* 26. *ff.*

Intelleximus jam sup. ex *l.* 9. *tit.* 34. *et l.* 9. *tit.* 31. tutorem habenti tutorem dari non posse, quæ regula juris dicitur 1, *l. ventri, ff. de tut. et cur. dat.* et ea utuntur sæpe auctores, et Paulus in admodum singulari specie *lib.* 4. *Sent. tit. de fid. lib. et d. l. ventri*, quæ conjuncta, *l.* 1. *ff. qui pet. tut.* ex lib. 7. differentiarum Modestini, tres exponunt differentias inter tutorem et curatorem, et eam regulam aperte docent non pertinere ad curatorem, sed ad tutorem tantum. An vero quia actus legitimus semel tantum fit 2, qualis est datio tutoris ex inquisitione atque decreto? An quia pupillus est in tutoris potestate, et nemo potest esse in duorum potestate, ita ut sit cujusque potestas in solidum, nisi pro uno habeantur, ut cum sunt conjunctim dati duo pluresve, tutores *l. simul, ff. de tut. et cur. dat.* Curatoris autem nulla est potestas in personam 3. Sed hujus regulæ exceptiones pleræque inductæ sunt ex S. C. 4 Nam in locum absentis Reip. causa, licet tutor esse non desinat, alius tutor dari potest, *l.* 1. *hoc tit. l.* 3. §. *si quis abfuturus, ff. de susp. tutor. l. si tutor Reip. de tut. et rat. dist. l. quæsitum, de tut.* et multo magis curator 5, *l. in omnem, ff. de tut. et cur. dat.* Et

in locum remoti 6, licet alii pupillo tutores sint, vel præsto sit legitimus, et in locum defuncti, licet alios tutores habeat superstites, *l. tutorem sup. tit.* 34. *l.* 4. *hoc t.t. l.* 2. *inf. de tut. vel. cur. qui satis non dedit.* Et in locum excusati similiter vel deportati, *l.* 2. *hoc tit. l. si quis sub conditione, ff. de test. tut.* vel relegati 7, *l.* 4. *hoc tit. l.* 3. *sup. qui pet. tut.* vel furiosi, muti, surdi, *l. pen. ff. de tut.* nec tamen ideo sequitur quin eorum loco curator dari possit, ut proponitur *d. l.* 2. licet ex SC. 9 potuerit et debuerit alius tutor dari, sed curator ille instar est tutoris 10. Nec enim durat ultra pubertatem, et tutelæ sive protutelæ eum teneri quidam existimabant *l.* 3. *inf. arb. tut.* Ergo exemplo absentis Reip. causa, et excusati, in cujus tutoris locum dari alius tutor potest, et curator quoque, ut in locum relegati etiam curator, *l. tutor*, §. *ult. ff. de excus. tut. l.* 14. §. *quid ergo, ff. de sol.* vel actor, *l. sine hærede* §. *ult. De adm. tut.* et in locum furiosi, *l.* 12. *ff. de excusat.* et in litem quoque tutor vel curator, ut dicemus tit. 44. Et eæ quidem sunt causæ in quibus tutorem habenti tutor datur, de quibus *l.* 1. 2. 4. In aliis, id est 3. et 5. sunt causæ in quibus curator adjungitur tutorem habenti quibus fere placet etiam tutorem adjungi posse in alia bona. *l. propter litem, in fi. ff. de excus.* Et in summa, quibus tutor, et curator, et e contrario: et recte emendavi in Rubrica, In quibus causis 11, ut *l.* 4. *hoc tit.* 12 et *in l. tutorem tit.* 34. et tutorem habenti, non tutorem vel curatorem, alioqnin regulam superiorem rubrica supponeret etiam in curatore.

XXXVI. Enarratio.

1 Quæ regula juris) Et a Theophilo §. 5. Institut. de curationibus.

2 Actus legit. semel tantum fit,) *L. actus* 77. *de reg. jur.*

3 Nulla est potestas in personam) Tutela est personarum, *l. quia personæ* 14. *ff. de testam. tit.* cura bonorum, *l. in copulandis* 8. *sup. de nupt.*

4 Inductæ sunt ex SC.) Ulpian. *tit.* 11. §. 1. *et* §. *ex lege*, et tribus sequentibus.

5 Et multo magis curator) Et ideo auctores Basilic. in interpretatione d. legis 1. sic scribunt: δίδοται οὖν εἰς τόπον αὐτοῦ ἕτερος ἐπίτροπος, ἢ κουράτωρ. *datur itaque in locum ejus tutor alius, vel curator.*

6 Et in locum remoti) *L.* 4. *hoc tit.*

7 Vel relegati) In perpetuum, *l.* 3. *sup. qui pet. tutor.* ex qua *d. leg.* 4. interpretationem adhibendam esse censent Græci: vide tamen Cujacium ad *l.* 8. *ff. de excusat. tut.*

8 Vel furiosi, muti, surdi) Ulp *d. tit.* 11. §. *præterea*.

9 Licet ex SC.) *d. l. pen.*

10 Instar est tutoris etc.) Quia non ut minori, sed ut pupillo datus est. Græci: ἐπειδὴ γὰρ οὐχ ὡς ἀφήλικι ἐδόθη, ἀλλ' ὡς πουπίλλῳ ἡ βήσαντος ἐκείνου παύεται τῆς διοικήσεως, *l.* 2. *hoc tit. et l. curatorem* 25. *ff. de tutor. et cur. dat.*

11 In quibus causis) Sic legitur in veteri codice Menagii et Brodæi.

12 Ut l. 4. h. t.) In qua tamen Basilica causas interpretantur θέματα, *casus*.

Tit. XXXVII. *De administratione tutorum et curatorum, et de pecunia pupillari fœneranda vel deponenda.*

Vide tit. 7. *eod. lib.*

Dixit veluti præmissionis loco de variis tutorum generibus, de testamentariis de legitimis, de his qui petuntur et dantur, cui et qui dari possint, et a quibus dari vel peti, et ubi. Sequitur jam ut dicat de contractu ipso .i. administratione tutelæ vel curæ, ex qua procuidubio est ultro citroque actionem nasci, directam et contrariam tutelæ inter tutorem et pupillum, utilem negotiorum gestorum inter adolescentem et curatorem, eoque nomine bona tutorum et curatorum esse tacite obligata pupillo et adolescenti, *l.* 20. *hoc tit.* §. *et ut plenius, supr. de rei. ux. act. l.* 1. *supr. rem. al. ger. l. ult. supr. de leg. tut. l. ult.* §. *et inventario, infr. de cur. fur.* non tantum si id fecerint quod facere non debent, sed et si id non fecerint quod facere debent, *l.* 1. *in pr. ff. de tut. et rat. distr.* Nam et qui non facit quod facere debet, videtur adversa facere, et contumacia ejus vel negligentia, dolus vel culpa, pro facto, pro contractu, pro gestione vel administratione est, sicut dicitur dolum ejus qui non possidet 1 pro possessione esset, et qui facit quod facere non debet, non facere videtur .i. mala administratio pro cessatione est. *l. qui non facit, ff. de reg. jur.* Et breviter, officium tutoris vel curatoris est neque prætermittere utilia, neque admittere inutilia, *l.* 27. *supr. de ep. aud.* Pars autem prima officii et administrationis est inventarii confectio 2, secunda depositio pecuniæ 3 ad prædiorum rusticorum comparationem, aut si bona conditio non suppetat prædii comparandi, pecuniæ fœneratio. Ceterarum rerum omnium diligens custodia ex edicto Constantini 4 abrogata auctionandi necessitate 5. Summa vero atque præcipua, defensio pupillorum in judiciis, adolescentum, furiosorum et ceterorum, quibus curatores dari solent, *l. ult. hoc tit. l.* 30. *ff. eod.*

XXXVII. Enarratio.

1 Dolum ejus qui non poss.) *L. qui dolo* 131. *l. parem* 130. *et l. ad ea* 137. §. 1. *ff. de reg. jur.*

2 Inventarii confectio) *L. tutor* 7. *ff. eodem*, *l.* 24. *hoc titul.*

3 Depositio pecuniæ) *L.* 4. 5. *et d. l.* 24. *hoc t.* quod explicandum secundum *Novel.* 72. *cap.* 6. 7. *et* 8.

4 Ex edicto Constantini) *L.* 22. *hoc t.*

5 Abrogata auctionandi necess.) Auctionari est vendere in foro sub hasta. M. Tullius pro Dejotaro: *Dejotarus auctionatus est, seseque expoliare maluit, quam tibi pecuniam non subministrare.* Cornel. Tacit. Annal. 1. *Ubique hasta, et sector, et inquieta urbs auctionibus.* Glossæ: *auctio*, διάπραξις.

Tit. XXXVIII. *De periculo tutorum et curatorum.*

Vide eund. tit. et lib. ff.

Administrationi conjunctum est periculum: Nam si quid per causam administrationis neglectæ, vel gestæ perperam amiserit minor, aut non acquisierit, tutor vel curator eo nomine minorem indemnem damno præstat, hoc est, damni periculum agnoscit secundum regulam *l.* 10. *supr. tit. prox.* ut resarciat damnum qui dedit: quod et aliæ leges multæ in eo tit. demonstrant, *l.* 8. 11. 18. 21. 23. Nec specialiter datur post illum hic titulus de periculo, ut idem repetatur, sed ut intelligatur periculum administrationis non semper ad tutores vel curatores redundare, non certe administrationis collegæ, qui in alia provincia tutelam pupilli administravit, *l.* 2. non si casu fortuito damnum contigerit negotiis pupillaribus sine dolo aut culpa tutoris 1 vel curatoris, *l.* 3. *et* 4. veluti subito occursu latronum, non periculum temporis, quo nescivit se tutorem datum, *l.* 5. non periculum futuri temporis 2, *l. ult. hoc tit. l. tutores* §. 1. *ff. eod.* sicut nec præteriti temporis, *l.* 1. *supr. tit. prox.* Et ut intelligatur non tantum tutores et curatores eos periculo administrationis obstringi, qui dati sunt administrandi causa, sed etiam eos qui dati sunt notitiæ causa ut tutores alios, vel curatores instruant de fortunis pupilli, quales dantur plerumque liberti qui actores fuere rerum domini, et novere totius familiæ rationes, negotia, bona, supellectilem: *l.* 1. *hoc tit.*

XXXVIII. Enarratio.

1 Aut culpa tutoris) Damnum enim quod tutoris culpa contigit, tutorem respicit, puta si res pupilli in tutoris hospitio (ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ, Basil. l. 37. tit. 7.) vi ignis absumptæ sint, quas in horreo conditas habere debuerat; *d. l.* 3.

2 Futuri temporis) Post finitam tutelam vel curam.

Tit. XXXIX. *Quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt.*

Vide tit. 9. *eod. lib. ff.*

Hic titulus etiam est de administratione tutoris vel curatoris. Nam ex lite quam intendit tutor minoris nomine, si condemnetur, docet minorem conveniri utili actione judicati, *l.* 1. *hoc tit.* et ex mutuo utili actione creditæ pecuniæ, si tutor pupilli nomine mutuam pecuniam acceperit, eamque converterit in rem pupilli, *l.* 3. *hoc tit. l.* 2. *infr. de cur. fur.* et ex diverso docet minores agere actione ex stipulatu de pecunia sua credita a tutore vel curatore, *l.* 2. et locati 1 ex locatione prædiorum suorum a tutore vel curatore facta, *l.* 4. quæ omnia administrationis nomine continentur. Regulariter pupillo per tutorem non acquiritur actio, *l. ultim. hoc tit. l. solutum* §. *per liberam*, *ff. de pign. act.* Sed ex his causis acquiritur utilis, ut *l.* 2. *hoc tit. l.* 2. *ff. eod.* quia pecunia, aut prædia ejus fuerunt: non directa: quia suo nomine tutor credidit, vel locavit, alioquin frustra locasset nomine pupilli. Credidisset autem nomine pupilli et quilibet alius non inutiliter, *l.* 2. *sup. per quas per. nob. acq.* tam pupillarem, quam pecuniam suam jure singulari. At quibus ex causis pupillus convenitur ex facto tutoris, utili judicio convenitur, qua tutor litigavit, vel mutuam pecuniam sumpsit nomine pupilli, *l.* 2. *infr. de cur. fur.* non directo, quia non ipse contraxit.

XXXIX. Enarratio.

1 Et locati) Et utili vindicatione si tutor emerit, aut curator, *l.* 2. *ff. hoc t.* οὐτιλίαν ἀγωγὴν ἐκδεχοῦσαν τὸ ἴδιον ἔχουσιν οἱ νέοι *utilem vindicationem habent juvenes.* Basilica libro 37. tit. 9.

Tit. XL. *Si ex pluribus tutoribus, vel curatoribus omnes, vel unus agere pro minore, vel conveniri possunt.*

Vide tit. 7. *lib.* 26. *ff.*

Scire nos convenit, cum inter tutores vel curatores non est divisa administratio, ratum haberi debere quod per unum gestum est, *l.* 3. *in pr. ff.*

de admin. tutor. ergo et rata est causæ pupillaris defensio, quam cessantibus aliis unus executus est, *l.* 1. *hoc tit.* maxime si testamento aut ex inquisitione dati fuerint, *l. ult. infr. de auct. præst.* denunciari tamen iis omnibus 1 debet, *l.* 1. *Cod. Theod. de den. vel edit. rescr.* Sin autem divisa sit administratio per provincias a testatore, vel a judice, vel a tutoribus ipsis, nihil refert, videtur in sua quisque provincia causam, pupillarem agere debere, non in aliena: nec enim utiliter agit tutor rerum hujus provinciæ, ex contractu pertinente ad aliam provinciam, *l. vel in partes, ff. eod.* et tamen si agat ex contractu hujus provinciæ, poterit ei objici compensatio ex contractu alterius provinciæ, *l. inter, ff. eod.* et eadem ratione cum tutore rerum hujus provinciæ creditor alterius provinciæ recte aget, recteque eidem solvat tutor hujus provinciæ, *l. Titium*, §. *ultim. ff. eod.* quia divisio facta inter tutores non potest officere creditoribus suum persequentibus, *d. l. inter*, quod pugnare videtur cum *l.* 2. *hujus tit.* Sed loquitur tantum de denunciatione litis solemni, ut docui Obs. 17. *c.* 8.

XL. Enarratio.

1 Denunciari tamen iis omnibus) Quidam codices *l.* 2. pro omnibus, habent, *hominibus*, ut non omnibus tutoribus denuntiandum sit, sed satis sit iis denuntiari, qui in ea provincia tutelæ officium sustinent.

Tit. XLI. *Ne tutor vel curator vectigalia conducat.*

Quo expeditior sit tutelæ administratio, nec oneretur ex alia causa longe graviore, cavetur in hoc tit. ne tutores vel curatores fisci vectigal 1 conducant, antequam paria cum suis minoribus fecerint 2, quod juris, *l.* 1. §. *ex illa, ff. ad l. Cor. de fals. et lege οἱ ἐπίτροποι, ff. loc.* docent esse ex Constitutione Severi et Antonini: et non tantum inhibere conductionem vectigalium, sed etiam quemlibet alium contractum fiscalem, et conductionem etiam prædiorum Cæsaris. Hujus prohibitionis duæ rationes sunt: Una respicit pupillum, ne tutelæ administratio et obligatio oneretur ex causa fiscali, *l. locatio.* §. *debitores, ff. de publ.* Altera respicit fiscum, ne privilegio temporis in hypothecis prælato pupillo, nihil fisco, qui etiam habet tacitam hypothecam in bonis omnibus debitoris, supersit ex bonis publicani, quo suum sibi servare possit. Denique ea Constitutio exclusit fraudem, ne qua fisco fieret hac in re: et dolo malo versatum tutorem in celanda hypotheca priore, quæ ex tutelæ causa descendit, dum accedit ad conductionem vectigalium, vel alium contractum habet cum fisco, producta in hunc casum lege Cornelia: censet teneri falsi, quia obrepsit et imposuit fisco. Sed ut cavetur in alia Constitutione Antonini posita sub hoc tit. qui incidit tutor vel curator in crimen falsi ex hac causa, si tam fisco, quam pupillo satisfaciat, facile veniam impetrabit a principe. Tutius est petere veniam, ut *l. Divus*, §. *plane, ff. ad leg. Corn. de fals.* quia satisfactio sola non solvit pœnam semel commissam, *l. penult. ff. de vi bon. rapt. l. qui ea mente, ff. de furt.* et hoc si tutela vetustior fuerit conductione vectigalis; nam si vetustior fuerit conductio, potest tutor se excusare periculo falsi, et ut Basilica interpretantur ultima verba hujus legis *ἀπήλλακται τοῦ τῆς πλαστογραφίας ἐγκλήματος* 3: et additur ratio in *d.* §. *ex illa*: quia Constitututio Severi et Antonini voluit excludere et amovere fraudem fisci, quæ nulla est, cum fiscus prior est in hypothecis, nec admisit excusationes tutelæ, nempe qui contraxisset cum fisco ut excusaretur a tutela: loquitur enim generaliter de eo, qui contrahit cum fisco, non ut hæc Antonini specialiter de publicano. Et excusatur quidem a tutela vel cura procurator Cæsaris, et publicanus, et conductor etiam prædiorum fisci, vel Cæsaris, nisi absque ullo damno ejus videatur tutelam obire posse. Sed non etiam quicunque contraxit cum fisco et obligatus est. Et quod in hac quæstione crimini falsi objiciunt crimen stellionatus ac si tutore vel curatore redimente vectigalia fisci stellionatus sit, non falsum, quantum potest longe summoveo: neque enim est stellionatus, nisi cum quis dissimulata priori obligatione, rem eandem alii obligavit specialiter; quia deficit Constitutio, quæ ad hunc casum porrexerit legem Corneliam: et in proposito casu cum quis celavit fiscum generalem hypothecam tacito jure pupillo vel adolescenti partem in suis bonis, est Constitutio Severi et Antonini, quæ ad eum porrigit legem Corneliam. Parcitur tamen stellioni 4 ut falsario, si satisfaciat omnibus, *l.* 1. *inf. de crim. stell.*

XLI. Enarratio.

1 Fisci vectigal) Recte, ut constat ex his Constitutionis verbis: *Cum autem fisco.* Basilica: *μισθώσασθαι δημόσιον τέλος· Conducere vectigal fisci*, Tutor autem non prohibetur conducere vectigalia civitatis: vide Cujac. ad *l.* 15. *ff. de excusat. tut.*

2 Paria fecerit) Sic loquitur *lex. pen.* §. *conductores, in fi. ff. de jur. immunit.* id est, ante redditas rationes tutelæ, et reliqua præstita.

3 Ἀπήλλακται τοῦ etc.) *Absolvitur crimine falsi.*

4 Parcitur tamen stellioni) Vide librum 9. tit. 34.

Tit. XLII. *De tutore vel curatore qui satis non dedit.*

Ex hoc tit. intelligimus non habere potestatem administrandi tutorem vel curatorem legitimum; aut petitum et datum simpliciter sine inquisitione, nisi satisdederit rem pupilli vel adolescentis salvam fore, et quicquid gessit non præstita satisdatione, vel litigando, vel alienando, vel bon. possessionem agnoscendo nomine pupilli, vel alio quocunque modo, ipso jure nullum esse 1, *l.* 3. *et* 5. non eadem est conditio tutoris jure testamento dati, vel non jure dati, sed confirmati decreto prætoris vel præsidis: hic enim non satisdat, etiamsi confirmatus sit sine inquisitione, *l.* 4. ut puta cum a patre datus esset filio emancipato quia approbatio patris pro satisdatione 2 vel inquisitione est: eadem quoque condicio est petiti tutoris et dati, vel confirmati ex inquisitione, quia idoneus pronuntiatus est 3, *l.* 5. *ff. de conf. tut.* et generaliter quicunque ex inquisitione eligitur, non satisdat, *l. ult.* §. *item rescripserunt*, *ff. de adm. rer. ad civ. pertin.* Sed si plures tutores vel curatores dati sint testamento vel ex inquisitione, ex edicto prætoris, qui ex eis obtulerit satisdationem, causa cognita, solus administrationem suscipit, *l.* 4. vel si plures satis offerant, idoneior præfertur, *l.* 18. *ff. de test. tut.*

XLII. Enarratio.

1 Ipso jure nullum) Quia legitima persona non fuit, ut notant Græci: οὐχ ἔχειν κύριον πρόσωπον.

2 Pro satisdatione) Paternum testamentum pro satisdatione sufficit, *l. cum furiosus* 7. §. 5. *infra, de curat. fur.*

3 Idoneus pronunciatus est) Idoneus electus, et pronunciatus est, *Instit. de satisdat. tut. in princ. l. ult.* §. *item rescripserunt a cur. ff. de administr. rer. ad civit. pertin.*

Tit. XLIII. *De suspectis tutoribus vel curatoribus.*

Vide tit. 28. *lib.* 1. *Inst. et tit.* 10. *lib.* 26. *ff.*

Recte superiori hic tit. applicitus est: nam qui cum satisdare debet, non satisdat, vel compellitur ad satisdationem §. *pen. Inst. de satisd. tut.* vel removetur quasi suspectus, sine infamia si inopiæ gratia hoc facit, cum infamia si dolo, malo *l.* 1. *et* 2. *sup. tit. prox.* sicut is, qui cessat vel compellitur ad administrationem, vel si in eadem contumacia perseverat, removetur tanquam suspectus, *l.* 2. *et* 3. *hoc tit.* videlicet cum administrare debet et non administrat: nam non administrare simpliciter per se non est vitium, *l.* 4. §. *ult. ff. eodem*, quid enim si honorarius sit tutor 1? quid si notitiæ causa datus 2? quid si datio ipso jure nulla 3? Conjuncta etiam vicinitate tituli superioris, apparet satisdationem non exigi 4 a tutore dato testamento patris, et tamen posse eum suspectum postulari, si res pupilli fraudulenter administrare conatur, *l.* 4. *h. t.* et electionem igitur patris exonerare satisdatione, non etiam crimine suspecti 5. Hæc vero suspecti vel suspicionis actio, ut *l.* 2. *inf. de div. tut.* nulla alia in re locum habet, quam in causa minorum 6, vel aliorum quibus curatores dari solent 7 ex 12. tab. 8 favore earum personarum comparata et prodita omnibus 9 etiam extraneis 10, et nonnunquam mulieribus 11, quin et eodem favore nemine agente 12, ultro prætori suspectum quem habet tutorem removere licet, et statim tutor 13 qui suspecti postulatus est, abstinere debet administratione, curatore interim dato ad administrandum, *l.* 7. non tutore, quia damnatione non postulatione desinit esse tutor: et huic actioni locus est, manente, non finita tutela 14, aliter quam tutelæ actioni, cui locus est finita non manente tutela, *l.* 1. *et l. pen.*

XLIII. Enarratio.

1 Quid enim si honorarius sit tutor?) Tutores honorarii non administrant, *l.* 3. §. 2. *ff. de administr. tutor.*

2 Quid si notitiæ causa?) De quo in *l. quæro* 32. §. 1 *ff. de testam. tut. l.* 1. *sup. tit.* 38. Notitiæ causa dari dicitur, qui ad instruendos contutores datur, quod pupilli facultates notas habeat, *l. quod si forte* 14. §. *ei qui notitiæ*, *ff. de solut. et liberat.*

3 Quid si datio ipso jure nulla?) *L.* 1. *sup. tit.* 38.

4 Satisdationem non exigi) *L. testamento* 17. *ff. de testam. tut.*

5 Non etiam crimine suspecti) Accusatione suspecti.

6 In causa minorum) Minorum nomen commune est pupillorum et adolescentium, §. *nunc admonendi*, *Institut. quibus alien. lic. vel non.*

7 Vel aliorum quib. curat. d. s.) Dantur adolescentibus, et furiosis et prodigis, dantur mente captis, surdis, et mutis, et iis qui propter invaletudinem rebus suis superesse non possunt.

8 Ex 12. tab.) *l.* 1. *et* 2. *ff. eod.*

9 Omnibus) Suspicionis actio quasi publica est, *d. l.* 1. §. *consequens.*
10 Etiam extraneis) *l. pietatis* 6. §. 1. *h. t.*
11 Et nonnunquam mulieribus) *d. l.* 1. §. *quinimo.*
12 Nemine agente) *L.* 3. §. *præterea, ff. eod.*
13 Et statim tutor) Interim enim administratio interdicta ei videtur, *L. quod si forte* 14. §. 1. *ff. de solution.* §. *si quis autem, Institut. de susp.*
14 Locus est manente non fin. tut.) Suspecti agimus, pendente administratione tutelæ: id enim agitur ut tutor removeatur. Tutelæ actioni, finita tantum tutela, locus est, *l.* 1. *in fi. et l.* 4. *ff. de tut. et ration. distr.* absurdum enim erat, a tutore rationem administrationis negotiorum pupilli reposci, in qua adhuc perseveraret, ut est in *l. si tutor* 9. §. *et generaliter eod.* Cum eo tamen, qui pro tutore negotia gessit, etiam ante pubertatem agi posse certi juris est, quia tutor non est, *l.* 1. §. *cum eo, ff. de eo qui pro tut.*

Tit. XLIV. *De in litem dando tutore vel curatore.*

In hoc tit. agitur de tutore vel curatore, ad quem non omnium rerum pupillarium administratio pertinet, sed unius rei tantum, id est, unius litis defensio, nempe ejus quem pupillus intendit tutori ex causa tutelæ vetustiore, vel tutor pupillo suo: nec enim ipse in rem, litemve suam pupillo litem inferenti vel excipienti auctor esse potest, *l.* 1. *ff. de auct. tut.* Ergo moribus receptum est, ut Ulp. scribit lib. Reg. 1 ut tutorem justum habenti 2 in eam litem specialis tutor detur, quo auctore, pupillus experiatur, qui prætorius tutor dicitur, quia hoc solo casu a prætore tutor datur sine lege: hodie in judiciis extraordinariis non tutor, sed curator datur, §. *ult. Inst. de auct. tut. l.* 3. 4. 5. *ff. de tut.* jure agitur ordinario tutor, jure extraordinario curator: et utrumque jus notat l. 3. dum ait, tutor sive curator; et sane liberum est vel tutorem dare jure ordinario, vel curatorem extra ordinem, sicut in aliis causis, quibus tutorem habenti tutor datur, et curator dari dicitur, ut docui t. t. 36. Et *l.* 4. ad litem tutorem dat abscisse, respiciens ad jus ordinarium: eademque mens est *l.* 7. *inf. de excus.* Et *l. ult.* concedit quidem ex solemnitate juris ad litem dandum esse tutorem juxta *l. curatorem, ff. de auct. tut.* et *l. cum in una, ff. de appell.* si quidem agatur solemni, legitimo, et ordinario jure; hodie vero quia plerumque agitur extra ordinem, omissis solemnibus formulis, sufficere curatorem.

XLIV. Enarratio.

1 Ulpianus) *Tit.* 11. §. *moribus.*
2 Tutorem justum habenti) Tutorem generalem habenti. Si tamen plures tutores sint, curatorem litis causa dari necesse non erit, quoniam altero auctore cum altero agi potest, *l.* 1. *h. t.*

Tit. XLV. *De eo qui pro tutore negotia gessit.*

Vide tit. v. lib. 27. ff.

In hoc tit. ostenditur, non tantum justum tutorem 1 vel curatorem teneri ex administratione, sed etiam eum, qui quasi tutor 2 vel curator aliquid gessit, cum non esset tutor, aut esse non posset, ut miles 3, aut mulier 4, aut datus a muliere 5: et quasi tutor protutelæ 6 actione, quasi gestor negotiorum gestorum, *l.* 1. *et* 4. *sup. de test. tut. l.* 4. *sup. qui dar. tut.* Quasi curator utili negotiorum gestorum 7, qua verus curator 8 tenetur, et in falsum curatorem deflexa.

XLV. Enarratio.

1 Non tantum justum tutorem) Qui jure datus est.
2 Qui quasi tutor) Ceterum si quasi tutor aget nomine pupilli, poterit ei opponi exceptio, *si non tutor es*, ut legendum videtur in *l.* 2. *h. t.* formula est exceptionis. Scripti tamen codices nihil mutant: et ideo non facile recedendum a vulgata.
3 Ut miles) *l.* 4. *sup. qui dar. tutor*
4 Aut mulier) *l.* 1. *h. t.*
5 Aut datus a muliere) *l.* 4. *in fi. sup. de testament. tut.*
6 Et quasi tutor protutelæ) Sive putet se tutorem, sive se esse fingat, *l.* 1. §. 5. *ff. de eo qui pro tut.* quia munere tutoris functus est, et eo affectu negotia gessit.
7 Quasi gestor negot. gest.) Is qui pro tutore negotia gessit, etiam negotiorum gestorum actione tenetur. Vide Cujac. ad Paulum *Sent. lib.* 1. *titulo* 4. §. *ult.*
8 Qua verus curator) *L. curatoris* 17. *C. de negot. gest. l. quicquid* 7. *inf. arbit. tut. vide* libri 27. D. tit. 3.

Tit. XLVI. *Si mater indemnitatem promiserit.*

Hic titulus est de periculo administrationis, quod interdum suscipit mater, promittendo securitatem pupillo, vel tutori ejus: et quidem si pupillo pro

tutore, vel tutori pro pupillo sua sponte securitatem promiserit, intercessio est quæ infirmatur SC. Vellejano *l.* 1. nisi specialiter decreto comprehensum sit, periculo matris, quæ tutorem petiit, tutorem dari *l.* 3. Sed si tutori pro tutore ipso indemnitatem promiserit, forte dum cupit tutorem sibi permittere administrationem rerum filii sui totam, aut in partem, intercessio non est 1: quia alii se pro alio non obligat, et idcirco ex ea re nihil juvatur SC. Vellejano, *l.* 2. *hoc tit. l. si mater, supra ad Vell. l. tutor. l. quamvis*, §. 1. *ff. eodem*, ac si pupillus finita tutela 2 elegerit tutorem, indemnem tutorem damno præstabit mater. Dico, elegerit: nam et cum matre ei est non quidem ex stipulatu tutoris 3, *l. tutorem, infra, arb. tut.* sed negotiorum gestorum actio, *l. si mater, supra, de usur.* et hæc electio in *l.* 2. significatur verbo, malunt. Ex hac *l.* 2. interpretanda est hæc sententia Pauli, Mulier quæ pro tutoribus, *lib.* 2. *tit. ad SC. Vell.*

XLVI. ENARRATIO.

1 Intercessio non est) Mater convenitur propter malam administrationem: καὶ εἰκότως· οὐκ ἔστι γὰρ ἰντερκεσσίωνε· *et merito: non enim intercessio est.* Græci.

2 Finita tutela) Cum pupilli legitimæ ætatis effecti fuerint, ut est in *l.* 2. ad quam Thalelæus notandum monet, legitimam ætatem dici pro pubertate, frequentius enim dici pro ætate 25. annorum.

3 Non quidem ex stipulatu) Mater pupillo non tenetur ex stipulatu, quia ei non promisit, sed tutori tenetur, cui securitatem promisit

TIT. XLVII. *Si contra matris voluntatem tutor datus sit.*

Hic titulus respicit ad 45. a quo propius abest, et vult ut tutela etiam removeatur, qui datus est contra matris ultimam voluntatem 1, id est quem filio impuberi heredi instituto moriens mater tutorem dari vetuit: et hoc ignorans forte prætor, si quem dederit, ut re cognita repellat: et quemadmodum matris voluntatem servat in tutore confirmando, quem mater dedit filio hæredi instituto, habita inquisitione tamen, *l.* 4. *supra, de test. tut.* ita et in reprobando eo, quem mater reprobavit, matris sequitur voluntatem, sed ut sentio, ex inquistione tamen, et sine infamia reprobati atque remoti. Addidit Tribonianus exceptionem, nisi et is jam fraudem in tutela admisisse convictus fuerit: tunc enim removetur cum infamia, ut *l. ultim. supra tit.* 45. *et l.* 2. *tit.* 42 Voluntas in hoc titulo, est ultima voluntas 2.

XLVII. ENARRATIO.

1 Contra mat. ult. volunt.) Antonius Loisellus V. C. et doctissimus delebat vocem, *ultimam*, quæ nec est in tit. est tamen in veteri Menagii. Theodorus interpres Basil. vel legit ut vulgo, vel certe interpretatur quasi ita legerit.

2 Est ultima voluntas) Sic accipitur voluntas in *l. cum post* 69. §. *nuptiis, ff. de ju. dot.* quæ voluntas suprema, Tacito hist. 1. cap. 48.

TIT. XLVIII. *Ut causæ post pubertatem adsit tutor.*

Tutela finitur pubertate: periculum autem administrationis non ante finitur quam tutor rationes reddiderit, et tutelam omnem curatori restituerit, *l. ultim. supra, de per. tut.* et sententia quoque prætoris, aut præsidis, si qua opus sit, liberatus fuerit, *l.* 1. *supra, de adm. tut.* Et non transtulit omnem, qui detinet instrumenta litis suo consilio cœptæ 1. Ergo periculum ejus litis ad eum pertinet, non ad curatorem.

XLVIII. ENARRATIO.

1 Suo consilio cœptæ) Tutor quoad rationes reddiderit, pupillum debet defendere in lite contestata ante pubertatem. Theodorus.

TIT. XLIX. *Ubi pupilli educari debeant.*

Pars administrationis præcipua, si negotia pupillaria spectas, est defensio causæ pupillaris 1: Si personam, educatio, quo nomine non tantum victus 2 significatur et vestiarum et habitatio, *l. ultim. ff. de alim leg.* sed etiam institutio morum et liberalium artium, *l.* 2. *tit. seq.* educatio ingenii, ut in Comœdia 3, *Bene et pudice doctum atque eductum ingenium.* Et educantur vero plerumque apud matrem viduam 4, vel si ea de re non bene conveniat inter tutores, matrem, et cognatos, apud eum quem educatorem decreverit prætor aut præses, *l.* 1. qui utique non decernet temere educatorem eum, qui pupilli successionem sperat 5, *l.* 2. licet eadem ratione 6 ad eum redierit tutela legitima. Hoc autem distat hic tit. a 24. quod hic est de liberis orbatis patre, ille de habentibus patrem.

XLIX. *Enarratio.*

Vide lib. 27. tit. 2.

1 Est defensio causæ) *L. ultim. supra, tit.* 37.

2 Non tantum victus, etc.) Hierocles in aurea Pythagoræ: ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον ἐν τροφαῖς καὶ γυμνασίοις ἐστὶν ἡ τοῦ σώματος θεραπεία, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολλῶν προσδεῖται, οἷον ἱματίων, ὑποδημάτων, σκευῶν παντοδαπῶν, καὶ τῆς πάντα ταῦτα ὑποδεχομένης οἰκήσεως *Quoniam autem non in alimentis tantum, atque exercitationibus, versatur corporis cultus, sed multis etiam rebus indiget, cujus generis vestimenta sunt, et calceamenta, et suppellex varia, atque domus, qua continentur ista omnia*, etc.

3 Ut in Comœdia) Terentius in Andria Act. 1. Sc. 5.

4 Apud matrem viduam) Quod igitur hoc loco dicitur, locum habet, morte soluto matrimonio. Nam si repudio solvatur, liberi manent apud eum parentem, qui divortio causam non dedit, secundum *Nov.* 117. Theodorus.

5 Enim qui pupilli succession. sperat) Græci ὕποπτοί εἰσιν οἱ περὶ τὴν κληρονομίαν ἐγγύτεροι· *suspecti sunt qui prox miores successores sunt.*

6 Licet ead. ratione) *L. 1. ff. de legit. tut.*

Tit. L. *De alimentis pupillo præstandis.*

Vide d. lib. 27. tit. 2.

Consequens erat docere alimenta constitui pupillo vel adulto, et præstari sine mora 1 arbitrio tutoris vel arbitrio prætoris aut præsidis pro modo facultatum 2, etiamsi de statu ei bonisque paternis, quæ possidet ex edicto Carboniano, vel suo jure controversia fiat, *l.* 1. et aliquando tutius esse sine decreto magistratus ea constitui tutoris vel curatoris arbitrio: nec enim posse minores probe recusare sumptus 3 quibus educti sunt liberaliter 4 bona fide factos, *l. 3. supra, de adm. tut.* nisi eos alium quam tutorem fecisse probent, *l.* 2.

L. *Enarratio*

1 Sine mora) *L. 2. ff. de re jud.* conjuncta Basilic. interpretatione, lib. 9. tit. 7.

2 Pro modo facultatum) Ut in Adriani Sentent. apud Dositheum: κατὰ δύναμιν οὖν τῆς ὑποστάσεως τροφεῖα αὐτῷ παρέχε· *Pro modo facultatis alimenta ei præsta.*

3 Probe recusare sumptus) Improbe sumptus recusat quasi, vento vixerit, ut est in *l.* 2. Cujacius in Codice suo Plauti locum aliter quam vulgo conceptum notaverat Truculenti Act. 5. *Non enim possunt militares viri a vento elucier*: aut non plura comederit quam cicadæ, ut apud Libanium in Declamat. 37. Hoc facit illud Demosthenis in oratione de Chersoneso: πόθεν γὰρ οἴεσθε ἄλλοθεν τὸν μήτε λαβόντα παρ' ἡμῶν μηδὲν μήτε αὐτὸν ἔχοντα ὁπόθεν· μισθοδοτήσει στρατιώτας τρέφειν· ἐκ τοῦ οὐρανοῦ; οὐκ ἔστι ταῦτα· *Nam unde alas eum, qui nec a vobis quicquam accepit, nec ipse habet unde stipendia solvat, milites alere putatis? num de aere? minime id quidem: vivre de l'air.* V. Joannem Drusium in Oseam cap. 12.

4 Quibus educti sunt lib.) Plautus in Menæchm. Act. 5. Sc. 5. *Meo cibo et sumptu educatus est.* Quidam codd. *eductus*.

Tit. LI. *Arbitrium tutelæ.*

Vide tit. 3. lib. 27. ff.

Satis jam de contractu ipso dixit .i. officio et administratione tutelæ. Nunc venit ad actionem, quæ ex eo contractu nascitur, quam vocat arbitrium tutelæ, quod hujus judicii potestas omnis sit in arbitrio judicantis, qui excussis tutelæ rationibus ex bona fide statuat quid tutorem pupillo præstare aut reputare et pensare oporteat. Et est huic judicio sive arbitrio locus in tutorem. Videtur etiam dari in curatorem pupilli, *l. 3. hoc tit.* et est ratio cur et in eum detur, quia tutoris instar obtinet 1, saltem protutelæ: nam et sicut tutor, ita curator pupilli eo pubere facto, deponit officium, *l. 1. inf. t. 60. l. 2. sup. tit. 36. l. curatorem, ff. de tut. et cur. da.* et in ea sententia videntur fuisse Jurisconsulti quidam, ut Thalelæus ait 2 in hanc l. 3. καὶ ὧν γνώμη νομικῶν λέγουσα, τὸν τοῦ ἀνήβου κουράτωρα τῇ τουτέλαι κατέχεσθαι, ἥτις νῦν οὐδαμῶς εἴρηται, quibus accedat *d. l.* 3. Sed verius esse ait Ulp. *l. 1. §. si curator, ff. de eo qui pro tut.* cessare tutelæ vel protutelæ actionem 3. Ceterum in hoc tit. etiam agitur de utili negotiorum gestorum, qua curator tenetur, *l. 7. et ult.* Et in utramque venit id quod interest, *l. 4. h. t.* Ut reddant rationes administrationis et quicquid reliquorum nomine debent qui negotia gesserunt *l.* 9. (*) quicquid dolo, aut culpa eorum lata vel levi minores amiserunt, vel non acquisierunt 4 *l.* 7., excepto casu *l.* 2. 5, nimirum in nominibus paternis exigendis,

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib 2. cap.* 7.

qua in re remissior tantum negligentia et nimia cessatio .i. lata culpa arguitur, ut et in casu *l. tutor §. competit, ff. de admin. tut.* Et utraque est bonæ fidei 6, et privilegiaria 7, et perpetua 8, et in utramque usuræ veniunt 9: utrique data est tacita hipotheca 10. utraque datur hæredi 11 et in hæredem, in utraque ordo servatur 12 *l.* 6. In utraque venit quod post finitum officium gestum est, cum esset administrationi connexum 13, et in utraque inventarii publicam fidem sequimur 14.

LI. Enarratio.

1 Quia tutoris instar obtinet) Vid. sup. tit. 36.

2 Καὶ ἦν γνώμη etc.) *Erant quidam Jurisconsulti qui existimabant curatorem pupilli tutelæ teneri, quod nunc non obtinet.*

3 Cessare tutelæ vel prot. act.) Datur igitur utilis negotiorum gestorum.

4 Vel non acquisierunt) Novum non est, teneri eos si quid minores non acquisierint: nam et minores in integrum restituuntur, sive quid amiserint, sive non acquisierint. Græci.

5 Excepto casu l. 2.) Ad quam Thalelæus notat, Imperatorem custodite dicere, latam culpam: et ad *l. 7. eod.* regulariter quidem tutorem levem etiam culpam præstare, sed in paternis rebus latam dumtaxat culpam.

6 Utraque est bonæ fidei) §. *actionum autem, Instit. de action.*

7 Et privilegiaria) *L. dabimusque* 19. §. 1. *ff. de reb. auctor. judic. possid.*

8 Et perpetua) *L. tutores* 8. *h. t.* utraque tricenaria est.

9 Usuræ veniunt) *L.* 3. §. *usuras, ff. de contr. tut. et l.* 6. *hoc tit.*

10 Tacita hypotheca) *L. pro officio* 20. *sup. de administr. tutor.*

11 Datur hæredi) *l. tutelæ* 12. *h. t.*

12 In utraque ordo servatur) Prius convenitur qui administravit, *l.* 6. *h. t.*

13 Administrationi connexum) *l. tutor* 11. *h. t.* At si brevi tempore intermisso, abstinuerit administratione, et rursus se ei miscuerit, tutelæ non tenebitur; nec enim connexa est hujusmodi administratio: tenebitur igitur utili negotiorum gestorum, *l. si post pubertatem* 14. *ff. de tut. et rat. distrah.*

14 Publicam fidem sequimur) *L. ult. vers. sin autem*, *hoc tit.*

Tit. LII. *De dividenda tutela et pro qua parte quisque tutorum conveniatur.*

Hic tit. est de divisione administrationis et actionis tutelæ, et pro qua parte actio dividatur inter tutores. Et dividere trahit etiam secum non dividere, sicut facere non facere .i. ubi de uno tractatur, necesse est etiam tractari de altero. Igitur, quæstio omnis hæc eo pertinet, ut sciamus cum plures tutores sunt aut curatores (nam et tutores ad se pertrahunt curatores) pro qua parte in singulos agi possit, aut quando in unum ex pluribus in solidum. Dividere est agere pro parte in singulos. Non dividere est agere in solidum in unum e multis. Sic autem distinguendum. Aut divisa est administratio in partes, vel in regiones, sive provincias, aut indivisa. Si divisa a testatore, vel a judice, actio etiam tutelæ dividitur, ut pro ea tantum parte quisque conveniatur, quæ ei attributa est, non pro parte collegarum, nisi dolus ejus aut culpa arguatur 1, quod collegam suspectum non fecerit, aut tardius eversis jam facultatibus, aut lusorie fecerit 2, *l.* 2. §. 1. *hoc tit. l. si duo, ff. de adm. tut.* Julianus Antecessor in collectione quam fecit studiosis et operæ pretio quæstionis hujus: Nisi aut cum oportebat contutorem removere ut suspectum omnino non removit, aut tardius removit. Sin autem divisa sit tutorum conventione 3 sine judice, singuli tenentur in solidum cum hac conditione, ut quem pupillus elegerit, ei cedat actionibus suis adversus alios, *l.* 2. *in fi. hoc tit.* quia conventio tutorum non potest in fraudem pupilli dividere officium tutelæ, periculumque commune, *l.* 3. *hoc tit.* Denique perinde omnia servantur divisione facta ex tutorum conventione, atque si pro indiviso omnes tutelam administrassent: quæ nunc diligentius explicabo. Si divisa sit administratio tutorum conventione vel omnino indivisa, aut communiter omnes tutelam gesserunt pro diviso ex conventione, vel pro indiviso, aut nulli, aut quidam gesserunt, quidam cessaverunt. Si omnes pariter pro indiviso sine conventione, vel pro diviso ex conventione, vel nulli eligere pupillus potest cum quo experiatur in solidum cessis actionibus adversus alios, *l.* 2. *in pr. hoc tit. l.* 6. *sup. tit. prox.* nisi omnes solvendo fuerint litis contestatæ tempore, hoc enim casu is quem eligit pupillus, posita exceptione, desiderare potest actionem dividi inter omnes exemplo epistolæ Adriani 4 pro virilibus portionibus, aut pro rata ejus quod quisque gesserit, *l.* 1. §. *nunc tractemus, ff. de tut. et rat. distr.* Vel si nemine electo, pupillus agat cum omnibus, et condemnet omnes, æque periculum sententiæ dividitur inter eos pro portionibus virilibus, *l.* 2. *inf. Si pl. un sent.* Sed si tempore litis contestatæ omnes solvendo non fuerint, si unus fuerit solvendo, ceteri non solvendo, ille solus convenitur in solidum, ut *l.* 2. *ff. de quibus caus. ad eund. jud. eat.* cessis actionibus

adversus collegas, *l. ex plurib. ff. de adm. tut.* vel sine cessione datis utilibus, *d. §. nunc tractemus, l. 2. inf. tit. 58.* et hoc ubi unus convenitur ex culpa communi: nam si ex propria culpa, *l. 2. inf. de con. ind.* vel si ex dolo communi, ex contumacia communi, id est cessatione omnium improba, quia doli nulla est societas, ei neque ceduntur directæ, neque dantur utiles, *l. 1. §. plane, ff. de tut. et rat. dist. l. si plures, ff. de adm. tut.* Ad hæc sciendum non statim onerari idoneum propter non idoneum: prius enim excutiendus est, qui dicitur non esse idoneus, et fidejussor, et magistratus municipalis, qui eum dedit, non exacta satisdatione, *l. Lucius, §. pen. ff. eod.* et si ab his rem pupillus servare non possit, tum demum it ad contutorem idoneum, et unus tantum casus est quo idoneus statim in solidum convenitur, inexcusso magistratu, si ob id convenitur, quod contutorem suspectum facere aut satis exigere supersedit, *l. 2. et 5. ff. de mag. con. l. 1. §. usque adeo, ff. de tut. et rat. dist.* in quo (si non sint solvendo contutores) perspicue rectius vulgo Græci Latinique 5, quam in Flor. et in illa Juliani collectione, detracta negativa, male in eodem exemplari Flor. trajecta in subditis illo loco, ut et ipse Julianus legit, et Græci, si contutor ob hoc conveniatur etc. Quid autem si quidam tantum gesserint, alii cessaverint? Prius conveniuntur qui gesserunt, si solvendo sunt tempore finitæ tutelæ *l. 6. inf. tit. prox. l. 3. hoc tit. l. 2. inf. de hæred. tut. l. 1. inf. si tut. Reip. cau. ab.* Satis est fuisse solvendo eo tempore: nam si postea fiant non solvendo, hoc minoris aut curatorum, non contutorum qui cessaverunt periculo cedit, *l. 1. hoc tit.* Si vero solvendo eo tempore non sint, neque fidejussores eorum, neque magistratus, tum conveniuntur utili actione tutelæ qui non gesserunt, quia suo periculo cessaverunt, *l. 4. §. 1. ff. rem pup. sal. for. l. tres tutores, ff. de adm. tut.* Verum hic ordo non servatur in eo quod dolo communi periit; *l. 2. inf. si tut. non gess. l. tutores, §. in eum, ff. de administr. tut.*

LII. Enarratio.

1 Aut culpa arguatur) si igitur culpa careat; ut si tempus ad removendum non habuerit, illo repente facultatibus lapso, vel si mala ejus administratio eum latuerit, hoc ei non imputatur. Græcus interpres.

2 Aut lusorie fecerit) Prodita causa, et ideo superior non evaserit.

3 Si tutorum conventione) Et absque jussu testatoris.

4 Epistolæ Adriani) Ex qua descendit beneficium divisionis.

5 Græci Latinique) Basilici lib. 38. tit. 12. εἰσὶ πάντες ἄποροι: *omnes solvendo non sunt.*

Tit. LIII. *De in litem jurando.*

Vide lib. 12. tit. 3.

Hic titulus est de jurejurando in litem arbitrio tutelæ 1 a judice delato 2 adolescenti 3, vel curatori ejus 4, quod nihil aliud est quam æstimatio religiosa 5 ejus rei de qua agit adolescens vel pupilli adolescentisve tutor aut curator adversus tutorem 6 aut curatorem. Vel pretium quod ponit rei suæ jurans quanti eam rem faciat is, qui tutelæ agit, vel utili negotiorum gestorum ex curationis causa. Rem enim et litem 7. et id quod interest promiscue dicimus. Hæc vero aut a judice æstimatur 8 justo pretio 9 si dolus absit et lata culpa ejus quo cum agitur, *l. 2. in fi. h. t.* vel ab actore jurato, si dolo, aut lata culpa adversarii, res, de qua agitur, non restituatur 10, vel non exhibeatur 11, et utroque genere fit vera venditio 12 rei sive litis: priore, justo pretio; posteriore, etiam injusto et immenso coercendi adversarii causa 13 ob dolum ejus, vel latam culpam 14. Nec enim judex id defert ob levem culpam, *l. videamus in fi. ff. eod. et l. 4. hujus tit.* nondum percepta mens hæc est, in tutorem jurari in litem, si inventarium ceteraque instrumenta pupillaria exhibere nolit, quia non potest hoc non dolo malo facere 15, ut *l. 7. §. 1. ff. de adm. tut. l. si tutor, ff. eod.* Ergo ex dolo tutoris, vel lata culpa, quæ vulgo præsumitur esse dolus 16, actori in tutorem jusjurandum in litem deferri, in hæredem autem tutoris conventum actione tutelæ ex dolo tutoris non deferri jusjurandum in litem, nisi lis fuerit contestata cum defuncto 17, sed ex dolo proprio tantum, vel ex lata culpa, *l. 1. 2. 5. hoc tit. l. 4. §. 1. ff. de fid. tut.* et hæc est sententia *l. 4. hujus tit.* Dico in hæredem ex dolo defuncti non jurari in litem. Non dico, hæredem tutelæ non teneri ex dolo defuncti, tenetur enim in solidum, etiamsi nihil ad eum pervenerit, *l. ex depositi, ff. de obl. et act.* maxime ex eo dolo quo res minoris diminutæ et dilapidatæ sunt, non temere ex alio quolibet, nisi lis fuerit contestata cum defuncto, quæ est sententia *l. 1. tit. seq.* a me latius explicata et correcta fideliter ex Basil. Observat. 13. 18 contra negationem 19, quam in eam simul atque in *l. 2. inf. de magist. conu.* invexerat communis quæ dicitur imperitorum opinio, ex levi culpa defuncti hæredem tutelæ non teneri, qui tenetur ex delicto: quod perinde est ac

si diceres, ex contractu defuncti hæredem non teneri, nisi ob delictum defuncti ac proinde delicti successorem eum tantum esse, non obligationis atque contractus, et ex *d. l.* 1. adhibenda est interpretatio ad §. *at quando, Inst. de perp. et temp. act.* non dato exemplo ex §. *plane, Inst. de act.* [20] quia ea specialis actio depositi cum sit pœnalis, magis ex delicto videtur esse non ex *l. quæsitum in fi. ff. de prec.* Nam quod ibi de interdicto de precario idem *l.* 4. *et l. seq. de* actione tutelæ dicitur; qua tamen et in id quod ad eum non pervenit hæredem teneri constat, ubi dolus defuncti damnum pupilli rebus attulit, et argumentum a contrario sensu [21] non valet.

LIII. Enarratio.

1 In arbitrio tutelæ) Vide sup. tit. 51.

2 A judice delato) Hoc jusjurandum a solo judice defertur, *l.* 4. §. 2. *ff. eod.*

3 Adolescenti) Adolescens si velit jurare potest, *d. l.* 5. §. 1. *in fi.* pupillus jurare non potest, *d. l.* 4. *in princ.*

4 Vel curatori ejus) Volenti, non invito, *l.* 2. *h. t.* Vel tutori, *d. l.* 4. §. 1.

5 Æstimatio religiosa) Æstimatio jurata, *d.* §. 1. *et l. tutor* 8. *ff. eod.*

6 Adversus tutorem) Post pubertatem. Stephanus tamen notat ex Theophilo et Dorotheo quibusdam casibus jurari in litem, pupillo adhuc impubere: veluti si unus ex pluribus tutoribus remotus sit, vel quis ad tempus tutor datus; nam transacto tempore tutor esse desinit, et adversus eum tutelæ agi potest et in litem jurari.

7 Rem enim et litem) Ut res inofficiosi, *l. Papinianus* 8. §. 1. *ff. de inoff. testam.* Varro 6. de L. L. *Quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis: ideo in actionibus videmus dici, quam rem sive litem.*

8 Aut a judice æstimatur) Jurejurando in litem non delato, vel si is cui delatum est, jurare nolit.

9 Justo pretio) Suo pretio, vero et justo pretio. Judex de veritate cognoscet, ut est in *l.* 2. *hoc tit.* id est, judex æstimabit quanti re vera intersit, πόσον ἐςὶ τὸ τῇ ἀληθείᾳ διαφέρον, ut est in Basilicis.

10 Non restituatur) *L.* 1. *et l. in actionibus* 8. *ff. eod.*

11 Vel non exhibeatur) Ut puta si non exhibeantur instrumenta pupillaria, *l.* 4. *hoc tit.*

12 Vera venditio) Sic Ulpianus ait, veram venditionem esse si res dotales æstimatæ sint, *l. plerumque* 10. §. 4. *ff. de jur. dot.*

13 Coercendi advers. causa) Propter contumaciam non restituentis, *d. l.* 1. *et d. l.* 8.

14 Ob dolum ejus, vel latam culpam) In *l.* 2. Cujacius legit, *dolo circumveniendi pupilli gratia*: et ita in veteri Menagii, nec aliter τὸ κατὰ πόδας· κατὰ δόλον περιγραπτέου πουπίλλου ἕνεκεν.

15 Quia non potest hoc non dolo m. fac.) Basilica in interpretatione *d. l.* 4. Nam hoc ipso videtur dolo facere, quod reperta in bonis instrumenta supprimit: ὅτι τὰ εὑρεθέντα ἐν τῇ οὐσίᾳ συμβόλαια κρύπτει.

16 Vel lata culpa, quæ vulgo pr. es. dolus) L. *quod Nerva* 32. *ff. depos.*

17 Nisi lis contestata fuerit cum def.) Licet hæres ipse nihil dolo fecerit: nam post litem contestatam hæredes principalium personarum jura habere videntur. Græci.

18 Observation. 13) Capite penult. vide quæ scripsimus ad tit. 24. §. 2. Instit. 1.

19 Contra negationem) Negatio est in veteri Menagii et Brodæi.

20 Ex §. plane) Sententiam mutat. Vide ad *l.* 121. *in fine, ff. de verbor. obligat.*

21 Argumentum a cont. sensu) Non recte colliges: hæres tenetur in id quod ad eum pervenit: ergo non tenetur in id quod non pervenit. Thalelæus: Non dicit, si lucrum ad hæredes pervenerit, vel non pervenerit: sed hoc tantum, si tutor lucrum fecerit: adde: vel lucrum pervenerit ad alium gratia ejus et beneficio: alius interpres Græcus ad *l.* 4. *de hæredib. tut. legem* 1. *eodem* indistincte loqui de lucro, sive hæredes tutoris lucrum fecerint, sive tutor. Non videtur tamen *d. lex* 1. loqui de lucro hæredum tutoris, sed de eo tantum quod tutor sibi captaverit, vel gratia alteri præstiterit.

Tit. LIV. *De hæredibus tutorum vel curatorum.*

Quod dixit supra titulo generali Arb. tutor tutelæ actionem dari hæredi et in hæredem *l. penult.* id specialiter exequitur in hoc tit. quod actio tutelæ, quæ hæredi vel in hæredem datur, alio jure sit, quam quæ datur tutori, vel in tutorem: Nam ut jam occupavit dicere titulo superiore proximo *l. pen.* ex dolo in tutorem [1] juratur in litem, sed non in hæredem tutoris ex eodem tutoris dolo. Et actio tutelæ, quæ pupilli hæredi competit, non est privilegiaria [2], *l. ex pluribus, ff. de adm. tut. l. dabimus, ff. de reb. auct. jud. poss. l.* 1. §. *idem principes, ff. ad l. Corn. de fals.* et in hæredem tutoris non est famosa [3], *l. furt.* §. *si quis alieno, et* §. *pen. ff. de his, qui not. inf.*

Hæredum nomine intelliguntur etiam hæredes hæredum, *l.* 2. *sup. tit. prox.*

LIV. Enarratio.

1 Ex dolo in tutorem) Ex dolo proprio, et ex lata culpa juratur in litem.

2 Non est privilegiaria) Id enim personæ pupilli favorabiliter præstatur, *d. l. ex plurib.*

3 Non est famosa) Quia hæres in tutelam non succedit, *d.* §. *penult. l.* 1. *ff. de fidejuss. tutor.*

Tit. LV. *Si tutor non gesserit.*

Dat hunc titulum, ut resumat quod dixit titulo generali *l.* 6. etiam eum qui nihil gessit arbitrio tutelæ teneri, utili scilicet, non directo, et excusso prius eo qui gessit, *l.* 2. *hoc tit.* in prima parte *l.* 8. *sup. de adm. tut. l.* 3. *sup. de div. tut. l.* 2. *sup. tit. prox.* Si nemo gessit: quia non apparet [1] quis prior quis posterior sit, quia est omnium contumacia par vel culpa lata, perinde omnes tenentur ac si communiter tutelam indivisam gessissent, *l.* 2. in secunda parte. Ubi autem alii gesserunt, alii non gesserunt, post eos qui gesserunt, si solvendo aut minus solvendo inventi fuerint, conveniuntur qui non gesserunt vel culpæ nomine quod suspectos contutores non fecerint, *l.* 2. *tit.* 5. Vel si forte ceterorum tutorum patronus fuerit qui solus tutelam gessit, quod non ei postulaverint curatorem adjungi aliave qua ratione [2] prospexerint rebus pupilli, *l.* 1.

LV. Enarratio.

1 Quia non apparet) Græci dicerent: εἰς γὰρ τὸ πράγματα τὰ παρὰ μηδενὸς διοικηθέντα οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· τὸν μὲν πρῶτον, τὸν δὲ δεύτερον εἶναι· πάντες γὰρ ἅμα ῥαθυμήσαντες ἐν ἴσῃ τάξει ἐνάγονται. *Nam in iis quæ a nemine gesta sunt, non possumus dicere hunc priorem esse: illum posteriorem: quandoquidem cum sit omnium par culpa, omnes ex æquo tenentur.*

2 Aliave qua ratione) Potuerunt enim detracta remotionis petitione, postulare ut res pupilli tuto loco reponerentur. Græci heic.

Tit. LVI. *De usuris pupillaribus.*

Etiam hoc titulo specialiter resumit quod attigit generali, *l.* 3. in tutelæ arbitrium venire usuras centesimas [1], vel ex Constitutione Justiniani semisses, si pecuniam pupillarem tutor in suos usus converterit [2] *l.* 1. et ex causis relatis in *l.* 7. §. *quæ autem, ff. de adm. tut.* Ex ceteris venire secundum morem regionis [3] a die quo in officio peccaverunt in diem condemnationis, aut redditæ tutelæ [4], ipso jure [5] ex constitutione Severi. Et eæ sunt usuræ pupillares, quas tutor debet non tantum si ex sua persona conveniatur, sed et si ex persona contutoris, quod suspectum eum non fecerit, *d. l.* 7. §. *penult. l.* 2. *hoc titul.* Verum otiosæ pecuniæ [6] .i. quam tutor non habuit cui fœneraret [7], vel ex qua non habuit prædia quæ compararet, in actionem tutelæ usuræ non veniunt, *l.* 3. *hoc titul. l. cum plures* §. *ult. ff. de adm. tut.* Illud notandum, usurarum pupillarium cursum impediri duobus modis: Oblatione pecuniæ et obsignatione et depositione, *l.* 1. *in fi. ff. de usur. l.* 28. §. 1. *ff. de adm. tut.* et oblatione per denunciationem facta sæpius, et ad extremum apud acta jus dicentis a tutore protestatione facta [8] se paratum esse parem rationem cum pupillo facere, sine denunciatione et depositione, *l.* 4. *hoc tit.*

LVI. Enarratio.

1 Usuras centesimas) Et ita usuras legitimas interpretatur Thalelæus in *d. l.* 3. Basilica autem *in l.* 1. *hoc tit.* legitimas usuras interpretantur ἡμιεκατοστιαίους, *semisses* ex constit. Justiniani in *l. eos, qui* 26. *sup. de usur.*

2 In suos usus converterit) Pecunias pupillares ex fide versans.

3 Secundum morem regionis) *d.* §. *quæ autem.*

4 In diem condemnat. aut redd. tutelæ) *L.* 1. §. 1. *ff. de usur. d. l. ult.* §. *ult.*

5 Ipso jure) *L. cum vero* 26. §. *apparet, ff. de fideicom. libert.* ipso jure, id est, sine interpellatione.

6 Otiosæ pecuniæ) Plinius epistolarum libro 10. 62. *Quæ vereor ne otiosæ taceant.*

7 Cui fœneraret) Si non potuit idoneis hominibus pecuniam credere ut est in *l.* 3. Sic legitur in veteri Menagii et Brodæi; et ita etiam auctores Basilic. vertunt enim εὐπόροις προσώποις.

8 Protestatione facta) Græci observant, novum jus heic proponi, quo non exigitur a tutore ut obsignet, et deponat; sed hoc tantum, ut apud acta suam voluntatem declaret.

Tit. LVII. *De fidejussoribus tutorum vel curatorum.*

Hic titulus ostendit de tutela vel cura non tantum agi cum tutore arbitrio tutelæ, vel utili negotiorum gestorum cum curatore, sed etiam cum fidejussoribus eorum actione ex stipulatu [1], qui et ipsi usurarum pupillarium [2] nomine tenentur, *l.* 10. *Rem pu. sal. fo.* Et electionem adolescenti esse cum ipso

tutore agere velit, an cum fidejussore ejus, vel divisis actionibus partim cum tutore, partim cum fidejussore, non in solidum cum utroque, ne bis idem consequatur, *l.* 1. *hoc tit. l.* 3. §. 1. *ff. de duob. reis, l. grege.* §. *etiam, ff. de pign.* quam electionem omnibus creditoribus adimit Justiniani *Nov.* 4. qua de causa in Basil. non extant Constitutiones hujus tituli quæ sunt de electione: et notanda distinctio *l.* 2. in quæstione illa, an electo tutore fidejussor liberetur: Multum enim interest, simpliciter acceptus sit, an in omnem causam.

LVII. Enarratio.

1 Actione ex stipulatu) Fidejussores enim stipulanti promiserunt rem pupilli, vel adolescentis salvam fore.

2 Qui et ipsi usur. pupillar.) Alii fidejussores usuras non præstant, nisi si in omnem causam intercesserint, *l. quæro* 54. *ff. loc. l. fidejussores* 68. *ff. de fidejuss.* Græci: ἔςιν οὖν τοῦτο τῶν πουπίλλων ἰδικόν· καὶ δικαίως· οὐ γὰρ ῥητὸν πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸ ἀζήμιον τοῦ πουπίλλου ὁμολογεῖ. *Est igitur hoc in pupillis singulare: et merito: nec enim res certa, sed indemnitas pupillo promittitur*, ad *leg.* 3. *ff. de fidejuss. tutor.*

Tit. LVIII. *De contrario judicio.*

Vide tit. 4. *lib.* 27. *ff.*

Cum de judicio tutelæ directo dictum sit, quod pupillo competit, ad contrarium veniendum est, quod tutori in pupillum datur, finita tutela. In eo venit quod tutor impendit de suo in rem pupilli, *l.* 3. *hoc tit.* vel etiam quod pupillus ei debuit ex causa tutelæ vetustiore, *l.* 2. *sup. de in lit. dan. tut.* et quodcunque eo judicio tutor consequi potest, id etiam conventus directo consequitur jure compensationis, *d. l.* 3. *et* 2. Illud notandum est ex *l.* 1. *et* 2. in contrarium judicium non venire ut tutori, qui solvit pro contutore condemnato in solidum, pupillus cedat actiones suas adversus condemnatum, quia post solutionem, cum extincta sit tutelæ obligatio, nulla pupillo superest actio quam cedat: sed ei qui solvit in condemnatum est actio negotiorum gestorum [1]. Ante solutionem recte ceditur actio tutori, qui omne quod ex causa tutelæ debetur, solvere paratus est pro se et pro collegis, vel in solutione ipsa, si, convenerit ut solventi tutori cederentur actiones adversus collegas, *l.* 1. *hoc tit. l. Modestinus, ff. de solut. l. cum is qui, ff. de fidejuss.* vel sine cessione ei dantur utiles quasi ex cessione præsumpta [2], *l.* 1. *sup. de obl. et act.* sicut tutore condemnato [3] ex communi culpa cedendæ ei sunt actiones in collegas, quod condemnatus consequitur in actione judicati per exceptionem doli mali, vel sine cessione dantur utiles, ut dixi tit. 52. quod utique verum est etiamsi absens et indefensus tutor post litem contestatam condemnatus sit, quæ sententia valet [4], *l. ult. inf. quom. et quan. jud.* et is sententiæ acquieverit [5] ex fide bona .i. non appellaverit, *l.* 2. *hoc tit.* Recte, ex communi culpa. Nam si ex propria [6], nulla ei potest esse actio in collegas, neque item ex communi dolo [7], neque si suo nomine solverit [8].

LVIII. Enarratio.

1 In condemnatum est actio negotiorum gest.) Tutori qui solvit pro contutore condemnato utilis actio datur, *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. §. *et si forte, ff. de tut. et ration. distrah.* Græci ibid. ου'τιλίαν νεγοτιόρουμ γεςόρουμ· *utilem negotiorum gestorum.*

2 Quasi ex cessione præs.) Græci ad l. 2. ὡς δοξάσης γεγονέναι τῆς ἐκχωρήσεως, κἂν μὴ γέγονεν· *quasi videatur facta cessio, licet facta non sit.*

3 Sicut tutore condemn.) *L.* 1. §. *nunc tractemus, ff. de tut. et rat. distr.*

4 Quæ sententia valet) Lata scilicet in absentem et indefensum, qui litem contestatus fuerat. Duo constitutio exigit, ut absens, et indefensus condemnatus sit.

5 Et is sententiæ acq.) Si ex justa causa abfuerit, appellare potest.

6 Nam si ex propria) *d. l.* 2. Nam si solus ex suo delicto damnatus est, qualem cessionem desiderare potest, ut ajunt Græci interpretes.

7 Ex communi dolo) *l.* 1. §. *plane, ff. de tut. et rat. distr.*

8 Si suo nomine solv.) *L. ut fidejussor* 39. *ff. de fidejuss. l. cum alter* 11. *inf. eod.*

Tit. LIX. *De auctoritate præstanda.*

Vide tit. 21. *lib.* 1. *Inst. et tit.* 8. *lib.* 26. *ff.*

Explicatis actionibus quæ ex administratione negotiorum nascuntur, dat titulum de auctoritate tutorum, quoniam ab administratione veteres separabant auctoritatem, ut *Ulp. lib. Regularum* [1] dum ait, pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerere, et auctoritatem interponere [2]; mulierum autem tutores, ante scilicet, quam earum tutelam lex Claudia sustulisset, auctoritatem duntaxat: et tamen de auctoritate non minus quam de administratione rationem reddit tutor conventus tutelæ judicio, *l. si tutor, ff. eod.* et receptum etiam est, ut sine tutoris auctoritate pupillus tutori [3] obligetur contrario judicio, *l.* 1. *ff. de cont. tut. act.*

qui alii non obligatur sine tutoris auctoritate, nisi in quantum locupletior factus est ex Constitutione D. Pii 4, cum tamen alium sibi solus obliget recte 5. Duæ autem sunt in hoc titulo Justiniani Constitutiones novæ. Una, ut et in criminalibus 6 causis necessaria sit auctoritas tutoris, vel curatoris, *l.* 4. Jure enim veteri, ut cum servis est criminale judicium 7, ita et cum minoribus sine tutoris vel curatoris auctoritate, et ipsis accusantibus sufficit consilium et præsentia tutoris vel curatoris, *l.* 2. *ff. de accus. l.* 8. *infra, ad l. Jul. de adult. et Paulus* 5. *sent. tit.* 12. 8 nec intervenire etiam ejus auctoritas debet. Altera est, ut si plures sint tutores, in omni re unius auctoritas sufficiat indistincte 9: præterquam si pupillus in adoptionem detur, quod jure fit ex constitutione Antonini 10, adhibita auctoritate omnium tutorum, ne sit in unius potestate 11 finire tutelam, *l.* 5. *hoc tit.* Jure enim veteri non eadem omnium tutorum conditio est. Ex testamentariis, vel datis per inquisitionem unius auctoritas sufficit, licet in litibus litem denunciari omnibus opus sit, tam indivisa tutela, quam divisa his omnibus 12 quibus conjunctim pars una attributa est, *l.* 1. *C. Theod. de den. vel. ed. res. l.* 2. *sup. si ex pl. tut. om.* etc. Legitimorum autem omnium vel datorum ex inquisitione auctoritas necessaria est, ut idem Ulp. eodem lib. docet. Sed *l.* 5. *hujus tit.* in hoc casu vult omnium tutorum parem esse conditionem, ut scilicet, excepta arrogationis causa in nulla alia omnes auctoritatem suam accommodare debeant. In hoc inquam casu, eo quod in aliis differentia est ut in satisdationis onere quod subeunt tantum legitimi 13, et dati sine inquisitione, et in spe actionis subsidiariæ, quæ ex Oratione D. Trajani 14 pupillis competit in magistratus municipales, et locum habet in legitimis duntaxat tutoribus, et in his qui dati sunt sine inquisitione. Auctoritas est approbatio tutoris expressa 15, quæ interponitur perfecto 16 eo quod pupillus eo præsente gessit. Nec enim præsentia et taciturnitas tutoris 17 auctoritatem imitatur.

LIX. Enarratio.

1 Ut Ulp. libro Regul.) *Tit.* 11. §. *pupillorum.*

2 Auctoritatem interponere) Pupillo negotium gerente: *Auctor enim nemo esse dicitur sibi, sed alteri: unde non ad seipsum, sed ad alterum auctor veraciter nuncupatur*, ut ait Fulgentius libro 9. contra Fabianum Fragmento 33.

3 Ut sine tutoris auctoritate pup. tut. oblig.) Nam receptum est ut pupillus tutori suo sine ejusdem tutoris auctoritate utiliter obligetur: quamvis pupillus sine tutoris auctoritate alii non obligetur, nec in rem suam tutor pupillum suum obligare possit, *d. l.* 1. sive ut est in *l.* 1. *ff. de administrat. tut.* tutor in rem suam auctor fieri non possit.

4 Ex constit. D. Pii) *L.* 1. *et l. pupillus* 5. *in pr. et* §. 1. *ff. eod.*

5 Sibi solus obliget recte) *Instit. eod. in princ. l.* 1. *hoc tit.* pupillus enim quantum ad acquirendum non indiget tutoris auctoritate, *l. pupillus* 11. *ff. de acquir. rer dom.*

6 Ut et in criminalibus) Non modo in civilibus, sed et in criminalibus.

7 Ut cum serv. est crimin. jud.) *L. hos accusare* 12. § *si servus, et* §. *seq. ff. de accusat.*

8 Sentent. tit. 12.) §. *ætati ejus.*

9 Sufficiat indistincte) Cujuscunque generis sint tutores.

10 Ex constitutione Antonini) *Ulp. Regul. tit.* 8. §. *per. prætorem.*

11 Ne sit in unius potestate) Qua ratione utitur Ulp. in *l. nec ei* 17. §. 1. *ff. de adopt.*

12 Quam divisa his omnib. qu. conj.) Si unius regionis plures sint tutores, sufficit auctoritas unius ex illis, quibus ea regio attributa est.

13 Quod subeunt tantum legitimi et d. s. inq.) *L. legitimos* 5. §. 1. *ff. de legit. tutor. l. pen. supra, de tut. vel cur. qui sat. non ded.*

14 Ex oratione D. Trajani) *L.* 2. *ff. de magistrat. conv. l. pen. inf. eod.*

15 Expressa) Tutor enim auctor fit, cum dicit se probare id quod agitur, *l.* 3. *ff. eod.* et ideo mutus tutor esse non potest, quoniam auctoritatem præbere non potest, *l.* 1. *ff. de tutel.*

16 Quæ interponitur perfecto) In ipso negotio, *l. obligari* 9. §. *tutor, ff. eod*, vel perfecto negotio, *argum, legis* 1. et 2. *ff. de solut. l. si quis mihi* 25. §. *jussum, ff. de acquir. vel omit. hær.*

17 Taciturnitas tutoris) Impuberibus tamen tacentibus auctoritas utiliter accommodatur, *l. muto* 6 *ff. de tut. l. impuberes* 13. *ff. de auctor. tut.* In quibusdam aliis causis taciturnitas consensum imitatur.

Tit. LX. *quando tutores vel curatores esse desinant.*

Vide lib. 1. *Inst. tit.* 22.

Lex ultima superioris tituli cum docuisset arrogatione pupilli finiri tutelam vel curam, additur hoc tit. et pubertate eam finiri 1, vel ætate legitima 2, cujus definitio ex annis 3 sumitur non voluntate pupilli sola 4, quia invitus tutela continetur 5.

LX. Enarratio.

1 Pubertate eam finiri) Cura etiam pubertate fi-

nitur, nempe si curatores tutoribus adjuncti sint *l.* 1. *hoc tit.* cujus hæc videtur esse sententia : tutela et curatio hæc pubertate finitur: hi enim curatores dantur quasi pupillis, Græci ibid. Itaque si tutor ante pupilli pubertatem decesserit, tutor alius datur, vel alius curator adjungitur. Auctores Basilic. sic acceperunt ut post pubertatem alii curatores dentur. Videtur tamen loqui de curatoribus impuberi dandis, ut verba hæc dictæ legis, *propter ætatis infirmitatem*, adsignificant.

2 Vel ætate legitima) Ætas legitima dicitur annorum 12. vel 14. aut 15. *l.* 2. *sup. tit.* 46. *l.* 1. *inf. tit.* 70. *et l.* 2. *C. Theod. de donat.* D. Hieronymus in epistolam Pauli ad Galat. cap. 4 *Legitimum tempus, sicut Romanis legibus* 25. *annorum spatio terminatur.*

3 Ex annis) Inspectione necessariæ partis cessante, *l.* 3.

4 Non volunt. pup.) *L.* 2.

5 Invitus tut. contin.) Cui etiam invito tutor datur, *l.* 6. *ff. de tutor. et cur. dat.*

Tit. LXI. *De actore a tutore seu curatore dando.*

Et non finiri absentia tutoris sola, ut tutor vel curator alius dari ob eam solam causam possit, ut *l.* 10. *sup. qui dat. tut. l. tutores, ff. de tut. et cur. dat.* Sed dari actorem a tutore vel curatore. Dari dicitur a tut. vel curatore, quondam decreto prætoris aut præsidis postulante tutore et ejus periculo, datur plerunque litium causa, unde actoris nomen 1, cum aliquo tutor profecturus et aliquandiu abfuturus est, *l. qui negotia,* §. *pen. ff. de neg. gest. l. tutor, ff. quan. ex fac. tut. l.* 10. *inf. de app. l.* 1. *hoc tit.* nec enim propter absentiam solam, ut dixi, dari tutor alius vel curator potest, quia ne Reip. quidem causa absens desinit esse tutor 2, et procuratorem etiam relinquere non potest ex sua persona, cum litis dominus non sit, *l. neque, sup. de proc.* nec ex persona pupilli si forte absit vel nesciat fari, §. *ult. Inst. de cur. l. decreto , ff. de adm. tut.* Igitur necesse est actorem constitui ad lites, adjutorem ad cetera negotia, *l. solet ff. de tut.*

LXI. *Enarratio.*

1 Unde actoris nomen) Theophilus putat actorem dictum ex eo, *quia per acta constituitur, tit. de curat. in fi.* vide tamen Cuja. ibid.

2 Absens desinit esse tutor) Et ideo curator loco ejus datur, §. 2. *Instit. de excus. tut.* vide quæ ibi dixi.

Tit. LXII. *De excusationibus et temporibus earum.*

Vide lib. 1. *Inst. tit.* 25. *d. lib.* 27. *D. tit.* 1.

Finiri tamen tutelam plerumque excusatione, de qua etiam cum jam sæpe dictum sit in titulis superioribus, tutorem puta jure datum, ex quo scivit se datum suo periculo cessare , si se non excusaverit , *l.* 6. *sup. de test. tut. l.* 1. *ff. de leg. tut. l.* 9. *Qui dat. tut. l.* 19. *de adm. tut.* et non jure datum non indigere excusatione, *l.* 1. *de conf. tut.* tempus est tandem ut dicat: et de temporibus earum , quæ duæ sunt partes tit. hujus. Excusatio est allegatio vocationis , seu immunitatis a tutela vel curatione , quam habet aliquis ex privilegio 1 , vel ex justa causa : Quam allegari oportet re integra *l.* 2. *tit. seq.* et vel in partem , veluti ab administratione rerum quæ in alia provincia sunt , *l.* 2. *et* 11. vel in totum , ut ex causis justis relatis in *hoc tit.* et injustis interea rejectis 3. Altera pars est de temporibus excusationum , ut tutor testamentarius vel dativus ex decreto prætoris aut præsidis, statim ut datus est, necesse non habeat 4 appellare , sed ex ordine constituto a D. Marco intra L. dies se excuset , et excusatione non recepta, tum demum appellet, et sic invenio veteranis quoque vocatis ad munera personalia remitti appellandi necessitatem , *l.* 9. *inf. quan. prov. non est nec.* Quæ tamen ceteris et ad alia munera vocatis 5 non remittitur. Legitimi tutori excusatio 6 , quæ eum prorsus liberet onere tutelæ , jure ipso nulla est. Nam nec ætas olim eum liberabat 7.

LXII. *Enarratio.*

1 Ex privilegio) Quidam in perpetuum excusantur , ut Ilienses , *l. non tantum* 17. *ff. eod.* quidam privilegio , quod personam eorum non egreditur , *l. peto* 69. §. *mater, ff. de leg.* 2. vide quæ dixi ad Institut. eod. titulo.

2 Oportet re integra) Nam audiri qui s non solet , postquam semel tutelæ se immiscuit, Theoph. §. 2. *Instit. eod.* Maritus tamen potest se excusare , licet tutelam attigerit, §. *pen. Instit. eod. tit.*

3 Et injustis interea rejectis) Quæ proponuntur in *l.* 1. 7. 8. 9. *et* 21.

4 Necesse non habeat) *L.* 13. *ff. eod. l.* 18. *hoc tit.* nisi excusatio rejecta sit , *l.* 15. *hoc tit.*

5 Quæ tamen ceteris , et ad alia mu. voc.) *L.* 1. §. *alia causa est , ff. qu. appell. sit.*

6 Legitimi tut. excusatio) Ex Cujacii sententia tutores legitimi excusare se non possunt: ait prorsus , quoniam ex causa superveniente ad tempus

possunt se excusare, *l.* 10. *ff. eod.* vide ipsum ad *l.* 13. *eod.*

7 Nam nec ætas eum liber.) *L. ult. sup. tit.* 30.

Tit. LXIII. *Si falsis allegationibus* 1 *excusatus sit.*

Excusatio recepta liberat periculo cessationis, *l.* 22. *sup. tit. prox.* nisi, ut hoc t. ostenditur, falsis allegationibus circumventa religione judicantis recepta sit, veluti allegando non attigisse tutelam 2, quam jam attigerit, *l.* 2. *hoc tit.* Decreta enim aut sententiæ elicitæ ex falsis instrumentis, testationibus, allegationibus facile rescinduntur, *l.* 5. *inf. de præd. min. et lib.* 8. *t. si ex fals. instr. l. qui testamento, ff. de excus.*

LXIII. Enarratio.

1 Falsis allegationibus) δικαιλογίαις ἐψευσμέναις Theophil. Glossæ: δικαιολογία, *allegatio.*

2 Non attigisse tutelam) Tutelæ et administrationi se non miscuisse, cum se jam immiscuerit.

Tit. LXIV. *Si tutor, vel curator Reip. causa aberit.*

Quod dixit t. superiore *l.* 2. non nisi re integra excusationibus locum esse, ab eo excipit causam novam, quæ contigerit post tutelam inchoatam, ut si tutorem Reip. causa abesse oporteat, qua ex causa ab ea tutela excusatur, donec redeat 1, et a nova tutela 2 pro præmio impensæ in Remp. operæ anni excusationem habet.

LXIV. Enarratio.

1 Donec redeat) Excusantur quatenus Reip. causa absunt, ut est in §. 2. *Instit. de excus.* id est, quaudiu R. c. abs. Glossæ: ἕως οὗ *quoadusque, quatenus.* et: μέχρις οὗ. *donec, quatenus.*

2 Et a nova tut.) *d.* §. 2. *et l.* 2. *hoc tit. l.* οὐ μόνον 10. §. 2. *ff. de excus. tut.*

Tit. LXV. *De excusationibus veteranorum.*

Pro præmio navatæ in Remp. operæ, et pro præmio igitur impletæ militiæ. Nam, et milites Reip. causa 1 absunt; et majorem quoque immunitatem habent stipendiis confectis quam ceteri qui abfuerunt ex alia causa, qui post regressum anni tantum vacationem 2 habent. Qui vero vicena stipendia 3 in militia meruerunt, nec sunt dimissi cum infamia 4, in perpetuum excusantur a tutelis et curationibus, et ceteris muneribus civilibus, præterquam ab una tutela vel cura filiorum conveterani 5, aut una cura militis, a qua tamen etiam anni vacationem habent, ut *l.* 8. *ff. eod.* Hi sunt veterani, quibus et alia privilegia 6 concessa sunt in pœnis 7, et in testamentis 8, et in successionibus 9.

LXV. Enarratio.

1 Milites Reipub. causa abs.) *L. milites* 34. *ff. ex quib. caus. maj.*

2 Anni tantum vacat. hab.) *L.* 2. *sup. tit. pr.*

3 Vicena stipendia) Militiæ justum tempus 20. anni antea 25. Hierocles ἱππιατρικῶν *de medicina equorum* libro 1. Dixi tit. de milit. testament. Inst.

4 Nec sunt dim. cum infamia) ἀφέσεως ἐντίμου τυχόντες, ceu loquitur Julianus Orat 1. *dimissi cum honore*, Tacitus hist. 4. quibus opponuntur ἀτίμως ἀποστρατευσάμενοι, *cum infamia dimissi.*

5 Conveterani) συμβετεράνου qua voce præter Modestinum JC. utitur Theodorus in *l.* 2. *heic.* Melius Basilica, συναποστρατευθέντος.

6 Quibus et alia privilegia) *L.* 1. *C. de veter.*

7 In pænis) Milites ad bestias non damnantur, nec in metallum, nec fustibus cæduntur, *l.* 1. *et* 2. *ff. de veter.*

8 In testamentis) Filiifam. de castrensi peculio testari possunt, et in ceteris voluntas militis pro jure servatur.

9 Et in success.) Vide *tit. ff. de veter. success.*

Tit. LXVI. *Qui numero liberorum se excusant.*

Vide tit. 25. *lib.* 1. *Inst.*

Sequitur alia specialis excusationis causa, si Romanus tres liberos 1 habeat incolumes 2, vel Italus 4. vel provincialis 5. Nam et hic numerus excusat a ceteris muneribus civilibus 3, et liberorum nomine continentur etiam nepotes ex filio 4 jam ante defuncto, non ex filia 5, non ex filio superstite 6, *l.* 2. *hoc tit. l.* 3. *inf. de his qui num. lib.*

LXVI. Enarratio.

1 Tres liberos) Symmachus epist. lib. 1. 77. *Huic per impressionem nequaquam patior fratris sui liberorum tutelæ munus imponi: duobus enim privilegiis amolitur injuriam, maturitate ævi, et numero filiorum.* (Tres liberos) De quorum statu non ambigitur, *l.* 1. εἰ γὰρ ἀμφιβάλλεται, οὐκ εἰσὶν αὐτοῦ παῖδες, *nam si ambigatur, non sunt liberi ejus*, ut ajunt Græci interpretes.

2 Incolumes) *l.* 1. *hoc tit.* defuncti non prosunt: non enim oneri sunt, nisi in acie seu prælio et conflictu amissi sint: hi enim pro rep. ceciderunt, *l. bello* 18. *ff. de excusat. tutor.* est autem immortalitas pro repub. mori. Alexander Aphrodisæus in tertium Topicorum Aristotel. τοῖς μὲν γὰρ ἐν πολέμῳ ἀποθανοῦσιν ἕπεται ἀγαθὸν μὲν ἡ εὔκλεια. Isidorus Pelusiotes Epistolarum libro. 4. 104. εἰ δὲ καὶ τελευτήσειεν ἐν τῇ μάχῃ τῇ μνήμῃ ἀτελεύτητος μένει. *Quod si etiam contigerit ut in prælio occumbat, memoria perpetuo vivit.*

3 A ceteris muneribus civilibus) *L. ult. inf. de iis, qui num. lib.*

4 Nepotes ex filio) Et unius locum sustinent, *l.* 2. §. 1. *ff. de excus. tutor.*

5 Non ex filia) Quia non succedunt in locum matris. Cujac. *Inst. de excus. tut.* nepotes ex filio succedunt in locum patris.

6 Filio superstite) Quia patri suo prosunt, *l* 2. *hoc tit.*

Tit. LXVII. *Qui morbo.*

Et alia ob morbum, si tutor post susceptam tutelam 1 captus oculis 2 fuerit, vel mente 3, vel lingua, vel auribus, aut invaletudine perpetua. Nam ab initio qui his morbis affecti sunt, tantum abest ut tutores vel curatores dari possint, ut his ipsis sit curatoribus opus 4. Ergo morbi nomine significatur etiam cæcitas et surditas, ut in tit. de ædil. ed. 5 ut recte Galenus 6 definivit, morbum esse causam, qua impediuntur actiones totius corporis vel actio certæ partis 7, veluti oculorum, linguæ, aurium.

LXVII. Enarratio.

1 Post susceptam tutelam) Græci legem unicam hoc tit. interpretantur ex *l.* 40. *ff. de excus.* ut qui post susceptam tutelam captus luminibus fuerit, possit se excusare. Dorotheus vero dictam leg. unicam sic accipit, ut utroque oculo captus tutelam non cogatur suscipere: utrumque verum est, sed prior interpretatio huic constitutioni magis convenit.

2 Captus oculis) *L.* 3. *sup. qui dare tutor.* in qua recte liber antiquus Menagii. *Luminibus captum curatorem haberi falso tibi persuasum est:* id est, luminibus captus curator esse non potest: nam ille titulus docet, qui dari non possint, non qui habere.

3 Vel mente) Hunc excusat valetudo mentis.

4 Sit curatoribus opus) §. 4. *Inst. de curationib.* Cœco tamen curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem constituere potest, Paul. Sentent. *lib.* 4. *tit.* 12. §. *ult.*

5 Ut in tit. de ædil. ed.) De cæcitate in *l.* 1. §. *sed sciendum. ff. de ædil. ed.*

6 Galenus) De sympt. diff cap. 1. ἡ νόσος διάθεσίς ἐστι παρὰ φύσιν, ὑφ' ἧς ἐνέργεια βλάπτεται.

7 Vel actio certæ partis) Gellius 4. 2.

Tit. LXVIII. *Qui ætate.*

Et alia ob ætatem longævam 1, quæ scilicet excedit annos 70. ut et legendum esse docuimus in *l. ult. inf. qui ætat. se ex.* et placet quod ait Aristoteles 2 τὴν μὲν νόσον εἶναι γῆρας ἐπίκτητον, τὸ δὲ γῆρας νόσον φυσικήν. quod ea ratione nihil referat, ut in Basil. et libris quibusdam, ætati subjungas morbum, an contra .i. huic titulo superiorem, aut hunc superiori.

LXVIII. Enarratio.

1 Ob ætatem longævam) Ob ætatis senectam. Persenex neque suis, nec alienis negotiis superesse potest. Vide locum Symmachi ad tit. 66. supra.

2 Aristoteles) Libro 5. de generat. anim. cap. 4. Morbum esse senectutem adscitam, senectutem autem *morbum naturalem.* Morbos et senectutem jungit Virgilius Georg. 3. *Subeunt morbi, tristisque senectus*, et lege 12. tab. *Si morbus ævitasve vitium escit*, apud Gellium 20. .i. Deniq. senectus ipsa morbus est, Galenus lib. 1. ὑγιεινῶν, *de tabe.* vide tamen eundem περὶ μαρασμοῦ, *de sanitate tuenda.*

Tit. LXIX. *Qui numero tutelarum.*

Sequitur species alia excusationis, ut a quarta tutela, vel cura, non etiam ab alio munere civili, *l.* 3. *inf. de exc. mun.* excusemur, non dico quandiu tutelas sed quandiu trium tutelarum 1 onera sustinemus. Nec enim quælibet tutela onus est: Et ad extremum expositis variis excusationum causis, absolutoque jam isto tractatu, notatur in Constitutione hujus tit. imperfectas 2 diversas excusationum species nihil proficere, ut *l.* 1. §. *ult. ff. de vac. mun.*

LXIX. Enarratio.

1 Trium tutelar. onera) Tria onera tutelarum excusant, §. 5. *Instit de excus. tut. l.* 3. *et* 5. *ff. eod.* nam defunctorie et perfusorie susceptæ, cujusmodi sunt vilissimæ, non excusant, *l.* 15. §. *ult. ff. de excusat. Theoph. d.* §. 5.

2 Imperfectas) Fac te duos liberos habere, et 60. annorum esse, unamque tutelam habere: hæ tres causæ imperfectæ pro una non habentur. Quæ per se singulæ non præbent excusationem, nec junctæ prosunt, nec juvatur qui proponit τῃ πάντον ὁμοῦ συνδρομῇ, ut ajunt Græci, *concursu omnium.*

Tit. LXX. *De curatore furiosi vel prodigi.*

Hic titulus ostendit, etiam finita tutela 1 et cura minorum, curatores dari posse majoribus 25. an. si mente lapsi 2 aut furiosi sint, vel si eis quasi prodigis prætor bonis interdixerit, et sui juris sint. Nam homini alieni juris 3 nunquam tutor vel curator datur. His vero personis agnati et gentiles 4 legitimi curatores sunt ex 12. tab. et cognati fratres ex Constitutione Anastasii *l.* 5. sed hodie possunt etiam a prætore dari extranei 5, *l.* 1. *l. sæpe, ff. eod. l. ult.* §. *sin autem testamentum, hoc tit.* et dati ab eodem semper sunt adolescentibus et majoribus 25. an. qui negotiis suis superesse non poterant, veluti surdis, mutis 6, cœcis 7, fatuis 8 debilibus 9, aut perpetuo captis morbo 10, non etiam furiosis et prodigis, nisi ut eleganter docet *Ulp. lib. Reg. tit. de curatoribus*; prodigis aut furiosis 11 ingenuis testamento patris hæredibus scriptis; quia lex tantum ab intestato faciebat curatores legitimos et prodigis libertinis sive ex testamento, sive ab intestato patri naturali hæredes extitissent, quia et his lex 12. non dabat curatores quia nec ullo jure patri hæredes fieri poterant, qui nec patrem aut matrem civilem habere videbantur, quatenus cognatio in servitute contracta jure civili nulla est.

LXX. Enarratio.

1 Etiam finita tutela, vel cura) Impuberi furioso tutor datur ut pupillo, vel curator, ut adolescenti, non ut dementi, *l.* 3. §. 1. *ff. de tutel.* Majoribus 25. annis si furiosi sint, vel si eis quasi prodigis bonis interdictum sit, curatores dari possunt.

2 Si mente lapsi) Ut in Augusto Svetonii cap. 48 et Senecæ controv. 21. lib. 2.

3 Nam homini alieni juris) Theophilus de tutelis in princ.

4 Adgnati et gentiles) Lex 12. *Si furiosus existit, aut prodigus, adgnatorum gentiliumque in eo, pecuniaque ejus potestas esto.*

5 Dari extranei) Sunt ergo honorarii curatores, non legitimi.

6 Veluti surdis, mutis etc.) *L.* 20. *ff. de reb. auct. jud. possid.*

7 Cœcis) Vide supra tit. 67.

8 Fatuis) *L.* 2. *ff. de postul. l.* 21. *de reb. auctor. jud. possid.*

9 Debilibus) *L. Dabimusque* 19. *eod.* his propter infirmitatem Prætor curatorem dare solet, *l. item* 4. *ff. post.* quod eis recenti morbo levatis nondum constans valetudo sit.

10 Aut perpetuo captis morbo) *L. et qui* 5. *ff. de postul.* Nec enim æquum est ut aliena administret qui propter invalentiam rebus suis superesse non potest.

11 Prodigis aut fur. ing.) Vide notas posteriores ad titulum de curation. §. 3. Inst.

Tit. LXXI. *De prædiis et aliis rebus minorum sine decreto non alienandis vel obligandis.*

Vide tit. 9. *lib.* 27. *ff.*

In hoc titulo proponitur Oratio Severi et Antonini et SC. de non alienandis vel pignorandis prædiis mancipiisve rusticis aut suburbanis pupillorum, vel adolescentium sine decreto prætoris vel præsidis, quod jam tit. superiore l. 2. docuit porrigi etiam ad ceteros, quibus curatores dari solent, ut *l.* 8. §. 1. *l.* 11. *ff. eod.* et id quoque supra didicimus *l.* 22. *de administ. tut.* edicto Constantini esse porrectum ad prædia mancipiaque urbana et mobilia quæque pretiosa earum personarum, non tantum si æs alienum urgeat, sed et si dos minori aut donatio propter nuptias constituenda sit. Præcessit S. Consulti productio et interpretatio latior SC. ipsum, cui hic tit. proprie dicatus est, et ut in Digestis ex edicto Constantini titulorum conditor maluit reponere rebus pro prædiis, ita et in hoc titulo addidit, Et aliis rebus, licet omnes Constitutiones sint de prædiis tantum rusticis, et suburbanis, et de causa æris alieni tantum, non de aliis secundum Orationis verba, et de servis, serva *legem cum quasi* §. *si plures, ff. de fid. lib.* ut non alienentur vel obligentur ob æs alienum, quod falso non fuerit allegatum 1, temere neque examinata neque facta rei cognitione, causaque probata 2 apud acta, et pro tribunali decreto solemniter interposito. Verbo alienationis continetur venditio, permutatio, transactio 3, datio in solutum 4, cautio reddendæ rei donatæ 5, divisio 6, et usucapio 7, aut longa possessio; et multo magis donatio 8, ut ait *l.* 4. quod accipio de donatione propter nuptias, et munere sponsalitio, et dote, ut non valeat sine decreto, *d. l.* 22. et de donatione simplici, ut ne ex decreto quidem, *l. ult. inf. si ma. fac. al.* Excipitur venditio, quæ fit jure pignoris contracti 9 a patre vel auctoritate magistratus, ut *l.* 1.

§. si communis, l. 3. ff. eod. l. 1. et 2. hoc tit. qui decretum non exigit. Aliæ alienationes, quæ fiunt sine decreto .i. sine causæ cognitione et sententia prætoris pro tribunali, ipso jure nullæ sunt, manetque rei venditæ vindicatio pupillo cum fructibus, si sciens eam emerit emptor, l. 2. inf. si quis ig. rem min. reddito emptori pretio si probaverit pecuniam minoris lucro cessisse cum usuris, quibus pecunia emptoris minor solutus est 10, et meliorationibus, l. 2. 4. 10. 14. 16.

LXXI. Enarratio.

1 Quod non fuerit allegatum) *L. 5. hoc tit.* Si falso allegatum fuerit, decretum ipso jure nullum erit: nam et excusatio ex falsis allegationibus admitti non potest, ut dictum tit. 65.

2 Causaque probata) *L. 6. et ult. hoc tit.*

3 Continetur venditio, permut. trans.) *L. 4.*

4 Datio in solutum) *L. si minor* 15.

5 Cautio reddendæ rei donatæ) *L. 7.* Basilica; ἐπειδὴ ἀπόκτησίς ἐστιν *quia alienatio est.*

6 Divisio) Duo minores communem fundum habentes non possunt invicem agere communi dividundo judicio: nam et divisio species alienationis est: Sed si unus sociorum major sit, potest alterum majorem provocare ad divisionem, *l. 1. §. 1. ff. de reb. eor. qui sub tut.*

7 Et usucapio) *L. 3. §. pen. ff. de reb. eor. qui sub tut.*

8 Et multo magis donatio) Græci: *Recte multo magis, multi enim possunt vendere, qui donare non possunt, ut qui habent liberam peculii administrationem.*

9 Jure pignoris contracti a patre) Et ita Basilica speciem ponunt, *l. 1. hoc tit. lib. 8. tit. 9. cap. 12.*

10 Minor solutus est) Quas minor præstiturus esset.

Tit. LXXII. *Quando decreto opus non sit.*

Proposito SC. de non alienandis vel obligandis prædiis minorum sine decreto vel auctoritate magistratus, subjicit certos casus, quibus sine decreto earum rerum alienatio vel obligatio valet. Si ut alienaretur 1, parens a quo 2 profectæ sunt, caverit testamento aut codicillis quod et Oratione Severi fuit nominatim exceptum: idemque est si ex conventione parentis fundus revendi debeat venditori, *l. 1. hoc tit.* Item si alienationem permiserit princeps 3 nominatim: nec enim sola ætatis venia 4 alienationem permittit. Item ex edicto Constantini 5 constat recte vendi sine decreto res quæ tractu temporis deteriores fieri possunt, et jumenta aut pecora supervacua 6, et ex eodem edicto poterat mulier minor 25. ann. res suas vendere sine decreto, adhibito consensu mariti et subscriptione, quæ pars abrogata est, *l. 3. Cod. Theod. de cont. emp.* Et ex constitutione Justiniani 7 potest etiam tutor vel curator obligare res minoris pro cautione Judicatum solvi, quam minor exigitur 8: nam in *l. ult. §. defensionem, sup. de adm. tut.* cautio litis est cautio judicatum solvi, non judicio sisti 9, quæ personæ cautio est, non litis.

LXXII. Enarratio.

1 Si ut alienaretur parens etc.) *L. 1. ff. de reb. eorum qui sub tut.*

2 Parens, a quo etc.) Vel alius, qui pupillum hæredem instituit, *l. 3. hoc tit.* si venditio e re pupilli sit: alioquin licet patris vel alii ultimam voluntatem contemnere, ut *l. 5. §. pen. ff. de administr. et peric. tut.* Greci ad *d. l. 3.*

3 Si alienatione permisit princ.) *L. 2. hoc tit.* ἀρκεῖ γὰρ ἀντὶ ἀποφάσεως ἄρχοντος ἡ βασιλικὴ κέλευσις· *quia jussio Principis pro decreto Præsidis sufficit:* Basilica lib. 38. t. 9. cap. 61.

4 Nec enim sola ætatis venia) *L. pen. sup. de his, qui ven. ætatis imp.*

5 Item ex edicto Constant.) In *l. lex quæ* 22. *sup. tit.* 37.

6 Et jumenta aut pecora supervacua) Animalia supervacua *ind. l. 22. §. ult. et l. ult. hoc tit.* Græci notant, animalium appellatione servos non contineri; servi enim alienari prohibetur, *d. l. 22. §. ante omnia.* Lex autem Aquilia servis exæquat quadrupedes, *l. 2. §. 2. ff. ad leg. Aquil.*

7 Ex constitutione Justin.) *L. pen. sup. de his qui ven. ætat. impetrav.*

8 Quam minor exigitur) Pro, quæ a pupillo vel adulto exigitur, ut apud Cecilium, *exigor portorium,* apud. Non. in exigor, et in *l. 5. inf. tit. prox. duo vicaria mancipia exigatur,*

9 Cautio litis est cautio jud. sol. non jud. sisti) Auctores Basil. de cautione judicio sisti accipiunt, lib. 38. tit. 9. cap. 41. Græci ibidem: περὶ τῆς judicatum solvi ἱκανοδοσίαν λέγει, ὅτι οὐ παρέχουσιν αὐτὴν οἱ ἐπίτροποι· *de satisdatione judicatum solvi dicit, non præstari eam a tutoribus.*

Tit. LXXIII. *Si quis ignorans rem minoris esse, sine decreto comparaverit.*

Si his casibus exceptis contra SC. sine decreto facta sit venditio rerum minoris, ab emptore bonæ fidei separandus est emptor malæ fidei, id est qui scivit prædium minoris esse ab eo qui hoc ignora-

verit, et duæ in hoc tit. differentiæ proponuntur. Una, ut bonæ fidei emptor tueri se possit præscriptione statuti temporis, si post perfectam ætatem domini sine controversia eam rem statuto tempore possederit, quam tamen præscriptionem non habet emptor malæ fidei, *l.* 1. *et* 4. *hoc tit. l.* 2. *et* 3. *tit. seq.* Et statutum tempus, *l.* 1. *et* 3. *hoc tit. et l.* 2. *tit. seq.* quinquennium intelligere oportet 1 ex Constitutione Justiniani, id est, *l.* 3 *tit. seq.* si res pupilli vel adulti obligata aut vendita sit. Breviore tempore 2 confirmatur venditio quæ jure antiquo valuit. Sin autem donata sit, quia nec ex decreto valet donatio simplex, statutum tempus est longum tempus, id est decem annorum præsente domino, 20 absente: ea enim est in jure perpetua longi et diuturni temporis definitio 3. Et inde *l.* 4. hujus tit. quæ de longo tempore loquitur, etiam de re donata loquitur 4, non de re vendita. Altera differentia pertinet ad fructus rei venditæ quos emptor bonæ fidei lucratur, etiamsi non impleverit tempus præscriptionis, non emptor malæ fidei, *l.* 2. *hoc t. l. bonæ fidei, ff. de acqu. rer. dom.*

LXXIII. E n a r r a t i o.

1 Quinquennium intellig. oportet) Continuum.

2 Breviore tempore) Id est, silentio quadriennii, *l. ult. sup. de tempor. in integ. restit.*

3 Longi et diuturni temp. defin.) Paulus *Sentent. libro.* 5. *tit.* 11. §. *longi, et tit.* 5. §. *res olim.*

4 Etiam de re donata loq.) Ex persona donatarii rem definit, non ex persona emptoris cui donatarius vendidit.

Tit. LXXIV. *Si major factus alienationem factam sine decreto ratam habuerit.*

Si silentio domini 1 majoris effecti secundum definitionem et distinctionem *l.* 3. *hujus tit.* confirmatur alienatio facta contra SC. et multo magis speciali ratihabitione ut *l.* 6. *sup. arb. tut.* Ratihabitio est silentium expressum sive promissum expressum. Silentium, ratihabitio tacita. Silentium, inquam, quinquennii in rebus minorum sine decreto alienatis vel obligatis, et silentium longi temporis 2 in rebus donatis, quod numeratur a die, quo dominus rerum major effectus est 3, et hæredi quoque ejus, si minor sit, tempus silentii, quod reliquum est, tantum cedit ab eo die, quo et ipse major effectus est: quæ est sententia *l.* 3. *in fi.* comprobata *l. interdum, ff. de min. et l.* 5. *sup. de temp. in int. res.* Hoc autem distat hic tit. a t. 45. lib. 2. quod hic est de causis, quæ ipso jure nullæ sunt, ille de causis, quæ ipso jure valent, sed nisi ratæ habeantur, rescindi possunt per restitutionem in integrum.

LXXIV. E n a r r a t i o.

1 Si silentio domini) Cessat restitutio si major effectus id quod minor gessit, facto vel silentio comprobarit: Paulus *Sentent. lib.* 1. *tit.* 9. §. *si major.*

2 Silentium longi temporis) Decennii inter præsentes, vicennii inter absentes.

3 Major effectus est) Probat igitur Cujac. vulgatam, quæ tam veteri Menagii codice quam Brodæi confirmatur: *quod post ejusdem hæredis minoris ætatem silentio transactum sit.* Ipse tamen ad Paulum, *d. tit.* 9. §. *si minor*, ex veteribus libris, ut ait, legebat, *post ejusdem ætatem, hæredis minoris silentio transactum sit.* Certe ita legebatur in codice qui alias apud me fuit. Prior lectio placet. De hærede igitur minore, eodemque hærede etiam minoris excipienda est *d. l.* 3. Nec recte aliter interpretantur Græci, quorum verba refert Cujacius ad *d.* §. *si minor, ex lib.* 10. Basilic. tit. 4. c. ult.

Tit. LXXV. *De Magistratibus conveniendis.*

Vide tit. 8. *lib.* 27. *ff.*

Merito hic titulus ultimum locum occupat: nam ultimum auxilium, quo minoribus succurritur, qui alia ratione servari indemnes non possunt, est actio utilis, vel in factum 1 ex SC. sive Oratione Trajani 2, quæ in hoc tit. proponitur in magistratus municipales 3 sive Duumviros, qui tutores vel curatores dederunt, aut nominaverunt 4, nec ab eis satisdationem exegerunt, Rem minoris salvam fore, aut minus idoneam exegerunt. Itaque ad tutores tantum vel curatores hæc actio pertinet, qui satisdare debent, quales sunt legitimi et dati sine inquisitione, non ad testamentarios, vel datos ex inquisitione, *l. ult. sup. de auct. præst.* Et subsidiaria actio dicitur, quia priusquam eatur ad Duumviros, excuti oportet bona tutoris vel curatoris, et revocari actione Pauliana 5, si quæ alienaverit in fraudem minoris: excuti etiam bona fidejussoris ejus, et collegas, qui suspectum eum non fecerunt, *l.* 1. 4. 5. et si ab his indemnitati minoris non satisfiat, tum itur ad Duumviros, divisa actione si ambo solvendo sint 6, *l.* 3. vel ad heredes eorum, si non ex dolo vel lata culpa eorum 7 conveniantur, præterquam si lucrum captaverint sibi vel alii ex damno minoris, ut exposui in tit. 53. Et si forte magistratus ipsi in dando tutore suæ indemnitati satisdatione prospexerint 8, nec sit

solvendo tutor aut fidejus. qui de indemnitate pupilli cavit, liberantur cedendo actiones suas adversus fidejussores, qui eis de indemnitate sua caverunt, vel etiam minori sine cessione dantur utiles, *l.* 1. quia dum indemnitati suæ cavit magistratus, per consequentias et indemnitati pupilli cavit. Et hæc in provinciis: nam in urbe si prætor tutorem dederit, non quidem in prætorem, sicut nec in provinciis in præsidem, sed in scribam V. C. 9 qui satis exegerit, actioni subsidiariæ locus est.

LXXV. E N A R R A T I O.

1 Actio utilis vel in factum) Tutelæ utilis, vel in factum, Joannes Faber ad *leg. pen. hoc tit.* vel tutelæ utilis secundum Azonem, aut in factum secundum Hugolinum, ex Glossa ad *d. l. pen.* et Theophilum in §. 2. *de satisdat. tut. Inst.*

2 Ex SC. sive Orat. Trajani) *L. pen. hoc tit.*

3 In magistratus municipales) Quo Græci ϛρατηγοὺς vocant, in Basilicis. Glossæ ϛρατηγὸς, *magistratus*, *duumvir*. Glossæ Philoxeni: *magistratus*, ϛρατηγός. Nilus in oratione 4. τὸν γὰρ δεσπότην τὸν ἐμὸν μετὰ του ϛρατηγοῦ πολιτείας τελέσαντα τὸ λειτούγημα, καὶ πρὸς ἡμᾶς ἀπανερχομένους κατακόπτουσιν. μετὰ τοῦ ϛρατηγοῦ πολ. id est, *cum Duumviro*, ut videtur.

4 Aut nominaverunt) τὰ ὀνόματα αὐτῶν τῷ ἄρχοντι πέμψαντες. *tutorum nominibus ad Præsidem missis.* Basilica.

5 Et revocari actione Pauliana) *L.* 2. *hoc tit.* ex qua Thalelæus interpretatur verba illa legis 3. *nec alias servari pupillo indemnitas potest*; δι ἀνατροπῆς τυχὸν, inquit, τῶν ἐπὶ περιγραφῇ γενομένων: *per rescissionem puta eorum, quæ in fraudem gesta sunt.*

6 Si ambo solvendo sint) Nam si unus solvendo non sit, agitur cum altero.

7 Si non ex dolo vel lata culpa eorum) Nisi conveniantur ex dolo et lata culpa eorum. Cujacius existimat abundare negationem in *l.* 2. *hoc tit.* quæ tamen extat in libris veteribus Menagii et Brodæi. Vide quæ diximus ad t.t. 24. Institutionis primæ.

8 Suæ indemnitati satisd. prospex.) Si magistratus a tutoribus datis satisdationem acceperint, rem pupilli salvam fore, et separatim ipsi stipulati sint se ejus tutelæ nomine indemnes damno futuros, et in hanc rem alios fidejussores acceperint, *d. l.* 1.

9 In scribam V. Cl.) Ut in *Novella* XCIV. τοῦ λαμπροτάτου σκρίβα· Clarissimi scribæ. Vide quæ dixi Institut. de satisdat. tutor.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER SEXTUS.

Tit. I. *De servis fugitivis, et libertis mancipiisque civitatum artificibus, et ad diversa opera deputatis, et ad rem privatam vel dominicam pertinentibus.*

Libro superiore contractu dotis exposito, et his omnibus quæ circa eum contractum vertuntur, ac deinde exposita obligatione tutelæ vel curæ, quæ quasi ex contractu descendit, hoc libro proponitur alia obligatio, quæ etiam ex contractu descendere videtur, nempe successio et acquisitio hæreditatis bonorumve defuncti: nam et is, qui adiit hæreditatem, vel immiscet se bonis defuncti, contrahære videtur, quatenus æs alienum defuncti contrahit, et creditoribus hæreditariis, legatariis, fideicommissariis obligatur, perinde atque si cum eis negotium aliquod gereret, *l.* 3. §. *ult. l.* 4. *ff. Quib. ex cau. in poss.* ac similiter qui hæreditatem recipit ex SC. Trebelliano, *l. non enim. ff. ad Treb.* et qui bonorum possessionem agnoscit, *l. pen. in fi. ff. de separ.* Alia autem est hæreditas sive successio libertinorum, alia ingenuorum: et in libro primum agitur de successione libertinorum, in qua certum est leges et edicta patronis multa et varia jura detulisse: hæc enim una est pars juris patronatus, ut in libertorum bonis succedant patroni, sicut in bonis clientum jure applicationis 1. Sunt et aliæ partes juris patronatus, quas conditor hujus lib. omnes explanare, et exequi parat, ut jus patronatus, quam sit amplum aperiat studiosis, et in eo potissimum consistat quod est de successione libertorum: ac primum quidem ostendit vim juris patronatus consistere in operis, quas liberti patronis debent, quo erga patronos officio cum decedant fugitivi, inde apparet primum titulum hujus libri, qui est non tantum de servis, sed præcipue de libertis fugitivis, respicere ad tertium de operis libertorum, in quo et l. ult. est de libertis fugitivis. In hoc autem t. de eisdem est l. 5. sed illa de libertis privatorum, hæc de libertis civitatum, quorum artificio et operis Resp. utebatur, et gravior pœna sollicitantis servum, aut libertum civitatis 2, quam privati hominis. De servis publicis pop. Romani est *l. ult.* 3 de his, qui ad rem dominicam rei privatæ, id est, ad dominium principis, sive fiscalem pertinent *l. pen.* 4 Ceteræ de privatorum servis, qui sunt in fuga, et susceptoribus vel occultatoribus eorum.

I. Enarratio.

1 Sicut in bonis clientum jure applicationis) De quo vide Turnebum Adversariorum libro 24. cap. 32.

2 Gravior pœna soll. serv. aut lib. civ.) Qui servum privati hominis fugitivum suscipit, eum reddit cum alio pari, vel 20. solidos. Quod si solvendo non sit, castigatur, *l.* 4. ad quam Thalelæus notandum monet, eum qui in delictis pœnam legibus definitam, sive multam pendere non potest, castigari, id est, corporaliter puniri, ut ait Thæodorus ad *d. leg.* 4. Qui vero servum Reipub. sollicitat ad fugam et recipit, damnatur in duplum, et hoc amplius 12. solidos Reip. infert, *l.* 5.

3 Est lex ult.) Ex qua servi publici, qui se contuberniis alienarum ancillarum miscuerint, statim redduntur cum contubernali sua, et liberis ex

contubernio natis: et ad eam Græci notant, natos ex duobus servis patrem sequi: nam regulariter cedunt matri.

4 L. penul.) Ex qua qui servos fiscales occultaverint, extra rem ærario 12. argenti libras inferunt. Thalelæus adnotaverat, *in hæredes susceptoris pœnam non competere*, quæ Græci inseruere libris Basilic. ut ibi monent interpretes.

Tit. II. *De furtis et servo corrupto.*

Vide lib. 4. Inst. tit. 1. lib. 11. ff. tit. 3. lib. 13. tit. 1. lib. 47. tit. 2. et seq.

Titulus est generalis, qui non sine causa sequitur vicinitatem tituli de serv. fug. nam et fuga servorum species furti esse intelligitur, *l.* 1. *supra, eodem*, *l. ancilla*, *ff. de furtis*, *l.* 6. *supra*, *de his qui ad eccl. conf.* quantum ad usucapionem 1 vel longi temporis præscriptionem attinet, cui etiam in rebus mobilibus aliquando locus est, *l. rescriptis*, *ff. de diu. temp. præs. l. si liberam, supra, quod cum eo, l.* 1. *infra. Si adv. cred. præs.* Et qui fugitivum celat, fur est, *l.* 1. *ff. de fug. l. qui servo*, §. *ultim. ff. de fur.* Imo, ut Sabinus scripsit, 2 et qui collectu togæ ne fugitivus a domino videretur obstat: forte et qui sciens fugitivo viam monstrat. Item vix unquam fugit servus quin secum furto auferat rem aliquam pecuniamve domini, *d. l. qui servo*, §. *ultim. l. ultim. ff. de fug. l.* 12. *infra, ad leg. Fab.* Itaque vitia hæc duo conjuncta et proxima sunt, et propria servorum probra 3, fuga et furtum 4 Martialis 5: *A pedibus didicere manus peccare protervæ, Non miror furem, qui fugit vus erat:* et inde in venditionibus servorum cautiones illæ, Fugitivum non esse 6, Furem non esse: et eleganter D. Hieronymus in epistolam ad Titum 7, cum audiente viro apprime gravi laudaretur judex quidam, quod fur non esset, refert illum dixisse, Laudas optimum servum, si nec fugitivus est: quod scilicet liberum hominem florere oporteat laudibus longe majoribus quam quibus servi collaudantur, et longissime abesse vitiis servilibus: et videtur id Hieronymus sumpsisse ex Apollonio Philostrati 8, apud quem Jarchas Rex Indorum, dari perquam inepte laudem magistratibus eandem quam venalitiarii dant venalibus suis, quod fures non sint. Et quod attinet ad secundam partem huius tit. quantam communionem habeat cum titulo primo ejusdem tit. *l.* 5. demonstrat, quæ de sollicitatore loquitur servi fugitivi: is est corruptor 9, in quo est actio mista ex edicto de servo corrupto, vel, ut novi dicere cœperunt, ne quis servum duntaxat aut servam deintegratam 10 intelligeret, de servo deteriore facto 11, quanti ea res erit in duplum quæ Græcis δουλαπατίας δίκη. et ex *d. l.* 5. gravior actio sollicitato servo Reipubl. deputato publicis operibus. Et sunt in hoc titulo duæ tantum Constitutiones ea de re *lex* 4. *et lex* 20. Ceteræ sunt de furtis, et actione furti nec manifesti, quæ privatis datur ex XII. tab. 12 in duplum, fisco in quadruplum, *l.* 16 *ff. rer. amot. l. aufertur*, §. *ultim. ff. de jur. fisc.* Et manifesti quæ privatis datur ex prætoris edicto 13. Proponitur etiam in *l.* 18. specialis actio furti ex edicto prætoris in eum qui ex miserrima naufragorum fortuna 14, vel ex incendio quo forte conflagrabant ædes alienæ, al quid cepit, amovit abstulit, corrupit, qua tenetur etiam nec manifestus intra annum in quadruplum, post annum in simplum, non ei tantum cujus interest, sed etiam fisco, in tantum scilicet fisco 15, in quantum ei cujus interest, *l.* 3. §. *ult. ff. de inc. rui. et nauf.* præter criminalem executionem et pœnam corporalem in eum statutam XII. tab. *l.* 1. §. 1. *l. quis ædes*, *ff. eod.* Criminalis executio si legitima et ordinaria sit, non excludit civilem in duplum vel quadruplum. Extraordinaria excludit. Et quod hodie non sunt in usu actiones furti in duplum vel quadruplum, id ex eo manat, quod sint hodie omnia judicia extraordinaria, et nunc plerunque, ut ait *l. ultim. ff. de fur.* furti agatur criminaliter et extra ordinem, quam viam qui eligit ulciscendi furis, renuntiasse videtur civili et ordinariæ actioni in duplum vel quadruplum, et simplo ei satisfit, *l. interdum* §. *qui furem ff. de fur.* nec tamen si malit agere in duplum vel quadruplum, jure prohibetur *d. l. ultim.* quia judicia ordinaria cessant potius quam extincta sunt.

II. Enarratio.

1 Quantum ad usucapionem) In servo fugitivo quasi in furtivo, nec usucapio, nec longi temporis præscriptio locum habet, *l.* 1. *sup. tit. prox.* nam et in rebus mobilibus præscriptioni aliquando locus est, ut etiam docent Græci ad *d. l.* 1.

2 Ut Sabinus scripsit) Apud A. Gellium lib. XI. c. ult.

3 Servorum probra) Cornelius Tacitus Hist 1. cap. 48. *Servili deinceps probro respersus est tanquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus.*

4 Fuga et furtum) Tertullianus de pœnitentia c. 6. *Quis enim servus, posteaquam libertate mutatus est, furta sua et fugas sibi imputat?* S. Ambrosius de officiis libro 3. capite 3. *Numquid dignum est ut alter alteri detrahat? Servile hoc*

vitium familiare ultimæ conditioni, adeo contra naturam, ut inopia magis hoc extorquere videatur, quam natura suadere. Servorum tamen occulta furta divitum rapinæ publicæ. Salvianus 4. de providentia Dei, *Ex servis enim fures ac fugitivi sunt: ex servis enim gulæ ac jugiter ventri servientes. Verum est, esse hæc vitia servorum*, etc. Servius in illud Eclogæ III. *Quid domini facient, audent cum talia fures? Pro servo*, inquit, *furem posuit: Furta enim specialiter servorum sunt*, etc. Horatius Sat. 1. lib. 1. — *servos, Ne te compilent fugientes:* et 1. epist. 16. *Nec furtum feci, nec fugi, si mihi dicat Servus.* Epictetus Arriani libro 3. cap. 26. περὶ τῶν δουλαρίων τρέμε, μὴ κλέψῃ, μὴ φύγῃ, μὴ ἀποθάνῃ, *De servulis solicitus esto, ne furentur, ne fugiant, ne moriantur.*

5 Martial.) XV. 55.

6 Fugitivum non esse) Mancipium enim empturi hoc in primis spectant an usquam aufugerit: sive ut ait Dio Chrysostom. Orat. 31. ἀνδράποδον μέν τις ὠνούμενος, εἴποτε ἀπέδρα σκοπεῖ. Seneca lib. III. Controv. 21. in fine *Triarius dixit: fugitivum, erronem non esse. Blandus dixit: Relegamus auctoritatis tabellas: Furtis noxaque solutus. Sparsus dixit: Prior dominus promisit, fugitivum non esse.*

7 In epistolam ad Titum) Capite 1.

8 Philostrati) Libro III. cap. 7.

9 Is est corruptor) Glossæ: ὑπονοθευτής, *seductor, solicitator*, ὑπονοθεύω, *solicito, seduco, inclicio.*

10 Deintegratam) Nonius: *deintegrare, diminuere. Cæcilius: Nomen virginis, nisi mirum est, deintegravit.*

11 De servo deter. facto) Seneca controversia 21. *Servi quoque nomine tecum queri possum, quem, qui frugi fuerat, nequam fecisti.*

12 Ex 12. tabul. in duplum) S. Ambrosius loco supra citato: *Nec ipsæ leges non docent, quæ ea quæ detractata sunt alicui cum injuria personæ, aut rei ipsius cumulo restitui jubent.*

13 Quæ privatis datur ex Præt. ed.) Actio furti manifesti in quadruplum est e jure prætorio, Cujac. ad §. 4. *Inst. de noxalib. act.*

14 Ex miserrima, etc) Ex *l.* 3. §. *ultim. ff. de incend. ru. et nauf.* Dio Chrysostomus oratione 7. μὴ γὰρ εἴη ποτέ, ὦ Ζεῦ, λαβεῖν, μηδὲ κερδᾶναι κέρδος τοιοῦτον ἀπὸ ἀνθρώπων δυστυχίας. Vide Nicetam Chon. in Andronico Comneno libro II. pag. 209. edit. Regiæ.

15 In tantum scilicet) Tantum infert fisco quantum ei cujus interest, præter pœnam olim statutam, ut est in *d. l.* 18. quæ verba Græci omnes interpretantur, præter pœnam edicti, id est, ut det tantumdem fisco, ex *d. l.* 3. §. *ultim.*

Tit. III. *De operis libertorum.*

Vide tit. 1. *lib.* 38. *ff.*

Jam a primo titulo primum de operis libertorum dicere proposuit, priusquam alia exponeret quæ in libertos habemus jure patronatus, quia et initio quoque edicti prætor operarum judicium dedit *l.* 2. *ff. eodem.* Operæ sunt diurnum officium quod libertus præsenti patrono jurat, vel promittit libertatis causa, .i. sine quo libertas data non esset, *l. in liberto, ff. de sol.* Jurat autem vel promittit manumissus statim in ipso tempore manumissionis, vel post tempus. Non debentur jure civili nisi promissæ, vel juratæ civili actione de operis, *l.* 1. *infr. ad leg. Vis.* naturali jure debentur, *l. si non sortem* §. *libertus, ff. de cond. indeb.* Et juratæ debentur ex jurejurando speciali jure 1: namque alias ut ex pacto vel pollicitatione, ita ex jurejurando jure civili non nascitur obligatio. Cum vero dicimus, operas esse diurnum officium, ut *l.* 1. *et* 3. *ff. eodem* operarum editionem esse officii præstationem, *l. cum patronus, ff. eodem.* hoc dicimus, operas quas patronus a liberto postulat, et libertus patrono jurat vel promittit, officiales esse operas. Jurat enim vel promittit quas operas sibi indixerit patronus daturum se officii causa: non semper adjicit, quas indixerit patronus, sed intelligitur, quia ex commodo patroni edendæ sunt 2: nec debentur igitur antequam petantur, neque vero promissio officii vel jusjurandum alii quam patrono factum 3, ullam obligationem parit. Porro indicit patronus liberto operas fabriles, si sit faber, pictorias si pictor, medicas si medicus, mimicas si mimus aut petit ut sibi scribat quosdam libros si antiquarius sit 4, vel insularium 5 facit ut custodiat ædes, vel postulat ut se sequatur, ut secum moretur aliquandiu, secum peregre proficiscatur, vel negotium suum exerceat: hæ sunt officiales operæ, quæ postulanti patrono debentur libertatis causa: quarum longe alia condicio quam fabrilium 6, vel aliarum cujuscunque artificii, quas quis extraneo, vel patrono ut extraneo non libertatis causa stipulanti promittit, quæ non in officii, sed quasi in pecuniæ præstatione 7 consistunt. Intercidunt vero officiales variis ex causis, quæ in hoc tit. proponuntur.

III. Enarratio.

1 Ex jurejurando speciali jure) Ex lege Julia et Papia. Vide Cujac. supr. *lib.* 4. *tit.* 1.

2 Ex commodo patroni edendæ sunt) *L. quoties* 24. *ff. eod.*

3 Alii quam patrono) *L. servus* 10. *et duabus sequentibus.*

4 Antiquarius sit) καλλογράφος, βιβλιογράφος.

5 Insularium) ἐνοικολόγον.

6 Quam fabrilium) Officiales soli patrono debentur: fabriles extraneo, vel patrono ut extraneo.

7 Quasi in pecuniæ præst.) *L. fabriles* 6. *ff. eod.*

Tit. IV. *De bonis libertorum et jure patronatus.*

Vide tit. 1. *lib.* 37. *et tit.* 2. *l.* 38. *ff.*

Juri judicioque operarum officialium, quas patronis liberti debent, addit in hoc titulo jus succedendi in bonis libertorum, quod per eminentiam jus patronatus vocat, ut *l.* 11. *sup. tit. prox. l.* 14. *ff. de tut. et cur. dat.* Id vero quam varium fuerit atque multiplex, Institutiones docent *tit. de succ. lib. et tit. de bonor. poss. et Ulp. lib. Reg. tit.* 29. nempe aliud fuit ex 12. tab. aliud ex edicto prætoris, aliud ex lege Julia et Papia, et hodie longe aliud ex Constitutione Græca Justiniani *l.* 4. *hujus tit.* cujus fit mentio in Institutionibus multis locis, et extat integra 1 49. βασιλικῶν tit. 1. Id vero ea potissimum agit, ut quantum potest recidat et imminuat jus patronatus: et quemadmodum t. superiore, ut ostendat quibus modis tollatur operarum obligatio, ita hoc titulo quibus modis jus patronatus intereat, aut cesset, ut si quis servum emerit ejusdem servi nummis, et manumiserit, *l.* 1 si patrono connivente libertus junxerit se ancillis vel colonis fiscalibus, *l.* 2. si patronus jus suum remiserit, et liberto dederit liberam testamenti factionem, ex *l.* 3. ejusdem Justiniani: quod olim solius legis erat 2, aut principis 3, et alis plerisque modis, quæ idem *l.* 4. studiose collegit cupiens abolere servorum et libertinorum condicionem, quod assequi non potuit nisi gradatim: nam ut paulatim jus civile crescit, ita non nisi paulatim decrescere potest. Et acciso primum in hoc tit. quantum potuit jure patronatus, accisa portione debita verecundiæ patronali et ex semisse redacta in trientem, et jure succedendi libertinis dato liberis et cognatis patronorum finito ad quintum gradum, et cetera pene in successionibus exæquatis libertinis et ingenuis, quod integra Constitutio Græca declarat, deinde libertinos omnes Cives Romanos facit sublata Latinorum et Dediticiorum condicione, ut jam in successione libertinorum non sint separandi Cives Romani a Latinis, quorum nulla erat successio, *l. intestato, ff. de suis et leg. hær. l.* 1. *Cod. Thæod. de pet. hær.* §. *ult Inst. de succes. libert.* Et tandem *Novell.* 78. nullos in Rep. voluit esse libertinos, eos qui manumitterentur omnes ingenuos esse pronuntians salvo jure patronatus, cui non poterat sine injuria derogare.

IV. Enarratio.

1 Et exstat integra) Vide Cujac. lib. 20. Observat. cap. 34.

2 Quod olim solius legis erat) *L.* 3. *ff. qui testament. fac. poss.*

3 Aut principis) Mutus aut surdus liberam testamenti factionem impetrat a Principe, *l. si mutus* 7. *ff. qui testament. fac.* milites, *l.* 1. *ff. de milit. testament. l. si quando* 5. *sup. de inoffic. testament. l. libertus l.* 3. *ff. de bon. libert.* Hodie patronus liberto dat liberam testamenti factionem.

Tit. V. *Si in fraudem patroni a libertis alienatio facta est.*

Vide tit. 5. *lib.* 38. *ff.*

Additur de bonis libertorum in hoc tit. ut si quid ex eis bonis dolo malo libertus ad fraudem patroni alienaverit, id post mortem liberti pro parte sibi debita patronus rescissa alienatione revocare possit, nisi eam fecerit ratam, per formulam Fabianam vel Calvisianam: hæc intestato liberto competit, illa testato: et hanc solam inter has actiones Græci differentiam agnoscunt 1 in *l. quod si in diem* §. *idem scribit, ff. de pet. hær. et l.* 2. *ff. Si a par. quis man. fu.* adjiciunt, utramque esse in factum. Et de alienatione titulus loquitur, non de manumissione: nam manumissio ex lege Ælia Sentia 2 ipso jure nulla est.

V. Enarratio.

1 Græci differentiam agnoscunt) Libro 40. Basilic. tit. 6. cap. 2. et libro 42. tit. 1. cap. 16. §. 4.

2 Ex lege Ælia Sentia nulla est) *L. in fraudem* 27. *ff. qui et a quib. man. lib. non fi.*

Tit. VI. *De obsequiis patronis præstandis.*

Vide tit. 15. *lib.* 37. *ff.*

Non est semper eadem ratio parentum et patronorum: nam quæ datur patronis actio Fabiana vel Calvisiana tit. superiore, non datur etiam parentibus 1 manumissoribus, *l.* 2. *ff. Si a par. quis*

man. fu. et quæ patronis debentur officia .i. officiales, non debentur etiam parentibus 2, *l. pen. ff. de obs. par. et pat. pr.* At obsequia de quibus in hoc tit. agitur, jure naturali atque debentur patronis et parentibus. Officia sive operæ separantur ab obsequiis, et quod de officio est in *l.* 2. ne id præstet patrono liberta, quæ voluntate patroni jure alii nupsit 3, licet de operis sit, non de obsequiis, tamen argumentum titulus præbet ut existimem eam esse trahendam ad obsequia, et quod tam in obsequio quam in officio solius mariti conveniat esse mulierem. Aliquando officia appellantur obsequia, ut *l.* 6. *sup. tit.* 3. Imo vere dici potest officia esse obsequia operarum, obsequia autem officia pietatis, honoris, reverentiæ, officia grati animi et obnixi, quæ liberi parentibus, liberti patronis debent etiam tacitis nec petentibus, cum tamen officia non debeantur nisi petentibus et indicentibus: ac præterea operarum actio est 4, non obsequiorum; sed ob violata obsequia ingrati est actio de qua tit. seq. Item operæ non debentur patroni hæredibus extraneis, *l. liberti*, *sup. tit.* 3. obsequia debentur; atque etiam priviginis, *l. pen. hoc tit. l. pen. tit. seq. Novell.* 78. qua in re etiam patroni a patribus distant: nam patribus solis debentur obsequia, non ceteris liberis, aut hæredibus patrum.

VI. E N A R R A T I O.

1 Non datur etiam parentibus) Est enim iniquum filiis liberam rerum suarum alienationem adimi, ut est in *l.* 2. citata a Cujac.

2 Non debentur etiam parentibus) Nam pietatem liberi parentibus, non operas debent, *d. l. pen.*

3 Jure alii nupsit) Cujacius Græcos sequitur, qui ut ipse adnotaverat in Codice suo, non habent *aut*, est tamen in libris vett.

4 Ac præterea operar. actio est) *L.* 2. *ff. de oper. libert.*

Tit. VII. *De libertis et eorum liberis.*

In hoc titulo proponitur actio ingrati, actio impietatis in libertos, qui contra obsequia debita patronis vel minimum deliquerunt, per quam probatis causis ingratitudinis rescissa manumissione retrahuntur ad servitutem, quæ obtinuit etiam in Atheniensium et Massiliensium 1 Rep. eademque actio datur patribus contra liberos emancipatos, rescissa emancipatione, et contra donatarios, rescissa donatione, sed contra hos vel illos non nisi ex magnis certisque causis, *l.* 1. *inf. de ingr. lib. l. ult. inf. de rev. don.* In libertinos etiam ex levi offensa, *l.* 2. *hoc tit.* ob violata, non ob deserta obsequia. Coercentur magis libertini, qui plerumque redeunt ad nequitiam servilis ingenii, *l. pen. hoc titul.* Plautus in Persa 2.

> *Ita pars libertinorum est: nisi patrono qui adversatus est*
> *Nec satis liber sibi videtur, nec satis frugi, nec satis honestus,*
> *Ni id effecit, ni ei maledixit, ni grato ingratus repertus est.*

Actio est extraordinaria, *l.* 1. *hoc tit.* quia legibus non est prodita actio ingrati, aut si qua prodita est veluti lege Ælia Sentia 3, in desuetudinem abiit. De libertorum liberis, quæ est altera pars hujus tit. hoc habemus in *l.* 2. ut libertina redacta in servitutem ex ea postea nati liberti nascantur, et in *l. ult.* ut filii libertinorum ex causa ingratitudinis, tametsi ingenui sint, in servitutem redigi possint, quia patrono paterno ingenuitatem acceptam ferre debent, ut *Novell.* 22. *et l.* 2. *sup. de in jus voc.* et ita eis quoque morientibus sine legitimis hæredibus, ab intestato patronus paternus succedit ex *leg.* 4. *sup. tit.* 4.

VII. E N A R R A T I O.

1 In Atheniensium et Massil.) Valerius Maximus lib. 2. cap. 6. et 7.

2 Plautus in Persa) Actus 5. Sc. 2.

3 Veluti lege Ælia sentia) Vide Cujacium ad Nov. 78.

Tit. VIII. *De jure aureorum annulorum et de natalibus restituendis.*

Vide tit. 10. *et* 11. *lib.* 40. *ff.*

Recte dici potest hunc titulum esse subjectum 6. et 7. quod libertini natalibus restituti obsequiis soluti sint, et judicio ingrati 1, quia per omnia et in omnibus 2 ingenui sunt, *l.* 6. *inf. de suis et leg. hær.* non etiam, qui jus aureorum annulorum impetraverint 3, quod plerumque dabatur libertinis ditioribus, ut Arnobius ait lib. 4. pecuniam donare annulos aureos, et loca priora in spectaculis. Habentibus igitur in bonis millia quadringenta qui census erat equestris: Svetonius in Julio 4: *Jus annulorum cum millibus quadringentis.*

VIII. E N A R R A T I O.

1 Judicio ingrati) *L. pen. sup. tit.* 14.

2 Quia per omnia et in omn.) Omne jus patronatus tollitur, denique ingenuitas mera libertis competit, *d. l. pen.*

3 Qui jus aureorum an. impetr.) Annulus quidem libertatis insigne est, Cyrillus apud auctorem catenæ in Lucam cap. 13. Petrus Chrysologus sermone 5. *Annulum honoris, titulum libertatis.* Liberti autem annulis donati aureis, equestri dignitate ornabantur. Plutarchus in Galba : οὗτος μὲν οὖν εἰς τάξιν ἔντιμον προήχθη· τῷ δὲ ἀπελευθέρῳ δακτυλίους τε χρυσοὺς ἔδωκε. Dio lib. 48. δακτύλοις τε χρυσοῖς ἐκόσμησε καὶ τὸ τῶν ἱππέων τέλος εἰσέγραψεν. et hi jura ingenuitatis habent, salvo jure patronatus, *l. ultim. ff. de ju. aur. annul.* Denique beneficium Principis his quibus jus aureorum annulorum datum est, donec advivunt, imaginem tantum, non statum ingenuitatis præstat, *l. 2. hoc tit.* in qua Cujacius legendum putat, *libertinis,* pro *libertinitatis* repugnantibus libris veteribus.

4 Sveton. in Julio) cap. 33.

Tit. IX. *qui admitti ad bonorum possessionem possunt, et intra quod tempus.*

Vide lib. 3. Inst. tit. 10. de bon. poss. et tit. 1. lib. 37. ff.

Hactenus dixit de successionibus libertinorum et ceteris partibus juris patronatus, et nunc dicturus de successionibus ingenuorum, quod eæ vel jure prætorio obveniant vel jure civili, incipit a jure prætorio .i. a bonorum possessionibus. Prætor bon. possessionem dat, lex hæreditatem 1. Utroque nomine significatur successio in universum jus defuncti. Et bonorum possessionis 2, proprie jus persequendi pecuniam sive rem, quæ cujusque cum is moritur fuerit .i. formula, auctoritas, titulus quo nanciscimur actiones hæreditarias, ut ait, *l. facta, §. si in danda, et §. seq. ff. ad Treb.* et petitionem hæreditatis 3 et interdictum Quorum bonorum 4, et tanquam hæredes omnia jura 5 quæ hæredibus competunt : et additur in definitione bonorum possessionis, jus retinendi. Nam et petitori et possessori bonorum possessio datur, *l. 3. §. parvi, et §. 7. ff. de Carb. ed.* Et additur, patrimonii sive rei, ut in lege Falcidia *sam pecuniam, sasque res* 6, quoniam latior est rei quam pecuniæ 7, vel patrimonii appellatio. Duæ autem sunt partes hujus tit. Una, qui admitti ad bonorum possessionem possunt: et ex testamento, admittuntur scripti vel præteriti 8: ab intestato, proximiores 9, et filiusfam. ad delatam 10 sibi bonor. possessionem, etiam ignorante patre, quæ admissio jure veteri inutilis est, ratum non habente patre 11, jure novo proficit filio 12. Pupillus quoque 13 ad bonorum possessionem sibi delatam admittitur cum tutoris auctoritate, vel judicis 14, qui ignarus ætatis ejus non sit 15 : Et tutor nomine pupilli 16, qui tamen nomine pupilli adire hæreditatem 17 non potest, quæ una est differentia 18 inter jus civile et jus prætorium, et alia quæ antea subnotata est, ut ratihabitio patris sufficiat in bonorum possessione, in hæreditate jussum 19 exigatur. Infantis quoque nomine tutor, et pater 20, et quilibet admitti ad bonor. possessionem potest, et post eam agnitam, infante mortuo, transmissioni locus est 21, Altera pars tit. est de temporibus petendæ bonorum possessionis, vel admittendæ, quæ notum est largiora dari liberis et parentibus 22, quam ceteris, et utilia esse 23, et ideo ignoranti factum non cedere 24 Continua enim ignoranti cedunt, *l. genere, §. 1. ff. de his qui not. inf.* et hac in re etiam jus civile distat a prætorio : Nam jus adeundæ hæreditatis perpetuum est 25, nisi testator aditioni præstituerit diem, ut in cretionibus 26, vel judex urgentibus creditoribus 27, vel filiis exhæredatis.

IX. Enarratio.

1 Lex hæreditatem) §. 2. *Instit. de bon. poss.*

2 Et bonorum possess.) *L. 3. §. 2. ff. de bonorum posses.*

3 Et petitionem hæreditatis) De qua in tit. de possessor. hæredit. poss.

4 Et interdictum Quorum bonorum) De quo in tit. quorum bonor.

5 Et tanquam hæredes omnia jura) In omnibus enim bonorum possessores vice hæredum habentur, *l. 2. ff. de bonor. poss.*

6 Sam pecuniam sasque res) Ut apud Lucretium 3.

Lum nas sis oculis etiam bonus Aucus reliquit.

Festus in *sos.* Pseudocornutus in 1. Persii.

7 Latior est rei quam pecun. vel patr.) *L. rei 5. et l. rei 23. ff. de verbor. signific.*

8 Scripti vel præteriti) §. 3. *Instit. de bonor. possess.*

9 Ab intestato proximiores) *L. 2. h. tit.* omnis successio proximiori defertur, Paul. *Sent. tit. 8. §. in hæreditate.*

10 Et filiusfamil. ad delatam) *l. 1. h. tit.*

11 Inutilis est rat. non hab. pat.) *L. ult. §. 1. ff. quis ordo in bonor. poss. serv.*

12 Jure novo proficit filio) Pleno jure *l. ult. § 1. inf. de bon. quæ lib.*

13 Pupillus quoque) Major infante : nam lex 7. non loquitur de infante, sed de pupillo, id est, qui excessit infantiam, ut notant Græci.

14 Vel judicis) Sine tutoris auctoritate.

15 Qui ignarus æt. ej. non s.) Quique sciat pupillum sine tutore bonorum possessionem petere.

16 Et tutor nomine pup.) *L. si infanti* 18 *infr. de ju. deliber.*

17 Qui tamen nomine pup. ad hæred.) *L.* 5. *eod.*

18 Quæ una est differ.) De qua vide Cujac. Obser. vat. lib. 1. 34.

19 In hæreditate jussum) *L. si quis mihi* 25. §. *jussum, ff. de acq. vel omitt. hæredit.*

20 Tutor et pater) *L. servus* 7. §. 1. *ff. de bonor. poss. l.* 1. *ff. de bon. poss. fur. infr. l.* 2. §. *sed si infanti* 9. *ff. ad Senat. Tertull. d. l. si infanti, et l.* 2. *infr. tit.* 12.

21 Transmissioni locus est) Lex 3. ait, honorum possessionem competere, id est, bonorum possessionem tanquam sibi competentem ad hæredes suos transmittit, ut est in Basilicis.

22 Largiora dari lib. et par.) Datur eis annus utilis, *l.* 1. §. *largius* 6. *ff. de success. e. l. l. filii* 6. *ff. ad SC. Tertull. l.* 2. *et* 4. *h. tit.* §. *liberis* 9. *Instit. de bonor. poss.*

23 Ut lia esse) *L.* 2. *ff. quis ordo in bon. poss.*

24 Ignoranti factum non cedere) *L.* 5. *hoc tit.* nam si jus ignoravit, tempus ei cedit: adeo ut juris ignorantia hæic mulieri non prosit, *l.* 6. *h. tit.*

25 Jus adeundæ hæredit. perpet. est) Ut Græcis placet ad *l.* 4. *hoc tit. l.* 5. ad tit. 30. infr.

26 Ut in cretionibus) Ut in cretione adjici solebat cernitoque in dieb. centum proximis, Ulpian. tit. 22. §. *cretio.*

27 Vel judex urg. cred.) Vide quæ dixi ad §. 10 *Instit. de bonor. poss.*

Tit. X. *quando non petentium partes petentibus adcrescunt.*

Ex pluribus ejusdem juris et gradus, quibus ejusdem generis bon. possessio defertur, si qui intra id tempus, quod dedit tit. superiore, non petant, vel admittant bon. possessionem in hoc tit. docet portionem eorum accrescere his solis, qui bon. possessionem petierunt vel admiserunt, ut si defuncto intestato, plures sint liberi non habentes jus legitimum, veluti emancipati 1, uno ex eis non petente bon. possessionem Unde liberi, ceteris qui petierunt tacito jure accrescit illius portio, exemplo juris civilis 2. Et omittere in Constitutione hujus tit. est non petere intra id tempus.

X. Enarratio.

1 Non habentes jus legitimum vel. emanc.) Cessante legitima success. *L. un. hoc tit.* Raphael Fulgosius: Exemplum, inquit, poni potest in filiis emancipatis, qui legitimi successores non sunt, §. *emancipati, Instit. de hæred. quæ ab intestato defer.* Idem Azo in Summa, et Odofredus.

2 Exemplo juris civilis) Paulus *lib.* 4. *Sent. tit.* 8. §. *ult. l. si ex pluribus* 9. *ff. de su. et legit. hæred.* §. *ult. Inst. de SC. Orphit.*

Tit. XI. *De bonorum possessione secundum tabulas.*

Vide tit. 2. *lib.* 37. *ff.*

Docuit qui admitti possent ad bon. possessionem, et intra quæ tempora, et non petentium partes quibus accederent, quo præmisso, bon. possessionis species aggreditur. Et cum alia ex testamento competat, alia ab intestato, ab ea quæ ex testamento competit, initium facit: ea vero aut est contra voluntatem testatoris, aut secundum voluntatem, *l.* 6. §. 1. *ff. de bon. poss.* et prius quidem in edicto prætoris proponitur ea, quæ est contra voluntatem .i. bon. possessio contra tabulas, *l.* 2. *in pr. ff. de bon. poss. sec. tab.* quare dicitur etiam in libris nostris primum edictum 1 de bon. possessione, vel prima pars edicti, et hic ordo servatur in titulis Digestorum, in titulis hujus libri interturbatur. Prior enim est titulus de *bon. poss. sec. tab.* Hæc datur hæredibus scriptis tabulis testamenti supremis 2, et obsignatis non minus quam 7. testium signis 3, et quæ factæ irritæ semel per capitis diminutionem, non perseveraverint irritæ esse 4 usque ad mortem testatoris, quem etiam testamenti tempore habuisse testamenti factionem omnimodo exigit prætor: et hæc si concurrant, non admodum spectat an injustum sit testamentum 5, vel nullum 6, vel ruptum jure civili, vel irritum 7, vel falsum 8: sed si postea tale id fuisse appareat, et alium potiorem hæredem esse, bonor. possessio sec. tab. quam dedit, sine re constituitur 9. Nam ut cui data est actio non semper rem obtinet, ita nec is cui data est bon. possessio. Utrumque est jus persequendi: et bon. possessio nonnunquam actio appellatur 10: Jure autem directo bonorum possessio non datur secundum voluntatem defuncti, nisi extent tabulæ 11. Secundum nuncupationem non datur: et testamenta non scripta solum jus civile tuetur, *l.* 2. *hoc tit.* §. *ult. Inst. de test. ord.* At placet etiam ut detur utilis bon. possessio secundum nuncupationem, vel contra, ut *d. l.* 2. *l. ult. inf. de cod. l.* 2. *tit.* 13. *l. si ita scriptum*, §. *ult. ff. eod.*

XI. Enarratio.

1 Primum edictum) *L. ideo* 4. *et l. scriptus hæres* 12. *ff. de Carbon. ed.*

2 Tabulis testam. supremis) Post quas nullæ factæ sunt, *l. 1. §. 1. ff. de bonor. possessione secund. tab.*

3 Obsignatis non minus quam septem testium signis) *L. cum tabulæ 7. eod.* et *l. 2. hoc t t.* testamentum obsignatum dicitur quod testium signis signatum est: Tacitus Ann. 16. *Ut testamentum Anteij nemo obsignaret.* Hinc obsignatores pro testamentariis testibus apud M. Tullium.

4 Non perseveraverint irritæ esse, etc.) §. *non tamen 6. Instit. quib. mod. test. infirm. l. 1. §. exigit Prætor, ff. de bon. poss. sec. tab.*

5 An injustum sic testam.) In quo juris solemnia defuerunt.

6 Vel nullum) In quo filius suus præteritus est.

7 Ruptum vel irritum) *L. posthumus 12. ff. de inj. rup.* Ulp. *tit.* 23. §. *si septem.*

8 Vel falsum) *L. 1. h. t.* salva eorum disceptatione.

9 Sine re constituitur) Id est, sine effectu, *l. quod vulgo 19. ff. de bon. poss. cont. tab.*

10 Nonnunquam actio appellatur) Bonorum possessio contra tabulas dicitur actio præteriti in *Nov. Valentiniani de Testam.* et in Basilicis bonorum possessio unde vir et uxor dicitur ἀγωγή, *actio*, libro 45. tit. 5.

11 Nisi exstent tabulæ) *L. 1. §. 1. ff. de bonor. possess. secund. tab.*

Tit. XII. *De bonorum possessione contra tabulas quam prætor liberis pollicetur.*

Vide tit. 4. lib. 37. ff.

Bonorum possessio contra tabulas parentis virilis sexus 1 et per virilem sexum cognatione juncti datur præteritis liberis naturalibus suis et emancipatis 2, nec in adoptionem datis 3, et posthumis natis 4, qui sui futuri erant, et adoptivis non emancipatis 5, rescindendarum earum tabularum causa, *l. 1. ff. de leg. præst. l. ut liberis, inf. de collat.* Et liberi præteriti dicuntur qui silentio prætermissi sunt a patre atque neglecti in testamento, id est neque hæredes instituti 6, neque ut oportet exhæredati 7, ut apud Festum 8 præteriti Senatores sunt qui sunt neglecti a censoribus, quod erat ignominiosum, et ipsa quoque præteritio patris ignominiosa est, *l. quidam, inf. de fideicom.* non minus quam exhæredatio 9, quam emendat querela inofficiosi testamenti 10, hanc bon. possessio contra tabulas, quæ liberis emancipatis, quia non habent jus legitimum 11 necessaria est, suis non necessaria est 12, et non inutilis tamen: Quia enim si signatum sit testamentum, in quo filius suus præteritus est, non, minus quam 7. testium civium Romanorum signis, prætor petenti hæredi scripto dare potest bon. possessionem secundum tabulas, ideo ut ei occurrat filius suus præteritus, non erit inutile eum admittere bon. possessionem contra tabulas. Hanc enim agnoscendo hæredem scriptum præveniet, et impediet ne admittatur ad bon. possessionem secundum tabulas, *l. 2. hoc tit. l. quod vulgo, ff. eod.* Est et alia differentia inter suos et emancipatos, quod petita bonorum possessione contra tab. sui nullis præstent legata, *l. is qui ff. de leg. præs. l. pen. §. legata, ff. eod. tit.* emancipati præstent 13 exceptis edicto personis 14, et rescindant primas, non secundas tabulas 15, sui utrasque 16.

XII. Enarratio.

1 Parentis virilis sexus) Præteriti a matre, vel avo materno pro exhæredatis habentur; et ideo datur eis querela inofficiosi testamenti, §. *ult. Instit. de exhæred. et tit. de inoff. in princ.* non bonorum possessio contra tabulas, *l. illud 4. §. ad testamenta 2. ff. de bonor. poss. cont. tab.*

2 Naturalibus suis et emancip.) *L. 1. in pr. et §. et sui juris 4. ff. eod. §. eadem 12. Inst. de hæredit. quæ ab int. def. §. 3. Instit. de exhæredat. liber.*

3 Nec in adoptionem datis) Quia in alienam familiam transierunt.

4 Et posthumis natis) *d. l. 1. §. 2.*

5 Non emancipatis) Quia ex liberis non sunt *d. §. 4. et d. §. 12. §. 4. Inst. de exhæred. liber.*

6 Neque hæredes instituti, etc) *d. §. eadem.*

7 Neque ut oportet exhæred.) Id est, nominatim, *l. 2. hoc tit.*

8 Ut apud Festum) In v. præteriti.

9 Non minus quam exhæred.) Exhæredatio notat, *l. non putavit 8. ff. de bonor. possess. cont. tab.*

10 Quam emendat quer. inoff. test.) Liberi sui queruntur inique se exhæredatos, *Institut. de inoff. test. in princ.*

11 Non habent jus legitimum) Liberi enim emancipati jure civili nihil juris habent: et ideo necessaria eis est bonorum possessio contra tabulas, qua rescindatur testamentum, *l. ut liberis 17. inf. de collation.*

12 Suis non necessaria) Paulus apud Rufinum tit. 16. Quia testamento ipso jure nullum est, *l. 1. ff. de inj. rup. l. ult. inf. de liber. præt.* vide inf. tit. 14.

13 Emancipati præstent) *Lex.* 1. accipienda est de liber. emancip. ut et vulgo accipi solet.

14 Exceptis edicto pers.) Liberis et parentibus, *l. filium 20. §. legata 3. ff. eod. l. si filius 20.*

ff. de legat. præst. et uxori, vel nurui dotis nomine, *l. virilis* 8. §. *ult. eod.*

15 Non secundas tabulas) *L. ex duobus* 34. §. 2. *ff. de vulg. et pupill. subst.*

16 Sui utrasque) Nam testamentum ejusmodi mero jure nullum est, et suus præteritus intestati hæreditatem obtinet, *l. is qui* 15. citata a Cujac.

Tit. XIII. *De bonorum possessione contra tabulas liberti quæ patronis, vel liberis eorum datur.*

Vide lib. 3. *Inst. tit.* 8. *de succ. lib. et tit.* 2. *lib.* 38. *ff.*

Subjicit titulum de bon. possessione contra tabulas liberti, non tam ut tractet de successione libertinorum, de qua satis primore loco dixit, et maxime tit. 4. in Constitutione Græca, quam ut vel ex diversitate titulorum tacitus ostendat differentiam inter bon. possessionem contra tab. patris, et bon. possessionem contra tab. liberti hæc datur contra hæredem scriptum 1, sicut querela inofficiosi testamenti 2, et ex his tantum duabus causis in hæredem scriptum est petitio hæreditatis, *l. per servum, ff. de pet. hær.* illa datur contra lignum, contra testamentum. Hæc in partem 3 legibus datam verecundiæ patronali, partiendæ hæreditatis liberti cum extraneo hærede testamentario: aut eo omittente, in assem, *l. sed cum patrono, ff. de bon. possess. l. si libertus præterito, ff. de bon. lib.* illa in assem. Constitutiones hujus tit. docent hanc dari etiam ei, qui ex fideicommisso debitam libertatem solvit ut *l.* 3. §. 1. *ff. de suis et leg. hær. l. qui ex causa, ff. de bon. lib.* et non dari ei, qui semel post mortem liberti elig't donum, munus, operas impositas defuncto, ut *l. sicut ff. de jure patr. l. ult. C. Theod. de codic. l.* 2. *hoc tit.* quam ex *d. l. ult. et l. ult. inf. de cod.* hodie constat esse Theodosii 4 non Anastasii. Ait, vel liberis, quoniam et liberi patronorum patroni sunt, *l. eum patronum, ff de jure patr.*

XIII. Enarratio.

1 Hæc datur contra hæredem scriptum) Id est oportet hæreditatem aditam esse; aut bonorum possessionem petitam, *l. etiam si* 3. §. *vi patronus, ff. de bon. libert.* bonorum vero possessio contra tabulas datur contra testamentum, *l. illud* 4. contra lignum, *l. quod vulgo* 19. *ff. de bon. poss. cont. tab.*

2 Sicut querela inofficiosi testam.) *L. Papinianus* 8. §. *si conditioni, ff. de inoffic. testam. l. penult.* §. *ult. Cod. eodem.*

3 Hæc in partem) Jure veteri, in semissem, jure novo, in trientem, §. 1. *et* §. *sed nostra* 3. *Instit. de success. liber.*

4 Constat esse Theodosii) In libro veteri tam Brodæi, quam Menagii tribuitur Theodosio.

Tit. XIV. *Unde liberi.*

Vide tit. 6. *lib.* 38. *ff.*

Titulus sic explanandus est: Pars edicti unde liberi ab intestato vocantur ad successionem parentum. Nam expositis bonorum possessionibus, quæ ex causa testamenti competunt, ab hoc tit. incipit proponere eas quæ competunt ab intestato; et quemadmodum ex testamento primo capite edicti liberis præteritis suis, vel emancipatis prætor pollicetur bonorum possessionem contra tab. ita ab intestato eisdem primo capite pollicetur bonorum possessionem Unde liberi, *l.* 1. §. *recte, ff. si tab. test. nul. ext.* et quod ait *l.* 2. ex testamento, vel ab intestato existente filio, vel nepote suo hærede neminem alium ab intestato hæredem esse posse .i. priorem potioremque causam sui hæredis esse secundum jus civile est: Nam jure prætorio idem est 1 existent filio vel nepote non suo et, similiter quod ait *l.* 2. *inf. de usuc. pro hæred.* vel existentibus suis hæredibus, etiamsi abstinuerint se nihil alium ex defuncti bonis pro hærede usucapere posse, quod scilicet qui abstinuerunt se nomen et jus suorum hæredum retineant, nec possint jure legitimo venire agnati, illis existentibus, licet jure prætorio venire possint, quoniam eos qui abstinuerunt se prætor pro hæredibus non habet 2, id quoque est secundum jus civile. Nam jure prætorio etiam suis hæredibus existentibus, pro possessore usucapio procedit 3. Est autem emancipatis liberis maxime necessaria bonorum possessio Unde liberi, suis non est necessaria 4. *l.* 7. *ff. de inoff. test.* quia ipso jure hæredes existunt 5.

XIV. Enarratio.

1 Nam jure prætorio idem est) *L. si quis* 5. *ff. si tab. testam. nul. extab.*

2 Prætor pro hæredib. non habet) Etiam qui abstinuit se, hæres est, *l. cum quasi* 30. §. *sed etsi quis, ff. de fideicommiss. libertat.* Sed prætor abstinentes se pro hæredibus non habet.

3 Pro possessore usuc. proc.) Pro bonorum possessore,

4 Suis non est necessaria) Ut de bonorum pos-

sessione contra tabulas dictum est sup. tit. 12. ex abundanti igitur petitur.

5 Existunt) σ'ναφαίνονται, apparent.

Tit. XV. *Unde legitimi et unde cognati.*

Vide tit. 7. *et* 8. *eod. lib.*

Secunda pars edicti vocat legitimos .i. agnatos, vel cognatos, qui legibus, SC. aut Constitutionibus ad hæreditatem vocantur, legum tuendarum causa 1, non admodum necessaria 2. Tertia vocat cognatos et necessaria est, *l.* 2. *et ult. hoc tit.* De secunda est *l.* 4. *hujus tit.* Ceteræ de tertia.

XV. Enarratio.

1 Legum tuendarum causa) *L. sed cum patrono* 6. §. 1. *in fi. ff. de bon. poss.*

2 Non admodum necessaria) *L.* 3. *inf. ad SC. Orphitian.*

Tit. XVI. *De successorio edicto.*

Vide tit. 9. *eod. libro.*

Quarta pars edicti, quod successorium edictum dicitur, dat successionem inter liberos et inter cognatos .i. in jure liberorum et in jure cognatorum ut scilicet liberi vel cognati, qui primum gradum obtinent, si omittant vel repudient successionem, eam transmittant ad insequentem gradum. Successio est transmissio ad insequentem gradum, Græce ἐπανάβασις 1. In jure autem suorum 2, vel in jure legitimorum, non est successio, non est locus huic edicto, nisi in jure legitimorum 3 ex *l.* 4. *sup. de bon. lib.* et est cur hac in re separentur sui 4 a legitimis. Nam sui hæredes existunt, nec desinunt esse abstentione 5: non possunt igitur non obstare sequentibus gradibus: Legitimi non existunt, sed fiunt aditione. Si igitur non adierint, non male dicitur eos non obstare sequentibus, licet subtili jure obstent, eo quod proximiores fuerint delatæ hæreditatis tempore: et hoc quidem genere successionis, de quo est hic titulus, gradus cognationis gradui succedit eodem jure, puta secundus gradus liberorum vel cognatorum, et hodie etiam adgnatorum primo 6. Aliud est genus successionis quo gradus intestati successionis gradui succedit diverso jure, ut secundus gradus Unde legitimi primo Unde liberi, et tertius Unde cognati, secundo. Quod fit non tantum in diversis personis puta, non petentibus liberis succedunt legitimi non petentibus legitimis cognati, ut jure civili suis repudiantibus vocantur consanguinei, *l.* 6. *inf. de leg. hæred.* sed etiam in una eademque persona, puta omissa ab aliquo vel repudiata bon. possessione Unde liberi, idem postea occupare potest bonorum possessionem unde legitimi, vel hac omissa, Unde cognati, *l.* 2. *in pr. ff. unde leg. l.* 1. §. *sed videndum, ff. de suc. ed.* Denique hoc genere idem sibi ipsi succedere potest, illo non item, *l. ult. ff. eod.* et de hoc genere successionis non est hic tit. sed in Digestis tit. Quis ordo in bon. possess. serv. Gradus igitur bifariam accipiuntur pro gradibus cognationis, et pro gradibus intestati successionis, ut *l.* 1. *ff. eod. l.* 1. *ff. si tab. test. nul. ext.* qui et partes edicti 7, et capita, et ordines dicuntur.

XVI. Enarratio.

1 Græce ἐπανάβασις) Basilica in *l.* 1. §. 2. *ff. de jur. et fac. ignor.* sive διαδοχή.

2 In jure autem suorum) *L.* 1. §. *sciendum est, ff. de su. et legit. hæred.*

3 Nisi in jure legitimorum) Ulp. *tit.* 26. §. *si plures,* Cajus apud Licin. titul. 16. Paulus *Sentent. lib.* 4. *tit.* 8. §. *in hæreditate.* Ex nova Constitutione Justiniani successioni locus est, §. *placebat autem* 7. *Instit. de legit. adgnat. success.*

4 Et est cur hac in re separ. sui) Idem sentit Joannes Faber heic, et ad §. *placebat,* dissentiente Glossa et Fulgosio.

5 Nec desinunt esse abstentione) *L. cum quasi* 30. §. *sed et si quis* 5. *vers. sed et si suus, ff. de fideicomm. libert.*

6 Et hodie etiam adgnatorum) Ex constitut. Justin. *d.* §. *placebat.*

7 Qui et partes edicti) *l.* 4. *ff. de Carbon. ed. l.* 1. §. *sed videndum, ff. de success. ed. l.* 2. *hoc tit. l.* 1. §. *penult. ff. de jur. et fac. ign. et tit. Digest. quis ordo in possess. serv.*

Tit. XVII. *De Carboniano edicto.*

Vide tit. 10. *lib.* 37. *ff.*

Post edictum successorium. proponit aliud quod Carbonianum dicitur, quod tamen in ordinatione edicti perpetui non sequebatur edictum successorium, sed edictum de bonor. possessione contra tabulas promissa liberis præteritis, *l.* 4. *ff. eod.* Nam et Carbonianum edictum potissimum respicit ad bonor. possessionem contra tab. et liberos ætate parvos præteritos testamento patris, quibus fit controversia bonorum paternorum, alio hæreditatem suam vocante, simul atque status .i. qui negantur esse ex liberis defuncti, et ex eo edicto cau-

sa cognita interim eis usque ad pubertatem bonor. possessio contra tabulas datur, favore puerilis ætatis, dilata plerumque controversia status et bonorum in tempus pubertatis, ne de statu simul ac de bonis periclitentur, antequam suæ tutelæ facti sint, ut quasi justa præsumptione 1 præsumpta pro eis possideant bona, et alantur ex eis sine metu repetitionis, et exerceant actiones hæreditarias 2, et eis conferatur, si forte frater emancipatus concurrat. Decretalis est et extraordinaria 3 bonor. possessio, non edictalis et ordinaria: Nam ex edicto ipso Carboniano non defertur, sed edicto id tantum comprehensum est ut impuberi ex decreto bonor. possessio detur, interquiescente omni adversus eum lite status et hæreditatis paternæ, donec in suam tutelam venerit. Videtur Cn. Carbo auctor edicti fuisse, quem legimus apud Valerium V. 4 et VI. 5 Pompeii pueritiæ et bonorum patris ejus, de quibus controversiam patiebatur, acerrimum defensorem et protectorem fuisse, interposito, ut opinor, decreto, cum præturam gereret, quo lis omnis differretur in tempus pubertatis, et inde cum decretum Carbonianum dicatur, *l.* 2. *ff. de insp. ven. et cus. par.* puto id quod in ea causa fuit interpositum, valde probatum et translatum in edictum, et in jus commune fuisse. Edictum pertinet, ut dixi, ad bonor. possessionem contra tabulas 6, vel potius subsequitur eique subservit, sed porrigitur etiam ad Unde liberi, et nonnunquam ad Secundum tabulas, et ut actio de peculio 7, et hæc bonor. possessio comparata ad exemplum Carbon. decreti hodie est τῶν πρόςι, non propria quædam bonor. possessio, nisi quatenus pupillaris pubertate finita 8, nec perpetuum 9 jus tribuens. Edictum quoque loquitur tantum de controversia, an puer sit inter liberos defuncti, quæ quæstio est de statu familiæ; sed porrigitur facillime etiam ad statum capitis, ut *l.* 1. *hoc tit. l.* 1. §. *sed et si quis*, *ff. eod.* Nam ut ait, magis consulendum est his quibus majus periculum intenditur, et majus periculum est capitis quam familiæ: et ita Herodes περὶ πολιτείας de Republica οἷς κίνδυνος οἰκειότατος γίνεται, τούτοις ἀναγκαῖόν ἐςι μάλιςα μέλειν. Derogari huic edicto per edictum de custodiendo partu 10, si qua eo migrassit, ostendit *l.* 2. *hujus tit. et l.* 2. *ff. de insp. ven.*

XVII. Enarratio.

1 Ut quasi justa præsumpt.) *L.* 3. §. *ult. ff. eod. et l.* 3. §. *ult. ff. ne vis fiat ei qui in possess. miss.*

2 Exerceant actiones hæredit.) *L. penult. ff. eodem.*

3 Et extraordinaria) *L.* 3. §. *ult. ff. eod.*

4 Apud Valerium 5.) Cap. 3. 5.

5 Et 6. Pompeii) Cap. 2. 8.

6 Ad bonor. poss. cont. tab.) *L.* 1. §. *Pomponius*, *et l.* 3. *ff. eod.*

7 Et ut actio de peculio) Vide ad lib. 4. tit. 23.

8 Quatenus pupill. pubert. fin.) *L.* 3. §. 2. *ff. eod.*

9 Nec perpetuum) Sed in tempus pubertatis.

10 Per edictum de custod. partu) Finge quem decessisse relicta uxore prægnante, nec eam denuntiasse proximioribus cognati defuncti se esse prægnantem, et ut mitterent, si vellent legitimas personas, quæ ventrem inspicerent, et custodirent: edito partu, est fiat controversia status, et bonorum paternorum, edicto Carboniano locus non erit.

Tit. XVIII. *Unde vir et uxor.*

Vide tit. 11. *lib.* 38. *ff.*

Post edictum successorium, quo datur successio inter eos qui ex parte Unde liberi, vel Unde cognati, vel etiam secundum Justinianum ex parte Unde legitimi vocantur, et post edictum Carbonianum, quod etiam his omnibus edicti partibus aptari constat merito subjicitur ea pars edicti qua post cognatos prætor virum et uxorem vocat ad conjugis intestati hæreditatem, quia ad hanc partem neque Successorium, neque Carbonianum edictum aptari potest 1: Nam et plures in eo ordine personæ non sunt, quam vir et uxor, et ex eis nemo pupillus est. Et huic parti igitur locus est, si deficiant omnes superiores, et si justum sit matrimonium 2, et si uxor in manu viri 3 non fuerit: Nam quæ est in manu viri cum filiis communibus marito ab intestato succedit ex lege 12. tab. tanquam filia et suus hæres patri, vel ex prima parte unde liberis bonor. possessio defertur. Et recte Theod. et Valent. *l. ult. C. Th. de leg. hær.* fisco nostro jura matrimonii præponimus.

XVIII. Enarratio.

1 Neque Carbon. edict. aptari potest) Ut qui omittat successionem vel repudiet, eam transmittat ad insequentem gradum.

2 Si justum sit matrimonium) *Uxor* γὰρ κυρίως ἡ κατὰ νόμους γαμετὴ καλεῖται· *Uxor enim proprie vocatur conjux legitima.* Thalelæus heic.

3 Et si uxor in manu viri) Vide Ulpian. tit. 9. 22. 26. et Observ. 6. 40.

Tit. XIX. *De repudianda bonorum possessione.*

Hic titulus respicit ad edictum Successorium

quo repudiandæ, vel petendæ bonor. possessioni præstituta sunt certa tempora, videlicet ut primis intra ea tempora repudiantibus, vel non petentibus sequentes ex edicto succedant: Nam qui semel repudiat in jure solemniter, omne jus suum perdit, ita ut reciperare id nullo modo possit, *l.* 1. §. *qui semel*, *ff. de succ. ed. l.* 1. §. *plane si tempora*, *ff. si tab. tes. nul. ext. l.* 1. *hoc tit.* et sequentes statim vocantur: et notandum quod ait *l.* 2. filiof. delatam bonor. possessionem, cujus emolumentum patri pleno jure acquiri potest, si filius eam agnoverit jussu aut voluntate patris, patrem repudiare non posse 1 in fraudem filii sine consensu ejus, ne scilicet ei fiat præjudicium et injuria, et mox forte patrifam. facto non sit integra et incolumis acquisitio bonor. possessionis: quod obtinet etiam in hæreditate, legato, fideicommisso delato filiof. *l. renitente*, *infr. de jur. deliber. l. ex repudiatione*, *infr. de fid.* et longe alia ratio liberi hominis et servi: Nam servo delata dominus repudiare potest etiam invito servo, *l. legatum*, *ff. de leg.* 1. *l.* 1. §. *per servum*, *ff. de succ. ed.* quia servus pro nullo habetur, *l.* 1. *ff. de jur. del.* et ita est accipienda *l.* 2. *hujus tit.* 2 et vero semper in interpretatione legum ille casus assumendus est, qui est difficilior, quique plus dubitationis habet, *l. quod Labeo*, *ff. de Carb. ed.*

XIX. Enarratio.

1 Patrem repudiare non posse) Forte enim bonorum maternorum, aut aliorum cognatorum possessio competebat filio, ut est in Basilicis. Græci etiam hanc constitutionem accipiunt de bonis quæ acquisitionem effugiunt. Sed verius est, constitutionem procedere et in his quæ patri pleno jure acquiri possunt, ut heic scribit Cujacius. Quod igitur paterfamilias factus eam possessionem agnoscere possit, merito pater filiofamilias delatam possessionem repudiare non potest in fraudem filii. Eademque ratione utitur heic Fulgosius.

2 Et ita est accipienda) Nam si legem illam accipias de filio emancipato, sive de filiofamilias et bonis castrensibus quæ ei deferuntur, nec possunt acquiri patri, nullus est labor: ut ait Cujacius in recitatione.

Tit. XX. *De collationibus.*

Vide tit. 6. *et* 7. *lib.* 37. *ff.*

Hic titulus terminat et claudit tractatum de bon. possessionibus, et proprie respicit ad bonorum possessionem contra tab. quæ datur potissimum liberis emancipatis præteritis etiam existentibus suis hæredibus, si modo ut edicto prætoris 1 comprehensum est, emancipati parati sint suis hæredibus .i. fratribus qui in potestate manserunt hæredibus institutis, vel etiam præteritis, bona propria, quæ moriente communi patre habuerunt, in medium conferre reipsa: .i. divisione, vel cautione collationis, ut *l.* 1. § *jubet*, *ff. eodem*, vel cautione defensionis, ut *l.* 2. *hoc tit.* vel remissione, et ut Græci loquuntur 2, παρὰ τοσοῦτον λήψει, ut *l.* 5. *hoc tit. l. cum post* §. *pen. ff. de adm. tut.* nam ut eleganter Ulp. ait lib. Reg. 3 æquissimum putavit prætor, neque emancipatos bonis paternis carere per hoc quia non sunt in potestate, neque præcipua bona propria habere, cum partem sint ablaturi suis hæredibus. Ratio igitur una injungendæ collationis hæc est, quia suos emancipati injuria quodammodo 4 et incommodo adficiunt, dum eis honorum paternorum partem detrahunt beneficio prætoris, qui in omnia bona vocabantur soli jure civili: et altera, pene eadem, quia emancipati, qui in bona patris concurrere volunt cum fratribus, qui in potestate manserunt, jus suorum hæredum habere volunt. Suorum autem hæredum quæ sunt, patris sunt; itaque ea quæ sua sunt, tanquam sui hæredes in commune redigere debent, ut qui se adæquant cum suis, nihil etiam ut sui sibi proprium aut præcipuum esse ducant, excepto peculio castrensi, aut quasi castrensi, quia et id in potestate manentes præcipuum haberent, *l. cum duobus*, §. *idem Papin. ff. pro soc.* Et aptatur etiam hic tit. ad bon. possessionem Unde liberi, et ad querelam inofficiosi testamenti, *l.* 4. *et* 9. ut liberis hoc tit. et aliquatenus etiam ad causam publicatorum bonorum, *l.* 8. *infra*, *de bon. poss.* et generaliter collatio fit inter suos et emancipatos ab intestato: et est commistio igitur sive confusio bonorum propriorum cum paternis, quæ fit inter fratres ab intestato, ut ea omnia inter se partiantur ex æquo. Ex testamento vero emancipati, qui successionem obtinet jure institutionis, vel legati, aut fideicommissi, collatione non funguntur, *l.* 1. *hoc tit. l.* 25. *ff. si quis om. cau. test. l. ultim. supra*, *com. utr. jud.* nisi hoc ipsum testator jusserit: quia ex testamento liberi non veniunt ut liberi, sed ut extranei, *l.* 1. §. *Pomponius*, *ff. de Carb. ed. l.* 10. *hoc tit.* et æqualitas illa atque communio quam collatio constituit, eis tantum apta et conveniens est, qui succedunt in bona demortui jure liberorum, quique simul veniunt jure fraternitatis, quod ipsum per se nomen nihil aliud est quam æqualitas et communio 5. Verum ex *Nov.* 18. etiam ex testamento

locus est collationi, quod præsumatur per oblivionem patrem omisisse collationis præceptum, et omissa per oblivionem plerumque haberi in jure soleant pro expressis, *l. ultim. ff. de lib. leg. l. Sejæ, ff. de instr. leg. l. quingenta, ff. de prob. §. sed feminini, Inst. de exh. lib.* Conferunt autem emancipati suis jure veteri tam adventitia quam profectitia, quæ quæsiverunt ante mortem patris, et habuerunt tempore mortis ejus, deducto ære alieno, ut *l. 6. hoc tit. l. 1. §. qui ab hostibus, et §. si emancipato, ff. eodem*, quoquo modo emancipati sint. Jure novo profectitia tantum 6. Sui quoque qui proprium aliquid habent 7, veluti dotem profectitiam, aut adventitiam jure veteri, vel donationem propter nuptias, vel quæ alia bona adventitia, non etiam jure novo, *l. 2. infra de bon. mat.* quia et illa dos filio filiæve familias proprium patrimonium est 8, non quasi patrimonium. Emancipatis autem sui non conferunt dotem adventitiam, *l. 4. hoc tit.* ne duplici incommodo adficiantur, concursu emancipati et collatione dotis adventitiæ: dotem profectitiam conservat, quia hanc æquius est suæ origini restitui et confundi cum bonis paternis, cum et morte filiæ soluto matrimonio redeat in bona paterna; adventitia autem apud maritum remaneat. Cur vero sui suis conferant, emancipati emancipatis non conferant *l. 9. hoc tit. l. 1. §. ultim. l. 2. §. si tres, l. 3. §. quotiens, ff. eodem*, si quæras, respondebo, suos eos tantum fungi collatione 9, qui proprium aliquid habent, et in eo quod proprium habent pro emancipatis, sive patribusf. haberi 10, et quasi emancipatos id inter se conferre. Cetera autem bona emancipati invicem non conferunt, quia alter alteri oneri, vel incommodo non est, cum jura eorum sint omnimodo paria, excepta dote et donatione propter nuptias profecta a parente eo in cujus bona veniunt, ne meliore conditione sint quam sui qui et ea inter se conferunt. Est et eorum collatio 11 inter eos liberos, qui parenti defuncto, veluti matri aut avo, vel proavo materno, nec inter suos sunt, nec inter emancipatos, *l. 17.* et inter cognatos transversi ordinis, sed patruos tantum, amitas, avunculos, materteras, et filios fratrum, sororumque pariter succedentes defuncto parenti, ita ut patrui et ceteri in medium conferant dotem vel donationem propter nuptias pro se datam vel promissam, filii autem fratrum vel sororum dotem pro suo patre vel matre datam, vel donationem propter nuptias patruis et ceteris, *l. 19.* et dotem pro seipsis datam non patruis, sed invicem, ut *l. 1. §. si s t nepos, ff. de coll. dot. l. 1. §. ultim. ff. de cont. cum em. lib.*

XX. ENARRATIO.

1 Si modo ut edicto præt.) Ulp. tit. 28. §. *emancipatis.*

2 Et ut Græci loquuntur) Ad *leg. 5. hoc tit.*

3 Ulp. ait libro Regul.) Apud Licinium Rufinum tit. 16.

4 Injuria quodammodo) Ut in *l. 3. ff. de Dot. Collat.*

5 Æqualitas et communio) Ut in Eumenii gratiarum actione Flav. nomine, V. supra libro 4. tit. pro socio.

6 Jure novo profectitia tantum) *L. ult. hoc tit.* et usumfructum adventitiorum: hæc enim si in potestate remansissent, parentibus quæsivissent, ut addunt Basilica.

7 Sui quoque qui proprium al. hab. Suis sui conferunt dotem profectitiam, vel donationem propter nuptias, quæ alia quædam dos est, ἀντιφέρνη.

8 Proprium patrimonium est) *L. filium 4. ff. de collat. bonor.*

9 Suos eos tantum fungi collat.) Nam simul veniunt ad bona intestati patris.

10 Sive patribusfamil.) Ut in castrensi peculio, *l. 2. ff. ad Senat. Macedon. l. pater 14. §. 2. de castr. pec.*

11 Est et eorum collatio) Dotis vel donationis propter nuptias, quæ profectæ sunt a matre vel avia, quibus simul succeditur: vide Cujac. libro 5. Observ. capite 30.

TIT. XXI. *De testamento militis.*

Vide tit. 1. lib. 29. ff. et tit. 11. lib. 2. Inst.

Posteaquam egit de honorum possessionibus, quarum beneficio jure prætorio velut hæredes in bona demortuorum succedimus, transit ad hæreditates: quæ jure civili deferuntur, et servat ordinem legis 12. tab. 1 quæ prius de judiciis testantium, et sic deinde de successione ab intestato loquitur: quem ordinem etiam in suis edictis sequuntur prætores 2 et proconsules. Cum autem testantium alii testentur jure singulari ut milites, alii jure communi civium Romanorum, ante omnia vult se expedire jure singulari dato titulo de testamento militis. Et nuda quælibet voluntas militis de divisione bonorum suorum, vel rei familiaris decretum a milite quoquo modo factum contemplatione mortis, justum et legitimum testamentum est ex Constitutionibus principum, quæ veniam dant imperitiæ et simplicitati eorum, *l. impuberi, ff. de adm. tutor.* si quid forte in testamento fa-

ciendo minus perite [3] minusve legitime fecerint, et aliis in bonis [4], aliove tempore eos patiuntur esse testatos, aliis bonis, alioque tempore intestatos [5], et silentio permittunt [6] ut possint exhæredare filios: et ut legata, quæ reliquere in testamento suo, solida præsteutur [7] sine diminutione Falcidiæ: et ut directo [8] in secundum casum [9] extraueo hæredi scripto vel filio puberi substituant non inutiliter, et pleraque alia quæ pagani non habent. Milites sunt qui in numeros [10] relati stipendia merent, et in expeditione occupati sunt [11].

XXI. *Enarratio.*

1 Servat ordinem legis 12. tabul.) Ut vel ipsa lex 12. ostendit his verbis concepta: *Paterfamilias uti legassit*: cui subjicitur, *Ast si intestatus moritur*, *etc.*

2 In suis edictis seq. Prætores) Nam primore loco proponuntur bonorum possessiones ex testamento, *si tabulæ testamento, extabunt*, tum bonor. poss. ab intestato, *si tabulæ testamenti nullæ extabunt.*

3 Minus perite) Ex *l. pen.* §. *ult. ff. de leg.* 2.

4 Aliis in bonis) Veluti in paganis tantum, vel in castrensibus, *l.* 1. *et* 2. *h. t.* eo colore quasi duorum hominum duæ sint hæreditates, *l. si certarum* 25. *ff. fam. ercis.*

5 Alioque temp. intest.) Miles potest hæredem ad tempus instituere, *l. certi* 8. *h. t.*

6 Et silentio permittunt) Si sciat se filium habere, alioquin testamentum nullum est, *l.* 9. *et* 10.

7 Solida præstentur) Lex Falcidia in militis testamento cessat, *l.* 12. *hoc tit.*

8 Et ut directo) *L.* 6. *hoc tit.* Paganus precario tantum, §. *ult. Instit. de pupil. substit.*

9 In secundum casum) In casum acquisitæ hæreditatis et mortis.

10 In numeros) *L.* 4. *l. quod dicitur* 38. *l. ex eo* 42. *ff. de testam. mil.*

11 In expeditione occup.) *L. pen. h. t.* ἐν στρατοπέδῳ, in castris, *Instit. eod. in princ. et* §. *sed hactenus.*

Tit. XXII. *Qui testamenta facere possunt, vel non.*

Vide tit. 12. *lib.* 2. *Instit.*

Explicato jure singulari, quod in testamentis militum locum habet, mox transit ad ordinem jusque commune .i. ad regulas juris secundum quas pagani testantur; et quia prior est quæstio semper de personis quam de solemnitate juris, *l. quidam*, *ff. de jur. cod. l.* 4. *ff. qui test. fac. poss.* ideo hoc tit. in primis declarat, qui testamenti factionem habeant. Pendet vero hæc res ex 12. tab. in quibus ita scriptum est, *Paterfamilias* [1] *uti legassit super pecuniæ tutelæve suæ, ita jus esto.* Non dat testamenti factionem filiof. non de pecunia aliena, sed de sua [2], quo nomine continetur etiam communis, ut super ea quisque pro parte sua testari possit, *l.* 1. *hoc tit.* Et de tutela quod additur, hoc est, ut liberis tantum suis impuberibus testamento [3]: non alienis [4] tutorem instituere [5] paterf. possit. De Spadonibus quod est in *l.* 5. vel ad Eunomianos hæreticos [6] respicit, *l.* 17. *Cod. Th. de hær.* vel ad cubicularios principis, *l.* 2. *inf. de præ. sac. cub. l.* 2. *inf. de privil. eor. qui in pal. mi.* Cetera in hoc titulo facillima sunt.

XXII. *Enarratio.*

1 Paterfamilias) Auctor ad Herennium 1. Ulp. *tit.* 11. *leg.* 120. *Dig. de verb. signif.* vide Institut. de lege Falc.

2 Sed de sua) *L. testandi* 13. *inf. tit. prox. l. conficiuntur* 8. §. *si post factum*, *ff. de jure codicil.* Isæus in Oratione 9. sub initium: ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὸς οἶμαι δεῖν κυρίας εἶναι τὰς διαθήκας, ἃς ἂν ἕκαστος διαθῆται περὶ τῶν ἑαυτοῦ· περὶ μέντοι τῶν ἀλλοτρίων οὐ κυρίας εἶναι τὰς διαθήκας, ὥσπερ ἃς ἕκαστος περὶ τῶν αὑτοῦ διαθῆται· *Puto necesse esse testamentum ratum esse, quod quisque de bonis suis fecerit. De alienis vero testamenta non esse valida, ut illa quæ quisque de bonis suis condiderit*: vide ejusdem orationem 5. sub initium.

3 Testamento) Vel codicillis testamento confirmatis, *l.* 3. *ff. de testam. tut.*

4 Non alienis) Tutela jure patrio mandatur, *l. impuberi* 40. *ff. de admin. tut.* emancipatis igitur pater non jure tutorem dat, datus tamen sine inquisitione confirmatur, sicut confirmandus est, quem extraneus impuberi hæredi instituto dedit, *l.* 1. *et* 4. *ff. de confirm. tut.*

5 Tutorem instituere) Sic loquitur Cicero pro Sextio, et alibi.

6 Ad Eunomianos hæreticos) Vide librum 17. Observat. cap. 21. et Samuelem Petitum Observ. lib. 2. cap. 7. et Jacobum Gothofredum in Philostorgii historiam Ecclesiasticam lib. 9. cap. 3. Petito Cujacii sententia non probatur, Gothofredus Theodosii Constitutionem emendare conatur.

Tit. XXIII. *De testamentis, et quemadmodum testamenta ordinantur.*

Vide tit. 10. *lib.* 2. *Instit. et tit.* 1. *lib.* 28. *ff.*

De testamenti, id est, de variis generibus testamentorum, deque eis aperiendis, et apud acta publicandis ab ipso testatore, ut, si quando intercidant, sit unde fides eorum peti possit. Et quemadmodum testamenta ordinantur .i. de solemnitatibus et regulis juris, quas in testamentis servari opus est: quæ duæ inspectiones ita invicem conjunctæ sunt, atque connexæ, ut simul explicari possint, et debeant. Et est quidem aliud genus testamenti, quod mysticum dicitur 1, cujus solemnia explicat *l.* 21. Aliud quod fit per nuncupationem *d. l.* 21. §. *per nuncupationem*, quorum in utroque septem Classici testes 2 exiguntur. Est et aliud quod fit precibus principi oblatis ex *l.* 19. aliud municipalibus gestis *d. l.* 19. et Nov. Valentiniani de testam. Alia genera testamentorum antiqua obsoleverunt, et nominatim id quoque, quod per æs et libram fiebat, aboletur *l.* 15.

XXIII. Enarratio.

1 Quod mysticum dicitur) Constantinus Harmenop. libro 5. tit. 1. §. 32.

2 Classici testes) Festus: *Classici testes dicebantur, qui signandis testamentis adhibebantur.*

Tit. XXIV. *De hæredibus instituendis, et quæ personæ hæredes institui non possunt.*

Vide l. 2. *Inst. tit.* 14. *et lib.* 28. *ff. tit.* 1.

Quia hæredis institutio caput et fundamentum est 1 totius testamenti, ideo prælato generali titulo de testamentis, de partibus eorum dicturus ab hæredis institutione initium facit, a qua etiam plerumque 2 testatores ipsi incipere solent. Certe ex hæredis institutione vel substitutione testamentum cognoscimus, non codicillos defunctum facere voluisse, *l.* 14. *supra tit. prox. l. illud* §. 1. *ff. de ju. cod.* nec enim alio genere, quam testamento 3, hæres institui vel substitui potest. Idcirco ait, De hæredibus instituendis, quia omnino hæredes instituendi sunt 4, si quis testamentum facere velit, et vel sola hæredum 5 institutio testamentum est. Sequitur, Et quæ personæ hæredes institui non possunt 6, puta incertas personas 7 institui non posse, vel incerta corpora, veluti collegia, nisi id eis specialiter concessum sit, *l.* 8. Collegio Judæorum non est concessum, *l.* 1. *supra, de Judæis.* Collegio Christianorum est concessum, *l.* 1. *supra, de sac. eccl.* sed et civitatibus omnibus ex *l.* 12. Olim non utique omnibus, quia civitates incerta sunt corpora 8, non populis omnibus, non populo Romano sine auctoritate Senatus hæreditatem delatam alieno testamento adire fuit permissum. Peregrini quoque et advenæ hæredes institui non possunt: nam et testatorem, et testes, et hæredes cives Romanos esse oportet, *l. divus, ff. de jur. fisc. l.* 1. *hoc tit. l.* 36. *Cod. Theod. de hæret.* nec servi alieni, vel communes si cum domino eorum testamenti factio non sit, *l.* 10. nec proprii sine libertate justa .i. quæ Civem Rom. faciat, nec instituti ut filii, vel ut fratres, vel ut liberti ab eo qui non aliter instituturus eos erat quam si filios aut fratres, aut libertos suos esse credidisset, ad hæreditatem venire possunt, *l.* 5. *supra tit. prox. l.* 3. *et* 4. *et* 7. *hoc tit. l.* 1. §. *ultim. ff. de Carb. ed. l. aufertur in pr. ff. de ju. fis.* et servanda differentia *l.* 4. *et* 7. ut portionem adoptatitii fratris 9 tanquam indigni non auferat fiscus, suppositi tii 10 auferat: et in hoc esse indignitatem, non in illo.

XXIV. Enarratio.

1 Caput et fundam. est) §. *ante hæredis, Inst. de legat.*

2 A qua etiam plerumque) *L.* 1. *ff. de hæred. inst.* S. Ambrosius lib. 2. de Abraham cap. ult. *Itaque sicut testamenta hominum prius hæredem scribunt, postea legatum exprimunt, melioribus hæreditatem, inferioribus legatum.*

3 Quam testam.) §. *codicillis, Inst. de codicil.*

4 Quia omnino hæredes instit. Inter cetera, quæ ad ordinanda testamenta necessario desiderantur, principale jus est de hæredibus instituendis: nam vis et potestas testamenti ab hæredis institutione incipit, Ulpianus *tit.* 24. §. *ante hæredis.*

5 Et vel sola hæredum) *d. l.* 1. §. 3.

6 Quæ pers. hæred. inst. non poss.) Qui institui possint intelligemus, si scierimus qui non possint. Ulpianus vero promiscue docet, qui hæredes institui possint, vel non, tit. 22.

7 Puta incertas personas) Quia certum consilium debet esse testantis, Ulp. *d. tit.* 22. §. *incerta.*

8 Quia civitates incerta sunt corp.) Ulp. *d. tit.* §. *nec municipia.*

9 Adoptatitii fratris) Quem quis adoptavit in locum fratris: cujusmodi adoptio nulla est: adoptio enim naturam imitari debet, nemo autem sibi fratrem gignit, ut ait Interpres Græcus ad *leg.* 7. *hoc tit.* Sed si quis aliquem ut filium instituat, qui est supposititius, quem non instituisset si nosset supposititium, institutio non valet, et ei supposi-

titio fiscus hæreditatem eripit tanquam indigno. In supposititio est indignitas quædam.

10 Supposititii) Qui subditilius in *l.* 4. Sic enim legitur in cod. Menagii et Brodæi. Glossæ: ὑποβολιμαῖος, *subditilius*, quanquam non male in aliis legatur: subditus. Glossæ Philoxeni: *subditus*, ὑποβολιμαῖος. Terentius Heaut. Actu v. Sc. 111.

Tit XXV. *De institutionibus et substitutionibus, seu restitutionibus sub conditione factis.*

Vide tit. 7. lib. 26. ff.

Hic titulus est de conditionibus, quæ injiciuntur instit. et substit. precariis, quæ restitutiones dicuntur, quia Græci ἀποκαταςάσεις 1 etiam substitutiones precarias vocant. De directis substitutionibus est *l. ultim.* sed non de conditionibus eis appositis, quia etsi substitutio omnis directa videatur esse conditionalis, concipiatur in casum, tamen vi ipsa non est conditionalis, nisi alia quam juris ex ipso testamento ei sit inserta conditio, veluti in navis ex Asia venerit, *l. qui liberis, ff. de vulg. subst.* et facile tamen fero poni ultimo loco hujus tit. eam legem propter vicinitatem tituli seq. qui est de substitutionibus directis. Nulla vero in hoc tit. proponitur substitutio directa conditionalis, et ut in *l.* 6. illo loco, Substitutioni vel restitutioni, et *l.* 7. illo, ἀποκατάςασιν ἢ ὑποκατάςασιν, et in *l. ultim. infra, Com. de leg.* Substitutione vel restitutione, item: Quæ restitui aliis disposita sunt, vel substitutione posita, ita in hac rubrica articulum, Seu, non ampliandi, sed explicandi causa additum opinor. Institutio est scriptura prima testamenti 2, quæ primo hæredi 3 hæreditatem defert, vel statim a morte testatoris si sit pura, vel ex conditionis casu. Restitutio vel substitutio precaria est hæreditas per fideicommissum ab hærede relicta. Conditio est futuri eventus casus incertus; vel huic titulo accomodatius, lex adjecta institutioni aut fideicommisso, quæ effectum ejus differt in futurum et incertum eventum. Vel, lex certa qua testator probabili consilio ductus alium ad testamentum suum invitat. Et alia potestativa, quæ est in potestate et arbitrio hæredis instituti, alia in casu et eventu futuro fortuitoque, quæ casualis dicitur, alia mista, cujus eventus pendet partim ex voluntate hæredis instituti, partim ex casu, *l. unica §. sin autem aliquid, infra, de cad. tol. l. ultim. inf. de nec. hær.* inter quæ genera conditionum differentia quædam 4 notatur in *l.* 4. et aliis legibus de plerisque aliis horum generum conditionibus tractatur, quæ vel remittuntur, ut conditio divortii 5, vel non remittuntur 6, et de earum interpretatione 7, et de tempore 8 quo implendæ sunt.

XXV. Enarratio.

1 Quia Græci ἀποκαταςάσεις) *Novell.* 39. 108. 123. *cap.* 37.

2 Scriptura prima testamenti) Quia vis et potestas testamenti ab hæredis institutione incipit, Ulp. *tit.* 24. institutio est veluti caput et fundamentum totius testamenti, §. *ante hæredis, Instit. de legat.* et ab ea testatores initium facere debent, *l.* 1. *ff. de hæred. institut.*

3 Quæ primo hæredi) Hæredes instituti dicuntur, qui primo gradu scripti sunt, ulp. *tit.* 22. §. *hæredes.*

4 Differentia quædam notatur in l. 4.) Filius in potestate sub conditione potestativa recte instituitur, *l.* 4. *ff. de hæred. inst.* nec in ejus defectum necessaria est exhæredatio, sub casuali non potest: nisi in defectum ejus exhæredatus sit, *l.* 4. *hoc tit.* sed neque sub mixta. Filia autem vel nepos suus sub omni conditione institui possunt, *l.* 1. §. *sciendum est. ff. de su. et legitim. hæred.* non subdita exhæredatione. Ita Cuj. et e veteribus Fulgosius ad *d. l.* 4. Odofredus putat, idem esse in nepotibus quod in filio.

5 Ut conditio divortii) *l.* 5. vel conditio liberorum in constitutione Græca, quæ in hoc titulo desideratur.

6 Vel non remittuntur) *L.* 2.

7 Et de earum interpretatione) in *l. generaliter* 6.

8 Et de tempore) in *l. si quis hæredem* 7.

Tit. XXVI. *De impuberum, et aliis substitutionibus.*

Vide lib. 2. Inst. tit. 15. *et* 16. *et* 28 *ff. tit.* 6.

Dixit titulo superiore de substitutionibus precariis et conditionibus earum, hoc titulo dicturus est de directis, quæ post institutiones sequentem partem 1 locumve in testamentis occupant, de quibus etiam antevertit dicere, *l. ult. tit. superioris*, ut hoc veluti nodo hunc ei connecteret, cui similem adnotabo tit. 59. Et ut primum constituamus quid sint, directæ sunt institutiones hæredum, quos vel nobis ipsis facimus in priorum locum 2, vel quibusdam liberis nostris 3 non habentibus testamenti factionem. His verbis notamus duos tantum substitutionum casus, ut *l. precibus, hoc tit.* qui et eventus dicuntur, *l. jam hoc jure, ff. eod.* et causæ, *l. cum ex filio §. filio, ff. eod.* Primo casu, si primo gradu institutus hæres esse nolit, aut non possit 4, alium in locum partemve ejus nobis hæredem substituimus: et hæc est substitutio vulgaris, quæ communi jure 5 fieri ab omnibus et omnibus

potest [6]. Secundo casu si liberi nostri moriantur, antequam habeant testamenti factionem, puta impuberes aut mente capti [7], hæredem eis damus, quem substitutum vocamus, quod post hæredem, quem nobis instituimus prima parte testamenti [8], eum subjiciamus [9] et substituamus liberis, quos in potestate habemus [10], ita ut duo testamenta sint [11], unum quod facimus nobis, alterum quod facimus liberis nostris impuberibus, quod dicitur pupillare testamentum, pupillaris substitutio, pupillares tabulæ, secundæ tabulæ: appellatio enim secundarum tabularum pupillari tantum substitutioni convenit: et secundi: hæredis quam secundarum tabularum, latior appellatio est: nam et substitutus vulgariter [12], et cohæres adjectus [13] primo loco hæredi instituto [14], secundus hæres est. Vulgaris substitutio primarum, et principalium tabularum [15] locum obtinet, et cohæredis adjectio multo magis. Porro ad exemplum pupillaris [16] etiam liberis mente captis [17], quos in potestate habemus [18] in similem casum. Si mente capti decesserint, substituere possumus ex Constitutionibus Justiniani, namque olim moribus [19] hoc tantum datum erat parentibus, ut liberis impuberibus testamentum facerent in hunc casum, Si impuberes decederent, non mente lapsis in illum, nisi ex speciali beneficio principis, *l. ex facto, ff. eod.* Hodie idem possunt etiam sine venia principis ex *l. humanitatis, hoc tit.* liberis autem mutis, aut surdis, nec hodie sine venia principis [20]. Si igitur casus substitutionum spectes, duæ tantum sunt species substitutionum: et vero casus potissimum spectari oportet, quia causæ hi sunt substitutionum. Si personas quibus fiunt, aliæ fiunt liberis impuberibus, aliæ mente captis ipso jure [21], aliæ mutis aut surdis beneficio principali, sive instituti sint, sive exhæredati [22] in secundum casum, aliæ extraneis, vel liberis quibuscunque [23] hæredibus institutis [24] in primum casum. Et rursus, vel fiunt expresso alterutro casu, quæ simplices substitutiones dicuntur [25], vel utroque expresso, quæ duplices et vulgari pupillares [26], vel nullo generaliter et compendio orationis, veluti, Hæredes meos invicem substituo [27], vel, Illum illi substituo [28], ut *l. precibus*, vel Sempronius Plotii hæres esto [29], cum est Plotius primo gradu a testatore hæres institutus, *l. ult. sup. de hær inst.* vel cum est Plotius testatoris filius impubes [30] cujus testator potestatem habuit.

XXVI. Enarratio.

1 Post institutiones seq. partem) Substituti secundo gradu, vel sequentibus scribuntur, Ulp. *l. l. 22. §. hæredes.*

2 In priorum locum) Si nobis hæredes non extiterint.

3 Vel quibusdam liberis nostris etc.) Liberis nostris impuberibus, quos in potestate habemus, quique per ætatem sibi testamentum facere non possunt.

4 Aut non possit) Ut in *l. 3. sup. tit. 24. et §. quum autem, Inst. de hæreditat. quæ ab intest. defer.*

5 Quæ communi jure fieri) Ut jus communi dicitur, quo utuntur pagani et milites in *l. 15. ff. de vulg. et pupill.*

6 Ab omnibus et omnibus) Fit liberis etiam puberibus a patre vel a matre. Imo et extraneus extraneo quoque utiliter ita substituit. Pupillaris liberis impuberibus a patre, non etiam a matre vel extraneo.

7 Aut mente capti) De his inf. dicetur.

8 Prima parte testam.) Horatius serm. II.

v . . . *Quid prima secundo*
Cera velit versu: solus multisne cohæres.

9 Eum subjiciamus) Substituere est in locum deficientis hæredis alterum subrogare et sufficere.

10 Quos in potestate habemus) Emancipatis igitur eo modo substitui non potest, *l. 2. ff. de vulg.* Miles tamen jure proprio emancipato filio substituere potest, *l. miles 41. §. 3. ff. de testam. mil.*

11 Ita ut duo testamenta sint) Duo quodammodo testamenta, aut certe unum testamentum duarum hæreditatum, *§. 2. Instit. de pupill. subst. l. 2. §. 4. ff. de vulg. l. si is qui testamentum 25. ff. qui test. fac. poss.* unus enim testator est.

12 Nam et subst. vulg.) Substitutus vulgari modo secundus hæres est, *l. ex facto 43. §. 2. ff. de vulg.* Sveton. Julii c. 83. Augusti cap. ult.

13 Cohæres adjectus) Substitutus ab hærede adiecto differt, *l. qui non militabat 78. §. ult. ff. de hæredib. instit.* nam hic cohæres est, *l. verbis 7. ff. de vulg. l. si hæres 7. famil. ercisc. §. ul. Inst. de legat.* Substitutus non item: imo et secundus hæres est, *l. si is qui testamentum 25. ff. de hæred. inst.*

14 Primo loco hær. inst.) Hæres institutus primo loco scriptus dicitur, Paul. *Sent.* III. *tit.* 5. *§. si inter.*

15 Principalium tabularum) Principale testamentum, principales tabulæ, pro testamento paterno, *l. post legatum 5. §. qui principale, ff. de his, quæ ut indig. l. 2. §. 1. ff. de vulg. l. sicut. 11. ff. testam. quemad. aper.* pupillare testamentum, secundæ tabulæ, *d. §. qui princ. et d. l. 11.* et passim, et pupillo substitutus, hæres secundus: Horat. serm. II. 5.

. . . et scribare secundus
Hæres, et si quis casus puerum egerit orco,
In vacuum venias.

16 Porro ad exemplum pupill.) §. 1. *Inst. de pup. et l. 9. hoc tit.* unde exemplaris vulgo dicta.

17 Liberis mente captis) Quid si mente capti sint impuberes? Plerique non putant distinguendum. Joannes Faber ad *d.* §. 1. *n.* 9. *et* 10. et Odofredus heic. Fulgosius putat, impuberi quasi pupillariter nonsubstitui, ad *l. humanitatibus num.* 5. argumento legis 3. *ff. de tutel.*

18 Quos in potestate hab.) Mater igitur hoc modo non substituit. Cujac. non sibi constat: vide quæ dixi ad notam posteriorem Cujacii §. 1. *Inst. de pupill.*

19 Namque olim moribus) Vulgaris substitutio descendit ex lege 12. tab. *l. verbis* 120. *ff. de verb. signific.* pupillaris moribus introducta est, .i. jure civili, *l. ex facto* 43. *ff. de vulg.*

20 Nec hodie sine venia princ.) Jus novum stricte accipitur, etiamsi eadem sit ratio, ut notat Glossa, et DD. *in authent. quas actiones, sup. de sacros. eccles.* Fulgosius ad *leg.* 7. *inf. de his, quæ ante apert. tab.* Doctores ex sententia constitutionis idem admittunt in mutis, aut surdis.

21 Aliæ mente capt. ipso jure) Citra beneficium principis.

22 Sive exhæredati) Pupillis exhæredatis pupillariter substitui potest, §. *non solum* 4. *Instit. de pupill. subst.* quia substitutio pupillaris jure potestatis fit. Sed et mente captis exhæredatis substitui potest: vide Cujac. ad *d. l. ex facto.*

23 Vel liberis quibuscumque) Impuberibus, vel puberibus, sive in potestate sint, sive sui juris: nam eis ut extraneis substituitur.

24 Hæredibus institutis) Nam in persona exhæredati inepta est substitutio vulgaris.

25 Quæ simplices substit. etc.) *L.* 1. §. 1. *et l.* 4. §. 2. *ff. de vulg.*

26 Et vulgari pupillares) Theophil. Institut. de pupillar.

27 Hæredes meos invic. subst.) ut in *d. l.* 4. §. 1. et substitutio mutua dicitur in *l. cum proponebatur* 64. *ff. de legat.* 2.

28 Illum illi substituo) Si filius meus intra annum 25. decesserit: vel, quandocunque filius meus decesserit: Mævium illi substituo.

29 Plotii hæres esto) Hæc est vulgaris: inest enim conditio, si Plotius hæres non erit.

30 Filius impubes) Substitutio pupillaris non expressa conditione, si impubes decesserit.

Tit. XXVII. *De necessariis hæredibus instituendis vel substituendis.*

V. lib. 1. *Inst. t.* 6. *in pr. et lib.* 2. *t.* 19. *in princ.*

Cum ante dixisset de hæredibus instituendis vel substituendis, nunc hæredum qui instituuntur vel substituuntur divisionem et qualitatem exequi parat: nec enim omnium hæredum eadem est qualitas, non idem omnium jus in omne jus mortui. Alii sunt necessarii, alii voluntarii, et rursus necessarii alii sunt sui 1, alii necessarii tantum, non sui. De necessariis tantum est hic tit. De suis 28. et 29. De voluntariis 30. Et necessarii quidem sic dicuntur, quod dominis 2 a quibus hæredes instituti aut substituti sunt, vel liberis dominorum impuberibus, ignorantes et inviti hæredes existunt, adeo ut et pœna coerceantur si eam hæreditatem spernant, *l.* 4. *hoc tit. l. pen. inf. de ju. del.* et beneficium abstinendi 3 non habeant, quod tamen prætor dat suis, qui tametsi necessarii sint, non tamen adeo necessarii sunt, ut a prætore illa necessitate absolvi non possint, data abstinendi licentia, illi omnino necessarii sunt. ut nec abstinendi beneficium habere possint, *l. necessariis, ff. de acq. hær.* Causa autem instituendi necessarii hæredis est pudor et existimatio 4 defuncti, quia ab eo plurimum qui solvendo non est necessarius hæres instituitur: ut hæredis potius nomine quam suo bona distrahantur a creditoribus, quod erat infame, adeo ut nec sit honestum hæredem dicere, hæreditatem non esse solvendo, *l. sed et si alio, ff. ad Treb.* et recte dicat *l. servus, C. Th. de inoff. test.* necessarium hæredem infamiam magis quam patrimonium consequi: et hæc ratio efficit, ut valeat libertas data unico servo in fraudem creditorum, creditoribus non obligato specialiter *l.* 1. *hoc tit.* sed et alia pleraque singularia admittit *l. etsi sine, §. sed quod Pap. ff. de minor. l. fratres, sup. de inoff. test. l. qui potuerunt, ff. de man. test.* Alia autem est hæredum necessariorum juris veteris, alia juris novi definitio. Vetus definitio hæc est. Necessarii hæredes sunt servi proprii, qui in eadem causa permanserunt 6 eodem gradu et testamento cum libertate hæredes instituti vel substituti in primum, aut secundum casum. Demas illa verba, Eodem gradu 7, et testamento cum libertate 8, et erit definitio juris novi.

XXVII. Enarratio.

1 Necessarii sunt sui) Ulp. *l.* 12. §. *inter necessarios.* Huc referri posse videtur illud Apuleii Metam. libro 10. *Habebat filiam parvulam de marito, quem nuper necaverat. Huic infantulæ, quod leges necessariam patris successionem deferrent, sustinebat æger rime.*

2 Quod dominis etc.) *l.* 2. §. *prius autem, l. sed si plures* 10. §. 1. *ff. de vulg. et pup.*

3 Et benefici um abstin. etc.) Ulp. *d.* §. *inter*

necessarios, *l. nam nec emancipatus* 89. *ff. de leg.* 1.

4 Pudor et existimatio def.) Defuncti pudori parcitur, ut potius servi quam defuncti nomine bona veneant. Vide Cujacii notas ad §. 1. *Inst. qui et quib. ex caus. manum. non poss.*

5 Sunt servi proprii) Nam servus alienus necessarius non est, *l.* 3. *hoc tit.*

6 Qui in eadem causa permans.) Nam servus a domino institutus, et post testamentum ab eo manumissus extraneorum numero est, §. *ceteri*, *Instit. de hæred. qual. et differr.* et voluntarius igitur, non necessarius hæres.

7 Dem. illa v. eodem gradu) Nam ex l. 4 nihil refert quo gradu servo libertas adscribatur.

8 Et testamento cum libert.) Nam ex *l. pen.* §. 1. licet libertas codicillis relicta sit, tamen testamento data præsumitur propter hæreditatem quæ testamento data. Sed et libertas ex ipsa scriptura institutionis ei data intelligitur.

Tit. XXVIII. *De liberis præteritis vel exhæredatis.*

V. lib. 2. Inst. cap. 13. et lib. 28. ff. t. 2.

Hic titulus est de liberis: ergo de suis hæredibus; hi sunt liberi, qui in potestate morientis, et gradu proximiores sunt delatæ hæreditatis tempore 1: vel de his quos prætor inter suos heredes vocat 2; hi sunt liberi emancipati, quos prætor adæquat suis: denique hic tit. est tam de liberis qui sunt in potestate quam de emancipatis. Sui et necessarii hæredes sunt jure civili. Emancipati voluntarii hæredes sunt, quia alieni et extranei hæredes 3 cum in familia morientis non sint, nec illi sui dicuntur, nisi ad discretionem alienorum, quales sunt emancipati, et omnes hæredes voluntarii, atque etiam necessarii tantum: nec enim sui sunt. Et præteriti dicuntur 4 qui neque instituti, neque rite exhæredati sunt, etiamsi legata eis 5 aut fideicommissa relicta sint: vel, qui in institutionis aut substitutionis gradu, aut in omnibus gradibus 6 silentio omissi sunt. Vel, quorum testator in instituendis aut substituendis hæredibus mentionem nullam fecit. Exhæredati autem sunt, quos parentes a successione sua certo judicio summoverunt, quod fit varie: alii enim inter ceteros 7 exhæredantur, si respicias ad jus vetus 8, alii nominatim, alii præteritione 9 atque silentio solo, alii ab uno gradu 10, alii ab omnibus 11, et in omnem casum.

XXVIII. Enarratio.

1 Delatæ hæredit. temp.) Vide Cujac. ad §. 7. *Inst. de hæred. quæ ab intest. defer.*

2 Quos Prætor inter suos hær. voc. *Instit. de legit. adgnat. succ. in princ. et de success. cogn. in princ.*

3 Quia alieni et extr. hær.) *l. ex facto* 17. §. *ult. ff. ad Senat. Trebell.* §. *extraneis autem*, *Instit. de hæred. qual. et differ.*

4 Et præteriti dicuntur) §. *eadem* 12. *Instit. de hæred. quæ ab intest. def.* *l. non putavit* 8. §. 2. *ff. de bonor. poss. cont. tabul. l. pen. inf. de fideicomm.*

5 Etiamsi legata) *l.* 3. *in fin. ff. de bonor. poss. contr. tab.*

6 Aut in omnibus gradibus) *l.* 1. *h. t.*

7 Alii enim inter ceteros) Filius nominatim exhæredandus est. Filia, nepos, neptis, et ceteri liberi, vel nominatim, vel inter ceteros, *Ulpian. tit.* 22. §. *filius*, et §. *nepotes.*

8 Si respicias ad jus vetus) quod sublatum est *l.* 4. *hoc tit.* §. 5. *Inst. de exhæredat. liberor.*

9 Alii præteritione) Ut præteriti a matre, vel avo, aut proavo materno, a liberis, fratribus, aut sororibus, a milite: vide Cujac. ad §. *ult. eod. tit.*

10 Alii ab uno gradu) Puta ab instituto tantum, vel substituto.

11 Alii ab omnibus) Ut puta si ante omnes gradus, vel institutionem, et inter substitutionem, vel denique si post omnes gradus exhæredentur, et testator id senserit, *d. l.* 1.

Tit. XXIX. *De posthumis hæredibus instituendis vel exhæredandis.*

V. titulos superiores.

Hic quoque titulus est de suis hæredibus: nam est de posthumis .i. de his qui sunt in utero, quique nati nobis 1 sui heredes futuri sunt, heredibus instituendis 2 vel exhæredandis 3 .i. non prætermittendis 4. Superior tit. est de jam natis, hic de nascituris, de quibus etiam cum fuerit finis superioris tituli, ex eo quam bene hic titulus mox illi coaptatus sic intelligi potest. Separati autem dantur tituli de liberis et de posthumis, quia sunt et inter liberos superstites, et posthumos separationes, sive differentiæ plures. Extant hodie quatuor 5, quintam sustulit finis superioris tit.

XXIX. Enarratio.

1 Quique nati nobis) §. *posthumo* 26. *Institution. de legat.*

2 Instituendis) Dubitari poterat, an posthumus institui posset, quod incerta persona sit, διὰ τὴν ἀδηλίαν, μήποτε τὸ κατενεχθὲν ἢ θρόμβος τίς αἵματος ὑπάρχοι, ἢ τὸ σαρκίον, τὸ ἄγονον, ὃ καλοῦσι ἰατροὶ μύλην· *propter incertitudinem, num forte id quod ejectum, vel gruma sanguinis sit, vel caruncula, quam medici* μύλην *vocant*, Joannes Philoponus de mundi concordia libro 6. cap. 25. vel quod omnino non sit: nam id quod in utero est, non esse animal Stoici contendunt, et Jurisconsulti a Stoicis imbuti. Qua de re non conveniebat inter Philosophos. Michael Psellus in libro quo continentur, ἀποκρίσεις καὶ ἐξηγήσεις συνοπτικαὶ καὶ διαφοραὶ πρὸς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Δούκα· τρισὶν ἐτύχομεν βίβλοις περὶ τούτου ζητήματος (εἰ τὸ ἔμβρυον ζῶον) Ἱπποκράτους, Πορφυρίου καὶ Γαληνοῦ· ὧν ὁ μὲν Ἱπποκράτης καὶ Γαληνὸς, ζῶον αὐτό φασιν εἶναι ἐν τῇ γαστρί· ὁ δέ γε Πορφύριος πολλοῖς λογισμοῖς καὶ ἀποδείξεσι διατείνεται, μὴ εἶναι τὸ ἔμβρυον ζῶον. Sed tamen magis placuit, posthumos non inutiliter hæredes institui, ut præter auctores nostros probat Galenus in libro εἰ ζῶον τὸ κατὰ γαστρὸς, p. 46. editionis Græcæ, et quamvis animal non sit ex Jurisconsultorum sententia, quasi animal tamen institui fingitur. Verum hac de re plenius in Commentario ad institutiones.

3 Vel exhæredandis) Hodie posthumi exhæredatio nulla est: nec enim elogium illi adscribi potest, qui in rebus non est, et sine causa legitima exhæredatio non procedit.

4 Prætermittendis) Prætermittere est neque hæredem instituere, neque exhæredare.

5 Extant hodie quatuor) Prima hæc est, in liberis servabatur differentiæ sexus. In posthumis non item, præteriti enim cujuscunque sexus sint, agnascendo rumpunt testamentum: licet posthumus illico postquam in terram cecidit, vel in manibus obstetricis, decesserit, ut est in *l.* 3. Statius V. Sylvarum:

> —— *tellure cadentem*
> *Excepi.*

Claudianus in Rufinum:

> *Rufinus quem prima meo de matre cadentem*
> *Suscepi gremio.*

II. Si filius præteritus vivo patre moriatur, non convalescit testamentum. *Instit. de exhæredat. liber. in princ.* Si vero posthumus vivo patre nascatur, et illico decesserit, testamentum convalescet, *l. posthumus* 12. *ff. de inj. rup.* III. Filii jam nati præteritione testamentum statim nullum est: posthumi autem nativitate rumpitur, quod ab initio consistit, *l.* 3. §. 2. *eod.* IV. differentia extat in *l.* 3. *eod.* Quinta in *l. ult. sub fin. sup. titul.* 1. quam ibidem sustulit Justinianus.

TIT. XXX. *De jure deliberandi, et de adeunda vel acquirenda hæreditate.*

Vide tit. 8. *lib.* 28. *et tit.* 2. *lib.* 29. *ff.*

Hic titulus est de voluntariis hæredibus, nec enim jure civili aliis quam voluntariis hæredibus competit jus deliberandi, id est, potestas et arbitrium consultandi, utrum expediat adire hæreditatem necne, quia inviti non adeunt suo periculo, cum sint voluntarii. Jure prætorio competit etiam suis, quia se abstinere possunt. Necessariis neque civili 1, neque prætorio jure competit. Et ad deliberandum quidem, vel a testatore datur dies, hoc est cretio, vel a judice, hoc est proprie deliberatio, cui dandæ ne omnino esset in arbitrio principis vel judicis præscripta est præscriptio certa in *l. ult.* §. *sed quia, hoc tit.* At si neque a testatore, neque a principe, aut judice datum sit tempus ad deliberandum, forte nullis postulantibus creditoribus, aut liberis exhæredatis, jus ut opinor adeundæ hæreditatis est perpetuum 2, *l.* 1. *inf. de suis, et leg. lib.* et ita Græci notant ad *l.* 4. *sup. qui adm.* τὸ πολιτικὸν δίκαιον χρόνῳ οὐκ ἀποκλεῖσθαι, quibus crediderim magis quam argumentis Latinorum male ductis, vel ex *l.* 8. *hujus tit.* vel aliis locis. Quod autem sequitur in hoc tit. Et de adeunda, etiam ostendit hunc titulum esse de voluntariis hæredibus, quibus solis aditio necessaria est, suis aditio aut bon. possessio non est necessaria, *l.* 7. *ff. de inof. test. l.* 13. *hoc tit.* Et aditio quidem alias accipitur pro cretione, quæ dicitur intra tempus a testatore constitutum .i. pro aditione solemni 3, alias pro aditione simplici, sive nuda contestatione amplectendæ hæreditatis, qua hodie utimur, detractis cretionis solemnibus, detracta infinitate 4 superstitum 5, detractis formulis 6, detracta corporis hæreditarii apprehensione, detracta percussione digitorum. Effectus tamen cretionis manet, et effectu solo inspecto, dicitur aditionem hæreditatis esse actum legitimum. Nam et pure fit 7, et semel, et per hæredem ipsum, non per procuratorem 8 nisi Cæsaris, non per tutorem, nisi pupillus infans sit; sed per patrem recte volente filiofam. vel etiam eo non volente si infans sit. Quod additur in hoc tit. Vel acquirenda, causam aliam præbet, ne suos hæredes ab hoc titulo omnino summoveamus: Nam acquirendi verbum generale est, quod complectitur, et cretionem, et aditionem, et immistionem, et pro hærede gestionem, et existentiam, et animi destinationem solam. His enim omnibus modis hæreditas acquiritur, et suis

hæredibus, aut necessariis 9 existentia, quæ a Græcis *ἀνάμιξις* dicitur, et immistione proprie. Recte igitur dixeris, quod sit hic tit. de omni genere acquirendæ hæreditatis, et quod prætor etiam suis hæredibus det tempus ad deliberandum, hunc titulum potissimum esse de voluntariis hæredibus, sed nonnihil etiam ad suos pertinere de quibus est *l.* 3. 8. 13. et initium 19. quorum præcipuum jus in transmissione delatæ hæreditatis 10, aliquatenus communicatum tamen voluntariis hæredibus Constitutionibus tribus *l.* 18 *et* 19. *hoc tit. et l.* 1. *inf. de his, qui ant. ap. tab.* Imo acquirendi verbum proprie respicere ad suos recte dixeris, ut titulus qui sequitur, de repudianda vel abstinenda, convenienter opponatur huic, de adeunda vel acquirenda. Et serva hæreditatem adiri, vel acquiri triplici via, recta si adeas incunctanter; tardiore si habita deliberatione hoc facias, utraque lubrica, et tutiore tertia, quam aperit Justinianus in *l. ult.* si facto inventario bonorum defuncti ex fide bona.

XXX. *Enarratio.*

1 Necessariis neque civili) vide *sup. tit.* 27.

2 Est perpetuum) Quæ fuit sententia Glossæ Azonis, et aliorum, ut refert Johannes Faber ad *l.* 19. *hoc titul.* Vide Fulgosium ad *l.* 8. et quæ dixi libro 1. titul. 18.

3 Pro aditione solemni) de qua Vide Cujac. Observat. libro 7. cap. 18. Aditio non erat antiquitus sine cretione. Itaque actus legitimus erat: hodie sublata cretione, nihilominus manet actus legitimus, ut alibi lib. 11. Sem. fusius doceo, cum tu antea semper cretionem ab aditione separasses. P. Faber.

4 Detracta infinitate superstitum) Infinitas, ut in *l.* 2. §. *omnibus* 13. *sup. de vet. ju. enucl.* et apud Tullium de Offic. 1. vide librum 9. Observat. cap. 29.

5 Superstitum) Festus Pompejus: *Superstites, præsentes testes significat.*

6 Detractis formulis) De his solemnibus dico ad §. *ult. Instit. de hæred. qualit. et diff.* ad cretionem hæreditatis respicit Symmachus epist. lib. 4. 35. *Crevisti etiam pro parte legitima paternæ in me familiaritatis successionem.*

7 Et pure fit, et semel) *l. eum qui* 51. §. *ult. ff. de acq. hæred. l. si solus* 80. §. *ult. eod.*

8 Non per procuratorem) *l. per procuratorem* 90. *eod.* nisi sit procurator Cæsaris *l.* 1. § *ult. ff. de offic. procur. Cæsar.* non per tutorem nisi pupillus infans sit, *l. potuit* 5. *l. si infanti* 18. §. 2. *hoc tit. l. servo invito* 65. §. *si pupillo, ff. ad Senat. Trebell.* sed per patrem recte volente filiofamilias, *l. filiofam.* 4. *et l. retinente.* 11. *hoc tit.* vel etiam sine voluntate filii, si infans sit, *d. l. si infanti.*

9 Et suis hæredibus, aut necess.) vide *recitat. ad titul. de necess. hæred. instit. sup.*

10 In trasmiss. delatæ hæred.) Adde legem *apud hostes* 8. *inf. de su. et leg. liber.*

Tit. XXXI. *De Repudianda vel abstinenda hæreditate.*

Vide lib. 29. *ff. tit.* 2.

Hic titulus opponitur superiori de adeunda, vel acquirenda hæreditate, ita ut verbo Adeunda ex adverso respondeat verbum Repudianda, et verbo Acquirenda verbum Abstinenda, quæ collatio ostendit in superiore titulo verbum Acquirenda proprie pertinere ad suos hæredes, qui per immistionem hæreditatem acquirunt, sicut in hoc tit. verbum Abstinenda constat proprie ad suos pertinere, et sic *l. ult. sup. tit. prox.* Si respuendam, inquit, vel abstinendam hæreditatem esse crediderit. Duæ autem in hoc tit. regulæ potissimum constituuntur: Eum, qui acquisivit hæreditatem, etiamsi damnosa sit, repudiare eam non posse suo jure, beneficio restitutionis posse si minor 1 sit 25. ann. Et eum, qui repudiavit, rursus ad ea bona, quæ repudiavit, redire suo jure per suam personam nullo modo posse, propter alium posse, et jure quoque restitutionis in integrum propter ætatem, si res sit integra. Majorem ætate neque suo jure, neque per restitutionem, quod repudiavit acquirere posse, si sit extraneus hæres: Namque suus hæres etiam major 25. an. si abstinuerit se, postea ipso jure non petita restitutione bonis quib. se abstinuit se permiscere potest, si res sit integra, *l. si quis suus, ff. de ju. del.* quod Justinianus limitat in *l. ult. hujus tit.* 2, et est hac quoque in re differentia inter suum, at extraneum hæredem.

XXXI. *Enarratio.*

1 Si minor sit 25.) §. *extraneis, Institut. de hæred. qualit.*

2 In l. ult. hujus tit). Hunc tit. satis explicat Cujacius ipse in recitatione. Hoc tantum moneamus in *d. l. ult.* vulgo non male legi, *ei remissum*, pro, *permissum*, et in vett. Ægidii Menagii, et Juliani Brodæi. Dositheus in Adriani sententia, quæ incipit ab his verbis; *ἐν τοσούτῳ ἐπίτρεψον σύμβιε*, *remitte ergo me.* Male igitur ibi corrigunt, *permitte.*

Tit. XXXII. *Quemadmodum testamenta aperiantur, inspiciantur, et describantur.*

Vide lib. 29. *ff. tit.* 3.

Aut tabulæ testamenti aperiuntur, et publice insinuantur apud acta, vivo testatore, ut major eis fides accedat, *l.* 2. 18. 23. *sup. de testam.* aut post mortem testatoris, ut innotescant hæredibus, et legatariis, et fideicommissariis, et servis manumissis, et fisco cui hæreditatum vicesima 1 dabatur, et aliis quorum interest. Et ex lege Julia et Papia non erat extraneis hæredibus jus adeundæ hæreditatis ante apertas tabulas, ante insinuationem testamenti, ut *l. cum antiquioribus*, *l. ult.* §. *sin autem dubius*, *et* §. *in computatione sup. de ju. delib.* nisi forte quis hæres esset scriptus ex asse *l. multum*, *ff. de cond. et dem. l.* 1. §. *ult. ff. de jur. et fac. ign.* et dies quoque legatorum, vel fideicommissorum non cedebat ante apertas tabulas: hodie ex Constitutione Justiniani, quæ reducit jus antiquum, quod obtinuit ante legem Juliam et Papiam, hæres sive scriptus sit ex asse, sive ex parte, statim a morte testatoris hæreditatem adire potest, etiam clusis tabulis testamenti, et dies quoque legatorum cedunt a morte testatoris ante apertas tabulas, *l. unica*, §. *cum igitur*, *et* §. *in novissimo*, *inf. de cad. tol.* Necessarii hæredes tantum, vel sui, et necessarii semper hæredes extiterunt, et existunt a morte testatoris: etiam clausis tabulis testamenti, *l.* 3. *sup. de jur. delib. l. ex parte*, *ff. de acq. hær.* quod et liberis non suis, licet extranei hæredes sint, Theodosius dedit, ut a morte parentis hæredes extitisse intelligantur in hoc ut hæreditatem transmittant ad liberos etiam clusis tabulis testamenti, et ante aditam hæreditatem, *l. unica*, *inf. de his*, *qui ant. ap. tab.* Hinc titulus ait, testamenta; sed pertinet etiam ad omne id quod ad causam testamenti pertinet, ut puta, et ad codicillos, et ad substitutionem pupillarem, et ad libellum qui pertineat ad ultimam voluntatem defuncti, et ad epistolam fideicommissariam, et ad omnem omnino scripturam testamenti etiam imperfectam. Et recte *l.* 3. *hujus tituli.* Ejus quod ad causam novissimi judicii pertinet, quæ fuerunt verba prætoris tam in interdicto de tabulis exhibendis quo tenetur qui negat penes se esse id quod ad causam testamenti pertinet, quam in extraordinarii auxilii pollicitatione, quæ adversus eum spectat qui non negat penes si esse id quod ad causam testamenti pertinet, ille ut damnetur in id quod interest, hic ut omnimodo exhibere compellatur, *l.* 2. §. *ult. ff. eod. l.* 1. § 1. *ff. de tab. exh.* Aperire autem hoc loco, non tantum est tabulas testamenti patefacere naturaliter, ut in SC. Silaniano 2, sed etiam civiliter .i. secundum leges et mores civitatis in qua fit apertura testamenti, *l.* 2. *hoc titul.* solemni quodam ordine 3, qui plerumque explicatur præsente magistratu in foro 4 aut Basilica, differto foro, et servatis his quæ licet addiscere ex *l.* 4. 6. 7. *ff. eod.* et Paulo 4. *Sent. tit. de vicesima.* Semper excipitur ea pars testamenti quam testator vetavit aperiri, vel quam vetasse intelligitur, ut substitutio pupillaris, *l.* 3. *hoc titul. l. pupillares*, *ff. eod.* §. *sin autem*, *Inst. de pup. subst.* et pars quæ ad alterius ignominiam 5 pertinet, veluti exhæredatio, aut præteritio, et descriptio quoque diei, aut consulis, ne quis præferat, aut postferat diem 6, *d. l.* 3. in qua et illud notandum, ut juratus purget se de calumnia qui quod ad causam testamenti pertinet desiderat inspicere et describere.

XXXII. Enarratio.

1 Hæredit. vicesima) De qua vide Cujac. in lib. 4. Sentent. Pauli, tit. 6. et Observat. lib. 5. cap. 16. et libro 9. cap. 24.

2 Ut in senatusc. Silan. *L.* 3. §. *aperire* 12. *ff. SC. Silan.*

3 Solemni quodam ordine) Signatores conveniunt, et sigilla sua recognoscunt. Collatio Carthagin. 11. cum Donatistis: *Quoniam ab utraque parte impressionem signorum agnitam constat, ea quæ præcepi, a notariis relegantur. Petilianus Episcopus dixit: Sic solent testamenta non gesta reserari.*

4 In foro) Gregorius Turonensis in libro de vitis Patrum cap. 8. *Post dies autem quos lex Romana sancivit, ut defuncti cujuspiam voluntatem publice relegatur, hujus Antistitis testamentum in foro delatum turbis circumstantibus a judice reseratum, recitatumque est.*

5 Ad alterius ignominiam) πρὸς ὕβριν εἴρηνται τινῶν, ut ajunt Græci, *ad aliquorum injuriam dicuntur.*

6 Aut postferat diem) Postferre, *postlator* Poeta vetus: *Postlatus est dies tui syngraphi.*

Tit. XXXIII. *De edicto Divi Adriani tollendo, et quemadmodum scriptus hæres in possessionem mittatur.*

Post aperturam et recitationem testamenti rite perfectam, solet hæres scriptus mitti in possessionem rerum hæreditariarum, quas mortis tempore testator possedit: Nam in possessionem earum quas alius justa ex causa possedit, non ante mittitur, quam egerit petitione hæreditatis, aut rei vindicatione, *l.* 3. *hoc titul. et* 3. *Sent. Pauli tit.* 5. *in*

fine: et fit ea missio ex beneficio edicti D. Adriani, *l.* 26. *Cod. Th. quor. ap. non rec.* quo qui uti vult, necesse non habet petere bonorum possessionem secundum tabulas, vel hanc si malit petere, beneficium edicti non habet, *l. ult. C. Th. de testam.* et Valentiniani *Nov.* 1. *eod. tit.* etiamsi falsum 1, vel irritum, ruptum, inofficiosum, nullum testamentum dicatur, locus huic beneficio est, salva eorum discrepatione, *l.* 2. *hoc tit.* nec ab eo provocatio est, *l. quisquis, inf. quor. ap. non rec. l. ult. ff. de app. rec.* et ibi postulatur ubi sunt res hæreditariæ, *l.* 1. *sup. ubi de hær. ag.* Pluribus autem postulantibus se mitti in possessionem inter quos controversia est, is præfertur qui potiora jura habere videtur, *l.* 3. qua de re summatim cognoscit judex, quia hæc res celeritatem desiderat. Certe institutus 2. substituto præfertur *l.* 1. sive substitutus sit directo, sive per fideicommissum ante restitutam hæreditatem *l. filiam, ff. ad Treb.* Hodie non fit missio ex edicto D. Adriani, sed ex Constitutione Justiniani: Nam et quæ erat ex edicto annua 3 hodie est perpetua, nec ante permititur, quam sit perempta quæstio principalis de hæreditate, quam constat non perimi, nisi usucapione vel præscriptione 30. an. 4 et quod erat in edicto de aperiendis tabulis testamenti statim post mortem testatoris, *l. ult. ff. de app. rec.* ne qua fieret mora vicesimæ hæreditatum, ut Paulus ait in Sen. tit. de vicesima, hodie vicesima sublata locum non habet. Necesse tamen est priusquam missio fiat, testamentum aperiri et proferri jure perfectum. Nec distinguimus hæres scriptus sit ex parte, an ex asse, *l.* 3. *et d. l. filiam.* Nam et si scriptus ex asse possit adire ante apertas tab. 5 non tamen potest mitti in possessionem.

XXXIII. Enarratio.

1 Etiamsi falsum etc.) Paulus *libro* 111. *Sent. tit.* 5. §. *sive falsum* vide Cujac. ibid. et tit. 11. sup.

2 Certe institutus) Paulus d. *l.* 5. §. *si inter hæredem* τέως ὁ ἐνγατος ὀφείλει εἶναι ἐν νομῇ *interim institutus in possessione esse debet*, ut est in Basilicis.

3 Annua) Paulus *d. tit.* 5. §. *scriptus hæres et l. ult. h. tit.* ibi: *sive enim post annale.*

4 Nisi usucapione vel præscript.) *d. l. ult.* ibi: *quod possit vel possessori, etc.*

5 Possit adire ante apertas tab.) Vide inf. tit. 51.

TIT. XXXIV. *Si quis aliquem testari prohibuerit, vel coegerit.*

Vide lib. 29. *D. tit.* 6.

Fisci aut vicesimæ hæreditatum fisco debitæ ab extraneis hæredibus 1 mentio habita superiore titulo, nos vocat ad alias species quibus fisco aditus patet ad hæreditates et bona defunctorum: et ut illius tituli origo proficiscitur ex constitutione, sive edicto D. Adriani, sic et istius ex alia constitutione ejusdem Principis, *l.* 1. *ff. eod.* quæ vult ut qui dum captat hæreditatem legitimam 2, prohibuit volentem facere testamentum ne faceret, vel qui cum esset priore testamento scriptus hæres prohibuit volentem mutare testamentum ne mutaret, dum id agit forte ne testamentarius 3 introducatur, vel ne testes conveniant, vel qui coegit aliquem facere testamentum, et se hæredem scribere, ei velut indigno fiscus hæreditatem auferat, itemque alii 4, si alium coegerit scribi: quia etsi noxius criminis alius non sit, defuncti voluntatem non habet, arg. *l. cum quidam, ff. de his quæ ut ind. auf.* nec enim intelligitur voluisse, qui coactus voluit. Nam testamentum plenam et liberam voluntatem liberum stilum 5 exigit. Et nota dolum malum, aut vim prohiberi, non blanditias, *l. ult. hoc tit. l. ult ff. eod.* et hujus criminis non aliam esse pœnam quam confiscationem hæreditatis, et competere etiam eo nomine de dolo actionem his quorum interest, *l.* 4. *hoc tit.* 6 *l. Lucius, §. Sempronia ff. de leg.* 2. *Nov.* 115. adjuncta Juliani interpretatione, quod et ad *l. unicam, inf. de sent. quæ pro eo quod int.* probat Theodori interpretatio: et ita civilis discrepatio possit accipi in *l.* 1. *hujus tit.* ut dicat, eum qui testari coegit, tam civiliter 7 teneri de dolo, vel in factum quorum interest, quam criminaliter accusari posse, causa ad fiscum delata.

XXXIV. Enarratio.

1 Ab extraneis hæredibus) Nam huic præstationi vicesimæ erant tantum obnoxii extranei hæredes non sui. Plinius in Paneg. Traj.

2 Qui dum captat hæred. leg.) *l.* 1. *et* 2. *ff. eod.*

3 Ne testamentarius) Scriptor testamenti.

4 Itemque alii) *l.* 1. *hoc titul.* in qua constat Cujacium legisse: *vel quoslibet alios*, quam lectionem confirmant Basilica, et libri vett. Menagii et Brodæi. Fulgosius ad *l.* 2. *hoc tit.* Facit, inquit, lex proxime præcedens, quæ illos duos casus judicat a pari, sive coegerit ut se hæredem

instituerel, sive coegerit ut alium hæredem instituerel. Idem scribit ad leg. 1. Gallicus interpres Codicis longe aliter legisse videtur : sic enim reddidit : *ou il fit hoirs par aucune autre maniere cils que il ne vouloit pas, que le fusseut*, quasi ita legerit : vel quolibet alio modo. Eum mihi utendum dedit Cl. vir Ægidius Menagius.

5 Liberum stilum) ut in *l.* 1. *sup. de sacros. eccles.*

6 Lege 4. hoc tit.) Quæ exstat Basilic. libro 35. tit. 4. in qua additur: eum qui testari prohibuit ἐξορίζεσθαι, *relegari* quod cum jure proditum non sit, videtur additum ex posterioris alicujus principis constitutione, aut quia crimen contrahitur, videntur Græci pœnam relegationis de suo addidisse. Idem exstat apud Michaelem Attaliotem.

7 Tam civiliter) Basilica : ἐνάγεται χρηματικῶς καὶ ἐγκληματικῶς· *civiliter, et criminaliter conveniuntur.*

Tit. XXXV. *De his quibus ut indignis hæreditas aufertur, et ad SC. Silanianum.*

V. lib. 34. *ff. tit.* 9. *et lib.* 29. *tit.* 5.

In titulo superiore proposita est causa una ex qua heredi ut indigno fiscus hæreditatem aufert ; ea est crimen prohibiti, aut extorti testamenti. In hoc tit. proponuntur plures aliæ 1, ac primum in *l.* 1. 7. 10. crimen inultæ mortis 2 defuncti, quod et crimen ingrati hæredis possis dicere ex *l. Gajus in fi. ff. de SC. Silanian.* et crimen aliud hæredis, qui per calumniam falsum testamentum dixit, in quo ex parte hæres scriptus est, *l.* 2. *et* 8. et aliud hæredis facientis contra non ineptam voluntatem defuncti 3, qui notatur *l.* 5. 4 Sed et *l.* 4. ostenditur ei quoque hæredi, ut indigno hæreditatem auferri, quem testator in codicillis declaravit suam non mereri voluntatem. Item SC. Silaniano cum paterfam. a familia per vim necatus esse dicitur, hæres prohibetur adire vel aperire tabulas, antequam de servis qui sub eodem tecto locove erant quæstio habita, et de noxiis ultimum supplicium sumptum sit, ut *l.* 11. §. *si servus, ff. ad L. Falc.* alioquin ei ut indigno aufertur hæreditas 5, et ad id pertinet *l.* 3. 6. 9. *pen. et ult.* Indignus est qui capere potest, et vero etiam capit; sed quod cepit, retinere non potest 6, vel quod testator eum, aut lex indignum hæreditate judicaverit esse, vel quod non illicitum quidem, sed quodammodo pudendum sit apud eum remanere quod cepit. Indignus est capax jure, incapax effectu. Incapax vero est incapax jure et effectu. Ad incapacem, qui se defert pertinet beneficium edicti D. Trajani 7, non ad indignum.

XXXV. Enarratio.

1 Proponuntur plures aliæ) Ex quib. fisco quæritur, quod indigno auferri debet. Idque generaliter verum est, nisi duobus casibus, qui enumerantur in *l. pen. inf. de legat.* et tertio *in l.* 1. *sup. de secund. nupt.* et quarto in *l. si quis incesti, sup. de incest. nupt.* P. Faber.

2 Crimen inultæ mortis) vide ad tit. 40. libri 11. et quidem sive hæres necem testatoris scivit, sive ignoraverit, *l. hæredem* 17 *ff. de iis, quib. ut indig.* Sic ergo punitur negligentia hæredis qui non inquisivit in genus mortis testatoris, ut ad eandem legem scribit Cujacius, et Græci interpretes ibidem, ῥαθυμία παρηκολούθησε, ἐφ' οὗ χώρα τῇ ἐκπτώσει τῆς κληρανομίας. *Culpa secuta est, qua ex re in casum venit hæreditas.*

3 Non ineptam voluntatem def.) Ut in *l. servo alieno* 113. §. *ult. ff. de legat.* 1.

4 Qui notatur l. 5.) In qua recte monet Cujacius legendum, *supremis defunctorum obtemperatum.* Nec aliter habetur in vett. Menagii, et Brodæi.

5 Ei ut indigno auf. hæred.) Vide ad titulum 40. lib. 11.

6 Retinere non potest) Ut in l. cum fratrem 9. successionem retinere non possunt. Sic enim habent libri veteres, et interpres Gallicus, *retenir l' heritage.*

7 Edicti D. Trajani) *L. edicto* 13. *in princ. et* §. *pen. ff. de jure fis.*

Tit. XXXVI. *De Codicillis.*

V. lib. 29. *ff. tit.* 7. *et Instit. lib.* 2. *tit. ult.*

Postquam dixit satis de testamentis, et de hæredibus instituendis et substituendis, qui potissimum testamenta sustinent ne ruant, si hæreditatem acquirere et amplecti velint, transit ad codicillos, qui et ipsi ad causam testamenti pertinent, si testamentum sequantur, ut aliquid suppleant aut emendent, vel etiam si præcedant, nec testamento infirmentur, *l.* 1. §. *ad causam, ff. quemadm. test. aper. l.* 1. §. *hoc interdictum, ff. de tab. exh. l.* 3. §. *si quis codicil. ff. de SC. Silan.* et pro parte testamenti habentur, *l. pen. ff. quemad. test. ap. l. quidam, ff. de jn. codicil.* et ex eo vires capiunt sive confirmati sint, sive non confirmati sint, *l.* 3. §. *ult. ff. eod. l.* 1. *hoc tit.* et si forte ab intestato conficiantur, vicem te-

stamenti exhibent, *l. ab intestato, ff. eod.* Nam et ab intestato nullo facto testamento 1 recte conficiuntur; imo et facto testamento, ut *l. 6. ff. si quis omis. cau. test.* ut si codicillos plene definire velis, ita definire debeas codicilli sunt intestatorum vel testatorum voluntates quædam nudæ nullis subnixæ solemnibus juris 2. Ad codicillos pertinentes ad testamentum, qui et testamentum sequuntur, respiciunt qui eos definiunt esse emendationem 3, aut supplementum testamenti: Nam qui post factum testamentum aliquid ei detrahere vel addere aut emendare volunt, non alia ratione possunt quam per codicillos: testamentum enim testamento emendari aut suppleri non potest, mutari potest. Codicillus codicillo non tantum mutari ut *l. 3. hoc titulo*, sed etiam suppleri et emendari potest. Est et hæc summa differentia inter testamentum et codicillos, quod non ut testamento, ita codicillis verbis 4 directis hæreditas dari, vel confirmari 5, vel adimi potest 6: cujus verior ratio 7 hæc, ne jus codicillorum et testamentorum confundatur: Nam si codicillis, qui nullam juris solemnitatem exigunt, idem liceret quod testamento, periret usus et jus omne testamentorum tantis vigiliis excogitatum et inventum. Quæ proponitur in *l. 7.* 8 non est necessaria, ut *l. hæres ff. de usurp. et usuc.* nec quæ in *l. quod per manus ff. de ju. codicil.* Nam duo instrumenta nihil vetat robur aliud ex alio capere.

XXXVI. Enarratio.

1 Nullo facto testam.) *L. conficiuntur 8. ff. de ju. codicill.*

2 Nullis subnixæ solem. jur.) Nullam solemnitatem ordinationis desiderant, *§. ult. Inst. de codicill.*

3 Emendationem, aut suppl.) Moscopulus, et Teophilus, ubi dixi.

4 Ita codicillis verbis dir.) In codicillis testamento confirmatis directo hæres scribi non potest, *l. 10. ff. eod. l. institutio 10. ff. de condit. instit. l. pen. Cod. de necess. hæred. instit.* Papinianus in *d. l. 10. ff. eod.* ait, per manus traditum esse hæreditatem codicillis dari non posse. Quintilianus in declamat. 348. traditam a majoribus per manus libertatem.

5 Confirmari) *d. l. pen. §. sed cum.*

6 Vel adimi) *§. 2. Instit. eod.*

7 Verior ratio) Qua utitur Justin. in *d. §. 2.*

8 Quæ proponitur in l. 7.) His admodum verbis: *Si idem codicilli, quod testamenta possent, cur diversum his instrumentis vocabulum mandaretur*: Nam ut ait Isidorus Pelusiotes in epistola 54. libri 1. εἰ τὰ πράγματα ὅμοια, ἀνάγκη καὶ τὰ ὀνόματα καταδέχεσθαι ὅμοια· *si res inter se similes sunt similia quoque nomina suscipere necesse est.*

Tit. XXXVII. *De legatis.*

V. lib. 30. D. tit. 1. et Inst. lib. 2. tit. 20.

Post testamenta et codicillos dat legata, quod hæc et testamento relinquantur et codicillis testamento confirmatis. 1. Et est legatum quod verbis directis ab hærede 2 instituto testator cohæredi 3, vel alii relinquit Verbis, inquam, directis, .i. imperativis, unde legati nomen deducere Ulpianus videtur 4, quod legis modo, .i. imperative relinquatur (fideicommissum verbis precariis, et quibuscunque relinquitur). Et erant olim verba directa Latina et certa solemniaque: hodie etiam Græca recipiuntur et vernacula, et quæcunque verba Latina etiam illegitima, inusitata mixobarbara, quibus fere et omnia testamenta hodie videmus esse conscripta, unde litium seges. Et, ut idem. Ulp. scribit, legato dominium acquiritur ex 12. tab. l. *quotiens, §. ult. ff. de pecul. l. 7. l. 23. hoc. t. l. 3. inf. quan. dies leg. ced. l. 1. in fi. ff. de pub. in rem act. l. 3. §. si rem, de leg. 3.* fideicommisso possessio, non dominium, *l. qui usumfructum, ff. si ususf. pet.* Sunt autem in hoc tit. multa quæ in Digestis in varios titulos dispertita sunt. Nam et hic agitur de annuis legatis *l. 22.* et de alimentis legatis *l. 2.* et de adimendis legatis *l. 3. 11. 17.* quæ non adimuntur codicillis non confirmatis 5, nec nuda voluntate ipso jure: qua in re etiam distant a fideicommissis 6. Et de legatis quæ ut indignis auferuntur *l. 5. 8. pen.* nec tamen fiscantur 7, tres casus. Hic etiam pleraque communia proponuntur inter legata et fideicommissa, atque etiam hæreditates in duabus quæstionibus juris in l. 23. aliter definitis 8, quam fuerunt definitæ a veteribus Jurisconsultis. Nam Primo ex 12. unciis, Secundo ex 6 unciis hæredibus institutis: Primo dabant bessem, Secundo trientem, servata justa proportione, quam ne servet Justinianus movetur conjectura voluntatis defuncti, et ita illi Primo ex 12. Secundo ex 4. unciis hæredibus institutis, Primo dabant dodrantem, Secundo quadrantem, Justinianus duos semisses facit, et consequenter Primo ex 12. Secundo ex 6. Tertio ex 11. unciis heredibus, Primo illi darent altero tanto plus quam Secundo, et Secundo duplo plus quam Tertio, ex mente Justiniani Primus et Secundus haberent quincunces, et Tertio conferrent uncias. Primo autem hærede instituto ex 6. deinde Secundo ex 12. unciis, quia nulla occurrit præsumptio ulli diminutæ portionis, qua sola movetur Justinianus, sequimur jus vetus et pro-

portionem justam, ut Primus habeat trientem, Secundus bessem. Et in secunda quæstione *d. l.* 2. 3. Titio hærede instituto, deinde Titio et Sempronio conjunctim, veteres Titio darent dodrantem, Sempronio quadrantem, Justinianus duos semisses facit. Quod idem et in legatis locum obtinet.

XXXVII. Enarratio.

1 Et codicillis testam. confirm.) *L. quidam* 14. *ff. de jure codicill.*

2 Ab hærede) V. Parat. Dig.

3 Testator cohæredi) Et prælegatum, vel præcipuum dicitur.

4 Ulpianus videtur) Tit. 24.

5 Codicillis non confirmatis) Ulp. *d. tit.* 24. §. *legatum quod datum est.*

6 Distant a fideicommis. Ulp. *t.* 25. §. *fideicommissum et ante.*

7 Nec tamen fiscantur) Pro confiscantur.

8 In l. 23. aliter defin.) In qua Menagii et Brodæi codices habent, *animos veteres.*

Tit. XXXVIII. *De verborum et rerum significatione.*

V. tit. 16. *lib.* 50. *ff.*

Hic titulus etiam proprie pertinet ad legata et fideicommissa, et in eo *l.* 4. ad hæreditates quoque, et libertates, et tutelas, et aliquatenus ad contractus, et ut videas quam apte connectatur superiori, serva initio *l.* 23. *de verborum significatione*, ut ait quæstionem proponi, quam in hoc tit. sequuntur aliæ, de instructi significatione, si quis fundum instructum, aut domum instructam legaverit *l.* 1. *et* 2. de cautionis 1 *l.* 3. si forte testator hæredem aut legatarium cautione oneraverit, ut *l. Balista, ff. ad Treb. l. hujusmodi, in pr. ff. de leg.* 1. et quid hic incertus sermo significet, Primo aut Secundo 2 fundum Cornelianum do lego, vel dari volo, *l.* 4. quid familiæ verbum, si quis familiæ legaverit, vel si fundum legatum extra familiam alienari vetuerit, quomodo etiam familiæ fundum legare videtur in hunc casum, Si eum extero legatarius alienaverit, *l. ult.* Et ut scias etiam, quam bene in hoc tit. addatur, Et rerum, memineris Platonem dicere, τοὺς λόγους ὧνπέρ εἰσιν ἐξηγηταὶ τούτων αὐτῶν καὶ συγγενεῖς εἶναι, et alio loco: ὃς ἂν εἰδῇ, τὰ ὀνόματα, εἴσεται καὶ τὰ πράγματα.

XXXVIII. Enarratio.

1 De cautionis) In veteri Menagii codice sic legitur in *d. l.* 3. cautione vel cautela, alii habent, cautela, vel ἀσφαλεία.

2 Primo aut Secundo) Aut, pro et, accipitur. Priscianus libro 18. γὲ *conjunctionem illi, et pro* γὰρ, *et pro* γοῦν *ponunt, quomodo et nos, at, et vel, et aut pro et.* Sic etiam Thucididis Scholiastes libro 11. notat quodam loco ἢ ἀντὶ τοῦ καὶ poni, et contra, τὸ καὶ ἀντὶ τοῦ ἢ διαζευκτικοῦ κεῖται, apud Demosthenem, ut notat Ulpianus.

Tit. XXXIX. *Si omissa sit causa testamenti.*

V. tit. 4. *lib.* 29.

In hoc titulo proponitur edictum prætoris, quod pertinet ad tuenda legata, et fideicommissa, hærede in eorum necem omittente testamentum, et ab intestato possidente hereditatem, et ad tuendas quoque libertates tam directas, quam fideicommissarias, et perfecta edicti sententia hæc est, si testamento jure perfecto, heres institutus sit is qui et ab intestato defuncto lege heres esse potest, et omittat causam testamenti in fraudem legatariorum et fideicommissariorum et manumissorum, ut intercidant legata, et fideicommissa, et libertates, quæ non aliter jure debentur aut competunt, quam si adita vel alias acquisita sit hereditas ex testamento, aut petita bon. possessio, et malit ab intestato hereditatem pro hærede possidere, vel etiam si cum non esset ex his qui ab intestato defuncto succedere possunt, si omisso testamento hæreditatem malit possidere pro possessore quasi prædo, ut *l.* 1. §. *non quærimus, ff. eod.* Denique si heres ipse, qui institutus est, testatorem intestatum faciat dolo malo, destituto testamento, ut veluti ab intestato pro hærede aut bonorum possessore, vel pro possessore hæreditatem possideat sine onere legatorum et fideicommissorum et libertatum, ex hoc edicto causa cognita in eum dantur utiles actiones legatorum nomine, aut fideicommissorum, aut libertatum, quæ per fideicommissum relictæ sunt, et directæ competunt, perinde atque si ex testamento hæres extitisset, salva Falcidia ex legatis et fideicommissis, quæ in libertatibus nulla est. Omittere causam testamenti, .i. testamentum, est repudiare hæreditatem testamento delatam, vel abstinere se, et proprie tempus acquirendæ hæreditatis præterlabi sinere, cessare, insuperhabere 1 judicium defuncti, *l.* 2. Dixi causa cognita; nam bona fide et justa ex causa si quis omiserit hæreditatem, in eum prætor daturus non est utiles actiones. Et ex verbis quidem edicti is tantum legatorum fideive commissorum petitione tenetur qui quam omisit ex testamento, possidet ab intestato. Ceterum ex sententia et exemplo edicti Constitu-

tiones etiam teneri eum volunt qui omisit, licet non possideat, si id egit dolo malo cum substituto, vel legitimo hærede, ut in eum hæreditas transiret, *l.* 1. *hoc tit. l.* 1. *inf. de fid. lib.* et substitutus vel legitimus heres, licet non omiserit ipse testamentum, secundum ordinem præscriptum, *l.* 2. 4. 10. *ff. eod.* Producitur etiam sententia edicti ad alias plerasque species.

XXXIX. Enarratio.

1 Insuperhabere) Pro usurpabitur in *l.* 2. Cujacius legit, insuperhabitum, observat. lib. 3. 22. utitur eo verbo Apulejus Metamorph. 1. *Meis amoribus insuperhabitis:* veteres tamen Menagii et Brodæi codices vulgatam retinent.

Tit. XL. *De indicta viduitate, et de lege Julia Miscella tollenda.*

Datur titulus specialis de legato aut fideicommisso relicto viro, aut mulieri sub conditione viduitatis aut cœlibatus propter jus novum quod ea de re Justinianus sanxit atque constituit. Conditio viduitatis est honesta. Viduitas enim genus pudicitiæ est 1. At reip. inutilis, quam maxime interest augeri civium numero, *l. cum ita legatum, l. hoc modo, ff. de cond. et dim.* ideoque remittenda esse videtur tanquam utilitati publicæ contraria, *l.* §. *tractari, ff. ad SC. Tertyl.* ut etiam ea non impleta, capiendi legati jus sit, et viro remittitur etiam lege Julia et Papia, si modo is eave cui legatum relictum est, intra annum nubat, vel uxorem ducat et juret se liberorum procreandorum causa nubere, vel ducere uxorem. Appellatur vero ea lex Miscella in hoc tit. et *Novell.* 2. et a Græcis 48. βασιλικῶν. ad *l. ult. ff. de statulib.* quia pertinet tam ad mares quam ad feminas, quibus viduitas injungitur *l.* 3. *hoc t.t. l. hæres*, §. *ult. ff. de cond. et dem.* et quia certo eodemque capite pleraque alia continet miscellanea 2 viro et uxori communia, de quibus Ulp. lib. Reg. Si extraneo legavero sub conditione, si uxor mea vidua permanserit, conditio non remittitur, quia nec ulli viduitatem injungit *l.* 1. *hoc t.t. l. mulieri, ff. de cond. et dem.* Si uxori ipsi vel alii mulieri, si vidua permanserit, remittitur, ut *l.* 2. *sup. de in t. et subst.* ex lege Julia Miscella et SC. circa eam factis (sic legendum plurativo numero 3 in *l.* 3.) veluti Perviciano et Calviciano, quæ memorat Ulp. eodem libro 4, si modo intra annum nubat, ut dixi: et juret se liberorum quærendorum causa 5 nubere. Post annum si nubat, ex eadem lege quasi conditione defecta, non admittitur ad legatum, nec si nondum nupserit, aliter quam si præstiterit cautionem Mutianam. At nova Constitutio Justiniani in hoc titul. sive mari sive feminæ imposita sit conditio viduitatis, sublata lege Julia, penitus remittit conditionem viduitatis, ut legato statim præstito, nec sit necesse præstare cautionem Mutianam, etiam si tardius nubat, vel uxorem ducat: nec jurare se maritum aut uxorem habiturum liberorum quærendorum causa, quod tamen *Novell.* 22. ita recantat, ut omnino nolit remitti conditionem viduitatis; sed intra annum mulierem aut virum omnino vacare 6, nisi Deo se devoveat; quo genere spes nuptiarum et liberorum tollitur, ut *l.* 53. *sup. de Ep. et cl.* et *Novell.* 123. nec aliter quam spe nuptiarum sublata legatum capere, nec post annum quoque aliter quam præstita cautione Mutiana, Quod legati nomine ceperit, conditione viduitatis non impleta, hæredi cum sua causa restituiri 7. Et hæc quidem *Nov.* Justiniani ad secundas tantum nuptias 8 coercendas spectat, nam si puellæ nondum nuptias expertæ legatum relictum sit sub conditione, si non nupserit proculdubio conditio remittitur 9: et ita Joannes recte.

XL. Enarratio.

1 Viduitas enim genus pudicitiæ est) Quintilianus declamat. 306. *Sic complexa est viduitatem tanquam genus pudicitiæ.*

2 Alia continet miscellanea) Ut apud Gellium 20. cap. ult. *Variam et miscellam et quasi confusaneam doctrinam*, et apud Juvenalem Sat. XI. —— *veniunt ad Miscellanea ludi.*

3 Sed legendum plurativo numero in l. 3.) Sic legitur in antiquo Menagii et Brodæi, nec aliter legit Gallicus interpres Codicis.

4 Quæ memorat Ulp. eod libro) *Tit.* 16. §. *penult. et ult.*

5 Liberorum quærend. causa) Quo animo etiam et voto uxores ducebantur, *l. liberorum* 220. §. *ult. ff. de verb. signif.* vide Cujac. ad *Novell.* 22. sub finem.

6 Mulierem aut virum omnino vac.) Ut vacans mulier in l. 3. *ff. de vi publ.* μὴ γεγαμημένη, in Basilicis. Tacitus Annal. 13. *Sed ubi mulier vacua fuit, etc.*

7 Restituiri) Sic scribitur in Pandectis Florentinis, pro restitutum iri.

8 Ad secundas tantum nupt.) Ad renubentes.

9 Conditio remittitur.) Vidua renubens ad legatum non admittitur. Puellæ secundum plurium sententiam conditio remittitur. Sententia Joannis celebrior et communior est, ut hæc scribit Fulgo-

sius Odofredus eam sequitur ad *authenticam Cui relictum, hoc tit.* Vide Cujacii consultationem. 39.

Tit. XLI. *De iis quæ pœnæ nomine in testamento vel codicillis relinquuntur.*

Vide tit. 6. lib. 34. ff.

Constitutio quoque hujus tituli nova est de legatis, fideicommissis, libertatibus, hæreditatibus datis, ademptis vel translatis pœnæ causa. Et pœnæ causa legatum relinquitur, quod non gratia legatarii, sed in odium et pœnam hæredis relinquitur, ut puta hoc modo. Hæres ne Gajo filiam tuam despondeas, Si desponderis x. millia Sempronio dato. Et adimitur et transfertur hoc modo, Gajo fundum do lego Gajus ne filiam tuam Sempronio despondeas, Quod Gajo legavi, si Gajus filiam suam Sempronio desponderit, id Mævio do lego. Et ad eundem modum fideicommissum quoque et hæreditas et libertas datur, vel adimitur, vel transfertur: et jure veteri neque datio, neque ademptio vel translatio valet, *l.* 12. *ff. de cond. et dem.* quia est contra naturam legati, fideicommissi, hæreditatis, libertatis, quæ non alterius coercendi, sed honoris ergo 1 ut amicis relinquerentur, inventa sunt: ut ab inventione similiter negamus posse nos stipulari alteri, *l.* 38. §. *alteri, ff. de verb. obl.* et pactionem quoque contra naturam contractus non valere, *l. cum precario, ff. de prec.* §. 1. *Instit. de societ.* Ex Constitutione hujus tituli 2 valent ea omnia quæ testamento vel codicillis pœnæ causa relinquuntur, ut suprema voluntas testatoris potior sit ratione juris, nisi si quid testator fieri jusserit impossibile, aut quod pro impossibili habeatur, velut illicitum aut inhonestum, et non facientem oneraverit legato aut fideicommisso, aut manumissione servi, aut adjectione cohæredis: nam et impossibilis, inhonesta, vel illicita conditio sive jussio, et quod, si ea non impletur, datur alii vel transfertur, pro non scripto est, idque omne perinde remanet apud eum a quo datum vel translatum est, ac si datum, ademptum, vel translatum non esset. Theophilus dabit exempla 3.

XLI. Enarratio.

1 Sed honoris ergo) Honorari hæreditate et legato quis dicitur, *l. Julianus* 26. *ff. si quis om. cau. testam.* Legata amore legatarii, et ex benevolentia dari oportet, non odio hæredis, Theophilus in §. 36. *de legat.*

2 Ex Constitutione hujus tit.) In constitutione hujus tit. Cujacius delet verbum *pecunias*, alii, *pecuniariam*, quæ tamen exstant in duobus vett. Menagii et Brodæi. Gallicus interpres ita vertit, *ou que deniers sojent donnez, ou que autre peine de chatel soit payee*, alia pœna pecuniaria. Idem interpres tit. de peculio ejus qui libertatem meruit, ita reddit, *del chatel a celuy qui est franchy*.

3 Theophilus dabit exempla) §. *ult. de legat.*

Tit. XLII. *De fideicommissis.*

V. lib. 2. *Instit. et* 24. *et lib.* 30. *et seqq. ff.*

Hic titulus vicinus et proximus est titulo de legatis, adeo ut et in hoc, et in illo, et his quoque titulis qui hunc et illum sequuntur, pleraque sint nominatim præscripta communiter de legatis et fideicommissis, ut in hoc *l.* 6. 8. 13. 24. Et separati tamen sunt tituli, quia et multæ inter ea separationes: fideicommissa relinquuntur etiam codicillis testamento non confirmatis 1, et epistola, et libello 2 fideicommissario, et nutu, *l.* 22. non legata 3: et tacitum fideicommissum 4 legas passim, nusquam tacitum legatum. Et etiamsi nullo teste adhibito 5, relictum sit fideicommissum, si id confiteatur hæres relictum esse, vel si delata conditione jurisjurandi non utatur, præstandum est, *l. ult. hoc titul.* Item legata a solis hæredibus institutis relinquuntur, fideicommissa et a legatario 6, et fideicommissario, et donatario mortis causa 7, et a patre 8, vel tutore hæredis 9 vel legatarii, et a legitimo hærede 10, non a filio præterito vel exhæredato 11, licet per bon. possessionem contra tabulas, vel querelam inofficiosi testamenti ad hæreditatem patris perveniat, quia suo jure pervenit ad eam non ex judicio patris, *l. pen. h. tit. l. cum quidam, sup. de leg.* quod et in legatis locum obtinet 12. Sed in fideicommissis major erat dubitatio, quia proniores sumus in admittendis fideicommissis, quæ et humaniora dicuntur in *l.* 2. *tit. seq.* quam legatis. Illa differentia est summe notanda quæ colligitur ex *l.* 16. ut in fideicommissis, etiam si verba perspicua sint, quæstio voluntatis admittatur, et inde l. quisquis *ff. de leg.* 3. verborum et voluntatis argumenta conjunguntur: In legatis si verba perspicua sint, non admittitur voluntatis quæstio, *l. ille aut ille* §. 1. *ff. eod. l. si alii, ff. de usufr. leg.* nec licet nodum in scirpo quærere denique in legatis rigor et subtilitas juris observatur, in fideicommissis latitudo voluntatis et posterior voluntas, *l.* 19. *hoc tit. l.* 4. *sup. de verb. signif. l. per fideicommissum, ff. de cond. et dem.* et tamen non quævis posterior voluntas temere directam scripturam infirmat. Est autem hic titulus non tan-

tum de fideicommissis specialibus, sed etiam de universalibus, ut *l.* 3. 5. 12. 14. 15. 16. 30 *et l. ult.* nam et quod de universalibus facile trahitur ad specialia, ut quod est in *l.* 30. de fideicommisso hæreditatis, et ad fideicommissum speciale vel legatum pertinere constat ex *l. generaliter*, §. *ult. sup. de inst. et subst.*

XLII. Enarratio.

1 Codicillis testamento non confirm.) Ulp. *tit.* 25. §. *fideicomm. et ante.*

2 Et libello) Lex 22. ita legitur in vett. *vel brevi libello*. Gallicus interpres: *et en petit libelle*.

3 Non legata) *D.* §. *fideicom.*

4 Tacitum fideicommissum) Quoties hæres in fraudem legis tacitam fidem accomodat ut incapaci restituat.

5 Nullo teste adhibito) Difficile est natura probare tacitum fideicommissum, ut ait Fabius declamat. 325. Sed etsi nullus adhibitus fuerit testis, si tamen hæres a se relictum fateatur, vel inficietur quidem, sed recuset jurare, pro confesso habetur, *l.* 1. *hoc tit.*

6 Fideicommissa et a legatario) Legata solum hæredem onerant: fideicommissa et a leg. et fid. relinquuntur, *l.* 1. *inf. tit. prox.* ibi: *fideicommissum cuidam relinquatur.*

7 Et donatario mort. c.) *L.* 9. *et ult. hoc tit.*

8 Et a patre) *L. quamvis* 15.

9 Vel tutore hæredis) *L. etiam* 20.

10 Et a legitimo hærede) §. *præterea* 10. *Inst. de fideicomm. hæredit.*

11 Non a filio præt. vel exhæred.) *D. l.* 9. *et l. cohæredi* 41. §. 1. *in fi. ff. de vulg. et pup.*

12 Quod et in legatis loc. obt.) *d. l. cum quidam.*

Tit. XLIII. *Communia de legatis et fideicommissis, et de in rem missione tollenda.*

In superioribus titulis multa exposita sunt quæ semper fuerunt et sunt etiam hodie communia legatis et fideicommissis. In hoc titulo proponuntur quæ cum ante communia non fuissent, Justinianus communia fecit, scilicet communes actiones tres legatorum omnium et fideicommissorum, actionem ex testamento vel codicillis, quæ est in personam hæredis, vel ejus a quo fideicommissum aut legatum relictum est, actionem in rem ad vindicandam rem, quæ relicta est, si modo testatoris fuerit, et actionem hypothecariam in ceteras res hæreditarias pro quantitate legati aut fideicommissi, non etiam in res hæredis, vel ejus a quo legatum aut fideicommissum relictum est, veluti ex tacita hypotheca, sublata solemni in rem missione, quæ hærede non existente solvendo fideicommissorum nomine fiebat adversus extraneos possessores rerum hæreditariarum, ut *Novell.* 39. quia sufficiunt tres illæ actiones. Communia quoque fecit verba legatorum et fideicommissorum, ut non jam verba directa legatum et precaria fideicommissum faciant, sed sola voluntas defuncti, et sit legatum quod defunctus voluit esse legatum, licet verbis precariis relictum sit, et fideicommissum, quod defunctus voluit esse fideicommissum, licet relictum sit verbis directis. Imo et communia fecit jura legatorum et fideicommissorum, ita ut jura fideicommissorum, quæ erant humaniora, communicentur legatis, puta ut non testamento tantum, aut codicillis testamento confirmatis, sed etiam ab intestato legata relinquantur 1, et ab hærede hæredis 2 vel legatarii, et a legatario, et a fideicommissario, et a donatario causa mortis, et a debitore defuncti, et a patre vel domino hæredis instituti, et ab eo cui statuliber dare jussus est, ut fideicommissa, et ut nutu relinqui possint 3, et epistola vel libello, nec jam in eis rigor juris civilis sed sola voluntas defuncti dominetur, et ut dies eorum non cedat ex apertis tabulis, ut et post legem Papiam fideicommissorum dies non cedebat ex apertis tabulis 4, sed a morte testatoris. Contra quoque quod amplius juris fuit in legatis ut communicetur fideicommissis, puta ut iisdem actionibus petantur quibus legata, et ut juris ordinarii sint, dominiumque transferant in accipientem ut legata: et hæc quidem continentur prima et secunda Constitutione hujus tituli. Tertia quoque nova est de optione legata 5, et de rebus defuncto relictis non alienandis, aut pignorandis, aut servis manumittendis.

XLIII. Enarratio.

1 Sed etiam ab intestato legata relinquantur) Justinianus in §. *præterea* 10. *Instit. de fideicomm. hæredit.* ait legata nisi ex testamento non valere: quod et hodie obtinere quidam sentiunt.

2 Et ab hærede hæredis) Sicut fideicommissa, *l. sed etsi* 6. *ff. de legat.* 3.

3 Et ut nutu relinqui possint) Ut fideicommissa: vide tit. prox. supr. S. Ambrosius libro 1. in Evangelium Lucæ cap. 1. *Quid est nutus nisi quidam sine verbo corporalis actus, indicare moliens, nec exprimens voluntatem: quidam suprema morte voce suppressa, mutus sermo morientium.* Quintilianus declamat. 247. *Voluntas hominum non tantum voce signata est. An vero si manu promisisset, an vultu annuisset, etc.* Sic

Tertullianus dicit, *Digito destinare*, et, *nutu tradere*, de Pallio cap. 4.

4 Non cedat ex apertis tab. etc.) Ex lege Papia legatorum dies cedebat ex apertis tabulis; Ulpianus *tit.* 24. §. *pen.* Fideicommissorum autem dies etiam post legem Papiam cedebat a morte testatoris, quia lex Papia de legatis tantum loquitur, quae odiosa est lex: et odiosæ leges non sunt adjuvandæ interpretatione, ut in *l. cum quidam ff. de liber. et posthum.* Cujacius ad *leg. un.* §. *igitur, inf. de caduc. toll.* Hodie legatorum etiam dies quæ pure relicta sunt, cedit a morte testatoris, *d.* §. *cum igitur*, *et* §. *innovissimo.*

5 De optione legata) Vide quæ diximus ad §. 23. *Instit. de legat.*

Tit. XLIV. *De falsa causa adjecta legato vel fideicommisso.*

Legatis vel fideicommissis quæ relinquuntur, aut causa inscritur, aut modus, aut conditio. De causa est hic titulus, et in eo causa bifariam accipitur, pro ratione legandi collata in præteritum, et pro demonstratione, .i. nota et designatione certæ quantitatis legatæ, certive corporis, et neque hanc, neque illam si falsa sit, ostendit perimere legatum aut fideicommissum. De falsa demonstratione est *l.* 2. 3. 5. *lex* 2. De hac: Decem quæ Titio 1 debeo, *l.* 3. de hac: Decem quæ in dotem accepi, *l.* 5. de hac: Quæ instrumento illo dotali conscripta sunt, ut X. debeantur etiamsi neque X. Titio debita fuerint, neque in dotem data; vel etiamsi instrumentum illud non fuerit dotale, in quo doti X. data comprehensum est. De falsa ratione legandi *l.* 1. *et* 4. A Titio exigi veto, quia mihi quod debuit omne persolvit. Et demonstratio rei, vel quantitatis satis demonstratæ 2 adjecta, et ratio legandi, supervacua est: igitur nihil hæc, vel illa nocet.

XLIV. Enarratio.

1 Decem quæ Titio) Et hæc est sententia legis 2. ut Cujac. in recitat. et ita etiam speciem ejus ponunt auctores Basilicon, Azo in Summa, Odofredus et Fulgosius.

2 Quantitati satis demonstratæ) *L.* 1. §. *si quis uxoris* 2. *ff. de dote præleg. l. cum tale* 72. §. *falsam* 4. *ff. de condit. et demonstrat.*

Tit. XLV. *De his quæ sub modo legata, vel fideicommissa relinquuntur.*

De modo est hic titulus, quem varie in libris veteribus invenio conscribi, De legatis seu fideicommissis, quæ sub modo relinquuntur, De his quibus sub modo legata, vel fideicommissa relinquuntur, De his, quæ sub modo legati, vel fideicommissi relinquuntur, et ut proposui magisque probavi 1. Modus est finis propter quem legatur, vel causa legandi collata in futurum: quæ etiamsi falsa sit .i. impossibilis, nihil nocet: sin autem possibilis sit, etiam protinus agentem de legato admittit, cautione oblata, *l. eas causas*, *ff. de cond. et dem. l.* 19. *ff. de leg.* 3. *l. cum in testamento*, *ff. de fid. lib.* nec igitur per omnia pro conditione observatur 2, si ita concipiatur: Illi tot aureos do lego, ut monumentum faciat: sed si ita, Ill tot aureos do lego, si monumentum faciat, per omnia pro conditione observatur *d. l. eas*, *et l.* 1. *hoc tit.* 3 Et ex hac Scriptura fideicommissi petitio non est, videlicet cum ita legavit, si dederit Cajo decem, sive modum, sive conditionem facere voluerit, ex illa fideicommissi 4. petitio est, sive modum, sive conditionem facere voluerit ex *l.* 2.

XLV. Enarratio.

1 Et ut proposui magisque probavi) Et ita legitur in vett. Menagii et Brodæi.

2 Nec igitur per omnia pro conditione observatur) Modus accipitur pro conditione quod ad effectum, ut ait Fulgosius, sive ut ajunt Græci, modus habet τὰ τῆς αἱρέσεως ἀποτελέσματα, Basilic. libro 44. tit. 28. *conditionis effectus*: quia vel modus implendus est, vel cautio interponi debet de eo implendo: quod si non impleatur, relictum reddi debet. Nec igitur per omnia modus pro conditione observatur; nam si cui sub modo relictum sit, statim illud petere non prohibetur, præstita cautione de modo implendo, *l. si tibi legatum* 19. *ff. de legat.* 3. Si vero sub conditione legatum relictum sit, nonnisi post impletam conditionem peti poterit, *l.* 2. *hoc tit.*

3 Et l. 1. hoc tit.) In qua Cujac. in recitat. monet, non esse mutandum verbum *obtineas* in *retineas*. In vett. tamen Menagii et Brodæi, legitur, *retineas*. Sic etiam legit Gallicus interpres Codicis, apud eundem Menagium: *Ce ne te nuit pas que tu ne retiennes ce qui te fut lessiè.* Basilica: οὐκ ἀναγκάζεται τὸ λεγάτον ἀναδοῦναι· *legatum reddere non compellitur*, d. titulo 28.

4 Et ex illa fideic.) Si legaverim sub modo ut det Cajo decem, Cajo fideicommissi petitio est.

Tit. XLVI. *De conditionibus insertis tam legatis quam fideicommissis, et libertatibus.*

Vide tit. 1. *lib.* 35. *ff.*

De conditione est hic titulus, et in eo additur, Et

libertatibus, propter *l. ultim.* quæ est de statulibertate, et favorabiliter constituit ut si casus fortuitus 1 impedimento fuerit ne conditio libertatis impleretur, puta si hæredi dederit X. aut rem, aut servum peculiarem, statim competat libertas, et conditio post libertatem impleatur: quod non ita procedit in legatis et fideicommissis. Conditio est casus collatus in futurum, qui evenire vel non evenire, vel aliter evenire potest; vel, causa apposita legato, qua existente debetur legatum, deficiente perimitur, suspensa suspenditur. Et ut falsa causa vel falsus modus, ita falsa conditio, .i. impossibilis non perimit legatum, *l. cum tale*, §. *falsam conditionem*, *ff. de cond. et dem.* Possibilis quoque etiam si non existat aliquando, non perimit legatum, si sit ex his quæ remittuntur, .i. pro nullis aut pro impossibilibus habentur, ut conditio turpis, conditio jurisjurandi 2, viduitatis 3, divortii 4: alioquin deficiente conditione, perimitur legatum, si per legatarium fiat quominus impleatur: nam si per eum in cujus persona implenda est conditio, vel modus, pro impleto habetur, et pœnitentiæ locus non est, *l. ultim. hoc tit. l.* 5. *ff. Quand. dies leg. ced. l.* 3. §. *Stichus*, *ff. de statul. l. pater*, §. *ultim. ad Treb.* quia conditio, quæ semel extitit, vel extitisse intelligitur, non resumitur, *l. quidam*, *ff. de fid. lib.* Pro impleta etiam habetur si is in cujus persona implenda fuit, vivo testatore decesserit, quod est adnotandum ad speciem *l.* 3. *et* 4. *hujus tit.* Valde autem novam esse constitutionem *l. penult.* ostendunt *l.* 13. *ff. de man. test. et l. penult. in pr. ff. de cond. et dem.*

XLVI. Exarratio.

1 Ut si casus fortuitus) Puta latronum vel hostium incursus.

2 Conditio turpis, conditio jurisjurandi) *L. non dubitamus* 20. *ff. de condic. et dem. l. quæ sub conditione* 8. *ff. de condic. Instit.*

3 Viduitatis) De qua tit. 40.

4 Divortii) *L.* 2. *h. t.* in qua videamus an *ordinem* legendum sit, etiam invitis libris antiquis.

Tit. XLVII. *De usuris et fructibus legatorum vel fideicommissorum.*

Hic titulus ostendit legata et fideicommissa his quibus relicta sunt sine mora et frustratione esse præstanda: alioquin ex mora deberi pecuniarum relictarum usuras, ceterarum rerum fructus, et periculum earum pertinere ad eum a quo relicta sunt, sive perierint, sive deteriores factæ sint, *l.* 3. *hoc tit. l.* 39. §. *fructus*, *de leg.* 1. Et moram fieri ex die litis contestatæ, *l.* 1. 2. 4. *hoc tit. l. quæsitum* §. *ultim. ff. de leg.* 1. neque enim quælibet interpellatio in mora constituit debitorem, sed repetendi debiti instantia 1 sive repetitio, quæ fit per judicem, lite contestata: nam et si vix adeatur judex, mora non præcedente, *l.* 3. *ff. de usur.* tamen certius ducitur et coarguitur ratio moræ ex tempore litis contestatæ (*): nec tamen inficior quin et si ratio moræ coargui possit ex mota controversia instanti atque continua, antequam ad judicem eatur, et lis apud eum contestetur, ex eo tempore sit habenda ratio usurarum et fructuum: nam ut in S. C. Adriano, quod est scriptum de lite contestata, facile trahitur ad motam controversiam, *l. sed etsi lege*, §. *si ante litem*, *ff. de pet. hær.* ita Constitutiones hujus tituli, quæ loquuntur de lite contestata, trahi concedo ad controversiam motam: et ita constituo, ex lite contestata, vel controversia mota 2 legatariis aut fideicommissariis moram fieri cum hac exceptione, nisi controvertendi aut litigandi justam causam habuerint, *l. si quis solutioni ff. de usur.* ut puta si juste dubitabatur lex Falcidia locum esset habitura necne, et an solidum legatum quod peteretur, præstari deberet, *l.* 3. *ff. de usur. l. qui solidum in pr. ff. de leg.* 2. quo casu damnatus hæres si paruerit sententiæ, id est si legatum exsolverit, immunis est a dependendis fructibus et usuris, *d. l.* 3. vel si post sententiam et tempora judicati moram fecerit, a die litis contestatæ in diem sententiæ usuras et fructus præstat, *d. l.* 3. At si morandæ solutionis causa obtendat Falcidiam, prætor fideicommissarius 3 sequetur ordinem *l.* 2. et satisdanti fideicommissario jubebit præstari solidum legatum, aut eo nequeunte satisdare, dabit arbitrium 4 ad ineundam rationem legis Falcidiæ, et diem intra quem ineatur partibus præsentibus, et secundum eam de fideicommisso pronuntiabit, vel hærede non veniente ad diem, damnabit eum ut solidum legatum præstet cum onere usurarum et fructuum a die litis contestatæ in diem quo præstiterit, *d. l.* 3. (**). Quod ad usuras attinet, actio legatorum vel in personam, quæ stricta est, vel in rem, quæ arbitraria 5, similis est 6 actioni bonæ fidei, quoniam usuras recipit ex mora, *l.* 34. *ff. de usur.* vel ex reipsa 7 si actor fuerit minor 25. an. *l.* 3. *supr. in quib. in int. rest.* Quod ad fructus dissimilis, quia bonæ fidei etiam ante moram recipit fructus, *l. videamus* §. *penult. ff. de usur.*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 8.

(**) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 33.

XLVII. Enarratio.

1 Repetendi debiti instantia) Ut loquitur *lex mora* 32. *ff. de usur.*

2 Vel controversia mota) Quid enim si hæres sæpe interpellatus frustratus sit? nec constitutionibus hujus tituli moventur Azo, Joannes Faber, et alii, quo minus putent, non solum ex die litis contestatæ sed etiam ex interpellatione legatariis et fideicommissariis moram fieri.

3 Prætor fideicommissarius) Qui judex dicitur in *l. 2. h. tit.*

4 Dabit arbitrum) Qui arbiter Falcidiæ dicitur in *l. si debitor* 12. *ff. ad leg. Falcid. et l.* 1. §. 2. *ff. si cui plus quam per leg. Falcid.*

5 Quæ arbitraria) Actio in rem arbitraria est, *l. qui restituere* 68. *ff. de rei vind.*

6 Similis est) Vide Cujac. ad *leg.* 1. *et* 2. *ff. de usur.*

7 Vel ex re ipsa) Ex re, et in *d. l. mora*, quæ proprie non est mora.

Tit. XLVIII. *De incertis personis.*

Titulus est de incertis personis, id est de legatis, fideicommissis, hæreditatibus, libertatibus, tutelis datis incertis personis: et incertas personas vocat, quas testator 1 ignoravit, id est nescivit quæ et quales futuræ essent, ut si hæredem instituit eum qui primum ad funus suum veniret 2, vel qui prior Consul designaretur eive legavit. Incertis personis adnumerat etiam posthumum 3: quia incertum est qualis futurus sit, et an futurus sit, et his adjungit incerta corpora, veluti civitates 4, et collegia. Sed periit Constitutio hujus tituli, quæ multum continebat literarum. Jure veteri incertis personis vel corporibus relicta, non valebant, nisi relinquerentur sub demonstratione certa, veluti, Ex cognatis meis qui nunc sunt, ut est in Institutionibus Justiniani, et Regulis Ulpiani 5, et recte, Qui nunc sunt: nam posthumo alieno legari non potuit. Verum enim quod conditionis implendæ causa 6 datur, et incertis personis dari oportet, *l. 4. ff. de reb. dub.* quia neque legati, neque fideicommissi jure capitur, *l. 8. ff. si quis om. cau. test. l. mortis causa, ff. de don. cau. mort.* Et quamvis non sint in petitione quæ incertis personis relinquuntur, sunt tamen in retentione 7, §. *incertis autem*, *Institut. de leg.* Ex Constitutione hujus tit. sunt etiam in petitione; et posthumo suo, vel alieno legatum aut fideicommissum, aut hæreditas dari et obtineri potest jure civili sine auxilio prætoris, et quibuscunque collegiis corporibusque licitis. Res procedit gradatim: nam et cum posthumo suo 8 olim fuit testamenti factio jure civili, et alieno quoque fideicommissum relinqui potuit, *l. 5. §. ult. ff. de reb. dub. l. 2. in pr. ff. de jur. cod.* non legatum 9, et hæreditas etiam dari jure prætorio. Et libertas ex *l. 14. infr. de fid. lib.* item ex S. C. 11 et Constitutionibus incertis corporibus plerisque. Solam tutelam excipit Constitutio hujus tituli, qua de causa remansit in Dig. *l. tutor incertus, ff. de test. tut.* nec debuisset remanere quod de incerto hærede in *l. 9. §. hæres, ff. de hær. inst. et l. sciendum, ff. de verb. sign.* nam et incertæ personæ cuilibet, et incerto corpori, modo licitum sit 12, ex hac Constitutione Justiniani hæreditas dari potest.

XLVIII. Enarratio.

1 Quas testator) Theophilus ad §. *incertis*, 25. de legat.

2 Ad funus suum veniret) *d. l.* § *incertis*, Ulp. *t. 24. §. incertæ.*

3 Adnumerat etiam posthumum) Theophilus in §. 26. *de legat.*

4 Veluti civitates) Ulpianus titulo 22. §. *nec municipia.*

5 In Institut. J. et regul. Ulpiani) *d. §. incertis, et d. §. incertæ.*

6 Quod conditionis implendæ causa) Ut puta si quis ita dixerit: hæres esto: si ei qui prior Consul designatus fuerit, dederis.

7 Sunt tamen in retentione) Soluta non repetuntur.

8 Nam et cum posthumo suo) Ulpianus tit. 22. §. *eos qui.*

9 Non legatum) §. *posthumo* 26. *Instit. de legat.*

10 Jure prætorio) *Instit. de bon. posses. in princ.*

11 Ex S. C.) *L. cum senatus* 20. *ff. de reb. dub. l. 5. tit. seq.*

12 Modo licitum sit) Collegio Christianorum utiliter relinquitur, *l. 1. supr. de sacros. Eccles.*

Tit. *XLIX. Ad S. C. Trebellianum.*

Vide lib. 2. Instit. tit. 23. et tit. 2. lib. 35. ff.

Hic titulus proprie pertinet ad fideicommissarias hæreditates, de quibus actum est tit. 43. De his facta sunt duo. S. C. Prius fuit Trebellianum, quo nondum in fideicommissis fuit admissa Falcidia. Posterius Pegasianum, quo fuit admissa. Et Trebellianum fuit tantum de transferendis actionibus omnibus in fideicommissarium, quas habet hæres 1, vel quibus obstrictus est. Sed auctoritate Justiniani Pegasiano hodie transfuso in Trebellianum, et de Falcidia deducenda ex fideicommisso

hæreditatis est SC. Trebellianum si sponte adierit hæres, et onera creditorum dividuntur inter hæredem et fideicommissarium pro quadrante et dodrante, *l.* 1. vel si quadrantem non retineat hæres, omnia transferuntur in fideicommissarium. Onera autem legatorum 2 semper ad fideicommissarium pertinent, quia ex quadrante legata non delibantur; sed quadrans delibatur ex legatis, *l.* 1. §. *ultim. ff. eodem*, et hoc si dodrans vel as restituatur ex fideicommisso: nam si minor pars hæreditatis puta semis, etiam legatorum onera inter hæredem ex asse et fideicommissarium semissarium pro rata dividuntur, *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. §. *penult. ff. eod. l.* 1. §. *qui minorem, l. etiam* §. 1. *ff. ut leg. no. cav.* Est etiam hoc ex Pegasiano translatum in Trebellianum, ut hæres coactus adire hæreditatem, amittat Falcidiam, *l.* 4. nec omittendum etiam ab intestato Trebelliano S. C. et legi Falcidiæ locum esse, *l.* 3. *et* 5. *hoc titul. l. ultim. infr. quand. dies leg. ced. l. filiusfam. ff. ad L. Falcid.* nec quod in l. 6. de beneficio singulari dato filiis, ut in Falcidiam non imputent fructus medio tempore perceptos 3, et ut filiis suis non præstent cautionem fideicommissi nomine, nisi duobus casibus 4, quibus et non satisdatio fidejussorum, sed nuda satisdatio præstatur. Nec omittendæ etiam quæ duæ quæstiones definiuntur in *l. penult.* 5. et in secunda adnotandum, tertio casu non transferri ipso jure actiones in fideicommissarium secundum sine restitutione primi, ut *l.* 1. §. *de illo et seq. ff. eodem*, primo et secundo casu transferri sine restitutione. Et in *l. ultim.* cernas licet parturientem Justinianum de non detrahenda Falcidia, vetante testatore, quod biennio post edidit Constitutione emissa ad eundem præfectum prætorio.

XLIX. Enarratio.

1 Quas habet hæres, etc.) Ex *l. si mulier* 59. §. 1. *ff. de ju. dot.*

2 Onera autem legatorum) V. ad §. *sed quia* 7. *tit.* 23. *Instit. de fideicom. hæreditat.*

3 Fructus medio temp. perceptos) Si jussi sint hæreditatem restituere in diem vel sub conditione: vel etiam si jussi sint fideicommissum singulare præstare: Nam judicio defuncti manet apud hæredem.

4 Nisi duobus casibus) I. Si pater jussus sit cavere filio suo de fideicommisso quandoque restituendo, idque propter paternam reverentiam. Nec enim filius illæsa pietate alium quæret qui pro patre fidem dicat. II. Si filius rogatus sit hæreditatem restituere filio ex priore matrimonio suscepto, et soluto eo matrimonio ad secundas nuptias transierit: nam plerumque secundæ nuptiæ ad prioris sobolis impellunt odium. His tamen casibus nuda cautio est et nuda repromissio, non satisdatio, seu fidejussorum datio.

5 Quæ duæ quæst. defin. in l. penult.) In prima parte legis definitur, fideicommissariam hæreditatem soli tutori restitui posse sine onere fidejussoris, pupillum scilicet ratam rem habiturum, ubi pupillus fari non potest, vel absens est. Sin autem pupillus præsens sit, et fari possit, hæreditas ipsi pupillo tutore auctore, restitueretur. Idemque juris est, si fideicommissaria hæreditas furioso restituenda sit: nam furiosi nomine soli curatori restituetur. In secunda parte legis definitur in 1. et 2. id est, si primus qui restituere jussus est, latitet, vel in fata concesserit, antequam restitueret nullo hærede relicto, ipso jure actionis utiles transferri sine ulla restitutione. In tertio casu, id est, si primus fideicommissarius, cui hæres hæreditatem restituere jussus est, rogatus sit eandem hæreditatem alteri restituere, omnino desideratur primi restitutio ut in secundum ipso jure transferantur actiones.

Tit. L. *Ad legem Falcidiam.*

Post S. C. Trebellianum datur lex Falcidia, quæ tamen in Digestis præponitur S. C. Trebelliano, sane rectius, quia vetustior est lex Falcidia S. C. Trebelliano, atque etiam Pegasiano. Lata enim est Augusti temporibus 1, imo et Augustum eam sanxisse Sudas scribit, ut Papiam Poppæam Cor. Tacitus 2, Trebellianum autem factum est Neronis 3, Pegasianum Vespasiani temporibus. Duo autem legis Falcidiæ capita proponit Paulus *l.* 1. *ff. eodem*, et in propositione primi νοθεύονται, verba illa, *usque ad dodrantem*, quia finis dodrantis finitur secundo, non primo capite, et in fine primi illa quoque νοθεύονται, *ut hac lege, sequenti licebit*: inque eadem primo capite legendum ἀρχαϊκῶς, *is sam pecuniam, sasque res* 4. Nam quæcumque lex testari permittit, de sua pecunia nominatim permittit, ut 12. tab. *l. testanti supr. de testam. l. cum pater* §. *mando, ff. de leg.* 2. Et quibusque, .i. quibuscunque sive maribus sive feminis. Et in secundo quod præcipuum est caput legis, scribendum, detur, legetur, non detur legatum, et infra: datum legatum 5 erit, non legatumve. Et in eo quod ait jure publico, .i. quod ejus per leges licebit, ut *l. quotiens, eodem tit.* Aliud caput legis Falcidiæ proponitur in *l. sed ususfructus, ff. eod.* Et aliud in *leg. successores hoc tit.* Aliud vero quod fingunt quidam, Si quis aliter etc. non admitto, hoc est, secundi capitis iterationem non admitto.

L. Enarratio.

1 Lata est Augusti tempor.) Vide Dionem 48. et quæ dixi Instit. eod.

2 Cornelius Tacitus) Annal. 3.

3 Trebellianum Ner. Peg. Vesp. temp.) §. 4. *et* 5. *Instit. de fideic. hæredit.*

4 Is sam pecun. sasque res) Ennius: *Pœni sunt soliti sos sacrificare puellos*. Vide sup. tit. 9.

5 Datum legatum) Ut apud Ulpianum tit. 2. §. ut testamento, *quod datum legatum est.*

Tit. LI. *De caducis tollendis.*

Ut lex Falcidia de modo legatorum lata est Augusti temporibus, ita lex Papia Poppæa de caducis hæreditatibus et legatis. Et lex Falcidia a Justiniano non quidem sublata, sed valde recisa est, *Nov. de hæred. et Fal.* Lex autem Papia ab eodem Oratione missa ad Senatum quam posuit sub hoc tit. valde etiam recisa est. Caduca ex Ulpiani *l b. Reg. tit. eodem* 1, ita definio, quæ jure relicta capaci aliqua ex causa post mortem testatoris ab eo cadunt in fiscum 2. Dico, capaci: Nam quæ incapaci relinquuntur, non sunt caduca, sed pro non scriptis habentur 3. Dico post mortem testatoris, quia hæc sunt, quæ directo nomine caduca dicuntur, alia quæ deficiunt vivo testatore ut si vivo testatore legatarius moriatur, aut conditio legati deficiat, ex lege Papia sunt in causa caduci .i. eodem jure quo caduca, fisco scilicet obnoxia. Dico aliqua ex causa, causam pro casu accipiens. Sunt autem caducorum casus quinque. Primus, si post mortem testatoris ex parte hæres scriptus, aut legatarius ante apertas tabulas vita decesserit. Quod est antequam cesserit dies legati, aut dies venerit adeundæ hæreditatis: Namque is dies ex lege Papia Poppæa incipit ab apertis tabulis, *l.* 44. §. 1. *ff. de bon. lib.* et recte ait Ulp. ex parte hæres scriptus. Nam ex parte scriptus 4 etiam clusis tabulis testamenti adire hæreditatem potest. quatenus lex Papia 5 jus tantum accrescendi aufert cohæredibus, vel legatariis. Secundus, si post mortem testatoris ex parte hæres scriptus, vel legatarius ante apertas tabulas peregrinus factus 6 fuerit aut servus pœnæ, si servus fisci vel alterius, legatum non deficit, sed post apertas tabulas per eum domino acquiritur. Tertius, si legatum vel hæreditas relicta fuerit cœlibi, et is intra diem C. .i. intra diem cretionis a morte testatoris, legi Papiæ non paruerit .i. nuptias non fecerit. Quartus, si Latino legatum, aut hæreditas relicta fuerit, et is dies intra C. .i. intra diem cretionis a morte testatoris jus Quiritium consecutus non fuerit: qui duo posteriores casus et ab eodem Ulpiano repetuntur tit. 22. Quintus, si post mortem testatoris conditio legati deficiat exemplo eorum, quæ sunt in causa caduci, vel si pendente conditione legatarius moriatur, aut servus fiat pœnæ, non etiam si peregrinus fiat per deportationem, ut *l. intercidit, ff. de cond t. et dem.* Sextum non admitto, si repudiaverit legatum, quia ea tantum fiunt caduca, quæ quis cœpit capere non posse. At quod repudiavit sane capere potuisset si voluisset. Idem si tempore exclusus sit, vel mortuus post apertas tabulas, ante agnitionem legati, *l.* 4. *ff. de bon. poss.* Ex his causis hæreditates et legata caduca fiunt, quarum delatoribus, quos Suetonius vocat 7 delatores Papiæ legis. idem scribit Neronem quartas tantum pro præmio dedisse bonorum denunciatorum. Quod dixi caduca ab eo qui relicta sunt, cadere in fiscum, rationem nominis declarat simul et causam caducorum introducendorum. Introducta enim sunt Augusti tempore ærarii augendi s et replendi gratia, quod bella civilia suscepta inter Pompejum et Cæsarem, et inter Pompejum Lepidum et Brutos exhauserant Et hanc legis Papiæ caducariæ causam Justinianus ipse proponit initio Orationis suæ, et *l.* 2. *sup. de vet. jur. enucl.* et Cor. Tacitus 3. Annalium: Relatum, inquit, de moderanda Papia Poppæa, quam senior Augustus post Julias rogationes incitandorum cœlibum pœnis, et augendi ærarii sanxerat 9, et eadem ratione augendi inopis ærarii propter onera imperii repertam vicesimam hæreditatum 10 Plinius auctor est in Panegyrico. At eodem loco vel libro et aliam legis Papiæ rationem Cor. Tacitus adducit, quæ proprie pertinet ad tertium casum, ut bellis civilibus amisso incredibili civium numero, qui supererant liberis procreandis et ampliando civibus imperio operam darent, lege Papia propositas esse pœnas his qui cœlibes essent 11, ne hæreditates aut legata caperent, nisi intra dies C. a morte testatoris veras facerent nuptias, non simulatas ut *l.* 30. *ff. de ritu nupt.* et nisi delatæ hæreditates essent solvendo impares, quia lex commoda cœlibum minuere voluit, non incommoda, *l.* 72. *ff. de hær. inst.* aut hæreditates propinquorum, ut Hermias scribit 1. cap. 9. quo loco Epiphanius interpres perperam negationem omisit 12: propositas item orbis, ne plus dimidia caperent, eodem Hermia auctore 13, et D. Ambrosio 14. Nec omittendum quod Dio notat 56. tempore latæ legis Papiæ tantam fuisse penuriam civium ut Consules ipsi Papius et Poppæus cœlibes et orbi essent, non inventis maritis aut patribus idoneis qui eis anteponerentur. Nam in honoribus adipiscendis, ut idem ait 53. patres orbis, mariti cœlibibus anteponebantur. Ad eundem tertium casum atque etiam ad quartum pertinet quod idem Ulp. scribit, *tit. de Latinis*, Latinos nave

fabricata jus Quiritium adipisci ex edicto D. Claudii: quo ex loco ita legendum est apud Svetonium in Claudio. Naves mercaturæ causa fabricantibus magna commoda constituit pro conditione cujusque, civibus vacationem legis Papiæ Poppeæ .i. ut cœlibatus vel orbitatis pœnas non timerent, Latinis jus Quiritium, ut hæreditates et legata caperent, et feminis jus quatuor liberorum. Ut vero vicesima hæreditatum liberis aut parentibus remittitur hæredibus institutis, auctore eodem Plinio, et *l. ult. sup. de codic.* iisdem electo jure testamenti remittitur transire ad jus codicillorum 15, ita quæ legata aut portiones hæreditatis post testamentum aut mortem testatoris deficiunt, lex Papia noluit recidere in fiscum, sed remanere apud liberos vel parentes hæredes institutos usque ad tertium gradum antiquo jure, ut in §. 1. hujus Orationis, et apud Ulp. tit. 1. 17. 18. *et l.* 29. §. *ult. ff. de leg.* 2. *l.* 5. *ff. de vulg. subst.* At Justinianus, quod lex Papia solis liberis et parentibus dedit, dat omnibus hæredibus institutis, restituto jure antiquo, et derogata hac in parte lege Papia: cui cum dedissent causam bella civilia, consequens erat firmissima pace Reip. reddita, eaque restaurata in amplitudinem dignitatemque pristinam, ut ea tandem lex quoque recideretur, cessarentque commoda fiscalia, ut vicesimæ, ita caducorum ex supradictis causis, quæ fisci tenuitas rerumque necessitas extorserat 16: et ita eleganter L. Valerius apud Livium 34. *Quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales et temporibus ipsis mutabiles esse video: quæ in pace latæ sunt plerumque bellum abrogat, quæ in bello, pax.* Denique Justinianus consummavit, quod alii retro principes inchoaverant. Nam et alii ante Justinianum multa emendarant capita legis Papiæ. Severus caput, quo præscripta erat ætas habendis liberis, ut Tertullianus scribit in Apologetico 17, legibus Juliis et Papiis patremf. cogentibus liberos suscipere et matrimonium contrahere, ut ait, non etiam filiumf. *l.* 21. *ff. de rit. nupt.* et ætas quæ fuerit Ulp. explicat 18 tit. 16. et Hermias supradicto loco. Constantinus vero prorsus sustulit pœnas cœlibatus et orbitatis, *l.* 1. *inf. de inf. pœn. cœl.* motus rationibus relatis ab Eusebio 4. de vita Constantini 19. Et ad Septimium Severum igitur et constantinum optimum maximumque refero quod Justinianus ait, anteriores principes multa capita legis Papiæ emendasse, non ad leges quas adducit Accursius, quæ ipsius Justiniani sunt, non anteriorum principum. Idem addit et pleraque capita legis Papiæ per insuetudinem interiisse 20, et Jurisconsultis displicuisse caducorum jus, adeo ut interpretationibus suis quoad ejus fieri potest, semper caduca coerceant, et contra fiscum respondeant, si vel minima subsit dubitandi materia, quod licri non ineleganter significat *l. non puto, ff. de jur. fisc.* et ita in causis odiosis plerumque versari solent, itaque fuisse versatos in causa caducorum indicant, *l. intercidit, ff. de cond. et dem. l. quærel, de verb. signif. l. ult. de his, quæ ut ind. l. Divi*, §. *ult. de jure codicil. l.* 2. *de aur. et arg. leg.* Ipsos quoque testatores ait, suadentibus scilicet Jurisperitis ne fierent caduca, substitutiones introduxisse maxime reciprocas (quia certe substitutiones antiquiores sunt caducis) ut *l.* 5. *ff. de vulg. subst. l.* 1. *tit. seq.* a bonis suis fisci removendi causa, nec abs re in *l. miles*, §. *ult. de leg.* 2. ait, ad cohæredes substitutos, quod hi adversus fiscum duplici jure nitantur: jure adcrescendi antiquo et jure substitutionis. Lex enim Papia jus accrescendi tollebat non jus substitutionis, ideoque remedio substitutionis introducebatur jus accrescendi, et excludebantur caduca. Denique quod egerunt aliqua ex parte priores principes, ut caduca minuerent, quod et Jurisconsulti, et testatores imbuti a Jurisconsultis etiam sollicitius egerunt ne fierent caduca, ut paulatim solent jura senescere 21, id tantum Justinianus confecit hac parte legis Papiæ caducariæ penitus abrogata, et retento tantum illo capite legis Papiæ, quo ut Ulp. ait *tit. de dominiis*, ereptoria 22, .i. quæ ut indignis auferuntur, plerumque in fiscum cadunt, et retenta lege Julia caducaria quæ ultimum locum fisco dedit, vel populo quasi parenti omnium in bona vacantia, §. *cum autem, et* §. *penult. infr.* et ita Justinianus, ut de Marco scribit Capitolinus, ut de Antonino *l. Paula*, §. 1. *de leg.* 3. ut de quolibet bono principe Plinius 23, in causis compendii fisco suo non pepercit, aut favit. Bonus princeps post omnes est, ut eleganter ait Cassiodorus 24 in formula Comitivæ Privatar. Sustulit autem primum Justinianus materiam caducorum, constituens ut quilibet hæres statim a tempore mortis testatoris adire hæreditatem possit, et ut dies quoque legatorum ab eo tempore cedat, nec expectetur apertura tabularum aut aditio hæreditatis, nec desideretur scientia legatarii, *l. ultim. infr. quand. dies leg. ced.* lex Papia exigebat aperturam tabularum, et hoc S. C. circa eam facta concedebant 25, nec tamen exigebat aditionem hæreditatis, ut Paulus significat 3. Sent. *tit. de legat.* puto nec scientiam. Legatorum, inquam, quæ pure vel in diem certum relicta sunt, exceptis quibusdam, de quibus in §. *libertatibus.* Eorum enim quæ sub conditione, vel in diem incertum relicta sunt, ita semper obtinuit, ut dies cederet cum conditio existeret, vel dies incertus, qui conditionem ideo faciat, quod possit non cedere. Nec enim omnis dies incertus 26 conditionem facit, sed et quædam legata sub incerto die relicta pro puris habentur. Et ita sublata materia, causa et

fundamento caducorum in §. *cum igitur*, ne deinceps caderent in fiscum quæ relicta testamento, vel codicillis aliqua ex causa expirarent et deficerent in §. *et cum triplici*, ea quæ deficiunt ex temporibus quibus deficiunt trifariam dispertitur vel enim deficiunt statim initio faciendi testamenti, vel post testamentum factum, vivo testatore 27, vel post mortem testatoris. Ea quoque nominibus ita distinguit secutus veteres leges, ut quæ deficiunt ab initio, pro non scriptis esse dicat, quæ post testamentum vivo testatore, in causa esse caduci, quæ post mortem testatoris directo et proprio nomine esse caduca. Etiam eadem distinguit et separat ex jure quod proprie in quoquo genere servatur. Idem vero jus est hodie quod fuit ante, quod fuit semper, ut quæ pro non scriptis habentur, non recidant in fiscum. Nec enim ad ea pertinent leges Papiæ caducariæ, et eleganter Plinius 2. Epistol. 28 In codicillis qui pro non scriptis habentur delatori locum non esse, sed pertinent ad substitutum, §. *in primo l.* 1. *ff. eodem*, vel ad conjunctum, .i. cohæredem vel collegatarium, vel si nullus sit substitutus aut conjunctus, apud hæredem scriptum remanent, vel hæredem legitimum, *ut l.* 55. §. *ultim. ff. de leg.* 2. vel a legatario retinentur, a quo relicta sunt, ut *l. penult.* §. *Scævola, ff. eodem*, et quidem sine onere, quia cum principale relictum pro non scripto sit, consequens est et onus ei injunctum pro non scripto esse tanquam nemini injunctum: et duo tantum sunt casus quibus apud eos resident cum onere quæ pro non scriptis habentur, quos notat Accursius: unus est S. C. Liboniano, alter receptus est favore libertatis. Ne adjungas tertium ex *l. civitatibus*, §. 1. *de leg.* 1. quia non Seii portionem dicit esse pro non scripta, sed Sejum qui repudiavit pro non scripto habendum, .i. Titium solum scriptum videri ex asse. Sed de his satis. Quæ sunt in causa caduci, .i. quæ post factum testamentum vivo testatore deficiunt morte naturali hæredis, aut legatarii, vel defectu conditionis, ea hodie in ea causa non sunt; sed pertinent ad substitutum, vel conjuncto adcrescunt, vel remanent apud hæredem, vel legatarium, vel alium a quo relicta sunt. Non dico ea transmitti ad hæredem ejus cui relicta sunt, quia vivo testatore neque dies legatorum cedere, neque transmissioni locus esse potest, et hoc tantum distant quæ sunt pro non scriptis ab his quæ sunt in causa caduci, quod illa apud eos a quibus relicta sunt resideant sine onere 29, hæc cum suis oneribus. Nam et ex lege Papia in fiscum redigebantur cum suis oneribus, et onera dicimus onus præstandi legati, aut fideicommissi, onus præstandæ libertatis, onus modi, onus conditionis dandi vel faciendi, si modo factum per alium impleri possit, §. *pro secundo*, §. *ne autem*. Nam conditio casualis, ut recte ait Accursius, non est onus. De his quæ proprio nomine dicuntur esse caduca, jam supra dixi: hodie nulla talia ex lege Papia esse caduca, quia nihil eorum quæ relinquuntur his modis, quos lex Papia introduxit, deficere potest, cum aperturæ tabularum nulla habeatur ratio. Nam et ex parte hæres scriptus ante apertas tabulas 30 adire hæreditatem potest, et legatorum quæ pure vel in diem certum relicta sunt, dies cedit ante apertas tabulas. Sed observanda est differentia, quæ est hac in re inter hæreditates et legata. Nam legatorum quæ pura sunt, diem dicimus cedere statim a morte testatoris, et ideo post mortem testatoris moriente legatario nec agnito nec repudiato legato, legati petitionem in hæredem ejus transmitti, repudiatum legatum ad substitutum pertinere, vel conjuncto accrescere, vel remanere penes eum a quo relictum est. Hæreditatis autem diem non dicimus cedere a morte testatoris; sed adiri hæreditatem posse statim a morte nondum apertis tabulis, et aditam transmitti in hæredem, non aditam vel non agnitam, non transmitti; sed ad substitutum pertinere, vel conjunctum, vel ad legitimum aut honorarium hæredem, vel fiscum: Vetus regula est, hæreditatem non aditam non transmitti, a qua tamen excipiendus est casus *l. si infanti*, *et l. cum antiquioribus*, *sup. de ju. delib.* et casus tit. seq. et casus *l. ventre*, *ff. de acquir. hær. et l. si quis in gravi*, §. *penult. de SC. Silan.* Et hæc de priori parte hujus constitutionis dicta sufficiant. Posterior est de conjunctis et disjunctis hæredibus vel legatariis, quæ non sine causa prioris vicinitatem sequitur. Nam cessante jure caduci et fisco excluso, consequens est conjunctum vel disjunctum cohæredem, vel collegatarium admitti jure accrescendi in portionem socii, non tantum quæ repudiatur, sed et quæ post testamentum, vel post mortem testatoris deficit aliqua ex causa. Quamobrem et (*) Paulus ipse scribens ad legem Papiam de conjunctis tractat, *l. re conjuncti, de leg.* 3. *l. triplici de ver. sign.* Lex Papia tollebat jus antiquum, .i. jus accrescendi, jus conjunctionis simplex, exceptis certis casibus fisco prælato. Conjuncti autem dicuntur hoc loco re et verbis conjuncti: Disjuncti, re tantum conjuncti: illi enim omnimodo sunt conjuncti, hi quoque sunt conjuncti, sed oppositi illis frequentius disjuncti et separati 31 dicuntur, quia, ut ait, ab ipso testatoris sermone apertissime discreti sunt. De verbis non etiam re conjunctis hoc loco non agitur,

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 40.

quia et hæc conjunctio nullius momenti est, nisi quando pro duplici accipitur ex mente defuncti. Qui enim verbis per se conjuncti sunt, semper habent partes, *d. l. re conjuncti* .i. omni jure et antiquo et novo, et omni genere legatorum sive per vindicationem, sive, per damnationem legatum sit, et omni tempore, .i. non concursu tantum, sed etiam statim ab initio. Illi qui re et verbis, aut re tantum conjuncti sunt, non semper habent partes ab initio, sed concursu tantum, aut ne concursu quidem: Namque inter eos, qui re et verbis conjuncti sunt, et eos qui re tantum, hæc est differentia, quod si re tantum conjunctis legatum sit per vindicationem, concursu partes faciunt: idemque si per præceptionem, *l. 1. sup. de leg.* Si per damnationem, singulis solidum debetur, nec concursu partes faciunt. Idemque si sinendi modo, vel si per fideicommissum. Quod tamen hæc constitutio abrogat, dum ita constituit, ut quoquo genere eadem res disjunctim duobus aut pluribus relicta sit, singulis partes debeantur, nisi perspicue appareat testatorem singulis solidum dari voluisse, quæ exceptio ex hac constitutione a Triboniano inserta est *l. si plurib. l. filiusf.* §. *ult. de leg.* 1. *l.* 15. §. *ult. de leg.* 2. *l.* 20. *de leg.* 3. *l. duos, de usufr. leg.* Quod si legatarii re et verbis conjuncti sint per vindicationem, jure antiquo quo utimur, non nisi concursu partes faciunt, *l. conjunctim, de leg.* 3. si per damnationem, ab initio partes habent, *l. plane*, §. *si conjunctim, de leg.* 1. sicut hi qui verbis tantum conjuncti sunt, et pars non concurrentis apud hæredem remanet. Ac præterea vera est *l. conjunctim*, secundum jus antiquum: æque vera *l. plane*, §. *si conjunctim*, secundum legem Papiam, ex qua pars non concurrentis conjuncti caduca fit, sive per vindicationem, sive per damnationem legatum sit: et tamen ex eadem lege disjuncti per vindicationem pars si deficiat, caduca non fit, sed accrescit socio. Et ratio differentiæ hæc, quia singulis qui disjuncti sunt, solidum ab initio palam legatur, et jus accrescendi nihil aliud est quam retentio solidi non concurrente socio. Conjunctis autem singulis tacite non palam solidum legatur. Ideoque non concurrente collegatario solidi, quod palam eis relictum non est, retentionem non habebant, id est jus accrescendi non habebant, sed portio non concurrentis caduca fiebat: et hæc ratio etiam efficit hodie restituto jure antiquo, ut conjuncto legatario non accrescat invito, .i. ut invitus non retineat quod ei palam relictum non est; disjuncto accrescat invito, .i. ut invitus retineat totum quod ei palam relictum est, nec scindat legatum. Et hic notandæ sunt tres differentiæ, quæ sunt inter hæredes et legatarios. Pars cohæredis, quæ repudiatur, vel quæ deficit ex ea causa ex qua lege Papia fiebat caduca, vel in causa caduci, jure civili, .i. ex 12. tab. jure antiquo et ipso jure, tacito jure cohæredi
32 vel cohæredibus qui portiones suas agnoverunt, pro portionibus hæreditariis accrescit vel hæredibus eorum, sive conjuncti cohæredes fuerint, sive disjuncti. Pars quoque collegatarii collegatario accrescit, si disjuncti fuerint ex hac constitutione, sublata hac in re veteri differentia legatorum per damnationem et per vindicationem: itemque si conjuncti fuerint per vindicationem, *l. si duobus*, §. *ult. l. legatum* §. 1. *l. plane*, §. *si duobus, de leg.* 1. *l. si servo sub. de statulib.* at non etiam si conjuncti fuerint per damnationem, *l.* 7. *de leg.* 2. *l. si duobus in pr. l. hujusmodi* §. *si Titio, l. plane*, §. *si conjunctim, de leg.* 1. quam differentiam legatorum non invenio esse sublatam. Item cohæredi conjuncto, vel disjuncto accrescit invito et ignoranti. Conjuncto collegatario non accrescit invito, disjuncto accrescit invito. Item cohæredi conjuncto vel disjuncto, accrescit cum suo onere, et conjuncto collegatario similiter: at disjuncto, sine onere. Ut autem cohæredibus accrescit pro portione hæreditaria, *l. liber*, §. *cum quis, l. si ita quis hæredes, ff. de hæ. inst.* ita collegatariis pro portione legati, *l. Mævio, de leg.* 2. et ita in hac Constitutione pro virili exaudire oportet, pro virili proque ratione legati cujusque. Et si quidam hæredes sint conjuncti, quidam disjuncti, ut in hac specie: Primus hæres esto, Secundus hæres esto, Tertius et Quartus hæredes sunto, deficiente Primo vel Secundo accrescit omnibus, deficiente Tertio soli Quarto, deficiente Quarto soli Tertio, videlicet ut posuimus, cum omnes sine partibus instituti vel substituti sunt, *l. hæredes, ff. de hær. inst.* Nam si quidam ex partibus disjunctim, quidam sine partibus conjunctim, hoc modo: Primus ex quadrante hæres esto, Secundus ex triente hæres esto, Tertius et Quartus hæredes sunto, Tertio deficiente omnibus accrescit, quia Tertio Quartus conjunctus est nudis verbis, quæ conjunctio nullius momenti est, non in re parteve certa, *l. item quod*, §. 1. *ff. eod.* Conjuncti quod accrescit quasi suum occupant; et merito igitur ab eo ceteros repellunt. Disjuncti, quasi alienum: igitur quod est alienum soli sibi vindicare non possunt, §. *his ita*, et quod dicitur, disjunctos solidum quasi suum suo jure retinere in §. *sin autem ad deficientis*, ita verum est, si solus supersit nullo concurrente socio, non si alios habent socios in totum vel in partem, et idem puto esse constituendum si quidam collegatarii permisti sint, alii disjuncti, alii conjuncti per vindicationem: καὶ οὐκ ἂν δυναίμην πέρα λέγειν μόλις καὶ ταῦτα ἐμαυτὸν βεβίασμαι παρὰ την τὸν παρατιτλῶν μέθοδον.

LI. Enarratio.

1 Ulp. libro Reg.) *Tit.* 17.

2 Cadunt in fiscum) Ammian. Marcell. lib. 31. *Ut sunt in palatiis nonnulli alienarum rerum avidi, si qui caducum, vel aliud petisset ex usu.* Hinc caducarius. Glossæ Isidori : Caducarius, ad quem pertinent quæ cadunt defuncto aliquo, cui non est qui succedat.

3 Pro non scriptis habentur) *Leg.* 1. *sup. de hæred. instit.*

4 Nam ex parte scriptus, etiam clusis etc.) Leg. *nam ex asse scr. l.* 1. §. *ult. ff. de jur. et fac. ignor. l.* 3. *sup. de ju. deliber.* Vide librum 6. Observ. cap. 38. et clusis pro clausis sæpe occurrit in Pand. Florent. Tertull. Apologet. cap. 11. *Cœlum semet clusit.* Lucifer Caralitanus II. pro S. Athanasio : *Et cluserit ostium.* Glossæ. κλείω *cludo, obsero.*

5 Quatenus lex P.) Quatenus, pro quia.

6 Peregrinus factus fuerit) Pereger. Ulp. *d. tit.* 17. quam lectionem probat Josephus Scaliger Ausonian. lection. libro 11. cap. 14.

7 Quos Svetonius vocat) Neronis cap. 10.

8 Ærarii aug.) Attrito bellis civilibus ærario. Tertullian. de fuga cap. 12. *Tanta quotidie ærario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, etc.*

9 Et augendi ærarii sanx.) Id est, augendi ærarii causa, ut ait Cujac. in recitat. Vulgo tamen legitur, *incitandis cœlibum pœnis et augendo ærario.*

10 Vicesimam hæreditatum) V. ad Pauli Sent. lib. 4. tit. 6. Glossæ : εἰκοςώτης, ὁ τὰς εἰκοςὰς αἰτετῶν, *vicesimarius.*

11 His qui cœlibes essent) Juvenalis sat. 9.

Jura parentis habes, propter me scriberis hæres.
Legatum omne capis necnon et dulce caducum.

Vetus Scholiastes : *Meo labore habes filios, et scriberis hæres, et non peteris pœnas orbitatis.* Plutarch. de amore prolis sub initium : Ῥωμαίων πολλοὶ γαμοῦσι καὶ γεννῶσιν οὐχ ἵνα κληρονόμους ἔχωσιν ἀλλ' ἵνα κληρονομεῖν δύνωνται. *Romanorum multi uxores ducunt; et liberis operam dant, non ut hæredes habeant, sed ut jus adeundæ hæreditatis.*

12 Negationem omisit) Sic enim vertit : *nihil de testamento lucrarentur, licet generis proximitate consisterent.* Sic etiam novus interpres Sozomeni : *etiam si genere proximi essent* : pro, *nisi si genere prox. es.*

13 Eodem Hermia auctore) Libro 7. cap. 47.

14 Et D. Ambrosio) In Lucam capite 11. *Erat deforme liberos non habere; quod etiam Legum civilium fuit auctoritate multatum*; et libro de viduis : *Unde et illi qui Deorum suorum adulteria et probra venerantur, cælibatus, et viduitatis statuere pœnas, ut æmuli criminum multarent studia virtutum.*

15 Remittitur transire ad jus codicill.) Id est, permittitur. Cujac. in recitat. Dixi sup. t. 31.

16 Rerumque necessitas extorserat) Libanius declamatione 33. οὐ' καθ' ἕκαςον, ὡς εἰπεῖν μῆνα νόμους ὁρᾷς τοὺς μὲν λυομένους τοὺς δὲ γραφομένους, τῶν πραγμάτων αὐτῶν τὰ τοιαῦτα εἰσηγουμένων, ὅτι βέλτιον τοῦτ' ἀντ' ἐκείνου κρατεῖν· *non per singulos, ut ita dicam, menses vides leges abrogatas, alias latas; hoc rebus ipsis exigentibus, quia melius est hoc quam illud obtinere.* Aul. Gellius 20. 1. *Non ignoras legum opportunitates et medelas pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus, ac pro utilitatum præsentium rationibus, proque vitiorum quibus medendum est, fervoribus mutari atque flecti, neque uno statu consistere.* Joannes VIII. PP. in epistola 9. ad Clerum Bituricensem : *Porro sciatis quia sic ista non modica interveniente necessitate, barbaro modo concedimus, ut tali necessitate remota, removeatur etiam id quod necessitas imperat.*

17 In Apologetico) Cap. 4. vide ibid. Rig.

18 Ætas quæ fu. Ulp. expl.) Id est si minor ann. 25. aut uxor minor annis 20.

19 Ab Eusebio 4. de vita Constantini) Cap. 26.

20 Per insuetudinem interiisse) Justinianus ait per desuetudinem abolita, in *l. un. tit.* Interire dicuntur leges et occidere inusu Arnobius 7. advers. Gent. *Ab legum inte itu, et ab legum occasu.*

21 Solent jura senescere) Ammianus Marcellinus lib. 16. *Senescentes* (leges sumptuarias) *paulatim reparavit Sylla dictator.*

22 Ereptoria) Vide Cuj. ad *tit. ff. de his quibus ut indign.*

23 De quolibet bono principe Plinius) In Panegyrico.

24 Ut eleganter ait Cassiodorus) Libro 6. 8.

25 Et hoc SC. circa eam facta concedebant) In hac constitutione pro, *censuerunt*, Cujacius legit, *concesserunt*, ut etiam habetur in codice Juliani Brodæi.

26 Nec enim omnis dies incertus) Vide Cujac. Observat. libro 18. cap. 1. et §. sin autem aliquid, hoc tit.

27 Vel post testamentum factum vivo test.) Vide Cujac. ad *leg. ult. ff. si pars. hæredit. pet.* libro 6. quæst. Papin.

28 Plinius II. epistol.) Epistola 16.

29 Resideant sine onere) Quod et onus ipsum pro non scripto sit, tanquam a nemine datum sive relictum. Cujac. ad §. in primo, et §. pro secundo.

30 Nam et ex parte hæres scriptus ante apertas tab.) Non solum hæres scriptus ex asse etiam clausis tabulis testamenti adire hæreditatem potest, ut olim obtinuit, sed et ex parte scriptus ex Justiniani const'i. nam olim non obtinuit, ut dictum sup. in princ.

31 Disjuncti et separati dicuntur) Vide §. *si eadem res* 8. *Inst. de legat.* et ibi Cuj.

32 Tacito jure cohæredi) Tacite *l. qui ex duabus* 53. §. 1. tacito jure, *l. servus communis* 67. *ff. de acquir. hæredit.*

Tit. LII. *De iis qui ante apertas tabulas hæreditatem transmittunt.*

Nunc non aliam ob causam hunc titulum dat Justinianus, quam quod constitutionis in ea positæ mentionem fecerit titulo superiore, §. in novissimo, qui alioquin eum forte non dedisset, propterea quod de apertis tabulis loquitur, quas aperiri hodie non est necesse ut adiri possit hæreditas, vel ut dies legatorum cedat, et derogatio est legis Papiæ, quam Justinianus penitus abrogavit in his, quæ deficiunt ante mortem testatoris, vel ante apertas tabulas: nec tamen inutilis Constitutio est, cum ex ea, quæ ita concipitur definitio, liberos a parentibus sibi testamento relictam hæreditatem ante apertas tabulas transmittere ad liberos suos, hodie ita concipiatur, liberos a parentibus sibi testamento relictam hæreditatem etiam si eam non adierint, vel acquisierint, transmittere in liberos suos: quod procedit indistincte, sive liberi, quos parentes hæredes scribunt, sui parentibus, sive extranei hæredes sint, et ut Constitutio ait, sive sciverint sibi delatam hæreditatem, sive ignoraverint, et sive ex parte scripti fuerint, sive ex asse, cum tamen ex lege Papia extranei ex parte scripti non trausmittant hæreditatem ante aperturam tabularum, atque etiam, ut ait, si invicem substituti non sint, ut perinde excludatur lex Papia, atque si invicem substituti fuissent, ut §. 1. *sup. tit. prox.* Et præterea Constitutio ait idem obtinere in legatis quæ liberis parentes relinquunt, quæ tamen lege Papia caduca fierent mortuis legatariis ante apertas tabulas. Beneficium igitur concessum suis ut ex parte scripti transmittant non aditam hæreditatem, *l.* 3. *sup. de jur. deliber.* hæc Constitutio porrigit ad liberos non suos. Et notandum huic Constitutioni non esse locum in liberis hæredibus 1 extraneis ab intestato venientibus, *l.* 2. *sup. de SC. Orph.* sed ex testamento dumtaxat.

LII. Enarratio.

1 In liberis hæred. ext. ab int. ven.) Aliter Glossa, et Odofredus heic in fin. quem refert Joannes Faber heic. vide inf. l. 67. in fine.

Tit. LIII. *Quando dies legati vel fideicommissi cedat*

Vide tit. 2. lib. 3. 6. ff.

Hunc etiam titulum non aliam ob causam dat, quam ut ex veteribus Constitutionib. confirmet quod dixit *t.* 51. 1. §. *in novissimo et seqq.* de cessione diei legatorum et fideicommissorum, et de annuis legatis relictis privato homini, quod ait *l.* 1. initio cujusque anni ea peti posse, intelligo et ab hæredibus legatarii peti posse, quia post mortem testatoris initio cujusque anni eorum legatorum dies cedit, et cœpti cujusque anni legatum, si initio ejus vixerit legatarius, transmittitur in hæredem: et hoc est quod ait *l.* 4. *ff. de ann. leg.* annuo legato relicto, vel, quod idem est, in annos singulos plura esse legata, primi anni purum, sequentium annorum condicionalia: idem *l.* 5. *et l. in singulos, eod. t. l.* 1. §. *si in annos, ad leg. Falcid. l.* 10. 11. 12. *quand. dies leg. ced. l.* 45. *sup. de epis. et cl.* nec obstat *l. si in annos, ff. de cond. et dem.* in cujus specie non dixit testator, in annos singu. sed summam certam legavit in annos x. completos scilicet, secus 1, si usumfr. vel operas legasset, ut *l. quæsitum, ff. de usufr.* Ex aliis legibus hujus t. intelligimus, legati aut fideicommissi petitionem in hæredem ita demum transmitti, si dies ejus cesserit, qui utique cedit a morte testatoris si purum, aut in diem relictum sit: a die impletæ condicionis 2, si condicionale fuerit, vel in diem incertum, qui et aliquo casu non cedere possit, nec exigi scientiam, nec agnitionem legatarii, nec traditionem rei legatæ, nec aditionem hæreditatis. Et condicionale non esse legatum ita relictum, cum ad legitimum 3 statum pervenerit: mora enim suspendi, non condicione, et longa est differentia inter condicionem et moram, *l.* 1. *de leg.* 2. *l. hæres, de cond. et dem. l. pen. hoc t. l. quod pure ff. eod.* et statum vocat quod Græci ἀκμὴν .i. justam ætatem, ut *l. cum pater* §. *curatoris, de leg.* 2. qui et virilis vigor dicitur, *l.* 1. *de minor.* ad differentiam vigoris pubentis, *l.* 4. *sup. qui test. fac. pos.* Igitur post mortem testatoris mortuo legatario ante annum 25. legati petitio in hæredem transmittitur. Nec obstant, *l. si Titio, ff. eod.* et pleræque aliæ similes, in quibus, ut Jo. docuit recte, ab initio legato injicitur condicio h. modo, Titio cum erit annorum tot, do lego. In hac vero initio pure legavit, hoc modo, Illi 10. do lego, deinde solutioni diem adjecit hoc modo, Quod

legatum accipere debebit cum ad legitimum statum pervenerit.

LIII. Enarratio.

1 Secus si usumfructum vel op. leg.) *L.* 2. *ff. eod. in fin.*

2 Ad impletæ conditionis) Si legatarius pendente conditione decesserit, legatum non transmittitur, *l.* 1. §. *si quis* 7. *ff. ut legat. serv. cau.*

3 Cum ad legitimum stat. perv.) ὅτε γένηται μείζων κέ ἑαυτῶν.

Tit. LIV. *Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum servandorum causa mittatur, et quando satisdari debeat.*

Vide tit. 3. et 4. eod. lib.

Nihil aliud restat ex tractatu de legatis et fideicommissis, nisi porro ut dicamus de satisdatione legatorum aut fideicommissorum servandorum causa, quam hæres legatariis aut fid. postulantibus, qui legatum aut fid. sperant, præstare debet. Postulant eam legatarii a prætore vel præside sedente pro tribunali tanquam actionem, ut scilicet hæredem jubeat cavere de legato aut fid. datis fidejussoribus. Formula cautionis hæc est. Quod mihi ex testamento vel codicillis L. Titii dari fieri oportet, id quibus diebus L. Titius dari fieri voluit, iisdem dari fierive, aut quanti ea res est tantam pecuniam recte præstari, dolumque malum huic rei promissionique abesse abfuturumque esse, hæc spondesne? Stipulatur legatarius, promittit hæres a quo legatum relictum est, adpromittit fidejussor quem dat hæres. Hærede autem non obtemperante jusso prætoris, legatarius 1 mittitur in possessionem omnium rerum, quæ in causa hæreditaria sunt, dolove malo hæredis esse desierunt, aut in possessionem certæ rei hæreditariæ, ut *l.* 2. *inf. qui pot. in pign.* quo genere pignus prætorium constituitur, ut eas res legatarius teneat pignoris jure, *l.* 3. *et* 5. non proprietatis, nec tam possessionis, quam custodiæ 2 perpetuæ causa. Fit etiam missio uno casu ex Constitutione Antonini in res hæredis proprias, si post sex menses, quam adivit prætorem legatarius, is neque satisdedit, neque legatario satisfecit, l. 9. Et in id, quod est in Rubrica, Quando satisdari debeat, notandum est, post mortem testatoris et aditam hæreditatem 3 postulanti legatario satisdari debere, etiamsi nondum dies legati cesserit, modo constet legatum esse relictum, licet de jure ejus non constet, qua de re prætor cognoscit summatim, non subtiliter, *l.* 1. *hoc t.* quam puto significari, *l.* 3. §. 1. *ff eod. l. hæc stipulatio*, §. *ult. ff. ut leg. no. cau.* atque etiam si modo non sit remissa a testatore, quoniam Constitutio Marci et Commodi .i. *l.* 2. 4 cujus fit sæpe mentio in Pandectis, eam quocumque indicio 5 voluntatis remitti permisit, alioquin valeret regula *l. nemo, ff. de leg.* 1. quæ et hodie valet in cautione, quæ etiam ex edicto prætoris, vel ex SC. de usufructu interponitur, *l. pen. hoc t. l.* 1. *sup. de usufr. l.* 8. *ff. de usufr. ear. rer. etc.* quia deficit Constitutio, quæ hoc testatori permiserit. Et hic est finis hujus tractatus de successione quæ jure civili competit ex testamento deque his, quæ testamento vel codicillis relinquuntur.

LIV. Enarratio.

1 Legatarius mittitur in posse.) Ut in *l.* 1. §. 1. *ff. eod. et l.* 7. *hoc t.*

2 Custodiæ perpetuæ causa) Non possidemus, sed Prætor magis custodiam rerum permittit, *l. cum legatorum* 12. *ff. de quib. ex caus. in posses. eat. et d. l.* 6.

3 Et aditam hæreditatem) *L. si a te* 10. *ff. ut legator. servand. cau.*

4 Id est, l. 2.) *Et l.* 7 in qua verba illa, *et D. Commodum*, a libris vett. abesse quidam testantur. Sunt tamen in Brodæi codice perantiquo. Severum enim in divos Commodum retulisse scribit Ælius Spartianus in Severo, et in nummo D. Commodus appellatur apud Hubertum Goltzium in thesauro rei antiq.

5 Quocumque indicio) Sic leg. in *d. l.* 2. ut in *l. avia* 77. §. *pater, ff. de cond. et demonst.* In veteri tamen Brodæi legitur, judicio.

Tit. LV. *de suis, et legitimis liberis, et ex filia nepotibus ab intestato venientibus.*

Vide tit. 1. libri 3. Inst. et tit. 16. lib. 38. ff.

Ab hoc titulo incipit tractatus de hæreditate intestatorum, quæ jure civili defertur, et primo quidem loco suis et legitimis liberis sive naturales sint sive adoptivi, *l.* 5. sive nati tempore morientis, sive posthumi, *l.* 4. sive ex parente ingenuo, sive ex libertino, *l.* 7. Et hi quidem sui liberi ipso jure hæredes existunt etiam ignorantes et inviti, *l.* 3. §. *pen. ff. de suis, et leg. lib.* et præferuntur matri defuncti, *d. l. pen.* imo et filii, qui nec sui nec legitimi sunt, sed tanquam legitimi ex SC. Orphitiano ad hæreditatem matris vocantur, ex *d. l. pen.* præferuntur aviæ .i. matri defunctæ matris: quia liberis 1 quam parentibus debetur hæreditas. Item sui liberi etiam si ignorantes se hæredes exti-

esse, naturæ concesserint 2, hæreditatem parentum transmittunt ad hæredes quoscunque 3, *l. 8. hoc tit. l. 3. l. cum antiquiorib. sup. de jure delib.* Recte autem in hoc tit. de suis, et legitimis liberis: nam et si quicunque legitimi sunt, non sint sui, omnes tamen qui sunt sui, et legitimi sunt, *l. de bonis*, §. 1. *ff. de Carb. edic. l. 2. ff. unde leg. l. 1. §. sed videamus, ff. de succ. edic. l. 1. C. et 1. ff. de grad. et adf. l. filius, ff. de suis, et leg. hær. l. ult. sup. de codicill.* et contra qui non sunt sui liberi, nec legitimi sunt, *l. scripto, ff. unde lib.* veluti filii emancipati, vel naturales tantum 4, vel spurii. Notandum inter suos jure civili .i. ex 12. vocari ad intestati successionem nepotes ex filio, vel filiis jam mortuis pariter cum filiis defuncti superstitibus, licet legitimi tantum sint non sui, in stirpes .i. in portionem patris sui non in capita 5, eadem successionis ratione servata, si non existentibus filiis plures sint nepotes ex diversis filiis varii numeri, *l. 2. et 3.* quam et prætor sequitur, *l. si in adoptionem, §. ult. ff. de bon. poss. cont. tab. l. si nepotes ff. de coll. bon.* Imo, et ex Constitutione Valentiniani, et Theodosii nepotes ex filia inter suos in locum et portionem matris cum deminutione trientis, et inter legitimos cum diminutione quadrantis 7, *l. 4. C. Theod. de leg. hær.* et Justiniani *l. ult. et Nov. 18. et* 118. sine diminutione, licet neque sui sint, neque legitimi sint. Illud etiam notandum est, *l. 1. hujus tit.* quæ non est de liberis sed de agnatis, ex transverso, ideo statim positam fuisse initio hujus tractatus, ut intelligeremus, in successionibus intestatorum quid juri civili 8, et juri prætorio interesset, quod collata, et conjuncta *l. 2. sup.* qui admitti apparebit statim: Jus prætorium per se solum esse temporarium, Jus civile perpetuum 9.

LV. Enarratio.

1 Quia liberis quam parentibus) Pro magis quam parentibus, *l. nam etsi* 15. *ff. de inoff. testam. l. scripto 7. ff. unde lib.*

2 Naturæ concesserint) Sic loquitur *lex 1. inf. tit. prox.* Sallustius in Jugurth. *Pater naturæ concessit.*

3 Ad hæredes quoscumque) Sive liberi: sive parentes, sive extranei sint.

4 Vel naturales tantum) Quæsiti ex concubinatu.

5 Non in capita) οὐκ ἐξ ἴσου.

6 Cum diminutione trientis) Qui accrescit suis.

7 Cum diminutione quadrantis) Qui accrescit adgnatis.

8 Quid juri civili et præt. interesset) An sicut Tertullianus Apologet. cap. 33. *interest homini Deo cedere.*

9 Jus civile perpetuum) Vide ad l. 30.

Tit. LVI. *Ad S. C. Tertyllianum.*

Vide lib. 3. Instit. tit. 3. et lib. 38. ff. t. 17.

Post liberos mater vocatur ad hæreditatem defuncti intestati tanquam legitima hæres non ex 12. tab. quia cognata non agnata est, nisi in manum viri 1 convenerit: sed ex S. C. Tertylliano; et retro ad hæreditatem matris intestatæ filii vocantur tanquam legitimi hæredes, non ex lege 12. sed ex S. C. Orphitiano. Antiquius est Tertyllianum Orphitiano, et ideo de S. C. Tertylliano titulus præcedit, et ex hoc quidem mater cujuscunque ætatis filio succedit, cum tamen ipse matri ex S. C. Orphitiano si infans sit 2, per se non succedat, sed per tutorem, vel patrem, *l. 1. hoc tit. l. si infanti, supr. de jur. delib. l. servo invito. §. si pupillo, ff. ad Treb* Item ex S. C. Orphitiano filius excludit parentes et fratres consanguineos matris, *l. penult. supr. tit. prox. l. 1. et 4. tit. seq.* Ex S. C. Tertylliano pater excludit matrem 3 aut jure civili, si in emancipatione manumissor fuerit, aut jure præt. si non fuerit manumissor, *l. 2. hoc tit. l. 10. ff. de suis et leg. hær.* Item fratres consanguinei, sive soli sint, sive permisti sororibus consanguineis, excludunt matrem, non uterini, aut naturales 4, *l. Lucius, ff. de vulg. subst.* Sorores autem consanguineæ, si solæ sint, pariter admittuntur cum matre, ita ut ferant partem dimidiam, et mater alteram dimidiam. At ex *l. ultim. hujus tit.* cum qua conjungenda est *l. ultim. sup. de jur. del.* non est differentia inter fratres consanguineos et uterinos et cum fratribus quoque mater vocatur in virilem, et ex ea in *l. mater hoc titulo* Tribonianus scripsit, sororibus et fratribus, cum in Cod. Theod. tantum esset scriptum, Sororibus, ut Auianus legit, et lex ipsa indicat, vel fratribus tantum, pro sororibus, quia ante hanc *l. ultim.* fratres omnino matrem excludebant. Sed postea Justiniano placuit, ut et cum sororibus mater veniret tantum in virilem, *Novel.* 22. et novissime concurrentibus fratribus et sororibus et patre et matre, longe aliter quam definiat, *d. l. ultim. ad Tertyll. et l. ultim. infr. Com. de succes.* ut omnes succederent 5 pro virilibus portionibus, et viriles retinerent plenas sine deductione ususfructus, *Novel.* 84. *et* 118. et hoc si vidua permansisset mater. In ea 6 quæ iterum nupsit post annum luctus sublata *l. mater hoc tit. et l. 3. §. ultim. supr. de sec. nup.* ut variaverit Justinianus docui *Novel.* 2. De ea quæ iterum

nupsit intra annum, est duntaxat in *hoc tit. l.* 4. 7 Duo sunt casus quibus cessat S. C. Tertyllianum: unus *l.* 3. alter *l. pen.*

LVI. ENARRATIO.

1 Nisi in manum viri convenerit) Mater familias, quæ in manum viri convenit, suorum numero est. Vide Cujac. Observ. libro 6. cap. ult. et sup. tit. 18.

2 Si infans sit) Si vero fari possit, per se, id est, per aditionem suam totore auctore. Sic hanc legem intelligunt, Joannes Faber, Odofredus, et Fulgosius: aliter Pet. Fab. Semestrium lib. 11. cap. 12

3 Pater excludit matrem) *l.* 2 §. *objicitur. ff. eod.*

4 Aut naturales) In servitute aut concubinatu quæsiti.

5 Ut omnes succederent) Etiamsi filii, sunt in potestate patris.

6 In ea quæ iterum nupsit) In bonis profectis a patre mater quæ iterum nubit, usumfructum tantum habet, in ceteris plenam proprietatem.

7 In hoc tit. lex 4.) In qua notanda verba illa, *sorte fatali obierit*, ut in *l.* 1. *infr. tit. ultim.* Excerpta vett. Glossis: *sorte fatali*, ἰδίῳ θανάτῳ, *sua morte.*

TIT. LVII. *Ad S. C. Orphitianum.*

Vide lib. 3. *Instit. tit.* 4. *et in d. tit.* 17.

Post S. C. Tertyllianum sequitur Orphitianum, ex quo filii pari jure vocantur ad hæreditatem matris intestatæ, exclusis omnibus agnatis matris, ut mater ad hæreditatem filiorum intestatorum ex S. C. Tertylliano. Et notandum quod ait *l. penult. supr. de suis et leg. lib.* filios matri ipso jure succedere: quod non est citra aditionem vel gestionem pro hærede, ut cum dicimus suos ipso jure hæredes existere, *l. in suis, de suis et leg. hær. l. penult.* §. *penult. de bon. lib.* sed citra cretionis solemnitatem, quæ hodie sublata est, et citra bonorum possessionem 1 *l.* 3. *hoc tit.* quia non prætoris, sed S. C. Orphitiani beneficio admittuntur ad hæreditatem matris, *l.* 1. *Cod. Theod. de leg. hær. l.* 1. *Cod. Theod. de cret. vel bon. pos.* quod etiam de suis hæredibus dicitur, et de legitimis omnibus hæredibus, et de testamentariis dici potest, *l.* 13. *supr. de jure delib. l.* 7. *ff. de inoff. test. l.* 4. *tit. seq. l. omnium, sup. de testam.* Eam vero non aliter acquirunt quam si adierint, vel se pro hærede gesserint. Paulus IIII. *Sent. eod. tit.* Filius maternam hæreditatem eandemque legitimam nisi adeundo quærere non potest. Et quam ita non acquisierunt, sane in hæredem non transmittunt, sed deficientium portio accrescit reliquis, qui adierunt, ut in specie *l.* 2. *hujus tit. l. si ex pluribus, ff. de suis et leg. hær.* vel hæreditas redit ad agnatos defunctæ matris. Nec obstat *l.* 1. *supr. tit.* 52. quia de testamentariis hæredibus est, non de legitimis 2, nec cum sit nova, ausim eam producere ad legitimos; fateor tamen eos si moriantur intra annum scientes sibi esse ab intestato delatam hæreditatem matris, jus deliberandi transmittere ad hæredes, *l. cum antiquioribus, supr. de jure delib.* ut hic recte notat Accursius.

LVII. ENARRATIO.

1 Citra bonorum possessionem) Græci ad *leg.* 3. *hoc tit. Quoniam enim Senatusconsultum Orphitianum est juris civilis, merito nec bonorum possessione indigent qui ex eo vocantur ad hæreditatem: sed possunt tanquam jure civili hæredes pro hærede gerere.*

2 Non de legitimis) Idem scribit Fulgosius ad *leg.* 1. *num.* 3.

TIT. LVIII. *De legitimis hæredibus.*

Vide lib. 3. *Inst. tit.* 2. *et lib.* 38. *ff. tit.* 16.

Post suos hæredes jure civili ad hæreditatem ingenuorum vocantur legitimi, .i. agnati ex lege 12. tab. vel ex lege Cornelia 1, ac primum quidem consanguinei, .i. fratres et sorores qui quæve in ejusdem patris, cum is moreretur, potestate fuerunt, *l.* 4. *supr. de suis et leg. lib. l.* 1. 3. 6. *hoc tit.* excluso patre et matre, ut olim obtinuit, ut hodie obtinet, simul admissis omnibus pleno jure pro virilibus portionibus ex *Novel.* 118. Et hi quidem fratres vel sorores præferuntur filiis fratrum vel sororum juxta *l.* 3. *et l. penultim.* §. *ultim. hoc tit.* quod fuit jus vetus. Juxta *Novel. Justiniani* 2, filii fratrum et sororum repræsentant vicem patrum suorum, ut pro stirpibus concurrant cum fratribus et sororibus defuncti vel defunctæ, itemque ut excludant defuncti fratres ex eodem patre tantum, vel ex eadem matre tantum, si pater eorum fuerit defuncto frater ex eodem patre et ex eadem matre, itemque ut excludant patruos, avunculos, amitas, materteras defuncti intestati. Et his tribus casibus exceptis in linea collaterali non est repræsentationi locus, et, aliter quam in linea 3 directa, semper proximior inferiorem excludit: et hæreditas distribuitur in capita non in stirpes. Notandum est, quod ait *d. l.* 3. consan-

guinitatis jure etiam feminas ad legitimam hæreditatem admitti: quod ex l. 12. tab. obtinuit etiam in omni jure agnationis, perinde atque in jure liberorum. At lex Voconia 4 ultra consanguineas non admisit feminas ad legitimam hæreditatem .i. ut neque agnatis maribus, neque sibi invicem agnatæ succederent: ideoque juris auctores consanguineos separaverunt ab agnatis in hoc jure hæreditatis intestatorum, et agnatos definierunt esse virilis sexus personas *l.* 2. §. 1. *ff. de suis et leg. hær.* quia post consanguineas muliebris sexus personæ licet agnatæ sint, non admittuntur lege Voconia, quæ obtinuit usque ad ætatem Justiniani, qui *l. pen. hoc tit.* restituit jus antiquum ut quemadmodum liberi, ita agnati jure legitimo succedant sine ulla 5 discretione sexus, et sit jus æquabile, ut quemadmodum feminis agnatis agnati succedunt, ita maribus et feminis agnatis agnatæ ab intestato in infinitum succedant, ne paternum vitium, ex quo, ut ait secundum Stoicorum 6 sententiam, feminea proles processit, ipsi proli noceat. Ut autem nulla habita discretione sexus, Justinianus agnatos admittit cujuscunque gradus restituta lege 12. tab. et abolita l. Voconia, ita paulatim etiam cognatos admisit, nulla habita discretione agnationis et cognationis: ac primum quidem fratres ex eodem patre tantum, qui agnati sunt, et fratres uterinos qui sunt cognati, simul admittit ad hæreditatem defuncti fratris intestati sine liberis, *l. ult. hoc t. l. ult. sup. ad SC. Tertul.* quod ex Novellis 7, et ex *l. ult. t. seq.* ita accipiendum est si defuncto non sint fratres utroque parente cognati, vel horum fratrum filii. Hi enim præcellunt, et illos excludunt. Item ex Constitutione Anastasii a Justiniano approbata et adaucta, fratres emancipati ex rescripto principis, reservato jure legitimarum hæreditatum, quod genus emancipationis Anastasius introduxit, vel etiam, ut Justinianus adjicit in *l.* 15 emancipati alio legitimo modo, puta ex 12. tab. vel ex constitutione Justiniani; fratres, inquam, emancipati, licet, agnati non sint, et fratres in familia retenti, simul admittuntur ad legitimam hæreditatem et tutelam, et curationem fratris in familia retenti s vel emancipati *l.* 11. *hoc t. l.* 4. *sup. de leg. tut. l.* 5. *sup. de cur. fur.* et cum fratribus in familia retentis ex Anastasi quidem Constitutione cum diminutione trientis ut Theophilus explicat in §. 1. *de succ. cog.* hodie sine ulla diminutione ex *l. ult. hujus t.* Et excludunt agnatos et patrem defuncti ita tamen, ut si retentus in familia vita decesserit, pater in bonis ejus adventitiis retineat usumfructum totum quem habuit eo vivo, ut *l. ult.* §. *ult. sup. ad Tertul.* vel si emancipatus sit, in bonis quæ ab eo pervenerunt ad fratres superstites, qui in patris potestate sunt, æque pater habet usumfructum totum, *l.* 15. *hoc tit.* vel si fratres superstites sui juris fuerint, ususfructus hessem non quasi acquisitum sibi per eos, sed quasi lege concessum, *d. l. ult.* §. *pen.* quod omne ut *Novel.* 118. immutaverit, jam satis adnotavi supra. Quod autem placet Anastasio, ut bona emancipati fratris ab intestato omnibus fratribus deferantur ab eo, *l.* 15. excipit bona a matre profecta, quæ ad eos tantum fratres pertinent, qui ex eadem matre sunt; unde ducitur quod vulgo jactatur, Materna maternis cedere, paterna paternis. Quod item Anastasius dedit fratribus emancipatis, id etiam Justinianus dedit *l. ult.* filiis fratrum emancipatorum ut simul veniant cum filiis fratrum retentorum in familia, hoc quoque casu non habita discretione agnationis et cognationis: et similiter, *l. pen.* §. *ult.* pari jure esse vult filios fratrum, et filios sororum, quamvis hi cognati illi agnati sint: et ita paulatim eo ventum est, ut *Nov.* 118. penitus tolleretur differentia agnationis et cognationis quæ et civili et prætorio jure recepta erat abrogata *l.* 5. 7. 9. *hujus tit.* jura nova paulatim ampliantur et crescunt *l.* 11. §. *si rem in fi. de leg.* 3. et vetera æque sic dissuuntur melius quam discinduntur. Videnda ad hæc sunt quæ de *l.* 1. *et* 11. scripsi Observ. 18. cap. 18.

LVIII. ENARRATIO.

1 Vel ex lege Cornelia) Si apud hostes decesserint, *l.* 8. *hoc tit.*

2 Juxta Nov. Justin. filii fratrum) Quod si soli sint fratrum filii, non parentes, non fratres, succedunt in capita, ut scribit Cujac. ad d. Nov. 118. et Feudor. libro 11. cap. XI. quæ fuit Azonis sententia hic in Summa num. 7. Odofredi, ut refert Fulgosius in anthent. cessante, hoc t. et aliorum veterum interpretum, dissentiente Accursio Azonis studioso, et Dyno, quem refert Joannes Faber ad *d. authent. cessante*, vide disputationem forensem Antonii Fabri de patrui hæreditate inter solos fratrum filios.

3 Aliter quam in linea directa) In linea directa proximior ulteriorem non excludit: ut puta nepos ex alio filio jam mortuo non excluditur a filio, propter jus repræsentationis.

4 At lex Voconia ultra consanguin.) §. *ceterum* 3. *Inst. de legit. adgnat. success.* Paulus *Sentent. lib.* 4. *tit.* 8. §. *feminæ.*

5 Sine ulla discretione sexus) Sic loquitur Paulus 4. *Sententiar. t.* 8. §. *feminæ.*

6 Secundum Stoicorum sententiam) Vide Censorinum de die nat. c. 5. S. Chrysostomum in D. Pauli epist. ad Ephæs. c. 5.

7 Quod ex Novel.) *Novella* 118.

8 In familia retenti vel emanc. l. 11. h. t.) In qua verba illa, *collationibus tamen*, etc. subditilia esse Cujacius observat lib. 18. cap. 23. Certe absunt a veteri Juliani Brodæi, nec atiam Gallicus interpres Codicis ea adgnovit.

Tit. LIX. *Communia de successionibus.*

Quid his verbis significatur? an proponi sub hoc titulo communia, quæ sunt successionibus ex testamento et ab intestato: minime: nec enim in eo ulla lex pertinet ad successionem testamentariam: an igitur, quia initio hujus libri dixit de successionibus intestatorum, quæ jure prætorio deferuntur .i. de bonorum possessionibus, quæ dabantur olim per septem gradus, hodie per quatuor; postea vero dixit de hæreditatibus intestatorum, quæ jure civili deferuntur agnatis solis, gentilitio jure 1 desuetudine abolito: ac primum quidem suis, deinde consanguineis, tum reliquis agnatis, nunc proponit communia, quæ sunt utriusque successionis civilis et prætoriæ, utriusque juris civilis et prætorii: quod et ita nominatim est expressum *l.* 2. 3. 5. 10. et in *l.* 7. 2 nulla successio .i. neque civilis, neque honoraria, quo modo etiam explicanda est *l.* 4. conjuncta *l. liber. sup. de pet. hær. et l. Arianus, inf. de lib. cau.* quia et apud prætorem servus pro nullo habetur, *l.* 1. *ff. de jur. del. l. nullo, ff. ad legem Corneliam de fal.* Nemo etiam dubitat, quin regula *l.* 8. pertineat ad utramque successionem ab intestato: itemque definitio *l.* 9. quæ SC. Claudianum ostendit, non perinde locum habere in libero homine, atque in libera muliere. Nec minus communis est *l.* 6. nam quod in ea est de avunculo, idem dici de patruo potest: itemque quod *l.* 1. de bonorum possessione, idem de legitima hæreditate ex Anastasii Constitutione. Sola est *l. ult.* quæ magis quasi nodo quodam nectit hunc titulum cum sequenti, quam commune quicquam tradit utrique successioni et juri, ut et sup. *tit.* 25. *l. ult.* magis docuimus poni ad eliciendum vinciendumque titulum sequentem, quam quod ad illum t. proprie pertineat.

LIX. E n a r r a t i o.

1 Gentilitio jure desuet. abolito) Vide Cujacium sup.

2 Et in l. 7.) In qua liber vetus Juliani Brodæi recte, *promittitur*, ut in Basil. ἐπήγγελται.

Tit. LX. *De bonis maternis, et materni generis.*

Quæ hactenus dicta sunt de hereditatibus intestatorum ad patresf. pertinent, non ad filiosf. nam lex 12. tab. quæ successionum ab intestato ordinem fecit, de patref. loquitur non de filiof. ut M. T. retulit 1, *Si paterf. intestato moritur*, resumpto patresf. verbo ex anteriori capite, *Paterf. uti legassit, etc.* et ideo quæ filiusf. relinquit post mortem suam, bona potius aut peculia, quam hæreditates dicuntur. Potest enim quædam habere propria aut tanquam propria. Ea vero aut castrensia sunt, sive militaria, aut pagana: et castrensia, aut castrensia aut quasi castrensia: et pagana rursus, aut profectitia, aut adventitia. Castrensia quæ acquirit occasione armatæ militiæ. Quasi castrensia quæ occasione togatæ, urbanæ, forensis literatæ militiæ. Profectitia quæ ex re patris in cujus potestate est, quod proprie patrimonium dicitur, ut bona materna matrimonium Senecæ, Svetonio, Valerio, D. Augustino, et bona fraterna Fratrimonium in libro notarum Senecæ, Adventitia, quæ alius quilibet ei dedit vel reliquit, ut bona materna et materni generis, de quibus est hic titulus. Materna sunt quæ mater ei dedit vel reliquit. Materni generis quæ avus aut proavus maternus, avia aut proavia materna. Et castrensia quidem, ac quasi castrensia propria sunt filiif. pleno jure, ut nec ususf. ad patrem pertineant, nec præmium emancipationis, *l.* 6. §. 1. *et* §. *cum autem t. seq.* et mortuo patre 3, præcipua ab eo retinentur, nec conferuntur fratribus, et in his quandiu vivit jure patrisf. fungitur, et testamentarium hæredem habere potest: sed si moriatur intestatus, vel capite damnetur 4 superstite patre, legitimum hæredem habere non potest, quia pater ea bona tanquam rem suam, non tanquam rem hæreditatemve filii suo jure occupat, atque ita quantum ad ea bona attinet, filiusf. vivit ut paterf., moritur ut filiusf. si testatus non sit. Sic virgo vestalis testamentarium hæredem habere potuit, et tamen, ut Labeo scribit 5 in commentariis ad leges 12. tab. ei ab intestato nemo hæres esse potuit; sed bona in publicum redigebantur. Sic spado cubicularius principis testamentarium hæredem habere potuit, non legitimum, ut docui Obs. 17. cap. 24. Profectitia autem bona proculdubio patris sunt pleno jure, non per usumfructum tantum, et in eis filiusf. neque testamentarium, neque legitimum hæredem habere potest. Idem olim obtinuit in bonis adventitiis quibuscumque. Nam et bona materna filiif. patri pleno jure acquirebantur, ut Thalelæus 6 et Accursius 7 notant recte in *l.* 1. *hujus tit.* et probat *l.* 6. *in pr. et l. filiusf. ff. de acquir. hær. l.* 1. §. *qui operas, ad Tertyl. l.* 3. §. *verbum, de don. int. vir. et ux. l.* 1. *inf. de lib. exh.* At ex edicto Constantini, id est, *l.* 1. *hujus tit.* ususfructus tantum bonorum maternorum pertinet ad patrem, quod *l.* 2. trahit 8 etiam ad bona materni generis,

ut et sicut castrensia filiusf. mortuo patre ea præcipua habeat, nec conferat fratribus, ut *l. 4. tit. seq. l. ultim. sup. de collat.* et nihil mutat, si pater secundis nuptiis occupaverit domum, *l. ultim. hoc tit. l. de emancipatis, sup. de leg. hær. Nov.* 22. abrogata *l. 3. Cod. Th. eodem tit.* Addit edictum Constantini debere patrem uti frui boni viri arbitratu, nec tamen ab eo exigit satisdationem fructuariam, ut *l. ultim.* §. *sin autem non habeat, tit. seq.* eundemque actiones ex causa eorum bonorum descendentes exercere, quia filiif. persona 9 in judicio legitima non est sine voluntate patris, per se, vel per procuratorem 10, cum et suo nomine agat pater perinde, ut ait, ac si pleno jure dominus esset, et suis sumptibus. Nec tamen jus alienandi 11 vel pignorandi habet. Hanc absurditatem 12 quam vocat *l. ait prætor, ff. de ju. delib.* hoc casu admitti. Si quæras quid sit dicendum si postea quam ea bona obvenerunt filiofam. is a patre emancipatus sit, dicam emancipatione usumfructum, quem in eis bonis jure potestatis habuit pater, extingui: Sed pro præmio emancipationis placuisse olim, ut pater, si vellet, eorum bonorum trientem retineret pleno jure, *l. 1. 2. pen. Cod. Theod. eodem*, hodie semissem tantum ususfr. retinere posse, *l. 6. §. cum autem, tit. seq. l. ultim. inf. de em. lib.* ad remunerandum beneficium emancipationis, quod est beneficium bonorum quærendorum, ut ait *l. 1. ff. si a pat. man. fuer.* Et rursus si quæras quid sit dicendum, si ea bona obveniant filio jam emancipato, hoc expediet *l. 3.* quæ patri 13 concedit virilem portionem ususfructus, non tanquam acquisitam (nec enim per liberam personam quicquam acquiri potest) sed tanquam munus lege oblatum reverentiæ patris 14, manumissoris.

LX. Enarratio.

1 Ut M. Tul. retulit) 11. de invent. et auctor ad Herenn. libro 1.

2 Ut bona materna matrimon.) Vide notas priores ad tit. 1. Institutionis 11. in princ. et Nicolaum Fabrum ad controversias Senecæ.

3 Et mortuo patre, præcipua) *l. cum duobus* 52. §. *idem Papinianus, ff. pro soc.*

4 Vel capite damnetur) *L. 3. inf. de bon. proscriptor.*

5 Ut Labeo scribit) A. Gellius refert libro 1. capite 12.

6 Ut Thalelæus) Lib. 45. Bas. tit. 4.

7 Et Accursius) Et Raphael Fulgosius ibid. numer. 1.

8 Quod lex 2. trahit etiam) Vetus Juliani Brodæi habet, *qui ex patre.*

9 Quia filiifam. pers. in judicio) *L. filiusfamilias 9. ff. de obligat. et action.*

10 Vel per procuratorem) Thalelæus observat in hoc casu, eum qui alieno nomine agit, procuratorem dare posse: regulariter enim qui alieno nomine agit, sive procurator, ante litem contestatam procuratorem dare non potest, *l. neque* 11. *sup. de procur.* Cujacius autem ait patrem suo nomine agere.

11 Nec tamen jus alienandi, vel pignor.) *L. 2. h. t.*

12 Hanc absurditatem) Est enim absurdum ei, cui alienatio interdicitur, permitti actiones exercere, ut est in *d. l. ait Prætor*, §. 2.

13 Quæ patri concedit vir. port. ususfructus) Sive unus, sive plures sint filii emancipati, pater usumfructum virilis portionis retinet beneficio constitutionis: cum enim in potestate esse desierit, pater usumfructum retinere antea non poterat, ut ait Thalelæus.

14 Reverentiæ patris manumiss.) Ad exemplum patroni, qui non quidem vivi, sed tamen mortui liberti bonorum pro dimidia parte hæres est. P. Faber.

Tit. LXI. *De bonis quæ liberis in potestate constitutis ex matrimonio, vel aliter acquiruntur, et eorum administratione.*

Bonis maternis et materni generis in hoc titulo adjungunt *l. 1. 3. 4* quæ filiusf. vel filiaf. ex causa matrimonii acquirit, puta ex casu dotis quem maritus, vel ex casu donationis propter nuptias, quem uxor lucratur. soluto matrimonio, vel ex hæreditate, legato, fideicommisso mariti vel uxoris 1, ut eodem jure sint, quo dictum est t. superiore, esse materna et materni generis. Ab his vero, quæ ex matrimonio acquirunt, recte *l. 2.* separat dotem, quam filiæ nomine, aut donationem propter nuptias, quam filii nomine pater dedit, quoniam ea sine ulla diminutione ad plenum redit ad patrem, soluto matrimonio, vel ipso jure, vel ex conventione, ut ait *l. ult. sup. com. utr. jud.* quia profectitia est, non adventitia. Mortuo autem patre intestato, filiis superstitibus, ea dos vel donatio propter nuptias in commune redigitur 2. Ex testamento, si collatio bonorum fuerit a patre prohibita nominatim, ut exigit *Nov.* 18. adscriptis hæredibus extraneis, filii filiæque dotes suas præcipuas habent, quæ ad patrem redierant. Testamento autem facto inter solos liberos, non habent eas præcipuas, nisi eatenus quatenus ex bonis suis pater aliis filiis dedit ex eadem causa, vel militiæ adipiscendæ gratia, *d. l. ultim.* Porro in *l. 5. hujus tit.* bonis, quæ ex matrimonio fili-

fam. acquirunt, adjunguntur etiam quæ ex sponsalibus acquirunt, puta munera sponsalitia, quæ et sponsalia dicuntur, et ad extremum Justinianus generaliter constituit *l.* 6. ut nullorum bonorum adventitiorum dominium acquiratur patri per filiumfam aut filiamfam. sed ut eorum usufructu contentus sit. Et servandum quibus gradibus res lente processerit, ne repentino quo jure populus utebatur, ejus, quod etiam factu difficile est, populo mandaretur oblivio. Quæstionis est, mortuo filiofam. ad quem hodie pertineant bona ejus adventitia, et an hæredem in eis habere possit. Et constat testamentarium hæredem eum habere non posse, quia filiusfam. testamenti factionem non habet, nisi de castrensibus, aut quasi castrensibus bonis ex privilegio militiæ, non item de adventitiis, quæ nec alienare aut obligare potest sine voluntate patris *l. 2. infr. de cast. pec. mil.* testamentum facere nec voluntate patris [4], qui eorum bonorum usumfr. habet, *l. ult. §. filiis, hoc titulo;* imo nec si eorum quorumdam bonorum usumfructum non habet, *l. Imperator, ff. ad Treb. l. penult. supr. qui test. fac. pos.* quia lex 12. tab. quæ jus testamenti faciundi dedit, de patrefam. loquitur [5], non de filiofam. eademque ratione legitimum hæredem non habet, sed omnia ejus bona pater, qui supervixit, occupat jure peculii etiam castrensia et quasi castrensia. At ex novissimis Constitutionibus, si liberos filiusfam. reliquerit, ad eos bona ejus transeunt jure hæreditatis potius quam ad patrem jure peculii, *l. 3. hoc titulo;* non quidem profectitia, quæ omnino redeunt ad patrem, a quo profecta sunt, sed adventitia, reservato usufructu avo paterno, exceptis casibus quibus parenti nec ususfructus adventitiorum acquiritur, et ut quidam arbitrantur [6], etiam in castrensibus et quasi castrensibus pleno jure liberos suos hæredes habent, si testatus non sit, ex *Novell.* 118. Post liberos vocantur fratres ex utroque parente conjuncti una cum matre si supersit, reservato usufructu patri: post hos, fratres ex uno parente, æque reservato usufructu patri, *l. 4. l. 6. §. sub hac, et §. penult. hoc tit. l. ult. sup. com. de succ. l. ult. §. ult. sup. ad Tertull. l. de emancipatis, sup. de leg. hæred.* Et post hos omnes pater, non etiam avus paternus, licet defunctus in ejus potestate fuerit, solo usufructu reservato avo paterno, *l. 3.* Post patrem, avus in cujus potestate est. At supradicta *Novell.* hunc ordinem sustulit, defuncto filiofam. sine liberis, patrem et matrem. et fratres jure hæreditario admittens in bona ejus adventitia pro virilibus portionibus pleno jure, nullo reservato usufructu. Atque ita evenit, ut et si fratres superstites sint in potestate patris, virilis portionis eorum ususfructus non pertineat ad patrem, qui est unus casus quo bonorum adventitiorum, puta fraternorum, ususfructus non acquiritur patri. Sic vero etiam fit ut filiusfam. legitimum hæredem in eis bonis habeat, qui non potest habere testamentarium, ut e contrario in castrensibus testamentarium [7], non legitimum. Quod ad partem illam tituli, Et eorum administratione, Bonorum adventitiorum quæ liberis acquiruntur, administratio pertinet ad parentem in cujus potestate sunt. Et administrationis partes eæ, exercere actiones consentiente filio, nisi absit vel fari non possit, *l. ult. §. ubi autem in unum*, exemplo tutorum, *l. 1. §. sufficit, ff. de adm. tut.* utque mos est absentibus jungi infantes, *l. 22. §. 1. ff. de fid. lib.* impendere laborem et sumptum in lites ex fructibus, mancipia alere et vestire, exigere debitores, solvere creditores [8], nomine filii vendere vel obligare res mobiles aut immobiles legatorum a filio relictorum, vel æris alieni maxime usurarii exolvendi gratia. Nomine, inquam, filii, *l. ult. §. sin autem æs, et §. sin autem non habeat, et §. sed pater quidem*, non suo nomine, *l. 6. §. non autem.* Item res quæ oneri magis quam fructui, et pretium ex earum rerum venditione redactum insumere in rem filii et usuras ex fructibus, vel de suo fœneratoribus solvere, quæ eis debentur ob pecuniam ab eo tardius solutam. Denique tueri res summa diligentia, *l. 1. sup. t. prox.* Nam ut in procuratore, tutore, curatore, ita in quolibet administratore exigitur asperitas et diligentia magna. Martialis [9]: *Sane certus et asper homo, Procuratorem vult qui præferat ipso.* Sed non quæ ab aliis administratoribus exiguntur, et a patre desideravi verecundum est [10], non ut satisdet res salvas fore, non ut rationes reddat, non ut bona ejus pro officio administrationis tacito jure obligata sint, nisi secundis nuptiis occupaverit domum, quo casu non omnium quidem bonorum adventitiorum, sed eorum tantum nomine, quæ a matre vel a materno genere ad eum, vel ad filiumf. pervenerunt, bona ejus filio tacito jure oppignorata sunt, ut *l. 6. §. ult. h. t. l. si quis prioris, §. ult. sup. de sec. nupt.*

LXI. Enarratio.

1 Mariti vel uxoris) Quid vero soceri, aut socrus? idem profecto sentiendum arbitror. P. Fab.

2 In commune redigitur) ut cetera bona.

3 Quæ et sponsalia dicuntur) Vide titulum 111. lib. 5. in fine.

4 Nec voluntate patris) *L. tam is 25. §. 1. ff. de donat. cau. mort.*

5 De patrefamilias loq.) Paterfamilias uti legassit, etc. vide sup. t. 22.

Imo non est hæc ratio, sed ea quam attuli libro 11. Semestr. cap. 25. testamentum esse actum legitimum, qui per alium fieri nequit, *l. nemo alieno, ff. de reg. jur.* nec nisi vera et certa silentia, *l. in totum omnia, eod. t.* Adde, testamentum esse voluntatis nostræ, non alienæ sententiam, *l. 1. ff. de testam.* velle autem non creditur alienæ subditus potestati, *l. velle, ff. de regul. jur.* P. Faber.

6 Et ut quidam arbitrantur, Cujacius ad *Nov.* 118. In peculium quoque castrense, vel quasi castrense filius lege succedit pleno jure. Alii in castrensibus, et quasi castrens. bonis, de quibus testamentum non fecit, negant habere legitimos hæredes liberos suos. Vide Fulgosium heic num. 1.

7 Testamentar. non legitimum) Supra ibi, *eademque ratione.*

8 Solvere creditores) Ut creditorem absolvere in *l. et in contraria 57. ff. de usur.*

9 Martialis) Libro 5. 62. in Marianum.

10 Verecundum est) Sed quæ ab aliis administratoribus exiguntur, et a patre desiderari inverecundum est, puta ut satisdet res salvas fore, et rationes administrationis reddat, ut bona ejus, etc.

Tit. LXII. *De hæreditatibus Decurionum, Naviculariorum, Cohortalium, Militum et Fabricensium.*

Redit ad hæreditates patrumf. intestatorum, ut doceat deficientibus legitimis et honorariis successoribus, in hæreditatem patrisf. intestati non continuo admitti fiscum ex lege Julia caducaria; sed præferri fisco quandoque ex Constitutionibus personas certas, corpora certa: ut moriente decurione intestato sine liberis, parentibus, agnatis, cognatis, uxore, ordo sive curia in qua is erat, ei succedit, excluso fisco, *l. 4. h. t. l. unica, C. Th. de bon. decur.* et similiter moriente naviculario, corpus naviculariorum ei succedit, excluso fisco, *l. 1. h. t.* quæ merito scripta est ad præfectum annonæ, quoniam sub cura, et dispositione ejus erat corpus naviculariorum: qui annonæ urbis serviunt, et idem cavetur *Nov.* Valentiniani *de navicular iis amuicis.* Item si quis eorum qui in legione aut vexillatione comitatensi, vel cuneo militabat, decesserit sine hæredibus, ei succedit legio, aut cuneus, aut vexillatio in qua militabat, remoto fisco, *l. 2. hoc tit. l. 6. §. ejus qui, ff. de injust. rup.* et inde librarii caducorum in castris *l. ult. ff. de jur. im.* nec obstat *l. 2. ff. de vet. et mil. suc.* quoniam ex vicinitate legis primæ, et ex inscriptione, de milite tantum capite damnato, et bonis castrensibus accipienda est. Additur in *l. 3.* mortuo cohortali .i. officiali præsidis provinciæ sine hæredibus, cohortales ejusdem provinciæ ei succedere, excluso fisco, qui perpetui quidem in provinciis, sed gregarii, et vulgares erant, et quod in Basil. vel Harmenopulo 1 ex hac *l. 3.* Ἐὰν εὐτελὴς, etc. sic debuit converti, *si cohortalis*, non si vilis, tenuis, abjectus homo. Postremo *l. ult.* ostendit Fabricensi 2 mortuo sine testamento et sine hærede legitimo vel honorario corpus Fabricensium succedere, excluso fisco. Hi recipiebantur in Fabricis publicis ex nominatione 3 totius corporis, quæ pro fide erat 4, adeo ut si quid gessisset Fabricensis: quem corpus nominasset in fraudem fisci, eo nomine fisco teneretur 5. Et hi nominatores creatores dicuntur in hac *l. ult.* ut jampridem ostendi esse legendum in *l. si quos, inf. de decur.* ut in Basil. ὡς ἂν χειροτονηταὶ, non creditores. His vero, qui hoc t. recensentur corporibus, quæ fiscum excludunt, etiam adjungi oportet Ecclesiam aut Monasterium, cui quis se devovit, si forte moriatur nullo hærede relicto, *l. si quis presbyter, sup. de episc. et cl.* et arcam præfecti prætorio, mortuo præfectiano similiter, *l. 3. inf. de appar. præf. præt.* et consortes liberalitatis principalis *l. 1. inf. si lib. Imp. soc.*

LXII. Enarratio.

1 Vel Harmenopulo) Libro 5. t. 8. §. 107.

2 Fabricensi) Fabricenses, qui arma fabricant in publicis Fabricis, φαβρικέσιοι, Cedreno pag. 168. edit. Reg. φαβρικέσιοι, in Basilicis.

3 Ex nominatione totius corporis) Fabricenses enim necesse habent in locum defuncti alium substituere.

4 Quæ pro fide erat) Pro fidejussione erat.

5 Eo nomine fisco teneretur) Et ita reipub. ratione manebit indemnis, et Fabricenses sociorum suorum solatiis fruentur, qui damnis tenentur obnoxii, *d. l. ult.* in qua rectius legi videtur, *tenentur*, ut in Basil. κατέχονται.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER SEPTIMUS.

Tit. I. *De vindicta et apud consilium manumissione.*

Vide lib. 1. *Institut. tit.* 5. *et* 6. *et lib.* 40. *ff. tit.* 1. *et* 2.

Ut cohæreat hic liber cum superiore et tractatus qui initio ejus instituitur de libertatibus, facile intelligemus, si repetamus lectione memoriave ea quæ ante nobis tradita sunt. Cœpit Codex a jure sacro, ac deinde de jure publico nobis exposuit partes juris civilis variaque officia magistratuum, et quo ordine apud eos ageretur, et quorum interventu patrociniove, tum a tit. 28. libro 3. de actionibus tractatum inchoavit, qui quidem jus omne complectitur, et propositis variis actionionibus tam in rem quam etiam in personam, quæ ex contractu, vel ex quasi contractu nascuntur, veluti tutelæ administratione, aut aditione hæreditatis testamentariæ aut legitimæ, modo parat initio hujus libri tractare de præjudicialibus actionibus in quibus quæstio vertitur de statu hominum, puta liber quis sit, an servus, ingenuus, an libertinus. Idcirco de manumissionibus dicere instituit, quibus ex servis homines liberi et cives Romani fiunt, et liberi libertini, non liberi ingenui: hi nascuntur: illi fiunt, *l.* 8. *tit.* 14. Et quia manumissio vel fit inter vivos, vel causa mortis, ab ea incipit hoc titulo, quæ fit inter vivos. Ea vero fit vindicta apud magistratum qui tribunali præest, *l.* 5. §. *ult. l.* 2. *inf. tit.* 13. veluti Prætorem 1 aut Consulem in urbe, et in provinciis apud Præsidem aut Proconsulem, *l.* 2. *ff. de off. proc. l.* 1. *de off. cons. l. laudabilem*, §. *pen. sup. de adv. div. jud. l. si rogatus, ff. de man. vind.* vel in consilio principis, *l. ult. hoc tit. l.* 2. *sup. de lib. et eor. lib.* et in antiqua inscriptione: PRISCUS MANUMISSUS AD CONSILIUM PROCURATORIO NOMINE APUD DOMITIANUM IMP. vel apud magistratus municipales, quibus ut ait l. ult. hujusmodi jus competit 2 .i. qui legis actionem habent, licet tribunal non habeant, cum et de plano 3 expediri manumissio possit. Paulus 2. *Sen. tit.* 25. Apud magistratus municipales si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest. Unde apparet manumissionem vindicta legis actionem fuisse, ut *l. ult. inf. de his, qui a non dom. man. sunt*, idcirco nec iteratur 4, *l.* 2. *hoc tit.* nec fit per procuratorem 5, *l.* 3. nisi remedio mancipationis aut traditionis ante procuratori factæ, ut in legibus adductis ab Accursio in *dict. l.* 3. At causa manumissionis probari potest per procuratorem, *l. etiam* §. *absens*, *ff. eodem.* Et per filium quoque familias pater manumittere suos servos potest, maxime si mutus 6 puta, vel surdus, solemnia manumissionis vindicta exequi non possit, quia ipsemet pater manumittere videtur, *l. si quis hac lege*, §. 1. *ff. qui et a quib. man. l. matrimonii, D. de rit. nupt.* Potestas patris vel domini unius personæ intellectum inducit in patre et filiofam. in domino et servo, *l. si Pamphilo*: *ff. de opt. leg.* et contra manumissio dividit personas, ut eleganter Theophilus ait in §. *an servo*, *Inst. de legat.* Nec tamen eadem ratione per servum dominus vindicta manumittere potest: quia servi illegitima aut nulla persona est apud prætorem vel præsidem, etiam adhibita domini voluntate: filiif. est legitima cum jussu aut voluntate patris: et ita donatio a filiof. facta jussu aut voluntate patris, ab ipso patre facta intelligitur, *l.* 9. §. *pen. ff. de donat.* Non est autem necesse prætorem apud

quem fit manumissio, cogere consilium. Nam et sine consilio de plano facta manumissio valet, modo is, qui manumittit, sit major 20. an. et qui manumittitur major 30. ut Ulp. declarat 7 libro Regularum, alioquin consilio opus est et probatione causæ, quæ tamen semel probata, et libertate jam competente, frustra dicitur falsa 8, *l.* 1. *hoc tit. l.* 9. *ff. eod.* In consilium in provinciis adhibentur 20. recuperatores 9, in urbe quinque Senatores, et quinque equites Romani, Prætore residente 10 in medio, qui locus semper fuit et in convivio, et in incessu, et in consessu, in honore præcipuo. Sexto igitur loco. Cicero pro Cluentio: *Quid est Q. Naso cur tu in hoc sexto loco sedeas?* Vindictæ nomen 11 deduci a Vindice Vitelliorum servo, qui prior cum libertate et civitatem Romanam accepit, fateor, et tribui virgulæ, quam dominus aut lictor vice domini imponit capiti servi manumittendi, et inde Claudianus 12: *Deductum Vindice morem lex celebrat* .i. lege agitur in manumittendis servis vindicta. Ab eodem quoque vindiciæ nomen (sic legi in vet. T. Livio 13) tractum est, quo significatur addictio, et apprehensio possessionis. At cum impositio 14 vindictæ in usu esse desierit, et adhibitio lictoris, et verba solemnia domini, *l. ego*, *l. manumissio*, *D. eod.* et circumductiones 15 servi, et salapittæ 16, *l. ult. inf. de emp. lib.* et potuerit etiam manumissioni vindicta lex adjici, ut manumissus fieret Latinus, *l. unica*, §. *illo procul dubio*, *infra tit.* 6. recte dicam merito in *l. actus*, *ff. de reg. jur.* inter actus legitimos non numerari 17 manumissionem.

I. ENARRATIO.

1 Veluti Prætorem) De Prætore Varro 5. de LL. *Necesse est aliquo eorum (do, dico, addico) uti verbo cum lege quid peragitur. Quod si tum imprudens id verbum emisit, aut quem manumisit, ille nihilominus est liber, sed vitio.*

2 Hujusmodi jus competit) Quibus legis actio data est, quibus id concessum est, ut etiam ait Fulgosius: puta lege, vel Senatusconsulto, vel a principe, ut in *l. muto* 6. §. 2. *ff. de tutel.*

3 Cum et de plano) *L. non est* 7. *ff. de manumiss. vind.*

4 Idcirco nec iteratur) Atqui manumissio, quæ actus est legitimus, iteratur tamen: unde si quis manumissus, etiam vindicta, intra ann. tamen 30. libertatem Latinam acceperit, quia non potuit Romanam, iteratione fiet civis Romanus, teste Ulp. in *Fragm.* Institut. tit. 2. Notavi nonnihil ad leg. *Nemo alieno*, et *l. actus legit. de reg. jur.* P. Faber.

5 Nec fit per procuratorem) Quia nemo alieno nomine lege agere potest, *l. nemo* 123. *D. de reg. jur.*

6 Maxime si mutus) *L. surdi* 10. *D. eod.*

7 Ut Ulp. declarat libro Regul.) *Tit.* 1. §. *eadem lege, et* §. *seq.*

8 Frustra dicitur falsa l. 1. hoc tit.) Non solet status in dubium vocari, si dicantur falsa demonstratione liberati, ut est in *d. l.* 1. id est, ἀπὸ πλαστῆς αἰτίας, ut vertunt Basilica: nec enim causa manumittendi cohæret manumissioni, sicut nec causa legandi legato, *l. cum tale* 72. §. *falsam causam*, *D. de condit. et demonstrat.* Fulgosius heic, quem vide.

9 XX. Recuperatores) Vide Theophilum *Institutionis* 1. *tit.* 6. §. 4.

10 Prætore resid. in medio, qui locus semper fuit etc.) Dico ad *tit. de Attil. tut.* Gelazius Cyzicenus in Act. Concilii Nicæni cap. 8. καὶ ἐνστάσης τῆς προθεσμίας εἰς μέσον καθίσας ὁ βασιλεύς. etc. *cumque dies statutus venisset, in medio consedit Imperator.* Salust. in Jugurt. *Ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret.*

11 Vindictæ nomen) V. quæ dixi in comment. ad Instit. tit. 5. libri 1.

12 Claudianus) 4. de consulatu Honorii.

13 In veteri T. Livio) Libro 2. capite 5. ubi tamen editio castigatissima V. C. et doctissimi Joannis Frederici Gronovii, *vindictæ* retinet.

14 At cum impositio, etc.) Hoc non obstare quo minus sit actus legitimus manumissio docui cap. 24. lib. 2. Sem. P. Faber.

15 Circumductiones) Seneca in epistola 8. *Philosophiæ servias oportet ut tibi contingat vera libertas. Non differtur in diem, qui se illi subjecit, et tradidit, statim circumagitur.* Appianus 4. civil. τοῦ δὲ πιστοτάτου τῆς δεξιᾶς λαβόμενος, καὶ περιστρέψας αὐτὸν ὡς ἔθος ἐστὶ Ῥωμαίοις ἐλευθεροῦν· *Fidelissimum servum dextera prehensum circumegit, ut mox est Romanis in servis suis liberandis.*

16 Salapittæ) Glossæ Philoxeni: *Salapitta* ῥάπισμα. Schol. Pers. sat. 5. *Quos manumittebant, eos alapa percussos circumagebant*, id est, ῥαπίσματι.

17 Non numerari manumiss.) Atqui non omnes ibi actus legitimi enumerantur: nos enim alios complures judicabimus cap. 23. et 24. lib. 2. Semestr. et vide quæ scripsi ad *l. actus*, *l.* 77. ubi his argumentis respondeo. P. Faber.

Tit. II. *De testamentaria manumissione.*

Vide tit. 4. ff. eodem lib.

Causa mortis fit manumissio quæ fit testamento: hæc relinquitur, illa imponitur, *l.* 1. §. *pen inf. de com. ser. man.* et hæc, aut fit jure directo, aut jure fideicommissi: directa, de qua est hic titulus, ex 12. tab. proficiscitur, 1 fideicommissariam tuetur prætor 2: et rursus directa non potest relinqui codicillis non confirmatis, fideicommissaria potest, *l. libertates*, *ff. eodem.* Item directa libertas testamento relicta a minore xx. ann. non valet 3; fideicommissaria valet, si justam manumittendi causam habuerit, quam et si inter vivos servum manumisisset, approbaturus consilio erat, *l.* 5. *tit.* 4. *l.* 4. *supra*, *de test. mil. l.* 4. §. *item si minor*, *de fid. lib.* Et directa servis tantum propriis relinquitur, *l.* 9. fideicommissaria etiam alienis, *l.* 6. *tit.* 4 et pure directis verbis manumissus, nullo jure impediente, libertus est Orcinus 4, *l.* 10. per fideicommissum manumissus libertus est ejus a quo manumissus est, *l.* 7. *tit.* 4. Et sub condicione, vel in diem directo manumissus, est statuliber, per speciem fideicommissi quasi statuliber 5. Et in directa libertate fraus creditorum æstimatur ex eventu et consilio: in fideicommissaria ex eventu solo, quia illa datur proprie, hæc petitur, et etiamsi consilium fraudandi absit, præstari non debet, nisi deducto ære alieno, ut *inf. tit.* 11. *et l.* 4. §. *si quis autem*, *ff. de fid. lib.* Quæ autem directa libertas semel competiit adita hæreditate ab extraneo, vel suo herede existente statim a morte testatoris, non revocatur, etiamsi postea hæres per in integrum restitutionem abstinuerit hæreditate, *l.* 3. *hoc titulo*, *l. sciendum*, *ff. eodem*, *l.* 4. §. *quid ergo*, *ff. de fid. lib.* etiam si postea ei qui prior petiit bona sibi abdici libertatum conservandarum causa, et hæreditatem adivit, bona abstrahantur ab alio 6, qui creditoribus et manumissis meliorem conditionem offerat, *l. ultim. in fin. h. tit.* etiamsi hæredi, qui semel ex testamento adivit, postea legitimus heres evincat hæreditatem perlusorio judicio, quod *l.* 12. ait esse ex Constitutione D. Pii, cujus etiam fit mentio in *l. a sententia*, *et l. si perlusorio*, *ff. de appell.* Nihil est quod difficilius revocetur quam libertas. Quamobrem nec olim testamento 7 data adimi potuit. At si ideo non adeatur hereditas, neque ex testamento, neque ab intestato, quod nimis ex ære alieno laboret, libertatum relictarum conservandarum gratia simul atque famæ defuncti, quæ laboraret si nomine ejus bona distraherentur, licet servo testamento manumisso satisdationem offerre creditoribus pecuniæ debitæ, vel partis, prout inter eum et illos convenerit, et polliceri manumissis libertates, atque ita hæreditatem et libertates obtinere, fisco excluso, ex Constitutione D. Marci, de qua in *l.* 6. *et ultim. in hoc tit.* in qua et Oratio dicitur, ut plane videatur et SC. fuisse confirmata. Idem licet offerre cuilibet extraneo libero homini, et sic eam hæreditatem adire. Imo et servo non manumisso, cui si bona addicantur 8, protinus hæres aut tanquam hæres et liber erit. Nec enim potest hæres esse domini, aut bonorum possessor sine libertate, et hi omnes admittuntur intra annum, etiam si res non sit integra ex sententia Ulpiani comprobata a Justiniano, et contra Constitutionem D. Severi, quæ non caret exemplis *l. ult. sup. de rep. hær. l. quod si minor*, §. *Scævola*, *ff. de minor.* In his vero, quæ ex *l. ult.* resultant nova et inopinata, hæc sunt, ut adire velut ex testamento 9 possit qui scriptus testamento non est, ut competat velut ex testamento 10 libertas ei cui testamento libertas relicta non est, et ut manumissi testamento, quibus non placet sibi libertatem conservari remedio Constitutionis D. Marci, inviti liberi non fiant 11, et Cives Romani: alias enim civitas Romana datur invito, ne spernatur dignitas tantæ civitatis, quam alii magno redimunt, et impetrant ægre. Nec ineleganter Leo *Nov.* 102. duplex beneficium accipere eum, qui cogitur beneficium accipere.

II. Enarratio.

1 Ex 12. tabul. profic.) Ulpian. *tit.* 1. §. *ut testamento.*

2 Fideicommiss. tuetur Prætor) De quo Cujacius §. 1. *Inst. de fideicommiss. hæredit.* et ad Ulpian. *t.* 25. §. *fideicommissa.*

3 A min. 20. non valet) Hodie valet, Nov. 112. c. 11.

4 Libertus est Orcinus) Vide Cujacium ad §. 2. *Inst. de singul. reb. per fide c. rel.*

5 Quas statuliber) Nec enim sunt statuliberi, qui per fideicommissum manumittuntur, vel in diem. Vide Cujacii Parat. *ff. de statul.* et Observ. 15. 5.

6 Bona abstrahantur ab alio) Cujacius in *d. l. ult.* §. *ult. legit*, *abstrahantur*, ut habent quidam codices. In veteri tamen Menagii legitur, *distrahantur.*

7 Nec olim testam. adimi pot.) *l. si peculium* 10. §. *ult. ff. de manum. testam.*

8 Cui si bona addicantur) Vide Cujac. ad *l. de eo cui libert. cau. Inst.*

9 Ut adire velut ex testamento) Ut quilibet extraneus liber homo, et servus non manumissus.

10 Ut competat velut ex testam.) Servo non manumisso, cui si bona addicantur, protinus hæres, aut tanquam hæres et liber erit.

11 Liberi non fiant) *d. l. ult.* §. *sin vero quidam.*

Tit. III. *De lege Fusia Caninia tollenda.*

Vide t. 7. libri 1. Inst.

Hic titulus pertinet etiam ad relictas testamento libertates jure directo, quibus lex Fusia Caninia certum modum 1 imposuit Augusti temporibus, quem et manumittendi modum terminasse Svetonius scribit 2, puta ut ne quis universam familiam suam manumitteret, qui tamen vindicta universam manumittere potuit, quia quo liberaliores sunt qui moriuntur, quam qui vivunt, eo magis veluti freno quodam coercendi sunt, ne rem suam omnem perdant, et suis hæredibus parum, aut nihil relinquant. Ceteras manumissiones satis coercet naturalis hominum parsimonia et egestatis metus. Ad fideicommissarias autem libertates lex Caninia potest videri non pertinere, quia hæredibus eæ non auferunt totum servum, quatenus jura patronatus hæredum sunt. Verum legis Caniniæ modum in danda fideicommissaria libertate testatorem servare video in *l.* 22. §. 1. *ff. de fid. lib.* et quæ inscripta est ad legem Caniniam, *l. si quis*, *ff. de cond. et dem.* de libertate fideicommissaria loqui, ut vere dici possit, quod communis esset lex Caninia superiori et sequenti titulo, positam eam fuisse in confinio utriusque. Hanc intellexit Plautus in Querulo 3, dum ait Ad legem Portiam, Caniniam, Furiam, Fusiam, et *l. pen. Cod. Th. de Judæis*, cum loquitur de legitimo numero manumittendorum. Quod si quis supra eum numerum servos manumittat, ut fit ex lege Ælia Sentia, qui primi nominati sunt usque ad legitimum numerum, soli perveniunt ad libertatem; vel si omnes in orbe tereti scribantur, et in ejus area, liberi sunto, nulli competit libertas, auctore Gajo 4, quia non apparet 5 quis primus sit, aut imus; propterea quod, ut Plato ait in Timæo: quodcunque est, σφαιροειδὲς τόπον τινὰ κάτω ἢ ἄνω οὐκ ἔχει. Hoc vero caput legis Caniniæ tollit Justinianus in hoc titulo, non totam legem Caniniam: nam ex ea illud remanet, ut libertates servis testamento nominatim dentur 6.

III. Enarratio.

1 Certum modum imposuit) Ut est in *tit. de lege Fus. sub. Inst.*

2 Svetonius scribit) Augusti capite 40.

3 Plautus in Querulo) Hæc commœdia falso Plauti nomen præfert.

4 Auctore Gajo) Instit. lib. 1. t. 11.

5 Quia non apparet, quis primus) Ocellus Lucanus de natura universi: οὗτος δὲ (κύκλος) πάντοθεν ἴσος καὶ ὅμοιος· διό περ ἄναρχος, καὶ ἀτελεύτητος. Arnobius 4. advers. Gent. *Quicquid enim teres est, atque ex omni parte rotunditatis connexione conclusum nullum habet initium, nullum finem.*

6 Nominatim dentur) Nam lex Caninia cavet, ut libertates servis testamento nominatim dentur, Ulp. *t.* 1. §. *ult. et* §. *incertis*, *Instit. de lega.*

Tit. IV. *De fideicommissariis libertatibus.*

Vide tit. 5. lib. 40. ff.

Non tantum directæ libertates testamento, vel codicillis relinqui possunt, sed etiam fideicommissariæ, .i. quæ verbis precariis relinquuntur, dum tamen, ut ait *l.* 19. *ff. eod.* ea verba sint vulgaria 1, id est, vulgo accepta pro precariis, et quibus voluntas testatoris exprimatur, qualia sunt peto, rogo, volo, mando, fideicommitto, quale non est verbum commendo, *l.* 12. *hoc t.* quia non satis exprimit fideicommissum aut preces, et arbitrium permittit 2 potius quam preces adhibet, quæ in testamentis necessitati permistæ sunt: et quod ait *l.* 12. *ff. eod.* his verbis, Illos servos tibi commendo ne cui alii serviant, fideicommissam libertatem relictam videri etiam detracto verbo commendo, idem esset, *l.* 9. *l.* 10 *l. rogo l. generaliter*, §. *si petitum*, *ff. eod.* Nihil igitur potest, nihil adjicit, nihil efficit in eam rem commendo verbum 3. Porro directæ libertates statim ab adita hæreditate 4, vel si necessarius hæres sit, a morte testatoris, ipso jure competunt, veluti ex testamento sine ullo facto aut voluntate hæredis, non tamen sine hærede: nam ab hæredibus relinquuntur, et ut legare ab hærede dicimus, ita manumittere. Quint. Decl. 388. *Hunc etiam a filio manumisit*: et post mortem hæredis 5 olim inutiliter relinquebantur. Fideicommissariæ autem libertates præstantur ab hærede, vel legatario, vel fideicommissario, qui rogatus est servum defuncti, aut suum, aut alienum manumittere, nec sine illius manumissione is servus ex judicio defuncti fieri liber potest, *l.* 11. *hoc tit.* nisi latitet, ut ait, vel absit, non justa ex causa: quo casu contra latitantem et absentem interposito decreto .i. si causa cognita prætor, vel præses pronuntiaverit libertatem deberi, continuo fit liber, et libertus Orcinus, si servus defuncti fuerit ex Senatusconsulto Rubriano 6: Si hæredis, qui rogatus est, libertus hæredis ex Senatusconsulto Junciano. Quod dixi de latitante vel absente, idem obtinet ex Constitutione Justiniani in eo qui neque latitat, neque abest si moram faciat libertati, nimi-

rum ut et sententia prætoris vel præsidis eripiatur in libertatem, et fiat libertus Orcinus, *l.* 15. *hoc titulo.* Et moram facit qui petitam suo tempore libertatem non præstat, *l.* 4. *hoc tit.* si sit relicta majori 25. an. nam minori mora fit ex die quo peti potuit, majori ex die quo petita est, *l. cum vero*, §. *apparet*, *ff. eod.* nec dies interpellat pro homine, nisi in pœnalibus causis 7. Cetera quæ sunt in hoc titulo, vel in Observationibus 8 exposui, vel facilia perceptu sunt: et hoc unum modo addidisse satis erit quod *l.* 10. objicitur *l.* 8. *tit. seq.* ita discriminari, quod sit in *l.* 10. expressa certa dies, in *l.* 8. non item; sed casus nuptiarum tantum, sive dies nuptiarum, qui cum sit incertus, condicionem facit.

IV. Enarratio.

1 Ea verba sint vulgaria) Græci ad *d. l.* 16. *ὥςε τοῖς εἰωθῶσι ῥήμασι, καὶ δι' ὧν φανερῶς ἡ βούλησις τοῦ διαθεμένου φανεροῦνται καταλιμπάνεσθαι τὰς παρακλητικὰς ἐλευθερίας·* ita tamen ut verbis usitatis, et quibus evidenter voluntas testatoris ostendatur, libertates fideicommissæ relinquantur.

2 Et arbitrium permittit potius) *L. Thais* 41. §. *Lucius Titius* 5. *ff. eod.*

3 Commendo verbum) Thalelæus ad *d. l.* 12. *h. t.* *εἰ μὴ δείκνυται, ὅτι ἐλεύθερον αὐτὸν ἠθέλησε γενέσθαι. nisi probetur eam fuisse voluntatem defuncti, ut liber fieret.*

4 Statim ab adita hæreditate) *L. testamento* 23. *et l. testamento* 25. *ff. de manum. test. l. nam cum libertas* 8. *ff. qu. di. leg. ced. et l. directis* 10. *sup. de testam.*

5 Et post mortem hæredis) Ulpianus *titul.* 1. §. *post mortem.*

6 Ex Senatusconsulto Rubriano, etc.) *L. cum vero* 26. §. *subventum*, *et l. si eum servum* 28. §. *si quis servum*, *ff. eod. l.* 4. *hoc tit.*

7 Nisi in pœnalibus causis) Vide Cujacium ad *leg. trajectitiæ* 23. *ff. de obligat. et act.* tractatu 7. ad Africanum.

8 In Observationibus) Libro 18. 5. et 20.

Tit. V. *De dedititia libertate tollenda.*

Vide tit. 5. *lib.* 1. *Inst.*

De fideicommissaria libertate hoc etiam legimus in *l.* 43 *ff. eod.* fideicommissariam libertatem testamento, vel codicillis relictam, quæ utique censetur esse relicta optimo jure, *l. generaliter*, §. *hostium ff. eod.* nisi additum sit, ut Latinus fieret, §. *illo proculdubio tit. seq.* non deberi ei, quem dominus postea in ergastulo vinxit pœnæ causa, nimirum quia ex lege Ælia Sentia ad Civitatem Romanam pervenire non potest qui a domino vinctus est pœnæ causa, vel qui compunctus est notis, qui stigmatias 1, et subverbustus 2 dicitur, vel qui propter noxam tortus, nocensque inventus est, vel datus ad ferrum, aut bestias, vel conjectus in publicam custodiam, sed quoquomodo manumissus sit, neque Civis fit, neque Latinus; sed deditiorum numero habetur, auctore Ulpiano *tit.* 1. et Theophilo *tit.* 5. *lib.* 1. ideoque ad legem Æliam Sentiam scribens Ulpianus definit quis dicatur vinctus, *l. verum ff. de verb. signific.* quæ nisi coangustetur ad caput illud legis Æliæ Sentiæ, pugnabit cum *l. succurritur, ff. ex quibus causis major.* Lata fuit ea lex auctore Augusto, sicut lex Fusia Caninia, ut Svetonius 3 aperte demonstrat. Et illi deditiorum numero, quod eodem jure et condicione essent, qua peregrini, qui se et sua victi dedidissent in ditionem populi Romani, qui parum aberant a servis, et infami nomine Deditii vocabantur 4. Certe deteriore conditione Deditii ex Lege Ælia Sentia sunt, quam Latini ex L. Junia Norbana, quia nec commercium habent, nec cum eis testamenti factio est, nec ullam spem habent adipiscendæ civitatis Romanæ. Latini eam poterant adipisci variis modis, quos refert Ulpianus *l b. Reg.* et inter ceteros uno relato in *l.* 1. *Cod. Theod. de rap. virg.* At caput illud legis Æliæ Sentiæ abrogat hic titulus, quod etiam in usu esse desierat.

V. Enarratio.

1 Qui stigmatias) *ςιγματίας*, servus compunctus notis: est enim *ςιγμὴ* nota.

2 Et subverbustus) Tertullianus de pallio capite 4. *Passivitas offert libertinos in equestribus, subverbustos in liberalibus dedititios in ingenuis.*

3 Ut Svetonius) Augusti capite 40.

4 Deditii vocabantur) Glosse: *dedititii*, *οἱ μετὰ τὸ ληφθῆναι, τῇ τῶν νικησάντων πολεμίων ἐξουσίᾳ ἑαυτοὺς ἐπιτρέψαντες.* Glossæ Isidori. *Si barbarus dedat se Romanis, dedititius is est* v. eundem Originum libro 9 cap. 4. Tertullianum II. ad nation. cap. 17. *Et dedititius Admeti, etc.* Q. Curtius lib. 7. cap. ult. *Multitudo deditiorum*, etc. Sic habent libri quidam, ut notatur in variis lectionibus. Nescio an Cujacius scripserit deditii, ut solet verbis inusitatis, et desitis uti: cujusmodi est exhæreditare, quo utitur titul. seq. an operarum mendum sit, pro dedititii.

Tit. VI. *De Latina libertate tollenda, et per certos modos in Civitatem Romanam transfusa.*

Vide dicta tit. 5. *Instit.*

Hic autem titulus abrogat legem Juniam Norbanam, quæ etiam Augusto auctore lata fuit, et manumissos inter amicos, per epistolam, aut honorem mensæ liberos fecit, qui ante liberi non erant, ut eodem jure essent, quo erant olim Latini colonarii, qui tamen tempore latæ legis Juniæ Norbanæ civitate Romana donati erant, et conditio Latinorum Junianorum hæc, ut viverent quasi liberi, morerentur quasi servi, §. *ult. Instit. de suc. lib. l.* 8. *Cod. Theod. de lib. cau. l.* 1. *Cod. Theod. de pet. hæred.* quod et ex Salviani Episcopi scriptis comprobavi Observat. 4. 1, ut simili forma dicitur, Latinum invito aut ignorante domino a Principe donatum civitate Romana ex edicto Trajani vivere ut Civem, mori ut Latinum, *d.* §. *ult.* quod beneficium Principis non debeat ad alienam injuriam 2 pertinere, et libertinum donatum a Principe jure aureorum annulorum, vivere ut ingenuum, mori ut libertinum, *l.* 3. *ff. de bon. lib.* Latini igitur ex lege Junia moriuntur ut servi: quia bona eorum manumissores aut liberi eorum, non capite minuti, *l.* 1. *Cod. Th. de pet. hæred.* et non exhæredati 3 a parente, jure peculii occupant, et ex SC. Largiano, si liberi a patre instituti sint, adjectis cohæredibus extraneis, in bonis Latinorum libertorum patris præferuntur cohæredibus extraneis, *d.* §. *ult.* Verum ut Latinos colonarios receptos in civitatem lex Julia sustulit, ita et hæc Constitutio Justiniani 4 Latinos Junianos: qua ratione Latinitatis nomen quod in Cod. Theod. erat, Tribonianus mutavit in libertatis, *l. pen. inf. tit.* 13. Ait autem certos modos, quia non omnes modi Latinitatis transfusi sunt in civitatem Romanam, non qui per mensam, non qui fraudandorum creditorum causa, de quo Ulpianus in *reliquis Regularum* 5. Per mensam notandum maxime quod Papianus 6 exigit tit. 44. Contestationem, Causa Latinitatis servum adhiberi convivio.

VI. Enarratio.

1 Observat. 4.) Capite 5.

2 Ad alienam injuriam pert.) *L.* 2. §. *merito*, *ff. ne quid in loco pub.*

3 Exhæredati a parente) Salvianus libro 3. contra avaritiam: *Se ipsos exhæreditavere viventes.*

4 Constitutio Justiniani) Qui quocunque modo legitime manumittuntur, cives Romani intelliguntur. Sic constitutionem breviter perstringunt Basilica. In princ. ejusdem constitutionis recte legitur in veteri Menagii: *quapropter*, etc. *titubat.*

5 In Reliquis Regularum) Post collationem Licinii Rufini.

6 Papianus) Qui editus una cum codice Theod.

Tit. VII. *De communi servo manumisso.*

Vide lib. 2. *Instit. tit.* 7. §. *ult.*

Hoc etiam titulo Justinianus abrogat jus vetus, quod obtinuit servo communi manumisso ab uno ex dominis. Et servus quidem communis apud unumquemque dominum partim proprius, partim alienus est, *l.* 2. *h. t.* adeo ut ei legatum et hæreditas possit relinqui, cum libertate ut proprio, et sine libertate ut alieno, *l.* 3. *in pr. l.* 6. §. *pen. ff. de hær. inst.* et Ulp. *lib. Reg. tit.* 22. et possit etiam idem alii legari 1 per damnationem aut vindicationem 2. Sed an etiam ab uno ex dominis manumitti possit vindicta, aut testamento, dubitabatur, quia ut alienus non potest ab eo directo manumitti. Et placebat olim unum ex dominis manumittendo servum communem, partem suam amittere, eamque socio accrescere, auctore Ulp. *tit.* 1. *Reg.* et Paulo 4. *Sent.* 3 ut proprietarium proprietatem manumittendo servum invito fructuario. Ab uno igitur ex dominis manumissus non fiebat liber. Post vero paulatim res eo processit, ut tandem sublato illo jure accrescendi, Justinianus favore libertatis statueret servum protinus liberum fieri, quem unus ex dominis directo manumisisset; sed præstari debere partis suæ pretium alteri domino non manumissori, ita ut is cogatur vendere partem suam manumisso: vel manumissori, vel hæredi manumissoris. Nam et ex Constitutione Severi, ut in *l.* 1. Martianum retulisse scribit in Institutionibus (sic legendum, non, in Constitutionibus 4) milite testamento manumittente servum communem, hæres ejus cogitur redimere partem socii, ut effectum habeat manumissio mitioris domini. Imo et pagano manumittente, cogitur non manumissor manumissori vendere partem suam, pretio constituto arbitrio prætoris ex alia Constitutione Severi et Antonini. Idemque Sex. Ælium 5 (*) antiquum interpretem 12. tab. refert scripsisse ex Ulp. 6. et Pauli 5. fideicommissorum, et notis Marcelli ad Digesta Juliani, et ejus notæ partem, ut scio misceri Juliani scriptis Marcelli notas, Marcelli nomine suppresso, opinor esse in *l. si servus*, *ff. de vulg. subst.* illo loco, *Quod si neque a patre*

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 11. *cap.* 11.

etc. Est et hæc Marcelli sententia in *l. domino*, *D. de SC. Sillan.* (*) Verum ad extremum Justinianus id constituit quod dixi supra, quod videtur Tribonianus etiam traduxisse ad speciem *l. duobus*, *ff. de lib. cau.* ut quod libertas dividi non possit, *l. alieno*, §. 1. *ff. de fideicom. lib.* magis ad se integram libertatem trahat, quam retineat hominem in servitute. Hodie igitur si unus ex sociis cum libertate servo communi hæreditatem aut legatum relinquat, hæreditas et legatum pertinet ad servum ut liberum, olim socio, qui non manumisit, acquirebatur, auctore 6 Paulo 3. *Sent.*

VII. Enarratio.

1 Alii legari per damnat.) Ut alienus: nam res alienæ per damnationem relinqui poterant, Ulp. *tit.* 24. §. *per damnationem.*

2 Aut vindicationem) Ut proprius, nam per vindicationem res testatoris tantum legari poterant, Ulp. *d. tit.* 24. §. *per vindicationem*, *et* §. *seq.*

3 IV. Sententiarum) Titulo 12.

4 Non in constitutionibus) In veteri Menagii legitur, *constitutionibus.*

5 Idemque Sextum Ælium) In eodem Menagii codice legitur, Cæcilius: quam lectionem probat Cujacius Observationum 8. 25. et Antonius Muretus ad tit de Orig. jur. heic autem vulgatam sequitur Cujacius.

6 Auctore Paul. 3. Sent.) *Tit.* 6. §. *communi.*

Tit. VIII. *De servo pignori dato manumisso.*

Jam a titulo superiore cœpit tractare de his, qui manumittendo servum suum, liberum eum non faciunt: nam ante Justinianum unus ex dominis 1 servum communem manumittendo vindicta aut testamento eum non perducebat ad libertatem. Cui additur hoc titulo debitor qui servum 2 specialiter pignori datum, vel obligatum manumittit: nam et si solvendo sit, manumissio non valet facta invito creditore 3, *l.* 3. *ff. de manum. l.* 1. *h. t.* quæ conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de remiss. pig.* et valet tamen manumissio servi dotalis, aut comparati ex pecunia dotali, *l. ult. h. t.* si fiat a marito locuplete etiam invita uxore: quia lex Julia prohibuit alienationem fundi dotalis, non manumissionem servi: si a non locuplete, libertati obstat lex Ælia Sentia, *l. servum dotalem*, *ff. de manum.* Quod vero dixi de debitore, ut nec si locuples et solvendo sit, servum pignoratum manumittere possit et civem Romanum facere, pugnat cum *l.* 1. *sup, de nec hær.* et *l. generaliter*, *ff. qui et a quib. man.* et cum eo quod Ulp. in reliquis Regularum 4 scribit his verbis: *Servum pignori datum* 5 *Civem Romanum facere debitor potest* (sic legendum) *nisi si solvendo non sit.* Obstat enim libertati lex Ælia Sentia, quæ vetat fraudandorum creditorum causa manumissum Civem Romanum fieri 6: et placet ratio *l. generaliter*, quia pleno jure debitoris est, ut *l.* 11. *sup. de act. empt.* .i. ex jure Quiritium 7. At hoc sic excipi volo, Si creditori satisfiat, vel satis offeratur: alioquin nec manumisso a domino locuplete libertas competit, *l.* 1. *h. t. et d. l.* 3. et ita invenio recte Græcos ad *l. generaliter*, §. *si quis servo*, *ff. de fid. lib.* supplere hæc verba, soluto 8 tamen debito.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 42.

VIII. Enarratio.

1 Unus ex dominis) Vide §. *ult. Instit. de donation.*

2 Qui servum specialiter pign. dat. Generalis hypotheca manumissionem non impedit, *l.* 3. *h. t.*

3 Invito creditore) Nam consentiente creditore, recte manumittitur, *l.* 4.

4 In reliquis Regularum) In Fragmento post Licinii Rufini collat. LL. Roman.

5 Servum pignori datum) Generaliter scilicet, non specialiter, ut in *l. generaliter*, *ff. qui et a quibus manum.* P. Faber.

6 Civem Romanum fieri) Imo non modo civem effici, sed vel ad aliquam libertatem pervenire: alioqui non occurreretur fraudi, nec subveniretur creditoribus, et facit *d. lex general.* §. *ult.* in verbo, *nullam.* Idem.

7 Id est, ex jure Quiritium) Minime vero heic ad jus Quiritium respexit (quamquam hoc quoque habere debuit in servo, qui eum vellet ad civitatem Romanam perducere ut est apud Ulpianum in Fragmentis) sed eo potius quod cum sub certa lege nostrum sit, ut Seneca loquitur de Beneficiis. non plene, non perfecte sit tamen etenim id non videtur perfecte nostrum esse, quod ex casu auferri potest, ut regula juris continetur: unde nec perfecte quis habet (licet plenum jus quandoque habeat, ut in *d. l. gener.* §. *ult.*) nisi eam rem quæ permansura est, nec auferri potest. Illa vero auferri potest, quæ specialiter obligata est pignori: non soluta enim pecunia jus suum creditor persequi potest. Ergo servus specialiter oppignoratus pleno jure debitoris non est; tantum abest ut ejus perfecte sit: et quamvis alienari possit cum sua causa, manumitti tamen interea non potest, ut scilicet libertas statim competat: fieret enim creditori injuria, cum in homine libero pignus consistere non possit, in alienato a

debitore possit. Quod alii non tradunt, ego attigi ad finem cap. 21. libri 2. Semestrium, et ad *l. omnes* §. *non videtur*, *ff. de reg. jur.* et ad *d. l.* 11. *de action. empt.* P. Faber.

8 Soluto tamen debito) διαλουμένου τοῦ χρέους, 48. Basilic. tit. 4.

Tit. IX. *De servis reip. manumittendis.*

Servos Reip. vocat servos Pop. Romani vel alterius civitatis qui ante *l. penult. infr. de tabul.* deputati erant ut servirent tabulario civitatis et rationibus, tabulis chartisque publicis, ut recte *l.* 3. *h. tit.* significat tabulariam administrationem esse actum servilem, quem tamen et liber homo volens gerere possit salva libertate, et confirmat Livius 43. his verbis: *censores signatis tabellis publicis, clauso tabulario et dimissis servis publicis, negarunt se quicquam publici negotii gesturos.* Sed et actis Senatus intervenisse eos Capitolinus indicat in Gordianis, dum in tacito S. C. faciendo nec scribas ait, nec servos publicos intervenisse. Utebantur etiam servis publicis singuli cives, licet singulorum servi non essent, ut qui per se stipulari non poterant propter ætatem, nec per liberum hominem, vetante regula juris, nec per servum proprium quem non habebant, stipularentur per publicum quod in rem suam esset, *l. non aliter*, *ff. de adopt. l.* 2. *ff. Rem pup. sal. fore*, *l.* 3. *infr. de postl. et redempt.* Legi etiam apud Ulpianum in 11. Olynthiacam Demosthenis, Athenis fuisse servos publicos, literarum peritos, qui proficiscentes in bellum Imperatores et quæstores sequerentur ad conficiendas rationes impensarum, ut bello finito in reddendis rationibus quæstio haberi ex eis posset, quia non poterant cives torqueri, et forte comperta fraude tum ut ageretur in Imperatores et quæstores proinde atque in servos. Servus publicus Pop. Romani habuit proprium jus testamenti faciendi pro parte dimidia peculii, ut Ulpianus 1 scribit *lib. Reg. tit.* 20. At, ut de servorum publicorum manumissionibus dicamus, hos olim Resp. manumittere poterat, ut vel Varro indicat libro 7. de ling. Lat. Sed non faciebat cives Romanos. Post ex lege Vettii Libici cives Romanos. Sic legendum in *l.* 3. Fuit Vettiorum familia Romæ, ut Vettium Rufinum legimus *l.* 1. *sup. de bon. mat.* et Vettium Atticum, et Vettium Valentem, et Vettium Priscum, et Vettium Chilonem, cujus nomen Taciti historiarum primo in Betuichilonem deerrarat, et alium in Orat. pro M. Cœlio, et L. Vettium, qui detexit conjurationem Catilinæ apud Dionem 2. Cum vero ea lex pertineret tantum ad urbem et municipia Italiæ, deinde porrecta est etiam ad municipia provinciarum, ut ait *l.* 3. ex Senatusconsulto facto Juventio Celso 11. et Neratio Marcello Jurisconsultis Coss. cujus Consulatus fit etiam mentio in *l.* 2. *in fin. ff. de orig. ju.* ubi Neratius Priscus dicitur, et in *l.* 3. Neratius Marcellus, recte, quia familia ejus Marcellorum fuit, et Marcellum æque Jurisconsultum habuit fratrem, *l.* 12. §. *idem respondit domo*, *ff. de instr. et instr. leg.* Sic vero lex Atilia de tutoribus dandis, quod in urbe tantum locum haberet, l. Julia et Titia porrecta est ad provincias, ut in *Instit. tit. de Atil. tut.* et lex Julia de cessione bonorum, quæ in urbe tantum locum habuit, Constitutionibus porrecta est ad provincias, *l.* 4. *infr. qui bon. ced. poss.* et auctore Macrobio 3 lex Fannia, qua sola urbs tenebatur lege Didia porrecta est in totam Italiam. Forma autem manumittendi servos publicos in provinciis cauta fuit legibus municipalibus, et Constitutionibus Principum, plerumque ut manumitterentur decreto ordinis, et consentiente præside provinciæ, et in locum manumissi subdito vicario, *l.* 1. *et* 2. *hoc titulo l.* 1. *infr. ne quis lib. invit. act. ger. cog. l.* 3. *ff. de man. quæ ser. ad univers. pert.* qua servata, perveniebant ad civitatem Romanam, nec in servitutem publicam reduci poterant, ob id solum quod sua sponte tabulario civitatis postea servissent, vel aliud actum pro civitate gessissent, nullo alio justo titulo præcedente, *l.* 6. *infr. de ing. man. l.* 3. *hoc titulo*, quæ conjungenda est cum *l.* 1. *sup. de ju. aur. annul.*

IX. Enarratio.

1 Titulo 20.) §. *ult.*

2 Apud Dionem) Et Svetonium Julii cap. 17. Item T. Vettium Aquilinum legimus apud Gruterum 1082. 17. Vettium Agorium 310. 1.

3 Auctore Macrobio) Saturn. lib. 2. cap. 13.

Tit. X. *De his qui a non dominis manumittuntur.*

In hoc titulo ostenditur servo alieno libertatem directo dari inutiliter, invito domino ut *l.* 9. *supr. de test. man.* Servi alieni venditio obligationem constituit inter emptorem et venditorem, manumissio nullam; ideoque non valet manumissio, licet postea manumissor domino hæres extiterit, *l. si servo*, *ff. qui et a quibus man.* venditio valet, *l. si quis alienam*, *ff. de act. emp.* Conservatur tamen libertas quæ data est servo alieno, si dominus contentus sit pretio servi, *l.* 1. *hoc titulo* 1. Sed et si pater consentiente filio manumiserit servum castrensem 2 filii minoris 20. an. nulla manumissio est, non quod sit alienus tamen, sed quod

sit manumissus contra legem Æliam sentiam, *l. penult.* nam in majore [3] aliud dicerem, quia filius ipse videtur manumittere, ut contra pater filio jussu patris manumittente servum patris. At si proprietario, aut debitori manumittendi consentiat min. 20. an. qui in servo jus utendi fruendi vel jus pignoris habet, valet manumissio quia servus minoris non manumittitur, *l.* 2. *l. si pater* §. *ult. ff. de man. vind.* Addam dominum in hoc titulo accipi pro pleno domino: quia nec fructuarius solus servum utiliter manumittit, nec proprietarius, *l.* 9. *supr. de usufr. et hab. l.* 4. *h. t.* Sed manumissus a nudo proprietario servus erat [4] sine domino ut servus habitus pro derelicto, *l. quemadmodum*, §. 1. *ff. de nox. act.* At ex *l.* 1. *infr. tit.* 15. manumissus a proprietario fit liber et libertus proprietarii, et est in servitute fructuarii [5]: manumissus a fructuario, servus est proprietarii, et in libertate potestateque sua quandiu durat ususfructus.

X. *Enarratio.*

1 Lege 1. hoc titulo) In qua dele τὸ *vel*, auctore Basilico, et veteri Menagii.

2 Servum Castrensem filii min.) Filii familias igitur: et non recte igitur Basilica speciem ponunt in filiis emancipatis, quasi filiusfamilias omnimodo servum proprium habere non possit.

3 Nam in majore) Idem scribunt Joannes Faber heic, Odofredus et Fulgosius.

4 Servus erat sine domino) Ulp. *tit.* 1. §. *servus l. infr. tit.* 15. vide ibidem.

5 Et est in servitute fructuarii) Quasi servus est fructuarii.

Tit. XI. *Qui manumittere non possunt, et ne in fraudem creditorum manumittantur.*

Jam a titulo 7. cœpit tractare de his qui servos suos alienosve, vel olim manumittere non potuerunt, vel hodie non possunt. Et in hoc titulo nunc addit, etiam servos principis [1] non posse manumittere vicarios, sive peculiares servos suos, *l.* 2. quamvis eorum sint quodammodo domini, *l. si servus meus, ff. de pecul.* quod in servis privatorum multo magis obtinet, etiamsi liberam habeant peculii administrationem: nam servis principum videbatur hoc posse dari præcipuum, ut et de peculio suo eis Leonis *Novel.* 58 dedit testamenti factionem. At inter vivos, nec per se, nec per interpositam personam, veluti imaginarium emptorem servos peculii sui manumittere possunt, sicut minor 20. an. qui per se non potest servum manumittere ex lege Ælia Sentia, nec per interpositam personam id quoque potest ex Senatusconsulto, *l.* 4. [2] et prævalet hoc casu lex Ælia Constitutioni Marci et Commodi ad Aufidium Victorinum. Longe enim abest a mente legum, ut aliæ aliis fraudem faciant. Aliud est caput legis Æliæ Sentiæ, de quo etiam in hoc titulo agitur, ut libertates datæ in fraudem creditorum, vel patronorum ipso jure nullæ sint, etiamsi debitori vel liberto homo dives hæres extiterit, *l.* 5. *sup. tit.* 2. *l.* 5. *et* 18. *ff. qui et a quibus man.* Revocari dicuntur in *l.* 1. *hujus tituli*, hoc est revocari ipso jure. Alienationes revocantur beneficio actionis [3], quo vix possent revocari libertates si valerent ab initio. At si is, qui servum emit a debitore qui non erat solvendo, eum manumiserit, lex Ælia Sentia locum non habet quia debitori nihil abest: et hæc est sententia *l.* 5. *hujus tituli*, in qua pro emptori legendum venditori, ut in Basil. [4] τῷ πράτῃ· Eadem quoque lex non habet locum in fideicommissariis libertatibus, sed in directis tantum, *l.* 1. *et ult.* quia fideicommissariis [5] satis obstat regula juris, quæ vult fideicommissa omnia præstari post deductionem æris alieni. Illud etiam hic titulus ostendit, libertates dari frustra a domino servo suo vel a principe servo alieno, ex acclamatione populi cui forte placuerit actor fabulæ quidam, *l.* 5. quam legem etiam Athenis fuisse Æschines testis est contra Ctesiphontem, μήτε οἰκέτην ἀπελευθεροῦν ἐν τῷ θεάτρῳ· Frustra etiam dari a tutore servo pupilli sui licet debeatur, *l. pen.* in qua recte [6] Thalelæus articulum, Nec, esse construendum cum verbo, Debitam, non cum verbo. Fidei commissariam, ne hoc videatur dicere, Nec directam, nec fideicommissariam libertatem tutorem posse præstare, quod ineptum dictu est propterea quod directa libertas non præstatur.

XI. *Enarratio.*

1 Etiam servos principis) Thalelæus ad *l.* 2. *hoc titulo* notat Imperatorem servos eos vocare, qui servilis conditionis sunt, non eos qui subjecti sunt imperio: τοὺς κατὰ τύχην δούλους ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς, οὐχὶ τοὺς τῇ βασιλείᾳ ὑποκειμένους· nam et populi subjecti servi dicuntur. Vide Hugonem Grotium de jure Belli, et Pac. libro. 1. cap. 5. num. 11. et Annotata.

2 Ex Senatusconsulto, l. 4.) In qua Revardus pro Senatusconsulto legebat, sine consilio, contra veterum librorum auctoritatem: et Basilica, imo et τὸ κατὰ πόδας, veterem lectionem retinent.

3 Beneficio actionis) Paulianæ.

4 Ut in Basilicis) Libro 48. titulo 7. capite 56. in Glossis.

5 Quia fideicommissariis satis obstat reg. jur.) At eadem et directis obstat, ut omnibus legatis, quæ

non aliter præstantur, quam si bona ferant, quæ non intelliguntur, nisi deducto ære alieno. Nisi quis existimet adeo magnum fuisse favorem libertatis, ut ea licet in fraudem creditorum data, olim competeret ante legem Æliam Sentiam, quæ hoc vetuit. P. Faber.

6 In qua recte Thalelæus) *d. tit. 7. cap. penult.*

Tit. XII. *Qui non possunt ad libertatem pervenire.*

Dixit de his qui manumittere non possunt, nunc vero dicit de his qui manumitti non possunt, .i. qui apud dominos perpetuam servitutem colunt, Quales sunt damnati in vincula perpetua ob maleficium aliquod. Nam damnati in temporaria vincula, finito tempore pœnæ, perduci ad libertatem possunt. Et hæc est 1 sententia *l.* 1. quæ Divis fratribus tribuitur a Papiniano in *l. fratres, ff. de pœnis*, unde in inscriptione *l.* 1. ita videtur esse legendum, Imperatores Antoninus et Verus AA. vel ut in quibusdam libris Imp. Antoninus A. suppresso nomine fratris, ut fit alias sæpe, et in subscriptione, Dat. 16. Kal. Jul. ipsis Antonino et Vero AA. Coss. Unde quem patrem suum Imperator dicit, *l.* 1. is est Antoninus Pius, non quem perperam subjecerunt, Claudius 2. Et hoc quoque notandum est ex *l.* 1. servum in perpetua vel temporalia vincula damnatum non fieri servum pœnæ, sed in dominio et potestate ejus remanere, cujus fuit antequam damnaretur, ut *l. aut damnum, in fi. ff. de pœnis*. Huic vero in *l.* 2. adjungitur servus testatoris, vel hæredis, quem testator in testamento suo pœnæ causa manumitti vetuit. Nam et hic in servitute perpetua moratur, ut nec si subjiciatur 3 emptor aliquis fiduciarius, qui eum redimat ipsius servi nummis interposita manumittendi fide, ab eo manumitti possit, *l.* 4. §. *in illis, ff. de manumiss.* Et his quoque addamus eum, qui in perpetuam servitutem veniit, et qui a præfecto urbi, vel præside provinciæ in perpetuam servitutem damnatus est, et eum qui exportandus veniit 4.

XII. Enarratio.

1 Et hæc est sententia l. 1.) Et ita etiam explicant Basilica libro 48. tit. 17.

2 Claudius) In veteri Menagii sic legitur: *Cum Divus pater meus*: et ita τὸ κατὰ πόδας· *Cum pater meus constit.*

3 Ut nec si subjiciatur emptor) Thalelæus heic notat, si non sit emptor suppositus, posse eum servum emere, et manumittere.

4 Qui exportandus veniit) Vide ad titulum 55. lib. 4.

Tit. XIII. *Pro quibus causis servi pro præmio accipiunt libertatem.*

Hic titulus superiori addit exceptionem, ut qui in servitutem 1 perpetuam addicti sunt, quandoque publice manumittantur pro præmio judicii 2, ut ex Senatusconsulto Sillaniano, si necem domini indicaverint, *l.* 3. §. *si ex stipulatu, et* §. *is quoque, ff. ad Sil.* si raptum virginis 3, cujus ultionem forte parentes remiserant 4, *l.* 3. *hoc tit.* qua ex re deportatione plectuntur ex lege Constantini et Justiniani 5, nec crimen extinguitur, ut non pateat aliis accusatio criminis, licet inter raptorem et parentes transactio vel pactio rata sit, *l.* 5. §. *ult. ff. ad leg. Jul. de vi publ.* et hæc una est differentia 6 raptus ab adulterio. Nam de adulterio pactio et inter convenientes irrita est. Itemque hoc lege Julia de adulteriis vindicatur, et quinquennio 7 finitur, illud lege Julia de vi publica, et est perpetuum 8. Item si indicaverit desertorem militiæ, *l.* 4. quæ conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de desert.* si reum falsæ monetæ 9, *l.* 2. *hoc titulo*, quæ conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de fal. mon.* et his tribus postremis casibus pretium servi domino reddi ex ærario oportet, et quarto, *l.* 1. *inf. de mul. quæ se pro. ser. junx.* ut Livii 24. servorum manumissorum a Ti. Sempronio, quorum opera prospere pugnaverat contra Pœnos ad Beneventum, pretia tribuni mensarii dominis reddunt: et 32. duobus servis ex Senatusconsulto manumissis ob detectam conjurationem servorum de solvendis Carthaginensibus obsidibus, pretia eorum dominis ex ærario redduntur: et Plato quoque XI. de legibus hanc legem condit. δοῦλος δὲ ἂν ᾖ ὁ μηνύσας, ἐλεύθερος ὑπὸ τῆς πόλεως ὀρθῶς γίγνοιτο ἀποδιδούσης τῷ δεσπότῃ τὴν τιμήν· et alio loco: ἐὰν δὲ δοῦλος μηνύσῃ, ἐλεύθερος ἔσω, τὸ δημόσιον ὑπὲρ αὐτοῦ τιμὴν τῷ κεκτημένῳ καταβαλλέτω. Non idem fiet in casu *l.* 1. nec in casu *l. unicæ sup. ne Christ. man. et Nov. de his qui Eunuchos faciunt.*

XIII. Enarratio.

1 Ut qui in servitutem perp. addicti sunt) *Ex sententia præsidis*: ἐκ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἄρχοντος: Græci.

2 Pro præmio judicii) Et ita legendum censet Cujac. in *l.* 1. *hoc titulo*, ut in Basilicis: ὁ δοῦλος καταμηνύσας τὴν σφαγὴν τοῦ δεσπότου· *servus qui domini cedem indicaverit*, Thalelæus tamen ibi

utitur verbo ἐκδικεῖν, quod est *vindicare*. Sed et in veteri codice Menagii legitur, *vindicant*.

3 Si raptum virginis) *Si ergo rapta fuerit alia mulier non est locus constitutioni.* Thalelæus: ἐὰν εἰς ἄλλην γυναῖκα εἴη ἁρπαγή, οὐ χώρα τῇ διατάξει.

4 Parentes remiserant) In *l.* 3. legitur, *aut pactione transmissum*: Basilica: ἁρπαγὴν συγχωρηθεῖσαν, *raptum remissum.*

5 Ex lege Constantini et Justiniani) *L.* 1. *Cod. eodem, de rapt. virgin. et l. un. inf. eod. tit.*

6 Et hæc una est diff. rapt. ab ad. De raptu inter convenientes pactio irrita non est, quia crimen sanguinarium est. De adulterio pactio rata non est.

7 Quinquennio finitur) Quinquennio continuo perimitur, *l.* 1. §. *accusationem*, *ff. ad Senat. Turp. l. miles* 11. §. 4. *ff. ad leg. Jul. de adult.*

8 Et est perpetuum) *d. l.* 5. §. *ult.*

9 Si reum falsæ monetæ) Extraneum nam si dominum detulerint, pretium eorum recipere non potest, Thalelæus.

Tit. XIV. *De ingenuis manumissis.*

In hoc titulo agitur de ingenuis hominibus qui manumittuntur ut servi ab iis qui existimant, vel fingunt se esse dominos, quæ res libertinos non facit, nec officit quicquam ingenuitati eorum, ut si filiusfam. solvendæ patriæ potestatis causa ex imaginaria servitute [1] a patre manumittatur, vel debitor obæratus [2] ex nexu, vel alius homo ingenuus ex non justa servitute [3]. Justa est servitus vernæ [4], et captivi, et majoris 20. annis, qui se ignoranti venundari passus est, pretii participandi causa, vel damnati in metallum, vel retracti in servitutem ex causa ingratitudinis. Non justa capti bello civili, *l. quis*, §. *ultim. ff. de cap. et postl. l.* 4. *hoc titulo.* Non justa infantis expositi, quem educator retinet ut servum, ob sumptus educationis *l.* 2. *hoc titulo*, *l.* 3. *infr. de inf. exp.* Non justa aut non justum servitutis argumentum, si ingenuus exhibeat officia, vel ministeria servilia, etiamsi diutissime sciens, vel ignarus status sui scienti [5] vel ignoranti ita servierit, quia liberos homines usucapio, vel diutissima possessio servos non facit l. 2. et 6. ac neque mutatio nominis l. 10. ac neque professio, vel conventio *l.* 6. 10. 15. 22. 24. 30. 36. 39. *infr. de lib. cau. l. conventi*, *ff. eodem*, neque venditio, aut in dotem datio, vel in sponsalia *l.* 12. *l. ultim. h. tit. l.* 12. *et* 16. *infr. de lib. cau. l.* 2. *sup. ubi de cri. ag. opor.* neque proclamatio in ingenuitatem in qua libertinus superatus sit, quia non videtur renunciasse libertinitati, in qua est, qui de ingenuitate agit, *l. pen. hoc titulo*, non conductitiæ aut mercenariæ [6] operæ *l.* 11. Qui ex justa servitute manumittuntur, libertini sunt. Qui ex non justa vel imaginaria, vel ex nexu, ingenui manent, et ingenui sunt qui ex ingenuis vel libertinis nascuntur, ut *l.* 9. *hoc titulo*, *l.* 11. *supr. de op. lib.* vel qui consistente adversus eos justo et vero contradictore, qui strenuo nisi [7] se adsereret patronum aut dominum, ingenui pronuntiati sunt, *l.* 1. *et* 3. *hoc tit.* vel qui natalibus a principe restituti sunt, et hodie ex *Nov.* 78. manumissi omnes salvo jure patronatus. Nam absurdum non est ingenuum habere patronum, cum et clientes ingenui patronos habeant: atque ita sublata est conditio libertinorum, ut non mirum si et paulatim pene sublata conditio servitutis fuerit, maxime tot legibus [8], et Constitutionibus, et Philosophia ipsa favori libertatis semper et ubique studentibus.

XIV. Enarratio.

1 Ex imag. serv.) Vide Cujacium ad tit. 5. lib. 1. Instit.

2 Obæratus ex nexu) Nexi et addicti serviebant creditoribus, donec solvissent, sed servi non erant: nam recepta libertate non erant libertini, sed ingenui. Item servus invito domino libertatem non consequitur: addictus solvendo citra voluntatem domini consequitur. Quintilianus libro 7. cap. 3. Quintilianus alter declamat. 311. *Aut intervenit ea conditio, ut servire debeat, donec solverit. Hoc ipsum servi non est, habere in sua potestate, quando desinat servire. Fingite enim, judices, aut oblatam esse ab illo pecuniam, etc.*

3 Ex non justa servit.) Vide Cujacium ad §. 1. *de ingen. Institut.*

4 Vernæ) Verna οἰκογενής, dominatus.

5 Scienti vel ignoranti ita servierit) Constitutio loquitur de sciente, quia preces oblatæ principi de eo qui conditionem sciebat, loquebantur, sed idem obtinet in nesciente, Thalelæus.

6 Aut mercenariæ) Vide, quæ dixi ad §. 2. *Instit. de usu et habit.*

7 Qui strenuo nisi) Ut in *l.* 1. *supr. tit. prox.* id est, non lusorie, non perfusorie.

8 Tot legibus et constit.) *L.* 1. *in fin. inf. tit. prox.*

Tit. XV. *Communia de manumissionibus*

In Basil. κοινὰ περὶ ἐλευθεριῶν. Possim dicere κοινὰ *communia* et καινὰ *nova*, quia omnes quæ hoc in titulo proponuntur, sunt Justinian Constitutiones novæ, quæ jus vetus abrogant;

sed et communes sunt omnes omni generi manumissionum, sive fiant vindicta, sive in Ecclesia de quibus l. 1. tit. 13. et in Concilio Africano I. sive testamento vel codicillis, directo, aut per fideicommissum, sive alio legitimo modo, quales multi relati sunt tit. 6. ac primum valde novum est quod proponitur initio *l.* 1. ut servus manumissus a proprietario sit liber, et tamen fructuario serviat, sicut mercenarius, et obæratus [1] est liber, et servit tamen: et contra, ut manumissus a fructuario sit servus, nec tamen domino serviat, ut et manumissus inter amicos [2] vel a peregrino [3] olim erat servus, nec tamen prætor [4] eum servire permittebat. Quod plane indicat quantum referat servire aliquem [5], an servum esse dicamus. Jure veteri manumissus a proprietario non veniebat [6] ad libertatem; sed servus remanebat sine domino, manumissio facta a fructuario nullius momenti erat, ut dixi tit. 10. Est etiam illud valde novum in §. *ultim.* ut pater et mater per filium aut filiam, sive in potestate sit, sive emancipatus, vel emancipata servos suos manumittere possit, itemque avus vel avia per nepotem, aut neptem ex filio vel filia, et sic deinceps, ut sicut in successionibus ab intestato vel ex testamento, nulla etiam in manumissionibus sit inter liberos differentia potestatis, sexus, aut gradus. Jure veteri pater per filiumf. potuit manumittere servum suum, *l. si quis hac lege*, §. 1. *ff. qui et a quibus man. l. matrimonii, de rit. nupt. l. si consentiente*, *l. nepos*, *de manum. l. si pater*, *l. pater*, *l. surdi, de man. vind. l. filiusf. de ju. patron.* quia vinculum potestatis facit ut una intelligatur esse persona patris et filiifam. non per filium emancipatum, ut et hoc loco Thalelæus [7] notat, et similiter avus per nepotem ex filio, *d. l. nepos*, non per nepotem ex filia, qui familiam ejus non sequitur, eademque ratione, nec mater per filium, ut Paulus scribit 1. *Sent. tit. de judicato*. Forte nec filiaf. jussu patris, quia superiores leges de filio tantum loquuntur, non de filia. Est et aliud novum jus in *l.* 2. ut servus minor 30. annorum ad civitatem Romanam pervenire possit. Jure veteri .i. ex lege Ælia Sentia Latinus [8] fieri poterat, quibus modis Latinitas contingebat. Civis Romanus, puta vindicta manumissus, non item, nisi apud consilium causa probata fuisset; et ideo secundum jus vetus ita accipienda est *l. pen. ff. de manumiss.* ut infantibus competat libertas, causa probata, vel Latina, non legitima. Sine consilio vindicta manumissus, servus manebat. Testamento autem manumissus Latinus fiebat, et uno tantum casu Civis Romanus, si solus a domino, qui solvendo non erat liber et hæres esse jussus esset, auctore Ulpiano *libro Reg. tit.* 1. et hinc causa libertati testamento datæ minori 30. an. apponendæ conditionis: Cum ad 30. an. pervenerit, *l. ult. ff. de rebus dub. l. Aristo, de manum. test. l. si quis ita*, §. *ult. de statulib. l. ex parte*, §. *Sticho*, *fam. erc.* In eo qui censu manumittebatur, quod genus manumissionis quia desierat esse in usu, ut tit. 1. Reg. Ulp. articulus, Olim, indicat, ideo nihil de eo Justinianus scriptum reliquit in corpore juris; in eo, inquam, etiam requirebatur ætas 30. ann. ut in reliquis Reg. Ulpiani [9] legi his verbis: Et qui censu manumittitur, si 30. ann. habeat, civitate Romana potitur, quod et Theophilus confirmat in §. *ult. Inst. de libertin.* Illud etiam est novum, quod ait *l.* 3. ancillam, quam quis solam [10] in concubinatu habuit, et liberos ex ea procreatos, ipso jure liberos fieri morte et silentio viri et patris naturalis, ejusdemque domini; quod et ante retulit *l.* 4. *de bon. lib.* jure veteri remanebant servi, et hæredem defuncti sequebantur.

XV. Enarratio.

1 Sicut mercenar. et obæratus) De quibus tit. prox. supra.

2 Inter amicos) Ulpianus in Fragmento Regularum post Licinium Rufinum.

3 Vel a peregrino) Plinius libro 10. epist. 22.

4 Nec tamen Prætor eum serv. permitt.) Græcus interpres d. Fragmenti: παρεγίνοντο δὲ inquit, οἱ στρατηγοὶ καὶ οὐκ ἠφίεσαν ἐλευθερωθέντα δουλεύειν *interveniebant prætores, nec permittebant manumissum servire.*

5 Servire aliq. an servum esse) Vide notas Cujacii ad §. 1. *Institut. de ingen.* et quæ ibi diximus.

6 Non veniebat ad libertatem) Justinianus ait, *libertatem cadere.* Sic habent libri veteres, et τὸ κατὰ πόδας καὶ τὴν ἐλευθερίαν πίπτειν. Thal. τουτέστιν ἀπόλλυσθαι, *interire.*

7 Ut et hoc loco Thalelæus notant) Cujus verba hæc sunt: οἱ παλαιοὶ ἔλεγον, ὅτι διὰ μὲν ὑπεξουσίου ἐλευθεροῖ ὁ πατήρ, διὰ δὲ ἐμαγκιπάτου, οὐκ ἐλευθεροῖ. *Veteres dicebant, per filium quidem in potestate constitutum patrem manumittere, non etiam per emancipatum*, Basilic. lib. 48. tit. 19.

8 Latinus fieri poterat) Ulp. *tit.* 1. §. *eadem lege.*

9 Ut in reliquis Regul. Ulp.) In *d. Fragm.*

10 Quam quis solam) *Omnibus etenim uxores habentibus concubinas: vel liberas, vel ancillas habere, nec antiqua jura, nec nostra concedunt.* Sic legendum in *l. ult. in fine hoc tit.* tam ex libris antiquis, quam ex Basilicis. Gallicus interpres codicis, *ne franches, ne serves.*

Tit. XVI. *De liberali causa.*

Adhuc quæ dicta sunt veluti prælidia quædam sunt, aut præparationes ad hunc titulum, et sequentes aliquot, in quibus agitur de præjudicialibus actionibus, quibus quis vel ex servitute in libertatem petitur ingenuam, aut libertinam, vel ex libertate in servitutem, vel ex ingenuitate in libertinitatem, quæ liberales causæ dicuntur et cognitiones 1, quia principem, aut illustres, vel spectabiles judices requirunt: et præjudicia, ut recte Thalelæus notat in hæc verba, *l.* 21. *hoc titulo*, simile habere præjudicium, Omnem causam status 2 præjudicium appellari. Et præjudicia ideo, quod judiciis liberalibus graviora nulla esse possint, ut merito obstent ceteris litibus futuris, vel de alimentis, vel de operis, vel de obsequiis, vel de rei vindicatione, vel de hæreditate, vel de crimine 3, ut inf. tit. 19. eisque præjudicium faciant, non etiam ipsæ patiantur per eas, si forte præcesserint, *l.* 2. *hoc titulo*: Præcipue leges hujus tituli sunt *l.* 14. *et* 21. de quibus scripsi Observ. 18. 4

XVI. Enarratio.

1 Et cognitiones) Cognoscunt Prætor liberalis, Consules, aut Proconsules.

2 Omnem causam status) πάντες οἱ περὶ τύχης ἀγῶνες, *præjudicia* καλοῦνται.

3 Vel de crimine) Vide Cujacium ad §. *præjudiciales* 13. *Instit. de action.*

4 Observat. 18.) Cap. 23.

Tit. XVII. *De adsertione tollenda.*

Manu adsertio, ut manumissio, dicitur defensio ejus, qui controversiam patitur, quæ olim in causa liberali necessaria fuit, sive ex servitute 1 quis in libertatem, sive ex libertate in servitutem peteretur, *l.* 1. *Cod. Theod. de lib. cau.* quia non potuit cujus status vocabatur in dubium, ea de re per se agere, nec nisi per adsertorem, ne forte, ut Thalelæus notat in l. 1. hujus tituli, et Theophilus in titulo de iis, per quos ag. pos. servus ageret in dominum 2, quod vix unquam licet ordinario jure, qua de causa, et interim liberi loco erat in omnibus aliis actionibus instituendis adversus eum, qui se dominum dicebat, *l. ordinata, ff. de lib. cau.* Et licet petitio in servitutem iterari non possit, *l.* 4. *et* 27. *sup. tit. prox.* adsertio tamen in libertatem iterabatur bis terque, ut est scriptum in *l.* 1. aut ter quaterque 3 ut in Basilicis, et apud Martialem cocum 4, etiam in causa appellationis, quod tamen fiebat perfusive, et dicis causa, et inde proclamationi in libertatem nomen. Namque sæpius idem iterare, et frequentare, proclamare est et reclamare, *l. ult. tit.* 19. *et l.* 1. §. *si servus, ff. de acq. poss.* inde etiam ἀνακρίσεων nomen *Nov.* 142. et antiquam hanc de adsertionibus legem etiam firmasse D. Marcum Capitolinus auctor est. Hodie ex *l.* 1. *hujus tituli* in causa liberali non est necessarius adsertor, qui pro eo agat, qui servus dicitur, cujus etiam perquisitio olim diu trahebat liberale judicium; sed ipse per se causam agit, cui fit controversia status, aut per procuratorem si ex libertate in servitutem petatur, non etiam si ex servitute in libertatem, quia servus præsumitur esse qui est in possessione servitutis, et servus ad litem habere procuratorem non potest. Hoc autem distat procurator ab adsertore; quod adsertor suo periculo causam agit, et satis præstat judicio sisti, et res salvas fore, quas tenet is qui servus dicitur, *l.* 1. *et* 2. *Cod. Theod. de lib. cau.* et si deseruerit causam, quam utique etiam mortuo homine, quo de agitur, nec deserere debet propter evictionis causam, *l. si tibi, infra, de evict. l.* 2. *hoc tit.* tenetur pœnali actione, Quod prodendæ libertatis causa factum est, auctore Paulo *V. Sent. tit.* 1. Procurator litigat periculo domini .i. mandatoris, et non cavet judicio sisti, vel rem salvam fore, et si litem deserat, non tenetur pœnali actione, sed mandati tantum in id quod interest. Et olim nullo casu potuit quis causam status sui agere per procuratorem, quia nec per se. At is qui se dominum dicit, etiam per procuratorem litigare potuit, qui modo cavisset de rato, sive ex possessione servitutis ageretur sive libertatis; quia, ut edicto cautum est, quod ad cautionem de rato attinet, utroque casu, quasi procurator actoris habetur, *l. non solum*, §. *si status, ff. de proc.* Etiam Justinianus non vult hodie liberale judicium iterari, sublatis adsertionibus 5 perfusoriis, quibus etiam recuperatores, qui olim de liberali causa cognoscebant jussu magistratuum, Domitianus Imperator, ut Svetonius scribit 6, identidem admonuit, ne se accommodarent, id est, ne eas admitterent vel audirent, quæ dicis causa instituerentur, non strenua opera 7: Nam retractatio liberalis causæ sublata non est, veluti ex Oratione Marci, *l.* 1. *ff. ne de sta. def.* Ac deinde non vult etiam peculium bonave ejus, qui de suo statu litigat, sequestro deponi 8, si ex libertate petatur in servitutem; sed si ex servitute proclamet in libertatem, quod est intelligendum secundum *l.* 3. *tit. citimi seq. et l. ult. tit. deind. seq.* Et quod de contumacia ait ejus qui servus dicitur, observandum est simul et de perjurio ejusdem esse, ut et Alciatus notavit; nec mirum si servus pronun-

cietur, cui nihil curæ fides habita, et religio fuit, etiamsi forte servus non sit, cum tamen in omnibus causis etiam contumax, si bonam causam habuerit, vincat: et singularis igitur hac in re est *l.* 1. ob causam perjurii, ut l. si quis major, sup. de transact.

XVII. Enarratio

1 Sive ex servitute) Svetonius de illustrib. grammaticis cap. 1. *Petitur puer in libertatem* Priscianus lib. 18. *Assertio tam a servitute in libertatem, quam a libertate in servitium trahi significat.*

2 Servus ageret in dominum) ἵνα μὴ εὑρεθῇ δοῦλος δικαζόμενος πρὸς τὸν ἴδιον δεσπότην.

3 Aut ter quaterque) In Herveti codice, ἐν δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ, *bis terque.* Adsertionis secundæ meminit Quintilianus 5. 2.

4 Et apud Martialem cocum) Lib. 1. 53. Lampridius in Alexandro Severo: *ut Martialis coci epigramma declarat*; quanquam veteres membranæ non agnoscunt vocem *coci*: et ita tamen citatur a Joanne Saresberiensi in Policratico, et Blondo Flavio in Umbria illustrata, et ipso Cujac. Obs. 27. 1.

5 Sublatis adsertionibus perfusor.) Quæ dic s tantum causa instituerentur.

6 Ut Svetonius scribit) Domitiani cap. 28.

7 Non strenua opera) Non strenuo nisu, ut dictum titulo 14.

8 Sequestro deponi) *In tuto collocari*, *l. un.* §. *super peculio*, *hoc tit.* ἐν ἀσφαλεῖ ἀποτίθεσθαι, apud sequestrum deponi, ἀποτίθεσθαι παρὰ μεσίτῃ τινί. Basilica in *l.* 3. *tit. seq.*

Tit. XVIII. *Quibus ad libertatem proclamare non licet, et de rebus eorum, qui ad libertatem proclamare non prohibentur.*

Ad primam partem tituli pertinet *l.* 1. *et* 2. ut proclamatio in libertatem, et ingenuitatem denegetur ei qui major cum esset 20. an. cum pacto participationis pretii se venalem præbuit bonæ fidei emptori, quod est ex SC. *l.* 3. *ff. eod.* et forte Claudiano, ut innuit inscriptio *l. ult. eod.* et adeo verum est, ut et manumissus non recipiat pristinam ingenuitatem, *l. homo*, *ff. de sta. hom.* et miles quoque ob istam ignaviam capite puniatur, *l. quædam*, *ff. de pœnis*, et indignus etiam auxilio prætoris fideicommissarii sit qui in ipso articulo 1, obtinendæ debitæ libertatis 2 fideicommissariæ venum iit, ut participaret pretium, *l.* 4. *in fin. ff. eod.* Sola participatio pretii impedit proclamationem ad libertatem. Nam si pretium non participaverit, etiamsi sciens prudensque simulata servitute se venundari passus sit, fit quidem servus; sed non est indignus libertate, si ad eam proclamare velit, *l.* 5. *supra*, *de lib. caus.* verum ex causa doli emptori, quem decepit, tenetur actione prætoria in duplum intra annum, et venditor quoque eidem emptori tenetur in duplum ex stipulatione, *l.* 18. 20. 21. 22. *ff. eod.* Quod si non denegatur in libertatem proclamatio scienti vendito, ut servo sine pacto participationis pretii, et multo minus donato, vel pignorato, vel in dotem dato, ubi nullum intervenit pretium: ut alias docui esse legendum in *l. si usumfr.* §. 1. *ff. eod.* Nam quod *l.* 16. *supra*, *eod.* ait, te nesciente, id ex facto proposito est, non quod nescientia 3 ejus, qui se in dotem dari patitur, necessaria sit: ut in *l.* 6. *sup. de ing. man.* quod ait, scientis, etiam Thalelæus 4 ex facto esse ait. Item ut proclamatio in libertatem denegetur his, qui ex latronum familia, hoc est secta et factione profecti, forte capti sunt, et pro præmio dati captori, ut servi ejus sint, largitione principis: Nam et præmio servum fieri *l. pen. Cod. Theod. de liber. cau. vel ad Senatusconsultum Claud.* probat. Vel iidem si forte facti sint servi fisci auctoritate fiscali; reclamare ad libertatem non possunt. Alias vero ut captus a latrone non fit servus, ita nec latro ipse si capiatur, sine auctoritate fisci vel principis. Ad secundam partem tituli pertinet *l.* 3. de qua satis diximus tit. superiore.

XVIII. Enarratio.

1 In ipso articulo) Claudianus Memertus de statu animæ lib. 1. cap. 1. *Si eandem in articulo reposcas*, id est, Statim. Sic in l. 3. sup. *de offic. comit. rer. privat. et in Nov. Majorani de bon. cad.*

2 Debitæ libertatis fideicommissariæ) *d. l.* 1. Thalelæus notat cum cui fideicommissa libertas debetur, quasi ex mora liberum factum videri, et venditione in servitutem redigi.

3 Non quod nescentia) Claudianus Mamertus de statu animæ lib. 1. cap. 11. *Pro una quam polliceris scientia, multorum nescientias attulisse.* Utitur, et libro 3. cap. 2. et 11. Cicero inscientiam dixit 1. de offic. et alibi, et Arnobius 2. adversus Gentes.

4 Etiam Thalelæus) Notavi ibidem.

Tit. XIX. *De ordine cognitionum.*

Titulus 8. libri 3. de ordine judiciorum, est de omnibus judiciis. Hic vero est de judiciis tantum liberalibus, quorum hæc jure ordinario prærogativa est, ut solemnibus ordinatis, prius decidantur 1 quam ulla alia judicia criminalia vel civilia, *l.* 1. *et* 3. *hoc tit. l. si status*, *inf. de evict. l. quoniam*,

inf. ad l. Jul. de adult. unde et præjudicialium actionum nomen. Impediunt igitur differuntque crimen 2 quod quis intendit ei qui status controversiam patitur, quodve intendit ipse ei qui controversiam status facit, *l.* 1. 3. 4. et petitionem hæreditatis si de hæreditate simul et libertate controversia sit, vel si de hæreditate principaliter agatur, et in modum contradictionis sive exceptionis inducatur status quæstio, etiam prius ordinanda est causa liberalis et excutienda, quam de hæreditate sententia feratur, de qua cum sit actum principaliter, et sententia quoque ferenda est, non de libertate nominatim; sed sufficit libertati sententia de hæreditate dicta secundum eum qui hæreditatem petiit esse suam, ut *l.* 2. *hoc tit. l.* 1. *sup. de ord. jud. l.* 8. *sup. de pet. hæred.* Impediunt etiam repetitionem debitæ pecuniæ, et actionem furti, aut bon. raptorum, et legis Aquiliæ 3, *l.* 5. 6. 7.

XIX. Enarratio.

1 Prius decidantur) Quid ita? nempe severius ex eodem delicto in servos quam in liberos animadvertitur. P. Faber.

2 Differuntque crimen) Vide sup. tit. 16.

3 Et legis Aquiliæ) Cujacius in *l.* 6. legit, *si res tuas, ruptas*, quod est verbum legis Aquiliæ, quia de damno dato loquitur. In veteri Menagii, *raptas*, ut Gallicus interpres Codicis, *ravies*, et τὸ κατὰ πόδας. ἐὰν τὰ πράγματάσου ἁρπαγέντα. *si res tuas raptas:* et ibidem Thalelæus, res amotas interpretatur ereptas: res enim amotæ proprie dicuntur, cum conjux conjugis res contrectat.

Tit. XX. *De collusione detegenda.*

Tituli 16. partes sunt qui cum tituli sequuntur de adsertionibus, de his qui judicio liberali agere ex possessione servitutis non possunt, de prærogativa et excellentia judicii liberalis; et hic de causa liberali acta inter servum et dominum per colludium et compactum 1, ut servus liber pronunciaretur. Et ut titulo 18. habuimus unum casum quo quis præmii loco datur in servitutem alterius, puta grassator in servitutem ejus qui illum vicit et cepit largitione principis, ita hoc titulo datur alius casus, quo is qui liber pronunciatus est domino lusorie 2 cum eo agente de statu, pro præmio servus fit ejus; qui collusionem 3 detexit post sententiam intra quinquennium, et similiter qui ingenuus pronuntiatus est, patrono cum eo lusorie agente de statu, libertus fit ejus qui collusionem detexit. Quod est ex Senatusconsulto Ninniano (sic legendum in *l.* 2. ex Basilic. 4 ubi τὰ τῶν νιννίων δόγματι ἐγγράφως ὁρισθέντα, et ex Vett. lib. 5) quod factum fuit Domitiani temporibus, *l.* 1. *ff. eodem* ac fortasse qui in fastis sub Domitiano Nonnius Asprenas 6, est Ninnius, non Nonnius, celebre nomen Romanæ familiæ: vel ex L. Ninnio Trib. pleb. qui iniquis rogationibus Clodii intercessit, auctore Dione 38. et quo referente, Senatum decrevisse de reditu Ciceronis idem Cicero scribit 7, et Ninio Hasta de quo in *l.* 5. *ff. ad l. Corn. de sicar.* Generaliter autem verum est, si perlusorio judicio actum sit rem judicatam pro veritate non haberi, *l.* 27. *supr. de lib. cau. l. si servus*, §. 1. *ff. de leg.* 1. *l. si perlusorio*, *ff. de app.* Divi Pii rescripto, cujus fit mentio *l.* 1. similis est *l.* 9. *supra*, *de ing. man.*

XX. Enarratio.

1 Per colludium et compactum) Glossæ: *conludium*, συνδοικισμός. Item *conlusio*, *compactum*, συνδοικισμὸς et in *l.* 6. *inf. unde vi.*

2 Lusorie cum eo agente) Ut in *leg. si servus* 50. §. 1. *ff. de leg.* 1. inest, collusorie, sive per collusionem.

3 Qui collusionem detexit) Præmium vocat *lex* 2. quod is, qui detexit, habeat jus patroni. Pœnam autem, quod patronus excidat jure patroni: sive, ut ait Thalelæus: ἔπαθλον καλεῖ τὸ τὸν ἐλέγξαντα κτᾶσθαι τὰ πατρωνικὰ δίκαια. Τιμωρίαν καλεῖ τὸ ἐκπίπτειν αὐτῶν τῶν πατρωνικῶν δικαίων, libro 48. Basilic. tit. 23.

4 Ex Basilicis) Libro 48. t. 23. et Michaele Psello in Synopsi legum.

5 Et ex vett. libris) Sic legitur in veteri. Menagii. Gallicus interpres Codicis, *Ninnian.*

6 Nonnius Asprenas) L. Nonius Asprenas in Fastis Capitolinis.

7 Idem Cicero scribit) Libro 3. epistol. Ad Atticum ep. 23.

Tit. XXI. *Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur.*

Ut collusioni detegendæ ingenuitatis et libertatis, qua de re actum est titulo superiore, ex Senatusconsulto Ninniano post sententiam quinquennium 1 præscriptum est, ita hoc titulo ex alio Senatusconsulto, ut *l.* 4. *pen.* 2 *et ultim.* quinquennium præscribitur quærentibus de statu defuncti, qui in diem mortis, ut *l.* 1. 2. 6. sine interpellatione vixit, ut liber palam, non clanculum et furtim fugitans dominum ut *l. ultim.* nam in eo tantum Senatusconsultum locum habet, qui in omnium oculis vixit pro libero in diem mortis, ut a morte post quinquennium de statu ejus quæri non possit. Dico quæri, non agi. Nam de statu defuncti certis-

simum est principaliter liberali judicio agi non posse, *l.* 13. *sup. de lib. caus.* sed in aliam litem principalem, vel de bonis, vel de statu viventis, si incidat quæstio de statu mortui, Senatusconsulto cautum est, ne post quinquennium admittatur, et ut propter hanc illa quoque cesset principalis quæstio. Puto Senatusconsultum factum esse D. Marci temporibus ex Oratione cujus fit mentio *l.* 1. *ff. eodem*, cum et de eo ita Capitolinus scribat: De statu defunctorum intra quinquennium quæri jussit. Quod si post cæptam liberalem causam moriatur is cui fit controversia status, etiam certum est causam perdurare, non propter defunctum sed propter causam evictionis *l.* 2. *tit.* 17. aut bonorum, *l.* 3. *hoc titulo*. Statum in hoc titulo in deteriorem partem accipimus, ut si is qui vixit ut liber in diem mortis, dicatur fuisse servus: Si qui ut ingenuus, fuisse libertinus, nam et post quinquennium quæri potest utrum quis filiusf. an paterf. fuerit, *l.* 5. *hoc titulo*, quæ minima est status quæstio 3.

XXI. ENARRATIO.

1 Quinquennium præscriptum est) *L.* 2. *ff. de collus. deteg.*

2 Ut l. 4. penul. etc.) In *l. pen.* Cujacius Observ. lib. 1. cap. 24. legit, *apud procuratorem rei privatæ*. Auctor τοῦ κατὰ πόδας legisse videtur, *curatorem Reipublicæ*: sic enim ibi habetur: παρὰ τῷ κουράτωρι τῆς πόλεως. *apud curatorem Reipublicæ*: ut legebatur in codice Menagii, licet superscriptum sit *pro* frustra: nam idem est curator et procurator Reipublicæ. Vide tamen Cujacium ad *l. procuratores* 50. *inf. de decurion.*

3 Quæ minima est stat. quæst.) Judicio autem libertatis nullum gravius est.

TIT. XXII. *De longi temporis præscriptione, quæ pro libertate, et non adversus libertatem opponitur.*

Post præscriptionem quinquennii inductam Senatusconsulto Ninniano 1, quæ tuetur statum eorum, qui liberi pronunciati sunt, et post aliam præscriptionem quinquennii inductam alio SC. quæ statum defunctorum tuetur, nunc datur præscriptio longi temporis 2, .i. continui decennii inter præsentes, et vicennii inter absentes, quæ adversus libertatem nec ipsa, nec longioris temporis 3 præscriptio sola quicquam potest *l.* 3. Pro libertate plurimum facit, si quis longo tempore 4 sine interpellatione in possessione libertatis fuerit bona fide, et ex justo initio possessionis, *l.* 2. *hoc titulo*, *l. ult. sup. de his, qui a non domino*, *l. si cum*, §. *Aristo*, *ff. qui et a quibus man.* Justum initium possessionis, .i. titulum requiro, veluti manumissionem, aut redemptionem a servitute, aut vicarii servi traditionem, aut peculii remissionem plenam, *l.* 3. *C. Th. de lib. caus.* nec requiro semper vicennium, sed contentus sum decennio inter præsentes, ut *d.* §. *Aristo*. Quod si mala fide fuerit quis in possessione libertatis, ut servus fugitivus, qui se occulte pro libero gessit, placet longi temporis 5 præscriptionem ei nihil opitulari, *l.* 1. *hoc titulo*, quæ congruenter vicinitatem sequitur, *l. ultim. tit. superioris*, quæ etiam est de servo fugitivo, ut tametsi in fuga decesserit, quinquennii præscriptio non opponatur agenti de statu ejus. Forte servo fugitivo ad tuendam libertatem dabitur præscriptio 40. ann. 6 ex *l.* 4. *inf. de præscript.* 30. *ann.* quæ tamen non datur 7 hodie adscriptio, *l. cum satis*, *inf. de agr. cens.*

XXII. ENARRATIO.

1 Senatuscons. Ninniano, etc.) De his Senat. supr. tit. 20. et 21.

2 Præscriptio longi temporis, id est, etc.) Longum tempus est 10. annorum inter præsentes, 20. inter absentes: et ita in omnibus fere juris articulis longum tempus accipitur. Paulus *Sentent. lib.* 5. *tit.* 11. §. *longi temporis*, *et tit.* 5. §. *res olim.*

3 Nec longioris temporis præscriptio) Etiamsi quis diutissime in possessione servitutis fuerit, ad libertatem proclamare potest, licet sexaginta annis in quasi servitute fuerit, *l. ult.* contra libertatem igitur, nec sexaginta quidem annorum præscriptio opponitur, ut notat Eustathius in libro de præscriptionibus cap. de annis 60. Sed si se venire passus sit ad pretium participandum, servus factus est. Thalelæus.

4 Si quis longo tempore) Veteres interpretes vicennium requirunt. Auctores Basilic. vicennium, aut longius tempus.

5 Placet longi temporis præscriptione) Thalelæus ad leg. 1. notat, verbum *diu* significare tempus ultra annos 20.

6 Præscriptio 40. annorum) Azo in summa putat tricennium sufficere, ut Glossa. Odofredus dari præscriptionem 30. vel 40. annorum, heic et ad *l.* 1. *sup. de serv. fugit.*

7 Quæ tamen non datur hodie adscr.) Et hanc quoque differentiam notant Patricius Heros in Basilicis.

TIT. XXIII. *De peculio ejus qui libertatem meruit.*

In hoc titulo proponitur differentia una inter manumissionem servi quæ fit inter vivos et eam quæ fit

testamento. Manumissio inter vivos tacite concessum peculium videtur, si non sit ademptum, nisi manumittatur a pupillo, *l. pen. ff. de man. vind.* Manumisso in testamento concessum [1] non videtur, si non sit relictum nominatim, ut §. *peculium, Inst. de leg. l. 3. ff. de manumiss. quæ ser. ad un. per. l. Sticho, ff. de peculio, l. 1. sup. de com. ser. man. l. pen. sup. an ser. ex suo fac.* idemque est in filio emancipato, *l. donationes*, §. *pater, ff. de donat.* Et ratio differentiæ hæc; quia inter vivos peculium neque alii dat, neque sibi retinet; testamento id cum universo jure hæredi dedisse videtur.

XXIII. Enarratio.

1 Concessum non videtur) οὐ συνελευθεροῦται, καὶ τὸ πεκούλιον κατὰ πρόληψιν, ut heic ait Theodorus: *non præsumitur, et peculium manumisisse*: εἰ μήπου ὁρισθεὶς παρὰ τοῦ διαθεμένου διδόναι τὰς λοιπάδας, ἢ δῆλον ποσόν. *nisi si jussus sit a testatore reliqua inferre, vel certam quantitatem*, ut ait Græcus interpres ad *l. 1. §. 20. ff. de pos.* Vide Cujacium ad *d. §. peculium*, et Theophilum.

Tit. XXIV. *De Senatusconsulto Claudiano tollendo.*

Senatusconsulto [1] Claudiano locus fuit, non si liber homo se jungeret alienæ ancillæ, *l. 9. sup. com. de succ. l. 3. sup. de lib. cau.* sed si libera mulier contra domini denunciationem jungeret se alieno servo, ex Senatusconsulto ejus fiebat ancilla, cujus ille servus erat, vel si non denunciante [2] domino, liberta, ut Cornel. Tacitus [3] 12. Annal. scribit, qui hujus juris ut omnes auctores nostri rectius, D. Claudium auctorem facit, quam Svetonius [4] Vespasianum. Trina denunciatione fuit opus, et sententia Judicis, ut Theophilus scribit in §. *ult. Inst. de succ. quæ fieb. per bon. vend. l. 9. et ult. C. Theod. de lib. cau. l. 10. C. Theod. de nuvil. l. Lucius 2. ff. dep.* idemque jus legimus servasse Longobardos [5] et Francos [6]: et exemplo Senatusconsulti idem esse, si libera jungat se adscriptitio. At sublato Senatusconsulto Claudiano verberibus castigato servo, vel adscriptitio, ea conjunctio [7] dissolvitur: alioquin filii ex ea nati liberi sunt.

XXIV. Enarratio

1 Senatuscons. Claud.) Emendemus obiter constitutionem hujus tituli, et pro, *ad libidinem*, legamus, *a libidine*, ut in veteri cod. Menagii, et in Basilicis, ἐκ τῆς ἡδονῆς. Item pro *pessimum dedecus*, quod agnoscit idem codex, quidam legunt *fœdissimum*. Sed nil mutandum. Basilica: αἰσχίστη ἀκοσμία. Glossæ αἴσχιστος, *pessimus*. Denique pro *adserendum est*, legamus *verendum est*, ut in eodem codice Menagii, et in Basilicis εὐλαβητέον. Qui autem ibi malunt *feritate*, quam ferocitate, audiendi non sunt contra fidem veterum librorum. Basilica: ἐκ τῆς τῶν πολεμίων ἀγριότητος· *ab hostium ferocitate*. Glossæ: ἀγριότης, *feritas*, *ferocitas*.

2 Vel si non denuntiante) Sive igitur scierit, sive ignoraverit, dum non probibuerit. Imo si nescierit, pro invito est: nam de ignaro diserte Tacitus ita explicatus a te Observ. lib. 21. cap. 16. P. Faber.

3 Ut Cornelius Tacitus) Atqui Tacitus, ignaro domino ad id prolapsam in servitute fuisse ex Senatusconsulto ait, sciente domino, servi libertam. Quid igitur? ut conveniat Tacito cum Jureconsultis, legendum esse monui cap. ult. libri 1. Semestrium, *ingrato*, pro *ignaro*, ut sit, invito, quod dissimulari non debuit. Plane scientem denuntiare debuisse, ne alioqui tacens non esse invitus existimaretur. Ignarum qui denuntiationum solemnitatem peragere non potuerat, nihilominus pro invito habitum, ipse tu ostendis eo tuarum observationum postremarum loco P. Faber.

4 Svetonius Vespasianum) Vespas. cap. xi.

5 Longobardos) Vide leg. Longob. lib. 2. tit. 9.

6 Et Francos) Legis Sal. tit. 14.

7 Ea conjunctio dissolvitur) Si dominus velit. Ceterum conjunctio non dissolvetur, et nati ex libera et servo liberi nascentur.

Tit. XXV. *De nudo ex jure quiritium tollendo.*

Alii servos habuerunt in potestate ex jure Quiritium, puta quos usucepissent, vel quibus in jure cessi aut mancipati fuissent, quibus modis jure civili dominia rerum acquiruntur: et hi testamento manumittendo cives Romanos faciebant. Alii eos habuerunt in bonis, ut quibus traditi essent ex causa emptionis non mancipati vel cessi, hi erant in bonis emptoris, venditoris ex jure Qiritium, quod nudum erat jus et inane; quia emptori servi acquirebant ex omnibus causis auctore Ulpiano *lib. Regul. tit. 1. et 19.* et Teophilo *tit. de libertin.* Et hi quidem domini in bonis testamento manumittendo Latinum faciebant [1], non Civem Romanum. Sed ex hac Constitutione Justiniani, quoquo jure servi quis dominus sit civili [2] vel naturali [3], manumittendo civem Romanum facit sublato nomine, ex jure Quiritium, quod tamen in vindicatione filii, hunc hominem ex jure Quiritium meum esse ajo, etiam hodie remansit, *l. 1. §. per hanc, ff. de rei vindic.*

XXV. Enarratio.

1 Latinum faciebant) Ulp. *d. tit.* 1. §. *qui tantum.*

2 Dominus sit civili) Ut dominus Quiritarius.

3 Vel naturali) Ut dominus Bonitarius.

Tit. XXVI. *De usucapione pro emptore, vel pro transactione.*

Post præjudiciales actiones dicturus de interdictis, sive actionibus, quæ pro his competunt, quas constat esse de possessione, vel quasi possessione, de possessionis ipsius jure et proprietate dicere primum instituit, puta de usucapione, quæ ex possessione potissimum consistit, perficiturque, adeo ut et possessionis nomine quandoque usucapio significetur, *l. denique* 1, *l. cum miles, ff. ex quib. cau. maj.* et de præscriptione longæ longiorisque possessionis, et de missione in possessionem judicati servandi causa, 2, quæ est etiam species possessionis, in quibus omnibus consumitur quidquid est reliquum in hoc libro 7. et plane spectant omnia ad initium lib. 8. Usucapio est per usum 3, id est, possessionem, dominii acquisitio, vel dominii acquisitio per possessionem legitimo tempore continuatam, ex 12. tab. 4 et inter cives Romanos. Suffragium temporis, dicitur *l. si inter exraneos ff. de don. int. vir. et ux.* id est, suffragium possessionis legitimo tempore continuatæ. Et licet usucapio sit lucrum conjunctum cum damno alterius, *l.* 18. *et seq. ff. ex quibus causis maj.* recepta tamen est propter bonum 5 publicum, ne rerum dominia diu ac fere semper in incerto essent, et ut esset possessoribus aliqua securitas, et finis aliquis sollicitudinis et periculi litium, *l. ult. ff. pro suo*, quia dominis sufficere 6 visum est ad inquirendas res suas legitimi temporis spatium, ut plane eis imputari possit desidia sua, *l. ult. in fin. inf. de an. ex.* si intra id temporis res suas non perquisierint, collegerint, vindicarint, *l.* 1. *ff. de usurp. et usucap.* et quod est commune, et publicum bonum, non videtur esse privatum damnum, si modo bona fides interveniat initio possessionis 7, vel potius non videor alteri inferre damnum, si usucapio, quod nescio alterius esse, *l. si quis fundum, ff. de acq. poss.* Damnum quidem facit, qui dominium amittit per usum meum: sed id ego sane dedisse non videor nesciens, nesciente animo meo. Possessionem et usucapionem continuam requiro 8. id est, non interpellatam 9, non controversam 10, et bonam fidem 11 possessoris, et justum titulum, id est, justum initium 12, justamque et veram possessionis 13 causam. Possessionis inquam, non proprietatis: nam si justum verumque titulum proprietatis nactus fuero, usucapioni locus non est, *l. sequitur*, §. *lana*, *ff. de usurp. et usuc. l. in bello*, §. *si quis servum*, *ff. de capt. et postl.* si nactus non fuero, modo possessionis justum titulum habeam, et illum mihi tribuit usus legitimi temporis, sive possessio et usucapio. In hoc titulo proponitur titulus pro transactione, *l. pen.* si a non domino res bona fide accipienti 14 tradita sit ex causa transactionis, ut *l. cum solus*, *ff. de usurp. et usuc.* vel etiam ex eadem causa consentiente non domino retenta sit ab eo, qui ante litem motam eam nullo justo titulo possidebat, tuitione Prætoris, qui pacta transactionis servat data exceptione 15: alioquin, ut ex pacto transactionis dominium non transfertur 16, ita nec possessionis causa firmatur, si subtilitatem juris spectas, quam interpretes nostri spectant in *d. l. pen.* Proponitur etiam titulus pro emptore, si a non domino res bona fide accipienti jure vendita et tradita sit, quæ neque furtiva 17 fuerit, neque vi possessa neque pupilli propria, neque adolescentis hodie ex Oratione Severi de non alienandis 18 rebus minorum, neque testamento vendi 19 prohibita. Et observanda est differentia inter rem mobilem et immobilem, ut in rei alienæ venditione si mobilis sit, exigatur bona fides utriusque, id est, venditoris et emptoris: nam si emptor sit bonæ fidei, venditor malæ fidei, res furtiva est, *l.* 1. 4. 6. 7. In venditione rei immobilis ad usucapionem sufficiat bona fides emptoris, nisi res a venditore vel auctore venditoris vi possessa sit, *l.* 5. *hoc titulo*. Ceterum si non sit vi possessa, propter malam fidem venditoris, quia rei immobilis furtum non fit, res nullo vitio laborat, et usucapi potest ab emptore bonæ fidei secundum *Nov.* 119. *c.* 7. si sciente domino vendita sit: nam si nesciente eo, emptori necessaria est præscriptio triginta annorum. De quæstione *l.* 5. *et* 6. scripsi satis ad *l.* 4. *ff. de usurp. et usuc.*

XXVI. Enarratio.

1 Lege denique) Petrus Faber in *d. l. denique* legit, *interruptam usucapionem*, pro, *interruptam possessionem*, Semestrium libro 11. cap. ult. Basilica vertunt: τὴν διακοπεῖσαν δεσποτείαν. interruptum dominium, quod scilicet usucapione acquiritur. Glossæ Nomicæ: *usurpatio*, ῥῆξις τοῦ χρόνου, ἤγουν τομὴ καὶ διακοπὴ, vide inf. tit. 40.

2 Judicati servandi causa) vide titulum 71. et Parat. Digestorum.

3 Usucapio est per usum dom. acquis.) Glossæ Nomicæ; οὐσουκαπιτεύει διὰ χρήσεως δεσπόζει. *usucapit*, *per usum dominium acquirit*, ut in *d. l. denique*. Item: *usucapio*, κυριότης διὰ χρήσεως.

4 Ex 12. tab.) Theoph. Inst. de usucap.

5 Propter bonum publicum) *L. 1. ff. de usurp. et usucap.*

6 Quia dominis suffic.) *Instit. de usucap. in princ.*

7 Initio possessionis) *L. si aliena 10. ff. de usurp. et usuc. l. un. inf. de usucap. transform.*

8 Continuam requiro) *L. 3. eod.*

9 Non interpellatam) *L. servitutes 14. ff. de servitut.*

10 Non controversiam) *L. 4. inf. quibus non objic. long. temp. præscr.*

11 Et bonam fidem possessoris) *Instit. de usucap. in princ.*

12 Justum initium) Ut in *L. 2 sup. tit.* 22.

13 Et veram possess. causam) Vide dicta a nobis ad §. *error* 11. *Instit. de usuc. et l. 3. inf. tit. prox.*

14 Res bona fide accipienti trad.) λαβόντι ἀλλότριον καλῇ πίστει. *rem alienam bona fide accipienti.*

15 Data exceptione) *L. inter 44. §. 1. ff. familiæ erciscund.*

16 Non trasfertur) *L. traditionibus 20. sup. de pact.*

17 Quæ neque furtiva) *L. 5. 6. et ult. h. t.* Sed si pupillus ex pretio factus sit locupletior, et rem vindicet, doli mali exceptione summovebitur, ut recte dictam legem ult. accipiunt Basilica.

18 De non alienand. reb. minor.) Nam alienationis verbo usucapio continetur, *l. alienationis 28. de verb. signif.*

19 Neque testamento vendi prohib.) *L. 2. hoc tit.*

Tit. XXVII. *De usucapione pro donato.*

Non tantum pro emptore, vel pro transactione, sed et pro donato justus usucapionis titulus est, si res aliena a non domino donata sit bona fide accipienti *l. 1. hoc tit.* et si res mobilis sit donata bona fide *l. 2.* alioquin furtiva res esset. Res autem immobilis donata, vel ex alia justa causa a malæ fidei possessore qui eam sine vi possederit, tradita bona fide accipienti, præsertim non ignorante 1 domino, usucapi potest, quia sine vitio est: semper requiro, ut verus titulus sit: nam falsus ad usucapionem non proficit 2, *l. 3.*

XXVII. Enarratio.

1 Præsertim non ignorante dom.) Vide sup. tit. prox. in fine.

2 Non proficit, l. 3.) Quæ ita legitur in veteri codice Menagii: *utque hoc verum est, sic* etc.

Tit. XXVIII. *De usucapione pro dote.*

Titulus etiam pro dote justissimus est, ut ait *l. 1. ff. eod.* si res mobilis quæ aliena est et sine vitio furti, vel quo alio, bona fide data sit in dotem marito bona fide accipienti. De re mobili loquitur Constitutio hujus tituli 1, quia fundus dotalis usucapi non potest, *l. si fundum, ff. de fun. dot.* quotiens mulieri actio de dote omnimodo competitura est, quo solo casu lex Julia locum habet, *l. 3. ff. eod.*

XXVIII. Enarratio.

1 Constitutio hujus tituli) Quæ ita legitur in veteri Menagii, *a bona fide accipienti.*

Tit. XXIX. *De usucapione pro hærede.*

Justus quoque usucapionis titulus est pro hærede, si rem alienam inventam in hæreditate, quam defunctus possedit 1 sine vitio, hæres possideat ut hæreditariam: sed necesse est, ut etiam sit verus, *l. 3. et 4. hoc titulo.* Est in hoc titulo satis obscura *l. 1.* quam sic excipio, ut suis hæredibus 2 existentibus, nec exstantibus tamen, puta abstinentibus se, alii nihil usucapere possint pro hærede, quia sui hæredes manent, etiamsi abstinuerint se, nec illis existentibus, jure legitimo venire agnati possunt. Sed quia venire jure prætorio possunt, et pro possessore usucapere possunt.

XXIX. Enarratio.

1 Possedit sine vitio) Nam si defunctus malæ fidei possessor fuerit, nec hæres ejus usucapere poterit: nam defuncti vitia ad hæredem transmittuntur. Sic *legem* 1. interpretantur Græci libro 50. Basilic. tit. 5. cap. 2.

2 Ut suis hæredibus existentibus) Fulgosius ad *leg. 1. hoc tit.* potest, inquit, ista lex intelligi, ut suis existentibus hæredibus nihil possit usucapi, contra eos ab aliis, qui putent se hæredes.

Tit. XXX. *Communia de usucapionibus.*

Inter cetera omnibus titulis usucapionis communia hæc sunt, ut sine possessione 1 civili, quam quis sibi possideat, non alii, usucapio contingere non possit, *l. 1.* ut res fisci 2 nullo tit. usucapi possit *l. 2.* ut mala fides 3 defuncti teneat hæredem, licet bona fide possideat, ut nec ex sua, nec ex defuncti persona usucapere possit, quod nec defunctus potuit, ad cujus vicem 4 propius accedit, quod et specialiter de titulo pro hærede pro-

posuit *l.* 1. *et* 4. *tituli superioris*, et de praescriptione longi temporis *l.* 4. *inf. tit.* 33.

XXX. ENARRATIO.

1 Ut sine possessione civili) De qua titulo 32. inf. vide Cujacium ad §. 4. *Institut. per quas personas nobis acquir.*

2 Ut res fisci) §. 9. *Inst t. de usucapion.*

3 Ut mala fides def.) Vide §. *diutina* 12. *eod.*

4 Ad cujus vicem propius accedit) Marcus Tullius 2. de LL. *Hæredum causa justissima est: nulla est enim persona, qui ad vicem ejus, qui e vita emigrarit, propius accedat.*

TIT. XXXI. *De usucapione transformanda, sublata differentia rerum mancipi, et nec mancipi.*

Ut intelligamus jura usucapionum, quæ olim fuerunt, et quæ sunt hodie, quod nosse perquam utile, et necessarium est, primum ita constituo, omnes res, aut esse mancipi, aut nec mancipi, secundum veterem distinctionem rerum. Res mancipi sunt prædia urbana et rustica quæ sunt in Italia, res Italici soli, et jura prædiorum rusticorum, ut iter, via, actus, aquæductus, quæ et ipsa res soli Italici intelliguntur, et eodem jure censentur quo res soli, *l.* 2. *sup. de serv t. et aqua.* Item servi res mancipi sunt, et quadrupedes, quæ dorso collove domantur, ut boves, equi, muli, asini, auctore Ulpiano *l b. Reg. tit.* 19. item uniones .i. grandes margaritæ 1, qui et peruli dicuntur a vetusto 2 interprete Horatii. Nam Plinius 9. cap. 35. uniones ait in mancipatum venisse, ut prædium aliquod, idemque de omni re pretiosa dici potest .i. quæ veneat auro contra 3, vel auro supra, de qua evictionis nomine duplam promitti oportet, *l. emptori*, §. 1. *ff. de evict.* Ceteræ res nec mancipi sunt, veluti prædia provincialia quæ dicuntur, et erant stipendiaria 4 vel tributaria, et feræ bestiæ, licet domitæ sint, et oves, capræ, sues, et res auro infra. Rerum mancipi 5 propria alienatio est mancipatio per æs et libram, quo genere si a domino fiat, dominium acquiritur ex jure Quiritium, si a non domino, usucapionis causa 6 præstatur. Rerum nec mancipi alienatio propria est traditio, per quam non ex jure Quiritium, sed in bonis 7 jure naturali dominium acquiritur, nec alienari eæ per mancipationem ullo modo possunt, et inde his et illis nomina. At usucapionem Ulpianus ait 8 esse communem alienationem rerum mancipi, et nec mancipi, quod verum est tantum in rebus mobilibus, vel semoventibus, non in rebus soli: nam ea tantum prædia usucapi possunt, quæ mancipi sunt, id est, quæ solo Italico continentur, non provincialia, vel jura eorum quæ nec mancipi sunt, *l. cum sponsus*, §. *in vectigalibus*, *ff. de Publ. in rem act.* quæ tamen res non impedit eorum vindicationem, quia in rei vindicationem qualecumque dominium deduci potest, *l. si mater*, §. *eandem*, *ff. de except. rei jud.* et transferenda istuc sunt quæ Obs. 7. cap. 3. At res mobiles, et semoventes usucapi possunt sive mancipi, sive nec mancipi sint ubique locorum, in Italia, et in provinciis, ut refert Constitutio hujus tit. in qua suo loco reposito verbo, *nexu*, quod insederat incongruo, lego, *quæ fuerant alienatæ nexu* 9, *vel quocunque modo*: bona fide tamen, detentæ, id est, quæ fuerant mancipatæ vel traditæ. Nexus enim nomen, quod esse generale Manilius 10 et Gallus 11 existimarunt recte, hoc loco specialiter accipitur pro mancipatione, ut in definitione abalienationis traditæ a Cicerone 12: *Abalienatio est ejus rei quæ mancipi est traditio alteri nexu.* Ibi Boetius, *Omnes res*, inquit, *quæ abalienari possunt, mancipi dictæ sunt, aut nec mancipi.* Addo 13, aut nec mancipi, ex vetustis libris: et sequitur: *Mancipi res veteres appellabant, quæ ita abalienabantur, ut ea abalienatio per quandam nexus fieret solemnitatem*: quam deinde explicat prolatis Gaji verbis ex 1. *Inst. tit. de nexu faciendo*, quæ omnia Gaji verba de mancipatione sunt. Unde apparet idem esse nexum et mancipium, vel mancipationem, aut eo tantum distare alterum ab altero, quo genus ab specie, ut in 12. *Qui nexum faciet mancipiumque uti lingua nuncupassit, ita jus esto*, apud Festum 14, cui legi addit hanc interpretationem, *id est*, (sic legendum, non ita) *uti nominarit locutusve erit, ita jus esto. Nexus genera iter dicitur quæcunque fit datio* 15, *vel obligatio, vel liberatio per æs, et libram.* Specialiter autem mancipatio *sive datio rei, quæ fit per æs, et libram præsentibus non minus quam V. Testibus civibus Romanis puberibus, et libripende, et interpositis certis solemnibusque verbis*, quæ idem Boetius ex Gajo profert, cujus auctoritate etiam in hanc rem in hoc titulo Cynus utitur ex scriptis, ut ipse fatetur, Jac. Ravennatis. Prolatis autem verbis Gaji de solemnitate mancipationis sive nexus, subjicit Boetius: *Quæcunque igitur res lege 12. tabul. aliter nisi per hanc solemnitatem* 16 *abalienari non poterant, sui juris autem ceteræ res, nec mancipi vocabantur*, quæ verba depravatissima studiosis quamplurimis imposuerunt. In vetustis libris, horum verborum loco, *sui juris autem ceteræ res, nec mancipi vocabantur*, ita est scriptum, *sui autem certe hæc mancipi vocabantur*: unde verissima conjectura emendo: *Quæcunque igitur res lege 12. tab. aliter nisi per hanc juris*

solemnitatem abalienari non poterant (sunt autem certæ) hæ res mancipi vocabantur 17 . Præterea sciendum est secundum jus vetus .i. 12. tab. 18 rei mobilis aut semoventis usucapionem esse annum, cujus juris vestigia sunt in *l. nunquam* §. 1. *ff. de usurp. et usucap. l. cum sponsus*, §. *pen. ff. de Publ. in rem act.* rei immobilis biennium in Italico solo tantum, non in provinciali. Et ut summam dicam, totius juris veteris, quantum intelligi ex supradictis potest, differentia fuit inter res mancipi et nec mancipi, inter solum Italicum et provinciale, inter dominium ex jure Quiritium et dominium in bonis, quas Justinianus sustulit : ac primum quidem dominii differentiam l. 25. ut omnes rerum suarum intelligerentur esse domini eodem pleno legitimoque jure, et hoc titulo differentiam locorum, ut ubique usucapio procederet, sicut præscriptio longi longiorisve temporis, et differentiam rerum mancipi, et nec mancipi, ut omnes res quoquo modo abalienari possent. Et tempus anni mutavit in triennium, biennii in decennium inter præsentes, et vicennium inter absentes : quam longi temporis usucapionem ut ampliaret magis, ut obtinuit in præscriptione longi temporis, declarat et in usucapione satis esse, si initio possessionis bona fides intervenerit, ut *l. bonæ fidei*, *ff. de acq. rer. dom.* quod tamen Concilium Lateranense 19 non admittit *cap.* 41. Et ut emptori prosit tempus venditoris, donatario tempus donatoris, ut *l. pen. inf. de præscript. long. temp. l. id tempus*, *ff. de usurp. et usucap. l.* 2. §. *emptori*, *ff. pro emptore*, et connumeretur, ut ait, in decennium, aut vicennium, aut triennium 20 : Sic legendum ex vet. lib. non tricennium : nam in tricennio justus titulus non exigitur, *l.* 2. *inf. de præscr.* 30. *an.* qui mox tamen exigitur hoc loco. At necesse est ut uterque, .i. antecessor et successor bona fide possidere cœperit : alioquin nulla fit conjunctio accessiove temporis, quod de successore singulari accipiendum est : nam successori universali bona fides defuncti sufficit ad usucapionem, licet ipse mala fide possideat, et contra bona fides hæredis non sufficit, si defunctus mala fide possederit, §. *diutina, Instit. de usucap.*

XXXI. ENARRATIO.

1 Uniones, id est, grandes margaritæ) Plinius 9. 35. in fine : *Cum Ælius Stilo Jugurthino bello unionum nomen impositum maxime grandibus margaritis prodat.* Glossæ : *uniones*, μαργαρῖται μεγάλοι.

2 A vetusto interp. Horat.) Ep. 8.

3 Auro contra) Quæ auro pensetur.

4 Et erant stipendiaria) De quibus Theoph. ad tit. de rer. divis.

5 Rerum mancipi, etc.) Ulpianus *Reg. tit.* 19.

6 Usucapionis causa præstatur) Occasio vel conditio, *l.* 3. *ff. de mort. caus. donat. l.* 1. *inf. de acquir. poss.*

7 Sed in bonis) Ulp. *tit.* 1. §. *in bonis.*

8 Ulpianus ait) *D. tit.* 19. §. *usucapione.*

9 Lego quæ fuer. alien. nexu) In codice Menagii perantiquo legitur, ut vulgo.

10 Manilius) Apud Varronem 6. de LL.

11 Et Gallus) Apud Festum in verbo *nexus.*

12 A Cicerone) in Topicis.

13 Addo, aut nec mancipi) Sic legitur in editione Veneta, quæ prodiit anno 1580.

14 Apud Festum) in v. *nuncupata.*

15 Quæcunque fit datio) Apud Festum in *nexus.*

16 Nisi per hanc solemnitatem) Boetius paulo post addit : *Nam pura traditione abalienatio rei mancipi non explicatur.*

17 Hæ res manc. vocab.) Hic ego mi Cujaci ex tuo itidem sensu addiderim vetustam lectionem secutus, *ceteræ, nec emancipi.* P. Faber.

18 Secundum jus vetus, .i. 12. tab.) Ulpianus in *d.* §. *usucapione*, Cic. in Topic. Boetius ibidem. *Plurimarum rerum usucapio annua est, ut si quis eis anno continuo fuerit usus, eas firma juris auctoritate possideat, velut rem mobilem. Fundi vero usucapio, biennii temporis spatio continetur.*

19 Concilium Lateranense) *Capite ult. ext. de præscript.*

20 Aut triennium) sic in vet. Menagii.

TIT. XXXII. *De acquirenda et retinenda possessione.*

Recte inter usucapionem et præscriptionem hic titulus medius interponitur, quia neque hæc, neque illa ab initio sine possessione consistit. Et ut a definitione possesionis incipiam, nulla mihi videtur melior dari posse illa quam ex Ælio Gallo retulit Festus : *Possessio est usus quidem agri vel ædificii.* Simplicius in *l. quæstio*, *ff. de verb. signif.* Possessio est usus. Gallus aliquanto plenius: et recte, quidam, id est, proprii cujusdam generis usus, ut in definitione legati, donatio quædam : nec enim est possessio, qui communiter dicitur usus, id est χρῆσις ut servitus usus, vel ususfructus vel conductio, commodatum, precarium, sed detentio, vel subsessio aut incubatio, quæ tamen duo posteriora plerunque accipiuntur 1 in malo pro possessione malæ fidei. Vel quia dominium 2 etiam de possessione dicitur Possessio est dominium usus, sive detentionis rei. Proprietas 3 dominium rei. Possessio autem, ut Labeo ait 4, qui optime callebat 5 origines rationes-

que verborum, dicta est a sedibus quasi positio, .i. situs, sessio, vel statio, qui et exemplo sessionis et stationis docuit possessionem ejusdem rei penes duos 6 in solidum esse non posse, *l.* 1. *in pr. l.* 5. §. *ex contrario, ff. eod.* quia naturaliter, inquit, tenetur ab eo qui ei insistit, quam Græci κατοχὴν vocant. Possidere igitur est insistere, incumbere, insidere, residere, ut Planto 7 possidere ferias, et residere ferias 8 : et sequitur in *d. l.* 1. dominium rerum ex naturali possessione 9 cœpisse, ejusque rei vestigium remanere in quibusdam rebus, non utique in omnibus. Nam et rei legatæ 10, vel donatæ mortis causa, vel hæreditatis dominium acquiritur ipso jure 11. sine corporali apprehensione, nec ex possessione 12 semper sequitur dominium. Species autem posessionis duæ proponuntur in *l.* 10. alia quæ jure consistit, .i. jure civili, ut *l. stipulatio* §. *hoc quoque ff. de verb. obl. l. si eum qui, ff. de don. int. vir. et uxor.* alia quæ corpore. Illa civilis dicitur, et ita definitur, detentio quæ constat jure et animo domini, puta detentore credente se esse dominum, et detinente rem ex causa qua dominium quæri solet. Unde apparet possessionem civilem esse facti, quia detentio est .i. usus rei *l. denique, ff. ex quibus causis maj.* et animi, quia, affectionem, voluntatem, opinionem 13, cogitationem domini desiderat, *l.* 1. §. *Scævola, ff. si quis test. lib.* etc et juris quia justum titulum acquirendi dominii, qui imbuat animum possessoris opinione domini. Quamobrem et hic animus dicitur esse juris non facti *l. posses. ff. eod.* Est igitur possessio civilis juris et facti, quia nec sine jure domini consistit, nec sine corpore, quod possideat quodque possideatur : et hoc distat bonorum possessione prætoria, quæ et sine corpore 14, ut hæreditas juris intellectum habet. Quæ autem possessio corpore consistit naturalis dicitur, et est detentio rei citra jus affectionemque domini, non tamen citra jus aliquod affectionemque : Nam utraque legitima dicitur, *l.* 10. quoniam utramque prætor tuetur interdictis possessoriis, et possessio fructuarii 15 quæ naturalis est, etiam ex jure plurimum mutuari dicitur, *l. possessio quoque, ff. eod.* Et hæc igitur juris etiam et facti est. Sed facti magis quam juris, quia jure domini destituitur quod jus optimum maximum est. Civilis, juris magis quam facti quia jure domini constat : et hæc proprie possessio, ut in glossis 16, κατοχὴ ἡ ἀπὸ νόμων, *possessio*, κατοχὴ, ἡ διὰ χειρὸς, *detentio, retentio*, Præterea hoc etiam in hoc titulo proponitur, per liberam personam possessionem acquiri, .i. corpore etiam liberi hominis animo et voluntate nostra, ut *l. ea quæ, ff. de acq. rer. dom.* Voluntatem sufficere, nec requiri, etiam scientiam traditæ alii possessionis acceptæque nostro nomine, in usucapione requiri scientiam, excepta causa peculiari 17. Nam et aliæ plurimæ sunt differentiæ inter possessionem et usucapionem ex quibus illa deducitur (*). Denique possessionem sive naturalis ea sit, sive civilis, acquiri corpore nostro vel alieno, aut velut corpore, sive corporis quodam genere, ut lego in *l. quarundam, ff. eod. tit.* et animo nostro aut quasi nostro ut per infantem 18 tutore auctore, *l.* 3. non alieno. Retineri solo animo, *l.* 4. tam naturalem quam civilem. Unde intelligitur non amitti eam corpore solo, ut *l.* 8. *ff. eod. l. fere quibuscunque, de reg. jur.* quæ tamen amittitur animo solo, *l.* 3 §. *in amittenda, ff. eod.* Nam et comparationem acquirendæ et amittendæ possessionis claudere indicat ille articulus 19, Fere. Et vero etiam duobus casibus notatis a Papiniano 20 solo corpore amittitur possessio quos lectori quærendos, et excutiendos relinquo. Item ex *l.* 2. *hujus tituli*, intelligimus corpore quæsitam videri possessionem, non tantum si instrumento sit comprehensum emptorem inductum in vacuam possessionem fuisse, sed et si emptor sciente venditore diu in possessione fuerit, ut *l. non idcirco sup. de cont. empt. l.* 2. *sup. si quis alt. vel sibi, etc.* Diu ponitur in possessione fuisse, quia agebatur de usucapione, vel præscriptione longi temporis; et loquitur quoque eadem *l.* 2. de vacua possessione 21, ut *l.* 3. *et* 7. quia si non sit vacua possessio, quæ tibi traditur, qui possis habere animum opinionemque acquisitæ ejus quam cernis occupari ab alio? Illa quoque veterum regula in hoc titulo proponitur : Neminem sibi ipsum 22 mutare posse causam possessionis. Causa possessionis 23 est titulus, quem mutat in specie 24 *l.* 5. qui fundum naturaliter possidet alieno nomine ut colonus, si constituat eum fundum suo nomine possidere, eumque vendat tanquam suum : quæ iniqua, et illicita venditio est 25, quia non potuit sibi mutare causam possessionis, et jus dominii non mutat, nec possessionis etiam sola illa destinatio animi ut sibi possideat, quod possedit alii, sed per venditionem tamen dominium possessione intervertit, ut Sabinus ait apud Gellium in lib. XI. et probat *l.* 5. §. *quod si servus, ff. eod.* illo loco. *At si alii tradiderint* (sic legendum est) videlicet si post venditionem non perseveret domino præstare mercedem, re eadem ab emptore conducta, ut *l. quamvis*, §. 1. *ff. eodem.* Contra vero, si quis, quod suo nomine possidebat, constituat alieno possidere, ut colonus vel fructuarius, non mutat sibi causam possessionis, sed desinit possidere, nec ulli injuriam facit. Cetera quæ proponuntur in hoc titulo, aliis locis exposuimus, etiam quod *l. ult.* quæ nihil interesse statuit, colonus, aut servus de-

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 3. *cap.* 36.

cesserit, an discesserit secundum Proculi sententiam, *l. cum quis, ff. de dolo, l. 3. §. quod si servus, ff. de acq. poss.*

XXXII. Enarratio.

1 Plerumque accipiuntur in malo) Ut incubator imperii, tyrannus, Servius in 3. Æneid. Asconius Pedianus 3. in Verrem, *l. ult. in fin. tit. 37. inf. l. 2 tit. 51.* Vide Notas ad Simmachum. Victor in Chronico: *Timotheus Alexandrinæ Ecclesiæ incubatur.*

2 Dominium etiam de poss. dicitur) Dominus pro possessore apud Paulum *Sententiarum libro 5. tit. 11. §. ult. l. 1. tit. seq.* ibi, *ad nova dominia*, id est, novos possessores: ut recte Joannes Faber.

3 Proprietas dominium rei) *L. si procurator 13. ff. de acquir. rer. domin.*

4 Ut Labeo ait) in *l. 1. ff. de acquir. poss.*

5 Qui optime callebat orig.) Auctore Gellio lib. 13. cap. 10.

6 Penes duos in solidum) Vide Cujacium Observ. 9. 32. et seq.

7 Ut Plauto possidere ferias) In Epidico Act. 3. Sc. 4. *Tuas possidebit mulier favo ferias.* Vide ibidem Salmasium in edit. Boxhornii.

8 Residere ferias) In Captiv. Act. 3. SC. 1. *Resident esuriales ferias,*

9 Ex naturali possessione cœp.) Initio scilicet nondum neque naturali neque civili jure descripto.

10 Nam et rei legatæ etc.) Ulp. *tit. 19. §. lege, l. 1. in fi. et l. 2. ff. de Publ. in rem act. l. si ager 50. ff. de rei vindic. l. si sorori 14. sup. de ju. deliber.*

11 Ipso jure sine corp. appreh.) D. Augustinus in sermone de communi vita clericorum: *Quia ex gunm est, quod videtur possidere, sicut Jurisperiti loquuntur, jure non corpore.*

12 Nec ex possessione semper seq.) Fideicommissarius enim est possessor rei per fideicommissum relictæ, non etiam dominus jure civili, *l. 3. ff. si ususfr. petat.* Quod igitur ait Modestinus in *l. Herennius 42. ff. de usur.* ex causa fideicommissi dominium acquiri, de dominio possessionis accipies.

13 Opinionem etc.) *L. si servus 22. ff. de noxalibus act. l. pen. sup. de furt.*

14 Quæ et sine corp. ut hered.) *L. 3. §. 1. ff. de bonor. possess. l. hæreditas 50. ff. de petit. hæredit.*

15 Et possessio fructuarii) Fructuarius enim naturaliter videtur possidere, *l. naturaliter 12. D. de acquir. possess.* vide Cujacium ad §. 4. *Instit. per quas person. nob. acq.*

16 Ut in Glossis) Græcolatinis.

17 Excepta causa peculiari) Vide Cujacium ad *d. §. 4.*

18 Per infantem tutore auctore) Quæ fuit sententia Joannis, cujus etiam meminit Joannes Faber ad *l. 3. h tit.* Joannem sequitur Odofredus

19 Indicat ille articulus, Fere) Vide Cujacii Notas priores ad § 5. *Institut. de Interdict.*

20 Notatis a Papiniano) Vide Cujacium ad l. 44. § *quibus, ff. eodem, lib. 23* Quæst. Pap.

21 De vacua possessione) Glossa putat ex facto proponi possessionem vacuam fuisse: quam Fulgosius heic non probat, quod vacua tantum et libera, et minime ab alio occupata possessio acquiratur.

22 Neminem sibi ipsum mut. poss. caus. poss.) *L. 5. h. t. l. qui bona fide* 19. §. 1. *ff. eod.* et ibi Cujacius.

23 Causa possess. est titulus) Theophilus ad §. 2. *Instit. de interd.*

24 Quem mutat in specie leg 5.) Hodie, inquit Cujacius in recitat. ad *d. leg.* 5. colonus teneretur ex locato in id quod interest, et integra est domino vindicatio, si emptor rem non usuceperit; quia non est dubium, quin eum fundum bonæ fidei emptor possit usucapere, licet eum emerit a malæ fidei venditore, maxime ex *Novella* 119. si non ignorante domino emerit: qua in re dissentiunt Irnerius, et Joannes: vide Glossam. Fulgosius putat, opinionem Joannis existimantis emptorem usucapere posse, jure novissimo procedere ex *d. Nov. capite* 7. sive ex *authentica malæ fidei inf. tit. prox.*

25 Illicita venditio est) *L. 1. sup. de comm. rer. alien.*

Tit. XXXIII. *De præscriptione longi temporis.*

Quæ iam res sunt, quæ etsi usucapi non possint, longi temporis possessione acquiri possunt. Hujusmodi fuere olim prædia provincialia 1 sed hodie usucapi possunt ex titulo 31. hujusmodi sunt etiam hodie prædia superficiaria, itemque emphyteuticaria 2, quæ si a non domino accepero, ut jus in eis superficii haberem, vel ἐμφυτεύμα τος, quod in rem actionem tribueret, et quasi dominium tradente domino, jus illud non usucapio, sed acquiro longo tempore, *l. cum sponsus, §. in vectigalibus, ff. de Publ. in rem act.* Hujusmodi etiam sunt servitutes, quia lex Scribonia 3 obstat usucapioni earum et acquiruntur tamen quasi possessione longa, *l. si quis diuturno, ff. si serv. vind. l. ult. in fi. hoc titulo.* Usucapione acquiritur dominium, non præscriptione longi temporis. Usucapio parit directam in rem actionem. Possessio longi temporis exceptionem tantum, quæ peremptoria exceptio est, ut pla

ne sat's sit 4 eam testari initio litis, nec sit necesse eam etiam initio exeuti, cum possit exeuti quandoque ante sententiam *l.* 9. et inde præscriptioni nomen, quo nihil aliud, quam exceptio significatur, et in hoc titulo de præscriptione longi temporis, id est, de acquirenda exceptione longi temporis. Sed postea placuit etiam, cui acquisita hæc exceptio esset, ut daretur utilis actio in rem, *l. pen. in pr. inf. de præsc.* 30. *ann.* quam et veteres leges dedisse ait, puta, *d. l. si quis diutinino*, ut plane dici possit, possessori non minus possessionem longam securitatem præstare, quam usucapionem, *l.* 7. *hoc tit. l.* 1. *sup. de com. rer. al.* Usucapio non interrumpitur litis contestatione, et omissa lite, vel absoluto reo, usucapio interim jure completa intelligitur, *l. Julianus in fi. l. seq. l. si a bonæ fidei, ff. de rei vind. l. Julianus*, §. *quantum, ff. ad exh. l.* 2. *ff. pro don. l.* 2. §. *ult. pro empt.* Præscriptio 5, sive possessio longi temporis litis contestatione interrumpitur, *l.* 10. *sup. tit. prox. l.* 1. 2. 10. *hoc tit. l. moræ, sup. de rei vindic.* Et species, *l.* 1. hæc est. Post motam possessori litem de fundo, quem possidebat, is fundum vendidit bonæ fidei emptori, qui eum per 20. ann. possedit sine interpellatione: an tutus est præscriptione longi temporis? sic sane: quia ei auctoris sui mala fides non nocet, si accessione temporis, quo is possedit, non utatur, *l. an vitium, ff. de div. temp. præs. l. apud Celsum*, §. *de auctoris, ff. de doli exc.* et ita quoque scripsit Paulus *V. Sent. tit.* 11. iisdem fere verbis, qui hus h c l. 1. perscripta est. Et quod hæc eadem lex addit in fi. quod etiam in Republica servari oportet, ex eodem titulo Pauli ita explicandum est, ut etiam adversus Rempublicam 6 20. an. præscriptio prosit ei, qui justum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. At si is, cui mota lis est, post omissam eam per 20. an. fundum possederit, non habet præscriptionem longi temporis, quia litis contestatione perpetuata actio est 7. Quæ pars *l.* 1. videtur pugnare cum *l. unica, sup. tit.* 31. quæ in præscriptione longi temporis satis esse ait, si ab initio bona fides intervenerit: sed addendum, nec lite contestata interpellatus fuerit. Fuit etiam olim differentia in tempore, quia rerum immobilium, vel servitutium 8, quæ his adhærent, usucapio fuit biennii 9 præscriptio longi temporis .i. decennii inter præsentes, vicennii inter absentes. Hodie etiam usucapio earum rerum longi temporis usucapio est. Communia igitur tempora habent et commune etiam hoc, ut bona fides utrobique verus et justus exigatur, et possessio civilis, et ut jure tantum successionis nudæ 10 longa possessio non prosit hæredi, puta si rem alienam inventam in hæreditate bona fide possederit ut hæreditariam, quam defunctus mala fide, aut sine justo titulo possedit, quæ est sententia *l.* 4. *h. t.* quia vitium defuncti hæredi nocet, imo et donatario, vel legatario, *l. apud Celsum*, §. *si quis autem, ff. de do. exc.* quia rem habet ex causa lucrativa, non etiam emptori 11, qui pretio rem suam fecit, quicquam nocet vitium auctoris sui, ut dixi supra. Et forte fuit olim controversum ante *l. penult. hujus tit.* et Constitutionem *l.* 31. an ut emptor utitur accessione temporis, quo venditor possedit, etiam ea uteretur legatarius, vel donatarius, licet et idem in his esse legamus in *l. Pom.* § *sed et legatario ff. de acqu. poss.* 12 Præterea *l. ult. hujus tit.* definit, qui dicantur præsentes, qui absentes; quia præsens acquirit præscriptionem decennii adversus dominum præsentem, vel creditorem hypothecarium, absens vicennii adverus absentem eundem, et præsentiam æstimat ex domicilio, quod collocarint in eadem provincia: nec rei præsentiam 13, vel situm exigit in eadem illa provincia 14, cum possit quocumque loco vindicari, etiamsi quo vindicatur dominii vel hypothecæ jure eodem non sit, modo in eo possessoris fuerit competens forum, quia actio, cum sit res incorporalis, ubique vim exercet suam in corpore quod persequitur. Quid ergo si quis in diversis provinciis domicilium habeat? recte respondent glossæ 15, domicilium in omnibus haberi pro præsentia. Quid si sit sine domicilio 16, ἄνοικος, ἀνέστιος, animo solo retinens possessionem 17 rei alienæ, vel, rei suæ possessionem negligens? Et hunc quoque recte ait Joannes 18 ubique pro præsente haberi, quasi totius mundi incolam, qui certam et stabilem sedem non habet. Quid si quibusdam annis sit præsens, quibusdam absens? Hoc definit *Nov.* 119. *c.* 7. Quid si unus sit præsens, qui rei insistat, alter absens? De hoc nemo sanus quærit, quia quid aliud hoc est, quam causam verti inter absentes? Non omittam, quod ait *l. ult.* non distingui utrum scierit dominus vel creditor hypothecarius rem suam ab alio possideri, an ignoverit 19, quæ tantum uno casu inducta est *Nov.* 119. 20 si a malæ fidei possessore quis rem bona fide acceperit: Nam si sciente domino, locum habet præscriptio longi temporis, si ignorante, cessat 21.

XXXIII. Enarratio.

1 Prædia provincialia) Quia prædia provincialia erant populi Romani vel Principis, Theophilus ad §. *per traditionem, de rer. divis.*

2 Itemque emphyteuticaria) *L. si finita* 15. §. *si de vectigalibus* 13. *ff. de dam. inf.*

3 Quia lex Scribonia) vide Cujacium ad *l.* 4. *in fi. ff. de usurpat. et usucap.*

4 Ut plane satis sit eam testari in t.) Satis est reum protestari se quandoque usurum exceptione; postquam igitur petitor suam intentionem probaverit, ut est in *l. emptor* 9. *h. t.* id est: *postquam dominium suum probaverit*, μεθ' ὃ ἀποδείξει τὴν ἰδίαν δεσποτείαν, ut est in Basilicis, præscriptio longi temporis ante sententiam opponi potest, quæ est etiam Glossæ sententia ex *l.* 2. *inf. tit.* 30.

5 Præscriptio sive posses.) Et hanc differentiam inter usucapionem et præscriptionem notat heic Fulgosius.

6 Ut etiam adversus Rempublicam) Cujacius Paulum accipit de Republica domina, ibidem.

7 Perpetua actio est) Et sola igitur præscriptio tricenaria ei proderit.

8 Vel servitutium) Quæ immobilium numero esse creduntur. Vide titulum 34. inf.

9 Usucapio fuit biennii) *l. pen. sup. de servit. et aq.*

10 Successionis nudæ) In Cujacii Codice hoc erat adscriptum scholium ex Basilicis: οὐ δύναταί τις δικαίαν νομὴν κατασκευάζειν ἑαυτῷ λέγων, ὅτι ἀπὸ κληρονομίας ἔσχεν τὸ πρᾶγμα· *non potest quis justam possessionem sibi adfingere, dicens se rem habuisse ex hæreditate.*

11 Non etiam emptori) Imo nec donatario, nec legatario vitium auctoris ad usucapionem aut præscriptionem nocet, sicuti nec bona fides prodest. Ulpiano teste in *l. an vitium in princip. ff. de divers. tempor. except.* quæ non aliter cum *l. apud Celsum*, §. *si quis autem* conciliari potest, cum tamen ejusdem Jurisconsulti sit, quam sicuti exposui in quæstione publice tractata sub Natal. anni 1590. Scripsi nonnihil ad *d. l. an vitium.* P. Faber.

12 D. de acquir. possess.) Etiam qui ex causa lucrativa rem habet, utitur accessione temporis, quo possedit auctor suus.

13 Nec rei præsentiam) Rei quæ possidetur.

14 In eadem illa provincia) Notandum quod scribit Joannes Faber: *In regno Franciæ*, inquit, *ubi sunt Senescalli et Ballivi, videtur eadem provincia quælibet Senescalia, vel Ballivia.*

15 Recte respondent Glossæ) ad *leg. ult. h. t.*

16 Quid si sit sine domicilio?) Et quasi ἄπολις: Sanctus Basilius Seleuciæ 1. de vita S. Theclæ: εἰμὶ μὲν γὰρ ξένη καὶ ἄγνωστος, οὐκ ἄπολις δὲ, οὔτε ἄσημος, οὔτε ἄδοξος.

17 Animo solo retinens possess.) Solo namque animo retinetur possessio, ut dictum tit. 32.

18 Recte ait Joannes) Quem refert Glossa ad *d. l. ult.*

19 An ignoverit) A. Gellius libro 1. cap. 3. *Profecto nemo ignovit.* Sic libr. veteres. Lactantius de Justitia cap. 3. *Quid legerint ignoverint.* Sic legitur in quibusdam libris.

20 Inducta est Nov. 119.) cap. 7.

21 Si ignorante, cessat.) Et necessaria est præscriptio tricenaria.

Tit. XXXIV. *In quibus causis cessat longi temporis præscriptio.*

Cessat etiam ex causis positis sub hoc t. si locator adversus colonum agat rei vindicatione, *l.* 1. *hoc tit. l.* 1. *sup. Com. de usucap. l.* 2. *inf. de præs.* 30. si socius pro parte sua adversus socium, qui perperam rem totam possidet suo nomine, *l.* 3. *hoc titulo*, *l. servum*, *sup. famil. erc.* si vindicetur res mobilis 1, *l.* 2. nisi cohæreat fundo, ut mancipium rusticum, quod pro parte ruris habetur, *l.* 3. *ff. de div. temp. præs.* et in *l.* 9. *ff. eod.* quæ pertinet ad res soli provincialis, male Bas. et Flor. mobilibus, ut et *l.* 2. *sup. de ser. et aq.* male eadem Basilica, et Eustathius ex iisdem libro de temporibus mobilium, quia immobilia esse verum est, quæcumque rebus immobilibus adhærent, *l. penult. sup. eod. l. ult. in fi. sup. tit. prox.* Cessat etiam in actionibus personalibus 2, aut mistis, quia et ipse personales sunt, et hac parte potissimum spectantur, ne fiat injuria actori coarctata propter realem personali actione: sed ab ea abstineatur producta reali potius propter personalem 3 *leg.* 3. *et* 4. *hoc titulo*, *leg. hæreditatis*, *supra, de pet. hær. l.* 8. *sup. de jure delib. l.* 3. *t. seq. l.* 1. §. *ad hæc*, *tit.* 40. Et rursus, si quæras, cur in rem actio longo tempore perimatur, non in personam, dicam, non longum tempus actionem in rem perimere, sed usum longi temporis, usum rei diuturnum. In actione personali nullum esse debitoris usum, qui perimat actionem. Obligationis usum nullum esse. Cessat etiam longi temporis præscriptio adversus dominum rem vindicantem, si quis eam non possederit animo domini, ut in specie *l. ult.*

XXXIV. Enarratio.

1 Si vindicetur res mobilis) *l.* 2. *hoc tit.* vel se movens, ut servus. Et quod de servis ibi dicitur, Basilica ad res omnes mobiles trahunt.

2 In actionibus, personalibus) *l.* 3. *inf. tit. prox.*

3 Propter personalem, l. 3.) Tricenaria duntaxat præscriptione excluduntur ut adduut Basilica.

Tit. XXXV. *Quibus non objiciatur longi temporis præscriptio.*

Dixit quibus actionibus non objiciatur, nunc quibus personis, et in summa non objicitur cum effectu his qui rescissa præscriptione, in integrum restitui possunt, veluti militibus 1, aut absentibus 2 Reipublicæ, vel qua alia justa, fortuita, necessaria causa, vel captis ab hostibus, vel minoribus 25. an. antequam a Justiniano 3 ipso jure munirentur adversus præscriptionem longi temporis, pro modo scilicet temporis quo in expeditione, absentia, captivitate, vel minore ætate fuerunt: residua enim tempora imputari eis certissimum est, nisi per modicum sit tempus, ut *l. ab hostibus*, §. *ult. ff. ex quibus causis maj.* Etiam illud inculcatur hoc titulo l. 5. quod habuimus superiore, præscriptionem longi temporis non objici agenti in personam.

XXXV. Enarratio.

1 Veluti militibus) In expeditionibus occupatis, *l. ult.*

2 Aut absentibus, etc.) *l.* 2. 3. 4. *et* 6. *h. t.*

3 Antequam a Justiniano) Sola præscriptio tricenaria, et quadragenaria minori objicitur, *l. ult. sup. in quib. causis in integr. restit. non est necessaria.* Vide inf. t. 39.

Tit. XXXVI. *Si adversus creditorem.*

In hoc tit. 1 ostenditur, præscriptionem longi temporis excludere non tantum in rem, sed etiam hypothæcariam actionem, quod et supra ostendit *l. ult. t.* 33. *et l.* 7. *et ult. sup. de oblig. et act. et l.* 59. *inf. de evict. nec pugnat l. cum postulassem.* §. *ult. ff. de dam. inf.* quæ de usucapione loquitur, non de præscriptione longi temporis, et de usucapione legitima: Nam usucapio Justinianea, quia et ipsa longi temporis est, utramque perimit actionem 2, si res sit immobilis. Si mobilis, idem statuo de usucapione triennii. Actioni autem hypothecariæ recte objici præscriptionem longi temporis ita verum est, si creditor agat in extraneum bonæ fidei possessorem. Nam in debitorem 3, vel hæredem ejus, vel in posteriorem creditorem hodie necessaria est præscriptio 40. an. *l.* 1. *et* 2. *hoc t. l. cum notissimi, inf. t.* 39.

XXXVI. Enarratio.

1 Si adversus creditorem) Nihil præterea habet liber antiquus Ægidii Menagii: nec aliter legerunt veteres interpretes.

2 Utramque perimit actionem) Tam actio in rem, quam hypothæcaria præscriptione longi temporis perimitur, si res sit immobilis. Si vero res sit mobilis, idem statuit Cujacius, .i. triennio usucapi: quæ etiam fuit Azonis sententia hæc in summa. Vide Joannem Fabrum hoc titulo.

3 Nam in debitorem) Cum agitur adversus debitorem, vel ejus hæredem, vel posteriorem creditorem, quadragenaria præscriptio necessaria est.

Tit. XXXVII. *De quadriennii præscriptione.*

Titulus est de quadriennii præscriptione quæ datur fisco, vel adversus fiscum. De ea quæ adversus fiscum, est *l.* 1. ut adversus vindicationem bonorum vacantium, sive caducorum, quæ fisco competit, non sit necessaria præscriptio longi temporis, sed quadriennii sufficiat, si post quadriennium fiscus vindicet bona quasi caduca et vacantia, quæ alius justa possessione tenere cœpit, ut *l.* 1. §. *Divus*, *ff. de ju. fis. l. intra*, *ff. de div. temp. præs. l. quamvis*, *ff. de usur. et usuc. l.* 6. §. *certe si vacantia*, *ff. si quis om. caus. test.* quib. locis ostenditur quadriennium computari a die quo bona vacare cœperunt, .i. quo omnes quibus deferebatur repudiaverunt hæreditatem defuncti, vel nullus extitit qui eam amplecteretur. Ne dicas cum Accursio 1, a die nunciationis, quod nec posses probare. Additur in *l.* 1. eos qui bona vacantia ex beneficio Principis promeriti sunt, statim dominos fieri, et securos esse adversus fiscum. De fisco suo Principem quantumcunque volet, largiri posse, quia et fiscalia quasi propria 2 et privata Principis sunt. De ea quæ fisco datur, est *l.* 2. *et* 3. ut post quadriennium quam fiscus rem forte alienam, vel communem, vel alii pignoratam quasi caducam alienavit, exceptione quadriennii repellat dominum, vel creditorem agentem in rem, vel hypothecaria actione. Is autem, qui eam rem a fisco accepit, vel ex largitione Principis, ut statim securus sit adversus dominum, vel creditorem hypothecarium. Olim erat ei necessaria præscriptio quinquennii ex edicto Marci, hodie ex Constitutione Zenonis, .i. *l.* 2. *hujus tit.* statim ipso jure securus est, sed in fiscum integra est domino, vel creditori intra quadriennium 3 actio in rem, vel hypothecaria, quasi dolo desierit possidere. Quamobrem Tribonianus jus vetus inflectens ad jus novum in *l. neque*, *sup. de test. mil.* pro, quinquennii, reposuit, quadriennii 4, quod et Bas. sequuntur, et in *l. ult. sup. si adv. fis.* nihil mutavit tamen, quia jus vetus in ea refert. Securitas eadem fuerat olim data certis emptoribus quorundam patrimoniorum Constitutionibus Leonis, atque etiam Zenonis, ut *l. ult. inf. de præd. tam.* Hodie auctore co-

dem Zenone, datur omnibus emendata *Nov. Leonis de bon. vac.* Nec dubitandum 5 quin etiam sit correcta *l.* 13. §. *item si quis a fisco, ff. de pet. hær.* Nihil tamen obstat *l.* 1. *sup. de hær. ven.* aut *l.* 5. *de lib. cau.* quia tunc solum emptoribus securitatem præstat Zeno, cum agitur de dominio vel hypotheca, ut ait *l.* 3. *hujus tituli*, non cum de ære alieno, *ut d. l.* 1. *et l. eum qui, ff. de jur. fisc.* vel de statu, ut *d. l.* 5. ubi et hoc ipsum rectissime Thalelæus 6 notavit. Nihil etiam *l.* 1. *l.* 37. quæ non loquitur de re a fisco vendita tanquam caduca, sed tanquam sibi obligata ex debiti publ ci causa. Quod autem de alienationibus factis a fisco ne ullo modo revocentur Zeno constituit, idem Justinianus statuit *l.* 3. de alienationibus factis ab Imperatore, vel Augusta ex domo sua, et privata substantia ex dominicis rebus, non ex fiscalibus, ut curatores vel procuratores, qui eas alienationes faciunt mandato Principis, non sit necesse cavere de evictione, quando emptores statim securi sunt, et intra quadriennium his quorum interest, sit integra actio in rem vel hypothecaria, non adversus Principem (cum Principe enim nulla actio est) sed adversus domos ejus, et procuratores earum.

XXXVII. Enarratio.

1 Ne dicas cum Accursio, a die nuntiationis) Azo putabat, quadriennium computari a die quo vacare cœperunt et fisco denunciata sunt. Communis sententia est, Fulgosio teste, præscriptionem incipere a tempore denuntiationis, non a die vacationis.

2 Quasi propria) *l.* 2. §. 2. *ff. ne quid in loco publico*, et quod ait *lex* 3. *omnia esse Principis*, Martinus ad res privatas pertinere putabat. Rectius autem Bulgarus, ad res fiscales refert et patrimoniales, cujus sententiam Cujacius sequitur, Observat. 15. 28.

3 Intra quadriennium) *Continuum*: nam ita legitur in vetustis codicibus, et in Basilicis: τετραετίαν συνοπτήν.

4 Reposuit, quadriennii) In veteri Menagii codice legitur, *quadriennii*. In Basilicis τὸν τετραετῆ χρόνον, *quadriennium*.

5 Nec dubitand. quin etiam sit correcta) Græci respondent, eum qui a fisco hæreditatem quasi vacantem emit, utili hæreditatis petitione teneri: nec igitur Zenonis Constitutioni locum esse, cum universitas venditur, aliter quam si res certa vendita sit, et hæc quoque solutio Azoni placet. Rectius alii Græci tradunt, ante Zenonis constitutionem eum qui a fisco acceperat, conveniri potuisse intra quinquennium, secundum quam *d.* §. intelligendus est: postea autem Zenonis Constitutionem statim securum fecisse eum, qui aliquid a fisco accepit, libro 42. Basilic. tit. 1. cap. 13. §. 7. et correcta igitur *dicta lex.* 13. ut et Fulgosius sentit ad *leg.* 1. *in fine sup. de hæredit. vel act. vend.*

6 Thalelæus notavit) Libro Basilic. 48. tit. 20. c. 5.

Tit. XXXVIII. *Ne rei dominicæ vel templorum vindicatio temporis exceptione summoveatur.*

Adfinitatem hic titulus habet aliquam cum *l. ultima* tituli superioris, propterea quod et ille est de rebus dominicis, quibus hic titulus addit etiam res templorum, ut adversus vindicationem earum non obstet præscriptio longi temporis. Res fiscales 1 sunt quasi propriæ Principis. Res dominicæ 2, propriæ. Templa dicit paganorum, quæ fuerant, non Christianorum, ut *l. ult. inf. de fun. patr. l.* 6. *inf. de om. ag. des. et inf. tit. de div. præd. urb. et rest. templ. l.* 1. *Cod. Theod. de fide Cathol.* (Vox, sacrorum, abest a vet.) post cœperunt esse publici juris, aut rei privatæ, ut *l.* 8. *Cod. Theod. de ju. fis. l.* 5. *Cod. Theod. de loc. fund. in emph.*

XXXVIII. Enarratio.

1 Res fiscales sunt, quasi propriæ princ.) *l.* 2. §. 2. *ff. ne quid in loc. publ.*

2 Res dominicæ propriæ) Idem est res dominica, res privata, res domus dominicæ, aut divinæ domus, divina domus, principalis, Imperatoria. Phædrus libro 5 *Superbiens honore divinæ domus*, *l. si interveniente* 12. *ff. ad Senat. Turpill.*

Tit. XXXIX *De præscriptione 30. vel 40. annorum.*

Quemadmodum usucapioni, quando locum non habet, succedit præscriptio longi temporis, ut supra dictum est 1, ita ubi præscriptioni longi temporis locus non est, ut puta si agatur in rem vel hypothecaria adversus malæ fidei possessorem, vel si agatur in personam, ibi tum succedit præscriptio longissimi temporis, id est, 30. ann. et rursus cessante præscriptione 30. ann. ut si a debitore pignus vindicet creditor, succedit præscriptio 40. an. quod hic titulus ostendit. Et de præscriptione 30. ann. legem tulit primus Theodosius Senior 2, protulit Junior, et ampliavit una cum Valentiniano Imperii collega: et Junioris Theodosii sane est *l.* 3 *hujus tituli*, non senioris, ut ostendi Obs. 18. 3 Hoc vero distat præscriptio 30. ann. a præ-

scriptione longi temporis, quod in illam feminis, et militibus, et absentibus justa ex causa imputetur tempus tricennii sine spe restitutionis in integrum, ut tot annorum desidia plectatur, et puberibus minoribus 25 ann. [4] quibus tamen non imputatur præscriptio longi temporis, *l. ult. sup. in quibus causis in int. rest. non est nec*. aut ne objiciatur ceteris, in integrum restitutioni locus est, ut supra titul. 35. Non tamen æquum est cuiquam imputari tricennium, vel longius tempus, quo hostes prædia ejus possederunt, vel qui ab his causam habent, quia coactus est ea deserere, nec ulla ejus coargui desidia potest: et ita Afris non imputatur tempus, quo Vandali eorum prædia hostiliter possederunt: *Nov. Valentin. de 30. an. præs.* et Hispanis ab iisdem hostiliter suis possessionibus expulsis Constitutione Honorii, de qua ita Procopius 1. de bel. Vand. aut historiæ suæ potius 3. lib. *νόμον ἔγραψε ὅπως ὁ τῶν βανδίλων χρόνος ὃν ἐν γε τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ διατρίβοιεν, ἐς ταύτην δὴ τὴν τριακοντούτιν παραγραφὴν ἥκιστα φέροιτο* quomodo etiam Romanis contra Gotthos cavisse Justinianum ostendi Obs. 10. [5] Item præscriptio longissimi temporis non pertinet ad actiones, quæ longo tempore perimuntur, puta in rem, vel hypothecaria adversus bonæ fidei [6] possessorem, nec ad alias, quæ breviori tempore extinguuntur, veluti prætorias, annales, et de dolo quæ biennio, de inofficioso quæ quinquennio perimitur, sed ad eas tantum quæ olim perpetuæ, sempiternæ, immortales erant quas notavi supra: quare merito Valentinianus ait, Theodosium humano generi profunda quiete prospexisse in supradicta *Nov.* unde et eam præscriptionem Cassiodorus [7] humani generis patronam appellat, ne tot annorum cuiquam possessio moveretur. Præscriptionis autem 40. ann. auctor est Anastasius, *l. 4.* 5. 6. quæ locum habet in his actionibus, quas quorumdam interpretatio, vel fortuita, vel excogitata interpretabatur esse perpetuas, nec finiri tricennio: et fortuitam interpretatione dicit, *τὴν τυχοῦσαν*, qualemcumque etiam ineptam et illepidam, excogitatam subtilem et versutam, quam ad eas actiones, quæ specialiter non essent enumeratæ Constitutione Theodosii præcipue adhibere solebant tanquam omissas. Sed omissas Anastasius vult perimi præscriptione 40. annorum, etiamsi de jure publico agatur, ut *l. ult. inf. de fun. rei priv. l. ult. inf. de fun. patr.* (excepta [8] tributorum causa *l.* 6.) vel de conditione personarum, ut si quis dicatur esse cohortalis [9]; *leg. si cohortalis, infra de cohortal.* vel servus, vel navicularius, vel fabricensis, metallarius, murilegulus, gynteciarius, vel alterius cujuscunque conditionis, cui cum sua sobole teneatur adstrictus, quasi vinculo quodam servitutis. Excipitur tantum conditio curialium [10], *l.* 5. et adscriptitiorum, *l. penult. inf. de agr. cens.* propter publicam utilitatem. Item quæ nominatim erat excepta actio Constitutione Theodosii [11] illo loco, non a suo debitore, ut esset perpetua, hodie ex Constitutione Anastasii finitur quadraginta annorum [12] possessione continuata, et exemplo debitoris, etiam adversus hæredem ejus, et secundum creditorem, qui ejus nomine [13] pignus possidet, quive dum post mortem [14] debitoris suo nomine possidet, ab hærede defuncti nondum apprehensa possessione, conjungit possessionem debitoris, vel quam ipse nomine debitoris possedit, vivo debitore. Excepta etiam erat Constitutione Theodosii actio finium regundorum. Sed hanc Justinianus redegit ad triginta [15] annos, *l. ult. sup. fin. reg.* verbis scilicet illius legis, quæ perpetuam faciebant actionem finium regundorum, ut ex Julio Frontino constant, immutatis et redactis ad finem tricennii, et exceptione quoque illa remota a *l.* 5. *hujus tituli*, quæ extat in Cod. Theod. Ut autem pignus possidente secundo creditore, actio hypothecaria quæ primo creditori competit adversus secundum, vivo debitore finitur quadraginta ann. mortuo 30. vel si secundus creditor ex persona debitoris accessione temporis uti velit 40. ita pignus possidente primo creditore, jus offerendæ pecuniæ primo creditori debitæ, vel obsignandæ, et deponendæ [16], quod secundo creditori competit tanto tempore finitur, quanto [17] adversus eum si possideret finiretur actio hypothecaria, *l. 7. §. eodem jure.* At jus luendi pignoris, quod debitori competit, Rogerius [18] bene existimat nullo tempore perimi: quia non tam jus est, quam facultas posita in arbitrio debitoris, ut quo minus ea utatur quandocunque volet nulla ratione impediri possit: atque ita licet creditor quocumque tempore non possit appellare fidem debitoris, ipse tamen debitor ultro si velit quocunque tempore fidem liberare, et conscentiam suam exonerare potest, vel ne creditor ex pignore, cujus pretium plerumque excedit, debiti quantitatem si id reddere non cogitur, plus ferat quam ei debeatur: ac præterea creditor cum debitori non sibi possidere cœperit, nec mutare sibi ipse possit causam possessionis, consequens est nulla eum temporis præscriptione debitorem repellere posse, quo minus oblata pecunia debita pignus suum recipiat, *leg.* 2. *et l.* 7. §. *ultimo.* Ad hæc notandum est, in his præscriptionibus tempora computari ex die quo agi potuit, ut *d. l.* 7. §. 1. *et* §. *illud*, *et l.* 1. §. *ad hæc*, *tit. seq.* Et si forte sint pensiones, quæ ex stipulatione, vel ex legato, vel ex alia causa debeantur in annos, menses, vel dies singulos, quoad quis vivat, tempora computari non ab initio

obligationis, sed ab initio cujusque diei, quo pensio inferri debuit, ut qui ab eo die longissimo tempore cessavit eam pensionem petere, ejus diei pensionem 19 amittat præscriptionis jure, ut recte Martinus 20 accepit, *l.* 7. §. *ult.* nulla facta differentia 21 inter stipulationes et legata, quoniam sive ex stipulatione, sive ex legato debeantur, quot sunt pensiones, tot sunt actiones, quæ cum nascantur simul uno eodemque tempore, et suum quoque singulæ habent proprium ad præscriptionem tempus, ita ut primi anni pensio quam secundi, secundi quam tertii citius perimatur desuetudine solvendi. Idem ergo et in pensionibus usurarum dicendum est, quæ plerunque in Cal. vel in annos singulos debentur, ut in præscriptione earum tempora non computentur ab initio contractæ obligationis, sed a fine anni, quo usuræ peti potuerunt, ut etiamsi sequentibus annis petitæ et solutæ sint, non tamen petantur præteriti anni usuræ post triginta aut quadraginta ann. *l. seq.* §. *ult.* et recte *l. eos, supr. de usur.* singulis anni nasci actionem usurarum. Ideoque ut sublata obligatione principali solutione sortis, superest solutio usurarum, *l. centum, ff. de eo quod cer. lo. l.* 1. *supr. de jud.* ita spatio 30. an sublata actione principali, adhuc primi anni usuræ peti possunt intra annum, et secundi anni intra biennium, et sic deinceps: et ita olim obtinuit, ut Patricius 22 adnotavit ad *d. l. eos*. Sed Justinianus definit sublata personali, vel hypothecaria actione spatio 30. aut 40. an. etiam finiri quæstionem usurarum et fructuum. At si forte duret actio principalis, quæ utique durat, si interrupta fuerit præscriptio solutione usurarum, ut *l. plures, sup. de fid. instr.* non tamen durat petitio usurarum ejus anni, quo petitæ et solutæ non sunt, si ab eo die transierint 30. anni, quæ omnia summe notanda sunt. Addam ex *l. penult.* eum 23 qui mala fide possidet, et dominum, vel creditorem semel exclusit præscriptione 30. vel 40. ann. si postea possessio ad dominum, vel creditorem sine violentia pervenerit, non habere adversus eos utilem vindicationem. Dixi, sine violentia: nam si per vim dominus vel creditor possessionem eripuit, priori possessori momenti beneficio protinus possessio redintegranda est, nam et eo casu nondum acquisita præscriptione longissimi temporis, si medio tempore dominus vel creditor rem ita possederit, non intelliguntur interrupta tempora præscriptionis, *l.* 7. §. *imo et illud*, si absque violentia, in causa possessionis potior est dominus, vel creditor qui rem tenet, quam prior possessor qui eam mala fide tenuit. Quin etiam si possessio pervenerit ad extraneum sine justa causa, domino vel creditori hypothecario, tametsi a priori possessore exclusus semel fuerit præscriptione 30. aut 40. ann. vindicatio competit adversus extraneum, nisi extraneus a die indeptæ possessionis acquisierit eandem præscriptionem, vel nisi eam possessionem per vim apprehenderit ereptam priori possessori, cui momenti beneficio potius restituenda est, quam domino, vel creditori. Est et alius casus, quo prior possessor 24 dominum, vel creditorem excludit, si a priori possessore, quod rem non defenderet, per sententiam judicis possessio translata sit in dominum, vel creditorem, ut *l. priusquam, ff. de no. op. nunc. l. a quo ff. de dam. infec.* Est enim priori possessori integrum intra annum oblata cautione de re defendenda recipere possessionem suam, *l. penult.* §. *penult.* cui si objiciatur *l. properandum*, §. *sin autem abfuerit reus, supr. de jud. l.* 2. *supr. ubi in rem act.* memineris ejus quod notavi in *d. l. si priusquam lib.* 9. ad Africanum, separandum esse eum qui rem non defendit ab eo qui latitat lite deserta.

XXXIX. Enarratio.

1 Ut supra dictum est) Tit. 33.

2 Primus Theodosius senior) Aliis placet præscriptionis triginta annorum auctorem esse Theodosium juniorem. Vide Jacobum Sirmondum ad Apollinarem Sidonium libro 8. epistolarum 6.

3 Ut ostendi Observ. 18.) Capite 26. In veteri Menagii inscriptio d. legis 3. hæc est: *Honorius et Theodosius A. A. Asclepiodoto.*

4 Et puberibus minoribus 25. ann.) Non etiam pupillis cujus ætas tricennio subtrahitur.

5 Observat. 10.) Capite 12.

6 Adversus bonæ fidei poss.) Hæc enim tollitur præscriptione longi temporis, ut *sup. tit.* 36.

7 Cassiodorus) Libro 5. 37.

8 Excepta tributorum causa) Vide Eustachium de præscription. cap. de quadraginta ann. §. 2. et Cujacium cap. 31. Scholiast. ad leg. 6. in Basilic. Constantinum Harmenopulum Epitom. libro 1. tit. 3. §. 57. in *d. l.* 6 *profligari*, in Basilicis exponitur, *ἀπαιτεῖσθαι· exigi.* et ita accipe in *l. ult. infr. de fund. patrimon.*

9 Ut si quis dicatur esse cohortalis) Præscriptione quadraginta annorum repellitur, qui quem vindicat cohorti.

10 Excipitur tantum condicio curialium) Qui neque præscriptione quadraginta annorum solvuntur oneribus curiæ.

11 Constit. Theodosii) *d. l.* 3. ante Anastasium actio hypothecaria adversus debitorem erat perpetua.

12 Finitur quadraginta annorum) Et debitor igitur præscriptione tricennii personali actione liberatur hypothecaria vero non item. Cujacius in

recitat. ad hunc titulum ait, quantum ad pignus attinet, naturalem obligationem non videri sublatam. Atqui cum principalis causa non consistit, nec ea quæ sequuntur locum habent, *l. cum principalis* 178. *de regul. jur.* nec igitur perempta actione principali, seu personali, consistere poterit hypothecaria. Respondet Cujacius in *d. l.* addi plerumque, non semper, et ita etiam Fulgosius.

13 Qui ejus nomine) Debitoris nomine.

14 Quive dum post mortem) Posteriori creditori, qui post mortem debitoris pignus suo nomine possidere incipit, sufficit præscriptio tricenaria: nisi tempus conjungere velit, quo debitor pignus possedit, vel ipse nomine debitoris, cum tempore, quo ipse possedit suo nomine post mortem debitoris: tunc enim necessaria est præscriptio quadraginta annorum. Vide Cujacium in recitat. ad *l.* 7. *hoc tit. sub initium*.

15 Redegit ad triginta annos) Vide sup. ad titulum, fin. reg.

16 Vel obsignandæ et dep.) Si prior nolit accipere.

17 Quanto adversus eum si possid.) Jus offerendi perimitur præscriptione triginta annorum.

18 Rogerius bene existimat) In dialogo de præscriptionibus Constantinus Harmenopulus Epitom. libro III. tit. 5. §. 56. creditor et heres ejus non habet longi temporis præscriptionem, ut pignus non reddat, exoluto omni debito, *neque præscriptionem triginta an.* οὔτε τὴν τριακονταετίαν, sic legendum et vertendum. Vide Cujacium ad *legem pignori*, *ff. de usurp. et usucap.*

19 Ejus diei pensionem amittat) Non sequentis temporis.

20 Ut recte Martinus accepit, *l.* 7. §. ultim.) Cujus sententiam recentiores sequuntur, teste Joanne Fabro.

21 Nulla facta differentia inter stipul. et leg.) Aliter Joannes, Azo in summa num. 6. Accursius, Odofredus, et auctores Basilic. ut videtur, qui de legatis tantum loquuntur. *Jubet*, inquiunt, *et in annuis legatis computari tempus, non ex quo relicta fuerint, sed ex quo nata sit actio: nascitur autem in singulos annos*: Joannes Faber nullam differentiam facit inter stipulationes et legata, *sicut*, inquit, *nec textus facit*.

22 Ut Patricius adnotavit) Lib. 23. Basilic. tit. III. in secunda parte cap. 74. ubi Græcus interpres notat nihil immutatum in legatis annuis, quia plures actiones sunt, eæque principales.

23 Addam ex l. pen. eum qui mala fide) Si bona fide possederit, amissa possessione utilem vindicationem habet.

24 Quo prior possessor) Licet mala fide possederit.

Tit. XL. *De annali exceptione Italici contractus tollenda, et de diversis temporibus et exceptionibus, vel præscriptionibus et interruptionibus.*

Lego 1, exceptionibus vel præscriptionibus, ut *l.* 1. temporales exceptiones, vel præscriptiones, legitimæ exceptiones vel præscriptiones. Duæ sunt appellationes ejusdem rei. Erant autem olim personales actiones perpetuæ in provinciis, in Italia eis obstabat exceptio anni utilis. Hodie ex *l.* 1. *hujus tituli*, ubique locorum salvæ permanent usque ad trigesimum annum completum, nisi legitimo more interrupta tempora fuerint: nam ut litis contestatio, ita quælibet interruptio legitima perpetuat actionem, *l.* 3. id est, protendit in annos quadraginta, quia pro litis contestatione cedit. In hypothecaria servatur præscriptio quadraginta an. adversus debitorem, et ceteras, de quibus *l.* 7. *sup. titulo proximo*, et hoc est quod ait *l.* 1. *hujus tituli*, sola hypothecaria, etc. quo loco duplex error errari videtur: primum quod a personalibus actionibus excipiat hypothecariam 2 quæ non est personalis; sed hoc ideo forte, quia personalis actionis accessio est, et non proprietatem, ut aliæ reales, sed nudam possessionem avocat; deinde quod ait, sola, cum sint et aliæ non comprehensæ Constit. Theodosii. Sed et aliis locis verbum idem nos fallet, si tam stricte accipiatur 3, ut *l. pen. sup. de op. lib. l.* 1. *sup. de bon. poss. contra tab* §. *in bonæ fidei*, *Institut. de act.* Ceterum omnes personales, quæ minora tempora legibus definita non habent, finiuntur spatio triginta an. Unde dubitatur, quid sit statuendum de mistis actionibus Familiæ erciscundæ, Communi dividundo, Finium regundorum. Nam qua reales sunt, perimi videntur longo tempore, qua personales triennio, quod magis obtinuit: et idem dici potest de petitione hæreditatis 4, quæ etiam mista est actio. Et aliæ quæ nominatim recensentur in *l.* 1. non alia ratione recensentur, quam quod et de eis dubitaretur, de actione pro socio, quod et hæc mista videri posset vel ex verbis *l.* 1. *ff. Com. divid.* per comparationem acceptis 5, et de actione furti, aut vi bonorum raptorum, quæ et ipsa furti improbioris 6 actio est, quod videatur sæpius re 7 contrectata, ut quidam dicebant, et sæpius in furem nasci actio furti, atque ita nunquam compleri posse tricennium: et idcirco *l. si cum quis*, §. *quandiu*, *ff. de furt.* non perire actionem furti, quandiu fur vivit, quod quid aliud est quam esse perpetuam: Sed placet etiam vivo fure eam finiri tricennio, nec adsidua contrectatione sæpius nasci actionem furti. Cetera in hoc titulo perfacilia sunt, ne filiisf. imputentur tempora præscriptionum, et de interruptionis 8 novo

genere proposito in lege secunda 9 addito veteribus, litis contestationi 10, conventioni executoris, novæ cautioni, mediæ possessioni domini, vel creditoris, solutioni usurarum, querelæ per libellum ad Principem perlatæ in annua præscriptione. Nec aliud notandum restat, quam ex *l.* 3. eum cui quis debet eandem quantitatem ex diversis causis, puta 10. ex testamento, 10. ex stipulatione, 10. ex mutuo, omnes causas et actiones in judicium deduxisse, et per hoc tempora præscriptionum interrupisse videri, si vel 10. petierit non adjecta causa, vel generaliter quod sibi debetur, vel si egerit personali aut hypothecaria, etiam eam actionem, qua nominatim non egit, quæ modo ex iisdem causis competat, in judicium deduxisse intelligitur. Diversum erit, si quis ex certa causa 11 certam quantitatem petierit, ut Jo. sentit recte, vel ex certa causa tantum, non expressa quantitate, vel si dissimiles quantitates debeantur, puta 10. 20. 30. ex variis causis, et petierit 10. nam quod ait in principio (*), E maxime ex similibus causis, sic accipitur, ut minime idem sit 12 ex dissimilibus causis. Quod autem in fine, unius quidem specialiter, ita ex principio, unius quidem causæ summa, causa tamen non expresse.

XL. Enarratio.

1 Lego, exceptionibus vel præscriptionibus) In veteri Menagii sic legitur: *et de diversis temporibus, et exceptionibus, præscriptionibus, et interruptionibus*, In ipsa lege: *Cum itaque nobis aliæ temporales exceptiones, vel præscriptiones.* Et paulo post: *aliæ omnes legitimæ exceptiones, vel præscriptiones.*

2 Excipiat hypothec. quæ non est pers.) Est in rem. Vide consultation. 30.

3 Si tam stricte accipiatur) Vide Cujac. ad. *d. l.* 11. *ff. de sponsal.* in recitat. ad lib. 16. Dig. Juliani.

4 De petit. hæred. quæ etiam mista est ac.) Petitio hæreditatis in rem actio est, *l. sin autem* 27. §. 2. *ff. de rei vindic. l. sed etsi lege* 25. §. *petitio* 13. *ff. de pet. hæred.* et in hæreditatem actio dicitur, *l. pater* 10. *in fin. ff. de capt. v. et postliminio rev.* Sed ea actione continentur etiam quæ nunquam hæreditatis fuerunt, ut pretia rerum venditarum, at pecuniæ exactæ a debitoribus: et ideo mista est actio, Cujac. in Parat. *ff. de petit. hæred.* ex *l. quod si in diem* 16. §. 1. *eod. et d.* §. *petitio*, et mixta dicitur in *l. hæreditatis* 7. *ff. de petit. hæred.*

(*) *Vide Merill. Variat. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 13.

5 Per comparationem acceptis) Accursius tamen magis ibi accipit positive, non comparative. Sed frustra recensentur heic, nisi de ea dubitatum esset.

6 Furti improbioris actio est) Raptor fur improbus dicitur ἀναιδής, *Instit. de bonis vi rapt.* fur improbior in *l. item si* 14. §. *ceterum* 7. *ff. vi bonor. rap.*

7 Quod videatur sæpius re contrect.) *L. quamvis* 6. *et l.* 9. *ff. de fur.*

8 Et de interruptionis novo genere) Interruptio est ῥῆξις χρόνου, ἤγουν τομὴ, καὶ διακοπὴ, Harmenopulus lib. 1. *tit.* 3. §. 11. *ruptio temporis, sive sectio et intercisio, quod non patiatur tempora continuo computari, sed cœptum tempus interpellet, et interrumpat*, ut idem ait.

9 Proposito in l. 2.) Si nemo sit qui conveniri possit, veluti si possessor absit, vel infans sit, aut furiosus, vel difficilis conventu, interrumpitur præscriptio contestatione ex scripto habita apud Præsidem, vel Episcopum, vel defensorem civitatis. Sin autem illi adfuerint, δημοσίᾳ προσθηνίσει τὸν λίβελλον *publice libellum proponet*, ut est in Basilicis, ubi possessor domicilium habet, tabulariorum manu subscriptum: vel si civitas tabularios non habeat, trium testium subscriptiones adhibebit.

10 Litis contestationi) De his Cujac. ad *l.* 7. *supra tit. prox. ad fin.*

11 Ex certa causa certam quantitatem petierit) Puta centum ex stipulatione, tempora præscriptionum interrupisse non videtur.

12 Ut minime idem sit ex dissimilibus causis) Quantitatibus, ex Glossæ sententia, quæ Cyno et Fulgosio non placet: et utique verior est sententia Joannis.

Tit. XLI. *De alluvionibus, et paludibus, et pascuis ad alium statum translatis.*

Hujus tituli coaptandi cum superioribus, qui de præscriptionibus sunt, triplex est ratio. Prima, quod alluvione et inundatione de quibus in hoc titulo agitur, possessio, et consequenter præscriptionis tempus interrumpatur, *l.* 3. §. *Labeo*, *ff. de acquir. poss.* nec mirum, cum et his modis 1 dominium amittatur, *l. si ager*, *ff. quibus modis ususfr. amitt.* Altera, quod præscriptio temporis quælibet non tantum fundum complectatur, sed etiam id quo fundus crevit per alluvionem, sive crevit ante, sive post acquisitam præscriptionem, quia jus et conditionem sequitur fundi principalis, *l. si ego* §. *quod tamen*, *ff. de Publ. in rem act. l. puto*, §. *id quod amnis*, *ff. fam. erciscund. l. si fundus in pr. ff. de pign. l. item si fundi* §. *huic vicinus*, *ff. de usufr.* Tertia, quod ut in fine superioris tituli scriptum est, præscriptiones 2 com-

positas esse adversus negligentes, ita etiam jura alluvionum sint recepta adversus negligentes, qui ripam, qua sui agri terminantur, munire aut reficere contemnunt, auctor Cassius apud Urbicum 3 et Boet. 4 nam etsi mutare naturalem alveum fluminis nemo possit, tamen ripam suam munire sine injuria accolarum potest; et vero debet, ne quid ei abstrahatur alluvionis jure, *l.* 1. *hoc titulo*, quod tamen non ita abstrahi potest, ut alluvione, et vi quoque majore, sicut nec si fundum amnis circumeat, et in insulæ formam redigat, priore alveo derelicto, ejus desinit is fundus esse cujus fuit, ut *l.* 1. §. *item si amnis*, *ff. de flum.* quod circumluvionem M. Tullius appellat 5, et Festus 6 circumluvium: quod et jus prædiorum esse ait, quia vix circumluitur cujusquam ager, quin et paulatim alluendo augeatur, *l. ergo* §. *tribus*, *ff. de acquir. rer. dom.* ex quo loco idem etiam colluvium appellari potest. Ergo et alluvio jus prædiorum est, et circumluvio, quæ vix unquam existit sine alluvione: et alluvio igitur jus prædii, quo contrarii prædii 7 portio ei accrescit, donante flumine 8 publico in Glossis, προσθήκη καὶ πρόσκλυσις του ποταμου. Non est jus fisci aut Principis, ut ab eo emi, vel dono peti possit, quasi possessio vacans, cum nec ei tributum indici possit, quia incerta possessio est, ut rectissime docet integrior *Nov. Theod. de alluv.* ex qua sumpta est *l.* 3. *hujus tituli*, et certæ tantum possessioni tributum indicitur. Qui incertæ addiceret, veluti possessæ alluvionum beneficio, videretur ignorare alluvionum vitia 9, id est, inconstantiam, mutabilitatem, et crebram veluti tempestatum commutationem, et rem iniquam 10 possessoribus indiceret. Eodem jure sunt paludes et pascua 11, quæ infertilia cum essent et squallida prædia 12, possessores suo sumptu et opera fertilia fecerunt, ut nec a fisco vendi, nec a Principe donari, nec tributis onerari statim possint: hanc immunitatem mereri eum qui agrum palustrem et inutilem exsiccavit, exaravit 13, excoluit.

XLI. *Enarratio*

1 Cum et his modis domin. amittatur) Id Accursius negat ad *d.* §. *Labeo.*

2 Præscriptiones compositas esse) Sic ibi ex vett. leg. Cujacius ad tit. de exception. Inst. In veteri tamen Menagii legitur, *oppositæ.*

3 Apud Urbicum) De limitibus agrorum.

4 Et Boetium) De Arithmetica.

5 M. Tullius appellat) 1. De Oratore.

6 Et Festus) *Circumluvium*, inquit, *jus prædiorum.*

7 Quo contrarii prædii portio) Quod est e regione.

8 Donante flumine publ.) Lucanus.

> - - *his rara colonis*
> *Accedunt donante Pado.*

9 Alluvionum vitia) *d. l.* 3.

10 Rem iniquam possessoribus indiceret) Pro *inducere*, Cujacius legit, *indicere.* Vetus tamen Menagii nihil mutat.

11 Paludes et pascua) *d. l.* 3. *vers. similiter.*

12 Squallida prædia) Vide ad titulum ultimum libri quarti.

13 Exaravit) Cicero 3. in Verrem: *Aratorum liberos, quorum patres tantum labore suo frumenti exarabant, eo cibo esse usos.*

Tit. XLII. *De sententiis præfecti prætorio.*

Superiori tractatui de possessione et ejus effectis, vicinus est tractatus de missione in possessionem, quæ fit sententia judicis exequendæ gratia, et inter genera possessionum adnumeratur, *l.* 3. §. *ult. ff. de acq. poss.* et possessio in jure sæpissime appellatur, et de ea quia dicturus est tit. 72. ideo de sententiis judicum prius dicere instituit, quarum exequendarum causa illa possessio comparata est: et incipit a summis judicibus 1, hoc est a sententiis præfectorum prætorio, ut doceat adversus sententias præf. prætorio quamvis appellari 2 non possit, διὰ τὸν ὄγκον 3 καὶ τὸ ὕψος τῆς ἀρχῆς, ut Theodorus Hermopolites 4 ait. *l.* 19. *et* 30. *et* 35. *inf. de appell.* tamen per libellum supplicari Principem posse 5, ut causa retractetur 6, non quandiu in magistratu sunt, sed postquam successorem acceperunt 7 intra biennium: quod utique verum est, etiamsi pro curia, vel utilitate publica sententiam tulerint, qui præcipuus finis fuit hujus Constitut. nempe ut abrogaretur vetus Constitutio, quæ adversus sententiam pro curia latam supplicari vetabat: nam adversus alias sententias etiam ante hanc legem semel supplicare licebat, *l.* 5. *sup. de precib. Imp. off.*

XLII. *Enarratio*

1 A summis judicibus) Vide titulum 26. libri 1.

2 Quamvis appellari non possit) Cassiodorus 6. 3. *Pene est, ut leges possit condere quando ejus reverentia potest negotia sine appellatione finire.* Sicut a sententia præfecti ur. appellari non potuit; Symmach. epistol. lib. 10. 55. postea potuit, *l.* 1. 2. *inf. de ædific. privat.*

3 Διὰ τὸν ὄγκον) Propter culmen dignitatis.

4 Theodorus Hermopolites) Lib. 9. tit. 1.

5 Supplicari Principem posse) καὶ μέμψασθαι τῇ

ἀποφὶσει. et de sententia queri, ut est in Basilicis.

6 Ut causa retractetur) Appellationis loco inventum est remedium ἀναψηλαφήσεως, sive *retractationis*. Vide Cujacium ad Novell. 8. Hoc autem distat appellatio a retractatione, quod appellatione interposita suspenditur executio sententiæ: retractatio autem non suspendit executionem: sed nihilominus sententia procedit, et executioni mandatur, ut heic observat idem Theodorus.

7 Postquam successorem acceperunt) Nec Accursius, nec Joannes Faber intellexerunt verba hæc constitutionis: *post successionem*. Recte autem Fulgosius heic: Postquam, inquit, præfectus successorem acceperit: eandemque interpretationem adfert Cujacius ad Novell. 119. cap. 5.

Tit. XLIII. *Quomodo et quando judex sententiam proferre debeat, præsentibus partibus, vel una absente.*

Regulariter ferri sententia nulla in causa debet, nisi utraque parte præsente, *l. de unoquoque ff. de re jud. l.* 19. *inf. ad legem Jul. de adul.* quod est ex illa lege duodecim tab. Præsente ambobus [1] litem addicito. At duo in hoc titulo ponuntur, vel notantur casus, quibus una parte absente et indefensa lata sententia valet. Si quis post litis contestationem absit per contumaciam, vel si absit citra contumaciam. Sed hoc casu dicta in eum sententia appellatione [2] rescindi potest, *l. ult. hoc tit. l.* 2. *sup. de cond. ind.* nisi die feriato [3] dicta sit, vel alio loco, quam quem partibus condixerit judex, *l.* 4. *et* 5. Illo nec appellationi locus est, nec restaurationi litis *l. properandum*, §. *cum autem, supra, de jud. l. et post* §. *ult. ff. eodem*, *l.* 1. *infra*, *quorum ap. non rec. l. ex consensu*, §. *ult. ff. de appell. l. liberto*, §. *penul. ff. de neg. gest. l. contumacia in pr. ff. de re jud. Novell.* 82. nisi ex justa et necessaria causa [4] abfuerit, ut *l. pen. hoc titulo*, *l. ait prætor*, §. *ult. ff. de minor. l.* 1. *sup. quibus ex caus. maj. l.* 4. *sup. de procur.* quo casu æquum est restitui eremodicium [5]: Et sine restitutione; vel appellatione etiam ipso jure munitus est absens et indefensus (minor 25. an. utroque casu, *l.* 6. *hoc titulo*, *l. acta* §. *ult. et l. contra, ff. de re jud.* Item utroque casu etiam in liberalibus causis, una parte absente, sententia ferri potest, *l.* 4. *et l. juxta*, *sup. de lib. cau.* et in judiciis publicis non capitalibus, *leg. absentem*, *ff. de pœnis.* Alias vero in absentem, et sine defensione, qui litem non inchoavit [6], vel pro absente dicta sententia nihil valet, *l. certum*, §. *si quis ff. de confess.* item in eum qui litem inchoavit, non per contumaciam absentem dicta sententia, quasi in contumacem, ipso jure non valet, et sine appellatione rescinditur, ut si damnatus sit absens ex edicto peremptorio, quod neque propositum est, neque in ejus notitiam venit, *l.* 1. §. *item, ff. quæ sent. sine app. resc.* Satis est, si propositum publice fuerit, licet in ejus notitiam non venerit: quia ejus quod proscribitur causari ignorantiam nemo potest. Satis si in ejus notitiam venerit, licet palam propositum non fuerit: nam et litteræ et denuntiationes sufficiunt, *l.* 2. *et* 9. *hoc titulo*, *l.* 1. *Cod. Theod. de pet. desist.* Denique satis est, si quoquo modo conventus fuerit, *l. de unoquoque in fi. ff. de re jud.* Conventio fit in personam. Alioquin non conventus [7] .i. ignarus edicti peremptorii, cuive nihil denuntiatum est, si damnetur ut contumax, sententia ipso jure nulla est, quia non est contumax qui ignorat se evocari, vel qui sine dolo malo abest .i. qui non frustrandi causa abest, *l.* 3. 4. 5. Est in *l.* 4. [8] *et* 5. duplex vitium, quorum vel alterum sufficeret vitiandæ sententiæ, quod die feriato vel alio loco pronunciarit judex, et quod in absentem ut contumacem, qui non erat contumax. Hoc ergo titulo ostenditur, quomodo sententia feratur una parte absente, nempe servata solemnitate juris, ut ait *l.* 8. peracto ordine edictorum, ut *l. si prætor, ff. de jud.* non utique contra absentem semper, nisi contumaciæ perjurium mistum sit, ut *l.* 1. *sup. de ads. toll.* sed et nonnumquam pro absente, *l.* 1. *hoc titulo*, *l. et post, ff. de jud.* ut tamen si in plenum ei sententia non satisfaciat, pro parte litis damnum faciat, amissa facultate appellandi, et redintegrandæ litis, et victo refusis sumptibus litis, *l. properandum, Cod. eod.* Ostenditur etiam quando, id est, quibus casibus una parte absente, quod est μονομερῶς, ferri sententia possit, et quibus non nisi utraque parte præsente. De definitione contumacis, quæ scripsi Observat. 18. [9] in hunc titulum transferri velim.

XLIII. Enarratio.

1 Præsente ambobus) Ut absente nobis, et præsente nobis. V. Nonium Marcellum, et Aulum Gellium libro 17. 2.

2 Sententia appellatione rescindi potest, l. ult. h. t.) Lex ait, *litem inchoatam*, id est contestatam. Non recte igitur Hermopolites fingit, προκάταρξιν μὴ γενέσθαι· *litem contestatam non fuisse*. Fulgosius autem heic scribit, nulla alia lege tituli nominatim comprehendi, quod de litis contestatione dicitur.

3 Nisi die feriato) Hoc casu sententia citra appellationem ipso jure rescinditur.

4 Nisi ex justa et necess. cau. abf. ut l. pen.) In qua post litem inchoatam citra contumaciam quis abfuit: veluti, inquit Hermopolites ἀπεσχὼν

παρὰ βασιλέως εἰς πόλεμον, ἢ εἰς πρεσβείαν. *in bellum missus est, vel munus legationis ei injunctum est a principe.*

5 Æquum est restitui eremodicium) Eremodicium est desertio litis inchoatæ, et tam ab actore quam a reo contrahitur. Hesychius: ἐρήμη, μονομερὴς δίκη, ὅταν μὴ ἀπαντήσας ὁ διωκόμενος ἐπὶ τὴν κρίσιν διαιτηθῇ. Scribe, ὁ διώκων ἢ διωκόμενος, et perfecta erit eremodicii definitio.

6 Qui litem non inchoavit) Litem contestatus non est.

7 Aliοquin non conventus) μήπω ἀρξαμένου τινὸς δικάζεσθαι καὶ ἀπολειφθέντος· si litigare nondum cœperit, et absens fuerit.

8 Est in l. 4.) In l. 4. recte in veteri Menagii legitur, *absente et ignorante.*

9 Observat. 18.) Capite 30.

Tit. XLIV. *De sententiis ex periculo recitandis.*

In superiore titulo unus præcipue casus propositus est quo sententia judicis ipso jure nulla est, puta si lata sit in eum qui post litem contestatam abesse cœpit quasi in contumacem ex edicto peremptorio quod neque propositum est 1, neque in notitiam ejus venit. In hoc titulo proponitur alius, si lata sententia sit sine scripto 2, si dicta, non lecta, nam judex sive magistratus sit, sive judex arbiterve datus a magistratu, sententiam suam literis perscriptam non notis, aut signis, ut *l. ult. tit.* 57. atque etiam manu sua obsignatam, ut est in *Novella Leonis* 45. per se ipsum ex libello publice partibus legere et recitare debet: alioquin sententia ipso jure nulla est: quod cum dicimus, hoc dicimus ex integro causam agi et judicari posse: et sententiam citra appellationem et restitutionem prætoris infirmari, nec sententiæ nomine dignam esse. *l.* 1. *et* 3. nec ex ea judicati actionem vel exceptionem nasci, et judicati soluti repetitionem esse, *l.* 3. *t t.* 46. *l.* 1. *et ult. tit.* 58. Dixi publice 3 propter *l* 6. *tit. seq.* Dixi per seipsum 4, et ex libello. Sed excipio præfectos prætorio 5, et alios qui illustrem administrationem gerunt, velut. quæsturam, aut præfecturam urbi, aut magisterium, et omnes viros illustres, qui nullam in Republica administrationem gerunt; sed forte ad speciem aliquam a principe judices delegati sunt, qui per officialem suum aut præconem sententias recitare possunt, *lege* 2. quin etiam quod non ponitur in *l.* 2. sine scripto sententiam ferre possunt. Cassiod. de præf. præt. 6 Verbo sententiam dicit: quid est quod non habeat commissum cujus est vel ipse sermo judicium? Verum additur in *l.* 2. recitatam semel ex scripto sententiam judicem neque corrigere, neque mutare posse. Quod correxerit vel mutaverit, ipso jure nullum esse, Seneca in declam. 7 et contr. *Judex quam tulerit de reo tabellam, revocare non potest.* Quæsitor non mutat pronunciationem. Apul. 1. Flor. *Tabella semel lecta nec augeri litera una, nec minui potest*: et hoc quidem certe distat sententia ab interlocutione, quæ et corrigi et mutari potest, *l. quod jussit, ff. de re jud.* et consistere ex non scripto, *l. omnem, Cod. Theod. de appell.* Quod autem ait *d. l. omnem et l.* 2. *hujus tit. et l.* 4. *Cod. Theod. eodem*, ex libello, quod *l.* 3. de scripti recitatione, quod alii auctores ex tabellis, hoc est in rubrica utriusque Codicis. et in *l.* 2. *Cod. Theod.* ex periculo 9. Unde luce clarius apparet, periculum significare libellum 10 aut tabellam, aut pilam in qua sententia perscripta est, quod probavi Observ. 5. c. 25. Sane quod Æmilius Probus 11 in Epaminonda 12 periculum, Plutarchus 13 et Ælianus 14 στήλην, id est pilam, ut idem Probus loquitur in Alcibiade, vel titulum 15, ut Glossæ 16, indicem et scriptionem, in qua scribenda erat Epaminondæ condemnatio, ut in fœdere inter Allariotas 17 et Parios lingua Dorica conscripto, quod etiam hodie extat in Creta, jubetur fœdus conscribi εἰς στάλαν λιθίναν, id est *pilam lapideam*, et eadem ratione accusatoris inscriptio in crimen recte appellabitur periculum, ut *l.* 15. *inf. qui acc. non poss.* quod ex ea periclitetur accusator ne calumniæ reus fiat, sicut ex sententia judex 18 ne litem suam faciat, et ne teneatur edicto, Quod quisque juris, et is utique qui condemnationem patitur, et omnes scripturæ nostræ, maxime in judiciis similiter pericula dici possunt, non etiam verba et voces 19 quæcunque volant.

XLIV. Enarratio.

1 Quod neque propositum est) *L.* 1. §. *item, ff. quæ sentent. sine appell. rescind.*

2 Si lata sententia sit sine scripto) Agathias libro 4. κρίσιν ἐπῆγεν ἀνάγραπτον, ἐν ᾗ διέτακτο θᾶττον διαφθαρῆναι. Hincmarus Remensis in Opusculo 33. cap. 28. in fine: In libro sexto tit. 19. inter alia præcipitur: *Ut sententia, si sine scripto dicta fuerit, ne nomen sententiæ mereatur. Quod legale decretum et in Passione Domini, super cujus caput posuerunt causam ipsius scriptam: et in Martyrum passionibus quando judicati sunt, observatum multotiens legimus.*

3 Dixi publice) τουτέστιν εἰς ἐπήκοον τῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ· *ita ut qui in judicio sunt, exaudire possint*: nam si ἀνέγνω κρύφα, καὶ οὐχὶ δημοσίᾳ καὶ παρουσίᾳ τῆς οἰκείας τάξεως· *occulte et absentibus officialibus*, nulla est. Hermopolites.

4 Dixi per seipsum) δι᾽ ἑαυτοῦ, *l.* 1. *hoc tit.*

5 Sed excipio præfectos prætorio) Theodorus Hermopolites ad *l.* 1. *hoc tit.* τοῦτο δὲ νόει ἐπὶ τῶν μικρῶν δικαςῶν· οἷον αὐτωρειανοῦ, ὀλοποῦ, καὶ τῶν ὁμοίων· οἱ γὰρ μέγαλοι δικαςαὶ ὡς ὁ δρουγγάριος, ὁ ἐπὶ τῶν κρίσεων, ὁ πρωτασηκρήτης per officiales suos recitant.

6 Cassiodorus de præf. præt.) lib. 6. 3.

7 Seneca in declamat.) Controv. 8. lib. 3.

8 Quod alii auctores ex tabella) Aulus Gellius 5. 11. 19 *Decretum ex tabula recitavit.* Apulejus in Floridis: *Ipse Proconsul moderata voce rarenter, et sedens loquitur, et plerunque de tabella legit: quippe præconis vox garrula ministerium est: Proconsulis autem tabella, sententia est.* Pontius Diaconus in Pass. S. Cypr. *Et his dictis decretum ex tabella recitavit.*

9 Ex periculo) Et ita legitur in Codice Ægidii Menagii et Juliani Brodæi. In scripto tamen Lugdunensi, legitur *periculo*: et probat Sirmondus Antirrhetici cap. XI. et alibi. Probat et Hugo Grotius in Sparsione Florum.

10 Libellum) Marcus Tullius 5. in Verrem: *Illi ad deprecandum periculum proferebant alii purpuram Tyriam, vina nonnulli Græca, venalesque Asiaticos.*

11 Æmilius Probus) Aut quod verius est, Cornelius Nepos.

12 In Epaminonda periculum) Quidam tamen apud Nepotem legunt: *periculum.* De quo vide Heraldum Observat. cap. ult. Salmasium in Observat. ad jus Atticum cap. 6. Heraldum adversus Salmasium cap. 7. Eundem Salmasium de modo usurarum cap. 15. Cujacium sequitur Savaro ad Nepotem.

13 Plutarchus) In Apopht.

14 Et Ælianus) ποικίλης 13. 48.

15 Vel titulum) D. Hieronymus libro 2. in Oseam cap. 10. Pro simulachris LXX. verterunt ςήλας, quas nos statuas vel titulos appellamus, qui proprie dæmonum sunt, aut hominum mortuorum.

16 Ut Glossæ) Glossæ Græcolat. ςήλη *cyppus*, *titulus, scriptio.* Latinogræcæ: *Index*, ἔλεγχος. Andocides orat. 1. καὶ αὐτούς τε ἀποθανόντας, καὶ τὰ χρήματα αὐτῶν δημευθέντα· πρὸς δὲ τούτοις ἀναγραφέντας ἐν ςήλαις. Scholiastes in ςηλ. ά. Sancti Gregorii Nazianzeni, ςήλη δέ ἐςι λίθος, ἢ χαλκὸς ἐν ἐπιμήκει τετραγόνῳ σχήματι ἐν ᾧ ἐγγέγραπται ἡ τοῦ ςηλιτευομένου ὕβρις· quæ etiam extant apud Suidam.

17 Ut in fœdere inter Allar. Edidit Fulvius Ursinus post librum Antonii Augustini de Legibus.

18 Sicut ex sententia judex) Judici libellus, ex quo sententiam recitat, periculum est famæ et existimationis, inf. tit. 1. lib. 9.

19 Et voces quæcunque volant Virgilius XI 9. Æneid. —— *sed non replenda est curia verbis. Quæ tuto tibi magna volant.*

Tit. XLV. *De sententiis et interlocutionibus omnium judicum.*

In hoc titulo proponuntur alii casus quibus sententia judicis ipso jure nulla est, qui et cum illis, qui ante expositi sunt, comprehenduntur generali definitione *l.* 4. ut contra solitum judiciorum ordinem prolata sententia nullam vim obtineat. Sententia igitur est decretum a judice interpositum servato ordine judiciorum de summa aut capitulo quodam litis, quod absolutionem rei 1 continet, vel condemnationem certam actoris aut rei. Decreti nomen latius patet quam sententiæ: Nec enim ut omnis sententia est decretum, ita decretum omne sententia. Absolutionem vel condemnationem requiro ex *l.* 3. *et* 11. 2 secundum quas et sententiam definitivam, quæ indicit jusjurandum, accipi volo 3 *l.* 3. 11. *et* 12. *sup. de reb. cred.* et absolutionem vel condemnationem certam, ut secundum *l.* 7. *et* 9 sententia certos habeat fines, certam decisionem litis, certæ rei quantitatisve certam et plenam cognitionem 4 pronunciationemque. Et condemnationem actoris, vel rei ex *l.* 14. ut ex sententia Papiniani, licet formula actionis ita sit concepta in reum. Condemnat eum judex, tamen si in ea ipsa re 5 ex qua agit actor reo debere deprehendatur, non reus actori, actor condemnari possit, etiamsi, quod Justinianus addit, forum rei, quod actor sequi cogitur actori sit forum incompetens. Et de capitulo sive membro litis 6 ex *l. penult. hoc titul. et l.* 12. *sup. de reb. cred.* Quod vero dixi servato ordine judiciorum, multa complectitur, ut feratur sententia 7 publico loco, *l.* 6. et ex legibus non exemplis, nec si per obreptionem forte princeps, aut major magistratus 8 aliquando judicaverit contra leges *leg.* 13. Inconvenientia fere omnia exempla esse, ut Cyprianus ait de sing. cler. quibus Jurisperiti fallaces ad inludendos judices inconvenientibus exemplis velut similes conjecturas juris objiciunt. Ad ordinem judiciorum 9 etiam hoc pertinent, ut in eum fiat condemnatio in quem lis contestata est, in procuratorem, vel in dominum litis, *l.* 1. Nam etsi executio judicati fiat in dominum litis, *l.* 4. *ff. de re judic.* non tamen fit condemnatio in eum, si judicium non acceperit, sed in procuratorem 10, qui nomine ejus judicium accepit civile, non criminale, ut *l. ultim. inf. de injur.* Nam et cur malunt quidam litigare per procuratorem nisi ut sua nomina condemnationi non inserantur, aut ne ipsi præsentes condemnentur, atque ita si forte famosa sit actio conser-

vent existimationem suam? Et illud quoque ut ne quis judex de eadem re 11 suam vel antecessoris sui sententiam retractet, *l.* 9. *hoc titul. l.* 1. *infr. sent. res. non pos.* De eadem re, inquam: Nam qui sententiam tulit de possessione, postea non prohibetur sententiam ferre de proprietate, *d. l.* 9. *l.* 3. *inf. si a non comp. jud.* quia alia res est. Et rursus sententiam dico quia interlocutio retractari potest, quæ ut ait *d. l.* 9. plerunque rem non perimit 12, et ait plerunque, quia interlocutio aliquando rem fere perimit, veluti admissa exceptione peremptoria, *l.* 37. *Cod. Theod. de appell.* vel adnotato reo absente, et obsignatis bonis, *l.* 2. *inf. si pen. app. mors. inter.* Interlocutio est præceptum judicis in principio aut medio litis interpositum, quod ad finiendæ litis præparationem spectat non etiam finit 13 sive perimit litem, id et præjudicium dicitur, et jussum, et articulus 14 et improprie sententia, et suasio in specie *l.* 7. 15 quæ inter propinquos judicis suasio, ut de re transigant etiamsi honestissima, tamen vim transactionis, aut acceptilationis non habet, sicut nec interlocutionem vim stipulationis habere placet, *l.* 1. *inf. com. epist.* At sententia et stipulationis et acceptilationis vim habet quia civilem obligationem parit 16 et tollit. Cetera quæ sunt in hoc titulo, aliis locis exposuimus.

XLV. ENARRATIO.

1 Quod absolutione rei cont. vel condemnat.) Et ideo si judex suaserit proximis personis, ut de re transigerent, et paciscerentur, hæc suasio litem non perimit: non enim sententia est quia condemnationem, vel absolutionem non continet, ut ajunt auctores Basilic. ad *leg.* 7. *hoc titulo.*

2 Requiro ex l. 3. et 11.) Raphael etiam Fulgosius legem 11. ex *d. l.* 3. interpretatur.

3 Accipi volo in *l.* 3. 11. et 12.) Et ita quoque interpretantur Græci ad *d. l.* 11. his verbis: ἵνα μέν τοι ἐπαγάγῃ τί ὀφείλει γίνεσθαι μὴ ὑποτελεσθησομένου του ὅρκου; *ut tamen addat, quid fieri oporteat sacramento præstito, id est ut subjiciat jurantis absolutionem, aut non jurantis condemnationem.*

4 Certam et plenam cognitionem pron.) ἀπόφασίς ἐςι λύουσα ὑπόθεσιν παντελῶς· *Sententia est, quæ causam penitus dirimit.* Hermopolites. Vigilius Episcopus Tridentinus in disput. inter Sabell. Phot. Arr. et Athanas. *Probus judex dixit: Semiplenam non oportere sententiam inferre; vestra etiam prudentia mecum pariter recognoscit.*

5 Tamen si in ea ipsa re) In ea ipsa lite. Præter Albericum, quem adfert Cujacius in recitat. et ad Novell. 96. Christophorus quidam putabat hanc legem nihil dicere de reconventione, referente Fulgosio ad *l.* 14. Idem sentit Cujacius ad *l.* 11. *ff. de jurisdition.* In *d. l.* 14. lege *rei judicare*, ex veteri Menagii, et Fradini editione.

6 Et de Capitulo, sive membro litis) ut Græci ad l. 12. sup. *de jurejur.* κεφάλαια. ἢ τῆς δίκης μέρη· *Capita, seu litis partes.*

7 Ut feratur sententia publico loco) Non λαθραίως, *non clam*, ut in Basilicis.

8 Aut major magistratus aliq. jud. cont. leg.) Solebant scilicet minores judices, si major magistratus aut Senatus quid occupasset judicare, in judicando id sequi, ut heic scribit Hermopolites.

9 Ad ordinem judiciorum) Mos judiciorum est, ait Hermopolites, ut primum sententia scribatur, deinde publice legatur, et si minor judex sit, ut per seipsum legat, et recitet.

10 Sed in procuratorem) Si per procuratorem lis contestata sit, condemnatio fit in procuratorem, non in principalem, seu dominum litis, qui in judicio non fuit, ut est in Basilicis. Sin autem per dominum lis contestata sit, in dominum condemnatio fit.

11 Ne quis judex de ead. re suam retractet) Tertullianus de pudicitia capite 14. *Quid judicem indulgere conveniet, quod pronunciatione deciderit? an quod interlocutione suspenderit? et utique eum judicem, qui non solet ea quæ destruxit, reædificare, ne transgressor habeatur.* Vide titulum 44. sup. et Obs. 20. 32.

12 Plerumque rem non perimit) Sed suspendit, Tertullianus loco citato.

13 Non etiam finit, sive perimit litem) Litem non perimunt, αἱ ψιλαὶ διαλαλιαὶ, *nudæ interlocutiones*, ut addunt Basilica ad *leg.* 9.

14 Et articulus) In *l. ab executione* 5. *inf. tit.* 65.

15 Et suasio in specie legis 7.) Auctores Basilic. lib. 9. tit. 1. c. 72. in interpretatione *d. legis* 7. συνεβούλευσεν *suasit ei*: et mox: ου τοιαύτη κέλευσις· *ejusmodi jussum.*

16 Quia civilem obligationem parit) *L. Julianus* 60. *ff. de condict. indeb.*

TIT. XLVI. *De sententia quæ sine certa quantitate prolata est.*

Quod dictum est titulo superiore *l.* 7. *et* 9. sententiam certis finibus concludi, id ita specialiter in hoc titul. declaratur, ut qua de re actum est, certam sententiam esse oporteat .i. pecuniæ vel rei certæ: alioquin sententia non est .i. judicii et litium finis, et subintellige in hoc titul. vel certa re, ex §. *curare*, *Institut. de act.* Certa autem est pecuniæ quantitas, vel rei qualitas, non tantum si nominatim exprimatur, sed et si intelligatur, et re-

peti possit ex libello conventionis, vel instrumento obligationis, vel parte aliqua actorum, *l. 3. hoc tit. l. 5. §. ult. l. 59 ff. de re jud.* vel ex legibus ipsis et jure publico, ut in specie *l. 1.* 1, si ita judex pronunciaverit: L. Titio G. Sejum ex causa venditionis C. debere videri 2, cujus pecuniæ quoad eam persolverit L. Titio, G. Sejum usuras dependere placet: Nam quæ non est expressa usurarum quantitas, satis intelligitur ex ipso jure, et titul. de usuris rei jud. Et observandum ex l. 1. diem legitimum judicati faciendi judicem non tantum prorogare, vel coarctare posse, *ut l. 2. ff. de re jud.* sed et ne dare quidem, ut si jubeat usuras præstari statim a die sententiæ quoad sors omnis, quæ in condemnationem deducta est, persoluta sit. Rata etiam sententia est et justa, si procurator Cæsaris fisco, vel si curator Reip. Reipub. indemnitatem præstari jubeat, *l. 2. hoc tit. l. 5. sup. tit. prox.* (Jubere est verbum commune 3 sententiæ et interlocutionis) quod tamen non ita erit, si quis alius judex inter privatos similem sententiam ferat: quia privatorum domesticæ rationes hodie non sunt certæ, ut et Asconius notavit 4, publicæ fisci, vel Reip. rationes sunt liquidæ et certæ, ex quibus indemnitatis quod est in sententia nomen facile explicari potest. Alias vero sententia sine certa quantitate prolata ipso jure nulla est, *l. 3. et 4.*

XLVI. Enarratio.

1 Ut in specie legis 1.) *legem* 1. intellexere Basilic. auctores, et Fulgosius, qui eam accipiunt de usuris dependendis a die sententiæ quoad sors quæ in condemnationem deducta est, persoluta sit. Facessat igitur Glossæ interpretatio, Joannis Fabri, et aliorum existimantium, *d. l. 1.* accipiendam esse de usuris in stipulationem deductis.

2 Centum debere videri) Hoc verbo judices in sententiis uti solitos docet Cujacius observationum 3. 26.

3 Jubere est verbum commune) Vide tit. superiorem ad finem.

4 Asconius notavit) 3. in Verrem.

Tit. XLVII. *De sententiis, quæ pro eo quod interest, proferuntur.*

Quod dixit titulo superiore sine certa quantitate prolatam sententiam non valere, verum est, etiamsi incerta petitio actoris fuerit ut *l. ult. ff. eod. l. ult. sup. de an. excep.* vel si egerit de incerta quantitate, *§. curare, Inst. de act.* ut si egerit in id quod interest, cujus incerta est quantitas, et per hoc actio in id quod interest incerta vel incerti actio dicitur passim in jure, quacunque ex causa agatur. Nam et cum incerti agitur in id quod interest si id judex censeat esse præstandum, eo nomine condemnationem facere debet in quantitatem certam, condemnationem taxatæ quantitatis, ut ait *l. 3. in fi. inf. de inut. stip.* et taxatæ quantum possibile est, ut ait *d. §. curare*, ut in Constit. istius tit. etiam Justinianus ait, se, prout possibile est, taxationem ponere condemnationi in id quod interest: Nec enim facilis ejus positio est, quia non liquet utique semper quantum cujusque intersit, propterea quod ea res 1 pendet ex facto sive negotio proposito, pro cujus varietate varia etiam inducitur ratio ejus quod interest, modo major, modo minor 2 quam si res circa quam ea incidit utilitatis ratio, modo rei omnino compar, et ut in obscuro est plerumque facti causa, et difficilis probatio ejus, ut in *l. 3. ff. de inter. in jur. fac.* dicitur plerumque difficilem aditæ hæreditatis, quæ res facti est, probationem esse, ita plerumque difficilis est probatio ejus quod interest, *l. ult. ff. de præt. stip.* quo fit ut in obscuro ejus quoque æstimationem judex sæpe redigat ad exiguiorem summam, quasi in excessu majus sit delictum, quam in defectu, ut idem ab initio vitandæ hujusce obscuritatis causa in stipulationibus, quæ in id quod interest concipiuntur, plerunque contrahentes certam quantitatem exprimunt, ut item Justinianus in hoc titulo, quantum potest judici, in cujus arbitrio 3 posita est taxatio ejus quod interest, det legem quam sequatur. Judicialis enim quæstio hæc est, quatenus cujusque intersit, quantumque sit æquum eo nomine præstari. Quod si quæsieris definitionem ejus quod interest, dicam esse incommoditatem rei 4, vel actoris, quæ culpa adversarii contingit. Aliter, pecuniariæ quantitatis rationem, quæ ad nos pertinet. Aliter, quod per adversarium amisimus, vel habere non potuimus. Aliter, id quo jus nostrum adversarii culpa deterius factum est. Vel potius, ut Bartolus, quia utilitatis nomine 5 frequentius in jure id quod interest significatur, Utilitatem justam quæ nobis abest, vel utilitatem, quam ex re ipsa, qua de agitur, haberemus, vel adsequi potuissemus, si damnum non dedisset lucrumve nobis adversarius non intercepisset. Separat autem Justinianus casus certos ab incertis. Casus vocat themata, ut est in Basil. pro, *in omnibus casibus*, ἐν πᾶσι τοῖς θέμασιν, quas Julianus noster 6, *propositiones*. Et casus certos, qui certam habent quantitatem, vel naturam, id est, quibus directo, et principaliter proponitur agi de certa pecunia, vel de corpore certæ rei, certam naturam accipiens pro substantia certi corporis: et pro exemplo dat venditiones, quia certum pretium et taxatam quantitatem habent, *l. 1. supra, de*

rerum perm. et rem certam, raro incertam, nec nisi cum alea et spes emitur 7. Et locationes, in quibus etiam certum est pretium, et certa res; sed interdum etiam incerta, ut si quid faciendum locavero. Tum addit generaliter, et omnibus contractibus, quia ex omnibus contractibus certum condici potest, *l. certi, ff. de reb. cred.* Et his omnibus casibus certis Justinianus definit, id quod interest non posse dupli quantitatem excedere .i. re principali altero tanto amplius esse non posse, ut si per venditorem mora fiat quo minus res tradatur, et agat emptor ex empto quanti sua interest rem habere, pretium consequetur quanti rem emit, si id prænumeraverit, et quanto pluris ea res hodie est, *l.* 1. *l. si sterilis*, §. *cum per venditorem, ff. de act. empt.* modo duplum non excedat: Nam si res empta sit x. quæ hodie digna sit xxv. emptor non consequetur ultra xx. nempe x. pretii nomine s, quæ numeravit, et alia x. .i. ἰσόμετρον ut Theod. Hermopolites in hanc legem, nomine ejus quod interest supra pretium quo res venit. Pono pretium prænumerasse, quod idem Theodorus πρόχρειαν vocat 9, Latini *promutuum* et antecessum, quia si non numeravit, aut eo nomine venditori satisfecit, venditor qui rem non tradit moram facere non videtur, *l. Julianus*, §. *offerri ff. de act. empt.* et ejus quod interest ratio non habetur nisi post moram. Pono etiam speciem in actione ex empto: Nam si post traditionem rei, et moram emptoris, de pretio agatur ex vendito, in eam non dicimus venire id quod interest, quod proprie est accessio rei certæ, sed usuram, quæ proprie est accessio quantitatis, *d. l. Julianus*, §. *ex vendito.* Nec tamen venit quasi usura, .i. fœnus, sed quod intersit moram non adhibuisse emptorem, *l. socium ff. pro soc.* quia non propter lucrum actoris, sed propter moram rei infligitur 10. Fœnus propter lucrum, etiamsi nihil actori intersit, sicut pœna in conventionem deducta, *l. cum pœna. ff. de rec. qui arb. rec. l. si stipulatio*, §. *alteri, ff. de verb. obl.* Usura, quæ propter moram non est fœnus, sed pro eo quod interest, infligitur, ut non male idem Theodorus, cujus in hanc legem interpretationem apponam, in extremo hujus synoptici ita scribat, τὸ διαφέρον, ἤτοι τοὺς τόκους, confundens cum usuris id quod interest. Utrumque ex mora debetur, et modus atque finis idem est utriusque, et utrumque pœna. Nam pœna est quicquid ultra rem principalem exigitur. Sed alia infertur etiam ei, cujus nihil interest ex conventione, alia ei tantum cujus interest, ut usura, vel quanti interest, quod propter moram infligitur officio judicis. Usura illa pœna dicitur, *l. lecta ff. de rebus cred.* et id quoque quod interest; *l. ult ff. de eo quod cer. lo.* et in hac constitutione dum Justinianus rationem reddens a se coarctatæ rationis ejus quod interest, ait: Cum sciamus etc. quod interest vocat pœnam, et verbum, proferantur, verbum est istius tituli: et hic igitur sensus, congruum esse naturali æquitati ut sententiæ, quæ pro eo quod interest proferuntur, proferantur cum modo æquo et pari, ne forte major pœna, quam culpa sit, quamve humanitas æquitasque patitur, et æquius esse culpa pœnam exteriorem esse, quam pœna culpam, τὴν φύσιν, ut Theodorus ait 11 τὴν συμμετρίαν ἀσπάζειν. Omnem culpam, sive moram par odium paremve pœnam exigere, et minorem potius quam majorem. Humanitatis hanc esse legem, ex qua fit ut in obscuris voluntatibus 12 defunctorum, aut contrahentium quod minimum, in paribus sententiis judicum 13, quod mitius est, sequamur, in controversis, sive dubiis quæstionibus juris, in medium eamus potius 14, quam in summum, vel imum; melius esse ad summum vel imum, quam in summo vel in imo. Porro usura quacumque ex causa infligatur, jus vetus est ut duplum non excedat. Nam ubi sortem æquavit quod postea usuræ pernumeratur 15, deducitur de sorte: et ab usura exemplum pervenit ad id quod interest, et eadem quoque ratio servabitur in pœna, quæ pro usuris, vel quæ pro eo quod interest in stipulatum deducitur. In causa evictionis certum olim erat venditorem ultra duplum non subire periculum evictionis, ut exposui ad Africanum *l.* 44. *ff. de act. empt.* quia moris erat ex ea causa duplam tantum cavere. At Justinianus in omnibus aliis causis idem vult obtinere, ut id quod interest supra duplum non præstetur in casibus certis. In casibus autem incertis, qui certam et finitam quantitatem vel rem non habent, Justinianus ad finem dupli non taxavit id quod interest; sed arbitrio judicis reliquit, ut ipse æstimaret in rei veritate quantum interesset actoris vel rei. Nec enim incertæ et infinitæ rei alia potuit quam infinita regula constitui, ut Aristoteles ait 16, τοῦ ἀορίστου ἀόριστον καὶ τὸν κανόνα εἶναι. Proinde in casibus certis Constitutio taxat id quod interest, in casibus incertis officium judicis, ut si de fundi possessione agatur, quæ res est incerta, quia neque quantitate, neque corpore certo constat, quanti intersit officio judicis æstimatur, *l. penul.* §. *ultim. Uti poss. l.* 1. §. *ex die, de vi, et vi arm.* itemque si agatur de restitutione operis, quod vi aut clam factum est, quia restitutionis, utpote facti, causa incerta est, quanti intersit restitutionem fieri, officio judicis æstimatur, *l. semper*, §. *in hoc, Quod vi, aut clam.* ex rei veritate, *l.* 9 §. *ul. ff. de aqua, et aqua pl. arc.* ut in hac lege Justinianus ait, in casibus incertis, quod revera in-

ducitur damnum hoc præstari. Idemque servatur in obligationibus faciendis *l. si quis ab alio, in fi. ff. de re jud.* ut quanti revera intersit, spectetur vera quantitas, non quantacunque ex affectione [17], vel utilitate petitoris, *l. 2. §. ult. Qui satisd. cog.* et cum agitur de cautione præstanda, quæ etiam res incerta, incorporalis, immanifesta est, *d. l. si quis ab alio, in pr.* Nec enim judex aliud spectat quam quod revera actoris interest. nec animum attendit commentitiis, vanis aut longius arcessitis, et excogitatis causis, articulis, allegationibus partium, ut si alleget qui stipulatus est caveri sibi pro Titio debitore suo, etiamsi in præsenti nihil sua intersit Titio locuplete, se vereri, et timere tamen, ne Titii labascat fides, aut facultas, atque ideo sua interesse, ut sibi caveatur, quod ille inops fieri possit, judex vani timoris et adventitii casus nullam rationem habet, quia et hi casus, hive timores, hæ cogitationes, hæc commenta sive frivola nullam æstimationem recipiunt, *d. l. si quis ab alio, l. 6. ff. qui et a quibus man.* Et hoc exemplo adhibito, possis luculenter explicare quod ait Justinianus in hac lege, in casibus incertis judicem non debere metiri id quod interest ex quibusdam machinationibus, [18] etc. Theodorus his exemplis utitur. Ago in te quod L. Titium me hæredem instituere volentem testamentum facere prohibueris actione in factum, in id quod interest, et inter cetera dico per te factum, ne ad me perveniret ex ea hæreditate prædium, quod in ea erat belle ædificatum et amœnissimum, quod principi impensissimo pretio vendidissem, et ne in reliqua me bona mitteret prætor, quæ insanis emptoribus magno vendidissem. Judex non habebit rationem hujus allegationis meæ, sed dumtaxat communiter ea hæreditas quanti sit æstimabit. Insulam intra certum tempus fieri stipulatus sum, et transiit tempus, quo debuisti facere; ago ex stipulatu in quantum mea interest, et dico mihi fuisse in animo eam domum cui ædificandæ locum saluberrimum et amœnissimum elegeram donare principi, a quo munera retulissem, et beneficia quamplurima, quæ tibi imputari desidero in ponenda ratione ejus quod interest, et te mihi eo nomine condemnari, quod per te factum sit, ne ad me ea commoda pervenirent. Judex hæc quæ dico, neque probabit, neque audiet propriis auribus. Utitur etiam exemplo interdicti Unde vi in quo venit fructus, et omnis utilitas, non tamen compendium negotiationis, aut industriæ meæ, non extrarium, et adventitium lucrum quod non ex re ipsa prodit, quæ principaliter in obligatione est, non casus fatalis et improvisus, idque sive sit casus certus, sive incertus, utique semper observandum esse ostendi ad *l. si fundus, ff. loca.* Verba autem Theodori in hanc legem hæc sunt (*).

Ἡ παροῦσα διάταξις τὸν λόγον τοῦ διαφέροντος συστέλλουσα καὶ ὁρίζουσα, καὶ φανερὸν καθιστῶσα· τὸ δὲ θεσπίζει, μὴ ὑπερβαίνειν τὸ διπλοῦν τῆς πρωτοτύπως καὶ ἐξ ὀρθοῦ κεχρεωστημένης ποσότητος, ἐν πᾶσι τοῖς συναλλάγμασι τὴν ῥητὴν καὶ ὡρισμένην ἔχουσι ποσότητα, ἢ φύσιν ὡς ἐπὶ τῶν πράσεων, καὶ τῶν μισθώσεων, καὶ τῶν ὁμοίων· οἷον ὡς ἐπὶ θέματος· ἠγόρασα ἀπὸ σοῦ κτῆμα εἰς λίτρας ἑκατόν σοι τὸ τίμημα· καὶ σὺ λαβὼν τὸ τίμημα· καὶ νεμηθεὶς αὐτὸ ἐπὶ χρόνοις ἱκανοῖς, ἐπώλησας καὶ τὸ κτῆμα πρὸς ἕτερον, καὶ παρέδωκας αὐτῷ τὸ ἀκίνητον· ἐκίνησα κατά σου, ζητῶν τό, τε τίμημα καὶ ἐντεῦθεν διαφέρον, ἤτοι τοὺς τόκους· καὶ συμψηφίζων ὁπόσουν εἰς λίθρας ἑκατὸν πεντήκοντα· ὁρίζει οὖν ἡ διάταξις, ὅτι ἐπεὶ ἐνταῦθα τὸ πρωτοτύπως χρεωστούμενον ποσὸν, ἤτοι τὸ τήμημα δῆλόν ἐστι, καὶ ὡρισμένον, καὶ τὸ διαφέρον ἰσόμετρον ἀπαιτείσθω, ὥστε μὴ ὑπερβαίνειν τὰς ἕκατον λίθρας, ἀλλὰ διά τε τοῦ πρωτοτύπως χρεωστουμένου, καὶ διαφέροντος κορυφοῦσθαι τὸ ἀπαιτούμενον ἅπαν εἰς διπλάσιον, ἤτοι λίθρας διακοσίας· κατὰ γοῦν τὸν θεματισμὸν τοῦτον θεμάτιζε, καὶ τὸ τῆς μισθώσεως· οἷον ἐμισθωσάμην ἀπὸ σοῦ κτῆμα ἐπὶ χρόνοις εἴκοσι· καὶ δέδωκά σοι καὶ ἐν προχρείᾳ τὸ μίσθωμα τῶν τοιούτων χρόνων· σὺ λαβὼν τοῦτο καὶ νεμηθεὶς ἐπὶ χρόνοις ἱκανοῖς, τό, τε μίσθωμα, καὶ τὸ κτῆμα, οὐκ εὐγνωμονεῖς παραδοῦναι μοι τὸ μισθωθὲν κτῆμα· εἰ οὖν κινήσω κατὰ σοῦ, ἀπαιτήσω σε τότε μίσθωμα καὶ τὸ ἐντεῦθεν διαφέρον, ἤτοι τοὺς τόκους, κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς πράσεως ἀνωτέρω γραφεῖσαν διάστιξιν· ἀλλὰ τοῦτο μὲν κρατεῖ ἐπὶ πάντων τῶν ἐχόντων δῆλον, καὶ πεποσωμένον τὸ ἐξ ὀρθοῦ, καὶ πρωτοτύπως χρεωστούμενον· ἐπὶ δὲ τῶν δοκούντων ἀδήλων, καὶ κατα πρώτην ὄψιν ἀπόσων παρεγγυᾶται τοῖς δικασταῖς, τοῖς κρίνουσι τὰς τοιαύτας ἀποφάσεις ζητεῖν τί ἐστὶ τὸ ἀληθῶς χρεωστούμενον· καὶ εἰς τοῦτο καταδικάζειν τὸν φανησόμενον ἔνοχον, καὶ μὴ ἀνέχεσθαι τοῦ ἀντιδίκου κατασκευάζοντος διαφέρον μέγα καὶ ἄπειρον ἀπό τινῶν ἐπινοιῶν λεπτῶν, καὶ διαστρόφων καὶ μεθόδων ἀνηνύτων· ἵνα μὴ εἰς τοσαῦτα ἐκκυλιώμενοι ἐμπέσωσιν εἰς ἀμηχανίαν, καὶ ἀπόφασιν ἐξενεγκεῖν ἀδυνατήσωσι, καὶ ἡ φύσις γὰρ τὴν συμμετρίαν ἀσπάζεται· οἷον ἐκίνησα κατὰ τινός λέγων· Ὅτι βουλόμενον τὸν Πέτρον διαθήκην ποιῆσαι, καὶ καταλιπεῖν με κληρονόμον, ἐκώλυσας· καὶ ζητῶ ἀπὸ σοῦ τὸ ἐντεῦθεν διαφέρον, καὶ κατεσκεύαζον τοῦτο, καὶ ἐκορύφουν εἰς ἄπειρον, λέγων, Ὅτι εἰ ἐγράφην κληρονόμος εἶχεν ἡ κληρονομία κτῆμα περιφανὲς καὶ περισπούδαστον, καὶ ἐπίζηλον τῷ βασιλεῖ, ὅπερ διαπωλήσας πρὸς αὐτὸν, ἔλαβεν ἂν καὶ τίμημα ἁδρόν, καὶ ἀπεστάλην εἰς τὰ κατωτικὰ πραίτωρ, καὶ ἀναγραφεὺς, καὶ ἔμελλον ἐκεῖθεν ὠφεληθῦναι πάμπολλα· ἢ ἐπηρώτησά τινα κτίσαι μοι οἶκον

(*) *Vid. Interpretationem latinam ad calcem Tomi.*

ἐν τόπῳ εὐκέρῳ καὶ ἐπιτηδείῳ ἐντὸς καίρου τινός· ὁ δὲ οὐκ ἔκτισε καταφρονήσας τῆς ἰδίας ὁμολογίας· καὶ κινήσας κατ' αὐτοῦ ἐζήτουν τὸ ἐντεῦθεν διαφέρον, λέγων· ὅτι εἰ ἐκτίσθημοι ὁ τοιοῦτος οἶκος, ἔμελλον αὐτὸν δοῦναι τῷ βασιλεῖ τῷ ἁγίῳ, καὶ ἐντεῦθεν ὤφειλον κερδᾶναι πολλὰ τίμημα ἀδρὸν, πράξεις μεγάλας, καὶ πολλάς· θεσπίζει γοῦν ἡ παροῦσα διάταξις, καὶ ὑποτίθεται τοῖς δικασταῖς τὰς τοιαύτας κατασκευὰς τοῦ διαφέροντος μὴ προσδέχεσθαι, ἀλλὰ σκοπεῖν τὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐζημιώθη ὁ ἐνάγων. καὶ εἰς ἐκεῖνο καταδικάζειν τὸν διεγκαλούμενον ὑπότε καὶ τῇ φύσει ἀκόλουθόν ἐςι, ταύτας μόνον τὰς ποινὰς ἀπαιτεῖσθαι τὰς συμμέτρους, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν νόμων ῥητῷ μετρῷ περικλειομένας, ὡς ἡ ἀφανὴς κλοπή· αὕτη γὰρ τὸ διπλοῦν ἀπαιτεῖ τῆς τιμῆς τοῦ κλαπέντος πράγματος· καὶ ἡ ἁρπαγὴ τὸ τετραπλοῦν, συγκειμένου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἁρπαγέντος πράγματος· ἢ ἐκίνησα κατὰ τινὸς, λέγων, ὅτι ἀνάρχως ἀφεῖλου πράγμάμου, καὶ ἐνεμήθης τοῦτο ἐπὶ χρόνοις ἱκανοῖς· καὶ ζητῶ ἀπό σου καρποὺς τοσούσδε, οὓς καὶ ἀνεβίβαζον εἰς ποσὸν ἄπειρον, λέγων· εἰ ἐνεμόμην καὶ αὐτὸς τὸ κτῆμάμου, ἐποί ουν κατασπορὰν τοσύνδε, καὶ ἀπεκόμιζον τοὺς καρποὺς εἰς χώρας ἐχούσας χρείαν αὐτῶν, καὶ ἄλλάτινα τοιουτότροπα· οὐκ ὠφείλει ὁ δικαςὴς προσέχειν ταῖς τοιουτοτρόποις κατασκευαῖς τοῦ διαφέροντος· ἀλλα ζητεῖν τὶ τῇ ἀληθείᾳ ἐζημιώθη, καὶ εἰς ἐκεῖνο καταδικάζειν τὸν διεγκαλούμενον· τοῦτο γοῦν ὠφείλει παραφυλάττειν ὁ δικαςὴς, οὐ μόνον ὅτε ζημίας λόγος ὑπόκειται, ἀλλὰ καὶ ὅτε κέρδος ζητεῖται οἷον λήγατον ἢ δωρεὰ καὶ ἐνταῦθα γὰρ τῇ ἀληθείᾳ χρεωςούμενον ὀφείλει προσδικαιοῦν τῷ ἐνάγοντι, καὶ εἴπερ ἐςι τὸ ἐξ ὀρθοῦ χρεωςούμενον, δῆλον μὴ ὑπερβαίνειν τὸ διπλοῦν ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσειτοῦ διαφέροντος.

XLVII. ENARRATIO.

1 Propterea quod ea res pendet ex facto) *L. quatenus* 24. *ff. de reg. jur.*

2 Modo minor) *L. si quis ab alio* 13. *ff. de re judic. l. pen. ff. si quis caution. jud. sist. cau. fact* Vide Cujacium tractatu 3. ad Africanum, ad leg. centum Capuæ.

3 In cujus arbitrio posita est taxatio ejus quod inter.) Judicis officio incumbit, ut quod interfuit, æstimet, *l. semper* 15. §. *sed quod, ff. quod vi, au' clam.*

4 Dicam esse incommoditatem rei) Ex *l. quia* 3. §. *pen. ff. de alienat. jud. mut. cau.*

5 Quia utilitatis nomine) *L. Julianus* 9. §. *ult. ff. ad exh bend. l. si sterilis* 21.§ *cum per venditorem, ff. de action. empt. l.* 4. §. 5 *ff. de dam. inf.*

6 Quas Julianus noster propositiones) Vide Cujacium ad *leg.* 20. *ff. de hæred. vend.* tract. 7. ad Africanum.

7 Cum alea et spes emitur) *L. cum hæredi'atem* 7. *ff. de hæredit. vel act. vend. l. nec emptio* 8. *ff. de contrah. empt. l. si jactum* 12. *ff. de act. empt.*

8 Nempe 10. pretii nomine, quæ numeravit) Et pretium igitur conventum duplatur, ut quidam ex veteribus interpretibus ait: et ita emptor pretium consequetur, et alterum tantum.

9 Theodorus προχ. vocat.) Vide librum 3. Obs. C. 1.

10 Sed propter moram rei infligitur) *L. cum quidam* 17. §. *si pupillus, ff. de usur.*

11 Τὴν φύσιν, ut Theodorus ait) *Naturam moderationem amplecti.*

12 In obscuris voluntatibus def. aut contr.) *L. si ita* 14. §. 1. *in fi. ff. de legat.* 1. *l. semper* 9. *et l. semper* 34. *in fine, ff. de reg. jur.*

13 In paribus sententiis judicum) Paulus *Sentent. lib.* 4. *tit.* 12. §. *communem.*

14 In medium eamus potius) Vide Cujacium ad §. *cum aliena* 25. *Instit. de rer. divis. in Not. poster.*

15 Quod postea usuræ pernumeratur) Titius Livius 6. *De capite deducite quod usuris pernumeratum est.* Caput est κεφάλαιον, sors.

16 Ut Aristoteles ait) Eudemiorum libro 4. cap. 8.

17 Ex affectione vel utilitate petitoris) Nullum igitur est singulare interesse, ut loquuntur Doctores: et ex veteribus etiam Jacobus Ravennas illud non admittit, ut refert Cynus heic, nec Fulgosius heic numero 22.

18 Ex quibusdam machinationibus). Sic etiam interpretatur Fulgosius: Vult, inquit, dicere: ex veris et justis allegationibus judex id quod interest, æstimabit, non autem ex frivolis stultis et fatuis allegationibus.

Tit. XLVIII. *Si a non competenti judice judicatum esse dicatur.*

In hoc titulo, superioribus casibus, quibus docuit sententiam judicis ipso jure nullam esse, addit hunc casum, Si ab incompetenti judice dicta sententia fuerit. Incompetens judex est is cujus jurisdictioni vel notioni reus subjectus non est, qui et incongruus dicitur judex 1. Dico reus, quia actor etiam sibi incompetentem judicem 2 sequitur. Dico, vel notioni, quia alii sunt judices qui forum et jurisdictionem habent, ut magistratus, alii qui notionem tantum, ut judices delegati 3 ad speciem litis aliquam, qui utique incompetentes sunt si ab incompetentibus dati sint; vel si dati a competentibus alia de re judicent, quam de qua judicare jussi sunt: et de his potissimum est hic titulus, libri 3. titulus XIII. de magistratibus, et in eo po-

tissimum definitur, qui sint competentes vel incompetentes: in hoc definitur, sententiam a judice incompetenti datam ipso jure nullam esse, ut *l.* 6. §. *quod si quis, ff. de inj. rup. test.* quod non immerito trahitur etiam ad confessionem factam coram incompetenti judice *cap. 4. de judic.* Et secundum definitionem hujus tit. judex datus ad actionem locati [4], si judicet de pecunia credita, sententia nulla est *l.* 1. vel si datus in causa proprietatis, judicet de possessione, vel alia re, non de proprietate, cujus tamen cognitio salva manet, integraque præsidi, qui eum dedit non minus quam si de possessione datus de ea cognovisset; quia alia res est proprietas, longe alia possessio, *l. 3. hoc tit.* Item si judex militaris [5] de causa civili judicet, *l. 2. h. t. l. 9. Cod. Th. de jurisd.* Idemque est in procuratore Cæsaris, *l. 1. sup. de ped. jud.* de quo Græci ad *l. 4.* ponunt exemplum, ut a non suo judice, puta dato a procuratore Cæsaris [6] inter privatos, dicta sententia non pariat judicati actionem. Incompetens etiam est quem magistratus non dedit, partes ediderunt, *l. 3. supr. de jurisd. om. jud.* nam consensus partium eum tantum competentem judicem facit, qui tribunali præest, quive ab eo datus est, qui tribunali præest, vel litis contestatio, quæ pro consensu habetur: et hoc est quod dicitur, nec recusari judicem, nec præscriptionem fori opponi posse post litem contestatam. Nemo litem contestari cogitur. At vocatus venire cogitur, ne contemnat magistratum, ut hoc ipsum sciatur an sit competens, nisi vocetur illegitimo die, vel loco. Definitio hujus titul. si generaliter accipiatur, sic accipienda est: Si citra consensum partium [7] incompetens judex sententiam dixerit, forte litis contestatione [8] apud eum facta per errorem, vel si ex consensu partium editus, non etiam datus a magistratu.

XLVIII. Enarratio.

1 Quiete incongruus dicitur judex) *L. 1. sup. de jurisdict. omn. judic.* Vide librum 3. tit. 13.

2 Quia actor etiam sibi incomp. jud. seq.) *L. cum Papinianus* 14. *sup. tit.* 45.

3 Ut judices delegati) Judices dati, recuperatores, judices pedanei, judices speciales: tot enim appellationibus censentur.

4 Judex datus ad actionem locati, etc.) Basilica lib. 9. tit. 1 capite 87. *πολλάκις γὰρ δοθεὶς ἐπὶ τὸ δικάσαι μόνον περὶ μισθώσεως, ἀπεφήνατο καὶ περὶ δανείου plerumque enim judex datus, ut de locatione tantum judicaret, de pecunia etiam credita sententiam dixit.*

5 Item si judex militaris) Judex militaris de causis civilibus inutiliter judicat, Basilica.

6 Puta dato a procuratore Cæsaris) Theodorus Hermopolites: non loquitur de judice dato a procuratore Cæsaris, sed de ipso procuratore qui inter privatos jus dicere non potest, *ἀναρμόδιός ἐστι δικαστὴς ἐπὶ ταῖς ἰδιωτικαῖς δίκαις· μόνων γὰρ τῶν δημοσιακῶν φροντίζειν ἐπιτέτραπται, rerum fiscalium tantum ei cura demandata est.* Judicem tamen dare potest.

7 Si citra consensum partium) Sententia dicta ab incompetenti judice nulla est, si citra consensum partium dicta sit: vel si dicta sit a privato homine, nec dato a magistratu ex consensu partium. Vide Cujacii recitat. in fine.

8 Forte litis contestatione) Litis contestatione judex approbatur.

Tit. XLIX. *De pœna judicis qui male judicavit, vel ejus qui judicem vel adversarium corrumpere curavit.*

Quæri potest, an etiam quod judex competens male judicavit, ipso jure nullum sit. Et videtur non esse nullum, quia lex ait etiamsi male judicatum sit Reip. interesse non convelli rerum judicatarum auctoritatem, quia status Reip. maxime rebus judicatis continetur, *l. judex, ff. de re jud. l. servo*, §. *cum prætor, ff. ad Treb. l. si patronus*, §. *si quis, ff. de bon. lib.* et sane ita est, si per errorem et imprudentiam [1] male judicavit, ut citra appellationem sententia ejus rescindi non possit, sed perinde atque si lis sua esset [2], ei cujus interest in tantum teneatur, in quantum religioni judicantis videbitur, *l. ult. ff. de extr. cognit.* salva tamen existimatione, quia dolo caret. Quod si per ambitionem et gratiam male judicavit, etiam sententia valet; sed ei cujus interest in solidam litis æstimationem tenetur, et infamia notatur, *l. si filiusf. in fi. ff. de jud. l. 2. hoc tit.* [3] Quod si per turpitudinem et sordes, .i. pecunia corruptus male judicavit, hoc casu sententia ipso jure nulla est, *l. venales, inf. quand. prov. non est nec.* et judex infamia notatur, et solidam litis æstimationem ei quem læsit præstat, *l.* 2. et extra ordinem criminali judicio coercetur. Is autem, qui data pecunia corrupit judicem ut male judicaret, vel adversarium ut colluderet, et prævaricaretur, causa cadit ex Const. Antonini ad Cassium Sabinum, .i. ex *l.* 1. *hujus tituli*, cujus fit mentio in *l.* 1. §. *pen. ff. de calum.* Si actor corrupit [4], amittit actionem: si reus, defensionem: nam in *l.* 1. actionis verbo continetur exceptio [5]: et hoc, re nondum judicata. Post rem judicatam secundum corruptorem, etiam litem amittit, quia sententia ipso jure nulla est, et litis restitutio ei non datur, nisi ex *Nov. Just. n. aut.* [6] se ipsum detulerit, et accepte

pecuniæ arguerit adversarium vel judicem. Ex Nov. Justin. corruptori est medicina confessio 7.

XLIX. Enarratio.

1 Si per errorem et imprudentiam) *Instit. de obligat. quæ qu. ex del. nasc.* ἐξ ἀπειρίας τοῦ δικάζειν. ut ibi Theophilus : ex juris ignorantia.

2 Perinde ac si lis sua esset) Litis enim alienæ periculum quasi suæ rei, judex suum facit. Vide quæ hac de re tota scripsi aliter ad *legem res judicata* 207. *ff. de reg. jur.* P. Faber.

3 L. 2. hoc titulo) In qua pro *æstimationis*, Cujac. in recitat. legit, *existimationis* : et ita Fulgosius æstimationem heic accipit.

4 Si actor corrupit) Igitur si actor corrupit, etc.

5 Continetur exceptio) Ut et Fulgosius heic scribit.

6 Ex Novella Justin.) 24. cap. 11.

7 Corruptori est medic. confessio) M. Tullius in ep. ad Octav. *Erranti medicina, confessio.* S. Ambrosius de institutione virginis cap. 4. *Erroris medicina, confessio est.*

Tit. L. *Sententiam rescindi non posse.*

In hoc titulo proponitur quod et in tit. generali prædixerat *l.* 9. *de sen. et interl.* ipso jure nullam esse sententiam posteriorem ejusdem judicis vel successoris ejus de eadem re inter eosdem prolatam; quæ contraria est priori, a qua appellatum non est. Lex posterior 1 potior habetur priore; at sententia prior potior est posteriore. Denique nec prætexto omissæ peremptoriæ exceptionis sententia retractari, et rescindi potest, nisi beneficio appellationis 2, aut restitutionis in integrum 3.

L. Enarratio.

1 Lex posterior) *L. ult. de constitut. princ.* antiquam abrogat nova.

2 Nisi beneficio appellationis) Si sententia contra majorem dicta sit.

3 Aut restitutionis in integrum) Si sententia contra minorem dicta sit.

Tit. LI. *De fructibus et litium expensis.*

Datur hic titulus ut intelligamus, judicem non tantum de re principali, sed etiam de ejus rei fructibus, et de sumptibus litis sententiam debere proferre. Et statim initio proponitur fructus intelligi deductis justis impensis : proponitur regula juris, a qua nullus casus excipi dicitur in *l. fundus, ff. fam. erc.* et tamen unus excipi debet ex *l. ult. inf. de fund. rei pr.* Et justæ impensæ dicuntur, quæ sunt necessariæ vel utiles, *l. hæres, ff. de pet. hær.* factæ conservandæ, tuendæ, curandæ rei, et fructuum quærendorum aut redigendorum. His impensis prius satisfit ex fructibus, deinde reliqui fructus restituuntur si in causa restitutionis, dividuntur si in causa divisionis fuerint. Et rei vindicationem qua agitur adversus bonæ fidei possessorem *l.* 2. docet, sequi etiam fructus post litem contestatam perceptos, aut percipiendos 1, et hodie fructus simplos, non ut ex 12. tab. 2 duplos. Nam adversus malæ fidei possessorem fructus retro computantur, maxime si agatur interdicto unde vi 3, vel petitione hæreditatis 4, vel si speciali judicio nominatim petantur. In expensas quoque litis judex condemnationem facere debet et in damna, ut præstet ea victori qui vincitur, *l. ult. inf. quand. prov. non est nec.* §. *hæc autem, Inst. de pæn. tem. lit. et l.* 4. *hoc tit.* illo loco, pro pecuniaria causa, post dispendia, post sumptus. Sic enim ex Vet. 5 et prima omnium editione Moguntina restituendus est, et ex Bas l. in quibus est τὰ δαπανήματα καὶ τὰ ζημιώματα. Ex condemnatione igitur actori, vel reo, qui vicerit, redduntur præter rem et fructus, etiam expensæ litis, et damna, ut itinerarii sumptus. Est etiam in convictum actorem actio calumniæ, quæ fuit in decimam partem litis, longe diversam a decima, de qua in *l. pen.* quæ est decima expensarum, non litis, ut docui initio 12. Observat. 6 Debet autem de expensis litis judex pronuntiare, .i. vel ab eorum præstatione absolvere, vel in eorum præstationem condemnare. et absolvere ex causa, ut *d. l. pen. et Nov.* 82. Si nihil pronuntiaverit, neque victori in victum expensarum nomine ulla actio est, *l.* 3. *hoc tit.* aliter atque si forte de fructibus judex nihil pronuntiaverit: nam integra est actio de fructibus. Non est etiam jus appellandi victori ob non habitam rationem expensarum litis, *l. ult. inf. quan. pro non est nec.* sed judex eo nomine victori tenetur, *l. properandum,* §. *sin autem alterutra, C. de judic.* Aliquando victor appellat, si sententia ei non satisfaciat ad plenum (ut D. Augustinus ait epist. 160. solere homines quando cum inimicis eorum convictis lenius agitur, a mitiore sententia provocare) non etiam si expensarum litis ratio habita non sit, et victus appellaverit : imo nec si sententia non satisfaciat ad plenum, cum forte absens ex contumacia causam tenuit, quo casu etiam victor victo refundit litis expensas, *d. l. properandum*, §. *sin autem ex gestis*. Valde notanda est Constitutio *l. ult.* ut qui ex privilegio victi non agnoscunt expensas litis, aut minores agnoscunt, etiam victores a victo, licet

idem privilegium non habeat, nullas, aut minores reposcant 7.

LI. Enarratio.

1 Aut percipiendos) Quos actor percipere potuisset. Cujacius in recit. ad hunc titulum, et hanc interpretationem suadet verbum *potuisset* in *l.* 2. *hoc titulo*, ut vulgo testatur Fulgosius, ut scilicet de petitore loquatur. In vetusto tamen Menagii sic legitur: *Sed eos percipere potuisse, non quos eum redegisse constabit, exsolvat ex eo tempore, ex quo, etc.* id est, quos culpa sua possessor non perceperit, ut §. 2. *Instit. de offic. jud.*

2 Non ut ex duodecim tabulis duplos) De duplis et majoribus fructibus Cujac. ad Paulum lib. 5. Sent. tit. 9. et Obs. lib. 5. 21. et lib. 9. 19.

3 Maxime si agatur interd. unde vi) *L.* 1. §. *annus*, *ff. de vi et vi arm.*

4 Vel petitione hæreditatis) Vide Cujacii notam posteriorem ad §. 2. *Instit. de offic. jud.*

5 Sic enim ex veteribus) Sic legitur in vetusto Menagii.

6 Ut docui initio 12. Observ.) Cap. 1.

7 Nullas, aut minores reposcant) Idque æquitas suadet: οὐδὲ γὰρ δίκαιόν ἐστι, ut est in Basilicis, τὸν ἕνα ἐπιστάμενον ὅτι ἐλάττονα παρέχει, πλείονα λαμβάνειν ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους. *Non enim æquitati consentaneum est, ut ei qui scit se in minores expensas condemnandum, ab adversario refundantur.* Privilegium victoris victo quodammodo communicatur, aut certe privilegium victoris in eum retorquetur.

Tit. LII. *De re judicata.*

Vide tit. 1. lib. 42. ff.

Res judicata est lis, sive negotium, de quo sententia lata est 1. Vel causa quæ transiit ad condemnationem, aut absolutionem. Sententia, condemnatio ipsa 2, vel absolutio. Res judicata uno verbo judicatum: nec igitur idem est judicatum et sententia. Ut autem sententiam a judice rescindi et retractari non posse docuit tit. 50. ita docet de re judicata ex parte aliqua litigantium rursus agi non posse, et obstare agenti exceptionem rei judicatæ 3, ut sit aliquis litium finis, *l.* 2. quæ nec prætextu computationis ait rem judicatam instaurari posse, prætextu ἀναλογαριασμοῦ, ut Græci interpretantur 4, puta si qui judicio superatus est, ideo se superatum dicat, quod in exequenda lite rationes suas male supputasset et subduxisset et desideret rationibus suis retractatis ex integro causam agi: hoc enim est analogariasmus, cujus obtentu *l.* 2. ait, rem judicatam 5 instaurari non posse. Et recte Theodorus, litem finitam sub obtentu compensationis omissæ in integrum restitui non posse, sicut nec sub obtentu omissæ exceptionis peremptoriæ, sed actioni judicati opponi compensatio potest, posita exceptione doli, *l.* 2. *sup. de compens.* sicut in specie *l.* 1. judicio conditionis furtivæ condemnato fure si probaverit rem furtivam rediisse in potestatem actoris: et his casibus igitur et aliis quibusdam, etiam post rem judicatam opponitur exceptio peremptoria, non ex nova tantum, sed etiam ex præterita causa. Additur in *l.* 4. nec prætextu novorum instrumentorum postea repertorum res judicatas restaurari posse, qua de re scripsimus satis alio loco. Et generaliter *l.* 5. rerum judicatarum auctoritatem non pati ut ea quæ semel finita sunt 6, instaurentur: quæ est summa definitio hujus tituli, quæ trahitur etiam ad publica monumenta *l. ult.* quam proprie pertinere ad gesta a Marcellino V. S. Tribuno et notario confecta contra Donatistas, constat ex *l.* 55. *C. Th. de hær.* et D. Augustini epist. 158. 159. 160.

LII. Enarratio.

1 De quo sent. lata est) *L. ingenuum* 25. *ff. de stat. hom.*

2 Sententia cond.) *L.* 1. *ff. eod.*

3 Exceptionem rei judicatæ) vide Terentium in Phorm. A. 2. S. 3.

4 Ut Græci interpretantur) Libro 9. Basilic. tit. 3. cap. 72.

5 Rem judicatam instaurari non posse) Cujac. in recitat. ad hunc titulum notat interpretes, qui legem secundam accipiunt de judice qui errans in computatione rerum condemnavit in certam quantitatem: ut scilicet error ille non possit corrigi: quo in errore versatur etiam Hærmopolites: qui tamen mox subjicit aliam interpretationem, ut lis finita sub obtentu compensationis omissæ instaurari non possit.

6 Ut ea, quæ semel finita sunt instaur.) Adrianus Imperator in Sententiis apud Dositheum 3. Grammat. ἐὰν γὰρ ἀρξώμεθα πράγματα κακῶς ἢ καλῶς κεκριμένα μετακαλεῖν, οὐδὲν τετελεσμένον ἐστι. *Si enim cœperimus res male aut bene judicatas revocare, nihil consummatum erit.*

Tit. LIII. *De executione rei judicatæ*

Quod dixit titulo superiore rem semel judicatam instaurari non posse, ex eo sequitur quod in hoc tit. proponitur eam exequendam esse, quod fit re

adducta ad effectum et emolumentum, et post rem judicatam igitur *l.* 1. nec tamen statim, sed post tempus, quod humanitatis gratia in actionibus personalibus de pecunia debita lex condemnatis et confessis dedit *l. ult.* modicum tempus ex 12. tab. nempe 30. dierum qui justi dicuntur [1], quod eis jus sit differre executionem rei judicatæ, ut in lege Ciceronis [2]: Præter Ideæ matris famulos eosque justis diebus ne quis stipem cogito. Immodicum ex Constit. Justiniani: Idcirco nec in usu est judicato [3] dari menses quatuor: idque veteribus displicuisse etiam distinctio Patricii apud Harmenopulum [4] ostendit, qui locupletioribus dabat quatuor menses, ut ex venditione rerum suarum pecuniam in condemnationem deductam conficere possent, pauperiores censebat statim exigendos esse. Ante Justinianum ex alia lege constituti erant duo menses, *l.* 3. §. *ult. tit. seq. l.* 1. *Cod. Thæod. eod. tit.* Non datur autem ea dilatio nisi petenti, *l. pen. sup. tit. prov.* ut Theodorus ait in *l.* 3. *hujus tituli*, ζητοῦντι καιρὸν εἰς καταβολὴν τῶν ἀπὸ τῆς καταδίκης· et in *l.* 1. *tit. seq.* ἐζήτησεν ὁ καταδικασθεὶς τὸ διδόμενον τοῖς καταδικαζομένοις τετράμηνον. Post tempus judicati faciendi si judicatus solvere supersederit, ex mora pecuniæ in condemnationem deductæ debet usuras centesimas, ut *tit. seq.* etsi novata non fuerit causa judicati, ut *l.* 2. et fit executio rei judicatæ captis pignoribus per officium judicis, nec tamen occupatis a creditore, licet ei dari dicantur [5], ut apud Thæodorum. τὰ ἐνέχυρα δίδοσθαι τῷ νικήσαντι· et alio loco, παρέχονται τῷ νικήσαντι, et in *l.* 3. *hoc titulo* quidam Cod. habent [6], *data*: alii, *captæ*: et in *l.* 1. *inf. si in cau. jud. pign. cap. sit*, alii habent, *datas*, alii non habent [7], et in utraque [8] posteriorem lectionem magis probo: et a capione distractis publice sub hasta post duos menses, *l. debitoribus*, *ff. de re judic.* ut idem Theodorus ait [9], εἰ ἐντὸς δύο μηνῶν δραμόντων μετὰ τὴν τῶν ἐνεχύρων ἀνάληψιν, οὐ δώσουσιν οἱ καταδικασθέντες τὰ τῆς καταδίκης, πιπράσκονται τὰ ἐνέχυρα. Emptore non invento, forte ex compacto, vel ambitione judicati, pignora ei addicuntur secundum quem judicatum est *l.* 3. *hoc titulo*, ubi ambitionem vocat gratiam, et amicorum copiam, non περιδρομὴν, ut Theodorus [10] interpretatur, compactum vero κακουργίαν et calliditatem, ut *l.* 3. *inf. si in cau. jud.* Notandum etiam nomina judicati pignori capi posse, si deficiant aut non sufficiant res corporales, ut *l.* 5. non etiam annonas [11], et stipendia militum, *l.* 4. quoniam Reipublicæ interest militibus non auferri stipendia sua, ne deserant militiam et publica utilitas communisve salus utique semper præferenda est privatæ: et eleganter Theodorus [12] in *d. l.* 4. οἱ νομοθέται τὰ κοινῇ πάσῃ τῇ πολιτείᾳ συμφέροντα προτιμῶσι τοῦ συμφέροντος ἑνὶ ἢ καὶ δισί. Nec obstat *l.* 40. *ff. de re jud.* quia non loquitur de stipendiis militum, sed de præmiis athletarum: unde nec velim *l.* 4. trahi ad annonas clericorum: Nam et Theodorus speciem ponit in milite, qui sub armis meret his verbis [13], ἐὰν καταδικασθῇ στρατιώτης ἔνοπλος· Fit autem executio per officium, sive apparitionem datam a magistratu rei judicatæ ab eodem magistratu, vel a judice ab eo dato, *l.* 2. *inf. si in cau. jud.* et fit extra ordinem, *l. si pignora*, *ff. de evict.* quia ordo duodecim tabul. in desuetudinem abiit, et summa officii executoris hæc est, ut exigat [14], capiat, distrahat, addicat, non etiam judicet [15], aut judicatum retractet, vel interpretetur, *l.* 6. *et pen.* In actionibus realibus hæc exequendi ratio cessat, §. 1. *Inst. de off. jud. l. qui restituere*, *ff. de rei vind.* et interdicto de libero homine exhibendo, *l. ult.* §. 1. *ff. de lib. ho. exh.* Puto et in actionibus personalibus, quibus rei nostræ possessionem avocamus, veluti commodati, et depositi, quia legitima tempora non observantur; sed post moram periculum pertinet ad judicatum [16], et ex die litis contestatæ veniunt fructus, ut *l.* 7. *h. t. l.* 2. *sup. de fruct. et lit. exp.* Vide quæ ad tit. 71.

LIII. Enarratio.

1 Qui justi dicuntur) A. Gellius libro 20. cap. 1. et lib. 15. cap. 13. Vide Cujac. Observ. libro 3. cap. 39.

2 Ut in lege Ciceronis) Libro 11. de LL.

3 Judicato dari menses quatuor) Ut in *l.* 2. *et.* 3. *tit. seq.*

4 Apud Harmenopolum) Libro 1. tit. 4. 86. et lib. 3. tit. 5. 94.

5 Licet ei dari dicantur) In Basilicis *l.* 1. *et* 4.

6 Quidam codices habent, datæ) Ut liber vet. Menagii.

7 Alii non habent) Idem. liber Men.

8 Et in utraque) Ut in Basilicis: λαβὼν πράγματα: *res cepit.*

9 Ut idem Theodorus ait, λ. ἐντὸς, etc.) *Si intra duos menses post capionem pignorum judicati non solvant, quæ in condemnationem deducta sunt, pignora distrahuntur.*

10 Ut Theodorus interpretatur) ἴσως γὰρ, inquit, οὗτος περιτρέχει πάντας, καὶ παρασκευάζει μὴ ἀγοράσαι τὰ ἐνέχυρα. *Fortasse circumcursat omnes, et efficit ne distrahantur pignora.*

11 Annonas) Ut in Basilicis, τὰς ἀννώνας.

12 Theodorus in *d. l.* 4. οἱ νομοθέται, etc.) *Juris conditores, quæ communiter omnibus*

civibus prosunt, præferre solent iis quæ uni vel duobus prosunt.

13 Qui sub armis meret his verbis: ἐὰν, etc.) *Si condemnatus fuerit miles armatus:* ἵνα μὴ τῶν ἀννόνων διδομένων τῷ νικήσαντι, αὐτὸς μὴ ἔχων διατρέφεσθαι, καταλείπῃ, τὴν στρατείαν, καὶ ζημιωθῇ ἡ πολιτεία στρατιώτην ἐκδικοῦντα αὐτὴν ἀπολέσασα· *Ne si victori militis annonæ dentur, ipse militiam deserat, quod non habeat unde se tueatur, et exhibeat, et Respublica lædatur milite carens, qui eam protegebat.* Scribit Fulgosius: probabiliter dici, nec honoraria Doctorum pignori capi posse.

14 Ut exigat) Vide ad *tit. de execut. rei judic.*

15 Non etiam judicet) Sententiam dicere, et rem jam judicatam mutare non potest, ut est in Basilicis.

16 Periculum pertinet ad judicatum) Si corpora in condemnationem deducta post moram debitoris perierint, periculum ad frustratorem pertinet. Præstat igitur eorum æstimationem propter moram suam.

Tit. LIV. *De usuris rei judicatæ.*

Qui exequitur rem judicatam post legitimum tempus quod condemnatis, et fidejussoribus eorum mandatoribusque Justinianus præstat, *l.* 3. §. *ult.* olim soli reo principali, *l.* 1. *ff. jud. sol.* et connumeratur a die prolatæ; vel si appellatum sit bona fide, nec postea factum per eum qui appellavit, ut tardius judicaretur a die confirmatæ sententiæ etiam in exequenda re judicata et exigenda sorte sive pecunia principali in condemnationem deducta, rationem habere debet 1 usuræ centesimæ, quæ ipso jure capiti accedit, adjungiturque tam in fiscalibus 2, quam privatis causis abolita bina centesima, quæ olim obtinuit, *l.* 1. *Cod. Theod eod. tit.* aut semisse ex *l. eos* §. *ceteros, sup. de usur.* quæ prior est *l.* 2. *hujus tituli*, quippe cum data sit Justino II. Lex vero 2. Decio Cos. At ut definitur *leg.* 3. sortis tantum usuræ centesimæ debentur post spatium legitimi temporis, non usurarum in condemnationem deductarum, abrogata *d. l.* 1. *Cod. Thœod. eod. tit.* quia sive fiat stipulatione, sive judicato, anatocismus prohibitus est, *l. ult. sup de usur.* qui olim permittebatur, et erat finis veterum usurarum et initium novarum. Quare in sortem et in usuras facta condemnatione debitas ex stipulatione, etiamsi in sententia judicis consolidata sit quantitas sortis ac usurarum, id est, in unam summam redacta, eam consummationem ita dividimus, ut post tempus judicati quantitati sortis accedat usura centesima, non quantitati usurarum, ne etiam minoribus usuris quales sunt plerunque debitæ ex contractu secundum *d. l. eos*, succedant graviores, quales sunt usuræ rei judicatæ.

LIV. Enarratio.

1 Rationem habere debet usuræ centes.) Thæodorus: ἑκατοστιαῖος τόκος λέγεται τὰ δώδεκα νομίσματα: *usura centesima dicitur, quæ in centenos aureos reddit duodenos.*

2 Tam in fiscalibus) Legem 1. cum Græcis accipit de fisco, et Theodorus ait, ne quis existimaret, jure singulari fisco præstari centesimam, statim subjici legem secundam, quæ idem statuit in privatis causis.

Tit. LV. *Si plures una sententia condemnati sint.*

Pertinet etiam hic tit. ad executionem rei judicatæ, quia docet, pluribus condemnatis, executionem fieri 1 pro virilibus portionibus, divisa sententia in personas, nec ex pluribus unum posse eligi et exigi in solidum, si simpliciter omnes in unam summam condemnati sint, hoc modo: Gajum et Sejum et Sempronium L. Titio in C. condemno. Denique judicato non fieri duos reos debendi, nisi hoc fuerit nominatim expressum, ut *l. bona*, §. 1. *ff. de ju. fis.* qui tamen fiebant contractu, vel testamento, etiamsi nominatim expressum non fuisset: quia in contractibus et testamentis quod agitur pro expresso habetur. Sententiæ sua formula constringuntur. Et hoc utique verum est, etiamsi ex priore contractu conrei fuerint: quod plane demonstrat judicato prioris obligationis novationem fieri: et proficere judicatum singulis, quia ante conrei fuerunt, proficere 2, inquam, condemnationem, quatenus minoris, non quatenus tanti est.

LV. Enarratio.

1 Executionem fieri pro viril. port.) πρὸς ἀναλογίαν, ut est in Basilicis, sententia dividitur.

2 Proficere condemnationem) Fulgosius ait, condemnationem non proficere judicatis, sed divisionem factam per judicem.

Tit. LVI. *Quibus res judicata non nocet.*

Hic titulus docet, nullam esse executionem rei judicatæ in eum qui per se vel per procuratorem judicio non interfuit, licet ejus nomine lis acta sit inter alios: nec igitur ei nocere actionem, nec exceptionem rei judicatæ, et ut ait *l. Claudius in fin. ff. qui pot. in pig.* sine præjudicio prioris sen-

tentiæ ei qui non litigavit .i. qui non per contumaciam judicio abfuit, totum jus integrum relinqui, ut *l.* 1. *hoc tit.* eum qui non litigavit, agere sine præjudicio 1 rerum judicatarum .i. sine metu præscriptionis rei judicatæ. Præjudicium illud absentibus non esse præjudicium. Et *l. is qui fundum*, *ff. de usufr. leg.* non posse arbitrum inter alios judicando alterius jus mutare. Regulæ locus est etiam in causis criminalibus, *l. pen.* quæ conjungenda est cum *l.* 9. *infra, de accus.* et obtinet quidem hæc regula sæpe, non semper, *l. sæpe*, *ff. de re jud. l.* 1. §. *ultim. ff. de de Carb. ed.*

LVI. *Enarratio.*

1 Sine præjudicio rer. judic.) Absens non læditur, condemnato eo qui sponte et citra mandatum egit ejus nomine, si nec quod actum est, ratum habuerit.

Tit. LVII. *Comminationes, epistolas, programmata, subscriptiones auctoritatem rei judicatæ non habere.*

Hic vero docet, effectum et executionem rei judicatæ non habere, aut non esse sententiam, commioationem nudam judicis quam fecit citra formam decreti, et nullam parere obligationem *l.* 1. *et* 4. vel, ut Symmachus ait 1 in epist. *Sententiam sub comminatione de promptam effectu atque executione vacuari*; neque vero alia ratione programma, id est, edictum judicis forte contra latitantem propositum, ut *l. ult. infra*, *de req. reis*, *l. in peremptorio*, *ff. de jud.* vim rei judicatæ non habet, quam quod comminatio potius 2 quam sententia sit, *l. pen.* ut contra comminatio, quæ formam decreti habet et causa cognita interponitur, sententia potius est, *l. tutor qui repertorium*, §. *si depon*, *ff. de adm. tut.* Non est etiam sententia quod judex per nuntium jubet, aut per epistolam 3, non quod subscribit ad libellum: denique non omnis vox, non omnis voluntas judicis sententia est; sed ea tantum quæ causa cognita ab ipso judice de libello 4 claris perscripto literis recitatur, et absolutione 5 vel condemnatione rem qua de agitur finit. Aliud est epistola, aliud libellus, *l. et in epistola*, *supra de fideic.*

LVII. *Enarratio.*

1 Ut Symmachus ait) Epistola 58. libri 10.

2 Quod comminatio potius) Basilica: οὐκ ἔστιν ἀπόφασις, ἀλλ' ἀπειλή· *non est sententia*, *sed comminatio.*

3 Aut per epistolam) Si scripserit ad aliquem ut solvat, ut est in Basilicis,

4 De libello claris perscripto litteris) De libello vide supra tit. 44. Claris litteris, ut in *l. sed si pupillus* 11. §. 3. *ff. de inst. act. Proscribere palam*, *sic accipimus*, *claris litteris*, *ut de plano legi possit.* Severianus Gabalorum Episcopus in S. Crucem. Καὶ εἶπε Κύριος πρός με ἔσωθεν λαλῶν, οὐκ ἔξωθεν φθεγγόμενος. Καθίσας γράφων ἐπὶ πυκτίου εἰς βιβλίον σαφῶς, ἵνα σαφῶς τρέχῃ ὁ ἀναγινώσκων· ἀντὶ τοῦ εὔδηλα γράμματα, τρανὰ, φανερὰ, ἵνα μὴ ἡ δυσκολία τῆς ἀναγνώσεως ἐμποδίσῃ τὴν γνῶσιν, ἵνα σαφῶς τρέχῃ ὁ ἀναγινώσκων, *Et dixit Dominus ad me intus animo loquens*, *non exteriori sono pronuntians. Sedens scribe in pugillaribus ac libro clare*, *ut clare Lector percurrat*, *id est*, *iis litteris*, *quæ sint perspicuæ*, *planæ ac liquidæ*, *ne qua legendi difficultas cognitionem impediat*. *ut clare Lector percurrat.*

5 Et absolutione vel cond.) Vide ad titulum 45.

Tit. LVIII. *Si ex falsis instrumentis vel testimoniis judicatum erit.*

Sequitur in hoc titulo, suspendi executionem 1 rei judicatæ ex falsis instrumentis, vel testimoniis. Testimonia sunt dicta testium relata in literas, at trahitur idem etiam ad falsos testes, *l. Divus*, *ff. de re jud.* et falsum jusjurandum quod judex secutus fuerit, *l. admonendi*, *ff. de jurejur.* et falsas allegationes, *l. si prætor* §. *pen. ff. de jud. et supra tit. si fal. all. exc. sit.* Et hoc quidem juris ita procedit, si quis probaverit falsa instrumenta esse, et eorum instrumentorum fidem secutum judicem ita judicasse, et hoc modo circumventam judicis religionem fuisse *l.* 3. nam si variis in judicio 2 prolatis instrumentis, quibusdam veris, quibusd. falsis, judex ex veris judicaverit, non ex falsis, rata sententia est: at si ex falsis, ipso jure citra appellationem 3, vel prætoriam restitutionem rescinditur, *l.* 2. quia habet, ut eleganter Theod. ait, αὐτόθεν τὸ ἄνισχυρον et in *d. l. Divus*, in integrum restitutio, est παλινδικία ut *l.* 3. §. *Divus*, *ff. de ju. fisc.* non juris amissi redintegratio 4, quia amissum non est re judicata ex falsis instrumentis.

LVIII. *Enarratio.*

1 Suspendi executionem) *L.* 4. *hoc tit.*

2 Nam si variis in judicio prolatis instrum.) εἰκὸς γάρ ἐστι τὸν δικαζόμενον διαφορὰ προκομίσαι δικαιώματα, καὶ σὺν τούτοις καὶ πλαστὸν ἕν, καὶ τὸν δικαστὴν τοῖς ἑτέροις δικαιώμασι προσχέντα, καὶ μὴ τῷ πλαστῷ δοῦναι τὴν ἀπόφασιν οὐκ ἀνατρα-

πήσεται διὰ τοῦτο ἡ ἀπόφασις, διότι καὶ πλαστὸν προεκομίσθη, ἀλλ' ἔσται βέβαια καὶ ἀπερίτρεπτος, ὡς μὴ ἐκ τοῦ πλαστοῦ, ἀλλ' ἐκ τῶν ἑτέρων σχοῦσα τὴν δύναμιν. *Nam verisimile est litigatorem varia protulisse instrumenta, et in iis unum falsum, et judicem ceterorum instrumentorum fidem secutum, non ejus quod falsum erat, sententiam dixisse: non ideo irrita erit sententia, quod etiam falsum instrumentum prolatum sit, sed firma et rata erit, quod vires suas non ex falso, sed ex aliis mutuetur.* Theodorus Hermopolites ad *leg.* 3.

3 Citra appellat. vel præt. rest. rev.) ἄκυρος ἡ ἀπόφασις· *sententia rata non est, non valet.*

4 Non juris amissi redintegratio) Non redintegratio amissæ causæ, ut *l.* 2. *tit.* 40. *libri secundi.*

Tit. LIX. *De confessis.*

Vide tit. 2. *lib.* 42. *D.*

Datur hic titulus, ut intelligamus eandem esse rationem exequendæ rei confessæ et rei judicatæ: quod etiam attigerat *supra l. ult. de exec. rei jud.* nam confessio 1 est contra se judicatio: unde consequens est et confessum pro judicato haberi 2, quia ipse quasi de se sententiam fert. Sed hoc exigimus ut in jure confiteatur 3, id est, ἐν βήματι 4, vel ubi magistratus est competens post conventionem; nam confessio quæ fit extra jus, vel in jure incompetenti, pro judicatione non habetur, nisi ex Novella de testib. rogati interfuerint testes quinque: nec alia ratione qui ante reatum sibi mortem conscivit, etiamsi hoc fecit metu futuri reatus, non habetur pro convicto, quam quod hoc non fecit in judicio .i. in reatu ipso, *l.* 3. *ff. de bon. eor. qui ante sent.* Etiam illud exigitur, ut sequatur sententia judicis, *l.* 3. *ff. eodem*, *l.* 5. *ff. de cust. reor.* et ut qui confitetur, non erret in facto, non etiam ut non erret in jure, *l.* 2. *ff. eod.* nam si nesciens hæres 5 quantum esset in bonis vel ære alieno in jure confiteatur se debere legata integra, et ἀφαλκιδίωτα, ut Theodorus loquitur, ex sua confessione non tenetur, si peritus facti ignarus vero legis Falcidiæ, ex sua confessione tenetur.

LIX. *Enarratio.*

1 Nam confessio est contra se judicatio) Quintilianus declamatione 314. *Confessio, contra se pronuntiatio.*

2 Confessum pro judicato haberi, etc.) *l. certum* 6. *ff. eod.* Paulus in *l.* 1. *eod. confessus pro judicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur.* Quintilianus declamat. 299. *An damnatus sit sua sententia.* Q. Curtius libro 6. cap. 10. *Nec committam ut damnatus etiam mea sententia videar* et a confessione recedere non potest, *l.* 1. *hoc tit.* Libanius in declamatione 33. οὐ γὰρ ἔτι ἂν ἔχεις ἄγι ὡμολόγηκας ἀρνεῖσθαι· *nam quæ confessus es, inficiari amplius non potes.* In criminali judicio confessus non continuo damnatur, sed aliis probationibus opus est, *l.* 1. §. *Divus Severus*, et §. *si quis ultro*, *ff. de quæstion.* Præterea confessio voluntaria non sufficit ad rei condemnationem, sed accusator necessarius est. Seneca in Excerptis Controversiar. lib. 8. 1. *Non est confessio nisi quam accusator eruit, negat rea, tortor expressit.* Quod igitur scribit Appianus de bello Punico, necesse non esse reum confitentem accusare: τί δὲ δεῖ κατηγορεῖν τῶν ὁμολογούντων; verum non est. Judicis quoque religiosi est post confessionem spontaneam, ea quæ ad pleniorem facti cognitionem pertinent, perquam diligenter expendere. Tertullianus Apologet. cap. 2. *Si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confesso eo nomen homicidæ, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (ut de nostris elogiis loquar) contenti sitis ad pronunciandum, nisi et consequentia exigatis, qualitatem facti, locum, modum, tempus, conscios, socios*, vide inf. ad tit. 65.

3 Ut in jure confiteatur) Vide Cujacium ad Novell. 90.

4 Ἐν βήματι) Basilica in *l.* 1. *hoc tit.* Xiphilinus in Julio: βῆμα τὸ τοιοῦτον ὀνομάζεται ἐφ' οὗ τις ἐζωσμένος δικάζει· Actorum cap. 18. 16. ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος, vetus interpres: *minavit eos a tribunali.* In judicio, Paulus *Sent. lib.* 5. §. 3.

5 Nam si nesciens hæres etc.) Hoc exemplo utitur Theodorus Hermopolites.

Tit. LX. *Inter alios acta vel judicata aliis non nocere.*

Quod dicit de re judicata tit. 56. in hoc tit. porrigit ad omnia alia acta sive gesta habita inter alios, veluti solutionem 1, transactionem divisionis causa, pactionem: adde jurisjurandi delationem, ne noceant absentibus 2. Symmachus in epist. 3 *Quando absentibus atque ignorantibus inter alios gesta nocuerunt?* Nil proprie in *hoc tit.* agitur de re judicata; et abundant igitur in rubrica hæc verba, Vel judicata; sed in eo, ut dixi, quod de re judicata 4 tit. 56. trahitur ad alia gesta, sicut quod de re judicata tit. 52. ad alia gesta, *l. ult. eod.*

LX. *Enarratio.*

1 Veluti solutionem) Ἑτέρων συγκληρονόμων συγγνωμοσύνη καὶ ἀνυπέρθετος καταβολή· *ceterorum*

cohæredum devotio, et citra moram solutio, ut ait Theodorus ad leg. 1. ceteris non nocet.

2 Ne noceant absentibus) Et ideo divisio inter cohæredes facta absenti hæredi non nocet, sed portionem suam arbitrio familiæ erciscundæ petet cum fructibus et reditibus, quia res inter alios acta alii non nocet. Græci ad *l.* 17. *supra, famil. ercisc.*

3 Symmachus in epist.) Epistola 47. lib. 10.

4 Quod de re judic. tit. 56.) Quod propositum est tit. 56. trahitur ad alia gesta.

Tit. LXI. *De relationibus.*

Vide tit. 1. *lib.* 49. *ff.*

Res a minore judicio ad majus judicium, vel ad principis cognitionem transfertur duobus modis relatione, et appellatione. Relatio, quæ et ipsa consultatio dicitur, fit ad principem 1, postquam partes allegationibus renuntiaverunt ante sententiam a judice, qui ambigit quid statuere debeat ea de re, qua de apud se agitur, missa opinione sua, ut *Nov.* 115. *cap.* 1. quod hodie tamen genus relationis sublatum est *Nov.* 125. vel etiam post sententiam appellatione interposita, nec recepta, ut princeps æstimet an sententia sua sequenda sit, *l. pen. C. Theod. eod. tit.* Appellatio fit a partibus. Ad relationem rescribit princeps, vel patricii, qui ab eo electi sunt ut relationi respondeant juxta *l.* 34. *tit. seq.* Ad appellationem consultat, *l.* 2. *supra*, *ut lit. pend.* Optatus 1. *Relatio missa est, rescriptum venit* et 2. *Cruentas operati sunt cædes*, *et tam atroces ut de talibus factis ab illius temporis judicibus relatio mitteretur.* Et Imp. *l.* 2. *sup. de off. v. c.* Relationes judicum libenter audimus. At quod de his in hoc tit. constituitur, hoc est, ut sit plena instructio, plena et integra relatio, plena opinio .i. ut omnem causam complectatur, ut *l.* 1. *et* 3. *hoc tit. l.* 15. *tit. seq. l. inter pœnas, ff. de interd. et rel.* et cur in cognitione principis non datur dilatio, *l.* 3. *supra de dilat.* nisi quia nonnisi ad plenum instructa causa remittitur ad principem. Item ut exemplum relationis et opinionis edatur partibus, ut *l. ultim. ff. quan. app. sit*, *l. pen. ff. de app. rec.* Ut adjungantur acta et refutatoriæ preces .i. refutationes relationis opinionis, atque gestorum, si partibus imperfecta aut falsa videantur, ut *l. eos* §. *super his*, *l. quoniam* 1. *l. a proconsulib. tit. seq.* compositæ brevi sermone, ut *l. ultim.* §. *in refutatoriis*, *tit. seq.* maxime re delata ad sacrum auditorium. Symmachus in epist. 2 ad Theodosium: *Tunc oblatis provocationis libellis suspensa sententia cujus meritum perennitas vestra lectis gestis ac refutatoriis cohærentibus æstimabit. Ego in referendo prolixus esse non debui.* Et ut post sententiam judex promissa relatione non terreat partes ne appellent. Sic recte legit Haloander *l.* 1. ut *l. ex eo tit. seq.* et idem Symmachus 3, *Promissa relatione discedo.*

LXI. Enarratio.

1 Relatio fit ad Principem) Auctor vitæ S. Clementis: *Et missa relatione ad Nervam pariter et Trajanum, dixit, etc.* Imperatores Honorius et Theodosius AA. (constitutio refertur in Collatione Carthag. 1. cum Donatistis) *Erit jam sollicitudinis tuæ, si quid ulla cognoveris arte differre, missis relationibus judicare, ut negligentes puniat digna correctio.* Vide Plinium libro 10. episto. 97. et Notas ad Symmachum. Et interim novari nihil potest. Divus Augustinus epist. 136. *Cum in ipsis causis secularibus quando ad majorem potestatem refertur arbitrium judicandi, manentibus sicuti erant omnibus rebus, exspectetur illa sententia, unde jam non liceat provocari, ne superiori cognitori fiat injuria, si ejus pendente judicio aliquid fuerit commutatum.* Et epistola 137. *Nomen autem presbyteri propterea non ausus sum de numero collegarum ejus, vel supprimere, vel delere, ne divinæ potestati sub cujus examine causa adhuc pendet, facere viderer injuriam, si illius judicium meo vellem præjudicio prævenire quod nec in negotiis secularibus, et causis judices faciunt, quando causæ dubitatio ad majorem potestatem refertur, ut pendente relatione, aliquid audeant commutare.*

2 Symmachus in epistola ad Theodos.) Epist. 45. libri 10.

3 Idem Symmachus) Epistola 36. libro 10.

Tit. LXII. *De appellationibus et consultationibus.*

Vide tit. 1. *lib.* 49. *ff.*

Res ad majus auditorium transfertur non relatione tantum, verum etiam appellatione. Sed relatione ante vel post sententiam, appellatione nonnisi post sententiam, *l. ult. sup. de sent. et interl. l. pen. inf. quorum app. non rec.* cujus effectus hic est, ut sententiam extinguat 1, *l.* 1. *in fin. ff. ad Senatuscons. Turp.* etiamsi non recipiatur ab eo qui judicavit, *l.* 3. *hoc titulo*, et ut vim quoque suam exerceat adversus rescripta principis, ut si post missam relationem ad principem, et elicitum a principe rescriptum, ad id judex conformarit sententiam suam, *l.* 2. *hoc titulo*, *l.* 1. §. 1. *ff. eod. l. Statius, ff. de ju. fisc.* Et est appellatio a sententia minoris judicis ad majorem provocatio 2, ple-

rumque perlata longius, ut non male Hesychio sint, ἔκκλητοι δίκαι αἱ ἐπὶ ξένης λεγόμεναι, καὶ οὐκ ἐν τῇ πόλει. Vel appellatio est, ut interpres Apollonii 3, ἡ μετάβασις ἀπὸ δικαστηρίου εἰς δικαστήριον, quæ aut illico fit viva voce inter acta, aut intra dies decem 4 datis libellis appellatoriis 5, et intra dies triginta 6 acceptis, redditisque libellis dimissoriis 7. A sententia: Nam ab interlocutione perraro solet appellari, *l.* 2. *ff. de appell. recip.* itemque ab executione sententiæ, *l.* 5. *infr. quorum app. non rec.* et quæ a nominatione legitime facta interponitur appellatio, de qua *l.* 4. 7. 11. 27. *hoc titulo*, *l.* 1. *tit. seq. l.* 4. *tit.* 66. querela potius dicitur quam appellatio, *l.* 12. *Cod. Theod. eod.* quoniam appellationis verbum in majoribus rebus dici oportet, quamquam et ipsa appellatio querela sit 8, quæ in majori auditorio instituitur adversus iniquitatem prioris. Appellatio est species. Querela genus. Nam et cum sententia dicitur ipso jure nulla, hoc non appellatio, sed querela appellatur, *l.* 3. *sup. quomodo et quando jud.* Consultatio vero in hoc titulo longe aliter accipitur, quam in titulo superiore, *l.* 1. *et* 3. In illo consultatio est relatio judicis ad principem, in hoc deliberatio conventus, consilium sive sententia, quam princeps ex appellatione cum consilio conlocutus 9 dixit, quæ συνέλευσις 10 in Bas. ut Psalmo 1. βουλὴν, quod dixere septuaginta, teste Eusebio, Symmachus interpretatur συνέλευσιν 11, vel quam dicunt secundum causæ quantitatem, et judicum a quibus appellatum est dignitatem, unus, vel duo ex Senatoribus sive proceribus qui sunt in comitatu principis, vel universus Senatus more et ritu consultationis .i. more regio, qualis servatur præsidente ipso principe, ut *l.* 32. 37. 38.

LXII. Enarratio.

1 Ut sententiam exting.) Perinde ac si res judicata non esset. Lucianus in Abdicato.

2 Ad majorem provocatio) Asconius in Verrem de prætura urbana: *Appellatio est inferioris ad superiorem.* Ulpianus in Demosthenem: ἔφεσις ἡ ἔκκλησις, ἡ ἀπὸ μικροῦ εἰς μεῖζον προκαλουμένη δίκη. Etymologicum M. ἔφεσις, ἡ δικαστηρίου οἱουδήποτε ἐφ' ἕτερον μεῖζον δικαστήριον μεταγωγὴ, καὶ εἰς ἄλλο δικαστήριον ἐφειμένη δίκη ὑπὲρ τοῦ κριθῆναι πάλιν. Græci interpretes ad tit. de appellation. ἔκκλητός ἐστιν ἀπὸ δικαστηρίου οἱουδήποτε ἐφ' ἕτερον δικαστήριον ἀγωγή.

3 Ut interpres Apollonii) In secundum ἄργον.

4 Intra dies 10.) Novel 23. cap. 1.

5 Libellis appellatoriis) λίβελλος ἐκκλήτου in epist. Leonis PP. ad Flavianum Archiepiscopum CP. Concilii Chalcedonens. parte prima.

6 Intra dies triginta) *L. judicibus* 24. *hoc tit.*

7 Libellis dimissoriis) Qui et apostoli, de quibus in Basilicis lib. 9. tit. 1. cap. 98. πρὸς τὸ ἀποστέλλειν τὸν καταδικασθέντα πρὸς ἕτερον δικαστὴν, ut ait Hermopolites: *quod per eos judicatus ad alium judicem mittatur.*

8 Et ipsa appellatio querela sit) Appellatio iniquitatis sententiæ querelam continet, *l. præfecti* 17. *ff. de minor. l.* 3. *sup. tit.* 43. Theodorus Hermopolites: ἔκκλητος δέ ἐστιν αἰτίασις, καὶ μέμψις ἀποφάσεως.

9 Cum consilio conlocutus) In passione sancti Cypriani: *Valerius Maximus conlocutus cum consilio dixit.*

10 Quæ συνέλευσις in Basilicis) *L.* 5. *sup. de dilation. et l. ult. inf. quando provoc. non est nec.*

11 Symmachus interp. συνέλευσιν) Theodoretus in Ps. 1. v. 6. τὴν γάρ τοι βουλὴν ὁ μὲν Ἀκύλας, καὶ ὁ Θεοδοτίων συναγωγὴν ἡρμηνεύκασι, συνέλευσιν δὲ ὁ Σύμμαχος.

Tit. LXIII. *De temporibus et reparationibus appellationum, seu consultationum.*

Titulus est de temporibus appellationum, non his intra quæ interponendæ appellationes sunt, quæ jam definivit titulo superiore; sed de his intra quæ interposita appellatio introducenda et exercenda est. Neque vero l. 1. accipienda est 1 de his intra quæ appellandum est, quasi velit a nominatione intra duos menses appellandum esse, quia non duo menses huic rei sunt constituti; sed iidem dies, qui in sententiis *l.* 1. *ff. quan. app. sit et l.* 1. mens hæc est, ex eo die interponendæ appellationis a nominatione, .i. interpositæ (ut litis contestandæ et rei judicandæ dicimus) persequendæ gratia duum mensium tempora computari ei qui nominatus est, ex quo cognoverit se nominatum esse, quod et *l.* 19. *Cod. Theod. de appell.* hæc verba confirmant, *negotia perorentur.* Itaque in sententiis et nominationibus eadem tempora servantur ad interponendam appellationem, non etiam ad instituendam et exequendam eam. Nam in nominationibus duo menses observantur, *l.* 1. In sententiis sex aut tres, qui etiam reparari et redintegrari possunt, *l.* 2. Olim in sententiis alia quam definiat, *l.* 2. tempora finita erant, ut dixi Observat. 12. cap. 4. et 16. cap. 7. quibus elapsis, poterat a judice peti reparatio, id est, redintegratio, renovatio, instauratio lapsi ammissique temporis et litis, et impetrata reparatio 2 denunciari debuit adversario, ut in *Cod. Theod. eodem titulo.* Quod si reparatum sibi tempus appellator etiam præterlabi sineret, non inducta causa appellationis, rursus a principe poterat extra ordinem dari reparatio temporis etiam post

secundum lapsum. Post tertium lapsum non dabatur reparatio ulla ex causa, et sententia appellatione suspensa convalescebat, et ad finem perducebatur perinde ac si appellatum non esset. Hodie ex *l.* 2. et post quartum lapsum datur reparatio temporis, et omnino res ita procedit: Ex quo scivit quis se condemnatum esse, ut *l.* 4. *sup. de lib. cau.* causam appellationis inducere debet intra sex menses ex provincia longinqua, intra tres ex eadem, aut contigua secundum distinctionem *l. ult.* videlicet si a judice appellaverit, si ab arbitro delegato ab aliquo judice, intra duos menses, secundum distinctionem *l.* 2. Post lapsum sex, aut trium, aut duorum mensium, adhuc habet appellator mensem unum, jure legitimo, ad instituendam et persequendam, quam interposuit appellationem, et post hunc secundum lapsum, habet etiam alterum mensem, et post tertium lapsum, æque alterum mensem; post quartum vero lapsum si a judice appellaverit, non si ab arbitro delegato, potest extra ordinem a principe, ex aula, ut ait *l. ult.* impetrare reparationem trium mensium, quam adversario denuntiare, aut insinuare in foro præf. prætorio necesse non habet, et numerentur tres menses, non ex die petitæ reparationis, sed ex summo die quarti lapsus, licet ante diem petita sit reparatio. Et post quartum lapsum evanescit causa appellationis, et convalescit sententia a qua appellatum est, et qui causam appellationis inducere volet, tanquam omnibus temporibus causa prolapsa primo loco, .·. statim initio litis, licet sit peremptoria, præscriptione repelletur opposita ab adversario vel a judice, *l.* 2. *in fin.* Nam in causa appellationis judex supplet partes absentis, *l. ultim. supra tit. prox.* Menses computantur ex num. dierum, non ex Calend. *l.* 2. *Cod. Theod. de decur.* et singulis adscribuntur dies 30. ita tamen ut si dentur sex, aut tres, aut duo, extremo mensi superaddamus unum diem, quo qui venerit audiatur, *l. ubi lex*, *ff. de reg. jur.* si detur unus tantum, ei etiam addamus unum diem, qui temporalis dicitur 3 et fatalis ad interitum causæ, quia eo die lite non acta, lis agit animam. *l. ultim.* §. 1. Et generaliter, ut legimus in Glossis vet. 4 ἐμπρόθεσμος ἡμέρα .i. quæcunque finita legibus et præstituta dies est, fatalis dicitur, idemque est fatalis 5 et finita dies: Quia omnis finitio diei ei cui condicta est 6 adfert periculum aliquod si fallat ad condictum. Non est omittendum hujus tituli *l. ultim.* §. *in his*, abrogari quod de biennio, *l. in offerendis*, *supra tit. prox.* ut causa, quæ more consultationis disceptanda est, ab uno vel duobus Senatoribus intra biennium introducatur, et eis insinuetur. Nam pro biennio substituit annum intra quem acta apud eum, contra cujus sententiam appellatum est, et refutatorii libelli, et literæ judicis sive apostoli tradantur scrinio competenti epistolarum vel libellorum, ut *l.* 6. §. *super his*, *l.* 32. *supra*, *tit. prox. l.* 3. *hoc tit.* et ut intra eum annum causa appellationis introducatur. Citius autem mittuntur acta et refutationes quam introducatur appellatio, *d. l.* 3. Nam appellationem introduci satis est sub finem statuti temporis, hoc est summo die fatali, vel quatuor antecedentibus, vel quinque sequentibus, pro uno fatali die hodie institutis decem, *l. ultim.* §. *et cum antea*. Acta vero cum refutatoriis partium literisque judicis a quo appellatum est, aut mitti debent statim post interpositam appellationem, aut circiter medium temporis, ipso etiam medio die connumerato, *d. l.* 3. Etiam illud omittendum non est, eum contra quem appellatum est, cessante vel absente appellatore, μονομερῶς posse præferre diem 7 appellationis, et causam introducere, *d. l. ultim.* §. *nulli*, *l. ultim. tit. seq. l. in offerendis*, *supra tit. prox.* et inductam in sacro auditorio perpetuari .i. quandoque otium fuerit principi vel amplissimo ordini definiri posse. Alii auditorio non sacro ad finiendas lites legibus præscripta esse tempora. Et, ut dixi, introduci et finiri appellationem μονομερῶς, quia jam semel lis contestata fuit priore judicio; et vero priore etiam judicio post litem contestatam causa peragi potest μονομερῶς, *l. ult. supra*, *quom. et qu. jud.*

LXIII. Enarratio.

1 Neque vero lex prima accip. est etc.) Auctores Basilic. sic videntur accepisse legem 1. ut intra duos menses a nominatione ad munus publicum appellatio interponenda sit. Rectius autem Glossa, ex die interpositæ appellationis a nominatione duos menses computari ad exequendam appellationem. Non igitur ad interponendam, sed ad persequendam. Recte etiam Fulgosius ad *leg. cum anterioribus* 5. §. *illud etiam num.* 5. notat, dictam *leg.* 1. loqui de tempore exercendæ appellationis interpositæ a nominatione ad honores et civilia munera.

2 Et impetrata reparatio) Vide Cujacium de præscr. cap. 16.

3 Qui temporalis dicitur) Temporalis, et fatalis dies idem est. Vide Cujac. Obs. lib. 12. 4.

4 In Glossis veteribus) Glossæ: ἐμπρόθεσμος ἡμέρα, *fatalis dies*, *finita dies.*

5 Idemque est fatalis, et finita dies) Ut in glossis supra citatis. Hos dies vocant ἡμέρας κυρίας· κυρία ἡμέρα scilicet dicitur quæcunque *finita* et *condicta* dies est: quia omnis condictio diei ei, cui dies condicta est, periculum aliquod adfert, si

fallat ad condictum. Cujacius in recitat. Julius Cæsar 11. de bello Gallico: *Die constituta causæ dictionis.* Græcus interpres: χυρίας δὲ δὴ ἡμέρας τῆς δίκης ἐπελθούσης. Sanctus Basilius in homilia in Julittam martyrem: ὡς δὲ παρῆν ἡ κυρία etc.

6 Ei cui condicta est) Marcus Tullius libro 1. epistolarum ad familiares 9. *Nam cum mihi condixissem, cœnavit apud me.*

7 Posse præferre diem) *Anticiper.* Titius Livius 39. 5. *Prætulit triumphi diem.*

Tit. LXIV. *Quando provocare non est necesse.*

Non repetuntur in hoc titulo causæ ex quibus ante obiter dixit, ad rescindendam sententiam appellatione opus non esse, *l.* 1. *et* 3. *de sen. ex per. rec. l.* 2. *si a non comp. l.* 2. *sup. si ex fal. instr. jud. sit*, nisi una in *l.* 1. de qua in *l.* 1. 1 *sen. resc. non pos.* sed adduntur pleræque aliæ, quorum omnium ratio hæc, quod sententia ipso jure rescindatur. Illa summe notanda, ut victor victo appellante necesse non habeat et ipse appellare, quod nulla aut minor expensarum litis et detrimentorum ratio habita sit, quoniam hoc sententia judicis ad quem victus appellavit, suppleri potest. Nec etiam quod victus tardior sit in inducenda appellatione, quia et citra appellationem victor diem 2 appellationis anteferre potest adversario denuntiato

LXIV. Enarratio.

1 De qua in l. 1.) Si sententia priori sententiæ contraria sit appellatione opus non est, ἀλλ' αὐτόθεν ἔχει τὸ διαπίπτον *per se intercidit*: ipso jure rescinditur, ut ait Hermopolites: ἅπαξ γὰρ, ut idem ait, ὑποφηνάμενος ὁ δικαστὴς ἐπαύσατο εἶναι δικαστής· *judex enim qui semel sententiam dixit, desiit esse judex.*

2 Diem anteferre) *Anticiper l'appel.*

Tit. LXV. *Quorum appellationes non recipiuntur.*

Vide tit. 5. *lib.* 49. *D.*

In superiore titulo reprobatur superstitiosa, superflua, supervacua appellatio. Sic vocatur *l.* 6. *et l. ultim. eod. tit.* In hoc reprobatur moratoria, frustratoria, importuna, quæ ludificatio potius est, *l.* 1. *Cod. Th. eodem*, et importuna dicitur, *l.* 6. *hoc tit. l.* 7. *Cod. Th. eodem.* Appellationem superstitiosam recipere verecundiæ est, *l.* 42. *Cod. Theod. de appell.* Appellationem moratoriam 1 recipere ignaviæ, *d. l.* 6. aut ignavæ verecundiæ: hæc pœnam, illa laudem meretur. Et moratoria est appellatio, si ex contumacia comdemnatus appellaverit 2, quia non ignorat se merito litem amisisse: item si confessus et convictus 3 de crimine, si debitor liquido convictus 4, si apparitor ex delicti causa 5 condemnatus a proprio judice cui paret, si quis contra ordinem juris non ferebat aperiri tabulas testamenti, aut heredem scriptum mitti in possessionem ex edicto D. Adriani. Item si quis appellet ab executione, executore non excedente sententiæ modum, *l.* 18. *C. Theod. eodem*, vel si ab articulo .i. ab interlocutione, *l.* 5. *hoc tit.* Ab omni causa licet appellare, non ab articulo causæ, 6, puta quod non detur dilatio instrumentorum causa, vel locus ad agendum, vel exceptio justa non admittatur, *l.* 36. *supra, de appel.* quod etiam judices vulgo interloqui solebant, *l. ultim. supra, de sent. et interl.* Ab executione sero appellatur, ab articulo propere, quia post cognitionem totius causæ interposita appellatione et vitia interlocutionum corriguntur. At jure Canonico a quacunque interlocutione ex causa appellari potest, *c. non ita* 2. *qu.* 6. quo jure utimur, quia facile judices amplectuntur ea omnia quibus litium modus excrescit, aut litium vita proculditur 7: quæ causa etiam efficit ut conventionem 8 quæ probatur *l. ultim.* §. *ultim. sup. de temp. ap.* aut quandocunque factam revocationem appellationis, vix aut ne vix quidem admittant, imo nec jurisjurandi delationem.

LXV. Enarratio.

1 Appellationem moratoriam recipere) Appellatio quælibet recipienda ex edicto Theodorici §. 55. *Quando optime conscientiæ conveniat etiam superfluam appellationem sine dubitatione suscipere, dum de appellationis merito sacer possit perpensis legibus cognitor judicare.*

2 Si ex contumacia condem. appel.) οὗτοι εἰσὶ οἱ ὑποχωροῦντες ὑπὸ δικαστηρίου μετὰ προκάταρξιν, καὶ καλούμενοι δὶ ἐπιφωνημάτων, καὶ μὴ πειθόμενοι ἐλθεῖν εἰς τὸ δικαστήριον, ut ait Hermopolites: *Qui post litis contestationem per contumaciam absunt, quique voce præconis citati et edictis evocati in judicium venire noluerunt.* Vide ad titulum 43. supra; interdum tamen ex justa causa absentibus condemnatis lis restituitur, Vide Cujac. ad *l. Divus* 7. *ff. de in int. rest.*

3 Item si confessus et conv. de crim. *Scelere convicti*, ut loquitur Svetonius in Nerone, παραυθὺς μετὰ ἁμάρτημα τιμωροῦνται, ut ajunt Græci, *statim puniuntur.*

4 Si debitor liquido convictus) Et confessus, addit Hermopolites, αὐτὸς γὰρ, inquit, ἑαυτὸν καταδι-

κάσας διὰ τῆς ἰδίας ὁμολογίας. *Ipse enim propter confessionem de seipso sententiam tulit* : sive debitor fiscalis, sive publicus, sive privatus sit. Non recte Fulgosius de privato ærario accipit : rectius Basilica de privato debitore.

5 Si apparitor ex delicti causa) In civili negotio appellatio recipitur.

6 Non ab articulo causæ) Basilica : κατὰ διαλαλιᾶς *ab interlocutione* : et ita Fulgosius.

7 Litium vita proculitur) Varro : *Legendo et scribendo vitam procudito.* Lites vivere et mori dicuntur.

8 Ut conventionem) A sententia judicis appellare non liceat, si convenerit, ne liceret : *legum enim auctoritatem in hoc casu volumus pactis litigantium mitigari.* Sic legitur in veteri Menagii.

Tit. LXVI. *Si pendente appellatione mors intervenerit.*

Vide tit. 13. eod. libro.

Pendente appellatione *l. pen.* ait, pendente in numero cognitionum, .i. nondum re judicata ex appellatione, quomodo et rei ipsi pendere dicuntur qui nondum discrimine liberati sunt. Et notandum quod ait *d. l. pen.* appellationem pendentem in numero cognitionum peragi suo ordine, .i. servato ordine introductionum. Quod et hodie observatur. Mors autem in hoc tit. .i. mors ejus qui appellavit, vel ejus contra quem appellatum est, vel mors hominis, de cujus proprietate lis est : ac primum *l. pen.* ostenditur, mortuo homine quo de agebatur pendente appellatione vel etiam pendente priore judicio litem durare propter peculium ut propter fructus et partus et stipulationem de evictione, *l. utique, ff. de rei vind.* Mortuo autem eo, qui appellavit a nominatione, lis penitus extinquitur, *l. 4.* Mortuo eo, qui appellavit a sententia in negotio civili, lis transfertur in hæredem 1, perinde ac si priore judicio mors ei contigisset, *l. 1.* In negotio criminali, ita distinguimus : Aut priori sententia contra quam appellavit, bona ejus expressim publicata sunt, aut tacite. Si specialiter, morte quidem ejus crimen, .i. causa capitis extinguitur ; sed quæstio bonorum specialiter publicatorum non extinguitur. Si tacite, ut si deportatus sit nullo alio adjecto, morte ejus et crimen et quæstio bonorum extinguitur, et bona transmittuntur ad hæredes ; atque ita in multis partibus juris multum interest exprimatur aliquid, an tacite intelligatur. Nam uno ex his perempto quæ sunt expressa, non perimitur etiam alterum. Perempto expresso, perimitur etiam quod ei tacite infuit, et hæc distinctio proponitur *l. 3.* et confirmatur *l. 1. ff. eodem, l. ultim. infr. si reus, vel acc. mor. fue.* Repetitio bonorum scelere quæstorum nunquam perimitur, nec si priori sententia absolutus sit reus, sicut nec bonorum specialiter publicatorum priori sententia. In specie *l. 2.* perimitur, quia obsignatio bonorum absentis rei, non est publicatio, adnotatio inter reos non est condemnatio, licet ab ea appellari possit, et in ea lege ponimus absentem vita decessisse intra annum. Lex ultima ut accipienda sit 2 ostendi lib. de diver. temp. c. 16.

LXVI. Enarratio.

1 Lis transfertur in hæredem) Hæres debet, ἡ πληρῶσαι τὸν ἀγῶνα τῆς ἐκκλήτου, ut est in Basilicis : *implere solemnia appellationis*, aut judicato satisfacere.

2 Lex ultima ut accip.) Ex *l. ult.* ad persequendam appellationem hæredi dantur quatuor menses : et ita Joannes Faber recte.

Tit. LXVII. *De his qui propter metum judicis non appellaverunt.*

Etiam qui propter metum judicis non appellat intra constituta tempora, judicatum facere cogitur quia vanus est metus 1. Qui vero propter violentiam et terrorem quem infert judex, non appellat voce aut libello satis habet intra constituta appellationi tempora id publice contestari, ut contestatio pro appellatione cedat, *l. cum quidam, ff. de appel.*

LXVII. Enarratio.

1 Quia vanus est metus) Serva quod dicitur in *l. 1. in sacro comitatu nostro* : ἐν τῷ θείῳ ἡμῶν κομιτάτῳ ut est in Basilicis : *timere nihil potuisti.*

Tit. LXVIII. *Si unus ex pluribus appellaverit.*

Si plures una sententia condemnati sint, ex titulo 55. intelleximus, periculum sententiæ dividi. Ex hoc intelligimus, victoriam esse communem ex appellatione, si ex condemnatis quidam appellaverint, quidam non appellaverint, si modo una eademque omnium causa 1 defensionis fuerit. Proniorem esse victoriæ, quam condemnationis communicationem.

LXVIII. Enarratio.

1 Una eademque omnium causa def.) Si vero contutores erant, et ex diversis factis condemnati

sint, unusque suæ tantum condemnationis nomine appellavit, ceteris non prodest, ut additur in Basilicis: qua de re vide legem, *si qui separatim* 10. §. *ult. ff. de appellation.*

Tit. LXIX. *Si de momentaria possessione fuerit appellatum.*

Momentaria possessio est, quæ ex interdicto prætoris celeriter reformanda et restituenda est, non tantum si agatur interdicto unde vi, sed et si de quolibet interdicto adipiscendæ vel retinendæ possessionis *l. momentariæ, infra, und. vi.* Nam reformationem desiderat non tantum quæ vi erepta, sed et quæ quolibet mo do impedita, interturbata, inquietata est, ut docui *l. si coloni, inf. de ag. cen.* et 1. Obs. c. 20. et celerem reformationem: et ob idipsum omne interdictum quod de possessione est, omnisque ratio reformandæ repetendæ, vindicandæ, tuendæ possessionis momentum dicitur, et momenti actio: et a sententia quæ causam possessionis diremerit, non licet appellare 1, ne quod beneficio celeritatis inventum est, subdatur injuriis tarditatis, *l. 22. Cod. Theod. quorum app. non rec.*

LXIX. Enarratio.

1 Non licet appellare) Vide dicta cap. 20. et libri 2. cap. 35. in fine. Auctores Basilic. tradunt, si appelletur a sententia judicis, qui de possessione reformanda pronuntiavit, judicem appellationis possessionem apud eum esse jubere debere, apud quem prior judex interim esse jussit.

Tit. LXX. *Ne liceat in una eademque causa tertio provocare vel post duas sententias judicum, quas definitio præfectorum prætorio roboraverit, eas retractare.*

Olim in una eademque causa semel duntaxat non licebat iterum appellare, .i. gemino judicio superatus non poterat appellare, ut si a Duumviro appellassem ad Præsidem provinciæ, non poteram a præside appellare, *l. 1. C. Theod. de poss. ab eo, qui bis prov. transf.* et in edicto Athalarici Regis apud Cassiodorum 9. 1 appellari a subjecto judicibus ordinariis in una causa secundo non patimur. Hodie ex Constitutione Justiniani posita sub hoc titulo etiam secundo, non item tertio, licet appellare .i. bino, non item trino judicio superato, ut si a Duumviro appellavi ad præsidem provinciæ, a præside possum appellare ad præf. urbi, sed non etiam a præfecto urbi. At si forte præf. urbi judicem dederit, qui ex appellatione cognosceret, licet ab ejus sententiam non possit appellari, potest tamen recusari si modo, ut *l. ult. sup. de sentent. et int.* ante litem contestatam recusetur; invocato præfecto qui eum dedit. Nam ut a sententia judicis dati appellatur qui dedit, *l. 1. ff. quis a quo app.* ita recusationem judicis dati fieri oportet ad eum qui judicem dedit. Ceterum recusatio ipsa 2 pro appellatione non computatur, quia fit ante litem contestatam. Et hæc est sententia ultimæ partis hujus legis. At retractatio a sententia præf. prætorio pro appellatione cedit; et ideo si a Duumviro appellavi ad præsidem provinciæ, et a præside ad præf. prætorio, jam non possum retractare quod præf. prætorio judicavit, quia videor tertium appellare.

LXX. Enarratio.

1 Apud Cassiodorum 9.) Epistola 18.

2 Recusatio ipsa pro app. non comput.) Tradunt etiam DD. recusationem judicis pro appellatione non computari.

Tit. LXXI. *Qui bonis cedere possunt.*

Vide tit. 3. lib. 42. ff.

Pertinet hic titulus ad executionem rerum judicatarum sive priore judicio, sive ex appellatione judicatæ sint: Nam executio ex causa debitæ pecuniæ fit tribus modis. Ac primum quidem captis et distractis pignoribus quod fit extra ordinem jussu magistratus, non lege aut edicto certo, ut docui tit. 53. neque vero ita pignus prætorium constituitur, sed pignus, quod vicem obtinet conventi pignoris, *l. 1. inf. si in cau. jud. pig.* et hoc si is, qui judicatus est, præsto sit, vel si defendatur. At si latitet, vel non defendatur, alio modo fit executio, nempe ex edicto prætoris, eo qui vicit judicati servandi causa misso in possessionem omnium bonorum ejus qui judicatus est, *l. 2. et 3. inf. qui pot. in pig.* quo genere pignus prætorium constituitur, eamque possessionem sequitur proscriptio et distractio bonorum sub hasta, quæ irrogat infamiam ei cujus nomine fit quasi decoctori 1: et hic ordo edicti proximus est ordini duodecim tab. quamobrem et proscriptio distractioque bonorum, quæ fit ex edicto usurpato nomine duodecim tabul. sectio appellatur, et morti comparatur, *l. actione. §. 1. ff. pro soc.* Lex duodecim voluit 2 decoctoris sanguinem effundi, Prætor maluit suffundi publice distractis bonis voce præconis. Quod si judicatus parum, aut nihil habeat in bonis, alio modo executio fit, quæ etiam descendit ex duodecim tab. puta judicato 3 detruso in carcerem: prima rat

exequendi est extraordinaria, reliquæ ordinariæ. Sed ut et hanc injuriam carceris, et illam quoque proscriptionis et distractionis infamiam debitor evitet, lege Julia ei conceditur omnibus bonis suis præsentibus et futuris creditoribus cedere, non ut ea sibi habeant, quæ debitor cedit non dat in solutum: sed ut ea publice vendant, et pretium ex venditione redactum inter se partiantur pro rata crediti, *l.* 4. Et rationem hanc Theodorus reddit 4, ἵνα μὴ τοιαύτην σχόντες ἄδειαν τὰ ἄξια πολλοῦ κατὰ συμπαιγνίαν εἰς ὀλίγα δέχωνται· neque obstat *l. ult. in fin.* quæ hoc dumtaxat vult in causa quidem electionis de qua in ea lege agitur, nullum esse discrimen inter hypothecarios et chirographarios creditores. Ceterum in partiendis rebus debitoris jus cuique suum esse servandum, ita scilicet ut hypothecarii hypothecas suas salvas habeant, ut *l.* 6. *tit. seq.* ceterarum rerum pretium inter eos dividatur, electa cessione bonorum. Quæ autem cessionem bonorum sequitur venditio, non irrogat debitori infamiam, quia non fit ejus nomine, sed creditorum, quibus cessa sunt, *l. debitores, supra, ex quibus causis infam. irrog.* Et hæc sunt duo commoda cessionis bonorum, *l. ult.* et quod ait *l.* 1. tantum liberat quem excludit, non alia commoda: nam et tertium commodum cessionis hoc est, ut post eam debitor conventus habeat exceptionem, si non cessit bonis, §. *ult. Instit. de replic.* nisi quid ei postea facultatis 5 ad solvendum accesserit, quo prætor moveri possit, *l.* 3. *tit. seq.* Cessio inter cives Romanos ex lege Julia, ut opinor, fiebat in jure, solemnibus verbis, ut quælibet alia cessio qua dominium acquiritur: hodie fit nuda voluntate, etiam extra jus, *l.* 6. *hoc titulo*, *l. ult. ff. eod.* et revocatur etiam 6 nuda voluntate, re integra, *l.* 2. *hoc tit.* nec necesse est petere a principe quod lex Julia defert: nam quod ait *l. ult. in princ.* ad justitium quinquennii, quam Greci ἀνακωχὴν et ὑπερημερίαν vocant, potissimum respicit. Hanc a principe impetrari necesse est, non cessionem bonorum. Recte Accursius electa dilatione quinquennii, cessionis auxilio renuntiari. Recte etiam ex *l. ult. inf. de cust. reor.* adnotabis, et in causa criminali cessioni bonorum locum esse.

LXXI. ENARRATIO.

1 Quasi decoctori) Quis dicatur decoctor exponunt Glossæ juris. Persius Sat. 5. *hunc alea decoquit*: id est, efficit ut quis facultatibus exhaustis, fidem creditoribus suis decoquat.

2 Voluit decoctoris sanguinem eff. Pr.et. mal. suff.) Tertullianus Apologetici cap. 4. *Bonorum adhibita proscriptio suffundere maluit hominis sanguinem quam effundere.*

3 Judicato detruso in carcerem) Hoc facit Divi Augustini epistola 215. *Cum frater*, inquit, *noster Fastius debito decem et septem solidorum ab oppignoratoribus urgeretur, ut redderet, quo d ad præsens, unde explicaret se non inveniebat ne corporalem pateretur injuriam ad auxilium sanctæ Ecclesiæ convolavit*, etc.

4 Theodorus reddit, ἵνα μὴ etc.) *Ne si hoc concedatur creditoribus, bona debitoris magni pretii per collusionem modico pretio æstimata inter se dividant, et partiantur.*

5 Nisi quid ei postea facultatis) ἄξιον λόγου· *cujus ratio haberi debeat*, Basilica ad legem septimam.

6 Et revocatur etiam) Si postea solvat, distractionem bonorum non patietur, ut est in Basilicis.

TIT. LXXII. *De bonis auctoritate judic. possidendis seu venundandis et de separationibus.*

Vide tit. 5. *et* 6. *eodem lib.*

Possessio bonorum omnium pecuniæ judicati, quæ ei qui pro partibus suis sententiam consecutus est, et aliis creditoribus datur, si intra tempora judicati non faciat judicatum, et quam auctor præstinans jungere quæstione de possessione præmisit quæ ante scripta sunt de rebus judicatis, vel datur ex cessione ipsius judicati sive debitoris, de qua titulo superiore proximo, vel ex edicto auctore prætore judicati sive crediti servandi causa, de qua in hoc tit. videlicet si debitor fraudationis causa latitet nec defendatur, *l. pen. et ult. hoc tit. l. pen. tit. ult.* vel si ei successor nullus extet 1, *l.* 5. *et* 6 *hoc tit.* Utramque sequitur venditio bonorum postulata a prætore transacto justo aliquo tempore cujus ipse prætor justus arbiter est, *l. pen.* nam quod lege definitum non invenitur, merito tribuitur arbitrio judicis: et verum est quod Alciatus notavit a *l. ult.* §. *sin autem*, hæc verba, *a nobis* 2, abesse nec deesse. Et vero *d. l. ult.* in longum tempus plerumque trahi venditionem satis ostendit, dum ponit, re integra creditores, qui non petierunt se mitti in possessionem intra quadriennium 3, admitti in communionem petitæ ab aliis bonorum possessionis, quia in rem datur, non in personam, et ægre igitur perveniri ad venditionem, quæ etiam quod fiat nomine debitoris tanquam decoctoris, ignominiosa est, atque adeo non acceleranda. Quæ sequitur cessionem bonorum, quia nomine debitoris non fit jam exuti bonis, ignominiosa non est. Cessa vero aut data possessione omnium bonorum debitoris, ut sit apud creditores jure cessæ possessionis, vel prætorii pignoris, dico venditionem tandem ad extremum

cum prætori justa causa visa fuerit, creditoribus permitti, non etiam eis jure dominii bonorum ad dictionem fieri posse, *l.* 4. *inf. tit. prox. l.* 6. *et* 8. *hoc tit. l.* 1. *sup. ne pro dote mul. bo. ad.* Utroque genere debitor liberatur, *l.* 3. *hoc tit. l. ult. tit. ult.* ab his qui ante cessionem vel bonorum possessionem cum eo contraxerunt, non ab his quibuscum postea contraxit 4 *d. l.* 3. et non ipso jure 5, *l.* 1. sup. *tit. prox.* sed posita exceptione, *Nisi bonis cessit*, ut vet. lib. habent in §. *ult. Inst. de repl.* et Basil. *d. l.* 3. ἀλλ' εἰ μὴ ἐξέςην, et in Theophilo, *d.* §. *ult.* scribendum, ἐξέςην, non ἔξεςιν. At satisfieri prius debet privilegiariis et hypothecariis, quam non privilegiariis et chirographariis, tum ex residua pecunia reliquis pro rata debiti quantitate. Illud quoque certum est, eorum quibus ab hærede legatum est, quam eorum quibus ab hærede hæredis, causam esse potiorem 6, *l.* 1. Ad separationes pertinet *l.* 2. *et* 7. 7 bonorum scilicet et creditorum defuncti a bonis creditoribusque hæredis, ut in defuncti bona eant creditores defuncti, in hæredis creditores hæredis. Alia tria separationum genera notantur in Dig. eod. tit. et quintum *l.* 3. §. *proinde ff. de minor.* Auctoritate judicis, id est, sententia prætoris.

LXXII. Enarratio.

1 Si ei successor nullus extet) Nec fiscus, nec uxor defuncti, ut Theodorus heic.

2 Hæc verba, a nobis) Sunt tamen in vet. Menagii.

3 Intra quadriennium) Intra quadriennium tantum: *ne in perpetuum aliorum negligentia, illi qui pro suis debitis alacriores creditoribus aliis ostenduntfuisse, prægraventur*, ut est in *d. l. ult. alacriores*, id est, diligentiores: Glossæ: πρόθυμος, *alacer*, *sedulus*.

7 Quibuscum postea contraxit) Ex contrario scilicet. Basilica: Qui vero post cessionem bonorum cum eo contraxerunt, recte eum conveniunt, nec eis exceptio opponitur. Idem tradunt Azo et Folgosius.

5 Et non ipso jure) Sed posita exceptione. Glossa in *l.* 1. *h. tit.* in *l. autem ubicunque* 60. *ff. de fidejussor.* ipso jure, non recte.

6 Causam esse potiorem) Hæres hæredis debet ut æs alienum, sive, ut ait Theodorus: ἦσαν χρέα καὶ ληγάτα ἃ ἐχρεώςει δοῦναι· legata etiam quæ dare debebat, æris alieni nomine continebantur. Et merito igitur priorum legatorum causa potior est: nam legata præstantur ex eo quod superat deducto ære alieno.

7 Et 7. In qua Cujacius legit, *separatio postulata*: et ita in vetusto Menagii.

Tit. LXXIII. *De privilegio fisci.*

Vide tit. 14. *lib.* 49. *ff.*

Non alia de causa subjicitur hic titulus duobus superioribus, quam quod ex cessione debitoris, vel ex edicto pretoris possessis et venditis omnibus bonis debitoris habenda sit in primis ratio eorum creditorum, qui privilegiarii sunt .i. qui privilegium exigendi habent, quod Plinius 1 πρωτοπραξίαν vocat, quasi πρώτην εἰσπραξίαν, qui ceteris creditoribus præferuntur in auferenda pecunia sibi debita, dilata interim exactione celerorum qui privilegium non habent: quæ causa etiam efficit ut in Digestis *tit. de cess. bon. et tit. de reb. auct. jud. poss.* de privilegiariis creditoribus agatur. Ex his est fiscus, de quo est hic tit. Paulus V. Sent. 2. *Privilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere*; quæ sententia ut intelligatur, sciendum est alios esse creditores hypothecarios, alios chirographarios, qui et personales dicuntur: et qui hypothecarii sunt, etiam personales sunt, quia hypothecaria actio sine personali non consistit, quæ directa et principalis actio est. At qui personales sunt, non continuo etiam hypothecarii sunt: nam personalis actio sine hypotheca consistere potest. Ex chirographariis autem alii speciali quodam jure suo privilegiarii sunt, alii non. Ex hypothecariis, excepta causa dotis, nulli suo jure privilegiarii sunt. Fiscus est semper hypothecarius creditor, nec tamen privilegiarius in actione hypothecaria jure quodam suo proprio contra alios creditores hypothecarios, nec nisi privilegio temporis, ut quilibet alius creditor hypothecarius, quia in hypothecis privilegium æstimatur ex tempore, non ex causa debiti, non ex persona creditoris, et excepta dotis causa, et aliis quibusdam, utique qui prior est tempore et hypothecæ jure potior est, quod et de fisco ita proditum est, *l.* 2. *hoc tit. l. si pignus*, *l. ult. ff. qui pot. in pign.* At in actione personali fiscus privilegiarius est suo quodam jure, non spectata prærogativa temporis: et hoc est quod ait Paulus 3, *Privilegium fisci est inter omnes creditores*, etc. inter omnes scilicet chirographarios, etiamsi forte quidam privilegiarii sint, quia privilegia sua exercent adversus alios, non etiam adversus fiscum, id est, non nisi post fiscum sunt privilegiarii, quales sunt qui pecuniam crediderunt navis fabricandæ vel instruendæ causa; *l. qui in navem*, *ff. de reb. auct. jud. poss.* quibus tamen fiscus anteponitur, *l. quod quis, eod.* .i. possessis bonis debitoris, prius satisfieri fisco debet, quam ei qui credidit navis fabricandæ vel armandæ causa. Alias vero privilegiarius privilegiario

non præfertur sed melior est condicio occupantis .i. ejus qui prior suum recepit. Quod si prior creditor non privilegiarius occupavit, integrum est privilegiario quod ei solutum est, extraordinario jure auferre, *l. 5. hoc tit.* Porro aliud est privilegium fisci in tacita hypotheca, *l. 2. sup. de ser. pig. da. man.* quam habet in iis rebus quæ tempore contractus in bonis debitoris fuerunt, non etiam in his quæ ejus esse desierunt, et per venditionem forte et traditionem in alterius dominium transierunt, *l. 4* nam tacita hypotheca fisci consistit in bonis tantum debitoris, non in alienis bonis, etiamsi jam olim debitoris fuerint; ac ne in bonis quidem uxoris ejus, *l. 1.* quia inter virum et uxorem nulla bonorum communio est, et res uxoris non minus viro alienæ sunt, quam res cujuslibet extranei. Et notandum quod ait *l. 1.* bona ejus, qui fisco obligatus est ob reliqua administrationis primipili, a fisco recte occupari jure hypothecæ, non etiam res uxoris ejus 4: quod intelligendum est de rebus, quæ sunt extra dotem: nam dos uxoris cum sit in bonis mariti, ex causa reliquorum primipili .i. ex administratione militaris annonæ gesta a centurione primipili, occupari a fisco potest, non utique statim, cum et dos uxoris sit, sed in subsidium et extra ordinem, si fiscus ex bonis ipsius debitoris, vel fidejussoris ejus reliqua primipili servare non possit, *l. 4. inf. in quibus cau. pign. tac. cont.* quod etiam obtinere in quolibet munere publico ex contrario argumentum præstat *l. 3. sup. Ne uxor pro mar.* Dixi actionem fisci personalem præferri omnibus aliis actionibus personalibus, non inspecta ratione temporis: quia in actionibus personalibus privilegia non æstimantur ex tempore sicut in hypothecariis, sed ex causa debiti, *l. privilegia, ff. de reb. auct. jud. poss.* Fisci actionem hypothecariam non præferri antiquioribus actionibus hypothecariis, sed inferioribus tantum. Addo fisci actionem hypothecariam præferri omnibus actionibus personalibus antiquioribus vel privilegiariis, *l. 3. hoc tit.* quod idem habet etiam quilibet alius cui hypothecaria actio competit contra chirographarios creditores, *l. 6. sup. tit. prox. l. eos, infra, qui pot. in pig.* Et inde si debitor fisci idemque debitor privati creditoris chirographarii, prius solverit creditori chirographario, fiscus jure tacitæ hypothecæ, vel etiam persecutione extraordinaria jure sui privilegii, quod habet in actione personali, pecuniam solutam creditori chirographario persequi potest, non per actionem sed cognitione præsidis aut procuratoris ex justa causa, puta si debitor solvendo non sit, *l. 5.* et sine usuris, *d. l. 5.* Ratio hæc redditur in *l. denique, ff. de ju. fis.* quia res non persona convenitur .i. quia fiscus rem persequitur non personam, et in persecutione in rem usuræ non veniunt, *l. si navis, ff. de rei vind.* et eadem pene est ratio *l. 5.* quia creditor chirographarius, cui prius debitor pecuniam solvit, eam pecuniam non sumpsit fœnore 5, ut in sortem et in usuras teneatur actione personali; sed suum recepit .i. pecuniam sibi debitam, quæ auferri ei non potest, nisi extraordinaria persecutione, in quam usuræ venire non possunt.

LXXIII. *Enarratio.*

1 Quod Plinius) Libro 10. epist. 109.

2 Paulus 5. Sentent.) Tit. 12.

3 Et hoc est, quod ait Paulus) d. tit. 12.

4 Non etiam res uxoris ejus) Uxor bonorum suorum separationem petere potest: δύναται ἡ γυνὴ τὰ ἴδια πράγματα ἀποχωρίσαι, ut est in Basilicis: προνόμιον γὰρ ὑποθήκης ὁ δημόσιος κατὰ τῶν πραγμάτων μόνου τοῦ χρεωστοῦντος αὐτῷ κέκτηται· οὐ μὴν κατὰ πραγμάτων ἀλλοτρίων· οἷα εἰσὶ τὰ τῆς γυναικός. *Fiscum enim privilegium hypothecæ habet in bonis solius debitoris, non in bonis alienis, qualia sunt bona uxoris.*

5 Non sumpsit fœnore) οὔτε γὰρ δάνειον συνήλλαξε προς τὸν του δημοσίου χρεωστὴν, ἀλλ' τὸ ἴδιον ἀπέλαβεν, *Non enim fœnus contraxit, sed suum recepit*, ut est in Basilicis: fœnus, id est, δάνειον ἔντοκον, *mutuum fœnebre.*

Tit. LXXIV. *De privilegio dotis.*

Est etiam creditoribus permissa possessione et venditione bonorum debitoris in actionibus personalibus privilegiaria mulier, quæ dotem suam repetit soluto matrimonio, *l. si sponsa, ff. de jur. dot. l. 1. ff. sol. mat.* Multa legibus favore dotium introducta sunt, *l. si ego, §. si res, ff. de ju. dot. l. ult. sup. ad SC. Vell.* et hoc maxime ut privilegium habeat inter personales actiones 1, quod tamen Constitutio hujus tit. ait non transire in heredem, alium scilicet quam filium 2, ut *Nov. 91.* eademque interpretatio adhibetur recte ad *l. maritum* 3, *ff. sol. matr.* At cur *l. ult. infra, qui pot. in pig. hab.* ait, actionem dotis præferri omnibus pene personalibus actionibus? Cur pene? an quia non actioni publicæ antiquiori, *l. 9. sup. de ju. dot.* non impensæ funeris, *l. pen. ff. de relig.* non pecuniæ depositæ ad mensam, quæ extat *l. si hominem, §. quo-*

tiens Depos. non impensæ actionis inventariive faciendi, *l. quod privil. eod.* quibus tamen causis hodie dotis causa [4] proculdubio præferenda erit jure tacitæ hypothecæ, secundum definitionem *l. 9. inf. qui pot. in pig.* nam Justin. mulieri agenti de dote etiam orbæ tacitam hypothecam dedit in rebus dotalibus, et rebus omnibus mariti: ac prætera in hypothecariis actionibus privilegium inter omnes creditores hypothecarios etiam antiquiores, et tacitam vel expressam hypothecam habentes [5], *l. ult. infra, qui pot. in pig. Nov.* 97. non tamen adversus fiscum [6], ut opinor, nisi ex privilegio temporis, *l. 3. infra, de primipilo, l. 2. supra, tit. prox.* in qua quod de hypotheca cauta mulieri, idem hodie dici velim de tacita [7]. Non alii mulieri [8] agenti de dote antiquiore [9], *d. l. ult. Nov.* 91. Non etiam ei, qui pecuniam credidit ad comparandam rem aliquam sub pignore ejusdem rei, si tempore prior fuerit, *Nov.* 97. Non item ei qui pecuniam credidit ad comparandam militiam eo pacto, ut in ipsius militiæ pignore potior esset, cui nec antiquior mulier præfertur ex eadem *Nov.* 97. His exceptis, mulier etiam antiquioribus creditoribus hypothecariis quibuscunque præfertur: et plus habet quam fiscus [10], qui in hypothecis [11] non habet nisi privilegium temporis, et vitium adfert regulæ juris, quæ statuit, in hypothecis priorem tempore esse potiorem jure. Denique ex hypothecariis creditoribus sola mulier, quæ de dote sollicita est speciali jure suo, quod Justinianus indulsit, privilegiaria est.

LXXIV. Enarratio

1 Inter personales actiones) Azo in Summa.

2 Alium scilicet quam filium) Ad hæredem extraneum, Azo, Joannes Faber. Theodorus Hermenopolites: τὸ προνόμιον αὐταῖς μόναις ζώσαις ταῖς γυναιξὶν ἁρμόζει οὐμὴν καὶ τοῖς κληρονόμοις αὐτῶν ἐξωτικοῖς οὖσι δηλαδὴ, καὶ ἀλλοτρίοις· ὡς προσωπικὸν ὂν καὶ οὐ πραγματικόν· εἰ γὰρ παῖδες οἱ κληρονόμοι, ἔχουσι καὶ αὐτοὶ τὸ προνόμιον. *Privilegium ipsis tantum mulieribus superstitibus competit, non etiam hæredibus earum, extraneis scilicet, quod personale sit non reale. Nam si hæredes eorum liberi sint, ipsi quoque privilegium habent.*

3 Ad leg. maritum) In *l. etiam* 18. *cod.*

4 Hodie dotis causa) Vide recitat. ad *leg. ult. infra, qui potior. in pign.*

5 Vel expressam hypothecam hab.) Quæ fuit sententia Martini. Azo contra putat heic in Summa. Theodorus Hermopolites generaliter scribit, mulierem, νικᾷν τοὺς ἰδιώτας ἐνυποθήκους δανειστὰς, εἴτε προγενεστέρα τούτων τυγχάνει, εἴτε μεταγενεστέρα· *potiorem esse privatis creditoribus hypothecariis, sive antiquior sit, sive posterior.*

6 Non tamen adversus fiscum) Videlicet si inter fiscum et mulierem tantum agatur: Nam si res primum Titio obligata sit, deinde fisco, tum doti, Titius fisco præfertur, quia prior est tempore. Titio mulier. Atque ita eveniet, ut dos fisco sit potior, ut ex Græcis observat Cujacius ad §. *fuerat autem Instit. de action.* id est, ex Harmenop. libro III. tit. 5. §. 45.

7 Idem hodie dici velim de tacita) Quam mulier habet, *l. un.* §. 1. *sup. de rei ux. act.*

8 Non alii mulieri) Præfertur, subaudi, et non præfertur in iisdem bonis. In aliis atque aliis bonis secus est, nempe ut jus suum quæque habeant. P. Faber.

9 De dote antiquiore) Vide Quintil. declamat. 360.

10 Et plus habet quam fiscus) Non igitur verum quod ajunt, fiscum et mulierem pari passu ambulare. Petrus Faber.

11 In hypothecis) *l. 2. 7. 8. inf. qui pot. in pign.*

Tit. LXXV. *De revocandis iis, quæ in fraudem alienata sunt.*

Vide tit. 8. lib. 42. ff.

In hoc titulo agitur de actione in factum, quæ Pauliana dicitur, et competit creditoribus post possessionem et venditionem bonorum pecuniæ judicati transacto legitimo tempore judicati faciendi, si latitet, nec satisfaciat, nec defendatur, et bona quæ veneunt, quæque sola retinuit post judicationem, non impleant creditores, ad revocanda ea quæ in fraudem eorum alienavit sui patrimonii diminuendi causa [1], ut ex eo minus creditores ferrent, rescissa alienatione, et competere eam post possessionem et excussionem [2] et venditionem bonorum judicati, vel cujuscunque debitoris intra annum utilem probat *l. 1. et pen. hujus tit. et l.* 6. §. *ult. l. ait prætor*, § 1. *et* §. *annus. ff. eod.* §. *item si quis in fraudem. Inst. de act.* unde satis apparet, quam bene hic titulus cohæreat superioribus. Notanda est differentia inter causam lucrativam, [3], et non lucrativam, *l. pen.* Notanda *l. ult.* [4] de qua Obs. 12. c. 5. Notanda *l.* 4. quæ ait actionem Paulianam non dari his, qui debitori hæredes extiterunt: quia scilicet, et confusione [5] creditores esse desierunt.

LXXV. Enarratio.

1 Sui patrimonii dimin. causa) Edictum perti-

net ad diminuentes patrimonium suum, *l. quod autem* 6. *ff. quæ in fraud. credit.*

2 Et excussionem) Excussio præcedere debet, ut recte Fulgosius adversus, Glossam, ex *l.* 1. *et pen.* Idemque recte ad verbum, cessit, in *d. l.* 1. ex causa, inquit, venditionis, aut donationis. Accursius non recte ponit, hæredem dedisse in solutum propriis creditoribus.

3 Inter causam lucrativam) Quæ notatur his verbis: scientiæ mentione detracta, id est, si donavit *scienti, vel ignoranti dolum:* εἰδότι ἢ ἀγνοοῦντι τὸν δόλον, Paulianæ locus est: ἵνα μὴ εὑρεθῶσιν κερδαίνοντες ἄλλων ζημιουμένων. *ne lucrum captent cum aliorum damno.* Hermopolites. Si scienti fraudem vendiderit, tenetur Pauliana, si ignoranti, non item.

4 Notanda lex ultima) Qui debitorem suum acceptilatione liberavit in fraudem creditorum, tenetur creditoribus suis in quantum facere potest: nam et qui bonis cessit, tenetur tantum in id quod facere potest: quid enim refert, cedat quis bonis verbo, vel facto? sive utrum spolietur auctoritate Prætoris, an ultro facta cessione bonorum? Hæc Fulgosius, et Cujacius d. cap. 5. et in recit. heic.

5 Et confusione) διὰ τῆς συγχύσεως γενομένης διὰ τὴν καταδοχὴν τῆς κληρονομίας. Theodorus.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER OCTAVUS.

Tit. I. *De interdictis.*

Vide lib. 4. Institut. tit. 15. et tit. 1. lib. 43. ff.

Coheræt hic titulus cum posterioribus titulis libri superioris manifesta ratione: nam illi fuerunt de possessione, et ejus effectis; hic autem et qui sequuntur aliquot sunt de interdictis, quæ possessionis aut quasi possessionis causam continet: possessionis, puta fundi, vel ædium; quasi possessionis, veluti ususfructus, aut juris alterius 1, ut *l. ait prætor*, §. *item ei qui*, *ff. ex quibus causis major.* Et nihil sunt aliud interdicta quam decreta, quæ prætor facit de possessione, vel quasi possessione, cum statuit apud quem possessionem rei controversæ inter duos esse oporteat, interim dum litigabitur de proprietate apud judicem pedaneum, quem et mox dat inter eos, ut de proprietate cognoscat, id est, uter rei dominus sit. Itaque interdicta non perpetuam possessionem addicunt 2, sed temporariam quoad de proprietate judicatum sit, *l.* 1. §. *ult. ff. de aq. quot. et æst.* nam possessione cadit qui interdicto eam obtinuit, vel retinuit, si in causa proprietatis contra eum judicatum sit. Item interdicta causam proprietatis non finiunt, sed præparant tantum, *d. l.* 1. §. *ult.* et ordinant, ut sciatur in causa proprietatis quis rei, quis actoris partibus fungatur: et consequenter cui incumbat onus probandi: nec enim possessori incumbit qui interdicto vicit, sed petitori, *l.* 3. *hoc tit.* Non inficior quædam esse interdicta, quæ causam proprietatis finiunt; sed sunt admodum pauca, ut interdictum quod datur ei, cui princeps permisit ducere in prædium suum certum modulum aquæ publicæ ex castello vel rivo, aut fistula publica. Hoc interdictum, quo prætor vetat vim ei fieri, quo minus aquam ducat pro modulo quem ei princeps adsignavit, non tantum possessorem facit eum, cui jus aquæ princeps adsignavit, sed etiam finit quæstionem adsignationis .i. an jus aquæ adsignatum ei sit, et quasi possessionem perpetuam ejus juris tribuit, denique hoc interdicto finitur totum, *d. l.* 1. §. *ult.* .i. dato hoc interdicto, nihil amplius finiendum restat, nulla superest actio secunda 3. Nulla sunt interdicta, quæ proprietatis duntaxat causam contineant, plura quæ possessionis duntaxat, nonnulla quæ possessionis et proprietatis, ut illud quod proposui modo, itemque interdictum de itinere actuque privato reficiendo, quod et quæstionem possessionis continet, id est, an usus sit servitute qui hoc interdicto utitur, et proprietatis, id est, an habeat servitutem, *l.* 3. §. *hoc autem*, *ff. de itin. actuque pr.* unde manifestum est quod ait 4 *l.* 2. §. *quædam*, *ff. de interdict.* hoc interdictum proprietatis non possessionis causam habere, sic esse accipiendum, non solius possessionis temporariæ. Similia his sunt quædam, quæ quasi proprietatis causam continent, velut de religiosis locis, interdictum de mortuo inferendo in sepulchrum, quod est in fundo meo: namque in eo non tantum quæritur, an sim in possessione inferendi mortui in sepulchrum, sed etiam an sim quasi dominus sepulchri: nec enim sepulchri possum esse dominus ut fundi propter religionem, sed possum ejus esse quasi dominus, *d.* §. *quædam*, *l. sunt personæ*, *ff. de religios.* idem de sacello dici potest, quod est in fundo meo, ut si quis me ro uti prohibeat, simile interdictum mihi detur, in quo et de

possessione, et de jure dominii quæratur, an sacellum sit quasi meum: et hoc est quod ait *d.* §. *quæ tam*, de locis sacris, vel religiosis. Ejusdem condicionis est interdictum de liberis, vel libertis exhibendis: quia in eo quæritur, non tantum an exhibendi sint, quæ possessionis est quæstio; sed etiam an mei sint liberi, vel liberti .i. quasi mei: nec enim liber homo proprie in alterius dominio esse potest: et notandum, ut aliarum rerum est possessio, aliarum quasi possessio, ita aliarum esse proprietatem, aliarum quasi proprietatem, 5. His addit Accursius interdictum de arboribus cædendis, male: quia in eo non quæritur de jure dominii, sed de possessione tantum, an arbor quæ imminet in prædium meum possessioni meæ noceat. At aliis quæ retuli sup. exceptis, quæ totam rem finiunt, verum est alia interdicta non finire, sed præparare tantum proprietatis causam, non finire igitur rem totam: sed postea superesse judicium petitorium 6. Illud etiam notandum est prætorem reddito interdicto non dare judicem, qui de possessione cognoscat, de qua ipse jam interdicendo judicavit, sed qui de proprietate cognoscat. Et hæc est mens Theophili gravissimi auctoris in Instit. 7 non etiam interdicto addici judicem, qui de possessione judicet. Hoc enim vult prætorem interdicentem de possessione instruere, sive ῥυθμίζειν quo verbo utitur, judicem datum de proprietate, quo eam causam ordine exequi et peragere debeat: denique interdictum esse ordinationem, sive rhythmum futuri de proprietate judicii, quo prætor constituit, quis in judicio petitorio futurus sit actor, quis reus. Rursus notandum, prætorem inter eos qui de possessione contendunt, protinus suam operam interponere, datis interdictis, quæ et ob id momenta 8 dicuntur, et momentariæ possessiones, quod protinus interponantur sine ulla cunctatione, quoniam, ut idem Theophilus ait, ea sæpe controversia procedit ad cædes 9, et vulnera, et plagas, id est, verbera et percussiones sine vulnere, ubi male Latinus interpres, plagas inferre, ad manus venire, cum et vulnera inferre sit ad manus venire, et id si voluisset Theophilus, dixisset 10, εἰς χεῖρας ἐλθεῖν, vel εἰς χεῖρας ἰέναι. Prætoris autem est non pati, ut ad arma prosiliant, quos potest sua jurisdictione componere, *l.* 13. §. *sed si inter duos*, *ff. de usufr.* Postremo loco adnotabo in reddenda ratione nominis interdicti variasse auctores, ut more Stoicorum solent in ea re esse liberi, alii quod sola prohibitoria 11 proprie sint interdicta, alii quod inter duos 12 dicantur, alii quod interim, ut Isidorus 13 et Anianus 14, quæ si forte 15 verior est, quia interim duntaxat valent, quoad de proprietate judicatum sit.

Tom VIII.

I. Enarratio.

1 Aut juris alterius) Ut servitutis, aut juris alterius, sui aut publici.

2 Non perpetuam possessionem addicunt) Addicit primum possessionem interim dum judex pronuntiet de jure dominii, *l. exitus* 39. *ff. de acquir. possess.* *l. inter litigantes* 62. *ff. de judic.* *l. ordinarii* 13. *sup. de rei vindicat.* *l.* 3. *sup. fin. regund.*

3 Nulla superest actio secunda) Actio proprietatis, ut in *l. ult. inf. tit. prox.* quæ est actio principalis, *l. nulli* 10. *sup. de judic.* *l.* 1. *C. Theod. unde vi.*

4 Unde manifestum est, quod ait) Vide Observationum 5. 19.

5 Aliarum quasi proprietatem) Ut locorum religiosorum.

6 Superesse judicium petitorium) Causam proprietatis.

7 In Institutionibus) Titulo de interdictis.

8 Quæ ob id momenta dicuntur) Vide supra tit. 69. libri 7. et ad *leg.* 14. *infr. de agricol. lib. xi.* et Observ. lib. 1. cap. 20.

9 Procedit ad cædes) *Aloqui omnia mittuntur ad manus, omnia mittuntur ad ferrum*, ut in Quintiliani declamat. 313.

10 Εἰς χεῖρας ἐλθεῖν) Lucian. de morte Peregrini: Εἰς χεῖρας αὐτῷ ἦλθον οἱ πολλοί.

11 Prohibitoria proprie sint interd.) *Instit. eod.* §. 1. *ver. sunt tamen.*

12 Alii quod inter duos) *d. vers. tamen.*

13 Isidorus) Libro 5. Originum capite 23.

14 Anianus) Ad Paulum 5. *Sent. tit.* 6.

15 Si forte) Pro sorte, ut apud Tertullianum Apologetici cap. 16. et ad Nationes cap. 13.

Tit. II. *Quorum bonorum.*

Vide tit. 2. *eod. lib.*

Post generalem titulum de interdictis dantur speciales hic et is qui sequitur de interdictis apiscendæ possessionis, tit. 4. et 5. de interdictis recuperandæ, titulus 6. de interdictis retinendæ Apiscendæ sunt, quæ competunt his qui ante nacti non sunt 1 possessionem, et ex hoc genere est interdictum Quorum bonorum, quod competit ei, cui prætor dedit bonorum possessionem ex testamento vel ab intestato 2. Hæc datur de plano cuilibet petenti nulla ab eo probatione exacta cujusquam rei, et jus tribuit 3 tantum prosequendi patrimonii quod cujusque cum moritur fuit, non corporalem possessionem rerum: nec enim bonorum possessio sic accipitur ut rerum possessio 4, hæc est facti et cor-

poris, illa juris et jus successionis, non detentio rerum. Ergo postquam agnovi bonorum possessionem, si velim rerum hæreditariarum possessionem quam alius tenet, apisci 5, uti debeo adversus illum interdicto Quorum bonorum, ut in me confestim 6 transferat possessionem, omnibus frustrationibus amputatis, ut ait *l.* 3. id est, remota denunciatione 7 solemni, et observatione temporum. Sic enim ea verba accipienda sunt ut hæc *l.* 4. *tit. superioris*, ruptis veteribus ambagibus quæ est eorundem Impp. et ita accipienda esse perspicue docet *l.* 6. *Cod. Theod. de denunt. vel edit. res.* At notandum agentem interdicto Quorum bonorum, non aliter adepturum possessionem rerum, quam si judici probaverit 8 se esse fratrem, si tanquam frater petierit bonorum possessionem Unde legitimi, ut *l.* 3. vel se esse filium, si tanquam filius præteritus petierit bonorum possessionem contra tab., ut *l.* 1. quæ hoc etiam exigit ut probet se bonorum possessionem agnovisse cum re, quod est in *l.* 2. integrum esse negotium, ideoque initio *d. l.* 1. hæc verba, hæreditatem petiturus, sic excipio de apiscenda possessione rerum hæreditariarum acturus, judicibus allega de fide intentionis, .i. ut subjicit, proba te esse filium, proba te bonorum possessionem agnovisse. Unde apparet interdictum Quorum bonorum 9 dari bonorum possessori, non hæredi, qui jure civili hæres extitit. Nam prætor suos tantum successores tuetur, et ideo illo loco *l.* 1. Hæreditatem 10 vel bonorum possessionem, illud, Vel, adjectum est ἐκ τοῦ παραλλήλου 11.

II. Enarratio

1 Qui ante nacti non sunt possess.) *l.* 2. §. 3. *ff. de interdict.*

2 Vel ab intestato) *l.* 2. *hoc t.*

3 Jus tribuit tantum perseq. pat.) *l.* 3. §. 2. *ff. de bonor. possess.*

4 Ut rerum possessio) *d. l.* 3. 1.

5 Quam alius tenet apisci) Qui pro hærede, vel pro possessore possidet, dolove fecit quo minus possideret, *l.* 2. *h. t.*

6 Ut in me confestim transf. possess.) Hoc interdictum est restitutorium.

7 Remota denuntiatione) Vide Cujac. Observ. 16. 7. et 17. 8.

8 Quam si judici probaverit) Judici probatur, *l. Lucius* 83. *ff. de cond. et demon. l.* 300. 12. *ff. de probat.*

9 Quorum bonorum dari bonorum possessori) §. 3. *In titut. de interdict.*

10 Hæreditatem vel bonorum possessionem) Quasi diceret hæreditatem, id est, bonorum possessionem. Connexio est vocum idem significantium.

11 Ἐκ παραλλήλου) Ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτὸ σημαῖνον, ut loquuntur Grammatici.

Tit. III. *Quod legatorum.*

Vide tit. 3. *eodem lib.*

In hoc titulo proponitur aliud interdictum, quod ipsum etiam est apiscendæ possessionis 1 et vocatur Quod legatorum, quia edicti quo promittitur verba hæc sunt : Ut quod legatorum nomine 2 qui sine voluntate ejus ad quem ea res pertinet, possidet vel dolo malo 3 desiit possidere, id illi restituat, si satisdatum ei sit 4, vel si per illum non stat 5, ut satisdetur legatorum nomine. Ejus autem ad quem ea res pertinet .i. hæredis, aut bonorum possessoris cujus interest. Et hæredis, aut bon. possessoris interest non occupari legata sine voluntate sua, cum lex Falcidia locum habet, puta hæreditate legatis onerata vel exhausta 6 quia ante Justinianum 7 hæres Falcidiæ retentionem tantum habuit, non vindicationem : et ideo legatario occupante vacuam possessionem rei legatæ non ex voluntate hæredis, hæredi necessarium erat interdictum Quod legatorum, ut recepta re legata per ejus retentionem sibi servaret Falcidiam, *l.* 1. *hoc tit.* quæ et de fideicommissario idem statuit. Unde quod ait Ulp. 8 67. ad edictum, quo libro tractavit de interdicto Quod legatorum, per omnia exæquata sunt legata fideicommissis, id jamdiu dixi 9 pertinere duntaxat ad interdictum Quod legatorum et legem Falcidiam. Nec enim dicit per omnia et in omnibus. Ergo per omnia non in omnibus, sed in lege Falcidia tantum, et interdicto Quod legatorum, quod Falcidiæ ex legatis aut fideicommissis servandæ causa hæredi aut bon. possessori competit. Cur non etiam in donationib. causa mortis ? ut *l.* 1. §. *si quis ex mortis, ff. eod.* quia ex his Falcidia ipso jure deducitur ex Constit. Severi 10. propterea quod hæredi non suppetit facultas retinendæ rei, quam donando jam defunctus corporaliter transtulit 11 in donatarium, et supervacuum ei est interdictum Quod legatorum, qui ipso jure Falcidiam habet, et eadem ratione si rei legatæ possessionem non occupaverit legatarius post mortem testatoris, sed mortis tempore apud eum fuerit, quia hoc etiam casu hæredi competit vindicatio Falcidiæ, propterea quod retinendæ rei legatæ facultatem non habuit, cessat .i. supervacuum est interdictum Quod legatorum, quamvis eo uti non prohibeatur, si malit retentione Falcidiæ quam vindicatione uti 12. Unde consequens est hodie supervacuum esse interdictum Quod legatorum, quia hæredi generaliter a Justiniano provisum est data vindicatione Falcidiæ,

nec tamen ab eo repelli hæredem qui voluerit uti [13] oblata satisdatione, legatorum nomine.

III. Enarratio.

1 Apiscendæ possessionis) *L.* 1. *ff. eod.*

2 Ut quod legatorum nomine) *d. l.* 1. *in princ. et* §. *quod ait* 7.

3 Vel dolo malo) *d. l.* 1. §. *quod ait Prætor* 4.

4 Si satisdatum ei sit) *d. l.* 1. §. *quod ait* 12.

5 Vel si per illum non stat) *L.* 2. §. 1. *ff. eod.*

6 Vel exausta) *L. un. hoc titulo.*

7 Quia ante Justinianum) *L. pen. sup. ad leg. Falcid.* Notant Græci ad *leg.* 1. *hoc tit.* Vide Cujac. lib. 8. Observat. ca. 11.

8 Unde quod ait Ulpianus) *L.* 1. *de legat.* 1.

9 Jamdiu dixi) Libro VIII. Observat. cap. 4.

10 Ex constitutione Severi) *L.* 5. *sup. ad leg. Falcid. l.* 2. *inf. de donat. cau. mort.*

11 Corporaliter transtulit in donat) *L. inter* 38. *ff. de mort. cau. donat.* ἡ θανάτου αἰτίᾳ δωρεὰ παραχρῆμα δίδοται, libro 47. Basilic. tit. 3. *donatio causa mortis statim traditur.*

12 Quam vindicatione uti) *L. linea* 26. *ad leg. Falc.*

13 Qui voluerit uti) Sic hæres deliberare potest de adeunda hæreditate, quod vetus gravamen est, vel repertorium facere bonorum, quod novum beneficium est, §. *sed nostra* 6. *Instit. de hæred. qual. et differ.*

Tit. IV. *Unde vi.*

Vide tit. 16. *eod. lib.*

In hoc titulo proponitur interdictum quod reciperandæ possessionis [1] causa competit ei, qui per vim de possessione fundi vel ædium dejectus est, adversus eum qui vim fecit, etiamsi sine dolo malo aut culpa desierit possidere, quod appellatur Unde vi, et generale interdictum restitutorium, quod generalis jurisdictio [2] dicitur *l. ult.* quod non tantum pertinet ad possessionem vi usurpatam armata aut non armata ut ait *l.* 8. sed etiam ad alio modo usurpatam possessionem sine vi, veluti errore, aut incuria domini, *l.* 3. vel sub specie rescripti principis, vel præcepti judicis, quo forte protinus jubeatur quis rem sibi debitam exigere, arripere, accipere, ut *l.* 6. *et tit. seq. l.* 2. Nec enim eo rescripto intelligitur esse remissus ordo juris arg. *l. si quando in pr. supra de inoff. test.* sicut nec conventione debitoris, ut *d. l.* 3. *inf. de pig.* ut etiam non convento possessore, nec insinuato rescripto rem debitam occupare possit impune. Pertinet etiam ad possessionem vacantem occupatam absente domino sine judicis [3] auctoritate, ab eo qui sciebat rem neque suam esse, neque sibi debitam ex *l. ult.* et tam ad res mobiles quam immobiles vi occupatas, et tam suas quas alius possidebat quam alienas ex *l.* 7. quæ trahitur etiam ad eos qui possessionem quam alii possidebant non restituentes domino recte et suo tempore repetenti, ejus sibi ipsi causam mutare tentant *l. pen.* ut omnibus his casibus actori in duplum civiliter teneantur momenti interdicto generali qui alienæ rei possessionem alienam aut vacantem absente domino impulsi suo furore et audacia sola occuparunt sine judice, qui rei suæ, ut ejus rei dominio [4] excidant redacto in fiscum, extra causam criminis quo tenentur quicumque vim faciunt, legibus Juliis [5], vel extra ordinem [6] inscribente actore. Qui sine vi interturbant [7] possessionem alienam, criminaliter non tenentur, nec hoc casu momentariæ possessionis [8] causa inscriptionem exigit, sicut nec subreptæ [9], vel direptæ, vel abactæ, vel celatæ, vel interversorum finium modicæ fidei.

IV. Enarratio.

1 Quod reciperandæ possess. cau. comp.) Non est diuturna possessio in quam vi inducimur, *L.* 2. §. *reciperandæ*, *ff. de interdict. et l.* 1. *ff. de vi, et vi arm.* Græcis, ἐξούλης δίκη, ἐξούλης γραφή. Eustathius ad Iliad. 13. τὴν ἐξούλης δίκην παράγει παρ' Ἀττικοῖς, κροτουμένην ἐφ' οἷς ἐκκλείεταί τις ὧν εἶχε. Et quia possessio sine omni mora spoliato restituenda est dilata proprietatis quæstione, ideo momentariæ possessionis interdictum dicitur. Damasus subdititius in epistola 8. *Ne seculi quoque leges hæc secularibus fieri permittunt, sed prius ejectos vel oppressos, vel exspoliatos cum suis omnibus restitui jubent, et postea suo tempore, sicut lex eorum continet, ad placita venire præcipiunt*, etc.

2 Quod generalis jurisdictio dicitur) Basilica libro 50. vertunt, κρατεῖσθαι τῷ περὶ βίας γενικῷ παραγγέλματι, *interdicto generali teneri*.

3 Sine judicis auctoritate) *Ante eventum judicialis arbitrii*, *l.* 7. sic legitur in veteri Menagii: δίχα δικαστικῆς κελεύσεως· *circa jussum judicis*, Basilica.

4 Rei dominio excid. redacto in fiscum) Idem scribit ad §. 1. *Institut. de interdict.*

5 Legibus Juliis) De vi privata vel publica.

6 Vel extra ordinem) Ex constitutionib. Principum, *l.* 1. *D. de vi et vi arm.* id est, extra ordinem, Cujac. ad *l.* 4. *hoc titulo*.

7 Qui sine vi interturbant) Ut puta, si per in-

juriam domini vel errorem eam obtinuerint citra vim, ut in *l.* 5. *hoc titulo*.

8 Momentariæ possessionis causa) *L. momentariæ* 8.

9 Sicut nec subreptæ) Vide constitutionem Arcadii et Honorii apud Cujacium Observ. l. 1. cap. 20.

Tit. V. *Si per vim vel alio modo absenti possessio perturbata sit.*

Hic tit. pars est superioris, et proprie pertinet ad possessionem alienam, quam quis per vim vel alio modo abstulit, et interpolavit absenti possessori, et quodammodo cohæret cum *l. ult. tit. sup.* hac ratione, quoniam et illa lex, et Constitutiones hujus tituli sunt de possessione occupata, absente domino; sed illa de possessione vacante, eæ constitutiones de possessione quam absens per alium retinebat, puta servum, aut colonum, aut libertum, aut propinquum, aut amicum, alius occupavit per vim, expulsis hominibus possessoris, vel alio modo, veluti sub specie rescripti, aut judicati, ut *l.* 2. Et interdictum reciperandæ possessionis, quod ex hac causa competit, pleraque singularia habet: Ut expulsis hominibus, qui absentis nomine possidebant, statim operam dante judice, interdictum detur etiamsi, causæ dictio a eis mandata non sit. Regulariter, nemo agit alieno nomine sine mandato: Sed ex causa momenti etiam sine mandato de redintegranda possessione recte agit qui nomine absentis possidebat. Et ut *l. ult. sup. tit. prox.* ab actione furti, qua tenetur etiam qui rem alienam attrectat, quam dominus non possidebat, cum id se invito domino facere existimare debuit, argumentatur ad actionem momenti sive interdictum, ut et hoc teneatur qui absente et ignorante domino vacantem possessionem occupavit, ita quod ait hoc loco de actione momenti ut possit perturbata possessione qui alieno nomine possidebat absente nec mandante domino eam intendere, confirmari potest exemplo actionis furti, qua ex lege Hostilia licebat sine mandato cuilibet experiri nomine ejus, qui erat apud hostes vel aberat Reipub. causa, vel nomine ejus qui in tutela erat hominis capti ab hostibus, vel absentis Reipubl. causa, §. 1. *Instit. de his per quos ag. pos.* Item singulare hoc est, ut servis, qui expulsi sunt postulantibus detur interdictum momentariæ possessionis, ut *l.* 1. *et* 4. *C. Th. eod. l. ult. sup. qui leg. per.* qui regulariter 2 in judicium civile non admittuntur: et exemplo actionis momenti, etiam tentari potest, re domini absentis furto sublata, servum furti agentem a judice admittendum esse. Id etiam singulare est, ut interdictum reciperandæ possessionis, quæ absenti interversa est, vel ut *l. ult. supr. tit. proxim.* quæ vacans absente domino occupata est, perpetuo competat 3. Nec alia ratione opinor Cassiodorum 7. Var. 4 scribere vigilibus jura momenti esse dilatata quam quod vice absentium sint, *l. si maritus* 2. §. *legis*, *ff. ad l. Jul. de ad.* et hoc est quod ait *d. l.* 4. *C. Th. Unde vi*, in militia constitutis vel absentibus.

V. Enarratio.

1 Causæ dictio eis mand. non sit) Sic habetur in quibusdam codicibus, et in editione Haloandri. In Menagii vero codice, *decisio*, ut in aliis quibusdam.

2 Qui regulariter in judicium civile) Regulariter servum causas orare fas non est. Sic leg. in *l.* 1. ex Menagii codice.

3 Perpetuo competat) *d. l. ult. in fin.* quod alias datur intra annum utilem, *l.* 1. *ff. de vi et vi arm.*

4 Cassiodorum 7. variarum) Epist. 8.

Tit. VI. *Uti possidetis.*

Vide tit. 17. *lib.* 42. *ff.*

Constitutionis hujus tit. duas facio partes. Secunda est de judicio prætorio. Prima de possessorio, .i. interdicto retinendæ possessionis, quod vulgo Uti possidetis appellatur a primis verbis, quæ et Constitutio ipsa proponit statim ab initio. Pertinet autem hoc interdictum ad res immobiles. Aliud est de retinenda possessione rerum mobilium, et appellatur etiam a primis verbis Utrubi. Et inter ea olim hæc differentia fuit. Uti possidetis interdicto vincebat qui tempore redditi interdicti nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat. Utrubi interdicto, qui majore parte anni retrorsum numerati, ut Paul. ait. V. Sent. εἰς τοὐπίσω ἀναλωμένου, ut Theoph. noster, nec vi nec clam nec precario ab adversario possederat. Postea cœpit utroque interdicto vincere non qui tempore redditi interdicti, non qui majore parte anni sed qui tempore litis contestatæ possidebat, §. *hodie. In tit. de interd.* dum super hoc ab adversario inquietabatur, ut ait *l.* 1. *ff. Utrubi*, quæ verba Triboniani sunt, et significant tempus litis contestatæ, ex quo apparet verum esse quod vulgo jactatur, eum cum quo actor litem contestatur ex causa interdicti ad retinendam possessionem, si rem defendat, actorem eundemque possessorem inquietare. Hodie vero in Gallia 2 hoc aut illo interdicto neque is vincit qui tempore redditi interdicti, neque is qui tempo-

re litis contestatæ, neque is qui majore parte anni; sed qui toto superiore anno ipse auctorve ejus nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possedit: et ne vis fiat, solet plerumque res sequestro deponi, quod olim non fiebat nisi in judicio petitorio. Neque eo qui interdicto vicisset satisdante 3 de re conservanda et restituenda petitori si vicisset, neque petitore oblata satisdatione possessionem in se transferente, secundum ordinem edicti perpetui de satisdando, quem et in aliis plerisque causis observari docui ad Paulum 1. *Sent. tit.* 11.

VI. Enarratio.

1 Thæophilus) §. 4. *de interdict.*

2 Hodie vero in Gallia) *Il n' y a que deux sortes d' interdis en France. La reintegrande, qui est au lieu de l' interdit*, unde vi, de quo in *c. reintegranda* 2. *q.* 1. *et le cas de saisine et nouvelletè, qui est au lieu de l' interdit*, uti possidetis.

3 Satisdante de re conservanda) Qui vicit interdicto uti possidetis, in judicio petitorio satisdat petitori de re ei conservanda restituendaque, si vicerit. Sin autem non satisdet, et petitor satis offerat, possessio in eum transfertur. Hæc est sententia *l.* 1. ibi, *ac satisdationis*, etc. quam assecuti sunt auctores Basilic. et ibi Isidorus interpres: e Latinis Fulgosius ad *d. l. n.* 1.

Tit. VII. *De tabulis exhibendis.*

Vide tit. 5. *eod. lib.*

Interdicta, quæ sunt proposita superius vel restitutoria sunt, ut interdictum Quorum bonorum, Quod legatorum, Unde vi, vel prohibitoria, ut Uti possidetis. Sequuntur exhibitoria, quæ licet figura verborum exhibitoria sint, vi tamen ipsa sunt restitutoria. Nam ut in actione exhibitoria verbum exhibere restituendi vim effectumque in se continet, sic et in interdictis exhibitoriis, ut actori scilicet restituatur quod exhiberi desiderat. *l.* 1. §. *in hoc interdicto*, *ff. de lib. exhib.* et hic si quæras quid distet actio exhibitoria ab interdicto exhibitorio, dicam hoc tantum, quod actione petantur exhiberi res quæ nostræ sunt, *l.* 3. §. *si ipse testator*, *ff. de tab. exh.* et quas mox nostras esse dicturi .i. vindicaturi sumus 1. Interdicto res quæ nostræ non sunt, ut tabulæ testamenti in quibus aliquid nobis relictum est, quæ non sunt singulorum, sed universorum, quibus quid illic adscriptum est, *l.* 2. *in princ. ff. test. quemad. ap.* nec eas vindicaturi sumus: et liberi homines 2 qui nullius dominio subjecti sunt nec vindicari possunt, *l. si liber ff. ad exh.* et liberi nostri, id est filii vel nepotes quos in potestate habemus, qui æque nostri, id est in dominio nostro non sunt (aliud enim est dominium longe aliud potestas) nec vindicari possunt 3, *l.* 1. §. 1. *ff. de rei vin.* Et ex his quidem interdictis exhibitoriis primum hoc tit. proponitur interdictum de exhibendis 4 sive proferendis tabulis testamenti, quod et momenti beneficium Anianus vocat in *l.* 1. *Cod. Thæod. vic. civil. cr.* et primis hæredibus competit, vel secundis, existente casu substitutionis, ut in specie legis positæ sub hoc tit. vel legatariis aut fideicommissariis quorum interest, *l.* 3. §. *solent*, *ff. eodem*, adversus eum penes quem sunt, si negat eas exhibere se posse vel debere, *l.* 1. §. 1. *eod.* Adversus eum qui non negat, hoc interdictum non competit, sed extra ordinem eas exhibere compellitur, *l.* 2. §. *ultim. test. quem. ap.* Dixi hoc interdictum hæredibus dari, quibus tamen et vindicatio tabularum competit, et actio ad exhibendum, *l.* 3. *eodem.* Sed vindicatio 5 tanquam suarum, itemque actio ad exhibendum: Hoc interdictum tanquam de instrumento publico, non proprio suo, *l.* 2. *in princ. eodem.* Ceteris extra hæredes hoc tantum interdictum datur, non vindicatio, vel actio ad exhibendum, *l.* 3. §. *si quis extra*, *ff. ad exh.* et hæc ita distingui volo.

VII. Enarratio.

1 Vindicaturi sumus) Acto ad exhibendum ei competit, qui in rem acturus est, *l.* 3. §. *est autem*, *ff. ad exhib.*

2 Et liberi homines) Non agitur ad exhibendum, quia hæc actio ei competit, *cujus pecuniariter interest.* Sic legerunt auctores Basilic. in *d. l. si liber* ὥταν χρηματικῶς διαφέρει.

3 Nec vindicari possunt) Vide ad tit. 32. libri 3.

4 De exhibendis, sive profer. tab.) His verbis intelligimus tabulas testamenti, vel codicillos, vel quid aliud ad testamentum pertinens, *l.* 3. §. *si quis extra hæredem ff. ad exhib.*

5 Vindicatio tanquam suarum) Hæres enim optimo jure tabularum dominus est.

Tit. VIII. *De liberis exhibendis, seu deducendis, et de libero homine exhibendo.*

Vide tit. 29. *et* 30. *eodem libro.*

Sequuntur in hoc titulo alia duo interdicta exhibitoria, et unum prohibitorium. Primum est de liberis exhibendis quod competit parentibus qui eos habent in potestate advers. eum apud quem

sunt non sua sponte. Dico, qui liberos habent in potestate, quæ quasi proprietatis quæstio ei in hoc interdicto vertitur, ut docui tit. 1. Dico advers. eum apud quem sunt, quoniam hæc sunt prætoris verba 1, qui tamen de tabulis maluit dicere penes quem sunt 2, quia liberi homines apud nos esse possunt, non penes nos, tabulæ etiam penes nos. Post hoc interdictum sequitur interdictum de liberis ducendis, quod est prohibitorium, de quo accipio, *l. 1. et l. pen. ff. eodem.* Secundum interdictum exhibitorium est de libero homine exhibendo, quod patri datur de exhibendo filio emancipato, matri de exhibendo filio vel filia, ut *l.* 2. quæ scripta est ad matrem, marito de exhibenda uxore 3 ac ducenda, ut *l.* 3. quæ scripta est ad Evodium 4 maritum: et generaliter cuilibet studioso tuendæ libertatis: est enim quasi publicum interdictum. Sed non creditori de exhibendo debitore latitante qui apud alium est, *l. ultim.* §. *ult. ff. eodem*, quia creditoris pecuniariter interest, et suppetunt ei alia remedia ex edicto, puta, ut mittatur in possessionem bonorum debitoris. At interdictum de libero homine exhibendo non datur ei, cujus pecuniariter interest 5, *l. si liber, ff. ad exhib.* non juris sui, aut rei familiaris tuendæ, sed officii tantum causa, *l.* 2. §. *juris, ff. de interdict.* non quod intersit pecuniariter, sed quod intersit hominis hominem beneficio adfici.

VIII. Enarratio.

1 Quoniam hæc sunt Prætoris verba) In *l.* 1. *ff. de lib. exhibend.*

2 Penes quem sunt) In *l.* 1. *ff. de tab. exhib.*

3 Marito de exhibenda uxore) Nam *et ut virgo pertineat ad patrem, tamen nupta pertinet ad maritum*, ut est in Quintiliani declamatione 359. Euripides in Danae: γυνὴ γὰρ ἐξελθοῦσα πατρῴων δόμων, οὐ τῶν τεκόντων ἐςὶν ἀλλὰ τοῦ λέχους. *Mulier egressa ubi est paternis ædibus, non amplius parentum est, sed magis viri.*

4 Scripta est ad Evodium) Sic legitur in vet. Brodæi. Fulgosius heic probat sententiam Glossæ, ut ibi marito adversus patrem detur interdictum de exhibenda uxore et adducenda.

5 Cujus pecuniariter interest) Vide ad titulum super.

Tit. IX. *De precario et Salviano interdicto.*

V. tit. 26. *et* 23. *eodem libro.*

In hoc tit. duo proponuntur interdicta restitutoria, Precarium, et Salvianum. Precarium est de re petenti precibus concessa restituenda ei qui concessit: et precarium ipsum licet sit gratuitum sicut donatio et commodatum, non tamen idem omnino quod donatio, quia donatio non revocatur, precarium revocatur. Non est etiam idem quod commodatum, imo longe aliud usus precarius ut *l.* 4. *sup. de his qui a non dom. man.* aliud usus commodatarius. Nam commodatum revocari importune non potest, precarium quandocunque revocari potest, etiam importune et intempestive et ex continenti, atque etiam si concessum sit ad certum tempus, ante illud tempus, quia totum hoc descendit ex liberalitate, et bona volentia 1 seu libidine 2 ejus qui precario concessit, ideoque ex pœnitentia 3 etiam illico precarii repetitio est, sicut donati mortis causa, vel donati ob rem: alioquin non est precarium, sed commodatum a quo pœnitere non licet. Revocatur autem precarium, interdicto precario, quo etiam hæres ejus qui precarium rogavit, tenetur ex persona defuncti 4, non ex persona sua, si in possessione permaneat, sed interdicto potius de clandestina possessione. Precarium finitur morte alterutrius, commodatum non item. Ex commodato est ultro citroque civilis actio, ex precario nulla 5. Nam præscriptis verbis quam Constitutiones introduxerunt hoc colore quod precarium ad aliquid esset commodato simile, non frequentari 6 infrequens ejus mentio in titulo de precario, et frequentissima, vel tota potius de interdicto precario satis indicat, et quod licet Constitutionibus facta esset bonæ fidei, non tamen adnumerata est inter actiones bonæ fidei in §. *actionum*: et merito, quia precarium magis est donationi simile, ex qua non est actio præscriptis verbis, et donatio magis quam commodatum sed donatio revocabilis, donatio imperfecta, *l. pen. ff. com. præd.* et ob id tutius est interdicto jure ordinario, quam ex Constitutionibus agere de precario. Alioquin si existeret certa ex Constitutionibus, vel ex stipulatu, necessarium interdictum precarium non esset. Salvianum interdictum est de pignoribus, et datur locatori ad persequendam possessionem rerum conductoris, pro mercede 7 pignori obligatarum tacite, vel specialiter. Quasi Salvianum creditori ad persequendam possessionem rerum cujuscunque debitoris pignori obligatarum, et directum adversus ipsum conductorem, vel debitorem tantum, utile in factum conceptum adversus possessorem quemlibet. Serviana, et quasi Serviana directa de jure pignoris adversus quemlibet, quia est in rem; interdictum autem omne personale 8.

IX. Enarratio.

1 Bona volentia) Apulejus Metam. XI. *Mea volentia fretus.*

2 Seu libidine) Qui precario concessit, cum sibi libuerit, precarium solvit, *l.* 1. *ff. eod.*

3 Ex pœnitentia) Salvianus libro 1. contra avarit. *Commodatis enim a Deo facultatibus utimur, et quasi precarii possessores sumus:* et mox: *Terminus quoad licuit, terminus quoad permisit ille qui præstitit.*

4 Teuetur ex persona defuncti) Vide Cujacium ad Paulum *lib.* 5. *Sent. tit.* 6. §. *hæres.*

5 Ex precario nulla) Vide Cujac. ad Paul. *d. tit.* 6. §. *redditur.*

6 Non frequentari) Idem scribit ad §. *actionum, de actionibus.*

7 Pro merce le) Pro pensione prædii. Merces proprie, quæ ex locatione prædii rustici percipitur: pensio, quæ ex prædiis urbanis, *l.* 27. *et* 29. *ff. loc.*

8 Interd. autem om. personale) Vi ipsa, τῇ δυνάμει, *l.* 1. §. 4. *de interdict.*

Tit. X. *De ædificiis privatis.*

Quædam sunt interdicta de ædificiis privatis, ut puta quod vi aut clam, quod est restitutorium, et de novi operis nunciatione tria, unum restitutorium, duo prohibitoria; et in titulo de damno inf. interdictum de tollendis ruderibus ædium collapsarum in alienas ædes, *l.* 7. §. *ult.* et interdictum de tollendis his, quæ vi fluminis in aliena ædificia importata sunt, *l.* 9. §. *de his*, propter quæ superioribus interdictis subjicitur hic titulus, in quo potissimum agitur de forma, et modo privatorum ædificiorum, et de refectione et demol tione eorum, de non diruendis promercii causa 1, et de reficiendis h s quæ corruerunt, aut deflagrarunt, et de legitimis intervallis, quibus abesse debent ab aliis ædificiis privatis vel publicis, *l.* 9. 11. 12. 13. *et in l.* 14. quæ est ultima, de lite orta inter nunciatorem novi operis, et eum cui nunciatum est novum opus, dum ille adfirmat sibi esse jus nunciandi, et offert præsentem cognitionem, h c vero negat, finienda intra menses tres, intra quos denunciatus non possit nec oblata satisdatione ædificare, vel si finiri aliqua ex causa intra eum diem non potuerit, ut tum denunciatus ædificare possit oblata satisdatione de opere restituendo.

X. *Enarratio.*

1 Promercii causa) Vox frequens in libris nostris, Vide Cujacium ad Pauli *Sententiarum lib.* 5. *tit.* 25. §. *qui hominem.* Hinc *promercalia*, ὤνια in veteri Onomastico: et *res promercales* in *l. quod si hæres* 10. *ff. de impens. in res dotal. fa.* πράσιμα, In Basilicis.

Tit. XI. *De operibus publicis*

Vide tit. 10. *lib.* 50. *ff.*

Sunt etiam de operibus et locis publicis interdicta quædam, *l.* 1. §. *quæ sunt, ff. de interd. l.* 1. §. *nunciatio, ff. de no. op. nunc.* et in tit. *de lo. pub. fr.* et nominatim *l.* 3. hujus tituli: prætoria, 1 in quibus judices habitant, vel jus dicunt, et domus publicæ, et *l.* 19. porticus, et angiportus .i. vici urbis, aut viæ publicæ jubentur a privatis possessoribus juri et possessioni, sive usui publico vindicari, quod utique fiet per generale interdictum restitutorium si non extra ordinem. Et ex *l.* 5. recte dicam dari posse interdictum de opere restituendo quod illicite ædificatum in foro vel palatio, ut *l.* 16. vel muris aut portis, ut *l.* 2. *ff. ne quid in lo. sac.* ut si qua parapessia muris adjiciantur, quod nomen 2 restituo in *l.* 13. Nam in Basil. est παραπίσσια per ι, sed scribas per η, ut sit parapessia, quod est adplicita, vel adficta muris, vel aliis operibus publicis. In Cod. Thæod. parapetasia, quasi adtensa. Leges autem Græcas quod adnotant quidam deesse sub hoc titulo duas, est omnino falsum, et ex eis quam ponunt tertio loco in hoc titulo, ea est Latina constitutio *l.* 26. *supra, de episcop. et cleric.*

XI. *Enarratio.*

1 Prætoria, in quibus judices hab. etc.) Prætorium pro auditorio judicum, vel ædibus Prætoris, aut Principum sumi docet Glossarium nostrum ad Cedrenum: cui adde hunc locum Thæodoreti in epistolam ad Philippenses cap. 1. vers. 12. τὰ βασίλεια, πραιτώριον προσηγόρευσεν. *Regiam appellavit prætorium.*

2 Quod nomen restituo in l. 13. Sic legitur in codice Menagii.

Tit. XII. *De ratiociniis operum publicorum, et de patribus civitatum.*

Pars est tituli superioris, et hoc habet, ad præsidis provinciæ officium non pertinere ut excutiat rationes operum publicorum, puta an impensæ respondeat structura; sed ad curatorem Reipublicæ, sive patrem civitatis, de quo *l.* 3. *inf. de his, qui sp. mun. succ.* et obs. 12. c. 30. Et ut qui ultro pollicitus est 1 se Reipublicæ opus facturum suo sumptu, eo perfecto ex sua liberalitate (qua qualicumque contentam esse Rempublicam benignum est) non inquietetur, quod quantitati promissæ opus non suppetat, vel quod non operi constat virtus, qua permaneat ad vetustatem.

XII. Enarratio.

1 Ultro pollicitus est) Pollicitatio enim est offerentis solius promissum, *l. 3. ff. de pollicitat.* Servius in 1. Æneidos versu 241. *Pollicemur sponte rogati promittimus.*

Tit. XIII. *De pignoribus et hypothœcis.*

Vide tit. 1. libro 20. ff.

Postquam a titulo vigesimo octavo libri 3. conditor hujus Codicis instituit pertractare dicere de actionibus, et dixit jam de multis in rem, quæ sunt de proprietate rerum, et in personam, quæ de obligatione personarum, et de mistis tam in rem, quam in personam, et de præjudicialibus, quæ sunt de statu [1] liberorum et servorum, et in rem esse videntur [2], et de actionibus ex causa interdictorum, quæ sunt de possessione rerum, et in rem etiam esse videntur [3], ab hoc titulo incipit tractare, de qua ante non tractaverat, de actione hypothæcaria, quæ est de obligatione rerum debitoris mobilium vel immobilium corporalium vel incorporalium [4]. Et in rem actio [5] non qua dominus, aut quasi dominus, rem esse suam [6] vel quasi suam petat, sicut actionibus in rem ante propositis, sed qua creditor rem debitoris sui adserat pro debito sibi esse obligatam, et possessionem ejus [7] avocet jure pignoris. Et quia pignus [8] aut re contrahitur, aut nudo pacto, et ad utrumque genus pignoris hæc actio pertinet, quatenus pignus persequitur nudo pacto contractum, prætoria est actio [9]: quatenus pignus persequitur re contractum, civilis, quia et pignus re contractum civile negotium est [10]: et hanc distinctionem adhiberi volo, ad id quod generaliter est scriptum in Istit. actionem hypothecariam ex ipsius prætoris jurisdictione capere substantiam. Quamvis autem pignus et hypotheca nihil inter se distent præter syllabarum sonum, quo etiam lingua Latina discernitur a Græca, tamen docendi causa ita placuit Jurisconsultis distingui proprie, ut hypotheca acciperetur [11] pro pignore nudo consensu contracto, pignus pro pignore re contracto, vel hypotheca rei immobilis, pignus mobilis, qualem etiam Chrysostomus in Psalm. 38. differentiam facit inter hypothecam, et ἐνέχυρον his verbis, ἀπαιτεῖ ὁ δανείζων ἢ ὑποθήκην ἢ ἐνέχυρον· πτωχὸς οὐχ ὑποθήκην ἔχων, οὐ κέκτηται γὰρ οὐδὲν, οὐκ ἐνέχυρα φέρων· γεγύμνωνται, γάρ. Et jurisconsulti separarunt hæc duo nomina eadem licentia, qua et apocham ab acceptilatione [12], et qua medici quidam anthraca a carbunculo, et Theologi Pentecosten a quinquagesima, licet inter se nihil distent præter diversum sonum, et diversam linguam, ut de pignore et hypotheca Martianus scribit in *l. res, §. ult. ff. de pign.* et de aliis D. Augustinus [13] lib. de magistro. Itaque a proprio usu recedentes sæpe generaliter et pignus et hypothecam dicunt quamcumque conventionem, sive re, sive consensu perfectam, quæ res quascunque, vel jura debitoris creditori obligat in crediti vicem: id lingua materna vocamus vadium [14] a vade proculdubio: nam fidei optimus vas [15] est res pignori nexa, ut regula juris ait [16], plus cautionis esse in re quam in persona. Sunt tamen et in hoc titulo Constitutiones quædam de actione pignoratitia, quæ de pignore debitori restituendo datur, ut *l. 19. et 20.* quia et huic et hypothecariæ est idem adfectus circa eandem rem, et ut Justin. ait, altera alteri est æmula.

XIII. Enarratio.

1 Quæ sunt de statu) Omnis causa status præjudicium appellatur, vide sup. lib. 7. tit. *de liber. cau.*

2 In rem esse videntur) §. *præjudiciales, de action.*

3 Et in rem etiam esse videntur) *L. 1. §. 1. ff. de interdict.*

4 Vel incorporalium) Ut nominum, sive cautionum debitorum, *l. 4. hoc tit. l. si convenerit 18. ff. de pign. action.*

5 Et in rem actio) *L. pignoris 18. ff. hoc tit. l. pignoris 17. ff. eod. l. si venditor 66. ff. de eviction.*

6 Rem esse suam) Creditor enim dominium non vindicat, *l. si fundus 16. §. creditor, ff. de pignorib.*

7 Et possessionem ejus) Creditor nudam possessionem pignoris avocat, *d. l. 66.*

8 Et quia pignus) *L. 1. ff. de pignorat. act.*

9 Prætoria est actio) Idem scribit ad §. *Item Serviana, de actionib.*

10 Civile negotium est) *L. 1. §. ult. ff. de pact.*

11 Ut hypotheca acciperetur) *d. §. item Serviana, et d. l. 18. hoc tit.*

12 Apocham ab accept.) V. Onom. *acceptilatio.* ἀποχή inter apocham tamen et acceptilationem aliquid interesse scribit Ulpianus in *l. si accepto 19. ff. de acceptil.*

13 D. August.) In lib. de magistro c. 6.

14 Vadium) Ut in lege Alemann. *tit. 3. §. 1.* hinc vadiare et invadiare in lege Langobardor. *lib. 3. tit. 1. l. 43. et lib. 1. tit. 14. l. 10.* in idiotismo, *gage, et engager.*

15 Nam fidei optimus vas) Pignus datur quo

magis pecunia credatur, §. 4. *Inst. quib. mod. oblig. re contrah.* et ut diligentius creditori cautum sit. Plautus in Rud. Act. 2. Sc. ult. *Tibi ego nunquam credam nisi accepto pignore.* D. Ambrosius in libro de Tobia cap. 4. *Quid vobis iniquius, qui pecuniam datis, et vitam obligatis et patrimonium? Accipitis aurum argentumque pro pignore, et adhuc illum debitorem dicitis qui vobis plus reddit, quam accepit. Vos creditores asseritis, qui amplius debetis. Vos, inquam, dicitis creditores, qui non homini, sed pignori credidistis.*

16 Ut regula juris) *L.* 25. *ff. de regul. jur.*

Tit. XIV. *In quibus causis pignus tacite contrahatur.*

Vide tit. 2. eodem libro.

Pignus non tantum expresse contrahitur, quod manifestarium 1 pignus dicitur, sed etiam tacite, et ex præsumptione juris, *l. ult. hoc tit.* nam et pacto contrahitur, quod non minus recte fit tacite quam expresse 2: et tacitum pignus tacitamve hypothecam lex inducit, aut præsumit, quasi de ea tacite convenerit, ut *l. 3. hoc titulo, l. 3. et 4. ff. eodem.* quasi silentio convenerit, ut loquitur *l. ea lege, ff. loc.* ac primum quidem fiscus semper tacitam hypothecam habet ex causa tributorum 3 et ex causa contractuum suorum 4, non ex aliis causis 5: nam causa primipili, vel alterius publicæ functionis 6, quæ etiam dotem uxoris debitoris fiscalis apprehendit, non sufficientibus bonis debitoris, vel fidejussoris, aut mandatoris, aut nominatoris ejus, causa contractus est. Sunt etiam tacite pignori nexi fructus fundi nominatim 7 pignorati, quos debitor vel hæres ejus percepit. Nam quos alius percepit, veluti emptor prædii, non jure pignoris, veniunt in actionem Servianam, sed arbitrio judicis, si exstent, et prædium non sufficiat, *l. si fundus, §. in vindicatione, in fi. ff. de pig.* quos autem ipse creditor percepit, imputat in usuras, et post in sortem, *l. 9. sup. tit. prox. l. 2. inf. de par. pign.* Item ex lege penultima bona secundi mariti, cui contra fidem jurisjurandi denupsit mater 8 quæ filii impuberis tutelam susceperat, non petito alio tutore, nec restituta tutela, pupillo pignoris jure tacito intellectu tenentur: quia si quid forte filio intercepit mater, id omne præsumitur pertulisse ad maritum, dum cupit novo marito ornatior et divitior apparere 9. Postremo locato fundo ob mercedem locatori fructus tacite pignori obligati 10 sunt, non invecta et illata, nisi id convenerit nominatim 11. locatis ædibus, quarum redituum constat in fructibus non

consistere, sed in mercedibus tantum, quæ ipsæ pro seipsis pignora esse nequeunt, invecta et illata ab inquilino tacite pignori obligata sunt 12.

XIV. Enarratio.

1 Quod manifestarium pignus dicitur) Ut apud Plautum *manifestarius fur, manifestarius mœchus, et manifestaria res.*

2 Tacite quam expresse) *L. 2. ff. de pact.*

3 Ex causa tributorum) Universa bona eorum qui censentur, vice pignorum tributis obligata sunt, *l. 1.* censentur, ἀπογράφονται; ἀποτιμῶνται. Glossæ: ἀπογράφομαι, *censeor*, et: ἀποτιμῶμαι, *censeor.*

4 Et ex causa contract. suorum) *L. 2. hoc tit.* hoc privilegium fisci dicitur in *l. 2.* sup. *de servo pign. de manum.* jus fiscale in *l. Ælianus 10. ff. de manumiss.*

5 Non ex aliis causis) Nam in quibusdam casibus fiscus tacitam hypothecam non habet, *l. rescriptum 10. ff. de pact.*

6 Publ. funct.) Vide tit. 73. libro 7. ubi de primipilo.

7 Fructus fundi nominatim) *L. 3. h. t.*

8 Denupsit mater) Svetonius Neronis cap. 29. *Cui etiam sicut ipsi Sporus, ita ipse denupsit.* Dictys Cretensis: *Quæ eo tempore Nestori denupta erat.*

9 Divitior apparere) Utuntur Plautus, Terentius, Lucretius, Cicero, Cornelius Nepos.

10 Tacite pignori obligati sunt) *L. in prædiis 7. ff. eod.* vide Cujac. ad *l. 61. ff. de furt.*

11 Nisi id convenerit nominatim) §. *interdictum, Instit. de interdict.*

12 Tacite pignori obligata sunt) *L. 3. 4. 5. et 6. ff. eodem.*

Tit. XV. *Si aliena res pignori data sit.*

Incipit ab hoc titulo tractare de rebus quæ pignori obligari non possunt: namque ejusmodi sunt 1 res alienæ, ut specialiter pignori datæ sine mandato, aut voluntate domini 2 non obligentur: quia ut rem alienam non possum facere tuam jure dominii, sic nec pignoris jure tibi nectere quod nexum 3 mihi non est: Jure possessionis possum facere tuam, quia possessionem etiam non domini habere possunt: et hac ratione rei alienæ emptio venditio ab initio consistit, propterea quod contenta est traditione vacuæ possessionis 4, non pignus, vel hypotheca. Servitutes rusticorum prædiorum, quæ pignori obligari possunt ab iis, quorum prædiis debentur, non sunt aliena jura. Redemptus ab hostibus non est pignori, sed quasi pignori, et

non civiliter, sed naturaliter. Res mihi debita vel obligata non tam ipsa est pignori, quam obligatio [5].

XV. Enarratio.

1 Namque ejusmodi sunt res alienæ) Res debet esse in bonis debitoris, *l. penult. ff. quæ res pign.* et *l. quæ prædium* 6. *hoc tit.*

2 Aut voluntate domini) Non invito aut inscio domino, *l. ult. hoc tit.*

3 Nectere quod mihi nexum non est) Nectere, est obligare in *l. ult. heic. Nexum*, inquit, *non facit prædiorum, nisi persona quæ jure potuit obligare.* Basilica: οὐδεὶς ἐνοχοποιεῖ πρᾶγμα, εἰ μὴ ὁ δυνάμενος. *Nemo rem obligat, nisi qui obligare potest.*

4 Traditione vacuæ possessionis) In pignore hoc agitur, ut constituatur jus, quod constituere non potest qui nullum jus habet in re. At in venditione rem tradi sufficit. Fulgosius.

5 Quam obligatio) Jus quod in ea habeo. Vide recitat. ad tit. 25.

Tit. XVI. *Quæ res pignori obligari possunt, vel non, et qualiter pignus contrahitur.*

Vide titulum tertium lib. 20. *ff.*

Rebus alienis, quas pignori obligari non posse superior titul. ostendit, hic titulus adjicit alias plerasque, veluti monumentum l. 3. et spem præmiorum ex sacris certaminibus *l.* 5. aut ipsamet præmia sacra, quæ consistebant in annonis, obsoniis, pensitationibus, quæ athletis nobilibus pro indepta victoria de publico tota vita præstabantur ex die, quo in suam civitatem invecti fuissent (qua ex re εἰσελάστικα dicuntur) non per portam civitatis, sed disjecta parte muri, ut Svetonius scribit in Nerone [1], et Plinius in epistolis [2], et ait *l.* 5. privata pactione: nam judicis auctoritate debitori condemnato, si alia bona non suppetant [3], his præmiorum commodis interdici potest, *l. commodis, ff. de re jud.* At si ea commoda privata pactione obligari non possunt, hoc quidem est consequens, ut nec generali obligatione contineantur, non dicam specialiter obligari non posse. Præterea liberi homines pignori obligari non possunt eadem ratione, qua loca religiosa, aut præmia sacra, quia in bonis debitoris non sunt. Sed neque servi, aut boves aratores [4], licet in bonis ejus sint, aut vomeres, vel aratra pignori capi privata pactione aut publica auctoritate possunt a creditoribus vel executoribus, aut exactoribus tributorum, propter utilitatem agriculturæ, atque etiam fisci, cui debita tributa minuuntur, si ablatis aratoribus agricultura cesset, ea maxime tributa, quæ pro fructuum anni modo exiguntur, *l.* 7. *et* 8. Observandum autem est, hunc titulum non tantum esse de his quæ pignori obligari non possunt, sed etiam de his quæ possunt, de quibus tamen dubitari poterat, ut de nominibus [5], *l.* 4. quæ hodie obligari possunt, invitis debitoribus: olim non poterant, *l.* 3. *et l. postquam, sup. de hær. vend.* Additur in rubrica: Et qualiter pignus contrahatur, quo [6] pertinet *l.* 2. *et ult.*

XVI. Enarratio.

1 In Nerone) Capite 25.

2 Et Plinius in epist.) Epistola 119. et seq. libro 10. ad quas vide Conradum Rittershusium. Vide et Petrum Fabrum Agonist. lib. 2. cap. 10. et cap. 16. et Cujac. ad Nov. 53.

3 Si alia bona non suppetant) Sic etiam veteres interpretes acceperunt legem *commodis*, Azo, Joannes Faber.

4 Aut boves aratores) Vide Observationum lib. 4. cap. 20.

5 Ut de nominibus) Nomina seu γραμματεῖα, ut est in Basilicis, cautione debitorum pignori obligari possunt.

6 Quo pertinet lex secunda) In qua emptiones sunt instrumenta emptionis, ut in Basilic. τὰ ὠνεακὰ τοῦ ἀγροῦ. His, quæ obligari non possunt, adde arma. Scholiastes Aristophanis in Plutum. φαίνεται δὲ καὶ ἀπηγορευόμενον εἶναι ὅπλα εἰς ἐνέχυρα.

Tit. XVII. *Qui potiores in pignore habeantur.*

Vide tit. 4. *eodem libro.*

In hoc titulo ostenditur; ex duobus aut pluribus creditoribus, quibus diversis temporibus [1] separatim eadem res in solidum pignori obligata est, vel universa bona [2], quis præferatur in exequendo jure pignoris, hac potissimum regula constituta, Priorem tempore [3] præferri posteriori, in qua ne nos ambiguitas nominis ducat in errorem, admonendi sumus priorem esse eum qui prior data pecunia mutua, vel promissa, solemni stipulatione pignus accepit, vel pepigit. Exigo ut pecuniam dederit, vel daturum se stipulanti promiserit: nam si neque numeraverit, neque promiserit quamlibet [4] spe futuræ numerationis pignus acceperit, vel pepigerit, in eo non est potior illo, cui idem pignus postea obligatum est pro pecunia quam numeravit; quia hic in causa pignoris magis prior esse censetur [5]: nec enim prior æstimatur ex tempore

dati pactive pignoris, sed ex tempore habiti contractus, et negotii principalis, *l. 8. hoc titulo*, *l. 1. l. qui balneum*, *l. potior in princ. et* §. 1. *ff. eod. l. penult. ff. quæ res pign. oblig.* At secundum illam regulam, quæ ut dixi, potissimum in hoc titulo proponitur, differentia est inter actiones personales et hypothecarias: nam in personalibus privilegia æstimantur ex causa debiti, non ex temp. *l. privilegia*, *ff. de reb. auc. jud.* in hypothecariis ex tempore. Itaque prioris creditoris hypotheca firmior est; tametsi nihil prior posteriori offerat, *l. 5. hoc titulo*, posterioris infirmior; quia in id tantum efficax est, quo summa pignoris excedit summam prioris sortis, et posteriori creditori non confirmatur in totum, nisi priori soluta omni pecunia debita, vel oblata, obsignata, deposita a debitore ipso, vel a posteriori creditore. Et regulæ locus est, non tantum in pignore conventionali, sed etiam in prætorio, si modo ex causis titulisque diversis creditores veniant, vel si ex his qui sunt tituli ejusdem, unus in actione personali privilegiarius sit: nam prætorium pignus sequitur jus personalis actionis. Item regulæ superiori locus est, non tantum duobus aut pluribus creditoribus habentibus idem pignus conventionale, vel prætorium, sed etiam uno habente conventionale, altero prætorium; itemque uno habente generale pignus, altero speciale, nisi sit posteriori specialiter obligata res pecunia ejus comparata: hoc enim casu regula vitiatur, et aliis plerisque, ut *l. 7. pen.* 6 *et ultim.* 7.

XVII. Enarratio.

1 Diversis temporibus) *L. 7. et 8. hoc tit. l. 14. ff. eodem.*

2 Vel universa bona) Qui generaliter bona debitoris pignori accepit, potior est eo cui postea specialiter prædium ex iisdem bonis pignori datum est. Prior creditor præfertur posteriori, *l. 6. hoc tit. l. 2. ff. eod.*

3 Priorem tempore) *L. 2. et 4. hoc tit.*

4 Quamlibet spe fut. numerat.) Quamlibet pro, quamvis, utitur Plinius.

5 Magis prior esse censetur) Potior est, qui primus numeravit.

6 Ut in l. penult.) In actionibus hypothecariis, qui nititur publico instrumento (quod in Basilico ἀγοραῖον dicitur, seu *forense*) licet posterior sit creditor, potior est eo qui nititur privato instrumento, quod ἰδιόχειρον dicitur in *d. l. pen.* Anastasius in Historia Ecclesiastica: Et fecerunt scripta propriæ manus. Theophanes a quo Anastasius, ἰδιόχειρα αὐτῶν. Idem Theophanes alibi: ἔλαβεν αὐτοῦ τὸ ἰδιόχειρον.

. 7 Et ult.) De qua vide quæ scribit hic noster ad *Nov. Justin.* 91. *et* 96. 1. P. Faber. Vide *sup. de privil. dot.*

Tit. XVIII. *De his qui in priorum creditorum locum succedunt.*

Hic titulus portio est tituli superioris, et quod in illo habuimus, posteriores creditores 1 hypothecarios in locum priorum ipso jure succedere 2, offerendo eis et solvendo pecuniam debitam et usuras, *l. 1. 5. 8.* et 10. idem in hoc proponitur *l. 4.* et Constitutio cujus fit mentio in *l. 1. hujus tit.* ea est *l. 1. tit. superioris.* Sed de eo quoque tractatur in hoc tit. an hi quorum pecunia, cum creditores non essent 3, priores creditores hypothecarii dimittuntur, in locum eorum succedant: Et ostenditur, non eodem prorsus modo, quo posteriores creditores hypothecarios in locum priorum succedere eos, qui cum creditores non essent, pecuniam obtulerunt et solverunt prioribus creditoribus hypothecariis pro alio, vel ut his solveretur crediderunt debitori facienti versuram 4, licet hoc ipso quod solvunt pro alio, vel ei credunt pecuniam solvendi causa, incipiant esse creditores ex causa negotiorum gestorum, vel ex causa mutui: nec enim succedunt in jus pignoris quod illi habuerunt quos dimiserunt, nisi in solvenda pecunia auctoritate Judicis pignus in eos translatum sit, vel in credenda ea pacti sint, ut in eorum jus et locum succederent: quia tunc in priorum jus locumque succedunt, non ut posteriores quidem, qui offerendo, ipso jure succedunt, ut initio dixi, sed ex auctoritate judicis, vel ex conventione, ut *l. 1. hoc titul.* quæ ait, non omnimodo quia sane succedunt ut habeant actionem Paulianam, quam illi habuerunt quos sua pecunia dimiserunt ex eorumdem, quorum est hujus tituli et superioris prima lex, Imperatorum Constitutione *l. 10.* §. 1. *l. nisi*, *ff. quæ in fr. cred.* item ut habeant privilegium in actionibus personalibus quod illi habuerunt, *l. 2. ff. de cess. bon. l. si venti i*, §. *eorum ff. de reb. auct. jud. poss.* non etiam ut habeant jura hypothecarum, et in eis privilegia temporum quæ illi habuerunt, nisi in eos nominatim transcripta sint auctoritate judicis, vel consensu debitoris, ut docui Observat. 18. cap. 40. unde in *l. 2. hujus tituli.* Jure successisti, sic interpretor, cessione et translatione pignoris facta auctore judice, vel consensu debitoris, qui utique consensisse intelligitur non tantum si nominatim convenerit ut cujus pecunia creditor dimitteretur, is subiret locum illius, verum etiam si debitor vendiderit rem pignori obligatam, ut ex pretio creditor dimitteretur, *l. 3* quo tamen casu inferioribus creditoribus est jus offerendi emptori. *l. 5. ff. de distr. pign.* quia nihil re-

fert debitor rem priori obligatam alii obligaverit, aut vendiderit, cum pecunia pervenit ad priorem: nam utroque casu inferioribus creditoribus jus est offerendi emptori, vel creditori novo 5, qui in prioris locum successit.

XVIII. Enarratio.

1 Posteriores creditores) Qui secundo seu posteriore loco pignus acceperunt.

2 Ipso jure succedere) In locum prioris creditoris succedere dicitur qui in jus pignoris succedit, *l. 3. ff. quæ res pign. vel hypoth.* et locum prioris creditoris subit *l. creditor* 12. §. *pen. ff. qui potior. in pign.* in locum prioris substituitur, *l. Claudius* 16. *eodem.*

3 Cum creditores non essent) Lex prima accipienda est de extraneo, ut et Basilicon auctores acceperunt. Quidam accipiunt de creditore chirographario. Non recte. Non est spernenda emendatio quam in Codice suo notaverat Antonius Loisellus V. C. ut pro *judicatum*, legatur, *indicatum* scilicet per libellum.

4 Facienti versuram) Debitor ex sententia Cujacii versuram facere dicitur, qui pecuniam mutuam sub usuris ab alio accipit, ut antiquiorem creditorem dimittat, quo genere mutatur creditor, id est, prior absolvitur, et qui pecuniam numeravit, novus creditor esse incipit. Theophylactus epistola 16. *Postquam fœnore ab aliis acceperis, aliis reddis quod debes.* Vide Cujacium ad legem primam in fin. D. de usur. libro 2. Quæstionum Papiniani, Salmasium de usuris cap. 1. ad fin. et cap. 17. ad fin. et de modo usurar. cap. 7. pag. 298. et seqq.

5 Creditori novo) Si debitor, versura facta, tertio creditori accepta pecunia idem pignus obligaverit primi creditoris dimittendi gratia, jus secundi non perimitur; sed tertius creditor in locum primi succedit, et secundo jus est offerendi tertio. Cujac. ad *l. 3. ff. de distract. pign.*

Tit. XIX. *Si antiquior creditor pignus vendiderit.*

Hic etiam tit. est portio 17. quo ostenditur, multum interesse debitor distrahat pignus, an antiquior potiorque creditor: nam si antiquior creditor extraneo recte distrahat, id neque debitor, neque inferior creditor oblata pecunia emptori evincere potest, *l. 1. et 2. hoc tit. l. 3. ff. de distr. pign. l. 1. inf. si pig. pign. dat. sit.* quia sera oblatio et intempestiva est, et distractio rite facta a creditore potiori, extrema linea pignorum causæ. Dixi, extraneo: nam si secundo creditori pignus distrahat primus, tertio superest jus offerendi secundo, *l. 5. §. ult. et l. sequ. ff. de distr. pign.* At si debitor pignus vendat 1, vel quod idem est, in solutum det antiquiori creditori, vel si vendat extraneo, inferioribus creditoribus integrum est jus offerendæ pecuniæ emptori, *l. 1. hoc tit.* quod jam jamque dixi titulo superiore,

XIX. Enarratio.

1 At si debitor pignus vendat) Auctores Basilic. legerunt in *l. 1. Cum autem debitor ipse priori, etc.* εἰ δὲ ὁ χρεώστης αὐτός, etc. quod etsi leviusculum sit, non tamen spernendum est.

Tit. XX. *Si communis res pignori data sit.*

Ut rei alienæ invito domino pignus non contrahi docuit tit. 15. ita rei communis pro parte collegæ non consentientis nullum pignus contrahi docet hoc tit. quia ea pars aliena res est: et nemo ex sociis plus parte sua alienare 1, aut pignorare potest.

XX. Enarratio.

1 Plus parte sua alienare) Si socius supra partem suam alienaverit, aut pignoraverit, satis illicita alienatio est, satisque illicitum pignus. Recte heic notat, pignus in parte indivisa constitutum, etiam post divisionem factam in eodem statu permanere. Vide recitat. Cujacii.

Tit. XXI. *De prætorio pignore et ut in actionibus etiam debitorum missio prætorii pignoris procedat.*

Regula proposita tit. 17. non tantum in eo pignore locum habet quod ex contractu, vel ex pacto formam et originem capit, sed etiam in prætorio pignore, de quo est hic tit. maxime si non sint ejusdem tituli creditores, ut *l. 2. et 3. cod. tit.* Et actio hypothecaria pertinet etiam ad prætorium pignus ex *l. 2. hujus tit.* quibus rationibus apparet ab hoc tractatu, qui est potissimum de actione hypothecaria, non esse alienam inspectionem de prætorio pignore, licet jam de eo nonnihil actum sit superiore libro tit. 72. nam prætorium pignus est, quod missio in possessionem 1 rerum omnium, vel unius rei debitoris (ut *d. l. 2. tit. 17.*) quæ fit ex edicto, conciliat atque constituit, prætore specialiter decernente creditorem cui non solvitur, non respondetur, non cavetur mitti in possessionem bonorum, ut pignus habeat, quo sibi servet creditum: et hoc verbum missionis quod est in hac rubrica, et *l. 2.* demonstrat satis, et *l. missio, ff. pro emp.*

Denique prætorium pignus est quod non a debitore, sed a prætore ex edicto creditori datur, et decernitur ut ei in tuto sit creditum, misso creditore in possessionem bonorum, vel quasi possessionem: nam et Justin. in *l.* 1. constituit prætorium pignus consistere in nominibus posse, prætore scilicet jubente ut et actiones debitoris creditor pro pignore habeat et persequatur, quod ante Justinianum non obtinuit: nec enim missus in possessionem omnium bonorum occupabat etiam nomina, nec nisi excussis rebus corporalibus, *l. si nullæ, ff. ut in poss. leg.* At ex Constitutione Justiniana recte missio fit statim ab initio etiam in universa nomina debitoris. Quod item constituit *l.* 2. ut si creditor amiserit possessionem, in quam rei servandæ causa jure prætorio missus erat, eam persequi et recuperare possit utili actione hypothecaria, hoc quoque videtur olim non obtinuisse: nam qui mittitur in possessionem, custos apponitur rebus debitoris sui commodi et securitatis causa, et in eo custode diligentia exigitur, quam si non præstiterit, sibi imputare debet qui non servavit pignus prætorium 2 quod impetraverat.

XXI. ENARRATIO.

1 Quod missio in possessionem) Vide Observat. libro v. 30.

2 Qui non servavit pignus prætorium) Sibi quidem imputare deberet; sed humanius est ut possessionem amissam utili actione hypothecaria recuperare possit, *l. ult. h. t.* ut est in Basil. οὐδὲ γὰρ ὀφείλει ζημιοῦσθαι εἰ καὶ ἀμελήσοι. Licet enim diligentiam non præstiterit, non debet inde damnum pati, sua ei negligentia non nocet, nova humanitatis ratione.

TIT. XXII. *Si in causa judicati pignus factum sit.*

Sequitur in hoc titulo aliud genus pignoris, ad quod pertinet etiam regula tit. 17. *l. si et jure, ff. eod. tit.* et actio quoque hypothecaria 1, ut opinor. Id vere est pignus quod in causam judicati ex bonis condemnati capit executor rei judicatæ, jussu et auctoritate ejus qui hoc præcipere potest, .i. magistratus qui judicem dedit, non judicis dati qui rem judicavit. Prætorium datur, hoc capitur 2; prætorium occupat creditor, hoc executor sive apparitor magistratus *l. 2. hoc t. t. l. si plus, ff. de evict.* prætorium ex edicto jure ordinario constituitur, hoc extra ordinem, *l. si pignora, ff. eod.* prætorium in rem constituitur, hoc in personam, .i. respectu personæ ejus secundum quem judicatum est, *d. l. si et jure,* prætorium datur etiam adversus debitorem non judicatum, hoc vero capitur tantum ex bonis judicati. Utraque tamen via exequi licet judicatum, vel eo qui vicit misso in possessionem bonorum judicati servandi causa, *l. 2. et 3. tit.* 17. vel extra ordinem ablatis et publice distractis pignoribus per apparitorem, non per creditorem, et censu mobili 3 primum, deinde immobili, tum nominibus ex Constitutione Antonini, qui ordo non servatur in prætorio pignore.

XXII. ENARRATIO.

1 Actio quoque hypothecaria) Si possessio ejus fortuito casu amissa sit, ut tit. sup. prox.

2 Hoc capitur) Et ideo in *l.* 1. recte a libris vett. Menagii et Brodæi abest verbum *datas.*

3 Et censu mobili) Locum profert in recitat. ex Plauti Menæchm. Act. 3. Sc. 1. *Census capiant illico.* id est, pignora, ut Adrianus Turnebus docere occupaverat.

TIT. XXIII. *Si pignus pignori datum sit.*

Creditor pignus pignori obligare potest, quod Græce est μετενεχυριάζειν, 1, et plerumque id agitur ut qui pecuniam crediturus est, pignus accipiat, quo alii dato pecuniam sumat et credat ei qui dare pignus prævertit: pignoris autem secunda obligatio tamdiu durat, quamdiu prima; et secundus creditor, quamdiu ea durat, non tantum retentionem pignoris et actionem hypothecariam habet, sed etiam jus distrahendi, sicut primus; nec distractione perfecta, integrum debitori est eam rescindere, oblata pecunia, *l.* 1. *hoc tit.* 2, *l.* 2. *tit.* 19. *l.* 8. *sup. de dist. pign.*

XXIII. ENARRATIO.

1 Quod Græce est μετενεχυριάζειν) In Basilicis hoc tit. scribit Salmasius de modo usurarum capite 14. sub initium, ἀντιβαδιστεύειν dici, qui rem jam alteri oppignoratam iterum alii pignori dat. Omnino male, ut dicam tit. 34. libri 9.

2 L. 1. hoc titulo) Cujacius in recitat. in *d. l.* 1. legendum putat, *post soluta pecunia*, et ita legitur in veteri Menagii, et paulo ante: *et non ex soluta a domino pecunia cred. sec.*

TIT. XXIV. *De partu pignoris et omni causa.*

Ait, omni causa, .i. omni alia causa præter partum, veluti operis, aut mercedibus operarum, quia de servis tantum pignoratis in hoc titulo agitur. Ceterarum rerum causæ sunt fructus, fætus primi et secundi 1, pensiones, quia vi ipsa rebus inesse videntur. Et de operis servi pignorati hoc est prodi-

tum *l.* 2. creditorem, si eas perceperit, aut percipere potuerit, quia sunt in fructu servi, imputare in usuras primum, deinde in sortem, ut *l.* 1. 2. 3. *et ult. sup. de pig. act. l.* 9. *sup. de pig. l.* 1. *inf. de distr. pig.* Partum autem non imputat, quia non est in fructu; et tamen sicut fructus fundi pignorati tacite pignori esse creduntur, qui a debitore vel ejus hærede percipiuntur, *l.* 3. *sup. tit.* 14. ita et partus ancillæ qui editi sunt apud debitorem vel hæredem ejus, *l.* 1. *hoc tit. l. fidejussor in fin. l. Paulus*, §. 1. *ff. de pig.* Nec obstat quod Paulus scribit *II. Sent. tit. V.* quoniam intelligendum est de fœtu vel partu edito ante pignoris obligationem, vel etiam de partu edito post pignoris obligationem apud alium quam debitorem vel hæredem ejus, vel creditorem, veluti apud emptorem ancillæ, cui eam debitor vendidit sine consensu creditoris, *d. l. Paulus*, §. 1. Cui rursus si opponatur *l. si convenerit*, §. *si fundus*, *ff. de pig. act. et l.* 1. *ff. de Salv. interd.* dicam partum ancillæ pignoratæ editum apud emptorem ancillæ proprie non venire in pignoris obligationem jure taciti pignoris, quia nunquam fuit in bonis debitoris, licet apud eum conceptus sit, ob id ipsum quia non est antequam in lucem edatur; sed tamen in actionem hypothecariam, qua creditor persequitur rem pignori obligatam venire etiam fœtus ejus rei, et fructus, et partus, vel jure expressi pignoris si extent, ut indicat *l.* 1. §. *cum prædium*, *ff. de pig.* vel arbitrio judicis tanquam tacite obsignatos si etiam extent; et res principalis creditori adimplendo non sufficiat, *l. si fundus*, §. *in vindicatione*, *in fin. ff. eod.* hoc colore, quia licet in bonis debitoris nunquam fuerint, tamen res ex qua orti sunt, in bonis debitoris fuit tempore contractæ obligationis: consumptos autem non venire, *d.* §. *cum prædium*, quia consumptio bonæ fidei emptori absolvit, et consummat acquisitionem fructuum, vel quasi fructuum, qui numquam venditoris fuerunt, ut nec jure hypothecæ, vel arbitrio judicis ab eo avocari possint: et ita supradictæ leges, quæ opponuntur distinctioni *l. Paulus*, accipiendæ sunt, ut etiam post venditionem ancillæ pignoratæ editus partus veniat in actionem Servianam, vel interdictum Salvianum si extet et ancilla non sufficiat, non directo jure pignoris, de quo nihil convenit, sed arbitrio judicis. Omitte distinctionem Doctorum [2] quis severit fructus, vel apud quem ancilla conceperit, quam juris auctores omiserunt.

XXIV. Enarratio.

1 Fœtus primi et secundi) Fœtus secundi sunt fœtus fœtuum, ἡ γονὴ τῆς γονῆς, Græci ad *l.* 8. *ff. de usur.* τὸ παρὸν πρᾶγμα, ἤγουν ἡ causa πάντα περιέχει ὅσα εἰσὶ παρὰ τὸν καρπὸν, οἷον τοκετὸν γόνην γονῆς. *Causa heic complectitur omnia quæ in fructu non sunt, ut partum, fœtus fœtuum.*

2 Distinctionem Doctorum) De qua Azo in Summa, tit. de pignor. num. 14.

Tit. XXV. *De remissione pignoris.*

Ex hoc titulo intelligimus, pacto nudo vel expresso vel tacito pignoris obligationem perimi, non quidem ipso jure, sed per exceptionem pacti, vel doli mali, ut *l.* 2. secundum quam interpretanda etiam est *l. major*, *sup. de pign.* ut ergo nudo pacto pignus contrahitur, ita dissolvitur [1]. Et tacitum pactum intervenisse videtur, si sciente et tacente [2] creditore, servus pignoratus manumissus, et in libertate moratus sit, *l.* 1. vel si a fisco sub hasta res pignorata venierit, sciente et tacente priore creditore, *l.* 8. si ab alio, non sufficit taciturnitas creditorum; sed necesse est [3] ut consentiant, et pignus remittant *l.* 2. *et* 4. nisi libello publice proposito admoniti fuerint faciendæ auctioni ut adessent, et adfuerint, nec contradixerint [4], *l.* 6. Semel autem remissum pignus non restituitur nisi novo pacto [5], *l.* 4. *et ult.*

XXV. Enarratio.

1 Ita dissolvitur) *d. l.* 2.

2 Si sciente et tacente) εἰδότος καὶ μὴ ἀντιλέγοντος. *sciente et non contradicente.* Basilica in *d. l.* 1. simpliciter, *sciente.* Per contrarium in *l.* 8. *creditores silentio crediderunt*, id est, siluerunt et tacuerunt.

3 Necesse est, ut consentiant) Nominatim.

4 Nec contradixerint) οὐ διεκώλυον, ut in Basilicis. Diocletianus et Maximianus dixerant, *jus suum executi non sunt.* Creditores programmate admoniti si præsentes fuerint nec contradixerint, tacite videntur jus suum pignoris remisisse. In *d. l.* 6. legendum ex libris vett. remisisse, ut est in *l. si hypothecas* 8. Auctores Basilic. in utraque lege interpretantur, amisisse.

5 Nisi novo pacto) Repetito consensu pignus renovatur.

Tit. XXVI. *Etiam ob chirographariam pecuniam pignus teneri.*

Non tantum remissione pignus perimitur, ut docuit titulo superiore, sed etiam, ut hoc docet novata debiti obligatione: ut si creditor quod sibi Titius debet sub pignore certo, animo novandæ obligationis dari stipuletur a Gajo, non repetito

eodem pignore. Repeti potuit consentiente Titio, vel, ut ponit Constitutio hujus tit. Gajo dominium ejus adepto. Repetito autem eodem pignore, etiamsi creditor adversus Gajum [1], vel intercessorem ejus agat personali actione ex stipulatu, eumque condemnet [2], pignus non perimitur, hoc est, novatione necessaria non perimitur, sed voluntaria; quia facta novatione voluntaria debitor, qui pignus dedit, liberatur, facta necessaria idem debitor obligatus manet, et mutatur actio, non debitor: et hæc differentia inter novationem necessariam et voluntariam proponitur initio hujus Constitutionis, et pars ejus, quæ est de novatione necessaria, repetitur in *l.* 8. *supr. de pign.* et idem a contrario in *l.* 8. *et* 25. *infr. de fidejuss.* ut si actum sit hypothecaria, non ideo reus aut intercessor liberetur. Tum id proponitur quod solum habet rubrica quasi præcipuum caput Constitutionis, eum qui pignus accepit ex causa certæ pecuniæ creditæ, etiam id retinere posse, opposita exceptione doli ex causa alterius pecuniæ creditæ sine pignore nudo chirographo, quæ chirographaria dicitur [3], licet ejus nomine pignus acceptum non sit. Denique ob hypothecariam pecuniam, creditori et retentionem competere et persecutionem pignoris, ob chirographariam retentionem, non persecutionem: et soluta omni pecunia hypothecaria, debitorem agentem pigneratitia actione, repelli per exceptionem doli mali, nisi etiam solvat pecuniam chirographariam. Debitorem, inquam: nam secundus creditor non repellitur, si primo offerat hypothecariam, non etiam chirographariam. Satis enim est si ei offerat hypothecariam ut sibi pignus confirmet [4], et in locum ejus subeat, ac cum effectu ab eo pignus vindicet, et hæc est sententia hujus Constitutionis. Singulari Constitutioni dedit singularem titulum. Namque similis alia vel Constitutio, vel juris auctoritas vix ulla reperitur. Et ratio ejus hæc esse videtur, quod improbe faciat debitor qui id tantum æs alienum dissolvit quod sub pignore debet, quia hoc facere videtur non tam sua sponte et fide bona, quam coactus vinculo et nexu pignoris quo forsitan indiget, plane hoc ipso demonstrans se vix unquam id exsoluturum quod sine pignore debet quæ improba mens merito coercetur retento pignore etiam ob æs alienum chirographarium, tametsi propter id obligatum non sit. Et longe alia est ratio secundi creditoris, qui ultro primo creditori offert quod ei ipse non debet, et extranei cujuslibet qui ultro offert creditori pro alio quod ipse non debet, ut *l. mulier, ff. qui pot. in pign.* et primi creditoris qui ultro offert secundo: Nam et primum secundo offerre, quod Accurs. notavit in *l.* 1. *sup. eodem*, verissimum esse probat Paulus 2. *Sent. l.* 13. Alam quoque esse rationem fidejussoris qui solvit quod alius principaliter debet, recte, ut opinor, sentit Accursius *l.* 2. *inf. de fidejuss.* De *l. solutum*, §. *si in sortem ff. de pign. act.* quæ pugnat cum hac constitut. scripsi Observat. v. [5] xv. [6] xix. [7]

XXVI. Enarratio

1 Adversus Gajum) Qui novam obligationem suscepit, qui expromisit, pignoris nomine obligatur, si eo consentiente, pignus repetitum sit. Basilica: τῇ μεταθέσει ἀπόλλυται τὸ ἐνέχυρον, εἰ μὴ παρεμβάλλων ἑαυτὸν ἔνοχος γέγονεν ἐπὶ τῷ ἐνεχύρῳ. *Nisi is qui novam obligationem suscepit, pignoris nomine obligatus sit*, et in ejus persona pignus repetitum sit. Tertullianus de idololatria c. 23. *Pecuniam mutuantes sub pignoribus.*

2 Eamque condemnet) Per judicem.

3 Quæ chirographaria dicitur) Græce ἀνυποθηκάριον χρέος. *pecunia credita sine pignore.*

4 Ut sibi pignus confirmet) *L.* 1. *sup. qui potior. in pign.*

5 Observat. v.) Capite 27.

6 xv.) Capite 22.

7 xix.) Capite 26.

Tit. XXVII. *De distractione pignorum.*

Vide tit. 3. *lib.* 50. *ff.*

Pignus non tantum remissione, aut novatione voluntaria perimitur, sed etiam distractione recte facta a creditore, cui pignus jure obligatum est, vel hærede ejus. Hæc enim cessante solutione est extrema linea et novissima pignorum meta, adeo ut a creditore jure distractis pignoribus nullus supersit, qui directa in rem actione, vel quasi Serviana emptori eas res evincere, aut de superfluo pretii cum eo agere possit. A creditore, inquam: nam a debitore facta venditio non perimit pignoris causam nisi fiat creditore consentiente [1] et remittente pignus. Et a creditore facta ideo perimit, quia pro solutione cedit. quatenus ex pretio creditori satisfit in totum, vel ex parte, salva debitori actione de superfluo, et creditori, de residuo, nisi aliud specialiter convenerit, et hoc distat solutio sortis a distractione pignoris: Nam soluta parte sortis, pignus nulla ex parte liberatur, quia non omnis sors pervenit ad creditorem: redacta parte sortis ex venditione pignoris, pignus in totum perimitur, quia omne pretium pignoris pervenit ad creditorem: sed quia non omnis etiam sors, creditori, ut dixi, salva est residui petitio. Ergo distractionis rei pignoratæ quam fecit creditor effectus hic est, ut pignus perimat, et jus offerendæ pecuniæ, et ejus do-

minium optima lege transferat ad emptorem, secuta traditione: alioquin jus suum creditor vendit .i. persecutionem pignoris, non rem, *l. pen. ff. eod. l. emptori ff. de hær. vel act. vend.* In venditione exigitur ut fiat ab eo cui pignus jure obligatum, nec dum finitum sit solutione aut veluti solutione vel alio modo, et cui sit jus distrahendi, puta a potiori creditore, et ex pacto 2, vel citra pactum ex trina denunciatione, et ut fiat auctore judice publice, solemniter, sub hasta 3, qua ex re proprie distractio dicitur: quia si plures res oppignoratæ fuerint, vel si generalis fuerit hypotheca, plerumque, ut M. Tullius ait in Quintiana, *reliquiæ vitæ debitoris lacerantur, et distrahuntur in personas varias.* Itaque necesse est antequam auctio fiat, eam in celeberrimis locis civitatis proscribi atque proponi, ut cuique liberum sit ad eum accedere, et sive ex pacto creditori distrahere non liceat, ante omnia ter denuntiari debitori, ut pignus reluat, sive ex pacto etiam semel absenti: Nam præsens quod publice proscriptum est, ignorare non potest, et quando copia est testium, testato 4, *l. 4. hoc titulo*, ubi dicere pro condicere 5 .i. denuntiare. Et in omni hoc negotio bona fide versari creditor debet. Sibi rem vel negotium gerere in hoc titulo dupliciter accipitur. In *l. 4.* pro suum negotium gerere sui crediti servandi causa, ut *l. pen. ff. de pign. act.* In l. 110. pro sibi emere, quod neque per se, neque per mediam personam creditor potest, quia a se ipso emeret, ab officiali potest, *l. 2. sup. si in cav. jud.* et a debitore, et ab emptore, .i. ab eo, cui ipse pignus bona fide distraxerit, non a se ipso. Et si a se ipso, id debitor quandoque luere potest quia ea venditio pignus non perimit.

XXVII. Enarratio.

1 Nisi fiat creditore consent.) *l. 2. sup. tit. 25.*

2 Et ex pacto) Vide recitat. in qua pro *ex facto* legit *ex pacto*, in *l. pen. ff. de pignorat. act.* et ad dictam *l. pen.* libro 3. Respons. Papin.

3 Sub hasta) S. Ambrosius in libro de Tobia cap. 11. *Agitat hastas, feralem instituit de singulorum exuviis auctionem.*

4 Testato) διαμαρτυρεῖσθαι αὐτόν· *testato ei denuntiare.* Basil.

5 Condicere) Condicere, est denuntiare, §. *appellamus* 15. *Institut. de action.* Glossarium in παραγγελία *denuntiatio, condictio etc.*

Tit. XXVIII. *Debitorem venditionem pignorum impedire non posse.*

Est etiam hic titulus de distractione pignorum, et docet contra obnutiationem 1, vel prohibitionem debitoris non solventis omnem pecuniam, factam distractionem ratam esse, nec malæ fidei emptorem esse eum, qui non ignarus obnuntiationis, vel prohibitionis a debitore factæ testamento aut inter vivos, accessit ad eorum emptionem. Testamento, ut si cum prædia quædam oppignorasset, testamento caverit, ne qua prædia a se .i. extra nomen suum venderentur, adjecta pœna, ut quæ venderentur, redigerentur in fiscum, ut *l. pater §. fundum de leg. 3. et l. 1. hoc titulo.* Hæc enim prohibitio jus creditoris non lædit *l. filiusf. §. Divi 2. de leg. 1.* nec rem litigiosam facit *l. 1. inf. de litig.* quia nuda prohibitio est nullam habens admistam controversiam proprietatis, vel obligationis, nec ullam fisco adversus emptorem aut venditorem actionem parat.

XXVIII. Enarratio.

1 Contra abnuntiationem) Obnuntiatio, est denuntiatio prohibitoria. Vide Donat. in Adelp. Terent. Act. 4. Sc. 2. Svetonius Julii cap. 20. *Per edicta obnutiarent.*

Tit. XXIX. *Si vendito pignore agatur.*

Est etiam hic titulus de distratione pignorum, et pertinet ad id proprie quod in illo habemus *l. 4. 7. 9. 10.* Creditorem in distrahendis pignoribus sinceriter et bona fide debere versari. Ac summa ejus hæc est. Aut jure fit venditio pignoris, aut non. Jure fit etiamsi fiat dolo malo, puta minore pretio 1 in fraudem debitoris, non dolo dante causam contractui, modo solemnia juris observentur, et is vendat qui jus 2 vendendi habet. Nullo jure fit si solemnia juris non observentur 3, vel is vendat, cui jus vendendi non est, et hoc casu in arbitrio est debitoris, ut vel rem vindicet ab emptore jure ordinario, ut dominus 4, et non reddito igitur pretio 5 quod nec in rem ejus 6 versum videri potest, cum id mox emptor a venditore repetiturus sit, *l. supr. empti, inf. de evict.* Vel ut agat oblato debito in creditorem pignoratitia actione in id quod interest, in quo continetur justum pretium rei venditæ, *l. 2. hoc titulo.* Quod si jure facta 7 venditio sit, sed dolo malo, puta re addicta minore pretio, creditor debitori offerenti debitum tenetur pignoratitia actione in id quod interest, non emptor, *l. 4. et 7. sup. de distr. pign.* quamvis et ipse emptor in eo negotio mala fide versatus sit, præterquam uno casu, si creditor solvendo non sit quo in emptorem malæ fidei debitori restituitur actio in rem, rescissa venditione, et re evicta emptori cum fructibus, eidemque vicissim reddito pretio cum usuris, *l. 1. et 3.* Prius excutitur cre-

ditor, ne temere convellatur fides hastæ, auctionisque publicæ. Et emptori malæ fidei redditur pretium, non quod versum sit in rem debitoris, quia non videtur versum in rem ejus quod eum reddere oportet, sed qui a domino ex justa emptione rem debitor avellit per restitutionem in integrum, quæ debet esse reciproca.

XXIX. Enarratio.

1 Minore pretio) *l.* 3. *hoc titulo.*

2 Qui jus vendendi hab.) *l.* 1.

3 Non observentur) *l.* 4.

4 Ut dominus) *l.* 2.

5 Et non reddito igitur pretio) Azo putabat debitorem doli mali exceptione summoveri posse, si pretium non reddat, *l. emptor* 65. *ff. de rei vind.* vide recit. ad hunc tit.

6 Nec in rem ejus) In rem debitoris.

7 Quod si jure facta vend. sit) Nota hoc casu venditionem pignoris jure fieri, licet creditor dolo fecerit. Jure factam venditionem, sed mala fide, id est, viliore pretio sentit Azo in Summa. Alii negant.

Tit. XXX. *De luitione pignoris.*

Hic etiam titulus pertinet ad distractiones pignorum: Nam ex eo intelligimus, non impediri distractionem pignorum, nisi debitor luat pignus in solidum, soluta omni pecunia, et idem in *l.* 1. proponitur, quod *l.* 16. *sup. de distr. pign.* quæ species etiam aptanda est ad *l.* 2. ut jam olim memini me docere in Observationibus 1, quamquam et aliis casibus non inficier summota personali actione durare hypothecariam: ut si creditor non merito causæ, sed vitio et culpa sua principalem litem amiserit, forte quia male instituit, vel quia plus petiit, vel quia judicio non adfuit, ut *l. si Stichum*, §. *pen. ff. de sol. l. pen. ff. si serv. vind. l. qui occidit*, §. 1. *ad leg. Aquil. l. servum quem, ff. de pign.* Nam in causa hypothecariæ nullum simile vitium arguitur. Itemque si creditor debitori, vel contra hæres extiterit, quia confusio tantum fit personarum, et pignora hærent in rebus, non in personis. Itemque certis casibus sublata actione personali silentio tricennii 2, quia naturalis obligatio manet. At hic titulus, quamvis, ut dixi, possit accommodari ad distractionem pignorum, tamen est potissimum de luitione eorum quæ fit ante, non post distractionem, vel post addictionem beneficio principis creditori factam intra constitutum tempus, monetque eam esse individuam, et luere 3, quod verbum est duodecim tab. pro quo etiam dixerunt reluere 4, et repignorare non solum esse solvere pecuniam, sed etiam obsignare et deponere, vel pignus creditori dare in solutum, vel vendere eidem pretio compensato cum debito, et superfluo residuove reddito. Et luitionem parere debitori actionem pignoratitiam, quæ de pignore recipiendo proponitur.

XXX. Enarratio.

1 In Observationibus) Libro quinto capite 32.

2 Silentio tricennii) Durare hypothecariam notat Axo in Summa.

3 Et luere) Glossæ: *ἀποτιννύω, persolvo, luo.* Quintus Curtius 10. *Ni æs alienum luissem.* Servius Honoratus ad XI. Æneid. *Luere enim dicitur qui pecuniam solvit.*

4 Dixerunt reluere) Festus Pompejus: *Reluere, repignorare.* Cæcilius: *Ut aurum et vestem, quod matris fuit, reluat quod viva ipsi opposuit pignori.*

Tit. XXXI. *Si unus ex pluribus hæredibus creditoris vel debitoris partem suam debiti solverit, vel acceperit.*

Quod habuimus titulo superiore, *et l.* 16. *sup. de dist. pign.* id etiam hoc tit. proponitur *l.* 2. nec supervacuo, sed ut cum pluribus hæredibus debitoris comparentur plures hæredes creditoris, et quemadmodum uno ex hæredibus debitoris solvente pro portione hæreditaria quod ad partem ejus attinet actio personalis tollitur, non etiam hypothecaria 1, ita ostendatur uno ex hæredibus creditoris accipiente pro portione sua quod quis defuncto debuit, pro ea parte extingui actionem personalem, hypothecariam autem nulla ex parte intercidere. Obligatio personalis dividitur ex duodecim tabul. 2 hypothecaria est individua 3.

XXXI. Enarratio.

1 Non etiam hypothecaria) Quia pignus totum est obligatum pro toto debito, et totum pignus pro qualibet parte debiti, scribit Fulgos. hoc loco.

2 Dividitur ex duodecim tabulis) *l. pacto* 26. *sup. de pact. l. ea quæ* 6. *C. famil. ercisc. l. ult. C. de hæred. action. l.* 1. *hoc tit.*

3 Hypothecaria est individua) Individua est pignoris causa, *l. rem hæreditariam* 65. *ff. de evictionı.*

Tit. XXXII. *Si pignoris conventionem numeratio secuta non sit.*

Ut cautioni creditæ pecuniæ, ita cautioni vel dationi pignoris intra biennium obstare exceptio-

nem, vel replicationem non numeratæ pecuniæ. Nam etsi soluta obligatione personali, non semper solvatur hypothecaria, ut duo superiores tituli proximi demonstrarunt: ubi tamen non consistit, sed excluditur personalis exceptione illa, et eadem etiam hypothecaria excluditur, vel replicatione, ut si is qui rem pignori dedit spe futuræ numerationis, quæ frustra fuerit, eam rem suam esse vindicet ab eo cui dedit, ut *l.* 1. vel adversus eum agat pignoratitia, ut *l. solutum* §. 1. *ff. de pign. act.* et opponitur hæc exceptio, si non ea res mihi pignori data, nec dum pecunia soluta est. Hanc enim exceptionem excludet replicatio doli mali, vel non numeratæ pecuniæ, quæ in reum transferet onus probandæ numerationis, et in *l.* 1. intentio 1, .i. exceptio. Quem locum sic docte Basilica interpretantur secundum veteres formulas exceptionum 2 οὐκ ἀντίκειται παραγραφὴ ἡ λέγουσα, ἀλλὰ εἰ μὴ δέδωκας τὸ χρέος.

XXXII. Enarratio.

1 Intentio, id est, exceptio) Sic Basilica in *l.* 1. *sup. de non num. pec.* μὴ ἀντικειμένης αὐτῷ τῆς ὑποθηκαρίας · *nec exceptio dati pignoris ei opponetur*, pro his verbis *d. legis* 1. *nam intentio dati pignoris, etc.*

2 Οὐκ ἀντίκειται) *Non opponitur exceptio ita concepta: At si non dedisti pecuniam.* Libro 25. Basil. tit. 7. cap. 55.

Tit. XXXIII. *De jure dominii impetrando.*

Creditor qui pignus jure suo distrahit, de quo convenit inter eum et debitorem, id sibi addicere non potest, *l.* 10. *sup. de dist. pign.* sed decursis proscriptionum et hastarum solemnibus, si non inveniat emptorem, id ei postulanti a principe addici potest, *l. eleganter in pr.* 1 *ff. de pign. act. l. si is qui in aliena* §. *ult. ff. de acq. rer. dom. l. debitor, ff. ad Treb.* quod fit etiam in pignore capto ex causa judicati, *l. ult. Sup. Si in causa jud.* et ut opinor, etiam in prætorio. Solus princeps hoc tribuere potest, si specialis fuerit hypotheca 2, ex generali nunquam addicit omnia bona, sed pro modo debiti, *l.* 1. Verum qui hoc impetravit a principe, recessisse ab eo videtur, si postea usuras creditæ pecuniæ, ut solebat, pergat a debitoribus exigere, *l.* 2. nec rursus variare potest, et ad beneficium principis reverti, quia jam variavit semel, *l. pen. ff. de leg. com.* Post addictum autem dominium, luendo pignori adhuc olim dabatur annus debitori, hodie datur biennium ex Constit. Justiniani, et ex eadem non addicitur ante biennium post condemnationem, vel denuntiationem debitoris, videlicet si de distrahendo pignore nihil convenerit. Nam quod convenerit in primis tuendum est, sive quo tempore venirет pignus convenerit, sive quo pretio, qua lege, quo loco *l.* 5. *ff. de pig. act. l.* 3. *hoc tit.*

XXXIII. Enarratio.

1 Lege eleganter in princ.) Vide Observ. 26. 22.

2 Si specialis fuerit hypoth.) Creditor exprimere debet εἰ περὶ ἰδικοῦ τινος αἰτεῖ, Basilica: *an speciale pignus sit quod jure domini possidere postulat.*

Tit. XXXIV. *De pactis pignorum et de lege commissoria in pignoribus rescindenda.*

In hoc titulo agitur de pactis justis vel injustis aliquot, quæ in pignoribus contrahendis fieri solent. Justum est, si debitor paciscatur ut pecunia ad diem non soluta, pignus cedat creditori. Quo hoc actum *l.* 1. interpretatur, ut id creditor suo jure 1 distrahat, non etiam ut habeat emptionis jure, quod tamen jure agi posset, et hoc modo liberaretur debitor, *l.* 3. *sup. de luit. pign.* qui cessione pignoris non liberatur, *l.* 1. *sup. de pign.* Justum etiam est si convenerit, ut pignus quod dedi evictionis nomine emptori, cui quis faciebat controversiam rei quam ei vendideram, re judicata secundum emptorem mihi restituatur, nec teneatur in omnem evictionis causam, *l.* 2. At justa non est lex commissoria, puta si convenerit ut ad diem pecunia non soluta creditor pignus sibi habeat, quæ fiducia dicitur 2, quia huic sæpe inest fraus intolerabilis maxime, ut fit pro ære modico debitore opponente pretiosa monilia, *l.* 3. et tamen justa est conventio, si convenerit ut quod ex venditione pignoris redegeret creditor, id omne sibi haberet, *l. ult. sup. de dist. pign.* propter incertum eventum venditionis, quam recte sortem hastariam vocat, *l. pen. Co l. Th. de prœd. nau.* sicut e contrario, ut si vel minimum redegerit eo sit contentus in crediti vicem, *leg. a Divo*, §. *si pignora, ff. de re jud.*

XXXIV. Enarratio.

1 Ut id creditor suo jure distrahat) Auctores Basilic. videntur legisse in *d. l.* 1. cessurum creditori hypothecam. ἐὰν συμφωνήσῃ τίς πρὸς τὸν δανειστὴν, ὅτι εἰ καταβάλλῃ ἐντὸς τοῦδε χρόνου παραχωρεῖ τὰς ὑποθήκας, οὐ δοκεῖ πιπράσκειν αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ κατὰ πάντων δικαιὸν διδόναι αὐτῷ τουτέστι τὸ ἐξεῖναι

πιπράσκειν αὐτῷ. *Si quis cum creditore pactus sit, ut pecunia ad diem certam non soluta, pignoribus cedat creditori, non videtur ipsi pignus vendere, sed commune jus ipsi concedere, id est, facultatem distrahendi pignoris.* Sententia dictæ legis hæc est: eo pacto venditionem pignoris contractam non esse, sed id tantum comprehendi, quo jure suo creditor pignore contracto habiturus esset: id est, ut ei pignus distrahere liceat, sicut creditoribus licet, non exsoluta pecunia. Hæc lex pacti interpretationem continet. In Menagii Codice ita legitur: se cessurum creditoribus, hypothecæ venditionem non contraxit. Quod licet eodem recidat, magis tamen placet, ut legatur, *hypotheca*, maxime quod ea lectio Basilicon auctoritate confirmetur. Pactum illud justum est, ut debito non soluto intra certum tempus, debitor pignus creditori cedat: nam ad jus commune pertinet, non ad legem commissoriam, quæ improbata est, et ita Fulgosius.

2 Quæ fiducia dicitur) Paul. *Sent. l.* 11. *t.* 13.

Tit. XXXV. *De exceptionibus sive præscriptionibus.*

V. lib. 4. *Inst. tit.* 13. *et* 14. *et l.* 1. *et seq. l.* 44. *ff.*

Propositis variis negotiis et actionibus civilibus, priusquam dicat de criminalibus, quibus reservat librum sequentem, dicere instituit de exceptionibus, quibus actiones civiles excludi solent, et de generali actione ex stipulatu, quæ omnibus aliis subservire solet, deque aliis actionibus civilibus, quas superiores libri non habuerunt, ut profligato absolutoque omni tractatu rerum civilium, expeditior veniat ad criminales libro sequenti. Exceptio est intentio rei opposita intentioni actoris. Vel, defensio justa, quæ objicitur actioni: Defensio juris 1, quæ eludit, elidit excludit actionem: Actio est telum. Exceptio clypeum 2. Exceptio aries, quo actio infringitur. M. Tull. in Top. *Aries ille subjicitur in vestris actionibus, si telum manu fugit*: Qua exceptione actio legis Aquiliæ 3 inefficax constituitur. Et subiici dicitur actioni exceptio, quod utraque simul atque conjunctim a prætore detur, quodque actioni uno tenore 4 et contextu addatur exceptio, *l. ult. sup. quib. ex caus. ma.* hoc fere modo, L. Titius judex esto, Si paret G. Sejum L. Titio ex causa crediti C. dare oportere; nisi de non petenda ea pecunia inter se pepigerint, G. Sejum L. Titio judex condemna: qua de causa in *l. exceptio, ff. de except.* recte exceptio definitur esse conditio insita, scilicet in actione, ut et replicatio in exceptione, *l.* 6. *hoc tit.* et recte Cornificius 5: *In privata actione prætoriæ exceptiones sunt*, et M. Tullius 6: *Is qui agit judicium purum postulat. Ille qui cum agitur exceptionem addi ait oportere.* Nulla autem est differentia inter exceptionem et præscriptionem 7. Utraque appellatio idem potest; et conjunctio, Sive, in hac rubrica connexio est vocum idem significantium. Cetera quæ sunt præcipua in Constitutionibus hujus tit. aliis locis exposuimus.

XXXV. Enarratio.

1 Defensio juris quæ eludit) ut apud Græcos παραγραφὴ ἀπὸ τοῦ παραγράφεσθαι καὶ ἐκβάλλειν τὸν ἀγῶνα, ut ait Syrianus in Hermogenem.

2 Exceptio clypeum) Neutraliter. Vide Sosipatrum Charisium libro 1. Grammaticæ.

3 Actio legis Aquiliæ) Vide quæ diximus ad §. 3. *Instit. de lege Aquil.*

4 Uno tenore et cont.) Vide ad tit. *de exception. Institut.*

5 Et recte Cornificius) 1. Rhetoricorum ad Herennium.

6 Marcus Tullius) 1. de inventione.

7 Inter exceptionem et præscript.) Vide ad *d. tit. de except.*

Tit. XXXVI. *De litigiosis.*

Vide tit. 6. *eodem libro.*

Hic titulus est de exceptione litigiosi. Et litigiosi appellatione non res tantum continetur mobilis vel immobilis de cujus proprietate is, qui eam in alium transfert, litem habet cum alio, ut definit *Nov.* 112. 1 Sed etiam nomen debitoris, de quo lis est, et actio in judicium deducta, sive chirographum ambiguum, ut loquitur *l.* 3. Et licet ipso jure teneat venditio, vel pignoratio, vel donatio, vel quæ alia alienatio rei, aut cautionis litigiosæ, *l.* 17. *et* 18. *ff. de rei vind.* tamen ad irritum constituitur, et proinde ac si non intervenisset 2, re eodem loco restituta quo fuit ante, per eosdem lis peragitur per quos inchoata fuit *l.* 2. *et ult. hoc tit.* et emptor, vel donatarius, vel creditor, si rem persequatur, repellitur exceptione litigiosi, *l.* 1. §. 1. *ff. eod. l.* 1. §. *ult. ff. quæ res pig. obl. l. bona* §. 1. *ff. ad Vell.* et hoc indistincte, sive sciverit rem esse litigiosam, sive ignoraverit 3, quia debuit esse curiosus quæ res sibi venderetur, nec temere emere ab improbo venditore qui in hoc solum rem litigiosam divendit, ut deteriorem faciat condicionem adversarii sui opposito fisco, vel alio potentiori adversario. Qua ratione etiamsi rem non litigiosam alienet prospectu litis futuræ, adversario tenetur in

id quod interest ex edicto de alienatione jud. mut. cau. fac. itemque si rem litigiosam in sacrum dedicaverit ex 12. tab adversario tenetur in duplum, *l. ult. ff. eod.* quia dedicatio vix rescindi, et resecari 4 potest, cum religioni judices et pontifices favent, et eadem ratione si servum litigiosum manumiserit, ut *leg. 18. Digest. de rei vindic.* dicerem eum adversario teneri in duplum, quia vix poterit manumissio rescindi: libertatibus enim prætores favent, *leg. 3. §. 1. ff. de al. jud. mut. cau. fac.* Sed si alio genere rem litigiosam alienaverit, non tenetur adversario, quia satis adversario est quod alienatio irrita constituitur, et emptor repellitur exceptione litigiosi. Re autem non litigiosa vendita, tametsi prospectu futuri judicii, emptio non rescinditur 5, nec emptor ulla exceptione repellitur. Exceptio autem litigiosi locum habet, non tantum, si quis ex causa emptionis rem litigiosam acceperit ab eo qui de ea re litigabat: sed etsi ex causa donationis, vel permutationis, vel pignoris, ususfructus, emphyteuseos, non si cui testamento, vel codicillis res litigiosa relicta sit, quia hujus alienationis occasio est mors litigatoris, non cupiditas vexandi adversarii, *l. 3. et ult. hoc tit. Nov. 112.* Non si ex causa transactionis, et divisionis rerum hereditariarum factæ inter cohæredes res litigiosa in alium transferatur, quia ut ait *d. Nov.* inter cohæredes facta divisio non videtur alienatio esse, cum ad eos res litigiosa jure hereditario pervenit: et in lege ultima hæc verba: Traditionis, et divisionis, pro uno eodemque negotio accipio. Nihil etiam pertinet ad exceptionem litigiosi causa dotis, vel donationis propter nuptias, *l. ult.* quia et occasio hujus alienationis est nuptiarum affectio, dum forte non suppetit alia res, quæ in dotem detur, non cupiditas vexandi adversarii. Ex aliis causis, qui rem litigiosam accepit sciens vel ignorans, repellitur exceptione si agat, et rem redhibere cogitur 6. At non tantum est exceptio litigiosi, sed etiam pœna litigiosi quædam, *l. 2. ff. eod.* quæ fisco præstatur *l. 1. ff. de jur. fisc.* et definitur *l. ult. hoc tit.* Exceptio nocet scienti et ignoranti. Pœna scienti tantum, ita ut qui sciens rem litigiosam emit, vel ex donationis, aliave causa superius non excepta accepit, pretium quanti emit præstet fisco, cui etiam tantumdem venditor præstat, vel si jam vendito pretium accepit ab emptore, fisco venditor præstat duplum 7, exemplo domus venditæ demoliendi causa, *l. ult. ff. de adm. inf. l. Senatus, ff. de contrah. empt.* Donator quoque et donatarius 8, qui sciebant rem esse litigiosam, fisco conferunt duplum veri pretii. Ignorans autem emptor, vel donatarius 9, vel quis alius, qui a litigatore rem accepit, tantum abest emptione rescissa ut teneatur in pœnam, ut litigator, qui in eum rem transtulit in fraudem adversarii sui, damnetur potius emptori reddere pretium conventum aut donatario pretium verum, et hoc amplius 10 tertiam partem, fisco autem duas partes, ut ita litigator plectatur in duplum propter improbitatem et reticentiam suam: et ita accipienda est *l. ult.*

XXXVI. Enarratio.

1 Nov. 112.) Capite 1.

2 Et proinde ac si non intervenisset) Ut apud Cornelium Nepotem in Alcibiade: *Proinde ac si solus advenisset.* Sic habent libri meliores.

3 Sive ignoraverit) *l. ult. in princ.*

4 Resecrari potest) Resolvi religione: Festus.

5 Emptio non rescinditur) Sed venditor tenetur in id quod interest.

6 Rem redhibere cogitur) Reddere Basilica ἀναδιδόναι.

7 Venditor præstat duplum) Emptor nihil.

8 Et donatatarius) Petrus et Cynus putabant, donatarium nullam pœnam pati, quos reprehendit Fulgosius heic.

9 Vel donatarius) Azo in Summa: Sin autem ille qui accepit, ignoret rem litigiosam, redhibitio quidem fit omnino, et pretium ei redditur, vel ipse ab eo liberatur. Item tertiam partem pretii recipit a venditore, qui reticere non debuit rem esse litigiosam. Sed et venditor alias duas partes fisco præstare debet: et hæc pœna locum etiam habebit in donationibus, ut vera æstimatione facta multetur.

10 Et hoc amplius) Præterea tertiam partem.

Tit. XXXVII. *De contrahenda et committenda stipulatione.*

V. lib. 3. Instit. tit. 16. et lib. 45 ff. t. 1.

Sequuntur vincula et remedia juris quæ negotiis et obligationibus civilibus adminiculari solent: hæc juris remedia stipulationes sunt legitimæ, *l. licet, sup. fam. erc.* hæc vincula et catenæ, ut est in Satyra Horatii 1, stipulationes sunt. Omnes obligationes sunt vincula, sed omnibus longe plurimum valent vinculorum vincula, quæ stipulationes 2 sunt inductæ a jurisperitis, adstringendarum et firmandarum 3 aliarum obligationum gratia tam civilium, veluti ex negotiis civilibus, quam naturalium, veluti ex pactis conventis: unde et nomen traxerunt. Stipulum enim veteres firmum appellaverunt, forte a stipite descendens, quod non de quolibet stipite accipi debet (nec enim firmi sunt

omnes) sed de eo, cui argilla vel creta, vel cera superimposita figuli simulacra, aut vasa, quæ fingunt firmare solent: nam et hac in re verbo firmare Festus utitur 4, et is stipes Polluci 5 et Hesychio κάνζβος, Tertulliano crux, et patibulum in Apol. c. 12. et 16. Stipulationes igitur per se non consistunt, sed aliarum obligationum fulcimenta, et accessiones sunt, ut id de quo prius inter aliquos convenit, mox verbis quoque stipulationis concludant, *leg. si dominus*, *ff. de præs. verb.* Et quæ ex priori conventione vel causa non competit actio, competat ex stipulatione 6, vel ut præter eam quæ ex priori causa competit, competat etiam ex stipulatu, vel ut prior causa novetur: et ita stipulatio legati solvendi interponitur, vel quod ex testamento peti non possit, *l. si fideicommissum*, *ff. de cond. indeb.* vel ut etiam ex stipulatu peti possit, *l. Titius in fi. ff. ad Trebell.* vel novandi causa. *l.* 8. §. 1. *ff. de novat.* Et placet quod ait Gajus in Instit. *Verborum obligationem contrahi ex interrogatione dantis, et responsione accipientis*: nam verba illa Dantis et Accipientis demonstrant stipulationem pendere ex alia causa, quæ præcedat stipulationem, vel etiam sequatur, ut si crediturus pecuniam stipuletur sibi reddi quam nondum adnumeravit. Denique stipulationes inventæ sunt, ut alias conventiones adstringant, et inde strictæ dicuntur, vel etiam quod et ipsæ strictam interpretationem recipiant, *l. quicquid*, *ff. de verbor. obligat. l. stipulatus es*, *ff. de fidejuss.* Boetius 6. Com. Top. Ciceronis, *In bonæ fidei judiciis*, inquit, *judices non strictas inter litigantes stipulationes, sed bonam fidem quærunt*. Contrahitur autem stipulatio verbis, ut olim directis 7, aut velut directis 8, hodie quibuscunque, Committitur cum ex ea agi potest, qua de re *l.* 5. *et* 12.

XXXVII. Enarratio.

1 In Sat. Horatii) Sat. 111. lib. 11.

2 Stipulationes sunt inductæ) Justinianus *tit. de inoffic. testam.* ait, inductum esse, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, id est, a jurisperitis Sic Paulus 5. *Sentent. tit.* 7. Stipulationes inductas esse obligationum firmandarum gratia.

3 Firmandarum) Divus Hieronymus in Hieremiam cap. 32. *Emitur possessio, scribiturque in libro atque signatur, et adhibentur testes, argentumque diligenter appenditur, ut omnia venditionis et emptionis jura serventur, et sit certa possessio, stipulationibus et sponsionibus roborata.*

4 Festus utitur) In voce *stipulatores*.

5 Polluci) Libro 7. cap. 33.

6 Competat ex stipulatione) Paulus *Sentent. lib.* 11. *tit.* 32. §. *ult.*

7 Directis) Solemnibus, legitimis, Latinis.

8 Aut velut directis) Fac quem Latine interrogare, responsum autem Græce, vel Punice. Utilis est stipulatio, si modo uterque alterius linguam intelligat, et congruenter responsum sit, *l.* 1. §. *ult. ff. de verb. oblig.* Hæc opinor velut directa verba appellat.

Tit. XXXVIII. *De inutilibus stipulat.*

Vide tit. 10. *lib.* 3. *Instit.*

Superior titulus fuit de stipulationibus quæ pro utilibus semper habitæ sunt, vel quæ inutiles olim fuerunt, hodie sunt utiles, ut *l.* 11. *et l. ult.* vel quæ etsi inutiles sint, non tamen inutilem faciunt obligationem ex qua pendent 1, ut *l.* 3. Hic titulus proprie est de inutilibus, id est, quæ obligationem non pariunt, vel quæ infirmantur per exceptionem doli, aut metus, ut stipulatio dolo, aut metu expressa *l. pen.* de qua etiam actum est titulo superiore *l.* 9. sed respectu alterius utiles, ut et *l.* 8 de inutili agitur ex adverso ut lis stipulationis. Hæ autem sunt inutiles stipulationes, quæ in hoc titulo proponuntur. Qua pupillus sine tutoris auctoritate 2 spopondit aliquid *l.* 1. Qua libertas matrimoniorum constringitur pœnæ vinculo *l.* 2. cujus propositio generalis est, libera .i. nullius pœnæ metu constricta matrimonia esse debere, tam in contrahendo scilicet, ut *l. Titio* 61. §. 1. *ff. de cond. et dem.* quam in distrahendo 3. Species autem subjecta est de distrahendo matrimonio, ut si convenerit, ne liceret viro, aut uxori matrimonium distrahere subjecta stipulatione pœnali, si quis eorum faceret divortium, quæ conventio et stipulatio 4 inutilis est, si excedat quantitatem pœnæ legitimæ, quia legibus severiores esse non possumus, sed contenti esse debemus legum pœnis: quod non tantum in hac specie prodidit *l.* 19. *ff. de verb. obl.* sed et generaliter *l.* 1. *sup. de sent. quæ pro eo, quod int. prof.* ut plane stulti sint qui a fure nec manifesto quadruplum, aut quintuplum nos stipulari concedunt. Item *l.* 3. docet inutilem eam esse, quæ fit inter absentes, et eadem simul ac *l. ult.* eam quæ fit alteri, extraneo scilicet, non si ei qui est in nostra potestate, vel quem in potestate 5 habemus, et ita demum si nostra non intersit, non etiam si intersit nostra alteri dari: nam hoc casu stipulatio valet, non ut alter agat qui abfuit; sed ut stipulator agere possit in id quod interest, sive subjecerit stipulationem quanti ea res est, ut *l.* 3. sive omiserit, *l. stipulatio ista*, §. *si stipuler. et seqq. ff. de verb.*

obl. Dico, qui abfuit, ut proponitur in *l.* 3. *hujus tituli*, *et l.* 3. *tituli superioris*: unde ex diverso dicendum videtur alteri præsenti 6 non inutiliter nos stipulari: et verum est ex ea stipulatione alteri esse utilem actionem, *l. si procuratori, ff. de verb. oblig. l. si dictum*, §. *si præ-rute, ff. de evict. et arg. l. donationes*, § 1. *ff. de donat. l.* 41. *ff. de mort. caus. donat.* quia ipse præsumitur stipulatus, licet stipulatus non sit, quæ præsumptio de absente sumi non potest, quia convenire naturæ præsumptionem juris oportet. Præsumptione sola contra veritatem etiam sustinetur stipulatio in specie *l.* 1. *et l. pen. sup. tit. prox.* Lex quarta hujus tituli est de pactione et stipulatione mutuæ successionis, sive ἀλληλοκληρονομίας, qua constringitur libertas testamentorum, quæ est etiam inutilis 7.

XXXVIII. Enarratio.

1 Pendent, ut *l.* 3.) Quæ scripta est ad Isidor. ut emendat Cuj. in recit. et ita legitur in veteri Menagii.

2 Qua pupillus sine tut. auct.) Et recte pupillus: nec enim puberi masculo curatoris auctoritate opus est, *l.* 101. *ff. de verbor. obligat.* Cujac. ad §. *pupillus* 9. *Inst. eod.* Idem tamen statuunt interpretes in adulto qui curatorem habet: vide eundem ad *l.* 101.

3 Quam in distrahendo) Matrimonia non debent contrahi, aut contracta metu retineri. Cujac.

4 Quæ conv. et stipul. inutilis est) Utilis est, si sit intra modum pœnæ legitimæ. Cujac.

5 Quem in potestate habemus) Ipse sibi filius stipulari videtur, *l. quod dicitur* 30. *ff. de verb. oblig.* et pater sibi.

6 Videtur alteri præsenti) Et ita ipse §. *alteri*, *Instit. de inut. stipulat.* interpretatur, in quo dicitur, alteri stipulari neminem posse: ut inquam absenti nemo stipuletur recte.

7 Quæ est etiam inutilis) Legem quartam de mortua successione acceperunt auctores Basilicῶn lib. 43. tit. 6. cap. 4. ex quo Harmenopulus libro primo tit. 9. §. 29. Inter commilitones tamen cum in procinctu sunt ejusmodi stipulationes valent, *tit.* 19. *sup. de pact.* Harmenopulus *d. tit.* 9. 30. *et tit.* 16. 6.

Tit. XXXIX. *De duobus reis stipulandi et promittendi.*

V. tit. 17. *l.* 3. *Inst. et tit.* 2. *lib.* 45. *ff.*

Duo vel plures rei stipulandi sunt, qui ab uno vel a pluribus eandem rem vel pecuniam ex uno eodemque contractu suo nomine singuli in solidum, et in partem virilem stipulati sunt: vel, apud quos commune stipulati jus est, ut *l. si rem*, §. *ult. ff. de novat.* Duo vel plures rei promittendi, qui eandem rem vel pecuniam ex eadem causa singuli in solidum, et in partem virilem suo nomine uni, vel pluribus stipulantibus promiserunt. In solidum et in partem virilem, ut *l. inter eos, ff. de fidejuss.* quod olim necesse non erat exprimi, sed agi satis erat, et creditorum singulorum personas in solidum intueri, *l. his verbis*, *ff. de duob. reis*, *l. cum appareat*, *ff. loc.* Hodie exprimi necesse est ex Nov. XCIX. ex qua electio quæ datur creditori *l.* 1. 1 *et* 2. *hoc tit. et l.* 3. §. 1. *ff. eod. l. si divisa*, *sup. de loc.* tollitur, si id non fuerit expressum: vel etiam eo expresso, si omnes solvendo et præsentes fuerint, ad exemplum epistolæ D. Adriani 2. Et notandum numerationem uni factam omnibus factam videri, *l.* 3. *hoc. titulo*, *l.* 3. *sup. si. cer. pet.* sicut ex *l. ult.* agnitio debiti ab uno facta ab omnibus facta 3 videtur et conventio sive interpellatio unius, interpellatio omnium.

XXXIX. Enarratio.

1 Lex 1.) Lex quæ incipit ab his verbis, *Si duo*, non est in antiq. Menagii, et Brodæi, et omnino delenda est.

2 Ad exemplum epistolæ D. Adr.) Adrianus beneficium divisionis dederat confidejussoribus, et mandatoribus, Justinianus conreis constitutæ pecuniæ. Dat et idem conreis principalibus. Cujacius ad Novell. 99. Sed hoc jure utimur, ut duo rei beneficio divisionis renuntient.

3 Ab omnibus facta videtur) Quia una et eadem res est: Basilica: ὡς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ὄντος.

Tit. XL. *De fidejussoribus, et mandatoribus.*

V. tit. 21. *lib.* 3. *Inst.* *et tit.* 1. *lib.* 46. *ff.*

Superiores tituli fuerunt de his, qui quid suo nomine principaliter promittunt. Hic titulus est de his, qui pro altero stipulante, vel stipulantibus quid adpromittunt, salva manente obligatione rei principalis: hi sunt fidejussores, quibus adfines mandatores sunt: nam et qui promisit fidejubere, satis promisso facit mandando credi pecuniam, vel quid aliud dari fierive, *l. ult.* §. *ult. ff. mand.* et ut eleganter ait *l. si hæreditatem, eodem titulo.* quicunque contractus tales sunt ut quicunque eorum nomine fidejussor obligari possit, et mandati obligatus consistit; nec multum refert præsens quis interrogatus fidejubeat, an absens mandet. Sed ex

eo loco etiam intelligimus hanc esse differentiam inter fidejussorem et mandatorem, quod non præsens tantum, ut *l.* 22. §. *si curator, eodem titulo*, sed etiam absens mandet 1, quia mandatum solo consensu contrahitur: fidejubeat autem præsens duntaxat, quia hoc fit per stipulationem interrogato fidejussore, ut ait *d. leg. si hæreditatem, et leg.* 3. §. *ult. ff. de adm. rer. ad civit. pert. leg.* 12. *hoc titulo*, qua ex re etiam olim dicebatur præs, quo nomine respondens interroganti fidejussor significabat 2 se præsentem, atque adeo auctorem credendi esse. Non quicunque præsens fuit in contrahenda obligatione, pro fidejussore habetur, ut *l.* 6. *hoc titulo*, *l.* 15. *sup. de adm. tut.* Sed qui præsens interrogatus est an præs esset, atque respondit præs, quo verbo fidem suam satis astringit. Porro quam adfinis sit fidejussor mandatori, ex eo etiam apparet, quod plerumque mandator est is, pro quo fidejussor intercedit, et inter eum et fidejussorem mandati obligatio constituitur, ut *l.* 14. *hoc titulo.* Et comune in toto hoc titulo jus fidejussoris et mandatoris.

XL. Enarratio.

1 Sed etiam absens mandet) Per epistolam. Achilles Tatius de Clitophont. et Leucipp. amor. lib. 5. *τὰς δὲ δισχιλίας ἃς ὁ Σωσθένης ὑπὲρ ἐμοῦ κατεβάλλετο, πίστευσον ἡμῖν, καὶ ἐγγύσαι πρὸς τὴν Μελίττην ὅτι πέμψομαι· Duo millia dracmarum, quæ pro me Sosthænes exolvit, sponde et pro me apud Mel. fidem tuam obliga.*

2 Fidejussor significabat se præsentem) Festus Pompejus: *Præs est is, qui populo se obligat, interrogatusque a magistratu si præs sit, ille respondit. præs.* Si præs sit, hoc est, si præsto est. Sic exponit Josephus Scaliger in Varronem, et Festum et Ausonianarum lectionum libro 11. cap. 21. Vide tamen Salmasium de modo usurar. cap. 16.

Tit. XLI. *De novationibus et delegationibus.*

Vide tit. 2. *eod. lib. ff.*

Hic titulus est de stipulationibus interpositis novandæ et tollendæ prioris obligationis causa: fidejussio stipulatio est: quæ accedit priori obligationi, non etiam perimit eam. Novatio et delegatio perimit priorem obligationem: quam differentiam quibus et obligationes distinguuntur etiam propriæ appellationes demonstrant, cum fidejussio dicitur fieri per adstipulationem 1 et adpromissionem, novatio et delegatio per exstipulationem 2 et expromissionem. Illo enim sermone obligationis additamentum significatur, in hoc exortus novæ. Novatio igitur et delegatio per stipulationem fit, et voluntaria est, quia nemo promittit invitus. Alia est novatio et delegatio, quæ fit per litis contestationem, judicio accepto, de qua proprie hic titulus non est: hæc necessaria est, quia judicium datur in invitum; ut si is, cui nomen L. Titii vendidi, mandatu meo litem contestetur cum L. Titio, vel si creditor litem contestetur cum debitore suo, eumque condemnet 3, *l.* 1. *hoc titulo*, *l.* 11. *et* 29. *ff. eod. l.* 2. *sup. de obl. et act.* Novatio voluntaria est stipulationis veteris, vel alterius obligationis veteris, in novam stipulationem translatio, atque transfusio: quo genere, ut dixi, vetus obligatio ipso jure perimitur, *l. si unus*, §. *pactus, ff. de pac. l.* 2. *et* 3. *in fi. hoc titulo.* Delegatio autem est mandatum in stipulationem novandæ et transferendæ prioris obligationis, quod fit exempli gratia, creditore jubente debitorem suum 4 id quod sibi debet creditori suo promittere, vel alii cui donatum velit, unde inter delegatum et delegatorem nascitur actio mandati *l.* 12. *ff. eod.* Perficitur autem delegatio secuta novatione, hoc est, novandi causa delegato promittente ei, cui delegatus est, sive debitor delegatus sit, sive non debitor: nam et non debitor delegatus ex stipulatu conveniri et exigi potest *l.* 5. et quod ait *l.* 11. *ff. eod.* delegationem per stipulationem fieri, hoc est perfici atque compleri: nam origo, et causa delegationis est mandatum, executio et exitus stipulatio novandi causa interposita: et hæc est delegatio debitoris, de qua hic titulus. Alia est delegatio, sive mandatum et cessio actionis, ut cum aliquem procuratorem facio in rem suam, vel meam, ut agat cum alio meo nomine, *l.* 11. *in fin. inf. de donat.* Alia est mandatum non ut agat quis, sed ut alii promittat, delegatio debitoris: et inter hanc et illam delagationem, id est, inter hæc duo mandatorum genera multum interest: nam, ut supra attigi, delegatio actionis fit invito debitore, delegatio debitoris non item, *l.* 1. *et* 6. Delegatione actionis non tollitur obligatio vel actio, quæ deleganti competit. Delegatione debitoris tollitur *leg.* 3. Delegatio debitoris novatione legitime perfecta non potest revocari a mandatore; etiamsi is cui delegatus est debitor, eum nondum exegerit 5, aut nolit exigere. Delegatio sive cessio actionis potest revocari re integra, id est, si is, cui delegata est actio, litem contestatus non sit, vel si nihil exegerit, vel si non denuntiaverit debitori, ut solveret *d. l.* 3. Item is, cui quis specialiter delegaverit actionem in rem suam, non in rem delegati, invito mandatore non potest novare, vel alio modo solvere obligationem, *l.* 4. Is cui delegatus est debitor et promisit, contra. Est et aliud genus de-

legationis, si non mando, ut quis agat in judicio, vel ut stipulanti promittat, sed ut solvat alii [6] quod mihi debet: qui multum distat ab eo, qui delegatus est, ut promittat: nam hic si promittat, novatur obligatio, ille vero si promittat, non novatur, *l.* 22. *ff. eod.* Ad hæc sciendum est novationem voluntariam quatuor modis fieri, et primo quidem sine delegatione, ceteris præcedente delegatione. Primo igitur mutata causa vel statu prioris obligationis, non mutata persona debitoris vel creditoris, ut si de te stipuler novandi causa quod mihi debes ex crediti, vel ex legati causa, vel si quod mihi debes ex stipulatu, idem rursus de te stipuler, quod quemadmodum rite fiat *l. ult.* exponit [7], et latius Obs. 14. cap. 36. Secundo autem modo novatio fit mutata persona creditoris, ut si quod tibi debeo alii non creditori tuo promittam: quod fit, si tu me delegaveris, ut id alii promitterem. Tertio modo fit mutata persona debitoris, ut si quod tibi debeo stipuleris ab alio non debitore meo altro suscipiente nomen meum: quod etiam fit, si ego alium non debitorem meum tibi delegavero, qui tibi promitteret quod debeo. Et ultimo fit mutata persona utriusque, quod etiam fit remedio delegationis, si debitorem meum tibi creditori meo delegavero, qui tibi promitteret quod debeo: nam et tu mutas debitorem, et ille mutat creditorem.

XLI. E*narratio*.

1 Per adstipulationem, et adprom) Per adstipulationem creditoris, et adpromissionem fidejussoris. Adpromissor est fidejussor, *l. in omnibus* 43. *ff. de solution. l. si vero* 61. *ff. sol. matrim.* ubi recte Græci ἐγγυητὴν vertunt. Adpromissores dicti quasi proximi a promissoribus: et ob id Græci ἐγγύας vocant, ut ait Cujacius; ad *l.* 5. *ff. de verb. obliga'.* ἀπὸ τοῦ ἐγγὺς, quod est *prope*, *proxime*.

2 Per exstipulationem) Exstipulari dicor, si quod mihi debes ex stipulatu, idem ab alio stipuler: expromittere autem dicitur, qui in vicem ejus; qui ex stipulatu debebat, se substituit debitorem.

3 Eumque condemnet) Sic loquuntur auctores juris et alii. Quintilianus declamat. 313. *Qui accusaverit, nec damnaverit*: per judicem scilicet, Cicero pro Roscio Comœdo.

4 Creditore jubente debitorem suum id quod sibi deb.) Græci ad *legem quai tam* §. 2. *ff. de pact.* Delegare, est dare debitorem aliquem, qui vice sua creditori obligetur, aut cui creditor jusserit. Seneca de Benefic. 4. c. 11. *Debitores nobis Deos delegat, precaturque illi pro se gratiam referant.*

5 Eum nondum exegerit) Pro, nondum ab eo exegerit. A. Gellius lib. 15. c. 14. *Exegit me pecuniam.* Spartianus in Adriano: *Mesopotamenses non exegit tributum.* Sic legitur in Cod. Palatino, Salmasio teste.

6 Sed ut solvat alii) Seneca de Beneficiis lib. 6. cap. 5. *Quamvis non intervenerint nummi, sed delegatione et verbis solutio fit.*

7 Lex ultima exponit) Cujacius d. c. 36. in *d. l. ult.* legit, *mutaverit, et cautionem juniorem.* Denique ἀνοβατεύτως et ita legitur in vetusto Brodæi Codice. In libro Menagii, Latinis litteris, ut in Codice Brodæi, exaratum, *anovateutos.*

Tit. XLII. *De solutionibus et liberationibus.*

Vide tit. 3. eodem libro.

Novationi et delegationi, quæ per stipulationem tollit priorem obligationem, ut dictum est tit. superiore, inde rapta occasione adjungit alias rationes sive modos, quibus et citra stipulationem tollitur obligatio, mox rediturus ad stipulationes. Et summa quidem ratio tollendæ obligationis est solutio .i. præstatio ejus [1] quod debetur, vel alterius rei æstimatæ [2] volenti creditori facta, vel ei qui exigendi [3] potestatem habet a debitore, vel ab alio [4], nomine debitoris. Ex solutione liberatio sequitur, ut ex contractu obligatio. Solutio est causa: liberatio effectus. Solutio facti, liberatio juris: solutio species tollendæ obligationis, liberatio genus. Nam et alius quam solutione modis plerisque liberatio contingit, ipso jure, vel per exceptionem, veluti novatione [5], pacto [6], transactione [7], donatione [8], compensatione [9], capitis diminutione [10] debitoris, acceptilatione [11]; obsignatione pecuniæ [12], confusione [13], venditione pignoris [14], apocha [15], interitu rei sine culpa debitoris: quos ego modos veluti in quemdam acervum contraxi, quia nimis magna esset mora in singulis, si acervum diruere vellem. Et quod dicitur in *l. solutionis*, *ff. eod.* conjuncta *l. liberationis*, *ff. de verb. sign.* idem utroque nomine significari, non pertinet ad hunc titulum, sed ad titulum de re judicata, quo a judicato exigitur ut solvat, *l.* 4. §. *solvisse*, *ff. eod.* ubi solvendi verbum eandem vim habet, quam liberandi.

XLII. E*narratio*

1 Præstatio ejus quod debetur) *Inst. quib. mod. toll. oblig. in princ.*

2 Æstimatæ) *l.* 17. *et l. pen. hoc tit.*

3 Qui exigendi potestatem) *L.* 3. *hoc tit.*

4 Vel ab alio) *L.* 5. *hoc tit.*

5 Veluti novatione) Dictum et tit. super.

6 Pacto) Per exceptionem, §. *præterea*, *Institut. de exception.*

7 Transactione) *L.* 6. *et* 21. *hoc tit.*

8 Donatione) *D. l.* 6.

9 Compensatione) *L.* 7. *hoc tit. et l.* 4. *supra, de compensat.*

10 Capitis diminut. deb.) Debitor maxima et media capitis diminutione liberatur, *L.* 2. *ff. de cap. minut.*

11 Acceptilatione) *D. l.* 6. *et l.* 13. *hoc tit.* in qua verbum *hominem* non agnoscunt libri veteres Antonii Loiselli, et Menagii.

12 Obsignatione pecuniæ) *L.* 9. *hoc tit.*

13 Confusione) Quæ per aditionem hæreditatis contingit: vide Cujacium ad *legem* 33 *ff. de solut. matrim. tract.* 7. ad Africanum.

14 Venditione pignoris) *L. si creditor* 26. *ff. eod.* quia pro solutione cedit.

15 Apocha) Pecuniæ solutæ professione, *l.* 14. quæ ἀποχή. Græci ibidem, vel ἀμεριμνία, ut Bas. lib. 38. t. 8. Joannes Climacus in Scala Paradisi: καὶ τελείαν ἀμεριμνίαν τοῦ χρέους μοι γράψαντας.

Tit. XLIII. *De acceptilationibus.*

Vide tit. 4. *eod lib.*

Redit ad stipulationes: nam acceptilatione ea tantum obligatio tollitur 1, quæ ex stipulatione nascitur. Aliæ obligationes quæ re, vel consensu, vel literis contrahuntur, non possunt tolli acceptilatione, nisi prius novatione facta transferantur in stipulationem Aquilianam, cujus formulam condidit Gallus Aquilius, *l.* 2. *et* 3. *h. t. l.* 13. *sup. tit. prox. l.* 4. 15. 32. 40. *sup. de trans.* quia acceptilatio verbis fit; et verbis tolli id tantum potest, quod verbis contractum est.

XLIII. Enarratio.

1 Obligatio tollitur) Si acceptilatio facta sit ab eo qui facere potuit: nam si facta sit a pupillo sine tutoris auctoritate, nihil actum est, et ideo si debitor per errorem pecuniam pupillo solverit, quasi indebitam non condicet, nec enim sublata est obligatio. Sin autem acceptilatio tutore auctore facta fuerit, solutum perperam condici poterit: quod enim debitor per acceptilationem liberatus solvit, indebite solvit.

Sic legem primam interpretantur auctores Basilicῶν lib. 26. t. 6. capite penultimo.

Tit. XLIV. *De evictionibus.*

Vide tit. 2. *lib.* 21. *ff.*

Hic titulus est de stipulatione, qua plerunque venditor emptori cavet pro evictione, id est, in casum, quo genere vindicationis in judicio emptor rem, quam accepit ex causa emptionis, vel æstimationem ejus amittat, et eam ei rem habere non liceat, his fere verbis stipulante emptore, ut formulam componam: Eum hominem, quem de te emi et accepi, mihi per te hæredemque tuum, et per omnes habere recte licere, et si is homo quo de agitur parsve ejus a me petita erit, vel si eum hominem, partemve ejus ego ab alio petiero, tum de ea re agenda adesse cum tibi hæredive tuo denuntiavero, et eam rem recte defendere, et si is homo parsve ejus mihi per judicem evicta erit, vel si eum hominem ego a possessore per judicem evincere non potuerim, tum duplam mihi recte præstari, hæc spondesne? Plerunque evictionis nomine stipulatur emptor duplam, non quanti res est in veritate; sed quanti emit 1, ut Accursius docet recte in *l.* 2. *ff. eod.* et nonnunquam plus aut minus, si ita pacti sint, *l. si dictum*, *l. si plus*, *ff. eod.* nec enim huic rei modum finemve ullum ulla lex imposuit. Porro ex formula stipulationis apparet, eam committi, id est obligationem evictionis contrahi, non tantum si alio agente in rem adversus emptorem, judex emptorem condemnet atque compellat rem restituere actori, vel æstimationem 2, sed et si agente emptore in rem adversus possessorem, judex possessorem absolvat, *l.* 9. *hoc tit. l. evicta*, §. 1. *ff. eod. l. qui absentem*, *ff. de procur.* Evictionis enim nomine significatur in judicio 3 in rem efficax et plena victoria ejus qui agit adversus emptorem, vel cum quo agit emptor. Efficax, inquam, et plena, id est quæ ad emolumentum perducatur, re abducta 4 vel ablata 5, vel possessione retenta 6. Plus enim est evincere 7 quam vincere, nec quod vicerit adversarius, emptor regressum habet ad venditorem, nisi etiam pervicerit, hoc est evicerit, *l. habere*, *ff. eod.* Omissa autem stipulatione evictionis, bonæ fidei, vel etiam malæ fidei, si ita pactus sit 8, emptori adversus venditorem superest actio ex empto, *l.* 6. quæ modo dicitur competere in simplam, et id quod interest, id est ad pretium recipiendum, et utilitatem omnem, *l.* 60. *et* 70. *ff. eod. l. Titius*, §. *ult. ff. de act. emp.* modo in id quod interest, ut *l.* 9. 17. 21. 23. 29. *hoc t.* quod tamen ita debet intelligi, ut in eo quod interest insit pretium rei, quod emptor venditori adnumeravit, modo in id quod interest, non in pretium quod adnumeravit, ut *l.* 23. *hoc tit.* quod etiam ita intelligi debet, ut non in pretium 9 tantum, sed in id omne quod interest, quod plerunque pretium egreditur, *l.* 1. *in pr. ff. de act. emp.* Modo deficiente stipulatione duplæ, quod valde videtur pugnare cum superioribus legibus, dicitur ex empto agi in duplum, ut

l. 2. *ff. eod.* et apud Paulum [10] 2. *Sent.* tanto damnari venditorem quanto si stipulatione pro evictione cavisset: quo pertinet etiam *l. quod si nolit*, §. *quia adsidua*, *ff. de ædil. ed.* quia etsi non de stipulatione loquatur, quæ de evictione interponitur, sed de ea quæ interponitur de sanitate et noxa hominis venditi, et ceteris quæ ædilitio edicto continentur, qua ex causa etiam duplam promitti constat ex *l.* 11. §. *ult. et l. quia dicitur, ff. eod.* et ex Theophilo, in tit. *de divis. stip.* tamen ratio ejus §. *quia adsidua* etiam ad stipulationem de evictione accommodari potest, ut scilicet quia frequens est pro evictione duplæ stipulatio, ideirco ex empto agi possit in duplam, deficiente stipulatione duplæ, ut ea quæ sunt moris et consuetudinis veniant in bonæ fidei judicium, in quo etiam proditum est tantundem valere officium judicis quantum stipulationem. *l. quia tantumdem, ff. de neg. gest.* Sed omnes ii loci quibus dicitur si duplam venditor non caverit, re evicta ex empto duplo tenus agi posse, sic accipiendi sunt, si cum dictum vel actum esset, ut dupla promitteretur emptori, dupla ei promissa non fuerit, vel si per errorem omissa fuerit stipulatio duplæ, ut *l. emptori*, §. *ult. l. si dictum*, *ff. eod.* et hoc est, quod ait *l.* 2. *eodem*, si dupla non promitteretur, puta stipulatione omissa per errorem, vel eo tantum pacto, ut de dupla venditor teneretur, et eo nomine agetur, actione scilicet ex empto, quod res evicta sit, vel quod dupla promissa non sit, dupli condemnandum esse venditorem, scilicet ut re evicta, præstet duplam, vel nondum re evicta, ut promittat duplam. Sed si de dupla non sit actum, nec per errorem, sed consulto consilio omissa stipulatio duplæ, certum est de evictione esse ex empto actionem in simplam, et in id quod interest, *d. l.* 60. quod interdum minoris est quam dupla, et si quando pluris est, non tamen in condemnatione excedit duplam, maxime si venditor dolo careat, *l. cum forte, et l. seq. ff. de act. emp.* Non est omittendum de evictione stipulationem plurimum, ut dixi, interponi in duplam, sed et aliquando in simplam ut *l. hoc jure, ff. de evict.* In duplam, si homo vel prædium, vel quæ alia res pretiosa veneat, *l. emptori* §. 1. *ff. eod.* In simplam, si ita pacti sint, vel si veneant frivola [11], unde venditiones aliæ duplariæ, aliæ simplariæ dictæ sunt. Et aliquando in id quod interest, ut *l.* 22. *hoc tit. l.* 102. *ff. de verb. obl.* sicut de sanitate, et noxa stipulatio, quam ante dixi concipi in duplam, nonnunquam concipitur in id quod interest, *l.* 16. §. *si servus*, *ff. eod.* Ex his igitur apparet de evictione emptori præcipue duas actiones esse: Unam ex empto, non interposita stipulatione, nisi nominatim actum sit ne venditor evictionem præstaret, *l.* 21. *hoc tit.* quo tamen casu sciens rem alienam esse nihilominus ex empto tenetur in id quod interest, ignorans vero in hoc tantum ut pretium reddat, *l. ex empto*, §. *ult. ff. de act. emp.* Alteram ex stipulatione duplæ quæ usitatior est. Hæc vero est auctoritas venditionis, ut re jure judicioque evicta emptori, emptor per hanc vel illam actionem regressum habeat ad auctorem suum [12], id est venditorem, et emptori venditor auctoritatis nomine teneatur. Alioquin sine ista auctoritate nulla emptio venditio est. M. Tull. 13. Epist. [13] *Si ea prædia dividentur, quæ ipse Cæsar vendidit, quæ tandem in ejus venditionibus esset auctoritas?* qua tamen in re recte monet *l.* 6. *ff. eod.* puta si quæratur, an pro evictione caveri oporteat, vel in quantum, aut quomodo, consuetudinem ejus regionis et civitatis, seu populi in quo emptio venditioque contrahitur, spectandam esse. Ergo et legem ejus, ut in populo Judaico ex lege Mosis venditis prædiis urbanis pro evictione venditor emptori obligatur, non etiam venditis prædiis rusticis, quia et ipse venditor [14] quandoque prædia rustica redimere et evincere potest in pretii rationem imputatis fructibus ab emptore medio tempore perceptis: et anno quoque Jobel, vel ut Græci dicunt anno ἀφέσεως, ea prædia jure suo recipit [15], et evictionis vel auctoritatis nomine eum non teneri illa verba 70. demonstrant Levit. 25 ἡ γῆ οὐ πραθήσεται εἰς βεβαίωσιν. Nam βεβαιώσεως nomine [16] significatur auctoritas et evictionis causa, et βεβήλωσιν [17] quod alii habent, non potest sustineri. Ex consuetudine igitur, sive lege regionis, in qua negotium contrahitur, vel ex conventione contrahentium venditor non omnium rerum quas vendidit auctoritatem sive evictionem præstat ideoque non omnium est auctor, non omnis venditor auctor: Nam et mancipio datarum, olim non erat auctor, sed mancipio non datarum tantum, ut Varro scribit II. de re rust. [18] c. de pastoribus, quia soli domini ex jure Quiritium mancipio dare poterant, tradere etiam non domini. Verum qui quid mancipabant, præstabant satis secundum mancipium, de qua satisdatione M. Tullius initio V. ad Atticum [19]: nisi lege venditionis dictum esset, ne satisdarent, ut Varro V. de ling. lat. scribi cœptum ait in lege mancipiorum, vadem ne posceret nec dabitur. At qui traditione, vel mancipatione et traditione, ut apud Paulum 2. *tit.* 17. (nam eæ duæ species nonnunquam conjunguntur ut *l.* 7. *Cod. Theod. de donat.*) non mancipatione sola rem venditam transferunt in emptorem: hodie non satisdant de evictione, nisi aliud nominatim actum sit; sed repromittunt tantum duplam vel simplam pretii, non veri, sed ejus quod acceperunt. Nec enim de evictione ulla actio est nisi pre-

tio 20, aut pretii parte 21 soluta, et merce per traditionem 22 translata in emptorem) ac postea jure 23 judicioque evicta.

XLIV. Enarratio.

1 Sed quanti emit) Azo etiam in Summa num. 13. scribit, duplum referendum esse ad pretium conventum, non ad rei bonitatem, quae pluris est quam pretium, ex *l. cum fundus* 48. *et l. si fundo* 53. *ff. eodem.*

2 Vel æstimationem) *L. evicta re* 16. *ff. eod.*

3 In judicio) *L. non tamen* 24. *ff. eod.*

4 Re abducta) Ut *leg. habere* 57. §. 1. *et l. emptori* 67. *eodem.*

5 Vel ablata) *D. l. habere. et l. vindicantem* 17. *eodem.*

6 Vel possessione retenta) *D. l. evicta* §. 1.

7 Evincere) Sulpitius Severus sacræ historiæ lib. 1. *A Rege Mesopotamiæ evicti, et subacti.* Vide Cujac. ad *leg. in* 24. *ff. eod.* tract. 6. ad Afric.

8 Si ita pactus sit) *L. si fundum* 27. *hoc tit.*

9 Ut non in pretium tantum) Et ita Glossa, et Fulgosius.

10 Apud Paul. 2. *Sent.*) *tit.* 17.

11 Vel si veneant frivola) Glossæ Græc. Lat. σκευάρια εὐτελῆ, πωύ, *frivola*, res minusculariæ: adde Senecam, et Juvenalem: Aldhelmus de laudibus virginitatis cap. 28. *Quid mirum, si Apostolorum oracula, et jurisperitorum scita profanas frivolarum nænias abominantur?*

12 Ad auctorem suum) Glossæ: πράτης, *venditor*, *auctor.*

13 M. Tullius 13. Epist.) Epistola 8.

14 Quia et ipse venditor) Aut donator. Vide Petrum Cunæum libro primo de Republica Hæbreor. cap. 11.

15 Ea prædia jure suo recipit) *Diuturna possessio pro pretio reputatur*, Procopius Gazæus in Leviticum. Sanctus Hilarius in Psal. 11. *In Jubilæi quoque anni, id est, quinquagesimi lege, per quam et laxatis pactionibus debitorum, et agris omnibus ad dominorum, si qui forte venissent, jura redeuntibus, nova et cælestis rerum omnium, et remissio, et reformatio prænuntiatur.*

16 Nam βεβαιώσεως nomine) Glossæ: *auctoritas* βεβαίωσις.

17 Et βεβήλωσιν, quod alii hab.) Septuaginta interpretes βεβαίωσιν habent.

18 Ut Varro ser. 11. de re rust.) Capite 10.

19 Ad Atticum) Epistola prima. Aliter accipit Simeo Bosius ibidem, et Claudius Salmasius de modo usurarum capite 16. Vide Heraldi animadvers. in Salmasii Observationes ad jus Atticum libro 4. capite 11.

20 Nisi pretio) Venditor evictionis nomine tenetur, si emptor pretium solverit, aut eo nomine satisfecerit, *l. ex empto* 11. *ff. de action. emp.* veluti expromissore aut pignore dato. Quintilianus declam. 356. *Quo jure vindicare potest eam rem, cujus pretium non dedisti?*

21 Aut pretii parte) *L. Julianus* 13. §. *unde quæritur*, *ff. de action. emp.*

22 Et merce per tradit. transl.) Si res tradita non sit, emptori ex empto actio est adversus venditorem, ut rem tradat, *l.* 3. *hoc titulo.* Sed res emptori evicta non dicitur, quia ante traditionem rei emptæ dominus non est, §. 3. *in fine Instit. de empt. et vend.* et res non tradita, ablata ei vel abducta dici non potest, sed magis venditori.

23 Jure judicioque) Si non judicio, vel si judicio et non jure, emptori non est regressus ad venditorem, Cujacius ad *l.* 1. *et* 8. *hoc tit.*

Tit. XLV. *Creditorem evictionem pignoris non debere.*

Multæ quæstiones superiore titulo definitæ sunt, an venditor hæreditatis 1, an donator 2, an apparitor 3 judicis teneatur de evictione, et quibus casibus venditor rerum 4 non teneatur, et quid veniat in actionem ex empto pro evictione, et aliæ quædam, præter quas hæc adhuc supererat, an creditor qui pignus vendidit, teneatur de evictione, cui hic tit. proprie dicatus est. In ea ita distingui solet: aut vendidit jure communi, aut jure creditoris. Si jure communi .i. si cavit de evictione, ut solent venditores, proculdubio tenetur de evictione, quam si præstiterit, debitor tanquam non liberatus, quod patefecit evictio, creditori tenetur actione creditæ pecuniæ, vel contraria pignoraticia 5, propterea quod apparuit eum rem alienam pignori obligasse, per quam si duplam cavit et præstitit, consequetur duplam; si modo aliter tanti quanti vendidit pignus vendere non potuit, quam promissa dupla: vel debiti quantitatem tantum, si etiam non promissa dupla alii tanto pignus vendere potuit, quia culpæ suæ et imprudentiæ adscribere debet, quod duplam promisit, et præter debiti quantitatem, si debitum usurarium fuit, usuras medii temporis, licet pretio fruitus videatur medio tempore, .i. a die venditionis rei pignoratæ in diem evictionis; quia effectu et re ipsa non potest intelligi pretio fruitus esse qui altero tanto amplius emptori præstitit evictionis nomine. Quod si cavit et præstitit simplam, per eandem actionem consequetur tantum debiti quantitatem non interusurium: quia hoc casu verissimum est eum medio tempore pretio fruitum esse, *l. si pignore*, §. *ult. et l. seq. ff. de pig. act.* et hæc si jure communi vendidit. Si

jure creditoris et pignoris lege, id est, non promissa evictione, non tenetur de evictione, nec ad pretium restituendum (nisi dolo malo sciens rem esse alienam, vel sibi non obligatam eam vendidit, *l. 2. hoc titul. l. ex empto*, §. *sententiam*, *ff. de act. emp.* quo casu nec regressus ei est ad contrariam pignoratitiam, *l. tutor*, §. *pen. ff. de pig. act.*) sed debitor ipse eo nomine re evicta emptori tenetur utili actione ex empto, quasi ipse vendidisse videatur qui venditionem permisit creditori, ne alioquin cum damno emptoris sibi liberationem acquirat 6. Re autem non evicta, domino rei ratam facienti venditionem tenetur pretii nomine, quo liberatus est, utili neg. gestorum, *d. l. rescriptum*, §. 1. Quantum ergo attinet ad creditorem, debitor liberatus est, et fidejussor ejus sive mandator, *d. l. rescriptum*, *l. si mandato Titii*, §. *creditor*, *ff. mand.* quia creditor ex pretio pignoris debitum consecutus est, nec emptori ex empto tenetur de evictione; sed in hoc tantum, in quo nihil dispendii facit, ut ei cedat contrariam pignoratitiam adversus debitorem, *l. in creditore*, *ff. eod.* si quidem eam sibi malit emptor cedi, eaque directo agere potius, quam utili ex empto, et ideo cedere eam cogitur creditor, quia ut dixi, sine ullo suo dispendio hoc est facturus, qui jam suum consecutus est, et nihilominus tamen intelligitur habere eam actionem, .i contrariam pignoratitiam, ut eam postulanti cedat emptori, non ut ea ipse agat: quia debito percepto nihil ejus aliud interest, nisi ut eam habeat quam postulanti cedere possit, *l. cum is*, *ff. de fidejuss. l. hæredem*, *ff. mand.* Ad hæc notandum est adeo verum esse quod dicitur, eum qui auctor laudari, et de evictione conveniri potest si emptori faciat controversiam, repelli 7 exceptione doli mali, *l. 11. 13. 14 sup. tit. prox.* cui locus est etiam in specie *l. 23. et l. ult.* ut patet ex *l. Seja*, *ff. eod. et l. 3. sup. de reb. al. non al.* ut et venditor repellatur, qui de evictione non tenetur: ut puta creditor qui vendidit pignus jure pignoris, licet non teneatur de evictione; tamen ex alia causa facere controversiam emptori, et rem evincere non potest, ne mutet factum suum; ideoque si creditor, qui pignus vendidit lege pignoris, postea successerit in jus et nomen alterius creditoris, cui eadem res obligata est, non potest facere controversiam emptori ex persona defuncti creditoris, non tantum si ipse qui pignus vendidit, in eo pignore fuit antiquior et potior: sed etiam si fuit inferior et infirmior, defunctus potior privilegio temporis, quia etsi inferior fuerit is qui pignus vendidit, tamen se potiorem esse præstare debet, *l. 1. hoc tit. l. et si is*, *ff. de distr. pign.*

XLV. Enarratio.

1 An venditor hæreditatis) *l. 1.*

2 An donator) *l. 2.*

3 An apparitor) *l. si pignora 30. ff. eod.*

4 Venditor rerum non teneatur) *l. 8.* et ibi Cujac. et ad *l gem 5.*

5 Vel contraria pignoratitia) *l. cum debitore 32. ff. de pignorat. act.*

6 Liberationem acquirat) *l. rescriptum*, §. 1. *ff. de distract. pignor.*

7 Repelli exceptione doli m.) Et hoc est quod vulgo dicitur, quem de evictione tenet actio, eundem agentem repellit exceptio.

Tit XLVI. *De patria potestate.*

Vide lib. 1. In t. tit. 9.

Superioribus libris et titulis hoc semper egit conditor Codicis jam inde a parte fere media libri tertii ut varias actiones proponeret in rem et in personam, quæ de proprietate, vel de possessione, vel de jure pignoris, vel de statu hominum in judicio civiliter instituuntur, et varias exceptiones quæ his actionibus subjici solent, quæ et ipsæ 1 quasi quædam actiones sunt, ac deinde generalem actionem ex stipulatu, quæ etiam omnibus actionibus subjicitur. Nullum enim fere negotium geritur cui non contrahentes subjiciant stipulationem, quam ob eam rem appello 2 πανδέκτην. Et his quidem omnibus peractis atque præstitis, quia sup. lib. 7. tractans de statu personarum, de eo tantum præjudicio, eave tantum præjudiciali actione egit, qua quæritur an aliquis liber, an libertus sit; illud vero præjudicium omisit, quo quæritur an aliquis filiusf. sit ideo nunc de eo ut tractet dat hunc titulum, et statim *l. 1.* agit de præjudicio, quo quis in sua potestate filium esse adserit, ut *l. 1.* §. *per hanc ff. de rei vind.* ait liberos qui sunt in nostra potestate, a nobis peti præjudiciis quæ in rem quidem non sunt actiones, sed esse videntur §. *præjudiciales*, *Instit. de act.* 1. veluti proprietatis causam continent, nempe cum ago ~~servum~~ meum, aut libertum meum, aut filium meum esse, sicut interdictum de liberis exhibendis quo etiam petuntur liberi. qui sunt in potestate nostra, dicitur quasi proprietatis causam continere, *l. 2.* §. *quædam*, *ff. de interd.* Est enim patria potestas quasi proprietas, quam patres jure civili habent in liberos suos juste procreatos 3. Est etiam *l. pen.* 4 *hujus tit.* de præjudicio, de partu agnoscendo, de qua satis scripsi in extremo 19. Obs.

XLVI. Enarratio.

1 Quæ et ipsæ quasi quædam actiones s.) In exceptionibus enim reus partibus actoris fungitur, ipseque exceptionem velut intentionem probat, *l. in exceptionibus* 19. *ff. de probat.*

2 Appello πανδέκτην) In Parat. *ff. de verb. oblig. et ad leg.* 16. *eod. tit.*

3 Juste procreatos) Ulp. *tit.* 5. *in princip.* vide ad caput 9. Inst. 1.

4 Lex pen.) In qua libri veteres quos vidi, habent *petendi.*

5 xiv. Observ.) cap. ult.

Tit XLVII. *De adoptionibus.*

V. lib. 1 *Inst. tit.* 11. *et tit.* 7. *lib.* 1. *ff.*

Hic tit. est etiam de patria potestate, quia non tantum beneficio naturæ et procreationis ex justis nuptiis; sed etiam beneficio adoptionis patria potestas 1 acquiritur. Adoptio 2 est imago naturæ, et civilis ratio 3 quærendorum liberorum qui in nostra potestate sint, perinde atque liberi procreati 4 ex justis nuptiis. Vel, actus legitimus, quo quis patremf. 5 vel filiumf. 6 non contradicentem auctore patre sibi adserit 7 in locum filii vel nepotis naturalis et legitimi. Actus legitimus, Theophilo νόμιμος πρᾶξις initio ejusdem tit. quo sermone hodie solemnibus adoptionis sublatis, nec relata adoptione in *l. actus*, *ff. de reg. ju.* intelligam civilem rationem, et ita accepisse Theophilum patet ex eo, quod scripsit in §. *adoptivi*, *de exh. lib.* Jure antiquo intelligerem actum solemnem ex *l.* 4. *hoc tit. et l.* 5. *sup. de suis et leg. lib.* sive legis actionem, quæ peragatur solemniter, vel per magistratum 8 trina mancipatione 9, et bina manumissione adoptando filiof. et una mancipatione sine manumissione adoptandis ceteris liberis, *l. ult.* vel per populum adoptando patrif. curiatis comitiis, et adhibitis Pontificibus 10 Romæ tantum: illa commune nomen fecit suum, hæc adrogatio dicitur, hac paterf. illa filiusf. adoptatur. Hæc fit auctore seipso 11, illa auctore patre, hæc Romæ, illa etiam in provinciis, et illo loco Auli Gellii 12: Neque pupillus, neque mulier, quæ in parentis potestate est, adrogari possunt: una negatio deest, quia nec mas, qui in parentis potestate est adrogari potest. Verum hodie omnes eæ solemnitates obsoleverunt, et in adoptione acta publica sufficiunt 13, in adrogatione 14 rescriptum principis 15. Duo vero sunt casus quibus adoptione patria potestas non acquiritur, Si mulier 16 aliquem adroget: quia a patre, cui soli competit hæc potestas, assumit appellationem, qua et avita et proavita continetur, non materna, quæ nulla fuit unquam. Denique filium mulier habere potest, non filiumf. Item si pater naturalis filium extraneo in adoptionem det, quem casum Justin. introduxit *l. pen.* de qua scribam alio loco. Digna certe est et egens commentario aliquo amplo atque dilucido.

XLVII. Enarratio.

1 Patria potestas acquiritur) Sive, ut ait Modestinus, filiosfamilias, non solum natura, verum et adoptiones faciunt, *l.* 1. *ff. eodem.* Quintilianus declamat. cccxli *Dando in adoptionem jus omne translatum est.*

2 Adoptio est imago naturæ) *l. filio* 23. *ff. de liber. et posthum.*

3 Et civilis ratio) Ut capitis diminutio dicitur civilis ratio in §. *ult. Instit. de legit. adgnat. tut.*

4 Liberorum) Qui adoptantur, liberi lege fieri dicuntur. Sic opinor interpretandum Synesium in epistola 22. ad Anastasium: ἀπὸ βαθείας τῆς γνώμης ἥσθην, μαθὼν τὰ χρυσᾶ παιδία τῇ τοῦ βασιλέως φωνῇ, νόμωσοι παιδία γενόμενα. *intimo corde gavisus sum cum didici aureos Imperatoris voce liberos lege tuos esse filios factos:* id est, te eos adoptasse, quos Imperator ipse aureos liberos vocarit, sive eximie pulchros. Sic *aurei pueri* in epistola 23. et epistola 82. τοῦ χρυσοῦ Χρυσου. Qui aliter interpretantur, a Synesii mente longe aberrare videntur.

5 Quo quis patrefamilias) et adrogatio dicitur.

6 Vel filiumf. non contrad. auct. p.) *l.* 5. *ff. eod. l. pen. et ult. h. t.*

7 Sibi adserit) Vide quæ diximus Instit. eod. in explicanda adoptionis definitione.

8 Per magistratum) Apud quem legis actio esset, Gellius lib. 5. cap. 19.

9 Trina mancipatione) Gellius d. cap. 19.

10 Adhibitis Pontificibus) M. Tullius in Orat. pro domo ad Pontifices, Cornelius Tacitus Hist. lib. 1. Nam comitia arbitris Pontificibus præbebantur, Gellius d. cap. 19.

11 Auctore seipso) d. cap. 19.

12 Et illo loco A. Gellii) d. cap. 19. In edit. Stephani, sic legitur: *quæ in parentis potestate non est*, et in Gronoviana.

13 Acta publica sufficiunt) d. l. ult.

14 In adrogatione) Ut ex Principis rescripto nuptiæ petuntur, de quo specialis tit. datus est sup. rub. 8. l. 5. sic etiam adoptio patrisfam. in filiumfam. ut hoc loco. Utrumque est e Lacedæmoniorum jure apud quos facultas est maritandarum puellarum, quæ paternorum bonorum hæredes forent, ut eo titulo 8. docui, et vero adoptionis, sive adrogationis concedendæ fuit. De hoc quidem Hærodotus

lib. 6. Erato : *δικάζειν δὲ μόνους τοὺς βασιλῆας τόσαδε μοῦνα πατρούχουτε παρθένου*, etc. P. Faber.

15 Rescriptum princ.) *l.* 6. *h. t.*

16 Si mulier aliquem adroget) Ex indulgentia principis, §. 10. *Instit. eod. l.* 5. *h. t.*

Tit. XLVIII. *De emancipationibus liberorum.*

Vide lib. 1. *Inst. tit.* 12. *et d. tit.* 7.

Hic tit. est etiam de patria potestate non acquirenda quidem, sed resolvenda. Resolvitur certis modis lege finitis. Casu, ut ait *l.* 3. .i. morte patris, vel deportatione : et jure antiquo si filius flamen Dialis inauguretur, aut filia virgo Vestalis capiatur, auctore Ulp. lib. Reg. tit. x. [1] et jure novo si filius augeatur dignitatibus quibusdam, *Nov.* 81. non monachismo, ut Doctores volunt sine lege, qua deficiente recte dicam integram esse patri vindicationem filii, qui inconsulto patre, devovit se monasterio. Nam et monachismus [2] capitis diminutio non est. Resolvitur etiam datione in adoptionem, si parenti detur [3], et emancipatione, de qua proprie est hic titulus. Et his quidem duobus posterioribus modis maxime jure legitimo filius capite minuitur, quia per venditionem [4] imaginariam deducitur in servilem causam, superioribus capite [5] non minuitur. Emancipationis sive mancipationis nomine (utrumque nomen [6] idem potest) si nudam et simplicem nominis proprietatem spectas, significatur venditio imaginaria, quæ in jure fit solemniter per æs et libram certis verbis, libripende, et quinque testibus præsentibus, non adnumerato pretio, sed adpenso uno nummo [7] sestertio assium quatuor : quod etiam ob discrimen alterius nummi in mancipatione exprimi solebat, *l. ult. inf. de donat.* Aliud est pretio emere, aliud nummo uno, *l. si quis ante*, *ff. de acq. poss.* At si non proprietatem nominis, sed rei exitum et finem spectes, emancipationis nomine significatur, vel quæ per eam fit alienatio rerum mancipi [8], vel testamentum [9] quod per æs et libram appellatur, vel datio in adoptionem [10], vel, ut in hoc titulo, resolutio patriæ potestatis. Et emancipatio quidem per quam res mancipi alienantur, vel testamentum fit per æs et libram, prisco more, una est : itemque ea, qua præter filium ceteri liberi in adoptionem dantur, una emancipatio est, quam nec sequitur manumissio ulla : qua vero solvuntur patria potestate, una mancipatio et una manumissio. At qua filius in adoptionem datur jure legitimo trina est mancipatio, et bina manumissio : qua vero solvitur patria potestate, trina mancipatio et trina manumissio [11], præter quam et in manumittendo liberos potestate parentum liberandos circumduci, circumagi, circumverti in orbem, ut acta ista vertigine liberi abeant quo velint, et pulsari rapismate, hoc est expalmari [12] ostendit *l. ult. et Nov.* 81. et hæc est legitima emancipatio ex XII. tab. Alia ex constitutione Anastasii, si quis ea uti malit, quæ detractis illis solemnitatibus fit ex rescripto principis ad preces patris edito, et insinuato Judici competenti, *l. pen.* ut adrogatio hodie fit ex rescripto principis, ad preces adrogatoris, edito et insinuato judici, *l.* 2. *sup. tit. prox.* Et hæc nudum nomen emancipationis retinet, re ipsa sub nota quam denotat .i. venditione imaginaria, et nomine emancipationis relato ad emolumentum et effectum rei. Alia est ex Constitutione Justin. quæ etiam nudum nomen retinet, et fit apud judicem competentem sine rescripto, *l. ult.* Omnes fiunt inter volentes, unde voluntariæ jurisdictioni nomen, nisi si qua sit justa causa inviti emancipandi, et hoc solo casu causa probata, §. *cum autem*, *Instit. de adopt. l.* 3. *et* 4. *hoc tit.* et donato plerumque patrimonio [13] filio emancipato, quo vitam toleret suam, *l.* 2. *et ult. hoc tit. l. ult. C. Theod. de revoc. don. l.* 8. *inf. de bon. pros.* et vicissim patri dato præmio emancipationis Constitutionibus definito [14], et secundo genere [15] etiam absens emancipatur, primo et tertio præsens tantum.

XLVIII. Enarratio.

1 Regul. tit. 10.) vide ibid. Cuj.

2 Nam et Monachismus) vide Cujacium ad Novell. 5.

3 Si parenti detur) vide §. *sed hodie*, *Instit. de adopt.*

4 Quia per venditionem) *l.* 3. §. 1. *ff. de cap. min.* vide Theophil. t. 12.

5 Superioribus cap. non min.) *l.* 3. §. *ult. ff. de Senat. Mac.* Vide Cujac. ad d. tit. Ulp.

6 Utrumque nomen idem potest) Ulpian. *tit.* 19. §. *mancipatio*, Theophil *d. tit.* 12. §. 6. Valerius Maximus lib. 8. cap. 6. 3. *Dissimulandique gratia dimidiam partem filio emancipavit* : pro mancipavit : post emancipationem scilicet, dimidiam partem filio vendidit. Titus Livius 7. 16. *Emancipandoque filium, fraudem legi fecisset.* Sic editio Gruteri, Gronovii autem, *mancipandoque* : Suidas : *μαγκιπάτος, ὁ χειράφετος παρὰ Ῥωμαίοις*. Nec ergo dicas cum Joanne Meursio manifestum esse errorem, *χειράφετον* enim esse *emancipatum* : nam utrumque nomen idem potest.

7 Adpenso uno nummo) Vide Observat. lib. 10. capite 37.

8 Alienatio rerum mancipi) Ulpian. *tit.* 19. §. *mancipatio*.

9 Vel testamentum) de quo Ulpianus *tit.* 20. §. 1.

10 Vel datio in adoptionem) dictum tit. super.

11 Trina mancipatio, et trina manumisso) Cujacius ad *leg.* 10. *ff. de suis, et legitim. lib.* Libro 6. Different. Modestini: Porro illæ tres mancipationes et manumissiones, quæ et hodie, quod mirum est, frequentantur in Moscovia, ut scribit optimus et doctissimus vir Sigismundus liber Baro, qui librum optimum scripsit de rebus Moscovitarum. Et inter cetera refert, eos qui volunt filium sui juris facere, ter alienare per imaginariam alienationem. Verba Sigismundi hæc sunt: *Si pater filium, ut mos est, vendit, et is quocunque tandem modo liber factus, aut manumissus fuerit, pater hunc rursus atque iterum jure patriæ potestatis vendere potest. Post trinam autem venditionem, nil juris amplius in filium habet.*

12 Hoc est expalmari) Glossæ: ῥαπίζω, *expalmo, alapo.* Expalmare igitur est, os hominis manus suæ palma verberare, quod depalmare Gellio lib. 20. c. 1. Idem est exalapare. Aldhelmus de laudibus virginitatis capite 23. *Quæ dum crudis nervorum flagris truci er cæderetur, et crebris palmarum concussionibus exalaparetur, etc.*

13 Et donato plerumque patrim.) Peculio, quod filifamilias quasi patrimonium est: vel datis quibuscunque rebus, quæ patrimonium novi patrisfamilias constituant.

14 Constitutionibus definito) Vide §. *hoc quoque, Instit. per qu. pers. nob. acq.*

15 Secundo genere) ex Anastasii constitutione etiam absens emancipatur, *l. penult.* legitima emancipatio, et Justiniana inter præsentes tantum celebrantur.

Tit. XLIX. *De ingratis liberis.*

Quantum sit beneficium emancipationis hic titulus ostendit, quo patri datur actio ingrati adversus filium quem emancipavit, per quam rescissa emancipatione, in ejus potestatem redit, si ingratus sit; quod non est, si non reddat, aut si neget, vel dissimulet se beneficium accepisse; sed si patrem contumeliis adficiat, si pulset, si verberet, et ait Constitutio hujus tituli, leges emancipatione rescissa damno libertatis immerito multari voluerunt. Leges cum dicimus per eminentiam duodecim tab. dicimus. Itaque legem Regiam significari arbitror, cujus verba hæc sunt: Sɪ ᴘᴀʀᴇɴᴛᴇs ᴘᴜᴇʀ 1 ᴠᴇʀʙᴇʀɪᴛ, ᴀsᴛ ᴏʟᴏᴇ 2 ᴘʟᴏʀᴀssɪɴᴛ, ᴘᴜᴇʀ ᴅɪᴠɪs ᴘᴀʀᴇɴᴛᴜᴍ sᴀᴄᴇʀ ᴇsᴛᴏ. Sɪ ɴᴜʀᴜs sᴀᴄʀᴀ ᴅɪᴠɪs ᴘᴀʀᴇɴᴛᴜᴍ ᴇsᴛᴏ. Nam filium aut nurum, sacrum aut sacram Divis parentum fieri quid aliud est, quam in sacra quibus soluti sunt, et parentum potestatem reverti, ut ab eis impune occidi possint, videlicet si impias manus eis intulerint, illi autem imploravcrint jus publicum, idque lex statuit in filio æque et uxore ejus, .i. nuru, quæ in manu filii est, quæ semper sequitur in familiam in qua filius est. Fuisse autem eam legem translatam in duodecim tabul. ut et ceteras leges regias de patria potestate non est dubium. Item ait Constitutio, emancipatione rescissa. Alias emancipatio rescinditur post mortem patris a prætore data bonor. possessione contra tab. filio emancipato præterito, *l. sed cum patrono, ff. de bon. poss. l. 3. §. si emancipatus, ff. de bon. poss. con. tab. leg. si aliquis, Cod. Theod. de bon. pros.* Alias vivo patre. Hæc filio fraudi est, illa usui. Regula est, emancipatos liberos in patriam potestatem invitos non reverti, *l. ultim. ff. de his, qui sunt sui, vel al. jur.* Sed excipitur causa ingratitudinis, sicut regulariter inviti non emancipantur; sed excipitur justa causa 3, ex qua si quis invitus emancipatus sit, posset dici ob causam ingratitudinis non posse eum redigi in potestatem, quia nemo invitus 4 intelligitur accepisse beneficium, et regulam juris, Invito beneficium non datur, sic accipi, ut nolenti accipere neque detur si non accipiat, neque si accipiat, quia Seneca ait, non accipere, sed parere videtur: et nemo accipiendo obligatur, quod illi repudiare non licuit. Sed in aliam sententiam me vocat 5 pietas paterna, et ingrati definitio supra relata.

XLIX. Eɴᴀʀʀᴀᴛɪᴏ.

1 Si parentes puer verb.) apud Festum Pompejum in v. plorare.

2 Oloe) pro illi. Quidam legunt, *ole*, et plorasint per unum, s. *et unum s.* quia nulla tunc geminabatur littera in scribendo, ut ait Festus in Solitaurilia: vide Scaligerum ad Festum.

3 Justa causa) §. *cum autem, Instit. de adopt.*

4 Quia nemo invitus intell. accep. benef.) et ubi non est beneficium, nec ingratitudo esse potest. Cujac. in recit.

5 Me vocat pietas) Et qui igitur invitus ex justa causa emancipatus fuit, ob causam ingratitudinis in potestatem patris redigi potest.

Tit. L. *De postliminio, et redemptis ad hostibus.*

V. tit. 15. *lib.* 49. *ff.*

Pertinet etiam hic titulus ad causam patriæ potestatis. Nam in eo intelligimus patrem ab hostibus captum desinere habere filios in potestate; postliminio vero reversum tam filios, quam omnia sua

in potestatem recipere, qua fingitur retro in civitate fuisse, .i. nunquam ab hostibus captus fuisse, et hæc est, quæ dicitur fictio postliminii. Alia est fictio legis Corneliæ, qua captivus defunctus apud hostes eo momento fingitur defunctus in civitate, quo captus est, ac proinde in ipso articulo captivitatis filius morte ejus intelligitur sui juris effectus. Intelligimus etiam ex hoc titulo filium captum ab hostibus desinere esse in potestate patris; sed reversum jure postliminii reverti in ejusdem potestatem, *l.* 10. *et* 12. ibi mortuum, ex lege Cornelia pro eo haberi, ac si mortuus fuisset cum caperetur. Itaque captivitas patris, aut filii non in plenum resolvit patriam potestatem, quamdiu pater vivit propter suspensi juris Constitutionem, .i. propter spem postliminii, *l. pen. ff. de suis et leg. hær.* cujus ratione et respectu, ut opinor, in edicto ex quibus causis maj. servitus separatur ab hostium potestate quia captivitas non est plena, aut certa servitus. Postliminium est constitutio juris gentium, quæ suspendit omnia jura captivi, non abrumpit, *l. illa institutio* §. 1. *ff. de hær. inst.* et plenius *l. postliminium, ff. de capt. et postl.* jus amissæ rei recipiendæ ab extraneo, et in statum pristinum restituendæ inter nos ac liberos populos regesque moribus, legibus constitutum. Moribus, .i. jure gentium, ut *l.* 8. *ff. de rit. nup.* legibus, .i. jure civili. Et ab extraneo, quia non tantum cum hostibus sed etiam cum extraneis non hostibus postliminium est, *l.* 5. §. *in pace*, *ff. eodem* non cum fœderatis et liberis, licet extranei sint [1], *l.* 7. *cod.* quod tamen Ælius Gallus non probat apud Festum, et quemadmodum explicandum sit, docui Observ. XI. [2] unde et hoc repetam, sic esse legendum illo loco Festi [3], quo ex Ælio Gallo scribit de postliminio: *Equi et muli et navis eadem ratio est postliminio recipiendi*, [4] *quæ servi:* et cetera explicanda, ut docui eodem loco. In supradicta definitione, inter nos ac liberos populos regesque ut Ælius Gallus [5], *Reciperatio est cum inter populos et reges, nationesque et civitates peregrinas convenit, quomodo per reciperatores reddantur res, recipianturque.* Illud animadvertendum tria genera captivorum, tresve casus potissimum in hoc titulo proponi. Eorum qui ab hostibus redeunt in patriam, non commercio redempti, sed vel ultro dimissi [6] ab hostibus, vel fuga elapsi, vel virtute militum [7] recuperati: et hi illico omnia jura pristina jure postliminii recipiunt, quæ modo integra manserunt: ad ea vero quæ interim amiserunt, in integrum restituuntur, itemque hi qui ex eis apud hostes concepti et editi sunt. Et eorum qui apud hostes moriuntur, ad quos pertinet lex Cornelia, de qua *l.* 1. *et* 9. lata contra fiscum. Et eorum quos ejusdem civitatis civis suo ære redimit ab hostibus qui non fiunt redemptoris servi, ut si eos extraneus a dominis redemisset, sed revera liberi fiunt. Verum reversi non illico postliminium habent, quoniam non ante pro liberis habentur, quam pretium sui [8] solverint redemptori, aut ei quinquennio [9] servierint: denique plenæ libertati statim non restituuntur; nec tamen interim eos esse servos redemptoris argumentum est, quod filii ex eis post redemptionem suscepti, non eodem quo ipsi vinculo redemptori teneantur *l.* 8. et quod in sua potestate habent, quando desinant redemptori addicti sive obligati esse soluto pretio: quod etiam invito solvunt, sicut quilibet debitor creditori per judicem *l.* 6. aut deponunt, et obsignant, et quod manumissi a redemptore vel liberati soluto aut remisso pretio inter libertinos non sunt, *l.* 2. 11. 15. videbatur redemptori non deberi pretium, non magis quam victus aut vestitus alii quod et communi humanitate et misericordia hæc captivo præstentur, quæ ratio certe prævalet in matre, *l.* 17. Sed non in extraneis, in quibus potior est communis et publicæ utilitatis ratio, ut ait *lex* 6. *et ultim.* ne non data repetitione pretii, tardiores fiant homines ad majora humanitatis officia, redimendosque captivos.

L. E N A R R A T I O.

1 Licet extranei sint) Cujacius sequitur Florentinam lectionem, spreta vulgata, et Haloand. et male Budæus d. legi negationem injecit. Cujac. Obs. XI. cap. 25.

2 Docui Observ. XI.) d cap. 25.

3 Illo loco Festi) In v. postliminium.

4 Postliminio recipiendi) Cuja. in d. c. 25. legendum putabat *eadem ratio quæ servi.* Hugo Grotius de jure belli et pacis libro 3. cap 9. num. 5. levi mutatione ea retineri posse censet hoc modo, *eadem ratio est in postliminii receptu.*

5 Ut Ælius Gallus) apud Festum in v. reciperatio.

6 Vel ultro dimissi ab hostibus) *l. nihil* 26. *ff. eodem.*

7 Vel virtute militum) *l. in bello*, *l. si quis* 21. *ff. eod. l.* 12. *h. t.*

8 Quam pretium sui solverint redemptori) *Vel pretium qualicumque indicio remissum sit.* Sic legitur in Codice Menagii, in aliis judicio, ut in quibusdam editionibus. Jure Attico redemptus ab hostibus ejus fiebat qui redemerat, nisi pretium sui exolveret. Demosthenes adversus Nicostratum: *οἱ νόμοι κελεύουσι τοῦ λυσαμένου ἐκ τῶν πολεμίων εἶναι τὸν λυθέντα, ἐὰν μὴ ἀποδιδῶ λύτρα. Lex jubet ut redemptus ab hostibus ejus sit qui redemit, nisi pretium redemptionis persolverit.* Eademque permittit redemptori ut ea quam redemit, arbitrio suo utatur: Lysias in oratione tertia.

9 Aut ei quinquennio) *L. ult. h. t.* quæ plenior exstat in Appendice Cod. Th. num. 16.

Tit. LI. *De infantibus expositis liberis, et servis, et de iis, qui sanguinolentos emptos, vel nutriendos acceperunt.*

Hic titulus pertinet ad eam causam patriæ potestatis, quam amittit 1 qui filium a partu recentem projicit inumaniter, et quodammodo ad mortem exponit 2, quod Græcis est χυτρίζειν 3, et eadem ratione dominus servi dominium, et generaliter nemo præjudicio suum esse recte vindicat, quem pereuntem contempsit, *l. 2. hoc tit.* ad quem in C. Theod. additur. Si modo testes Episcopalis subscriptio fuerit subsecuta, .i. ut Anianus inrerpretatur, si contestationi de collectione ejus Episcopus et clerici subscripserint: quamobrem eam legem significari opinor Vasensis Concilii 4 c. 9 his verbis: *Ut secundum statuta piissimorum Augustorum quisquis expositum colligit Ecclesiæ contestetur.* At, ut cæpi dicere, utique est in *l. 7. Cod. Theod. de expos.* nulla est differentia inter dominum et patrem qui sciens volensque servum a partu recentem, aut filium exponit: nam et cum prima pars hujus tituli, in qua liberis, .i. filiis, jungat filios servis, consequens est, et dominis jungendos esse patres, et in utriusque idem jus constituendum. Nec obstabit *l. patrem, sup. de nupt.* si propria ei et congrua reddatur species. puta non impietate adductum 5, sed egestate 6 et fame compulsum patrem filiam, quam tueri non poterat, exposuisse alienæ misericordiæ 7, ut *l. 2. sup. de patr. qui fil. dist.* quo casu æquum non est patrem suum jus amittere, et arbitrium collocandæ filiæ, qui necessitati succubuit 8, quam ne Dii quidem superant 9. Sed si educatore desiderante puellam, quæ suis sumptibus crevit, filio suo collocari, pater renuat, tum ab eo ut ingrato 10 educator alimentorum sumptum repetet, quem non repeteret, si pater libens filiam filio educatoris in manum conventione nuptui collocaret; quia eo genere filia transiret in familiam educatoris: alioquin educatori semper competit alimentorum 11 repetitio: et alia est ratio victus, aut vestitus dati in transitu, ab hostibus pergenti ad suos, qui sumptus exiguus est, *l. ult. sup. tit. prox.* et hæc de prima parte hujus tituli. Secunda est de iis, qui sanguinolentos etc. nec tamen alii sunt infantes in prima, alii sanguinolenti in secunda, sed in utraque recentes a partu, rubentes a matre 12, vel ut *l. 3.* pueri parvuli 13, atque ita infantium nomine non significatur integra prima ætas, quæ usque ad septennium 14 perducitur, sed primæ cunæ, quibus qui ejiciuntur proprie exponi dicuntur, grandiores non exponi, sed pro derelicto haberi, non ἔκθετοι 15, sed ἀπρονόητοι 16. Expositi servuli 17, liberi fiunt. Habiti pro derelicto liberi non fiunt, nisi tædio medendi 18 neglecti sint. At prima pars hujus tituli est de his qui sanguinolentos exponunt, secunda de his qui accipiunt, de quibus *l. 3.* abrogato jure veteri 19 definit, ut non possint expositorum ingenuorum, vel servorum parvulorum dominium sibi, vel patronatum vindicare, vel patriam potestatem, sive legitime emptos acceperint, sive nutriendos sustulerint: et primam partem *l. 3.* accipio de his qui emptos, secundam de his qui nutriendos acceperunt: nam cum in antiquis libris[20], et in Cod. Theod. secunda pars hujus tituli ita conscripta sit: Et de his qui sanguinolentos emptos, vel nutriendos acceperunt, necesse est ut de emptis aliquo loco agatur, et his nullus apparet qui accommodari possit, præterquam in prima parte: ac præterea secunda, quæ est de his qui nutriendos sustulerunt evidenter scripta, argumentum præbet, primam esse de his qui emptos acceperunt. Expositos autem lex definit esse liberos et ingenuos, licet servi nati sint, nec vindicari posse ab eo qui exposuit, nec ab eo qui emit vel sustulit, ne ex pietatis officio lucrum faciat, nec alimentorum nomine, ut *l. 2. sup. de ing. man.* et in epist. quadam Trajani ad Plinium 2 quorum tamen repetitio ei non denegabitur: et alius tantum casus est, quo vindicatio non aufertur patri, vel domino, vel patrono, si non ipsi, sed alius 21 citra ipsorum voluntatem parvulos exposuerit.

LI. Enarratio.

1 Quam amittit qui filium) cap. *un. ext. de infant. expos.*

2 Ad mortem exponit) θανάτῳ παραδίδοται, Novel. 153. Quintilianus declamat. 306. *Rarum est ut expositi vivant.* Plautus in Cistellaria act. 4. sc. 1. *Crepundia hæc sunt, quibuscum tu extulisti nostram filiolam ad necem.* Seneca de consolat. ad Helviam. cap. 2. *Ad vitam quodammodo exposita es.* Qui tamen mos apud plerasque gentes invaluit. Philo in libro de spec. LL. διὰ ταύτης τῆς προτάξεως καὶ ἕτερόν τι μεῖζον ἀπηγόρευται, βρεφῶν ἔκθεσις, ὃ παρὰ πολλοῖς τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἕνεκα τῆς φυσικῆς απανθρωπίας, χειρόηθες ἀσέβημα γέγονεν. *Hac etiam gravius quiddam prohibet, expositionem infantium, quæ apud multas gentes propter nativam inhumanitatem vulgaris est impietas.*

3 Quod Græcis est χυτρίζειν) ἐπεὶ ἐν χύτραις ἐξετίθεσαν τὰ παιδία. ut ait Scholiastes Aristopha-

nis in Ranis: *quod infantes in fictili exponerent*. Hinc χυτρισμὸς pro expositione infantis in fictili. [Hesychius: χυτρισμὸς, ἡ τῶν βρεφῶν ἐν ταῖς χύτραις ἔκθεσις.

4 Vasensis Concilii can. 9.) Quem vide tomo primo Conciliorum Galliæ.

5 Non impietate adductum) καὶ ἄστοργον· et tamen qui non necat, sed exponit, genere quodam pius est. Cœlius Lactantius v. 9. *Qui natos ex se pueros strangulent, aut si nimium pii fuerint, exponant.* Quæ falsa pietas est, ut idem ait lib. 6. cap. 20. Quidam liberos exponebant, παιδίων προγενεστέρων ἅλις ἔχοντες· *quod jam sat vetustiorum natu liberorum haberent.* Cirÿllus 4. in Julianum.

6 Sed egestate) Ut Quintilian. libro 4. cap. 2. Paupertatem sibi causam exponendi fuisse.

7 Exposuisse alienæ misericordiæ) Tertullianus Apolog. cap. 9. *Filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte misericordia extranea.* Minutius Felix in Octavio: *Dum etiam domi natos alienæ misericordiæ exponitis*: τῇ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καταλειφθέντες εὐσεβείᾳ, *Nov.* 153. *cap.* 1. *aliorum hominum pietati relicti.*

8 Qui necessitati succubuit) In *l. pen.* §. *ult. ff. de excusat. tut. necessitati erit succumbendum. Huic necessitas ad excusationem deputatur*, ut ait Tertullianus de idololat. cap. 10.

9 Ne Dii quidem superant) ἀνάγκη βιαιότερον οὐδὲν, ut ait Eunapius in Juliano; *necessitate nihil violentius.* Synesius in Catast. ἰσχυρὸν ἀνάγκη πρᾶγμα καὶ βίαιον· *fortis et violenta res est necessitas.* Anna Comnena Alexiados 12. ἀνάγκῃ οὐδὲ θεοὶ, φασὶ, μάχονται *Cum necessitate ne Dii quidem, ut ajunt, pugnant*: quæ totidem verbis profert Scholiastes Anthologiæ Græc. epigr. lib. 1. cap. 4. Est autem Pittaci apud Diogen. Laertium libro 1.

10 Tum ab eo ut ingrato) Illud odio patris constitutum tradunt interpretes: et hoc quoque regulariter non obtinere scribit Thalelæus ad *d. l. patrem.*

11 Semper competit alimentorum repet.) Quintilianus declamat. 278. *Recipere illam nisi solutis alimentis non potest.*

12 Rubentes a matre) Vide librum 4. tit. 42. et Cujac. ad *Novell.* 153.

13 Pueri parvuli) τὰ ποιοῦντα εὐθὺς ἐκ κοιλίας βρέφη, *infantes statim atque ex utero progressi sunt*, *d. Novell.* 153.

14 Prima ætas quæ usque ad septenn.) *l. si infanti* 18. *sup. de ju. delib.* aliter in *l.* 30. *sup. de episc. aud.*

15 Non ἔκθετοι) qui et θρεπτοὶ, Plin. 10. epist. 71. et χαμευρετοὶ, *d. Nov.* Sic eos etiam appellat Poeta nescio quis apud Suidam.

16 Ἀπρονόητοι) Vide Harmenop. Epitom. 1. 18. 30. Cujac. ad dictam Novellam.

17 Expositi servi liberi f.) *l.* 2 *h. t. et d. Nov. cap.* 1.

18 Nisi tædio medendi negl. sint) Svetonius in Claudio, capite 25. *Cum quidam ægra et affecta mancipia in insulam Æsculapii tædio medendi exponerent, omnes, qui exponerentur, liberos esse sanxit, nec redire in potestatem domini si convaluissent.*

19 Abrogato jure veteri) Jure antiquo licebat excipienti expositum sibi habere, vel ut servum, vel ut filium, *l.* 1. *Cod. Theod. de exposit.* Eo pertinere videtur quod scribit Anonymus interpres ad τετράβιβλον Ptolomæi: εἶτα δεῖ ζητεῖν, εἰ ἐπὶ δουλείαν ἀναληφθήσεται ἔκθετα ἢ ἐπὶ τεκνοποιΐαν. *Deinde quærendum est, an fœtus expositus ad servitutem sit tollendus, an loco filii educandus.* Lactantius de vero cultu cap. 20. *Qui etiam si contingat ei, quod voluit, ut alatur, addixit certe sanguinem suum, vel ad servitutem, vel ad lupanar.* Svetonius de illustribus Grammaticis: *M. Antonius Gnipho ingenuus in Gallia natus, sed expositus a nutritore suo manumissus, etc.* Adde Sen. cont. 33.

20 Trajani ad Plinium) Epistola 72. lib. 10.

21 Sed alius) *L.* 1. *hoc. tit.*

Tit. LII. *Quæ sit longa consuetudo.*

Referendus est hic titulus ad legem ult. tit. 48. qui proprius abest, in qua dicitur apud eum magistratum filios emancipari posse, cui lex vel longa consuetudo legis actionem dedit: et ejusdem tituli etiam *l.* 1. de consuetudine 1 accipitur: quam ob causam, ut opinor, in hoc titulo definitur, non quid sit longa consuetudo, sed quæ sit .i. quam vim 2 et efficentiam habeat. Quid tamen sit, si quæras, dicam jus esse non scriptum 3, quod usus populi frequens et inveteratus communi adsensione comprobavit: et rursus si quæras, quot annorum usus consuetudinem faciat, non dicam decennii, ut glossæ, quæ hoc solo argumento ducuntur, quod dicatur consuetudo longa et diuturna, quasi scilicet his verbis non significentur etiam trigesimi et quadragesimi anni, ut *l.* 2. *et* 3. *sup. de præscript.* 30. *ann. l.* 1. *Cod. Theod. de art. cer. temp. fin.* sed hujus rei certam definitionem non esse, hujus rei decennium finem non esse, quandoquidem plurimorum annorum observationem requirit, *l. sed ea quæ, ff. de legibus*, et Aristoteles 2. Polit. 4 τοῦ χρόνου πλῆθος, antiquam et tenacem adprobationem, *l.* 3. *h. t.* usum longævum, *l.* 2. inveteratum populi consensum,

l. de quibus, *ff. de legibus*, consuetudinem semper observatam [5], *l. sine hærede*, §. *penult. ff. de admin. tut.* quibus verbis sane significatur spatium decennio amplius, et tempus incertum infinitumque, quod sensim [6] sine sensu labitur, quoad morem fecerit, et habitum in animis civium: cujus quidem habitus comparandi ratio ut non finitur certo tempore, ita nec in populo ex longa consuetudine, inducendi inserendique moris ratio certo tempore finiri potest [7]. Consuetudo morem facit, vel ut Aristoteles ait 11. ad Eudemum, τὸ ἦθος ἀπὸ ἔθους ἔχει τὴν ἐπίδοσιν. Sed his nominibus plerumque utimur promiscue et Varro semper [8] consuetudinem accipit pro eo quod morem diximus creatum ex consuetudine, ut cum ait, morem esse communem consensum omnium simul habitantium qui inveteratus consuetudinem faciat: et alio loco [9]; dum ait, morem esse in judicio animi, quem sequi debeat consuetudo. Vires autem longæ consuetudinis eæ sunt, ut si non vincat legem quam ratio non commendat, quæ nulla aut parva ratione constat, aut quæ nondum penitus inolevit nondum consensu omnium recepta, inveterata, stabilita judicio comprobata est, ut *l. pen. sup. de legibus*, *l. quod non ratione*, *ff. eod. l. 2. hoc titulo*; ea tamen [10] quam ratio suasit, ut ait *l. 1.* ratio quædam major, et publica utilitas et longum tempus tacito et illiterato [11] omnium consensu, et rerum judicatarum [12] firmavit auctoritas, sane abrogat legem [13], cujus ratio vel cessavit, vel minor est, vel minus confert Reipublicæ; quia et deficere videtur lex tanquam obliterata supra quam usus invaluit, et deficiente lege consuetudo sola dominatur et legis vim obtinet [14] *l. 3. hoc titulo*, *l. diuturna*, *ff. de legibus*, *l. ult. supra*, *de testament.* §. *sine scripto*, *Instit. de ju. Nat.* Gregorius Nazanzenus 11. de Theol. τὸ ἔθος χρόνῳ βεβαιωθὲν [15] ἐνομίσθη νόμος. Lex autem jacet et silet interim quoad restituatur, ut Trajanus apud Plinium [16] restituit legem Pompejam, contra quam longa consuetudo usurpata erat. Sed et nulla lex aliter nos tenet, quam si et consuetudine recepta sit, *l. de quibus*, *ff. de legibus*: Aristotel. 2. Polit. ὁ νόμος ἰσχὺν οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ πείθεσθαι πλὴν παρὰ τὸ ἔθος. Et cum de interpretatione legis quæritur, optima interpres est consuetudo, *l. si de interpretatione*, *ff. de legibus.* Dionysius septimo; παντὸς ἀμφισβητουμένου δικαίου κριτήριον εἶναι δοκεῖ κάλλιστον ὁ χρόνος.

LII. Enarratio.

1 Lex prima de consuetudine accipitur) Ita Fulgosius eam accipit.

2 Quam vim, et efficientiam habeat) δύναμιν καὶ ἐνέργειαν, *vim et efficacitatem.* Lactantius de opificio Dei c. 20. *Si astra efficientiam rerum continent.* D. Chrysostomus ad cap. 2. prioris ad Corinth. ἴστε γὰρ ὡς οὐδὲν οὕτως ἰσχυρὸν παρ' ἀνθρώποις, ὡς συνηθείας τυραννίς, *Scitis nihil esse æque validum apud homines atque tyrannidem veteris consuetudinis.* De tyranno de consuetudinis Nilus in epistola 247. μή μοι τὴν τυραννίδα προβάλλου τῆς συνηθείας. *Ne mihi tyrannidem obtendas consuetudinis.*

3 Dicam jus esse non scriptum) Consuetudo est lex non scripta. Artemidorus Daldianus libro tertio capite quarto, καὶ καλεῖται τὸ τοιοῦτον ἔθος· ἔστι δὲ ὡς φησι λέγει, νόμος ἄγραφος· *et hoc vocatur consuetudo; est autem, ut vulgo dicitur, lex non scripta.* Consuetudo legis appellatione continetur. Interpres Hermogenis: νόμον δὲ λέγω οὐ πάντως τῶν ἐγγράφων κείμενον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγράφων· πλεῖστα γὰρ ἔθνη ἀγράφοις νόμοις διοικεῖται· *Legem autem dico non utique quod scripto constat, sed et quod sine scripto: nam pleræque gentes non scriptis legibus reguntur.*

4 Aristoteles 2. Politic.) Capite 6.

5 Consuetudinem semper observatam) *Diutina usurpatione firmatam.* Valerius.

6 Quod sensim) Sensim pro paulatim Priscianus libro decimo quinto. Petrus Chrysologus sermone 79. *Rudis miles ad aciem concurrit, qui causam belli nescit, vim bellatoris ignorat. Peritia est, non est segnities, cum sensim miles veteranus incedit.*

7 Ratio certo tempore finiri potest) Quidam interpretes dicunt, eam consuetudinem esse longam, cujus non extat memoria: quo referri potest illud sancti Basilii de Spiritu Sancto capite 29. ἔθος πάσης μνήμης ἀνθρωπίνης πρεσβύτερον. *Consuetudo omni hominum memoria vetustior.* Quæ tamen sententia Azoni in Summa non placet.

8 Et Varro semper) Apud Servium in 7. Æneidos.

9 Alio loco) Apud Macrobium libro tertio Satur. cap. 13.

10 Ea tamen quam ratio suasit) Divus Augustinus de baptismo libro quarto capite quinto. *Plane verum est, quia ratio et veritas consuetudini præponenda est: sed cum consuetudini veritas suffragatur, nihil oportet firmius retineri.*

11 Tacito et illit. omn. consensu) Ex Gellio libro 2. cap. 18. Velut tacita civium conventione, *l. 35. ff. de legibus.* Lex est expressa civium conventio συνθήκη. consuetudo tacita, sive ut ait Ulpianus, tacitus coosensus populi. Per contrarium in *l. 32. eodem*, tacito consensu omnium per desuetudinem leges abrogari dicuntur, et consensu exolescere. Plin. epist. 10. 115.

12 Rerum judicatarum) δοκιμασμένη ἐν δικαστηρίῳ

καὶ κυρωθεῖσα· *probata in judicio, et firmata.* Joannes Episcopus Cytri in responsis ad Constantinum Cabasilam.

13 Sane abrogat legem) Vide Cujacium libro secundo de Feudis titulo primo.

14 Legis vim obtinet) Donatus in illud Virgilii: *Mos erat Hesperio* 7. Æneid. *observationes*, inquit, *aut legibus, aut assensibus hominum sunt. Mos longo tempore custoditus legem facit, quæ etiam ad posteros transit.* Joannes Tzetzes in Jambis.

> Ἔθος δ' ἂν αὐτὸν τοῦτο φῇς, καὶ μὴ νόμον.
> Ἰσοσθενοῦν ἔθος τε καὶ νόμον νόει,
> *Morem sed illud ipse non legem vocas.*
> *Scito utriusque comparem potentiam.*

15 Χρόνῳ βεβαιωθὲν) Ἔθος γάρ ἐστι τὸ ἐν συνηθείᾳ κρατῆσαν, καὶ ὅπερ ὁ χρόνος ἐκράτυνεν· *quod consuetudine invaluit, et quod tempus firmavit.* Syrianus in Hermogenem. D. Augustinus de vera religione: *Leges instituuntur cum promulgantur, firmantur cum moribus utentium approbantur: sicut enim moribus utentium in contrarium nonnullæ leges hodie abrogatæ sunt: ita moribus utentium ipsæ leges confirmantur:* vide *leg. de quibus, ff. de legibus.*

16 Apud Plinium) Libro decimo epist 83. et seq.

Tit. LIII. *De donationibus.*

V. lib. 1. Instit. tit. 7. et tit. 5. lib. 39. ff.

Titulus superior ad titulum 48. hic vero ad 49. referendus est, quo data est actio ingrati adversus emancipatum, cui nunc additurus etiam ingrati actionem adversus donatarium tit. 55. prius instituit generaliter tractare de donationibus, et hanc horum titulorum connexionem confirmat Codex Theodosii, in quo tit. de rev. don. subjicitur statim tit. de ingratis liber Donatio autem Aristoteli 1 in quarto Topicorum est, δόσις ἀναπόδοτος 2, datio ita profecta ab aliquo ut nullo casu 3 revocetur. Datio est genus, quo continetur etiam dos 4 et donatio propter nuptias, et manumissio, et mutuum, et permutatio, et legatum, aut fideicommissum, et donatio mortis causa, et donatio vera, absoluta, directa, de qua in hoc titulo agitur, quæ irrevocabilis est: illæ dationes repeti, et revocari possunt, et si quæ donationes, dicuntur non sunt veræ et absolutæ donationes, ut ait *l. Senatus*, §. 1. *ff. de mor. cau. donat.* sed mortis causa factæ; aut revocabiles donationes. Perficitur autem jure antiquo donatio stipulatione 5, vel traditione: et traditione non tantum vera, sed etiam fictitia, veluti traditione 6 instrumenti auctoritatis, *l.* 1. *hoc titulo*: vel retentione ususfructus, *l.* 28. *et* 35. §. *sed si quidem*, vel conductione rei donatæ, *l. quædam, ff. de rei vind.* et aliis modis, ut docui Observat. 19. cap. 18. Perficitur etiam legis actione, ut significat *l.* 25. *hoc titulo*, veluti cessione in jure, *l.* 1. *C. Hermog. eodem titulo.* item mancipatione, *l.* 4. *Cod. Theod. eodem*, vel utroque interveniente mancipatione, et traditione, *l.* 7. *eod.* quod et *l. ult. hujus tituli* demonstrat, dum ait, in donatione hæc usu verba fuisse recepta, Dono tibi rem illam, vel addico sestertio nummo uno 7 assium quatuor: nam quis non videt eam originem ducere a mancipatione, quæ olim fiebat per imaginariam venditionem nummo uno sive asse Cajano 8, et ita Svetonius in Othone 9, *Totum agrum redemit, emancipavitque*, quod Tacitus 10 eadem de re scribens, *dono dedit.* Perficiebatur ergo donatio per emancipationem, quod utique verum est inter extraneos. Inter liberos 11 autem et parentes ex Constitutione D. Pii nuda voluntate, *d. l.* 4. et hodie quoque inter omnes ex Constitutione Justiniani perficitur nuda voluntate, consummatur traditione. Nec idem est in ea, ut fuit olim, perfectio et consummatio. Rerum autem incorporalium veluti nominum, sive obligationum donatio perficitur cessis actionibus, *l.* 2. *hoc titulo* 12. Ac præterea ad perficiendam donationem necessaria est insinuatio, si excedat modum legitimum 13, exceptis casibus certis 14, et acceptio 15 donatarii.

LIII. Enarratio.

1 Aristot. 4. Topic.) Capite 4.

2 Δόσις ἀναπ.) *Donatio irrevocabilis.*

3 Ut nullo casu revoc.) Ex *l. Senatus* 35. §. 1. *ff. de donation.*

4 Quo continetur etiam dos) *Dos est donatio propter matrimonium* ut ait Vincentius in speculo doctrinali, quem profert Cujac. ad lib. 1. de Feudis cap. 1.

5 Donatio stipulatione) Donatio jure novo perficitur stipulatione, *l.* 35. §. *sin autem hoc*, ut et olim obtinuit, vel nuda voluntate.

6 Traditione instrum. auctoritatis) Quod Græci ὤνεχκὸν vocant.

7 Nummo uno) Vide Observat. 10. 37.

8 Sive asse Cajano) Unde illa formula: ubi tu Cajus, ego Caja, de qua Plutarchus in Quæstion. Rom. capite 30.

9 Svetonius in Othone) Capite 4.

10 Tacitus) Histor. lib. 1.

11 Inter liberos et parentes) Id est, conjunctissimas personas, in *l. data* 27. *hoc tit.* Sic habet Menagii codex: *conjunctissimasque personas.*

12 L. 2. hoc tit.) Nomina ibi Græci interpretantur, γραμματεῖα, cautiones, instrumenta.

13 Si excedat modum legitimum) *l.* 34. *et l. penul.* §. *ultim.* Interpretes quidam dictam legem 27. sic accipiunt, ut donatio facta inter parentes et liberos exigat insinuationem, etiamsi non excedat modum legitimum. Recte Fulgosius ad *d. leg.* donationes quæ insinuationem exigunt, insinuari debere, etiamsi fiant inter conjunctas personas: et ita etiam Patricius referente Theodoro ad *d. leg.* vide Observat. libro 20. 2.

14 Exceptis casibus certis) quos recenset Cujac. in recitat. ad *legem ult. sup. de ju. dot.* et ad *l.* 34. *hoc titulo.*

15 Et acceptio) Vestius Valens: *Attribuit etiam ædilitia munera, mensuras, pondera, mercaturas, officinas, donationes, et acceptiones,* Vide Observ. 12. 28.

Tit. LIV. *De donationibus, quæ sub modo vel conditione, vel ex certo tempore conficiuntur.*

Donatio sub modo ita fit, Dono tibi fundum illum, ut me alas, *l.* 1. Donatio sub conditione ita, Dono tibi fundum illum, si a patre emancipatus fueris, *l.* 5. Modus contrahit, conditio suspendit. Donatio autem ex certo tempore ita fit, Dono tibi fundum illum eo pacto, eaque lege, ut proprietas ejus fundi ad me redeat post quinquennium, vel ut redeat ad L. Titium, ut *l.* 3. si ut redeat ad L. Titium, tibi dono ad tempus, L. Titio ex tempore: ideoque finito tempore quinquennii, licet Titio veteri et stricto 1 jure qui sibi reddi stipulatus non est, non competat actio, datur tamen utilis ex Constitutione Divorum fratrum, eadem scilicet, quæ donatori competeret, puta præscriptis verbis, vel condictio ob rem dati, *d. l.* 3. *et arg. l. pen. sup. ad exhib.* Ergo in hac rubrica, ex certo tempore, sic accipio, vel ad certum tempus, et subaudio, aut ex incerto tempore, vel ad incertum tempus, veluti ut post mortem donatarii proprietas redeat ad donatorem, *l.* 2. *hoc titulo, l. Seja, ff. de mor. cau. don.* Conditiones, pactiones leges donationibus imponuntur a donatore solo, et a donatario recipiuntur si placeant, vel rejiciuntur si displiceant, *l.* 25. *sup. tit. prox.* et imponuntur initio perficiundæ donationis, non post perfectam 2 donationem: nec quicquam attinet donatari postea impositas recipere, vel ejicere. *l.* 4. At initio si donationi dicta sit lex, et impositus modus aliquis, et receptus a donatario, eo non impleto 3, donatori competit condictio ob rem dati, *l.* 2. 6. 8. *sup. de cond. ob cau. l. ult. tit. seq.* vel præscriptis verbis, *l.* 9. *et* 22. *sup. tit. prox.* non vindicatio rei donatæ, nisi in casu *l.* 1. 4 admodum singulari propter causam alimentorum, quem et singularem et specialem esse satis demonstrant ter inculcata illa verba, in hoc casu. Denique singulares sunt species *l.* 1. *et* 3.

LIV. Enarratio.

1 Veteri et stricto jure) Nec enim legem dicendo quisquam alteri cavere potest, *l. quo tutela* 73. *ff. de div. reg. jur.*

2 Non post perf. donation.) et puram Græci.

3 Et non impleto) Quia *quæcumque sub conditione traduntur, ita demum fieri possunt propria ac peculiaria, si conditio consummata est,* ut est in Quintiliani declamat. 336.

4 Nisi in casu l. 1.) Principaliter, πρωτοτύπως, ut ajunt Græci, habet condictionem ob causam dati conditione non secuta: sed et utilem in rem actionem, id est, rescissoriam et restitutoriam, per quam dominium restituitur. Cujacius in recit. et Fulgosius.

Tit. LV. *De revocandis donationibus.*

In hoc titulo proponitur actio ingrati, cujus respectu institutus est hic tractatus de donationibus, ut scilicet actioni ingrati, per quam beneficium emancipationis 1 rescinditur, de qua actum est paulo prius tit. de ing. lib. adjungeretur alia actio ingrati, per quam jure perfecta donatio rescinditur: et rescinditur ex certis tantum ingratitudinis causis judici approbatis, *leg. penult. et ult.* 2 Superiori titulo una causa proposita est conditionis non impletæ, quæ etiam inculcatur *leg. ult.* hujus tituli, ob quam donatori competit condictio ob rem dati, re non secuta. Hoc titulo proponitur alia, nempe ingratitudinis, ob quam donatori datur actio ingrati 3 personalis *l.* 7. et perpetua *l.* 1., quæ tamen hæredi, et in hæredem non datur *l.* 1. 7. *ult.* quia magis vindictæ persecutionem habet, et in *l.* 7. vindicationis, .i. vindictæ 4. Et datur cuilibet donatori, non tamen matri propudiosæ, vel iterum nubenti 5 *l.* 7. nisi ex gravissimis et compertissimis causis ingratitudinis notatis in *Nov. de nupt.* 6 Et per eam revocantur quæ habet ingratus, non quæ alienavit. *d. l.* 7. Porro huic causæ additur etiam alia in *l.* 8. Si orbo 7 qui donavit omnia bona, vel partem bonorum, postea adnascantur liberi, de qua Obs. 20.

LV. Enarratio.

1 Beneficium emancipationis) Emancipatio beneficium dicitur, in *l.* 1. *ff. si a par. quis manum. sit.*

2 Et ult.) In qua liber Menagii habet, *fragilitatem*, et Græci ἀσθένειαν. Desiderius Heraldus legendum putabat, *facilitatem*, quod displicet Salmasio in lib. de jure Attico capite 16. Heraldus defendit se ipsum in Animadversionibus cap. XI. Hugo Grotius putat scriptum fuisse, *prodigalitatem*.

3 Actio ingrati personalis) Hæc actio soli donatori competit, et solus donatarius coercetur.

4 Vindicationis, id est, vindictæ) Glossæ ἐκδίκησις, *ultio*, *vindicatio*.

5 Vel iterum nubenti) Emendandus est Theodorus ad dictam legem septimam hoc modo: ὅτι ἡ αἰσχρὰ ἢ δευτερογαμοῦντα μήτηρ οὐδὲ etc. *mulierem propudiosam, aut iterum nubentem, neque ex causa, etc.*

6 Novella de nuptiis) Capite 35.

7 Si orbo) Glossæ: ἄτεκνος *orbus, sine liberis*. Orbo igitur liberis. Ulp. *Reg. tit.* 15. Quo casu donatio revocatur in solidum. Quid si donator tempore donationis liberos habuit? Dico nec ipsum posse revocare donationem prætextu aliorum qui postea nati sunt, quia pietatis conjectura cessat in eo quem satis apparet extraneum anteferre liberis, neque liberos ipsos in solidum: sed si donatio sit inofficiosa, sive collata sit in extraneum, sive in unum ex liberis, eam liberi, quibus fraus facta est, rescindunt, mortuo non vivo patre per querelam inofficiosæ donationis pro modo legitimæ portionis, sive superstites fuerint tempore donationis, sive postea editi sint. Cujac. Observat. libro 20. cap 5.

8 Observat. 20.) *D. cap.* 5.

Tit. LVI. *De mortis causa donationibus.*

V. tit. 6. *lib.* 39. *ff.*

Superiores tituli sunt de donatione inter vivos, quæ si jure perfecta sit, pœnitentia nullo modo revocari potest, *l.* 2. 3. 4. 6. *sup. tit. prox.* Hic titulus de donatione causa mortis, quæ pœnitentia revocari potest, *l. qui mortis causa*, *ff. eod.* sicut donatio ob causam, *l.* 3. §. 1. *l. si pecuniam*, *ff. de cond. cau. da.* et donatio precaria *l.* 1. *et* 2. *de prec.* Revocatur etiam donatio 1 causa mortis per fideicommissum *l.* 1. et finito periculo 2, cujus metu facta donatio est, et morte donatarii, quæ modo vivo donatore contingat, *l. non omnis*, *ff. de rebus cred.* Est autem datio 3 veluti fiduciaria, quæ confertur in casu mortis donatoris: nec ante perfecta 4 esse intelligitur, quam ea contigerit. Insinuatione non eget 5, sed testibus quinque tanquam ultima voluntas 6, *l.* 4. cum tamen donatio inter vivos, quibus casibus non requirit insinuationem, scripto contenta sit a donatore subscripto 7, nec requirat ullos testes, *l. in donationibus*, *sup. de donat.* De Constitutionibus hujus tituli scripsi in eadem Observatione.

LVI. Enarratio.

1 Revocatur etiam don. cau. m. per fideic.) Pro parte temporis possum velle, ut donatio causa mortis valeat, et pro parte revocare, ut scribit Fulgosius ad legem primam in *fi. hoc tit.* Itaque revocari creditur, si ea lex donationi dicta sit, ut altero mortuo portio deficiens ad superstitem pertineret: et fideicommissum est, quia fideicommissum relinqui potest a donatario causa mortis, *l. ab eo* 9. *sup. de fideicommiss.* ut ait Cujacius in recitat. et Fulgosius heic num. 1. Recte autem additur in *d. l.* 1. *Si mortis causa donatio perficiel aur*, id est, ut recte Basilica, si mortis causa donabatur, θανάτου αἰτία δωρεὰ οὖσα, et interpr. ibidem, *si mortis cau a* ἐποιεῖτο τὴν δωρεάν.

2 Et finito periculo) Si donator sit *vivus*, *salvus et sospes*, ut in Plaut. Captiv. Act. 4. Sc. 2.

3 Est autem datio veluti fiduciaria) Vide dicta nobis Instit. eod.

4 Nec ante perfecta) *L. non videtur* 32. *ff. eod.*

5 Insinuatione non eget) *Sive juxta mortem facientis fuerint celebratæ, sive a longiore cogitatione mortis subsecutæ sunt.* Sic legitur in veteri Menagii codice, id est, ut recte Isidorus interpres Basilicῶn, sive morte imminente, sive ipsius mortis cogitatione quandocunque facta fuerit.

6 Tanquam ultima voluntas) Interpres Græcus: ἡ *mortis causa* δωρεὰ τελευταίαν μιμεῖται βούλησιν. Ultimam voluntatem imitatur, sive, ut ait Isidorus, hodie mortis causa donatio ad ultimam voluntatem redacta est.

7 A donatore subscripto) *Vel alio, voluntate ejus*. Sic legendum, ut in veteri Menagii, et in Basilicis: κατὰ γνώμην αὐτοῦ. Non recte in editis quibusdam, *voluntatem ejus*.

Tit. LVII. *De infirmandis pœnis cælibatus, et orbitatis, et decimariis sublatis.*

Potest etiam recte hic titulus referri ad mortis causa donationes, quæ si conferantur in eum quem lex Julia et Papia prohibet capere, velut cœlibem, aut orbum, ex Senatusconsulto in eadem causa sunt, qua legata ei relicta essent, *l. Senatus*, *ff. de mor. cau. don.* quod congruit omnino cum fine tituli superioris, quod generaliter constituitur mortis causa donationes legatorum instar obtinere. Et ut ex Ulpiano intelligere licet, *lib. Reg. tit.* 16. 17. 22. et Sozomeno 1. c. 9. prohibuit lex Julia et Papia cœlibem quicquam capere ex aliorum testa-

mentis, nisi post mortem testatoris intra C. dies matrimonium contraheret, præterquam ex testamentis cognatorum, ut opinor, usque ad sextum gradum, ad quem usque etiam qui inter se contrahunt matrimonium ex eadem lege solidi capacitatem habent, et prætor ab intestato detulit bonor. possessionem. Orbum autem liberis lex voluit eorum quæ sibi testamento relinquerentur, non capere plus quam semissem, altero semisse 1 multari, cælibem asse, et semissem assemve fisco cedere. Major est cælibatus, quam orbitatis pœna, quia matrimonium contrahere in potestate nostra est, liberos suscipere non est in nobis, sed in majestatis providentia, et eodem Ulpiano auctore in orbo masculo lex definivit ætatem 25. an. in femina 20. ut qui ea ætate esset sine liberis, relictorum semisse multaretur. Unde cum Sozomenus scribat in cœlibe masculo eam legem definisse ætatem 25. quia cœlebs qui esset jus capiendi non haberet, præsumo feminæ etiam cœlibi fuisse præscriptam ætatem 20. an. Ea enim lex tam feminas coercebat, quam mares cœlibes et orbos, ut et Dio scribit 54. eam legem graves pœnas irrogasse τοῖς τε ἀγάμοις. καὶ τοῖς ἀνάνδροις, et ita esse argumentum præstat *l.* 1. *hujus tituli*, quæ his pœnis liberat utrumque sexum, de quibus est intelligenda *l. si is qui hæres, ff. de vulg. subst.* et in orbo ponenda species *l.* 42. *ff. de leg.* 2. *l. cogi*, § *hi qui solidum, ff. ad Treb.* et similibus. De his pœnis proculdubio Ulpianus tractaverat eodem libro tit. de cœlibe, orbo et solitario patre, ubi solitarium 2 patrem vocat, qui unicum et solum filium habet, μοῦνον τηλύγετον ἤ γε μοναχὸν, ut Aquila loquitur 3, qui orbitatis quidem pœnam non sustinebat, sed forte leviorem, aut certe tanta præmia non habebat, quanta pater plurium liberorum. Mittam loca ex Juvenale, Tacito, Panegyrico Maximiano et Constantino dicto, Ambrosio, Tertulliano 5, quæ in hanc rem proferre possem, et Tertulliani unum tantum locum satis obscurum explicare conabor, quo ait. Severum Imperatorem leges Papias exclusisse, quæ ante liberos suscipi cogebant, quam Juliæ matrimonium contrahi. Qua vero ætate lex Papia liberos exigit, eadem lex Julia matrimonium contrahi voluit. Fieri autem non potest, ut simul uno tempore existant liberi, et nuptiæ, sed prius nuptias contrahere oportet, marem intra vigintiquinque, feminam intra 20. deinde liberos suscipere, cui rei a contractis nuptiis forte Severus præstituit tempus, cujus mentionem facit Ulpianus *titul.* 16. puta annum et sex menses, hoc est, bis novem menses: quia novem mensibus plerumque partus absolvitur: non sustulit autem Severus pœnam cœlibatus et orbitatis. His erat locus etiam solutis primis nuptiis adversus viros, qui non properabant ad secundas, feminis a morte viri et a divortio licebat esse vacantibus certo tempore lege Julia et Papia definito, ut idem Ulpianus scribit *tit.* 14. At hodie Constitutione Constantini eæ pœnæ sublatæ sunt, generaliter omnibus hac in re data vacatione legis Juliæ et Papiæ, *l.* 1. Verum in Cod. Theod. ubi hæc lex plenior extat, Constantinus profitetur, se non tollere quod iisdem legibus cautum erat, ne vir et uxor inter se solidum capere possent, ut inter eos reprimeretur mutuus nimiusque favor, *l. ult. Cod. Theod. de leg. hær.* quem conjugum exprimunt blanditiæ, quas plerunque nec rigor legis Juliæ et Papiæ cohibere potest, lege illusa 6 per tacita fideicommissa. Dixi solidum, nam ut Ulpianus scribit tit. de decimis, ex lege Papia vir et uxor inter se in honorem matrimonii decimam bonorum capere possunt, cujus rei exemplum suppeditat *l. qui uxori, ff. de au. et arg. leg.* Et quæ leges Digestorum mentionem faciunt ejus qui ex unius testamento solidum capere non potest, ex alterius potest: ut *l.* 6. *ff. de vulge subst.* his de marito vel uxore exemplum apponi potest. At præter decimam 7 matrimonii nomine si ex alio matrimonio liberos superstites habebant, quot liberos habebant, tot decimas capere poterant. Item communis filius post nonum diem amissus unam decimam; duo post nonum diem id est, post Nominalia 8 amissi duas decimas abiiciunt. Defuncti autem ante nominis assumptionem pro non susceptis habentur, et ex ea quidem re Thalelæus in *l.* 1. *sup. unde vir et uxor.* legem Papiam decimariam cognominavit, cujus vacationem quam ante Constantius dederat naviculariis Orientis, *l.* 7. *Cod. Theod. de navic.* Honorius et Theodosius *l.* 2. dant generaliter omnibus, sublatis legibus decimariis, et data conjugibus inter se licentia si relinquatur capiendi assis.

LVII. Enarratio.

1 Altero semisse multari) Quod scribit Libanius in declamatione 38. οὐ γὰρ ἐθέλειν, φησὶ γαμεῖν; τίς τοῦτο νόμος εὐθύννει; τίς οὐ γαμῶν ἀδικεῖ; τίς εἰσήχθη πώποτε; τίς ἔδωκε δίκην τοῦ τοιούτου βίου ἤ, νῦν ἢ πρότερον, ἢ παρ' ἡμῖν, ἢ παρὰ τοῖς προσχώροις; *Non vis*, inquit, *uxorem ducere, et quænam lex hoc coercet? quis uxorem non ducens jus violat? quis ad id unquam coactus est? quis pœnas dedit cœlibis vitæ, aut nunc, aut antehac, aut apud nos, aut apud finitimos?* Hoc ad jus Romanum non pertinet.

2 Ubi solitarium patrem vocat) Solitarium patrem ἔρημον Græci vocant. Isocrates in Æginet. ad fin. τοῖς ἐρήμοις τῶν ἀνθρώπων, ἀντιπαίδων οὗτός ἐστιν ὁ νόμος. P. Faber ad tit. Ulpiani 13. *de cœlibe, orbo, et solitario patre.*

Adde: Dositheus libro tertio de Grammatica, in sententia quæ incipit ab his verbis, ἐν τοσούτῳ καὶ φοβοῦμαι μή τι παρὰ τὸ καθῆκον ποιήσουσιν, καὶ ἔρημόν με καταλείπουσιν. Dositheus: *Timeo ne quid extra ordinem faciant, et miserum me relinquant.* Fortasse legendum, *eremum*. Josephus. 6. ἀρχαιολογ. φίλων καὶ συγγενῶν ἔρημον. Rufinus Aquilejensis ita vertit: *ab amicis et cognatis propriis desolatum.*

3 Τηλύγετον) Utitur Homerus Il. 3. versu 175. παῖδα τε τηλυγέ την. Etymologicum M. τηλυγέτην, καταχρηστικῶς ἀγαπητὴν, μονογενῆ.

4 Ut Aquilia loquitur) Psalmo 21. 22. τὴν μονογενῆ μου. Aquila: μοναχὴν Psal. 23. 18. ὅτι μονογενής. Aq. μοναχὸς Ps. 24. 21. τὴν μονογενήμου. Aquila: μοναχὴν.

5 Tertull.) Apologetici cap. 4. V. Rigalt. ib.

6 Lege illusa per tac. fideic.) B. Hier. ad Nepotianum: *Per fideicommissa legibus illudimus.*

7 At præter decimam matrimonii) Ex Ulpiano d. tit. de decim. et tit. seq.

8 Post nominalia) Septima vel octava die a Nativitate nomina imponebant Græci, nec multo aliter Latini. Isaacus Casaubonus ad Capitolinum in M. Antonino, et in Clodio Albino: Septimo autem die, inquit, suis liberis nomina plerique imponebant Græci, Latinique. Adde Josephum Scaligerum Ausonianar. lect. 11. 22. Claudius Salmasius ad Capitolinum: Nomen et prænomen, inquit, et cognomen imponebantur simul in ipsis Nominalibus. Casaubonus, autem scribit, Nominalibus non fuisse imposita cognomina; sed postea ex occasione captatum omnem, aut decus. ad Svetonii Aug. cap. 7. Dissentit a Casaubono, et Scaligero Cujacius, qui nono die nomen impositum putat: puellis enim octavo, pueris nono imponebantur nomina, Festus in V. lustrici: vide ibidem Scaligerum.

Tit. LVIII. *De jure liberorum.*

Quam apte cohæreat hic titulus superiori ex eo apparet, quod *l.* 1. sit portio *l. ult.* tituli superioris, ut probant inscriptiones, et subscriptiones, et quod ex lege Papia, de qua in *d. l. ult.* olim vir et uxor inter se solidum capere poterant, si unum filium superstitem habebant vel si eum puberem amisissent, quoniam satis erat eum educasse usque ad pubertatem, et cetera quæ Ulpianus exequitur *t t.* 16. Item solidum inter se capere poterant qui neque haberent, neque amisissent liberos, si oblatis precibus jus liberorum a principe impetrassent, tot scilicet liberorum quot sufficiunt obtinende capacitati assis, et hæc impetratio etiam dabat matribus jus succedendi filio ab intestato ex Senatusconsulto Tertylliano, *l. 7. Cod. Theod. de leg. hær. l.* 8. *Cod. Theod. de bo. pros. l.* 9. *Cod. Theod. de infir. his quæ sub. Tyr. et Nov.* Valentiniani *de testam. At l.* 1. jus liberorum 1 concedit ultro et generaliter omnibus etiam non petentibus, ut solidi capaces sint conjuges inter se, et *l.* 2. ut matres succedant 2 filio ex Senatusconsulto Tertylliano.

LVIII. Enarratio.

1 At l. 1.) De hoc jure liberorum vide Cujac. ad Ulp. *d. tit.* 16. et ad Paul. 4. *Sent. tit.* 9.

2 Ut matres succedant) Etsi non ter enixa fuerit, vel quater. Quid enim peccavit si non plures, sed paucos peperit? ut ait Justin. in *Instit. de Senatuscons. Tertull.* ut apud Philonem in tertio de vita Mos. εἰ μὴ ἄρα ἐν ἁμαρτίᾳ θετέον τὸ γενεᾶς ἄρρενος ἀμοιρῆσαι. *nisi forte parenti vitio dandum sit quod caruit mascula sobole*, quod Justinianus constituit respiciens ad naturam, et puerperium, et periculum, et sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam, ut idem Justin. ait, in *Instit. de S. nat. Tertull.* χαλεπὴ γὰρ, καὶ βαρεῖα λίαν ἡ κακοπάθεια τῆς γυναικός, ὅταν τέκτει· *acerbus enim, et valde gravis est labor mulieris cum parit*, Scoliastes Oppiani. V. ad Instit. lib. 3. cap. 3.

CODICIS JUSTINIANI

LIBER NONUS.

Tit. I. *Qui accusare non possunt.*

Post civiles actiones dantur criminales, quæ proprie accusationes 1 dicuntur. Ut vero lib.6 sup. Digestorum 38. prius egit de his qui testamenta facere non possunt, quam de testamentis ipsis, ita hoc libro primum agit de his qui accusare non possunt, deinde de accusationibus: qui non est quidem ille ordo docendi secundum quem prius de re quam de circumstantiis dicendum est; sed est ordo respondendi de jure, et in foro exercendorum judiciorum, ut prius quæratur de personis 2, quam de regulis et solemnitatibus juris, *l. 4. ff qui test. fac. poss. l. quidam. ff. de ju. cod.* Et hos vero in hoc titulo ostenditur accusare non posse, primum qui in reatu sunt, quia neque alium quemquam, nisi suam 3 vel suorum injuriam persequantur, neque accusatorem suum eo crimine, cujus relatione 4 neque relevantur ipsi, neque onerant et pœnæ subjiciunt accusatorem suum, accusare possunt. Item alio 5 quam pupilli vel adolescentis nomine, nominem accusare posse, sed suo tantum de professo, et comminus 6. Item accusare eum non posse, qui non edidit libellum 7 inscriptionis quod est accusatori periculum calumniæ 8, ut judici 9 libellus ex quo sententiam recitat, periculum famæ et existimationis. Item qui post inscriptionem non satisdedit 10 se perseveraturum in crimine usque ad sententiam. Inscriptionem et delationem accusatione et litis contestatione et vocatione in jus 11 esse priorem. Mulierem quoque 12 et militem 13 accusare non posse, nisi suam suorumve injuriam persequatur, quo casu mulier ex S. C. sine inscriptione admittitur propter fragilitatem temeritatemque naturæ, miles non nisi cum inscriptione. Item qui ab accusatione 14 destitit, et alium fere quemcumque infamem accusare non posse, nisi suam suorumve injuriam persequatur, familiares 15 libertos, servos 16, dominum suum criminaliter accusare non posse, nec si suam injuriam persequantur. Eum qui duos 17 reos delatos habet, tertium deferre et accusare non posse, nisi propriæ injuriæ causa. Fratrem a fratre graviori crimine 18 accusari non posse, nisi alter alterius vitæ fecisse dicatur insidias.

I. Enarratio.

1 Quæ proprie accusationes dic.) Accusationes proprie dicuntur in publicis judiciis, et accusatores publici criminis delatores, ut etiam notant Græci ad legem 1. tit. 44. lib. 9.

2 Ut prius quæratur de person.) S. Hilarius in libro advers. Arrianos, vel Auxentium Mediolanensem; *Quibus rebus permotus, audiri nos a Quæstore et Magistro præcepit considentibus una nobiscum Episcopis fere decem: primumque, ut in foro solet, de persona calumniatus est, damnatum quondam me a Saturnino, audiri ut Episcopum non oportere.* Et in Epistola Auxentii ad Valentinianum et Valentem Impp. quæ sequitur. *Jussit vero pietas vestra cognoscere de his viros laudabiles Questorem et Magistrum, et sicut prædixi, non eos personam habere accusatorum, aut judicare, qui semel depositi sunt.*

3 Nisi suam, vel suorum) *L.* 19.

4 Cujus relatione)Si extraneus quem maritus reum fecit adulterii, postquam in reos relatus est, objiciat marito lenocinium, non audietur: quia neque opposita exceptione, lenocinii relevat se neque

onerat accusatorem, *l.* 2. §. *qui hoc dicit*, *et* §. *extraneus*, *ff. ad l. Jul. de adult.* Sed si uxor quam maritus ream fecit adulterii, dicat se peccasse lenocinio mariti, recte opponitur exceptio lenocinii: quia licet objectio hæc uxorem non relevet, tamen maritum onerat, et pœnæ subjicit, *d. l.* 2. §. *si publico.* Cujac. Obs. lib. 20. 7.

5 Item alio quam pupilli) *L.* 2. in qua Cujac. legit. *pupilli nomine*, ad Paulum 5. *Sent. tit* 12. §. 4. et heic. Codex tamen Menagii vulgatam retinet.

6 Comminus) id est, συςάδην, ἤτοι παρουσίᾳ ἑκατέρου μέρους· *cognitionaliter*, *sive præsente utraque parte*. Greci ad *leg.* 19.

7 Qui non edidit libellum) *l.* 3. *hoc tit.* Libellorum inscriptionis conceptio talis est: Consul et dies etc. *l.* 3. *ff. de accus. et inscription.* Lucianus δίκη φωνηέντων· ἐπὶ ἄρχοντος Ἀριστάρχου φαληρέως, Πυανεψιῶνος ἑβδόμη, etc.

8 Periculum calumniæ) *L.* 15.

9 Ut judici) Vide Cujac. ad tit 44. lib. 7.

10 Non satisdedit se perseveraturum) *D. l.* 3. *et l. si cui* 7. §. 1. *ff. de accusation.*

11 Vocatione in jus esse priorem) Cujac. ad *d. l.* 3.

12 Mulierem quoque) *L* 5. *et.* 12.

13 Et militem) *L.* 8. *et* 10. in qua Gordianus rescribit, *Mucatraulo militi.* Sic ibi habent libri veteres. Quoniam autem in *l.* 4. *sup. de hæreticis* dicitur, Manichæos a quolibet accusari posse; Theodorus ad *leg.* 15. *hoc tit.* scribit, videndum, num infamis, et mulier, et miles eos possint accusare.

14 Item qui ab accusatione destitit) Qui destitit, amplius accusare non potest, *l.* 2. *ff. ad Senat. Turp.* .i. ut recte Græci: οὐ δύναται παραιτέρω κατηγορεῖν τινος· *de cetero quemquam accusare non potest.*

15 Familiares) *L.* 17. *et* 20. Familiares sunt, qui in domo nostra versantur, et agunt. Basilica: ὁ διάγων ἐν τῷ οἴκῳ. Glossæ: οἰκεῖος, *domesticus, familiaris.* Interdum tamen familiares accipiuntur pro servis. Ammianus libro decimonono, *Familiarem suum perquam fidum dimisit.*

16 Libertos, servos) *L.* 8. *ff. de accus. l. pen. et ult. hoc tit.* M. Tull. pro Dejotaro: *De servis in dominum ne tormentis quidem quæri licet.* Cajus tamen Caligula servos ad dominorum accusationem impellere tentavit quorumcumque criminum reos eos agere vellent, Josephus lib. 19. ἀρχολ. cap. 1.

17 Eum qui duos) *L.* 16. *hoc t.*

18 Graviori crimine) *L.* 13. 14. *et* 18. si magnum et capitale crimen sit, frater exilii pœna plectitur, *d. l.* 13. ἐξορίᾳ ὑπόκειται, *relegatur*, Basilica.

Tit. II. *De accusationibus et inscriptionibus.*

A Personis transit ad rem ipsam, id est, ad accusationes 1 et inscriptiones. Inscriptiones 2 quæ et delationes 3, denunciationes, querelæ, testationes accusationum præcedunt, accusationes sequuntur. Quod ratio exigendæ inscriptionis demonstrat in *l.* 5. *Cod. Th. eod.* in qua supremam actionem, accusationem vocat, et *l.* 3. *t.* 1. *l. pen. hoc tit. l.* 7. *ff. eod. l.* 2. *inf. ut intra cer. tem.* At in hoc tit. prius dantur leges de accusationibus quam de inscriptionibus. Nam de inscriptionib. sunt *l.* 13. §. *pen. et ult.* et de eis quoque est nonnihil in *l.* 8. ut vel ex libello fiant vel apud acta deponantur. Cæteræ sunt de accusationibus publicorum judiciorum itemque extraordinariorum ut de termino moto, cujus criminis executio extraordinaria est *l.* 1. et de vendito vel empto 4 eventu sententiæ *l.* 10. vel sunt de notoriis 5 et relationibus apparitorum præsidis provinciæ, vel aliarum publicarum personarum, quæ etsi accusationes non sint proprie, nec exigant apparitoris inscriptionem, tamen accusationibus proximæ sunt, quia non minus subit periculum calumniæ qui ex eis denuntiat crimina, quam qui defert ex inscriptionibus, *l.* 7. *et* 14.

II. Enarratio.

1 Ad accusationes) *Judicis non est sine accusatore damnare, quia et Dominus Judam cum fur esset, sciebat: sed quia non est accusatus minime abjecit.* Accusatio definitur ab Aristotel. in Rhetorica ad Alexandrum ἁμαρτημάτων καὶ ἀδικημάτων ἐξάγγελσις.

2 Inscriptiones) Recte Cujac. ad *l.* 3. *t. sup.* in recitat. Libello, inquit, inscriptionis is qui crimen intendit subscribere debet sua vel alterius manu si literas nesciat ut ait *lex tertia, ff. de accusat.* quo fit ut hanc professionem modo inscriptionem nominemus, modo subscriptionem. M. Tull. de invent. 2. *Cum venefici cujusdam nomen esset delatum, et quia parricidii causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum.* Vide Heraldum adversus Salmasii Observat. ad jus Atticum libro 7. 16. ubi in *l.* 3. *inf. tit.* 20. legendum monet, *in crimen*: recte, ut in veteri Codice Menagii, non in crimine, ut vulgo. Subscribit autem accusator, *passurus similem non vero crimine pœnam*, ut ait Guntherus Ligurini 7. *ne quis facile calumnias adfigat insontibus*, ut Marcellinus. Eunapius in

Juliano: ἀλλ' ὁ ἀνθύπατος ὑπολαβὼν, ἀλλ' οὐ τοῦτο γε, εἶπε, Ῥωμαίοι δοκιμάζουσιν ἀλλ' ὁ τὴν πρώτην εἰπὼν κατηγορίαν, κινδυνεύεται περὶ τῆς δευτέρας· *At proconsul s b iciens: Istud, inquit, Romanis non probatur: quin is qui prior accusat de secunda accusatione periclitetur.* Prætermittendum non est Salmasium pertinaciter negare, inscribere et subscribere in crimen rem eandem esse: Speciminis Confut. Animadversion. Heraldi cap. 21. Apulejus in Apologia sub initium: *Pontianum fratris sui filium quem paulo prius occisum a me clamitarat postquam ad subscribendum compell tur, illico oblitus est de morte cognati adolescentis.*

3 Delationes) Cornelius tacitus Ann. 2. cap. 27. *Libro Drusus defertur moliri res novas* et Ann. 3. c. 22. *Defertur simulavisse partum.* Deferre nomen Ciceroni pro Cœlio, et pro Roscio. Glossæ Græco-Lat. κατηγορῶ *accuso, crimino, defero nomen.*

4 Et de vendito vel empto) Uterque crimen contrahit venditor et emptor. Cujac. in recitat. scribit Græcos interpretes non intellexisse legem 10. hoc titulo: putant enim ex hac lege mandatorem perinde puniri, atque homicidam quod licet verum sit *l.* 3. *hoc tit.* Paul. *Sentent. lib.* 5. 23. si de epistolam Romani cleri ad Cyprianum, quæ 31. est inter ejus epistolas; Non tamen ex *d. l.* 10. id elici potest.

5 Vel sunt de notoriis) Hoc tantum moneamus, in codice Menagii legi *notariis* et tamen superscriptam litteram o, et numero multitudinis notoria dicunt auctores nostri. Sic etiam Apulejus 7. Metamorph. *Falsa de me notoria pertulerat*: ita enim legitur in codice Oxoniensi et alio MS. Pricæo teste cum vulgo legatur, *falsam de me notoriam pert.* De notoriis vide Cujac. Obs. lib. 1 33. et lib. 111. 3.

Tit. III. *De exhibendis vel transmittendis reis.*

Vide tit. 3. *eod. libro.*

Post inscriptionem delatoris, sequitur, ut judicio reus exhibeatur, quo accusari et lis cum eo contestari possit. Quamobrem si peregre comprehensus sit, præmisso libello inscriptionis ad suum forum cum delatore transmittendus est ut ibi exhibeatur et accusetur. Priorem esse inscriptionem exhibitione ostendit *l.* 2. *hujus tituli.* Exhibitionem autem accusatione solemni, et litis contestatione esse priorem argumentum est, quod absens non accusatur 1, et quod ad exhibendum cum domino agit qui servum accusaturus est, *l.* 2. *sup. ad exhib.* Non fit autem exhibitio rei sine speciali præcepto 2 judicis *l.* 3. *hoc titulo*, quoniam apparitoris hac in re solius nulla potestas est. Denique exhibendus est reus, quem judex sisti, produci, exhiberi jubet commotus certis indiciis, *l.* 7. *inf. ad l. Cor. de fal.* transmittendus, quem ad se transmitti jubet, misso plerumque aliquo ex officio suo ad deducendum et exhibendum eum, ut *l.* 2. vel literis ad collegam scriptis, ut in *l. solent, ff. de custod. reor.* dicitur præsides provinciarum in quibus delictum commissum est, solere scribere ad collegas suos (omnes præsides provinciarum invicem collegæ sunt) ubi rei agere dicuntur, et desiderare ut ad se reos transmittant cum prosecutoribus, vel cum prosecutione idonea, ut ait *l.* 7. *inf. de def. civ.* Ultro etiam præsides nonnunquam reos remittunt ad proprium forum, veluti ad præsidem alterius provinciæ in qua crimen admiserunt, *l. si cui*, §. *ult. ff. de accus.* vel unde ii homines 3 sunt, *l. non dubium, ff. de cust. reor.* Vel militem, qui in provincia crimen admisit, ad magistrum militum, si hoc personæ vel criminis qualitas exigere videatur, *l.* 1. *hoc tit.*

III. Enarratio.

1 Absens non accusatur) Absens capitali crimine accusari non potest, *l.* 6. *hoc tit.* neque damnari, *l. absentem* 5. *ff. de pœn.* Paulus v. *Sent. tit.* 5. §. *penul.* Theodoretus epist. XCVIII. μὴ ἐρήμην κατηγορείτω, ἀλλὰ παρόντας ἐξεδεξάτω, τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς θείοις νόμοις, καὶ τοῖς ἀνθρωπείοις δοκεῖ. *absentes, ne accuset, sed præsentes coarguat: hoc enim et divinis legibus cautum est, et humanis.* V. D. Chrysostom. to. 4. p. 683. editionis Greco-Lat. Boetius de consolatione Philosophiæ prosa 4. *Si inflammare sacras ædes voluisse, si sacerdotes impio jugulare gladio: Si bonis omnibus necem struxisse dicerentur, præsentem tamen sententia, confessum convictumve punisset. Nunc quingentis fere passuum millibus procul moti, atque indefensi, ob studium propensius in Senatum morti proscriptionique damnamur.* Sed absens adnotatur inter reos, *d. l.* 6. Post litem tamen contestatam, qui per contumaciam abest, condemnari potest, ut notant Græci ad *d. leg.* 6. nisi quis ejus absentiam excuset: absens enim per procuratorem defendi potest, *l.* 3. *hoc titulo*, non aliud dicente procuratore, quam justam esse causam propter quam abest, ut Græci ibid. et Fulgosius hæic: qui etiam legem *servum* 33. § *publice, ff. de procurat.* post Joannem ita accipit, ut quilibet justas absentiæ causas allegare possit.

2 Sine speciali præcepto judicis) Πολλάκις γὰρ εὑρίσκομεν ὅτι ταξεῶται ἔρχονται λόβουμενοι τινὰ ἐκτὸς ἐγγράφων παραστῆναι. *nam sæpe videmus officiales*,

qui volunt reos scripto exhibere, ut ajunt Greci ad *d. leg.* 3.

3 Vel unde ii homines sunt) Theophylactus in Lucæ caput 23. scribit, Pilatum secundum legem Romanam Dominum nostrum velut Galilæum remisisse ad Herodem Galileæ præsidem: Ῥωμαΐκῳ νόμῳ ἑπόμενος ὁ Πιλάτος πέμπει τὸν κύριον πρὸς Ἡρώδην, τῷ κελεύοντι, ἕκαςον παρὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ κρίνεσθαι. διὸ καὶ ὡς Γαλιλαῖον τὸν Ἰησοῦν πέμπει τῷ τῆς Γαλιλαίας ἄρχοντι.

Tit. IV. *De custodia reorum.*

Vide d. tit. 3.

Titulus est de custodia reorum, qui rei postulati, et judicio exhibiti sunt, nec tamen de qualibet custodia, sed de carcere tantum vinculisque publicis, quæ est summa et diligens omnium maxime custodia, *l.* 6. §. *ejus*, *ff. de in rup.* Alia est custodia officii 1, *l.* 1. *inf. ad S. C. Turpil. l.* 3. *inf. de abol. l. l.* 1. *sup. tit. prox.* conjuncta *l.* 2. *C. Th. eod.* quæ non est reo impedimento comparanti se intra xxx. diem 2 justa beneficium *l.* 2. *tituli superioris, et l. ult. C. Th. eod. l.* adsistendum judicio competenti. Alia est custodia militum 3, vel servorum publicorum civitatis, ut in epist. Plinii 4 de custodiis ad Trajanum, vel lictorum 5 vel mancipum 6 carceris. Aliquando etiam rei fidejussoribus committuntur, vel etiam sibi ipsi .i. fidei et religioni suæ, maxime pro innocentia sua *l.* 1. *ff. eod.* ut puta si manifesta et jure prodita suppetant argumenta, et præsumptiones innocentiæ, sicut e contrario si præsumptio adversus reum faciat, carcere potius eum cohiberi, et celari placet, *l. ult. hoc tit.* ac similiter carcere et vinculis continetur qui graviorum criminum reus est, *l.* 1. *hoc tit. l.* 3. *ff. eod.* vel qui convictus 7 aut confessus atque adeo diligentius 8 adservandus est, *l.* 2. *sup. titul. prox. l.* 2. *hoc tit. l.* 5. *ff. eod. l.* 4. §. *pen. ff. ad l. Jul. ma.* vel servus qui a domino indefensus relinquitur ex lege Julia, *l.* 2. *ff. eod.* quibus tamen omnibus casibus etiam opus est speciali præcepto judicis, *l. ult. hoc tit.*

IV. Enarratio.

1 Alia est custodia officii) τῆς τάξεως, apparitionis. Divus Augustinus tract. xlix. in Joannem: *Alios jubentur custodire lictores: alios humanum et mite officium atque civile. Alii traduntur optionibus. Alii mittuntur in carcerem* et epistola clxii. *Reliquos ab officialibus custoditos.*

2 Se intra 30. diem) Divus Augustinus in epistola 228. ad Florentinum: *Omnis potestas sub imperio constituta imperatoris sui legibus servit. Quamvis ergo jam per fratrem, et compresbyterum meum Cœlestinum miserim legem, quam quidem et antequam mitterem, ignorare utique non deberes, qua concessum est eis qui præcipiuntur ab aliqua potestate judiciis exhiberi, ut ad gesta municipalia perducantur, atque illic interrogentur, utrum velint triginta dies in ea civitate ubi tenentur, agere sub moderata custodia, ad parandos sibi fructus, vel rem suam, sicut necesse fuerit ordinandam.* Idem repetit epistola sequenti et 250. Intelligit autem *l. ult. Cod. Theod. eodem.*

3 Alia est custodia militum) *l. sed etsi quis* 4. *ff. si quis caution. l.* 5. *quibus ex causis maj.*

4 Ut in epist. Plinii) Epistola 30. libri 10.

5 Vel lictorum) Qui et virgarii dicti. Glossæ: ῥαβδοῦχος, *lictor, virgarius*, et statores, vel stratores, ut in codice Menagii, *l.* 1. vide Cujacium lib. 12. tit. 24.

6 Vel mancipum carceris) Carceri præpositorum *l.* 8. *ff. eod.* qui et clavicularii. Passio SS. xl. martyrum, *Jussit cuidam Aglaico claviculario, revelatis eorum nexibus, diligenter eam custodiri.* Eulogius Cordubensibus Memorialis sanctorum libro 2. *cap.* 2. *de quodam eunuco vocabulo Nazar claviculario.* Martyrologium Hrabani mense Martio: *In cujus locum clavicularius, qui sanctos martyres custodiebat, credens Christo substitutus est.* Iidem carcerarii dicti. Epist. Synodica concilii Alexandrini: *ubi spiculator apparebat, et commentariensis sive carcerarius pro diaconis ecclesiæ advenientes introducebat*: vide Cujacium ad tit. *C. de excusat. artific. l.* 1. Cujacius ad *l. unic. inf. de pistoribus.* Mancipem carceris Prudentius dixit pro Commentariensi, Peristeph. hymn. 11.

Tunc ipse manceps carceris.
Et vinculorum janitor.

7 Vel qui convictus aut confessus) Cujacius hæic scribit, ut quis damnetur sufficere, vel ut convincatur, vel ut confiteatur, ex *l. qui sententiam* 16. *inf. de pœn.* et quod quædam nationes observant, ut nec convictus quidem damnetur, nisi confiteatur, jus nostrum non admittere: de confesso aut convicto vide locum Boetii sup. tit. 111.

8 Dilig. observ.) Vide Cujac. observat. xiv. 34.

Tit. V. *De privatis carceribus inhibendis.*

Custodiæ nomine titulo superiore intelligitur tantum publica custodia, ut l. *vinculorum*, *ff. de ve. sig.* quia, ut hic titulus ostendit, privata illicita est, et tanquam læsæ majestatis rei puniuntur privati homines, qui se pro magistratu gerentes, privati carceris custodiam exercuerint,

simul ac judices, et principes apparitionis judicum qui hæc crimina dissimulaverint. Pœna in *l.* 1. definitur esse ultimum supplicium, at in *l.* 2. Justinianus mitiorem pœnam statuit, infamiæ scilicet et periculi litis propter quam adversarium privato carcere [1] cohibuerit, et ut pœnam carceris publici tot diebus sustineat quod privatum exercuerit. Constitutio est Græca ad Menam PP. cujus sententia in Bas. [2] his verbis expressa est. Ἡ διάταξις κελεύει μὴ γίνεσθαι ἰδιωτικὰς φυλακάς· τοὺς δὲ τοῦτο πράττοντας ὑποκεῖσθαι καὶ ἐπιτιμίᾳ, καὶ διάγειν ἐν τῇ δημοσίᾳ φρουρᾷ τοσαύτας ἡμέρας ὅσας δήποτ' ἂν γέγονεν ὁ ἐγκλεισθεὶς ἐν τῇ γενομένῃ παρ' αὐτῶν φυλακῇ, ὁποίας ἂν εἴησαν τύχης, ἢ ἀξίας, ἐκπίπτειν δὲ καὶ τῆς δίκης τῆς ἁρμοζούσης αὐτοῖς κατὰ τῶν ἐγκλεισθέντων προνοίᾳ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ ἄρχοντος· εἰ δὲ ῥαθυμήσει ὁ ἄρχων, ὑφίσταται κίνδυνον καὶ περὶ τὴν σωτηρίαν. *Constitutio jubet privatas custodias non fieri, et eos qui fecerint, pœnæ subjici, et tot dies manere in publico carcere, quot fuerit quis in privato ab eis inclusus, cujuscumque sint conditionis, vel dignitatis: ammittere etiam eos causam quam habent adversus inclusos providentia Episcopi et Præsidis. Quod si neglexerit Præses, et bonorum et salutis periculum sustinebit.*

V. Enarratio.

1 Privato carcere cohibuerit) Vestigia privati carceris extant apud Beatum Gregorium epist. XCIV. libri 11.

2 In Basilicis) Libro 60. tit. 53. vide Collectionem Constitutionum Ecclesiasticarum, quæ Theodoro Balsamoni tribuitur in scriptis codicibus in Paratitlis ad tit. 4. libri 1.

Tit. VI. *Si reus vel accusator mortuus fuerit.*

Ex hoc titulo intelligimus morte accusatoris accusationem extingui, *l. ult.* non crimen, *l.* 3. §. *ult. ff. de accus. l. sed si maritus. ff. qui et a quib. man. l. pen. C. de pub. jud.* At morte rei [1] extingui crimen, vel mortalitate, ut loquitur *l. ult. ff ad leg. Jul. ma.* quia non qualibet morte, non morte sibi adscita [2] in reatu capitali [3], *l. pen. hoc t.* ut in reatu Libonis apud Cornel. Tacitum lib. 2. Mortalitas mors est communis et naturalis. Verum Constitutione Divi Marci excipitur crimen perduellionis, *l. pen. et l. ult. inf. ad l. Jul. ma. l. ult. ff. eod. l.* 4. *sup. de hæret. l.* 1. *in fi. ff. de req. abs. dam.* quod morte non extinguitur. Et alia quoque crimina occidunt [4] cum persona rei defuncti tantum, non in conreorum, *l.* 1. et in rei principalis defuncti persona, ut puta qui instrumentum falsum fecit, non ejus [5] qui postea sciens eodem instrumento utitur, *leg.* 4. An etiam post condemnationem pendente appellatione morte rei prorsus extinguatur aliorum criminum causa, quæstio est *l. ult.* [6] jam profligata lib. 7. tit. 66.

VI. Enarratio.

1 At morte rei extingui) Symmachus epist. lib. 10. 47. *Nam quomodo clementia vestra vim veteris communationis in mortuum tetendisset, cum gravium etiam noxarum pœna fine vitæ solvatur?*

2 Morte sibi adscita) Nam bona ejus hæredi auferuntur, et confiscantur, ut heic notant Græci ex *l.* 3. *ff. de bon. eor. qui ante sentent. mort. sibi consciv.*

3 In reatu capitali) *d. l.* 3.

4 Occidunt cum persona) Crimina occidunt cum persona s, ut ait lex 1. *C. Theod. de liber. cau.* Extinguuntur. Plautus in Aulularia act. 4. sc. 9. *Perii, interii, occidi*: et in Trucul. act. 11. sc. 5. *Dolus ne occidat morte pueri.*

5 Non ejus qui postea sciens) Græcus interpres notat constitutionem non loqui de sciente, idque mirum ξένον, esse ait: utique enim intelligenda est de eo, qui sciens prudens falso instrumento utitur.

6 Legis ult.) Cujacius heic distinguit, an specialiter bona sententia publicata sint, an tacite, ut auctores Basil. lib. 40. t. 56. cap. 4.

Tit. VII. *Si quis Imperatori maledixerit.*

Jam a tit. V. cœpit agere de crimine læsæ majest. ad quod nec male dicam etiam respicere t. 6. propterea quod ab ejus definitione excipitur crimen perduellionis quod summum est, crimen læsæ majest. Sed quia et ex aliis quamplurimis causis crimen majest. committitur et vel dicto, vel facto, de eo quod dicto agitur in h. t. de quo etsi aliquando fuerit judicium [1] majestatis, tamen ex Constit. hujus tit. nullum judicium [2], nullave pœna temere constituitur, inconsulto principe. Ubi remittendum Græcis recte est condonandum, non remittendum ad principem, ut ipse de eo statuat, etiamsi ab injuria processerit, quia nec bonus princeps, ut Titius dicebat [3], injuria adfici potest.

VII. Enarratio.

1 De quo etsi aliquando fuerit judicium maj.)

Arnobius 4. adversus Gent. *Majestatis sunt apud vos rei, qui de vestris sequius obmurmuraverint aliquid Regibus.* Cyrillus Alexandrinus in epistola ad quosdam Clericos CP. exstat autem in concilii Ephesini parte 2. act. 1. εἰ γὰρ καὶ ὁ μίαν ἀφιέναι δύσφημον φωνὴν τολμήσας καὶ κατὰ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων δικαίως ὑπομένει τὰς ἐκ τῶν νόμων ἀγανακτήσεις, etc. *Etenim si ille, qui vel unicam infamem vocem contra piissimos Christianissimosque Imperatores depromere ausus fuerit, merito legum indignationem non evadit.* De eo qui Principi maledixerit, vide Cod. LL. Wisigothorum libro 2. cap. 8. Prudenter igitur Gregorius Thaumaturgus in Metaphrasi in Ecclesiast. cap. 10. βασιλεῖ δὲ καὶ ἄρχουσιν ἡ δυνάσταις ὑπακούειν προσήκει, καὶ οὐκ ἀπεχθάνεσθαι, οὐδ' ὅλως λυπηρὸν τὶ εἰς αὐτοὺς ῥῆμα ἀπορρίπτειν· δέον γὰρ μὴ τὸ καὶ τὸ καταμόνας εἰρημένον, εἰς φανερόν πως ἔλθῃ, τῷ γὰρ μόνῳ καὶ πλουσίῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ, ἄγγελοι ὀξεῖς καὶ ὑποπτεροι ἅπαντα διακομίζουσι, πνευματικὴν ὁμοῦ καὶ λογικὴν τελοῦντες ὑπηρεσίαν. *Regi autem et præfectis, aut proceribus audientes esse convenit, ac non ipsis in offensam venire, nec molestum ullum verbum in eos projicere: periculum enim est, ne id etiam quod occulte ac remotis arbitris dictum fuerit, in lucem forte veniat. Etenim soli et diviti et magno regi nuncii celeres et pennati omnia perferunt spirituali simul et rationali ministerio fungentes.* Vide Tertullianum de pallio cap. 4. Sed et qui tempora incusat, tacite et ipsum Principem incusare creditur, *l. ult. hoc t. ut solemus dicere tempora prava, et non prava a rebus, quæ in iis accidunt, aut ab hominibus*, ut ait Theophylactus in posteriorem ad Timotheum c. 3. Græca si malis hæc sunt, ἡμεῖς ἐν τῇ συνηθείᾳ οὕτω λέγομεν καιροὺς πονηροὺς καὶ οὐ πονηροὺς ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς συμβαινόντων, ἢ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Theodoretus in epistolam Pauli ad Galatas cap. 1. οὐ τοίνυν φύσει πονηρὸς ὁ παρὼν αἰὼν, ἀλλ' ἐν αὐτῷ παράτινων πονηρία τολμᾶται. *Præsens itaque seculum non est natura malum, sed in eo nonnulli improbe versantur.* D. Hieronymus in eandem epistolam: *Seculum, quod est spatium temporum, non per semetipsum aut bonum aut malum est: sed per illos qui in illo sunt, aut bonum appellatur, aut malum.*

2 Nullum judicium) Jam ergo non verba punienda sunt, aut linguæ temeritas: Quoniam si id ex levitate processerit, contemnendum est: si ex insania, miseratione dignissimum, si ab injuria, remittendum, ut est in lege septima hoc titulo. Basilica, συγχωρητέον· *condonandum*: eamque interpretationem sequitur Scholiastes Harmenopuli in Epitom. SS. canon. t. 2. recte: et ita Fulgosius. Glossæ, Azo, Joannes Faber, et alii, remittendum ad Principem, male.

3 Ut Titius dicebat) Græca verba Dionis adscripsi in recitat. Cujac. ad hunc titulum. Bonus igitur Princeps, aut dissimulat, aut obliviscitur. Cyrillus Alexandrinus in Apologia ad Theodosium Imperatorem: πρόσεστι γὰρ ὡς ἔφην, κατὰ μίμησιν ὡς πρὸς Θεὸν καὶ τῷ ὑμετέρῳ κράτει τὸ ἀμνησίκακον. *Habet hoc majestas vestra ex divina imitatione, ut offensarum oblivi catur.* Vide ejusdem epistolam 20. ad Comarium et Potamonem. Q. Curtius lib. 8. cap 8. *Clitus utinam non coegisset me sibi irasci: cujus temerariam linguam probra dicentem mihi et vobis diutius tuli, quam ille eadem me dicentem tulisset.* Hebræorum moribus qui regi familiæ Davidicæ maledixisset, mortis reus erat, ut observat Seldenus de succession. ad LL. Hebræorum cap. 25.

Tit. VIII. *Ad legem Juliam majestatis.*

Vide tit. 4. lib. 48. D.

In hoc tit. et ex aliis causis ostenditur, bonos principes non admittere quæstionem læsæ majestatis, puta quod per imprudentiam 1 judex pronunciaverit contra Constitutiones principis, *l. 1.* vel quod inconsulte 2 quis perjurio violaverit principis nomen, *l. 2.* vel ex aliis causis levioribus 3. Et cetera omnia sunt de crimine perduellionis 4, quod et rebellionis 5, et impietatis 6, et sacrilegii 7 dicitur, crimen summum 8 et maximum, *l. 7. Cod. Theod. de ind. cr.* in quo hæc singularia recepta sunt, ut morte nocentium non extinguatur, ut alienationes, vel manumissiones, vel emancipationes factæ a nocentibus non valeant, si memoria eorum damnata sit post mortem, *l. quisquis, l. pen. et ult.* ut ex ea causa servi torqueantur in caput domini, *d. l. pen. et ult.* quæ leges sunt ex Paulo, et Martiano non ulli Constitutioni Græcæ (nullam enim in hoc tit. desiderari Basilica patefaciunt) sed Constitutionibus Latinis a Triboniano subjectæ; quod in Digestis prætermissæ essent: et eleganter *l. 2. Cod. Theod. ne præt. cr. ma. ser. etc.* in hoc crimine etiam in servis honestam proditionem esse. Nam et hoc facinus tendere in dominos, dominos rerum 9 scilicet, ut *l. 3. sup. de epis. aud.* pro domino igitur rerum in dominum ut *l. 15. inf. de quæst. l. 17. §. pen. ff. eod.* Item ut damnati ex hac causa non lugeantur, *l. liberorum, §. non solent, ff. de his, qui not. inf.* Ut non petantur sepeliendi 10, *l. 1. ff. de cad. pun.* et ut eo crimine omnes omnino qui postulantur si convicti sint manifestis indiciis quive accusant si

reos non convicerint manifestis indiciis, et hi quorum consilio accusationem instituerunt, torqueantur, cujuscumque ætatis, vel conditionis, vel dignitatis sint, *l.* 3. *et* 4. *hoc tit.* *l. decuriones*, *inf. de quæst.* *l. de minore*, *ff. eod.* Chrysostomus [11] Hom. 12. ἔνθα ἂν ᾖ καθοσίωσις [12], ἀξίωμα οὐδὲν ὠφελεῖ. Item ut filii nocentium masculi excludantur non tantum hæreditate patris, quam fiscus [13] occupat totam, abrogato sextante, de quo *l.* 8. *Cod Thæod. de bon. pros.* sed etiam matris et avi et propinquorum et extraneorum, ut miseri vivant et egeni infames et intestabiles, *l. quisquis*, *hoc tit.* *l. ult. inf. de bon. pros.* nec jus sepulchrorum habeant, *l.* 1. § *suos hæredes*, *ff. de suis et leg. hær.* quod et olim fuisse legibus comparatum M. Tullius [14] scribit, ut charitas filiorum amiciores parentes Reip. redderet. Nec vero quicquam est in *l. quisquis*, quod non etiam olim obtinuerit. Filiabus tamen in bonis maternis servatur portio legitima [15]. In Cod. Theod. ut habent ingratæ potius filiæ, etc. scribendum opinor, non ingratæ.

VIII. Enarratio.

1 Quod per imprudentiam) V. ad tit. 5. libri 4. Inst.

2 Inconsulte) Tacitus Ann. 6. *Inconsulte utatur*, et in *l.* 2. *hoc tit.*

3 Ex aliis causis levioribus) mali Principes etiam ex levioribus causis judicium majestatis admittebant, et per simulationem tuendæ majestatis Imperatoriæ multa et nefanda perpetrabantur, ut ait Marcellinus libro 16. ubi de Antonino Caracal. de quo Ælius Spartianus, *Damnati sunt*, inquit, *eo tempore*, *qui urinant in eo loco*, *in quo statuæ*, *aut imagines erant Principis*, *et qui coronas imaginibus ejus detraxerant ut alias ponerent*, quasi ipsis Principibus injuria facta esset, sicut Diis ipsis injuriam facere videtur, qui Deorum simulacra injuria adficit: ὁ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν ὑβρίζων, αὐτοὺς ὑβρίζει τοὺς θεούς. Proclus in Hesiodum.

4 De crimine perduellionis) D. Hieronymus in Matthæum cap. 27. *Ego quidem innocentem volui liberare*, *sed etiam seditio oritur*, *et perduellionis mihi contra Cæsarem crimen impingitur*, et ipse sævi criminis reus perduellio. Glossæ: ἀντάρτης, *perduellio, rebellio.*

5 Quod et rebellionis) Ipse etiam reus rebellio, ut in Gloss. supra citatis.

6 Et impietatis) ἀσεβείας, Dio in Tiberio. Vide Procopium Gazæum ad cap. 27. Numer. pag. 424.

7 Et sacrilegii) Dio libro 44. ἢ ἔργῳ, ἢ λόγῳ αὐτὸν (de Julio Cæsare) ὑβρίσῃ ἱεροσυλός τε καὶ ἐν τῷ ἄγει ἐνέχηται. Tertullianus Apologetici cap. 35. *Velim tamen in hac quoque religione secundæ majestatis*, *de qua in secundum sacrilegium convenimur Christiani*, *non celebrando vobiscum solemnia Cæsarum*, *etc.* et ad Scapulam cap. 2. *Colimus ergo et Imperatorem sic*, *quomodo et nobis licet*, *et ipsi expedit*, *ut hominem a Deo secundum*, *et quicquid a Deo consecutum*, *et solo Deo minorem.*

8 Crim. summ.) ultimum scelus, Q. Curtio libr. 6. Χαλεπότατον πάντων ἁμαρτημάτων. *Nov.* 22. *cap.* 15.

9 Dominos rerum) Sidonius Carmin. 5.

---- mea Gallia rerum
Ignoratur adhuc Dominis.

Symmachus epistol. libro 10. 36. *Scivi meliorem esse judicum causam quæ rerum Dominis reservatur*: vide Cassiod. 1. var. 4. et lib. 12. epist. 6. 7. 11. et 13.

10 Ut non petantur sepeliendi) Nam publica animadversione percussos et insepultos ferarum vel canum aut alitum facient morsibus dissipari, ut Firmici verba usurpem e lib. 8. cap. 11. Matheseos. Sic Æschylus in Septem Theb. Πολυνείκου νεκρὸν ἔξω βαλεῖν ἄθαπτον, ἁρπαγὴν κυσίν. De ceteris autem postquam leges pœnam capitis exegerunt, ultra nihil inquirunt, ut ait Chrysostomus homilia 35. in epistolam D. Pauli ad Corinthios: vide quæ diximus ad *l. de publ. jud.*

11 Chrysost.) Homilia 13. ad popul. Antiochenum.

12 Καθοσίωσις) Majestatis crimen καθοσίωσις a Græcis dicitur. Theodoretus in Danielem cap. 6. τὴν νῦν καλουμένην καθοσίωσιν πλέξαι αὐτῷ βουλόμενοι· *impietatis crimen illi impingere volentes.* Ducas historiæ Byzantinæ cap. 5. καθοσίωσιν κατ' αὐτοῦ πλάττουσι: *Crimen majestatis in illum confingunt*: vide Suidam in καθοσίωσις.

13 Quam fiscus occupat totam) Excepto crimine læsæ majestatis, liberis et parentibus damnatorum usque ad tertium gradum servabantur omnia bona, cum antea publicarentur, *l.* 2. *Cod. Theod. de bon. proscript.* quod jus reducitur *Nov. Justin.* 134. *cap. ult.* Itaque Mogaldum Scotorum regem 23. legem per iniquam condidisse scribit Geor. Buchananus rerum Scoticarum lib. 4. his omnino verbis: *ut damnatorum bona fisco addicerentur*, *nullam in partem liberis et uxoribus admissis. Eam leg. etsi omnes iniquam et inhumanam et tum intelligerent*, *et nunc intelligant*, *tamen a fisci procuratoribus*, *qui Rerum cupiditatibus lenocinantur*, *hac etiam ætate defenditur.* Sed veterum quoque

Francorum legibus damnatorum bona publicata fuisse constat ex capitul. Caroli M. lib. 3. cap. 47.

14 M Tullius) Epist. ad Brutum 12. 15. et 16.

15 Portio legitima) Εἰ μὴ αἰτίαν ἐξερεδατίονος παρέσχον· *nisi causam exheredationis præbuerint*. Græcus interpres ad *d. l. quisquis*, § 3. Fil i autem nihil accipiunt, licet ingratitudinis causa non appareat, ut ait Græcus interpres ibid.

Tit. IX. *Ad legem Juliam de adulteriis et stupro.*

Vide tit. 5. eod. lib.

A Crimine læsæ majestatis, quod omnium maximum est [1], transit ad crimen [2] adulterii et stupri. In adulterio [3] est vir et mulier aliena. In stupro vel vir vel mulier non est, vel est vir et mulier vacua. Dico in adulterio esse mulierem alienam .i. alii nuptam. Non dico virum alienum: Nam in viro alieno, qui fuerit cum muliere vacua, lege Julia crimen ut stuprum, non ut adulterium, vindicatur. Nec enim lex [4] permittit uxori adversus virum accusationem adulterii. Ex quo efficit *l.* 1. nec in alieno matrimonio violato mulierem publico judicio adulterii accusationem instituere posse: nimirum quia nec lecti sui [5] injuriam persequi potest. Alio judicio publico mulier suam injuriam persequi potest. Hoc judicio neque suam, neque alienam. Vindicatur adulterium in muliere alii nupta, et in adultero, qui alii nuptam corrupit, etiamsi vulgo se præbuerit [6], agente marito, ut opinor, non agente alio. Alioquin vindicatio ex lege Julia patet omnibus, ex lege Constantini quinque personis [7] tantum, nisi junctum sit vi [8], inter quas maritus primum locum obtinet, intra 60. dies [9] utiles, intra quos nec servi mulieris [10], et viri, et parentum eorum manumitti, vel alienari possunt, Multæ vero in hunc titulum quæstiones cadunt, nec ulla lex est publicorum judiciorum, quæ a jurisconsultis vigilantius tractata sit: de jure occidendorum [11] deprehensorum, de pœna adulterii [12], de multa dotis, de præscriptionibus quæ accusantibus adulterii objici possunt, de ordine instituendæ et exercendæ accusationis, de transactione habita inter reum et accusatorem, et aliæ quædam magna ex parte jam a nobis profligatæ 20. Observ. [13].

IX. Enarratio.

1 Omnium maximum est) Culmen criminum tenet, ceu loquitur Tertull.

2 Transit ad crimen adulterii) Quod et summum crimen est, et sacrilegio non inferius. Sopater in Hermogenem δεινὸν γὰρ ἡ μοιχεία καὶ τῶν μεγίστων ἀδικημάτων, οὐκ ἔλαττον· Interpres Aphtonii: μηδὲν ἔλαττον κακὸν μοιχεία ἱεροσυλίας· ἄμφω γὰρ θείους πατοῦσι νόμους· εἰ δὲ δεῖ τ' ἀληθὲς εἰπεῖν καὶ μεῖζον, ὁ μὲν γὰρ περὶ κτήματα· ὁ δὲ περὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον· sic leg. Denique adulterium πρῶτον ἀδικημάτων, *primum locum inter peccata obtinet*, μέγιστον ἀδικημάτων, *gravissimum peccatum.* Philo de Decalogo.

3 In adulterio est vir et mulier aliena) In adulterio est vir, si cum aliena uxore fuerit: quo casu tenetur lege Julia, *Nov.* 134. Sed si cum virgine aut vidua fuerit; non tenetur lege Julia de adulteriis. Cujacius ad *Nov.* 22. vide Zonar. et Balsamonem ad canon. 18. Apostolorum.

4 Nec enim lex permittit uxori adversus vir.) Quam legem improbarunt sanctissimi Patres quos profert Exercitatio 7. quibus adde S. Atanasium quæstione xciv. ad Antiochum, et Cœlium Lactantium. divin. Instit. c. 6.

5 Quia nec l cti sui injuriam pers. pot.) τοῦτο τὸ ἔγκλημα οὐδέποτε γυνὴ δύναται κινῆσαι· *Crimen hoc mulier omnino intendere non potest.* Græci.

6 Etiamsi vulgo se præbuerit) *l. si uxor* 13. §. 1. *vers. sed et in ea, ff. eod.* et ita Glossa ad *leg.* 22. *et* 29. *hoc t.* vide Fulgosium ad t. 13. inf. Non recte igitur Græcus interpres ad *d. leg.* 22. scribit, in uxorem vulgarem adulterium non committi: non enim loquitur de muliere alii nupta, sed de innupta, quæ vulgo se præbet.

7 Quinque personis tantum) Marito, patri mulieris, fratri, patruo, et avunculo. Raphael Fulgosius ad avum paternum vel maternum producendam videri constitutionem putat. Extranei autem non admittuntur ad accusationem, ne cuilibet liceat infamare aliena matrimonia, puta adultero accusato constante matrimonio, sive, ut ait Græcus interpres, ἐκ τοῦ κατηγορεῖν τῶν συνεστότων γάμων. Sed et idem juris est, si matrimonium solutum sit, ex Glossæ sententia. Cujacius Observ. 20. 22. accusationem etiam hodie publicam esse putat.

8 Nisi junctum sit vi) Vide ad titulum 13. inf.

9 Intra 60. dies) Vide Eustathium et Cujac.

10 Nec servi mulieris) *l. ult. hoc tit.*

11 De jure occidendorum) His quæ dixi in Institution. adde hunc locum sancti Cypriani ex epistola 62. *Si superveniens maritus sponsam suam jacentem cum altero videat, nonne indignatur, et fremit, et per zeli dolorem fortassis et gladium sumit?*

12 De pœna adulterii) De pœna adulterii, et de multa dotis vide Exercitationem 12. de utraque Achilles Tatius de Clitophontis. et Leucipp. amor. libro 8. τὴν μὲν κατὰ τὸν νόμον ἀφεῖσθαι, τὴν προικός φημι δεῖν ἐμοί· τὸν δὲ ὑποσχεῖν τὴν ὀφειλομένην τοῖς μοιχοῖς τιμωρίαν· θάνατος δέ ἐστιν αὐτῷ· *Illam qui-*

dem secundum legem dote multari : hunc vero morte, quæ pœna adulteros manet. De pœna adulterii vide S. Chrysostomum in epistolam D. Pauli ad Corinthios homilia 9.

15 xx. Observ.) Cap. 16. et tribus sequentibus.

Tit. X. *Si quis eam cujus tutor fuerit corruperit.*

Post titulum generalem de stupro, datur specialis de stupro quod tutor infert pupillæ suæ 1, quia id Constitutio hujus tit. punit gravius quam quod quis alius alii infert lex Julia, quæ infligit tantum relegationem, aut publicationem dimidiæ partis bonorum, ut est in Instit. Hæc autem Constitutio infligit deportationem et publicationem omnium bonorum, quæ et tacite deportationem sequitur, et pœnam hanc quoque Constitutio ait citeriorem 2 esse quam stuprum, quod debuerit clementia deposita tam infandi stupri raptori per eam princeps infligere pœnam legis Juliæ de vi publica, quæ in raptorem est ultimum supplicium, quia insidiæ quæ fiunt huic ætati et illecebræ vi comparantur, imo secundum Solonis legem majori pœna digna est vis 3, quæ verbis quam quæ viribus fit, quoniam hæc corpus tantum corrumpit, illa animum quoque. Turpius est stuprum in tutore, cui mores pupillæ informandi tuendique boni commissi sunt, qui si id committat, non tutor sed proditor pupillæ est. Nec enim ineleganter duci proditori comparatur violator pupillæ tutor, Quintilian. declam. 284. Turpius, inquam, est stuprum in tutore, maxime si per matrimonium contractum non sit. Nam si tutor pupillam ducat uxorem, sufficit pœna legis Juliæ de stupro, *l.* 7. *ff. eod. l. libertum, ff. de rit. nup.* Si corruperit citra matrimonium, pœnæ locus est constitutionis hujus longe majoris quæ in hoc tantum mutata est *Nov.* Leonis philosophi 34. quod non publico 4 ex ea, sed pupillæ bona tutoris addicuntur, ut bona raptoris raptæ si ingenua fuerit, ex *l.* 1. *inf. de rap. virg.*

X. Enarratio.

1 Infert pupillæ suæ) Quæ forte immatura, nec adhuc injuriæ idonea.

2 Citeriorem esse quam stuprum) Quintilianus decl. 299. *Citerior tamen est pœna quam scelus* : pœnam graviorem infligi debuisse pupillæ vitiatori. *La peine est au dessous du crime.*

3 Vis quæ verbis, quam quæ viribus fit) Vide quæ dixi ad §. 8. *Inst. de public. judic.*

4 Quod non publico) Bona non publicantur, non eripiuntur a fisco, sed pupillæ addicuntur.

Tit. XI. *De mulieribus quæ se servis propriis junxerunt.*

Hic etiam titulus est specialis de stupro, quod mulier libera committit cum servo 1 proprio, quod longe turpius et gravius esse, quam superius, pœna quam infligit Constitutio hujus tituli demonstrat, quæ est in muliere capitis amputatio 2, in servo concrematio. Superius non vindicatur in utroque; sed in tutore tantum, et deportatione non morte. Hoc in utroque, morte. Ac præterea illud deferentes servi non audiuntur, hoc deferentes audiuntur, et pro præmio, si reos peregerint, libertatem consequuntur. Utrumque tamen est publicum crimen. Nam *l.* 30. *sup. tit.* 9. adulterium tantum eximit numero publicorum judiciorum, non stuprum. Et ut illud, ita hoc lenius punitur, si per matrimonium contractum sit, puta servo manumisso, ut patet ex *Nov.* Leonis et Anthemii *eod. tit. et l.* 3. *sup. de nup.* et Paulo 2. *Sent. eod. tit.* Quod autem sequitur in hac Constitutione, Filii etiam quos, etc. nimium quantum differt ab eo sensu, quem eadem verba habent in Cod. Theod. et a jure communi. Nam utriusque bona damnati damnatæque pœna capitali simul ac filiorum ex eo contubernio procreatorum addicit legitimis hæredibus 3 mulieris, non fisco, quod tamen pœnæ capitali consentaneum et consequens erat. Sed idem etiam in raptus causa longe pejore admittit Constitutio tit. seq. ut vel nulli, vel alii quam publico addicantur bona reorum.

XI. Enarratio.

1 Committit cum servo) Quem verberonem vocat constitutio hoc tit. ut *l. cum servum* 6. *sup. de serv. fugit.* et Plautus passim.

2 Capitis amputatio) In *d. leg. un. capitali sententiæ subjugetur.* Baldus ait, dominam decapitari. Paulus diceret, *decollari*, v. ad tit. 28.

3 Addicit legitimis hæredibus) Vide leges Wisigothorum lib. 3. t. 11. 2.

Tit. XII. *Ad legem Juliam de vi publica seu privata.*

V. tit. 6. *et* 7. *lib.* 48. *ff.*

Tres tituli superiores sunt de stupro, vel adulterio contracto sine vi quod punitur lege Julia de stupro, vel Constitutionibus factis ad eam leg. Stuprum aut adulterium quod vi contrahitur, non punitur ea lege : sed lege Julia de vi publica, *l. mariti* §. *ult. l. vim, in pr. ff. ad leg. Jul. de adult.* de qua dicere institui, ut exposita ejus

potestate, quæ latissime patet et pœnis deinde tit. sequenti specialiter dicat de stupro vel adulterio vi contracto. Pœnæ autem legis Juliæ de vi publica vel privata longe mitiores sunt, quam Constitutionum pœnæ: Nam de vi publica lege Julia est deportatio [1], de privata relegatio et publicatio tertiæ partis bonorum. Constantini lege vis privata, ut puta si quis per vim ingressus sit possessionem alienam, est capitis pœna quod et cædes si qua interveniat auctori vis inferendæ imputanda sit, et cæde quidem interveniente æquum est huic pœnæ stari. Alioquin ex alia ejusdem Constantini lege sufficit deportationis [2] pœna, vis scilicet privata plectitur ex ea Constitutione pœna legis Juliæ de vi publica. Et severiores etiam esse Constitutiones quam leges Julias ostendit aperte *l. servos, hoc tit.* quæ dominis, qui per servos suos vim fecerunt, si honestiores sint, infligit pœnam legis Jul. si humiliores pœnam Constitutionum. Vim autem publicam legimus in Institutionibus [3] esse vim armatam, privatam, quæ sine armis fit, quam non esse veterem distinctionem publicæ a privata ad Paul. [4] ostendi: et illam non esse veram, nisi quatenus omnis vis armata publica semper, privata nunquam censetur. Nam ex diverso, qua ratione armata publica est, quod motu armorum offendatur et turbetur publica securitas, eadem inermis publica esse potest, ut si vis [5] fiat libero corpori, quia libertatis tutela publica est, *l. 2. ff. ne de sta. def.* Si nova vectigalia [6] exerceantur, quia vis Reip. inferri videtur, cui soli competit vectigalium exactio, vel si quid ex incendio rapiatur, qua in trepidatione maxime publica utilitas vindicanda est, *l. 1. § merito, ff. depos.* vel si quid aliud fiat, quod sit contrarium rei jurive publico principaliter, aut per consequentias: adeo ut quod cadit in legem Jul. de vi privata possit si quis velit severiori judicio agere, venire in legem Juliam de vi publica; sicut e contrario si quis mitiore, quod in hanc [7], non in illam.

XII. Enarratio.

1 Lege Julia est deportatio, etc.) *l. 2. 6. et 7. hoc titulo.*

2 Sufficit deportationis pœna) *l. 2. et 3. Cod. Th. ad l. Jul. de vi publ. et priv.*

3 In Institution.) §. *item lex Jul.*

4 Ad Paulum ostendi) *Lib. 5. tit. 26. §. pen.*

5 Ut si vis fiat libero corpori) *L. 3.* in hac specie, inquit Græcus interpres, lex Julia de vi publica locum habet.

6 Si nova vectigalia exerceantur) *L. ult. ff. ad l. Jul. de vi publ.*

7 Quod in hanc etc.) Quod in legem Jul. de vi privata cadit, non quod in legem Juliam de vi publica.

Tit. XIII. *De raptu virginum, vel viduarum, vel sanctimonialium.*

Stuprum vel adulterium vi commissum vindicatur lege Julia de vi publica, itemque Constitutionibus, et his quidem multo severius. Leges Juliæ mitiores sunt constitutionibus. Est autem proprie constitutio hujus tit. de stupro vi commisso in virginem, aut viduam cujuscumque conditionis, aut sectæ [1]: at venit etiam in eam, et quidem multo magis adulterium vi commissum, quo casu jus est marito vel sponso deprehensum in flagranti crimine [2] quemlibet sine ulla exceptione [3] jugulare, sicut raptorem virginis aut viduæ parentibus, fratribus, tutoribus, curatoribus patronis, dominis. Et publicum est utrumque crimen, et ejus pœna ultimum supplicium, et ademptio omnium bonorum, ut cedant raptis, si ingenuæ fuerint, vel monasterio, aut Ecclesiæ, si devotæ virgines [4] aut diaconissæ, in quibus etiam scelus si citra exitum subsederit [5], punitur [6]; raptis autem ancillis, vel libertinis ex hac constitutione raptori irrogatur quidem ultimum supplicium; sed bona non auferuntur, sicut nec consciis et ministris [7] hujus criminis, quod est ultimo supplicio inconsequens, nec ita solet fieri. Item ex hac causa rei postulati non audiuntur [8] opponentes præscriptionem fori, vel appellantes, quod Justin. sumit ex *l. 1. Cod. Theod. eodem*, cujus pars est *l. pen. sup. quib. ex causis ser. pro præ.* Interdicitur nuptiis raptoris [9], et matrimonio raptus scelere contracto, non petita muliere a parentibus, vel aliis a quibus eam peti decet more majorum, etiamsi volens [10] adducatur, quia nec velle [11] intelligitur quæ circumvenitur, et seducitur, *l. 1. §. si quis volentem, ff. de lib. ho. exh.* nec minus habetur pro raptore qui eam volentem ducit clam, inconsulto parentum [12], aut cognatorum ejus. Et idem Joannes ususque trahit non male ad adolescentes [13] ad matrimonium illecebris et conciliaturis [14] pessimarum mulierum insciis parentibus et cognatis illicefactos. [15]

XIII. Enarratio.

1 Aut sectæ) Ut apud Tertullianum Apologetici cap. 5. et 40. *Christianorum*, vel *Christiana secta* et alibi: *secta Christi.*

2 Deprehensum in flagranti crimine) In ipso facinore, παρ' αὐτὰ τὰ ἀδικήματα, Demostheni. Cujacius in recit. ad tit. 15.

3 Quemlibet sine nulla except. jugul.) Si vis absit, marito non licet quemlibet compertum in

adulterio occidere, *l. marito* 24. *ff. ad leg. Jul. de adult. l.* 4. *sup. eodem.*

4 Devotæ virgines) Vide *sup. tit.* 1. *tit.* 3.

5 Si citra exitum subsederit) Seneca controvers. 7. libri quarti in Excerptis : *Scelera quoque quamvis citra exitum subsederint, puniuntur* : etiamsi conata non perfecerit.

6 Punitur) *L.* 33. *sup. de Episc. et cler.*

7 Ministris) Qui συμπράττοντες, Græcis, *stupri sequestres,* Apulejo Milesia 9. Hæc enim fere explicantur per ministros, per internuncios, per conscios.

8 Non audiuntur opponentes præscr.) In criminibus cessat omnis præscriptio fori, ut hæic notat Thalelæus.

9 Interdicitur nuptiis raptoris) Hermogenis interpretes legis meminere, qua virgo vitiata nuptias indotatas, vel mortem raptoris eligere poterat, ἡ κόρη ἢ γάμον ἄπροικον, ἢ θάνατον αἱρησομένη τοῦ βιασαμένου pag. 270. Sed in raptores severius animadverti suasit utilitas publica : irrogatur enim supplicium novissimum raptori, ut apud Lacedæmonios. Marcellinus in Hermogenem : νόμον τὸν βιασάμενον κόρην χιλίας διδόναι, καὶ νόμος ἐν λακεδαίμονι τὸν βιασάμενον θανάτῳ ζημιοῦσθαι. De his qui devotam virginem sibi matrimonio sociarint, vide Sirmondum ad epistolam Aviti Viennensis 49.

10 Etiamsi volens abducatur) Ut apud Heliodorum Æthiopic. 4. τὴν βίαν ἑκοῦσαν ν'φιςαμένην ἀναρπάζουσιν. *Vim sponte sustinentem rapiunt.*

11 Quia nec velle intellig. quæ circumvenitur) Seneca : *Rapuisti volentem, sed fecisti ut vellem* ; est coacta voluntas.

12 Inconsulto par.) Fortasse scripserat Cujacius, *inconsultu*, Plautus in Trinummo Act. 1. Scen. 2. vers. 130.

Me absente, atque insciente, inconsultu meo.

13 Ad adolescentes) Vis committi in adolescentes vix potest. Eusebius Pamphili de Resurrectione libro 1. *Cum autem non valuisset mulieris blandimentum, transtulit blandimentum ad vim. Nova quippe tragœdia in primo fiebat Joseph forte et solo. Siquidem vim pati mulieres natura ipsa mulierem suadet. Joseph autem solus a muliere periclitatur sustinere*, etc.

14 Conciliaturis) Hinc conciliatrix ancilla apud Plautum. Svetonius Vitellii cap. 11. *Cujus filius sectionibus et conciliaturis uberius compendium nactus, etc.* Sic legit Muretus in variis.

15 Illicefactos) Svetonius Vitellii cap. 14. *Blanditiis allicefactos.* Utrumque dicimus, allicere, et illicere.

Tit. XIV. *De emendatione servorum.*

Vim et raptum sæpe comitantur homicidia, ut et *l.* 6. *tit.* 12. notavit, et Constitutio tituli superioris, ideoque post legem Juliani et Constitutiones de vi et raptu, consequenter dicturus de homicidiis quæ vindicantur lege Cornelia, et Constitutionibus factis ad eam legem, prius vult dato hoc tit. ab ejus legis tractatione semovere homicidia servorum commissa a dominis, quoniam lege Cornelia non vindicabantur, imo et per eam dominis in servos jus est vitæ necisque 1. At ex Constitutione hujus tituli dominus reus est homicidii, qui servum occidit animo occidendi ; non etiam si servus forte a domino virgis aut loris castigatus, aut vinctus, mox, vel paulo post, interierit : hic enim casus domino non imputatur, nec, ut ait Constitutio, in eo dierum distinctio observatur quibus post emendationem aut vincula supervixit servus : quod recte Azo notavit respicere ad legem Dei Exodi 21. pro tempore datam Judæis. His autem Constitutionis verbis, Ictu fustis, apparet eam fustem separare a virgis ut *l.* 2. *Cod. Theod. de cur. pub.* et virgam minus esse, quam fustem 2.

XIV. Enarratio.

1 Jus est vitæ necisque) Jure gentium dominis in servos vitæ necisque potestas fuit. Cœlius Lactantius divinarum institutionum Epit. cap. 3. *Habet in nos non modo ut pater, verum etiam ut dominus, licentiam verberandi, et vitæ ac necis potestatem.* Salvianus de Gubernat. D. 4. *Cum occidunt servulos suos, jus putant esse non crimen*, vide quæ diximus Institut. 1. c. 8.

2 Quam fustem) Itaque recte Greci verba illa constitutionis, *ictu fustis*, sic interpretantur, παχεῖ ξύλῳ *crassiori fuste.*

Tit. XV. *De emendatione propinquorum.*

Ut superior Constitutio dominis in servorum emendatione permittit tantum moderatam castigationem 1, ita hæc senioribus propinquis 2 in juniores, si mediocre sit delictum quod admiserint, quod possit intra privatos parietes de communi sententia propinquorum etiam mediocriter coerceri nam si res graviorem animadversionem desiderat, offerendi sunt judicibus, ut *l.* 4. *sup. de patr. pot.* ut servi quoque a dominis, *lege circumcidere, in fi. ff. ad l. Cor. de sicar.* quo exemplo dicam etiam hodie non licere propinquis mulierem adulteram coercere majorum more, de quo in Tiberio Svetonius 3, post rescriptum D. Marci, quo non licet domino statuere in servum suum non deprensum, quem dicit cum uxore sua adulterium commisisse, *l. servos. ff. de accus.* idemque hoc argumento comprobabo. Propinquis senioribus hæc

Constitutio hoc tantum dat, ut stultos juvenes 4 patrio jure corrigant 5: atqui pater in filium infamem in novercam 6 statuere non potest sed eum offerre judici debet puniendum, *l. 2. ff. ad l. Cornel. de sicar.* quam ita esse accipiendam inscriptio arguit: imo nec in filiam 7 adulteram nisi deprensam 8 in flagranti crimine ex lege Julia: ergo nec ex hac causa propinquis senioribus in minores natu quicquam statuere licet.

XV. Enarratio.

1 Moderatam castigationem) Paulus *Sentent. lib. quinto tit. 21. Modum castigandi et in servorum coercitione placuit temperari.*

2 Senioribus propinquis) Non omnibus, sed senioribus, Thalelæus, hic.

3 In Tiberio Svetonius) Capite 35.

4 Ut stultos juvenes) ἀτακτοῦντας, καὶ διαβεβλημένως βιοῦντας, in Basilicis, ἀσέμνως βιοῦντας, interpret. ibidem *dissolutos et infamem vitam traducentes, nec pudice viventes.*

5 Patrio jure corrigant) Quemadmodum patres liberos delinquentes coercere possunt, Basilica. Et emendationis igitur magis quam animadversionis gratia, mitiusque, ut parentibus mos est πράως σωφρονίζειν, Dio 44. *mitius coercere.* Eustathius ad Moral. Aristot. libro 10. cap. 9. οὐδεὶς γὰρ τὸν υἱὸν διὰ τὴν φυσικὴν στοργὴν βιάζεται, καὶ κολάζειν ἐπιχειρεῖ ὡς ὁ νόμος, ἀλλὰ πολὺ ἔλαττον τὰς ἐπιτιμήσεις ἐπιφέρει. *Nemo enim ob ingenitum affectum in filium suum violentia utitur, et puniri sustinet, sicut lex cavet, sed longe benigniores liberis suis pœnas irrogat.* Libanius in Declam. 35. οὐ γάρ ἐστιν ὅπου καὶ νομοθέτης τὴν γνώμην πεφόβηται μή τι καὶ δεινὸν παραπολαύσωσι τῆς τοῦ πατρὸς αὐτονομίας οἱ παῖδες. *Non enim unquam legislator patris animum timuit, ne quid liberi paterentur dici ex patriæ potestatis jure.* Ipse quidem pater etiam liberorum dominus est: Manuel Paleologus orat. 7. ἄρχων ὁ πατὴρ ἐστὶ τῷ καὶ δεσπότης ἐξ αὐτῆς φύσεως. utitur tamen magis patrio jure quam dominico.

6 Infamem in novercam) Adulterio infamem, qui cum noverca peccarit.

7 Imo nec in filiam) *L. quod ait 23. ff. ad l. Jul. de adult.*

8 Nisi deprensam) Pro deprehensam, Glossæ: *deprendit*, ἐπιλαμβάνεται. Sic *prendi* apud A. Gellium 7. 17. ita enim scripti codices.

Tit. XVI. *Ad legem Corneliam de sicariis.*

Vide tit. 8. lib. 48. ff.

Sequitur lex Cornelia de sicariis, quæ homicidia capitali pœna coercet. Lex ait 1: *Qui hominem occiderit dolo malo*, quæ verba generaliter comprehendunt qualemcumque occisorem puberem, vel impuberem doli capacem 2, ut alio capite ejusdem legis, *Qui venenum malum 3 fecerit*, M. Tullius pro Cluentio, omnes ait viros, feminas, liberos, servos in judicium vocari, ac similiter occisum qualemcumque etiam servum et peregrinum, *l. 1. §. et qui hominem, ff. eod.* et infantem 4 imperfectum hominem 5 *l. pen. hoc titulo*, et ait, dolo malo 6, ut excludat casum fortuitum 7, vel improvisum, *l. 1. et 5.* et suæ vite tuendæ 8 causam, *l. 2. 3. 4.* Post addit, etiam eum perinde atque homicidam teneri, qui cum telo ambulaverit, hominis occidendi causa 9 *l. 7.* lege Julia de vi publica tenetur, qui vel cum telo 10 in publico ambulaverit *l. 3. §. 1. ff. ad legem Jul. de vi publ.* lege Cornelia, qui occidendi hominis causa tantum.

XVI. Enarratio.

1 Lex ait) *L. 1. ff. eod.*

2 Doli capacem) Innocens enim ætatula, sive ἀπειρόκακος τῶν νηπίων ἡλικία, ut loquitur Nilus in Narratione 2. ad finem, legum pœnis eximitur.

3 Qui venenum malum) *L. 3. ff. eod.*

4 Et infantem) Vide Cujacium d. lib. 6. 21. et quæ diximus in titulo de public. judic. §. 5. Instit.

5 Imperfectum hominem) οὐ τέλειον ἄνδρα. Eustathius apud Cujac. di cap. 21.

6 Dolo malo) Nam qui hominem occidit, οὐ ψυχῇ καὶ προαιρέσει τοῦ ἀνελεῖν, *citra animum, et propositum occidendi*, ut ajunt Græci non tenetur.

7 Ut excludat casum fortuitum) *L. aut facta 16. §. quantitas, ff. de pœn.* puta si in venando telum in feram missum hominem interfecerit, *l. perspiciendum 11. §. pen. eod.* Quod sæpe accidisse notavi alibi, ut Diodori Sic. lib. 14. nisi culpa præcesserit casum, *§. item is cui, Instit. quib. mod. re contrah.* vel delinquendi propositum, ut in Nili epistola 308. ἔγνων ποτέ τινα ἄνθρωπον ἐξ εὐθείας ῥίψαντα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ λίθον, ὁ δὲ λίθος λοξὸν παρευθεὶς κατὰ τοῦ τέκνου τοῦ ῥίψαντος ἔν τινι τόπῳ ἀμέριμνος ἑστῶτος τὸν ὀφθαλμὸν πατάξας τοῦ παιδὸς ἐξετύφλωσεν. *Novi alias quendam hominem, qui recta jacto in inimicum lapide a scopo aberrans in proprii filii oculum vicino forte loco nihil tale metuentis ictum pertulerit, quo is excæcatus est.* Nam ut ait idem in epistola 252. *In delictis non species solum criminis quæritur, sed præterea quid mentis, quidque propositi habuerit qui deliquit*, ἐν γὰρ τοῖς πταίσμασιν οὐ τὸ εἶδος ζητεῖται μόνον τοῦ ἁμαρτήματος, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη τοῦ ἁμαρτήσαντος. Tunc enim *casus in culpam transit*, ut ait Vellejus libro 2. Non igitur

fortuita statim ad culpam trahere debemus, ut vulgus solet, Tacitus Annal. 4. cap. 64. Denique involuntas vel ignorantia delinquentem excusat. Theodoretus quæstione LXX. in Genesin: τοῖς ἐξ ἀγνοίας πλημμελημένοις καὶ οἱ ἄνθρωποι συγγινώσκειν εἰώθασιν. *Homines quoque solent illis ignoscere, qui per ignorantiam delinquunt.* Vide Cujac. Obs. l. 6. 22. et Exercitat. nostram de delictis impuberum.

8 Suæ vitæ tuendæ causa) Publicola in epistola ad Divum Augustinum: *Si Christianus videat se a barbaro, vel Romano velle interfici, debetne eos ipse Christianus interficere, ne ab illis interficiatur vel si licet sine interfectione eos repellere, vel impugnare?* Respondet Beatus Augustinus epistola 154. *De occidendis hominibus, ne ab eis quisque occidatur, non mihi placet consilium, nisi forte sit miles, aut publica functione teneatur, ut non pro se hoc faciat, sed pro aliis, vel pro civitate, ubi etiam ipse est, accepta legitima potestate, si ejus congruit personæ.* De insidiatore vide quæ diximus in Instit. de lege Aquilia, quibus adde hoc Q. Curtii lib. 6. cap. 4. *Darium quoque cum occidisset Bagoan, hac excusatione satisfecisse popularibus, quod insidiantem sibi interemisset.* De milite et aliis vide D. Augustini serm. CXI. de divers. de S. Laurentio.

9 Hominis occidendi causa) Cicero pro Rabirio: *Nisi vero interesse aliquid putas inter eum qui hominem occidit, et eum qui cum telo hominis occidendi causa fuit.*

10 Qui vel cum telo in publico amb.) Juxta legem veterem, μὴ ξιφοφορεῖν, ut ait Cujacius in recit. de qua dixi ad titulum de servitutib. Inst. vide lib. 12. 47.

Tit. XVII. *De iis, qui parentes vel liberos occiderunt.*

In quibusdam libris additur ad legem Pompejam: nam etsi alia lex Cornelia fuerit de parricidiis, *l.* 2. §. *capta, ff. de orig. ju. l. ult. Cod. Theod. ad legem Corneliam de fals.* tamen lex Pompeja magis recepta est tanquam novissima et latissima, quæ pro parricidio etiam habet cædem cognatorum ex transverso, et adfinium, et patronorum, et conjugis. Proprie enim parricidium committitur tantum inter parentes et liberos, quod Constitutioni hujus tituli magis placet puniri more majorum primitus virgis sanguineis cæso parricida, *l. penult. ff. eod.* quales virgas lictorum esse apud Plinium legi 1, ex fruticibus sanguineis, qui arboribus infelicibus adnumerantur, ut quemadmodum alii criminosi 2 more majorum arbori infelici suspenduntur, ita parricidæ ante supplicium cædantur fustibus ex arbore infelici decerptis, deinde insuantur culleo, Juvenalis 3 corio bovis, Cedrenus δέρματι 4 βοείῳ νεοδάρτῳ, cum impiis animalibus 5 impii homines, ut inter sententias Imperatoris Adriani legi, quæ referunt etiam parricidam insutum culleo cum illis animalibus plaustro juncto bobus atris in mare deportari et abjici in profundum. Nova hæc pœna 6 dicitur in Institut. quæ est vetustissima, quia non erat in usu ante hanc Constitutionem, non erat solemnis, ut hæc ipsa Constitutio ait. Valde notandum est, quod Svetonius scribit in Augusto 7, hoc acerbissimo supplicio 8 nec convictum, et manifesti parricidii reum adfici solitum, nisi ultro confiteretur.

XVII. Enarratio.

1 Apud Plinium legi) Libro 14. cap. 10. et lib. 16. cap. 31. et 37.

2 Alii crimonosi) Tertullianus libro 11. advers. Marcionem cap. 24. *Consequens est invidiosam potius intelligi, non criminosam.* Vide locum Firmici tit. seq.

3 Juvenalis) Sat. 13.

4 Δέρματι, etc.) Recenti corio bovis.

5 Cum impiis animalibus) Refert Dositheus libro tertio Grammaticæ his verbis: *Fuit lex, ut qui parricidium fecisset, publice in culeum missus consueretur cum vipera et simia, et gallo, et cane, impiis animalibus impius homo, et in plaustrum junctum nigris bobus deportaretur ad mare, et in profundum mitteretur.*

6 Nova hæc pœna) Ex Leonis Imperatoris constitutione parricidæ igni absumuntur: quo tamen supplicii genere nullum velocius esse scribit Lucianus de morte Peregrini.

7 In Augusto) Capite 33.

8 Acerbissimo supplicio) Asperrimo, §. *alia deinde, Instit. de public. judic.* Parricidium, hoc est, *scelerum principatus,* S. Ambrosio libro 2. de Abel et Cain capite ult. acerbissimo supplicio dignum fuit, crimen acerbissimum. De quo Nicolaus Damascenus: *Scis parricidium non privatum esse crimen, sed publicam vitæ ac naturæ injuriam, quod cogitatum etiam non minus quam perpetratum contaminet: imo qui non punit, et ipse in naturam parentem est injurius:* aut si Græca malis, hæc refert Josephus Antiquit. libro 17. cap. 7. γνοὺς ὅτι πατροκτονία κοινόν ἐστιν ἀδίκημα καὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ βίου πεφυκοῖα οὐδὲν ἧσσων ὡς τοῦ βεβουλευμένου καὶ ὁ μὴ κολάζων ἀδικεῖ τὴν φύσιν.

Tit. XVIII. *De maleficis et Mathematicis, et ceteris similibus.*

Lex Cornelia fuit conjunctim de sicariis et vene-

ficis: unde quod quæri solet, quæ sit omissa quæstio publica in *l.* 2. §. *capta*, *ff. de orig. ju.* non refero ad quæstionem de veneficis, quam lex Cornelia conjunxit cum quæstione de sicariis utrique adjecto prætore uno, qui de utroque scelere ex ea lege quæreret, quia non in solo ferro homicidium est, sed etiam in veneno: verum id refero ad quæstionem de injuriis, quæ ex lege Cornelia publica fuit, *l. hos accusare*, §. *ult. ff. de accus.* et omissa si forte est 1, quod in desuetudinem abiisset, et jam ut dicitur in *l.* 7. *inf. de injur.* injuriarum quæstio privati non publici judicii esset. De sicariis autem satis dictum est supra. Hic titulus est de veneficis: nam maleficorum appellatione venenarii 2 continentur, quod *l.* 1. statim indicat, qua monemur, plus esse veneno neci dare, quam occidere gladio, ac proinde non esse mirum, si venenarius eadem qua sicarius, aut majori pœna plectatur. Continentur etiam magi 3, qui carminibus, diris, devotionibus 4 defigunt alios, qui fingunt cereas imagines 5, hominis necandi causa. Hi proprie sunt malefici 6. Mathematici autem sunt impostores, 7 qui Mathematicorum liberali nomine adumbrantes ineptias suas 8, profitentur se fata cujusque nosse 9, et natalitias syderum observationes. His similes arioli 10, augures, aruspices 11, vaticinatores 12, somniorum interpretes 13 falsi, qui omnes ex Senatusconsulto subjiciuntur pœnis legis Corneliæ, *l. ex Senatusconsulto*, *ff. ad leg. Corn. de sicar.* facto scilicet auctore Tiberio Pomponio et Rufo Coss. ut Ulpianus scribit 7. de off. procons. 14 Cor. Tacitus 15. Statilio Tauro et Libone Coss. et tam discipuli quam magistri, *l. pen.* Tertull. de idololat. 16 Eadem pœna est exitii discipulis et magistris. Et libri corrumpuntur 17 *l.* 10. *sup. de Episc. aud. l.* 4. §. 1. *ff. fam. ercisc.* Phocylides 18, φάρμακα μὴ τεύχου καὶ μαγικῶν βίβλον ἀπέχεσθαι.

XVIII. Enarratio.

1 Omissa si forte est) Tertullianus Apologetici cap. 16. *Ad Persas, si forte, deputabimur*; et cap. 38. *Nostra injuria est, si forte, non vestra*; adde cap. 42. ibid.

2 Venenarii continentur) Svetonius Neron. cap. 33. Julius Firmicus: *Cum maleficis et venenariis criminosæ vitæ consortia ineunt.* Optatus Milevit. libro 2. *Innocentem se et venenarius judicet, si in solo ferro est homicidium.* Tertullianus de pudicitia cap. 5. *Sciunt hodie venenarii.* D. Hieronymus libro 5. in Hieremiam cap. 27. *Maleficos, quos vel veneficos possumus appellare*, etc.

3 Continentur etiam Magi) Amphilochius in orat. de pœnitentia magos et venenarios conjungit.

4 Qui carminibus, diris, devotionibus defigunt) Plinius libro 26. 1. 2. *Defigi quidem diris deprecationibus nemo non metuit.* Virgilius in Cir.

Regis Jolchiacis animum defigere votis.

Glossæ: defixiones: νεκυομαντεῖαι. *Defigunt*: Sic quidam legunt in *l.* 4. *hoc titulo*: pudicos animos ad libidinem defigere, Græci interpretantur deflectere: sic enim vertunt, ἕλκουσαν εἰς ἔρωτα. Hi sunt qui pocula amatoria dant, de quibus in *l.* 3. §. 1 *ff. ad leg. Corn. de sicar.* et *l. si quis* 38. §. *qui abortionis*, *ff. de pœn.* vide Galenum libro decimo de simplic. med. facult. sub init. Achillem Tatium de amoribus Clitoph. et Leucip. v. S. Irenæum adversus hæres. libro 1. cap. 9. S. Basilium epist. 1. ad Amphiloch. can. 8.

5 Qui fingunt cereas imagines) Tertullianus de resurrectione carn. cap. 16. Fictricis, vel Archigalli. Rigaltius: φαρμακίδος, sagæ, simulacra cerea fingentis. Glossa ad *l.* 6. in 5. *non dubitant*; pingendo imaginem ceræ. Antonius tamen Loisellus V. C. et doctissimus, in codice suo correxerat, pungendo. Ovid. Amo. lib. 3. eleg. 7.

Sagaque Phœniceæ defixit nomina ceræ,
Et medium tenues in jecur urget acus.

6 Hi proprie sunt malefici) Lactantius libro 11. cap. 16. *Sed eos magi, et ii, quos vere maleficos vulgus appellat*, etc. D. Hieronimus in Danielem capite 2. *Consuetudo, et sermo communis magos pro maleficis accipit.* Vide eundem in epistolam ad Ephesios capite 6. Hincmarus Remensis de divortio Loth. et Tetb. Respons. ad Interrogat. 15. *Magi sunt qui vulgo malefici ob facinorum magnitudinem nuncupantur.* Sic videtur accipere Firmicus Math. 4. cap. 12. *Ob maleficia et illicita sacra.*

7 Mathematici sunt impostores) Sveton. Vitell. cap. 14. Gellius 1. 9. *Vulgus autem quos gentilitio vocabulo Chaldæos dicere oportet, Mathematicos dicit.* D. Augustinus 11. de doctrina Christiana cap. 21. *Qui Genethliaci propter dierum natalium considerationes, nunc autem vulgo Mathematici vocantur.* D. Hieronym. in d. cap. 2. *In Chaldæis* γενεθλιαλόγους *significari puto, quos vulgus mathematicos vocat.* Hincmarus loco citato: *Sunt et qui dies natalium considerant, et qui syderum cursum in nascentibus observant, qui vulgo Mathematici vocantur.* Iidem dicti Astrologi, et Chaldæi. Juvenalis Sat. 6.

Chaldæis, sed major erit fiducia, quicquid

Dixerit Astrologus. Dio 49. τοὺς ἀστρολόγους καὶ τοὺς ἐκ τῆς γόητας πόλεως ἐξήλασε, *Astrologos et magos urbe ejecit.* Tacitus Annal. 2. cap. 32. *Facta et de Mathematicis, Magisque Italia pel-*

lendis. Astrologis Magos jungit et Gregorius Nazianzenus pag. 61. Epiphanius Panarii libro 2. D. Chrysostom. in Paneg ad Theodor. laps. Tertul. de idololat. *Scimus Magiæ et Astrologiæ esse inter se societatem.* Gentis scilicet vocabulum artis esse cœpit, et futurorum præscii Chaldæi dicti, quod illa gens hujus ματαιοτεχνίας esset peritissima. Themistius orat. 16. ἐν Αἰγύπτῳ δὲ μόνον ἐφιλοχόρει τὰ μαθήματα Julius Firmicus Mathæs. 8. 25. *Divinus erit: Astrologus, vates, artisque Chaldaicæ valde peritus.* Ulp. apud Rufin. in Collat jur. Mos. cum Rom. sæpissime interdictum est fere ab omnibus principibus ne quis omnino se hujusmodi ineptiis immisceret.

8 Ineptias suas) Sanctus Basilius homil. 1. in Hexaem. ἡ πολυθρύλλητος ἀστρονομία, ἡ πολυάσχολος ματαιότης· *vulgi sermone decantata Astronomia, vanitas negotiosissima.* Vide auctorem Anonymum homil. de edicto Abrahami, *pone manum tuam*, etc. tomo 6. operum D. Chrysostomi.

9 Se fata cujusque nosse) A. Gellius libro 14. 1. *Homo nascens fatum accipit:* et apud Tacitum Annal. 16. 14. *Fata scrutari.*

10 His similes arioli) De ariolis, aruspicibus, et auguribus, vide Hincmarum loco citato. Divus Hieronymus in d. cap. 2. *Quos nos ariolos, ceteri* ἐπαοιδοὺς *interpretati sunt*: id est, *incantatores.*

11 Aruspices) Danielis d. cap. 2. *aruspices* θύας *Symmachus interpretatus est, quos Græci solent* ἡπατοσκόπους *appellare, qui extra inspiciunt, et ex his futura prædicant.* Hieronymus ibidem. Q. Curtius lib. 7. cap. 7. *Tibi autem quam potest denuntio, ipse mihi indices, quid ex extis cognoveris, etc.*

12 Vaticinatores) Qui se Deo plenos adsimulant, Paulus 5. Sentent. tit. 21. Minutius Felix in Octavio, *Pleni et mixti Deo vates.* Julius Pollux lib. 1. πλήρης θεοῦ.

13 Somniorum interpretes falsi) *l. etsi 7. h. t.* Cornelius Tacitus Ann. 11. cap. 27. *Ad Chaldæorum promissa, Magorum sacra, somniorum etiam interpretes impulit.*

14 Libro septimo de off. Procons.) Apud auctorem collactionis LL. Mosaic. et Roman.

15 Cornel. Tac.) Libro secundo Annalium.

16 Tertull. de Idolol.) Cap. 9.

17 Et libri corrumpuntur) Libri magicæ artis, Paulus *d. tit.* 21. *et l.* 23. ars magica et ars mathematica in *l.* 2. *h. t.* artis appellatione censeri non debent. Joannes Philoponus de mundi creatione libro 4. cap. 20. οὐδὲ τέχνην ὅλως αὐτὴν ὀνομάζειν χρή. *Neque ipsam omnino artem appellare decet*: et ibidem: μηδὲ τέχνην τὴν γενεθλιαλογίαν ὑπάρχειν ἀλλὰ δαιμονιώδη. καὶ μόνον ἀπάτην, *genethiologiam ne quidem artem esse, sed rem dæmoniacam, meramque imposturam.* Q. Curtius l. 7. cap. 4. *Erat in eo convivio Cobares, natione Medus, sed magicæ artis, si modo ars est, non vanissimi cujusque ludibrium.*

18 Phocylides) In νουθετικῷ. *Lex ult. hoc tit.* lucem capit ex Amphilochii epistola ad Seleucum vers. 162. quod ibi observatum.

Tit. XIX. *De Sepulchro violato.*

Vide tit. 12. *lib.* 47. *ff.*

Maleficis adfines sunt sepulchrorum violatores 1, læsarum religionum rei 2, ut ait *l.* 1. et Cornelius Tacitus 3. *Grave crimen læsarum religionum*: nam et magi infames sunt sepulchrorum violatione 3. Apulejus 2. *Ne mortuorum quidem sepulchra tuta esse dicuntur, sed et bustis et rogis reliquiæ quædam et cadaverum præsegmina ad exitiabiles viventium fortunas petuntur.* Culpabantur eo nomine clerici potissimum, quo tempore emissa est a Theodosio Nov. de sepulchris. Crimen est publicum in *l.* 4. possis dicere et ex lege Julia de vi, *l.* 8. *ff. eod.* et civilis actio popularis ex edicto prætoris, cui nihil derogat *d. l.* 4. et utriusque pœna pecuniaria, criminalis 4 xx. pondo auri *l.* 3. 5, x. pondo ex *l.* 4. Sed ibi etiam Basil. 6 habent 20.

XIX. Enarratio.

1 Sepulchrorum violatores) In *l.* 3. sepulchrum violaturus, in *l.* 4. qui sepulchra violant. Glossæ: τυμβωρύχος, *sepulchrorum violator.* Sepulchrorum violatores dicuntur, qui de sepulchris auferunt saxa, marmora, columnas, qui lapides movere, et terram evertere, et cespitem evellere audent, *d.* l. 4. quod est, βῶλον, ἢ λᾶαμ ὀχλίσαι, in consecratione templi in agro Herodis Attici: quique corpora sepulta, aut reliquias attrectant, *d. l.* 4. sive ut ait Paulus receptarum Sentent. lib. 1. tit. ult. *Qui corpus perpetuæ sepulturæ traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum nudaverint, et solis radiis ostenderint.* S. Gregor. Nyss. in epist. ad Letojum ad fin. ὡς μὴ ἀναδειχθῦναι ἡλίῳ τὴν ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως· *ut nec Soli ostendatur turpitudo corporis*, quem vide. Sic Imperat. Theodosius et Valentinianus in Novella de sepulchris violat. *monstrare cœlo corporum reliquias humanorum.* S. Methodius in libro de libero arbitrio: ὁ μὲν γὰρ σκύλευσε νεκρὸν, καὶ τὸ κρυφθὲν ἤδη σῶμα γῇ πάλιν ἐδείκνυεν ἡλίῳ. *Hic siquidem deprædatus est mortuum, corpusque jam terra occultatum iterum exhibuit Soli*: qui omnes Phocylidem imitari videntur, cujus hi versus sunt:

Μὴ τύμβον φθιμένῳ ἀνορύξῃς, μηδ' ἀθέατα λείξῃς ἠελίῳ. *Ne Sepulchrum mortuorum aperias, neque non aspicienda ostendas Soli.* An huc pertinet quod scribit Proclus in Hesiodum, νόμος παρὰ ῥωμαίοις, ὅς φησί, τάφον μὴ κινεῖν, τουτέστιν, ὀρύττειν, *Lex est apud Romanos, qua dicitur, sepulchrum movendum non esse, id est, effodiendum.*

2 Læsarum religionum rei) Impietatis rei: τὰ γὰρ περὶ τοὺς κατοιχομένους γινόμενα οὐκ ὀρθῶς, ἀσεβήματα κέκληται· *Nam circa defunctos perperam facta, impietates vocantur.* Dio Chrysostomus in Rhodiaca.

3 Sepulchrorum violatione) Quintilianus declamat. 15. *Facinus quod dicitur inquietare superos, sidera diris agitare carminibus, tumulos, busta scrutari, et amputatis cadaveribus, ipsas in scelus armare manus, fieri non potest, ut auctorem suum non statim primo prodat aspectu.*

4 Criminalis) Joannes secundus Papa in epistola 1. *Violatores vero sepulchri, licet Augustorum Principum capitaliter damnet sententia, tamen si qui in hoc facinore fuerint reperti superstites, ab Ecclesiastica communione priventur: quia nefas est, ut eis Christianorum non observetur consortium, qui temeritatis ausu humatorum cineres reddere præsumpserint inquietos.* Capitula Karoli Hludovici Imp. F. num. 21. *Nec quisquam ossa cujuslibet mortui de sepulchro suo ejicere, aut sepulturam temerario ausu quoquo modo violet, sed unumquemque in loco sibi ideo præparato, atque concesso adventum sui judicis præstolari concedat, maxime cum non solum divinæ leges, sed etiam et humanæ apud humanam Rempub. sepulchrorum violatores, reos mortis dijudicent.*

5 L. 3.) In qua recte liber Menagii: non minus nota, quam 20. lib. auri pœna, etc.

6 Basilica) Libro 60. tit. 23. cap. 13. et 14.

Tit. XX. *Ad legem Fabiam de plagiariis.*

V. tit. 15. *lib.* 48. *ff.*

Alia fuit lex Cornelia de plagiariis, teste Apulejo octavo Metam. Crimen, inquit, Corneliæ legis incurram, si civem Romanum pro servo vendidero: nam venditio Civis Romani plagium est, *l. 12. sup. de ing. man. l. 2. sup. ubi de crim. agi op.* Sed in legis Corneliæ locum novissime successit lex Fabia qua plagiarii, qui et lavernæ 1 et fraganæ, judicio publico (lege Cornelia erat 2 privatum) et pœna pecuniaria 3 coercentur. Sed hodie ex Constitutionibus longe graviore, *l. ult. hoc tit. l. ult. ff. eod.* Hi sunt, qui sine vi dolo malo scientes abducunt ingenuos, aut liberos homines 4, et vendunt pro servis, aut supprimunt, vel qui servos alienos 5 abducunt sine vi, et plerumque sine furto, et fugam persuadent, aut fugitivos celant 6. De Senatusconsulto facto ad hanc legem scripsi Observ. 17. cap. 10. Modesto et Probo Coss.

XX. *Enarratio.*

1 Qui et lavernæ et fraganæ) Glossæ Isidori, *Laverna, latro, aut qui filios alienos seducit.* Glossæ: πλαγιάριος, *plagiarius, fragana, plagiator.* Tertul. Lib. 1. in Marcionem cap. 23. Magnum Etymologicum: ἀνδραποδιστὴς, οὐ μόνον ὁ τοὺς ἐλευθέρους ἀπάγων εἰς δουλείαν, ἀλλὰ, καὶ ὁ τοὺς δούλους ἀπὸ τῶν δεσποτῶν ἀποσπῶν. Plagiarius est qui liberos homines in servitutem abducit, ut servorum numero sint; sed et qui servos dominis suis eripit.

2 Privatum) *L. plagii 13. h. t.*

3 Pœna pecun.) *L. ult. ff. eod.* Interdum plagii pœna mors, *l. 7. et l. ult. h. t.*

4 Aut liberos homines) Libertinos, *l. penult. §. 1. ff. eodem.*

5 Vel qui servos alienos) Lysias orat. 1. οὐδ' εἰ τὸν παῖδα ἐξαγαγὼν ληφθείη οὐκ ἂν φάσκοις αὐτὸν ἀνδραποδιστήν; *an si quis servum tuum traduxisse convincatur, eum plagiarium non esse dices?*

6 Aut fugitivos celant) Apulejus 6. Metamorph. *Legibus quæ servos alienos profugos invitis dominis vetant suscipi prohibeor*: et paulo post: illicitæ occultationis crimen dicitur. Corrippus de laudibus Justini libro tertio ad finem.

— — profugis damus ostia servis?
Legibus hoc nostris non convenit, arguo factum.

Tit. XXI. *Ad legem Viselliam.*

Lex Visellia publico judicio tuetur ingenuorum dignitatem et privilegia, ne honores debitos 1 ingenuis libertini temere usurpent, et gerant, neve se libertini 2 dicant esse ingenuos, nisi natalibus restituti sint, vel donati jure annulorum aureorum, vel adoptati ab equite Romano, ut apud Svetonium in Claudio cap. 24. *l. 1. inf. tit. 31. l. 1. inf. si ser. vel. lib. ad dec. asp.* Recte autem hic titulus est medius inter præcedentem et sequentem titulum, quia lex Visellia participat ex utroque, legi Fabiæ qua tuetur ingenuorum dignitatem, ut lex Fabia personas; legi Corneliæ, qua libertinos coercet, qui se falso agunt pro ingenuis. Ait lex, damno cum infamia .i. multa, ut lege Julia 3 de ambitu: nam et hic ambitus quidem libertinorum est.

XXI. Enarratio.

1 Ne honores debitos) Puta, ne Senatores fiant, vel aliam dignitatem adipiscantur, Græci ad titulum trigesimum inf.

2 Neve se libertini dicant esse ing.) Non modo si dicant se ingenuos, sed etsi ea quæ ingenuorum sunt, faciant. Græci ad legem unicam d. tit. 30. Liberti hodie decuriones fiunt impune contra legem Viselliam. Cujacius ad novellam 78. quod notatur etiam in Glossis Basilic. in V. βισέλλιος.

3 Ut lege Julia) Vide infra tit. 28. in fine.

Tit. XXII. *Ad legem Corneliam de falsis.*

V. tit. 10. *lib.* 48. *ff.*

Sequitur lex Cornelia de falsis, quæ dicta est testamentaria 1, quia de testamentis fuit, quæ quis falsa scripsisset 2, aut vera ne apparerent suppressisset, aut subripuisset, *l.* 14. et de confirmandis his, quæ irrita facta essent testatore capto ab hostibus si ibi decederet, de quo capite frequens mentio est in titulis de testam. et de capt. In hoc autem tractatu publicorum judiciorum de illo tantum agitur, quo publicum judicium lex Cornelia constituit in eum, qui sciens dolo malo 3 testamentum subripuit, suppressit, interlevit, subjecit, resignavit, quive falsum testamentum scripsit, celavit, recitavit, *l.* 2. *ff. eod.* et qui signum obsignandis testamentis annulumve adulterium fecit, sculpsit, *l.* 30. *ff. eod.* et pœnam capitalem 4, *l.* 1. *et* 5. *hoc titulo*, quæ postea facta est non capitalis, *l.* 22. *hoc titulo* 5, *l. transigere*, *sup. de trans.* lege Cornelia dico fuisse capitalem: nam quod est in Institut. legis Corneliæ testamentariæ pœnam esse deportationem, tam est falsum, quam quod lege Julia adulteros capite puniri, si ipsas et nudas leges publicas spectas, ut ab initio conditæ sunt, non etiam Senatusconsulta, et Constitutiones factas ad eas leges, quibus quæ pœna cauta vel subrogata est, eam ipsis legibus Justinianus accommodat et attribuit: nam id etiam quod ait lege Cornelia testamentaria puniri eum, qui aliud instrumentum falsum scripsit, vel signavit, non est ex ipsa lege Cornelia, quæ non de alio instrumento, quam de testamento fuit. Sed ex Senatusconsulto Liboniano facto sub Tiberio Statilio Tauro et Libone Coss. ut Ulpianus 6 scribit 8. de off. proc. quo pæna legis Corneliæ irrogatur ei, qui aliud quam testamentum dolo malo signavit signarive curavit, et ut dicemus titulo sequenti testamentario 7 etiam, qui sibi aliquid adscripsit. Post factum est aliud Senatusconsult. sub eodem Imperatore Licinio V. et Tauro Coss. quo ejusdem legis pœna irrogatur ei qui falsas testationes faciendas, testimoniave falsa invicem dicenda, aut consignanda dolo malo curaverit. Et aliud Cotta et Messala Coss. quo eadem pœna coercetur qui ob instruendam 8 advocationem, testimoniave, pecuniam acceperit 9, pactusve fuerit, societatem coierit, aut aliquam obligationem interposuerit, et qui coierit ad accusationem innocentium. Et aliud Geminis Coss. quo eadem adficitur, qui ob denunciandum, vel non denunciandum, remittendumve testimonium pecuniam acceperit; et hæc sunt Senatusconsulta de quibus loquitur *l.* 2. *ff. de concuss. et l.* 1. *ff. ad leg. Cor. de fals.* non Senatusconsul. Volusianum, quod ad legem Juliam de vi pertinet, non ad Corneliam de falsis. Et ex his quidem perinde atque ex lege Cornelia judicium publicum constitutum est; sed non de subrepto alio instrumento, *l.* 16. *ff. eod.* quia nec Libonianum hujus meminit casus, neque ex Constitutionibus de supposito partu 10, *l.* 30. *eod.* Crimina tamen sunt hæc omnia nullo clausa tempore nisi longo 11, .i. 20. an. Falsum Paulus 12 in Sent. scribit esse quicquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur. Augustinus in Soliloquiis 13, quicquid ad similitudinem alicujus accommodatum est, nec id tamen est, cujus simile apparet. Imperfectius, et ὡς τύπος *l. quid sit*, *ff. eod.* Si quis alienum chirographum imitetur, si libellum vel rationes alienas intercidat, aut describat, ut a falsariis sejungat eos qui in suis rationibus mentiuntur, qui non incidunt in pœnam legis Corneliæ, ac si diceret in alieno instrumento falsum commissum vindicari, non in proprio, in aliena re falsum testimonium, non in propria.

XXII. Enarratio.

1 Quæ dicta est testamentaria) Paulus 5. *Sent. tit.* 25. ita dicta, quia de testamentis lata est *l.* 1. *ff. de public. jud.*

2 Quæ quis falsa scripsisset) De his qui ῥᾳδιουργοῦσι, καὶ παραποιοῦσι χαρακτῆρας γραμμάτων ἐν διαθήκαις. Sanctus Basilius in Esaiam capite decimo. Hos etiam ῥᾳδιουργὸς vocat Plutarchus de fuga, Glossæ: ῥᾳδιουργὸς *falsarius*, ῥᾳδιουργία, *falsum*.

3 Qui sciens dolo malo, etc.) Paulus 4. *Sentent. tit.* 7. *et d. tit.* 25. Hinc emendandus Hincmarus Remensis de divor. Loth. et Teth. in Respons. ad interrog. 12. *Inseruerunt etiam*, inquit, *in eisdem legibus ad legem Corneliam testamentariam, de his qui testamentum quodve aliud instrumentum falsum sciens dolo malo scripserit, suppresserit, admoverit* (lege, *amoverit*) *designaverit* (lege *resignaverit*) *deleverit, honestiorem quidem in insulam deportari, humiliorem autem in metallum*

damnari, aut in crucem levari, servum vero capite puniri.

4 Pœnam capitalem) Sanctus Cyprianus in epistola prima. *Hic testamentum subjicit; ille falsum capitali fraude conscribit.*

5 Lege vicesima secunda h. t.) Nisi quid maximum admissum sit, *d. l.* 22 *in fine*, vide Basilica et Exercitationem 12. ad finem. Illis autem quæ ibi dicuntur, ut qua parte quis peccavit, eadem multetur, adde illud Anastasii bibliothecarii ex historia Ecclesiastica: *per quæ namque quis peccat, per ea quoque et corripitur.* Theophanes dixerat: δι' ὧν γάρ τις ἁμαρτάνει, διὰ τούτων και δεύεται.

6 Ut Ulpianus scribit) Tit. 8. Collation. LL. Mos. et Rom.

7 Testamentario) διαθηκογράφῳ, scriptori testamenti

8 Qui ob instruendam advocationem) Ulp. *d. tit.* 8. *l. falsi* 20. *ff. eod.*

9 Pecuniam acceperit) Ulp. d. tit.

10 De supposito partu) Crimen suppositi partus publicum non est: nam soli parentes agunt, aut hi ad quos ea res pertinet, id est, hi quorum interest.

11 Nisi longo, id est, viginti annis) Græcus interpres id quod dicitur in *l.* 19. *ff. eod. accusationem suppositi partus nulla temporis præscriptione depelli*, scribit, non ita accipiendum esse, quasi tricennio extinguatur accusatio, sed . . . ibi lacuna est: innuit autem breviori tempore concludi: et vicennio igitur, aliter quam adulterium quod quinquennio clauditur, ut scribit Cujac. in recitat.

12 Falsum Paulus in Sententiis) D. Collationis tit. 8.

13 Augustinus in Soliloquiis) Augustini verba hæc sunt cap. 16. *Num falsum non est, quod ad similitudinem alicujus accommodatum est, neque id tamen est, cujus simile apparet?*

TIT. XXIII. *De his qui sibi adscribunt in testamento.*

Vide d. tit. 10.

Ex Senatusconsultis quæ facta sunt ad legem Corneliam testamentariam est Senatusconsultum Libonianum, de quo in hoc titulo agitur, quatenus pœna legis Corneliæ testamentariæ adficit eum, qui cum adhibitus et advocatus esset ad scribendum alienum testamentum, in eo sibi vel hæreditatem, vel legatum, vel fideicommissum, vel libertatem, vel quod aliud emolumentum adscripsit, dictante volente et jubente testatore, qui eam partem testamenti bona cum venia testatoris aliis scribendam dare debuit, qua re non vitiaretur testamentum, *l. D. Claudius*, §. *ult. ff. eod.* nec testatori in ea re, quæ falsi suspicionem importaret, obtemperare. Falsum est, si invito et ignorante testatore sibi adscribat, et legi Corneliæ locus. Falsum non est si hoc faciat volente et jubente testatore, sed quasi falsum, et Senatusconsulto Liboniano locus, quo utique punitur, tametsi id quod sibi adscripsit, pro non scripto habeatur, et cedat hæredi scripto, vel substituto, vel cohæredi vel hæredi legitimo. Delictum punitur, etiamsi delinquenti nihil profuerit. At sunt casus, quibus testamentarius 1 a principe, vel Senatu veniam pœnæ impetrare potest, non etiam jus capiendi 2. Sunt quibus ipso jure securus est, ut *l.* 1. *et* 2. *in fin. l.* 1. functus dulci officio .i. mortuus, functus vita, functus morte; nec enim res contrariæ dicuntur. Isidorus in Glossis; Functus officio; qui officium vitæ implevit. Igitur dulce officium dulcexe munus vita dicitur. Seneca in Hippolito 3, cur dulce munus redditæ lucis fugis? (*) Non est omittendum hac de re, qua de primum factum est Senatusconsultum Libonianum, auctore Tiberio, etiam postea factum fuisse aliud Senatusconsult. ex edicto D. Claudii, *l.* 3. *hoc titulo*, *d. l. D. Claudius*, quod Senatsconsultum Claudianum dicitur: Sunt igitur hac de re duo Senatusconsult. quod et inscriptio probat libri singularis Pauli ad Senatusconsultum Libonianum, seu Claudianum, et quod *l.* 10. *ff. eod.* hoc provisum fuisse ait Senatusconsultis, non Senatusconsulto, et ita quod sub Tiberio apud Cornelium Tacitum 4 factum fuisse Senatusconsultum de Mathematicis, et Magis Italia pellendis, idem apud eundem 5 sub D. Claudio alio Senatusconsult. repetitum, vel reductum fuisse legimus. Quod autem *l.* 3. *et d. l. D. Claudius*, Divum Claudium dicit, plane probat illud edictum Svetonium 6 tribuere perperam Claudio Neroni, qui nunquam Divus factus, vel nuncupatus est.

XXIII. ENARRATIO.

1 At sunt casus quibus testamentarius) Ut si dicant jus ignorasse, seque a relicto discedere, *l.* 5. in qua dicitur, *Senatum et DD. Principes raro veniam dedisse.* Sic habet τὸ κατὰ πόδας, et ait Thalelæus: quia jus ignoraverunt, non facile iis ignosci. Menagii tamen codex non habet v. *raro.* Item pœna legis Corneliæ militi remittitur, *l.* 5. *hoc tit.* in qua Menagii liber habet, *secuto tenore ind.* Quidam tamen *secutus tenorem*, *etc.* Datur et venia marito, si petatur, *l.* 4. Nam præsumptio est pro marito, uxorem ei tale legatum dictasse, ut ait Thalelæus, et tamen quasi falsum est. Cujacius in recitat. apud quem vide alios casus.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 17

2 Non etiam jus capiendi) Nullo casu relictum capere conceditur.

3 Seneca in Hippolyto) Actu 11.

4 Apud Cornelium Tacitum) Annal. 2.

5 Apud eundem) Lib. 12.

6 Svetonium) Claudii capite 17.

Tit. XXIV. *De falsa moneta.*

Lex Cornelia alia fuit testamentaria, de qua ante dictum est, alia nummaria 1, ut Cicero appellat, de qua in hoc titulo agitur. Hæc est de falsa moneta .i. de nummis adulterinis. Monetæ nomen est multiplex, nam vel eo significantur nummi 2, vel locus in quo formantur, ut *l.* 2. et Macrobii 1. in 3 Somn. Scip. Semen locari intra formandi hominis monetam, vel σφραγιςήριον, ut Harmenopolus ait 4 VI. Epit. sive iconium, ut est in historia Antonini Florentini, et apud Svetonium 5 in Caligula, aureum iconium. Ceterum hac lege tenentur quicumque adulterinam monetam flant 6, feriunt, vel probam vitiant 7, minnunt, excindunt, adrodunt 8 privatim vel publice; imo et qui privatim probam feriunt ex permissu principis *l.* 3. nam neque arma, neque monetæ, nisi publice a certis publicisque personis fabricari aut percuti possunt. Et ex hac causa etiam servi dominos suos deferre possunt, *l. vix certis*, *ff. de judic.*

XXIV. Enarratio.

1 Alia nummaria, ut Cicero appellat) 3. in Verrem. Asconius Pedianus: *Lex Cornelia nummaria, quæ de moneta, ne quis privatus monetam faceret.*

2 Significantur nummi) Ascon. loco cit. Onomastic. vetus: νόμισμα, *moneta*. Ovid. Fastorum 1.

Victaque concessit prima moneta novæ.

Et apud Paulum 5. Sentent. tit. 25. *Signata moneta.*

3 Macrobii) Capite 6. D. Augustinus lib. 2. contra epistolam Parmeniani cap. 13. *Si aliqui furtim et extraordinarie non monetis publicis aurum vel argentum sed æs percutiendo signaverint, etc.*

4 VI. Epitomar.) Tit. 14. §. 4. Glossæ Basilicῶn μονήτα, τὸ τυπάριον νομίσματος· *cuneus monetæ.* Paulinus Nolanus ep. 16. ad Delphinum. *Sed si piscis tuus sum, debeo ore pretioso præferre denarium in quo non Cæsaris figura et inscriptio, sed Regis æterni viva et vivificans imago præfulgeat, fidem scilicet veritatis, quæ doctrinæ tuæ monetam, et annuli tui symbolum nummo cordis mei, et ceræ mentis impresserit;* imago, Tertullianus de idololatria cap. 15.

5 Apud Svetonium in Caligula) Capite 22. hodie vero, *aurum iconicum* legitur.

6 Flant, feriunt) *L.* 8. *et* 9. *ff. de leg. Corn. de fals.* Paulus 5. *Sentent. tit.* 25. Firmicus Matheseως 4. cap. 12. gladio puniri ait. *Ob adulteratas pecunias publice accusatos faciet gladio perire.* Ex *l.* 2. *hoc tit.* igne absumuntur, quam pœnam Tertullianus summam vocat ad Martyr. cap 4.

7 Vel probam vitiant) Et quasi παραχαράττω, adulteratores monetæ puniuntur, Basil. *l. ult. hoc tit.*

8 Adrodunt) *Qui nummos radunt, vel circumcidunt,* sive ut est in Basilicis, οἱ τὰ νομίσματα ξέοντες καὶ περικόπτοντες *l. quicunque* 8. *ff. ad leg. Cornel. de fals.* Tertullianus de Pœnitentia cap. 6. *Si ergo qui venditant, prius nummum quo paciscuntur examinant, ne scalpius, neve rasus, ne adulter.* Suidas: παραχαράττας, περικόπτοντας, *paracharattas, qui nummos circumcidunt.*

Tit. XXV. *De mutatione nominis.*

Ad legis Corneliæ de falsis pœnam redigitur etiam is, qui dolo malo 1 seipsum adoptat 2, et novum sibi nomen imponit, quo quid alienum intercipiat, ut Paulus ait 3 in *Sent. tit. ad leg. Corn. et l. falsi*, *ff. eod.* Si dolus malus absit, unicuique libero homini liberum est quodcumque volet sibi nomen adsumere, nec ex eo solo, quod novum sibi nomen adsumpserit, ulla actione tenetur; sed ita demum si alium ea re in fraudem induxerit, arg. *l. ult. ff. quod fal. tut auc.* Dico libero homini: nam servi nomen in domini est potestate, non servi: qua de causa et libero homini redacto in servitutem dominus mutat 4 nomen, ut Josepho Pharao 5, ut Danieli Nabuchodonosor Rex notus etiam ex profanis Straboni.

XXV. Enarratio.

1 Qui dolo malo) Exemplum in Philocomasio meretrice, quæ se Glycerem adoptatitio nomine appellat, apud Plautum in Milite glorioso Act. 2. Scen. 2. et in Cerylo liberto, qui dives admodum ob subterfugiendum quandoque jus fisci, ingenuum se et Lachetem mutato nomine cœperat ferre, ut scribit Svetonius Vespasiani cap. 23.

2 Seipsum adoptat) Cicero in Bruto scribit, C. Stalenum seipsum adoptasse, et de Staleno C. Ælium Petum fecisse.

3 Ut Paulus ait in Sent.) Libro 5. tit. 25.

4 Dominus mutat nom.) Joannes Philoponus de mundi creatione libro 6. cap. 6. ἡμεῖς τῶν οἰκετῶν οὓς ἐν ἀρχῇ κτώμεθα τὸ πρότερον ἀμείβοντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖςον ὀνόματα, ἕτερα τιθέματα αὐτοῖς· καὶ τοῦτο τῆς

κατ' αὐτῶν δεσποτείας ποιούμενοι σύμβολον. *Nos servos quos primum acquirimus, priora nomina mutantes, plerumque alia nomina imponimus: idque agimus in signum dominii, quod in ipsos habemus.*

5 Ut Josepho Phrao, ut Dan. N.) Vide Josephum Antiq. libro 2 cap. 3. et lib. 10. cap. 11.

Tit. XXVI. *Ad legem Juliam de ambitu.*

Vide tit. 14. lib. 48. ff.

Expositis legibus Corneliis, redit ad Julias, et proponit hoc titulo eam quæ de ambitu est, quæ olim obtinuit in urbe, cum populi suffragiis deferebantur honores et magistratus, non ut hodie nutu principis 1, *l. 1. ff. eod. l. quidam ff. de re jud.* nam petitores honorum .i. candidati clam sæpenumero ingentem pecuniam consumebant, corrumpendorum suffragiorum causa. quæ corruptela et effusio pecuniarum ambitus dicitur, et hac lege judicio publico coercetur. Trajanum quoque lego apud Plinium 2 6. Epistol. eam repressisse candidatis tertiam patrimonii partem in ea quæ solo continentur conferre jussis, ut similiter Senatusconsulto fœneratores jubentur duas partes patrimonii in solo collocare, et confiscantur, qui partem dimidiam rei familiaris in pecunia habent, apud Svetonium in Augusto 3. Post autem ad instar legis Juliæ ex Senatusconsulto ambitus coerceri cœpit in municipiis, ubi Duumviri et sacerdotes provinciarum creantur decreto populi, vel curiæ, et creabantur etiam Episcopi et presbyteri, *l. 49. Cod. Theod. de decur.* quorum ambitio coercetur 4 *l. si quemquam, sup. de Episc. et cleric.* Præsides autem in provinciis creabantur judicio principis, vel præfecti prætorio, *l. ult. titul. seq.* At ex Constitutione hujus tituli coercetur ambitio 5 etiam in principibus officiorum 6, et aliis beneficiariis 7, qui antequam rationes suæ administrationis reddiderint, repetunt officia eadem, atque continuant: quem esse sensum hujus Constitutionis illa verba demonstrant, *Ad solutionem debiti primitus urgeatur*, et conjunctim *l. si aliquid, inf. de susc. et arc.* et quod ita Græci adnotant in hanc legem, πολλάκις 8 φεύγων τὸ δοῦναι ἅπερ ἐξ ἀρχῆς ἐχρεώστησεν, ἐπιτηδεύει ἄνωθεν ἐνταγῆναι τῇ τάξει.

XXVI. Enarratio.

1 Nutu principis) Solus jura, magistratusque facit, sanctumque Senatum. Claudianus.

2 Apud Plinium 6.) Epistola decima nona

3 In Augusto) In Tiberio capite 49.

4 Ambitio coercetur) Constitut. Marciani, cujus meminit Glycas pag. 65. editionis Regiæ. Vide etiam Appian. civil. 2. pag. 441. et seq. a.

5 Coercetur ambitio) De pœna ambitus dixi ad tit. de publ. jud. Instit.

6 In principibus officiorum) Principes officiorum, qui inter sui ordinis viros principem locum tenent. Vide Scriptores Historiæ Augustæ.

7 Et aliis beneficiariis) Beneficiarii dicuntur, quibus beneficii loco cura committitur mansionum cursus publici, vel quod aliud officium munusve publicum. Cujacius ad librum primum de Feudis, et ad *legem tertiam, C. de can. largit. titul.* Vide Notas ad eosdem scriptores.

8 Πολλάκις) *Sæpe dum vitat solutionem eorum quæ debet ex administratione, dat operam ut rursus in eodem officio constituatur.*

Tit. XXVII. *Ad legem Juliam repetundarum.*

Vide tit. 11. eodem libro.

Sequitur lex Julia repetundarum, certissimum argumentum summæ avaritiæ Romanorum, ut D. Hieronymus ait in Esaiam c. 13. Superior lex ambitionem coercet, quæ etiam in eis fuit incredibilis. Hæc coercet avaritiam, utraque in judicio publico, quod hac quidem lege constituitur in eos, qui cum in magistratu, potestate, curatione, legatione, vel quo alio officio publico in provinciis essent, provincias spoliaverunt ablatis, captis, coactis, conciliatis, aversis pecuniis 1, quo et suum et suorum factum præstant, apparitorum puta, et ministrorum, et militum a gregario 2 ad domesticum protectorem 3 usque, *l. 1.* et accusantur publice, ut Verres, et alii plerique nomine totius provinciæ vel civitatis per actorem, quem ipsa provincia, vel civitas delegerit, ut Cicero ait in Divinatione, quo loco etiam ostendit hanc legem tantum nationum exterarum, sociorum 4, provincialium 5 fuisse. In urbe autem captarum pecuniarum, a magistratu civilem fere actionem, privatumque judicium, seu recuperatorium. Itaque superior lex primum valuit in urbe, hæc in provinciis tantum. Damnatos 6 interdum sequebatur exilium, frequentius damnatio in quadruplum *l. 1. et ult.* cum infamia, *l. judices, inf. de dignit.* ut plane Viselliæ et Juliarum de ambitu, et de repetundis una fuerit pœna damnum cum infamia, et l. *ultim.* hujus tituli est communis utrique legi Juliæ. Nam et quadrupli pœnæ subjicit præsidem, si quid dederit ambitu honoris, et si quid sordide 7 tempore gerendi honoris acceperit præter salaria publica. Ambitus crimen exerceri potest ante susceptam, vel post depositam administrationem; Repetundarum post depositam administrationem tantum, excepto casu *l. 4.* quo et in ipsa administratione exerceri potest, si præsides provinciarum in litibus et judiciis im-

probe aut sordide se gerant, velut mercatores litium, ut ait *l.* 3. quo casu etiam pedanei judices iisdem legibus tenentur, *d. l.* 3. At præterea utrumque crimen finitur vicennio, et hoc uno casu anno, quo et simpli tantum repetitio est *l. pen.* et altero item casu anno in hæredem rei scilicet, quo et quadrupli repetitio est *l.* 2. *hoc titulo*, *l.* 2. *ff. eod. l. ex judiciorum, ff. de accusat. l. ult. ff. ad legem Jul. pec.* Plinius 3. epist. 8 *Bætica etiam in defuncti* (de repetundis) *accusatione prestabat. Provisum hoc legibus, intermissum tamen, et post longam intercapedinem tunc reductum*: et paulo post: *Senatui placuit, bona defuncti quæ habuisset ante provinciam, a reliquis separari, illa filiæ, hæc spoliatis relinqui*. Additum est, ut pecuniæ quas creditoribus solverat, revocarentur, quod omnino congruit cum *d. l. ex judiciorum*.

XXVII Enarratio.

1 Aversis pecuniis) Marcus Tullius 3. in Verrem: *Is aversa pecunia aufugit.* Et: *In Quæstura pecuniam publicam avertit.* Asconius Pedianus in Verrem de prætura urb. *Pecuniæ quæ avertebatur.*

2 A gregario) Ut χυδαῖος ἄνθρωπος in veteri Glossario Gr. Lat. exponitur *gregarius*, vel manipulario qui infimi gradus miles.

3 Ad domesticum protectorem) προτήκτωρα σωματοφύλακα, qui summus est militiæ gradus.

4 Sociorum) Lex socialis est et tota sociorum causa constituta, ut ait Cicero.

5 Provincialium) Accusabantur κακώσεως ἐπαρχίας, Plutarchus in Dolabella.

6 Damnatos interdum sequeb. exilium) *L. 7. §. ult. ff. eodem.* Asconius Pedianus in proœm. act. in Verrem: *Duæ res consequebantur damnationem, altera redditio pecuniæ iis ad quos pertinebat: in quo vel simpli, vel dupli, vel quadrupli ratio ducebatur: Altera, exilii.* Et in eam de præt. urb. *Æstimatione litis et exilio.*

7 Si quid sordide) Svetonius Domit. c. 9. *Ne quid sordide facerent*, hinc sordidus ibid. cap. 8.

8 Plinius 3. epist.) Epistola nona ad Minutianum.

Tit. XXVIII. *De crimine peculatus.*

Vide tit. 13. *eod. lib.*

Et repetundarum crimen, et peculatus est crimen captarum pecuniarum, sed repetundarum, quod captæ sint pecuniæ privatorum, peculatus quod captæ sint 1 pecuniæ publicæ, nec relatæ in ærarium. Utrumque est ex legibus Juliis publicorum judiciorum: et hoc etiam in magistratus provinciales post depositam administrationem, et in magistratibus quidem gravius quam in ceteris. Nam ex hac Constitutione irrogatur judicibus pœna capitis et vitæ 2, ut *l.* 5. *Cod. Th. ad leg. Jul. rep.* quæ extenditur ad socios et ministros, et ad eos, qui scientes subtractas ab eis pecunias publicas receperunt, quia, ut est in *l. penult. sup. ad leg. Jul. de vi* quæ sumpta est ex *l.* 2. *Cod. Th. de cr. pec.* non est dissimile crimen rapere, et ei qui rapuerit rapta servare. Ante hanc Constitutionem etiam in judices erat tantum pœna legis Juliæ peculatus, quæ eadem initio fuit, quæ Juliæ de ambitu, et repetundarum, et Viselliæ, .i. multa cum infamia, *l.* 1. *Cod. Th. eod. tit.* et reducitur Nov. Leonis cv. 3 Hujus criminis abolitio, accusatori non datur, *l.* 3. *infr. de abol.* Sicut nec atrocium 4 et capitalium criminum.

XXVIII. Enarratio.

1 Quod captæ sint pecuniæ publ.) Glossæ, νοσφισμὸς δουμοσίων χρήματα, *depeculatio.* Isidorus Originum lib. 5. cap. 26. *Peculatus judicium in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniamque publicam intervertunt.* Glossæ Juris, πεκουλάτοις, νοσφισάμενος δημόσια πράγματα lege, πεκουλάτωρ, *peculator*, qui res publicas avertit, Tacitus hist. 1. c. 53. *Mox compertum pecuniam avertisse, ut peculatorem flagitari jussit.* Hesychius: νοσφίζεται ἰδιοποιεῖ, κλέπτει, ἀποςερεῖ ἀφαιρεῖ. *Fraudat, sua facit, furatur, privat, aufert, separat.* Hinc fures ærarii dicti Sallustio in Catilin. qui pecunias publicas intervertunt. Sed et crimen peculatus contrahitur, εἰ καὶ μὴ ἦσαν χρήματα, ἀλλ' ἕτερα πολιτικά, *quamvis nummi non fuerint, sed aliæ res ad civitatem pertinentes.* Græcus interpres heic, quem vide.

2 Capitis et vitæ) *Capitali animadversioni subduntur* in *l. un. hoc tit.* Anatolius: τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνονται. *caput eis amputatur.* Petrus Faber hæc adnotaverat ad interpretationes Cujacii in Pauli v. Sentent. titul. 25 Sentent. 1. in fine, ibi: *aut capite puniuntur*, ut in 1. Sententia et ult. Sed quod ais capite puniri, tu videris Cujaci ad amputationem capitis referre, quod et Leoni Philosopho visum explicanti capitalis supplicii vocabulum, cujus meminit l. ubi, C. de fals. in Nov. 77. de pœna falsariorum: utitur enim verbo ἀποτέμνεσθαι Leo: quem ego ac te quoque falli arbitror: vera enim falsariorum pœna et legitima circa humiliores quidem servis cruciariis comparatos, fuit furca sive laqueus: et videatur in hanc rem Am. Marcellinus quem in hoc citatum a Berterio relatore memini, ac dein a Protopræside Durantio in Arrestis publice pronuntiatis sub festum Magdalenes anno 1586. Nam quod de suspenso Vigentio falsario traditur in

Constitutione Imperatoris relata ab Augustino epistola sexagesima octava nomine clericorum Hipponensium : hoc ad suspensionem ab ordine Decurionum pertinet, non ad laqueum, ut apparet ex eo quod subjicitur, eundem ipsum Vigentium sub idonea prosecutione ad Comitatum meum Constantini Augusti hæc (duo esse a glossemate verbi, meum, arbitror) mittas, etc. Sane ut ex Tacito et aliis colligi potest, Senatores falsum committentes ordine duntaxat moti : Ex sententia igitur Petri Fabri capitalem animadversionem, pro animæ amissione quocumque genere, non pro capitis amputatione accipiemus, et Anatolius, quem supra adduximus, Leonis interpretationem secutus videtur, vide sup. tit. 12.

3 Novella Leonis cv.) Qua magistratus ordine movetur, et dupli pœna coercetur : ministri sceleris si solvendo sint, eadem pœna afficiuntur, sin minus, verberibus cæsi et ignominiose tonsi exulare jubentur.

4 Sicut nec atrocium) Vide *infr. tit.* 42.

Tit. XXIX. *De crimine sacrilegii.*

Vide dict. tit. 13.

Eadem lex Julia coercet furtum pecuniæ publicæ 1, quod peculatus dicitur, et furtum pecuniæ sacræ 2 quod sacrilegium 3 et sacrilegium certe gravius, quam peculatum 4. Cui Constitutiones hujus t. adjungunt, quæ sunt proxima et adfinia crimina, non quidem majestatis crimen omne vel maximum, de quo dixit ante, quod proximum sacrilegio dicitur, *l.* 1. *ff. ad leg. Jul. ma.* et sacrilegium, *l.* 1. *Cod. Th. si quis pec. consil.* et in Bas. *l.* 1. *sup. de priv. car. int.* ubi pro majestatis, est ἱεροσυλίας : sed quod inferius sacrilegio esse videbatur, contemnere et violare sacras Constitutiones principum, *l. ult. infr. de priv. eor. qui in sac. pat. mil. l.* 1. *infr. ut dig. ordo ser. l.* 13. *infr. de erog. mil. ann. l. pen. Cod. Th. de relat.* quod et majestatis crimen dicitur, *l.* 1. *sup. ut omn. jud. l.* 19 *Cod. Theod. de Judæis*, et quod est nefandissimum crimen, confundere et offendere legem Dei omnipotentis, de quo majores nostri acceperunt *l.* 1. *hujus tit.* utpote cum eam posuerint in *Cod. Theod. sub. tit. de Episc. et cler.* et in Basilic. hoc modo transtulerint, ὅσοι τὴν τῆς θείας πίστεως ἁγιωσύνην, ἢ ἐν τῷ ἀγνοεῖν συγχέουσιν, etc. ex quo patet etiam Græcos, ut in C. Th. in hac lege prima legisse, negligendo confundunt, non, omittunt. Vet. etiam male, committunt. Additur in hoc tit. etiam sacrilegii instar esse tractare, an is sit idoneus judex, quem princeps elegit, ut *l.* 5. *sup. de div. res.* vel petere ejus provinciæ administrationem ex qua originem ducimus, qua de re libro 1. tit. *ut nulli pat. suæ adm.* Sed hæc hodie ne in minimo quidem vitio ponuntur.

XXIX. Enarratio.

1 Furtum pec. pub.) Glossæ : *peculatus*, δημοπραγή.

Vetus Onom. *Peculatus.* κλέμμα.

2 Furtum pecuniæ sacræ) Qui privatam pecuniam in æde sacra depositam abstulit, fur est, non sacrilegus, *l. Divi* 5. *ff. ad leg. Jul. peculat.* de quo tamen quæri poterat, quia scilicet ὁ τόπος καὶ τῆς ἐ αυτοῦ ἀξίας τοῖς χρήμασι μεταδίδωσι. *Locus dignitatem suam pecuniis communicat*, ut ait Sopater in divisione quæstionum. Vide Cujac. Observ. 13. 19.

3 Quod sacrilegium) Servius in 10. Æneidos : *Legere, furari : unde et sacrilegi dicuntur, qui sacra legunt, hoc est, furantur.*

4 Quam peculatum) An peculatum, ut anfractus et anfractum apud Nonium, nisi heic operarum mendum est. Furtum igitur inferius sacrilegio et peculatu, Tertulianus ad Scapulam cap. 2. *Tamen nos, quos sacrilegos existimatis, nec in furto unquam deprehendistis, nedum in sacrilegio. Omnes autem qui templa despoliant, et per Deos jurant, et eosdem colunt, et Christiani non sunt, et sacrilegi tamen deprehenduntur.* Sacrilegi extra ordinem puniuntur, *l.* 4. §. 1. *ad leg. Jul. peculat.* Apud Græcos omnes insepulti abjiciuntur : παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησι κοινὸς νόμος ἐστὶν ἀτάφους ῥίπτεσθαι τοὺς ἱεροσύλους. Diodorus Siculus 16.

Tit. XXX. *De seditiosis, et his qui audent plebem contra quietem publicam colligere.*

Sacrilegii crimine recte dixeris etiam reos agi posse auctores seditionis et tumultus, cum et superioribus legibus teneantur de vi 1, et læsæ majestatis 2, et propria lege de sodalitiis, maxime hi qui coacta multitudine magna vociferatione quid petunt a populo, vel principe, de quibus est *l.* 2. Pacata seditione 3, multitudini parcitur, et unde orta culpa est, ibi pœna consistit, ut apud Titum Livium 28. 4

XXX. Enarratio.

1 De vi) *l.* 3. *ff. ad leg. Jul. de vi publ.*

2 Et læsæ majestatis) *l.* 1. *ff. ad l. Jul. majest.*

3 Pacata seditione) Ammianus Marcellinus libro 21. *Nigrinus ut acerrimus belli instinctor exustus est vivus. Romulus vero post eum et Sabostius curiales, convicti sine respectu periculi studia sevisse discordiarum, pœnali consumpti sunt ferro, residui omnes abierunt innoxii, quod in certami-*

num rabiem necessitas egerat, non voluntas. Titus Livius in d. libro 28. cap. 29. *Albius Calenus, et Atrius Umber, et ceteri nefariæ seditionis auctores sanguine luent quod amiserunt.*

4 Ut apud Titium Livium 28.) Capite 26. *Vicit*, inquit, *sententia lenior, ut unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse.* Auctores igitur pro qualitate dignitatis coercentur. Paulus libro quinto Sentent. 22. §. 1. *l. si quis aliquid* 38. §. *auctores, D. de pœn.* vide 1. *q.* 1. *can. Hi qui.*

Tit. XXXI. *Quando civilis actio criminali præjudicet, et an utraque ab eodem exerceri possit.*

Hic titulus concludit tractatum de publicis judiciis, proposita regula communi omnibus, ut cum publicis privata concurrant, quæ sunt de re familiari, id est, de damno pecuniario 1, ut *l.* 4. *D. de pub. jud. l.* 6. *D. de sep. viol.* quibus verbis excluditur actio injuriarum 2, et quæcumque vindictæ privatæ, non pecuniæ persecutionem habent. Qua ratione, ut opinor, et ab hac regula in Cod. Theod. excipitur actio de moribus, qua prius non agit, aut si egerit maritus, ammittit accusationem adulterii: Publica judicia vigorem continent publicæ disciplinæ, privata utilitatem privatorum, *l. locatio* §. *quod illic te, D. de public.* Cetera quæ ad hunc titulum spectant, exposui Observat. 20. cap. 25. 26.

XXXI. Enarratio.

1 De damno pecuniario) Περὶ ἰδικῆς ζημίας, *de privato damno.* Basilica.

2 Excluditur actio injuriarum) Quæ non est de damno pecuniario: nam magis vindictæ quam pecuniæ habet persecutionem, *l.* 2. §. *emancipatus, D. de collat. bonor.*

Tit. XXXII. *De crimine expilatæ hæred.*

V. de tit. 9. *lib.* 47. *D.*

Ab hoc titulo incipit tractare de privatis judiciis, quæ ex maleficiis oriuntur, ex quibus alia sunt forensia et civilia, alia criminalia: et hæc autem et illa pœnalia. Et privata quia non patent omnibus, ut publica criminalia, de quibus ante dictum est, vel ut publica civilia 1, quæ popularia dicuntur, de quibus nihil hoc in libro, sed patent his tantum quorum interest. Hoc vero inter se distant, quod civilia sint ordinaria, criminalia extraordinaria, quod civilia pœnam et legem certam habent, ut furti nec manifesti 2 legem duodecim tabularum habet, qua furto nec manifesto dupli pœna constituitur, furti manifesti et vi bonorum raptorum 3 edictum prætoris, injuriarum 4 legem Corneliam, partim edictum prætoris, damni injuria 5 legem Aquiliam, quibus delictis privatis pœna imponitur certa, perinde atque publicis æque legibus certis. Criminalia autem privata judicia pœnam non habent certam, sed arbitrariam, hoc est Constitutionibus aut Senatusconsultis relictam in arbitrio judicantium, *l.* 1. *D. de effrac.* Quamobrem et crimina quæ persequuntur, dicimus non esse legitima, *l.* 3. §. *penult. ff. de crim. stell.* nimirum quia non est eis constituta certa et legitima pœna. Item quod civilibus exercendis additur specialis judex more judiciorum ceterorum. Criminalia extra ordinem exercentur apud præf. urbi, aut præsidem provinciæ *l.* 3. *ff. exp. hær.* quod in civilibus non est necessaria inscriptio actoris, in criminalibus est necessaria, *leg. ult. ff. de pr. del.* quod leviora sunt civilia, quam criminalia, *l. penul. in fin. sup. ad leg. Cor. de fal.* vel, ut Justinianus ait in Constitutione Græca *de vet. ju. enucl. civilia* μετριώτερα, criminalia σφοδρότερα: quod quo ex maleficio est civilis actio, deficiente publica, non erat olim etiam privata criminalis extra ordinem, ut *l. ultim. ff. de fur.* ostendit, dum ait, de furto nunc plerumque esse 6. Erat, et est sæpe publica, exempli gratia, de vi lege Julia 7, de injuriis, aut damni injuria, aut testamento suppresso lege Cornelia, quia scilicet alia de re est publica, alia civilis, hæc de re aut vindicta privata, illa de vindicta publica. At extraordinaria et civilis eandem causam, et rem spectant, nempe privatam, nec utraque experiri licet. Contra vero qua de re est accusatio extraordinaria, non semper etiam est civilis actio, quæ scilicet pœnam inferat reo, ut de expilata hæreditate, et de stellionatu, quæ crimina vindicantur extra ordinem, nulla prodita est civilis actio, quæ pœnam persequatur. Quamvis autem tot sint differentiæ inter civilia et extraordinaria judicia, tamen quia omnia sunt privata, conditori hujus libri magis placuit ea collocare alternato quam distincto ordine, proposito primum crimine et judicio extraordinario expilatæ hæreditatis, deinde, civili actione vi bonorum raptorum, tum crimine extraordinario stellionatus, post civili actione injuriarum, mox crimine extraordinario abigeatus, omissis civilibus actionibus furti et legis Aquiliæ, quoniam de eis jam e re nata anteverterat dicere lib. 3. et 6. Primum igitur proponit crimen expilatæ hæreditatis, cui locus est, si post mortem defuncti ante aditam hæreditatem 9, vel etiam post aditam, et ante adprehensam possessionem rerum hæreditariarum, res quædam hæreditariæ mobiles subreptæ sint. Quod proprie furtum non est: Nam rerum, quæ a nemine

possidentur 10 furtum non fit, *l.* 1. §. *Scævola*, *ff. si quis test. lib.* ideoque hæredibus eo nomine non competit actio furti, *l.* 2. *ff. eodem*, sed competit extra ordinem accusatio compilatæ hæreditatis privata non publica ex Senatusconsulto et Oratione D. Marci, *l.* 1. *ff. eod. l.* 3. *ff. de extr. crim.* loco deficientis actionis, ut ait *l. ultim. hujus tit.* id est, loco pœnalis actionis loco actionis furti 11, qua ratione famosa etiam est perinde atque furti actio in cujus locum succedit, *l. infamem*, *ff. de publ. jud. l. si te, sup. ex quib. causis irr. inf.* Et datur etiam privigno in vitricum, et novercam, qui, quæve expilavit hæreditatem extranei ei delatam, *l.* 2. *et* 3. sicut furti, *l.* 3. *et* 11. *supr. de furt.* et vi bonorum raptorum, *l. ultim. t. seq.* quia his personis honos non debetur tantus, ut parcere debeamus famosis judiciis adversus eos. At non datur privigno in novercam, quæ expilavit hæreditatem mariti. Puto nec in vitricum, qui expilavit hæreditatem uxoris, quia nec expilare videtur qui attrectat quod vivo conjuge societas vitæ in sua potestate fecit, nec post adprehænsam possessionem daretur actio furti, cujus instar hæc accusatio obtinet: eademque ratione non dabitur hæredi extraneo in maritum vel uxorem 12, qui quæve compilavit hæreditatem defuncti *l.* 4. *hoc tit. l. pen. ff. eodem*, *l. hæres*, *ff. de neg. gest. l. quamvis supr. de fur.* Eadem ratio societatis facit ut non detur cohæredi in cohæredem, *l.* 1. *hoc tit. l.* 3. *supr. famil. erc. l. merito*, *ff. pro socio*, qua de re Observatione vicesima 13.

XXXII. *Enarratio.*

1 Ut publica civilia, quæ pop. d'c.) Nam judicia popularia civilia sunt, de his vide Cujac. ad *l. et eleganter* 7. *ff. de do. ma.*

2 Ut furti nec man. leg. 12. tab.) Furti manifesti actio in quadruplum est a jure prætorio. Vide Cujac. ad §. 4. *Inst. de noxal. act.*

3 Et vi bonorum rap.) Vide ad tit. seq.

4 Injuriarum) §. *Pœna* 7. *et* §. *seq. Inst. de inj.*

5 Damni injuria) Ut in *l. impuberem* 23. *ff. de furt.* τουτέςι ζημία ἀδίκως γινομένη, *damnum non jure factum* Thæop. *Inst. de injur.* vide Cujac. ad *tit. de leg. Aqu. Institut.*

6 Nunc plerumque esse) Criminalem extraordinariam, et privatam, tacite significans, ante non fuisse nisi solam civilem in duplum vel in quadruplum. Cujac. in recitat.

7 De vi lege Julia) *L. un. inf. t. prox.*

8 Crimen expilatæ hæreditatis) Quid sit expilare vel compilare hæreditatem scire est ex hac Glossa Philoxeni: *expilat*, ἀποδύει, λῃςεύει, συλᾷ, etc. *compilat*, συλεῖ. Glossæ Isidori: *expilatores, alienæ hæreditatis surreptores.*

9 Ante aditam hæreditatem) *L.* 2. §. 1. *ff. eod.*

10 Quæ a nemine possidentur) Res hæreditaria interim dum jacet hæreditas, nullius est, *l.* 1. *ff. de rer. divis.*

11 Loco actionis furti) Græci: Quia non est furti actio: nondum rebus possessis ab hærede, est expilatæ hæreditatis.

12 Vel uxorem) Quia vir et uxor socii invicem sunt divini et humani juris, κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου, ut ait Græcus int. ad *l.* 1. *ff. de ri. nup. citata lege* 4. *hoc tit.* ad quam Antonius Loisellus in Codice suo notaverat, legendum, *domum suscipitur*, ut et Cujacius legit.

13 Observat. 20.) Capite 27.

Tit. XXXIII. *De vi bonorum raptorum.*

Vide lib. 4. *Instit. tit.* 2. *et tit.* 7. *l.* 47. *ff.*

In hoc titulo proponitur civilis actio Vi bonorum raptorum quæ ex edicto prætoris datur in eum, qui rem alienam 1 rapuit si mobilis fuerit 2: Nam de immobili 3 neque hæc actio est, neque furti, sed interdictum Unde vi, vel actio in duplum ex Constit. 4 *l. si quis in tantam.* Dari vero dicitur hæc actio modo in triplum, ut *l. locatio*, §. *quod illicite*, *ff. de publ.* modo in quadruplum, ut in Constitutionibus hujus tit. et alibi passim, modo in triplum et quadruplum, ut *l. pen. Cod. Theod. de pag. sacr.* et hujus varietatis causa; quia mista est actio, quæ scilicet cum pœna tripli persequatur etiam rem vi ereptam, qua confusione quadruplum efficitur, et intra annum utilem 5. Nam post annum 6 rem solam persequitur, non triplum: et singulari casu, cujus excipiendi auctor est Tribonianus in duplum confectum ex re et pœna, *l.* 6. *supr. de pag. sacr.* sed perpetuo, ut opinor, hujus moderationis pensandæ gratia. Neque vero existimare debemus mitius agi cum raptore quam cum fure, quod in raptorem sit actio mista et annalis, in furem tota pœnalis, et perpetua 7. Nam sive raptor sit manifestus, missa actione vi bonorum raptorum conveniri potest actione furti manifesti, quia et hic fur manifestus est, *l. si vendidero*, §. *cum raptor*, *ff. de fur.* sive non sit manifestus, ut *l.* 52. §. *ultim. ff. eodem*, sane hoc casu gravior est intra annum utilem actio vi bonorum raptorum quam furti nec manifesti, et in hunc s proprie casum hæc actio comparata est; quod prætori non videretur sufficere actio furti nec manifesti, qua tamen si prius non sit actum vi bonorum raptorum intra annum, licet experiri post annum in duplum, vel si hac actum sit prius necdum annus exierit, adhuc

experiri licet vi bonorum raptorum in id quod amplius in ea est, *l. 1. ff. eodem*, *l. si quis egerit*, *ff. de fur.* et observandum in jure agi sæpe de isto concursu 9 actionis furti nec manifesti et vi bonorum raptorum. nusquam de concursu actionis furti manifesti, et vi bonorum raptorum, quia ad hunc casum, neque necessaria est, neque proprie pertinet actio vi bonorum raptorum, ad illum proprie pertinet, et necessaria est.

XXXIII. ENARRATIO.

1 Qui rem alienam) Qui suam rem rapuit, vi bonorum raptorum actione non tenetur, sed aliter multatur, *l. 2. §. hac actione is demum*, *ff. eodem*, id est, rei suæ dominio cadit, ὡς ἀνάρχως ἀφελόμενος ut ajunt Græci, *quod absque magistratus auctoritate, sua auctoritate rem auferat*, ex *l. si quis in tantam.*

2 Si mobilis fuerit) *L. 1. hoc tit.*

3 Nam de re immobili, etc.) Plautus in Aularia act. 1. sc. 11. *Ego intus servem: an ne quis ædes auferat? Nam hic apud nos nihil est aliud quæsti furibus.*

4 Ex constit. l. si quis in tantam) *L. 7. sup. unde vi.*

5 Intra annum utilem) Intra annum quo experiundi potestas fuit. *l. 2.* Thalelæus ibid. Nota, inquit, actionis vi bonorum raptorum annum utilem esse.

6 Nam post annum) *L. 2. 4. et 5. h. t.*

7 Et perpetua) *L. 1. sup. de ann. excep.*

8 Et in hunc proprie casum) Idem scribit ad *tit. de vi bon. rap. Inst.*

9 De isto concursu actionis) Ut in *lib. 1. ff. eodem.*

TIT. XXXIV. *De crimine stellionatus.*

Vide tit. 20. eodem libro.

Sequitur crimen extraordinarium stellionatus, quo nomine continetur fallacia, impostura, dissimulatio omnis, et quicquid turpiter fit in fraudem alterius, quod proprii criminis 1 nomen non habet. Cum eo non concurrit quidem ulla actio civilis, quæ pœnam persequatur; sed quæ rem persequantur variæ possunt concurrere: et si quidem famosa sit quæ concurrit, veluti de dolo, aut depositi, etiam famosum erit 2 crimen stellionatus, quia absurdum est civilem actionem esse famosam, et criminalem non esse. Finge debitorem in solvendo pro auro debito ex stipulatu, vel ex causa depositi, æs subjecisse, vel pro veris gemmis vitreas, ex hac causa est civilis actio de dolo, vel depositi, quæ famosa est. Erit igitur ex his causis crimen stellionatus famosum, ad quas tantum dico respexisse *l. quid ergo*, §. *ultim. ff. de his, qui not. infa.* et erit famosum, ut ait, quamvis publicum non sit. Nam et crimen expilatæ hæreditatis est famosum, licet publicum non sit. Subjicere autem aliud pro alio, est quod *l. 3. ff. eodem* ait imposturam facere. Trebellius Pollio in Gallienis: *Cum quidam gemmas vitreas vendidisset pro veris, surripi 3 quasi ad leonem jussit, deinde e cavea emisit caponem, et jussit per curionem edici, imposturam fecit, et passus est.* Ceterum si in pignore dando 4, aut in vendendo subjecerit quis æs pro auro, vel statuliberum pro servo, vel vitreum sardium pro vero, dissimulata veritate rei, crimen stellionatus non est famosum, ut ait *l. 2. ff. eodem*, quia nec actio pignoraticia contraria, vel ex empto, quæ cum eo concurrit, est famosa, *l. si quis in pignore*, *ff. de pig. act. l. statuliberum*, §. 1. *ff. de statul.* idem si quis sciens ignoranti creditori rem alienam, vel alii obligatam simulans rem esse suam, vel esse liberam, pignori obligaverit, *l. tutor*, §. 1. *ff. de pig. act. l. 1. et 2. hoc tit.* idem si produxerit aliquem creditorem simulans eum esse antiquiorem in causa pignoris prioris creditoris fraudandi causa, ut *l. 4. hoc titul.* nullo prolato chirographo falso, quo sit prælatus dies obligationi, alioquin crimen falsi committitur, *l. 15. sup. ad leg. Cor. de fal. l. si a debitore*, *ff. eodem*, et cessat crimen stellionatus, quia non aliter ei locus est, quam si deficiat aliud crimen. Nemo autem est, qui nesciat translatum hoc esse nomen a lacerto quodam ad hominem vafrum, et decipiendi peritum, ut apud Apuleium 5 Venus irata Cupidinem stellionem vocat 6, quo plerique capiuntur omnes. In Glossis 7 stellionator est ἐπιθέτης. et in Basil. Ex quo dictum illud 8 in Christianos pallio coopertos, Græcus ἐπιθέτης, Cypriano, implanator 9.

XXXIV. ENARRATIO.

1 Quod proprii criminis nomen non h.) *Leg. 2. ff. eodem.*

2 Famosum erit crimen stellionatus) Vide Observ. libro 10. 26.

3 Surripi quasi ad leonem jussit) Casaubonus legit. *surrigi*, ut apud Vopiscum in Aureliano: *surrectus ad stipitem.*

4 Si in pignore dando aut in vend. etc.) Quod Græcis interpretibus est, ἀντιβαδιάζειν. Ulp. in *l. 2. ff. eodem. Si quis merces supposuerit, vel obligatas averterit, vel corruperit, stellionatus reus erit*, quæ Basilica ita reddunt, ὁ ἀντιβαδιάσας, καὶ διαφθείρας τὸ ὑποκείμενον· *qui avertit et cor-*

rupit rem obligatam. Græcus interpres ad *leg. qui ergo* 13. §. *ultim. ff. de his qui not. infam.*

Dicit Stephan. ad lib. 14. cap. 29. t. 4. Stellionatus crimen intendi, cum deficit privatum, vel publicum crimen: privatum quidem, *ut cum debitor avertit pignus subjiciens æs pro auro*: ὅταν ὁ δεβίτωρ ἀντεβαδιάσει τὸ ἐνέχυρον χρυσοῦν ὑποδείξας, καὶ παράδους χαλκόν; ostendens aureum, et æreum tradens. Nec igitur quid esset ἀντιβαδιάζειν intellexit Salmasius de modo usurarum cap. 14. ut jam præmonui ad tit 23. lib. 8.

5 Ut apud Apulejum) Metamorph. lib. 5.

6 Stellionem vocat) Glossæ Basilic. σελλίων, κακοῦργος, κακότροπος.

7 In Glossis stellionator est ἐπ.) Glossæ Græc. Lat. ἐπιθέτης, *impostor*, *stellionator*. Item ἐπίθεσις ἡ χλεύη *impostura, stellionatus*. Item: κακοῦργος, *maleficus*, *stellionatus*. lege, *stellio*, aut *stellionator*. Excerpta ex vet. lexic. *Stellionatus*, ἐπιθεσις, κακουργία. Idem in Glossis Basilicωn.

8 Dictum illud) Apud Hieronymum in epistol. ad Furiam.

9 Cypriano implanator) S. Cyprian. de singularitate clericor. *Se ipsum implanat.* Vetus Onom. *implano*. ἀποπλανάομαι. implanare est decipere, ut Sirachidis cap. 15. 12. *Ipse me implanavit*: αὐτός με ἐπλάνησεν. Inde planus. Glossæ Philoxeni, *planum*, *fallacem*, ἀπὸ τοῦ πλανᾶν.

Tit. XXXV. *De injuriis.*

Vide tit. 10. *eod. libro.*

Extraordinariis executionibus criminum interserit civilem actionem [1] injuriarum, quæ competit ex duodecim [2] tabul. vel ex edicto prætoris, vel etiam ex lege Cornelia, ut *leg. Constitutionibus*, *ff. eodem*, id est, ex causis *l.* Cornelia comprehensis, quod pulsatus quis verberatusve, domusve sua vi introita sit, et de omni injuria atroci, *l.* 7. §. *posse, ff. eodem*, cujus exemplum est in *l.* 4. si facta sit sacerdoti procedenti cum infulis [3] et ornatu suo. Hac actione superbia [4] coercetur ex duodecim pœna certa, hodie æstimatione judicis cum infamia, et ex quacunque causa finitur actio anno continuo [5], *l.* 5. hoc est, breviori tempore quam actio vi bonorum raptorum, quia et facillime tollitur, veluti dissimulatione .i. si contestatus non sit illico is cui injuria facta est se eam accipere et revocare ad animum, *l.* 31. *supr. de lib. caus.* et pacto et jurejurando, *l.* 5. §. *hac lege*, *l. non solum*, §. 1. *ff. eodem*, *l. si tibi*, §. 1. *ff. de pact.* sive directo fiat, sive per consequentias, ut filio, vel servo, vel uxori, *l.* 2. et 8. At non tantum civiliter de injuriis agi potest, sed etiam criminaliter, ita tamen, ut non utraque via uti liceat, *l.* 6. *ff. eodem*, quia utraque hodie ad ultionem privatam spectat. Nam criminaliter quidem olim fuit publica accusatio ex lege Cornelia, *l. hos accusare*, §. *ultim. ff. de accus.* et est etiam hodie in casu *l.* seq. et in casu *l. si quis in hoc, supr. de Episcop. et cler.* si facta sit injuria sacerdoti, dum sacra facit. Videtur et de injuria facta illustribus viris publica accusatio esse. Salvianus 8. *Deum incuriosum et negligentem vocas? Si quemlibet ingenuorum hominum hac contumelia læderes, injuriarum insolentium reus esses: certe si illustriorem quempiam aut sublimiorem, etiam censuram juris publici sustineres.* Ceteris casibus hodie est extraordinaria, *l. ult. ff. eod.* cum inscriptione, *l. ult. hoc tit.* Nam et extraordinaria crimina inscriptionem exigunt, *l. ult. ff. de fur. l.* 1. *inf. de abig.* Speciale vero est quod constituitur in *l. hujus tit.* ut viri illustres, sive sint honorarii, sive legitimi, et sive extra ordinem criminaliter agant, sive conveniantur de injuriis, causam agere possint per procuratorem (quod et Episcopis et Presbyteris dat *Nov. Valentiniani de Episc. jud.*) his tamen conditionibus, ut per semet ipsi si agant, subscribant in crimen, et ut in eorum persona nominatim condemnatio fiat, quam non video cur non possim dicere infamiam [6] irrogare condemnatis, quia etsi judicio abfuerint, absentibus eam irrogari nihil vetat, ut *l. ultim. infr. de req. reis*: idemque esse puto quocunque casu procuratori voluntario aut mandatario permittitur exercitio capitalis causæ, ut non alius damnetur, et notetur quam auctor criminis. At in civilibus causis sententia concipitur in personam procuratoris, *l.* 1. *supr. de sent. et interl.* videlicet si lis cum eo contestata fuerit. Nam si cum domino, aliud dicendum est: et quod ait *l. nihil*, *supr. de procurat.* hoc tantum vult, etiam post litem a domino contestatam procuratorem dari posse, qui causam peragat.

XXXV. Enarratio.

1 Civilem actionem injuriarum) Quæ γραφὴ ὕβρεως Græcis. Isæus in oratione 7.

2 Ex duodecim tabulis; etc.) §. *7. et* 8. *Institut. de injur.*

3 Cum infulis et ornatu suo) Quandiu indutus est sacris vestimentis, Græci.

4 Hac actione superbia coercetur) Superbia pro contumelia. Plautus in Cistellaria Act. 1. Sc. 1. *Neque ego hanc superbiæ causa repuli ad meretricium quæstum.* Sic enim superbiæ verbum ibi acceptum est.

5 Anno continuo) Mutat sententiam: Anno enim utili finiri scribit ad *leg. item si cum* 14.

ff. qu. met. caus. Glossæ etiam variant: vel enim sequuntur sententiam Bulgari existimantis anno utili finiri: vel Martini existimantis anno continuo tolli. Odofredus et Fulgosius Martinum sequuntur. Actio igitur injuriarum anno continenti finitur.

6 Infamiam irrogare condemnatis) Non convenit inter Græcos interpretes an condemnatis irrogetur infamia. Quidam dicunt eos infamari, sed procliviores sunt in eorum sententiam qui negant infamari, μηδὲ κατὰ ἐνοπίων αὐτῶν τῆς ψήφου ἐνεχθείσης· *cum nec coram eis sententia feratur*: qua ratione utitur Cujac. in recit. Heic tamen discessit ab illa sententia, et ei magis placuit, condemnato infamiam irrogari.

Tit. XXXVI. *De famosis libellis.*

Vide d. tit. 10.

Injuria 1 aut fit in corpus, aut extra corpus. In corpus veluti verberibus. Extra corpus, veluti convitiis, vel famosis libellis. Convitiis, ut si sycophantam dixerit *l.* 3. si homicidam *l.* 5. si servum, *l.* 9. *et* 10. *tit. superioris.* Famosis libellis, si quid scripserit quod pertineat ad injuriam alterius, de qua est publica accusatio ex Senatuscons. *l.* 6. *ff. eodem*; et pœna capitalis 2 ex *l.* 1. *et* 2. *hujus tit.* una Græca, altera Latina, non tantum in auctorem libelli famosi, sed etiam in eum, qui invenit, nec combussit, sed evulgavit: quia ipse auctor præsumitur esse libelli, qui eum sparsit in vulgus non prodito auctore.

XXXVI. Enarratio.

1 Injuria aut fit in corpus, etc.) Ex Paulo V. *Sent. l.* 4. *in princ.* Est autem famosus libellus charta, quæ injurias et opprobria continet: sive, ut ajunt Græci, χάρτης φλυαρίας περιέχων, lib. 60. Basil. hoc t. De famosis libellis Julianus in Misop. τὸ δ' ᾆσμα πεζῇ μὲν λέξει πεποίηται, λοιδορίας δ' ἔχει πολλὰς καὶ μεγάλας, οὐκ εἰς ἄλλους μὰ Δία· πῶς γὰρ ἀπαγορεύοντος τοῦ νόμου.

2 Pœna capitalis) Anna Comnena Alexiados libro 13. ὁ νόμος τιμωρίαις βαρυτάταις κολάζει, αὐτὰ μὲν (τὰ φάμουσα) ἀναλίσκων πυρί, τοὺς δὲ ταῦτα τολμῶντας ποιναῖς καθυποβάλλων παλαιμναιστάταις. *Lex de famosis libellis lata ipsos quidem exuri jubet, auctores vero eorum gravioribus pœnis subjicit.*

Tit. XXXVII. *De abigeis.*

Vide tit. 1. 4. *eodem lib.*

Sequitur crimen extraordinarium abigeatus in latrones pecorum 1, quod Constitutio hujus tit. ait intendi modo cum inscriptione 2, ut si grex ovium abductus sit, modo sine inscriptione, hoc est civiliter tanquam in fures, ut si una tantum ovis abducta sit: Nam ob rem modicam 3 criminaliter agi non potest, *l. causas*, *C. Th. de jurisdict.*

XXXVII. Enarratio.

1 Latrones pecorum) V. *Nov.* 22. *cap.* 15.

2 Cum inscriptione) Vide librum 1. Observ. c. 20.

3 Nam ob rem modicam crim. agi non potest) Vide quæ diximus ad §. *gallinarum*, *Inst. de rer. divis.*

Tit. XXXVIII. *De Nili aggeribus non rumpendis.*

Est etiam extraordinarium crimen in Ægypto si quis ruperit Nili moles et aggeres, qui aquam Niloticam continent, coercent, dispensant, *l. pen. ff. de ext. cr.* qua irrigatur terra Ægyptiaca: Nam et Deuteronomii XI. legimus, eam ut hortum irrigari humana opera: hi aggeres 1 chomata dicuntur 2, *d. l. pen.* qui aliis προχυμάτια· certe quæ Arriano 3 chomata, Curtio sunt moles 4. Quamvis autem hic t. sit de aggerib. tamen de eis expressim non loquitur Constitutio hujus tit. sed tacite dumtaxat. Nam in ea non est certe legendum valla fluenta 5; sed ut in Cod. Theod. ulla fluenta, hoc sensu, ut si quis ruptis, apertis vel dissolutis aggeribus Nili intra duodecimum cubitum, intra .i. κατωτέρω cum incrementum Nili nondum excessit duodecimum cubitum, ut Græci recte πρὸ τῆς ἀναβάσεως τοῦ δωδεκαπήχεος ulla fluenta, uliosve rivulos derivarit et usurparit sibi, capite puniatur. Male autem Græci legunt, valla, qui vertunt τὴν τάφρον, quia huic voci neque respondet bene verbum, usurpaverit, neque congruit, fluenta, quod adjungitur.

XXXVIII. Enarratio.

1 Hi aggeres) *Moris Ægyptiorum est propter inundationem Nili excelsos aggeres construere ad ripas Nili*, ut scribit Hieronymus in Ezech. cap. 30.

2 Chomata dicuntur) Herodotus lib. primo. Julianus Imperator Orat. 1. Achilles Tatius de Clitoph. et Leucip. amorib. lib. 4. ἔχει γὰρ οὕτω τὰ τοῦ Νείλου ῥεύματα· καθ' ἑκάστην διώρυχα χώματα ἔχουσιν Αἰγύπτιοι, ὡς ἂν μὴ πρὸ καιροῦ τῆς χρείας ὑπερέχων ὁ Νεῖλος τὴν γῆν ἐπικλύσῃ· ὅταν δὲ δεηθῶσιν ἀρδεῦσαι τὸ πεδίον, ἀνέῳξαν ὀλίγον τοῦ χώματος εἰς

ὃ σαλεύεται· *Nili defluxus ita habent. Singulæ fossæ aggeribus obstructæ sunt, ne antequam tempus postulet, effusus fluvius terram inundet, quos cum irriganda planicies est, Ægyptii demoliuntur, ac tum aqua effunditur.* Quæ παραχώματα Basilic. libro sexagesimo t. 22. cap. 10.

3 Quæ Arriano) De rebus Indicis.

4 Curtio sunt moles) Justinus lib. 2. cap. 1. *Ægyptum autem, quæ tot regum, tot sæculorum cura impensaque munita sit, et adversum vim incurrentium aquarum tantis structa molibus, tot fossis concissa, etc.*

5 Valla fluenta) In Codice MS. qui alias penes me fuit, legebatur, *vada fluenta.*

Tit. XXXIX. *De iis qui latrones, vel aliis criminibus reos occultaverint.*

Vide tit. 16. *lib.* 48. *ff.*

Est etiam extraordinarium crimen in eos qui latrones 1, vel aliorum criminum reos 2 recipiunt et celant, ut *l.* 1. *ff. de recept.* Quintilianus declam. 255. Proximos existimo esse eos transfugis a quibus transfugæ recipiuntur. Hoc natura simile est facere scelus et probare. Latrones dicit, non fures: Nam qui furem recipit, forte civiliter tantum tenetur, ut *l. qui vas*, §. *qui furem*, *ff. de fur.* nisi et res furtivas simul recipiat sciens, ut *l. si quis uxori*, §. *si fugitivum*, *ff. eodem l.* 12. *sup. ad leg. Fab.* Phocylides φωρῶν μὴ δέξῃ κλοπίμην ἀνδρῶν παραθήκην· ἀμφότεροι κλῶπες καὶ ὁ δεξάμενος, καὶ ὁ κλέψας. Plato duodecimo legum: ἐὰν τις κλεμμάδιον ὁτιοῦν ὑποδέχεται γιγνώσκων τὴν αὐτὴν ὑπεχέτω δίκην ᾧ κλέψαντι

XXXIX. Enarratio.

1 Qui latrones recipiunt) Gelasius PP. in epist. 10. *Legibus certe vestris criminum conscios, susceptoresque latrocinantium par judiciorum pœnæ constringit, nec expers facinoris æstimatur, qui licet ipse non fecerit, facientes tamen in familiaritatem fœdusque receperit.* Latrones autem furcæ figuntur, *l. capitalium* 28. §. *pen. ff. de pœn.* Julius Firmicus Math. 6. cap. 31. *Homicidam, latronem efficit. istis facinoribus comprehensus patibulo suffixus in crucem erigitur.* Famosi latrones flammis consumuntur. Divus Augustinus libro tertio de libero arbitrio, cap. 9. *At vero crudelissimi latronis membra cum tali supplicio confici aspicimus, approbamus ordinem legum.* Jam antea dixerat, ignibus concremari.

2 Vel aliorum reos) Qui celat criminum reos, ostendit se socium esse criminis. Græci. Tertullianus de oratione cap. 11. *Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.*

Tit. XL. *De requirendis reis.*

Vide t. 17. *lib.* 48. *ff.*

De reis dixit, qui præsentes rei fiunt litis contestatione, postquam etiam absentes damnari possunt, *l. inter*, *ff.* 1 *de publ. jud.* Nunc dicit de reis qui fiunt requirendi, nec damnari possunt quod lis cum eis contestata non fuerit, quodque judicio semper absfuerint. Hi adnotantur inter reos ut requirantur, non ad pœn. sed ad purgandam innocentiam suam, et edictis evocantur, bonis eorum obsignatis, nondum publicatis: Nec enim damnari 2 possunt, videlicet si gravia crimina objiciantur, ut ait *l.* 1. quæ *l.* 1. *ff. eodem*, interpretatur esse crimina, quæ mortem inferunt, vel servitutem damnato, ut *l. absentem*, *ff. de pœn.* Requirendis factis datur annus, intra quem si purgaverint se, vel si mortem obierint, bona sua ipsi recipiant, vel hæredes eorum *l.* 3. *hoc t. l.* 2. *sup. si pe. app. mors int.* Post annum bona publicantur, et ipsi infames fiunt 3 ipso jure, nec si quandoque postea purgaverint se, cui rei nulla tempora præscripta 4 sunt. Nam et quocumque tempore venientes audiuntur, *l. pen. ff. eod. l. unius*, §. *pen. ff. de quæst.* bona sua recipiunt, *l.* 2. *et* 3. *hoc t.* quia quod cecidit semel in fiscum, vix unquam restituitur, *l.* 1. *ff. ad leg. Jul. de amb. l.* 4. *inf. de bon. pros. l.* 2. *hoc t.* Famæ restitui possunt beneficio principis.

XL. Enarratio.

1 Lex inter ff. de public. judic.) Ad quam vide Cujacium lib. 20. Observ. cap. XI.

2 Nec enim damnari possunt) Sive lis sit contestata, sive non, ut heic Glossa sentit. Imo post litis contestationem damnari possunt. Vide sup. et ad tit. 3. sup.

3 Infames fiunt ipso jure) Ita et Fulgosius contra Glossam: quam tamen servandam esse scribit idem Fulgosius, quod maxima sit ejus auctoritas, adeo ut Doctoribus omnibus præferenda sit: et hoc de auctoritate Glossæ maxime notandum puto.

4 Nulla tempora præscripta sunt) Audiuntur usque ad annos triginta. Græcus interpres ad *leg.* 1. *ff. eod.* vide *l. si unius* 18. §. *pen. ff. de quæst.*

Tit. XLI. *De quæstionibus.*

Vide tit. 18. eodem lib.

Exposita ratione faciendorum reorum, et exhibendorum, et custodiendorum, atque etiam ad extremum, ubi absunt, adnotandorum inter reos, expositisque variis judiciis, quibus varia crimina coercentur, tempus erat dicere proprio titulo de quæstionibus, de quibus obiter sæpius ante cum ea exponerentur, facta mentio est. Hæ sunt strictiores inquisitiones criminum, *l. 3. sup. ad leg. Jul. ma.* severæ indagationes, *l. 10. inf. de dign.* quia non nudæ interrogationes sunt; sed quæ fiunt per vim, et tormenta cruciatusque corporis reorum, vel testium 1, et quandoque accusatorum 2, ut *d. leg. 3.* efficacissimæ ad requirendam 3 veritatem, *l. edictum, ff. eodem*, De quibus et adversus quos non sunt habendæ, hic titulus ostendit. Servos posse torqueri 4 alienos et quandoque proprios 5, qui vocantur in testimonium in nos, vel alios, aut qui accusantur 6, etiam in pecuniariis causis 7, si aliter veritas inveniri non possit: Liberos homines in pecuniariis non torqueri vocatos in testimonium, quia nec statuliberos, qui nondum liberi, nec deportatos, qui jure Quiritium liberi non sunt, *l. Divus, §. ult. ff. eodem.* In criminalibus statuliberos torqueri, *l. edictum, §. ult. ff. eod.* et quandoque liberos, ut puta pro testimonio vacillante, *l. ex libro in pr. ff. eod.* vel si infames sint, *l. ob carmen, §. si ea res, ff. de testibus*, aut participes sceleris fuisse dicantur, *l. 5. tit. sequen.* Accusatos autem 8 liberos homines si plebei sint 9, judice commoto certis indiciis, torqueri *l. 3. et* 8. vel post damnationem 10, ut prodant sceleris participes, *l. 1. sup. de fal. mon.* si secernantur e plebe 11 dignitate, vel splendore generis, vel militia 12, vel emerita militia 13 non torqueri, nisi in crimine majestatis 14 vel alio crimine ei proximo, ut *leg. 16. hoc t. leg. 7. inf. de malef. et math.* vel nisi decurio arguatur falsa instrumenta scripsisse ante decurionatum, cum esset tabellio, et res exigat per eum ipsum probari scripturæ fidem, *l. 21. sup. ad leg. Cor. de fal.*

XLI. Enarratio.

1 Vel testium) Testes vilissimæ conditionis tormentis subjiciuntur, *l. ob carmen 21. §. 2. ff. de testib. Novel. de testibus 90. cap. 1.* Hincmarus Remensis opusc. 35. cap. 28. *Quæ* (leges) *etiam et illud sanciunt, ut vilissimis testibus etiam sine corporali discussione credi non debeat.*

2 Et quandoque accusatorum) In crimine majestatis etiam accusator torquetur, si manifesta indicia non habeat: Græci notant, jure singulari, eum cujus instinctu accusatio majest. instituitur, torqueri.

3 Efficacissimæ ad requir. veritatem) Ad veritatem vi tormentorum eruendam. Q. Curtius lib. 6. cap. 11. *Hæphæstion et Cœnus tormentis veritatem exprimendam esse dixerunt* Isocrates in Trapezitico: ὁρῶ δὲ καὶ ὑμᾶς, καὶ περὶ τῶν ἰδίων, καὶ περὶ τῶν δημοσίων, οὐδὲν πιστότερον οὐδ' ἀληθέστερον βασάνου νομίζοντας· *Video vos quoque, neque privatis in rebus, neque in publicis quicquam tormentis fide majore dignum, aut verius existimare.* Synesius epi. quadrag. quarta ad finem: δεινοὶ γὰρ ἐξελέγξαι προσποίησιν οἱ βασανισταὶ, etc. *Mirabiles enim ad convincendam simulationem sunt tortores etc.*

4 Servos posse torqueri alienos) *l. 3. hoc t.*

5 Et quandoque proprios) Servos proprios in dominos torqueri tradunt Rhetores. Quintilianus in declam. 312. *Frequenter indicia hujusmodi exercentur, ut si res in notitia dicitur esse servulorum, torqueri mancipia videamus.* Sopater in Hermogenem: ἐνίοτε γὰρ καὶ οἰκέτας κατὰ τῶν οἰκείων δεσποτῶν εἰς μαρτυρίαν παράγουσιν. *Interdum enim servorum testimonium adversus dominos suos producimus.* Vide Lycurgi oration. advers. Leocrat. Ulpianum in oratione de falsa legat. Servos tamen in dominos, οἷς πεφύκασι κακόνουςατοι, *Quibus solent esse inimici et malevoli*: ut ait Lysias in oratione de sac. oli. trunco: iidem alias non admittunt. Marcellinus in Hermogenem: εἰ δοῦλοι ὦσιν οἱ μάρτυρες δεῖ καθόλου διαβάλλειν· πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, καὶ ὅτι πονηροὶ τῶν τρόπων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅτι ἀκόλαστοι· οὐχ ἥκιστα, ὅτι δεσπόταις ἀεὶ ἐχθρὸν καὶ πολέμιον, κἂν χρηστοῖς δεσπόταις δουλεύωσιν· *Servorum testimonium omnino rejiciendum est, quod plerumque male morati sint: et intemperantes, hostesque mitiorum etiam dominorum.* Sed neque servum alienum adversus non dominum temere audiendum tradunt, sive torqueatur, sive non. Sopater loco supra citato: τῶν μὲν ἔξωθεν ἐκβαλοῦμεν ἐκ τῆς τύχης τὴν μαρτυρίαν· εἰ μὲν γὰρ μετὰ βασάνων μαρτυροῦσι, φήσομεν ὡς οὐδὲν φροντίζουσι τῶν βασάνων· κατεπήγγελται γὰρ αὐτοῖς ἐλευθερία ἀντὶ τῶν ἐνταῦθα πληγῶν, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον εἰ δὲ ἐκτὸς βασάνων, ἐροῦμεν· ὅτι οὐδὲ μετὰ βασάνων ἀληθὴς ἡ μαρτυρία. *Quod scilicet si libertas eis promissa sit, tormenta facile passuri sint: Si vero non torqueantur, dubiæ quoque fidei futurum sit eorum testimonium.* Legibus nostris servus adversus dominum non torquetur, præterquam in crimine adulterii, fraudati census, et majest. *l. 1. hoc tit.* In cri. adulterii, *l. extrario 17. ff. de quæst. l. si postulaverit 27. §. haberi, ff. ad leg. Jul. de adulter.* Achilles Tatius de Clitoph. et Leucip. amor. libro octavo, ἐν τῇ τῶν

θεραπαίνων βασάνῳ τὴν ἐξέτασιν γενέσθαι δέδοκται. *torqueri ancillas, ut veritas ab eis exprimeretur, placuit.* Sunt enim plerumque ancillæ adulterii sequestræ, conciliatrices, peccati consciæ herilis, vel servuli medii, aut conscii. Liban. in decl. 35. Valerius M. lib. 6. cap. 8. 1. *Marcus Antonius incesti reus agebatur, cujus in judicio accusatores servum in quæstione perseverantissime postulabant, quod ab eo, cum ad stuprum iret, laternam prælatam contenderent.* In quæstione stupri servi adversus dominum non torquentur, *d. leg.* 17. Cujacius ibid. locum Amm. Marcellini ex lib. 28. profert. Si tamen stuprum incesto jungatur, de servis habetur quæstio adversus dominos, quia duplex crimen est, ceterum non torquentur, *l.* 4. *et* 5. *eod.* ut et ibi agnoscunt Græci interpretes: βασανίζονται, inquiunt, ἐν τῷ θέματι τούτῳ, *in hac specie torquentur*, propter adjunctum incestum stupro. Fraudati census: si quis in censum non deferat omnia quæ habet fisci fraudandi causa, cui pro modo eorum quæ possidemus debentur tributa in quibus sunt nervi Reipub. ut est in *l.* 1. §. *in causa*, *ff. eod.* Cujac. in recit. *His Respublica sustinetur.* Tacitus Ann. 15. cap. 50. *Nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt*, ut idem scribit Histor. 4. cap 74. Adde Quintil. declamat. 341. Divum Augustinum contra Faustum Manichæum libro 22. cap. 74. Novellam 149. cap. 11. Et majestatis, *l.* 6. *infra de delatorib. In hoc crimine etiam servis est honesta proditio: nam et hoc facinus tendit in dominos, l.* 2. *C. Theod. ne præt. cr. maj. ser.* dominos, rerum scilicet. Cujacius ad titulum octavum supra, et ad *d. leg.* 6. At Tacitus Imp. ne in causa quidem majestatis servos in dominorum capita audiendos censebat, auctore Vopisco, nec Trajanus, auctore Plinio. His tribus casibus addamus quartum, si mulier veneficii postuletur, si mulier marito venenum porrexisse dicatur: in eam enim non modo de alienis servis criminis consciis, sed et de propriis, ut addunt Basilica, quæstio habetur, *d. l.* 3.

6 Aut qui accusantur) Servi ex suo facto torquentur tam in criminalibus, quam in pecuniariis causis, *leg.* 15. quamvis responsum servi domino noceat vel prosit, ut addunt Basilica.

7 In pecuniariis causis si alit. etc.) In pecuniariis causis tam de servis alienis, quam de propriis questionem habere licet, *l. Divus* 9. *ff. eodem.* Cum alia probatio ad eruendam veritatem non est, ut in *l. servi* 7. *ff. de testib.* ἐν σπάνει τῶν μαρτύρων, Psellus in Synopsi LL. *cum testium copia non est: ex inopia probationum*, ut est in *l.* 1. *hoc titulo*: si Haloandri editionem sequamur cum Cujacio Observat. 11. 33. et libro 20. 28. Imo in veteri, qui olim penes me fuit, sic legebatur. In scripto tamen Menagii legitur, *nec inopia*, quam scripturam sequuntur Basilica.

8 Accusatos autem liberos hom.) Eleganter Hilarius Pictaviensis in psalmum 118. *Cum natura humanæ infirmitatis proclivis ad vitia est, refugit tamen, vel sub teste peccare: quod ipsum docet nos communis consuetudinis ratio. Quis enim furari sub teste non metuit? quis ad scelus nisi secretum elegit? quis ad adulterium, non aut solitudinem aut noctem optavit?* Hi igitur torquentur si judex certis indiciis ductus ad tormenta putet esse veniendum, *l.* 8. *hoc titulo*. ut torti victique quasi sua sententia damnentur. Ælianus apud Suidam: στρεβλοῦσι, καὶ κατατεινόμενος ἀληθῆ λέγει. *torquent, et distentus veritatem dicit.* Sanctus Cyprianus in tractatu ad Demetrianum: *Sicut in ceteris quæstionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, ut facinoris veritas, quæ indice voce non proditur, dolore corporis exprimatur.* Non torquentur igitur accusati, si de amisso liquido constet, Achilles Tatius Clitoph. et Leucipp. libro septimo, οὐκ οἶδα τί δεῖ βασάνων ἔτι περὶ πράγματος οὕτω σαφῶς ἐληλεγμένου. *Quare quæstionibus opus sit in re tam manifesta plane non video.* Nisi ut prodant conscios et sceleris participes, de consciis enim quæstio exerceri solet, ut mox dicetur.

Quæstioni tamen non semper fidem habendam constitutum est *l.* 1. §. *quæstioni*, *D. eod.* Quintilianus declamat. 379. *Tortus dixit. Eo minus credo: mentiuntur plerumque torti.* Cornelius Tacitus Ann. 14. capite sexagesimo, *Actæ ob id de ancellis quæstiones, et vi tormentorum victis quibusdam, ut falsa annuerent, etc. Etenim res est fragilis et periculosa*, ut ibi ait Ulpianus, *et quæ veritatem fallat: nam plerique patientia, sive duritia tormentorum ita tormenta contemnunt, ut exprimi eis veritas nullo modo possit. Alii tanta sunt impatientia, ut quodvis mentiri, quam pati tormenta velint.* Ait, *sive duritia tormentorum*, ut in *l. unius* 18. §. 1. *si in tormenta animum corpusque duraverit.* Tacitus Annal. 4. cap. 45. *Cum tormentis edere conscios adigeretur, voce magna, sermone patrio frustrata sese interrogari clamitavit, adsisterent socii ac spectarent, nullam vim tantam doloris fore, ut veritatem eliceret*: ait, *ut exprimi eis veritas, etc.* Apulejus metam. 111. *Tormentis veritas exprimenda est.* Ait, *alii tanta sunt impatientia.* Quintus Curtius libro 6. cap. ult. *Tortores in conspectu Philotæ omnia crudelitatis instrumenta proponunt. Et ille ultro: Quid cessatis, inquit, regis inimicum, interfectorem, confitentem occidere? quid quæ-*

stione opus est? cogitavi, volui. Adde Valerium libro 8. cap. 4.

9 Si plebii sint) Nam ipsos quoque plebejos tormenta notant. Bonifacius PP. epistola 11. *Quem furore suo et insana temeritate ad secularium quoque judicum tribunalia subditum quæstioni, quod in vili quoque persona turpissimum est, objicerent pervenisse.*

10 Vel post damnationem, ut prodant scel. participes) De consciis per tormenta quæritur. Q. Curtius lib. 6. cap. 8. *Omnes igitur quæstionem de eo, ut participes sceleris indicare cogeretur, habendam esse decernunt.* Tacit. ann. 14. c. 24. *Ordinem insidiarum, seque auctorem, et socios per tormenta edidit.* Achilles Tatius libro 7. κἀμὲ δὲ, ὡς ἤδη κατάδικον, βασανισθῆναι περὶ τοῦ Μελίττην τῷ φόνῳ συνεγνωκέναι· *de me autem ut jam damnato per tormenta quæri oportere, an Melite cædis conscia extitisset.*

11 Si secernantur e plebe dignitate) Senator tormentis eximitur, vide Cujacium ad *legem decimam, infra, de dignitat.*

12 Vel militia) Quintilianus in declamat. 312. *Si mos civitatis et conditio militiæ peteretur, se in tormenta obtulisset.*

13 Vel emerita militia) Svetonius in Cal. cap. 44. *Commoda emeritæ militiæ.*

14 Nisi in crimine Majestatis) Ammianus Marcellinus libro decimo nono ad finem: *ubi majestas pulsata defenditur, a quæstionibus vel cruentis, nullam Corneliæ leges exemere fortunam.* Hunc locum adducit Cujacius in recitat. Vide sup. ad tit. 8.

Tit. XLII. *De abolitionibus.*

Vide tit. 16. eodem lib.

Obiter etiam sæpius ante dictum est de accusatorum temeritate et calumnia, quæ lege Remnia coercetur, et de abolitionibus sine quibus institutam accusationem deserere non possunt ex lege Petronia, et SC. Turpill. cui rei debebatur proprius specialisq. tit. sive tractatus, et vero nunc ei datur hic tit. et quatuor qui sequuntur. Hic est de Abolitionibus, quarum una est specialis et privata, altera generalis et publica; et primum agit de speciali: ea est venia omittendæ accusationis, quam petit accusator a judice, in cujus officio accusationem instituit, *l.* 16. *sup. ad leg. Jul. de adult. l.* 15. *ff. de jur. fisc.* nomenve detulit ut *l.* 10. §. *ult. ff. de jur. patr.* Nec enim ad eam obtinendam necesse est accusatori adire principem, sed judicem pro tribunali, præsente reo exposita causa omittendæ accusationis, veluti errore, vel calore juvenili, ut est apud Symmachum ult. epist. lib. 1. accusator abolitionem petit per causam incautæ adolescentiæ suæ pariter atque militiæ. Justa etiam causa est, si quis propinquos suos in reatum deduxerit, quorum postea misereatur, *l.* 2. *hoc titulo,* vel si quis suæ, vel suorum injuriæ gratia accusationem instituerit, *d. l.* 2. *l. quamvis, supr. ad leg. Jul. de adult.* quia privatam causam agit, quam cur non omittat si velit petita venia? At qui agit publicam causam, id est, qui accusat publico jure judicioque, legem temere prodere atque omittere non potest. Datur abolitio a judice perpenso consilio et causa cognita, etiam invito reo, si res sit integra, et intra trigesimum diem 1, ex quo reus factus est sub custodia officii, interim dum se comparat ad sistendum in judicio justa *leg.* 2. *supr. de exhib. reis.* Manifesto calumniatori non datur, *l.* 3. *hoc titulo, leg. pen. infr. de calumn. l.* 15. *ff. de jur. fisc.* nec capitalium criminum, *d. leg.* 3. nec tortis 2 ingenuis hominibus testimonii gratia. Ingenuis, inquam, quia servi non sunt tanti. Impetrata autem abolitione, non potest ab eodem in eundem renovari 3 crimen nisi nutu principali 4 *leg.* 1. *hoc titulo, leg.* 3. *infr. ad Senatusconsultum Turpil.* et nutu principali quandocunque, nedum intra triginta dies, qui generali non speciali abolitioni subditi sunt reo repetendo, ipso jure. Quin et qui plura crimina intulit, singulorum abolitionem petere debet, *l.* 1. *hoc tit. l.* 1. §. *si plura, ff. ad Senatusconsultum Turpil.* aut eorum, quorum non petiit, integra ei executio est.

XLII. Enarratio.

1 Intra trigesimum diem) *l.* 3. vide sup. t. 111.

2 Nec tortis) *d. l.* 3.

3 Renovari crimen) Sic legitur in veteribus: κινηθῆναι πάλιν· *rursus moveri*, Basilica: ἀνακαινίζεσθαι, τὸ κατὰ πόδας, quod est *renovari.* In libro tamen Menagii *revocari*, legitur, ut vulgo.

4 Nisi nutu principali) Cujacius in *leg.* 1. *hoc tit.* pro *nutui principali*, ut habetur in vett. et in Basilicis, τῷ νεύματι τῷ βασιλικῷ, legit, *nutu principali*. Certe auctores Basilicῶn, sic accipiunt, ut porrecta supplicatione principi crimen rursus intendi possit: ut nutui principali supplicatio porrigi dicatur .i. principi.

Tit. XLIII. *De generali abolitione.*

Vide dict. tit. 16.

Nunc agit de abolitione generali 1, communi 2 et publica, quæ vel ipso jure pro tempore certo

feriarum solemnium datur, ut indulgentia paschalis celebritatis, *l. 3. supr. de epis. aud.* et apud Cassiodorum in fin. XI. vel pro tempore extra ordinem indictarum indulgentia promissa 3 edictis propositis. Hæc reis leviorum criminum datur principaliter, et consequenter accusatoribus, quia finitis feriis impune possunt non repetere crimen, *l. si interveniente, ff. ad Senatusconsultum Turpill.* illa datur principaliter accusatoribus, ut impune desistant petentibus, hæc neque reo petente, neque accusatore. Hæc finitis feriis post triginta dies utiles impunitatem plenam tribuit: nam intra triginta dies ab eodem repeti reus potest 4. Alia est indulgentia, quæ fit specialiter per adnotationem principis, ut *l. 5. supr. ad leg. Corn. de sicar. leg. 9. supr. ad leg. Cornel. de fal.* et indicit accusatori perpetuum silentium, et statim plenissimam impunitatem 5 tribuit, quæ ab abolitione separatur, *l. pen. inf. de calum.* Potest et generalis fieri eadem conditione, veluti lege oblivionis 6.

XLIII. Enarratio.

1 De abolitione generali) Ennodius de vita Epiphanii. *Cui præcepit ut generalis indulgentiæ pragmaticum promulgaret.* Orosius 7. 11. *Joannes Apostolus hac generali indulgentia liberatus, Ephesum redit.*

2 Communi) *l. 5. inf. tit. ultim.*

3 Indulgentia promissa edictis propositis) Princeps proponit edicta, τὰ περιέχοντα ταύτην τοῦ βασιλέως τὴν φιλοτιμίαν. *edicta quæ continent ejusmodi indulgentiam.* Theodorus ad leg. 1.

4 Repeti reus potest) Svetonius in Augusto cap. 32. *ut si quem quis repetere vellet etc.*

5 Plenissimam impunitatem) D. Chrysostomus homilia in Domini incarnationem: ὁ νόμος τὸν ἁμαρτήσαντα κολάζει φιλανθρωπία πολλάκις βασιλέως τὸν ἁμαρτήσαντα ἐλεεῖ, καὶ ἐξαρπάζει τῆς τιμωρίας· *Lex delinquentem punit: indulgentia autem principis eundem pœnæ eripit.* Julius Firmicus Matheseos lib. 4. c. 14. *Judicum sententiis, aut indulgentiis principalibus liberantur.*

6 Veluti lege oblivionis) τῆς ἀμνηστίας.

Tit. XLIV. *Ut intra certum tempus criminalis quæstio terminetur.*

Postquam dixit de abolitione speciali et generali, qua interveniente, accusator qui omittit accusationem, non videtur desistere, ut pœnam desertionis possit incurrere ex Senatusconsulto Turpilliano, *d. l. si interveniente*, nunc docet ea non interveniente, desistere videri eum, qui post inscriptionem, aut litis contestationem negligens est in peragendo reo intra tempus legibus constitutum, quod hodie est biennium 1 ex *l. 3. hujus tituli*, videlicet reo non dicente causam ex vinculis, *l. ultim. supr. de cust. reor.* Et ex *l. 3.* ad *l. In Senatusconsul. §. qui post, ff. ad Senatusconsul. Turpill.* Tribonianus addidit, vel biennio. Olim fuit annus, ut constat ex titulo *Cod. Theod. ut intra annum cr. quæs. ter.* et *l. 2. C. Theo. ad legem Corn. de fal.* et *d. §. qui post,* et *l. reus, ff. de mun. et hon.* et hodie quidem biennium numeratur ex die litis contestatæ *l. 3.* olim annus numerabatur a die inscriptionis, *l. 2. C. Theo. eodem tit.* quæ est, *l. 2. hujus tit.* in qua tamen Tribonianus mutavit illa verba, a die inscriptionis, et reposuit, præsentibus inscriptionibus 2, sicut in *l. ubi, supr. ad legem Cornel. de fals.* hæc verba testatæ actionis, id est inscriptionis, quæ erant in Cod. Theod. mutat in contestatæ accusationis, propter *l. 3. hujus tituli*, quæ vult tempus terminandæ quæstionis criminalis numerari a contestatione litis. At Basilica 3 in *l. 2.* retinent illa verba, a die inscriptionis: et potest dici a die inscriptionis tempus legitimum computari, si lis contestata non fuerit, ut *d. l. in Senatusconsulto, §. qui post,* a die litis contestationis, si contestata fuerit. Punitur ergo negligentia ejus, qui intra tempus legitimum non agit, aut peragit reum, quem detulit semel, et multo magis qui obdurat in hac negligentia usque ad extremam diem legitimi temporis, quia tunc palam est eum rem non distulisse, sed plane destitisse ut *l. 2.* ait, quia distulit. Pœna vero hujus negligentiæ est infamia, et multa quartæ partis bonorum *l 1 hujus tituli*, videlicet si honestior persona fuerit, humilior et pauper, cui ut ait *l. 2.* damnum famæ injuria non est, ut *l. si quis injuriam, ff. de injur. l. 22. C. Theod. de hæret.* datur in exilium, quod sic interpretor ut Græci, et in *l. 4. supra ad leg. Jul. de adult.* relegatur 4. Hæc tamen pœna gravior est pœna Senatusconsulti Turpilliani, ut majus quoque crimen neglectæ, quam desperatæ accusationis, et tamen qui hac parte tenetur, in Senatusconsultum Turpillianum dicitur incidisse, *d. §. si post,* .i. quasi Turpillianum, ut destitit *l. 2.* idest quasi destitit, hac nimirum culpa proxima culpæ notatæ Senatusconsulto Turpilliano, cui jungitur lex Petronia, *l. abolitionem, supra, ad legem Jul. de adul.* quia eam legem Nerone imperante tulit Petronius Turpillianus Consul, Senatus approbavit, juris auctores Senatusconsulto ex nomine Consulis nomen dederant Turpilliani consonantius quam Petroniani. Sed jam ad ipsius Senatuscons. pœnam veniamus.

XLIV. Enarratio.

1 Quod hodie est biennium) Sic reo quidem consulitur, ne diutius vexetur, sed mora plerum-

que ei prodest, et pœnæ eum eripit. Quintilianus declamat. 249. *Per illas omnes moras judiciorum longas nimium et pro nocentibus compositas.* Hanc legem senio obliteratam revocavit Manuel Comnenus *Novel. de divers. caus. de judic. et advoc.*

2 Præsentibus inscriptionibus) Sic legitur in vetusto Menagii, quam lectionem probare heic videtur Cujacius.

3 At Basilica) Imo et τὸ κατὰ πόδας.

4 Relegatur) Basilica, ἐξορίζεται.

TIT. XLV. *Ad Senatusconsultum Turpillianum.*

Vide tit. 16. lib. 48. ff.

Pœna legis Petroniæ, et Senatusconsulti Turpilliani est infamia, et multa v. librarum auri cogenda in fiscum, *l. spurii §. qui judicii, ff. de decur. l. 3. §. ult. ff. de prævar. l. 1. ff. de jur. fisc.* et hodie, ut ceterarum legum extraordinaria 1, *l. 2. hoc titulo.* Irrogatur autem accusatori non cunctanti et negligenti, ut superiore titulo; sed qui animo ab accusatione destitit sine abolitione post delationem rei et solemnium implementa intra constitutum tempus finiendæ causæ criminalis, *l. ult. hoc titulo*, qui proprio nomine tergiversator dicitur et desertor. Proinde pœna Senatusconsulti irrogatur tergiversatori. Pœna quasi Senatusc. id est tituli superioris moratori. Pertinet etiam ad pœnam Senatuscons. qui postquam implevit solemnia accusationum intra præfinitum a judice diem litis contestandæ edictis evocatus judicio non adest, *l. ab accusatione, §. destitisse, ff. eod. l. 3. 7. supr. qui acc. non poss.*

XLV. ENARRATIO.

1 Ut ceterarum legum extraordinaria) Judice scilicet suo arbitrio pœnam indicente, sive, ut ajunt Græci, ὡς ἂν ὁ δικαστὴς βουληθῇ, ὁρίζει τὴν τιμωρίαν.

TIT. XLVI. *De calumniatoribus.*

Vide tit. 6. lib. 3. ff.

1 Tergiversatoribus, aut veluti tergiversatoribus 1 ad quos respiciunt vel pertinent tres tituli superiores, adjunxit calumniatores. Hi sunt accusatores, qui scientes dolo malo falsa crimina intendunt, quorum irriti abeant. Calumnia irrita accusatio est, *l. 9.* Si enim irrita non fuerit, puta reo condemnato, jam de accusatoris calumnia amplius queri non potest, *l. 1.* Non dico calumniatores esse qui crimina, quæ intendunt, judici probare non possunt, ut crasso filo Demosthenes in Neæram, ἀπάτασθαι 2 μὲν, ἐξελέγξαι δ' οὔ. Nam possunt plerique non probare, nec calumniatores esse, *l. 3. hoc titulo, l. 1. §. 1. ff. eod.* ideoque nec absoluto reo, utique semper accusator damnatur de calumnia. Hi vero præter pœnam, cui se ipsimet subjiciunt per inscriptionem, quæ talio est .i. similitudo supplicii 3 intentati et formidati reo. *l. 7. et ult.* etiam lege Remmia in publicis judiciis puniuntur, *l. 1. §. 1. ff. ad Senatusconsultum Turp. l. quæsitum, ff. de test. bis.* Cicero pro Roscio Amerino: *Ita quæstus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere.* Ex ea lege Calumniatoris fronti inscribitur litera K. 4 ut jampridem docui in *l. is cui lege. ff. qui test. fac. poss.* quod hodie non licet ex *l. 17. tit. seq.* nam et eodem loco paulo post Cicero ait, ad caput calumniatoris literam adfigi, et inustionem hinc literæ, inustionem esse infamiæ, ut postea neminem alium nisi fortunas suas accusare possit. Pœna igitur legis Remmiæ notatur *l. 3.* his verbis, *Detrimentum existimationis*, et *l. 8.* his, *Infamiæ supplicium*, quam recte dixi irrogari in publicis judiciis: nam in privatis et extraordinariis calumnia officio judiciis coercetur sine periculo infamiæ, *l. 3. hoc tit. l. 3. ff. ad S. C. Turp.* ut pœna quoque legitima tergiversatoris habet tantum locum in publicis judiciis, *l. 1. §. suspecti, l. 7. §. 1. ff. eod. l. 1. sup. eod. l. 3. sup. qui acc. non poss.*

XLVI. ENARRATIO.

1 Aut veluti tergiversatoribus) Vide titulum 41. ad finem.

2 Ἀπάτασθαι, etc.) Accusare, et non probare.

3 Similitudo supplicii) Par periculum pœnæ, Svetonius Augusti cap. 32.

4 Fronti inscribitur littera K.) Ut fugitivis litt. F. Vide Cujacii Observat. lib. 7. 13. et P. Pithoeum in Collat. LL. Mosaic. et Roman. vide tamen Gunther. Ligurini p. 131. et seq. 265. 300. et Not. p. 137.

TIT. XLVII. *De pœnis.*

Vide tit. 19. lib. 48. ff.

Sæpius ante habita mentio pœnarum exigit ut proprio titulo ostendatur, quæ sint genera pœnarum, quibus adficere judices quemque possunt, et quæ de eis constituendis vel exequendis legibus definitiones proditæ sint. Pœna est æstimatio delicti, *l. sanctio, ff. eodem*, vel supplicium peccati, ut contra in Pisoniana supplicium dicitur esse pœ-

na peccati, vel, ut quidam ait, pœna est τῶν παθημάτων ἰατρική 1. Imponitur vero, vel ut sublatis malis ceteri vivant securiores 2, vel ut is qui punitur emendetur 3, *l. si pœna*, *ff. eodem*. Plato: σωφρονισμοῦ ἕνεκα, vel ut pœna ejus ceteros meliores reddat, *l. 7. sup. ad. l. Fab. l. 1. sup. ad leg. Jul. rep.* Demosthenes in Neæram, ἵνα ἄλλοι πρόνοιαν ποιῶνται καὶ φοβοῦνται, ut ceteri terreantur exemplo 4, *l. capital. §. famosos*, *ff. eodem:* quæ ratio efficit ut et in animalia nonnunquam pœnæ consumantur, ut apud Plinium 8. cap. 16. et ex ipso verbo Dei Genes. 9. Exod. 21. Levit. 20. imo et in ea, quæ anima carent 5 Draconis lege. Pausanias ἡλιακῶν 2. ὑπερώρισε καὶ τὰ ἄψυχα εἴγε ἐμπεσόν τι ἐξ αὐτῶν ἀποκτείνειν ἄνθρωπον 6. Sunt autem hodie fere omnes pœnæ positæ in arbitrio judicantium, et ab eis convicti et confessi rei appellare possunt. Olim erant certæ et legitimæ quas nec necesse erat judices sententia sua exprimere, quia de facto tantum judicabant, *l. 1. §. nam si quidem*, *ff. ad Senatusconsultum Turpil. l.* nec de facto prolatam sententiam non sequi poterant, *l. non poterit*, *ff. de fur.* aut si quando pœnam legitimam sententia sua exprimebant, ab ea tanquam a lege convicti aut confessi appellare non poterant, *l. si qua pœna*, *ff. de verb. signif.*

XLVII. Enarratio.

1 Τῶν παθ. ἰατρ.) Alcinous de doctrina Platonis capite trigesimo, πᾶσα γὰρ κόλασις ἰατρεία τίς ἐστι ἁμαρτημένης ψυχῆς. *Omnis enim animadversio peccantis animæ quædam est medicina.* Plutarcho ἰατρεία ψυχῆς· *medicatrix animæ*, correctionis medicina in *l. un. sup. de emendat. propinq.*

2 Ceteri vivant securiores) Seneca de Clementia libro 1. cap. 22. *Transeamus ad alienas injurias in quibus vindicandis hæc tria lex secuta est, quæ princeps quoque sequi debet: ut eum quem punit emendet: aut ut pœna ejus ceteros meliores reddat: aut sublatis malis securiores ceteri vivant.* Joannes Philoponus de mundi creatione lib. 7. c. 11. τί γὰρ εἰ πολλῶν κακῶν αἴτιον ὁ νόμος φονεύει καὶ ῥύεται ταύτῃ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ μέλλοντας πάσχειν κακῶς. *Si quidem lex multorum criminum reum neci trad', atque ita liberat eos qui ab ipso lædendi erant.*

3 Ut is qui punitur, emendetur) Plato 11. de legibus τὸν γὰρ κακὸν ἀεὶ δεῖ κολάζειν ἵνα ᾖ ἀμείνων. Methodius apud Epiphanium Panarii libro secundo. Τιμωρεῖται γὰρ αὐτὸν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἐγκλήματος ἕνεκα ὁ δικαστὴς, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος, ὅπως μὴ καὶ αὖθις ποιῇ· *Non enim præteriti delicti gratia coercet eum judex, sed futuri, ut ne rursus faciat.* Vide Clementem Alexandrinum Pædag. lib. 1. cap. 8. et Strom. 1. et 4. Sic Deus ad salutem emendare dicitur Tertull. 2. adversus Marcion. v. Libanii declamat. 30. ad fin.

4 Ut ceteri terreantur exemplo) *L. bona fides* 31. *ff. depos.* v. Gellium 6 14 Lysias orat. in Alcibiadem ὥστε τούτῳ παραδείγματι χρώμενοι βελτίους ἔσονται οἱ πολῖται· *Itaque cives hoc exemplo admoniti meliores evadent*: Sanctus Cyprianus de Lapsis: *Plectuntur interim quidam quo ceteri corrigantur. Exempla sunt omnium tormenta paucorum.* Isæus apud Michaelem Apostolium Prov. Cent. 47. ὅσοι τοὺς ἀδικοῦντας κολάζουσιν οὗτοι τοὺς ἄλλους ἀδικεῖσθαι κωλύουσι. *Qui injustos puniunt, alios ne injusta faciant prohibent.* S. Ambrosius in Lucam cap. 7. *Unius exemplo plurimi corriguntur.* V. Andocidem περὶ τῆς πρὸς Λακεδαιμονίους εἰρήνης. Liban. d. declam. 31. Sallustii locum sup. lib. 4. 17.

5 Anima carent) Vide Dionem Chrysostomum in Rhodiaca.

6 Ἄνθρωπον Idem scribit in Atticis. Meminit et Demosthenes advers. Aristocrat. Æschines contra Ctesiphon. Schol. Æschyl. in Septemb. Clement. Alex. d. libro 4.

Tit. XLVIII. *Ne sine jussu principis certis judicibus liceat confiscare.*

Etiamsi pœnæ legibus non improbatæ sint ut sunt illæ de quibus *leg. 6. et 17. sup. titulo prox.* tamen non omnibus judicibus eas licet irrogare, ut ecce ex hac constitutione 1 præfectis prætorio et vicariis, et præfecto urbi 2 publicationem omnium bonorum irrogare sive proscribere licet inconsulto principe, præsidibus provinciarum non item. An et hac ratione in insulam deportare non possunt, quia deportationem sequitur tacita omnium bonorum publicatio, *l. 8. sup. tit. prox.* Minime: alioquin nec jus gladii, et jus dandi in metallum haberent, quia et hanc pœnam sequitur confiscatio omnium bonorum 3, et tamen constant eos habere jus gladii, et jus dandi in metallum, et per consequentias tacite publicandi omnia bona, ut Joannes dixit, non directo et expressim. Vera ratio hæc est; quia in his, quæ pertinent ad delictorum coercitionem, quæque meri imperii sunt quod lege datur, atque finitur, nec omnibus semper ad plenum ea tantum magistratus habent, quæ specialiter eis lex dedit 4. Præsidibus lex Augusti ut est apud Dionem quinquagesimo tertio, dedit, jus gladii, et jus dandi in metallum, datum etiam eis est jus relegandi, *l. 2. sup. tit. prox. l. relegatorum, §. 1. ff. de interdict. et rel.* Jus deportandi inconsulto principe, vel confiscandi datum non est, *l. inter §. 1. ff. eodem*, ergo nec deportare, nec confiscare possunt:

quæ eadem ratio redditur in procuratore Cæsaris, *l. ult. ff. de off. proc. Cæs.*

XLVIII. Enarratio.

1 Ex hac constitutione) Præfecto prætorio et magistro jus confiscandi datum est, Græci heic.

2 Præf. præt. et vic. et pr. ur.) Hi deportare possunt, *l. 1. §. 2. ver. a præfectis, ff. de legat. 3.*

3 Confiscatio omnium bonorum) Utitur hoc verbo Svetonius in Calig. cap. 41. Sanctus Cyprianus in epistola 82. *Cæsariani quicunque vel prius confessi fuerint, vel nunc confessi fuerint, confiscentur.* Et mox: *Bona eorum fisco vindicentur.* Glossæ Philoxeni: *Confiscat*, δομεύει. Excerpta ex vett. Glossis *confiscatio*, δήμευσις. Idem est fiscare. Aldhelmus de laudibus virginitatis: *Ne ab Imperatoribus locuples gazarum opulentia cum vitæ ejus detrimento fund tus fiscaretur.* Vide ad tit. seq.

4 Quæ specialiter eis lex dedit) Divus Augustinus in epistola sexagesima prima. *Non enim tu in eos jus gladii ullis legibus accepisti, aut Imperialibus constitutis, quorum tibi injuncta est executio: hoc præceptum est, ut necentur.*

Tit. XLIX. *De bonis proscriptorum seu damnatorum.*

Vide tit. 20. libro 48. ff.

Quod est confiscare titulo superiore, hoc est in isto proscribere 1, nimirum publicare omnia bona, quod fit expressim, vel tacite: quorum expressim, hi proscripti dicuntur, quorum tacite, damnati veluti capite damnati aut deportatione, aut metallo, aut simili pœna, quam qui sustinent sicut omnia pristina jura, ita et bona tacito jure amittunt, nec in bis quæ postea acquirunt, alium habent hæredem 2 quam fiscum, *l. 2. hoc titulo*: nec obstat *l. si mandavero, §. is cujus ff. mand.* quia non de capite minutis loquitur, sed de his quorum bona publicantur sine capitis diminutione, ut si qui relegati sint bonis publicatis, *l. 7. § ult. ff. eodem*, vel etiam tantum confiscati ex causa administrationis actusve fiscalis, ut *l. 9. §. ult hoc titulo, l. 3. inf. de sent. pas.* Notandum publicationem omnium bonorum cadere tantum in eos, qui sui juris sunt quia hi soli habent bona. Servi aut filiif. non habent bona, quæ damnatione publicari possint, quia peculia si qua habent, his damnatis domini parentesve, in quorum sunt potestate, occupant etiam castrensia, et quasi castrensia: nam quod in castrensibus filiisfam. privilegium constitutiones dederunt, id capite minuti amittunt, perinde ac mortui intestati 3, *l. 1. et 2. hoc titulo.* In *l. 1.* quod Accursius notat alias legi dispungantur, sane rectius est et probatur vet. lib. 4 et Basil. in quibus est ἕως οὗ λόγος δοθῇ, καὶ καθαροποιηθῇ, addita interpretatione διαςιχθῇ 5 Notandum etiam ex *l. 7.* bonorum proscripti vel damnati fieri inquisitionem primam 6 et inventarium per officium judicis, qui pœnalem sententiam dixit. Secundam autem per, catholicum rationalem 7, sive procuratorem Cæsaris, vel etiam specialem procuratorem ad bona damnatorum, ut in antiqua inscriptione. *Q. Val. Q. F. Postimo proc. ad bona damnatorum.*

XLIX. Enarratio.

1 Hoc est in isto proscribere) Glossæ, ταμίευσις *fiscatio, proscriptio* ταμιεύω, *fisco proscribo.*

At quid si damnati sunt in hoc titulo, quos judicum quorumcumque: proscripti quos principis sententia percutit. Sane damnatorum a principe proscribebantur nomina jam inde ab Imperatore Claudio, in cujus vita Dio libro octavo τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Γαίου καταψηφισθέντων τὰ ὀνόματα ἐξετίθετο, ὥσπερ φοβουμένου αὐτοῦ μὴ διαλάθωσιν καὶ οὗτοι τε ἐκολάζοντο, οἱ μὲν ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ οἱ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ καπιτολίου κατακρημνιζόμενοι. Domitianus reos qui ante quinquennium proximum apud ærarium pependissent, universos crimine liberavit, teste Svetonio in ejus vita capite nono. P. F.

2 Alium habent hæredem quam fiscum) Quamdiu vivunt, rebus utuntur: morientes in eis hæredem non habent, ut scribit Thalelæus, ex *l. 15. de interd.*

3 Mortui int.) Nam deportatus mortui loco habetur, *l. 4. §. 2. ff. de bon. lib. l. 1. §. filium ff. de bon. poss. cont. tab.*

4 Et probatur vet. lib.) In libro Menagii: *diffungantur* corrupte pro, *dispungantur.*

5 Διαςιχθῇ) In Glossæ interlineari: quod est, *dispungantur.* Glosse: διαςίζω, *dispungo.*

6 Inquisitionem primam) Bonorum indaginem, investigationem.

7 Per catholicum rationalem) Julius Firmicus Matheseos libro tertio cap. 4. *Faciet procuratores regum, rationales*: et ibidem. *Procuratores regum, aut rationales*: Basilica: καθολικον. Glossæ: καθολικός, *rationalis* Vide Cujac. ad tit. *de jur. fisc. l. 5.*

Tit. L. *De bonis eorum, qui mortem sibi consciverunt.*

Vide tit. 21. eodem libro.

Non tantum proscriptorum seu damnatorum, sed etiam eorum, qui in reatu capitali perculsi conscien-

tia criminis 1 sibi mortem consciverunt, bona publicantur, si postea de crimine probatum et pronunciatum fuerit, *l.* 3. §. *ult. ff. eod.*

L. Enarratio.

1 Conscientia criminis) Nam si tædio vitæ, miseratione digni sunt, Thalelæus ad *leg.* 1. *hoc tit.*

Tit. LI. *De sententiam passis, et restitutis.*

Vide t. l. 23. *cod. lib.*

Hic titulus est de damnatis, qui beneficio et indulgentia principis speciali vel generali et communi 1 plurium, in integrum restituuntur: quæ restitutio plerumque liberat tantum pœna et calumnia, ne quis scilicet restituti statum possit in dubium revocare, ob pristinam pœnam, sive deportationem, et adnotationem præsidis, ut ait *l.* 10. nec enim præses deportare, sed deportandum adnotare potest, quam adnotationem plerumque sequitur princeps, *l. inter*, §. 1. *ff. de interd. et rel.* Non restituit autem bonis indulgentia, quæ damnatum revocat in patriam 2, aut famæ, 3 et honori, aut patri, vel domino, vel filio, nisi hoc specialiter comprehensum sit, vel nisi quibusdam expressis generaliter subjiciatur, et ceteris omnibus. ut *l.* 1. aut nisi generali verbo sit concepta, Restituo illum 4 in integrum: quia beneficium principis, quod a divina scilicet ejus indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus, *l. pen. ff. de const. princ.* et ita accipere oportet quod est in Institutionibus 5, restitutos ex indulgentia principis per omnia recipere pristinum statum, et quod *l. sive libertus, ff. de ju. patr. l.* 3. §. *si deportatus, ff. de bon. liber.* recipere jus patronatus. Notandum ex *l. ult.* restituto in integrum deportato plena restitutione, atque adeo restituta patri potestate in filium, testamentum quod interim fecit, et quæcunque interim gessit filius, qui jam venerat in ætatem 6, non rescindi, et filio impuberi interim datum tutorem non mutari, si pater qui restitutus est, non sit homo frugi 7; quæ Constitutio non multum abhorret a jure communi: nam et initio jure datus est tutor patrifam. jureque factum testamentum a patrefam. qui postea quamvis redeat in potestatem patris, non ideo irritum 8 fit testamentum, *l.* 7. *ff. de jur. codicil.* quia in ejus potestatem redit sine capitis diminutione. Recte igitur Anianus 9, et Cyprianus 10, et Irnerius 11 testamentum hoc casu non rescindi, sicut nec cetera gesta; male Basilica 12, et Joannes 13 testamentum rescindi, non cetera. Γ' δῶ, τὸ τέρμα τὴν χάριν θεῷ δίδου.

LI. Enarratio.

1 Et communi) *L.* 5. *hoc tit.*

2 Revocat in patriam) Julius Firmicus Mathes. libro 7. cap 26. *Imperatoris judicio ex prædictis damnationibus libertati et dignitatibus suis restituentur, et patriæ.*

3 Aut famæ) Solius Principis est famæ restituere: vide Libanii Orationem 7. pro Aristophane pag. 215.

4 Restituo illum) Idem sentit Odofredus heic.

5 In Institutionibus) Libro 1. cap. 12.

6 Qui jam venerat in ætatem) Justam. Ætatis nomine significantur anni 25. quo sensu dicimus, suæ ætatis esse eum qui est major annis 25. Cujac. Obs. lib. 6. cap. 3.

7 Non sit homo frugi) Sed libidinum omnium vitiorumque servus, *l. ult. hoc tit.* Clemens Alexandrinus Strom. lib. 2. ad fi. τὸ ὑποπεσεῖν οὖν καὶ παραχωρῆσαι τοῖς πάθεσιν ἐσχάτη δουλεία. *Succumbere itaque, et cedere vitiis et animi perturbationibus est extrema servitus.* S. Ambrosius in epistola 7. *Intra se dominos habent; intra se servitium intolerabile patiuntur tot dominorum quot vitiorum servi.* Faustus Regiensis in instructione ad Monachos: *Non bene ingenuus appellatur, qui misera vitiorum servitute deprimitur.*

8 Non ideo irritum) Irritum enim fit ejus testamentum qui capite diminuitur, §. *alio autem*, *Instit. quibus modis testam. infirm.*

9 Recte igitur Anianus) Ad *l. un. C. Theod. eodem.*

10 Et Cyprianus) In Glossa ad *d. l. ult.* in v. rata sint.

11 Et Irnerius) Cujus sententiam non probat Odofredus.

12 Male Basilica) Libro 60. tit 68. cap. ult.

13 Et Joannes) In d. Glossa, et Azo ad *d. l. ult.* quia putabat filium capite minui, quod verum non est. Bulgarus etiam eadem ratione motus existimabat testamentum rescindi, ut heic scribit Odofredus.

JACOBI CUJACII J. C.

NOTÆ

IN CODICEM D. JUSTINIANI

AD LIBRUM PRIMUM.

De Sacrosanctis Ecclesiis, et de rebus, et privilegiis earum. TIT. II.

Lex 3. Imperat. Honorius et Theod.) Pro hac inscriptione substituenda est alia ex C. Theod. nempe. Iidem AA. Gynegio P. P. *Nemo martyres*) hanc l. Græci. sic verterunt, οὐδεὶς ἁγίου λείψανα πιπρασκέτω, id est, *nemo sanctorum reliquias mercetur*: Vide scripta *Nov.* 60.

L. 4. Non plures) conjunge *l. pen. inf. de commer. et mercat*, ex illa hujus inscriptionem emenda.

Quinquaginta decani) Decani seu copiatæ, lecticarii, vespillones sunt: οἵ τε σώματα περιστέλλοντες τῶν κοιμωμένων. Epiphan. lib. 3. contra hæreses in fin. de his Nov. 43 et 59. *l. si qua inf. de Episc. et Cler. l.* 15. *C. Theod. eod. l.* 1. *C. Theod. de lustrali, lib.* 13. *tit.* 1.

L. 9. Qui sub) Conjunge *l. unic. inf. de collegiatis, lib.* 11.

L. 10. Jubemus) Repetita est in lib. 11. tit. 3. *l.* 11.

L. 11. Neminem) Conjunge *l. 2. inf. de quibus muneribus, vel prestat. nem lic. se exc. lib.* 11.

L. 13. Generali) Extat in Nov. Mart. sic in inscript. *Martianus A. Palladio PP.*

L. 14. Prædia dividere) id est, distribuere his ecclesiis, quæ majori Ecclesiæ conjunctæ et unitæ sunt, quæ quidem ab ea sumunt erogationes.

Ad §. Sano: œconomus hujus regiæ) hic locus accipiendus de precario, de quo lib. 4. Obser. cap. 7. et ad *l. 1. C. de jure emphyteut.*

L. 16. Iidem AA.) Emendanda inscriptio. Imperat. Zeno A. Hæc constit. accipienda de Basilisco qui sub Zenone Imp. orientis imperium occupavit: vide Obser. 3. cap. 19.

Episcopus Patriarca) Fuit Archiepiscopus, et Patriarcha Constantinop. Ad finem deest inscriptio, *d. xvi. Kalend. Januar. Armat o clare memoriæ Cos.*

L. 22. In factum actionem) Prætoriam.

L. 24. Ut inter) Huic constit. quis caussam dederit, declarat Suidas in verb. πρίσκος ἐμεσηνός. Pertinet autem ad orientales tantum Ecclesias, ad occident. pertinet *Nov.* 9. qua id continetur: verum Ecclesiis data est 40. tantum annorum præscriptio, *Nov.* 3. sublata 100. ann. præscript. Manet tamen hæc lex ult. in his, quæ debentur in redemptionem captivorum, et in iis, quæ sunt legata, donata, aut vendita civitatibus. Idque Johan. recte hic notat, quia ea in re Justin. nihil immutavit auctore Juliano antec. in d. Novell. 3. d. 131. Id fatentur orientales, negant pontificii.

Ad calcem tit.) Desideratur hic Græca constitutio. Cujus sententia extat libro quinto Βασιλ. ea est, ut is, qui ex scripto donavit, in hoc, ut Xenodochium ædificetur, aut nosocomium, obligetur Episcopis, aut œconomis, nec hoc casu irrita sit donatio, quasi facta contra ll. vide scripta ad *l. 62 de verb. oblig.* Deest item huic tit. Græca Justin. constit. quæ extat in quibusdam libris cujus tit. hic est περὶ τελευτώντων, καὶ καταλιμπανόντων κληρονόμον ἐκκλησίαν. cujus hæc fuit sententia: si testator

aliam Ecclesiam pro alia hæredem scripserit, veritatem contra scriptum obtinere debere: vide scripta ad *l.* 15. *de leg.* 1.

De Episcopis, et Clericis, et Orphanotrophiis, et Xenodochiis, et Brephotrophiis, Ptochotrophiis, et Asceteriis et Monachis, et de privileg. eorum, et castrensi peculio, et de redimendis captivis, et de nuptiis clericorum vetitis, seu permissis. TIT. III.

L. 2. *Hominibus eorumdem*) vide scripta ad *l.* 1. *C. de jure emphyteut.* et not. ad *pr. l.* 1. *Feudorum*.

L. 5. *Si quis*) Hæc Joviniani constit. citatur a Soxomeno lib. 2. hist. Eccles. cap. 4. et a Niceph. libro decimo hist. Eccles. cap. 46. vide scripta ad *tit. de raptu. virg.*

L. 7. *honore*) Ex C. Th. *lib.* 11. *tit.* 19. *l.* 7. addenda inscriptio: pars actorum habitorum in consistorio apud Imp. Gratianum Valentinianum et Theodosium consulatu Syagrii et Eucherii virorum clariss. die iii. Kal. Jul. C. P. in consistorio. Imp. Theodosius A. dixit. hæc l. 7. explicanda est secundum *Nov.* 123. Neutra explicatio Accursii placet. Græci sic explicant: nec honore, nec l. id est, nec volens (id est, quod dicit, *honore*) nec invitus (id est, quod dicit *legibus*) in judic. venire cogitur, sed ad eam domum mittitur: vide scripta ad *l.* 2. *inf. de testibus.*

Ad verb. Sacerdotes) Soli Episcopi ab Imp. Sacerdotes dicuntur.

L. 8. *Idem A*) Tribuitur Gratiano, Valentiniano et Theodosio in C. Theod. quod confirmat. Coss. ratio.

L. 9. *Quinquaginta, vel sexaginta*) Sexaginta, vel septuaginta.

Apostoli) Pauli 1. ad Timoth. c. 5.

L. 10. §. *quod si ordinem*) id est, curiarum, curialium. In auth. *sed novo.*

Aut in exilium) Legendum est, *et*: nam in Græco est καὶ et ita vertit recte Haloander.

L. 13. *Fidiano*) Legendum, Sapidiano, vicario Africæ ex *C. Theod.* ex quo etiam addenda subscriptio, d. vii. Kal. Jul. Brixiæ Theodoro V. C. Cons. Hic autem consul. fuit cum Eutropio, cujus post memoria damnata fuit.

L. 17. *Maximo*) Alii Monachio in C. Theod. est Monaxio, quod rectum puto, quod in l. seq.

L. 19. *Sororiæ appellationis*) Vide scripta Obser. 2. cap. 19.

Matres filias atque germanas) Additur in concilio Niceno θεία, et quælibet hujusmodi necessitudine conjuncta mulier, ut omnis ab ea suspicio absit.

L. 22. *Decanorum*) Vide remissive in *l.* 4. *sup. de SS. Eccl.*

L. 23. *Fabianus*) Flavianus.

L. 25. *Cum clericus*) Conjunge *l.* 14. *inf. de Episc. audient.* et ex illa ad hanc adde subscript. Hujus l. meminit Imp. Henricus Secundus in ll. Longobard. *tit. de advocatis*, et cap. 1. de jurament. calumn. Ubi vocant hunc Imp. Marcum. Vide quæ notata ad *l.* 4. *inf. de fide instrum.*

L. 28. *Exigendi licentiam*) Per act. in fact. vide not. ad *l. si a pluribus* 107. *de leg.* 1.

§. *Quod si testator Territorio*) id est, in agris privatis. Cum alias territorium sit universitas agrorum.

L. 38. *Clerici cujuscunque*) Idem constituitur *Nov.* 79. a Just. Sed id ab eodem postea mutatur *Nov.* 83. constituiturque, ut et clerici apud proprios Episcopos conveniantur.

§ 1. *Apud suos judices*) Hoc corrigit Just. in *Nov.* 79. constituiturque, ut Monachi conveniantur apud Episcopum civitatis.

Ordinario) Ordinarii judices dicuntur præsides, consulares, correctores, et alii, qui sunt tantum clarissimi. Ordinaria judicia sunt tantum clarissimorum, quæ a claris. exercentur, vel dantur. Spectabiles, et illustres extra ordinem cognoscunt, *l. ult. C. de modo mulctarum*, *l.* 2. *inf. de proxim. sacror. scriniorum*: lib. 12. Ordinarii judices sunt infimi magistratus. Sic ordinarii milites, id est, gregarii.

L. 35. *Ceteris omnibus*) Legendum, *ceteris domibus.*

Oeconomi) Niconis.

Qui post eum) Just. in *Nov.* 131. dat eadem privilegia. Addenda subscriptio, *d. Nonis Januar. Constantinop. Martiano cons.*

L. 41. *Repetita*) Conjunge cum *l.* 23. *inf. de testam.* Ex qua ad hanc addenda subscriptio.

L. 49. §. *ubi autem indiscrete*) Alias indistincte, sed rectius indiscrete, ut in *l.* 8. §. 2. *inf. de præscription.* 30. *annor.* vide de hoc verbo notata ad *l.* 5. *inf. de question.*

L. 51. *Si quis*) Hoc rescriptum est pars *l. pen. inf. de pactis.*

L. 52. *Monachi licet non sint clerici*) Nota monachos non esse clericos. Vide not. ad *c.* 2. *de condit. appos.* et ad Nov. 5. 79. et 123.

L. 54. *Raptores*) Hæc lex sumpta est ad verbum ex *l. un. inf. de rapt. virg. unde subscriptio petenda.*

L. 56. §. *ut si quis sponsus*) Vide notata ad *l.* 1. *de verborum signif.*

Vel acceptas) Vide scripta ad *l.* 2 *C. de inutilib. stipul. inf. lib.* 8. *d. Nov.* 5. *d. Nov.* 123.

Ad calcem titul.) In hoc tit. desunt 10. aut 12. constit. Græcæ, ut didici ex libro Græco nondum edito de diversis intervallis usque ad annos 100. tit. de anno. Inter ceteras deest Græc. constit.

quæ fuit l. 45. hujus tit. qua sustulerat ex legatis act. in duplum, exceptis legatis ad pias caussas, ut ait in §. *ult. Inst. t. de oblig. quæ quasi ex contractu.* Vide notata ad *Rubr. ff. de legat.* 1. verba ejus libri Latine reddita hæc sunt: *si intra annum non solvatur, quod relictum est piis caussis, legatum duplatur, ut scriptum est libro primo C. constit.* 45. in qua constituit Just. legata relicta ptochiis, aut aliis locis pietati dicatis, annuo tempore finiri. Vide caput 20. tract. de præscript. Deest et alia constit. ut si relicta uxore vir tondeatur, quod licebat Novel 102. ut mulier non possit nubere intra annum absque famæ periculo, nisi peperit intra annum.

De Episcopali audientia, et diversis capitulis, quæ ad jus curamque, et reverentiam Pontificalem pertinent. TIT. IV.

L. 1.) Hæc lex conjungenda est cum *l.* 1. *inf. de commer. et merc.* ubi vide notata quomodo scilicet mutata sit hæc l. 1. a Triboniano. Ceterum male quidam hanc l. accipiunt de mercatoribus certæ rei ab Imp. præpositis, cum tamen pertineat ad omnes mercatores.

L. 4. *Tres*) Hæc l. deest in scriptis libris.

L. 9. *Libellis duobus*) Legendum, libellis duabus. Est autem libella duodecima pars unciæ. Cicer. et Donat in Phorm. act. 1. Scena 1. Gell. lib. 20. cap. 1. vide notata ad *l.* 45. *de verb. signif.*

Antistitum Christianæ) Sic et constitutum est, ut Episcopi visitent custodias κατὰ τετρὰ δαχὰ παρασκευὴν, id est, Mercurii et Veneris diebus. Vide cap. 3 tract. de præscript. Item ut moneant Præsides, ut ea faciant, quæ cauta sunt de custodia reorum: eis cessantibus, ut id referant ad Imper. et ea de re deest hic Græca constitutio, quæ extat libro 60. βασιλ. De integra istius constit. sententia vide cap. nonum d. tract.

L. 13. *Decernimus*) Conjun. *l.* 25. *de Episc. et cleric.* et ad illam ex hac adde subscript.

L. 15. *Nemo*) Conjunge *l.* 8. *infra, de post.*

Per quinquennium) vide cap. 24. de præscript.

L. 16. *Si legibus*) hæc l. repetita est in *l. ult. inf. de sponsal.* circa medium, ad quam ex hac addenda subscriptio. Ceterum obstat *l.* 5. *ff. de jur. et fac. ignor.* hinc colligunt scientiam patris nocere filiæ. Recta est postrema Accursii solutio hic allata.

L. 21. *si præsens*) Conjunge *l. pen.* §. *sed si parens, inf. de non numer. pecun.* et ex hac adde ad illam sub script.

Ad calcem tit.) Deest hic l. 52. quam Eustachius lib. de temporibus in hanc rem citat, ut si dominus per triennium moram faciat in accipiendo jure emphiteutico, hoc cedat juri emphyteuticarii. Vide scripta ad *l.* 2. *C. de jure emphyt.* Deest in hoc tit. et in *tit. inf. de custodia reorum* constitutio, cujus sententiam ex l lib. 60. Βασιλ. vide in not. ad *l.* 10. *sup.* et scripta cap. 5. tract. de præscript. Deest et alia etiam ut Episcopus, et tres bonæ opinionis viri inspiciant opera civitatis, et ea metiri curent, et eorum rationem ab administratoribus intra annum reddi. Vide cap. de præscript.

De Hæreticis et Manichæis et Samaritis. TIT. V.

L. 1. *D. Pridie cal. sep.* D. 11. Non. Jun. *Cod. Theod. lib.* 18. *tit.* 4. *l.* 20.

L. 21. §. *Sed iis quidem: omne testimonium*) huc pertinet *Nov.* 45. Sic non prohibentur testimonium ferre qui damnati sunt furti, injuriarum, vi bonorum raptorum, de dolo, depositi, mandati, pro socio, licet infames sint. Ipso jure etiam non est interdictum testimonium ei, qui in judicio publico calumniæ damnatus est, *l.* 13. *D. de testibus*, Calumniæ autem judicium non est publicum.

§. *Aliis: judicialia testimonia*) Dicuntur litis testimonia in *l.* 4. *ff. depos.* vide scripta ad *l. pen.*

§. *Ceterum propter utilitatem necessarii*) id est, quia testimonii usus necessarius est, *l.* 1. *ff. de testib.*

De Apostatis. TIT. VII.

L. 2. *Intra quinquennium*) vide cap. 24. de præscr.

De Judæis, et cælicolis. TIT. IX.

L. 1. *Imp. Antoninus*) Adde Caracalla. Id constat ex cons. catalogo. Vide notata ad *l.* 52. §. *ult. D. de legatis* 1.

L. 12. *Jovio*) Alias Johanni.

L. 13. *Die sabb.*) vide cap. 3. de præscript.

Ne Christianum mancipium hæreticus, vel Judeus vel paganus habeat, vel possideat, vel circumcidat. TIT. X.

L. 1. *Judæus*) hujus constit. rationem exponit Sozomenus lib. 5. Histor. Eccles. cap 17. his verbis: Ἰουδαῖον δὲ ἐνομοθέτησαν μηδένα δοῦλον ὠνεῖσθαι τῶν ἐξ ἑτέρας αἱρέσεως: εἰ δὲ παρὰ τοῦτο ποιήσει, δημόσιον οἰκέτην εἶναι: εἰ δὲ καὶ περιτέμνη κατὰ ἰουδαίας θέμιστα, εἰς κεφαλὴν εἶναι τὸν κίνδυνον, καὶ ἀφαίρεσιν τῶν ὄντων: ἐπεὶ γὰρ τὴν θρησκείαν πάντοθεν αὔξειν ἠβούλοντο, καὶ τούτου πρόνοιαν ἐποιήσαντο. ὥστε μὴ ἀδεῶς εἰς ἰουδαϊσμὸν ὑποσύρεσθαι τοὺς μὴ τοιούτου ἐκ γένους ὄντας. Eandem rationem tradit Gregorius lib. 5. Epist. c. 21.

De paganis sacrificiis, et templis. TIT. XI.

L. 1.) Emendanda hujus l. inscriptio, et subscriptio ex *C. Theod. lib.* 16. *tit.* 18. *l.* 1.

L. 2. *Imp. Theod. A.*) Legendum, *Impp. Gratianus Valentinianus, et Theodosius A. A. Cynegio. P. P. ex C. Theod. lib.* 16. *t t.* 8. *l.* 9. id et docet ratio consulum.

De his, qui ad Ecclesiam confugiunt, vel ibi exclamant, et ne quis ab Ecclesia extrahatur. TIT. XII.

L. 2. *Jov'no*) Alias Johanni.

L. 3. *Imperio*) Legendum, Hierio ex *C. Theod.*

L. 4. *D v. Kal. Apr.*) Addendum. C. P.

L. 6. *Sed si hoc: post electorum solemnium*) Olim mittebantur in possessionem omnium bonorum. Itaque omnia d strahebantur, ut constat ex orat. Cicer. pro Quint.

De iis, qui in Ecclesiis manumittuntur. TIT. XIII.

Hunc manumittendi modum Constant'num invenisse ait Cassiodorus l b. 1. tripart. h storiæ cap. 9.

De legibus, et constitutionibus principum, et edictis. TIT XIV.

L. 1. *Inter æquitatem jusque*) id est, cum al ud jus ipsum, aliud æquitas postulat. Harmen. lib. 1. epit. 1. tit. 1.

Nobis solis) Dum scilicet plane incerta et dubia est legislatoris voluntas: alioquin locus est *l.* 8. *inf. de judic.*

L. 4. *Digna vox*) Vide *l.* 3 *inf. de testam.*

L. 5. *præfecto prætorio*) Præfect. urbi in *Nov. Theod. ne. curial. præ l. al. conduc.* Ulp. Fragmen. tit. 1. ex ea Nov. hæc l. sumpta est. Cum enim ante prohibitum fuisset, ne curiales ad procurationem rerum alienarum accederent, *l.* 24. *inf. de decurion.* iique in ejus constit. fraudem conducendi licentiam usurparent, cum tamen procurationem speciem conductionis esse constet, vetat quoque, ne deinceps fraude constitutioni facta prædia conducant, aut fidejussores conductoris exsistant, Huic autem legi conjunge *l.* 30. *inf. loc.* quæ sumpta est ex eadem Nov. Et ex hac adde ad illam subscript onem: vide scripta ad illam.

Nullum enim pactum) Hæc hujus l. regula pertinet ad l. perfectas, id est, quæ id, quod factum est contra se, rescindunt.

Et festo consule) In Cod. Theod. solus Theodosius Conss. xv.

L. 6. *Quod favore*) Idem in *l.* 18. *in fin. inf. de fide instr.* unde pete exemplum.

L. 12. *Si imperialis*) Est ex 50. decision. Idem in *Novella* 138.

De mandatis principum. TIT. XV.

L. 1. *Insignium*) Alias Inscium, Vetus, Eugenium. *D. xvi. Kalend. Jul.*) Puto legendum. die xvi. Majas Constant'nop. Antonino et Syagrio consule, accepta III. Kalend. Augusti Romæ Merobaudo II. et Saturnino consulib.

De veteri jure enucleando, et de auctoritate jurisprudentium, qui in D. gestis referuntur. TIT. XVII.

L. 2. §. *Quod cœlesti: loca devia, et multum distantia*) Videlicet sub tit. de prætor. stip. quem ord'nem secutus est idem Justinianus in C.

§. *Si quid igitur tale. Julianus legum, et edicti perpetui*) Sic etiam dicitur in *l. pen. de cond. indeb.*

Justiniano PP.) *L. perpetuum*, non ut vulgo, *præfecti prætorio.*

De juris et facti ignorantia. TIT. XVIII.

L. 1. *Simplicitatem armatæ militiæ*) Hoc licet specialiter militibus ex rescripto isto, quod indicat verbum permitto. Alioquin post sententiam non opponitur peremptoria præscriptio: vide scripta ad *l.* 8. *et* 9. *ff. de jur. et facti ignor.* et ad *l.* 19. *C. de probat.*

L. 2. *Imperator Gordianus*) Idem Augustus legitur, alias, sed male, ut docent subjecti Conss.

L. 3. *si emancipata*) Vide scripta ad *l.* 1. *ff. eod.*

Prætendere) Jus enim ignoranti tempora procedunt. *l.* 6. *inf. qui admitt. ad bon. poss.*

L. 7. *Error facti*) Non juris, *l.* 7. *inf. eod.*

L. 8. *Cum testam.*) Conjunge *l.* 7. *inf. de condict. indeb.* Utriusque eadem est inscriptio. Itaque et am eadem debet esse subscriptio.

L. 10. *Cum quis*) vide scrip. ad *l. regula*, §. *si quis jus ff. eo. ti.*

L. ult. Ne passim) Idem in *l.* 9. *ff. eod.* Exempla sunt in *l.* 1. §. *ult. ff. de edendo, et l.* 3. §. *si quis ff. ad Syllan.*

L. pen. Placiano PP.) Addendum Illirici, et Italiæ, ut in *l. penult. inf. de contrahend. empt. et l.* 20. *inf. de pœn.* Loquitur autem de Illyrico Occidentali, ut de Orientali, in *l. ult. inf. de ann. et trib.*

De precibus Imperatori offerendis, et de quibus rebus supplicare liceat, vel non. TIT. XIX.

L. 1.) Conjunge *l.* 1. *sup. quibus ex caussis servi pro præmio libert.* et ex hac adde ad illam subscript.

Diocletiano VI.) Lege Diocletiano IV. ut docet catalogus Conss.

L. 2. *Quoties*) Ait moratoriam, sive dilatoriam except. remitti posse: peremptoriam committi, relaxari non posse. Itaque hæc l. non pertinet ad

eas inducias, quæ solent rescripto principis petentibus egenis debitoribus tribui: vide scripta ad *tit. C. de pact. inter empt.*

L. 4. Universa) Hinc, ut et ex *l. ult. inf. qui bon. ceder. poss.* originem habere videntur e.æ induciæ anni, biennii, et quinquennii, quæ solent rescripto principis petentibus egenis debitoribus dari.

L. 7. Rescripta) Conjunge *l. 5. si contra jus.*

Quando libellus principi datus litis contestationem facit. TIT. XX.

L. 2. Annali tempore) Nam ad tollendam triennalem præscript. hoc non est satis, sed ea interrumpitur conventione exsecutoris, et libelli admonitione, *l. sicut, l. cum notissimi, inf. de præscript. 30. annor.*

De diversis rescriptis, et pragmaticis sanctionib. TIT. XXIII.

L. 1. Conjunge *l. ult. inf. si unus ex pluribus appel.* et ex hac illius inscriptionem emenda et adde subscript.

L. 7. Si preces veritate) *cap. 2. de rescriptis in decretalib.*

De officio præfecti prætorio Africæ, et de omni ejusdem diœceseos statu. TIT. XXVII.

L. 2. Formam) Licebit præsentis prætoris generalia edicta conscribere, quæ vocabant formas, dicuntur τύποι τῶν ἐπαρχῶν, *l. apertissimi inf. de judiciis.* Ea vim legis habent: hæc sunt, quæ dicuntur ἐπαρχικά: Βασιλικῶν appellatione continentur Imperatoriæ constitutiones, ἐπαρχικῶν præfectorum prætorio: vide scripta ad *l. pen. inf. de fidejussor.*

De officio præfecti urbi. TIT. XXVIII.

L. 3. Conjunge *Nov. 62.*) Cassidorum in formula præfecturæ urbanæ, lib. 6.

De officio magistri offic. TIT. XXXI.

L. 3. D gradandive) Legend. *regradandive.*

L. 4. Curæ) Hæc const. pars est *l. 1. inf. de offic. milit. judic.*

De offic. comit. sac. palatii. TIT. XXXII.

De offic. com. rer. priv. TIT. XXXIII.

L. 1. Hoc est emphyteuticarii) Legendum, *VEL emph. l.* Nam differunt perpetuarii ab emphyteuticariis. Vide scripta ad princ. *tit. C. de jure emphyt.*

De officio comitis Orientis. TIT. XXXVI.

L. 1. Useo Paseo, Lyciarchiæ) Legendum, Alytarchiæ. Orientis diœcesis, sed Asianæ. Prima Syria, quæ dicitur Salutaris, hæc est Syria Palestina, Victor in Vespas.

Syria seu Palæstina) Legendum *Syria, cui Palæstina nomen,* ex veteri libro, et Eutropio.

De officio vicarii. TIT. XXXVIII.

Vicarii) id est, præfecti prætorio, qui a principe mittebatur, non in unam provinciam, sed in diœcesin: et tractum aliquem extensum per provincias.

L. 1. Sacræ cognitionis) Solus tamen præfect. prætorio vere judicat vice sacra, *l. 16. C. Theod. de appell.* a quo non appellare, sed supplicare licet, *l. 1. inf de sentent. præfect. præt.* tamen a vicario, ut a præfecto urbi appellare licebit ad principem, *l. 38. ff. de minorib.*

De officio rectoris provinciæ. TIT. XL.

L. 2. Pronuntiare nequeunt) Non enim quilibet præses habuit merum imperium, sic in *l. 4. C. loc.*

L. 8. Intercessorem, id est, executorem) Sic in *l. 6. inf. quæ reg. pign. oblig. poss.* qui initio dicuntur executores, in fine intercessores.

L. 9. Nullus) Hæc l. abrogatur in *l. ult. inf. de dignitatib.*

L. 14. Idem A. eidem) Alias Imperat. Anastasius A. Viviano PP. rectius, ut docent subjecti consules.

Ad calcem tit.) Desideratur hic Greca Anastasii constitutio.

De Officio militarium judicum. TIT. XLVI.

L. 4. Duces) Conjunge *l. 4. sup. de off. mag. off. Lustrationisque*) Leg. Clusuriarumque, ut et in *d. l. 3. sup.* vide scripta 3. Obser. cap. 24.

Ad calcem tit) Deest hic Græca constitutio, qua inter cetera hoc cavebatur, ut feræ bestiæ, quæ transmittebantur ad principem, septem tantum diebus resideant, et alantur in vicinis civitatibus. Sic equis præscribuntur quinque dies, *l. 1. C. de tract. et stat. lib. 12.*

Ut omnes judices tam civiles, quam militares post administrationem depositam 50. dies in civitatibus, vel certis locis permaneant. TIT. XLIX.

L. 1. Quinquaginta dierum) vide cap. 12. tract. de præscript. Item in *l. 2. inf. de assess. Nov. 8. 95. et 161.*

De provincia discedendi) Græci provinciam hic vertunt thema. Sic Harmenop. lib. 1. tit. 4. et lib. 3. tit. 3. Θεματικοὶ κριταὶ sunt provinciales judices. Sic vertendum, licet vulgo vertant pedanei judices. Vide Har. etiam lib. 6. εἰς τὰς ἐπαρχίας

ἤγουν εἰς τὰ θέματα: Vide cap. 18. inf. de præscriptionibus.

Divinæ vocis copia) id est, per vocem revocatoriam, seu evocatoriam, de qua etiam *l. ult. C. de dig. lib.* 12. *et Nov. Just.* 8. Hujus formulam ponit Cassiod. lib. 7. variarum.

De assessorib. et domesticis, et cancellariis judicum.

TIT. LI.

L. 3. *Quinquaginta dies*) vide cap. 12. inf. de præscript. idem in *l.* 1. *sup. ut omnes judic. tam civiles, et Nov.* 8. 95 *et* 161.

L. 10. *Ultra 4. menses*) vide cap. 16. tract. de præscript. Paulus 5. *Sent. tit.* 12. *Ne*, inquit, *gratiosus, aut calumniosus apud suos esse videatur.*

L. 14. *Nemo*) vide notata ad *l.* 7. *ff. de jurisdict.* et scripta ad *l.* 5. *ejus tit.*

De modo mulctarum, quæ a judicibus infliguntur.

TIT. LIV.

L. 2. *Procuratores*) Cæsaris, ut nec curatores reipubl. jus dicendæ mulctæ non habent, sed inter certas tantum personas. Ille inter fiscum et privatos: hic quia tantum judex est rerum ad civitates pertinentium: vide not. ad *l.* 2. §. *ult. de judiciis.*

Vel rationales) Procurator Cæsaris nihil differt a rationali, quare *vel* hic est ἑρμηνευτικὸν, non διαζευκτικόν.

L. 3. *Curator reipubl.*) Is erat ex decurionibus, vectigalia locabat, vias curabat caussas reipub. apud præsidem, aut principem agebat: vide notata ad *l. ult. de decur. et tit. ff. de offic. assessorum.*

L. 6. *Imp. Arcadius*) Legendum, iidem Imperatores, ut docent subjecti Conss.

Ordinario) Ordinarii judices sunt clarissimi, de his vide fusius notata ad *l. omnes, sup. de episcop. et cleric.* et ad *tit. de judic. ff.*

De defensoribus civitatum. TIT. LV.

Hi dicuntur a Justiniano ἔκδικοι in *Nov.* 15. defensores plebis in *l.* 1. *infra de offic. jurid. Alex.* Romæ erant Senatores, consules, tribuni plebis. Horum vice in municipiis decuriones, decemviri, et defensores civitatum, seu defensores plebis.

L. 1. *usque ad* 50.) hodie ex *Novella* 15. usque ad 300. aureos.

L. 4. *quinquennii*) At ex *Nov.* 15. post triennium alius defensor creari debet.

L. 5. *nullas infligant mulctas*) Ratio est, quia mulctæ dicendæ jus iis tantum datur, quibus publice, id est, inter omnes judicium est. Hi autem non erant publici judices, sed inter plebejos tantum cognoscebant ad certam summam, *Nov.* 15. vide not. ad *l.* 2. §. *ult. ff. de judic.* hinc autem colligi potest, duumviros posse mulctam dicere: vide scripta ad *l.* 1. *ff. de jurisdict.*

AD LIBRUM II.

De edendo. TIT. I.

Lex 1. *Ipse dispice*) Ergo non cogitur reus in foro instrumenta sua edere.

Id ex caussa) Justa, ut si mandatum sit, si intervenit ruina, naufragium, incendium, et similia, tunc reus edere cogitur.

Ad judiciis officium) vide scripta ad *l.* 5. *infra de probationibus.*

L. 2. *Is apud quem*) vide cap. *quando contra falsum, lib.* 2. *decret. de probat.*

L. 3. *Edita actio*) Conjunge *l.* 1. *inf. de litis. contest.* et ex unius subscriptione aliam emenda. Hæc enim lex illius pars posterior est. Hic enim continetur posterior tantum pars differentiæ inter litem contestatam, et actionem editam. Quare sensus est: edita actione nondum lis est, nondum judicium, sed tantum apparet species, aut genus litis futuræ, ut puta sitne bonæ fidei, aut stricta, certa an incerta, non autem editio facit litem, aut judicium, aut litis contestationem, quia fieri potest, ut lis nulla sit, si scilicet reus malit cedere.

Speciem futuræ litis) Ammian. Marcellinus lib. 30. ait speciem litis edere.

Demonstrat) Non autem litem facit.

Emendari) Sed quousque licet emendari? Ex mente hujus rescripti tantum usque ad litem contestatam ut docet l. 1. inf. de litis contestat. At ex mente Justiniani, §. *si minus de action.* usque ad sententiam.

Decrevit) id est, ut non mutatio, aut emendatio concedatur, nisi caussa cognita.

L. 4. *Qui accusare*) hujus l. sententia pertinet tam ad caussas criminales, quam civiles.

L. 5. *Non est novum*) id est, ordinarii juris est: vide scripta ad *l.* 5. *inf. de probat.*

Ut fides veri constare) id est, ut ex his reus suam defensionem et exceptionem probare potest, *l. ult. infra eodem.*

L. 6. *Rationibus publicis*) id est, fiscalibus.

L. 7. *In auth. ut sponsal. larg.* Ex *Nov.* 119.

Documenti) Græce συμβολαίῳ, id est, instrumento.

Ex hac memoria) Μνήμης, id est mentione.

L. 8. *Antonino patre meo*) vide Lampridium in Alexandro.

Rationes promi) In eum, qui rationes non edidit, datur actio in factum annua, et ei secundum

Græcos in eum, qui non edidit actionem: vide cap. 20. tract. de præscriptionibus.

Originem petitionis) vide scripta ad *l.* 5. *infra de probat.*

Fundari) Sed an adversus alium cogitur quis edere rationes suas? Et cogi potest, ita tamen ut ex eo non detur occasio instituendæ in eum litis. Sic constituit Justinianus edicto novo, in quo refert se id antea constituisse, sed ea constitutio non exstat: vide scripta ad *l.* 5. *inf. de probat.* Videtur ea esse Græca constitutio, quæ desideratur in hoc tit. cujus summam ex lib. 24. βασιλ. tit. 1. refert. Harmen. lib. 1. tit. 2.

De in jus vocando. TIT. II.

L. 2. *Venia edicti non petita*) *Sic ab auctoritate vestra tanquam ab edicto petita veniat*, ait Macrobius.

Rusticitati venia) Juris tamen ignorantia eum non subjicit pœnæ edicti, sed eum non relevat a pœna edicti.

L. 3. *Rosanæ*) Alias Roxanæ.

De Pactis. TIT. III.

L. 1. *Conditionis incertum*) id est, species fideic. adipiscendi ex parte actoris, et metus restituendi ex parte Philippi.

Conventione) Exceptionis ope, non ipso jure.

Facta sicut placuit) vide scripta ad §. *ult. l. qui Romæ, D. de ver. oblig.*

L. 2. *Spontanea voluntate*) Excipere enim actiones hæreditarias inviti non coguntur, *l.* 2. *inf. de hæred. act.* præterquam si a fisco hæreditas vendita sit, *l.* 1. *infra de hæred. vel. act. vend.* ubi scripta vide.

L. 4. *Motæ*) id est, contestatæ.

Renuntiasti) Sine pacto, sine unius solo consensu.

L. 7. *Vel præscriptis verbis, si stipulatio non intervenit*) Hæc tota addita sunt ex interpretat. Azonis, et aliorum, et absunt a scriptis.

L. 8. *Idem A.*) Legendum, Imp. Alexander A. Mucatranlo. Docent id Const.

L. 10. *Legem*) Reperitur in *l.* 1. *inf. de pactis convent. tam sup. do.*

Alumna) Filia naturali.

Utilis est condictio) Id est, competit.

L. 11. *Ex conventione* Inscite detorta a Triboniano ex *l.* 1. *inf. sine censu, vel reliq.* quam huic coniunge.

Adversus eum) Si maritus accepto fundo solverit usuras creditori hypothecario, ne fundus evinceretur actione Serviana: tunc enim mariti hæres aget quidem pro præterito tempore, ut recte hic Accurs. sed non pro futuro, quoniam fundus apud eum non remanet soluto matrimonio: et ideo nihil interest ejus, eum servari: sed si apud hæredem mariti remaneat, ut si sit datus æstimatus, tunc is aget ex empto, ut mulier fundum liberet. At in tributis non aget, ne quidem si æstimatus datus sit, quam differentiam uno rescripto notabat Alexander, quod Tribonianus discerpsit hoc loco: Aliud de usuris, et tributis, *d. l.* 1. *sine censu*: vide scripta ibidem.

Usuras solveret) Hæc pactio injusta est.

Ex vendito actio) Ex empto.

Dion. Conss.) Alias, in Dione II. Conss. rectius, ut docent const. et *d. l.* 1. *sine censu.*

L. 12. *Super prima conventione*) Id est, ante prius pactum.

L. 13. *In bonæ fidei*) *L.* 7. §. *quin imo, ff. eodem.* Vide scripta ad *l.* 135. *de ver. obligat.* Subaudiendum vero est.

L. 14. *Cœlio militi*) Luc. Mucatraulo.

Ex stipulatu) Hic actio ex stipulatu accipitur generaliter, non tantum pro actione, quæ datur ex stipulatione incerta sed et pro certi condict. ut et multis aliis locis, de quibus vide scripta ad tit. *Inst. t. de ver. obligat. et l.* 7. §. *quod fere, ff. eodem.*

L. 15. *Pactum*) At ex Novell. Leonis 19. qua hæc lex nominatim abrogatur, probata est hæc sententia, et moribus nostris recepta. Vide scripta ad *l.* 26. *ff. de ver. obligat.*

L. 16 *Remissam*) *L.* 11. *tit. prox.* Sic et alienatione prohibita extra familiam omnibus vendentibus. Itemque pacto fideicommissum remittitur, *Nov.* 159.

L. 18. *Julio et Æmilio*) Hi erant duo rei debendi Obstat *l. ult. infra de fidejuss.* et rursus *l. si ex toto*, §. 1. *de legat.* Dicendum, hic obstare exceptionem pacti, vel doli, si videlicet creditor admittat eum, qui solvit ea mente partem, ne quicquam ab eo peteretur: nam et hæc lex posita ideo est sub hoc tit. Argumentum ejus quoque est in *l. si stipulatus, in fin. de fidejuss.* Vide scripta ad *d. l. si ex toto.*

L. 19. *Alterius rebus potiatur*) Vide Harmenop. tit. περὶ ἀλληλοκληρονομίας, et scripta ad *l.* 26. *de verborum oblig.*

Communem mortis fortunam) Hoc proprium est commilitonum, et conjugum, ex Nov. 1. Valentiniani: vide not. ad *l.* 4. *inf. de inutil. stipul.* et Nov. Valentiniani, *de testamentis.*

L. 20. *Traditionibus*) Scilicet jurisgentium, si factæ sint traditiones ex justa caussa a domino: usucapionibus vero jure civili, si traditiones factæ sunt a non domino. Nudo autem consensu nudave conventione dominium non mutatur: nam et a verbi

gratia consensu perfecta sit emptio, dominium tamen non mutatur, nisi et res tradita, et pretium numeratum. Vide scripta ad m.t. tit. *ff. de usurpat. et usucap.*

L. 26. *Pacto successorum*) Vide scripta ad *l.* 1. *inf. si certum petat*.

L. 27. *Antecessit pactum*) Loquitur de pacto stipulat. confirmato, non de stipulationis lege.

L. 28. *Si certis*) Vide scripta ad *l.* 5. *infra de usuris*.

L. 29. *Si quis*) Repetitur supra *l.* 39. *de episc. et cler.* Opponitur *l. antepon. ff. de jurisdict. omnium jud.* vide solut. in not. ad *d. l. antepon.*

Omnes licentiam) Cic. 3. in Verrem. *Quod mihi lex mea caussa dat cur eo mihi uti non licebit?* Vide scripta ad *l.* 2. *inf. de rescind. vend.*

L. 30. *In eadem hæreditate*) Scilicet partienda.

Pactiones odiosæ) Inhonesta est hæc conventio, et præmatura, coruina. Vide scripta ad *l.* 26. *ff. de verbor. obligat.*

Veteres itaque regulas) Inter has una est *l. ult. C. Th. famil. ercisc.*

De transactionibus. TIT. IV.

L. 3. *Quod pater ejus*) Hic latet formula quædam utilis actionis negot. gestor. Unde sequitur: et si apud judicem negabit.

Aquiliana stipulatio) Hoc loco stipulationis Aquiliæ verbo acceptilatio intelligitur, et in *l.* 5. *et l. puto, ff. eod.* §. *est autem, Inst. quibus modis tollitur oblig.* Sic est contraria, cum dicimus, acceptilatione sæpe intelligimus stipulationem Aquil. quæ debet præcedere, etc.

L. 6. *Utilis actio, quæ præscriptis*) vide not. ad *l. in factum, ff. de oblig. et act.* Utilis, id est, in factum, id est, præscriptis verbis: sic dicta, quoniam non est civilis, sed exemplo civilis inducta. Huic loco obstat §. *quod si faciam*, *l.* 5. *ff. de præscript. verb.*

L. 7. *Transactionis*) Hæc l. repetita est in C. Gregoriano, *l. un. eod.* in qua sic inscribitur: Imp. Gregorius, male: legendum. Imp. Gordianus A. Licinio, et inscribitur P. P. x. Kal. Jan. Pio et Pontiano Conss. Quidam libri notant has leges transpositas esse, et modo *l. de alimentis* hanc præcedere, modo sequi puto inscriptiones, et subscriptiones transpositas, et immutatas esse, et inscript. et subscript. addendam esse ad *l. transactionis*: et contra *l. transactionis ad l. de alimentis*.

L. 8. *De futuris*) Item nec de eis paciscitur: qua de re enim litigiosa, vel dubia transigere non licet, nec pacisci licet, auctore Paulo *lib.* 1. *Sent. tit.* 1. confer cum hac *l.* 8. *ff. eodem*.

L. 10. *Imp. Philippus*) Alias. Gordianus: utrumque ferri potest: nam subjectis consulibus Gordianus imperavit, et eo interfecto etiam Philippus auctorib. Capitolino, Cassiod. Euseb. Eutrop. Oros.

L. 11. *Transactio rata est*) Hoc olim non obtinuit, Paulus 4. *Sent. tit.* 1.

L. 13. *Corporis cruciatum*) Idem in *l.* 4. 7. 8. *et* 9. *de his, quæ vi metusve caussa, et l.* 9. *inf. de contrah. et commit. stip. lib.* 8.

L. 16. *Caussas, vel lites*) Hypotheses, vel actiones.

L. 17. *Manente transactionis placito*) *L.* 16. *ff. eodem*.

L. 18. *Transigere, vel pacisci*) Qua de re non licet transigere, nec licet pacisci, Paulus *lib.* 1. *Sent. tit.* 1. ad hanc l. facit *l.* 10. *inf. de adult.*

De crimine capitali) Nam omnis est honesta ratio servandi capitis.

Excepto adulterio) De instituta accusatione non capitali non licet transigere: ob id fit, ut non liceat de adulterio transigere, vel pacisci. Nam hoc crimen ex l. Julia non fuit capitale, postea vero ex constitutione factum est capitale, ita tamen ut de eo, sicut nec olim non liceat pacisci: mutata est tantum pœna, reliqua remanserunt.

Citra falsi accusationem) Valde ad hanc l. pertinet *l. de crimine, infra ad l. Juliam de adult.* Idem confirmat *l. Impp. ff. de jure fisci*, quæ ait, reum qui paciscitur de crimine, et fugientem caussæ inquisitionem, falsi reum esse. Omnis a reo corruptela falsitas est *l.* 1. *l. qui duob. ff. de falsis*, ut qui judicem, qui adversarium corrumpit. Hæc conjunguntur ut paria, corrumpere judicem, corrumpere adversarium, *d. l. Impp.* Et hoc est, quod hic ait, citra falsi accusat. quibus verbis indicat falsi reum teneri, qui transigit.

L. 21. *Cum ea quæ*) Sic Symmachus lib. 1. epist. refert. Seritium Theosco petente eam massæ partem, quam ex mandato N. tradere debebat in Theoscum, ejusque liberos veluti ex donat. contulisse, ut id, quod agebatur, vim majorem obtineret.

Is quando simulate) vide scripta ad tit. *inf. plus valere quod agitur*.

L. 29. *Sub prætextu*) Aliud est, supprimi res ab uno ex transigentibus, longe aliud latere sine transigentis fraude. Itaque ex generali transactione fraus semper excepta videtur *l.* 33. *D. de pact.* non item ea, quæ non apparebant.

L. 32. *Si caussa*) Huc pertinet *l.* 23. §. *si post, ff. de cond. et. indeb.*

L. 38. *Transactio*) Con. *l.* 3. *inf. de repud. hæred.* et ex hujus subscriptione ad illam diem addito, et *l.* 4. *infra de postul.* *et l.* 1. *de repud. bon. poss.*

L. 41. *Actione privatus*) Ergo propter perjurium, ut et propter paciscentium voluntatem, sive

clausulam rato manente pacto ex *l.* 17. *sup.* Utrumque locum habet, nec alterutro satisfit actori. Regulariter secus est *l. prox. supra.*

De postulando. TIT. VI.

L. 3. *Te daturum cavisti*) vide scripta ad *l.* 4. *C. de condict. ob caussam dat.*

L. 4. *Velamento*) Con. *l.* 38. *supra de transact.* et *l.* 3. *infra de repud. hær.* et *l.* 1. *infra de repud. bon. poss.*

L. 5. *Ab hac professione*) vide scripta ad *init. infra mandati.*

L. ult. Nemo) Con. *l.* 15. *supra de Episc. audient.*

Pridie Kal. Aprilis) Augusti.

De advocatis diversorum judiciorum. TIT. VII.

L. 1. *Si patronum*) Huc pertinet *l.* 7. *infra quando provocare non est necesse.*

De principali caussa) Lis enim non retractatur, antequam de provocatione pronunciatum sit, ut in specie *l.* 29. *D. de jure fisci.*

L. 12. *Sed b ennio*) vide cap. 21. infra de præscript. Item ad *l.* 15. *et ult. not.*

De advocatis fisci. TIT. IX.

L. 4. §. *Quotiesque: Allegationibus uti*) vide scripta ad *l. penult. infra de testibus.*

Hoc verbum allegationis non probationem significat, sed vel exceptionem, vel defensionem, vel protestationem quamlibet, quæ fit apud acta.

L. 6. *Imp. Justin.*) Leg. Justinus, ut ratio subscript. cons. postulat, et eorum, quæ legi seq. adscripta sunt, et meliores Cod. haben'.

L. 7. *Ultra* 3. *annorum*) Vide cap. 22. tract. de præscript. et ad tit. 14. Frag. Ulp.

L. 9. *Ultra continuum biennium*) Leg. *Triennium ex l. per hanc, supra eod.* vide cap. 22. de præscript. et scripta ad tit. 14. Frag. Ulp. ubi est similis error.

De errore advocatorum, vel libellos, seu preces concipientium. TIT. X.

L. 3. *Ex continen'i, id est, triduo proximo*) Sic *l. ult. infra de judic.* vide cap. 2. et 5. infra tr. de præscript.

Ex quibus caussis infamia irrogatur. TIT. XII.

L. 1. *Infamia*) Tamdiu tamen erit intestabilis, *l.* 3. §. *lege*, *l.* 20. *D. de test.*

L. 15. *Tristior habitus*) Qui lugebat, abstinere debebat a conviviis, ornamentis, et alba veste Paulus *lib.* 1. *Sent. tit. ult.*

L. 16. *ἐσυκοφάντησε*) Leg. συκοφάντης, id est, calumniator, vide notata ad *l.* 13. *in fin. D. de jurejur.* et scripta ad *l.* 2. *C. de reb. credit.*

L. 20. *Improbum fœnus*) Supra modum: vide scripta ad *l. eos, C. de usur.* Olim tenebantur in quadruplum, *l.* 2. *C. Theod. de usuris.*

De procuratoribus. TIT. XIII.

L. 2. *Ipsis consulibus*) Alias, ipsis III. et IV. A. A. Conss.

L. 7. *Suffragatorum*) Male Accursius interpretatur advocatum: vide notata et scripta ad tit. infra, *de suffrag.*

L. 12. *Exigendi*) Male ex hac l. Oldendorpius in procuratore exigit 25 annos. Constat tantum requiri plenam pubertatem §. *justæ, Inst. qui et quibus ex caussis*, quem §. male accipiunt de procuratore negotiorum. Nam in eo nulla certa ætas exigitur. Nec obstat *d.* §. *justæ* huic legi. Nam ea loquitur de defens. non de procurat. Minor 25. annis non est idoneus defensor, quia potest restitui in integrum, ut nec fidejussor improbari potest a judice. At jure non vetamur fidejubere, aut defendere: vide cap. 29. de præscript.

L. 15. *Litem te redemisse*) vide scripta ad initium *tit. C. mand.*

L. 16. *Prævides improbum*) Sic in *l.* 3. *in fin. inf. quod. cum eo.* Vide ibi not.

L. 21. *Dat. IIII. Id.*) Alias, d. 15. Kalen. Jul. Theodosio A. III. et Abundantio Conss. Male, opinor.

L. 23. *Post caussam in judicio*) Res enim ea integra non est, quæ in judicium deducta, et contestata est, licet nondum sententia judicis definita sit. Itaque domino post litem contestatam defuncto mandatum non finitur. Ceterum hæc Juliani constitutio laudatur a Symmacho lib. 1. epist. vide scripta lib. 2. *Obser.* cap. 31.

L. 24. *In principio quæstionis*) Symmachus lib. 1. ep. de eadem except. ait, eam in ipso limine litis opponendam esse: vide scripta ad *l.* 19. *infra de probat.*

L. 25. *In auth. hoc jus*) Justinianus tamen in *Nov.* 71. hoc mutat, constituitque, ut per se civiles quisque caussas illustris agere possit.

Ad calcem tit.) Hujus tit. de procurat. l. ult. periit, quod fuerit Græca. Ea hoc continebat, fidejussore procuratoris defuncto, vel apparente, siquidem se in certum tempus obligarit, et decesserit intra dies 20. alium fidejussorem a procuratore dandum esse, quasi obligatio non transeat ad heredem prioris fidejussoris, vide cap. 9. de præscript.

Ne fiscus, vel respublica procurationem alicui patrocinii caussa in lite præstet. TIT. XVIII.

L. 1. *Sub obtentu*) Sic in *l.* 3. *infra eodem*, et *l. ult. infra commod.* et *l.* 1. *infra de mand.*

L. 3. Sub prætextu debiti) vide notata ad *l. 1. suæ. eod.*

De negotiis gestis. TIT. XIX,

L. 9. Si pecuniam tuam) Hæc l. debet præcedere l. præcedentem, id quod docent Conss. Repetitur autem in ult. parte *l. 3. C. de commit. et contrah. stipul.* infra, cujus inscriptio et subscriptio ex hac est emendanda.

Negotiorum gestorum) vide notata ad *d. l. 3.*

De iis, quæ vi metusve caussa gesta sunt. TIT. XX.

L. 2. Solvisse) Competit tamen condictio ob injustam caussam, etiamsi stipulatio vi extorta sit, *l. 7. D. de condict. ob turpem caussam.*

L. 3. reddito a te pretio) Idem dicitur in *l. seq. et l. inf. de rescind. vend.* Ex utraque parte, omnia sunt restituenda in pristinum statum. Sed opponitur *l. si per impressionem, infra eod.* Ea l. loquitur specialiter de venditis officium gerentibus per impressionem, id est, officii terrore: hi enim ejus amissione puniuntur: vide scripta ad princ. *tit. infra de rescind. vend.*

L. 4. Corporis) Adde ad glos. ut *l. 9. infra de contrah. et committ. stipul. et l. 7. 8. et 9. infra eod.*

L. 7. Cruciatu corporis) Vide *l. 4. supra et 7. et 9. infra eodem, et l. 9. infra de contrah. et commit. stipul. et l. interpositas supra, de transact.*

L. 8. Metum hujusmodi) Nam ad rescindendum contractum non omnis metus sufficit, sed metus mortis, cruciatus corporis, aut servitutis, aut stupri, ut docent *l. interpositas, supra de transact. l. 4. et 7. supra eodem, l. 9. infra eodem, l. 9. infra de contrah. et commit. stipulat.*

L. 9. Metum non) Huic l. conjungenda est *l. dolum, infra de dolo.* Idem est rescriptum: vide notata ad eam, et scripta ad *l. 6. D. de probat.*

L. 10. Improbum est desiderium) Idem *l. 7. D. eod.*

L. 11. Per impressionem) Id est, officii terrore adhibito. Opponitur *l. 1. infra de rescin. vendit. l. 3. et 4. supra eodem*: vide solut. in notat. ad *d. l. 3.*

Officium peragit) Qui gerunt officium, quo loci emere prohibentur, *l. non licet, l. qui officii, ff. de contrah. emp.* Si emerint. amissione pretii puniuntur. *l. 1. C. Th. de his qui admin. vel offic. gerunt.* Alii, qui vi, aut metu illud emerunt, pretium non amittunt, *l. 3. et 4. supra eodem, l. 1. infra de rescind. vend.* vide scripta ad eam.

L. ult. Dat. XIII. Kal.) Alias sic: D. XIII. Kal. Martii, C. P. A. VI. Conss. Puto ibi, pro VI. legendum IV. ex Catalogo Conss.

De Dolo malo. TIT. XXI.

L. 1. Si fidejussor) hæc constit. poni potius debuit sub tit. mandati. Ejus autem sententia hæc est: ob fidem mandati ruptam debitorem actione mandati (cui et in omnibus bonæ fidei judiciis de dolo actio inest) cum eo agere, qui pignus emit a creditore, neque id omne oblato debito cum fructibus debitis restituit: vide scripta lib. 3. Obser. cap. 37. et ad *l. 4. infra mand.* Hæ autem actiones mandati in specie hujus l. diserte dicuntur in *l. si mandato, §. 1. ff. eod.*

L. 4. Cum proponas) hæc ancilla manumissa est, ut mancipium daretur ex ea: contractus est facio, ut des. Quo pertinet *l. 5. ff. de præscr. verb. et l. 15. eodem tit.* Nihil autem obstat *l. 6. supra de transact.*

L. 6. Hymnodæ) Evodiæ, huc con. *l. 8. infra, de rescind. vend.*

Iudicis) Leg. *insidiis*, id est, machinis, artibus, et tendiculis. Hæc lex conjungenda est cum *leg. metum, sup.* de iis, quæ vi metusve caussa. Idem est rescriptum, metum ex atrocitate facti probari convenit: dolum autem ex insidiis perspicuis: vide scripta ad *l. 6. ff. de probat.* Sic in *l. si voluntate, inf. de rescind. vendit.* ait, dolum emptoris colligi ex calliditate et insidiis: vide scripta ad eam.

L. ult. Vicarium) Forte V. C. Hæc constitutio manet etiam post *l. ult. inf. de temp. in integ. restit.* et locum tantum habet in restitutionibus, in quibus ante Justin. annus utilis tantum dabatur.

Post biennium) vide cap. 21. de præscript. Actio igitur de dolo est temporalis, actio in factum perpetua, *l. 28. et 29. D. eodem.*

De in integrum restitutione minorum viginti-quinque annis. TIT. XXII.

L. 3. Si curatorem) vide scripta ad *l. 4. C. de reb. cred.* huic l. 3. oppon. *l. 101. D. de ver. oblig.* nam ex hac l. colligunt, puberem non habentem curatorem obligari per se: habentem autem, nec adhibentem auctoritatem legis in stipulando non obligar. Male: nam hæc l. loquitur de alienat. rerum puberis, ut de venditione jam perfecta impletaque. Sic enim est accipienda lex: impletur traditione: non autem loquitur de obligatione: vide scripta ad *l. 101.*

§. Si vero sine) Pubes nihil alienat sine curat. auctor. quando ei rerum administratio data est: at in personam nihil juris habet, ideoque promittendo obligatur sine curat. auct.

L. 4. *Si minorem*) Conjunge *l.* 4. *infra*, *si tutor vel curat. interven.*

L. 6. *Lis inchoata est*) Caussa enim cognita, et præsente adversario in jure in integrum restitutio datur, *l.* 3. *D. eodem.*

De Fidejussoribus minorum. TIT. XXIV.

L. 1. *Sed ea res*) Ergo restitutio, quæ minori lapso datur, fidejussori non prodest, nisi cum alium habeat adversarius, in quem judicium transferre possit, *l.* 51. *ff. de procurat.*

L. 2. *Quam fidejussoris*) Ergo restitutio, quæ minori circumscripto datur, ei prodest, *l.* 7. *D. de except.*

Si Tutor vel curator intervenerit. TIT. XXV.

L. 1. *Per procuratores vestros*) Legendum, *per curatores*: quod si minor curatorem non habeat, per procuratorem, *l.* 25. *de min.*

L. 2. *In subscriptione*) vide num pro Aquilino, sit legendum Æliano.

L. 4. *Si creditor*) Conjunge *l.* 4. *supra*, *de in integ. rest. minor.*

L. 5 *per electionem*) id ita tunc duntaxat procedit, cum vel emptor rem minoris mala fide emit, argumento *l.* 13. §. *ult. D. de min.* vel maxime minoris interest rem habere, *d. l.* 13. §. *pen. et l.* 9. *in pr. eod.* Sic nihil obstat *l.* 39. §. *ult. eodem.*

Si adversus venditionem pignorum. TIT. XXIX.

L. 1. *etiam*) *L.* 1. *et* 2. *inf. de prædiis minor.*

L. 2. *Rationem*) Nisi cum creditor, non uti oportet, distraxerit; id est, non observatis his, quæ in distrahen. pign. servari solent. Paulus *lib.* 1. *Sent. tit.* 9.

Si adversus libertatem. TIT. XXXI.

L. 3. *Ipso jure*) L. Ælia Sentia.

Si adversus transactionem, vel divisionem in integrum minor restitui velit. TIT. XXXII.

In hoc t. unum est judicium, una species, de qua transactum est pacto, vel Aquiliana stipulat. interposita. Rescinditur transactio, et restituitur pristinum judicium, si Aquil. stipulat. intervenerit, vel si pactum duntaxat, contra exceptionem transactionis actori datur replicatio.

L. 2. *Tributa tibi*) Leg. *tributa actione rescissoria concedendum est.* Rescissa enim acceptilatione datur.

Si adversus solutionem a tutore, vel a se factam. TIT. XXXIII.

L. 1. *Exemplo*) Con. *l.* 2. *inf. si major fact.* et ex hac illa est emendanda.

Curatoribus solventes) Ceterum is omnino securus est, qui tutori et curatori ex decreto solvit, *l.* 25. *infra de administ. tut.*

L. 2. *Indebito*) *L.* 25. *ff. de min.*

Si adversus usucapionem. TIT. XXXVI.

Huc pertinet *l.* 9. §. 1. *ff. de min.*

L. 1. *Omnia bona*) vide not. ad *l. ult. ff. sol. matrim.*

Si ut omissam hæreditatem, vel bonor. possessionem, vel quid aliud acquirat. TIT. XL.

L. 1. *In minore*) Majori autem datur actio ex vendito, *l.* 9. *ff. de dolo.*

In integrum restitutionis) ergo rescindetur in totum contractus, si minoris pretii venditio facta, a majore venditio rescinditur ad aliquid, *l.* 2. *infra de rescind. vend.* vide scripta ad *l.* 2. *infra de rescind. vend.*

L. ult. Quinquennii) vide cap. 24. de præscript.

In quibus caussis in integrum restitutio necessaria non est. TIT. XLI.

L. 1. *Innumeris*) Leg. *numerosis*, id est, ut vix adnumerari queant.

L. 2. *Adolescentiæ*) Con. *l.* 16. *inf. de inoffic. test.* Porro minori si non appellaverit intra 10. dies, præscriptio objicitur, sed restituitur *l.* 1. *infra*, *si sæpius in integr. restit. postul.*

L. 3. *In minorum*) Con. *l. curabit*, *infra de act. empt.* vide notata ad *l. eum vero*, §. *certe*, *D. de fideicommis. lib.* et scripta ad *l.* 39. §. *fraudi*, *D. de leg.* 1. in utriusque inscriptione, lege decimo, et addenda subscriptio. PP. IV. Kal. Oct. ipsius III. et IV. A. A. Conss. vide scripta ad *l. curabit.*

Recepto jure) παρὰ κάνονας vertunt Græci: nam jure communi mora fit per litis contestationem, aut aliam legitimam interpellationem: delenda est glossa, id est, approbata prædictis scilicet legibus. Recta est altera, vel dic, etc.

In iis videlicet) Vide scripta ad *l.* 23. *de verb. obligation.*

Et fideicommissis) Addo, *et libertatibus*, *et l. omne*, §. *certo*, *D. de verb. oblig.*

L. ult. Sancimus) Huic *l.* male opponitur *l.* 11. *et ult. inf. de judic. et* §. *pen. Nov.* 1. quoniam non de præscript. loquuntur, sed de lite triennio ipso jure extincta, vel de hæreditate ipso jure amissa ob non impletam intra annum defuncti voluntatem: quibus ex caussis minores in integrum resti-

tui placet. Frustra ei opponitur *Nov.* 110. quia loquitur de præscriptione numeratæ dotis, cui contestandæ a tempore matrimonii dat minori 12. annos: incidit enim annus 12. in majorem ætatem, cum non nisi annorum quindecim matrim. contrahere potuerit.

In omnibus casibus) Ut si minor intra statutum tempus non appellasset, *l.* 7. §. *ult. D. de min.* Ceterum Just. hic loquitur de præscript. judiciorum civilium, non criminalium eorum, quæ vindictam perinde spectant, ut criminalia. Sic non obstat *lex* 37. *ff. eod.*

Ipso jure non currere) Verum licet ab initio minoribus non currant exceptionum tempora, quæ tamen a defuncto cœperunt, currunt porro adversus successores minor. 25. annis, *l.* 8. *infra. de non num. pec.*

Triginta, vel quadraginta) vide cap. 3. tract. de præscriptionibus.

Qui et adversus quos in integrum restitui non possunt. TIT. XLII.

L. ult. Neque adversus parentes) Idem *Nov.* 118.

Restitutionem) Quæ fit cognitione prætoria ex tertia parte, id est, beneficio ætatis, olim tamen non præstabatur, *l.* 3. §. *sed utrum*, *l.* 27. §. *ult. ff. de min.* Quid si libertus minor 25. annis captus sit calliditate patroni? liberto in factum actio non denegabitur, *l.* 11. *ff. de dolo.*

Si minor se majorem dixerit, vel major probatus fuerit. TIT. XLIII.

L. 3. *Per sacramenti religionem*) vide scripta ad *l.* 2. *inf. de rebus credit.*

Ex instrumentorum) Sic scriptum scripto subruitur, vide scripta ad *l.* 30. *de verb. oblig.*

Si sæpius in integrum restitutio postuletur. TIT. XLIV.

L. ult. Posci, sæpe) Petitore semel repulsam passo. At si data fuerit semel restitutio ad adeundum, non ideo prohibetur aliam rursum petere ad abstinendum, *l.* 7. §. *restitutus*, *D. de min.*

De his, qui veniam ætatis impetraverunt. TIT. XLV.

L. 1. *Appellandi jus*) Idem traditur in *l.* 7. §. *pen. ff. de min.* Præscriptio tamen longi temporis minoribus non currit, *l.* 3. *inf. quibus non obst. long. temp. præscript.*

Si major, factus ratum habuerit. TIT. XLVI.

L. 1. *Legitimam*) Ergo si alter tantum captus sit, in integrum restitui poterit, qua ex re alteri nulla fit injuria.

L. 2. *Qui post*) Conjunge *l.* 1. *sup. si adversus solut.* et ex illa hujus inscriptio et subscriptio est emendanda.

Ubi et apud quem cognitio in integrum restitutionis agitanda sit. TIT. XLVII.

L. 2.) Subscriptio hujus leg. quæ est in nonnullis Codicibus, falsa est.

L. 3. *Qui propriam jurisdictionem*) vide scripta ad *l.* 1. *ff. de jurisd.*

De reputationibus, quæ fiunt etc. TIT. XLVIII.

L. 1. *Restitui actio*) Quæ restitutoria dicitur, utilis, et rescissoria, quia rescissa minoris intercessione datur, nisi dolo creditoris minor expromiserit, *l.* 48. *D. de fidejuss.*

De Restitutionibus militum, et eorum, qui reipubl. caussa absunt. TIT. LI.

L. 2. *Ad gloss. perpetua*) id est, edicto prætoris: vide notata ad *l. pignus*, *inf. de pign. act.*

L. 5. *Quadriennii*) Rectius quinquennii: vide cap. 24. de præscript.

L. ult. sancimus) Con. *l. ult. inf. quibus non objic. longi temp. præscript.* et ad illam ex hac adde subscriptionem.

De temporibus in integrum restitutionis tam minorum, et aliarum personarum, quo restitui possunt, quam et hæredum eorum. TIT. LIII.

L. 5. In C. Theod. subscriptio sic habet. D. 7. Kal. 8. Kal. Augusti Naisso P. P. non Octob. Constantino 8. et Constantino 5. Couss.

L. 6. *Petenda*) Hæc constitutio non male in lib. 2. *C. Theod.*) posita erat sub titulo de dilationibus.

L. 7. *Utilis annus*) Sublatus enim, et ante in his restitutionum caussis fuerat utilis annus, *l.* 2. *C. Th. de in integ. restit.* Sed pro anno Romæ quinquennium, pro quinquennio in Italia quadriennium, in provinciis trien. continuum substituerat. Ceterum ut scripsi lib. 2. Obs. cap. 18. existimo in aliis rebus a Justin. menses, dies, annos utiles non esse sublatos eo utili anno excepto, cujus præscript. actiones personales in Italia submovebantur.

Quibus ex caussis majores in integrum restituantur. TIT. LIV.

L. ult. Legis Corneliæ) Quæ ad patrem et matrem, qui apud hostes decesserunt, referenda est: non ad reversum filium.

De alienatione judicii mutandi caussa facta. TIT. LV.

L. 1. *Cum in rem*) Libri scipti sic: *cum in rem actioni possessio pariat adversarium.*

De receptis arbitris. TIT. LVI,

L. 3. *Si sordes , vel evidens* vide scripta ad *l.* 43. *ff. de verb. oblig.*

Ex doli clausula) vide scripta ad *l.* 53. *D. de ver. oblig.*

L. 4. *Conditionem ex lege*) *L. ex hac lege* : vide scripta ad. *tit. inf. de condict. ex lege.*

L. 5. *Cum antea*) Conjungenda *l. ult inf. de test.* et ex illa hujus subscript. replenda hoc modo. D. 6. April. Kal. Lampadio et Oreste 6. 11. Cons.

Intra 10. *dies*) vide cap. 7. de præscriptionibus.

De Jurejurando propter calumniam dando. TIT. LIX.

L. 1. *In omnibus*) huic l. conjungenda est *l. ult. inf. de quæst.* Ex qua hujus subscriptio est emendata, et pro 12. Kal. legendum 15. Kal. ut in *l. l. ult.* in qua citatur hæc lex, cum ait, se statuisse jusjurandum de calumnia, quod hic traditur Si vero legatur in hac 12. illa hac prior erit. Dicendum itaque constitutionem sparsam in duas partes. Item pro C. P. leg. Calcedone.

Juramentum de calumnia) vide scripta ad *l.* 9. *infra , de reb. cred.*

L. 2. *Cum et judices*, Adde quæ scribuntur in *Nov.* 140.

Fugientem) φεύγοντα, Reum.

Actor quidem) vide scripta ad *l.* 9. *inf. de reb. cred.*

§. *Sin autem*) Vide scripta ad *l.* 12. *in fin. infra, de reb. credit.*

AD LIBRUM III.

De Judiciis. TIT. I.

Lex 1. *Judicio*) Sententia est lite contestata de sorte tantum, non ideo perimi stipulat. usurarum sed earum petitionem superesse, cum sors tantum in judicium sit deducta: vide scripta ad *l.* 91. *D. de verb. obligat.*

L. 3. *Quo magis*) Quo minus; vide scripta ad *l.* 6. *infra , de rebus cred.*

L. 5 *A judice ,*) vide scripta ad *l.* 5. *D. de jurisdit.*

L. 10. *Nulli*, itaque ab uno et eodem judice definienda est, et momenti et proprietatis caussa. Gregorius lib. 7. epist. cap. 100. Ceterum prius de momento et possessione cognoscendum est, quam de proprietate, *l. si de vi C. unde vi*, Symmachus lib. 1. Epist.

Super principali quæstione) Id est, super actione proprietatis.

L. 13. *Biennio conclusit*) Olim erat tantum annus, *l.* 2. *C. Theod. ad l. Corn. de falsis*, *et t. t. ut intra annum*, *et l. reus*, *inf. de munerib.* vide scripta ad *l.* 2. *inf. de judic.* et cap. 29. tract. de præscript.

Ad jus fiscale) Nam caussis fiscalibus præstituti erant tantum sex menses ex *l. ult. inf. de jure fisci*, quæ deest: vide scripta ibi, et cap. 18 de præscript.

Non ultra triennii) vide notata ad *l.* 2. §. *pen. D. eod.*

§. *Etsi* 10. *dierum*) Hodie ex Nov. 112. dierum 30. vide cap. 7. tit. de præscript.

§. *Sin autem reus : per relationem*) A pedaneo judice, qui sententiam suam exequi non potest, sed is, qui eum dedit.

§. *Sin autem ultraque : usque ad illustratus gradum*) Perperam. Ceterum qui victus, recte non est damnatus ad expensas, nihilominus dimidium δικαστικῶν præstabit, ut senatusconsultis Galliæ definitum est.

Ut non in minore) Nec obstat *l. si judex*, *ff. eod.* vide solut. ad eam legem.

§. *Sin vero caussæ*, *litem quidem nihilominus*) id est, nullo modo.

Sin autem non) huc pertinet *l.* 39. §. *ult. ff. de min.* Nec obstat *l. ult. sup. in quibus caussis in integ. restit. non est necess.*

L. 14. *Nisi prius sacramentum*) Consultationes quoque a Senatu audiri, propositis SS. Evangeliis tradit Justin. in *Nov.* 62.

§. *Cum igitur, qui ex recepto*) Licet recipere interdum idem sit, quod promittere, ut cum actionem receptitiam dicimus, tamen crediderim receptos potius a recepto arbitrio dictos esse.

L. 15 *Quantitate eorum definienda*) Secus est, si ex præscripto, ex taxatione sit juratum. Id enim jusjurandum judex omnino sequitur, *l.* 9. *infra*, *unde vi*, *et Nov* 82.

L. 16. *Generalibus*) vide notata ad *l.* 2. *supra*, *de offic. P. P.* et scripta ad *l. pen. infra*, *de fidejuss.*

Eodem scilicet exsecutore) Legendum, *negotii scilicet exsecutore*, ut et *infra eodem l. ult.* Cur enim eodem, cum nihil ante de exsecutore loquutus sit, vide scripta ibi.

L. 18. *Ab Augusta fortuna* id est, Imperatore.

Illico autem) Sic et *l. ult. supra*, *de err. advocat.* vide cap. 1. et 5. de præscript.

De pedaneis judicibus. TIT. III.

L. 1. *Inter privatas personas*) Sed potest dare inter fiscum, et alios: vide notata ad *l. pen. in-*

fra, *si manc'p. ita faer. al. ut. man.* et *l. 2. infra*, *de pœn.*

L. 2. Non possent cognoscere) Etiam propter privatas occup.

Ex officio) Ex ordine.

De ing nuitate) vide scripta ad *l. 6. inf. de reb. credit.*

L. ult. Hoc est, qui) hinc collige pedanei judicis definitionem. Hi et χαμαιδικασταὶ dicuntur: vide Novel. 82. et ibi scripta.

Qui pro sua jurisdictione judices dare darive possunt. TIT. IV.

L. 1. Cognitionem) Cognitor, id est, judex datus. Nam ex proprio jure cognoscit, vide scripta ad *l. 1.*

Patientiam) *L. patientiam accommodare*, id est, obtemperare.

Ut nemo invitus agere, vel accusare cogatur. TIT. VII.

L. 1.) Conjunge huic legi *l. 9. infra*, *de test.* vide scripta ad *l. 1. illo titulo*

Neminem sibi esse judicem) Nisi pater filio, aut filius patri judex sit, consentiente adversario, *l. 77. D. de judiciis.*

De Ordine judiciorum. TIT. VIII.

L. 1. Adite) vide scripta ad *l. 6. de reb. cred.* et *l. 26. infra*, *de probat.*

Docete) Scilicet judicem datum a præside: alioqui lex dicit, judicem non posse cognoscere de caussa status (*) quod est falsum.

Et si super status) id est, etiamsi de caussa status præses cognoscere non posset. Hæc enim verba non sunt affirmantis, sed concedentis: verius est hoc referendum esse ad judicem datum, quo pertinet *lex 3. sup. de judic.* Sicque non negabitur, præsidem de statu cognoscere posse sed de hereditate. Itaque in hac specie, quoniam impubes hæred. vindicat, non differtur status quæstio ex Carboniano edicto, *l. 3. §. pen. ff. de Carbon. edicto.*

L. 3. Cum civili At si major quæstio in judic. non incidat, sed de ea principaliter agatur, prius definienda erit, *l. 54. D. de judiciis.*

L. ult. Sæpe fit) Tunc scilicet si criminalis caussa, et major est, criminaliter movetur.

De litis contestatione. TIT. IX.

L. 1. Res Con. *l. edita, supra*, *de eden.* vide Duarenum ad eam, quæ est pars posterior hujus.

(*) *Vide Merill. variant. ex Cujac. lib. 2. cap. 1.*

Postulatio) id est, impetratio actionis, quæ post ablata est.

Negotii caussam) Male alii *casum*, recte *caussam*: tunc enim proprie appellatur, cum in judicio proponitur, et narrari incœpit, *cap. forum. lib. 5. decret. de ver. significat.*

Auth. offeratur) Auth. hujus legis melius collocata fuisset sub *l. 3. sup. de edendo.*

De dilationibus. TIT. XI.

L. 1. Sex menses custodiri) Vide c. 18. de prescript. in *Nov. Just.* 69. quatuor præstituuntur menses, et alia spatia præfiniuntur: Vide *d. Nov.* 69.

L. ult. Nec de statu) Con. sunt huic leg. *l. penultima*, *infra de rescind. vendit.* et *l. penultima infra*, *de quest.* cujus ex his emendanda est subscriptio.

De Feriis. TIT. XII.

L. 2. ut in die) Hæc l. est Theodorici Regis, ut refert Anianus ad *l. 2. C. Theod.* nec eam veteres agnoscunt, nec Græci: eam damnavit Alciatus lib. 6. παρέργων. Sed cujus esset, nescivit: vide cap. 13 de præscript.]

L. 5. Pistores) id est, ut Græci interpretantur περὶ παγξένων ἤτοι ἀρτοποιῶν: mancipes sunt curatores pistrinorum. προεστῶτες τῶν ἀρτοποιῶν ἀργυροπρατῶν, *Novel.* 80. Harmenop. tit. de dignit. ex lib. 6. Βασιλ. tit. 6. cap. 2. vide cap. 13. de præscript.

L. 6. Quadraginta) vide cap. 11. tit. de præscript.

Criminalium quæstionum) Excipe casus *l. 9. infra eod.*

L. 7. Omnes dies) Hanc l. male Anianus accipit de 4. mensibus ad *l. 2. C. Theod. eod.* Tribuitur autem hæc constitutio Constantino in Chronicis Constantinopol. vide cap. 5. et 6. de præscript.

Geminis mensibus) Hæ sunt feriæ messium, et vindemiarum. Minutius Felix in Octavio, *sane*, inquit, *ad vindemiam feriæ judiciariam curam relaxaverant*, cessabant etiam scholæ, teste D. Augustino lib. 7. confess cap. 2. Adde except. ex *l. 5. supra eodem*, vide cap. 13. tract. de præscriptionibus.

L. 8. Diebus 15.) vide cap. 8. tract. de præscript.

L. 9. Isaurorum) Isauri erant maxime infames latrociniis. Græci ad hanc l. ajunt, eos fuisse ἅρπαγας φωνεῖς, καὶ τοὺς χασιαρίους φασὶ, vel κουρσιαρίους, ut apud Nicetam, vide cap. 11. de præscript..

De jurisdictione omnium judicum, et de foro competenti. TIT. XIII.

Rubr. de foro competenti, id est, ubi quisque agere, vel conveniri debeat. Forum locus est, in quo exercentur judicia. Dicitur forus ab Isidoro, et a Victorino Afro. Just. forum interpretatur κριτήριον in *Nov.* 8. Sic sæpe judicium sumitur pro foro, quod est ex 11. tabul. ubi erat in comitio, aut in foro, et est proprie caussarum civilium, unde forenses actiones, id est, civiles, *l.* 1. *ff. de incend. ruin naufr.* Paulus lib. 5. Sent. tit. de abactoribus. Judicum vero appellatione, qui veniant: vide scripta ad initium *tit. ff. de judic.*

L. 1. *Imp. Antoninus*) Caracalla, ut docent Coss.

Procurator naturaliter) De procuratore Cæsaris, an sit competens judex, vide scripta ad fin. *tit. C. si man. ita fuerit alien. ut man.* et notata ad *l. pen. eodem tit.*

L. 4 *Nemo*) vide scripta ad *l.* 19. *C. de probat.*

L. 6. *Lucio V. C.*) hic consul fuit cum Herodiano, cujus nomen e Fastis erasum est.

Ubi in rem actio exerceri debeat. TIT. XIX.

L. 1. *Ubi reperiuntur*) Nisi alibi domicilium habeant. Item nisi accusator alio revocet.

Ubi de hæred. agatur, etc. TIT XX.

L. 1. *Illico*) hæc l. un. docet, quod inscriptio conjungenda sit cum *l.* 2. *de interd.* Ceterum hic pro Messalæ leg. Messiæ, ut docent mea scripta, et quidam libri.

Hereditatis erit) Itaque præses in eum, qui non est suæ provinciæ, de hereditate, vel proprietate non cognoscit, ut nec de possessione, atque adeo interdicto, *l.* 2. *inf. de interdict.*

Ubi senatores, vel clarissimi civiliter, vel criminaliter conveniantur. TIT. XXIV.

L 3. *Privatumve*) id est, injuriarum, *l. ult. infra, de judic.* vide scripta ibi.

Sedendi quoque) Sidonius Apollinaris lib. 1. Epist. ait, Sedere eos in capite quodam subselliorum, convictos stare, Epist. est ad Vincentium.

In quibus caussis militantes fori præscriptione uti non possint. TIT. XXV.

L. 1. *Pro functionibus publicis*) idem in *Nov.* 8.

Mercandi, vel militandi) *L. et milit.* Hoc pertinet ad *tit. negot. ne militent, infra* vide scripta ad *l.* 3. *C. de commer. et mercat.*

Ubi caussæ fiscales, vel divinæ domus hominumque ejus agantur. TIT. XXVI.

L. 3. *Imperator Antoninus*) Caracalla.

Vice præsidis) vide de hac re scripta et not. ad *l. pen. inf. si mancipium ita fuerit alien. ut man.* et ad *l.* 2. *inf. de pœnis.*

L. 5. *Rationalis decidat*) De quibus rebus cognoscat procurator Cæsaris: vide scripta ad *l. pen. inf. si man. ita fuer. al.* et ad *l.* 2. *inf. de pœn.*

L. 7. *Rationalem summæ rei*) id est procuratorem Cæsaris. Hic etiam dicitur procurator summæ rei in *l. ult. inf. si propter. pens.* vide not. et scripta ad eam.

De inofficioso testamento. TIT. XXVIII.

L. 1. *Cum de*) Querela inoff. datur in eum, qui juste possidet ut puta adversus hæredem scriptum: item contra fideicommissarium: item contra præteritum, qui accepit cum re bon. poss. contra tab. *l. filium, ff de bon. poss. contra tab.* ut perinde teneatur, ac si nullo jure possiderit. Idque exemplo petit. hæred. *l.* 9. *ff. de pet t. hæred.* Et quamvis dari non soleat in eum, qui jure possidet, tamen æquum est eam dari, cum is, qui agit, paratus est inofficiosum testamentum dicere.

Accomodari) vide notata ad *l.* 11. *de præscript. verb.*

L 3 *Si mater*) hujus l. speciem posui *lib.* 4. *Sent. Pauli tit.* 5.

Perinde virilem portionem) Idem in donat. inoffic. vide scripta ad *tit. C. de contrah. empt. inf.*

Extranei) vide scripta ad *tit.* 5. *lib.* 4. *Sent. Pauli*, dum Paulus ait, *filius in judicio.*

L. 8. *Adimendum non est*) Verum judex familiæ erciscundæ ita demum patris judicium sequitur, si divisio illa ab eo facta sit in testamento, vel extra id, modo ab ipso testatore subscripta sit vel a filiis omnibus, *Nov.* 18.

L. 16. *Contra*) Conjunge *l.* 7. *sup. ex quibus caussis in i teg. restit. non est necess.*

Duplicem actionem) hæc enim licet *l.* 1. §. *qui autem ff. quod egat.*

Quasi testamentum) Id est querela de non jure perfecto testamento. Sic vocatur in *l. Titius, ff. de petit. hæred.*

Non nascitur) Sed minoribus præscriptio quinquennii præstitut. inoffic. querelæ, non objicitur, *l.* 2. *sup. quibus ex caussis in integrum restit. non est necess.* et vide cap. 23. de præscript.

L. 25. *Filiis*) hanc l. explicat lib. 4. Obs. cap. 24. et de illa etiam apud Ulp. *in Fragm. tit.* 23. *et* 28.

L. 30. *Ut sive adjiciatur*) hic abrogatur *l.* 4. *Cod. Theod. eodem.*

§. *ult. Exceptis solis*) hoc privilegium confirmatur in *Nov.* 53.

Silentiariis) Delenda est glossa, et reponendum, Silentiarii sunt, qui imperant silentium in palatio principis. Zonaras in Anastasio scribit, eorum officium fuisse τῶν χρυσαζήλων ἀξιώτατων. Claudianus lib. 1. in Eutrop. *sacro adhibere silentia somno.*

L. 31. *Ut ratione Falcidiæ*) Falcidiam vocat legitimam portionem ut in *l. quisquis, inf. ad legem Juliam majestatis.*

L. 33. *Libero relinquat*) Sic et Just. *tit. de servili cogn.* in prin. *liberum*: vide scripta ad *l.* 56. §. 1. *de ver. significat.*

§. *Legis autem veteris*) hic locus non ait, exhæredationem infantis quasi ingrati, quod in eum ingrati vitium cadere non possit, nullam esse, sed in ea scriptura infantem non repelli a querela inoffic. testam. At ex *Nov.* 118. exhæredatio posthumi ipso jure nulla est, nec de inofficioso queri necesse est.

L 34. *Nonnulli Juriscons.*) ut Julianus Pomp. Marcell. Paulus, *l.* 9. *ff. de lib. et post.*

L. 35. §. 1. *Res vel pecunias*) Quæ non sufficiebant ad legitimam portionem § *prox. seq.* Idem obtinent in specie *legis* 1. §. *si parens, ff. si a parente quis manum.*

Minime prægravari) Vide Paulum *lib.* 4. *Sent. tit. de inof. querela.* Id dicemus, si in dotali instrumento convenerit, ut filia dote sit contenta, *l. ult. ff. de suis et legit. hæred.* vide scripta ad *l.* 26. *ff. de ver. oblig.*

L. 36. §. *Cum autem legitimo moderamine*) Idem constitutum est in *Nov.* 8.

§. *Sancimus*) vide cap. 15. de præscript.

Sex mensium) vide cap. 17. de præscript.

L. 37. *Quod medietatem*) hinc quasi castrensis peculii definitionem colligit Æmilius Ferretus in not. ad *l. de inutil. stipul. in fin.*

§. *In tali, et præfectis legionum*) Leg. *et proconsulum legatis.*

De inofficiosis donationibus. TIT. XXIX.

L. 5. *Debitum bonorum*) id est, quartam legitimam portionem.

L. ult. Non convenit) vide scripta ad *prin. tit. de contrahend. emp.*

De Inofficiosis dotibus. TIT. XXX.

L. 1. *Imp. Constantius*) Recte ut docet ratio Conss. subscriptorum. Male *C. Theod.*

De petitione hereditatis. TIT. XXXI.

L. 1. *Imp. Marcus Ælius Anton.*) Legunt Titus pro Marco. Vide num legendum sit Marcus Aurelius Antoninus. Nam Clarus et Cethegus divis quidem fratribus adscribunt, sed constat eo anno, qui eorum consulatum antecessit. Verum mortuum esse, et solum Marcum imperasse. Si legas Titus, sic erunt Conss. reponend, Claro et Severo Conss. hi enim sub Divo Pio consulatum gesserunt.

L. 3. *Ejusdem hæreditatis*) hæreditario nomine, ita ut solutum sit veri debitoris nomine. Itaque repetitio cessat, *l.* 6. §. 1. *ff. de solut.* Sic nihil obstat *l.* 9. *ff. de cond. indeb.* vide not. ad *l. repetito, ff. de cond. indeb.* et scripta ad *l.* 5. *inf. de cond. indeb.*

L. 7. *Longi temporis*) vide cap. 3. de præscriptionibus.

Mistæ personalis) vide notata ad *Rub. ff. eod.*

L. 10. *Si filiusfam.*) conjunge *l.* 38. *sup. de transact. et l.* 4. *sup. de postul. et l.* 1. *inf. de repud. bon. poss. et l.* 3. *inf. de repud. hæred.* Adde subscriptionem Nicomediæ.

L. 11. *Cogi*) hæc l. exstat in *C. Theod. de fide testium, et instr.* ex quo constat latam eam fuisse abrogandæ *l.* 1. *illo tit.* caussa, quæ est Constantini, qua cogebatur possessor tit. suum dicere et probare.

Incivile est) Opponitur *l. civile, inf. de furt.* in qua cogitur quis dicere auctorem suum. Resp. in ea l. non cogitur quis dicere tit. possessionis, nec hæc l. dicit, sed re furto sublata possessorem incidere in suspicionem furti nisi probet, a quo rem emerit. Vide scripta ad *l.* 1. *inf. de probat.* et ad *l.* 21. *illo tit.*

L. 12. §. *Non differri*) nihil obstat *l.* 35. *ff. de jure fisci.* Propter favorem fisci.

De rei vindicatione. TIT. XXXII.

L. 3. *Mater*) vide scripta ad *tit. C. de rebus alien. non alien. et tit. de communi rer. alien.*

L. 7. *Nec statum patris*) ita ut etsi herilem lectulum ancilla ascenderit, non liberorum domino, sed servorum partum suscipiat, *l. pen. C. Theod. de lib. caussa.*

Matris sequi) Partus matrem sequitur, *l. hujusmodi legatum,* §. *legatum est, ff. de leg.* 1.

L. 8. *Utilem vindicationem*) idem receptum est in pupillo, *l.* 2. *inf. quando ex facto tut.* In ceteris ei, cujus pecunia est, non vindicatio, sed personalis actio ad pecuniam datur: vide scripta ad *tit. C. si quis alteri, vel sibi*: nisi forte detur in subsidium.

L. 14. *Cum a matre*) Confer *l.* 3. *infra, de reb. alien. non alienand.*

L. 17. *Percepisse*) Item eos, quos percipere potuit exemplo cujuslibet malæ fidei possess. *l.* 12. *ff. quod metus caussa,* vide scripta ad fin. *t. ff. de cond. et ex lege.*

De usufructu, et habitatione, et ministerio servorum. TIT. XXXIII.

L. 1. Formam SC.) De hoc SC. varios locos notatos vide ad fin. *tit.* 24. *Fragment. Ulp.*

L. 10. Si domina Opponitur *l.* 10. *inf. loc.* Sed ea non negat locationem in hæredem transire, sed ait a domino facta locatione ususfructus, usumfructum morte non exstingui. Idem dicitur in *l. socius, in fin. inf. de jure dot.* in qua *non* accipitur pro *sed.* Conductor ususfructus, non est fructuarius, quia conductio dominii jus possessionis fructus, servitutem non tribuit: cum igitur conductor ususfructus sit fructuarius, morte ejus non finitur ususfructus, sed vel intra tempora finietur, vel excurret ad eum, qui locavit: vide scripta ad dictam l. decimam.

De Servitutibus et aqua. TIT. XXXIV.

L. 1. Contra veterem formam) Expone ex *l.* 1. *C. de ædif. privat.*

L. 2. Martialis eo sciente) Ergo Martialis non clam aquam duxit. Potest tamen aqua recte etiam ignorante domino deduci, *l. ult. inf. de præscript. longi temp.* modo celandi animum is non habuerit, qui duxit, *l.* 5. §. 2. *ff. quod vi aut clam.* Porro hæc l. 2. ad provincialia, non Italica prædia pertinet.

Exemplo rerum) Male Græci ex hac l. colligunt. servitutem aquæ acquiri triennio: et hic legisse videntur mobilium, sed rectius immobilium, ut illis servitutes comparentur, ut et panes civiles, *Nov.* 7. vide cap. 21. de præscript.

L. 3. Et in provinciali) Provinciales non quidem ex jure Quiritium, sed ex jure naturali prædiorum erant domini, et ob eam quoque rem in provinciali solo nuntiatio novi operis locum obtinebat, *l.* 3. *ff. de novi operis nunt.* vide scripta ad *l.* 27. *ff. de verb. signif.*

L. 7. Jus aquæ) *L.* 4. *inf. de aquæductu.* Aquæductus etiam auctoritatem dabit non tantum diuturnus usus, sed et vetustas, id est infinita memoria, *l.* 3. §. *ductus. ff. de aquæductu.*

L. 13. Sicut enim) Paul. *lib.* 1. *Sent. tit.* 17.

Decem, vel viginti) vide cap. 26. de præscript.

De Lege Aquilia. TIT. XXXV.

L. ult. Per injuriam depasta.) id est culpa pastoris.

Familiæ erciscundæ. TIT. XXXVI.

L. 4. Ex occasione militiæ) Puta si commilitonibus hæredes extiterint, *l.* 5. *l.* 9. *ff. de castr. pecul.*

L. 6. In nominibus) Not. hic nominum appellatione contineri non tantum, quod defuncto debetur sed etiam quod ipse debuit.

Ipso jure) vide scripta ad *l.* 1. *inf. si cert. pet.*

L. 7. Si qua) Id obtinet in legato uni ex hæredibus relicto, *l.* 17. §. *ult. ff. de leg.* 1.

Aditus) Leg. Addictus, ut in *l. filii, inf. eod.* et *l. debitor, ff. ad Trebell.* ubi vide notata.

L. 15. Si vero) Sic in *l.* 27. *inf. loc.* si conventio placiti fine stetit, id est, si non sit nisi pactum vide *d. l. vigesimam septimam.*

L. 16. Aditum judicem) Leg. addictum, ut in *d. l. debitor*, *et l. si qua*, *hic.* Addictus judex, id est, datus, Trebatius Jurisconsultus apud Macrobium: *nundinis* ait, *potest magistratus manumittere, judiciaque addicere*, id est, judices dare: vide scripta ad *l. debitor.*

L. 18. Præcipuas adjudicari) hoc nihil obstat *l.* 13. *inf. de collat.*

L. 22. Servum) hoc pertinet *l.* 3. *inf. in quibus causis cessat long. temp. præscript.*

L. 23. Licet) *L.* 40. §. 2. *ff. de pact.*

L. 24. Filium) Hujus l. speciem posui in tit. *de hæred. instit. ad l.* 78. vide etiam scripta ad *l. hæredi qui falsos*, *ff. de his quibus ut indign.*

L. 26. Solemnitate legum) *L.* 21. §. *ex imperfecto*, *inf. de testamentis.*

Communi dividundo. TIT. XXXVII.

L. 1. Nec partem suam) vide scripta ad *tit. inf. de commun. rer. alien.*

Communia utriusque judicii tam familiæ erciscundæ,

quam communi dividundo. TIT. XXXVIII.

L. 1. Divisionem) Et ideo in divisione locus erit constitutioni *l.* 2. *inf. de rescind. vendit.* quod et Accurs. scripsit in *l.* 3. *inf. de rescind. vendit.* et notata ad *l.* 1. *sup. eod.*

L. 7. Si fratres) vide scripta ad *tit. inf. de comm. rer. alien.*

Quanti interest) At ex placito divisionis non datur actio, *l.* 15. *sup. famil. ercisc. l.* 45. *ff. de pact.* Sed exceptio est in *l.* 21. *sup. de pact.*

Finium regundorum. TIT. XXXIX.

L. 2.) Hæc l. sumpta est ab Impp. ex rescripto Papiniani, quare recte conjungentur. Rescriptum est in *l.* 11. *ff. fin. regund.* Refertur hæc l. a Frontino, et *l.* 5. *et* 6. *hoc tit.* vide scripta ad *l.* 1. *inf. de ann. except.*

Sæpe permutant) itaque hoc casu testibus potius fides habebitur, quam auctoritati monumentorum. Ideoque in quadam de testibus Tiberii constitutione, quæ exstat apud Frontinum, additur hæc exceptio, nisi inter convenientes ager divisus pactione fuit: vide scripta ad *l. casus, ff. de probat.*

L. 3. Si quis) integra est apud Frontinum, ejusque meminit Urbicus.

Proprietatis controversiæ cohæret) Quia est actio mixta: vide scripta ad *l. 1. C. de ann. except.*

L. 5. Præscriptione summota) id est, possessione, sive acquisitione longi temporis, vel diuturni usus. In 12. autem tab. cautum erat, ne intra eam latitudinem quinque aut 6. pedum, quam fines agrorum secundum l. 12. tab. et l. Maniliam habent, esset usucapio. Huc pertinet *l. ult. ff. de termino moto.*

Libera) Actio finium non perimitur præscript. longi temporis, sed longissimi tantum: vide scripta ad *l. 1. inf. de ann. except.*

De Noxalibus actionibus. TIT. XLI.

L. 1. Si exstat) hanc l. intelligit Ulp. in *l. verum, § 1. ff. de minor.* cum ait, *D. Severi rescripto continentur*, id est Alexandri Severi.

L. 3. Dominum elegeris) Sic in *l. 7. in fin. inf. quod cum eo, qui.*

Ad exhibendum. TIT. XLII.

L. 5. Jurisconsulto Modestino) hinc constat vixisse Modestinum tempore Gordiani Imperat.

L. 9. Si ex) Opponitur *l. 2. infra, de condict. ex l.* in qua dicitur condici chirographa hic, ad exhibendum agi. Sed hic verbum exhiberi pertinet ad instrumenta: verbum reddi chirographa, id est, condici: vide scripta ad *dict. l. 2.*

De Aleatoribus, et aleatorum usu. TIT. XLIII.

Ad calcem tit.) hic desideratur tit. pen. hujus libri de aleatoribus, sub quo fuerunt duæ constitutiones Græcæ: vide cap. 32. de præscript.

De Religiosis et sumptibus funerum. TIT. XLIV.

L. 2. Neque obligari) in eandem sententiam ab eod. Antonino Caracalla ante rescriptum erat, *l. 3. quæ res pign. obl. poss.*

L. 5. Præteritis constitutionibus) *L. 5. inf. de his quæ ut indig.* vide ad fin. *tit. ff. de his quæ ut indig. Judicium defuncti*) hoc idem porrectum est ad omnes alias caussas, *l. 33. sup. de inoffic. testam.*

L. 7. Non prohiberis) hoc tamen non licuit legibus Græcis olim: vide Cic. lib. 2. de legib.

L. ult. Alearum) hæc est Latina conversio Græcæ constitut. Justiniani.

Quinquaginta annorum) Non tolli hanc repetitionem tricennio dicitur *Nomocan. tit. 13. cap. 29.*

AD LIBRUM IV.

De Rebus creditis, et jurejurando. TIT. I.

Inscribitur tit. de reb. cred. et jurejur. At hic tantum tractatur de jurejurando. Erroris caussa fuit, quod in edicto perpetuo unus tit. fuit de reb. cred. et jurej. sub quo specialiter prætor edixit ne actione si certum petatur, quæ datur, quæ ex variis contractibus et de commodato, et pignore nonnihil, *l. 1. ff. eod.* et de speciali condict. ex mutuo, et de jurejurando atque ita a Paulo quoque *lib. 2. Sent.* proponitur tit. de reb. cred. et jurejur. sicut et hic. Sed Justinianus prius agit de jurejurando propter religionem ejus, et dignitatem: sequens titulus est, si certum petatur. Est autem hic titulus de eo jurejurando, quod litium finiendarum caussa interponitur, cujus definitio hæc est ex Clemente Alexandrino lib. 7. στρωμάτων. *Jusjurandum est certa definitio litis, quæ fit cum obtestatione divina.*

L. 1. caussa) vide not. ad *l. admonendi, ff. de jurejur.* et ad *l. ult. inf. eod.*

Utriusque partis) Id est, litigatorum, qui rem in judic. deduxerunt, *l. 1. ff. eod.*

Præstito vel remisso) Hæc duo idem possunt.

Nisi specialiter hoc lege excipiatur) Hæc verba absunt a Codice Gregoriano. Sunt autem a Triboniano addita propter *l. ult. infra eodem.* Sic in *l. dudum, inf. de cont. ab. empt.*

L. 2. Jurisjurandi) Qui per principem pejeravit, punitur, non qui per Deum. Tertullianus in Apologia.

Deum ultorem) Si per Deum pejeratum sit, Harm. lib. 1. epitom. tit. 7. vide scripta secundo Obser. cap. 19. Idem Basilius in canonibus, quod Impp. initio hujus legis.

Venerationem) Genium.

Quodam calore) Aut inconsulto, *l. 1. §. queri, ff. ad Turpill.* Is vero, qui per principem consulto pejeravit principem ipsum vindicem habet, eique est a corpore periculum ex l. Jul. majest. Exemplum est in *l. 13. §. ult. ff. de jurejur.* ubi dicitur, qui per principem pejeravit, fustibus cæditur. Vide not. ad eam.

In gloss. Non placet) Delendæ sunt duæ priores solutiones objectionis: retinenda tertia.

L. 3. Summa legis) Jurejurando judiciali dirimitur lis inopia probationum: hoc dicit. Species autem apponatur huic legi ex cap. 2. Gellii lib. 14. Item ex *Nov.* 124.

Decidi oportet) Pro *oportet*, legendum, *potest.*

L. 4. Pupillus) Scilicet accepto alio tutore. Ac pubes jure quidem deferet jusjurandum sine curatoris auctoritate, sed juvabitur per restitutionem in integrum.

Tutelæ actionem) Hic actum est tutelæ, qua non agitur, nisi finita tutela. Sed hic tutela finita non fuit pubertate, sed alio modo, ut tutela data ad tempus, ad conditionem certam, remoto ut suspecto: vide not. ad *l.* 17 *ff. eodem.*

In gloss. Detulerit) Alias *dederit.* Recte Seneca 5. declamat. *Sed ego jusjurandum dabo.*

L. 5. *Cum etiam*) Conjungenda *l. etiam*, *infra de fideicommiss.* quæ hujus pars est: vide scripta lib. 3. Obser. cap. 27. et ex hac illa est emendanda.

Tutoribus) Etiamsi non jure dati sint, *l.* 69. §. *mater*, *ff. de leg.* 2.

Videantur) Legendum, *debeantur.*

Præses provinciæ) Cujus in provinciis de fideicommissis notio est propria, *l. si res de leg.* 1. vide scripta ad *tit.* 2. *Frag. Ulp.*

L. 6. *Arbitri*) Scilicet dati. Differt judex ab arbitro. Hic datur in actionibus bonæ fidei: ille in strictis. Uterque tamen datur a præside, sed eorum sententias, qui eos miserunt, exsequuntur, *l. a Divo, de re judic.* Item caussa ingenuitatis pertinet ad præsidem, nec potest delegari, *l.* 3. *sup. ubi caussa status*, *l.* 2. *sup. de pedan. judicib.* Judex tantum de caussa incidenter potest cognoscere, etiamsi ejus non sit de illa notio, *l.* 1. *supra de ord. jud.*

L. 7. *Quisquam alius*) Ut servus: vide scripta ad *l.* 4. *supra eodem.*

L. 8. *Actori*) Hæc l. locum habet in voluntario, et necessario jurejur. nam ex judiciali datur actio, vel exceptio judicati directa.

Ad similitudinem) Id est, utilis actio judicati, non directa. Nam directa est ex sententia, quæ in victos datur. Et notandum his verbis *ad similitudinem, ad exemplum, instar*, significari utiles actiones.

L. 9. *Per actorem*) Qui prior jurare debet de calumnia.

L. 10. *Quasi sine scriptis*) Recte: nam si ex chirographo depositarii constaret de deposito, ut illi non possit opponi exceptio non numer. pecun. nec jurejurando opus esset.

Ad exemplum) Nam in bonæ fidei judic. jusjur. auctore judice defertur etiam invito utroque litigatore.

L. 11. *Si quis*) Is qui detulit jusjur. id potest revocare usque ad sent. definit. post non potest, nisi per appellat. sit extincta.

Iterum ad) Et hæc est justa caussa recusationis jurisj. Aliam vide in not ad *l. prox. seq. eodem tit.* §. *sed juramento*, vide scripta ad *l.* 9. *supra eodem.*

L. 12. *Vel a Judice, vel a partibus*) vide scripta ad *l.* 3. *supra eodem.*

Multum discrepet) Cum hæredi forte æque non liqueat jurare.

§. *Sin autem quasi volente eo*) Legendum *nolente* judice se, id est, quasi se judice invito recusato jurejur. sententiam in eum quasi confitentem fert judex. Contrarius error est in *l.* 1. §. *si vir uxori*, *ff. de acq. poss.* vide notata ad eam l. et scripta hic.

§. *Ipse autem illatum dare*) Id est, neque præstare, neque præstari.

Repositum auxilium) Quia fieri potest, ut justa sit caussa recusationis, ut si impius pio jusjurandum deferat, quæ conditio, id est, πρόθεσις est iniqualis. Arist. lib. 1. Rhet. in fin. *l. ult. inf. de fide instr.* Hic enim nimia religione deterretur a jurando: et tutum non est impio referre: sed si pares erunt litigatores, non erit justa caussa recusationis. Alia justa caussa recusandi est, si is, qui detulit, et revocavit, rursus deferat, *l. prox. supra*, item si conceptio jurisjuran. displiceat.

§. *Sive autem sive recusatum*) Cum scilicet referretur. Græci vertunt εἴτε ἐκ παραιτήσεως. Male quidam legunt, *relatum*, recte, *recusatum*.

§. *His de: datis certis induciis*) Hac de re vide Livium lib. 31. in fin.

Ex una parte) μονομερῶς. Græci hoc jusjurandum vocant μονομερῆ ὅρκον in *l. arbitrio*, *ff. de dolo*.

Ab utraque parte) Cum scilicet judex censet neutrum damnandum expensarum nomine.

An ab altera) Vide *Nov.* 82.

§. *penult. sive in domibus, sive sacris scripturis*) Videtur hic legend. ut Græci legunt, *sive in domibus sacris scripturis tactis, sive in sacrosanctis oratoriis*, id est, sive in domibus, sive in templis, ita tamen ut qui jurat, sacra tangat.

L. ult. Cum quivis) vide scripta ad *l.* 1. *sup. eod.* et not. ad *l.* 6. *ff. de transact.*

Nullumque ex hujusmodi perjurio) Hæc caussa latissime patet, eamque si sequamur, nulla erit caussa, quam non possimus retractare. Itaque vera ratio hæc est, hic non videtur delatum jusjurandum transigendi animo, sed coacte, non apparente testamento, ideoque emergente testamento omnia de integro tractari oportet.

Detentionem introduci) Et sic dabitur condictio, incerti tamen ratione possessionis.

Ne cui ex delicto) Oppon. *l. si legatarius*, *ff. de dolo*: vide solut. ad eam l. et scripta *l.* 1. *sup. eod.*

Si certum petatur. TIT. II.

Sub hoc tit. tractatur de rebus credit. ut docet tit. *ff. de reb. credit. si certum petatur.* Unde collige, et hic legendum *petetur*, non *petatur.*

Si certum petetur est certi condictio, quia non tantum pecunia numerata creditur, sed et alia quælibet res certa credita.

L. 1. Pro portionibus hæreditariis) Hoc ita, si hæredes conveniantur certi condictione, non incerti, si in personam, non in rem, *l. 1. ff. de interrog. in jur. fac.*

Veteris juris) Legis antiquæ 12. tabular.

L. 2. Sibi jus) Quod si tibi stipulatus fuerit eam reddi tibi, nec ex numeratione, nec ex stipulatione condictionem acquirit: verum pecunia bona fide consumpta, est condictio, *l. 3. ff. hoc tit.* certi scilicet: vide scripta ad §. *Chrysogonus l.* 126 *ff. de verb. obl.* et hic.

Mandatis) Aut si extet pecunia, eam condices.

Actionibus) Directis, imo et sine cessione, utilibus.

L. 3. Eos qui officia) Ut præsides et procuratores. At officiales eorum possunt, *l. præsidis, ff. de reb. credit.* vide not. ad eam legem.

Fœnus agitare) Nec mutuam pecuniam dare, *l.* 23. *ff. eod.* vide not. ad eam.

L. 4. Mandatis actionibus) vide scripta ad *l.* 1. *inf. de oblig. et act.*

Utilem tibi) Ex numeratione. Quid si tuam pecuniam tuo nomine crediderim, et eam mihi reddi stipulatus essem. Idque ex sententia Fulgosii: nam hi duo casus jure nostro expressi non sunt: vide scripta ad §. *Chrysogonus*, *l.* 126. *de ver. oblig.*

L. 5. Præstitutum tempus) Olim quinquennium, hodie biennium.

Redditi) Olei scilicet.

L. 6. Obligationis substantia) Constantia debiti σύστασις, *l.* 11. §. *si rem*, *ff. de egal.* 3.

L. 7. Si ut propriam) *Si* hoc loco ponitur pro, *An.*

L. 8. Æstimata) Cujus æstimationis mutuum ab initio contractum intelligitur. Secus est in specie prima *l. 11. eod. tit.*

Usuram centesimam) Legendum, *unam centesimam.* Legitima usura est centesima, vide scripta ad *rub. ff. de naut. fœn.* Verum hoc hodie mutavit Justin. in *l. eos, inf. de usur.* Paulus 2. *Sent. tit. de usur.* vide scripta ad hanc l. 8.

Stipulanti spopondisti) Sententia est: illam stipulationem immodicæ usuræ, non ideo, quod excedit centesimam, esse inutilem: sortis petitionem non extingui ob immodicas usuras. Nam nec alia pœna immodicæ usuræ coercentur, sed quod excedit, si exigat, imputatur sorti, vel redditur. Olim is fœnerator tenebatur in quadruplum. Cato de re Rust. in pr. et Asconius in divin. *l.* 2. *C. Theod. de usur.* et ex lege Gabinia sorte cadebat; at hodie non item.

Legitima) Id est, centesima usura, supra ead. l. Delendum quod sequitur, Summa.

L. 10. Nam) Legendum, *sed si.* Nam, hic accipitur παρασκευαστικῶς, quia sunt duo diversi casus.

L. 11. Incendium) Vel alius casus quilibet: vide notata ad *l. 11. ff. de ver. sign.* Id est, pecuniæ creditæ periculum ad debitorem pertinet; nec mirum, cum sit ejus dominus.

Debitorem) Hic stricte accipitur pro eo, qui mutuam pecuniam accepit, creditor pro eo, qui dedit. Debitorem igitur, scilicet creditæ pecuniæ.

Summa Baldi: Generis deb.) Quantitas perire non potest, aut genus.

L. 12. Ut debitum) Ut pecuniæ creditum utili actione poscat.

L. 13. Eum qui) Qui pecuniam accepit, tenetur, etiamsi eam sibi non sumpserit: vide scripta ad *l.* 7. *inf. quod cum eo qui.*

L. 14. Solemnitatem verborum) Id est, citra stipulationem.

Subscribentem) etiam ut fidejussor. Subscriptio comparatur jusso. At ex jusso solus pater, vel dominus obligatur, *l. 1. ff. quod jussu*, *l. 3. inf. quod cum eo.* Ergo et ex stipulat. hi tantum obligabuntur.

L. 15. Non adversus) Debitor debitoris priori creditori non tenetur. Sen. lib. 5. de beneficiis, c. 19.

L. 16. Dele summam Baldi, et priorem explicat. verbi collectarius, in glossa. Quisquis. Ex hac l. colligunt, non posse præsidem mutuam pecuniam accipere, *l. præsidis*, *ff. eod.* Male: nam extra duos casus qui hic ponuntur, sumere mutuam pecuniam non prohibetur: vide scripta ad *l.* 3. *sup. eod.*

Quasi emptor legum) Id est, quasi a præside, quem habet obæratum jus nundinari possit.

Collectarius) Id est, nummularius. Symmachus epist. 28.

Ipso judice) Hoc casu ambiens cum collectario plectitur, non superiori.

L. 17. Quinquaginta libras) Id est, supra ter mille et quingentos aureos.

Trium Testium) vide scripta ad *l. 2. inf. de test.*

In gloss. oportet) Dele solut. primæ objectionis, et ejus loco repone: excipe casum hujus legis.

In auth. pulsato autem) Id est, Reo. Sic in *l.* 1. *sup. de servitut. et aqua, qui pulsatur.*

De suffragio. TIT. III.

Proponitur condictio si certum petetur de suffragio: sic inscribitur in *C. Theod.* suffragium vocamus favorem et opem, quam quis nobis præbet apud judicem obtinendæ alicujus rei caussa. Cyprianus dixit faventiam. Dicitur et suffragium pecunia, quæ datur ejus nomine, *l. ult. inf. de silent.* Male Accurs. interpretatur de salario advocati, et male

in *l. militem, sup. de procur.* suffragatorem pro advocato. Dati autem pro suffragio, repetitio non est, *l.* 1. *C. Theod. eod. tit. Marcell. l.* 12. *Lex lata fuit a Juliano etc.* Ex hac l. si quid promissum sit suffragatori, peti potest actione si certum petetur. Verum hæc constitutio abrogata per *Novell.* 8. *et* 4. *Novell. Tiberii*, quæ est inter Novell. Justiniani 161. quod ad honores et magistratus attinet.

L. 1. *Sponsione constrinxerint*) Id est stipulatione.

Integra fide) Id est, hoc modo perficitur dominii translatio. Integra fides, bona fides, syncera fides, idem est, vide scripta ad *l.* 4. *inf.*

§. *ult. Commonitorio suffragio*) Legendum *commonitorio de suffragio.* Commonitorium vocat suffragatori factam promissionem ex scripto. Alias autem accipitur pro memoriali libello, qui alteri datur. Et sic libellus de suffragio, quo rogatur suffragator, et ei quid promittitur, commonitorium dicitur: hoc autem commoni. pro stipulatione est.

De prohibita sequestratione pecuniæ. TIT. IV.

Pecuniam hic accipe stricte pro quantitate, vel summa: nam ceterarum rerum mobilium sequestratio fit, quia eæ facile interimi possunt. At pecuniæ cum nullum subsit corpus, perire non potest. Immobilium quoque rerum non fit sequestratio, nisi ratione fructuum. Summa hujus tit. est: in actione si certum petetur prohibetur sequestratio si pecunia petatur, non si alia res mobilis. Idem dicitur in *l.* 1. *C. Theod. si cert. petat. de chirographis*, in qua est unicus casus, quo pecunia sequestretur.

De condictione indebiti. TIT. V.

Vide scripta hic, et annotat. *Rub. ff. eodem.*

L. 1. *Pecuniæ*) Id est, nummorum stricte.

Non ex caussa judicati) vide etiam scripta ad *l.* 2. *inf. de compensat.*

Probare potuerit) *L. cum de indebito, ff. de probat.*

Usuras autem) Id est, in aliis condictionibus, *l.* 4. *infra de condict. ob turp. caussam.*

L. 2. *Condictionem*) Itemque mandati act. l. 12. *ff. de novat. l. si mandato, ff. mand.*

L. 3. *Cum et soluta*) Est argumentum a minori in hac l. secundum Arist.

Scripturæ condictio) Quæ est incerta.

Doli exceptio) vide scripta ad *l.* 21. *de verb. oblig.*

L. 4. *Per infitiationem*) Quia per metum infitiationis soluta videntur. Secus est in specie §. *ult. l.* 23. *eodem*, et ideo cum a sciente soluta videantur, non condicuntur.

In lite crescunt) Ut actio l. Aquil. piorum legatorum, depositi ex caussa tumultus, incendii, ruinæ, condictio ex syngrapha, condictio ex contractu habito cum argentariis sine scriptura, actio relictorum per damnationem, ob ementitum modum agri, actio judicati; condictio bene depensi: solutorum nulla est ex his caussis repetitio.

L. 5. *Si a patre*) vide scripta ad *l. regula*, §. *si quis juris, ff. de juris et facti ignor.*

Successisti) Sed non cum re.

Per errorem) Facti. Ergo tuo nomine quasi ipse deberes, ut et in *l.* 19. §. 1. *hic.* Quod confirmatur *l.* 38. §. *de pecul. ff. de solut.*

Utpote patris) In hac l. 5. ponendum est, filium errasse in facto, non in jure, ut quia putabat nondum annum petendæ bon. poss. præteriisse.

L. 6. *Si per*) Conjunge *l.* 8. *sup. de juris et fac. ignor.* ubique eadem est inscriptio, et debet esse eadem subscriptio. Puto itaque et in hac legendum, CC. IV. Conss.

Ignorantiam facti) Non juris.

Et cujus nomine. Ergo) Per liberam personam acquiritur actio ex mutuo, et ex promutuo.

L. 7. *Per errorem facti*) Excipe legata pia, et olim omnia legata per damnationem relicta. Itemque legata relicta incertis personis.

Repeti posse) Opponitur in fin. *tit.* 24. *Fragm.* sed in eo abundat negatio: vide scripta ibid.

L. 8. *Falso procuratori solventi*) Cum creditor ratum non habuit.

Indebiti repetitio) Vel caussa dati, in *l.* 14. *de condict. caussa dati.*

L. 9. *Non repetit*) Vel quia videtur ratum habere gestum, vel quia videtur donare, vel quia sibi id imputare debet.

Ob præcedens vitium) Nam ob vitium, quod post venditionem res contraxit, venditor non tenetur, *l. quæro, ff. de ædil. edic.*

L. 10. *Si quis*) Hæc l. ex 50. decis. et corrigit §. *pen. l. si non sortem, ff. eodem.*

Et Ulpianus) *L.* 26. §. *pen. ff. eodem.*

Celsum) Qui etiam ei consentit in specie *l.* 19. *ff. de legat.* 2. quæ plane pugnat cum Julia: in *l. cum eis* §. *ult. ff. eodem.*

Salvium Julianum) Cujus de hac re sententia colligi posse videtur ex *l.* 32. *in prin. ff. eod.* quæ etiam illi consentit in specie §. *ult. d. l.* 32.

Electionem recipiendi) Excipitur casus *l.* 21. *ff. eod.*

L. ult. Pro dubietate) Dubitantes medii sunt inter scientes et ignorantes, παραπλήσιοι τοῖς δεδεμένοις, Aristot. 3. Metaphys.

De Condictione ob caussam datorum. TIT. VI.

Ob caussam, id est, ob rem, ob finem aliquem. Vide not. ad *rub. ff. eod.* et scripta hic. Hæc condictio nascitur ex æquo et bono, non ex contractu,

l. in summa, § *quod ob rem*, *ff. de condict. indeb. l.* 3. §. *si quis quasi*, *ff. eodem.*

L. 1.) Hujus l. decisio sic est accipienda, nisi quo casu fisco locus sit. Male autem Haloander ab ea sustulit tres voces.

Pecuniam quam) id est, accepta pecunia, ut *l. eam*, *inf. de fideicom. l. filium, sup. famil. ercisc.* Dele itaque gloss. ad verbum, *quam.*

Pactumque, quod ita interpositum) id est, pactum reddendæ dotis in casum pactum vulgare, *l. Bebius*. *ff. de pact. dotal.*

Nullam de dote) Id est, non potest repeti actione de dote, sed condictione sine caussa, *l.* 1. §. 1. *ff. de condict. sine caussa.* Itemque indebiti.

L. 2. *Actionem condictionis*) Erit et actio præscriptis verbis, ut satisfaciat, vel præstet quod interest, *l. hæreditatum*, *ff. de donat.*

In gloss. Sorori tuæ emancipatæ) Nihil necesse est fuisse emancipatam, cum pater non agat, sed frater post mortem patris, cujus morte donatio convaluit, nisi filia esset in potestate.

In gloss. resolveretur) Dele eam totam cum eo, quod in margine, usque ad additionem.

L. 3. *ea lege*) vide scripta ad §. *cohæredes l. qui Romæ*, *ff. de verb. oblig.* Græci ad hanc l. hoc notant. τῷ μὲν νόμῳ ἡ ἐκποίησις οὐ κεκώλυται: ὁ δὲ ἐκποιήσας κατέχεται τῷ τῆς ἀπαιτήσεως δικαίῳ, *jure quidem alienatio non inhibetur*, *sed qui alienavit*, *tenetur condict.* valet tamen alienatio. Nec obstat *l. his solis*, *inf. de revoc. donat.* in qua præter diversam speciem vindicatio significat ultionem. Nec etiam obstat *l. ult. inf. de reb. alien. non alien.* quæ ait quidem pacisci licere, ne quis alienet sed non tamen irritam esse alienationem factam contra pactionem. Item nec *l. pen. inf. si manc. ita alien. fuer. ut man.* quæ loquitur de servo prohibito manumitti: quare prohibitio cohæret personæ servi. Item nec *l. si creditor*, *in fine*, *de distract. pign.* Sed ibi ideo nulla censetur venditio, quia venditor legem dixit, qui retinet semper jus in rem, id est hypothecam. At in hac l. 3. is qui legem dixit, nihil juris obtinet in se, et ideo qui eam accipit alienando, non ideo ejus dominium transfert. Nec obstat quoque *Nov. de alienat. et emphyt.* in qua favor est ecclesiarum, Denique nec obstat *Nov.* 117. Æquum enim est servari voluntatem donatoris, qui nihil patri acquiri voluit.

L. 4. *Si cum*) Ob rem promissi est condictio incerti, ut ob rem dati, certi.

L. 5. *Procuratorem fecisti*) Ignorans eum esse militem, add. *l. militis*, *inf. loc.* Ambros. 1. Off. cap. 16. Vegetius lib. 1. cap. 19.

Restitui tibi) Opponitur *l.* 7. *sup. de verb. oblig.* Sed hic condictio accipitur pro modo, ut in *l. Mævia, D. de fideicom. libert.* Opponitur etiam *l. ab administratione*, *C. de leg.* Sed in ea l. non fuit relictum legatum, sub modo, sed separatum fuit relictum legatum, et adscripta tutela.

L. 9. *Domino dederit*) Conveniente Domino.

Silva reverentia) id est, verecundia, *l.* 8. *inf. de liber. caussa.*

Hortabitur) Hæc tamen adhortatio est necessaria. Et ideo Græci lib. 48 Βασιλ. ad hanc l. ajunt; ἀναγκάζεται, qua in re fallitur Accurs. Dele itaque totam ejus gloss. hortabitur, et repone pro ea, imo hortando compellet.

L. 10. *non culpa*) Non competit quidem condictio ex cessatione, sed competit condictio ex pœnitentia, *l. si pecuniam*, *ff. eod.* hoc si ponas speciem, ut dederim decem, ut eas Capuam, et tempestate impeditus sis. Nam si ponas cum Accurs. de medico, vera ejus est sententia.

L. 11. *Si per eos qui*) Si per eum non steterit, non erit condictio, si quid datum sit supra modum legitimum, id est, centum aureos.

De Condictione ob turpem caussam. TIT. VII.

Ob turpem caussam) Quæ sit contra bonos mores.

L. 1. *Si ex cautione*) hic non exceptio non num. pecuniæ, sed doli, vel in factum. Itaque perpetua est, non numeratæ pecuniæ temporalis. Hæc transfert onus probandi in actorem, *l.* 1. *inf. de probat.* Doli except. vel in factum, qui utitur, ei incumbit onus probandi, ut hic Cautionis autem condictio est, cum solius accipientis turpitudo versatur.

Probandum est) Qui Allegat se ob turpem caussam dedisse, id probare debet.

L. 2. *In gloss. melior. Sed quid de pignore*) Pignus ob turpem caussam non contrahitur, ut nec fidejussor recte datur, *Nov. illa* 4.

L. 3. *Quod evitandi*) hic non habebit actionem quod metus caussa, quia hic metus non sufficit, *l. cum te sup. quod metus caussa.*

Tyrocinii) At hic utriusque turpitudo esse videtur, cum tyro militiam detrectet. Dicendum, non licere quidem citato delectum non respondere, sed ponendum eum, qui delectum habebat, pecuniam ab aliquo extorsisse, ne eum citaret: vide scripta et not. ad *l. qui cum uno*, §. *qui post*, *ff. de re milit.*

L. 4. *Usuræ peti*) vide scripta ad *l.* 1. *supra de condict. indeb.*

L. ult. In rem mora) vide scripta in *l.* 45. *ff. de verb. oblig.* et ad *tit. seq. inf.*

De Condictione furtiva. TIT. VIII.

Hæc condictio soli domino datur, aliæ etiam non dominis: item condictio hæc non ex delicto est, sed ex æquo et bono. Hoc autem præstat hæc con-

dictio, ut ea conventus teneatur etiam re casu perempta.

L. 1. Singulos quosque in solidum) Quia actio est pœnalis.

L. 2. Ante oblationem) nam oblatione mora purgatur.

De Condictione ex lege, et sine caussa, vel injusta caussa. TIT. IX.

Actiones aut sunt civiles, quæ sunt ex 12. tab. aut ad exemplum, vel instar earum, ut præscriptis verbis: vel prætoriæ, vel ex legibus, aut constitutionibus, *l. 2. inf. de quad. præscript.* Harum aliæ nomen suum habent, ut damni injuria, ex l. Aquilia. Aliæ non habent. et appellantur condictiones ex lege, quarum nulla alia est caussa, quam legis auctoritas.

Injusta caussa) Si dedi ex stipul. vi, vel metu extorta.

L. 1. Ex primipilo) Primipilus est annona militaris, vel annonæ ejus petitio, et cura, *l. 8. inf. de cohort. l. 16. et 17. C. Theod. eod.* Inde pastus primipli, *l 5. et 7. illo tit. l. 5. et 8. C. Theod. eodem.* Harmenop. lib. 9. tit. 9. recte ait primipilum esse annonam, quæ datur τοῖς πρώτοις ἀκοντισταῖς, id est, centurionibus primipili, ut distribuatur inter milites. Vegetius lib. 2. cap. 8. Itaque recte Græci sic vertunt hanc *l. debens alimoniam militarem fisco.*

Commonebit) Condictione ex h. lege coget.

Ut ante definitum) Alia primipili privilegia sunt in *l. satis, infra, in quibus caussis pign. l. 5. infra, de primipil. l. si non verum, infra, de donation. inter virum et uxorem, l. ult. infra, de primip. l. si tutoris infra, de compensation.*

In gloss. Præses) Dele totam, et repone. Condictio hic fisco non datur, sed debitori fiscali, et ideo præses cognoscit: datur tamen utilis actio fisco, quo casu debitori fisci competit actio.

L. 2. Per condictionem) Nam chirographi dominus fit creditor. Opponitur *l. ult. sup. ad exhib.* vide solut. in notatis ad eam.

L. 3. In gloss. Vindicatione) Dele postrema verba (et de condictione indebiti.)

In gloss. Condictione, sine caussa, vel injusta caussa) Recte, ut docet titulus, sub quo est hæc l. In eadem glossa dele hæc verba (*Sed etiam rei vindicatione potest conveniri*) Pro quibus repone: atque consumptione fructus suos facit. Dele et hæc verba (*item condictione furtiva, ut D. de condict. furt. l. in re furtiva, §. si*) *etc.*

L. 4. Intra hanc diem) vide scripta ad prin. *tit. infra, de non num. pec.*

Reddi tibi cautionem) vide scripta ad *l. 5. supra, si cert. petatur.*

De Obligationibus, et actionibus. TIT. X.

De cessione actionum: vide scripta ad *l. 8. inf. eodem.*

L. 1. Mandatam) id est cessam, quo casu res adhuc integra est, *l. nulla, sup. de procurat.*

Utilis actio) Non directa, cum sit æstimationem mandatum, quod cuilibet emptori actionis proprio nomine competit. Nec directa ex mandato datur, quæ ita demum competit, si creditor hæredem habeat. Fidem enim traditionis ab hærede impleri oportet: vide scripta lib. 2. Observ. cap. 31.

In gloss. debitorem) Dele totam et pro ea repone, male. Nam scribit Imp. ad mulierem, quæ non fidejubet, ob S. C. Vellejano. Præterea constat fidejussorem solventem nunquam habere actionem utilem: quia solvit, ut se liberaret.

In gloss. mandatum) Aliud est cedere, et aliud mandare actionem.

Nam primo casu) Pro his verbis repone idem plane est cedere et mandare actionem. Item hæc, delegare interdum exhibere, præstare, transferre, procuratorem ad actionem instituendam dare: vide notata et scripta ad *l. 14. infra, de fidejuss. etc.*

L. 2. Litis contestatio) Et est pro delegatione *l. denegare, D. de novat.*

L. 3. Colonos) qui debitores debitoris sunt.

Ex placito) Græci vertunt τοῖς κλαύσι καὶ τῷ συνκρέσαντι, etc: ut videantur legisse, *et placito.*

L. 4. Bonam fidem) Quæ et integra fides dicitur, *l. 1. sup. de suffrag.* et sincera, *l. 2. infra, si propter public. pensitat.*

In contractibus considerari) idem dicitur in *l. bona fidei, ff. depos.* Utraque est accipienda de contractibus bonæ fidei, ut in his judex observet, quid dari, vel fieri bona fide oporteat.

L. 5. Sicut initio) Aristot. 5. Et hic ait: ἡ ἀρχὴ τούτων ἑκούσιος. At ex post facto sunt necessarii contractus.

Renuntiare semel (Symmachus. *Vox est juris et legum, bonæ fidei contractum non posse rescindi.*

Adversario nobis non consentiente) interdum tamen voluntate resolvi contractus potest, ut si id actum sit, aut id ferat contractus natura, ut societas, mandatum, depositum, precarium, datum ob rem.

L. 6. Potiores) Alias priores; eodem sensu Græci προγενέστεροι.

L. 7. Longi temporis) Actio Serviana tollitur præscriptione longi temporis, si ea utitur bonæ fidei possessor. Nam cum malæ fidei possessor est, non nisi 30. annis tollitur, cum debitor 40. *l. cum notissimi, inf. de præscript. 30. annor.*

L. 8. Vide scripta ad *l. 1. sup. eodem.*

Et quem affectione patris) Alumno opponitur *l.* 1. *sup. eodem*, *et l. illa*, *inf. de donat.* vide notata ad eam l. et scripta hic.

Accipere permisisti) Itaque acceperit. Sic ponendum hic, ut sit perfecta donatio: alioquin est imperfecta, argumento leg. *permisisti. D. de reb. credit.*

Nec a delegato) Si stipulatio fuisset interposita, non in hæredem, sed in procuratorem competet actio novatione facta.

Parere) Per condictionem.

L. 9. *Negantes*) Conjungenda *l. ult. inf. de except. rei judic.* quæ hujus prior pars est.

L. 10. *Electis pignoribus*) Hæc abrogat Justin. in *Novel.* 4.

L. 11. *A domino prædii*) Si tamen colonis in rem domini credidit pecuniam, aut in rem domini versa est, competit in dominum actio negotiorum gestorum: vide scripta ad *l.* 13. *sup. si cert. pet.*

Actorum ipsius) imo nec subscriptio obligaret, *l.* 14. *sup. si certum. pet.*

L. 12. *Ob æs alienum*) Hæc l. ambigua est: nam vel hoc dicit, ne filii pro paterno debito addicantur creditoribus, vel ut debitores liberi non cogantur servire creditorib. ob æs alienum. Sic Græci vertunt: οὐκ ἀναγκάζονται οἱ ἄποροι χρεωστάι δουλεύειν ἰδίοις δανεισταῖς, putavit tamen utramque interpretationem verbis legis comprehendi Gregor. 4. epist. cap. 43. et lib. 2. cap. 96. Justinia. Nov. 134. Ambr. in lib. de Tobia. Vide in hanc rem *l.* 1. *de patrib. qui filios distraxer.*

L. 13.) Vide scripta ad *l.* 15. *supra, si cert. pet.* Senec. lib. 5. de beneficiis cap. 19.

L. ult. Est in arbitrio) Hoc privilegio nec fiscus utitur, *l.* 1. *infra, de conven. fisci debit.* nec Respubl. *l.* 3. §. *ult. D. de administr. rerum ad civit.* Sed hæc abrogavit Justinian. hodie, cum fiscus privato æquetur, *Novel.* 4. *et Novel.* 136.

Ut Actiones et ab hæredibus, et contra hæredes incipiant. TIT. XI.

L. 1. *Antiquitas quidem respuebat*) At fideicommissa ita relicta non respuebat, *l.* 5. *D. de leg.* 1. Ulp. *in Fragm. tit. de fideicommissis.*

Nos autem per) Quam in rem edita est *l.* 11. *de contrah. et commit. stipulat.*

Regulam, qua vetustas) Regula hæc juris antiqui exstat in *l. ult. C. Theod. de diversis rescriptis*, quam hæc lex directo abrogat abrogaratet illam ante per consequentiam, *l.* 11. *C. de contrah. stipul.* vide eo loco notata. Ideo autem hac constit. opus fuit, quia novæ constitutiones, quæ jus vetus abrogant, sunt stricte accipiendæ.

Subtilitatem verborum) Horum nempe, *cum morietur, vel cum mortuus erit.*

Voluntatis) Lege, *latitudo voluntatis*, et vide scripta ad *l.* 3. *D. de ver. obl.* id est, ne ideo latius non accipiatur voluntas contrahentium.

In gloss. Antiquitas) Dele ad fin. usque ad hæc verba (*Sed hoc fallebat*) et repone: fallitur hic Accursius. Nam condictionalis stipulatio ex præsenti tempore vires accipit, et ideo necesse non est, ut committatur in defunctum.

Ne uxor pro marito vel maritus pro uxore, vel mater pro filio conveniatur. TIT. XII.

L. 1. *Propter Senatusconsultum*) At hodie ipso jure tuta est mulier, si pro marito fidejusserit. Si pro alio except. Vellejani juvatur, *Nov.* 134.

L. 2. *Maritorum culpam*) Delictum.

Si res) uxoris scilicet.

L. 3. *Extra dotis*) At res in dotem datæ, et tacito pignori sunt, *l.* 4. *inf. quibus caussis pignus ob civiles munus*: non autem parapherna.

Civilium munerum) Excipitur dos, quæ tenetur fisco ob munera, vel honorem gestum a marito. Ea enim fruetur fiscus constante matrimonio.

Cum neque maritum) Opponitur *l.* 4. *ff. de offic. procons.* vide notata ad eam.

L. 4. *Aliquid intulisse*) vide not. ad *leg.* 1. *infr. de fideicommiss.* et ad *l.* 6. *ff. de probat.* quæ obstant, et vide scripta hic. Item scripta ad *l.* 5. *inf. de usur.*

In gloss. In dotem) Dele totam, et repone. Idem obtinet in omni munere civili, in rebus uxoris dotalibus. Nam eæ obligantur, argumento l. hujus a contrario sensu, et hoc in ipsa l. repetitur.

Ne filius pro patre, vel pater pro filio emancipato, vel libertus pro patrono, vel servus pro domino conveniatur. TIT. XIII.

Cum hi, qui in multis casibus juris eadem persona esse censentur, alii pro aliis non obligantur, multo minus extraneus pro extraneo, nisi hæres sit, aut accessio. Olim tamen usurpatum erat, ut vicarius pro convicario teneretur. Hodie in *Nov. Just* 52. *et* 134. *et l.* 1. *inf. ut nullus ex vic. pro alien.* lib. 11. De his Cassiodorus lib. 4. variarum. *Obligationibus paternis, si non sit hæres, eximuntur: uxor maritalibus debitis non vincitur, et audacia ad solutiones trahit extraneos, cum absolvant jura conjunctos.*

L. 1. *Extorta est*) Si metu illato extorta est, competit actio quod metus caussa, condictio indebiti non competit, quia sciens solvit: si suasionibus, creditoribus erit actio de dolo, *l.* 24. *ff. de dolo*.

L. 2. *Emancipatos*) idem est in exhæredatis.

Inquietemini) At conveniri possunt ex caussa principali, *l.* 2. *de princip.*

L. 3. *Invito patre*) id est, contradicente.

L. 4. *Nec non*) Excipe primipili caussam.

L. 5. *Vel servi*) Quia servus non est δεκτικὸς τοῦ δικαστηρίου, id est, *fori capax*, Græci hic.

Nova constitutio Friderici.

De privilegiis scholasticorum. Eam nonnulli Codic. omittunt.

Corporis injurias sine caussa) id est, angarias, *l.* 2. *inf. de incolis.*

L. Hæc igitur: quod aliquando) *Nov. constit.* 25. vide scripta hic, et ad *Nov.* 52. et not. ad *Rub. eod.*

§. *pen. Etiamsi caussa*) Legendum, *ut caussa, etiamsi justa fuerit, cedat pro tali conamine.*

§. *ult. Sub tit. ne filius pro patre*) Legendum, *ne alius*, pro aliorum.

Apud Roncalias (Civitas est, juxta Padum fluvium.

In gloss. dedimus) Dele hæc omnia (sed dic quod sic) usque ad hunc locum: sed olim Novell. 9. et pro iis repone, non potest mandare, cum non competat jure imperii, *l. nec mandante, ff. de tut. et cur. dat.*

An servus pro suo facto post manumissionem teneatur. TIT. XIV.

Factum hic significat contractum, vel delictum.

L. 1. *Cum statulibero*) Sive contrahas cum servo, sive cum statulibero, non habes cum eo actionem post libertatem. Statuliberi in contractibus comparantur servis, in delictis liberis.

L. 2. *Non esse legatum*) Nam si legatum proponeretur, contra esset dicendum, *l.* 2. §. *per contrarium, ff. de dote prælegat.* Et ideo hic ait maxime, quasi idem prorsus non sit, peculio legato. Sed opponitur *l. si servo, ff. de pecul. leg.* 1. §. *item hæres, ff. quando de pecul.* quæ etiam legato peculio dat act. intra annum in hæredem. Vide solut. in not. ad eas.

L. 3. *Promissa*) Vide scripta ad *l.* 24. *ff. de verb. oblig.* et ad *l. ult. inf. eodem.*

Per in factum actionem) Prætoriam, subsidiariam act. de dolo. Verum videbatur, dandam actionem præscriptis verbis ex do ut facias: sed ideo non datur, quia ille servus fuit cum contraxit, nec ex contractu habito cum servo, in eum post manumiss. actio est, argumento *l.* 1. §. *pen. ff. de except. rei vend.*

L. 4. *Caput noxa*) Solæ actiones nox. caput sequuntur: actio furti noxalis est, non autem condictio furtiva. Et ideo illa non tenetur servus manumissus, *l. quod ab alio, de condict. furt.* Furti actionem tenetur.

L. ult. Inter dominos, ac servos) Excipe casus quatuor. Unus est in *l. et eleganter, ff. de dolo, l. verum, de minor.* Alter in *l.* 3. *hic.* Tertius in *tit. si quis test.* Quartus in *l.* 18. *ff. de negot. gest.*

Quando fiscus, vel privatus debitoris sui debitores convenire possit, vel debeat. TIT. XV.

L. 2. *Præsidis provinciæ*) Sic in *l. a D. vo Pio,* §. *sic quoque, ff. de re judic.* ubi est citata.

Si debitum) Fiscus semper tacitam habet hypothecam, et ideo potest semper utiliter agere cum debitore debitoris sui.

De Hæreditariis actionibus. TIT. XVI.

Hæreditariæ actiones sunt personales actiones, quæ hæredibus, vel in hæredes successionis jure competunt.

L. 1. *In gloss. Pro parte debiti*) Recte pro parte debiti. Tanta autem est pars debiti, quanta pars hæredum.

In gloss. Competente in fin. Recte: contra male Jacob. de Arctio, et Fulgos.

L. 3. *Decerni frustra*) Utiles actiones decernuntur. Itaque dum hic ait, actionem non decerni contra debitores, negat contra illos dari utilem: tamen aget jure tacitæ hypothecæ, *l.* 3. *sup. de oblig. et act.*

L. 4. *Debitoris hæreditarii*) id est, hæredis. Hæredes sunt debitores, et creditores hæreditarii. Itaque hic debitor hæredem significat.

L. 5. *Per confusionem*) Pro ea parte, qua quis hæres fit.

L. 6. *Si adulta*) Conjungenda *l.* 7. *inf. de bon. auct. jud. poss.* et ex hac adde subscript. ad illam.

L. 7. *Lex* 12. *tab.*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. si cert. petat.*

Non habere personalem) Sed habent, vel hypothecariam, vel condict. indebiti, *l. ult.* §. *sin autem creditores, inf. de jure delib.*

Ex delictis defunctorum in quantum hæredes conveniantur. TIT. XVII.

L. 1. *Post litis*) Pertinet hæc lex ad act. quod metus caussa. Itaque hic non accipe vim pro rapina, sed ut in edicto, quod metus caussa, et concussionem accipe pro metu: vide scripta ad *l. quod diximus, ff. quod metus caussa.* Dic igitur, qui vim fecit, id est, coegit, vel concussionem, id est, terrorem. Pseudoplautus in Querulo, *Jura*, ait, *consul parasito ita voluerunt, ut si vulneribus afflictus decedat contestata lite, hæredibus detur actio.*

In gloss. Qui vim fecit) Dele totam, et repone, male; hoc enim casu competeret actio vi bonorum raptorum, aut condictio furtiva, etiam lite non contestata. Omissum in gloss. magna su-

pra tit. prox. (*Item in interdicto unde vi*) usque ad verba (*nec obstat*) dele omnia, et repone, male, ut constat ex *l. in honorariis*, *ff. de oblig. et act. et l. 2. inf. unde vi.* Nec facit pro ea *l. 1. §. ult. ff. de vi et vir. arm.* ut constabit ex notat. ad illum §. in eadem gloss. Ab his verbis (*Item fallit si interveniat confusio*) usque ad finem glossæ, dele omnia, et repone, male. Hic Accursius tractavit de criminibus, quod putaret hic actum criminaliter, quod si verum esset, non transmitteretur.

De Constituta pecunia. TiT. XVIII.

In Constitutum veniant pecuniæ tantum, id est ea, quæ pondere, numero, et mensura constant rei constitutæ pecun. A Just. dicuntur ἀντιφωνητὰ in Nov.

L. 1. Sed etiam adversus) Qua de re veteres dubitasse docet *l. item illa*, §. *e re*, *ff. cod* vide notata ad eam.

In auth. Si quando ad finem) Quia facti sunt duo rei, diversum est, si dixerit, satis fiet tibi a me, et a Titio.

L. 2. Quæ solemnibus verbis) id est, directis et civilibus.

In annorum metis 30.) vide cap. 30. de præscript.

Res indebitas consequi) Id est, nondum debitas.

In alia antiqua prudentia) Id est, in 12. tab. *Super pecuniæ tutelæve.*

Argenti distractores) Id est, argentarii.

In gloss. Indefensæ) Dele omnia usque ad hæc verba (*ut hic et argumento*) et pro iis repone, id est, ut nulla exceptione se tueri possint. In eadem glossa dele hæc verba (*scilicet coram suo judice, quem habere possunt*) et pro iis repone, si modo solvendo sint litis contestatæ tempore.

L. ult. Qui pecunias pro aliis) Idem beneficium dat Just. duobus reis, qui mutuo fidejusserunt. Item duobus reis promittendi, *Nov.* 99.

Æquitatis enim) Legendum: *æquitatem enim divisionis, species actionis excludere nullo, etc.* ut apparet ex *l. si fidejussores, D. de fidejussor. tut.* Ex qua hæc verba sumpta sunt.

De probationibus. TiT. XIX. *Id est, qui probare debeat.*

L. 1. Hæc l. ad act. cred tæ pecun. Implere cogitur) Idem est, si reus utatur exceptione doli ob non numer. pecuniam, *l. 3. inf. de non num. pecun.* Ideo autem non probat, quia mera negatio est. Moribus tamen Biturigum, qui excipit de non num. pecunia, probare debet ex *l. regulariter, inf. de non num. pec.*

Ejus rei probationem) Idem in *l. ult. inf. de solut.* Ceterum hæc affirmatio non est appellanda exceptio. Nam non est exceptio, nisi sit et actio, quæ esse negatur soluta pecunia: hoc non est excipere, sed actionem esse negare.

L. 2.) Hæc l. pertinet ad rei vindicat. in qua actor probat, non reus. Imo nec titulum suæ possessionis possessor dicere cogitur, *l. cogi, sup. de petit. hæred.* vide not. ad eam.

L. 3. Hæc l. pertinet ad act. tutelæ, quæ competit finita tutela. Idem est in iis, qui petunt honores, *l. Impp. D. ad municipal.*

Contenderitis) Hic is, cum quo agitur: ideo probat, quia hæc divisio actionis tutelæ non fit ipso jure, sed opposita hac exceptione, si non omnes in solidum solvendo fuerint in diem tutelæ. Idem beneficium datur duobus reis promittendi.

L. 4.) Hæc l. pertinet ad rei vindicat.

Dominium) Triplex est dominium, proprietatis, ut hic, possessionis, ut *l. 2. C. Theod. de bon. mater. l. 1. C. Gregor. si sub alterius nom.* et sic accipe dominium in *l. 1. D de bon. poss.* et ususfructus, de quo lex *jubemus*, §. 1. *sup. de SS. Eccles.*

Quibuscumque aliis) Ut testib. *l. 12. inf. cod.* Nam et recte mutatur dominium sine instrumento.

L. 5. Instrumenta) At olim sola expensilatio fidem faciebat. Gell. lib. 14. c. 2. vide scripta ad *l. 5. C. de rebus credit.* et hic.

Annotatio) Non etiam si fiscus agat ex suis, aut ex confiscatis breviariis, *l. 7. et ult. inf. de convenien. fisc. debit.* Hæc autem l. 5. est de scripturis privatis, quibus sibi quis debitorem constituit, non de syngrapha qua fides fit, *l. ult. sup. si cert. pet.* Et est de rationibus accepti, reus fidem facit solutionis, *l. 5. sup. de edendo.*

L. 6. Rationes) Nec ex breviariis rationibus testatoris, nec ex scriptura testamenti sumitur probatio debiti.

Si in ultima voluntate) Male. Id confirmari putant *Nov.* 84. Nam ea Nov. opitulatur creditoribus cum testator dixit, minus se habere in bonis. At hæc l. 6. opitulatur debitoribus, id est, iis, quos hæredes debitores esse dicunt, ipsi coguntur, ut ne defuncti dicto, aut scripto communicentur. Hoc tamen ex ea Nov. colligi potest, quod si testator scripserit Titium sibi debere 100. qui debeat 200. non posse ab eo peti, nisi centum, si cum religione jurisjur. id scripserit. Summa est: testatoris jurata bonorum descriptio creditoribus non nocet, hæredibus nocet, debitoribus prodest.

L. 9. Ætate probare) Ætas variis modis probatur, de quibus vide scripta ad *l. 13. ff. eod.*

L. 11.) Hæc l. pertinet ad petitionem hæreditatis.

L. 2. Consanguinitas) Quod hic vocat consan-

guinitatem, inferius eadem l. vocat fraternitatem. Semper in his libris consanguineus, id est, frater.

L. 15. *Vis ejus*) vide scripta ad *l.* 8. *D. eod.*

Onus probationis) Titius probare debebit cum Cajus sit in possessione libertatis.

L. 16. *in gloss. Constituti*) Dele totam usque ad additionem, et pro ea repone: male interpretes putant, ideo possessorem probare dominium, quod præsumptio fuerit pro actore, alioquin præsumptio quælibet auferret commodum possessionis. Sed ideo probat Tit. quia probatio pro actore: vide scripta ad *l.* 5. *eod.*

L. 18.) Hæc l. pertinet ad rei vindicat. Probatio probatione tollitur, ut in *l.* 16 *sup. eodem.*

L. 19. *Dilatoriam*) Dilatoria exceptio in ipso limine litis opponenda est. Symmach. lib. 1. epist. quod accipiendum puto de ea, quæ descendit ex caussa, in qua quæritur de actore, reo, vel judice, ex quibus constat judicium. Nam si descendat exceptio ex caussa, in qua non quæritur de his personis, ut exceptio pacti, opponi poterit tantum post litem inchoatam, idque vetus quidam interpres notavit ad hanc l. At peremptoria except. opponi potest quovis tempore, modo ante sententiam; utraque probari debet, postquam actor probavit intentionem suam.

In auth. Atqui) Hæc auth. superiori legi ita conjungenda est: probata intentione, vel exceptione, actor, vel reus non admittitur ad aliam productionem testium si priorum dicta cognoverit.

L. 20. *Si de possessione*) vide scripta ad *l.* 8. *D. eodem.*

L. 23. *Factum negantis*) Sunt tamen multe negationes, quæ effectu affirmationes sunt, ut de act. negatoria Theoph. scribit in §. *æque Instit. de act.* Exemplum sume ex *l.* 5. *infra, de codicill. et l.* 5. *D. hoc tit. et l.* 14. *inf. de contrahen. stipul.*

L. 24. *Jubemus*) Conjungenda est cum *l. un. inf. quando civil. act. crim. præjud.* Utraque constit. pertinet ad crimen falsi, ut docet *C. Theod.* in qua d. l. un. ponitur inter tit. ad *l. Cor. de fals. et tit. de falsa moneta*, et indicat etiam clarius hæc l. pen.

L. ult. Sciant) Conjung. *l. pen. inf. de calum.* ex qua ad hanc adde subscript. sumptam ex *C. Theod.*

Documentis) Id est, instrumentis, quibus crimina plerunque probantur, maxime falsi.

Luce clarioribus) Sic Cic. pro Cælio.

De Testibus. TIT. XX.

Tria sunt probationum genera. Testes, instrumenta indicia. Testes admittuntur, si de facto quæritur, si de jure et qualitate, vix admittuntur, ut hic.

L. 3. *Etiam jure*) Etiam, præterea, hoc sensu, multa testimonia improbat jus civile, atque etiam domestica.

Domestici) Domesticos testes sic recte definit Theodorus Balsamon in Can. 132. Concilii Carthaginensis. *Domestici testes sunt, qui in eadem domo nobiscum habitant, et quibus imperare possumus.*

L. 4. *Sola testatione*) Nudam et privatam, quæ obsignatores non habet.

L. 6. *Parentes*) Id est, hanc constit. Impp. rescripserunt ex Paulo *lib.* 5. *Sent. tit.* 15.

L. 8. *Interrogari non posse*) Cum quæstionibus.

L. 9. *Jurisjurandi*) Episcopi interrogantur tactis sacris scripturis, *Nov.* 123. *et C. de jur. et calum.*

Honestioribus) Honestiores plerumque æstimantur ex facultatibus, *l.* 21. *D. eod.*

Ut unius testimonium) Derogatur huic l. per *cap.* 27. *de spons. lib.* 5. decret. De uno teste, vide scripta ad *l.* 3. *sup. de rebus credit.* Sunt tamen certi casus, quibus uni testi creditur, de quibus vide scripta hic.

L. 10. *Omnibus*) Conjung. *l. unic. supra, ne quis in sua caussa jud.* et ex hac illius subscript. emenda. Nam et sic habet *C. Theod.* ut hic est.

Dicendi testimonii facultas) Ut et judicandi.

L. 11. *Quoniam*) Conjunge *l.* 2. *inf. ut. intra certum temp.* et eadem est utriusque inscriptio et subscriptio, confer et *C. Theod.*

In gloss. Participes criminis) in Romaico definitum, ut socius pro socio testimonium non dicat in re communi, quoad societas soluta sit. Harmenop. lib. primo, tit. sexto.

L. 12. *Iidem AA. Georgiæ*) Emendanda est hujus l. inscriptio ex *l. ult. infra, de his qui accus. non possunt*, quæ huic l. conjungi debet, ut et *l. ult. C. de accusat. et inscript. et l. ult. inf. de calum. et l. ult. C. Theod. de jurisdict. et Nov. de libert. et success. in C. Theod.* Ex his sic emendanda est inscriptio. Iidem AA. Conss. Præt. et trib. plebis Senat. S. D. et subscriptio D. VII. Idus Augusti, Ravennæ.

Adversus patronos) Symmachus cum esset præfectus urbi, ut constat ex ejus lib. 1. epist. in patroni liberos libertum jure interrogavit: cui tamen magnam fidem habuisse non videtur. Ac deinde fuit etiam constitutum a Valentiniano in *Nov. de libertis, et success. eorum*, ne liberti in patronorum filios vel nepotes interrogarentur. Post hanc l. enim reponenda est Græca constitutio, quæ est Zenonis, vel Anastasii, de qua notavi priori loco in *l.* 15. *inf. eod.* id est, l. prox. seq.

L. 13.) Desiderantur hoc loco duæ Græcæ constitutiones, quarum sententia hæc est ex lib. Βασιλ. Prioris, quæ debuit esse lex 14. ut si desint instrumenta ad probationem, exigantur quinque testes,

et in instrumentis sufficiant 3. testes. Acta et instrumenta publica non egere testibus. Item si quis sit adhibitus quæstionibus scriptis, lite de ea re mota, cogatur adesse, et testimonium dicere, nec posse uti præscriptione fori. Secunda ait, ut inviti testimonium dicant in omnibus caussis, exceptis adfinibus, cognatis, et viris illustribus: ceteri si adsint, dicere coguntur: si absint, mittuntur ad eos procuratores partium, ut coram eis dicant, quæ sciunt. Denique ut interlocutiones, quæ fiunt ob eam caussam, et productiones fiant sine ullo testium impendio.

L. 17. Excipere) Gal. *Reprocher*. Ergo ut testem in alia semel probatum, reprobare nequeo: ita neque probare sine pudore possum, quem semel excepero et refutavero, *l. 23. ff. eod.*

Corruptos esse) Poterit, et falsos dicere Novella quadam Constantini.

L. 18. Si dicant. omnis) Hoc casu de auditione testimonium non sufficit, quod tamen valet in quæstione de finibus, et de operib. *l. si arbiter ff. de probat.*

Nisi quinque testes) At cum scriptura, ut apocha intervenerit, aut si emptor sit, ad summum tres requiruntur testes, *l. ult. sup. si cert. pet.* vide scripta ibid.

Per scripturam securitas) Apocha, ἀμεριμνία.

In gloss. ult. Scil. duos, ut *ff. eod.* Dele hæc et repone, imo per quinque ex priori constitutione Græca, quæ deest huic tit.

In auth. Rogati) Opponitur *l. ad finem, ff. eod.* vide solut. in not. ad eam l. et scriptis hic.

Transeuntes) ἐκ τοῦ παρήκοντος.

L. 19. Ex nostra lege: Erat l. 14. hujus tit. Græca, quæ deest: vide scripta ad *l. 2. sup. eodem*, et not. post *l. 12. sup. eodem.*

Non carcerali) Hæc in civibus. Unde argumentum est, eos in criminalibus caussis diutius detineri, et carcere posse concludi.

Tantum quindecim dies) Vide cap. 8. tractat. de præscriptionibus.

Alterutra parte præsente) Nam regulariter testes, ut et acta omnia fieri debent utraque parte præsente. Zonaras et Balsamon cap. 75. et Socrat. lib. 1. cap. 21. et lib. 2. cap. 27.

Gloss. sine damno) Scilicet sine coactione. Dele et substitue, id est, nulla data pecunia ad excipiendam satisdationem actionis nomine, §. *ex contrario. Instit. quib. alien. non lic. l. 25. inf. de administ. tut.*

In auth. Sed etsi eo præsente) id est, ut videat testes introduci, non ut depositiones audiat.

Ex una parte) μονομερῶς.

L. ult.) Hæc l. continet except. ejus sententiæ, qua dicitur semel productos testes, et interrogatos iterum non interrogari. Conjunge ei *l. pen. sup. de recept. arbit.* et ex hac reple illius subscript.

In judicio) Vide Bartol. in *l. eos, ff. ad l. Corn. de falsis.*

De fide instrumentorum, et amissione eorum, et de apochis, et antapochis faciendis, et de his, quæ sine scriptura fieri possunt. T.T. XXI.

Et de apochis) Nulla est sub hoc tit. lex de apochis.

L. 2. Falsi victus) Idem dici non potest de testib. *l. 3. §. lege, ff. de testib.*

L. 4. Inspectio rationem) vide scripta ad *l. 5. sup. de probationib.*

L. 7. Instrumenta) Quæ vocantur testimoniales, *l. ult. infra, de profess. et medicis.* Vegetius lib. 2. et sæpe in *C. Theod.*

L. 11. Emancipatione) Accipe hanc l. de emanc. legitima, quæ fit ex 12. tab. recte etiam sine actis. Anastasiana, et Justiniana non fit sine actis. Ubi autem omissio instrumentorum, vel actorum nihil nocet, nec amissio nocet.

L. 14. Scripturæ diversæ) Nisi si quæ judici momenti videatur esse majoris exemplo testium, *Novella, de testibus.*

L. 15. Eandem vim) Regulariter. Sunt enim certi casus, quibus plus possunt instrumenta, quam testes, de quibus vide scripta ad *l. 1. sup. tit. prox.*

L. 17. Intimari) Insinuari, ut hodie si minores sint 500. aureis.

In mundum) Novel. de testibus ait in chartam puram. Hieron. *in purum.*

L. 18. Secundum ea, quæ disposuimus) In l. 14. scil. Græca, de qua vide scripta ad *l. 2. sup. tit. prox.* et not. post *l. 12. illo tit.*

In gloss. disposuimus) Dele eam usque (vel verius dic) et ad finem adde, Recte. Ea autem est *l. 14. supra, titulo proximo.*

L. 19. Plures) Conjunge *l. litib. inf. de agric. et cens. lib. 11.* vide scripta ad *l. debitor, ff. ad SC. Trebell.* et not. ad *l. eos, inf. de usuris.*

Apochis) Apocha est professio solutæ pecuniæ: dicitur et securitas, ἀπόδειξις, ἀμεριμνία, ἀσφάλεια, evacuatoria ἀκυρωσία.

Vel usurarum) id est, si per 30. ann. cessatum fuerit in usuris præstandis, non si in pensionibus.

Temporalem præscriptionem) vide not. *ad l. eos, inf. de usuris.*

Exempla cum subscriptione) id est, Antapocham.

Reddere) Id est, dare.

In gloss. Apochis) Ab his verbis (*antapocha vero est*) usque ad illa (*tertii ut*) dele omnia, et hæc repone, quæ conveniant cum tertia sententia: antapocha est exemplum apochæ, quod habet

subscriptionem debitoris, qui apocham suscepit hac lege, in qua quod initio vocat exemplum apochae, post vocat antapocham. Sic recte Jac. et Fulgosius, et sic legenda est gloss. *Jac. et Fulg. dicunt*, et in fine dele haec verba (*Quod non placet, ut hac L.* §. 1.) et repone, imo recte.

In gloss. Temporalem) Pro his verbis (*quod est contra M.*) dic, imo recte M.

L. 20.) Haec l. non abrogatur per *Nov.* 73.

Comparationes) id est, collationes, *l. ubi, inf. ad leg. Cornel. de fals.* in novel. dicuntur συγκρίσεις παραθέσεις.

Instrumentis, quæ non sunt publice) Instrumentorum alia sunt publica, id est, publice confecta a tabellionibus qui ex consensu partium contractus conscribunt, quæ in Novel. dicuntur ἀγοραῖα, *forensia*, et publice confecta, hic et in *l. scripturas, infra, qui potior. in pign* Alia sunt privata, quæ et dicuntur χειρόγραφα, et ἀυτόχειρα, et in *d. l. scripturas* ἰδιόχειρα, ut et in *Nov.* 117. *et* 142. Eas vide, et not. ad *l. scripturas*, et scripta hic.

Nisi 3. testium) Excipe duos casus ex *Nov.* 40. *alias* 50. quibus fit comparatio, etiamsi testes nulli sint.

Forensibus, vel publicis) Forensia, et publica idem sunt. *Vel* hoc loco est ἑρμηνευτικὸν sic tit. *de optione, vel elect. legata.*

His qui comparationem) Ut præfectiani. Magisteriani, Urbaniciani, et omnes appar tores publici.

Scriniis) Scrinia erant 4. memoriæ dispositionum, epistolarum, libellorum. Scrinia sunt κιβώτια.

Magisteriæ potestatis) id est, magistri officiorum.

In gloss. In semetipsum) Dele haec verba (*Sed hoc responsum corrigitur per auth. Ad hæc*).

Gloss. ult. Scriniis) Dele totam.

Gloss. auth. At si: ad fin. soli) Ab his verbis (*Item cautius fit hodie*) usque ad illa (*et dicitur in scriptis*) dele omnia. Pro quibus haec repone: imo et in contractibus, qui modo non excedant 50. lib. auri, duo testes sufficiunt: vel nulli potius requiruntur, *l. ultim. sup. si cert. pet.*

L. 21. Neque enim ulterius) vide not. ad *l. pen.* §. *sed juramento, sup. de reb. cred.*

Subtili reverentia) Superstitiose, *l. qui sub conditione, ff. de condit. Instit.*

Retractationem) Quae vicem appellationis obtinet, *l. ult. infra, de temp. appellat.*

In gloss. Existimans (Ab his verbis (*et sic Nov. in criminalibus*) usque ad finem, dele omnia, et pro his repone: imo non juratur, cum sufficiat inscriptio, et ex ea pœna calumniæ, ut recte notat Mart. in *l. 5. infra, de jurejur. propter calum.* Et jusjurandum præstatur ante accusat. falsi ab eo, qui petit instrumentum iterum exhiberi. Non igitur in criminali, sed in civili. Nec obstat. constit. Imper. Henr. 11. in tit. de advocat. in ll. Longobard. cujus meminit Honorius in *cap. 1. de juram. cal.* quae ait, clericos nullo modo jurare, ex *l. cum clericus, supra, de episc. et cler.*

In gloss. ult. et sopita) Dele utramque solut. et pro iis repone hanc, post sententiam minime suspensam non cogitur quis producere, potest tamen accusare falsi. Sic recte Cynus conciliat hanc legem cum *tit. infra, si ex fals. instrum.*

Plus valere quod agitur quam quod simulate concipitur. TIT. XXII.

Plus) id est, rerum veritas per scripturas obscurari nequit, et sic pertinet etiam hic tit. ad instrumenta.

L. 2. Sed ejus uxor) Idem juri est, si uxoris nomine emero, et in istrumento ejus nomen scripsero, mihi tamen rem tacite gessero, ex Just. *edicto* §. *pen.*

Quæstio itaque facti) id est, quæ sit rei veritas

Per judicem, vel) Non per jurisconsultum.

L. 3. Pignoris caussa) id est, pignus contrahitur, non emptio. Petatur species facti ex *cap. illo vos, de pig. lib. 3. decret.* cujus hæc summa est.

L. ult Si falsum) Quia falsum est me vendidisse.

Subscribere te) Leg. *Subscribere te non relecto, sed fidem habenti*, et Græcorum more repetitio tibi, id est, cum non relegisses instrumentum. Ter. in Hecyra, *ut non sit peccato mihi* etc. Cic. *Huic errato nulla venia*, id est, erranti.

Consensu deficiente) Nam ego locare volui: Titius noluit conducere. Ego vendere nolui. Titius voluit emere. Scriptura non conciliat voluntatis naturas dissidentes.

De Commodato. TIT. XXIII.

Commodatum est, si quis rem suam alteri vendendam dederit certo fine modove eandem recepturus: vide notata ad *l. 2. sup. eod.*

L. 1. Quæ vi majore) Idem est, si res æstimata data sit, *l. 5.* §. 2. *ff. eod.* Alioquin præstatur exactissima diligentia.

L. 2. Temporalis ministerii) Sic Isidorus lib. 5. *Commodatum est id quod juris nostri est, et ad alios temporaliter translatum est.*

L. ult. Prætextu) id est, sub obtentu compensationis. Eadem verba sunt in *l. 1. infra, de nund. et l. 1. et 3. inf. ne fiscus, vel Respubl.* ubi supponunt certam debiti caussam semper.

Commodati) Videntur compositores pro *commendati* perperam legisse *commodati*: *Commendatum est*, depositum, *l. 24. ff. depos.*

In gloss. ult. Debiti, nisi debitum sit liquidum)

At quis dixit Accursio, debitum hic non fuisse liquidum?

De Pignoratitia actione. TIT. XXIV.

Vide not. ad *rub. ff. eodem*. Pignus hic est, quo quid creditori obligatur translata possessione, ut in ea caussa sit quoad exolvatur.

Græca constit.) *Extat apud Harmen. lib. 3. epitom. tit.* 5.

L. 1.) Hujus *l.* sententia hæc est ex *lib.* 21. Βασιλ. *tit.* 1. *et Harmenop. lib.* 3. *t t.* 5. ut fructus ex pignore percepti imputentur in sortem, et si æquaverint sortem, dissolvatur obligatio, et pignus reddatur, si superant sortem, ut superflui reddantur. Hæc l. et 2. et 3. eodem ordine collocatæ sunt apud Harm. *lib.* 3. *tit.* 5.

In gloss. Ex operis) Adde, quæ in caussam pignoris computentur.

In gloss. ult. Ad fin.) Adde, nisi sit contracta ἀντίχρησιν.

L. 3. *Percepit, vel*) Hæc ita nisi sit facta ἀντίχρησις, et si sit res, quæ usu fiat deterior, ut vestis: nam tunc si pignore utitur, furtum facit, *l. si pignore*, *ff. de furt.*

L. 4. *Pactum vulgare*) Alia est ratio hujus pacti, si ad diem soluta non sit pecunia, ut emptionis jure creditor pignus possideat, tunc perfecta est conditionalis venditio. Et ideo cum res non sit integra, post diem non potest offerre, et agere pignoratitia, *l. si fundus*, §. *ult. ff. de pign. l. Titius, ff. eod.* At cessio, vel datio in solutum sola traditione perficitur, et ideo antequam ea intercesserit, debitori est integrum pecuniam solvere. Pacto etiam commissorio debitori non adimitur pignoratitia.

Vel hypothecæ) Datur enim pignoratitia non tantum de pignore, sed et de hypotheca, cujus possessionem creditor nactus est actione quasi Serviana.

L 5 *Sed si culpæ reus*) Levis.

L. 7. *Pignori, vel hypothecæ*) vide not. ad *l.* 5. *sup. eod.*

In rationem debiti) Delenda hæc vox *debiti*. Sic Græci εἰς λόγον ἐνεγκεῖν, non dicit damnum cum debito compensari, sed damnum in pignor. judicium venire.

Et si dolo) Augustinus notat, alias legi, *et si non dolo*. Sic Harmenop. καὶ ἐὰν μὴ κατὰ δόλον, sed negatio non est in Harm. Regio: nam de eo, quod contingit sine dolo, aut culpa creditoris, eo nomine non competit pignoratitia.

Vel culpa) Levi, non levissima.

L. 9. *Jus perpetuum*) id est, edictum perpetuum. Sic in *l.* 3. *inf. de appellat.* Forma perpetua, *l.* 1. *inf. ubi pet. tut.* Jurisdictio perpetua, *l.* 2. *inf. de testam. milit.* vide scripta ad *l. seq. inf. eod.*

L. 10. *Nec creditores*) Quia creditores pignus depositum possident pro alieno, non pro suo, *l. pignori ff. de usurap.* Idem est in conductore *l.* 2. *inf. de præscript.* 30. *ann.* Hæc l. non loquitur de pignor. act. sed de vindicat. et hypothecaria, et de exceptione pignoratitia, *l. si quis putans*, §. *idem scribit*, *ff. comm. divid.*

Longi temporis) *L. ult.* hujus tit. In his locis autem Impp. loquuntur de nata jam pignor. actione. Hic autem recte Johannes, et Græci interpretes longissimo tempore tolli confirmant. At ea nulla præscriptione tolli potest, antequam nata sit, non nascitur autem antequam debitor pignus repignoravit: sic recte Rogerius in *tit. de præscript.* Harmenop. *lib.* 3. *tit.* 5.

Originem rei) Auctoritatem, et dominium: sic in *l. instrumenta, inf. de fideicommiss.*

L. 11. *Conventionem, vel præsidialem*) Legendum, *et præsidis jussione*. Quæ si intercesserit, licebit creditori res auferre, non tantum debitori, sed et cuilibet *possessori*, argumento *l.* 56. *ff. de contrah. empt.* Sin minus vim faciet *l.* 3. *infra, de vi bon. rapt.* Exigitur ergo conventio, et auctoritas præsidis. Et ideo Græci sic legunt, χωρὶς συμφώνου, καὶ ἀρχικῆς κελεύσεως. Interdum tamen sola præsidis jussio sufficit, ut pignore caussa judicati capto.

L. 12. *Fructuum*) vide scripta ad *pr. tit. sup. de pignor. actione.*

Si per creditorem factum fuerit, quo minus solveretur) Hæc sunt verba edicti de pign. actione. Sic in *l. ult. infra de lu t. pign. et l. acceptam. inf. de pign.* Eadem verba sunt in edicto de constituta pecunia *l. si duo*, §. *ait, ff. de constit. pecun.*

Oblato, consignato, et deposito) Tria hæc sunt interpretis cujusdam, et absunt a scriptis; et sufficiunt præcedentia.

Spatio longi temporis) vide not. *sup. ad l.* 9. *eodem*.

De institoria et exercitoria actione. TIT. XXV.

Rectius Haloander de exercit. et institor. actione, ut in ff. Utraque tamen exercitoria, vel institoria permixtim dici potest, *l.* 13. §. *si duo, l. ult. ff. de institor.* Vide not. ad tit. de exerc. et scripta hic.

L. 1. *Officio alicui*) id est officinæ.

Promissum a te) Quod videtur, cum eum tabernæ præposueris.

L. 3. *Institoria*) Nec hic locus est Vellejano, quia non videntur alieni esse contractus, sed ipsius mulieris.

L. 5. *Ad exemplum institoriæ*) Id est, quasi institoria.

Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur, vel de peculio, sive quod jussu, aut de in rem verso. TIT. XXVI.

Hæc sunt verba edicti, ut constat ex *l.* 1. *ff. de pecul.*

Vel de peculio, sive quod jussu) Non autem ex delicto.

L. 1. *De peculio, et de in rem verso*) Si ipse non agnoverit tutelam.

Quod si voluntate) Hec pars sic intelligenda est, ut ponamus, illo filio tutore dato, Rempubl. in se periculum recepisse, ut in *l.* 1. §. 1. *de magistrat. conven.* Taciturnitas patrem pupillo non obligat in solidum, Taciturnitas patrem obligat Reip. in solidum.

A magistratibus) Idem si a decurionibus.

Satisfacere) Reipubl. vel curiæ, quæ tenetur pupillo, *inf. de magist. conven.* vide scripta ad tit. *sup. ne filius pro patre.*

L. 2. *Hæreditate*) Aut si minimam tantum partem habuit, *l.* 2. *ff. eod.*

Nisi in id, quod facere potest) Rationem vide in scriptis hic, et not. ad *l.* 5. §. *sed an etiam, ff. eodem.*

Interpretatione) Id est, sermone, et tenore. Nam verba hujus l. 2. sunt verba edicti, ut constat ex *l.* 2. *ff. eodem.* Et hæc edicti verba locum habent, sive filius sui juris fiat capitis diminutione, ut emancipatione, aut sine capitis diminutione, ut morte, sacerdotio, dignitate, imo et si non fiat sui juris, *l.* 2. *ff. eod.*

L. 3 *Pecuniam mutuam servo*) Vide scripta ad *l.* 14. *C. si cert. pet.*

Justis erogationibus) ut agrum colendo, servum vestiendo. Nam volupt. non imputat, *l.* 3. *ff. de in rem verso* Paulus 2. *Sent tit.* 9.

L. 5. *Defensionibus*) Exempla harum defensionum sunt in *l.* 1. *ff. de in rem verso*, et in *l. pen. inf. eod.* et in *l.* 3. §. *ex furtiva, ff. de pecul. et l. servus, quando, de act. empt.* et in *l. ult. tit. de aleat. r.*

L. 6. *In usurarum vicem*) Hæc lex de ἀντιχρήσει loquitur.

Contra vim) Momenti beneficio aut interdicto uti possidetis.

L. 7. *Intra annum*) Nisi pecularis actio, qua agitur in peculium, breviori tempore concludatur, *l. pen.* §. *quando de pecul. actio ann.* Idem est in *l. pen.* §. *pen. ff. de noxal. act.* Sic et accipe quod dicitur in *l.* 2. §. *ult. ff. de cap. min.*

§. *fin. Cum libero*) Non conditionali.

Agente) Procuratore, aut gestore.

Ejus personam) Id est, domini, ut cum eo ageres ex contractu. Sic *l.* 3. *sup. de nox. act.* Vide notata ad *l. si servus, inf. de fideicommiss. libert.*

Contra dominum) Dominum hic referre oportet ad gestorem, ut sit dominus rei, vel contractus, ut in *l.* 2. *infra tit. proximo.*

Ejus pecunia processit) Quo casu dominus tenetur non de in rem verso, quia actio illa datur tantum ex contractu nostrorum hominum, et reorum, qui sunt in potestate: nec condictione ex mutuo, *l.* 5. *sup. si cert. pet.* Sed act. neg. gest. utili, non directa, quia non ejus contemplatione pecunia credita est: in rem verso, id est, ipse gestus parit act. neg. gest. Itaque finis hujus l. non est accipiendus de his personis, de quibus est l. ult. quæ dicuntur nostri homines, προσήκοντες, vide scripta ad *l.* 13. *sup. si cert. pet.*

L. 8. *Si mandator*) Vide scripta ad *l.* 2. *supra eodem.*

L. 9. *Si ex alio*) Inversæ sunt hæ ll. Hæc præcedere debet *l.* 8. *si mandator.*

In quantum facere potes) Vide scripta ad *l.* 2. *et* 5. *supra eodem.*

L. 12. *Deducto scilicet*) Hinc definitio peculii, de qua vide notata ad *Rubr. ff. de peculio*, et scripta ad *l.* 5. *supra eodem.*

L. 13. *Dominos*) Huic l. conjungenda *l. ult. inf. si al. res pig. et l.* 1. *sup. ne liceat potent. et l.* 1. *sup. de prohib. sequest. pec.* Quæ omnes sunt partes edicti Honorii et Theodosii, quod pertinebat ad creditam pecuniam.

Servo, colono conductori) (Hi dicuntur homines nostri, et eorum conditio hominium, Galli hommage, quamvis liberi sint.

Obligari non posse) At ex admonitione obligantur.

Per quas personas nobis acquiratur.

TIT. XXVII.

Hic titulus est potissimum de acquir. obligat. non dominio, aut possessione.

L. 1. *Excepta possessionis caussa*) Id est possessione. Obligatio excepta non est: ergo per procuratorem obligatio non acquiritur, nec dominium.

Nihil acquiri posse) Nec obligationem, nec dominium.

Redintegratæ rei vindicationem) Id est, restitutionem rei, quoniam is verbi gratia paciscitur, qui legem commissoriam dicit. Quandoquidem ex ea conventione solet venditori vindicatio dari, *l. ult. ff. de lege commiss. l.* 4. *inf. de pact. inter empt.* Sic recte Joannes, id est, ut nisi emptor solveret pretium intra certum diem, resolveretur venditio, et restituerentur omnia. Est ex eo actio ex empto, ex stipulatu, et vindicatio non soluto pretio, *d. l. ult.* Sed neque actio in personam, nec

in rem mihi per procuratorem acquiritur. Sic etiam loquitur Paulus *lib.* 1 *Senten. tit.* 7.

Servis autem res traditæ) Ergo non traditæ procuratoribus contra Accurs. Obligatio mihi acquiritur per procuratorem, aut gestorem tantum ex mutuo, aut promutuo, idque utilitatis gratia, *l. si certi*, §. *si nummos*, *ff. de condict. indeb.*

In gloss. Excepta possessione) Dele omnia usque ad hæc verba (*Item et dic excepta*) dele etiam hæc (*quando non plus est penes dantem*) et hæc ad fin. (*quod non placet, imo et dominum*) repone autem sic, recte.

L. 2. *Cum per liberam*) Extra hunc casum mutui, aut promutui obligatio, aut actio per liberam personam nobis non acquiritur. Retinetur quidem, et conservatur, ut in *l. per procuratorem*, *ff. de procurat. et l. si quis solutioni*, *ff. de usur.* sic et paratur per nuntium.

L. ult. Si duo) Summa hujus l. ult. est cum unus ex dominis simpliciter jubet sibi stipulari, plus valet jussum, quam nomen. Cum simpliciter plus valet nomen quam jussum.

Ad Senatusconsultum Macedonianum.
TIT. XXVIII.

L. 2. *Vel alias agnovit*) Idem est in exceptione non numer. pecun.

L. 3. *Origo enim*) Caussa.

Titulus actionis) Id est certi condictio.

L. 4. *Si permittente*) Ergo a contrario non permitente non datur hypothecaria.

Cum et eidem) Vide scripta ad *l.* 6. *sup. quod cum eo.*

L. 5. *Macedoniani*) Extat totidem verbis in C. Gregor. lib. 3. tit 1. inscribitur Septimiæ Musæ, subscribitur P. P. pridie Kal. Martii.

Si anni utilis spatium) Vide cap. 20. de præscript.

L. Si filius) Vide scripta ad tit. *ne filius pro patre sup.*

L. ult. Generaliter omnis) Id est, sublata differentia facti et juris, de qua re jurisconsulti dissentiebant, *l. donationes*, *inf. de donat. inter vir et uxor.* quam hic intelligit.

Ad Senatusconsultum Vellejanum. TIT. XXIX.

Est de intercessionibus mulierum. Intercessio est si se vel sua obliget pro alio, ut si fidejubeat, constituat, mandet, in judicio pro alio interveniat, si res suas pro alio pignori obliget, *l.* 19. *inf. eod.*

L. 1. *Non ignorent*) Ignorare autem potest quis eam esse mulierem varie, ut in casu hic ab Accurs. tradito. Item in specie *l. si fidejussores*, *ff. eod.* Item *l.* 3. *et* 7. *inf. eod.* Item *l. vir uxori*, §. *pen. ff. eod.* Item *l.* 4. *in pr. et l.* 11. *ff. eod.*

Pecuniam exsolverint) Ultro. Et hoc verum est, sive solverit donandi animo, sive quasi gerens negotium alienum, sive rem suam vendiderit, et ex pretio solverit, vel emptorem delegaverit, *l.* 5. *inf. eod.* Solvere pro alio non est intercedere.

Repetitio) Opponitur *l. ult.* §. *item si*, *ff. eod.* vide not. ad eum §. ubi est solutio.

L. 4. *Ipse ab initio*) *L.* 19. *inf. eod. l.* 2. *ff. eod.*

L. 5. *Si sine*) huc pertinet *l.* 20. *ff. de pign. act. et l.* 11. *inf. de distract. pign.*

L. 6. *Si mater*) Paulus *lib.* 2. *Sent. tit.* 11.

§. 1.) Opponitur huic §. 1. *l. quamvis*, §. 7. *ff. eod.* Recte solvit Bulgarus in gloss. repromittens, vide notata ad *d.* §. *l. quamvis.*

Auxilio Senatusconsulti) Quia tunc non suam rem, sed pupilli gessit.

Auctoritas eam juris tuetur) Leg. *auctoritate juris tuetur.*

L. 8. *In id conveniri*) Restituta in eum personali actione, sed et data hypothecaria, *l. quædam*, *l. aliquando*, *ff. eod.* vide notata ad *d. l. quidam in fin.*

Per restitutoriam) De qua vide scripta hic, et not. ad §. *Marcellus*, *l.* 8. *ff. eod.*

L. 9. *Quamvis*) vide notata ad *l. vir uxori*, §. *ult. ff. eodem.*

Repetitio) Aliud est in Macedoniano, *l. qui exceptionem*, *ff. de condict. ind.*

L. 11. *Etiam*) Movet quod extraneis pleraque concedantur, quæ non conceduntur conjugibus, *l. ult. C. Theod. de success.* ut extraneo possunt donare, non conjugi. Pignus tamen sibi obligatum uxor viro remittere potest. Remissio pignoris non est donatio, *l. etsi pignus*, *ff. quæ in fraud. credit.* nec intercessio, *l. jubemus*, *inf. eodem.*

L. 12. *Si dotare*) idem est, si pro alio dotem promiserit, *l. ult inf. eod.* idem etiam receptum est favore libertatis, *l. pen. inf. eodem.* Quamvis utrumque sit intercedere.

L. 13. *Si fœnebris*) Opponitur *l. si vir uxori*, *et l. Seja*, §. *ult. ff. eodem.* Verum in *l. si vir*, qui pecunia egebat, eam ipse non rogavit a fœneratore, sed uxorem supposuit, quæ rogaret, et mox eam sibi crederet in fraudem Senatusconsulti: eam fraudem si ignoraverit creditor, non obstabit exceptio alias obstabit in *l. Seja.* Cujus rei obligat. statim contraxit cum secundo, et eandem rem obligavit. Hæc mutatio propterea, et ejusdem rei obligatio argumentum est fraudis. At in hac l. 13. mulier revera sibi mutuam pecuniam sumpsit in usum tamen mariti. Scientia hoc casu nihil obest creditori, quia ab initio mulier sibi duntaxat rem contrahit.

L. 16. *Rescissoria actio*) Quæ sic ideo dicitur,

quia datur rescissa intercessione mulieris, *l. ult.* §. *ult. ff. eod.* Dicitur etiam restitutoria et utilis: vide notata ad *l.* 8. §. *Marcelli*, *ff. eodem.*

L. 18. *Vel novas*) vide notata ad §. 1. *l.* 23. *inf. eod.*

Constitutum est) A Pio et Severo, *l.* 2. *D. eod.*

L. 19. *Edicto perpetuo*) *L.* 2. *in pr. edicti*, *ff. eodem*, vide not. ibidem.

L. 21. *Jubemus*) Sententia est; uni debitori factam remissionem generaliter a muliere, non nocere aliis, qui eandem rem obligarunt, ut obligatam primo et secundo: remissum est primo, non videtur remissum secundo. Obstat huic leg. *l. Paulus* 12. *ff. quibus mod. pig. sol.* Vide notata ad eam leg. et scripta hic.

Eadem renuntiatio) remissio facta ex una caussa non videtur facta ex alia.

L. 22. *Si mulier*) *Nov.* 61. *et* 134.

Cautionem) Quoniam Græci vocant γνωστηματικήν in *l. cum notissimi, inf. de præscript. trig. annor. et Nov.* 61.

Intra biennale) vide cap. 21. de præscript.

In auth. si qua, sive semel, sive) Et etiamsi post biennium iteretur cautio, ut Græci notant, et Harmen.

L. 23. *Vel ei actionem parari*) id est, novam utilem institui. Notat hic Justinianus duo genera actionum utilium. Si veterem suscipit, actio in veterem debitorem restituitur ea sublata: si novam, actio instituitur in eum, cujus bono cessit intercessio.

§. *ult. Sin autem*) Hoc est novum: nam alias ratione expromissoris, etiamsi non sit solvendo, tollitur obligatio debitoris. Id ergo non erit porrigendum ad alios casus SC. Adde etiam ex *Nov.* 134. si pro marito intercesserit. His duobus casibus exceptis necessaria est exceptio.

In gloss. ult. Ne autem Baldus dicit.) Et recte, alii, male. Itaque dele posteriorem partem glossæ ab his verbis (*Sed maritus dixit hunc* §.) usque ad finem.

L. 24 *In hoc casu*) Idem est in dotibus, l. 12. et ult. hic.

L. ult. et antiquos juris) hunc etiam favorem dotium ante hanc l. a Jurisconsultis inductum fuisse docet *l.* 12. *sup. eod.* vide scripta ad eam.

De non numerata pecunia. TIT. XXX.

Id est, de except. non num. pecuniæ, quam Græci vocant ἀναργυρίαν.

L. 1. Hæc l. repetita est in *l.* 1. *infra*, *si pign. convent. numerat. sec. non sit.*

Pignus datum) Exceptio non num. pecuniæ ex hac l. datur, non solum contra cautionem creditæ pecuniæ ex mutuo, et stipulatu, sed et hypotheca-ria, et tunc concluditur biennio, l. 1. Cod. Hermog. *de caut. et non num. pecun.*

Nec numeratæ) id est, neque redditæ, ex illa *l.* 1.

L. 3. *Exceptione opposita*) huc pertinet *l.* 12. *ff. de doli et metus except.* Nam exceptio doli cum aliis concurrit, *l.* 2. *inf. de doli except.* vide scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

L. 4 *Debiti*, *vel usurarum*) vide scripta ad *l.* 5. *inf. de usuris.*

L. 5. *Adversus*) Vide scripta ad *leg.* 6. *sup. si certum petatur.*

Non numeratæ) ἀναργυρίας.

§. 1. *In chirographum*) idem in stipulationem.

Debiti) Obligationis.

L. 6. *Substitueris te debitorem*) id est, expromiseris: hoc ita, si per creditorem expromiserit: nam et si solverit, indebiti condictionem non habet, secus si pro alio, *l. quamvis*, §. *interdum*, *D. ad Vellejam.*

L. 7. *Obligationem*) Chirographum.

L. 8. §. 1. *Hæredi*) item fidejussori, *l. pen. inf.* non expromissori, *l.* 6. *sup. eod.*

L. 9. *In factum*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

L. 10. *Probatio nulla*) vide scripta ad *l.* 1. Cic. in Partitionibus: *Nemo ejus, quod negat factum, aut potest, aut debet, aut solet probationem reddere.* Item in Antonium. Vide etiam scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

L. 11. *Exceptione non numeratæ*) Nam nec posses condicere, *l.* 2. *sup. de condict. indeb.*

L. 13. *Generaliter*) vide scripta ad *tit. de probation. sup. ad l.* 1.

Eamque caussam) Excipe casum §. *ult. Nov.* 136.

Argumenta scriptis inserta) id sæpe fit, ut scriptum nonnisi scripto subvertatur, *Novel.* 90. *l. pen. inf. de contrahen. stipul. l.* 33. *sup. si minor se major. dixit*, vide scripta ad *l.* 30. *ff. de verb. oblgat.*, et ad *l.* 1. *ff. de test b.*

Indignum esse judicamus) Igitur in hac specie non competet exceptio non numeratæ pecuniæ, l. 5. hujus tituli.

L. 14. *Intra solum biennium*) vide cap. 21. de præscript.

§. 1. *Securitatibus*) id est, apochas, quas sc. emittit depositarius, ἀποδεικτικὴ ὁμολογία.

Prorsus amputare) id fit favore depositi. At non idem dicemus de apocha redditi depositi. Nam illi opponetur exceptio non redditi depositi.

§. 1. *Ideoque*) Hæc pars repetita est *inf. de apochis pub. lib.* 10.

Confectionem dotalium instrumentorum) Est

quidem locus exceptioni non numeratæ aut non traditæ dotis, cum tabulæ nuptiales confectæ sunt, quibus dicitur dotem datam, *l. 3. inf. de dote cauta, et non num. et l. ult. eod. Nov.* 100. Sed si præterea apocha caveat maritus se dotem accepisse, contra eum hæc exceptio non opponitur dotium favore.

§. *Super. intra* 30.) vide cap. 10. de præscriptionibus, et scripta hic.

§. *Illo*) vide scripta ad *leg.* 10. *sup. de rebus credit.*

§. *pen.*) Repetitur in *l.* 18. *sup. de episcop. audient:* Ex qua ad hanc petes subscript.

In fine) Con. cum fine hujus leg. *l. ult. inf. de dote caut. et non num.*

L. ult. Quæ etiam sacramenti) id est, si quis cum jurisjurandi religione scribat se accepisse.

De Compensationibus. TIT. XXXI.

Vide scripta hic, et notata ad princip. ejusdem titul. ff.

L. 1.) Ad hanc si Græci: fiscus in diversis provinciis habet procuratores rerum suarum, et dicitur una quæque procuratio, statio. Quod alia statio mihi debet, id alteri compensare non possum. Ratio notatur in l. 1. propter diversitatem officiorum, id est, ne confundantur procurationes, vel rationes catholicorum. Sic Græci, qui semper procuratores Cæsaris vocant catholicos.

Eadem statio) Fisci: unicus est fiscus, variæ sunt stationes fisci, id est, mansiones, in quibus consistunt officia.

Propter confusionem) idem tradit *l.* 1. *inf. ne fiscus rem, quam tradidit, evincat.* Quod una fisci statio distraxit, non potest altera retrahere, *Nov.* 91.

In gloss. Ratio, vide inf. de solut. l. 11. vide notata ad eam l. 2.

In gloss. Confusionem ad fin. Adde *l.* 74. *in fin. ff. de judic. l.* 36. *ff. famil. ercisc.* vide scripta ad *l.* 1. *sup. de condict. indeb.*

L. 2. *Nec compensatio*) Opponit Fulgosius *l. etiam, ff. eodem*, vide scripta hic. Dicendum, quod solvi ex caussa male judicati, natura quidem indebitum esse, jure civili debitum. Sola solutio plane indebiti naturalem condictionem parit. Quod ex ea causa solvi, jure civili debui, non natura. Sic ne tu, cui solvi, id mihi natura debes. Itaque id non condicam quia debui, nec compensabo.

L. 3. *In ea*) Si datur in *l. aufertur*, §. *ut debitoribus, ff. de jure fisci.*

Is, cujus de ea re notio est) id est, præses, non procurator Cæsaris, ut Accursius, cum loquatur de civitate, non de fisco.

Neque ex Kalendario) id est, quæ sit fœnori destinata, hujus est procurator Kalendarii, *l. ult. ff. de administr. rerum ad civit. pertinent*, et hic, de curat. Kalend. *Cod. Theod.*

Statutis sumptibus) ut refectione viarum, pontium, etc.

Civitatis) At si privati fideicommissi debitor sit, compensat, *l.* 5. *eodem.*

In gloss. jubebit) Dele prima verba (*ut procurat. Cæs. ut sup. si adversus fiscum l.* 11.)

L. 4.) Hanc l. et seq. l. 5. intelligit Ulpianus in *l. cum alter, ff. eodem*, cum ait, constitutum id a Divo Severo, id est, Alex. Severo. Sic in *l. rerum*, §. 1. *ff. eod.*

Usuræ debentur) Ut ex mora: aut ex stipulatu.

In gloss. Ipso jure, quæ tamen lex dicit) De hac quæstione, quam hic tradit Acc. vide scripta hic, et notata ad l. postea quam, *D. eod.* Male autem hic Acc. hanc l. restringit ad rationem usurarum: nam licet hæc *l.* 4. sit de usuris, tamen ejus ratio est generalis. Item male, in maleficiis ait ipso jure fieri compensationem. Itaque dele hæc omnia (*hoc tamen fallit in delictis*) eousque (*cum enim debeantur.*)

L. 5. *Etiamsi fideicommissum*) Quin etsi integram quantitatem solvam, mihi competit condictio indebiti *l. si ambo, D. eodem.* Hæc l. est de act. ex testamento, quæ est stricta, et tamen ipso jure fit compensatio, vide scripta hic, et notata ad *l. posteaquam, D. eodem titul.*

L. 6. *Neque*) Apud eundem judicem sæpe instituuntur mutuæ petitiones, ut hic, *et l. Lucius, D. mand l.* 15. *de except. rei judi. l.* 34. *de procurat. l.* 1. §. *ult. de extraord. cogn. l. si idem*, §. 1. *de jurisdict. l.* 1. §. *ult. D. quæ sententiæ sine appell. rescind.* Opponitur *l. un.* §. *taceat, inf. de rei uxor. act.* ubi dicitur, ob res amotas compensationem non fieri: vide scripta hic, et not. ad eam leg.

L. 8. *Si propter fructus*) Qua ex caussa tenetur etiam condictione sine causa, *l.* 3. *sup. de condict. ex lege.*

L. 9. *Ejus quod*) Nisi conveniat, ne liceat. At si mecum agas ut procurator fisci in Asia, id compensabo, quod Asiana statio debet, non quod altera, *l.* 1. *sup. eod.* Item si agas ut tutor, id compensabo, quod pupillus mihi debet, non quod tu, *l. pen. D. eodem* Si agas ut procurator in rem alienam: id tantum compensabo, quod dominus mihi debet. Si tuo nomine, quod tu mihi debes, *l. si in rem, D. de procurat.* Excipe casum *l. in rem in princip. eodem.* Idem *l.* 4. *et* 5. *D. eodem, et l.* 10. *D. de duob. reis.*

L. 10. *Quoniam*) idem est, si liberum dixerit, argumento, *l.* 5. *inf. de evict.*

L. 11. Juliano et Paulo) Hi sunt magistratus municipales.

Officio magistratus) Duumviratus.

Propter onus primipili) A patre gesti, quem crearunt ante: vide scripta ad *l. 1. sup. de condict. ex lege.* Primipili onus filium sequitur, etiamsi non sit hæres patris.

L. 13. Si velut) Qui dicit se non compensaturum, non ideo remittit creditum, qui dicit se non acturum, id amittit.

Debureas) Fisco.

Nihil te petiturum) Solvisti

Mutiano) Procurat. Cæsaris.

Repetitio) Quia nec poteras compensare.

L. ult. Ex omnibus actionibus) Tam strictis, quam bonæ fidei, quod et ante fuerat receptum post constitut. D. Marci, §. in bonæ fidei, Inst. de act. vide not. ad *l. 21. D. eod.*

Si caussa, ex qua compensatur) hoc etiam ante obtinuit, *l. si debens, D. eod. et l. quæcunque, D. eod. et l. 6. in princ. D. eod.*

Secundum nostram sanctionem) *tit. 12. lib. 2. Sent. Pauli* indicat, et hoc ante Justin. obtinuisse. Huc etiam pertinet *l. ult. sup. commod.* vide ibid.

Item momenti) Nam utraque celeriter perfici debet, utraque est momentanea.

De usuris. TIT. XXXII.

L. 1. Si interrogatione) Stipulatio exigitur in auro, argento nummis. In aliis rebus, quæ mensura constant. ut oleo, vino, frumento, etiam pactum sufficit, *l. 17. inf. eod.*

Optimo jure) Optimum jus vocat, quod latius est, et expeditius, sicut optimum jus possessionis in *l. fidejussor, §. patrono D. eod.* et optimum jus legati. Ulp. in *Fragm. tit. 24.* vide et C. ibidem.

L. 2. Usuras) vide scripta ad fin. *tit. de pign. act. sup.* Sola depositio non sistet usuras, nisi in casu *l. evicti, §. 1. D. eod.* nec sola oblatio, *l. 6. l. 19. inf. eod.* Quæ sola oblatio non efficit, depositio etiam sola non effecit. At quæ oblatio sola efficit, multo magis præstabit depositio, et obsignatio. Cur autem usuræ ante traditionem non currant ex die contractus, fructus rei venditæ pertineant ad emptionem vide in not. ad *l. fructus, inf. de act. empti*, et scripta hic.

L. 3. Ferendæ sunt) Quia natura debentur ex pacto. Eadem ratione per retentionem pignoris servabuntur, ut *l. 4. 22. eod.*

L. 4. Conventi) Pacto Ea peti non possunt, tamen servari possunt per retentionem hypothecæ, si modo et in eas usuras pignus acceptum sit et non excedat modum legitimum. At quæ excedunt, non possunt servari per retentionem pignoris, *l. pen. C. mand. l. pretii, mandati*: vide scripta ad *l. 4. D. de naut. fœn.* et hic.

Conventione pacti) Nisi nominatim dictum sit, ut sint duntaxat in sortem, Græci ad *l. necessaria, §. ult. D. de pign. act.*

Pignoris retentio) Quoniam nec de iis acceptum est pignus, nec pro minoribus, quorum minorum conventio majorum conventione sublata est.

Teneatur) Et prior usurarum conventio per posteriorem sublata sit.

L. 5. Defensores Civitatis) Quos dicendum non est remisisse usuras, verum ita evenisse, ut solverentur minores: quare tacite pactum videtur cum reipub. ne solvantur majores. Sic non obstat *l. 57. D. de pact.* In multis articulis eadem caussa reipub. et privatorum, ut hic, et *l. Paulus, D. quib. modis pign. sol.*

L. 6. vide scripta ad *l. 2. sup. eod.* et ad fin. *tit. de pign. act.*

L. 7. creditor) Idem in *l. operis, D. de operis libert.* Sed obstat *l. 6. D. eodem, et l. 1. inf. de fideicomiss.* Vide not. ad eas.

L. 9. Quod si etiam) Vide alios oblationis effectus in scriptis ad *l. 2. sup. eod.*

L. 10. Usuræ Hanc l. abrogat Just. per *Nov.* 121. *et* 138. *et* 160. constituitque ut usuræ solutæ per partes coacerventur, et in duplum computentur, et ne excedant duplum: vide scripta ad *l. 4. D. de naut. fœn.* et scripta hic.

Ad dupli) Quod excedere pœna nequit, aut usura.

L. 11. Hæc l. est de ἀντιχρήσει: nam si non fuerit contracta ἀντίχρησις, fructus a creditore quandocunque percepti, minuunt sortem, *l. 1. C. de distract. pign.*

Exonerari) ἀντίχρησις est multo gravior, quam usura, et ideo facilius solvitur: vide scripta ad *l. 2. Cod. eodem.*

L. 12. Etiam ex nudo pacto) Hoc in iis, quæ mensura constant admittitur ob incertum earum pretium. At pecuniæ, auri, argenti, usuræ, non nisi ex stipulatione debentur, *l. 1. sup. eod.*

L. 13. In bonæ fidei) Hoc ideo, quia veniunt officio judicis. Officium judicis servit actioni. Ubi autem quæ fuit actio, sententia judicis finita est, quæ fuerunt usuræ servari non possunt. Sed contra tentari potest ex *l. negotiorum, inf. de appellat.* peti posse usuras in bonæ fidei judicis, quarum judex rationem non habuit: sed ibi primum reus fuerat condemnatus in sortem et in usuras, easque solvisset, si non appellasset. Prior sententia interpretatione trahetur ad usuras secuti temporis, et ob id dicitur utilis: in ea l. condemnatum fuisse in usuras facile supplemus.

Quod post rem judicatam fluxerit) Intermedii.

L. 14. *Si ea*) Est de ἀντιχρήσει, ut et *l.* 17. *eod.* vide scripta ad init. *tit. sup. de pign. act.* ἀντίχρησις est conventio, quæ ita fit, ut fructus rei pignoratæ creditor retineat usurarum vice, aut domum pignoratam inhabitet gratis: ἀντίχρησις non est usura, sed usuræ vice, et ob id hæc lex, et *l.* 11. *et* 17. ponuntur sub hoc tit. Et Harmenop. *lib.* 3. *tit.* 5. hanc l. ponit sub tit. περὶ ἀντιχρήσεως, ubi recte hanc l. explicat, ut et hic Joannes. Idem est in agro. Tacita ἀντίχρησις est ad modum legitimum, non expressa, *l.* 17. *sup. eod.* In gloss. dele casum integrum, qui ponitur initio, et est Viviani.

In gloss. Redegit secundum Joan.) Et Harmen. *lib.* 3. *tit.* 5. περὶ ἀντιχρήσεως.

L. 15. *Cum allegas*) Hoc pertinet *l.* 13. §. *ibidem Pap. D. de act. empt.*

Pœna quadrupli) vide scripta ad *l.* 2. *D. de naut. fœn.* et ad *l.* 10. *sup. eod.*

Pœnam legitimarum usurarum) Quæ olim fuit centesima, aut duplum.

L. 17. *Si ea lege*) Est περὶ ἀντιχρήσεως: vide scripta ad initium tit.

Placi u non possunt) Hoc si convenerit, alias fructus non retinebit supra legitimum modum. Tacita ἀντίχρησις est ad modum legitimum, non autem expressa.

L. 18. *Indebitas usuras*) Civiliter et naturaliter, Idem Paulus 2. *Sent. tit. de usuris.*

Veteris juris varietate) Nam veteres ll. in hac re inter se pugnabant. Omnes quidem imputationem admittebant, repetitionem alii admittebant, alii non quia usuræ etsi indebitæ sint, tamen ex justa caussa solvuntur, nempe ob moram, quam ob caussam etiam hodie pœnæ condictio non est, *l. pœnæ, D. de condict. indeb.* Ad usuræ indebitæ condictio est.

L. 19. *Offeras*) vide scripta ad *l.* 10. *sup. de pign. act.* et ad *l.* 2. *sup. eod.*

Si per creditorem steterit, quo minus solvantur) Edicti verba sunt, ut in *l. ult. sup. de pig. act.* Vide not. et scripta ad eam l.

L. 20. *Certum modum*) De hoc modo usurarum vide not. ad *l.* 26. *inf. eod.*

Mandatoribus etiam, vel fidejussoribus) Sic et aliis quibusdam in caussis jure antiquo mitius agebatur cum reo, quam cum fidejussore, aut mandatore, ut in *l. ult.* §. *ult. inf. de usur. rei jud.*

L. 21. *In usuras*) Et tam in usuras, quarum retentio, quam quarum petitio, *l. in iis*, §. *pen. D. de solut.* vide scripta hic.

L. 22. *Pignoribus*) vide not. ad *l.* 4. *sup. eod.*

L. 23. *Oleo*) Ergo propter incertum frumenti pretium fit nonnunquam, ut frumento credito ejusdem materiæ accessiones supra legitimum modum admittantur: vide scripta ad princip. hujus tituli. Additamenta usurarum πλείονα τόκον καθ' ὑπερβολήν. et hac ratione *Novell.* 32. 34. 35. pecunia credita agricolæ permitti usuras trientes, frumento credito centesimas.

L. 24. *Omnem diligentiam*) Idem in pr. curatore exigit *l.* 13. *inf. mand.* vide scripta ad *l.* 4. *Cod. illo tit.*

Compelli potest) Et quidem, si solitus erat filius eam fœnerari: alias non, *l.* 13. §. *ult. D. eod.*

L. 25. *Licitas*) Id est, vulgares.

L. 26. *Triginta, vel* 40.) Triginta si personalis sit actio, 40. si sit hypothecaria. Sublata tamen personali non semper tollitur hypothecaria, et si supersit hypothecaria, usuræ nihilominus petuntur, *l. debitor, D. ad Trebell. l.* 1. *et* 2. *inf. de luit pign.* At aliud est in reditu annuo: nam is non tollitur præscriptione 30. aut 40. annorum, ut dictum est in *l.* 19. *sup. de fide instr.*

Principali enim) Idem dicitur in *l. si quis in empt. inf. de præscript.* 30. *an.* et *l.* 3. *sup. de fide instrum.* Sed obstat *l.* 59. *debitor, D. ad Trebell.* Dicendum, hic ideo sublata actione primipili tolli usurarum petitionem præscriptione 30. annorum, quia personalis est actio: realis autem actio, ut hypothecaria diuturnior est, et tollitur sola præscriptione 40. ann. *l. cum notissimi, inf. de præscript.* 30. *ann.* vide scripta ad *d. l. debitor*, et ad *d. l.* 19.

§. *Super: ad mediocritatem*) Modus usurarum vulgaris olim fuit centesima, vide scripta ad *l.* 8. *sup. si cert. pet.* In senatoribus fuit semis, *l.* 1. *Cod. Theod. eod.* Hoc in pecunia: nam fructuum usura olim fuit quatercentesima, *l.* 1. *C. Theod. eo l.* nautica usura etiam supra duplum exigi potuit.

Illustribus quidem personis) Ut consulibus, et patriciis.

Ideoque jubemus) Post Just. Basilius omnimodo sustulit usuras. Harm. *ib.* 3. *tit.* 7. Leo permisit trientes, Novell. 83.

Ultra tertiam partem) Trientes usuras: adde Ecclesias non præstare, nisi quadrantes ex *Nov.* 7. Agricolas trientes etiam argentariis ex *Nov.* 23.

§. *Illos vero qui ergasteriis*) Negotiatores, et argentarios. Hoc etiam declarat *Nov.* 136. et edictum 9. ubi vult deberi besses, etiamsi usurarum modum non dixerint.

§. *In trajectitiis*) vide scripta ad *Rubr. ff. de naut. fœn.*

Vel specierum) id est, fructuum, et recte Græci. Idem in usuris rei judicatæ.

Veteribus legibus) Ut apud Paulum *l.* 2. *Sentent. tit.* 14.

§. *Ceteros autem omnes homines*) Ut et fiscus.

Dimidiam) Semisses usuras, quas Plinius lib. 14. cap. 4. vocat civiles et modicas.

In aliis omnibus casibus) unus in *Nov.* 12. alter in *l. 7. ff. de naut. fœn.*

§. *Si quis: in sortem hoc imputare*) vide scripta ad *l. 8. sup. si cert. pet.* Quin et notatur infamia, *l. improbum, sup. quibus ex caussis infam.* Et olim damnabatur in quadruplum, *l. 2. C. Theod. eod.* Asconius in divinat.

§. *ult. Alios medios subjiciunt*) ut illustres, argentarios, et per eos acquirunt besses.

In gloss. supervacuum est) Dele hanc solut (Sol. h c odio usurarum) et repone, male. Nam idem dicitur in fructibus.

In gloss. Ergasteriis) Dele hanc Etymologiam (ab erga, quod est opera, et Steron, quæ est statio).

L. 27. De usuris) vide scripta ad *l. 10. sup. eod.*

§. *Cursum: ultra quadruplum*) Vetus usuræ centesimæ definitio est, quæ reddit in centenos quotannis duodecim solidos. Quot mensibus singulos solidos in centenos. At Anianus in *l. 2. C. Theod. de usuris*, Just. in *Nov.* 32. et Leo in *Nov.* 83. definiunt, qui reddit quotannis tres siliquas in singulos solidos. Solidus habet 24. siliquas seu κεράτια, *Nov.* 130. secundum hanc definitionem usura centesima est, quæ reddit quotannis centenos solidos 12. solidos, et 12. siliquas, id est, solidos 12. et semis *Nov. Leonis* 83. *et Just.* 32. At pugnat vetus illa definitio cum hac: nam illa in centesima constituit 12. solidos in centenos hæc 12. solidos, et 12. siliquas. Dicendum, ita fuisse traditam illam definitionem centesimæ rotundandi numeri caussa. Invaluit et postea alia definitio, quam tradit Harmenopulus lib. 3. qui in singulas libras in 72. solidos, tot enim solidis constat libra, *l. quotiescunque, de suscept.* lib. 10. quotannis reddit duodecim. Dicta autem etiam tunc fuit centesima, quoniam centesima fuit as usurarum: nam reddebat 12. Assem vocamus quodcunque constat 12. Sic centesimam acceperunt pro asse, quod constaret 12. licet non redderentur in centenos. At olim centesima usura dicebatur, quod olim sortis centesima pars erat usura menstrua: nam usuræ accipiebantur in menses, dabantur Kalendis, redigebantur Idibus, *l. si ex pluribus*, §. *ult. inf. de solut.* Tullius in Catil. Horat. vide scripta ad *Rubr. ff. de naut. fœn* et ad hanc l. fusius.

Quod et in bonæ fidei judiciis) in quibus olim ex more regionum arbitrio judicis definiebantur, *l.* 1. *et* 37. *ff. eodem, l.* 10 *et* 12. *ff. mand.* At id hodie non licet supra modum.

L. ult. Usuras in sortem) hæc Ambrosius in libr. de Tobia vocat usurarum ἀνακλυφάρια. Basilius τοκογλύφα: vide Ambros ibi, et Sidon. lib. 3. Epist.

Totius summæ usuras) Exigebantur etiam olim usuræ usurarum in condemnationem deductarum, *l. 3. C. Theod. de usur. rei jud.* quod abrogatur *l. 3. inf. illo tit.* Pœnæ etiam usuræ peti non possunt. At multæ possunt, *l. 1. C. de usur. fisc. lib.* 10. *et l. ult. ff. de magist. convent.*

De Nautico fœnore. TIT XXXIII.

Nautica usura hodie est centesima, nec supra duplum exigi solet.

L. 1. Periculo) Discusso periculo pecunia terrestris censetur, et ideo in l. Rhodia dicitur ἔγγεια καὶ ἀκίνδυνα χρήματα.

L. 3. Post navigium) vide notata ad *l. 4. Romæ*, §. *Callimachus, ff. de verb. oblig.* et scripta ad *Rub. ff. eod. sub fi.* Huic legi derogat *Nov. Leonis* 63.

Depositi vel contra. TIT. XXXIV.

Depositum sive commodatum, seu receptum est, quod quis sine mercede custodiendum recipit: vide scripta ad *l. 7. sup. de pig. act.* Differentias vero inter depositum, et receptum vide in notatis ad *l. 7. ff. naut. caup. stabul.* Et quid differat actio depositi ab actione de recepto, vide illum tit. nautæ. caup. etc. vide notata ad *l. 3. §. ex hoc, illo tit.* et scripta hic.

L. 1. In rem vindicatio) Itemque condictio et furti actio, *l. 3. inf. eod.*

L. 2. Ex mora venire) Officio judicis, non ipso jure.

L. 3. Etiam furti delicto) Et condic. quoque furti tenetur.

L. 4. Si deposita) vide scripta ad *l. 15. sup. de usuris.*

Usuras debere præstare) Officio judicis, non ipso jure.

§. *ult. Iterata actio*) Opponitur *l. evidenter, ff. de except. rei jud.* vide notata ad eam l. et scripta hic.

L. 5. Sequestrum) Sequestratio est lex depositi, ut ἀντίχρησις, et lex pignoris, quæ ideo a Gallis dicitur *mort gage.* Sic fiducia, sic addictio in diem, emptionis, lex est: et hæ quoniam formant contractum, ideo nomen proprium habent.

L. 6. Commendasse) id est, deposuisse.

L. 7. Desiderium) vide Harm. *lib. 7. t. 9.* ex quo delenda est hæc vox, *mutuo*, et sic legendum: *quam aliis a te datam, instrumentum, quo hanc tibi reddi conscriptum profiteris.* Et eadem species est in *l. 17. eodem.*

L. 8. suo nomine) Sed etsi deponentis, id est, domini nomine mutuam dederit pecuniam, quamvis domino quæratur directa condictio, licebit tamen improbato nomine depositarium eligere, argumento *l. 4. sup. si cert. pet.*

Rei vindicatione) Tenebitur etiam directa condictio ne ex cessione, aut ex stipulatione, si ea intervenit, aut ad exhibendum, si mala fide nummi consumpti sunt, argumento *l. rogasti, in fin. de reb. cred.* aut utili conditione, si depositarius non sit solvendo.

L. 9. Cum hæreditas) Excipe casus in quibus exigimus factum, ut in *l. hæreditas 2. de acquir. rer. domin. l. ususfructus, ff. de stipul. servor. l. 1. §. dies, quando dies ususfruct. leg. ced. l. qui servo, in fine, ff. de oblig. et act. l. peregre, §. 1. de acquir. poss.* alias hæreditas jacens semper pro domina est.

Domini) Leg. *dominæ*, ut est in scriptis. Id etiam confirmat *l. 31. ff. de hæred. instit.* ubi est, hæreditatem esse dominam, *l. denique, §. quæsitum, quod vi aut clam.* Græci ad *l. 13. ff. ad leg. Aquil.*

Hæreditario) Hæreditarius servus semper dicitur jacente hæreditate, necdum adita.

Commendatas) id est, depositas.

L. 10. Qui depositum) Directa depositi actio est famosa, non contraria; et si quis suo nomine damnetur, non si procuratorio, vel hæreditario, *l. 1 l. in actionibus, ff. de his qui not. infam.*

Cum infamia) Quæ actiones famosæ sint, quæ pœnales, quæ non: vide scripta hic.

L. 11. Nullamque compensationem) vide scripta ad *tit. de commod. et de compensat.* Sic debitor pecuniæ frumentariæ non utitur compensatione, ne tam necessaria pecunia moram accipiat, *l. 2. §. frumentariam, ff. de administrat. rerum ad civit. pertin.*

§. fin. Cautela idonea) ut caveat depositarius satisdato. Hæc denuntiatio, seu attestatio confirmatur ex *l. ult. ff. de lege commiss.* eaque utitur.

In gloss. Exceptionem) Dele hæc (*Pone sic, sicut in commodato*) usque ad illum locum (*sed Joan. contra*) sed subjice ad finem, et recte.

In gloss. Opponat.) Dele principium eousque (*alii contra*) et ad fin. adjice hæc, *l. qui rem, eod.*

In auth. Sed jam) hac Nov. non abrogatur denuntiatio, aut ejus vis minuitur, sed ea indicat pœnam denuntiatoribus tribus tantum casibus, non ideo tamen est minus efficax.

Panis) id est, civilis annonæ.

L. ult. Si quis certum) idem est in *l. Lucius: ff. fam. ercisc.*

Mandati, vel contra. TIT. XXXV.

Directa, quæ mandatori datur, contraria, quæ datur, procuratori, vel mandatario. Utraque est bonæ fidei. In utramque usuræ veniunt ex mora officio judic. Sed directa tantum est famosa.

L. 1. Salario) Mandatum mercedem non recipit, vel quodcunque mercedis loco, salarium tamen recipit, ut hic et *l. salarium, ff. eod.* ut procuratores, sic mandatores quidam salariarii sunt.

Apud Præsidem) id est, ut ait *d. l. salarium,* extra ordinem: vide notata ad eam.

L. 2. Sed etiam pignora) Si pignoribus pro te cavero, habebis hypothecariam. Sic accipe hanc *l. 2. ex l. 8. inf. eod.* Dividendæ sunt actiones, ut recte quarto loco Accurs.

In gloss. pignora) A pr. dele omnia usque ad hæc verba (*vel quarto, debitor*) et adde, quarta Accurs. interpretatio recta est.

L. 3. Si pater) vide scripta ad *l. 1. C. de oblig. et act.*

Re integra) Nam hoc genere mandatum revocatum videtur.

L. 4. Petere potes) At gestor non repetit sumptus, nisi vicerit, *l. jam tamen, §. in hac 2. ff. judic. solvi.*

L. 5. Si mandasse te) Sic et restitutio ex Senatusc. Trebell recte tantum fit speciali procuratori, *l. qui ita, ff. ad Treb.*

L. 6. Reo patiente) Patientia mandato comparatur, ut et ratihabitio.

L. 7. Si literas) Vide scripta ad *l. 15. C. si cert. petat.*

Actor) Legendum *Auctor*, id est, a quo pecunia originem habuit.

L. 8. Si tibi) De hac l. vide *l. 4. sup. quod cum eo, qui in al. potest.*

L. 10. Obligationem suscepisse) Adde, si diu moras trahat, *l. Lucius*, et casum *l. si mandato, ff. eod.*

Et appellatione) Hic finis est de omissa appellatione, non de omissa exceptione, quod tamen certis casibus ei imputatur, *l. si fidejussor, ff. eod.* Itaque non apte hic de ea tractat Accursius.

L. 13. A procuratore) Idem a gestore exigit *l. si mater, ff. de usur. et §. 1. Instit. de obligat. quasi ex contractu.*

L. 15. Mandatum) Idem est in mandato jurisdictionis, *l. 5. ff. de jurisdict.*

Domini) Mandatoris.

Finitur) Excipitur, si mandati sit actio ex caussa venditionis, aut donationis, et mandator sine herede non decesserit: vide scripta ad *l. 1. sup. de oblig. et act.* et hic alius casus est in *l. 12. §. ult. ff. eod.*

L. 17. Salarium) Ex *l. qui mutuum, §. salarium, ff. eod.* Sumpta est hæc l. ad verb. vide notata ad eam l. et ad *l. 7. ff. eodem.*

L. 19. Pretii) vide scripta ad *l. 10. sup. de usur. et l. 4. ff. de naut. fœn.*

Ultra licitum) id est, duplum.

L. 10. *Litis incertum*) Idem est in advocatis, *l.* 1. §. *si cui*, *ff. de extraord. cognit.*

Quod si gratuitum) Alias non. Humanius tamen est agere act. neg. gest. si quid impenderit.

L. 22. §. 1. *Redemptores litium*) Harmen. redemptorem recte definit, qui pecuniam dedit, ut sibi vendatur actio.

Et usurarum ejus) Et si quis act. ex stipul. quæ erat ducentorum, emerit 100. a debitore, non recipiet nisi centum, cum competentibus tamen usuris.

Qui res alienas) ut si quis possessori cedat jus emphyteuticum, quod in re habet: hic ex æquo respondere non debet, quod vice mutua præstitutum est, sed valeat ex asse.

L. ult. §. *Si quis*, *ut nihil amplius*) hoc de sorte intelligendum est: nam et competentes usuras recipiet, *l. præced. supra*. Quod vero erit plus debito, non erit creditoris. Nam abdicavit se actione, sed lucro debitoris cedet.

Si servus extero se emi mandaverit. TIT. XXXVI.

L. 1. *Quia hoc liber*) At quæ servo acquiruntur, regulariter ex persona servi valent, *l. et si maxime*, *ff. de servit. leg. l. debitor*, §. *servo*, *de leg.* 2.

§. *ult. Et empti*) id est venditi. Sic actio ex vendito pro ex empto, ex locato pro ex conducto, et contra: vide notata ad *l. Jul.* §. *si procurator*, *ff. de act. empti*, et scripta ad *l.* 1. *ff. de præscript. verb.*

Contrarias actiones) Nam repugnat rei emptæ pretium præstare, et rem emptam restituere.

Pro Socio. TIT. XXXVII.

Hæc actio dicitur pro socio, quod plerumque detur de eo, quod gessit socius pro socio. *l. actione*, §. *si post*, *ff. eod.* Hæc actio est ultro citroque directa, bonæ fidei, famosa, recipit usuras ex mora. *Socius est*, *qui indivise agit*: Asconius Ped. 5. Verrina. Societas est communio pro indiviso, re, verbis, aut consensu contracta.

L. 4. *Si Societatis*) Societas jure fit ex æquis partibus nudo consensu, ut societas constituta est, aut fit per stipulationem permutatis partibus transigendi caussa. Huic stare debent hæredes tam ab intestato, quam ex testamento.

L. 5. *Tamdiu societas*) Nam generales actiones qualis est hæc, tutelæ, et negot. gest. non dantur, nisi finito contractu, *l. actione*, §. *item si alicujus*, *ff. pro socio*, *l. rationes*, *inf. de admin. tut.* Datur tamen interdum manente societate, sed in rem certam. Idque obtinet non solum in societate vectigalium, ut male putavit Accurs. sed et in qualibet alia, *l. cum duobus*, §. *idem*, *d. l. actione*, §. *nonnunquam*.

L. 6. *Si sub conditione*) Ceteri quoque contractus conditionem recipiunt, sed in societate ideo dubitabatur, quia ea dominium transferat, fingiturque intervenisse mancipatio, quæ item, vel conditionem non recipit, *l. actus*, *ff. de reg. jur.* vide scripta hic.

L. Ult. Sancimus) hæc l. conjung. videtur cum *l. ult. inf. de curat. fur.* Itaque hic pro Johanni, videtur legendum Juliano.

De Contrahenda emptione. TIT. XXXVIII.

L. 1. *In alio loco*) Quæ tamen venditio fit in rem præsentem, hoc plerumque habet, ut censeatur venditio plerumque intercessisse.

L. 3. *In sui deficit substantia*) ut et locatio, *l. sicut*, *ff. loc.* et societas, *l.* 5. *ff. pro socio.*

Perfecta donatio) Perfectam donationem dicit, quia donatarius fuerat inductus in possessionem, *l.* 4. *et* 8. *inf. eod.* Nam donatio non fit solo consensu ex const. D. Pii. Hodie fit ex const. Justin.

L. 4. *Duplicari tibi titulum*) *L.* 7. *Infra*, ait duplicari dominium.

Rei propria emptio) ut nec locatio, pignus, donatio, precarium, depositum.

Omnia bona tibi) vide *l.* 3. *sup. de inoffic. testam.*

L. 5. *Cum ipse tutor*) huc pertinet *l.* 2. §. *tutor*, *ff. pro empt.*

Palam, *et bona fide*) id est, ex auctione. Sic accipienda *d. l.* 2. Si comes rerum privatarum, et palatini, patronus quoque fisci possunt emere rem fisci ex auctione, non aliter, *l. ult. inf. de fide et jure hastæ fiscalis*, quæ est Græca.

Prohibetur) Non obstat *l. tutor rerum*, *ff. de adm. tut.* Nam ibi tutor non emit, sed extraneus, quo non solvente rem retinuit.

L. 6. *Titulo venditionis*) Donatio valet, quia facta est ante nuptias: et ideo post facto divortio non potest revocari, *l. pen. in princ. ff. de donat. inter vir. et uxor.*

L. 7. *Si te simulavit*) Et ideo divortio facto eam maritus non revocabit, quando simulata est donatio, quæ ut dominio mulieris nihil adjecit, sic nec detrahet.

Figmentum) Nam non videris ex caussa empt. vel donat. possidere, cum non valeat venditio.

Dominium ei duplicari L. 4. ait, duplicari titulum possessionis.

L. 8. *Si non*) huc pertinet *l.* 36. *et* 38. *ff. eod.*

L. 10. *Consistat. emptio*) Sic nec locatio, precarium, pignus, depositum, donatio.

L. 11. *Invitum comparare*) contractuum ἀρχοῦ

ἔστιν ἑκούσιος ait Aristot. 5. Ethic. vide scripta ad *l.* 5. *supra*, *de oblig. et act.*

L. 13. *Astringit necessitate contrahentes*) Respicit ad definitionem obligationis, *l. pater filium, ff. ad legem Falcid.*

L. 14. Hæc tollit jus προτιμήσεως: vide ad *l.* 1. *inf. non licere habitator*, et scripta heic.

Dudum) Jus illud vetus revocatum est per No. Cæs. Rom. quam refert Harmenop. lib. 3. tit. 3. et per constitut. Frider. et hoc hodie jure utimur, non hac lege.

Ab emptione removerent) ut hodie fit.

Nisi lex specialiter) Hæc Tribonianus addit propter *l. ult. infra, non lic. habitat. Metroc.* Sic in *l.* 1. *supra, de rebus cred. t.* vide scripta ad eam, et §. *cohæredes, l. qui Romæ D. de verb. obligat.*

Inscript. PP. Illyrici, et Italiæ) Loquitur de Illyrico Occidentali, ut de Orientali *l. ult. infra, de annon. et tribut.*

L. ult. Super) vide scripta ad *l.* 43. *D. de verbor. obligat.*

Sive sine scriptis) vide scripta ad *l. pen. sup. de fide instrum.*

In boni viri arbitrium) At in ceteris bonæ fidei contractibus, præterquam in empt. et locat. arbitrium accipimus pro arbitratu boni viri.

De Hæreditate, vel actione vendita. TIT. XXXIX.

L. 1. *Nomine fisci*) At excepto fisco hæreditariis creditoribus in emptorem ne utiles quidem actiones dantur, quia id nulla l. aut SC. est traditum.

Nec fiscum) idem dicitur in *l. eum qui bona. ff. de jure fisci.* Sed utrique obstat *l.* 2. *et* 3. *et nemo. inf. de quadrien. præscript.* Vide solut. in notatis ad eum §. et scriptis hic.

L. 2. *Tu respondeas*) Actio ex vend. aut ex stipul. si quid præstitisti, dedisti, solvisti hæreditatis nomine. Si nihil dum præstitisti, ages cum emptore, ut te defendat aut caveat.

Nam ut satis tibi detur) Emptor compelletur quidem cavere, id est, repromittere. Sic nihil obstat *l.* 45. *ff. de jud.* cujus nec est similis species: nam non satisdabit emptor, nisi initio ita convenerit, *l. pacta, ff. de contrah. empt.*

Comprehensum) Nominatim.

L. 3. *Nominis venditio*) Hæc l. repetita est in *l.* 1. *inf. de novat. et delegat.* Unde ad hanc leg. addenda est subscriptio, et ex illa constat, delegationem non fieri invito debitore, vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et action.*

L. 4. *Ut res tradat, vel*) Quia dolus dedit caussam contractui: vide scripta hic, et ad tit. de rescind. vendit.

Persecutionem habet) id est, vindicationem. Hoc ita, si alias venditurus non erat, sed si venditoro persuasit, ut minori pretio venderet, valet venditio, sed venditori datur actio in id quod interest, *l. si quis affirmaverit, ff. de dolo.*

L. Emptor) vide scripta ad *tit.* 19. *Fragm. Ulp.*

Mandatis) Cessis.

Eo jure uti debet) Directas habet actiones ex cessione, quas et sibi cedi petet.

Quamvis utiles) Sine cessione habet utiles.

L. 6. *Qui tibi*) Conjung. *l.* 3. *inf. de his, qui a non domin. manum.*

L. 7. *Postquam*) hac ex caussa etiam in debitorem debitori datur actio personalis sed meminisse oportet *l. pen. sup. mand.*

Ut cautiones) vide not. et scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et act.*

Utiles emptori) habet directas ex cessione, si modo res sit integra, *l.* 3. *inf. de novat.*

Vel ipsi creditori) Legend. *velut ipsi creditori*, id est, utilis datur velut ipsi creditori: accommodatur ad exemplum ejus, qui creditori competit tam in personam, quam hypothecariam: vide scripta ad *l.* 1. *supra, de oblig. et act.*

L. ult. Etiam eum, qui in rem) De actione in rem ideo dubitatur, quia sola venditio non transfert de dominio actiones.

Quæ res vendi non possunt, et qui vendere, vel emere vetantur. TIT. XL.

L. 1. *Fucandæ*) id est, tingendæ, *l.* 3. *inf. de vest. holos. l. ult. C. Theod. de murileg.*

Purpuræ) Purpura alia est blatta, alia oxyblatta colore acutiore, et splendidiore. Eo discrimine separatur Pederota ab Oxypederota: cocci usus interdictus non est, cum non sit purpura, *l. si cui lana* §. *ult. de leg.* 3. At *Nov. Leonis* 28. permittit privatis vestibus purpuram prætexere, et multo magis licebit sericum: nam purpura auro semper fuit pretiosior, holosericum auro par, cap. 40. l. Rhodiæ.

Vel in lana) At *l. pen. inf. de vest. holos.* purpuræ usum tantum in serico interdicit.

Hyacinthina) Legend. *Janthina*. Dicitur autem purpura Janthina a violis Martiis, *l. si cui lana, de leg.* 3. Dicitur et Tyrianthina a Vopisco.

Nullus possit habere) Ad usum principis tingendæ purpuræ jus est tantum certis personis. quæ dicuntur Baphii. Sic Svetonius scribit, Neronem interdixisse usum Amethystini, et Tyrii coloris, id est, purpuræ, et matronam purpura usam, non tantum veste, sed et bonis exuisse.

L. 2. *Comitem commerciorum*) Qui fuit sub dispositione comitis sacrarum largitionum. Sine ejus voluntate non suscipiuntur peregrini mercatores, *l. ult. inf. de commerc.*

L. 3. Publici canonis) Publicus canon, id est, Populi Romani annona, quæ præbebatur civib. ab Imperat.

Capitali pœna) Quam Leo in *Nov.* 62. mutavit in pœnam quadrupli.

L. ult. Cap. supplicio) At Leo in *d. Nov.* 62. mutavit in pœnam quadrupli.

Quæ res exportari non debeant. TIT. XLI.

L. 1. Ad barb. vide scripta et notata, *ff. de his quæ ut indign.*

Barbaricum) Sic dicimus hosticum. Eutropius; *uterque in Barbarico occisi sunt.*

Liquaminis) Liquamen Græci vertunt γάρον, Vopiscus in Aurel. *Liquaminis sextarium unum, id est gari.*

l. 2. Gladios (id est, semispathas, quæ dicuntur παραμήρια in *Novell. de armis.* Vegetius *lib.* 2. *cap.* 25.

Cuiuslibet generis arma) Additur in *l. cotem, ff. de public.* Ne Barbaris vendandur cotes, frumenta, sales, proposita pœna capitis, quoniam Leo in *Nov.* 63. mutavit in mitiorem.

Ferri) Non licuit etiam privatis habere ferraria, *l. ult.* §. *magnus, ff. de public.*

De Eunuchis. TIT. XLII.

Hic eunuchi non generaliter, ut spadones, sed pro castratis accipiuntur, ut et utique in Impp. constitut. Hæc autem constit. de eunuchis vetustissima est. Celebratur l. Domitiani, Hadriani. Nervæ, *l. 4. ff. ad l. Corn. de sicar.* item *SC. l.* 3. *et sup. illo tit.*

L. 1. Confiscando (At ex Novella 142. fit liber. Et ex Novella Leonis 60. qua derogatur *Nov.* 142.

L. 2. Eunuchos factos hujus constit. ne fiant Eunuchi, tres sunt except. Unam ponit Justinus 2. Apologia si fiat cum permissu præsidis. Aliam ponit Zonaras in cap. 24. propter morbum in eam partem irrumpentem, Nov. Leonis 60. Tertia ponitur hac l.

Tabellione) Sic etiam *l. jubemus*, §. *his tabellionibus, C. de SS. Eccles.*

Octavam) hinc not. mercium elatarum vectigal fuisse octavam, *l. 7. inf. de vectigal. l. 7. inf. loc.* Svetnn. refert Caligulam exegisse octavam ex quæstubus diurnis.

Vendendi ubi voluerint) Paulus *lib. quinto Sentent. tit.* 1.

De Patribus, qui filios suos distraxerunt. TIT. XLIII.

L. 1. Neque pignoris jure) Excipitur egestatis caussa, *l. 2. C. Theod. de alim. quæ inop. patr.* Alioqui creditor, qui sciens pignori acceperit, relegatur, *l. ult. ff. quæ res pig. oblig. non po sunt.*

L. 2. Propter nimiam) Quod parenti conceditur, non ut sibi consulat, sed ut liberis, et si nec ipse alere possit, et educator alius desit.

Sanguinolentos) id est, recens natos, *l. 1. C. Theod. de expos. et tit. seq.* Donatus in illa Terentii verba: *scitus puer natus est. A matre sanguinolentus, non pulcher, sed scitus dici potest,* et Prudentius contra Symmachum, *quos sanguinolentos edendi mos juvat.*

Cuilibet) Sic et prostitutarum redemptionem facit publicam, *l. ult. inf. de spectacul.*

Ad ingenuitatem) Ergo venditio illa ingenuitati non præjudicat. Paulus *lib. 5. Sent. tit.* 1. Ceterum alii pretium reddi nolunt, *l. 1. Cod. Theod. eodem.* Alii volunt reddi, cum adjectione quintæ, *Novell. Valentin. eod. tit.*

In gloss. Sanguinolentos) Dele totam, præterquam illud (alias, sanguinolentos) et retine ultima verba (*nisi justa.*)

In gloss. Vendiderit) Post hæc verba (Resp. Sic) adde *l. 2. Cod. Theod. de alim. quæ inop. pat.* Item post illa (*Resp. non*) adde cum non habeat filium in potestate.

De Rescindenda venditione. TIT. XLIV.

L. 1. Si pater tuus) vide scripta ad *l. 4. sup. de oblig. et act.*

Per vim) Dolus caussam dans contractui bonæ fidei, etiam vitiat ipso jure. Itemque vis et metus. Nam actio de dolo, de vi, aut metu concurrunt, *l. item si cum,* §. *eum qui, ff. quod metus caussa*: vide etiam not. ad *l. 21.* §. *si dos, illo tit.*

Ratum non habebitur) Cum ipso jure dos vitiet emptionem quid opus fuit rescissione? vide not. ad *l. 5. inf. eod.* et scripta hic.

Irrita est) Malæ fidei emptio non est emptio: at malæ fidei stipulatio est stipulatio.

Refundere) vide not. ad *l. 2. et pen. sup. quod metus caussa.*

L. 2. Rem) Hic non est ponendum, rem dolo venditam: nam tum etiam si res non venierit minoris, datur restitutio pretii, sed pone in re ipsa fraudem esse.

Auctoritate) Græci ex hac l. 2. putant venditionem rescindi officio prætoris, si supra dimidium justi pretii fraus intervenerit, intra quadriennium tantum, atque ita referunt servari in foro. Et sic quoque fuit definitum Nov. Romani senioris περὶ θεματισμοῦ: vide cap. 25. de præscriptionibus: vide etiam scripta hic. Nec mirum, cum si restitutio.

Judicis) id est, præsidis extra ordinem. Ordinaria datur ex vendito.

Elegerit) Eadem electio datur in Faviana actione. Itaque ea non est plane rescissoria. Sic et em-

ptori subvenitur (*) si dimidio pluris emerit, eadem data electione venditori.

Nec dimidia) hoc pertinet *l.* 1. *inf. si major. factus ratum hab.* Hæc autem l. etiam ad emptorem trahitur a Constant. Epit. tit. 3. lib. 3. Ubi ait, etiam fructus compensari cum usuris pretii. Vide scripta ad *l.* 2. *sup. de usuris*, et hic. Hæc l. 2. et *l.* 8. *inf. eod.* omnium consensu sunt de majoribus. Quid in minoribus? Vide notata ad *l.* 15. *inf. eod.*

Judicis) Post hæc verba (*Illud autem constat in aliis bonæ fidei contractib.*) adde, qui tamen venditioni sint similes (*habere locum*) annota. Ibid. quærit Accurs. an huic constit. locus sit in aliis contractibus? Et constat eam locum habere in locat. et permutat. et divisione. Itemque in emptione redditum, de quibus *Novel.* 160. Ad alia negotia, quæ ad empt. non accedunt, constit. non temere trahemus. Vide scripta hic. Quærit Accurs. an beneficio hujus l. renuntiare possint? Dicendum, posse ex *l. pen. sup. de pactis.* Sic mulier renuntiat Vellejano, creditor actioni, debitor exceptioni, minor restitutioni, condemnatus judiciis, hæres Falcidiæ.

In fin. Gloss. ea) Adde *l. emptor*, *ff. de rei vindic.*

L. 3. *Alterutro*) vide scripta ad *l.* 4. *supra*, *de oblig. et act.*

L. 5. *Si dolo*) vide scripta ad *l.* 4. *sup. de oblig. et act.*

Rescindi venditionem) Data igitur, et tradita revocabuntur vindicatione, *l. metum*, *ff. quod metus caussa*: et condict. sine caussa: aut etiam erit actio de dolo, *l.* 4. *sup. de hæred. et act. vend.* aut extra ordinem præses provinciæ rescindet. Sed cum dolus, vis, aut metus contractum bonæ fidei ipso jure vitiet, quid opus fuit rescissione? Rerum venditio duo significat: venditionem solam, et nudam, et venditionem cum rei traditione, et alienatione. Venditio sola, cui dolus, vis, metus caussam dedit, nulla est ipso jure: at venditio, et traditio, quibus dolus caussam dedit, eget rescissione, ut rescindatur traditio, quæ intercessit: vide scripta ad princ. hujus tit.

A majore 25. *annis*) Nam a minore 25. annis, etiamsi dolus absit, variis ex caussis venditio rescinditur.

L. 7. *Eadem lege conveniantur*) Ex edicto, quod quisque jur.

L. 8. *Insidiis*) Sic etiam legendum in *l. dotem*, *sup. de dolo.*

Quod paulo minore) In hoc contractu licet se naturaliter in pretio circumsribere, *l. in caussæ* 2. *ff. de minor.* ἐμποριχῶς, *Nov.* 97.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 5.

Minus dimidia) Majori igitur non subvenitur, nisi circumvento supra dimidium justi pretii. Sed si grande damnum minoris esse videatur, etiamsi id infra dimidium justi pretii consistat, forte quia ignorans quanti suæ res essent, vendidit, ei subvenietur, *l.* 13. *hic*, *l.* 11. *inf. de prædiis minor.*

L. 10. *In integrum*) Ergo facta a majore venditio rescinditur ad aliquid: facta a minore rescinditur in totum, *l.* 1. *sup. si advers. fisc.*

Restitutio) Æstimationis rei scilicet, ut datur actio ex vendito, quanti pluris hæred tas valet, *l.* 9. *ff. de dolo*, *l. Julianus*, §. *per contrarium*, *ff. de actionib. empt.*

L. 11. *Venditor*) id est, venditor post venditionem de dolo emptoris queri potest, si dolum nescierit tempore contractus: secus est, si dolum animadvertens vendiderit, scienti dolus non infertur.

Factum) id est, machinationem.

Singulariter cum) In his verbis ponitur species, quæ ut congruat superiori assertioni, pro *majus* est legendum, *minus*, ut sit species de dolo emptoris.

L. 12. *Non viliori pretio*) Tollenda est negatio.

L. 13. *Denuntiavit*) Etiamsi is, qui denuntiavit, dominus sit, illa perfecta est venditio.

L. 14. *Ea conditione*) vide scripta ad *tit. sup. de condict. ob caussam dat.*

L. 15. *Quisquis major*) Nam si minor vendidit rem suam viliori pretio, etiamsi ea fraus non excedat dimidium, minori subvenietur, *l. si quid*, *inf. de præd. min.* non tamen dabitur emptori electio, quæ datur in *l.* 2. *sup. eod.* Qua in re fallitur Accursius: nam hic non esset plena restitutio; minori autem datur plenissima restitutio ex edicto de minoribus. Itemque ei datur rei vindicatio: vide scripta ad *d. l.* 2.

L. 16. *Rei qualitas*) *L. si fraudem*, *in princip. ff. de leg.* 2.

Distractis) A Cæsarianis, aut procuratore Cæsaris.

L. 17.) Conjun. huic *l.* 51. *inf. de decurionibus*, in qua hoc additur, curialibus profugis, si intra annum evocati redierint, bona vendita reddi, post annum curiæ suæ addici.

Furtim) id est, sine auctione, sine decreto, *l.* 1. *inf. de præd. min.*

L. ult. Comiti rerum privatarum) Hic gubernat res privatas principis.

Vestium, *auri*) Hæ sunt privatæ res principis. Eas Palatini emere vetantur, cum eas administrant. Sic etiam tutor rem pupilli: procurator, gestor, rem domini, *l. si emptione*, *de contrahen. empt.*

A privatis nostris) Intelligit res privatas principis, quas hic comes gubernabat, ut et Julian. in epist. ad Ecebol: τὰ κτήματα τοῖς ἡμετέροις προστεθῆναι πριβάτοις.

Palatini) Palatini semper appellantur apparitores comitis Thesaurorum seu sacrarum largitionum, et rerum privatarum.

In gloss. A Privatis) Dele totam hanc gloss.

Quando liceat ab emptione discedere. TIT. XLV.

L. 1. Re quidem integra) Res est integra, si nec pretium, nec pars pretii soluta sit, nec res tradita, etiamsi fidejussor datus sit, aut sublata stipulatio, aut arra data, *l. prox. seq. inf. eod.*

Si propter publicas pensitationes venditio fuerit celebrata. TIT. XLVI.

Supplendum est, ne scilicet rescindatur.

L. 1. Ob tributorum cessationem) His adde, quæ dicuntur in *l. 3. inf. de fide, et jure hastæ fisc.* lib. 10.

L. 2. Syncera fide) vide scripta ad *l. 4. sup. de obligat. et action.*

Solemniter) Id est, sub hasta, et annotatione quæstoris, Tertul. 2. apolog.

L. ult. Sin autem minoris) Hic locus singularis est, ne minoris indefensi ob cessationem tributorum bona distrahantur.

Officium summæ rei procuratoris) Officiales procuratores summæ rei sunt Cæsariani: nam procurator summæ rei est procurator Cæsaris. Sic in inscript. *l. dominicis, sup. ubi caussæ fiscales*: et Eusebius lib. 7. cap. 13. Officiales vero rectoris provinciæ sunt cohortales.

Sine censu, vel reliquis fundum comparari non posse. TIT. XLVII.

Hoc cum privatus fundum vendit. Nam fiscus vendit sine reliquorum onere, *l. pen. inf. de fide, et jure hastæ fisc. l. ult. inf. de censitis, l. 2. in fin. inf. de fund. rei priv.* Quibus obstat *l. prædiis, ff. de jure fisci*: vide not. ad eam l. Summa hujus tit. est: sine censu, et reliquis fundum vendi, donari, in dotem dari non posse: hæc onera sequi emptorem, donatarium, maritum, pactiones contrarias illicitas esse inter emptorem et venditorem: non esse inter creditorem et debitorem penitus illicitas: vide scripta heic.

L. 1. Ex conventione) Repetitur ex *l. 11. sup. de pact.*

Ut ipsa tributa) Fiscus autem ea pro suo jure a patre possessore exigit.

Agnosceret) Diversum esse, si inter debitorem et creditorem convenerit, ut debitor, non creditor pignoris tributa agnosceret. Etsi enim fiscus exigat nihilominus possessorem, rata est tamen inter ipsos conventio. Diversitatis caussam vide in not. ad *l. inter, ff. de pactis.*

Sed et si fundus) Diversum quoque est, si mulier fundum alteri pignoratum dederit in dotem æstimatum: nam tunc aget hæres mariti, ut fundum mulier liberet ex conventione: si non sit datus æstimatus, non agetur, ut mulier ex pactione censum agnoscat. Hæc duo uno rescripto conjunxerat Alexander: sed Tribonianus partem rescripti, quæ pertinebat ad pactionem tributorum, posuit in hoc tit. l. 1. Alteram, quæ pertinebat ad pactionem, ut uxor debitrix solveret usuras, non maritus, posuit in *l. 11. sup. de pact.* quam ex his constat non pugnare cum hac l. 1. vide not. ad eam, et scripta hic.

Æstimatus) Quo modo emptio et venditio contrahitur, *l. plerunque, ff. de jure dot.*

Ex vendito) Id est, ex empto. Sic contra ex empto, id est, ex vendito, et ex locato, id est ex conducto, et contra. Vide not. ad *l. Jul. §. si procurator, ff. de act. emp.* et scripta hic.

L. 2. Rei annonariæ) vide *l. 2. C. Th. de contrahen. empt.*

De periculo et commodo rei venditæ. TIT. XLVIII.

L. 1. Et non absente) μονομερῶς.

L. 2. Ut singulæ amphoræ) Id est, ad mensuram, quod est contrarium aversioni. Cum aversione venit, perfecta est venditio, cum ad mensuram, cum admensum est, *inf. eodem, l. 2. et ff. eod. l. quod sæpe, §. in iis, ff. de contrah. empt.*

Et claves emptoribus) Hæc verba ex abundanti addita sunt, quia ita convenerat, ut recte Accurs. nam et clavibus non traditis periculum pertinet ad emptorem, si modo vinum degustatum sit.

In gloss. Et claves) Hæc verba delenda sunt (*ad majorem evidentiam*) et reponendum, *quia ita convenerat.* Et *inf.* eadem gloss. (*ad clavibus, ff. de contrahen. empt.*) addenda etiam hæc *l. 1. inf. de crim. expil. hær.*

L. 3. Dolum) Hujus l. sententia latior est, quam quæ ad hunc tit. adstringi possit, ejus exemplum aptius est in *l. 9. ff. quæ in fraud. credit.*

L. 4. Sine scriptis) Nam si placuerit, ut fiat scripto, tum perficitur, cum id completum erit. Et ideo ante completionem instrumenti periculum pertinet ad venditorem: post, ad emptorem.

L. 5. Amissæ rei periculum) Id est, peremptio rei, interitus: nam si res adhuc non extet tempore conditionis, emptio nulla est, nec pretium debetur. Sed si deterior facta sit, damnum est emptoris indistincte, quia tempus conditionis retrotrahitur ad tempus contractus, *l. necessario, ff. eod.*

De actionibus empti et venditi. TIT. XLIX.

L. 1. In rem actio) Vindicatio. Quia mutatum est dominium re tradita mutandi dominii caussa.

L. 2. Justo errore) Error facti excusabit venditorem, *l. 11. sup. de rescind. vendit.*

Fructus quoque) Idem est, si servus venierit sine peculio, *l. quoties, ff. de contr. empt.* Quin et dabitur ei vindicatio quoque fructuum, ut et peculii.

Eodem judicio) Quia occupati sunt quasi venditi.

L. 3. Præparatur) Id est, paratur, formatur, non ergo realis, id est, vendicatio. Pacta ultro citroque formant actionem ex empto et vendito.

L. 5. Curabit) Conj. *l. 3. sup. quibus caussis restitutio in integ. non est necess.* vide scripta ad *l. 39. §. fructus, ff. de leg. 1.* et hic.

Cum usuris) Vide scripta ad *l. 2. sup. de usur.* Subscriptio hæc addenda est ad fin. P. P. iv. Kal. Octob. ipsis iii. et iv. A. A. Conss.

L. 6. Non facile) Actio ex vendito interdum rescissoria est, ut et ex empto. Cujus locus est singulari, sed non facile datur, id est, non nisi ex justissima caussa

L. 8. Si pater) Conj. *l. 3. inf. de com. rerum al.*

L. 9. Capitatio) Id est, census, tributum. Græci vertunt συντέλειαν, id quod præstatur pro colonis, et animalibus, quæ sunt in fundo, quæ dicitur fruitio animalis, *l. cum satis, inf. de agricolis*: sic et capitatio, tit. sine censu vel reliq. fund. Cod. Theod. et Sidon. Apollin. et Majorian.

In quantum) Est actio ex empto æstimatoria quanto minoris hic, *l. 9.* Sic contra est ex vendito quanto pluris, *l. Julianus, §. per contrarium, ff eodem.* Et est rescissoria, et redhibitoria, *l. ex empto, §. redhibitionem, ff. de act. empti.*

Cognovisset) In emptore distinguemus, sciverit nec ne, *l. Imperatores, ff. de publican.* Non in venditore. Sed opponitur *l. si sterilis, §. 1. ff. eod.* Sed in specie *l. 9.* dixit minorem capitationem, et ideo venditor tenetur ex dicto. At in *l. si sterilis*, venditor nihil dixit, et ideo non tenetur, nisi ex scientia.

L. 11. Pleno jure) Sic dicitur in *l. qualiter, ff. qui et a quibus man. lib. non fiant*, de servo pignori obligato manumisso. At qui non erat pleno jure dominus, præstabat tantum latinam, aut dedititiam.

Tibi personali) Ex empto.

L. 12. Sic certæ qualitatis) Ut optimum, quo casu gustum non exigimus.

Quanti interest) Quod interest non exigitur ad modum pretii, sed statuetur arbitrio judicis, et plerumque egredietur vini pretium, *l. 1. ff. eod.*

L. 13. Fructus) vide scripta ad *l. 2. C. de usuris.* Sed hoc ita procedit, si vel pars pretii numerata sit, Paulus 2. *Sentent. tit.* 17. Quo casu pro parte et rata pretii fructus pertinent ad emptorem ex die contractus, argumento *l. ult. §. ult. ff. de fundo dot.* Si totum solvit, omnes fructus illi debentur. Si nihil solvit, fructus ad eum non pertinent, quia compensantur cum usuris pretii. Idem est cum fundus restituitur rescissa venditione per restitutionem: tunc enim fructus compensantur cum usuris pretii, Paulus 1. *Sentent. tit. de m. n.* Idem fit, cum fraus intervenit supra dimidium justi pretii, Harmenop. *lib. 3. epitom. tit. 3.*

L. 14. Repromisit) Nam in hoc contractu exigitur nuda cautio non satisdatio.

L. 15. Citra pactum) At si mora facta sit in tradendo tritico, ex mora exigetur amplior frumenti modus. Qui locus est singularis ad docendum, quod sicut in actionem ex vendito veniunt usuræ ex mora, sic et hæc lex probat dari posse casum, quo veniunt usuræ actione ex empto: idque dum ait, citra pactum.

L. 16. Post perfectam) Conjungenda *l. ult. supra tit. prox.* Vide etiam scripta ad *l. 2. supra de usuris*, et not. ad *l. 13. sup. eodem.*

L. ult. Actionem competere) Ex empto, quæ tamen daretur ex caussa evictionis re ablata.

Interdicti) Unde vi.

Seu actionis permissæ) Nam possess. repetimus, vel per actionem vel per interdictum, *l. 1. §. restituto, ff. uti possidetis.*

Si quis alteri vel sibi sub alterius nomine, vel aliena pecunia emerit. TIT. L.

L. 1. Si pecunia) Vide not. ad *l. 9. sup. de donat. inter vir. et uxor.* et scripta hic.

L. 4. Quamvis) Nam plerique nolunt nomina sua publicari, pupil. *ff. de auctor. tut. l. pen. infra. de contr. stipul.* Edicto Just. 7.

L. 5. In gloss. Cum propria) Adde ad fin. Nam idem est si aliena emisset pecunia, hic, et in *l. item veniunt, §. sicut, ff. de petit. hæred.*

L. 6. Nam si quidem) Non habes rei vindicationem. Soli enim pupilli, et milites, si ex eorum pecunia res empta sit, a tutore, vel procuratore utilem vindicationem habent. At non si quidem res pecunia dotali empta sit uxori datur utilis vindicatio, nisi in subsidium, *l. res quæ, ff. de jure dot.*

L. 7. Per eos, qui negotia) Per procuratorem alias acquiritur dominium, alias possessio, alias utrumque, ut dixi *L. 1. sup. per quas person. nob. acquir.* At per procuratorem actio ex empto nobis non acquiritur, per nuntium aut epistolam acquiritur, *l. ultim. inf. eidem.*

L. ult. Veluti per nuntium) Et quæratur actio ex empto domino, quia nuntius aut epistola non contrahunt, sed nuntiant dominum contrahere: at

procurator cum contrahat domino, non quærit actionem ex empto, cum sit liber homo.

De rebus alienis non alienandis, et de prohibita rerum alienatione, vel hypotheca. TIT. LI.

Idem prorsus continetur in tit. *Instit. quib. alienare licet, vel non.*

L. 1. Et eorum facti sunt) Per usucapionem.

L. 2. Si consensum) Scienti noceret, et pro consensu haberetur.

Usucapione) In Italia: præscriptio in provinciis: vide scripta et not. ad *l. 1. inf. tit. prox.*

L. 3. Venditrici) Confer. *l. 14. sup. de rei vindic.*

Poteris experiri) *L. Seja, ff. de evict.*

L. 6. Nec ex officio) ut si Cæsarianos ob cessationem tributorum vendat rem alienam.

L. ult. Lex alienationem inhibuerit) ut in rebus minoris, dotali fundo, ecclesiæ. Alienatio est omnis actus, ex quo dominium transfertur. Cic. in Top. At hic alienationis verbum latius patet. Justiniano interdum alienationis verbo solum venditio continetur, *l. 1. inf. de jure emphyt.*

Sed etiam ususfructus) Verum nec in iis Falcidiæ locus est, *Nov.* 119.

§. *ult.*) Vide scripta ad §. *Divi*, *l. filiusfamilias, D. de legat.* 1.

Vel hypothecam) Hoc ita, nisi lege, aut constitutione, aut pactione accipiatur strictius, ut in prædiis curialibus donatio non prohibetur, in prædiis ecclesiæ emphyt.

Qui alienationem interdixit) vide scripta ad §. *cohæredes, l. qui Romæ, D. de ver. obligat.* et notata ad *l. qui fundum, D. de contr. empt.* et scripta ad *l. 3. supra de condict. ob caussam. dat.*

De communium rerum alienatione. TIT. LII.

L. 1. Nulla) Huc pertinet *l. ult. D. pro dote.* Secus est in specie *l. 22. sup. famil. ercisc.*

Vel diuturni) Præscriptio in provinciis: usucapio in Italia ut recte Fulgos. hic, et in *l. 2. sup. t. prox.*

Conveniendi) Actione familiæ erciscundæ, *l. inter*, §. *si cohæredes, D. famil. ercisc.*

L. Multum interest) *L. 1. inf. de vend. rerum fisc.* Græci ad hanc l. notant ex *l. 2. inf. de quad. præscript.* Si fiscus rem alienam vendiderit, emptor securus erit. Sed in fiscum danda est actio intra quadriennium. Sed si privatus vendiderit, emptor securus non erit, etiamsi pretium ad fiscum pervenerit.

L. 3. Falso tibi) Conj. *l. 8. sup. de act. empti.*

Non etiam extraneo) vide not. et scripta ad *l. pen. sup. de contrah. empt.*

In gloss. Antequam communi dividundo) Ab his verbis) *sed in fam. ercisc. etiam*) usque ad fin. gloss. dele omnia, et repone hæc, adde *l. 1. D. de jure fisci, l. bona, D. ad Velleian.* et tit. *de litigiosis.* Idem est in jud. familiæ ercisc.

Rem alienam gerentibus non interdici rerum suarum alienatione. TIT. LIII.

L. 1. Cum sua caussa) Id est, cum caussa pignoris contracti cum pupillo.

Nam et privato) Ergo fiscus iis non præfertur, qui tacitam hypothecam habent, multo minus iis, qui expressam, *l. 8. D. qui pot. in pign.* At præfertur chirographariis creditoribus.

De pactis inter emptorem et venditorem compositis. TIT. LIV.

L. 1. Fides contractus) Nec videtur pacto mutari dominium, quod nunquam translatum est.

L. 2. Actio præscriptis) Olim tantum dabatur actio præscriptis verbis, *l. si licet D. de præscript. verb.* Vide notata et scripta ad eam l. Hic ex l. commissoria, et aliis pactis agi potest ex vendito, et præscriptis verbis, *l. si fundus, D. de leg. commiss.*

Quæ post oblatam) Ergo hoc demum casu ex oblatione prætii, id est, ex mora fructus emptor præstabit. Medii fructos compensabuntur cum usuris.

L. 3. Si non precario) Hoc etiam plerumque fit, *l. 13. §. possessionem, D. de act. empt.* Solet etiam fundo ad diem addicto is ab emptore certa mercede conduci, *l. 11. §. Aristo, D. quod vi aut clam.*

L. 5. Initio) vide scripta ad tit. *de act. empt.* sup. et ad *l. 2. sup. de usur.*

Ab emptore præstari) Act. ex empto, quoniam pactiones formant actionem ex contracto, *l. jurisgentium*, §. *quinimo, D. de pact.*

L. 6 Cum te) Est et condictio ob caussam dat. Vide scripta ad *l. 1. sup. de condict. ob caussam dat.*

L. 7. Remitti hanc) Scilicet ut post constitutum diem pecuniam emptori auferre, et venditionem resolvere liceat. Jam enim non dilatoria, sed peremptoria exceptio remitti postulatur. Itaque non obstat *l. 1. supra de precibus Imper. off.*

L. ult. Si quis) Hac l. derogatur *l. penult. D. de pact.* Estque ex 50. decis. vide scripta ad §. *cohæredes: l. qui Romæ, D. de verb. oblig.*

Vicinus non solum) Sæpe vicini interest, aut nullum, aut non probatum vicinum habere, *l. 1. §. si quis alia, D. si quis in fraud. patron. l. quod sæpe, §. ult. D. de contrahen. emptio.*

Si Servus exportandus veneat. TIT. LV.

Hic tit. et duo seqq. continentur sub tit. *D. si servus deport. veneat.*

L. 2. An domini voluntate) Si enim citra voluntatem domini venit, factum servi non privat emptorem dominio: non est etiam actio ex stipulatu, non ex vendito, sed fisco locus fit.

L. 5. Nec in urbe) Idem in relegato tradit Callistratus in *l.* 19. *inf. de interd. et relegat.* vide not. ad fin. ib. et maxime ad *l.* 7. §. *constitutum*, *illo tit.*

Nec in Italia) Ita quoque in pœnis teste Svetonio in Claud. cap. 23. Claudius sensit, ut quibus provinciæ interdicuntur a judice, Roma, et Italia tota interdicatur.

In gloss. Nec in urbe) Post hæc verba) *dum quia malus*) quæ retinenda sunt, dele seqq. omnia usque ad (*item quia communis*).

Si mancipium ita venierit, ne prostituatur. TIT. LVI.

L. 1. Præfectus urbi) Idem dicit l. 7. hic. Hoc interest inter legem 1. et 2. hic, quod in l. 1. dicta lege, ne prostituatur, venditor sibi excepit manus injectionem, quam si remittat, ancilla fit libera. In l. 2. non excipit manus injectionem, sed addidit, ut prostituta libera fieret.

Divi Adriani) Itemque Severi et Antonini, *l.* 7. *ff. qui sine man. ad lib. perven.*

Patientiam) Ex hac quoque caussa pater amittit patriam potestatem, creditor jus pignoris, dominus dominium.

Ut in turpi quæstu) Ex caussa hujus legis facta libera est sine patrono, *l. sed si hac lege*, *ff. de in jus voc.*

L. 2. Mulierem) In specie hujus l. 2. patronus habet venditorem, *l. sed si hac l. ff. de in jus voc.*

Ita venisse) Sic in *l.* 1. *sup.* Libertatis auctor est Hadrianus. Sic et in hac l. 2. verisimile est eum quoque libertatis auctorem fuisse. Tamen lex *Divus*, *D. de jure patronat.* laudat Vespasianum. Vide notata ad eam.

Per officium militare) id est, per Urbanicianos.

Apud Tribunal) Scilicet præfecti urbi, ad cujus offic. pertinet, ne mancipia prostituantur, providere, *l.* 1. *hoc quoque. ff. de offic. præf. urb.*

Et nisi tabulis) hinc not. pactionem etiam ex intervallo factam proficere ad libertatem.

Sine scriptis) Per nuntium.

Si mancipium ita fuerit alienatum, ut manumittatur, vel contra. TIT. LVII.

L. 1. Quoniam placuit) Ex sentent. constit. D. Marci, *l. pen. D. qui sine manumiss. ad lib.*

Ad donatos) Non tamen pertinet ad servos a marito uxori donatos, quia hæc donatio dominium non mutat, *l. quod autem*, §. *uxori*, *D. de donat. inter vir. et uxor.*

L. 2. Ad Aufidium) hic Aufidius Victorinus fuit præfectus urbi, teste Capitolino in Marco.

L. 3. In semestribus) Semestria vocat librum constitutionum D. Marci.

L. 4. Si is, qui) huc pertinet *l.* 38. §. *ult. ff. de liber. caussa.*

Libertate donaret) Non pertinet tamen constit. Marci et Commodi ad servum legatum, ut manumittatur, *l. si fundum sub condit.* §. *Stichum ff. de leg.* 1.

L. 5. Officium procuratoris) Procurator Cæsaris non est competens judex inter privatos, *l. ex consensu*, *ff. de appel. l.* 1. *supra*, *de jurisdict. l.* 5. *sup. ubi causæ fiscal.* nisi vicem præsidis sustineat, *l. ex consensu*, *l.* 3. *sup. ubi caussæ fisc. l.* 2. *inf. de pœn. l. non valet*, *inf. ad leg. Falcid. l.* 1. *sup. de pedan. judic.*

L. ult. Quasi rupta fide) Pœnalis illa stipulatio superflua est, cum reputet fructus emptoris ex constit. Marci et Commodi.

Non mutata venditoris) Opponitur *l. quæsitum*, *ff. de serv. export.* ubi vide solut. Opponitur etiam *l.* 1. *ff. qui sine man. ad lib. perven.* ubi vide scripta.

De Ædilitiis actionibus. TIT. LVIII.

Ædilitiis actionibus) Æstimatoria, et redhibitoria, cum quibus caussis agitur, redhibitoria sit actio ex empto, *l. ex empto*, §. *redhibitionem*, *ff. de act. empti*: sitque etiam æstimatoria ex empto, *l. sciendum*, §. *ult. D. eodem.* Quorsum ædilitiæ dantur cum suppetat ex empto? Aut quid inter se illæ differunt? Præcipua differentia est, quod ædilitiæ videntur esse pœnales *l.* 23. §. *si servus*, *ff. eodem.* Nam nisi pareatur arbitrio judicis, crescunt in duplum, *l.* 45. *ff. eodem*, pœnam continent, et ob id sunt temporales: empti sunt perpetuæ, *l. empti*, *ff. de ædil. edict.*

L. 1. Simpliciter) id est, bona fide.

Fugitivus abest) id est, si servus fugit apud emptorem, verum emptor eum reddere, aut de eo cavere debet.

Non solum in pretium) *L. quæro*, *in princ. ff. eod.* Paulus 2. *Sent. tit.* 17.

Præstari) Ignorans non præstat damnum, *l.* 1. §. *caussa*, *D. eod.*

L. 2. Quanto minoris) Æstimatoriam. Et si emptor tempore sit exclusus redhibitoria, competet æstimatoria *l.* 48. §. 2. *D. eod.*

L. 4. Competere) Ex ea conventione.

Et si pestibilis) Veteres habent, *si fundus fuerit pestileus*, id est, pestibulas, seu lethiferas habens herbas. Pestibulas videtur vocasse serpentes pestiferas, *l. etiam*, *D. eodem.*

In gloss. Sub conditione) in fine adde, recte.

In gloss. Redhibitionem) Græci vertunt παρα-

σχῆσαι, id est, reddere, præstare. Nam emptor debet eum exhibere, aut cavere de eo restituendo.

L. ult. in gloss. Exhibere) Dele (id est, probare, et ostendere) et repone, nullo auctore, imo reddere.

Gloss. In barbaris) Dele totam, et repone, Barbari sunt barbaræ gentis homines, *l.* 2. *sup. de eunuchis, et l. ult. C. Theod. de excus. artif.*

De Monopoliis, et conventu negotiatorum illicito, vel artificio ergolaborum, necnon balneatorum prohibitis, et pactionibus illicitis. TIT. LIX.

Veteribus Senatusconsultis vetita jampridem sunt monopolia. Plinius lib. 8. cap. 57. Sveton. in Tiberio, cap. 30. Est autem Monopolium Græca vox, deestque Latina. Sveton. in Tiberio, cap. 71. Monopolium est, ut si quis comparata omni specie eam solus civitati vendat, ut de Johanne Zibo refert Procopius lib. 2. de bello Persico. Utile esse ait Aristot. 1. Polit. cap. 7. civitates, et respublic. exercere monopolia. At privatis id non licet.

L. 1. Pectinum) Pecten est conchylii genus.

Echini) vide Plin. lib. 8. cap. 57.

§. 1. *Ergolabi*) hi sunt operum redemptores: dele gloss.

Ut ne quis) Idem ab eodem Zenone constitutum est in Nov. περὶ καινοτομιῶν in fin.

Data licentia) Idem etiam constitutum est in *l.* 12. *inf. de æd. privat.*

De Nundinis et mercatibus. TIT. LX.

Nundinas Græci vocant ἀτελείας, non ferias. Et sane olim nundinarum dies erant nefasti, ut rustici convenirent. Festus. Post lex Hortensia voluit esse fastos, Macrob. lib. 1. cap. 6. Constitutio hæc restituit jus antiquum.

L. 1. Qui exercendorum) Quod *l.* 1. *infra de veteran.* dat veteranis, id hæc lex dat omnibus.

Locorum) Quo nomine olim exigebatur siliquæ quædam. Cassiod. libr. 4. var.

Venalitiis) Venales, seu venalitii sunt servi, qui separantur a merce, *l. merces, de verb. sign. l.* 1. *D. de ædilit. ædicto.*

Sub prætextu) Sic in *l. ult. sup. de commod. et l.* 1. *et* 3. *sup. ne fiscus, vel respubl.*

De Vectigalibus, et commissis. TIT. LXI.

In hoc tit. vectigalia proprie dicuntur ea, quæ mercatores, et venalitii fisco, vel reipub. inferunt pro subvectione mercium, *l.* 6. *et* 7. *inf. eod. l.* 23. *Cod. Theod. de navicul.* ut portoria, et quæ Justinianus in edicto de Alexandr. vocat ἐξαγώγια: vectigalium. Strabo libr. ult. facit duo genera: εἰσαγωγικὰ mercium, quæ importantur, et ἐξαγωγικὰ quæ exportantur.

L. Neque commissum) Ergo in caussa commissi adversus fiscum quinquennii prescriptio datur. At in caussa vacantium bonorum quadriennii. Ceterum exceptis his caussis, in quibus minora tempora custodiri specialiter constitutum est, in quibus caussis nuntiatio fit ad fiscum, 20. annorum prescriptio servatur, *l.* 1. §. *Divus*, *D. de jure fisci*. Vide cap. vigesimum quartum, de præscriptionibus.

Peti potest) Item nec si servus commissus sine bona fide manumissus sit ante litem, *l.* 1. *sup. eod.*

L. 3. *Omnibus militibus*) Idem est datum pupillis, si modo solvant intra 30. dies, *l. Imp. de publican.* Ex caussa etiam minoribus, *l. si ex caussa*, §. *ult. D. de min.*

Ob omissas professiones) At alii non professi incidunt in commissum, seu κλεπτοτελώνημα.

L. 4. *Triennii fine*) Vide cap. 22. de præscript. Olim locabantur in quinquennium a Censoribus. Varro quarto de lingua latina, *l.* 4. §. *cum quinquennium, ff. de jure fisci.*

L. 5. *Quas ad usum*) Unde in veteri inscript. Rom. *quicquid usurarium invehitur*, *ansarium non debet.* Ansarium et Fovencularium sunt impositiones urbis Romæ.

Stationariis) Stationarios hic, et in *l.* 6. *inf. de dignit.* Græci interpretantur τελώνας. Verius tamen est esse apparitores, seu milites, quorum interventu publicani exigunt vectigalia.

In gloss. Proprium) Ad fin. adde. Sed opponitur *l. ult.* §. *quoties*, §. *Divus, D. de public.* vide notata ad eam.

l. 6. *Imperatores Valens et Valentinianus*) Leg. Imp. Valentinian. et Valens.

Omnium) Principium hujus l. sumptum est ex *l.* 3. *Cod. Theod. de immunitat. concess. l. pen. et ult. inf. eod. l.* 3. *sup. de compensat.*

§. *ult. Si quis*) Finis hujus l. sumptus est ex *l.* 24. *C. Theod. de navicul.*

L. 7. *Octavas*) Mercium illatarum: sic in *l.* 1. *sup. de eunuchis*, *et l.* 7. *infra*, *loc.* vide scripta ad tit. supra de eunuch.

In gloss. Octavas) adde in fin. Et *l.* 8. *inf. eod. et l.* 7. *inf. de locat.*

L. 9. *Arabarchiæ*) Leg. Alabarchiæ, ut et apud Cic. 2. ad Attic. et Juvenal. Sat. 1. legitur in edicto Just. 11. Sic Josephus lib. 18. et 20. meminit Alexandri Alabarchæ. Vectigal Alabarchiæ est, quod præstatur pro traductione porcorum, vel aliarum rerum, ἄλαβα est atramentum, quo scribimus. Phavorinus, et qui præest vectigalibus, dicitur Alabarches. Sic Cicer. vocat Antonium Alabarchem,

quod in Ægypto vectigalia exegisset, non quod partem Arabiæ occupasset, ut male Alciatus.

Augustaneam) Leg. Augustanicam, vel Augustamnicam, ut et inscript. l. 54. *C. Theod. de decur.*

Egyptum) Ægypti diœcesis habet sex provincias. Lybiam superiorem, inferiorem, Thebaidem, Arcadiam, Ægyptum, et Augustamnicam.

Prohibitione) Leg. præbitione, id est, sine vectigali Alabarchiæ.

L. 10. Civitates) ut fiscus, sic et civitas vectigalia habet quæ dicuntur εἰσαγωγικὰ, et ἐξαγωγικὰ, id est, pro mercibus invehendis, et evehendis dantur: vide scripta ad *l. 3. Cod. de compensat.* Habent et privatum patrimonium principis vectigalia, *l. ultim. inf. eodem.*

L. 11. Mancipium) Mancipes dicuntur publicani, quod sublata manu indicarent se esse auctores emptionis. Sic inf. mancipibus, id est publicanis.

Sales emerit) vide scripta ad *tit. sup. quæ res export non deb.*

L. 12. Largitionalium titulorum) Sacri thesauri, sacri ærarii, quod est proprie fiscus, ideoque rescriptum est ad comitem sacrarum largitionum.

L. ult. Sacrum patrimonium) huc pertinet *l. 18. C. Theod. de operis publ. l. 10. sup. eodem, l. 3. inf. de div. præd. urb.*

§. ult. Ut etiam locandi) Censores olim locabant vectigalia, inde lex censoria, id est, locationis, quam censor dixit locando publica, *l. in leg. D. de verb. sig.* Cic. provin. sub hasta, *l. 4. sup. eod.*

Vectigalia nova institui non posse. TIT. LXII.

Nova vectigalia instituens tenetur l. Julia de ambitu, *l. 1. ff. ad l. Jul. de amb. l. ult. ff. de publican.*

L. 5. Restitui jubebit) In duplum ex edicto de publicanis.

L. ult. Felicem præfectum prætorio) Vide num mendosa sit inscriptio, et pro præfect. prætorio, legendum sit præsidi: movet quod ait, gravitati tuæ, quod dici solet de præside, aut procuratore Cæsaris: et vero sufficit præsentia præsidis provinciæ. Itaque Græci hæc verba, *conspectibus autem tuis*, sic vertunt ἐπ' ὄψεσι ἄρχοντος.

De Commerciis, et mercatoribus. TIT. LXIII.

L. 1 Imp. Valens et Valent.) Inverte sic. Impp. Valent. et Valens, secundo, etc.

Negotiatores) Est de lustralis auri collatione, ut docet *l. 5. Cod. Theod. de lustralis auri coll.* Hæc fiebat quarto quoque anno, id est, singulo lustro, estque onus negotiatorum, et ob id a Lampridio in Alexandro dicitur aurum negotiatorium. Dicitur etiam χρυσάργυρον a Zonara, et Evagrio in Anastasio, qui id sustulit. Ejus duæ ll. desiderantur in *tit. inf. de lustr. auri collat.*

Ad domum nostram) Constituit, ut mercatores, qui pertinent ad sacram domum, aut potentiorum, etiam: hanc collationem agnoscant. Idem etiam constitutum erat supra *de Episc. aud.* sed eam transformavit Tribonianus: vide not. ad eam.

Homines) De his vide scripta ad *l. 1. inf. de jure emphyt.* et not. ad *pr. Feud.*

§. 1. Aurum pro mancipiis) Sed solvere debet in argento, aut ære.

Ad Barbaricum) id est, ad Barbarorum solum, ut Persarum.

L. 3. Nobiliores) Item nec milites, *l. 1. inf. neg. ne mil.* vide notata ad eam.

L. 4. Anthemio præfecto) hic eo tempore, quo Theod. fœdus percussit cum Persis, apud Artaxatam civitatem Armeniæ Rempubl. gerebat teste Socrate, l. 7. in princip.

L. 5. Cessante) Conjunge *l. 4. sup. de SS. Eccles.*

D. L. XIII. Collegiatorum) in d. l. præscribitur decanorum numerus, hic collegiatorum, qui etiam συςασιαςικοὶ dicuntur. Hi sunt, ut est in antiqua descriptione Constantin. qui ex diversis corporibus ordinati solent incendiorum casibus subvenire, et ideo Symmachus in epistolis ait: per hos fortuita arceantur incendia.

Ex eodem, quo illi) Sic *l. 1. sup. de colleg.* ait, eos eligi debere primatum cujusque corporis judicio. Hi erant immunes et erant mercatores, ut ait interpretatio Græca statuti collegio mercaturæ caussa.

L. ult. Comite commerciorum) De quo vide not. et scripta ad *l. 2. sup. quæ res emi non possunt.*

De rerum permutatione, et præscriptis verbis. TIT. LXIV.

De præscriptis verbis) Quæ datur ex rerum permutatione. Post tractatum de empt. et vend. ideo datur hic tit. quia permutatio est similis emptioni, *l. 2. inf. eod.* ut et locatio, *l. 2. ff. loc.* Sic et emphyteusis est utrique proxima, *§. adeo, Instit. de loc.* Est vero etiam de act. prescript. verb. non de omni, sed de ea, quæ datur ex rerum permutatione tantum.

L. 1. Si cum) hoc negotium emptioni proximius est, quam ullum aliud genus, quia rem venalem habui, et quia rem pro pretio accepi, et ideo id agi videri, non ut agatur condict. sed ut agatur de evict. tantum.

Ad exemplum ex empto) id est, in factum præscriptis verbis: nam præscript. verb. actiones omnes sunt ad exemplum alias actionis ex empto, alias locati, alias mandati, alias commodati.

Restitui postulabis) aut vero ages præscriptis verbis.

L. 3. Ex placito) vide scripta ad *l.* 16. *sup. de fide instrum.* et not. ad *l.* 1. *ff. eod.* et scripta hic.

Actionem competere) at emptio ex nudo consensu initium obligationi præbet, quia hic contractus legitimo nomine signatus est permutatio, ex rei demum traditione, quia legitimum nomen non est, *l.* 1. §. *item*, *ff. eod.*

In gloss. Subjecta) ad hæc verba (scilicet do ut des, sub quo est permutatio) male hac de re Accursius, ut et ad *l. prox. præced.* Imo permutatio est contractus innominatus idem cum do, ut des, *l.* 5. §. 1. *etsi quid*, *ff. de præscript. verb.*

L. 5. Conditionis ratione) Leg. ut Haloander, *condictionis ratione*. Nam et condictio a Græcis dicitur λόγος κονδικτίκιος. Sic dicitur exceptionis ratione in *l. hæreditas*, *ff. de pet. hæred.* vide not. ad eam, et scripta hic.

L. 6. Rebus fieri non posse) at permutatio fit rebus.

Pridem placuit) nam olim hac de re fuit controversia inter Proculianos et Sabinianos, *l.* 1. *ff. de contr. empt.*

Caussa non secuta) hoc, si malis datum repetere, quam actione præscript. verbis consequi id quod interest.

L. ult. Ea lege) vide scripta ad *l.* 16. *sup. de fide instrum.*

De locato et conducto. TIT. LXV.

Cur hic tit. hoc loco situs sit, vide scripta et not. ad pr. *tit. prox. præced. supra.*

L. 1. Periculum vis majoris) Casus fortuitus est qui prævideri, præcaveri, cui resisti non potuit. Furtum non est casus fortuitus, ut nec effractura.

Præstare non cogitur) Idem servatur in deposito interveniente mercede.

L. 2. Cum usuris) Adde etiam in actione ex locato venire usuras ex mora: nam merces petitur alias act. ex locato, alias ex conducto, ut et usus rei, sive res. Sed in eam venit id quod interest, non usura.

L. 3. Æde) Non possunt ab contractu discedere, nisi re integra. Res autem videtur integra intra annum, *l. pen. inf.* quæ Græca est, et deest: vide scripta ad fin. hujus tit.

Si pensionem) Ergo si non inferat pensiones, conductor potest expelli, *l.* 10. §. *ult. D. de publ.* Hoc ita nisi malit locator usuras accipere. Sed usuræ currunt statim ex mora. Jus ejiciendi est demum post biennium, *l. quæro*, §. *inter*, *l. cum domini*, *D. eodem.* Emphyteuticarius expectat triennium.

Corrigere) Id est, reficere, Græci ἐπισκευάζειν. Sed refectione perfecta rursus in ea habitabit, *l. si duo*, §. *cum inquilinis*, *D. uti possidet.*

Versata es) Hac de re est epistola Symmachi, quæ confirmat Accursii sententiam.

In gloss. Versata es) Adde ad hæc verba (*nos contra*) conductorem male utentem re conducta, non solum expelli posse, sed et ratione damni domino teneri docet epist. Symmachi, ut hic recte Accurs. et inf. ad hæc verba ejus de glossa (Tu dic primo servari) recte. Olim Kal. Juliæ erant solemnes solvendis pensionibus, *l. qui balneum*, *D. qui potior in pign.* aut Kal. Martiæ, *l. defuncta*, *D. de usufr.* Macrobius lib. 1. cap. 10.

L. 4. Custodes exhibere) Exhibere puniendos, aut torquendos, *l. dominus*, *D. eodem.* Exhibentur autem apud præfectum vigilum, *l.* 3. §. *effracturæ, D. de offic. præfect. vigil.* aut apud præfectum urbi. Nam ille Erucius Clarus, cujus meminit *d.* §. *effracturæ*, præfectus urbi fuit teste Gellio lib. 13. cap. 16. Cum enim res est gravior, a præfecto vigilum remittuntur ad præfectum urbi, *d. l.* 3. §. 1. *l. ult. D. de offic. præfect. vigil.*

§. 1. *Qui si majorem*) Vide scripta ad *l.* 1. *ff. de jurisdict.* Hinc collige, præsidem majorem non habere animadversionem: non quilibet præses habuit merum imperium *l.* 2. *D. de off. rect. provinc.* Sic ex *l. si quid erit*, *de offic. proconsul.* colligitur, legatum proconsulis non habere majorem animadversionem.

Ulpianum præfectum prætorio) Lampridius in Alexandro scribit, alios dicere Ulpianum fuisse præfectum prætorio sub Alexandro, alios sub Heliogabalo. Sed hic locus aperte docet, eum sub Alexandro præfectum prætorio fuisse. Dicitur et sub eodem præfectus annonæ, *l.* 4. *inf. de contrah. et commit. stipulat.* et amicus, ut in *l. Divi*, *D. de jur. patron.* Jurisconsulti multi amici Impp. dicuntur.

L. 5. Ea quæ voluntate) Hic ponitur differentia inter colonum, et inquilinum, quæ etiam probatur in *l.* 3. *et ult. inf. in quib. caussis pignus tacite*, *l.* 4. *et* 7. *illo tit. l.* 4. *D. de pact.* Differentiæ ratio alia non est, quoniam in locatione prædii rustici ibi nata tantum olim legari solebant, *l. si servus* §. *locavi*, *D. de fur.* Hic non exigitur expressa conventio. Sed dicendum voluntatis ut scientiæ nomine conventionem specialem adsignificari, ut et in *l. Pomponius*, *D. in quibus caussis pign.* Porro non tantum generali pacto, ut si convenerit, ut invecta et illata pignori essent, res coloni pignoris jure tenentur, sed etiam speciali. Quo pacto etiam ea, quæ inducta non sunt tenentur, *l. si non inducta*, *inf. in quibus caussis pign.* §. *interdictum*, *Instit. de interdict.*

L. 6. *Nemo*) Idem potest is, qui rem accipit in ἀντίχρησιν: vide scripta ad *l.* 14. *supra de usur.*

Alii locare) Et hoc dicitur ablocare.

L. 7. *Vectigal octavarum*) Sic in *l.* 5. *sup. de eunuch. et l.* 7. *sup. de vectig.* Svetonius in Caligula: vide scripta ad tit. supra, *de eunuch.*

In quinquennium) hodie fit in triennium,

In gloss. Detineretur) Ante hæc verba (*sed contra in eo tit.*) intersere hæc: adde ex *d. l. cotem*, si maximos antea fructus ex ea conductione percepit.

L. 8. *Ut mos regionis postulabat*) Legendum sine parenthesi, aut mos regionis, atque ita recte legit Harmen. lib. 3 Epit. ut sit sensus: si conventione non est expressum, vel si mos regionis non postulabat: alioqnin hæc lex 8. probaret ea quæ sunt moris, non venire in judicium bonæ fidei, contra *l. quod si nolit*, §. *quia*, *D. de ædilit. edic.* alias lex diceret, consuetudinem solam regionis non sufficere. Male, ut docet *l.* 19. *hic.*

L. 9. *Emptorem*) Idem est in legatario, *l. nihil proponitur*, *de legat.* 1. Idem in fructuario, *l. arboris*, *de usufr.*

Nisi ea lege) Item nisi fiscus vendiderit, *l. ult. D. de jure fisci.*

In gloss. Colono : item non sic in eo) Id est, in emphyteuticario. Addit recte Bart. hic, locatorem, qui habet jus specialis hypothecæ, hic non repelli, quoniam vindicationem quoque habet jure hypothecæ, et inf. eadem l. glos. (*Idem in quolibet singulari successore*) ut legatario, et fructuario.

L. 10. *Viam*) §. *ult. Instit. eod.* Opponitur lex, *si dominus*, *D. de usufr.* vide not. ad eam.

L. 11. *Invitos conductores*) Excipe publicanos, licet hic mos sit inhumanus.

L. 13. *Conveniendi quem velit*) At reis hodie ex *Novell.* 99. datur beneficium divisionis, si omnes sunt solvendo, *l. cum apparebit*, *D. eod.*

L. 14. *Si hi qui*) Idem dicitur, quod in *l. ex conducto*, §. *item cum*, *D. eod.*

Redemerant) Id est, conduxerant.

L. 16. *Renovare videtur*) Non tamen iisdem fidejussoribus.

L. 17. *Sine mora*) Statim, non exspectato biennio, ut in retentione invectorum in ædes, *l. cum domini*, *D. eodem.*

L. 18. *Locustarum pernicie*) Plin. lib. 11. cap. 19. perniciem, seu edacitatem locustarum vocat Dei iram.

L. 19. *Fides contractus*) Fides contractus consistit in eo, quod actum est, aut quod mos regionis est.

L. 20. *Existimans alienam*) Si sciens rem suam esse ita sibi præjudicat, si animam alienandi habuerat. *l. quædam mulier*, *ff. de rei vindicat.*

In gloss. Existimans) Dele prima verba (*Idem si sciens.*)

L. 21. *Si olei*) hæc lex probat, locationem contrahi, non tantum certo pecuniæ numero, sed et earum rerum, quæ pondere, numero, et mensura constant, certo pondere, et mensura: primum, quia vocat locationem: deinde quia vocat hunc contractum bonæ fidei. Esse vero locationem constat: nam do, ut facias, non est bonæ fidei, *l.* 5. §. *at cum do*, *ff. de præscr. verbis.*

Locasti) Id est, fundum locasti ea pactione, ut quotannis inferretur certum pondus olei.

Propter hoc solum) Idem etiam in emptione, nisi facta sit in diem addictio.

L. 23. *Nemo enim*) Ad hæc pertinet *l.* 5. *inf. de acquir. poss.* hic autem secunda interpretatio Accursii verissima est, quoniam dominus ignorans conduxit, atque ea re cœpit, pro alieno possidere, nec ante pro suo possidere incœpit, quam in quæstione proprietatis superior evaserit: at in quæstione possessionis vincetur, quia rem pro alieno possidet, quam sibi solus mutare non potest, *l. non solum*, §. *quod vulgo*, *D. de usucapione.*

L. 25. *Si quis*) huic l. male opponitur *l. litib. infra, de agricol. et censitis.* Nam ea non loquitur de conductore, sed de colono conditionali. Hic si litigat de proprietate fundi lite pendente, fruitur fundo præstita cautione. Nam est perpetuarius. Ceterum ut locatori restituatur possessio, consequetur actione ex locato, quam non repellet vindicatio, sed restituta possessione quæretur de domino.

In gloss. restituere) a princ. dele eam gloss. usque ad hæc verba (*vel etiam ex locato.*)

L. 27. *Si tibi*) hanc l. Græci sic in summam redigunt: si datum colonis promutuum, dominus agri stipulanti conductori promiserit redditurum se, tenetur.

Pro colonis) Coloni hic accipiendi non sunt pro conductoribus, sed pro agricolis conditionalibus. Sicut enim in eodem fundo potest esse Emphyteuticarius, et coloni condictionales, *l.* 1. *inf. de man. et col. patr. in. fun.* Ita etiam est plerunque fundi dominus, est conductor fundi, sunt et coloni terræ addicti.

Conducti) Ab alio scilicet.

Prorogasti) Græci vertunt προχρῆσαι.

§. *ult. Placiti fine*) id est, si usque ad pactum stetit, *l. si divisionem*, *sup. famil. ercisc.* id est, si non sit nisi pactum: nam si fuerit stipulatio, ex stipulatu, si constituendi animus, de constituto est actio.

Ex nudo pacto) Quid sit pactum nudum, no-

tavi, *ff. de pact. l. jurisgentium*, §. *sed cum nulla*: vide scripta ad *l. 8. ff. de præscript. verb.*

In gloss. Prorogasti) Dele hæc verba (*id est, ante tempus solvisti, scilicet creditoribus eorum*) et repone, id est, in antecessum dedisti, ut fructus ab illis perciperes.

L. 28. et custodiam) Custodiæ verb. indicant etiam leviss. culpam venire, hic, et *l. 1. §. sed. et custodiam, ff. de peric. et comm. rei vend. l. si merces*, §. *pen. ff. hoc tit.*

L. 30.) Sumpta ex *Nov. Theod. ne curialis, ut et l. non dubium, sup. de ll.* quam conjunge cum hac. Subscriptionem hanc adde. D. xviii. Id. April. C. P. Theod. A. xvii. et Festo Conss.

Curialis) Decurialis est, *l. 2. §. 1. de administr. rerum ad civit. pertinent. l. spur i, de decur. l. 29. C. Theod. eod. l. 1. infr. quibus ad conduct. præd. fisc.*

Nec fidejussor) Sic clericus, qui prohibetur conducere, prohibetur pro alio fidejubere *Novell.* 120. *cap. Clem.* 20.

L. 31. Milites) Conjunge *l. milites, inf. de re militari.*

Ab omni bellorum) idem cautum est de fabricensibus, *l. ult. inf. de fabr. qui sunt quasi milites.*

L. 34. Conductores) hæc l. pendet ex *l. pen. inf. unde vi.* Ex qua ad hanc est addenda subscriptio. D. V. Kal. April. C. P. Theodosico et Venantio Conss. ante l. ult. deest Græca constitutio, cujus sententia hæc est, sumpta ex libro, cui titulus est μικρὸν κατὰ στοιχεῖον. Constitutio permittit et locatori et conductori intra annum solvere locationem in Italia, et in provinciis, nec incidere in pœnam ex transgressione, nisi initio contractus ab ea recesserint, vel aliud convenerit.

L. ult. milites autem) numeri sunt militum, optiones fœderatorum, scholæ Scholarium. Vide cap. 17 tit. de præscript.

Undecim de notissimis scholis) Scholas decem refert Marianus in notitia Rom. Imp. Scutariorum primam, secundam, tertiam, agentium in reb. 4. Armaturarum seniorum quintam, armaturarum juniorum 6. Gentilium seniorum 7 Gentilium Juniorum 8. Scutariorum sagittariorum 9. Scutariorum Clibanariorum 10. fuit et undecima Fabricentium.

De jure emphyteutico. TIT. LXVI.

Vide not. ad princ. *tit. supra de rerum permut.* Vectigalis ager idem est, quod Emphyteuticarius, vide scripta hic, et not. ad *Rub. D. si ager. vectigal. id est, Emphyt.* Opponitur *l. etiam, inf. de prædiis minorum.* Vide notat. ad eam. Vectigales fundi alii suscipiuntur jure privato, alii jure Emphyteuticario, alii jure perpetuo. Quamvis autem etiam privatorum prædia hodie dentur in Emphyteusin, tamen in toto jure vectigales dicuntur sola prædia civitatum, quod ea sola in Emphyteusin darentur. Vide locos in *l. 1. ff. si ager vectigal.* Conductio temporaria quid differat ab Emphyteusi temporaria, vide notat. ad *l. 3. ff. si ager vectig.* Emphyteusis maxime contrahitur, ut res fiat melior ab emphyteuticario, et possideat jure domini sub præstatione canonis. Hæc est vera definitio, quod et ratio nominis indicat, quo aperte significatur omne genus meliorationis. Nam et domus dantur in emphyteusin. Quid distet superficiarius ab emphyteuticario: vide not. ad *Rub. ff. de superficiebus.* Libellarium contractum recte quidam vocant emphyteuticum, sed novum. *Nov. Leonis* 13. est igitur libellarius contractus nova forma emphyteuseos. Quid hic differat ab emphyteusi, docebit ejus definitio, quam vide in scriptis ad *d. l. 1. hic*, vide et not. ad *tit. 1. Feudorum*, Emphteusis quoque hoc differt a precaria, quod in illa meliorationum nulla promissio sit, ut in emphyteusi, dominium, vel quasi dominium non transfertur in accipientem, sed ususfructus tantum: pensio annua non præstatur semper: vide scripta ad leg. 1. heic.

L. 1. Conductionis) Potest tamen defendi, emphyteusin genus quoddam proprium esse locationis conductionis, quo quasi dominium transferatur in accipientem, sicut in *l. in navem, ff. loc.* est locatio, licet dominium mutetur: et sic sæpe in ff. emphyteusis dicitur locatio.

Alienationis) id est, venditionis, quod quidam putabant, quasi prædium in emphyteusin videatur emi, ut pretii loco sit vectigal in §. *adeo, Inst. de locat.* hoc verbum Just. vertit venditiones: vide not. ad eum §. et scripta ad *tit. sup. de rebus alienis non alienand.*

Definitionem) Et idem Græci ad *l. ex hoc jure, D. de just. et jure*, dum l. ait quasdam obligationes esse juris civilis, exemplum ponunt in act. ex stipulatione Aquiliana, et emphyteusi. Hunc contractum Zeno fecit proprium, ut Justin. donationem propter nuptias. Nec obstat, quod scribitur de Bizantiis, qui fertilia prædia ad tempus, sterilia in perpetuum vendebant; nam etsi hoc genere negotii usi sunt, numquam tamen habuere pro speciali contractu.

Pactorum non fuerint) *L. 8. sup. de loc. Quod fatalitate.*

Vis ergo major; ut grando, procellæ, devastatio hostium pertinet ad emphyteuticarium: secus est in locatore. Verum ante hanc constit. idem videtur fuisse in emphyteuta, quod in conductore, *l. 16*, §. *Papinian. D. loc.*

§. *ult. Sin vero*) at fiscus relevat tributis prædia ob sterilitatem, *l. forum. D. de censibus*, *l. 2. inf. de alluvion.*

In gloss. Scriptura) Dele a pr. usque ad hæc verba : (*vel non prohibet*) et repone ad fin. gloss. ante additionem, Recte. Quod ex eo confirmatur, quod amissio instrumenti emphyteutici non nocet ergo nec omissio. At in libellario contractu necessaria est scriptura, de quo vide scripta hic.

L. 2. S solitam pensionem) Quia fiscus tributa exigit tam a domino, quam ab emphyteuta.

§. 1. *Sin autem*) idem est in emphyteuta civitatis.

Per totum triennium) ideo exspectatur triennium, quia quasi dominus est, imo moribus nostris non aufertur, nisi ex condemnatione. Vide scripta ad *l. 3. sup. tit. prox.* At locator, et emphyteuta ecclesiasticus post biennii cessationem expellitur, *Nov* 120.

Repellere) Sic contra, si dominus per triennium moram faciat in accipiendo canone, hoc cedit lucro emphyteuticarii. Et in hanc rem Eustatius in lib. de temporibus citat *l. 32. sup. de episc. audiend.* quæ deest in eo tit. Et vero sola oblatio emphyteuticarium liberat a præstatione canonis præteriti, si hoc dominus malit, *Nov. 120. arg. l. 1. de suscept. l. 4. inf. de col. fund. patrim.* At a periculo dejectionis sola oblatio non liberat, nisi pecuniam deposuerit, et obsignaverit.

Meliorationis) Nam in hac stipulatione pœnæ hic casus semper videtur exceptus, *l. quæro*, §. *inter*, *D. locat.*

Vel eorum, qui emponemata) Pro *Vel*, *lege*, *id est*. At pro emphyteomata, plane legendum ἐμπονήματα, et βελτιώσεις.

Pœna opponenda) ut stipulatio pœnæ non tollit stipulationem sortis, sic nec commissi. Emphyteuticarius fisci ob canonem non solutum non incidit in commissum, *l. 1. infr. de suscept.*

Voluerit) *Nov.* 120.

Repellendo) Emphyteuticarius moram facit in rem.

Anteriori lege) Intelligit *l. magnam*, *inf. de contrah. stipul.* quæ est edita eodem anno, quo hæc, sed illa mense Aprili, hæc Septembri. Adde hanc subscript. D. xv. Kal. Octob. Chalced. Decio V. C. III. Cons.

In gloss. repellere) Ante hæc verba (*si tamen intervertse*) pone, idem in *l. pen. sup. de* loc. Et infra dele hæc omnia (*Respon. non argumento*, *ff. de leg. com. l. post diem*) Et repone, imo posse eum dejici, aperte ait *Nov.* 120. Nec obstat *d. l. post diem.* Nam ideo venditor petito pretio non agit l. commissoria, quia secum ipse pugnat. Nam dum agit ex venditione, ratam facit, dum lege commiss. irritam. At hic secum nihil pugnat, et infra ibi (*Respon. Emphyteuta*) adde *l. 12. ff. de probat. l. ult. inf de solut.* Et paulo post ibi (*vel quod tribus continens, etc.*) adde : Idem in consuetud. Borbon. tit. 28. et ibi (*ut infra, de apochis pub.*) legend. argumento inf. etc. Et inf. dele hæc omnia (*videtur quod non, quasi etc.*) eousque (*tu dic contra*) ad finem ejusdem gloss. adde hæc : his adde, an abutens emphyteutico prædio expelli possit ? Dic posse, *Nov.* 120. *l. 8. sup. de loc.*

In gloss. Cautum est) Post citat. l. magnam, adde, recte. Ibidem dele hæc omnia (*Fallit tamen in casu ei*) eousque (*vel ibi non*) et adde his verbis. Operæ officiales non debentur in diem, sed tunc incipiunt deberi, cum peti cœperint, ut recte secundo loco Accurs.

In gloss. Et secundum legem) Dele hæc (*Ex clausula quanti, ff. ex quibus caussis major. l. 1. in fin.*) Et repone, dabitur quidem restitutio, non vi illius clausulæ, sed ex caussa ob justum errorem *l. 2. ff. de restitut. in integ.* §. *si quis agens*, *Institut. de action.*

L. ult. Cum) vide scripta ad §. *cohæredes*, *l. qui Romæ*, *ff. de verb. oblig.*

Alienare) Alienare hic accipitur stricte pro vendere, ut et in §. *adeo*, *Instit. de locat. l. 1. sup. eodem.* Nam in *d.* §. *adeo*, est vendere, pro verbo alienationis, quod est in *d. l. 1. sup.*

Consensu domini) Domini principalis, quem Græci vocant πρωτότυπον. Doctores directum dominum.

Hæc Comparare) habet dominus jus προτιμήσεως in emphyteusi in Feudo jus retractus.

§. *Sin autem duorum*) vide c. 13. de prescript.

Magistrum censuum) apud eum fiebant actorum et contractuum publicationes et insinuationes. Is erat in urbe tantum, et postea vocatus est γενικός, *Nov. Novell. Leon.* 44.

In gloss. Aliis vendere) Dele hæc (*Item quod non, quia de alienatione hic fit mentio*) et repone post citationem legum in contrariam sententiam. Nam si donationem prohibeas nisi consentiente domino, in totum prohibeas, quia dominus sibi potius volet donare, quam alteri, atque ita donationi nunquam consentiet. Poteris et permutare inconsulto domino, quia non potest dominus eandem rem offerre, pro qua emphyteuticarius jus suum dat : sed potest dominus idem pretium offerre, at ideo vendere non potest inconsulto domino. Potest etiam ei servitutem, et usumfructum imponere, *l. 1.* §. 1. *ff. quibus modis usus fruct. amitt.*

AD LIBRUM V.

De Sponsalibus, et arris sponsalitiis, et proxeneticis TIT. I.

Vide not. ad initium *tit. ff. eod.* et scripta ad *l. 2. C. de inutil. stipul.*

Arris) Arra est, quod prærogatur, ut reliqua ex fide conventionis sequantur.

Proxeneticis) De iis est in *l. ult.* §. *eod.* hi sunt, quibus parentes mandant, ut quærant filiabus suis maritos, *l. generali, ff. de ritu nupt.* hi dicuntur interpretes in *l. 1. Cod. Theod. ne nupt.* et Græce ἑρμηνευταὶ, et eis datum salarium ἑρμηνευτικὸν, *l. ult. ff. de proxenet.* Fuit de modo eorum Græca constitutio, quæ desideratur in hoc tit. Ejus tamen summa exstat apud Harmenop. lib. 4. epitom. in hunc sensum, ut illi interpretes nuptiarum non petant ἑρμηνευτικὸν ob eam rem, nisi nominatim de eo convenerit. Itemque ut non conveniri possit de ἑρμηνευτικῷ ultra vicesimam partem dotis, aut donat. propter nupt.

L. 2. Intra biennium) vide cap. 21. de præscript.

Exsequi nuptias) ut in *l. sæpe ff. de sponsalib.*

L. 3. Arris) vide scripta ad *l. decimam, sextam, sup. de fide instrum.*

L. 5. Mulier) vide scripta ad *d. l. 16.*

Usque ad duplum) Olim fuit pœna quadrupli, *l. 10. Cod. Theod. si rector provin. l. 1. C. Theod. si nupt. ex rescripto petant. l. 6. C. Theod. de sponsal. et ante nupt. et donat.*

In simplum) idem servatur in specie *l. 38. ff. de ritu nupt.*

§. *His illud*) hic §. usque ad illa (*Quadrupli videlicet pœna*) scilicet repetita sunt ad verbum ex *l. si leg. sup. de episcop. aud ent.* unde ad hanc l. addenda subscriptio.

§. *ult. Si cautio pœnam*) tamen ex Nov. Leonis philosophi 18. præter arras pœna addi potest.

In gloss. Et omnia) adde ad fin. sponsa nunquam dat arras: semper sponsus, quod male tentat Accursius. Sed si culpa sponsæ dissolventur sponsalia, tunc ipsa olim arrarum acceptarum nomine tenebatur in quadruplum, *l. 10. C. Theod. si rector provinc. vel ad eum pertineat sponsal. l. 1. C. Theod. si nuptiæ ex rescript. pet. l. 6. C. Theod. de sponsal.* Hodie tantum dupli arrarum nomine, ut docet hic locus. Vide scripta ad *l. 2. C. de inutil. stipul.*

Si rector provinciæ, vel ad eum pertinentes sponsalitia dederint. TIT. II.

Vide lib. 4. Obs. cap. 22. ubi ea conciliatur cum *l. 38. ff. de ritu nupt.*

Pœnæ quæ statutæ) In Codic. Theodosian. additum erat, *quæ quadruplum statuit.*

Pignora) Arras *ut inf.* §. *ult.*

Idem in gloss.) Pignora addendum.

De Donationibus ante nuptias, vel propter nuptias, et sponsalitiis. TIT. III.

Hisce donat. ante nupt. veteres non utebantur, ideo in ff. nusquam earum fit mentio. In usum autem venerunt temporibus Leonis et Zenonis Impp. nec quicquam commune habent cum hypobolo, Theoretro, dotalitio, et his donat. quæ hodie fiunt marito contemplatione matrimonii.

L. 3. Maritum fefellit) Cum inductus esset spe, et opinione dotis. Harm. *lib. 4. tit. 3.*

L. Quod sponsæ) hujus juris rationem adfert. Harm. lib. 4. epit. tit. 3.

L. 5. ea quæ) hæc l. repetita est in *l. 18. inf. ad l. Jul. de adult.* Unde ad hanc l. supplenda est subscriptio.

L. 15. Per condictionem) Caussa data caussa non secuta. Et dele gloss. il idem.

L. 17. Minoribus ante) 25. annis sc l.

L. 19. §. *ult. his casibus, in quibus*) Idem repetitur in *Nov. 22.* §. *quæ vero dotium.*

L. 20. Quia quasi antipherna) Eodem enim jure est eademque pacta recipit donatio propter nuptias, quæ dos ipsa Vide Ulpianum in *Fragment. ti. 3.*

§. *Si igitur dote: ut dotis quantitatem*) Potest enim post nupt. de dote minor donatio propter nuptias constitui, *l. 29. sup.* Verum ex *Nov. 97.* utriusque quantitas æqualis esse debet, et æquale lucrum.

Et si quidem) Ergo donatio propter nuptias sequitur pacta nuptialia, si hoc specialiter expressum sit, id est, ut ea supponatur pactis dotalibus, sed etsi non fuerit specialiter dictum, habetur pro expresso.

§. *Similique: nunc autem propter nuptias*) Idem tamen Just. in Nov. 2. sæpe eam vocat προγαμιαίαν δωρεάν.

De Nuptiis. TIT. IV.

L. 1. Matrem et propinquos) Ergo si morte patris filia minor 25. annis sui juris effecta sit, matris consensum et propinquorum exigimus propter sexus imbecillitatem. Quod ut hinc apparet, primum obtinuit in pupillis, tum in viduis, deinde in virginibus puberibus, *l. 18. et 20. inf. eodem.*

L. 5. Si (ut proponis) pater) Hæc l. accipi debet de patre absente, etc.

L. 6. Viri prudentissimi Pauli) *L. 65. D. de ritu nupt.* Post l. 6. addatur hæc Gordiani constitutio idem *A. Rationalibus. Manifestum est, nu-*

patris contra mandata contractis dotem, quæ data illo tempore, cum traducta est, fuerat juxta sententiam D. Severi fieri caducam, nec si consensu postea cœpisse videatur matrimonium, in præteritum commisso vitio potuit mederi. D. Kalend. Aprilis Antiochiæ, Gordiano A. et Aviola Conss. vide lib. 1. Observ. cap. 11.

L. 10. *Cum te*) idem Just. placuit nominatim in *Nov.* 22. §. *neque item mul.*

L. 11. *Si invita*) *L. ult. inf. de liberis exhib. l.* 2. *D. eodem.*

L. 18. *Vidua*) Contra, filius potest ducere sine consensu patris, *l. filius emancipatus, D. de ritu nupt.* Vide scripta ad *tit. de sponsal.*

Ut in virginum conjunctionibus) Tribonianus hæc adscripsit. Nam ut ex *C. Theod.* apparet, scriptum erat *ut in pupillarum*, Imperatores autem intelligebant *l.* 1. *hujus tit.*

Voluntas patris) *L. matris.*

L. 19. *Celebrandis*) Conjunge *l.* 6. *tit. prox.* Ex qua adde ad hanc subscript.

Inter consobrinos) Vetustissimis Romanorum legibus omnino prohibitæ erant inter cognatos nuptiæ, ut non liceret sobrinam ducere, quæ est septimo gradu. Tacitus lib. duodecimo Annal. et Plutarchus in problemat. Jure civili Just. in linea transversa, quæ non habet rationem parentum et filiorum, nuptiæ secundo et tertio gradu prohibentur, in quarto permittuntur, ut hic, et §. *duorum Inst. de nupt. l.* 3. *de ritu nupt.* At jure C. Th. in quarto prohibentur nuptiæ: l. Theodosii magni cujus meminit Augustinus lib. 15. de Civitate Dei cap. 16. Et Ambros. in epist. ad Paternum, Victor in vita Theodosii magni: *Tantum pudori tribuit, ut nuptias consobrinorum prohibuerit tanquam sororum.* Ea lex non extat in C. Theod. sed confirmata est a filiis in *C. Theod. l. manente, de incestis nupt.* Postea iidem patris legem abrogarunt per hanc in *l. celebrandis*. Temporibus tamen Just. capta Roma a Gothis Romani legibus Theodosii utebantur. Et constat ex Cassiodoro lib. 7. Variar. qui tunc vixit, eas nuptias tunc peti solitas ex rescripto, et *C. Theod. si nupt. ex rescript. pet.* Impp. Græci, qui secuti sunt Justinian. usque ad 7 gradum, prohibebant nuptias, ut constat ex lib 28. Βασιλ. tit. 5. Qui liber Βασιλικῶν editus est a Leone Philos. teste Harmenop. circa annum Christi 690 Postremi Impp. Græci, ut Manuel Comnen. prohibitionem extendunt ad octavum usque gradum. Is imperavit anno Christi 1160. Quo tempore Gratianus edidit suam Rapsodiam, quæ prohibitio consentit cum prohibitione pontificum, 35. *quæst.* 2. *et* 3. Idem cautum est Concilio Constantinop. VI. et Lateranensi: primus Innocentius veterem prohibitionem quæ erat usque ad septimum gradum, revocavit ad quartum canonicum.

L. 23. *In auth. Maximis, quæ est in Nov.* 117. *usque ad illustres*) Quos hic Just. vocat illustres, Theoph. lib. 4. Instit. tit. 4. Græci in lib. Βασιλ. tit. de nupt. vocant πρωτοσπαθαρίους. Locus ille Theophili adfertur ab interpretibus Βασιλ. Sed is non exstat apud Thæoph. Horum meminit Harmenop. lib. 4. titul. quarto, περὶ μυστικῶν γάμων.

L. 24. *Nuptiarum accedat festivitas*) id est: ἱερολογία.

L. 26. *A sacrosancto sus. baptismate*) Harmenop. *lib.* 4. *epit. tit.* 6 citans aliam l. Græcam, quæ prohibitionem istam nuptiarum propter hanc cognationem spiritualem extendit usque ad tertium gradum. In lib. quoque Βασιλ. de nuptiis prohibitis citatur eadem lex. Unde puto eam fuisse Græcam quandam constitutionem, quæ desit in C. Thæodosii. Item in 2. Concilio Constantinop. prohibentur nuptiæ inter ἀναδεχομένους, id est, susceptores, et susceptas, id est, baptizatas, *cap.* 43.

L. 27. *Sexagenariis*) In masculis.

Quinquagenariis) In fœminis: vide c. 23. de præscript. et Ulp. in *Fragm. tit.* 16.

De incestis et inutilibus nuptiis TIT. V.

L. 1. *Non habeat*) Alioquin id pro stupro habetur. *Nov.* 22. §. *hujusmodi lege.* Junge *l.* 19. *sup. de nupt.* et ex hac adde subscript. ad illam.

In auth. Ex complexu, ut nec alantur) At jure canonico alendi sunt, *cap.* 5 *ext. de eo, qui dux. in mat. quam polluit per adult.*

L. 8. *Quædam Ægyptiorum*) Ex l. Mosaica cap. 25. Deuteronomii.

De interdicto matrimonio inter pupillam et tutorem seu curatorem, filiosque eorum. TIT. VI.

L. 1. *Rusticitatis, et imperitiæ*) hæc quidem juris ignorantia non nocet, sed etiam non prodest, quo minus sit locus Senatusconsulto.

L. 6. *Nondum exacto* 28. Vel ut hodie constitutum a Just. nondum expleto tempore 29. ann. quoniam inter ea tempora retractari per integ. restitutionem non posset: vide cap. 29 de præscript.

L. 7. *Dos data*) Vide notata ad *l. cum hic status, in fin. ff. de donat. inter vir. et uxor.* et scripta ad *l.* 2. *D. de his quibus, ut indign.*

De secundis nuptiis. TIT. IX.

L. 1. *Edicto prætoris*) Et a Just. *sup. tit. de bonorum poss.* §. 3.

L. 2. *Ex fœminis*) viri enim uxores non lugent.

Post decem menses) qui olim luctui peragendo fœminis constituti erant. In Pandectis autem legitimi temporis tantum mentio fit, ut in *l.* 11. *D.*

de his, qui notant. infam. Sic Seneca de consolatione: *Majores 10. mensium spatium luctui viri præstituerunt.* Theodosius h. lege adiicit duos menses. Inde cum secuti auctores meminerunt anni luctus. Sidon. Apoll. lib. 4. Epist. Apulejus lib. 8. vide c. 15. de præscr.

L. 3. §. *Illud*) hic §. corrigitur in *Nov.* 2. sed aliqua ex parte restituitur in *Nov.* 22.

L. 4. *cum aliis*) hujus constit. sententia refertur in *Nov.* 22. §. *sed neque illud.*

L. 5. *Generaliter*) Conj. *l.* 3. *inf. de bonis, quæ liber.* et ex illa adde ad hanc subscript.

Ut assolet fieri) Erat enim olim hic mos in nupt. ut maritus ante matrimonium uxori res donaret, uxor vero eas res accipiens marito traderet tamquam in dotem cum aliis rebus. Eustathius in Βασιλ.

Dividendi quoque) hoc abrogatur in *Nov.* 2. *et* 22.

In his autem casibus) huic §. derogatur in *Nov.* 22.

L. 6. *Hac edictali*) hanc Just. refert in *Novella* 22. §. *commodissime.*

§. *His illud: vers. erit itaque*) hæc hujus const. pars corrigitur in *Nov.* 22. §. *aliud vero.*

L. 7. *In quibus*) hæc constitutio non abrogatur in *Novel.* 22. Dat enim electionem filio prioris matrimonii non matri.

L. 8. §. *Certum esse*) Ergo hæredem ex asse scriptum sequuntur nuptialia lucra. Verum hoc immutatum est in *Nov.* 22. nisi scilicet filii ingrati probentur.

§. *Talem. Ex anteriore matrimonio*) Non ratione posterioris, quia contractum non fuit. Sic initio hujus l. prius matrimonium dixit, licet post id aliud non sit.

Filii sunt) Qui scilicet adierint. Verum ex *Novell.* 22. etiam qui non adierunt, ad lucra nuptialia veniunt.

L. 9. *vers. Ad eos, qui ex secundis*) Verum ex *Nov.* 22. §. *commodissime*, superfluum addicitur tantum liberis prioris matrimonii.

Si secundo nupserit mulier, cui maritus usumfructum reliquit. TIT. X.

L. 1. *Usumfructum quem*) hodie ex *Novel.* 22. §. *item si vero*, hoc ita verum est, si usus fructus relictus sit sub hac conditione, ut si secundas contraxerit nuptias, eum amittat.

De Dotis promissione, et nuda pollicitatione. TIT. XI.

Vide not. ad initium *tit. ff. de sponsal.* et scripta ad *l.* 2. *C. de inutil. stipulat.*

L. 1. *Frustra*) Harmenop. l. 4. Epit. tit. 8.

L. 3. *Si cum*) Vide scripta ad *l.* 43. *ff. de verb. oblig.*

L. 5. *Si pater*) Vide scripta ad *l. servo legato,* §. *si testator, ff. de legat.* 1.

In gloss. Actio. Secus in legato) Actio ex testamento ei datur, cujus contemplatione legatur. Actio ex stipul. non datur ei, cujus nomine promittitur.

Accurs.) Sic etiam recte solvit Thalelæus Græcus interpres Βασιλικ.

L. 6. *Etiam stipulatio*) Hinc Tribonianus illa verba amovit: *dicto vel.* Olim vero dictio, aut stipulatio necessaria erat: vide scripta ad rubricam *de verb. oblig. et ad tit.* 5. *Fragm. Ulp.*

De jure dotium. TIT. XII.

L. 1. *Pollicitatio vel promissio*) Severus scripserat, *dictio vel promissio.* Et Paulo post, *ex dictione vel stipulatione.* Nec dum enim ex pollicitatione dotis erat actio, cum et ex pactis, et pollicitationibus præscriptis verbis actio, non condicto dari soleat: vide scripta ad *Rub. ff. de verb. oblig.* et ad *tit.* 6. *Fragm. Ulp.*

L. 4. *Universa bona*) Idque factum videtur, si conventioni potius quam pacto ex continenti apposito tribuatur, *l.* 11. *supra de relig.ios.*

L. 9. *Cui postea*) Secus est si ante, *l.* 2. *infra de privil. fisci.*

L. 10 *Cum dotem*) Pacta mutant formas contractuum: vide scripta ad *l.* 12. *ff. de præscrip. verb.*

Per pactum) Pacta enim, quæ initio contractus ex continenti adjiciuntur, formam et legem dant contractui, et ex ipso contractu dant actionem, non pariunt autem actiones, sed proprio nomine leges appellantur easque contractu contineri, vel ei inesse verum est: vide scripta Obser. 2. cap. 15.

L. 12. *Ex pecunia*) Græci in lib. Βασιλ. ajunt. ἐναντιοφανὲς, non ἐναντίωσιν esse inter hanc legem, et *l. res quæ, ff. eod.* quo loco tres adferunt solutiones, quarum priores non probantur, posterior verissima est, ut dicamus *d. l. res quæ* locum habere, si maritus solvendo non sit, id est, si pecuniam dotalem reddere nequeat, uxor tunc habet vindicationem directam rei ex dotali pecunia comparatæ quasi dotalis rei. Nam dotis est vindicatio. Vindicationem directam illic Greci dicunt respectu hypothecariæ vindicationis. Triplex est vindicatio, proprietatis, ususfructus, pignoris. Proprietatis vindicatio respectu aliarum dicitur directa, etsi utiliter experiamur, aliæ quasi vindicationes sunt, Eandem solutionem probat Cyn. vide etiam scripta ad tit. *C. si quis alteri, vel sibi.*

L. 19. *Cum patrem*) Vide notata ad *l. si genera, inf. eod.*

Si vero ex ea verborum) Ex stipul. nascitur verb. obl.

L. 20. *Pro oneribus*) *L.* 8. *inf. de donat. inter virum et uxorem.*

L. 26. *Si genero*) hæc loquitur de extraneo, non de filio, ut *l. cum patrem, sup. eod.* vide scripta ad *l.* 18. *in fin. de verb. oblig.*

L. 29. *Ubi*) hæc l. duobus annis ante *l. ult. inf. qui pot. in pig.* lata est.

Secundum creditorem) hodie mulier præfertur omnibus creditoribus et hypothecariis, *l. ult. inf. qui pot. in p g.*

L. 30. *In rebus dotalibus*) Quinimo et in certis rebus mariti mulier præfertur omnibus creditoribus, etiam expressam hypothecam habentibus, *d. l. ult. qui pot. in pign.* Excepto fisco, *l.* 9. hic, et uxore priore, *Nov.* 91.

§. *Volumus : possidere*) id est, competere. Sic Græci dicunt κατέχειν.

L. ult. §. *Præterea bienniam*) vide cap. 21. de prascrip.

De rei uxoriæ actione in ex stipulatu actionem transfusa, et de natura dotibus præst ta. TIT. XIII.

In ex stipulatu) id est, *in certi condict.* Ea enim dos certa petitur.

L. 1. §. 1. *Si enim cum*) hujus sententiæ quærit Accurs. hic exemplum. Græci hoc tradunt aptissimum : Stipulatio post mortem collata est inutilis. Quidam sic est stipulatus, promittis decem post biennium, sive vixero, sive mortuus fuero, valet stipulatio. Nam ex casu utili confirmatur inutile, vide scripta ad *l.* 1. §. *sed si mihi*, *ff. de verbor. obligat.* et ad *l.* 97. *illo tit.*

§. *Primum : edictum prætoris*) De quo lib. 3. Obser. c. 16.

§. *Sed nec retentio*) Nec compensatio. Sed opponitur *l.* 6. *C. de compensat.* Verum hæc est nova decisio, deinde ibi mulier non egit de dote, sed ex stipulatu. Sic nec obstat *l.* 1. *inf. rer. amot.* vide scripta ad *d. l.* 6.

§. *Cum autem : in quantum maritus*) Actione rei uxoriæ mulier petebat non certam pecuniam, sed quanto melius æquius est dari. Cujus rei vestigium est in *l. pen.* §. *ult. ff. sol. matrim.* Cic. pro Rosc. Com.

De pactis conventis tam super dote, quam super donatione ante nuptias et paraphernis. TIT. XIV.

L. 1. *Legem*) Repetitur in *l. legem*, *sup. de pact.* vide scripta ad *l.* 16. *de fide instrum.*

Utilis est condictio) id est, præscriptis verbis, quæ utilis dicitur, quia non est civilis, sed exemplo civilis actionis inducta.

L. 4. *Actionem vobis*) Nisi utilem, *l.* 7. *inf. eod.*

Maxime) id est, ita demum.

L. 5. *Hæreditas*) vide scripta ad *l.* 26. *ff. de verb. oblig.*

L. 7. *Pater*) vide notata et scripta ad §. 1. *l.* 59. *ff. ad Trebel.* quam huic l. opponunt.

L. 9. *Ex morte*) hujus constitutionis, ut et sequentis sententia refertur in *Nov.* 22. §. *quod autem superest.*

§. 1. *Tantam*) Male objiciunt *l. ult.* §. *si igitur, supra de donat. ante nupt.*

L. 10. *Lege Leonis*) Quæ hanc præcedit.

De dote cauta non numerata. TIT. XV.

L. 1. *Dotem*) vide notata ad *l.* 14. §. 1. *in fin. sup. de non num. pecun.* et scripta ad fin. ejus tit. Idem dicitur in *Novel.* 100. *et l. ult. inf. eodem.*

L. 3. *In dotibus*) Conjung. finem *l.* 14. *supra de non num. pecun.* vide not. ad §. 1. *d. l.* 14.

Intra annum) hoc Justinianus procedere ait, si biennio duraverit matrimonium, alioqui aut nulla competet exceptio, aut intra 3. menses tantum, vide cap. 20. de præscript.

De donationibus inter virum et uxorem, et a parentibus in liberos factis, et de ratihabitione. TIT. XVI.

L. 7. *Utiles actiones*) Non tamen a fisco vindicantur : vide scripta ad *Rub. ff. de his quæ ut indig.* et ad *l.* 2. *illo tit. et* not. ad *l. cum hic status, ff. hoc tit.*

L. 8. *Restitui tibi post*) usuras tamen et fructus, quos facto suo percepit ex re donata, sibi acquirit, *l.* 45. *ff. de usuris.*

L. 9. *Tua pecunia*) vide scripta ad tit. *sup. si quis alteri vel sibi.*

Repetitionem habes) Dabitur actio personalis pecuniæ nomine, aut condictio, si eam maritus uxori credidit, vel negotiorum gestorum, si negotium uxoris gerens eam numeravit creditori, vel condictio sine causa, si eam pecuniam donavit uxori.

L. 14. *Ex verbis*) Obstat *l. si quando* 109. *de leg.* 1. sed ea l. est de eo jure, quod obtinet ante constit. D. Antonini : vide not. et scripta ad *d. l. si quando.*

L. 15. *Ob primipilum indemnitati*) Alia primipili privilegia vide ad *l.* 1. *sup. de cond ct. ex l.*

L. 16. *Nomine uxoris tuæ*) Nam plerique in tabul. nolunt nomina sua inscribi, *l. pupillus*, *ff. de auct. tut. l. pen. inf. de contrahen. stipul.* edicto Just. 1. vide scripta ad tit. *si quis alteri, vel sibi.*

L. 24. *In servilem conditionem*) At hodie ex *Nov.* 22. nec deportatione, nec damnatione in metallum quisquam servus efficitur. Ergo nec iis modis matrimonium solvitur.

L. 25. *Donationes*) Antea secus erat, *l.* 1. §.

1. *ff. pro donat.* vide notata et scripta ad *l. si quando, in pr. ff. de leg.* 1.

Subtilem divisionem) Quidam enim ajunt ratihabitionem confirmare ea tantum, quæ sunt facti, ut gestionem possessionem, pactionem, non ea quæ sunt juris. Justinianus vult omnia illam confirmare. Itaque inde potest tentari, hæreditatem, quam filius injussu patris adiit, ei acquiri, si aditionem ratam pater habuerit *l.* 1. *inf. qui admit.* Hic locus citatur *sup. l. Jul. ad Maced.* vide scripta ad eum tit.

De Repudiis, et judicio de moribus sublato. TIT. XVII.

L. 1. *Sed indotatam*) De dote actio non competit constante matrimonio, excepto hoc casu, et illo, qui est initio *l.* 24. *ff. sol. matrim.*

L. 2. *Tres peregrinationis annos*) utiles, *l. sæpe, D. de sponsal.* vide cap. 21. de præscript.

L. 7. *Annorum quatuor*) Just. pro hoc quadriennio substituit decennium in *Nov.* 22. Et post pro decennio infinitum tempus, ut docet subjecta auth.

Judicium) Leg. indicium. Nam et Justin. in *Nov.* 22. *vertit* σύμβολον.

L. 8. *Consensu*) Zonaras in c. 5. Apost. et D. Ambros. in lib. de Abraham.

§. 1. *si qua*) Hujus constitut. sentent. expressit Just. in *Nov.* 22.

Adulterium) hæc olim causa justa non erat, *l.* 1. *Cod. Theod. eod.*

Sepulcrorum dissolutorem) Vispellionem.

§. *Hæc nisi: nec intra quinquennium*) Quod in viro tantum servatur. Verum ex *Nov.* 117. misso repudio statim ei licebit cum alia contrahere: uxori post annum tantum, ne fiat sanguinis confusio.

L. 9. *Post annum*) vide cap. 20. de præscrit.

L. 11. *Etiamsi dotali*) hoc idem Just. mutavit in *Nov.* 74. At in *Nov.* 117. mutat sententiam aliquatenus.

§. *penult. In antiquis legibus*) *L. ult. C. Theod. de incest. nupt.* Frag. Ulp. *tit.* 6.

Si dos constante matrimonio persoluta fuerit. TIT. XIX.

L. 1.) Hæc l. cum præced. conjunctim leguntur in *Cod. Theod.* et vero discerptæ sunt a compositoribus, ut docet inscriptio, eademque debet esse subscriptio. Hanc constitutionem Justin. confirmat, et interpretatur in *Nov.* 22. §. *pone autem.*

Legibus stare) Nisi certis de caussis, *l.* 20. *D. sol. matrim. l.* 73. *D. de jure dot.*

Rerum amotorum. TIT. XXI.

L. 1. *Compensationis*) Conjun. *l.* 6. *supra de compensat.* ex hac adde illam subscriptionem: vide ibid.

De Fundo dotali. TIT. XXIII.

L. 1. *Est autem alienatio*) Sic Seneca lib. 2. de benefic. cap. 10. Alienationem definit rei suæ, et juris sui in alium translationem, et Festus alienatum vocat, quod alienum factum est. Vide scripta ad *l.* 28. *D. de verb. sig.* Sic etiam Cic. in Top. definit abalienationem: vide scripta ad *tit. sup. de rebus alien. non alien.*

De concubinis. TIT. XXVI.

Hottomanus in verbo *Concubina* credit, maritis ante hanc constit. non licuisse concubinas habere. Male, ut docet Paulus 2. *Sent. eod. tit. et l.* 21. §. *mulier, D. de verb. oblig. et l. Jul. D. de divort.* vide scripta ad §. *mulier.*

De naturalibus liberis, et matribus eorum, et ex quibus causis justi efficiantur. TIT. XXVII.

L. 1. *Senatores*) Meminit hujus rescripti Justin. in fin. *Nov.* 89. Et idem traditur in *Nov. Mart. de mat. Senat.* Sed utraque sublata est *Nov. Just.* 117. *et* 89. Ulpian. in *Fragment. tit.* 3. Ex ea Nov. 89. apparet hic legendum, ut et indicat Novella Martiani, *perfectissimos*, id est, διασημοτάτους.

L. 2. *Vel legitimis filiis*) His deficientibus potest pater naturalibus filiis quadruplum relinquere *l.* 1. *C. Theod. eod.* verum Justin. in *l.* 8. hic, hunc quadrantem in semissem mutavit.

L. 3. *Naturalem duntaxat fœcunditatem sortiatur*) Hæc verba rectissime absunt a scriptis veteribus libris, nec ea agnoscit Accurs. planeque delenda sunt, alioqui enim pugnarent cum *l. communium*, §. *ult. infra eod.* Qua constituitur, ut non solum, si soli sint naturales filii, sed et si sunt legitimi ex justo matrimonio suscepti, naturales tamen curiales facti, fiat legitimi. Quæ pugna eodem in tit. ferenda non est. Suspicor potius, ea verba hic translata ab Haloandro ex *Novella Theod. de filiis decurionum.*

L. 4. *Principalem*) id est, Curialem.

Et jure civitatis) Leg. *Bostræ civitatis*, ut constat ex *Nov. Just.* 89. In qua hujus Leonis constitutio eodem casu recensetur: nisi quod legitur ἐν τῇ βοστρινῶν.

L. 5. *Nulla ex justo*) idem in l. prox. verum in *Nov.* 12. §. *ult.* huic juri derogatur.

Sex unciis) idem Just. in *Nov.* hoc casu naturalibus dat jus obtinendi assis, ita tamen ut si testatori parentes supersint illis legitima servetur. Ceterum ab intestato legitimis liberis, aut uxore legitima exstante, filii naturales nihil consequentur: sed cis alimenta tantum boni viri arbitratu præstantur. Quod

si illi non extant, in sextantem filii naturales succedunt una cum matre, quæ in virilem portionem vocatur. Ea autem si decesserit, aut domo ejecta sit, integrum sextantem sibi habent filii naturales: quo vero ex asse superest, cognatis, vel fisco servatur secundum ordinem successionum, *Novel.* 18. *et* 89.

L. 9. *Ab eodem patre naturali*) Diversum est, si filii naturales per nuptias legitimi facti essent, *Novella* 12. §. *ult.*

L. 10. *Cum quis*) huic constit. consentit *l.* 6. *sup. eodem.* Porro hæc l. et quæ proxime sequitur, pertinet ad futura et præterita, ut constat ex *Nov.* 19.

De Testamentaria tutela. TIT. XXVIII.

L. 8. *Græcis verbis*) In *Nov. Theod. de testament.* vide scripta ad *tit.* 23 *Frag. Ulp.*

De confirmando tutore. TIT. XXIX.

L. 4 *Naturalibus*) Conjun. *l. ult. inf. quando mul. offic. tut. fungi* Hanc l. intelligit Justinian. *Novella* 89. dum ait, se quidem de naturalibus liberis scripsisse in tit. de tutoribus.

De Legitima tutela. TIT. XXX.

L. 3. *Constitutione*) Quæ est *l.* 2. *Cod. Theod. de tut. et curat.*

Lege Claudia) L. Claudia legitimas fœminarum tutelas sustulerat. Ulp. in *Fragm. tit.* 11.

L. 4. *Frater emancipatus*) Confer. *l.* 8. *infra de curat. fur.*

Etiam ad legitimam) Emancipati fratribus suis, id est, qui sunt in patris potestate, ipso jure non sunt tutores, sed hac constitutione efficiuntur legitimi.

Alienum ab) Quod ante hanc constitutionem licuit.

L. ult. §. *Discretis, dativi vel legitimi*) id est, Attiliani et Titiani: vide scripta ad *tit.* 12. *Frag. Ulp.*

Qui petant tutores, vel curatores. TIT. XXXI.

L. 6. *Matris*) Conjun. *l.* 1. *infra, quando mul. tut. offi. fungi poss.*

Ubi petantur tutores vel curatores. TIT. XXXII.

L. 1. *Formam perpetuam*) id est, edictum perpetuum: vide notata ad *l. pignorum*, *C. de pign. act.*

Qui dare tutores vel curatares possunt, et qui dari non possunt. TIT. XXXIV.

L. 1. *Quo magis*) id est, quo minus, ut et in *l.* 3. *sup. de judic.*

L. 6. *Quod*) Conj. *l.* 2. *inf. de præd. min.*

L. 8. *Creditorem*) huic l. derogatur per Novellam Justin. 72.

Quando mulier tutelæ officio fungi potest. TIT. XXXV.

L. 1. *Tutelam*) Conjun. *l.* 6. *supra qui petant tut. vel. curat.*

L. 2. §. *ult. Arcito prætore*) L. 1. *supra de tutor. vel. curator.*

L. ult. Si pater) Conjunge cum *l. ult. sup. de confir. tut.* Hanc l. intelligit Just. in *Nov.* 89. dum ait, se de naturalibus liberis tractasse, ἐν τῷ περὶ ἐπιτρόπων γενομένῳ λόγῳ, id est, in *tract. de tut.*

Renuntiet Senatusconsulti Vellejani præsidio) *Novella.* 94. *et* 114 vide scripta ad *tit. C. ad Senatusc. Vellejan.* circa medium.

De administratione tutorum vel curatorum, et pecunia pupillari fœneranda, vel deponenda. TIT. XXXVII.

L. 14. *Quintum et vigesimum*) vide cap. 29. tract. de præscript. Opponitur *l. cum curatore*, *C. de administ. tut.*

Posci jure) Actione negot. gest. Sic nec reliquæ generales actiones ante finitum contractum exerceri possunt: vide not. et scripta ad *l.* 5. *sup. pro socio*.

L. 22. Conjunge *l. ult. inf. quando decreto opus non est*. Ex qua apparet in subscript. legend. Et Constantii Cæs. IV. Conss.

L. 23. *Vectigal prædio*) Est de emphyteuticario civitatis, aut privati, non de fisci, ut male Accurs. putat. Nam hic ob vectigal non solutum non incidit in commissum: vide scripta ad *l.* 2. *sup. de jure emphyteut*.

L. 25. *Sine omni damno*) Sic et in *l. pen. sup. de testibus*, et *l. ult.* §. *ult. infra, de bon. auct. jud. poss.* §. *at ex contrario*. *Justin. quib. alien. lic. vel non,* vide scripta ad *l. penult.*

De Periculo tutorum, et curatorum. TIT. XXXVIII.

L. 5. *Justæ ignorationis*) Regulariter tamen pupillus id probare debet: vide scripta ad *l.* 6. *ff. de probat.*

Liquidis probationibus) Nihil obstat *l.* 6. *D. de administ. tut.* Nam utriusque probationes admitti possunt in specie §. 1. *l.* 18. *D. de probat.*

De in litem dando tutore, vel curatore. TIT. XLIV.

L. 1. *Si quas*) vide scripta ad *tit.* 11. *Fragmen.* Ulpian.

L. ult. Curatore ad litem) hodie cum judicia

sunt extraordinaria. Olim cum ordinaria erant, *l. tutore* §. *ult. Instit. de fideicomm. tut.* Vide Ulp. in *Fragment. tit.* 11. §. *minoribus*. Et vide ibi.

Si mater indemnitatem promisit. TIT. XLVI.

L. 2. *Quadam*) *L.* 6. *sup. ad Vellejan*, vide scripta et not. ad eam.

L. *ult. Decreto*) Ad Senatusconsulti etiam beneficium non pertinet casus *l.* 8. §. 1. *et l.* 19. *D. ad Senatusc. Vellejan.*

Ubi Pupilli educari debeant. TIT. XLIX.

L. 1. *Educatio*) Justin. in Novella 22. §. *porro et illud.*

Arbitrium Tutelæ. TIT. LI.

L. 8. *Longi temporis*) Vide cap. 3. de præscript.

De Usuris pupillaribus. TIT. LVI.

L. 3. *Idoneis hominibus*) Leg. *idoneis nominibus.* Sic in *l. creditor, D. de solut. et l. D. Severus, D. ad legem Falc d.* vide scripta ad *tit. C. ad Senatusc. Macedon.*

De fidejussoribus tutorum, vel curatorum. TIT. LVII.

L. *ult.* §. *ult. Plane*) hinc pendet ratio *l.* 10. *D. rem pupil. salvam fore.* Idem obtinet in specie *l.* 52. §. *pen. D. de fidejuss. et l.* 2. *in fi. de administ. rerum ad civitat. pertin.*

Fidejussor obligatus) vide ad *l.* 116. *D. de verb. obligat.*

De contrario judicio tutelæ. TIT. LVIII.

L. 2. *Vel utili actione*) Quæ a Divo Pio data est, *l.* 1. §. *nunc tractemus, D. de tut. et ration. distrah.*

De auctoritate præstanda. TIT. LIX.

L. 1. *Neque tutoris*) hæc l. 1. repetita est in *l.* 7. *inf. de contrah. et commit. stipul.* ex hac illius inscriptio et subscriptio restitui debet.

L. *ult. Veterem dubit.*) vide Ulp. in *Fragm. titul. ult. in fine.*

Quando Tutor. vel curator. esse des. TIT. LX.

L. *ult. Indecoram pubertatem*) Idem Justin. in princip. titul. *quib. mod. tut. fin. Inst.* Ulpian. *in Fragm. tit. de tutel.* Contrariam sententiam sequitur Isidorus lib. 6. Etym. *c.* 2. *et* 3. *ext. de despons. imp.*

Duod. annos) Propter votorum festinationem, ait Macrob. in somn. Scip. Plutarch. in problem. quia in fœminis citius completur vigor naturalis, et quia citius senescunt et moriuntur quam viri. In muliere fit ætatis mutatio per senarium, in viro per septenarium, ait Clemens Alexandr. 6. στρωμάτων, Aristot. libr. v. histor animal.

De excusat. tut. et curat. TIT. LXII.

L. 4. *Ampliss. ord.*) idem in *l. libertum, D. de rit. nupt.* et in testamento Sempronii Thucidiani militis: *Cajus Thucidianus, quia pupillam, cujus jussu meo tutelam gessit, contra decretum amplissimi ordinis uxorem duxit, exhæres esto:* vide scripta ad *leg.* 2. *D. de iis quibus ut indign.*

L. 6. *Quinquaginta dies*) vide cap. 12. de præscriptionib.

Qui ætate. TIT. LXVIII.

Ann. Septuag.) vide cap. 33. de præscript.

De curatore fur. vel prod. TIT. LXX.

L. 5. *Ne lucrum quidem*) idem ex eodem Anastasio proponitur in *l.* 4. *sup. de leg. tut.*

L. 7. *Cum furiosus*) Conjunge *leg. ult. sup.* vide et scripta ad eam in qua, ut et in hac tractatur de officio curat. furiosi.

De Prædiis et al. reb. minorum sine dec. etc. TIT. LXXI.

L. 11. *Si quidem vili pretio*) vide not. ad *l.* 15. et scripta ad *l.* 2. *sup. de rescind. vend.*

Interposito decreto) Sic et impuberi ex decreto arrogato verius est dari restitutionem adversus parentem adrogatorem, *l.* 3. §. *si quis minor*, *D. de minor.*

L. 12. *Ob æs alienum*) Conjung. *leg.* 6. *sup. qui dare tut.*

L. 13. *Etiam vectigale*) Opponitur hæc lex ei, quod dicitur, agrum vectigalem et emphyteuticarium idem esse: heic autem separantur. Puto hanc esse differentiam, quod vectigal sit civitatum patrimoniale, emphyteuticum fisci. Vectigale igitur differt ab emphyteuticario, ut species a genere: vide fusius scripta ad princip. tit. *sup. de jure emphyt.*

Si major factus alienat. etc. TIT. LXXIV.

L. *ult. Post ejusdem hæredis*) Alii: *post ejusdem ætatem hæredis minoris* quæ lectio defenditur ab Accurs. et recta esse videtur, ut Græci vertunt: ἵνα τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διάστημα δράμῃ, τοῦ κληρονόμου αὐτοῦ σιωπῶντος.

AD LIBRUM VI.

De Servis fugitivis, et libertis, mancipiisque civitatum, artificibus, et ad diversa opera deputatis, et ad rem privatam, vel dominicam pertinentibus. TIT. I.

Lex 1. *Servum fugitivum*) *L.* 61. *ff. de furt.*

Longi temporis) interpres tamen *Nov. Valent. de Epis. aud.* tradit, eum exstingui 30. ann. Quod verum est, si dominus desierit possidere hac l. vide cap. 30. tract. de præscript.

Fiat damnosa) Ita nec servi contestatio fraudulenta suis dominis damnosa est, *l. 4. §. Labeo, D. de usucapionib.*

De Furtis, et servo corrupto. TIT. II.

L. 5. Civile) Opponitur *l. cogi sup. de pet. hæred.* vide not. ad eam.

L. 9. Subtracto) vide scripta ad tit. *de condict. furt. sup.*

L. 18. Intra annum utilem) hunc annum Harmenopul. lib. 6. Epit. tit. 7. ait continuum esse, videlicet ex posterioribus constitut.

L. 22. §. sed cum in ab ipso Papiniano) Quem etiam certum est sententiam mutasse in specie *l. 6. in fin. D. de serv. export.*

De operis libertorum. TIT. III.

L. 5. Quo eum ante manumisit) Quod quidem potuit *l. 32. D. de dolo.*

L. 10. Liberti) hæc l. alias est lex. 6. hujus tit.

De obsequiis patrono præstandis. TIT. VI.

L. 3. Pactione data) Pactio, ut et pactum hic sumitur pro eo, quod datur ex pacto: vide scripta ad *tit. de suffrag. sup.*

De libertis, et eorum liberis. TIT. VII.

L. ult.) hæc lex ait, libertos ingratos, etiamsi militent, in servitutem revocari. Sic et in *l. 1. C. de obseq. patr. præst.* non autem, ut Græci putant, quasi videntur esse ingrati eo ipso quod militant: vide cap. 10. tract. de præscript.

Vel eorum filii) hujus rei exemplum est in *Nov. 22. §. si vero decretum.*

De Jure aureorum annulorum, et de natalibus restituendis. TIT. VIII.

L. 2. Libertinitatis) Leg. *libertinis.*

Qui admitti ad bonorum possessionem possunt, et intra quod tempus. TIT. IX.

L. 1. Si ratam petitionem) Id et in hæreditate dici potest ex Nov. lege Just. *l. donat. inf. de donat. inter vir. et uxor.* qua ratihabitio omnis retrotrahitur; vide scripta et notata ad *l. ult. C. ad Macedon.*

L. 2. Centum dierum) vide cap. 15. Tr. de præscript.

L. 3. Infantis nomine) vide cap. 23. de præscript.

L. 6. Juris ignorantiam) Idem in *l. 10. ff. de bon. possess.* At ignoranti factum tempora petendo bonor. poss. non procedunt.

L. ult. Apud duumviros) At olim cum petebatur bonorum possessio, eam duumviri dare non poterant: vide scripta ad *l. 1. ff. de jurisdict.*

Laodiceæ) Legendum Serdicæ. Constantino A. vj. et Constante Cæs. Coss.

Unde liberi. TIT. XIV.

L. ult.) hujus speciem vide libro Obser. 4. c. 6.

De Carboniano edicto TIT. XVII.

L. ult.) in *C. Theod. lib. 4. tit. 3. l. un.* Hæc lex adscribitur Valentiniano, Theodosio, et Arcadio. Sed et Rufini nomen, qui sub his Impp. PP. fuit, et consulum ratio facit, ut hanc potius probem.

Unde vir et uxor. TIT. XVIII.

L. 1. Pro antiquo jure) habita ratione constitutionis eorumdem Impp. novæ, cujus ipsi meminere in *l. ult. Cod. Theod. de legit. hæred.* vide scripta lib. Obs. 3. cap. 12.

De repudianda bonorum possessione. TIT. XIX.

L. 1.) Conjungenda huic *l. l. 38. sup. de transact. et l. 4. sup. de postul. et l. 3. inf. de repud. hær.* et ex his adde subscript. ad hanc l. Ser. viii. Kalen. Januar. Nicomediæ CC. Conss.

Emancipatus) Scilicet præteritus. Sed si suus patruus injustum testamentum dicat, et mox quasi repudians hæreditatem transigendi caussa in jure profiteatur, se eam non petituram: nulla est repudiatio, nulla transactio, *l. 3. inf. de repud. hæred. et l. 4. supra de postul.*

L. ult. Bonorum possessionem) Idem est in hærede, *l. 13. §. ult. ff. de acquir. hæred.* Idem etiam in fideicommisso, *l. 27. inf. de jure deliber*

De collationibus TIT. XX.

L. 1. S pater ut hoc fiat) Quo solo casu hoc jure ex testamento locus est collationi, *l. 7. hic.* Quod jus etiam Just. probavit in *l. ult. supra comm. utriusque judic.* At ex *Nov. 18.* etiam ex testamento conferri oportet, nisi nominatim id testator prohibuerit.

L. 3. Pactum) vide scripta ad *l. 26. ff. de verbor. obligat.*

Juris auctoritate improbatur) hodie tamen rata est hæc conventio, si jurejurando sit firmata, *cap. quamvis, de pact. in 6. Decret.* Probata est et illa conventio, de qua lib. 2. *Feud. tit. 26. §. filii, et tit. 29.*

L. 4. Seu adventitiam) idem in *l. 1. §. si sub. condit. D. de coll. dotis.* Sed hoc emendatum est in *l. ult. hic.*

L. 13. Si donatione) Vide scripta lib. 3. Observ. cap. 30. Ita hanc l. accipit, ut ab intestato sui do-

nat. simplicem conferant. At ex testamento instituti donata præcipua retineant, *l.* 18. *sup. famil. ercisc.*

L. 17. *Emancipatis videlicet liberis*) Ergo emancipati suis donat. simplicem conferunt. Nec mirum cum et ol in adventitia omnia conferebant. Cur ergo profectitiam donat. non conferant suis? Aliud est in *l. pen. hic.*

In subscript.) Buseo.

L. 18. *Ex antiquo jure*) Quod Anastasianam constitutionem antecessit, quia nova forma emancipationis faciendæ est introducta.

L. 20. *Occasione militiæ*) At id, quod dignitatis nomine a patre datum est, non confertur, *l.* 1. §. *nec castrense*, *D. de collat. bonor.* Sed casus militiæ, et ejus æstimatio imputatur in legitimam, *l.* 30. *in fin. supra de inoffic. testam.*

§. *Ad hæc*) Ergo emancipati emancipatis, vel quoties de bonis maternis, matris, avi, et proavi materni hæreditate agitur, liberi sibi invicem donationes simplices ab eis parentibus profectas non conferunt, nisi duobus casibus, qui hic explicantur.

De Testamento militis. TIT XXI.

L. 3. *Propter simplicitatem*) Sic *Institut. eodem in princip o.*

L. 9. *Tacite eum exhæredare*) huic igitur filio querela denegatur, quam et nominatim exhæredatus non haberet, *l.* 9. *supra de inoffic. testamen.* hodie autem ex *Novell.* 115. testamentum in totum non infirmabitur, sed in partem institutionis duntaxat.

L. 17. *Ne quidam*) Conjunge *l. ult. sup. de testam. milit.*

L. 18. *Pupillis si tribunatum*) idem concesserat Constantinus profitentibus cœlibatum, auctore Sozomeno et Nicephoro.

Qui testamenta facere possunt, vel non. TIT. XXII.

L. 5. *Eunuchis*) hoc de castratis accipiendum est, quibus olim permissa quidem fuit testamenti factio, ut constat ex *l. sed et quæsitum*, §. *sed si castratus*, *D. de lib. et posthum.* Sed non ceterorum exemplo. Neque enim ante annum 18. spadonibus, id est, castratis testamentum facere licebat, auctore Paulo *lib.* 3. *cap.* 4. Hic ceterorum exemplo testamenta facere permittitur, nempe 14. anno. Hanc causam glos. non intellexit.

Exemplo omnium) Nempe 14. anno.

L. 7. *Cum hæredes*) Fuit aliquando constitutum, ne fiscus aliquid caperet ex codicillis, *l.* 7. *C. Theod. de testam.* quod tantum fuit indultum privatis.

De testamentis, et quemadmodum testamenta ordinentur. TIT. XXIII.

L. 1. *Testes*) hujus rescripti mentio fit in §. *sed cum aliquid*, *Instit. eodem.*

L. 5. *A principibus*) Severo, Antonino, et Gordiano, *l.* 4. *infra tit. prox.*

L. 8. *Casus*) At ex *Novell. Valent. de testamentis*, generaliter testes diversis horis obsignare poterant.

L. 13. *De pecunia sua*) idem in *l.* 6. §. *et ait Julianus*, *ff. de administ. tut. et l. nemo potest*, *ff. de leg.* 1. vide notata et scripta ad dictam *l. nemo.*

L. 15. *Ademptis iis*) Constantinus hic videtur tollere testam. quæ per æs et libram fiebant.

Imp.) Ulp. *Frag. tit.* 21. *et* 24.

L. 18. *Præfecto urbi*) hæc ideo præfecto urbi Impp. rescripserunt, quia sub ejus dispositione erat magister census.

L. 19. §. 1. *Actis cujuscunque*) Quid fieri possit docet *Nov. Valent. de testamentis.*

Scriniis) Memoriæ scilicet et dispositionis, quibus jura continebantur: vide scripta ad *l. penul. supra de fide instrument.*

L. 21. §. *Ex imperfecto inter solos liberos*) Verum ex *Nov.* 107. etiam inter liberos necesse est, ut testatio mentis nostræ sit ὁλογράμματος. Præterea hic §. accipiendus est de minus solemni testamento: nam si vitio aliquo laboret, interrumpitur hæredum institutio.

§. *ult.*) Cum hoc §. conju. *l. ult. sup. de testam. tut. et. l. directas*, *inf. de test. manumiss.* vide scripta ad *tit.* 25. *Fragm.* Ulp.

L. 22. *Dictantibus testamenta*) Quales sunt jurisperiti, argumento *l.* 88. §. *ult. de leg.* 2. qui in testamento testes esse possunt: an et legatarii? Improbissimum esse genus falsi Plinius scribit lib. 2. epist. ult. utimur tamen hac lege.

L. 26. *Formalia verba*) Τυπικὰ. Theophilus, et solemnia.

L. 27. *Sancimus*) Abrogatur *l.* 6. *C. Theod. eod.* vide cap. 26. de præscript.

L. 29. *Jubemus*) hæc l. a Just. abrogata est in *Novell.* 119.

§. *Quod si*: *vel in ejus hæredes*) At testamentum nuncupativum nullum est, si testator omnes hæredes non nuncupaverit, cum id vellet, *l.* 25. *ff. hic.*

De hæredibus instituendis, et quæ personæ hæredes institui non possunt. TIT. XXIV.

L. 3. *Voluntatis est quæstio*) In ambiguo autem sequimur Tiberii decretum, *l.* 41. *ff. eod.*

L. 6. *Si compensandi*) vide scripta ad *tit. C. de hæred. action.*

L. 9. Extraneum) Non item filium, quia hæc institutio præteritioni ob longiorem moram similis est: vide scripta ad tit. *C. ut action. ab hær. et contra hær. incip.* Dele QUIS, et SIBI, et lege, cum morietur. Item, *scribi placuit.*

L. 11. Extraneum) *L. ult. C. Theod. de leg. hæred.*

L. 13. Quoties) At hæredes scripti ex re certa revocantur ad rationem totius assis, cum omnes ita sint scripti, *l. 11. ff. eod.*

De Institutionibus, et substitutionibus, et restitutionibus sub conditione factis. TIT. XXV.

L. 6. Sine testamento, vel) hoc loco, vel est παραδιάζευξις, et hæc disjunctio pro conjunctione accipitur: vide notata ad *l. pen. inf. de verb. sign.* et scripta ad *l. si is qui duos, §. ult. de rebus dubiis.*

De impuberum, et aliis substitutionibus. TIT. XXVI.

Aliis) id est, furiosorum, et extraneorum.

L. 1. Imp. M. Ælius Antoninus) Leg. Imp. Titius Ælius Anton. ut aperte ostendit §. *etsi ex disparibus, Instit. de vulgari.* Nam hic est D. Pius. Id etiam subjectorum Conss. ratio docet.

L. 8. Si vero post pubertatem) Ergo in *l. 15. ff. de vulg. subst.* verba directa ut, precaria sustinentur, alioqui post pubertatem decedente filio, ex ea substitutione non tantum militis, sed et pupilli bona deberentur: vide scripta ad *d. l. 15.* et notata ad *l. 18. ff. ad Trebel.*

Veluti ex caussa) veluti plerunque verum exprimit, ut hic, et *l. 85. §. fundi, D. de verb. oblig.* vide scripta ad *d. l. 75.*

L. 9. Mente captus, vel) Ex sententia hujus constitut. idem dicemus in muto, surdo ita nato, vel facto.

L. 10. Cum quidam) huic l. obstat §. *cum ita, l. hæredes 57. ff. ad Trebell.* vide solut. in notatis, et scripta ad eam l.

L. ult.) In hac l. ult. Justin. manifesto abrogat sententiam Labeonis in *l. si pater tibi, ff. de vulg.* qui putabat in ea specie duos semisses faciendos: nam et Just. hic ait, hanc sententiam Ulpian. tractasse in ea l. scilicet 8. §. *si pater.* Nam recte Haloander eam *l. si pater* facit §. l. præcedentis, quæ est Ulpiani: vide scripta ad *l. 18. ff. de leg.* et notata ad *d. l. si pater.*

An tres substituti) Forsitan, quia quisquis vim distributionis habet, *l. hoc articulo: ff. de hæred. institut.*

§. *ult. Pene intelligantur*) Pene dixit recte: pater sibi judicare non potest, in caussa filii potest, *l. in privatis, ff. de jud.* Præterea non potest quis pro se ipsa fidejubere, *l. hæres, §. 1. ff. de fidejuss.* At pater pro filiofam. potest fidejubere, et contra, *l. 8. C. de fidejuss.*

De necessariis servis hæredibus instituendis, vel substituendis. TIT. XXVII.

L. ult. Sin non aliquis substitutus) Leg. *Si non alius fuisset institutus.*

De liberis præteritis, vel exhæredatis. TIT. XXVIII.

L. 4. Alia jura civilia: alia prætoria) vide scripta ad init. tit. *de lib. et post.* ubi ex tit. 22. Ulp. hanc differ. explicat.

§. *ult. In posthumis exhæredandis*) At ex *Nov.* 115. nothum exhæredari non posse, quia sine elogio nulla est exhæredatio. Elogium autem nullum posthumo adscribi potest.

De Posthumis hæredibus instituendis, vel exhæredandis, vel præteritis. TIT. XXIX.

L. ult. An videantur non contineri) Legend. *An hi, qui vivo testatore nati sunt, videantur non contineri*, aut certe, id est, omnino subintelligendum.

Filius, vel filia) Idem est in nepote.

Maneat testatoris voluntas) hic abrogatur *l. 10. l. 29. §. forsitan. ff. de lib. et post. l. 26. de vulg. substit.*

De jure deliberandi, et de adeunda, vel acquirenda hæreditate. TIT. XXX.

L. 5. Potuit) Quod si pupillus sit infans, per tutorem hæreditas acquiri debet, *l. 65. §. si pupillo, ff. ad Trebell.*

L. 10. Qui jure civili) id est, l. 12. tab. ut docet *l. 1. inf. de except. et l. 1. sup. si certum pet. l. 2. D. de nox. act.* vide scripta ad *d. l. 1.*

L. 11. Renitente) Idem obtinet in bon. poss. *l. 2. sup. de repud. bon. poss.*

L. 17. Cretionum) A Constantino sublata jam erat cretio in maternis success. *l. 1. C. Theod. de maternis bonis*, vide scripta ad tit. 22. Frag. Ulp.

Solemnitatem) *L. 1. C. Theod. de cretionibus, vel bonor. poss.*

L. 18. Minori 7. annis) vide cap. 21. de præscriptionibus.

L. 19. Protelandam) De hoc verbo vide notata ad *l. 2. §. pen. C. eod. tit.*

Reliquum tempus) Opponitur *l. ult. C. si pend. appell.* vide solut. in c. 16. tract. de præscript.

L. 22. Arma etenim magis) hæc quoque militum imperitia militare induxit testamentum, *Instit. de milit. testamento, in pinc.*

§. *Sin autem dubius: triginta dies*) vide cap. decimum, de præscript.

Alios sexaginta dies) vide cap. 15. de præscriptionibus.

§. *Sin vero creditores: vel indebiti condictione*) Sic fiet ut alius solvat indebitum, alius repetat, *l. 5. de condict. indeb.* vide scripta ad *titul. supra de hæred. act.*

§. *Sin vero hæredes: condictionem ex lege*) Ex hac lege Justin.

§. *In computatione*) vide scripta ad fin. *tit. supra, de hæred. act.*

§. *Licentia: anteriorem nostram legem*) *L. ult. infra, de quæst.*

§. *Donec, præjudicio generando*) *L. 2. §. pen. D. de jud.*

§. *Sin vero postquam*) hinc ne colligas inventarium adita demum hæreditate fieri posse. Nam et a morte testatoris fieri potest. Constant. Harmenop. *lib. 5. Epi. tit. 11. §. 25.*

§. *Et hæc quidem uno anno*) vide cap. 25. de præscriptionibus.

De repudienda, vel abstinenda hæreditate. TIT. XXXI.

L. 3. Suus hæres) Conjunge *l. transactio, sup. de transact.* et ad hanc ex illa subscriptioni diem adde hoc modo. Scripta A. VIII. Kalend. Jan. Nicomediæ. CC. Conss. Conjunge præterea *l. 4. sup. de postul. et l. 1. supra, de repud. bon. poss. et l. 10. supra, de petit. hæred.* vide etiam scripta ad *l. 9. supra, de oblig. et act.*

L. ult. Intra trium annorum) vide cap. 22. tract. de præscript.

Quadriennium) vide cap. 23. de præscript.

Restitutionibus) A prætore factis.

Quemadmodum testamenta aperiantur, inspiciantur, et describantur. TIT. XXXII.

L. 3. Præter diem et consulem) Dies igitur et consul in testamento adscribi solebant, *l. 2. §. diem, ff. eod.* Quod uti fiat literis, non notis, Justin. constituit in *Novella* 107. vide scripta ad *l. 20. ff. de testam.*

De Edicto Divi Hadriani tollendo, et quemadmodum scriptus hæres in possessionem mittatur. TIT. XXXIII.

L. 3. Occasione vicesimæ) L. Julia, quæ vicesimam sanxit. Eadem et de aperiendis tabulis cavit, et ita edicto quoque D. Hadrianus de vicesima simul, et de aperiendis tabulis constituit *l. ult. ff. de appellat. recip.* De hac l. Julia vide Plinium in Panegyrico, et Paulum *lib. 4. Senten. tit. de vicesima*, et Plin. lib. 7. epist.

§. *ult. Post annale tempus*) Ex edicto D. Hadriani post annum scripti hæredes in possess. rerum hæreditariarum non mittuntur. Paulus *lib. 3. Sent. tit. 5.*

Angustiis temporum) Anni.

Si quis aliquem testari prohibuerit, vel coegerit. TIT. XXXIV.

L. 2. In gloss. Removeri) Ab his verbis (*puto tamen non nocere*) usque ad additionem, dele omnia, et repone, imo mihi nocebit, et auferetur mihi hæreditas, quia non habeo integram defuncti voluntatem: vide scripta ad *l. 19. ff. de his quib. ut indign.*

De his quibus ut indignis hæreditates auferuntur, et ad Senatusconsultum Syllanianum. TIT. XXXV.

Vide not. et scripta ad *Rubr. ff. eod.*

L. Hæredes) Hoc rescriptum Jurisconsultus in *l. ejus qui, inf. de jure fisci*: vide scripta ad *l. 3. 10. 7. D. eodem.*

Usuras autem semisses) hæ sunt usuræ vulgares, et moderatæ, sicut et fiscales: vide scripta ad *l. 26. C. de usur. sup.* Hæc autem verba videntur addita a Triboniano ex *d. l 26.* ut et in *l. cum quidam, ff. eod.* Pupillares etiam usuræ sunt semisses.

L. 2. Præsidem deliberaturum) Aut etiam princeps, si cum adeat, pupillo servabit legatum beneficio ætatis, *l. tutorem, in fin. ff. eod.* Paulus *lib. 5. Sent. tit. de jure fisci*: vide scripta ad *l. 5. ætatis, ff. eod.*

L. 3. Amplissimi ordinis consultum) Syllanianum.

L. 5. Non oportet) Hoc intellige ex *l. 5. sup. de religios.* vide scripta ad *l. ult. ff. eod.*

L. 9. Cum fratrem) Paulus *lib. 3. Sent. tit. 5.*

De codicillis. TIT. XXXVI.

L. 5. Negantis) Multa sunt negantia, quorum probatio exigitur: vide scripta ad *l. 1. sup. de probat.*

L. 8. Ceterasque similes) Qualis est utilis secundum voluntatem defuncti, *l. 1. ff. si tab. test. exstab.*

Ex more petierit) Scriptum fuerat ex edicto D. Hadriani, quæ verba Tribonianus subtraxit propter *l. ult. sup. de edic. D. Hadriani tol.*

§. *Illud: nisi id ille complexus*) *L. 29. ff. de testibus.*

De legatis. TIT. XXXVII.

L. 2. Hæreditatem vendiderit) vide scripta ad princ. *tit. sup. de hæredit. vendita.*

Petere poterit) Actione ex vendito, aut stipulatu.

L. 5. Non est dubium) Hæc l. accipienda non est de eo, cui certa res legata est (nam hac si au-

ferat, nihil damni facit) sed de eo, cui portio hæreditatis legata est. Nam ait pro portione competenti: nam si quid subripuerit, in eo actio legati non tenebit: vide not. et scripta ad *l.* 6. *D. de his quibus ut indign.* Sic nihil obstat *tit. quod legat.*

L. 7. §. *Error*) vide scripta ad *l.* 1. *D. de leg.* 1.

Jus legati dati) Secus est, si testator putabat fundum Sempronianum esse, qui a majoribus appellatus sit Cornelianus. Legendum, *Cornelianum*, quia hic error et in nomine, et in corpore, *l.* 4. *D. de leg.* 1.

L. 8. *Ab administratione*) Oppon. *l.* 5. *supra de condict. ob. caussam dat.* vide scripta et notata ibi.

L. 10. *Cum alienam*) vide scripta ad *l. si res obligata*, *D. de leg.* 1.

Tali personæ) Hæc præscriptio non est perpetua, *l. Sticho*, *inf. de usufruct. leg. l. cum pater*, §. *evictis*, *de leg.* 2. Hujus rei tota disquisitio in facto consistit.

L. 18. *Utilibus autem*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et act.*

L. 19. *Non tantum duum mensium*) vide cap. 13. tractat. de præscript.

L. 21. *Verborum observantia*) Sublatæ sunt legatorum singulorum formulæ, verba τυπικὰ.

L. 24. *Cum quidam*) vide scripta ad *l.* 11. *D. de leg.* 1. et scripta ad *tit.* 23. *in fi. et ad tit.* 25. *Frag. Ulpian.*

Vel legare) *vel fideicommittere*) Quoniam id nominatim, et propalam fieri necesse est. At in specie *l.* 5. §. 1. *de leg.* 3. secus est. Sume exemplum ex §. *post mortem*, *Instit. de leg.*

L. 25. *Pupillo autem assignatur*) Si is hæres sit: vide scripta ad *l.* 3. *de leg.* 1.

L. ult. Opponunt *l. nemo potest*, *D. de leg.* 1. qua dicitur, obligationem legatorum non finiri ipso jure, sed tantum opposita exceptione doli. Verum hæc l. non loquitur de obligat. sed de dominio legati. Emendat enim hic Just. veterum sententiam, qui idem definiebant in dominio, quod in obligatione, constituitque, ut legatorum dominium tempore finiatur. Idem non invenitur constitutum de legatorum obligatione. Quare dicendum eam tolli tantum per except quam si omiseris, actum est. Vide notata et scripta ad dict. *l. nemo potest.*

De verborum, et rerum significatione.
TIT. XXXVIII.

L. 2. *Pecora stercorandi, vel pascendi*) Quæ tamen instrumento legato non cedunt, *l.* 9. *D. de instr. leg.*

L. 3. *Cautionis nomine*) Sic et Justinianus *Novella* 22. §. *placet*: vide notata ad *l. jubemus*, §. 1. *inf. ad Trebel.* et scripta ad *l. Titius*, *D. illo tit.*

L. 4. §. *Melius*) Hic locus mendo non caret. Itaque dudum monui legendum sic: ut magis sit παραδιάζευξις, ut et primam. Est vero παραδιάζευξις, cum quid ita disjungimus, ut conjunctum esse appareat: vide scripta ad *l.* 8. *D. de leg.* 1. Eadem forma παρασιώπησις dicitur, cum quid ita reticemus, ut tamen tacitis nobis intelligatur: vide scripta ad *l. si is qui ducenta*, §. *ult. ff. de rebus dubiis.*

L. ult. Suggestioni) vide not. et scripta ad *l. filiusfam.* §. *Divi* 2. *de leg.* 1.

Si omissa sit caussa testamenti. TIT. XXXIX.

L. 2. *Non usurpabitur*) Leg. *non insuperhabetur*, ut quorundam vetustorum librorum vestigia habent. Sic et in *l. sunt personæ*, *D. de religios. et sumpt. l. hæredes*, *D. de his quibus ut indign.* Est autem insuperhabere, negligere, aspernari. Sic Gellius et Apulejus lib. 4. asini aurei, *lacrymis his insuperhabitis*, id est, omissis. Græci lib. 59. βασιλ. vertunt παρορᾶν. Symmachus lib. 2. Epist. Ecclesiast 29. Interprete D. Hieronymo, *qui delinquit in animam suam*, *insuperhabebitur*: vide lib. 3. Observ. cap. 22. et scripta ad *l.* 17. *et* 3. *D. de his quæ ut indig.*

De fideicommissis. TIT. XLII.

L. 1. *Probaverit*) vide scripta ad *l.* 5. *C. de usuris.*

Triennio) Vide cap. 21. de præscript.

In futurum quoque) Idem in *l.* 6. *ff. de usuris.* Sed opponitur *l. creditor*, *C. de usuris*, *et l. usuris*, *et l. operis*, *ff. de operis lib.* Dicendum, hic legatum alimentorum debitum fuisse, sed dubium erat, an esset relictum in singulos annos, aut quo ad viveret legatarius. Pro legatario fuit præsumptio, si triennio perceperit: vide scripta ad titul. *sup. ne uxor pro marito.*

L. 6. *Prædio obligata*) Pignori. Vide scripta ad *l. si res obligata*, *ff. de leg.* 1.

L. 11. *Quoties*) Hoc explicandum est ex *Novella* 159. vide notata ad §. *libertis*, *et* §. *seq. l. cum pater*, *de leg.* 2. et scripta ad §. *Divi* 2. *l. filiusfam. de leg.* 1.

L. 12. *Post mortem*) Male hanc l. similem esse dicunt *l. pater*, *ff. quæ in fraud. cred.* vide notata ad eam legem. Obstat *l. filiusfam.* §. *Divi*, *ff. de leg.* 2. vide not. et scripta ad eum locum.

L. 15. *Quamvis*) vide scripta ad leg. 11. *ff. de legatis.* 1.

L. 20. *etiam*) Hic l. conjungenda est cum *l.* 5. *sup. de reb. credit.* vide scripta lib. 3. Observ. cap. 27. Nam ejus pars est, et ex illa hujus emendanda est subscript. vide scripta ad *d. l.* 5.

L. 22. *Epistola, vel libello, vel sine scriptura*)

Hæc omnia obtinent vicem codicillorum. Nam codicilli fiunt ex scripto, vel sine scriptis.

L. 24 Originis eorum) Id est, auctoritatis et dominii. Sic in *l.* 10. alias 9. *sup. de pign. act.* vide scripta ad eam.

L. 26. Ex repudiatione) Hæc l. opponitur *l.* 7. *ff. de leg.* 1. Sed hac in re statuenda est differentia inter dominum, et patrem. Delata servo dominus repudiat, quia servi persona non spectatur, id est, non spectatur fieri posse, ut is manumittatur: at filiifam persona inspicitur, id est, consideratur fieri posse, ut sui juris fiat. Pater repudiando se fraudat non filium, at dominus repudiando, se et servum fraudat: vide scripta ad *d. l.* 7.

L. 29. ex testamento) Huc pertinet *l.* 29. *de testament.*

L. 32. Quæstionem) Hæc l. non negat jusjurandum, quod fideicommissarius debet hæredi referre, recusari posse: vide scripta ad *l.* 9. *et* 12. *supra*, *de rebus credit.*

Ad satisfactionem compelli) Ergo hoc casu non potest appellare.

§. *ult. Justis dispositionibus*) Paulus *lib.* 3. *Sentent. tit. de Senatuscons. Syllan.* vide scripta ad fin. tit. *ff. de his quæ ut indign.*

Communia de legatis, et fideicommissis, et de in rem missione tollenda. TIT. XLIII.

L. 1. §. 1. *Hypothecam rerum suarum in testamento*) Pignus testamentarium.

Nos in præsenti casu) Ergo Just. primus ex omnibus legatis dedit diversas actiones. Sed obstat *l. cum filius*, §. *variis*. *ff. de leg.* 2. Ubi Papinianus ostendit varias actiones dari legatorum nomine. Sed ille §. est accipiendus de legato vindicationis. Nam illud poterat peti actione in personam, *l. cum homo*. *ff. de leg.* 1. vide scripta ad *Rub. ff. de leg.* 1.

L. 2. Omne) ait se æquasse per omnia legata fideicommissis: at hoc tribuitur Ulp. in *l.* 1. *ff. de leg.* 1. vide notata et scripta ad eam l.

Quale est, jubeo) Jubeo, alias est precarium verbum, et tunc significat cupio, ut in *l. Aurelius.* §. *ult. ff. de liberat. leg.* Alias directum, ut hic, et ideo ait forte, sic impero, sic et ἐνορκῶ: vide scripta ad *Rub. de leg.* et ad *l.* 115. *et* 118. *illo titulo.*

Dicente ἐν ὅρκῳ) Leg. ἐνορκῶ

L. 3. §. *Sed et si quis: viri boni arbitratu*) vide scripta ad *l.* 43. *ff. de verb. oblig.*

§. *Censemus ipsi legatario*) Hoc ideo, quia non ex testamento ei electio delata est, sed ex hac constitutione. Et sic non obstabit *l. si quis affirmavit*, §. 1. *ff. de dolo*: vide scripta ad *l.* 5. *ff. de leg.* 1.

Non optimum ex servis) Sic cui homo generaliter legatus est, optimum eligere non potest, *l.* 37. *ff. de leg.* 1.

Mediæ æstimationis) vide scripta ad *l.* 13. *ff. de leg.* 1. et notata ad *l.* 37. *illo tit.*

De falsa caussa adjecta legato, vel fideicommisso. TIT. XLIV.

L. 2. Etiamsi) vide scripta ad *l. si sic legatum*, §. *si mihi*, *de leg.* 1.

L. 3. Si non) vide notata et scripta ad *d. l. si sic legatum*, *dict.* §.

L. ult. Legati) id est, directis verbis. Vide scripta ad *Rub. ff. de leg.* 1.

De iis, quæ sub modo legata, vel fideicommissa relinquuntur, TIT. XLV.

L. 1. Modus adscriptus) In eo scilicet, ut utrumque impleri debeat.

L. 2. Liceat antea) Sed neque ex conditione dandi alteri, *l.* 8. *ff. si quis omissa caussa testam.*

De Conditionibus insertis tam legatis, quam fideicommissis, et libertatibus. TIT. XLVI.

L. 1. Quem pro parte hæredem) Obstat *l. filiusfam.* §. *cum quis*, *ff. de legatis* 1. vide ibi notata et scripta.

L. 5. In gloss. Competentem) Dele hanc rationem, *quia in legatis nullus, etc.* et repone, male: nam eadem ratione contendam ex pura stipulatione filiifam. patri acquiri non ex legato, falso tamen: vide etiam rationem in notatis et scriptis ad *l.* 78. *ff. de verbor. oblig.*

De usuris et fructibus legatorum, seu fideicommissorum. TIT. XLVII.

Vide scripta ad *l.* 39. §. *fructus*, *ff. de leg.* 1.

L. 1. Ex eo tempore quo lis) idem ex *l.* 2. *et ult.* hujus tit. constat. Verum mora fit (*) et ante litem contestatam, per interpellationem, *l.* 36. §. *ult. ff. de leg.* 1. *l.* 3. *ff. de usur.* Paulus in fin. lib. 3. Sentent. Interdum etiam ætatis beneficio mora fit in rem tantum, *l.* 26. §. *certe minori*, *ff. de fideicommiss. lib.*

L. ult. In legatis) vide scripta ad *l.* 23. et ad *l.* 39. §. 1. *de legat.* 1.

Post litis contestationem) atque adeo post moram, *l.* 123. *l.* 39. §. 1. *de leg.* 1.

Non ex die mortis) vide cap. 18. de præscript.

Sive in rem, sive in personam) nisi jure voluntatis, *l.* 3. §. 2. *ff. de usur. l.* 32. *ff. ad Trebell.* ut si testator fundum cum instrumento legaverit,

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 8.

Paulus lib. 3. *Sentent. tit.* 6. dum ait, *fructus percepti etc.*

Ad Senatusconsultum Trebellianum. TIT. XLIX.

At de incertis personis) Delenda sunt hæc verba: nam et in hoc tit. nihil agit de incertis personis, sed in vetusto C. hæc verba sunt, inscriptio ejus tit. qui hunc præcedit. Sub eo autem una exstat Græca Just. constitutio, quæ tenet folia octo, id est, quaternionem unum. Erat igitur titul. separatus de incertis personis, qui hunc tit. ad Senatusconsultum Trebell. præcedebat. Ejus tit. constitutio periit. Meminit illius Just. in *Instit. de leg.* Vide scripta ad *l.* 5. *ff. de rebus dubiis.*

L. 4. *cum Divo Antonino*) hoc idem Ulpian. refert in *l.* 74. *ff. de leg.* 1. Verum olim legata nominatim relicta ab instituto substitutus non debebat, nisi ab eo fuissent repetita specialiter, vel generaliter. Hinc toties quærebatur de repetitione legatorum, ut in *l.* 32. 52. 81. §. *si paterfam. et l.* 13. §. *pen. ff. de leg.* 1.

Quasi tacite) *L. licet Imp. de leg.* 1. vide scripta ad *l.* 32. *ff. de leg.* 1. et Ulp. in *Fragm. tit.* 17.

L. 6. *Jubemus*) Soli filii fructus non imputant in Falcid. reliqui liberi imputant. Itaque hæc constitutio non abrogat, sed derogat *l. Papinianus*, §. *unde si quis*, *ff. de inoffic. testam.* vide scripta ad *l.* 18. *ff. eodem.*

Trebelliani Senatusconsulti) Scripserat Zeno Pegasiani, sed ubique Tribon. reposuit Trebellianum. Sic et in *l. si hæres ab eo*, *ff. eod.* Vide scripta ad *l.* 18. *ff. eodem.*

§. 1. *Et si pater*) Institutus scilicet. Quo casu Falcidiam retinet suo jure, ut hæres. Sicque nihil obstat *l.* 11. *ff. de leg.* 1. vide scripta ad eam.

Vel mater) Instituta. Sin minus, Falcidiæ locus non est, si pater filio instituto rogatus sit eidem filio hæreditatem restituere, *l.* 11. *ff. de legatis* 1.

In supradictis satisdationem) id est, ἀσφάλειαν, nudam repromissionem, *l.* 7. *ff. ut legat. nom. cav. Novell.* 22. §. *placet*, *l.* 2. *supra, de verb. significat.* vide scripta ad *l. Titius*, *ff. ad Trebell.*

Cum pater vel mater) hunc casum nominatim Just. probat in *Nov.* 22. §. *si placet.* Ergo his duobus casibus filius exiget a patre nudam cautionem: imo videtur omnibus casibus *Nov.* 108. Sed in ea loquitur de liberis rogatis restituere suis fratribus, eis fratres cavent de quadrante. At hic §. non loquitur de filiis testatoris rogatis restituere suis filiis: eis non cavent nisi duobus casibus: vide scripta ad *d. l. Titius*, *ad Trebell.*

L. 7. *Ubi tamen*) vide scripta ad §. *utrum l. apud Julian.* et not ad *l. sed nec ipsi*, *ff. hoc tit.*

Ad Legem Falcidiam. TIT. L.

L. 3. *Etiamsi*) vide scripta ad *l. in tacitis*, *ff. de leg.* 1. et ad tit. 25. *Frag. Ulp.*

L. 9. *Error facti*) vide scripta ad *l. regula*, §. *si quis jus ff. de juris et facti ignor.* et ad *fin. tit.* 24. *Fragm. Ulp.*

L. 13. *Si ea*) hujus l. speciem vide in commentariis nostris ad tit. *de minoribus*, *l.* 35. vide etiam scripta ad *l. plane si filium*, §. *si cui Stichus*, *ff. de leg.* 1.

L. 18. *Repetit eam pecuniam*) Cur interdictum quod legat. non pertineat ad don t. caussa mortis, vide in not. ad *l.* 1. §. *si quis*, *ff. quod legat.*

L. ult. Cum certum) idem est in fideicommisso, quod ex Pegasiano Senatusconsulto datum est, *l.* 5. §. *si quis rogatus*, *ff. de donat. inter. vir. et uxor.*

De Caducis tollendis. TIT. LI.

L. 1. De hac l. vide scripta ad *l.* 16. *ff. de leg.* 1. et scripta ad tit. *de caducis*, *in Frag. Ulp.* Restituitur autem in ea jus antiquum, quod fuit ante l. Pap. vide scripta ad *l.* 11. *ff. de leg.* 1.

§. 1. *Solis parentibus*) Ulpian. in *Fragm. tit.* 18. *l.* 29. *de leg.* 2. vide scripta ad *l.* 11. *ff. de leg.* 1.

§. 2. *Senatusconsulta quæ circa*) Quæ varia facta sunt: vide notata ad *l. idque*, *ff. de hæred. instit.*

§. *In primo: nullo gravamine*) nam si quod relictum est, habetur pro non scripto, cur non et onus ei injunctum habebitur pro non scripto: vide scripta ad *l.* 16. *de leg* 1.

§. *Quod si ut*) Olim fisco cedebat cum onere. Ulp. in *Frag. tit.* 17. vide scripta ad *l.* 16. *ff. de leg.* 1.

§. *Cum enim gravamen in dando*) vide not. ad *l. ceteris*, *inf. de contrah. et committ. stipul.*

§. *Sin vero: ab alio*) vide scripta ad *l.* 45. *ff. de verb. oblig.*

In pro non scriptis) Si quod relictum est, habetur pro non scripto, cur non et onus, quod ei injunctum est, habebitur pro non scripto? vide scripta ad *d. l.* 16.

In novi juris compositione) id est, in Pandectis. Sunt autem duo: unus in *l. cum vero*, §. *si pro non scripto*, *ff. de fideicommiss. lib.* cujus caussa est favor libertatis. Alter est in *l. ult. ff. de his qui pro non script. hab.* Ratio est, quia id nominatim cautum est Senatusconsulto Liboniano, *l. filius*, §. *ult. ff. ad l. Corn. de fals.* vide scripta ad *d. l.* 16.

§. *In his itaque: Aliis cohæredibus cum suo*) Cohæredi conjuncto re et verbis invito accrescit,

quia hæreditas unius ejusdemque hominis vicem sustinet. Fieri nequit, ut unus homo pro parte sit, pro parte non sit: sic fieri non potest, ut hæreditas pro parte sit, id est, existat, pro parte non sit, id est, vacet: ideoque recte hic ait, *ejusdem hæreditatis*. Sic in *l.* 2. *ff. de acquir. hæred.* In eadem hæreditate. At legatum non sustinet vicem defuncti. non est nomen juris, et ideo nihil vetat id scindi, nisi totum palam sit adscriptum: nam tunc uti datum est, sic debet repudiari, si totum datum sit propalam, tunc partem repudiando nihil agis: vide not. in § *ubi autem*, *inf. eodem*, et scripta ad *l.* 16. *de leg.* 1.

§. *Ubi autem*) Tam conjuncti re et verbis, quam verbis tantum, solidum habent ab initio, concursu vero partes: sed in hoc differunt, quod conjunctis re tantum solidum ab initio expressim datur, et palam. Ea re fit, ut alter non possit legatum scindere, quod ei ut solidum palam relictum est. At conjuncti re et verbis non expressim, sed tacite ab initio solidum habent, et ideo uno deficiente alter invitus totum non capit, sed partem repudiare poterit. Sic si uni soli fundus sit legatus in solidum, is totum agnoscere cogitur eadem ratione, *l. si cui res*, *de leg.* 2. At si idem die legati cedente, et eo nondum agnito, duos heredes reliquerit, alteri invito alterius pars non accrescet, sed partem poterit repudiare, quod tamen non potuit defunctus, cui expressim fuit solidum relictum, *l.* 38. *ff. de leg.* 1. vide scripta ad d. l. 16. in fi. et ad *l.* 33. *ff. de leg.* 1.

Conjunctim) Re et verbis.

Disjunctim) ut sint re conjuncti.

§. *Sin autem: disjunctim*) hic sumsit Tribon. *l.* 33. *ff. de leg.* 1. vide scripta ad eam.

Suam quisque partem pro virili) Ulpian. in *Frag. tit.* 24.

Uno tantummodo genere legati) Per vindicationem.

Quando dies legati, vel fideicommissi cedit. TIT. LIII.

L. 5. *Ex his*) Confirmatur hac constitutione decretum Antonini Pii: quod est in l. *non putabam*, *ff. de condition. et demonstrat.* rejecto contrario Antonini Caracallæ, quod est in *l. qui filium*, § *Fabius*, *ff. ad Senatuscons. Trebell.* vide notata ad *d.* §. *Fabius*, et scripta ad *l. si cui legetur*, *ff. de leg.* 1.

Ad legitimum statum) id est, ad annum 25. quæ ætas propter l. Lætoriam dicitur legitima: vide cap. 28. de præscript.

Non conditio) Quia jam perfecta scriptura legati testator hæc adjecit. Quare accipere poterit, cum erit pubes. Diversa autem est species *l.* 22. *ff. eodem* quæ obstat et *l. si Titio*, *ff. eod.* quæ ait, legatum esse conditionale: vide scripta ad *l. si cui legetur*, *ff. de leg.* 1. Hic ergo, etiamsi filius moriatur ante annum 25. hæres illius capere potest eo tempore, quo filius legitimæ ætatis foret, *l. Firmio*, §. 1. *ff. eod.* Et hæc fuit sententia Joannis recta: nam hic pure legavit, post separatim adjecit: *Quæ accipiet*, *cum erit annorum* 25. At in *d. l. si Titio* legatum est, cum erit annorum 25. quod est conditionale.

Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum servandorum caussa mittatur, et quando satisdare debeat. TIT. LIV.

L. 2. *Judicio voluntatis*) Leg. *indcio*, ex *l. avia*, §. *ult. ff. de condit. et demonstr.* ubi eadem verba referuntur ex eadem constitutione. Sic emendandum in *l. ante tabulas*, *ff. de jure Codicill. et l. uxor*, *C. de repud.* Porro Falcidia expressim est a testatore prohibenda, *Nov.* 1. Atque ita Lutetiæ judicatum fuisse refert Joan. Papon. lib. 20. Excipiendus est casus §. *ul. l.* 19. vide scripta ad *l. nemo potest*, *ff. de leg.* 1.

L. 5. *Jure prætorio*) Missio est ex edicto prætoris.

L. 6. *Post sex menses*) vide cap. 8. de præscript.

De suis et legitimis liberis, et ex filia nepotibus ab intestato venientibus. TIT. LV.

L. 1. *Si fratri*) hoc caput suo loco positum non est, ut nec *l.* 6. *inf. eod.*

Ad Senatusconsultum Tertullianum. TIT. LVI.

L. 4. *Si qua*) Repetita est in *l.* 1. *sup. de secund. nupt.* ad quam ex hac l. addenda est subscriptio.

Ex jure quidem) Post Just. in *Nov.* 22.

L. 5. *Mater*) Corrigitur in *Nov.* 2. sed aliqua ex parte restituitur in *Nov.* 22.

L. 6. *Omnem*) hæc l. conjung. cum *l. sciant*, *inf. de legit. hæred.* et *l. pen. inf. in quibus caussis pign.* ut docent inscript. et subscript. eædem sumptæ ex *Nov. Theod. de tutoribus et curatoribus*, *inf. de legit. hær.* Subscriptio in *Nov. Theod.* est, *ff. Id. Jul.*

Ad Senatusconsultum Orfitianum. TIT. LVII.

L. 3. *Matri intestat.*) item sine cretionis solemnitate. Eodemque modo mater filio hæres fit, *l.* 1. *Cod. Theod. decret. vel bon. poss. l.* 1. *C. Theod. de legit. hæred.* Filius autem patri ipso jure hæres existit.

De Legitimis hæredibus. TIT. LVIII.

L. 10. *Sciant*) Conjung. *l. pen. inf. in quibus caussis pign.* et *l. communem*, *sup. de Senatusc. Tertyll.* ut docent inscript. et subscript. eædem,

sumptæ ex *Nov. Theod. d. tutoribus.* Ubi est, *ff.* 6. *Id. Jul.*

Intra annum) vide cap. 20. de præscript.

L. 12. *Quinquagenaria*) Ulpian. in *Fragm. tit.* 16. vide cap. 32. de præscript.

Communia de successoribus. TIT. LIX.

L. 10. *Nutritoribus*) De eo tamen dubitatum fuit, quia alumni sive τρόφιμοι, sunt ex familia, et nomine educatoris, eisque testamento tutores dati confirmantur, *l.* 22. *ff. de excus. tut.*

De bonis, quæ liberis in potestate patris constitutis, ex matrimonio, vel alias acquiruntur, et eorum administratione. TIT. LXI.

L. 8. §. *Sin autem in secunda ætate*) id est, in adolescentia, sic in Nov. Justin. δευτέραν ἡλικίαν ponit pro adolescentia, et in *Nov.* 115. *et in* §. *ubi autem, inf. eod. et l. pen. C. de impub. et al. subst.*

§. *Ubi autem filiorum consensus*) itaque cum pater ex caussa adventitia actione experitur, quæ communis est patris et filii, de rato cavere debet, exemplo dotis, *l.* 2. *in fin. ff. solut. matr.*

§. *Non autem*) hic §. valde obstat *l.* 7. §. *restitutus, ff. de minoribus.*

§. *ult. Momentarius*) vide cap. 1. tit. de præscript.

AD LIBRUM VII.

De Testamentaria manumissione. TIT. II.

Lex 10. *directis*) In testamento directo manumissi pileum statim sumere, ac funus præcedere solebant: vide scripta ad libr. Observat. 3. cap. 23.

L. 14. *Directas*) Conjun. *l. ult. sup. de test. tut. et l.* 21. *in fin. sup. de testamentis.*

L. 15. §. *Sin vero quidam: esse respuendam*) in Comœdia adoptitia Plauti, quæ dicitur Querulus: *nobis*, ait *quotidie sunt nuptiæ, natales, debacchationes ancillarum, seriæ, propter hoc quidam manumitti nolunt*: vide scripta ad *l.* 62. *de verbor. oblig.*

De Fideicommissariis libertatibus. TIT. IV.

L. 6. *Deberi*) vide Ulp. in *Frag. tit.* 1.

L. 11. *Pervides*) hoc verbo utimur in re clarissima. Sic in *l.* 7. *in fin. sup. quod cum eo, et l. procuratorem, supra, de procurat.* Horatius. *Cum tua pervideas.* Ubi male Nansius, et Victorius: vide scripta ad *d. l.* 7.

L. 12. *Non videri*) Nisi, ut Thalelæus notat, forstan probetur fideicommittere eo verbo testatorem voluisse. Nam ex novissimis constitut. esse verbum ad fideicommittendum utile atque validum est: vide notata *l. generali, de usufruct. leg.* et scripta ad *l.* 115. *de leg.* 1.

Auctoritate juris) Paulus *lib.* 4. *Sent. tit.* 1.

L. 14 § *ult. Sive unius*) De hoc dubitatur, quia libertas nominatim relinquenda erat ex l. Fusia, §. *libertas, Instit. de legat.* Paulus 4. *Sent. tit. ult.* Idemque servatur in specie §. 1. *l.* 17. *de leg.* 1.

L. ult. §. *ult. Duorum mensium*) vide cap. 3. de præscript. Sic et in *l. ult. ff. qui sine manumiss. ad lib. perven.*

De Latina libertate tollenda, et per certos modos in civitatem Romanam transfusa. TIT. VI.

L. 1. §. *Sed scimus*) *L.* 2. *ff. qui sine man. ad liber. perv.* Idem Just. in *Nov.* 22.

§ *Sed et qui*) vide hac de re scripta libr. 3. Observ. cap. 23.

§. *Ille autem: salvo jure patronatus*) Jus hoc libertorum intelligit, quod consistit in successione libertorum. Datur civitas Romana, salvo obsequio et reverentia, quæ debetur patronis. Quinimmo si libertini extiterint ingrati erga patronum, patiuntur ἀναδούλωσιν, quo nomine non parata est actio, seu querela ingrati, quæ datur tam patronis, quam eorum liberis. Quod olim filiis non dabatur. Ambros. in lib. de Jacob. et beata vita: vide *Nov.* 78. et scripta ad eam.

De servo pignori dato manumisso. TIT. VIII.

L. 1. *Licet dotale*) huic l. conjungenda est *l.* 1. *infra, de remiss. pignor.* ex qua ad hanc l. supplenda est subscriptio, P. P. V. Kal. Aug. Romæ Antonino A. IV. et Balbino Conss. Utraque est ad Proculum, is est servus manumissus: vide not. ad *d. l.* 1. in qua subscriptio hæc est. P. P. Kalend. Maii, Antonino A. II. et Geta II. Conss.

L. 6. *Sicut cetera*) *L.* 7. *in princ. ff. qui pot. in pign. l.* 3. *ff. de reb. eor. qui sub tut.*

De iis, qui a non dominis manumissi sunt. TIT. X.

L. 1. *At si suos*) Quasi suos.

Vel quanti) Dele, *vel.*

L. 3. *Qui tibi hæreditatem*) vide scripta ad *l.* 6. *sup. de hæred. vendit.* quam conjunge cum hac lege.

Qui manumittere non possunt, et ne in fraudem creditorum manumittantur. TIT. XI.

L. 3. *Divo Marco*) Primus enim hujus rei definiendæ auctor fuit, licet idem D. Hadriano placuisse scribat.

Auctorem suum) id est, histrionem, sive ille

servus suus, sive alienus fuerit, ut puta, si magistratus, qui populo nummos aliquot dedit, ex acclamatione populi manumittat.

L. 4. Senatusconsulto, quod gestum) Sic *l. 1. ff. de offic. cons.* vide scripta ad *l. 66. ff. de verb. oblig.*

L. 5. §. ult. Emptori) Ex specie hujus l. satis constat legendum, *venditori*. Græci sic vertunt τῷ πράτῃ. Hæc nomina sæpe commutantur: vide scripta lib 1. Observ. c. 10. vide notata ad *l. si in emptionem, ff. de action. empti*, et scripta ad *l. ubi, ff. de reb. dub.*

Qui non possunt ad libertatem pervenire. TIT. XII.

Impp. Severus et Antoninus) Leg. Impp. Verus et Antoninus. Nam ii sunt ejusdem constitut. auctores, qui alias divi fratres sæpe in jure dicuntur, ut constat ex *l. fratres Impp. ff. de pœnis.*

L. 1. Cum divus Claudius pater) Delendum *Claudius.*

Pro quibus caussis servi pro præmio libertatem accipiunt. TIT. XIII.

L. 1. Quoniam) Conjun. *l. 1. sup. de prec. Imp. offer.* et ex illa adde ad hanc subscript.

L. 2. Servi) huic legi conjungenda est *l. 1. inf. de falsa moneta*, ex qua ad hanc supplenda est subscriptio. XV. Kal. Decemb. C. P. Crispo III. et Constantino III. CC. Conss. Subindicant et id quidam codices, in quibus talis legitur subscriptio, D. XV. Kalend. Decemb. Constant. Crisp. Hinc etiam constat, male in quibusdam codicibus pro XV. legi 13. In d. l. traditur, accusatoribus pro præmio concedi immunitatem: sic dicitur servis dari libertatem.

De Ingenuis manumissis. TIT. XIV.

L. 4. Cum cognatum) vide scripta lib. 5. Obs. cap. 19. ubi notavi, hunc locum accipiendum esse de tyrannide Odenati et Zenobiæ ejus uxoris, quam devicit Aurelianus Imp. Odenatus autem sub Galieno et Valeriano fuit Palmyrenorum rex, vel decurio. Ut sit hæc legis sententia, ingenuum, qui ex Odenati et Zenobiæ tyrannide redemptus fuerit, retineri quidem velut jure pignoris, non tamen recte distrahi velut captivum, eamque distractionem ingenuitati nihil præjudicare.

Communia de manumissionibus. TIT. XV.

L. 1. Si proprietarius) Ulp. in *Fragm. tit. 1. §. ult. Explosa antiqua*) De qua Paulus *lib. 1. Sentent. tit. 15.*

De Liberali caussa. TIT. XVI.

L. 5. Vendente fisco) Sic qui emit a fisco, non semper est securus. Thalelæus hic: vide scripta ad *tit. Cod. de hæred. vend.*

L. 7. Si ab eo) Secus est ex diverso in specie *l. 20. ff. qui et a quibus manum.*

L. 9. Conceptio) vide not. ad *l. eam quæ, inf. eod.*

Nomini cognomen) Thalelæus Græcus interpres ad hanc l. notat, servum non habere cognomen. Idem Artemidorus in lib. de somniis: vide scripta ad *l. filiusfam. §. Divi, de leg. 1.*

L. 17. Multis) Vide scripta ad *l. 10. sup. de probation.*

L. 21. Eam quæ) hic locus explicabitur ex *§. ult. l. 7. ff. eod* et ex *l. 20. ff. de probat.* vide scripta ad *l. 10.*

Habere præjudicium) Recte Thalelæus hic notat, omnem status quæstionem esse præjudicialem. Est autem triplex, an sit servus, an libertinus, an filiusfam.

Sui conceptione) Est autem conceptio petitionis formula, ut sit sensus: petitio ipsa sui conceptione indicat, utrum petatur ex servitute in libertatem, an ex contrario. Sic etiam accipitur in *l. cum pretium supra eodem*, et *l. cum, tibi, infra, de evictiou.* vide scripta ad *l. 1. ff. de verbor. significat.*

De Assertione tollenda. TIT. XVII.

L. 1. In utroque casu cessare) hic abrogatur. *l. 1. C. Th. de liber. caussa.*

Procuratorem dare) Sic derogatur primæ Pauli Sentent. ex *lib. 5. tit. 35.*

§. Scientes, unum annum) vide cap. 20. tract. de præscriptionibus.

De Ordine cognitionum. TIT. XIX.

L. 2. Ordinanda prius) vide scripta ad *l. 4. sup. de reb. cred. et jurejur.*

L. ult. Sequestrari) vide scripta ad *tit. de prohib. seq. pecu. supra.*

Ne de statu defunctorum post quinquennium quæratur. TIT. XXI.

L. 5. Quod est constitutum) A Nerva, *l. ult. ff. eod.*

L. 7. Procuratorem reipub.) *L. rei privatæ.*

De Senatusconsulto Claudiano tollendo. TIT. XXIV.

Vide Comment. et scripta ad *tit. 12. Fragm.* Ulpian.

De Usucapione pro, emptore, vel transactione. TIT. XXVI.

L. 5. Usucapere) Pro suo, *l. 48. §. si ancilla, ff. de furtis.*

L. 6 *Pignori fuisse obligatum*) ita tamen ut non tenente creditore debitor pignus alii vendiderit et tradiderit. Hoc enim casu posteaquam furtum admissum est, non rediit ea res in domini potestatem: secus est in §. *si rem, l.* 4. *ff. de usurp. et usucap.*

L. 8. *Ex caussa*) *L.* 29. *ff. de usurp. et usucap.*

De Usucapione pro hærede. TIT. XXIX.

L. 2. *Nihil pro hærede*) id est, suis hæredibus exsistentibus nemo usucapere potest pro hærede. Sui enim hæredes non fiunt, sed exsistunt hæredes, nec acquirere bona dicuntur, sed retinere: ea igitur bona quasi viventis bona pro hærede usucapi non possunt. nec verum est, suum hæredem pro hærede usucapere non posse. Jus enim id colligi potest ex *l.* 3. *in fin. ff. pro hærede.*

De usucapione transformanda, et de sublata differentia rerum mancipi et nec mancipi. TIT. XXXI.

Rerum mancipi et nec mancipi) De quibus Ulpian. in *Fragm. tit.* 19.

L. 1. §. *Ideo* 10. *vel* 20. vide cap. vigesimum sextum, de præscript.

§. *Cum autem: continuum triennium* vide cap. 22. de præscript.

In rebus mobilibus) in usucapione enim non conjungebantur tempora inter emptorem et venditorem, *l.* 33. §. *libertus, ff. de servit. urban. præd.* Sed in longi temporis possessione, *l.* 14. *ff. de usurp. et usucap.* §. *inter, venditorem, Instit. eod.*

Rebus, et locis omnibus) Litis tamen contestatione, aut libelli obsignatione interrumpitur usucapio, *l. pen. et ult. inf. de annal. except.* Ceterum incidens mala fides longi aut longævi temporis possessionem interpellat, *l.* 11. *inf. de præscript. longi temp.*

De acquirenda et retinenda possessione. TIT. XXXII.

L. 1. *Per liberam personam*) id est, per procuratorem; vide scripta ad *l.* 38. §. *si stipul. ff. de verbor. obl.* et ad *l.* 67. *illo tit.* Ait per procuratorem acquiri ignoranti possessionem, cur non et per servum? *l.* 1. §. 3. *peregre*, §. *quæsitum, ff. eodem.* Hoc ideo fit, quia procurator habet voluntatem et mandatum ejus, cui acquirit. Alioquin non nisi volenti et scienti acquiritur possessio, *l. ea quæ, de acquir. rer. domin.* vide etiam scripta in *tit. per quas person. nob. acquir.*

L. 3. *cum nemo*) huc pertinet *l.* 2. §. 1. *et seq. ff. pro hærede.*

Inique venditionis) Quo casu olim fuit actio furti, Gellius lib. 11. cap. ult.

L. 8. *Utilitatis caussa*) vide scripta ad *tit. per quas person. nob. acquir. supra.*

L. 11. *Vitia*) Addenda est huic l. subscriptio ex *l.* 2. *inf. si per vim, aut alio modo abs. turb.* D. XV. Kal. Jan. Mediolani Cæsario et Attico Conss. Nam. eæ leges omnimodo conjungendæ sunt, et in Cod. Theod. conjunctæ sunt. Estque earum eadem inscriptio. In ea l. 2. dicitur vitiosam esse possessionem, quæ per speciem rescripti domino absente occupata sit. In hac l. additur hoc vitium sequi hæredem.

L. 12. *Ex libris*) huc pertinet *l.* 3. §. *autem, l. quod servus, l.* 30. *in fi. ff. de acquir. possess. et l.* 3. *qui pignori, ff. de usurpat.*

Rei dereliquerit) Lege, *rei eam dereliquerit*, et huc refer Proculi et Sabini dissidium in *l.* 31. *ff. de dolo et l.* 31. *ff. hoc tit.*

De Præscriptione longi temporis 10. *vel* 20. *annorum.* TIT. XXXIII.

Decem, vel viginti annorum) vide cap. 20. de præscriptionibus.

L. 1. *Cum post*) hujus rescripti sententiam Paulus usurpavit *lib* 5. *Sent. tit.* 2.

§. *Quod si: quod etiam in Repub.*) Domina, quæ est Populi Romani: ceteræ autem loco privatorum habentur, et ideo adversus eas 20. annorum præscriptio justo et non interpellato possessore datur, Paulus 5. *Sentent. titul* 2.

L. 6. *Si fraude*) vide scripta ad *l.* 4. *sup. de oblig. et action.*

L. 9. *Emptor*) vide scripta ad *l.* 19. *sup. de probat.*

L. 10. *Nec bona*) Conjun. *l.* 26. *de rei vindicat.* et ex illa ad hanc adde subscriptionem, D. dec. Idus Decemb. CC. Conss.

L. 11. *Bona fide quis*) *L.* 18. *in princ. inf. de præscript.* 30. *annor.* Ergo incidens mala fides longi aut longævi temporis possessionem interpellat. At usucapio ex posteriore alienæ rei scientia non interrumpitur, *l. un.* §. *pen. sup. de usuc. transfer.* quo pertinere putant *l.* 48. §. 1. *ff. de acquir. rer. domin.*

L. ult. §. *ult. Quæ in jure consistunt*) Non in corpore, sed jura sunt.

Ceteræ servitutes) Legitur, non exigimus omnimodo, ut is, qui in servitutem sibi adserit utili in rem actione, ea sit usus per longum tempus sciente domino. Satis est enim si eo jure, nec vi, nec clam, nec precario usus sit *l.* 1. §. *ult. ff. de aqua et aqua pluv. arcen. l.* 15. *ff. de acquir. possess.*

In quibus caussis cessat longi temporis præscriptio. TIT. XXXIV.

L. 3. *Cum neque familiæ ercisc.*) *L.* 22. *sup.*

fam. erci c. At si rem communem vendidero, aut in dotem dedero bona fide accipienti, ea usucapi poterit, *l. ult. ff. pro dote, l.* 1. *supra, de commun. rerum alienation.*

L. 4. *Longi temporis præscriptio*) vide cap. 30. de præscript.

Quibus non objicitur longi temporis præscriptio. TIT. XXXV.

L. 3. *Non est*) Ex Justiniani decisione nulla præscriptio currit minoribus 25. ann. *l. ult. supra, in quibus caussis in int. rest. non est nec.*

L. ult. Sancimus) Conjun. *l. ult. de restit. militum,* et ex illa adde ad hanc subscript. D. VI. Id. April. P. Decio V. Coss.

In suis ædibus) Legend. *sedibus.*

Si adversus creditorem præscriptio opponatur. TIT. XXXVI.

Præscriptio) Decem, vel 20. annorum, puta ab eo, qui bona fide emit, sin minus necessaria est 30. annorum præscriptio.

L. 1. *Præterquam si debitores*) Quo casu requiritur præscriptio 40. annorum, *l.* 7. *infra, de præscript. triginta annorum.*

L. ult. Si debitori) vide scripta ad *l.* 6. *supra, de obligat. et action.*

Decem annorum) vide cap. 30. de præscript.

De Quadriennii præscriptione. TIT. XXXVII.

L. 1. *Notum est*) *L.* 1. §. *Divus, ff. de jure fisci, l. intra, de div. temp. præscript.*

Post quadriennium) vide cap. 23. tract. de præscript.

L. 2. *Nec posse contra*) idem in *l. seq.* §. *quæ omnia, infra, eodem.* Sed utrique absunt, *l.* 1. *sup. de hæred. vend.* vide notata ad *d.* §. *quæ omnia.*

Aliquas actiones) vide scripta ad *tit. supra, de condict. ex lege.*

Moveri) *Item in gloss. moveri*) imo dicendum cum Fulgosio, *l. nec ullam,* §. *item si quis, ff. de petit. hæredit.* corrigi per hanc legem, vide not. ad *d.* §. *item si quis*, et scripta ad *l.* 1. *sup. de hæred. vend.*

Intra quadriennium) vide cap. 23. tractat. de præscript. et scripta ad *tit. supra, de commun. rer. alienat.* et notata ad *l.* 2. *illo tit.*

L. ult. §. *et nemo: omnis motus*) id est, omnis actio. Sic in l. 3. in fin. inf. de præscript. trigint. annorum. Sic Græci dicunt κίνησις, et κινεῖν. Ceterum idem dicitur in *l. preced. in princ. sup. eod.* Sed utrique obstat. *l.* 1. *sup. de hæred. vend.* quæ fisco vendente hæreditatem actionem decernit in emptorem, non in fiscum, et sic qui emit a fisco, non est omni casu securus. Nam hæ leges securitatem dant tantum creditoribus, cum quibus agitur de proprietate, vel hypotheca, §. *ult. de usucap. Instit.* ne res ab illis auferatur, de statu cum emptore agetur, *l.* 5. *sup. de lib. caussa*, et ibi Thalelæus: cum emptore agi poterit de legato, fideicommisso, debito hæreditario, quia agitur de liberanda hæreditate, non de auferenda. Verum cum eo, qui emit hæreditatem a fisco, non agetur petitione hæreditatis: vide scripta ad *l.* 1. *sup. de hær. et act. vend.* Ergo si vendiderit fiscus hæreditatem quasi caducam, is ad quem pertinet hæreditas, aget cum fisco, sed si vere caduca fuerit, aget cum emptore de debito, ibidem.

De Præscriptione 30. vel 40. annorum. TIT. XXXIX.

L. 2. *male agitur*) vide scripta ad *l.* 10. *supra, de pignor. act.*

Precario possidentibus) Licet non tam precibus, quam mercede adhibita ad conductionem pervenerint.

Qui sibi potius) vide cap. 31. de præscript.

L. 3. *Sicut*) Exstat l. in *C. Theod. lib.* 4. *tit.* 12. *l. unica.* Unde restituenda sic hujus l. inscriptio et subscriptio: Impp. Theod. et Arcad. Asclepiodoro P. P. Subscriptio non est mutanda: vide cap. 30. de præscription. Hujus constitut. fit mentio in Novell. *Valentiniani de præscrip.* 30. *ann. et Novel. de Episcop. judic.* apud Sidonium lib. 8. epist. Cassiodorum lib. 5. variarum, Suidam in verbo τρίσχος ἐμεσηνὸς, et Procopium de bello Vandalico: vide scripta ad *tit. de perpet. et temp. act. Instit.* et scripta ad *l. ult. inf. de duobus reis*, et cap. 30. de præscript. *Nov. Theodosii junioris, de præscriptionibus.*

§. 2. *Per executorem*) Olim ex *Novella Valentiniani de Episc. judic.* necessaria erat litis contestatio, quæ si hodie interveniat, ab ea etiam 40. anni computantur, qui actioni dabuntur, *l. ult. inf. hoc tit.*

§. *Hæ autem*) hoc obtinet in actionibus, quæ privatis competunt, nam actiones, quæ civitatibus, ecclesiis, locis venerabilibus, et eorum nomine, quæ in redemptionem captivorum relicta sunt, competunt, centum annis tantum sopiuntur ex *l. ult. sup. de SS. Eccles.*

§. *ult. Movendi*) id est, agendi. Sic motus, id est, actio: vide not. ad *l.* 3. *sup. de quadrien. præscrip.*

Legis.) Juris.

Etiamsi se) Verum ea creditori non aufert actionem, sed non obstat, quo minus auferatur, id est, non prodest.

L. 4. *Omnes cum suo robore*) Quales sunt eæ

præscriptiones, quæ adversus fiscum dantur, *l.* 13. *ff. de div. temp. præscrip.*

§. 1. *Vel publicum*) Excipe casum *l.* 6. *hujus tit.*

Quadraginta annorum) vide cap. 31. de præscriptionibus.

Quolibet jure) Jure actionis, non luitionis: vide scripta ad *l.* 10. *sup. de pign. act.*

L. 5. *Quadraginta*) At ex *Nov. Majoriani de curialibus* obstabat præscriptio 30. annorum.

L. 6. *Functiones*) vide *cap.* 31. *de præscript.* et scripta ad *l.* 2. *in fi. sup. de jure emphyteut.*

L. 7. *Cum notissimi*) vide *cap.* 30. *de præscript. et cap.* 31. *ibidem*, et scripta ad *l.* 6. *supra de obligat. et act.*

Suppositæ rei) Pignori obligatæ.

§. *Et sancimus utpote apud debitorem*) Ergo jus liberandi pignoris præscriptione non tollitur: vide scripta ad *l.* 10. *sup. de pgn. act.*

§. *Imo et illud. Per conventionem*) Possessoris hypothecæ.

Ea detentio) Ergo putandum ab hac detentione creditori numerari an. 40.

§. *Sed etsi: ad agnoscendum*) Agnoscitur debitum novo chirographo: item soluta parte sortis, aut usuris.

L. 8. *Si quis*) vide notata ad *l. eos, sup. de usur.* et scripta ad *l. debitor* 59. *ff. ad Trebell.* et ad *l. plures* 18. *sup. de fide instrum.*

§. *pen. Intra annum*) vide cap. 20. de præscriptionibus.

§. *ult. Ex quo debitor*) vide notata ad *d. l. eos.*

L. 9. *Sæpe*) hæc l. abrogatur *Novella Valentiniani de Episc. jud.* vide cap. 31. de præscript.

De annali exceptione Italici contractus tollenda, et de diversis temporibus, et exceptionibus, et præscriptionibus, et interruptionibus earum. TIT. XL.

Exceptionibus, et præscriptionibus) Etsi dicit, exceptionibus, et præscriptionibus, una tamen res est, ut docet, quod in *l* 1. *hoc tit.* dicit, *exceptiones*, *vel præscriptiones.*

L. 1. §. *Deinde illud spatium annale*) Actiones enim personales in Italia præscriptione anni utilis summovebantur.

§ *Ad hæc: Triginta annorum*) vide *cap.* 30. *de præscript.*

Neque furti) Etiamsi adhuc vivat fur, et rem contrectet, quod olim non obtinuit, *l. quandiu*, *ff. de furt.* vide *cap.* 30. *de præscript.*

§. *ult. Ne autem*) Ergo filiofam. ea non obstat præscriptio, quod non egerit, cum id a patre facile impetrare posset: igitur multo minus debitori obstabit, quod pecuniam non solverit: expeditior enim agendi plerumque, quam solvendi facultas, *l.* 9 *et ult. sup. de pign. act.* vide scripta ad eas ll.

Filiifam. in omnibus) idem in *Nov.* 22.

L. 2. *Et sufficere*) At usucapio non interrumpitur ex posteriore alienæ rei scientia, *l. ultima, sup. de usucap. transform.*

§. 1. *Defensorem civitatis*) Ex hoc loco emendatus est locus Constantini Harmenop. lib. 1. tit. 3. in quo pro τοῖ. ἐκκρίτοις τῶν πολιτῶν, legen. τοῖς ἐκδίκοις τῶν πόλεων.

L. ult. et libellum conventionis) Qui in Novella Just. dicitur δήλωσις, βίβλος αἰτιάσεως, ψῆφος, *un adjournement.*

De Alluvionibus, et Paludibus, et pascuis ad alium statum translatis. TIT. XLI.

L. 2. §. 1. *Alieno saltem*) idemque statuitur in *l.* 2. *ff. de censibus.* At secus est in emphyteuticario: vide notata ad *d. l.* 2. et scripta ad *l.* 1. *sup. de jure emphyteut.*

De sententiis præfectorum prætorio. TIT. XLII.

L. 1. *Non provocandi, sed supplicandi*) hoc remedium ἀναψηλαφήσεως inventum est appellationis loco, *Nov.* 82. §. *pen.*

Ut intra biennium) vide cap. 21. de præscript.

Quomodo et quando judex sententiam proferre debeat præsentibus partibus, vel una parte absente. TIT. XLIII.

L. 1. *Imp. Marcus Ælius*) Legen. Titus Ælius. Hic namque est D. Pius.

L. 9. *tres denuntiationes*) Quæ per officia, et exsecutores fiunt: edicta vero publico loco affiguntur, unde recte legi possunt. Literæ autem ad reum mittuntur, Paulus *lib.* 5 *Sent. tit.* 5.

De sententiis recitandis. TIT. XLIV.

Pro breviculo legendum *periculo*. Periculum est libellus, instrumentum, documentum, in lib. notarum Cicer. de ll. et 5. in Verr. Æmilius Probus in Epaminonda: vide supra ad *l.* 5. *sup. de probat.*

De sententiis et interlocutionibus omnium judicium. TIT. LXV.

L. 13. *Non exemplis, sed legibus*) vide scripta ad *l.* 11. *sup. de rebus creditis.*

De sententiis, quæ sine certa quantitate proferuntur. TIT. XLVI.

L. 1. *Cum judicem*) Addictum actioni judicati. Diversa est species *l.* 1. §. 1. *ff. de usuris.*

De pœna judicis, qui male judicavit, vel ejus, qui judicem, vel adversarium corrumpere curavit. TIT. XLIX.

L. 1. *Ad gaudium*) Lege, *Cassium ex l.* 1. *ff. de calumniatoribus.* Sic in veteribus libris hæc constitutio inscribitur.

Sententiam rescindi non posse. TIT. L.

L. 2. *Peremptorias*) vide scripta ad *l.* 19. *sup. de probat.*

De fructibus, et litium expensis. TIT. LI.

L. 2. *Litigator*) Ex *l.* 1. *C. Theod. eod.* Fructus dupli præstandi erant. Quod jus manet ex 12. tab. Paulus *lib.* 5. *Sentent. tit.* 9.

L. 3. *Significaverit victori*) Quod si perperam id omiserit, litem suam faciet, *l.* 11. §. *sin autem, sup. de judic.*

De re judicata. TIT. LII.

L. 4. *Instrumentorum postea repertorum*) vide notata ad *l. admonendi, ff. de jurejur.* et scripta ad init. *tit. sup. de rebus credit.* et ad *l.* 1. *sup. de condict. indeb.*

L. 5. *Quolibet modo* Puta datis pignoribus, vel fidejuss.

L. ult. Gesta) Sumpta est ex *Cod. Theod. lib.* 10. *tit.* 4. ubi statuitur, ea, quæ acta sunt contra Manichæos, publicam fidem facere apud omnes judices, et in omni caussa.

De executione rei judicatæ. TIT. LIII.

L. 2. *Ad emolumentum*) id est, ad effectum et exsecutionem, id est, exsequi jubebit, exsequetur.

L. 3. *Res soli, quæ pignori*) Pignora per apparitores in caussam judicati capiebantur, et ab iis vendebantur, *l.* 2. *inf. si in caussam jud. pign.* Ex apparitoribus autem illis etiam præcones erant, et ideo hic dicitur, bona sub hasta præconis vendi.

L. 4. *Stipendia*) idem dicemus in specie *l.* 40. *ff. de re judic.*

L. 5. *Etiam*) vide scripta ad *l.* 3. *sup. de obligat. et act.*

L. ult. Debitum confessi) in jure. Subscriptio retinenda est ex *l.* 19. *sup. de obligat. et act.* quæ hujus legis prior pars est. D. Id. Febr. C. C. Conss.

De usuris rei judicatæ. TIT. LIV.

L. 2. *Eos qui*) vide scripta ad lib. 3. Obser. cap. 39. et Alciat. lib. 1. παρέργ. cap. 32.

Quatuor menses) vide cap. 26. de præscript. et scripta ad *leg.* 13. *sup. de usur.*

L. 3. *Quadrimestres*) vide cap. 16. de præscript.

Centesimam) Quod antea licebat, *l.* 3. *C. Theod. eodem*, quæ hic abrogatur : vide scripta ad *l. ult. sup. de usuris.*

§. *ult. Laxamentum*) Alios casus, quibus cum reo mitius agebatur, quam cum mandatore aut fidejussore : vide in scriptis ad *l.* 20. *sup. de usur.*

Si ex falsis instrumentis, vel testimoniis judicatum sit. TIT. LVIII.

Vide scripta ad *l. ult. sup. de fid. instrum.*

L. ult. Et soluti) hic unus est casus, quo soluti ex caussa judicati datur repetitio. Alium vide in scriptis ad *l.* 1. *sup. de condict. indeb.*

De appellationibus, et consultationibus. TIT. LXII.

L. 1. *Prius*) Ad hanc l. pertinet *l.* 7. *inf. ad l. Juliam de vi, et l.* 68. *de plagiariis.* Ex hac lege exemplum peti potest ejus, quod dicitur, sententiæ rationem adscribendam esse. Hinc Servius Æneid. 10. *antequam dicatur sententia, ejus, præmittitur ratio* vide scripta ad §. *ult. l. qui Romæ ff. de verb. oblig.*

L. 2. *Provocandi*) puta si relatio judicis edita non sit litigatoribus, vel falsa dicatur, *l.* 1. §. 1. *ff. eodem.*

L. 3. *Perpetui juris*) id est, edicti perpetui, Sic in *l. pignus, sup. de pign. act.* ubi vide.

L. 6. §. *Sin autem : tertio die*) vide cap. 4. de præscrip. Hæc vero abrogatur. *Nov.* 23.

§. *ult. Apostolos*) vide cap. 10. de præscript.

Sine aliqua dilatione id est, intra 30. dies, *l. judicib. inf. eod.* et ibi Græci.

Cautione) De qua Paulus tractat *libro* 5. *Sentent tit.* 33.

L. 9. *Habe rad. chariss. nobis*) Legendum *Habe Heraclida carissima nobis :* vide scripta lib. 1. Observ. cap. 35.

L. 16. *Qui imaginem*) Qualis est præfectus urbi, ut constat ex veteribus script. Item vicarius, *l.* 1. *sup. de offi. vicarii.*

L. 23. *Hemum montem*) Legendum Hæmimontem.

L. 24. *Triginta dierum*) vide cap. 10. de præscript. Idem in *Nov.* 123. Verum hic opponitur *Nov.* 133. in qua vult Justinianus acta edi sine ulla dilatione : dicendum sine ulla dilatione frustratoria, ut in *l.* 1. *sup. de dilat.*

L. 25. *Et in multis*) Et hic unus casus est, quo ante sententiam appellatur ab interlocutione.

L. 31. *Sex menses*) vide cap. 7. de præscript.

De temporibus, et reparationibus appellationum, seu consultationum. TIT. LXIII.

L. 2. *Tempora*) Vide de bis appellationum

temporibus cap. 16. de præscript. vide etiam *Novell.* 82. et 126.

Fatalium) Fatales dies ideo dicuntur, quod iis disceptetur caussa. Est in disceptatione caussarum fatum aliquod, unde dicimur experiri de jure nostro, *l.* 41. *Cod. Theod de appell.*

L. 5. *Armeniis gentibus*) id est ex rescripto principis: vide cap. 16. de præscript.

§. 1. *unus fatalis dies*) κυρία ἡμέρα.

Decem fatales dies) vide cap. 7. de præscript.

§. *Illud etiam: sive cognitionaliter*) vide cap. 7. de præscript. εἴτε μονομερῶς εἴτε διαγνωστικῶς id est, utraque parte præsente. Nam hoc speciale est in appellationibus, ut μονομερῶς agi possint, *l. ult. ff. ad Trebell.* vide scripta ad *l. pen. sup. de testibus.*

Cum adversarius) hujus rei exempla sunt in *l.* 5. *inf. de pign. l.* 19. *ff. de appellat. l.* 1. §. *si quis ipsius, ff. quando appel. l.* 63. *in fi. ff. de evict. l. ult. ff. ad Trebel.*

Caussam dirimere) Post appellationum tempora.

Aliud ei annale tempus) vide cap. 16. de præscript. *Nov.* 49. *et* 136.

Quando provocare non est necesse. TIT. LXIV.

L. 7. *Venales*) At dum de arbitriis eorum quæritur, ex compromisso adeuntur. Ex hac caussa datur ex cautione doli, vel dolo actio, *l.* 31. *ff. de recept.*

L. 9. *Post vicesima stipendia*) vide cap. 28. de præscript. Tacitus lib. 1. Tiberius dixit, imparem fore Rempubl. oneri, nisi veterani dimitterentur post 20. annos. Suida in verbo veteranus.

Quorum appellationes non recipiuntur TIT. LXV.

L. 6. *Quisquis*) Ex hac constitutione Tribonianus etiam mentionem edicti D. Adriani removit, qui constituerat, nemini appellare licere, ne testamentum aperiretur. Idque exemplo l. Juliæ de vicesima, quæ statim post mortem testatoris testamentum aperiri voluit. Paulus *lib.* 4. *Sent. tit.* 6.

Si pendente appellatione mors intervenerit. TIT. LXVI.

L. ult. Si unus) hujus l. speciem. atque etiam totam explicationem vide in tract. de præscript. cap. 16.

Adhuc pendente appellatione) Intra primum puta lapsum, id est intra sex menses, cum ei superessent 2. menses tantum.

Residuum tantum temporis) Puta duo menses.

§. 1. *Post lapsum*) Non ex morte testatoris currunt, sed a finito tempore hæredi deliberandi caussa dato.

Si unus ex pluribus appellaverit. TIT. LXVIII.

L. ult. Idem A. Sereno) Con. *l.* 1. *sup. de divers. rescript.* et ex ea hic lege *Supero*, aut illic, *Sereno* et adde subscriptionem, D. Id Jul. Alexandro A. XI. et Marcello Conss.

Si de momentanea possessione fuerit appellatum. TIT. LXIX.

Momentanea) Legend. *momentaria.*

L. 1. *Etsi appellatio interposita*) Ergo recipienda provocatio non est. Quoniam tamen Symmachus lib. 1. Epistol. ait, se recepisse, cum ab eo ad principem provocatum esset, *ut in extremo*, inquit, *Imperatorium et invasionis indignitas, et modus judici perveniret.*

Qui bonis cedere possunt. TIT. LXXI.

L. 1. *Judicati detrahantur in carcerem*) Quod licebat ex veteri jure, etiamsi de eo nihil cavissent contrahentes, hodie cavere oportet: vide scripta ad *l.* 2. *sup. quod cum eo.*

L. 8. *Salva eorum videlicet æstimatione*) idem in *l.* 11. *sup. ex quib. caussis infam.*

§. *ult. Generando*) *L.* 2. §. *pen. ff. de judic.*

De bonis auctoritate judicis possidendis, seu venundandis, et de separationibus bonorum. TIT. LXXII.

L. 6. *In gloss. Creditores scil. hypothecarii*) Adde etiamsi sint posteriores chyrographario etiam privilegiario, ut Reipubl.

L. 7. *Si uxor*) Conjun. *l.* 6. *sup. de hæred. act.* et ad hanc ex illa adde subscriptionem. Eadem enim lex est: vide etiam scripta ad illam.

L. 9. *In gloss. Tempore autem*) Post citationem, *l. debitoribus*, adde, Recte. Sic *l.* 1. *C. Theod. de distract. pign.*

L. 10. §. 1. *Duorum annorum*) vide cap. vigesimum primum de præscript.

§. *Sin autem hi: post definitum*) Est autem definitum tempus duorum mensium, *l.* 1. *C. Theod. de distract. pign. et l. debitoribus, ff. de judic.*

A nobis) Delendum, ut recte in margine ex Alciato annotatur.

De privilegio fisci. TIT. LXXIII.

L. 1. *Res, quas tuas esse*) Cum non sint in dotem datæ: alioquin pignori tacite tenerentur non tantum ob primipilatum: sed et ob quodvis munus, *l.* 4. *inf. in quibus caussis pign. tac.*

L. 2. *Tamen si priusquam*) hic casus est exci-

piendus, si Titio primum, tum fisco, deinde doti res obligata sit. Harmenop. lib. 3. tit. 5.

AD LIBRUM VIII.

De Interdictis. TIT. I.

Lex 1. *Ad exemplum*) vide scripta ad *l.* 8. *supra de reb. cred.*

L. 2. *Præses*) Conjun. *l. unic. sup. ubi de hæred. agi.* ut docet inscriptio et subscript.

L. 3. *Competentibus actionibus*) id est, extraordinariis actionibus, quæ pro interdictis dantur, aut quasi interdictis, ut explicatur in fin. hujus l.

Ordine facto) id est, ut ordinata et præparata caussa proprietatis.

L. ult. Ruptis veteribus ambagibus) id est, misso veteri ordine. Ergo extra ordinem.

Actionem) Scil. utilem, quæ pro interdicto competit.

Quorum bonorum. TIT. II.

L. 1. *Et ad hæreditatem*) Legend. *hæreditatis*, ut est in *l.* 3. *de bon. poss.* Ex ea constat hæreditatis possessionem veteres dixisse pro bon. possessione. Idem Tullius in partitionibus.

L. 2. *Si ex edicto*) In margine alias, *si ex interdicto*. Male.

Negotium integrum) id est, si bonorum possessionem agnovisti, si ita successionem consobrinæ quæsisti, ac si rem obtineas.

L. ult. Consanguineis) id est, fratre, vel sorore. Sic semper in libris nostris, non ut alibi pro cognatis, §. *vulgo, Inst. de success. cognat.*

Prudentium omnium responsa) Jus civile.

Quorum legatorum. TIT. III.

Legend. *Quod legatorum*, ut recte Flor. et docent verba edicti. *Quod legatorum nomine.*

L. 1. *Satis idoneæ*) id est, per quam idoneæ. Hoc autem jus retentionis commodius est, quam jus vindicationis.

Retentione competenti) Pro rata Falcidiæ.

Unde vi. TIT. IV.

L. 1. *Recte possidenti*) At qui cum vitio possidet, non utique semper vim jure propulsat, *l.* 1. *ff. eod.*

Inculpatæ tutelæ moderatione) id est, cum modo æquo et pari, cum moderatione æquabili et remota ab omni culpa.

L. 2. *Interdicti exemplo*) id est, actione utili.

Utilis annus) Ergo interdictum quotidianum est annuum, *l.* 1. §. *annus, ff. eod.*

Quantum ad eos) Sed si hæredes, non tenebuntur interdicto unde vi, sed actione in factum, *l.* 1. §. *ult. l.* 3. §. *ult. ff. eodem.*

L. 4. *Eum*) De quo scil. consuluisti.

Ad instar interdicti, unde vi.) Quasi interdicto.

L. 5. *Pœna teneatur legitima*) id est, legibus Juliis.

Possessio restitui) In hanc rem competit generale interdictum restitutorium, sive momenti actio, quæ patet latissime, non datur autem interdictum unde vi.

In gloss. Legitima) Ad fin. adde, imo legibus Juliis: nam interdictum unde vi pœnale non est.

L. 6. *Meminerint*) hæc l. proprie pertinet ad eum qui per speciem rescripti, vel interlocutionis inscio domino, et absente rem alienam occupat.

Sive sententia) Hic sententia, est interlocutio, admonitio. Sic sæpe in Nov. Justin. sententia significat ψῆφον, πρόκλησιν, δήλωσιν, *un adjournement* In Nov. 1. ait ψῆφος ubi Julianus vertit *sententiam*: vide scripta ad *l.* 39. §. *fructus, supra, de leg.* 1. Sic sumitur in *l.* 3. *ff. de usur.* uno loco.

§. 1. *Omni negotio*) hoc modo omissæ litis non datur reparatio, *l.* 2. *C. Theod. eod.*

§. *ult.*) hæc pars hujus l. extat in *C. Theod. l.* 2. in medio. In eo pro P. V. est V. Urb. Alia quoque est subscriptio.

His rem debitam) hæc potissimum verba indicant in hac l. de eo tantum agi, qui rem sibi debitam, inscio domino occupat per causam rescripti principis.

Bonorum quoque publicatio) hæc verba addere necesse non fuit, cum semper deportationem sequatur bonorum publicatio, *l. deportatorum, ff. de pœn.*

In gloss. Sententia) Ad fin. adde. Recte.

L. 7. *Rerum privatarum*) Adde, S. D. Repetitur in *C. Theod. l.* 3. *eodem.*

Si quis) hæc constit. revocatur ab Atalarico apud Cassiodorum lib. 9. var.

Adventum judicialis arbitrii) Legend. *Eventum*, id est, sine cognitione, vel auctoritate judicis.

Kalend. Junii) Alias Julii.

Dominus quidem constitutus) hic abrogatur §. *ult. l.* 3. *C. Theod. ad l. Jul. de vi.*

L. 8. *Momentariæ*) Repetita est in *C. Theod. l.* 8. *lib.* 2. *tit.* 1. ut et *l. un. inf. de oblig. et l.* 16. *inf. de accus. et inscrip.* quæ ibi conjunctim sub una lege leguntur, quare conjungendæ sunt. Et sic emendanda est subscriptio, D. VIII. Id. Januar.

L. 9. *Judicem condemnare*) Quod si nulla præcedente taxatione juratum sit: judex poterit jusjurandum moderare, *l.* 13. *sup. de jud.*

L. 10. *Non abs re*) Con. *l. Conductores* 13. *sup. loc.* et ex hac ad illam adde subscript.

L. 11. *Vacuam possessionem*) Idem est vacans possessio, et vacua At in *l.* 4. *sup. eod.* loquitur de possess. quam alius tenebat.

§. *ult. Veteribus legibus*) ut in *l.* 43. §. *qui alienum*, *ff. de furt.*

Ex die, ex quo possessio) Ergo inter absentes tempora momenti non servantur, *l. proxima, infra.* Porro viginti anni sufficient, in specie §. *quod autem*, *ff. de usucapionibus.*

30. *Annorum*) vide cap. 33. de præscript.

Si per vim, aut alio modo absentis perturbata sit possessio. TIT. V.

L. 1. *Id solum diligenter*) Salva et integra quæstione proprietatis.

L. 2. *Nec*) Coni. *l. pen. sup. de acquir. poss.* utriusque eadem esse debet inscriptio et subscriptio. Nam in *Cod. Theod.* hæ leges conjunctæ sunt.

Responsum) Vel rescriptum.

Cognitoris) Vel judicis.

Permittit) Legendum, *permittitur.*

Partium assertione) Præsente adversario. Nam assertio nulla est nisi partes præsentes sint.

Uti possidetis. TIT. VI.

Reddito interdicto uti possidetis, tunc si petitorio judicio agatur, satisdare debet petitori is, qui in possessione est potior: aut si non satisdet in petitorem satisdantem transfertur possessio, ita ut alteri incumbat onus probandi: vide scripta ad *lib.* 1. *Sent. Pauli tit.* 11. At neutro satisdante potior habebitur is, qui interdicto.

De Tabulis exhibendis. TIT. VII.

L. 1. *Interdicto uti possidetis*) Datur enim his omnibus quibus quid in testamento adscriptum est, *l.* 3. §. *solent*, *ff. eodem.*

De Liberis exhibendis, seu deducendis, et de libero homine exhibendo. TIT. VIII.

L. 1. *Interdicto in eam rem*) Vel prætor extra ordinem de eo cognoscet, *l.* 3. §. *Julianus*, *ff. eodem.*

L. 2. *Ac postula*) Extra ordinem. Horum enim Impp. tempore interdictorum usus exoleverat, *l. ult. hic*, *l.* 3. *sup. de interdictis*, *l.* 2. *et* 4. *sup. unde v.*

L. ult. Filia Philippi) uxore tua. Hic H. Evodius est maritus, quo pertinet *l.* 2. *ff. eodem.*

De Precario, et Salviano interdicto. TIT. IX.

L. 1. *Id enim tantummodo*) Quia datur in personam. At utile interdictum Salvianum, id est, verbis interdicti in rem scriptis, dabitur in extraneos, directum non item, *l. ff. de Salv. interdicto*: vide etiam scripta ad *l.* 8. *sup. de rebus credit.*

Ad exemplum) Dari ad exemplum aliorum perpetuo est esse utile.

L. 2. *Habitaculum*) Ex persona defuncti, non ex sua, quia precarium finitur morte ejus, qui fuit habitandi caussa.

De Ædificiis privatis. TIT. X.

L. 1. *Modum usitatum*) Fuit certus modus altitudinis legibus, aut moribus definitus. Sex. Victor in Trajano scribit, Trajanum statuisse, ne altitudo ædium excederet sexaginta pedes, idque ob frequentes ruinas. Strabo lib. quinto scribit, Augustum constituisse septuaginta pedes.

L. 2. *Negotiandi*) id est, promercii, *l. cetera*, *ff. de leg.* 1.

Divi Vespasiani) Sic et in *l. Divus*, *ff. de jure patron.* Pro Vespasianus, videtur legendum, *Hadrianus.*

Ex Senatusconsulto) Hoc Senatusconsultum Aviola et Pansa Coss. factum est tempore Hadriani, ut confirmat Spartianus in Hadriano. Quare dicendum, aut erratum in nomine Imp. hoc loco: aut Senatusconsultum hoc non pro eo, de quo jam diximus, accipi, sed pro Senatusconsulto edictum Vespasiani secuto. Nam edicta Imperatorum Senatusconsulta sequebantur, ut confirmat edictum D. Marci de Christianis, quod extat apud Justinum martyrem Apologia 2. et *l.* 1. *ff. in quibus caussis pign. tac. contrah. l. si ventre*, §. 1. *de privil. credit.*

Exceptum est) Eodem SC. *l. cetera*, §. *item quæri*, *ff. de leg.* 1.

L. 3. *vicinorum*) Nam plerunque vicinorum interest ædes restitui, ut si eis deberetur servitus onus ferendi, *l. eam debere*, *ff. de servit. urb. præd. l. et si forte*, §. 1. *ff. si servitus vind.*

L. 4. *Quatuor mensium*) vide cap. decimum sextum, de præscript.

Centesimis usuris) Quæ in 100. efficiunt duodecim.

Pro solido) μονομερῶς.

Vindicare, vel obtinere) Vindicatur jus dominii, dimicatur ab eo, qui non possidet, obtinet jus dominii, qui id sibi defendit per retentionem possessionis, *l. pen. inf. de desertor. lib.* 12.

L. 5. *Quasi socius*) Socius est is, quem ad communionem junxit contractus. Collega is est, quem ad communionem junxit res ipsa, non contractus, ut cohæredes, collegatarius.

Solo cedant) L. 3. §. *sed si*, *sup. ff. uti possidet.*

Antiquato) Significat in hac specie, cum socius

improbe ædificavit, non servari edictum D. Hadriani.

D. Hadriani) id est, Marci (*). Nam sæpe ita hæc nomina confunduntur, ut quod in *l. cum senatus, ff. de reb. dub.* dicitur a Marco constitutum, id Ulp. in *Frag. tit. de legatis* tribuit Hadriano.

Edicto) hinc nota, orationem edictum vocari.

L. 6. §. ult. de Possessione) hoc loco possessio accipienda est pro agro. Festus: *Possessiones vocantur agri late patentes privati, publicique.*

Per muros) id est, prope muros.

L. 7. ad Vivianum) Legend. *ad Anicianum*, ut constat ex *l. 1. C. Theod. de indulg. debit. l. 2. C. Theod. de itin. muni.* quæ leges conjungendæ sunt.

L. 8. Curiales) Curiales sunt, qui allecti consilii caussa.

Possessores vero) Possessores ceteri sunt, non curiales.

L. 9. A periculo vindicentur) Incendii scil.

L. 10. Euphratensem, Quæ et Augusteuphratensis dicitur in *l. ult. inf. de divers. off.* Sex. Aurel. Victor in Vespasiano.

Syriam secundam) hæc illa est, quæ Syria salutaris dici solet.

Ubi magis hoc consideratur) Propter incursus prædonum.

L. 11. Mæniana) Mœniana projectiones sunt ædium, id est, tigna projecta ultra ædes, *des sallies*, in quibus sol capitur, *l. malum* 242. §. 1. *ff. de verb. sign.* Recte hoc loco Accursius vocat solaria, ut constat ex proxima Zenonis constitutione, et *Novella ult. Leonis:* ac ex Harmenop. lib. 2. qui mœniana vocant ἡλιακὰ. Mœniana autem dicta, quia primus ultra columnam ausus est ædificia extendere. Hinc columna Mœnia locus sordidorum causidicorum. Scribendum itaque columna Mœniana.

τειχιοστὰς) vide scripta lib. 1. Obs. ubi primus docui legendum ἐξώστας, idque ex Harmen. lib. 2. dicuntur et ἐξοστάρια *Leonis Nov. ult.*

In provinciis) Semper permissum fuit in provinciis Mœniana extruere: in urbe non semper, ut docet Amm. Marcellinus lib. 17. vide scripta Observ. lib. 1. cap. 30.

Per decem pedes) Idem tradit Leo *Nov. ult.*

L. 12. Quæ de servitutibus loquitur) in Græco inscribitur περὶ καινοτομιῶν, de servitutibus: hic vocatur ob servitutem luminis, de qua agit.

In gloss. Zenonis: sed ubi est) hac Zenonis constit. caruimus, ea tandem prodiit in C. Lugduni edito anno domini 1557. Exstat ea quoque in Græco in Scrimgeri novo lib. ejusque denique mentio fit in *Nov.* 63.

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib. 2. cap.* 14.

De Novi operis nuntiatione. TIT. XI.

L. 1. Hæc l. unic. conjungi debet tit. præced. *de ædif. privatis*, nec novus hic faciendus est titulus. Quandoquidem nec Græci eam agnoscunt in lib. Βασιλ.

Officio) Sic *l. si fidejussor*, §. *ult. qui satisd. cog. l. eum pro quo, ff. de in jus voc.*

De Operibus publicis. TIT. XII.

L. 2. vide *l. 27. et 78. C. Theod. eod.*

L. 5. Nisi ex suis pecuniis) Quod si ex pecunia publica inconsulto principe, id eis accepto non feretur, *l. 27. et 28. C. Theod. eod.* Porro Tribonianus de suo hanc clausulam addidit.

L. 6. Præscriptio) Const. l. tit. 1. *Ne operæ a coll. exigantur.* Sed ibi vult cessare tantum eas operas, quæ illicite illatæ sunt.

Contra ornatum) Recte: nam alioquin in publicum vindicantur, *l. 19. inf. eod.* vel eis, quæ extructæ sunt, pro solo vectigali imponitur, *l. si legem*, §. *ult. ff. eod.*

In gloss. Fratrem, Sed salarium) Legend. *solarium*.

L. 7. Et murorum instaurationem) hoc Triboniani est, *sive extructionem*. Nihil obstat *l. un. inf. ne operæ a coll. exig.*

L. 10. Si qui) Cum hac l. pugnare videtur *l. 3. et 4. ff.* nisi advertamus in l. 4. scriptum esse, *superscribere*. Verum nomine principis superscripto potest præsidis subscribi.

L. 11. Tertiam partem) Ceteræ partes in fiscum cadunt, *l. ult. sup. de vectig. et commiss.*

Substitutioni) Legend. *Sabustioni*, ex lib. 15. *Cod. Theod. tit. 1. l. 72.*

L. 12. Territoria) Territoria hoc loco agros privatos vocat, cum vulgo sint universitatis agrorum.

Non sterilia juga) hoc Triboniani est.

L. 14. Vulgo παραπίσσια) Legend. παραπετάσια, ut et in *C. Theod. legitur eod. tit.* Sunt autem opera, quæ aliis operibus adhærent.

L. 20. Reddere civitati) Vel eis, quæ extructa sunt, pro solo vectigal imponitur, *l. 5. in fin. ff. eod.*

De Ratiociniis operum publicorum, et de patribus civitatum. TIT. XIII.

L. 1. Utrosque proconsules) Asiæ, et Achajæ. Hi erant proconsules in Oriente, ut constat ex notitia Romani Imperii.

Unam siliquam) quæ est vigesima quarta pars assis.

De Pignoribus, et hypothecis. TIT. XIV.

L. 1. *Nihilo magis liberabitur*) Recte: nam et qui bonis cedit, non liberatur, nisi solidum, quod sibi debetur, creditor consequatur, *l.* 1. *sup. qui bonis cedere poss.* Adde etiam, nisi idoneum sit pignus.

L. 2. *Interim*) id est, donec apparuerit, an ex priore pignore speciali ipse mihi debitam quantitatem colligere possim. Ad solutionem Johannis, quæ incipit (*vel in illa*) adde, recte.

L. 3. *creditores*) vide scripta ad *l.* 10. *sup. de pign. act.*

L. 5. *nec. tibi*) Etiam scienti: nam ignoranti nullo casu obest.

Non caussa cognita) Caussa cognita est utraque parte præsente, cominus partibus constitutis, cognitionaliter *l. ult.* §. *illud, sup. de temp. appell.*

Sed præscriptione) Quia tardius judicio appellationis adfuit, *l. Herennius in fin. ff. de evict. l. si expressim, ff. de appellat. l.* 1. §. *si quis ipsius ff. quando appelland. sit.*

L. 6. *Obseqium*) Obsequia vocat munera, et tributiones.

L. 7. *Usucapio pignoris*) id est, non tollitur usu anni aut biennii secundum jus antiquum, nec hodie usu triennii, quo res mobilis usucapitur, et Serviana actio tollitur præscript. longi temp. *l.* 6. *et* 7. *sup. de oblig. et action.* vide scripta ad eam l.

L. 8. *quamvis*) hæc l. sumpta est ex *l. unic. inf. etiam ob chirog. pecun.* ut docent inscript. et subscript. eædem.

Feceris condemnationem) id est, obtinueris condemnationem contra reum, in *l. grege*, §. *etiam, ff. eod.* dicitur, *judicatum facere debitorem*, id est, condemnatum.

L. 9. *Ad te translatum est*) Non creditorem.

Detinere cœperunt) Nacti casu aliquo rei possessionem.

In gloss. Ratione) Adde ad finem, nisi sit contracta ἀντίχρησις.

L. 10. *Debitores præsentes*) Imo necesse est, ut prius denuntietur præsenti, ut solvat: nulla enim est actio justa, quæ ante denuntiata non sit: absenti, aut latitanti non est necesse fieri denuntiationem.

Quas istrumento) at et sine instrumento pignus recte contrahitur, *l.* 11. *inf. eod.*

L. 11. *Nominatori*) Qui et creator dicitur, *l.* 2. §. *si ei, ff. de reb. ad civit. pertin.*

Pignori capere) Nam jus (*) pignoris capiendi solis populi Romani magistratibus competit, *l. aliud.* 2. §. *ult. ff. de verb. signif.* Magistratus municipales quales fere erant nominatores, non habent, argumento *l.* 4. *ff. de damno infect.*

L. 16. *Pignoris obligationem*) Tria acquiruntur, dominium, possessio, obligatio. Actio et obligatio per liberam personam nobis non acquiritur, nisi sit in nostra potestate.

L. 18. *in rem est*) Personam non obligat, *l.* 2. *inf. si unus ex pluribus hæredib.*

L. 19. *Non habet necesse*) Nisi ita convenerit.

Custodiam) In hoc proposito custodia est studium, et accuratio boni et diligentis patrisfamil. in re custodienda, *l. ea igitur, l. si pignori*, §. *ult. ff. de pign. act.* vide not. ibi, et scripta ad *l.* 3. *sup. de pign. act.*

L. 20. *Oblato, consignato atque deposito*) Pecunia offertur testibus præsentibus congruo loco et tempore, *l. obsignatione, inf. de solut.* Deinde obsignatur sacculus pecuniæ signantium signis, *l. ult. de leg. commiss.* Demum sacculus deponitur in æde sacra, aut in tabulario urbis, aut ubi judex censuerit.

Convenire) Creditori tamen dabitur utilis actio depositi in tabularium, vel utilis vindicatio, *l. acceptum, sup. de usur.*

L. 21. *in gloss. Petere*) ad fin. donec sibi solutum sit, scilicet per exceptionem doli.

L. 22. *Secundus*) hæc lex explicanda est ex *l.* 1. *inf. qui pot. in pign. hab.* ut confirmet sibi pignus, si eam pecuniam obtulisset, eamque prior creditor accipere noluisset, obsignavit et deposuit.

L. 23. *Major*) hæc l. explicanda est ex *l.* 2. *inf. de remiss. pign. l. si tibi*, §. 1. *ff. de pact.*

Jurisdictio) id est edictum prætoris. Nam pactum solum non sufficit: edictum prætoris facit, ut id pactum pariat obligationem, quasi dicas non vi sua, sed ex jurisdictione actionem parit: vide scripta ad *pr. tit. ff. de pign. actione.*

Persequi non potest) Cum effectu scilicet: nam obstat exceptio.

L. 25. *Integra petitio*) Quia creditor vim majorem, aut factum non præstat, *l.* 19. *sup. eod.*

L. 27. *Argenti distractores*) Mensarii, argentarii, Sic *l. pen. sup. de constit. pecun.*

Metaxarii) Veteres quæcunque fila in unum collecta appellabant μετάξαν. Lucilius apud Festum et Isidorum, *linique metaxam.* At postea nomen hoc constitit in serico, et serici fila appellabant μετάξαν, fila inquam cruda nondum intexta, ut conficiuntur a vermiculis. Hinc metaxarii, *marchands de soye*: vide scripta.

Militia) Hoc solo intelligimus non accinc as,

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 1. *cap.* 43.

sed palatinas, civiles, inermes. Earum definitio est: militiæ sunt officia, vel administrationes quædam civiles eorum, qui in schola aliqua inter statutos deputati sunt, ex quibus ferunt de publico annonas, commoda, salaria.

Ad hæredes) Militia non transmittitur ad heredes, cum personæ cohæreat, *l. 5. §. si quid minori, ff. de minor.*

Sub certa definitione) id est, sub certa taxatione pecuniæ, quæ mortuo milite in hæredem transit.

§. 1. Talem militiam) non omnes militiæ erant venales. Militia adjutorum quæstoris non vendebatur ex *l. ult. inf. de proxenet.* At ex *Nov. 135. venditur.*

Communis militantium placiti) Julianus antecessor in Nov. 35. vocat, scholæ placitum. Recte. Communis militantium schola est. Casus etiam militiæ est, quod mortuo milite ex scholæ totius placito, ab eo, qui in bona ejus subrogatur, liberis defuncti, vel uxori, vel creditoribus, datur.

In auth. *Quod: ut militia emeretur*) Militiæ casus.

In quibus caussis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur. TIT. XV.

L. 1. Qui censentur) Census est tributum, quod infertur fisco, *tit. sine censu, vel reliquis fund. sup.*

L. Fructus pignori) At incerta in prædiis rusticis tacite non obligantur, secus est in urbanis: vide scripta ad *l. 5. inf. de loc.*

Credantur inesse) idem est in partu et fœtu. Obstat quod Paulus docet *lib. 2. Sent. tit. de pign.* Ait partum non teneri pignori, nisi id nominatim convenerit. Soli illi fructus sunt tacito pignori obligati, quorum debitum ad debitorem pervenit, fructus vero ab alio percepti non sunt pignori.

L. 4. Satis) hæc non tantum ad munus primipilatus, ut vulgo creditur, pertinet, sed etiam ad quodlibet munus civile, argumento *l. 3. supra, ne uxor pro marito.* Ait, ob munus a marito gestum non obligari bona uxoris, non in dotem data, *l. 1. inf. ad l. Jul. de vi*: quo a contrario significatur teneri ob civile munus bona in dotem data.

Qui primipili sarcinam) Primipilares sunt, qui species annonarias præbent ad pascendos milites, vel comitatenses, *l. 6. et 7. C. Theod. de cohort. prim.* Primipilatus est in libris nostris annonæ militaris procuratio. Olim primipilatus fuit præfectura quædam militum. His adde *l. sperieb. inf. de cohort. lib. 12.* vide scripta hic, et ad *l. 1. sup. de condict. ex lege.*

Ac nominatorum) id est, eorum, qui eum crearunt suo periculo, qui etiam creatores dicuntur.

L. 5. Placuerat) hic verbum *Placuerat* significat conventionem alioquin pignori non essent.

In gloss. Inducta. Non igitur scientia) id est, consensu.

L. 6. Si mater) hæc l. conjungenda est cum *l. omnium, sup. ad Tertyll. et l. si aut, sup. de legit. hæred.* Eædem sunt inscript. et subscript. sumptæ ex *Nov. Theod. de tutoribus.* D. vi. Idus Julii etc.

Sacramentum) Ergo jurabat se iterum non nupturam

L. ult. Sancimus) vide scripta ad *l. 5. sup. de locato.*

A conductore) id est, inquilino. Hoc loco namque inquilinus est in urbe conductor: in agro colonus. Appianus lib. 2. de bell. civil. ait, inquilinos esse τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ἀλλοτρίαις οἰκίαις.

Præsumptione) id est, hypotheca tacita jure contracta. Tacita hypotheca, Greci κατὰ πρόληψιν. De ea vide generaliter scripta ad *l. si fuerit, ff. de reb. dub.* et not. ad *l. neque, §. pen. ff. de fideicommiss. libert.*

Si aliena res pignori data sit. TIT. XVI.

L. 1.) Hæc l. negat creditori dari pignoris retentionem, non tamen ideo negat dari hypothecariam, ut confirmatur argumento tutoris et curatoris ex *l. 3. inf. eod. l. tutor ff. de pig. act.* vide scripta ad init. *tituli, supra, de p g. act.*

L. 2. Si probaveris) Velle videtur, qui scit et patitur.

L. 3. Rem mobilem) Recte mobilem. Nam obligationi rei immobilis refragatur constit. D. Antonini, de qua tit. De rebus eorum, qui sub tut.

L. 5. Ordinariam) id est, directam.

Utilis persecutio) Locus notandus. Ex eo apparet bonum esse argumentum a pignoratitia ad hypothecariam, quod maxime in ἀντιχρήσει locum habet.

L. ult. in fine. Et jure) Jus hoc loco juris civilis rationem significat. Auctoritates vocat constitutionem, *l. falsa, in pr. de condit. et demonstrat.* Repetitur hæc lex infra *lib. 11. tit. de agricol. et cens.* estque eadem inscriptio et subscriptio.

Quæ res pignori obligari possunt, vel non, et qualiter pignus contrahatur. TIT. XVII.

Et qualiter pignus) Ad hanc secundam Rubr. partem pertinet *l. 12. et ult.* ad primam reliquæ ll.

L. Alumnos tuos) id est, servos quos educasti.

Credibile est) id Just. in Novel. 59. ait fieri κατὰ πρόληψιν.

L. 2. Emptiones) Instrumenta emptionis, et auctoritatis. In gloss. recte.

L. 3. *Religiosum*) Conjun. *l.* 2. *C. de religios.*

L. 4. *Nomen*) id est, jus cautionis: vide scripta ad *l.* 3. *sup. de obligat. et act.*

L. 5. *Spem*) Spes futuræ rei recte venditur, donatur, et pignoratur, *l. non emptio*, *ff. de contrah. empt. l. spem*, *inf. de donat.*

Præmiorum) Ergo nec ipsa præmia, id est, commoda: præmia, quæ dantur athletis pro victoria, quia sacra sunt præmia.

Tenet) id est, non veniunt in generalem hypothecam de omnibus bonis.

In gloss. Coronis) Recte Accursius coronas, id est, pro adepta victoria, id est, quia vicerunt. Nam athletæ victores coronati perpetua vitæ commoda, præmia, vectigalia e Republ. consequebantur, alebantur de publico, ut ait Vitruvius lib. 9. in pr. Hæc præmia non possunt pignori obligari.

In gloss. Privata, nisi in subsidium) Nisi in caussa judicati. Nam condemnato, si non satisfaciat judicato, interdicitur his commodis, *l. commodis*, *ff. de re judic. l.* 6. In gloss. obnoxia *l. qui filios* 6. *hoc titulo. Imo etiam relegatur.* Idem docet Paulus *lib.* 5. *Sent. tit.* 1. et in *l. ult. ff eodem*, eum vide et notat. ibi ex *Nov.* 134.

L. 7. *Exsecutores*) Qui initio dicitur exsecutor, in fine dicitur intercessor. Exsecutores judicati intelligit. Sic *l. ne quis*, *sup. de offic. recte provinc.*

Boves aratorios) Sic Hesiodo βοῦν ἀροτῆρα.

Tributorum illatio) Eadem ratione Valentinianus vetuit, ne quis vitulorum carnib. vesceretur, utilitati agriculturæ providens, ut scribit Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum. Eadem quoque ratione Constantinus constituit, ne boves aratorii abstrahantur, etiamsi deficiant destinati itineri et cursui publico, *l.* 1. *C. Theod. de cursu publ.* Iter fiebat vehiculis, iis jungebantur boves, vetat jungi aratorios.

§. 1. *Intercessor*) Qui πάγαρχος dicitur a Just. in edicto de Alexandrinis, et παγαρχία.

Qui potiores in pignore habeantur. TIT. XVIII.

L. 2. *Prætoris, qui etc.*) Fideicommissarii, de quo §. 2. *Instit. de fideicom. hæred.* vide varios de eo locos, notat. et scripta a me in *tit.* 25. *Frag. Ulp.*

In causam judicati) Judicati servandi caussa.

Occupaverit) Hoc verbo significatur, creditorem fuisse missum in possessionem judicati servandi caussa, non pignus fuisse captum per executorem, ut et *l.* 3. *inf. eod.*

L. 3. *Cum*) Chirographarii creditores concurrunt exemplo reipubl. quæ illis præfertur, sive sit prior, sive posterior, *l. pen. ff. de privileg. credit.* id olim privilegium Rempubl. non habuisse, nisi id ei nominatim concessisset princeps, docet exemplo Plin. ad Trajanum, de exact.

Emolumentum sententiæ) Sic *l.* 2. *inf. de execut. rei judic.*

Tamen si personali) Alias, *si tantum*, rectius, ut sit sensus: si tantum fuerit chirographarius creditor.

L. 4. *Sicut es prior tempore*) Nam intra hypothecarios ordo servatur, etiamsi adversus fiscum, et Rempub.

L. 7. *Licet iisdem*) Idem in *Nov.* 79. *Just.*

L. 9. *Qui acceperunt pignora*) Chirographariis.

Personalibus actionibus) Hypothecariis.

L. 10. *Pro dote*) Quod hodie non necesse est, cum militiæ habeant tacitam hypothecam in bonis mariti, *l. ult. inf. hoc tit.*

Nam chirographarios) Nam hoc loco est adversativa, quasi dicas, non idem est in chirographario. Nam si is aufert pecuniam mulieri, non tamen aufert pignus, nec ullam habebit actionem, vel in rem, vel in personam in hypothecarium, sed tantum in debitorem, aut ejus hæredem.

L. 11. *Scripturas*) Vide *l. comparationis, sup. de fide instrum.* et ibi scripta.

ἰδιόχειρα) Etiam ea dicuntur χειρόγραφα, αὐτόχειρα, ἰδιόχειρα, quasi ἰδίᾳ χειρὶ γεγραμμένα, *Nov.* 17. *et* 142.

Vel notarii) Notarii sunt servi, qui ad scribendum operas locant.

Sive testibus) Excipe casum in *l. ult. sup. si cert. pet.* Nam tunc testes requiruntur.

Vulgo tabularios) Nam idem est tabellio, et tabularius. Is enim est, qui ex mandato partium contractus conscribit, et partibus edit, de quibus in *Nov.* 44. Suidas in verbo ταβελλίων, et in verbo πρίσκος. Tabularii sunt servi publici, servi civitatis, aut Reip. qui sunt addicti tabulario civitatis, contractibus adhibentur, et plerunque pro imperitis literarum contractus privatos scribebant, *Nov.* 73. Hodie liberi sunt: olim erant servi, *l. generali*, *inf. de tabular.* Unde conditionales in hac l. dicuntur, ut et in *l. defensionis*, *inf. de jure fisci*, quia erant servi publici huic conditioni addicti, et mancipati, nec ad alias militias pervenire possunt.

§. *ult. Integræ opinionis*) Nam tunc habetur pro publico.

Trium vel amplius) Vide scripta ad *l.* 2. *supra*, *de testamentis.*

L. 12. §. 1. *Omnes pene personæ*) Pene dixit propter Rempub. quoniam utraque idem privilegium habet, *l. pen. de privileg. cred.* Privilegiarius adversus privilegiarium privilegio non utitur.

§. *Oportebat. Non de dote*) id est, pertinet ad

eam dos, ut inde alatur. *Possidet.* Sic Græci κατέχει. Mulier jure naturali inspecto, domina est dotis: at inspecto jure civili maritus dominus est constante matrimonio: at soluto matrimonio, aut inopia viri contingente, mulier jure civili act. hypothecaria res dotales persequitur, *l. in rebus, de jure dot.*

§. *Hæc autem*) *Sed ne demum.* Non favet lucro.

De iis, qui in priorum creditorum locum succedunt. TIT. XIX.

L. 2. *Successisti*) Cessione et transcriptione juris facta, quia fisco solvisti.

Ab actoribus) Actores sunt servi, quibus domini summam rerum suarum committunt. Græcis πραγματευταὶ οἰχέται. Hi domus rationem administrant. Vide notata ad hanc l.

Ut indebitum numeratum) Oppon. *l. repetitio, ff. de condict. indeb.* Nam debitores creditum accepisse certum est, cur ergo tenetur condict. indebiti. Vide solut. in *d. l. repetitio*, cui et opponitur, *l. si pecuniæ* §. 2. *eod.* quæ facit cum hac l. vide scripta hic, et ad *l.* 5. *sup. de condict. indeb.*

In Glossa Restitui) Adde, cum habent privilegium fisci.

L. 3. *Qui inferiores*) Scripti habent, *infirmiores.* Melius ut opponatur ei *potiores.*

L. ult. In gloss.) Dele totum casum Viviani, et repone, Respubl. non habet tacitam hypothecam: qua in re distat a fisco.

Si antiquior creditor pignus vendiderit. TIT. XX.

L. ult. Non offerendo) Non interpellat distractionem non offerendo. Ergo offerendo interpellat, si ante distractionem offerat, *l. si quisquam, infra, de distract. pig. l.* 26. *sup. eodem.*

De prætorio pignore, ut et in actionibus debitorum missio prætorii pignoris procedat. TIT. XXII.

Prætorium pignus, quod missio in possess. constituit, *l. misso, ff. pro emptore*, vocatur, non quia tribuitur jubente prætore, sed quod constituatur jure prætorio ex edicto prætoris. Nam missiones fiunt ex edictis, *l.* 3. *sup. ut in possess. legat.* Ergo prætorium pignus est id, non quod capitur jubente prætore, sed constituitur ex edicto per missionem, ut constat ex not. ad *princ. tit. seq.*

L. 2. §. *ult. recuperationem*) Per actionem in factum, non per hypothecariam.

Si in caussa judicati pignus captum sit. TIT. XXIII.

Captum sit) Jussu prætoris, aut præsidis in provinciis. Hoc pignus prætorium non vocatur, quia id non capitur jure prætorio, id est, ex edicto, sed extra ordinem. De capiendis pignoribus nullum exstat edictum, *l. si pignora, D. de evict.* Item hoc pignus capitur, et distrahitur ex officio, id est per apparitores, nec occupatur ab eo secundum quem sententia lata est, *l.* 2. hic ut fit in prætorio. In hoc præterea pignore servatur ordo: nam is, cujus nomine prius captum est pignus, potior est, *l. si et jure, D. qui potior. in pig. hab.* In missione non etiam viget privilegium temporis: vide supra ad *tit. qui pot. in pig.* Addatur, plerumque eos, qui non admittunt prætorium pignus, id est, qui judicati servandi caussa missum in possess. non admittunt, coerceri pignoribus, argumento *l.* 4. §. 1. *D. de dam. infec.*

L. 1. *Jussu*) ut contractu, sic auctoritate jubentis pignus constituitur.

L. 2. *Per officium*) id est, apparitores, ut est in *l. si pignora, D. de evict.* Græci ad hunc locum vertunt τάξιν Eadem forma, qua officium pro officialibus dicimus, dixit Ammian. Marcellin. lib. 4. Palatium pro Palatinis. Ex iis apparitoribus erant præcones. Atque ideo in *l.* 3. *sup. de exsecut. rei jud.* ea pignora venduntur sub hasta prætoris.

Judicatum fieri) Condemnatum.

Cujuslibet alterius vice) Græci hoc sic interpretantur, ὥσπερ ἐξωτικῷ, id est, *quasi extraneo cuilibet.*

L. ult. Auctoritate præsidis) Sic *l. leguntur, de pign. act. et l. debitor, D. ad Trebell. et l. si is qui aliena, ff. de acquir. rerum domin.*

Si pignus pignori datum sit. TIT. XXIV.

L. ult. Poteris eam soluto eo) Si recte vendidit, non potes.

De partu pignoris, et omni caussa. TIT. XXV.

Causam hic vocat fructus, operas, et ceteras accessiones.

L. ult. Mancipiorum operis) ut et omni casu.

In usuras computatis) Recte in usuras. Nam et cum creditori aliquid solvitur indistincte, id primum imputatur in usuras deinde in sortem, *l.* 5. §. *pen. et ult. ff. de solut.*

De Remissione pignoris. TIT. XXVI.

L. 1.) Huic l. conjungenda est *l.* 1. *inf. de ser. pig. dat.* Et ex hac ad illa supplenda subscriptio. Utraque est ad Proculum. Is est servus manumissus, *l.* 15. *inf. de ser. pign. dat. manumiss.* Sen-

tentia est, maritus qui est, solvendo potest servum dotalem manumittere: quid si eum servum mulieri ob creditam pecuniam pignori obligavit maritus, non poterit eum invita uxore manumittere? In hac l. 1. explicat, quid vocet invitam, et invitam vocari, quæ non contradicit. Nam si sciat, et non contradixerit, videtur pignus remisisse.

L. 5. *Debitum*) Obstat *l.* 1. § 1. *ff. quibus modis pign. sol.* vide solut. ibi.

L. 6. *Obligationem pignoris amisisse*) Tacite pignus remisisse.

L. 9. *Nam si recepta*) Nam, id est, Sed.

Etiam ob chirographariam pecuniam pignus teneri posse. TIT. XXVII.

Chirographaria pecunia est, de qua non est cautum pignoribus. Eadem forma dicitur chirographarius creditor, cui nullum est oppositum pignus: huic creditor hypotecarius, ut et pignoratitius opponitur.

L. 1. *Pignus*) hujus l. sunt quatuor partes. In prima loquitur de novatione facta per stipulationem. In secunda de novatione, quæ fit lite contestata cum debitore actione personali, et postea secundum actorem lata sententia. Tertia pars est, ad quam solam inscriptio hæc pertinet. Quarta pars est, de creditore posteriore, qui vult agere hypothecaria adversus priorem, cui est obligatum idem pignus.

Si novatione facta) id est, debito in alium translato.

§. 1. *Quamvis personali*) hinc sumpta *l.* 8. *sup. de pign.* ut docent inscriptiones et subscriptiones eædem.

§. *Offerre*) Nam debitum pignoratitium licet posterius, præfertur chirographario antiquiori.

De Distractione pignorum. TIT. XXVIII.

L. 1. *Si creditor*) vide scripta ad princip. *tit. sup. de pign. act.*

Ipso jure) Recte: nam solutio ipso jure solvit pignus, illi autem fructus in solutionem imputantur.

Litigiosam rem) Nam primum, si constat de pignore, res litigiosa est. Ergo non potest distrahi. Si constat de obligatione pignoris, recte distrahetur. Non est enim litigiosa.

L. 4. *Et sibi*) Sibi hoc loco, id est, sibi creditori. Sic Tullius secunda Philipp. *Priusquam tu sibi vendideris, ipse possedit*, *l. pen. ff. de pign. act.*

Bona fide) Nam si gratia ductus minus vendat dolo malo, furti quidem non tenetur, sed actione pignoratitia.

Testato dicere) Græci addunt εἰς ἐγχέρειαν ἔχει, id est, testato denuntiare debet, debitori si habeat testium copiam.

L. 5. *Ad judicem venire*) in hac l. arbiter rationibus excutiendis appellatur judex. Nam et is notionem habet. Judicis nomen late patet, arbitri non item.

L. 10. *Si negotium gerat*) id est, sibi emat, Sic *l.* 4. *supra eodem.*

L. 13. *In vacuam possessionem*) id est, non occupatam, non impeditam: vide etiam scripta ad *tit. de act. empti*, *sup.*

L. 16. *Unus ex multis*) Nam singuli hæredes debitores tenentur actione personali pro portionibus hæreditariis ex 12. *tab. l.* 1. *sup. si cert. pet.* At hypothecarii singuli tenentur in solidum. Quare si unus ex hæredibus solverit pro sua parte, non ideo minus creditor pignus vendet in solidum, si alii cessent.

L. 18. *De proprietate*) tradita possessione.

Debitorem venditionem pignoris impedire non posse. TIT. XXIX.

L. 1. *A se*) Extra suum nomen, extra suam familiam. Quæ etiam species est *l. pater*, § *fundum*, *ff. de legat.* 3.

Si vendito pignore agatur. TIT. XXX.

L. 2. *Nullo jure*) Non recte.

Vel tu) Vide scripta 7. Observ. 26. in fin.

L. 3. *Per gratiam*) idque dolo malo.

L. ult. Non. emptoris) Quia hoc casu debitori non datur actio in hæredem, sed in personam, *l. ult. supra de distract. pign.*

De luitione pignoris. TIT. XXXI.

L. 2. *Vincula pignoris*) Hoc explicandum est ex l. 1. hujus tit. et ex *l. ult. inf. tit. prox.* Sublata igitur actione personali, qua tenebatur cohæres, si solverit, tenetur tamen adhuc hypothecaria, nisi totum solutum sit: vide scripta hic, et ad *d. l. debitor*, *ff. ad Trebel.* Ex qua casum unum sume ad hanc l. vide etiam cap. 31. de præscript. et scripta ad *l.* 20. *sup. de usuris.*

L. ult. Si per eum factum sit) Hæc sunt edicti verba. Eadem sunt in *l. ult. sup. de pig. act.* vide not. et scripta ad *d. l. ult.*

Si unus ex pluribus hæredibus creditoris, vel debitoris partem suam debiti solverit, vel acceperit. TIT. XXXII.

L. 2. *Ejus vindicatio*) Not. quod hic ait, pignoris vindicationem, id est, actionem hypothec. personam non obligare, sed rem sequi. Unde collige e contrario, quandam esse vindicationem, quæ personam obligat, ut actio quod metus causa, quæ scripta quidem est in rem, petitque sibi restitui, quod

ablatum est vi, non ipsam personam obligat: vide etiam scripta ad *Rubr. supra de pign. act.*

Modo singularum rerum) id est, pro modo portionum hæreditatis.

Si pignoris conventio numeretionem pecuniæ secuta non fuerit TIT. XXXIII.

L. 1.) Male. In *l.* 1. *sup. de non numerata pecunia*, cujus hæc pars est, legitur *Hilario*, vide scripta ad *tit. supra de luit. pign.*

Nam intentio) id est, exceptio, Sic Ulp. ait, reum exceptionem probare, quasi intentionem, *l.* 19. *D. de prob.*

De jure dominii impetrando. TIT. XXXIV.

L. 3. §. *Sin autem: post biennium*) vide cap. 21. de præscription.

De pactis pignorum, et de lege commissoria in pignoribus rescindenda TIT. XXXV.

L. 1. *Nisi intra*) vide scripta ad *l.* 4. *Cod. de pign. act.* et hic.

L. 2. *Si negotium integrum est*) id est, si nova voluntate non fuerit ejusdem rei constituta obligatio, *l.* 4. *sup. de remiss. pign.*

L. ult. Quoniam) Quia per hanc constitutionem sublatæ erant fiduciæ, ideo de illis nihil a Justin. relatum est in hanc l.

§. *ult. Re amissa*) id est, pignore amisso, quod eis mancipatum, vel in jure cessum fuerit.

De Exceptionibus, seu præscriptionibus. TIT. XXXVI.

Exceptio est defensio, intentio vel allegatio ejus, cum quo agitur actione contraria, vel est allegatio quædam, δικαιολογία quædam competens reo. Sic dicitur in titulo *de replicat. instit. lib.* 4. Exceptio nihil differt a præscriptione.

L. 1. *Debitoris*) In illa 12. tab. l. cujus hic meminit, debitorum appellatione proprie significantur, qui pecuniam mutuam acceperunt, ut creditorum, qui crediderunt. Ideoque in *l. creditores*, *D. de ver. sign.* Cajus ait, creditorum nomine non tantum appellari eos, qui pecuniam mutuam crediderunt, quoniam ii proprie creditores dicuntur, sic in *l.* 1. *D. de interrogat. in jur. fac.* Item ait, interrogatoriam actionem tunc esse necessariam, id est, hæredes debitoris teneri pro portionibus hæreditariis, si agitur in personam, non in rem, et ita si certum petatur: actio autem si certum petatur, est actio certæ pecuniæ numeratæ et traditæ. *l.* 1. *D. de condict. trit.* vide etiam scripta ad *l.* 11. *sup. si cert. pet.*

Antiqua lege) Sic *l.* 2. *D. de nox. act.* vide scripta ad *l.* 1. *sup. si cert. pet.*

§. *ult. Doli mali exceptione*) Doli exceptio cum aliis concurrit cum except. pact, *l.* 7. §. *item quæritur*, *et* §. *prox. D. de doli mali excep.* Item cum except. non numeratæ pec. *l.* 3. *sup. de non num. pecun.* In specie autem hujus l. 1. concurrit tantum cum exceptione in factum, quod fieri duobus casibus necesse est, adversus parentes, et adversus patronos, *l. apud*, §. *adversus*, *de doli except.* et in casu hujus *l.* 1. ubi scil. manifesta est inscitia dolo carens.

Potes) Obstat *l. continuus*, §. *ult. D. de ver. oblig.* ubi vide scripta.

L. 3. *Fratrem tuum quondam tutorem legitimum*) Falluntur qui putant fratrem fratri semper esse fiduciarium tutorem. De eo sic statuendum. Liberi sui liberis item suis mortuo parente sunt tutores legitimi agnationis jure. in hac *l.* 3. *et l. tutor in pr. ad Vellejan. et l. tutor*, 2. §. 1. *sup. de tut. et rat. distr.* At liberi sui, vel emancipati liberis emancipatis, id est, fratribus impuberibus emancipatis sunt fiduciarii, *tit. Instit. de fiduc. tut.* At liberi emancipati fratribus suis ipso jure non sunt tutores, sed ex constit. Anastasii sunt legitimi, *l. fratres, sup. de leg. tut. l. ne lucrum, sup. de cur. fur.*

In gloss. ad casum posteriorem) Vel dic quod commiserat. Adde recte. Quinque postremas glossas ab ea, quæ incipit (*pacti*) dele integras.

Tutelæ judicio) Actio tutelæ est bonæ fidei: actionibus bonæ fidei omnes fere exceptiones insunt, etiam non allegatæ.

Probare potes) Nam replicabitur de dolo.

Nam replicatio) Ait, replicationem doli oppositam bonæ fidei judicium facere. Imo actio tutelæ ex vi sua et natura est bonæ fidei, ergo non ex replicatione doli. Dicendum vero hoc est, strictam actionem, vel arbitrariam constitui bonæ fidei per replicationem, vel exceptionem doli, ut docet Dorotheus lib. 43. Βασιλ. tit. 3. Hoc ille recte docet ex *l. Seja D. de mort. caussa donat.* In ea l. Papinianus ait, vindicationem non inutiliter opponi exceptioni doli. Subjicit, *bonæ fidei autem judicio constituto, etc.* his verbis indicat vindicationem factam bonæ fidei opposita exceptione doli: et generaliter omnis actio stricta fit bonæ fidei opposita exceptione doli. At non actio, quæ est bonæ fidei ex sua natura. Denique actioni bonæ fidei inest exceptio doli. Actio tutelæ est bonæ fidei. Quid ergo fuit opus exceptione doli? Dicendum, in actione tutelæ non esse opus opponi exceptionem doli, *l.* 1. §. *onerandæ, D. quarum rerum act. non det.* Sed si opponatur hæc actio, non tam videbitur bonæ fidei ex sua natura, quam ex opposita exceptione doli. Eo respectu recte dicimus actionem tutelæ opposita exceptione doli, esse bonæ fidei.

L. 4. Finitam sententiam) Caussa finitur sententia, differtur ampliatione judicum. Judicum, quod differtur ampliari dicitur, quod fit, cum judici nondum liquet. Charisius in verbo *liquet*. Et tunc judices jurato palam solent edicere sibi non liquere, *l. Pomponius, D. de re judic. l. Pomponius*, §. *ult. D. de recept.* Cic. pro Cluentio. Senec. lib. 8. Epist. Donatus in Eunucho.

Sed dilatam) Dilatoriæ exceptiones sunt, quæ caussam differunt, vel quæ evitari possunt, peremptoriæ, quæ non possunt evitari.

Integras defensiones) id est, in integro. Peremptoriæ exceptiones ante sententiam quocunque tempore opponi possunt.

L. 5. Huc pertinet *l. 5.* §. *ult. D. de doli except.*

In exceptionem) id est, contra except.

Sine temporis præfinitione) Sic et doli exceptio perpetua est.

L. 7.) Hinc explicanda est *l. 21. inf. de solut.*

L. 8.) Præscriptio peremptoria est, quæ perimit actionem, vel quæ evitari non potest.

L. 9. §. *ult. petitor probaverit*) vide scripta ad *l. 9. sup. de probat.*

In gloss. exceptiones, l. 11. Rei cohærentes) ut exceptio doli, et rei judicatæ, *l. omnes, D. eod.*

Personali) Ut exceptio inopiæ, quæ datur parenti, patrono, socio, marito. Item exceptio cessionis bonorum, qua debitor tueri se potest, fidejussor non item. Rationem vide §. *ult. in fin. Instit. de replicat. l. 7. D. de excep.*

L. 11. Intercessores) Intercessorum appellatione continentur fidejussores, mandatores, et rei constitutæ pecuniæ.

Integro manente statu) id est, reo capite non minuto. Nam sciendum, reum, qui patitur maximam vel mediam capitis diminutionem, solvi omnibus obligationibus, et teneri fiscum, ad quem res ejus perveniunt, *l. 2. D. de cap. minut. l. 2. inf. ad l. Jul. de vi, l. 5. inf. de bon. præscrip.* vide scripta ad *l. 19. sup. de probat.*

L. ult. in princ. litis) vide scripta ad *d. l. 19.*

De litigiosis. TIT. XXXVII.

Id est, de exceptione rei litigiosæ, quæ est, de qua lis est contestata, nec omissa. Denuntiatio non facit rem litigiosam, *l. 1. D. eod.* sed litis contestatio, vide not. *sup. ad tit. de distract. pig.*

L. 1. Interdicat ne venditio) Nam denuntiatio non facit litigiosum pignus ideoque jure distrahitur.

L. 3. Quicunque) Hæc l. abrogata est in *Novel.* 112.

Fideive commiserit) Id est, per fideicommissum reliquerit. Sic *l. 3. sup. de legat. et l. 28. D. de adimend. leg.*

Sed æstimatio) Hodie ex *Novel.* 112. videbitur litis tantum eventus legatus. Itaque legatarius cum hærede simul debet caussam agere.

De contrahenda, et committenda stipulatione. TIT. XXXVIII.

Contrahitur verbis) Et eo modo uno verbo obligamur, dabis, dabo: stipulatio, quæ contracta est; non item est commissa statim.

L. 1. Licet epistolæ) Id est, literis et instrumento cautionis.

Credendum est) Tanti momenti est ea scriptura, qua probatur stipulatio, ut adversus eam non admittantur testimonia, nisi ea falsi arguatur, Paul. *lib. 5. Sent. tit. de testibus.*

L. 2. Si filiæ) Ejusdem rei exemplum in *l. 4. inf. eod.*

Dari stipulatus) Dare est verbum juris: nam eo significatur dominii acquisitio, quia et in ipso articulo patri acquiritur. Aliud est si pater stipuletur, ut filio ea agere, liceat, id est, si factum conferatur in personam filii. Nam ex hac stipulatione pater non poterit ea agere, item nec filius: nam ita jus est, ut filius patri acquirat, et non pater filio, *l. quod dicitur patrem, D. de ver. oblig.* vide scripta ad *l. 39. D. de ver. oblig.*

L. 3. Hadriano) Hujus l. pars ultima repetita est in *l. si pecuniam, supra de neg. gest.* ex qua hujus l. inscriptio et subscriptio est emendanda, et pro vi. legendum vii. Kalend. M.

Si cum) De certa pecunia numerata datur triplex condictio. Primum ex numeratione, quæ competit, si utilis sit numeratio, et ea in specie hujus l. 3 datur. Secundo condictio ex consumptione, si utilis sit numeratio, et bona fide pecunia consumpta sit. Nam consumptio conciliat numerationem. Tertio condictio ex stipulatione, quoties numerationem consequitur stipulatio, quæ hic non datur. De his Quintil. lib. 4. cap. 4.

Negotiorum gestorum) Contendit Accursius dandam actionem mandati ex *l. semper qui non, D. de reg. jur.* Responde, has duas actiones mandati, et negotiorum gestorum sæpe eadem de re dari, ut sit in arbitrio actoris, qua velit experiri. Sic si ratam habui, agam mandati, aut negotiorum gestorum *l. 5. De except. rei jud.*

L. 4. Secundum) Ejusdem rei exemplum est in *l. 2. supra eod.*

Responsum) Quod non extat in Pandectis.

Ulpiani præfecti annonæ) Ex hoc loco notandum Ulpianum fuisse præfectum annonæ sub Alexandro. Sic fuit sub eodem præfectus prætorio, ut docet *l. 4. sup. de locato.* Lampridius in Alexandro scribit, eum fuisse præfectum prætorio sub Alexandro, alii sub Heliogabalo.

Amici mei) Ut hic, ita Ulp. quoque amicus

dicitur in *l. Divi*, *D. de jure patron.* et præfectus prætorio, et parens meus, in *l. 4. C. loc.* vide notata ibi.

Cum moreretur) Ideoque si mulier decesserit intestata, ea parte dotis nulli adscripta, nihilominus ea stipulatio transmittitur ad ejus hæredes legitimos. Nam sibi videtur stipulata.

L. 5. Nuda pollicitatione) Id est, pacto.

Sæpe constituta) Regula dicitur ex pacto actionem non dari in *l. 7. §. ut puta*, *ff. de pact.* Hic hoc sæpe constitutum dicitur. Ex crebris ergo constitutionibus fiunt regulæ juris.

Non semper) Excipiuntur namque certi casus, de quibus in *l. legitima*, *ff. de pact.*

§. *Si præterea*) Id est, præter pactum.

Post motam litem) Ex pacto scil. nec contestatam a promissore, qui si ex pacto noluit subire litem, committitur stipulatio. Ex pacto nemo invitus quis subit litem. At ex stipulatu invitus quis subit litem.

Convenit) vide scripta ad *l. 9. ff. de ver. obl.* Item ad *l. 115. et 127. illo tit.*

L. 7. Neque tutoris) Hæc l. repetita est in *l. 1. sup. de auct. præst.* Unde sic in hac restituenda est inscriptio, AA. et CC. Antonino, et subscriptio sine die, AA. Conss.

L. 8. Impossibilis promissio) Id est, ideo inutilis.

§. 1. *Post mortem*) Servum mortuum recte stipulor, si ante debitus fuit: nam quicquid debetur, recte in stipulationem transfundi potest. At debetur servus mortuus, qui furtivus est, aut ex omni alia caussa, qui post moram mortuus est. Ergo et illum deducere in stipulationem possumus. Recte postulo servum, qui nunc est in rebus humanis, ea lege, ut etiam post mortem præstetur. Nam ejus æstimatio debebitur argumento *l. 20. D. de ver. oblig.*

L. 9. Mortis, *vel cruciatus*) Idem in *l. interpositas*, *supra*, *de transact. et l. 4. 7. 8. 9. supra quod metus caussa.*

Exceptione proposita) Competit quidem actio ex stipulatu, quia est stricta, sed excluditur exceptione metus. Imo qui metu coactus promisit, habet actionem quod metus causa, qua hoc consequitur, ut stipulator stipulationem acceptam faciat, aut in quadruplum condemnetur, *l. 9. §. pen. ff. quod metus caussa.*

§. 1. *Probabilem caussam*) Id est, pacti.

§. *ult. De hujusmodi caussis*) Id est, ne quis accusetur. Et ideo in illis caussis stipulatio non valet, cum pactum non valeat, quod est perpetuum. Quare si quis non ob aliam caussam paciscatur, aut stipuletur, nisi ne accusetur, inutilis est stipulatio. Excipitur crimen capitale, *l. transigere*, *sup. de transact.* vide ibi not.

L. 10. Solemnibus, vel directis) τυπικοῖς ait Theoph.

Vel legibus) *Vel* abundat.

L. 11. Scrupulosam) Ex hac l. colligitur, actiones, quæ non incœperunt a defuncto, vel in defunctum, incipere a persona hæredis, vel contra hæredem: quod est contra regulam juris antiqui, quæ traditur in *l. ult. C. Th. de divers. rescript.* Illa regula ex hoc rescripto sublata est, non directo, sed per consequentiam. Quare Just. eam directo sustulit per *l. unic. sup. ut act. ab hæred. et contra hæred. incip.* quasi hoc non sufficeret, quæ lex hanc subsecuta est, ut docent subscriptiones: vide etiam scripta ad *d. l. unic.*

Pridie quam moreretur) Nam qui stipulatur, vel promittit pridie quam moriatur, videtur stipulari, vel promittere post mortem suam, quia non potest scire, quando sit illud pridie, nisi post mortem.

L. 12. Magnam) Meminit hujus l. Just. in *l. 2. sup. de jur. emphyt.*

Stipuletur, vel quæ stipulator) Legend. *Stipulatori*, *vel alii*, *quem stipulator*, etc.

Nullus eum admonuit) Id est, quod illi nulla damnatio facta sit, quod tamen recte objicitur, quoties de actione agitur.

Citra ullam damnationem) Sunt quædam, quæ non debentur, nisi petantur, ut operæ officiales, quæ patrono debentur a libertis. Itemque satisdationes quædam, ut damni infecti, legatorum. At quod me certo die daturum promisi, id etiamsi non conveniar, debeo, et si non solvero, committitur pœna adjecta. Quare eleganter Græci ὁ ὑπὸ ἡμέραν ὀφείλων, ἑαυτὸν ὑπομιμνήσκειν ὀφείλει, id est, *qui sub die debet, seipsum interpellare debet. Dat. ix. id.*) Eodem ergo anno quo *l. 2. sup. de jure emphyt.*

In margine. Stipulari quandoquidem significat promittere) Adde, recte in *l. si non sortem*, *ff. de condict. indeb.* et in *l. in bonæ fidei*, *ff. quod certo loco*, *l. si debitor*, *de cont. empt. et l. in pupillo, ff. de solut.* Sveton. Lege Lætoria minor 25. ann. non potest stipulari, id est, a minore 25. non possumus stipulari. Verum non sic sumitur in §. *præterea*, *Instit. quib. mod. toll. oblig.* Non sic in hac *l. magnam*, quod male putavit Accurs. Sed pro stipulator recte Haloander stipulari legend. putat. Nam si hoc sensu dixit stipulator, cur subjicit promiserit? Quare sic legend. *stipulari alive, quem stipulator voluit promiserit*. Nam alii licet stipulari subjecta pœnali stipulatione, §. *alteri*, *instit. de inutilib. stipul.*

L. 13. Per quam putabant) Factum putabant rei cohærere. Hujus rei extant vestigia in *l. quod dicitur patrem, et l. continuus, ff. de ver. oblig.* §. *sed cum pactum*, *Instit. de stipul. servorum*.

Vel. plus, vel paulo minus) Legendum, *plus vel minus*, ut in Græca const. Zenonis, πλέον ἢ ἔλαττον, *de ædificiis privat*.

In gloss. Mista) Ad fin. adde: continet enim stipulatio illa, rationes reddere spondes? hunc sensum, ut rationes allegentur, et excutiantur. Itemque ut brevia rationum exhibeantur. Itemque ut reliqua reddantur si quæ sunt, *l. statulibera*, §. *ult. D. de statulib.*

In glos. Adimplere) Ad fin. adde, vide notata ad *d. l. nemo*.

L. 14. §. 2. Propter personas) Sic et in *l. pupillus, ff. de auct. tut. et edicto Just.* 7.

Omnifariam) Vide Paulum *lib. 5. Sent. tit. de test.* et not. ad *l.* 1. *sup. eod.* et scripta ad *l.* 30. *ff. de ver. oblig.*

§. *ult. Si per scripturam*) Scriptum scripto subruitur.

Exceptione majores) *Sans reproche.* Sic sup. in *l. si quis, de testibus*.

In gloss. Excelsas: In fin. l. pupillus; §. *pupillus*) Lege, §. *sane si quidem*.

L. ult. Si quis) Just. his constit. *l. ult. et pen.* pares facit stipulationes, quæ in dando, et quæ in faciendo consistunt. At *l. nemo, ff. de duobus reis*, quam hic Accurs. adfert, loquitur de stipulatione operarum, quæ est in dando: vide scripta ad hunc locum, et not. ad *d. l. nemo*.

Cum moriebatur) vide scripta ad *l.* 45. *sup. de ver. obl.*

Nemo enim) Si factum possit expleri ab hærede, valet stipulatio.

De inutilibus stipulationibus. TIT. XXXIX.

Inutiles stipulationes sunt, ex quibus utilis sive efficax stipulatio non datur.

L. 1. Non es obligatus) Pupillus naturaliter non obligatur, quoniam animi judicio caret. Animi judicium, et consensus est id, quod gignit naturalem obligationem. Si absit animus, judicium abest, et naturalis obligatio. Itaque pupillus non obligatur nisi ejus judicium suppleatur præsentia et judicio tutoris, *l. pupillus, ff. de obl. et act. l. quod pupillus, ff. de condict. indeb.* Pupillus hoc uno casu naturaliter obligatur in id, quo factus est locupletior, *l. naturaliter*, §. *ult. et l. prox. ff. de cond. ct. indeb. l. cum illud*, §. *hæres, ff. quando dies leg. ced. l. in persona, ff. de pact.* cum sim. In omnib. ponendum, locupletiorem factum pupillum. Eandem naturalem obligationem casu hoc agnovit D. Pius, et primus ex ea utilem act. dedit, *l. pupillus, ff. de auct. tut. l. 3. ff. commod. l. 3.* §. *pupillus, ff. de neg. gest.*

L. 2. Libera matrimonia) Idest, nullo constricta pœnæ vinculo.

D vertere) Repudium est inter sponsum et sponsam; divortium inter virum et uxorem.

Stipulationes, quibus pœna) Hæc stipulatio est inutilis, quoniam matrimonia non debent contrahi, aut contracta retineri metu pœnæ.

Pœnæ irrogarentur) Nisi stipulentur pœnas legitimas, quæ irrogantur partim ll. Julia et Papia: partim constit. de quibus sub tit. de repud. supra. Eas pœnas possumus in stipulatum deducere, non alias *l.* 19. *de ver. oblig.*

Divortium) Sponsalibus quoque non potest subjici stipulatio pœnalis, si tua culpa repudium missum fuerit, tot dabis: verum dari solent arræ sponsalitiæ, quas vir amittit, si ejus culpa nuptiæ non sequantur: sponsa nunquam dat arras. Sed si culpa sponsæ dissolvantur sponsalia, tunc ipsa acceptarum arrarum nomine tenetur in quadruplum, hodie in duplum.

In gloss. Constat) Adde ad fin. Dicendum in specie *l. ea quæ, ff. de don. inter virum et uxor.* non esse pœnam: nam reddit tantum marito, quod ab eo accepit, de suo nihil erogat.

L. 3. Isidoræ) Hæc l. scripta est ad patrem, non ad matrem. Porro non legendum Isiodoræ, nec Isiodoro, sed Isidoro.

Ut inter) vide scripta ad *l.* 1. *sup. tit. prox.* Obstat *l. ea quæ, ff. de don. inter virum et uxor.* Ubi proponitur stipulatio facta per epist. Responde, in specie ejus l. epist. fuisse emissam cautionis loco inter præsentes, quod stipulationis loco habetur, *l. Titia*, §. *pen. ff. de ver. obl. et l.* 1. *sup. de contrah. et committ. stipulat.* §. *si scriptum, Instit. de inutilibus stipul.* Paulus *lib.* 5. *Sent. tit.* 7. Verum existimandum non est, stipulationem contrahi scriptura. Stipulatio est quia res gesta est inter præsentes, non quia literis mandata est: vide scripta ad *rubr. de ver. oblig.*

Nisi sua intersit) vide scripta ad §. *alteri, l.* 38. *ff. de ver. oblig.*

§. 1. *Juliano restitui*) Hæc stipulatio duplici ratione est inutilis. Primum quia alteri, deinde quia absenti.

Super stipulatu tuo) Id est: stipulatione, ut, et in *l. pecuniæ, ff. de usur. l. uxori*, §. *ult. ff. de leg.* 3.

Interesse tua) Nam ponendum, aliam te subjecisse stipulationem, qua stipulatus es tibi dari id quod interest, nisi dos reddatur quemadmodum convenit: hæc stipulatio utilis est.

Ob incertæ actionis effectum) Nisi solvatur Juliano, habes actionem incerti, *l. stipulatus ff. de usuris.*

In gloss. Ut inter absentes) Post l. *ea quæ.* Adde, ex qua *lege* §. *si stipuler*, exempla sumenda sunt.

In gloss. Nepoti suo) Ibi, *vel secundum Azon. dic quod fuit*, adde recte.

L. 1. De successione futura) Obstat *l. suum*, alias, §. *pen. l. 7. ff. de pact.* Responde, non probe largiri de bonis viventis. At ibi filius non largitur, sed potius exonerat. Obstat etiam *l. si quis servum*, *ff. de act. empti* : vide solut. in not. ad *d. l. si quis servum*, et in scriptis ad hunc locum. Obstat postremo *l. 3. §. ult. ff. pro socio.* Responde, ibi de incerti hominis hæreditate pacti sunt.

Interposita fuit stipulatio) Hoc licet solis commilitonibus euntibus ad prælium, ex *l. licet*, *supra de pact.* ut et conjugibus ex *Nov. 1. Valentiniani:* vide scripta ad hanc leg.

L. ult. Septimio) Addendum ex veteribus, Et Eutolio.

In gloss. Potuit) *Ut ff. de contrahen. empt. l. fundus.* Adde: vide solut. in not. ad *l. si mihi et Titio decem*, *de ver. oblig.*

De duobus reis stipulandi, et promittendi. TIT. XL.

Rei nomen est commune ejus, qui debet, et ejus, cui debetur. Unde reus stipulandi dicitur stipulator: reus promittendi dicitur, qui debet ex stipulatione. Constitui autem possunt duo pluresve rei stipulandi. Rei stipulandi sunt, qui ejusdem pecuniæ singuli in solidum exactionem habent: rei promittendi, qui eandem pecuniam singuli in solidum debent, *l. et hæredi*, §. *pen. ff. de pact.* Notandum, duos reos non tantum stipulatione contrahi, sed et ceteris contractibus, ut si deposuero apud duos ea lege, ut singuli mihi in solidum teneantur, duo sunt rei, *l. eandem*, *ff. eod.* Itemque olim nominibus apud mensam duo rei constituebantur, *l. idem*, *l. si unus*, *ff. de pact.* et ex omnibus eis contractibus dicuntur constitui duo rei promittendi, *d. l. eandem.* Idque quia verbum promittendi late patet: vel melius, quia stipulatio in se capit omnes obligationes. Addatur testamento duos reos constitui. Exemplum est in *d. l. eandem*: vide scripta in hunc locum.

L. 1. Si duo) Verborum figura satis docet hanc l. esse spuriam, unde recte antea a Typographis omissa fuit, ut annotatur in margine. Nam et a veteribus libris abest. In uno tantum est tertio loco hæc nota, *vacat*, id est, spuria est.

L. 2. Exigere debitum) Ergo possunt debitores ab altero solidum petere. Hoc plane a Just. non est abrogatum, quod putant interpretes, sed ex magna tantum parte per *Nov.* 99. περὶ ἀλληλεγγύων, cujus pars hic subjicitur. Nec obstat *l. vir uxori*, *ff. ad Vellej.* Nam ea non fidejubendi, sed intercedendi verbo utitur, quod in Senatusconsulto etiam ea complectitur, quæ quandam similitudinem cum intercessionibus habent.

A quo velit) Dubium autem non est, quin si velit possit actionem dividere. Nam etiamsi reum habeat, et fidejussorem, partem a reo, partem a fidejussore potest petere, *l. 3. §. 1. ff. eod.*

Communiter) id est, in rem communem.

Non cunctabitur) Si socii sunt, actio pro socio dabitur illi, qui solvit adversus alterum: eademque ratione pactum uni ex sociis factum de non petendo alteri prodest, *l. eundem*, *eod. l. idem est*. *ff. de pact.* Si socii non sint, et unus solidum solverit, succurretur ei actione mandati, videlicet si vice mutua fidejusserint, et unus partem solverit suo nomine, partem fidejussorio, *l. reos*, *ff. eod.* Si nec socii sint, nec mutuo fidejusserint, ei qui solvit, non competit actio.

In gloss. A quo velit) in fi. addatur, *l. 3. §. 1. ff. eod.* nec potest creditori adimi electio pactione seorsim pacta, aut rescripto principis, *l. 3. inf. eod.*

In auth. Hoc ita in fin. simul cogendi sunt) id est, habent beneficium divisionis, quod etiam beneficium Hadrianus dederat fidejussoribus, mandatoribus, dederat etiam id beneficium Just. reis constitutæ pecuniæ. *l. ult. sup. de constit. pec. Nov.* 99. idem dat duobus reis, qui mutuo fidejusserunt.

L. 3. Si vero in solidum) Nam creditori pactione seorsim facta adimi electio non potest.

L. 4. Uni datam) Non potuit namque singulis numerari in solidum: vide scripta hic, et ad *l. 5. sup. si cert. petat.*

Jura refragantur) Nam id agebatur, ut numeratione uni facta singuli in solidum tenerentur, obligarentur.

L. ult.) hæc l. est de interruptione præscriptionis.

Debitum agnoverunt) Soluta parte sortis, aut usurarum, *l. cum fidem*, *sup. de non num. pec.* Agnoscitur et debitum novo chirographo.

Ampliavimus) in *l. 2. et 3. sup. de annali except.* non in *l. cum notissimi*, ut notat Accurs. male. Nam ea lex Justiniani non est, sed Justini. Dele itaque totam gloss. ad hoc verbum.

Devotionem) Cum debitum quis agnoscit, Justinianus vocat devotionem. Si non agnoscit, contra vocat indevotionem, in Novella Justin. vocat εὐγνωμοσύνην, vel ἀγνωμοσύνην. Sic in *l. ult. sup. de fideicommiss. liber. hæredis indevotione plectenda.* His vocabulis Jurisconsulti non utuntur: nam Triboniani flagitium est in *l. 1. in fin. ff. de penu leg.*

Vel ex libello) Libellus hoc loco est βίβλος αἰτιάσεως δήλωσις ψῆφος, dicitur in Nov. *un a journement.* Sic in *l. 2 §. pe. ff. de jud.* admonitio,

un adjournement, qui §. Triboniani est, non Ulpiani.

Debitoribus præjudicare) Obstare putatur *l. mora*, §. *pen. ff. de usur.* Sed nihil pugnat: nam nos de more non loquimur, sed de interruptione. Interruptio generalis, mora in personam fit.

§. *ult. Generalis devotio*) id est, interruptio. Idque quia unus est contractus, una res, una actio, *l. 3. in fin. ff. eod.*

Gloss. Ex libello) Dele postremam partem totam (*vel loquimur*, *etc.*)

De fidejussoribus, et mandatoribus. TIT. XLI.

Fidejussores sunt, qui pro debitore suo nomine promittunt: nam fidejussor accessionis loco intercedit: fidejussores dicuntur, quod fide et periculo suo esse velint id quod cum alio geritur. Jubeo et volo idem sunt. Dicuntur et sponsores, quod sint promissori proximi. Græcis ἐγγυηταὶ. Specialiter ii, qui fidejubent pro venditore, ob evictionem vocantur secundi auctores. Primus auctor est venditor, secundus fidejussor, *l. 4. ff. de evict.* hi βεβαιωταὶ dicuntur in *Novell.* 4. Uno tantum loco fidejussor accipitur pro repromissore, id est, pro eo, qui novandi caussa obligationem suscepit in *l. in persona*, §. 1. *de ff. de pact.* Mandatores sunt, quorum mandato quis pecuniam credit, aut fidejubet. Hi non verbis obligantur, sed nudo consensu, et numeratur etiam inter accessiones, nec ob id fit novatio. De his est hic tit.

L. 1. *Si Lysias*) vide scripta ad *l.* 11. *sup. de except. seu præscript.*

In gloss. Possunt) *L. in fraudem*, §. *principalis.* Adde, dicendum *d. l. in fraudem*, §. *si prius*, agi de debitore fisci, non de fiscato, aut capite minuto, cujus debitoris bona æris sui caussa fiscus occupavit. Quare his videtur contentus, ut in *l. a D. Pio*, §. *si pignora*, *ff. de re judic.* Merito ergo fidejussores liberantur, nisi fidejussor acceptus sit in id, quod debitor non posset. Sicque nihil obstat huic legi.

L. 3. *Nam et cum hoc*) *L. quæ dubitationis*, *ff. de regulis juris.*

Obligatio dividitur) idem dedit Justinianus duobus reis constitutæ pecuniæ, *l. ult. ff. de const. t. pecun.* Datur etiam mandatoribus.

L. 5. *In gloss. Est potestas* (*L. si ita stipulatus fuero*, §. *possum*) Adde: dicendum, eum, qui promisit, se nomine Titii soluturum, non esse fidejussorem: fidejussor suo nomine promittit, suoque nomine solvit. At in *l. si ita stipulatus*, id agi videtur, ut Titio non existente solvendo, ipse solvat nomine Titii.

L. 6. *Signavit*) Veteres libri, *adsignavit*, vide not. ad §. *Chrysogonus*, *l.* 126. *ff. de verb. oblig.*

L. 8. *Quamvis in venditione*) id est, quamvis fidejubeat ob evictionem famuli, quem vendidit pater, quamvis ejus videatur dominus.

Tenetur) Poteritque conveniri, sive adhuc in potestate remanserit, sive sui juris factus fuerit: tunc convenietur in solidum, vel in id quod facere poterit.

L. 10. *Fidejussor*) vide scripta ad *l. 1. supra, de constitut. pec.* Obstat *l. amissi*, §. *fidejussores*, *ff. eodem.* Resp. caussam dotis prædiorum junctam esse locationi prædiorum: vide notata ad *d. l. amissi.* Obstat demum *l.* 2. §. *ult. ff. de administ. rerum ad civit. pertinent.* juncta *l. fidejussores*, §. 1. *ff. eod.*

Si in usuras) Si vero simpliciter acceptus sit, non tenetur in usuras, *l. quæro ff. loc.* et soluta sorte liberatur. Nec obstat *l. si quis pro eo* §. *si nummos*, *ff. eodem*, ibi dicitur fidejussorem teneri, qui est in omnem caussam acceptus: nam ibi in omnem caussam, sive ab initio ex numeratione, sive postea ex consumptione condictio oriatur.

Postulari solet) Opposita exceptione epistolæ D. Hadriani, quæ peremptoria est, et ideo quocunque tempore potest opponi ante sententiam: hanc reus nisi opponet, in solidum condemnatur.

L. 11. *Cum alter*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et action.*

L. 12. *Blanditus*) Sic in *l.* 3. §. *blanditus*, *ff. de administ. tut.*

Pro alio intervenires) Fingendum non est, interrogatum Latine, respondisse Græce: quanquam et eo modo stipulatio valeret, sed Græce eum stipulatum, et respondisse τ' μή. Sic enim legendum pro illis Græcis, οτι οὐκ θέλεις ποιησω. Hoc confirmat *l.* 1. §. *si quis interrog. ff. de verb. oblig.*

L. 13. *Inventurum se*) id est, se eum requisiturum, et inventurum.

Ad præfectum prætorio) Quædam sunt stipulationes prætoriæ, seu fidejussiones, quæ interponuntur judicio sistendi caussa, ut reus judicio sistatur, et permaneat usque ad fin. litis: hæc fidejussio est de persona, et personalis dicitur in *Nov.* 53.

Vel ad præsidem) hodie ex *Nov. Majoriani. de curialibus*, decuriones puniendi ad præfectum prætorio, non ad præsidem provinciæ mittuntur, ut olim.

Exhibere) Si non exhibeat dolo malo reum, quoniam promisit judicio sisti, extra ordinem coercetur, *l. si quis reum*, *ff. de custodia reor.*

L. 14. *Extra ordinem*) Ceditur actio ex pacto, facta quadam redemptione debiti: nam fidejussor ea lege solvendo videtur illud nomen emere. Erit autem hypothecaria directa actio, non utilis. Nam certum est ex cessione servi directam competere: ea autem hic dicitur extraordinaria, non quod sit

utilis, sed quia, ut lex indicat, de eo disceptatur præside cognoscente. Ordinariæ actiones sunt, de quibus disceptatur apud judicem datum. Extraordinariæ quarum cognitionem sibi judex reservat.

In gloss. Celebrata est. (*Est differentia inter cedere et mandare*) Male. Idem hæc possunt mandare, delegare, exhibere, cedere, præstare, transferre. procuratorem ad instituendam actionem dare.

In fin. gloss. (*Et quia non solvit*) Dele omnia.

L. 15. *Condicere*) Dabitur illi condictio promissi, seu liberationis. Nobis proposita est non tantum condictio indebiti soluti, sed et indebiti promissi. Verum illa est certa, hæc incerta, *l.* 3. *sup. de condict. indeb.*

L. 16. *Unum eorum eligere*) Uno electo in solidum, nec satisfaciente, ad alium transire licet, *l. ult. inf. eodem.* Huic dicto hæc l. non obstat. Nam ejus positio hæc est: omnibus electis, omnibus conventis divisa actione non licet deserere id judicium, et cum uno eorum in solidum experiri.

L. 18 *Non justo pretio*) Si justo pretio venierint, ob id quod non sufficiunt, transire licet ad fidejussorem.

L. 22. *Si ultra hoc*) Post hæc verba, *si ultra hoc* addenda virgula, ut sit sensus: si ultra id, quod precibus tuis significasti, te mandasse, ut numeraretur. Nam hæc l. est particula quædam amplioris constitutionis. Ideoque ea verba: *si ultra hoc*, ad præcedentia quædam referuntur. Sic autem ponenda est species: ego tibi mandavi, ut Titio numerares decem, tu numerasti viginti, postea ego scripsi me redditurum, quod numerasses: non teneor in viginti, sed in decem tantum. Nam numeratio excessit mandatum.

L. 24. §. *ult. Velut principalis tantum*) Quoniam obligatio rei major est et plenior, major autem obligatio minorem absumit, *l. si creditor*, *D. eodem* Quare si fidejussor reo successerit, exstinguitur obligatio fidejussoris.

L. 26. *Sancimus*) vide notata ad *l.* 13. *supra eodem.* Idem in *l. etsi post tres, D. si quis cautionibus.* Sed obstat *l. trajectitia*, *D. de oblig. et act. et l. si fundus*, §. *ult. D. de lege commiss. l. Celsus*, *D. de recept. arb.* cum similibus. Quibus proponitur, omnino offerendo debitum post diem moram non emendari. Solut. et explicationem *d. l. et i post tres*, vide in scriptis ad *l.* 84. *D. de verb. oblig.* Resp. in ea specie nullum fuisse diem adscriptum, nullam pœnam, nullam conditionem. At hic loquimur de debitore ad diem. Postremo obstat *l. si ita quis promisit*, §. *Seja*, *D. de verb. obligat.* vide ibi not.

Quatenus) hac fidejussione non promittitur factum alienum, sed se curaturum, ut reus sistet, *l. quoties quis a tium, D. de verb. obl g.*

Non statim pecunias) Nam hæc stipulatio, prætoria est: prætoriæ stipulationes benignius accipiuntur, *d. l. et i post tres, ff. si quis cautionib. l. magnam, ff. de contrah. et commit. stipul.* vide scripta ad *l.* 84 *ff. de verb. oblig.*

§. 1. *Usque ad sex mensium*) Notandum nunquam plures dari, quam sex menses, sed interdum pauciores, ut si ab initio duo menses constituti sint, eis elapsis dantur duo tantum menses, duplicatur tempus, de quo conventum est, ita ut non excedat sex menses.

L. 27. *Præsentibus autem*) Depositione facta hac de re apud tabularium civitatis, ὡς ἐν καταθέτει.

Secundum generalia edicta) Licebat præfectis prætorio generalia edicta conscribere, quæ vocabant formas. Dicuntur τύποι των ἐπάρχων, *l.* 2. *sup. de offic. præfect. prætor. l. apertissimi, sup. de jud.* Ea vim legis habent, hæc sunt, quæ dicuntur ἐπαρχικὰ, et differunt ἀπὸ των Βασιλικῶν: Βασιλικῶν appellatione continentur imperiales constitutiones: ἐπαρχικων præfect. prætorio.

§. *Sancimus: et duobus mensibus*) vide cap 13. de præscript. Rationem cur liberetur post duos menses, tradit Constantinus lib. 3. epit. it. 6. atque hoc fieri κατὰ πρόληψιν: nam qui fidejubebat sine scripto judicio sisti, non præsumitur in longum tempus fidejubere. Hac autem l. duo constituuntur menses, vide scripta in hunc locum. Et generaliter de his, quæ κατὰ πρόληψιν inducuntur, vide scripta ad *l. si fuerit, in fin. ff. de reb. dub.* et notata ad *l. neque*, §. *pen. ff. de fideicomm. libert.*

L. pen. Generaliter) De duobus reis nihil in hac lege novi Justinianus constituit, vide scripta ad *l.* 116. *de verb. oblig.*

§. *ult. In gloss. Non concedentes ibi* (*de duobus reis l.* 2.) Adde. Dicendum, eo in loco petitionem exactionem (*) significare, ut confirmat aperte *l. si ut certo*, *ff. commod.* Si quis solidum acceperit ab uno ex reis, alter liberatur. Obstat etiam *l. si creditores*, *sup. de pact.* vide notata ad eam l. ubi est solutio. Obstat denique *l.* 16. *sup. eod.* vide ibi solut. in not.

De novationibus, et delegationibus. TIT. XLII.

Supra tractatum est de contrahendis obligationibus. Tres sequentes tit. sunt de dissolvendis. Obligatio solvitur certis modis, *l. obligationum fere*, §. 1. *ff. de oblig. et act.* Modi sunt hi: solutio acceptilatio, novatio delegatio. Solutio re perficitur: ceteri modi verbis. Solutio naturalis est, ceteræ tres civiles, solutiones sunt imaginariæ. Seneca lib. 6. de beneficiis. Solutio ergo alias

(*) *Vide Merill. Variant. ex Cujac. lib.* 2. *cap.* 16.

re, alias verbis fit. Novatio aut priorem obligationem solvit, et novam inducit. Fit autem mutata caussa, vel mutata persona. Mutata caussa, ut si quod a te stipulatus sum pure, post in diem stipulor, aut contra. Mutatur persona, quod stipulatus sum a primo, stipulor a secundo, §. *prætor, Institut. quibus modis. tol. oblig.* Sed necesse est, ut id fiat novandi animo, quod satis erat jure antiquo. Hodie oportet ex primi verbis, *l. ult. inf. eod.* Novatio a delegatione hoc differt, quod novatio est translatio debiti, translatio obligationis in alium, μετάθεσις τοῦ χρέου, delegatio autem ex parte delegantis non est novatio, sed plena perfectaque liberatio delegantis, ex parte tamen delegati novatio est, seu translatio, delegatio delegantem omni modo liberat, delegatum alteri creditori applicat, vide scripta hic. Ubi etiam ostenditur, quid distet delegatio a cessione. Itemque a venditione nominis.

L. 1. Nisi consentiente) Ratio est, quia novatio fit per stipulationem, stipulatio nisi consensum habeat, non valet. Delegatio proprie est, quæ fit per stipulationem. Ideoque in *l. 2. sup. de oblig. et act.* separatur delegatio a litis contestatione.

§. *Nominis*) hæc ult. l. pars repetita est in *l. 5. sup. de hæred. vel act. vend.* vide ibi scripta.

L. 2. Si delegatione) vide scripta ad *l. 1. sup. de oblig. et act.*

L. 3. Si delegatio) Cessio nominis potest revocari re integra: res integra quid sit, docet hæc lex.

§. *ult. Quasi a cliente*) hic ponit, eum a delegato pecuniam exegisse, quia pepercit quasi clienti. Summa olim fuit necessitudo inter patronum et clientem. Servii ætate clientes appellabantur suscepti, ut notat 6. Æneid. Ubi adfert hanc l. duodecim tabularum. *Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer est*, vide scripta ad hunc locum.

L. 4. Contra voluntatem tuam) Aliud obtinet in procuratore, qui generale habet mandatum. Is enim novare, et delegare potest.

L. 7. Pro chirographario) At aliud est in hypothecario, qui etiam nomen illud obligatum censetur, vide scripta ad *l. 3. C. de oblig. et act.*

L. ult. §. ult. ἄνευ καινότητος, Legend. ἀνοβατεύτως id est, sine novatione. Est latina vox detorta ad inflexionem Græcam, vide scripta ad *tit. quibus mod. tollit. oblig. Instit.* et scripta ad hunc locum.

Non verbis extrinsecus) id est, non etiam verba.

De solutionibus, et liberationibus. TIT. XLIII.

Solutio) Ejus quod debetur. Liberationis verbum refertur vel ad obligationem, vel ad nummos, ad id quod debetur; nam solvi obligationem dicimus; itemque solvi nummos. Si solutionis verbum referas ad obligationem, æque late patet atque liberationis verbum: utriusque verbi eadem vis est, *l. solutionis, ff. eodem, l. liberationis, ff. de verb. sign.* quæ conjungendæ sunt. At hoc l. solutionis verbum specialiter refertur ad nummos ideoque in ea sæpe dicitur numeratio, *l. 8. l. 2. inf. et 23. eod.* Similiter liberatio in hoc tit. specialiter accipitur, et significat eam liberationem, quæ debitori ex solutione contingit, aut quæ non contingit. Nam hoc tit. ostenditur, quæ solutio pariat liberationem, quæ non. Quare sic explicandus est hic tit. de solutionibus, ejus scilicet quod debetur, et liberationibus, quæ ex eis solutionibus. debitori contingunt. Sic *inf. lib. 12. de solution. et lib. debitor civitat.* Interea tamen tractatur de aliis quibusdam liberationibus, quæ solutionis jure censeutur, ut de confusione in l. 2. et compensatione in l. 7.

L. 1. §. ult. Prius in usuras) Cum non exprimitur, in quam caussam solutum sit, tunc in graviorem caussam solutum videtur, ut in usuras potius quam in sortem. Usuræ voraces sunt, sanguinolentæ. Senec. lib. 7. de benef. cap. 10.

L. 2. Liberari) Hæc l. loquitur de confusione. Confusio fit, si creditor debitori, aut debitor creditori succedat: si unus succedat debitori, alter creditori, nulla fit confusio: vide scripta ad *l. 1. C. de compensat.*

Licet diversis rationibus) Pro rationibus legend. *stationibus.* Nam quæstio in eo est, an si fiscus tam debitori quam creditori successerit ex diversis stationibus, dicemus unum successisse, quod sit unus fiscus, an duos, quod ex diversis stationibus successum sit. Ergo, etc.

In gloss. Liberari) Dele hæc omnia (*quos dederat Titius illi, etc.*) et repone, male. Fingit hic Acc. fiscum successisse suo debitori, cui ille vicissim aliquid debebat, sed fingendum fiscum successisse duobus debitori, et creditori ut in *l. gravib. ff. de fidejuss.*

L. 5. Quam ademptam) *L. huic enim, ff. de jurejur.*

Liberatus est) Ignorans liberatur, idque utilitatis caussa receptum est, id est, æquitatis ratione ex justa, et probabili ignorantia, §. *recte, Instit. de mand.* ubi Theoph. διὰ τὸ φύσει δίκαιον. Hæc tria in jure idem sunt, utilitas, ratio, æquitas.

L. 7. Ejus) Hæc l. est de compensatione. Ea censetur jure solutionis, *l. 4. et 5. Cod. de compensat.* vide scripta ad eum tit.

L. 9. Obsignatione) Vide scripta ad *l. 10. sup. de pign. act.*

L. 15. *Figmento veritatis*) Per imaginariam scilicet apocham: εἰκωνικὴν ἀποχὴν ait Lucilius lib. 2. Epigrammat.

L. 16. *In auth. hoc: meliorem*) Ecclesia non dabit pretiosiorem, sed mediocrem.

Cautela de evictione) Quoniam fundi in solutum datio speciem emptionis habet, *Nov.* 120.

L. 18. *Mandaveras*) Itaque actione mandati procurator repetet pecuniam.

L. 19. *Si actore*) Actorum amissio ad totius domus eversionem pertinere dicitur in *l. ult. ff. de offic. præf. præsid.* Can. Apost. 2. εἰς τοῦ οἴκου ἀνατροφὴν vide scripta ad *l.* 2. *sup. de his qui in prior. cred. loc. succed.* Soli servi actum gerebant, *l.* 6. §. *irritum, ff. de inj. rupt.* ut in Flor. legitur. Vide not. ad *d. l.* 6.

L. 22. *inductum*) Ex sola inductione chirographi non ducitur probatio, sed solum præsumptio *l. si chirographum, ff. de probat.*

L. ult. Solutionem) Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de probation.*

De acceptilationibus. TIT. XLIV.

L. 1. *An solemnibus verbis*) Verborum obligatio, est verborum solemnium obligatio. Ergo et acceptilatio est verborum solemnium liberatio. Solemnia verba vertit Theophilus τοπικὰ ῥήματα in tit. *Inst. quibus modis tol. oblig.* §. 1. Utraque est juris civilis.

Uteris defensionibus) Id est repellitur omnimodo, qui solvit, si sine tutore pupilla ei acceptum tulerit. At si tutor quidem intervenerit, sed acceptilatio minus solemnibus verbis facta sit, inutili acceptilationi inerit pactum.

L. 2. *Per acceptilationem*) Acceptilatio fit etiam non facta solutione, ut donationis, aut transactionis, aut dotis gratia.

L. ult. Omnis agenti via) Ergo sublata obligatione per acceptilationem nulla supererit actio, nisi de dolo, aut si quæ alia sit restitutoria, *l.* 4. *l.* 19. *sup. de transact.*

De evictionibus. TIT. XLV.

L. 1. *Persequi debet*) At si singulæ res venierint venditor eas suo sumptu persequi debet.

§. 1. *Non præstatur*) Idem dicemus in venditione peculii, *l.* 5. *ff. eod.*

L. 2. *Nudo autem*) Idem Paulus scribit *lib.* 5. *Sent. tit.* 11.

L. 4. *Utilis tibi*) Vel in factum, exemplo *l. in pec.* 24. *ff. de pig. act.* vel agetur pristina actione, quasi non valeat datio in solutum, *l.* 46. *ff. de solut.*

L. 5. *Quæ mercata es*) vide scripta ad *l.* 10. *sup. de compensat.*

L. 7. *Auctore laudato*) Laudatus autem non tenetur: vide scripta ad fin. *l.* 5. *de peric. et comm. rei vend.*

L. 17. *Si cum*) At si vindicat emptor, nihil consequetur sumptuum nomine, nisi aliud convenerit, *l.* 102. *de verb. oblig.*

L. 21. *Empti actio*) At ædilitiæ actiones temporales sunt: vide not. ad pr. *tit. sup. de ædilit. act.*

Longi temporis præscriptione) vide cap. 30. de præscript.

L. 27. *Si fundum*) vide scripta ad *tit. sup. de com. rerum alien.*

L. 29. *In eorum vicem*) Sic si donator acceperit ἀντίδωρον, de evictione tenetur, licet de eo non convenerit, *lib.* 2. *tit.* 28. *et* 33. in legibus Longobard. quod rationem habet.

Eos conveniri posse) Præscriptis verbis actione: vide scripta ad *l. naturalis, ff. de præscript. verb.* et not. ad *l.* 1. *ff. de rerum permut. et sup. de rerum permut.*

De patria potestate. TIT. XLVII.

L. 6. *Usurpatur*) Ut constat ex Luciano in abdicato: vide scripta ad *l. quidam, de verb. oblig.*

L. ult. Liberati) Paul. *lib.* 5. *Sent. tit.* 1.

De adoptionibus. TIT. XLVIII.

L. 2. *Jure antiquo*) Vide Ulp. in *Frag. tit.* 8.

De emancipationibus liberorum. TIT. XLIX.

L. 5. *Jubemus*) Conjun. *l.* 18. *sup. de collat.*

L. ult. Circumductiones) Inextricabiles: vide Isidorum lib. 9. et Claudianum in 4. consul. Honorii in fin. et scripta in *Nov.* 81. ubi de hac re loquitur Imp. Item Ambrosius lib. 2. Epist. vide scripta ad *Rubr. de ver. oblig.*

De postliminio reversis, et redemptis ab hostibus. TIT. LI.

Delendum est, *reversis*, nec est in *C. Theod.*

L. 1. *Ovinio*) Legend. *Tertyllo præsidi provinciæ Misiæ inferioris.*

L. 9. *Lex Cornelia*) Quæ hic non ad reversum filium sed ad patrem referenda est, qui decessit apud hostes, ut in *l. ult. sup. quibus ex caussis major. in integrum restituant.*

De infantibus expositis liberis et servis, et de his qui sanguinolentos nutriendos acceperunt. TIT. LII.

Qui sanguinolentos) Id est recens natos.

L. 2. *Unusquisque*) *L.* 19. *sup. de Episc. aud.*

L. ult. Sancimus) De hac re extat Epistola quædam Trajani apud Plinium, et vetus quædam for-

mula, de qua vide scripta ad *tit.* 1. *lib.* 5. *Sent.* *Pauli.*

De donationibus. TIT. LIV.

L. 1. *Instrumentis donatis*) vide scripta ad *l.* 21. *sup. de probat.* et ad *tit. si quis alteri vel sibi.*

Et traditis) Traditio tabularum auctoritatis facta a vero domino dominium transfert hic: at traditio tabularum emptionis dominium non transfert.

L. 8. *Non donandi voluntate*) Pater videtur donare filio prædia, si ejus nomine ea in censum deferat. Id Isidorus lib. 47. Βασιλ. not. fieri: κατὰ πρόληψιν. Vide not. ad *l. neque, in fi. ff. de fideicom. libert.* et scripta ad *l. si fuerit, ff. de rebus dubiis.*

L. 15. *Æris alieni*) vide scripta ad *tit. sup. de hæred. act.*

L. 17. *Sive emancipatis*) Huc pertinet *l.* 32. §. 2. *ff. eod. tit.* Sic ratihabitione hæredum, aut cohæredum hujusmodi donatio confirmabitur, *l.* 4. *ff. de donat.*

L. 20. *Vice donatricis*) vide scripta ad *l.* 2. *in fin. ff. de testib.*

L. 27. *Inter necessarios conjunctasque personas*) Inter quas tamen non exigitur verborum subtilitas, mancipatio, aut traditio, ex constit. D. Pii, *l.* 4. *C. Theod.* Sufficit enim inter eas quibuscunque verbis voluntas expressa. Paul. *lib.* 4. *Sent. tit.* 1.

L. 28. *Vel in dotem dando, vel vendendo*) De modis transferendi dominii, vide scripta ad *tit. C. de act. empt.*

L. 29. *In extraneos*) Ut *l. ult. C. Theod. de legit. hæredit.*

Kal. Maji, Felice) Legend. Martii C. P. Felice.

L. 33. *Cessiones actionum*) vide scripta ad *l.* 1. *sup. de oblig. et act.* et ad *l.* 8. *illo tit.* quæ huic obstat: sed hic agitur de cessione actionum, quam constat nec mandatoris nec mandatarii morte finiri, si modo hæredem reliquerint. At in *d. l.* 8. nulla fuit cessio actionum.

L. 34. §. *Exceptis: tam imperialibus*) *Nov.* 52.

Majestatem) Sed nec privatorum in Imp. donationes insinuandæ sunt, *Nov.* 52.

§. *ult. Vel adjiciatur tempus*) Legendum *nec adjiciatur etc.* ut et legit Isidorus lib. 47. Βασιλ. tit. 1. alioquin hic §. subvertet superiorem: vide scripta ad *l.* 16. §. 1. *ff. de verb. oblig.*

L. 35. §. *Sin autem: ex l. nostra*) Olim autem necessaria fuit mancipatio, vel traditio, vel stipulatio.

De donationibus, quæ sub modo, vel conditione, vel certo tempore conficiuntur. TIT. LV.

L. 1. *In hoc casu*) Ideo sæpius ait, *in hoc casu*, quia alias, ubi est condictio, ibi cessat vindicatio: vide scripta ad *l.* 3. *sup. de condict. ob caussam dat.*

L. 3. §. *ult. Utilem actionem*) Hoc loco utilem actionem Græci vertunt in factum, lib. 41 Βασιλ. vide not. ad *l. in factum, ff. de oblig. et act.* et scripta ad *l. si longius*, §. 1. *ff. de judic.* Vel utilis actio, id est, præscriptis verbis. Sic dicta, quia non est civilis, sed exemplo civilis inducta: vide scripta ad *Rubr. de præscript. verbis.*

De revocandis donationibus. TIT. LVI.

L. 7. §. *ult. Ut vindicationis tantum*) Id est, vindictæ sive ultionis, atque ita similis est actio injuriarum, et de moribus actio huic actioni: vide scripta lib. 4. Observ. c. 19. et ad *l.* 3. *sup. de condict. ob caussam dat.* et ad tit. *ex delict. defunct. in quant. hær. conven.*

De donationibus caussa mortis. TIT. LVII.

L. 2. §. *ult. Cum divi Severi*) Post hanc Severi constitutionem Jurisconsulti plerique censuerunt eundem esse effectum legatorum, et donat. caussa mortis per omnia, *l.* 1. §. 1. *de mort. caussa donat. l. Marcellus, l. etsi debitor illud, eod. tit.* Idem post censuit Just. in *l. ult. inf. hoc tit.* vide scripta ad *Rub. de leg.* 1.

L. 4. *Censuerunt*) *d. l.* 1. §. 1. *d. l. Marcellus, d. l. illud.*

Ultimæ habent liberalitates) Id est, legata: vide *l.* 2. *sup.* heic, et ibi not. Ergo donationes caussa mortis, instar sunt legatorum, scilicet testamento facto, *l.* 20. *ff. de leg. præstand.*

De infirmandis pœnis cœlibatus, et orbitatis, et de decimariis sublatis. TIT. LVIII.

L. 1. *Jure veteri cœlibat.*) De horum pœna est tit. 14. *in Frag. Ulp.*

L. 2.) Conjung. *l.* 2. *inf. tit. seq.*

Ex l. Papia decimarum) De quibus est titulus 15. *Fragm. Ulp.*

De jure liberorum. TIT. LIX.

L. 1. *Nemo*) Impp. non dicunt se jus 3. aut 4. liberorum dare, alioquin supervacua esset sequens Justin. constit. *l.* 2. *inf.* itaque hic conjugibus jus liberorum datur, etiamsi liberos non habeant, scilicet ut inter eos sit testamenti factio: vide scripta ad *tit.* 16. *Frag. Ulpiani.*

AD LIBRUM IX.

De iis, qui accusare non possunt. TIT. I.

Lex 1. *Prius est*) Ex ordine judiciorum. Oppon. *l.* 5. *ff. de pub. jud.* ubi vide solut.

L. 2. *Ingenuo*) Legend. *Eugenio.* Is est, cujus cautio initio refertur: vide scripta ad *l.* 5. §. *ætati, ff. de his, quæ ut indig.*

Proprio nomine) Legendum, *pupilli nomine*, hoc sensu: Tutores ideo non prohibentur, quod alieno nomine non liceat accusare, pupilli nomine liceat accusare, quia non videtur calumniari, cum id faciat necessitate coactus.

L. 4. *Præsidem provinciæ*) Qui solus in provincia de criminibus cognoscit.

L. 5. *In gloss. Senatusconsulto Liboniano*) Dele: non est Libonianum: nam hoc de iis, qui sibi aliquid ascribunt in testamento non recognoscente testatore. Sed fuit quoddam innominatum, *l.* 2. *de accusat. l.* 2. *infra*, *de calumniat.*

L. 9. *Severiæ*) Legendum, *Severiano*

L. 11. *Data opera*) Id est, dolo malo.

L. 13. *Exsilii pœna*) Id est, relegationis, ut constat ex *l. exsilium, ff. de interdict. et relegat.*

L. 15. *Cum periculo calumniæ*) Excipe si quis Orthodoxus calumniose accusavit Nestorianum: non enim subjicitur periculo calumniæ: *l.* 3. *sup. de summa Trinit. et fide cathol.*

L. 16. *Callutico*) Veteres libri habent: *Africo.*

Accusationem tertiam) vide *l.* 5. §. *ult. ff. de jurejur.* et Ciceron. pro Cælio.

L. 19.) vide *l. neganda, Cod. Theod. eod. et l.* 5. *ff. de publ. jud.*

L. 20. *Ex familiaribus*) Id est, famulis.

L. ult. Si liberti) Conjun. *l.* 1. *de lib. et success. in C. Theod. et l. ult. C. de calumn.* quæ ex illa sumpta est, et *l. ult. C. Theod. et l. ult. inf. tit. prox. et l. libertorum C. de testibus.* Cujus inscriptio et subscriptio ex hac substituenda est.

De accusationibus, et inscriptionibus. TIT. II.

L. 1. *Extraordinaria*) Vel pecuniaria, vel corporali.

L. 2. *Dominus eum defendere potest*) Quin et procurator domini.

L. 3. *Stephanidi*) Legend. *Stephallo.*

Absentes etiam) De alia videlicet caussa, quam de objecto crimine, ut de justa absentia.

L. 6. *Requirendum*) Id est, ut requiratur. Annotare reum requirendum dicitur judex, cum decrevit in acta referendum, ut is requiratur. Plinius 10. Epist.

In gloss. A præside) Dele hæc omnia (*Quia præses non potest damnare in metallum, ut ff. etc.*) et repone, hoc falsum est. Nam potest præses in metallum damnare, ut constat ex *l.* 6. *ff. de offic. præsid.* et ex *l.* 8. §. 1. *ff. de pœnis.*

L. 7. *Per officium*) Id est, stationarios.

Citra solemnia accusationum) Græci χωρὶς ἐγγράφων, *citra inscriptiones.*

L. 8. *Non ad stationarios*) Qui non habent jus imperii.

L. 9. §. *Plurima crimina*) Judicis accusationes.

L. 10. *Negotii*) Id est, litis, ut in *l. destitisse, ff. de judic. et l.* 4. §. *non omnis, ff. de re milit.* Et ideo executores modo dicuntur litium, modo negotiorum.

L. 11. *Liberis Crispinæ*) Hæc inscriptio vitiata est: alii libri habent, *Aviæ Crispinæ carissimæ nobis.* Legendum; *Habe Crispine carissime nobis.* Fuit autem is Crispinus præses provinciæ: vide scripta lib. 1. Observ. c. 15.

Juris publici formam) Id est, l. Juliani publicorum judiciorum.

Pastorum) Id est, latronum, qui frequenter latrocinia exercebant, *l.* 1. *C. Theod. Ne pastoribus dentur filii, etc.*

L. 12. *Sponte se præcipitant*) Græci sic recte hunc locum interpretantur: urgebat debitorem creditor ad solutionem, is se præcipitavit Accusatur creditor quasi debitori mortis caussa fuerit. Respon. Impp. Non deberi eum accusari, nec illi periculum ullum ideo imminere, quod innocens creditor fuit.

L. 14. *Singuli*) Legend. *concessum, Cod. Theod. de accusat.*

Relationibus) id est, notoriis vel elogiis apparitorum seu Irenarcharum. Hoc autem Tribonianus adjecit ex alia constitut.

Rei veritatem inquirere) ἀν ζήτησιν ποιεῖν.

L. 16. *In caussis*) Vide explicationem hujus in notatis et scriptis lib. 1. Obs. cap. 2. Conjunge eam l. ut et in *C. Theod.* cum *l. unic. inf. de abigeis, et l.* 8. *momentariæ, sup. unde vi.*

Alterutram partem) Accusatorem vel reum, *l.* 7. *inf. de calumniatoribus.*

Terrere possit auctoritas) Leg. *possit tenere austeritas.*

L. ult. Accusationis) vide notata ad l. *ult. sup. tit. prox.* quæ huic conjungenda videtur.

§. 1. *Vinculum*) Vide Symmachum lib. 1. Epist. epistola ult.

§. *Nemo tamen*) Repetit. est in *l. ult. inf. de calumniatoribus.*

Sorte satiandus) Legend. *Sociandus.*

De exhibendis, et transmittendis reis. TIT. III.

L. 1. *Vel caussa meritum*) id est, elogium.

L. 2. *vinciatur*) Vide num legend. sit, *injiciatur*, quod confirmant Græci, qui legunt ἐμβάλλεται, alioquin multa pugnabunt.

§. *Accomodetur assensus*) Symmachus lib. 1. epist. epistola 1.

Copia nundinandi) id est, ut Græci, ne quid accipiat, ut longius illi tempus indulgeat, aut ut eum liberet.

De custodia reorum. TIT. IV.

Custodia plerumque significat publicum carcerem, ut hic, *et l. 9. ex quibus caussis major.* Interdum reum, qui detinetur in custodia.

L. 1. §. ult. Stratorum) Ii sunt, qui necessaria custodiis administrant, ut victum et stratum, *l. 34. ff. de re judic.* Sic stratores dicuntur in *l. observare, ff. de offic. procons. l. in eadem, ff. ex quibus caussis major. l. ult. de jure immun. l. 1. sup. de offi. præfect. prætor.* ut de stratoribus *inf.* lib. 12. Male ergo Budæus legit *statores.*

L. 4. Ad commentariensem) Commentariensis est, qui redigit in commentarium eos, qui in carcerem conjiciuntur: vide c. 10. tract. de præscript.

L. 5. Carcer inclusus) *Inclusus* abest in C. Theod. et lib. βασιλ.

§. 1. *Intra tricesimum*) Hoc Græci sic interpretantur, ut eum singulis diebus præsidi ingerat, usque ad dies 30. vide cap. 10. de præscript.

Impetrata fortuna) Græci vertunt ἐκπίπτων τῆς ἀξίας. *privatus dignitate.*

Ad calcem tit.) Deest hic Græca constit. cujus sententiam ex lib. 60. Βασιλ. vide in not. ad *l. 10. sup. de episcop. aud.* et c. 5. de præscript.

De privatis carceribus inhibendis. TIT. V.

L. 2. Imp. Zeno) Idem ante Zenonem sanxerunt alii Imppp. eadem pœna proposita, *l. un. C. Theod. de privat. car. cust.* Ac ne cohortalibus quidem stationariis hoc permissum est, *l. 1. de cur. et stat.*

Præfecto Augustali) Is qui mittitur in Ægyptum, vocatur præfectus Augustalis. Sic dictus, quia primum ab Augusto constitutus est. *l. 1. ff. de offic. præfect. August.* Strabo lib. 1 Tacitus lib. 17. qui ait: eum regis loco fuisse.

In gloss. ult.) Dele hæc: *sed fallit quandoque hæc lex inf. de falsa mon. l. 1.* et repone, male, nec quicquam de ea in *d. l. 1.*

Accusatos) Adde ante eos, in quos nihil juris habent: sive rei sunt, sive non.

Ad calcem tit.) Deest hoc loco Græca constitut. quæ statuit, ut in carcere publico tot diebus maneat quot manserint ii, quos incluserant carcere apud se facto, cujuscunque fortunæ vel dignitatis fuerint, et excidere actione competente adversus conclusos, idque prudentia episcopi et judicis. Quod si negligens fuerit judex, et fortunam, et salutis periculum incurret.

Si reus vel accusator mortuus fuerit. TIT. VI.

Græca constitutio) Desideratur *l. 1. hujus tit.* Cujus sententia hæc est ex 60. βασιλ. Si miles desertor mortuus fuerit, crimen exstinguitur.

L. 3. Cum morte) Sic et in *l. 5. sup. ubi caussæ fiscalis.* Idem *Imp.*

Si quis Imperatori maledixerit. TIT. VII.

L. 1.) Ante hanc constitut. crimen majestatis non solum facto, sed et verbis impiis et maledictis exacerbari, Paulus scribit *lib. 5. Sent. tit. 29.* Fit enim crimen majest. verbo et dicto. Cic. pro Cælio, Dio, qui vocat hoc crimen τῆς ἀσεβείας: Sozomen. et Nicephorus de Gratiano. Tacitus 1. Annal. unde hæc l. in βασιλ. est sub tit. ad *l. Jul. Majest.* Idem vero, quod in hac l. Theod. sanxerat Tiberius Dione teste, et Hadrianus auctore Spartiano. Hujus autem l. meminit Zonaras can. 84. Apost. At qui Pontifici maledixit, eum pontifex graviter puniri vult, cap. 1. *de maledicis,* in Decretal.

Obtrectator temporum nostrorum) Græci hic notant, accusatos fuisse quosdam, quod deplorassent sua tempora, et dixissent se infelici seculo natos.

Si ab injuria) id est, dolo et malitia.

Remittendum) id est, condonandum. Græci συγχωρητέον. Dele gloss. ibi.

Ad legem Juliam majestatis. TIT. VIII.

L. 2. Alienam) Repetita est in *Cod. Theod. lib. 9. tit. 14. ad l. Cornel. de sicariis.* Ubi hæc est subscriptio. D. pridie Non. Semptemb. Amantæ Cæsario et Attico Conss.

Inconsulto juraveras) Dion. lib. 57. Tacitus lib. 1. vide scripta ad *l. 2. sup. de rebus cred.*

L. 3. In gloss. Convictus) Id in Gallia non probatur ex constit. Ludovici.

L. 4. Fidicularum tormenta) Fidiculæ sunt virgulæ, quibus rei in equuleo dilacerantur, et torquentur, ut fides reperiatur.

Excepta tantum majestatis) Legend. *tamen,* non *tantum,* alioquin multa pugnabunt. Sic enim scripti habent in C. et C. Theod.

L. 5. Quisquis) Lata est in reos perduellionis, non majestatis.

§. 1. *Filii vero*) Exempla adfert Cic. in Epist. 12. et 15. ad Brutum, et Dion. lib. 55. Halicarnasseus lib. 7.

A materna, vel avita) Cicero in dicta Epist. 15. hanc adfert rationem, ut periculum liberorum reddat parentes amiciores patriæ.

§. *Denique*) Rationem hanc reddit Cicero pro Sylla, quia in hoc crimine non solum culpa levitatis est, sed etiam contagio sceleris, si defendas reum. Idem ait Cicero pro Rabirio.

§. *Uxores: si in ea conditione fuerint*) id est, si non nupserint secundo.

Titulo donationis) Propter nuptias, vel sponsaliorum jure.

Falcidia ex his etiam) Ergo Falcidia servatur non tantum ex bonis maternis, sed ex iis etiam, quæ a patre matri donata sunt.

§. *Id quod de satellitibus consciis*) Exemplum est in *l.* 19. *et* 20. *C. Theod de bonor. proscript.*

Ad calcem tit.) Multæ hic desunt constitutiones. In iis una Pauli est, et Martiani. Has attule at Imp. quæ quoniam latinæ fuerunt, remanxerunt. Constitutio Græca periit, cujus tamen Epitome habetur lib. 60. βχσιλ. eodem fere sensu, quo quæ traduntur in his legibus.

L. 7. *Drunciani*) Leg. Depiciani.

Cassiani furoris) Quis est hic Cassianus furor? Sciendum sub. Marco Imp. Aufidium Cassium se Imperatorem judicasse, ejusque generum appellatum esse Depitianum, Maritus enim fuit Alexandriæ Cassiæ filiæ, huic Marcus Imp. pepercit, deditque ei cum uxore liberum exsilium. Vulcatius tamen Gallicanus in Aufidio non scribit ejus damnatam non fuisse memoriam, ait tamen post mortem ejus proscripta fuisse hujus senatoris Depitiani bona, quod Cassiano favisset.

L. ult. Memoria ejus damnetur) Exemplum est in *l.* 3. *Cod. Theod. de infirm. his qu. sub tribus tyr. gesta sunt*, *l.* 21. *Cod. Theod. et l.* 16. *Cod. Theod. eodem tit.*

Ad legem Juliam de adulteriis, et stupro. TIT. IX.

Juliam) Sic dicta ab Augusto, quem adoptaverat Julius.

L. 1. *De matrimonio suo violato*) Id est, si mulier dicat in se commissum esse adulterium, ut ait Græcus interpres, sed satius est, ut dicamus eam l. esse de muliere quæ maritum violati connubii accusare non potest.

L. 3. *Non solum*) Hæc duo verba absunt a scriptis, nec ea agnovit Accurs.

Sed etiam) id est, quin etiam, ut et in *l.* 3. §. *ult. de can. sacrarum largit.* Cic. lib. 4. ad Attic. *Amisimus sanguinem*, sed et spiritum civitatis, *l.* 3. *ff. de divers. temp. præscript.*

Earum tantum personarum) Hoc tantum procedit in adulterio, non etiam in stupro.

L. 4. *Quod Legitimis*) Licuit ex l. 12. tabul. adulterum deprehensum in actu occidere, *l. quod ait*, *ff. eod.* Demosth. contra Neæram, et Lysias contra Eratosthenem, Val. lib. 6. cap. 1. Horatius 2. serm. Satyr. 1. Martialis 3. Epigram. Cassiodorus lib. 1. variarum, cap. 11. tit. 1. in legib. Bajuvariorum, et Longobard. tit. 85. Denique legibus Neapolitanis libr. 3. tit. 1.

L. 5. *Valentini*) Legend. *Valenti*.

L. 6. *Jure mariti*) id est, ut præferatur ceteris in divinatione, et ut accuset sine inscriptione, *l. quamvis* 2. *inf. eod.* vide ibi not.

Sexaginta dies utiles) vide cap. 13. de præscript. Sic Corn. Tacitus lib. 2. sexaginta dies ad consultandum datos, dum loquitur de Vistilia uxore Titidii Labeonis.

§. *Et qui confidit accusationi*) id est, qui bona fide accusat.

Calumniæ notam) Opponenda *l. is cujus*, *in fi. ff. eodem*.

L. 8. *Reus adulterii*) At incestus duo rei simul fieri possunt.

L. 9. §. 1. *Si quocumque*) Hæc parenthesis est Triboniani ex *l.* 30. *hoc tit.* Nam ex l. Julia adulterii pœna non fuit corporalis, legis enim pœna relegatio fuit.

L. 10. *Refugientis*) Legend. *rei fugientis*, id confirmat *l. Imperatores*, *ff. de jure fisci*.

Prævaricatoris) id est, qui verum occultat.

Stupro) id est adulterio.

L. 11. *Narvano*) Leg. *Norbano*.

Non posse) At ex *Nov.* 117. *licet*.

L. 12. *Damnatus restituitur*) An non damnari debuit capite? Dicendum, ita eum damnatum esse, ut aliquo modo capitis pœnam evitarit juxta *l.* 9. *supra hoc tit.*

Et accusatorem) Qui adulterium peregit, qui et adulteram forte peregisset, si vixisset, quamvis hoc non sit necessarium, efficit tamen, ut dicamus infamem non esse adulteram.

L. 13. *Posteaquam crimen contra eum*) id est, post litem contestatam.

Provinciam excesserit) In qua delata est, et rea postulata.

More solito) id est, ordine solito, ut scil. prius accusetur adulter.

L. 15. *Si quondam*) Conjun. *l.* 21. *inf. eod.*

L. 16. *In cujus officio*) id est, apud cujus officiales.

§. 1. *Senatusconsulto*) Sc. Turpilliano, quo irrogatur pœna quinque librarum auri in desistentem. Vide notata ad *l.* 3. *ff. de prævaricat.* et cap. 13. de præscript.

Lege Petronia) Nomen habet a Petronio Turpilliano Cons. Tacitus lib. 14. quæ dicta Junia Petonia, *l. lege Junia*, *ff. de manumiss.*

L. 17. *Revocare uxorem*) Domitianus tamen in simili specie ejecit e numero judicum equitem Romanum, quod reduxisset uxorem eam, cui crimen adulterii intenderat, Svetonius in Domitiano cap. 8.

L. 18. *Eum qui*) Hujus legis pars est repetita in *l.* 5. *supra*, *de donat. propter nupt.* cui ex hac addenda est subscriptio.

Duas simul habuit uxores) Valentinianus tamen

legem tulerat, ut duas simul liceret habere uxores, Socrates lib. 4. histor. Eccles. cap. 26.

L. 19. *Ad Pompejanum*) hic Pompejanus magistratus fuit, qui Imperatorem consuluerat.

Materiam) Græci interpretes legunt *Mariam.*

Habitis quæstionibus) Servorum, non uxoris.

Excubiis limitis) Dele principium glossæ, limitis, eo usque (*et facit, etc.*) et repone, limites sunt, quibus Romanæ provinciæ separantur ab agris hostium, ut limes Rheticus, *l. maximarum, inf. de excusat. mun.* Illyricanus *l.* 1. *inf. de quibus mun. se excus.* Hic autem non præerat limiti, cum miles tantum sit. Limitibus præsunt rectores provinciarum, vel duces limitum, *l.* 2. *de off. præt. Africæ, l. un. inf. venat. ferar.*

L. 20. *Irreprehensa voluntate*) id est, quorum corpus violatum est, minus remansit castus et integer.

In gloss. fœdissimam) Dele (*alii dicunt*) usque ad finem glossæ.

L. 21. *Ob commissa*) Conjun. *l.* 15. *sup. eod.*

Præscripta sunt) Præscripta tempora hic sunt 60. dies utiles.

Post depositam sollicitudinem) id est, munus

L. 22. *Adulterii crimen*) id est stupri.

L. 23 *Sin vero constiterit corrupti matrimonii*) id est adulterii.

L. 24. *Dionysio*) Potius *Dionysiæ.*

L. 26 *Etiam præscriptionem*) Lenocinii.

L. 28. *Pudor*) Castitas.

L. 29. §. *ult. Et stupri adulterii*) Delenda sunt. Desunt enim in *C. Theod. lib.* 19. *tit.* 7. *l.* 1. unde sumpta est et in quibusdam manuscriptis.

Quas) Harmenop. addit avum, ut *C. Theod. Consobrinum, et patruelem.*

L. 30. *Imprimis*, §. *genialis, etc.*) Legendum. *Genialis.*

Nec inscriptionis vinculo teneri) id est, non teneri jure calumniæ. At hodie ex *Nov.* 117. etiam a marito exigitur inscriptio, et ex ea maritus non probans, incidit in talionem. Nec obstat *l.* 15. *cujus*, §. *pen. ff. eodem* : vide not. ibi, et cap. 13. de præscript.

§. *Gladio*) Hæc non est pœna l. Juliæ, sed relegatio, sed posteriorum Impp. Constantii nempe et Constantis, ut constat ex *l.* 4. *Cod. Theod. quor. appell. non recip.*

L. 32. *In fœmina viris porrectura*) In veteribus legitur, fœminam viris porrecturam, ut notavit Alciatus : ut arrigere virorum : sic porrigere fœminarum, ait Donat. in And. Terentii.

Ubi scelus) Ad hoc scelus vindicandum lata est primum lex Scantinia, Cicer. 3. Philip. Cœlius lib. epist. ad famil. 8. in epist. 14. Svet. in Domit. c. 8. Quintil. lib. 4. cap. 2. Val. Max. lib. 6. cap. 1. Novella 77. et Zonaras in Justin. vita refert exsecta eis virilia.

L. 32. *In adulterii quæstione*) Non etiam stupri, aut incestus.

L. 33. *Præscriptiones*) Exceptiones.

Civiles) Quæ non pertinent ad caussam criminalem.

Earum objice) id est, oppositione, et accusatione fundata, id est, cum constituitur, quo jure quis accusaverit, et quo tempore; quo jure, utrum extranei, an mariti : quo tempore, utrum intra quinquennium, vel sex menses.

Huic examini) id est, crimini adulterii, id est, quamvis civilis quæstio postponitur, non tamen ob id extinguitur. Nam si eam jure competere apparuerit, de ea agere poterit.

L. 34. *Si qui*) idem *Nov.* 134. §. *pen.*

L. 35.) Ex *l.* 2. *C. Theod. de repud.*

L. 36. *Seu ultimam*) vide scripta ad *l.* 3. *supra eodem.*

Duorum mensium) vide cap. 23. C. de præscript.

Suspendi definiunt) ut sint statuliberi.

Si quis eam, cujus tutor fuerit, corruperit. TIT. X.

L. 1. *Deportationi subjugetur*) Constantini tempore adulterium capite non puniebatur, unde fit, ut deportetur tantum tutor, cum compositores aucta adulterii pœna, tutoris quoque pœnam augere debuerint.

Fisci juribus vindicentur) At ex *Nov. Leonis* 34. bona tutoris pupillæ adjudicantur.

De mulieribus, quæ se propriis servis junxerunt. TIT. XI.

L. 1. *Verberone*) Malo servo, sic dicto quasi verberibus sit subjectus.

Officia) id est, officialibus, et stationariis, quæ denuntiant crimina, *l.* 7. *sup. de accus. et inscript.*

Ad legem Juliam de vi publica, et privata. TIT. XII.

Publica) id est, vi armata, vel inermi. Quæstio de vi publica primum constituta est l. Plautia, de qua in *l. non solum*, §. *si dominus et* §. *furtivæ, ff. de usucap. ff. furtivæ, Instit. de usucap.* deinde constituta fuit l. Julia, ex qua hodie agitur, non ex Plautia, quæ lata est ab Augusto Cæsare. Cic. 1. Philip. Ab eodem etiam lata est l. Julia de ambitu, et de adulteriis. Reliquæ vero leges Juliæ latæ sunt a Julio Cæsare, ut docet Cic. in eadem Philip. et in orat. in Pisonem.

L. 1. *Res uxoris*) Non in dotem datas, *l.* 3. *sup.*

ne uxor pro mar. l. 1. *sup. de privileg. fisci l.* 11. *inf. de decurion.*

In gloss. Munus) Ad fin. adde. Idem obtinet in ceteris muneribus, si bona uxoris sunt in dotem data: in aliis extra dotem non tenetur, argumento *l.* 3. *supra ne uxor pro mar.*

L. 5. *Licet creditor*) Chirographarius, *l. ult. ff. ad l. Jul. de vi privata*, vel hypothecarius sine conventione, *l.* 3. *inf. vi bon. rapt.*

L. 6. *Proconsulem Africæ*) in Cod. Theod. hæc sunt in princ.

L. 7. *Aut civiliter*) id est, interdicto unde vi, §. ultim.

Agitato negotio principali) id est, actione: seu quæstione propietatis: vide scripta ad *l.* 6. *sup. unde vi.*

L. ult. Buccellarios Hos Suidas vocat Gallogræcos) Ammian Marcellinus lib. 17. Spartianus in Pescennio, D. Augustinus in Epist. 36.

Isauros) De his Duarenus lib. 2. disput. cap. 12. cui adde Dionem libro 55. Am. Mar. lib. 19 Zonaram, qui vocat ἔθνος κάκιστον. Hos Harmenop. libro 2. Epit. vocat pyratas.

De raptu virginum, seu viduarum, nec non sanctimonialium. TIT. XIII.

L. 1. *Raptores*, Hinc est sumpta *l. raptores, supra de Episcop. et cler.* Quare ex hac ad illam supplenda est inscriptio.

§. *Quibus qui saltem*) Dele, *saltem.*

§. *seq. Viri eminentissimi*) Legendum, *excelsi.*

Quibus etsi) Legendum sic: *quibus indubie convictis, etsi appellare, etc.* Id enim addendum est ex l. Constantini, cujus hoc loco meminit. Ea est in *l.* 1. *Cod. Theod. eodem tit.* et extat ejus particula in *l. pen. supra, in quibus caussis servi pro præmio lib. accep.*

§. *Sin autem: ad dominium*) id eadem ratione fit, qua Leo in *Nov.* 34. bona tutorum, qui pupillas corruperunt, eis addicit.

§. *Nec sit: Sibi maritum exposcere*) in *Novel.* 151. §. *illo quoque*, et 36. *q.* 2. *cap. pen. et ult.* Secus est secundum *c. accedens, extra de rapt.*

De emendatione propinquorum. TIT. XV.

L. 1. *Jure patrio*) id est, moderate, non ultra modum. Jus enim patrium est temperatissimum, ut docet Aristot. in Polit. ubi ait, jus patrium minus esse dominico. Unde Seneca lib. 1. de Clement. ait: nos vocare Augustum patrem patriæ, ut sciat sibi datam patriam potestatem, quæ temperatissima est.

Ad legem Corneliam de Sicariis. TIT. XVI.

Hæc l. lata est a Cornelio Sylla dictatore, §. *deinde Cornelius, de orig. juris.* Seneca libro primo de providentia. *Lucius Sylla capita civium Roman. vidit. amputata: ipse tamen est, qui l. Corneliam tulit*: Sicarii autem sunt homicidiæ, sic dicti a sica, quod est culter: Justinian. §. *sicarii, Instit. de publ. judic.* Suidas ait, sicarios esse latronum genus, et Romanos sicas vocare gladios incurvos. Hujus l. pœna non fuit initio capitalis, quod ex eo constat, quia l. Portia vetabatur, ne civis Rom. verberaretur, aut occideretur, et Milo cædis Clodii reus Massiliam deportatus est, sed tempore Plinii cœpit esse capitalis. vide lib. 10. nat. hist.

L. 3. *Si quis percussorem*) Hæc l. delenda est.

L. 6. *Non adulta ætate*) id est, non recte quis probat, ideo non fuisse sibi animum occidendi, quod non sit adultæ ætatis, aut quod sit adultæ ætatis tantum.

L. ult.) Conjun. cum *l.* 32. *sup. ad l. Jul. de adult.* in qua alius proponitur casus, quo servus in dominum torqueri potest, cum de adulterio quæstio est. Eæ ll. conjunctæ sunt cum *l.* 4. *C. Theod. ad l. Jul. de adult.* et utriusque debet eadem esse inscriptio et subscriptio.

De iis, qui parentes, vel liberos occiderunt. TIT. XVII.

Hic tit. est de parricidis) Parricida autem, non tantum is est, qui parentem occidit, sed is etiam, qui hominem liberum. Hinc dicti quæstores parricidii, *l.* 2. §. *et quia, ff. de orig. jur.* Hodie autem nomen parricidii in certis personis consistit, neque omnis homicida parricida est, eæque numerantur in *l.* 1. *ff. ad l. Pomp. de parricid.*

Neque gladio, neque ignibus) Solebant enim, ut ait Paulus *lib.* 5. *Sentent. tit.* 24. parricidas aut bestiis objicere, aut vivos comburere: itaque Constantinus pœnam more majorum introductam, quæ in usu esse desierat, reducit.

De maleficis, et mathematicis, et ceteris similibus. TIT. XVIII.

L. 2. *Ars autem mathematica*) id est, genethliaca.

L. 3. *Sacerdos* Magnus in eadem l. 3. Dele tot. glos. *nullus aruspex.*

L. 4. §. 1. *Nullis*) hæc emendavit Leo in *Nov.* 65. in qua ultimo supplicio hos afficiendos censet.

L. 6. *Feralis pestis absumat*) id est, bestiis objiciantur. Dele totam gloss. ibi.

L. 7. §. *ult. Si vero convictus*) Legend. sic. *At si conv.ctus pro fac.*, et cetera dele.

De Sepulcro violato. TIT. XIX.

L. 1. *Qui contigerit*) Ut tollant, aut violent.

L. 4. *Decem pondo auri fisco*) Præter pœnam corporis.

Vel ad officium) Delenda particula, *ad*, auctore C. Theod. et lib. scriptis.

L. 5.) vide Livium lib. 15. et 25.

Ad legem Fabiam de plagiariis. TIT. XX.

Plagium est crimen suppressi hominis, *l.* 1. *ff. eod.* Ideo plagiarius dicitur suppressor, ἀπὸ τοῦ πλαγίου, ut ait Isidorus, vel a πλαγίως, id est, dolose. Suidas. Lata fuit hæc l. ante Ciceronem, ut constat ex his verbis pro Roscio Amer. *De servis alienis contra l. Fabiam retentis plura dicenda sunt*. Sed a quo Fabio, nescitur.

L. 4. *Non valet*) vide notata et scripta ad *l. pen. sup. si mancip. ita fuerit alienat*.

L. 6. *Vendere neque donare*) Quod cautum Senatusconsulto facto ad l. Fabiam tempore Alexandri, Modesto et Probo Conss. ut constat ex *l.* 1. *ff. de verb. signif.*

Ad legem Viselliam. TIT. XXI.

Sic legend. non Viscelliam, aut Visilliam. Vide Ulp. in *Fragm. tit.* 3. lata est D. Claudii temporibus, rogante L. Visellio Varrone et Cornelio, Anno V. C. 776.

Ad legem Corneliam de falsis. TIT. XXII.

Hæc a Cornelio Sylla dictatore lata est, *l.* 2. §. *deinde Cornelius*, *ff. de orig. juris*. Est autem duplex: una nummaria, altera testamentaria, ut ait Tullius 3. in Verr. *l.* 9. *ff. eod.* Ea tenetur, qui nummos radit, fingit, vitiat, corrumpit, ut qui mensuram circuli exterioris abrodunt: item qui adulterinos nummos flant, et cudunt, unde vocantur in *C. Theod. tit. de fal. mon.* παραχαράκται. Item qui vendunt nummos plumbeos, vel flanneos. Nummi peregrini mercis loco habentur, et hi venduntur Seneca lib. de benef. cap. 14. Plinius 33. lib. 3. cap. Volusianus de asse. Item tenentur, qui vultu principis signatam pecuniam reprobant, non adulterinam, Paulus *lib.* 5. *Sent. tit. ad l. Cornel. test.*

L. 11. *Civiliter*) Non criminaliter.

Responsum) Quod non extat in Pandectis.

L. 12. *Viginti annorum*. Vide c. 28. de præscript.

Fere crimina) Fere addit, eo quod adulterii accusatio finiatur quinquennio, ut et accusatio peculatus, *l.* 7. *ff. ad l. Jul. pecul.* Item casus *l.* 13. *ff. ad Syllan. et l.* 29. §. *hoc quinquennium*, *ff. de adult.* Itemque crimen injurarum, *l.* 5. *C. de injuriis*.

L. 16. *per Procuratorem*) Quoniam publicum est

Solemniter accusari) Id est, adhibita inscriptione.

L. 17. §. 1. *De fide delicti*) Forte, *fide lecti*, ut habet unus liber script.

L. 20. *per errorem*) Exemplum et speciem sume ex *l.* 2. *sup. de precib. Imper. offer.*

L. 21. *Si quis* Conj. *l. universos*, *inf. de decurionibus*. Utriusque eadem est inscriptio.

Loquitur autem hæc l. de decurione, qui falsum scripsit, non de eo, qui tabellio erat: nam esse non potest, *d. l. univers.* Decuriones sunt, qui in singulis civitatibus publici consilii caussa electi sunt: unde etiam senatores vocantur, *l. omnes jud. inf. de decur*.

L. 22. *Scripturarum collatione*) Id est, comparatione, *l. pen. sup. de fide instrum.* vide ad eam scripta.

§. *ult. Compendioso spatio*) In *l.* 2. *C. Theod. eod. est*, *anni spatio*, quod correxerunt hic compositores, ut hæc convenirent cum *l. ult. inf. ut intra cert. temp. crim. act. ter.* ubi statuitur biennium.

L. 23. *Utrum de falso*) Hoc ideo, quia conferunt privata instrumenta ad probationem.

Instituere conabitur) Legendum, *insimulare*, ut in *C. Theod*.

De iis, qui sibi adscribunt in testamento. TIT. XXIII.

Adde, vel in codicillis ad testamentum pertinentibus, *l.* 2. §. 1. *ff. de jure codicill.* Hoc in tit. tantum tractatur de edicto D. Claudii, quo aliquid adjectum est legi Corneliæ, *l. D. Claudius*, *ff. eod.* Falsi enim pœna tenetur scriptor alieni testamenti, qui in eo sibi, aut iis, quos habet in potestate, aliquid adscribit, etiamsi id fecerit dictante testatore. Hujus autem edicti auctor est Claudius Nero. Sveton. in Ner. cap. 17.

L. 1. *Emancipatus filius*) Emancipatus in hoc loco extraneus est, quia non est in potestate, *l.* 14. *ff. de fal.*

L. 2. *Si testator*) Hæc l. prima est hujus tit. Ea vero, quæ priori loco posita est, secunda. Inversus est ordo.

§. *Quod si testamentum*) Conjun. *l. D. Claudius*, §. *plane*, *ff. de falsis*: qui §. est hujus l. interpretatio.

L. 3. *Claudii*) Neronis.

Aliquod emolumentum) Legendum, *aliquid ex emolumento*.

L. 6. *Et suis*) Legend. *nec suis*, ut sit sensus: dominum nec generaliter subscripsisse, nec specialiter.

De falsa moneta. TIT. XXIV.

Vide notata ad princip. tit. *sup. ad leg. Corn. de fals.*

L. 1. *Quoniam*) Conjun. *l.* 2. *supra*, *quibus ex caussis ser. pro præmio lib. accip.* et ad illam ex hac supplenda subscriptio, quod etiam ostendunt quidam codices, in quibus semiperfecta subscriptio sic habet D. XV. Kal. Decembr. Crispo. Hic tra-

ditur, pro præmio ingenuis accusatoribus concedi immunitatem. Illic traditur, servis dari libertatem.

Monetarii) Monetariorum certum corpus fuit, *l.* 1. *inf. de murileg.* Hi tanto in numero fuerunt, ut aliquando arma moverint adversus Aurelianum, Eutrop. lib. 8. Vopiscus in Aureliano.

Monetam) Notandum hic monetam non tantum significare pecuniam signatam, sed etiam signum, aut notam, sive ἀρχέτυπον, aut σφραγίδα.

§. *Domus : etsi ignoret*) Hoc vero est errare in facto, non in jure.

§. *Sin vero vel incolis*) Incolæ hic accipiuntur pro inquilinis, pro conductoribus ædium, ut in *l. rem pignori, ff. de acquir. poss.* et apud Appianum 2. de bello civili.

Ad l. Juliam de Ambitu. TIT. XXVI.

Ambitus crimen est, quo tenentur illi, qui, ut honores, aut publica officia adipiscantur, populum corrumpunt. Penes eum enim erat jus creandi magistratus. Multæ autem latæ sunt ll. de ambitu. Primum fuit Tullia, fuit et Pompeja, Cæsar. lib. 3. de bello civili. Fuit et ista l. Julia ab Augusto lata. Hæ ll. hodie cessant creandi jure a populo translato ad principem, qui pecunia corrumpi non potest, *l.* 1. *ff. eodem.*

L. 1. *Nullus*) Conj. *l.* 12. *inf. de suscept. lib.* 10. Et ex hac ad illam l. adde subscript. et inscript. In ea traditur susceptorem, vel tabellarium, qui aliquid fraudis admisit, denuo ad illud officium revocari non posse, etiamsi princeps rescripto ei concesserit. Constat autem ex C. Theod. lib. 12. tit. 6. l. 27. hic in inscript. legendum, D. pridie Kal. Jan. Mediol. Stilicone et Aureliano Conss. Nam inde sumpta est l. 12. *de suscept.* Hæc vero sumpta est ex tribus ll. *C. Th. l.* 2. 3. *et* 4.

Repetere) id est, continuare. Sciendum omnes magistratus annuos fuisse, excepto Censorio, qui quinquennalis erat. Interpretes autem male hanc l. accipiunt, ut videlicet non liceat his eundem honorem gerere, sed repetere, et continuare, id est, qui hoc anno functus est, fungi sequenti anno non potest, *l. honor,* §. *gerendorum, ff. de mun. et honor.* Hodie quinquennii intervallum requiritur, *l.* 5. *ff. de tit.* Olim decennii. Livius lib. 10. Tullius de ll.

Ad solutionem) Hinc constat eum recenter recessisse a prima administratione.

Ad legem Juliam repetundarum. TIT. XXVII.

Hac l. tenentur ii, qui pecuniam accipiunt, aut aliquid pro pecunia, quo magis aut minus quid ex officio suo faciant, quales sunt judices. Hoc judicio damnati, præterquam quod infames fiunt, in quadruplum damnantur, atque ideo dicitur, judicium de pecuniis repetundis.

L. 1. *Manipularius*) Duces habent cohortes, et manipulos. Cohors autem dividitur in centurias, et centuriæ in manipulos.

L. 2. *Pœnam*) Pecuniam, *l.* 2. *ff. eodem.*

L. 3. *Mercator*) Id est, venditor.

L. 4. *Honoratorum*) Honorati sunt ii, qui in municipio honores gerunt, vel gessere. Decuriones sunt ii, qui sunt adscripti curiæ, et non tantum ipsi, sed et ipsorum progenies, ut curialia munera subeant. Possessores sunt reliqui plebei, qui non sunt addicti curiæ. Cassiodorus lib. 9. Var.

Vel administrante) Hoc singulare est in hoc crimine *l.* 32. *ff. de injuriis.*

L. 5. vide cap. 20. de præscript.

L. 6. *Comes rerum privatarum*) Is est, qui administrat res privatas principis. Multum vero distant res principis a fiscalibus. Fiscales enim sunt, ut caduca. Item vacantia: item proscriptorum bona, *l.* 3. *inf. de col. fund. fiscal.* Privatæ sunt, quæ sunt propriæ principis, quæ non sunt redactæ in ærarium, quas gubernat comes rerum privatarum: non tamen per se, sed per alios, puta procuratores, præpositos, rationales, curatores, tabularios, susceptores. Is comes etiam dicitur privati ærarii, *l. ult. inf. de loc. præd civil.*

Procurator) Rei privatæ.

Præpositus Gynæcio) In quo texitur vestis sacra, id est, principis. Inde Gynæciarii sunt textores, *tit. de murileg. inf. et l. ult. de test. milit.*

Tabularius) Qui conficit rationes tributorum ad rem privatam pertinentium.

Susceptor) Id est, qui suscepit ea, quæ pertinent ad rem privatam principis, *tit. de susceptoribus.*

A comite domorum) Comes domorum erat sub comite rerum privatarum. Erat comes domorum Augusti et Augustæ. Is gubernabat res pertinentes ad sacram domum, *l. ult. sup. de quadr. præscript. et l. eum aliquid, sup. ubi caussæ fisc.* Item sub eo erat comes largitionum privatarum: is erat in Cappadocia.

§. *ult. ad solutionem*) ut tamen repetitio perseveret contra comitem.

L. ult. Sancimus) hæc l. non tantum pertinet ad l. Jul. repetund. sed et ad l. Jul. de ambitu: vide scripta ad *tit. de suffrag.*

Neque dedisse) Theodoretus lib. 1. Histor. Eccles. scribit Impp. Martianum et Theodosium sanxisse ἄρχοντα ἐπὶ δόσει μὴ γένεσθαι: vide *d. tit. de suffrag.*

De Crimine peculatus. TIT. XXVIII.

Crimen peculatus est furtum pecuniæ publicæ, quod judicatur l. Julia peculatus.

De Crimine sacrilegii. TIT. XXIX.

Hoc tit. tractatur non de his, qui proprie sunt sacrilegi, sed de his, qui proximi sacrilegis.

L. 3. *In gloss. Elegerit*) Ab his verbis (*et hoc in iis, etc.*) usque ad finem, dele omnia.

L. 4. *Sive sacrilegii*) Quia vetitum est constitut. Impp. quas violare sacrilegium est.

De Seditiosis, et de iis qui plebem contra Rempubl. colligere audent. TIT. XXX.

Qui plebem contra Rempubl.) Legendum, *qui plebem contra publicam quietem.*

Quando civilis actio criminali præjudicet, et an utraque ab eodem exerceri possit. TIT. XXXI.

L. 1. Constitutio sub hoc tit. posita proprie pertinet ad falsi crimen, ut apparet ex *C. Theod.* in quo ponitur inter tit. ad l. Cornel. de falsis, et tit. de falsa moneta. Id etiam constat ex *l. pen. sup. de probat.* quæ cum hac est conjungenda, ut docent inscript. et subscript. eædem: vide ibi not.

Quoties de re) Hæc regula duas habet exceptiones: primo excipitur actio injuriarum, quæ consumit criminalem actionem, *l.* 6. *et* 7. §. 1. *ff. de injuriis.* Tullius pro Cæcinna. Secundo actio de moribus, id est, accusatio morum, quæ olim inter conjuges locum habebat: hodie sublata est, *l. ult. sup. de repud.* quæ actio continebat vindictæ persecutionem; et ideo exstinguebat criminalem, *l.* 1. *C. Theod. Victum civiliter agere posse criminaliter.*

§. *Et cum leg. Visellia*) vide notata *supra ad leg. Visell.*

§. *ult. Etiamsi falsi*) Fini hujus leg. conjung. *l. pen. sup. de probat.* vide scripta ibid.

Dat. II. Kal. Januar. in Cod. Theod. est D. Pridie Idus Januar. Trev. Valente vi. et Valentiniano II. AA. Conss. Alias D. Pridie Kalend. Januar. Trev. alias, Tiberiade Valente vi. et. Valentiniano III. AA. Conss.

De Crimine expilatæ hæreditatis. TIT. XXXII.

L. 1. *Claves traditas*) Ac ideo traditionem rei quasi factam. Idem in *l. clavib. ff. de contr. empt.* vide scripta inf. ad tit. *de comm. et peric. rei vend.*

Directa quæstio) id est, principalis: vide notata ad *l. in commodato*, §. 1. *ff. commod.*

L. 4. *Exstantes*) vide scripta ad *l.* 3. *sup. de rondict. ex lege.*

L. ult. actionis) id est, accusationis.

Vi bonorum raptorum. TIT. XXXIII.

L. 1. *potius ait*) Potius hic accipitur θετικῶς, *l.* 1. §. *illud utique ff. unde vi*, ἀφαίρεσις est immobilium, ἁρπαγὴ mobilium.

L. 3. *Res obligatas*) Secus est, si convenerit, ut creditori liceret propria auctoritate pignus auferre, hypothecam occupare, *l.* 3. *sup. de pign.*

De Crimine stellionatus. TIT. XXXIV.

Stellionatus est dolus omnis, et impostura, quæ proprio nomine caret. Sic dicitur a stellione animali vafro, et versuto lacertæ simili Plinius lib. 3. cap. 10. Apulejus Apolog. 1. Columella lib. 9. cap. 7. Ælianus lib. 3. de animalibus, cap. 17. lib. 6. cap. 22. et lib. 9. cap. 19.

L. 2. *In gloss. Injuria*) Dele totam, et repone, nomen est, non adverbium, ut male hic Accursius.

L. ult. Ad extraordinariam) Publicum non est hoc crimen, nec privatum, sed extraordinarium. Hoc explica ex *l. si quis*, §. *ult. ad Senatuscons. Turpill.* id est officio judicis.

De injuriis. TIT. XXXV.

L. 2. *In gloss. tibi, o mulier*) Dele, et dic. male, ut docet inscriptio, Repone, o pater.

In gloss. Duplici: imo triplici) Dele hæc omnia cum iis, quæ sunt in margine.

L. 3. *Nuntiator*) vide scripta ad *l.* 3. *supra, de malef. et mathemat.*

Experiri potest) Turpe enim est delatoris nomen, *l.* 4. *inf. de delator.* Dele tot. gloss. cum casu, et in summa Salyceti, dele falsum.

L. 4. *In Sacerdotio*) vide ad *l.* 11. *sup. de ambitu.*

L. 5. *Annuo tempore*) Eoque utili, *l.* 14. §. 1. *ff. quod metus caussa.* Vide notata ad *l. querela, sup. de fals.*

L. 8. *Edicti perpetui actione*) id est, eadem caussa datur actio l. Aquiliæ ad damnum prosequendum: et injuriarum ad injuriam. Sic non obstat *l. item apud* §. *si quis servos*, et §. *injuria, ad l. Aquil.*

L. ult. Per procuratorem criminaliter) idem concesserat Valentinianus presbyteris: vide scripta ad *l.* 3. *sup. qui accusari possunt.*

De Abigeis. TIT. XXXVII.

L. 1.) Vide scripta lib. 1. Obser. cap. 20. Confer. hanc legem cum *l.* 8. *sup. unde vi*, *et l.* 16. *sup. de accusat.* Unde sic emendanda subscriptio, D. VIII. Idus Jan. Mediol. Olybrio et Probino Conss.

De Nili aggeribus non rumpendis. TIT. XXXVIII.

Aggeres sunt moles oppositæ fluctibus. Dicuntur χώματα in *l. pen.* §. *pen. ff. de extraord. crim.*

Hi autem aggeres aquam Nili coercent, et continent: hos qui rumpunt, extra ordinem coercentur, *d. l. pen.*

L. 1. Duodecimum cubitum) Hæc est justa altitudo aggeris.

Fluminis Nili) Nilus totam Ægyptum semel in anno inundat, et oblimat *l. 1. §. ripa, ff. de flumin. l. 2. ff. de alluvion.* Ob id Ægyptii eum Deum esse fingunt, et æmulum cœli, ut ait Heliod. libr. 8. Hist. Æthiopicæ. Item libr. 2. Plinius libr. 5. cap. 9. Marcell. libr. 22. Seneca libr. 4. Nat. quæst.

Valla fluentis) Legend. *ulla fluenta*, ut in *Cod. Theod.* Fluenta sunt decursus aquæ: vide notata ad *l. pen. §. pen. ff de extraord. crim.*

De iis, qui latrones, vel aliis criminibus reos occultaverint. TIT. XXXIX.

Hi dicuntur receptores, susceptores, vel recuperatores in *l. ult. ff. de abigeis, et tit. de recept. et l. congruit, ff. de offic. praesid.*

L. 1.) Sumpta est hæc l. ex duabus constit. 1. et 2. *C. Theod. l. 9. tit. 29.*

L. 2 Impp. Honor. et Theod.) Martianus Augustus Palladio PP. Subscriptionem vero sic restitue. D. XVII. Kal. Jan. Martiano A. et Adolpho Conss.

Seu primates) id est, actores.

De Requirendis reis. TIT. XL.

L. 1. Impp. Valerianus et Gal.) Legend. Imp. Antoninus A. Rustico, id indicat hujus l. subscriptio, quæ depravata est.

Gravia crimina) id est, capitalia.

§. 1. Signatas) id est, obsignatas.

§. ult. Post intimationem suam) id est, posteaquam adiit judicem.

L. 2. Idib. Jann.) Legend. accepta V. Kalend. August. Corint. Coustaut. A. II. et Lic. A. II. Conss.

L. ult. Programmatis) id est, edicti.

De Quæstionibus. TIT. XLI.

Quæstio est interrogatio sive cognitionis, et veritatis appetitio. Hic autem quæstio non est nuda interrogatio, sed ea, quæ fit per vim, tormenta, et cruciatus corporis, *l. 15. §. quæstionem, ff. de injur.*

L. 1. Antianæ) Antigono, ut docent *l. 1. §. item Severus, ff. eod.* ubi hæc l. citatur. Scripti libri habent, Antigone.

Contra dominos) id veteri Senatusconsulto fuisse cautum scribit Tacitus l. 2. Annal. et Cic. pro Dejot. id ait receptum fuisse more majorum.

Adulterii) M. Antonius Philosophus a Senatusconsulto adulterii crimen exceperat, *l. 17. ff. eod.* At in stupri vel incestus causa servi in dominorum caput non torquentur: Amm. Marcel. *Mancipia diuturno squalore mœrentia in caput domini usque ad ultimum lacerabat exitium, quod in stupro fieri vetuerunt clementissimæ leges.*

Fraudati census) Cum quis non profitetur omnes facultates suas apud censitores, *l. vix certis, ff. de jud.* Quare in gloss. dele (*id est, annonæ.*)

Pertinet) His casibus totidem adde: si cædes uxoris a viro perpetrata sit, si dominus sit occisus, vel si socius sit occisus a socio.

§. ult. Nec inopia) Legend. *ex inopia.* Vulgo inepte, *nec inopia.* Nec enim in domini caput interrogantur, qui civilibus in caussis interrogantur: vide scripta lib. 2. Obser. c. 35. in margine, ad le, Recte.

L. 2. Grave exemplo) Tutor enim est loco domini id est, pupilli.

L. 3. Cognitionaliter) Id est, utraque parte præsente, ut in *l. ult. inf. de legat.*

L. 5. Indiscrete) Id est, non adjecta caussa. Sic in *l. cum de indebito. ff. de probat. et l. si quis 49. §. ubi, de episcop. et cleric.*

L. 6. Pridem) vide scripta ad tit. *de testam. sup.*

L. 8. Non emeritis stipendiis) Id est, si sint caussarii.

L. 9. Carissimum) Leg. *Charismum.*

L. 11. Eminentissimorum) Id est, illustrium, spectabilium, clarissimorum.

Liberos) Inclusive.

L. 17 Nihil Conjun. *l. ult. sup. de delator. et l. pen. sup. de rescind. vendit.* Ex quibus hujus l. emendanda est subscriptio. D. XII. Kalend. Septemb. Eutropio et Theodoro Conss. Extat in C. Theod.

Aut principali sunt) Legendum, *principalis.* Hi autem erant, qui primum locum in curia obtinebant, *l. jubemus, sup. de liberali caussa.*

L. ult. De tormentis) Hujus constitut. Idem Justinian. meminit in *l. ult. §. licentia, sup. de jure delib.* et in *Nov.* 1. Est autem conjun. enim *l. 1. sup. de jur. propter calumn.* quæ ex hac est emendanda, ut sit constitutio sparsa in duas partes, et in ea l. exstat illud jusjurandum, quod se præscripsisse refert in fine hujus l.

A nobis statuto) vide scripta ad *l. 9. sup. de rebus credit.*

De abolitionibus. TIT. XLII.

Publica abolitio est omnium delictorum venia, et indulgentia, quæ tribuitur nullo postulante a principe vel senatu ob aliquam publicam lætitiam, ob res prospere gestas, ob publicam gratulationem

vel diem festum, *l. abolitio, et l. si interveniente, ff. ad Turpill. l. 3. sup. de episc. aud.* Unde Constantinus Imp. ob partum Crispi et Helenæ filiæ abolitionem dedit, *l. 1. C. Theod. de indul. princ.* Privata abolitio etiam tempore Augusti concessa, ut docet Svetonius in Augusto cap. 34. Quint. lib 9. cap. 2. Plinius epist. lib. 7. Epistola ad Macrinum. Privata est duplex: una data a lege, alteia a magistratibus.

L. 1. Revocari potest) Adde alteram exceptionem ex *l. si quis repetere, ff. ad Turpill.* Nisi publica abolitio impetrata sit.

L. 2. Abolitio) Hæc l. ante præced. collocari debet, ut sit prima hujus tituli.

§. 1. *Per deceptionem*) Per turpem translationem, alii legunt, *depectionem*. Depectio autem nihil aliud est quam pactum.

L. ult. §. ult. Omniaque quæ jure) Legendum, *omnibusque*.

Non minus accusatorem) vide scripta ad *l. pen. sup. de probat.* et ad *l. 5. sup. de pign. act.*

De generali abolitione. TIT. XLIII.

Id est, publica: vide ad *l. 6. sup. qui accus. non poss.*

L. 1. Potentatus) Id est, impressionis, quæ fit ab his, qui sunt in potestate, *l. si pars, sup. quod metus caussa.*

Diem statutum) Id est, trigesimum.

L. 2. In gloss. Præscriptio) Dele totum, et repone, publicæ abolitionis.

L. ult. Indulgentiam Id est, abolitio generalis. Sic lege præced.

Ut intra certum tempus criminalis quæstio terminetur. TIT. XLIV.

Hunc tit. atque adeo l. 1. et 2. Tribonianus immutatione verborum ad sententiam Justin. traduxit. Nam jure antiquo criminalis caussæ finis annus fuit, *l. 7. ff. de muneribus, l. 7. C. Theod. ad l. Cor. de fals.*

L. 1. Statutum tempus) Biennii sic *inf. l. 2.*

L. 2. Noverint) Conjunge *l. quoniam, sup. de testibus.* Utriusque eadem est subscriptio. Ex ea ergo, et ex C. Theod. pro Cæcilio legendum Cæciliano PP.

L. ult. Intra duos annos) vide c. 21. tract. de præscript.

Ad Senatusconsultum Turpillianum. TIT. XLV.

Factum est hoc Senatusconsultum Neronis temporibus Cæsonio Pæto et Petronio Conss.

L. 3. Scriptura) Id est, conventio.

L. 5. contra vetitum) Pecunia corrupta. Addenda hæc subscriptio. PP. VI. Id April. Pisi CC. Conss.

De Calumniatoribus. TIT. XLVI.

L. 3. Probasse crimen) Id est, criminationem, ut infra ad crimen, κατηγορίαν.

L. 6. Domnis) *L. ult. ff. eod.* Vide Paulum *lib. 5. Sent. tit. 15.* Subscriptionem hanc adde. S. XVI. Kal. Septemb. Ipsis A. A. Conss.

L. 7. Arguere) Vide scripta ad *tit. 14. lib. 5. Sententiarum Pauli.*

L. 8. Vide scripta lib. Obser. 4. cap. 29.

L. 9. Fallaciter) Con. *l. ult. sup. de probat.* et ex hac adde ad illam subscript. vide quoque ad l. seq. scripta.

L. ult. Addenda subscriptio. D. vii. Id Aug. Ravennæ Asclepiodoro et Mariano Conss. ex *l. ult. sup. de his qui accus. non poss. et ex l. ult. sup. de accusat. et inscript.* unde hæc l. sumpta est, *et l. ult. C. Theod. de jurisdict. et l. libert. C. de testibus*, cui ex his addenda est subscriptio et inscriptio.

De pœnis TIT. XLVII.

Pœna est delictorum coercitio in *l. aliud est fraus, D. de verbor. significat.* ubi pœnæ et mulctæ differentia traditur.

L. 1. In opus perpetuum damnati) Alias, in opus publicum perpetuo damnati. Nam qui ad tempus, simpliores sunt relegatis.

Non dissimilis) Id est, non minuuntur capite.

L. 2. Vide notata et scripta ad *l. pen. sup. si mancip. ita alien. fu. ut man.*

L. 4. Conceptus est puer) Quintilian. declamat. 277. Plutarch. de sera num. vind.

L. 6. Vinculis perpetuis) Vincula differunt a carcere, *l. verbum, ff. de verb. sign.* Sic nihil est contrarium in c. *quamvis, de pœnis, lib. 6.*

Si a servili conditione) Vincti servi apud dominos opus faciebant. Terent. in Andr. Plaut. Asinar. Plin. lib. 8. c. 3. Columel. lib. 1. c. ult. Propertius, Ovid. de Ponto.

L. 7. Propter ætatem) Gellius lib. 12. c. ult.

L. 13. Ex sententia damnato) Etsi servus pœnæ factus non sit.

L. 20. Si vindicari) De hac l. 20. Nicephorus loquitur lib. 2. Theodoretus lib. 5. et Sozom. lib. 7. Eccles. hist. c. 24. traduntque hanc l. latam esse a Theodosio Imperatore auctore Ambrosio Episcopo Mediolanensi, quin ipsius Ambrosii hanc l. esse ajunt, qui ipsius meminit lib. 5. Epist. in epistola 28. Sidonius vero lib 1. Epist. eam constitutionem tribuit Senatusconsulto Tiberiano. Sed contra tradit Tacitus lib. 3. tantum dierum de-

cem inducias damnatis concessisse, sed verisimile est, quod addiderat Theodosius ad Senatusconsultum, tribuere totum Senatusconsulto: vide cap. 10. de præscript. et ad tit. *C. si quis. Imper maledix.* Hujus constit. meminit etiam Rufinus lib. 2. c. 18, Zonaras in Theod. majore.

Illyrici) Inscriptioni addendum: et Italiæ, ut in *l. pen. sup. de jur. e. fact. ignor.* Loquitur autem de Illyrico occidentali. At in *l. ult. inf. de annon. trib.* de orientali.

Ne sine jussu principis certis judicibus liceat confiscare. TIT. XLVIII.

Hic judices sunt præsides provinciarum, ut docet *Cod. Theod. eod. tit.* Confiscare est publicare, proscribere. Et confiscatus is dicitur, cujus bona confiscata sunt, et publicata, *l. ult. inf. de conven. fisci debitor.*

L. 1. Qui in summa administrationis) Cujusmodi sunt præfecti prætorio: nam eis plenissimum imperium datum est, et summum jus, quia vere cognoscunt vice principis. Cognitio enim prætoria dicitur, imaginem divinæ cognitionis habere, *l. a procons. Cod. Theod. de apparitor.* his adde vicarios præfectorum, *l. 1. sup. de offic. vicar.*

De Bonis proscriptorum, seu damnatorum. TIT. XLIX.

L. 1. §. ult. Disponantur) Legendum, *dispungantur.* Græci vertunt καθαροποιεῖν, Gallice, *esclaircir les comptes.*

L. 2. Publicabuntur) Alia est caussa ejus, qui exsilio temporario punitur, *l. 13. ff. quib. ex caussis in poss.*

L. 4. Nostra indulgentia liberatum) Hic locus intelligendus est de generali restitutione, quæ est stricte accipienda, ut *l. 4. 5. et 7. inf. de sententiam passis.*

L. 7. Censuarii, vel coloni) Legend. Casarii ex veteribus *Cod. Theod.* In ll. Caroli magni dicuntur Casati. Hi sunt clientes, seu suscepti: vide scripta ad fin. *l. 1. de jure Emphyteut.*

L. 9. §. ult. Cæsarianis, vel Catholicianis) Græci procuratores Cæsaris vocant Catholicos. Cæsariani sunt apparitores procuratoris Cæsaris. Iidem sunt Catholiciani. Itaque, *vel.* hic est ἑρμηνευτικόν. In scriptis legitur, id est, vide scripta ad *l. 1. C. de compensat.*

L. 10. In fin. Transmittet) Imp. tamen Marcus hoc non secutus, ut ait Capitolinus in ejus vita.

Ad calcem tit.) Deest hic Græca constit. qua cavetur, ut qui detinent bona damnatorum perduellionis in urbe regia intra duos menses, in provinciis intra octo menses deferant, alioquin præter restitutionem damnabuntur in quadruplum: vide cap. 15. Tr. de præscription.

De Bonis eorum, qui mortem sibi consciverunt. TIT. L.

In scriptis legitur, *de bonis mortem sibi consciscentium*: vide scripta ad *l. 12. sup. de accus.*

L. 1.) Hæc l. citatur a Jurisconsulto in *l. ult. ff. de bon. eorum. qui ante sent.* et addenda subscriptio. PP. XII Kal. Jun. duob. Aspris Conss.

De sententiam passis, et restitutis. TIT. LI.

Sententiam passi dicuntur, qui pœnam passi sunt: illi autem restituti dicuntur, quibus princeps gratiam pœnæ fecit.

L. 1.) Hæc l. nec rescriptum est, nec constitutio, sed sumpta est ex actis Imperatoris, aut Senatusconsultis.

A Gentiano) Legend. *Ab Ecdiciano.* Hic consul fuit cum Heliogabalo.

Opilio Macrino) hic post Antoninum Bassianum Caracallam invasit imperium, ut ait Capitol. in ejus vita.

Amicis, et principalibus officiorum) Legendum, *magistris, et principibus officiorum*, ut apud Lampridium in Alexand. legitur. Hi sunt principes agentium in rebus, de quibus extat tit.

Opilio Ulpiano) Legend. *Ælio Ulpiano*: legatus autem Cæsaris est præses provinciæ, *l. hoc accusare, ff. de accusat. l. legat. ff. de offic. præsid.*

Te restituo) Hic locus est de speciali restitutione in infinitum concepta, ut et *l. ult. §. ult. hujus tit. et l. 1. ff. eodem, et l. 2. et 6. hoc titulo.*

L. ult. §. Quibus: neque tutor esse desinat) Hoc casu filio, qui est in potestate, datur tutor contra juris regulam, et tutelæ definitionem.

§. ult. in fin. et filii) vide scripta ad *l. 107. ff. de verbor. oblig.*

AD LIBRUM X.

De Jure fisci. TIT. I.

Lex 3. Si minori) idem in *l. pen. ff. de rescind. vend. et l. 16. C. illo tit.* vide ibi scripta.

L. 5. Objicere manus) idem dicitur in *l. pen. inf. de exsecut.* et de mercator. in *l. devotum, inf. de mercator.* vide scripta ad *l. 2. de jure Emphyteut.*

L. 6. Suis temporibus) vide c. 31. de præscipt.

L. 7. in fin. Exceptio eorumdem meruit) id notant Græci lib. 57. Βασιλ. fieri ἐκ προλήψεως:

vide notata ad *l. neque*, *ff. de fideicomm. libert.* et scripta ad *l. si fuerint*, *ff. de rebus dub.*

Ad calcem tit.) Deest hic l. ult. quod fuerit Græca. Ea continebatur, ut omnis caussa fiscalis finiatur intra sex menses post litem motam: vide cap. 18. de præscript.

De Fide instrumentorum, et jure hastæ fiscalis, et de adjectionibus. TIT. III.

Legendum, de fide et jure hastæ fiscalis, etc. et delendum, *instrumentorum*. Fides hastæ fiscalis est, ut iis, qui quid emerunt a fisco, præstetur perpetua securitas.

L. 1. *Habitis*) vide scripta ad titul. *l.* 5. *si propter publ. pens.*

L. 2. *Pretii vilitate*) *L.* 16. *de rescind. vendit.*

L. 4. *Si tempora*) At post addictionem factam a Republ. nisi ex privilegio, adjectio non admittitur, *l.* 1. *de vendit. rer. civil.*

L. 5. *Quæcunque*) vide scripta ad *tit. sup. si propter public. pensit.* et ad *tit. sine censu, vel rel. fundum compar.* Sed opponitur, *l. prædiis*, *ff. de jure fisc.* vide notata ad eam.

Ad calcem tit.) Desideratur hic l. ult. quæ Græca est; et hoc continet, comitem rerum privatarum, et palatinos, ac patronum fisci posse rem fisci emere ex auctione fiscali, non aliter: vide scripta ad *l.* 5. *C. de contr. empt.* ubi idem dicitur op tutore.

De Venditione rerum fiscalium cum privatis communium. TIT. IV.

L. 1. *Ut universa*) vide scripta ad *tit. sup. de com. rer. alien.*

Pœnis fiscalibus creditores præferri. TIT. VII.

L. 1. *Ab eadem statione*) unus est fiscus, sed variæ sunt stationes fisci. Idem *Nov.* 1.

De Fiscalibus usuris. TIT. VIII.

L. 1. *Pœnæ nomine*) Quia pœna est usurarum vice. At multæ usuræ inferuntur, vide ad *leg. ult. sup. de usuris.*

L. ult. Fiscum) vide scripta ad *l.* 26. *sup. de usuris.*

Dimidiam centesimæ) Semisses.

De Sententiis adversus fiscum latis retractandis. TIT. IX.

L. 1. *Intra triennium*) vide c. 22. tract. de præscript.

De Delatoribus. TIT. XI.

Ad calc. tit.) Desunt in hoc titulo duæ constit. Græcæ. Prioris sententiam referunt Græci lib. 56. Βασιλ. et Harmenop. lib. 1. t t. 6. ubi ait, delatori dari partem octavam τῶν προσαγγελθέντων. Posteriore continetur, ut bona fiscalia, quæ quis dicitur possidere, si incertus sit possessor, non occupentur statim a fisco, triginta dies dari, inter quos possessor contendit de jure suo apud comitem rer. priv. Qua de re etiam debet comes edictum proponere. Post dies 30. bona fisco vindicantur, ita tamen ut cuilibet sit integra actio contra fiscum: vide c. 10. de præscr.

De iis, qui se deferunt. TIT. XIII.

L. 1. *Quod si*) Hic vestigium est decimarum, de quibus Ulpian. *Fragm. tit.* 15. Est et vestigium in *l. ult. in prin. ff. de his, quæ ut indign.* vide scripta ad *l. in tacitis*, *ff. de leg.* 1.

De Annonis, et tributis. TIT. XVI.

L. pen. Illyrici) Hic de orientali Illyrico: de occidentali in *l. pen. sup. de jur. et fact. ign. et l. pen. sup. de contrah. empt. et l.* 20. *sup. de pœn.*

De Exactoribus tributorum. TIT. XIX.

L. 7. *Id est, exactores*) Hæc verba Triboniani sunt.

Ad calcem tit.) Deest hic Græca constitutio, quæ erat *l. ult.* Ea cavetur, post canonicarium missum exigendorum canonum, id est, tributorum caussa, non mitti compulsorem. ἐκπελευτήν, nisi post mensem a die, quo solvi debuerant tributa. Sed huic l. derogat *Nov.* 128. vide cap. 8. de præscript.

De capiendis, et distrahendis pignoribus tributorum caussa. TIT. XXI.

Vide scripta ad tit. *si propter publ pens.*

L. 1. *In gloss. Distrahantur*) Adde, hanc Accursii gloss. veram esse, confirmat *l.* 1. *Cod. Theodos. de dist. pig. contra trib.*

De apochis publicis, et de descriptionibus curialibus, et de distributionibus civilibus. TIT. XXII.

L. 3. *Trium cohærentium*) Vide cap. 22. de præscript.

L. ult. Imp. Justin. A.) Adde, Mennæ PP.

Securitatibus) Hæc l. repetita est in *l.* 14. §. 1. *sup. de non num. pec.* Unde hic addenda in-

scriptio et subscriptio: vide scripta ad prin. ejus tit.

De conditis in publicis horreis. TIT. XXVI.

L. 1. *In fin. Quanta habeantur in condito*) Ut sunt operæ persequendorum equorum, *eodem tit. C. Theod.* Ergo illicitæ tantum operæ prohibentur.

Ut nemini liceat in emptione specierum se excusare, et de munere Sitocomiæ. TIT. XXVII.

Emptione) Legendum, *coemptione*: vide scripta lib. 1. Obs. cap. 35.

Sitocomiæ) Legendum, *Sitonici*, *aut Sitoniæ.* Munus hoc curam gerit emendarum fisco specierum.

De decurionibus, et filiis eorum, et qui decuriones habeantur, et quibus modis a furtuna curiæ liberentur. TIT. XXXI.

L. 11. *Uxorem*) Dos tamen ejus obligata est: παράφερνα non item, *l.* 3. *sup. ne uxor pro mar.*

L. 13. *anni* 50.) Malim quinquaginta quinque, ut et in *l.* 3. *C. qui profess. se excus.* Ubi pro quinquaginta quinque, lege, *septuaginta*: vide scripta cap. 32. de præscript.

L. 15. *Universos*) Conj. *l. si quis decurio, supra, de falsis.* Ex qua ad hanc adde inscript. et subscript.

L. 27. *Quem adsuetus*) Veteres libri habent, *Habitus*, id est, avitus.

L. 34. *Si quis*) vide notata ad *l. non dubium, sup. de ll.* et scripta ad *l.* 30. *sup. loc.*

L. 51. *Et Theod. A.*) Dele hæc Conj. *l. pen. sup. de rescind. vend.* vide scripta et notata ibi.

L. 53. *Idem AAA.*) Restituenda inscriptio, et addenda subscriptio ex C. Theod.

L. 54. *Intra* 5. *menses*) vide cap. 14. de præscript.

L. 56. *Nihilominus*) id est nullo modo.

De prædiis decurionum sine decreto non alienandis. TIT. XXXIII.

L. 3. *Sine interpositione decreti*) Hoc est, quod dicitur furtim in *l. pen. sup. de rescind. vend.* vide ibi.

Donationes vero) vide scripta ad tit. *sup. de rebus alien. non alien.*

Quando, et quibus quarta pars non debetur ex bonis decurionum, et modo distributionis eorum. TIT. XXXIV.

Quæ pertinent ad hunc titulum reperies sub tit. 38.

De municipibus, et originariis. TIT. XXXVIII.

L. 2. §. 1. *Optionis conditio in offerendis rebus quartæ partis, vel dodrantis*) Hæc omnia perperam addita sunt ex *Nov. Theod.* 2. *de bonis decurionum*, a veteribus lib. absunt: et hujus optionis in hac l. mentio nulla ante facta est.

De incolis, et ubi quis domicilium habere videtur, et de his, qui studiorum caussa in aliena civitate degunt. TIT. XXXIX.

L. 2. *Decem annis transactis*) vide cap. 26. de præscript. et notata ad *l. miles*, §. *quidam, ff. de adulteriis.*

Nec pater, qui propter filium) vide scripta ad tit. *C. ne filius pro patre.*

In eodem loco) Leg. *et in eo demum loco.*

De muneribus, et honoribus non continuandis inter patrem et filium, et de intervallis. TIT. XL.

L. 2. *Quinquennii, et mox triennii*) vide cap. 22. de præscript.

L. 5. LV. *annorum*) Legend. *Septuaginta*, vide notata ad *l.* 13. *sup. de decur.*

De decretis decurionum super immunitate quibusdam concedenda. TIT. XLVI.

L. 2. *Ambitiosa*) Gratiosa.

De Professoribus, et medicis. TIT. LII.

L. 11. *Testimonialem*) Literæ, quæ dantur dimissis, vocantur testimoniales, hic et in C. Theod. Sæpe Vegetius lib. 2. vide scripta ad prin. *tit. sup. de fide instrum.*

De filiisfam. et quemadmodum pro his pater teneatur. TIT. LX.

L. 2. *Caussam ad te pertinere*) Opp. *l. spurii*, §. *pater*, *ff. de decur.* vide ibi solut. in not.

L. ult. Filium tuum curatorem) vide scripta ad *l.* 1. *sup. quod cum eo, etc.*

De Periculo successorum parentis. TIT. LXI.

L. 1. *Si de proprio*) *L.* 1. §. *ne castrense*, *ff. de collat. bon.* Verum ut nihil obstet *l. pen. Cod. de coll.* separandæ erunt dignitates a militiis, quæ conferuntur, ut in *l. ult. inf. qui milit.*

De Excusationibus artificum. TIT. LXIV.

L. 1. *Atque liberatores*) Legendum, *aquæ liberatores.* Manus Triboniani hic multa addidit.

De Tabulariis, scribis, logographis, et censualibus, TIT. LXIX.

De tabulariis: vide notata ad *l. scripturas*, *sup. qui pot. in pign. hab.*

De Susceptoribus, præpositis, et arcariis. TIT. LXX.

L. 3. *Novæ sunt, ac ardescentes*) Rectius in *Cod. Theod. ac recentes.*

L. 5. *Iidem AA.*) Repetita est in fin. *l.* 15. *Cod. Theod. lib.* 12. *eo lem tit.* Ex qua hujus l. est emendanda inscriptio, et addenda subscriptio in hunc modum: Impp. Valentinianus et Valens ad Germaniarum Comitem S. L. Subsriptio vero, D. VI. Id. Januar. Rom. Lupicino et Jovino Conss.

L. 12. *Iidem AA.*) Conjun. *l. un. supra ad l. Jul. de ambitu*, ex qua ad hanc supplenda est inscriptio: iidem AA. Pompejano, et subscriptio D. Prid. Kal. Jan. Mediol. Stilicone et Aureliano Conss. ut docet *l.* 27. *C. Theod. eod.*

L. 13. *Seu numerarios*) Hæc duo verba Tribonianus adjecit.

L. 14. *Quorum ad constituendam*) Legendum, ad consuendum. Hoc sensu, ut cohortalium officiorum, et militum maxime intersit, rationem vestium explorare, et quærere qualitatem eorum, qui consuendis vestibus operam commodius daturi sint.

De Auri publici persecutoribus. TIT. LXXII.

Persecutoribus) Leg. *persecut.* Sic et in *l.* 1. *hic.*

L. 1. *Auri*) idem in *l. un. C. Theod. eodem lib.* 13. unde hujus l. inscriptio sic restituenda est. Impp. Arcad. et Honor. Eutychiano PP. et subscriptio D. XI. Kal. Martii Constantinop. Cæsario et Attico Conss.

AD LIBRUM XI.

Primus hujus Libri XI. tit. est de lustralis auri collatione, in quo erant duæ Græcæ ll. Anastasii, quæ desiderantur: vide notata et scripta ad *l.* 1. *sup. de commer. et mercat.*

De Navicularis, seu naucleris publicas species transportantibus, et de tollenda lustralis auri collatione. TIT. I.

L. 5. *Capitali pœna*) At ex *Nov. leon.* 69. hæc actio est in quadruplum, vide notata et scripta ad *l. in navem. ff. locati.*

Ne quid oneri publico imponatur. TIT. IV.

L. 5. *Capitali pœna*) At ex Nov. Leonis 62. hæc actio est in quadruplum: vide notata et scripta ad *l. in navem, ff. locati.*

De Naufragiis. TIT. V.

L. 2. *Præfinitum anni spatium*) Oppon. *l. pen. inf. eod.* In qua præscribitur bienn um. Solutio petenda est ex *l.* 2. *C. Theod. eodem.* Quæ declarat pro locorum intervallo, annum aut biennium constitui: vide cap. 20. de præscriptionibus.

De Metallariis, et metallis, et procuratoribus metallorum. TIT. VI.

L. 1. *Quæ Græce χρύσαμμος appellatur*) hæc verba a Triboniano addita sunt.

De Murilegulis, et Gynæciariis, et procuratoribus Gynæcii, et de monetariis, et bastagariis. TIT. VII.

L. 7. *Edicimus*) Ex *l.* 10. *C. Theod.* tit. 20. lib. 10. Quæ hic a Triboniano truncata est, quia Justinianus sustulerat Senatusconsultum Claudianum.

L. 10. *Metaxæ*) Metaxæ sunt serica fila cruda, necdum intexta, ut conficiuntur a vermiculis: vide not. ad *l. ult. sup. de pign.*

L. 13. *Lymphariorum*) Leg. Linifariorum.

De Vestibus Holoberis, et Auratis, et de intinctione sacri muricis. TIT. VIII.

Id est, Holosericis. Zonaras in 12. Can. Concilii Gangrensis βήρους exponit σηρικὰ ὑφάσματα βῆρος. Gallice *velours.* Germanice *sammet.* Holosericæ vestes sunt, quæ omnino sunt ex serico. Earum commercium tantum prohibetur: nam ex *Nov. Leonis* 80. permittitur usus purpuræ, sic et serici: vide scripta ad *Rub. ff. de his quæ ut indig.* et ad tit. *sup. quæ res vend. non possunt.* Sic in Constantini donatione dicitur princeps uti veris vestimentis, et vero selochalino.

L. 4.) L. 1. supra quæ res vendi non possunt. *l. ult. C. Theod. de murileg.* vide not. et scripta ad *d. l.* 1.

Vestimenta virilia) Fœminis serici usus non est interdictus. Vopiscus in Tacito sericam vestem in viris omnibus interdixit.

L. ult. Purpuræ) Sumpta est ex *l. ult. Cod. Theod. de murileg.*

De Veteris numismatis potestate. TIT. X.

L. 1. *Solidos veterum principum*) Paulus *lib.* 1. *Sentent. titul.* 25. ait, l. Cornelia de fals. nummaria eos teneri, qui probos nummos vultu principum signatos reprobant, etc.

De Collegiatis, et chartopratis, et nummulariis. TIT. XVII.

Male Græci chalcopratis. Itaque delenda est glossa Accurs. maxime posterior.

L. 1. *Qui sub prætextu*) vide notata et scripta ad *l. pen.* et ad tit. *sup. de commer. et mercat.*

De Jure reipublicæ. TIT. XXIX.

L. 2. Neque beneficio) *L. 37. ff. de rebus auctor. jud. poss.* At fiscus semper jus habet pignoris et hypothecæ, *l. 46. ff. de jure fisci*, *l. 2. sup. in quib. caussis pign.*

L. 4. Ruina collapsis ædificiis) Vespasianus auctore Sexto Victore, et Svetonio permisit cuicumque dirutarum ædium areas occupare.

De Vendendis rebus civitatis. TIT. XXXI.

L. 1. Imp. Antoninus) Legend. Impp. Severus et Antoninus AA. Herculiano.

Si sine ulla) hujus rescripti auctoritate utitur Paulus in §. *ult. l. 21. ff. ad municip.*

De Debitoribus civitatum. TIT. XXXIII.

L. ult. in fin. Quod si quispiam debitor.) vide scripta ad *tit. Cod. de hæred. vel action. vend.* Aliud est, si quis fisco locum fecerit, *l. 5. de jure fisci*, *l. 3. C. Theod. de bonis proscrip.*

Ne quis liber invitus actum reipublicæ gerere cogatur. TIT. XXXVI.

L. 1. Cum servi hujusmodi) Sic in *l. 6. §. irritum, ff. de injusto, rupto testam.* Si major 25. venum se dari passus sit, pretiumve participandum, ut Flor.

De Solutionibus, et liberationibus debitorum civitatis TIT. XXXIX.

Vide notat. ad princ. *tit. sup. de solut. et liberat.*

De Spectaculis, et scenicis, et Lenonibus. TIT. XL.

Ad calcem tit. Deest heic constitutio Græca, qua Imp. facit liberationem prostitutarum publicam: vide scripta ad tit. *sup. de patrib. qui filios distrax.*

De Aquæductu. TIT. XLII.

L. 1. Aquarum possessores) Idem exstat in lib. Magonis, et Vegoje.

L. 4. Usum aquæ) *L. 7. sup. de servit. et aqua*, Consuetudo longi temporis, et vetustas vicem jure constitutæ servitutis obtinet, sed vetustas etiam vim legis obtinet, *l. 2. ff. de aqua, et aq. pluv. arc.*

L. 7. Ex universis calculis) Legend. *ex universis scalis.* Erant maritimi trajectus, ex quibus fiscus reditus percipiebat. Erant autem tres scalæ; Timasi, quæ fuit in quarta regione, Chalcedonensis in quinta, Sizicæna in sexta.

De Gladiatoribus penitus tollendis. TIT. XLIII.

L. 1. Non placent) idem tamen Constantinus ante hanc constit. probaverat, ad gladiatorum ludum damnatos intra annum consumendos esse, *l. 2. Cod. Theod. de gladiator.*

Ut Armorum usus, inscio principe interdictus sit. TIT. XLVI.

L. 1. Armorum movendorum copia) Hoc antea vetitum fuerat l. Julia de vi publica, et post a Justin. in *Novell. de armis*: vide scripta ad tit. 5. *quæ res exportari non debent.*

De Agricolis, et censitis, et colonis. TIT. XLVIII.

Expunge et, et legito sic: *De Agricolis censitis, et colonis*: duo enim agricolarum facit genera, 1. censiti, qui sunt servi, 2. Coloni qui sunt liberi: vide scripta ad *l. si quis inquilinos ff. de leg.* 1.

L. 5. Optare) ἔυχεσθαι: vide scripta ad *l. 21. C. loc.* Hi vero sunt partiarii coloni.

L. 6. Adscriptitios) Vide scripta et not. ad *l. si quis inquilinos, de legat.* 1.

L. 14. Celeri reformatione) unde vi interdicto, id est, restitutione possessionis, vel utrubi, *l. 5. C. Theod. de denunt. vel ed. libel.* momenti beneficio. Celeri redhibitione, *l. 4. C. Theod.* Unde vi, sic dictum a temporis brevitate, ita ut nihil sit quod possit eam remorari, ne appellatio quidem, *l. 1. sup. de moment. poss.*

L. 15. Nec puncto quidem temporis) id est, momento: vide cap. 3. de præscript.

L. 17.) Repetita est hæc *l. sup. in l. ult. Si res pign. dat.* iisdem verbis. Quare ex ea inscriptio et subscript. hoc loco restitui debet: Impp. Honorius et Theod. AA. Johanni P. P. subscriptio vero. D. Id. Jul. Ravennæ, Honorio XIII. et Theodosio X. AA. Coss. vide *l. ultim. supra.*

L. 20. Litibus) Conjun. *l. 18. sup. de fid. instrum.* vide scripta et notata ibi, et ad *l. 28. sup. loc.*

Vel in κειμηλιαρχίῳ) Legend. vel in cimeliarchio, id est, in quo reposita sunt cimelia, id est, vasa sacra. Restitue sic subscript. D. XII. Kal. Octob. Chalcedone Decio, et ex *l. 18. supra, de fide instrum.*

L. 22. Solam confessionem) Legendum *conductionem*: vide scripta ad *l. 21. C. de loc.*

Si conditionale instrumentum) Legend. *Si conductionale instrumentum.*

L. 23. Ex temporali cursu) vide cap. 30. de præscript.

§. *Cum autem Anastasiana lex*) Quæ non exstat.

Fuit lex 19. hujus tit. cujus sententia est in libr. Βασιλ. vide cap. 30. de præscript.

§. *ult. Sive annales*) Legend. *Animales*, id est, capitationes. De hoc verbo vide notata et scripta ad *l. 9. supra de act. empt.*

L. ult. In sua libertate) idem Justinianus in *Nov.* 24. exposuit se hoc intelligere de iis, qui post hanc constit. nascuntur: in his autem, qui jam nati essent jus antiquum voluit servari: vide scripta Observ. 4. cap. 20.

Ut nemo ad suum patrocinium suscipiat rusticanos, vel vicos eorum. TIT. LIII.

L. 1. Si quis) Est de susceptis, de quibus vide scripta ad fin. *l. 1. C. de jure Emphyt.*

Ad calcem tit.) Desideratur hic l. 5. quæ Græca est: constituit ne quis vicanos et agricolas in clientelam suscipiat, redituum promissione facta: vide scripta ad *l. 1. C. de jure emphyt.*

Ut rusticani ad nullum obsequium devocentur. TIT. LIV.

Obsequium) id est, munus, et tributionem. Sic *l. 6. sup. de pignor.*

Non licere habitatoribus metrocomiæ loca sua ad extraneum transferre. TIT. LV.

L. 1. Ut nulli extraneo) idem conceditur dominis erga suos homines, ut colonos, emphyteutas. At propinqui non habent jus προτιμήσεως, nisi ex pacto, *l. pen. sup. de contr. empt.* vide ibi scripta.

Ex iisdem vicariis) Legend. *vicanis.*

Ut nullus ex vicaneis pro alienis vicaneorum debitis teneatur. TIT. LVI.

Legendum vicanis, et vicanorum, et vicanos: vide scripta in Novell. Justin. 52. et 134. Cassiodorus lib. 4. var. l. 5. de debit. et vad. in ll. Longobard. et in legib. Neapol. tit. *de cultu pacis, et cap. de injuriis, lib.* 6. vide notata et scripta ad tit. *Cod. ne filius pro patre*, et ad *d. Novell.* 52.

De Censibus, et censitoribus, et peræquatoribus, inspectatoribus. TIT. LVII.

L. 2. Vetaverit) C. Theod. *habuerit*, forte, *amputaverit.*

Competenti indignationi) hæc verba Tribon. sunt. Nam capitale supplicium irrogarunt.

L. 5. intra annum) vide cap. 30. de præscript.

L. 7. Reliqua vero temporis) hoc cum fiscus vendit: aliud enim est, cum privatus vendit sine cens. vel reliq. vide ibi scripta.

Sex mensium spatium) Tribonianus 4. menses ad duos ab Honorio et Theodosio tributos addidit: vide cap. 28. de præscript.

De omni agro deserto, et quando steriles fertilibus imponuntur. TIT. LVIII.

L. 1. Et territoriis) hoc loco ut in *l. ult. inf. eod.* territorii agros privatos vocant Impp. alias tamen est universitas agrorum.

L. 7. §. Illos post biennium) vide cap. 21. de præscript.

Ad diacatochiæ vicem) *Ad diacathochiæ vicem*, legendum, *l. 1. inf. de fund. patrim. l. 1. C. Theod. cap. de indulg. debit.* hic est Libellarius contractus, de quo vide scripta ad *l. 1. C. de jure emphyt.*

Intra biennium) Opponitur *l. ult. inf. eodem*, et *l. ult. supra, de censib.* Sed hæc lex loquitur de eo, qui occupavit agrum desertum. Græci ὁ ἐρήμου ἀγροῦ ἐπιβάς. Illa de eo, cui addicta sunt prædia a peræquatore: vide cap. 2. de præscript.

L. 9. Fundos patrimoniales) De his vide scripta supra ad princ. *tit. de jure emphyt.*

L. 11. Intra sex menses) vide cap. 19. de præscript.

L. 12. Hac definitione) ἐπιβολὴν enim suscipiunt συγκληρονόμοι, et συντελεσταὶ, sive ὁμοτελεῖς, quæ sub eodem tit. vectigal. pendunt. ut ὁμοχῶροι, quia communia prædia habent, ut ὁμόκηνσοι: extranei vero ἐπιβολὴν suscipere non coguntur, nisi cum except. Nov. 77. vide scripta Observ. lib. 4. cap. 30.

De Pascuis publicis, et privatis, TIT. LX.

L. 2. Impp. Arcadius et Hon. AA.) Adde, Simplicio magistro militum.

Pratis ac amœnis pascuis) Leg. *Pratis Apamœnis*, etc. ita ut intelligantur prata Apamæa Syriæ, Bithyniæ: vide scripta Observ. 1. cap. 19.

De Fundis patrimonialibus, et salutensibus, et emphyteuticis, et eorum conductoribus. TIT. LXI.

L. 1. Donationes firmæ sunt) idem recte ait Accurs. esse in privato, in *l. 3. C. de jure emphyt.* vide ibi scripta.

In gloss. Firmæ sunt) videtur idem ut in *d. l. ff. de exc.* Dele hanc responsionem, et aliam repone, non potest vendere sine permissu domini.

L. 2. Patrimonialis) hic l. accipienda est de tributis, non de canone, ne pugnet cum *l. 4. infra.* Sensus est; ob tributa non soluta, fundus minoris fisco non committitur. Id datur ætati. Id ergo non datur majoribus. At ob. canonem non solutum idem datur omnibus, ne fundus committatur, *l. 4. infra:* vide scripta ad *l. 2. C. de jure emphyt.*

L. 12. Emphyteuticarii patrimoniales) Patrimo-

niale ab emphyteutico differt, ut species a genere: vide notata ad *pr. tit. sup. de jure emphyt.*

L. 14. *Vel templorum*) At in privatorum fundis sufficiunt 20. ann. si bona fide possederit, aut 30. si mala fide: vide scripta ad *l.* 2 *in fin. C. de jure emphyt.* et cap. 31. de præscript.

De Fundis rei privatæ, et saltibus divinæ domus. TIT. LXV.

L. 2. *in fin. Nec tamen decoctor*) hoc ideo, quia fiscus vendit. Nam si privatus vendat, emptor agnoscere cogitur reliqua, *l.* 3. *sine censu, vel reliq.* Sed opp. *lex prædiis, ff. de jur. fisc.* vide notata ibi, et scripta ad *d. tit. sine censu, vel. reliq.*

L. 6. *Collegio, vel curiæ, vel*) id est, corpori alicui.

Per 30. *annos*) vide cap. 31. de præscriptionibus.

De diversis prædiis urbanis, et rusticis templorum, et civitatum, et omni reditu civili. TIT. LXIX.

L. 3. *Tertiam portionem ejus canonis*) Ceteræ partes fisco vindicantur, *l. ult. sup. de vectig. et commiss.*

L. 5. *Agnothæticas possessiones*) id est, ex quarum reditu certamina quædam celebrantur. Dicitur recte σύγκτησις ἀγωνοφόρος in *l. Titia cum rest.* §. 1. *ff. de leg.* 1. vide not. ad eam, et scripta ad *l.* 1. *ff. de reb. dub.*

L. ult. Apamœnæ civitatis) Apamæa Bithyniæ Colonia fuit, de qua in *l.* 1. *ff. de censib.* Fuit et Apamæa Syriæ, de qua in *l.* 2. *sup. de pascuis publicis.*

De Conductoribus, et procuratoribus sive actoribus prædiorum fiscalium domus Augustæ. TIT. LXXI.

L. 1. Vide scripta ad *l.* 1. *sup. de jure emphyt.* et notata ad princ. *l.* 1. *Feudorum.*

Quibus ad conductionem prædiorum fiscalium accedere non licet. TIT. LXXII.

L. 1. *Neque curiali*) hoc idem Hadrianum constituisse scribit Xiphilinus: vide scripta ad *l.* 50. *ff. de loc.*

De Cupressis, et luco Daphnensi, vel Perseis, per Ægyptum non exscindendis, vel vendendis. TIT. LXXVII.

L. ult. Nec a luco, vel a littore) Legend. *nec Alytarca unam cupressum.* Fuit autem olim Alytarchæ permissum ex luco Daphnensi, qui est in suburbiis Antiochenæ urbis cupressus densissimus, unam cupressum exscindere, plures plantare, *l. et more, C. Theod. de jure fisci.*

AD LIBRUM XII.

De Dignitatibus. TIT. I.

Lex 2. *Et notatis*) Veteres libri habent, *adnotatis.*

L. 4. *Et homines eorum*) vide scripta ad *l.* 1. *de jur. emphyteut.*

L. 6. *Deformibus ministeriis*) Quidam Cod. habent *deformis ministerii.*

Stationariis) Qui mercium vilissimarum apothecas secum deferentes certis locis aliquandiu consistunt, emptorem operientes, qui ob eam rem Apothecarii dicuntur in *l.* 12. *inf. de cohortalibus.* De hoc verbo vide not. ad *l.* 5. *sup. de vectigal. et comm.*

L. ult. Sacræ revocatoriæ) Seu evocatoriæ, *l. un. ut omnes judices, etc. sup. Justin. Nov.* 8. Hujus formulam ponit Cassiodorus lib. 7. formularum.

De Consulibus, et non spargendis ab his pecuniis, et de præfectis, et magistris militum, et patriciis. TIT. III.

L. 2. *Imperator Leo A.*) Legendum, *Impp. Valentinianus et Martianus, etc.* Nam quod hic tractatur, nominatim a Martiano constitutum fuisse scribit Marcellinus comes in Chron. vide scripta in *Nov.* 62. *in fin.*

L. 3. Vide not. ad *Nov.* 81. Huic legi derogat Justinianus in *Nov.* 62. dum constituit, ut vir illustris codicillos patriciatus accipere possit, etiamsi consulatum, aut præfecturam non gesserit.

L. ult. Patrisfamil. effici.) idem constituit Justinianus in *Nov.* 81.

De silentiariis, et decurionibus eorum. TIT. XVI.

L. ult. vel suffragium quodcunque) Suffragium hic significat id, quod suffragii nomine datum est, sicut pactum id, quod datur ex pacto; vide scripta ad *Rubr. sup. de suffrag.*

De proximis sacrorum scriniorum, ceterisque, qui in sacris scriniis militant. TIT. XIX.

L. 1. *Quid præfecti*) Leg. *qui præfectis*: vide notata ad *l.* 1. §. 1. *ff. de leg.* 3. et scripta ad *l.* 2. *ff. de leg.* 2.

L. 2. *Ordinarii*) Ordinarii judices sunt clarissimi, spectabiles vice sacra cognoscunt. Vide not. ad *l. omnes, sup. de episc. et cler.* et scripta tit. *ff. de jud. in prin.*

L. 11. *non hæreditatis, sed privilegii*) Sic in *Nov. Justin.* 53. οὐχ ὡς ἄθρωον, ἀλλὰ βασιλικὴν φιλοτιμίαν.

L. ult. Et insuper venditionis) Potest tamen vendi ex *Novella* 35.

De curiosis, et stationariis. TIT. XXIII.

L. 1. Carceri aliquos immittebant) Nam nuntiationem tantum habent, non et prehensionem: vide cap 9. de præscript.

De privilegiis scholarum. TIT. XXX.

Legendum, *scholarium*. Hi milites erant in *l. ult. C. de locato*, et supernumerarii, teste Suida in verbo ὑπεράριθμοι.

L. 1. *Degradandi*) Legend. regradandive.

Qui militare possunt, vel non possunt, et de servis ad militiam, vel dignitatem adspirantibus: et ut nemo duplici militiæ, vel dignitate et militia simul utatur. TIT XXXIII.

L. 5. Licet distrahere) Ergo non omnes militiæ venales erant, vide *l. ult. sup. lib. 8. de pignor*.

L. 6. Et suam ignorantiam) id fit eo argumento, quod Aristoteles vocat πρὸς ἄνθρωπων.

Intra 30. dierum) Hoc tempus præscribitur pro servis, qui jam militarunt, non pro his, qui post militabunt.

Ab eo tempore) Vide cap. 10. de præscript.

L. 7. Dignitatem) Separatur militia a dignitate, sic et in aliis.

Intra 30. Dies) vide cap. de præscript.

Negotiatores ne militent. TIT. XXXIV.

Sic Sidonius Apollinaris lib. 1. Epist. *negotiatores militant, milites negotiantur*, dum rerum omnium perverti legem significat.

L. 1. In hac alma urbe vide scripta ad *l. 3. sup. de commerc. et mercat.*

Argenti distractoribus) Id est, mensariis, argentariis. Sic *l. ult. sup. de pign.*

Omni militia prohibuimus) Utrumque tamen retinent permissu principis.

De re militari. TIT. XXXV.

L. 15. Imp. Leo A.) Adde: Aspari magistro militum. *Milites*) Conjun. *l. 31. sup. de locat.*

De castrensi peculio militum, et præfectianorum. TIT. XXXVI.

Et præfecti annonæ) Legendum. *et præfectianorum*.

L. ult. At si in legione) id est quasi in legione.

De erogatione militaris annonæ. TIT. XXXVII

L. 1. Buccellatum) Panem Buccellatum, Gallice, *du biscuit*.

In duobus diebus) Vide cap. 4. de præscript.

L. 5. Pictacia) Legend. *Pittacia*, πιττάκια sunt brevia, sic etiam vocant epistolas, et album prætoris, et Notoria. Dicuntur vero simpliciter πιττάκια τῶν ἀποτροφῶν, id est, brevia annonarum.

L. 7. Vide scripta ad *l. 59. ff. de verb. oblig.*

L. 11. Id est Exactoribus militaris annonæ) hæc interpretatio est Triboniani, ut et in *l. 7. sup. de exactorib. trib.*

L. 15. Adherere præcipimus) Leg. *Adærari*.

De metatis, et epidemeticis. TIT. XL.

L. 1. Si quis metatorum) Legendum, *mensorum*.

L. 5. Eum qui præparandi) idem est in executore. *l. 5. sup. de jure emphyteut.*

De commeatu. TIT. XLII.

L. 2. Sex mensium) vide cap. 18. de præscript.

De littorum, et itinerum custodia. TIT. XLIV.

L. 1. Ne merces illicita) vide scripta et not. ad *l. 1. ff. de his quæ ut indig.*

De disertoribus, et occultatoribus eorum, etc. TIT XLV.

L. 2. Resistendum) Alias, *Obsistendum*. Legend. *obtinendum*: obtinet jus dominii, qui id sibi defendit per retentionem possessionis.

De veteranis. TIT. XLVI.

L. 1. In quibusquunque nundinis) idem omnibus concedit *l. 1. sup. de nundinis*.

De numerariis, actuariis, et chartulariis, et adjutoribus, scriniariis, et exceptoribus sedis excelsæ, ceterorumque judicum tam militarium quam civilium TIT. XLIX.

L. 8. Scriniarios) hac l. scriniariis non interdicitur usus creditæ pecuniæ. Nam si præsidibus mutuam pecuniam sumere licebit, et præfectis prætorio, multo magis scriniariis, et numerariis ejus: vide scripta ad *l. 3. supra si cert. pet.*

De tractoriis et stativis. TIT. LI.

Sunt autem tractorie diplomata, quæ dantur cursus publici caussa. Stativas Græci ἀλλαγὰς Stativas habere est considere uno loco.

L. 1. Tractatores) Legend. *tractoriæ*.

Biduum) vide cap. 4. et 6. de præscript.

De cohortalibus, et principibus cornicularis, ac primipilariis. TIT. LVII.

Legend. *Cohortalibus principum, etc.*

Ac primipilariis) Primipilaribus. De his vide not. ad §. *Julius, l. pater, ff. de leg. 3.* et scripta ad §. *Divi, l. filiusfam. de leg. 1.*

L. 5. *et* 7. ***Pastus Primipili***) id est militaris annonæ, ut recte notat Alciatus. Sic *l.* 8. *et* 16. *C. Theod. cod. tit.* Annona, quam præbet primipilus.

L. 8. *Speciebus primipilaribus*) hinc collige, qui fuerint primipilares: ii sunt, qui species annonarias præbent ad pascendos milites limitaneos: vel comitatenses, *l.* 6. *et* 17. *C. Theod. cod.* ut ait, hæc l. species primipilares adærari, id est, ad æs redigi, cum pro annona æs præstetur a primipilaribus: vide de hoc not. ad *d.* §. *Julius.*

L. 12. *Ex triginta annis*) Legend. *quadraginta*, ut veteres libri, et Βασιλ. vide cap. 31. de præscript.

Apothecarios) hi deformis ministerii stationarii appellantur in *l.* 6. *sup. de dignitat.*

De diversis officiis, et apparitoribus judicum, et probatoriis eorum. TIT. LIX.

L. ult. Et Augustæ Euphratensis) Legend. Augusteuphratensis, id est Euphratensis simpliciter. Sic dicitur in *l.* 10. *sup. de ædif. privat.* Sex Victor. in Vespas. *Commagene, quam hodie Augusteuphratensem, etc.*

De executoribus, et exactoribus. TIT. LX.

L. 5. *Licebit provinciali*) vide not. ad *ll.* 5. *de jure fisci.*

De primipilo. TIT. LXII.

L. 4. *Ex sola primipili caussa*) hoc jus παράδοξον Constant. Harmenop. vocat lib. 3. tit. 5. περὶ παίδων καὶ γονέων.

IN NOVELLAS

DOMINI JUSTINIANI NOTÆ.

Collatio 1. TIT. I. *de hæredibus, et Falcidia.*

§. *Si vero expressim designaverit,*) Expressim prohiberi oportet Falcidiam. Et ita Senatum Parisiensem decrevisset tradit Papon. Excipitur unus casus, quo sufficit quodlibet voluntatis indicium, *Nov.* 119. §. *ult.*

Collatio 3. TIT. I. *de Lenonibus.*

§. *Præconizamus: prætoribus populi*) de quibus Nov. 13. supra in Cod. integro Novellarum. Hi et νυκτέπαρχοι vocantur.

Collatio 4. TIT. I. *De nuptiis.*

Titulus est περὶ τῶν δευτερογαμούντων, de secundis nupt.

§. *Si incertum sit*) Hoc §. corrigitur *l. uxores, ff. de divortiis, et repud.* ubi quinquennium computatur a die quo captus fuit.

§. *Si vero decretum. In glos. si filios*) vide *l. ult. C. de libert. et lib. eorum*, cujus hic non meminit Accursius.

§. *Novimus: decennii tempus trans.*) hoc rursus correxit in *Nov.* 117. §. *quod autem.*

Collatio 5. TIT. XIII. *Ut in privatis domibus sacra mysteria non fiant.*

In subscript. Mennæ Archiepiscopo regiæ civitatis Constantinop.) Lege, *Johanni præfecto prætorio Orientali*, ut constat ex fin. hujus Nov. ubi ei cohortem tribuit, quam Episcopus habere non potest.

Collatio 6. TIT. VIII. *Apud quos oporteat caussas dicere monachos, et ascetrias.*

§. *Sciant igitur: decaneta nuncupantur*) Male Alciatus δέκοἑτα, Legendum decanica δεκανικὰ, quæ sunt loca, in quæ detruduntur rei, ut interpres Julianus vertit. Albericus vertit carceres.

Collatio 7. TIT. I. *Quibus modis naturales efficiantur sui, et de eorum testamento, sive ab intestato successione.*

§. *Quia igitur aliqua, in lib. Instit.*) male sic vetus int. ut et Haloander: vertendum, in *tractatu de tutorib.* Intelligit autem *l. ult. C. de confir. tut. et l. ult. quando mul. tut. offic. fungi poss.* Error ex Græco manavit, ubi legendum, ἐν τῷ τῶν ἐπιτρόπων λόγῳ.

Collatio 8. TIT. XVIII. *Ut liceat matri, vel aviæ, et aliis parentibus post legitimam partem liberis derelictam, quomodo voluerint, residuam facultatem suam disponere, et alia capitula plura.*

Græce inscribitur περὶ διαφόρων κεφαλαίων καὶ λύσεως γάμων, §. *quod autem a nobis sancitum, de iis qui in expeditione, in Nov.* 22.

Sustinere eorum uxores) Idem in iis, qui ab hostibus capti sunt, servari voluit *Leo Nov.* 33.

IN CONSUETUDINES

FEUDORUM NOTÆ.

AD LIBRUM I.

De his, qui feudum dare possunt, et qui non, et qualiter acquiratur, et retineatur. TIT. I.

Natura feudi est, ut is, qui tenet feudum dicatur homo noster, et homo fidei, et vassus, seu va

sallus. Hominis appellatione in libris nostris continentur procuratores, actores, conductores, emphyteuticarii, libellari, idemque vasatici pro dantis arbitrio, ut et precarii, et ob id utrumque dicitur beneficium. Vasalli ergo olim erant homines nostri, id est, actores, procuratores custodes, et quasi precarii possessores. Inde feudum guardiæ, id est, custodiæ, gastaldiæ, id est, actus. Amerbachius in ll. Caroli Magni actores possessionum cœperunt perpetuo possidere sub fidei obligatione, quod ante precario tenebant. Actores nostri sunt domini nostri. Nomen transit, conditio mutata est. Quod ergo de hominibus nostris, scriptum est, potest referri ad vasallos: non etiam quod de clientibus, aut militibus. Nam milites limitanei agros tenebant optimo jure non jure feudi. Præterea tam miles, quam paganus feuda tenere potest: vide scripta ad *l.* 1. *C. de jure emphyt.* A vasallis etiam separantur suscepti. Hi sunt, qui se suaque bona ultro dedunt potentioribus. De his Salvianus lib. 5. de providentia Dei, servius l.b. 6. Æneid. Palœmon Grammat. et in C. sæpe, et nov. 17. vide infra notat. ad tit. prox.

De Feudo guardiæ, et gastaldiæ, quibus modis feud. amittitur. TIT. II.

§. *Aut si libellario nomine*) De hoc contractu, vide scripta ad *l.* 1. *C. de jur. emphyt.* De hoc agitur in *l.* 22. *de homicid. lib. hom. in LL. Longobard.* Cassiodorus lib. 5. var. *prædia libellario titulo commisisse*, Gregorius lib. 2. Epist. c. 9. et l. 8. c. 61. Videtur etiam appellari jus *παροικικὸν*, Nov. 7. et Nov. Anast. dare fundum εἰς παροικίαν et Nov. Constantini. Dictus est etiam ἰδιοκατοχὸς a veterib. *l.* 7. *C. de omni agr. deserto*, *Nov. Leo.* 3. Libellarium contractum, recte quidam vocant Emphyteuticum sed novum. Adde libellarios etiam dici chartularios, *Nov. Tiberii*, *de divinis domibus.*

AD LIBRUM II.

Quid sit investitura. TIT. II.

Vel aliud corporeum quidlibet) ut baculi, aut fustes, aut scipiones. Hælmod. in Chron. Sclavorum cap. 70. ait, *Dominus accepit virgulam, et eam in manum dedit in signum investituræ*: vide scripta ad *l.* 1. *C. de jure emphyteut.*

Si de feudis defuncti contentio sit inter dominum, et agnatos vasalli. TIT. XXVI.

§. *Filii nati in feudo succedunt*) Addenda negatio, et legend. *in feudo non succedunt*, *ex tit. de filiis nat. ex mat. ad morganat. contr.* quam habent libri scripti: vide scripta ad *l.* 26. *ff. de verb. oblig.*

De Filiis natis ex matrimonio ad morganaticam contracto. TIT. XXIX.

Legend. *Morgengabe*, *le donaire.* Sic sæpius in legib. Longobardorum, et Ripuariorum, tit. 39. et Alemannorum tit. 56. Erat autem id, quod die nuptiarum vir uxori donabat ex suis bonis, et liberis natis ex eo matrimonio: hoc tamen verbum Morganatica legitur etiam in Chronico Alberti Argentinensis; vide scripta ad *l.* 26. *de verb. oblig.*

De consuetudine recti feudi. TIT. XXXIII.

§. *In quibus etiam in Romandiola*) Lege, *apud Roncalias.* Est civitas juxta Padum.

De Feudo non habente propriam feudi naturam. TIT. XLVIII.

Ad proprium) id est, Allodium.

Sive ad libellum) id est contractum libellarium. Nam allodium significat proprium cujusque patrimonium: sic sup. tit. 26. et in veteribus formulis Francorum collectis a Marculpho: vide scripta ad *l.* 1. *C. de jure emphyteut.*

De prohibita feudi alienatione per Lotharium. TIT. LII.

Hoc jus non obtinet, neque eo utimur.

De Allodiis. TIT. LIV.

Vide not. ad *tit.* 48. et scripta ad fin. *l.* 1. *C. de jure emphyt.*

De prohibita feudi alienatione per Fridericum. TIT. LV.

Vide scripta ad libelli nomine, *sup. quibus modis feudum amittitur lib.* 1. *Feud.*

FINIS.

GRÆCARUM DICTIONUM

QUÆ IN HOC OCTAVO TOMO CONTINENTUR

INTERPRETATIO.

pag. 30 πάλιν, denuo.
δεύτερον, secundo.

pag. 47 ἐφέδραν, infessionem.
ἀδίκημα, injuria. ἔγκλημα, crimen.

pag. 78 ἀνατοκισμὸν, anatocismum, usuræ renovationem, *bis ead. pag.*

pag. 81 ἐπίδοσις, largitio supra leges, domum.
σύγκτησις, syntesis, possessionum massa.

pag. 90 ἀνατοκισμὸς, anatocismus.

pag. 148 παραδιάζευξις, falsa disjunctio.

pag. 164 ἀναλόγως, pro rata.

pag. 260 ἐπι ἀναβολῇ, cum dilatione.

pag. 276 παράνομος, adversa legibus. ἄδικος, injusta.

pag. 286 μονομερῶς, una tantum parte præsente.

pag. 292 μονομερῶς, una tantum parte præsente.

pag. 295 καταφρονητὴς, qui contemnit.

pag. 314 ἡ βίων πρᾶσις, vitarum auctio.
λογίζεσθαι, fœnori pecuniam dare, συλλογίζεσθαι, ratiocinari.

pag. 315 ἐγγεῖα, meditarraneæ pecuniæ.
ἀκίνδυνα, periculi expertia.

pag. 322 ὥςε, ut quidem legitimum statutum non transgrediatur.

pag. 324 τοκογλύφους, usuras scalpentes.
ἀνὴρ, vir fœnerator usuris usuras corradens.

pag. 335 ἀποτέλεσμα. ἔργον, operis perfectio, opus.

pag. 350 τυμβον, sepulchrum.

pag. 412 κατὰ τὸ, per formam, quæ vocatur litis desertæ.

pag. 420 τὸ λοιπὸν, reliquum relinquere.

pag. 423 ομολογίαν, confessionem.

pag. 425 αναθηματα, donaria diis vota, et in templis appensa.

pag. 461 παλίμψηκτρον, *palimpsectron*.

pag. 462 φυλακῆς, quæ servatu digna dixerunt, in tabulis condiderunt.

pag. 464 ἐν παντὶ. in omni junco calami, et papyri.

pag. 465 τόμος, χάρτης, tomus, charta.
βιβλίον παλίμψηςον, libellus *palimpsestus*.

pag. 466 ἡ ἐν ἐλεφ. vel eburneis plicis, codicibus.
ἐν τοῖς ἐμοῖς, in meis scriniis.
ἔκ τε τοῦ τῶν, ex eo, quod legum disputationes et decisiones contineant.
διατυπώσεις, decisiones, disputationes.

pag. 467 διατυποῦν, disputare de legibus.

pag. 468 ἀναπληρώσεις, repletiones.
ἑλληνικ. græco-barbaro.
παράτιτλα, paratitla.

pag. 475 κατὰ πάντα, ex omni substantia et voluntate dissimilem esse Patri Filium.
τὸν μονογενῆ, unicum Dei Filium.
ἕνα, unum sanctæ et consubstantialis Trinitatis.

pag. 475 ἐναι θρώπησιν Κυρίου, inhumanationem Domini.

pag. 476 παρθενομήτορος, virginis matris.

pag. 477 ὁμοούσιον τὸ τῆς αὐτῆς, *homousion*, unius ejusdem substantiæ et virtutis, qui æque incommutabilis est, ut homo hominis, angelus angeli, animans animantis, flamma flammæ.

ὁμοούσιον τῷ πατρὶ, consubstantialem Patri.

ἐπεὶ καὶ τῶν πατέρων, quando patrum quosdam disertos et illustres episcopos et scriptores novimus in Patris, et Filii theologia, *homousii* nomine utentes.

τὴν ἡμετέραν, nostram salutem.

pag. 478 θεοτόκον, χριστοτόκον, Deiparam. Christi genitricem.

θεοτόκον. θεομήτορα. θεογεννήτορα, Deiparam, Dei matrem, Dei genitricem.

καὶ Α'ρ'ρ'ειον, et Arrium, et huic similes, promulgans ac jubens, Porphyrianos ipsos vocari.

pag. 479 Πρῶτα, Primum Deus, postea Verbum, et una cum ipsis Spiritus.

τουτέστιν, hoc est, qui ex ore ipsius.

pag. 482 ῥαβδούχους, *rabduchos*, virgas ferentes.

pag. 484 ἐν τῷ κυριακῷ τῆς πόλεως, in Dominico (templo) urbis.

ἐξέβαλον, ejeci ex *homacio*, ecclesia.

ὁμακόειόντι, *homacium* (conventum) maximum constituentes.

pag. 485 τότε ἐγὼ, tunc ego in martyrium abire volens.

ὅτι κελευόμενοι, quod jussi pejerare, omnia patiuntur, ut veritatem aperiant.

pag. 487 δεῖ τοὺς οἰκονόμους, oportet Oeconomos Constantinopolis singulis mensibus, vel in longius duobus, rationes apud Arcarios reddere.

φροντισταὶ, *phrontistæ*.

μονομερῶς, una dumtaxat parte præsente.

pag. 488 ὁ φόρος, tributum corporis, tributum capitis.

ἴσως, fortasse.

κειμήλια, cimelia.

pag. 488 παροικικῷ, colonario, libellario. V. et supra. pag. 483.

pag. 490 ἐν διαταγαῖς, in gestis.

σύμβουλοι, Episcopi symboli, et ecclesiæ corona.

κοπιῶντες, laborantes in sermone et doctrina.

pag. 491 μοναχικὴ πολιτ. monastica politia.

μοναχικὴ φιλοσ. monastica philosophia.

νοσοκόμων, eorum quibus valetudinariorum cura est, γεροντοκόμων, quibus senum cura.

ὁ ἐπὶ, qui inopum curam habet.

χωρεπίσκοποι, Chorepiscopi, qui nunc dicuntur Exarchi.

ὡς συλλειτουργοὶ, ut comministri in figura septuaginta.

περιοδευταὶ, circuitores.

ἐκ τοῦ, ex eo quod circumeant, et reficiant fideles.

πελεκυφόρος, bipennifer barbarus.

pag. 492 ἐπίσκοποι, Episcopi.

pag. 493 ἐπίσκοπος, Episcopus.

κουσεν πῶς, audivit, quomodo Episcopos et sacerdotum Principes, Patres fidelis sermo appellare consuevit.

pag. 494 σύμβουλοι, consiliarii Episcopi.

σύμπονι, adjutores Episcopo dati.

pag. 497 τῶν ὀρφανῶν, orphanorum curam habentes.

μοναχὸν αὐτὸν, monachum ipsum detondens cum Theophane Tichiota, et Paulo, qui orphanorum apud eos curam habebant.

ὀρφανοτροφεῖον, locus, in quo orphani aluntur.

πτωχοτροφεῖον, πτωχεῖον, locus in quo pauperes nutriuntur, pauperum hospitium.

πολλὰ, multa largiebatur ecclesiis et pauperum hospitiis.

πενητοτρόφοι, πενητοτροφεῖον, pauperum curam habentes, pauperum hospitia.

pag. 498 ξενοδοχεία, Xenodochia.

οἱ πρὸς κοινὸν, ædes ad omnes hospites excipiendos paratæ.

τοιαῦτα γάρ τινα, hujusmodi enim parant per hospitalitatem, in iis læsos, et debiles manere curantes, iis suppeditantes pro viribus Ecclesiarum Præfecti.

pag. 498 ἀσκητὴς, asceta, qui in mundo pia, et justa ratione versatur.

pag. 499 καλῶς, recte ad sanctiorem vivendi rationem stetisti.

παιδευθεὶς, monasticam vivendi rationem edoctus.

τὴν μοναχικὴν, monasticam vivendi rationem extinctam.

πολιτεία ὀρθὴ, recta vivendi ratio.

πολιτεύεσθαι, curam publicarum rerum habere.

ἐκεῖσε, ibi quidem schola erat virorum philosophorum vitam agentium, qui quidem monachi dicuntur.

εἰ δέ τι, et si quid opus fuerit ob necessaria commoda, et subdiale opus conficere oportuerit, neque hoc philosophia prohibet.

pag. 500 νοσοκομεῖον, nosocomium.

γηροκομεῖον, γηροτροφεῖον, locus, in quo senes excipiuntur, et aluntur.

παράβολοι, parabolarii.

ὁ ἐπὶ τῆς πτωχείας, ptochotrophus.

pag. 502 ἢ χωρεπίσκοπον, sive Chorepiscopum, sive circitorem, sive presbyterum.

περιοδευτὴν, circitorem.

pag. 503 χωρὶς, quæstionibus non obnoxius.

pag. 504 μήτε, neque metata dentur.

οὐχ ὑπόκεινται, nec metatis subjiciuntur.

χρυσάργυρον, chrysargyrum.

τῶν ἱερῶν, sacrorum canonum.

pag. 505 εἰς ἔργον, quæ ab Episcopis judicata sunt, magistratus executioni demandare debent, et milites ipsis ministrantes.

pag. 508 χριστιανοὺς, Christianos solos militare.

χριστιανοὺς μόνους ὀρθοδ. Christianos solum orthodoxos militare.

νόμος, lex condita erat, iis qui Christiani non essent, zonam in regiis habere prohibens.

μὴ πολιτεύεσθαι, non habere curam publicarum rerum.

pag. 509 στρατεύεσθαι, πολιτεύεσθαι, militare, curam publicarum rerum habere.

ἀφηνιασμὸς, rebellio.

pag. 510 τὰ συστήματα, conventicula hæreticorum, fœda conventicula.

τὰς αὐτῶν, ipsorum conventicula, sive latebras, et speluncas; sic enim dixerim hæreticorum conventus.

pag. 510 Εὐνόμιον, Eunomium quidem expulit conventicula facientem, et multitudinem subvertentem.

συνέδρια, conciliabula ex legum hæreticorum.

pag. 511 παρασυνάξεις, conciliabula.

παρασυναγωγαὶ, falsa conventicula.

παραβαπτισταὶ, falso baptizantes.

αἱρετικος, hæreticus est omnis non orthododoxus.

pag. 512 βδελυκτὴ, execranda manichæorum hæresis.

pag. 513 πρέσβεις, legati ex Thracia venerunt sociorum Gotthorum, quos fœderatos Romani vocant.

τῆς γὰρ, Arrianæ enim doctrinæ sunt omnes.

πάντες δὲ, omnes autem Arrium improbe sequuntur.

pag. 514 Εὐνόμιος, Eunomius rebaptizat jam baptizatos non solum eos, qui ab orthodoxis venerunt, sed et eos, qui ab ipsis Arrianis.

pag. 518 εἰς τὸ ἅγιον, in sanctum baptisma.

οἱ τελούμενοι, qui initiantur.

ἀπὸ τοῦ κολυμβᾶν, a natando.

κολυμβήτρα ἀντὶ βαπτιστηρίου, piscina, lavacrum pro baptisterio.

pag. 519 καὶ μαθὼν, et discens, ut per servum Simonis hæc ipsi evenerunt, coactus ipse, et qui cum ipso erant, desciverunt.

pag. 520 προσκυνητὸν, veneratione, et honore habitam.

ὦ ξύλον, o lignum beatissimum, in quo Deus extensus est.

κεκατηραμένον, organum execrandum.

ὅτι πάσας, quod omnes Dei sponsiones, quot quidem accipimus, hoc ceu regio quodam signo, et digito obsignamus.

pag. 521 ὡς ἂν μὴ, ne nostrum trophæum, quod adversus diabolum est, ab incedentibus conculcetur.

πᾶσαν σπουδὴν, omni studio curandum nobis est, ut dignum honorem ligno vitæ reddamus, per quod a prisco lapsu salvi facti sumus.

καὶ τίμιον, et venerabilem.

pag. 522 ὦ ξύλον, o lignum ter beatum.

pag. 525 περιτέμνειν, circumcidere.

pag. 525 οἱ ἐκ περιτομῆς, qui circumcisione utuntur.
ἔςι δε, est autem præputium, pellis glandem pudendorum concludens, quam et Judæi, et Ægyptii incidunt, et hujusmodi amputationem, circumcisionem summi inguinis dicunt.
περιφραςικῶς, per circuitionem.
κίλλος, cillus, asinus.
pag. 526 ἀθεμιτὸν, nefas esse propheticidis, et dominicidis a Salvatore liberatos servitutis jugo subesse.
pag. 529 εἴτε τοῦ, num Christianæ religionis sit, num ab Ovile nostro alienus, quos paganos nuncupamus.
pag. 530 τὸ παρὰ, a Christianis adoratæ ædes, asylum ducitur.
pag. 532 πολλῆς, cum multum difficultatis adesset circa ademptionem præstantioris libertatis, quam politiam Romanorum vocant.
τὸ κριθὲν, quod visum, ac judicatum fuerit, legem facere, legis vim habere.
pag. 534 ταῦτα δὲ, hæc et senatus sententia confirmari volo: ac jubeo meam hanc constitutionem in foro Trajani propalam exponi, et exculpi, ut ea legi possit.
pag. 535 ἐντολὰς τέ τινας, mandata quædam et procuratoribus, et proconsulibus, et præfectis dant, ut juxta dicta judicent.
οὐδεὶς γὰρ, nulla enim lex de uno, sed judicium.
οὐ γὰρ, non enim unum, sed multos legis conditorem gubernare, respicere.
pag. 536 ἡ μὲν γὰρ, senatus quidem veluti imago quædam supererat, cum neque suffragii, neque boni et æqui potestatem habeat.
pag. 538 τὸ ἀπηνὲς, asperitatem ipsarum, et duritiem.
ἄγριον, rusticum enim neque jura bene doctum neque leges.
pag. 545 ἀντιγράφοις, exemplis.
pag. 546 ἀνδριάντων, statuarum reformatio, extructio.
τῶν λίαν, summum studium affectantium, imaginibus publicis adorari reges.
pag. 547 βωμὸν σωτ. aram salutis, et in nostris statuis antiquitas posuit.
βωμὸν ἐλέου, aram misericordiæ.
pag. 548 παρ' Ἀθην. apud Athenienses quædam aræ salutis sunt.
ἀνχὴ δευτέρα, secunda potestas post sceptra.
pag. 549 τῆς αὐλῆς, aulæ præfecti.
ἔπαρχοι, Regiæ aulæ præfecti.
pag. 550 κορυφαία, eminens potestas, excelsa.
δευτέρῳ δὲ, secundo autem post regem decernenti.
τὸν τῶν μειζόνων, deligens majorum magistratuum principem plurimis gentibus imperantem.
διοίκησιν τὴν πολλὰς, diœcesim, multas præfecturas, provincias, in se continentem.
Ἰλλυρικὸν, Illyricum est illius partis extremum, quæ nunc Bulgaria nuncupatur.
pag. 552 ἔπαρχος, Præfectus regiæ Urbi, Præfectus Urbi.
ἐπάρχου, Præfecti Romanorum Urbi viri primas partes gerentis.
ὕπαρχοι, Hyparchi dicuntur, qui provinciis præsunt: eparchus vero Constantinopolει.
πόλις, Urbs, sola Roma.
pag. 553 μέχρι πεντήκοντα, post quinquagesimum, et sexagesimum lapidem.
ςρατιώτης, hic quidem miles urbanicianus erat.
χοιρέμποροι, sues et ementes, et vendentes.
pag. 555 ἄρχων, princeps militarium numerorum constitutus est.
ςρατηλάτην, magistrum militum hunc novit Romanorum lingua appellare.
ςρατηλάτας, magistros militum statuit, hunc equitum, illum peditum.
pag. 556 πλινθίον laterculus.
μέγας, magnus rationum prescriptor.
pag. 557 Σάλουϊος, Salvius, qui regis placitis dictandis præpositus est, quem Quæstorem vocare videntur, qui Constantini temporibus fuerunt.
τὸν ἐπὶ τοῖς, in scriptis sanctiones digerentem.

pag. 557 ὅς γε, qui legum condendarum potestatem habuit demandatam ab Imperatoribus, qui tunc temporis erant.

ὅσατε, quæ sibi (Justinianus) scripto respondenda forent, hæc non, uti mos est, Quæstori committebat, sed, etc.

pag. 558 μέγας, magnus rationum præscriptor.

τριςάται, *tristatæ*.

pag. 559 τῶν ἐν τῇ, munerum palatinorum.

ἡγούμενος, ministrorum Principis Dux.

pag. 560 τῶν ἐν τῇ αὐλῇ, officiorum palatii.

τῶν ἐν παλατίῳ, officiorum palatii Dux Celer. Magistrum Romani ob primatum dicere consueverunt, et ob præstantiam.

μαγιςερία ἀρχὴ, magisteria dignitas.

ἐπιδεδώκαμεν, insuper dedimus, et Palladio, et curioso Augusti.

Φλαβίῳ, Flavio Philargio, et Flavio Palladio ducenario Palatino curioso.

pag. 562 Πετρώνιος, Petronius, qui thesauris præest.

οἱ ἐπίτροπεύοντες, administrantes meos thesauros.

κόμης, comes sacrorum.

ναύαρχον, navarchum, classi præfectum hunc vocant: est autem is postea et comes nuncupatus.

κόμης, comes, dignitas.

κόμης, ἄρχων, comes, magistratus, Dux.

ἐν τῇ τῶν, in Atticorum verborum collectione.

pag. 563 ἐπίτροποι, curam habentes purpurei coloris ex Tyro.

pag. 564 τηνικαῦτα, tunc immensis præerat Regis thesauris, qui a largitate, et copia Romana lingua nominantur; largum enim Latini copiosum; et abundans vocant.

pag. 565 τῇ τῶν, cura regii privati ærarii.

ὁ τῶν ἰδίᾳ, privato ærario ad Principem pertinenti præpositus.

κόμης, Comes sacrarum privatarum rerum.

κόμης πριουάτων, comes rerum privatarum.

λογοθέτης, rationum familiarium perscriptor.

pag. 565 τοῦ μεγάλου, magni rationum familiarium per scriptoris.

λαργιτιῶνες, largitiones duæ sunt, sacræ quidem, et privatæ.

pag. 566 περιουσίαι, facultates.

τρεῖς ἦσαν, tres erant olim principis facultates, largitiones, privatæ, et patrimoniales.

pag. 567 καὶ εἰς, et in Cæsaris Præfecturas, et administrationes Cæsar mittit.

ὁ δὲ κόμητα, qui comitem Orientis creavit: hæc autem dignitas exigit, ut qui eam consecutus sit, omnibus Orientis provinciis recte præsit, et iis, quæ aliter ac opus erat, gesta sint, moderaretur.

pag. 569 τὸ κοῦφον, morum levitatem.

ἔπαρχος, præfectus Ægypto.

τῆς Αἰγύπτου, Ægyptum regens.

Αἰγυπτίων ἄρχων, Ægyptiis imperans.

Αἰγυπτίων ἀρχὴ, Ægyptiorum præfectura, et imperium.

ἐπίτροπος, Curator Alexandriæ.

ἡγεμὼν, dux Ægypti.

ὑπάρχου, præfecti Alexandriæ.

pag. 571 διὰ τοῦ, per Thraciæ Vicarium pietati tuæ scripsi.

Ποντικῆς, Ponticæ provinciæ rector.

δευτέρας, secundæ Cappadociæ metropolis Tyana, et tertia Mœsicissus; Cappadociam enim quæ una erat, in duas diviserunt: post deinde in tres: hæc autem mœrente D. Basilio efficit Rex Valens.

pag. 572 βικάριοι, Vicarii Præfectorum prætorio.

pag. 575 τί γὰρ, quid enim responderunt Pilato Judæi: dixerunt, nobis neminem licet occidere; manifestum igitur, quod secundum Romanas leges responderunt, non licere ipsis occidere.

ὀχλεῖν, καὶ, premere, et urgere Præsides in publicis vectigalibus exigendis, quin imo, et horum officialibus præsto esse in tributis colligendis.

pag. 576 μηδένα, nemini in ea gente, unde originem ducat, licet imperare.

pag. 579 πραίτωρ, prætor popularium.

ἡ ςρατεία, militia custodum nocturnorum.

pag. 581 τὸ παλαιὸν, olim in quaque provincia duo mittebantur archontes, unus quidem miles, sive Dux, alter vero Judex. Dux quidem militibus imperabat, super rebus ad militiam pertinentibus judicans, sive propriarum hypotheseon.
διὰ ςρατιωτῶν, per milites.
ὧν, quorum quidam erant comites, alii tribuni, alii principes.

pag. 582 σάβανα, sabana.
λοῦσον, lava equum, et absterge sabanis.
τῇ δὲ ἕκτῃ, sexta quidem hora educens e stabulo lava et absterge sabanis.
ἦν δὲ, erat autem privatum (.i. balneum) in media via; et quidam ex Sacerdotibus ingressus in privatum (.i. balneum) ut ablueretur, suffocatus est.

pag. 583 εἰ δὲ πολλάκις, at si pluries accedat quis dicens, ille rem detinet ad fiscum pertinentem, vel hæreditatem ipsi delatam, hunc et admitti ad accusandum usque ad quinque libras, fidejubens ipsum negotium prosecuturum, et vera nunciasse probaturum.

pag. 585 Ἰησοῦ, Jesu Christi crucifixi sub Pontio Pilato, qui Judæam curabat, in Judæa procurator erat.

pag. 586 ἡγεμονεύοντος, procurante.
ὅταν, cum adsit Prætor (Judex) adjutorem adsessorem sibi adjungit.

pag. 587 μηδέποτε, nequaquam, sine Judicibus, adjutores judicent, illorum nomina ponentes.
βουληφόρον, consiliarium virum.
ἀπὸ τῆς, ex eodem officio debent esse.
τούτους, hos ex cancellis fori adnominare, et ex cura, quæ in his adhibetur, mos Romanis est.

pag. 588 τὰ ἐκ, quæ ad leges pertinent.
ὁ τότε, tunc qui Palæstinæ præerat, hunc assumens, illico invitum solum ex collegio separatum huc duxit, adjuvantem et labores simul ferentem cum gentis illius Præside (judice); juris enim consultus erat, et est adhuc fortasse.

pag. 588 σύνεδροί τε, adsessores, et consiliatores.
πάρεδροι γὰρ, adsessores enim dati sunt junioribus, qui nunc vocantur *syncathedri*.
σύνεδροι, καὶ, adsessores, et participes sententiæ in judicio latæ.

pag. 589 σηκρήτον δὲ, secretum autem, ut populi judices, et habens, et nominans.
σηκρήτῳ, secreto judiciorum.
κεγκλίδας. fori cancellos.
εἴσω δὲ, extra fori cancellos exiens, et stans super tribunal, hæc fari cœpit.
δρύφακτοι, septa, fores judiciorum, sive cancelli.

pag. 590 καπητὸν, capitum, pabulum brutorum.
σκεύη, vasa itineri deservientia.
καπητὰ, capita, jumentorum alimentum.
σημαίνει, significat autem funiculus jumenti, quod circa os obvolvitur, capistrum.
δηληγατίων, delegatio, secundum Romanos mulcta transmittendi frumenti, et, annonæ transvectio.

pag. 591 ἀλλὰ, sed per bellum motum, delegator statuebatur in urbe, et bello cessante, auferebatur et delegator.

pag. 593 ζημιωθῆναι, mulctari substantiam.

pag. 594 εἶδος ἦν, species erat judicum in Asia tenujorum, minorum, *Agoræi*, qui pauperibus, et plebeis hominibus judicant: ideo *Agoræi*, populares vocabantur, ut sunt defensores uniuscujusque urbis: Proconsules vero divitum, et criminum causas cognoscebant.

pag. 599 εἰς δικαςήριον, in judicium vocare.

pag. 600 καὶ αὐτοὶ, et ipsi ad judicia vos trahunt.
ἕπου, sequere scelestе in judicium. A. ne me agas.

pag. 601 κατ' ἐξαίρετον, per excellentiam.
πρὸς διαςολὴν. discriminis gratia.

pag. 602 γυμνὸν, nudum, solum.
πρὸς διαςολὴν, discriminis gratia.

pag. 603 ψιλὸν, tenue, nudum, pactum est, etc.
εἰρηνικὴ, permutatio cum pace facta.

pag. 604 φιλικὴ, amica decisio.

pag. 604 τὸ τῆς, incertus finis litis.
φιλικὴ σύμβασις, amica concordia.

pag. 610 τὴν τοῦ, ærarii linguam.
συνήγορον, advocatum ærarii.
φισκοσυνηγόρους, fisci advocatos.
φισκοσυνήγορος, fisci advocatus.
φισκοσυνήγορος ὁ ταμ. fisci advocatus, ærarii advocatus.
Ζωσίμου, Zosimi advocati fisci.

pag. 611 ὑπομνηστικὸν, memoria.
πληροῦσθαι, supplere quæ deficiunt.

pag. 612 περὶ αἰτιῶν, de causis, per quas infamia alicui non irrogatur.

pag. 613 αἰσχρὸν, turpe est æs alienum defraudare.

pag. 614 τῶν συνηγόρων, advocatorum.

pag. 615 ὑπὲρ, super domesticis negociis judicans.

pag. 616 χαλεπὰ, difficilis, et dura lis est cum hominibus potentioribus conferri.
ἄφρων, amens est, qui adversus potentiores contendere velit.

pag. 619 ἐπιφημίζειν, jactare, nomen prætendere.
οὐ λέγει, non dicit, ut sententia adversus ipsos feratur, sed ut communi, ac publica sententia indignus habeatur: sponte enim vult hujusmodi personas dedecore affici. In injustis quidem causis, quando nulla pœna adficitur, si tantum dixerimus ipsum causa cadere, tunc locus adversus ipsum continuæ ad metallum pœnæ: si autem quis juste litigans tale quid egerit, cessat quidem metalli pœna; punitur autem id faciens, ut causa cadat.
μολίβδῳ, plumbo undique constrictus, hoc est cervicis ligamina ferens, sive plumbatis cæsus.

pag. 620 βῆλον, velum, pavimentum portæ.
οἷον, similiter cum forte in ingressu agri tabellam ponet, sive scutaria, sive quid aliud hujusmodi, et ibi scribat, ager hic Augusti est, magni familiaris; vel regium in agro velum suspendat, ut existimetur regium illum esse.

pag. 621 εἰκόνας, imagines, vel characteres regios.
βῆλον, velum, sive cortina.

pag. 621 τὸ πρὸ, velamen quod pro foribus habetur.

pag. 622 ἐκτυπῶσαι, formare quidem est annulo, sive signo ipsius consignare in cera.

pag. 623 ὅτε βούλεται, cum voluerit, cessat.

pag. 626 στραγγαλιὰς, obligationes violentorum contractuum.

pag. 627 ἀκούσιον, invitum, tyrannidem voluntatis.

pag. 628 τῷ μὴ, iniquo.

pag. 629 κακοῖσι, malis dolis ornata.
καλὴ, bona laudanda malitia.

pag. 630 ἀκμὴ, ætas matura.

pag. 636 ὅρκια, juramenta extimescentes, significabant autem manibus.

pag. 637 σὺ δὲ γιν. noveris quidem, quod corporaliter jurans minor, et sua negotia firmans, in integrum restitui potest, et illa revocare. Rex enim hic ad minorem id dicere videtur, quod possis quidem adversus tuam confessionem, et jusjurandum restitui; ad id tam te hortari nolo, ne fiam perjurii, et perfidiæ actor.

pag. 638 μεγάλην, magnum autem dijudica detrimentum, cum in minimum omnino pretium divenditum sit, ut nec ad dimidium justi precii sufficiat. Pone autem, quod sicut lex fieri pignorum venditionem desinit, et pignus minoris distractum sit, vel quod conventum fuerit, a creditore vendi, etenim nisi hoc modo distraxerit, venditio firma non est, et venditio penes minorem manet.

pag. 639 τυχὸν γὰρ, fortasse enim liberatum servum habuit actorem, ac administratorem rerum suarum, et omnem et substantiam ipsius in manibus habentem, et negotia gerentem, et ipsum plurimum adjuvantem.
ἀπαρτισμὸν, consummationem V. infra.

pag. 40 τελεσμὸς, perfectio, finis, determinatio.

pag. 647 βέλτιον, satius in ipso initio prospicere, ut cum adeo præstantes non sint, remedium adhibeatur, quam mederi postremo.

pag. 647 ἀρχὴν, initio sanari potius est, quam postremo.

pag. 649 ἀπογραφαὶ, tabulæ, professiones patris.

παίδων, in pueris probandis, verenda licet aspicere.

τὴν τοῦ, tempus nuptiis conveniens, vel non conveniens, judex adspiciens judicet, nudos quidem mares, feminas vel nudas ad umbilicum usque intuitus.

pag. 650 οὐτ' ἐφηβήσαντά πω, nec pubescentem neque in barbæ collectione lanuginis.

pag. 652 πρός διαςολὴν, ad discrimen.

pag. 654 ἑλκύσαι, trahere ausus sit.

pag. 655 ὁ τοῦ νέου: minoris generalis curator nomine ipsius minoris petere restitutionem non prohibetur.

pag. 657 χάριν τοχὸν, fortasse regis custodiæ gratia, quos hodie, ut existimo, stationarios vocant.

τυραννίδος, tyrannidis finis custodia, sive quæ dicuntur stationes.

pag. 659 οὐ μὴν, non quidem in venditionis tabula contentum; multoties enim quidam pauca dantes in venditione arte, ac dolo quodam, plura adscribunt in instrumento emptionis.

pag. 660 συναπτῶς, continue, et non interrupte servatur.

pag. 665 ἐκ δ᾽ ἄρα, ex certamine quidem erat controversum et patri, et hospitibus: at ipsi permiserunt ambo, ut suo judicio moderaretur.

pag. 669 καὶ ὑπογραφὴν ... actionis libellum concepta verborum formula ... quam *antomosiam* (idest alternam mutuamque jurisjurandi præparationem de vitanda calumnia) appellant. *Sic Serran.*

pag. 673 δῶρα, munera, quæ libere super omnibus dantur.

pag. 674 τὰ ἐν, munera in sportula data.

ἐπίδοσις, datio supra leges, donum.

τιμὴ, honor, quod pro advocatione datur.

σπόρτουλον, sportula, usuræ.

pag. 675 διναςαὶ, judices tenuiorum litium.

pag. 677 οὔτε ἐκεῖνος, nec ille, cui demandatum est, cogitur delegationi parere.

pag. 677 οὐ γὰρ, non enim judex sua ipsius judicare potest, sed quæ aliorum sunt.

pag. 679 αὐτομάτως, sponte, δι ἑαυτοῦ, per se ipsum judicari.

ἀπροσωπὸς, sine persona est.

pag. 680 ἐὰν, si prævenerit libellum dare suo adversario, ad finem usque procedere debet, et adversario suo per judicium abolitionem, et liberationem denunciare.

pag. 681 μονομερῶς, una duntaxat parte præsente, *pl. ead. pag.*

μονομερὴς, petitio unius partis.

pag. 682 πάντες, omnes.

αἱ ἀρχὴν, lites initium sumentes in judicio ex contradictione.

pag. 683 δευτέρα, secunda confessio.

ἀναβολαὶ, dilationes non erant, sed quod futurum, erat et directum in suspectum tempus.

pag. 685 ἄδικος, feriata dies, in qua lis non persequitur.

pag. 687 ἡ βασιλεία, Regia potestas dignitatum dignitas, sublimitatum sublimitas.

pag. 688 γνῶναι, cognoscere judicare.

pag. 689 ἐπειδὴ, quoniam absurdum est, hujusmodi personas itinerib. vexari.

μυσαρός, scelestus.

pag. 690 ὀρφανὸς ὁ γον. orphanus, qui genitoribus destituitur.

ὀρφανὸς ὁ μὴ, orphanus, qui parentes non habet.

κομιτάτων, comitatum locus in quo Rex degit.

ἐπὶ τὸ, in comitatum.

pag. 691 ταῖς ὁδοῖς, itineribus.

pag. 693 ἐν ἐκείνῃ, in ea provincia agatur, in qua res sita est, et domicilium is habet, qui de possessione contendit.

pag. 697 ζώνην, zonam militarem.

pag. 700 εἰς ἰδιωτ. qui propriis curis, et negotiis occupantur, vel negotiantur, vel aliena prædia conducunt.

pag. 701 δῆλον, nempe quod sacra nominatur.

pag. 709 καὶ εἰς, et ad eos, qui intestati decesserunt, eadem æquitatis ratio extendit.

pag. 712 χρὴ προσ. oportet personam subesse, per quam movetur actio de inofficioso.

pag. 713 δεῖν κρατεῖν, oportere litigatores durare usque ad judicium, unde actionem nasci contingit.

pag. 714 τὰ ἐν ἀμφ. res de quibus est controversia.

pag. 717 προθύστερον, quod prius collocandum, posterius positum.

pag. 720 διαίρεσις, ercitio substantiæ.

pag. 722 μόνον, solum dicens esse hæredem.

pag. 725 τὰ ὁροθέσια, termini dividunt fundum a fundo confinis, sive vicini.

pag. 727 περὶ, de societate ejusdem litis.

σύνδικοι λέγονται, syndici dicuntur, quibus communis est in judicio causa.

σύνδικος δ', syndicus, (testes) ipsi est Jolæ sepulchrum.

pag. 728 ἐγὼ δ'. ego defensores, et syndicos veniam accipiens.

pag. 729 βάραθρος, puteus, puteo dignus.

pag. 732 φιμοὶ, *fimi*, instrumenta lusoria, *fimus* est, qui vocatur camus, in quem injiciebantur.

Ἰουλιανοῦ, Juliani impii (Apostatæ) ænigma in contiludium.

Est arbor quædam regum (templorum) media. Cujus radix et vivit, et loquitur cum fructibus. Una hora, et plantatur amicis, et fructum augebit, et stringitur radicitus.

pag. 733 κόνταξ, conti jaculatio sine cuspide.

ἀπὸ, a Quinto quodam sic vocatus.

ἡ καλουμένη, quæ vocatur Pyrricha, armata chorea est.

πολεμικὴ, armata videtur esse Pyrricha, armati enim pueri saltant.

ἦν δὲ, erat autem armata chorea, et Pyrricha.

καὶ τὴν, et quæ vocatur tzutra, et torneamenta.

τορνεμέντα, τορνεύματα, torneamenta.

pag. 734 συνάλλαγμα, *synallagma* quasi habitum est cum ipso, et altero.

καὶ οἱ μὲν, et latrones quidem quæstuarios nunc se appellant.

pag. 735 ταβλοδόχον, susceptorem aleatorum.

εἰς λιθ. in lapidicinas.

τὰς λατομίας, *latomias* potius dicebat Philoxenus.

pag. 736 Κλεοπάτρα, Cleopatra in mausoleo ... semetipsam occidit.

pag. 738 ὁσία μὲν, sancta quidem et in eos, qui decesserunt, pietas.

pag. 740 ἐν τοῖς, in iis, quæ circa vitam versantur.

pag. 741 ὅρκον, jusjurandum tutori dedit,

ἐπὶ τούτοις, super his jusjurandum præstent.

οἱ εὐσεβεῖς, qui pii, et soperstitiosi, et jusjurandum non comedentes ut olera.

ἄξιον ἐστὶ, dignum est, antequam aggrediamur Aristotelis dicta, de Sacramentis, quæ hic usui sunt, sermonem facere, sive jurisjurandi quod defertur, ac refertur, et jurisjurandi quod de Calumnia putatur, et dicitur, et ipsius jurisjurandi. Instituit judicium Petrus adversus Paulum ob debitum nummorum centum: negabat Paulus: solverat Petrus cum documentis: affirmans autem, non quidem negans ostendere debet: destituebatur agens documentis, tunc reo dicit, defero tibi jusjurandum, quod necessarium Romanis dicitur, sive postremum, quod et suppletorium, quoniam probationibus deficio; jura per Deos, centum nummos te Petro non debere, et ego, si velis, prius de calumnia jurabo. Hoc quidem non proprie jusjurandum, sed comprehendens tantum conjecturam agentis, non quidem terminat causam: jusjurandum enim non est causæ, sed personæ: et dixero, non per divinam gratiam, non calumniandi animo defero tibi jusjurandum. Multoties, si reus voluerit: refert actori dicens, non jurabo quod a te mihi delatum, nec tu pro ipso de calumnia jurabis, sed refero tibi jusjurandum quod relatum dicitur, quoniam de calumnia jurare elegisti; sic ferme dicere debes, non per divinam gratiam, non calumniandi animo refero jusjurandum, ut adimpleatur omnino in mei animam, quod vere fœnori centum mihi dedisti: ceterum non de calumnia jusjuran-

dum, sed quod retuli jura, quod et necessarium est, sive causam dirimens, et dixit, non per divinam hanc gratiam fœnori accepi a Paulo quos dico centum nummos, et tunc eos reddam. Cum igitur delatum sit, jusjurandum de calumnia præcedit, ideoque scribitur, et digeritur a judice locum habens et relati, *et in fine libri*. Necessarium jusjurandum dicitur extremum, sive quod defertur, ac refertur. Secundum jusjurandum judiciale, quod a Judice datur. Tertium spontaneum, quod propria ambarum partium voluntate et consensu præstatur.

pag. 742 ὅτι οὐδεμία, cum nulla alia salus (ratio) existit, nisi solius ex jurejurando veritatis.

ἐξηγοῦ, adhuc Deos ὄμνη jura per planiciem terræ, et patrem tolle meï patris, etc. ὄμνυμι juro terram, et splendidum solis lumen.

ὀμνύω, juro per Terram, Solem, Martem, Minervam Hæream, Lunam, et matrem Sipylenam, et Apollinem, qui in Pandis colitur, et alios Deos, Deasque omnes, et Seleuci regis Fortunam, manebo in legibus, quibus consensum præstiti apud Smyrnæos in omne tempus.

pag. 743 τουτέστιν, hoc est, ex jurejurando solvitur omnis controversiæ dubietas, multa enim dicuntur, et reguntur ex utraque parte; jusjurandum autem postremum aperiens, et confirmans quæ dubia sunt omnia solvit, et decidit.

καὶ πέρας, et finis omnis controversiæ, et dubietatis ad firmanda, quæ ab ipso dicuntur, est jusjurandum.

ὅρκος, jusjurandum est ratio fidem ex seipso veritati præbens.

ὁ ὅρκος ἀληθ. jusjurandum testis veritatis est.

ὅρκῳ, jurejurando enim res confirmantur.

Θεοὺς, Deos scientes facit.

μαρτυρία, testimonium enim Dei est, de rebus dubiis, et de quibus ambigitur jusjurandum.

pag. 743 ὁ γὰρ, ὅρκος, jusjurandum enim testem Deum vocat, et mediatorem ipsum, et sponsorem, super his, quæ dicit, allegat.

ὅρκοι, juramenta testimonium Deorum inducentes.

pag. 744 τυποῖ, format.

pag. 747 οἱ φιλοσοφίαν, Philosophiam profitentes, et dialecticam artem docentes, adeo contendunt de nominum compositione, ut dicere pudeat: sufficit signo uti sermonis Crysippi Stoici, ulterius quidem non procedam, etenim neque melius ullus dialecticas artes, diligentiusque expressit, neque harmonia pejori compositos, digestosque sermones extulit.

ἀμοιβαῖον, mutuum, alternum.

pag. 748 τὰ μὲν, debitum quidem generale est, mutuum autem transfert dominium.

τὸ δάνειον, mutuum non consistit, nisi alienentur nummi.

ἐν τοῖς, in iis, quæ usui apta sunt (in usu consistunt.)

δανειζομένοις, mutuum accipientibus inutile, adigere eos ipsos, qui dati sunt nummi, danti reddere.

εὖ μὲν, bene quidem metiri a vicino, et bene restitui.

Eadem mensura, et melius quam mutuum dederit.

pag. 749 μηδέπω, nummos non habentibus, pondere mutuo dabant veteres aurum, et argentum, et hujusmodi.

ἐγὼ δὲ, equidem vellem de optimis rebus. experientia potius, quam potentia præstare, excellere.

ἕκαστον, singula etenim et aliter esse possunt, omnia autem nulli.

τὰ ἐκ τῶν, quæ ex primordio naturæ corpus sortita sunt, sapientissime discreta sunt, neque substantiæ, unde conveniunt, neque ex ipsis quæ ejusdem qualitatis sunt deinceps duarum specierum animantibus, vel plantis, vel si quid aliud compositum ejusdem speciei videris, semper autem naturæ diversæ, vel qualitatis, vel compositionis mutatæ forma, vel specierum differentia vicissim trahente ubique simi-

lem qualitatem, et compositionem.

pag. 750 ἐπὶ γὰρ, in ceteris enim rebus mutuum non consistit.

δάνειον, mutuum, δανειςής, creditor.

pag. 756 λόγῳ, quæ ratione conspiciuntur, κενὰ vana, et quæ sola cogitatione percipiuntur.

προχρεῖαν, promutuum.

pag. 757 κατέβαλε, solvit quo tempore ei permittit lex.

διὰ, ob justam ignorantiam, vel errorem.

ου' μὴν, non quidem per supinam, et stultam ignorantiam.

pag. 758 τοῦτο, id noveris (cogites) nisi supra 10. nummos exsolutum fuerit; qui enim solvit mutuo non daturus, donare videtur: supra vero 10. nummos datio sine actis et probationibus, non valet.

pag. 759 ἀκόλουθον, consequens quidem certi condictionem generalem esse, et enarrationem juramentorum ut in deposito, nunc de indebito tractare est. Sed quoniam indebiti condictio condictiones, quæ in magis propriam causam cadunt, significat, puta condictionem causa data, causa non secuta, et condictionem ob turpem causam: harum enim unamquamque condictionum si quis generali nomine dicere voluerit, recte indebiti condictionem dixerit: sin peculiari, tunc causa data causa non secuta, vel ob turpem causam dicere debet. Generalis namque dicta indebiti condictio, ubi quidem magis propriam præstitorum causam inveniet, tunc in speciem eandem incidit, et magis peculiare nomen ipsi tribuit; puta dedit quis honesta causa L. C. causa non secuta, indebite quidem L. detinet qui accepit; sed quando sub causa datum sit, hanc causam generalis indebiti condictio inveniens, in eandem speciem transmutat, et est condictio causa data, causa non secuta. Idem in condictione ob turpem causam dicimus, ibi quidem non crediturus. Errans autem, et qui se credere putavit, solvens, quando magis propriam, et peculiarem causam præstitorum dicere possibile non est jure merito in generalem indebiti condictionem manet, magis peculiare nomen non inveniens. Quoniam igitur generalis indebiti condictio multas denotat, et exprimit condictiones, jure quidem merito jurisconsultus de hac prius speciali condictione indebiti dicere incipit, et hoc pacto in ipsam recurrit indebiti condictionem.

pag. 760 τί δὲ τοὺς, quid enim iis, qui beneficia contulerint gratiam referre non est omnino justum? justum respondit.

pag. 761 ὁ δεδωκὼς, qui dederit scorto: non repetet, dantis enim duntaxat turpis causa est.

καπηλεύσασα, quæstum faciens de pulchritudine, et hanc mercem volentibus exponens.

τὴν φύσιν, de vulva quæstum capiens.

οὕτω, sic viventes turpiter, et adversus leges, et hæc quidem amica, ille autem mœchus.

περὶ τοῦ, de mercede meretricis.

pag. 762 καὶ τῇ, et Christianæ religioni.

ἐφ' ἡμισεία, in dimidio improbus.

καὶ τοῦ, et pecuniæ dantis, et accipientis ut justitia evertatur.

εἰ δὲ καλὴν, siquidem bonam causam habens judici do, ut pro me judicet, etsi repeto, recipio, tamen delinquo judicem corrumpens, et causa cado; at si turpitudo sit dantis, et accipientis, cessat repetitio, puta cum judex acceperit, ut male judicaret. *Scholiastes*: Animadverte, quod licet bonam causam quis habeat, pecunias autem judici præstet, ut jus ei servet, quæ data sunt, repetet condictione ob turpem causam.

pag, 767 ἐναντιοφανῶν, legum, quæ adversæ inter se esse videntur.

παραπλήσιον, simile huic est, quod dicitur de condictione ex lege lib. xii. tit. 11. nam quoties nova lex obligationem inducens actionem non aperuerit, condictio ex lege competit.

pag. 767 ἡ ἀνάγκη, necessitas annonæ militaris effecit et petitionem ante diem.

pag. 770 σημείωσαι, animadverte, regulam legis generalem esse: id enim lege statuitur, non ut bonæ fidei sint omnes actiones, sed si forte adsit dolus, quamvis in strictis actionibus, opponitur exceptio.

pag. 771 καὶ ἐπὶ μὲν, et in strictis quidem actionibus, nec si uterque conveniat, potest actio sua sponte solvi, sed adhuc quidem substinetur, ceterum, cum opponitur pacti exceptio in actionibus bona fide, utriusque voluntate, ac consensu, solvitur contractus.

pag. 773 μὴ νόμιζε, ne autem putes ex contrario hujus legis, quod uxoris dos hujusmodi officiis obnoxia sit; nam hodie in rem dedit actionem uxori de rebus extra dotem, et potest quidem uxor, et cum aliena negotia fuerint, neque ex mariti substantia, per in rem actionem ea vindicare.

ὡς δωρουμένη, velut donatura.

pag. 775 σημείωσαι, animadverte ex amplificatione (additione τοῦ) maxime, quod licet legatum sit ipsi peculium, non est peculiaribus creditoribus obnoxius.

τὸ νόμιμον, jus constitutionis apertum est, et utile, maxime in noxalibus.

pag. 780 συναλλάγματος, *synallagmatos.*

pag. 781 ἄκρατοι, pure pœnales, mere pœnales, hoc est pœnam duntaxat exigentes.

pag. 785 ἀντιφώνησιν, constitutum sine certa die.

καὶ ἀπροθέσμως, et non præfinita die.

pag. 786 ἐς ἡμέραν, in diem dictam, ac certam.

καὶ ταῦτα, et hæc pro me respondeo.

pag. 787 τριτὴ, tertia hæc, constituitur quis in duriorem causam, puta cum sub conditione sit debitum, constituitur sine conditione: fidejussio autem in duriorem causam non fit.

διὰ τοὺς, per eos, qui utebantur opera, et ministerio nummulariorum.

pag. 788 κονςιτουτίων, Constitutum est probatio, sive responsio quæ ex responsione (*antiphonesi*) consistit et confirmatur repetitio rerum ab aliquo debitarum.

pag. 788 πρὸς ἐμὲ, adversus me habeas debitum, ego præstabo.

ἐμοὶ, mihi æs alienum hoc tribuas, me debitorem habeas.

πρὸς ἀσφάλειαν, ad cautionem majorem, quod debitum præstabo, accipe mea manu scriptas literas.

ἀντὶ γραμμ. pro cautione, et documento, hanc habeas epistolam, integram mea manu conscripsi.

πίςιν, fides in conventionibus maxima, et potior res est, bona omnia inter homines, et omnes urbes in concordia servans.

ἱερὸν, sacra res.

pag. 789 ὁμολογίας, conventionem non servare, et transgredi, absurdum, et impium videtur, quemadmodum veritatem, ac fidem, per quæ omnia consistunt, ac firma sunt, quæ inter nos aguntur.

pag. 790 ὥσπερ, ut creditor pecunias petens, demonstrare debet, se numerasse.

ὁ δανειςὴς, creditor repetens, probet numerationem.

pag. 791 ἔλεγχος, probatio, cum quis probaverit; quibus dixerit, ac pariter quod verum.

pag. 792 μέγιςαι, maximæ probationes.

μάρτυρας, testes quidem habenti, quod ex decentibus, vero similibus judicare oportet, et hoc est optima ratione, ac sententia, ac quod non licet decentia argento vertere, ac decipere.

ἔςι τοίνυν, est igitur necesse, probantes vel signa demonstrare, ex quibus aperiatur quod credibile est, vel decentia, et veritati consona dicere, vel testes adhibere.

τἀφανῆ, quæ obscura sunt, argumentis, et indiciis convenientibus concipiuntur.

ὑμεῖς δὲ, nos quidem testimonia, ac indicia appellare adjutoria causæ juramenta solemus.

δοκεῖ, mihi quidem videtur fidem argumentis potius quam testibus præstandam.

pag. 792 κρείττων, potius est signis testimonium, et indiciis.

σημεῖα, et signa, et argumenta.

τὰ δὲ σημεῖα, signa in rebus dicimus, argumenta, ac indicia in personis.

pag. 793 ἐλέγχοι, probationes.

μέγαλα, signa magna, (aperta) et sufficiens fides (probatio.)

οἱ νόμοι, leges sic statuunt probationes ex rebus certis, et minime controversis.

pag. 795 βεβαιώσεις, testium comprobationes.

ὅταν, cum probationibus, sive dialogis, sive scriptura destituimur, ad testes decurrimus controversias habentes, quorum verba regulæ sunt judicibus super quibus debent pronunciare.

εἰ ὡς ἐν, sicut in Judicio scripturarum probatione egemus, testium nobis copiam paramus, nonne assequemur, quæ nobis deficiunt? Ego quidem sic existimo.

κρείττους, testimonia controversia (exceptione) majora.

ἀπαραγράπτους, omni exceptione majores.

μάρτυρες δὲ, testes quidem, qui adversus Eusebium testimonium dixerant, de quibus tamquam hostibus Athanasius exceperat, et legibus ipsis, et necessitatibus legum, adversus ipsum, arcebat testimonium.

εἰ γὰρ ἐπὶ, etenim si super rebus omnibus controversis, et in judiciis, quæ secundum leges sunt, et in communibus controversiis, testium conveniens testimonium, id, de quo ambigitur, firmat.

pag. 796 τὰ γὰρ πληθ. pluralitas enim apud Romanos a duobus incipit.

pag. 797 πιςώτεροι, fide digniores sunt clariores viri.

pag. 798 διακόπτει, interrumpit xxx. annorum præscriptionem usuræ præstatio.

ἐγγράφους, scriptas fides.

ἐγγράφως, cum scriptis super fide monumentorum, instrumentorum.

ὁ ὅρκος, jusjurandum fides est.

ὅρκος ἐςὶ, jusjurandum ratio est fidem faciens per se ipsam veritati, perfecta fides.

pag. 798 μαρτυρίαν, testimonium, et depositionem; quod testimonium quidem præsentium est, depositio vero absentium.

pag. 799 γράμματα, scripta publica.

χειρόγραφος, chirographum, monumentum, instrumentum.

pag. 800 συγγραφὴ, syngraphum, securitas, instrumentum.

ἐπὶ τῆς, in foro sedens, qui civium instrumenta perficit, singula suis notis (literis) ea signans, quem tabellionem Romani vocant.

pag. 802 χρῆσαι, commodare, mutuare.

pag. 803 δωρεῖται, donat, et commodat.

χαριςικὸς, gratus, et commodans.

δανείζει, mutuo dat, præbet indigentibus.

κιχρᾶν, mutuare.

μείλιχος, clemens, qui mutuavit, vir erga alios misericors.

pag. 804 ἐσθ' ὅτε, nam quandoque et nummos quidam festum peragentes palam ferunt ad ostentationem: quod, etc.

pag. 806 ἐνέχυρον, pignus. *bis ead. pag.*

ἐν τῇ, in manu creditoris datur.

pag. 807 ὑποθηκαρία, hypothecaria nascitur.

pag. 808 ἐνέχυρον, pignus, commutatio ad securitatem.

pag. 811 ἐπαγγέλωνται, polliceantur.

πρωτοναύκληροι, navium magistri.

pag. 813 κτῆσις, peculium ejus, qui in aliena potestate est, hoc est filii, vel servi.

pag. 814 οὐσίαν, substantiam.

pag. 816 ἐν ἀτόμῳ, in atomo, in oculi ictu, ἐν ἀτόμῳ, ἤγουν, in atomo, sive in puncto, momento.

pag. 817 παρὰ, præter, contra jus summum, præter leges.

ποτὲ καὶ μὴ, aliquando et actionem non habens, neque actionem cessam, agit utiliter.

pag. 820 ἄτοκον, sine usuris.

pag. 822 ἀντιφωνήσεως, constituti.

ἔνθα καὶ, hic et natura (sexus) omnino, (semper) et ætas multoties infirmitatem habent.

οἱ νόμοι, leges non quidem deceptos, sed decipientes puniunt.

pag. 823 δύναται, potest etiam non agens uti condictione indebiti adversus creditum, ut solvatur adversus ipsum obligatio.

pag. 825 οὐ μόνον, non solum in credito, sed et in dote, et in debiti solutione, et in aliis plerisque opponi potest de pecunia non numerata.

pag. 828 τοῦ δαν. crediti usurarii.

χρεῖος, debitum mihi debetur.

ἔςι δὲ, est autem notandum, et pro augetur (poni) quod est usuræ accessio: semper enim æs alienum quod debetur, parturit, profert veluti in futurum (post se) usuram.

pag. 829 τὴν ἐκ, reditus ex pecuniis.

ἐπιδίδωμι, do sub mercede.

pag. 830 διὰ τὸ ἄδηλον, ob incertitudinem fructuum.

ἡμιολίαν, *hemioliam* (semissem)

ἡμιόλιοι, *hemiolium* autem est dimidium integræ usuræ duodecim nummorum, nempe sex.

ἡμιόλιαι, *hemioliæ*.

pag. 831 πλεονασμὸν, redundantiam.

ἑκατοςὰς, centesimas.

καὶ τὸ, et quod ejusdem generis.

pag. 832 καὶ ἐνταῦθα, et hic omne mutuum intellige, et quod usuras parit, et quod sine usuris datur.

ἐπὶ τοῦ δανείου, in mutuo, utpote quod necessarium sit extra strictam rationem inductam, permisit officialibus mutuo dare: in aliis enim contractibus, officialibus minime datur copia.

pag. 834 αἱ κεφαλαὶ, capita fœnorum.

pag. 836 εἴτε, si fœneret quod pretium exuperat.

δάνειον, fœnus sub usuris.

ναυτικὸν, nauticum fœnus.

περὶ τόκου, de usura nautica, de transmarino fœnore.

ἑκατοςὸν, centesimam usuram.

pag. 837 ἑκατοςιαῖος δὲ, centesima autem usura dicitur, cum duodecim nummi quotannis super centum dantur, nam quæ nobis libra est, ratione ducta, nummos habet octo, duas partes totius.

διψαλέης, ardens desiderium nummorum.

pag. 838 ναυτικῶς, nautico fœnori dare, sive trajectitio, sive cum periculo.

ἑτερόπλοια, unius navigationis.

ἀμφοτερόπλοια, utriusque navigationis.

pag. 839 οὔτε πάντοτε, nec ubique, nec ab omnibus.

δῶμα, tectum cum fide.

pag. 841 καὶ ὅταν, et cum voluerit, a me accipiet.

κατὰ πίςιν, per fidem constituuntur pleraque hominum negotia.

pag. 842 ἐπὶ μὲν, qui enim apud homines accipiunt depositi gratia, nobis dare videntur servantes quæ acceperunt.

τιμὴ, honor, quod pro advocatione datur.

pag. 843 συνάλλαγμα, contractus.

παρακαταθήκην, depositum maximum, et religiosissimum.

pag. 844 ὁ σπείρων φαῦλα, qui seminat malitiam.

pag. 847 ἀλλὰ καὶ, sed et pignora in hanc obligationem deducta.

pag. 848 ἐγγυσαμενος, fidejubens quis pro aliquo, ab ipso pignora accepit.

διὰ τὸ, ex benignitate.

pag. 849 ἐργολαβεῖν, redimere alienam litem.

pag. 850 κατ', per eclipsim.

pag. 851 οἱ οισδήποτε, quibuscunque verbis.

pag. 852 τουτέςιν, hoc est rapacem, ob leonis naturam.

Ἄρεος, Martis homicidæ sorori et sociæ.

ἐπίτασις, extensio igitur fraternæ amicitiæ, et concordiæ, societas.

τάξιν, ordinem, locumque fratrum subeunt.

pag. 854 ἐςέρουται, caret cogitandi, et ratiocinandi vi.

ὑγιῶς, sanum quidem cum fuerit organum ex natura, et mens operatur; male autem eo affecto quocumque pacto, tunc et mens operationibus suis non integra est, et apta, etsi in se ipsa nihil damni acceperit.

τοῦ γὰρ θέλειν, velle enim, ac nolle animi est ratione utentis.

pag. 855 πολλοὶ multæ quidem sunt et innumeræ definitiones super omni re.

ἀλλάττειν, mutare, pro permutare, ac emere.

πολλῶν, plurimo argento parvum librum mutans.

ἐν τῇ ὠνῇ, in emptione nostra, ideo et alter dicit, in precio nostro, hoc est in emptione nostra, precium enim commutatio est: servum

quidem sæpe damus, et accipimus argentum, et aurum.

ἀλλάξασθαι, mutare cum argento.

pag. 860 ὁλοσηρικὰ, quæ serica integre sunt auro similia, et ejusdem precii.

αὐτοφυὲς, suapte sponte natum.

τὰ τῶν, serum *nemata*, sive *metaxa*. *bis ead. pag.*

pag. 861 καὶ τὰ βύσσινα, et byssinea, et hyacinthina, et coccinea, et byssum cum auro, et hyacintho tinctam.

ὑπέδυσα, indui te hyacintho .i. hyacinthina veste.

ὑάκινθον, hyacintho, et purpura ea induunt.

ἰάνθινα, violacea:

ὑακινθινοβαφῶς, hyacinthina tinctura.

ἀπὸ φοροῦντος, a ferente hyacinthum.

τά τε γὰρ, *nemata* enim omnia ex hyacintho, et purpura, et cocco et bysso, et caprinis pilis conficiunt.

εἰσὶ δὲ, sunt quidem aliæ horum purpureæ, aliæ violaceæ, aliæ hyacinthinæ.

ἐκ τοῦ ex viola, et tinctura.

pag. 862 χρώματα, colores.

ἐὰν γὰρ, etenim si vetitam mercaturam inferant, puta purpuræ, vel metaxæ, vel hujusmodi.

ἵνα γὰρ μηδένα, ut enim nemini videntium sol molestiæ foret, serica super ipsis, ut quidam dicunt, velamina extendebant: hæc autem textura luxus barbarorum est opus, a quibus ad nos ad nimias cunctarum mulierum delicias invecta est.

ἰσόχρυσον, eodem pretio ac aurum.

ἰσοςάσιον, ejusdem æstimationis erat ac aurum.

γυνὴ, mulier holoserica tua habeas.

ὥσπερ, ut enim indutus holosericum.

βάμματος, tincturæ regiæ, quod *holoverum* vocare duxerunt.

pag. 863 οὔτε σίδηρον, neque ferrum, neque aliud huic rei aptum Indi, et Æthiopes habent: equidem nec apud Romanos hujusmodi quid vendere permittitur, lege omnibus aperte vetante: mors autem ferenti pœna est.

ἐν μέσοις; in medio Barbarorum interfecti.

pag. 863 παραμήρια, gladios fœmorales.

pag. 864 ζάβα, *zaba* lorica, *zabarium*, in quo *zabæ*.

κοντὸς, contus hasta.

τυχὸν, utpula qui arma vendidit hostibus, vel picem.

ἐν δεικνύνναι, indicare dixerunt, aliquem deferre improbe quædam conficientem eorum, quæ passim juvenibus (militibus) commodo sunt, dicuntur autem et ligna, et cera, et pix.

ἔςι γὰρ, est enim nil aliud *garum*, quam sanies, et intestina piscium.

pag. 866 ἐξ ὠδίνων, e matrum partus doloribus.

pag. 868 κοινῷ, communi nomine omnes vocabantur, qui in palatio thesauris ministrabant apparitores.

αἱ πολυτελ. pretiosissimi lapidum, qui et Indici esse dicuntur.

ἔλαττον, minus justo pretio.

pag. 872 ὁ ἀῤῥαβὼν, arra firmat totum.

ἀῤῥαβὼν, καὶ ἐνέχυρον, arra, et pignus.

pag. 875 οἱ βασιλεῖς, reges terræ a quibusdam tributa exigunt, sive censum.

κῆνσος, census, capitatio.

pag. 876 προσθήκη, additio, accessio fluminis.

pag. 877 καὶ ὁπωσοῦν, et temere nulla relicta occasione, unumquemque reprehendens, et deludens.

πολλὰ γὰρ, omnes enim fallimur, et lubrica hominum natura, infirma est.

pag. 882 εὐθὺς, statim habet securitatem.

pag. 885 ἡ γὰρ συνθήκη, pactum enim lex est propria (privata) et pro parte.

τῶν νόμων, legum quædam communes (publicæ) sunt, ut quæ ad omnia civitatis negotia, aliæ privatæ. quæ ad mutuos invicem casus pertinent.

pag. 887 ἐπ' ἐξαγωγῇ, ut exportetur.

ἐπ' ἐξαγωγῇ φησί, ut exportetur dicit quidem tradere, vendidit autem ad opus.

τὸ ἐπ' ἐξαγωγῇ, quod dicitur ut exportetur, vendere est extra urbem.

τὴν νύμφην, sponsam tradam hac lege ut exportetur.

καὶ τῆς ἡλικ. et ætatis plurimum ut extra ageretur, dedit.

pag. 888 καὶ οὐκ ἐπ', et non ut exportetur, quemadmodum existimo valde improbi servi,
ἐπ' ἐξαγωγῇ πωλ. vendit hac lege ut exportetur.
διὰ τοῦ, e castris transivimus ut exportaremur.
οἷα δραπέτας, venundariut fugitivi servi publice exportarentur.
ἐὰν ὁ διαθ. si paciscens dixerit servum venundari ut exportetur.
διὰ τὸ, ut adjuvetur venditum mancipium paciscatur.

pag. 889 χειρὸς, manus injectionem.

pag. 890 συνέλαβε, et eos comprehendit, qui in juventute erant, et tradidi hac lege, ut ipsorum nemo intra annos viginti manumitteretur.
τοῦτο δὲ, id autem intellige in eo qui intestatus decessit.

pag. 892 ἀναγωγὴ, actio venundatorum mancipiorum, restitutio aliquod vitium habentium.
εὐφήμως, fugam autem honestiori verbo discessum vocat.

pag. 894 οἰκέτην, servum qui ineptus esse apparuerit, venditori reddi denuo permittitur.

pag. 895 τῶν βαρυτιμῶν, pretiosarum rerum gravia et vectigalia sunt, etenim et monopolium habent.
οὐδαμοῦ, nullius enim regionis aluminosa quæ sit, et multis rebus indigentis, jure monopolium habentes, et pretia majora exigentes, multitudinem (copiam) pecuniarum accipiunt minus fidam.
πάντα γὰρ, omnia enim venalium fora Alexandriæ recta in monopolium constituens, aliorum quidem mercatorum neminem hujusmodi opificium facere permisit.

pag. 896 τὰ λεγόμενα, constituens quæ dicuntur monopolia, plus quam triplici pretio omnibus hominibus vendebat.
αὐτὸς, ipse quidem pretium operis hujus prægravabat.

pag. 898 ἡ τῶν, conventus cœlestium, quas nundinas vocat.
εἶπεν, dixit forum, conventus, qui supra sunt.
πανήγυριν, conventum nihil aliud facere consuevit, quam multitudo simul convenientium, et copia mercium.
ἑορτὴ, festum et conventus.

pag. 900 πρόσοδοι, reditus publici.
τέλετε, vectigalia omnia primum sub tyrannide ad pecuniarum copiam excogitata, in fluminum ripis, et portubus urbium, et in viarum itineribus auferens, ad pristinum et liberum statum redegit.

pag. 901 τέλος, vectigal in portu.
θάνατος, mors autem vectigal fraudanti.

pag. 902 ἀπὸ τοῦ, a publico publicanos, a portorio portitores.
τελῶναι, publicani sunt, qui exactiones conducunt publicorum tributorum.
τῶν κλεπτοτελ. vectigal fraudantium.
στέρησις, privatio, ablatio vectigalis.
κλεπτοτελώνημα, fraudati vectigalis crimen
σωματέμπορος, servorum mercator.

pag. 904 καὶ τῶν, et aliorum, qui alias res tractant.
τὰ κομμέρκια, commercia levavit.
καὶ τὰ συνήθη, et consueta commercia.
τὸ κουμέρκιον, commercium nundinarum centum auri libris levavit.
ὥστε, ut intense negociari, et ex eorum voluntate, neque quidem super commercio, vel qua altera exactione publico invecta præbere ad usque obulum.

pag. 905 ἀγοραῖοι, nundinatores forenses, et caupones.
ὁ νῦν, quod nunc vocatur hemixestium.
κἀκεῖθεν, et inde vinum, vel oleum vendentes, cotylistæ dicuntur.

pag. 906 συνάλλαγμα, synallagma.

pag. 907 οὐ γὰρ, non enim regnat apud ipsos Cæsaris nummus, ideo nec emptionem norunt, nec mercaturam.

pag. 909 ἐὰν παράσχω, si rem tradidero, ut æstimetur.
σχεδὸν, etenim quasi depositum est.
ὑπὲρ τὰ, supra nomina sunt contractus.
τὰ μὲν γὰρ, etenim nomina finita sunt, ut et verborum multitudo, res autem numero infinitæ sunt.

pag. 910 τίμημα, pretium quod super venalibus rebus præstatur.

pag. 911 δεῖ δὲ, opus autem est in pecunia constitui mercedem.

ἐν προχρείᾳ, in promutuo.

pag. 912 ἰδιάζουσαν, peculiarem ipsi naturam excogitans.

μήτε, neque conductionis, neque alienationis (emptionis) speciem, sed peculiare jus habere.

pag. 913 οὐδὲ πόῤῥω, nec longe ab alienatione (emptione) constituit.

ἐστιν, est tanquam conductio simul et (alienatio) emptio.

εἰ μὴ, nisi peculiaria fuerint (pacta) de damno super re contingente.

εἰ μὲν συμπ. si quid enim de horum alienatione conventum fuerit, viget, quod conventum.

pag. 914 ἀποφυτεία, plantatio.

περὶ μακροβ. de longa, et brevi vita.

ἐκείνοις, illis quidem personis, quibus in emphyteusim dare permissum est, nisi speciatim in emphyteutico instrumento vendere melioramenta prohibuerint.

προτιμήσεως, prælationis.

pag. 915 τότε καὶ, tunc et eo invito fiat emphyteusis alienatio, et meliorationum venditio.

μισθωτικὸς, conductionis canon.

pag. 916 ὁ τῆς, emphyteusis canon, canon emphyteuticus, vectigal quod quotannis præstatur.

πάκτον, pactum (tributum) Ægypti.

ὑποσχόμενος, promittens Principi quotannis pacta (tributa) præstare.

τοῦ δὲ, Leone autem Imp. jubente pacta (tributa) ipsis dari, ipsi custodias Urbi constitui petebant.

pag. 919 ἔπαθλον, præmium philanthropum (proxeneticum).

φιλάνθρωπα, philanthropa regia.

pag. 920 μεσίτης, medius, conciliator.

μεσίτης γάμου, nuptiarum conciliator est, non sponsus, sed is, qui iis, quæ sunt agenda, se immiscet.

pag. 921 ὡς οὐκ ἐπὶ, ut non in solo nuptiarum contractu arrhæ statuantur, dentur.

μνηστεύεσθαι, subarrhari, arrhas sponsalitias dari, sponsus, qui arrhas nuptiarum dat.

pag. 921 μνῆστρον, nuptiarum arrha.

ἁρμοστὴς, conciliator vitæ consuetudinis liberos procreantis.

pag. 923 ἀντιφέρνη, quod pro dote datur, sacoma dotis.

ἕδνα, jugalia dona.

πρώτην, primam sese commiscentium cohærentiam.

pag. 924 καὶ φέρνην, et dotem, et sponsalitiam largitatem.

οἶδα δὲ, novi autem et nuptiarum munera.

pag. 926 οὐ παῖδες, non liberi, neque uxores. Sciendum quod in illis verbis, non liberi neque uxores, videtur liberos non sine ratione ante locasse, ipsi enim potissima causa nuptiarum sunt.

pag. 927 γάμος, nuptiæ.

ὁ δὲ γάμος, nuptiæ autem, nempe quod cœtus, congressus est.

pag. 930 διαλυθέντος, dissoluto cum priore uxore conjugio.

pag. 931 δύο δὲ, duas autem uxores habere eodem tempore, Xantippen quidem civem, et obscuriorem, Myrto autem Aristidis filiolam Lysimachi.

pag. 932 νόμος, lex est, mulierem quæ sub tutela fuit, neque tutor, neque ipsius filius uxorem ducat.

pag. 933 δικάζειν, Reges autem solos judicare.

pag. 934 Οἶσθα, Nosti enim qualis animus in pectoribus mulieris.

Illius vult domum augere, quicumque duxerit.

Filiorum autem priorum, et mariti dilecti

Non amplius recordatur defuncti, neque inquirit.

pag. 936 πορνείας, fornicationis remedium secundæ nuptiæ sunt, non ansa, et occasio impudicitiæ.

οὐ κεκώλυται, non prohibentur a lege (secundæ nuptiæ) non implet tamen summam doctrinæ evangelicæ perfectionem.

pag. 937 φύσει, ex natura bellum semper novercis adversus privignos.

διὰ τὴν, ob naturale odium adversus privignum.

πέφυκαι, ita enim natura comparatum est, ut omnibus liberis ex

primis nuptiis ortis, quæ ad secundas convolavit, hostem se præbeat.

pag. 942 ἀπὸ γὰρ, ex contrariis enim induxit præsumptionem constitutio.

pag. 944 ἐνδύναμος, fortis, efficax.

pag. 945 ἐν αὐτῇ, revera.

ἐν ἔργῳ, opere.

pag. 947 ἐκ τῶν, ex iis, quæ postea contigerint.

pag. 948 μὴ ἀρεσκόμενος, cum de ipsius moribus minime contentus essem, repudiavi.

τὸ λεγόμενον, quod dicitur nobis, repudium dans recessit.

ἀπόλυσις, dimissio uxoris, vel sponsæ.

διάλυσις, dissolutio nuptiarum.

pag. 949 συναινοῦντος, consentiente utraque parte.

pag. 954 ὑποκορισμοῖς, diminutionibus.

pag. 955 ὀνόμαζον, dixerunt dona ferentes, asperitatem ab appellatione servorum auferentes.

pag. 958 φύσεως, naturæ enim opus est, alimenta nato præbere.

ου' γὰρ, non enim parere matris est; id enim naturæ, sed nutrire matris; id quidem delectus, ac voluntatis.

ἀλλ' ἐςὶν, sed est nobis, his avibus lex vetus in ciconiarum cristis, cassibus.

pag. 959 ἡμίγαμος, seminuptiæ.

pag. 962 ουτοι, hi patres appellant omnes, a quibus mater adamata fuerat, cum naturalem parentem nesciant.

εἰς ἀκρασίαν, in incontinentiam unam.

εἰς σάρκα, in carnem unam.

pag. 963 ἐςὶν δὲ, mater autem filios magis amat, quam pater, etenim ipsius esse filium novit, hic autem putat.

pag. 967 τὸν δέοντα, eum, qui custodia eget potius, quam alios valet custodire.

pag. 968 προκριθέντες, eximii, præcipui.

pag. 974 ἐπειδὴ, quoniam enim non ut minori datus est, sed ut pupillo, eo pubescente, cessat administratio.

pag. 978 ἀπήλλακται, eximitur falsi crimine.

pag. 979 ου'κ ἔχειν, non habere legitimam personam.

pag. 986 καὶ ὗν, et sententia fuit Jurisconsultorum, curatorem pupilli tutela teneri, quæ nunc non viget.

pag. 994 ευ'πόροις, idoneis personis.

pag. 1002 ἀφέσεος, dimissionem henestam consecuti.

συναποςρατ. ejus qui simul militare destitit.

pag. 1003 τοῖς μὲν, ii enim, qui in bello decesserunt, bonam quidem gloriam nanciscuntur.

pag. 1004 ἡ νόσος, morbus est affectio (dispositio) præter naturam, ex qua vis, et potentia læditur.

τὴν μὲν, morbum quidem esse senectutem ascititiam, senectutem autem morbum naturalem.

pag. 1011 τὸν γὰρ δεσπότην. meum enim dominum cum duumviro munus obeuntem.

pag. 1016 δουλαπ. servi deterioris facti actio.

pag. 1017 ἀνδράποδον, servum quidem quis empturus num aufugerit, spectat.

μὴ γὰρ, neque enim unquam licebit, o Jupiter, capere, nec lucrum facere hujusmodi, ex hominum misera fortuna.

pag. 1023 οὗτος, is quidem ut in ordinem dignum ascendit, liberto annulos aureos dedit.

δακτύλοις, annulis aureis ornavit, et postremo inter equites adscripsit.

pag. 1033 οἷς κίνδυνος, quibus periculum intensius contingit, horum necesse est curam maxime habere.

pag. 1038 ἀντιφέρνη, contraria dos.

pag. 1043 ἀποκαταςάσεις, substitutiones.

pag. 1051 ἀποκρίσεις, responsa, et expositiones breves, ac variæ ad interrogata Imperatoris Michaelis Ducæ. Tres habemus libros de hac quæstione. (num quod in utero est, animal sit) Hippocratis, Porphyrii, et Galeni: quorum Hippocrates, et Galenus, id quod in ventre, animal esse dicunt. Porphyrius autem multis adductis rationibus, et demonstrationibus contendit, animal non esse id quod est in ventre.

εἰ ζῶον, num animal sit id quod in ventre.

pag. 1052 τὸ πολιτικὸν, jus civile tempore non intercluditur.

pag. 1063 τοὺς λόγους, verba, quorum sunt interpretes, horum ipsorum et affinia esse.

pag. 1063 ὅς ἄν, qui noverit nomina, et res quoque noverit.

pag. 1064 ἀσφαλεία, securitas.

ἤ, ἀντὶ τοῦ καὶ, vel, pro, et.

τὸ καὶ, ἀντὶ, et, pro vel disjungente ponitur.

pag. 1066 μὴ γεγαμ. non nupta.

pag, 1078 νοθεύονται, spuria, et ascititia sunt, *bis ead. pag.*

ἀρχαικῶς, antique.

pag. 1086 καὶ ου'κ ἄν, sed non possem vix ulterius progredi, et longior esse, et hæc dicere memetipsum coegi, contra methodum paratitlorum.

pag. 1087 εἰκοςώτης vicesimarius, qui vicesimas exigit.

pag. 1091 ὅτε γένηται, cum excesserit annum vigesimumquintum.

pag. 1093 ου'κ, non ex æquo.

pag. 1106 ὡς ἄν χειρ. ut suffragiis creati.

pag. 1113 σφαιροειδὲς, quod sphœricæ figuræ est, superius, ac inferius non habet.

pag. 1114 οὗτος δὲ, hic autem (circulus) undique æquus ac similis, ideo nec principium habet, nec finem.

pag. 1116 εἰ μετὰ, si postquam capti forent, victorum hostium potestati seipsos præbeant.

pag. 1124 μήτε, neque servum liberari in theatro.

τοὺς κατὰ, sorte, conditione servos vocavit Princeps, non imperio subjectos.

pag. 1126 δοῦλος, servus autem si fuerit index, et detector, liber a civitate recta fiat, refusa domino æstimatione.

ἐὰν δὲ, si autem servus indicaverit, liber esto, urbs autem pro ipso pretium possessori præstet.

pag. 1131 πάντες, omnes status causæ, præjudicia vocantur.

pag. 1132 ἀνακρίσεων, discussionum.

pag. 1133 ἵνα μὴ, ne servus inveniatur in suum dominum agens.

pag. 1135 τὰ τῶν, quæ Ninniano S. C. scripto statuta sunt.

pag. 1139 ἐκ τῆς, ex voluntate, ex libidine.

pag. 1142 ῥῆξις, interruptio temporis, sive sectio, et intercisio.

οὐσουκαπιτεύει, usucapit, per usum dominium acquirit.

pag. 1142 κυριότης, dominium per usum.

pag. 1147 μαργαρίται, margaritæ grandes.

pag. 1149 κατοχὴ ἡ ἀπὸ νόμων, possessio quæ ex legibus.

κατοχὴ ἡ διὰ χειρὸς, detentio, quæ per manum.

pag. 1154 ἄνοικος: sine domo, sine laribus.

pag. 1155 ἄπολις, extorris.

εἰμὶ μὲν, hospes enim sum, et ignota, non autem extorris, neque obscuro loco nata, nec ingloria.

τετραετίαν, quadriennium continuum.

pag. 1159 τὸν τετραετῆ, tempus quatuor annorum.

pag. 1161 νόμον, legem scripsit, ut tempus Vandalorum. quo in Romanorum imperio permanserunt, in hanc quidem tricennii præscriptionem in longius protrahatur.

pag. 1169 προσθήκη, accessio, ac alluvio fluminis.

pag. 1170 διὰ τὸν ὄγκον, propter culmen, et præstantiam magistratus.

pag. 1173 ἐρήμη, solitaria, deserta lis, quæ una parte præsente fit, cum non contradicens, et occurrens Conventus, ad sententiam perventum sit.

ὁ διωκὼν, actor, vel conventus.

pag. 1174 κρίσιν, judicium, sententiam non scriptam fecit, in qua statuit citius corrumpi, devastari.

pag. 1175 τοῦτο δὲ, id autem animadvertas (ducas) in judicibus tenuioribus; Judices enim majores, ut drungarius, ut qui judiciis præest, qui primus a secretis est, etc.

καὶ αὐτοὺς, et ipsos defunctos, et ipsorum bona publicata; ad hæc describentes in cippis, indicibus, columnis.

ςήλη, columna autem est lapis, sive æs in sublongum quadrangulæ formæ, in qua inscribitur probrum turpiter pendentis.

pag. 1181 ἰσόμετρον, tantundem.

τὸ διαφέρον, id quod interest, sive usuras.

pag. 1182 τὴν φύσιν, naturam amare symmetriam, æquam rationem.

τοῦ ἀοριςοῦ, incerti et incertam regulam esse.

pag. 1184 H' πηροῦσα, Præsens constitutio, quæ rationem ejus quod interest compescit, et præfinit, et certam statuit, id jubet; ne supergrediatur duplum sortis, et quantitatis initio debitæ, in omnibus contractibus dictam, et statutam habentibus quantitatem, sive naturam, ut in venditionibus, locationibus, et hujusmodi. Ita exempli gratia, fundum a te emi pretio centum librarum: tu pretium accepisti, et cum possedisses aliquot annos, alteri fundum vendidisti, ipsique immobile (de quo nulla futura esset controversia) tradidisti: egi adversus te, petens et pretium, et quod interesrat, sive usuras: et supputans quantum (sit), in libras centum quinquaginta; statuit igitur constitutio, quod cum hic principale debitum sit quantum, scilicet pretium certum, et præfinitum, et id quod interest ducta ratione exigatur, ut tamen centum libræ non supergrediantur, sed ob debitum principale, et ob id quod interest ascendat omne, quod exigitur ad duplum, nempe ducentum libras. Juxta hanc rationem pone id quod interest et in locatione: puta, conduxi a te fundum ad annos viginti, tibique dedi, in promutuo horum annorum, mercedem: tu id cum accepisses, et aliquot annos possedisses et mercedem, et fundum, non vis lubens conductum fundum tradere. Igitur si adversus te agam, a te repetam et mercedem, et id quod interest, sive usuras, juxta superius scriptam in venditione explicationem. Sed id locum habet in omnibus certum, ac præfinitum initio principale debitum habentibus: sed in iis, quæ incerta videntur, et ex prima visione certæ quantitatis non sunt, mandatur judicibus, qui judicabunt hujusmodi causas, pervestigare, quodnam revera sit debitum, et ad id condemnare qui apparuerit debere; neque substineri contradictorem apparentem (imputantem) et ingentem ejus quod interest quantitatem, ex quibusdam opinionibus (causis) tenuibus, et distortis, et inutilibus doctrinæ rationibus, petentem, ne his involuti incidant in difficultates, et rationem afferre nequeant. Etenim et natura symmetriam (æquitatem) amat. Sic (egi) posui adversus aliquem dicens, quod Petrum testamentum condere volentem, et me hæredem instituere, prohibuisti: a te peto id quod inde interfuit, idque apparabam, et computabam in immensum dicens. Si hæres scriptus forem, fundus erat in hæreditate præclarus, maximaque diligentia instructus, et a rege invidendus, quem ipsi dividens, et pretium impensissimum accepissem, et missus essem in inferiora loca Prætor, ac perscriptor, et plurimum inde lucri consecutus essem, vel domum ab aliquo rogavi, (stipulatus sum) extruere in loco aeris salubris et accommodo intra aliquid temporis: is autem non extruxit, suam confessionem spernens, et agens adversus ipsum, id quod interest petebam, dicens: si domus mihi foret extructa, benivolo regi daturus eram, indeque multum compendii mihi perventurum, pretium amplum, beneficia magna, et quamplurima. Statuit igitur præsens constitutio, et judicibus mandat, hujusmodi imputationibus ejus, quod interest, aures non præbere, sed inspicere, quid damni actor acceperit, et ad id conventum condemnare. Unde et ex natura consequens est, has solum pœnas exigi, quæ æquæ sint, et a legibus dicta ratione conclusæ, ac statutæ, sic incerta furti actio, ipsa enim duplum dat pretii rei sublatæ: et raptus quadruplum, rapta etiam re computata, vel egi adversus aliquem dicens, sine judicis auctoritate rem mihi abstulisti, eamque aliquot annos possedisti, et a te peto tantum fructuum, qui im-

mensæ quantitatis sunt, hoc pacto: si fundum meum possedissem, tantam sationem fecissem, fructusque transmisissem in loca, in quibus ipsorum indigentia foret, et alia hujusmodi: non oportet hujusmodi petitionibus ejus quod interest. aures judicem præbere, sed examinare, quid revera damni acceperit, et ad id damnare reum conventum. Id igitur observare judex debet, non solum quod damni ratio ducatur, sed et cum lucrum petitur veluti legatum, vel donatio: in his enim, et quod revera debitum est, debet actori adjudicare, et siquidem sit debitum initio certum, duplum in exactione ejus quod interest, non excedere.

pag. 1188 ἀναρμοδιός, incompetens est judex in privatis causis.

pag. 1190 τὰ δαπανήματα, sumptus, ac damna.

pag. 1191 ἀναλογαρισμοῦ, rationum retractationis.

pag. 1193 ζητοῦντι, petenti tempus (dilationem) ad præstandum judicata post condemnationem.

ἐζήτησεν, petiit condemnatus, quod datur condemnatis tempus mensium quatuor.

τὰ ἐνέχυρα, pignora victori dare.

παρέχονται, præbentur victori.

εἰ ἐντὸς, si intra duorum mensium cursum post pignora præstita, judicati non solverint quæ dare fuerint damnati, pignora divenduntur.

περιδρομὴν, ambitionem.

κακουργίαν, malitiam.

οἱ νομοθέται, legum conditores, quæ reip. cunctæ conducunt, unius, duorumve utilitati præferunt.

pag. 1194 ἐὰν, si condemnatus fuerit miles armatus.

pag. 1196 πρὸς ἀναλογίαν, pro rata.

pag. 1198 αὐτόθεν, ex ipsamet re non subsistens.

παλινδικία, facultas denuo causam agendi.

pag. 1199 ἐν βήματι, in tribunali.

ἀφαλκιδίωτα, sine Falcidiæ detractione.

pag. 1200 τὴ δὲ δεῖ, quid autem opus est confitentes accusare.

pag. 1200 ἐν βήματι, in tribunali.

βῆμα, tribunal id appellatur, in quo quis sedens judicat.

pag. 1203 ἔκκλητοι, causarum provocatio ferenda, quæ apud exteros actæ sunt, non in urbe.

ἡ μετάβασις, transitus a judicio in judicium.

συνέλευσις consultatio.

βουλὴν, consilium, consultationem.

συνέλευσιν, consultationem.

ἔφεσις, dimissio, appellatio, lis de qua a minori ad majorem provocatum est.

ἔφεσις ἡ δίκας. dimissio, provocatio, judicii cujuscumque ad aliud majus transitus, et in aliud judicium dimissa lis, ut denuo judicetur.

ἔκκλητος, appellatio est a judicio quocunque ad aliud judicium actio.

λίβελλος, libellus appellationis.

pag. 1204 ἔκκλητος, appellatio est accusatio, et querela sententiæ.

συνέλευσις, consultatio.

τὴν γὰρ, consilium enim Aquila, et Theodotion deliberationem conventum interpretati sunt, Symmachus autem consultationem.

pag. 1206 μονομερῶς, una duntaxat parte præsente. *bis ead. pag.*

ἡμέρας, dies fatales (finitas): fatalis dies.

pag. 1207 κυρίας, fatali die ad causam dicendam adventante.

ὡς δὲ, ut autem apparuit fatalis (dies).

pag. 1208 παραυθὺς, illico ex delicto damnantur.

pag. 1213 ἵνα μὴ, ne hac illis data licentia, quæ magni precii sunt, per collusionem pro minimo suscipiant.

ἀνακωχὴν, inducias, dilationem.

pag. 1215 ἦσαν, erant debita et legata, quæ debebat præstare.

pag. 1216 πρωτοπραξίαν, prius exigendi facultatem.

πρώτην, primam exactionem.

pag. 1218 δύναται, potest uxor sua bona separare.

pag. 1222 διὰ τῆς, ex confusione facta ob consecutam hæreditatem.

pag. 1225 εἰς χεῖρας, ad manus venire, ad manus ire.

pag. 1225 εἰς χεῖρας, ad manus ipsorum multi venerunt.

pag. 1227 ἐκ τοῦ παραλλήλου, ex duplicatione, per verba idem significantia. *bis ead. pag.*

pag. 1230 ἐξούλης, ejectionis judicium, ejectionis libellus (interdictum unde vi).

τὴν ἐξούλης, ejectionis judicium (interdictum unde vi) ab Atticis derivat, vim habens cum quis excluditur, et ejicitur ab iis, quæ habuit.

pag. 1232 εἰς τοὔπισω, retrorsum revoluti (computati).

pag. 1239 ἐνέχυρον, pignus.

ἀπαιτεῖ, exigit creditor, vel hypothecam, vel pignus; pauper hypothecam non habens, nihil enim possidet; nec pignora ferens, omnibus enim spoliatus est.

pag. 1243 εἰσελάστικα, invecta.

pag. 1244 γραμματεῖα, scripta debitorum.

τὰ ὠνεακὰ, instrumenta emptionis agri.

φαίνεται, videtur autem et prohibitum esse arma pignori dare.

pag. 1245 ἰδιόχειρα, scripta propria ipsorum manu.

ἔλαβεν, accepit scriptum ipsius propria manu.

pag. 1249 οὐδὲ γὰρ, neque enim debet damno affici, etsi curam non præstiterit, et negligens fuerit.

pag. 1250 μετενεχυριάζειν, pignus transferre. pignus oppignorare.

pag. 1251 ἡ γονὴ, fœtus alius fœtus.

pag. 1252 ου' διεκώλυον, non prohibuerunt.

pag. 1254 τῇ μεταθέσει, transmissione (novatione facta) pignus perittitur, nisi, etc.

pag. 1259 ου'κ ἀντικ. non opponitur exceptio ita concepta, sed nisi debitum præstiteris.

pag. 1262 παραγραφὴ, exceptio a summovendo, et elidendo actionem, controversiam.

pag. 1273 ἀποχὴ, apocha. ἀμεριμνία, securitas.

καὶ τελείαν, et perfectam securitatem (apocham) debiti mihi scribentes.

pag. 1276 ἀφέσεως, migrationis.

ἡ γῆ, terra non venundabitur cum authoritate (causa evictionis.)

pag. 1277 σκευάρια, vascula vilissima.

βεβαίωσιν, authoritatem, evictionis causam.

pag. 1280 πανδέκτην, *pandectam*, omnia suscipientem.

pag. 1283 δικάζειν, judicare solos reges desertam virginem, et cui uni hæreditas est obventura.

pag. 1284 μαγκιπάτος, emancipatus apud Romanos qui manumissus.

χειράφετον, emancipatum. manumissum.

pag. 1289 χυτρίζειν, in ollam ponere.

pag. 1290 ἔκθετοι, expositi. ἀπρονόητοι, pro derelictis habiti.

θανάτῳ, morti præbet, exponit.

χυτρίζειν, *chytrizein* in ollam ponere, quoniam in ollis exponebant parvulos.

pag. 1291 χυτρισμὸς, *chytrismus*, partuum in ollis expositio.

καὶ ἄστοργον, amoris expertem, impium.

ἀνάγκης, necessitate nil fortius, ac vehementius.

ἔκθετοι, expositi. χαμευρετοὶ, humi reperti.

pag. 1292 ἀπρονόητοι, derelicti, pro derelictis habiti.

τοῦ χρόνου, multum temporis.

pag. 1293 τὸ ἦθος, mos a consuetudine derivat.

τὸ ἔθος, consuetudo tempore, diuturnitate firmata, pro lege habetur.

ὁ νόμος, lex vim nullam habet, ut ei pareamus, nisi quam ex consuetudine consequitur:

παντὸς, omnis controversi juris criterium (interpres) optimum videtur esse tempus.

pag. 1294 συνθήκη, compactum.

pag. 1295 χρόνῳ. tempore diuturnitate firmata.

pag. 1300 θανάτου, mortis causa donatio facta.

ἐποιεῖτο, fecerat donationem.

ἡ, mortis causa donatio ultimam voluntatem imitatur.

κατὰ, ex voluntate ipsius.

pag. 1301 τοῖς τε, viris qui uxores non haberent, et mulieribus viros non habentibus, innuptis.

μοῦνον, solum, solitarium, sive monachum.

pag. 1302 ἔρημον, eremum (solitarium).

τοῖς ἐρήμοις, solitariis hominibus filiorum loco hæc lex est.

pag. 1503 τηλύγετον, solitarium, unicum filium habens.
παῖδα, filiamque unicam.
τηλυγέτην, unicam, per abusionem, dilectam, solam.
τὴν μονογ. unicam filiam meam. *bis ead. pag.* μοναχὴν, unicam, solam. *bis ead. pag.* ὅτι μονογενὴς, quoniam unica filia.
μοναχὸς, solitarius.
pag. 1507 δικὴ, Judicium vocalium. Sub Archonte Aristarcho Phalereo, die (octobris) septima.
pag. 1508 ἁμαρτημάτων, delictorum et scelerum denunciatio.
pag. 1511 ῥωμαίκῳ, Pilatus mittit Dominum ad Herodem, Romanam legem secutus, quæ jubet, unumquemque a Præside suæ provinciæ judicari; ideo tanquam Galilæum mittit Jesum Galilææ Præsidi.
pag. 1517 ἔνθα, ubi fuerit impietas, (majestatis crimen) nil prodest dignitas.
pag. 1518 ἢ ἔργῳ, sive opere, sive sermone ipsum (Cæsarem) affecerit injuria, et sacrilegus est, et piaculari crimine (scelere) tenetur.
χαλεπ. atrocissimum omnium delictorum.
Πολυνίκου, Polynicis cadaver ejicere insepultum rapinam canibus.
καθοσίωσις, impietas, majestatis crimen. *pl. ead. pag.*
pag. 1519 δεινὸν, grave enim adulterium est, et maximis sceleribus non inferius.
pag. 1520 μηδὲν, non minus malum sacrilegio adulterium est: ambo enim divinas leges violant, ac si vera dicere opus est, etiam majus; illud enim circa bona versatur, hoc vero circa homines ipsos.
ἐκ τοῦ κατηγ. ab accusando nuptias constantes.
pag. 1524 παρ' αὐτὰ, in ipso scelere.
pag. 1525 συμπράττοντες, adjutores operis.
ἡ κόρη, virgo, vel nuptias sine dote, vel mortem ejus eligens, a quo vitiata.
νόμον, legem, raptorem virginis mille dare, et legem apud Lacedæmonios, raptorem morte puniri.

pag. 1527 ἄρχων, pater quidem omnino Dominus est (liberorum) ex ipsa natura.
pag. 1528 ἀπειρόκακος, malitiei expers (puerorum) infantium ætas est.
pag. 1529 μὴ, telum non ferre.
pag. 1530 δέρματι, corio bovis recens excoriati.
pag. 1531 φάρμακα, venena ne conficias, et magicis libris abstineas.
pag. 1532 ἕλκουσαν, trahentem ad amorem.
γενεθλιαλόγους, a die natali rationem ducentes.
pag. 1533 ματαιοτ. stultæ ac vanæ artis.
ἐν Αἰγύπτῳ, in Ægyto autem solum studio mathematωn (astrologiæ) maxime tenentur.
ἡπατοσκόπους, hepar, exta inspicientes.
pag. 1534 νουθετικῷ, admonitorio.
βῶλον, cespitem, sive lapidem movere.
pag. 1538 ὡς τύπος, tanquam typus forma.
ῥαδιουργοῦσι, falsa scribunt, et characteres literarum in testamentis effingunt.
ῥαδιουργοὺς, falsa conficientes.
pag. 1541 σφραγιστήριον, cuneus monetæ, ubi monetæ cuduntur.
pag. 1543 πολλάκις, sæpe effugiens dare, quæ debuit ex administratione, studet ut illa denuo ei demandetur.
pag. 1545 προτήκτορα, protectorem, personarum curam habentem.
κακώσεως, male administratæ provinciæ.
pag. 1546 νοσφισμὸς, furtum publicarum pecuniarum.
νοσφισάμενος, intervertens publicas pecunias.
pag. 1547 ἱεροσυλίας, sacrilegii.
ὅσοι, quicumque sanctimoniam divinæ fidei, sive negligendo confundant.
pag. 1548 παρὰ, apud omnes Græcos communis lex est, sacrilegos insepultos abjici.
pag. 1550 μετριώτερα, leviora. σφοδρότερα, graviora, asperiora.
pag. 1554 ἐπιθέτης, impostor. *bis ead. pag.*
pag. 1555 σελλίων, stellio, maleficus improbus.
ἐπίθεσις, improbitas, maleficentia.
ἀπὸ τοῦ πλανᾷν, a decipiendo.
pag. 1556 γραφὴ, libellus, actio injuriæ.
pag. 1557 χάρτης, charta, nugas, improba dicta continens.

pag. 1357 τὸ δ' ᾆσμα, carmen, canticum prorsa Oratione factum est, convicia autem multa, et magna continet non in alios per Jovem : quomodo enim id vetante lege.

pag. 1358 κατωτέρω, inferius.

πρὸ τῆς, intra ascensum duodecim cubitorum.

τὸν τάφρον, vallum, fossam.

pag. 1359 φωρῶν, furum ne recipias expositas res furto comparatas, uterque enim fur et qui recepit, et qui furatus.

ἐάν τις, si quis furtivam quamcumque rem sciens receperit, eodem judicio tenebitur ac latro.

pag. 1367 τὰ περιέχοντα, continentia hanc Principis indulgentiam.

τῆς, amnestiæ, oblivionis.

pag. 1369 ὡς ἂν, ut judex voluerit, statuet pœnam.

pag 1370 αἰτιάσασθαι. accusare quidem, probare autem non.

pag. 1371 τῶν παθημ. passionum medicina.

σωφρον moderationis, correctionis gratia.

ἵνα, ut alii providentiam capiant, et timeant.

ὑπερώρισε, relegavit et (animalia) anima expertia, si ab aliquo eorum contigerit hominem occidi.

τὸν γὰρ, improbum quidem punire semper oportet, ut melior evadat.

pag 1372 περὶ τῆς, ad Lacedæmonios de pace.

pag. 1374 ἕως, donec rationes datæ, ac purgatæ, dispunctæ.

τῶν δὲ, sub Cajo damnatorum nomina diligenter vestigabat, veluti eo timente, ne absconderentur : et quidam coercebantur, alii in vinculis conjiciebantur, alii et ex Capitolio dejiciebantur.

pag. 1376 ἰδὼν, videns finem gratias Deo redde.

pag. 1377 οἱ τὰ σώματα, qui mortuorum corpora efferunt.

pag. 1378 περὶ, de decedentibus, et relinquentibus hæredem ecclesiam.

pag. 1382 Ἰουδαῖον δὲ, Judæum quidem sanxerunt neminem servum emere, qui alterius sectæ fuerit, et qui secus fecerit, liberum servum fieri. Si autem et circumciderit secundum Judæorum statuta, capitis periculum subibit, et publicationis bonorum : undique enim voluerunt religionem adaugeri, et hac causa sic statuerunt, ne impune esset Judæismum iis profiteri, qui alienæ nationis essent.

pag. 1385 τύποι, formæ Præfect. Præt. ἐπαρχικὰ, edicta Præfectorum Prætorio.

pag. 1386 εἰς τὰς, in provincias, sive in themata.

pag. 1387 ἑρμηνευτικὸν. διαζευκτικὸν, interpretationi deserviens, disjungens.

pag. 1390 περὶ ἀλληλοκληρονομίας, de aliena hæreditate.

pag. 1395 ἐσυκοφάντησε, circumvenit.

pag. 1398 παρὰ κάνονας, adversus leges.

pag. 1404 περὶ μαγείρων, de coquis, sive pistoribus.

προεστῶτες, qui operibus pistoriis præsunt.

ἅρπαγας, latrones scelestos, et piratas vocant.

pag. 1407 τῶν χαμαιζήλων, humiliorum dignissimum.

pag. 1414 μονομερῆ ὅρκον, jusjurandum, quod ex una parte defertur.

pag. 1418 παραπλήσιοι, proximi timentibus.

pag. 1420 ἀναγκάζεται, compellet.

pag. 1422 τοῖς κάνοσι, legibus et mercedi, quæ placuerit.

ἡ ἀρχὴ τούτων, horum initium liberum.

pag. 1425 οὐκ ἀναγκάζονται, non coguntur debitores inopes suis creditoribus servire.

pag. 1431 ἀμεριμνία, securitas.

pag 1435 ἑρμηνευτικὸν, interpretationi deserviens.

pag. 1435 ἀντίχρησις. *bis eadem pag.* antichresis, mutuus usus.

εἰς λόγον, in rationem referre.

καὶ ἐὰν μὴ, etsi non dolo.

pag. 1436 χωρὶς, sine conventione, et Præsidis auctoritate.

pag. 1437 ἀντιχρήσει, antichresi.

pag. 1442 ἀποδεικτικὴ ὁμολογία, recepti confessio.

pag. 1447 ἀντιχρήσει, antichresi.

ἀντίχρησις, mutuus usus. *pluries eadem pag.*

περὶ ἀντιχρήσεως, de antichresi, de mutuo usu.

περὶ ἀντιχρήσεως, de antichresi.

pag. 1448 πλείονα τόκον, majorem usuram per exuperantiam.
pag. 1450 ἔγγεια, pecuniæ mediterraneæ, et sine periculo.
ἀντίχρησις, antichresis.
pag. 1454 ἀρχὴ, initium non invitum est.
pag. 1458 περὶ θεματισμοῦ, de auctione.
pag. 1459 ἐμπορικῶς, mercatorum more.
pag. 1460 τὰ κτήματα, possessiones privatis nostris adjungi.
pag. 1462 μονομερῶς, una tantum parte præsente.
pag. 1470 ἐξαγωγικὰ, vectigalia, quæ pro evehendis rebus penduntur. εἰσαγωγικὰ, quæ pro invehendis.
κλεπτοτελόνημα, fraudati vectigalis crimen.
τελώνας, publicanos.
pag. 1471 ἐπ' ὄψεσι ἄρχοντος, in Præsidis conspectu.
χρυσάργυρον, chysargyrum.
pag. 1475 ἀντίχρησιν, mutuum usum.
pag. 1476 προχρείαν, promutuum.
pag. 1477 μικρὸν, parvum per elementa.
pag. 1479 ἐμπονήματα. βελτιώσεις, emponemata, meliorationes.
pag. 1480 προτιμήσεως, prælationis.
γενικὸς, generalis.
pag. 1481 ἑρμενευταὶ, interpretes.
ἑρμηνευτικὸν, proxeneticum interpretis honorarium, *bis ead. pag.*
ἑρμηνευτικῷ, interpretis honorario.
pag. 1482 προγαμιαῖαν δωρεὰν, ante nuptias donationem.
pag. 1484 περὶ μυστικῶν γάμων, de mysticis nuptiis.
ἱερολογία, sacra benedictio.
pag. 1486 ἐναντιοφανὲς, quod contrarium videtur.
ἐναντιώσιν, contrarietatem.
pag. 1487 κατέχειν, detinere.
pag. 1489 σύμβολον, signum, indicium.
pag. 1490 διασημοτάτους, oppido insignes.
pag. 1492 ἐν τῷ, in libro de tutoribus composito.
pag. 1494 ἵνα τὸ λοιπὸν, ut reliquum temporis intervallum currat, ipsius hærede silentium agente.
pag. 1498 ὁλογράμματος, integre scripta.
τοπικὰ, formalia.
pag. 1504 παρυδιάζευξις, falsa disjunctio. *bis eadem pag.*
προσφέρειν, insuper habere.
pag. 1505 ἐνορκῶ, adjuro.
pag. 1507 ἀσφάλειαν, securitatem.

pag. 1511 δευτέραν ἡλικίαν, secundam ætatem.
pag. 1512 ἀνδαδούλωσιν, reversionem in servitutem.
pag. 1515 τῷ πράτῃ, venditori.
pag. 1520 τοῖς ἐκκρίτοις, præcipuis civium. τοῖς ἐκδίκοις, defensoribus civitatum.
ἀναψηφίσεως, revocationis a suffragio.
pag. 1523 εἴτε μονομερῶς, sive altera, sive utraque parte præsente.
μονομερῶς, una tantum parte præsente.
pag. 1528 μονομερῶς, una tantum parte præsente.
pag. 1529 τειχιοστάς, mœniana. ἐξωστὰς, protectiones.
ἐξωστάρια, solaria.
περὶ καινοτομιῶν, de innovationibus.
pag. 1534 τοὺς ἐνοικοῦντας, in alienis ædibus habitantes.
κατὰ πρόληψιν, ex præsumptione.
pag. 1535 βοῦν ἀροτῆρα, bovem aratorium.
πάγαρχος, pagi præfectus. παγαρχία, pagi præfectura.
pag. 1536 ἰδιόχειρα, scripturæ propriæ, privatæ, chirographa, quasi manu propria scriptæ.
pag. 1537 κατέχει, possidet.
πραγματευταὶ domesticas res administrantes.
pag. 1547 πλέον, plus, vel minus.
pag. 1549 περὶ ἀλληλεγγύων, de mutuis fidejussionibus.
pag. 1550 εὐγνωμοσύνην, debiti agnitionem, debiti negationem.
pag. 1551 ἐγγυηταὶ, sponsores, βεβαιωταὶ, fidejussores.
pag. 1552 τὴ μὴ, quidni? ὅτι ἐνθέλεις ποιήσω, quod volueris, faciam.
pag. 1554 ὡς ἐν καταθήσει, ut in depositione.
τύποι τῶν ἐπάρχων, formæ præfectorum prætorio.
ἐπαρχικὰ, edicta Præf. præt. ἀπὸ τῶν βασιλικῶν, a constitutionibus Imperialibus, βασιλικῶν ἐπαρχικῶν, Imperialium constitutionum, Præfectorum prætorio.
pag. 1554 κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem.
κατὰ πρόληψιν, per præsumptionem.
pag. 1555 μετάθησις, debiti translatio.
ἄνευ καινότητος, sine novatione.
pag. 1556 διὰ τὸ φύσει, ex justa naturæ ratione.
pag. 1557 εἰκονικὴν ἀποχὴν, imaginariam apocham.
εἰς τοῦ οἴκου, ad domus eversionem.

INDEX LEGUM, ET PARAGRAPHORUM

IN TITULO DE LEGATIS III. EXPLICATORUM.

INDEX LEGUM, ET PARAGRAPHORUM

IN TITULO DE OPERIS NOVI NUNTIATIONE EXPLICATORUM.

INDEX LEGUM, ET PARAGRAPHORUM

IN COMMENT. AD TITUL. 1. LIB. 42. DIG. DE RE JUDICATA EXPLICATORUM.

INDEX

DIVERSORUM DIGEST. ET CODICIS TITULORUM,

LEGUM ET PARAGRAPHORUM, QUI SEQUUNTUR IN APPENDICE.

INDEX ALPHABETICUS

TITULORUM CODICIS JUSTINIANEI

IN HOC OCTAVO TOMO

A JACOBO CUJACIO EXPOSITORUM.

A

D

E

F

L

M

N

Q

T

V

INDEX ALPHABETICUS TITULORUM

EX DN. JUSTINIANI IMPERATORIS

CODICE,

A JACOBO CUJACIO

IN SUIS NOTIS EXPLICATORUM.

C

D

E

F

T

V

INDEX

COLLATIONUM IN NOTIS AD NOVELLAS

DN. JUSTINIANI CONTENTARUM.

INDEX

TITULORUM IN NOTIS

AD CONSUETUDINES FEUDORUM CONTENTORUM.